

Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
University of Toronto

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS

SIVE

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD USQUE INNOCENTII III TEMPORA
FLORUERUNT;

RECUSIO CHRONOLOGICA OMNIUM QUÆ
EXISTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM
PRIORA ECCLESIE SÆCULA,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM
DILIGENTER CASTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS LECTIONIBUSQUE VARIANTIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS, AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUOBUS INDICIBUS GENERALIBUS LOCUPLETATA: ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID
UNUSQUISQUE PATRUM IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO
SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN
QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ
TEXTUS COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR: CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO OPERIS DECURSU CONSTANTER
SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM
AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS
FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES PRIMA,

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIE LATINÆ
A TERTULLIANO AD GREGORIUM MAGNUM.

ACCURANTE J.-P. MIGNE, Cursuum Completorum IN SINGULOS SCIENTIÆ
ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIÆ TOMUS XI.

S. S. ZENONIS ET OPTATI TOMUS UNICUS.

PARISIIS, EXCUDEBAT VRAYET,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PRES LA BARRIERE D'ENFER,
OU PETIT-MONTROUGE.

1845.

PATROLOGIA

REVUE DE PATROLOGIA

REVUE DE PATROLOGIA

REVUE DE PATROLOGIA

REVUE DE PATROLOGIA

REVUE DE PATROLOGIA

THE INSTITUTE OF MEDIAEVAL STUDIES

10 ELMSELEY PLACE

TORONTO 6, CANADA,

DEC 5 1931

2011

REVUE DE PATROLOGIA

REVUE DE PATROLOGIA

REVUE DE PATROLOGIA

REVUE DE PATROLOGIA

BQ
310
.M35

SANCTORUM

ZENONIS ET OPTATI,

PRIORIS VERONÆ, ALTERIUS MILEVI EPISCOPORUM,

OPERA OMNIA,

NUNC PRIMUM CURA QUA PAR ERAT REDACTA :

FACEM PRÆFERENTIBUS, QUOD AD ZENONEM ATTINET, ILLUSTRISSIMIS
BALLERINIIS, QUORUM DILIGENTIA DISSERTATIONIBUS, ANNOTATIONIBUS
PERPETUIS, NEC NON DUOBUS OPUSCULIS FRANCISCI BONACCHI,
SACERDOTIS PISTORIENSIS, TEXTUM ILLUSTRAVIT, PLURIMO-
RUMQUE CODICUM OPEM ADHIBUIT, INTER QUOS REMENSIS,
SCRIPTUS ANTE ANNOS CIRCITER MILLE, PER MAR-
CHIONEM SCIPIONEM MAFFEIUM IN GALLIA
COLLATUS;

QUOD AUTEM AD OPTATUM SPECTAT, SUAM ACCURATISSIMAM EDITIONEM
PRÆBENTE ELIA DUPINIO, EJUSDEM NEC NON GAB. ALBASPINÆI,
MER. CASAUBONI, CASP. BARTHII, ET ALIORUM NOTIS,
SIMUL ET VARIANTIBUS LECTIONIBUS LOCUPLETA-
TAM: CUI ACCESSERE HISTORIA DONATI-
STARUM, UNA CUM MONUMENTIS
AD EAM PERTINENTIBUS ET
GEOGRAPHIA EPISCOPALI
AFRICÆ.

TOMUS UNICUS.

PARISIIS, EXCUEBAT VRAYET,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PRES LA BARRIERE D'ENFER.
OU PETIT-MONTROUGE.

ELENCHUS

OPERUM QUÆ IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR.

S. ZENO.

Epistola dedicatoria.	col.	9
Balleriniorum Præfatio.		11
Dissertationes de tractatibus, doctrina et cultu S. Zenonis.		25
Monumenta de S. Zenone.		189
Tractatus S. Zenonis.		253
Appendix prima complectens opera S. Zenoni perperam tributa.		527
Appendix secunda complectens duos de Sermonibus et Martyrio S. Zenonis libros, cum duplici dissertatione ipsis subjuncta.		599

S. OPTATUS.

Præfatio Dupinii.		759
Testimonia de Optato.		769
Historia Donatistarum.		771
S. Optati libri septem de Schismate Donatistarum.		883
Præfationes Francisci Balduini ad primam editionem Optati.		1103
Annotationes ejusdem.		1133
Albaspinaei observationes.		1160
Monumenta vetera ad Historiam Donatistarum pertinentia.		1179
Gesta Collationis Carthaginensis, quam sequuntur Historia ejusdem Collationis, auctore Balduino, nec non Indices analytici cum Zenonis tum Optati operum.		1223

OPERUM SANCTI ZENONIS PROLEGOMENA.

[I-VIII] EPISTOLA DEDICATORIA.

Eminentissimo ac reverendissimo Principi Dominico A
Passioneo S. R. E. Cardinali Petrus et Hieronymus
Fratres Ballerini Presbyteri Veronenses.

Sermonum Sancti Zenonis Episcopi Veronensis inter omnes Latinos Patres, quorum conciones supersunt, antiquissimam collectionem multis antea semper nominibus apud doctos et eruditos, nondum catholicos, sed heterodoxos etiam mirifice commendatam; nunc autem, quacumque per nos facultate ac diligentia licuit, plurimum antiquorum codicum, quos invenire et conferre fortunate obtigit, ope a pluribus purgatam mendis, aliquot in lacunis suppletam, et segregatis genuinis a spuris, primigeniæ nativæque fidei redditam, a non nullorum tandem censuris vindicatam luculenter, sistimus ante te, Eminentissime Princeps; et ut in eam conjicias humaniter oculos, eandemque in patrocinium ac fidem tuam recipias, etiam atque etiam petimus et obsecramus. Si porro consilii nostri rationem aperire fas est, illud cogitavimus, ab editoribus librorum ejusmodi Patronos optari, qui non minus ob dignitatem et auctoritatem patrocinio sint, quam ob eruditionem atque doctrinam cognoscere et judicare de nova editione possint, susceptive patrocini, si opus sit, rationem asserere. Sed duplicem hanc laudem desiderare quidem in uno facile est, sperare autem, et invenire difficillimum. Ejusmodi enim plerumque res humanæ sunt, ut qui ob egregiæ naturæ dotes optimis in studiis proficere, et ob dignitatum gradus iisdem patrocinari possent; ii alterum sane, ad patrocinium quod pertinet, facile præstent, alterum vero rerum gerendarum procuracione impediti æque præstare non possint. Nobis autem sedulo inquirentibus, numquid esset, qui nostra hac ætate utramque eam laudem sit consecutus, tu statim occurristi, in quo summis cum dignitatibus eximius semper studiorum amor et cultus emicuit. Enimvero jam a prima adolescentia politioribus, ac subinde sacris præsertim in disciplinis versatus summu cum laude; in quibus multa ingenii ac doctrinæ specimina præbens, doctorum variæ quoque nationis hominum, quæis utebaris familiariter, commendationem et amorem tibi conciliasti, cum maximis muneribus obeundis apprimè idoneos inventus esses, perdifficili provincia tibi a Romano pontifice statim commissa, in Belgium submissus es: ubi cum præconceptam de te,

et magnam quidem, spem non implevisse solum, at superasses; legatio apostolica primum apud Helvetios, dein apud Carolum VI, Cæsarem Augustum tibi credita fuit: in qua dici vix potest, quot subieris labores, quot prudentiæ et diligentiae documenta reliqueris, quot denique et varietate dissimillima, et amplitudine difficillima, et rebus ipsis incurrentibus impeditissima negotia summa cum facilitate ac felicitate transegeris. Neque enim iis in muneribus honorem, vel otium, sed opus, sollicitudinem, curasque tibi proponens, illud assidueolvebas animo, qua via posses aliquid in dies efficere, quod in Romanæ sedis, in catholicæ Ecclesiæ, ac religionis decus et utilitatem rediret. Acta Apostolicæ Legationis Helveticæ Tugii edita an. MDCCXXXIX, in quibus priscorum Patrum zelus, gravitas, sanctitas, ac disciplina a te impensius exultæ relucescunt, si quis attente legerit; specimen eorum, quæ innuimus, satis idoneum inveniet. At nihilo minus (quis crederet?) tot et tam diuturnæ, ac propemodum assiduæ cogitationes te non ita distraxerunt, ut studiis quietum et vacuum animum postulantis, nihil tribueres: sed quidquid a muneribus publicis supererat temporis, te totum in studia colligere, et nunc legendo, nunc commentando et scribendo proficere semper aliquid naviter studuisti, ut ex oratione in funere magni Eugenii Sabaudicæ principis a te lucubrata, summisque laudibus a litteratis doctisque viris suscepta, nec non ex laudatis nuper legationis Helveticæ Actis aliquot insignia tui ingenii, eloquentiæ, doctrinæque monumenta continentibus conjicere licet. Hinc etiam nulli industriæ, nulli sumptui parcens, exquisitis undequaque cujusque generis et codicibus et editis libris, insignem, immensam, et ab ipso quidem Bernardo de Montfaucon (1) jam ante triginta annos, ob ducentos præsertim Græcos lectissimos Codices eximie commendatam, et subinde magis magisque auctam bibliothecam tibi comparasti, non ad ostentationem et ornamentum, quemadmodum plerique magnæ dignitatis viri id temporis faciunt, sed ut in ea subcisivis horis, somno potius quam officio decerptis, vitam traduceres: indeque pro egregia mentis tuæ facultate miram plane non tam librorum, quam rerum, quæ in iisdem continentur, notitiam præ te fers, adeo ut, quod gravium virorum testimonio accepimus, ipsam bibliothecam, quam parasti, in tuam mentem transtulisse quo-

(1) In Pæneographia Græca editionis Parisiensis anni 1708, lib. IV, cap. 5, pag. 290, hæc leguntur: Prima Tabula specimina septem exhibet ex Bibliotheca Illustrissimi nobisque amicissimi viri, Dominici Passionei; qui annos viginti quatuor vix emensus, incredibili fulget rerum disciplinarumque notitia, Græcis Latinisque litteris apprimè eruditus, Bibliothecamque numerosam Manuscriptorum editorumque exemplarium comparavit, librorum delectu cum paucis numerandam. Litteratorum commodis sic advigilans, ut quæ vel pe-

nes se habet, vel amicorum ope nancisci potest, quibusvis litterariæ rei operam dantibus, nec rogatus offerat. Item in præfatione pag. xxii, ubi recensentur variæ bibliothecæ, in quibus habentur Græci Codices, Bibliotheca Illustrissimi Abbatis Dominici Passionei, librorum copia et delectu insignis, ducentos circiter Græcos Codices continet; aliquorum specimina dedimus lib. IV et in Appendice Calligraphorum subscriptiones non nullas. Similia leguntur in Appendice pag. 510.

dam modo videaris ; ita prompte et copiose non tam libros de quaque re tractantes indicas, quam ipsis etiam de rebus sermocinaris et disseris. Postquam vero Romam accitus, ad eminentissimum illud, unde toti Ecclesie præfulges, fastigium evectus es, quo te non antiquissimæ ac celeberrimæ tuæ familiæ nobilitas, non officia (his enim commendationibus, quæ tibi in Patrum doctrina apprime instructo nequaquam probantur, nihil indignisti) sed tua in Christianam rempublicam merita promoverunt; postquam, inquam, hoc in dignitatis gradu locatus es, etsi pluribus, quam umquam antea, publicis curis sis assidue distentus; non tamen propterea valedixisti penitus litteris, sed veterem morem retinens, in bibliotheca et in lectione frequens es, nihilque jucundius tibi accidit, quam de libris, et humanioribus, eruditis, sacrisque disciplinis cognoscere et scribere. Hæc itaque omnia fuerunt in causa, cur nos hanc S. Zenonis editionem tibi nuncupandam duxerimus, sperantes fore, ut tu pro tam præclaro in optima studia ac libros præsertim antiquos amore munus hoc suscipias libentissime, et te patronum ejusmodi exhibere

velis, qui et præ auctoritate patrocinium eidem accommodes, et præ doctrina legens atque intelligens auctorem antiquum, disertum, elegantissimum, patrocinii quoque rationem, si occasio incidat, sis allaturus. Unum illud nos haud modicum sollicitos habet, non auctorem solum, de cujus probatione nihil ambigimus, sed ea pariter, quæ pro eodem sive vindicando, sive illustrando adjuncta a nobis sunt, te lectorem et judicem esse naturam. At cum hoc in metu nos recreat et reficit humanitas tua, præclaraque illa indoles, quæ præstantibus quidquid possunt, animos acuit, opem et subsidium exhibet; tum vero quæ pro infirmitate nostra ad S. Antistitis vindicias vel explicationem huic editioni deerunt, ea per te pro summa peritia tua posse cognosci et suppleri nihil dubium est. Accipe igitur, Eminentissime Princeps, hoc quod tibi exhibemus opus, obsequii nostri et devinctissimæ in te voluntatis testem; idemque si minus ex nostro, certe ex auctoris nomine ac meritis dignum est, quod sicut olim Sixto V, summo pontifici, cui primo dicatum fuit, ita nunc tibi cardinali Amplissimo approbetur.

[IX-XXVI] BALLERINIORUM PRÆFATIO.

I. Inter antiquos Ecclesie Patres, quorum pauca quædam opera ad nos pervenerunt, perpauca admodum sunt, qui viris doctis ac eruditis æque laudentur ac S. Zeno episcopus Veronensis, in cujus Sermonibus alii eloquentiæ vim ubertatemque dicendi admirantur, alii latinæ elocutionis puritatem prædicant ac elegantiam, plerique vero omnes acumen ingenii, antiquitatem, gravitatem, pietatem, ac sententiarum doctrinæque præstantiam commendant. At vero criticis ad vivum omnia et singula resecantibus, nemo unus est omnium, cujus operibus (ad auctorem præcipue statuendum quod pertinet) tot difficultates objectæ fuerint, quot adversus eorundem Sermonum collectionem hinc atque hinc eductas et propositas legimus: adeo ut, aliquot licet eruditi in iis dissolvendis naviter laboraverint, tamen non solum nihil potuerint conficere, sed conficiendi etiam quidpiam, quod ratum sit, spem aliis fere omnem præcidisse videantur. Id autem (quod hactenus nemini in suspicionem venisse deprehendimus) ex accuratæ editionis defectu originem ducit. Prodierunt quidem Zenonis tractatus primum Venetiis an. MDVIII, ex vetustissimo codice, quem jamdiu ante in Episcopii Veronensis bibliotheca Guarinus vir celeberrimus nactus fuerat; hæc enim in fronte ejus editionis leguntur: *Eximii et excellentis viri præclarissimi doctoris sancti Zenonis episcopi Veronensis sermonum elegantissimorum ad populum, excerptorum ex vetustissimo volumine Veronæ a Guarino Veronensi viro eloquentissimo in episcopii Veronensis bibliotheca reperto.* In tres illa disperita libros fuit, quorum primus sermones complectitur XVII, qui sunt de virtutibus et vitiis; secundus sermones XXXVIII, qui sunt de rebus

Veteris Testamenti; tertius sermones L, de rebus Testamenti Novi: in hanc enim rationem, suam quisque liber inscriptionem præfert. Subjectæ porro in eadem editione Zenonis tractatibus homiliæ S. Cæsarii Arelatensis, et alia quædam pauca: hæc autem mox clausula appenditur nobis nequaquam omittenda, cum verum editionis prodat auctorem, Guarinum a multis, qui ipsam editionem ob raritatem non viderant, perperam existimatum, nihilominus atque eum ante annos ferme quinquaginta obiisse aliunde constare potuerit: *Ad laudem et gloriam summæ et individuae Trinitatis, et beatissimæ Virginis Mariæ, et beatorum pontificum Zenonis et Cæsarii et omnium sanctorum, sermones in hoc volumine positi, et nunquam alias impressi, solertissime recogniti, et studiosissime per venerabilem Patrem Albertum Castellanum Ordinis Prædicatorum correcti, ac per Magistrum Jacobum de Leuco impensis Domini Benedicti Fontana Venetiis diligentissime impressi anno Domini MCCCCXXIV, die XXIV januarii feliciter expliciunt.* Hæc autem editio suscepta statim a multis, quamdiu non accurate perpensa fuit. At cum Sixtus Senensis Bibliothecam elaboraturus, in qua de singulis ecclesiasticis scriptoribus judicium tulit, editos Zenonis sermones ad calculos revocavit, tot difficultates eduxit, ut de editionis defectu nihil suspicatus, Zenonem ab ecclesiasticorum auctorum albo expungendum contenderit. Etenim cum ea editio tractatus aliquot aliorum Scriptorum inter Zenonianos insertos ac intermixtos exhibeat, ita ut non solum nihil discriminis afferat, quo alteri ab alteris internosci queant, sed omnes etiam peræque pro Zenonis scribitur venditet, uno excepto, qui S. Gaudentii Brixiani episcopi nomine prænotatur,

vehemens, seu potius evidens, quod pro quibusdam a Zenone aliquid eandis sermoibus subdelevit argumentum, eius in satis aequam prebuit, ut ceteris quoque omnibus in dubium vocatis, ea moveretur questio, utrum S. Zeno Veronensis fuerit vere scriptor illorum sermonum inter scriptores ecclesiasticos recensendus, seu *enigmatum vere sint esse a Zenone locis nonnulli adscripti*, ut P. Mabillonius loquitur in *Elecho praecipuarum difficultatum sacrae ut, quas eximo operi de studiis Monasterii subiecit.*

II. Haec quidem editio primum a Sixto Senenari, et dein ab aliis, qui in eius transierunt sententiam, suscepta atque incoerente difficultates ut dilaberentur ab illis, qui pro S. Zenonis gloria laborabant, illa subinde ejusdem editio sub cardinali Augustino Venerio Veronensi antistite praestantissimo Verone curata fuit anno MDLXXXVI, quam Raphael Bagato et Baptista Perettus auctores alios operibus notis ad *codicum testis*: quem ter in praefatione appellat, exemplar ab eodem emendatum, videlicet satis fuisse promissionem putarunt: eoque mox in quatuor Bibliothecae Patrum editionibus, et negligentius aliquanto, repetita fuit, ac tandem separatio voluminae emulcatius recusa Patavii an. MDCCX. At multa laet pro vindictis scripta fuerint, cum tamen ipsa in editione praeter alium sermonum ordinem, quo isti in duos libros distabantur, circumstantia, nihil occurrat novi, sed omnes tractatus aequo sint perturbati, permissi, ac pro Zenoniani divergenti, et etiam, quos alienos esse Sixti argumenta manifestum fecerant, quocumque in rem male causae patrocinium dici potuere, non solum nihil profecerunt, sed ad indignationem potius extitularunt non nullorum amicis, causamque ipsam, quae inde alibus valde arguentis suffulcitur ac sustentari debuit, imbecillitatem multo deterioremque esse, quam antea fuerat, aliquibus persuasere. Ad emendatam porro emulcatum hac in editione accessit etiam tempus, quo S. Zenonem floruisse editores satserunt, quod cum aliquot sermonum institutionis reversetur manifeste, pro seducibus repugnantium criticorum animis, eos in maiora dissidia exacerant. His nonibus ad quaestiones de Auctore pertinentibus addere alia nonnulla, quae ad editiones ipsius, deus extenuandum non minimum conferunt. Vetustus codex, quem ter in praefatione appellatum notavimus, etiam ille videtur, quem inter testimonia *vetustum codicem manuscriptum monasterii sancti Zenonis* editores vocant, cum ex eodem Anonymi fragmentum *de Verone laudibus* preferunt. Haec autem codex in ejusdem Monasterii Bibliotheca haecenus custoditus, praeterquam quod recentioris aetate est aetate scriptus cum hinc saeculo xv, editoribus adeo male non fuisse deprehensur, ut paucis quaedam loca, quae in prima editione erant corruptissima, emendare contenti, et alii non solum nihil confecerint, sed cum eam sibi edendi rationem mutandam praesutuerint, qua usi fuerant ii, qui sub auspiciis Sixti V. S. Ambrosii opera nuper ediderant. Haec autem cupisusculi fuerit, amovius doctus viri s. p. totum est atque ex

A notissima S. Ambrosii editione cognoscipotest), et ipsius codicis et primae editionis fidem in non nullis deserendam potest, ut ex adiutandis suo loco patet fieri. Hinc ergo in Veronensi editione ac ceteris inde derivatis praeter confusam perturbatamque alienum tractatum cum Zenoniani institutionem, arbitraria aliquot locorum interpretatio, nemini ceteroquam, quod haecenus videlicet, ob prima editiois raritatem observata, plurimum offidere debet. Tandem alii cum priorae, tum reliquis editionibus emendata identidem incedunt, quae etsi ad Auctorem dignoscendum, vel editores reprehendendos, si quidem in culpa non fuerint, nihil pertineant, tamen accurate editionis commendationi plurimum detrahunt, aliquot civitum errata non levis momenti, quae cognoscere facile est, corrigere ex auctoris mente difficilimum, luxationes non paucas, quae nunc obscuram, nunc maleam et forte etiam alienam ab auctore sententiam referunt; ut proinde dici jure possit, inter tot editiones, quae Zenonis nomen preferunt, nullam haecenus prodixisse, quae Zenonis editio vere sit ac appellari debeat.

III. His omnibus ut remedium offerretur, nova paranda fuerat editio, in qua, ut accuratarum editionum ratio postulat, separatis obiectis a genuinis Zenonis sermonibus, suppletis lacunis, mendis correctis sancto Episcopo sua opera redderentur, et auctoritas vindicaretur. Nos itaque editionem id generis a doctis jamdiu expetitam, et S. Zenonis honori in integrum restituendo pernecessariam parare, ante aliquot annosolvebamus in animo: at cum in rebus ejusmodi sine manuscriptis confici nihil possit, inter legendum autem in notitiam verissemus antiquissimi codicis, quem Remensium Benedictinorum bibliothecae ante annos ferme nongentos ab Ilincmaro episcopo dono datum, P. Ruffartius in acta S. Arcadii, et P. Constantius in *Veterum Codicum vindictis* pag. 295, ac in editione Hilarii pag. 465 editionis Veronensis, alioque etiam alibi commemorant: illud cogitavimus, quocumque diligentia in aliis recentioribus quidem multo manuscriptis libris a nobis collocaretur, cum nihil, vel minimum habitum iri, si tam antiquum codicem orbi litterario jam notum praeteriret. Itaque tandem a praconcepto opere duximus supersedendum, quoad ejus codicis consulendi et conferendi copia per aliquam fieret. Interim contigit, ut Marcilio Scipio Malleus totius litterariae republicae decus clarissimum, eruditum iter in Galliam suscepit. Haec ergo occasionem peropportuna moti in spem venimus fore, ut ille codex quam diligentissime conferretur cum editis indeque variante lectiones ac cetera notam digna deviderentur. Itaque litteratus ille ex animo emulcatumque politiorum artium ac disciplinarum favor praestantissimus, ac S. Zenonis apperime studiosus, cui nostram consilium maxime probabatur, cum Lutetiam Parisiorum accessisset, egit statim cum docto et perabili viro Joanne Levesque de Barigny, is autem cum D. Francisco Malleo a Bibliotheca Remensis monasterii, ut eum codicem

liceret inspicere; et cum ejus legendi perhumanissime facta fuisset facultas, Maffeiis 1.º ter, eodem Joanne collationi opem ferente, variantes lectiones atque consideratu digna summa cum diligentia e codice descripsit, ac ut primum Veronam repetit omnia nobis communicavit, et ut operi tandem manus imponeremus, acriter impulit. Dici vix potest qua alacritate depositum ac ferme abjectum jamdiu opus statim suscepimus. Alios codices, qui etsi recentiores, non nihil tamen adjumenti sæpissime afferunt, mox hinc atque hinc exquirendos, et cum editis conferendos curavimus; fortunatèque accidit, ut multis huic editioni faventibus, alios octo non infimæ plerumque notæ libros præter omnem spem collatos acceperimus variis ex partibus, qui cum magnum huic editioni decus addituri sunt, tum nostrum in ea naviter elaborandi studium incitarunt. Hæc autem antequam dicimus, quid per nos præstitum sit, de ipsis codicibus, ut omnes eruditi hisce in operibus desiderare solent, dicenda sunt aliqua: cumque inter hos antiquissimus Remensis totius fabricæ futurus sit veluti basis ac fundamentum, accuratiorem ejus descriptionem in primis exhibendam nobis esse intelligimus.

IV. Liber est membranaceus in folio parvo paginarum 140, caractere ad typographicum accedente scriptus, ac duplici manu, quarum altera totum librum primum, et item secundum usque ad tract. xxx, latioris diametri litteris descripsit, altera vero litteris diametri paulo angustioris reliquos tractatus undecim subjecit. Primo folio majusculis et grandioribus litteris hæc verba inscripta leguntur: *Hincmarus Archiepiscopus dedit Sancto Remigio*: ita tamen ut duo prima verba inscripta fuerint ad unius paginæ vacuæ calcem, tria vero reliqua ad calcem alterius, quæ e regione posita et scripta cernitur; eademque formula eodem caractere ac in eadem rationem quater repetita alibi legitur, nimirum ter in operis decursu, postremum in fine. In fronte libri recentiori manu et minoribus litteris hæc scripta apparent: *Liber Sancti Remigii Remensis vol. xxxi*, et dein alia, ac forte vetustiori manu: *Librum Sancti Remigii qui ei abstulerit, anathema sit. Præcedit sermo venerabilis Coronati notarii de Vita S. Episcopi et Confessoris Zenonis*, quæ inter monumenta dabimus; et in hujus fine altera posteriorique manu additum: *Translatio ejus restat*: quæ verba translationem corporis S. Zenonis nono sæculo ineunte peractam, nec a Coronato in vita descriptam insinuant. Sequitur inscriptio Zizoniani operis his verbis: *Tractatus S. Zenonis Veronensis Episcopi*. Tractatus autem in duos libros dispertiti sunt, præfixa singulis tractatum tabula. Primus continet tract. 62, secundus autem 41, ex quibus undecim postremi alio minoris diametri caractere ab alio posteriori scriptore subjecti fuere, ut nunc nuper monuimus. Tituli autem majusculo rubroque caractere depicti sunt. In fine autem codicis memorata notatio litteris majusculis expressa legitur: *Hincmarus archiepiscopus dedit*

A S. Remigio. Hæc descriptio codicis.

V. Nunc de codicis antiquitate et præstantia ut non nulla animadvertamus, rubricas quasdam marginales aliquot tractatibus antiqua, sed secunda manu appositæ considerare maxime interest, quæ etsi suis quasque locis in subjectis adnotationibus recitabuntur explicabunturque, earum tamen hic catalogum oculis objicere, et gratum lectoribus, et nostro consilio perutile futurum putamus. Hæc nimirum ejusmodi sunt, ut cum codicem, antequam in Hincmari Remensis manus veniret, ad Ecclesiam Veronensem pertinuisse, ejusque in usu inter publica ecclesiastica officia jamdiu fuisse exploratum faciant, quod ad commendandam hujusmodi codicis antiquitatem, originemque præstantissimam demonstrandam plurimum confert. Eas autem notas non pro tractatum, quibus affixæ sunt, serie, sed pro festorum ac feriarum, in quibus aliquot Zenonis tractatus inter sacra officia recitandi notantur, ordine describemus, indicatis tractatibus, quibus easdem suo loco subjectas et commentariis illustratas invenies.

Tractatus III, lib. II, hæc ad marginem habet: *In Natali Domini fratribus legenda in cubiculo post diaconorum ingressionem ante pontificem.*

Tractatus XIII, lib. I: *In octava Domini, pontificis nona lectio.*

Tractatus LXXII, lib. II: *Sabbato primo primi mensis coram Pontifice ante processionem recitanda.*

Tractatus XXX: *In primo symbolo in ambone a pontifice pueris recitanda.*

Tractatus XXXVI: *Recitanda pueris ante baptismum a pontifice.*

Tractatus XXXVIII: *In pascha pueris post baptismum a pontifice recitanda.*

Tractatus LV: *In paschate coram pontifice in cubiculo recitanda post diaconorum ingressionem ipso die paschalis.*

Tractatus XLV: *Recitanda in conventu a diacone ipso die paschæ coram pontifice, postquam ipse cum diaconibus a cubiculo descenderit et sederit, porrectis secundum morem malis cum pace præstita dicente pontifice: Surrexit Christus. &c. aliis: Et ill.*

Tractatus XLIV: *A subdiacono in ambone recitanda, dum cum fratribus pontifex in conventu sederit.*

Tractatus LII: *Secunda feria paschalis in conventu fratribus coram pontifice recitanda ante stationem.*

Tractatus XLIII: *Ad S. Stephanum ad martyres secunda feria paschæ legenda in ambone, antequam pontifex consignationem sancti Spiritus celebrare incipiat.*

Tractatus L: *Tertia feria paschæ in conventu fratribus coram pontifice recitanda ante stationem.*

Tractatus LI: *In paschate quarta feria in conventu fratribus, etc., ut in superiori rubrica.*

Tractatus XLVII: *Quinta feria paschæ in conventu, etc., ut supra.*

Tractatus XXXV: *Recitanda pueris ante baptismum a pontifice in Pentecoste.*

Tractatus lxx. In festo vitæ Sanctorum Firmi et Rustici fratribus recitanda.

Ex his rubricis perspicuum sane fit, Remensem codicem ad usum publicum fuisse alicujus Ecclesie, ut statis quibusdam diebus sacra lectio in sacris cœtibus habenda exinde peteretur. Ecclesiam autem, cui ille usum fuit, non aliam esse quam Veronensem, præter conjecturam, quæ ex ipso Zenone ejusdem urbis episcopo duci potest, duæ præsertim rubricæ demonstrant, altera in tractatum xliii, lib. ii, ubi memoratur ecclesia S. Stephani ad Martyres, altera in tractatum lxx, ubi festivitatis SS. Firmi et Rustici fit mentio; quæ duo simul juncta Veronensi ecclesie unice conveniunt, in qua celebris et antiqua est ecclesia S. Stephani ad Martyres, et sanctorum martyrum Firmi et Rustici, quorum corpora hic requiescunt, festus dies solemnè ritu colitur, ut in observationibus ad easdem marginales rubricas suo loco fusius docebimus. Patet igitur codicem hunc Veronensis Ecclesie jamdiu inservisse, antequam Hincmarus eo potiretur. Hinc autem antiquitatem ejusdem codicis colligere licet. Si enim hic codex ante Hincmarum in usu fuit Veronensis Ecclesie, jam etiam archiepiscopi ætate antiquiorem fuisse palam est; neque enim codici, qui in Hincmari gratiam recens transcriberetur, eas rubricas marginales alia manu apponere necesse fuisset, uti sane appositæ aliis in codicibus non leguntur. Itaque aliquo saltem sæculo ante Hincmari ætatem idem codex videtur fuisse scriptus, ut proinde ad sæculum saltem octavum pertinere jure credatur: et hinc forte post S. Zenonis vitam a Coronato Notario scriptam translationis ab eo omissæ fit mentio illis verbis: *Translatio ejus restat*; quam additionem cum secunda, sed antiqua tamen manu, sæculo nono ineunte, cum vix peracta fuisset translatio, et antequam codex in Hincmari manus veniret, Veronæ appositam satis credibile est; tum vero ipse codex primi manu octavo saltem sæculo exaratus dici debet. Cum porro hæc in ecclesia, in qua S. Zeno sedit, tanto usui fuerit; maxima profecto cura ex exemplaribus antiquioribus exscriptus credendus est, quod præstantiam ejusdem cum tanta antiquitate conjunctam maxime commendat. De antiquissimo Remensi codice hætenus. Nunc de reliquis singillatim quidem, sed brevius.

VI. Cum apud Jacobum Philippum Thomasinum in Biblioth. Veneta mss. pag. 57 mentionem nacti essemus codicis Zenoniani, qui in bibliotheca Clericorum Regularium Tolentinatum, uti Venetis vocant, servabatur, rem indicavimus Jo. Francisco Segnerio Nemausensi, indiviso illi Marchionis Maffei in litteratis itineribus comiti, qui cum nuper ea in urbe esset, opem ferente P. Francisco Berleudi clerico regulari ejusdem loci, illum cum editis diligentissime contulit. Membranaceus codex est pulcherrimique characteris, quoque ad xiii circiter sæculum pertinere putatur. Lectiones ad Remensem multum accedunt, et a librario minus perito et indili-

genti scriptus apparet, cum, eadem voce alicubi recurrente, frequentes saltus occurrant. Hoc porro codicis initium est: *Capitula libri primi Sanctissimi Zenonis hujus almae civitatis Veronæ Episcopi et Doctoris eximii. Vox hujus ipsum codicem aut scriptum Veronæ, aut a Veronensi aliquo antiquo codice derivatum prodit. Deest primi tractatus de Pudicitia prima pagina, et a verbis lubrica utilitate initium fit. In tractatum de Patientia uno contextu insertum est longum quatuor paginarum fragmentum ex tractatu in Psalm. cxxviii, quod subinde in hoc tractatu sub finem codicis descripto omittitur. Id autem ex eo videtur profectum, quod hic codex ex aliquo exemplo fuerit sumptus, in quo quaternolum tractatus in Psalm. cxxviii, extra suum locum transpositum, et tractatui de Patientia errore aliquo fuerit indigatum, ut ne id Tolentinatis manuscripti amanuensis adverterit. Equidem id ipsum plane in ms. Vaticano accidisse videbimus paulo post. Liber secundus uno eodemque caractere, quo totus codex scriptus est, additionem habet undecim illorum tractatum, quos in Remensi alia manu adjectos observavimus; et solum in his tractatus de Livore et Invidia divisus est in duos, quod ipsum in Vaticano deprehenditur. Hos tractatus undecim, qui ob memoratam divisionem evadunt duodecim, sequitur tractatus de signo sanctæ Crucis; est autem hymnus octo stropharum, quem e Prudentii longiori hymno decerptum in præfatione ad Appendicem ostendemus; et hæc additio in duobus aliis Vaticano atque Pompeiano codicibus reperitur. Tum vero secundus liber hæc clausula terminatur: *Expliciunt S. Zenonis sanctissimi civitatis Veronensis Episcopi, et pastoris ipsius civitatis diligentissimi.* Hæc autem clausula in alio solum monasterii S. Zenonis manuscripto legitur. Adduntur tandem in eo codice tractatus duo, qui in duobus aliis Zenonianis mss. item describuntur, alter de Vita, alter de Translatione S. Zenonis, et sunt illa duo monumenta a quodam monacho Zenoniano conscripta, quæ marchio Scipio Maffei inter alia diplomaticæ Historiæ subjecta edidit pag. 320, et utraque in mss. Pompeiano ac Zenoniano similiter prostant.*

VII. In Vaticana bibliotheca quatuor S. Zenonis codices esse accepimus: at cum numeri, quibus notati sunt, non nisi duorum suppeterent, duorum tantum collationem nobis procuratam a P. Josepho Blanchino accepimus, Vaticani 4255 et Vaticani Urbani 150, quos in editione S. Gaudentii indicaverat Paulus Galeardus Canonicus Brixianus, qui præterea testantibus sibi Francisco Blanchino, et Carolo Majello Romanis prælatis eruditissimis, eos xiii sæculo scriptos affirmavit. Hos autem accurate collatos habere maxime intererat. Cum enim hi utriusque insertum habeant sermonem S. Gaudentii, qui in prima quoque S. Zenonis editione libro tertio penultimum locum obtinet (unde codicem a Guarino in episcopi Veronensis bibliotheca inventum duobus illis persimilem agnoscimus) maximum desiderium incessaret videndi, utrum illis in codicibus idem

tractatum ordo esset, an diversus, ac in codicibus A reliquis, idque cogoscere ad controversiam hæc in re potius inani non temere decidendam plurimum pertinebat. Vaticanus, quem sæculo xiii scriptum censet etiam P. Josephus Blanchinus, membranaceus est, et Veneto illo PP. clericorum regularium Tolentinatum multo emendatior, qui tamen cum eas quatuor paginas in sermonem *de Patientia* perperam trajectas, eundemque Basilianum tractatum in duos dispersitum similiter referat, ex eodem Veneto illius codicis fonte prolectus apparet. Idem ceteroquæ in hoc, perinde ac in reliquis mss. existit tractatum ordo, et solum tractatibus undecim in Remensi alia manu sub finem descriptis, et tractatui *de signo Crucis* subijciuntur, pag. 197, memoratus sermo *S. Gaudenti Brisciani de Petro et Paulo*, tum pag. 198, alia additio sic: *Incipit S. Vigili episcopi de laudibus beatissimorum martyrum Sisinnii, Alexandri et Martyrii, quorum reliquiæ per Jacobum virum Illustrum ad Episcopum Joannem urbis Constantinopolitanæ pervenerunt.* Hæc S. Vigili episcopi Tridentini epistola illa est ad S. Joannem Chrysostomum scripta, quam Bollandistæ ex alio Vaticano codice 5374 ediderunt. Vaticanus nostri initium hoc est: *Tractatus S. Zenonis nobilissimæ ac magnificæ civitatis hujus Veronensis Episcopi et Pastoris sanctissimi*; ex quibus is codex aut Veronensis, aut e Veronensi antiquiore olim descriptus agnoscitur.

VIII. Manuscriptus liber Urbinas 150, qui Vaticano hætenus descripto posterior aliquanto, et forte sæculo xiv exaratus P. Josepho Blanchinio videtur, membranaceus item est, ac incipit sic: *Zenonis Veronensis Episcopi Viri sanctissimi atque doctissimi sermo 1 de Pudicitia.* Alicubi pagine quedam desiderantur, at idem prorsus tractatum ordo, nec additio habetur Hymni *de signo Crucis*, sed hæc pag. 163 tergo sermo Sancti Gaudenti, et pag. 148 S. Vigili Tridentini epistola iisdem cum titulis, quos ex Vaticano descripsimus, et præterea quinque opuscula S. Hieronymi nomine inscripta, quæ partim genuini ejus sunt fetus, partim supposititi: tum hæc clausula in fine libri apposita: *Finis Operis S. Zenonis Episcopi et quarundam aliarum rerum.* Duæ hujus codicis rubricæ duobus S. Zenonis tractatibus præfixæ prætermittendæ non sunt. Prima in tractatum 44 lib. II: *Dominica III in Quadragesima, Lectio I, II, III Tractatus de Juda.* Altera in tract. 15 ejusdem lib. II: *Tractatus de Job Lectio B. Zenonis hujus Sedis Episcopi.* Cum vero ex hac postrema rubrica liquet, hunc quoque codicem ad Veronensem Ecclesiam pertinuisse, vel potius exscriptum ex aliquo vetustiore, qui eidem Ecclesiæ usui esset: tum vero ex utrisque titulis palam est, hos sermones inter sacra officia fuisse aliquando in hac Ecclesia publice lectos, idque posterius inventum, quam scilicet Remensis codicis rubricæ, quæ inter plures id generis adnotationes nihil ejusmodi referunt, exsolaverint: et hinc forte Ratherius hujus sedis episcopus ex sermone *de Juda* ter quoddam Zenonis testimonium sumpsit, ut adno-

ta 52 in eum tractatum pluribus observabimus. Hæc duobus Romanis codicibus addendus ms. Basilicæ S. Petri in Vaticano scriptus in eunte xiii sæculo, vel in eunte xiv. signatus littera F. 55, quem cum prostratum nobis suggererit humanissime Josephus Blanchinus, nec procedente jam editioe, totius operis collationem expectare per tempus liceret, aliquot solum tractatum et difficiliorum locorum variantes lectiones postulavimus et obtinimus. Ceterum idem in hoc quoque codice tractatum ordo cernitur, eadem Appendix ac in Remensi, tituli autem soli alicubi discrepant. De mss. externalis s. l. s.

IX. De Veronensibus autem ut nonnulla dicamus, inter mss. monasterii S. Zenonis ille inventus non est, quem Petrus Calo ordinis Predicatorum in eunte sæculo xiv se videlicet visisse in m. s. Collectaneis ab Henschenio laudatis testatur. Unum tamen posterorem aliquanto ex membranæ compactum, et scriptum, ut videtur, sæculo xv, in ejusdem monasterii bibliotheca reperimus, et idem ille est, quem editores Veronenses *vetustum* appellant, ut hæc in præfatione paulo ante indicavimus. Idem in hoc codice ac in cæteris ordo, idem tractatum additorum numerus ac in Remensi, et solum tituli, seu inscriptiones tractatum alicubi variæ, cujusmodi plures in prima editione, non autem in mss. memoratis leguntur. Tractatus excipit S. Zenonis Vitæ et Translationis historia, quam Zenonianus monachus exaravit; deinde ea clausula, qualem in fine codicis Veneto invenimus; ac tandem aliena manu fragmentum apponitur Rhythmi *de Verone laudibus*, quem a quodam Anonymo scriptum Pipini temporibus alibi dicemus. P. Varoencus ejusdem cenobii monachus et a bibliotheca codicis copiam fecit, eidemque conferendo operam impendit.

X. Alius codex chartaceus sub finem xv sæculi pessimo caractere exaratus, miscellanea quædam variorum auctorum continens, septem sermones ex aliquo codice Zenoniano excerptos primo loco exhibet, ex quibus sex Zenonem habent auctorem, unus autem ex Appendice sumptus fuit: hi autem sunt hoc ordine scripti: *De Adtende tibi*, ex Appendice; — *de Pudicitia*; — *de Continentia*; — *de Nativitate Domini*; — *de Humilitate*; — *de Jona propheta*; — *de Resurrectione.*

XI. Manuscriptus liber, quem Sparaverianum appellabimus, nobis inspectus non fuit, sed illum perceleber et nobilis vir Franciscus Sparaverius olim cum editis contulit, variantesque ejus lectiones notavit in observationibus ad Zenonis sermones, quas cum novam hujus scriptoris editionem meditaretur, sub vitæ exitum lucubravit, imperfectasque morte interceptus reliquit. Cujus ille codex fuerit, et ubi nunc sit, ignoramus; nisi forte idem ille haberi debeat, qui in Sebastiani Pisani junioris, Veronensis episcopi, et Sparaverio cœvi libris extitisse proditus est, nec tamen quo post ejus mortem transierit invenire licuit. Sparaverii autem codex ejusdem fere generis fuisse videtur, ac membranaceus monasterii S. Zenonis, cum easdem sæpe tractatum inscriptio-

nea præferat. Cum tamen in aliquibus discrepet, et diversas lectiones non nullibi exhibeat, ut in adnotationibus suo loco apponendis monebimus, e diverso exemplo descriptus satis proficitur. Hujus autem lectiones variantes Sparavero debemus, ejusque ex observationibus in fine præsentis voluminis referendis illas exceperimus.

XII. Tandem recentioris quidem ætatis, sed accuratioris librarij codicem suppositivum Comes Alexander Pompeius, ut proinde Pompeianus appellandus denique sit. Ex Pellegrini Familiæ stemate, quod in fronte depictum affabre cernitur cum inscriptione *Peregrini Peregrini*, ad eum talis familiæ illustrem virum olim pertinuisse cognoscitur, qui post medium xv sæculum floruit, et sub idem tempus codex exaratus apparet. Ordo numerusque tractatorum idem ac in Remensi. Additur hymnus *de signo Crucis*, qui tamen sine ulla inscriptione, uno contextu cum postremo addito tractatu prima manu scriptus, secunda manu distinctus exhibetur. Præterea Vitam ac Translationem S. Zenonis a monacho Zenoniano lucubratis, et Anonymi Pipiniani fragmentum, ut in ms. monasterii S. Zenonis, postrema pagina suggerunt. Mirum videri possit in præstantissima capituli Veronensis bibliotheca, in qua ut vetusti codices diligenter servantur, nullum S. Zenonis potuisse reperiri: at cum alii non pauci, quos olim ibidem existisse memorie proditum est, vicissitudinæ temporum depertierint, inter hos transvolasse ms. libros S. Zenonis nihil ambigimus. Fuisse qualem ibidem aliquem id generis codicem non tantum conjici potest ex Joanne presbytero, mansuetoriaro Ecclesie Veronensis, quem (ut pluribus adnotabimus dissertatione, prima c. 5, § 1) non alibi Zenonis codicem vidisse et legisse satis probabile est, sed palam etiam fieri videtur ex editione Veneta S. Zenonis, quæ cum codicis meminerit a Guarino inventi in *Episcopi Veronensis bibliotheca*, nec alia episcopi bibliotheca tradita sit, quam capituli cathedralis ecclesie, in hæc procul dubio codicem illum inventum existisse arbitramur.

XIII. Novem itaque sunt codices, quos habere contigit, et eo utriusque fuere, quod (si Zenonianum charactere excipias) omnes S. Zenonis sermones singula continent, sicque sermones omnes cum octo codicibus conferre licet, præter tractatus aliquot, quorum variantes nec Basilicæ Vancanæ codex sermo indicatus, nec Sparavero, imperfectum opus relinquens, suppeditarunt. Esi autem in omnes codices, non modo eundem, qui in antiquissimo Remensi cernitur, sermonum ordinem sequantur, sed uno etiam caractere transcriptos præferant tractatus, qui duplici manu in Remensi exarati leguntur: nemo tamen ex hoc Remensi tanquam ex fonte ceteros profuisse illico existimet. Imo vero cum in Remensi præter variantes lectiones et titulos variantes, æquæ identidem sententias suo quisque loco notandas librarius per saltum præterierit, quas in aliis manuscriptis suppletas nacti sumus; alios pro-

cul dubio codices integros et Remensi antiquiores, ex quibus illæ supplerentur sententiæ, ab aliquo saltem antiquo amanuensi adhibitos palam est, quod quæ tum conferat tum ad collectionis hujus antiquitatem probandam, tum ad ostendendum veterum exemplarium numerum, nemo est qui non videat.

XIV. Quod si de ipsa collectionis origine valde probabiliter conjicere liceat, quod ad multa mille futurum est, cum paulo post S. Episcopi mortem, ipso quarto sæculo exuante vel incunte quinto, ex schedis ejus Verone relictis eductam atque expressam credimus. Auctorem quidem eam nec parasse, nec edidisse, sermones quidam imperfecti, repetiti, ac mutili prorsus suadent. Una nimirum vel præcipua apud veteres Ecclesie Patres cura fuit, opera adversus Gentes, vel hæreticos lucubratis, aliisque historica, catechetica, vel aliis nominibus utilia ac necessaria litteris mandare et edere; de sermonibus autem, qui a quovis Episcopo ad populum laudatim habebantur, non tanta existit cogitatio, quippe quos nullis litteris consignatos illi fere recitabant ex tempore, vel, si committerent litteris, non tanto studio edolabant, ut in publicum enatendos censerent. Hinc inter infinitos propemodum episcoporum, quos antiquitas eloquentiæ etiam laude commendat, sermones, pauci admodum scripti ad nos pervenerunt, et ex his non omnes ab ipsis auctoribus collecti et editi; sed quidam in schedis relictis, alios habuere, qui illos post auctorum mortem colligendos et edendos curarunt. Illud autem inter sermones collectos et editos ab ipsis auctoribus, aut ab aliis interest, quod primi generis sermones integri, æquales, elaborati, et perpoliti inveniuntur; cum nemo nihil nisi perfectum et enucleatius lucubratis emittere soleat: at alterius generis orationes sæpe rudes, nonnunquam mutilæ imperfectæque cernuntur. Itaque etsi S. Zeno primus sit Latinorum Patrum cujus sermones prodierunt, ut in præmio ad dissert. 2 ostendetur, ipse tamen hæc collectionem haud parasse et edidisse credendus est; sed quæ in usum sermonum, quos ad populum frequentissimos habuit, post mortem in schedis reliquit, ea ab aliis inventa, ob eximiam Sancti viri existimationem colligenda naviter visa sunt, idque tanta factum diligentia, ut quidquid reperiri potuit, sive perfectum, sive minus, totum, collectione et editione dignum judicatum sit, fragmentum licet exiguum esset, vel exordium, vel unica etiam periodus. Quæ animadversio necessaria omnino fore ad vindicanda non pauca, quæ in Zenonis tractatibus imperfecta, vel paucis additis, seu mutatis, toti em verbis repetita meminimus: quæ si ipsemet Auctor edenda cogitasset, nihil dubii est, quin suppressis et repetita, cætera autem ad umbilicum perduxisset perpolissetque. Hinc etiam de corruptis non nullis locis, quibus nulli codices remedium adferre potuerunt, conjectatio exoritur, id non omnium amanuensium in eundem errorem conspirantium vitio evenisse, sed quodam primum forte Collectoris necessitate, qui cum omnia Zenonis, quæ-

cumque essent, etiam fragmenta, colligenda sibi A sumpsisset, idque ex schedis non nullibi deletis, vel in quibus superductæ, ut in primo exemplo fieri solet, essent voces, aut lineæ; alicubi necesse fuit exscribere, quæ non bene legerentur, vel in quibus deesset forte aliquid: quibus de rebus alicubi eundem collectorem errare, unam vocem pro alia legere, mutilum etiam sensum exhibere oportuit, quos defectus alii posteriores librarii exceperunt, ut spes nulla sit fore, ut ulli alii codices, qui forte alicubi existant, quibusdam locis medeantur. Itaque si hæc in editione pauca quedam loca minus satisfaciunt, nemo id neque Auctori vitio det, ac si non ille sit disertissimus et perspicuus orator, qualem aliis ex tractatibus cognoscimus; nec nobis, qui si minus correximus, codicibus nihil opitulantibus, ex arbitrio manus inferre in textum nequaquam debuimus: sed ad collectionis rationem, quam diximus, animum revocet, et æquum cum de Auctore, tum de nobis, imo etiam de ipso antiquo collectore iudicium ferat.

XV. Hinc autem cognitis quæ ad codices pertinent, quantum nihilominus ex his profecerimus tum ad internoscendos genuinos S. Zenonis sermones a supposititiis, tum ad multa loca emendanda, variantesque lectiones insigniores in adnotationibus cuique tractatui subjectis describendas, ex dissertationibus atque adnotationibus ipsis patebit. Nunc ut de totius editionis partitione ac ordine deque aliis per nos præstitis dicamus, si primo neque codicum, neque editorum divisionem ac ordinem secuti sumus, nemo succenseat. Editorum distributionem et ordinem si essemus secuti, spuria genuinis inserta edenda fuerant; illisque separatis, minus æqualis librorum moles erat futura: ac præterea tractatum inscriptiones, quæ in editis mutatæ fuerant, exactæ ad codicum fidem, alium non numquam postulare ordinem videbantur. Codicum vero seriem, quæ in omnibus eadem est, ne teneremus, ea cogitatio deterruit, quod in mss. non tantum breves tractatus cum longis admisti sint, quod non minimum videbatur offendere; sed tractatus etiam ejusdem tituli ac argumenti, qui una edendi fuerant, hæc illac dispersi ac separati inveniuntur, ut ne qua ratio cur id factum fuerit satis occurrat, nisi quod primus collector, quicquid quocumque ordine venit in manus, transcripsit, nulla alia in scribendo ratione sibi præstituta, quam ut omnia Zenoniana in schedis inventa referret in codicem. Igitur hæc in deliberatione dubitatio non levis diu nos ancipites tenuit; cum præsertim quicquid aliam in rationem constituendum menti observabatur, exorientibus mox variis undequaque difficultatibus, displicere inciperet, nec satis tuta aperiretur partitionis atque ordinis ratio, quæ nullo ex capite laboraret. Cum vero decidendum aliquid fuerit, ea minori reprehensionis obnoxia ratio visa est, ut repetitis fere codicum inscriptionibus, quæ cuique tractatui præfiguntur, ejusdemque inscriptionis tractatibus in unum collec-

tuos universos sermones divideremus in libros duos. In primum longiores tractatus conjecimus (quibus si inserimus unum brevissimum de Avaritia, ideo inserimus, quod illam a duobus ejusdem argumenti sejungere æquum non fuit) et hæc sunt omnes tractatus de virtutibus et vitis, cum quatuor aliis longioribus, quos sub finem ejusdem Libri dabamus. In secundo autem libro breviores tractatus describentur, qui etsi plures numero, brevitas tamen causa longioribus illis mole æquales fore suat: et primo quidem ponentur qui ad Christum Deum et hominem pertinent, tum illi de Sanctis Veteris Testamenti, ac tandem tractatus de S. Arcadio, qui unus ex Novi Testamenti Martyribus a S. Zenone laudatus invenitur. Sequentur tractatus non nulli in aliquod Scripturæ testimonium; ac postremo subjiciuntur Paschales multi et breves tractatus, quos præcipua admonitione omnino legenda præmuniendos censuimus. Ne quis vero codicum et editionis Veronensis, quæ vulgo allegatur, ordinem desideret, utrumque cum novo collatum distinctis tabulis ante ipsos sermones dabimus.

XVI. Duos hos e libros, qui sinceros Zenonis tractatus continent, excipiet Appendix, in quam undecim tractatus ipsi perperam adscriptos, ac suis auctoribus restitutos, quos ex peculiari præfatione cognoscere, rejecimus. *Tractatum* potius quam sermonum, ut erat in antea editis, nomen ipsis sermonibus præscripsimus, cum eam inscriptionem omnes codices constanter præferant, eaque appellatio antiquæ ecclesiasticæ locutioni propria, ac frequentius usurpata inveniatur. Etsi enim *tractatus* olim vocarentur Episcoporum colloquutiones de aliquo Ecclesiæ negotio, ut liquet ex Cypriani epist. 51 et 52, apud Zenonem autem *tractatus* nonnumquam appellantur disputationes de fide per ea tempora scriptæ et editæ, ut palam fiet ex adnotatione 26 in tractatum I lib. 1; tamen sicuti *tractare* (quod est episcoporum, ut Optatus testatur libro VII in Parmenianum) a Cypriano primum epist. LVI, ac dein ab aliis frequenter accipitur pro concione habere in publicis Ecclesiæ cœtibus; ita *tractatus* vox pro episcopali concione ad populum solemnem formula invaluit, eodemque sensu passim quamplurimum antiquorum Patrum concionibus præfigitur, ut ex SS. Gaudentii, Augustini, Leonis Magni, etc. codicibus, et nonnullis etiam exactis ad fidem codicum editionibus discimus. De adnotationibus porro, quas cuique tractatui subjecimus, illud lectores præmonemus, nos nobismet haud proposuisse solummodo vel correctionum rationem adferre, vel selectas variantes lectiones apponere, vel difficiliora loca explicare, sed prospexisse etiam alia nonnulla, quæ tum ad confirmandam auctoris ætatem, tum ad Latinæ locutionis puritatem vindicandam necessaria fuerunt. Igitur in gratiam nonnullorum, qui præjudiciis aliquot jam inolitis devincti tenentur, oportuit, pares quasdam aliorum IV vel sequioris etiam sæculi Patrum sententias alicubi recitare, quibus aliquas Zenonis ser-

mulas, seu testimonia nonnulla, antiquioris multo ætatis vulgo existimata, in quartum quoque, vel posterius etiam sæculum cadere probaretur. Voces, seu loquendi rationes in quod minus usitatas, que exotica vel infimæ latinitatis videri possent, prohibitionem, si fieri potuit, scriptorum indicatis exemplis purgare studuimus, adeo ut perpaucæ illæ, quæ apud nonnullos reperimus, satis ex cæteris tractate maneat, cum præsertim non omnes Romane et antiquæ voces in libris veterum inveniuntur. Quædam præterea non nunquam antiquiora, que cum peritis nota sunt, prætereunda fortasse quispiam duxerit. Sed hæc, quisquis est, rogatum volumus, consideret, nos minus eruditus quoque, a quibus etiam Zenonis editio desideratur, debuisse consulere.

XVII. Trium porro dissertationum, quæ prægenere Zenoniana continentur, ratio hæc est. In prima separatis genuinis Auctoris tractatibus a spuris, genuinorum defensio ac vindicæ suppetent adversus ea que a criticis objecta fuerunt, simulque certi Auctoris ætas, unde difficultates potiores impacter laurunt, adeo lucenter, ut nobis quidem videtur, probatur, ut nemo nisi inrosus et inanis iudex non sit assensurus. In altera præactis in proœmium non

Nullis de horum tractatum ad dogmata veteris ne disciplina præcipua quædam capita cognoscenda utilitate et præstantia, que nisi opportunum tibi locum nacti fuissent, hic non erunt prætermittenda, his, inquam, præactis quædam Auctoris paulo duriores vindicabuntur sententiæ; illique præsertim Ariane hereseos Zenoni objecta a Petavio suspicio, explicatis nova quodam interpretatione aliquot ejus non bene hactenus intellectis testimonios, luculentissime diluatur atque disjicietur. Tertia autem dissertatio, quodquid ad vitam, mortem, cultumque sanctissimi Episcopi aliquo in lumine collocandum pertinet, quatuor capitibus proponet. Cæterorum, que in hæc editionem perficiendam contulimus, rationem (cum ex ipsorum lectione obvia futura sit),

ne inrosiores simus, prætermittimus. Unum nunc restat, ut Joannem Bragalenum Episcopum nostrum meritissimum, et Joannem Franciscum Musellum cathedralis Ecclesiæ archipresbyterum, qui huic editioni quam maxime lauerunt, eamque ex Seminari typographia, utrorumque consilio et ope recens instituta et extracta, voluerunt prodire, honoris causa nominemus, quos ut Deus Optimus Maximus non minus hujus Ecclesiæ, quam Rei literariæ bono incolumes sospitesque conservet, adprecamur.

DISSERTATIONES

DE S. ZENONIS OPERIBUS, ACTIS, CULTU ET ÆTATE J.

[XXXIII] DISSERTATIO PRIMA.

DE GENUINIS TRACTATIBUS S. ZENONIS ET DE EJUSDEM ÆTATE.

PROŒMIUM.

In qua variis Criticorum censuris ac difficultatibus recensitis, ac separatis subinde certo codicum iudicio suppositis tractatibus, qui potiorum difficultatum origo fuerunt, quodquid de cæteris quævis hæc in dissertatione statuendum est, proponitur.

Antequam genuina S. Zenonis opera secerimus ab iis, que ipsi perperam tributa fuerunt, eumque certum ipsorum auctorem statuimus: quod hæc super re eruditi homines senserint, queque eos moverant argumenta, proponendum nobis esse intelligimus. A Saxo Senensi, qui difficultates non exiguas prænotis objecta, cæterisque faciem prætulit, exordiamur. Hæc ergo ab. iv Bibliotheca enumeratis sermonibus, qui in editione Veneta an. 1508 recensentur, hæc de iisdem iudicium tulit: *Constat hos sermones majori ex parte collectos esse ex diversis auctoribus, qui ducentis*

pone annis fuere posteriores. Hujus autem iudicii rationem subiiciens ait: *Nam sermones, qui psalmos a nobis enumeratos (LXXIX, C, CXXVI, CXXVII, CXXVIII, CXXIX, CXXX) exponunt, descripti sunt ex commentariis Hilarii ne verbo quidem immutato: sermo de Attende tibi una cum alia concione de Livore et invidia, que in eodem volumine huic subicitur, D. Basilii est. Cæteri vero sermones, sive magis fragmenta sermonum, ob styli diversitatem varios arguunt auctores. Sed et auctor sermonis de Continentia, quo hoc opere continetur, affirmat se a Christi ortu abfuisse annis quadringentis et eo amplius. Item porro fretus auctoritate Petri de Natalibus Equilini episcopi, qui in Catalogo sanctorum Zenonis vitam describit, nihil ambigit, quin idem Sanctus sub imperatore Gallieno floruerit; et hæc in hypothesis memoratos sermones indicatis jam rationibus ab eodem abjudicandos existimavit.*

Post Sixtum Cesar Baronius, postea cardinalis, in prima Martyrologii Romani editione eadem persuasione occupatus, adeo ut secutus Galesii sententiam, Zenonem martyribus, qui sub Gallieno passi sunt, in eodem Martyrologio recensendum nihil du-

(1) In editione Balleriana præcedunt indices intra paginas XXVI et XXVIII contineri consuetoque a nobis prætermitti, ut pote nihil utilitatis nostræ editioni conferentes. Eo.

bitaverit, non hunc, sed Zenonem alium Veronensi
Ecclesie, ut putabat, cognitum, qui paulo ante
S. Ambrosium vixerit (ut ex hujus epistolis colligi
sibi videbatur) eorum sermonum auctorem censuit,
cum præsertim serm. 5 lib. III, ex prima Veneta
editione, nunc autem tract. 7 lib. II, Arii heresis
aperte notetur, id quod auctorem sæculo IV citius ad-
scribendum ostendit.

Hæc cum ita se haberent, S. Zenonis sermones
Veronæ jubente cardinali Augustino Valerio Raphaelis
Bagata et Baptiste Peretti studio iterum pro-
deunt; hi autem intelligentes *Veronensis Ecclesie
perpetua traditione* nullum alium Zenonem episco-
pum ei cognitum unquam fuisse *præter Zenonem epi-
scopum et martyrem*, ut hunc, qui sub Gallieno nar-
tyrium obiisse tradebatur, sermonum auctorem esse
defenderent, Sixti Senensis aperte, Baronii autem
suppresso nomine argumenta diluere in præfatione
conati sunt. Ad id igitur, quod ex Ambrosii epistolis
Baronius objecit, reposuerunt nihil esse, quod Zeno-
nem ibidem memoratum [xxxiv] Veronensem episco-
pum esse convincat. Arianismi porro errores satis aiunt
potuisse a Zenone impugnari adversus Origenem, qui
ex Epiphanio Arii pater fuit. Quod autem ex quadri-
gentorum annorum notatione in tract. 5 de Conti-
nentia Sixtus Senensis collegit: mendum irrepsisse
in numerum nihil dubitant, ac proinde eo in tractatu
ducentos pro quadringentos supposuere. De quatuor
vero sermonibus, qui inter S. Basilii homilias Græce
scripti reperiuntur, argumenta sibi non deesse in-
quiunt, *quibus probare liceret eos quoque Græcos ser-
mones ad S. Zenonem nostrum pertinere*, ex eo scilicet,
quod hunc multo ante S. Basilium in Oriente
prædicasse existiment. Sed hæc re derelicta, quod
contentiosi esse nolint, transeunt ad quinque tracta-
tus, qui in S. Hilarii commentariis totidem verbis
reconsentur; eumque præter hos quinque unus alius
exstet *in psalmum cxxx* ab ipsis inscriptus (a nobis
autem ex mss. *de Humilitate*, tract. 7 lib. 1) qui du-
bio procul Zenonianus est, quippe qui in Hilarii ope-
ribus non legitur: Zenonianum quoque esse alium
tractatum similem in eundem psalmum nequaquam
ambigunt, propterea quod easdem sententias eadem-
que non nunquam verba refert, et sicut hunc, ita et
alios quatuor eidem auctori tribuendos colligunt, om-
nesque in Hilarii commentarium ab aliquo fuisse in-
sertos arbitrantur. Omnes vero tum Basilii, tum Hi-
larii, uti a censoribus vocabantur, tractatus, cum in
vetusto, quem appellant, codice una cum Zenonianis
repererint, *defraudare*, inquit, *S. Zenonem debitæ suc-
cæ laudis possessione ausi non sumus*. Quæ porro objectio
ex stylo et brevitate a Sixto urgetur, satis bene dilui-
tur. Tandem confirmatori sanctum Zenonem III sæ-
culi auctorem eos sermones scripsisse, quædam ex
iisdem antiquitatis indicia colligere student, quorum
præcipuum persecutionum martyrumque mentionem
spectat, Petrique de Natalibus episcopi Equilini ac
Flavii Blondi, qui primæ editioni præcesserunt, tes-
timonia allegant. Perettus vero in Latinis scholiis ad

Zenonis vitam fulvæ editam an. 1597 suffragia ad-
didit Gualtheri Pastrengi et Michaelis Fossati, qui
omnes autem eandem editionem Zenonis sermonum
mentionem fecerant.

Hanc præfationem cum legisset Baronius, intelli-
gens a Veronensi Ecclesia unum tantum agnoscere
Zenonem episcopum, eundemque esse illum, qui sub
Gallieno martyri colitur, sermonumque auctor habetur,
priorem repudiavit sententiam, decrevitque Mar-
tyrologi notationses ea in parte emendare, idque
ipsum se facturum cardinali Valerio Romæ tum de-
genere recepit, ut liquet ex hujus epistola ad editores
Veronenses data die 17 Januarii an. 1597, cujus frag-
mentum Perettus in scholiis ad vitam Zenonis edidit.
Eumvero id, quod pollicitus est, præstitit in addi-
tionibus ad Martyrologi notationses, quæ secundæ
editioni insertæ sunt, ubi Zenoni martyri sub Gal-
lieno tractatus omnes ejusdem nomine inscriptos
videre care non audegit, his tantummodo exceptis, qui
contra Arianos exhorate disserunt, et hos quidem
inter Zenonianos ab amanuensibus perpetam intru-
sos opinatur, *cum novum non sit in operibus unius ve-
teri scriptoris aliquid alterius admisceri*. Hæc autem
opinio ita Baronii animo inhaesit, ut seri, serit, *errare
certe illos sibi videri, qui unum adærentes Zenonem,
eum Ambrosii temporibus vixisse volunt, eoque potissi-
mum ratione, quod auctor in serm. de Pudicitia (melius
de Continentia) numeret ab apostoli Pauli ad
Corinth. primam scribentis epistolam tempore annos,
ut ait, ferme cccc et eo amplius*. Cui oppositioni re-
spondens addit: *Certe si quis numeret annos quadrin-
gentos ab an. Domini 57 quo illam esse a Paulo scrip-
tam epistolam in Annalibus demonstravimus; oportuit
auctorem eum scripsisse an. 457, post obitum vero
Ambrosii, qui, ut habet Marcellinus in Chronico, obiit
an. Domini 397. Quamobrem cum illa numeri nota nec,
ut volunt, Ambrosii temporibus aptari possit, mendo-
sam esse neminem puto jure posse negare: et ita
mendationem ducentos ab editoribus Veronensis
factam probat. Zenonem autem tertii, non quarti sæ-
culi scriptorem fuisse tribus argumentis confirmare
nititur. Primo quod auctor invehatur vehementer in
feminas gentilibus nubentes, idolorumque templa-
tunc fuisse patentia, victimasque immolari solitas pro-
dat, quæ Constantini et Constantii legibus vetita, et
Ambrosii proinde ævo aliena Baronius censet. Dein
idololatriæ signa ipsaque idola in nummis sculpta col-
ligit ex serm. 2 de Avaritia, qui nunc est tr. 10 l. 1,
quod ad ætatem, in qua ethnici imperatores domina-
rentur, referendum indubie [xxxv] statuit: nam a Con-
stantino Magno, inquit, *jussum esse, ut nummus Crucis
signo imprimeretur, testatur Sozomenus lib. 1, cap. 8,*
idque ex aliis aliorum Constantini successorum numis-
matibus, quæ exstant, multo luculentius demonstrari
affirmat. Hanc tandem animadversionem tertio loco
urget: *Cum auctor in sermone de Spiritu Edificat.
domus Dei plane demonsret, eo tempore nullum tem-
plum, aut perrarum fuisse erectum, quod posset
comparari cum ædibus idolorum, prorsus significat,**

se ante Constantiani tempora claruisse, cujus opera certum est tam in Occidente, præsertim vero Romæ, quam in Oriente, ut Hierosolymis, Antiochia, et Constantiæ, aliisque in locis æquidistantibus crectas esse hæreticas. Ejusmodi est postrema cardinalis Baroni sententia, ut verum sit maxime, hunc a P. Labbeo inter eos recenseri, qui Zenoni Veronensi hos sermones falso tribui opinati sunt. Vossius quidem de Hist. Latinit. lib. III, p. 4, cap. 2, ad exploratam habens, *Hæc Baroni tamen, inquit, complures saltem sermones esse genuinos haud diffidit.*

Ut Possessionum prætereamus omnia fere exstantia, ex SIXTO, venimus ad Bellarminum, qui præmittit nullam de Zenone fieri mentionem sive ab Eusebio in Historia, sive ab Hieronymo in libro de Scripturis Ecclesiasticis; tum vero Hilari Basilicæ sermonebus notatis, de reliquis quid dicat, nihil habere se ut, præter aliam brevitatem, et repetitionem aliorum ac obscuritatem. Illud tandem penes se omnium maxime valere testatur, *de his sermonibus nullam existere apud veteris mentionem, præterquam qui illos invenit, esse Guarinum oratorem Veronensem.*

Barthius, qui Zenonis sermones legerat, eisdemque plurimū faciebat, censuit, lib. XIII cap. 48 Adversus, *tantam esse sermonum illorum diversitatem, ut nullus posse eorum non solum non ejus aliquotissimam Anoniam existimat, sed etiam longe recentiores quam quilibet de grege cathædram concionum.*

Augustus Buchnerus, qui Zenonem item legit, de s. 78, pag. 257, non modo tractatus ejus laudat, sed vindicandos etiam pluribus contendit, adductis inter cetera testimoniis non solum Bogate et Peretti atque cardinalis Baroni, sed ipsius Casauboni etiam, qui hunc Zenonem vetustissimum Patrem nominat, et De nono tempore scripsisse discrete tradit.

Robertus Cocus, heterodoxus Anglicanus in libro Londini edito an. 1625, cui titulus: *Censura quorundam scriptorum, qui sub nominibus sanctorum Patrum et veterum auctorum citari solent*, p. 84, detentorio more hæc de Zenonis sermonibus pronuntiat: *Zeno Veronensis est suppositivus*; et Sixti, Baroni, Bellarminique difficultates inculcat.

Andreas Rævetus pariter heterodoxus lib. IV Critici sacri cum Sixti Senensis sententiam non bene assensurus esset, hoc unum de suo adiecit, quod neque epus Zenonis scriptorum aliquod existabat ante an. 408, quo tempore sub ejus nomine editi sunt sermones non pauci a Guarino Veronensi Oratore Vocatus; ac si Guarinus eo anno vivens sermonum ejusmodi auctor et editor fuerit, quam sententiam alii subinde exserpsere.

Ughellius, tom. V Italiae sacræ in Veronensibus episcopus antequam Baroni opinionem repetens, duos Zenones recensuit, quorum alter sub Gallieno, alter vero Ambrosii avo floruerit; et hunc postremum sermonum auctorem esse opinatus est.

P. Labbeus (ut mutatis reliquis intermediis, qui plerumque Sixtum, Baroni ac Bellarminum

A secuti, nihil novi intulerunt), etsi prævident eos tractatus a quibusdam doctis Zenoni Veronensi adjudicari, nihilo tamen minus ea opinione impeditus, qua Gallieno imperante, Zeno vixisse traditur, editores Veronenses in adserendis eidem sermonibus aliam operamque apud idæos iudices perdidisse, nec ad eorum sententiam se posse accedere confessus est. Neque enim ea eisdem sermones esse ait, cum sint multo plures, aliorumque criticorum censuras repetit et statuit, eo potissimum præjudicio innixus, quod Zeno obierit martyr sæculo III. Deum observat, et recte quidem, Zenonem episcopum Veronensem illum videri, qui in Ambrosii epistola nominatur, quique identico ad tertium sæculum evelli non potest. Sed quod probavit etiam cum recentioribus pene omnibus B. P. Henschenius ad diem 12 Aprilis; at hæc salis probabilibus argumentis præter rem suam constituto, propositi XXXVI proprii velut oblatos, int. etiam reliquit controversiam, utrum hinc sermones adjudicari possint, ac debeant nec ne.

Caveus Labbeum in omnibus sequitur. Solum postquam cum eo scripsit: *Nec de his unquam vel levissima mentio habita est, antequam eos primus ediderit Guarinus*, hæc adiecit de suo: *Nuperrime vero momento D. Alexio dudici Zenonis Veronensis Episcopi sermonem Laclari a Rethero Veronensi decimi sæculi scriptore apud D. Acherrum Spreng. tom. II. At subinde valedicim reliquit, an hic ex illorum numero sit qui sub ejus nomine hodie circumferuntur.*

Ludovicus Ellies Dupin hæc censura omnium acerbilissima totidem verbis exscribenda est ex interpretatione Latina: *Certum est conciones, que sub nomine Zenonis existunt non posse esse illius quem sub Gallieno martyrio fuisse affectum supponunt: earum enim Auctor in concione quidam (hanc allegasse videtur ex Baronio, que nunc est tract. 7 lib. II) loquitur de Divinitate Christi adversus hæreticos, qui Verbum esse Deum fatentes, non credebant Patri esse coætærnæ, putabantque tempus fuisse, quo non existerat, quod aperte ostendit Athanasium hæresim ejus temporibus jam tunc obtinuisse. Hæc conciones ne quidem esse possunt Zenonis Veronensis, qui sub Constantio et Juliano vixit, quia fragmenta sunt ex multis auctoribus deprompta. Quatuor ex illis integra Basiliæ sunt. Omnes homilæ in Psalmos ad verbum ex Commentariis Hilari depromptæ sunt: id quod explicans in subjectis adnotatibus, Conciones, inquit, in psalmos CXXVI, CXXVII, CXXVIII, CXXIX, et CXXX, sunt Hilari. Conciones in psalmos XIX, LXXIX, et C, illius etiam esse possunt, que longis Patris Commentariis in hos psalmos pertrahunt. Tum sequitur in textu: Unde liquet has conciones Zenoni Veronensi adscriptas, collectionem esse concionum plurimorum auctorum incomposite factam. Alie sunt brevissimæ, alie vero longæ, quæ in stylo pleno et acuto, non nullæ demisso et incerto scriptæ sunt; alie sunt claræ, alie obscuræ; demque nihil inæquale. In concione de Contritione plures quam 300 annos numerat, ex quo Paulus epistolam suam ad Corinthios scripserat, et tamen in aliis hominibus de templis,*

martyribus (sic reddendum, non autem de *templis* A *martyrum*, ut in interpretatione Parisiensi ob defectum virgulae editionis Gallicae legitur, quod in rem praesentem quid sit, nemo divinet) et *catechumenis mentionem facit* (ac si catechumeni non ultra IV etiam saeculum processerint). *Ex his omnibus patet has conciones, toti antiquitati ignotas, indigestam esse collectionem concionum ex pluribus auctoribus variorum temporum et regionum desumptarum ab aliquo imperito librario factam.* Hic autem in subjectis adnotationibus addit, conciones non nullas, quae prolixae sunt, ex auctoribus Graecis desumptas, alias vero brevissimas ex auctoribus Latinis et homiliarum fragmentis.

P. Coutantius, monachus Benedictinus, editor Hilarii operum celebris, in Admonitione, quam praemisit quinque tractatibus Hilarianis inter Zenonis opera B editis pag. 463 tom. I edit. Veron., antiquam haud esse non inficiatur collectionem tractatum qui Zenoni tribuuntur, at Hilarii tamen aeo posteriorem affirmat, aut saltem, si quis, inquit, contendet illam ejus Zenonis esse, qui Gallieno imperante vixerit, certe concedat necesse est, eam postmodum alienis opusculis auctam, cum non Hilarii modo, sed et Basilii tractatibus aliquot constare prudens quisque non negaturus sit.

Agnovit Tillemontius Protestantium doctissimos maximi fecisse hosce tractatus ob auctoris pietatem et elegantiam, iisdemque aperta inesse antiquitatis indicia; at ob sermones, qui Hilarium Basiliumque certos habent auctores, de auctore caeterorum pariter ambigit, nec quidquam esse ait, quod ullum tractatum Zenoni Veronensi explore vindicandum per- C suadeat. Sic ille in Persecutione sub Valeriano, art. 7, tom. IV, pag. 16, in adnotationibus porro, pag. 587, adnot. 6, allatis fuscè Baronii, Bellarmini, Labbei, Sixti que sententiis, miratur in editione Veronensi ducentos nullo codice suffragante emendatum pro quadringentos, Baronii que argumentum ex publicis ethnicorum sacrificiis pro hac correctione statuenda allatum luculenter refellit. At concludit hos sermones collectionem esse ex diversis auctoribus IV et V saeculi, ex quibus aliqui Zenonis esse possunt, quos tamen internoscere et designare non licet.

[xxxvii] Tandem postremus omnium Jo. Albertus Fabricius tom. III Bibl. Latinæ, lib. IV, c. 3, p. 420, etsi pugnantibus criticorum sententiis paucis subindiget, et in Sixti Senensis sententiam inclinet, nimirum D *hos sermones majori ex parte collectos esse ex variis auctoribus; affirmare tamen non dubitat: Sane quosdam illius Zenonis esse valde videtur credibile.*

Itaque inter tot et tam severas de Zenonianis tractatibus percelebrium criticorum censuras, praeter extremas utrinque et compugnantes illas, quae Zenoni sermones omnes, vel nullos tribuendos contendunt, æquior multo et probabilior illa videtur eorum, qui ita eos tractatus collectionem esse censent ex variis auctoribus compactam, ut ne tamen ideo Zenonem quorundam saltem auctorem esse inficiantur. Id iudicium sane quantum ad veritatem accesserit, ex dicendis hac in dissertatione patebit: adeo ut

irrito conatu laboraturus semper sit, non minus qui Zenoni eripere conetur omnes tractatus, quam qui eidem omnes veli adserere. Interim vero ex tot criticorum censuris injecta dubitatio plures movit, ut cum veros tractatus a spuris internoscere non liceat, de singulis ambizant. Cur autem genuini Zenonis fetus a supposititiis dijudicari nec potuerint, nec possunt, editorum (ut in praefatione monuimus) vitio factum est, qui supposititios Zenonianos subjectos in fine codicum, haud separatim dedere, imo nec in manuscriptorum fine positos monuerunt quidem (quae monito ad omnem litem dirimendam eruditus satis fuisset), sed eos cum genuinis permistos, nullaque distinctos notatione exhibuere, ac uti Zenonianos promiscue venditarunt; itaque cum Zenonem auctorem habere nequeant, omnes quoque Zenonianos in dubitationem conjecere. Hoc vitium nos ut declinarem, praecideremusque eodem tempore praedictum gravissimum, Zenonianos codices octo, quotquot tum in Italia tum in Gallia reperire potuimus, vix consulturi adivimus, occurrit statim; non quinque illos solum tractatus qui Hilario, et quatuor qui Basilio vindicandi creduntur, sed et duos praeterea alios inter Hilarii et Basilii medios in fine omnium codicum constanter legi subjectos caeteris, quos Zenonianos indubie credimus. Quod etsi satis esse potest ad additionem posteriori manu factam manuscriptorum peritis persuadendam, cum frequens aliis quoque in codicibus acciderit, ut si quae folia post descriptum aliquem auctorem vacarent, alienis opusculis replerentur: tamen ne quid dubitationis hac de additione in Zenonianis mss. superesset, codex Remensis antiquissimus eam alio posteriori caractere descriptam exhibuit, ut ex characterum specimine in praefatione inserto, qui Basiliani tractatus initium praefert, cuique perspicuum fiet. In Vaticano porro et Urbinate mss. post memoratorum additionem tractatum alius sermo legitur S. Gaudentii Brixiani, qui proinde in Veneta Zenonis editione inter Zenonianos insertus reperitur, aliaque subinde aliorum auctorum opuscula in utrisque sub finem addita inveniuntur, ut in praefatione monuimus, ubi additionem aliam alterius tractatus, vel hymni *de signo Crucis* tribus in codicibus inventam pariter innuimus: adeo certum est Zenonianos codices ab additionibus ejusmodi immunes non fuisse. Illos autem variorum auctorum tractatus in fine codicum omnium additos, qui numero undecim sunt, in Appendicem rejecimus, eorumque auctores in praefatione, quam ibidem praemittemus, designabuntur, ac luculentissime statuentur. Itaque nunc, cum de genuinis Zenonis tractatibus sermo sit, difficultas de his XI quos ab illo vel ex ipsorum indicio codicum ultro ablegamus, nulla amplius est. De reliquis tantum controversia superesse potest. Hos autem ut Zenonianos plane esse statuamus et convincamus, cum ad tria capita redeant, quaecumque adversus illos objecta sunt, et objici possunt, scilicet num unius omnes auctoris sint; cui ætati, vel saeculo congruant; ac tandem num auctor hujus, quodcum-

que fuerit, sæculi, sit S. Zeno episcopus Veronen- A
sis : tria hæc tribus distinctis capitibus plenissime
statuenda aggredimur : primo omnes tractatus xcm
qui præter undecim in Appendicem rejectos sunt re-
liqui, unius esse scriptoris; dein hunc ex iisdem
tractatibus demonstrari scriptorem sæculi iv; demum
hunc scriptorem sæculi quarti eorum omnium tracta-
tum auctorem non alium esse, quam sanctum Zeno-
nem episcopum Veronensem. Hæc tria si evidenter
docuerimus rejectis, quæcumque [xxxviii] adversus
singula capita a Criticis objecta sunt, ad vindicanda
S. Zenonis scripta nihil, ut videtur, desiderari amplius
poterit; simulque dirempta erit illa, quæ de S. Zeno-
nis ætate vertitur quæstio, quæque fere dirempta ex
contrario vulgarique sensu Veronensis Ecclesie, uti
fertur, traditioni innixo, maximum in hanc rem præ- B
judicium a quod eruditos creaverat.

CAPUT I.

UNUM ESSE AUCTOREM TRACTATUM XCM QUOS AB
UNDECIM ADDITITIIS SEPARAVIMUS, MULTIS STA-
TUITUR.

§ I.—*Proponuntur argumenta ex codicibus petita.*

Tractatus xcm, qui in duos libros omnibus in co-
dicibus distributi, unus post alium describuntur,
unius auctoris esse, plura in iisdem codicibus indicia
suadent. Exstant innumeri tituli quibusque tractatibus
præfixi cum quibusdam clausuris, et tabule etiam
singulorum tractatum in antiquissimo ms. Remensi,
ex quibus id palam conficitur. In titulis enim et ta-
bulis, in quibus singulorum tractatum tituli recitan- C
tur, quinque postremi tractatus libri secundi, qui ad-
ditios proxime antecedunt, alternatim inscribuntur
sic : *Tractatus cujus supra.*

En ipsa tabula verba.

xxvi. *Item Tractatus Paschæ cujus supra, nunc*
est tract. liv lib. ii.

xxvii. *Tractatus Danielis in Pascha, nunc tract.*
lxix.

xxviii. *Inventio fontis cujus supra, nunc tract.*
xxvi.

xxix. *Tractatus Paschalis, nunc tract. xlii.*

xxx. *De Genesi cujus supra, nunc tract. xx.*

Formula *cujus supra* aperte indicat non hos solum,
sed intermedios quoque tractatus, nulla licet ejus-
modi formula signatos, ejusdem auctoris esse, *cujus* D
supra, id est cujus vel initio librorum, vel in clausu-
lis, de quibus mox dicemus, expressa mentio facta
est, ac proinde omnes unicum eundemque auctorem
habere. Mirum fortassis erit, quid hæc formula istis
postremis solum apposita sit, et in nullo ex præce-
dentibus lxxxviii occurrat. At id a primo amanuensi
non casu, sed consulto factum videtur, cum finis es-
set tractatum ejusdem auctoris. Ne scilicet dubitare
in eo quisquam aliquando posset, ejusdem ne omnes
essent auctoris, an vero quidam, uti solet, ex aliis
auctoribus additi essent; hos postremos ea formula,
quæ dubium omne præcederet, notandos censuit.
Porro hæc eadem formula in ipsis titulis, qui postre-

nis tractatibus immediate præfiguntur, repetita legi-
tur, non in ms. solum Remensi, sed in aliis similiter;
nec ea amplius occurrit in undecim tractatibus se-
quentibus (sic enim inscribuntur : *Interpretatio Psal-*
mi cxxvi, de Psalmo cxxvii, et similiter reliqui),
quod satis indicio est, hos ejusdem auctoris ab ama-
nuensibus non fuisse agnitos, uti cogniti fuerunt præ-
cedentes, qui proinde a primo librario relative illa
formula notati et in titulis, et in tabularum tabula
fuerant. Quid quod sermo xxx lib. ii, quem omnium
postremum esse ante additios nunc nuper notavi-
mus, in Remensi manuscripto, præter memoratam ti-
tuli formam *de Genesi cujus supra*, hæc alia plane si-
mili clauditur, *Explicit de Genesi cujus supra* (supra
autem aliis tractatibus hæc eadem clausula signato)
aliquotiens ipso auctoris nomine subjicitur, ut ex ad-
notationibus in tractatus singulos suo loco monchi-
mus), quæ clausula eundem auctorem mirifice confir-
mans, in sequentibus non [xxxix] apparet; concludun-
tur enim his verbis : *Finit Psalmus cxxviii, Finit Psal-*
mus cxxix, Finit Psalmus cxxx. feliciter, quarum clausu-
larum nullas in præcedentibus notatas reperire lice-
bit. Observandum tandem est aliquid præcipuum in
Pompeiano codice, quippe in titulo tractatus xxx, qui
est postremus libri ii, ante additiones, hæc singulari
et insueta alias formula utitur : *S. Zeno Veronensis de*
Genesi; quæ monere librarius voluisse videtur, omnes
tractatus huc usque descriptos ad eundem auctorem
initio nominatum pertinere. Equidem inter undecim
sequentes tractatus, quos trium esse auctorem in præ-
fatione ad Appendicem videbimus, nimirum duos Pota-
mii, quinque ex Hilario, ex Basilio quatuor, omnes
cujusque auctoris simul descriptos, non autem alios
aliis insertos manuscripti præferunt : quod si in ipsis
additionibus constanter servatum est, cæteros quo-
que duobus libris distinctos unique auctori tributos,
eamdem in rationem continue scriptos multo est pro-
babilibus.

§ II. — *Urgetur argumentum ex stylo. Proferuntur*
exempla ex iis præsertim tractatibus, quos Coutantius
adjudicat Hilario. Hæc Auctor alicubi imitatus
ostenditur. Insignium scriptorum exempla, qui alios
imitati, totidem quandoque verba exscribere.

Hæc omnia ex styli similitudine, quæ inter hos uni-
versos intercedit, plane confirmantur. Qui enim ad
varios asserendos auctores styli discrimen objecere,
ii recte quidem, et jure hoc argumentum intenderunt,
quandiu Appendicis quoque tractatus uni auctori ad-
scribendi putabantur, quorum undecim tractatum
genus scribendi non tam alienum multo est a stylo
cæterorum xcm, quam varium in ipsis quoque inter
se esse facile deprehenditur. Enimvero hi non unius,
sed trium auctorum sunt fetus, quorum alter Hila-
rius plano facilique stylo delectabatur; Rufinus vero,
qui interpres quatuor Basilli homiliarum a nobis pro-
babitur, diligentiore Iberiorique calamo usus est :
Potamius tandem duorum tractatum auctor stylo
plane inculto, obscuro difficilique laborat, qualem in
epistola ab Acherro edita, et in Appendice recudenda

cognoscere licet. Itaque cum hos omnes tam diversorum scriptorum tractatus uni auctori tribuere et asserere ex editorum forma quidam conarentur; iusta de styli discrimine objectio i-gesta est, quum miramur quosdam fecisse nimium, aut levissimis de causis eludendam putasse. At si undecim memorati tractatus discernantur, ut nos hac in editione jam fecimus; quid obiciendum supersit de stylo ceterorum, plane nihil est. Si quis sane in iis volvendis ac revolvendis se se aliquandiu exerceat, ut Auctoris ingenium scriptorisque genus incipiat degustare atque distinguere: is profecto nihil inveniet, quod sive in sententiarum, sive in verborum, aut syntaxeos ratione unum eundemque auctorem ubique non referat.

Proferamus ex. gr. tractatus duos, olim in psalm. c et cxxx, nunc autem tract. 21 lib. ii et tract. 7 lib. i, quos P. Contantius in Admonitione ad Hilarii Commentarium in psalmos, num. 25, hanc Pictaviensi episcopo vindicandos suspicatus est, propterea quod easdem quandoque, ac totidem non nunquam verbis expressas Hilarii sententias continent, quæ in ejus Commentario in eosdem psalmos leguntur; *ex quo adjudicare, inquit, licet, quales ille, id est Hilarius, ad plebem suam tractatus dixerit, qualesve postmodum in commentarium redegerit.* Cum nimirum in Veronensi editione duo tractatus recenserentur in psalmum cxxx, quorum alterum iisdem verbis, ac in Commentario Hilarii continetur, expressum, in nostrorumque codicum fine una cum aliis Hilarianis descriptum, suo auctori redditum in Appendicem rejecimus, alterum, quoque similia continentem eidem auctori vindicandum Contantius existimavit, id conjiciens, hunc prius scriptum ab Hilario, ut eo *sermonis in morem ad Fratres* uteretur, alterum vero esse hunc eundem, sed auctiorem factum ab eodem Hilario, cum varios tractatus ad populum habitos super psalmos, in commentarii [XL] corpus digessit. Id ipsum ergo alii tractatui in psalmum c accidisse, opinio ejus est. At quod pertinet ad sententiam verborumve similitudinem, quæ inter Hilarii commentarium et nostri Auctoris tractatus in psalm. c et cxxx intercedit, capite sequenti ostendemus luculenter, nostrum Auctorem vixisse aliquanto post Hilarium sæculo iv; quod cum Contantius ne cogitaverit quidem, ex eo præjudicio, quod de Zenonis antiquitate ferebatur, jam prævidere et suspicari non potuit, eundem nostrum auctorem præ oculis habere potuisse Hilarii commentarium in Psalmos, ex eoque non nihil profecisse, ut non sententiã solum aliquas, sed eadem quandoque verba in suis tractatibus expresserit. Enim vero non in laudatis solum tractatibus 7 lib. i et 21 lib. ii Auctor Hilarium in eam rationem imitatus invenitur, sed duobus etiam in aliis, nimirum tract. 8 lib. i, cui titulus *de Timore*, et tract. 17 lib. ii, qui *de Jona* inscribitur (ut in adnotationibus utriusque tractatui subjectis, ubi Hilarii verba descripsimus, palam fiet), quos sane tractatus Hilarianos esse nemo unquam opinatus est; cumque commentarium in Psalmos non referant, sed aliquid ex Psalmis obiter

A attingant, quod in Hilarii commentario legitur, et ad probabilitet haberi, quænt tractatus ejusmodi, quales ab Hilario ad populum prius habitos, dem vero in Commentarium relatos Contantius suspicatus est. Similiter quidem quatuor alios nostri Auctoris tractatus observavimus, eorum tractatus 5, 12 et 16 lib. i, ac tract. 2 lib. ii, in quibus aliquot ex Lactantio sententias, totidemque alicubi verba expressit, et ne tamen hos ab ipsi Lactantio scriptis quispiam diceret, uno ne somniant quidem. Quod si ex hoc satis perspiciatur Auctoris molles imitationem id generis haud ququam refugentis; quos de simili imitatione ex Hilarii commentario amplius analoge?

Ne vero de uno eademque omnium auctore dubitetur amplius, stylus idem in omnibus locuples usum omnium præstat; de qua re hujus capitis maxime propria nunc fusius dicendum est. P. Contantius Hilarium vindicaturus, quem ex Origene non nullo derivasse in Commentarium Psalmorum notum est, hac excusatione utitur ps. CLXVII Admonitionis in idem Commentarium num. 15: *Aliud enim est imitari, aliud interpretari, aut describere: nec interpretis officio fungitur, qui alia addit, resecat alia, et cætera propriam in stylum convertit.* Notat præterea Hieronymum hac ipsa ratione eundem ab ea censura purgasse, quod sci licet *Origenis libros ita exposuerit, ut in stylo proprio placens, pater verbi sit potius, quam interpret.* Id ipsum prorsus fecisse Auctor noster deprehenditur, cum ex Hilario, vel Lactantio quædam protulit. Aliis additis, resecatis aliis, quædam solum et pauca proprium in stylum convertit, ut in stylo proprio placens, pater verbi sit potius, quam servilis exscriptor. Quod de additis et resecatis diximus, ex collatione et adnotationibus nostris satis patebit. Stylum autem, qui lectis hinc Hilarii Commentario (de hoc enim non movetur difficultas), hinc Auctoris nostri tractatibus, non statim distinguat, is omni Latine locutionis palto prorsus caret. Hilarii stylus planus, facilis, et fere concisus; nostri autem sublimis quandoque, quandoque floridus et numeris certis cadens, ac allegoricis dictionibus libenter indulgens, potissimum autem syntaxi quadam singulari præditus, quam non in Hilario solum, sed ne in alio quidem scriptore latino hætenus deprehendimus. Ad verborum sententiarumque exprimendarum flores, allegorias, ubertatemque dicendi multo secundiorem, quod pertinet, nulla melior via ad id cognoscendum patet, quam utriusque lucubrationum collatio, de qua in adnotationibus ipso Auctoris textui subjectis satis indicasse nobis videmur. De syntaxi vero aliquot membra hic apponemus, quæ præcipuam Auctoris syntaxim aliis in tractatibus frequentem exhibent. Tract. 7, de Humilitate, lib. i, qui olim erat sermo in psal. cxxx, num. 1: *De quibus Scriptura divina quid pronuntiet, audiamus, cujus ista sunt verba.* Num. 2: *Ut possimus merito mereri, Scriptura quod dicit: pro quod Scriptura dicit. Rursum: Dominus ipse vos pro promisso quid hortetur accipite.* Et item paulo post: *De quibus Joannes discipulis quid prædicet, omnibus est in usu.* Illa

vero precipue consideranda num. 5: *Intonat lingua. A caret quæ unquam venere secretis* ubi quæ relativum post verbum, quod regit, ponitur, sicut alibi frequens post aliam vocem collocatur. Sic tract. 5, num. 2: *Uterque cuius exaggerare opulentiam vel civitate mira contendunt, pro cuius opulentiam utrumque contendunt, etc.* [XVI] Sic tract. 4, num. 5: *Quare versum qui fallitur nunquam.* Tract. 5, num. 4: *Observantia quo perfectione Dei cultus debeat custodiri.* Tract. 12, num. 6: *Mortemque ipsam, percussis cui beatitudo succedat.* Tract. 7 ad II, num. 4: *Nec tamen desit esse, ante quod fuerat*: cui simile illud tract. 16 lib. 1, num. 4: *Odii iam sine causa, ante quod amaverat.* Tract. 62 lib. II: *Propter vos qui est occisus.* Reliqua mittimus. Vide porro eodem tract. 7 lib. 1, de quo nunc loquamur, rarissimam syntaxin sub finem, quam in adlocutionibus plane Zenonianam ostendimus. Similia aliquot deprehendes tract. 21 lib. II, de *Psalmo centesimo*, uti illud statim post initium: *Igitur in presenti psalmo propheta cum dicit, ac præsertim in tract. 8 lib. 1, de Timore, et tract. 17 lib. II, de Iona*, ubi idem syntaxeos genus, idem Auctoris ingenium uloque visitur. Quod si hinc tam præcipue syntaxi addas ceteras locutionum, allegoriarum, sententiarumque proprietates ab Hilarianis plane dissimiles, nonne statim alium ab Hilariano istorum tractatuum stylo auctoremque cognoscas, eundemque sint, ac est stylus et auctor tractatuum reliquorum, in quibus eadem in locis, locutio, et syntaxis perpetuo elucescit?

Hæc jam evanescit profecto audax illa Dupinii opinio, qui *conciones in psalmos XLIX, LXXIX et C, Hilarii esse posse affirmavit, quia hujus Patris commentaria in hos psalmos perierunt.* Nam præterquam quod primo duo tractatus, cum in ps. XLIX et LXXIX, nunc autem 15 lib. 1, et 27 lib. II, in mss. omnibus non inscribuntur *de psalmo*, cui inscriptioni Dupinii argumentum innititur; etiam si daremus, S. Hilarium in omnes psalmos Commentaria scripsisse, que injuria temporum intercederent, ut satis probabilibus conjecturis Contantius statuit, adhuc tamen omnes tractatus memorati aliam elocutionis rationem aliamque syntaxin adeo explorate exhibent, ut quantum ab Hilariana absint, si quis non agnoscat, utriusque auctoris opera plane non legerit.

Sed hæc fortasse quispiam non de sententiarum imitatione apud alios auctores frequenti, sed de transcriptione eorundem verborum, que ex Hilario excerpta alicubi videntur, difficultatem movebit, si non ut nomen omnium ejusmodi tractatum auctorem statuat Hilarium (ubi enim stylus nimis aperte discipulæ, quævis notatio verborumque descriptio ad nomen auctorem asserendum frustra confertur), saltem quod nostro id Auctore nimis dignum ac decorum existimet. At qui in antiquorum lectione versati sunt, id nonne novum, nec a gravium quoque scriptorum consuetudine alienum cognoscent. Dinoschum inter Græcos ex oratione Demosthenis contra Cononem in prærem suam adversus Cleomedontem

multa ad verbum transtulisse notavit Porphyrius apud Eusebium lib. X, cap. 5, de Preparatione Evangelica. Mittimus plura e Græcis, tacitis certam nominibus, traducta, suisque operibus totidem verbis inserta a Tertulliano, Hieronymo, Ambrosio, et aliis Latinis, que in accuratis horum editionibus designantur. Ut autem dicamus de Latinis, qui ex aliis item Latinis auctoribus similiter profecerunt, antiquus auctor librorum *de Sacramentis* ex Ambrosii libro *de Mysteriis* non tam sententias, sed plerumque etiam verba delibavit, ut Benedictinus editor in præmissa *Adnotatione* observavit. Sanctum quoque Maximum Turonensem, cum laudari Ambrosii opera sedulo evolveret, magna fragmenta ex eisdem, ac potissimum ex Commentario in Lucam excerpta, suis sermonibus inseruisse, idem Benedictinus Ambrosii editor in Adnotatione ad sermones hinc Patri adscriptos animadvertit. Quod plura? S. Cyprianus licet disertus et doctus, nonne in opusculis, que contra Gentes lucubravit, ex Minucii Felices libello quedam ad verbum exscripsit, uti propositis utrorumque sententias ob oculos ponitur tom. II Apparatus ad Bibliothecam maximam Patrum a pag. 54 ad pag. 17. Quis itaque miretur amplius, si noster elegantissimus auctor pauca quedam aliquando sumpsit ex Hilario, ex illo, inquam, magno ac celebri episcopo, qui, ut Hieronymi verbis utamur ex epist. 54 ad Marcellam, *temporibus suis disertissimus, et confessionis merito et vite industria et eloquentia claritate, ubicumque Romanum nomen est, predicabatur?*

[XVI] § III. — *Aliæ objectiones explosæ.*

Alia hæc obiectio diluenda est, que cum varietatem quandam mirificam in hisce XCV tractatibus exaggeret, varios auctores arguere videtur. Quibusdam nempe criticis visum est, hisce tractatibus nihil esse inæqualius. Alii longi, alii breves, plures repetiti, alii clari, obscuri alii; et Dupinius longiores e Græcis traductos, breves autem ex Latinis auctoribus et homiliarum fragmentis compactos judicavit. At de brevitate aliorum, vel longitudine si quis urgeat, numquid id diversos auctores statuit? Nonne S. Leo, qui sermones satis prolixos plures scripsit, breves etiam, et auctori nostro fere pares habet? Vide serm. 5, 6, 7 et 12. Nonne breves item leguntur in Augustino, qui cæteroquin longos plerosque lucubravit? Dicat fortasse quispiam, adeo breves, uti quidam ex nostris sunt, nullo alio exemplo uspiam reperiunt. Quid ergo? Hoc si quid probat, non probat solum illos nostri auctoris non esse, sed nulli etiam antiquo scriptori vindicandos probat; quo nihil dici potest absurdius. Quis crederet, S. Joannem apostolum jam senem, ipso senio impeditum, conciones habuisse tam breves, ut diceret solum, *Filii, diligite alterutrum*, ubique sæpius repetivisse, nisi ad S. Hieronymum ex antiquorum traditione litteris mandasset? Quidam alii aliqua de causa impediti, quomodo longius concionarentur, breves sermones ad populum habere poterant? qui si minus collecti in-

veniunt, ut tractatus nostri scriptoris, id forte eam habuit causam, quod illi nihil tale scripserint, noster vero auctor scripserit quoque hos, quos sane rebus gravissimis refertos et præcipuo studio elaboratos videmus, ejusque in schedis reperti ab antiquo collectore digni sunt habiti, quos una cum aliis referret in codicem, posteritatiq; ob scriptoris præsertim, quæ obtinebat, existimationem mandaret. Cur autem Auctor brevitate tam raram hæc in tractatibus secutus sit, in Admonitione ad tractatum xxx lib. II, fusius dicemus, ubi in hanc rem coniecimus plura, quibus hos præsertim tractatus præter cæteros Zenonis esse ex ms. Remensis adnotationibus demonstrabitur. Nunc id unum in nostrum propositum adjiciemus, quod cum res ipsæ, quæ isti licet breves tractatus continent, antiquum Scriptorem præferant, nihil plane est, cur eos a cæterorum auctore eripiamus, cum stylum eundem apertissime exhibeant.

Quidam fragmenta sermonum sunt, non autem sermones: fatemur ultro, et in adnotationibus observatum est. Quid porro? Aliumne igitur auctorem habent? Quid quæso argumenti istud est? Inter S. Petri Chrysologi opera aliquot sermones mutili inveniuntur, quos tamen alteri auctori idcirco addendos suspicatus est nemo. De repetitionibus autem, quæ in pluribus id generis tractatibus observantur, quid addamus? Plura similium repetitionum exempla in aliis quoque Patribus suppetunt, quæ tamen nemo ad varios auctores statuendos traduxit. S. Ambrosium aliquoties eadem ingerere, jamdiu observarunt editores Benedictini pag. 1045 tom. II, quod ei, inquit, *subinde usuvenire animadvertimus*; et pag. 1048, *totidem pene verbis eadem alicubi repetita commemorant*. S. Leo magnus nonne integra quædam capita iisdem verbis ex uno in aliud opusculum non numquam transcripsit? Epistola celebris ad Flavianum, cap. 3 et 4, plures sententias continet, quas ex variis sermonibus de Nativitate Christi desumptas ad verbum postremus editor ad marginem notavit. In epist. 97, ad monachos Palæstinæ, septem capitula habentur, quæ totidem verbis, paucis exceptis, leguntur in epistola 134, ad Leonem Augustum, et in utrisque his epistolis longus invenitur locus ex serm. 61, de Passione Domini, qui duo integra capita complectitur. Tandem, quod mirum maxime accidit, duæ epistolæ ad Pulcheriam, epist. 27 et 30, pleraque repetita continent, quemadmodum et duæ ad Theodosium Aug., ep. 39 et 40, licet eisdem personis et exiguo quidem intervallo traditæ fuerint. Quod si hæc ob repetitiones alium ab Ambrosio, Leone, vel aliis id generis, quos [XLII] brevitate gratia prætermittimus, repetitarum lucubrationum Auctorem nemo opinatus est; nemo item urgeat repetitionem et similitudinem aliquorum ex brevibus nostri Auctoris tractatibus, de qua videsis, quæ in Admonitione ad tract. 30 lib. II, pag. 238, præterea observamus.

Venimus jam ad discrimen illud, quod ex aliorum perspicuitate tractatum, aliorum obscuritate colli-

gitur. Id autem totum ex argumenti, non ex Auctoris discrimine proficiatur. Aliud est de virtutibus et vitis, aliisque morum, vel sacrae historiae argumentis agere, ubi fusior dicendi campus patet, et uberior calamo licentia conceditur: aliud autem tractare de mysteriis, quæ non simplici locutione, sed per allegorias et Scripturarum figuras exponere breviter placuit. In primi generis tractatibus superior est Auctoris sermo; in secundo autem genere, quod Paschellum lectorum lectiones functionesque, nec non Auctoris ingenium postulasse videatur, ne auditores eadem mysteriis omnibus jam nota, si plano modo traderentur, fastidirent, ad eorum animos continendos et oblectandos, ea mysteria figuris et allegoriis exprimenda Auctor judicavit; ex quibus aliqua subinde obscuritas obtruditur. Hanc sane in rebus ipsis, non in verbis nec in stylo, qui ubique est æquus, obscuritas inest; ex styli autem, ut sæpe diximus, non ex rerum discrimine varietas colligitur. Tandem ex his obscurioribus, seu, ut proprius loquamur, allegoricis tractatibus pleraque ex illis sunt, quos æque ac alii ex nitidioribus atque accuratioribus, tamquam ejusdem auctoris, in hac Veronensi Ecclesia inter sacra officia ante nonum sæculum lectos in præfatione animadvertimus.

Unica jam objectio restat ex rebus, quæ in hæc tractatibus continentur, petita, ex quibus aliqua cum nec uni sæculo, ita nec uni scriptori videntur posse congruere. Sed hanc objectionem latissime patentem dirimere sequentis erit capitis, in quo horum omnium tractatum auctorem, quem hactenus asservimus unicum, quarti sæculi fuisse ostendemus; ibi enim quæcumque aliud tempus prospicere non nullis visa sunt, quatenus in idem sæculum commode cadant, statuendum erit.

CAPUT II.

DEMONSTRATUR AUCTOREM SCRIPSISSE QUARTO SÆCULO, EIDEMQUE OMNIA CONGRUERE, QUÆ IN OMNIBUS TRACTATIBUS CONTINENTUR.

§ I. — *Expenditur insignis locus, ubi quadringenti ferme anni ab Auctore recensentur. Arbitraria editorum Veronensium emendatio notatur. Cardinalis Baronii objectio aliis exemplis diluitur: ac S. Philastrii testimonium arbitrarie item emendatum in editione Fabricii, ex fide codicum restituendum ostenditur. Alia quædam ejusdem loci verba considerantur.*

Cum de auctoris ætate non aliunde cognosci, quam ex aliquot ipsorum tractatum testimoniis possit, nec ea nisi singillatim afferri, et considerari queant; venimus, ne, dum ex aliquo tractatu argumenta elicientur, quæ quartum sæculum aperte prodant, si ex his subinde omnium tractatum auctorem eidem sæculo affigendum arguamus, illationem lectores non legitimam regerant. Hos itaque statim hoc initio præmonitos volumus, meminerint primo, nos jam superiori capite demonstrasse unum esse omnium tractatum auctorem, ita ut quidquid de unius tractatus auctore

probetur, satis probetur de auctore [XLIX] omnium, ut A deinde censeri non esse, non ex uocis tantum, sed ex plurium inuicem conuentionum tractatum testimonis, que subinde afferemus in medium, integram captas demonstrationem conficere : quam tamen ipsam non plane confectam in intendimus, nisi postea quorum testimonia aliquot, que in aliud tempus transferenda putantur, eodem seculo nihil repugnare sub finem capitis docuerimus.

Itaque *quadringentesima ferme auctorem notatio*, qui a tradita Corinthiis Epistola Pauli ad Auctoris ætatem recensentur tract. 5, lib. 1, evidens argumentum est eum seculo quarto scripsisse : sic enim ibi habetur *At cum ante annos ferme quadringentes, vel eo amplius Apostolicum hoc operetur officium, quo et uiuaciter fuisse homines, et rarissimi Christiani, cui ego carissimum orbe ipso pene iam toto, hominumque uacuitate mundo nonnulli e decessit, obstantem uerbis palpantibus uocem ueritatis, etc.* Que quidam chronica notatio tum in mss. omnibus, tum in editione prima Veneta palam ac distincte posita est, nec nisi in posteriori editione Veronensi ex qua alie proferte sunt, ab editoribus numerorum mendam incusantibus proprio Marte mutata eo uno præiudicio mouente, quod Auctorem tertio seculo uixisse opinarentur. Quod obijciunt, inipiunt, *sermonem de Continentia non esse S. Zenonis martyris, cum in eo legitur Auctorem obfuisse a S. Pauli doctrina diuulgata annis quadringentis et eo amplius..... dicimus textum, sicuti malis in locis est mendosus, ita, ut saepe fit in numeris, ita esse deprauatum.* Quam corrigendi rationem nullo codice nauam, imo, contra fidem codicum usurpata (qui præterea non per numerales literas cccc, sed uoce *quadringentos* numerum expriment) Tillemontius considerans annot. 6 in persecutionem Valeriani, illam satis certam et tutam esse ait, ut se quis a gravissimis difficultatibus facile subducat atque expediat.

Hanc correctionem adeo arbitrariam atque nutantem ut suffulciret sustentaretque Cardinalis Baronius secundis in Martyrologium curis illud opposuit, quod si *quadringentos et eo amplius* retinendum sit, Auctoris ætas non ad quartum solum, sed ad medium circiter quantum sæculum proleganda erit : siquidem Paulus primam ad Corinthios Epistolam circa medium primum seculum scripsit. Ipsa Baronii uerba in præfatio presentis dissertationis recitata inuenies. At qui hæc cum Baronio obtrudunt non satis anmaduertisse se ostendunt ejus quarti sæculi monumenta, in quibus eadem chronica notatio in eandem qua a nostro Auctore rationem usurpata legitur. Arnobius, que, Diocletiano imperante, id est sub notum quarti sæculi, floruit Hieronymo teste, nonne hæc ethnicum aduersus Christianos loquentem induxit lib. II, pag. 94 *Ante quadringentos annos religio*, inquit, *restra non fuit?* In formula fidei, quam pseudo-synodus Antiochena scripsit an. 345, et recitatur ab Athanasio in libro de Synodis, hæc de Pauliniano is leguntur : *Christum autem ipsum et Filium Dei, et mediatorem, et*

Antiquum non ante secula fuisse contendunt, sed eo et tempore cum Christum et Filium Dei factum esse, et quo nostram carnem ex Virgine assumpsit, non totis ab hæc quadringentis annis Eusebius Casariensis ejusdem sæculi scriptor, qui diem obiit an. 340, sic effatur lib. II contra Marcellum Ancyranum, cap. 1 : *In primis paradoxum illud est incarpisse hoc Verbum non ab annis hinc retro quadringentis impletis.* Pseudo-synodus Sardicensis in decreto apud Hilariem fragm. 5, num. 2, tom. II, pag. 648, editionis Veronensis, eundem Marcellum Ancyranum reprehendit inter cetera, propterea quod *intium*, inquit, *requandi accepisse Dominum dicat ante quadringentos annos.* Hæc autem pseudo-synodus habita est an. 347. S. Hilarius Pictaviensis libro II aduersus Constantium scripto sub an. 355 vel 356 : *Post quadringentos annos*, ait, num. 5, pag. 557, *postquam Dei Unigenitus generi peracuti subuenire dignatus est..... novella nunc et terribila lues..... Ariana effusa est.* S. Philastrius Episcopus Brixianus, qui S. Ambrosio contaneus scripsit ante an. 391, in omnibus editis ante editionem Hamburgensem a Jo. Alberto Fabricio elaboratam, hæc tradit cap. 5 : *Et inde a Domino usque nunc anni ccccxxx plus.* Sed Philastrius, adit mox in subiecta annotatione Fabricius, *ante A. C. 391 scripsisse se significauit cap. 85, atque interfuit concilio Aquileiensi A. C. 387..... Hinc numerum manifeste corruptum ita restituendum esse iudicauit Latinus Latinus, cui alii uiri eruditi assentiuntur : et in textu, prouide Hamburgensis editionis [XIV] emendauit sic : *Et inde a Domino usque nunc anni cccclxxx plus.* Hæc tamen ex non satis observata ejus sæculi consuetudine in annis annotandis pendent. Equidem non hæc uno capite eadem notatione Philastrius usus legitur, sed et capite 106, pag. 206, ubi scribitur : *Quod contrarium inuenitur, si ita qui senserint : nam quadringentos jam plus annos transisse cognouimus ex quo uenit Dominus, atque completos :* ubi arbitrarie nimis legendum Fabricius censet *quadringentos jam plus minus annos*, cum, si hoc significare uoluisset S. Episcopus, haud addidisset *atque completos*. Hæc autem tam expressa additio priorem quoque chronice notationem haud corrigendam confirmat, imo satis inuicem eam opinionem id temporis vulgo obtinuisse, ut anni quadringenti a Christo nato ducti, ante annum 39 completi potarentur. Enimvero in antiquo Corbeiensi codice, cujus variantes lectiones, accurate descripte, in calce nouissime editionis Brixianæ recitantur, pag. 165 palam legitur : *Et inde a Domino usque nunc anni ccccxxx plus minus.* Que formula *plus minus* cum Fabricii correctionem expungit, tum uero nostram interpretationem marifice statuit. Cedimus jam aliud testimonium ex Hieronymi epistola 129, ad Dardanum, num. 7, quod tametsi pertineat ad an. 414, quo ea epistola tradita fuit, tamen cum ab anno post Christum natum 70, *quadringentos annos paulo minus numeret*, eodem recidit : *Post eversionem*, inquit, *templi Iamimum Tito imperante, post an. 70, paulo minus per qua-**

dringentos annos et urbis et templi ruina permaneat.

Ex his omnibus textibus aliisque, quæ in eandem rationem afferri possent, perspicuum fit quinquaginta annis circiter hanc quadringentorum annorum notationem excedere. Quem quidem excessum non hujus solum quarti sæculi proprium deprehendimus, sed cum aliis communem Tertullianus adversus Nationes lib. 1, quem incunte circiter tertio sæculo scripsit, *tercentos ferme annos pro ducentis* Christianæ religioni vindicat cap. 7: *Igitur ætati nostræ nondum anni ccc.* (sic scribendum ex testimonio sequenti, pro eo quod in editis est ccc., mutato c in t); et cap. 9: *Ut supradiximus ætati nostræ nondum anni tercenti.* S. Petrus Chrysologus, qui circa medium quintum sæculum floruit, serm. 145, de Generatione Christi in fine, *annos quingentos circiter* a Christo nato enumerat: *Humanae leges, inquit, intra triaginta annos litigiosas interimunt questiones; et Christus circa quingentos annos nativitatæ suæ causas præstat, ortus sui lites patitur, status sui sustinet questiones.* In antiqua canonum Collectione, quam S. Leonis editor e duobus mss. publicavit, capiti 55, canonum concilii Chalcedonensis habiti an. 451, hæc chronica notatio præfigitur: *Anno quingentesimo ab Incarnatione Domini, indictione v, Felix III, in tractatu seu epistola adversus Acacium, nunc primum a marchione Maffeo nostro edita, tom. v. Conciliorum Venetæ editionis: Post quingentos annos constituta Christi eos velle subvertere, cum triginta annorum lex hominum non possit abrumpi.* Addemus alterius licet generis testimonium ex Procopio, qui medio circiter sexto sæculo historiam de Bello Gothico scribens, ab Appio consule ad Belisarii ætatem *nongentos annos exactos* recenset, cum non nisi anni 865, excurrissent. *Ille Belisarius, inquit, lib. 1, cap. 14, via Latina exercitum duxit, relicta ad lævam Appia, quam Appius, consul Romanus, ante annos nongentos munit, ac suo donavit nomine.*

Post tot scriptorum et diversi quidem sæculi testimonia, quæ in ea annorum computatione 50 circiter annorum excessu conveniunt, quem Baronii objectio amplius moveat, ut in nostri Scriptoris tract. 5, de Continentia, per summum mendum *quadringentos annos* scriptos velit? Ea ætate, qua anni per consules, non per certam a Christi nativitate epocham computabantur, in hac epocha notanda non ita accuratus calculus adhibebatur, sed rotundus aliquis numerus, qui ex vulgari opinione, vel traditione quinquaginta fere annis excessisse cognoscitur. Quamquam in Scriptoris nostro præter rotundum numerum *quadringentos*, qui sæpissime non uti omnino accuratus scribitur, observandæ sunt etiam voces *ferme et vel eo amplius*, quæ contradicentes primo aspectu videri possunt: nam si anni sunt *ferme quadringenti*, nihil *eo amplius*, sed potius *eo minus* aliquid fuisse intelligitur. At ne in unius lineæ finibus contradictionem Auctori obrepisse credamus, vel particula satis monet, ex qua palam est *ferme et vel eo amplius* scriptum ab Auctore fuisse *pro circiter*, ut [XLVI] significaret se non præcisam annorum notationem signare voluisse, sed

A pingui, ut aiunt, Minerva annos vulgo computatos circiter annotasse, quos *quadringentos* quidem quarto sæculo ex vulgari quadam epocha a celebribus quoque scriptoribus annotatos v. dimus.

Ab hoc autem Auctoris textu antequam transimus, alia non minoris momenti observatio subjicienda est, quæ eadem ipsius ætas idemque sæculum confirmatur. Animadvertenda nimirum sunt verba quibus orbem *pene jam totum christianum* suo ævo fuisse pronuntiat; ead de Romano quidem imperio acceptum, ut in annotatione ostensum nobis est, non nisi in quartum sæculum cadit, cum data Ecclesiæ pace per Constantium, christiana fides per totum Romanum imperium palam propagata incrementum ubique maximum habuit. Cujus rei luculentissimam probationem si quis flagitet, adeat auctorem licet ethnicum Ammianum Marcellinum, qui l. XXI, c. 2, ipsos quoque Romani imperii milites christianos fuisse prodit; unde Julianus Augustus in Galliis acclamatus: *Ut omnes, nullo impediente, ad sui favorem illiceret, adherere cultui Christiano fugebat; nam verebatur, ait Zonaras lib. XIII, num. 41, milites, quos prope universos christianos esse norat.* Neque moveat quod Tertullianus in Apologetico, cap. 57, suo tempore omnes Romanas urbes Christianis impletis testetur: nam ibi aperte ex contextu liquet, oratorie illum loqui, non ut Romanum orbem *pene jam totum* (quemadmodum ait Auctor noster) affirmet *Christianum*, sed ut in toto orbe Romano tot Christianos, licet dispersos, fuisse innuat, ex quibus adversus Ethnicos, si vi et armis uti voluissent, exercitus componi potuisset. Eandem in sententiam in lib. contra Judæos cap. 7, variis in provinciis quas recenset, *Christi nomen regnare* affirmans, non illas *totas* christianas fuisse ait, sed in illis Christianos indicat, in quibus Christi nomen regnaret. Eadem interpretatione intelligendus Serapionis Antiocheni locus apud Eusebium, lib. v, cap. 19, ubi christiana fides per *universum orbem* diffusa traditur, quemadmodum et testimonium Bardesanis apud eundem lib. vi de Præpar. Evangel. cap. 8, quo Christiani *in omni pene civitate* inventi feruntur. Hinc porro nihili facienda apparet violenta editorum Veronensium interpretatio, qui argumentum ex nostri Auctoris textu ductum ut eliderent, seu potius eluderent: *Jam vero, inquit in præfatione, cum disseminatum per omnes provincias esset Evangelium a multis receptum, eo in loco Auctor ponit, ut fit, totum pro parte; quam explicationem Auctoris verba nequaquam ferunt, cum præsertim is totum pene orbem stricte dixisse cognoscatur, non tropologice, ad Christianorum quidem multitudinem toto jam orbe florescentem significandam, ut illam rarissimis olim Christianis, quos ibidem appellat, opponeret.*

§ II. — Auctor contra Arianos disserens, sæculoque quarto proinde adjudicandus pluribus testimoniis convincitur. Editorum Veronensium responsio contrita.

Alterum argumentum, quod pro quarto sæculo

validissimum, pluribusque tractatibus commune est. spectat voces sanctissimasque, *cons* [ut Baroni verbis utimur in primis ad Martyrologium votis, die 12 epist. li.] *monipson ante auctus, quam post Arii emergentem hærësim, nemo est qui noscat, qui illorum temporum res gestas calleat.* Hæc autem sunt ejusmodi, ut, *Ecce idem auctor secundis in Martyrologium curris sententiam mutavit, adhuc tamen hæc de causa non videndum non esse, inquit, nonnullos sermones inter opuscula S. Zenonis impressos, martyri, qui sub Galieno coronatus est, convenire non posse, in quibus arbitramur eos esse, qui Arii hærësim confutant manifeste: quod, ut fallimur, multis rationibus et optimis conjecturis probari posset, et id notations æquus ut patereatur.* Harum locutionum verumque præcipuum vis ut manifestior fiat, quid Ariani ex una parte senserint, quid ex alia Auctor contra regerat, certis quibusdam capitulis exponere perutile fuerit, unde vel illi, qui non plane eruditè in hisce materiis sunt, Auctorem contra Arianos ex proposito dissentientem agnoscant. Illi hæretici [XLVII] ex Athanasio in lib. de Decretis Nicænis num. 18, pag. 225, de Filio Dei loquentes, hujusmodi formulis utebantur: *Et non existentibus, non erat antequam genitus est, puta quando cum non esset: quibus significare volebat, divinum Verbum et non creaturam, conditionem, non fuisse antequam quæritus est, unde et *puta quando, cum non erat.* His ut contrairet noster Auctor cum catholicis primum dæmit tract. 5 lib. II, Deum Patrem *alium se, id est Filium Deum, quæritisse ea se et inaccessibili sua illa substantia, in qua beatus manens in sempiternum, omnibus que habet habentem Filium paria præcipuam; et tract. 2 lib. II, Totam se, inquit, Pater recipere in Filium: quibus divinum Verbum non *ex nihilo, seu ex non existantibus, sed ex ipsa Patris substantia genitum aperte prodidit. Dein ut exploderet alteram formulam, Non erat antequam nasceretur, seu alteram eo recedentem, Fuit aliquando, cum non esset, quibus divino Filio æternitatem Ariani negabant, cœternitatis vocem sæpius inculcat. tract. 2 lib. II, una originali cœternitate; tract. 6 lib. II, n. 4, cum quo æquævalens perpetuæque reipi una possessio, cœternitatis omnipotentique una substantia, una æqualitas, una virtus majestatis suggerat. Hæc etiam illa pertinet tract. 55, ubi Filium *paternæ æquævalentis solum consensum, id est cœternum Patri fiteor, et, ut alia dimittamus, tract. 7, exploratissime eam hærësim notat, que modestius, sed mordacius nocens, dicit quidem Dei Filium Deum, sed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum; fuisseque tempus, quando non fuit.* Hæc præcipue verba Baroni non moverunt, cum Ariani hærësim discere feriant; nemo enim ante Arium similia docuit, nemo ante hoc tempus adeo expresse hærësim hujusmodi notavit et refellit, nec notare et refellere quidem poterit.***

Ariani æqualitatem Filii cum Patre inficiabantur, inferioremque Patre Filium prædicabant. Auctor æqualem Patri Filium in omnibus, tract. 5 et 4 lib. II,

A æqualitate que auctorum unam urget tract. 6, n. 4, et formulis quidem adeo expressis ac repetitis sæpius aliis vocibus statuit, ut non casu aliquo, sed ex consilio contra errorem jam dominantem hæc se profiteri subinducit; unde tract. 4 lib. II, *Deum Dei Filium æqualem Patri a Catholicis prædicari* distincte affirmat, que prædicatio non nisi in quartum sæculum contra Arii hærësim cadit. Hanc porro æqualitatem non asseruit solum Auctor, sed pluribus statuta et confirmare etiam integris quandoque tractatibus voluit, objectiones rejiciens quas Ariani solum commoverant. Vide totos tract. 4 et 6 lib. II.

Nihil porro Ariani solemnius, quam *ὁμοούσιον* grecum, latinum autem nomen *unam substantiam* religere, quippe quod uno actu ipsorum errorem præcedebat — unde ea ipsorum erat celebris lex, quam Phœbadius commemorat pag. 301 tom. IV Biblioth. PP. edit. Lugdunensis: *Nemo unam substantiam dicit.* Catholici e contra sicut apud Græcos voce *ὁμοούσιον* ita apud Latinos *unius substantiæ* confessione ab Arianiis secernebantur, isdemque ut se se objicerent, nullam potiorē formulam ingerebant. Hanc Latinam professionem ac formulam apud Auctorem sæpe leges, et unam substantiam Patris ac Filii præcisè terminis explicatam etiam invenies; uti tract. 6 lib. II, num. 4, verbis paulo ante recitatis, nec non tract. 7, num. 2, ubi hæc habet: *Si enim Verbum in Deo est, et Deus est Verbum, et hoc est, in quo est, quod ille est, qui inest, duplex persona, duplex vocabulum: sed originalis perpetuitatis ac deitatis est una substantia.* Iterum tract. 12, num. 4, *unam substantiam, virtutem, deitatem, majestatem, voluntatemque Patris et Filii.* Tandem, ut alia si eamus, explicandæ aliquatenus rei causa tract. 2 duorum marium per fretum medium inter sese communicantium similitudinem ingerit, *que licet sui proprietate locis vocabulisque discretæ sint, tamen trini profundi vaporis una virtus, una substantia, una est fluendi natura.* Quod si *consubstantialis* vocem apud Auctorem non reperias, nihil refert: hæc enim vox eo sæculo cui Auctorem affligimus, inter Latinos vix, aut ne vix quidem reperies, nisi apud Marium Victorinum, tom. IV laudatæ Bibliothecæ PP., quem unum et primum omnium ea voce usum deprehendimus. Cæteri autem constanter per eam tempestatem Latine *unam substantiam* dixere, quod pro Nicæna et Græca voce *ὁμοούσιον* redditum et acceptum fuit, ut videre est in ipsis Latinis interpretationibus Græcarum formularum fidei, quas in fragmentis S. Hilarii edidit. Hinc illud Luciferi Calaritanæ in libro *De non peccato in Deum peccantibus*, p. 257 t. IV Bibliothecæ [XLVIII] PP. ejusdem editionis: *Homousion quod Græci dicunt, nos vero Romani dicimus unius substantiæ cum Patre: quod iterum repetit pag. 245 in libro *Mortendum esse pro Filio Dei.* Hilarius quoque lib. IV de Trinit., num. 4: *Unius substantiæ, quod Græce Homousion dicitur: cui similia prodit Auctor tractatus de Fide orthodoxa contra Arianos tom. II Appendixis Ambrosii pag. 345 et alii, quos vel allegare minus esset longum. Itaque**

cum Auctor *unam substantiam* acriter inculcet, quam ceteri ejusdem ævi Patres adversus Arianos ex proposito dimicantes inculcavit, consubstantialis hæc vocem nequaquam adhibeat, satis se invidiosius adversus eam hæresim decertantem prodit. Sed pergamus ad alia.

Hanc unam substantiam ut Ariam de medio tollerent, objiciebant hæc ratione de Patris substantia aliquid fuisse demptum, ut Filius gigneretur, sicque imminutum et imperfectum Patrem a Catholicis admittendum dicebant. Quibus ut se se objiceret Auctor, tr. 2, hæc locutione usus est: *Pater suo manente integro statu, totum se reciprocavit in Filium, ne quid sibi met derogaret.* Et tract. 5: *De Deo nascitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri: alter renitet in altero, cujusvis gloria communis est honor, quia quod est Filii, Patris est: quod Patris amborum: quod ipsum repetens tr. 3 aliis formulas Arianis e diametro oppositas ingerit: *De toto totus, de vero verus, de perfecto perfectus. Totum Patris habens, nihil derogans Patri.* Item tract. 13 lib. II, numer. 5: *Indeminuta deitatis paterna substantia, paternaque voluntas.* Et in fine tract. 2 lib. I: *Tu cum in tribus una sis, nullo pacto divideris: nulla humanæ curiositatis calumnia commoveris. A paterno fonte in Filio tota refunderis, et tamen tota ubi refunderis nec recedis.* Præoccupaturus vero alteram Arianorum objectionem, qua Sabellianismum catholicis impingebant, ac si unam substantiam indeminutam confidentes Patris et Filii, unam item utrorumque personam lateri deberent, præclare adversus Sabellium sese explicavit tract. 7 lib. II, num. 9, ubi post allatum locum Joannis x, 30: *Ego et Pater unum sumus,* hæc addit: *Quod non utique sic ait, ut in unum duos redigendo confunderet, sed ut duorum unam divinitatis potestatisque esse omnipotentiam nos doceret.* Hæc et aliæ plures ejusdem generis formulæ, quas brevitate gratia prætermittimus, pluribusque in tractatibus adversus Arianos ex proposito recitatis, ac in librum secundum ferme simul editis reperiuntur frequentissimæ, nonne manifeste convincunt nostrum Auctorem post natam Arii hæresim vixisse? Aliquæ sane ejusmodi locutiones in Antenicænis Patribus reperiri queunt, ut inter Latinos unus Tertullianus semel *unam substantiam* et *coæternitatem* scripsit, non in eam tamen viam qua errorem aliquem ferire voluisse significet. At tot simul formulas, et Arianis erroribus e diametro ac directe oppositas, totiensque repetitas in nemine Antenicæno quispiam ostenderit.*

Editores Veronenses huic oppositioni se satisfecisse crediderunt, cum hæc scripta pronuntiarunt adversus errores Origenis, qui Arii pater ab Epiphano traditur. Unusne Auctor noster notasset in Origene hæresim, quam nemo unquam ante Arianos in eo notasse reperitur; et tam repetitis in locis ac pro concione notasset, ac si Origenes, vel Origenistæ palam hic in Occidente apertam hæresim tuerentur, in quam invehere acriter catholicis episcopis

A *neccesse esset?* Incredibile id sane est, si presertim consideres, Origenis græci antiquique scriptoris opera Occidentibus ignota fuisse, antequam celebris controversia de Origenis libris sub fine prioris quarti sæculi excitaretur. Illud autem certum est hoc primum tempore non ab Epiphano solum, sed a Theophylo Alexandrino aliasque compluribus Origenem tamquam Arii patrem traduci coepisse, ante quod tempus cum nemo novus inventus sit qui Origenem eum errorem affixerit, satis probabili nonnullis visa est eorum qui Origenis patrocinium accommodarunt excusatio, Origenis libros ab Arianis fuisse corruptos, sicuti adulterasse eos S. Methodi Symposion, eique Arianis opiniones inseruisse testatur Photius cod. 225, idque ipsam accidisse suspicamur B Theognosto, quem Arianis locutionibus scitentem idem Photius sua ætate reperit, cum eum inter locupletiores antiquos catholici dogmatis testes adversus Arianos, adductis ejus verbis Athanasius allegaverit. Equidem si Origenes præcavit set Arianis, qui potuissent [XLIX] auctores adversus illum ante exortam Origenistarum controversiam multa scribentes, et accusantes in ejus operibus multa, ut Methodius, Eustathius Antiochenus, Apollinaris (hi duo postremi acerrimi fuere Arianorum impugnatores) qui potuissent, inquam, nihil ejusmodi notare, quod in Arianismi errores deflecteret. *Illum minime reprehenderunt,* inquit Socrates, lib. VI, cap. 13, *tamquam de S. Trinitate male sentientem;* propterea quod, ut idem ait lib. VII, cap. 6, *Origenes passim in suis libris Filium Patri coæternum confitetur.* Quid si Origenes Arianismum docuit? Actius Eunomii præceptor Arianorum ferocissimus illum contempsit, eodem Socrate teste, lib. II, cap. 35. Quod si ex Arianis alii ejus libros ad suæ hæresis, uti putabant, confirmationem allegare conati sunt, illos statim Basilius et Gregorius Nazianzenus *redarguerunt,* inquit idem Socrates lib. IV, cap. 26, *et Origenis doctrinam ab ipsis nequaquam intelligi demonstrarunt.* Imo Athanasius in epist. de Decretis Nicænis num. 27, pag. 252, Origenem pro se appellare non dubitavit adversus Arianos sentientem, locumque ejus ibidem allegat quo Arianismi fundamentum et basis, a nostro quoque Scriptore indicata tract. 7 lib. II, num. 1, plane evellitur. *Intelligat enim (Origenis verba sunt ab Athanasio recitata) qui dicere audet, fuit aliquando, cum non esset Filius.*

Ex hoc solum Origenis testimonio potius intelligimus, fuisse id quoque temporis alium aliquem, qui id diceret, quod Ariani subinde docuere. In Ægypto quidem existit S. Dionysius Alexandrinus Origenis discipulus; qui non ut Arianis præcineret, sed ut Sabellianæ hæresi in Lybia finitimi-que locis grassanti sese opponeret. eam locutionem incaute usurpavit, ut liquet ex fragmento epistolæ ejusdem ad Euphranone et Annonium, quod S. Athanasius recitat in epist. de Sentent. Dionysii, num. 4, pag. 246. *Etenim, ait, cum sit res facta, non erat antequam fieret.* Hac de causa Dionysius Alexandrinus Romam delatus est

ad S. Dionysium summum Pontificem, qui litteras statim rescripsit, in quibus eam locutionem valde reprehendit. *Non levis igitur, sed summa est impietas. Dominum aliquo modo manifestum dicere, nam si factus fuit Filius, fuit antiquior cum non esset, atque fuit semper*. sic Dionysius Romanus in Fragmento apud eundem Athanasium de Decretis Nectes, num. 26, pag. 252. Alexandrinus vero Apologiam nos reddidit in qua consilium suum contra Sabellianos patefaciens, ut se ab eo errore quod Ariani sibi de arripere, prolatet alienum, multa scripsit, que adversus Arianos catholicis magno usui fuere. Hæc ergo ex historia exploratum fit, tertio quidem sæculo eam formulam a nonnullis in solo quoque Ægypto adhibitam (unde paucis tantum in monumentis Alexandrinam Ecclesiam spectantibus legitur) et ex adhibitam nosse, ut Sabellianam hæresim catholicis sensu reprehenderent, non ut novam inducerent atque defenderent, ex quo Dionysius Alexandrinus commotus eam formulam displicere, in Apologia catholicam dogmâ ita discrete confirmavit, ut qui ex antiquis Arii errorem Dionysio vehementius luculentiusque rejecerat, inventus sit nemo. Quis itaque contra hunc, vel alium aliquem ejusdem generis et loci hominem tanquam Arii errores propugnantem, istis in Occidentis regionalibus nomen nostrum Scriptorem pro concione paries et acriter disseruisse existimet, et non potius intelligat, ab hoc palam impugnari Arianos sacro quarto usque, ac præsertim in hæc Italia finibus duce Auxentio debacchantes; cum præsertim non eam solam, que in S. Dionysio Alexandrino reprehensa fuit, sed alia plures locutiones ex proposito et sapienter impugnet, ante Ariam nemini unquam auditas? Socrates enim lib. 1, cap. 6, *novas et inauditas Arii assertiones* vocavit, et Sozomenus, lib. 1, cap. 15: *Quod a nemine unquam dictum fuerat, ipse in Ecclesia ausus fuit predicare*; ante quos utrosque Rufinus, lib. X Hist., cap. 4: *Prava quædam de fide Christi præferre, et que antea in questionem nunquam venerant, cepit*; unde et Hilarius Ariam *novam hæresim* vocat, lib. VII de Trinitate, num. 5, *hæresim novellam*, num. 5, et *novellam lucem post quædam gentes ferè natos imperantiam*, lib. 1, ad Constantium num. 5, quam scilicet ante Ariam docuit et propugnavit nemo, quidquid sit, si culpam simul aliqua formula, alio tamen et catholico sensu intellecta, adversus Sabellianos exciderit.

¶ Sed ut Arianos, non autem antiquum aliquem errorem Auctorem nostrum impugnasse prorsus evidenter demonstraretur, satis erit tractatum primum primi libri ejusque annotationes legere: in eo enim Auctorem de altissimo divine generationis mysterio philosophicis rationibus, disceptantium curiositatem nulli alii sectæ propriam (de quo videsis dissertat. II, cap. 2) explorare reprehendit; varias notat *fides*, seu fidei formulas, *tractatus* varios, qui hanc in sectas multas discederent, quod ad totos Ariatorum formulas atque tractatus referri potest, officina hæreticorum desinat perspicue apud *reges*, id est imperato-

res eosque Christianos, ut ex contextu colligemus, apud *judices*, id est magistratus, apud *divites* et *aliquotiens* solum apud *Gentes*: que quatenus solis Arianos conveniant, ex annotationibus simul sumptis cognoscet. Quod pluribus opus est, ut Auctorem adversus Arianos tam præcise loquentem quarto sæculo floruisse intelligas?

§ III. — *Alia quarti sæculi hæreses ab Auctore impugnatæ vitæ ejus confirmant.*

Addeamus jam ad confirmationem alia, quibus alias hæreses quarto solum sæculo genitas idem auctor impugnat. Primum tr. 1, num. 5, lib. 1, præter eos, qui in Dei Filium errores sparserunt, illos etiam reprehendit qui in Spiritus sancti divinitatem subtilibus ratiocinantibus peccabant. *Sub sono legis*, inquit, *ac fidei, secularis amore jactantia accensus, nascentis Dei de Deo, Spiritusque sancti inextimabilem incomprehensibilemque divinitatis perpetuitatem, jure ipso, quo ex sese est, argumentis te cogere, examinare, metiri ac discernere posse præsumis*. Et contra hos Spiritus sancti æqualitati præjudicantes, tract. 15, num. 4, lib. II, præclaram illam professionem edidit: *Spiritus sanctus,.... habens unam substantiam, virtutem, deitatem, majestatem, voluntatemque Patris et Filii*. Qui autem ex antiquioribus hæreticis Spiritui sancto detraherent atque decerperent una cum Filio, ut Auctoris textus fert, nemo unus est omnium. Ariani fuerunt primi, qui cum in Filium errarent, eodem argumento in Spiritum sanctum errare consequenter debebant. Quam tamen consecutionem primi Ariatorum de uno Filio disputare contenti non inculcarunt; unde in eo errasse notati non sunt, nec in Nicæna synodo hic error damnatus. Posteriores solum Ariani, seu potius Semiariani id erroris invexere, quem proinde confutatum videre est apud Hilarium lib. II de Trinitate, et apud Ambrosium lib. III, de Spiritu sancto, damnatumque in Constantinopolitana synodo an. 591. Hanc sane hæresim uno eodemque sæculo quarto, quo Ariana, et ex Ariana natam discrete affirmavit Sozomenus lib. VI, cap. 25: *Eodem tempore, Valente scilicet imperante, inquit, rursus nata est questio, utrum Spiritus sanctus ejusdem cum Patre et Filio substantiæ censendus esset; quæ quidem questio cum jampridem, id est jam inde a Semiarianorum ortu, capta passet, tunc maximum incrementum accepit. Anomiani, id est puri Ariani et Semiariani, consenserunt. Utrique enim Spiritum sanctum ministrum esse, et ordine atque honore tertium, et substantia dissimilem assererant*. Itaque cum hos palam noster auctor revitatis ex tract. 1 verbis pungat; procul dubio ante medium sæculum quartum scribere nequaquam potuit.

Est et hæresis alia, quam distincte notat tr. 7 lib. II his verbis: *Una demque assertit Jesum Christum ab utero Virginis Mariæ sumpsisse principium, Deumque exinde ab justitiam factum esse non natum*. Imò sciende post impugnatos Arianos eam sub ejusdem tractatus finem præcise confutat, ut utrasque

hereses eodem aëvo vigentes satis ostendat. Idcirco adversus hanc iterum, antequam Arianos impugnat, sic effatur tract. 6 ejusdem lib. II. *Si hominem solum, sicuti quidam putant, ab utero Virginis cum sumpsisse principium, quæ spes, etc.*, ubi animadvertenda potissimum verba, *sicuti quidam putant*, quæ hunc errorem æque ac Arianum præsentem indicant. Porro, etsi hereticorum veterum plures hunc errorem tradiderunt (de quibus vide annot. 5 in tr. 6), nulli tamen eodem, quo Ariani sæculo, eum defensorum, [ut] nisi Photiniani, qui ut ab Ariano longe abirent, in eam heresim incidere: unde non minus Ariani Photinianos quam Photiniani Arianos aversabantur. Catholici autem inter utrosque mediū utriusque errorem coarguebant, et hunc noster Auctor utrosque contraria docentes una reprehendens, sub utriusque heresis post medium quartum sæculum simul compugnantis ætatem se vixisse prodit.

Quem auctorem habuerit error, quo Dei imago non in anima, sed in corpore collocabatur, illo Genesios testimonio in hanc rem perperam traducto: *Faciamus hominem ad imaginem, etc.*, prodit Epiphanius hæc. 70, Audium, vel Audæum nominans quarto sæculo viventem, quem quidem errorem eodem sæculo rejicit S. Hilarius in psalm. cxxix, et Philastrius c. 97. Hunc ergo errorem noster quoque auctor non cursim, sed ex proposito et fuse refellens duobus in tractatibus 19 et 20, lib. II, eodem procul dubio sæculo vixisse convincitur.

Tandem Mariam ante partum, in partu, et post partum virginem tr. 8 lib. II, asserit præcisè adeo formulis, ut eas reperire non liceat in quopiam, antequam B. Mariæ virginitas quarto sæculo oppugnaretur. Vide in hanc rem plura annot. 5 in tr. 5 libro I, ubi alia quoque Auctoris in eandem rem testimonia alibi repetita indicantur, quæ ad catholicum dogma contra nascentem hæresim vindicandum vel promovendum dicta fuisse videntur.

§ IV. — *Novum argumentum ex publica urbana ecclesia petitum. Editorum Veronensium ac Baronii objectiones dilutæ. Alia conjiciuntur ex publicis Episcopi concionibus, quibus Gentes quoque aderant, et ex magna catechumenorum frequentia, qui quotannis baptizabantur in paschate.*

Insigne in rem præsentem testimonium suppeditat etiam tractatus 14 lib. I, qui de *Ædificatione domus Dei* inscriptus, procul dubio habitus ab Auctore fuit, cum nova ædificata in urbe ecclesia primum patuit. Hinc festivum illud principium: *Vellem, fratres dilectissimi, triumphali quodam modo uti sermone, novique operis arcem sacram laudibus geminare.* Rursus n. 2, *ædem istam novellam* memorat, eamque *ædificationem vestram* vocat, quod *divitum*, ut ait num. 5, *prærogationibus crebris deberetur.* Tandem num. 6, *sacræ orationis iste locus novus* appellatur, quem *terrestre domicilium* sub finem nominat. Porro etsi tribus primis Ecclesiæ sæculis Christiani quibusdam

privatis in tali sacro ædibus habitent, quos ecclesias vocabant, novæ tamen publicasque in eorum usum aedes adhibere illis non licuit. Solum per Constantinum imperatorem, qui Christo nomen dedit, publicarum ecclesiarum construendarum facultas quarto primum sæculo facta fuit: ac proinde Auctorem de nova publica ecclesia tam exploratè disserentem ante id sæculum vixisse perperam dixeris. Miramur autem editores Veronenses hæc in præfatione scribentes: *De spirituali ædificatione domus Dei Auctor demonstrat tunc non fuisse jam templa Christianis constructa.* Si unum templi nomen Auctori non usurpatum dixissent, nihil repugnarem: id enim nomen idolorum ædibus tribui solum, Christiani ad ecclesias traducere verum sunt ante S. Ambrosium atque Theodosium Juniores, qui ea voce pro Christianorum ecclesiis significandis primum usi inventuntur, ut pluribus animadvertimus annot. 26 in tract. 5 lib. I. At cum de materialis ædificatione illi editores intelligant, de qua tribus in testimoniis nuper recitatis tam aperta fit mentio, admiratio incessit plurima, quod illud inde argumentum intenderint, unde se plane devictos lateri debuissent. Quid porro si animadvertantur hæc alia ejusdem tractatus verba num. 4: *Aut nullum, aut perrarum est per omnem Ecclesiam Dei orationis loci membrum, quod possit quavis ruina in se mergentibus idololatriæ ædibus nunc usque aliquatenus comparari.* Auctor non negat nullum omnino, aut perrarum orationis locum, id est ecclesiam [ut] Christianorum fuisse, sed multa potius orationis loca, seu ecclesias Christianis fuisse supponit, inter quas tamen *nulla*, aut *perrara* esset, quæ ob magnificentiam cum idololatriæ ædibus comparari posset.

Baronius in annotationibus ad Martyrologium ex hoc testimonio colligit Auctorem ante Constantini tempora claruisse, quippe quod hujus imperatoris opera, Romæ præsertim, augustissimæ basilicæ erectæ fuerunt. Optime quidem, *si nullum tantum orationis locum* cum idolorum ædibus comparari posse Auctor affirmasset, non vero cum *vel perrarum* addidit: hinc enim aliquam alicubi ecclesiam magnificentissimis idolorum templis nequaquam cedere satis indigitat. Interim vero cum multas hic ecclesias, etsi non magnificas, variis in locis ædificatas ostendat, jam magis multo Veronensium editorum hallucinatio patet, qui hoc in tractatu nulla; tunc templa a Christianis constructa viderunt: quod si vidissent, profecto Auctorem ante quartum sæculum collocari non posse facillime cognovissent.

Has autem ecclesias publicas fuisse vel inde patet, quod eo consilio ædificatæ palam fuerunt, ut essent ecclesiæ, cum olim privatæ aedes in ecclesiasticorum conventuum usum etiam fuissent traductæ, ut ne quid exterius in Gentium notitiam pateret. Publicæ quidem illæ saltem fuere, *perraræ* licet ecclesiæ, quæ cum idololatriæ templis conferri alicubi poterant, id quod alias quoque publicas, licet inferiores mole et magnificentia, fuisse suadet. Præterea tract. 7 ab Auctore habitus profecto videtur, cum nova illa ec-

eclesia primum patens dedicata fuit : quod ad ostendendam eam publicam plurimum confert. Huc quoque conducit locus ex tract. 10 lib. 1, num. 5, ubi mulieres ad ecclesiam Dei totum manerat corpus palam processisse indicantur, nec non ille alius ex tract. 5 ejusdem libri, num. 8, in quo de Christianis uxoribus ethnico nuptis Auctor loquens, non minus isti idolorum templam, quam illa ecclesiam eodem die palam petita peti de notat, ut pallida utraque aequae fuisse intelligantur. Ubi tamen extra omnem dubitationis aleam considerandum subjicimus ex tractatu 5 lib. 1, ubi statim ab initio Auctor dicitur viros sibi concionanti presentes appellans, ethnicos intellegat, quos facundia ejus captos ei uocatusse frequentes, dum sacras conciones haberet, eadem annot. 2 ostendimus, simulque colligimus Auctoris etatem, qua ethnicorum presentiam nihil mesueret, id quod solum accidit saeculo quarto, cum persecutionibus Gentium per Christianos imperatores delictis, religionem christianam sine ullo metu publicis in ecclesiis prohiberi licuit, ut ad sacras conciones ipsi quoque ethnici admitterentur. Neque moveat quod, tract. 5, num. 8, pagani *sacrificium publicum* affirmet, uxoris autem Christianae *secretum* : ex his enim, quae iisdem annotavimus inquit vocem *secretum* ad ecclesias transferendam non esse, sed unum spectare Eucharistiae sacramentum, quod ex antiqua descriptione, necum a Paganis, ne a catechumenis quidem ipsis videri poterat, qui omnes post Evangelii lectionem concionemque ab ecclesia arcebantur; unde ibidem Auctor statim sese explicans subdit : *C*

Illius, id est pagani conjugis, sacrificium a quovis libere tractari potest : tuum (uxorem christianam allopuitur) etiam a Christianis ipsis minime consecratis, id est catechumenis, sine sacrilegio videri non potest.

Veronenses editores, quos in neganda sacri templi, seu ecclesiae constructione nimium multum deceptos vidimus, errorem errori adidentes, exiguum Christianorum numerum eodem in tractatu 7, ab Auctore demonstratum produunt. *Demonstrat tunc non fuisse jam templa Christianis constructa, sed novum populum, et minimum numero existisse.* Nihil falsum magis : siquidem eo loci etsi ecclesiam novam magno sumptu constructam in fidellam commodum valde copacem fateatur, *angustam* tamen adhuc ob incredibilem eorum multitudinem fuisse inventam palam affirmat. *Exsul ate igitur, fratres; aedificationem vestram a de ista de novella cognoscere, cujus quoque capacitatem felici numero fecistis angustam.* Tantus autem fidelium numerus in quartum quoque saeculum commode cadit, quippe cum antea ob persecutiones impedimenti plurimum objectum esset, tum ne praedicatione perveniret in publicum, tum ne satis multi ad fidem transirent. In quam rem alia non levis confirmatio ex his tractatibus suppetit; qui complures cujusque generis, etatis, sectus, conditionis, imo et nationis catechumenos sacro baptismate ab Auctore in paschali [LIII] festo simul abantos tradunt. Vide tra-

ctatus 55 et 58, 42 et 45, lib. II, qui singuli cum idem circiter repant, eum numerum singulis annis in paschate baptismatis lavaero tingi solutum insinuant; quod profecto non nisi post redditam Ecclesiae pacem accidisse credibile est.

§ V. — *Interdicta Gentibus templorum aedificatio, et publicus nihilominus idololatrarum cultus, de quibus Auctor mentitur etatem ejus post octiduum quartum saeculum certioribus limatibus definitur. Baroni obiecto explosa. Quid circa ethnicorum cultum a Juliani obitu decretum ad annum usque 594.*

Argumento ex publicis Christianorum ecclesiis ducto subjiciendum aliud sumptum ex idolorum templis, quae etsi paterent, aedificari tamen Auctoris aetate nequaquam poterant. Is nimirum eodem tract. 7, num. 4, postquam *laud praecipuum* esse dixit de nova ecclesiae aedificatione *laudibus geminare*, quippe *quod id cum Gentibus, vel Judais potest esse commune*; hanc hujus postremae sententiae rationem subdit : *Nam et illis si liceat, vel si velint, fortassis cultus synagogas aedificent, cultus erigunt capitolia; ubi capitolia scriptum pro templa annotat.* 5 in hunc tractatum probavimus. Nunc adverte duas sententias disjunctive positas, *si liceat, vel si velint* : quarum prima ad Judaeos pertinere minime potest, siquidem *Judaeorum secta nulla lege prohibita* traditur a Theodosio, l. IX de *Judais*, an. 525, et solum an. 421, l. g. 21 ejusdem tit. cautum fuit, *ne donec ipsi fuerint conditi synagogas* : quod ipsum confirmatum legitur an. 425, lib. XXV et XXVII. Itaque Judaeos respicit secunda sententia *si velint*; prima autem *si liceat* palam pertinet ad Gentiles, quibus proinde templa aedificare Auctoris aetate non licuisse exploratum est : quod non nisi in quartum saeculum cadere potest, cum per christianos imperatores idolorum templa vel ante Julianum interclusa fuerunt, vel post Julianum ita tolerata, ut nova tamen construi non permitterentur. Hoc autem postremum tempus post Juliani mortem ab Auctore spectari constat ex tract. 5, ubi non minus ecclesiae a Christianis, quam templa ab Ethnicis publice adita, et istorum *sacrificium* quidem *publicum* traditur num. 8. Tempus nimirum aliud sub christianis imperatoribus, quo paterent templa idolorum, simulque ea aedificare non liceret, assignari nullum potest.

Atqui haec patentium templorum publicorumque sacrificiorum mentio Baronio de interdicta eorundem templorum aedificatione nihil animadvertenti suasit, ut Auctorem ante quartum saeculum florentem delenderet : *Dum Auctor aperte monstrat, idolorum templa tunc fuisse patentia, et victimas solitas immolari; aliud proors ab Ambrosio temporibus illud posse saeculum Auctor aperte significat, cum constat jam olim non tantum a Constantino... et a Constantino... victimas fuisse cettas, et templa jussa claudi, sed eo tempore nec Romanos oblatra potuisse vel aram unam erigere. Victimis, ut plurimum ad Valentianum scribit Ambrosius, et adversus Symmachum dispu-*

tal. At quamquam sub Constantino et Constantio A
 templa aperire ac sacrificare non licuerit, post Ju-
 lianum tamen, qui ethnicae superstitionis cultum in-
 tegrum restituit ad Magnum Theodosium et Va-
 lentinianum Juniorem usque, qui omnem ethnicum
 cultum iterum sustulere, non ita. Ne autem moveant
 que de Victoriae ara ex Ambrosio et Symmacho Ba-
 ronium moverunt, vel que afferri etiam possent ex
 Socrate et Theodoro, quorum alter lib. iii cap. 24,
 alter vero lib. v cap. 20 Hist., Joviane Juliano succes-
 sere imperante templa ubique occlusa dierte scri-
 bunt: hanc propositionem, qua adhuc post Juliani
 mortem ethnicum cultum aliquandiu licuisse contra
 Baronii hypothesin affirmavimus, luculenter nobis
 statuendam intelligimus, cum praesertim exinde Auc-
 toris aetatem certioribus limitibus circumscribere
 maxime pendeat. Id autem ut statuatur, quidquid a
 Juliani morte ad Magnum Theodosium de templis ac
 sacrificiis decretum est, paucis colligere et animad-
 vertere oportet.

[LIV] Jovianus optimus christianus statim ac post
 Julianum imperator renuntiatus fuit, cum experimento
 didicisset, inquit Sozomenus l. vi cap. 3, *ira Dei ob
 decessoris sui impietatem invecus esse calamitates im-
 perio Romano, nihil cunctatus scripsit rectoribus Pro-
 vinciarum, ut in ecclesias convenirent, et divinum nu-
 men studiose colerent, solamque Christianorum fidem
 Romanis esse venerandam.* Cum hoc Sozomeni testi-
 monio concinit, quod in Historia ad Athanasium ac
 res Alexandrinis pertinente et quarto saeculo scripta,
 quam e ms. Capituli Veronensis concivis noster Maf- C
 feius publicavit tom. iii Observat. Liter., num. 8,
 pag. 71, de hoc eodem Joviani edicto traditur his
 verbis: *Sequente mense Toth xviii, id est die 14 sep-
 tembris an. 363, imperatoris Joviani litterae advene-
 runt ad Olympum praefectum, ut tantum Deus excel-
 sus colatur et Christus, et ut in ecclesiis colligentes se
 populi celebrent religionem.* Hæ autem Joviani litteræ,
 etsi pro Christianis datæ, non tamen lex adversus
 paganos edita dici possunt, unde nihil ex illis in
 Theodosianum codicem titulo de *Paganis* insertum
 fuit. At imperatoris mente satis hinc cogita, quan-
 tum scilicet christianæ soli fidei adversus ethnicum
 cultum deferret, fieri potuit, ut gentiles adversum se
 leges ab eodem imperatore brevi ferendas, vel vete-
 res restituendas timerent: et hinc forte evenit, ut D
 eodem tempore (quod tradit Socrates libro iii,
 cap. 24) *cuncta gentilium templa ubique occluderentur:
 ipsique daemonum sacerdotes variis in locis, ubi
 quisque poterat, sese abderent* (quod tamen non sine
 exaggeratione aliqua dictum accipito; *cuncta enim,
 et ubique* stricte sumpta falsissima sunt, ut ex dicen-
 dis patebit). Eadem quoque de causa factum videretur
 ut Christiani in honore essent, Pagani autem
 contemptui habiti, ethnicaque templa nonnullorum,
 ut opinamur, Christianorum zelo alicubi everterentur,
 uti Libanius orat. 12 memorie prodidit. Cæterum
 ut nulla in lege ab eo imperatore adversus idolorum
 ædes lata factum pateat, Themistius ethnicus

orator oratione 5 ante ipsam Jovianum recitata,
 paulo antequam is e vivis excederet, hanc inter ejus
 laudes ponit, quod legem promulgaverat in qua cui-
 que religionis que magis placeret, facultatem fece-
 rit, et omnes magicis sacris, que maleficia contine-
 bant interdictis, ceteri sacrificia nemquam pro-
 hibuerit. Quam sententiam repetit Idem Socrates,
 quem templa sub Joviano clausa testantem audivimus;
 et hanc rationem praeterca affert, nam Jovianus
 lib. iii, cap. 25, *id sibi proposuisset, ut dissiden-
 tium quæque Ethnicorum et hec barbarorum prævariana ex-
 stingeret, crebatque se manus eorum, quæcumque
 fidi esset, molestiam exhibituram.*

Anno nondum evoluta Jovianus diem obiit, eique
 Valentinianus successit, qui Valentem fratrem impe-
 rii comitem assumpsit. Ille autem teste Zosimo lib. iv,
 cap. 5, *omni impera sui nocturna sacra fieri prohibuit*
 (ut sane factum videmus primo imperii ejus anno 364,
 lege 7 de *Maleficiis et Mathematicis* Cod. Theod.), et
 hortante Prætextato *peragi ea rite, si legis suæ ces-
 sante, permisit: ita tamen ut omnia secundum patrias
 consuetudines, quales ab initio fuissent, perficerentur.*
 Equidem Socrates lib. iv, cap. 29, Valentinianum
 nulli sectæ, nec religioni molestiam exhibuisse prohi-
 dit. Idem tradit expressius constantinus Valentiniano
 scriptor Ammianus Marcellinus lib. xxx, cap. 9: *Pos-
 tremo hoc moderamine principatus inclaruit, quod in-
 ter religionum diversitates medius stetit, nec quemquam
 inquietavit, neque ut hoc coleretur imperavit, aut illud:
 nec interdictis minacibus subjectorum cervicem ad id
 quod ipse coluit, inclinabat, sed intemeratas reliquit
 has partes, ut reperit.* Qui ipse quoque imperator
 l. 9 Cod. Theod. de *Malef. et Mathem.*: *Aruspicinam,*
 inquit, *ego nullam cum maleficiorum causis habere,
 consortium judico: neque ipsam, aut aliam præterea
 concessam a majoribus religionem genus esse arbitror
 criminis. Testes sunt leges a me in exordio imperii mei
 datæ, quibus unicuique, quod animo imbibisset, co-
 lendi libera facultas tributa est.* Hinc laudatur a Sym-
 macho gentili homine in Relat. ad Valentinianum
 Juniorem, num. 3 et 17, et S. Ambrosius epist. 17,
 num. 16, Valentiniano seniori objectum refert, quod
Gentilibus conniventiam præstitisset; et in ep. 18 Sym-
 machi relationem refellens, qua Juniori Valentiniano
 prædecessorum conniventiam imitandam proposue-
 rat: *Si enim,* inquit n. 59, *pro suis dumtaxat partibus
 eorum dissimulationem Principum prædicarunt, qui
 cum essent Christiani, decreta tamen gentilium minime
 removerunt, quanto magis amori debes fraterno? Va-
 lentiniani Junioris frater hic appellatus est Gratianus,
 christiani autem [LV] principes plurali numero vo-
 cati, quibus Occidens, de quo erat quæstio, pareret,
 non alii profecto esse possunt quam Jovianus atque
 Valentinianus Senior, qui utrique decreta Gentilium
 minime removisse traduntur, Gentiumque cultum mi-
 nime interdicens, templa ac sacrificia permisisse
 convincuntur. Valens, cui a Valentiniano fratre
 Orientis imperium tributum fuit, iisdem fratris vesti-
 giis institit ad aliquod tempus; quoad Christianis*

praesertim innotuit vehementer urgentibus. Sacrificia ita abstulit, ut non tamen in eodem oriente interire userit penitus templa, nec thurificationem interdixit. Hinc Libanius in oratione pro Templis ad Theodosium Magnum, qui post Valentem id tempus in solo Oriente imperabat, pag. 475, inter Opera minora Jacobi Gothofredi: *Juliano mortuo apud Persas, inquit... mansit certe sacrificiorum usus ad tempus aliquod. Novissimis autem quibusdam exortis, a duobus eisdem patribus Valente et Valentiano in partibus suis, ut quae et thurificatione: quae hanc ab ipso quoque Theodosio lege firmatam subdit. Equidem in Oriente inchoante Theodosii imperio Gentes adhuc facultatem habebant adeundi fana, patrisque ritibus munera placendi* Iosimo teste lib. ix, cap. 24, qui spectans in oratione memorato Libanis, Theodosium his alloquitur: *In ista usque templa servasti, neque ullam edita essent iussisti, neque tyreni, neque thurificationem, neque idios sacrificiorum honores templis arsisse existi: quibus nihil repugnant ejusdem Theodosii leges 7 et 9 tit. de Paganiis, in quibus sola sacrificia verita traduntur, et sacrificandi consilio templa fanaque ademptis gravi poena mulcuntur.*

Sed ab Oriente ad Occidentem revertamur. Valentianus Seniore vita laqueo, Occidentis in arcum ad Gratianum et Valentianum Juniorem pervenit. Gratianus autem legem tulit ab Honorio laudatam, L. 20 de Paganiis, qua templis et sacrificiis contactus quam potest non solum in superstitiosa deterruit ab hinc multos. Hinc S. Ambrosius epist. 18, ad Valentianum II, num. 16, de Gratiani lege sermonem faciens, nihil per eum superstitioni ethnicæ detractum testatur praeter sumptus, qui e praediis redibant. *Nemo tamen donaria de lubricis et legeta hinc suspectis denegavit, sola sublata sunt praetia: et num. 31, eodem imperante Gratiano, sacrificia ubique concelebrata palam docet. Quod si Victoriae aram a Romana curia removit, id ex eo factum prodit eadem Ambrosius, quod haud brevidum esset sacrificium, ubi plures conveniunt Christiani; plerique enim senatorum Christo nomen dederant. Eaque sub Gratiano et Valentiano fratribus in Occidente idolorum templa patuere, atque in his non thurificatio solum in Oriente contigit, sed et sacrificia celebrata fuerunt: unde Libanius in oratione laudata, pag. 484, Romae in Occidentis metropoli sacrificia relicta Theodosio imperatori Orientis abmovit. Hinc autem tota Baroni cadit objectio, quod ex una Victoriae ara Romae Gratiani jussu sublata, de qua tunc nuper diximus, sub Ambrosii quoque aram et templa clausa et sacrificia interdicto existimamus, Auctorem nostrum templa et sacrificia commemorantem ab eo tempore excludendum certissime pronuntiavit.*

Primus qui in Occidente templis et sacrificiis bellum indixit, fuit, Gratiano fratre jam extincto, Valentianus Junior, leg. 10 tit. de Paganiis, data an. 391, in Kal. Martii; eodemque patet anno xv Kal. Juli Magni Theodosius, qui eius legis condendae auctor

A fuisse videtur, id ipsum decrevit leg. 11 ejusdem tituli, quas utrasque in Theodosiano Codice legere poteris. Hic parro leges anno sequenti, cum Jun obit et Valentianus Junior, a Theodosio universum Romanum imperium moderante confirmata fuerunt, novisque ac severissimis poenis aucta: quibus nemo idolorum edis sive in urbibus, sive in pagis ingredi, sacrificiaque offerre nemo de in itinere quidem poterat. Quae leges cum alcubi non omnino observarentur (ut in quodam Africae pago recentissimis eventis, in quibus sacrificia celebrata legitur ex Augustino et can. 5 concilii Carthaginiensis an. 401) novae leges editae subinde inveniuntur, quibus pagorum fana deleri jussum fuit, de quibus vide Cod. Theod. tit. de Paganiis. Haec de ethnicorum templorum sacrificiorumque fato fuisse dicenda fuerant, non tam ut Baroni hallucinato pateret, quam ut nostri Accursii certior aetas sciretetur. Cum enim is ex una parte id temporis scripserit tractatum 14 l. i. quando Gentibus nova templa condere non licebat, quod soli Christiani imperatorum [xvi] aetati coevertit: ex alia vero scripserit tract. 5, cum impune et templa adire et sacrificia celebrare Gentes possent (quae quoque sacrificia in agris facta, ab eodem memorantur tr. 15 ejusdem libri, num. 5) quarum rerum potestas sub Christianis imperatoribus saltem in Occidente facta est solum a Juliano obitu usque ad an. 391, quo templa clausa et sacrificia omnia ubique interdicta fuerunt: consequens fit hoc intermedio tempore laudatos tractatus ab Auctore scriptos fuisse, ex quibus aetas ejus certissima colligi potest. Quod si quis objiciat sacrificia in Africae pagis habita inchoante saeculo quinto, ut nuper ex Augustino et Carthaginiensi synodo monuimus, reponemus statim (ne hinc forte Auctoris aetatem post an. 391, posse protrahi quaequam suspicetur) quod etsi post id tempus in aliquo pago Ethnicorum quorundam licentia eo deveniret, ut imperatorem repetitas etiam leges contemnerent: nemo tamen inveniri poterit, qui de paganorum templorum jure legibus ageret, quibus non jus templorum modo, sed ipsa quoque templa, vel fana cum sacrificiis sublata jam fuerant. Porro Auctor tract. 15 nuper allegato praeter sacrificia in pagorum fanis celebrata, hinc quoque de templorum jure quotidie motas testatur, ut videre est ex annot. 15 in ea verba: **D Jus templorum ne qui vobis eripiat quotidie litigatis.** Haec licet aetas alterius auctoris, qui sacrificia commemoraret, prorogari possit ultra annum 391, nostri profecto non potest.

§ VI. — Auctor non tam Lactantium, sed et Hilarium vitatus, post medium quartum saeculum vixisse demonstratum.

Hisce temporis finibus, quos superiori paragrapho Auctori praescriptis inter Juliani imperium et an. 391 optime congruat illa quae de Hilarii mutatione subjungimus; quod novam invictissimumque argumentum habendum est, ut idem Auctor quarto saeculo vindicetur. Ex annotationibus in tr. 8 lib. 1

et tr. 17 ac 21 lib. ii quos genuinos nostri Auctoris demonstrasse nobis videtur, cap 1, § 2, perspicuum plane est, hunc, dum eodem tractatus scripsit, præ oculis habuisse Hilarii commentarium in Psalmos, ex quo nedum sententias aliquot, sed eadem quandoque verba excerpit. Porro hic commentarius, Benedictinis editoribus probantibus, postremum Hilarii opus fuit, scriptum post annum 564 et ante annum 568 quo ille jam e vivis excesserat. Saltem post libros de Trinitate editos in exilio ante annum 560 ille commentarius lucubratus certissime fuit, postquam solutus exilio ex Oriente in Occidentem rediit, quod ipso anno 560 factum est. Itaque noster Auctor, qui hunc commentarium tam commode legit, ut ex eo quasdam sententias totidem nonnumquam verbis excerpserit, post medium quartum sæculum collocandus est, quod temporis limitibus superiori paragrapho positus mirum in modum respondet. Ad quartum porro sæculum statuendum conducere etiam, quæ de Lactantii imitatione eodem cap. 1, § 2 inuimus, cum ad quartum quoque sæculum Lactantius pertineat. At cum imitatio Hilarii arctius et serius tempus prospiciat, ex ea hoc loco argumentum præcipue ducendum rati sumus: quod adeo est evidens, ut nemo respondere probabiliter possit, nisi qui tres ab Auctore tractatus ablegat, ut Hilario tribuat quos ab Hilarii stylo nimis aperte discrepantes nostroque Auctori vindicandos ibidem ostendimus: eademque ratione quatuor alios tractatus ibidem recensitos, in quibus Auctor in eandem rationem Lactantium imitatus, et totidem quandoque verbis secutus est, ab eodem erunt abjudicandi, ut tribuantur Lactantio; quod tamen si quis dixerit, ne Auctorem post Lactantii ætatem collocaet, cum Lactantium e laico adversus Gentes scribente episcopum concionantem faciet, eruditorum risu excipietur.

[LVII] § VII.—*Insignis Auctoris locus de captivorum redemptione cum aliis duobus S. Ambrosii mirifice congruens, spectare ostenditur captos a barbaris post Hadrianopolitanam pugnam an. 378. Auctoris ætatem prorogari non posse ultra quartum sæculum aliquot argumentis statuitur.*

Auctorem non quarto solum sæculo, sed post annum quoque 360 et ante annum 391 floruisse hactenus dicta convincunt. Nunc postremo loco factum aliud historicum ab Auctore indicatum animadvertendum proponimus, ex quo id ipsum tempus mirifice confirmabitur. In fine tract. 10, lib. 1, liberalitatem suorum auditorum Auctor commendans: *Sed hæc, inquit, non ad vos, fratres, quorum largitas provinciis omnibus nota est, quorum pia semina totius quodam modo orbis per membra jactantur; a vobis multi redempti: multi edictis feralibus liberati: multi conditionibus duris exuti gratias agunt.* Hic de captivorum redemptione sermo est, quorum alii, nisi redimerentur, duris conditionibus premebantur, alii etiam edictis feralibus obnoxii mortem cogebantur oppetere, ut ibidem in annotationibus statuimus.

Hoc porro captivos tot tantisque ex partibus dispersos esse oportebat, ut qui in ipsorum redemptionem conferrent, eorum largitas provinciis omnibus nota esset, eorumque pia semina, id est elemosynæ, totius quodam modo orbis per membra, per provincias scilicet Romani imperii, jactarentur. Sub Constantio quidem ac sub Valentiano Seniore alius, tunc quarti sæculi principibus, barbaros subinde iterum e in Romanum imperium fines legitimos, ex quibus Christianos ab usdem in captivitatem subductos solvi debet est; at inter varias ad genus incedentes nulli illa congruere omnino possunt, quæ ab Auctore indicantur, nisi ei, quæ Hadrianopolitanam pugnam consecuta est, in qua una cum duplici exercitus parte, se Valens imperator miserime perit. Ceteræ siquidem incursiones, ut ex Marcellino singulas accurate describente cognoscimus, leves et angusti spatii fuerunt, nec integras provincias depraedate sunt, citiusque a Romanis sopite, barbaris plerumque pacem petere coactis ea conditione ut captivos in integrum restituerent, ut de quadam irruptione sub Juliano Zosimus expresse prodidit lib. iii, cap. 5. At non ita de illa, quam Valenti feralem diximus. Ex Ammiani Marcellini lib. xxxi rem paucis describamus.

Cum Hunni Gothorum genti vastitatem intuisent, hi ut Hunnorum impetum dillogerent, domicilium ab omni illorum notitia remotum quæsituri, in Thraciam sese recipere cogitarunt. Oratoribus ad Valentem missis, multa pollicentibus imperator annuit, ita tamen ut sine armorum deportatione in eam Romanam provinciam ingrederentur. Id quidem ita præstitum an. 376. At illi subinde ob ministrorum cupiditatem fame oppressi et ad rebellionem compulsi, ferociam induentes, universam Thraciam non strage solum et incendiis, sed ingenti quoque captivorum numero depopulati sunt. Hoc audito Valens rebus quoquomodo compositis cum Persarum gente, in Thraciam cito contendit, et an. 378 apud Hadrianopolim, commisso cum barbaris prælio, res infelicissime cessit. Nam constat, inquit Marcellinus, *vix tertiam evasisse exercitus partem. Nec ulla annalibus præter Cannensem pugnam ita ad interneccionem res legitur gesta.* Hac in victoria dici vix potest quot variarum provinciarum milites captivitatem subierint. Sed quid milites unos memoramus! Exinde enim Gothi elati, nec non Romanis magis terribiles, *di-gressi sunt effusorie per Arctos provincias, quas peragrare licenter adusque radices Alpium Juliarum, quas Venetias appellabat antiquitas: sunt ipsa Marcellini verba.* Qua tot provinciarum in vastitate non Macedoniam solum atque Thessaliam, de quibus Zosimus lib. iv, cap. 51, subegere, sed præter interneccionem quamplurimum innumeros ex aliis quoque Marcellino memoratis provinciis deduxerunt captivos, ex quorum servitute, venditione, vel redemptione proficerent. Horum autem captivorum, qui a suis redimi non poterant, calamitas tanta erat, ut duræ servituti vel [LVIII] morti etiam addicerentur: cujus calamitatis tanta Christianis incessit miseratio, ut pecu-

na undaq̄te contrahitur, in eaque rem nonnulli quoque Ecclesiarum antistites ipsa sacra vasa collate non dubitarint, ex quorum venditione pecuniam cogerent, unde plures redimerentur. Recitanda hæc loco sunt duo S. Ambrosii testimonia ex lib. II de Officiis Ministr. quæ de hac redemptiæ certo loquuntur, et ex his apparebit, quanta captivorum fuerit miseria, quantaque sit ejus scriptoris cum Auctore nostro consensus. Primum itaque S. Ambrosius cap. 15, num. 79: *Summa etiam liberalitas captos redimere, eripere ex hostium manibus, subtrahere neci homines, et maxime feminas tuopitavim; reddere parentibus liberos, parentes liberos, civos patriâ restituere. Nota sunt hæc nimis Illyria vastitate et Thracia: quantum que vinctas erant toto captivi orbe, quos si redirent, unius provincie numerum explere non possent!* Barbari etiam prosepitur num. 71: *nila deprecabant humanitatis ad misericordiam, nisi quod avaritia resse vaperat ad redemptionem.* Aliud testimonium cap. 28, num. 156, ejusdem libri II, his verbis exprimitur: *Nos aliquando in invidiam incidimus, quod contempserimus vasa mystica, ut captivos redimeremus.... Quis autem est tam durus, immis, ferreus, cui displicat quod homo redimitur a morte, femina ab impunitatibus barbarorum, quæ graviores morte sunt: adolecentula vel puella vel infantes ab idolorum contumaciis, quos a mortis metu impune abantur? Adverastin, toto captivos orbe, quos qui restitueres, subtraheret neci? Quod cum Auctoris nostri verbis magis consentiens? Igitur ut ad argumenti summam tandem redeamus, cum noster Auctor liberalitatem suorum auditorum in redimendis captivis misericentissime demonstratam commendans, redemptionem eorundem captivorum, de quibus scripsit Ambrosius, spectet, qua una veram fieri possit, ut id generis longitas provincias omnibus nota esset, ejusque pia semina totius quodam modo orbis per membra jactarentur, ut alem Auctor prebit: haud dubie tractatus 10 lib. II habitus patet post annum 578, quo barbari tantum captivorum numerum partim ex Romanis militibus jam devictis, partim ex tot Romanis provinciis subactis deduxere.*

Sed cum pro statuenda Auctoris ætate argumentum hinc tandem aliquis esse debeat, quam mirifice omnia ex variis hæc tractatibus collecta temporis indicia in sæculum quartum conspirant, et quidem ita ut ex his alia non ante medium idem sæculum, aia vero non sæculo posteriori Auctorem scripsisse plane convincant! In priorem partem, de qua una cum pluribus questio est, pleraque ex pluribus tractatibus conjecta sunt: de secunda autem, quam nemo respugavit, aperti sunt, quæ ex Theodosiani Codicis legibus alegavimus § 5, unde Auctor tractatum septimum libri primi scripsisse statumus ante annum 594, quod testimonium etsi in re præsertim minime contentiosa satis superque esse debeat: nihilo tamen minus duas animadversiones paucis suggerere placet ex aliis tractatibus, ut coherere omnes idemque tempus omnes spectare cognoscas. Primo secundas nuptias Auctor persequitur acerbè tr. 3 et

A 16 lib. I, quod antiquis hæc sæculis frequens fuerit, non tamen ultra quartum sæculum adeo acerbè reprehensum facile invenies. Exinde eodem libro tract. 4, num. 4, et tract. 5, num. 6, virginum apud ethiocos tum florentiam meminit, quas Vestales esse nihil dubi est. Has autem quarto quoque sæculo florentes ex aliis auctoribus in eorumatibus costis ostendimus: at quinto sæculo nulæ fuerunt, cum post sublatis eisdem redditus, et prædia item sublata a Gratiano, post Theodosii Magni victoriam de Eugenio relatum an. 394, eodem Theodosio, imperante unica vetula quadam ex triginta Vestalibus reliqua memoretur a Zosimo lib. V, cap. 58, ex qua Vestalis aviam traxisse ad ultimum usque Theodosii senectus avum, tum vero extinctas plane fuisse probat B Lapsius in Syntagm. de Vestalibus, cap. 14. Sed de argumentis quæ pro definita seu circumscribenda Auctoris ætate expicari potuimus, jam nimisertas e multa. Ad objectiones statim accedamus.

[LIX] § VIII. — *Obiectio de persecutionibus et martyribus dispectur. Brevis historia persecutionum quarti sæculi.*

Quæ Baronium moverunt, cum ad res superioribus paragraphis agitatae pertineant, ibidem rejecta nobis sunt, uno illo excepto de idolatriæ signis in numismatibus, quod tamen ex tract. 10 ductum annotatione 14 satis dilucum invenies. Quæ porro editores Veronenses in præfationem contulerunt argumenta, ut Auctorem antiquissimum persuaderent, omnia non tribus solum primis Ecclesie sæculis conveniunt, sed etiam quarto, et nonnulla item quinto, quod partim ex dictis fit apertum, partim ex annotationibus opportune apponendis patebit. Unum tantummodo, quod ex memoratis ab Auctore persecutionibus atque martyribus ducitur, vehementius videri cupiam potest; ut ad istud subruendum non satis sint, quæ nostras in annotationes coniecimus. Itaque de hæc nonnulla. Non duobus tantum quæ ab isdem editoribus allegantur, sed tribus in locis persecutionum, vel martyrum presentis tum temporis occumbentium fit explorata mentio. Tr. 6, de Patientia, lib. I, n. 8: *Tu quotidiana martyrum mater es et corona.* Tract. 27 lib. II, n. 5, *persecutionem sub vindemæ allegoria fuscè depingit et martyres memorat, quibus violenta, inquit, infertur manus, quique ad supplicii locum deducuntur.... summa omnium contumelia illust a persecutoribus jugulantur, etc.* Tandem tract. 45 ejusdem libri: *Autumnus quoque martyrum locus est, in quo non vitis, sed fossoris sanguis effunditur.* Quibus in locis cum persecutiones et martyres indicentur presentes, imo et quotidiani, qui in quartum sæculum a Christianis imperatoribus occupatum cadere nequaquam creduntur; Auctoris ætas ad persecutionum tempus evolvenda colligitur.

At primo animadvertendum est, id generis locutiones in aliis quarti quoque sæculi auctoribus legi; inter quas audienda illa Hilari ex Commentario in psal. CXXII, n. 10, de fidelium injuriis loquentis: *Candimur, maledicimur, fugamur, necamur jervo, flammis,*

profundo, de aruitur in nostram verecundiam, deturitur in corpora: dolor nobis est injuria. Alia testimonia videsis annot. 20 in tract. 27 lib. II. Quid porro, si falsa inolevit opinio, nullas quarto saeculo persecuciones, martyres nullos fuisse? Nonne Constantio imperante magno Arianorum patrono dura in Catholicos Nicæne fidei defensores persecutio deservit, qua alii in exilium deportati, alii equuleo torti, alii etiam morte mulctati fuerunt? Hinc Hilarius in libro adversus Constantium n. 4, Catholicos ad martyrium hortatur; et Liberius in epistola ad *Confessores* ante exilium suum scripta, quæ exstat apud Hilarium frag. 6, his verbis utitur n. 4: *Jam ad futuram gloriam martyres vos designavit.* Similiter Athanasius in Apolog. ad Constant. n. 32, pag. 516: *Nam si in qui adversus me subscribere recusabant, tot tantisque malis sunt affecti; si laici, qui cum Arianis communicare noluerunt, capitis damnati sunt,* etc. Quibus similia tradens Hilarius in libro adversus Constantium, n. 41, Tolosane Ecclesie clericos *justibus cæsos, diacones plumbo elisos* testatur. Huc revocandæ illæ cordes in Alexandrina Ecclesia Georgio invadente peractæ, quas Athanasius considerans in epist. ad Orthodoxos, *ne multus sim in scribendo,* inquit, *persecutio adest, qualis nunquam antea adversus Ecclesiam oborta est;* unde eminentissimus Annalium parens cardinalis Baronius iis relatis quæ ad Constantii persecutionem pertinent, jure concludit n. 87, ad an. 353: *Ex iis, quæ dicta sunt de quarundam Ecclesiarum vexatione, quid cæteræ passæ sint, licet potius existimare quam scribere: si enim tot tantaque esse memorantur, quæ ex diversorum temporum scriptorum fragmentis collecta nuper recensuimus; qualia quantave reliqua fuisse putanda sunt quæ sepulta silentio remanserunt, cum si vel unius Ecclesie, cui catholicus in communione catholica cleri [LX] atque populi præesset Episcopus, res conscriptæ fuissent, grande volumen ex illatis ab Arianis cladibus procul dubio diligens historicus confecisset.*

Deinde eodem Constantio imperante Sapor Persarum rex Romanis infestus magnam adversus Christianos persecutionem commovit, in qua plura Christianorum millia obierunt, Hieronymo teste in Chronico. Sozomenus lib. II, a capite primo ad decimum tertium, hanc persecutionem fuse describit, pluresque e martyribus nominat, in eoque solummodo errat, quod illam ad Constantini ævum reterat, dum ex antiquiori Hieronymi testimonio aliisque a Valesio adductis in notatione ad caput 13 exploratum est, id generis persecutionem cœpisse an. 347, productamque fuisse usque ad Regis ejus mortem, qui diem obiit an. 380, uti Ruinartius in *Actis sinceris* rectissime probat, ubi præter memorata a Sozomeno aliorum acta martyrum ea in persecutione functorum suppeditat.

Constantium Julianus excepit, qui tametsi nullam in Christianos apertam persecutionem indixit, non pauci tamen, ipso imperante, martyrii palmam consecuti probantur ex iis actis quæ laudatus Ruinartius inter sincera publici juris fecit; ut illum proinde

A in persecutorum catalogum jure retulerit Augustinus lib. XVIII de Civ. Dei, cap. 52 Julianus interfecto an. 363, post breve Joviani imperium Valentinianus successit, qui subinde Valentem fratrem in imperii societatem assumpsit. Ille autem postremus Constantio multo vehementior fuit in tuenda Arianorum hæresi, fideque catholica oppugnanda per Orientem, cui præerat, de qua persecutione Augustinus eodem libro cap. 52, hæc scribita reliquit: *Postremo nostra memoria Valens . . . Arianus, acriter magna persecutione per Orientis partes catholicam vastavit fidem;* et lib. II contra hæeres Petiliani n. 206: *Quærant quid Catholica in Oriente perperam sit, quando Valens imperabat Arianus.* Hinc procul dabo S. Androsus lib. II de Fide, cap. 16, persecuciones appellans quas ab Arianorum perfidia, nimirum sub Constantio et Valente, Catholici passi sunt, n. 440 sic loquitur: *Non libet confessorum necesse, tormenta, exilia recordari,* et num. 444: *Sed jam satis superque, omnipotens Deus, nostro exitio nostroque sanguine confessorum necesse, exilia sacerdotum, et nefas tanta impetatis ebimus.* bello scilicet Gottheco, ex quo tanta in Romanum imperium perniciæ manavit; et lib. III de Fide, cap. 15, num. 428: *Librum sacerdotalem (id est Nicænam fidem) quis nostrum resignare audeat, signatum a confessoribus, et multorum jam martyrio consecratum? quem . . . qui violare non ausi sunt, confessores et martyres extiterunt. Quomodo fidem eorum possumus denegare, quorum victoriam prædicamus?*

Dum Valens Arianus in Oriente Catholicos persequeretur, Athalaricus Gothorum rex in Occidente contra eosdem pugnabat. Habemus etiam nunc præstantissimas Ecclesie Gothicæ litteras ad Ecclesiam Cappadocem scriptas anno 372, in quibus S. Sabæ martyrium describitur. De hac persecutione a variis coævis auctoribus firmata, quorum testimonia Ruinartius in acta S. Sabæ martyris allegat, Augustinus lib. XVIII de Civitate Dei, cap. 52, hæc scripsit: *Non est persecutio computanda, quando rex Gothorum in ipsa Gothia persecutus est Christianos crudelitate mirabili, cum ibi non essent nisi Catholici, quorum plurimi martyrio coronati sunt?* Præterea Christianos barbarorum illorum captivos *idolorum contagiis, metu mortis inquinatos* didicimus ex Ambrosio, lib. II de Offic., cap. 28, et ex his eos morti affectos intelligimus, qui christianæ fidei non valedixissent, nec idolis immolassent.

Tandem Pagani cum vel imperatorum mandato, vel Christianorum zelo, templa idolorum everti, simulacra comminui, vel etiam propinquos veteri superstitione relicta Christo nomen dare, sibi quodam modo eripi viderunt, nonne furore quodam perciti, seditione facta, in Christianos quoslibet impetum fecere, pluresque interfecerunt? Legantur acta martyrum Anaunensium Vigiliique Tridentini episcopi, qui sub finem quoque sæculi quarti in finitimo Tridentino agro a Paganis occisi sunt. Huc spectant illa S. Ambrosii [LXI] l. I de Officiis ministrorum, c. 42, n. 17: *Cavendum etiam reor, ne dum aliqui nimia gloriæ cu-*

id est, invidentius abutantur potestatibus, et plerumque occisos a nobis animos Gentilium in studia persequutionis excitent atque inflamment ad iracundiam. Itaque illi ut perseverare possint, et supplicia vivere, quantos perire faciunt! ubi persecutores et martyres indicatos vides. Quæ verba procul dubio persecutiones spectant excitatas a catholicis quibusdam clericis, vel monachis, qui dum tanto Christianæ religionis zelo potestates adversus idolorum templi, in Oriente præsertim, commovebant, Gentium indignationem adversus Christianos concitarunt, in quibus aliquos quidem per hæc tempora a Pagans tumultuose concurrentibus occisos sacri Annales testantur. Post tot persecutorum quarti sæculi testimonio quis persecutiones vel martyres aliquot in tractatibus ab Auctore nostro memoratos argere amplius audeat, ut contra evidentissima argumenta superioribus paragraphis proposita illum a quarto sæculo excludendum contendat?

CAPUT III.

PROBATUR AUCTOREM TRACTATUM, QUEM VIVISSE OSTENDIMUS SÆCULO IV, ESSÈ S. ZENONEM EPISCOPUM VERONENSEM.

§ I. — *Memoratos tractatus huic Zenoni semper attribuitur, et codicibus, et antiquis testibus, et Veronensis Ecclesia traditione ostenditur.*

Sed jam tempus est ut ad tertium controversiæ caput, quod propositi nostri potissimum est, accedamus: mirum num is, quem unicum omnium indicatorum tractatum auctorem esse capite primo, et auctorem quidem quarti sæculi capite secundo hætenus demonstravimus, num is, inquam, s. S. Zeno episcopus Veronensis. Quod ut probetur, duo nobis probanda esse intelligimus; primum laudatos tractatus huic unum Zenoni semper fuisse attributos, tum vero ejus ætatem in quartum sæculum commode cadere. Ad primum autem quod pertinet, Zenoni quidem hos tractatus nominatim adscribunt manuscripti omnes codices non tam generali illa inscriptione, que colicibus præfigitur, quam nonnullis formulis in capite, vel in fine aliquot tractatum appositis, quibus unicus omnium auctor, quem cap. I statuimus, S. Zeno aperte nominatur, ut ex dictis eodem capite, § 1, colligere licet. Solum cum prima editio e Guarini schedis sumpta prodisset an. 1508, nec codices essent cogniti; nonnulli, qui non codices modo, sed nec editionem ipsam viderunt, ex non bene intellectis Sixti Senensis verbis perperam opinati sunt, Guarinum ipsum hos tractatus Zenoni adscripsisse, ætatemque procurasse editionem, unde de his nulla existat apud veteres mentio, que postrema animadversio cardinali Bellarmino gravissima visa est, memoratis inter ceteros Eusebio atque Hieronymo, apud quos de Zenone Veronensi summum silentium.

At de somno, quo tractatum suppositio et editio Guarino impingitur, nihil atinet dicere, cum illud præter fidem codicum ipsa editionis verba in generali præfatione relata satis desuperant. Quod vero Bellar-

minus movit Eusebio Hieronymoque silentium, facile [LXX] expugnari. Eusebius enim de Zenone non potuit scribere, cum is aequante post Eusebio ætate floruerit. Eusebio vero Hieronymus, qui de scriptoribus ecclesiasticis catalogum tenuit an. 392, paulo post nostri Scriptoris obitum, responsionem satis idoneam suppeditavit in eju dem operis prologo, ubi plures præsertim id ætatis scriptores omissum in præsententi, ne ob id in invidiam devocaretur, his sese verbis excusat: *Si qui autem de his qui usque hodie scriptitant, a me in hoc volumine prætermissi sunt, sibi magis quam mihi debebant imputare. Neque enim celantes scripta sua de his, qui longe sunt, nosse petiit, et quod alius forsitan sit notum, nihil in hoc terrarum angulo fuerit ignotum. Certe cum scriptis suis claruerint, non magnopere nostri silentii dispensanda suspirabunt.* Numvero quis spuria unquam vendidit Athenagora et Commodiani opera, de quibus Hieronymus nihil meminit? qui Julii item Firmici Materni et Phylastrii libros ob materiam multo celebres eodem auctoris nostri sæculo ac ætate scriptos præterivit, ut nemo tamen illos in dubium vocaverit. Adde quod tractatum seu concionum auctores ab antiquis raro nominati leguntur. Quis n. entonem fecit S. Gaudentii, episcopi Brixiani, qui tamen ipse Zenoni suppar, tractatus magis elaboratos vivens collegit et edidit? Quis unquam meminerat sermonum S. Petri Chrysologi, antequam a P. Pezio ederetur Anonymus Mellicensis, qui unus ex antiquis eum adreco inter ecclesiasticos scriptores retulit? Gennadius, qui epistolarum S. Leonis testimonium locuples profudit, de sermonibus ne verbum quidem. Alia id generis multa dimittimus, cum ad similia refellenda pluribus necesse non sit.

Mirum porro maxime accidit inventos esse, qui de Zenone nostro scriberent, nullam sermonum ejus faciem fuisse mentionem, antequam illi ederentur Venetiis an. 1508, cum a Veronensibus jamdiu aliquot antiquiores ea editione testes prolati fuerint. Boptista Perettus in latinis scholiis ad Vitam S. Zenonis ab ipsomet italice conscriptam edidit Carmen Michaelis Fossati lucubratum an. 1482, in quo hæc versus leguntur:

Zeno sacer, patriæque pater, tua musa tuorum
Sermonum codex quanta docet fuerit.

D Ne vero ejus opusculi raritas obrudatur, editores Veronenses in præfatione, qui in Bibliothecis quoque Patrum Zenonis operibus præfigitur, duos alios testes allegarunt, Flavium Blondem sæculi xv scriptorem in Ital. El. reg. 9, et Petrum de Natalibus episcopum scriptorem sæculi xiv, lib. 1 Catalog. Sanctorum cap. 45. Perettus porro in scholis memoratis addidit Guillelmum Pastrengum, qui medio circiter sæculo xiv floruit. Ille autem in perraro opere in editis inscripto *de Originibus rerum*, sed perperam, dum (ut optime animadvertit Scipio Maffei lib. II de Scriptoribus Veronensibus) hæc inscriptio ad secundum solummodo Pastrengi libellum pertinet, primus autem illi præmissus ex auctoris

mente et materia ipsa de *Viris Illustribus* inscribendas fuerat; Pastrengus, in hoc de *Viris Illustribus* libello pag. 77, S. Zenonis tractatibus recensitis, hæc subicit: *Omnia hæc opuscula memorabilis Joannes presbyter, majoris ecclesie mansionarius, se vidisse et legisse testatur.* Præter hos autem a Veronensibus allegatos testes alii antiquiores multo et omni exceptione majores suppetunt. Petrus Celo, ordinis Prædicatorum, qui duo volumina de *Vitis Sanctorum* collegit incunte sæculo XIV, a Petro de Natalibus laudata, in fine *Historiæ elevationis corporis S. Zenonis*, editæ ab Henschenio ex ms. Barberino, tom. II, Aprilis, pag. 76, non solum memorat Zenonis tractatus, sed testatur etiam eos *pulchro et subtili stylo editos se vidisse in duobus voluminibus* (id est duobus libris dispersitis, ut in mss. visuntur) *apud S. Zenonem de Verona*, id est in monasterio S. Zenonis Veronensi. Eodem incunte sæculo XIV, imperialem *Historiam*, ex qua Panvinus noster in *Antiquitatibus Veronensibus* conscribendis non nihil profecit, Joannes quidam ab eodem Panvinio diaconus Veronensis, a Pastrengo autem fere cœvo presbyter mansionarius nuncupatus, scripsit. Is autem lib. I ejus [LXII] *historiæ*, ex qua adhuc nunc manuscripta Hieronymus Tartarotius quadam excerpta ad nos perhumaniter misit, eundem tractatum Zenonis indicem texit, quem tum Guillelmus Pastrengus, tum Petrus de Natalibus totidem verbis transcripsisse noscuntur, et addit: *Hæc ipsius scripta et tractatus ipse legi et vidi.* E regione hujus indicis hæc marginalis notatio in eodem codice legitur, quæ aliud

C

Scriptoris nostri testimonium profert. *Hos omnes supra scriptos libros* (sermones S. Zenonis a Joanne presbytero designatos intelligit) *ego Leonardus Judex de Quinto de Verona habeo, qui sunt elegantissimo stylo.* Ille autem Leonardus Judex de Quinto, qui nominatur in documento anni 1579, apud Ughellium, tom. V, pag. 885, Veronæ florentissimam bibliothecam habuit, quam sub an. 1588 Venetias transtulisse proditur a Mazagagia in opere ms. Mussellianæ bibliothecæ inscripto de *Modernis gestis* lib. III, cap. 8. Ante hocce tempus in antiqui simo Veronensis capituli manuscripto, qui Hieronymi et Gennadii catalogum continet de *Viris Illustribus*, Zenonis nomen posteriori manu additum legitur, propterea quod is scriptores inter ecclesiasticos vel

D

tum temporis recenseretur. Sæculo XI aut ad summum XII, anonymus quidam, Veronensis cœnobii monachus, S. Zenonis vitam scribens, ejus sermones se legisse aperte ostendit; illum enim inducit loquentem duplici concione, quarum altera initium et finem tract. 6, de *Patientia*, lib. I, iisdem verbis exprimit, altera vero in eandem rationem sumpta est ex tract. 32 et 42 lib. II. Vide monumenta *Historiæ diplomaticæ* subjecta, et edita a marchione Maffeo, pag. 326. Sæculo decimo Ratherius Veronensis episcopus, plurimum operum scriptor id temporis præstantissimus; S. Zenonem prædecessorem suum sermonum auctorem palam novit, quippe qui quater

A ex ipsius tractatu de *Juda* testimonium recitat, quod in eo quidem tractatu nunc 14 lib. II exhibetur; et hic tractatus ille est quem in Veronensi Ecclesia olim publice lectum dominica tertia Quadragesimæ ex Urbate codice annotat I observavimus. His autem formulis Zenonem Ratherius appellat. Primo part. I de *contemptu Canonum*, pag. 352 tom. I Spicilegi Acheriani novissimæ editionis: *Utar ut hic auctoritate Zenone beati, in sermone videlicet, quem de Juda patriarcha et Thamar nuru ipsius more suo luculentissime fecit, docentis, etc.*; rorsum post pauca, *Ut Zeno sanctus affirmat*; tertio in fine serm. I de Quadragesima, p. 391. *Zeno beatus ille a contrario ait*; ac tandem expressius in Synodica ad presbyteros, pag. 377: *Cum specialis noster doctor atque provisor, beatus utique Zeno, dicat, etc.*

Sed quid in recensendis antiquis testibus immoramur diutius, si omnium vetustissimumque testimonium suppetit ex ms. Remensi, quem Hincmari archiepiscopi nomine prænotatum, monasterioque S. Remigii dono traditum in præfatione vidimus? ubi etiam animadvertimus hunc codicem, antequam in Hincmari manus veniret, in Veronensi Ecclesia usum jamdiu fuisse, ut ipsa Hincmari ætate, id est sæculo IX antiquior a quo habendus sit. In hoc autem perspicue, non minus ac in aliis posterioris ævi codicibus, et in inscriptione et in formulis paulo ante laudatis S. Zeno tractatum auctor pluries asseritur. Quid quod hic idem codex in Veronensi Ecclesia olim adhibitus, ejusdem Ecclesie antiquam de S. Zenone auctore traditionem suppeditat? In pluribus nimirum ejus codicis annotationibus antiquo caractere ad marginem apposis, quas in præfatione descripsimus plures tractatus jamdiu olim inter sacra ecclesiastica officia a nostris episcopis vel diaconibus ex eodem codice publice lecti traduntur. Quis porro in tam antiquo et explorato Veronensis Ecclesie ritu non plane agnoscat, horum tractatum, qui tam præcipue, vetusto ac solemnè liturgiæ Veronensis usu adoptati fuerunt, auctorem ab eadem Ecclesia semper habitum S. Zenonem episcopum, cujus merita sicut eum huc ubi dederunt patronum, ita et sermones successoribus adeo commendarunt, ut ex iis plures in quosdam sacrorum mysteriorum formulas in annos singulos statis diebus recitandis transierint? Sane si alterius externi vel minus digni antistitis fuissent auctoris, incredibile plane est sub S. Zenonis nomine in propriam quodammodo hujus unius Ecclesie liturgiam potuisse commigrare, et diutius in eadem Ecclesia publice legi. Itaque quis dubitare amplius queat tractatus XCI [LXIV] quos unius esse auctoris capite primo ostendimus, non alium habere auctorem quam S. Zenonem episcopum Veronensem, cui illos et tot variarum urbium ac provinciarum codices, et tot scriptorum testimonia, et Veronensis etiam Ecclesie traditio vindicat?

§ II. — *Vulgare præjudicium de S. Zenonis ævo sub Gallieno, quod unum hactenus constitutis opponitur,*

ad examen revocatur. *Baronii Ughellique sententia de duplici Zenone, quorum alter sub Gallieno floruit, alter quarto sæculo tractatum auctor sit, omnino nova. Unus tantum Zeno episcopus Veronensi Ecclesie ex omnibus documentis agnitus, unde Baronius sententiam retractavit. Præjudicii memorati origo et fundamentum.*

His argumentis definito Auctore nihil de ætate ejus addere oporteret. Si enim auctor tractatum quarto sæculo floruisse demonstratum nobis est evidenter cap. 2, palam sequitur Zenonem, quem tot et codicibus et testibus et Veronensis ipsius Ecclesie antiqua traditione eorundem tractatum auctorem esse hæcenus ostendimus, quarto quoque sæculo florere debuisse, ac inter eos profecto ejusdem sæculi limites, quos ex certissimis tractatum notis jam præstitimus. At hæc argumento hec exploratissimo unum idem vulgare præjudicium opponitur, quo S. Zeno, Gallieno imperante seu tertio sæculo vixisse creditur, cui præjudicio traditionis nomine Veronensis Ecclesie a nonnullis diverdito, ne se objecerent cardinalis Baronius in prima editione Martyrologii, et Ferdinandus Ughellus tom. 4 Italiae sacre, duos Zenones Veronenses episcopos admittendos putarunt, quorum alter sub Gallieno, uti tradebatur, obierit, alter vero, qui tractatum sit auctor, floruerit sæculo quarto. At si exploratum omnino fecerimus, unicum Zenonem, cui sermones vindicari possint ac debeant, ab Ecclesia Veronensi semper agniti, et hunc quidem non tertio, sed quarto sæculo claruisse, nihil erit amplius quod reponatur.

Ante Baronium (qui primus duos Zenones nullo documento intulit, eo solo argumento ductus, quod unum Zenonem quarti sæculi auctorem sermonum certissime cognosceret, alium autem sub Gallieno a Veronensi Ecclesia cultam de Veronensibus accepisset) de duobus Zenonibus hujus urbis episcopis nemo unquam audiverat. Hæc quidem opinio ipsa Veronensis Ecclesie traditio refragatur aperte, quæ non nisi unum Zenonem semper agnovit, et ita quidem ut, quem sanctum et magnum urbi, patrum coluit, eundem quoque sermonum scriptorem perpetuo habuerit. Id liquet ex universis variorum sæculorum auctoribus, quos paulo ante allegavimus, et ex manuscriptis item omnibus, quorum tres decimo tertio sæculo scripti fuerunt, unus autem ætate nonum exaratus fuit, ut Ecclesie ipsi Veronensi in publicis officis usui esset. Inter hæc Veronensis Ecclesie testimonia invidendi præcipue sunt illa Ratherii et ms. Remensis, quæ maiorem antepotestatem et auctoritatem præferunt Ratherius ter, ut supra meminimus, Zenonem ejusdem tractatus auctorem allegat, et unumque eum aut *Beatum*, aut *Sanctum* appellat, quod is tum haberetur sermonum auctor, qui ab hac Ecclesia inter Sanctos colebatur. Advertenda autem potissimum illa Synodica: *Cum specialis noster doctor atque provisor, beatus utique Zeno, dicat in sermone utique, quem de Juda filio Jacob et Thamar nura ipse elegantissime composuit. Hic autem Zeno*

*specialis doctor et provisor seu patrum noster et fuit semper, et adhuc est S. Zeno, quem id Ratherius simili formula in Apologetico p. 766 l. 1 Speilegii Acheront, ubi basilicam ejus memorat, peculiarem nosrum patrum appellat. Ex manuscripto porro Remensi, qui aliquot tractatus inter sacra Veronensis Ecclesie [XV] mysteria ab episcopis, vel diaconibus lectos memorat, nonne et Veronensem episcopum, et Sanctum, ut ibidem inscribitur, auctorem ab eadem Ecclesia habitum palam cognoscimus? Neque vero audiendus Ferdinandus Ughellus, qui ut hæc forte conciliaret, secundum quoque Zenonem, auctorem, uti putatur, tractatum, sanctis adscripsit, eum unum tantum Zenonem inter sanctos episcopos Veronensis Ecclesie recensuerit semper, atque recenseat. Quin mira dum maxime est, quod cum ille alterum hæc Zenonem Veronensi Ecclesie incognitum, in episcoporum Veronensium seriem intruderit Baronio duce, qui primus et unus hæc sententiam in prima Martyrologii editione indicaverat, eundemque præterea ipse *Sanctum* ex arbitrio fluxerit: Baronium potius ducem secutus non sit, qui Veronensis traditionis admonitus ab his, qui Veronensem Zenonis editionem curarunt, priorem de duplici Zenone sententiam jamdiu abjecerat, et secundo in Martyrologium curis retractaverat his verbis: *Ex quo autem, ut accepimus, non recipit Veronensis Ecclesia duos Zenones, a priori nostra sententia haud invita recedimus.**

Atque huic Veronensi traditioni, quam hæcenus ostendimus, alia opponi videtur ejusdem Ecclesie traditio, qua idem Zeno sub Gallieno martyr proditur, quod cum ætate Auctoris sermonum conciliari non potest. Zenonis martyrium hic expungere consilium nostrum non est, de quo plura dissert. 5, cap. 2, sed eam ætatem, quæ ad Gallieni imperium evolvitur. Cui traditioni, seu potius præjudicio unus Coronatus Notarius, septimi vel octavi sæculi scriptor, fundamentum posuit, ex quo alii subinde antiquitatem, non Zenoni solum, sed Veronensi etiam Ecclesie honorificam prædicarunt. Hoc vero Coronati fundamentum ut excindamus, duo antiqua monumenta omni exceptione majora primum consideranda proponemus, quibus Zeno, quem non nisi unicum ecclesia Veronensis agnovit, vixisse ostenditur sæculo quarto: tum vero ipsius Coronati opusculo ad calculum revocato, ex pluribus ejus hæc in historia lapsibus presentis quoque fabelle elevabimus fidem, ejusque occasionem vel originem, si fieri poterit, expiscari et indicare conabimur.

§ III. — *Zenonem vixisse quarto sæculo convincitur ex S. Ambrosii epistola ad Syagrium. Id ipsam statuit antiquus ordo episcoporum Veronensium, quem ex diptychis manasse palam est.*

Primum documentum sit epistola 5 S. Ambrosii ad Syagrium, quem Veronensem episcopum tum fuisse ipsius epistolæ contextus plane convincit. In hæc autem epistola num. 4 Ambrosius Indiciæ virgi-

nis mentionem facit, quam *puellam Zenonis sanctae* A *memoriae iudicio probatam, ejusque sanctificationem benedictione* testatur. Haec autem virgo, quae Sygri jurisdictioni subjecta tota epistola proditur, Veronensis utique virgo fuit; et *Zeno sanctae memoriae*, qui eam probavit et benedixit, est procul dubio S. Zeno episcopus Veronensis, cum exploratum sit non alium id temporis benedixisse ac sacrasse virgines, nisi qui summo sacerdotio fuisset. Neque opponat quisquam cum editoribus Veronensibus, Indiciam alius in bis civem ab alio Zenone velari, subindeque Veronam accedere potuisse, ut una cum sorore, quae Maximo Veronensi nupserat, vitam exigeret. Haec enim dicere facile est, probare autem non item. Si vero cum adversus praedicta quaedam apertum aliquod documentum proferatur, ejusdem B commenta in praedicti gratiam liceret ingerere, quid adeo firmum et certum unquam esset, ut evelli et eludi hac ratione non posset? Jure itaque hoc argumentum, quod ex Ambrosii epistola ducitur, post P. Labbeum omnino convincens et evidens omnibus visum est, ut nihili faciendam putarint editorum [LXVI] Veronensium responsionem, eamque ne mentione quidem dignam eruditi judicarent. Quid si ex iis ipsis, quae in Ambrosii epistola narrantur, Indiciam virginem Veronensem fuisse luculentius confirmemus? Etenim Maximus sororis vir, postquam lite adversus Indiciam mota, de quibusdam bonis *judicia attentasset*; cum vehementer angeretur, *quod virgo in agro affinitatis suae refugisset consortium, muro inter-* C *jecto* (in eadem utique domo) *discretas aedes uxoris suae ac virginis, divisamque germanitatis inter sorores societatem esse jusserat*, uti traditur num. 47, p. 769, quod argumentum est evidens, mediae domus partem ad Indiciam spectasse; si enim ex alia urbe Veronam advenisset, Maximus pro hostili et averso in illam animo eam domo et urbe pellere, ac in suam patriam remittere potuisset. Sed transeamus ad alia.

Secundum documentum colligitur ex antiqua octo priorum Veronensium antistitem serie, quam pluribus monumentis custoditam diligenter accepimus, quoad ex praedicta Zenonis aro sententia aliam seriem recentiores proprio Marte compingere non dubitarunt. Ea series Panvinio teste Antiquit. Ver. lib. iv, cap. 3, legebatur in Historia imperiali Joannis, cujus § 1 mentionem fecimus; et pars quidem D ejus in rem nostram praecipua, quae posteriorum quinque episcoporum ordinem prodit, continetur in eo fragmento, quod ex illa imperiali Historia manuscripta nobis excerptis Hieronymus Tartarotius in haec verba: *Beatus Zeno episcopus Veronensis, doctor egregius, octavus ejusdem civitatis episcopus. Nam post S. Proculum, qui quartus fuit episcopus, pontificatum suscepit S. Saturninus, cui Lucillus successit, post quem S. Gricinus doctor, cui B. Zeno successit.* Hunc eundem ordinem in vetustiori auctore legimus, qui rhythmum de Veronae laudibus scripsit. Id opusculum in ms. Lobiensis monasterii inventum (quo allatum credi potest a Ratherio episcopo, cum a Ve-

rona exul in illud monasterium, unde exierat, sese recepit) primus in soluta orationis rationem publici juris fecit Mabillonius in Analectis, tum vero noster marchio Maffei in rhythmum formam recusat inter monumenta, quae ad calceem diplomaticae Historiae edidit. Hic rhythmus integer erat etiam in ms. cor-nobis Arminensis Carlestorum, ejusque fragmentum (ad Zenonem ordinemque quod pertinet) transcriptum ceratur in fine codicis monasterii Zenoniani sancti Zenonis tractatus continens, et integer item Veronae habebatur in alio codice a Lud. Jesuatis monasterium S. Bartholomaei in monte olim incolentes, scriptus in fine Pentateuchi, quem in codice membranaceo litteris antiquissimis exaratum Bagata et Perettus testantur in libro inscripto: *Sanctorum* B *episcoporum Veronensium antiqua monumenta*, pag. 44, et ex eodem codice priorem rhythmum ejus partem Hieronymus a Corte in Historiae Veronensis librum transtulit. In ms. Zenoniano hic rhythmus ex *Isidori dictis* sumptus trahitur, idque se credere Hieronymus a Corte, nec non Bagata et Perettus memorati satis insnuant; cui errori illud occasionem dedisse videtur, quod in secundo rhythmum versu *Isidorus* nominetur. At rhythmus multo post Isidorum scriptus palam prodatur ex contextu, dum scilicet Veronae Pipinus degeret, id est octavo saeculo exeunte, vel saltem incunte saeculo ix (Pipinus enim Italiae rex dictus fuit an. 781, et diem obiit supremum an. 810), unde Anonymum Pipinianum hujus rhythmum auctorem nominaturi deinceps sumus. Itaque hic Anonymus his verbis octo priorum Veronensium episcoporum ordinem prodit:

Primum Veronae praedicavit Euprepus episcopus,
Secundus Dimidrianus, tertius Simplicius,
Quartus Proculus confessor pastor egregius,
Quintus fuit Saturninus, et sextus Lucillus,
Septimus fuit Gricinus doctor et episcopus,
Octavus pastor et confessor Zeno martyr inclutus.

[LXVII] Haec episcoporum series plurimi facienda est, quippe cum custodire diligenter Ecclesiis maximae fuit, curae cum illos in diptychis ex ordine scribere, et inter missarum solemnias ad secundum *Memento* omnes, etiam sanctos, recitare ex antiqua disciplina mos fuerit tum in Oriente, tum in Occidente in eam fere rationem, quam discimus ex libro Sacramentorum S. Gregorii edito a Menardo e ms. Corbeiensi, ubi haec habentur in *Missa pro defuncto episcopo*, infra *actionem* tom. in Operum S. Gregorii pag. 215: *Super diptycha. Memento etiam, Domine, famulorum tuorum Ill., qui nos praecesserunt et dormiunt in somno pacis.* Post quae nomina scripta in diptychis recitabantur; unde sequitur: *Item post lectionem*, nimirum diptychorum: *Istis, Domine, et omnibus in Christo quiescentibus*, etc. Hic autem ritus post Anonymi quoque Pipiniani aetatem viguit, ut ex testimonio liquet allatis a P. Martene, tom. 1, de antiquis Ecclesiae Ritibus lib. 1, cap. 4, art. 7, num. 24, pag. 408. Inter haec maxime memorandum videtur illud ex Romano ordine Ecclesiae Ambianensis anno 1120, ubi scriptum legitur: *Memento, Domine, et eorum, nempe*

Firmus, etc., ubi XXXI episcoporum ejusdem urbis nomina recenseantur; nec non aliud ex Missali Mozarabico cardinalis Ximeni, in quo longo Toletanorum antistitum series describitur apud eundem Martene, art. 12, pag. 469. Neque difficultatem locat, si non in omnibus Missalium antiquorum Canonibus ad *Memento* omnium ejusque ecclesie antistitum nomina describantur: nam ubi plerumque adnotas *III. et II. memento* insertas, pro quibus nunc *N. et N.* suffectum est, ex diptychis ipsis, vel alio simili monumento nominabantur ejus loci omnes proprie sedis episcopi, unde in ms. Colbertino 2585, apud eundem Martene post hæc verba, *Memento etiam Domine famulorum famularumque tuarum III. et II.* additur, *episcoporum presentis eccl. sit.* Ex ejusmodi diptychorum ordine Anonymus Pipiniani genuinam primum Veronensium antistitum seriem rescire et scribere potuit, sicut filiam descripsisse credamus Rampertum episcopum Brixianum, qui sequenti ævo in sermone de Translatione S. Pilastrii longiorem multo episcoporum Brixianorum ordinem, et diptychis utique cognitum, solis nominibus prodidit. Hæc igitur ejusmodi quoque monumentorum series, quæ ex ritu tum antiquo ac simplici proficiscuntur, non uti in posterioris ævi catalogis inventæ, sed perinde ac si ex ipsis antiquis diptychis essent sumptæ, verum antiquorum quoque episcoporum sibi succedentium ordinem continere credende sunt, ac ex isdem plures errores corrigi tutissime possunt, ut correxisse quidem nobis videmur recentiorum Ravennatum episcoporum ordinem, tom. iv Operum card. Norisii, pag. 976, aliaque jamdum emendavimus in aliis aliorum episcoporum ordinibus in opere *de Originibus antiquorum Italiae ecclesiarum ac Metropolitum*, quod multos ante annos lucubratum, cum licebit perficere, publici juris faciemus, ibique de ejusmodi catalogorum ac diptychorum auctoritate et usu plura fuse disputata invenies. Neque vero si quæ falsa posterioribus catalogis inserta sunt, obijciantur, ut ex is ordinis etiam episcoporum fides elevetur; nam sola episcoporum nomina in ordinem distributa sumi poterunt ex diptychis in quibus nihil præter eorum nomina legentur, ut proinde hæc series satis tuta et vera habenda sit; ad historica autem facta vel chronica etiam notis quod pertinet, cum hæc aliunde suam debuerint, pro monumentorum e quibus ea petita fuerunt, ratione vel vera, vel fabulosa episcoporum ordini poterant inseri, et sæpe ex episcopiæ vix fabulis leviter adsentienti intrusa sunt nonnulla, quæ ab eruditis falsissima demonstrantur. Quod monitum præcipue volumus, ne quis omnibus præter episcoporum ordinem Anonymi Pipiniani dictis fidem accommodandam existimet, cum ea quæ de Galienæ Cesaris filia inseruit, falsa sunt, ut sequenti paragrapho ostendemus.

Cæterum hujus Anonymi seriem e diptychis derivatam ne quis amplius dubitet, luculentissimo, ut notis quidem videtur, argumento confirmare placet. In ea serie S. Proculus ante S. Zenonem ponitur:

A in recentiorum vero sententia, ut Zeno ad Galienam ætatem pertingat, hic ante S. Proculum statuendus est, cum Galieno posterior S. Proculi ætas abunde statatur, ut mox videbitur. Porro S. Proculum ante Zenonem semper agnatum pluribus aliis hujus ecclesie monumentis liquet: quippe S. Proculus ante S. Zenonem memoratur (LXXIII) constanter in omnibus antiquis missarum Canonibus, et tractatibus, epigrammatis ac litaniis. Ita ex. gr. in Canone quatuor veterum codicum nostræ Veronensis ecclesie: *Proculus et Zenonis*; in litaniis autem alterius ms. capitularis ejusdem ecclesie: *S. Proculus, S. Zeno, S. Theodorus*, etc. Eodem ordine idem sancti describuntur in quibusdam orationibus, quas hic postremus capitularis codex exhibet, nec non in Romano Ordine sæculi novæ, quem ex alio ms. capituli Veronensis Franciscus Blanchinus edidit in Prolegomenis ad Anastasium, tom. iii, pag. 51, ac tandem in inscriptione ejusdem ætatis in S. Helena templo adhuc existente, quam apud Ughellium legere quisque poterit tomo quinto pag. 781. Idem ordo deprehenditur etiam in antiquis litaniis e ms. Floriacensi nonagesimorum annorum editis a P. Martene part. 5 de Antiq. Ecclesie Ritibus, lib. iii, cap. 15, pag. 592. Id autem cur factum fuerit, nulla alia occurrere potest ratio, nisi quod S. Proculus ætate præcesserit S. Zenonem, qui cæteroque, cum Veronensis civitatis sit magnus patronus, et universa in Ecclesia multo celebrior, ut dissert. 5 ostendemus, si non impedisset ætas, nominari primo loco debuisset. Ex his missarum Canonibus et Litaniis fragmenta huc pertinentia dabimus eadem dissert. 5, cap. 4, ubi ad cultum Zenonis ostendendum opportunior erit locus. Hoc autem argumentum, quod ex antiqua quidem traditione et vero ordine originem ducit, Anonymi quoque Pipiniani seriem genuinam confirmat mirifice, et eos aperte novitatis et erroris coarguit, qui veteri hoc ordine derelicto vel contempto, novum alium ad præjudicia tuenda invendum putarunt.

Porro ut ad Zenonis ætatem ex hæc Anonymi serie statuendam veniamus, S. Proculus ibidem quartus est, sextus autem S. Lucillus, quorum utrorumque ætatem ex aliis monumentis exploratam habemus. S. Proculus quarto sæculo ineunte in vivis erat, cum Maximiano imperante Veronam ducti fuere SS. Firmus et Rusticus, qui subinde martyrio coronati sunt, ut palam fit ex antiquis ipsorum actis a marchione Maffeo editis in calce diplomaticæ historiae, pag. 505. In nonnullis quidem actorum mss. pro Maximiano Maximinus legitur, ad ejus proinde imperium Proculi ætatem evetendam quidam opinati sunt, ac cum ex actis pateat imperatorem id temporis Mediolani fuisse, Maximinus autem ea in urbe nunquam fuisse, quippe qui vix Italiam ingressus, in Aquileie obsidione mortem oppetit, ut recte probavit noster P. Petrus Paduanus ex ordine Conventualium, apud Ughellium tom. v Italiae sacræ, pag. 683, quo quoque pluribus exemplis liqueat hæc quo nomina Maximianum et Maximini in cæcibus promiscue scribi

facileque confundi; poterit imo et genuina appareat aliorum codicum *Maximianum* scribentium lectio, quæ quidem in antiquis mss. quos viderunt et allegarunt Bollandi socii ad diem 24 martii in S. Proculi, inventa est; Maximianum enim Mediolani fuisse, per ceutionemque intendisse adversus christianos notissimum est; ac jure propterea S. Proculus et SS. Firmus ac Rusticus in antiquis Martyrologis omnibus, necnon in Romano, referuntur ad Diocletiani Maximianique persecutionem, quæ deservire cepit an. 303. Quartus itaque Veronensis episcopus quarto ineunte sæculo floruit.

Accedamus ad sextum, cui nomen Lucillus, seu ut in metri Rhythmici causam scripsit Anonymus Pipinianus Lucillus, sicut *Isidorus* pro *Isidorus* eadem de causa scribendum versu tertio Maffei noster ostendit. Apud S. Hilarium in Fragmento 2, pag. 652, post synodicam Sardicensem ad Julium Papam leguntur subscriptiones episcoporum LIX, in quibus vigesimo loco, *Lucius ab Italia de Verona*. Idem habetur inter subscriptiones ab iisdem Sardicensibus episcopis subjectas S. Athanasii litteris ad clerum Mareotidis, quas ex antiquissimo ms. capituli Veronensis clarissimus doctissimusque noster civis nuperrime produxit in lucem, tom. III Observat. Litter., pag. 58. *Lucii* pro *Lucilli* nomen ne moveat, S. Athanasius eundem qui in synodicis subscribitur Lucius, duobus in locis *Lucillum* appellavit: in Apologia ad Constantium, numero 3, pag. 297, *Λουκιλλῶς ὁ ἐν Βερονίῃ*, *Lucillus Veronæ*, quam urbem licet non designet in altera Apologia, num. 50, p. 168, tamen *Lucillus* ibidem [LXIX] nono loco appellatus inter eos episcopos qui Sardicensi vel interfuerunt, vel consenserunt, Veronensis esse cognoscitur, distinctus a *Lucio*, qui sexagesimo loco descriptus est, alterius urbis episcopus, ut in ipsa quidem synodica Sardicensi alter a Veronensi eodem nomine subscribitur. Igitur Lucius hic (Lucillus forte ob parvam staturam diminutive vulgo dictus) inter Sardicenses Patres fuit an. 347, imo ex Athanasianæ Apologie verbis ad Constantium inter vivos adhuc fuisse videtur, cum Athanasius eum librum scripsit, id est anno 356, vel saltem id temporis cum Athanasius vivum appellans, de ejus morte nihil audierat. *Hujusce rei testis est*, inquit, *Fortunatianus Aquileiæ episcopus. Hoc ipsum potest patris Hosii testimonio confirmari. Testis item Crispinus Patavii, Lucillus Veronæ, Dionysius Leidis, et Vincentius in Campanio episcopus. Et quia defuncti sunt Maximinus, etc.*, quibus Athanasius Lucillum a defunctis distinguens, vivum aperte credidit. Nunc si quartus Veronensis episcopus Proculus ineunte quarto sæculo floruit, sextus autem Lucillus vivebat adhuc post medium idem sæculum, anno 356, quis non statim intelligat (cum de catalogi ordine ambigendum ex dictis non sit) Zenonem, qui octavus recensetur, aliquanto post hunc annum, ut intermedio septimo Antistiti Gricino aliquid temporis licet brevissimi tribuatur, in Veronensem cathedram ascendisse; quod sane tempus optime congruit cum ætate ejus Zenonis,

qui a S. Ambrosio memoratur, et cum ea, quæ tractatum auctori superiori capite asserendam evidentissime demonstravimus ac propterea error manifestus esse cognoscitur ille, quo Zenonis ejusdem ætas ad Gallienum imperium evahitur. Quem errorem, cum Coronatus Notarius, ex quo ceteri acceperunt, primus sparserit, ut superius monuimus; ne quem auctoritas hujus vel leviter moveat, etsi satis esse deberent, quæ documentis hactenus propositis constitutumus, majoris tamen roboris gratia ipsius historiam hæc pertinentem ad examen vocare libet: quam si alius capitibus fabulosam et falsam evidenter ostendimus, palam profecto fiet ebuisse eum ex turbido al quo fonte, ut nihil ei cogamur fidere in chronica temporis notatione, cum præsertim hæc in parte tot antiqua documenta jam considerata palam repugnent.

§ IV. — *Coronati Notarii narratio qua Gallieni imperatoris ætas Zenoni attribuitur, expensa, fabulis scatere ostenditur.*

Coronatum Notarium vitam S. Zenonis septimo vel octavo sæculo scripsisse in admonitione ad *Monumenta* videbimus. Hic autem de S. Zenonis vita proprie sumpta nihil fere prodit, adeo ut de Zenonis ipsius gestis nihil litteris traditum accepisse videatur. Sed quemadmodum Ratherius, decimi sæculi episcopus Veronensis, de S. Metrone aliquid dicturus, de quo nihil scriptum fuisse conqueritur, id dicere coactus fuit, *quod plebs indocta canebat*, ut liquet ex opusculo ejusdem Ratherii novissime edito in calce *Libri Juris civilis urbis Veronæ*: ita Coronatus, scripturus aliqua de S. Zenone, de quo nihil exaratum calamo repererat, ea solum prodere debuit quæ ob celebritatem et admirationem populi animis impressa, populari quadam traditione ferebantur quædam nimirum insignia miracula, de quibus diuturnior vigere solet memoria, quæ tamen ipsa ex populi ingenio multis additis, aliis demptis, vel mutatis a nativo statu multum deficere, et falsis nonnullis additamentis ita contaminari consueverunt, ut quid verum falsumve sit, internosci et statui sæpissime nequeat. Hanc Coronati narrationem, quæ Gallienum tangit, legere poteris num. 4 et seq. in ipsa Vita, quam inter *Monumenta* integram primo loco dabimus. In eam vero, ut [LXX] quam improbabilia multa contineat, quisque perspiciat, hæc nunc adnotare placet. Primo mirum illud factum quo unica Gallieni filia, Zenone ad imperatorem per nuntios accito, a dæmone liberata mirifice traditur, adeo insigne et solemne esse debuit, ut incredibile plane sit quod per quinque circiter sæcula nihil de illo litteris quispiam prodiderit, primusque qui ejus fecerit mentionem, septimo vel octavo sæculo Coronatus Notarius fuerit. Dein num. 5, monasterium in quo S. Zeno cum pluribus aliis et eodem quidem Zenonis nomine appellatis degeret, Veronæ publicum fuisse indicatur, quod de tribus primis sæculis, cum Christiani persecutionum causa latitantes, nihil publicæ ædificationis præfe-

rebat, incredibile omnino est. Procterea imperatoris A nomine Zeno rogatus ut filiam ejus a demone vexatam sanaret, cum eo profectus egressisset demonum, *exonum regdem*, quam ipse Gallienus imperator *capite suo gestabat*, ab eodem accepisse traditur, quam mox pauperibus distribuit: cum ante Aurelianum id generis ornamentum Romanis imperatoribus non fuerit in usu. Quis dem tamen probabiliter poterit edocuisse imperatorem Zenoni concessisse ut *idola omnia destrueret, et in Christi nomine ecclesias fabricaret*; idque, cum is Veronam repetisset, *factum fuisse?* ita ut cum ne una quidem publici altaris christianis ecclesia fuerit, Veronae per Zenonem imperatoris ejus mandato plures fuerint constructe, uti proditur n. 7. Sed plura alia, quae considerari possent, omittamus: haec enim ad narrationes hujus figentium demonstrandum apud idoneos iudices satis superque sunt. Si vero aequal veri inter improbabilia latet, illud unum compeere possumus, hanc Coronatum ex vulgi traditione sine ullo examine literis prodidisse. Traditum fortassis fuerat antiquitus Zenonem cujusdam Galieni filiam a demone liberasse, et cum vulgo notus esset Gallienus imperator, Galieni imperatoris filiam a Zenone liberatam tradi cepit. In scriptoribus aevi posterioris ejusmodi lapsus frequentes occurrunt, ut cum quidam ex gr. praesidum nomina imperatorum nominibus similia repererunt, imperatores ex praesidibus fecerunt. Forte Gallienus ille, cujus *unicam* filiam S. Zeno curavit, *Pacari* (locus est inter Tridentum et Veronam in Antonini itinerario memoratus) debebat, ut marbio C Scipio Maffei in epistola ad Coletum inserta tom. v Italiae sacræ, pag. 675, observavit: et cum idem ille ob nominis similitudinem ex additione vulgi in imperatorem migrasset, alia improbabilia et historiae subinde fuerunt addita, quae a Coronato suscepta et scripta inveniantur. Sed plura in his conjectationibus noscere, vanum plane et inaguum credimus. Quidquid igitur est de origine hujus fabulae, quae Gallienum imperatorem inveniat; ceteri omnes licet quamvis, at aevi quidem posteriores, qui illum e Coronato excepisse noscuntur ita ut ex eodem totidem sepe verbis repetatur, ac in ipsas antiphonas, responsoria et hymnos inde immigraverit non maiorem fidem merentur: et hac ratione evulsam tandem et eversam penitus vides fundamentum, cui inolitum de Zenonis aetate Galieni imperium attingente praedictum inniditur. Hoc autem posito, quis hac narratione atque praedicto neglectis, non magis assentendum putet his documentis quibus S. Zeno saeculo quarto vivisse convincitur? ut sic altero Zenone excluso, quem Veronensis Ecclesia nunquam agnovit, ille eorum tractatum auctor habeatur, cui isti et in miss., et a pluribus scriptoribus, et ipsius ecclesiae Veronensis traditione constantissime videntur.

[LXXI] § V.— S. Zenonis aetas certis probus obiecta, quae cum omnia convenire non destruitur

Ex haecenus constitutis Scriptoris nostri episco-

patum certioribus annorum limitibus circumscribere licet. Sextum Veronensem episcopum Lucillum vixisse in 556, aut saecum (siquidem obierit paulo antea) vivum eo anno ab Adrianus judicatum fuisse luculentè probavimus § 5. Lucilio autem Gratianus, seu Gratianus ex catalogorum ordine septimus successit: hunc autem octavus excepti S. Zeno, quem quidem Bruchem, ut appellat, successorem ipse etiam Andreas Daodulus in Chronico prodidit lib. iv, cap. 5, tom. xii Rerum Italicæ, pag. 75. Porro Zenonem vita jam functum, cum S. Ambrosius ad Syagrum scripsit, eadem tertio paragrapho ostendimus. Hanc tamen Ambrosii epistolam editores Benedictini affligunt anno circiter 580, ita tamen ut in ordine chronologico epistolarum advertant eos qui hunc annum regerunt et inveniunt, *nullam opinionem suam rationem reddere*. Nos quidem aliquanto post hunc annum, non autem citius, eas litteras ab Ambrosio datas inde conjecimus quod Zenonis mors non citius, sed serius collocanda abunde videatur. Non citius, ut idoneum statuatur tempus, quo S. episcopus Veronensium liberalitatem in captivorum redemptione insignem commendare potuerit tract. 42 lib. 1, quae quidem redemptio tam celebris executioni mandari non potuit, nisi aliqua die post Hadrianopolitanam pugnam, in qua Valens diem obiit mense Augusto anni 578, ut ex disputatis, cap. 2, § 7, colligere quisque potest. Serius vero eo an. 580, vel anno sequenti, Zenonis mortem accidisse illud non improbabiler suadet, quod in frequentissimo Occidentis concilio Aquileie habito an. 581, ubi plures finitimarum praesertim urbium episcopi interfuerunt, Veronensis non appareat: quod etsi aliis de causis evenire potuit quin ad mortem referamus (alii enim aliquot similiter abfuerunt) tamen id eam forte habuit causam, quod Zenone mortuo, id temporis hinc sedes vacaret. Sic enim aequum memoratae redemptioni tempus relinquatur. Quidquid autem id est, procul dubio inter annum 556 et 580 crebiter Zenonis episcopi aetate statuendi est.

Hanc aetatem quam belle congruunt omnia quae praesertim ex tractatibus aliqua temporis nota signatis animadvertimus capite secundo, antequam declaravimus, liceat, queso, sine ulla audacia censura episcopatus ejus initium (de fine enim certiora documenta suggestimus) conjectatione quadam, quae menti occurrat, indicare, ita tamen ut non affirmare quidquam velimus, sed id unice proponere quod alii consultius examinent, melioribusque, si reperierint, edocti monumentis, sive respuant, sive confirmant. Ex memorata Ambrosii epistola num. 21 patet, Indiciam virginem jam benedictam a Zenone episcopo, *habitasse una cum Marcellino*, ipsius Ambrosii coram, *Romae in domo nostra*, inquit Ambrosias, *nobis absentibus*, id est cum Ambrosius mandum episcopis Romanis ades domum suam agnosceret, in quibus habitare de more soleret, sicut praeterisset et formulas *in domo nostra*, cum domus episcopi non alia sit nisi episcopalis domus, et illas *abico-*

tibus nobis, quibus indicare videtur se ab ea domo autem veluti casu abluisse, quod non nisi in tempus ante episcopatum ejus cadit. Atqui S. Ambrosius episcopatum adit an. 374. Igitur ante annum 374 Indicia a Zenone episcopo consecrata, Romæ fuerat. Itaque Zenonis episcopi Indicia ante hunc annum 374 collocanda sunt; ac præterea, ut æquum tempus detur et Romano Indiciae itineri ac moræ in Ambrosii redibus, et insuper consecrationi ac probationi ejusdem Veronæ per Zenonem, ut ne a Zenone vix creato antistite paucis [LXXII] mensibus probata, et virguali velo imposito benedicta fuerit, quod Ambrosii verba sensusque non recipiunt; Zeno aliquanto ante annum quoque 373 episcopatum adeptus dici debet. Deinde in omnibus antiquis Veronensis ecclesie libris tres notantur dies, in quibus Zenonis memoria sacris officiis celebrabatur: *Pridie idus aprilis depositio S. Zenonis*, *xii kal. junii translatio S. Zenonis*, *vi id. decembris dedicatio ecclesie S. Zenonis*. In uno monasterio basilicæ S. Zenonis monumenta omnia, quæ reliqua sunt, licet non multum antiqua, quatuor dies festos adnotant; additur enim festum ordinationis S. Zenonis, hoc uno discrimine ut quo die *vi id. dec.* aliis signant *dedicationem ecclesie S. Zenonis*, hi libri qui ad eandem basilicam pertinent, majusque de ejus dedicatione officium celebrare, cæterisque præferre debuissent, celebrandam notent *ordinationem S. Zenonis*, et duobus diebus post, id est *iv id. decembris*, basilicæ dedicationem designent. Vide paschalem Cyclum solarem mobilem, an. 1455, compositum, qui in ambulacro ejus monasterii visitur, nec non breviarium monasticum ms. qui in ejusdem bibliotheca servatur, et libros membranaceos, qui choro inserviunt, quique cæteris monumentis videntur antiquiores. Quid, amabo, soli Zenoniani monachi ad quos ea basilica pertinebat, ipsius dedicationis festum, quod cæteris præferendum erat, transferbant in aliam diem, ut locum darent officio de ordinatione S. Zenonis, de qua alii nihil celebritatis peragerent? Si id antiquo peculiari aliquo ex ritu manabat, nec noviter fuerat inventum (antiquum sane insinuant quæ subjiciemus), profecto ita dedicatio ecclesie S. Zenonis *vi id. decembris* collocanda est, ut in eundem quoque diem ejus ordinatio inciderit, quam sane nunc eo die ex postrema Romani Martyrologii recensione Veronensis Ecclesia celebrat. Equidem in pariete chori nunc nuper demoliti antiquæ insignis parochiæ Brixianæ S. Zenonis, quæ Patroni festum jam inde ab antiquis temporibus ad nostrorum memoriam hominum celebrabat *vi id. decembris* ritu Confessoris Pontificis, pictura cernebatur sæculi circiter xiv, quæ consecrationem, seu ordinationem S. Zenonis referebat cum hisce subjectis versiculis:

Sacratur Zeno, renovat solennia templum.
Vos date tura, pii: sicut pia tura preces.

Quibus duobus picturæ et versiculorum testimoniis eam diem S. Zenonis ordinationi sacram vetusta traditione fuisse habitam plane significatur. Quid

quod in veteri libro Sacramentorum ecclesie Ambrosianæ, quem Pamelius edidit, cum *vi idos decembris* S. Zenonis missa describitur, tum in ea oratio legitur pag. 458, quæ de ordinatione ejusdem S. episcopi meminit apertissime his verbis: *Omnipotens sempiternus Deus, qui beatum Zenonem confessorum tuum Pontificalibus infultis decorasti*, etc. Eodem quoque die ordinationis festum notabatur in ms. martyrologio Veronensis ecclesie an. 1274, quod Bagata et Perettus allegant in monumentis antiquis SS. episcoporum Veronensium, pag. 46, et præterea in ipsis vetustioribus hujus ecclesie monumentis, qui eodem die basilicæ dedicationem notant, non omnia in sacris officiis de ecclesie dedicatione sunt, ut fere solent in cæteris libris, cum dedicationem alicujus ecclesie celebrandam designant, quod videre est in monumentis a venerabili Thomasio editis, et in Sacramentario S. Gregorii: sed pleraque, ac præsertim Missa eo ipso die signata ac recitata, ad Zenonis episcopi festum pertinent, ut ex documentis post dissertationes subjiciendis patebit. *Missæ* quidem *S. Zenonis* (*S. Zenonis*, inquam, non *dedicationis basilicæ*) quod est de mense decembris, memoratur in duabus chartis an. 922, [LXXIII] pag. 752, apud Ughellium, tom. v, et an. 1038, pag. 754, et *festivitas S. Zenonis mense decembris* in alia charta an. 865, pag. 721. Tandem, quod pluris est omnium, in libro Sacramentorum, quem sub Otone rege scriptum in *Admonitione ad monumenta* videbimus, nec non in alio Vaticano 3806, sæculi circiter ix, de quo ibidem erit sermo, duæ orationes diei *viii decembris* adsignatæ, initi a Zenone pontificatus, seu ordinationis, mentionem similiter faciunt; in *Secretis* enim sic habetur. *Deus, qui fulgentibus margaritis clarum lumen. Infers mundo, qui beato Pontificato* (sic in laudatis manuscriptis, in editione autem Romana Sacramentarii Gregoriana ab Angelo Rocca procurata, ubi hæc eadem missa continetur, *Pontificatus*) *Zenonis æternam in cælis coronam gloriæ præparasti*, etc., apertius autem in oratione *ad Communionem*: *Deus, qui tali ecclesie fecisti pontificem*, nimirum S. Zenonem pontificem consecrasti. Integras hasce orationes in Missis inferius describendis leges. Ex his autem erit non nemo, qui illud conjiciat, quod olim forte, antequam S. Zenonis basilica dedicaretur sæculo nono, *vi kal. decembris* ordinationis memoria in sacris officiis fieret. At eodem die consecrata subinde basilica, de qua facienda esset quotannis mentio, ita utriusque festi celebritas juncta fuisse videtur, ut aliquid quidem de dedicatione basilicæ diceretur in officiis, pleraque tamen adhuc de ordinatione, seu de Zenone uti episcopo retinerentur: interim vero dedicationis festum utpote recentius in libris ritualibus notari cœpit, ut a titulis et calendariis ordinationis mentio sensim deciderit. In ipsa autem basilica Zenoniana cum præcipuum dedicationis officium, non commemoratio simplex agenda esset; retento ea antiqua die ordinationis officio, officium dedicationis in diem aliam translatum fuit, quemadmodum aliis exemplis

fieri solitum probare possemus. Quae conjectatio si cui probetur, posito jam quod S. Zenonis ordinatio in diem vi id. decembris incidit, eundem in 562 ordinatum Veronensem episcopum colligere licet. Eumvero ordinationes episcoporum Dominica die peractis exploratum est. Porro inter an. 556 et annum circiter 580, quo intervallo ex dictis collocari Zenonis episcopatus potest, in vi id. decembris Dominica dies ter incidit, nimirum ipso an. 556, an. 562, an. 575. Zeno autem ordinari episcopus non potuit an. 556, cum eo anno Lucillus viveret, vel et mortuo vix Gracianus successerit: non anno 575, quippe ex Ambrosii epistola aliquanto ante hunc annum Indiciam consecraverat, ut superius ostendimus. Itaque solo an. 562, imp. Juliani postremo, vi id. decembris S. Zenonem episcopum consecratum fuisse satis credibile est.

Sed hæc, ut paulo ante diximus, per conjecturam, quam alius examinandam, et respiciendam, vel confirmandam relinquimus. Dum vero stet, quod ab initio paragraphi hujus posuimus, Zenonis ætatem pluribus documentis firmatam, inter annum 556 et 580 circiter esse constituendam, optime conveniunt omnia, ut nihil melius. Juliani imperium episcopatus ejus initia potuerunt attingere, quo tempore patebant idolorum templa, et de jure templorum licebat contestare, ut traditur tractat. 15 lib. 1, quod tamen ipsum in aliorum quoque imperatorum ætatem

A cadere potuit ad annum usque 591, quo idolorum cultum severissimis legibus atque plane sublato vidimus cap. 2, § 5. Post Juliani mortem sub christianis imperatoribus nova ecclesia edificari et patere palam potuit, in cujus dedicatione vel initiatione, quæcumque fuerit, S. Zeno tractatum 14 lib. 1 habuit. Potuerunt Zenoni concionum interesse Gentiles, ut nihil metus inde injiceretur, quod tract. 5 ejusdem lib. 1 traditum vidimus. Ingens illa catechumenorum ejusque ætatis, sexus, conditionis, et nationis copia, quam quotannis baptismatibus undis dilutam plures tractatus testantur, et ingens ille christianorum quotidie exerescentium numerus, cui capiendum nova licet et ampla ecclesia, esset nimis angusta ex tract. 14 lib. 1, num. 2, non est incredibile. [LXXIX] Confer reliqua quæ notam aliquam chronicam præferre queunt, et si non omnia cum hac ætate concurrant, cum alia concurrant; nostram de Zenonis ævo sententiam abjicias, aliumque ab eo omnium tractatum auctorem status per nos licet. Si vero huic ætati conveniant omnia, alii ætati non congruant, nihil superesse intelligimus quo minus S. Zenonem episcopum Veronensem, eadem ætate florentem, verum tractatum, quos genuinos unius fetus secrevimus, agnoscas et fatearis auctorem, finisque tandem imponatur iis controversiis, quæ de Zenonis scriptis et ætate tot jam annis litteratorum animos distinuerunt.

[LXXV] DISSERTATIO SECUNDA,

ZENONIANÆ DOCTRINÆ VINDICIAS COMPLECTENS.

PROŒMIUM.

In quo de Zenomanorum tractatum præstantia pauca quædam prænotantur.

Etiam si, cum de Patrum concionibus sermo est, opus concepisse soleat non magni momenti, nec tale quidem ut excitare eruditorum attentionem, et continere ipsorum animos utiliter possit: tamen cum sermones antiquorum præsertim Patrum si sint in quibus et disciplina vetus, et morum hujusmodi doctrina christianis antiquis tradita custoditur (quibus rebus præstabilius nihil esse potest) profecto rem ipsam diligentius consideranti concionibus ejusmodi præclarior nihil esse judicabitur. Quod si omnium id genus tractatum hæc ratio habenda est, maxima haud dubie habeatur oportet eorum qui ab antiquiori scriptore lucubrati, primam et vetustissimam sermonum collectionem exhibeant. Ejusmodi autem esse tractatus quos nunc edimus, ut exploratum habeas, lector, illud considera, quod etsi jam inde ab apostolis omnes episcopi in pascendis divino verbo avidus sedulam operam ponerent, nulla tamen sermonum id generis collectio suppetat, quam ob auctoris tempus nostra hæc antiquiorem ostendere possis. Conciones nimirum veterum ex tempore pronuntiate,

C non scriptæ, aut a notariis saltem exceptæ fuerunt: vel si quid illi elaboratum attulerunt in medium, quod colligi posset, ipsi ex pluribus ejusdem sermonibus, qui aliquod argumentum spectarent, unum vel plures libros compegerunt, ut concionis vetus forma plane perierit. Sic Clementis Alexandrini opera ex multis concionibus ab ipso auctore simul subinde contextis et editis constant; et similiter commentaria S. Hilarii in Psalmos, pleraque S. Ambrosii opera de ministrorum Officiis, de Mysteriis, etc., eadem ratione ex variis tractatibus digesta noscuntur. Hi itaque Zenonis Veronensis tractatus antiquissimi sunt omnium inter Latinos, eoque nomine hæc collectio præter cæteras faciendi maximi est.

D Ad res vero ipsas quæ aliquo in opere continentur, si animum adjuvandum putes, ut nihil dicamus de iis quæ profanam ad eruditionem pertinent, e quibus multa in adnotationibus subinde considerabuntur; præclarum veteris disciplinae imaginem ac insignia dogmatum præstantissimorum testimonia hinc in tractatibus prostant, e quibus et ecclesiasticæ disciplinae scriptores, et fidei vindices proficere non medicum possunt. Quam eximia illa disciplinae capita, quibus et peccatorum confessionem, necnon penitentiam aliquam baptismatis sacramento obno-

præmitti solitam prodit, et aquam baptisum celebratam, ac per cauales continuo decurrentem in sacrum fontem, et denarium singularem plane testimonio baptizatis traditum indicat, præter alia multa quæ ad catechumenorum examen certo dierum numero definitum, ad sal, oleum, lac, vestem albam, allaque apud alios in baptismatis ritu celebra pertinent. Eucharistiam sub utraque specie traditam, et domum adhuc eo sæculo deportatam sub specie panis, solemnitate paschalis ceremonias affabre descriptas, juniorum Quadragesimalium observantiam, conjugum id temporis continentiam, calavera christianorum in ecclesiis palam exposita, dum sacra officia peragerentur, et plura id generis multa prætermittimus quæ ex Indice facillime colliges. Vide præsertim quæ de [LXXVI] ritu ordinandi ministros, ac reconciliandi poenitentes in paschate, antiquissimo plane omnium testimonio, imo et unico proditur tract. 50 lib. II, unde ignota hactenus disciplinæ ecclesiasticæ notitia elicitur, qua eruditorum aliquot communes cæteroqui sententiæ evertuntur, vel exceptione aliqua notandæ sunt.

Sed quæ ad insignia dogmata constituenda conferunt, frequentiora sunt. Pro peccato originali asserendo ita expresse, licet per figuras, loquitur, ut si S. Augustinus horum tractuum habuisset exemplar, nihil dubitandum sit quin contra Pelagii hæresim hunc Patrem gravissimum auctoritatis ac traditionis gratia objecisset. Vide tract. 46 lib. I, num. 3, adnot. 16, ubi omnium poenarum temporalium causam in priorum parentum culpam apertissime refert, et tract. 45 ejusdem libri num. 12, ac præsertim tract. 59 et 42 lib. II, ubi *mortuos* primum, qui ad baptismum accedunt, dein vero *vivos* redditos in baptismo affirmans, veterisque hominis in baptismo necati mentionem faciens, de originali culpa animam occidente aperte testatur. Exploratiora sunt, quæ de baptismatis virtute, in quo omnia quævis peccata plane delentur, de caractere qui in baptismo animæ imprimitur, nec deleri unquam potest (unde iterari id sacramentum nequit), de gratia, quæ in baptismo non eadem omnibus, sed pro vario meritum discrimine major et minor confertur, de puerorum et infantium baptismo, de communione sanctorum, de virtute clavium Ecclesiæ, de sacrificio pro mortuis, de exhomologesi, seu confessione et poenitentia peccatorum, de perpetua B. Virginis Mariæ virginitate, aliisque id generis pluribus Ecclesiæ dogmatibus frequentia et luculenta suppetunt testimonia, ut recensere jam pigeat. Sed hæc indicasse sufficiat: plura inveniet qui legerit.

Inter tot autem ac tam præstantia catholicæ fidei testimonia, negari non potest quin aliqua occurrant paulo duriora, quæ offendere non nullos potuere. At hoc cum omnibus antiquis commune est. Cum enim alia aliis temporibus et locis verba ac locutiones adhiberentur, nec exortæ essent hæreses quæ cautiores reddiderunt Patres, fixasque loquendi formulas invexere, liberius loquentibus nonnulla exciderunt,

quæ tum temporis nihil offenderent, post natas vero hæreses fixasque formulas displicent, ac detorqueri in malum sensum possunt. Hæc in vindicandis exponendisque id generis locutionibus cum catholicorum magna semper cura fuit, tum cæterum ea censeret præcipuo, adeo ut si quæ, ubi sit opus, ab ea deficiat, imperfectæ editionis jure accusetur. Itaque Zenonis locutiones ac sententiæ aliquas vindicare dissertationis hujus erit, quam pro vindicandorum numero in decem capita distinximus.

[LXXVII] CAPUT I.

QUEDAM DE ÆTERNA VERBI DEI GENERATIONE S. ZENONIS FORMULÆ A PELAGII CENSURA VINDICANTUR, EARUMDEMQUE SENTENTIÆ EXPOSITUR.

§ I. — *Proponitur Pelagii censura.*

Si eam locutionem, qua divinum Verbum a Patre tum processisse traditum est, cum de creatione mundi consilium captum fuit, P. Dionysius Petavius Societatis Jesu insignie ornamentum apud unum vel alterum ex Antenicænis Patribus nactus esset; adhuc, quoad fieri licet, fuisset interpretanda, ne Arianum sensum continere videretur: vel si dubium esse potuisset, ne Ariana sententiæ unus aut alter quibusdam locutionibus præcinisset; cum non omnes his primis temporibus definitæ et enucleatæ expositæ fuerint formulæ quibus catholici de generatione Verbi loquentes uterentur, parcendum Petavio crederemus, si errorem aut erroris periculum non excusans, sed prodens, cavendum monuisset. At cum non unus aut alter, sed plures Antenicæni iidemque præstantissimi Patres eam locutionem usurpasse inventi fuerint, abstinendum ipsi omnino erat ab ea nota quæ, si quid valeret, traditionis et Patrum auctoritati plurimum detraheret, nec aperiendus hæreticis aditus, ut hoc catholici doctissimi que theologi testimonio adversus traditionem et Patres non sine magno catholicorum dogmatum præjudicio insurgerent. Cum porro non Antenicæni solum aliquot Patres, sed nonnulli etiam Nicæna synodo posteriores, qui adversus Arianos pro recta fide acerrime dimicarunt, eadem loquendi formula usi deprehendantur, videre profecto debeat ei locutioni rectum catholicumque sensum inesse oportere, qui ab Ariana hæresi plurimum distet; et cum in eo laborare debebat, ut hunc sensum, quicumque sit, erueret tum vero in eandem sententiæ tot Antenicænos Patres interpretari, non vero Ariani ferme erroris præcentores omnes traducere. At Petavius, Antenicænis aliquot Patribus male traductis, cum venit ad S. Zenonem episcopum Veronensem, eum, quem post Nicænam synodum florentem subindicat, nec non adversus Arianos testimonium dicentem alicubi allegat, una cum Mario Victorino, ejusdem sæculi scriptore, ob aliquot ejus generis locutiones in ejusdem erroris suspicionem inducere nihil dubitat. Recitemus totam ejus longiorem licet censuram, ne quid videamur importare, cum præsertim ea hoc capite refellenda nobis sit. Itaque

consideratis Patrum antiquiorum, quibus succensuit, testimonis. Athenagoræ, Tatiani, Theophili Antiocheni, Tertulliani atque Lactantii, hæc de Zenone similia loquente mox subiicit lib. 1 de Trinitate, cap. 5, num. 7: *Ac de antiquioribus quidem istis minus est mirandum, sic eos de divini Verbi productione sensitisse. Zenonem Veronensem episcopum satis admirari nequeo, qui sermone tertio de æterna Filii Dei generatione (nunc tract. 5 lib. II) eadem cum priscais illis existimasse videtur. Principium, fratres, inquit, Dominus noster incontanter est Christus: quem ante omnia sæcula Pater adhuc utcumque in semet ipso Deus, beate perpetuitatis insecretæ spiritus plenitudine nescio qua sua conscientia velatum, Filii non sine affectu, sed sine discrimine amplectebatur. Sed excogitatum ut ordinem instrueret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehensibilisque sapientia e regione cordis eractat verbum, omnipotentia se propagat. De Deo nascitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri, etc. Quomodo autem generatus sit qui processit, dementis est opinari. Namque temperat se propter rerum naturam Filius, ne æternæ majestatis Dominum possit mundi istius mediocritas sustinere. Cum imperat [LXXVIII] Pater orbem fieri, opus cum dicto completet a Filio. Ille Zeno Verbum Dei ex omni æternitate in Patris animi et essentia, velut indiscretam et affluam habuisse, latissime demonstrat: postea vero cum designatam a se rerum universitatem moliri vellet, eum ipsam ex sese propagasse ac genuisse dicit: atque hæc primum è duabus esse natiuitatibus quam in sequentibus sermonibus (nunc tract. 7 et 8 lib. II) exponit. Id ipsum et antecedentibus duobus sermonibus (qui nunc sunt tract. 5 et 4 ejusdem libri II) aperit, qui de æterna Filii Dei generatione inscripti sunt. Nam in primo (nunc tract. 5) paululum immutatis verbis, postquam principium dicit esse Christum, ita loquitur: Quem ante omnia sæcula Pater in profundo sue sacræ mentis arcano insuspiciabili, ac soli sibi nota conscientia Filii non sine affectu, sed sine revelamine amplectebatur. Igitur ineffabilis illa incomprehensibilisque sapientia, omnipotentia omnipotentiam propagat. De Deo nascitur Deus, de ingenito unigenitus, de solo solus, de toto totus, de vero verus, de perfecto perfectus: totum Patris habens, nihil derogans Patri. Procedit in natiuitatem, qui erat antequam nasceretur in Patre. Ergo Filium, antequam a Patre quaereretur, in Patre existisse significat, generatio vero et natiuitas tum fuit, cum res omnes procreare voluit, quod in secundo sermone (nunc tract. 4) declarat: Cujus ex ore, ut rerum natura, que non erat, fingere-tur, prodixit unigenitus Filius cordis ejus nobilis inquilinus, exinde visibilis effectus, quia humanum genus visitaturus erat, etc. Cujusmodi antiquorum fuit a nobis explicata illa sententia. Hactenus Petavii censura, qui cum postremis verbis antiquorum appellat sententiam, eorum inper memoratorum sententiam appellat, qui n, ut eodem iam 7 dixerat, arte, d'ignitate ac potentia superiorem esse Verbo Pa-*

atrem arbitrati sunt, ac tametsi de Patris esse substantia, sive natura, Filium assererent, qua una re ab cæteris, que creatura proprie vocantur, illius conditionem diversam faciebant: non minus tamen quam creaturas initium habuisse, hoc est minime ex æterno distinctum hypostasim fuisse putarunt: ex quibus antiqui illi Patres, et Zeno cum ipsis consentiens, Dei Filium in tempore genitum, Petavio interprete, prodiderunt.

At quod is mirari se affirmat de Zenone, qui eadem cum priscais existimasse videtur, seu ut Victorini loca consideraturus ait num. 8, esse etiam inter catholicos posterioresque Nicæna synodo Scriptores aliquos qui in eadem esse causa videntur; id mirari nos æquius dixerimus de Petavio, qui Patres Arianam etiam hæresim impugnantes, ejusdem erroris, quem impugnat, eos traduxerit. Neque ad hunc tot Patrum censorem plane purgandum ea declaratio sufficit, quam Praefationi inseruit cap. 1, num. 12, ubi Patres, quos ita perstringit, non re, sed loquendi duntaxat modo dissidere ab usitata præscriptione contendit; quod idem fusius proficitur lib. 1, cap. 6, num. 4. Quid enim proffit id semel et iterum monere, si ipsa eorum testimonia allegans, earum locutionum interpretandarum rationem non subiicit, sed ita ea recitat atque ingerit, ac si re, non loquendi duntaxat modo, illi dissentire videri possint? Hæretici quidem recentiores qui extremis hæc temporibus Arianam hæresim jundiu sepultam exsuscitarunt, non ea, quam locis laudatis Petavius indidit, declaratione utuntur, quo eosdem Patres re sibi contrarios et solo loquendi modo faventes præterant, sed ipsas eorum locutiones, quas Petavius toto in lumine exposuit, unas arripiunt, ut eos, ipso Petavio teste, secum sensitisse suadeant. Nostrarum quidem partium id tantummodo esset, unum Zenonem ab horum manibus eripere, ejusque locutiones vindicare; idque ipsum paucis proponere satis esset, siquidem que ab aliis in ejus vindicias scripta sunt, cum Nicænae fidei traditionem defenderunt, ex Zenonis mente scripta fuissent. At cum ea non admissim referant Auctoris sententiam, nec plane vindicent omnes ejus locutiones, longiori disputatione nobis erit utendum. Cum porro eadem fere locutiones sint cæterorum Patrum quos Petavius pungit, jam ex interpretatione quam dabimus, Zenone vindicato cæteros quoque una vindicatos habebis: idque ut clarius perspicatur, de singulis sub finem dicenda erunt non nulla, ut collatione testimoniorum alteri ex alteris illustrentur et confirmentur.

[LXXIX] § II — S. Zenonis testimonia, quibus Nicænum dogma adversus Arianam hæresim diserte asseritur, indicantur.

Ad Zenonem igitur quod attinet, illud principio Petavium rogatum volumus, quodni explorata illa ejus testimonia præmiserit, quibus eum catholicam doctrinam tenuisse palam est, illa autem tria totum attulerit in medium, que difficultatem facessunt? Si quis nimirum, postquam multa legit collecta, que

manifestam ejus catholicam mentem produunt, in A
 unum vel alterum testimonium paulo difficilius in-
 currat, nihil movebitur, cum hoc ex illis explican-
 dum intelligat. At si hæc tria tantum legantur, nec
 alia clariora suppetere ex omissione quisquam colligat,
 dubia valde Auctoris sententia statim redditur,
 Arianisque eum favisse suspicio obtruditur. Itaque
 obscuriores Zenonis sententias antequam vindicemus,
 aperta ejus testimonia, quibus cum Nicænis
 Patribus pariter sensit, nobis hic recitanda intelli-
 gimus. At ætatem Auctoris probaturi, pleraque et in-
 signiora collegimus dissertatione prima, cap. 2, § 2, ut
 Auctorem adversus Arianos apertissime dimicantem,
 quarto sæculo floruisse statueremus. Igitur ne actum
 agamus, ea ut hoc loco repetas ac relegas, lector, abs
 te etiam atque etiam petimus; non solum enim ejus B
 ætatem, sed catholicam etiam, quam hic defendendam
 suscepimus, ejusdem sententiam plane demonstra-
 trant. Videbis enim eum præcipuis Arianorum effa-
 tibus contraria opponentem, inter quæ illa præsertim
 invenies disertissime proposita, quæ objectæ per
 Petavium erroris suspicioni e diametro adversantur,
 cujusmodi profecto sunt ea quibus Filium ab æterno
 a Patre genitum defendens, non tantum coæternum et
 coæqualem Patri confitetur, sed et unius cum Patre
 substantiæ; hæcque ita expresse ac ex proposito statu-
 it, ut objecta etiam ab Arianis palam refellat ac
 diluat. Unum hoc loco ibidem prætermissum appo-
 nemus testimonium, quo nihil illustrius existit, ut
 Zenonem ab impacta Ariani dogmatis suspicione
 alienissimum cognoscas. Innuisse nimirum Auctor C
 Petavio videtur, Dei Filium non ab æterno genitum,
 sed in tempore, antequam scilicet aliam ullam crea-
 turam conderet. At nonne tract. 7 lib. II, eos confu-
 taturus, qui hoc ipsum tradiderunt, qui nimirum, ut
 ipse ait num. 1, *Dicunt quidem Dei Filium Deum, sed
 non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum, fuisse
 tempus, quando non fuit*, quam sententiam hæreseos
 aperte notat: nonne, inquam, hocce tempus, quod
 nativitati Filii tribuitur, palam rejicit num. 3, his
 verbis: *Videamus nunc, optime christiane* (sic per
 ironiam Arianum appellat) *quemadmodum inter Pa-
 trem et Filium tempus infulcias?* Credibilene est as-
 sertum uspiam alibi a Zenone hoc idem tempus, quod
 tam expresse hæreseos reprehendit? Quod si huic D
 testimonio cætera addas in superioris dissertationis
 caput 2, § 2, conjecta, quibus et hunc errorem et
 alias Arianorum locutiones Auctor ex catholico sensu
 rejicit, tum ex omnibus palam fiet, eum disertissime
 catholicam adversus Arianos docuisse ac proptugnasse
 doctrinam: jam iis in testimoniis, quæ Petavius una
 recensuit, alienam et ad Arianos accedentem conti-
 neri sententiam nemo suspicari jure possit, nisi eum-
 dem auctorem sibi ipsi adversum et contradicentem
 existimet: sed potius cum universim pauca quædam
 obscura loca ex pluribus ac manifestis explicanda
 sint, non autem e contra; ex tot ac tam apertis
 S. Zenonis testimoniis evidens esse debet, alium
 prorsus, quam qui a Petavio tribus illis locis subjici-

tur, sensum subesse, quem nunc quidem expiscan-
 dum et exponendum aggredimur.

[LXXX] § III — *Objecta a Petavio tertius expenduntur.*
Interpretatio Bulli proposita et expensa.

Petavi criminatione fuit eam Zenonis fuisse senten-
 tiam: *Verbum Dei et omni æternitate in Patre unum
 et essentia velut indiscretum et affectum habuisse latuit-
 seque: postea vero cum (Pater) designatam a se rerum
 universitatem nulli vellet, cum ipsam et seæ propa-
 gasse et genuisse, atque hanc primam e duabus esse
 naturitatem, quam S. Zeno in sequentibus verbis
 exponit.* Hæc illic; quæ censura duo complectitur:
 primum Zenoni haud agnitam fuisse æternam divini
 Verbi generationem, quippe qui docuit idem Ver-
 bum ab æterno in Patre quidem fuisse, sed ita indis-
 cretum, ut una cum Patre non solum substantia, sed
 etiam persona fuerit unum et idem: alterum ver-
 eundem Auctorem existitasse, Verbum divinum
 tum solum processisse ex Patre, cum is mundum
 creare instituit, ut illo tanquam creationis ministro
 uteretur, quæ Arii et Arianorum sententia fuit: et
 hanc temporalem Filii processionem a Patre, quæ res
 creatas tantum spectat, eam Filii nativitatem esse
 Petavius existimat, quam Zeno tractatu præsertim
 octavo primam vocat, ubi distinctis duobus Christi
 nativitatibus ait: *Primæ itaque nativitatis Domini nos-
 tri in Patris et Filii tantum conscientia manet: nec
 quidquam habet interjectum, neque conscium, quod ex
 paterni oris affectu processit uno consensu.* At hæc duo
 censuræ capita, etsi videntur diversa, re tamen colligata
 sunt, alterumque ab altero ita pendet, ut qui
 primum ex ipso Zenone refellerit, satis refellerit et
 alterum, catholicamque sancti Antistitis mentem
 doctrinamque ab Ariano dogmate vindicatam præsti-
 terit. Si enim primum statuas, probesque æternam
 ac propriam divini Verbi generationem a Zenone
 satis declaratam, dum idem Verbum adhuc in con-
 scientia Patris velatum et abditum affirmavit, statim
 sequetur, alteram generationem, quæ eidem Verbo a
 Zenone tribuitur, primam non esse, eamque perinde
 explicandam, ut primæ æternæ generationi nihil re-
 pugnet, et Arianis nihil suffragii ferat.

Itaque ad primum quod pertinet, illud ipsum in
 primis testimonium ex tractatu octavo, quod primam
 Christi nativitatem ingerens, Petavius pro temporali
 allegavit, ad æternam statuendam luculenter con-
 ducit. Cum enim ibidem prima Christi nativitas illa
 esse dicatur, quæ in *Patris et Filii tantum conscientia
 manet, nec quidquam habet interjectum et conscium;*
 nativitas profecto indicatur divini Verbi pro eo
 æterno statu, cum illum ante omnia sæcula Pater ad-
 huc utrinque in semetipso Deus, beatæ perpetuitatis
 indiscreta spiritus plenitudine, nescio qua sua conscien-
 tia velatum, Filii non sine affectu, sed sine discrimine
 amplectebatur, ut Zeno ait in priori textu, quem Pe-
 tavius objecit ex tractatu 5, seu, ut loquitur secundo
 textu, ex tract. 4, cum erat ante omnia manens unus.

et idem alter ex semetipso in semetipsum Deus, secreti sui solus conscius, quibus utrisque in locis eandem occulta generationis sententiam inculcatam vides, quæ in tractatu 8, ubi profunde hanc priorem nativitatem tibi non licet quærere, inquit, quod scilicet ea Filio Patris conscientia velato ex tr. 5, Deoque secreti sui solo conscio, ex tract. 4, in Patris et Filii tantum conscientia manserit, ex tr. 8. Itaque S. Zeno hoc tr. 8 explicans verba tractatum 4 et 5, Petavio ipso locum indicante, us in verbis primam Filii nativitatem agnoscit, quam Petavio ex Zenone non novit; nec illam primam imitat, quam Petavio primam intellexit, cum scilicet *excogitatarum ut ordinem instrueret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehensibilisque sapientia e regione cordis erucasse Verbum* proditur, sed illam, qua Filius in Patris licet conscientia velatus, a Patre tamen Filii non sine affectu amplexus discrete traditur. His porro ex verbis argumentum contra Petavium invenibile citatur. Cum enim divinum Verbum pro eo æterno statu (*tante omnia sæcula, inquit*) utique antequam *excogitatarum ordo instrueretur rerum*, id est antequam (*prioritatem rationis*, ut scholæ vocant, intellige) de creando orbe decretum fieret; cum, inquam, pro hoc æterno statu divinum Verbum, tunc in Patris conscientia velatum, affirmetur *Filius*; vere genitus, veraque generatio (procul dubio assertitur) dicitur, et idem latetur Petavio (LXXXI) lib. v de Trinitate, cap. 9, num. 11, *Filius sine generatione nullus est*; seu, ut loquitur Augustinus lib. v de Trin., num. 7, *Idem nippe Filius, quia genitus; et quia Filius, utique genitus*. Si ergo Filius ab æterno, et Filius quidem genitus ex Zenonis sententia existit divinum Verbum; utique a Patre fuit etiam distinctum; et hinc jam tum unum et alterum, id est personas duas, Filium Patremque existisse idem Zeno palam fateatur tractatu 4, in quæ verba pluribus egimus adnot. 2. Hæc ex ipsis locis, quæ a Petavio obijciuntur, satis aperte. His autem si addas reliqua testimonia superiori paragrapho innotata, quibus Aucter divinum Filium Patri coeternum, æqualem, ejusdemque substantiæ luculenter defendit, jam ad confirmandam, seu potius demonstrandam, satis licet obviam, explicationem horum textuum, ex quibus idem Filius a Patre ab æterno genitus solumque latens in Patris conscientia probatus nobis est, nihil præterea desiderabis.

At enim difficultatem Petavio fecerunt illa, quibus Pater Filium *indiscreta spiritus plenitudine et sine discrimine amplexus* eodem tract. 5 traditur. Sed hæc non unat eam personam pro eo æterno statu, seu potius prioritate illa rationis insinuant, ut Petavio argumentum postularet (secus, Patrem et Filium vocare non potuisset, nisi forte in Sabellianorum et Patripassianorum sententiam, qui Patrem et Filium vocibus, non re distinctos tradidere: quo casu duarum inter sese pugnantium hæreseon adsertor uno eodemque tractatu S. Zeno argueretur a Petavio, Sabellianæ et Arianae, quod nec possibile videtur, nec alteri contigisse unquam ullo exemplo probatur),

A sed illud tantum innotuit, ita fuisse hanc Filii generationem abditam et velatam, ut pro ea rationis prioritate, antequam de orbe condendo deliberaretur, Filius nullo discrimine extrinsecus prodire potuerit, ac propterea quidem, quod tract. 5 effertur per verba *sine discrimine*, id ipsum plane tract. 3 exponitur per hæc, *sine revelatione*, quod ipsum luculentius confirmatur ex tractatu 4, ubi non alia de causa latentem in Patre ab æterno illo rationis signo divinum Filium agnoscit, quam quod nullo adhuc concepto condendi orbis decreto, visibilis esse non poterat, uti sane ex eo decreto *visibilis necessario* fieri debuit. *Capus ex ore*, inquit, *ut rerum natura, quæ non erat,ingeretur, prodit unigenitus Filius, cordis eius nobis inquitimus, eamde visibilis necessario* B *effectus, quia orbem terra erat ipse factururus, humanique visitaturus genus*: sic textum integrum ex omnibus mss. et editione prima dedimus. Hanc porro ad explicandum alterum Petaviane censure caput, Zenonisque mentem doctrinamque aperiendam aditus amplior patet. Cum enim hisce in verbis nativitatem quandam divino Verbo tribuat in creandi orbis consilium, inquit: *Prodit unigenitus Filius*, etc., quibus concinunt alia ex tr. 5: *Excogitatarum ut ordinem instrueret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehensibilisque sapientia e regione cordis erucit verbum, omnipotentia se propagat*; cum, inquam, hisce in verbis nova quædam nativitas divino Verbo tribuatur in creandi orbis consilium, præter illam, quam in sinu Patris latentem aliis præmissis verbis confessus est, duas quodam modo nativitates Verbi agnovisse videtur.

Itaque Georgius Bullus in defensione Fidei Nicænæ, sect. 5, cap. 9, § 6, cum æternam Dei Filii generationem prioribus verbis a Zenone adsertam contendit, tum vero posterioribus descriptam putat *nativitatem illam* in tempore, qua Filius ex Patre processit ad condendum universa: *Et hæc*, inquit, *nihil aliud est, quam Filii, quem Pater apud se et sibi soli, ut ita dicam, ex æterno amplectebatur revelatio, sive ejus ex Patre egressio et processio... ad res quæ non erant, procreandum, æque rebus creatis, angelis nempe et hominibus, manifestandum*. Hanc quidem temporalem divini Verbi manifestationem aliis a Patribus etiam post Nicenum concilium nativitatem D ac processionem quandam fuisse vocatam, indicari non possumus; inter quos exploratissime omnium aucter tractatus de Fide orthodoxa contra Arianos in Appendice Ambrosii Operum inserti, qui Gregorius Beticus probabiliter creditur, explicans illud Prov. vii: *Dominus creavit, vel condidit me in initio viarum suarum*, hæc scribit cap. 2, pag. 549 App., tom. II, Ambrosii: *Non ita Deus sapientiam suam condidit, quasi aliquando sine sapientia fuerit; sed cum initium viarum suarum dicat, initium motus operis ab eoque ostendit, ut hoc initium habeat sapientia Dei, quod de Deo processit ad creanda omnia... (LXXXII) Trinitas est ergo sapientia, imo genita, non sibi, quæ semper erat, sed his, quæ ab ea fieri oportebat*. Et similiter etiam Pro-

dentus hymno 41 de ipsa creatione mundi aperte A
disserens ,

Ex ore, inquit, quolibet Patris
Sis ortus et verbo editus ;
Tamen paterno in pectore,
Sophia calebatur prius.

Quibus cum divinum Verbum *sophia* nomine designatum, in Patris pectore, antequam ex ore Patris oriretur, et ederetur in creatione mundi, jam ab aeterno fuisse insinuet, juxta Bulli interpretationem cum Zenone videtur plane concinere.

Sed hanc generationem seu manifestationem externam a Zenone laudatis a Petavio locis ex tract. 4 et 5 fuisse appellatam, ut putavit Bullus, adsentiri non possumus. Si quis enim totos textus quos ex mss. praesertim integros edidimus, legerit; profecto Zenonem de aeterna quadam ejusdem Verbi generatione, quae alteri lateuti prioribus verbis adserta haecenusque nobis demonstrata non repugnet, utroque in tractatu quarto et quinto sermonem facere, exploratissime liquebit. Nam primum tractatu 5 agitur de illa nativitate Verbi, non solum qua *omnipotentia* quidem *se propagat*, vel, ut alii codices legunt, *repropagat*; sed simul qua *de Deo nascitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri*, etc. Haec autem manifestationi mere externae et temporali non congruunt, planeque respondent cum iis quae totidem fere verbis de aeterna procul dubio generatione recitantur tr. 3: *Igitur ineffabilis illa incomprehensibilisque sapientia sapientiam, omnipotentia omnipotentiam propagat. De Deo nascitur Deus, de ingenito unigenitus, de solo solus, de toto totus, de vero verus, de perfecto perfectus, totum Patris habens, nihil derogans Patri*; haec enim verba et formulae Patrum catholicorum propriae, identitatemque substantialem Patris et Filii palam prodentes, sicut cadere nequeunt in creaturam, quae prima omnium in creationem orbis condita sit, ut Ariani sentiebant, eademque de causa convenire non possunt prolatio verbo, quod etsi fuisset in creatione prolatum, ut nonnulli existimasse videntur (de quo vide quae dicentur sub initium paragraphi sequentis) creatum tamen aliquid fuit: ita neque temporali et externae congruere possunt aeterni Verbi manifestationi, quae cum externum aliquid significat, tum vero ut per id externum Filius Dei processisse dici potuerit ad creandum universa, non tamen affirmari perinde potuit *Deus natus de Deo, totus de toto, totum Patris habens*, etc., quae locutiones iisdemque subjectae sententiae ad intimam consubstantialitatemque Filii aequalitatem cum Patre adstruendam a catholicis usurpatæ, uti ostendimus adnot. 6 in eundem tract. 3 procul dubio ad internam aeternamque ac proprie dictam divini Verbi generationem pertinent. Vide hac de re apud Petavium plura lib. vi de Trin., cap. 10. Deinde Zenonem loqui de illa generatione, qua idem Verbum prodit, *excogitarum ut ordinem instrueret rerum*, palam est ex tractatu 5. Hanc autem generationem fuisse aeternam, non solum indicat illa vox *instrueret*, qua non ipsa mundi creatio, quae in tempore accidit,

sed consilium decretumque de creando orbe, quod ab aeterno utique captum fuit, satis innuitur; sed apertius convincunt illa tractatus 4, ubi postquam divinus Filius hac generatione produsse traditus est: *Et rerum natura quae non erat, inquectus, prodit unigenitus Filius, cordis ipsa nobilitate inquinatus*; non statim idem Filius manifestatus idcirco affirmatur, uti Boili hypothesis postularet (is quidem ea generatio idem ac manifestatio fuerit) sed *exinde*, additur, *visibilis necessario effectus, quia orbem terra erat ipse facturus, etc.*, ubi voces *exinde visibilis* manifestationem exinde consequentem, voces autem *erat facturum* manifestationem in creando postmodum orbe, seu stato tempore futuram satis declarant. Eius vero si generatio hic asseritur, ex qua Dei Filius in creando subinde mundo *visibilis* fieri debuit, *visibilis* autem et *manifestatus* idem sunt: generatio haud dubie asseritur, ex qua ipsa externa manifestatio subinde profecta est, et quae idcirco ante ipsam manifestationem in ipsa creatione mundi effectam (neque enim ante res creatas, sed creatis jam rebus [LXXXIII] Dei Filius manifestari seu visibilis esse potuit) evenit. Equidem hanc eandem generationem Auctor respiciens tract. 6 lib. II ait: *Unigenitus proditendo de Patre ante originem rerum*, etc. ubi *ante* Verbi generationem, quaecumque illa sit, *origini*, seu creationi rerum praeviam aperte prodit. Non ergo generationis nomine ipsam manifestationem, sed aliquid ab ea diversum Auctor accepit. Haec si quis ex Ariani aeternam Filii Dei generationem negantibus affirmasset, intelligerentur facillime de creatione Verbi, quod cum illi ab aeterno genitum, et consubstantiale Patri negarent, creaturam praedicarunt quidem, sed ita ut primogenitum ante caeterarum omnium rerum originem creatum dicerent. At in catholico antistite, qui aeternam Verbi generationem consubstantialitatemque cum Patre disertis testimoniis constituit, ut de Auctore nostro vidimus; nativitati id generis, seu verius creationi locus amplius non est: neque enim idem Verbum aeternum et consubstantiale Patri nulla assumpta natura creari initio temporis simul potuit, quippe uti Deus verus et aeternus, sicuti desinere nequit esse quod est, ita nec initium habere in tempore, neque in creaturam intrinsece mutari atque progigni. Itaque per hanc nativitatem aliud profecto ab Arianorum sensu alienum Auctor intellexit, quod tamen cum creationi ac proinde manifestationi externae praecesserit, ab ipsa etiam manifestatione diversum esse necesse est. Si porro ex his non modo creationem Verbi, quam Ariani finxerunt, sed et manifestationem externam, quam Bullus subintellexit, excludas, temporale quidpiam nihil suppetit, cui haec a Zenone asserta generatio, neque prolatio verbo, ut paulo ante monuimus, congruens, tribuatur. Aliquid igitur aeternum, et a prima illa generatione abdita et latente aliquatenus diversum accipiendum est, et tale quidem, ut idem divinum Verbum, etsi vere genitum, ut Filius Patris, in condendi tamen orbis consilium

probre potuerit, ut *exinde visibilis necessario efficeretur* in tempore, cum scilicet *orbem terræ erat ipse facturus*. Quibus si addas quod Dei Filius *exinde*, quod prodiit e Patre, *visibilis necessario effectus dicitur*, non minus quia *orbem terræ erat ipse facturus*, quam quia *humanam visitationis erat genus*, cum scilicet humanam naturam induit: profecto in eo, per quod Dei Filius prodiit e Patre, nihil in creatione orbis gentium, vel prolatum, aut manifestatum, sed æternum aliquid adstruendum cognoscere, unde non minus creatio mundi quam incarnatio Verbi derivaverit. Ad autem æternam creationem præsertim orbis spectans, de qua et S. Zeno expressius ac repetite legitur, et cum Ariani præcipue versabatur questio, et a Petavio contra Zenonem potissima difficultas ingesta est: id, inquam, æternam cujusmodi sit, inquirere et constituere sequentibus paragraphis nitimur, interpretationem afferentes ex antiquorum quidem Patrum doctrina petitam, sed quæ non satis explicata ab aliis, per nos latius aliquanto exponenda est.

De hac vero ne quid præfidenter dicamus, subliorem quidem eam nonnullis videri posse sentimus, quæ in Zenonis mentem haud incidisse, cum scripsit, primo aspectu credatur. Si vero non theologicum quendam exquisitamque ejus explanationis decursum rationem, quæ recentiorum theologorum formulis ac methodo magis quam veterum Patrum simplicitati congruit, sed eam ipsam, quæ sub hac explanatione designabitur, quamque unam a Zenone, aliis licet verbis, præconceptam satisque indicatam ostendamus, diligentius consideres, lector; idem et illud æternam creatione mundi prospiciens, quod manifestationi quidem externa causam dedit, at ab ipsa externa manifestatione distinctum est, aut quis Patribus cognitum, et pro ipso divino Verbo, ac pro divina quadam Verbi generatione habitum perspicies, quod partim §. 4, sequenti, præsertim ex Augustino, partim §. 7 et 8, ex aliis Patribus palam fiet: nihil difficultatis esse poterit, quo minus S. Zenonem similia sensisse ac tradidisse tibi persuadeas, cum potissimum ejus verba alia (ut mox diximus, et paulo post patebit etiam luculentius) explicari ratione non possunt. Ceterum si quis adhuc Bulli interpretationem præferre maut, cum hac satis in tuto ponat catholicam Auctoris sententiam, haud morosius reluctabimur. Explicatio tamen nostra haud inutilis pro illis fuerit, qui Bullo ex propositis per nos difficultatibus nequaquam acquiescendum existant.

[LXXXIV] §. IV — *Vera Zenoniana locutionis interpretatio exponitur.*

Hæc interpretationi lucem præferant duæ illæ, quibus S. Zeno utitur, formulæ, quibus hanc secundam, ut ita dicamus, notivitatem exhibat: altera tractu 4: *Pater ex ore prodiit*; altera tract. 5: *Pater e regione cordis eructat Verbum*. Hæc formulæ apud alios quoque Patres, cum de divino Verbo loquuntur, usitatæ, ex duplici sacre Scripture testimonio,

A quod aperte in rem suam Zeno idem allegat tract. 7, num. 4, originem ducunt, prima ex illo Ecclesiastici xxiv, vers. 5: *Ego, id est Sapientia, ex ore Altissimi prolata*; altera ex illo psal. xlii, vers. 1: *Eructavit cor meum verbum benedictum*. Quam utrumque locum cum sancti Patres interpretari solet de æterno Dei Filio, quod Pater sapientia et verbum est; tum vero ad condendarum rerum creationem, de qua aperte Ecclesiastici præsertim est sermo, utrumque frequenter referunt. Et sane cum per divinum Patris Verbum omnia sunt condita, ut sacre pagine pluribus in locis testantur; tum *ex ore Altissimi prodixisse* hoc Verbum jure dicitur, quo Pater per ipsum *dicit, et facta sunt*, et hoc verbum *fiat*, quod *ex corde eructavit*, est illud in quo et per, quod omnia facta sunt.

B Porro ut hoc verbum sit ipse Filius Dei, non illud prolatum verbum *fiat*, quod quidem a Deo in mundi creatione prolatum nonnulli opinati sunt, externum sane, creatum, et tempore circumscriptum verbum, esse Dei Filium sancti Patres accepisse credendi sunt, ut recte monuit ac probavit Petavio lib. vi de Trinitate, cap. 1, num. 7 (Pauli enim Samosatani hæc heresis fuit, *prolatum, non substantivum verbum* Dei Filium dicere, ut patet ex Philastrio cap. 64, Epiphano heres. 65, Mario Mercatore in epist. de discrimine Pauli et Nestorii); sed intellexisse dicendi sunt aliud verbum interius, et *substantivum*, uti vocat Phoebadius libro contra Arianos, pag. 504, tom. iv Bld. P. P., quo scilicet Pater secum ipse in Filio loquens, de creando mundo ab æterno deliberavit: ex hujus enim mandati æterni locutione factum est, ut stato subinde tempore mundus crearetur, ac Deus ipse ac Dei Verbum eidem mundo manifestaretur. Hoc vero decreti æterni Verbum *ex ore Altissimi prodixisse* per analogiam ceterorum verborum dicitur; sed ex interno mentis, ut ita loquamur, ore prolatum, nihil est dubitandum; ex eo scilicet ore divine mentis, ad quam Sapientia pertinet, cum scilicet *Pater mundum conditurus*, Sapientiam illam, quæ in mundi creatione maxime eluxit, quodam modo emisit, decretum illud, si ita loqui fas est, pronuntians, ut ex æternis illis rationibus et in eum ordinem, quem divina sapientia Verbo præcipue tributa protulit (de qua re lege Origenem tom. ii, in Joan., pag. 165) mundus crearetur. Hoc porro Sapientie divine decretum *ex corde eructatum* jure etiam dicitur, cum quæcumque divina decreta res contingentes spectant, ex libera Dei voluntate prodeant, ac proinde conditribuantur.

Ne vero arbitrarium hoc nostrum inventum putes, lector, cum divinum hoc mandatum Dei Filium a Zenone habitum interpretati sumus; illud primo considera non alia (ut nobis quidem videtur) quam hæc explicari ratione melius posse, quod in Scripturis sæpius ingeritur, omnia facta fuisse in Verbo et per Verbum, quod et ex ore Altissimi prodixisse, et ex corde Patris eructatum ex indicatis item Scripturarum testimoniis quamplures Patres cum Zenone affirmant. Deinde notum est theologis, non ea solum, quæ

sapientiae sunt, praecipua ratione tribui divino illo Verbo, quod Patris Sapientia in sacris Litteris dicitur (unde illud psalmi c. 104 *Omnia in Sapientia fecisti* plures interpretantur *in Filio*, quem quidem *Sapientiam omnium artificem*, Sap. vi, 21, appellatum intelligunt), sed illa quoque, quae ad potentiam pertinent, eidem Verbo vindicari, ut proinde omnia non modo *in ipso*, uti *Sapientia Dei* est, sed *per ipsum* etiam, uti *virtus est Dei*, condita in Scriptoris dicantur, illudque propterea apostolus Paulus I Cor. i, 24, *Dei virtutem*, et *Dei sapientiam* speciali quodam nomine appellet. Plura Patrum testimonia in utriusque appellationis confirmationem, [LXXXV] vide apud Petavium lib. v de Deo cap. 8, num. 3, ubi de potentia disserit, et lib. iv, cap. 2, necnon lib. vi de Trinitate, cap. 9, ubi disputat de Sapientia; unde etiam rationem colliges cur haec duo divinae naturae attributa tribus personis communia, divino Verbo praecipue tribuantur. Porro si mandatum illud aeternum de creando mundo in *Sapientia* constitutum fuit, et *virtutem* habuit, qua omnia in tempore condita sunt; facile profecto intelligitur, divinum Verbum, quod *Dei virtus* *Deique sapientia* speciali ratione dicitur, praecipuo pariter nomine *mandatum* illud posse appellari, quod cum Pater ab aeterno edidit, divinum Verbum quodam modo edidisse ac genuisse dici queat. Enim vero Augustinus serm. 120, num. 6, probat Dei Filium esse ipsum Patris mandatum, *non a tempore datum, sed mandatum natum. Quomodo enim non est mandatum Patris* inquit, *quod est Verbum Patris?* Et tractatu 21, in Joannem, num. 4: *Dicendo enim in Filio, quod facturus erat per Filium, ipsum Filium genuit, per quem faceret omnia.* Rursum in libro contra sermonem Arianorum cap. 3, testatur *jussionem Patris, ut fierent omnia, non esse nisi Verbum per quod facta sunt omnia*; et lib. i de Trinitate, cap. 12, num. 26: *Non aliud est mandatum Patris, aliud Verbum Patris*; et lib. ii in Faustum, cap. 5: *Christus Verbum Dei est, in quo, antequam essent, dicta sunt omnia*; et lib. ii in Maximinum, cap. 24: *Ipse Filius est mandatum Patris, quia ipse est Verbum Patris.* Mittimus alios ejusdem generis textus, in quibus idem S. Doctor divinum Verbum et mandatum esse Patris, et a Patre genitum pronuntiat. Huc respiciens Antiochena synodus contra Paulum Samosatenum in epistola synodica divinum Verbum *genitum* a Patre prodit tanquam *viventem actionem et subsistentem, efficientem omnia in omnibus*: quod sane ad mandatum illud, de quo haec diximus, pertinet. Pari ratione S. Jo. Chrysostomus homil. 2 in epistolam ad Hebraeos Patrem *genuisse creatorem* ipsum Verbum affirmat; et S. Gregorius Magnus, lib. xxiii Moralium, cap. 19: *Loqui Dei*, inquit, *est Verbum genuisse*, procul dubio locutionem illam complectitur, qua Pater de creatione mundi mandavit, Verbumque, cum de ea mandavit, genuit. Eodem pertinent illae aliorum Patrum sententiae collectae diligenter a Petavio, lib. v de Deo, cap. 8, a n. 5, quibus ipsi mundi creationem spectantes, Dei Filium ipsam Dei *volitionem*

A *Deique consilium*, Graece autem *βουλή*, sepe vocant, quod utrumque innuit decretum illud aeternum, *mandatum* ab illis vocatum, quo omnia stato tempore in Filio et per Filium condita sunt; et sicut hoc decretum, ita et ipsum Verbum *ton de corde evectatum*, tum *et ore Altissimi produisse* dici potuit. Utralibet autem formula utrius, *processio* et *generatio* quaedam Verbi significabatur, propterea quod per haec decretum Filius Dei relationem habuit ad creaturas, quam uti merus Filius in sinu Patris latens non habuit, vel habuisse non concipitur, de quo plura paragrapho sequenti; cuius aeterni decreti virtute cum divinum Verbum nobis manifestatum sit suo tempore, hanc externam quoque manifestationem alii Patres generationem *nativitatemque* quendam Verbi appellandam duxere, Chrysologo scribente serm. 62, de Symbolo: *Pater Filium generat nobis, dum nobis revelat.*

Itaque ut ad Auctorem revertamur, S. Zeno ea locutione, qua Patris Filium genitum licet a Patre, in condendi tamen orbis consilium prodixisse tradit ex Patris ore et corde, ut *exinde necessario visibilis effectus sit, quia orbem terrae erat ipse facturus*, respexisse videtur ad hoc condendi orbis decretum; (et sane cum non prolatis verbi, quod in creatione mundi editum probabilius nullum fuit, sed decreti aeterni virtute mundus creatus fuerit, ut paulo ante monuimus, *τὸ exinde unum hoc decretum respicere potest*) et hoc ipsum decretum in Patrum sententiam, quam haecenus explicavimus, ab eodem Zenone habitum Dei Verbum apparet. Igitur hoc decretum in Verbo dictum a Patre, et per Verbum executioni mandatum suo tempore, ex quo idem Filius in condendo mundo *visibilis necessario* fuit, *nativitatem* quamdam eidem Verbo tribuit, aeternam tamen illam et intimam Deo, ob quam *Deus de Deo* prodixisse a Zenone dici potuit, cum hoc aeternum divinum Verbum vere sit Deus. Hinc porro etiam intelligere licet, quam percommode huc profecto respiciens auctor scripserit tract. 4, eundem Dei Filium *exinde*, seu ex eo quod e Patre *prodivit, visibilem necessario* fuisse effectum, non solum *quia orbem [LXXXVI] terrae erat ipse facturus*, sed etiam quod *humanum visitaturus erat genus*, cum scilicet homo factus est, ut superiori paragrapho innuimus. In alia explicatione atque sententia, quam Bullus praesertim ingessit, nemo id aequè percipiet; in nostra facillime et proprie: nam in decreto illo aeterno, quo prodixisse Filium diximus, cum omnia futura dicta fuerunt, non minus creatio mundi quam ipsa Verbi incarnatio dicta fuit; ac ideo haec una, quae per decretum explicetur, ejusdem Verbi aeterna processio illa esse cognoscitur, ex qua utraque res, uti a Zenone traditur, derivaverit. Unum illud huic interpretationi ex Zenone ipso objici potest, quod Petavii animadversionem vindicare et confirmare videtur, nimirum quod si secundum hanc aeternam divini Verbi generationem ea locutione quam consideravimus, significare auctor voluisset, non unam tantum Filii *nativitatem aeternam* primo loco

recessisset tractatu septimo et octavo, sed duas, alteram qua in Patris conscientia velatus latur, alteram qua prodat in creandi orbis consilium, de qua una Petavius difficultatem ingerit, nec secundam utrobique posuisset illam, qua in tempore de matre gentis fuit. Cum itaque utroque in tractatu unam tantum Filii nativitatem ex Patre, alteram ex matre constanter recesserat: duas ejusdem ex Patre nativitates hactenus descriptas non novit, sed etiam unam tantum *primam* ab eo appellatam videtur agnovisse, qua in condendi orbis deliberationem ex ore Patris profuisse, et e regione cordis eructatus traditur. Hæc etsi contra Zenonem modicum vel potius medium valeant, quippe qua ex aliis ejusdem sententibus nativitatem Christi æternam ac in sinu Patris ab ætate diserte stantibus satis superque diamantur; tamen et in rem nostram qualquam desit, ad aliam ejus locutionis explicanda rationem, que hanc primam non destruet quidem, sed potius statuet, luculentiusque explicabit, progrediamur, unde omnis difficultas plane disjicietur.

§ V. — *Eadem Zenoniana locutionis interpretatio alia ratione explicatur a petavis, atque statuitur.*

Inter plures voces quibus secunda Trinitatis persona ex sacrarum Litterarum auctoritate præcipuo nomine appellatur a Patribus, tres illæ tantum sunt ejusdem personæ ita propriæ et singulares, ut alteri ex divinis personis non conveniant, nimirum *Filius*, *Verbum*, *Imago*, ut diserte statuit Augustinus lib. v de Trinitate. num. 14, et lib. vii, num. 4 et seqq. De *Filiis* nomine aperta res est, quippe *Filius* relativus est terminus secundæ personæ ita proprius, ut aliarum nemini congruat. Id ipsum autem de *Verbi* et *Imaginis* appellatione sentiendum palam ex eo fit, quod non minus *Filius* terminus sit relativus quam *Imago*, quam *Verbum*. Nam *Verbum non ad se dicitur*, ad Augustinus lib. vii de Trinitate, num. 5, *sed tantum relative ad eum, cujus Verbum est*; et similiter de *Imaginis* loquens Hilarius in lib. de Synodis, num. 13: *Neque enim ipse sibi quisquam imago est, sed eum, cujus imago est, necesse est ut imago demonstret*. Tria hæc autem nomina, quibus secunda Persona significatur, re unum idemque sunt, non solum quod unus idemque est ille, qui tribus hæc nominibus appellatur, sed etiam quod secunda Trinitatis Persona ideo est Patris Filius, quia Imago et Verbum est Patris; ideo Imago, quia Verbum et Filius, ideo tandem Verbum, quia Filius et Imago Patris est. neque enim aliud Pater genuit, cum genuit Filium, quam hoc Verbum, hanc Imaginem genuit, ut præinde non minus Filio quam Verbo et Imagini nativitas tribuatur. Porro Verbum dicitur Filius, quatenus Pater in eo gignendo dixit omnia: et hoc Verbum, quod dixit, cum dixit omnia, est ille Filius, quem genuit. Imago autem Patris idem Filius est, quatenus perfecta cum similitudine, que in res creatas non cadit, omnia Patris exprimit ac representat: et hoc Imago, que adeo perfecte omnia Patris

representat ac exprimit, est *Imago gentis Filii*, ut S. Basilius loquitur libro ii contra [IAXXVII] Eunomium, seu *Imaginata*, ut ait Augustinus lib. vii de Trinitate, cap. 7. Hoc tandem Verbum, quo Pater dixit omnia, omnia pariter perfecte representat, ac præinde hoc Verbum est Imago, et hæc Imago est Verbum, utrumque autem Filius a Patre gentis est.

His præmissis illud hæc super re quæri jam potest, utrum hæc Filius sit Verbum Patris, quatenus divina omnia in eo dicta sunt, an etiam quatenus in eo dicta sunt que creanda fuere (quod ipsum ad Filium uti Imaginem divina et creanda representantem transferri potest) ubi si possibilem mentionem omitteremus, nemo succenseat; nam præterquam quod de possibilitate SS. Patres adversus Arianos disputantes non ita diserte ac distincte locuti inventuntur, uti de divinis atque creatis, cum possiblem cognita dictaque necessario fuerint ex ipsis attributis divinis, cognita et dicta in attributorum divinarum rationem aliquatenus computari queunt. De Filio itaque, uti Verbum est, reponit Augustinus in libro Questionum 85, quest. 65, omnia in Verbo dici debuisse a Patre, non tam que Patris sunt quam que ad res creatas pertinent; et ideo quidem Verbum appellari Filium Dei melius, quam *rationem* testatur, *ut significetur*, inquit, *non solum ad Patrem respectus, sed ad illa etiam que per Verbum facta sunt, operativa potentia: ratio autem, etsi nihil per illam facit, recte ratio dicitur*. Nihil igitur est, quod Pater in Filio non dixerit, sive ad essentiam ac attributa notionesque alias divinas, sive ad res creandas spectet: secus si quid non dixisset in Filio, aliud Verbum a Filio distinctum genuisset Pater, in quo ea, que in Filio non dixit, dicerentur; et ita alium Filium habuisset, non unicum; *qui si multa verba, multi et Filii*, inquit Ambrosius de Incarnatione Domini, cap. 2. Porro etsi in æternitate nihil sit prius ac posterius, porro nostræ tamen mentis intelligentia prius quiddam et posterius concipiendum est. Prius enim quam Pater creandas res in Filio diceret, que a tota Trinitate libero decreto constitute fuerunt, concipiendus est Pater genuisse Verbum, quod cum genuit, dixit omnia divina, ac divina omnia representavit: et hoc priori rationis signo Filius, Imago, et Verbum Patris natus vere fuit, at in una Patris conscientia latebat, quod nihil foris creandum representaret, nec diceret. Postea vero ut creandi orbis decretum ferretur, dixit Pater que creari volebat, et tum e paterno, in quo delitescerat sinu, prodivit Verbum creanda dicens atque respiciens, in quo omnia creanda representabantur. Illud prius fuit Verbum Patris natum soli Deo, istud posterius fuit item Patris Verbum, sed genitum, quodam modo nobis, ut Gregorii Be-tici formula § 3 recitata utamur. Cum vero hoc prius ac posterius, quod pro captu nostro duplex diximus Verbum, alterum divina, alterum creata respiciens (quam duplicem respectus distinctionem Augustinus nunc nuper laudatus suggestit) in divino Filio, qui simplicissimus est, non sit duplex Verbum, sed

unum (quia Verbi, quo se dicit, et Verbi, quo creata
ram dicit, una substantia est, inquit Anselmus in
 Monol. cap. 51, nunc 55) hinc unus Filius, nativi-
 tas aeterna unica, non duplex jure et strictè a Ze-
 none memoratur tract. 7 et 8, licet pro humana fa-
 cultate loquens tract. 4 et 5, distinctione quadam
 usus videri possit. Nunc quæ de divino creandi or-
 bis decreto ex Augustino aliisque Patribus superiori
 paragrafo collegimus, huc transfer, si placet; et
 invenies ea de causa decretum illud dici Filium et
 Verbum Dei, quatenus in Verbo et Filio Dei dicta
 sunt omnia, quæ creanda fuere, ut jam hæc para-
 graphus non alteri illi contradicat (quod primo
 aspectu videtur), sed explicatio sit ejus melior, quæ
 tamen ex ibidem dictis illustrari mutuo lumine pos-
 test. Neque vero illud hic opponas, decretum istud
 divinum in quo divini Verbi proprie dictam genera-
 tionem agnovimus, initiatum quidem in cognitione,
 at in amore fuisse completum, adeo ut non tam in
 representatione Verbi elucescat, quam in Verbo et
 Patre amorem notionalem, ut aiunt, spirantibus,
 ac in ipso Spiritu sancto, qui amor est notionalis.
 Nam præterquam quod Patres, cum adversus Aria-
 nos Dei Filium impugnantes agerent, ad ejusdem
 Filii æqualitatem adstruendam nonnulla ipsi attri-
 buere, quæ cæteris personis communia sunt, ac si
 ejus essent propria, ut ex ipsis Scripturis peculiari
 modo mundi creatio per Verbum patrata dicitur: etsi
 decretum illud tres divinas personas vere pertingat,
 idem tamen quatenus decretum [LXXXVII] genitum,
 seu notionalem generationem dicit, uni Dei Filio potest
 congruere, qui solus genitus fuit; ut propterea Pa-
 tres uni Filio jure tribuerint, quæ in decreto Filium,
 sive Filii, seu Verbi proprie dictam generationem
 significant. Sed his omissis, cum hoc Verbum, quo
 creandæ res a Patre dictæ fuere, idem sit illud Ver-
 bum, quo Pater omnia divina dixit; eademque sit
 utriusque Verbi nativitas, licet ratione quadam hu-
 mana duplex Verbum, duplex nativitas distinguatur:
 jam profecto intelliges quo jure S. Zeno Verbi res
 creandas spectantis generationem commemorans
 dixerit tract. 5: *Nascitur Deus de Deo, totum Patris
 habens, nihil derogans Patri*, etc., quæ generationi
 Verbi divinas res dicentis peræque conveniunt.

Illud tandem inquirere nobis liceat quod ad ple-
 niorem rei præsentis confirmationem vel declaratio-
 nem confert, cur S. Zeno utramque Verbi relatio-
 nem tum ad divina, tum ad creata tract. 4 et 5
 tangens, institerit nihilominus magis et expres-
 sius in statuenda generatione Verbi, quatenus res
 creatas respexit, ut de hac sola locutus nonnul-
 lis videri potuerit. Hoc autem ex Arianorum, quos
 præcipue sibi impugnandos sumpserat, impetitioni-
 bus factum credimus. Illi enim, ut æternitatem,
 eandemque Filio substantiam adimerent, hæc præ-
 dicare frequenter solebant, Hilario teste in Frag-
 mento 2, num. 26: *Patrem Deum instituendi orbis
 causa genuisse Filium, et pro potestate sui ex nihilo
 in substantiam novam et alteram Deum novum alte-*

A *rumque facere, quæ eadem commemorat Athanasius
 orat. 2 contra Arianos, num. 24 et 25.* Itaque cum in
 inculcanda *instituendi orbis causa* Arianis laborarent,
 quo Filium Dei æternum æqualemque Patri infla-
 restur, Zeno ut illis sese e diametro objiceret, in ea
instituendum orbem spectante divini Filii generatione
 explicanda sibi potissimum insistendum ratus est,
 certus quod si hæc in parte Arianos vinceret, ex al-
 tera parte, quæ generationem Verbi in sinu Patris
 latentem spectat, nihil esset quod metueret amplius.
 In priorem autem partem animalvertenda hoc pos-
 tremo loco maxime sunt, quæ post assertum in
 creandi orbis consilium divini Verbi generationem
 utrisque in tractatibus subjunguntur. Ea enim sunt
 ejusmodi, ut æqualitatem consubstantialitatemque
B Filii cum Patre, quas præsertim exinde læsas Arianis
 contendebant, Auctor diserte asserat atque defen-
 dat; eaque mens ejus in hac generatione potissimum
 urgenda fuisse proditor, ut Arianorum præcipuum
 conatum elideret. Lege ipsi Auctoris verba, et quod
 dicimus palam fiet, simulque exploratius multo
 erit, eundem Auctorem, qui in ea nativitate Filii
 asserenda tam ex proposito ipsius cum Patre æqua-
 litatem consubstantialitatemque propugnat, longis-
 sime abesse ab ea nativitate ibidem adstruenda (ut
 Petavius credit) qua nec æqualis Patri Filius fuisset,
 nec ejusdem substantiæ; sed eam potius ab eo as-
 sertam liquet, qua idem Filius ita in creandi orbis
 consilium genitus, ejusdemque consilii exsecutor pro-
 datur, ut nihil inde præjudicii in æqualitatem et con-
 substantialitatem redeat. Hinc quidem tract. 1, lib. 2,
C num. 2, eadem objectione Arianorum proposita, qua
 ex creato per Filium mundo, eum Patre inferiorem
 prædicabant: *At ille, cui jubetur, est; inquis, infe-
 rior; executorem quidem Filium fatetur, Unde pro-
 cessit, paterni cordis est exsecutor*: at æqualem nihil
 omnino defendens, hanc rationem subdit: *Non
 enim minus est facere magna quam dicere*, et præte-
 rea addit: *Quamvis et quod dictum est a Patre, vel
 dici potest, quia Verbum est Filius, sine Filio non
 est*, etc. In prioribus illis verbis, quibus Auctor con-
 cedit Filium exsecutorem esse paterni cordis, unde
 processit, *τὸ unde processionem*, seu nativitatem in-
 dicat Filii e corde Patris, quæ non alia esse cogno-
 scitur, quam in eo æterno decreto, quo Deus dixit in
D Filio seu in Verbo quæcumque creanda fuerunt, sic-
 que ipsum decretum seu dictum æternum a nostro
 quoque scriptore insinuat ipse esse Dei Filius;
 qui subinde decretum illud, vi cujus e paterno corde
 processit, exsecutus est stato tempore, cum quæ fa-
 cienda in Filio seu Verbo Pater dixerat, ipse Filius
 exsecutor fecit, nam *omnia per ipsum facta sunt*.
 Deinde responsionem adverte, qua ut hunc Filium
 exsecutorem licet operis, Patri tamen haud inferio-
 rem Auctor probet, non tam ea ratione utitur, quia
non minus est facere magna, quam dicere, sed illa in rem
 nostram [LXXXIX] præcipua, nam *quod dictum est a
 Patre, vel dici potest, quia Verbum est Filius, sine Filio
 non est*: quibus Filium uti verbum Patris ipsum esse

dictum seu decretum æternum Patris satis innuitur, A quod cum Patre unus idemque Deus est; que omnem Ariane cavillationis impetitionem prorsus repellunt ac dirimunt, interpretationesque à nobis hæcenus expositas ex Zenonis mente esse plane confirmant.

§ VI. — *Explicatio quædam difficultatis Zenonis locutio, unde præposita interpretatio merito confirmabitur.*

Addemus jam duriusculam quamdam Zenonis formulam, ex tractatu 3 lib. II, de æterna divini Verbi generatione loquentem, que in altero ex objectis à Petavio testimonio continetur. Hæc autem sicut alia in sententia explicatu difficultis contradictionem videtur involvere, ita in nostra non solum facili negotio exponitur, sed ipsam interpretationem aliam tam hæcenus, quæcum una aperte congruit, mirifice statuit atque confirmat. Verba autem S. Zenonis de divino Filio hæc sunt: *Procedit in nativitate, qui erat, antequam nasceretur, in Patre æqualis in omnibus.* Sermonem hoc loco esse de ea Christi nativitate, qui natus de Virgine est, aliqui exstubarunt, ut sic intelligeretur cum ab æterno fuisse, antequam de Virgine scilicet nasceretur, in Patre. At cum toto eo tractatu, et ante et post recitata verba, de una nativitate Christi sermo sit, qui de Deo Patre processit, procul dubio illa *procedit in nativitate* ad eandem Verbi generationem à Patre pertinent, ut ne generationi de Virgine sit locus. Sed hoc opus. Licet labor. Quid enim isthuc rei est: *erat antequam nasceretur*? Si Dei Filius erat, ergo natus erat, ac falsum est quod fuerit *antequam nasceretur*? Si vero nondum erat natus *antequam nasceretur*? Jam nullo modo *erat in Patre*. Sed hæc in tractatu 4 et 5 in eam quam exposuimus sententiam facile conciliantur. *Processisse enim dicitur in nativitate, qui ex ore Patris prodivit inquitus Filius, ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur, cum scilicet Pater excogitatum ut ordinem instrueret rerum, e regione verbis eructavit Verbum, ut superiori paragrapho explicavimus: erat autem nihilominus idem Filius, antequam sic nasceretur, in Patre, quatenus illius, uti Zeno hoc ipso tr. 3 ait, ante omnia sæcula Pater in profunda sua sacræ mentis, arcana insusceptibili, ac sibi soli nota conscientia, Filii non sine affectu, sed sine revelamine amplectebatur, quibus* **D** *sæcula initio tractatum 4 et 5 recitantur. Itaque* duas illas Verbi nativitates, quas nos superius pro communi intelligentia à Zenone distinctas adnotavimus tract. 4 et 5 hæc formula indectas vides: illam, qua erat in Patris conscientia Filius verus, sed Deo Patri revelatus, non nobis; alteram, qui in rerum creationem nobis notus subinde concipitur, cum de creando obo Verbum Pater dixit: *et erat in Patre ex prima, antequam nasceretur seu natus a nobis conciperetur ex secunda nativitate, quas licet distinctas nostra quædam ratione, re tamen una sunt nativitas, sicut et Verbum, quo in priori, ut ita loquamur, nativitate omnia divisa et necessaria dicta sunt, et Verbum, quo in nativitate altera dicta sunt*

omniæ essentia, est una et ut pluribus superioris essentia.

Ut autem, qua S. Zeno mente, quo sensu hæc formula usus sit, magis magisque intelligatur, exploratumque plane fiat, hoc ipsum testimonium ad declarandam catholicam Zenonis mentem ab Ariano-rum dogmate maxime alienam valere plurimum; simulque præcidatur omnis, que eumquam obstrui fortasse posset suspitio, idcirco ab Auctore dictum erat, *antequam nasceretur, in Patre*, quod crediderit Filium in sinu Patris primum fuisse ita indiscretum, ut nondum natus seu distinctus fuerit, dein vero fuisse natum in tempore, ut Pater in creandis rebus illo uteretur, que fuit Petavii censura: ut hæc, inquam, omnia præstentur, animadvertendum est, solemnem fuisse **B** apud Arianos formulam de Divino [scilicet] Filio: *Non erat, antequam nasceretur*, ut legitur in anathematismo Nicæno. Cujus formulæ verbis intelligebant, Dei Filium non fuisse ab æterno, sed tum solum, cum in mundi creatione a Patre conditus seu genitus fuit. id quod explicabant alia formula celebri eodem in anathematismo pariter recitata: *Fuit aliquando, cum non esset.* Hinc Arius apud Anathasium in Orat. I contra Arianos, num. 5, p. 409. *Nec erat, antequam fieret, sed habuit quoque creationis initium. Erat enim solus Deus, nondumque erat Verbum et Sapientia. Cum autem nos postea voluit creare, tunc perfectus unum quendam fecit, quem et Verbum et Sapientiam et Filium nominavit, ut nos per ipsum crearet:* quibus concinens Eunomius in fidei Confessione edita tom. I Antiq. Lect. Canisii novissimæ editionis pag. 478. *Non, antequam esset, inquit, sine generatione Filium nominavit.* Neque vero dubitabant affirmare, illum *ante omnia sæcula* genitum; sed id non ita accipiebant, ac si ab æterno genitus fuerit, sed ita ut factus fuerit ante constitutionem mundi, in principio scilicet temporis: *res autem facta non erat antequam fieret*, objiciebant ex Dionysii Alexandrini epistola, ejus fragmentum Athanasius in hæc rem considerat in epist. de Sententia Dionysii, num. 4. p. 246. Hinc ergo formulæ, cui anathema dixerat Nicæna synodus, anathema quidem dicere non dubitavit Eusebius Cesariensis, in epistola recitata ab Athanasio, in calce libri de Decretis synodi Nicænae, sed ita subinde se se explicavit, ut nihil ab Arianis alienum diceret. *Nec item, inquit num. 9, absurdum putavimus his vocibus, non erat antequam genitus est, anathema dicere, cum omnes fateantur Filium Dei fuisse, priusquam secundum carnem nasceretur: cum quo stare poterat, quod Ariani sentiebant, eundem Filium Patri coæternum non fuisse, cum eum ipsi quoque traderent genitum ante omnes creaturas, ut in his creandis eo ministro uteretur. Imperator Constantinus alia ratione Ariane ejus formulæ præscriptioni assensus proditur ab eodem Eusebio in epistola memorata, ut affirmavit num. 10 eum fuisse antequam nasceretur in Patre, *quandoquidem antequam actu fuisset genitus, ipse potentia erat in Patre, licet non gigneretur;* que locutio Dei Filium non semper*

actu fuisse, nec proinde genitum ab æterno significans. Arianis faveat apertissime : nisi forte de illo priori originis accipiatur ea propositio, quo Filius in Patre prius *potentia*, dein *actu*, sed utrumque ab æterno fuisse concipitur. Alii e contra Ariani ut sese opponerent, eandem, quæ hic a Zenone usurpatur, protulere formulam, *Erat, antequam nasceretur, in Patre* : sed ea interpretatione utebantur, qua dum unam (ut notavit Philastrius cap. 124), evadere conabantur hæresim, æternitatem unitatemque substantiæ divino Verbo detrahentem, incidebant in aliam, qua eum ingentum ac proinde Filium ab æterno non fuisse affirmabant, quam hæresim sic Augustinus ex eodem Philastrio breviter describit Her. 80, pag. 23, tom. 8: *Alia sempiternæ natum non intelligens Filium, putat illam nativitatem sumpsisse, a tempore initium : et tamen volens coæternum Patri Filium confiteri, apud illum fuisse, antequam de illo nasceretur, existimat ; hoc est, semper eum fuisse, verum tamen semper eum Filium non fuisse, sed ex quo de illo natus est, Filium esse cœpisse.* Itaque catholico viro catholicam adversus Arianos professionem edenti, vel omittenda prorsus hæc dicendi formula, licet eisdem opposita videri possit, ut placuit Hilario lib. xii de Trinitate, num. 31, vel cum de nativitate esset cum Ariani quæstio, ita de eadem explorata erat profitendum, ut ne quid suspicionis, vel ambiguitatis afferretur. In hoc autem duo prospicienda maxime fuerunt ; primum ut ita Filius ab æterno traderetur fuisse in Patre, ut simul fuerit distinctus a Patre, et Patris Filius fuisse indicaretur aperte ; præterea vero ut affirmaretur æqualis Patri ejusdemque cum Patre substantiæ, ut ne quis inferiorem Patri Filium colligere posset. Utrumque autem auctor hoc ipso, cui hæc formula inserta est, in tractatu præstitit. Primum satis in tuto posuit prima periodo, cum Filium in sinu Patris adhuc latentem, *Filium* vere fuisse affirmavit, eum a Patre ante omnia *Filii*, *non sine affectu, sed sine revelamine amplexum* scribens ; qua sanè formula Filium in Patre fuisse vere Filium docuit, ac proinde Filium *actu*, non *potentia*, necnon Filium a Patre vere genitum atque distinctum, quem uti talem Pater *amplexus* dici potuerit. Ab altero autem satis superque cavet per illa, quibus eundem tradidit *fuisse, antequam*, secunda scilicet nativitate, *nasceretur, in Patre æqualem in omnibus.* [xc] His enim postremis verbis ad primam nativitatem pertinentibus et a Petavio omissis præterquam quod affirmans Filium *æqualem Patri*, eundem a Patre distinctum affirmat (nemo enim sibi ipsi æqualis dici potest, cum æqualitas alterum necessario respiciat) addens subinde eundem Patri æqualem *in omnibus*, profecto eandem Patris æternitatem eandemque substantiam Filio vindicat, sine quibus hic Patri æqualis *in omnibus* non fuisset. Quin cum hic Ariani controversiæ scopus et caput esset, S. Zeno, ne quis sua de sententia posset ambigere, locupletem hanc assertæ æqualitatis rationem statim adjecit : *Quia Pater in ipsum alium se genuit ex se, ex innascibili*

A scilicet sua illa substantia, in qua beatus manens in sempiternum, omnibus, quæ habet, habentem Filium paria procreavit. Audat Zenonem aperte latentem Filium, distinctum a Patre, et unum cum Patre substantiæ existere ; quippe quem Pater *alium se genuit ex se*, videlicet *ex innascibili substantia Patris*, quæ si *innascibilis* est, et ex eadem nihilominus a Patre genitus fuit Filius, eadem procul dubio substantia communicari Filio debuit, alia nec debuit, nec potuit : unde *alium se vere genuisse* cognoscitur, *alium* scilicet, non *aliud*, quorum alterum *se alium* personæ distinctionem innuit, alterum autem *se se* adstruit identitatem, ut vocant, diviniæ naturæ. Hinc quoque Pater procreasse traditur Filium *paria habentem in omnibus, quæ Pater habet*, ubi *paria* pro eadem dictum est, idque est eandem plane Filii Patrisque substantiam confiteri, quam aliis testimoniis aperte declaratam a Zenone alibi ostendimus.

Dum porro tota hæc ratio atque præclara Zenoniani confessionis professio ad eam Filii nativitatem pertineat, de qua dixerat : *Erat, antequam nasceretur, in Patre æqualis in omnibus* ; hic autem status ille idem sit ac qui a Zenone aliis verbis exponitur tract. 4 et 5, quum Filium in Patris conscientia velatum atque latentem prodidit : jam palam tandem est, Filium hisce quoque in tractatibus pro eo quoque statu et vere genitum atque distinctum a Patre, et Patri æqualem ac ejusdem planæ substantiæ a Zenone sese hoc loco satis superque explicante habitum assertumque fuisse. Eat nunc Petavius, et post recitatum textum : *Procedit in nativitatem, qui erat, antequam nasceretur, in Patre*, hanc consequentiam obtrudat : *Ergo Filium, antequam a Patre gigneretur, in Patre exstitisse significat ; generatio vero et nativitas tum fuit, cum res omnes procreare voluit*, etc. Integrum si recitasset et considerasset textum, nec omisisset verba ad eum statum, quo Filius in Patre exstitit, pertinentia, nimirum *æqualis in omnibus*, nec subjectam mox præteriisset hujus æqualitatis rationem : *Quia Pater in ipsum alium se genuit ex se* ; jam veram ac proprie dictam generationem pro illo quoque statu, quo Filius in Patre fuit, facillime cognovisset ; nec per verba, *Procedit in nativitatem*, vel per illa, *antequam nasceretur*, primam, sed alteram quamdam a nobis explicatam Filii nativitatem, quæ primæ nihil repugnat, significatam intellexisset. Quod si quis ea verba : *Quia Pater in ipso alium se genuit ex se* cum reliquis, non eorum rationem esse velit (uti nos hactenus præsumpsimus) postremorum verborum ad primam occultamque Filii nativitatem pertinentium : *Erat, antequam nasceretur in Patre æqualis in omnibus* ; sed illorum *Procedit in nativitatem*, in alteram scilicet, qua Filius in creandi orbis consilium ex ore, vel corde Patris processisset duobus aliis tractatibus 4 et 5 traditur : cum prima illa nativitas aliis ex verbis defensa satis fuerit, id nihil offendet, imo vero favebit multo magis ; palam enim fiet eundem Filium, quem ex prima illa nativitate non minus a Patre distinctum, quam *æqualem in omnibus* Patri

aliunde deprehendimus, ex hoc quoque altera nativitate aeternum et aequalem Patri), ejusdemque cum Patre substantie ab Auctore pariter agnitionem, ut ejus rationis verba ac sententia nuper animadvertisse declarant, quo ad revincendam totam Petavii censuram, nostramque interpretationem constituendam luculentius afferri nihil potest.

[xcii] § VII. — *Anteactonorum Patrum a Petavii censuris breves tractatus.*

De Zenone jam satis superque. Nihil præterea de aliis Patribus, quia a Petavio simili censura perstringuntur, addere instituti nostri ratio postulat. At quoniam non solum interpretatio nostra aliis quoque Patribus explicandis plerumque inseriet; sed etiam ex simili tot Patrum locutione, que easdem ferme Zenonis formulas continet, nec aliam quam nostram explicitiorem habendam potitur, manifestum plane futurum est, et quo ex fonte Zenonis locutio maneat, et nostram interpretationem non ex ingenio eductam, sed re ipsa, si non veritas totidem, aliquot Patrum testimonis traditam, hisdemque exponendis peropportunitam, ne dicamus necessariam, habendam esse: de singulis alioqua paucissimas, quam licet, verbis animadvertere placuit. Petavii accusatio adversus Patres, qui Nicene Synodo præcessere, eadem fere nititur formula, ac que in Zenone reprehensa fuit. Audi ipsam de omnibus una loquentem lib. 1. de Trinitate, cap. 5, num. 7, postquam eorum testimonia consideravit: *Ipsa non nihil veterum... tum a supremo Deo ac Patre productionem esse dixerunt Filium, cum hanc verum naturam statim condere statuit, ut illum velut ministrum adhiberet: quam sententiam alii clarus, obscurus alii significant, sed isti jure. Athanasius, Tatianus, Theophilus, Tertullianus, et Lactantius. Pro Athanagora satis loquitur idem le textus, quem Petavius opposuit lib. 1. de Trinit., cap. 5, num. 4: ibidem enim discrete adseruat Deum habere Filium, qui est Verbum Patris in idea et efficientia, ubi idea dicta est de Verbo, quatenus in eo omnia ab aeterno dicta sunt, efficientia autem de actu externo, quo omnia per idem Verbum sunt condita. Illa vero, que urget Petavius, quibus Athanasiorum hunc Filium vocat primogenitum Patris progenitum, non quasi factus sit (a principio quippe Deus, qui est aeterna mens, habebat in se ipso $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$, id est rationem, cum aeternum sit rationalis) sed ea ut cum materia concreta omnia, informisque natura, atque terra instar vehiculi subjiciantur, in usque crassiora leviorebus admista sunt, ad hoc ut idea et actus illorem esset. producat: hæc, inquam, nolo latent mittere. In primis enim Filium hunc $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ appellatum, quem rationem interpretatur, ab aeterno in Patre fuisse affirmat, ut Pater aeternum rationalis fuisse docetur: quo eodem argumento et Athanasius et Gregorius Nysseus et alii Patres usi sunt, ut divinum Verbum aeternum fuisse Arranis demonstrarent: sed rursus profuisse illud, inquit, creati orbis causa, veluti ideam rerum creaturarum, que ab aeterno profecto*

fuit, cum Pater ab aeterno dixerit in Verbo, quatenus creanda deliberavit, et sine qua actus illorum esse non poterat, cum actum consequi, seu creari nihil potuerit sine Verbo, per quod omnia ab aeterno descenda, et in tempore creanda fuere. Quid ex his cum antea dictis non placere convenit? Cum Athanasiorum Filium $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ in Patre ab aeterno fuisse scribit, ut Pater esset rationalis, Filium utique recipit pro eo statu, in quo Pater se ipsum ac divinit omnia in Filio cognovit, ac proinde $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ rationem interpretatur, non Verbum, præterea quod hoc in statu Pater consideretur uti rationalis, seu cognoscens omnia, quatenus Deum respiciunt; at ad res creandas, quod attinet, nihil hactenus concipitur, qua sola de causa $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ Verbum melius, quam rationem interpretandum Augustinus censuit, ut vidimus § 5. Cum porro eundem Filium Athanasiorum ad res creatas refert; ideam illum appellat, qua scilicet in Filio res creande præconcepte, aeternumque in Verbo dicta fuere: vi cujus dicti stato deinde tempore cum effecta fuerint per Verbum, jure earum efficientiam ipsum Verbum appellat. Hæc si mente teneas, Petavii objecta legere poteris, et cuncta sua sponte cadere statim invenies, ut nihil præterea addere necesse sit.

[xciii] H ipsum placet ex illo Tatiani testimonio colligere licet, quem Petavius eodem capite latine reddidit sic num 5. *Deus erat in principio; principium autem rationis esse potentiam acceptissimam. Item Domini enim cum ipse totus esset universi substantia, quatenus nulla adhuc erat facta creatura, solus existabat. Quatenus vero tota vis et potentia, ac tum eorum, qui videri possunt, quam qui videri nequeunt, substantia erat ipse, cum eo erant omnia. Nam cum ipso per rationalem vim $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ ipse, qui in illo erat, produxit. Voluntate porro simplicitatis ipsius $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ erupit, qui quidem non in vacuum emanans, primo opus Patris fuit. Cum Tatianus principium in Græco textu deficiat $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$, vox autem $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ quam rationis vocabulo Petavius vertit, Verbum ipsum significet (unde Verbi potentiam vulgatus Interpretes reddidit pro rationis potentiam, et melius, siquidem vox Græca $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$, cum res creatas respicit, Verbum potius quam ratio reddenda est ex Augustino nuper laudato), palam fit, principii nomine, ut a Tatiano explicatur, ipsum Verbum oportere intelligi, cujus quidem potentia, seu virtute (utrumque enim vox Græca $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ significare potest) omnia condita sunt, ut in Scripturis traditur; unde et principium rerum omnium rectissime dicitur, quod nomen ad rerum originem referri ipse Petavius observat. Itaque ubi Tatianus ait Deum fuisse in principio, cum principium sit ipsum Verbum, Dei nomine Patrem intelligens, hunc utique in Verbo fuisse latetur, sicuti mox $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$, id est Verbum in ipso Deo Patre fuisse aperte tradit; quibus utrumque et semper, et ejusdem substantie fuisse palam insinuat. Ita porro datum hic a Tatiano et Patrem in Verbo, et Verbum in Patre per Verbi virtutem semper fuisse, quemadmodum superior Athanasiorum præla-*

vit Patrem semper habuisse *λογος*, quia semper rationalis fuit. Fuit nimirum semper Pater in Verbo, cum sine Verbo non fuisset Pater; et principium ipse rerum fuit *per virtutem Verbi* omnia creanda dicens in Verbo, quo si caruisset, nihil dixisset creandum, ac proinde principium rerum creandarum nunquam fuisset. Porro loquitur, uti diximus, hoc in textu Tatianus de Verbo tamquam rerum creandarum principio; ac proinde presumpsit, omnia, quae creanda fuerunt, in hoc Verbo dicta ab aeterno fuisse. Sic quidem intelligitur, quam idonea sit ejus dicti ratio, *Cum eo*, Deo scilicet, *erant omnia*, dum inquit: *Cum ipso enim per rationalem virtutem ipsum quoque Verbum, quod in ipso erat, produxit*; produxit scilicet omnia, quae idcirco cum Deo fuerunt ab aeterno, ut probandum Auctor sumpserat: recte, nam cum *per*

B *rationalem*, seu *locutivam virtutem* omnia, quae postea facta sunt, a Deo Patre dicta et ita quodammodo producta fuerint in hoc Verbo, omnia in hoc Verbo erant cum Deo, et simul cum Deo erant et Pater, qui dixit omnia, et Verbum, in quo omnia dicta sunt. Quod si haec aeternitatem spectant, natum itaque a Patre Tatianus presumpsit ab aeterno hoc Verbum, sine quo non solum nihil creandum, sed nec Verbum fuisset, nec Pater. Et haec quidem productio aeterna rerum in Verbo illam Verbi generationem subindicat, quae non rerum, sed Verbi propria generatio est, cum non tam divinorum, quam creandorum Verbum sit illud, quod Pater ab aeterno proprie genuit, cum et divina et creanda dixit: quod utrumque etsi simul ab aeterno dictum fuit, humano tamen loquendi more prius alterum, alterum posterius dictum concipitur, ut in Zenone explicavimus. Cum porro haec generatio non rerum, sed Verbi propria sit; etsi res per illam ab aeterno productae, seu dictae in Verbo, tum non *actu*, sed *virtute* solum exstiterint, quatenus per hujus Verbi ab aeterno actu et vere editi virtutem creanda fuerunt in tempore; ipsum tamen Verbum non peraeque *virtute* solum, ut Petavio visum est, sed *actu* a Patre editum ab aeterno Tatianus censuit, uti ex toto contextu haecenus explicato liquet. Id autem, quod dein addit: *Voluntate porro simplicitatis ipsius λογος*, seu *Verbum erupit*, nihil moveat: hic enim illam externi verbi prolationem prospicit, quam in mundo creando editam non nulli putarunt per sensibilem quamdam vocem, qua ipse Deus dixit, et facta sunt: id quod ad aliam quaestionem pertinet. Quod si hoc Verbum non in vacuum emanans *primogenium opus Patris* fuisse idem Tatianus subdit: id spectat, ut videtur, ad sensibilem illam verbi prolationem, quae si fuit rerum omnium causa, primum Dei opus fuit. Si vero non prolatitium, sed intimum Patris Verbum foras emanasse aliquo modo credidit; externam [xciv] eidem Verbo generationem tribuit, quae nihil est aliud, quam externa ejusdem manifestatio, qua divina virtus jam inde ab aeterno intime latens in Deo, foras tandem prodiit, unde illud Verbum *participatione*, non *abscissione* natum subinde affirmavit (*μερισμὸν* enim non

A divisionem puto significare, ut vertit interpres, ut ipse Petavius), ut *non* tamen *Patrem sine Verbo relinquere*; quibus verbis Tatianus se credidisse confirmat, Patrem semper fuisse cum Verbo, nec ab hoc se se communicante rebus creatis tam multis fuisse relictum, quippe quod ea communicatio Verbi, qua in tot res creatas manavit exterius, non *abscissio* fuerit ejusdem Verbi a Patre, seu divisio intime ejus substantiae, qua, Verbum in Patre, et Pater in Verbo semper exstitit, sed mera fuerit ejusdem *participatio*, qua ipsum Verbum, et per Verbum Deus ipse in creatis rebus elucet. Sed de Tatiano nimis fortasse multa.

A Theophilo Antiocheno, quem Petavius suo modo commentatur eodem cap. 3, num. 6, brevius nos expediemus: nam *λογος intimum in visceribus suis* Patrem habuisse palam fatetur; quem *λογος* si *genitum* addit *cum sapientia sua eructantem ante omnia*; non idcirco ingentum illum primum *λογος* putavit, aut indiscretum in Patre, et solum genitum, cum in creationem mundi omnia in Verbo dicta sunt, ut interpretatur Petavius; sed *λογος* illum priorem accepit de Verbo, quod erat intimum in Patre, in quo omnia divina Pater dixit, istum autem de Verbo res creandas dicente accepit, ut in Zenone pluribus explicavimus. Idem porro aliam quamdam *prolatitium λογος* generationem, quam in Tatiano consideravimus, adstruit, quae generationi aeternae nihil officit, ut ibidem innuimus, et confirmant etiam, quae idem Theophilus subdit: *Pater hunc λογος genuit prolatitium, primogenium omnis creaturae, non ut Verbo vacuus ipse fieret, sed ut verbum gigneret, id est prolatitium, et cum Verbo suo, id est intimo, perpetuo versaretur.*

Eodem spectant illa Tertulliani lib. contra Praxeam cap. 5 quae Petavius recitat cap. 5, num. 2. Cum enim *λογος*, seu *rationem* ab aeterno penes Deum fuisse testatur, Verbum utique Dei intimum ab aeterno genitum prodit, in quo Pater utique *rationalis ante principium*, id est ab aeterno, secum ipse loquebatur, quae Dei sunt; hanc enim putamus *rationem*, quam suam Tertullianus appellat. Cum porro idem Deus de creando mundo deliberans *cum ratione sua*, id est Filio, vel Verbo, *cogitabat* atque *disponebat sermonem*, seu, ut paulo ante explicatius dixerat, *cum ipsa et in ipsa ratione*, quam *intra* semetipsum *habebat*, *tacite cogitabat et disponebat secum*, quae *per sermonem erat dicturus*, cum scilicet mundum creandum praecipit; cum haec, inquam, Deus secum in ratione seu Verbo cogitasse et disposuisse traditur, innuitur profecto ea generatio Verbi, qua Pater creanda in Verbo tacite ab aeterno dixit atque decrevit. Tandem prolatitium verbum in ipsa creatione editum Tertullianus insinuat cap. 6 et 7, et haec formula nihil aliud nisi externam Verbi manifestationem significat, quam in Tatiano explicavimus. Hanc tamen postremam et externam nativitatem Verbi, quae initio temporis contigit, primam et unicam a Tertulliano adsertam Petavio opinatur, id quod hisce ejus verbis confici existimat ex cap. 6: *Nam ut primum Deus voluit ea,*

que cum Sophia ratione et sermone displicerat, in se, in substantias et species suas edere, ipsum primum protulit sermonem habentem in se indivisas rationes Sophias, et per ipsum fierent universa, per quem erant copiosa atque disposita, imo et facta iam, quantum in Dei sensu. Hoc enim eis decrat, ut coram quoque in suis speciebus atque substantias cognoscerent, et tenerentur. Tunc igitur etiam ipse sermo speciem et ornamtum suum sumit, sonum et vocem, cum dicit Deus, Fiat Lux. Sed hinc commovere potuisse hominem eruditum miramur vehementer: nam primum cap. 5 jam ante discrete Tertullianus confessus fuerat, Deum ante mundum creandum iam ante ab aeterno non fuisse solum, hac ratione addita: *Hebebat enim secum, quam habebat in semetipso, rationem suam sermo, quibus aperte rationem, id est Verbum, a Deo Patre distinctam ab aeterno fuisse palam insinuat, secus scilicet fasset Deus ab aeterno, quod ille hac ratione negandum putavit. Hinc caput istud concludens: Possum itaque, inquit, [xcv] non tenere praesentasse, et tunc Deum ante universitatis constitutionem solum non fuisse, habentem in semetipso praeinde rationem, et in ratione sermonem, quem secundum a se facit, id est secundam personam, agitando intra se, ubi secundae personae a Patre distinctae et ante mundi constitutionem gentis discretissime meminit. Praeterea haud scimus, an Petavius ea scribens, adverteret haec Tertulliani verba, quae post objectum a se testimonium immediate loquitur, quaeque ab eodem Petavio recitata invenimus eodem num. 2 cap. 5: *Haec est nativitas perfecta sermonis sive a unitate, commentatur Petavius, sermonem ipsum in specie ornatumque suo protulit, cum dicit, Fiat Lux) dum ex Deo procedit conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine Sophiae: Dominus condidit me in initium saeculorum suarum: dehinc generatus ad effectum: Cum pararet caelum, aderam illi simul. Exinde cum parem suum faciens, de quo procedendo Filius factus est; primoque ut, ut ante omnia gentus; et inopinitus, ut se us ex Deo gentus, proprie de vultu cordis ipsius. Notavitne apertam distinctionem, conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine Sophiae, dehinc generatus ad effectum? Haec protecto duplicem Filii Dei nativitatem Tertullianus palam discernit: alteram, qua Pater in ipso de creandis rebus cogitatu, uti appellat, sermonem seu Verbum Sophiae nomine edidit (processit conditus, inquit), et haec nativitas est proprie dicta Verbi, quam primam appellat, cum ab aeterno omnia creanda a Patre in Verbo dicta sunt: alteram vero, qua Deus in ipsa mundi creatione verbum ad effectum protulit; quae etsi generatio sit Verbi minus proprie dicta, tamen nativitas perfecta ideo appellatur, quod illa prior, licet propria nativitas, intra Deum latuit, haec autem extra Deum prodians, priorem illam latentem eduxit quodam modo, cum Verbum ipsum creatoris manifestum fecit; et hac ratione Dei Filius in creatione mundi speciem et ornamtum, seu sonum et vocem quendam accepit, sicutque perfecta fuit ejus nativitas, non quoad Deum, in quo semper**

fuit perfectissima, sed quoad nos, quibus illa primum agnosci coepit. Hinc eandem duplicis nativitatis distinctionem idem Tertullianus non obscure subindicat lib. ii adversus Marcionem cap. 27 de hoc sermone inquit, quem ex semetipso proferendo Filium fecit, et eandem dispositioni suae voluntatique praefecit. Cum autem ex semetipso proferendo Filium fecit, utique prolationem, seu nativitatem Filii, aeternam significat; secus duos Deos adstruxisset, unum aeternum, non aeternum alterum, atque ita in eum, quem in Marcione coarguit, errorem incidisset. Hanc quidem nativitatem spectans Apologeticis capite 21: *Hunc, similiter inquit, ex Deo prolatum didicimus, et prolatione generatum, et ideo Filium Dei, et Deum dictum ex unitate substantiae*; quae postrema verba praesertim ostendunt, agi de prolatione illa et nativitate interna Filii, qua unam cum Patre substantiam adeptus est, non de externa, cui haec substantia paterna unitas non convenit. Aliis porro verbis et exinde dispositioni suae voluntatique praefecit, indicari nihil dubitamus nativitatem externam, de qua nunc nuper dictum est, eamque Tertullianus ipso adverbio exinde a priori satis distinguit. Ceterum aliis in locis a Petavio memoratis num. 4, quaeque fusius explicatur a P. Le Nourry, tom. ii Apparat. ad Bibliothecam Vet. PP., diss. 4 in Tertullianum, cap. 8, adeo explore Filium a Patre distinctum, *tonusque* nihilo secius cum Patre substantiam affirmat, ut in tuto omnino esse debeat nostra explicatio, quam obscurioribus testimonius hactenus consideratis dedimus, et ex his apertis locis saltem Petavius moveri debuit, ne obscuriora quaedam testimonia in alienum et contrarium plane sensum interpretanda putaret.

Tandem Lactantius a Petavio postrenam accusatus cap. 5 num. 6, cum lib. ii hostilit. cap. 8, similem sui spiritum a Deo Patre productum tradit, *antequam ordiretur hoc opus mundi, ut ab eo bono tamquam rivus oriretur, semperque proflueret*; loquitur aperte de ea Verbi generatione, qua Pater ab aeterno dixit in Verbo, quaecumque per idem Verbum subinde, divinae bonitatis participatione, facta sunt. Equidem cum Verbum consiliatorem a Patre adhibitum ibidem testatur; hoc sane Verbum aeternum fuisse significat, cum Dei consilium ac decretum aeternum fuerit. Imo si consiliatorem illum habuit ab aeterno, antequam quidquam de creando orbe decerneret; supponit illud Verbum verum Filium existisse in Patre, antequam is quidquam creandum in eodem Verbo decerneret, ac proinde generationem [xcvi] illam Verbi supponit, qua Pater se ipsum in Verbo dixit, antequam res creandas in ipso diceret. Quod si hoc Verbum Patri similem spiritum vocat, nemo offendatur; cum similem spiritum appellat eo sensu, quo id Verbum *imago Dei, et figura substantiae ejus* in Scripturis vocatur, quod cum unitate substantiae ab ipso Lactantio aliis testimoniis adserte nihil pugnat. Adde praeterea aliquid lib. iv cap. 8 et 9, de prolatione quodam sermone seu vocali spiritu, uti vocat, quem pro externo sono Petavius accepit. At cum vocalem

hunc spiritum, non utero, sed mente conceptum, et conceptum quidem a Patre inexcogitabili quadam majestatis suae virtute ac potentia Lactantius palam affirmet; procul dubio generationem ejusdem Verbi non externam, sed intimam, ac Verbi aeterni propriam aperte significat, quam quidem *nativitatem spiritalem* appellat cap. 13, et *nativitati carnali* opponit, quamque *inexcogitabilem* plane esse ipso capitis 8 initio monuit: unde et lib. II cap. 8 eum *ineffabiliter* a Patre aeternum genitum prodit. Porro ex cap. 23 lib. IV manifestum fit *Deum de Deo* habitum a Lactantio hunc, quem *prolatione vocis ac spiritus generant* potuisse censuit; et vocem ac spiritum illum ab eo vocatum liquet locutione prophetarum, qui *sermonis ac spiritus* nominibus Dei Filium indicarunt. Itaque nihil vetat, quin *vocalis* quoque *spiritus* nomine, quo Petavio vocem sonantem accepit, Dei Filium Deum de Deo vere intelligamus in scriptis Lactantii, ac praesertim lib. IV cap. 8 et 9, ubi sane huic *vocali spiritui*, quem *Pater non utero, sed mente conceperat*, Dei Patris *effigiem*, seu *imaginem* tribuit cum Paulo, et substantialem quidem imaginem, quippe quae, inquit, *proprio sensu ac sapientia vigeat*, quod in vocem sonantem a Petavio intellectam non cadit. Comparatio porro illa duplicis humani spiritus, quorum alterum homines e naribus tacitum emittunt, alterum ex ore cum strepitu edunt, cum loquuntur, valet quidem ad explicandum discrimen a Lactantio intentum inter spiritus angelicos, qui tamquam spiritus e naribus ductus, non ad docendum, sed ad ministrandum tacite conditi sunt, et spiritum Verbi, qui, tamquam spiritus ex ore prodiens, docere homines debebat: at in reliquis nihil valet; neque enim comparationem perfectam et adaequatam instituere ibidem Lactantius voluit; unde irrideri hanc ob comparationem a Petavio non debuit: neque *sonum vocalem*, quem ea in comparatione adhibet, transfert ad Verbum, quatenus e Patris mente ab aeterno genitum fuit, sed *ea ratione*, inquit, *quia voce ejus ad populum fuerat usus, id est, quod ille magister futurus esset doctrinae Dei et caelestis arcani ad homines perferendi*, quod spectat ad illam doctrinam, quam divinum Verbum humana subinde natura indutum expressis vocibus tradidit. Sed de Antenicænis Patribus haecenus, quos cum eidem omnes formulae insistentes audisti, quam Zeno usurpavit, duo haec statuta intelliges, hunc non nova, sed veteri usum formula, quam scilicet a tot Patribus traditam acceperat, in eorumque libris didicerat; illos autem non eam in sententiam adhibuisse hanc formulam, qua Arianis praecinerent, ut existimavit Petavio, sed in eam, qua Zeno Arianorum impugnator acerrimus, ipsos legens adeo recte intelligendos putavit, ut eadem formula sibi quoque utendum nihil ambigeret.

§ VIII. — *Marius Victorinus a Petavii censura vindicatus.*

De Mario Victorino, qui in eadem esse causa Petavio visus est, quid attinet dicere, cum ille adeo ex

A proposito totis quatuor adversus Arium libris catholicum dogma disertis verbis sententiisque defendat, ut si cui aliquam ob formulam a Petavio notatam videatur sensisse, divinum Verbum tum foras generatione produxisse, quando mundum procreavit Deus, ut idem Auctor ex allatis abs se textibus colligit; is aut Victorini Libros non legent, aut si legit, sparsis a Petavio praedictis fortasse impeditus, non intellexerit sane ejus sententiam, quae clarissimis alibi testimoniis explicata satis videtur. Cum enim generationem Verbi aeternam pluribus locis disertissime fateatur, jam sicubi ejusdem Verbi generationem [XCVII] *manifestationem* appellat, seu *declarationem intus potentiae*, ita ut *Pater sit, qui intus, Filius, qui foris*, (quae fere sunt notata a Petavio formulae): vel de eadem generatione aeterna hae formulæ intelligantur necesse est, vel ita sunt de externa generatione accipiendae, ut generatio hae exterior in tempore, quae manifestatio est, generationi illi intimae et aeternae nihil praedicti creet. Utroque sane modo scriptor ille eas formulas accepit. Primo modo generationem internam et aeternam Verbi *manifestationem* vocat, quatenus Deus volens semetipsum videre et cognoscere, imaginem sui in qua se videret, genuit, et hanc imaginem, quae utique Verbum est, *manifestationem* vocat, eamque *foris a Patre*, id est a Patre distinctam habuit, uti a Patre distinctus persona Filius est, licet semper in Patre fuerit. Hoc expresse docet lib. I, pag. 269, lit. h, tom. IV Biblioth. PP., Deo, quem *vitam perfectam* definit, *volente*, inquit, *videre semet ipsum, hoc est*, potentiam suam, Patrem scilicet (Patrem enim *potentiam* appellavit) *facta est ipsa manifestatio sui* (ubi *manifestationem* aperte vocat *imaginem Patris*, in qua Patris substantia manifesta fit ipsi Patri) *quae generatio est et dicitur, et juxta hoc foris existens: omnis enim cognoscentia, secundum quod cognoscentia est, foris est ab illo, qui cupit cognoscere: foris autem dico sicut in inspectione, secundum quod est videre semet ipsum.* Intimam ergo aeternamque hanc *manifestationem* et *generationem* agnoscit, sicut intima et aeterna fuit Patris cognitio, qua se ipsum in Filio cognovit: quod luculenter probat multis in locis tum praesertim lib. II, pag. 273, f. Id ipsum fusius statuit lib. III, pag. 275, f et g, ex quo ex pauca transcribimus: *Intelligentia quod intelligit foris est, et id quod intelligit intus.* Hinc Patrem, qui intelligit, posuit *intus*, Filium autem, quem intelligit, seu in quo se ipsum intelligit, *foris*. Hac ratione motum quemdam in Patre agnoscit *interiorem et in se conversum*, ex quo Filius generatur; quem in rem praesentem explicat sic: *Semper motus ex substantia, et in substantia, vel potius ipsa substantia; qui cum foras spectat, hoc est autem foras spectare, motum vel motionem esse; quod ipsum hoc illud est se videre, se intelligere, ac nosse velle: cum autem se videt, geminus existit, et intelligitur videns, et quod videtur, ipse qui videt, ipsum quod videtur: quia se videt, hoc est foras spectans, foris genitus, vel existens, ut quid sit intelligat. Ergo si foris est, et si genitus, Filius: quem tamen eadem cum Pa-*

tre substantia præditum demonstrat. Hunc tandem A motum, quo Pater Filium genuit, *ope ationem* et *actionem* vocat, et addit *Hic partus, hic natalis*. Alia ejusdem generis plura adferre possemus præsertim ex libro IV, pag. 287 et 288; sed hæc satis visa sunt, ut quisque intelligat, *manifestationem operationemque*, qua *totus Pater*, et *Filius factus esse* traditur, ad generationem æternam intantumque Deo ex Victorini sententia referendam. Aliero autem modo cum *manifestationem* et *actionem* idem Victorinus refert ad rerum creationem, animalverendum est, eam ita referri, ut *Filius Dei ab æterno fuerit* *origo omnium que sunt* ex lib. I, pag. 260, b, f, cum scilicet Pater omnia futura decrevit in Verbo; *non enim*, inquit pag. 252, h, *origo locutio quædam est, sed potentia ad credendum aliquid confabulans* *is, quibus futurum est* B esse. Vide p. 270, d. Hinc autem Filium relate ad creaturas *origo* et *voluntatem Patris* idem vocat, quem ab æterno et unitus cum Patre substantie fuisse abserit pag. 265, a. Tandem *voluntatem* hanc Dei stato tempore *progressam* tradit in *actuosam potentiam*, ibidem, cum scilicet *in effectationem eorum, que sunt*, progressa est p. 260, e. Qua in re cum manifestatum nobis sit Verbum, hæc manifestatio, seu *apparentia*, uti vocat, exterior Victorino natalis et generatio quædam habetur: inquit enim lib. IV, pag. 284, d. *Apparentia vero ab occultis ortus est, et ab occultis ortus, et natalis est, et ejus natalis, qui et antequam sic oriretur, existerit*, ubi expresse generationem metaphoricam Verbo tribuit in ipsa rerum creatione; *et antequam sic oriretur*, affirmat, ipsum C ab æterno existisse ex illa generatione æterna et intama, de qua in superioribus satis dictum est. Negari quidem nequit hæc subtilius et obscurius scripta a Victorino, atque ex dialecticis, in qua plurimum delectabatur, regulis derivata, id quod in eo reprehendit S. Hieronymus sed aliud est obscuritatem dialecticamque in ejus libris adversus Arianos perstringere, aliud obscuras quasdam ipsius formulas deflectere in sententiam, quam disertissimis verbis ille totis quatuor libris impugnat, quod fecit Petavius, ut ne de interpretatione cogitaverit quidem. Vides veterum, [xcviii] lector optime, qua cautione versandum sit in antiquorum voluminibus, ne qua fallamur ipsorum locutione, quam ex nostra vulgarive sententia explicandam putamus, cum illi non nunquam illam vel veri vel scholæ abeius propriam et locutioni subjecerant; id quod tum præsertim suspicari potest, cum ex obvia explicatione indignum aliquod eratur, quod in errorem et dedecus sapientissimorum, vel etiam sanctissimorum hominum cedat. Hoc principio nos S. Zenonem, quem in pernicioso nimium erroris suspicionem devocatum a Petavio legimus, accuratiori examine pervolventes, genuinam ejus sententiam satis eduxisse et explicasse nobis videbitur, quæ ad Antenicæ etiamque Patrum Victorinique vindictas comparandas non nihil contulit.

CAPUT II

QUO CONSILIO S. ZENO DE ÆTERNA FILII DEI GENERATIONE
HAUD SCRIBENDUM DUXERIT, QUOSQUE FIDEI TRACTATUS
ET QUAS FORMULAS REPREHENDERET.

Difficultatem non modicam quibusdam injecit non nullæ sententiæ in tract. I *de Fide*, quibus primo adspetu videtur S. Zeno et fidei dilascabam negare, et reprehendere nec non impugnare illos, qui in tractatibus fidem exponunt, atque argumentis confirmant. Sed si quis S. Zenonis mentem, ac tractatus ejus scribendi occasionem probe calleat, quæcumque in hanc rem duriora occurrunt, facile intelliget. In concilio Sardicensi ad coopescentiam Arianorum audaciam, qui Nicæne fidei formula non contenti, novas subinde explicationes, additiones, correctoresque commentabantur, illud cautum fuit, quod refert S. Athanasius in tomo ad Antiochenos, qui tamquam concilii Alexandrinæ synodica habetur: *Quamvis*, inquit num. 5, pag. 772, *non nulli postularent, ut quædam de fide scriberentur, quasi aliquid Nicæne synodo deesset, atque ut obtinere conati temere fuerint; synodus tamen Sardica convocata rem indigne tulit, sancivitque, ut nullum ultra de fide ederetur rescriptum, sed sufficeret fides a Patribus Nicææ promulgata, quippe que in nullo deficeret, sed plena pietatis esset; statuitque, ne altera ederetur fidei professio, ne que Nicæne scripta fuerat, imperfecta reputaretur, neque occasio us daretur, qui sæpe numero de fide scribere ac definire volunt*. At hæc cautio ab Arianiis contempta, in eo quotidie laborabatur, ut quo quisque suas partes (in quas ipsi inter se quoque erant divisi) augeret, simplicioresque deciperet; varias ederet *fides*, seu *tractatus fidei*, in quibus suam quisque sententiam et errorem multis ratiocinationibus et argumentis statueret.

Harum formularum et horum tractatum multiplici ac pugnam præclare depingit coævus auctor S. Hilarius lib. II ad Constantium num. 4, pag. 545, ubi postquam affirmavit Arianos, dum fidem requisiti, *sua scribunt, et dum quæ Dei sunt, prædicant, orbem æternum erroris et redeuntis in se semper certaminus circumtulisse*. *Sub cujus necessitatis tamquam improbabili occasione, scribendæ atque innovandæ fidei exinde usus molevit*. *Qui postquam nova potius cepit condere, quam accepta retinere; nec veterata defendit, nec innovata firmavit; et facta est fides temporum, potius quam Evangeliorum, dum et secundum annos describitur, et secundum confessionem baptismi non tenetur*. *Periculosum nobis admodum atque etiam miserabile est, tot nunc fides existere, quot voluntates; et tot nobis doctrinas esse, quot mores; et tot causas blasphemiarum pullulare, quot vitia sunt: tum aut ita fides scribuntur, ut volumus, aut ita, ut nolimus, intelliguntur*. [xcix] *Et cum, secundum unum Deum et unum Dominum et unum baptisma, etiam fides una sit, excedimus ab ea fide, que sola est: et dum plures fiunt, ad id ceperunt esse, ne una sit; et cum. 5, ubi contradictionum exempla subjequit* *Consilium enim nobis, inquit,*

amicem sumus, post modum contentus quodcum, nihil aliud quam fidem scribi. Dum in verbis pugna est, dum de novitatibus quaestio est, dum de ambiguis occatio est, dum de auctoribus querela est, dum de studio certamen est, dum in consensu difficultas est, dum alter alteri anathema esse caput: prope jam nemo Christi est. Incerto enim doctrinam vento vagamur: et aut dum docemus, perturbamus; aut dum docemur, erramus. Jam vero proximi anni fides, quid jam de immutatione in se habet? Primum, quae homousion decernit tacere; sequenti rursus, quae homousion decernit, et praedicat: tertium deinceps, quae usiam simpliciter a Patribus praesumptam, per indulgentiam excusat: postremum quartum, quae non excusat, sed condemnat. Et post pauca. Annus atque menstruas (adeo frequenter mutabantur, et novae subinde edebantur) de Deo fides decernimus, decretis poenitemus, poenitentes defendimus, defensores anathematizamus; aut in nostris aliena, aut in alienis nostra damnamus; et mordentes invicem, jam assumpti sumus ab invicem. Erant quippe plures fidei formulae, tum variis Arianorum et Semiarianorum in synodis editas, tum quae a quibusdam episcopis in suae sectae defensionem promulgabantur. Haec itaque sunt illi multi tractatus, multae fides, et quidem novellae, et litis labore et favore nutritae, quas S. Zeno commemorat tractat. 1 lib. 1, num. 3.

In his autem quanta subtilitate ingenii, quantaque argumentationum vi uterentur haeretici magno cum legentium periculo, patet ex Athanasii epistola ad Episcopos Aegypti et Libyae pag. 278, num. 8, ubi catholicos ab ejusmodi scriptorum lectione deterrere conatur his verbis: *Nam etiamsi voces ex Scripturis mutuentur, scribentes nihilominus repellite, licet orthodoxae fidei verba protulerint, nec sic loquentes velitis attendere. Nec etiam recta mente loquuntur, sed his verbis velut ovium pelle induti, intus eadem ac Arius sentiunt.... Itaque si quae scriberent, ea scriberent orthodoxi, ut magnus Hosius, etc. (alios catholicos recenset)..... Si illi (Ariani) his (catholicis) essent similes, nullus profecto in illorum scriptis esset suspitionis locus: simplex enim ac candidum est virorum Apostolicorum ingenium. Et numero 9: Quia vero scripta auctores eos habent, qui pro propugnanda haeresis causa mercede sunt conducti..... evigilandum et cavendum est, fratres..... ne qua fraus ex verborum elegantia astutiaeque oriatur.* Hanc Arianorum in rebus fidei perperam philosophantium calliditatem alii quoque Patres testantur. Vide plura Gregorii Nyssæni, Nazianzeni, Basili, Epiphani, Faustini, Cyrilli, et Ambrosii testimonia a Petavio collecta in Prolegomenis cap. 3, a num. 3. Hanc vero sophisticam calliditatem et humanam argumentorum ratiocinationem, quae Arianos in tot errores sententiasque distraxerat, utpote periculi plenam catholici Patres maxime fugiendam putarunt: et hinc jam patet, quid in causa fuerit, cur S. Zeno fidei tractatus fieri prohiberet. Frater ille, quem tractatu 1 alloquitur, is erat, qui ipsum fontem divinitatis philosophicis argumentis exhaurire conabatur, num. 5; qui sub sono legis

ae fidei seculari amore jactantia accensus, nascentis Dei de Deo Spiritusque sancti incommensabilem incomprehensibilemque divinitatis perpetuitatem, jure ipso, quo ea se est, argumentis cogere, examinare, metari, ac discernere posse praesumebat. Hinc ergo, licet fortassis non mala mente hanc disputationem aggredi vellet, ut ab haec curioso studio avocaret, periculum ejusmodi disputationum ante oculos posuit: et hac occasione tractatus fidei, qui studio ratiocinationibus ab Ariano in dies edebantur, in insidiam vocat; quippe qui fidem, quam explicandam et argumentis confirmandam sibi sumserant, discidisse et destruxisse convincebantur. In hanc rem credulitatem, seu fidem simplicem praesubili doctrina commendat, quod ea una universum necessaria sit, haec autem praesumptionis et periculi plena; unde ait numer. 1: *Manifestissimum puto, nimis astuto esse simplicem meliorem: quia simplex omnibus Dei verbis simpliciter credit; astutus autem nimia sapientia infatuatus, inquisitionibus vanis semet ipsum confundit.* Non itaque simplicem didascaliam fidei S. Zeno hoc loco reprehendit, quam non negat necessariam, ut quis sciat, quid quid credere debet; sed argutas fidei disputationes, quas vocat, seu nimium in fide [c] acumen, curiositatem, dialecticamque pluribus periculosam unice condemnat: *Disputatio enim, inquit n. 2, sicut excolit fidem; ita, si versuta sit, eradicat fidem, ut in Arianorum disputationibus atque tractatibus experientia docebat.* Itaque similia, ac alii Patres, S. Zeno tradidit sive hoc sermone 1 de Fide, quem hactenus commentati sumus, sive alibi, et pluribus quidem in locis, quae enumerare nimis esset longum: cum scilicet Arianorum petulans ingenium coercere, et nimiam arcanorum fidei investigandorum curiositatem reprimere studens, credendum quidem esse docuit, quidquid de Filii nativitate traditur; at argumentationibus vanis opinari velle, non colentis, sed dementis esse affirmavit. Vide tract. 8 lib. II, numero 1.

Quod si S. Zeno tract. fidei a catholicis etiam hominibus scribi adversatus vere fuit, fecit, quod ceteri Occidentales faciebant episcopi, qui proinde de Orientalibus non bene sentiebant, cum de fidei formulis seu tractatibus per eosdem editis auditum fuit. Hinc S. Hilarius ut catholicos Orientales Occidentalibus ea de re indignatis conciliaret, eorum mentem consiliumque ex necessitate purgare studuit in lib. de Synodis ad episcopos Galliae num. 63: *Nihil autem mirum videri vobis debet, Fratres charissimi, quod tam frequenter exponi fides caeptae sunt: necessitatem hanc furor haereticus imponit. Et mox: Atque utinam penitus nescirent! cum procliviore enim venia ignorarent, quam obtrecent. Sed horum Episcoporum dolor se intra silentium non continens, unitatem fidei hujus quaerit, quae jam pridem per alios amisit.* Interim tamen ipsos Gallicanos episcopos commendat, tamquam beatos in Domino et gloriosos, qui, ait, perfectam atque Apostolicam fidem conscientiae professione retinentes, conscriptas fides huc usque nesciis: quibus

Zenonis mens Occidentalibus communis, et ipsi etiam Hilario pro Orientalibus disserenti commendata cognoscitur.

Verum displicebit fortasse, quod sub finem tr. de Fide inculcatur, ubi non modo universam divinarum mysteriorum investigationem disputationemque, sed ipsam pariter illorum adversus hæreticos defensionem improbare videtur. *Disputare deoita. Negat quodam modo Deum, quisquis adorat* (id est vindicat et defendit) *Deum: defensio enim non nisi imbecilli præstatur.* Verum hæc non a tam defensionem reprehendit, quam quæ philosophicis argumentis in Ariano-rum rationem hæc frater aggressi volebat: eam vero, quæ ratiocinationibus ommissis totum ingentium ad vindicandam fidem, et auctoritatem sacram exhibendam transferrebat, nequaquam reprobat, tam num. 5, ait: *Si peritiam legis extendere cupis, lecturam nubia disserenda. Doce eam sibi non esse contrarium. Doce omnia, quæ dicunt, esse credenda.* Un auctoritati sacræ in tractatibus, quos probat, voluit insisti; et solum repudiavit ratiocinationem philosophicam Ariani usitatam, ac errorum fontem, quæ, ut eadem in causa notavit Ambrosius lib. 1 de Fide cap. 5, num. 42, non adstruendi vim habet, sed studium destruendi. Quod si ad Ariano-rum tela retundenda ratiocinatione aliqua sublevari uti opus esset; hæc quoque S. Zenonem utinam adserentem ex periculi metu inveniremus; quem sane metum ipsi Hilario incussum videmus, cum ea necessitate ductus, inter Occidentales primus libros de Trinitate concinnare coactus est. *Compellimur, inquit no. 11 de Trin., num. 2, hæreticorum blasphemantium vitis, inlicita agere, ardua scandere, inlubatam eloqui, in concessa præsumere. Et cum solum fide expleri, quæ præcepta sunt, oporteret, adorare viderent et venerari cum eo Filium, sancto Spiritu abundare; cogimur sermonis nostri humilitatem ad ea, quæ inenarrabilia sunt, extendere, et in vitium vitio coarctamur alieno; ut quæ contineri religione mentium oportuissent, nunc in periculum humani eloqui proferantur.* Et num. 5: *Horum igitur infidelitas in anceps nos ac periculum protrahit, ut necesse sit de tantis ac tam reconditis rebus aliquid ultra præscriptum caeleste proferre.... Im-mensum est autem, quod cogitur, incomprehensibile est, quod audeatur, ut ultra præscriptum Dei sermo de Deo sit. Posuit notata nomina Patrem, Filium, Spiritum sanctum. Extra significationem sermonis est, extra sensus intentionem, extra intelligentiæ conceptionem quicquid ultra quæritur: non enuntiat, non attingitur, non tenetur. Verborum significationem vel ipsius natura consumit, sensus contemplationem imperspicabile lumen obducit, intelligentiæ conspicitatem, quicquid sine nullo continetur, excedit. Sed nos necessitatis huius ab eo, qui hæc omnia est, [1] ventem deprecantes, amictimus, quatenus, loquamur.* Si hæc scripturae se Hilarius non indigentem agere, in vitium castrare, in anceps et periculum protrahi contiteretur; et ecclesiastica licet necessitate premeretur, cum nihilominus non sine ventu deprecanda, nec sine tam

A longa excusatione arripendam duxit, quis jam hinc non pervideat, quo jure S. Zeno fratrem non ea utique necessitate, qua Hilarius premebatur, sed sola, ut apparet, curiositate ad disputandum adductum, ab hac scriptura deterrere et avertere conatus est; non quod vere indicium putaret de mysteriis divinis sana sententia disserere, sed quod quotidiano Ariano-rum experimento edoctus, ex huiusmodi disputationibus hæresicos incurrenda periculum minueret, quod nemo prudens ne dum non reprehenderit, sed commendatione potius dignum putavit, vel ea ratione, quam idem S. Zeno suggerit num. 5, *sit quippe talis impeditum videri, quam esse sacrilegium.* Quod quidem consilium etiam post Zenonem harum quoque in partium Episcopis præstasse cognoscimus cum ex multis, tum præsertim ex S. Gaudenio, qui paulo post Zenonis obitum Brixianam rexit Ecclesiam: is enim, serm. 14, pag. 109, hæc scripta reliquit: *Credere itaque nos oportet non aliter esse Deum, quam se ipse proprio sermone revelavit esse credendam. Facta quoque ejus non debemus rebeli spiritu discutere, sed fidei studio admirari; quoniam rectus est sermo Domini; et omnia opera ejus in fide.... Desinamus ergo fide neglecta contumeliosis questionibus divinum pulsare mysterium.* S. Petrus Chrysologus, Ravennas archiepiscopus, serm. 62 de Symbolo, *Adorare homo, inquit, quæ reverentia tibi fides insinuetur et traditur; aut Patrem, ut sentias, intelligas, credas; non discas Filium: et quia est confitearis; non unde et quando et quomodo sit, temerarius inquiras.* Plura ejusdem generis occurrunt, quæ referre nec valet, nec opus est, cum satis ex dictis Zenoniana sententia explicata et vindicata videatur.

CAPUT III.

VARIE ZENONIS DE INCARNATIONE CHRISTI FORMULÆ VINDICANTUR.

Quæ de æterna divini Verbi generatione duriores visæ sunt Zenonis formulæ, capite primo explicatæ nobis sunt: nunc quæ ad temporalem ejusdem generationem pertinent, explanandæ supersunt. Tres autem hæc fere sunt. Prima cum Dei Filium induisse, suscepisse, gestasse, vel adsumpsisse hominem pluries dixit; quæ locutio idcirco reprehenditur, quod hominis nomine non tam natura, quam persona humana comprehendi solet, quam postremam a divino Verbo adsumptam nemo, nisi Nestorianus affirmat. Huic videtur accedere alia formulæ ex tractatu 16 lib. 1, num. 14, ubi *personæ humanæ* mentio fit: *Dominus est persona hominis, quem adsumpsit.* Altera ex tract. 6 lib. 11, n. 4, cum Dei Filium *hominem natum* vocat, ac si divina et humana natura in unum mistum coaluerint, quæ Eutychemis hæresis fuit. Cui locutioni accedit illa tract. 8 ejusdem lib. 11, n. 2: *Mistus itaque humanae carni se pingit in anem.* Tertia ex tractatu 2 lib. 1, num. 9, cum Deum *in hominem demicatum* Auctor tradit, et tract. 12, *in hominem inclusum*, seu *in tegumento carnis inclusum*, ut tract. 9 ejusdem libri loquitur num. 1. Sed dea priores for-

mula, si rigide accipiendæ sunt, contradictorie inveniuntur, et contrariis plane hæresibus Nestorianæ et Eutychianæ favent. Hoc autem ipsum satis innuit, alio plane sensu, quam quem verba rigide accepta referunt, pronuntiata fuisse. Id porro antiquitatem nostri Scriptoris maxime statuit, cum nondum natis sæculo V Nestorii et Eutychetis hæresibus, quibus ille formulæ videntur favere, sancti Patres tutius loquerentur (quod sæpe, alia licet occasione, August. advertit) ut de hæretico sensu, qui eisdem postea subjectus fuit, ne cogitarent [cui] quidem: unde modo hæc, modo illa etsi contraria formula liberius, in catholicum tamen eundemque sensum utebantur.

Prima locutio *hominem adsumpsit, suscepit*, etc., solum post Nestorium displicuit, cum antea a sanctis Patribus recto sensu adhiberetur, ut animadvertit Agobardus adversus Felicem, num. 8: *Videtur mihi etiam vestra charitas admonenda de hoc, quod Felix frequenter gaudet dicere hominem adsumptum vel formam servi. Quamquam enim et pie dici potuit, sicuti et frequentissime dictum a Sanctis Patribus invenitur: tamen considerandum est, quod in Nestorio hæc verba nostris displicuerunt: quod sane verissimum est, si Victorinum excipias, qui ante Nestorii ætatem, lib. II adversus Arium pag. 272, tom. IV Bibl. PP. novissimæ editionis Lugdun., non hominem, sed carnem a Verbo adsumptam dici voluit. Cæterum antiquos Patres, qui eadem formula catholice usi sunt, si recensere omnes vellemus, nimis esset longum. Satis sit indicare Tertullianum, Lactantium, Hilarium, Hieronymum, Augustinum, et, quod pluris est, ipsum quoque S. Leonem, qui acerrimus licet Nestorianæ hæresis impugnator, sermone tamen 94 de Transfig. cap. 2, *suscepti hominis*, et serm. 33 seu 4 de Epiphania *unitus homini* scripsit. *Hominis* autem nomine hi omnes Patres *naturam*, non *personam hominis* acceperunt. Hinc S. Augustinus de Prædest. Sanctorum num. 51, postquam *susceptum hominem* dixit, addit mox *susceptam naturam hominis*. Similiter Hilarius, qui in cap. 3 Matthæi, num. 2, *hominem, quem adsumpserat*, scripsit; in psal. LXV, numer. 12, *adsumptæ ex Virgine carnis naturam*; in ps. CXXIV, num. 4, *adsumptionem carnis nostræ*; et in cap. IV Matth., num. 14, *materiem adsumpti corporis* memorat. Zeno pariter tract. 8 lib. II, num. 2, in fine ait: *Carnem ideo dignatus est induere*. Cæterum *adsumpti*, vel *suscepti hominis* locutio eo minus in antiquis reprehendenda, quod in posterioribus Nestorio adhuc eo recto, quo diximus, sensu usurpata invenitur in ipsis quoque fidei formulis, uti est illa a Martene edita tom. I de Antiq. Eccles. Rit. pag. 163, in Hymno *Te Deum*, qui Ambrosio et Augustino vulgo tribuitur, et apud plures scriptores, uti patet, vel ex uno Facundi Hermianensis testimonio sic scribentis lib. IX prope finem: *Antiqui Doctores dixerunt, quoniam Deus Verbum sit principaliter et secundum essentiam unigenitus Filius Dei: homo vero adsumptus ex unitate ejus personæ accepit, ut unigenitus Filius semper esset, et diceretur: in quibus adeo**

A perspicue *adsumptum hominem* de sola natura humana intellexit, ut unicam personam in Christo existuisse discrete adserat. Quod vero Zeno a *ca. persona hominum*, vocem personæ non scholastico, sed vulgari sensu Latinis sacris Scriptoribus utilitate accepit pro eo, quod dicitur alia *scilicet uti homo*, seu *tamquam homo*, quod alius aliorum Patrum exemplis statutus adnot. 75 in tract. 16 lib. I.

Altera autem formulæ *mistionem* exprimens, Patribus ante Eutychen frequens est; adeoque in ea nihil hæreseos deprehenderunt, ut Augustinus ep. 157, al. 5, num. 41: Verbi incarnationem definire non dubitavit: *Mistum Dei et hominis*. *Miscendi* autem verbum hoc loco divinæ humaneque naturæ non confusionem, sed unionem, seu conjunctionem significat in persona Verbi; unde Augustinus propositæ ibidem questionis, *quomodo Deus homini perunitus sit* (hæc enim voce utitur) postquam prius respondit per aliam questionem, *quomodo misceatur anima corpori*, eidem comparationi insistens reponit secundo sic: *Sicut in unitate personæ anima unitur corpori, ut homo sit; ita in unitate personæ Deus unitur homini, ut Christus sit: ubi uniendo verbum pro eo, quod in questione propositum fuerat, miscendi, supposuit tamquam unum et idem: et deinceps monet, hoc audito nomine recedendum a consuetudine corporum, quæ solent duo liquores ita commisceri, ut neuter servet integritatem suam, etc.* Leporius in libello *Emendationis* conjunctionem hanc miscendi verbo significatam intelligens, *Novit enim, inquit, sine corruptione misceri, et tamen in veritate misceri*. Eodem verbo in eandem sententiam usi fuere Irenæus, Tertullianus, Cyprianus, Firmicus, Hilarius, et, ut mittamus cæteros, S. Leo Eutychetis damnator, serm. 22, de Nativ. 3, cap. 1: *Ut naturæ alteri altera misceretur*; et serm. 33, de Epiph. 4, cap. 4: *Naturæ carnis immistus*; nec non [cui] Vigilii lib. I contra Eutychen adhuc post hujus hæresis ortum, a qua hoc *mistionis* nomen alia significatione acceptum male audire cœperat. Perspicue autem Zeno *mistionem* pro conjunctione, quæ naturæ divinæ et humanæ integritatem non laderet, accepisse patet vel ex ipso tract. 8 lib. II, num. 2, ubi *mistum* quidem humanæ carni Dei Filium tradit, sed ita ut integra esset utraque natura: *Ibidemque salvo, inquit, quod erat, meditatur esse quod non erat: quibus similia habet tract. 9, num. 2, et tract. 7, in fine. Christum porro hominem mistum aperte dixit tract. 6 lib. II, num. 1, eo consilio, ut nec purum hominem, nec Deum purum (quod duæ volebant hæreses ibidem notatæ), sed ex naturæ utriusque conjunctione compositum quoddam, seu ut, quod Lactantius ait lib. IV, cap. 13, *et Deum fuisse et hominem ex utroque genere permistum doceret (ex utroque genere concretum dixerat Cyprianus lib. II Testim., cap. 10), in quo egregia catholicæ fidei professio continetur.**

Tertii generis formulæ, singulæ licet separatim duriusculæ sibi-que invicem aliquatenus adversantes videantur, cum tamen professioni nunc expositæ,

qua saluum in incarnatione deditur, quod erat, ex auctoris mente haud opponi dicende sunt; eo sane spectare nequeunt, ut mutata in humanam insinuet divinitatem naturam, quae est immutabilis, et ex ipso Zenone *suba*, id est integra, exstat, nec in *hominem* illam in *hominem*, quam *mundus* *mundique* *nos* *capit* *in partudo*, idem ipse testatur tract. 9 lib. II, num. 4. Eo igitur solum pertinent, ut Dei Filium vere hominem factum intelligamus, perinde ac si purus homo valeri possit; abdita quodam modo in *carnis* *inquamento* divina illa maiestate, quam, ut tr. 5 libri ejusdem insinuat, *non potest mundi istius mediocritas sustinere*. Hæc eodem sensu divinum Verbum *bruitatem* vocavit cum Apostolo Paulo cap. IX ad Rom. v. 28. *Tu cum brevitate participas ab infestis sua immensitate peregrinari fecisti*, tract. 2 lib. I, num. 9. Et tract. 8 lib. II, num. 2. *Dei Patris tempore constituto, dissimulata ratio in maiestate, ab alicuiusmodi preceptis, in predestinatione Virginitatis templo submisit castra militatio, quibus latenter infunditur in hominem quingularis, diuinoque solve, quod erat, modulator esse quod non erat* — quæ adeo sunt aperta, ut nihil amplius addere necesse sit.

CAPUT IV.

DE PRIORUM PARENTUM PECCATO QUI AUCTOR TRADIDERIT.

Sanctum Zenonem cum communis Patrum sententia, quæ literaliter Genesios interpretationi prorsus convincit, priorum parentum peccatum in esu fructus vetiti collocasse palam est ex tract. 6 lib. I, num. 5, ubi Adam *sarraf* *arboris pomum male dulcè debuisse affirmavit*; et similiter cum in tract. 15 ejusdem libri per letæ lignum, quod *sola mulier contigit*, mortem in Adam et in Evam derivasse docet, idem confirmat. At hæc eodem tract. 15, num. 5, peccasse Adam indicat per virile, quod circumciditur, membrum; *Adam enim, inquit, cum indictum pomum hoc membro decerpit, sic in genus humanum jus mortis induit; et Hebræorum populo circumcisionem idcirco præceptam subdit, ut locum mali calis culpa, id est originalis, cum denotat, etiam alia crimina quædam cognoscat*. Id ipsum pressius exponit tract. 2, num. 8, cum de cupidine loquens, *Hic, inquit, factibus suis hoc peccat incedit*; quibus verbis satis aperte innuit, priorum parentum culpam in venerea conjunctione voluptate satam fuisse: ac si lignum et pomum, quod ipsis a Deo vetitum est, fuerit ipsa conjunctio, quam illi contra vetitum præcipientes, peccarunt graviter, et omne genus humanum in peccatum induxerunt. Hoc autem quam et a literaliter Genesios, et a Patrum [civ] interpretatione sit alienum, nemo non videt: idque tanto magis absorum videri debet, quanto est certum, concupiscentiæ carnali in paradiso terrestri nullam fuisse locum, ut pluribus in libris adversus Pelagianos Augustinus luculenter demonstrat. Hæc cum nos animo solverimus, Zenoniane sententiæ originem indagaturi, comperimus simulè quidpiam legi apud Clementem in Alexandrinum

A lib. in Strom., pag. 366, ubi impugnans Cassianum quemdam Valentini discipulum et Docitarum principem, nonnullosque alios eidem heresi addictos, qui cum Tertiano nuptias damnabant, hæc scripta reliquit: *Certum est Demianum quoque venisse... ad eos, qui sensibus seu cogitationibus aberraverunt, ad nos, inquam, venit Servator: quæ quidem ex nostra in præceptis inobediencia corrupta sunt, dum nimis avide voluptatem persequeremur, cum forsitan protoplastus noster tempus prævenisset, et non in tempore matrimonio gratiam appetivisset, et aberisset: et paulo post, pag. 470: Erit, inquit, cum ex brutis animantibus insidiosi consilii rationem cepisset serpens, et persuasisset, dicat Adam a sensum esse cum Eva conjunctioni, nempe quod hæc natura alias usi non essent protoplasti, ut non nulli existimant; rursus maledictis incessatur creatis, ut quæ rationis expertium animantium natura homines fecerit imbecilliores, quos consecuti sunt, qui a Deo primi formati fuerunt. Sin autem natura quidem eos, sicut bruta, deduxit ad filiorum procreationem; moti autem sunt citius, quam oportuit, fraude inducti, cum adhuc essent juvenes; justum quidem est Dei iudicium in eos, qui non expectarunt voluntatem. Docet itaque Clemens ex non nullorum, quos sine propriis nominibus appellat, sententia, Adam et Evam in eo peccasse, quod nimis avide voluptatem appetentes, non voluntatem divinam, quæ conjunctio præcipitur, expectassent, sed citius quam oportuit matrimonia gratiam appetivissent. Non nulli, qui hanc sententiam ingererent, ipsi, quos relictis, forte fuerunt hæretici; quos tamen hæc in re non omnino rejicit, sed per particulam forsitan eandem sententiam posse defendi non abnuvit, et solum nihil exinde colligi posse contendit, unde illi nuptias malas esse convincant. Unde porro sive illi, sive Clemens hanc sententiam collegerit, ignotum plane est; at ex libro aliquo apocrypho, vel potius ex Hebræorum quorundam interpretatione dimanasse videtur, quos quidem indicatos putamus a Moyse Barcephala Syro episcopo, cum parte prima Commentar. de situ Paradisi cap. 19, pag. 464 tomi XVII Biblioth. PP. editionis Lugdunensis, hæc scribat: *Sunt quidam, qui existimant non fuisse arborum id, de quo gustavit Adam, sed venereum amplexum, quo cum uxore ille corpus miscuit... neque aliud voluisse illud præceptum, ne edatis de illa arbore, quam non cocatis, sed sancte et absque omni venere vitatis, et quo die de illa edatis, morte moriemini, id esse, quod de corpora misceritis*. Huic sane interpretationi non nullis posterioris quoque ætatis Rabbios subscripsisse satis colligimus ex Dialogo 5 de Amore, circa medium, quem Leo Hebræus Mutinensis sæculo XVI, italicè edidit. Ut autem ex Hebræorum libris, aut certe ex Hebræorum id temporis sensibus hanc interpretationem ab Auctore nostro deductam probabilis iudicemus, illud suadet, quod illi tract. 15 lib. I, de Circumcisione adversus Hebræos disserat, et ex præcepta, ut videtur, ipsorum sententia circumcissionem explodere nitatur. Equidem si non alienam, sed suam hæc protulisset sententiam, quæ tract. 6*

lib. 1, num. 5, vulgare, ut natio monimus, subscripisset explanationi, qua Adam sacra arborea pomum male dulce delibasse traditur? qui eodem tract. 13 lib. 1, num. 10, letale lignum a sola muliere tactum prodidisset, si in vetula, uti putabatur, matrimonii conjunctione utriusque lignum et pomum attigissent? Itaque propterea hac interpretatione S. Zenonem usum esse nobis credibile est, ut Hebræos propria eorum hypothesis convinceret. Cum vero hanc eandem sententiam inuatur tract. 2 lib. 1, ubi tamen adversus Hebræos nihil est; hanc sententiam non tantum Hebræorum, sed aliquorum etiam Christianorum propriam licet agnoscere, ita ut S. Zeno hanc prætermittendam non duxerit, ubi de perniciosis veneri amoris effectibus sermonem instituerat, Lect ipse aliam veramque sententiam sequeretur.

[cv] CAPUT V.

QUAM RECTE DE DIVINA GRATIA S. ZENO SENSERIT.

Hoc præcipuum caput est, in quo cum S. Zeno alicubi duriuscule locutus videretur iis, qui Veronensem editionem curarunt, eam sibi licentiam sumpsere, ut non nullis verbis in textum insertis, quibus catholicus sensus perspicuus referretur, aliquot loca emollirent, seu explicarent, quemadmodum per eadem tempora evenit Romanis S. Ambrosii editoribus, quos illi in exemplum sibi proposuisse in præfatione fatentur. Duriora in primis visa sunt illa tract. 4 lib. 1, num. 1, ubi fidei naturam talem et tantam esse testatur, ut unicuique homini non ab alio commodetur, sed ejus ex voluntate nascatur; quibus cum voluntati totum videretur tribuere, ut ne divinam gratiam adstrueret, in editione Veronensi impressum fuit sic: ut unicuique homini non ab alio, sed ejus ex voluntate, præveniente Spiritus sancti inspiratione atque ejus adjutorio, nascatur. Similiter tract. 2 ejusdem libri, num. 3, illa sententia: *Fides itaque vel maxime res propria nostra est*, supplenda visa est in eadem editione hoc modo: *Fides itaque donum Dei vel maxime res propria nostra est*. Tandem tract. 12 libri ejusdem, num. 4, duplicem vitam distinguens corporis et animi: *Hanc*, inquit, *nos nobis ipsi hac in vita per fidem sacri fontis vivo de gurgite comparamus*: quæ cum timerentur accipienda, ut gratia exclusa, tota justificationis vis nobis tribueretur, edita similiter fuere cum additione, *nos nobis ipsi Deo movente et*

A tract. 4 lib. 1, *de Fide* non illud quærebatur, utrum fides ex gratia, an ex voluntate sit, nec ne: quæ quæstio Zenoni ne in mentem quidem venit, et multo post a Pelagianis excitata fuit. In Arianos tota erat sancti Actastitii contentio, qui fidem veris tractatibus et argumentis exponendam rati, adeo in eis lucubrandis, edendis, legendisque laborabant, ac si absque hoc studio concepti fides non posset. Hos ergo ut refelleret S. Zeno, fidem homini non ab alio utique homine per tractatus memoratos commodari, sed ejus et volente nasci prodidit: quibus unum improbum et periculosum tractatum studium excludere mens illi et consilium fuit, ut ex sermone reliquo liquet, nihil vero contra gratiæ necessitatem voluit affirmare. Qui nimirum voluntatem laudat, que ad fidem concipiendam sanè concurrens, non proinde gratiam excludere judicandus est; sicut qui gratiam adstruit, non ideo voluntatem excludit. Solam autem voluntatem, non vero gratiam meminit S. Zeno, quod nulla tum esset hoc ex capite quæstio, error nullus, cujus ex periculo tantum acui solet animus, ut in scribendo ac loquendo cautiores simus. Similis est interpretatio tertii testimonii, in quo vita anima a nobismet ipsis comparata perinde dicitur, ac fidem ex nostra voluntate esse superius dixit: et idem est de testimonio secundo, quo fides res maxime propria nostra esse affirmatur. Quamquam hic nostram dixit, ut alienæ opponeret; subdit enim statim: *Igitur si nostra est, servemus ut nostram; ut jure speremus aliena*; quod ad controversiam de gratia nihil pertinet. Cæterum alii quoque Patres, qui ante Pelagianæ tempora florere, cum nondum ex hostium favore admoniti fuissent, ut cautius loquerentur, similes formulas, ut notavit August., non nunquam usurparunt: quæ cum solius voluntatis meminissent, ad contumendos [cvi] quidem hæreticos nequeunt converti, ac cum gratiam non proinde excludant, iisdem favere non possunt. Quid? Nonne et ipse Augustinus de se ipso testatur, se, antequam Pelagianæ hæresis erumperet, pari locutione usum, quæ sano quidem sensu accipi poterat, sed cum Pelagianis similia loqui videbatur? Hinc cum in eandem locutionem in Expositionibus Epistolæ Pauli ad Romanos scripisset: *Quod ergo credimus, nostrum est, et nostrum est credere et velle*; nata subinde Pelagianorum hæresi, cui hæec locutiones favere judicari poterant, has cum minus recte scriptas affirmat lib. 1 Retract. cap. 25, tum vero ibidem notat, easdem posse recte explicari et intelligi; nam et credere et operari, ut ait num. 2, *utrumque nostrum est, propter arbitrium voluntatis; et utrumque tamen datum est per spiritum fidei et charitatis*; et n. 3: *Verum est quidem, sed eadem regula; et utrumque ipsius est, quia ipse præparat voluntatem; et utrumque nostrum, quia non fit nisi volentibus nobis*.

In hanc autem rationem cum cæteros Patres, tum vero etiam S. Zenonem voluntatis humanæ vim commendasse, ex aliis locis, quibus gratia commendatur et præfertur, manifestum est. Præclarum sane

illud, quod legitur tract. 6 lib. 1, sub finem, ubi postquam auctor plurimum Sanctorum egregia opera enumeravit, omnia Dei dono, id est divinae gratiae referenda perspicere constituitur his verbis: *Omnes omnino memorati, omnesque felices opus [Dei] dono sunt tales. Sed praestantissimum omnium, et mille testimoniis aequivalens est illud ex eodem psalmo tractatu 1 lib. 1, ubi voluntati tantum fidei attribuitur his verbis num. 4: Non sub lege, inquit, sed sub gratia sumus, quae nos diligenter Deum, ac soli illi servire in sacramentis simul credita ut ait Trinitatis non argumentis, non necessitate, sed voluntate compellit.* Quot verbo, tot sententiae. Hoc testimonio et fidem et charitatem et universa Christiana opera, quibus Deo servimus, complectitur; et haec omnia gratia tribuit, quae haec praestare voluntatem compellit. Hoc autem verbo compellit, ne tantum gratiae tribuere videretur, ac si necessitate illata, libertatem voluntatis accineret, explicavit se se *non arguens non argumentis, non necessitate, sed voluntate compellit*, quibus insinuat gratiae efficaciam, et simul libertas intacta relinquitur. Cum porro eodem tractatu de fide ex proposito sit sermo, hoc quoque testimonio, cum *argumenta et necessitatem* excludens, voluntatem adserit, de fide potissimum loquitur, quam non argumentis, id est non ratione, non scientia, quae necessitatem infert, sed voluntate excipendam intelligit eodem plane sensu, quo initio dixerat eam non ab aliis per argumenta commoveri, sed ex voluntate nasci. Cum ergo quae voluntatem ad fidem extra necessitatem et rationes compellit, a S. Zenone esse dicatur

gratia; in eandem plane sententiam primus quoque textus interpretandus est, ut ne gratia ideateo praetermissa credatur, ac si illam S. Zeno necessitatem non agnovit, sed quod illam ingerere opus semper non fuit, ut aliis quoque Patribus accidit. Addeamus etiam aliud, quod non levis fortasse momenti habebitur. Cum S. Episcopus, sibi antithesibus utatur, voluntatem necessitati semper opponat, voluntatem pro libertate accepisse videtur, ita ut penes ipsum idem sit voluntate, non necessitate, ac libere, non necessario. Praeter locum nunc nuper allatum ex num. 1 tract. 1 de Fide, ubi in hanc sententiam gratia ad fidem compellere traditur non necessitate, sed voluntate, tractatu 8 lib. 1, de Timore, num. 4, duos timores distinguens, alterum, qui naturali vi necessario excitatur ob ea, quae impendunt pericula, mortem, etc., alterum, qui Dei timor est, et non in trepidatione naturali, sed in doctrinae ratione libere a nobis concipitur, illum necessarium, hunc vero librum significaturus, his verbis utitur; de primo quidem num. 2 *Non devotionis, sed necessitatis est quod timetur*; de secundo autem num. ultimo; *Quo timet arte, non casu, voluntate, non necessitate*; ubi perspicue voluntas pro ea libertate, quae necessitati contraria est, accipitur. Et voluntatem sane pro libertate Auctor jure accepisse cognoscitur, quatenus quae libera sunt, ea ex ipsiusmet voluntatis motu nascuntur: unde ad id significandum de eodem

A libere Dei timore dixerat paulo ante. *Qui voluntati suae parit*, id est nulla [vivi] vi externa cogitur, nulla necessitate compellitur. Similiter ergo cum fidem ea voluntate nasci docuit, libere gentium unice voluit habere, quin propterea ad gratiam negandam, sed potius ad statuendam arbitrii libertatem ejus testimonium traducti possit.

CAPUT VI.

S. ZENO DE FIDE VEL CHARITATE LOQUENS EXCESSERIT.

Alii tres tractatus exstant, in quibus nunc de fide, nunc de charitate durtiuscule scripsisse visus est, et contraria ferme sententia; quae loca ne occasionem erroris afferrent, Veronenses Editores vel mutatis vel additis terminis explicanda duxerunt. Fidem primo duobus tractatibus ita extulit solam, ac si sola ad salutem satis esset: nam tract. 12 lib. II, de Abraham num. 2, *Sola*, inquit, *fides preferenda*; et tract. 55, ac si sola sufficeret ad beatitudinem consequendam, addidit. *Quantum quis crediderit, tantum beatitudinis et habebit.* Utroque loco Editores additionem inserere, quae opera quoque necessaria esse explicarentur, sique intelligeretur fides illa viva, quae, ut ait Apostolus, *per charitatem operatur*: unde primum textum sic edidit: *Sola fides praefenda, id est operibus ornata; qualis patet Abraham: secundum autem sic: Quantum quis crediderit, et operatus fuerit, tantum beatitudinis et habebit.* Miramur autem non addidisse etiam aliquid tract. 54 lib. II, ubi soli fidei gratiae augmentum Auctor videtur tribuere: *Qui plus crediderit, nobiliorem se ipse praestabit.*

Si porro hisce in locis fidem Zeno nimium extulisse videri potest, ac si sola vim salutis habeat; contraria plane ratione tract. 2 lib. I, charitatem ita effert, ut non solum nec fidem nec spem sine charitate quidquam posse affirmet (quod recte dici potuisset, quatenus ille si charitate non ornentur, ad salutem nihil conferunt), sed etiam stare utrasque nequaquam posse sine illa his pronuntiet, de fide et spe inquires num. 4: *Quibus si deneges charitatem, utraque cessabit; et num. 5: Utraque non stabunt.* Editores autem Veronenses libertari malum pro *cessabit* primo loco supposuerunt *inutiles erunt*, et pro *non stabunt* secundo loco scripsere *non proderunt.* Sed haec tam libera Editorum correctio, vel additio Zenonem non vindicat, sed potius accusat, ac si illum sine additionibus, vel correctione aequam in sententiam explicare non liceret; idque haereticis, quibus errandi occasionem subripere Editores putarunt, criminandi ansam adversus nos maximam dedit, ac si Patres, quos contrarios nobis sentimus, studiose corruperimus, ne contrarii nobis viderentur. Itaque alia ratio invenianda, quae S. Zeno per se ipsum satis explicetur. Primo autem haec ipsa apparens sententiarum ejus pugna, qui modo fidei, modo charitati nimis tribuere videtur, satis argumento esse debet, nec fidei, nec charitati id dari, quod primo aspectu videtur, sed in aliud aliud quidpiam, ut ne contradictio inde redeat.

Porro ut de fide premium dicamus, cum ex tract. 5 A lib. 1, n. 4, certum est, us solum immortalitatis premium a Zenone attribui, qui veram justitiam colunt, obtritisque sæculi voluptatibus, *Dei præcepta custodiunt* : tum ex tract. 1 ejusdem libri palam est, Zenonem non aliam fidem salutis æternæ utilem commendare, quam quæ per charitatem operatur : perspicue enim num. 2, de fide loquens, eos, qui sine operibus inveniuntur, a fide damnatos testatur. *Quæ ad se, inquit, id est ad fidem, veniunt, professionem credulitatis ab eis solum ideo, quia eorum fidem videre non potest, erigit : quam si abesse et moribus deprehenderit, [cvm] confestim, ut perfidum, punit nota, quem docuit* ; et paulo post eodem num. fidem illam commendat, quæ non opera externa solum, sed etiam conscientie internæ munditiem præstat : *Fides conscientiam medullitus mundat, ne quid reatu vel intrinsecus debeat*. Videndus ejusdem tractatus finis, ubi se, quoties fidem commendat, eam commendare semper insinuat, quæ quis *Deo fideliter servit, in ipso solo fiduciam gerit* ; nam *a fidelitate et fiducia, inquit, fidelem se vocari cognoscat*. Itaque si fidelem eum vere ac perfecte habet, qui *fiducia*, id est spe, et *fidelitate*, id est fidei mandatorum observantia, se fidelem præstat ; eam *solum fidem* utique laudat ac præfert, quæ a fiducia seu spe, et a fidelitate seu operibus disjuncta non est : et hinc sane tract. 15 lib. 1, num. 11, *solum observantiam voluntatis Dei esse fideliter viventibus necessariam* disertissime affirmat. Cæterum tract. 2 lib. 1, num. 4, charitatis elogium scribens, hanc *ita rebus universis præditam*, seu prælatam affirmat, *ut sit omnium, jure ipso, regina (divinarum omnium virtutum substantiam vocat paulo post num. 5), quod de fide dici non potuit in tractatu de Abraham, nisi fidem ibi eam accepisset, quæ charitate circumsepta est atque vestita*. Similiter igitur de hac pariter fide loquitur tract. 16 lib. 1, num. 12, cum *meræ fidei* victoriam tribuit, vel *premium*, uti tract. 2, num. 2, unde tract. 12, num. 4, ea ipsa in periodo, ubi *vitam per fidem comparatam* testatur, de fide cum operibus conjuncta id cupiens intelligi, hanc ejus dicti rationem subjicit : *quia animus, qui vicerit mundum, agnoscendo ac servando religionem veram veramque justitiam, immortalitatis necesse est pro laboris sui munere immortalis beatitudine perfruat*.

Quod vero tract. 2 lib. 1, charitatem nimium efferre videtur, quatenus sine illa cæteras virtutes, ac præcipue fidem et spem *cessare*, vel *non stare* Auctor pronuntiat, duplici responsione explicatur. Primo *utræque*, id est fides et spes, *cessabunt*, a Zenone dictum patet, non quod perire semper illas putarit, si charitas abeat, sed quod, charitate deficiente, non numquam illæ deficiunt, uti probat hoc eodem tractatu, num. 6, proposito Judæ exemplo, qui *et spem, et fidem perdidit, quia charitas in ipso non mansit*. Vide quæ in eandem rem ibidem subjiciuntur, num. 4. Cæterum posse fidem, posse alias virtutes sine charitate consistere, ita tamen ut ad salutem nihil pro-

sent, Auctor satis movit et docuit ex Paulo, num. 6, quæ eadem ratione de spe laudibus disserens, non negavit spe deficiente fidem non posse subsistere, sed et idem nihil esse, et vix reperiri posse in eo, qui mercedem æterni premi non iam fore confidit : nam *quid Christianus, inquit num. 4, spei necessitatem contempnolaterus, credit in Christum, et promissum tibi ab eo perpetuæ felicitatis tempus non credit esse venturum ?* Lege quæ ibidem sequuntur, ubi Zenonem de hac spe æterni premi, quod per fidem cognoscitur, loquentem pluribus invenies. Quæ interpretatio Zenonem mentis si recte tenatur, alia multa subinde obcurtata facile intelligemus. Deinde aliam rationem, quæ in Zenonis sententiam æquissima est, afferre possumus, cum sine charitate spes et fides vere *non stent, cessent, moriantur* : omnibus enim hisce verbis ille utitur. Cum se licet nihil sine amore in hominis animo subsistere queat ; profecto fides et spes, si non amantur, *non poterunt stare* ; ac proinde sine omni amore *cessabunt atque morientur* : scilicet sane *sistent*, utique amantur, et aliqua semper in corde charitas seu amor est. Quam in sententiam S. Ambrosius, serm. 9 in psalm. cxviii, num. 5 : *Quis est, inquit, qui sperat, nisi qui, quod sperat, optat et diligit ?* Hæc porro mente, hæc notionem Zenonem locutum, ita ut charitatis nomine non illam stricte acceperit, quæ diligitur Deus vel proximus, sed aliam longè latius patentem, quæ nos quilibet, et ipsam etiam fidem ac spem suscipimus, et amamus aliquatenus, dum suscipimus ; imo latiore præterea multo, ut rerum etiam, quæ nullius veri amoris capaces sunt, metaphoricum quemdam amorem complectatur, palam ostendimus ex eodem tractatu incipientes a testimonio, quod difficultatem non levem sine hac charitatis præcipua notionem injiceret. Scribit ergo num. 4 : *Fides paucorum est, charitas omnium*. Hunc locum cum de charitate Christiana accipiendum putasset Sparav., corrigendum duxit, ut contrario prorsus sensu legeretur : *Fides omnium est, charitas paucorum* ; nam Christiana charitas in paucioribus est, quam fides. Sed præterquam quod [cix] fides omnium dici non potuit, cum non omnes Christianam fidem teneant ; Zeno autem de universis hominibus loquitur, ut ne de solis Christianis se loqui vel uno verbo subindicet : huic emendationi nulli codices, nullæ B editiones suffragantur. Itaque alia notionem Zenonem verissime locutum putamus, quod vere fides in paucis sit, quia Christiani pauci sunt præ cæteris infidelibus, qui licet fide careant, charitatem tamen aliquam habent, cum nemo sine aliquo amore esse possit ; unde et Gentes se se invicem diligere, ac benefacere pluribus leguntur. Non itaque apud Zenonem de vera et Christiana charitate sermo est, sed de charitate pro amore aliquo latissime sumpta. Equidem id notionis in Auctoris mente insedissee, dum hæc scriberet, illud plane convincit, quod charitatis laudes fusius expositurus, quam late ea pateat ostendit, et *charitatis* nomine ubique utens, primo quidem illas ejus dotes commendat, quæ in Christiana

charitate content, at deum eas quoque subiecit, quæ A omnium gentium, suo etiam et belluarum ac insensibilium pariter rerum charitati eisdem congruant, unde num. 5, commemorata quidam charitatis species, quæ ipsis elementis, dum inter se se continentur, inesse concipiunt, concludit hæc generali sententia: *Nihil est prorsus, quod sine hæc charitate gratum, sine hæc pacificum, sine hæc fidele, sine hæc securum, sine hæc quorundam, sine hæc Deo junctum, sine hæc possit esse perfectum.* Hinc itaque cognoscitur quanto circumspicione in explicandis antiquis Scriptoribus utendum sit, ne forte v. cum notiones, quæ nostris temporibus obtinent, in ipsorum quoque tempora transferentes, ex usque eorum voces interpretandas iudicantes, errasse illos, vel scripturam eorum corruptam, se ex nostro usu loquendi corrigendam putemus. Itaque si charitatem tam late S. Zeno accipit, ut quæcumque amorem bellis etiam et inanimatis rebus communiem intelligeret, jure sane charitate deficere alias virtutes, idest fidem ac spem, affirmavit, quas sine aliquo ipsarum amore nec suscipi, nec foveri posse manifestum est; in qua charitatis notione S. Zeno cum S. Ambrosio similiter loquens, nullam erroris notam incurere potest.

CAPUT VII.

DE SECUNDIS NUPTIIS, ET DE CHRISTIANORUM CUM INFIDELIBUS CONJUGIO.

Inter errores, quos ad infringendam, si fieri posset, SS. Patrum auctoritatem, Heterodoxorum non nulli ex ipsorum scriptis agglomerare et objicere C student, ille est non minimus, quod a nonnullis secundæ, et multo magis, quorundam, et plures, successive licet, nuptiæ veluti criminosa traduci videantur. Inter hos autem Patres cum S. Zeno in eadem acriter pertraverit tractatu præsertim 5 lib. 1, hujusce capitis vindicare præternittendæ nobis non sunt; cum potissimum ex rationibus ab eo allatis aliquid novi afferri possit, unde sanum non tam ejus, quam cæterorum quoque Patrum consilium, ac satis æque vindicæ colligantur, quibus omnes requiescant, qui non præjudicato in Patres animo, sed ratione ducantur. Verum ut de nostro Auctore in primis ac præcipue dicamus, hæc cum tract. 5, continentiam commendandam sibi sumpsisset; contemptis plurium oblocutionibus quas adnotatione 2 exponavimus, primo virginitatem persuadere studet; tam vero vidualem continentiam promoturus, contra secundas quidem nuptias num. 4 et 5 disserit aliquid; at eas rationes tantum intulit, quibus eas viduæ, quæ licet habeat, quæque virum ex corde, non licite dilexerit et conclamaverit, minus congruas, nec necessarias ostendat, [cx] non quibus inlicitas statuatur. Imo vero sub init. num. 4, unum locum Pauli opponens ubi nihil nisi ex consilio præcipitur, unam observantia perfectionem in divino cultu custodiendam commendat, et licentia num. 6 inter res præcipue sanas secundas nuptias aperte refert, in quibus univocum daturus voluit: ubi *in præcipue* nomen

moveat, cum id non nuptiarum earundem culpam spectet, sed incontinentiæ defectum, qui cum ejusmodi nuptiarum causa esse plerumque solet, eandem non omnino sanas reddit; quæ etiam ratione vel primæ nuptiæ, si ob incontinentiam remedium assumantur, defectu aliquo prorsus non vacant, ut S. Augustinus ex Pauli epistolis palam convincit. Nihil itaque adversus secundas nuptias S. Zeno ingerit, quod non sanam sententiam contineat.

In hoc alii aliquot Patres dicitur multo locuti venerunt; nam Athenagoras in Legatione pro Christianis, paulo ante finem, postquam de sua ætate Christianis tradit: *Vel, ut natus est unusquisque nostrum, maritus, vel in univocis nuptiis*, subdit adversus secundas a Christianis alias: *Secunda quippe species est adulterium*; ait enim: *Quicumque dimiserit uxorem suam, et duxerit aliam, maritatur: neque illam dimittere concederis, cujus deberis virginitatem, nec aliam ducere; nam qui se ipsum priori uxore privavit, licet mortua, adulter occultus est.* Non minus æquus secundis nuptiis non nullis visus est S. Irenæus, cum lib. iii de Hæres., c. 19, scriptum reliquit: *Samaritana illi prævaricatrix, quæ in uno viro non mansit, sed fornicata est multis nuptiis, sed perperam*; nam de Samaritana illa Evangelica hæc sermo est, quæ non plures successivas nuptias inivit, sed plures viros simul habuit quorum neminem nupserat, ac proinde non secundas vel multiplices nuptias ibi reprehendit, sed mulierem plurium fornicationum ream: licet Auctor, quæst. 59 ad Astrochum inter Opera S. Athanasii, quinque priores ejus viros legitimos putet. Adde quod pro nuptiis alii codices legunt *impiis*, quo magis multo difficultas eliditur. Athenagoræ propius concinere videtur Clemens Alexandrinus, qui lib. ii Stromat., pag. 421: *Matrimonium est, inquit, prima, et secundum legem viri et mulieris conjunctio*; et lib. iii, pag. 457: *Unusquisque nostrum habet, si velit, potestatem uxorem legitime ducendi, in primis, inquam, nuptiis*; ex quibus locis apparet et primam solum conjunctionem matrimonium haberi legitimum, non secundam, unde pag. 404: *Fornicatio est ab uno matrimonio ad plura prolapsio.* Minucius Felix non absimiliter inter adulteria Gentium recensere videtur plures nuptias, quas non nulli apud illos inibant; sic enim in Dialogo, post medium num. 24: *Alia sacra coronat univira, alia multivira, et magna religione conquiritur, quæ plura possit adulteria numerare*; ac num. 51, Christianos unico conjugio, aut nullo uti testatur. His addendus antiquus auctor Operis imperfecti in Matth. homil. 52, in cap. xix, qui secundas nuptias veram fornicationem appellat, seu fornicationem honestam; sic enim ait: *Apostoli præceperunt secundas adire nuptias propter incontinentiam hominum: nam secundum quidem accipere, secundum præceptum Apostoli est: secundum autem veritatis rationem vere fornicatio est: sed dum permittente Deo publice et licenter committitur, fit honesta fornicatio.* Neque prætereundus esset Origenes homil. 17 in Lucam, cum bigamos et polygamos succes-

sive a Dei regno exclusos tradit, impuens. *Nunc vero et secundæ et tertie et quartæ nuptiæ, ut de pluribus tacem, reperiuntur, et non ignoramus, quod tale conjugium ejiciet nos de regno Dei.* Sed si legantur cætera; statim apparebit, Origenem *regni Dei* nomine intelligere perfectionem illam et coronam, quæ propria est virginum et continentium, qui unum conjugium servarunt; nam sequitur: *Puto enim monogamum et virginem et eum qui in castimonia perseverat, esse de Ecclesia Dei; cum vero, qui sit bigamus, licet bonam habeat conversationem, et cæteris virtutibus polleat, tamen non esse de Ecclesia, et de eo numero, qui non habet rugam aut maculam aut aliquid istiusmodi, sed esse de secundo gradu et de his, qui invocant nomen Domini, et qui salvantur quidem in nomine Jesu Christi, nequaquam tamen coronantur ab eo, etc.* Hinc homil. 19 in Jerem. non aeterno addendum tradit supplicio bigamum, sed salutis alicujus participem, non tamen tantæ, quantam qui continens vixerit, assequetur. Vide etiam hom. 27 in Joannem. Inter P. P. catholicos Tertullianum tandem non appellavimus, qui in libro de Monogamia bigamiam aperte damnat: nam, ut observavit S. Hieron. [cxi] in cap. 1 Epist. ad Titum, eum librum Tertullianus scripsit, cum esset hæreticus Montanista, ejus sectæ hic inter cæteros error fuit, eodem Hieronymo teste, ut *secunda matrimonia ab Ecclesiæ communionem prohibenda* putarentur. Præterquam quod Tertulliano hæretico Tertullianus catholicus opponendus est, qui in lib. II ad Uxorem, ipsi, si continere post suum obitum non posset, ut secundas nuptias adiret, auctor fuit; dummodo illas cum catholico, non cum pagano iniret. Non nullos movere possunt, quæ tradit Rattramus lib. IV contra Græcos cap. 2, tom. I Spicilegii Acheriani pag. 109 et 111, cum ex Socrate refert, *Constantinopolitanos.... in recipiendo vel rejiciendo binubos non idem sentire, sed esse divisos; quibusdam sentientibus eorum receptionem, quibusdam dissentientibus ratam esse.* Verum qui a Socrate lib. V, cap. 22, secundis nuptiis inimici memorantur, non sunt catholici, sed hæretici Novatiani, qui binubos non recipiebant. Itaque ex catholicis adversum secundas nuptias quatuor illi Patres tantum, quos memoravimus, acerbius aliquanto locuti inveniuntur, de quorum tamen sententia non nihil postea dicturi sumus: cæteri vero Patres cum catholica Ecclesia secundas quidem nuptias non bene acceperunt, iidemque quibuscumque possent argumentis, ab illis avocare conati sunt Christianos, ut S. Zeno studuit; non tamen eas per se illicitas ac inhonestas judicarunt umquam; imo vero Montanistas primum, dein Novatianos, qui eas condemnabant, tamquam hæreticos habuerunt et proscripserunt.

Plures vero Patres, perinde ac S. Zeno, durius multo agendum putarunt cum iis, qui tertias et eo plures nuptias sequerentur. S. Zeno quidem num. 6, cum ait: *Sed sic ego in rebus demoror prope sanis* (nimirum in secundis nuptiis) *quasi quæ vere exse-*

cranda sint, jam contracta aut eranda; ubi sermonem adversus tertias ac plures nuptias aggreditur, quas crimina vere *exsecranda* appellatis vides. Non multo absumit S. Basilus epistola prima canonica ad Amphilochoam, can. 4, quidquid nuptiarum post bigamiam contrahatur, *non conjugium, sed castigatam fornicationem* vocat, et can. 10 hæcæ multiplices nuptias *Ecclesiæ iniquitatem* nominat. S. Gregorius Nazianzenus orat. 57 in illud Evangelii: *Cum consummasset Jesus hos sermones, expendens hæc Apostoli verba ad Eph. 5: Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo et in Ecclesia, ait: Hæc oratione secundas nuptias mihi deprecari videtur. Si enim duo Christi sunt, duo quoque viri; si autem unus Christus unum Ecclesiæ caput, una etiam caro sit, secunda autem respicitur. Quod si secundum prohibet, de tertia quid dicendum est? Primum lex est, secundum venia et indulgentia, tertium iniquitas: qui autem hunc nunc unum excedit, porcinus plane est. Videtur secundas quidem nuptias primo reprehendi, ac venia et indulgentia dignas censeri, tertias autem iniquitati verti, et de reliquis pejus multo judicari? ex quo Nazianzenum testimonio nihil dubitamus, quin eam sententiam mutuatus sit Leo Sapiens in lege, quæ inscribitur *Femina C. de secundis nuptiis: Primæ nuptiæ lex, secundæ indulgentia, tertiæ porcina illegalitas, quartæ belluina vita.* Neque hic prætereundus Heraldus Turonensis Archiepiscopus, qui inter capitula ex antiquis scriptoribus excerpta an. 858 hoc recenset cap. 5: *Nulius laicorum plusquam duas uxores habeat: quod vero extra est, ad adulterium pertinet.* Ipse S. Ambrosius, qui pro secundis nuptiis contra Novatianos calculum posuit, plures nuptias reprobare videtur lib. de Viduis, cap. 11, num. 68: *Neque enim prohibemus secundas nuptias, sed non suademus.... plus dico, non prohibemus secundas nuptias, sed non probamus sæpe repetitas.* Videmus quidem aliud esse non probari, aliud reprobari, quorum alterum rei est non prorsus bonæ, alterum plane malæ; sed hoc satis ostendit, quo animo in Ecclesia nuptiæ tertiæ et repetitæ ferrentur, quas neque illi, qui has licitas defendebant temperare sibi possent, quin sibi minus probatas prædicarent.*

Hinc autem gradus patet ad Patrum mentem adsequendam, cum illas adulterio, vel fornicationi deputarunt. Hoc nomine non eas per se malas esse volebant intelligi [cxii] unde non absolute adulterii, aut fornic. accusarunt; sed immoderatam in ipsis quamdam libidinem sibi videbantur deprehendere, quæ etsi dum in nuptiis consisteret, verum adulterium aut fornicatio dici non poterat; tamen ob indomitum voluptatis affectum simile quidpiam præferre videbatur, ut *adulterium, sed decorum, cum Athenagora, fornicatio, sed castigata, cum Basilio, et honesta, cum Operis Imperfecti auctore* posset appellari. ut ne tamen idcirco seu bigamia, seu repetitæ nuptiæ vere ab iis Patribus damnatæ credantur. Qui enim, si malas ac damnatas putassent, *decorus, casti-*

gatus, et honestas potuissent affirmare? Argumentum id perspicuum est, *fornicationis* et *adulteri* vocibus eos usus formula antiquis usitata, qua non semper exprimebatur verum delictum quale illis verbis proprie acceptis intelligi solet, sed significabatur quandoque matrimonium non multum probatum; quatenus adulteria videmus appellare primæ etiam nuptiæ, quas quis, servatis legitimis formulis, cum inferioris gradus muliere contraxisset, unde etiam concubina nuncupate inveniuntur private ejusmodi mulieres, etsi quis eas uti uxores duxisset. Antequam de antiquorum testimonio sententiam quispiam ferat, oportet consideret et intellegat verba, nec eis illam subjeat sententiam, quam hodie præferunt, sed diligenter observet opus est, quam olim, cum a Scriptore prolata sunt, haberent, et quo consilio edita fuerint præterea cogitet: quod si minus fiat, multiplices in errores labamur necesse est, et intelligamus plane nihil, cum omnia intellexis e nobis videamur. Id totum ut in rem nostram plane liqueat, considerandus est præter cæteros Clemens Alexandrinus, cujus adversus secundas nuptias testimonia dedimus paulo ante, in quarum postremo *fornicatio* expresse nominatur *ab uno matrimonio ad plura prolapsa*. In primis certum est ex lib. 1 Stromatum, pag. 128, eum secundas nuptias non condemnare; laudata enim monogamæ honestate, de *secundis nuptiis* ait: *Si utaris inquit Apostolus, jungere matrimonio*; et pag. 461 diserte fatetur ab Apostolo præter *intemperantiam et ustionem secundam concedi matrimonium non his quoque non peccat quidem ex Testamento, non est enim ea lege prohibita; non implet tamen universam illam perfectionem qua agitatur ex Evangelio*. Quid luculentius afferri posset, ut secundæ nuptiæ sine peccato contrahi persuaderentur? Cum itaque eas *fornicationem* appellat, *fornicationis* nomine aliud aliquid animus, quam quod vulgo intelligi solet. Id autem qual sit, ex toto contextu cognosci potest. Sic autem ait pag. 464: *Ad eos autem pudore affluendos et reprimendos, qui sunt proclives ad secundas nuptias, apte Apostolus alto quodam tono loquitur. Inquit enim: Ecce omne peccatum est extra corpus: quæ autem fornicatur, in proprium corpus peccat. Si quis autem matrimonium audeat dicere fornicationem, rursus legem et Dominum insectans, maledictus impetio. Quomodo enim avaritia et plura habendi cupiditas dicitur fornicatio, ut quæ adverse uti sufficientiæ: et ut idololatria est ex uno in multos Ita attributio; ita fornicatio est ab uno matrimonio ad plura prolapsio*. Quid exploratius *fornicationis* significationem non strate, sed late hoc loco acceptam declarare potest? quod ipsa et de adulteri voce sciendum est, nam, ut idem Clemens notat, *fornicatio* et *adulterium* eodem sensu ab Apostolo mutuo sumuntur. Tria autem sunt, eodem Clemente auctore, quæ ab Apostolo *fornicationis* nomine appellantur: primo avaritia, qua quis sufficientibus non contentus, pluribus inhiat, secundo idololatria, qua unus Dei quis non satis habens, plures constituit;

ac tandem eadem ratione bigamia *fornicatio* appellatur, qui quispiam ex unis nuptiis in plures dilabatur. Viden' latum *fornicationis* sensum, quem hæc in re Patres præcepere, cum secundas aut plures nuptias *fornicationem* aut *adulterium* appellarunt: ut ne eas tamquam per se malas et illicitas condemnarent, sicuti neque eas damnavit Apostolus, hæc *fornicationis* nomine illas donasse traditur.

Sed ut ad S. Zenonem, a quo pæculum divertimus, revertamur, cum is repetitis supra bigamiam nuptias inter *crimina vere execranda* recensuit, omnium acerbissime locutus videtur, ut ægerrime interpretari possimus. Sed *criminet execranda* eas perinde appellavit, et *nuptiationem* illas dixit Greg. Nazianzenus, qui tamen quo minus eos damnaverit, [XIII] petam fit ex orat. 59, quæ in *sancta Lumina* inscribitur, ubi illas contra Novatianos aperte defendit. Hieronymum simulter si quis legat de secundis nuptiis disserentem in epist. 79 num. 11, ad Salvinam, ubi eas appellat *digama præcepta non bona, et justificationes pessimas*, bigamiam verum crimen ab illo habitam judicabit. At nonne aperte eam se non condemnare subdidit in Apologetico librorum contra Jovinianum, seu in epist. 48, pag. 228 et 229 editionis Veronensis? Nonne in cap. 1 Epist. ad Titum eam Tertulliani heresim notavit, quod digamiam condemnandam putaverit? Quin in epistola 125 ad Ageruchian nonne se eo consilio in bigamos tam multa dixisse insinuat, ut continentiam suaderet, non quod plures nuptias in eas opinaretur? Idem vero consilium S. Zenoni fuisse, hæc expressis verbis non prodat, colligi facile ex dicti ejus potest, cum postquam num. 7 adversus nuptias cum infidelibus initas acrius disputasset, ut ab his Christianas mulieres deterret; et tandem sub finem ita ad continentiam easdem horatur, ut si minus continere possint, quin nubant, et pluries etiam nubant, nubant Christiano, non infideli: *Itaque deinceps fuge, virgo, fuge, vidua, nuptias tales, id est cum infideli: si continens esse non poteris, saltem noli tuas nuptias fœnerare, id est multiplicare supra binas: ne in illo resurrectionis die inter plurimos maritos non possis, cujus fueris uxor, agnoscere*. Hæc contra plures nuptias, nulla tamen criminis nota. Sequitur autem hæc unam nuptiis pluribus, si contrahende sint, regulam præcipiens, ut ab infidelium conjugio caveant. *Noli esse sacrilega, noli proditrix legis. Profano cur nubas, cum possis nubere Christiano?* Hoc itaque unum indicium Zeno putavit, hoc maxime cavendum præmonuit. Quod, quod si consideremus, quæ in plures nuptias, num. 6, disseruit, nihil occurret, unde veri nominis crimen arguatur. In primis advertendum est Zenonem non mulieres juniores alloqui, quibus sicuti ob incontinentiæ periculum ipse Paulus secundas nuptias permisit, ita etiam tertiæ et plures etiam æquas sunt permittenda, si quidem vigente adhuc ætate binis, vel pluribus maritis orbentur, et idem incontinentiæ periculum subeant (quo quidem nomine S. Hieronymus in cap. 1 Epist. ad Titum

cas excusat, et quandoque majori laude dignas posse inveniri probat, quam que minus nuptias ad senectutem usque potite sunt; sed *anus* alloquitur poster S. Antistes, *quæ sæpe videntur novæ nuptiæ*, in quibus incontinentiæ periculum considerari non solet, sed merus libidinis amor, qui dubio procul damnandus est, et ob ipsum ejusmodi nuptiæ *vere carcerum crimina* dici quodam modo potuere. Cætera porro, quæ addit, causæ congruæ et probabilis limites non egrediuntur, quibus honestas quedam civilis, non autem divina lex ab illis violata convincatur.

Unum sub finem considerandum maxime est, quod insignem ad Patres vindicandos aditum nobis aperuit. Postquam enim S. Episcopus contra repetitas hujusmodi nuptias disputavit, affectu quodam inopinato percitus, num. 6, in hæc erumpit: *Quid agam, quo me vertam, nescio: non enim video, quid in exhortationibus Divini ac veri cultus Gentibus prædicem. Felicitatemne virginitatis? ac habent suas virgines: etsi non felices, habent tamen. Sin vero ad viduitatis sudorem gloriosum palmamque provocavero; nobis fortassis insultent, quia nostræ sacræ virgines viduæque magno pro immortalitatis præmio, suæ autem gratis laborent. Verum hoc est solum nos in quo vincimus, quia pro sua sanctitate Christianæ plus nubunt.* Hæc autem nobis indicare videntur causam, cur Sancti Patres tanto studio per ea tempora adversus bigamiam et plures nuptias declamaverint; et cur, ut his obicem ponerent, pluribus canonibus laborarint, quibus bigamis (1) et sacerdotio interdixere, et eos poenitentiae (2) subjecere, et, quod ex Hieron. (3) discimus, prohibuere Ecclesiastica stipe, quæ in Christianorum subsidium [cxiv] distribuebatur; vetitumque præterea fuerit, ne ipsorum conviviis (4) adessent presbyteri, et ne sacra oblatio, benedictio, et corona seu velamen, quibus univirarum nuptiæ (5) sanctificabantur, iisdem adhiberetur. Apud Gentes nimirum ita sancte conjugalis tori castitas observabatur, ut post primi viri mortem alii nequaquam nubere mulieres religioni haberent. Exemplum hujusce rei luculentum est in Penelope, quæ ad secundas nuptias a multis sollicitata, strenue restitit, cum et mariti fidem et populi famam vereretur, ut ex ipsius verbis liquet apud Homerum Odyss. xvi. Quam in sententiam Dido, apud Virgilium, Æneid. iv, ut significaret se non nupturam amplius post primi conjugis obitum, multa adversum se primo imprecatur, vers. 27:

Ante, pudor, quam te violem, aut tua jura resolvam.

Tum hæc de conjugate subjicit, vers. 28:

Ille meos, primus qui me sibi junxit, amores

Abstulit: ille habeat secum, servetque sepulcro:

Eaque tam fortis in hoc proposito fuit, ut cum regis nuptias ultro optare debuisset, ne tamen secundas

(1) Sic etiam apud Gentiles sacerdotes bigami esse non poterant. Servius in iv Æneidos; Tertullianus, de Monogamia cap. 17.

(2) Concil. Neocæs. can. 3; Basilus ep. 2 canonic. ad Amphiloichium, can. 4.

(3) Lib. adversus Jovinianum num. 14, pag. 265

A cas experiretur, maluerit e contrario *uri quam nubere*, ut ex historicis a Servio allegatis Tertullianus memorat lib. de Monogamia cap. 17, qui præterea addit alias apud ethnicos *luis e, quæ pro viris mori nullent, quam alteri nubere*. Vide etiam S. Hieronymum epist. 125 edit. Veron. ad Ageruchiam, num. 8. In antiquis Germaniæ populis licet barbaris plures civitates commemorantur a Tacito in libro de Morib. Germanorum, n. 6, *in quibus tantum virgines nubent, et secundæ nuptiæ nuda audiabantur, nisi un, inquit, unum accipiunt maritum, quomodo unum corpus, unam vitam, nec ulla cogitatio ultra, nec longior cupiditas*. Insigne in hanc rem Theutonicarum mulierum prodit exemplum laudatus Hieronymus loco allegato, quæ ne secundo nubere cogerentur, mortem sibi ipsi consciverunt: quod ipsum testatur Valerius Maximus, lib. vi, cap. 1. Pausanias in Corinthiacis lib. ii, c. 21, hoc olim apud Græcos *sanctum et solemne feminis fuisse* prodit, ut, *priore viro mortuo, secundis nuptiis abstinere*; et similiter Euripides in Alcest., vers 464, turpe et exosum apud eosdem fuisse ostendit, si vir, uxore mortua, aliam sibi junxisset; sic enim ibi chorus loquens inducitur:

Si autem novum elegerit maritus torum,

Sane perquam mihi fuerit exosus.

Id ipsum peæces Romanos antiquos viguisse refert Valerius Maximus, lib. ii, cap. 1, num. 3, ubi matronis univiris pudicitiae coronam ab antiquis impositam tradit: e contra vero intemperantiæ notam ac lascivide eas subisse refert, quæ ad secundas nuptias transissent. *Quæ uno contentæ matrimonio fuerant, corona pudicitiae honorabantur; existimabant enim eum præcipue matronæ sincera fide incorruptum esse animum, qui post depositæ virginitatis cubile, in publicum egredi nesciret, multorum matrimoniorum experientiam, quasi legitimæ cujusdam intemperantiæ signum esse credentes.* Idem etiam sensisse Romanos suæ ætatis satis indicat Publius Syrus, versu 284:

Habent locum maledicti crebræ nuptiæ.

et versu 482:

Mulier quæ multis nubet, multis non placet.

Has nimirum minus pudicas fuisse a Romanis habitas inde colligere licet, quod positum Romæ pudicitiae signum attingere vetarentur. Nam *pudicitiae signum*, inquit Festus ad verbum PUDICITIA, *nefas est attingi, nisi ab ea, quæ semel nupsit*. Apertius Martialis mulierum ejusmodi pluries nubentium intemperantiæ adulterii nota inurere non dubitavit Epigram. 5 lib. vi:

Quæ toties nubit, non nabit, adultera lege est;

Offendar mœcha simpliciore minor.

Et similiter Quintilianus, declamat. 306, plures nuptias *nubendi quandam impudicitiam* appellat. Hæc igitur cum apud ethnicos adversus plures nuptias

tom. ii edit. Ver. et epist. 125, ad Ageruchiam, num. 7.

(4) Concil. Neocæs. can. 7.

(5) Tertullianus lib. ii ad Uxor. c. 9. Ambrosius ep. 49.

vigeret opinio, SS. Patribus, qui postrema [cxv] multo
ethicis perfectiorem ex Christiana lege excelsiorem
intelligebant, turpe narium videbatur, si penes suos
secunda ac repetita conjugia, e lincis ipsis male visa
dominarentur, ac proinde prius quatuor illis, præ-
sertim Ecclesie saculis, quibus Christiani cum infide-
lis erant permisti, multo vehementius ejusmodi con-
turbia ab eisdem avertere et sermonibus et scriptis et
canonicis etiam poenis conati sunt, ne (quod magno
Gentibus fuisset scandalum) plerumq. nuptiarum im-
temperantiam, seu, ut vocabant, adulteria probare
ac lovere viderentur. Itaque que in coercendis repe-
titis Christianorum nuptiis S. Zenonis aliorumque
Patrum mens fuerit, jam tandem liquere arbitramur :
et quam in sententiam adulterii, fornicationis, aut
criminosi nominis apud Gentes usatis uterentur,
hinc magis in gressu cognoscimus. Sed de se-
cundis nuptiis nunc fortasse multa.

Que porro eadem tractatu 6 lib. 1, num. 7, S.
Zeno de matrimonio cum infidelibus conjugendo ve-
hementius urget, apologia non indiget; nam non
solum fuit constans Patrum sententia, ejusmodi con-
nubia post baptismum cogi non posse, cum in his pec-
candi periculum, quod potissimum a S. Zenone ef-
fertur, plerumque committat; sed ea ob periculum
ejusmodi vel in ipsa veteri lege interdicta leguntur
Deut. vii, 5 : *Neque sociabitis cum eis conjugia. Filium
tuum non dabis filio ejus, nec filiam illius accipias filio
tuo proa seducat filium tuum, ne sequatur me.* Idem
habetur Exodi xiv, 16. Quoniam non nulli censere
nuptias ejusmodi absolute ab Apostolo esse interdic-
tas, tum cum, I Cor. vii, 39, ait : *Cui vult nubat,*
totum in Domino, id est, ut plerique expli-
cant, *cum Christiano tantum,* in quam rem legendus Hierony-
mus lib. 1 in Joviniano, num. 10, tum etiam
cum, II Cor. vi, 14, præcepit : *Nolite jam
ducere eum infidelibus. Quæ enim participatio iustitiam
cum iniquitate? aut quæ societas lucis ad tenebras?
quæ autem conventio Christi ad Bael? aut quæ pars
fidei cum infidelibus? quæ autem consensus templo Dei
cum doliis? Vos enim estis templum Dei vivi,* etc., quam
sane sententiam prospexit S. Zeno, ut adnotatione 25
an. advertimus. Hoc etiam spectans S. Cyprianus in
libro de Lapsis, inter crimina, ob que Deus indignatus,
ut Ecclesia persecutione afficeretur, permisit,
hoc commemoravit, observante Augustino in lib. 6 de
Fide et operibus cap. 19, quod Christiani cum infide-
libus matrimonium inirent, idque affirmabat *nihil aliud
esse, quam prostituere gentibus membra Christi.*
Abde quod Concilia ejusmodi nuptias interdixerant
etiam ante Zenonis ætatem, ut Elberitanum can. 15
et 17, Londicense can. 10 et 15, et Arelatense 1,
can. 11, S. duo in Africa, et forte etiam alibi, ex
quodam non episcoporum quidem, sed populi sive
simplicitate sive ignorantia, sive alia quocumque de
causa multo post S. Cyprianum sensum invaluit opi-
nio, hinc conjugia fieri, adeo ut vel non putarentur
esse peccato, vel ut dubia res derelicta esset, ut
loco allegato Augustinus testatur; et per hocce tem-

A pus S. Moenica infideli marito nupsit, ex quo Augusti-
num ipsam concepit. At nuptiis istiusmodi catilom-
nus restitit ilam S. Doctor, libro 1 de Adulterans
conjugas, cap. 21, tametsi eas divino jure prohibitas
non auderet delinere cap. 25, et mox Carthagenensis
Synodus an. 507, can. 12, quo ad clericorum filios
et filias easdem prohibuit, idque ratum habitum est
pluribus aliis in synodis et præsertim in Clele do-
nensi can. 15, ac tandem universim Africanos impe-
dimentum inde facti matrimonio oppositum, cujus
iura explorare statum non licet. Hæc quidem in
regionibus sub nostri Auctoris ætatem id matrimonii
genus episcopis adeo displicuit, ut S. Ambrosius a
S. Vigilio Trilemno rogatus, ut pro suæ Ecclesie
regimine, que necessaria vel utilia viderentur, com-
moveret, recitavit ep. 19, id præter cætera maxime
evadendum, ne Christiani cum infidelibus conjugio
copularentur. Itaque cum S. Zeno in hæc vehem-
enter pro concione disseruit, et pericula qui-
dem, quibus obnoxia sunt ob oculos posuit, id effe-
cit, quod cæteros catholicos a tristibus fecisse depre-
hendimus.

[CXVI] CAPUT VIII.

SINGULARE S. ZENONIS TESTIMONIUM DE QUIRUSDAM ENERGUMENIS EXPENSUM.

Quanta libertate isti sint editores Veronenses in
tract. 16 lib. 1, num. 5, de Resurrectione, aia de-
mentes, addeates alia, alia transponentes et effren-
tes, ut placuit; suo loco discrete adnotavimus. Of-
fendit autem ipsos, ut videtur, vel alios posse offen-
dere credere, quod hoc loco S. Zeno singulari
plane sententia tradit, spiritus, qui energumenorum
corpora obsident, non esse semper veros demones,
sed animas non nunquam esse hominum, quos, in-
quit, *in idololatria commorantes nuper vel maxime vi
aliqua obuisse memnerimus.* Id autem editores mo-
visse inde patet, quod hoc testimonium ita emolien-
dum putarint, ut rem a demonibus fictam ingere-
rent, detraxis, vel mutatis, his quibus S. Zeno
id factum a demonibus minime fictum indicavit.
Quid autem offensionis hæc contineant, ignora-
mus. Non crediderimus veritos illos esse, ne si
quædam malorum anime, energumenorum corpora
invadere proderentur, eas inferno poenis ante extremi
judicii diem haud puniri quispiam putaret: nam eadem
esset de demonibus difficultas, qui *uti se quidem*
D confessi traduntur a Lactantio, lib. II, cap. 15, et
lib. v, cap. 21, nec non a Firmico de errore pro-
fana religionis pag. 100, at *orationis incensus*, ut ait
Miancus in Octavio cap. 27, et *sine ignibus uti*, ut
Hilarus affirmat in libro contra Constantium num. 8,
ut ne tamen proprio etiam supplicio careant, quod
adjuratio ibus adactum prodidit S. Cyprianus de
lib. forum vanitate pag. 151. Igitur si quædam impio-
rum anime, Deo permittente, quædam corpora inva-
dunt, poterunt ibi, uti demones, poenas propriis
reatus congruentes similiter pati, talidominus atque
in inferno aliquandiu non degant. Nunquid editores
illi timuerunt, ne Zenonis ea crederentur sententia,
quam inter Tertulliani hæreses S. Augustinus re-

censet in libro de Heresibus cap. 86 : *Dicit sane A* etiam ipsa animas hominum peccatas post mortem in demones verti? Hæc opinatio e Platonicis, ut videtur, derivata (nam simile quiddam Plotinus tradidit ex Augustino lib. ix de Civit. Dei cap. 41), quam apud Tertullianum reperire non licuit, sed Origeni quodam modo adscribitur a S. Hieronymo epist. 59, ad Avitum, error quidem est, siquidem malorum anime post mortem naturam propriam exsuere atque abicere et in demonum naturam immutari credantur — quo sensu hæc sententia tanquam hæresis damnata legitur a Philastrio cap. 421, nam *anima natura non vertitur in naturam alteram*. At nihil tale Zenonis verba subindicant : imo tantum is abfuit ab ea sententia, qua scelestorum anime in demones converti feruntur, ut animas eas vere esse, dum energumenos occupant, non autem demones, argumentum ejus evidenter ponat, cum exinde animarum immortalitatem, ac subinde resurrectionem colligat ; quod tamen ipsum fictione demonum, qui se pro animabus gerant, fieri posse non omnino inficiatur scribens : *At dicis, Hæc demones fugunt. Eo probatio melior, etc.* Caterum si veras impiorum animas energumenos quandoque invadere, loco demonum, posse sensit ; quid, queso, erroris huic sententiæ subest ? Scimus magnam esse inter sacros Scriptores controversiam, num in iis visibus, in quibus piorum animæ viventibus apparuisse traduntur, animæ ipsæ sub alia specie sese illis objecerint, an angelorum opera omnia evenerint. De qua controversia Augustinus disserens in lib. de Cura pro mortuis cap. 10, 11, 15 et 16, inficiari verum visum non audet, nam *hæc si falsa esse responderimus, contra quorundam scripta fidelium* (exempli gratia S. Ambrosii referentis inventionem corporum SS. Gervasii et Protasii, et Luciani illam corporis S. Stephani) *et contra eorum sensus, qui talia sibi accidisse confirmant, impudenter venire videbimur* ; et post multa utrinque disputata, rem sub dubio relinquit, nec abnuat utrumque fieri potuisse, ut modo illa per ipsas justorum animas, modo per angelos fierent. Itaque cum tam exploratum Zenonis testimonium, quo res proditur, quæ eos ipsos habebat testes, qui ipsi dicenti aderant, quis sine temeritate factum neget ? Sicut enim animæ piorum ad viventium utilitatem, Deo volente, poterant ex Aug. sententia hominibus apparere, et quædam edicere, confirmare, ostendere ; [cxvii] quidni, eodem permittente Deo, quædam impiorum animæ demonum vicem agere potuerunt, ut ex earum testimonio fidei ipsius veritas confirmaretur, ut sane ex iisdem resurrectionis veritatem S. Zeno confirmat ? Factum saltem negari nequit, ac proinde nihil S. Zenoni potest succenseri, qui ex facto apud auditores explorato in rem suam argumentum fortissimum sumpserit, cum præsertim de fictione demonum sub finem numeri suspicionem injiciat ; quam in rem videndus etiam, si placet, Æneas Gazæus in dialogo, qui *Theophrastus* inscribitur, ubi de animarum statu luculentissime dispu-

tans, disserens (ue de operibus quibusdam, que sub animarum nomine circa sepulcra gerebantur, contendit, pag. 66 tom. viii Biblioth. P. P., edit. Lugdunensis, ea, que id gererent, esse mala demonia humanis animas repræsentantia, quod S. Zenonis suspensionem confirmat.

CAPUT IX.

QUI AUCTOR FENSETT DE NOVISSIMO JUDICIO.

De judicio novissimo Zeno non bene sensit ex tract. 21 lib. ii, in psalmum centesimum, videri potest, quippe qui ibidem tum fideles tum infideles ab eo judicio liberos facit. Recitatis enim ex Evangelio Joannis iii, 18, Christi verbis : *Qui credit in me, non judicabitur : qui autem non credit, jam judicatus est* ; hæc subdit : *Hæc dicendo erunt judicio fideles, non admittit ad judicium infideles* ; quod deinceps luculentius confirmat, primo de fide libus : *Quid enim necesse est judicare credentem ? Judicium enim ex ambiguis rebus existit : adempta ambiguitate, judicium non desideratur examen*. Tum de infidelibus : *Ex quo nec infideles necesse est judicare ; quia jam sua sunt incredulitate damnati, id quod comprobatur ex illo psal. i : Non resurgent impij in judicio, neque peccatores in consilio justorum*. Et deinceps plura disserit, quibus judicium iis solum manere insinuat, qui inter infideles vel impios et fideles seu sanctos medij sunt, quorum oblique ancipitisque vitæ necessario sunt discutienda secreta.

Sed hæc ne quem offendant, animadvertendum primo est, plures antiquos similia tradidisse. Neque eos memorabimus, quos *simplicitatis* accusat Origenes tom. i pag. 42, eo quod ex verbis psal. i : *Non resurgent impij in judicium, neque malos resurrectionis compotes futuros, aut Dei judicio dignandos*. Patres Ecclesiæ doctissimos appellamus, quos ea simplicitate succensendos non credimus, quique vel ante Zenonem vivere, vel ei suppare ætate fuerunt, vel etiam postea similia docuere. Primo memorandus venit Lactantius, qui lib. vii Institut. cap. 20, postquam omnes in fine mundi resurrecturos affirmavit, *de quibus judicium magnum idem ipse rex ac Deus faciet*, num. 5 addit : *Nec tamen universi tunc a Deo judicabuntur..... nam qui Deum non agnoverunt, quoniam sententia de his in absolutionem ferri non potest, jam judicati damnatique sunt, sanctis Literis contestantibus non resurrecturos esse impios in judicium*. S. Hilarius in psal. i, eadem ferme ac Zeno habet, adeo ut hunc ex eodem pleraque id generis in suum tractatum transtulisse in annotationibus monuerimus. Sanctus item Ambrosius in eundem psalmum, ad ea verba : *Quoniam non resurgent impij in judicio*, similiter ait num. 51 : *Non enim dixit, Non resurgent, sed ait, Resurgunt quidem, sed non in judicio. Qui autem resurgit, est utique et manet, sed quia non credidit in Christum, jam judicatus est, et ideo non venit in judicium, quem peracti jam manet pœna judicii.... De eo autem, quod ait : Non resurgunt impij in judicio, secundum Evangelium absoluta sententia, quia non omnes judicabuntur ; et allato textu Pauli : Omnes autem oportet nos stare ante tri-*

tuus Christi, quod contrarium praebitor, respondet A
Christum de infidelibus locutum, qui non crediderunt
in Dominum Jesum; et Apostolus etsi dicit omnes, de
his utique dicit, qui crediderunt. Hieronymus in Dia-
logo contra Pelagianos nam 28 textu psalmi eju-
dem allato ait: Jam culpa in peccato est, cum sunt peccati
judicati. Auctor Breviarum in psal. 118 inter Hieronymi
Opera, tom. vii Appendicis edit. Veron. cap. 4: Non
quia non resurgunt, sed [CXVIII] quia in judicio non resur-
gant, cum enim deus praedictum est. Auctor alterius
Commentarii Hieronymo adscripti in eod. co. Babelsi
eodem tom. vii, pag. 27, in praefatione ad laudatum
Breviarium: Non dicit absque, Non resurgunt, sed
addidit, In judicio; hoc non resurgunt ad resurrectionem,
sed resurgunt, ut etiam sententiam demeritis
accipiant: rationem dedit paulo ante: Inimici ad pen-
nam resurptus, non vitam deitatem habebant, quae
vellet juare et in carceribus educari. S. Paulinus
Nolanus Poem. vii, pag. 346 edit. Veronensis.

Inimici tibi deviantur ordine
Hominum per artem dissonorum greges.
Ut praesentibus non resurgunt unquam,
Quae deus praesentibus dicitur ad hunc Deo,
Sed praesentibus non suam crimen videns
Non intelligit quaestione delicti.
Quoniam praesentibus non praesentibus videns
Solum solutus non gerentes praesentibus
Praesentibus autem, in hunc praesentibus
Quae in hunc praesentibus, non praesentibus praesentibus,
Verum praesentibus praesentibus praesentibus
Non enim praesentibus praesentibus praesentibus,
Causam praesentibus praesentibus praesentibus,
Vae praesentibus praesentibus praesentibus, aut reus.

Tandem, ut alios mittamus, S. Caesarius serm. 77,
Append. Augustini num. 4: Ad judicium enim non C
tunc aut nec pagani, nec haeretici, nec Judaei, quia de
his scriptum est: Qui non credit, jam judicatus est.

Quos tot Patres sanctorum tradentes erroris accusare
audent, et non potius intelligat eam in sententiam
eorum testimonia explicanda esse, ut vere non exe-
meriat ab extremo judicio impios vel infideles, quos
Deo judicanti adfuturos confessi sunt, sed aliud quili-
quam amiserant, quod cum catholice dogmate non re-
spiciet? Id sane sententiae ex omnium testimonio-
rum collatione facile elicitur. Primo nec pauperum nec
impiorum resurrectionem negant, sed resurrectiones
quidem aiunt, non tamen in judicium, quod de im-
piis discrete affirmant. Resurrectionem praesentibus
justorum, tum saeculorum hominum noster auctor lu-
culetur abesse lib. 1 tract. 16, cum. 11. Perro judi-
cium cum negant, non illud negant, justos vel impios D
in novissimi judicii die ante Christi tribunal adfutu-
ros, nec in eo alteros in aeternam gloriam, in sup-
plicium sempiternum alteros concessuros: sed judi-
cium pro causa debita examine sumentes, hoc affir-
mant unum, in causa certa tum justorum fidelium,
tum infidelium impiorum, judicio seu examine opus
non futurum, quod ratio Zenoniana aperte probat.
Judicium enim et praesentibus rebus existit, etc. Haec
nam 2 jam inde a morte justos vite perpetua, im-
pios aeterno supplicio destinatos affirmans, nulla eos,
inquit, cogitatio respicit alterius, ubi coequitio judicii
genus, quod negaret necessarium, velam significat,

et id ipsum confirmant, quae traduntur de peccatori-
bus mediis, quos ob aequitatem vitam examine dis-
cussenda necessario pronuntiat: Ambiguitas enim nisi
fuerit discussa, justis non potest mereri sententiam. Haec
quoque aliorum Patrum sententiae perfuerunt.

Itaque ex horum Patrum ac Zenonis mente resur-
gent quidem omnes, et omnes etiam ante Christi tri-
bunal stabunt, justis, impiis, et mediis, et omnes etiam
vel praesentibus aeternum, quod pro meritis acquirere-
runt, adhibent, vel praesentibus: sed non omnes, ut haec
sententia justissima constet, judicio et examine in-
dgebunt, nec justis nimirum, nec impiis, quorum
causa notissima est, sed mediis solum, quorum vita
dulcia cum fuerit (dulcia tamen non Deo, cui nihil
laedere potest, sed hominibus), ad vindicandum coram
B
omnibus divinae sententiae justitiam, de his judicium
seu examen et cogitatio distincta habenda erit. In-
terim vero omnibus judex suum tribuet, justis, quos
habeat ut filios; impios, quos carnis dei stimulat
statim, non videndos, sed competentibus penis aman-
dandos; peccatores autem medios ponderabit, non
quod horum gesta statim post mortem ponderata non
fuerint, nec tunc sententiam sibi debitam retulerint
(nam tr. 16 l. 1, n. 2, animas nostras suorum corpo-
rum [CXIX] casibus casibus pro qualitate factorum, quae
sunt de judicio de factis supponunt, quasdam locis
praesentibus relogari, quasdam placidis sedibus refoveri
tr. 16), sed quod in totius mundi conspectu haec ead-
em justitiae divinae aequitas publico judicii examine
patere debeat. Ita erit, ipse S. Zeno concludit, ut, in
ipso scilicet extrema judicii die, justis corona, pecca-
toribus aut excusatis, aut emendatis indulgentiam, im-
piis aeterna poena tribuatur. In quibus si pecca-
torum tantum fit mentio, quos excusatis, vel emen-
datis indulgentiam tribuendum iri affirmatur, nemo id-
circo peccatores medios inter justos et impios, vel,
ut ex contextu liquet, Christianos peccatores indul-
gentiam in judicii die adsecuturos Zenonem sensisse
colligat; quod in alium aliorum errorem declinaret:
nam ex eisdem peccatoribus, seu Christianis mediis
plures futuros, qui nec excusati, nec emendati im-
piorum, seu incredulorum finem adhibent, Auctor se
novisse palam prodit tract. 16 lib. 1, num. 11, cum de
injustorum resurrectione loquens, eam esse ait, quae
impios cum peccatoribus universisque incredulis genti-
bus poenae destinat poenae. Perspicua etiam sunt, quae
de operibus et charitate una cum fide a Christiano
juvendis, ut immortalis beatitudine perfuatur, alibi
docet: quae cum cap. 6 praesentis dissertationis in-
dicata a nobis fuerint, eo lectorem remittimus.

CAPUT X.

SENTENTIA S. ZENONIS DE JUSTARUM ANIMARUM STATE POST MORTEM.

Ex constitutis superiori capite una dubitatio subor-
iri potest, utrum Auctor, qui ita justis in judicii die
coronam tribuendam affirmavit tract. 21 lib. 1, num.
5, ut eorum animas post mortem placidis sedibus re-
foveri tradiderit tract. 16 lib. 1 num. 2, utrum, in

quam, ad eorum accesserit sententiam ab hetero-
doxis quibusdam nostri temporis excitatam, qui jus-
tis post resurrectionem tantum præmium æternum
in cælis cum Dei visione impertendum docuere, in-
terim vero eorum animas placido aliquo in domicilio
requiescere, quoad extremi judicii dies cælum es-
dem patefaciat. Huc conferri etiam videri potest
aliud Zenonis testimonium ex tract. 12 lib. 1, in fine,
ubi: *Dubium non est*, inquit, *voluntatem nostram, cui
se junxerit parti, præbere victoriam, ejusque in resur-
rectione aut præmio perfrui perenni, aut consumi
pæna puniri*. At hic postremus locus ex hæreticorum
manibus facile eripitur, si consideremus primo de jus-
torum præmio perinde scribi, ac de pœna impiorum;
quorum tamen animas statim post mortem *locis pœ-
nalibus relegari* tract. 16 lib. 1, num. 2, Auctor a-
pertissime pronuntiavit. Deinde ut hujus mens atque
scopus intelligatur, animadvertendum est eo in trac-
tatu 12, sermonem esse non de anima, sed de carne,
vel corpore, et affirmari fore ut ejus (utique corporis)
in resurrectione voluntas nostra aut pœnas luat, aut
præmio potiatur, propterea quod debitam corpori
pœnam, vel præmium in corpore ante non senserit,
quæ ante resurrectionem sine corpore, in anima tan-
tum cruciatus sensit, vel præmio perfuncta est, ut
aliis in locis mox indicandis Auctor aperte docuit.
Quod autem pertinet ad alterum locum, ubi justorum
animas exsuviis corporum solutas placidis sedibus
refoveri scripsit, antiquis Patribus bene plurimis so-
lemne fuit, cum *sinum Abrahæ, sedes placidas*, et alia
id generis justorum animabus post mortem vindicant,
Paradisum intelligere, ut Ludovicus Muratorius
multis statuit in novissimo opere de Paradiso. Equi-
dem placidas hasce sedes eadem significatione apud
Zenonem locum esse deliciarum, verbum *refoveri* sa-
tis insinuat: quin Paradisum easdem esse innuit
num. 5, ubi Latroni e cruce pendenti una cum
Christo Paradisum post mortem conferendum ab
eodem Christo promissum tradit, et num. 6, cum re-
prehensurus eos, qui mortuos deflent, *in meliora*,
id est beatitudinis locum; *migrantes* haud planctibus
prosequendos monuit. Adde quod tract. 21 lib. 11,
justos et impios statim post mortem aut præmium et
quidem æternum, aut æternam pœnam pro meritis,
vel peccatis adire et sustinere pronuntiat. *Ex hac*
[cxx] *enim vita*, inquit, *quis secum aut coronam portat,*
aut pœnam: et nondilatatum quidpiam credi possit, subji-
cit post pauca: *Justi vitæ perpetuæ, impii æterno sunt*
destinati supplicio. Apertius tract. 27 lib. 11, in fine
proponens, quid martyribus post mortem accidat,
his verbis utitur: *Martyr dominicæ habitationis in re-*
condita adsumitur, ut ibidem ex homine in Angelum
transfusus, æterna vitæ beatitudine gloriatur. Id ip-
sum confirmari potest ex tract. 18 ejusdem libri,

A ubi S. Arcadius martyr post mortem in cælum ad-
scendisse traditur: *O dignus gloriæ ætatis finis! Ad-*
scensusus altitudinem cæli (cum scilicet in eo esset,
ut moreretur, quod ex contextu liquet), *corporis sui*
impedimenta præmittit, et eoque funus sui ipse
præcedit.... Arcadius beatissimus martyr adhuc de-
moratus in sarculo (nimirum corpore) *et jam martyr*
recitatur in cælo, quæ postrema verba respiciunt, ut
videtur, illa Pauli Rom. xii, 23, ubi *primitivi*, id est
electi, *conscripti dicuntur in cælis*, quamdiu in terra
deguat; cum autem hanc per mortem in cælum ad-
scendant, eorum nomina ibidem recitari et celebrari
non desinunt. At ne quis hæc de solis martyribus
Zenonem sensisse existimet, ut alii proprium mar-
tyrum privilegium id esse perperam opinati sunt,
B eundem episcopum de omnibus justis unversim lo-
quentem, perspicueque sese explicantem audiamus
tr. 12 ejusdem libri 11, n. 4, ubi angelos, quos Ja-
cob per scalam in cælum adscendentes vidit, justos
in cælum adscendentes interpretatur sic: *Adscenden-*
tes vero sunt justi, qui probis moribus per gradus di-
vinorum observantiæ præceptorum quotidie spiritualis
itineris gloria feruntur in cælum: in quibus observan-
dum præsertim adverbium *quotidie*, quod accipiendum
profecto de his justis, qui de die in diem post mortem
in cælum abeunt, non nisi iniquus judex negaverit.
Igitur *placidas sedes*, in quibus justorum animas re-
foveri S. Zeno prodidit, ex hujus mente ipsam esse
cœlestem patriam, in qua Deus cernitur, nihil est
dubitandum: quam in sententiam tract. 3 lib. 1,
C num. 4. *liberas e carnis nexibus* (id est post mortem,
et ante judicii ac resurrectionis diem) eorum animas,
qui præcepta Dei custodiunt, id est omnium justorum,
beatitu line repromissa, quæ utique in cælis ex Dei
visione provenit, perfruituras pronuntiat. *Dei præ-*
cepta custodiens, hujusmodi officiis sæculares obtinens
voluptates, cum fuerit victor carnisque nexibus liber,
repromissæ immortalitatis inæstimabili beatitudine per-
fruetur, et luculentissime eodem tract. 16 lib. 1,
qui objectum testimonium continet, num. 14: *Cum*
autem mors, quæ putatur metuenda, gustatur: tunc ei,
id est animæ, in æternum manentis gloriæ beatis in se-
dibus, nullas deinceps ærumnas mundi sensuræ, re-
promissa felicitas exhibetur. Ubi et *sedes beatæ glo-*
riæ in æternum manentis sunt procul dubio cœlestis
D gloriæ locus, non autem sinus ille Abrahæ, in quo
ad extremum usque judicii diem animabus manen-
dum sit; et hæc quidem post gustatam mortem
adeundæ designantur; cujus rei rationem Auctor de-
derat paulo ante eodem num. 14: *Aliter enim im-*
mortalitatis stola illa non sumitur, nisi primo istud
carnale spoliium, blandum animæ venenum, secundum
Dei sententiam, unde sumptum est, refundatur.

[cxxx] DISSERTATIO TERTIA,
DE ACTIS SANCTI ZENONIS ET DE EJUSDEM CULTU.

PROŒMIUM.

Etsi due satis proluxe S. Zenonis Vitae proderunt in lucem, quorum alteram scripsit Coronatus Notarius, qui ante IX saeculum floruit, alteram vero Monachus Zenonianus, qui XVI saeculo circiter vi. medium tamen ac fere nihil scire nos de nostri Auctoris gestis si quis pronuntiet, reprehendi non poterit. Eamvero inter ea, quae Coronatus litteris consignavit, multa quidem de moris quibusdam, quae per Zenonem Deus gessit prodigia, luculenter exposuit, at pauca praeter de vita et virtutibus ejus tetigit; adeo ut palam sit, nihil eum ex antiquis monumentis hausisse, sed ea tantum perscripsisse, quae ob prodigii celebritatem infixam memoriae (a) populari fama tradebantur; unde etiam factum est, ut haec ipsa falsis aliquot adjunctis circumvestita inveniantur, ut ex adnotationibus in eam Vitam inter monumenta inferius collocandam liquebit. Monachus Zenonianus per marchionem Maffei editus, a Coronato, etsi illum non nominet, omnia accepit, nihilque eidem addidit praeter alia miracula, quae ad vitam cognoscendam nihil conferunt. Inter Zenonis Vitas non retulimus Jacobi Veronensis presbyteri carmen, quod versibus hexametris ducentis et quadraginta quatuor lucubratum ex ms. Zenoniani monasterii edidit P. Henschenius tom. II, Aprilis, pag. 76; non enim is S. Anthonii vitam, sed miracula describenda sibi proposuit, eadem plane quae in Zenoniano Anonymo monacho soluta oratione leguntur, praeter tria quae subinde perpetrata illi subjunguntur. Anonymus Pipinianus IX saeculi scriptor in Rhythmo de Verone laudibus paucis versibus pauca quidem de Zenone cecinit, sed quae praememoratis Vitae plura haberi queunt, ut ex dicendis constabit. Itaque in tanta probabili monumentorum penuria Zenonis vitam nemo a tribus requirat; neque enim imitari placet Baptistam Perettum, qui in Vita Italica scripta et Latinis cum scholis Verone prius edita an. 1497, et dein an. 1710 Patovine S. Zenonis editioni subjecta, nihil aliud effectit, quam Zenonianum monachum Italica lingua referre, et alia ex ingenio, vel populari fama adjoere, quae minori fundamento nituntur. Ne tamen lectorum desiderium omnino fraudetur, quidquid ex tractatibus Zenonianis aliisque antiquis documentis colligere licuit, exponendum aggredimur.

[cxxx] CAPUT I.

DE ACTIS S. ZENONIS AD MORTEM USQUE.

§ I. — *Conjectura de Zenonis patria.*

In primis de Zenonis patria conicere placet. Baptistam Perettum primo scholio Latino ad Vitam nunc

A nuper memoratam, Veronensem eum fuisse statuit ex Petro de Natalibus episcopo Equilino lib. I Catalogi Sanctorum, et ex lectionibus quae in festo ejus Ordinationis die 8 Decembris legebantur Mediolani in Ecclesia Cathedrali. At haec recentiorum testimonia de rebus actiquis eum nihil probent, ut recte notavit Cardinalis Baronius num. 12 tom. I Annalium, pag. 59 edit. Coloniensis, nullusque ante Petrum de Natalibus hoc subdidicisse inventus sit: Peretti sententiae nemo pendens acquieverit, integrumque nobis relinquatur conjecturas nostras litteratorum oculis atque censura subjicere. Zenonis nomen inter Graecos receptum ac frequens, Graecum eum demonstrare videtur; et Graecum quidem illum censuit cum Buchnero Tillemontus adnot. 5 in Valeriani persecutionem tom. IV, pag. 187, ante quos Blasius Rosettus in ms. Saibanteo 658, Historiam episcoporum continente, id verum ratus, hanc rationem adjecit (quam totidem verbis scripsit Panvinus Antiquitatum Veron. lib. IV, cap. 6, cum hanc non nullorum allegavit sententiam, quippe *cujus sermonum phrasis*, inquit, *graecanicum nescio quid ac peregrinum redolere videtur*. Imo ex Anonymo Pipiniano colligere quispiam posset, cujus provinciae fuerit, nimirum ex Syria, in qua Graecum quidem sermonem id temporis viguisse certissimum est; inquit enim ille:

Non queo narrare hujus sancti opera,
Quae a Syria veniendo usque in Italiam,
Per ipsum omnipotens Deus ostendit mirabilia.

Cui sententiae respexisse videtur Auctor hymni, quem ex duobus mss. breviarii Benedictini codicibus editores Veronenses edidere, cum S. Zeno *gentes penetrasse marinas* ibidem tradatur.

D Illic opinioni nostros quoque calculos facile adjiceremus, nisi duae animadversiones obsisterent. Graecus auctor perinde Latine ac pure loqui et scribere nequit, ac S. Zeno, cujus stylus etsi identidem turgeat, ac pluribus flosculis inspergatur; a puritate tamen Latinae locutionis nihilum deficit, tum si verba singula, tum si verborum collocatio et syntaxis consideretur, adeo ut a teneris unguiculis in Latinis auctoribus exercitatus, et inter Latine loquentes educatus, et Latinis in scholis excultus appareat. Versatissimum sane se prodit in poetis Latinis, quorum formulas et carmina ita commode adhibet, ut non per vim expressa, sed in succum sanguinemque ejus conversa cognoscantur. Virgilium legere assuetus proditur, cujus versus non nunquam ejus decuisse e calamo intelliguntur, cujus generis auctores explicabantur et legebantur a pueris, ut Latina puriori lingua et locutione vividior potrentur. Nemo sane ex ipsis Latinis quarti saeculi Scriptoribus Latina pu-

(a) Vide Admonit. in Monumenta num. 1, in fin., et adnot. 5 in ipsam Vitam

ritate eadem par, vel magis latinus invenitur, adeo ut A latinitatem epus jure commendarent plures eruditi, et elegantissimum affirmant Calaubonus et alii, Basilus autem Faber, qui *Theaurum eruditionis* summo studio et infinita propemodum Latinorum lectione digessit, [cxxx] ut Latinas quatuor voces ex probatis Auctore. excerptas, et ad radices revocatas Latine lingue studiosis accurata et perutili methodo proponeret, non dubitavit Zenonem sæpe allegare, eoque uno Auctore aliquot voces inter probatas inserere. Ex multis saltem Græcis, qui Latine aliquid scripsere, non solum nemo unus est, qui cum Zenone possit conferri, sed cum aliena, non nativa lingua scripserint, omnes parum Latine scripsisse inveniuntur, nec ambigendum quin S. Zeno scripsisset similiter, si eandem Græcam originem et educationem sortitus fuisset. Hæc prima conjectatio vehemens satis nobis videtur, ut Auctor a Latinis parentibus ortus, vel inter Latinos saltem educatus ac institutus probetur. Aliam nunc adjiciamus, qua certior provincia statuatur. Exstat Auctoris tractatus de S. Arcadio martyre, cujus apud cæteros antiquos memoria nulla invenitur. Illum autem in Cæsarea Mauritanie passum ex Zenonianis codicibus liquet. Quid unus inter omnes Veronensis episcopus Zeno tanta cum religione natalitium ejus diem celebraret, nisi quod præcipua quadam devotione eidem esset addictus, et ex eadem forte provincia, in qua ille mortem oppetiit, originem duceret? Africanorum quidem scriptorum stylum in nostro Auctore deprehenderunt ii, qui ejus tractatus diligentiori cura evolverunt. Gaspar Barthius inter hos *Christianum Apuleium* in Zenone perspicere sibi visus est, ut fidem facit lib. XLII Adversar. cap. 10, pag. 1944, et lib. V in Statii Silvam pag. 446. Enim vero plures Appuleii Afri locutiones, et verba item plura ejus ac aliorum Africanorum propria, Tertulliani, Cypriani, etc., in ejus tractatibus reperiuntur, quæ in aliis aliarum Latinarum provinciarum scriptoribus frustra requiras. Neque Africanum Veronæ episcopum creatum mireris; per id enim tempus episcopi et clerus sæpe ex alienis provinciis dabantur. Eodem sæculo Fortunatianum episcopum Aquileiensem Afrum fuisse ex Hieronymo discimus. Donatus, natione Afer, nonne Mediolanensis Ecclesiæ presbyter fuit adhuc post Ambrosii mortem? ut Paulinus in hujus vita testatur num. 54. Neque Anonymi Pipiniani sententia moveat; potuit enim Zeno, licet Afer, e Syria Veronam proficisci, cum iter in Orientem ea tempestate frequens esset. S. Philastrius Brixianus episcopus, cum esset presbyter: *Circumiens universum pene ambitum Romani orbis dominicum prædicasse verbum* similiter traditur a S. Gaudentio in tractatu de S. Philastrio pag. 241, et idem quoque Gaudentius se Philastrio in eadem Brixianam cathedram successit, dum in Oriente versaretur, diserte prodit, tum in sermone de ordinatione sui pag. 181, tum in sermone de dedicatione Basilicæ, pag. 191. Zenonis tandem nomen, etsi inter Græcos frequens, ab Africanis nihilominus alienum

non fuit. *Zenonem* martyrem Decio imperante inter Africanos reperimus, cujus corpus cum translatum fuerit Byzantium, ejus memoria apud Græcos celebrata legitur. Vide Acta Sanctorum Bollandi die 10 Aprilis tom. 1.

§ II. — *Episcopatus S. Zenonis initia, ordinatioque ejus vi Idus Decembris peracta statuatur. Ejusdem in convertendis ad fidem Gentibus sollicitas. In Arianiis repellendis atque comprimendis quantum laboraverit. Veronæ ad Christianam religionem ab eodem conversa.*

Itaque post Orientis iter, cui sese ante episcopatum Zeno commisisse credendus est (episcopi enim non nisi gravissimi de causis proprias sedes relinquere solent), Veronensi ecclesie post Cricinum prepositus fuit, idque sexto Idus Decembris an. 562, postremo Juliani anno, ut satis probabiliter conjectamus dissert. 1, cap. 3, § 5. Cum vero de anno palam sit, si de die constet, ut ibidem ostendimus; ad hunc diem statuendum præter ea, quæ ibidem attulimus, alia argumenta novis subinde documentis et considerationibus indicata in confirmationem hæc adjicere placeat. Primo plures ecclesie per Italiam et alibi S. Zenonis [cxxxv] nomine dedicatas, festum ejus vi Idus Decem. celebrare cap. 4 videbimus. Porro hanc diem emortualem S. Antistitis non fuisse ostendimus § 3. Cum vero in transferendis festis Sanctorum ea cautio adhibita fuerit, ut impedito emortuali die, festum traderetur in diem alium, quo vel translatio Sancti corporis, vel dedicatio basilicæ, vel ordinatio celebratur, ut eo paragrapho notabimus; etsi eo die vi Idus Decembris dedicatio ecclesiæ S. Zenonis in nostris libris signetur; tamen ob ordinationem ejusdem potius, quam ob Ecclesiæ dedicationem festum ejus aliis in Ecclesiis eidem diei fere adsignatum verisimillimum est, propterea quod ex Rabano et Wandalberto sæculi IX scriptoribus, nec non ex ms. Vaticano 5806 ejusdem sæculi, variis in locis ea dies celebris appareat jam inde a sæculo IX cum S. Zenonis basilica vix tum temporis dedicata fuerit. Quod si consideres Cæsena et Pistorii S. Zenonem ante nonum et octavum etiam sæculum magnum Patronum, vel titolarem, uti vocant, electum eadem die cultum fuisse unico vel præcipuo festo, cujusmodi nunc quidem ex immemorabili earum Ecclesiarum consuetudine peragitur: jam ergo ante nonum et octavum etiam sæculum ea dies celebris erat, non utique ob dedicationem quæ posterius contigit, sed ob ordinationem quam proinde eo die apud Veronam quoque celebratam fuisse hoc argumento evidenter convincitur. His adde aliam observationem ex ipsis nostræ Ecclesiæ libris, e quibus id ipsum confirmatur. Licet enim in Calendariis non nullis eo die notetur *dedicatio ecclesiæ S. Zenonis*, in ipsis tamen Ecclesiasticis libris, et missa et officium de S. Zenone episcopo, non autem de dedicatione ecclesiæ designantur et describuntur. De Missa satis attigimus diss. 1, cap. 3, § 5, et luculentius patebit ex Admonitione ad monu-

menta num. 5. Nunc ut de officio dicamus, in ms. A Capitulari seculi XII, qui orationes, lectiones, et antiphonas de Sanctis per annum in Ecclesia Veronensi usitatas continet, et cum aliis miss. vetustioribus plane concinit, eadem antiphona, que uti propria S. Zenonis in tribus aliis libris ad *Laudes* dicende adsignantur, describitur dicende etiam ad *Horus*, et describitur quidem mense Decembris cum oratione *Deus qui nos S. Zenonis episcopi* item propria. Hinc autem colligere licet in Veronensi Ecclesia, cui ille codex publicis in officis serviebat, mense quoque Decembris non missam solum, sed et officium de S. Zenone episcopo, non autem de dedicatione celebratum fuisse, adeo ut ordinatio S. Zenonis, non autem dedicatio basilicæ vi Idus Decembris ab ipsa Veronensi Ecclesia celebrata appareat; uti apud monachos Zenomanos distincte eod. die celebratam loco laudato diss. I meminimus. Itaque cum dedicatio basilicæ S. Zenonis, etsi eo die in aliquot miss. Calendaris notata, nullo tamen officio præcipuo celebrata probari apud Ecclesiam Veronensem possit; vel apud solos celebratur monachos duobus diebus post, seu (ut ante in codicibus legitur) die sequenti, vel a Veronensi Ecclesia eo die sola commemoratione celebratur; et ad hanc commemorationem pertinere videtur antiphona et responsorium, que in Carpsi notatur sic. *In dedicatione S. Zenonis a et r de dedicatione*. Quod si minus placeat, cum Carpsi rubrica pugnet cum antiquo titulo Ecclesie Veronensis libro, nec cum Missis aliorum concordet, qui de uno S. Zenone, non de dedicatione ecclesie et officium et missam vi Idus Decembris præferunt; Carpsi error aperius est, cujusmodi alii errores alibi in eodem libro notantur. Ex his autem si stet S. Zenonis ordinationem vi Id. Decembris celebratam et peractam fuisse, S. Zenonem hoc die an. 562 Juliam postremo ordinatum ex dictis diss. I, c. 5, § 5, palam omnino erat. Trauseamus ad alia.

Hoc imperatore vita functo anno sequenti 565. cum Romanum Imperium pervenisset ad eos, qui etsi idololatram plane non sustulerunt, unam tamen Christianam religionem colebant, eidemque impense patrocinabantur; latius Zenoni aditus potuit, eandem religionem Veronæ palam excolendi, et cum pietate, tum doctrina in ea excolenda profecit mirum in modum. Multi id temporis erant Pagani; inter Christianos autem Arianos non pauci propter eam persecutionem, quam Constantius Juliam præcessor in catholicos et muneribus et fraudibus et minus adeo impense promoverat Valente et Ursatio Arianis [CXXIV] Episc. impellentibus, ut totum orbem concusserit, et hisce in regionibus corruerit Fortunatianum Aquileiensem, ac in Mediolanensem sedem intruserit Auxentium, qui non hanc solum Ecclesiam ad an. 574 per annos viginti occupavit, sed totius etiam Italiae fidem sua heresi incurrere ac disperdere studuit. S. Zeno Veronensi cathedræ insidens, frequentibus concionibus ac instantibus Paganorum acque ac Arianorum impietati sese objectit. Quam raverat atque feli-

ter S. Episcopus laboraverit in gentibus, ex quibus etiam *doctos* lacundia ac zelo ejus illectos ipsi concionanti interfuisse colligimus ex tract. 3 lib. I, adnot. 4, luculenter probat ingenio ille hominum numerus, qui quot annis baptismate ablucebantur. Tract. 55 et 42 lib. II, *genere, aetate, sexu, conditione*, et, ut addit tract. 58, *natione diversa* memorantur, qui, in paschalis festis, sacris undis simul diluti sunt; cumque hi aliquot tractatus diversis annis recitati id ipsum diceret repetant, magnam annis singulis baptizandorum fuisse frequentiam demonstrant: quod ad declarandum Episcopi ea in re procuranda laborem et diligentiam mirifice confert. Id ipsum etiam statuitur ex ea ecclesia, quam ab eodem Veronæ ad beatam dicimus, licet enim per se satis esset ampla et capax, tamen præ Christianorum, qui minime multum exereverat, numero facta erat *angusta*, ut ipse profert tract. 14 lib. I, num. 2. Itaque ea tradito, quam Anonymus Pipinianus litteris commisit, cum scripsit de Zenone:

Qui Veronam prædicando perduxit ad baptismum,

antiqua et genuina ex hisce tractatibus convincitur. Addit idem Anonymus, *multa idola destruxit*. Cum in urbe, quam Christiane fidei acquisivit, id fecisse eam probabile est, tum vero est probabilius multo in pagis, ubi plura erant privata lana et simulacra, adversus que eum declinasse legitur tract. 15 lib. I, num. 5. Neque etiam solum cultum extirpare ab his, quos ad fidem convertebat, sedulo studuit; sed pravos etiam, quos ex etnica educatione mores contraxerant, ut pluribus ex tractatibus deprehendere licet.

Adversus Arianos porro frequentes sermones ex proposito habuit, ex quibus aliquot adhuc supersunt. Vide tractatum primum lib. I, et plures initio libri II. His autem concionibus non nullos illorum interfuisse palam est ex tractat. 77, et colligi etiam potest ex tractat. 4 lib. II, ac tract. 7 et 8 ejusdem libri. Quamquam vero quidam ex hisdem Arianis Veronæ adhuc fuerint sub Syagrio Zenonis successore, cum *mediam ab Hæreticis* Indicie virginem, quam S. Zeno consecraverat, post hujus obitum conflata tradat Ambrosius epist. V, num. 1, ad eundem Syagrium: tamen plerosque a Zenone ad fidem revocatos verisimillimum est, ut dici de isto possit, quod de S. Philastro testatur S. Gaudentius in sermone de ordinatione sui pag. 185: *Vox Zenonis per gratiam Spiritus sancti large effluens, hanc Ecclesiam in fide Trinitatis adoranda fundavit, in vera spe et charitate perfecta constituit*. Etenim sicut S. Philastrius septimus episcopus Brixianus, teste eodem Gaudentio in serm. de vita Philastrii, pag. 241. *Non solum contra Gentiles et Judæos, verum etiam contra hæreses omnes, et maxime contra furentem eo tempore Arianam perfidiam pugnavit*: ita S. Zeno octavus Veronensis episcopus ac Philastro coævus, non minus contra idololatram, quam contra hæreses ac præcipue Arianam acriter amavit. Ita hic Veronam erroribus purgasse, et ad

veram religionem perduxisse cognoscitur, quemadmodum Brixia sub idem tempus per Phylastrum erroribus purgata et ad catholicam fidem tractata legitur.

Quod ne mirum videatur his, qui Italiae praesertim urbes primis Ecclesiae saeculis Christo nomina dedisse opinantur, considerent quæso (ne pluribus distrahamur) finitimas praesertim civitates Novocomum, Mutinam, Tridentum, idemque his inveniunt accidisse, quod Veronae ac Brixiae contigisse haecenus diximus. S. Felix Zenoni pene suppar Comensis primus episcopus (ut cognoscimus ex hymno de S. Alundio secundo ejusdem urbis episcopo [cxxxvi] apud Ughel. l. v, pag. 278, et ex alio veteri hymno de S. Amantio tertio Comensi episcopo apud eundem, pag. 259), primus quoque fuit, qui Novocomi edificavit ecclesiam, ac primus item qui Christi fidem ibidem seminavit hominesque Christo lucratus est, ut ex epist. iv S. Ambrosii ad eundem cognoscitur, ubi haec scripta leges n. 7: *Multa messis Christi, inquit, sed pauci operarii, et difficile reperiuntur qui adjuvent.... Certe in illo ordine Comensium jam plerique coeperunt credere magisterio tuo, et doctrina tua verbum Dei receperunt: sed qui dedit credentes, et adjuutores dabit, etc.*, De S. Vigilio Tridentino praesule, qui post Zenonem aliquamdiu vixit, nonne haec traduntur in Aetis apud Bollandi socios tom. v Junii, pag. 165: *Ubi totam civitatem catholice convertit, ecclesiam (quod ante nulla fuisset) infra muros civitatis Domino collocavit.* Auctor Vitæ S. Geminiani Mutinensis antistitis editæ ex ms. Veronensi tom. II, part. II, Rerum Italicarum, nonne haec de illo, qui Zenoni plane coævus fuit, scripta reliquit, pag. 691: *Sane ad Christi culturam toto mundo confluenta, jam dicta civitas (Mutina) per apostolorum successores Domini fidem recipiens, vanam Idolorum respuit fœditatem, ac sanctorum prædicatione sacerdotum amissam diu cœli recipere cœpit hæreditatem. In quorum catalogo confessorum Beatissimum Geminianum.... eadem, Domino jubente, suscepit civitas Mutinensium, temporibus Joviani Augusti totius Reipublicæ Principis. A quo cœlestis vitæ pabulo recreata, sanctæque purificationis fonte purgata, superfluam Idolorum servitutem reliquit, et suavi jugo Christi colla subegit.* In quæ verba animadvertens clarissimus editor, si alia simul aliarum urbium exempla prospexisset, quibus id ipsum plane contigisse deprehenditur; profecto hæc in præfationem non coniecisset, pag. 687: *Quod est ad ejuratam a Mutinensibus gentilium superstitionem sub Joviano tantum Augusto (Geminiani episcopi opera), id nullo veritatis aut verisimilitudinis fulcro nititur atque ad fabulas amandandum.* Si Vitæ auctor sub Joviano tantum religionem Christianam a Mutinensibus per Geminianum primo susceptam prodidisset; jure quidem ab editore reprehenderetur. At non id ille innuit, imo per alios episcopos apostolorum successores fidem Mutinenses recepisse tradit: et solum sub Joviani imperium Geminiani laboribus idololatriam reliquisse eos narrat, quæ res illud unice insinuat, Mu-

tinam, que judio ante suscepit in aliquibus paucis fidem, per hanc tempestatem, qua libera fuit Christiane professioni amplectende facultas, Christo, exersis proorsus Idolis, pene totam (quod ante non contigerat) nomina dedisse, que res eo minus reprehendenda est, quo magis ex alios quamplurimum certitum Ecclesiam, quibus id ipsum obvenerit, confirmatur. Cæterum fatide ut res id generis populari fama inventa et tradita, ad elevandam, non vero invidendam ab eujus Ecclesie antiquitate et laudem pertinent, adeo ut que remissius ac minus gloriose de aliqua Ecclesia feruntur, ex nullius popularis fabule suspicionem ingerant, rarissimamque præter cætera haberi debeant.

B § III. — *Nova Ecclesia Veronæ edificata. De Zenonis Clero. Duplex Virginitatis species Veronæ. Monasterium Veronæ primum in toto Occidente a Zenone institutum. Crapulae et ebrietas in martyrum festis sublata.*

Cæterum Zenonem nostrum novam ecclesiam hac in urbe e fundamentis erexisse, primumque ea aperta Christianorum conventum magna cum celebritate prosecutum patet ex tract. 14 lib. 1, et forte prima fuit in urbe ecclesia, que cum in usum adificata fuit, cum antea in privatis aedibus huic usui accommodatis, vel saltem extra urbis pomerium sacra peragerentur. Veronensium divitum liberalitas sese hoc in opere commendavit, quippe quod *crebris et largis illorum prærogationibus referatur*, num. 5. Quamquam non hac solum, sed aliis quoque in occasionibus hi, episcopo praesertim impellente, liberales sese [cxxxvii] præbuerunt, uti potissimum factum est in ea captivorum redemptione, quam ab ipso Zenone eximii laudibus pro concione prædicatam videre poteris tract. 10, num. 5, lib. 1.

Cæterum episcopus paupertatem profitebatur ex tract. 14 lib. II, ex quo etiam clerum illi fuisse patet; cujusdam enim rei testes appellat *operarios, qui mecum sunt*, inquit. Hinc tract. 16 lib. I, num. 6, sacerdotes memorat, qui solemnibus divinis quiescentium animas Deo commendare solebant, et tract. 50 lib. II, mentionem facit ministrorum, qui episcopo inserviebant in sacris, nec non sacrarum ordinationum, quibus paschali tempore inferiores ministri ad superiorem ordinem promovebantur; piis autem sacerdotibus per idem tempus mercedem præstiam affirmans, piorum sane sibi cooperantium sacerdotum industriam indicat sive in instituendis catechumenis, sive in pœnitentibus præparandis, cujus merces ipsum erat baptismum, et reconciliatio, quæ paschali tempore solemniter peragebantur. In hanc quoque rem confert etiam locus S. Ambrosii ex epist. v, ad Syagrium Zenonis successorem, in qua cum Indiciam ab hoc benedictam *sacerdotes* invisisse tradantur, hoc sacerdotum Zenonis ævo ordinatorum non obscurum testimonium videtur. Horum quoque sacerdotum pudicitiam ac cœlibatum ab Auctore laudari tract. 5 lib. I, num. 7, satis credibile est.

Sed quis de clera in bonam disciplinam per Zenonem instituto dubitet, eum virginum quoque disciplinam ab eadem exultam ex eadem Ambrosii epistola manifestam sit? Ex eo rursus palam colligitur Zenonis aetate Veronae non solum fuisse Virgines, quae virginalis pudicitiae voto obstrictae post prohibitionem velate suis in domibus pudice versabantur, eujusmodi Indicia fuit, de qua plura diximus diss. 1, cap. 5, § 5, sed virgines etiam fuisse, quae virginitatem professae communem in monasterio vitam debebant; accusat enim, ut Ambrosius narrat, per calumniam Indicia, crumatores ejus impositam errorem perinde divulgatum ferebant ex num. 49: *Cucurrisse mulieris viros ad monasterium, jectasse parum virginis, et nocem piquoris, de monasterio tumorem per perulis apertum*. Quamquam vero sub hujus quatuor seculi finem virginum monasteria in Occidente aliqua fuerunt, ut ex actis ejusdem Ambrosii locus colligitur, hoc tamen, quod Veronae a Zenone institutum fuisse videtur, primum esse omnium credimus, vel primum saltem inter illa, quorum memoria litteris prodita superest. Ex hoc porro tanto virginum Veronenarium numero, quae partim in monasterio, partim privatis in domibus virginitatem colebant, Zenonis sermonum, quibus virginitas maxime commendabatur (uti nunc est tractatus 5 lib. 1, haec tamen cognoscimus. Hunc eandem entium inter eos accensendum opinamur Italiae episcopus a S. Augustino epist. xxii, num. 4, laudatos, qui cum agapes in subsidium pauperum, martyrumque cultum institutas, in crapulas salubere et ebrietatem et luxuriam conversas adverteissent, in eas peroraverunt adeo feliciter, ut ex suis Ecclesiae totaque Italia illas excluderent, ut observavimus adnot. 18 in tract. 15 lib. 1, ubi Auctor adversus illas invehitur, qui ut comessationibus et ebrietate impudicisque frequentius indulgerent, martyres sibi fugiebant, in quorum cimiteriis agapes agerent. Nec praeterea eodem hoc loco videtur, quod tres XVI saeculi auctores prodiderunt, Paulus de Mildeburgo, episcopus Forosempronensis in praefatione libri inscripti *Paulina de recta paschae celebratione*, editi an. 1515, nec non ejusdem operis lib. primo; Joannes Staellerus in Calendario Romano edito an. 1518, prop. 17, et ex his Omphrius Pavimus Antiquit. Veron. lib. iv, cap. 6. Hi nimirum pascholem canonem a Zenone editum vel restitutum produunt; quo autem documento plane ignoramus: quoniam ad inter fabulas referendam nihil ambigimus.

[LXXXI] § IV. — S. Zeni ob miracula celeberr. De ejusdem emortuali die.

Non a Coronato solum, sed ab Anonymo etiam Pignatario magna fuisse Zenoni in demones potestas traditur.

Et quidem multos liberavit ab hoste pestifero.

Duo miracula describit Coronatus, quae ex multis per

A illum patris celebrata fuisse volentur, quaeque impressa profundius in populi mentibus, vasis subinde circumvestita adjunctis fuere, ut sit in his, quae a nemine scripta, per populum feruntur; et hisce cum adjunctis ab eodem Coronato excepta ac litteris prodita, non ita ob additiones falsas spernenda sunt, ut exinde veritas ipsa, quae in rebus miris messe aliqua solet (etsi dicere non facile possit), plene rejiciatur. Eadem repetit Anonymus Pignatarius tertio huiusmodi miraculo addito; et is (si nunc *Caroris* verbum demas) Coronato melius multo et sine ulla additis, quae Criticos difficultatem ingerant, illa paucis describit. En ipsius integra verba, uti leguntur in calce mss. Zenoniani ac Pompeiani; nam in manuscripto Lobienensi, ex quo P. Mabillonius ejusdem Anonymi opusculum edidit, lacuna est aperta, ut recte monuit marchio Scipio Maffei, pag. 179 Historiae diplomaticae, quam nos ex laudatis mss. supplementus.

Octavus pastor et confessor martyr inelytus,
Qui Veronam; radicando rediit ad baptismum,
A malo spiritu sanavit tandem Caesaris filiam;
Boves cum homine vergente reconvicta pelago.
Et quidem multos liberavit ab hoste pestifero,
Et fluxu eximium suscitavit mortuum,
Multa idoli destruxit per crebra peccata.
Non quae multa nocent huius sancti opera,
Quae a Syria veniendo usque in Italiam,
Per ipsam omnipotens Deus ostendit mirabilia.

Haec autem aliaque mira Zenonis gesta, quae plura quidem fuisse putamus, licet memoria populorum dilabente custodita ac tradita non fuerint; celeberrima tamen eum jam inde ab antiquis temporibus apud quamplures externas etiam urbes, provincias, ac nationes exhibuere, de quo plura capite quarto.

Ut autem ad eum statum, quem diximus, ethnicis Arianisque obsistentibus, Veronensem Ecclesiam perduceret, aliquamdiu illam regere profecto debuit; ex his autem, quae dissertatione 1, c. 5, § 5, coniecimus, non improbable quidem videtur eidem Ecclesiae praefuisse per annos xviii, ab anno scilicet et 562, usque ad aetatem circiter 580, quo in caelum translatus, laborum suorum premio donatus fuit, ut Veronae ipsi, quam in Christiana religione aluerat, in patrocinium susceptae praesto esset; unde factum etiam est, ut illa beneficiorum non inmemor ipsum non

D magnum Patronum sibi adseisceret atque deprecaretur. De anno nihil praeterea laborandum ducimus, adjuvandum nihil; nisi forte indicare quispiam avertit illorum recentiorum sententiam, qui nullo allato documento Zenonem mortuum prodidere an. 501, de quo plura in *Admonitione* ad monumenta num. 5. Dem vero obitus Coronatus Notarius antiquissimus omnium, qui de ejusdem morte fecerunt mentionem, nequaquam signat. Solum memorans pereleberrimum miraculum, quo aqua [LXXXI] fluvii Athesis ad magnam altitudinem repente exundantis, apertam eccl. S. Zenonis portam ac fenestras non ingressa est, quod miraculum a S. Gregorio Magno descriptum lib. iii Dialogorum, cap. 49, quatuordecim ante acciderat,

minum an. 589, relatum autem eidem pontifici fuerat a Joanne Tribuno, qui cum Pronulpho Comite ipsi miraculo adfuerat, hoc, inquam, miraculum Coronatus commemorans, Auctoris obitum in eandem hujus miraculi diem non obscure conjicit, inquit num. 9 : *Dum die sancto natalis ipsius (Zenonis),... convenirent ad missarum solemnia, etc.* Rabanus Maurus, qui sub medium novum seculum floruit, in Martyrologio per Canisium edito tom. II, part. II, novissime editionis hæc tradit : *VI Idus decembris. In Civitate Verona Natale S. Zenonis martyris, quando aquæ fluminis Athesis usque ad superiores tecti fenestras ecclesiæ illius excreverunt, nec in eam intrare potuerunt, virtutem martyris ostendentes.* At Paulus Diaconus Rabano antiquior, quippe qui Carolo Magno imperante sub initium ejusdem seculi scripsit, lib. III de Gestis Longobardorum, cap. 23, idem miraculum affligit *sexto decimo Cal. Novembris* : et quamquam in ms. Medoetiensi, ac in editione Lindebrogii legatur *Cal. Novembris* : omissas tamen fuisse numerales litteras XVI, quæ in aliis mss. et editionibus cernuntur, palam est, idque ipsum confirmatur ex Landulfo in Additione ad Miscellam nuperrime editam tom. I Rerum Italicarum, pag. 181, qui Paulum Diaconum secutus, imo exscribens, *XVI Cal. Novembris* posuit. Verum hæc dies, in qua Athesis miraculum contigit, S. Zenonis emortualis esse, ut Coronatus innuit, nullo modo potest ; cum hanc diem Zenonis festam nulla documenta signent, quæ cæteroquin dies alios Zenonis memoriæ dedicatos ac festos commemorant. Hinc quoque agnoscere licet, quæ Coronato auctoritas tribuenda sit : nec mirum esse debet, si monachus Zenonianus, qui sanctum Episcopum pridie Idus Aprilis animam creatori suo reddidisse scripsit (Pag. 529 *Hist. Diplom. Maffii*), eundem Athesis coerciti diem *natalitium* paulo post appellavit ; id enim, perinde ac alia multa, eum ex Coronato sumpsisse exploratum est.

In multis Martyrologiis et Calendariis, nec non in Ecclesiis multis, quæ Zenonis festum quotannis celebrant, huic festo adscripta est dies VI Id. Decembris. At non hæc idcirco die ille obiisse credendus est, ut videtur significare Rabanus laudatus : is enim emortualem Zenonis diem in eodem Martyrologio notaverat pridie Idus Aprilis. Neque nova hæc Rabani repetitio ; nam postquam Translationem S. Zenonis posuerat XII Kal. Junii, quo die cætera omnia monumenta illam consignant, aperto lapsu eandem iterum signavit XII Kal. Augusti, quod festum omnibus etiam Veronensibus monumentis ignotum est. Universa porro Veronensis Ecclesiæ documenta cum aliis aliorum auctorum et Ecclesiarum S. Zenonis mortem pridie Idus Aprilis constanter describunt, quæ sane dies uti emortualis Protectoris nostri nunc quoque a nostra Ecclesia celebratur. Die autem VI Idus Decembris in plerisque antiquis Veronensibus manuscriptis et in parvo Martyrologio (quod Franciscus Maria Florentinius ex ms. Lucensi Hieronymiano Martyrologio subjectum publici juris fecit) adnotatur dedica-

A *ta ecclesiæ S. Zenonis* : In partibus autem S. Zenonis *dedicatio, vel Consecratio S. Zenonis*, et solum in Zenoniani monasterii fundamentis, quæ decimum quartum seculum non excedunt, ea die signatur *ordinatio S. Zenonis*, et duobus diebus post *dedicatio ecclesiæ S. Zenonis* : de quo plura dissertatione I, cap. 5, §. 5. Difficultatem itaque nullam ingerant Ecclesiæ, quæ hoc die VI Id. Decembris Zenonis festum peragunt. Cum enim dies XII Aprilis in Quadragesimam vel Paschalia festa arpepsime incidat, quibus diebus sanctorum natalitia cum non celebrabantur, hæc transferri consueverunt in eum diem, qui scilicet propria in Ecclesia vel translatione, vel ordinatione, vel dedicatione ecclesiæ ipsius esset adsignatus. Sic quidem Radulfo teste de Observ. can. cap. XVI : *Solemnitas S. Gregorii olim in diem, qua fuerat ordinatus, solebat transferri.* Id ipsum confirmatur tum ab auctore Vitæ S. Rudperti episcopi Salisburgensis, scriptæ seculo XII, tum ex auctore capituli XXIV, quod adjectum fuit libello *de Donationibus* ejusdem Ecclesiæ : utriusque enim loquentes de festa die ipsiusmet S. Rudperti, qui e vivis excesserat VI Cal. Aprilis, eam a S. Virgilio institutam monent pro diocesi quidem die VIII Calendarum Octob. in [CXXX] quo Rudperti corpus ipse transulerat, in urbe autem die VII Calendarum ejusdem mensis, cum octava Calendarum dies occupata esset festo dedicationis ecclesiæ, in qua ejus sancti corpus quiescit ; et transducti hujusce festi extra obitus diem hanc adsignant causam, quod hæc dies *propter officia Quadragesimæ vel ipsius Paschæ raro, sicuti dignum est, contigisset celebrari* : verba sunt Auctoris vitæ, qui dein addit : *Etiam congruum ac religiosum est, ut quidquid alia observatio illius celebrationis diebus dormitionis illius ob reverentiam quadragesimalis officii, vel paschalis observantiam gaudii ademit, qui auctor Sedis et apostolus existit religionis, hic saltem in domo requiei suæ illa adsumpta die translationis suppleatur.* Tandem ut exemplum intimum et æquale omnino proferamus, S. Proculus quartus Veronensis episcopus, eadem concurrentis Quadragesimæ vel Paschatis causa in multis aliarum Ecclesiarum Martyrologiis et Calendariis, sicut et in Romano ; nec non Venetiis, ubi ipsius nomine dicata exstat ecclesia, signatus legitur V Id. Decembris, cum in antiquis monumentis X Kal. Aprilis notetur *Depositio S. Proculi Confessoris*, quinto autem Idus Decembris *Dedicatio ecclesiæ S. Proculi*. et eadem plane de causa (ut id etiam addamus) festum S. Ambrosii, qui obiit pridie Nonas Aprilis, ubique præter Mediolanensem Ecclesiam celebratur VII Idus Decembris, in quem ejusdem ordinatio incidit. Hinc ergo præclarum et verissimum illud Cardinalis Baronii monitum in adnotationibus ad Martyrologium die 18 Martii : *Nec mirum, si quod sæpe accidit, alio die in Romano Martyrologio, alio vero alibi de eodem agitur Sancto, siquidem alicubi translatio, vel ejus ecclesiæ dedicatio, vel, quod de Episcopis accidit, ordinatio celebratur.* Hoc igitur exterarum Ecclesiarum ritu S. Zenonis natale celebrantium die 8 Decembris

idui impediunt, cum die XII Aprolis viro functum, A in omnia Veronensis Ecclesie monumenta cultusque annis singulis referri solitus testator, nihil est dubitandum. Nunc ad illud caput accedendum est, in quo de mortis genere quaeritur, non scilicet S. Zeno Martyr, an confessor obierit, quod cum longam desuperationem postulet, disincto capite, arguendum est.

CAPUT II.

CONTROVERSID DE MARTYRIO S. ZENONIS UTRINQUE EXPENSA.

De martyris titulo, quo S. Zeno insigniri solet, disputaturi, rem invidie plenam ingredimur; in qua si affirmaveris martyrem, et non satis idoneis testimoniis probaveris, vulgatum opinione fovete voluisse videberis, nec doctorum hominum reprehensionem elleges, et religiosorum multo magis, quippe quibus rem dubiam in iis, que ad Sanctorum prerogativas id generis pertinent, certo promovere piaculum est; si vero e contra negaveris martyrem, majorem fortassis non solum vulgi, quam piorum quamplurimum offensionem paries, qui te et S. Protectoris enim isanum, et plurimum seculorum traditionem, uti vocant, nec non Veronensis Ecclesie officis adversum, temeritatis reum, novitatis fautorem, et forte etiam religionis ac pietatis vocatorem tradicent. Hæc nos pericula utronque impendentia diligenter considerantes, nunc ab hac disputatione abstinere oporteret, primo quidem aliquando dubitavimus, tum vero cum ad fieri non posse sensimus, ut ne celebris controversia intacta relinqueretur, et dissertatio de vita S. Aestatis imperfecta prodiret; quo utrumque declinaremus periculum, eam tandem incundam duximus viam, ut alio in medium documentis, que pro utraque parte suppetunt, eisque toto in lumine collocatis nos decidamus nihil, sed lectorum iudicio, quod non difficile ferri poterit, omnia remittamus.

[XXXI] § I — *Proponuntur argumenta pro vindicando S. Zenonis martyrio, et contraria refelluntur.*

In primis que pro martyrio sunt, monumenta considerentur. S. Gregorius Magnus omnium testium antipressimus, S. Zenonem *martyrem* hoc appellat lib. III Dialogorum, c. 19, ubi indicatum Athesis exundantis, et ad januam ecclesie S. Zenonis apertam stantis miraculum describit. Primo his verbis: *Apud Veronensem urbem fluvius Athesis exarscens ad B. Zenonis martyris atque pontificis ecclesiam venit.* Deinde: *Stans autem ante januam, ad ostendendum cunctis mer tuum martyris, et aqua erat,* etc. Hæc omnem tum editorum, cum miss. est lectio; inter codices autem memorandus præsertim pervetustus ille nostrae bibliothecæ Capitularis, in quo *martyris* nomen postquam legitur. Cum S. Gregorio neque ob antiquitatem, neque ob auctoritatem conbuerendus est Corrotatus Nestorius, qui alios in rebus non nulla falsæ et incredibilia inserat; eiusque testimonium, quo Ze-

nonem non solum non appellat *martyrem*, sed *in pace susceptum* (que formula confessorum mortem significare solet) testatur, nihil contra Gregarium potest, ac prorsus nihilum pariter valent, que ex simili locutione sive Monachi Zenoniani, sive Petri de Natibus, sive aliorum, qui a Coronato palam sumpserunt, colligi et obtundi possent.

Paulus Diaconus, qui inunte IX seculo scripsit, Item Athesis miraculum describens lib. III de Gestis Longobardorum, cap. 25, S. Gregori Magni auctoritatem, quam allegat, secutus, S. Zenonem *martyrem* pariter vocat; et similiter Joannes Diaconus in Vita ejusdem Gregori, post medium eorum seculum exposita, lib. I, cum. 25, totidem Gregori verbis S. Zenonem *martyrem atque pontificem* nominat. Rabanus in Martyrologio quater Zenonis nomen ait, quaterque *martyris* nomine eundem nuncupat. Wandelbertus in Martyrologio Metrico scripto an. 842, quod integrum editum est tom. II Spoilgeni Acheriani, die 8 Decembris Zenonem nostrum appellans, *martyrem* vocat. Eodem seculo Notkerus in Martyrologio per Cantuarum promulgato tom. II Antiq. Lect., part. III, novissime editionis, tum pridie Idus Aprilis, tum XI Cal. Junii S. Zenonis mentionem faciens, et *martyris* titulum semper apponit. Usuardus ex ms. S. Germani *martyem* pariter vocat, in quo tamen Bollandiste non levibus argumentis repugnant. Cum enim coincidunt cum ms. non esse ipsum autographum, uti vulgo traditur, Usuardi librum; tum vero ex alio vetustiori codice additiones ms. Sangermanensi ab alias insertas voluit, et inter has S. Zenonis nomen nec non Martyris titulum Zenoni appositum recensent, putantque Usuardum hujus sancti nullam mentionem fecisse, sicuti nullam faciunt nec Florus, nec genuinus Ado a Roswendo editus tom. XVI Bibliothecæ Patrum, nec authenticum Bedæ Martyrologium ab eodem Bollandistis vulgatum, id quod confirmatur ex antiquo Capituli Veronensis codice idem Bedæ Martyrologium continente, in quo secunda manu S. Zenonis nomen additum liquet, Martyris tamen commentum legitur apud auctorem Martyrologii, quod Bedæ vulgo tribuitur, et die 8 Decembris in additionibus ad Martyrologium Adonis, et in plerisque codicibus, qui autum et interpolatum præferunt Usuardi Martyrologium. In Calendario cœnobii Cassinensis edito tom. 7 Rerum Italicarum pag. 56, mense Aprili, *Zeno martyris coronatus* dicitur, et similiter in illo Calendario, quod præmittitur Sacramentario Gregoriano ms. seculi X, inter Vatican. num. 5803, eodem mense legitur *Santi Zenonis martyris*.

Hactenus constitutis magna opponi solet objectio, que maximam præter ceteras vim habere videtur. Dicitur ergo Veronensis Ecclesia, que de sui Patroni ac episcopi martyrio (si quidem martyr obiisset) præ omnibus res ire debuit, cum confessorum semper appellasse, non martyrem, et uti confessorum in offens atque in missis coluit ad Moysium [XXXII] Lippomano episcopum usque, qui circa medium seculum XVI, veteri ritu commutato, officia et missas de mar

tyre celebrandas primus instituit : eidemque veteri ritui sese conformantes aliquot externæ quoque Ecclesie cap. 4, § 2 et 3, indicandæ, quæ diem S. Zenonis festum singulis annis ex antiqua disciplina concelebrant, confessoris, non vero martyris officia et missas id quoque temporis peragunt. At hinc objectioni ductæ ex Veronensis præsertim Ecclesie ritum quem alias Ecclesias subsequetas apparet, facilis responsio est. Nam præterquam quod in *Carpsio* ms. Veronensis Ecclesie nunc nuper memorando antiphonæ ad Introitum, Offertorium, et Communionem pro festo S. Zenonis in missa recitandæ, eæ indicantur, quæ vel nunc in missis martyrum Paschali tempore dici solent, et similiter in *Lectionario* S. Euphemie laudato in scholiis a Baptista Peretto, pro die translationis S. Zenonis adsignatur Evangelium *Ego sum vitis vera*, quod hodie pariter in iisdem missis Paschalibus martyrum recitamus, in eademque rem ex alio ms. Missali monasterii S. Zenonis discimus, idem Evangelium lectum fuisse, cum quæpiam ejusdem Sancti festivitas in Paschale tempus incidisset : præter hæc, inquam, nostra Veronensis Ecclesia eum antiquum tenuisse ritum videtur, quem *Micrologus* notavit in libro de Ecclesiasticis observationibus cap. 45, testimonium indicante Baptista Peretto in iisdem Scholiis ad Vitam S. Zenonis, legitur autem tom. xviii Bibliothecæ Patrum, pag. 483: *Nota autem, inquit, S. Gregorium papam primum in Graduali libro de his martyribus (Romanis Pontificibus) sicut de confessoribus Pontificalia instituisse officia, ut de S. Marcello Antiph. Statuit, et de S. Felice Antiph. Sacerdotes, et hoc utique satis congrue propter excellentiam dignitatis Apostolicæ. Hoc etiam attendendo majores nostri de iisdem sanctis confessorum officia ad cursum diei et noctis leguntur observasse : quæ et Pontificis dignitatem eodem modo insinuant, nec tamen in aliquo eorum martyrio præjudicant. Idem de S. Apollinare observandum esse Gradualis liber demonstrat.* Hactenus *Micrologus*. Equidem hunc ritum in hac præsertim Veronensi Ecclesia viguisse illud demonstrat, quod in antiquis ejusdem Ecclesie ritualibus libris Episcopi, etsi martyres, confessores tamen nominantur; et officium de confessoribus recitandum innuitur. Ut autem omittamus pauca eorum, qui ibidem recensentur, Romanorum Pontificum nomina quorum martyrium certis documentis non probatur, eos tantum episcopos commemorabimus, quos fuisse martyres exploratum est; et ne singulos hujus Ecclesie rituales libros percurramus, satis erit ms. illum considerare *Carpsum* appellatum, qui post præfationem Auctoris a Scipione Maffeo editam in Ad-dendis postremæ partis Veronæ Illustratæ, Calendarium exhibet, notatque subinde officiorum hæc in Ecclesia celebrandorum ritum, nec non antiphonarum, responsiorum, psalmorum initia, quæ cuique officio conveniunt. Hoc *Carpsum* a Stephano presbytero et cantore ejusdem Ecclesie scriptum fuit ante medium sæculum xii, cum in Calendario quinque hæc chronice adnotationes alia manu in margine adjectæ le-

gantur inter dies viii, vii et vi Cal. Julii : *Hoc emergitur Oprandus Archipresbyter MCLXXVI.*

VI. Id. Augusti s. Beatrix MCLXXI.

V. Id. Octobris Nat. S. Placidia V. et in margine *Instituto. . . . MCLXXV.*

IV. Id. Aprilis electio Adriani Archipresbyteri MCLXXXVI.

VII. Id. Junii consecratio Adriani Archipresbyteri in presbyterum MCLXXXVI.

In hujus ergo *Carpsi* Calendario hæc in rem nostram scribuntur :

IV. Natus Febr. Sancti Blasii conf.

VIII. Cal. Maji S. Adalberti conf.

Non. Junii S. Bonifacii Epi. et conf.

VI. Cal. Julii. Nat. Ss. Joannis et Pauli m. et S. Vigilii conf.

[cxxxviii] In itaque omnes certissimi martyres, ut abunde supponimus, in ipsius *Carpsi* Calendario confessores vocantur. Porro licet in eo Calendario legatur: VIII. Idus Augusti Natale Sirti, Felicissimi, et Aquilii martyrum; tamen in *Carpsio* S. Sixti officium notatur de *Confessore Pontifice*, aliorum autem duorum antiphonæ de *Martyribus*. Itaque apud Veronensem Ecclesiam is ritus obtinuisse apparet, ut confessores dicerentur, qui cæteroqui veri sunt martyres, et de iisdem non uti martyribus, sed uti confessoribus officia celebrarentur. Ex ipso Ughellio, pag. 781, Veronensem inscriptionem referente id ipsum eruditi suspicari et conjicere poterant: in illa enim, quæ temporibus Andreæ Patriarchæ Aquileiensi, id est sæculo ix, in templo olim S. Gregorii, nunc autem vulgo S. Helene in dedicationis monumentum erecta adhuc cernitur, inter Sanctorum, quæ ibidem continentur, reliquias hæc recensentur S. Vigilii confes., S. Proculi confes., S. Zenonis confes. ubi non tam S. Zenonem cum Proculo, quam S. Vigilium utique Tridentinum episcopum, qui indubie martyr occubuit, confessores paræque appellatos vides, quam appellationem officiorum ac missarum ritus sequebatur. Ex hoc porro Veronensis Ecclesie ritum illud dimanasse videtur, ut S. Zeno in aliis quoque ejusdem Ecclesie monumentis confessor inscribatur, non martyr; ut ne tamen id ad martyrium inficiandum traduci possit.

Etsi vero in plerisque monumentis Veronensibus unus confessoris titulus eidem vindicetur; tamen quedam non desunt, in quibus martyr diserte asseritur. Henricus imperator, in privilegio quod an. 1055 abbati monasterii S. Zenonis concessum fuit, pag. 703 tom. v Italiae Sacrae Ughellii, bis *martyrem* illum vocat: et in alio privilegio, quod rogante Vitali episcopo Vicetino Beringarius eidem S. Zenonis monasterio tradidit an. 901, quamquam bis appelletur *confessor*, tamen et *martyr* semel nominatur. Vide Ughellium in Vicetinis episcopis tom. v, pag. 1031. Anonymus Pipinianus, qui de Veronæ laudibus Rhythmum lucubravit, peritus quidem ejus Veronensis ritus, quem diximus, nonne adhuc S. Zenonem et confessorem et martyrem simul affirmandum putavit?

Orator pastor et confessor Zeno martyr in hunc.

Gaudentius Pastorensis Veronensis inter saeculi xiv scriptores eruditissimus, cui cum ritum latuisse incredibile plane est, nomine de Zenone scripsit aperte *martyrium patitur?*

Neque opponatur S. Zenonem martyrio coronari non potuisse, si post Juliani imperium vixit, ut dissert. I ostendimus. Easi enim post Julianum nullas in Italia adversus Christianos persecutiones fuisse conceditur, de quo satis eadem dissert., cap. 2, § ultimo; adhuc nihilominus S. Zeno occidi potuit in aliquo Pagano, quibus sese imperterrite objecit, tumultu, quem admodum simili de causa non multos post annos in fontibus Tridentinis valibus gloriosam pro Christo mortem oppetierunt tres sancti martyres Anagninenses, et subinde S. Vigilius episcopus, vel tot tantisque pro fide propugnata persecutionses potuit obire et pati, quot quantas ne passus fuit coevalis Brixiae episcopus sanctus Philastius, de quo hae litteris prohibet successor ejus S. Gaudentius in sermone de vita S. Philastrii pag. 241 et 242: *Contra gentiles atque Judaeos... et maxime... Arianam perfidiam tanto vigore pugnavit, ut etiam verberibus subderetur, et in corpore suo stigmata Domini nostri Jesu Christi posaret.* In hanc sententiam Joannes Veronensis Ecclesiae presbyter monsignarius in Imperii Historiam manuscripta haec de Zenone scribit: *Post multa supplicia quiescit in Christo II Idus Aprilis.* Licet enim mortem in illis persecutionibus atque suppliciis non obierit, nihil tamen ei refert, quominus martyr appetatur, unde *martyres* a S. Cypriano appellatur et illi confessores, qui multa pro Christo passi nondum in supplicis excesserant, et martyr atque confessor vocatur a S. Paulino Felix Nolanus, et martyres item predicatur, ac officio martyris coluntur idem S. Felix Nolanus, S. Euseb. Veruel. atque alii, qui cateroquin quondam solum pro fide passi, in pace mortui deinceps [cxxxiv] sunt. Haec cum Aloysius Lippomannus an 1554 (Peretto teste in Latinis scholis ad vitam S. Zenonis) universe clero Veronensis diocesis praecepit, ut de uno martyre pontificae officium celebraretur, quod antea de uno confessore pontificae celebratum fuerat, haud reprehendendus est, neque his succensendum Ecclesiae, quae ut ad Veronensis exemplum sese conformarent, hunc eundem ritum subinde arripuisse satis credibile nobis est, de quibus capite quarto dicemus. Haec sunt, quaecumque pro martyri Zenoniam sententia colligere potuimus, et haec quidem majori, quam per nos habuit vi, proposita atque inculcata, lector, vides, ut ne quid roboris huic parti, quam Veronensis Ecclesia nunc sequitur, decerperetur. Nunc de his, quae pro contraria sententia suppetunt.

§ II. — *Asteruntur argumenta contrariae sententiae.*

Antiquissimus omnium, qui Zenonis meminerunt, testis est S. Ambrosius archiepiscopus Mediolanensis, auctor cum pluribus nominibus accuratissimus et maxime fidei, tum vero Zenoni seppar, quem

A praeinde Zenonis non latuisset martyrium, si qui lem is, Ieso jam episcopo, pro Christiana fide gloriosam mortem oppetisset. Ambrosius ergo delata ad se Indicia Virgatis a S. Zenone quam probate ac benedictae causa, cum pro illa multa scripsit ad Syagrium Zenonis successorem, tum vero lupis sancti, qui illam approbaverat, iudicium proferens, martyris titulum, qui ad auctoritatem contulisset plurimum, procul a libro non omisisset. At Zenonem *sanctae memoriae* episcopum unice appellat, non martyrem, inquit: *Tu autem siue alicujus fratris consilio haec iudicium praepudicium feceris, ut puellam, Zenonis sanctae memoriae iudicio probatam ejusque, sacrificatam benedictione, post tot annos siue auctore criminationis, siue auctoritate, siue professore deviationis, in periculum reatus dedecendam arbitrare.* Itaque nihil de martyrio ejus Ambrosium cognovisse palam videtur: et si Ambrosius tantum de illo rescivit, jam Zenonem non martyrio, sed naturali morte in pace functum probabilissimum est, nisi quo parvis aetatis atque auctoritatis documento Ambrosii testimonium elidatur. Prae hoc autem Ambrosii testimonio sequior nimis est S. Gregorius Magni, quae pro martyrio antiquior suppetit auctoritas. Is enim qui duobus post saeculis vixit, cum Athesis miraculum recitans, martyrem illum appellavit, fieri potuit ut memoria lapsus eum martyrem dictum crederet, quem Joannes, a quo de miraculo fuerat instructus, simplicem episcopum et confessorem pronuntiaverat: nisi forte ipse Joannes eo in titulo lapsus probabilius credatur. In S. Gregorio quidem detectus id generis sine exemplo non sunt: nam Molano animadvertente in secunda Usuardi editione, S. Juvenalis Narniensis episcopus, cujus festa dies v Nonas Marti in Romano martyrologio signatur, martyr dicitur lib. iv, cap. 12, a S. Gregorio, cum merus confessor fuerit. Aliud nos exemplum adscripsimus ex epistola olim 75 lib. ix, nunc 62 l. vi, ubi idem pontifex *beatissimum martyrem* vocat S. Leucium episcopum Brundusinum, qui in laudato Martyrologio nec non in Calendario ms. Bibliothecae Casanatensis scripto ineunte saeculo ix, ad monasterium quoddam Beneventanum olim pertinente, in Idus Januarii *episcopus et confessor* nominatur, atque uti confessor quidem in ipsa ejus Ecclesia Brundusina nunc quoque temporis colitur. Verum quidem est Leontium in editionibus post Romanam illum appellari, non Leucium: at cum ejus corpus Brundusii requiescens ibidem tradatur, Brundusina autem urbs nullum ejusquam sancti Leontii corpus apud se requiescens unquam agnoverit, ut illud S. Leucii episcopi olim habuit, antequam Beneventum transferretur: melior videtur lectio priorum Gregorii editionum, quae cum quinque mss. in Benedictina allegatis Leucium praefereunt. Ex his autem duobus S. Pontificis lapsibus in martyris titulo Confessoribus tributo; haud temere similis lapsus suspicio exoritur, cum idem S. Pontifex Zenonem martyrem scripsit, quem S. Ambrosius martyrem non agnovit. Coronati Novarii Vita cum pluribus impro-

habebat, quæ aliis consideravimus, adjectis scateat. [CXXXV] levissimè quædam est fidei; at negari illud non potest, quod cum ille de Zenone affirmavit *receptus est in pace*, inter tot improbabilia, quæ ad exaggerandam S. Episcopi gloriam ex ipsa populari fama congressit, nihil de martyrio ejusdem audiverat, nihilque id temporis, septimo scilicet vel octavo sæculo, non multo post S. Gregorii obitum, hæc ipsa in Veronensi Ecclesia de eodem ferebatur. Adde quod Coronati Vitæ, quæ in perantiquo Remensi Codice legitur, ubi exponitur miraculum Athesis, inserta apparent ipsa S. Gregorii verba, ut in adnotatione 40 ad eandem Vitam dicemus: et in his pro eo quod apud S. Gregorium scribitur *ad ostendendum meritum martyris*, ibidem positum fuit *ad ostendendum meritum confessoris*; unde suspicio est Veronensem, quicumque fuerit, qui eam additionem in ms. illo olim Veronensi, nunc autem Remensi apposuit, ex Gregorii verbis *martyrem in confessorem* correxisse, sanctumque Pontificem in eo lapsum putasse, quod S. Zeno Veronæ *confessor* haberetur, non *martyr*: quæ eadem de causa monachus Zenonianus Gregorium appellans, ejusque verba recitans, martyris nomine prætermisso *Sancti* supposuit scribens, *ad ostendendum meritum Sancti*, vel, ut in ms. lectionario Brixiano legitur, cujus mentionem facit Maffei noster in præfatione ad Monachum Zenonianum, pag. 517 Hist. diplom., *ad ostendendum meritum confessoris*: nisi forte hoc ms. lectionarium Brixianum ipsam Coronati Vitam ex simili exemplo Remensi sumptam contineat, uti sane illam continet lectionarium aliud ms. Ecclesiæ Tridentinæ, quod eandem additionem et formulam Gregorii verbis præfert. Si porro ex his probabile sit S. Gregorium, dum Zenonem appellavit martyrem, unius nominis errore defecisse, nihil prosunt Pauli Diaconi, Joannis item Diaconi, Rabani Mauri, Notkerii testimonia, quippe quos ex S. Gregorii Dialogis sicuti miraculum Athesis, quod memorant, ita et martyris titulum, quem Zenoni affigunt, derivasse manifestum est. Eadem ratione cadunt etiam cæteri posteriores, Wandelbertus, Usuardus, aut potius Usuardi adiutorum et Adonis auctores, et alii, qui adferri solent, quos vel ex S. Gregorio, vel ex aliis Gregorii asseclis profecisse satis credibile est. Duos tantum codices præcipua consideratione dignos in confirmationem adferre libet, Vaticanum 5806, superiori paragrapho allegatum, et alium Veronensem monasterii S. Spiritus. Vaticanus, qui Aprilis mense S. Zenonis martyris in Calendario meminit, eodem mense in Sacramentario nihil ponit, et solum mense Decembri, in quo Calendarium de eodem Sancto nihil notat, ipsius Missam exhibet, eandem quæ in nostris codicibus legitur, et in ea ille *confessor pontifex* unice dicitur, ut ex tertia missa videre poteris. Hæc non aliunde videntur profecta, quam quod martyris nomen mense Aprilis in Calendario insertum, e S. Gregorio vel ex alio ejus exscriptore sumptum fuit; missa autem derivavit e Veronensi fonte, cui id nomen ignoratum

A mox videbimus. Simili plane ratione in ms. Martyrologio monasterii Veronensis S. Spiritus, mense Aprilis brevis martyrii S. Zenonis descriptio fit in Martyrologiorum formam illam fere verbis, quæ in vulgato Usuardo leguntur, martyriique testimonium e S. Gregorii auctoritate ab aliis Martyrologiorum scriptoribus excepta deduxerunt, at subinde in duobus aliis festis S. Zenonis nunc e Maio et Decembri, quæ ex solis Veronenibus libris notata sunt, ille *confessor pontifex* solummodo appellatur.

Argumentum, quod ex antiquo Veronensis Ecclesiæ ritu ducebatur, ut S. Zeno, cujus festa dies ad Lippomanum usque confessoris, non martyris officio ac missa celebrabatur, et celebratur adhuc ex antiqua consuetudine apud plures externas Ecclesias, ut c. 4 videbimus, hoc, inquam, argumentum ex Veronensis præsertim Ecclesiæ ritu ductum, etsi ad martyrium a Zenone adjudicandum non tanti est, quanti illud plures cum Henschenio fecerunt et faciunt, quod superiori paragrapho latius ostendimus: certe tamen quæ ibidem attulimus in medium, non sunt ejusmodi, ut, cum aliquot certi martyres hæc in Ecclesia confessorum ritu culti fuerint, martyr etiam convincatur S. Zeno, nisi aliunde probetur. Negari quidem non potest antiphonas missæ S. Zenonis pro paschali tempore in Carpo indicatas, nec non Evangelium ejusdem temporis duobus aliis in codicibus descriptum ejusmodi esse, quæ per id tempus de martyribus dici solent: at ea [CXXXVI] antiquis temporibus paschalis quidem temporis, non tamen martyrum propria fuisse videntur. Enim vero in antiquis Missarum libris a venerabili Cardin. Thomasio editis hæc rubrica, *In communi unius martyris, vel confessoris* apposita legitur tum in Antiphonario, pag. 281, tum in Lectionario, pag. 80, tum in Capitulare Evangeliorum, pag. 217, et id ipsum quoque notatur in Responsoriale et Antiphonario pro officio temporis paschalis, pag. 514, et pro officio communi, pag. 561, adeo ut quod ex id generis antiphonis et Evangeliiis eruitur argumentum, ad statuendum cultum martyris potius, quam confessoris traduci non possit. Illud autem, quod ex missis certum elicere possumus cultus testimonium, sunt orationes, vel gradale responsorium, siquidem proprium Sancti nomen præferat; ibi enim martyris vel confessoris titulus nomini proprio additus, utrum confessor an martyr habitus fuerit, tute indicabit. Omnes vero orationes, quas in sex mss. Veronensis Ecclesiæ libris, et in omnibus quidem S. Zenonis missis inferius describendis legere licet, unum confessoris pontificis, non autem martyris titulum constanter ingerunt; et responsorium gradale subjectum epistolæ ipso in Carpo designatum, non alio titulo eundem sanctum appellat: *Sancte confessor Zeno, etc.* Quis ergo ex antiphonis et Evangelio, quæ pro martyre vel confessore olim communia fuisse deprehenduntur, contra expressum orationum testimonium pro martyrio statuendo arguere velit? Imo hinc potius confirmare licet, eas antiphonas et Evange-

lium paschalis missæ S. Zenonis, quæ martyriam proprie nunc habentur, confessoribus etiam communia olim fuisse, cum præsertim idem Carpsum et ad rituales libri officium etiam paschale S. Zenonis totum de confessore pontifice recitandum exhibeant, quod non fecissent profecto, si paschalis missa, quæ cum officio concordare debebat, martyris propria iudicata fuisset. Hinc porro quod oppositum superiori paragrapho fuit ex Micrologo scribente officia Romanorum pontificum ceteroquin martyrum propter *excellentiam dignitatis Apostolicæ* peracta fuisse de confessoribus, inane prorsus cognoscitur illi enim martyres exploratè dicebantur in orationibus, ac præterea de eisdem, uti ipse Micrologus eodem loco notat, in officio *hymnus, invitatorium, versus Gloria et honore, Pasquati cum, Domine, inquit est gloria eius cantantur ut de martyribus*; cum e contra in S. Zenonis officio inter monumenta referendo, hymnus ipse, invitatorium, versus, omnia denique de confessore dicebantur. Equidem illi pontifices, qui certi sunt martyres, in orationibus quoque Sacramentorum nostræ Veronensis Ecclesiæ martyres nominantur, et martyr, non autem confessor inter ceteros vocatur S. Sixtus in orationibus, quæ leguntur sane distincte ab illis SS. Felicissimæ et Agapiti martyrum, perinde ac Carpsum distinctas ipsorum adiphonas posuit. Similiter etiam S. Blasius, qui confessor dicitur non tam in Calendario Carpsi, quam in alio alterius libri Sacramentorum sæculi XII, præter quam quod in aliis Calendaris miss. martyr describitur, in orationibus certe omnium librorum martyris appellatione constanter donatur. De cæteris autem tribus martyribus Adalberto, Bonifacio, Vigilio, quos confessoribus accenset Calendarium Carpsi, Vigilius autem inscriptio in S. Helene, rationem adferre nullam possumus, utrum in orationibus martyres dicebantur necne, cum in tribus memoratis Sacramentorum libris nullibi memorentur. Neque illud prætermittendum, quod in Carpsò, unde totum argumentum pendet, aliquot errores occurrant, quæ fidem ejus non nihil extenuant. Unum in rem presentem commodum exempli gratia proponamus. In præmisso Calendario: *XV. Cal. Augusti Nat. S. Mamæ et Filastri m.*; et in ipso Carpsò: *In Nat. Sanctorum Mamæ et Filastri a. et pi. et R. et totum officium de pluribus martyribus*. In his mirum profecto accedere debet, S. Palastrium, qui et Braxæ et ubique semper confessoris cultu prosecutus fuit, et *confessor* nem appellatur a S. Gaudenao, qui eidem successit, et a Ramperto etiam in Braxiano Augustite, nec non in inscriptione nuper memorata Veronensis Ecclesiæ in S. Helene, ubi legitur *S. Palastrii confess.*, hunc eundem, inquam, S. Palastrium inter martyres nihilominus recitari in Carpsò, et in eo quidem Carpsò, qui non nullos pontifices certo martyres confessorum nomine designat. Ubi errore purgari posse [cxxxvii] nemo dixerit. In hac autem parte si Carpsi auctor erravit, quis in aliis

A errare similiter potuisse non statim intelligat? Sed transeamus ad alia.

Quo documenta Veronensis Ecclesiæ superiori paragrapho allegata pro martyrii titulo quis cum aliis quibus pluribus contrariis comparat? His tandem, quæ contrariam ejusdem Ecclesiæ traditionem luculentissime videntur statuere, infirmari quoque seu potius elidit videtur Anonymi Pipiniani, et Godefridi Pastrengi scriptorum licet Veronensium auctoritas, quos in appellatione *martyris* unum S. Gregorium secutos credibile est. Quin Anonymus Pipinianus cum S. Zenonem *in a gram una et confessorem* appellet, vel ex hoc apparet, cum in eum, martyrem, an confessor S. Zenone fuerit, utriusque, quæ ferbatur, appellationi, ne erraret, voluisse satisfacere, et adeo *martyris* titulum a S. Gregorio ita sumpsisse, ut *confessoris* tamen nomen ex antiqua totique testimonio firmata suæ Ecclesiæ traditione prætermittendum nequaquam putaret; qui eadem de causa accidisse quispiam existimet, ut tum in ms. Medoeticensi Pauli Diaconi tom. 1. Rerum Italic. pag. 447, tum in uno e duobus objectis documentis utrumque nomen pariter jungatur. Monumenta autem Veronensis Ecclesiæ, quæ cum unum *confessoris* titulum præferant, traditionis Ecclesiæ ejusdem testes existunt, plura suppetunt apud Ughellum tom. v. Italicæ sacræ a pag. 705, et alia non pauca, quæ ex archivis addi possent: quibus omnibus accurate præstat charta anno 769, in vico Campeliove Mediolanensis diocesis scripta, et edita a marchione Maffeo inter monumenta, quæ ipsi in Veronensi historia illustranda usui fuerunt part. 1, pag. 575; in hac autem memoratur *Basilica beatissimi et confessoris Christi Zenonis*. His adde inscriptiones. Præter illam in S. Helene superius allegatam idem Scipio Maffeus aliam publici juris fecit tom. II Veronæ Illustr. pag. 515, quæ anno 1125, in ipso S. Zenonis monasterio collocata confessorum Zenonem solemniter nominat. Aliam addere licet in ecclesia Montis Aurei diocesis Veronensis sitam, quam nondum hætenus editam, et a P. Josepho Blanchino olim diligenter exscriptam hic appingendum putamus.

AN. D. M. LX. INO. XII. C
 SECUR. E. H. ÆCCLA. XVI. CAL.
 SEP. AD HON. S. † ET S. MIL.
 ET. SCOR. MAV. CASTORII.
 ET. VICTORIS. ET. SCOR. CF
 MARTINI ZENONIS
 ET. REMIGII. A. T. V. EPŪ

id est: Anno Domini 1060, indictione 15, consecrata est hæc ecclesia, 16 Cal. Septembris, ad honorem Sanctorum Crucis et S. Michaelis, et Sanctorum martyrum Castorii et Victoris, et Sanctorum Confessorum Martini, Zenonis, et Remigii a Teopaldo Veronensi episcopo. Præterea in lectionibus, quæ ante Lappomanum in S. Zenonis festo lectæ fuerunt, nulla martyris occurrit mentio; et solum ibidem legitur: Re-

quirit, aut receptus est in pace. In Veronensis civi-
 tatis Statutus, et in us, quæ adhuc vigent, cum S. Ze-
 no magnus urbis Patronus nominatur, *Confessor* tan-
 tum dicitur, id ipsumque accidit in cæteris civitatis de-
 cretis, quæ pro ejus cultu lata fuerunt. In omnibus lita-
 niis tum nostræ tum aliarum Ecclesiarum, quas cap. 4
 [CXXVII] indicabimus, ille inter confessores constan-
 ter recensetur, et in illis quoque litanis adhuc post Lip-
 pomanum in commendatione antiphonæ recitari solitis in
 Ecclesia Veronensi, quæ a Joanne Mattheo Giberto
 an. 1556 primum impressa in libro catechumenorum ad
 usum Ecclesiæ cathedralis Veronæ, anno subinde 1575,
 Augustino Valerio episcopo nihilum immutante recu-
 sæ fuerunt: quam quidem mutationem solum anno
 1609, sub Alberto Valerio factam legimus in Ri-
 tuali Veronensis ecclesiæ, S. Zenone a confes-
 soribus ad martyres in iisdem litanis traducto
 pag. 86, et iterum in aliis post Psalmos pœnitentia-
 les, pag. 209. Quatuor præterea Sacramentorum libri
 Veronensis Ecclesiæ, nimirum tres Capitulares, et
 unus Sodalitii S. Mariæ de Domo, in Canone missæ
 S. Zenonem inter confessores referunt, et tres ex
 his, nimirum Capitulares, ita S. Zenonem confesso-
 ribus addunt, ut SS. Firmum et Rusticum inter
 martyres recitent sic: *Communicantes... Laurentii,
 Firmi et Rustici, Crysogoni, Joannis et Pauli, Cosmæ
 et Damiani, Hilarii, Martini, Augustini, Gregorii, Hiero-
 nymi, atque Benedicti, Proculi et Zenonis, etc.* Nullum,
 ut credimus, exemplum adferre quispiam poterit, quo
 aliquis martyr sive in litanis sive in Canone missæ in-
 ter confessores positus ostendatur: et si S. Zeno nos-
 ter vere fuisset martyr, sicut Sanctos Firmum et
 Rusticum inter martyres inserere non dubitarunt, ita
 S. Zenonem magnum Patronum inter eosdem multo
 magis recensendum judicassent. Simili quidem rati-
 one in suffragiis, quæ vel olim hac in Ecclesia inter
 officia recitabantur, etsi Tebaldus an. 1505, in ipsa
 constitutione ab episcopo Petro Scaligero eodem sæ-
 culo confirmata, qua eadem suffragia indixit, de S.
 Zenone Patre et Patrono hujus Civitatis primum ho-
 norificentissimam mentionem faciat, tum vero SS.
 martyrum Georgii et Firmi ac Rustici: tamen suffra-
 giorum ordinem adsignans, SS. martyrum primo
 loco, dein S. Zenonis commemorationem agendam
 insinuat, quod sane factum non fuisset, nisi quod hæc
 in Ecclesia confessor haberetur S. Zeno, non marty-
 r: commemorationes autem martyrum, confesso-
 rum commemorationibus semper præeunt. Hinc in
 vetustiori quoque codice Capitulari sæculi circiter
 XIII, in quo orationes, lectiones, et antiphonæ per
 annum et propriæ et communes Sanctorum continen-
 tur, hæc suffragia eodem ordine præscripta reperimur
 in matutinis et vespers: ut primum de Cruce,
 tum de pace, dein de S. Maria (cujus quotidie muta-
 batur Antiphona) postea de S. Georgio, de SS. Her-
 magora et Fortunato, Firmo et Rustico, subinde de
 S. Zenone, et tandem de omnibus Sanctis; et in ip-
 sis quidem suffragiis, quæ ex eodem codice dabimus,
 S. Zeno solo Confessoris nomine gaudet. Adde quod

A nec RATHERIUS, qui S. Zenonem suis in operibus et
 honorificis quidem titulis allegat, nec manuscripti
 tractatus ejus continentes, nisi quos RHEMENSIS ANTI-
 QUISSIMUS hæc ipsi Ecclesiæ inter sacra officia inser-
 vavit, nec Calendaria sive nostra, sive aliena, quorum
 plura vidi indicatque P. HENSCHENIUS cap. 1, num. 5,
 pag. 70, *martyrem* illum vocant, sed solo *confessoris*
 titulo insigniunt.

B Videtur etiam difficile, S. Zenonem, qui Gratiano,
 Valentinianno Juniore, et Theodosio imperantibus e-
 vivis excessit, persecutoribus jam consopitis, pas-
 sum fuisse martyrium: quod si a Paganis tumultuan-
 tibus illi obvenerit, ut Anagninensibus martyribus ac
 S. Vigilio Tridentino episcopo accidit, id factum non
 minus fuisset celebre, quam in Tridentinis illis mar-
 tyribus existit, ejusque mentio aliqua, ad genus
 mortis quod pertinet, posteritati transmissa fuit et.
 Probabile quidem est illum, ut Veronam ad fidem
 perduceret, dum sese Paganorum superstitioni forti-
 ter opponens, idola destruenda fanaque subvertenda
 curavit, ab ethnicis præsertim rusticis multa fuisse
 perpassum, vel etiam ab Arianis, dum eorum artes
 detegere, impetusque reprimere, eorumque pestem
 a sua diocesi arcere naviter laboravit, ut S. Philas-
 trio episcopo Brixiano evenisse S. Gaudentius com-
 memorat. At sicut S. Philastrus nunquam ideo
 martyr est habitus, ita nec S. Zeno; unde ab Am-
 broσιο martyr dictus non fuit. Neque Carpso opponi-
 tur auctoritas, qui eundem Philastrum martyrem
 prodit; is enim, ut vidimus paulo ante, manifestus
 C est error, quem ad Philastrii martyrium statuendum
 transferre non licet, et multo minus ad martyrium
 S. Zenonis, [CXXXIX] qui eodem in Carpsio confessor
 solummodo traditur. Sed ut finis aliquis huic disputa-
 tioni imponatur, hæc sunt argumenta, quæ utrinque ad-
 ferri queunt, inter quæ nostrum judicium ne exquiras,
 lector; nobis enim hæc in controversia illud unum
 jam ab initio proposuimus, omnia, quæ in utramque
 partem suppetunt, colligere et explicare, non autem
 sententiam dicere: ac proinde Patris Henscheni
 prudens consilium secuti, his ejus verbis concludi-
 mus, quæ ille propositis aliquot utrinque argumentis
 scripta reliquit sub finem cap. 2, pag. 75: *Nos omnia
 judicio prudentium virorum permittimus.* Solum histo-
 ricæ notitiæ causa addemus Franciscum Mariam de
 D Aste, archiepiscopum Hydruntinum, qui luculentis-
 simas disceptationes in Martyrologium Romanum
 Beneventi edidit an. 1716, sub auspiciis Cardinalis
 Ursini, qui postea fuit Benedictus XIII, hoc in opere
 laudato disertis litteris Clementis XI tum regnantis,
 Henscheni argumentis motum, noluisse controver-
 siam decidere, et hoc interim tutius suggestisse con-
 silium, ut in eodem Martyrologio *ad instar Molani*,
 inquit, *enuntietur: Veronæ S. Zenonis episcopi, qui
 inter procillas persecutionis cum Ecclesiam rexit, et
 multa passus vitam finivit; quibus verbis et vocem
 passio, et has Gallieni tempore martyrio coronatus est
 ita subducendas putavit, ut multa tamen Sanctus nos-
 ter passus non negetur. Sed hæc quoque cum eodem*

archiepiscopo sanctorum placito subijcimus.

CAPUT III.

DE HIS, QUÆ POST S. ZENONIS OBITUM INSIGNIORA FERUNTUR.

Cum ea, quæ ad mortem usque S. Zenonis contigerunt, hactenus prosecuti simus, subijcienda nunc sunt, quæ ipsius mortem exceperunt. Sancto itaque vita functo, cum non tam antea vite merita, quam prodigia ac signa ipso cum vivente, tum mortuo peracta maximam eidem celebritatem peperissent, statim a morte ecclesia, ubi corpus ejus quiesceret, exstructa fuit a quodam, ut Coronatus appellat, num. 8, ex genere Gallien, ejus nimirum Gallien, cujus filiam S. Zeno a demone vexatam sanaverat: id quod verisimile satis est, si intelligitur consanguineus ejus Gallien quarto sæculo viventis, de quo coniecimus aliquid diss. i, c. 3. § 4: si vero intelligendus sit consanguineus Gallien imperatoris, quem Coronatus perperam appellat, incredibile omnino fuerit illis, qui totam ejus imperatoris progeniem una cum ipso intereptione deletam ex Aurelio Victore norunt. Hæc ecclesia Coronati ipsius ætate, septimo scilicet vel octavo sæculo, haud procul a fluvio Athesis sita erat, et extra Veronensis urbis muros, ut a Paulo Diacono traditur lib. iii de Gestis Longobardorum, cap. 23, quam cum nonnulli eam fuisse censent, quæ nunc S. Zenonis in Oratorio vocatur, perperam opinantur, ut inferius videbimus, cum de Translatione erit sermo.

Ad illam autem ecclesiam, quam Athesi proximam e Coronato didicimus, duobus circiter sæculis post S. Episcopi obitum contigit percelebre illud miraculum, quod S. Gregorius Magnus ex Joannis Tribuni, qui cum rege Authari et Promulpho comite presens aderat, testimonio auditum Dialogorum lib. iii, cap. 19, inseruit. Cum scilicet quodam die eam in ecclesiam frequens populus convenisset, Athesis repente supra aggeres excrecens et erumpens, ad eandem ecclesiam magno impetu pervenit, nec tamen in apertas fores ingressus est: quin ad fenestras usque ecclesie sensim ascendens, januam quidem totam aqua occupavit, atque interclusit, sed, ac si solida esset, nequaquam diluit. Integram hujus miraculi descriptionem ipsis S. Pontificis verbis inter selecta testimonia dabimus. Porro [cxi] hujus miraculi diem fuisse xvi Cal. Novembris, quo quidem tempore exundationes fluminum solent contingere, ex Paulo Diacono statutum nobis est hæc ipsa in dissertatione cap. 1, §. 4. Annus vero ut statuatur, cum S. Gregorius in eo miraculo describendo affirmet id evenisse ante hoc ferme quinquennium, quinque ferme annis antequam dialogorum libros ederet, miraculum evenisse exploratum est, eaque de causa cum Dialogorum libros editos P. Heuschienus existimet an. 595. Athesis miraculum affligit anno 588. Verum etsi detur dialogorum libros anno 595 fuisse perfectos et editos; tamen Athesis miraculum xvi Cal. Nov. an. 589 contigisse nihil dubitamus, a quo quidem tempore ad an. 595 ferme

A quinquennium, id est quinquennium inceptum, non completum, excurrit. Huc autem annum alia Gregoriana descriptionis nota certissime ligat: tradit enim eam exundationem Athesis evenisse, quando apud hanc Romanam urbem alveum suum Tiberis egressus est, tantum crescens, ut ejus unda super muros urbis influeret, atque inde jam magnas regiones occuparet. Porro hujus Tiberis exundationis annum aperte colligimus ex eodem auctore Gregorio Turonensi, qui lib. ii Hist. Franc., cap. 4, eam mensi novo, seu Novembris an. 589 distinctis characteribus tribuit. Itaque si in idem tempus Athesis exundatio ex Gregorio magno incidit, profecto xvi Cal. Novembris an. 589 adjudicanda est.

Hoc Athesis miraculum multaque alia in dies perpetrata cum sanctum Episcopum quotidie magis celebrem reddiderunt, tum Pipinum Italia regem, Caroli Magni filium, et Rotaldum nostrum episcopum moverunt, ut de ejus corpore in decentiorem locum transferendo cogitarent, quod ex Zenoniano monacho auctore opusculi de Translatione S. Zenonis intelligimus. Utrique enim dum quadam die pariter S. Zenonis ædem ingrederentur, et tam de auditis, quam de visis mirabilibus hujus loquerentur, rationaliter et digne proposuerunt, ut magnum thesaurum humiliter quam oporteret positum, decentius et sublimius locarent, et ecclesiam angustiam dilatarent. Itaque amplam ac magnificentiorem inchoarunt ecclesiam, ac in ea antrum opacum (ut idem auctor appellat Confessionem, seu subterraneam illud, in quo nunc quoque sanctum corpus jacet) columnis subnixum, et lapidibus pavimentatum construxerunt, ubi eminentem aggerem (sic vocat ipsum tumulum) expolitis marmoribus ediderunt, quem sacrosancti tumulum corporis devoverunt. Hæc autem subterranea ædificatione perfecta, antequam ipsa perficeretur ecclesia (nam aliquid pecunie sibi ab Imperatore traditum, ex quo perficere deberent Basilicam S. Zenonis, Ratherius duobus ferme sæculis post in Apologetico, pag. 366, tom. i Spicleg. Acheriani testatur), ipsa sacri corporis translatio peracta est. Etsi vero hujus translationis scriptor posterior sit aliquanto, quippe qui sæculo xi exeunte, vel ineunte xii vixit, ut in Admonitione ad monumenta statuimus, in eadem autem describenda non nihil falsi potuerit inserere, ut in ejusmodi scriptis perfacile accidit: ex antiquo tamen documento rei ipsius substantia proficiscitur eandem plane in rationem, qua vita S. Zenonis ab eodem concinnata, a Coronato Notario in partem maximam sumpta est, ut ne tamen ejus mentionem usquam fecerit. Equidem antiquo tempore eandem translationem ab aliquo scriptam, subindicit manuscriptus liber Remensis, qui post medium ix sæculum, id est l. circiter post translationem annos, in Galliam transit: ibi enim post descriptam S. Zenonis vitam, quam Coronatus lucubravit, hæc altera manu adjecta leguntur: *Translatio ejus restat, quæ verba S. Zenonis translationem id temporis scriptam, eamque in Vita a Coronato lucubravit, ac ibidem descripta deservit, ac subijciendam superesse satis insinuat.* Itaque trans-

lationis tempus, quod ab eo auctore definitur, Pipino scilicet regnante, ac Rotaldo, confirmant a quibus documenta apud Ughellium, in quibus nunc an. 865, pag. 721, fusc recitatum festivitatem S. Zenonis memorans de mense Maio, translationem procul dubio respicit, quæ ex omnibus nostræ Ecclesie Calendaris ac ritualibus libris diei 21 Maii affigitur, eodemque die a Rabano et Notkerio ejusdem sæculi ex auctoribus in martyrologis signatur. Hinc probabilia etiam sunt quæ de Pipino ac Rotaldo in id opus consentientibus traduntur. Quod porro auctor narrat Benignum et Carum pios ac sanctos viros prope Benacum in angusto et abrupto loco vitam degentes, ad transferendum sacrum corpus [cxli] fuisse accitos, ab antiquo monumento manare videtur; reliqua vero, quibus historia ejusmodi circumvestitur, cum quadam fabulosa perperam inserta præferant, hic præmittenda duximus, quæ tamen in ipso monumento deinceps ponendo legere quisque poterit. Illa Zenoniani monachi de ipsa sacri corporis elevatione, *Dum circa ecclesiam gestaretur*, idem corpus ab aliquo vicino loco in novam ecclesiam tractatum suadent; sicque vulgatam explodunt opinionem, qua illud ab ecclesia S. Zenonis in Oratorio appellata translatum creditur. Hæc opinio, seu potius hic error ineunte xiv sæculo obtinuisse videtur, cum Joannes Veronensis in Imperiali historia rus. lib. i hæc scribat: *Cujus corpus primo in monasterio apud civitatem Veronam sepultum fuit, deinde tempore Pipini Regis Italiae filii Caroli Magni Imperatoris ad ecclesiam S. Zenonis majoris cum gloria est reconditum.* Id ex eo præjudicio habuit originem, quo basilica S. Zenonis e fundamentis de novo erecta creditur, ubi ante nihil ecclesie fuerit, cum tamen renovatam, non de novo ædificatam constet ex Ludovici et Lotharii privilegio anni 847, apud Ughellium, pag. 718: *Qualiter Pipinus gloriosus Rex cum Rotaldo ipsius sedis episcopo ecclesiam S. Zenonis confessoris Christi renovasset*: quæ cum monachi Zenoniani verbis mirifice congruunt, scribentis Pipinum et Rotaldum episcopum ædificandæ ecclesie consilium iniisse, non ut novam alicubi construerent, sed ut ecclesie, utique veteris, angustiam dilatarent. Quin nec ecclesia solum, sed monasterium quoque eidem adjacens reedificatum fuisse ac renovatum proditur ex alio Ludovici pii Pipini fratris diplomate, pag. 705, ex quibus veteri illi ecclesie, in qua Zenonis exsuvie primum quiescebant, antiquis quoque temporibus monasterium adjectum fuisse cognoscimus, quod de ecclesia S. Zenonis in Oratorio suspicari nemo potest. Neque difficultatem urgeas ex miraculo Athesis, ac si non alia ecclesia, quam quæ S. Zenonis in Oratorio appellatur, prope Athesim sita, ejusdem exundantis fluctibus obnoxia haberi queat. Nam præter quam quod in documento apud Ughellium, pag. 699., nominatur monasterium S. Zenonis positum foris civitatem Veronæ, juxta ripam Athesis, quod documentum etsi falsum habeatur, tamen ante sæculum xi confictum atque scriptum creditur. Athesis, quæ cursu rapido multa corrodens,

A in unam partem inclinat aliquantulum, declinat ab altera, ante decem vel undecim sæcula prope veterem S. Zenonis ecclesiam, cum eo nondum essent producta urbis mœnia, affluere non difficile poterat; ipsoque præterea vetus ecclesia, in qua S. Zenonis corpus primum jacebat, humiliori ac magis demisso, quam nunc nova basilica est, in solo consistere potuit, ut Athesis unda in magna ingluvie ad ejus ecclesiam fenestras commode pervenerint. Caterum credibile est ecclesiam S. Zenonis in Oratorio illam esse, quæ in inscriptione Pacifici inter ecclesias ab eodem conditas vel renovatas recensetur:

Ecclesiarum fondator, renovator optimus
Zenonis, Proculi, Viti, Petri et Laurentii, etc.

B Pacificus autem cathedralis nostræ ecclesie archidiaconus celeberrimus diem obiit anno 846, cum eodem jam ineunte sæculo S. Zenonis translatio contigisset. Porro omittendum non est hanc sacri corporis translationem, cum ex eodem, sed humiliori loco, ad altiorum et magnificentiorum facta fuerit, elevationem æquius appellari, unde ex Petri Cali Miscellaneis sic illam inscripsit P. Henschenius, pag. 75, *Historia elevati corporis S. Zenonis*; quamquam exempla non desint quibus translatio nuncupata fuit, quæ mera alicujus sacri corporis fuit elevatio. Tandem ecclesiam, ad quam S. Episcopi corpus translatum fuit, eodem translationis sæculo, vel paulo post dedicatam fuisse eo ipso die vi Id. Decembris, quo ejusdem Sancti ordinatio celebrabatur, ex pluribus antiquis Calendaris liquet, de quibus satis dictum est dissert. 1, cap. 5, § 5, et hæc ipsa dissertatio cap. 1, § 2. Hic autem præmittimus aliquot miracula, quæ sive in ipsa translatione, sive post evenisse memorantur; ea enim partim apud monachum Zenonianum, partim apud Jacobum [cxlii] Presbyterum, inter monumenta quæ huic dissertationi subjicientur, legere quisque poterit.

Addemus solum nonnulla quæ ad S. Zenonis corpus pertinent. Primo Panvinius, qui plurima monumenta vicissitudinibus temporum nunc jam deperdita legit, et non pauca sumpsit ex Historia Imperiali Joannis Veronensis, lib. v Antiquitat. Veronensium, cap. 25: *Sub hoc episcopo, id est Adelberto, inquit, Hungarorum gens Italiam consumpsit, Veronam magno impetu invasit, ejusque suburbiis ferro flammaque consumptis, in his Basilicas divorum Zenonis, Proculi, Stephani, Nazarii et Celsi incendio consumpsit. In qua trepidatione, Abbas divi Zenonis et monachi cum eo corpus ejusdem divi penes se conditum (quod ne furto subriperetur magnopere metuerunt) una cum calice cruceque aurea maximi pretii, Pipini dono monasterio concessa, in ædem divæ Mariæ Majoris, in ejus sacrario asservanda deportarunt. Verum Veronæ rebus aliquot post annis in tranquillo constitutis, contra Canonicorum voluntatem, in priorem basilicam sunt reportata, ubi usque in hodiernam diem suis in locis integra asservuntur.* Hoc idem factum memorat etiam Hieronymus a Curte lib. iv Hist. Veron., pag. 209. Porro triplex Hungarorum irruptio in Italiam a Luitprando cœvo au

lore describitur: prima que incidit in mensem Martium an. 900, ex lib. ii cap. iv, Hist., tom. ii, *Relic. Italicar.* pag. 545, eam enim subiecit post Attilii mortem, que contigerat sub finem Novembris an. 899: altera, que accidit biennio post ex eodem Leotprandi libro, cap. 11, hanc enim subsequitam prodit statim post Ludovici Bosonis filii obsecrationem, que Verone eventit an. 902: tertia post mortem Berengarii I, vita functi an. 924, quo anno Hungaros Ticinum incendisse prodit libro iii, cap. 2. Cum vero harum irruptionum celeberrima sit prima, de qua quidem una an. 900 mentionem faciunt *Annales Bertiniani* eodem tom. ii *Relic. Italicar.* pag. 576, et alii scriptores a Pagio memorati ad an. 900, num. 17 et seqq., cumque in ea Hungaros Veronam pervenisse Liutprandus ipse testetur, hoc anno 900 S. Zenonis corpus ad ecclesiam cathedrali tradactum opinamur: quo anno reverit necne hanc Ecclesiam Adelbertus episcopus, ut e *Pauvino* proditur, inquirere et definire nostrum non est. Quo autem tempore idem sacrum corpus in suum locum restitutum fuerit, constatuere non licet. Solum paucos post annos ibidem fuisse, et exinde ad hanc usque tempora eodem in loco fuisse religiose servatum, aliquot monumenta apud Ughellium loquaces testimonium prebent, que noticare non inutile fuerit. Pag. 728, in *Netheri* episcopi testamento, an. 922 memoratur corpus S. Zenonis, ubi eius corpus humatum quiescit. Pag. 727, in diplomate Hugonis Regis Italie, an. 926, continentur jura eidem monasterio concessa, ubi corpus eius sanctum quiescit humatum. Similis formula pariter legitur in documento an. 1021, apud *Muratorum*, *Antiquit. Esteas.* pag. 129, necnon in aliis compluribus, de quibus mentionem facit *marcbio Maffei*, tom. i *Verone Illustrate*, pag. 670, adeo ut in *Missaa* monasterii S. Zenonis, scripto saeculo xiv, de eodem Sancto testimonium prodatur, qui in *præsenti requiescit Ecclesia*. Immo lib. i *Juris Civilis Veronae* scripti an. 1228, et ms. e *Capituli Veronensis* nuper editi a *Bartholomæo Campagnola* S. Cæciliæ Archipresbytero hæc sunt: *Ad honorem Dei et gloriosissimæ ejus Genitricis, et beatissimi Zenonis, capis sacratissimi corporis consolatione quædamus, etc.* Hæc eadem sententia suis verbis repetita legitur in *proemio Statutorum Veronensium*, quod a *Silvestro Lando*, Veronensis civitatis cancellario, an. 1459 exaratum fuit: ut mutamus alia testimonia, que constantem ejusdem corporis Verone in ecclesia S. Zenonis servati traditionem ad nostram usque ætatem perducunt.

Hæc tamen omnia nihil prohibent, quominus aliquæ S. Zenonis reliquæ alio pervenire poterint. Ut prætereamus illas, quas aliquot in ecclesiis Veronensibus *Bogya* et *Peretius* commemorant in opere *inscripto*: *SS. Episcoporum Veronensium antiqua monumenta*, *Hermanus Contractus* in *Chronico* ad an. 1052, tom. iii, part. i, pag. 272 *Canisi* *Antiquarum Lectonum* ad: *Reliquia beati Zenonis Confessoris, et Waltario Veronensi episcopo in Alamaniam ad*

Ullam Ulmæ allatæ, plurimum per hæc tempora claruerunt miraculis. Ita ille coævus et Germanus [cxiiii] *Scriptor*, qui duobus annis post, id est an. 1054, e vivis excessit: cui testis plus sane fidei habendum, quam posteriori cuiquam, qui ejus narrationem adaugens, pro reliquis ipsam corpus Ulmæ allatum supposuit. In ecclesia S. Salvatoris de Monte Amato dioceseos *Clusie* S. Zenonis reliquæ una cum reliquis S. *Proculi* aliorumque *Sanctorum* an. 1056, in ejus basilicæ dedicatione condite traduntur in documento apud *Ughellium* tom. iii, pag. 624 *Tarvisina* *inscriptione* an. 1082, ab eodem *Ughellio* edita pag. 515 tom. v, inter plurimum *Sanctorum* reliquias in ecclesiam S. *Nicolai* apud *Tarvisium* conditas, recensentur etiam reliquæ *S. Zenonis confessoris*. In *diario* reliquiarum, que in *Pragensi* *Metropolitana* ecclesia custodiuntur, notatur, testante *P. Henschenio* in *additionibus* ad tom. ii *Aprilis*, pag. 958, *S. Zenonis episcopi* *frustum* *insigne allatum per Carolum Imperatorem*, an. 1570. *Tomi* in *sancti Thomæ* reliquias *S. Zenonis episcopi*, quem *S. Zenonem Veronensem* esse ex *dicendis* *capite* *sequenti* nihil dubii erit, inter alias aliorum *sanctorum* servatas tradit *P. Romualdus* a *S. Maria* in *Papia Sacra* part. iii, pag. 85. *Cæsena* brachium S. Zenonis in antiquissima parochiali ecclesia de ipsius nomine appellata servari dicitur in *Chronologia Cæsena* *Bernardini Manzoni*, pag. 62. Alia id generis notare et inquirere non vacavit. Ad insignem autem *sanctissimi* episcopi cultum demonstrandum quod pertinet, diligentiori cura et inquisitione usi sumus; et is cum nostro *Auctori* maxime gloriosus futurus sit, *separato* *capite* *lucius* *statuendus* *visus* est.

CAPUT IV.

DE ANTIQUISSIMO AC LATE PERVAGATO S. ZENONIS CULTU.

§ I. — *Antiquitas et propagatio cultus ad eximia sanctorum merita celebritatemque cognoscendam quantum conferant. Cultus S. Zenonis apud Veronensem Ecclesiam primum exponitur.*

Si quis antiquorum sanctorum virtutes et merita, que ex ipsis rebus gestis ob Actorum defectum cognoscere minime licet, aliunde velit colligere; nullum certius et insignius monumentum suppetat, quam si antiquum longiusque pervagatum eorundem cultum ostendere quispiam possit. Etsi enim sancti viri semper in tota Ecclesia venerationi fuerint, ibique præsertim, ubi præclaris laboribus pro Deo et Ecclesia functi sunt, obitus ipsorum dies solemnè ritu celebrata sit; antiquis tamen temporibus non ita præcipuus eorum existit cultus, ut statim post mortem invaluerit, et extra solum proprium longius prodret, nisi præcipua admodum ipsorum sanctitatis et celebritas fuerit, que eo major esse debuit quo et citius a morte, et latius eorum cultus propagatus invenitur. Hinc plurimum episcoporum, quos quavis antiqua sedes inter sanctos colit, memoria intra exiguos fines circumscripta olim fuit, nec nisi admodum paucis,

qui celebriores fuere, contigit, ut aliis quoque in urbibus atque provinciis colerentur. Ne cuiquam sanctorum ex comparatione injuria fiat, neminem nominamus: at quod affirmavimus, an iquitatum ecclesiasticarum peritis exploratissimum est. Illud unum in rem nostram nemini injuriosum constituere hujus est capitis, S. Zenonem inter illos fuisse, quos omnibus præcipui cultus testimoniis antiquitas longe lateque prosecuta [cxliv] est: quod eo majorem ejus in gloriam cedit, si confessor tantum, non martyr fuit, cum vix ulli confessori, sed solum nonnullis martyribus fere contigerit, ut antiquis temporibus cultus extra proprium solum latiores limites produceret. Inter cultus testimonia quæ plura recenseri queunt, hæc præcipua sunt: ecclesiarum in Sancti nomine dedicatio, officia ac missæ propriæ, ejus nomen in Canonem ac litanias insertum, et id generis alia: quæ si de Zenone nostro omnia jam inde ab antiquis temporibus et Veronæ et alibi latissime propagata nonnullis antiquis et certis documentis statuerimus; ad cultum et sanctitatem ejus insignem demonstrandam nihil desiderabitur. De ejus cultu apud Veronam primum dicamus.

Multæ imprimis ecclesiæ tum in urbe, tum in diocesi Veronensi S. Zenonis titulo nuncupantur, quas numerare nimis esset longum. Præterea tres festi dies in ejusdem Sancti memoriam celebres per plura sæcula in antiquis monumentis notantur, quos solemnî ritu Veronensis Ecclesia quotannis peregit: pridie Idus Aprilis *depositio S. Zenonis*, xii Cal. Junii ejusdem *translatio*, et vi Id. Decembris in aliquibus monumentis *S. Zenonis dedicatio*, vel *consecratio*, in plerisque autem *dedicatio basilicæ S. Zenonis*; in hac autem basilica quartum festum *ordinationis* adjectum, quod nunc dedicationis festo subrogatum celebratur, qua de re pluribus diss. 1, cap. 3, § 5, et hac diss. cap. 1, § 2, missæ, hymni, antiphonæ, benedictiones, suffragia, responsoriaque leguntur propria in nostræ Ecclesiæ mss. libris, quæ inter monumenta inferius describentur. In Sacramentariis autem tribus x sæculi missa S. Zenonis propria cum propria item ipsius præfatione continetur, quorum unum Rege Othone et Wolfango episcopo scriptum, missam S. Zenonis primo loco positam aureis characteribus descriptam præfert. Zenonis nomen Canonibus inter confessores insertum quatuor Sacramentorum libri exhibent, quorum mentionem fecimus cap. 2, § 2, et tres ex his Capitulares non tam in *Communicantes*, quam post orationem Dominicam eundem invocant sic: *Libera nos, quæsumus, Domine, etc., et Sanctis apostolis tuis Petro et Paulo atque Andrea, et Beatis confessoribus tuis Martino, Proculo, Zenone, atque Benedicto cum omnibus sanctis*, etc. In litaniis quoque, quas aliquot in mss. xiii et xiv sæculi tum in Bibliotheca Capituli Veronensis, tum alibi legimus, necnon in quibusdam orationibus ac benedictionibus, quæ iisdem in mss. continentur. S. Zeno inter cæteros sanctos confessores invocatur. In Romano Ordine Capitulari scripto temporibus Ludovici

et Lotharii Augustorum et Liutgardis Augustæ, quem edidit Franciscus Blanchinus in Prolegomenis ad Anastasium, tom. iii, pag. 51, hæc leguntur: *Elaudi, Christe... nostro illi, a Deo electo Pontifice Vita. III. S. Firme. Respondetur: Tu illum adjuva. S. Proculo. Respondetur: Tu illum adjuva. Sancte Zeno. Tu illum adjuva* Hunc Veronenses olim patronum sibi maximum elegerunt, unde a Ratherio episcopo in Apologetico pag. 566, tom. i Spicilegii Acheriani, *peculiaris noster patronus*; et in synodica ad presbyteros pag. 577, *specialis noster doctor atque provisor vocatur. Civitatis Veronæ patronus atque gubernator* similiter dicitur in Othonis imperatoris privilegio, an. 988. apud Ughellum pag. 745, uti et in alio an. 996, pag. 749, in quibus utrisque Veronensis episcopus *Vicarius S. Zenonis* honoris causa nominatur. In præmio statutorum Veronensium *patroni, protectoris et defensoris* nominibus appellatur; magnusque eidem cultus aliquot in capitibus ejusdem Statuti aliisque in *partibus*, uti vocant, quas in Civitatis cancellaria videre licet, decretus semper fuit. Tandem præcipuum Veronensis Ecclesiæ ritum nunc quoque vigentem notare libet, nimirum S. Zenonis commemorationem fieri a Clericis sæcularibus, et a Regularibus utriusque sexus in Matutinis et Vesperis, cum suffragia recitantur, nec non in Collecta *A cunctis* post Apostolorum Petri et Pauli commemorationem: qui ritus præceptus a Jo. Matthæo Giberto episcopo in Constitutionibus, tit. 2, cap. 2, duobus sæculis ante et eo amplius in Synodalibus mss. Theobaldi episcopi constitutionibus a Petro Scaligero in alia Synodo confirmatis præscriptus legitur, ut ex monumentis subjiciendis patebit. Ex his satis, ut credimus, colligi potest, quanto in honore S. Zeno apud Veronenses olim fuerit; eundemque cultum nunc quoque iidem confoventes, processiones cum oblationibus ad [cxlv] ejus basilicam, ubi sacrum corpus quiescit, statis diebus faciunt, ac idem eodem eo tota civitas magna cum frequentia confluit, ut magni patroni opem sibi in egestatibus apud Deum interponat.

§ II. — *Cultus S. Zenonis quam late in aliis Italiæ Ecclesiis propagatus sit.*

At non Veronæ solum, de qua rebus præclare gestis benemeritissimus fuit, præcipuo cultu S. Zeno prosecutus est, sed apud alias non tam finitimas, quam remotas etiam civitates atque provincias, jam inde ab antiquis temporibus insignem cultum est consecutus, quo ad sanctitatis ejus magnitudinem celebritatemque comprobendam nihil reperiri potest illustrius. Cum Coronatus Notarius, descripto miraculo Athesis, cujus alibi mentionem fecimus, scribat: *Unde accrevit veneratio et timor circa Christi sacerdotem*; post id miraculum quod a S. Gregorio pontifice in dialogis promulgatum fuit, cultum ejus extra Veronam propagari cœptum nonnulli fortasse existiment. Pistorii in Hetruria quidem cathedralis ecclesia S. Zenonis nomine dedicata traditur ab Ughellio post an. 595, cum ejus urbis flumen exundans,

Zenone invocato, coercitus mirifice fuit. Vide tom. in Italia sacra, pag. 284, ubi Pistorienses ad invocandum eo in casu S. Zenonem, ex recenti et divulgato vix id temporis miraculo Athesis excitati videntur. Sed Pistoriensis auctor, ex quo adductiones in Ughellum excerptae sunt, cum Ughelle sententiam nullo fundamento subitaneam affirmare non dubitavit; et cum in ejus narratione quaedam reprehendit, quae hic referre nihil interest, tum vero antiquus aliquanto eam ecclesiam Zenoni fuisse sacram pronuntiat, ex quo factum subinde fuit, ut Pistorienses S. Zenonem sibi patronum delegerint, ejusque memoriam duobus diebus adhuc quoque colant, Præd. Id. Aprilis, et solemniori festo vi. Id. Decembris, quod quam nostro Antistiti perhonorificum sit nemo non videt. Equidem etsi post miraculum Athesis, quod incidit in an. 589, S. Zenonis cultum magis multo promotum fuisse nihil sit ambigendum: tamen ante id quoque tempus memoriam ejus cultumque extra Veronam late pervasisse illud demonstrat quod tradit Agnellus in Pontificali Ravennate edito primum a P. Bacchinio, nuper autem inserto Rerum Italicarum tomo secundo. Ne quid dubitationis ingeratur, res ab initio repetenda est. Gothi, Arianæ sectæ homines, Ravennam occupaverant an. 495. Licet autem eam urbem an. 540 Belisarius recuperaverit, tamen paulo post in Gothorum potestatem rediit, sub eorumque ditione stetit usque ad an. 552. Anno sequenti Agnellus, catholice fidei antistes, in ejus urbis cathedram ascendit, eoque Justinianus imperator *quidquid ad eorum Gothorum jus, vel ritum pertinere potuit, condonavit et concessit*. Recenset autem inter cætera *aras et templa*. Tum vero hæc historicus subjicit cap. 2, pag. 113: *Igitur iste beatissimus omnes Gothorum ecclesias reconciliavit, quæ Gothorum temporibus, vel Regis Theodorici constructæ sunt*. Porro hæc ecclesias tum urbanas, tum rusticanas enumerans, recenset inter cæteras ecclesiam *Beati Zenonis in Casarea*. Hanc eandem esse ac illam, quam Urbanus IV, in Bulla an. 1262 ad Canonicos Cardinales Ravennæ apud Rubeum lib. vi Hist. Raven., pag. 478, edit. 2, *ecclesiam S. Zenonis ad Puteum* vocat, illud indicio est, quod eodem in loco, ubi olim existit Casarea, via adhuc sit, quæ *Puteorum* nominatur. Porro S. Zenonem, cui hæc ecclesia nuncupata fuit, esse S. Zenonem episcopum Veronensem, etsi nulla documenta hactenus nobis cognita explorata tradant, colligere tamen licet ex eo quod veteres alia ecclesie, quæ alibi per finitimas Italiae provincias de S. Zenonis nomine appellantur, omnes non alium quam Veronensem episcopum patronum agnoscant, ut ex dicendis patet, ac præterea in eadem Ravennate diocesi a via extra Hadrianam portam S. Zenonis ecclesia existit, quam eundem nostrum episcopum patronum habuisse Jo. Ferretus Ravennas, Lavellinatium episcopus, discrete testatur. Is enim, qui sub medium XVI sæculum è vivis excessit, decades Historie Ravennatis ab Ughello lectas, et memoratas tom. VII, pag. 748, in schedis reliquit, ex quibus [cxi. vi]

nunc (quod sciamus) nihil superest nisi index, qui in bibliotheca Vaticana servatur cod. 5853, et in indice Decadis secunde, pag. 281, habetur: *De templis D. Mercurialis episcopi Lutenensis et Zenonis Veronensis extra portam Hadrianam*. Si vero ex his probabile sit *ecclesiam* quoque *S. Zenonis in Casarea* de eodem Veronensi episcopo nuncupatam fuisse; cum hæc ab Agnello archiepiscopo reconciliata tradatur, fuit procul dubio sub Gothorum potestate, ac inter eas quædam, quas Ariani Gothi, ac præsertim Theodorici Gothorum primus in Italia rex edificasse traditur. Itaque inter annum 495, quo Gothi Ravennam primo occuparunt, et annum 552, quo ab ea urbe penitus fuerunt exclusi, Ravennæ in Casarea in S. Zenonis Veronensis honorem ecclesia Deo dicata fuit; et forte Theodorico ipsi, qui Veronæ aliquandiu regnavit, et ipso anno 495 Ravennam cepit, ea ædificatio referenda est. Neque opponas credibile non videri Arianum regem ædificasse ecclesiam ejus nomine, qui Arganos impugnaverat acerrime; nam et S. Martino Arianorum item impugnatore præstantissimo ecclesia ab eodem rege Ravennæ exstructa, et ab Agnello similiter reconciliata eodem capite 2 traditur. Itaque centum annos et paulo amplius post S. Zenonis mortem, et ante ipsum Athesis miraculum, ipsius S. Zenonis cultus extra Veronam late propagatus est: quod cum nemini aliorum Confessorum contigerit præter S. Martinum Turonensem, ejus cultum vitam ejus a Sulpicio scriptam promovisse plurimum credibile est (unde nemini alii confessori, sed solis martyribus reliquæ Ravennatis ecclesie sacre traduntur), jam S. Zenonem, si præsertim confessor unico fuit, multo per sese celebrem cognoscere licet, qui ad similem cultum pervenit, ut ne ulla vitæ commendatione proveheretur. Quo respicere videntur illa Ratherii in Proloquiorum lib. v, pag. 550, tom. ix, noviss. Collect. v. t. Script. P. Martene, quibus nonnullos loquentes inducens, qui Sanctum aliquem celeberrimum nominare vellent, S. Zenonem ac S. Martinum nuncupare solitos prodit, ac si aequali celebritate in ore vulgi utriusque versarentur. *Hic est, dicent, novellus propheta, recens apostolus, subito angelus effectus. Iste sanctus Martinus, Zeno est iste sanctus, modo de cælis emissus*.

Sed a Ravennate urbe alio transeamus; plures enim ecclesie S. Zenoni alibi sacre leguntur, quarum infra etsi non perinde constant, ut de Ravennate statuimus, tamen cum ab immemorabili pleræque condite fuerint, satis credibile est ad idem ferme tempus quasdam saltem pertingere. Casenæ quidem monasterium SS. Laurentii et Zenonis nominatur a S. Gregorio, ac ante VII proinde sæculum ædificatum fuisse discimus ex epist. 6 lib. XIV ejusdem Gregorii an. 604, ad Marinianum episcopum Ravennatem perscripta, ubi hæc habentur, pag. 4264 tom. II edit. novissimæ: *Fortunatus itaque labor presentium, in monasterio Sanctorum Laurentii et Zenonis, quod in Casenati castro est constitutum, a Natali quondam episcopo officium sibi Abbatibus asserebat*

esse commissum, etc. Idem hoc SS. Laurentii et Zenonis monasterium memoratum pariter legitur in quibusdam documentis sæculo xi, et deinceps scriptis apud Ughellum in *Episcopis Casenatibus* tom. ii Italiae sacræ. Hunc porro S. Zenonem, qui cum S. Laurentio celeberrimo martyre copulatur (quod ad ejus celebritatem demonstrandam plurimum confert) non alium fuisse quam Zenonem Veronensem Episcopum non solum ea ratio suadet, quam pro Ravennate ecclesia S. Zenonis in Casarea allegavimus paulo ante; sed præterea Casenæ nunc quoque existat ecclesia parochialis nostro Sancto nuncupata, cujus Bernardinus Manzoni meminit in *Chronologia Casenæ* pag. 62, quæ cum olim monasterium fuisse tradatur in aliquot monumentis Casenatibus, eadem illa profecto est, ac illa quæ S. Gregorii ævo celebris, de SS. Laurentii ac Zenonis nominibus appellabatur. Alia item erat ecclesia S. Zenonis extra portam quæ Cerviam ducit, memoratæ parochiali subjecta; quæ subinde titulo-Visitationis B. Mariæ Virginis nuncupata fuit. Tres in laudatâ parochiali festi S. Zenonis dies nunc quoque celebrantur, quorum tamen præcipuus sexto Id. Decembris peragitur.

Pisis opulentissimum monasterium olim fuisse accepimus, quod S. Zenonis titulo donatur in documento sæculi xi, tom. iii Ughellii, pag. 364. Hujus autem monasterii ecclesia [cxlvii] subinde in parochiam migravit, quæ eodem titulo nunc quoque gaudet, atque ut Zenonis nostri esse palam sit, diem festum celebrat vi Id. Decembris ritu confessoris pontificis, quæ dies nostro Episcopo sacra est. Neque vero Pisis eo solo in monasterio, nunc autem parochia, Zenonis memoria culta fuit, vel colitur, sed tota in Pisana Ecclesia die sequenti sub ritu semiduplici nunc celebratur, translato hujus Episcopi officio, ut Conceptionis S. Mariæ festo locus detur, quod profecto ex antiquissimo sancti Zenonis apud eam Ecclesiam cultu originem ducit.

Capella S. Zenonis posita in Castro Montis Casuli diœcesis Regiensis in Æmilia nominatur in documento Anselmi archiep. Ravennatis an. 1156, tom. ii Ughellii, pag. 37.

Clusii in veteri ecclesia monasterii S. Salvatoris de monte Amiato S. Zenonem cultum fuisse verisimile est, cum an. 1036 ejusdem Sancti reliquias ibidem conditas observavimus, cap. 3, in fine, ac præterea ex ejus monasterii lectionario ms. Ughellius ediderit S. Zenonis Vitam a Coronato Notario exarata, quæ inter sacri officii lectiones ex ipsius codicis ratione recitata apparet.

Ticini ecclesiam existere S. Zenonis Longobardorum saltem ætate exstructam tradit P. Romualdus a S. Maria in *Papia sacra*, part. iii, pag. 86: *Ubi dicitur in portu Palatii, inquit, adsurgere cernitur antiquum delubrum hoc, quod licet ex Breventano habeatur opus fuisse nobilitum Ticinensium de Mediabarba Hist. Pap., fol. 95, id censendum est de restauratione... constans siquidem est apud Hieronymum Calcagnum*

Hist. manuscripta, Longobardorum tempore existisse, quod frequenter devote adibant. Monet porro hanc ecclesiam olim nuncupatam titulo sanctorum Zenonis et Vitalis, nunc vero temporis inquit, de S. Zenonis dumtaxat nomine appellatur. Probat tandem ibi fuisse insigne Canonicorum collegium, cui Praepositus præsidebat, et chartas allegat sæculi x, in quibus hujus ecclesie mentio est. In diœcesi porro Ticinensi in loco, qui Lardignus vocatur, existat adhuc ecclesia S. Zenonis, cujus festum die 8 Decembris celebratur.

Mediolanensis ecclesie cultum ut exponamus, ab ecclesiis est exordiendum. Ex Mediolanensi archivio PP. Cisterciensium S. Ambrosii marchio Maffius noster in Veronæ illustratæ parte i, duo documenta iv et v edidit, quorum alterum Aistulli Longobardorum regis anno viii, id est an. 757, alterum vero Desiderii anno xii, et Adelchii anno xi, id est an. 749, scriptum fuit, et in utrisque mentio fit *basilica beatissimi et confessoris Christi Zenonis in vico Campellone, vulgo Campione*, quam in Mediolanensi diœcesi Magneradæ parentes ædificaverant, nonnullis autem subinde redditibus ipsamet Magnerada et Valderada ditaverant. Fortunatè porro accidit inventum fuisse in bibliotheca Capituli metropolitani codicem membranaceum inscriptum: *De vitis, ecclesiis, et memorabilibus ecclesie et diœcesis Mediolanensis*, auctore Gufrido de Buxero, parcho Rodelli in plebe Applani, qui vixisse traditur circa annum 1300, in quo codice num. 456, existat *Memoria ecclesiarum S. Zenonis*, quæ his verbis recensentur: *Decimo ecclesia S. Zenonis. In plebe Roxate loco Vermezo ecclesia S. Zenonis. In plebe Cornaliano loco Albignano ecclesia S. Zenonis. In plebe Olzate loco Cayrate altare S. Zenonis et Syri in ecclesia S. Petri. In plebe Vatisio loco Lixago ecclesia S. Zenonis. In plebe Gallarote loco Crenna ecclesia S. Zenonis. Gerenzano altare S. Zenonis. In plebe Vilmercato loco Uxinate ecclesia S. Zenonis et Margaritæ. Vonate altare S. Zenonis in ecclesia S. Pauli. Marliano ecclesia S. Zenonis. Calugo ecclesia S. Zenonis. In plebe Alliate loco Zuccorino ecclesia S. Zenonis. In plebe Dayrago loco Castano ecclesia S. Zenonis. In plebe Travalia loco Locimo ecclesia S. Zenonis. In plebe incino loco Serzana ecclesia S. Zenonis. In plebe Brivio loco Porchera ecclesia S. Zenonis. In plebe Missalia loco Massaliora ecclesia S. Zenonis. In plebe Bollate loco Garbagnate ecclesia S. Zenonis. In plebe Pontirolo loco Oxio ecclesia S. Zenonis. Tretio altare S. Zenonis, in ecclesia S. Protaxii. Item Mediolani ecclesie duæ. [clxviii] Itaque præter altaria quatuor, duæ tunc temporis erant ecclesie in urbe Mediolanensi S. Zenonis nomine dicatæ, in diœcesi autem viginti: cum modo mutatis subinde, ut in novis ædificationibus, vel restorationibus fieri nonnumquam solet, titularibus, ut vocant, nonnisi una ecclesia reperitur in urbe, et in diœcesi novem, inter quas una posterius ædificata in recitato catalogo non continetur; sicuti neque illa, quam in vico Campellone sitam duo viii sæculi documenta testantur. Hinc porro non*

solum colligere licet, quantus, et quam antiquæ originis fuerit hujus sancti cultus, cui tot ecclesie in una diœcesi olim nuncupatæ inveniuntur, sed etiam nihil dubitamus, quin, si pares altarum ecclesiarum codices ad nos fuissent transmissi, ecclesias Zenoni nostro dicatas plures simul iter invenire liceret, quam quæ nunc ejus de nomine appellantur. Sed præter ecclesias alia antiqui cultus monumenta apud Mediolanum suppetunt. Ludovicus Muratorius tom. II. *Rer. Italicarum*, part. II, duo Mediolanensis Ecclesiæ Calendaria edidit, in quibus utrisque S. Zenonis festum notatur; et in primo quidem pag. 1029: *Id. Aprilis S. Zenonis episcopi*; in altero pag. 1041: *vi Id. Decembris S. Zenonis*. P. Mabillonius tom. I. *Musæi Italicæ*, part. II, pag. 107, mentionem faciens ms. Antiphonarii bibliothecæ Ambrosianæ, in quo universorum sanctorum festivitates in Mediolanensi Ecclesia celebrande recensentur, has inter cæteras ibidem notatas se legisse testatur: *Decembris die VII, Ordinatio S. Ambrosii, postea S. Zenonis, S. Syri, S. Thomæ*; quibus satis innuitur, S. Zenonis festum vi Idus, seu die VII Decembris Mediolani peractum, ut in uno e Calendaris a Muratorio editis signatur, post quod S. Syri festum v Id. Decembris agebatur. Cum porro hæc tantum quatuor festa mense Decembri ante diem Natalis Domini eo in Antiphonario notata fuerint, ac per pauca similiter alius in mensibus describantur; paucissimos olim fuisse sanctos, quorum dies festi in Ecclesia Mediolanensi olim celebrarentur, observatu dignum censuit Mabillonius: *Minutiora sunt hæc, inquit pag. 109, et quæ fortasse relatu indigna quibusdam videbuntur; sed ex his saltem facile intelligitur, quantum creverint postremis temporibus solemnitates quæ longè pauciores erant in Ecclesia Mediolanensi ante quingentos annos, quo tempore codex ille calamò exaratus est. At inter illos paucissimos S. Zenonem inveniri nonne eximium præcipuæ celebritatis ejus testimonium est? Sexto item Idus Decembris Zenonis nostri officium tribus cum lectionibus peragendum in antiquis ejusdem Ecclesiæ Breviariis præcipitur. Antiqui etiam missarum libri tum Mediolani, editi an. 1522, 1548 et 1560, tum ille a Pamelio publicatus tom. I. *Liturg.* qui maximi penditur, necnon ms. Vaticano-Palatinus 506, XII sæculo exaratus, eandem omnes missam S. Zenonis propriam propria cum prælatione exhibent. Vide pag. 158 edit. Pamelii. Romæ autem in bibliotheca PP. Cisterciensium S. Crucis exstat Missale Ambrosianum editum apud Christophorum de Ratispona an. 1482, in quo pariter eo Decemb. die nostri Episcopi orationes et præfatio leguntur propriæ; sed præfatio saltem, quod memoriæ nunc suggeritur, longe est alia ab ea quam Pamelius edidit, cum de Gallienæ filia nihil prodatur. Hic tamen observatione dignum est, quod notatur in Breviario Ambrosiano edito an. 1349, in quo hæc vi Idus Decembris post secundas S. Ambrosii vespervas leguntur pag. 129: *Deinde fit commemoratio S. Zenonis. Alii faciunt de Conceptione Virginitatis, ut in natalitate ejus cum psallem.**

A *S. Ambrosii, et psallem. S. Zenonis, unusquisque juxta devotionem suam faciat.* Ex his igitur patet cur S. Zenonis officium, quod vi Idus Decembris olim peragebatur, in commemorationem sensim transierit, cum officio Conceptionis B. M. V. locus dari cœpit; quod ipsum alius in Ecclesiis usavenit, et idcirco quidem in posterioribus officis, atque in missa sola S. Zenonis commemoratio notatur, qualis nunc quoque legitur in Missalibus Mediolanensibus, atque in Ordinario ejusdem Ecclesiæ præcipitur, hoc etiam recens mutato, quod S. Zeno martyris titulo insignitur.

Novocomensis diœcesis tres Zenonis ecclesias nunc recenset, primam parochialem eo in loco qui *Mons Otompiani* dicitur, alteram Mandeli, ac tertiam parochialem Salarum sub Helvetiorum ditone, ubi dies festus vi Idus Decembris sub ritu confessoris Pontificis, Balaruæ Canonicis convenientibus, magna cum celebritate peragitur.

[CLXIX] De Brixiana urbe ac diœcesi si vellemus fuse dicere, quam latus campus pateret! Quindecim diœceseos ecclesiæ S. Zenonem patronum agnoscunt, nimirum ecclesiæ Honi, Oduh, Hani, Goleoni inferioris, Brioni, Burgi S. Zenonis, Macclodii, Boldenigæ, Monticelli de Brusatis, Cami, Pasturani, Ronchi, Scarpizoli, Gratacasoli et Salarum Marasini. Ex his primæ novem confessoris ritu diem festum peragunt vi Id. Decembris, reliquæ ritu martyris Pridie Id. Aprilis. In ipsa porro urbe Brixiana duæ sunt S. Zenonis ecclesiæ, quarum altera olim parochialis antiqua, altera autem est adhuc insignis parochia, in qua ejus officium Confessoris ritu vi Id. Decembris celebratum, paucos vero ante annos in diem XII Aprilis translatum, confessoris ritu in ritum martyris commutato, traditur. At licet ad Veronensis Ecclesiæ exemplum non multo ante illa parochialis ecclesia ritum mutaverit, in Rogationum tamen stationibus cathedralis Ecclesia eo accedens, nunc quoque temporis de confessore collectam cum Antiphonis recitat. In hac autem sepultum fertur corpus S. Rusticiani episcopi Brixianensis vita functi an. 585, qui si ibi jam inde ab obitu sepultus fuit, vetustissima multum hæc ecclesia et S. Zenonis ibidem cultus vetustissimus existit.

D In Tridentina diœcesi septem ecclesiæ Zenonem nostrum patronum venerantur; una Tassuli in valle Anauncasi, in villa quæ de patroni nomine appellatur; secunda Lomasi in villa Flavæ; tertia Themi in villa *Coloqua*, quæ omnes die octava Decembris festum cum solemnî missa, frequentique populorum processione concelebrant. Duæ præterea ecclesiæ in parœcia Muriensi exstant, et ad alteram istarum in loco, qui dicitur *il Palu*, populus Muriensis ingruente calamitate aliqua, ac præsertim cum pluvia opus est, per æstatem processione indicta frequens confluit, et Sancti patrocinium sibi adesse experitur. Tandem in villa, quæ Nomi appellatur, necnon in parœcia Nogareti prope Roboretum, alæ duæ peractoque S. Zenonis episcopi Veronensis ecclesiæ visuntur; et ad

harum postremam rector Pomaroli una cum populo A sibi conredito, sacro processions ritu, die S. Antistiti sacra proficiscitur. Pater Benedictus a Cavalesio strictioris observantiae S. Francisci, qui nobis hasce notas communicavit, monuit etiam in villa, quae dicitur *Aldegno*, haud procul a Tridento sita, occidentalem plagam versus, tametsi alio titulari sancto nunc gaudeat, olim tamen veluti patronum principem agnovisse et coluisse S. Zenonem episcopum Veronensem, ut nuperus ejus ecclesiae rector per litteras consultus asseruit: quod alius quoque ecclesiae accidisse probabilissimum est, ut in ecclesiis Mediolanensibus notavimus. Idem porro P. Benedictus in bibliotheca episcopali diligenti inquisitione usus, praeterea affirmavit ibidem reperiri ms. Breviarium cum hac notatione: *Iste liber fuit olim Domini Georgii de Liechtenstain, episcopi Tridentini 1420.* Huic autem Breviario Calendarium praemittitur, in quo secunda manu bis S. Zenonis fit mentio: *Pridie Idus Aprilis S. Zenonis episcopi Veronensis dies obitus ejus sive depositionis, et VI Idus Decembris S. Zenonis episcopi Veronensis translatio,* ubi per errorem *translatio*, pro *ordinatione*, vel *dedicatione* scriptum fuit. Id ipsum legitur in alio ms. Breviario, quod an. 1449 Joannis Inderbach, ep. Tridentini, fuit, necnon in aliis tum Breviariis, tum Missalibus mss. quae in laudata bibliotheca servantur. In Martyrologio quoque ms. ad usum ecclesiae S. Vigiliis, scripto an. 1455, iisdem diebus notatur festum *S. Zenonis episcopi et confessoris*, ut ne tamen ulla translationis fiat mentio. Ex duobus porro monumentis in Tridentina Ecclesia C S. Zenonis festum fuisse peractum liquet: primum ex Lectionario ms. Archivii capitularis, in quo S. Zenonis Vita in ix lectiones distributa legitur cum hac inscriptione: *In festo S. Zenonis episcopi et confessoris*; alterum ex Calendario perpetuo ad Tridentinae Ecclesiae usum, edito an. 1554, a Donato Fatio, jubente cardinali Christophoro Madrucio, episcopo ejusdem Ecclesiae, quod in regulas xxxv divisum concinnatumque, haec die 16 Decembris singulis regulis constanter repetit. a fol. 11 ad fol. 250: *Zenonis episcopi et confessoris 8 hujus, scilicet Decembris*, quae ejus festum a die octava ad xvi Decembris transferendum notant. Denique S. Episcopi memoriam in litaniis ejusdem Ecclesiae inter SS. Confessores Pontifices peractam codex Episcopalis bibliothecae fidem D facit.

[cl.] Bergomi quinque ecclesias in S. Zenonis honorem dedicatas postremis his diebus accepimus: quatuor parochiales, Coeni, Tresollii, Albiveri, Senici, et quintum oratorium in parocia Curnascensi.

In Vicetina dioecesi tres parochiales ecclesiae, Coltiti, Resegae, et S. Zenonis in Bassanensi agro eidem Sancto nuncupatae jam ab antiquo praeter omnem memoriam hominum inveniuntur; et duo praeterea oratoria, alterum perantiquum in rupe cujusdam montis, ad Costam Fabricam insculptum, alterum campestre Arzignani parochiae subjectum eodem titulo gaudent.

Neque Patavium S. Episcopi cultum ignorat, cum quinque antiquas ecclesias ejus nomine dicatas in Patavina dioecesi reperimus, Melvenae, Montagnanae, Zolani, Altricheri, et Montis, Salsis, cujus postremi loci parochialis *S. Thoma Apostoli et S. Zenonis Confessoris Christi* memorator in pluribus documentis ad Venetum S. Zachariae monasterium pertinentibus, eorumque vetustissimum an. 994 recitat Ludovicus Muratorius antiquit. E. tens. pag. 128. In tota porro Patavina ecclesia ex antiquo utique cultu S. Zenonis officium ritu confessoris Pontificis nunc quoque temporis peragitur, assignata die 8 Decembris, a quo tamen ob Conceptionis B. Mariae festum in primam diem non impeditam transferitur.

Mantuae existit S. Zenonis parochialis ecclesia, B quam a Mathilde exstructam in Mantuanae Ecclesiae historia tradit P. Domsmondus, part. 1 lib. iv, pag. 225, qui etiam observat ante Mathildem, ad est ante saeculum xi hoc in loco fuisse oratorium de ejusdem Sancti nomine nuncupatum, in quo S. Andreae monachi officia celebrabant.

Ex Tarvisinae Ecclesiae monumentis a v. cl. Antonio Scotto Canonico editis in additionibus ad Ughellium, ecclesias tres in Tarvisina dioecesi S. Zenoni olim dicatas cognovimus. Subinde vero idem Canonicus, qui novis plurimisque documentis Tarvisinorum episcoporum seriem est illustraturus, monuit duas praeterea S. Zenonis ecclesias in eadem dioecesi reperiri, aliaque documenta ad singulas quinque ejusdem Sancti ecclesias pertinentia suggestit, quae praetermittenda non sunt. In litteris Eugenii Papa III ad Bonifacium episcopum Tarvisinum, an 1152, apud Ughellium pag. 527, memoratur *plebs S. Zenonis de Ravico*, qui pagus est ad Anassi ripas, atque ab immemorabili S. Zenonis patroni festum celebrat die 12 Aprilis de confessore Pontifice. Altera ecclesia in ejusdem Eugenii III litteris memorata in Asulano sita est, *castroque S. Zenonis* nomen dedit, in quo obsidione cinctus captusque fuit Albericus a Romano Ezzelini frater, quod Rolandinus narrat lib. xii, cap. 15, 14 et 15. Ea ecclesia est parochialis in Zenonis nostri honorem dicata, cujus sollemnis festus dies vi Id. Decembris ritu confessoris Pontificis colitur. Die autem xii Aprilis devotionis, uti vocatur, festum peragitur in mortis ejusdem patroni memoriam, sicut et xii Cal. Junii in memoriam translationis simile festum celebratur, cum antea utroque die et officium et missae solemniter fierent. In Brevi Alexandri III an. 1170, pro Tarvisinae ecclesiae Capitulo apud Ughellium, pag. 526, nominantur *terrae vicinae, quas habetis, in S. Zenone*, at hujus ecclesiae nulla nunc memoria superest. Intra fines parochialis ecclesiae S. Martini, quae a Tarvisio distat passibus ferme mille, invenitur adhuc parva ecclesia S. Zenoni sacra. Hanc autem perantiquam esse, et monasterium quondam fuisse Virginum, quae Abbati magni Coenobii S. Zenonis Veronae existentis suberat, colligitur ex charta an. 1258, a laudato Canonico indicata, in qua *Domina Agnes*, ejus Tarvisini monasterii

S. Zenonis monachis, eodem Abbate consentiente **A** *Fratri Mathæo Priori totius ordinis fratrum Heremitanorum* eas omnes rationes donavit, quæ in ea S. Zenonis ecclesia sibi erant, uno usufructu sibi, quoad viveret, retento, ita ut solum post ipsius mortem Heremitani fratres in earum rationum possessionem venirent, quod quidem suo tempore [cui] factum ex alia charta ab eodem Canonico inventa atque collecta manifestum est. In hac porro ecclesia hodie quoque sacra de consessore Pontifice peraguntur. Postoræ Tarvisinæ pariter diocesis S. Zenonis ecclesia superest, in qua Prædie Idus Aprilis festum celebratur. Ibi autem idem Sanctus præcipuo honore populorumque finitimorum religione quadam singulari coatur, quippe singulis quartis Dominicis ejusque mensis per astatem, processione indicta, ad eam ecclesiam frequentissimè conflunt, ut ejus apud Deum patrocinium pro agrorum redditibus sibi deprecantur.

Grædi sæculo nono ecclesiam S. Zenonis jamdiu fabricatam testatur documentum e ms. editum in novissima Ughelli editione tom. v, pag. 1102, ubi Fortunatus Patriarcha Grædensis, qui obiit an. 826, memorans, *quæ legavit ac fecit*, recenset inter cætera in S. Zenone in circuitu altare et de super paleum tuum.

Torcelli S. Zenonis cultum demonstrat ecclesia ejus de nomine nuncupata in diplomate Friderici I, dato Leonardo Torcellano episcopo, an. 1177, pag. 5 protomi præfixi eod. et juris gentium diplomatico, quem Leibnizius edidit. Hic etiam addemus observationem non prætermittendam ex ms. membranaceo S. Mariæ de Domo urbis Veronensis. Hic enim codex scriptus, ut certis ex indiciis liquet, sæculo xi, etsi Veronæ nobis inventus fuit, ex Sanctis tamen, qui in Calendario præfixo ac in litaniis memorantur, patet proprium fuisse Ecclesiæ Torcellanæ, aut alterius ex his, quæ in æstuaris Venetorum positæ erant. Hic ergo liber non solum S. Zenonis festum ea in Ecclesia seu Torcelli, seu alterius æstuariorum Venetorum urbis celebratum prodit vi Id. Decembris; sed ejusdem etiam nomen in litaniis inter Confessores incertum exhibet in Ordine ad dandam pœnitentiam sic: *S. Augustinæ, S. Nicolæ, S. Zeno, S. Proculæ*, etc., quibus in litaniis cum temporum ordo in aliis Sanctis recensendis nequaquam teneatur, nihil mirum, si S. Zeno præter aliarum litaniarum rationem S. Proculo præfertur. Cum porro in laudato Calendario vi Id. Decembris Zenonis episcopi festum ponatur; inde factum credimus, ut Petrus de Natalibus, episcopus Equelinus, his in paribus degens, cum observasset in Ecclesiis sibi notis ejus Sancti memoriam eo die notatam, putaverit eundem diem Zenonis emortualem fuisse, ac præinde in catalogo SS. lib. i, cap. 43, scripserit: *In pace migravit ad Dominum vi Id. Decembris*.

In Canali Foro-Julienſi pago sub imperatoris ditione S. Zenonis ecclesia existat, et Breviarium ms. sæculi xiv. quoad ad Foro-Julienſem seculo non pertinet

act, vi Idus Decembris hæc in Calendario notata præfert: *Conceptio S. Mariæ Virg. Zenonis episcopi et confessoris*, ex quibus ea Ecclesia Sancti ejusdem commemorationem post inductam Conceptionis festivitatem fecisse cognoscitur, cum antea (ut alibi accidit) de S. Zenone officium celebraret.

Quid de Aquileiensi Ecclesia dicamus? in cujus antiquo Calendario die vii Decembris festum S. Zenonis episcopi et confessoris cum tribus ad Matutinum lectionibus celebrandum notari observavit P. Heuschenius pag. 70. Veneris quoque simile quidam omnino peractum ad sæculum usque xvi ex Peretto liquet, qui Veneta Calendaria typis data allegat in Scholæ Latine ad Vitam S. Zenonis, p. g. 81, edit. 1598, ubi item alia Calendaria Brixie et aliarum Civitatum appellat etiam impressa, quæ die xii Aprilis præferbant S. Zenonis episcopi Veronensis. Canonici Scottus, cujus nuper meminimus, per epistolas significavit, in manuscripto suæ Tarvisinæ Ecclesiæ Calendario an. 1525, quod ab antiquiore exscriptum movet, die octava Decembris hæc legi: *S. Zenonis episcopi et confessoris ix lectio, Conceptio Beatæ Mariæ duplex*. Mutinensis Ecclesiæ Calendarium scriptum meunte sæculo xi editum a Bichinio post Agnellum, novissime autem recensum [cui] tom. ii, part. i, *Rer. Italicar.*, pag. 248, vi Id. Dec. *Dalmatæ et Zenonis* festum notans, officia de his Mutinæ habita satis indicat. In monasterio quoque montis Cassini nostri Sancti memoria in sacris officiis fiebat, ut ex Calendario ad illud monasterium pertinente, et edito tom. vii *Rer. Italicarum*, p. 956, in quo ejus festum notatur, licet cognoscere. Quin in universa congregatione Montis Cassini ejusdem Sancti memoriam peractam didicimus ex Calendario, quod præfixum vidimus *Psalterio Monastico ordinis S. Benedicti Congregationis Cassinensis S. Justinæ de Padua*, Venetiis edito an. 1606, in quo hæc leguntur mense Decembris die octavo: *Conceptio B. Mariæ Virginis, duplex majus, et Zenonis episcopi et martyris commemoratio*; quæ quidem commemoratio, sed cum solo *sacerdotis et confessoris* titulo, item legitur eodem die in ms. Breviario Benedictino, scripto circa initium xv sæculi, quod ad Ticinense monasterium pertinebat. Hoc autem loco omittere nolumus in Calendario quoque Breviarii ms. Fratrum Minorum, quod in Tridentinæ Ecclesiæ bibliotheca præstat, similiter legi: vii Dec. *Conceptio S. Mariæ Virginis, et S. Zenonis confessoris*; ex quibus ab ordine etiam Fratrum Minorum S. Episcopum extra Veronam cultum fuisse cognoscimus. Cum vero illud Breviarium ms. a celeberrimo Bernardo Clesio cardinali et episcopo Tridentino emptum fuerit Augustæ Vindellicorum: probabile est Breviarium illud ad aliquem Fratrum Minorum conventum in Germania pertinuisse, ut hoc tesimonium ad S. Zenonis cultum extra Italiam propagatum constituendum propius spectet, de quo in sequenti paragrapho erit sermo. Sed ut ad scopum revertamur, Breviario et Calendario non autem Martyrolo-

gia allegavimus; nam in Calendaria et Breviaria Ecclesiarum, vel Religiosorum ordinum plerumque eorum solummodo Sanctorum nomina relata fuerunt, quorum officia ibidem peragebantur (ex quo plerique dies in illis vacant, quo feriarum officia dicerentur), cum e contra in Martyrologis describerentur plerique, quibus nihil præcipui cultus deferretur. Cum itaque S. Zeno non solum in iis Ecclesiis, vel Civitatibus, quarum erat patronus, sed in aliis et Civitatibus, et Ecclesiis, et Religiosorum ordinum congregationibus universim vel officio proprio, vel propria saltem commemoratione (quam in Conceptionis Beate Mariæ gratiam veteri S. Zenonis officio suffixam credibile est) coleretur: quis præcipuum ejus cultum celebritatemque mirificam tanti Episcopi non statim intelligat?

Hæc sunt, quæ partim ex editis Italiæ monumentis, partim per litteras a nonnullis amicis de cultu S. Zenonis per Italiam colligere potuimus; nihilque dubitamus, quin si majorem in exquirendo diligentiam collocare per tempus vel per amicos licuisset, aliis quoque in civitatibus ac provinciis, in quibus nulla inquirendi occasio, nec idoneum tempus patuit, aliæ Zenonis invenirentur ecclesiæ, aliæ antiqui cultus testimonia suppetere, cum inter eas civitates, e quibus petite a nobis fuerunt notitiae, nulla hactenus fuerit inventa, quæ aliquot id generis monumenta non suggesserit. Ex his igitur quæ de paucis Italiæ urbibus attigimus, reliqua lectores per se colligant: et cum antiquum lateque tota Italia pervagatum S. Zenonis cultum agnoscent, tum vero antiquam, perraram, paucisque sanctis communem Patroni nostri celebritatem admirentur.

§ III. — De cultu S. Zenonis extra Italiam pervagato.

Quid si non intra Italiæ solum, amplissimos cæteroquin fines, sed extra ipsos sancti Zenonis fama cultusque jam inde ab antiquis temporibus longe lateque propagatus est? Displicet quidem commodum non fuisse litterarum communicatione variis e partibus notitias exquirere, quibus eum et plurium ecclesiarum patronum et pluribus etiam in Calendariis vel litanis insertum nos nacturos fuisse nihil ambigimus. Ex iis tamen paucis, quæ e nonnullis editis libris collegimus, arguere quisque poterit quanto plura afferre possemus, si plurium extra Italiam ecclesiarum monumenta licuisset inspicere. Zenonis sane [clm] cultum in Germaniam olim pervagatum ex Frisingensi ecclesia in primis cognoscimus. S. Corbinianus, primus [episcopus Frisingensis, qui diem obiit an. 750, teste Aribone quarto Frisingensi episcopo ejusdem sæculi octavi, in ejus Vita apud Mabillonium Act. SS. sæculi III, part. I, cap. 20, p. 48 Venetæ editionis, S. Corbinianus, inquam, apud Maias Frisingensis diocesis in Baioaria Basilicam ædificavit, et Valentini atque B. Zenonis in ea patrocinia collocavit, et in eorum dedicavit honorem: et hinc factum] est, animadvertente P. Meichelbeck, tom. I Hist. Frisingensis in Vita S. Corbiniani, § 8, pag. 16, ut S. Zeno episcopus Veronensis a Corbiniano in Ever-

gotum suum electus, in hunc usque diem annuo officio in Frisingensi Ecclesia colatur. Neque S. Corbinianus solus in Germania exstitit qui S. Zenonem tam præcipuo honore coluerit: nam Josephus Tertius Frisingensis episcopus, electus an. 749, monasterium Isanenense in honorem S. Zenonis Veronensis episcopi crexit, ut prodit idem P. Meichelbeck, pag. 50, et seqq., ubi duas donationum paginas recitat, quæ S. Zenonis ecclesie tradite fuerunt. Ad locum quod attinet, animadvertit pag. 52: *Nostra ætate Isana est municipium Frisingense; et divi Zenonis Collegiatam, ut vocant, ecclesiam jam sæculares Canonici a multis sæculis obtinent.*

Dein Halke in diocesi Salisburgensi, qui locus nunc dicitur Reichenhall, est celebre monasterium B. S. Zenonis, de quo plura Viguleius Hundius tom. I, pag. 9, Metropolis Salisburgensis, et tom. III, pag. 505, necnon PP. Franciscus et Paulus Mezgerii in Historia Salisburgensi, lib. IV, cap. 10, pag. 385, et lib. VI, pag. 1255, nonnulla vero P. Hansizius tom. II Germaniæ Sacræ. Olim erat parochia, quæ subinde, instituta Præpositura, a Conrado I, Archiepiscopo Salisburgensi, qui e vivis excessit anno 1147, canonicis Regularibus tradita fuit, ut idem Hansizius demonstrat. In hoc autem monasterio tres dies festi S. Zenonis hodie quoque celebrantur cum peculiaribus orationibus inter monumenta describendis, quæ ab antiquis tribus missis propriis originem ducunt. Exstat præterea ibidem argentea S. Zenonis statua, anno 1480 constructa, in cujus pectore pars quedam notabilis sacrarum reliquiarum ejusdem episcopi continetur cum hac epigraphe: *Mandibula cum uno dente S. Zenonis Episcopi.*

Nostri Antistitis nomen ad Helvetios etiam pervenit. Hartmanus enim monachus Sangallensis, qui sæculo IX floruit, litanias versibus scripsit, quæ diebus Dominicis ad processionem canerentur. Edidit has primo Henricus Canisius Antiquarum Lectionum tom. V, pag. 752, in novissima editione tom. II, part. II, pag. 195. Eisdem non Echerardus solum memorat in Notkerii Vita, sed Metzlerus etiam Sangallensis Monachus Canisii amicus, qui suo quoque tempore easdem stans diebus adhibitas testatur: *Has litanias, inquit, canonizavit Nicolaus III, P. M. et nostri (monachi Sangallenses) in Rogationum diebus publice canunt.* Eisdem rursus *hymni* nomine typis dedit venerabilis cardinalis Thomasius ex ms. ordine Vallicellano, in opere inscripto, *Antiqui libri Missarum Ecclesie Romanæ*, ad feriam secundam in litanis minore pag. 118. In his autem litanis S. Zeno inter Confessores cum S. Proculo nostro item episcopo recensetur; et si S. Proculus Zenoni postponitur, id metri, non ætatis causa, factum nemo dubitet. En ipsa litaniarum verba:

Silvester, Damasus, Gregorius, Ambrosiusque,
Hilarius, Zeno, Maximus, atque Leo.
Martinus, Proculus, Cæsarius, Eusebiusque
Orent pro nostris criminibus variis.
Ordo sacratus Confessorum præcipuorum,
Auxilio tutos undique redde tuos.

Neque Gallis Zenonis celebritas latuit. In monasterio S. Benedicti Floriacensi nongentorum et eo amplius annorum codex reperitur, e quo P. Martene part. iii de Antiquis Ecclesie ritibus, lib. iii, cap. 45, edidit ordinem inter varios ritus ad juvenales morientes, et in eo litanie continentur quae in agone recitandae praecipuntur. His autem in litanis cum Proculo predecessore suo Zeno insertae leguntur, et ut ad usum Ecclesiae [civ] Galliae ille codex fuisse probetur, refertur inter episcopos Galliae hoc ordine: S. Remigi, S. Proculo, S. Zeno, S. Anulane, S. Audoene, etc. Reliqui, si placet, videsis apud Martene, pag. 592.

Cum ad Ecclesiam Andegavensem pertineret, ipsiusque usui esset Massaliensis in quo specialis missa S. Zenonis legitur [Lijus codicis notitia in Admonitione ad Monumenta fusus dabimus] S. Zenonis cultum eo propagatum non fit improbabile.

Alia altarum regionum documenta, quae possimus consulere, vel nondum sunt edita, vel ad manus nostras non pervenere: nec ex quo primum tempore hujus argumenti tractandi consilium cepimus, ea ipso, quae Veronae sunt, documenta adire cunctis, cum typographi urgeant, potuimus. Illud addimus in eorum subsidium, qui aliquando addere forte alia huic capiti velut, quod sicuti S. Zenonis ecclesiam vel documentum aliquod cultus in Occidente reperitur; ut ad Zenonem nostram hanc spectare certo concludat, non in illud solum attendat, quamplurimas S. Zenonis per Occidentem ecclesias a nobis hactenus inventas non fuisse, nisi S. Zenonis episcopi Veronensis, et similiter S. Zenonem litanis insertum alium non fuisse: sed ad ecclesias quod pertinet, festum diem in hisdem celebratum, si fieri potest, exquirat, et inveniet incidere vel in diem xii Aprilis, vel in diem viii Decembris, vel forte abeundi in diem xvi Maii, qui tres dies non alio Zenoni quam nostro socii sunt: in litanis autem vel aliis similibus precibus cum S. Proculo Veronensi episcopo inter Confessores copulatus plerumque recensebitur; vel si

A solus S. Zenonis episcopi seu Confessoris reperitur nullo, ex toto monumentis in unum Zenonis Veronensis cultum conspirantibus concludi haud temere poterit, cum quisque cum alium Zenonem esse labendam; uti sane affirmare simili ratione non dubitamus de his altaribus, quae variis in ecclesiis de S. Zenonis nomine appellata accepimus, a quibus tamen inquirendis ac referendis, ne longius nimis procederet caput, supersedendum putavimus.

Interim ut eo, unde egressa est, redeat oratio, seu potius ut exitum habeat, si cultus S. Zenonis tam est antiquus, ut hujus monumenta saeculo circiter post mortem tradita reperire licuerit, haecque non Veronae solum, sed aliis in civitatibus provincisque Italiae, in Germania, in Helvetiis, in Gallia, ubi ecclesias per celebres, eximia monasteria, Canoniceorum Collegia de S. Zenone nuncupata, patrocinium ejus in litanis ac publicis precibus apud Deum interpositum, eundem pagorum urbiumque ipsarum praecipuum patronum ab antiquis temporibus adscitum, officis, processionibus ac aliis pie religionis significationibus, non in dicatis ejus nomine ecclesiis solum, sed in totis diocessibus cultum nacti sumus, quae praesertim aliis sanctis Confessoribus non nisi valde celebribus et paucissimis contigisse inveniuntur, quis non maximam de S. Zenonis Veronensis sanctitate ac celebritate tot veteris pervagati multiplicisque cultus testimoniis probata opinionem induat? Et, si cum vulgari quadam formula cum S. Martino episcopo Turonensi inter celeberrimos sanctos semper hodie copulatum saeculo decimo apud Ratherium in testimonio, quod superiori paragrapho recitavimus, repetet, nimium multum eidem a vulgo tributum nequaquam sentiet. Haec diligentius considerare, atque considerata proponere nobis cura fuit, non ut quaedam gloriae ac venerationis alicui ceterorum sanctorum decriptum sit, sed ut exciteatur promoveaturque tanti Patroni cultus, qui sensim, ut fieri solet in rebus antiquis, apud nonnullos vetustae celebritatis minus conscios refriguit.

[civ] MONUMENTA DE SANCTO ZENONE EPISCOPO VERONENSI.

ADMONITIO.

I. Antequam monumenta ad S. Zenonis vitam pertinentia cum missis et hymnis aliisque documentis liturgicis propriis ejusdem Sancti, quae in antiquis libris reperimus, damus, nonnulla de aliquibus minus notis praefari libet. Coronatus Notarius primi monumenti auctor primus fuit, qui S. Zenonis vitam letteris tradidit. Peretus in latents scholis ad vitam

D S. Zenonis, illum recentioribus scriptoribus accensuit, et fere parem fecit Petro de Natalibus, qui saeculo xiv floruit. At eundem vixisse ante translationem corporis S. Zenonis, quae saeculo ix incunte facta fuit, non ex eo solum colligitur, quod ejusdem translationis nullam faciat mentionem, sed ex eo potissimum, quod et sacrum Zenonis corpus sua adhuc

atate requiescens prodit num. 8, in ea basilica, in qua primo post mortem conditum fuerat, et Vita ab ipso scripta invenitur in Remensi codice, quem exaratum ante sæculum ix, in generali præfatione ostendimus. Cum porro miraculum Athesis inundationem spectans a S. Gregorio Magno descriptum referat, quod contigit anno 589, septimo vel octavo sæculo cum floruisse cum P. Heuschenio statuendum est: *Venerabilis* nuncupatione donatur non tam in ms. Remensi, quam in Lobisiensi, quem Molanus voluit; et in hoc postremo *Christianissimus* præterea appellatur, sicut et a Joanne Veronensis Ecclesie presbytero et Mansionario, qui in manuscriptæ Imperialis Historiæ l. 1, ejus meminit his verbis: *Coronatus, vir christianissimus, Veronæ claruit, qui Vitam beati Zenonis mediocri stylo composuit.* Hæc Vita antiquis lectionariis inserta legitur, uti in Tridentino capitulari membraneo et in duobus Vallicellanis, in et vii, eaque in usu erat, antequam locupletiores Vitam scriberet Monachus Zenonianus, de quo mox dicemus plura. Molanus in annotationibus ad Usuardum eam Lobiose vidisse testatur: *Lobii exstat narratio venerabilis Coronati, christianissimi notarii*; et forte eo allata fuit a Ratherio episcopo Veronensi, qui sæculo x, Lobiose recepit. Equidem cum hæc scripta a nobis fuissent, venerunt a Lobio litteræ ad Scipionem Maffei, quibus in codice ipsa ejusdem Ratherii manu exarato inter multa *Sermo de Vita S. Zenonis episcopi* contineri traditur. Petrus Calo eandem in sua Collectanea conjecerat, ut P. Heuschenius in ms. Barberino annotavit, pag. 73. Boninus Mombritius viginti circiter annos ante sæculi xvi initium primus illam edidit tom. ii Vitarum SS. Deinde an. 1653, tom. v Italiæ sacræ ex ms. Abbatiae S. Salvatoris Montis Amiati eandem mrecusit Ferdinandus Ughellius. Tandem e mss. septem [clvi] P. Heuschenius ipsam inseruit tom. ii Aprilis pag. 70. Nos Remensis codicis antiquissimi lectionem secuti plerumque sumus. In hoc autem ms. sicut et in Lobisiensi per Ratherium scripto, hæc Vita inscribitur *Sermo*, sed minus proprie. Coronati vero ætate parum admodum de S. Zenonis vita, quæ nullo antiquiore documento prodita fuerat, universim cognitum, ac populorum memoria conservatum fuisse satis superque probat illud, quod ille nihil fere de Zenone scribat nisi miracula quædam pauca, et hæc ipsa vulgari traditione prolata, ut ex annotatione satis colliges: unde paucis vix attractis primo numero de vita Sancti, statim ad miracula fit transitus, his sub ejusdem numeri finem perscriptis: *Audiant populi omnes, qui ejus cupiunt miracula*; et rursum in fine ex mss. Henschenii, Ughellii, et Mombritii: *Ecce de multis ejus miraculis ego inutilis Coronatus Notarius quod compertum tenui*, etc., quæ tamen, uti a populo conservata et relata, additiis sæpe fabellis infarta esse solent. Dum antiquiora et magis genuina non suppetunt documenta, hoc omittendum nobis non fuerat. Postremo annotationes, quas in præfatione diss. iii nos huic Vitæ apposuitos recepimus, paucis dantur, ex quibus incredibilia quædam, vel falsa ex

popularem tumore suscepta et veris immista cognoscuntur, simulque palam fiet, quam pusilla auctoritate nitantur, qui ex hoc monumento Gallieno imperatori eorum S. Zenonem inculcant.

II. Hæc, quam Coronatus scripsit, S. Zenonis Vita ut penum appereit in lucem, novitate sua rapuit statim et illexit bonorum animos, qui nihil ad id usque tempus de S. Episcopo litteris consignatum legerant, et prorsus illam judicant dignam, quam non solum in lectionaria referrent, ex ea que antiphonas sacrorum officiorum decerpent, sed quam etiam quispiam ignotus scriptor exponeret Rhythmo, quem, nullo licet versuum discrimine, in ms. Capitulari sæculi noni repertum communicavit Bartholomæus Campagnola ejusdem capituli cancellarius, a quo alia item e mss. Capitularibus ostensa nobis fuerunt. Hic autem Rhythmus cum eadem repetat, quæ Coronatus, Auctorque eadem sæpe Coronati verba in Rhythmi formam deflectens, parum felici calamo usus sit, amanuensemque sit sortitus valde negligentem, qui nonnulla corrupisse videtur, et duas fortassis etiam strophas (quot desunt, ut totidem strophæ totidem litteris alphabeti sibi ab Auctore in Rhythmo lucubrando præstituti respondeant); his, inquam, de causis in generis Rhythmus haud imprimendus videbatur. At ut manifestum fiat, quæcumque de Gallieni ævo Zenonem attingente prodita sunt litteris, ea a Coronato excepta fuisse; omittendum hoc antiquum ignotum hætenus documentum non potavimus, cujus auctor Coronatum adamussim secutus apparebit, ut id ipsum de aliis quoque sequioris ævi monumentis sit judicandum. *Ignotas Patrias* legendum apud Coronatum, ut ex Remensi codice edemus, hic hymnus probat *Juverit* etiam quædam Italiæ linguæ semina ibidem deprehendere, uti particulam *perque*, quam Italice *perche* efferimus. Notanda præterea erunt quædam præcipua, uti cum *imperii, imperium*, etc., pro *imperatoris, imperator* constantè scribitur.

[clvii] III. Sequetur historia Translationis S. Zenonis, quæ nono ineunte sæculo peracta fuit. Hujus historiae auctor, qui S. Zenonis Vitam præmisit, monachum se prodere videtur, qui aliquamdiu in ipso S. Zenonis monasterio vixerit; inquit enim paulo post initium Vitæ: *Neque prætereunda sunt quæ religiosi viri, quibuscum stetimus, fidelibus oculis viderunt*; et hinc etiam peritum se in iis documentis ostendit, quæ non nisi in eodem monasterio legere potuerat: nec alia forte de causa in ejusdem cœnobii laudes eum excurrisse credibile est, quam quod id plurimum ad se pertineret. Solum verba *quibuscum stetimus, et locus ille*, quibus ipsum S. Zenonis monasterium intelligit, suspicionem ingerunt eum, cum hæc scriberet, eodem in monasterio amplius non fuisse: quæ tamen conciliari cum superioribus animadversionibus ea ratione possunt, si dicamus fuisse quidem eum monasterii Zenoniani monachum, at subinde in aliqua eidem monasterio subjecta cœnobiola migrasse, ubi hoc opusculum lucubravit. His autem argumentis ducti, opusculi memorati auctore

rem, ut distingueremus, Zenonianum monachum appellandum censuimus, ut ne tamen hac de re, si quis contra sentiat, velimus laborare. Ad statuendum vero hujus auctoris tempus, duo characteres manu ducunt. *Nostros Imperatores* primo appellans, si Veronae opusculum scripsit, ut probabiliter credimus, vixisse se profit cum Verona sub imperatorum ditione esset, a qua subducta fuit sub finem sæculi xii. Dein postremum miraculum narrans, mentionem facit inventi Mantuæ sanguinis Christi, qui his inventus traditur, primum an. 804, et rursus an. 1049. Vide Donesmondi Hist. Eccl. Mant., lib. iii, pag. 159 et seqq., et pag. 195 et seqq. Cum autem ad primum tempus, quo forte S. Zenonis translatio nondam contigerat, illud miraculum post translationem patrasum pertinere nequeat, et minus multo Monachi atas, qui plurimum imperatorum dona post Pipinum S. Zenonis monasterio tradita memorat; jam alteram sanguinis inventionem postremum illud miraculum spectat. Equidem idem miraculum auctor narrans, meminit *excelsæ turris, quæ ædificabatur*: hujus autem turris ædificari cœpisse tempus perspicue docet inscriptio in ejusdem turris calce posita, in qua ea anno 1045 *inchoata* notatur, quod cum an. 1049, dum adhuc ædificatio procederet, optime congruit. Itaque monachi atas inter mediam xi sæculum, et ante finem xii colloanda est. Quod si postremum saltem illud miraculum ex illis fuit, quæ religiosi, quibuscum steterat, suismet oculis viderunt; æquius in finem sæculi xi ipsius atas referenda videtur. Hæc quidem duo monachi opuscula descripta leguntur ms. lectionario sæculi xii, quod Bartholomæus Compagnola S. Cæcilie archipresbyter possidet. Quod si Zeno ille præpositus monasterii, quem *eb religionis et sapientie meritum Salomonem agnomabant* (ut in uno e miraculis proditur) est ille Salomon, qui memoratur in inscriptione basilicæ S. Zenonis sculpta an. 1178, ac sita in pariete, ubi insigne vas propheticum servatur; sequor aliquanto hujus monachi atas collocanda esset. At alius a Zenone præposito hic Salomon esse potest; et si in ordinem temporum miracula ab auctore prodita sunt, Zeno Salomon ab hoc memoratus, ante an. 1049, cum Mantuæ Christi sanguis inventus est, postremumque Zenone intercedente miraculum contigit, vivere debuit. Sed de monachi atate satis. Translationis historiæ auctor vitam S. Zenonis præmisit, quæ e Coronato Notario in partem maximam sumpta, in mss. S. Zenonis, et in sacris officii pro Coronati Vita locum fere occupavit. Legitur scilicet multis in mss. post sermones [clviii] S. Zenonis in Tolentinate, Zenoniano, Pompeiano, ac in duobus item Vaticanis 1255 et 1256, quorum notitiam nuper habuimus, ac præterea in mss. alterius generis Muselliano, Sabanteo, Maffeano, et, ut mittamus alios codices, in lectionario Bartholomæi Compagnole, ac in altero monachum S. Mariæ de campo Martio. In lectionario Compagnole, cum ad marginem octo numeri appositi cernantur, Vita in octo lectiones

A

divisa apparet: in ms. autem monidium ordinis S. Francisci in lectiones novem Vita, et in eodem Translatio dispersita legitur: ubi tamen advertendum est, in id generis libris omisso auctoris prologo, qui in aliis mss. legitur, Vitæ initium aliud esse in ms. monachum, in ms. Compagnole aliud, illud autem, quod prostat in ms. monachum, idem omnino reperiri in alio lectionario Briviano, cujus meminit Scipio Maffei, pag. 316 Hist. Diplomaticæ, necnon in lectionario Valticellano signato num. iii, quod sæculo xiii scriptum existimatur, atque in pervetusto lectionario membranaceo, quod in archivio capituli Ecclesiæ Tridentinæ servatur: quæ tamen tria lectionaria S. Zenonis Vitam a Coronato, non autem a monacho scriptam exhibent.

B

Hanc monachi Vitam eadem e Coronato repetentem recudere nimium esset molestum. Satis itaque erit monere, quæ monachus præter Coronatum adjevit. Non Gallieni imperatoris solum, sed S. Dionysii Romani pontificis etiam temporibus Zenonem florentem prodit, et miraculum referens quo filia Gallieni a demone liberata fuit, nonnulla fusiori calamo addit, uti illud trium piscium, quos S. Episcopus e piscando redux, legatis ab imperatore missis dono dedit, et quarti per eosdem sublatis, qui cum cæteris coqui non potuit. Mortuum flavio abreptum vitæ redditum memorat, cujus miraculi, a Coronato licet prætermitti, testimonium profert Anonymus Pipinianus, ut nos ex duobus mss. restitimus. Tum Sanctum inducit loquentem, descripto pro prima

C

concione toto tractatu 52, lib. ii, et fragmento tractatus 42 ejusdem libri, pro secunda autem initio et fine tractatus 6 lib. i. Tandem multa sub vitæ exitum ab eo ad suos dicta fuse commemorat, eundemque, quem Gallieno supparem fecit, obiisse prodit ex editione Maffiana *pridie Idus Aprilis anno Domini tercentesimo primo*; quæ tamen anni annotatio cum in codice Bartholomæi Compagnole necnon in Muselliano desit, in Pompeiani autem margine apposta posteriori manu legatur, eam non ab ipso monacho auctore scriptam, sed ex margine in textum aliquorum mss. irrepsisse satis credibile est, uti legitur in eo quo Maffei est usus, necnon in Vaticano 1255. Hic vero annotare obiter libet, quod si etiam ab aliis hæc annotatio adjecta fuit, ut probabilius videtur, et in aliis etiam auctoribus inferioris ætatis quidem auctoribus codicibus eam nos legisse meminimus (uti in opere ms. Sabanteo 658, quod Blasius Rossetus de *Episcopis Veronensibus* ad Petrum Lippomanum inscripsit, ubi in Zenone hæc habet: *Obiit egregius pontifex et pater patriæ die sabbati, pridie Idus Aprilis anno a Christo nato ccc.*, et similiter in antiquiore ms. monasterii S. Zenonis scripto circa medium xv sæculum, in catalogo SS. episcoporum Veronensium hæc alterius posterioris manus annotatio legitur: *Moritur an. 501, cujus corpus requiescat in ea*, non omnino constans igitur existit de ætate S. Zenonis Gallieni imperium attingentis sententia, quæ alii aliter senserunt. Hæc etiam in ms. Bibliotheca Mu-

D

reliant, qui inter cetera Ferrelli carmen continet, quod exinde in Rerum Italicarum tom. ix editum est, S. Zeno Veronensis Ecclesie episcopus octavo circa annum 322 vixisse traditur ab auctore operis, [CLIX] quod ducentarum urbium brevem notitiam exhibet; ubi cum Irenaei Pacifici (non illius veteris archidiaconi, ut nonnulli crediderunt, sed alterius multo posterioris, quem *mansionarium Ecclesiae majoris Veronae* appellat) Lexicon quoddam, et Chronicon allegatur; tum vero non satis perspicitur utrum quae de Zenone traduntur ad ipsius testimonium ex Lexico ibidem recitatum pertinent, necne. Praeterea duos saeculi xv auctores reperimus, qui S. Zenonem quarto saeculo viventem, et Ambrosii coevum prodere, nimirum Flavium Blondum, qui in Italia Illustrata regione 9 illius scripta *Ambrosianam, quam imitatus est, eloquentiam redolentia* pronuntiat, et S. Bernardinum Senensem, qui serm. 47, art. 2, cap. 3, pag. 214 tom. 1, edit. Lugdun., lepidum quoddam exemplum recitans, quod S. Zenoni attribuit, hunc S. Ambrosii clericum (a) ante episcopatum vocat: quae duo testimonia etsi Zenonem quam par est juniorem efficiant; ad ostendendum tamen, saeculi xv de S. Zenonis aetate sententiam non eam fuisse, quae illum Gallieno imperante vixisse praedicat, multum conferent. Sed ut ad Zenonianum monachum revertamur, si quis ea, quae paulo ante indicavimus, et apud Coronatum non leguntur, penes ipsum monachum legere cupiat, adire poterit Historiam Diplomaticam Maffei nostri: qui hujus monachi opusculum Zenonis Vitam ac translationem complectens, inter aliquot monumenta integrum edidit, omissis postremis miraculis quae ab Henschenio ex Petri Calo collectaneis edita fuerant. Nos solam translationis historiam, quae in Coronato deest, cum duobus mss. Musselliano et Pompeiano collatam et suppletam dabimus. De hac translatione fusius dictum nobis est diss. III, cap. 3, ubi monachus antiquiori aliquo documento usum coniecimus, etsi nonnulla minus credibilia vel fabulosa ex vulgi fama adjecerit, uti illud de merula, cui fabellae occasionem dedisse antiquam christianam lucernam ex metallo, in columbae formam in subterraneo Melsinensis ecclesiae servatam, de qua vulgus adhuc fabulas nectit, marchio Maffei satis probabiliter collegit pag. 319.

IV. Cum porro post Zenonianum Monachum *Miracula S. Zenonis* hexametro carmine Jacobus presbyter scripserit, in quibus praeter ea, quae ab eodem Monacho recensentur, adduntur alia tria, quae subinde evenerunt; ne quid desiderari queat, quod ad

(a) Bernardini verba hic apponenda ducimus, cum exemplum nullo alio documento, quod sciamus, indicatum proferant: non quod ei, falsae saltem de discipulatu S. Ambrosii hypothese innixo, fides habenda sit, sed ne quid, quod ad S. Zenonem pertinet, ab aliis memoratum praetermittamus. S. Zeno episcopus Veronensis, inquit, cum esset B. Ambrosii clericus et adolescentulus sanctus et purus, beatumque Ambrosium sequeretur per civitatem, cum esset morum gravitate maturus, insolita levitate risum fecit. Quod cum adverteret S. Antistes, et miraretur, causam

A Zenonem pertinere, fragmentum illud, quod tria haec miracula continet, subjecimus. [CLX] Hunc autem Jacobum presbyterum auctorem esse saeculi xv manifestum fit ex secundo, quod afferimus, miraculo, ubi mentionem facit litis, quam quidam Veronensis apud Senatum Venetum prosecutus, in ea victoriam obtinuit: hinc enim Veronam jam id temporis sub Venetae Reipublicae ditione fuisse liquet, quod non nisi saeculo xv accidit. Ex his etiam conjici potest Benedictum et Catharinam Saraccanam, quos tertium miraculum memorat, esse parentes, vel consanguineos ejus Antonii Zenonis Saraceni, quem ex Veronensi clerico Sixtus IV archidiaconum elegit an. 1475, ex documento apud Ughellum pag. 945. Jacobi petro integrum carmen constans ex versibus 244, in tabula inscriptum olim fuerat; tum a Patre Cheralino Lazzaronio editum in libro, cui titulus *Pastor Veronensis*, necnon ab Henschenio tom. II Aprilis, pag. 76.

V. His monumentis ad vitam et miracula S. Zenonis pertinentibus subjecimus Missas et alia ad diurnum nocturnumque officium spectantia, quae S. Zenonis propria in liturgicis libris reperimus, de quibus indicare quaedam necesse est. Missas sex nacti sumus. Prima legitur in tribus mss. vetustis libris Sacramentorum Veronensis Ecclesiae in Capitulari bibliotheca custoditis, quorum unus inter ceteros integer et perdidigenter elaboratus, cum in quadam oratione *Regem nostrum Othonem* nominet, ante undecimum saeculum scriptus agnoscitur, missamque S. Zenonis primo loco, et aureis litteris elegantissime descriptam exhibet. Eadem missa, at sine praefatione et oratione ultima, invenitur etiam in alio libro Sacramentorum cujusdam scholae S. Mariae de Domo nuncupatae, pag. ciii, die XII Aprilis, qui liber ex nonnullis characteribus exaratus apparet saeculo XI. Etenim pag. II describitur paschalis tabula, quae cum incipiat ab anno 1064, circa eundem annum scripta censeri potest: ut simili ratione venerabilis cardinalis Thomasius pag. 40 tempus constituit, quo ms. Antiphonarium bibliothecae Angelicae Augustinianorum lucubratum fuit. Equidem in margine ejusdem paginae recentiori caractere adnotatio apposita legitur in qua fit mentio Pecorarii, qui fuit Veronae potestas anno 1223, his verbis: *Anni Domini ducenti mille erant viginti et tres, cum ille regit Veronam*. Haec quoque missa continetur sine praefatione pariter et sine ultima oratione in alio Missali capituli Veronensis scripto sub finem saeculi XII, et ponitur die VIII Decembris sub hoc titulo: *Dedicatio S. Zenonis*, nec in eo Missali aliae Missae alibi usquam de S. Zenone

levitatis quaesivit. Cui innocens adolescentulus ait: Vidi, Pater, daemone super caudam illius mulieris, quae nos antecessit, dormientem. Dumque illa, ne in transitu illo luoso inficeretur, caudam levaret, daemon dormiens in lutum devolutus est, totumque coinquinatum prospicit eum. Quod considerans S. Ambrosius, munditiam cordis et perspicaciam intellectus in clerico suo cognoscens, Deo gratias egit, seque talem perspicaciam in videndo daemone non habuisse humiliter recognovit. *Hinc forte S. episcopus Zenonem ridenti vultu insculpi et pingi solet.*

reperiuntur, propterea quod cum hęc dies vi Idus Decembris prima sit ex illis tribus, quę S. Zenoni consecratae sunt (Missale enim incipit ab Adventu), hęc eadem missa aliis quoque diebus legebatur. Exstat quoque Missale ms. sæculi xiv circiter, pertinens ad monasterium S. Zenonis majoris, in quo quatuor missę ejusdem Sancti exhibentur, nimirum tres pro tribus diebus festis, una pro die depositionis, altera pro die translationis, tertia pro die ordinationis, quarta vero nulli festo assignata, communis salus prodatur. In hoc autem prima hęc missa diei depositionis attribuitur cum titulo *Depositio S. Zenonis*. Itaque hęc prima Missa manuscriptis in sex libris Sacramentorum Veronensis Ecclesię continetur, ac proinde illa esse cognoscitur, quę universam in nostra Ecclesia adhibita fuit. Missam secundam in *Translatione S. Zenonis* in solo ms. Missali monasterii Zenoniani reperimus. Missa tertiam in Sacramentario sæculi x, Othone rege, ut antea diximus, scripto, et die quidem vi Idus Decembris legitur, [CLVI] cui præfigitur inscriptio: *vi Idus Decembris, Natalis S. Zenonis*; cum tamen ea die in Calendario præmissio annotetur: *S. Zenonis confessoris et episcopi dedicatio*. Reperitur etiam multo emendatior in laudato Missali monasterii S. Zenonis cum hac inscriptione: *In festo S. Zenonis in Adventu Domini nostri Jesu Christi*. Hęc eadem Missa per errorem v Idus pro vi Idus Decembris assignata, eodem titulo quo in Capitulari manuscripto, habetur etiam in codice Vaticano 3806, qui auro ninoque conscriptus, uti iudicatur, sæculo circiter ix, hanc inscriptionem præfixit: *Liber Sacramentorum expositus a S. Gregorio papa Romano, editus ex authentico bibliothecę cubiculę*, et hunc codicem eum fuisse credimus, quod usus est Angelus Rocca, cum sacramentarium Gregorianum ex antiquissimo, uti vocat, ms. Vaticano in Romana S. Gregorii editione publicavit, ubi sane eodem errore eadem S. Zenonis Missa v Idus Decembris legitur tom. v, pag. 265. Hęc porro colligitur, hanc Missam, erroribus licet nonnullis vitiatam, velle antiquam esse, et ab aliis etiam Ecclesiis, ubi S. Zeno colebatur, fuisse susceptam. In hac autem Missa annotandum præcipue est, quod S. Zenonis pontificatus memoratur, ac si ea die S. Episcopi ordinatio celebraretur. Quarta in Missam suppetit idem Missale monasterii S. Zenonis, quę communis fuisse cognoscitur; tum quod nullo titulo prænotata, nulli diei nullique festo adjecta, tum etiam quod per tota ejus oratio *Propitiare* in alio ms. ejusdem monasterii S. Lupicino episcopo Veronensi in S. Zenonis basilica sepulto attribuitur; et in ms. capitulari xvi sæculi, qui lectiones, orationes, et antiphonas de Sanctis et per annum recitandas exhibet, eadem oratio legitur ante commune Confessorum cum hac inscriptione: *S. Zenonis vel alterius oratio*. Quinta missa in uno ms. scholę S. Marię de Domo inter sanctos Decembris descripta, spectare cognoscitur ad diem octavam ejusdem mensis. Antequam a Veronensibus Ecclesię Missis ad alia transimus, sub-

dicentur reliquę in Missis dicenda, quę ex ms. toties laudato Zenoniano tribus prioribus Missis subjecta, iisdem videntur fuisse communia. At monachorum apparent propria; Ecclesia enim Veronensis alio introitu, etc., usa cognoscitur ex Carpso pluries memorato, qui ad diem depositionis hęc habet: *Ad introitum. a.* (id est antiphona) *Proteasti me Domine: p.* (id est psalmus) *Lauda or. cum deprecor: all. de resurrectione. all. all. R.* (responsorium) *Sancte confessor Zeno: off.* (offertorium) *Posuisti Domine, co.* (communio) *Lactabitur jusus*. Hęc excipiet Missa Ambrosiana, quam excerptimus ex Missali Ambrosiano edito a Jacobo Pamelio, tom. 1 Liturgię Ecclesię Latine pag. 458, necnon ex aliis tribus Missalibus Ambrosianis editis an. 1722, 1748, et 1760. P. Josephus Blanchinus, qui pro sua eximia in Patronum nostrum pietate in procurandis transmittendisque ad nos varis documentis ex nonnullis sacris codicibus, Romanis præsertim, naviter laboravit, hanc sextam Missam reperiri significavit in ms. Vaticano Palatino 506 scripto circa sæculum xii, cui hęc est titulus: *Missale gemale et æstivum Ambrosianum ad honorem beati Mauriti*, qui natione Mediolanensis, S. Ambrosii discipulus fuisse traditur. Hunc autem codicem pertinuisse ad Ecclesiam Andegavensem duo suadent. Primum in præfixo Calendario die 15 Septembris hęc leguntur: *Depositio S. Mauriti episcopi et confessoris. Et jacet in Civitate Andegavensi, quę est in confinibus inter Franziam et Britanniam, cujus est istud Missale*. Dein in calce libri recentiori manu hęc annotatio apposita est: *Ego presbyter Gervasius de Bruzuno Cappellanus [CLXVI] Ecclesię S. Mauriti, et Maziconius Sanctę Marię Majoris devoto hoc meum Missale Ecclesię Sancti Mauriti pro utilitate canendi Missam, eo tenore, ut officiales presbyteri hujus ecclesię semper habeant memoriam hoc parum beneficium factum a nobis, et non sit licentia alicui episcopo, sacerdoti, nec vicinis donandi, vendendi, pignorare, nec transmutare, etc., ex quibus in usu ejusdem Andegavensis Ecclesię hoc Missale fuisse videtur. Hęc autem illud præterea annotare libet, duas primas hujus sextę Missę orationes legi in Breviario Ambrosiano anni 1549. Addeamus tandem orationes tres, quę in tribus festis S. Zenonis in Collegio Canonicorum Regularium S. Augustini Reichenhall nuncupato tunc quoque recitantes, et ex antiquis Missalibus videntur excerptę, ut dis. iii, cap. 4, § 5. monuimus.*

VI. De Missis hætenus. Ad officium vero quod attinet, primum dabimus antiphonas cum responsoris ex ms. Capitulari sæculi circiter x, quę eadem in ms. sæculi xv Montium S. Marię de Campo Martio continentur, incantanturque etiam in Carpso: in quibus, si quid erit diversum, in subjectis adnotationibus innotetur. Dein ex alio ms. capitulari sæculi x breves lectiones et hymnos duos S. Zenonis proprios, ac nostra in Ecclesia usitatos subjiciemus. Tum ex ms. monasterii S. Zenonis sæculi xv tres hymnos addemus; qui Benedictinis Monachis usui fuisse,

et hi sunt, qui paucis mutatis nunc in Veronensi officio adhibentur : tertium vero e duobus mss. Breviarii Monialium S. Luciae jam promulgatum ab Editoribus Veronensibus, codicibus tractatum S. Zenonis præmissum Barthius perperam credidit lib. II, Advers. cap. 12, et lib. XIV, cap. 20. Alium subinde edemus hymnum, qui in ms. Vaticano 1235 S. Zenonis tractatibus subjectus legitur. Orationem porro in Veronensis Ecclesiae officio recitari solitam haud dabimus ; hæc enim etsi in laudatis mss. non indi-

atur, ex alio tamen ms. Capitulari, qui orationes ad horas continet, et ex Martyrologio Monialium de Campo Marto colligitur fuisse oratio *Deus qui nos*, quæ in prima Missa secundo loco describitur. Monachos vero Zenonianos primam orationem cujusque Missæ pro quoque festo propriam inter officia dixisse cognoscimus ex duobus mss. qui ad officia sacra monasterii Zenoniani spectant Tandem dabimus antiqua suffragia de S. Zenone, ac alia nonnulla ; quæ unde sumpta fuerint, suo loco dicemus.

[CLXIII] SERMO VENERABILIS CORONATI NOTARII DE VITA SANCTI ZENONIS.

I. In diebus illis (a) in provincia (b) Italia, in civitate Verona, in qua beati Zenonis acta claruerunt, (c) evolvimus tanti viri virtutes. Sic enim est humana mens ad investigandas Sanctorum vitas, tamquam quis ille sitiens ardore solis adustus, concupiscat fontium fluentia, aut quis desideratissimum nuntium audire cupiat, vel etiam quis deliciarum epulis enutritus, in quodam longinquo itinere positus, ad rem pervenire suæ mentis satietatem cupiat. Ita et ego tanti viri, quamvis ad omnia quæque egit vel in conversatione, vel etiam in miraculis, explere non valeo ; attamen quantum attingere pro parte possum, enarrare non desisto, ne quis ille lector derogat, aut audiens legentem desidioso animo detrahat, cum scriptum sit : *Qui retribuunt mihi mala pro bonis, detrahunt mihi.* Et quia ipse Dominus dixit bona operantibus : *Priusquam te formarem in utero novi te, et aniequam exires de ventre sanctificavi te.* Ille enim a cunabulis [CLXIV] benedictus, et (d) a ventre sanctificatus erat, et ad hoc pertingere meruit, ut per vitam sanctam pastor in populo esse mereretur ;

et ideo qui in omnem terram exiit sonus conversationis ejus, et sanctitas emicuit : audiant populi omnes, qui ejus cupiunt miracula.

II Erat enim sedens in (e) monasterio, in secretiori parte, in oppido Veronensi, continuis jejuniis et crebris orationibus a Domino petens, ut sibi dignaretur aditum prædicationis in populos aperire. Denique ad convertendos in Christi amorem animos hominum de die in diem deditus erat. Revera quia in ipso Spiritus sanctus doctor erat, sicut ipsa veritas per se loquitur dicens : « Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis. » Et illud : « Ego sum pastor bonus, et animam meam pono pro ovibus meis. » Ita ergo in sermone affabilis erat, et in mansuetudine, et in habitu mitis, ut Deus in ipso collaudaretur ab omnibus veridicibus ad se ; et ita alacer, ut mox relictis idolis Domino Jesu Christo crederent.

III. Per idem vero tempus cum juxta civitatem Veronam, quæ in propinquo erat itinere, et egrediente eodem viro a monasterio, in fluvio Athesi

(a) Ab hoc discrepat prologus apud Ughellium et Henschenium, qui postremus observat, eundem in plerisque mss. diversa phrasi, sed absque ullo historici detrimento proponi. Lectio prologi apud Mombrinium ad ms. Remensem plerumque accedit.

(b) Apud Mombrinium perperam *Tusciæ*.

(c) Cave, ne ex hac voce *evolvimus* scriptum aliquid ante Coronatum existimes de Zenonis gestis, unde is, quæ litteris consignavit, ebiberit. Nam præterquam quod incertum est an hic prologus ipsius Coronati sit, cum in aliis mss. et editis nihil tale legatur, *evolvimus* pro *descripsimus* ex barbaro quodam loquendi genere positum videtur, ut ex contextu colligi potest. Cæterum in proœmio apud Ughellium tom. V Italiæ Sacræ, pag. 680, alia prorsus ratione nihil scriptum palam proditur, nisi in populi mentibus, e quibus tantum eruta, seu (ut memorato verbo utamur) *evoluta* apparent, quæ in hanc vitam Coronatus conjecit. Integra ejus proœmii verba hic appendimus, cum præterea satis insinuent, confirmatique, quæ alibi diximus, nihil de S. Zenonis virtutibus proditum fuisse, sed de miraculis tantum, de quibus tamen ipsa sola populi memoria supererat. *B. Zenonis Veronensium Præsulis, licet omnia miracula, quibus claruit, idonei non inveniamur posse vobis narratione tradere competenti, magis tamen ut videretur ratum est, ut sermonis offensa serie, aliqua ex eo dica-*

mus, quam tacitis virtutibus ejus, unde quondam satis micuerat, ignorantia tenebris habeatur obscurus. Scimus quippe, eum Sanctorum cœtui jure deberi, sed multo magis humanis obsequiis honorari, cum populorum intellectui ejus facta scripta fuerint, quæ debeant recitari.

(d) Hæc apud Ughellium desunt : similia tamen apud alios leguntur, quæ nemini docto persuasum iri confidimus.

(e) Monasterium hoc, de quo pluries inferius mentio fiet, si Coronato credendum sit, multis monachis una cum S. Episcopo degentibus frequens erat. Monasteria autem cum non nisi quarto sæculo cœperint, Gallieni imperio non conveniunt. Neque vero IV sæculo S. Zenonem in monasterio degisse putamus. Licet enim mulierum monasterium Veronæ id temporis per Zenonem fuerit conditum, uti dissertatione III, cap. I, § 3, ostendimus : nihil tamen de monasterio virorum traditum accepimus : nec Episcopus tamquam monasterii Abbatis se gessisse, sed cum suo clero ad summum existisse dici potest. Neque opponat quis, in Actis SS. Firmi et Rustici monasterii esse mentionem, in quo S. Proculus S. Zenonis prædecessor sub ipsam Diocletiani et Maximiani persecutionem latuisse proditur : nam ibi monasterium locum remotum significat, in quo unus solitariam vitam exigebat : quam antiquam significationem

pescationem (6) dum ageret, crectis sursum oculis volit de contra quemdam hominem, et plausuro sedentem, bubis subjugatis mergi in flumine. Tanta enim velocitate ferebatur, ut omnibus demonstraretur diaboli arte fuisse gestum. Et quidem sanctus vir, elevans oculos dum vidisset, [CXV] cognovit hoc factum diaboli esse. Elevata sursum manu fecit sancte Graecis signum frequenti voce dicens : Revertere retro Sathanas, ne perimas hominem, quem Deus creavit. Quod signum diabolus ut vidit, evanuit sicut fumus, ita ut clamoribus ac stridore nefando, quasi de alta rupe irruerit, dicens : Etsi quidem nunc me non permittis animas hominum lucrari, tamen paratus sum in patrias (7) ignotas, quae circumquaque sunt, ire ad impedimentum tuum. Tunc sanctus Dei Zeno ait : (8) Non permittat Dominus agere adversus servum suum.

IV. His ita actis, cum ululatu et clamore discessit. Festinans demon impressus est (9) domum Palatii Gallieni, comprehensam filiam ejus, quae eo tempore parentibus (10) unica erat, cepit crudeliter vexare. Tunc miserabilis pater simulque tota domus regia in tristitiam versa cruciatu affligebantur, eo quod sic crudeliter suffocaretur. Quae dum crudeli vexatione correpta esset, cepit per os infantulae (11) Imperatoris filiae demon clamare dicens : Non egrediar a corpore isto, nisi Zeno episcopus venerit, ac per ipsum imperium egrediar. Mox vero ut hoc Imperator Gallienus audivit, missis apparitoribus ad perquirendum sanctum virum, cepit sollicite investigare. Tam ex jussu Imperatoris milites pergunt ad vitam Dei. Ille enim sedebat super lapidem, qui in proximo monasterii erat, et piscabatur in flumine. Vementes vero milites, quia inscius ilas erat, ceperunt sollicite interrogare sanctum Dei Sacerdotem dicentes : Quis es tu, homo Dei ? Indica nobis, si v-

Ducangius ex S. Hieronymo, Cassiano, et alijs confirmat. Oratorio etiam privato monasterii nomine nuncupata marchio nalleus ex Aguello animadvertit. Hic autem Coronatus monasterii nomen ingressit ex forte de causa, quod illi ecclesiae, in qua sacrum Corpus ante translationem suo avo quiescebat, monasterium adjecit, quod, ut vulgus est ad antiquitatem praevidendam pronus, pse S. Z. no coadidasse et accidisse diceretur, et cum aetate posteriori patres ex his, qui hinc monasterio se se devoverunt, in S. Episcopi honorem Zenonis appellarentur, Coronatus paulo post, ex vulgari certe fama, plures episcopi nominis monachis nam cum S. Zenone in eo monasterio viventes produxit num. 12.

(6) Hinc S. Episcopus pingi solet cum pisce, qui e postorale baculo vel ex piscatoria arundine pascet. Neque id omnino rejiciendum. Forte etiam paupertatem excolens, ut patet ex tract. 44 lib. II, num. 2, piscatoriae, sicut Paulus labore manuum, victum querebat, illud forsitan recedens, apostolus ad hunc post Christi resurrectionem, piscandis piscibus, Dominus quoque approbante, operam impendisse.

(7) *Notat* apud Mambritium, Ughellum, monachum Zenoniam Coronati exscriptorem, et in omnibus mss. ab Henschenio laudatis. In Remensi autem *missa* quidem erat, sed eodem caractere superaditum fuit *iq* ut *ignotas* legeretur.

(8) *Nomine* in Remensi perperam : ex alijs editis correximus.

A disti Zenonem episcopum, quem nos ex jussu Imperatoris perquiramus. At ille respondit dicens : Quamvis (12) plura sint nomina in [CXVI] monasterio nos de nomine isto, quem vos dicitis, tamen quod missi estis dicite. Ego enim, quamvis tantulus, servus tamen Christi sum, Zeno vocor. Tunc vero confidentes milites ad invicem dicebant inter se : Quod multa colloquimur ? Indicemus pro qua te misisti sumus ad vitam istum. Respondentes vero dixerunt : Regit te imperator, et te vult videre. Respondit Zeno : Quod mecum vult humilitatem videre imperator, qui omnium Christianorum inimicus esse non desistit ? At illi dixerunt : Ita enim rogat te imperator, ut filiam ipsius, quae a demonio vexatur, sanam reddas, quae unica illi est. Ille vero dixit eis : Dominus Jesus Christus omnipotens est. Ite, inquit, ecce ego subsequor vos, quia Dei mirabilia oportet ut omnibus manifestentur. Quo dicto abierunt milites.

V. (13) Exurgens vero sanctus Sacerdos legit orationem, et perrexit ad palatium, ubi cruciabatur et affligebatur pro sua filia imperator : (14) quo sanctus Dei Episcopus, dum iter ageret, ante pervenit quam hi qui missi fuerant milites. Facto vero crucis signo, ingrediente Christi Sacerdote palatium, cepit mox per os infantulae demon clamare dicens : Ecce tu, Zeno, venisti ad expellendum me, et ego propter tuam sanctitatem stare non possum. Quo dicto tenens Sacerdos manum puellae (15) dixit : In nomine Domini Jesu Christi precipio tibi, exi ab ea, demon. At ille publica voce cepit clamare dicens : Etsi hinc a te expulsus fuero, eo Veronam : invenies me et eos, in quibus habitem, stantes in platea expectantes te. Christi itaque Sacerdos sanam resolut imperatoris filiam.

VI. Quod vero factum ut vidit imperator Gallienus, admiratione comprehensus, (16) coronam regalem,

(9) *Palatium* inter Tridentum et Veronam in Antonini Veneratio memoratum, in quo quidam praeses et *Gallienus*, intelligi hoc loco posse coniectamus dissertat. I. cap. III, § 4. *Tum domus Palatii erit domus ejus Gallieni, qui in Palatio illo praesidebat.*

(10) Gallieni imperatoris haec filios plures memorant : filiam autem ex inscriptione Gruteriana pag. 275 tantum cognovimus. Cum porro hanc filiam Coronatus illi *unicam* ter appellet, ac si tum praeter illam Gallienus nihil prolis habuerit, id sane de imperatore Gallieno verum esse non potest, qui, ex quo tempore imperator fuit, ad mortem usque filios in scriptoribus et in numeris inscriptionibusque memoratos habuit. Hic ergo *plur unicar* notatio, si vero aliquo fundamento nititur, alium ab imperatore Gallienum palam adstruit.

(11) In caeteris mss. et editis plerumque *Regis*, et demerpsit *Rei*, etc., scribitur.

(12) Apud Ughellium *plures sunt homines*. Vide adnot. 5.

(13) *Exurgens sanctus Sacerdos...* perrexit ad palatium : ac si paululum a Veronensi urbe distaret, quod coniectationem nostram adnot. 9 indicatam confirmat.

(14) Legebatur in Remensi *quia* : ex Ughellio emendavimus.

(15) *Sic* ex Henschenio : in Remensi *dicens*.

(16) Gallieni aetate imperatores pretiosam coronam nondum sumpserant, ac multo minus in capite gesta-

quam capite quo gestabat, sancto Sacerdoti obtulit dicens: Tali medico, qui sanam unquam filiam meam restituit, nullis aliis muneribus placere possum, nisi ei ipsam, quam habeo, coronam meam offeram. Quod factum dum gereretur, videns multitudo populi, qui ad palatium convenerat, ab errore conversa gentili crediderunt in Christum Jesum Dominum nostrum, petentes Sacerdotem Christi ut docerentur viam salutis, et baptismum in remissionem perciperent peccatorum. At ubi Sacerdos accepit coronam imperatoris, statim distribuit pauperibus dicens: Si Dominus operatur excelsa, ipsi referatur et gloria.

VII. His ita gestis petit beatissimus Zeno, ut ei licentia tribueretur, omnia idola destruendi, et in Christi nomine ecclesias fabricandi. Cujus precibus [CLXVII] (17) adquevit imperator omnibus, (18) que ille poposcerat. Post hæc ingressus Sacerdos Veronam civitatem intrepidus prædicabat in Christi nomine verbum, ut diaboli idola destruerentur, et in Christi nomine construerentur ecclesie. Quo facto multitudo populi paganorum sæviens incessanter agebat, ut impedimentum Christi famulus pateretur. Sed vigilans in suis servis Christus vincebat mendacium, quod pura fides tenebat in corde (sic).

VIII. Perfectis igitur his agebat salutaria pro populi intercessione, quod ab ineunte ætate in Christi amore solitus erat. Qui dum hoc instanter ageret, Dei voluntate non multo post receptus in pace est. Et quia in miraculis omni populo claruit, in honore Dei et in ipsius sancti Sacerdotis (19) quidam ex genere Gallieni fecit sancto nomini ipsius basilicam haud procul a fluvio, ubi nunc sanctum ipsius corpus requiescit, qui etiam venerabilis locus in Christi nomine miraculis coruscet.

IX. Post vero aliquod tempus apud eandem Veronensem urbem cum (20) die Sancti natalitii ipsius devote populus una cum clero vel sacerdotibus ad Missarum solemniam convenissent, fluvius Athesis, ubi super ripam ejus reconditum esse dignoscitur corpus, subito tanta inundatione excrevit, ut aqua fluminis usque ad fenestras, vel tectum ascenderet.

bant, de quo vide laudatam dissertationem 1, cap. 3, § 4.

(17) Ethnicumne Imperatorem huic rei acquiesse credibile est? Fabulam eodem paragrapho 4 ostendimus.

(18) Ita apud Henschenium: in Remensi quod.

(19) Quidam ex Mombrizio et Henschenio addere necesse fuit; quorum postremus ad hæc verba notat: « Ita pleraque mss. Quidam ex genere Gallieni, aut, Quidam timens Deum cum Mombrizio, aut, Quidam nobilissimus ex genere Gallieni. At Ughellii exemplar et unicum ms. rex Gallienus fecit Basilicam. » Utrumque autem peræque falsum, sive de Gallieno imperatore, sive de aliquo ejusdem Imperatoris consanguineo id factum accipias, cum omnes ejus propinqui ipso extincto necati fuerint, ut Aurelius Victor memorie prodidit.

(20) Mombrizius et Ughellius die sancto Natali, Henschenius die sancto Natalium: error apertus, cum Sanctus Episcopus obierit die 12 Aprilis, hoc autem miraculum mense octobri contigerit, de quo plura in dissert. 3, cap. 1, § 4. In margine

A Cupis ecclesie dum essent janua aperte, aqua in eam minime intravit, sed que stans aqua ecclesie janua clausa, ac solidum elementum liquidum in soliditatem parietis fuisset immutatam. Quod etiam factum videns populus admiratione comprehensus, qui illic ad honorem Dei et sancti Sacerdotis convenerat, fame sitique se perire acclamabat. Cum ergo essent multi interius inventi, et aquarum multitudinem ecclesia omnis circumdata, et ipsi in quam possint partem egredi non haberent, ibique se siti et fame deficere formidarent, ad ecclesie janua veniebant ad labendum, hauriebant aquam, que, ut prædixi, usque ad fenestras excreverat, et tamen intra ecclesiam nullo modo diffluebat. Hauriri itaque ut aqua poterat, sed difflere ut aqua non poterat. Stans autem ante janua ad ostendendum cunctis meritum Confessoris, et aqua erat ad adjutorium, et quasi aqua non erat ad invadendum locum. Et dum tanta esset inundatio aque, velut murus circumquaque ecclesie erectus erat, et intus aqua minime ingrediebatur. Quanta enim putamus virtus orationis [CLXVIII] ipsius apud Deum obtinere poterat, cum et aqua in specie muri erecta erat, et ingredi locum venerabilem non audebat. Unde adcrevit veneratio et timor circa Christi Sacerdotem, ut etiam si fide exigat, infirmi curentur, dæmoniaci veniant, et liberentur. Et si quis ex vera fide sanctum ejus nomen invocaverit, sine dubio ejus petitioni annuitur. Multi etenim de longinquis regionibus venientes obsessa infirmitate corpora ad ejus sepulchrum jacentes per ipsius intercessionem ad propria cum sanitate et gaudio revertuntur, (21) præstante Domino nostro Jesu Christo, cui est honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen.

[CLXIX] RHYTHMUS DE S. ZENONE

Ex codice Capitulari sæculi circiter ix.

Audiant (1) principes, audiant populi,
Quanta peracta sunt de Sancto homine,
Quanta Deus concedit (2) in se credentibus.

porro ms. Remensis ad hanc miraculi narrationem hæc tres litteræ apposite cernuntur: G. P. C. linea singulis superducta: quarum duabus primis G. P. Gregorium Papam significari nihil ambigimus (de tertia alii conjiciant) cum ex ejus dialogis totidem sæpe verbis ea narratio expressa deprehendatur; que tamen verba, quatenus a S. Gregorio sumpta, cum ab aliis mss. Mombrizii, Ughelli et Henschenii absint, in Coronati textum intrusa videri possunt. Eadem tamen additio iisdem plane verbis inserta pariter legitur in antiquo Lectionario ecclesie Tridentine, qui eandem Coronati vitam in novem lectiones dispersitam exhibet.

(21) Apud Mombrizium, Ughellium, et Henschenium hæc adduntur: *Ecce de multis ejus miraculis ego inutilis Coronatus Notarius, quod compertum tenui, in parvo conclusi, ne legentibus vel audientibus fastidium generarem.*

RHYTHMUS. — (1) Ms. *Audient Principes, audient populi.* Coronatus in line num. 1, *Audiant populi, qui ejus capiunt miracula.*

(2) Ms. *condedit.*

Benignus (5) ac mitis Zeno episcopus,
 Confessor Domini et pastor populi.
 Quantas ille meruit a Deo gratias.
 Castus permanserat Zeno episcopus,
 Sedans in (4) lapide, piscans in Adise.
 Quanta Deus.
 De (5) contra boves cum in plastro prospicit,
 Simul et hominem mergentem in flumine,
 Quantas ille.
 Elevans oculos, fecit signaculum:
 Retro (6) te S. tatas, ne laeres animas.
 Quanta Deus
 Fertiter exclamat quam voce (7) maxima:
 Quam voce maxima demon (8) prae-dixerat
 (Desideratur repetitio Quantas ille).
 Girans (9) girabo per ignotas patrias:
 Perque (10) me non licet laerare animas.
 Quantas (11) Deus concessit: a Deo Gratias.
 [cxxx] Hojulus exclamat (12) de alto nimbo
 Usque ad solium Imperii (15) filia.

 In (14) quam ingreditur in casto corpore

 Quanta per
 Kasta permanserat Imperii filia:
 Usque (15) a solio Zenonem invocat.
 Quanta ille
 Lusa (16) ego fui, de isto corpore,
 Si Zeno venerit, tum (17) demon exiet
 Quanta Deus.
 Mist (18) milites per ignotas patrias
 Querrere hominem Zenonem nomine,
 Quanta per.

(5) Ms. *Benignus amitte Zeno Episcopus*. Correximus *mitis* ex Coronato, num. 2.

(4) Ms. *in lapidem*.

(5) In codice *De contra prospicit boves cum in plastro*: transposuimus *prospicit* metri rhythmicam causa, semper enim dactylo versas hatur.

(6) Forsan *Retrorde*.

(7) *Quam vocem* in ms.

(8) Pro *praedixit* rhythmi gratia.

(9) *Girans girat* in cod.

(10) *Perque* scripsum pro *quantum*, ut patet ex narratione Coronato.

(11) Haec ananastasis ex duobus repetitis versibus unam conficit, primam partem sumens a primo, secundam ab altero.

(12) Ms. *exclamans*.

(15) *Imperii filia*. Imperii pro Imperatoris perpetuo occupat Rhythmi auctor, et hinc patet *Inventuram* legisse apud Coronatum, ex quo haec excerpserit, ut in Remensis legitur.

(14) Ms. *in quem*.

(14) *Ad solium*.

(16) *Lusa*.

(17) *Quam demon*.

(18) *Militibus*.

(19) *In lapidem, in Adisem*.

A N

 Homo qui sedens in lapide, (19) piscans in Adise,
 Tu nobis indica Zenonem nomine.
 Quanta Deus.
 Plura (20) sunt nomina per monasteria (21),
 Nam si vult dicere, hic est, quem queritis.
 Quanta ille.
 Quod dicimus, aut quod tubescimus?
 Jussionem Imperii perque (22) non dicimus?

 Rogat (25) te Imperium, ad se (24) te convocat
 Pro sua filia, quam (23) Demon suffocat.
 Quanta Deus.
 B S

 [cxxx] Tunc Demon exclamat per os (26) infantule
 Zeno jam prope est, et ego fugio.
 Quanta peracta.
 Venit Episcopus vir (27) sanctissimus,
 Signaculo (28) fugavit fantasmata.
 Quanta ille.
 X festinans adhuc in Veronam veniens (29),
 Invenit (30) impium stantem in plateis.
 Quanta Deus.
 Y Christo (31) laus detur in austro posito,
 Corona imperii donetur medico.
 Quanta per.
 C Zeno Episcopus, audiant (32) populi,
 Destruvit idola (35), fecit basilicas.
 Quanta.

(20) *Plure*.

(21) *Monasteriola*.

(22) *Perque* pro *eo*, quod Italice dicitur *perche*: *per se* tamen haec scripsimus, uti supra versu 20.

(23) *Infante*.

(24) *A se te*.

(25) *Quem*.

(26) *Per ore*.

(27) *Virum sanctissimus*.

(28) *Signacula*.

(29) Coronatus, ex quo Rhythmi auctor sumpsit, narrat demonem, dum ex Gallienum fia egeretur, ministerium S. Episcopo, se Veronam iturum, ibique inventum nisi a Zenone in platea stantem, cum eo rediret, et dum aperto demonem coronam Zenoni ab Imperatore datam fuisse. Auctor vero Rhythmi, ordine historice turbato, Zenonem Veronam accedentem invenisse demonem in platea, et salute ab Imperatore corona donatum perpetuum prodit.

(30) *Impium venibat in me* in ms.

(31) *Cristallo diae in austro posito*. Correctionem suggestit Coronati narratio tradentis, Zenonem, dum coronam accepit pauperibusque distribuit, dixisse: *Si Dominus operatur ecclesia, ipse rejeratur et gloria*.

(32) *Audiant*.

(35) *Idolus*.

HISTORIA TRANSLATIONIS SANCTI ZENONIS

SUBJECTA VITÆ EJUSDEM SANCTI, AB ANONYMO SCRIPTA.

Nunc necessarium nobis videtur Translationis B. Zenonis seriem notificare, quæ in gestione hujus negotii quedam memoratu digna claruerunt. Quæ Translatio acta est, cum Rotaldus, vir attributis personæ præstantissimus, pastorem curam Veronæ gerebat, et Pipinus rex, Caroli Magni filius, quem Adrianus Papa baptizavit, Regnum Italicum regebat. Rex vero Veronam regali situ præditam plus cæteris urbibus diligebat, et cum episcopo sibi dilecto frequens colloquium habebat: qui dum quadam die pariter S. Zenonis ædem ingrederentur, et tam de auditis, quam de visis mirabilibus ejus loquerentur, rationabiliter, et digne proposuerunt, ut magnum thesaurum humiliter quam oporteret positum, decentius et sublimius locarent, et ecclesiæ angustiam dilatarent. Ædificantes ergo ecclesiam, antrum opacum, columnis subnixum, et lapidibus pavimentatum construxerunt; ubi eminentem aggerem ex politis marmoribus ediderunt, quem sacrosancti tumulo (al. *tumulum*) corporis devoverunt. Deinde rex cum præsule, congregatis sacerdotibus, et aliis sacris ordinibus, in quibus respectum bonitatis speraverant, per multimodas orationes Sanctum prius demulcentes, ne ab (in duobus mss. *ab* deest) illis motus irasceretur, cum ingenti timore cubiculum aperuerunt: qui adeo sunt perterrefacti, ut nullus tanti collegii tangere ossa sancta præsumeret; nam divinum quiddam, et valde timendum videbatur inde exhalare, quod horrorem inspiraverat, et omnes circumstantes exanimaverat. Mox claudentes sepulcrum abierunt. Tunc cum Rex et Pontifex quid acturi essent ambigerent, ex multis quas ventilabant conjecturis, hæc placuit, ut per quadraginta dies ter in hebdomada omnis ordo utriusque sexus sæcularis, et ecclesiasticus, cum ipso rege, et Episcopo ad specum sanctum reverenter, ac solemniter convenirent, et Dei atque Confessoris clementiam uno voto efflagitarent, ut cui tam reverenda motio conveniret, instillaret.

Dum hæc diligenti cura agerentur, fama cujusdam solitarii viri, herbuseulis et aqua paucisque pane pasti, Regi innotuit; quod dum alacriter audivit, Episcopum vocavit celeriter. Elegerunt igitur nuntios industrios (al. *industres*) et providos, quibus hanc curam committerent; qui venientes ad lacum, qui Benacus dicitur, ad remoti viri latibulum in eminenti specula situm, angusto et periculoso calle aspirarunt. Intuentes autem virum Benignum nomine, et discipulum ejus, qui Carus vocabatur, gavisus sunt gaudio magno. Audita legatione regis et episcopi, ait legatis: *Revertimini in pace, resalutantes dominos* [CLXXIII] *vestros* (al. *Dominum vestrum*), *carissimi: ego non parum tripudio, quod ad illam solemnitatem vocor, et post*

paullulum vos subsequor. Mox (al. *Post*) adiculam Oraculi ingressus, auxilium divinum imploravit; deinde ad iteris exercituum se expedivit. Cum (al. *Dum*) autem non longe a cellula progrediretur, ecce merula alis cepit strepere, voce zinzulare, et sapissime callem transvoltare, et quasi sinistram omen significare, ut virum Dei ab incerto revocaret. Sed vir ille non ignorans hoc esse apparatus dæmonie, merulam adjuravit, ut nullum motum faceret, donec ipse rediret. Ibi merula stetit immobilis, velut esset insensibilis. Cum autem appropinquaret, et rex cum episcopo et honestis viris illi obviret, honorifice susceptus, quid rex vellet audivit; tunc ait: Cum vota vestra a justo proposito pendeant, Deum invenietis placibilem, et successum bonæ petitionis (alias *opinionis*) ferentem. Tunc ipsi cum electis aditum introeuntes, lapidem removerunt. Nullus orationibus parcebat, et eorum qui intus aderant, et qui præforibus manserant. Sed heremita quamvis suis meritis, et omnium adjutus precibus, tamen tremebundus intravit, et ossa beatissima bajulavit, atque in mundissimo locello tali usui præparato singula ordinabiliter posuit. Tunc tanta vis odoris fragraverat, ut nemo illorum tam suavem ante persenserit. Tunc rex sua et suorum instigatione permotus reliquiarum aliquid postulavit, quod episcopus fieri denegavit. At rex magis ac magis insistere, et magna munera cepit promittere. Tandem præsul non paucis neque parvis victus precibus acquievit, integritate membrorum servata, nervorum, et cineris, ac vestimentorum particulas tribuit; alia autem firmiter circumseptæ, annuloque sigillatæ, condidit.

Ad vocem salientium Athesis litus resonuit, intonere campestris, et ipsam aulam Omnipotentis credimus esse gavisam. Dum circa ecclesiam gestaretur, ut fieri solet, prædicta præconia resultabant, multi languores corpora diu obsessa relinquebant (al. *reliquerunt*), ingens lætitia orta est in die illa, cujus similem nullus illius temporis viderat: quia omnigenarum curationum genera brevi acta sunt tempore, et prolixior facta processio fuit pro visione signorum. Sed rex et episcopus atque rupis incola, pavidi sancta membra introduxerunt, et in parato mausoleo posuerunt. Postquam pontifex missam reverenter celebravit, rex dote nobili Dei sponsam ditavit. Dedit ei proprietario jure monasterium S. Petri, qui Mauratica dicitur, cum omnibus possessionibus inibi pertinentibus. Ecclesiam quoque S. Andreæ apostoli, quæ Incavi (*Incafi*) nuncupatur, cum familiis, montibus, et silvis, pratis, et vineis, arvis, et sationalibus, et cunctis appendicibus; nec non ecclesiam S. Zenonis, quæ juxta lacum posita erat, cum omni-

bus redditibus subiecit; silyam quoque Mantico tradidit; vasorum argenteorum, et aureorum anaglypha plurima. Evangelium gemmarum, atque margaritarum compositura, et speciosa auti calatura editum donavit, et aliis quibus regalis dignitas affluerebat. Cujus exempli sequaces nostri imperatores prelatum locum semper deleverunt, ac sua munera obtulerunt.

[CLXXV] Rotaldus Præsul, dives; possessorem, suis omnibus ecclesiam hereditavit; nam et nobilium plurimum magnas portiones suarum facultatum certatim adhibuerunt (i. *adtribuerunt*), unde antequam sol occumberet, illa ecclesia ditissima facta est. At vir Dei avidus redeundi ad heremum, iter suum accelerabat. Ille dum domicilio appropinquaret, vidit merulam in præcisa rupe jacentem, quam ratus quiescere, et suum adventum præsolari, accessit ut excitaret, et eundi locentiam daret; at illa jam exspiraverat. Vir bonus compatitus et dixit: Hæc avicula Demonis instructu deapuit, et quia irrationabilis erat, et ignoranter offendit, venia, non morte digna fuit. Hæc occasione quadraginta dies arctissimum jejunium sibi indicit, unde aenea imago merule fusili arte facta ibi lucusque dependet.

Videntes autem rex et pontifex virtutes Zenonis incredibrescere, et res ejus velut aenem liquefacta nive crescere, ut tutores et fidei procuratores, summa ope tutebantur, ne locus fortunatus copia, fieret incientus orationis inopia. Ergo pari voto, ut gemelli fratres, monasterium eum auctum (al. *actum*), augere sauxerunt. Erat illis communis cura probate vite monachos ibi habitantes ad meliora provehere; sicut anteflex coronam acturus, præstantes gemmas, ac margaritas exornat, quibus opus ceptum perficiat. Non multo post eodem (al. *Deo*) clavum gubernante, seniores illos cum Abba e eadem institutio, et moralis gravitas tales exhibuit, quibus gubernaculum cænobialis regule monice servaretur, et formula (al. *formula*), atque speculum sequacibus essent, et ut boni patres bonos heredes efficerent. Jocundatur rex, jocundatur episcopus, pullulantis segetis uberem fructum spectantes. Urbis, et suburbana communiter iugustum con uberno gaudebant; unde plures fallacis sæculi umbratiles auram vitantes, ut contermini (al. *contermini*) tantorum virorum fierent, satagebant; quos non petantia id facere cogebat, sed esuriet et siti sanctæ conversationis inhiantes, non minus opes Zenoni ferentes, monasticum habitum induebant (al. *induerunt*). Hæc modo locus ille fortunator et religiosior lectus, sub ejusque Casaris as protectus est. Sed beatissimus confessor vires a bosino datas, quem sæpe excitans, multa memoratu digna perficiens, ex longinquis partibus (unus ms. *nationibus*, al. *regionibus*) plures vocaverat, alios religione motos, alios a gritudinis necessitate coactos. Et (al. *Sed*) ne prætereamus omnia, suorum per hoc opusculum discramus aliqua miracula.

Quendam Trade-tanum demon ingressus, corporis et animi sibi vires vindicavit; nam nullum membrorum officium suum exercebat, ejus

A spumoso os non hominem sorabat, et appetitis oculis non videbat, ad quos cum (al. *dum*) hostis sæviens evolabat, sanguineos reddebat, et horribiles. Occulta hominum lætebatur, et molta, quæ humanitatis non erant, operabatur; erat omnibus mirabile spectaculum. Quem dum presbyter, ut moris est, aduravit, demon eunucham illum appellavit, quod vitium eundem natum erat circumstantibus. Tunc ille torpitudine (al. *tortitudine*) illati improperii erubuit, et exivit. Ecce quidam daemoneo adivit, et quasi ad ullionem presbyteri [CLXXV] eum graviter adjuravit. Hunc demon quasi notissimum agnovit, et ex eo nomine vocavit, et raticius proditor plura, quæ leviter commiserat, recitavit; unde aliquot sibi consensum non audebant accedere, sic demon quasi victoriosus sua ludibria exortabat. Mox quidam Zeno prepositus monasterii, quem ob religionis et sapientiae meritum Solomonem agnominebant, non ferens demonis superbiam, dolens proditoris contumeliam, plus etiam invasi plasmatis injuriam, aram sancti Zenonis amplexus, visceribus commotus, lacrymis irrigatus, orationem fudit, ne demonia insulatio impunita transiret. Protinus demon vim orationis persensit, et vas diu injuriatum invitus reliquit. Homo illic ingentes et illustres Deo ac sancto Zenoni gratias referens, daemoneum hospitem fugatum esse gaudebat.

Præterea Willelmus, ac dos et contractus, qui sicut quadrupes pronus, manibus terram calcaverat, postquam præcoma multiplicis curature audivit, lectica illic se velere rogavit. Dum appropinquaret vestibulo templi, alienis susceptus ulnis humi depositus est. Pectus pugnis tundeat, vocem singultibus implebat, deterius dignum se esse dicebat. Tunc luminaria (al. *jussit*) lecti accendere, et cuius ut bestia, qua rectus non valebat, genibus et palmis adversum altare cepit repere. Protinus divina virtus et ossa et nervos ejus ingressa, artemicium morbum tetigit. Ille velut exanimis in terram corruit, et diutius quasi sine spiritu jacent, ut jam crederetur mortuus. Repente consolidata sunt lineamenta corporis, et flexura, et haes, nodique omnes restituti. Confestim erigitur, et ad aram cito proficiscitur. Fit concursus popularis: fit laus ac jubilatio spiritalis. Deo refertur gloria et omnipotentia, et inelyto Zenoni elementia et magnificentia.

D Cum fama virtutis nuntia circumquaque abiret, undique turba non minima maturabat, ceu greges ad agrum compascuum ubertatis plenum solent. Duo viri, unus erat Joannes, alter erat Calvus, hæc dejecti, paralytici jacebant, socii itineris, socii passionis et curationis, quos diutina mora jam notos pluribus commendabat. Hi as adiu januas ecclesie observabant, et S. Zenonis nunc communiibus, nunc alternis precibus auxilium implorabant. Illos dum nox et somnum opprimeret, pariter viderunt senem asceticus pulcherrimum, coloris viridi, quem canthos instar nivis illustrabat, ex interopis templi aditu exeuntem, virgumque in manu ferentem, quam crexit, vultusque pulsat, et ait: Satis diu in hinc bæc in puer

stis, surgite, et Deum Salvatorem laudate. Mox abiit. Evigilantes mutua narratione quod viderant invicem conferebant. Confestim se sanitati redditos consenserunt. Protinus velociter surgentes grandisonis laudibus Deo jubilarunt: qui timentes, si cito redirent, ne Deus illis ingratitude[m] imputaret, diebus aliquot remanserunt, et quod illis evenerat, fideliter notificabant.

Nec quoddam memorabile præteritimus, quod Alberto Genedensi contigit. Hunc dum feroces caperent hostes non captivæ contecti gloria, nec [CLXXVI] alius satiati flagitiis, contra jus et fas illatis, ignito ferro lumina combusserunt. Orbatus luce sedebat in tenebris repentinæ privationis querulus, importunus nocte dieque Deum judicem plorando implorabat. Dum consuetudo mali jam veretudiam muneret, a latebris prodire cœpit, alieno ductus regimine, et non parvo tempore suum sequebatur ducem. Jam erat gravis atque odibilis suis, et sæpe Deum rogabat, ut sibi infelicem vitam truncaret. Cui repente fuit cordi ad S. Zenonis præsidium festinare: tunc a cognatis, et amicis subsidium itineris exigebat. At illi eum amentem vocabant, et ei pro tali petitione insultabant. Omissis reliquis, prævium suum, olim sibi pedagogum, misericorditer rogavit, ut suis cœptis annueret. Mox ille paruit, et quod herus suus vellet, se acturum spondit. Incipit iter hilaris: sed alii ex suis humaniter agentes, secum profecti sunt. Ductus est ad antrum, in quo prius Zeno quievit. Stratus humi flebilibus modis invocat, ad quem venerat, ut consuetæ medicinæ juvamen præberet. Cum *Miserere* frequenter iteraret, inopinate circumstantes vidit. Repente se videre clamavit. Cumque qui secum venerant, non crederent, alter alterum præsentabat, et quis esset, et quid indueret, explorabat. Dum index inquisitorum esset, omnes cœperunt plaudere, et Deum et fidelem ejus Zenonem laudare. Hoc audientes tortores illius, ducti pœnitentia, eum audacter aggressi sunt, ut pro ejus amore illis daret veniam, a quo et ipse consecutus est misericordiam. Ille impiger pepercit culpam, nullamque recepit mulctam. Abbatem S. Zenonis adiit et loriceam S. Benedicti, ibique per quatuor lustra fideliter militavit.

Neque te silebo, Wezilla dæmone capta, adhuc puella, quo sub teneris membris modo latente, modo furente facta est juvenula. Hæc parentibus debuerat esse solatium, sed erat illis inconsolabile spectaculum: quos dæmon sæpe fefellerat, se exiturum jurans, si ad illius aut illius Sancti duceretur aram. Sic multo tempore spem illorum luserat, et eorum studiosam curam fatigaverat. Sed ea tempestate, qua sanguis Christi Mantuæ inventus esse ferebatur, dum illuc a parentibus duceretur, digressionem ad Zenonis ædem fecerunt. Dum ingrederetur, dæmon atrocius solito puellam concutiebat, velut eurus arbusculam: et ut erat terminus rogationum, magnus illuc populus psallendo præcedebat. Qui cum cerneret caput rotare, capillos volitare, manus et brachia vibrare, pedes saltare, plures viros in una mulierecula tenenda labo-

A rare, palmis erectis in acta omnes uno ore, *Azzuare Deus* clamarent. Nihilus tanta multitudinis hujusmodi studi abstinebat. Videres alios pronos orare, alios misere omittere plorare, alios sacerdotes ad obsequium instigare, qua commotione omnis regia turbant. Confestim fortior armatus venit, et a domo propria abusive eliminavit. O dæmon cum quanto dolore et quam magno clamore et quam sulphureo fœtore lapsus est! Stetit in medio populi pacifica, pallida, perterrita, tremula, fatigata. Vix lari poterat, que dudum omnes voce superabat: per artus et omnia membra vacillabat, que dudum fortes viros fatigabat. Aberat ille qui vexavit, et vires ingentes insperavit. O quam magna laus et gloria, et quanta ibi edita sunt præconia!

[CLXXVII] Cum ille iniquus spiritus abiret, cœcum quem devoret, videt monachum manentem juxta celsam turrim, que tunc edificabatur, super quem de emnenti pinna lapilem devolvit, et in vertice graviter vulneravit: inde quasi mortuus a fratribus est sublatus, et hæc habetur memoriale, quod tam patens vulnus non fuit exitiale. Protinus velut sagitta precipitavit se in mensam cujusdam indigenæ, et quidquid erat in ea, eminus, velut nimbosus turbo, dispersit. Deinde citius dicto irruit in plaustrum onustum spinis, quod nec ullum animal movebat, nec venti ulla vis erat. Tum perversus auriga huc rotabat, illic exagitabat, ac si feroces tauri et indomiti, juncti jugo forent. His actis ludibriis ibico impolit gubernatorem navis transvehentis lapides ad spectabile ædificium S. Zenonis, ratus et hominem in flumine demergere, et navim naufragare. At ille infra puppim ruit, et navis sine jactura portum tenat. Eodem momento ab Athesi ad amœnam, qui Fluvius (ad est *Fibius* amnis) dicitur, se intulit, aratoribus prope amœnam ripam meridianibus; ubi dum pacifice sua tractarent, nihilque rixarum apud illos esset, Satan illorum præcordia titillare cœpit, unde quidam illorum insolenter locuti et arroganter, socios et familiares amicos ad contumeliam verba exagitarunt. Extemplo hostiliter animati baculis graviter conflauerunt, et si militaria arma præsto forent, mutua strage perirent. Sed forte sacerdotes ibi aderant, qui mediastini atrociter saucios dirimerunt. In se reversi alter alterius vulnera adhuc stillantia, quæ ipsi fecerant, lavabant, et ex vestibibus ligaturas præcidentes, cum charitate et lacrymis plagas vinciebant. Deinde clam magis, quam palam artifex derus nocuit, qui magis dolis et technis, quam viribus confidit. Protinus sacerdotes apertis insidiis Satan inter filios Dei venisse cognoverunt.

Fragmentum carminis de miraculis sancti Zenonis scripti a Jacobo presbytero.

Vir clarus, dum festa dies Zenonis adesset,
Bis sex pauperibus solvebat laute quotannis
Prandia; cui misero, facienti talia, patri
Ecce ferunt, natum diris Acheronta petisse
Vulneribus. Sed cepta pater, heet mihi esset
Filius ille sibi, nec tali morte reliquit:
At sibi præsidio Zenonem semper adesse
Prædixit, clausitque pater convivia lætus:

Exhibitisque Deo, Zenoni, ac civibus alios
 Laurensi Martyris, manifestate Zenon precanti
 Morte sua, volenti sanare, revocavit carnem.
 Quis quod de castro cum sacerdotibus ab hoste
 Quibus Verone Venetiam voluisset ad urbem,
 Et sua preceles accessu corripuit omnes,
 Septem vota tibi Zenona, tanta illius
 Tu rabi, Zenon, pios, precor, alios Jure Patris,
 [LXXV] Quis prius Verone ducem venissetur honore,
 Et summi Veronam populis hincque Senatus
 Eius Jura vellos, tunc deoque fronte longiora
 Zenonis limbum vestimenta tota, et ipse
 Romam ire sua, quod Zenon suscepit illa,
 Que jam carissos sui ducit inque recedat

A
 Prævaluisse, licet et trassent sanguia dudum
 Si veli omnipotenti lat, motus, inque recepit
 Te, Catholice, precor, Sacerdoti late potenti,
 Zenon quanta tibi malis jam mensuris agra
 Morsu grata tibi, non vi Benedictus et a se
 Traxit omni, quod febris occupasset dolorem
 Almondas vasa necesse, Latere nullis,
 Suscipis omni, sacra si digna tribuenda modo
 Zenonis limbus, non multo sac illi vides
 Tu prius, qui prius tunc ducem venissetur honore,
 Limbumque prius, dum tota pulchre, reliquias
 Orem prius, tunc traxit mater Zenonis ad actus
 Vota suis precibus fuit, curata prodigis

[LXXV] MISSÆ SANCTI ZENONIS

E VETUSTIS MSS. SACRAMENTORUM LIBRIS VERONENSIS ECCLESIE.

MISSA I.

Oratio. — (1) Sancti Zenonis Sacerdotis et confessoris tui, Domine, veneranda hodiernæ festivitatis illuminati congratulantes letamur; concede propitius dignis ejus precibus exoratus, ut spiritalis alimentum iocunditate relecti, salutis, quam docuit, imitando viam sectemur. Per Dominum.

Alia oratio (2). — Deus qui nos Sancti Zenonis Sacerdotis et Confessoris tui annua beatæ confessionis solemnitate letificas, presta quæsumus, ut calida hostis incursione, tua fidei virtute, devota, pervenire ad gaudia ipso intercedente mereamur aterna. Per.

Secreta. — Oblatis tibi numeratis, quæsumus, Deus pater omnipotens, propitius intende, et intercedente B. Zenone Sacerdote atque Confessore tuo et ab occulta insidiatoris impulsione fragilitatem nostram tueantur illesam, et Angelicis devote manibus suscepta sacratis ante conspectum gloriöse et tremende majestatis tue in odorem suavitatis alacriter deferantur. Per.

Præfatio. — Vere dignum, Qui B. Zenonem tui sancti nominis copiosa amoris dulcedine uberius satiatum, ad contemplantiam Deitatis tue desideratam perducere dignatus es claritatem: quem ita tuis rationis tue invocata pietatis elementa inter mundanas validius reddidit pompas illesum, ut nec blanda prosperitatis magnitudine tumeret, nec adversitatum undosa procellöse falsitas [CLXXX] incursione flecteretur: in fide enim stans, in charitate longanimis, in castimonia puritatis vivacitate decorus, et in virtutum miraculis existit famosissimus operator salutis, nec non etiam in commissa sibi domitice dignitatis ex-

Missæ I. — (1) Hac oratione monachi monasterii S. Zenonis in cursu seu officio utebantur eo die, quo festum depositiois celebrabatur, ut ex duobus libris mss. ritualibus ejusdem monasterii discimus.

(2) Ecclesia Veronensis hac oratione singulis S. Zenonis festis, in officijs usa apparet ex ms. Capitulari, et alio missali S. Martini de Campo Martii.

(3) Et desideratur in mss. Missali Zen.

(4) In aliis mss. s. c. 1) S. Zenonis saluberrima tua intercessionis præcedia pibi

Missæ II. — (1) Hac oratio non solum a monachis

B sequenda doctrina, cotidiana populos erudiendo reficabat divinæ sermonis alimenta vitæ, et quod fideliter celestis predicabat miles sequendum decorus, hoc opere adimplere miles oenter mirabilis dispensator curabat devotus. Ideoque te, Domine omnipotens, rerum omnium auctor, honorum supplices exoramus, ut ejus preciose mortis celeberrimam hodiernæ festivitatis recolimus diem, sacratissimis ejus precibus nobis exoratus concedas, ut et a peccatorum nostrorum rebus absoluti, et ab hostium callida impugnationis ferocitate defensi, eorum mereamur, te ducente, pervenire ad regna. Per Christum.

Ad communionem. — Sumptis, Domine, sacrosanctæ redemptionis mysterijs deprecamur, ut (5) et salutaris hujus remedi plenitudine roborati, et (4) S. Sacerdotis et confessoris tui Zenonis saluberrimis beatæ intercessionis præsidis suffulti, ad plenæ festivitatis gaudia pervenire mereamur aterna. Per.

Alia. — Custodi nos quæsumus, Domine, Sanctorum tuorum natalitia frequentantes, et ad salutifera mandatorum tuorum exsequenda præcepta nostras semper excita voluntates. Per.

MISSA II.

Oratio (1). — Deus, qui es tuorum Antistitem potentissimus illustrator, tribue, quæsumus, ut beatissimum Sacerdotis et Confessoris tui Zenonis magnificis exemplis informati, sæculi istius caliginem sine periculo transeamus. Per.

Secreta. — Oremus omnipotens Deus: culparum nostrarum apud te veniam beati Zenonis impetret grata precatio. Per.

[CLXXXI] *Postcom*. — Concede, quæsumus, omnipotens Deus, ut qui venerandam gloriosi Confessoris tui

Zenoniani in cursu diei festi Translationis S. Zenonis celebratur, ut patet ex ipsorum libris ritualibus mss., sed etiam a Benedictinis ejusdem monasterii Ticinensis in festo vi Id. Decembris, ut constat ex ms. Breviario pagano xv sæculi, ubi in secundis vespertis Conceptionis B. M. V. hæc leguntur: *Et fit commemoratio de SS. Zenone et Siro. In S. Zenonis Episcopi et Confessoris oratio. Deus, qui es, etc.* Ex ms. Capitulari apparet, hanc orationem paucis monumentis ab ecclesia Veronensi adhibitam fuisse ad processive suffragia Sanctorum in commemoratione S. Zenonis.

Zenonis translationem annuis frequentamus excubis, A
digne ipsius conversationem sectando, gaudiorum
ejus mereamur esse participes. Per.

MISSA III.

Oratio. — Venerabilem diem B. (1) Confessoris
tui Zenonis devotione sancta hodie celebrantes, te,
Domine, (2) conservatorem omnium fideliter depre-
cemur, ut pius nostris precibus (3) clemens ac pro-
pitius aspiras, sicut et (4) illi misericordiam largiaris. Per.

Secreta. — Deus qui (5) fulgentibus margaritis
clarum lumen (6) inferis mundo, (7) qui beato
(8) Pontificato Zenonis æternam in cœlis coronam
(9) præparasti, (10) et nobis quoque famulis tuis
adstantibus ante conspectum majestatis tuæ (11) ad-
esse digneris. Per.

[CLXXXII] (12) *Ad Complendum* — Deus, qui (13) tali
Ecclesiæ fecisti Pontificem, (14) ut talem nostris tem-
poribus constituisti Sacerdotem, qui purissimam et
immaculatam (15) hostiam possit offerre. (16) Per.

MISSA IV.

Oratio. — Omnipotens sempiternæ Deus, qui es
Sanctorum tuorum splendor mirabilis, quique hodi-
erna die beatum Confessorem tuum Zenonem bea-
titudinis æternæ gloria sublimasti, concede propi-
tius, ut ejus festa veneramur in terris, intercessio-
nis auxilio apud tuam misericordiam muniamur in
cœlis. Per.

Secreta. — Oblatis tibi, etc., *ut in Secreta primæ
Missæ.*

Ad Communionem. — Sancti Zenonis Sacerdotis
tui, etc., *ut in prima oratione primæ Missæ; hoc solo
discrimine in postremis verbis: salutis viam quam do-
cuit, imitando, veniam consequamur.* Per.

MISSA III. — (1) Hæc missa in mss. Vatic. et Veronensi
erroribus scatet: in editione Romana Sacramentarii
S. Gregorii aliquibus locis emendata legitur, sed
multo correctius in Ms. Missali monasterii S. Zeno-
nis, et hæc oratio pariter correctior habetur in duo-
bus aliis mss. ejusdem monasterii, cum ea festo die
ordinationis S. Zenonis a monachis ejusdem cœnobii
in cursu adhibita fuerit. In mss. itaque Zenonianis
heic legitur: *Beati Pontificis et Confessoris.*

(2) In mss. Zenonianis *bonorum omnium auctorem
fideliter deprecamur*: in editione Romana pariter
correctum est *deprecamur*.

(3) *Vox clemens* suppleta est e ms. Vatic. et edit.
Rom.

(4) *Ut illius precibus exoratus misericordiam tuam
heic et in sempiternum nobis largiaris*, in mss. Zeno-
nians.

(5) In Missali Zenoniano: *Deus, qui velut fulgen-
tibus.*

(6) *Ibid.*: *lumen sacerdotum infers mundo.* In ed.
Rom. quoque *infers*.

(7) *Quique beato Pontifici Zenoni*, in Missali Zeno-
niano.

(8) *Pontificatui*, in edit. Rom. in ms. Veronensi
autem *Pontificatu*.

(9) *Gloriæ contulisti*, in ms. Zen.

(10) *Conjunctio et desideratur* in eodem ms.

(11) *Majestatis tuæ gratiæ tuæ lumen perfrui concede.*
Per. sic in Missali Zenoniano.

MISSA V.

Oratio. — (1) Propitiare quæsumus, Deus, famulas
tuas per Sancti Zenonis Confessoris tui atque Pontifi-
cis, (2) qui in presenti requiescit ecclesiæ, merita
gloriosa, et ejus per intercessionem ab omnibus prote-
gamur advergis. Per.

[CLXXXIII] *Secreta.* — Suscipiat clementia tua, omni-
potens Deus, de manibus nostris munus oblatum, et per
hujus Sancti Zenonis Confessoris tui atque Pontificis
orationes ab omnibus nos absolve peccatis.

Postcommunio. — Divina libentes mysteria, Do-
mine, que pro hujus sancti Zenonis Confessoris tui
atque Pontificis veneranda tute obtulimus majestati;
præsta, quæsumus, ut per ea veniam mereamur pec-
catorum, et cœlestis gratiæ donis referamur.

B

ALIA (1) COMMUNIA

AD MISSAS S. ZENONIS PERTINENTIA EX MS. VERONENSI
MONASTERII S. ZENONIS.

Introitus. — Satuit ei Dominus testamentum pacis,
et principem fecit eum, ut sit illi sacerdotis dignitas
in æternum. Psalmus. Misericordias Domini in æter-
num cantabo. ♯. Gloria.

(2) *Lectio libri Sapientiæ.* — Ecce sacerdos magnus
usque ad illa verba in odorem suavitatis, quæ brevitati
consulentes duximus prætermittenda. ♯. Ecce sacer-
dos magnus, qui in diebus suis placuit Deo. ♯. Non
est inventus similis illi, qui conservavit legem Excelsi.
Alleluia. ♯. Ecce, confessor Zeno pastor Domini, in-
tercede pro devoto populo Dei.

C

(3) *Secundum Lucam.* — In illo tempore dixit
Jesus discipulis suis. Nemo lucernam accendit, etc.,
usque ad ea verba et sicut lucerna fulgoris illuminabit
te.

(12) In ms. Ver. *Ad Com.* in ms. Zenoniano *Post
Com.*

(13) *Deus, qui talem Ecclesiæ tuæ*, in Missali Zeno-
niano.

(14) Edit. Rom. *vitalem*: *Missale Zenonianum et
talem*, optime.

(15) *Missale Zenonianum: Qui purissimam et immaculatam
tibi hostiam posset.*

(16) *Idem Missale hæc prætercat addit: Fac nos
ejusdem Pontificis et sacerdotis patrociniis adjuvari Per.*

MISSA V. — (1) Hæc missa post tres alias legitur in lau-
dato Missali Zenoniano, ex alio autem ms. ejusdem
monasterii primam orationem saltem patet adhibitam
fuisse in Missa et cursu die festo S. Lupicini episcopi
Veronensis, cujus corpus eadem in basilica requie-
scit. Hæc pariter oratio in mss. Capitulari habetur
ante Commune Confessorum hæc rubrica: *Sancti
Zenonis vel alterius Oratio. Propitiare*, etc.

D

(2) Hæc clausula deest in ms. Capitulari, cum sit
propria basilicæ S. Zenonis, in qua sacrum S. Zeno-
nis corpus requiescit.

ALIA COMM. — (1) Vide admonitionem præcedentem
num. 5.

(2) In Missali capituli Veronensis sub finem XII
sæculi exarato, in quo Epistolæ et Evangelia suis
locis scripta sunt, in missa S. Zenonis legitur lectio
ex *Epistola B. Pauli apostoli ad Hebræos: Fratres
omnis Pontifex usque ad ea tu es sacerdos in æternum
secundum ordinem Melchisedech.*

(3) In eodem Missali, quod unicam missam

[LXXXIV] (4) *Tempore Paschali Domini. Secundum A*
Joannem. — In illo tempore dixit Jesus discipulis
 suis, Ego sum vultus veri, etc. usque ad verba et gau-
 dium vestrum impleatur.

Ojectionum. — Veritas mea et misericordia mea
 cum ipso et in nomine meo exaltabitur coram vobis.

Commemoratio. — Domine, quinque talenta tradidisti
 mihi: ecce alia quinque superlucratas sum. Euge,
 serve bone et fidelis, quia in pauca fuisti fidelis,
 supra multa te constituam, intra in gaudium Domini
 tui.

MISSA VI.

(*Ex Missalibus Ambrosianis mss. et editis.*)

In Festo S. Zenonis episcopi vii Decembris (1).

Super populum. — Omnipotens sempiternae Deus, B
 qui beatam Zenonem Confessorem tuum pontificalli-
 bus infulis decorasti, fac nos, quaesumus, ejus exem-
 plo et magisterio interventu, mundi gloriam mente
 despiciere, et caelum semper ambire. Per Domi-
 num. (2)

Super Sindonem. — Deus, qui presentem diem
 beati Zenonis Pontificis tui gloriosa (5) exitu fecisti
 solemnem, praesidia ipsius nos apud te continuis ad-
 juvatis suffragiis, et magnificentibus (4) intercessionibus con-
 foveri. Per Dominum.

[LXXXV] *Super oblata.* — Vultus Ecclesiae tuae, Deus,
 praefatus B. Zenonis intercessio, quae et numerata nos-
 tra oculis tuae majestatis acceptabilita faciat, et te no-
 bis placidifera reddat. Per Dominum.

Præfatio. — Aeternae Deus, Beati Pontificis et Con- C
 fessoris tui Zenonis (3) merita recedentes, quem tua
 gratia benignitate in pontificatus officio et fidei
 munere sublimare dignatus es, ut et immensis virtu-
 tibus coruscaret, et sancte humilitatis propositum
 non desereret. Nam et Gallieni Principis iram a po-
 testate demonis eripuit, et multorum languores po-
 tenti virtute curavit. Presentit etiam Athesis fluvius,
 quod tanti valeat Praesulis virtus, dum suam ultra
 morem excedens altus, templi sacra non ausus est
 ingredi. Digne igitur in tuo nomine ipsius præ-
 conia non tacemus; digne ipsius miracula festivis
 laudibus conclamamus — digne cum ipso tibi, Do-

S. Zenonis præfert, Evangelium est secundum
 Lucam. Homo quidam usque ad verba auferretur ab eo.
 Item Evangelium, Peretto referente in schedis ad
 vitam S. Zenonis, erat in membraceo Lectionario
 S. Ephemæ.

(4) Hoc ipsum Evangelium in Lectionario per
 Perettum laudato paschali tempore legendum indi-
 catur.

MISSA VI. — (1) Hanc inscriptionem præfert Missale
 Ambrosianum a Panico editum. In ms. Vaticano Pa-
 latino 206, s. v. : VI Idus Decembris Natali S. Zenonis
 Episcopi et Confessoris.

(2) Post hanc orationem in ms. Vaticano Palatino
 hæc rubrica legitur : *Epistolam et Evangelium require
 de Confessoribus.* In editione autem Missalis Mediola-
 nensis 1548, hæc adduntur : *Post Evangelium Zenonis Epi-
 scopus bonus et sanctissimus sedebat super lapidem, et
 præbatur in Atee.*

(5) Excessu in ms. Vaticano Palatino, et in editis
 1348 et 1560.

mine, honorum omnium largitor, gratiarum vota pe-
 solvimus. Per Christum Dominum.

Postcommunitio. — Beati Pontificis et Confesso-
 ris tui Zenonis, quaesumus, Domine, a malis omnibus
 gloriosa nos semper merita tueantur, in ejus solemnitate
 percipimus tua Sancta letantes. Per Dominum.

ORATIONES (1) TRES

(*Ex monumentis monasterii S. Zenonis Hallensis in
 diocesi Salsburgensi.*)

DIE XII APRILIS.

In Festo S. Zenonis Episcopi et Martyris.

Oratio. — Omnipotens sempiternae Deus, qui Bea-
 tum Zenonem Veronensis Ecclesiae praesulem ab
 utero sanctificasti, eique contra humani generis hos-
 tem [LXXXVI] ubique victoriam contulisti; concede
 propitius, ut nos peccatores ejus meritis et precibus
 ad te convertamur, et latentem contra inimicum
 semper victoria potiri mereamur. Per Dominum.

DIE XXI MAII.

In Festo Translationis S. Zenonis Episcopi et
 Martyris.

Oratio. — Venerabilem diem Translationis B. Ze-
 nonis Martyris tui atque Pontificis devotione sancta
 celebrantes, clementiam tuam humiliter precor deposci-
 mus, ut sicut illi pro meritis gloriam, ita nobis, illo
 pro peccatis nostris intercedente, veniam largiri di-
 gneris. Per Dominum.

DIE IX (2) DECEMBRIS.

In Festo Ordinationis S. Zenonis episcopi.

Oratio. — Deus, qui B. Zenonem Confessorem
 tuum atque Pontificem, doctorem praecipuum, Catho-
 licumque fidei prædicatorem eligere dignatus es, praesidia
 quaesumus, ut ipso pro nobis interveniente peccato-
 rum nostrorum maculis exuamur, et tibi, Domine,
 sinceris mentibus placere mereamur. Per Dominum.

[LXXXVII] SELECTA EX OFFICIO ZENONIS LOCA.

I. — ANTI-PHONAE ET RESPONSORIA.

(*Ex duobus mss. Veron.*)

In Nat. Sancti Zenonis.

Ad Vesperas (1).

Dum Zeno pontificatus honore valde polleret, me-

(4) Editi: *juviter intercessionibus consolari.*

(5) Idem ms. cum editis: *Zenonis præferenda merita.*

ORAT. TRES. — (1) Has orationes typis dantur, uti a
 Canonico Regulari monasterii Hallensis ad P. Benedi-
 ctum de Cavalesio strictioris observantiae S. Francisci
 Tridentinum, ab hoc autem ad nos transmissæ fuerunt,
 ejusmodi scilicet hodie tribus festis S. Zenonis in
 eodem monasterio recitantur. Nihil porro ambigimus,
 quam *Martyris* nomen recens fuerit inductum, quem-
 admodum et apud Frisingensem Ecclesiam; post-
 quam videbitur cultum de S. Zenonis martyrio Ve-
 ronensis Ecclesiam invexit, ejus ad exemplum alias
 non nullas se se conformasse diss. 5, cap. 2 et 4, § 2,
 observavimus. Si quis ejus monasterii codices, e
 quibus haece orationes derivare certissime credimus,
 consulat, quidquid id est, exploratus cognoscat.

(2) In hanc diem Ordinatio Sancti Zenonis trans-
 lata, uti et apud nostram Ecclesiam, cum dies octava
 Conceptionis B. M. V. festo impedita sit.

ANT. ET RESP. — (1) In ms. monasterii S. Zenonis,

ritis non paucis existentibus Gallienum Caesaris filiam a rumsa peste Dei virtute sanavit. Allel.

Confessor Sancte, Sacerdos magne, Beate Zeno, intercede pro nobis.

Super Venite.

Confessorum Regem (2). *Psalmus* : Venite.

Antiph. Ab utero matris fuit sanctificatus beatus Zeno, et a cunabulis benedictus. Allel. *Psalmus* : Beatus vir.

Ant. Probitatis et scientiæ jugibus incrementis ad hoc pertingere meruit, ut per sacerrimam vitam Pastor in populis efficeretur. *Psalmus* : Quare fremuerunt.

Ant. Continuis jejuniis et orationibus crebris a Domino petebat, ut sibi aditum prædicationis in populos aperiret. Allel.

Psalmus : Domine, quid multiplicasti. *Versus* : Voce mea.

Resp. Hic est sacer antistes Zeno, quem gemina virtute Dominus sanctitatis et sapientiæ decoravit, cujus præclara fulserunt in mundum miracula, et in cælis adeptus est Angelorum commercia. Allel. *ÿ*. Iste est, qui ante Deum magnas virtutes operatus est, et omnis terra doctrina ejus repleta est. Et in cælis.

ÿ. Ab utero sanctificatus beatus Zeno, et a cunabulis benedictus ad hoc pertingere meruit, ut pastor in populis per sacerrimam vitam efficeretur. Allel., allel.

[CLXXXVIII] *ÿ*. In omnem terram sonus exiit conversationis ejus, et sanctitas luculenter emicuit. Per sacerrimam.

ÿ. In secretiori parte oratorii continuis jejuniis et crebris orationibus a Domino petebat, ut sibi dignaretur aditum prædicationis in populis aperire. Allel., allel.

ÿ. Ad convertendas in amore Christi animas hominum die noctuque deditus erat. Ut sibi.

Antiph. Affabilis ita erat in sermonibus, et in habitu mitis, ut Deus in ipso collaudaretur ad omnibus venientibus ad se. *Psalmus* : Cum invocarem.

Dum exercitio piscationis fungeretur in fluvio, vidit quendam hominem in plaustro sedentem per præceps in amne demergi. Allel.

Psalmus : Verba mea.

Vir Dei elevata sursum manu fecit signum crucis dicens : Revertere retro, Satanas, ne perimas hominem, quem Deus creavit. Allel.

Psalmus : Domine, Dominus noster. *Versus* : Justum deduxit Dominus (3).

in quo officium proprium ejusdem Sancti reperitur, responsorium, versus, et antiphona ad Magnificat alia sunt ac in Antiphonario Capitulari, quæ heic exscribere placet. *Resp.* Summe Dei præsul Beate Zeno, tuam ceteram protege, namque credimus tuis laudibus nos semper esse salvandos. *Versus.* Qui filiam Gallieni Cæsaris a dæmonio liberasti, tuis laudibus instantem conserva plebem. *Ad Magnificat antiph.* Clementissime Christi Confessor Domini, beatissime Zeno, te suppliciter petimus, ne nos derelinquas, sed apud Dominum pius semper pro nobis intercessor assistas, quo, te opitulante, ad gaudia æternæ vitæ pervenire mereamur. Hæc eadem antiphona

ÿ. Affabilis ita erat in sermone, et mansuetudine atque habitu mitis, ut Deus in ipso collaudaretur ab omnibus ad se venientibus. Allel., allel. *ÿ*. Ita existebat abocer, ut mox ad eum properarent, relictis idolis Domino crederent Jesu Christo. Ut Deus in.

ÿ. Dum in fluvio Athesis piscat omni exercitio fungeretur, erectis sursum oculis, vidit quendam hominem in plaustro sedentem habus subjunctis in amnem demergi. Allel., allel. *ÿ*. Tanta etiam velocitate ferebatur, ut cunctis ostenderetur antequam hostis arte peractum. Vidit.

ÿ. Elevata sursum manu beatus Zeno fecit sanctæ crucis signum, frequenti voce et dixit : Revertere retro, Satanas, ne perimas hominem, quem Deus creavit. Allel. allel. allel.

B *ÿ*. Quod signum ut vidit dæmon, evanuit velot fumus cum clamoribus ac stridore nelando. Revertere.

Ant. Beatus Zeno dixit : Non te permittit Dominus aliquid agere adversus servum suum. Allel.

Psalmus : Domine, quis habitabit.

Miserabilis Pater totaque domus regia mœrore affligebatur, eo quod acriter puella suffocaretur. Allel.

Psalmus : Domine, in virtute.

Sacerdos Dei Zeno sedebat super lapidem, et artis Apostolicæ documenta sequens piscabatur in flumine. Allel. *Psalmus* : Domini est terra. *ÿ*. Amavit eum Dominus.

ÿ. Festinans itaque dæmon ingressus est palatium Cæsaris Gallieni et comprehensam ejus unicam filiam cœpit eam crudeliter vexare. Allel. allel.

C [CLXXXIX] *ÿ*. Miserabilis pater, simulque tota domus ejus cruciatu ac mœrore affligebatur. Et comprehensam.

ÿ. Ingrediente Christi Sacerdote palatium, et facto crucis signo mox cœpit dæmon clamare dicens : Tu, Zeno, me expellis; et ego propter tuam sanctitatem stare non possum. Allel., allel., allel. *ÿ*. Et si hinc abiero, eo Veronam, ibique invenies me. Et ego.

(4) *ÿ*. Sancte Zeno confessor Christi, audi rogantes servulos; et impetratam cœlitus tu Deus fer indulgentiam. *ÿ*. O sancte Zeno, sidus aureum, Domini gratia, servorum gemitus solita suscipe clementia.

In Matut. Laudib.

Ant. Dominus Jesus Christus omnipotens est, oportet enim, ut mirabilia Dei manifestentur. Allel.

Exurgens beatus Sacerdos fecit orationem, perrexitque ad palatium, ubi affligebatur pro sua filia Rex. Allel.

in ms. monialium S. Mariæ de Campo Martio legitur in secundis vespers.

(2) In mss. Zenoniano, et monialium superiori adnotatione laudatis hoc legitur Invitatorium :

Eternum trinumque Deum laudemus et unum,
Qui sibi Zenonem transvexit in æthera Sanctum.

(3) In Carpso alius versus indicatur sic : *Posuisti, Domine, sup. cap. ejus.*

(4) In Antiphonario Capitulari : *Sancte Zeno, require in Sancti Martini.* In Carpso autem. *ÿ* : *Sancte Zeno.* *ÿ*. *O Sancte Zeno.* Supplevimus ex ms. monialium S. Mariæ de Campo Martio.

Ingresso eate Christi confessore palatium, facto crucis signo per os puellæ dæmon clamavit dicens: Tu Zeno, venisti ad expellendum me, et propter tuam sanctitatem stare non possum. Allel.

Tenens beatus Zeno manum puellæ dicens: In nomine Domini mei Jesu Christi, præcipio tibi, exi ab ea dæmon. Allel.

Christi nempe Sacerdos ab omni dæmoniacæ incursans infirmitate sanam restituit, filium Regis. Allel.

ſ. Eligit eum.

In Evangel.

Acceptam beatus Zeno coronam à rege distribuit pauperibus dicens: Si Dominus operatur excelsa, ipsi perpetue laudes referuntur et gloria. Allel.

ſ. Ant. Sancte confessor Zeno, pastor dominici gregis, te deprecamur et rogamus pro nobis, ut mereamur tecum esse in cælis. Allel., allel., allel.

[CX] II. — LECTIONES BREVES ET HYMNI.

(Et variis cod. et usitat.)

In Sancti Zenonis episcopi ad Vesperas Lect.

Scitil Dominus Sancto sua Zenoni testamentum sempiternum, et dedit illi sacerdotium magnum.

ſ. Ab utero sanctificatus. ſ. In omnem terram.

Hymnus

(Et ms. capituli Veron.)

Zeno Præfex cæly,
Christi arboris splendide,
Adressa nostris virtutibus,
Quis pro tua triumphans
O gloriose Patrone,
Nostra salvas cunctas,
In magna domus cordibus,
Nostra dirige oratione,
Adressa tuas locutus
Fugare dæmone malis:
Semper tua nosra peccata
Semperque tua nomina.
Tu es nostrum religionum,
Tu color potentissimum,
Tu salus et protectio
Nostraque pœnitio.
O Pastor pœnit dæmone
Notas benignè succurre (Cœl. subveni),
Nospice iniquis resipere,
Veni servorum suscipere.
Deo Patri sit gloria
Eisque sui Filio
Cum Spiritu Paraclito
Et uno et in perpetuum. Amen.

Ad Noct. Hymnus.

Jesu Redemptor omnium, etc.

In Laudibus Lectio.

Cognovit Dominus Sanctum suum Zenonem in benedictionibus suis, conservavit illi misericordiam suam, et invenit gratiam coram oculis Domini.

[CXI] ſ. Amavit eum Dominus et ornavit eum.

ſ. Stulam gloriam induit eum. Et ornavit.

Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto.

Alius hymnus, ibidem.

Deus tuorum milium
Coram spes et primum,
Attende precibus nostris
Iniquis nostris virtutibus
Qui Zenonem equitatum
Ad vitam primum ornavit

Fluctum carnis cæcet
Lacasti super æthera
Ob quos abire merita
Nostri cunctas virtutibus
Hic amicitia nostris
Et in laboris scindis
Te omnia locum pariter,
Sancitæ cunctis virtutibus
Isc cupis regnum stabile
Per ævum sine tempore. Amen.

ſ. Tu es sacerdos in æternum.

Hymni tres

(Et ms. Brevaris Benedictinis monachorum et monialium Veronensium.)

S. Zenonis ad Vesperas, hymnus I.

Efulget oculos speculum
Zeni præsul monachorum,
Cæcis luscis solennia
Audi oculos fletu oritur.
Qui Christi fide foripulus
Hic pressus spertans sæculum,
Flore virtutum proutis
Cæci possedit proutis.
Hic omis carnis locutus
Plura loci miracula,
Ut fletu lux clarissimum,
Cæcis fugavit tenebras.
[CXII] Notasse, iscus in flumine
Vult plures pro proutis
Cum luscis sumi rusticum
Ad omis tua mergite
Quod hostis hoc respissimus
Parrasset, cornus vir pœnis,
Procos fletu ad Dæmonium,
Ejus possens auxilium.
Subvenit Christi gratia.
Quid se cunctis comeral,
Hic liberavit honorem,
Rustens salutem proutis.
Deo Patri sit gloria, etc.

Ad Noct. Hymnus II.

Post hæc emovit tibi
Imperitoris unum,
Quam fecerat hospitium
Dæmon suo tunc pessimus.
Athesis annis alveus
Exeresens ultra soltam,
Causcudli ad extimum
Ecclesie fastigium
Cælestium fulgent merita
Vni sancti dignissima,
Nam transit aqua solida,
Cum sit natura floida.
Precamur ergo supplices,
Zeno præsul sancissime,
Ut cæci nobis Docentium
Efficias propitium.
Quo post abdita cuncta
Fumant, et jus gloria,
Hæsturi felicia
In æternam solennia.
Præsta Pater passime, etc.

[CXIII] Ad Laudes, Hymnus III.

Præsul sancti redeunt colenda
Fosca Zenonis Dæmonum sequentis,
Qui dno nobis celebrem sacavit
Fine beato.
Magnus Excelsi fuerat sacerdos,
Præsulans gentes penetrans marinas,
Inle Veronam Deus tunc ad urbem
Mistere curat.
Qua Deo multum populum lucratus,
Instatit veritas, solidavit fectis.
Pro Deo tandem patiendo mortem
Vixit in ævum.
None in æternum cæritas coruscit
Clarus, et nuncio manifestus omni
Qui Deo sui studuit placere
Corpore vivens.

(5) Ex eodem Corpore spectat hæc octiphonam in secundis Vesperis recitatam fuisse; in eo enim sic habetur: Ad vesp. d. Sancti Confessor Zeno

Pastor aeterno radians triumpho,
 servulos aucti tibi supplicantes,
 Præmium justis, (1) veniamque posce
 Crimine lapsas.
 Quo Dei magni miseratione
 Ordinem cœli decemum replentes
 Ipsius vultui videamus omni
 Tempore sacri.
 Gloriam Patri resonemus omnes,
 Et tibi Christo genito superne,
 Cum quibus Sanctus simul et creator
 Spiritus exstat. Amen.

[CXCIV] *Hymnus.*

(*Ex codice Vatic. num. 1235.*)

In natale S. Zenonis.

Sancti Zenonis Præsulis
 Hymnum Christo deferimus,
 Qui contempsit sæculum,
 Mercavit Christi præmium.
 Qui in adolescentia
 Dei præcepta tenuit,
 Stipem larga jugiter
 Erogavit pauperibus.
 Piscandi arte usus est,
 Dogma sequens orthodoxum,
 Mersit manum in gurgite,
 Piscavit Dei gratia.
 Instar Petri Apostoli
 Digna sortitus merita,
 Pastorque Veronensium
 Summus Sacerdos rutilans.
 Crebris quoque jejunis
 Carnis repulit vitia,
 Sæpe docendo populum
 Destruxit Mundi idola.
 Magnus existens medicus,
 Infirma sanans corpora,
 Sæpe liberans animas
 Obsessas a diabolo.
 Tanta repletus gratia
 Obiit in Christi requiem,
 Et nobis semper maxima
 Ostendit mirabilia.
 Rogemus ergo populi
 Confessorem Altissimi,
 Ut ipse nobis impetret
 Pacem et indulgentiam.

[CXCv] III. — COMMEMORATIO S. ZENONIS

AD PRECES SEU SUFFRAGIA IN VESPERIS ET LAUDIBUS.

(*Ex ms. Capituli Veronensis sæculi XIII.*)

De Sancto Zenone ad Vesperas Ant.

Ab utero matris fuit sanctificatus beatus Zeno, et a cunabulis benedictus.

ÿ. Amavit eum Dominus.

Ad Matutinum seu ad Matutinas Laudes antiphona.

Acceptam beatus Zeno coronam a Rege pauperibus distribuit dicens: Si Dominus operatur excelsa, ipsi perpetuæ laudes referantur et gloria. ÿ. Tu es Sacerdos.

(1) Antea legebatur *veniam poscentes*: emendavimus ex ipsis Bagata et Peretto, qui in libro inscripto: *SS. Episcoporum Veronensium antiqua monumenta*, pag. 15, eundem hymnum ex mss. correctius ediderant. Ms. Zenonianus: *veniam deposce*.

A

Oratio

Deus, qui es tuorum antestitem potentissimus illustrator, concede propitius, ut intercessionem beatissimi Sacerdotis et Confessoris tui Zenonis magnificis exemplis informati, sæculi istius caliginem sine periculo transeamus.

IV. — (1) BENEDICTIO

IN TESTO S. ZENONIS EPISCOPI ET CONFESSORIS.

(*Ex codice XV sæculi Sodalit. S. Mariae de Domo inscripto.*)

Benedictiones Pontificales.

Omnipotens Deus et Dominus det vobis copiam benedictionis, qui beatum Zenonem sibi adscivit virtute confessionis. Amen.

Et qui illum fecit coruscare miraculis, vos exornet bonorum operum incrementis. Amen.

Quo ejus exemplis eruditi, et intercessionem muniti, cujus depositionis diem celebratis, illi possitis in cœlesti regione adjungi. Amen.

Quod ipse prestare dignetur, ejus. Amen.

[CXCvi] V. — CONSTITUTIO THEOBALDI EPISCOPI VERONENSIS, EXCERPTA E CONSTITUTIONIBUS AB EODEM EDITIS ANNO 1505, POSTEA AB EPISCOPO PETRO SCALIGERO REPETITIS.

(*Ex mss. Capituli Veronensis.*)

Cap. LXI, de Festivitatibus Sancti Zenonis, Sanctorum Firmi et Rustici celebratione.

Cupientes devotione congrua, et debitis honoribus gloriosum Confessorem beatum Zenonem, Patrem et Patronum hujus civitatis et diœcesis Veronensis, et beatos Georgium, Firmum et Rusticum martyres a grege nobis credito venerari, ut eorum apud Deum meritis adjuvemur, festum ipsorum per civitatem et diœcesem Veronensem a populo et clero annue præcipimus solemniter celebrari, ac per ecclesias ejusdem civitatis et diœcesis universas singulis diebus ferialibus in Matutinis et Vesperis eorum commemorationem fieri cum eorum antiphona et collecta legendis in ecclesiis prælibatis. Itaque pro tribus martyribus dicatur una Antiphona communis et oratio: Deus qui nos concedis sanctorum tuorum Georgii, Firmi et Rustici martyrum tuorum memoriam agere, etc.

Eandem commemorationem subinde præcepit Joannes Matthæus Gibertus episcopus Veronensis Constitutionum tit. 2, lib. II, cap. 2 et 3, non tam in Laudibus et Vesperis, sed etiam in Missis in collecta *A cunctis*: quod vel hodie servatur.

(1) Hæc eadem benedictio in Sacramentario S. Gregorii edito per Menardum legitur in *Natali unius Confessoris*, tom. III Operum ejusdem Sancti, pag. 161, et post præfationem ante orationem ad communionem describitur.

TESTIMONIA SELECTA DE SANCTO ZENONE

VERONENSI EPISCOPO.

S. Ambrosius *epistola 1, ad Syagrium episcopum Veronensem, num. 1.*

Tu autem sine alicujus fratris consilio hoc judi-

cium tibi solum vindicandum putaris: in quo tamen ante judicium præjudicium feceris, ut puellam Zenonis sanctæ memoriæ judicio probatam, ejusque sanc-

ali autem benedictione post tot annos sine auctore A
 criminationis, sine recusatore, sine professore delationis in periculum reatus deducendum arbitrarere.

S. Gregorius Magnus lib. iii *Dialogorum* cap. 19.

Nuper Joannes Tribunus revelatione sua me docuit, quod Proaulphus Comes cum illi adesset, se cum rege Authari eodem tempore in loco eodem, ubi mira res contigit, affuisse, eamque rem cognovisse testatus est. Prædictus enim Tribunus narravit dicens : Quia ante hoc ferme quinquennium, quando apud hanc Romanam urbem alveum suum Tiberis egressus est, tantum crescens, ut ejus unda super muros urbis indueret, atque inde jam maximas regiones occuparet : apud Veronensem urbem flavius Athesis excrevens, ad beati Zenonis martyris atque pontificis ecclesiam venit, cujus ecclesie dum essent janue aperte, a qua in eam imagine intravit, que paulisper crescens usque ad fenestras ecclesie, que erant tectis proxime, pervenit, sicque stans aqua ecclesie januam clausit, ac si illud elementum liquidum in soliditatem parietis fuisset mutatum : eumque essent multi inventi interius, sed aquarum multitudine omni ecclesia circumdata, qua possent egredi, non haberent, itaque se siti, ac fame deficere formidarent, ad ecclesie januam veniebant, ab bibendam hauriebant aquam, que, ut prædixi, usque ad fenestras exereverat, et tamen intra ecclesiam nullo modo difflebat. Hauriri itaque, ut aqua poterat, sed diffluere, ut aqua non poterat. Stans autem ante januam ad ostendendum cunctis meritum C
 Martyris, et aquæerat ad adjutorium, et quasi aqua non erat, ad invadendum locum.

[CXXVIII] Anonymus Pipinianus in *Rhythmo de Verona laudibus*.

Octavus Pastor et Confessor Zeno Martyr inclytus,
 Qui Veronam post hæculo reduxit ad baptistum,
 A malo spiritu sanavit (1) Gallienum filium,
 Boves cum homine urgentes reduxit a pelago.
 Et quidem multos liberavit ab hoste periculo,
 Mænum resuscitavit ereptum e fluvio,
 Multa Uola destruxit per crebra jejunia.
 Non queo multa narrare hujus Sancti opera.
 Quæ a Syria venient lo usque in Italiam
 Per ipsum omnipotens Deus ostendit mirabilia.

(1) Cum dissertationis tertie cap. 1, in quo hoc Anonymi Pipiniani testimonium exhibuimus, editum a nobis fuisset, et Lib. hoc transmissum accepimus accurate descriptione Rhythmi integrum e mss. qui ipsa Ratheri episcopi Veronensis manu exaratus fuit. In hoc autem non *Galli*, ut Mabillonius eunderat, nec *Gallienum Cesaris*, ut nos e duobus posterioris avi mss. loco laudato scripsimus, sed *Gallienum filium* palam legitur, quam lectionem in vetustioris codicis et scriptoris noti præferendam hic duximus, et ex ea illa difficultas simul admittitur, quam unam in anonymo Pipiniano misse putabamus, quasi Gallienum imperatoris fabulam ebullisset. Hinc etiam confirmari posse videtur, quod dissert. i, cap. 5, § 4, suspicari sumus, cum, cuius filium S. Zeno sanavit a demone fuisse vere Gallienum aliquem, qui per munus in imperatorem migravit. Alia pauca ad fidem ejusdem codicis emendavimus.

(2) Per errorem allegatur tract. super Psalmum LXXX pro tractatu super Psalmum c., qui inter Zeno-

Ratherius episcopus Veronensis de contemptu canonum part. i, pag. 752 tom. i *Spirologi Acheriani novissimæ editionis*.

Ut ut heic auctoritate Zenonis beati, in sermone videlicet, quem de Juda patriarcha et Thamar nuru ipsius more suo luculentissime fecit dicens : *Omni-um corrupte viventium Diabolus pater est*.

Idem Ratherius in *Synodica ad Presbyteros* pag. 577, col. 2.

Et cum specialis noster doctor atque provisor, beatus utique Zeno dicat, in sermone utique, quem de Juda filio Jacob, et Thamar nuru ipsius elegantissime composuit, etc.

Joannes Presbyter, mansionarius Ecclesie Veronensis, qui an. 4520 scribebat, *Historiarum Imperatorum* lib. i mss.

Floruere in Ecclesia Dei illi tres doctores, inter quos B. Zeno episcopus Veronensis, doctor egregius, octavus ejusdem civitatis episcopus.... [CXXIX] Scripsit autem hic doctor egregius Zeno de Pudicitia, Patientia, Fide, Spe, et Charitate tractatus tres : de Justitia tractatum unum : de Timore unum : de Spiritu et corpore unum : de eo quod scriptum est : *Cum tradiderit regnum Deo et Patri* sermonem unum : de Adificatione domus Dei a Salomone, expositionem pulcherrimam : de Continentia tractatum unum : de Baptismo tractatus tres : de Nativitate Domini et majestate unum : super Danclem in Pascha quos : super Psalmos XL, XLI, CXXVI, CXXVII, CXXVIII, CXXIX, CXXX tractatus septem : de Livore et Invidia tractatum unum : de hoc verbo : *Attende tibi, ne forte fiat in te sermo absconsus in corde tuo iniquitas*, tractatum unum valde prolixum : de Jejuniis quatuor temporum, super (2) Psalmo LXXX tractatum unum : de Avaro et divite unum : de Avaritia tres : de Circumcisione unum : super Genesim tractatus (3) novem : super Exodum novem : super Isaram septem : super Danclem tres : super Job unum : de festo Pasche octo : de invitatione ad fontes tractatus quinque : de Somnio Jacob sermonem unum : de XII sig-
 nis cæli ad Neophytos tractatum unum : item ad Neophytos duos : de Fide duos : super Jonam unum :

nis tractatus legitur, et in hoc Indice Joannis Veronensis non recensetur.

(3) Pastrengus et Petrus de Natalibus in indice, quem e Joanne Veronensi similiter exscripserunt, referunt *super Genesim tract. viii*, non vero ix, cum tamen in mss. non nisi sex hoc titulo prænotati inveniantur. Sed non omnino exactum tractatum indicem ab eodem Joanne ex mss. collectum palam fit ex eo, quod tractatus solum 87 admittit etiam suppositus, recensent, cum genuini ipsi plures sint ; ac inter ceteros omiserit tractatum *de Juda*, quem Ratherius quater allegavit. At cum ejusdem tituli tractatus hæc illæ in mss. dispersos colligere sibi sumpsissent, tibi in computando facile fuit ; et hæc de causa sicuti quosdam ejusdem inscriptionis tractatus v. g. de Exodo, etc., pauciores notavit, quam in mss. sunt ; ita e contra illos de Genesi plures recensuit, quod forte bis vel ter eundem tractatum, codicis titulos excurrens, numeravit.

super Historiam Suzannæ tractatum brevem : de die Dominico tractatus duos : de Abraham duos : de Nativitate Domini tractatus duos : Epistolam de passione martyris Arcadii, qui eodem tempore passus est n. Idus Januarii apud Mauritaniam... Hæc ipsius scripta et tractatus ipse legi et vidi.

Petrus Calo ord. Prædicatorum in Miscellaneis mss. apud Henschenium, pag. 76, tom. II Aprilis.

Scrpsit autem S. Zeno tractatus octoginta super Psalmos, et prophetas, et de Nativitate Domini, et diversis aliis maternis, et epistolas, ac expositiones plures, ac vitam S. Arcadii martyris, qui eodem tempore passus est, quam posui pridie Idus Januarii, quos tractatus, et epistolas, et expositiones [cc.] pulchro et subtili stylo editos ego vidi in duobus voluminibus apud S. Zenonem de Verona.

Guillelmus Pastrengus Judex Veronensis in libro de Viris illustribus, pag. 77.

Zeno, Veronensis episcopus, Gallieni imperatoris tempore insignis habetur, et martyrium patitur. Scripsit autem hic Dei venerandus Antistes libros de Patientia, Pudicitia Fide, Spe, Charitate tres, etc. *Exscribit enim laudatum Joannem Veronensem; deinde addit: Omnia hæc opuscula memorabilis vir Joannes, presbyter majoris Veronensis Ecclesiæ mansionarius, se vidisse et legisse testatur.*

Petrus de Natalibus episcopus Equilinus in Catalogo Sanctorum lib. I, cap. 43.

Zeno Veronensis episcopus et doctor claruit tempore Gallieni imperatoris... Scripsit autem hic venerandus Antistes libros de Patientia, et cætera totidem plane verbis ut apud Guillelmum Pastrengum.

Jacobus Presbyter in carmine de Miraculis S. Zenonis apud Henschenium num. 4, pag. 76, tom. II Aprilis, de cujus scriptoris ætate vide admonitionem monumentis præmissam.

Sed cum verba Dei tunc primo sancta dedisset
Intrepidus populo, dignus Patronus habetur
Veronæ, fuerit licet ipse octavus in illa
Antistes : sacras nam docuit pectora leges
Nostra Pater, florebat enim sermone polito :
Et patriis monitis instabat semper, ut ipsi
Atque uni trinoque Deo conjungeret omnes.
Innumeros Jesu vivo de fonte redemit
Hic populos, et magna Dei sacravit honori
Fana Pater.

Et numero 17, pag. 77.

O præclara nimis quot quantaque facta relucet
Pontificis, Verona, tui, cui plurima debes!
Nam tibi quis fidei primus fundator habetur?
Quæ tenebris lux prima tuis e cordibus areet?
In sermone pater quis natis gratior illo?
Cui decus eloquimægis et facundia luxit.

[cc] *Flavius Blondus Ital. Illustrata reg. 9, pag. 376, edit. Basileensis.*

Zeno, sicut religionem Christianam, et suam ipsius decet sanctitatem, primus erit, qui Veronæ præsul celebris sanctimonie multa scripsit exstantia, sacras utriusque Testamenti litteras declarantia, et Ambrosianam, quam imitatus est, eloquentiam redolentia.

Michael Foscatius Veronensis in Carmine de Laudibus Veronæ anno 1482 conscripto ac edito a Baptista Peretto in Scholis Latinæ ad vitam S. Zenonis pag. 60.

Zeno sacer, patriæque Pater, tum mona tuorum Sermonum ceteris quæ a dicitur.

Onuphrius Pavonius Antiquarium Veronensium lib. IV, cap. 6.

Vir fuit et in rebus gerendis vehementer valde, et divinis Scripturis explicandis eloquens, quoque quondam pontifex vixit, in eam assidue curam incubuit, ut civium animos ad amplectendam veram Christi pietatem, simulacrorum cultu rejecto, converteret et inflammaretque..... Sermones edidit iuculentos ac magna doctrina repletos.

Idem lib. VI, pag. 152.

Hic cum pietate, fide, et religione clarissimus, tum multiplici doctrina illustrissimus habitus est. Multa enim scripsit Christiano antistite digna, quorum hæc ad nostram pervenere notitiam, de Patientia, Pudicitia, Fide, Spe, et Charitate libros III, et cætera, uti fere apud Joannem Veronensem, cujus Historia manuscripta usus est.

Isaacus Casaubonus in Spartianum pag. 54.

Zeno Veronensis Patrum Latinorum, meo judicio, elegantissimus.

Idem Exercitat. 16, num. 43.

Zeno Veronensis scriptor vetustissimus et elegantissimus.

Gaspar Barthius Adversariorum lib. XLII, cap. 15.

Zeno eruditione et pietate admirandus Scriptor.

Idem lib. XLIII, cap. 10.

Cum Zenonis Veronensium quondam antistitis sermones lego, Christianum quemdam Appuleium legere mihi videor: adeo eruditus est et densus in significandis per pauca multis is nobilissimus scriptor.

Doctissimus Præsul dicitur ab eodem Barthio lib. XLII, cap. 5; Antistes elegantissimus lib. XLII, cap. 18; Scriptor doctissimus lib. XLII, cap. 15; et lib. XLVI, cap. 7; Acutissimus ad II Theb. Papinii ver. 251.

D [cc] *Augustus Buchnerus dissertatione CCLXXXIX, pag. 528.*

Est quidem Zenonis dictio erudita, florida, elegans; nam et præstantissimorum auctorum lectionem redolet, ac Virgilii cum primis, et non sine cura coloribus variis pieta et interstincta, præterea propriis et valde significantibus vocabulis constat, pluraque ingeniose, atque acute dicta habet sic, ut nihil capitalius dici posse videatur. *Et pag. 529: Nemo operam luserit, qui ejus sermones eruditissimos pariter ac sanctissimos legere animum inducat. Præterquam enim quod passim præclaris ac præstantissimis sententiis et ad religionem instruant animos, et ad veram pietatem invitent ac ducant; plura certe ibi*

elegantissime et venustissime dicta observare licet, A que inveniunt in modum argere et cumulare eloquentie passim opes.

Claudio Salmasius in Lemprinium pag. 493.

Elegans ac pius auctor Zeno Veronensis.

Manuel Schelstratus de Disciplina arcana, cap. 4, art. iii., § 5.

Auctor antiquissimus ac doctissimus Zeno Veronensis episcopus.

Marcho Scipio Maffei ab. II de Scripturis Veronensibus.

Parte II Verona Illustrate.

SANTO ZENONE.

Di questo nostro Vescovo molti Sermoni abbiamo, per li quali tra i Santi Padri meritamente tien luogo. Citano, ed approvano questi Sermoni non pochi dotti stranieri; Paolo Vescovo di Foscombone, Bellenzera, Salmasio, Valisio, Buenero, Daumio, Barzìo, cui pareva il nostro Autore un Apulejo Cristiano, il gran Casaubono, che lo giudicò tra i Latini elegantissimo sopra tutti, e molti altri. Il P. Bollando adduce il suo Sermone sopra Sant' Arcadio, come autentica vita di quel Martire; così fa il P. Ruinart ne' gi' Atti scelti. Ma come di questo Santo si temo, il grado, le azioni, e fin l'essere va in controversia; così più di tutto ci vanno i Sermoni, che da lunga severa di valenti Critici son rigettati aspramente. Sisto da Siena fu il primo, siccome quello che francamente scrisse, aver Guarino dati fuori come de' Zenone Sermoni presi la più parte da varj autori: alcuni esser di Sant' Ilario, e di S. Basilio, gli altri o sian Sermoni, o frammenti, per la diversità dello stile ben palesarsi d' autori diversi. Tutto questo fu puntualmente trascritto prima da Possevino, Bellarmino, Baronio, Molano, e Mureo; indi da Riveto, Coco, Vossio, Cave, Labbe, Oudino, Placcio, Dupino, che dubita se questo Zenone fosse al mondo mai, e da più altri, benchè d'ordinario come sentimenti lor propri, e senza pur nominare Sisto Saesie Ricicco da gli italiani singolarmente il punto dell' essere stati messi insieme, e fitti, e publicati dal nostro Guarino questi Sermoni, e il non esser scosci prima avuta mai notizia, o menzione [ccc] alcuna. La qual cosa con tutto il consenso di tanti, quanto sia erronea e falsa, con poche parole faremo conoscere.

Falso è prima, che dal Guarino venisse l'edizione di questi Sermoni, non dati in luce prima del 1508, che vuol dire intorno a cinqueant'anni dopo la morte di lui. Bensì per publicargli si dicono trascritti da volume antichissimo trovato in Verona dal Guarino nella Biblioteca del Vescovado (pag. 4). Ma per vedere quanto sia lontano dal vero, che da mano si mentovassero i Sermoni di Zenone avanti Guarino, basta legger l'opere di Guglielmo Pastrengo contemporaneo del Petrarca; perchè egli non solamente l'annovera tra gli Scrittori, ma recita il catalogo de' suoi Sermoni, e cita di essi testimonio più vecchio

di lui, cioè Giovanni Prete Marsigliario della Chiesa Cattedrale, li quali ancora (pag. 37) d'averli letti tutti. Co'inciso a questo fu Pier de' Natali, che parlando del nostro Zenone annovera parimente i Sermoni; ed alquanto anteriore fu Pietro Cale, che raccolse, e compendiosò in due gran volumi le vite de' Santi. Dagli scritti di lui trassero i Padri Bollandisti una leggenda della traslazione e miracoli, a piè della quale così egli notò (xii Aprilis) *Scriptis autem S. Zeno tractatus ultra octoginta, etc.*; e di poi *Quos tractatus et epistolas, ac expositiones pulchro et subtili stylo edidit ego vidi in duobus voluminibus apud S. Zenonem de Verona*, Non dunque solo fu Guarino, e non primo, e non fu unico il codice trovato poi da lui nella libreria Capitolare, ma altro ve n'era in quella del Monasterio di S. Zenone. Anche Giacomo Prete, i versi del quale tratti da un ms. Zenoniano sono stati publicati da' Bollandisti, lodò in que' tempi il Santo singolarmente per l'eloquenza. Ora una sua vita abbiamo noi di nuovo data fuori a piè dell' Istoria de' Dipomi, l'autor della quale può congetturarsi visse nel secolo del 1100, o in quel torno. In questa s'introduce il santo Vescovo parlante al popolo, e gli si fanno dire alcuni pezzi de' gli stessi Sermoni suoi. Ma questo non basta. Fin nel secolo del 900 Raterio Vescovo nostro, e per gli scritti celebre, e per la vita. Questi in tra delle sue opere cita un passo dal Sermone sopra Gauda Patriarca, e nell' Epistola Sinodica lo cita con prometter queste parole: *Et cum specialis noster Doctor atque previsor, beatus ubique Zeno dicat in Sermone, quem de Juda filio Jacob, et Thamar nuru ipsius elegantissime composuit, etc.* Ci è di meglio ancora. Hincmaro, creato Vescovo di Reims nel 845, fece dono alla libreria di S. Remigio d'un codice contenente questi Sermoni con titolo di *Trattati di S. Zenone Vescovo Veronese*; il qual prezioso codice conservarsi ancora oggi giorno, fanno fede i dotti Benedittini editori di S. Ilario, e altresì il P. Ruinart. Non solamente adunque fin nel secolo dell'ottocento i Sermoni di Zeno Veronese anche in lontani paesi eran noti, ma non è da credere si sopettassero punto apocriti, quà e là rapiti, e falsamente denominati, pochè un Prelato di tante lettere, qual fu Hincmaro, gli stimò meritevoli d'esser da lui donati a un'insigne Biblioteca.

Devo però quante testimonianze, e quanto anteriori a Guarino. Ne io dubito punto, ch' altra ancora non ne avessimo più antica, e più manifesta, se il libro trovato da lui nella libreria Capitolare non si fosse miseramente smarrito, pochè afferma il P. Castelfani, primo editor de' Sermoni, com' era antichissimo; e fu d'una libreria, [ccc] nella quale quasi tutti i codici erano in carattere majuscolo, ed anche molti seco i fa riputati antichi.

Io credo però giustificata a bastanza l'autenticità in genere de' Sermoni del nostro Vescovo. Che tra essi ve n'abbia, che suoi non sone, è debito alle raccolte di Sermoni commune; che alcuni suoi pezzi informi, e potè venire dalla confusione, ed arbitrio

de' copisti, e dall'esser talvolta raccolti dalla sua A lezione i Manoscritti, e così la prima sincera edizione è anche pochi periodi in qualche funzione profertiti. La diversità di stile, che si decanta, non si verifica generalmente, perchè in gran parte di questi monumenti l'istesso genio apparisce, e l'istesso modo. Le difficoltà sopra alcuni passi si risolvono con abbandonar l'errore di chi l'ha creduto del terzo secolo, e de' tempi di Galieno, sopra di che veggasi l'Epistola da noi a' Vescovi Veronesi nella nuova edizione dell'Ughelli. Che visesse verso la fine del quarto secolo, si rende patente a chi ben considera in primo luogo la condizione di que' tempi in quest parti, e l'uniformità de' fatti ne' paesi adjacenti. Si rende indubitato poi dall'esser Santo Zenone succeduto a Gricino, e questi a Lucillo, che nel 347 sottoscrisse al Concilio Sardicense. Niente men forte è l'argomento, che si trae dall'Epistola di Sant'Ambrogio al nostro Vescovo Siagrio, perchè lo riprende in essa di non aver avuto per innocente una sacra vergine assolta già, e santificata dalla benedizione di Zenone di santa memoria: con che si fa chiarissimo, che Zenone era stato suo antecessore. Ma che occorrono altre pruove, quando dice egli stesso nel Sermone della Continenza, come gl' insegnamenti Apostolici correano quasi già da quattrocent'anni? Così

leggono i Manoscritti, e così la prima sincera edizione. Ne bisogna però prender questo numero troppo a rigore, come lo prese il Vossio (*de Hist. Lat. lib. iv, cap. 2*), ben sapendosi l'uso de' numeri rotondi, di che esempj si hanno infiniti. *Post quingentos annos* dis. è assolutamente Felice III, in Epistola da noi ora di nuovo pubblicata, e inserita nel tomo quinto de' Canonj, benchè scritta come abbiain quivi dimostrato avanti l'anno 489. Ne S. Zenone prende quivi il tempo dell'Epistola a Corinti, di cui fa menzione, ma de' tempi Cristiani generalmente, e dalla nascita di Cristo. Il ribatter l'obiezione del silenzio degli Antichi, e l'entrare nel particolar esame di cia cun Sermone, e nella quistione se fosse Martire o no, ed in altre tali, non è del presente istituto, e sarà peso di chi finalmente è per intraprendere una sana edizione di questo Padre. Non' altro n'ha maggior bisogno, e per riunire, e per distinguere, e per indicare i fonti, e per dichiarare, e per emendare ancora. Se questo Santo fosse nativo del nostro paese o no, ne si potrebbe asserir, ne impugnare: il nome veramente l'indica piu tosto Greco, e l'Anonimo, di cui parleremo fra poco, sembra accennare, che quà venisse dalle parti di Siria.

INDICES

OPERIBUS SANCTI ZENONIS FACEM PRÆFERENTES.

INDEX I,

TRACTATUUM SANCTI ZENONIS SECUNDUM ORDINEM PRÆSENTIS EDITIONIS.

LIBER PRIMUS.

Tractatus primus de Fide.	Pag. 1
ii. De Spe, Fide, et Charitate.	19
iii. De Justitia.	30
iv. De Pudicitia.	39
v. De Continentia.	52
vi. De Patientia.	65
vii. De Humilitate.	70
viii. De Timore.	74
ix. De Avaritia i.	78
x. De Avaritia ii.	85
xi. De Avaritia iii.	90
xii. De Spiritu et corpore.	91
xiii. De Circumcisione.	99
xiv. De Spirituali ædificatione domus Dei.	109
xv. De Triplici genere sacrificiorum.	117
xvi. De Resurrectione.	125

LIBER II.

Tractatus primus de Genesi contra Arianos.	141
ii. De Genesi.	144
iii. De Genesi, seu de æterna Filii Dei generatione.	147
iv. De Genesi, seu de æterna Filii Dei generatione.	150
v. De Fide, seu de æterna Filii Dei generatione.	154
vi. De eo quod scriptum est: <i>Cum tradiderit regnum Deo et Patri.</i>	158
vii. De Nativitate Domini i.	165
viii. De Nativitate Domini ii.	168
ix. De Nativitate Domini et majestate.	172
x. De Abraham i.	174
xi. De Abraham ii.	178
xii. De Abraham iii.	183
xiii. De somnio Jacob.	186

C	xiv. De Juda.	192
	xv. De Job.	199
	xvi. De Susanna.	203
	xvii. De Jona propheta.	205
	xviii. De Natali S. Arcadii.	211
	xix. In illud Geneseos: <i>Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.</i>	217
	xx. In eundem locum Geneseos.	219
	xxi. De Psalmo centesimo.	220
	xxii. In Isaiam i.	224
	xxiii. In Isaiam ii.	228
	xxiv. In Isaiam iii.	229
	xxv. In Isaiam iv.	250
	xxvi. In Isaiam v.	<i>Ibid.</i>
	xxvii. In Isaiam vi.	251
	xxviii. In Isaiam vii.	256
	xxix. In Isaiam viii, seu de adventu Christi in mundum	257
	<i>Admonitio in Tractatus sequentes.</i>	258
	xxx. Invitatio ad fontem i.	240
	xxxi. Invitatio ad fontem ii.	241
	xxxii. Invitatio ad fontem iii.	245
	xxxiii. Invitatio ad fontem iv.	244
	xxxiv. Invitatio ad fontem v.	245
D	xxxv. Invitatio ad fontem vi.	246
	xxxvi. Invitatio ad fontem vii.	248
	xxxvii. Invitatio ad fontem viii.	249
	xxxviii. Ad neophytos post baptisma i.	250
	xxxix. Ad neophytos post baptisma ii.	255
	xl. Ad neophytos post baptisma iii.	255
	xli. Ad neophytos post baptisma iv.	257
	xlii. Ad neophytos post baptisma v.	259
	xliiii. Ad neophytos post baptisma vi, de duodecim signis.	261
	xliiii. Ad neophytos post baptisma vii, die Dominico, de	
	<i>Comparatione tritici.</i>	264
	xlv. De die Dominico Paschatis i.	269
	xlvi. De Pascha ii.	272
	xlvii. De Pascha iii.	275
	xlviii. De Pascha iv.	274

XLV. De Pascha v.	
XLVI. De Pascha vi.	
XLVII. De Pascha vii.	
XLVIII. De Pascha viii.	
XLIX. De Pascha ix.	
L. De Pascha in die Pasche.	
LI. De Pascha ii.	
LII. De Pascha iii.	
LIII. De Pascha iv.	
LIV. De Pascha v.	
LXV. De Pascha vi.	
LXVI. De Pascha vii.	
LXVII. De Pascha viii.	
LXVIII. De Pascha ix.	
LXIX. De Pascha x.	
LXX. De Pascha xi.	
LXXI. De Pascha xii.	
LXXII. De Pascha xiii.	
LXXIII. De Pascha xiiii.	
LXXIV. De Pascha xv.	
LXXV. De Pascha xvi.	
LXXVI. De Pascha xvii.	
LXXVII. De Pascha xviii.	
LXXVIII. De Pascha xix.	
LXXIX. De Pascha xx.	
LXXX. De Pascha xxi.	
LXXXI. De Pascha xxii.	
LXXXII. De Pascha xxiii.	
LXXXIII. De Pascha xxiiii.	
LXXXIV. De Pascha xxv.	
LXXXV. De Pascha xxvi.	
LXXXVI. De Pascha xxvii.	
LXXXVII. De Pascha xxviii.	
LXXXVIII. De Pascha xxix.	
LXXXIX. De Pascha xxx.	
LXXXX. De Pascha xxxi.	
LXXXXI. De Pascha xxxii.	
LXXXXII. De Pascha xxxiii.	
LXXXXIII. De Pascha xxxiiii.	
LXXXXIV. De Pascha xxxv.	
LXXXXV. De Pascha xxxvi.	
LXXXXVI. De Pascha xxxvii.	
LXXXXVII. De Pascha xxxviii.	
LXXXXVIII. De Pascha xxxix.	
LXXXXIX. De Pascha xl.	

APPENDIX ad IULIUM S. ZENONIS, CONTINENS VARIOS SCRIP-
TOS EULUM S. EPISCOPO PERPETRAM TRIBUENDOS.
PREFATIO.
POTAMI EPISCOPI Tractatus duo et Epistola.
IULIANUS IUDÆI LAZARO.
II. De martyrio Isaac propheta.
POTAMI EPISCOPI in Epistola ad Athanasium ab Ariani impetu-
tium Iesopiam in concilio Ariminensi subscripserunt.

S. HILARI EPISCOPI PICTAVIENSIS Interpretationes Psalmorum quatuor.	
Interpretatio Psalmi cxxvi.	
Interpretatio Psalmi cxxvii.	
Interpretatio Psalmi cxxviii.	
Interpretatio Psalmi cxxix.	
Interpretatio Psalmi cxxx.	
S. BASILII CÆSARIENSIS Tractatus quatuor Rufino presbytero Apostolici interprete. Tractatus de Invidia et Invidia. II. De Absterge tibi. III. De Jejunio. IV. De Avaro divite. De hac Appendice confer editionem nostram col. 527-554	

INDEX II

TRACTATUM SANCTI ZENONIS, EXHIBENS ORDINEM ANTEA
VULGATUM COLLATUM CUM NOVO.

<i>Ordo antea vulgatus.</i>	<i>Ordo novus.</i>
Lib. I. De Genesi Sermo I.	Lib. II. Tract. II. p. 144
Sermo II.	Tr. XIX. 217
Sermo III.	Tr. I. 141
Sermo IV.	Tr. XX. 219
De Abraham. Sermo I.	Tract. X. 174
Sermo II.	Tract. XI. 178
Sermo III.	Tract. XII. 185
De Summo Jacob.	Tract. XIII. 186
De Iuda.	Tract. XIV. 192
De Exodo Sermo I.	Tract. LV. 282
Sermo II.	Tract. LVI. 285
Sermo III.	Tract. LVII. 284
Sermo IV.	Tract. LVIII. 286
Sermo V.	Tract. LIV. 281
Sermo VI.	Tract. LX. 286
Sermo VII.	Tract. LXI. 288
Sermo VIII.	Tract. LXII. 289
Sermo IX.	Tract. LXIII. 291
Sermo X.	Tract. LXIV. 292
Sermo XI.	Tract. LXV. 295
Sermo XII.	Tract. LXVI. 294
Sermo XIII.	Tract. LXVII. 295
Sermo XIV.	Tract. LXVIII. 296
Sermo XV.	Tr. LXVIII. Ib.
De precepto Absterge tibi.	Fid. edit. nost. col. 527 et 554
De Lib.	Lib. II. Tract. XV. 199
De Psalmo cxxx. seu de triquetra ge- nere symbolorum.	Lib. I. Tract. XV. 11

<i>Ordo antea vulgatus.</i>	<i>Ordo novus.</i>
De Psalmo lxxxix. seu Computatio vincta.	Lib. II. Tr. XXVII. 251
De Psalmo c.	Tr. XXX. 220
De Psalmo cxxvi.	V. ed. nost. col. 527 et 554.
De Psalmo cxxvii.	Vide ibid.
De Psalmo cxxviii.	Vide ibid.
De Psalmo cxxix.	Vide ibid.
De Psalmo cxxx. Sermo I. seu de Humilitate.	Lib. I. Tract. VII. 70
De Psalmo cxxx. Sermo II.	Conf. ed. nost. loc. cit.
De Isaac Sermo I.	Lib. II. Tr. XXX. 224
Sermo II.	Tr. XXXI. 228
Sermo III.	Tr. XXXII. 229
Sermo IV.	Tr. XXXIII. 250
Sermo V.	Tr. XXXIV. 16
Sermo VI.	Tr. XXXV. 256
De martyrio Isaac propheta. V. ed. nost. col. 527 et 553.	
De Daniele, seu de tribus Pueris	
Sermo I.	Lib. II. Tr. LXX. 298
Sermo II.	Tr. LXXI. 299
Sermo III.	Tr. LXXII. 300
Sermo IV.	Tr. LXXIII. 301
Sermo V.	Tr. LXXIV. Ib.
Sermo VI.	Tr. LXXV. 302
Sermo VII.	Tr. LXXVI. 305
Sermo VIII.	Tr. LXXVII. 297
Seu de Susanna Sermo IX.	Tr. XVI. 205
De Iona	Tr. XVII. 205
De Evang. secundum Lucam, seu de dubio tentato. un specie.	Ap. Tr. S. Bas. IV. 578
De Evang. secundum Joannem, seu de Lazaro.	Ap. Tr. Potami I. 155
De Epist. B. Pauli ad Cor., seu de eo quod scriptum est. Cum tra- diderit requam Deo et Patri.	Lib. II. Tr. VI. 138

Lib. II. De aeterna Filii Dei generatione	
Sermo I.	Tr. III. 147
Sermo II.	Tr. IV. 150
Sermo III.	Tr. V. 154
De Adventu Domini in mundum.	Tr. XXIX. 257
De Nat. Christi. Sermo I.	Tr. VII. 165
Sermo II.	Tr. VIII. 168
Sermo III.	Tr. IX. 172
De Circumcisione.	Lib. I. Tr. XIII. 99
De Fide	Tr. I. 1
De S. Fide et Charitate	Tr. II. 19
Pro Fidei veritate.	Lib. II. Tr. LXXVII. 305
De Pascha Sermo I.	Tr. XII. 269
Sermo II.	Tr. XLVI. 272
Sermo III.	Tr. XLVIII. 274
Sermo IV.	Tr. XLIX. 275
Sermo V.	Tr. L. 16.
Sermo VI.	Tr. LI. 278
Sermo VII.	Tr. LII. 279
Sermo VIII.	Tr. XLVII. 275
Sermo IX (Pro baptizandis).	Tr. LIII. 279
Invitatio ad fontem. I.	Tr. XXXVI. 246
II.	Tr. XXXV. 244
III.	Tr. XXX. 240
IV.	Tr. XXXI. 241
V.	Tr. XXXII. 244
VI.	Tr. XXXIII. 249
VII.	Tr. XXXIV. 245
VIII.	Tr. XXXII. 245

D Ad Neoph. post baptismum. Sermo I.	Tr. XXXVIII. 250
Sermo II.	Tr. XXXIX. 265
Sermo III.	Tr. XL. 275
Sermo IV.	Tr. XLII. 259
Sermo V.	Tr. XLIII. 261
Sermo VI.	Tr. XLIV. 264
Sermo VII.	Tr. XLV. 267
De spiritali edificat. domus Dei.	Lib. I. Tr. XIV. 109
De Patientia.	Tr. VI. 65
De Pudicitia.	Tr. IV. 59
De Continentia.	Tr. V. 62
De Iustitia.	Tr. III. 59
De Timore.	Tr. VIII. 17
De Jejunio.	V. ed. nost. col. 527 et 554.
De Spiritu et Corpore.	Lib. I. Tr. XII. 91
De Avareitia Sermo I.	Tr. IX. 78
Sermo II.	Tr. X. 85
Sermo III.	Tr. XI. 90
De Invidia et Invidia.	Ap. Tr. S. Basil. I. 705
De S. Arcaho martyre.	Lib. II. Tr. XXX. 214
De Resurrectione.	Lib. I. Tr. XVI. 129

INDEX III.*

TRACTATUM SANCTI ZENONIS SECUNDUM MSS. OMNIUM
ORDINEM.

Ordo antiquus Codicum.

Incipiunt Capitula libri primi

i. De Pudicitia.	
ii. De Resurrectione.	
iii. De Circumcisione.	
iv. De Patientia.	
v. De Avaritia.	
vi. Item Prælatio.	
vii. De Genesi.	
viii. Tractatus Exodi.	
ix. Tr. sequentia: Exodi.	
x. Tr. Esaiæ.	
xi. Tr. Danielis.	
xii. Tr. Psalmi quadragesimi (1)	
xiii. Tr. de Juda.	
xiv. Tr. de Avaritia.	
xv. Tr. de Job.	
xvi. Item Præfatio Paschalis.	
xvii. De Genesi (2).	
xviii. De Exodo (5).	
xix. De Sequentia Exodi.	
xx. De Esaiæ.	
xxi. De Avaritia.	
xxii. Tr. Danielis (4)	
xxiii. De Psalmo xli (5).	
xxiv. Post traditum baptisma.	
xxv. Item Tract. (6).	
xxvi. Item Præf.	
xxvii. De Genesi.	
xxviii. De Exodo.	
xxix. Item Exodi secunda.	
xxx. Tr. Esaiæ.	
xxxii. Tr. Danielis.	
xxxiii. Invitatio fontis.	
xxxiiii. Item Tr. diei dom. (7).	
xxxv. Tr. Jonæ Proph.	
xxxvi. Tr. Psalmi c.	
xxxvii. Tr. de Spe, Fide et Caritate.	
xxxviii. Tr. de Somnio Jacob.	
xxxviiii. Tr. de xii signis ad Neophytos (8).	
xxxix. De S. Arcadio martyre.	
xl. Tr. de Susanna.	
xli. Tr. diei dominici de comparatione tritici (9).	
xlii. Tr. ad Neophytos alio die Paschæ (10).	

Ordo novus.

Lib. i. Tr. iv Pag.	79
xvi	125
xvii	99
vi	68
ix	78
Lib. ii.	
i.	275
ii	144
lv	282
lvi	285
xxviii	276
lxx	298
xxxvi	248
xiv	192
Lib. i.	
x	85
Lib. ii.	
xv	199
li	278
iii	147
lxx	286
lx	288
xxiv	223
Lib. i.	
xi	90
Lib. ii.	
lxxi	290
xxxv	246
xxxviii	250
Lib. i.	
xv	117
Lib. ii.	
lii	279
xix	219
lxi	281
lvii	284
xxiii	228
xxxvii	500
xxx	240
xlvi	269
xvii	205
xai	220
Lib. i.	
ii	19
Lib. ii.	
xiii	186
xlvi	261
xviii	211
xvi	203
xliv	264
xli	257

A

Ordo antiquus Codicum.

xliii. Tr. de Abraham Patriarcha.	
xliii. Præf. Pasch.	Lib. ii.
xliii. De Genesi.	i
xliii. Sequentia Exodi (11).	lxiii
xliii. Tr. Esaiæ.	xxv
xliii. Tr. Danielis.	lxxiii
xliii. Invitatio fontis.	lxxiii
l. De Genesi (12).	iv
li. De Exodo.	lxvi
lii. Sequentia Exodi.	lxiv
liii. Tr. Danielis.	lxxiv
liii. De Nativitate Christi.	vii
liii. Ad Neophytos.	xxxiii
liii. Tr. Esaiæ (13).	v
liii. Tr. Paschæ.	lxvi
liii. Item Tr. Paschæ.	lxviii
lix. De Abraham.	xi
lx. De Esaiæ (14).	xxxix
lx. Item de Esaiæ.	xxii
lx. Item de Abraham.	xii
Incipiunt Capitula libri ii.	
i. De Justitia.	Lib. i.
ii. De Timore.	vii
iii. Tr. Fidei (15).	i
iv. De Spiritu et Corpore.	xvi
v. De eo quod scriptum est: <i>Cum tradidit se requiem Deo et Patri.</i>	Lib. ii.
vi. De Commendatione domus Dei a Salomone (16).	Lib. i.
vii. De Continentia.	xiv
viii. De Nativitate Domini.	v
ix. De Humilitate (17).	vii
x. De Baptismo (18).	vii
xi. Tr. de Esaiæ (19).	Lib. ii.
xii. De Nativ. Domini et Majestate.	xxvii
xiii. Tr. Paschæ (20).	ix
xiv. Tr. Paschæ, vel Invitatio fontis.	lii
xv. Item Invitatio fontis (21).	xxxvii
xvi. Tr. Exodi.	lxxvii
xvii. De die Paschæ (22).	lxxvii
xviii. Tr. Danielis in Pascha (23).	lxxviii
xix. Item in die Paschæ.	xliv
xx. Item de die Paschæ.	lxxv
xxi. Tr. de Esaiæ.	xxvi
xxii. Tr. Danielis.	lxxvi
xxiii. De Baptismo.	lxxviii
xxiv. Item Tr. de Baptismo (24).	xl
xxv. Tr. Paschæ (25).	lxxviii
xxvi. Item Tr. Paschæ cujus supra.	liv
xxvii. Tr. Danielis in Pascha.	lxxix
xxviii. Invitatio fontis cujus supra.	lxxvii
xxix. Tr. Paschalis.	xlvi

Ordo novus

x	174
lxvii	275
i	144
lxiii	292
xxv	270
lxxiii	501
lxxiii	241
iv	150
lxvi	295
lxiv	293
lxxiv	501
vii	161
xxxiii	244
v	154
lxvi	272
lxviii	274
xi	178
xxxix	277
xxii	224
xii	185
Lib. i.	
iii	50
vii	74
i	1
xvi	91
Lib. ii.	
vi	158
Lib. i.	
xiv	109
v	52
vii	165
vii	79
Lib. ii.	
xxix	253
xxvii	251
ix	172
lii	279
xxxvii	249
lxxvii	502
lxxvii	285
lxxvii	296
lxxviii	505
xliv	275
lxxv	294
xxvi	250
lxxvi	503
lxxviii	243
xl	255
lxxviii	296
liv	281
lxxix	297
lxxvii	245
xlvi	259

C

xxii. Tr. Danielis.	
xxiii. De Baptismo.	
xxiv. Item Tr. de Baptismo (24).	
xxv. Tr. Paschæ (25).	
xxvi. Item Tr. Paschæ cujus supra.	
xxvii. Tr. Danielis in Pascha.	
xxviii. Invitatio fontis cujus supra.	
xxix. Tr. Paschalis.	

* INDEX III. — Duplex ratio nobis suasit, ut indicem ex codicibus descriptum hic appenderemus: primum ut constans omnium mss. ordo appareat, ex quo alieni tractatus in fine ad liti cognoscantur; dein ut tituli, qui in codicibus leguntur, innotescant. Sicubi vero tituli in mss. variant, in annotationibus indicabuntur. Tabulam autem Remensis antiquissimo codici præfixam potissimum secuti sumus.

(1) In codice Basilicæ Vaticanæ et in Tabula ms. Remensis ponitur per errorem *quadragesimi*, cum in titulo ejusdem Remensis et in ms. Vaticano, Tolentinate, atque Urbini habeatur: *Tractatus Psalmi xli*, in Pompeiano autem ac Zenoniano legitur: *Invitatio fontis*.

(2) In Zenoniano: *De Æterna Filii generatione*; in editionibus vero: *De Æterna Filii Dei generatione*.

(3) *De Judæis* in Zenoniano et Sparaveriano, quod additum est in editione Veneta reliquis de Exodo et tractatibus de Esaiæ.

(4) Tractatibus de Daniele præter unum additur in ms. Sparav. et Zenon. titulus *de tribus pueris*, qui titulus tantum legitur in editione Veneta.

(5) In ms. Zenoniano cum editis: *Invitatio fontis, vel ad fontem*.

(6) Sic in omnibus Mss. præter Zenonianum, qui cum editione Veneta hunc titulum præfert: *De Triplici genere sacrificiorum*. Veronenses editores huic alium addidere: *De Psalmo xlii*.

(7) In Zenoniano sine titulo; Veronensis editio: *De Pascha*.

(8) Verba *de xii signis* in Zenoniano ac editione Veronensi omittuntur.

(9) Zenonianus et editio princeps: *Ad Neophytos*.

(10) Item *ad Neophytos* in Zenoniano et prima editione.

(11) In tabula ms. Remensis deest tractatus, qui in omni-

bus mss. legitur num. xlii, et inscribitur: *Incipit de Exodo*; nunc autem nostro in ordine est Tract. lxxii, de Exodo ix, pag. 291: Observandum tamen est, post Tractatum xlii, in omnibus mss. haberi Tractatum inscriptum *Sequentia Exodi* nullo numero signatum, et eum esse, qui in Tabula numero xlii indicatur.

(12) Ita legitur in omnibus Mss. præter Zenonianum, qui cum editionibus hunc titulum præfert: *De Æterna Filii generatione*.

(13) Zenonianus et Sparaverianus *de Fide*, editi: *De Æterna Filii Dei generatione*.

(14) *De Christo* in Zenoniano; editi, *de adventu Christi in mundum*.

(15) Ms. Zenonianus cum editione Veronensi *de Fide*: Pompeianus *de Tractu fidei*: Editio Veneta et tabula Ms. Zenoniani: *De Fidei commendatione*.

(16) Editio Veneta: *De Edificatione domus Dei*.

(17) Ita mss. omnes et prima editio Veneta, in editione Veronensi additum est: *De Psalmo cxxx*.

(18) In Zenoniano et editione Veneta: *Post traditum baptisma*.

(19) Ita in mss. præter Zenonianum, in quo habetur: *Comparatio vineæ*, et in editis: *De Psalmo lxxix*.

(20) In Zenoniano: *Præfatio Paschalis pro baptizandis*: *Præfatio Paschalis* quoque legitur in editione Veneta.

(21) Ms. Zenonianus et editio Veneta: *De tribus pueris*.

(22) In Zenoniano: *De Pascha et Judæis*; in editione autem Veneta: *De Judæis*.

(23) *Pro fidei veritate* in Zenoniano et editis.

(24) *Post traditum baptisma* in Zenoniano et editione Veneta.

(25) *De Pascha et Judæis* Zenonianus, *de Judæis* tantum editio Veneta.

<i>Ordo antiquus Gallican.</i>	<i>Ordo novus.</i>	A
XXX De Genesi, octavo supra.	XX 219	
XXXI In Epistola Psal. CXXVII (26)	III, II, I. S. Hilari I.	
	<i>in Apparat.</i>	
XXXII De Psalmo CXXVII	S. Hil. II. <i>in App.</i>	
XXXIII De Psalmo CXXVIII	S. Hil. III. <i>in App.</i>	
XXXIV De Psalmo CXXIX	S. Hil. IV. <i>in App.</i>	
XXXV In Epist. Psalmo CXXX	S. Hil. V. <i>in App.</i>	
XXXVI Ty. de LXXX	Patron. I. <i>in App.</i>	
XXXVII Ty. de LXXXI (27)	Patron. II. <i>in App.</i>	
XXXVIII De LXXXII et LXXXIII (28)	S. Basil. I. <i>Rufino Aquil.</i>	
XXXIX De Attende tibi.	S. Basil. II. <i>Rufino interp.</i>	
	<i>in App.</i>	
XL De Lepulo.	S. Basil. III. <i>Rufino interp.</i>	
	<i>in App.</i>	
XLI De Avaro divite (29)	S. Basil. IV. <i>Rufino interp.</i>	
	<i>in App.</i>	

[26] In vultu, sicuti et in Romanis, sunt septuaginta duo sermones, quos in Argentinensi populum, illa nocte edidit et dispersit concubitus.

[27] Zenoniani cum oratione de Martyrio Isidori Praepositi.

INDEX IV.

CODICUM ET EDITIONUM QUIBUSCUM TRACTATUS ZENONIS COLLATI SUNT.

- Rom. Ms. Monasterii S. Basilii Romanensis vetustissimus, aevi saltem, annorum XIIIus.
- Vat. Ms. Bibliothecae Vaticanae 1773 scripti XII.
- Tol. Ms. Venetas Bibliothecae PP. Carolaeae regularium S. Nicolai Tolentiniensis scripti scripti.
- Bas. Vat. Mss. Archiep. Bas. et Vaticanae 26 ejusdem aevi scripti.
- Urb. Ms. Vaticanae Bibliothecae. Inter Vaticanae num. Vat. scripti XVI.
- Zen. Mss. Duo in Monasterio Veronensi S. Zenonis, alter membranaceus, alibi chartaceus saeculi XV.
- Sp. Ms. a Francisco Sparavento Veronensi olim recognitus.
- Pomp. Ms. Comitum Pomperanorum Veronensium scripti XV.
- Ed. Ven. Editio Veneta anni 1508.
- Ed. Ver. Editio Veronensis anni 1586.
- Ed. Pat. Editio Patavina anni 1710.

B [28] Haec sermo in duos dividitur in mss. Tolentini et Vaticani.

[29] Zenoniani et editi *De Duplici tentationum specie*; in Vaticano, autem, Tolentini, et Pomperano post hunc sermonem adhibet titulus *De igno Crucis*.

AUGUSTINI VALERII CARDINALIS

EPISCOPI VERONENSIS

EPISTOLA NUNCUPATORIA AD SIXTUM V PONTIFICEM MAXIMUM PRÆMISSA EDITIONI VERONENSI ANNI 1586.

Cum mense Aprili superiore, beatissime Pater, de more instantique veterum Romanorum Pontificum praeo sui Pontificatus iure Sanctitas Vestra ceteros Agros Dei consecraret, quorum veluti divinae clementiae instrumentorum merita virtus in incendis, eluvionibus ac tempestatibus saepe numero mortalibus spectata est, ac sacrum cardinalem collegium pro sua in hunc ordinem benevolentia, et charitate tridui spatio convivio exciperet, memini S. Zenonis Veronae episcopi et martyris a Sanctitate Vestra mentionem factam postremo convivii die, quo sum ipse vocatus; convertens enim post sacram lectionem, et post gravissimos in mensa sermones habitos in me oculos, Cras, inquit, celebrabitur festus dies S. Zenonis episcopi et martyris, qui inter procelas persecutionum Veronensem Ecclesiam mira constantia gubernavit, et Galilea tempore martyrio coronatus est, atque hanc commemorationem sermonum, qui ab eodem sanctissimo episcopo scripti sunt, mentio subsequuta est. Cum verba Vicarii Chiesi in animo inhaerere meo, commemorationem S. Zenonis, cui post multos annos in hac administratione, quacumvis indignus successi, tacitam vehementemque cohortationem putavissem, cuique ideo Veronam permissu Beatissimi Vestrae rediissem alacrior et ardentior, multo quam unquam antea, ad munera pastoralia obunda, in synodo dioeceseo primum cleroque universum sum hortatus, ut Patronum huius civitatis exemplar recte christiani gregis gubernandi, ac maiestatem optimum et religiosum veneraretur, et studiosius mordens atque vitaretur: deinde quod sermones S. Zenonis, qui typis

impressi ante annos complures editi fuerant, essent valde mendosi, nec jam ulla fore amplius eorum extarent volumina, ne clerus Veronensis ceterique viri docti et pu utili lectione antiquissimi et sanctissimi scriptoris privarentur, decrevi, ut verum multo accuratius imprimerentur. Accessit ardor quorundam presbyterorum Veronensium, quibus nec ingenium in illustranda Ecclesia Veronensi deest, nec studium. Itaque mecum a multis viris doctis roganti, emendati et expurgati meo jussu typis commissi sunt. Celebris quidem est, Sanctissime Pater, moribus, praedictisque naturae muneribus Verona, caeli temperie, collium, Athesisque influentis amoenitate, magnitudine, antiquitate urbis, ingeniorumque praesentia. Floret artis operibus ad ornatum, et defensionem, arcibus, pontibus, amphiteatro, sacrisque templis: verum multo florentior est atque multior numero Sanctorum, atque reliquum, episcoporum praesertim, qui eam sapientissime sanctis aequae rexerunt: quorum primus Euprepius a S. Pelto apostolorum principe Christique Vicario Veronae missus, quinque et triginta successores habuit sanctos episcopos: quorum memoria tum in libro de sanctis episcopis Veronensibus, tum in aliquot templis, tum in aula episcopi, loco illustri pretis imaginibus ac titulis subscriptis diligenter conservatur: tum etiam in divinis officiiis ex synodorum dioeceseo sanctorum decretis, et veteri instituto religiosissime colitur. Eorundem tutela urbs haec refert acceptum hoc maximum beneficium, quod per tot saeculorum cursus, inter tot heresum fluctus hanc catholicam integerrimam constantissime retu-

nuerit : ac prouide isti sanctæ Sedi Apostolicæ Romanæ suæ, omniumque fidelium Christianorum matri, unde norma recte credendi, recteque vivendi petenda est, summa cum veneratione paruerit. Inter hos episcopos B. Zeno martyr ordine octavus est : qui vix dum migrarat in cælum, cum eum civitas Veronensis sibi patronum adseivit, et ut talem perpetuo coluit, quod ejus patrocinium sæpissime in suis calamitatibus experta est. Et plorum hominum sententia æquum fuerat, ut cum Sixto II Papæ temporibus et vixerit, et scripserit Zeno, et ejus scripta pene mortua altero Sixto V Ecclesiam universam moderante feliciter reviviscerent, et quem auctorem atque hortatorem tacitum suæ editionis habuerant, eundem patronum disertum et vindicem haberent. Denique ut opuscula Veronensis Ecclesiæ episcopi Zenonis Veronæ episcopus illustrare, ita cardinalis ad Romanum pontificem, quem sacerdotem magnum,

A principem episcoporum, heredem apostolorum, potestate Petrum, uocatione Christum (ut Sancti Bernardi verba utamur) faciem Cardinalium Collegium, et universa Christiani respública agnoscat et veneratur, et Augustinus Cardinalis Veronæ ad Sixtum V quem summa veneratione prosequitur, et a quo multis honoribus et rebus beneficiis est affectus, ea mittere debuit. Non dubito quin pastorem hunc laborem meum, quamvis minimum, astutis caloribus susceptum, probatura sit Sanctitas Vestra : et ex episcopi, martyrisque scriptis magnam sit captura voluptatem. Interim Deus auctor honorum omnium et largitor Beatitudinem Vestram, Sanctissime Pater, donis suis magis in dies, ut facit, locupletet : et collegio nostro universæque Ecclesiæ incolumem diutissime seruet, ut iustitia, pax, istius sanctæ sedis auctoritas, omnes virtutes in dies magis vigeant atque florescant.

RAPHAELIS BAGATÆ ET BAPTISTÆ PERETTI

PRÆFATIO IN EAMDEM EDITIONEM VERONENSEM AN. 1586.

Sanctus Zeno Veronæ episcopus, et patronus difficillimis temporibus in magnis tempestatibus admirabili constantia Veronensem rexit Ecclesiam, ac Gallieni imperatoris tempore martyrio coronatus est. Floruit non solum vitæ sanctitate et pastoralis vigilantia, sed doctrina, et dicendi laude : quod ejus sermones summa gravitate et apostolico quodam illius sæculi spiritu conscripti abunde testantur. Est idem S. Zeno inter vetustissimos Ecclesiæ scriptores connumerandus, cum doctissimo viro Origeni, et gloriosissimo martyri Cypriano æqualis fuerit. Is Veronæ pater patriæ nominatus est, et doctor insignis, quo doctoris nomine in Ecclesia etiam Mediolanensi decoratur. In Græcia etiam Christi Evangelium prædicavit. Exstant apud nos hujus S. Zenonis sermones in vetusto ex membranis manu scripto codice. Idem a Guarino litteris Græcis et Latinis erudito, in antiquissimo volumine episcopatus fuerunt reperi, et a bibliopola quodam anno 1508 rudibus et mendosis admodum typis Venetiis fuerunt editi, S. Zenonis nomine, ut de eorum auctore nullo modo sit dubitandum. Nunc vero politioribus formis exacte recogniti, emendati et expurgati, Augustini Valerii Veronæ item episcopi, et S. R. E. cardinalis illustrissimi, et reverendissimi jussu pro solerti ejus, vigili et solita pastoralis cura impressi sunt, et distributi juxta eruditum illum ordinem, quem vir eximie doctrinæ et judicii F. Felix cardinalis de Montealto, nunc S. D. N. Sixtus V in sua operum S. Ambrosii editione secutus est : primus enim locus iis sermonibus attributus est, qui veteris testamenti locos explanant : proximus illis, qui novi : postremo loco ii, qui de virtutibus et vitiis tractant, collocati sunt. Neque vero reprehendat quisquam martyrismum huic editioni additum, quo rudior illa caret :

oportuit enim sancto sermonum auctori tribuere martyrii gloriam, quam illi (ut omittamus vetustissima B. Gregorii papæ, Vener. Bedæ, Usuardi, et aliorum testimonia) recentissimum Martyrologium jussu Gregorii XIII Pont. Max. editum attribuit. Objiciet fortasse aliquis, hos sermones alterius Zenonis esse martyre posterioris, Veronæ item episcopi, ejus mentio fit a S. Ambrosio epistola prima ad Syagrium. At ille locus primum nihil habet, unde probetur ille Zeno horum auctor esse sermonum. Deinde non ita probat eum esse Veronæ episcopum, ut convincat. Cum enim S. Ambrosius aggressus fuisset prædicare (ut legimus in vita S. Eusebii Bononiæ Episcopi lib. 1 de episcopis Bononiensibus) sacratam Deo virginitatem, Bononienses ejus prædicatione permoti, eodem Eusebio auctore, virgines ipsi suas passim Mediolanum velandas mittebant : cujus rei etiam idem S. Ambrosius meminit lib. 1 de Virginibus : ubi etiam testatur virgines vel ab ipsa Mauritania Mediolanum, ut velarentur et sacrarentur, venisse : eadem ratione credendum est, virginem illam Indiciam nomine, de qua ibi fit mentio, Mediolani a S. Ambrosio eidem Zenoni viro sanctæ memoriæ probandam et benedicendam traditam fuisse : id enim facile ex eadem epistola colligitur. Soror enim ipsa S. Ambrosii, cum esset Mediolani, testatur Indiciam Romæ domi suæ Ambrosio absente habitasse : quædam vero Paterna nomine S. Ambrosii (sic ille ipsam appellat) filia, numquam ab Indicia discesserat : Indicia autem Veronæ, quo cum sorore sua nova nupta profecta fuerat, apud eam, pariete tamen interjecto, parvo videtur tempore habitasse : unde apparet Indiciam alibi, quam Veronæ, sacrata virginali benedictione insignitam fuisse, præsertim cum post tot annos a benedictione, ut inquit

S. Ambrosius, nota corruptionis iniretetur. Accedit præterea Ecclesie Veronensis perpetua traditio, quam certis rationibus firmam ex Canonum præscripto lucri debemus, que præter Zenonem episcopum, et martyrem (qua de re in libello de Sanctis Veronenibus episcopis uberius tractatum est) nullum alium Zenonem agnovit episcopum: quum quidem traditionem testatur etiam episcoporum Veronensium series in aula episcopali depicta, in qua unus tantum Zeno VIII episcopus cernitur. Dicit alius, ab auctore horum sermonum confutatos esse errores Arii, qui vivo Zenone martyre non erat. Respondemus, cum Epiphanius scribat patrem Arii fuisse Origenem, et S. Thomas fontem ejusdem existisse, errores, qui ab Ario disseminati sunt, fuisse antequam Arius nasceretur: ut errores Lutheri, antequam pestiferam illam hæresim Lutherus disseminasset, convicti fuerint. Quod si is contendat errores illos Origeni falso tributos, ut Pamphilus martyr, et alii nobiles scriptores putaverunt, non convincit causam non fuisse, ut S. Zenoni necesse non fuerit, illam pestem, quod Filius non sit coæternus Patri, retellere. Quod objicitur, sermonem de continentia non esse S. Zenonis martyris, cum in eo legatur auctor abuisse a S. Pauli doctrina divulgata annis quadringentis eo impio, et totus pene orbis tunc fuisse christianus: dicimus textum, sicut multis in locis est mendosus, ita, ut scire sit in numeris, ibi esse depravatum. Jam vero cum disseminatum per omnes provincias esset Evangelium a multis receptum, eo in loco auctor ponit, ut sit, totum pro parte. Antiquissimi auctoris est indicium, cum sæpe ad Judæos sermones haberet: catechumenas ad immergendum se in sacrum fontem invitaverit: reprehenderit Græcos tunc ad fidem Christi conversos, quod vana sua sapientia etiam in Ecclesiam Dei vana quædam de Deo intruderent, ut serm. i. de psal. cxxx. Idem ostenditur, cum in serm. de *Synthetici adificatione ædificans Dei* auctor demonstrat, tunc non fuisse jam templum Christianis constructa, sed novum populum et novum numerum existisse. Ad Neophytos porro serm. iv. cum de eis mentionem facit, qui universam rem familiarem pauperibus erogarent, quinque Dei templum essent, cum templum Idololatriæ antea existisset. Id ipsum præterea licet perspicere ad Neophytos serm. v. cum eos hortatur auctor, ut idololatriam fugant, et ne capient amplius auguria. Quod nonne id clare patet ex serm. i. de *Pascha*, et ex serm. de *Paticiana*? quorum altero interpretatur annum sui temporis martyres significare, patrum in altero coronam martyrum appellat quotidianam? B. Thecia S. Pauli apost. discipula, et prima uxor sexus martyr in sermone de *Timore* in exemplum timoris Domini adducitur. Quosdam medicum in serm. de *Resurrectione* in idololatria suo tempore obisse: et christianos quosdam arguit corporum resurrectionem non credentes. Ab eo præterea descripta est S. Arcadii martyris vita, suo tempore, ut Petrus episcopus Equilanus testatur, martyrio in Mau-

ritania coronat. His protecta et hujusmodi alios quamplurimis antiquissimus horum sermonum auctor demonstratur. Quod autem tres, sive quatuor sermones in his reperiantur, quos S. Zenoni aliqui putant adscribi non posse, nec per qui inseratur, de *Præcepto attende tibi*: *Sermo de Evangelio secundum Lucam de duplici tentationum spectu*: *Sermo de Luita*, et *Interea*: Et sermo de *Jejunio*: qui inter S. Basilii homilias Græce scripte perhibetur: quamvis argumenta non desint, quibus probare licet eos quoque sermones ad S. Zenonem nostram pertinere, cum etiam plurimos summo studio et gravis imis laboribus in Græcia multa ante S. Basilium prædicando ad fidem Christi converteret; tamen ea in re contentiosi esse nolumus. Ad id vero, quod auctor bibliothecæ sanctæ scribit, nempe septem sermones in psal. quos enumeravit, esse descriptos ex S. Hilarii commentariis, dicimus illum quoad numerum errasse: sermones enim in psal. lxxxix. et in psal. c. in commentariis S. Hilarii non reperiuntur. Quoad reliquos quinque, cum duo sermones de psalm. cxxx. in his sermonibus legantur, secundus vero sit certis quibusdam vocabulis, et iisdem fere sententiis similis priori, qui quidem prior in commentariis S. Hilarii non reperitur; cum etiam, secundum scilicet, dicimus a S. Zenone more suo fuisse aliqua ratione repetitum, et propterea ad illum pertinere, sed in commentariis S. Hilarii ab aliquo fuisse insertum, quemadmodum videmus inter opera Hieronymi, Augustini et aliorum sanctorum Patrum conciones, et libellos non ignobilium auctorum irrepsisse. An vero reliqui quatuor eadem ratione fuerint in iisdem commentariis inserti, necne, aliorum sit judicium. Nos vero, qui in eodem vetusto codice manu scripto hos etiam sermones simul cum quatuor, quos, ut jam diximus, apud S. Basilium Græce descriptos reperimus, defraudare S. Zenonem debita sue laudis possessione non sumus ausi. Neque lectorem debimus tum utili et jucunda lectione privare. De stylo quod objicitur, vario dicendi modo sermones conscriptos, si quis recte eos perpenderit, paucissimis exceptis, ejusdem styli comperiet; insunt enim eadem sæpe vocabula, eadem verborum dispositio et connexio. Neque tutum est semper ex styli varietate, in paucis maxime, de auctore fieri judicium: non enim quilibet auctor scripta sua eadem dicendi phrasi semper contextit: hoc namque et Augustino, et Hieronymo, et aliis sanctis Patribus, quinonimo et S. Paulo apostolo contigisse, ut tom. ii. Vitarum Sanctorum in præfatione ad lectorem, ait Aloysius Lippomanus hujus Ecclesie Veron. episcopus, quandoque reperimus, ut pro locorum, temporum, et personarum qualitate modo alius, modo demissius loquatur imperfecti sermones, quos S. Zenonem diversis temporibus scripsisse probabile est, ab aliquo ejus discipulo fideliter collecti sunt, cum præsertim quædam in eis sint, que eadem fere sunt, quod auctor minime fecisset, neque quispiam alius, qui eos ex diversis auctoribus colligere valuisset. Ex his igitur li-

et cognoscere, quanta injuria doctor eximius S. Zeno A eodem bibliothecæ loco honore suo defraudatus fuerit, scriptis suis luculentissimis spoliatus, cui opinioni et iudicio in hac re non satis oculato refragatur Blondus Flavius, De illustrata Italia regione nona: Petrus episcopus Equinus in vita S. Zenonis, et Joannes Stæffler Justiugensis mathematicus in calendario Romano, qui prius superiori sæculo, quam typis fuissent excusi, sermones S. Zenoni attribuant. Nostra vero ætate præter F. Leandrum Albertum Bononiensem Ord. Præd. in descriptione Italiae, et Onuphrium Panvinium in chronico manuscripto, vanam illius trutinam, et iudicium refellit idem Aloysius Lippomanus, et Laurentius Surius Carthusianus, viri iudicio, pietate, et varia, et recondita eruditione insignes, et sacrarum historiarum in primis scientissimi, qui non modo oratione, sed etiam usu ipso S. Zenonis esse docuerunt, quorum alter in suam catenam commentariorum in Ge-

ne in sententiis ex hinc sermendum quasi flosculos decerptos nomine Zenonis intexit, uterque vero inter Sanctorum vitas prudentia summa, laboreque incredibili collectas sermones integros B. Zenonis nomine insertos inseruerunt. His gravissimis auctoribus accedit vita S. Zenonis, quæ jam multis sæculis fuit conscripta, in qua membra aliquot horum sermonum, de quibus est disputatio, leguntur. Moneamus autem prætermissum esse S. Gaudenti episcopi Brixiensis sermonem, qui excusis sermonibus S. Zenonis fuerat additus, quod in vetusto codice manuscripto non reperitur. Hæc de S. Zenonis sermonibus, ut passim et benignissimi pastores ac patres nostri mandato, quæ debuimus observantia, paretemus. Fruere igitur, candide lector, his sermonibus martyris episcopi, qui magno Dei munere nobis relictus est, quos cum attentè legeris, senties te ad virtutis et pietatis studium mirabiliter excitari, et hominem, in quo Christus loquebatur, plane agnosces.

NOTITIA LITTERARIA IN ZENONEM.

(EX SCHOENEMANNO T. I, P. 312-328.)

§ I. *Vita.* — Episcopus Veronensis, de quo admodum pauca sunt, quæ certa fide atque continua rerum memoria traduntur. Fuerunt, qui nomine ducti Græcum putarent, et Anonymo quodam versificatore teste Syria oriundum. Quorum hæriolatio cum per se sit satis levis atque parum communita, tum infringitur plane dictionis genere longe puriori atque propiori, quam Græcus homo studio privato videtur consecutus fuisse. Contra ex eodem styli colore non sine jure sibi videntur, qui identidem dictionem ejus deprædicarunt viri doctissimi Casaubonus, Barthius aliique, Africanum eum fuisse. Atque huic opinioni calculum adjecerunt fratres Ballerini editores ex *Tr. de Arcadio martyre* in Cæsarea Mauritanix passo; cujus memoria cum prorsus apud antiquos ignota sit, fieri non potuisse existimant, ut Veronensis ep. tanta cum religione natalitium ejus diem celebraret, nisi præcipua quadam devotione eidem fuisset addictus atque adeo fortasse ex eadem Africæ provincia oriundus; ostendentes simul non alienum a consuetudinibus Ecclesiarum Occidentis fuisse, ut Africanos meritis insignes episcopos et clericos crearent, nec minus moris fuisse expeditiones in terras Orienti suscipere. Idem episcopum eum ordinatum esse sexto idus decembris anno 365 (postremo Juliani) scribunt. Juliano ergo an. 363, vita defuncto, cum imperium ad Cæsares religionem christianam foventes iterum esset traductum, novi muneris auspicia exinde felicissima Zeno cœpit, ut partim paganos, quos frequenter tunc Veronæ fuisse verisimile est, partim Arianos, qui sub Constantio, Juliani prædecessore, catholicos in his regionibus pene oppresserant, adoriretur, quos partim facundia sua ad fidem convertit, partim impu-

gnationibus acerbis tantum non penitus devicit, unde Veronam erroribus purgasse atque ad veram religionem perduxisse dictus est. Effecit quoque studio illustri, ut nova ecclesia Veronæ e fundamentis exstrueretur, primumque, ea aperta, christianorum conventum sermone, etiam nunc superstite, celebravit (*Tract. xvi, l. 1*). Atque primam hanc fuisse ecclesiam Veronæ hos in usus edificatam, ex eodem ejus sermone non injuria auctores ante laudati conjiciant. Morum ac vitæ graviter ducende custos vigilantissimus fuit, et superest tractatus (*Tract. xv, l. 1*), quo plurimum tunc temporis per Italiam episcoporum exemplo in eos invectus est, qui agaparum nomine in commessiones, ebrietatem ac impudicitiam abuterentur. Imprimis autem virginum disciplinam ab eo excultam esse, adeo ut Veronæ non solum virgines essent, quæ pudicitix virginalis voto obstrictæ in domibus suis se continerent, sed etiam quæ virginitatem professæ communem in monasterio vitam degerent, ex Ambrosio (*Epist.*) potissimum cognoscimus. Annus, quo vita excesserit, ut plurima ejus gesta, incertus est. Placuit Balleriniis 380 vel 381, ut adeo per annos 18, Ecclesie Veronensis regimen tenuerit, quod spatium ad omnia, quæ tam obscure accepimus, gerenda vix satis magnum putant. De miraculis et martyrio in præsentem nihil dicere attinet. Illa qui curat, editores operum ejus et fontes, unde illi hauserunt, adeat; posterius fabulam esse, ipsi Ballerini majoris quam forte opus erat operæ impendio probatum iverunt.

§ II. *Scripta.* — *Ejus supersunt Sermones longiores xvi, breviusculi lxxxvii.*

§ III. *Editiones.* — Ante Ballerinos fratres nemo fuit, qui bene de Zenone meruisse dici posset. Nam

qui valde mature quidem, anno nimirum 1508, ex codice a Guarino Veronensi reperto Zenonis nomine hinc dati sunt sermones, non modo nihil famæ hujus auctoris profuerunt, sed etiam ad confundenda doctorum de eo judicia valuerunt, præeunte imprimis Jo. Sixto Senensi (*In biblioth. sancta, w, ed. col. lon. agr. 1626, p. 391*), qui, cum aliquot tractatus deprehendisset, qui partim Hilarium aut Basilium auctorem haberent, partim auctorem longe Zenoni, cujus insuper ætatem Sixtus, cum Petro Equilino episcopo ad Galienum usque retraxit, seriorem monstrarent, facile se dubitatione abripi passus est ad fidem reliquis etiam omnibus derogandam, ut majori ex parte collectos esse ex diversis auctoribus, ducentis pene annis Zenoni posterioribus statueret. Hinc aliquanto plane dubitatum fuit, num inter scriptores ecclesiasticos Zenon esset referendus (*Mabillon. de Studis monast. parte prime, p. 277, ed. secunda Venet. 1729, in-4°*). Ac quanquam auctores editus Veronensis anno 1586, vindictas sat prolixas contextuerint, et cum tamen ipsa in editione præter alium sermonum ordinem, quo isti in duos libros distributi cernuntur nihil occurrat novi, sed omnes tractatus æque sint perturbati, permixti ac pro Zenonianis divenditi, si etiam, quos alienos esse Sixti argumenta manifestum fecerant: quæcumque in tam male cause patrocinium dici potuere, non solum nihil profecerunt, sed ad indignationem potius extimularunt nonnullorum animos, causamque ipsam, que imbecillibus valde argumentis suffulcitur ac sustentari debuit, imbecilliorum multo deteriorumque esse, quam ante fuerat, aliquibus persuasere. Ad difficultatum porro cumulum hac in editione accessit etiam tempus, quo S. Zenonem floruisse editores statuerunt, quod cum aliquot sermonum testimonis adversetur manifeste, pro sedæ dis repugnantium criticorum animis, eos in majora dissidia exacerbavit. Quod si his addas perversam, quam in ipso textu exhibendo secuti sunt rationem, quamque idem Ballerini, quorum superius quoque est judicium, acriter notarunt ex eaque deinceps Zenonem descriptum videas, scites oportet quo jure nemini ante Ballerinos quidquam debuisse affirmaverimus. Sub finem sæculi præteriti nova parabatur editio, morte dein auctoris intercepta, de qua apud eosdem Ballerinos hæc leguntur: *Franciscus Sparaverius, Nobilis Veronensis in Latinis Græcisque auctoribus apprime versatus, politiorumque litterarum ac eruditionis cultor eximius, de quo pura Scipio Maffæus prodidit part. II Veronæ illustrata; postquam nonnulla luebravit summa cum laude, postrema ætate novam S. Zenonis editionem meditabatur, in quam plures annotationes paravit. At morte præventus anno 1697, opus imperfectum reliquit. Veronensis autem ordinem secutus, commentarium produxit ad medium usque sermonem de ædificatione Domus Dei, post quem tres alii supra decem sermones ea in editione supersunt sine ullo commentario, quem tamen parasse, etsi descriptus non fuerit, vel saltem animo præcepisse,*

A indicant annotationes aliqua, in quibus ad observationes in eosdem postremos quoque sermones lectorem remittit. Hisce autem in annotationibus et corruptiora quædam loca tentavit emendare et difficiles quædam sententias explicare naviter et erudite studuit. Uno codice usus, quem serius etiam accepisse videtur, alios sæpe desideravit, quos sinceram lectionem restitueret. Aliquos tractatus supposititios plane cognovit, et cum vulgatum de Galieni ætate præjudicium nondum detexisset, hæsit alicubi, quominus aliquos addititios tractatus alienos crederet, alicubi etiam genuinum Zenonis sermonem, qui et ætati non congruit, ab eodem adjudicandum putavit: ut ne tamen certum sit, an mutatus fuisset sententiam, si editioni perficienda longiorque meditationi tempus superfuisset. Nunc affectus hinc Sparaverii commentarius ipse quoque Balleriniorem editioni accessit. Horum igitur immortalis opera effectum est, ut, cui antea honorem scriptorum atque ipsum statim docti denegarent, is jam munere, meritis et scriptis luculentissimæ editionis honore decoratus elucescat. Balleriniorem recensionem ac distributionem secutus est *Gallandus*. Novissime in Zenonem curæ sunt *Bartholomæi Pezzarii* et *Jacobi Marchionis Dionisii*. Nunc de singulis.

1508.

Venetis, apud Bened. Fontana. Eximii et excellentis viri præclarissimique Doctoris Sancti Zenonis episcopi Veronensis sermonum elegantissimorum ad populum excerptorum ex vetustissimo volumine Veronæ ab Guarino Veronensi viro eloquentissimo in episcopi Veronensis bibliotheca reperto. Ad calcem: Ad laudem et gloriam summæ et individue Trinitatis, et beatissimæ Virginis Mariæ, et beatorum pontificum Zenonis et Cesarii et omnium Sanctorum, sermones in hoc volumine positi, et nunquam alias impressi, solertissime recogniti, et studiosissime per venerabilem Patrem Albertum Castellannum ordinis Prædicatorum correcti, ac per Magistrum Jacobum de Leuco impensis Domini Benedicti Fontana Venetius diligentissime impressi anno Domini 1508, die 24 januarii feliciter explicant.

Ex pleniori hoc titulo facile apparet, perperam a multis inde annis ad Ballerinos usque, qui primum hunc errorem correxerunt, tributum esse editionis hujus honorem Guarino Veronensi, qui jam anno sæculi xv sexagesimo diem obierat, cuique codicis tantummodo Zenoniani inventi gloria debebatur. Dispartita est in tres libros, quorum primus sermones complectitur 17, qui sunt de virtutibus et vitis; secundus sermones 58, qui sunt de rebus Veteris Testamenti; tertius sermones 50 de rebus testamenti novi, subjectis in fine hominis S. Cesarii Arelatensis et aliis quibusdam a genuinis tamen Zenonis tractatibus non distinctis vel inscriptione secretis, præter unum sermonem, qui S. Gaudenti Braxiani nomen præfert.

1586.

Veronæ, apud Hieron. Discipulum. in-4°. Sermones

de plurimis S. Scripturae locis et rerum divinarum argumentis; cum epistola nuncupatoria A. Valerii (ad Sixtum V. P. M.)

Nihil habet præcipui hæc editio impulsu ac consilio cardinalis Augustini Valerii præsulis Veronensis per Raphaelem Bagatam et Baptistam Perettum facta; nisi quod sermones omnes in duos libros distributi sint. Nam licet vetustum codicem appellent, ex quo aliquot locis emendatio facta sit Zeno, ostensum tamen a Ballerinis, codicem fuisse recentis admodum ætatis, sæculo xv scriptum, ejus usus vix major fuerit, quam ut pauca quedam loca, quæ in prima editione erant corruptissima, emendari possent. Neque vero hoc, ut par erat, usi sunt, sed pessimum eorum, qui sub Sixti V auspiciis Ambrosii opera ediderunt, exemplum secuti, et codicis et primæ editionis fidem passim deseruerunt, adeo ut Ballerinis iudicibus in hac Veronensi editione ac cæteris inde derivatis præter confusam perturbatamque alienorum tractatum cum Zenonianis mixtionem, arbitraria aliquot locorum interpolatio, nemini ceteroquin, ut iidem monent, ob primæ editionis raritatem observata, plurimum offendere debeat. Vitam Zenonis præfixam habet Rap. Bagata, ut ferunt, auctore.

1589.

Parisiis. in-fol. Zenonis Ver. Ep. de plurimis S. S. locis, etc., sermones; in *Bibl. PP. Bigneana* ed. secundæ T. III.

1618.

Coloniæ Agrippinæ. in-fol. Zenonis Ver. Sermones. In *Bibl. PP. T. III.*

1644.

Paris. ap. Æg. Morellum, in-fol. Zenonis Veron. Ep. Martyris et Doctoris eximii de pluribus S. S. locis, etc., sermones in *Bibl. PP. T. II, col. 559.* Ibidem in eadem de anno 1654.

1657.

Lugduni, sumpt. Laur. Anisson et Jo Bapt. Devenet., in-fol. Zenonis sermones varii in *Aloysii Lipomani Catena in Genesin*, nec non *Ei.* eodem l. et a. edita *Catena in Exodum.*

1662.

Parisiis, sumpt. Ant. Bertier, in-fol. Zenonis varii sermones in *Franc. Combefisii Bibl. PP. Concionatoria.*

1677.

Lugduni, apud Anissonios, in-fol. Zenonis sermones in *Bibl. Max. PP. T. III, p. 559*, cum vita præfixa, p. 556.

1710.

Patavii. S. Zenonis sermones. Recusi ad editionem *Raph. Bagatæ.*

1759.

Veronæ, typis Seminarii apud August. Carattonium, in fol. (in-4° potius) Sancti Zenonis ep. Veronensis sermones. Nunc primum, qua par erat, diligentia editi. Alienis nimirum separatim ac in Appendicem rejectis, codicibusque compluribus consultis, inter

quos scripto ante annos circiter mille per March. Scipionem Maffei in Gallia collato. Recensuerunt et dissertationibus perpetuisque annotationibus illustrarunt *Petrus et Hieronymus Fratres Ballerini presbyteri Veronensis.*

Haud exigua profecto moeris erat talem condere Zenonis reliquarum editionem, in qua non major circa ipsum textum quem auctorem labor exantlandus fuit. Nempe patriæ amor hoc potuit, cui episcopum rerum et scriptorum memoria illustrem vindicaturi erant. Duo autem imprimis obstiterant, quominus verum hæc in re docti ceteroquin et acuti viri antehac cernerent, videlicet inveterata ex martyrologio opinio, S. Zenonem sub Gallieno vixisse et martyrium esse passum, et Sixti Senensis præjudicium, Sermones, qui Zenonis audiunt farraginem, ex multis et conditione et tempore longe inter se diversis esse auctoribus. Unus Baronius suspicatus erat, auctorem paulo ante S. Ambrosium vixisse, tum ex epistolis Ambrosii, tum quod in tractatu, qui est h. ed. 7, l. II, Ariana heresis tangitur; at tamen salvum etiam cupiens Zenonem, quem martyribus sub Gallieno Imp. adscripterat, diversum hunc a Veronensi sermonum auctori atque duos adeo Zenones statuit. Mox tamen cum a Veronensibus editoribus didicisset, Veronensis Ecclesiæ perpetua traditione nullum alium Zenonem cognitum fuisse præter Zenonem episcopum et martyrem, eundem, qui sub Gallieno martyrium obisse traderetur, quemque sermonum auctorem illi defenderent, prioris sententiam repudiavit et huic subscripsit: ita ut eos tantummodo tractatus, in quibus Arianorum mentio fit, ab amanuensibus Zenonianis intrusos putaret. Post eum non latuit quidem viros doctos, Veronensem episcopum ad tertium sæculum evelli non posse, nemo tamen ad discutiendas enucleandasque, quibus res impedita videbatur, difficultates paratus fuit, quas tandem Ballerinos tam feliciter extricavisse lætamur. Quam in rem ante omnia memorare oportet, vindicias pro auctore ac sermionibus ejus perscriptas in *prolegomenis Zenonianis* tribus dissertationibus comprehensis; quarum prima de genuinis tractatibus S. Zenonis ep. Ver. et de ejus ætate, altera de Doctrina ejus, tertia de Actis S. Zenonis et de ejusdem cultu agit, quibus ad calcem *Monumenta de S. Zenone et testimonia selecta* subjiciuntur. Atque altera ad nos non pertinet, tertiæ debetur brevis notitia Vitæ Zenonis, quam supra dedimus. Primæ tantum, quæ totius editionis rationes ac fundamenta exhibet, conspectum hic sistamus.

In præmio variis criticorum censuris ac difficultatibus recensitis, supposititii tractatus a genuinis tandem certo codicum indicio separantur eoque ipso fons ac sedes potiorum difficultatum evertitur. Quod genuini Zenonis tractatus a supposititiis dijudicari non poterant, editorum superiorum culpa factum esse monent, qui supposititios Zenonianis subjectos in fine codicum haud separatim dederant, immo nunc

in manuscriptorum sine positis esse monuerunt quidem, (que non tunc ad omnem litem dirimendam et uditis satis fuisset), sed eos cum genuinis permixtos nullaque distinctos notatione exhibuerunt ac uti Zenonianos promiscue vendidantur. Inque cum Zenonem auctorem habere nequirent, omnes quoque Zenonianos in dubitationem confecerunt. Tales numero sunt et constanter in hac omnium codicum subjecti, undecim, quis ipsi quoque editores ad calcem editionis sue adiecerunt. His demptis supererant 85 quorum unum auctorem esse statuunt et argumentis, tum e codicibus, tum ex stylo desumptis, variisque objectionibus, quas ab argumenti, indolis et longitudinis diversitate petierunt uel docti, dilatis, evincunt. Hæc capite primo § 1, 4. Pergit cap. altero auctorem horum tractatum scripsisse IV sæculo, eodemque omnia congruere, que in omnibus tractatibus conueniunt. Hæc primum allucinat locum insignem ex tract. V, lib. 1, ubi *quadringentos* ex sua retrorsum ad Pauli apostoli ætatem annos auctor numerat, quod temere editores Veronenses in *ducentos* mutauerant, et Baroanius alius argumentis deinde adstruere conatus erat; que singula diluuntur. Tum urgetur argumentum grave quod auctor contra Arianos disserens IV sæculo aduocandus sit, fœdum ab alio, quod plures sæcula quarto hæreses in his tractatibus impugnentur. His addunt publicum in urbe Verona monumentum, ecclesiam sub auspiciis ejus adificatam ab eoque tractat. IV, lib. 1) in usus communes apertam ac dedicatam, quod ante sæcula IV tempora fieri non potuerit. Item quod interdum Gentibus templorum adificatio et publicus nullo modo idololatricæ cultus de quibus auctor meminit, et tem ejus post medium quartum sæculum ac Juliani obitum certioribus fuitibus deliniant. Porro non Lactantium solum, sed et Hilarium imitatum auctorem videri. Tandem insignis auctoris locus de capti uorum redemptioe cum aliis deobus S. Ambrosii unificæ congruus, spectare ostenditur captos a barbaris post Hadrianopolitanam pugnam anno 578, simul non ultra sæc. IV, auctoris ætatem prorogari posse, sed ante ann. 591, cum floruisse statuitur. Denique obiectio de persecutionibus et martyribus disjicitur, breui persecutionum sæculi quarti historici cap. 2, § 1, 8. His ista præmonitis, tertio capite probare aunituntur, auctorem tractatum, quem IV sæc. vixisse ostenderant, esse S. Zenonem Ep. Veronensem, provocantes primum ad codices et antiquos testes et Ecclesie Veronensis traditionem, a quibus omnibus tractatus isti Zenoni huic tributi sint. Deinde vulgare præjudicium de S. Zenonis ævo sub Galieno, quod unum hæcenus constitutis opponi posse videretur, ad examen revocant, originem et fundamentum, nempe Coronati Notarii narrationem, declarant atque monumentis certis S. Ambrosii ad Sygnum epistola et ordine antiquo episcoporum Veronensium IV sæculo eum vixisse comprobant. Insuper denique Coronati Notarii narratio septimo vel octavo sæculo scripta perstragitur et libula

A scatere ostendatur; postremo ætas S. Zenonis, quæ cum omnia conveniant, certis finibus, intra annos 556 et 580 definitur cap. 5, § 1, 5. — Multa præterea historie ac literaturæ ecclesiasticæ capita, ut postea in Leonis operibus, doctissimi editores attigerunt et discusserrunt, que in omnium euditorum memoria versantur. Sed nobis jam ceteræ hujus editionis dotes declarande sunt. Novem contigit nancisci codices quorum octo omnes sermones continebant, unus autem vetustissimus, Remensis, fons reliquorum videbatur. Horum igitur ope non solum suppositos tractatus a genuinis seceverunt, ut ex ante dictis patuit, sed insigniter etiam ac multis in locis vel emendarunt vel antiquam lectionem mutaverunt. Quod ad partitionem ac ordinem sermonum attinet, neque editorum superiorum neque codicum exemplum sequi e re visum, quoniam apud utrosque longiores et breviores promiscue conserti, argumento et titulo similes disjecti, ab illis præterea genuini cum spuris confusi essent. Sed collectis in unum ejusdem inscriptionis tractatibus universos sermones in libros duos diyiserunt, quorum primus longiores et quidem omnes fere de vitis ac virtutibus præcipientes, alter breviores, numero plures ac argumento diversos contineret. Ne quis vero codicum et editionis Veronensis, que vulgo allegatur, ordinem desideraret, utruque cum novo collatum distinctis tabulis ante ipsos sermones exhibuerunt. In annotationibus non solum id intenderunt, ut correctionum rationem afferrent, selectas variantes lectiones apponerent vel difficiliora loca explicarent, sed uberius quoque studium in dictionis declaratione ostenderent. Atque hoc etiam tum ad confirmandam auctoris ætatem; tum ad locutionis latine puritatem vindicandam. In gratiam nonnullorum, impunit, qui præjudiciis aliquot jam inolitis devincti tenentur, oportuit, pares quasdam aliorum IV, vel sequioris etiam sæculi Patrum sententias alicubi recitare, quibus aliquas Zenonis formulas seu testimonia nonnulla, antiquioris multo ætatis vulgo existimata, in quartum quoque, vel posterius etiam sæculum cadere probaretur. Voces seu loquendi rationes aliquot minus usitatas, que exoticæ vel infimæ latinitatis videri possent, probatorum, si fieri potuit, scriptorum indicatis exemplis purgare studuimus, adeo, ut perpaucæ illæ, quas apud neminem reperimus, satis ex ceteris vindicate maneant, cum præsertim non omnes Romane et antiquæ voces in libris veterum inveniantur. Tractatus XI auctorum aliorum appendicis modo adjecti, etsi similem curam experti non sint, non tamen annotatione critica destituuntur. Post appendicem succedit cum præfatione et epistola nuncupatoria ed. Ver. anno 1586 *Francisci Sparaverii* annotationum *25757.59799* cum prævia admonitione editorum, ex qua paulo ante quædam delibavimus. Multiplex lectio in utrusque lingue auctoribus æque ac scriptoribus ecclesiasticis et ingenui facilitas in explicando et emendando ubique in istis annotationibus elucet. Ceterum præclare lingue edi-

tionem nec index idoneus, nec prælatio, diligens nec dignum decus arte typographica deest, neque patronus, quo ista ætate gloriari liceret, cuique nuncupata est, cardin. *Passioneus*.

1769.

Venet. ex. typ., Jo. Bapt. Albricii. in-fol. S. Zenonis Ep. Ver. Tractatus ex luculenta Ballerina editione Veronensi anni 1759, cura *Andr. Gallandi* in Tomo v, *Bibl. PP.* p. 107-157. Textus tantummodo transcriptus est. Observationes aliquot locis adjectas, quæ Ballerinius, ut scribit, fugisse viderentur, commemorasse vix operæ erat. De Zenone disserit Prolegg. cap. 12, pag. 19 et 20.

1784.

Verona. in-fol. Le Opere di S. Zenone volgarizzate dal Marchese *Gio. Iacopo Dionisi* canonico Veronense. *In fine* : presso *Dionigi Ramanzini*.

De versionis bonitate nostrum judicare non est. Sed magnificentius puto, quam Zenoni competeat de eloquentiæ ejus vi ac numeris iisdemque in transferendo assequendis auctor sensit. Quam in rem multa ab eo in præfatione disputata sunt, quæ æque ad communia transferendi præcepta ac regulas, quam Zenonianam hanc traductionem spectant. Universe sententias et ingenium Zenonis exprimere magis quam verba et dictionis colorem laborasse se affirmat. Sed quod ad plures forte pertinet, singulare habet munus hæc editio a criticis et exegeticis *Bartholomæi Perazzini*, archipresbyteri Veronensis, annotationibus, singulis tractatibus adjectis, in quibus partim interpunctio, partim ipsa verba, prout vel Balleriniurum vel omnium omnino editionum consensus vel ratio his omnibus potior suadere videretur, correctæ vel sententias aliter ac hactenus consuevit explicatas invenias sagaciter et cum insigni judicio. Nec vero pauca eæ sunt, quamquam a versionis auctore, qui stylum quoque accommodavit, in brevius contractæ. Accedit præterea hoc commodum, ut in indice non desultorie confecto uno intuitu lectiones novæ, postliminio reductæ, suppletæ aliæque, nec non interpunctionum mutationes spectari possint. Cæterum post præfationem Vita Zenonis addita, inscribitur autem Pio VI, S. P. Nitor typorum atque chartarum est plane eximius.

Codices. Hoc loco annotasse non pigeat, quæ de collectione Sermonum S. Zenonis Ballerini observarunt, eam paulo post S. Episcopi mortem ipso quarto sæculo exeunte vel ineunte quinto ex schedis ejus Veronæ relictis eductam atque expressam esse. Auctorem ipsum eam parasse ac edidisse negant propterea, quod plures imperfecti, repetiti ac mutili occurrant unde probabile esse existimant, quod ea, quæ in usum sermonum, quos ad populum frequentissimos habuit, post mortem in schedis reliquisset, ab aliis inventa, ob eximiam viri existimationem colligenda naviter visa sint, idque tanta factum diligentia, ut quidquid reperiri potuerit sive perfectum sive minus, totum collectione et editione dignum judicatum sit, fragmentum licet exiguum esset, vel ex-

ordium vel usum etiam periculosus. Sed ad propositum properamus.

De *Guarini codice* mentio jam supra allata est. Nullum jam codicum Zenonis vestigium in bibliotheca capituli Veronensis superest. Inter Ballerianos nullus antiquior fuit ac præstantior quam

Remensis, quem Remensium Benedictinorum bibliotheca ante annos ferme centenos ab Hincmaro episcopo dono datum. P. Rohartius in aca S. Arcadii, et P. Constantius in *Vett. Codd.* vaticanis p. 295, ac in ed. Hilari p. 463, ed. Veron. aliisque etiam alibi commemorarunt. Quoniam in eo tanquam antiquissimo totius fabricæ veluti basis ac fundamentum sit, accuratam ejus descriptionem una cum duobus specimenibus in præf. p. vi, ix dederunt. Idem ex indicis certis codices antiquiores librario ejus ad manum fuisse notant. Hunc præter præsto fuere

Tolentinus. Venetus in bibliotheca clericorum regularium Tolentinatum existens codex membranaceus pulcherrimique characteris, quique ad xii circiter sæculum pertinere putatur. Lectiones ad Remensem multum accedunt, ut a librario minus perito et indiligenti scriptus apparet, cum eadem voce alicubi recurrente, frequentes saltus occurrant.

Vaticanus n. 1255, membranaceus, xiii sæculo scriptus, ex eodem cum Veneto fonte profectus, licet emendatior, cuique codicem a Guarino repertum persimilem fuisse videri Edd. nostri observant.

Vaticanus Urbinas 150, membranaceus item, sed jam descripto aliquanto posterior et sæculo forte xiv exaratus (1).

Codex Basilicæ S. Petri in Vaticano, scriptus ineunte sæc. xiii, vel ineunte xiv, signatus littera F. 53, præter titulos sermonum in omnibus cum Remensi concordat. Hujus non plenam collationem, sed aliquot solum tractatum et difficiliorum locorum variantes lectiones procedente jam editione postularant et obtinuerant.

Veronensis monasterii S. Zenonis, recentioris ætatis, sæculi xv, haud dubie, ex membranis compactus, idem ille, quem Veronenses Editores ann. 1586, Vetustum appellarunt. Cum Remensi quoque quoad ordinem et numerum tractatum, titulis modo exceptis, ei convenit. Diversum autem hunc esse a codice, quem Petrus Calo ordinis Prædicatorum ineunte sæc. xiv se ibidem vidisse in mss. Collectaneis ab Henschenio laudatis testetur, Ballerini affirmant.

Sparaverianus. Ms. liber, quem F. Sparaverius olim cum editis contulit, variantesque ejus lectiones notavit in obs. suo loco laudatis. Quis ille fuerit, ignoratur. Plerumque ei cum codice monasterii S.

(1) Duo præter hos in Vaticana codices Zenonis extant, sed cum numeri, quibus notati sunt, non nisi duorum suppeterent, duorum tantum collationum copia a P. Josepho Blanchinio ipsis fieri poterat.

Zenonis convenire, et tunc, ut in aliquibus discrepet, Baier in mentem

Pompeianus. Codex recentis aetatis, sed Libri accuratioris a Comite Alex. Pompeio editoribus

suppeditatus. Extractus est sub medium XV saeculum. Ordo numerusque tractatum idem ac in Remensi.

TRACTATUS^o

SANCTI ZENONIS

EPISCOPI VERONENSIS.

LIBER PRIMUS.

TRACTATUS PRIMUS.

(1) De Fide.

I. **3** Christianæ (2) fidelitatis felicitas maxima es fidei nosse naturam, que talis ac tanta est, ut unicui-

* *Sermo* appellatur in editis: codicum nostrorum appellationem prætulimus, que apud alios quoque Patres usitatissima est, et in eorum codicibus frequentior, ut in Præfatione annotavimus.

TRACT. I. — (1) Restitimus titulum ed. Veronensis et ms. monasterii S. Zenonis, et scilicet estimus a duobus tractatibus, quas *de Fide* a S. Zenone perscriptus commentat Joannes presbyter Veronensis historicus mensis sacri XIV, necnon Guillelmus Postonius et Petrus de Natalibus, qui eundem Joannem sacri suat. Prima editio Veneta an. 1508, et tabula seu index lib. II, in eodem ms. Z. n. hanc inscriptionem præfuerunt, *de Fidei commendatione*. In codicibus autem cæteris inscribitur, *Tractatus fidei*; et solum in indice, qui ms. Pomp. præfigitur, hoc titulus notatur, *de Tractatu Fidei*, qui non omnino despicendus est cum S. Zeno hoc primo tractatu id agit, non ut fidem commendet, vel explicet, sed ut ne tractatus Fidei scribantur, id quod intellexit de illis tractatibus, in quibus Trinitatis mysterium humanis rationibus explanare quæquam audeat, ut pluribus ostendimus diss. 2, cap. 2, quod ad præsentis tractatus intelligentiam legendum omnino est. Unum illud movebat, ne hunc primum Zenonianis tractatibus accenseremus, quod epistola potius ad quemdam, quem *Fratrem* appellat, tractata, quam tractatus ad populum habitus videatur: eum enim perpetuo alloquitur, multisque argumentis ab ejusmodi Tractatum scriptore, que plerumque periculi, decerere et amovere conatur. Accedit, quod Petrus Calo ordinis Prædicatorum, qui vixit incunte sæculo XIV, in mss. collectionis apud Henschenium tom. II April., pag. 76, opere commemorans S. Zenonis, que se vidisse ait in mss. monast. S. Zenonis de Verona, non tractatus solum octoginta, sed et epistolas se in eo legisse affirmat. Inter opera vero S. Zenonis nulla melius epistolæ nomen, quam hunc tractatum convenire potest. Sed a codicum fide descendendum non putavimus: notum autem est, in tractatibus ad populum singulari personam SS. Patres nominatim allocutos fuisse, ut viliam in uno reprehendentes, modulatim percerent, et communi periculo satis prospicerent. Illud inter in prætereundum non est, hanc tractatum Germanica lingua relictam a Gotfrido Arno, inter alia selectora Patrum, præcipue Grecorum, opera Germanice item translatam, hanc editam primo Lipsiæ an. 1636, deinceps Ges-

B que (5) homini **4** non ab alio commodetur, sed ejus ex voluntate nascatur. Cæterum si, ut quidam putant, (4) docentis pendet ex ore, procul dubio eodem aut cessante, aut aliter docente consumitur. Huc accedit, quod, nisi (5) insinuationem legis omni devotione succincta

larie an. 1702 et 1716, uti discimus ex Fabricio vol. VII Bibl. Græc., pag. 493.

(2) Codex Pomp. cum Urbinate habet *felicitatis*, sed in margine ejusdem ms. Pompeiani emendatum est *felicitas*, quod in aliis codicibus legitur.

(3) Sic restitimus ex mss. et edit. Ven. cum in posterioribus aerte suppositum sit, *hominem non ab alio, sed ejus ex voluntate, præcedente Spiritus sancti inspiratione atque ejus adiutorio, nascatur*; de cujus suppositionis causa satis diximus dissert. 2, cap. 5. Solum aliqui codices post vocem *hominem* addunt *suo*. At igitur S. Antistes, fidem nemini fideli commo-
C dari ab alio, qui scilicet fidem illi proponat et probet, sed ex cujusque voluntate nasci: quod cum S. Zeno dixit, illud unum in animo habuit, non ut graviam excluderet, de qua tum non agebatur, quamque et paulo post et alibi satis luculenter adstruit, sed ut eos rehiberet, qui argumentis et tractatus fidem exponere conabantur, ac si ejusmodi industria fides cordibus insereretur. Vide dissert. 2, cap. 2, ex quo occasio et argumentum hujus tractatus ac nonnullarum formularum, que hic in tractatu scribiores videntur, explicatio et vindicatio petenda est. Simili ratione S. Zeno tract. 2 hujus libri, n. 5, de charitate agens: *Quantum, inquit, ex lege, ad est doctrina (ut patebit adnot. 5) discitur, sed in mentibus nascitur*.

(4) Zenonis consilium, quod proxima annotatione monimus, si quis recte teneat, his e verbis nihilum offendetur. S. Antistes illos non damnat, qui prædicationis necessitatem ad fidem suscipiendam uocant; et sane *insinuationem legis*, seu didascaliam fidei cum admittentem legimus: vide inferius agnot. 49. Solem ergo in illos involvit, qui in fide argumentis statuenda perinde laborarent, ac si ab hac industria fidei insitio ac propagatio penderet, quam in sententiam dixerat paulo ante, fidem *non commodari ab alio, sed ex voluntate nasci*, cujus assensus si desit (quam non omnes obediunt *Evangelio*. Rom. X, 16) utilis erit omnis labor ejus, qui docuit.

(5) Lex hoc in tractatu tunc quidem pro præceptis legis sumitur, uti cum n. 2 dicitur: *Per ipsam Dei voluntas populis intematur, per ipsam dispensata utilitas colligitur, etc.*; at forte accipitur præceptis fidei dignitatibus atque doctrina, ut cum scribitur: *Lexat quoque de putatione legis intematur, quoniam, ubi desuper intematur legis idem esse, ac disputatorem de Verbo*

precedens amplectatur fides, quæ tam sibi, quam illi credendo præstet **5** effectum: insinuatio inanis erit: quia incredulo credentis fructum præstare non poterit. Denique Abraham placuit Deo (6) credulitate sine lege (*Galat. iii, 6*), et Judæicus populus displicuit Deo incredulitate cum lege. Unde dubium non est legem non posse sine fide, fidem posse sine lege: alioquin (7) isthæc innumerabilis simplicitate sua felicior turba **6** adhuc mortis imperio subjaceret, si legis periti tantum justificari meruissent. At cum scriptum sit, *Littera occidit, spiritus autem vivificat* (*II Cor. iii, 6*), quia non sub lege, sed sub gratia sumus, quæ nos diligere Deum, ac soli illi servire in sacramento semel creditæ (8) unicæ Trinita-

tibus fidei, patet ex eo quod subditur, disputationem hujusmodi, si *versuta* sit, eradicare fidem, quia *fides profecto non est, ubi quarritur fides*, seu ubi de fide per disputationem movetur questio. Similiter doctrinam fidei S. Antistes *legem* appellat, cum n. 5 ait: *Cur legem lege distringis? cur sub imagine fidei fidem deponis?* et aliis id generis locis. Hanc *legis* significationem, quæ fortassis ab ea locutione Pauli originem ducit, qua ad *Rom. iii, 27*, *legem fidei* vocat, indicat etiam S. August. *de Gest. Pelag. n. 4*, ubi hujus dictum de *legis scientia* considerans, *Si forte Pelagius, inquit, responderet, hanc ipsam se dixisse scientiam legis...*, quæ per doctrinam fidei neophytis, atque in Christo parvulis traditur, qua etiam baptizandi catechizantur, ut *symbolum noverint; non quidem ista intelligi solet, quando habere quisquam scientiam legis dicitur*; quibus verbis non id a consuetudine loquendi alienum notat, quod *lex* pro *doctrina fidei* accipiatur, sed quod *doctrina fidei*, quæ catechumenis traditur, appelletur scientia: nam *scientia*, subdit, *vocatur illa, secundum quam legis periti appellantur*. Hoc quoque in tractatu S. Zeno ex eorum, quos impugnat, sententia, *legem* non tam pro simplici dogmatum fidei doctrina, quam pro ipsa scientia et perita fidei plerumque accepit, pro ea nimirum fidei perita, quam illi necessariam profitebantur, qui obscuriora fidei dogmata de Trinitate tractatibus explicare, et *argumentis pro ingenii qualitate asserere* conabantur: unde hos, perinde ac Augustinus Pelagium, refellit allata in medium simpliciorum turba, quæ *adhuc mortis imperio subjaceret, si legis periti tantum justificari meruissent*, pro quibus n. 4 ait: *Non habent ergo fidem qui litteras nesciunt*: et similiter n. 5, *imperitos legis* laudat, sequæ *minus peritum profiteri* non dubitat, non quod Trinitatis fidem non calleret, sed quod nec tractatus de illa edere, nec ratione eam scrutari et explicare, ut Ariani audebant, se posse crederet. Hanc quidem *legem*, quam *fidei* mox opponit, et a *fide* distinguit, cum ait *legem non posse sine fide, fidem posse sine lege*, n. 4, *doctrinam* vocat, eamque *credulitati*, id est simplici fidei in eandem plane, quam exposuimus sententiam, ex opposito statuit, ita ut idem hoc loco sit *lex*, quod ibi *doctrina*, et idem heic sit *fides*, ac quod ibi *credulitatem* vocat, de qua voce plura adnot. sequenti. Variam hanc *legis* acceptionem in hoc in tractatu promiscue usurpatam animadvertere et distinguere maxime interest. Hoc itaque loco *insinuatio legis* pro fidei didascaliam accipi videtur: quam idcirco *fides præcedens amplectatur* oportet, quod nisi quis se ei, qui fidei præcepta tradit, docilem præbeat, inanis plane omnis *insinuationis* seu didascalicæ labor futurus sit. Hæc autem in rem suam S. Zeno inculcat, non ut didascaliam necessariam neget, sed ut (quod dixerat paulo ante) *fidem non ab alio commodari, sed propria ex voluntate nasci* confirmet.

(6) *Credulitas* nostro Auctori pluries memorata, neque sumitur pro nimia facilitate credendi, quæ vitio non caret, neque pro opinione infirma et im-

lis, non argumento, non necessitate, sed voluntate compellit, manifestissimum patet, nimis (9) astuto esse simplicem meliorem: quia simplex omnibus Dei verbis simpliciter credit; astutus autem nimia sapientia delatus, inquisitionibus vanis semetipsum confundit.

(7) Sed de et aliquis si ita est, nulli ergo (10) lex prodest Abiit. Prodest, et quidem plurimum: nam per ipsam Dei voluntas populis intimatur: per ipsam disciplina cælestis (11) colligitur ac tenetur (*Rom. iii, 20 et vii, 7*): per ipsam, inquam, genus omne peccati, ne quis imprudens intereat, diffamatur. Semper monere non deunt, ignorantia ne quis reatum excuset: nunc severe, nunc blanda (12) demon-

struuntur, quæ in fidei dogmatibus sine gravi crimine locum non habet, sed pro simplici fide, quæ auctoritati sine lege, id est sine ratione adhibetur, cuius sane Abraham fides fuit, qui non solum nulla perita ratione credidit Deo, sed etiam, ut *Rom. iv, 18*, monet Apostolus, Deo credidit *contra spem*, quam ratio naturalis injeceret. Hoc tamen in loco, ubi de fide proprie dicta sermo est, illa potius Abraham fides *credulitatis* nomine commendata videtur, qua ille Christo ex suo semine gignendo divina fide credidit, antequam de hoc dogmate tractatus ulli, quos *legem* auctor nominat, per Arianos aut alios quoslibet egerentur: qua sane de causa S. Ambrosius, lib. 1 de Abraham cap. 5, n. 21, hanc laudat, *quia rationem non quæsit, sed promptissima fide credidit*, quæ plane idem sunt ac apud nostrum Antistitem *credulitas sine lege*. Hæc de fide Abraham plura inferius adnot. 54. Caterum in eandem sententiam alii quoque scriptores idem *credulitatis* nomen pro fide accepere. Nemesianus, Dativus, et Victor martyres ad S. Cyprianum ep. LXXVIII: *Dim non desinis tractatibus tuis sacramenta occulta nudare, sic nos in fide facis crescere, et de sæculo homines ad credulitatem accedere*. Arnobius, lib. II adversus Gentes p. 17: *Ridere nostram fidem consuestis, atque ipsam credulitatem*. Concilium Euberitanum, c. 42: *Ad fidem primum credulitatis accedunt*, et c. 44: *Si postmodum ad credulitatem venerint*. Sedulius, l. I Operis Paschalis, c. 2: *Hæc est vera fides et firma credulitas*. Exstant in antiquis Ordinibus fidei formulæ inscriptæ *Formule credulitatis*. Utque alia multa id generis testimonia prætermittamus, RATHERIUS noster episcopus in synodica ad presbyteros: *Fides autem, inquit, id est credulitas Dei*. Hæc dicenda erant fusius, non quod hic locus id postulet, sed ut hac præmonitione lector intelligat, quæ in sequentibus obscuriora fuissent, ubi eadem vox, sensu non ita explorato, repetita invenietur.

(7) Sic ms. Pomp. cum alii codd. habeant *ista*: illud autem præeligendum putavimus, ut impediretur æquivocatio, et id pronomen ad *turbam* referendum pateret.

(8) Mss. Pomp. et Zen. *unitæ*.

(9) Hæc ms. Pomp. lectio melior visa est, ut ex contextu apparet: tamen idem codex in margine correctionem præferat *acute*, quod in editis et mss. est.

(10) Hæc *legem* proprie sumit pro doctrina legis; hæc enim est, per quam *Dei voluntas populis intimatur, disciplina cælestis colligitur, genus omne peccati diffamatur*, etc. At post pauca pro doctrina fidei iterum accipit, immo etiam pro utroque.

(11) In Veneta edit. et mss. Pomp. ac Tolent. perperam legitur *corrigitur*, quod tamen in ipsius Pomp. codicis margine emendatum est ita, ut in textu scripsimus ex aliis mss. et editionibus. *Diffamari* autem omne peccati genus per legem dicitur pro eo, quod Paulus ad *Rom. iii, 20*, ait: *Per legem enim cognitio peccati*.

(12) Probamus repetitionem plane Zenonianam

tra præmilium, demonstrat et gloriatur, unquam me, A
quid elegerit, tributuro, ut jure possit implere,
quid gerit. Qui 15) ad se ventum, professionem cre-
duntatis ab eis solum ideo, quia eorum fidem videre
non potest, exigit, quam si abesse ex moribus de-
prehenderit, coadestum ut peritum punit ira, quem
docuit, ne longè a se in ob causam præmilium
se esse testatur, nisi in fides de infidelibus vindicet-
tur. Denique tolle peccatum; cessat legis imperium.
Lex enim, sicut scriptum est, *justo posita non est, sed*
peccatori; quia *justus et fide vivit* (1 Tim. 1, 9; Gal.
iii. 12), infidelis in iure. Errat igitur quisquis dis-
putationem legis æstimat fidem: (14) quasquis dicit in
unum diversa confundit. Disputatio enim 7) sicut ex-
cudit legem, ita, si (15) versuta sit, excudit fidem,
quia fides prole o non est, ubi (16) queritur fides.
(17) Denique quia lex communis est, fides vero pri-

verbo demonstrat, quæ occurrit in ms. Urb. et ed. Ven.

(15) Hæc est qui ad fidem accedunt: ubi legem accipit
pro Fide catholica, quæ ab us, qui ad se accedunt,
professionem creduntatis, id est similibus fidei, excipit.

(14) Ex antiquissimis monumentis (L. Rem., Tol., Vat.
et ed. Ven. ad hanc usque) pro quo tamen meli-
ores legendum videtur quæ pro q. i. Cod. Pomp. ad in-
terpretatione scribitur *rapitatis iniqua erat. Igitur quis-*
quis disputationem legis æstimat fidem, dicit in unum di-
versa confundit: cuius interpretatio adeo placet, ut nisi
aliquorum e. d. d. s. l. t. o. adversaretur, eam textum
libentissime inseruissemus.

(15) *Versuta de peccato legis*, quæ hinc appellatur,
sicut illi tractatus fidei mox recensendi adnot. 26 et
sept., quibus Ariani *omnes veritates infirmas, inquit-*
sententias vana scriptas confundebant, ut n. 1. et Zeno:
et hi tractatus erant, qui non excutebant fidem, sed C.

(16) Pungit Arianos superiori annotatione mem-
oratos, quos, dicit veros tractatus quærebant, quæ-
runt fides inter multos proos ab usdem editis fidei for-
mulas amendo esset, fidem non habere convincit.

(17) Mss. dicit: *Denique quia, etc.* Legem prole vo-
cari dicitur legem, quæ cum in prælois Ecclesiarum
conciliis habeatur, communis est omnibus: et quæ fi-
dem cordis oppo-let, ac proinde illam *communem*,
hanc *privatam* appellat.

(18) *Genitrix fidei* dicitur liber ille legis, quem a
gentaribus ad se transmissum acceperunt Judæi, qui
danda ad nos Christianos un- cum sacris codicibus
transit, unde additur: *Lex ab uno transit in alium.*

(19) Ms. Pomp. *ab suo*. Paulo post pro aliquo ms.
Vat. *in aliqua*, et edita Ven. *in quo*.

(20) Hæc purgat ita *medullitus* et intime, ut non
solum nihil exterius propter verba, vel opera, sed
nihil etiam interius propter cogitationes *rectas debeat*.
Sed *peccatur*.

(21) Ms. Rem. hæc et in sequentibus repetitionibus
scribit *Adle*.

(22) Hæc per partes traditur et discitur.

(23) Edit. Ven. habet *doceatur*, sed n. 1. placet,
enim neptia sui proxime sententia repetitio. Totam
autem legem, quæ pro fidei doctrina hinc accipitur,
non intelligi a firmat, quod in fide plura sunt obscura,
fidei usum tenent, quod non omnia dogmata Ariani
credenda: ad enim contra Arianos obicitur: unde n. 6.
Si epus partem probas, reprehens partem... cum
totum non creditis.

(24) Edit. Veron. *ut pro et*. Edit. Ven. *complecti-*
tur pro compend. Cum de lege, seu scientia fidei in
toto contextu sermo sit, *medullitus complectitur*, eo
quod omnes hanc scientiam appetant, completatur
nemo, etsi tractatus et talibus modis nam as-

vita quæ lex sepe per monat ex libro (18) genitrix,
fides autem tenaciter inhaeret suo soli proposito. Lex
ab alio transit in alium, fides interit, si (19) a suo statu
aliquando vel aliquo declinaverit. Lex hominis con-
scientiam alloquitur tantum potest, videre autem non
potest. fides conscientiam medullitus (20) mundat, ne
quod rectum vel intrinsecus debeat: qui enim suam
conscientiam non timet, is est qui Deum non timet.
(21) Adde, quod lex (22) partibus et discitur et doce-
tur. Adde, quod tota nec intelligitur, nec (23) tene-
tur. Adde, quod a quolibet pro ingenii qualitate ar-
gumentis assentitur. Adde, quod ad omnibus appe-
tatur, (24) et a nullo completur. Adde, quod index (25)
dei voluntatis est, non Dei originis, aut naturæ.

8) III. Sequitur, ut scire debeamus, utrum (26)
tractatum fidei, an (27) fidem tractatus debeamus as-
serere. Si tractatum fidei dixerimus; vehementer

sequi contendat. At citra fidem codicum mutare no-
luimus: cum fortassis de lege morum loqui sanctus
Zeno voluerit, quam *voluntatis Dei indicem* mox af-
firmat. Quamquam et ipsam fidei scientiam a nemine
compleri dicere potuit in eam sententiam, quæ n. 4
de Ariani doctrinam legis, seu fidei præ se ferentibus,
et per tractatus acquirere conantibus loquens,
Lex scientiam, inquit, ad perfectionem perducere
nullis rationibus potest: quod ideo est atque hæc a
nullo completur, id est a nullo ad perfectionem perdu-
citur.

(25) *Index* divinae voluntatis est lex proprie dicta,
quæ motum præcepta continet: at intelligi etiam
potest lex fidei, quatenus indicat, quid Deus nos
credere velit, et ne tamen credendorum originem et
rationem patefaciat, quam Ariani tractatibus et ar-
gumentis exponere conabantur.

(26) Cum tractare dicerentur episcopi de ecclesias-
ticis negotiis agentes, ut exploratum sit ex S. Cy-
priani epist. 11 et 111, ubi *tractatus* inter episcopos
haberi commemorantur; expositiones, seu formulæ
fidei ab episcopis in concilio tractantibus editæ,
Tractatus Fidei, seu etiam solum *Tractatus* appellari
solebant. Formulæ fidei Nicenæ *Tractatus Nicenæ* vo-
catur in definitione synodi Ariminensis. fragm. vii,
apud Hilar., n. 5 et 4, nec non in epistola ejusdem
synodi ad Constantinum, fragm. viii, n. 4: et apud
Ambrosium ab. in de Fide, cap. 15, n. 125; nec
non ab auctore tractatus *de Fide Orthodoxa contra*
Arianos, c. 8, quo respiciens Marius Victorinus lo-
quens de voce *ὁρθόδοξος*: *At enim, inquit, quia non*
intelligitur, et scanda un facit, tollendum est de Fide
et Tractatu, aut certe, etc. Vide tom. iv Bibl. PP.
ed. Lugd., p. 275. Hæc autem S. Zeno non Nicæ-
num tractatum intelligit, sed eos, qui post Nicænum
ab Ariani conscripti fuerunt, quos post pauca *mul-*
tos tractatus appellat, propterea quod plures tum in
ps udosynodis, tum etiam a nonnullis episcopis se-
paratim editi fuerunt. Hos Ariatorum *tractatus* memo-
rant S. Hilarus, lib. ii ad Constantinum num. 4 et 5,
Marius Victorinus, in oratione *de recipiendo ὁρθόδοξος*,
pag. 205. Iohannes Chrysostomus, Phœbadus in libro con-
tra Arianos, p. 500, et alii. Annadvertendum vero
est, non simplices fidei formulas ab Ariani emissas
tractatus hinc loco dici, quas *fides* nominatas mox vi-
debimus; sed fusciores expositiones fidei, in quibus
suam quisque fidei sententiam argumentis et rationi-
bus adstruere conabatur, et ex contextu exploratum
est.

(27) *Fidem tractatus* appellat fidem, quam quis
tractatum seu argumentorum vi concipere velit, eo
quod nolit credere, nisi quæ sibi argumentis et trac-
tibus persuaduerit.

errabimus : subijci enim se loquacitatis artificio fidei natura non patitur, a qua nihil aliud laboratur, nisi ut suis sibi tantum virtutibus approbetur : non enim potest esse perfectum, quod aliunde expectat sibi aliquid necessarium. Si vero fidem tractatus dicere coguerimus ; erit profecto nec (28) nostra, nec sua, sed nec ejus, cujus esse dicitur : quia tractatus fidem cum adstruit, ex eo ipso eam, quo adstruit, destruit : nec ulli dabit, quod non habet ; sed potius, ut non habeat, adhuc ipse disquirit. Video præterea, sicut (29) assertorum indicant nomina (quæ si auferas, **9** (30) nulla fortassis est pugna), multos fuisse

(28) Tractatum fidem nullibi esse ostendit, quippe quæ cum in tractatibus quærat, nec illis possit inesse, et esse sua, nec nobis per tractatus inseri possit, et esse nostra, nec in ipso tractatus auctore, qui dubius questionem movit, reperiri queat : et sic fidem tractatum destruere fidem pronuntiat : nam, ut dixerat paulo ante, *fides profectio non est, ubi quæritur fides*. Quibus similiter Hilarius, lib. II ad Constantium n. 6; *Fides deinde quæritur, quasi fides nulla sit*.

(29) Nomina assertorum tractatibus inscripta, sunt nomina Arianorum et Semiarianorum inscripta, ut credibile est, pseudosynodicis fidei formulis, seu tractatibus, quos ipsi emisissent, ut loquitur Marius Victorinus, in libro de recipiendo *ἁποδοξισμῶν*, p. 293, ubi non de Arianis solum, sed et de Semiarianis testatur : appellat enim Basilium Ancyranum, qui inter Semiarianos aliquando fuit. Videntur etiam quidam tractatus extra synodos a nonnullis hæreticis suis nominibus editi, cujusmodi fuit illa Potamii epistola, quæ, Phœbadio teste pag. 301 tomi laudati, ab Oriente et Occidente transmissa est.

(30) *Nulla fortassis est pugna*, inquit, si assertorum, id est auctorum, nomina auferas, quod atque fidei formulæ, quas Semiariani emisere, recte intelligi possent, nec ullam hæreseos suspicionem ingererent, nisi quæ ex auctorum nominibus manat, quos dolo malo quædam verba usurpasse, alia autem omisisse notum erat. Hinc sane Hilarius aliquot ex iisdem formulis catholice posse accipi insinuat toto libro de Synodis.

(31) *Fides idem ac fidei formula. Incipit fides apud Nicæam conscripta*, Hilarius, fragm. II, n. 27, et lib. de Synodis, n. 84 : *Ipsam quidem religiose tum scriptam fidem*. Vide quoque libellum precum Marcellini et Faustini ad Theodosium, tom. I Sirmondi, ubi fides eandem in sententiam sæpius usurpatur, sicuti et in confessione fidei Faustini, t. II Operum S. Leonis, pag. 158. In plurali vero numero pro Arianorum formulis apud Hilarium adversus Constantium n. 7 : *Condixit fides contra fidem vivens*, quo loco fides intelligit varias fidei formulas, quæ Constantio imperatore favente vel præsentate, ab Arianis scriptæ fuerunt, aut etiam libros illos, quos Lucifer Calaritanus veluti a Constantio contra catholicam fidem scriptos refert in libro de non parcendo in Deum delinquentibus. Iterum Hilarius, lib. II in Constantium, n. 4 : *Miserabile est tot nunc fides existere, quot voluntates*. S. Athanasius, in lib. de Synodis, undecim fidei formulas ad Antiocheam usque an. 361, ab Arianis promulgatas memorat. Harum multitudinem Socrates notans, lib. II, c. 41, *λαβύρινθος*, labyrinthum, appellat, earumque præcipuas recenset. Has porro novellas vocat S. Zeno, propterea quod novæ in dies formulæ ederentur. Quod autem ait, hæc fides litis labore et favore nutritas, vide annot. 58 et 59.

(32) Formulas Arianorum venales appellat, quippe quod Ariani, ut suarum partium numerum augerent, et ad hæreseos subscriptionem, seu assensum plures adducerent, præmiis uterentur. Hilarius quidem, in

tractatus, multas (51) fides, et quidem novellas, et litas labore ac favore nutritas, quos, quia vera vix potest inveniri, credo, ne populi penuria laborarent, (52) venales esse propositas. Veruntamen ex his omnibus eligendum quid sit, non potest nosci aut comprehendi, quia non erit (53) nec proprium, nec firmum, quod habet et tamen semper incertum : **10** quippe cum unius electio sit alterius reprobatio : vel si omnes omnino amplectenda sunt, ut tot quis habeat fides, quot non habet verba, multo magis nihil habebit, quia tractatus, qui eas genuit, vel quotidie generat, adhuc potest generare, e diverso pro-

libro contra Constantium, n. 5, persecutionem ditando et auro eum commovisse teterrimam prodit. *At nunc pugnamus contra persecutorem fallentem... qui non dorsa cadit, sed ventrem pulpat; non præscribit ad vitam, sed dat in mortem; non trudit carcere ad libertatem, sed intra palatium honorat ad servitutem; non latera veat, sed cor occupat; non caput gladio desecat, sed animam auro occidit*. Multi quidem munera anteponentes, ut inquit Liberius, apud Theodoretum, lib. II Hist., c. 6, hæc ratione corrupti sunt : quos proinde *quæstu circumventos, et auri magis quam Christi amantes* vocat Gregorius Nazianzenus, n. 14, orat. 21, de laudibus Athanasii : et inter hos a Faustino ac Marcellino in libello precum ad imperatorem apud Sirmondum, tom. I, pag. 142, refertur Potamius fidei catholice olim defensor, qui *præmio fundi fiscalis, quem habere concupierat, fidem prævaricatus est*. Similia habet Gregorius Nazianzenus, laudata orat. 21 de laudibus Athanasii, ubi pauperum bona in malum ejusmodi usum ab Arianis consumpta testatur. Hinc iterum S. Zeno dicitum patrocina ab iisdem in sub idium advocata tradit : eorumque opibus plures corruptos docebitis annot. 59. Huc forte prospiciens S. Ambrosius, in Apolog. David, cap. 4, n. 17, allato Veteris Testamenti exemplo, de Sacerdotibus scriptum reliquit : *Quo indicio claruit auri cupiditatem materiam esse perfidiæ, et avaritiæ studio sacrilegia solere generari*.

(53) Nec abest a mss. Pomp. et Zen. Ut autem intelligantur, quæ de vago incertoque fidei Arianorum statu id loci traduntur, simulque confirmetur dilucide hæc S. Zenonis sententia cum hujus temporis historia probe congruere, adeo ut nihil simile superioribus sæculis, quibus illum vixisse nonnulli exisimant, afferri queat, cui illæ peratque respondeant; recitanda putamus aliquot insignia Patrum loca, quæ cum præsentem mirifice concinunt. Primum Athanasius, in epist. ad Episcopos Ægypti et Libyæ n. 6, p. 275, l. 1 : *Itaque omnia movent et conturbant, nec tamen suis decretis ipsi sunt contenti : nam singulis annis, velut qui pacta scribunt, ipsi quoque conveniunt, et de fide statuere simulant, ut etiam inde nihil nisi risum et dedecus referant : quippe quorum decreta non ab aliis, sed ab ipsis rescindantur*. Si enim hi, quæ prius definiunt, considerarent, nolent profecto alia definire, nec rursus illis dimissis, ea nunc definirent, quæ, ut ipsi certe meditantur, post aliquod tempus sunt immutaturi.... Hinc ergo numquam cessant scribere, atque ita sua perpetuo mutantes, incertam fidem, vel potius certam manifestamque infidelitatem et pravitatem habent. Præterea in lib. de Synodis, n. 14, pag. 727 : *Etenim ipsi inter se mutuo dissident, et cum a Patribus defecerint, nequaquam una eademque sunt mente, sed variis diversisque sententiis fluctuant : disceptantesque adversus Nicænam synodum, multas et ipsi synodos celebrarunt, in quarum singulis cum fidem exposuerint, nulli tamen steterere professioni : nec alio umquam modo acturi sunt : male quippe quærendo quam oderunt sapientiam, numquam invenient*. Tandem Hilarius, lib. II ad Constantium, n. 4, id sui so-

vocatus, rursus eas pro regentium argumentorum-
que vicibus retractando ac retractando consumit. Sed
vero, sicut necesse est, una est illa nobilis et (54) au-
ticipa, que non dicam tractatu, sed ipsius nativitate :
11 porro (55) major est legis, qua Deum Deo cre-
dendo procerat, quaque credere non dedit, sed
presumpit; edeat mihi perniosa ista adinventio
tractatus sui, quo proficit, iugiter. N. fides, inquit,
intereat, cum male aut creditur, aut docetur. Quod
malum est ista ratio, mox videbitur.

IV. Nunc scire cupio, fides ex (56) doctrina con-
stat, an ex credulitate, an ex utroque. Si ex doctrina
constat, non habent ergo fidem, qui litteras nos-

lum temporis propriam, et antequam in aulicum tradit,
ut tot fides scriberentur. *Sub capis necessitatis in-
quit, tunc non temporabili occasione scribendi atque
incommodi per te tunc regis in dicit; et n. 5; Consili
cum nobis inquit vobis post Niceni tunc non Syn-
odum non tunc quam pater scribit. Annona que
manuans de Deo fides dicitur, dicitur tunc
manuans, pater, dicitur, dicitur, dicitur, dicitur,
etc. Quod Hieronymus ait de ista fide annos et
manuans, S. Zeno dixit tractatus, qui eos genuit, vel
qualitate generat; ex quo etiam pater, fides a tractatibus
distat, quatenus tractatus dicitur de disputantibus
dicitur, quatenus, ut ibi ait Zeno, pro inguoribus
argumentis tunc sumi quisque fidem detulisset,
aliamque retulisset, fides autem nuncupatur
fidei tractatu, que ex contrariis tractatum
opinionibus generat, multiplex in vobis synodis
edita sunt. De hoc Ariano et Semiariano pag-
ina inter se videnda est etiam locus Ambrosii, de Fide,
lib. 1, c. 6, n. 44 et 45.*

(54) Hec spectant aut quae Abrahæ fidem, quam
Paulus laudat ad Rom. iv. et ad Gal. in quoque,
non solum Ariano tractatus, sed ipsam etiam
processit legem de alio, seu promulgationem Chris-
tiane fidei, quam legis nomine S. Zeno hoc loco ap-
pellare videtur: unde addit: *Qua credere non dedit,
vel presumpit.* Est enim presumpit ante tempus sumo.
Abrahæ autem vera fide, qua eos Christiani sumus,
huisse partem, certum est ex Apostolo, qui hanc ob
fidem et Abraham vocat *pater matrem nostram*,
etiam scilicet, qui *secundum vestigia fidei*, Rom. iv
v. 12, 16, et quoties eandem fidem tenent, epus
fidei appellat: *Qui et fidei sunt, ut scilicet per Abraham*,
Gal. iii, 7. Illic Patres adversus Arianos Abraham
eamdem ac nos dei atque Trinitatis fidem habuisse,
ex Paulo demonstrant. *Dicitque Abraham fidem
probatum Apostolos, probans, auctoritate vobis sacra-
tionem intercessionem, sic credidisse Abraham, quando
non fuerat creditus Paulus, sic Laetius Galatiana,*
in lib. 1 pro S. Athanasio, p. 128, tom. iv. Ed. Sch.
PP. ed. t. Legum, et alibi sapit, eandem repetit, ac
inserit in lib. *De nos procedendo in Deum dicitur
lib. 1, pag. 228, ubi alios omnes patriarchas post
Abraham eandem fidem coluisse statuit: Si ergo
non in credidit Apocrypha, ut crediderunt Patriar-
cha; cui B. Apostolus monuit ad Abraham comprehendenda
dicitur pater? De hoc Abrahæ fide contra
Arianos unam errorem invidentia vide potest apud Hiero-
nymum, lib. iv de Trinitate, n. 27 et seqq. De eadem au-
tem omnium iustorum fide ante Christum legendus
Philostratus, cap. 108 et 109, atque Augustinus, lib.
xviii de Civitate Dei, cap. 47.*

(55) Eda. Non habet magis pro matrem, quamque
pro quatuor libris. Postquam scilicet quatuor et
potenter pro presumpit, sicut apud Hier. in
cap. et epist. ad Galatas, tom. vii, pag. 425, ed. t.
Ver. *Legis apud antiquos, Deum non in se, sed
dilectione procerat, qui voce eodem fere sensu
quos est Zeno, lib. ii tract. 19, qui est tractatus pre-*

constat, sed nec ipsi, qui scilicet: una legis scientia
olis exantiaque ad perfectionem perducere nati-
tatem possunt. Si ex credulitate, non est opus
est ulla interpretatio: qua sicut semel creditur, ita
semel ex eo ipso, quod creditam est, consummata
fides, ulla nec manuit, nec augeat. Si vero ex
utroque; Patriarcharum (57) semensa fides est: ac
per hoc illis constitutionis nostrae videlicet **12** de-
cernendi sunt libri, ut possint esse perfecti. O quam
misera est fides, quam verba concitant! O quam
debilis, cujus quotidie dissipantur variis argumen-
tationibus membra! O quam indefensa, que (58) re-
mus de Abraham, n. 5. Hec tamen legendum pra-
cipimus, cum sermo sit de fide, quam iam ante Chris-
tiane fidei promulgationem sumpti: ut enim mo-
numus, passim apud probatos scriptores est anti-
cipate, seu prius sumo.

(56) Doctrinam hinc vocat scientiam seu peritiam
de Trinitatis mysterio, quam Ariani se tenere et
tractatibus digerere facitabant: hancque idem plane
est ac illa, quam legem fidei superius appellatam
anonymo vertimus a mot. 5: *De credulitate vero pro
sumit fidei, que sine doctrina seu ratione aucto-
ritati defertur, satis. Itum est annot. 6. Post pauca,
ubi legitur et credulitate, in editis erat et vero et
credulitate: partem autem vero, que abest a mss.
Pomp. et Zeno duximus omittendam, cum ea mox
repetatur in mss. Tolent. Hæc periodus sequenti per-
petua postponitur.*

(57) Semensis, sicut dicensus, emensis, etc.; a
mensura originem ducit, et de us dicitur, que men-
suram dimidiam referunt, uti *semidiale a semodio*,
quod modum dimidium constat. Eam porro vocem,
quam probe Latinam nihil dubitamus, apud usum
Zenonem reperire hactenus licuit, nisi apud Am-
brosium, lib. ii de Praeceptis, cap. 4, *semensis epulas*
legendum sit pro *semisus*, cum de convivio ad ego-
rice descripto loquatur, in quod non pridem *semise*
epule inferende erant, sed novae adijcende, ut
ex utrisque convivium integrum constaret; unde
sine istis epule prae abate, dimidia convivium pars,
semensa fuissent. *Semensa* porro a Zenone dicitur
Patriarcharum veterum fides, praeterea quod ex
dicitur fidei, que ab Arianis supponuntur, parti-
bus, credulitate tantum et doctrina, illi unam tan-
tum, ac prout dimidiam fidem habuerunt, quæpe
qui ex sola credulitate, non vero ex tractatum, qui
ad fidem Ariani postea scripti sunt, doctrina cre-
diderunt. Id autem per frontem dicitur e t, quam
alia ratione, nec valde dissimili sententia in eosdem
convertit Athanasius, in l. de Synodis n. 4: *Quod si
in illorum (Arianorum) sensu a presenti consulatione
(quo signati fuerat Armeniensis formula) fides habet
rationem, quod actus Patres sunt et beati martyres?*
D *Immo quod illi ipsi fecerunt erga eos, qui a se in Chris-
tiana religione instituti ante hunc consulationem abdor-
maverunt?* etc.

(58) Regem nomine imperatores, Zenonis quoque
seculo, vocatos infinitis prope testimoniis liquet.
Vide libellam precum Marcellini et Faustini ad Theo-
desium, Laetii Galatiani, ope a passim Hieronymum,
de Synodis, n. 78, Ambrosium, Apolog. David c. 6,
n. 26, Sulpicium Severum, lib. ii, Philastrium, et
alios, qui imperatorem frequenter appellant *regem*;
ut *regina* pariter nominatur Justina Valentiniana
severus uxor in Ambrosii Vita, nom. 44, quam Pro-
binus ad Augustinum scripsit, et alie item arianorum
imperatorum uxores *regina* dicuntur a Laupridio in
Alexandro Severo, ab Anniano Marcellino, l. xiv et
xv, etc. Similiter a Grecis Patriarchis nomen *βασιλεύς*,
quod ita latine redditur, sapissime ab Imperatoribus

gum, (39) iudicium, divitum, aliquoties etiam, quod **13** pejus est, (40) Gentium desiderat per momenta patrocina! O quam turpis ac lubrica, de qua (41) lu-

scriptoribus ad eosdem imperatores significantes usurpator. De hoc porro regum seu imperatorum patrociniō ab Arianis studiose quaesito praclare Ambrosius, l. viii in Luc., n. 17: *Pone nunc ante conspectum saecularibus Arianos studiis intentos, qui societatem potentiae regalis affectant, ut armis militaribus impugnent Ecclesiae veritatem.* Reges autem Zenoni memoratos esse Christianos patet ex contextu, eum hos a Gentibus perspicue distinguit scribens, haereticos praeter suffragia regum, desiderasse etiam iudicium, divitum, aliquoties etiam, quod pejus est, Gentium patrocina: quibus aperte reges abs se inter Gentes non recensitos insinuat, secus enim iam in illis satis Gentium praesidia quaesita fuissent. Plurali dein numero reges appellans, non Constantium modo, sed et Valentem innuere videtur, quos Arianis impense favisse exploratum est; quod si cui probeatur, jam hic primus tractatus lucubratus fuisset post diem 4 kal. Aprilis an. 364, quo Valens regnare coepit.

(39) Ms. Rem. habet *iudicium*, quae lectio si genuina habenda esset, reterretur ad imperatores, spectaretque, quod tradit Hilarius, *de Synodis*, n. 78: *Fellerunt enim ignorantem regem, ut istiusmodi perfidiae fidem bellicis occupatus exponeret, et credendi formam Ecclesiae nondum regnaturus imponeret*: quod fusius explicat Sulpicius Severus lib. ii. At cum non imperatorum tantum, sed et magistratum quorumcumque auctoritatem Arianis sibi in subsidium advocarint (nam *quas non exseruit falsae religionis blandimento saeculi potestates?* inquit ibidem Hilarius), iudicium ex aliis manuscriptis et editis retinere maluimus, cum praesertim secus enumeratio a Zenone inchoata, manca nimis et interrupta appareret. *Judices* autem vocabantur quicumque magistratus et praesides provinciarum, qui eo nomine passim appellantur in Theodosiano codice. Vide etiam, si placet, Ambrosium, lib. ii de excessu Satyri, n. 58, Paulinum in Ambrosii Vita, n. 8, etc. Horum vero iudicium auctoritatem ab Arianis contra catholicos interpositam luculenter docet Hilarius, lib. i ad Constantium, n. 4: *Provideat et decernat clementia tua, ut omnes ubique iudices, quibus provincialium administrationes creditae sunt, ad quos sola cura et sollicitudo publicorum negotiorum pertinere debet, a religiosa se observantia absterneant: neque postea praesumant atque usurpent, et putent se causas cognoscere clericorum, et innocentes homines variis afflictionibus, minis, violentia, terroribus frangere atque vexare.* Et n. 2: *Præcipe, ut non studium, non gratiam, non favorem locorum rectores gravissimis haereticis praestent: ubi locorum rectores vocat, quos supra iudices appellaverat.* Vim tandem per hosce iudices Christianis illatam fuse describit n. 6, ubi *iudiciorum subsidia* commemorat. Athanasius quoque, in historia Arianorum ad monachos, n. 15: *Orientalis vero pedagogos advocatosque secum adducebant Musonianum Comitem et Hesychium Castrensem, quorum ope freti, alacri animo accessere, rati se omnia deinceps eorum potentia acturos: eo enim modo, et ejusmodi opitulatoribus subnixi, sese, quibus libuit, terribiles exhibere, ac quibus placuit, insidiati sunt.* Cum vero ad haec perpetranda numois bene multis opus esset, *divitum* quoque *patrocina* advocata traduntur; et hac ratione multas illas *fides*, de quibus diximus n. 31, *litis labore et favore nutritas, venalesque propositas* Zeno tradidit. Hinc etiam Georgium Arianum, qui Alexandrinam Ecclesiam invaserat, *proceres sibi pecunia comparasse* ait Gregorius Nazianzenus, de laudibus Athanasii num. 12, numero autem 13 loquens de Arianis ac eorum formulis, *pretio conductos sycophantas et sententias stata mercede pronuntiatas* tradit.

A dit aliena sententia! O quam (42) adultera, quae non agnoscat, quo auctore sit nata! O quam **14** ridiculosa, quae duobus confligentibus Christianis, ab al-

(40) Inter iudices et proceres, quos sibi advocarunt Arianis, plures Ethnicos fuisse nihil dubii est. Id in Georgio nuper memorato Gregorius Nazianzenus explorata reprehendit. orat. 21 de laudib. Athan. n. 15, ubi *profanos Sanctorum iudices* appellatos, Ethnicos magistratus intelligit. In libello supra dicti Marcellini et Faustini memoratur Clementinus Vicarius Hispaniae ethnicus, qui contra Gregorium Beticum episcopum catholicum Constanti mandata exsecutus est. Athanasius in encyclica ad Episcopos, n. 2, ethnicos et Judaeos a Phalagrio praefecto Aegypti contra catholicos in Ecclesiam remissos, ac in ipsum baptisterium ingressos queritur; et n. 3, allegat acta contra se ad imperatorem transmissa, quae *qui scripsit*, ait, *transfuga est ex Christianis, qui idola turpiter adorat: qui autem subscribere, sunt ethnici et idolorum aditu, ac cum ipsis Arianis.* In Synodica Alexandrina, apud Athanasium, p. 135, de pseudo-synodi Tyriae legatis haec traduntur: *At illi sacros quidem ministros adesse non concessere, sed coram ethnicis de Ecclesia, de calice, de mensa, de sacris rebus inquisitionem fecerunt.*

(41) Lusisse dicitur aliena sententia, quod alii ex Arianis in alios, quos anathemati subjecerant (plures enim diversa sentientes diversisque subscribentes formulis, sese invicem anathemate perculerunt) ludere scribentes, in re gravissima fidei luderent; vel etiam quod ex hisce dissidiis fides apud Ethnicos ludibrio esset, de quo adnot. 44. Numquid etiam spectatur hoc loco Arii liber *Thalia* inscriptus, *effeminatis ac ridiculis modis* contextus, teste Athanasio in epist. de sententia Dionysii n. 6, idemque Sotadicis canticis non adsimilis, ut cum eodem Athanasio, tradunt Socrates. lib. i, c. 9, et Sozomenus l. i, c. 20, quod scribendi genus quam esset turpe, et ipsis Gentibus perosum, idem Athanasius indicat. orat. 4 contra Arianos, num. 2 et 4: *Turpis hinc, ac lubrica, seu, ut legere placet, ludicra* vocari fides potuit, de qua tam dissolutis canticis vulgus fortasse luderet. Arii quidem *Thalam*, seu alias ejusdem generis lucubrations a vulgo tritis cantilenis elatas apud Photium memorat Philostorgius, lib. ii, n. 2. Arius, cum ab Ecclesia recessit, *cantica, nautica et molendinaria et viatoria conscripsit, aliaque ejusmodi composuit, quae certis modulationibus aptavit.* Turpi quoque dicendi genere, *impuro, et ad ridiculum characterem pertinente* usus est Eunomius Arianus in sermone, quem Constantinopoli in ipso Theophaniorum festo ad populum habuit ex eodem Philostorgio l. vi, num. 2, et de hoc pariter *ludere* quispiam potuit.

(42) *Adulter* pro adulterino nonnumquam sumitur, adeo ut ipsi factus ex adulterio concepti, *adulteri* dicti inveniantur. Vide Solinum, cap. 27, qui *partus adulteros* vocat. Per allegoriam vero Plinius. lib. xxxiii, c. 7, *nimum adulterum* nominat pro immundo et impuro; et apud Tertullianum *adulter sapor* legitur. Hinc ergo Arianorum fides, variis erroribus vitata et permixta, *adultera* Zenoni appellatur. Forte etiam id nomen sortita est, quod errorum, quibus corrupta erat, certos auctores et quasi parentes (quod spuris saepe accidit) non agnosceret: auctores autem idcirco non erant cogniti, quod in condendis reformandisque variis fidei formulis tot mutationes subinde factae fuerint, aliis verbis additis, aliis detractis, ut quinam essent formularum auctores, dijudicari non posset. Adde etiam, quod nonnullae formulae sine auctorum nominibus prodierunt, aliae item alienis nominibus editae; quod quantam de auctoribus controversiam moveret, facile intelliges. Huc forte spectant illa Hilarii lib. ii ad Constantium, n. 5: *De auctoribus questio est.*

tero eorum, si non transducatur, (45) perfidia, eum A
transducta fuerit, fides vocatur! O quam non vera,
si factionibus posset! O quam (44) publicana, cupis
fabulantur etiam profani secreta! O quam pre-
sumpta, **15** quam mavult (45) magis novelle traditioni
suae credi, quam antiquitati, quam Deo Domino di-
centi. *Rejicitis mandatum Dei, ut traditiones vestras
statuatis* (Marc. vii, 9). Sed non eo dico, ut ingra-
tam faciam doctrinæ beneficium, sed ut sciat unus-
quisque, aliud esse fidem, aliud esse tractatum:
non fidem per tractatum posse vel dari, vel nosci,
vel destrui. Dari non potest; quia si verbus dari po-
test, poterit et verbis auferri. Nosci adaque non
potest, quia fieri potest, ut quis aliud gestet in (46)
fidebus, aliud in penetralibus cordis. Similiter ve-
destrui quidem, quia si vera fides est, aliud esse
non potest, quam quod est. Igitur cum possibilitatis
humane non sit, fidei velare secreta, nusquam, fra-

(45) Sic restitutionem ex quinque mss. cum antea le-
geretur *perpida*. *Perfidia* autem nomen prætulimus,
non solum ex auctoritate plurimum præstantissimo-
rumque codicum, sed etiam quod sic appellari sole-
bat, quodquid profertur fidei formula, a vera fide
esset alienum, ut patrum fit ex illo Hilarii in Constati-
tium cons. 24. *Quodquid præter fidem veram* (Nico-
nam intellige) est, *perpida, non fides est*. Hoc
fragm. a, n. 29, loquens de formula fidei Sermiensis
ab Ariano conclusa: *Hæc perpida, inquit, non
fides, et fragm. vi, a. 7, eandem Sironi formulam
perfidiam apud Sironem descriptam appellat*. Philo-
dorus in libro contra Arianos hæc eandem formulam
in signaturus, *Insuperos, inquit, ab ipso capite per-
fidia, non fides*, p. 509, in Biblioth. PP., edit. Laz-
dum, fol. D, et post pauca. *Iniquum illis est in hæc
sua perpida, non fide*. Arianam formulam ab Ariano
episcopo Constantii nomine editam (de qua Sulpi-
cius, lib. ii) S. Hieronius, in lib. de Synodis n. 78
perpida fidei vocat. Legatur etiam fragm. viii, n. 4;
et Ambrosius lib. iii de Fide, n. 129, et Chrysolo-
gus serm. 48, 52, 61, 64, 81, ubi *fides*, et *perpida*
opponuntur, sicut et apud Ambrosium enarratione
in ps. xxxvi, num. 28. Ita tamen et *perpida* hinc
latus sumatur de omni errore et in Philo-ophorum
ethnicorumque fidei catholice operosa. Sophistas
etiam cum ethnicos episcopos Ambrosius confertens:
*Illi, inquit, multis loquuntur perfidiam, isti paucis
fidem adserunt*.

(44) Ms. Rem. *publica*, alii codices et editi *publi-
citas*, quod præterquam quod apud Zenonem idem
est ac *publica* (unde tract. 5 lib. i, n. 4, *publicanas
mulieres* pro mulieribus publice expositis accipit),
melius hoc loco dici videtur, cum sermo sit de fide,
de qua veluti de publicana muliere profani propa-
lam fabulabantur. *Profanos* a Patribus appellatos
ethnicos, ut plura omittam, satis suadetur vel ex illo
nostri Auctoris testimonio, tract. 5 lib. i, num. 9,
in hoc, ubi Christianas mulieres alloquens, ait:
Profano cu nubas, cum postis nubere Christiano?
Notum porro est, quia eorumque cum interuntur Ca-
tholici, ne sacra mysteria et difficilia fidei capita
in ethnicorum multitudinem veniant; quia multa ne ec-
clesiam mentis quidem aperiebantur. Vide Schlesiastii
dissertationem in *de Disciplina ecclesie*. Occasione autem
contentionum, que inter catholicos et Arianos ex-
citata fuerunt, hi, ut ethnicorum patrumque scri-
ptis adiscerent, videlicet secreta doctrinam, iisdem eth-
nicis eandem causam potestere non delatantur, tam
editis in vulgum tractatibus, quous Ariani et præ-
cipuum Frontanis mysterium Gentibus irrisum expli-
cabatur, tum etiam cum fides in Ecclesiis admiseret.

ter, tua curiositas, nusquam tui profertur pugna: qui
quem putas vel de tuis ipsis studiosis fidelissimum,
hic infidelis; et quem putaveris infidelem, hic fidelis
est. (47) Forte in eo se quis assumet fideliorum, si
liquatur argute, cum magis verus sit ille fidelis,
qui sacra in prædicatione non ultra, quam lectum
est, aciem suam tetenderit mentis, eo enim res de-
ducta est, ut fides nostra per Dei (48) requirantur in-
juriam. Quod futurum Salomon enuntiavit, et ca-
vendum quid sit, his verbis edocuit: *Mentor, qui
desert sensu in timore, quam qui ab aliis abstinet, et
transgreditur legem* Eccl. xix, 21. Et iterum: *Noli
esse superbus multum, et noli argumentari plus, quam
oportet* (Eccl. vii, 17). Similiter Paulus: *Noli
altum sapere, sed time* (Rom. xi, 20).

B **16** V. Cum hæc ita sint, cur legem lege distin-
gis? Cur sub imagine fidei fidem deponis? Cur ipsum
fontem divinitatis philosophicis argumentis exhaurire

ule secretiora queque cernerent et inquirere. Hinc
Athanasius, in Apologia contra Arianos n. 72, p.
189, queritur de *Profano Aegypti Philopio apostata
ethnicisque militibus admissis ad ea disparenda, que
ne catechumens quidem conspiciere deuit. Sacra mys-
teria ab ethnicis dirupta, et in terram projecta in or-
dinatione Gregorii Alexandrini contra Athanasium
meminit Synodica Julii papa ad Eusebianos relata
ab Athanasio in eodem Apologia pag. 119: Profanus
Sunt terum, id est fidelium, iudices, et novam ac
institutam imitationem, mysticas nempe questiones spec-
tante vulgo tractatas dolet Gregorius Nazianzenus in
orat. de laudibus Athanasii n. 15, que res quanto
esset et scandalo tum Catechumens, tum ethnicis,
excogitur ex Athanasio de Synodis n. 2, pag. 717:
C *Hoc autem catechumenis hæreticis offensivum ansam,
ethnicis vero non modicam, sed offusam risu matu-
ri in præbuit; quod Christiani veluti ex somno nunc
excitati quaerant, qua ratione in Christum credere
oportet. Quod porro S. Zeno ait fabulantur, indicare
videtur non tam quod ethnici de arcibus Christiane
fidei vulgo loquerentur, eademque inter sese in ri-
diculum tradicerent, sed forte etiam quod magno
cum regnantis contemptu de eisdem mysteris fabu-
las in theatris agerent: quemadmodum hæc qualem
de causa accidit et traditur Alexandria ante ipsam
Necnam Synodum, Eusebio sic scribente lib. ii de
Vita Constantini cap. 61: Porro verum, que gereban-
tur, spectaculum eo usque processit indignitatis, ut in
mediis infidelium theatris divinæ prædicationis vene-
rabilis doctrina risu ac ludibrio traduceretur.**

(45) In codice Pompeiano magis deest. Sed sicuti
apud Plautum Such. i, 2, 15, et apud Terentium
Adelphi. ii, 2, 14, per pleonasmum *malo* legitur cum
D *potius*, ita et cum *magis* a Zenone potuit usurpari:
magis enim pro *potius* a præbatis auctoribus non num-
quam usuratum videtur, ut a Catullo carm. lxxvii,
v. 50: *Non est turpe, magis miserum*, a Virgilio
Eclog. i, 11: *Non equum in uidebo, minor magis*. Alia,
que afferri possunt, ejusdem generis exempli præ-
termittimus. Post pauca adaque pro *peraque* legatur
in Plauto quater, et apud Livium, lib. iv, dec. 4.

(46) Mss. Tol. et Zen. *labris*. In membro autem se-
que ad verba *aliud esse non potest*, infinitum esse in
codice Rem. desoletatur.

(47) Mss. Vat. Urb. et edit. Ven. *Fonte nec in eo*. A
Pompeiano codice abest se. *Extinct* positivus pro
abstract, ex mss. quatuor.

(48) Requiritantur nimirum Ariatorum studi-
professio et subscriptiones formularum Ariani dogmatis,
quod in Dei injuriam cedebat.

conaris? Si (49) peritiam legis ostendere cupis, lectionum nubila disserena. Doce eam tibi non esse contrariam: doce omnia, quæ canit, esse credenda. Ceterum si ejus partem probes, reprobas partem, quomodo per hanc fidem quæris, quam etiam ipsam infidelitatis ream constituis, (50) cum universa non credis? Sin vero fidem spiritus calles, aliquam demonstra virtutem. Impera montibus, ut transferant sese. In admirationem tui rictu blandiente Leonum rabies evanescat. Sub gressibus tuis maris unda pinguens, marmoreo stupore solidetur. Cæcina cymba inter æstuantis pelagi sollicitos sinus (51) fidem tuam fideliter portet. Solis cursus ac Lunæ ab occidui carceris receptaculo orationis freno retrena. Annelantis camini ignis exarstans, victa natura, sentiat per te tecum et ipse refrigerium. Mortuorum in postliminium vite animas reductas inspira. Discute laborantibus morbos, cura languores, in tentationibus gaude et in tormentis pro nomine Domini. Si obvenerint dura, fidem, tamquam granum sinapis, te habere demonstra. Sin vero, **17** quod magis est, sub sono le-

(49) Peritorum in lege fidei, de qua hic sermo est, officia a catholicis Patribus exulta, tria hæc fuisse ex præsentis Zenonis testimonio cognoscimus; nimirum obscura Scripturæ, quæ inter sacra mysteria legebatur, loca explicare; sententias, quæ contrariæ viderentur, conciliare et componere; ac tandem articulos, qui *conuntur*, id est prædicantur a fide, etsi humanæ mentis intelligentiam superent, creditu necessarios ostendere atque convincere. Equidem in hisce tribus tota versabatur Episcoporum cura, ad fidem quod pertinet; et hæc si peritus quilibet aggrederetur, laborem ejus se nequaquam improbatum S. Zeno significat: solam enim eorum reprehendit audaciam, qui, ut mox ait, *sub sono legis et fidei, sæcularis amore jactantur accensi, incomprehensibile Trinitatis mysterium argumentis se cogere, examinare, metiri, ac discernere posse præsumunt*. Canit autem pro prædicat interpretati sumus, ut apud Martialem de Spect. epigr. 1: *Quidquid fama canit*. Potest etiam accipi pro vaticinari, uti sæpe verbum *cano* a latinis usurpatum reperies, eo quod Sibyllæ apud illos prophetiæ, uti putabantur, dono præditæ, omnia vaticinia carminibus edidisse traderentur. Prophetias autem sacræ Scripturæ, quæ difficiliora continent, S. Zenonem spectasse, inde fit credibilis, quod *carmen pro libro prophetico bis alibi dixerit*. Quod si quis a lectionibus, quæ primo Auctoris membro indicantur, distincte memorata considerans ea, quæ *cani* traduntur, lectionibus quidem sacram Scripturam, quæ in ecclesiasticis cœtibus legebatur, cantu autem traditionem, quæ verbo prædicabatur, a Zenone significatam velit; alius vero primo loco eam Scripturæ partem, quæ in sacris conventibus legebatur, secundo vero eam, quæ canebatur, spectatas malit; non diutius reperiimus.

(50) Mss. Vat. et Tol., *canentis cum universa non credis*.

(51) Cod. Urb. *ab occiduis fidem tuam fideliter portet*; quæ lectio si germana est, indicare videtur, fidem non ab Arianis Orientem occupantibus, sed ab Occidentalibus, qui plerique erant catholici, esse sumendam. At aliis a mss. *ab occiduis* abest, et liberarii oscitantia repetita videtur, ex sequenti membro, ubi *ab occidui* pariter legitur. Post pauca *Solis cursus* pro *Solis cursus* habent codd. Pomp. et Zen.

(52) Non tam circa Dei Filium, sed circa Spiritum sanctum etiam Arianos errasse, cum Hilarius universim confirmat lib. II de Trinit., et Ambrosius, de Spi-

gis ac fidei, sæculari amore jactantur accensi, nocentis Dei de Deo (52) Spiritusque sancti inestimabilem incomprehensibilemque divinitatis perpetuitatem, jure ipso, quo ex sese est, argumentis te cogere, (53) examinare, metiri, ac discernere posse præsumis; hæc tibi ego respondere non audeo (54): sit quippe cum tutius imperitum videri, quam esse sacrilegum. Et tamen hædeo, qui pro me tibi (55) obstat: non lex, per quam me forte minus peritum peccare compellis, ipsa te magnopere retundens ac redarguens confutabit, Salomone dicente: *Altiora te ne quaeris, et fortiora te* (56) *ne scrutatus sis. Quæ præcepit tibi Deus, illa contemperet; et in plurimis operibus illorum non erit curiosus: multos enim adducit suspicio illorum*, (57) *et in vanitate detinuit sensus illorum* (E. cli. B. III. 22, etc.). Similiter Paulus curioso rescribit dicens: *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei! quam inæquisita sunt judicia illius, et quam investigabiles viæ illius! Quis eam cognovit cogitationem Dei* (Rom. XI, 55, 34)! Et tu ejus naturam quæris? Sed et alio loco hoc, quod agitur, evidenter expressit, cum

ritu sancto lib. III, n. 401; tum vero ex Macedonii præsertim hæresi constat, quæ in Constantinopolitano primo concilio damnata fuit anno 381. Vide Philastrum, hæres. 67, de Semiarianis, quo nomine Macedonianis intelligit, et hæres. 68, de Eunomianis. Cum tamen Macedoniamos *de Patre et Filio bene sensisse* tradat Philastrus hæres. 67, et solum errasse illos prodatur circa Spiritum sanctum, quem *ne Deum verum, sed factum atque creatum* prædicabant: hoc autem loco S. Zeno illos perstringat, qui non in unius Spiritus sancti, sed et in Filii dogmate errabant: jam ab hoc non Macedoniamini puncti videntur, sed Ariani, qui utroque in dogmate simul peccarunt. Ad illud Philastrii testimonium de Macedonianis ævi sequioris verum est, non de antiquioribus, quos Zeno suppares habuit: hi enim Semiariani vere fuerunt, et primi qui in Spiritum sanctum non minus, quam in Filium hæreticam doctrinam insimul effutiere; ac propterea ad hos proprie hocce Zenonis testimonium pertinet.

(53) Mss. Rem. et Urb. *exinanire*. Inferius pro *cum tutius* cod. Pomp. *tum tutius*.

(54) Mss. Vat. *audebo*. Post pauca *imperium pro imperitum*, cod. Tol. *perperam* exhibet. *Imperitum* porro cur se appellet S. Zeno, facile intelligere licet. Cum Ariani ingenio nimium indulgentes, curiosaque inquisitione de æterna divini Filii generatione audentes disserere, in varios errores incidissent; catholicorum hoc proprium erat, tanti mysterii imperitiam profiteri potius, quam tanto cum periculo de eodem subtiliter inquirere, quippe quod humanæ mentis aciem nimium aultum excederet. Qua de causa imperitiam quoque professus S. Hilarius, lib. III de Trinit., n. 20, p. 62, Arianos peritiam jactantes his compescuit: *Sed te, quisquis es, investigabilia sectantem, et divinorum secretorum atque virtutum gravem arbitrum consulo, ut mihi imperito, et tantum de omnibus Deo, ut sunt ab eo dicta, credenti rationem saltem facti istius afferas*, etc. Porro *imperitiam* simplici cum fide sequendam, iusius suadet, num. 26.

(55) Ms. Pomp., *obstat*. Paulo post pro *minus peritum*. Ms. Vat. *minus paratum*.

(56) *Ne scripsimus e* mss. Rem., Pomp. et Zen. cum in editis esset *non*.

(57) Hæc verba *et in vanitate detinuit sensus illorum*, quæ in edit. Ver. et seqq. aberant, restitimus e mss. ac edit. Ven.

ad Timotheum **18** loquitur instruendam his verbis *Hortatus sum, 58) ut deconvalescentes quibusdam, ne peritiosa doctrina uterentur, neque attendant fabulis et genealogiis, quae sine fine sunt, quae magis quaestiones praestant, quam veram rationem Dei, quae est in fide. Definitio autem iustitiae est charitas ex corde puro et conscientia bona, et fide simplici (I Tim. 1, 5, 4).*

VI. Igitur si Dei servus es, stultas et liberulitas quaestiones evita, sermons, quia lites generant. Servum autem Dei non oportet fugare, quia is et charitatis est hostis, et fidei: quas si quis amiserit, nec divina ille profecto, nec humana cognoscit. Haec, si religiosus es, serva: si vere timoratus, custodi: de eo, quod modum humani sensus excedit, disputare devita. Negat quodammodo Deum, quispius (59) asserit Deum: defensio eorum non nisi imbecilli praestatur, nec potest eum revereri, qui loquenti sui putat esse, quod ille meriti astimatus. Ceterum illa est fidei generositas vera, ut Deo fideliter serviat (*Prov. x, 10*): in solo ipso fiduciam gerat: a fidelitate et fiducia (60) fidelem se vocari cognoscat: inculpatis moribus vivat: (61) conscientia eum bona, non loquacitate, quae mater prolece percreati est, nescire praesumat: Trinitatisque unam potentiae plenitudinem, quae una mente, una credulitate concipitur, non videt, sed honorat (62).

19 TRACTATUS II.

De Spe, Fide et Charitate.

I. Iritus in rebus Christiani columnis fundamenta consistunt. Id est in spe, in fide, (1) et in charitate: quae ita invicem sibi valentur esse connexa, ut sint alia alia necessaria. Spes enim nisi precedat, cui laborat fides? fides si non sit, quomodo spes ipsi nascetur? quibus si deneges charitatem, utraque (2) cessabit: quia neque fides sine charitate, neque spes poterit operari sine fide. Itaque Christianus tribus in

(58) Interjectionem erat *inquit*, sed delevimus uti superfluum ex mss. Pompeianis et Zenonianis.

(59) *Asserit* hoc accipitur non pro *affirmare*, sed pro *mutare*, et vitare quidem rationibus adversus Arrianos excogitatis, ut opus sane videtur fuisse consilium, quem hoc loco S. Anthonius a verbo *assere*, petendo pro *asserere*, abducere conatur: unde statim subdit: *Defensio eorum non nisi imbecilli praestatur, nec potest eum revereri, qui inquit sui putat esse, etc.* Veterumque editionibus auctoribus verbum *asserit* posse edicere visum est, ac proinde supponere haec verba, quibus Zenonis mentem circa a palyvocaloas periculum exprimerent: *Quispius rationibus humanis Deum mater amovet, defensio, etc.* Non e mss. ut prima edit. germanorum textum restatuimus.

(60) Ms. Pomp., *idem*.

(61) Ms. Vat., *supplicia eum bona.*

(62) Ms. Urb. cum cod. Pomp. et editione prima addit *Amor*.

TRACT. II. — (1) *Et* deest in mss. Pomp. et Zen., tantum a mss. Vat. et Tol. abest. Post pauca, *aliter autem vocatur* et scriptum est in cod. Urb., Vat., Rom., Pomp. et add. Ven. pro *ut alia necessaria*, quod post editionem Ver. retinimus.

(2) In cod. Ver. pro *cessabit*, quod est in omnibus cod. et editione prima, suppositum fuit *mutabitur*

rebus, si cupit esse perfectus, debet esse constructus, si quid enim ei ex his defuerit, perfectionem sui operis non habebit. Unde primo omnium spes nobis proponenda est futurorum, sane qua nec praesentia quidem ipsi stare posse perspicimus. (3) Adeo tolle spem, terpet humanitas tota. Tolle spem, artes virtutesque universae cessant. Tolle spem, et interempta sunt omnia. Quid facit ad illiteratorem *puer*, si literatum non sperat fructum? Quid ratem profundo gorgii monti committit, si ei nunquam lucrum, nunquam portus desideratus occurrat? Quid miles, non dicam horridae hyemis, aut torridae aestatis injurias, sed salsum contemnat, si gloriae spem future non gerit? Quid agricola semina spargit, si sudoris sui premium non colligit messem? Quid Christianus credit in Christum, si promissum sibi ab eo perpetuae felicitatis tempus non credit esse venturum?

II. Sed spes ex fide est, quae quamvis in futuro sit posita, fidei tamen est iure subjecta: ubi enim fides non est, nec spes est, fides enim spei (4) substantia est, et spes fidei gloria: quoniam premium, quod spes habet, fides meretur: quae quidem pro spe pugnat, sed sibi vincit. Amplectenda est igitur, fratres, tenaciter nobis, et omni genere (5) **20** custodienda virtutum; in hanc fortiter incumbendum; ipsa est enim vitae nostrae immobile fundamentum, invictum adversus diaboli impetus propugnaculum pariter, ac telum, animae nostrae impenetrabilis lorica, legis compendiosa ac vera scientia, demonum terror, martyrum virtus, Ecclesiae pulchritudo, vel murus; Dei ministra, (6) Christi amica, spiritus sancti conviva. Huic et praesentia subjacent et futura: ista, quia contemnat; illa, quia sua esse (7) praesumat. Nec spes timet, ne non veniat; quia ea semper secum suis in virtutibus portat. Hoc est, quod Abraham *contra spem in spem credidit Deo, ut fieret pater multarum gentium (Rom. iv, 18)*. Contra

erant, ne una cum charitate spes ac fides cessare, id est perire et nihil operari posse viderentur. Similiter n. 4, ubi legitur, *utrumque non stabunt*, positum fuit, *utrumque non produrunt*. At haec emendationibus opus non esse ad videndum Zenonis sententiam, satis ostendimus dissert. II, cap. 6, ubi haec testimonia fuisse explicavimus.

(3) *A Deo est in cod. Rom.*

(4) Spectatur hoc loco illud Pauli ad Hebraeos I, vers. 1. *Fides est autem sperandum substantia verum, argumentum non apparetur*; et in sequentibus, *propterea fides meretur*, prospiciuntur illa, quibus fides in Christum totius meriti rationem statuitur.

(5) Ms. Vat. et Tolent. *custodienda spes virtutum*. De mss. Pomp. in ha., Vat. et in ha.

(6) Ms. Tol. vel *Christi*.

(7) *Prasumat* hoc et alibi scriptum a nostro auctore sumunt pro *certissime spero*, vel *aspirate scio*: sic uti essendat ille num. 6: *Deus propterea dilectionem commendat, quoniam colam proventum*, id est certo scilicet, servare potest, quod praesumat. Similiter *praeconatio* non nunquam pro *anticipata certis nomine et genere accipitur*, uti apud Spirituano in *Historia* vlt. c. 2. *Habuit autem praesumptionem imperii ex Iovis et spem*, Pro *ut non veniat*, in mss. Pompeianis est, ut *non veniat*, sed pro *ut alia manu scriptum est*.

spem autem est, quod impossibile est, ac (8) non videtur: sed possibile hanc spe fieri, cum Deo dicto inimitabiliter ac fortiter creditur; dicit enim Dominus: *Omnia possible credenti* (*Marc. ix, 22*). Unde *Abraham credidit Deo, et reputatum est illi ad iustitiam* (*Gen. xv, 6*); qui ideo iustus, quia fidelis, *iustus enim ex fide vivit* (*Gal. iii, 6*); ideo fidelis, quia credidit Deo; quia nisi credidisset, neque iustus, neque pater gentium esse potuisset. Quapropter manifestum est, spei ac fidei unam inseparabilemque esse naturam: quia in homine ex his quæcumque defecerit, (9) ambe moriuntur.

III. Fides (16) itaque vel maxime res propria nostra est, Domino ipso dicente: *Fides tua te salvum fecit* (*Marc. x, 52*). Igitur si nostra est, servemus ut nostram, ut iure speremus (11) aliena; nemo enim censum (12) decoctori committit, nec desertorem præmiis triumphalibus honorabit, **21** maxime cum scriptum sit: *Qui habet, dabitur illi et abundabit; qui autem non habet, etiam id, quod habet, auferetur ab eo* (*Matth. xiii, 12*). Per hanc, fratres, a Deo Henoch meruit (15) cum corpore contra legem naturæ transferri. Per hanc evadens Noe non invenit, cum quo diluvium fuisse conferret. Per hanc Abraham ad Dei pervenit amicitiam. Per hanc Isaac præter cæteros enituit (*Heb. xi, 5, 7, 8, 20*). Per hanc Jacob Deo colluctari (14) prævaluit. Per hanc Joseph Ægyptum suæ ditioni subiecit (*Gen. xxxvii, xli*). Hæc Moysi in mari Rubro terram vitream fecit (*Exod. xiv, 22*). Hæc, ut cursus soliti contempta mensura Jesu Nave desiderio pareretur, soli, lunæque suos frenos

(8) In editis post *non videtur* additur, *esse possibile*, quæ tamen verba ab omnibus, quos vidimus, mss. codd. absunt, et abesse item etiam debent, si S. Zeno hoc loco respexit illa Pauli ad Rom. viii, v. 25: *Quod non videmus, speramus; nam quod videt quis, quid sperat?* Quam in sententiam superius S. Zeno dixit, spei substantiam esse fidem, et spem fidei esse subjectam affirmavit, quod ea quæ futura esse creduntur, nec modo apparent, spe prosequamur (*Ibid.*, vers. 24).

(9) Dictum hic *ambe moriuntur*, uti supra *utæque cessabunt*, de quo satis multa dissert. ii. cap. 6.

(10) In Veron. edit. *Fides itaque donum Dei*. De hac additione, quæ abest a codd. et edit. prima, vide quæ notavimus eadem dissert. ii, cap. 5.

(11) Nimirum cælestia, quæ Dei sunt, quæque per fidem futura credimus, et expectamus.

(12) Ita mss. Rem., Pomp., Urb. et edit. Ven.; alibi autem legitur *debitori*, quæ vox etiam in margine Pompeiani cod. notatur.

(15) Mss. Vat. et Tol. inserunt *de fide Henoch et Noe et Abraham cum corpore*, etc. Sed videtur glossema, quod e margine in textum irrepserit, in quo notatum fuit agi hoc loco de fide Henoch, Noe, etc. Sane solus Henoch cum corpore translatus fuit.

(14) Mss. Pomp. legit *pervaluit*, uti apud Lucretium, lib. vi, v. 956, ubi tamen *prævalet*, legendum esse aliqui exis imant.

(15) *Scabrosus* est in mss. Pomp. et Zen. At in margine Pomp. notatur, *scabiosis*. Contagiosi autem dicti Lepræ vertices, quod illa contactu contrahatur; *Scabiosis* autem ad ulcerum vertices referri videtur.

(16) Sparaverius pro *exsequiis* mallet legere *exuviis*; at *exsequiis* relinquendum patet ex Arnobio lib. i adversus Gentes, pag. 50, qui de apostolorum miraculis loquens, simili formula usus est: *Ab tumu-*

induxit (*Jos. x, 15*). Hæc de armato Colla David necum triumphos attulit (*I Reg. xvii*). Hæc in Job inter cæcæ et ingentia mala non desperavit (*Job. i et ii*). Hæc in Tobie cæcitate medica fuit (*Tob. xi*). Hæc in Daniele ora leonibus alligavit (*Dan. vi*). Hæc in Jonæ cetum in cybaram convertit (*Jon. i*). Hæc in Machabæorum pernicitate exercitu sola vicit. (*II Mach. vii*) Hæc in tribus pueris ignis amonios effecit (*Dan. iii*). Hæc mare pedibus ambulari posse in Petro presumpsit (*Matth. xiv, 29*). Per hanc Apostoli multos in vitidam eorum lepræ deformis contagiosis (15) scabiosisque crassantium ulcerum spoliarere verticibus. Per hanc, inquam, cæcos videre, surdos audire, mutos loqui, claudos currere paralyticos reformari, de obsessis demones fugere, mortuosque sæpe ipsos a sepulcris cum suis sibi (16) exsequis reverti jusserunt, ut omnes mirarentur fieri lacrymas gaudii, quæ (17) nunc fuerant orbatæ.

22 IV. Sed loquum est, fratres, ire per singula, maxime quia charitas sua ingerat fortiora; quæ est ita rebus universis (18) prædita, ut sit omnium iure ipso regina. Triumphet hæc, quibus vult virtutibus, fides, ac spes multa et magna proponat; tamen siue hæc utæque (19) non stabunt; fides primo omnium si seipsam non amet, spes si non ametur. Adde, quod fides sibi soli prodest; charitas omnibus. Adde, quod fides non gratis pugnat; charitas autem etiam ingratis conferre consuevit. Adde, quod fides non transit in alium; charitas, parum est dicere transit, in alium, quæ (20) transit in populum. Adde, quod (21) fides paucorum est; charitas omnium. Adde, quod spes

lis remeare defunctos exsequiarum conversione jussurunt. Et sane exsequias a Zenone sunt pro funeris comitatu ex sequentibus patet, ubi comitatus luctum in gaudium versum commemorat. Similiter etiam Ambrosius, lib. v in Luc., cap. 7, exsequiarum turbam appellans, *exsequias* pro turba filii viduæ funus comitante aperte sumpsit. In antiquis nimirum funeribus cadaver sequebantur homines funeream pompam comitantes; unde Terentianam illud: *Funus interim procedit, nos sequimur; et ex hoc quidem exsequias dictas, quod populus sequeretur, donatus notavit*. Interim hoc loco S. Zeno Arnobium imitatus cognoscitur.

(17) *Nunc reus erat*, dixit Cic. ad Attic. lib. ii: *Nunc videbam*, de Claris orat. Similiter etiam *modo erat*, apud Ovid., lib. i Frist., Eleg. 5. Iterum S. Zeno tract. 5, lib. i, num. 4: *Nunc clamabas, nunc reddebas*, etc.

(18) *Præclara* legitur in mss. Pomp., Tol. et Vat. At in margine mss. Pomp. notatur *prædita*. *Prædita* autem pro *prædita* invenitur in Appuleio de Deo Socratis, et in glossis antiquis apud Ducangium in Glossario.

(19) In edit. Ver. emendatum erat *non proderunt*, de quo satis adnot. 2.

(20) Transire in populum charitas dicitur, quod omnibus prodest; fides autem prodest illi soli, qui fidem concipit; sicuti paulo ante dixerat: *Fides sibi soli prodest, charitas omnibus*.

(21) Fidem paucorum esse, charitatem vero omnium, eam in sententiam vere dici potuisse arbitramur, quod fides in paucis sit, quia Christiani sunt pauci præ cæteris infidelibus, qui licet fide careant, charitatem tamen aliquam habent, cum nemo sine aliquo amore esse possit: unde et gentes sese invicem diligere, et benefacere pluribus leguntur. Non itaque

ac fides tempus habent, charitas autem finem non habet (I Cor. xii), momentis omnibus crescit, quantumque ab ea diligentius invicem creditur, tanto invicem plus debetur. Non quemquam pro persona diligit, adulari quia fasset, non pro honore, quia ambitiosa non est, non pro sexu, quoniam illi unus est archa, non pro tempore, quia veritas non est, non amulatur, quia invidia quod sit, gerat, non inflatur, quia humilitatem colit, non metum cogitat, quia simplex est, non irascitur, quis etiam injurias libenter ampliatur, non latet, quia fidem ipsa custodit, non ulla re indiget, quia et pro et quod est, nihil est necessarium. Haec rura, urbes ac populos, (22) composita **23** pacisque conservat. Haec circa regem latera securus gladius (25) locat. Haec bella premit, lites tollit, jura evacuat, fora compescit, eda eradicat, iras extinguit. Haec mare penetrat (24) orbem circuit, commercia nationibus necessaria subministra. Potentiam, fratres, cito ejus edicam. Quodquid facis natura negaverit, charitas (25) reddit. Haec conjugalis affectus duos homines sacramento venerabiliter unam egi in carnem. Haec humanitati prestat esse, quod nascitur. Hujus est munus, quod cara uxor, quod (26) generosi liberi, quod veri sunt patres. Hujus est munus, quod alii, ut nos, aut plus quam nos, proximi, vel amici sunt nobis. Hujus est munus, quod diligimus servos, ut filios, ac nos illi edunt liberaver, ut domos. Hujus est munus, ut non dicam (27) motos, aut amicos, sed speretiam eos, quos nemquam vidimus, diligamus. Hujus est munus, quod antiquorum aut virtutes ex libris, aut ex

V. Sed quid ergo diutius demorer in humanis, quasi sola isto affectu sint praedita? Nonne videmus omne animantium genus congregatione, concordia testari charitatem; atque ita omnes motus quasi uno

hic de vera et Christiana charitate sermo est; secus advertenda esset Spiritaveri emendatio. *Fides omnium est, charitas pauperum.* Sed cum hanc emendationem nulli codices, nulla editiones suffragentur, de charitate late sumpta hic locus a sequentibus et interpretandis videtur de quo pariter dissert. ii, cap. 5.

(22) Ita ex mss. Rem. Vat. et Pomp. In hujus posteriori margine, et in Ven. edit. pro *partique* habetur *partique*, in edit. Veron. *partique*, in Patav. *partique* *et* *concordia* *et* *interpretandis* videtur de quo pariter dissert. ii, cap. 5. *partique* *et* *concordia* *et* *interpretandis* videtur de quo pariter dissert. ii, cap. 5. *partique* *et* *concordia* *et* *interpretandis* videtur de quo pariter dissert. ii, cap. 5. *partique* *et* *concordia* *et* *interpretandis* videtur de quo pariter dissert. ii, cap. 5.

(25) *Locat* in paucis codicibus et editione Ven. legitur. Solum in mss. Pomp., *Zonas* in ceteris editis *locat*, quod retinuerimus.

(24) *Urbanem* pro *orbem* facile minus hinc mutatione potueram in manuscriptis et editis scriptum est. Emendationem sensus persuasit. *Commercio* restituerimus ex mss. Rem., Pomp., et edit. Ven., cum alio

A sensu in *magistra* dilectione converti, ut quis intelligat, hoc fieri non posse sine naturalis auctoritate disciplina? Quid autem pro se in necessitatibus gerant, omnibus nota peccatorum quotidiana propemodum tam juvenili certaminis exempla declinant, quia aliquis carnalium loca de numero audaces lupi rabie (28) rotatus, in praesens periculum **24** corripit (29) infestationibus tyrannicis dicit, omnes repente inclinat, laborum subveniunt, posse armis ipsis inimica certantem se (30) credere subieciunt, rogenti fragore confundunt, exsertisque mucronibus sordidis, velut testudine quadam resistunt, vincuntque laetibus charitate, quod sigillatim nuda vix possunt superare viute. Elementa quoque ipsa, fratres, satis diversa satisque repugnantia olim deprehendisset interitus, nisi ea invicem mutuis aequalibusque temperantiae dotata muneribus, perennis comitibus fidei propagine benigna charitas diligasset. Nihil est prorsus, quod sine hac gratum, sine hac paritum, sine hac fidele, sine hac securum, sine hac gloriosum, sine hac Deo junctum, sine hac possit esse perfectum. Denique cum Dominus interrogaretur, quod esset summum legis sacrae praeceptum, sic ait dicens: *Dilige Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, ex tota anima tua, et ex tota virtute tua. Et secundum simile hoc: Dilige proximum tuum, tanquam teipsum. In his duobus (31) praeceptis pendet omnis lex, et propheta (Matth. xxii, 37, 39, 40)*. Unde manifestum est, dilectionem virtutum omnium divinarum esse substantiam naturalemque magistratam; quoniam ex lege discitur, sed in mentibus nascitur: lex enim pendet ex charitate, non charitas pendet ex lege, sacra Scriptura dicente: *Iusto lex posita non est, sed peccatori (I Tim. i, 9)*. Peccator autem ille est, qui charitatem non habet Dei: ac per hoc (32) operanti iam recte subjacet legi. Atqui forte aliquis dicat, lex spernenda est, quia

sensu legeretur sic: *urbem circuit: commercia nationibus necessaria subministra.*

(25) *Reddit* pro *dedit*, nam ut notat Celsus J. C. de *re hereditaria* *significatio*, l. *re hereditaria*, xx Dig., *Reddendi verbum quousquam significat omnem habet ratio dandi; accipit tamen et per se dandi significationem. Sic reddere epistolam, jus reddere pro iure sepis apud probatos auctores faventes. Quamquam cum de commercio hic sermo sit, reddere stricto accipi potuit, quantum per commercium commutatis mercibus, aliud pro alio, quod accipitur, redditur.*

(26) *Generosi* hoc loco dicuntur non degeneres liberi, qui recte facis sui generis decus tuentur, idque potissimum charitate praestatur, quatenus hanc ad generis epusdam decus conservandam ipsos impellit.

(27) Ita mss. Rem. et Urb. *ignotos*, aut *inimicos*; *ignotos* etiam legitur in codice Pomp., sed male; non *ignoti* sequenti versu comprehenduntur. Paulo post *produmque*, in margine ms. Pomp. et Edit. Ven. legitur *demorat*, et *sunt* pro *sint*.

(28) Mss. Vat. et Urb. *denotatus*; Zen., Pomp. et Sest. *deparatus*; Tol. *deatatur*, qui *max cum caput pro corripit*.

(29) *Infestatio* est apud Tertullianum Apolog. cap. 4.

(30) Edit. Ven. et ms. Pomp. in margine habent *cerbero*.

(31) In editis et in Pomp. ms. *marginem mandatis*; at in textu nec non in codicibus Rem., Tol. Zen., *praeceptis*.

(32) In edit. Patav. *operanti*, sed perperam; specta-

justo necessaria non est, peccatori vero molesta est. Absit, fratres. Imo potius veneranda est, quia veritatis speculum, quia rigida quaedam dilectionis est forma: quidquid enim a justo dederit, id facere injustum quoque compellit: (55) bifarie inclyta, unum glorificando, alium corrigendo.

VI. Constat ergo omne Christianitatis magis in charitate, quam in spe, vel fide esse depositum: sicut evidens testatur exemplum. Judas **25** (54) Iscariotes traditor Domini, et spem et fidem perdidit: quia charitas in ipso non mansit: nam et hereses et schismata sic disseminantur, cum inflata fides ac spes, dilectionis a fundamento velluntur. Quid autem sine charitate sint non tantum iste, sed et aliae quoque virtutes, indice Paulo cognoscite: *Et si habuero, inquit, omnem fidem ita ut montes transferam, charitatem non habeam, nihil sum. Et si in cibos pauperum distribuero omnia mea, et si tradidero corpus meum, ut ardeam, charitatem autem non habeam, nihil proficio* (I Cor. i, 2, 5). Charitas enim, fratres, omnia diligit, *omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Charitas nunquam excidit* (Ibid., 7 et 8). Igitur non immerito Dominus Deus proximi dilectionem commendat: quoniam solam (55) praesumit servare posse, quod praecipit.

VII. Primum est itaque dilectionis officium, Deo refundere, quod nati sumus: solique debere, quod vivimus: nihilque prorsus cordis nostri in penetrabilibus retinere, quod (56) alieno jure servemus. At cum ab eodem hujus devotionis invitatione inhabitari, seu nos in ipso habitare coeperimus, sicut Joannes dicit: *Deus charitas est; qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in illo manet* (I Joan. iv, 16); tunc demum, fratres, charitatem per semetipsum ei condigne redde-

tur enim Pauli locus: *lex enim iram operatur*, ad Rom. iv, vers. 15. Emendavimus autem ex mss. et ceteris editis. Solus Urbin. codex habet *operantium*. Ms. Tol. paulo post: *quia et justo*.

(55) *Bifariam* scriptores Latini optimae notae habent, sicuti *trifariam, quadrifariam, multifariam*, etc. *Trifarie* tamen habet Diomedes grammaticus *multifarie* Plinius xviii, 7, et Solinus cap. 18, ex quibus Zenonis locutio satis vindicata videtur. Mss. Tol. et Urb. *indita pro inclyta*.

(54) Mss. Pomp. et Zen. *Schariotes*, sicuti et mss. Hieronymi in cap. x Matth., pag. 57, similiter scribunt, et Hilarius in ps. cxxviii; in plerisque nostrorum mss. *Scarioth*.

(55) Hic *praesumo* aperte pro *certo cognosco*, ut monimus adnot. 6.

(56) Non quod nihil debeamus diligere praeter Deum, cum proximum quoque Deus amare nos jubeat; sed quod nihil sit diligendum, nisi eo jure ac ratione, quam nobis Deus ipse praestituit, ita ut ipsum Deum in omnibus, quae diligimus, diligamus.

(57) Sparaverius mallet legere *nostrum*. *Sequens est, officium* subintelligitur, id est *secundum officium*; de primo enim haec dixerat.

(58) Mss. Tol., Urb., Zen. et Pomp. *expectavit*.

(59) In margine ms. Pomp. *exitum*.

(40) *Vultus* pro imaginibus dicti a Trebellio in Claudii, a Vopisco in Probi, a Capitolino in Maximi et Balbini Vitis, nec non in L. Cod. de publ. lœt. nunt. ubi imperatorum imagines publico cultui expositas liquet. Hunc morem S. Zenonis aëvo apud Christianos quoque obtinuisse ex hoc testimonio discimus; *Reges* enim Imperatores appellat, ut ostendimus

in partibus (57) nostris. Sequens est, ut etiam proximos eo affectu, quo nos ipsos diligimus, diligamus: maxime cura cognationis ipsa hoc exigant jura: clamat enim propheta: *Deus unus creavit vos. Nonne pater unus est omnium vestrum* (Mal. i, 10)? Quisquis igitur nobilitatis suae conscientiam retinet, diligit fratrem: nec aliquid audire (58) expectat ex lege, ne admonitione, peccati aliquid derogetur: tactumque se in ipso amat, ut oderit se sine ipso. Accedit ad emulium, quod ideo Deus hominem ad imaginem et similitudinem suam fecit, ut contemplatione imaginis pateremur reverentiam veritatis; in eaque res condicione dimissa est, ut si quid mali, **26** vel boni cuiquam fecerimus, Deo fecisse videamur; propter quod non immerito Joannes peculiaris arcuorum Domini consultor constanter edicit: *Si quis dixerit, quoniam diligo Deum, et fratrem suum odit, mendax est: qui enim non diligit fratrem suum, quem videt, Deum, quem non videt, non potest diligere* (I Joan. iv, 20). Desertimus igitur, fratres, inter nos mutui amoris æmulatione gloriosa; imaginemque Dei dignissime venerando, declaremus quid ipsi veritati debeamus, scientes, quoniam si quis imaginem læserit, in (59) exitium suae animae incitat veritatem. Nec est dicto longe probatio. Si inclyti cujusquam Regis (hominis tamen) (40) vultus, quivis ulla violaverit ratione; nonne continuo velut sterilegii commissi capitales penas luit? quanto magis in Dei causa fortius praecavendum est, quem solum veretur, quidquid in (41) virtutibus naturae a Regibus ipsis quoque metuitur?

VIII. Sed necessario unicuique sinceri amoris est noscenda proprietas, ne sub sono nominis (42) con-

tractat. I adnot. 38. Patet etiam ex Ambrosio serm. 10 in ps. cxviii, num. 25: *Qui coronat imaginem imperatoris, utique illum honorat, cujus imaginem coronavit: et qui statuam contempserit imperatoris, imperatori utique, cujus statuam conspulerit, fecisse videtur injuriam*. Et lib. vi Hexameron, cap. 9, num. 57: *Ære fusa principum capita, et ducti vultus de ære vel de marmore ab hominibus adorantur*. Quod porro de capitali pœna in imaginum violatores tradit Zeno, spectat legem *Juliam majestatis* abegatam D. l. 48, tit. 4, l. 5 et 6. S. Methodius, apud Damascenum, relatus testimonio ultimo post Or. 3 de *Imaginibus*, tom. 1, pag. 390, eos condemnatos testatur, qui in principum imagines probra conjecissent, ac si in ipsos principes peccassent. Similia habet S. Basilii, enarrat. in Isaiam cap. 15, apud eundem Damascenum, pag. 366. Spartianus quoque, in Caracallæ Vita, pag. 87: *Damnati sunt eo tempore, qui urinam in eo loco fecerunt, in quo statuæ, aut imagines erant principis*. Celebris item est imperialium statuarum historia, quæ Antiochiæ dejectæ magnam ibidem perturbationem severissimæ punitionis metu excitarunt; qua occasione S. Joannes Chrysostomus plures orationes habuit ad populum, quæ de *statuis* inscribuntur. Mittimus alia plura.

(41) *Virtutes naturæ* heic vocantur fulmina, terremotus, morbi, seu (ut loquamur Psalmistæ verbis, ad quæ S. Zeno respexisse videtur) *ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum*: et sensus est, hæc naturæ virtutes, quæ ipsis regibus metum incutiunt, neminem vereri, nisi solum Deum, cujus nutibus parent; nam *faciunt verbum ejus*.

(42) Ea committi dicuntur, quæ in discrimen ac

mutatur regula veritatis, est enim et alius amor sane salutis nostrae contrarius, cui recte hominis forma tribuitur, quia temporalis ac fragilis esse cognoscitur. Ideo lineamento puerili depingitur, quia ejus lasciva lubricitas nec annis senatibus

27 temperatur. Ideo nudus, quia voluntas ejus est turpulo. Ideo pennatus, quia in quocumque coneeperit, velociter ruit. Ideo telis facibusque constructus, quia incertis ardoribus semper junctus est gaudens. Ideo autem caecus, quia cum exarserit, non aetatem considerat, non formam, non sexum, non gradum, non sacrosanctum nam (45) salutem solum pietatis affectum. Hic facibus suis (44) lya pectus incendit. Hic Adam suis telis occidit. Hic Susannam coactus est duorum seniorum aut prodigiosis ignibus subterere, aut parvuli in gremio jugulare. Hic Joseph manert (46) flagrat esse violentum; quam etiam, dum denudat, esse non invenit impudicum. Hic (47) synagogam expugnavit, cum sua ibi arma concessit. Hic ubique turbulentus, ubique fertur insanus. Proditit, (47) fallit, dat, tollit: nunc tristis, nunc hilaris, nunc humilis, nunc elatus, nunc ebrius, nunc jejunis, nunc accusator, nunc reus. Jocatur, ludit, palliet, tabet, suspirat, (48) edat, obsequitur: aut tentat, aut decipit, (49) pejusque blanditur, quam in fuit. Occasionem ullam praesens nocendi non praeterit. Vultis scire, quod motum sacrum in ipso finctu suo etiam ipse se odit. Veniens ejus quotidie totus exsternat mundus: pestiferisque voluptatibus ita corrupta sunt omnia, ut quid quid in eo geratur, non debere diligi a vobis sacris vocibus dum jolietur, recte sapientibus execrabilis esse videatur, Joanne docente: *Nolite diligere mundum, neque ea, quae in mundo sunt. Si quis dileverit mundum, non est charitas patris in illo: quoniam omne, quod in* **28** *mundo*

certamen quoddam conjiciuntur. Sic apud Juvencium, Sat. vi, v. 455, legitur *committit vires, et comparat*, propterea quod ex comparatione pericolum ipsorum tot. Itaque *ut sub sono nominis committatur regula veritatis*, idem est, ac ut ab nominis similitudinem in discrimen et periculum conjiciatur. At forte captum magis ardeat lecto mss. Urb. in quo scribitur *committetur*.

(44) Mss. Vat., Pomp. *saltim* et cum Urb. *sua*. In magis autem Pompeiana collata, *saltim sua*.

(45) Quid hoc loco innotat S. Zeno, de qua est latus dissert. in cap. 4, ubi studium locum ex tract. 13 lib. 1 pluribus explicavimus.

(46) *Flagitare pro violare et accensum* legitur apud praefatos scriptores. Vide Festum voce *irruentem*, et Tacit. lib. 1 cap. 55. Est etiam *flagitium* a verbis de infamia rerum turpium, sicut etiam usurpatur pro stupro, seu *causa stupri*, et similiter *flagitium* pro stupro. Amor autem Josephum intencit internati turpis flagiti, ut si violentum, quam passus fuerit, ipse numerum intellesset, Ms. Vat. pro *flagitium* esse libel *flagitium*.

(47) Sparaveris indicat hic censet historiam descriptam Numer. xv, Jud. xv, xvi.

(48) Restituimus *fallit* ex mss. et; editione prima, quod verbum a ceteris editoribus abiecit.

(49) Ms. Urb. *zelat*, quo verbum est Tertullianus in carmine contra Marcionem et Interpres vulgatus psalm. LXXII, 5. At Zeno, tract. 4, n. 2, *zelatur* pro *zelat* scripsit.

est, concupiscentia est carnis et concupiscentia oculorum et ambitio saeculi: quae non est a patre, sed et concupiscentia mundi (1 Joann. ii, 15, 16); per hanc enim dabolet cum (50) diverse hominum mentes (51) cepit ac decipit, sic cupido vocitari a luxuriosis suis, sibi eorumque, cepit.

IX. Nunc ergo videamus, unde vera charitas veniat, ubinam consistat, cui vel maxime debeatur. Utique illi, qui hominem fecit; qui ei munus perpetue charitatis simul et vitam suam tradidit; qui orbem terrae donavit, qui omnia elementa mundi cum animantibus suis ejus potestati subiecit; qui et annos, tempora, menses, noctes, dies, clarissimaeque dios regalium orbium curas (52) munerifero semper vicissitudinis delectamento servare praecipit; qui eum supradicti amoris (53) male dulcibus venenis occisum, inferaque sedi submersum, majestatis suae (54) sacramento vivificatum, insuper regni caelestis participatione dotavit. O charitas, quam pia et quam opulenta! o quam potens! nihil habet, qui te non habet. Tu Deum in hominem (55) demutare valuisti. Tu eum brevium, paucis ab majestatis suae immensitate peregrinam fecisti. Tu virginali carceri novem mensibus religasti. Tu Evam in Mariam (56) redintegrasti. Tu Adam in Christo renovasti. Tu sacram crucem in salutem perditum iam (57) mundo providisti. Tu mortem Deum mori docendo vincisti. Tuum est, quod cum occiditur ab hominibus Deus omnipotentis Dei filius, nullus nascitur de duobus. Tu populi caelestis animam teos, cum ornas pacem, fidem custodis, amplecteris innocentiam, veritatem colis, patientiam diligis, spem representas. Tu **29** diversos homines moribus, etatibus, ditone, ex una natura unum spiritum, unum edicis corpus. Tu martyres gloriosos a confessione Christiani nominis nullis tormentis, nulla

(49) Ms. Pomp. *prinsque*.

(50) Idem ms. *diversa: deo Urb. mentes captas decipit*.

(51) *Suis* ab edicis abierit; ret numus ex mss. Rem. et Pomp.

(52) Legebatur *munerifero*; at placuit lectio mss. Pomp., Tol et Urb.; quippe sol et luna, dum delectant, etiam prosunt.

(53) Ms. Vat. *valde dulcibus*.

(54) Incarnationem divini Verbi SS. Patres saepe *sacramentum*, seu mysterium appellant ex Paulo I Tom. iii, 16. Hinc noster episcopus, tract. 12 lib. 1, num. 4, loquens de Christo, qui dicitur tum Dei, tum hominis filius, *Dei plus, inquit, ad ineffabilem originem pertinet, hominis ad sacramentum, id est ad incarnationem*. Sic etiam Chrysologi sermo 147, de *Incarnationis sacramento* inscribitur. *Sacramentum autem pro mysterio accipi ostendemus lib. ii tract. 9, adnot. 42*.

(55) Haec formula, quae post Eutychanam haeresim exclusa fuit, Zenois ayo inculpat et catholico sensu praeterat usurpata, ut latus diximus dissert. ii, c. 1, § 5, *Irreducibile* participium ex *brevis, as*, quod verbum adhibet Quintilianus, lib. 1, cap. 9. Manilius, lib. iii, vers. 401. Locutus in Epitome, c. 8. *Irreducibile gradibus adscendit* et ad S. locum lib. 1, ep. 2.

(56) Ms. Pomp. et edit Ven. *redintegravit*; tota vero haec sententia deest in mss. Vat.

(57) Ms. Rom. addit *in mundo*; sed datus est,

novitate mortis, nullis premiis, nullis amicitis, nullis affectibus, omnia sane tortore pietatis mordacitate peioribus, separari permittis. Tu, ut nudum vestias, nuda esse contenta es. Tibi laevis signatio est. Si panem tuum inops esuriens manducaverit, tuus census est, totum in misericordiam habere, quod habes. Tu sola rogari non nosti. Tu oppressos vel cum dispendio tui incunctanter eripis in qualibet angustia constitutos. Tu eorum oculus. Tu pes claudorum. Tu scutum fidelissimum viduarum. Tu melior pupillorum, plus quam uterque, parens. Tibi oculos nunquam siccis esse aut misericordia permittit, aut gaudium. Tu tuos ita diligis inimicos, ut inter eos charosque tibi quid distet, nemodiscernat. Tu, inquam, caelestia humanis, humana caelestibus jungis arcana. Tu divina custodis. Tu in Patre imperas. Tu (8) tibi in Filio obtemperas. Tu in Spiritu sancto exsultas. Tu cum in tribus una sis, nullo pacto divi-

qui a verbo *providisti* regitur. Dein ms. Vat. *Tu mortem Domini mori.*

(8) Tibi restitutum ex mss. Rem., Vat., Pomp. et Zen. Quomodo autem Pater imperet, et Filius obtemperet, explicat S. Zeno, lib. II, tract. 1, et 6. Pater autem obtemperare sibi imperanti in Filio dicitur, quatenus quae Filius facit, eadem efficit et Pater. Joan. XIV, 10: *Pater autem in me manens et ipse facit opera.*

(8) In Filio pro in Filium dixisse videtur S. Zeno. Vide adnot. 7 in tr. 16 l. n.

(60) Ms. Rem. *potentia*. Ms. Tol. *sola Trinitatis potentia*. Idem habet et codex Vat. qui pro *convertis* scribit *convenistis*. Hic locus corruptus, ut videtur, et obscurus. Deum quidem a potentia actu operatrice appellari, patet ex aliquot Patrum sententiis, quae videsis apud Dionysium Petavium tom. I de *Theologicis dogmatibus*, lib. VIII, cap. 8. Quid autem charitas Deus dicatur ratione potentiae, quam sola charitas *convertit*, non plane intelligas, nisi explices sic, nimirum solam charitatem, qua Deus se et eos diligit, effecisse, ut is se se foras communicaturus, potentiam in mundi creatione exerceret, ut scilicet ii essent, in quibus divinae perfectiones elucescerent, quosque suae bonitatis participes faceret.

TRACT. III.—(1) *Doctos* Zenonis sermonibus adfuisse hinc colligimus: qui autem hi fuerint paucis conieciamus. Cum hoc in sermone eam justitiam S. Antistes commendat, quae a Gentibus ex philosophorum peracitis stultitia audiebat; eam vero reprobet justitiam saecularem, quae injusta quidem, sed sapientia a Gentibus praedicabatur; *doctos*, qui Zenonis sermonem cachinnis exciperent, ipsos ethnicos fuisse quispiam existimet: quippe qui ex falsa justitia, quam colebant, sapientes se vere esse, Christianos autem huic justitiae inimicos, stultos ac imperitos putabant. Sed alia fortasse de causa ipsos ethnicos *doctos* hic appellari crediderimus, cum cachinnos ex hisce doctis hominibus metuat, ob *sermonem non fucatum*, qui ab ipsis *quaeritur*, a se autem *elingu* et *imperitissimo* abesse affirmat. Vulgata nimirum erat apud ethnicos opinio, se solos, qui politioribus litteris et philosophiae vacabant, doctos esse; Christianos autem ab hisce studiis alienos, rudes et imperitos nuncupabant. Hinc Caecilius ethnicus apud Minucium Felicem in Octavio p. 52, adversus Christianos sic loquens inducitur: *Indignandum omnibus indolenscendumque est, audire quosdam, et hos studiorum rudes, litterarum profanos, expertes artium etiam sordidarum, certum aliquid de summa rerum ac maiestate decernere, de qua tot omnibus saeculis sectarum plurimarum usque adhuc ipsa philosophia deliberat*. Similia Celsus oggerit apud Origenem, lib. III, pag. 114, *illitteratissimos et rusticis-*

A deris, nulla humano curiositatis calumnia commoveris. A Patre fonte (59) in Filio tota refundens; et tamen tota ubi refundens, nec recedis. Recte Deus daceris: qui Trinitatis (60) potentiam sola convertis.

30 TRACTATUS III.

De Justitia.

I. Fortassis de circumstantibus (1) doctis quispiam in cachinnos erumpat, quod homo imperitissimus et elinguis, aliquid audeam de justitia disputare, de cuius proprietate excellentes ingenio et doctrina (2) viri nihil certi libris ingentibus prodiderunt. Sed ego **31** non curem, de me quemadmodum quis jocetur. non enim in Ecclesia Dei lucatus quae ritur sermo, et non veritas pura; a qua longe omnes illi non in merito aberraverunt, qui justitiam Dei manere in (5) eloquentiae viribus aestimabant. Denique cum eam comprehendere non possent (neque enim poterant

simas vocari Christianos; et Julianus Apostata eadem scripserit fertur ex orat. 4 Nazanzem in Julianum, et a Cyrillo Alexandrino, lib. VI, contra eundem. Legenda etiam, si libet, quae ex Gentium sensu refert Arnobius, lib. II, pag. 45. Interim cogita, lector, quanta Zeno eloquentiae et doctrinae fuerit, cum et docti ethnici ad eum audiendum convenirent. Ex his porro ecclesiam patuisse omnibus, non catechumenis solum et haereticis, sed ethnicis etiam, dum sacra concio haberetur, plane convincitur: quod alius ejusdem et sequioris aevi monumentis aperte decretum invenitur. Vide Concil. Valent. c. 4, Cartag. IV, c. 84. Tertulliani tamen aetate id catholicis minus probatum fuisse videtur ex libro de *Præscript.* c. 41, ubi haereticorum morem a catholicorum saltem Africae disciplina alienum reprehendens ait: *In primis quis catechumenus, quis fidelis, incertum est: pariter audent, pariter audiunt, pariter orant; et in ethnici si supervenerint, Sanctum cambus, et porcis margaritas, licet non veras, jactabunt. Simpliciter volunt esse prostrationem disciplinae, cuius peius nos curam lenocinium vocant*. At quae disciplina tribus primis saeculis, dum ob persecutiones latendum erat, catholicis displicuit; ea post redditam Ecclesiae pacem, dum nihil ab adventibus ethnicis erat metuendum, eosque discernere et stato tempore excludere coepit una cum catechumenis, ne Sanctum in canibus praebetur, placuit. Sic etiam Judaei coram omnibus legem interpretabantur, de quo multa Valesius in notis ad Eusebii Historiam, lib. II, cap. 6. Haec porro in Zenoniana periodo pro audeam ms. Pomp. habet audeat.

(2) *Nos veri juris germanaeque justitiae solidam et expressam effigiem nullam tenemus; umbra et imaginibus utimur*: ita Cicero ingenue confessus est lib. III de *Officiis*, ethnicorum philosophorum personam gerens; qui multa licet de justitia tradiderint, nihil tamen eos solidi, nihil veri attingi se fuisse probat Lactantius, lib. V *Divin. institut.*, ex quo S. Zeno in hunc tractatum non pauca derivavit, ut mox videbimus. Id ipsum poetae quoque ethnici intellexerunt; ac proinde *finxerunt*, inquit idem Lactantius, lib. IV, cap. 5, *justitiam offensam vitiiis hominum cessisse e terra, in caelumque migrasse*. In sequenti periodo edit. Ven. *non curo pro non curem*, et ms. Urb., *jocatur pro jocetur*.

(3) Philosophos hic et oratores ethnicos S. Zeno notat. Philosophi ethnici, qui in scholis publicis philosophiam tradebant Ambrosii quoque tempore, ut discimus ex lib. I de *Fide* cap. 13, in sermone *divites sunt*, ait idem auctor, Enar. in psal. XXXVI, num. 28, et ex his *plerosque phaleratis sermonibus artem suam jactare prudentiae* notat lib. VII in *Lucam* num. 66. Sophistae autem praecipue indicantur, quorum

sine magisterio (4) divine sapientie, cujus cognitionem non habebant), duas asseruere justitias, (5) unam civilem, **32** alteram naturalem: quarum fecit apertissime, cum ad Romanos loqueretur Ares orator, mentem non dicens: *Non justitiam Dei ignorantes, et suam volentes constituere, justitiam Dei non obdixerunt* (Rom. x. 5.) Sed cum de (6) futuro nihil opinantes, presentis tantum vite commodas, recunt, falsamque adversus veram pro vera defendunt; sic utriusque mediis e manibus, oculis patentibus, perdidērunt: Dei, cum (7) stultam putant, quod elaborat

nos erit paratos esse semper, ut de quacumque re subito dissererent, teste Cic. lib. ii de Finibus; et in hac heram quandam vanaque sapientie speciem faciebant, eamque ostentantes, aut quatenus concessa profiterentur, ut idem ait *Ac de omnium generum bonis* lib. iv, cap. 25. Cum contra apud Grecos justitia dicebatur, quodquid ad propriam commodam utilitatem, que eaderet, ut ex decembris constat, hinc S. Zeno in hac Sophistarum vaniloquentia ipsorum justitiam situm esse non abscondit. De hac propterea memoratus Ambrosius, lib. ii de Abraham, c. 10, n. 76. *Saculi istius sophistar, inquit, traxerunt de fidei verum hujusmodi, quod dicitur sapientia, ut bonis dicitur peccator sit: ubi sapientiam et peccatum pro eadem accipi, utriusque autem in dicens peccata a Sophistis positum vides. De oratoribus vero ethicis in sophistarum schola eruditis, qui eloquentie sapientiam per se ferentes injustis questibus imbebant, viderique a nostro Auctore dicuntur num. 2, fidi). Ven. pro eloquentia virtutibus habet in eloquentia et virtutibus.*

(4) Quod nimirum sola illa, que per fidem dicitur, est vera sapientia veraque justitia, unde S. Zeno, num. 4. *Nisi credideris non sapienter, et Lactant. lib. vi Institut. cap. 9. Quia Deum ignorat, et ipsam justitiam ignorat necesse est.*

(5) Inter sophistas celeberrimus Carneades, ille, qui duas Romae de justitia orationes habuit, alteram qua illam statim contemdit, alteram qua eandem evellere ac nullam esse probare conatus est: sophistarum autem laus erat maxima in utraque parte disputare. In oratione autem, quam contra justitiam recitavit, distinctis, que hinc a Zenone indicuntur, sententia continebatur; laus enim orationis hinc agnoscitur aliquot cum recitasset Lactantius, lib. vi Institut. c. 16. *Ita ergo justitiam, inquit, etiam in quibusdam dicitur, alteram civilem esse dicitur, alteram naturalem, utramque subvertit, quod illa nulli sapienter sit quibus, sed justitia non sit, natura autem illa justitia sit in deo, sed non sit in hominibus.* Hoc ex inde S. Zenone cum edidisse titulum dubitamus. Justitiam parvo civilem, quam sapientiam quidem, non autem justitiam esse ostendit Carneades, vocabat *vera*, que sibi homines pro utilitate accipiunt; cum se dicitur de commodis, sua sanitate et vite studerent magis, quam aliena; imo etiam cum alienarum et fortunarum et vite si opus esset, hinc illa sapientis esse dicebat, etsi justum dici non possit. Justitiam vero naturalem parvo esse arbitrat, qui homo neminem laederet, suam vitam traderet, et pati ipse potius in bonis ac vite egeret, quam cupiam vim ac imperium incerto; et hinc apud Carneadem habebatur summa stultitia, etsi justitiam vere esse negare non posset. Hinc ex memoratis fragmentis suscipienda nobis etiam, ut cetera, que hinc fundamenta a Zenone superstructa sunt, melius intelligantur.

(6) Ethicis illi philosophis, contra quos hic agitur, cum de virtute deserviret, inquit Lactantius lib. v, cap. 17. *deservendum esse autem vix eorum, quos enim primum, que sunt a terra et immutabilia, nulla modo valent.* Equivoco propter hominum virtutis reddendum velam aliam eternam illi mercedem fore putant.

dispendii sunt, non dicam facultatis, sed etiam, si opus sit, et salubris, alii magis prodesse, quam in sua, quia quamvis sit sapientie nomine falso vestita, tamen suis commodis consulendo, quod sine alienis incommodis omnino non potest procurari, a quovis vere stultissimo negari non possit (8) injusti.

33 II. Ceterum si scire potuissent veram justitiam, cujus est immortalis merces, propterea similitate stultitie velamine adoperant, ut res magna magis virtutibus magisque laboribus quereretur,

Hinc apud Ciceronem, ut ex dialogo de Republica jam de merito notat item Lactantius, lib. v, cap. 18. *Item ille justitia detestatur Lactans. Vult, inquit, plane vitium hominum, non vitium ulli alia merces.* Hinc autem tota vertitur causa, cur phi veram justitiam sapientiamque non invenit, sed hanc potius maximam stultitiam judicavit. Si enim, inquit idem L. etiam, *post mortem nihil manet; profecto stultissimum est hominis non hinc vitam consulere, ut sit quam dicitur et commodis omnibus plena.* Vide etiam cap. 15. Post patet pro utraque ms. Urb. utraque.

(7) Hoc loco prospiciuntur illa Carneadis in oratione adversus justitiam, ubi cum illud sibi praesentium suum passet, aut nullam esse justitiam, aut, si sit illam, suam esse stultitiam, quoniam sibi noceret, alienis commodis consulens: et argumentis partim ad honorum laudem, partim ad vite dispendium pertinentibus confirmare sedum; que Zenonem legisse apud Lactantium cap. 15, et habuisse in animo, cum hinc scriberet, nobis satis credibile est; unde, ut Auctoris sententia penitus intelligatur, ea proferre non peget. Primum de bonis fortiter sic: *Bonus vir si habeat servum fugitivum, vel domum insalubrem ac pestilentem, que vixi solus sciat, et id o proscibat, ut vendat; utrumque proficitur fugitivum servum ac pestilentem domum se vendere, an citius exoptarem? Si proficitur, bonus quidem, quia non faller, sed tamen stultus judicabitur, quia vel parvo vendit, vel omnino non vendit.* Cedit sibi aliud exemplum hominis reperientis aliquem, qui antebalcanum se aut vendere, cum sit aurum; et quaestione proposita, *Tacite inquit, ut il parvo emat, ac indicat, ut magno? respondet. Stultum plane vis de ut malle magno.* De bonis autem vite sic: *Justitia est hominem non occidere, alienam proles non alimere. Quod ergo justus faciat se forte nunquam peccat, et aliquis imbecilliar viribus tabulam cepit? Nemo illum tabula deturbat, ut ipse esse condit, eoque vitas cadat, mirum cum sit nullus meliorem testis? Si sapiens est, facit: ipsi enim periculum est, nisi faciat. Si autem non maluerit, quam manus inferre alteri; jam non in justus ille, sed stultus est, qui vitam suam non parat, vitam parat alienam.* Et alii simili allato exemplo concludit: *Si non fecerit justus, sed id in stultus sit accessit est.* Hactenus ex oratione Carneadis Lactantius.

(8) Ipse Carneades in oratione, qua veram justitiam impugnavit, civiliam aeternam defendit, quam sapientiam vocavit; injustitiam cum hinc conjunctam imitari non ausus est, imo satis ultro concecit, cum loquens de eo, qui vitium rei celans rem inopere pretio vendit: *Si celaverit, inquit, erit quidem sapiens, quia rei consulit, sed item malus, id est injustus, quia peccat.* His similia in alio apud Lactantium fragmento reperiantur. Apertius loquitur Cicero in dialogo de Republica, ubi Forum pro Carneade. Lactantius autem contra disputantem laudat. Est enim Firmus civilium vero di justitiam, quam quoniam S. Zeno vocat, propugnaret aeternam, cum tamen, inquit Lactantius cap. 16, *sapientiam quidem esse venerat, sed injustitiam.*

incunctanter optarent stulti iudicare se justi, quam sapientes injusti: maxime cum jam sit eorum fraus omnis in medio, non enim (9) rem valuerunt transferre, sed nomina, justitiam stultitiae, injustitiam sapientiae vocabulis infamantes: quae si ad sua corrigas propriisque sedibus reddas, invenies injustitiae magis stultitiam, justitiae sapientiam convenire; quod etiam sacrae legis testimonium probare non desuam, cujus ista sunt verba: *Nam quia sapientiam Dei non cognovit saeculum per sapientiam, Deus optimum existimavit per stultitiam praedicationis salvos facere credentes* (1 Cor. i, 21). Et iterum mandestius: *Si quis inter vos videtur sapiens esse in hoc saeculo, stultus fiat, ut sit prudens: nam hujus mundi sapientia stultitia est apud Deum* (1 Cor. iii, 18, 19). O quam caulam idem Deus per prophetam hactenus protestatur: *Non gloriatur sapiens in sua sapientia, neque gloriatur fortis in fortitudine sua, neque dives in divitiis suis, sed in hoc gloriatur, qui gloriatur, intelligere et scire, quia ego sum Dominus, qui facio misericordiam et iudicium et justitiam super terram* (Jerem. ix, 23, 24). O quam paucissimis verbis omne hoc mundi enixe quod geritur negotium, peroravit! his enim tribus rebus, quae fundamenta sunt omnium vitiorum, violentis quasi quibusdam tempestatibus naufragatum momentis universis in interitionem cogitur omne genus humanum. Namque sapientia densis (10) exaestuans argumentis, suasorio ac delectabili luculentae orationis compta mendacio, armata vocis tuba et gladiolinguae, omnes actus ad se trahit, congregat turbas, concionatur; lites sic discernit, ut seminet, pravos ac lubricos colligit mores; legibus (11) suis suas leges impugnat: jus jure (12) dstringit. Quis non videat num-

(9) Similiter Lactantius, lib. vi, cap. 16: *Nomina tantummodo immutant, res ipsae manent.*

(10) Ita mss. Rem., Tol., Pomp.; alibi autem et in editis *estuans*. Hic vero Auctor Ethnicorum oratorum perstringit sapientiam in eloquentia constitutam, qua auditores et iudices in propriam adducerent sententiam, non ratione aliqua, sed affectibus, qui saepe contra rationem et leges, si ita ferret commodum, excitandi a rhetoribus tradebantur. Inter multa id generis praecipua unum cedimus ex Cicerone, lib. ii, de Orat. pag. 70: *Nihil est enim in dicendo majus, quam ut saveat Oratori is, qui audiet, utque ipse sic moveatur, ut impetu quodam animi et perturbatione magis, quam iudicio aut consilio regatur. Plura enim multo homines iudicant odio, aut amore, aut cupiditate, aut iracundia, aut dolore, aut laetitia, aut spe, aut timore, aut errore, aut aliqua permotione mentis, quam veritate, aut praescripto, aut juris norma aliqua, aut iudicii formula, aut legibus.* Vide quae contra id genus eloquentiae, disseruntur in dialogo de Causis corruptae eloquentiae num. 25, quem alii Senecae, alii Quintiliano, alii aliis tribuunt; unde in editis variorum Auctorum operibus subjectus legitur. Paulo post pro colligit ms. Urb. congerit.

(11) Ita in mss. Rem., Tol., Pomp., Vat.; alibi vero et in editis *distinguit*. *Dstringo* heic est pro *deleo, destruo, evertio*, sicut apud Florum, lib. iv, cap. 1, *dstringere incendiis urbem*, et apud Frontinum libri primi caput nonum eodem sensu inscribitur *de dstringendis hostibus*.

(12) In editis *adeo, quod*; in ms. Rem. *ideo*: in Pomp. *quod deest*. Placuit ex his scribere *ideoque*. Textui porro lucem afferre potest locus Lactantii ex

quam recti aliquid illam facere vel fecisse, quod fecerit? Velut scire, quam justa sit? miseram se putat, nisi evertent veritatem. Caeterum fortitudo, quae hominibus est cum feritate communis, omne jus in viribus habet; quod facere potuaverit, aestimat rectum: (12) ideoque sine ulla reverentia divinae atque humanae religionis delet abrupte igni ferroque cum sui sibi tota substantia incolas, civitates, et rura, nihil omnino metuenti amicae mortis fiducia; denique quod sapientia legibus per industriam colligit, uno impetu liquotiens (13) clausis oculis illa dispergit. Tertio dives est avaritia, utroque cujus exaggetate opulentiam velocitate mira contendunt: cui totus nobilit mundus; aetas cui universi deervit. Proh nefas! quae istae sunt tenebrae? inest omnibus, et ab omnibus, quasi non sit, arguitur. Accusatur, et tamen coatur: jugulat, et amatur. Invincibile profecto calamitatis est genus, cui, subjugata sapientia, serviet victus.

III. Videtisne jam manifeste sapientiam hujus mundi non esse justitiam? et quidem nec veram sapientiam: quia fieri non potest, ut verus sapiens non sit et justus: justus adaeque verus non sit et sapiens: quia justus esse non potest stultus, neque sapiens injustus, ipsa ratione docente: (14) qui enim stultus est, quid sit bonum ac malum, **35** nescit; nec potest scire, quid reprobet, quid teneat; et ideo semper peccat, quod est justitiae contrarium: justus autem ab omni peccato se abstinnet: quod propterea facit, quia pravi bonique notitiam gerit, quod est utique sapientis. Unde fit, ut numquam justus possit esse, qui stultus est: neque sapiens, qui fuerit injustus. Caeterum sive

lib. vi, cap. 6, ubi ab Ethnicis fortes viros pro patria morti se se subjicientes summis laudibus elatos prodit, *qui eversis civitatibus gentibusque deletis patriae prospicerent, fines propagarent, etc.*, et cap. 9: *Populus ipse Romanus per Feciales bella indicendo et legitime injurias faciendo semperque aliena cupiendo atque rapiendo possessionem totius orbis comparavit.*

(13) In editis *clausis*. Porro tum in mss. tum in editis hic locus uno contextu effertur, ita ut plane intelligi nequeat. Sic enim scribitur: *clausis oculis illa tertio dives est avaritia*. Correximus ut in textu, ubi cum verbum *dispergit* aperte supplendum fuit, ut sensus constaret, tum vero punctum affigendum, post quod tertia orationis a Paulo propositae pars, quae avaritiam spectat, a Zenone exponitur illis verbis: *Tertio dives est avaritia, etc.* Ita commode intelligitur utraque referri ad eloquentiam et fortitudinem avaritiae faventes de quibus Auctor hactenus disseruerat.

(14) Lactantius, lib. v, cap. 17, eadem fere habet, adeo, ut ex iis Zenonem profecisse, et non nulla etiam ad verbum descripsisse appareat: *Denique, inquit Lactantius, ut concludam disputationem, non posse eundem justum esse ac stultum, eundem sapientem et injustum, docet ipsa ratio. Qui enim stultus est, quid sit justum et bonum, nescit, et ideo semper peccat. Ducitur enim quasi captivus a vitiis, nec resistere ullo modo potest, quia caret virtute, quam nescit. Justus autem ab omni peccato se abstinnet, quod aliter facere non potest, quam si habeat recti pravique notitiam. Rectum autem discernere a pravo quis potest, nisi sapiens? Ita fit ut numquam possit esse justus, qui stultus est; neque sapiens, qui fuerit injustus.* Edit. Ven. pro *bonum ac malum* habet *bonum aut malum*.

justo, sive sapientia si alterum defuerit ex duobus, A quod illi putaverunt, nec sapiens profecto erit ille, nec justus.

IV. Satis, ut opinor, prestigie mundane patuerunt, in quibus cum positus agat unversus homines, quam dicitur potest, superfluum est demorari. Unde tunc ad veram justitiam veniamus, omnium (15) fontem multaque virtutum: que præter ceteris tota se ad alienas utilitates colligit atque explicat, sciens, quid Deo principaliter debeat, nihil sibi ipsa concilians, et ad propriam derelinquens, nisi quod fideliter sine ulla jactantia ejus languit voluntate. Est autem in publicum toto prominens atque diffusa: sic tamen, ut sentiri se magis cupiat, quam videri. Plane cauta, ne quam declinet in partem, ne in aliquo se ipsa reprehendat, ne opere cepto unquam desinat. Hoc est puerum (16) jura vel captivales frangit: meretricis medendi plus carcerem novit blanda pervigil cura: agrotudinem cum agro (17) patitur, abjecta cadavera infecta lili omniaque esse non potitur: in pauperos miserisque sua necessitate neglecta (18) potatis largitur et furtim semina spargit: nec rogari se permittit, nec vicaria laudis remunerari mercede: hoc damnium grave: hoc astutiae crimen: nam nihil relinquendo **36** sibi, beato cupiditate accessit avaritiam: homines enim illa possidet; issa Deum. Adhuc accipite, ad propriam sedem palmamque propositum quanto amore, qua devotione festinet. Si quis eum provocat in judicium, ut ejus auferat tituleam, libens illi pallium quoque concedit; maleficatur, et benedicit; caditur et gratias agit: jugulatur, et non repugnat: pro percussoribus suis Deum insuper exorat. Una illi sola principalis sollicitudo ac maxima est cautio, ne quid mundo debeat, ne quid horum digne patatur. Hanc, qui divinas litteras aut non legerunt, aut lectas (19) irritas putaverunt,

(15) *Jocunda fons est ipsa virtutis*. Lactantius lib. v, cap. 5. Post pauca pro *collebat* mss. Rem., Tol. et *Zeno*, corrigunt.

(16) *Jugum* pro captivitate, seu pro instrumento, quo captivi ligantur, sumptum habet, ad similitudinem verbi jugi, quo boves ligantur invicem et servituti sublevantur. Co. Philipp. 1, cap. 2. *Cupit a coctibus jugum servile dejectum*; et Plinius, in Paneg. cap. 11. *jugum excusserant*. Lactantius, lib. vi, c. 12, eadem ore exponit misericordie et justitie opera que hic pressus a Zenone recensentur.

(17) Ms. Pomp. *patitur*; sed *patitur* repetitur paulo post.

(18) Erat in edit. Ver. *potatis largitur; furtim semina spargit*, etc. in Ven. *potatis largitur; furtim*, etc. in mss. Rem., Tol. et Pomp., *potatis largitur furtim semina spargit*. Hanc lectionem scilicet omnis interjecta later a Verbia *largitur et furtim* conjunctione et sine qua durior nimium et a Zenonis stylo aliena videatur locutio. facile enim ob et postremis litteris vocis *largitur* transcurri a librariis et conjunctio potuit. Ceterum *potatis* *semina* non male vocantur elemosynæ, quas *pro semina* Auctor similiter appellat tract. 10 lib. 1, num. 5.

(19) Lactantius, lib. v, cap. 1. *Hæc in primis causa est, cur apud sapientes et doctos et principes hujus sæculi Scriptura sancta fide careat; quod prophetæ compositi et sumpti sermone, ut ad parvulum, sunt locuti. Custodiuntur itaque ab illis, qui nihil audire, vel lega-*

beneficio abjecti impolitique sermoni, tamen dicunt: *Nisi credideritis, neque intelligetis* (Is. vii, 9, et LXX *interp.*), stultiam putant irudentque quasi vanam, quod cum possit bonis facti mirari, ac negat, sponte se faciat infelicem; non credentes, quia hæc præcepta custodiens, hujusmodi officis seculares obtinens voluptates, cum fuerit victor carnisque nexibus liber, repromissæ immortalitatis inestimabili beatitudine perfructur.

V. Sed quid ad nos, quid illi dicant? iniquis visicut ait (20) nescit: *Navit Deus cogitationes captivatum, quia sunt stulti* (Ps. xciii, 41). Nostram nobis stultitiam derelinquant: habeant secum sapientiam suam: ejus quidem sectatores pene omnes conspiciunt Christianos, qui perfectam putant esse justitiam, propria tueri, alienam non quaerere, sapientiam veram negligentes imperium, quod verbum hujusmodi continetur: *Si vis perfectus esse, vende et vende omnia tua: et da pauperibus, et tolle crucem tuam, et veni, sequere me* (Math. xix, 21). De hoc nescio, quid possit

37 quispiam promovere: unum tamen scio, quia nullus est nostrum, qui non momentis omnibus elaboret, ut plus habeat, quam habebat; quod cum nititur, avaritiæ utique partes agit, quæ est inimica justitiæ. Adeo inde est, quod frumento paucorum horrea plena (21) sunt, inanis plurimorum venter. Inde fraus, perjurium, rapina, lites ac bella: quotidie mugitibus alienis queritur lucrum; et (22) proscriptio industria vocatur: et appetitio rei alienæ sub pretextu propriæ defensionis ac diligentiae calidissimis argumentis irgetur, ut quis indefensus, aut innocens, quod habet, (23) legibus perdat; quod est omni violentia deterius: quia illud, quod vi eripitur, non nunquam repeti potest: quod legum circumscriptionibus, non potest. Glorietur, qui volet, ista

re, nisi expolitum ac disertum voluit. Similiter Cyrillus Alexandrinus, lib. vi in Julianum hanc Ethnicorum objectionem proponit, qua illi sacros libros *abjectum et impolitum sermonem*, ut S. Zeno loquitur, despiciant, eisque præterebant suos auctores, qui politiori et loculentiori stylo usi sunt: *At enim, inquit forsitan aliquis, Scriptura sicut vulgare, plebenum ac protritum dicendi genus continet: Græcorum autem scripta suavitate habent ac præterea venustate dicendi abundant et gratia*. Hæc Cyrillus pag. 252 edition. Lipsiæ 1696. vide Anselmum Platonicum, apud eundem Cyrillum, pag. 285, S. Joannem eodem nomine barbarum vocat. Quæ in eosdem sacrorum librorum auctores evomerunt alii Ethnicorum, vide apud Hieronymum in præfat. *de Script. Ecclesiasticis*; vido etiam epist. S. Ambrosii, qua eadem hæc sacros Scriptores accusatio dicitur.

(20) In edicis insertum *Psalmus tu noster*, quod in mss. Rem., Pomp. et Zen. non legitur. Paulo ante pro *quod illi*, ms. Pomp. scribit *quod illi*.

(21) *Sunt* reposuimus ex mss. et editione Ver. In aliis editionib. *est inanis*. Sequenti membro ms. Tol. *in venturis*.

(22) In edit. Ver. *perperam proscriptio*, cum de proscriptioe seu publicatione honorum sit sermo.

(23) *Legibus perdat* idem est, ac quod non 2, de circumscriptioe circumscriptionibus dicitur *hæc*: *Legibus suis suas leges impugnat, jus jure destruit*.

justitia : verumtamen sciat, quæ misero est miserior, qui miseris datur alienis. Quisquamne justum putet, qui utilitatem rei familiaris pietati præponit? qui, hominibus fame laborantibus ac nuditate, pascit tuncas, curculiones, ac vermes? qui quod habet, infelici tenacitate non aliis tantum, sed etiam sibi ipsi subducit?

VI. Sed, inquit, justum est, ut mea servem, aliena non quæram. Hoc etiam Gentes dicere (24) consueverunt. Cæterum apud Deum quam sit injuriam, mox videbimus. Nunc primo omnium, optime Christiane, scire capio, quæ sint tua, cum sint (25) timentibus Deum universa communia, sicut scriptum est: *Turba autem eorum, qui crediderant, animo ac mente una agebant* (Act. iv, 32) : nec fuit inter illos discrimen ullum, *nec quidquam suum ex bonis putabant*, quæ eis erant : sed erant illis omnia communia, sicut dies, sol, nox, pluvia, nascendi atque moriendi conditio : quæ humano generi, sine personarum aliqua exceptione, æquabiliter justitia est divina largita. Cum hæc ita sint, procul dubio non est a Tyranno dissimilis, qui solus habet, quod potest prodesse commodis plurimorum. Quid? (26) quod paupere quotidie moriente oppressione, fame, frigore, injuria, amicum tibi excolis aurum : custodis argentum : vestem pretiosam ornamentaque superba et supervacanea pro sacrosancto habes, sicut idolum : te per momenta componis, dives in publico, ditior in secreto : nec intelligis, quia homini inopia morienti, tantis opibus qui cum possit subverire, non subvenit, ipse eum videtur occidere? O quantarum necesse animarum in phaleris pendent ornate matronæ ! ornamentum ejus unum si solvas in pretium, distribuasque necessitatibus singulorum, ex eorum respiratione cognosces, quantorum malo ille constat ornatus.

VII. Filios, inquit, habeo, quos nudare non de-

(24) Edit. Ven. *consueverunt*.

(25) Hæc S. Zeno dixit, ut æquabilitatem illam insinuaret, de qua pluribus agit Lactantius lib. v, cap. 14 et 15, ubi omnes ex divina institutione pares esse probat, non quod nulli divites esse debeant, pauperes nulli; sed quod apud eos, qui Deum timent, veramque justitiam colunt, æqualitate quadam divitiæ distribuuntur, ut quæ pauperibus opus sunt, ea divites liberaliter subministrent. Ita isti divites sunt, inquit, non quia divitias habent, sed quia utuntur illis ad opera justitiæ : et qui pauperes videntur, eo tamen divites sunt, quia et non egent, et nihil concupiscunt. Hanc æquabilitatem S. Zeno unice persuadere reliqua hujus tractatus parte nititur, cum divitum duritiam in pauperes perstringit, liberalitatemque commendat.

(26) Quod abest a ms. Pomp. Inferius pro amicum tibi excolis mss. Rem. et Tol. habent inimicum tibi excolis. Deinde pro homini inopia morienti ms. Vat. homini inopi morienti; et ms. Urb. pro ornate matronæ habet contornate matronæ.

(27) Post verbum debeo in ms. Rem. vacua apparet linea cum dimidio, et mox sequitur ista hæc pro ista est, et in ms. Tol. ista et infidelitatis est. Infidelitatis autem excusatio hic dicitur pro eo quod num. 6 : Hoc etiam Gentes dicere consueverunt.

(28) Regnorum pro Regum habetur etiam apud

A beo. (27) Hæc est infidelitatis excusatio, quam Spiritus sanctus per prophetam retulit hætenus dicens : *Adolescentior fui, et tenui : et nunquam vidi justum delectatum, nec zenon epus quærit us panem* (Ps. xxxvi, 25) : Et iterum, *Dives ignoravit et emiserunt, requirentes autem Deum non minuester omnia bona* (Ps. xxxiii, 11) : quod probare exemplo perfacile est. Meminimus in (28) Regnorum prodatum libris (in Reg. xvii), famis tempore, quo totus passim populus moriebatur, Hæc alimenta poscenti memorabilem viduam ultimam victus sui filiorumque substantiam non partitam, sed totam dedisse, maluisse que se cum liberis suis emori, quam justitiam præterire : pro quo tam illustri favore cibos a Deo immortales accepit, quos edactas delbere (29) nequirit : sua enim deminuti ne crescebant. Integer horum denique vasis semper in penis manebat status, quantumque eis impensæ diuturnæ necessitas dempserat, tantum rediviva fecunditas reponerat. Quapropter si pater bonus, si providus, si utilis esse desideras, sicut ille Abraham, Deum plus debes amare, quam filios, ut habere merearis integros, incolumes, ac beatos. Stulta autem res est, illis te (30) velle vitæ substantiam providere, quibus nec nativitatem dederis, nec animas inspiraveris, nec salutem præstare possis. Unde vel sero sacrilegam vocem comprime, humanæ fragilitatis memor, qui in hoc ipso, quod loquimur, quid possit contingere, ignoras : excusationique vanæ deponere fallaciam. (30) Ingratis avaritiam peccato condis. Solius Dei potestas est futurorum commodis providere.

TRACTATUS IV.

De (1) Pudicitia.

I. Pudicitiam qui colit, quantæ nobilitatis sit, facillime (2) agnoscit : est etenim tantæ virtutis, ut sit honorabilis etiam (3) hostibus 40 suis. Hæc to-

Hilarium, in Prologo in Ps., pag. 4 : apud Ambrosium, lib. i de Abel. cap. 2., in Apologia David c. i serm. 21, in ps. cxvii, num. 20 : et apud alios veteres Patres. In ms. Urb. *seriebatur pro moriebatur*.

(29) Ms. Urb. *nequisset*.

(30) In correctione marginali ms. Pomp. *Ingratus*.

TRACT. IV.—(1) In edit. Ven. hic titulus legitur : *De pudicitia laudibus et impudicitia detestabili fructu*. Nos inscriptionem codicum et aliarum editionum retinimus.

(2) Editi habent *cognoscit; est enim*.

(3) Pudicitia hostes, qui hic appellantur, sunt præcipue gentes, quæ et turpi impudicorum deorum deorumque cultu et spectaculis item turribus a nostro Auctore subinde notatis apertum pudicitia bellum intulerunt : ut omitamus legem Juliam et Papiam, quæ adversus cœlibatum et viduitatem, quocumque licet sive ærarii augendi, sive fecunditatis promovendæ consilio lata, re tamen ipsa duo pudicitia potissima capita abscindere studuit; quo respiciens S. Ambrosius in libro de Viduitate cap. 14, num. 84 : *Illi, inquit, qui deorum suorum adulteria et probra venerantur, calibatus et viduitatis statuere penas, ut æmuli criminum, multarent studia virtutum, specie quidem, qua fecunditatem quærent, sed studio, quo propositum castitatis abolerent*. Quanto nihilominus in honore apud ipsos ethnicos esset pudicitia, ex

trac-^{to} generis fundamenta confirmat : hæc notitia propriae universis (4) affectus præstat : hæc parentum , conjugum , liberorumque sacra pura custodit : hæc in utroque sexu conspicua , in omni etate miscenda , in quavis conditione non dubia , soli sibi devota , semper bene conscia , prorsus nulli rei subiecta , num tantummodo metuens , ne sit amplius (5) que vocatur. Denique in solitudine , quæ a (6) in utilibus vocatur occasu , se tantquam arbitrium timet : omneque secretum plus , quam publicum reveretur . Pestiferas edidit blanditias carnis tantum , et quidquid inge scriit mundus voluptatis , aut manentis , totum respicit , præsumens totum se habere , si pura sit . Nonnem forte desiderat ? nec ulli

culta , quoniam non tam pariter universam sumptæ , quam virginitati virginitasque detulerunt , cognoscere licet . Pudicitiam quæ in ætate Deas a Romanis eodem indicat Pontius lib. ii. c. 7. et in statione in Foro Bononi postquam Festus testatur . S. Ambrosius de Virg. c. 5. n. 15. *Certe ipsas Gentibus inter aras et facies venerata solent esse virgines* . Deina , ut hæc ipse monet lib. iii. de Virg. c. 2. num. 6. *Mitiora , et præcipue Vestales virgines præceduntur : et in hæc ipsam pudicitiam consecravit* . sacris Vestalibus solentem ab ætate Romanis celebrata diem ex Lactantio , lib. i. Instit. cap. 21. apud quem , c. 22. *Famæ pudicitiam maxime laudatam Varro tradit , atque ut ob opus præcipue tamquam illi multas in quibus præcipue , inquit , et hæc Deas nominant* . In honore porro Vestalium ob virginitatem delato , ac de eorumdem privilegiis et prærogativis legitur Justus Lipsius in Syntagmate de Vestalibus , cap. 11. ibidemque non tam inscriptiones eisdem positas , quibus lætorem castitiam commendatur , sed statim eadem præcipue præcipue pudicitiam collocatis cap. 15. reperitis . Hinc etiam Aphanesius in Apologia ad Constantium , num. 55. de Christianis virginibus loquens : *Hæc , inquit , etiam hæc sunt , ut tempus Vestæ admittantur* ; et similiter S. J. Chrysostomus in locutione , quæ *Castitas et virtus celebrari non debent* , tom. i. novæ edit. p. 249. testatur , *Genes facti , virginitatem rem supra naturam esse et non humanam , et exproprie illis omnibus summa adorationem fatuus* . Tandem ipsorum quæque impudicorum in pudicitiam curam illi L. n. n. i. s. n. n. n. 2. *Odium pudicitiam , et tamquam hæc capiti videtur quod illi est* .

(4) Affectum proprietatis a pudicitia nominantur , ut cum dicitur *pudica fides* , etc.

(5) S. r. , cum erat *ne sit amplius quam vocatur* : ac id cura non satis obvium sensum præfert , quæ pro quoniam scripturas . Quod si ne in rebus oporibus cum virtus commendandi licet reperiri contentas , nisi vitio cedentia etiam omnium Julia ex gr. epist. i. lib. vi. ad laud. , Terentii , et aliorum , quarum textus in editis fore correcti ; eadem hinc erroris suspitio , legendamque ne non : vel quoniam pro quæ reponendum .

(6) Ms. Rem. habet *ante et anticus* . ceteri coll. et cetera a *messianibus* . Arbitrum porro dixi pro *iudicio* vel *speculatione* ; utroque enim sensu ad *mensura* a latins sermo moribus non car. usurpatur .

(7) Quod de virginitate a quo solum etiam culta scriptis S. Ambrosius , hinc locum illustrat , ubi de pudicitia invidiam suavia et apud ipsas gloriosa sermo est . Ille *igitur de Virginitate* , cap. 5. num. 15. loquens de Gentibus : *In quibus , inquit , nulla meritorum est potestas , nulla mentis integritas , in us tamen carnis virginitas prædicatur* . Quod Zeno apud Gentes pudicitiam fructuosam negat , huius rei Ambrosius causam allegat , quod in Gentibus *nulla meritorum est potestas* ; ubi pudicitia nomine hæc ligat hæc cum Dei charitate conjunctam , sine qua , sicuti impossibilis

A similiter se desiderabilem præstat . In suo statu omni loco , omni tempore manet , plus honestati consulens , quam utilitati . Vultis scire , quante felicitatis sit ? Si te amet , qui habet , diligit ; et qui non habet , diligit . Si ergo exuliat gloria ejus sæpe in Gentibus quoniam illic (7) fructuosa , vel vera esse non possit , quia sub impudico (8) pudore versatur , quanto (8) magis debet esse gloriosior in populo Christiano , qui ejus sanctificationi inviolabili deseruit Deo ? Nam si Ecclesia ideo Christi sponsa est , quia pudica : ideo ego thalamus celestis honorata , quia etiam post nuptias manet postmodum virgo perpetua : nos , qui nascimur de tanto conjugio , omnino (9) comiti debemus , quem admodum prosapia

B est placere Deo , na nullum vite æternæ meritum excessare potest . De hac potestate pro fide Christiana accepta pluribus agit Lactantius , lib. v. Institut. , c. 14. Quod porro S. Zeno pudicitiam apud ethnicos *veram* non fuisse subdit , exprecatur hæc Ambrosii ratione , quod nihil enim in illis *nulla mentis integritas fuit* . Pudicitiam etiam licet quidam Lovrent corpore , non tam ex his plures erant impudici , quidam etiam eorum virgines solum erant pudice , clam vero impudicitie serviebant , unde non paucas ex ipsis Vestalibus in culpa deprehensas severis poenis multatas legimus . Testimonia etiam generi aliquot congregata sunt in Syntagmate de *Vestalibus* cap. 15. Adde quod , Ambrosio testante in libro laudato n. 15. alie Vestalium ad virginitatis professionem vi adigebantur , alie premiis . *Illis premiis revocantur a nuptiis , illi voluntate fit , ut capiantur ; pudicitia autem violenta vel illecta premiis , non voluntate delecta , a vera pudicitia quantum aliis , non non videt* . Præsertim itaque Ambrosius epist. 18 ad Valentinianum : *Non est virginitas , inquit , quæ præcipue emittitur , non virtutis studio possidetur* . Notat præterea lib. i. de Virg. , c. 5. n. 15. Vestalium virginitatem ætate solitam præscribit , quod virgines esse deberent certo ætatis spatio ; postea autem permittenter a virginitate desistere et nubere , imo etiam docerentur . *Ipsi docent ut quibus suis non debere perseverare , nec posse , quæ virginitati finem dedit non* . Dixerat autem paulo ante : *Quæ ista est non morum pudicitia , sed annuam , atque non perpetuam , sed ætate præscribitur ?* Tandem cum dicesset Gentibus Dei fides et spes rerum futurarum , de qua S. Zeno satis disseruit tractatu superiori ; sicuti vera justitia apud ipsas esse non poterat , ita nec vera virtus ulla cui fide probat Lactantius lib. vi. cap. 5 et 9) ac proinde nulla vera pudicitia , si præsertim hæc non virtutis amore cohereret , sed terrena quadam voluptate vel superbia , quam in Gentium virtutibus non ex gratia divina , sed mundi vi et eius dominari Augustinus probavit .

D Vult lib. i. de Nupt. et conup. , cap. 5. , et lib. iv. in Jonan. cap. 5. Hinc ergo de virginitate jure scripsit Athanasius , in Apolog. ad Constant. n. 55 : *Certum quippe est , ut quoniam non remaneret ac castitiam professionem pudicitie excoli , nisi duntaxat apud nos Christianos* . Inducit itaque , quæ cum superbia , avaritia , aliisque vitis apud Gentes etiam in pudicitia excolenda viguit , est *præcipue ille impudicus* , cujus noster episcopus meminit , qui pudicitiam ipsorum vitio aliquo corrupens (unde *impudicus* appellatur) omninoque deperit laes meritum effecit , ut illa *fructuosa* , vel *vera esse non possit* .

(8) *Magis gloriosior* pleonismus est , sicut et illud tract. 7. num. 2. *magis admirabilior* . Sic apud Plautum , in Mœciliis Procl. , v. 55. *magis admirabilior* . etiam Vergil. in Cæcæ , v. 78. *magis beatior* , etc. Inferius sanctificationis reperitur apud Tertullianum in Proxam cap. 2.

(9) Scribere maluit *comiti* ex mss. Rem. et Vat.

nostræ nobilitatem non relatione tantum, sed et in fide similitudinis adprobemus. Unde tamen præ me fero, fratres dilectissimi, quod ista, et non ambigua in vobis (10) renitet adsertio: Deum enim patrem vos et habere et possidere monstratis, cum pudicitiam, in qua Deus habitat, non dicam, diligitis, sed luculentis moribus adornatis. Magna igitur gloria est ornare, per quod orneris: servare, per quod et ipse (11) serveris. Postremo æquiparatur laus vestra laudi pudicitiae: illa enim vobis exhibet sanctitatem, vos ei amorem. Per hanc attingitis Christum: imo illa per vos vobiscum complectitur Christum. Per hanc **42** a Deo patre, quod petitis, impetratis: immo illa per vos impetrat, pro qua sollicite laboratis, ne, dum aliquid postulat, erubescat. Beata, cum (12) adludit in pueris: beatior, cum adolescentibus lapsus feliciter timet: beatissima, cum in juvenibus carnalia extinguere laborat incendia. Sane in senibus ut est honoranda, ita miranda non est: quia licet sit victrix, tamen triumphi sui palmam senectutis cum rigore (13) partitur: cessat enim concupiscentiæ

pro adniti. *Prosapiæ* est in mss., in editis vero *prosapiei*.

(10) In editis *renitet*; in ms. Rem. *renit?* et: in mss. Pomp. et Vat. *renitet*, quod placuit, et sententiæ magis congruere visum est; hic enim S. Zeno *præ se ferre* seu gloriari se ait, istam *adsertionem*, qua Deo similes per pudicitiam nos præbemus, in suis auditoribus *non ambigue renitere*, quippe quos pudicitiam studiose colere palam erat.

(11) In mss. Pomp. Zen. et in edit. Ver. *servaris*; et paulo post pro *ei antorem*, quinque mss. et *amorem*.

(12) Mss. Rem., Vat. et Pomp., *adludet*, Urb. *alludet*; et pro *lapsus* ms. Rem., *lapis*, Vat. *lapsos*.

(13) Ms. Rem. *patitur*, non placet. *Partitur* autem dictum est, propterea quod victoriæ et triumphi pars senectutis *rigori* debeatur, ut sequens ratio suadet. *Rigore* autem ex ms. Zen. posuimus pro *vigore*, cum rigor, qui ex frigore contrahitur, senectutis sit proprius, et ex rigore membrorum, non ex vigore, concupiscentiæ pugna in senibus debilitetur, vincendi-que facilitas prodeat. Post pauca pro *pugna, ubi* mss. Rem., Vat. et Urb. *perperam pugna. At ubi*. Ex Rem. cod. *fiunt* pro *sunt*, quod erat in editis, vel *sint*, quod est in Vat. et Urb. reponere satius duximus.

(14) Mss. Rem. et Urb. *ex ratione nominum publicemus*. In Pomp. et Zen. *ex comparatione non minus publicemus*. Ms. Vat. *exercitatione nominum*. Editi cum ms. Tol. *ex comparatione nominum*; quæ lectio probabilior visa est; huc enim respicere videntur, quæ de Antichristo Christi nomen mentiente, et de impudicitia pudicitiae nominis sonum præferente mox subjiciuntur; vel etiam *nominum* dictum est pro pudicitia et impudicitia, quæ ex comparatione magis elucent. Forte quispiam paucis transpositis scribendum existimet: *Age nunc ejus æmulæ rabiem breviter publicemus, ut quid adpetendum, quidve fugiendum sit, etiam ex comparatione nominum facillime possit agnosci*. Scripsimus *agnosci* pro *cognosci* ex mss. quatuor.

(15) *Veritate* pro re ipsa et ipso facto Auctor hic usurpat; qua plane significatione apud Lampridium in prima editione et pluribus in mss. a Salmasio laudatibus pag. 483 in vita Elagabali habetur *veritate vendere*, et apud Arnobium lib. v, in *veritate promiserat*. Similiter *imagine* pro *cogitatione* sicuti apud Lactantium scribitur lib. vi, cap. 25: *Adulteram*

pugna, ubi suberebrentibus morbis ipsa necitate etiam impudicorum pudica sunt membra.

II. Age nunc ejus æmulæ rabiem breviter, etiam (14) ex comparatione nominum publicemus, ut quid adpetendum, quidve fugiendum sit, facillime possit agnosci. Sub velamine Christi nominis, fratres, se adserere conatur Antichristus summatim pudicum, uti fallat: pudicitiae nominis se cum post se trahit; sed quos fructus habeat ejus auctor ostendit. Discurrit quippe vesana per populos: hinc nimirum lubricas mentes libidinum flagrantibus stimulis precipitat in furorem, non sexui parcens, non acuti, non pietati, non sibi, qua pudorem alienum qui adpreat, primo suum perdit. Pare non nox illi diesque succedit, semper enim ænosi gurgitis sui procella submergitur, dum semper exæstuans libidinis turpitudine aut (15) veritate aut imagine perpetratur. Præmia aut tradit, aut accipit, corrumpit, aut corumpitur; injicit amorem, paulo post odium **43** de amore factura. Seminatur (16) illicitos hæredes, crimenque noscens nominibus pietatis excusat. Proprios aut (17) necat, aut

feri mentem, si vel imaginem voluptatis tibi ipsa depinxerit.

(16) *Etsi illiciti hæredes* vocari possint universum spurri ex damnato contu progenti, nimirum ex adulterio, vel incestu, quippe quibus nihil hæreditatis paternæ adire ex legibus licebat, cum ad alios illegitimos sexta pars perveniret, imo tota etiam hæreditas posset iisdem contingere, si legitimi fierent; tamen hoc loco S. Zeno de iis filiis loqui videtur, qui hæreditatem inficite, seu non suam adire sinuntur, cujusmodi sunt ii, qui ex aliena uxore generati, hæreditatem alienam inire permittuntur, ac si ex vero illius conjuge, non ex adulterio suscepti sint. Hoc crimen *pietatis nominibus excusari* dicitur, eo scilicet nomine, ut et famæ mulieris, et filii etiam opinioni ac sustentationi commode prospiciatur. Mss. Rem. et Urb. pro *noscens* habent *nascens*; edit. Ven. *nascens*; et hoc postremum non displicet, quatenus illicitus hæres post nativitatem patris non sui fortunis uti permittitur, idque pietatis nominibus excusatur.

(17) Hic locus varie in codd. legitur. Plerique *negat*; Zen. et Pomp. *necat*. Si hoc membrum ad superiorem sententiam referendum esset, placeret *negat*, quo significetur impudicus, ut se subtraheret ab alendis pueris, quos ex aliena conjuge procreassent, hos *proprios*, idest suos, inficiari. Sed quomodo in hac noti criminis excusatione *pietatis* nomen obtineat, non facile intelliges. Itaque hæc sententia ad filios vere *proprios* videtur pertinere, quos quis ex propria uxore, vel concubina suscepit, prout opponuntur illis, quos in aliena conjuge seminatos, *illicitos hæredes* proximo testimonio S. Episcopus appellavit. Huic autem sententiæ accommodatior est lectio *necat*; qui enim non proliis gignendæ causa, sed impudicitiae et voluptatis studio uxore utebantur, vel concubinam alebant; ii olim filios solebant necare, vel, ut mitius agerent, exponere, ut pluribus ex testimoniis liquet. Minutius Felix in Octavio n. 30: *Video vos procreatos filios nunc feris et avibus exponere, nunc adstrangulatos misero mortis genere elidere. Sunt qui in ipsis visceribus, medicaminibus epotis, originem futuri hominis extinguunt, et parricidum faciunt, antequam pariant*. Tertullianus in Apologetico cap. 9: *Qui natos sibi liberos enecant. Siquidem et de genere necis differt. Utique crudelius in aqua spiritum extorquetis, aut frigori et fami et canibus exponitis*. Lactantius lib. i, cap. 9: *Qui natos ex se*

denudat affectu. Nihil prorsus existimat turpe nec pati, nec facere, dummodo in effreni (18) conata succedant. Veruntamen in ipso fructu suo, quo expugnati pudoris alieni labe gaudere consuevit, semper infelix est. Denique post negotium perpetratum edit et seipsam cum isto, quem vicerit. Hæc saepe induit quietis gemitus bellum; hæc alquotiens robusta regna subvertit, hæc aut sub turpibus, aut sub credulis tactis **44** subjugatos thalamos triumphavit alienos: hæc (19) viros ardere vesana femineo stipendio ipsas feminas sic inognito inopinate dispungens, suam docuit expugnare naturam; hæc libidinis mercedem vel maxime parentum, finorum, maritorum, uxorumque in mortibus posuit, hæc nomina (20) pretatis non nunquam concubitu prodigioso delevit, pudoris quidem persequens, sed impudicos tantum congruenter occidens. Hæc, inquam, (21) per momenta ex parte omise, quod malum est, et peperit ocone, quod popus, nam in idolis (22) dea est, in cultoribus vero eorum (23) ministra. Venerandam se procurat in templis, hilarum in theatris, importunam in

puros, aut strupulent, aut, si unquam potuerint, exponant. Vide etiam lib. vi, cap. 20, et Clementem Alexandrinum, in Pedagogo, lib. iii, cap. 5 et 4, et Ambrosium, epist. v, num. 12. Hinc malum impudicorum consuetudinem S. Zeno pertraxit se videtur hoc textu, modo dupli modo commate effertur, vel *omni, vel denudata affectu*, ubi affectu scilicet malum pro affectu, ut sensus constat et significatur, impudicos et generis homines, filios proprios, qui alienam hunc divitiam adire non poterant, vel invidiam sive in auro, sive postquam non fuerat, vel eodem, ac si non proprii, sed alieni essent, omni affectu ornamento que in laqueis exposuisse, aut saltem neglexisse.

(18) *Conata* in plurali generis neutrius a probatis actionibus usurpatur. Carmenes Næpos, in Vita Dianys, cap. 8, *conata perficere*. Valerius Patreulius lib. ii, cap. 29, *conata caventur*. Post pauca ms. *Vit. aliena labe*.

(19) Erant nimirum viri, qui tamquam scorta mascula virorum habebant, stipendio meretricibus dori solito, se se prostituunt. De his mentionem facit Servianus lib. vii de *Cabernat*. cum ait: *Viri in senatibus penitus profudantur*. Vide Clementem Alexandrinum l. in Pedag. et Justinum in Apolog. Proterium eorum nomen *trandi et candidi*, quos interdicere Severus in aucto habuit, et Philippus persecutit, Lampidius teste in Vita Alex. in Severo. In Justiniano ord., lib. ix, tit. 9, lex 51 Constituti et Constantis inscribitur *de Venere mascula*, que huc spectat; et ad generis humani habitum feminæ usus exinde patet.

(20) Incestus qui habet inter eos, quibus potus debetur, potest opponi. Cum vero *modestissimum* proprie dicitur, quod non potest violare leges et ordinem est; e ne hanc potest vi contra naturam; *prodigiosa* a Zeno dei potuit. At cum *prodigiosa* non *incensum* alicuius sensus, qui Susannam turpe et deperierunt, esse non contra naturam potest esse. Forte vero *prodigiosa* vocavit hæc seorum impudicitiam, propterea quod tanti amoris conspectu et accensio in sensibus nificata videretur. Paulo post ms. *lib. tantummodo incongruenter pro tantum congruenter*.

(21) Eadem formula usus est S. Zeno tr. 1, n. 4: *Desiderat per momenta patrocina. Monstris tantis* etc. dixit tr. 15. 4 et pro tempore quocumque videtur.

probatas, oportet in quibus omne secretis. *Losca, non impudis, non audis, non aribus pergens, jocosur, sperat, ridet, olacipitur, zelatur, insant, armatur periculos, armatur et ira, similiter non nunquam vi extorquens, quod blandimentis impetrare non potuit. Libidinum commutatione varia **45** gaudet semper, et parit, ad sitietatem nunquam libidinis (21) utilitate perveniens. Desiderat facere, quod timeat publicari, (23) totum prorsus tentat, ut sibi videat totum. Novum prodigii genus est. Odit pudicitiam; et tamen hæc cupit videri, quod illa est.*

III. Interea miris exolat ardoris se se, faciemque suam in se, quam non habet, querit. Pugnat se in seipsum, et leuocritate vario negotii medicaminis iuro, vultum suum vultibus vestit alienis, hoc futura, non quod natura præstitit, sed quod ei ad examen speculi arbitrium temporale delaverit. Nunc emendat, nunc delet, quas amaverat species, nunc subjicit alias, nunc parturit novas. Manibus suis facta hydra formatum procaz semper incedit, quia

Itaque per momenta idem est apud Zenonem ac per tempus, seu ut oportunitas fert.

(22) Venus, inter Deas relictæ ab Ethnicis, meretrix fuisse traditur ab Arnobio lib. iv, pag. 145, a Farnio de *Verba profana Relig.* p. 54, et ab aliis. Erant et alie *Veneris Deus*, quas *libidinis et voluptatis Deus* idem Arnobius memorat lib. vi, pag. 207 et in alios præterea Deus Gestum impudicitia colitur, *quorum adulteria et stupra in maris et feminis non tantum deis viris nata sunt, sed exprimentur etiam in theatris*. Lactantii verba sunt lib. i Insitit. Vide Clementem Alexandrinum in Prolegomeno, Minutium Felicem, et alios, qui cum adversus Gentes scriberent, eorum, quos tamquam Deus ale colabant, lascivias indicant.

(23) Deorum laqueal eorum ministrum agbat impudicitia in pluribus et secretis et ludis impudicis, qui in impudicitie eorum eodem eorum cultu status temporibus celebrabantur, quos vel vinuere preet et pudet, Unus Ambrasi locus auctoritatis lib. i de *Virg.* cap. 4, n. 16: *Quid de secretis Phrygiæ loquor, in quibus impudicitia disciplina est, atque plurimum secretis fructuosa? quid de Orqis Liberi, ubi ritibus mysterium est inventionem libidinis? Qualis ig tur potest esse de vita sic totum, ubi colitur stupra deorum? Adeo vero facta de tu erant, que in quocumque sacris pergebantur, ut quocumque deorum in quorum sacris minus turpia gererentur, eorum, id est, deorum curia perulerint. Præ et Gabinius Cæsar, eorumdemque aras overterat, non alio consilio, quam ut turpium et atissimum superstitionum vitia exhiberent; quod Tertullianus memorie prodidit Apolog. cap. 6. Vide etiam Augustinum lib. vi de *Civitate Dei*, cap. 9. Hinc vero Tertullianus eorum status et secretis colende *per non popularium virtutem* commemorat lib. i ad Nationes cap. 10, esse tamen eorum Gabinius hanc latas vehementer intercecit.*

(24) *Utritas* hoc loco pro *unum* sumi videtur, sicut apud Plautum, Epid. v, 1, 28, *utilitatem equitatem legitimus pro utilitatem usu. Satis ego oculis utilitatem obtinere? Nisi apud Zenonem utilitatem accipere utris pro voluptate, que actum ejusmodi utilitas est.*

(25) *Totum* pro *omni* apud nostrum Auctorem usum occurrit. Tract. 7 lib. i, num. 4: *Propria modestia totum potest, a labe d'assembat*. Vide tract. 6 num. 8, et tract. 10 num. 5. Similiter Spartianus in Severo: *Totum fuit, totum erat*. Mitto alia in

erubescere alienis sub coloribus nescit, (26) non domesticis, non affinis, non maritis nota, non silo qua non potest esse notum, nec verum, quod est semper certum. Præterea nunquam diligit Deum, quem scit operibus suis esse contrarium. Diaboli est sane mancipium, ejus enim possidet regnum; non (27) deos ipsa genuit, ipsa intulit mundo, per quos, aut in quibus diabolus colitur, quorum in actibus origo monstratur. Ipsa Jovem innumerabilibus, variis magnisque criminibus maximum fecit. **46** Ipsa (28) Herculem, noverca deterior, in Omphalis libidine turpiter vicit, quem terribilis turba monstrorum superare non potuit. Ipsa Venerem membris omni-

sequioris ævi auctoribus frequentia. Mss. Tol. et Zen. *tentat pro tentat.*

(26) Quinque mss. *non domesticis affectibus, non maritis.* Totam porro hanc descriptionem Zenonis si S. Augustinus legisset, eam profecto lib. iv de *Doctrina Christiana*, cap. 21, num. 49, retulisset inter illa *dictionis grandis exempla*, quæ eodem in argumento ex Cypriano atque Ambrosio recitat.

(27) Quamplurimum deorum deorumque origo, si quis vel ipsa ethnicorum scripta consulat, e turpibus libidinibus manat. *Enim vero Jupiter*, inquit Athanasius in orat. contra Gentes, *non supra tantum commisit, sed etiam quos ex stupris procreavit liberos, inter Deos retulit, divinitatis specie ad suam pravitatem tegendam abusus. Horum e numero sunt Bacchus, Hercules, Dioscuri, Mercurius, Perseus, et Sospita.* Plures alios non tam Jovis, sed aliorum etiam Deorum filios turpiter genitos, ac divinis honoribus donatos fuisse recenset Arnob. lib. iv. De his etiam Minutius Felix in Octavio, Clemens Alexandrinus, Lactantius, Gregorius Nazianzenus, Firmicus et alii in operibus, quæ adversus Gentium superstitionem C

(28) In editis et ms. Pomp. erat: *Ipsa Herculem noverca deterior facibus libidinum turpiter vicit.* In mss. Rem., Tol. et Urb.: *Ipsa Herculem noverca deteriori non falsis libidinum turpiter vicit. Deteriori item habet ms. Vat.* Hæc scriptura, licet errore librariorum corrupta, genuinæ tamen lectionis, quam textui inseruimus, indicium præbuit. Etenim ex *deteriori non falsis libidinum* facile fit *deteriori in Omphalis* (s. pro ph frequens in mss.) *libidinem*, vel *libidine turpiter vicit*; quæ lectio cæteris præferenda visa est, non tam quod pluribus et antiquissimis codd. magis congruit, quam quod hoc loco. S. Zeno indicare voluisse videtur libidinem Herculis in Omphalim, quam cæteri Patres, impudicitiam deorum Gentium execrantes, commemorant. Vide Patres in superiori adnotatione allegatos. Ita etiam perspicuum fit, cur impudicitiam *noverca deteriorem* S. Episcopus dixerit. Quam male enim Juno, Herculis noverca, cum ipso egerit, ex poetis liquet. Hæc autem deterius multo cum eodem egit impudicitia, quippe quæ Herculem Omphalis amore captum diræ servituti subegit, eoque etiam adduxit, ut, Omphali jubente, nendo daret operam et fasom volveret ea manu, qua monstra edomuerat, quod Hercule plane indignum Juno nunquam præceperat. Vide Fulgentium, lib. ii Mythol., cap. 5, pag. 182; Lactantium, lib. i, cap. 9; Donatum, in Eunuchum Terent. v. 7. Huc autem S. Zenonem spectasse nihil dubitamus.

(29) Ita ex mss. Rem., Vat., Pomp. et Urb. In editis *connexis manibus se tergere.* Cod. Tol. *tegere* item scribit. Dein mss. Rem., Tol. et Urb. *per post multa pro post multa.*

(30) Ad idololatriam luxuria pertinet, tum quod in paganorum Diis impudicitia colitur, unde illud Ambrosii lib. i de *Virgin.*, cap. 4, num. 16: *Colitur stuprum Deorum*; et de Viduis cap. 14, num. 84:

A *lus denudatam (29) convexis manibus se tergere con-* nam em, uno animi sui vitium et corporis demonstrantem, post multa adulteria spectaculo totius mundi quoque prostituit. Non opus est ire per singula, quamvis et hæc non fuerint dictu digna, tamen ad exprimendam vim impudicitie visa sunt necessaria, ut sciat unusquisque (30) ad idololatriam pertinere luxuriam. Ipsa, inquit, (31) mortuorum sepulcra convertit in templa, tumulos in altaria, cadavera in simulacra, parentalia in sacrificia, mores in sacra. Sic sic genus humanum a Dei cultura rapuit, dum blanda festivitate facinorosa facinorosorum et colenda crimina et imitanda persuadet.

B *Deorum suorum adulteria et probra venerantur*: tum quod sacra et ludi turpes in deorum deorumque impudicarum honorem instituti sunt, de quibus satis adnotat, 25; tum etiam quod impudicis hominibus et feminis divini honores tributi sunt impudicitie causa, ut scilicet haberent homines unde suas libidines deorum exemplo excusarent et laudi etiam verterent, cum per illas se deos imitari prospicerent: quæ ratione avaritiam quoque et cupiditates eos coluisse, ut deos se amare et imitari ostenderent, prodit Lactantius lib. ii, cap. 6, et satis indicat Minutius, in Octavio, num. 51. Vide insigne in hanc rem Chrysologi testimonium, sermon. 155. Mss. *idololatriam pro idololatriam* scribunt.

(31) Dubium in primis loit, num S. Zeno hic spectaret illa tract. 45, num. 5, ubi illos commemorat, *qui per sepulcra discurrunt, qui fæterosis prandia cadaveribus sacrificant mortuorum, qui amore luxuriandi, etc.* At considerato diligentius præsentis loci contextu, cum et ante et post de Deorum impudicitie cultui et imitationi hominum propositis sermo sit; illud innuere S. Zenonem credimus, impudicos homines (uti Jupiter, Venus, atque obmisse feruntur) ideo inter deos a Gentibus acensitos fuisse, conversis in templa ipsorum sepulcris, in altaria tumulis, cadaveribus in simulacra, etc., ut hæc religione impudicitie laverent, et blanda festivitate facinorosa facinorosorum et colenda crimina et imitanda persuaderent. Simile consilium aii quoque Patres ethnicis Idolorum cultoribus objecisse leguntur, ut apud laudatos adnot. 27 reperire licet. Prima quidem idololatriæ templa fuisse mortuorum sepulcra, explorate affirmat Clemens Alexandrinus in Protreptico: *Templa (nam nec ipsa præteribo) specioso quidem nomine templa dicuntur; fuerunt autem sepulcra, hoc est sepulcra ipsa vocatu fuerunt templa, e c.* Quo respiciens Prudentius, lib. i in Symmachum:

Et tot templa Deum Romæ, quot in urbe fuerunt Heroum, numerare licet:

D *A* quibus nihil abhorrens Tullius, lib. i de *Dicinat*, loquens de Jove Capitolino, idem fuisse indicat ejus templum Capitolinum, quod sepulcrum fuerat:

Ipse suos quondam tumulos et templa petivit.

Hinc Nonius, *Templum*, ait, *et sepulcrum dici potest veterum auctoritate.* Lege Arnobium lib. vi contra Gentes, p. 195, ubi *multa templa* probat *functorum esse corporum sepulcra*; Cyprianum de *Idolorum vanitate* initio, nec non Commodianum, *Instruct.* 2 et 20, qui defunctis hominibus honores divinos delatos similiter produnt. *Parentalia* autem, quæ in sacrificia traduntur conversa, erant libationes, epulæ, et alia id generis, quæ in defunctorum memoriam quotannis celebrabantur: *sacrificia* vero divinum cultum spectant. Illa porro *mores in sacra* videntur indicare quoddam cultus genus, quo impudicos mores et ludos in Deorum cultum Ethnicum converterant, de quo satis adn. 25.

47 IV. Adeo vitis contra Dei legem Desique iustitiam evagandi extra legationem thorum peregrinae luxuriae inspirat infeliciter quasi liberam facultatem, ac sic eorum quoque temeritas a pudore divedit, que deserta, ardore, seu dolore compulsae, si talia (52) gerunt, potant se aut imitari, aut vindicari. Propter quod in praeceptis Dominus ait, *Qui dimiserit uxorem suam, excepta causa adulterii, facit eam fornicari.* Quid hic respondere possint lubrici mariti, non video, qui honorariorum (53) legum impunitate decepti, iustitiam veram **48** nec ex sua ipsa voluntate noscentes, quod potui volunt, libenter effundunt: (54) qui profane libidinis detestabili furto distracti, turpibus iam non contenti (55) latibulis, ab-

A quodlibet (prohi. nefas) sub ipsis obtutibus matronarum vesana congressione delectant, non advertentes miseri, quantum in tali negotio, iudice Deo, quod non licet uxoris, non licet (56) nec maritis; sicut praescribens talibus Paulus. **49** Apostolus dicit: *Mulier sui corporis potestatem non habet, sed in similitudine et ut sui corporis potestatem non habet, sed in* (Cor. vii. 4). Sic igitur, quantum una sunt carum, nonum divini operis sacramentum, quantum femina de viro suo facta est, alterque alteri tractatur obnoxius, ac per hanc iure legis quoque (57) linea una tanguntur, dubium non est horrendi supplicii perennibus (58) absumptum uti tormentis eum, qui prava-

(52) Quatuor mss. *gerunt*.
 (53) Non est hic sermo de hominibus cui eum aliena conjugio procedunt: hi enim non iudicant, quoniam ipse femina homines legibus puniebantur. *Adulteria nequibus vindicant, et concubitis afflicti non eos pariter, quos in aliena comprehenderit praesens a potestatis lectuli et conjugatione quassata*, ita Arnobius, lib. ix. p. 2, 142. Vide Annianum Marcellinum, lib. xxviii, Theodoretum, sermo 5 contra Graecos. Cyprianum, lib. vi Observ. cap. 11; Brissenium, ad legem Juliam de Adulterio, pag. 91, et legem 55 Constantini ad eandem legem Julianam, ubi sacrilegis nuptiarum temerarios id generis homines appellat. Itaque de hominibus hic locus accipi debet, qui praeter uxorem alia muliere libera, sive concubina, sive meretrice, vivebantur, quibus nullam legibus civilibus decretam fuisse poenam vel Patres confirmant, cum, perinde ac S. Zeno Christianos timent ne impunitate legem extra adulterii crimen sibi veniam putent, quod uxoris non licet. Lactantius, lib. vi. cap. 25: *Non enim, sicuti pueri publici ratio est, solum mulier adultera est, qui habet alium, maritus autem, etiam si pueros habeat, a crimine adulterii solutus est.* S. Augustinus, lib. xiv de Civ. Dei, cap. 18, sacerdotum turpitudinem nulla terrena civitatis lege puniri tradit, et solo stupro, inquit Hieronymus, epist. 84, ad Oceanum, *et adulteria condemnato passim per lupanaria et ancillales laeda perveniunt*. Videtur apud Gentios frequens fuisse plures uxores ducere, cum Tacitus, de Germania originis moribus num. 6, illud mirandum animadvertat: *Prope soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis ut videtur quibus, qui non libertate, sed ab nobilitate pluribus uxoribus ambulant.* Sed pellicae, vel concubinae, quae pueros a Romanis ducebantur, uxorum nomine significasse videtur; quippe apud ipsos plures uxores una ducere olim a praetere infamiae nota innotuit fuit, uti testantur Diochletianus et Maximianus, lib. ii cod. de Instet et tunc script: *Neculum qui sub ditione sit Romanus nominis, bonas uxores habere posse valere patet, cum etiam in citato Praetoris nequissimi ubi infamia notata sunt, quia tam impunitus fuerit nullam non patitur*. Vide etiam lib. xviii codicis, ad legem 4 Jul. de Adult. Lex autem concubinae et meretricis permissis, quae tunc a Zenone et alibi ab aliis Patribus appellatur, ipsa est lex Julia de Adulterio, quae a legatore in cod. lib. ix. tit. 9, lege 22 et 25. Haec legem nomen epianipsi. Ulpianus notavit in Digest. leg. 48, tit. 3, leg. Jul. de Adult. § 5. *Permissum videtur esse, ut pudicitiam ab uxore eripat, quem ipse non exhibeat*; et quod eum accusat Seneca, epist. 94, Sed inquit lupus sanctissimus causam attigisse videtur S. Gregorius Nazianzenus in illud ex anaglypha notum: *Cum concubina esset Jeneus hoc gerimus; quod nimirum eam, inquit, maritus toleravit, idem postquam tantum innotuit et innotuit*.

B caque *furtum* vocatur, propterea quod detrahatur proprie uxori quidquid peregrinis feminis tribuitur (unde paulo post) *Alia aliena tenetur obnoxius*, id est non minus nuber viro quam vii mulieri. Maritus vero hanc errorem opinionem id tempore fuisse, ut, si ab adulterio cum aliena conjugate absterent, eundem cum solutis feminis committerent, licet, testatur Ambrosius lib. ii de Abraham, cap. 11, num. 78: *Vix licite se peccare credunt, si solo se abstinent adulterio; meretricias autem non tanquam legi naturae suppetere putant*. Similem quoque errorem, at non de meretricibus, sed de concubinis tantum, sua aetate vixisse videt Augustinus sermo 224, num. 5: *Diri vocata quis? Meretrix non est, qui in habet, concubina mea est. Sancte Elysepe, meretricem fecisti concubinam nomine? et post pauca: Diris, Ancilla non concubina mea est, nunquid ad uxorem alienam vado? nunquid ad meretricem publicam vado? an non licet nra, etc.* Salvianum quoque temporibus sine quodquam obtinebat: haec enim ille scripta reliquit, lib. iv de Gubernat. Dei: *Haec in comparatione supradictorum genus castitatis est, uxoribus paucis esse contentum, et juxta certum conjugum numerum pressis illudium continere. Conjugum illi, quia ad tantam res impudentiam venit, ut ancillas suas quasi conjugas, ita solae haberentur uxores. Similia habet et Caesarius hom. 46, monens id ex consuetudine adeo invaluisse, ut *non peccatum esse crederetur*. Putabatur autem licere hoc et is, et feminis non licere. Ex impunitate autem legum civilium hanc errorem homines vel invexisse, vel confirmasse videntur; unde S. Ambrosius, perinde ac S. Zeno, christianos monuit lib. i de Abraham, cap. 4, num. 25, ne quis sibi blanditur de legibus hominum: *non omne stuprum, inquit, adulterium est, nec viro licet quod mulieri non licet*.*

(56) *Lupula* turpia erant loca quaedam subterranea, in quibus uerstrues degebant, quae S. Ambrosius, epist. 50, ad Irenaeum, num. 4, *hypopota* vocat. *Luxuriosum est hypopota quod dicitur, et ideo requirit umbrosa praesentia, vel quod des dicitur (anava sub terris apertis, domus quod tenebrosa tunc et quae a delictis magis, quibus operum flagitia sua credant*.

(57) Nae supplevimus ex ms. Rem. *Pro talibus etiam tabulis*. Delin. *Sic igitur pro Si igitur*, ne sensus esset se pensus, corrigimus.

(58) *Linea* apud iuriconsultos est ordo graduum consanguinitatis vel affinitatis, etc. quibus personae coniunguntur; in eadem autem conjunctionis linea ex ipsis legibus est vir et uxor, seu pater et mater, Paulus, lib. iv Recop. Sententia. tit. 11. *Primo gradum imperium hanc consanguinitatis patet et mater*.

(59) Mss. *Vix et Vol. aduulgatum Rom. et Ulpian. abundantant*.

ricatus fuerit e duobus. Sed nec illis impune succedit, qui sine uxoris, amore peccandi liberius (39) incertas atque inhonestas sibi nec redimunt libidinum merces, non advertentes esse infelix et impudicum quicquid legitimum fuerit extra conjugium: christiano enim, fratres, ultra heere non potui, quam ut sit aut continens, aut maritus.

V. Vemo nunc ad exempla, que sunt negotio vel maxime necessaria; qua plus est quod geritur quam quod dicitur, ut et impudicitie malum et bonum pudicitie uno eodemque (40) suggestu facillime possit agnoscere. Joseph Hebraeus adolescens (*Gen.*, XXXIX), clarus genere, clarior pulchritudine, morum quoque clarissimus probitate, fuit inter filios Jacob et tunc minor, sed spiritu major. Hic invidie germanitatis impulsu in Ægyptum est delatus atque distractus a fratribus, quem domini sui uxor peius amare cœperat, quem oderant fratres: nam cum medullitus mulier ardoris insani conflagraret incendio, in suadelam sacrilegam argumentis vehementer armata captat solitudinem, secretum captat et locum, in quali etiam non (41) irritata adolescentia invitis feminis sæpe violenta esse consuevit. At ubi in destinata prorumpens, neque blandimenti, neque promissa sibi nec prodesse cognoscit; conserta manu, inversa vice, adorta est in suum fomitem **50** adolescentis ignem totis viribus derivare. At ille in repugnatione vestem sibi violenter extortam relinquens, ex impudicitie fovea nudus aufugit: sed pudicitie splendore vestitus post calumniosam damnationem et liberatus a Deo est et honoratus. Denique rex jure secundus factus est regni, qui insignis rex erat jam ante pudoris.

VI. Susannam quoque columen (42) matronatus in affectatæ formæ pulchrius suæ pulchritudinis ornamentum, insigne pudicitie testimonium, e seniori-

(39) *Incestas* editi; at ms. Rem. *incertas*, et bene: notantur enim illi, qui a conjugibus soluti licere sibi putabant, non *incestas* quidem libidines, sed *incertas*, quas scilicet pretio soluto a meretricibus vage mercebantur.

(40) Ms. Remense habet *suggestio*; sed in margine apposita nota *R* dubium locum significat. *Suggestu* in aliis mss. et edit. et *suggestus* pro *suggestione*, seu additione, vel narratione sumitur. Ulpianus, de *Magist. rat. conven.* lib. 1 Digest.: *Si ex suggestu eorum, vel nominibus ab eis acceptis præses dederit.*

(41) Ms. Rem. *incitata*; et post pauca pro *derivare* idem ms. nec non Urbin. et Zen. *derivari*.

(42) *Matronatus* legitur in Appuleio, lib. iv *Metam.*; *Inaffectatus* apud Quintilianum, lib. xi, cap. 1, et Tertullianum, de *Pallio*, cap. 4.

(45) *Vera* est abest. a ms. Rem., *est* a mss. Pomp. et Urbin. Paulo post ms. Rem. *in solitudine*, ubi *Eva*. Ms. Pomp. priori scriptura *in solitudinem*, posteriori autem *in solitudine*, ubi *Evam*. Hæc item lectio habetur in codd. Tolent., Vat. et Zen. Ms. autem Urb. *in solitudine*, ubi *Eva*. Hinc vox *circumseptam* in editis videtur inserta, ut ne voces *muro castitatis suspensæ* starent. Hæc de causa *circumseptam* retinimus. Post pauca in editis *culpæ succumbat*, in ms. Rem. *culpa succumbat*.

(44) Editi *Eve*, ex mss. *Eva* correximus. Ex *ancipiti*

Alus duo, sed uno lucenti prodigio, secus quam decebat deperire cœperant: quam cum adverteres tunc quo castitatis, que certe (45) vera est et æterna formositas, in paradisi solitudine circumseptam, ubi Evam ab auctore operis sui monuerant esse deceptam; hæc re ipsa nacto consilio, capere deo aggrediuntur: ac nisi culpa succumbat, veluti adulteræ deprehensæ magnum nuntiatur exitium. At illa non (44) Eva ancipiti quidem metus contemplatione præclusa, cuius aut pudor esset jugulandus, aut anima, conscientie sue concilio solum contestans Deum, honestam potius elegit mortem quam vitam turpem, nec us credens hominibus se rem (45) præbere quam Deo. Interea instant illi ex amatoribus accusatores effecti, crimenuque suum in simplicitatem circumventæ transfusum artificiose dum exaggerant, exinde jam priores seipsi condemnant. Verum (prohælas!) creditur ætati, creditur auctoritati: exsultant adulteri: damnatur integritas. Jam jamque Susanna ad supplicium immerens trahebatur: jam totus populus in ejus sanguine tumescebat: jam sui quoque familiares novæ rei atrocitate percussi, **51** miserabiliter ingemiscientes, dimissis capilibus omne studium defensionis (46) abjecerant. Jam etiam ipsa pudoris (47) compendio mortis oderat moras, omnibus displicens, sed soli suæ conscientie placens. Cum subito, quavis versutia qui fallitur numquam, confestim adest in Daniele puero Deus. Omnem repente malitiæ scenam diripuit: (48) profectitium crimen propere recluditur: scelus suos reddit in auctores: purgaturque per innocentiam pudor. Sicque Susannam, quam, impudicitia mentiente, in publicum traxerant, probatam et vindicatam ad mariti thalamum cum ingenti triumpho victrix pudicitia reportavit.

VII. Sed o quantum est miranda, pudicitia, que aliter laudari te non vis, quam ut custodiaris, solo

metu scripsimus ancipitis metus, ut sententiæ constet. Anceps autem Susannæ metus fuit, ne aut diffamaretur ut adultera, si renueret, ex quo pudor ejus jugulabatur; aut peccaret, si obsequeretur, quod animam lederet.

(45) In edit. et aliquot mss. *præbere debere*: postremam vocem ut nimis redundantem, auctoritate ms. Pomp., delendam judicavimus.

(46) Mss. Urbin. et Pomp. *abjecerunt*.

(47) *Compendium* non tam de parcimonia, quam de brevitate dicitur; unde *compendium viæ* pro breviori via apud Plinium, lib. v, cap. 5, *docendi compendia* apud Quintilianum, lib. 1, cap. 1, pro brevitate præceptorum reperitur. Ita etiam Susanna mortis odisse moras traditur *pudoris compendio*, nimirum ut brevior esset pudor, quo nimis moleste angebatur.

(48) *Profectitium* editi; mss. Rem., Pomp., Urbin. *profectitium*, et bene: profectitium enim dicitur, quod aliunde provenit, ut Susannæ quidem impositum crimen a senum calumnia processit. In ms. Tol. *Profecti cum crimine proprie redditur, sed scelus suum laudant auctores.* Similia habent mss. Vat. et Urb. Codex autem Rem. cum Pomp. *Profectitium crimen propriæ redditur: sed scelus suos laudant auctores.* Post pauca *impudicitiam renitentem*, in ms. Rem.; *renitentem*, in Urbin., pro *impudicitia mentiente*: et item post mss. quatuor pro *thalamum* scribunt *thalamos*.

bonae conscientiae ornamento contenta! Tu in vir-
gindus felix, in viduis fortis, (49) in conjugis fidelis,
in sacerdotibus pura, in martyribus gloriosa, in An-
gustis clara, in omnibus vero regina. Tu nunquam
carui, nunquam ulli subiacere legi. De voluptate na-
sceris, sed hanc puritatis voluntatem ipsam paris :
quia voluntas fit voluptas postmodum tua, cum per
eum quondam trecentos, sexagenos, centenosque col-
ligis fructus. Tu in pauperibus dices, in divitibus dis-
tior, equalis in omnibus (50) esse sumis vis. Tu es ho-
nor corporum. Tu thesaurus animarum. Tu funda-
mentum, (51) colimen, ac fructus omnium concursum.
Tu tui (52) propositi insolubilis nodus aeternus. Per
te legitima (53) (55) jejuniis celebrantur. Per te (54)
allegatae, prorsquam fundantur, acceptantur preces.
Tu es sacrificium Deo carum : tu legitimum Dei
templum : sacrificium pudoris. (55) In te corruptio in-
trare non navit. Per te saeculum vincitur, concupi-
scentia omnis effluitur, diabolus subjugatur, Anti-
christus non tinetur, Spiritus sanctus inducitur,
glorificatur Christus, Deus pater omnipotens prepa-
tatur. Postremo ille felix in futuram regnabat, qui
tecum illo pervenit. (56)

TRACTATUS V.

De Continencia.

I. Si cui forte asperum videtur ac durum, quod

(49) Mallianus legit *conjugibus*, vel *conjugi* adlat-
plurati a *conjugis*, quod nomen apud Pliniam et
alios reperitur. Notum videtur in sequenti sententia
christianorum sacerdotum ejus quoque temporis con-
tinentiam et castitatem.

(50) Utrique in s. Zeno *conscientiis*.

(51) Aliquando placet *coluina* legitur, sicuti supra,
cum s. *coluina* interpretatur. Post hoc nulla *quod* *quod*
scribitur in ms. Rom. pro *conjugium*. *Quod*
pari quod Pliniam, lib. VI, cap. 28.

(52) *Propositum* virginitatis veteri dicitur, ubi penes
Ambrosium et s. Patris scribitur. Vide pres. Cui
Augustinum, *de Beata virginitate*, cap. 2, et Leonem
Magnum, epist. ad Rusticum Narbonensem, inquisit.
13, ubi *propositum* *conjugii* cum habitu et non vir-
ginitate conjugium a consecratione virginum dis-
tinguit. Sic etiam *propositum* *virginitatis* illam est ac-
tionem apud s. Augustinum, serm. 215, num. 2.

(53) Jejunium numerum tempore etiam conjuges conti-
nentiam servare optinebat, ut a Paulo monachum plures
Patres animadvertunt. Leg. Augustinum, serm.
208, n. 1, 209, n. 5, Casarium serm. 40 et 142 ap-
pendit, Augustin., et alios : quae disciplina hae in
Ecclesia Veronensi dicitur viguisse concessam ex
litteris a episcopo in Synodica ad presbyteros ejus-
dem ecclesiae.

(54) Mirum fortasse videbatur, quod *preces allegatae*
dicantur, ut quoniam hae sunt : cum perinde accipi
solent *allegatae preces*, ac *quidam*. Si *allegatae* proprie
haec est *pro dignitate*, quoniam dicitur Appulejus, de
Deo Socratis, pag. 61 : *Cum quoniam proest allegatae?*
Itaque *preces* *vix allegatae*, id est ad Deum invocant, vel
etiam cum invocantur, directae, statim *allegatae* *pre-*
dicantur, a contentiva commendatae, acceptae sunt.

(55) S. ms. Urb. AC. Tolent. Tu te, Rom. Tu, editi cum aliis mss. *Te*.

(56) Ms. Poggio. in fine apponit. Amen.

TRACT. V.—(1) *Res pene contra naturam*, sen, ut ait
S. J. Chrysostomus *Laobetae* n. 5, tract. 3, *supernaturali*
et non humana videbatur virginitas, quoniam persua-

ad fiducialiter loquimur. fratres, (1) rem pene contra na-
turam, jam jamque desinat permoveri, intelligens
christianae virtutis hanc esse maximam (53) gloriam
ipsam calcare naturam. Sed quia virtus voluptates
semper effugiat, nihilque unquam, nisi quod ama-
verit, rectum est, maxime quod non desiderio ani-
me excolunt populi, dolorem non est quia aut (2)
hostis publicis, aut certe judicatur inanis, quis-
quis nuptias dissuasit. At ego non pertimescam
sermones publici quae de me fabuletur invidia : non
eam nuptias condemno, sed nuptias meliora praep-
tano : et quidem etiam apostolo hortante sic Paulo.
*Dico autem inuptis et viduis, bonum est illis si se
preservaverint sicut ego. Si autem nos pariter conti-*
nerent, melius est enim nubere, quam non.

B Alio autem loco ait. *Hoc dico secundum ventum, non
secundum spiritum : volo autem omnes vos esse, sicut et
me* (1 Cor. VII, 6, 7, 8, 9) : ac per hoc ideo nubere
melius, quia uti dicitur. Omnia quidem licent, sed
non omnia expellunt. Jam (5) hic, christiane, co-
gnosce : elige quid velis, remedium an sanitatem.

II. Denique si videtur, conferamus, quae sit inter
virginem nuptaque discretio. Nupta cogitat quem-
admodum placeat marito : virgo, quemadmodum
Deo. Haec (4) extrinsecus ornamentis ornatur : longe
illa ornatur, aliunde quia nescit ornari. Haec variis
unguentis et odoribus fragrat : illa unci floris sui

dendam hoc in tractatu S. Zeno sibi potissimum sump-
sit. Haec in re promovenda quantum studi posuerit,
quantumque res ipsa illi feliciter cesserit, inde colligi-
mus quod Veronae, ubi prius locatissimam fidem intra
mura statuit, et publicam ecclesiam aedificavit, ut a tunc
ostendimus, extravit etiam virginum monasterium,
phaeresque alias praeterea virginis in privatis domi-
bus degentes satis probamiter conservavit, de qui-
bus diximus aliquid dissert. 5, cap. 1, § 5.

(2) Bonitatem etiam christianorum oblocutiones
aliterum eos, qui virginitatem persuaderent, si
quis velit cognoscere, Ambrosium adeat, qui in eodem
S. Zeno vestigis insistens, cum pro virginitate
nulla diceret, invidiam quamptorium in se con-
vertit, quam non uno loco declinare et compescere
studet. Leg. praesertim locum *de Virginitate*, cap.
5 et sept. Inter oda et invidiae causas, quas plu-
res commemorant, est potissimum illa, qua explica-
tur cur quod *Zeno* *trahit hostis publicis*, habe-
retur *quoniam nuptias dissuasit*. Nonnullos enim,
inquit, cap. 7, num. 57, *diverse vidui, quod perit
mundus, defecti genus humanum, conjugia libefacta
sunt*. Quod porro addit nosier episcopus, *aut certe
judicatur inanis*, et spectat vel ethnicorum philosophi e
placita, quibus stultitia vocabatur quod *pauci* christi-
anae sequente prohibetur, ut vidimus tract. 5, adn.
2, vel potius quod ipsi insanire verteretur sese op-
ponere nuptias, *quae*, et ad *una consensu omnes* *in-
volunt populi*, et *persuadere* rem, quam et civiles
leges penitus non tolerarent ex admo. 5 in tract. 4, et
perque humanum exserdantur, ipsique etiam pa-
rentes, qui ut filios ab hoc proposito detererent,
dilectum nonnunquam se illis negaturos imitabantur,
ut colligimus ex Ambrosii lib. 1 *de Virginitate*, cap. 11,
num. 62.

D (5) In editis et nonnullis mss. *te hinc*, ubi dele-
vimus *te* auctoritate manuscripti Romanus.

(4) *Extrinsecus*, habent mss. Tolent. Vat. et Urb. ;
ceteri codices et editi *extrinsecus*. Extrinsecum autem
pro extraneo, ex alia auctoritate terra oriundo et ad-

quæ vis præto jucundior **54** in cælum ipsum honore læto respicit. Hæc liberis gaudet : at illa liberorum non timet orbitatem. Hæc eorundem blanditiis vernantibus pascitur et incrementis adolescentibus quotida delectatur : at illa ægra fastidio novem mensium non hajulat pondas : sub incerto pacto, patientis nascentisque de salute non gemit, nulliusque momentis omnibus variæ sollicitudinis cura torquetur.

III. Sed dicet aliquis : Etiam Maria virgo et nupsit et peperit. Sit aliqua talis et cedo. Ceterum illa (5) fuit virgo post connubium, virgo post conceptum, virgo post filium. Denique si esset aliquid virginitate melius, Dei filius hoc magis potuerat suæ matri præstare, cui (6) præstiterit, ut divinæ virginittatis honore polleret. Itaque in statu quo nata es, permanens virgo gloriare, sanctique pudoris florem nulli legi subjecta fidei thesaurum custodi : esto sancta et corpore et spiritu : amore Christi ignem carnis exstingue, ut de resurrectione gloria, quam hic jam tibi vendicas, taceam, in qua ut Dominus ait, *Neque* (7) *nubunt, neque nubentur, sed sicut Angeli erunt* (Matth. xxii, 50). Magnum consequere beneficium, si Deo vivas puris moribus libera, et hominis non sis (8) ancilla.

IV. At tu vidua (9) secundas cur desideras nuptias, cum temperare videas Apostolum primas? e-

vecto, legimus apud Terentium Phorm. 1, 4, 15; Suetonium, in Vespasiano cap. 5, et alios. Hinc autem nostras quoque mulieres vestes et ornamenta e remotis regionibus procurasse liquet, quod in feminis reprehendit non solum Clemens Alexandrinus, in Pedag. lib. ii, cap. 10 et 11, cum aliis Patribus, verum etiam Seneca, in Consolat. ad Albinam, cap. 11 et lib. vii de Beneficiis, cap. 9.

(5) Hoc tam præcisum pro Mariæ virginittatis testimonium, quod repetitur lib. ii tract. 8, maximi faciendum est, cum nullum ex Patribus Zenone antiquiorem formula adeo præcisa et nunc jam celebri usum reperire licuerit. Id autem adversus quosdam B. Mariæ virginittati detrahentes adeo expresse dictum videtur. Sane circa hoc idem tempus S. Hilarus, in cap. i Matth., num. 3, notat *plures irreligiosos et a spirituali doctrina admodum alienos occasionem ex eo occupasse turpiter de Maria opinandi, quod dictum sit : Priusquam convenirent, etc.* Idem monet de nonnullis Epiphanius, hæres. 78, num. 7, tametsi ab hoc appellari potuerint Helvidius et Jovinianus, qui Zenonis æta em consecuti sunt. Fuit tamen Zenonis avo Eunomius, qui in Theophaniorum die, Eudoxio Ariano episcopo non dissentiente, vel etiam jubente, Mariam a Josepho post divini Verbi partum cognitam pro concione affirmavit, ut tradit Philostorgius in excerptis a Photio, lib. vi, § 2, ad an. 361.

(6) Mss. Pomp., Zen., Vat. et edit. Ven. *præstitit*. Pro *divinæ* mss. Pomp., Zen., Vat. et Urb. *redivivæ*, edit. Ven. *re divine*.

(7) Edit. Ven. *nubent* : et item post, *Angeli Dei runt*.

(8) Nam *mulieres viris suis subditæ sunt sicut Domino*, Ephes. v, 22.

(9) Zenonis sententiam de secundis nuptiis, Patribus antiquis consonam, quæ tanquam antiquitatis nota haberi potest, explicavimus et vindicavimus latius dissert. ii, cap. 7. Ms. Tolent. pro *temperare* habet *temptare*.

A jus ita sunt verba : *Tempus curatatum est : superat ut qui habent uxores sic sunt, quam non habentes, præterit enim figura hujus mundi* (I Cor. vii, 29 et 31). At cum ante annos ferme (10) quadringentos, **55** vel eo amplius, apostolo cum loqueretur edictum, quo et vivaces luere homines, et rarisum Christiani ; cui eg Christiano (11) orbe ipso pene jam toto, hominumque vivacitate mundo verescente detrita, obtundam verbis palpantibus ætem veritatis, ac non plene denuntiem, observantia quæ perfectione Dei cultus debeat custodiri? Apud Salomonem maxime cum scriptum sit : *Et si multiplex fuerit filii, non oblecteris in illis, si non est timor Domini cum illis, non corrides animæ illorum : melior est enim unus timens Deum, quam mille filii impi* (Ecc. xvi, 1, 2, 5). Cum hæc ita sint, age vidua, que sicut innocens virgo nubere sæpe festinas, interroganti responde, bonumne aniseris maritum, an malum? Si malum et desideras nubere, digna es quam peior affligat. Si bonum, fidei serva signaculum : pati non meretur injuriam ipse cui perhibes testimonium. Ubi est ille, qui invicem desiderantibus vobis tardior cæteris videbatur primus matrimonii dies? Ubi pretiosæ virginittatis festa, (12) utriusque dulcis, occisio? Ubi amor, qui in æquo unitoque conjugio, e duobus altero superata te, non moritur? Tunc non illa es quæ mariti corpus (15) expositum **56** lavisti lacrymis, osculis de-

(10) Ita ex omnibus mss. et editione primæ; solum in edit. Ven. suppositum fuit *ducentos*, quod in alias editiones migravit; ejus arbitrarie emendationis consilium fusc explicavimus et rejecimus dissert. i, cap. 2, § 1.

(11) *Orbis* nomine accipi potest totum Romanum imperium, quod orbis dici solebat, ut liquet ex pluribus testibus, ac præsertim ex Funicio, qui expresse id tradit, et ex antiquo auctore libri de Mortibus persecutorum, ubi *orbem terræ* pro Romano imperio dictum sæpissime invenies. Nepos in Attici Vita, num. 25, de Cæsare et Antonio loquens : *Cum se, ait, uterque principem non solum urbis Romanæ, sed orbis terrarum esse cuperet*. Virgil. Eccl. i, vers. 67 :

Toto divisos orbe Britannos.

Spartianus, in Hadriano, pag. 3, *Adeptus imperium... tenendæ per orbem terrarum paci operam impendit*. Vide Ovid. lib. i Trist. 4, vers. 69; Tacitum de moribus Germanorum cap. 4; Ambrosium epist. 17, num. 5; Symmachum in Relatione num. 9; et tractatum 10 Zenonianum hujus libri 1, num. 5. Hinc Minutius, num. 12, *Romanos fusos orbe toto* affirmare non dubitavit.

(12) Edit. Ven. *utriusque*, et postea *separante* pro *superante*. Mss. Vat. pro *occisio* habet *occasio*, Rem. *occisio*.

(13) Morem exponendi mortuorum cadavera indicant illa Virgilii Æneid. vi :

Tum membra thoro defleta reponunt :

in quæ Servius : *Servabantur cadavera octo diebus, etc. Depositum pro expositum dixit Ovid. iii Trist. :*

Depositum nec me qui fleat, ullus erit.

A paganis quidem corpora exponantur in ædium vestibulo, ut colligimus ex Luciano *περὶ πένθους*, et Dione de Livie excessu, et ex Suetonio in Augusti Vita, cap. 100. In ecclesiis autem exposita fuisse christianorum cadavera (ut sane de Paulæ cadavere in ejus epitaphio tradit Hieronymus : *In media Ec-*

terasti, crinum danto velasti, scissis genis, livore
 foetatis uberibus, sordido plus pulvere lecta quam
 veste? Tu, impam, non es que (14) nunc colum
 ipsum ululat luctu rumpens, post talem maritum puncto
 temporis vivere te non posse clamabas? Nunc
 classis dolore genitibus, saepe inter affines iurata
 spiritu, libentibus mendis ad terram, incertas red-
 dendas exsequias? cui magis lacrymas commodarent,
 mortuone, an moriente? Post hinc, si libet nubere,
 omnia iam mentito es. Quid hoc est? Ecce rursus ad
 lenocina redis, colorem de pyxide muturris paulo
 ante damnatum. Ecce indulgenter excolis crinem,
 odorato pulvere luctus pulverem mutas; (15) in stili-
 o fletus includis; ornamento legas, quod (16) sus-
 pendio voveras, collum, ab speculo cruenta inquirit,
 quam commode possis circumseribere (17) petito-
 riam. Quidquid feceris, virgo iam non eris: nomen
 tamen scio, quia nihil distat a prodigio, quoque
 alicuius causa et formam mutat et mores.

V. Sed diem: Ardor me tenera compellit aetatis.
 Crebro. Ecce nupsisti. Ut de fragilitate humanitatis,
 casibus ut de ceteris loquamur, ecce mortuum tuum
 postibile aliqua necessitas rapit, quae a te longe dis-
 tractum decennio, vel eo amplius, ut adsolet fieri,
 detineat relegatum. Quid facies? Observabisne re-
 ducentem, an ardori queres **57** aliunde remedium? Si
 observantem (18) pollicere, saepe dubio felix, cuius
 impudentiae professio iam tenetur. Si es autem sum-
 ptura remedium, dubium non est hoc esse solum, ut

clava speluncarum Salvatoris est posita], illoque etiam
 mulieres virorum suorum corpora lacrymis diluisse,
 colligi posse videtur ex tract. 16, num. 5, ubi haec
 a modestius gesta auctor perballe commemorat,
 cum Sacerdotes *solemnia divina* de more peragerent,
 ut deorum nomina Deo commendarent, quod sane
 in Ecclesia fieri debet. Pro *luctu* quod est in om-
 nibus mss. et edit. Ven., editi habent *laxasti*. Quod
 potro dicitur, *mulieres corpora argustura crinum
 damno velasse* (id ipsum repetitur tract. 16, num. 5)
 iucris nupsit tum apud Graecos, tum apud Latines
 usitatus: eandem enim ille sibi demebat undecumque
 crines imponebat, ut liquet ex Homero, Hetero-
 ciano, Plutarcho et aliis, quos allegat Eucherius
 Fothers, Antiquitatum Homeric. lib. 1, cap. 15. De
 more non habita reliqua, quae tum hic, tum tr. 16
 similiter recensentur, ut ne mirum sit, quod nullius
 consuetudini petens (quam amor) obsequentes, *omnia
 illa menter possent*.

(14) De particula *nunc* pro tempore praeterito, vix
 trahit elapso, accepta vide tr. 2, annotat. 17. Infra
 pro *clava* et si post. Ven., perperam habent *clavis*.
Inter affines supplevimus ex ms. Pomp. et significat
 tur, uxoris in carptorum exsequis saepe praesentem
 delectatione scilicet recidisse in terram, ita ut iumentum
 esset aliquid, qui aderant, cui magis exsequere et
 lacrymae deberentur. Edit. Ven. pro *moriente* habet
mortuuro.

(15) *Sabon* a Plinio memoratum, lib. xxxiii, cap.
 6, num. 34, contactu quoddam genus est (quod *nigrum
 politerum* Tertullianus, de Habitu feminarum, appellat,
 aut vocat *alabastrum*) sic dictum quoniam a *gralla*,
 seu *grilla*, adstruere quod adstringendi vis habet,
 eoque cum arceatorum sordibus in laevanda facie de-
 lispique perhibendas, v. l. ut Tertullianus ait de Cultu
 feminae, *perperanda*; de quo Aloysius Georgius Agricola,
 lib. x de Natura fossilium, cap. 31, *Jure S. Zona*
fletus muliebres in sillis, quo oculi deterguuntur,

A flammam tuam nuptialis gladii contemplatione com-
 pascas. Mibi crede, non habet concupiscentia locum,
 ubi patientia dominatur, ubi vivitur sobrie, ubi
 mors timetur. Itaque hanc observantiam, hunc timorem,
 quod est verus atque iustus, transfer ad Deum,
 et quod libet illud sit, repente extinguatur incen-
 dum.

VI. Sed sic ego in totus demoror (19) prope sanis,
 quasi quae vere execrata sint, non execrata sint
 crimina. Pudet me dicere in populo gravi, anos saepe
 videri novos (20) nuptias, quarum pene plures sunt
 nuptiae quam natales: quae non reguntur ut nu-
 bant, sed ut dormiant, invocantur propiores sepul-
 cro quam thalamo: quae ipse cum (21) pereunt, de-
 testabili exemplo adolescentulas quoque petire com-
 pellunt. Quos has diligit filius? quis maritus? con-
 fundentes sanguinis iura, delentes merita marito-
 rum, adulantes vivos, mortuis suspirantes, nunc
 odientes veteres, nunc novos filios similiter et ma-
 ritos? At e diverso ipse astitim (22) quid sit, quod
 in tam saeculis votis saepe contingit, ut nec filios
 habeant, nec maritos. Talis est etiam causa mari-
 torum, ad quos aliquid loqui superfluum est, quia
 si uxor et maritus in carne sunt una, dubium non
 est, quia quod alter audit, amborum est. Quid agam,
 quo me vertam, nescio: non enim video quid in
 exhortationibus divinae ac veri cultus Gentibus praed-
 icem. Felicitatemne virginitatis? et habent (23) suas
 virgines? et si: **58** non felices, habent tamen. Sui

B inclusos prodit. Objicit similiter sibi usum mulieri-
 bus viduis Commodianus, Instruct. 59, vers. 7.
 (16) Respicuntur hoc loco imprecationes, quibus
 mulieres viduae praedolore sibi mortem et suspen-
 dum saepe adprecantur.
 (17) *Petitor* hic pro illo, qui viduam sibi uxorem
 petit.
 (18) Ms. Pomp. *pollicere*. Sub finem numeri *quale
 libet* scripsimus pro *quale velit*; ubi forte *fiat* scrip-
 tum pro *libet* ingravit in *velit*: *quale libet* autem
 idem ac *qualecumque* V. Cae. in *de Nat.*, c. 57.
 (19) *Prope sanis* dicitur secunda nuptiae praenup-
 tias tertius, quartus, etc., quae antiquis execratae
 vise sunt; de quo plura dissert. ii, cap. 7.
 (20) Ms. Pomp. *nuptias* in margine corrig. t. Post
 pauca ms. Rem. *plus pro plures*.

(21) *Pereunt* dicitur non de vera culpa, sed de
 continentiae iactura, quam viduae saepe nubentes sub-
 eunt; quo fit, ut suo exemplo adolescentulas vir-
 gines *petire*, id est virginitatis iacturam facere, com-
 pellant.
 (22) Ms. Tolent. *quid sint*, quibus in tam solennibus.
 Paulo post ms. Rem. *contigit* pro *contingit*; et post
 pauca cum edit. Ven. *sunt una* pro *sunt una*.
 (23) Non vestales solum, sed aliae quoque Gentium
 virgines i Tertulliano memorantur in Exhortat. Cas-
 tit. cap. 15: *Novam virgines Vestae et Junonis
 apud Achaia oppidum, et Apollinis apud Delphos,
 et Minerva et Diana quibusdam locis*; quibus similia
 repetit lib. 1 ad Uxorem, cap. 6. Pausanias lib. iii,
 cap. 16, meminit virginum quae Heloniae et Phobae
 erant sacerdotes, atque *Leucopides* vocabantur. Ves-
 talium quoque tempore flarendum mentionem
 facit Symonachus, praefatus Urbis, in relatione ad
 Valentianum, Tacodotum et Arcadium, n. 11,
 memon S. Ambrosius, *lib. 1 de Virginitate*, cap. 4,
 epist. 48, num. 11.

D

vero ad viduitatis sudorem gloriosum palmarumque A provocaverō, nobis fortassis insultent, quia nostrae sacrae virgines viduaeque magno pro immortalitatis premio, suae autem gratis laborent. Verum hoc est solum, nos in quo vicimus, quia pro sua sanctitate christianae plus nubunt. Adde quod (24) Gentibus: quod sine dolore magno, vel gemitu non potest dici.

VII. Quae enim vox, quae increpatio has condigne possit arguere? quae dedecus suum sacrilegio dotantes, membra Christi demoniorum servis addicunt; Dei templum profanis patefaciunt; (25) sacra usque ipsa denudant; sacra confundunt, amissa luce latantes in tenebris, habentes fana, non domos. Digne

(24) Conjugia christianarum feminarum cum viris B paganis quam reprobata semper in Ecclesia fuerint, ob periculum praesertim quod hic a Zenone tangitur, multa alia Patrum testimonia demonstrant. Tertullianus lib. II ad Uxorem totus in eo est, ut si illa post ipsius mortem a secundis nuptiis abstinere ægerime nequeat, saltem a matrimonio cum Gentili jungendo caveat; ibique argumenta urget iis plane similia quae noster auctor pressius quidem, sed non minus vehementer et eleganter effert. Legatur Ambrosius l. I de Abraham, cap. 9, num. 84, et epist. 49, ad Vigilium, cui jam episcopo Tridentino institutionem poscenti hoc primum monitum dedit, videret ne qua fidelis cum infideli matrimonio jungeretur. Vide plura dissert. II, cap. 7.

(25) Tota hæc periodus nuptiarum celebrationem cum infideli videtur prospicere, in qua sicut membra Christi, id est mulieris corpus, demoniorum servis, id est ethnicis viris, addicta, et Dei item templum profanis patefactum intelligit ipsam mulierem christianam, cujus membra Dei templum pariter vocavit Cyprianus in tract. de Habitu virginum (unde ipse S. Zeno lib. II, tract. 42, ex celebri Pauli formula, Dei templa appellat baptizatos, quos, cum essent gentiles, idololatriæ fana vocaverat: Quem novis idololatriæ fana, gaudeas Dei templum, ita etiam sacra per quamdam gradationem eodem pertinere nihil ambigimus. Sacra autem confusa quid Zeno dixerit, ignoramus, nisi forte spectet sacra illa, quæ illatis a marito gentili in novae nuptiae cubiculum idolis, ex paganorum ritu primo nuptiarum die peragebantur; ex quo domus in fanum mutata dici potuit. Forte etiam domus fana vocari potuerit, quod in privatis paganorum domibus essent idola, quæ divinis honoribus colebantur: nam, ut ait Tertullianus, lib. II ad Uxorem, cap. 6: Moratur Dei ancilla cum Laribus alienis, et inter illos omnibus honoribus demonum, omnibus solemnibus regum, incipiente anno, incipiente mense, nidore thuris agitabitur, et procedet de janua laureata et lucernata. His profanis viri sacris christiana mulier debebat alia ex propria religione objicere, nimirum sacras ad Deum preces, et fortassis etiam sumptionem Eucharistiæ, quam christianos domum attulisse, domique servasse, patebit ex annot. 29. Probabilius tamen est, hoc loco spectari illa Pauli II Cor. cap. VI, vers. 14, quibus nuptias cum infidelibus ab Apostolo interdictas plerique Patrum interpretantur: Nolite jugum ducere cum infidelibus. Quæ enim participatio justitiæ cum iniquitate? aut quæ societas lucis ad tenebras? quæ autem conventio Christi ad Belial? aut quæ pars fidei cum infideli? qui autem consensus templo Dei cum idolis? vos enim estis templum Dei vivi.

(26) Hinc colligi potest, Zenonis ætate idolorum ædes proprio templi, ædes autem sacras christianorum proprio ecclesiæ nomine appellatas fuisse, ut nec istæ templa, nec illæ appellarentur ecclesiæ.

jugulantur, qui Christa uagante benedicta, sponte ad mortem, de qua eva erant, revertuntur. Cum igitur semper insidietur se non querentibus diabolus, astutem, quid faciat invitatos cui omnes nocendi aditus reserati, praestant sine pugna, sine ullo labore victoriam: non enim conabatur in ditionem redigere suam, quæ esse ejus ambavit ancilla. In domo denique quæ geruntur, sed et ipsi in fano, Christiana fidelis, sine te esse non poterunt, 59 quæ uxor infelix es, si nescis quid agatur in domo: infelicior certe, si scieris.

VIII. Proponamus itaque, ut sæpe contingit, in unum subimet convenire diversæ religionis diem, quo tibi Ecclesia, tibi adenda sint (26) templa. Quo ge-

Equidem christi norum ecclesias templi nomine appellatas primo invenimus apud S. Ambrosium, epist. XX, n. 2, ut Gothofredus animadvertit in notis ad titulum de Paganis, prope finem, pag. 255. Unum tamen vetustius S. Hilarii testimonium suppetit in psal. CXXVI, num. 5, ubi, *Conventus ecclesiarum*, inquit, *consuetudo nostra vel domum Dei solita est nuncupare, vel templum*: quibus verbis significari videtur Hilarii quoque ævo, cum sub vite finem hunc commentarium in psalmos scriberet paulo ante an. 367, hanc locutionem consuetudine receptam, qua ecclesiastica ædes vel Dei domus, vel templa vocarentur. Errorem tamen hic loci subesse, et vel templum glossa esse, quod e margine in textum irrepserit, quispiam existimet. Quod si hoc minus placeat, integer textus si consideretur, non eam ejus loci esse sententiam apparebit. Ita vero ibi scribitur: *Conventus ecclesiarum, sive tum templi, quos ad secretam sacramentorum religionem ædificiorum sceptu concludunt, consuetudo nostra vel domum Dei solita est nuncupare, vel templum*: ubi animadvertenda praesertim est in primo membro particula tum, quæ vaci templi praefigitur. Sermo autem ibidem est de ædificatione templi Salomonis, de qua in eo psalmo agitur, et ad hanc unam ædificationem refertur illud sive tum templi. Quod si cum Zenoniani codicibus in Appendice memorandis tibi enim hic Hilarianus tractatus dabitur) sine tum legendum putes, adhuc nihil obest, quum universas sive veteris, sive novi Testamenti ædificationes complexurus, ecclesiarum nomine intelligere Hilarius potuerit christianorum ædes, quæ domus Dei appellatas notat, templi autem nomine Salomonis ædificium, quippe quod, sicut nostras quoque temporibus, uno templi, non autem ecclesiæ nomine appellari solet; ita Hilarii ævo idem unum ex omnibus ædibus vero Deo dicatis templi nomine ex communi locutione nuncupabatur: unde et S. Zeno, qui christianas ædificationes sacras nunquam vocat templa serm. 14, num. 1. Salomonis ædificium eo nomine perspicue designat. Hanc ergo appellationem apud Hilarium si quis ad christianos conventus transferat, mirifice fallitur. Notum est quantum christiani veteres a templi nuncupatione suis cœtibus addicenda abhorrent. *Templa* nimirum nuncupari cernebant magnificas idolorum ædes, quibus carnales homines plurimum deferebant. Hæc ergo ejusmodi hominibus necessaria esse dicebant, non sibi, qui Dei templum vivum in semetipsis gererent, ut sæpius inculcabant ex Paulo apostolo: et sicut olim fervescentibus persecutionibus non pauci templa sibi nulla esse protestati sunt, de quo vide annot. 6 in tract. 14, ita postea quoque id nomen non nisi idolorum ædibus dedere, vel etiam Salomonis ædificationi, quæ carnali Judæorum populo necessaria, obstructuræ et materiei pretium magnificentissime prædicabatur. Conventus porro suos christiani cum appellarent, ut innuerent fideles ipsos potius, qui con-

nere unusquisque suam sacrificium procurabilis? **60** A quo sumptu? quibus vasis? quibusve ministris? At si discrete fiant ista, nihil prodest: ex uno enim proficiscendo et in unum remorando, si non confusione, vel errore fiant una. Quod, quod illius sacrificium publicum est, tuum (27) secretum? illius a quo vis libere tractari potest, tuum etiam a christianis ipsis minime (28) consecratum sive sacrilegio veluti non potest. Postremo detestabilis et tyrannice dedito, ubi non licet facere uxori quod marito placet, ubi propius, quia nihil te gerere sinit, nisi quae disposuerit, prior ipse commiserit. Quod si factum non fuerit, factumve displicuerit, tunc tota magis liberos damus, haesplemolum Deos, arceproque forsitan ipso (29) sacrificio tuo, tuum potius obtinet, tuum factum deformabit, prestans haecquod **61** e. hinc ferum, cum te iuberi ad ecclesiam non venire. Sed multo pejus est, si places marito: neque enim sine

veniebant, quam locum in quo convenirent, *colligens* vocantur, vel si locum ipsum notare voluerint, *domum* vocantur, vel cum Zenone tract. xiv, n. 1, *domum* hanc non numerat. Haec fisis de causa fuerunt, non solum ut hinc locus, in quem animadyeremus, illustraretur, sed etiam ut exprimerentur alia, quae illis intellegendis utilis, vel necessaria futura sunt.

(27) Secretum vocat, quippe quod ex arcano disciplina sacrificiorum, seu Eucharistiae mysterium non pejus solum, sed ipsos etiam catechumenes accurate celandum esset.

(28) Legitur in editis *consecrati*: contextibus ex miss. Pomp. et dudum Z. notantur. *Consecrati* autem dicitur, qui baptizati susceperant. Itaque *consecrati* sunt catechumenes, qui alia formula *numi* *numi* *numi* dicitur, de quibus ex memorata disciplina arcano cautum erat adeo diligenter, ne in Eucharistiae sacramentum oculos conducerent, ut S. Cyrillus S. Ambrosii frater aliam catechumenus, cum in quodam nocturni periculo Eucharistiam sibi dari ab illis posuisset, eam, *ne oculos oculos in faciem aliam, in quatuor in quatuor accepit*, ut idem sacerdos in libro de Excessu ejusdem Satyri num. 15. Tillemontius annot. 6, in art. 7. de persecutione Valeriani, titul. iv, animadyerens *hominum consecratos a Zenone appellari christianos*, baptizatos, non autem catechumenos hoc vocari existimat, quibus, *nam*, ut interpretatur, *in hunc consecrati essent*, sacrificium intueri non licebat, in occidente enim velum tendebatur, quo facti impediebatur, ne in sacra mysteria oculos admitterent. Haec ille. At sacrificium hoc loco dictum Eucharistiae sacramentum, non autem missarum sacrificium (quod Tillemontium fellebit) ex annotat. sequenti palam fiet. Porro *consecrati* dictos fuisse etiam catechumenos ex nonnullis testibus potest, inter quos vide Paschasium Lythelani epist. ad Leonem, cap. 5, in quo catechumenos indicat, his eo nomine dicitur. *Christianos* porro hinc quidem dictos, qui baptizati sunt, haud infereatur, quibus inter eos catechumenos opposuit Augustinus tract. n in Joann., cap. 5, n. 4. *Noscat catechumenum quod accipiat christum*, sed catechumenos quoque *christum* nonnumquam, Zenone praesertim xvi, articulis, eo quod in christum crediderit, liquet ex Theodorano cod., l. xvi, tit. 7, leg. 2. Theodori Semeris an. 385, alique patet ex scriptis, quibus Constantinus et Valentinianus Junior hunc catechumenum, *christum* tamen priusque appellat inveniunt. Id autem in rem Zenonis maxime referatur, qui christum dixit deus quoslibet, quatenus infidelibus opponitur,

sacrilegio possis placere sacrilegio. Ut rem compendio transigam, ut quae a templo regrediens necessarium emittat tibi sciscitanti, sibi de utriusque salute, vel unanimitate dormum quae fuerit responsa. S. terribilia, consternata metu, forsitan, ipso cessante, illata eis vota donatis, quod miris etiam sub libellus multae tenere pejus. Eae non dicuntur, sed magister, de eadem decepta, lex sua sponte se diabolo dediturunt. Sui vero pariter et salutaria; profecto letidors, etque tanto pro nuntio amigera comox pacem si non ingoris, nec negabis.

IX. Quid agis, misera? quid, vesana, laetaris? Num est (50) pax ista, sed bellum; non osolum, sed venosum. Proh nefas! adhuc fumantia (51) busto compleris munda; sudoremque sordidarum vapora arrosa carne tua detorgis, jocularis, blandis, obsequeris, si quod forte acceptum relative fuerit a (52) laetitia solemnem mysterium, **62** ipsa suscipis,

quo sane in numero catechumeni censebantur. His quidem solis, non autem baptizatis veluti tunc cernere Eucharistiae sacramentum, vel ex eo patet, quod istud baptizati et palam sciverunt in ecclesia, et domum etiam afferret, ut eodem, cum opus esset, semetipsos communicarent, quod sine ipsius visu fieri non poterat.

(29) *Sacrificium* hic aperte accipitur pro Eucharistiae sacramento (sicut etiam tract. xv, num. 5, *sacrificium sumat*) quod domum inferre mos erat, ne dum primis Ecclesiae saeculis, dum persecutiones ingruerent, sed Zenonis quoque aetate, uno aliquo etiam post, ut loquitur ex Basilio, epist. cclxxxix ad Caesarium, et ex Hieronymo, epist. xlviii ad Pammachium. Basilii coevi auctoris verba recte placet. *Unusquisque etiam ex laicis ut parvulus habet domi sua communionem, et cum vult, per semetipsum communicat*. Memoratu dignum est etiam, quod dicitur ex Ambrosio, lib. i de Excessu Satyri num. 15, ubi traditur hunc jam catechumenum in nocturni periculo ab eis, quos *ditulos esse cognoverat*, *divinam illud federum sacramentum peperisse, non ut cutissas oculos inferret arcariis, sed ut facti sint consecrati auxilium: etenim liqui fecit in oratio, et orationem movit eallo*, ac ita in mare prostratus, molibus evasit: ex quibus Eucharistiam a quibusdam Satyri comitibus baptizatis etiam in maritimo illicere secum allatam constat, ut ad vel Satyro, licet catechumenus, notum esset. Difficultatem fortassis movebit, quod a Zenone additur, *sacrificium tuum potius obtinet*: sed praeterquam quod poterat esse panis male crassior, qui retum faceret, hinc in *liguo* custoditum, et domum allatum colligens ex tract. xiv, ad not. 18.

(50) Ms. Tol., *pax tibi ista*.

(51) Hoc nomen apud Caeteros et alios frequens legitur et sepe etiam translate plerumque significat; proprie autem indicat ipsum corpus, quod antequam sepeliretur, comburi olim solebat, corpus, inquam, ipsum jam combustum: *diciturque bustum*, ait Festus, *quasi hinc usum*. Hoc significatio *bustum* hoc loco dicitur votum idolis oblati et usta, qua ratione etiam Ambrosius similiter dixit: *panis ut hinc in epist. xv ad Valentinianum n. 9, qui locus significationis confirmanda cause recitendus est. Si hinc, inquit, Gentes aliqui impositor, quod ab eis, nam voluerit mundatis, et eis conventu cunctat christianos, ut sacrificiis hinc intirent, ut dixeret voluerit et ara paribus, cum et ara, felle de sacrificio, prima ex hinc, etc.*

(52) Hurta Scholasticus de Arria Protham pag. 678. *Unusquisque*, qui quibusdam libellus dicitur, et

ipsa reponis, ipsa custodis. Una (55) cibum præterea capis reliquas poculi propinati lambendo labris exhaustis, futuriq[ue] haustus quasi quasdam primitias auspicaris, totum prorsus iniquitatis spiritum libens concipis per maritum: infelix jam plus in te est quam in templo remansit. At si te serves atq[ue] contineas, æstimabit non amore divini cultus, sed alterius alicujus desiderio in suam hoc contumeliam procurari: castitatis observantiaq[ue] virtutem devocabit in crimen. Quid enim ille mali (54) non suspicetur, non efficiat, diis crudelibus, diis adulteris scrivens? Itaque demecps fuge, virgo, fuge, vidua, nuptias tales. Excusatio prorsus nulla competit tibi. Si continens esse non poteris, saltem noli tuas nuptias (55) fenerare, ne in illo resurrectionis die inter plurimos maritos non possis ejus fueris uxor agnoscere. Noli esse sacrilega, (56) noli proditrix legis. Profano cur nubas, cum possis nubere Christiano?

63 TRACTATUS VI.

De (1) *Patientia*.

I. Etsi beata diversis vita virtutibus quæritur, cujus (2) cupidine flagrans humanitas per momenta suspirat; tamen omnes uno eodemque consensu quasi quemdam patientiæ deferuntur in portum, sine qua nec audiri, nec concipi, nec disci quidquam poterit, nec doceri. Nam profecto sola est, ad quam prorsus res omni (3) adspectet: dubium quippe cum non sit, spem, fidem, justitiam, humilitatem, casti-

phrenesim patiuntur. Hi ita dicti per metaphoram; proprie enim *fanaticus* a fanis, sicut ab aris *aridus*, et significat sacerdotum genus, qui æstu quodam divino, ut Gentiles putabant, perciti, e deorum fanis responsa vaticinabantur, de quibus Juvenalis, Sat. 4. vers. 125:

Sed ut fanaticus cæstro
Percussus Bellona tuo divinat:

et Prudentius:

Non spumat anhelus
Fata sibyllinis fanaticus edita libris.

Horum mentio reperitur apud Ciceronem *pro domo sua*, Arnob. lib. 1, pag. 15, et alios plures. *Fanaticus* ἱερατικὸς ἰερὸδούλος dicitur in glossis. Verum *fanaticum* hic appellatum intelligimus, quicumque a fanis redux aliquid inde afferret referretve, ac præsertim qui sacerdotum responsa, ob quæ isti *fanatici* sunt appellati, repeteret, cujusmodi fuisse videmus eum, de quo S. Zeno loquitur. *Fanaticos* quidem S. Augustinus, in psal. XL, num. 4, pag. 345, nominat eos paganos qui de ruina christianorum tanquam ex oraculo inter sese respondebant.

(53) Reprehendit non simplicis cibi sumptionem cum infideli conjuge, sed sumptionem cibi ex idolorum sacrificio domum a marito allati, nec non alias id generis superstitiones in cibo et potu statis diebus usitatas, de quibus christiana mulier sine idololatriæ labe participare non poterat. Vide de his plura apud Tertullianum, in libro *de Idololatria*.

(54) Notat Tertullianus, lib. II ad Uxorem, cap. 5, paganos viros, si christianas mulieres sese continere et sua sacra celare inspicerent, in suspicionem veni-se, ne magiæ darent operam, aut venenum sibi parare meditentur. *Adulterorum* autem et *crudelium deorum* idcirco S. Zeno meminit; quod qui adulteria et homicidia deorum colit, de adultero

Atatem, probitatem, concordiam, charitatem, omnes arte, omnesque virtutes, ipso quoque elemento (4) constare non posse sine ejus eruditione vel freno. Est enim (5) matura semper, humilis, cauta, prudens, provida, omni necessitate contenta, quavis turbatorem tempestate tranquilla. Serenitatem suam (6) nobilis turbulenta non movit. Patientiam nescit (7) alteratio quæ sit ignorat, omnes aut devitat, aut portat injurias. Incertum est utrum impossibilis judicetur, cum aliquid passa, quasi & aliquid passa sit, cavetur. Postremo impossibile est, fratres, ejus contumare virtutem, cujus vincit victoria est. Non illam loco vis ulla detorquet, non labor, non lames, non tarditas, non percontio, non metus, non periculum, non mors, non tormenta morte ipsa graviora, non potestas, non ambitio, non felicitas. Semper immobilis manet, alta quadam ac divina temperantia robuste (8) librata universas permotiones animorum placida moderatione (9) compescens, et ut omnia (9) non magnopere devincat, se primo vincit.

II. Non virtutes possunt esse virtutes, non perennes elementorum (10) status, non tempora cognata connexionem in solemnes reditus commearent, nisi rerum disciplinam conversionemque, quasi quædam sollicita mater, patientia custodiret. Sol denique quanvis mira celeritate alternas mundi metas illustret, tamen nunquam dilectam verecundamque antevertit auroram: qui, quod majus est, duodenis

uxoris amore, vel de homicidio sibi intentando suspicari non difficile possit.

(55) *Fenero* hic pro multiplicare, seu plures nuptias inire. Similiter Ambrosius, lib. II *de Officiis* cap. 6, num. 40, *feneratos proventus pro multiplicatos dixit*.

(56) Edit. Ven., non proditrix.

TRACT. VI.— (1) Hic tractatus *gravissimus* dicitur a Casaubono in Spartani Severum, pag. 122, a. In prima Ven. edit. inscribitur, *de Patientiæ laudibus et impatienciæ malis*. Hujus tractatus initium et finis inserti sunt vite S. Zenonis scriptæ ab antiquo monacho Zenoniani Veronensis cœnobii, quam marchio Scipio Maffei edidit inter monumenta, quæ subjecit *Historiæ diplomaticæ*, editæ an. 1727. Ex hac Vita aliquot varias lectiones non contemnendas adhibuimus, quas suis locis notabuntur.

(2) Ex Vita emendavimus, cum legeretur *cupidinem*. Ms. Pomp., *cupiditate*.

(3) Mss. Rem., Tolent., *expectet*: Vita *Spectet*.

(4) In editis et mss. hoc loco inseritur *ejus*, quod auctoritate Vitæ transtulimus ad illud, *sine ejus eruditione*.

(5) In Vita *patientia matura*, quod nomen nescimus, an a Vitæ scriptore pro faciliori intelligentia insertum fuerit, cum certe necessarium non sit.

(6) Ms. Pomp. corrigit *nobis turbulenta*; in ms. Zen. et edit. Ven., *nobilis turbulenta*.

(7) In editis *alteratio*: in mss., vero et Vita, necnon ex correctione marginali editionis Ver. *altercatio*, quam vocem textui inserendam duximus.

(8) Mss. Rem., Tolent., Vat. *liberata*; et pro *permotiones* ms. Pompeian., *promotiones*.

(9) *Non magnopere* idem hic est, ac *non magno opere*, quod in ms. Zen. legitur, seu *facile*; quo sensu a Zenone alibi accipitur, quemadmodum *magnopere* usurpat pro *magno opere*, seu labore vel industria magna tract. VIII, num. 2.

(10) Ms. Pomp. corrigit *status*.

rande in spatilis, sed momentis horarum, (11) aequo baliter se partiri non posset, si impatientia suis curis imparet. Luna quoque, quae quibusdam videtur errare circumloquens, sollemnes suae ignes actus quod nunquam protergat impetum, non detragat, quod aliud intelligi datur, quam sui operis moderationem deserviens permississima in regibus potestate disciplina? Sed et mare ventis incessitum, cum frascitur, quamvis reciproca vicissitudine, nunc pulsantibus cursum, nunc repugnantibus terram aestuantibus undaque vitreis arborum montibus, volentis madatum se vicatim comulis, toto corpore insanant, tamen extremorum pallido ex recessu voluminum, quasi pis terrae cognoscens, ac vocare devotens, intra patientia in se frangitur, tisdemque fluctibus, quibus exigit, referatur. Haec gressantibus praetis, messians flavis vitibus curvis, semipallidis omnis et foetiditatem praestat et gratiam; cum uicinas usque temporis Texas partu crudo in alterius contumeliam (12) impatientia non sinit precipitare. Quid avium **65** diversarum decora comacera (15) litterarumque? Quid arduis vocibus aereae grues? Quid piscium dissimulatum cum suis sibi doctoribus (14) gradata actus innumerabiles cael? Nonne cum invitatione temporum parent, solemnisque remigis specioso discursu vel aequis succant, vel aera distinguunt, et patenter veniunt, et patienter exeunt?

III. Solus homo praecipit, ceterus impatientis, praevius quotidie modulationibus gaudet: varietatibus studet: nusquam se patitur, si ipse sit, non intelligit rem demonstrare esse consuetudinem in statu suo (15) omnium nona manere. Impatientia enim quid est, nisi ceteros

(11) In edit. Ven. et miss. *aequabiliter* se: in Ven. *aequabili* et Forte legendum est solum *aequabiliter*, ita ut *partiri* posse ve sumatur, sicut lib. in de Oratore cap. 50, a Cicerone usurpatur. Licet autem apud antiquos dies hanc acceptis spatium horarum 24 complexoretur, tamen stricto sumptis pro eo tempore, quod ab ortu ad occasum solis excurrit, non nisi duodecim aequales horas continebat. Hoc enim apud veteres mos fuit ut dies noctesque tum aestate, tum hyeme in horas duodecim ita aequaliter dividerebantur, ut dies aestivi hora longiores essent, hyemalis autem breviores, et e contra noctes per aestatem horas haberent breviores, per hyemem longiores: semper tamen inter eosdem dies vel noctis horas aequalitas servaretur. Vide Cosmographiam de Die nocte, cap. 18.

(12) *Paventa* in miss. Pomp. et Zen., ceteri codd. cum editis *impatientia*. Utriusque licet contrarium ablativo casu elatum sententiae potest congruere, si nomen *impatientia* referatur ad verbum *precipitare*, *patientia* ad *usa* stat. Plurimum tamen et praesentibus codd. lectio em retinenda est. *Contumelia* vero dicitur non tam de verbis quam de factis: unde in 21. 10. non minus *dicere contumeliam*, quam *facere*. Hoc ergo *alterius contumelia* intelligitur de damno, quod mensurae fructus comedentibus afferre solent, nisi patientia ab edendo commoat.

(15) In edit. Ven. *litterarumque* in Ven. *litterarumque*. Ms. e. miss. *litterarumque* (Tolent. e. Uben. per Anonymos error in *litterat aequo*, nam avos canentes, dum transcurrunt, nota a quodam commocera exerceat. In miss. et edit. Ven. *litterarumque* (Tolent. e. Uben. per Anonymos error in *litterat aequo*, nam avos canentes, dum transcurrunt, nota a quodam commocera exerceat. In miss. et edit. Ven. *litterarumque* (Tolent. e. Uben. per Anonymos error in *litterat aequo*, nam avos canentes, dum transcurrunt, nota a quodam commocera exerceat.

A labriva, pernotantibus enclitis et rapidis se semper expugnans, autem infidelis, etiam sibi actus improvidus, instabilis, circus incertus, incertus, totus conatum in vulvam, res sine substantia, negotium sine persona: omnia cito tentat, omnia momento distulit, metet omnium, curiositate inagistra, acumen temeritatis, auctor detestabilium patet ac magistra malorum. hominis namque salutem ab acunibus mundi mors ut jugulari ac juguet, ab ipsi propit. Denique Adam (Gen. ii) in aere cum esset a fluce paradisi constitutus, beatis iusque beati ortus in petto potiret, tandem felix, tandem inextermiculis vixit, quomodo imperati regis edicti contant. At ubi sinistro consensu (Ibid. iii) invidi (16) ex lubricitate serpentis est sapientiam mutatus, sacraque arboris pomum male ducere delibavit, lacrymas reperit, dolores et gemitus, spenas et tribulos sibi met comparavit, ultimoque sudore turbatus posteris hereditatem in digeste mortis, quae homicidium mox peperit, dereliquit. Denique nec mora est. Impatienter fraterni invidus numerus (Ibid. iv) **66** in fratris Cain arbore exitum; et Deo spectante negotium (17) parricida est: nec epus saltem caerentis voce comprimitur, sed eo negis ac negis instat, donec effusione sanguinis conceptum paculum duplicetur. Miratur cibus vacuus se duobus angustum. Mirantur elementa heminem, qui factus sit ad imaginem et similitudinem Dei, posse jugulari, et hoc a fratre. Erubescit rudis terra pio sanguine (18) impiata. Solus Cain exuliat infelix, (19) et quod teste caret, patitur se carnisse facinore: quem Deus vidit, quem conscientia redar-

lucibus: Pomp. et edit. Ven., *ardens v. delitibus*.

(14) *Gradatus* apud Paganum l. xii, c. 3, pro eo quod in graduum formam distributum est. Peces itaque aequo, perinde ac grues, ducent quendam secuti, secundum aequos gradus in comae figuram ab uno loco ad alium pro temporum vicissitudine transcurrunt.

(15) *Animum* resitimus ex miss. et edit. Ven. Aliquanto post in ms. Zen. *factus impatientis pro actus innumerabiles*. Infra totum conatus, vel *conatus* pro *totus conatus* quispiam in lit. sive *totum conatus*, sive *totum* sumptum pro *omni*, ut apud auctorem frequens est.

(16) Ms. Pomp. et labriva serpentis. Iulianus pro *mox peperit* quatuor miss. et edit. Ven., *mox ut peperit*.

(17) Frequenter quid Scriptores Cain *parricida* appellatur, ut probat Baluzius num. 14, in librum Cyrenae de homo Pudentis. At *parricida* nomen late potest ostendit illud Hieronymum in dialogis adversus Paganos, ubi parricidam vocat eum qui cum hominem in morte libere quae et non libere. Ad eam vero fratris illam significandam idem nomen traditum patet ex Ambrosio opud. xxx, num. 2, et aliis Parricidus, qui Abrahama, vel Cain auctore *parricidus* vocantur. Omnia Co. et c. ventus, cap. 11, *Detestabilem parricidam* appellat. Deo S. Zenon tract. vi, num. 4, de David ad *Parricidibus* non parit.

(18) *Impiata* habent facies, Socrates Hippolyt. vocat. 1180. *Me impiatum*, Appollonius in Metamorphosis *polluta* vocat.

(19) *Et* simul tam ex miss. Rom. Pomp., Vat., Zen. et edit. Ven.

gna, quem fratris sanguis accusat. Quid (20) impatientium Sodomorum? Ubi illicite viri opprimebantur a viris, prodigiose libidinis ignes ignis (21) divinus incendit: intestinique faenoris fœdus, quo infeliciores subactis, infami hasta persequentes, hospitum terga depopulabantur, e caelo imber fusus a Domino, flammis et sulphure armatus, pœnali procella delexit. Judæi concionibus tument, altaria divina cum venerantur evertunt, varia eade prophetas elidunt, Moysen amore nimio lapidare conantur (*Exod. xiv, 10*): adversus Dominum semper ingrati variis molitionibus pugnant, multisque diis ac regibus servire gestiunt, qui unum Deo per impatientiam servire minime potuerunt.

IV. Sed impatientie hactenus exempla prolata sint; neque enim est studiose, ut arbitror, memorandum, quod optaveris compescendum; maxime cum ejus natura sit talis, ut nunquam moretur in propriis, sed in publicum tota diffusa sit: diffamationibus vigeat: huc atque illuc æstuans varie caeca prorumpat: victa sit autem, si dissimulatio celebritatem ejus obscuret. Nunc ad patientiæ revertamur virtutem, quæ majoribus nostris (22) illustri virtute perennem gloriam **67** peperit et salutem. Abel ideo martyr quia justus (*Matth. xxiii, 35*); ideo justus quia patiens; a quo pati martyres didicerunt, patienti libenter, quod non merentur. Noe cataclysmum, quo omnis caro funditus deleteretur, denuntiante Deo, imminere per momenta et credit et timet, arcamque, cum suis ut salvus foret, quam jussus est facere, non præcipiti festinatione compingit; nec tantum munus quasi (25) præsumptor aut demens rapit, sed patienter ædificat, patienter exornat, patienter variis animantibus replet. Quando ingredi jubeatur, quando januam claudere, patienter expectat; dignus evadere, qui in tanto orbis metu non festinavit evadere.

V. Nunc mihi Abrahæ memoranda est mira illa tentatio (*Gen. xii*), quæ eum aut sacrilegum fecerat, si contemneret Deum, aut crudelem, si occideret filium, nisi quadam singulari ac vere divina patientia inter religionem pietatemque negotium temperaret, in spe non denegans Deo, quod contra spem acceperat a Deo (*Rom. iv, 18*). Igitur Isaac sibi dulcissimum

(20) Legeret fortasse quisquam *impatientiam Sodomorum*. Sed subaudiri potest *meminerim*, quod verbum cum genitivo commode jungitur.

(21) In editis erat *divinitus*.

(22) Mss. Pomp. Vat. et edit. Ven., *illustris*. Postea pro *quia justus*, ms. Vat. *quia illustris et justus*.

(23) *Præsumptor* apud Tertullianum, *de Pœnitentia* cap. 6, Ammianum Marcellinum, xxvi, s. Sedulium, num. 4, et significat eum, qui ante tempus aliquid capit, seu præripit.

(24) In ms. Pomp. deerant verba, *Ille lignum, quo iuratur, sibi præportat; ille aram struit*: in margine autem sequenti periodo subjicienda notantur post verbum *celebratur*. Hoc loco inserta sunt in editis, sed perperam, cum prius ara constructa fuerit, quam a patre gladius exsereretur. Igitur auctoritatem ms. Rem. secuti, suum in locum sententiam restitimus.

A filium, Deo victimam dulciorem, conteantur, ut servet, destuat jugulare, ne jugulet, securus illo se non posse displicere facinore, quod Deo gerebatur auctore. O novum spectaculum, ac vere Deo dignum! in quo definire difficile est utrum sit patientior sacerdos an victima. Non percussoris, non percutiendi claudicat color, non membra tremore vibrantur, non demissi, non torvi sunt oculi. Nemo rogat, nemo trepidat, nemo se excusat, nemo turbatur, ne vere sit parricidum. (24) Ille lignum, quo iuratur, sibi præportat; ille aram struit. Ille exserit gladium, ille cervicem uno voto, una devotione; ne quod profanum sit, diligenter ac patienter geritur quod ab altero celebratur. Sub tanto, nos dicam, humanitatis, sed potius ipsius naturæ metu leti sunt. Soli cedit affectus pietati, pietas religioni; lavet utrisque religio. Medius stupet gladius nullo impellimento suspensus, inactatione terribili gloriam se præstitisse, non crimen. Quid hoc est? Ecce immanitas in fidem, et scelus transit in sacramentum: parricida incunctus redit, et qui immolatus est, **68** vivit. (25) Ambo sibi gloria, ambo claritatis exemplum, ambo Dei cultus admirabile sæculis testimonium. Felix orbis fuerat, fratres, si omnes sic fierent parricidæ.

VI. Jacob (*Gen. xxvii*) per patientiam et benedictionem lucratus (26) et fratrem: dat iracundiæ locum securus, ut redeat domum: patri commendat, sensim mitisque discedit, ut probet se et meruisse et non ambi-se, quod meruit. Ac ne quis hanc patientiam timiditatis nomine obscuret, in ducendis quoque uxoribus talis est conditio (*Ibid. xxix*). Libens excipit: prolixa tempora observat: omnia socii libens tolerat imperata: qui si esset impatiens, astu circumscriptus, pro Rachel postmodum tempore nunquam reparato serviret. Similiter Joseph patiens invenitur (*Ibid. xxxvii*) (27) e pascuo cum a fratribus rapitur, patiens cum in puteum demittitur, patiens dura cum (28) hasta distrahitur, patiens in carcere, in regno patientior, patientissimus (29) desideratos cum fratres agnosceret: et ubi jaectantia se non potest continere, positus in honore continuit. Cælestis profecto est ista patientia, quam a suo statu non arumna, non felicitas, non affectus potuit commovere.

VII. Adversus Job diabolus (*Job. i et ii*), qui

(25) In Ven. editione, *Ambo igitur gloria claritatis exemplum*.

(26) In editis et mss. plerisque *lucratus est*: et vero pro *est* docuit ms. Rem. et melius; nam Jacob per patientiam lucratus vere est non fratrem solum, sed et benedictionem et fratrem.

(27) Mss. Rem., Tol. et Vet. *e pascua*, cæteri *e pascuo*. *Pascuum* apud Columellam, iii, 14, *pascuo* vero apud Tertullianum, *Apolog. cap. 22*.

(28) Cum quid publica autione venderetur, erigebatur hasta, in quam rem vide singularem dissertationem Junii Rabirii *de hastarum et autionum origine* apud Grævium, tom. iii, pag. 49. Itaque Joseph hasta distractus dicitur, quod autione quadam plus offerenti divenditus sit.

(29) Ms. Tolent. *desideratus*.

non toties blafus, esturere licet, quod moliri potuerit in (10) ; maxime cum a Deo acceperit facultatem, et atrocitatis inveterate in examine justo, quibus possit armis, quibus possit virtus, miteretur. Igitur novum ac pene incredibile committitur peccatum. Ultra morem diabolus pugnat, sed Job dissimulante pius pugnat (*Job* 1). Ille ejus magnum atque opulentiissimum censum uno momento disperdit, colortumque florentissimum ductum laborum, atrocissimo impulsu, tectis periculis cum curia et uisus, mox crudelitate festinus sepelit antequam jugulet. Ipsum postremo, quem divitas expoliaverat iniquus, magis vestit ulceribus, quibus besuper vermes unni tu edaces (*Ibid.* 11), ut in tormento morientis cum homine adventum vultus inquilino vulnere fineret. At Job cunctis viribus **69** adversæ partis expectatione placida prodigatis, in seorsum fortiores animus, omnibus, quæcumque deleverat bellum, recuperat. in melius, felicitatis præstitit statum dissimulante non perdidit, sed mutavit. Hic ego patetiam Domini memorare non (*50*) audeo, ne quem Deus inter homines deputatus patetur injuriam; idcirco laus enim non est, (*51*) cui præcipitatum adimat pericula. At cum omnes omnino memorati, omnesque felices ejus dono sunt tales, contumelia est laudare Dominum, cujus condigne laudare non queas servum.

VIII. Sed o quam vellem te, si possam, rerum omnium regna patetia, magni moribus concelebrare! Scio enim quæ libertatis in tuis moribus, tuis fundis

(50) Ms. Vat., audebo.

(51) Ms. Pomp., cum præcipitatum.

(52) In Vita Zenonis, quam annotat. A. Louvainius, præcedit legatur.

(53) Ita ex eodem Vita, cum adha sit: *consolata pietatis mansuetudo videlicet ex perlia.* Vita lectio maxime congrua magis arrisat.

(54) Eadem Vita addit, *binos subeuntes.* Porro *subire* pro eundem dicitur, sicut apud Ovidium, lib. iv, de Pontis, elq. 15, *subire carna.*

(55) Vite pulat va port cum hoc loco videntur posita præat, quam ad modum lib. ii. *Æneid.*, vers. 769, et lib. i. *Livy* cap. 42, et alibi apud aios probationis ævi scriptores.

(56) Mss. Tolent., Pomp. et Vat., *Tu Prophetas potentati a Christo Tu Apostolis.* etc. Ms. Zen. et Vita *Tu Christo Apostolis.* etc.

(57) De hujusmodi interpretatione, quo per te uones Zenonis ævo viguisse insinuat, multa diximus dissert. i. c. 2, § 8, et nonnulla etiam attingimus annot. 19, in trac. xxvii, lib. ii.

(58) Mss. Tolent. Vat. *anima.*

(59) *Spezialiter* legitur in Appuleio de Mundo, et apud C. Lameram lib. iii, cap. 9.

(60) In Vita *Felix est, qui semper te habuerit, in se.*

(61) Nonnulli mss. itat et editio Ven. claudunt cum *Amor* Ms. Re. u. apponit separatim, *Sancti Zenonis episcopi.*

TRACT. VII. — (1) In eod. Ver. et sequentibus duplex hinc tractator titulus præfigitur, primus *Sermo primus Psalms* cxxx, secundus *de Humilitate.* Hic alter tantum titulus in mss. et edit. Ven. reperitur, nec non apud Jo. Presbyterum Veronensem, et Gabrielum Paserigium, hic autem primus a Veronensibus editioibus idcirco adjunctus fuisse videtur, quod nonnulla hic inserta avoadverterint ex altero tractatu in

A moribus, tuisque consillis, quam in alienis, tunc que sermonebus conquiescis, neque tantum in multiplicandis virtutibus laudem ponis, quantum in (*52*) firmandis. Tu virginitati præstas, ne flus ejus ullo morbo, ulli tempore deflorescat. Tu variarum semper in temporalium crebris turbationibus (*53*) constituta fidissimus viduitatis es portus. Tu sanctissimo conjugii iugo rudi cervicis (*54*) subeuntis, in usum laboris, (*55*) vel amoris æqualem, retinaculis blandis, quasi quidam portus auræ, componis. Tu antequam idem velle atque idem colle docuisti. Tu servituti tunc ac fortissima consolatio sape libertatem parit. Tu paupertati præstas, ut habeat totum sui contenta, cum susinet totum (*56*) Tu Prophetas pro vero: Christo tu Apostolos glutinasti. Tu (*57*) quotidiana martyrum et mater es et corona. Tu murmurandi, factus spei, (*58*) amica charitatis. Tu (*59*) speediter omnem populum, divinasque virtutes, quasi crines effusos in unius verticis madum, honorem **70** decoremque conducis. (60) Felix, æternumque felix est, qui semper te habuerit in se. (61)

TRACTATUS VII.

De (1) Humilitate

I. Sapientes (2), ut videri volunt, Gracie viri, præter ceteros curiosi, otioso negotio tot suum, ultra quam licitum est, argumentis insidentibus extulerunt. Hi, cum ascendunt verbis in celum, cum Deum persuadent hoc esse quod volunt, cum assimulant se nosse rerum nature secretâ; cum stellis

psal. cxxx quem illi quidem Zenonis, nos autem Hieronimianum esse ex ejusdem Commentario in psalmos excerptum in præfatione ad Appendicem ostendimus. Hinc autem unum tractatum, *de Humilitate* inscriptum, Zenoni vindicandum nihil ambigimus, et nihil obstat, si ex illo Hilarii tres, vel quatuor sententiarum partem isdem, partim alius verbis hic repetitur legatur, cum id nihil probet, nisi S. Zenonem Hilarii sermonem, vel commentarium vidisse, et nonnulla, suis locis max indicanda, hinc transtulisse, quem admodum ex Lactantio, in præf. iii, *de Justitia* quendam transtulisse notavimus. Vite plura dissert. i, cap. 1, § 2.

(2) Sapientes Græci qui hic nominantur, sunt philosophi præsertim Græci, e quibus philosophandi ratio ad Romanos transit. Hi enim apud SS. Patres male auhere, quod ex philosophorum placitis plerique hæreses etiam habuerint. Legi inter cetera Tertulliani librum de Præscriptionibus, cujus caput septimum in eo totum versatur, et philosophiam hæresem esse originem suadet Hæreticorum alii ex Stoicorum, alii ex Pythagoricorum, alii ex Platonicorum, plerique ex Peripateticorum schoolis produsse feruntur. Vide Lactantium, de *vicia Aristotelis Fortuna*, ubi plura Patrum testimonia adversus Aristotelicam præsertim disciplinam collecta invenies. In tanto Patrum adversus ethnicam philosophiam odio nihil mirum, si S. Zeno hic et alii philosophos perstrigat; cum potestissimum sæo ævo Antia philosophia præcipuum abuterentur, ut tenemus dissertatione ii, cap. 5. Præter primo opibus noster auctor tangere videtur, etiam pietas (præcipuum portu olim fecit fidem ac philosophi) quorum nocentat *carneas*, seu peccatis habitas, in quibus de diis, de diabusque conserratas, etiam Antia venens carnis doctissime elicitâ in animos hinc tantum facilius instillarunt.

nomina, soli labores imponunt, cum errores suos humani circulo adscribunt; cum ingenii sui carmen **71** coli vel maxime cupiunt, sic se et alios perdiderunt: nam (3) mutato nomine et cultu, quasi promota sit somniis, illa scholares calumnias Dei usque ad Ecclesiam transmiserunt, ut in ipsa quoque, si insanire cuiquam libeat, Deus illi non colendus sit, sed quærendus. Quod nunc faciunt infideles, de quibus Scriptura divina quid pronuntiet, audimus: cuius ista sunt verba: *Demurrerunt veritatem a filis hominum. Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum: labia dolosa in corde locuti sunt mala. Disperdat Deus universa labia dolosa et linguam magniloquam. Qui dixerunt: Linguam nostram magnificabimus, labia nostra (4) a nobis sunt; quis noster Dominus est (Ps. xi, 1 et seq.)?*

II. Hanc superbiam Propheta tumidi cordis evitans, sic inquit ad Dominum: *Domine, non est exaltatum cor meum (Ps. cxxx, 1)*, cum scriptum sciat: (5) *Homo videt in facie, Deus in corde (I Reg. xvi)*. Nonne injuriosum, vel supervacaneum putabitur, Deo indicare quod noverit? Absit: indicat ille, sed nobis, quos cupit, quod facit ac prædicat, imitari. Ergo inquit, *Non est exaltatum cor meum*, docens (6) optimum esse sacrificium Deo cor contribulatum (Ps. l, 29). Quapropter, fratres, efferendum non est prosperis rebus, sed timore Dei intra mansuetudinis metas verecundiæ freno cohibendum, ut possimus merito mereri Scriptura quod dicit: *Proximus est Deus contribulatis corde, et humiles spiritu salvabit (Ps. xxxiii, 18)*. Sed et Dominus ipse nos pio promisso quid hortetur accipite. *Venite, inquit, qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos. Tollite jugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum et humilis corde: et invenietis requiem animabus vestris (Matth. xi, 28, 29)*. Deus noster, fratres, humilis

(3) Ariani quidem hic innuuntur; qui enim philosophi nomine et cultu mutato suas scholares calumnias, seu deceptiones et argutias in scholis philosophorum genitas in Ecclesiam transtulere, Ariani profecto sunt et horum tractatibus cum quæreretur fides, ut tract. 1, num. 2, et alibi Zeno tradidit; verum fiebat quod si cui cum istis libuisset insanire, *Deus illi non colendus esset, sed quærendus*. Paulo post in iis verbis, quæ ad Ecclesiam referuntur, quasi permota sit somniis, verbum sit abest a mss. Tolent., Pomp., Sparav., Zenonian. et edit. Venet., sed perperam.

(4) A mss. Pomp. et duplici Zen. præpositio a abest.

(5) Eadem plane est interpretatio in tribus Gaudenti codicibus Serm. 11, p. 140, edit. Patav. an. 1720, quam Paulus Galeardus, canonicus Brixianus, curavit. Vide ibidem annot. 3.

(6) Apud Hilarium: *Optimum enim sacrificium Deo cor contribulatum. Non cor secundis rebus efferendum est, sed Dei metu intra mansuetudinis fines humilitate cohibendum*. Hæc prima et potior, quam Zeno imitatus est Hilarium sententiam, quæ tamen non omnino ad verbum descripta dici potest. Post pauca in tractatu Zenoniano, ubi legitur *ipse nos pio*, ms. Pomp. habet *ipse pio: hortetur autem pro hortatur ex eodem ms. scripsimus*.

(7) In Bibliotheca Patrum, et exinde Desiderius Heraldus in animadversionibus ad librum II Arnobii

A 72 corde est, et ineffabilis (7) ejus illa sapientia ac virtutis potentia intra (8) hominem susceptum jacet magis admirabilior, quam tantus est et talis. Et homo curiosus cor suum extollit, conaturque ejus comprehendere altitudinem, cujus non sequitur humilitatem?

III. Sequitur, ac dicit: *Neque elati sunt oculi mei (Ps. cxxx, 1)*. Oculorum elatio est causa, quia exaltatio cordis ad paucos pertinet, oculorum elatio ad omnes: de quibus Joannes discipulis quid prædicet omnibus est in (9) u. u. *Nolite, inquit, diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas patris in eo, quoniam omne quod in mundo est concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et ambitio sæculi (I Joan. ii, 15)*.

B 16: his enim auctoribus concepiatur, h^{is} duobus geritur, his ministris impletur, quidquid quotidie concupiscentia, ambitione, avaritia ardet in sæculo. Quare utraque sunt vana: quia et cordis exaltatio nullos fructus invenit, et oculorum excellentia de alio in aliud elata, quidquid viderit, mobilitate fugaci statim perdit.

IV. (10) Dehinc sequitur: *Neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus super me (Ps. cxviii, 2)*. Magna eloquia Dei sunt; ipse mirabilis in excelsis. Cum in periculis esset, si in his Propheta non (11) ambularet, quomodo bonum insuper sibi opus assignat ab illis recedendo, in quibus oportuerat ambulare? Prioribus, fratres, posteriora respondent: de rebus enim loquitur secularibus. In magnis et in mirabilibus se dicit non ambulasse, utique non Dei, sed in illis quæ magna ab hominibus hoc putantur in sæculo. At cum addidit, *Super me*, ostendit nunquam se elatum fuisse, cum posset: nulli enim facilius efferuntur, nisi quos inopinati honoris culmen extollit. (12) David quippe humilis, **73** abjectus, ignobilis sui jacebat in domo

pag. 113, pro ejus legit vis, quam vocem si ms. probarent, textui inseruissemus.

(8) *Hominem suscipere* pro humanitatem suscipere plures Patres ac Nestorii hæresim dixerunt et nonnulli etiam post, de qua formula satis præfati sumus dissert. II, c. 5.

(9) Edit. Patav. repugnantibus mss. et cæteris editis, in visu.

(10) Hic alter est locus, in quo auctor Hilarium, aliis tamen plerumque verbis aliaque syntaxi, imitatus videtur; sic enim apud Hilarium: *Dehinc sequitur: Neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus super me. Magni periculi res est, si in modicis ambulamus, et si non in mirabilibus demoramur. Magna eloquia Dei sunt; ipse mirabilis in excelsis est: et quomodo tanquam bonum opus de se propheta præfert, quod in magnis et in mirabilibus non ambulet?*

(11) Contextus persuasit, ut ambularet scriberemus ex ms. Tolent. et edit. Patav. cum in cæteris et mss. et editis legatur ambulet.

(12) Tertiam hanc sententiam ita effert Hilarium: *David enim et propheta et rex, erat humilis antea et abjectus, neque convivio patris sui dignus, sed Deo complacuit: unctus in regem est, aspiratus est in prophetam. Non insolescit in regno, non odiis commovetur, persequentem se amat, inimicorum mortes honorat, incestuosus et parricidalibus filiis parcit. Imperator contemnitur, pater læditur, propheta vexatur: ultionem non ut propheta orat, vindictam non ut pater su-*

paris oves semper pascendo, propemadmodum peregrinus, innocens cum innocens deus deputatus. Ille placuit Deo, unctus in regem, speratus in vitam, non insolescit in regno: (13) obambulat venientem prophetae terrore: injurias suas non exsequitur regia potestate: edentes se dedit, inimicos (14) parit, paritendalibus illis ignoscit, persecutorem suum, et, quod magis est, regem acquiescit a Deo in manus traditum sibi, mavult semper timere quam occidere: inverso gratis officio, Deo, Dei munus retinendo, placiturus. Rex mansuetus, pater pius, propheta modestus, totum potest, a toto dissimulat, magnis ac mirabilibus saeculi non imitator, in tam humilique retinet ubique pas oves.

V. Post adject: *Si non humiliter suscipiam, sed exultant animam meam.* Valde minus ne forte Propeta B ipse se impugnet exultando animam suam, cui cor suum se non exaltasse gloriatur. Non sibi repugnat, sed ostendit animae esse sublimitatem superiora visisse, quia, qui se exaltaverit, humiliatur, et qui se humiliaverit, exaltatur (*Matth. xxiii, 12*): animae enim depressio cor elatum est: cor elatum promotio est animae. Hujus rei testes sunt vobis duo homines prophetae (15) carmen suis actibus experientes, Pharisaeus et Publicanus Dei stantes in templo (*Luc. xvii*). Pharisaeus insulse manus tendit in caelum, quae caedis saepe, saepe sinistra sunt rationum. Oculos impudenter extulit, quorum humilitate mundus infelix est. Intonat lingua, (16) caret quae tanquam veneno 74 serpentis, et quod cum est

est, *contumaciam non ut imperator accipitur.* Videtur quanta quid Zenonem et verborum et styli imitatio?

(15) Ille locus Sparaxerem turbavit, qui legere mallet, *mentem prophetae terrere*; obambulat vero quid sit, se non assipit professus est. At Zenon alius verhis experire voluit illa quae re, ut videmus ex Hilario, *ut dicitur non ut prophetae non*; unde *prophetae* nomen haud quopiam est innotuendum. *Obambulat* autem *terrore* est terrore circumfudit, terrore in regit.

(14) Mss. Urb. Zen. et Pomp. *parit*. In hujus partem magis emendatum *parit*, quod in ceteris mss. et aliis legitur.

(13) *Carmen prophetae* vocatur psal. cxxx, de quo haec sententia sententia factus fuit.

(16) Edit. Ven. et mss. Pomp. *caritatem*, sed in de, cum non ad *Pharisaeum* refertur sententia, sed ad *linguam*, quae Hebraeo tanquam carere dicitur veneno serpentis, quod serpentis lingua in Evam vitis transfudit: quo si spectare crediderit haec Zenonis verba non transibile quidem videtur jam *parit*. S. Anthonii emendatio, quae in sermone sententia *pro in flore* supponendum censuit *infelix*, ac si S. Anthonius Lye culpam respexerat oculorum benevolentia promissionem, ex qua mundi infelicitas derivata est. Ita sane scriptio in textu, cum *in flore* equum sensum non reddat. Syntaxis porro caret quae Zenonis propria, ut in m. n. 2, *non dicitur cupis evanescere apud mentem*, ut in m. n. 3, *quodis versoria qui salutaris innotuam*, etc.

(17) Id est non solum manibus in corum subditis, non oculis et lingua autem, ut Pharisaeus animi superbie sententia turbabat, sed toto et corpore et spiritu Deum sibi propitium humiliter precabatur.

(18) Relativum a quo, non ad *Domini* revertitur, sed ad *cor*, posterioris licet non innotuam, a quo quidem *sententiam Domini dictam* (*Matth. xv, 19*), *et non angustiam mala*, etc. Itaque hic locus sic construitur: *Percutiens oculos suos, manu terrensus turbat qui quod*

A major insana, Deo se laudat. Publicanus autem non (17) innotuam Deum, sed totus exorat, quia timore totus est humilis, sua peccata contestans, secundum *Domini dictam* (*Matth. xv, 19*), (18) a quo procedunt universa genera peccatorum, peccus crebro percutiens, quodam modo cor suum in manu verberando castigat, postulatque tantum ventem delectatione, non voce. Quorum quis quid sit consecutus accipite. Qui totum sibi ipse promiserat, manus, qui nihil presumptus, justificatus de templo discessit. (19)

TRACTATUS VIII.

De (1) Timore.

I. Timoris quidem, fratres dilectissimi, vocabulum B est unum, sed accedente ratione timor discernitur a timore. fiunt enim duo: unus Dei, alter, qui naturae sit: naturae, in homine nascitur, Dei (2) autem et discitur et docetur: quia non in trepidatione, sed in doctrinae ratione consistit: sicut scriptum est: *Venite, filii, audite me: timorem Domini docebo vos* (*Ps. xxxiii, 12*). (3) Naturalis ergo non discitur, sed impulsu nobis 75 nostrae infirmitatis occidit: (4) quia non artis est timere, quod metuas: metuis autem, quod tibi nobis accidere. (5) Existit quippe diversis ex modis, cum aut exaestu alioque reatu conscientia: aut cum hostis inimicus manus gladio salutem premit: aut cum (6) viantis itineri erectus in morsum, ardentibus spiritibus incensus, tumidus sese anguis opponit: aut dorsa fugientis, affectans ca-

C *dem modo cor suum, a quo secundum Domini dictum universa genera peccatorum procedunt, et postulat, etc.* Textus rara syntaxis cum aliena ab Hilario est, tum perspicue Zenonem praefert. Paulo post *omnia pro universa* in mss. Urbin.

(19) Ms. Pomp. addit *Amen*. In mss. autem Rem. haec clausula praeterea legitur: *Explicat de humilitate trinitatis S. Zenonis fecerit.*

TRACT. VIII. — (1) Ex Hilarii commentario in psal. sententia a Zenone in hunc tractatum conjuncta sunt, alio tamen ordine et locutione plane Zenoniana, quae quantum ab Hilarii stylo distet, ex ipsa comparatione sententiarum, quae ex Hilario subjecturi sumus, quisque facile intelligat.

(2) S. Hilarius post recitatum versiculi in psalmi: *Venite, filii, audite me, timorem Domini docebo vos*, haec subjicit: *Discendus ergo timor est, quia docetur: non enim in terrore, sed in ratione doctrinae est.* Hinc Zenon presentem sententiam aliam in locum translata derivavit.

(3) Hilarius ante memoratum psalmi versiculum sententia habet; *de timore enim naturali loquens, ait: Hic ergo timor non docetur, sed ex natura infirmitate occidit.*

(4) Duplex membrum quod sequitur duobus se-junctis locis apud Hilarium effertur, primum sic: *Neque enim quid timendum sit discimus, alterum vero sic: metuentis est id peccati, quod sibi nobis accidere.*

(5) Prossus apud Hilarium: *Existit autem et commovetur in nobis de rebus conscientia, de jure potestatis, de impetu passionis, de aequitatis casu, de jure accidit, de amari mali passione.* Quanto innotentibus haec omnia explicantur a Zenone, et stylo quidem, qui vividum auctoris ingenium palam refert.

(6) *Ventum* auct. S. Leonum, cap. 42, et Appulense, Flor. dicitur. 310

dem, vicino fremitu ferina rabies onerare tentaverit. A vel cum amissis gubernaculis inter compugnantes fluctus ac flatus gemens parturit carina naufragium. Inter hæc omnia deterior est conscientiarum timor, quæ, quæ diximus et alia his similia, cum (7) passibilitate sui transeunt: timor conscientie non deletur.

II. Nunc videamus intelligendum quemadmodum nobis sit, Propheta quod ait: *Beati omnes qui timeant Dominum* (Ps. xii, 1). Si omnes qui timeant Dominum beati sunt, non beatus est nullus: quia nulla gens est, nulla sunt pecora, animantium denique nulla natura, quæ non timeat Deum. (8) Cum gravamur rumpentibus sonis, concussis undique cardinibus; cum præter morem terrifico fragore intonans concerepat cælum; cum inter cæcas pinguis conductas nubibus tenebras, crebræ micantes curvis ignibus flammæ intercepti diei lumen (9) incunctanter assimilant; cum ardent plura fulminibus; cum terra vel tremit, vel hiatu se recipit in se; nullus hic beatitudinis locus est, ubi non devotionis, sed necessitatis est, quod timetur. Itaque audiamus Scripturam, quid dicat, cujus ista sunt monita: *Et nunc, Israel, quid Dominus Deus tuus postulat a te, nisi ut timeas Dominum Deum tuum, et ambules in omnibus viis ejus,*

(7) *Passibilitate* scripsit Arnobius, lib. 11, pag. 62.

(8) Aliquid simile habet paucis item verbis Hilarius. *Nam si idcirco Deus timendus est, quia plura fulminibus arserint, tonitru prostrata sint, terræ nunc motu conciderint, nunc hiatu recepta sint, nullum fidei meritum in timore est, qui ex terrore accidentium commovetur.* Conferatur nunc Zenonis et Hilarii locutio, et quis utrosque non plane distinguat, nisi is cui non dicam vel Hilarii vel Zenonis stylus sit plane ignotus, sed legendi et intelligendi facultas desit?

(9) Tres mss. *inconstanter* scribunt.

(10) Ms. Pomp. *ut bene*; et post pauca *nobis necessario necessarium*, quod item legitur in ms. Vat.

(11) Quæ hic S. Zeno una periodo commemorat, duplici et breviori Hilarius sic: *Nobis autem timor Domini omnis in amore est, non in metu. Dilectionis autem nostræ hoc proprium officium est, parere monitis, statutis obtemperare, pollicitis confidere.*

(12) Ita mss. et editi quos vidimus. In sola edit. Pat. v. pro *corrigit* scriptum fuit *pergit*; quæ autem auctoritate, latet. *Corrigo* autem idem quandoque est ac *dirigo*, cum quid minus rectum, vel in obliquum tendens dirigitur. Sic Plinius, lib. vii, c. 20, *digitum corrigere*. Seneca in ludo de morte Claudii, pag. 45, *curva corrigit*. Augustus, apud Macrobius, Saturnaliis 11, 4, caudico gibboso petenti, ut se corrigeret, si quid male dictum excidisset, per jocum respondisse fertur: *Ego te monere possum, corrigere non possum.* Forte etiam legi posset *corrigit* pro sese celeriter D recipit.

(13) Hunc locum affert in Annalibus Cardinalis Baronius ad an. 47, num. 8, ut ostendat acta S. Theclæ, quæ nunc circumferuntur, eadem esse ac quæ S. Zeno legit, eaque proinde esse diversa ab illis quæ a quodam Asiæ presbytero, ipso convicto et confitente, constructa et nomine Pauli edita Tertullianus commemorat, quæque Gelasius inter apocrypha retulit. Sed cum nihil affertur, quod hæc ab illis differre persuadeat; tum vero S. Zenonis auctoritas (adde etiam et Ambrosii, qui inter Occidentales ejusdem rei facit sæpe mentionem, præsertim lib. 11, de Virgin., num. 50) non omnino convincit. Nam Patres id quoque ætatis, imo etiam antiquioris, non nunquam apocryphis usi sunt, ut patet inter cæteros de S. Ignatio martyre et Papia Hierapolitano,

et diligas eum, et custodias præcepta ejus ex toto corde tuo et ex tota anima tua (40) *et bene ut tibi* (Deut. x, 12, 13)? Videtisne **76** hanc timorem nobis necessarium? (11) qui in Dei amore consistit; qui voluntate sua se parit; divina legis agitione coarctat decorum; ad omnia genera virtutum intrepidus (12) corrigit; præceptis omnibus fideliter obtemperat; inchoatus innocenter vivit; justitiam percipit; sine fine studet timere, ne quid præter Deum, quem diligit, timeat.

III. Denique hujus suffragio Daniel (Dan. xiv); gignis terribilem meritis draconem necat, locutionis objectus in periculo prædet, qui solet extra periculum jejunare. Et Jonas timeus Dominum spontaneum non timet adire naufragium (Jon. 1, 1); cæto inhiante miserabilis sepelitur quam præcipitatur, et tamen litus, quo tendebat, invenit antequam videat, felix magis sepulcro, quam navi. In oratione non tremis: monti, non apostolis trepidatio est. Petrus arcto marino fertur non naufragus, sed viator (Matth. xiv, 29, 30): timet profundum intercipere non timentem: nec tamen in toto dissimulat, ne per mare pedibus se ambulasse non credat. Adversus (13) Theclam accusator acerrimus linguæ exserit

quorum primus, in epist. ad Smyrnicos num. 5. locum allegat Evangelii juxta Hebræos, alter vero, in libris de Interpretatione oraculorum Domini, ab Eusebio laudatis lib. 11, cap. 39, historiam quandam ex eodem Evangelio explanavit: de Zenone vero ipse fertur, Baronius in Apparatu ad Annales, num. 7, obstrictis fabulam tract. 8 lib. 11, memoratam ex apocryphis eum hausisse, de qua suo loco plura annotabimus. Illud potius observare malimus, quod etsi Tertulliano teste, de Baptismo c. 7, Asiaticus ille presbyter, Joan. apostolo adhuc vivente, scripturam memoratam construxit, unde ab eodem apostolo de gradu motus fuit; tamen non idcirco quidquid de S. Thecla ibidem narratur, totum fictitium esse convincitur, sed aliqua tantum, quæ a Tertulliano et Hieronymo in ea scriptura notantur. Neque enim credibile est illum presbyterum eo stultitiæ devenisse, ut sub finem primi sæculi, quo vixit, vel sub initium secundi, tam celebre Theclæ martyrium ausus sit totum confingere, nihil metuens quin fictionis reus a quopiam convinceretur. Adde quod vix de quopiam martyre tam frequens et antiqua in Græcis præsertim Ecclesiis mentio, quam de S. Thecla, ut videre licet ex pluribus testibus quos Joan. Ernestus Græbius allegat, tom. 1 Spicilegii Patrum sæculi primi, in annot. ad acta Theclæ. Credibile est tantam in ecclesia S. Theclæ celebritatem cultumque primis quoque sæculis existisse, si quidquid de ea traditum est, id totum ab Asiatico illo presbytero, et publicæ quidem per Joan. apostolum eam ob causam damnato, confictum fuisset, quod commentum ex tam solemnæ damnatione omnibus patere debuerat; et non potius cognoscendum est, Theclæ personam et martyrium non omnino fuisse conficta, sed vera esse plerumque, quæ de illa traduntur, iisque Asiaticum presbyterum usum, *scripturam de periodo Theclæ et Pauli* construxisse, in qua veris falsa quædam inseruit a Joan. apostolo reprobata. Quidquid id est, nulla de S. Theclæ martyrio acta existisse videntur præter illa quæ a memorato presbytero lucubrata fuere, unde et istorum tantum habemus præter Græcum textum antiquissimam interpretationem latinam, quam ex Bodeiano codice laudatus Græbius edidit. In hac quidem, sicut et in græco textu, continentur quæcumque de ipsa martyre afferuntur a Patribus

77 gladium : cum suis sibi ministris publica leges in amant : stimulis aequatur (14) ferit is in ferocitate, et tamen homicidibus mitior invenitur. Ne quid scelerum tam dicere humanitatis deesse videatur, immittuntur etiam (15) marina monstra (16) lacinus omnibus spoliatur puella, (17) vestitur incendio. Inter tot instrumenta mortis, spectatore **78** in tuente, secura calcet genera universa terrorum : incolumis, quasi orbe subacto, de illo heralis (18) cavea jam non in seralibis, sed miserabilis funereo amlatu excedit, victi saeculi triumphum reportans, quam tot supplicis omnes crediderant perituram. **O** necessarius timor ! qui nihil aliud agit, nisi ut beatos elberat : qui tunc arte, non casu ; voluntate, non necessitate ; religione, non culpa ; qui Deum metuit, non naturam. Vultis scire, cupis proprietatis sui ? omnes timores, quoscumque invaserint, incrementum continent : hic solus ad hoc crescit, ut immortalam, quem possederit, faciat

TRACTATUS IX.

De (1) *Aravia* I.

I. Nec singulare, nec (2) triviale crimen est, fratres, vel maxime christianum cupiditatis compedibus affigari, profundaque noctis tenebris tenebris oblectatum miserabiliter ad una deterreri. Sed quia

(qui a reprobatis tamen abstinent) excessus potius, quae in aliam rationem a Zenone recensentur, ut ex subjectis annotationibus patet, quae nihilominus non tanta esse videntur, ut putande illa olim existisse. S. Thecla vota cum Barone sententiam suam : haec enim proculpa potius quam corruptio Agathae presbyteri vita et illorum etiam, suam istorum interpretationem ad posterum attentius transmisisset.

(14) *Feritas homicidibus* dicitur, quippe quod Thecla bestias traditor objecta quidem, at *videtur quaedam natura transfusione*, ut Ambrosius praedare exbeat loco haurio, *hominis feritatem indutus servitium imperare bestiarum, bestiarum evasculatum pedis virgines docere, quod haurio de beent*.

(15) Imperantur actorum Theclae interpretatione, apud Gratum, l. 1, p. 125, post descriptionem martyris de feris victoriam haec subiungitur : *Et tunc complures bestias discernunt. Illa autem extensis manibus orabat Deum, et cum consenserunt orationem, ceciderunt se, et nulli piscium marginem plerumque anni, ubi erat bestiarum marium, ad quas cogitabant mitti re Theclam*. Narratur autem Theclam sese in eam aquam immisisse, ut in alio locum crederetur, et sinistra nihil oblatisse, quod caelesti fulgore necata fuerint. Hae marina monstra in Graecis actis *spores, phora*, vocantur, id est vitum, vel canis marium, qui in aqua nati sunt. Hae primam Zenoniam narrationis determinationem ab actis, de quo ab iudicant.

(16) *Lacinas* hoc loco pro *vestibus*, uti penes Apuleium, lib. 1 Met., *Usum a drabus lacinas meis erua*.

(17) Quod dicitur *vestitur incendio*, si incendium illud significat, quod in Theclam verisum antequam haec verba aliqueretur, acta praedant, S. Zeno narrationis ordinem praeterit. Si vero non incendium innuit, quod postremo in certamine horarum funes accessisse in actis tribuit, servatur quidem a Zenone rerum ordo, sed incendium ejusmodi hanc tantam fuisse ex actis colligitur, ut Theclam velare potuerit : quod alterum Zenoniam narrationis determinationem est.

(18) *Caveam* significare non solum septum, quo aves vel ferae clauduntur, nec non graduum seu sub-

inextinguibilis pestis incendio totus quodvis exarsit, *exarsit*, **79** ut potater, crimen esse desit, quia neminem, qui se possit arguere, delinquit : omnes enim passim furere insatiabili turpes precipitantur in quastus : nec quisquam proisus inveniri potest, qui ei saltem vel uno momento iustitia frenos imponat. Inquieta semper exarsit, servit, pugnat, rapit, congregat, servat, sui tenax, appetens alieni, non suo, non alieno, non ipso orbe contenta : totum possidet, et de inopia queritur semper. Denique ad sua nunquam pervenit vota. Quantum fuerit auctior, fit tanto miserior : (5) *expers otii, expers satietatis*. Per las atque neas, artibus multis, modis ac versutis armata bacchatur, salutis suae alienatione contemptrix : solum metuens ne desit ulli quod cadat. Inde est, quod universae nationes mutus cadent per momenta vulneribus : concusse gemunt urbes : deleta rura respirare non possunt : maria plus praedominibus saeva sunt quam natura. Obserate gladius vice humano cruore pinguescunt : testamenta heredes incognitos ex sese recitari mirantur : (4) *amicae* sub fallacia manus innoxias animas secure conficit exhibita veneni tempestas : sepelitur nova odii rabie antequam nascatur matris jam non in utero, sed sepulchro incognitum (5) *pecus*, quod legitimam nec

selliorum ordines sive in theatro, sive in amphitheatro, in quibus audtores vel spectatores saebant, unde prima, secunda, et tertia cavea occurrit saepe mentio : sed significare etiam ipsum amphitheatrum, vel imam amphitheatri partem, ubi S. Thecla leonibus objecta excessisse traditur, ex hoc Zenonis testimonio colligimus. *Caveam* quidem pro *arena*, in qua gladiatores pugnant, Tertullianus usurpat in Apolog. cap. 15, et in libro ad Nationes, cap. 10, ac *utramque caveam* convenienter in libro de Spectaculis, cap. 50, et distinctam quidem *a circo et studio*, theatrum procul debet, et amphitheatrum eo nomine appellari solum inquit Salyanus, lib. vi de Gubern. Dei, pro amphitheatro aperte accipit, et de hoc sane Zenonem loqui inde potest cognosci, quod *cavea amphitheatri* nomen, qui non nisi amphitheatro congruebat. *Theatrum* nihilominus appellat antiquus actor homilie de Caeco nato, edite tom viii S. Joan. Crisostomi, in Appendice, pag. 67 : *Quid pro me martyri Thecla nocuit iudam in theatro certare ?* In antiqua vero actorum versione, qui in parte Graecus textus docet, pag. 108, *amphitheatrum et cavea et arena* memorantur. *In amphitheatro posita est, in cavea in qua erat bestiarum servitium, et introit in arenam prope spectaculi*. Amphitheatrum quoque vocat Cyprianus, Anthiochenus, in appendice Cyprica, p. 50.

TRACT. IX. — (1) Haec manuscriptorum et editorum inscriptio praeter edit. Ven. in qua sic legitur : *De aravia et cupiditatis detestabili vitio*.

(2) Ms. Rem., *tributum*. *Triviale* tamen legitimus tract. x, num. 4, suae ut la variante locutione. *Triviale* apud Isidorum lib. x, cap. 8, singulari proisus significat. Utrumque autem Zenonis loco sumitur pro levi, inani, fragili, futuri et nullius momenti, sicuti apud Platum, lib. vii, cap. 7, *triviale origo*, apud Suetonium, in Nerone viii cap. 12, *triviale cupierum*.

(5) Ms. Pomp., *et expers*.

(4) *Legelatur amica*, at corrigendum *amica*, ut referantur ad manus sententia persuasit.

(5) *Pecus* hoc accipitur pro *filio* in matris utero concepto, cui potione aliqua mors inferatur.

mortem potuit sentire, nec vitam. Recte igitur Apostolus ait : *Radix omnium malorum est avaritia* (I Tim. vi, 10) : hac enim matre eademque magistra, universa que diximus, sed et alia multa, imo omnia undique sine pausa, que scaturiunt, mala nascuntur atque concelebrantur, que condemnare falso humanitas gestit : (5) camelum enim glaciens, culicem liquat, rejicit stillas criminum, et a ariter, unde criminum fluentia funduntur, ebibit fontem.

II. Huic non jura, non leges, non honor ullus ob-sistit; quia quidquid aut emitur, aut distrahitur, liberum non est : non nobilitas, quia per hanc credit, hanc excolit, per hanc hoc sibi nomen invenit : non sanctitas, non munitio, quia nihil est tam sanctum quod non violari, nihil tam munitum, quod non expugnari pecunia possit : non necessitudo sanguinis, non amicitia, quia non suo merito **80** sed auri, argenti facultatumque beneficio quis aut amatur, aut odio est. Denique hæc est causa, quod fratrum pia nomina plerumque magis gladiis amica videmus esse, quam

(6) Proverbium est apud Patres usitatum, ut videre licet in Lucifero Calaritano, lib. ii ad Constantium pag. 209 tom. iv Biblioth. PP. edit. Lugdun., et in Hieronymo in caput vii Matth., tom. vii edit. Ver., pag. 58, et in cap. xxiii, pag. 184.

(7) *Triviale* proprie est, quod in triviis geritur, vel ad trivium quodammodo pertinet. Hinc Quintilianus, lib. i, cap. 4, grammaticam *triviale scientiam* vocat, quia in triviis discebatur. *Stipi* igitur *triviale* dictum est, propterea quod in triviis potissimum populo frequentioribus mendici stipem quererent : unde Apuleius, lib. i Met., pag. 44, *stipes in triviis erogatas* memorat. Hæc autem S. Zeno notat quorundam patrum avaritiam, qui ne filios alerent, eos stipem in triviis emendicare cogeant.

(8) Ms. Tolent., *ipsi immaturæ invasis* ; Urbin., *ipsi etiam naturæ invasis*.

(9) Ms. Rem., *oculi parentibus*.

(10) Idem ms. *testes angustant, urgent saltibus saltus*. *Urgent* quoque in mss. Tol. et Vat., *Terras pro testes* ex quinque mss. et editis scripsimus : *jungunt pro urgent* ex tribus mss. et editis. Sententia commodior hanc scriptionem suasit. Paulo post ms. Urb. *possiderent pro possideant*.

(11) Ms. Rem., *Construunt prælia, sepulcra detinent, omnemque non timent mortem*. Similiter in codicibus Tol. et Basilicæ Vaticanæ *prælia* pro *prædia*, que lectio si genuina esset, avaros illos spectaret qui agrorum suorum fines protendere cupientes, vicinorum agros usurpare nituntur, et in eam rem *construunt non prædia, sed prælia*, que sæpe ob fines usurpatos committuntur, et *sepulcra detinent*, id est, minus timent, vel spernant (*de enim prepositio in compositis minuendi sæpe vim habet, ut detumes-cere, detonare, etc.*) *omnemque mortem* hæc ob prælia civilia subire *non timent* : et huc quoque referenda essent sequentia : *Sic sic interempti plerumque jacent canibus, etc.*, quod in civilibus illis, seu rusticis præliis, pro agrorum finibus excitantur, *plerumque* sane contigisse luculenter probat peculiare S. Gregorii Nyssæni testimonium serm. 1, *de Oratione*, ubi avaritiæ quidem effectum describens, ait : *Agricola agriculturam necessariis usibus non metitur, sed ad plura studium semper intendens, dum alienis finibus usurpandis suos agros laius profert, magnum aditum peccato adversus illud studium atque institutum vitæ patefacit. Unde sedatu atque composito difficiles oriuntur contentiones et lites, de finibus agrorum inter se mutuas controversias excitantibus iis, qui simili avaritiæ morbo tenentur. Hinc iræ, hinc impetus ad malum, hinc aliorum*

A sibi : quod parentes opulenti, abolita sui nominis sanctitate, filios suos non sine utriusque dedecore patiuntur errare stipi (7) triviali subjectos : quod liberi parentum vitam sua damna judicantes, injecta violenter manu (8) ipsi naturæ, invasis hereditatibus ante tempus, parentes suos compellunt vivere miserie facultatibus mori. Proh nefas ! Quod tibi tua tollis infelix ? Quod extraneo facias, qui in te avarus es ? O detestabili de estabulis malum ! invicem dum ex-spiciunt, persequuntur, fallunt, hostes probant, præ-dones laudant, latrones excusant, nec sui unquam venit in mentem non esse humana potestatis crastinum diem (Luc. xi, 20), ac ne ipsum quo res agitur (Jacob. iv, 14) ; quia quod voluitur semper, in momento quid afferat, dubium est. Sed (9) oculis patentibus B carci (Luc. xii, 48) dilatant horrea, (10) terras angustant, jungunt saltibus saltus, et si orbem totum possideant, fines oderunt : illicitum putant habere vicinum. (11) Construunt prædia, sepulcra defodiunt, timent omen quæ non timent mortem. **81** Sic sic interempti

adversus alios conatus a sanguine et cæde sæpe numero initium sumunt. Quod illustratur, ut trium codicum antiquissimorum lectio *prælia* in memoratum sententiam confirmetur ? Adde præterea, quod non satis apparet, quomodo frequentes interemptiones sepulcrorum effossoribus, quorum vulgata lectio meminit, *plerumque* evenerint, quibus etsi ea de causa mortem romane olim leges interebant, non tamen eorum corpora feris alitibusque earundem legum præceptione tradita feruntur. Imo vero illud supplicium humilioris tantum conditionis hominibus olim decretum Leg. 11 tit. xii lib. xlvii, D. Zenoniano ævo jam fuerat sublatum, morte in pecuniariam multam commutata Leg. 2. tit. xvii, lib. ix, Codicis Theodosiani. At cum in hac Remensis lectione nonnulla insint, que a Zenoniane locutionis proprietate ac puritate abesse videntur, cumque in hujus Zenoniani sæculi legibus tit. xvii lib. ix laudati Codicis frequens occurrat eorum reprehensio, qui sepulcra *demoliuntur*, Leg. 1 ejusdem tituli ; *dejiciunt*, Leg. 2 ; *subverunt*, Leg. 3 ; *destruunt*, Leg. 4 ; que idem sunt ac apud auctorem *defodiunt* : vulgatam lectionem, que cæterorum item est codicum, nihilum immutandam credidimus. Sermo itaque hic est de illis, qui avaritiæ studio sepulcra defodiebant, vel ut agros suos dilatarent (sepulcra enim agrorum partem occupabant) vel, quod præsertim reprehendi debet in laudatis Codicis Theodosiani legibus, ut sepulcrorum columnas, marmora cæteramque ædificationibus utilem materiam aliis venderent, vel in proprium usum transferrent. De *omine* autem quod additur, Heraldus, in Animadversionibus ad Arnobium, pag. 100, mendam hic latere judicat : *Legendum enim dubio procul*, inquit, *timeant omen, qui non timent mortem ; id est si mortem non timent, qui talia agunt, saltem omen timeant ; nam sepulcra cum defodiunt, omen sibi faciunt detestandæ post mortem sortis, et in ipsis Zenonis verbis omen inest*, quasi ex defossis aliorum sepulcris, quo hebat, ut aliorum ossa et cineres dispergerentur, id omen esset ejus, quod quidem id generis hominibus accidere, quæcumque de causa, solebat, ut interempti sine tumulo essent. At cum *omen* ex idololatriæ superstitione, quam Patres execrabantur, originem duceret ; haud credimus S. episcopum ejus omnis metum, etsi per ridiculum, voluisse præcipere. Igitur *timeant omen* reliquimus, uti est in editis et mss. omnibus : et forte innuitur quædam defossorum ejusmodi excusatio, quod ex sepulcrorum propinquitate *omen* mortis metuerent, cum cæterum re ipsa mortem obire timerent nullam. Sic sic repetitio Zenoni familiaris (ut videre

plerumque jacent caribus, altibus, feris pie donat, tibi que dispersi, utroque deperdit), semesis ossibus, etiam suis caribus nudis. Conspicite rem avaro condignam. Ille ille, amplum qui habuit censum, exiguum non habet tumulum, quos Propheta egregius haecenus increpat dicens: *Quid profuit nobis superbia? aut quid ditionum ambitio contulit nobis? transierunt ista omnia tanquam umbra* (Sap. v, 8, 9): Sed et Dominus ipse dicit: *Quid prodest unicuique lucrari mundum et animam suam pati detrimentum* (Matth. xvi, 26)?

III. Tunc, insatiabilis homo, et in detestabilis congestions luera leaifera etiam ipsa elementa novis artibus coge. Licet radient tibi pretiosorum lapidum discoloribus formis repleta penetralia, gemat terra sub pondere argenti, auro ardens tota domus pugnet sua flamma cum Sole, hemisphaeque exinanitus a te gradus non inveniat, (12) quod **82** tibi praestet; meminisse tamen debes, quia mors non timet nec divitas, nec honores. O caeca meas hominum! quam varie, unam tamen contendit in mortem, pauper, cum opes infe-

est in tract. iv, num. 5, et alibi) ex mss. reddita, cum legeretur si sic.

(12) Praeant ex ms. Tolent. quid, scribere pro quod; et nisi liberius esset emendato scripsissemus et in emendati a te gradus non inveniant, quid sibi praestent.

(15) Ms. Urbina, patitur.

(14) Ms. Rom., satiat in hornem, quia cum, ms. Pomp. et Lon., satiat in armen quod cum. Tandem in mss. Tol. et Urb., satiat in armen, quem quod cum. Haec manuscriptorum concordia in scribenda voce in hornem valde movet, ut de ea voce, quam non facile intelligas, ab editoribus abjecta suscipitur. Abundare certe videtur *Hornem* legitur in Appiano, lib. x Met. pag. 592, ex Graeco ὄρνις, quod in petum suum numque impulsu significat, et *hornem canebat bellorum* dixit pro *ostium canebat*. Num haec quoque satiat in hornem (quo scriptura Graecae magis congruat, quam hornem) est sicut in impetu, seu tota oem, ut solent vulgo dicere? sed ita in *hornem* idem esset ac *uno momento*, vana profus repetitione datum. Potius facili negotio esse scribendum videretur in *no oem*, ut significetur tumulum uno momento pauperum uno, et divitem equare et satiare in eo omnia quod auri non potest. At quo minus hoc in *eramus* textu, durities quaedam a Zenoniano stylo aliena in causa est. Addeunt tandem aliam conjecturam. Fortassis posita virgula post verbum *satiat* scribendum est *enorme quod*, etc., ut referatur ad *aureum* et consuetudinem sit, *quod aureum enorme*, id est quantitati enormis, *non potest cum tota magnitudine sua*. Similiter quidem *viroma* pro *enormi* in duobus codicibus scriptam legitur tract. xvii, lib. II, et *lucrorum enormitas* pro magno lucri excessu additur tract. x, num. 4. Sed alii feliciores alia meliora conjeant.

(15) Edit. Ven., *humanum* alii edidit mss. *humanum* nihil dubitamus, qui legendum sit *humanum*, ut sententia efflagret.

(16) Haec fortuito fenestris pecuniae propria: fenus enim a pariendo dicitur, Varro teste, lib. iii de ling. lat. ex quo Gellius lib. vi, cap. 12. *Fenus autem dicitur a feru, et quasi a fetura quaedam pecunia parientis atque incrementis*. Ad ipsum etiam alludit Nonius cap. 1, qui praeterea notat, fenus a Graecis *τοκος*: *πεδαν* *επι το τοκο*, quod est *parere*.

(17) Dies nominantur, cum haec pecuniae fenestris proprium sit, ut parere incipiat a primo die, quo fenestris contractus stipulans est, ut animadvertit-

A licet querat, quas feliciter non habet, dives, cum divitias putat se non habere, quas habet; in uno (15) natum avaritia, borchatur in alio, in utroque crescit in utroque non desistit. Verumtamen eos uno momento exigua hucus et persequat et (14) satiat, quod cum tota ambitione sua non potest aurum.

IV. Hinc unos pecuniam suam tanquam (15) hanc proponit, ut facultates ad se attrahat alienas, quam peregrinam feraci suppuratione intente non desinit, ut summam querat, non quam concedit o dedit, sed quam ei (16) pepererint annua numero (17) dies, (18) menses, **83** et (19) digiti. At plerumque cum sua sibi industria generator etiam ipse videtur, et cum casu aliquo frons, inopia, fuga, mors extorserint debitorum: (20) avaritiae enim naturale est, ut avariorem faciat: plerumque plus (21) tota avaro, quam praestat: ac sic saepe contingit, ut merito perdat etiam sua, qui desiderat aliena. Ille alius vias viantibus cludit: ardet ab herbis, ardet a silvis, ardet ab aquis. Et quidem (22) copiosis vacantibus plurimus, negat hominibus, quod avibus, serpentibus,

runt S. Basilus, hom. in psal. xiv, tom. i, pag. 159, et S. Ambrosius de Tobia c. p. 12. Vnde etiam Paulum jurisconsultum, in flo. Leg. 40. Dig. de rebus creditis. Hinc lib. xviii, Cod. Theod., de instrali collatione usura dicitur *crescentis in dies singulos pecunia accessio*.

(18) Menses videntur memorari, quod usurae olim fere in menses saginos perdebantur, unde Ambrosius de Tobia c. xii. *Veniunt Kalendae, parit sors, crescit numerum; veniunt menses singuli, generatur usura*. Hinc etiam liber, in quo usurae soluta, vel solvenda deseribebatur. *Kalendae* dicit solebat, quod *Kalendae* unum dies usuris mensuris solvendi dicitur esset. Haec spectant illa Horata *Eclog. 2: Quae ut Kalendis ponere*; et Ambrosii c. iii: *Kalendis fueratori usuras dabis*.

(19) Cur *digiti* appellentur, indicat S. Ambrosius eodem lib. de Tobia num. 2, inquit: *Ambabus in digitis usurarum repetitur saepius calculatio*. Mos nimirum erat digitis ut ad computandum quantum quis deberet; unde solent apud scriptores Latinos formula, *computare in digitos*. Huc pertinet etiam illud Luciani in Gallo prope finem: *Vides huic quaeque curis inagplantem et usurarum ratiocem iterantem digitis contentis*.

(20) Ms. Pomp., *naturalis est*, in margine autem additur *res*; ms. Tolent., *avaritia enim naturalis est*, ut, etc. Melius in Urbina. *avaritia enim natura talis est*, ut, etc.

(21) *Ferit* pro *auferit* apud Latinos Scriptores non raro invenies. Virgil, *Eclog. ix, 51*:

Omnia fert aetas, animam quoque.

Ovidius, *l. i Trist., Eleg. 2*:

Quodque dedit, cum voluit, ipse ferat.

(22) *Copios* legendum videretur. Sed si *copiosis* legas, ut in mss. et ed. is scribitur, *copiosi* intelligendi sunt *divites*, sicut apud Marcellianum lib. xviii, cap. 4: *Subsidet aliqui copiosos homines, ad voluptates condendos affectos*. *Divites* autem *vacantes* dici videntur, qui divitias otiosas habent; et sensus est, quod licet plures divites bonis pluribus isidemque otiosis utantur, *avaritia* tamen *nequitia* hominibus (otisque nolentibus) *quae avaritia, serpentes, ferit non potest attingere*. Ad notam ad superiores, ut reparat, sententiam referatur, qua scriptura laesat: *Avaritia claudit, ardet ab herbis, ardet a silvis, ardet ab aquis*, et notantur illi, qui timentos, ne quid

feris non potest denegare. Mera profecto vesania est beneficiis invidere naturæ. Abus inde rerum omnium captat annonam, aucupatur distrahendi tempus, minor in mensura, major in pretio: negat se habere, quod distrahat, ut rogetur, ut jugulet; atque utinam incorrupta species venderetur. Invenit præterea, si annus est sterilis, multo magis, si fertilis fuerit: illic, quia parum distrahit, heic, quia non solus. Vultis scire, quantis sit tenebris obvolutus? irascitur Deo, si non semper fiat publicis luctibus dives. Bene bene, cum quis quaerit aurum, invenit gladium.

V. Inter hæc nemo considerat conditionem fragilitatis humanæ, nemo hostem, nemo fiscum, nemo latronem, nemo domesticum, qui cognitione secreti est omnium pejor, nemo imminentes dii judicii B flammæ, per quas omnes nudi transituri sumus. Solum colitur, de quo dictum est: *Idola gentium argentum et aurum* (Psal. cxiii, 4; Psal. cxxxiv, 15), pro quo quis aut jugulatur, aut jugulat. Vellem scire tamen, tanta ejus rabies quid voluptatis 84 habeat, suo cultori quid præstet? Febrem non exstinguit, morbos non discutit, vulneribus non medetur, dolores non tollit, mortem non repellit, nisi quod sanos occidit: nec manducatur aliquando certe, nec bibitur, nec (25) in inferno cum suo prædone descendet, solum quod oculos infelices inanemque conscientiam ad hoc in maligni fulgoris cupidinem diram spe potiundi præcipitat, ne gratis homo videatur occisus.

VI. Sed nos non ad avaros, sed de avaris sermonem fecimus, fratres: alioquin solis divinis exemplis oportuerat perorare, esset si quis heic talis. Sed quia in vobis fides et pietas, quæ est idonea expultrix avaritiæ, manet atque gloriatur, digni estis universi aurum argentumque non tam habere, quam esse; nam vos estis aurum vivum Dei, Christi vos argentum, vos Spiritus sancti divitiæ, vos, si terrena metalla contempseritis, longe his vitæ vestræ thesaurus. Vobis auro-constructa ætheria illa civitas destinata est: nulla intrare volentibus mora: patent duodecim portæ, habitacula præparata sunt infinita, nemo sit de mansione sollicitus. Certæ gloriæ nostræ insignis res erit, si Dei civitatem felicitate nostri numeri fecerimus angustam. Itaque estote securi: nihil in illa deest unquam, nihil ab suo statu aut

detrimenti capiant in prædiis, vel ea augere cupientes, vias omnibus patentes occupant, vel claudunt sepibus, ex quo fit, ne quis homo herbas tangat, vel sylvas adeat, seu etiam ne aquas in prædiis scaturientes attingat; quod animalibus ipsis prohibere potest nemo.

(25) In inferno pro in infernum aliis antiquorum probæ notæ Scriptorum exemplis confirmabitur adnot. 7, in tract. xvi, lib. ii.

(24) Mss. Rem., Tolent., Vat., Urbin., *ullus non timet ferrum*; ms. Pomp., *nullus non timet portum*; ubi tamen manu posteriori deleta est particula *non*. Edit. Ven., *nullus non timet furtum*. Vulgata lectio sententiæ magis congrua visa est.

TRACTATUS X.—(1) Inscriptio edit. Ven. est hæc: *De Avaritiæ insatiabilitate, et de mulierum superfluo cultu, et maritorum contemptu*. Hunc autem tractatum

A tollitur, aut declinat: omnia bona, atque perpetua exuberant passim. Certe quod primum est, nemo eget, nemo invidet, nemo furatur, nemo rapit, nemo procribat, nemo pigulat, moritur nemo: omnes felices, omnes unanimes, omnes immortales, omnes sunt semper æquales: quod unius est, omnium est, quod omnium, singulorum. Vultis scire, quæ illic beatitudo versetur? nemo suam vestem, nemo suas margaritas abscondit, nemo lapides pretiosos, nemo aurum, nemo argentum, et tamen (24) nullus timet furtum.

85 TRACTATUS X.

De (1) Avaritia II.

I. Avaritia quam facile arguitur ab (2) omnibus, utinam possit tam facile non amari: est enim artifex ac dulce malum, et hominibus universis semper infestum. Denique non habentibus divitias, habendi injicit cupiditatem: habentibus (3) admit satietatem. Ita omnes in rabiem una tempestate præcipitat, ut ubinam sit major, ignores. Est autem similis igni arida pabula depascenti, quæ nisi finiant, non finitur. Hanc mediocres fraudibus excolunt, divites (4) impotentia, iudices gratia, disertis mercenaria ac duplici lingua, reges superbia, negotiatores astutia, inani pauperes voto, cultores Dei odio simulato, totæ autem gentes universæque nationes gladio. Per orbem totum vesana bacchatur, novis ac variis artibus fervens: nunquam quieta, non die, non nocte, non bello, non pace: nunquam satura: lucrorum enormitate miserior. Novum calamitatis est genus, quod tantummodo crescit, senescere ignorat. Non illam parentum pietas frangit, non dulcedo liberorum, non conjugalis affectus, non cara germanitas, non jus amicitiae, non tener pupillus, non dura viduitas, non miseranda paupertas, non Dei contemplatio: ecce enim his omnibus, prout potest, variis artibus aut adulatur, aut nocet, si quid habuerint, tantum ut tollat. Cui autem parcat, quæ (5) et mori momentis omnibus, etiam frivolo ac turpi luero, festinat.

II. Quid igitur miser homo (6) auri argenteique metalli incensus vana cupiditate, vana cura torqueris? Quid talentorum magnas strues 86 congeris? Quid heic remansura, pervigil sollicitudine cassa, nec tibi ipsi inde aliquid concedendo, illibata custodis? Insuper

D ab auctore scriptum fuisse post an. 578, latius probavimus dissert. i, cap. 2, § 7.

(2) Mss. Pomp., Urbin., *hominibus*.

(3) Mss. Pomp. posteriori manu inserit *non*.

(4) Edit. Ven., et Ver. cum mss. plerisque, in *potentia*, Ms. Urbin., *potentia*: sed probe edit. Patav., *impotentia* pro *immoderata potentia*, uti apud Velleium lib. ii, cap. 29, et ita apud Cornelium in Lysandro num 4, *impotens* pro *præpotente*.

(5) Notantur heic vel gladiatores, qui ob lucrum morti se se obiciunt, vel illi, qui eadem de causa mari cum vitæ discrimine se se committunt.

(6) Legendum videtur *aurei argenteique metalli*. In edit. Ven. et ms. Pomp. *perperam metallo*. Paulo post *strues congeris* scripsimus ex ms. Rem. In cæteris et mss. et editis *struis congeries*. Dein pro *cassa* ms. Urb. *cassas*, Vat. *cassatur*.

de inopia quereris, qui, quod habes, rescis. Quicquid feceris, nihil horum tecum ad inferna portabis, quod eum natura est, de loco ad locum transferri potest, e autem subtrahi non potest. Denique aurum argentumque penitus quod eruitur (7) magnopere terrae visceribus, iterum colendum terrae mandatur, et tunc rei est, quam habere falsum est gaudium, certis annis petroselinum publicare. Sed non opus est ire per singula, cum uno exemplo noscatur universa opus mala, Prologista dicente: *Idola quantum argentum et aurum* (Ps. cxiii, 4). Unde apparet eum, qui diligit aurum et argentum, non tantum Deos colere, sed eorum mores et actus imitari, ejus rei facillime probatio (8) est. Illa interior, quae nostra sunt, videamus.

(7) *Magnopere* pro magno opere, labore, etc., de quo vide tract. vi, annot. 9.

(8) Legelatur in editis: *est illa, cum interiori, quam nostra sunt, videtur*. U. asporar sensus redderem, ut rursus inveniatur mutavimus, delevimus non ex miss. Rem et Pomp., *que pro quaerit scripsimus* ex edit. Ven., non *mutavimus*, pro *videtur* sententia postulare visum est praefatione, quae *fructuosa* tunc, ommissa, transiit ad illa, quae nostra sunt. In ms. Rom. pro *est illa* habetur *et illa*. Forte melius scribendum potest: *Sed illa interior, etc.*

(9) Mss. Pomp. et Urban. illa ratione hanc sententiam afferunt sic: *Quod, Christiani, si vera illamula sunt, et carnis in simulacris, esse in simulacris tuis. In Zoo. Quoque et n. edit. Ven., non desiderantur.*

(10) Nummi aurei argenti que, qui materiae hae quotidianus usus inveniendum non videntur. Romanorum imperatorum videtur habuisse inculptas; unde dicitur *Zeno, qui si crepida, pennis est.*

(11) *Somniosa* non erant, id est quaedam vera in numeris scripta, uti hunc locum perperam accipit cardinalis Baronius in adnot. ad Martyrologium sectione octavo die (2 aprilis), sed nummos rivos, qui votus imperatorum aliquo sigilo nominis resculpti soliti praeferebant, simul auro am *imagine* Zeno appellat; haec enim si non *requiritur*, ut de monetae dicitur solet, sed *revertitur*, ut per *vergilium* in *Idola* jure vocantur ex illo psal. cxxxiii, *Idola Gentium stant in auro et in argento, etc.* In *Zeno* avaros idola dicitur rivas quodam modo coarctant, eademque ratione tract. in. nom. 6, *statum* v. *causa* v. *status* praefatione et ornamento superba, quae a quibusdam *pro sacrasancto habentur.*

(12) Antiquam vestem luxum, uno patre in-texto, partem assuto fortissimum emittente, plurimum veterum testimonio habet. Antiquus patet libri de Bono pudicitiae in Appendice Cypriani *contra edit. l. iv, col. 826*), *auri* *vesti* *memini*. *Pallia* *auri* *quasi* *sum* *nominat* *Spartianus* *in* *Alexandro* *Severo*, cum tradidit hunc imperatorem, ut luxum in auri non concideret, praecipit se, ut sole regere matronae emittente essent *multa pallia auro sparsa et cyclada, quae non aucta auro non habent*. Aures etiam (scilicet loris), vel lascis, quos *galliani* *matronas* vocant, vestes fulgebant, qui *parvulae* *aurata* *appellatur* *in* *Lev.* *xi* *de* *veat*. *alabaris*, unde dicitur fuisse *parvulae* *quasi* *serias* *quasi* *vestes*. Praesens autem ex hoc parvulae adhibere patet ex *Vopisco*, qui *vestis* *laevae*, *traxit*, id est lascis, *traxit*, etc., *latis*, *sem* *lascis* *ornatas* *monstrat*. *Christum* *Alexandri* *cum* *in* *ut* *osum* *facti* *alabaris* *non* *monstrat*, quibus vestes erant distinctae. Praeter auri in vestibus micas, aurum etiam e colla et in brachiis haegebat, ut docemus admittatione sequenti et Ps. Auro quoque

A III. Aurum argenteoque, (9) Christiane, si vera dicenda sunt, ex auro in simulacris solis, non in penetralibus tuis; nam et illic aures argentosque unum simulacrum veluti templis tenet (10) unum per cussis inesse similiter Regium vultus signosque cognoscos, nihilque aliud dicit, nisi quod in tua domo mitoria sunt, in templo majora, quae si erogaveris, petrona est, et servaveris (11), simulacra. Ancilla Christi falsam idola respicit: *mili* *erude*, *in* *te* *colis*, *cujus* *ornatum*, *cujus* *imaginem* *non* *deponis*. Ad Ecclesiam Dei opere vultu (12) totum incurta corpus, execrabilis 87 metallo procedis ornata, ulaque delicata, sub (13) montibus fortis. Denique ipso cultus (14) rigore in oratione non flecteris, non (15) manus tendis, tumidam montibus pectus prosternere dedignaris. Sane (16) cervicem curvas,

B ornata sandalia et crepide, adeo ut aurum clavos crepidis subjectos mutaverit Plinius lib. xxxiii, cap. 5, et Valerius Maximus lib. ix, cap. 4. Hoc ergo intelligitur, qui *totum incurta corpus* femina dicit a S. Zenone potuerit.

(13) In editis pro *montibus* male legebatur *montibus*. *Monte* autem colli ornamentum proprie significat, ut liquet ex Virgilio *Eneid.* *l.* *vi*, *658*, et Ovidio *Metam.* *x*, *24*. *Est* *tamen* *montis* *uno* *sermone* *omnia* *ornamenta* *significat*, inquit Hieronymus in cap. in Isa., *v.* *17*. *Edoat* *autem* *Zeno* *ornamentorum* *aurei* *praecipue* *et* *gemmarum* *pondus*, quo *tenetur*, etsi *ambrosius*, ut loquitur *Ambrosius*, lib. *de* *Nobilitate*, cap. *2*, *num.* *25*, *Gaudet* *utitur*, *tract.* *25* *p.* *444*, et Hieronymus in epist. ad *Leontium*; tamen et fere doctores erant, qui in ceteris delicate inveniebantur: unde et in *tor* *peris* *de* *Bono* *publice* *post.* *Patr.* *l.* *iv*, *col.* *826*, *Append.* *Cypriani*; *Mulieris*, inquit, *ad* *omnem* *id* *habita*, *ad* *idolam* *serenas* (de gemmis et cetero femineo ornato loquitur) *fortiores* *sunt* *varis*.

C (14) *Rigor* pro corporis immobile stato; hec autem *rigore* ex auro, quo feminae onerabantur, praesertim effluxisse, colligimus ex *Lampriho*, qui de *Severo* ait: *In* *hinc* *autem*, id est *interula* *hinc*, *autem* *non* *est* *etiam* *demerita* *judicabit*, *cum* *asperitati* *adde-* *ritur* *rigor*. *Lascis* *interale* *clavabantur* *purpura* *vel* *auro*, *ros* *clavi* *purpurei* *reddebant* *asperos*, unde ipse *Severus* *lascis* *interale* *purpuram* *adhibere* *voluit*, hanc *rigorem* *affere* *solitas*. *Si* *inter* *ut* *trica* *sunt*, *ut* *idol* *asperum* *habent*, *quod* *opus* *et* *purpura*? *aurei* *vero* *clavi* *reddebant* *super* *rigidas*; unde idem *Severus* *de* *centes* *judicabat* *eos*, qui non contenti *asperitate* *purpure*, *auro* *praeterea* *utabantur*, ut sic ad *asperitatem* *rigor* *accideret*. *Hinc* *etiam* *pertraet* *idol* *Virgili* *lib.* *i* *Enoid.* *vers.* *649*:

Pallia saevas auroque rigorem

ex quo satis rigor auri propius colligitur: unde auctor libri de Bono pudicitiae linea nuper laudato, postquam de *auri* *vestibus* *interale* reprehendit, *Quid*, *ut*, *inter* *plu* *interale* *delectata*, *rigidi* *faciunt* *metala*? *Rigorem* *vero* *mulierum*, qui a *Zeno* *trahitur* *auro*, *Ambrosius*, lib. *de* *Virgilio*, *cap.* *9*, *perpurpure* *videtur* *de* *rigore*, *cum* *illas* *perpurpure* *perale* *scant* *interale* *adhibere* *voluerit*.

(15) *Novitas* *in* *antiquis* *sustollit* *quod* *in* *ca-* *lente* *metallum*, ut *omni* *sacerdotes* *inter* *metallum* *solis* *opla* *habent*. *Ville* *Tertullianum* *de* *Orat.* *Auro* *monstrat* *monstrat*, *ne* *sustollit* *hinc* *present*, *ex* *Ambrosio* *idem* *regnum* *metallum* *l.* *de* *Nobilitate*, *cap.* *5*, *vs.* *25*.

(16) *Hic* *satis* *in* *monstrat* *metallum* *auro* *pondus*, *quod* *in* *metallum* *collo* *pondus* *est*, *quibus* *ornatus* *Ambrosius* *l.* *de* *Pontificat*, *cap.* *2*, *num.* *88*: *Videtur* *temora* *perpurpure* *monstrat* *interale*, *et* *etiam* *omnes*, *quos* *hinc* *Christi*, *non* *auro* *trahitur*. *Legit* *Clemen-*

non religione, sed pondere. **88** Quando (17) exomologesim facis, quæ plus pro ornatu est, quam pro salute sollicita? Quod autem a Deo impetrare te posse credis, quæ cum per id, (18) per quod irascitur, deprecaris? Aperi tandem oculos cordis, invenies te insultare potius, quam rogare. Postremo, fratres, non potest timere maritum, quæ non timet Christum.

IV. Inde est, quod conjuges nuptiali sanctissimo repugnantes iugo, pro se quisque nitentes, amore videlicet nimio, (19) hæreditatem captat alter alterius; quod parentes filios, filii parentes oderunt, quod amicitia magis in facie adludit, quam in cordibus commemoratur: quod omne genus humanum suo interitu suisque calamitatibus delectatur, viliores habens

tem Alexandrinum lib. II. Pædag. cap. 12, et Commodianum Instruct. 60.

(17) Isthæc vox L. finis litteris scribitur in mss. et cum in vulgari ad populum sermone latinitate donata sit, scribi debuit Latine, non Græce, ut in editis habetur. Plura de hac voce, quæ pœnitentiam et confessionem peccatorum significat, disserentur annot. 40, in tract. XIV. lib. II, ubi S. episcopus exomologeseos iterum meminit.

(18) Per deest in ms. Pomp.

(19) Hereditatæ hi vocantur a Petronio Arbitro c. 124. Hujusce generis homines non solum SS. Patres damnarunt, sed ipsi etiam ethnici, inter quos Tullius lib. III. Offic.: *Mihi quidem, inquit, etiam veræ hæreditates non honestæ videntur, si sint malitiosis blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione quæsitæ: ex quibus in eos, qui hæreditates aucupio quærent; similiter invehitur S. Ambrosius, lib. III. de Offic. cap. 9, num. 58. Qua vero arte conjuges, præsertim a conjugibus hæreditatem captare hoc Zenonis ævo solerent, conjici potest ex eo, quod cœvus auctor Ammianus Marcellinus hac eadem in re de Romanis prodit, lib. XXVIII, cap. 4: *Uxor, ut proverbium loquitur vetus, eandem incudem diu noctuque tundendo maritum testari compellit, hocque idem ut faciat uxor, urgere et maritus insanter: et periti juris* (id est qui testamenti formam suggererent) *altrinsecus adsciscuntur, unus in cubiculo, alter ejus æmulus in triclinio, repugnantia tractaturi; iisdemque subseruntur genitalium extorum interpretes controversi, hinc præfecturas profusius largientes, et sepulchras divitum matronarum; inde ad exsequias virorum jam jam adventantes necessaria parari oportere innuentes.* Itaque alter conjux ab altero hæreditatem ita captabat, ut singuli advocarent et jurisperitos, qui contraria tractarent, et aruspices extorum interpretes, qui singulis spem afferrent fore, ut alter conjugum citius moreretur. Aliam artem indicat Hieronymus in epist. ad Furium: *Scribuntur tibi nunc sponsales tabulæ, ut postmodum testamentum facere compellaris. Simulabitur mariti infirmitas, et quod te morituram facere volet, ipse victurus faciet.* Lucianus, in Dialogis mortuorum alienis verbis, et Quintilianus, declam. 525, aliam aliorum captandæ hæreditatis rationem insinuant, cum scilicet alteri alter testamentum ostendebat, quo ipsum instituerat hæredem, ut idem plane ab ipso secum esse faciendum moneretur.*

(20) Ms. Rem. et edit. Ven., *intremur.* Mss. Pomp., Vat., *lætantur.* Urbin., *lætentur.* Tolent. *lactantur.* Vobis, etc. Editionis Veronensis lectio placuit; tamen si ms. Rem. editionisque Ven. scriptura non displiceat.

(21) Capti in bello a barbaris post Hadrianopolitanam pugnam an. 578, hic indicari videntur; de quibus Ambrosius, lib. II. de Offic. n. 70. Sed de hoc plura dissert. 1, cap. 2, § 8, disputata invenies.

A animam, quam pecuniam. Inde est, quod justitiam, honestas, pietas, fides, veritas perit; quod Deus ipse momentis omnibus patitur contumeliam, cujus præcepta contemnantur, cui cultus, cui amor mundi præponitur, quodvis etenim periculum, scelus, dedecus, nefas libenter admittit, cujus præcordia implacabilis cupiditas pestifera flamma repleverit.

V. Sed hæc non ad vos, fratres, quorum largitas priviliis omnibus nota est, eorum pia semina totius quodam modo orbis per **89** membra (20) jactantur. A vobis multi (21) redempti, multi (22) edictis liberati, multi (23) conditionibus donis exsurgit gratias agunt. Vestrae domus peregrinis omnibus patient; sub vobis vivus (24) mortuusque diu nunquam visus est audus. Jam pauperes nostri alimenta rogare

(22) *Edicta feralia* passim apud scriptores sunt edicta, quibus mors inferenda mandabatur. Sic *edicta feralia inquit regis* a S. Gaudenzio serm. XVII. pag. 194, dicuntur Diocletiani edicta, quibus persecutio in Christianos decreta fuit. Simili sententia S. Cyprianus, epist. 52. ad Antonianum, et epist. 56 ad Thibaritanos (*nostræ ed. tom. IV, col. 349*) *edicta feralia* contra Christianos latè commemorat. Vide etiam Macrobius Donatistam in Appendice Optati pag. 308, edit. Dupinii. *Ferale decretum* vocat Ambrosius, tom. I, p. 252 ed. Benedict. Hinc Solmasius in notis ad Capitolianum in vit. Antonini Pii p. 64, Zenonem tamquam persecutionibus paganorum cœvum de his edictis loqui putat, *quibus jubentur Christiani Diis immolare.* At cum S. Zeno sub christianis imperatoribus sæculo quarto floruerit, ut ostendimus dissert. 1, cap. 2 et 5, jam de aliis edictis feralibus hęc sermonem esse convincitur. Lucifer quidem Calaritanus, in libro *de moriendo pro Dei Filio*, pag. 246, l. 4 Biblioth. PP. *edicta feralia* appellat; at ea non edita meminit, sed potius ad præferendam rectæ fidei fortitudinem, Constantium Aramis faventem ad ea edenda quodam modo excitat. *Adhuc addas constituendo sæviore carnifices, ferociore ultores, qui devotos Dei milites adversus edicta feralia tua resistentes... possint vel gladio invadere, vel crucifigere, vel igni torrere, vel quolibet inaudito genere pœnarum viscera nostra ac membra laniare.* Verum etsi persecutiones aliquot sub hocce Arianorum tempore in Catholicos motas, in quibus alii mortem oppetiere, alii exilio multati sunt variisque suppliciis vexati, pluribus ostendimus laudata dissertatione: nihilo tamen minus non edicta feralia hisce in persecutionibus lata, quæ nullis largitionibus declinare Catholici poterant, sed alia in captivos jam memoratos alieni edita Zenonem spectasse, ex toto contextu credimus. Equidem S. Ambrosius, lib. II. de Offic., n. 70, inter liberalitatis opera recenset *subtrahere neci homines: loquitur autem de captivis apud barbaros, quorum nonnulli, nisi redimerentur, morti subijciebantur.* Vide num. 457 ejusdem lib. II. de Officiis.

(23) *Duris* supplevimus e mss. Tolent., Pomp., Vat., Urbin., Zen. et edit. Ven., *Conditio autem dura* improbi captivorum labores, quibus isti opprimebantur, nuncupari videntur; quam sane in sententiam auctor tract. 57. *Hebræos a Rege Pharaone duris conditionibus*, id est laboribus improbis in Ægypto vexatos affirmat. In eadem rationem servitus quoque *conditio* appellata invenitur, quod servi dura laborandi conditione in servitutem emerentur. Hinc Arnobius, lib. III, *servitutis conditionem imponere; ex quo explicatur illud Tertulliani de Idololatria cap. 12, condicionalis eram, id est certis operibus ex conditione servitutis eram addictus.*

(24) Mortuorum cadavera veste aliqua obvolvere, ne nuda sepelirentur, religioni semper fuit. Eccles.

non morant. Jam videlicet aique inopes testamenta A conficiunt. Plura ad laudem hujus beatitudinis 90 vestrae possem dicere, nisi essetis mei. Unum tamen pro gaudio tacere non possum, tenerando pauperibus omnes e-pros (25) avaritiae subactas vestram sine ulla transactis in censum. Quid enim esse potest divus homine, cuius proficitur Deus se esse debitorem? qui est benedictus in saecula saeculorum.

TRACTATUS XI

De (1) Avaritia III.

I. Recte, fratres, sicut (2) audistis, Deus odit avaritiam: est enim libido profunda, cupiditas caeca, tempestas insana, rapacitas sine fine, sollicitudo sine requie, ad sui nunquam perveniens vota, quia satiare non solet. Inanis fragilis, charitatem negligit, B justitiam negat (3), non cognoscit afflictus, iure divina contemnit, humana versus argumentis ex-

XXXVIII: *Fili, in mortuam praefecit lacrymas... contempe corpus illius.* De hoc eodem ritu apud Graecos quoque celebri vide Lactantium, l. II, c. 4, Appuleium, in Floridis, lib. I; Arnobium, lib. V; Juvenentem, Satyr. III, et alios. De Christianis autem dicit Prudentius accipi solet, quo et genus, et colorem vestis usitatum prodit.

Candore avaritia clare
Pretendere laqueos est.

Legit Hieronymum in vita S. Pauli praed. erudite.

(25) March. Scipio Maffei, tom. I, Verona illustrato lib. VIII, pag. 408, in-8, in eodem loco in Verone suo libro avari commendationem recitans legentium putat avaritia videtur.

TRACTATUS XI — (1) Edit. Ven. hanc inscriptionem habet: *De avaritia malis.* Brevis fortasse numerus hic tractatus videtur, ut tractatus trigentesimum potius quam tractatus appellandus sit. Sed cum sermo ex initio et fine satis appareat integer, brevis autem aliorum Zenonis tractatum alunde constet, nihil affirmare audeamus.

(2) Si hoc verbo sermones contra avaritiam superius recensiti non indicantur, profecto intelligitur praemissa sacrae Scripturae lectio, in qua avaritia Deo odibilis imputata fuerit.

(3) Non abest a mss. Tolos., et Vat. et in edit. Voss. At in mss. Vatic. non est praesens coqueat.

TRACTATUS XII — (1) *Sacra legis nomine* nihil aliud sacra Scriptura, quam non alios Ethnicorum impugnantiae exploratum est. Patricius Julius in annotationibus ad Epist. I. S. Clementis ad Cor. II, 47, scite notavit, *Evangelii vocem nonnullorum* ita fuisse usurpata, ut non solum Evangelia proprie dicta, sed alios quoque Novi Testamenti Libris complectatur: qua ratione S. Cyprianus formaliter *Evangelium* vocat per inam Pauli epist. ad Cor. et scilicet S. Gregorius Nyssenus ad Theophrastum Alexandrinum contra Apollinarianum scribens, non solum ex epist. Joannis eodem *Evangelii* nomine appellat: demum confirmat Godefridus, ex l. I Constitutionum apostolicarum, c. 5, et ex Orientis, in praefatione comment. in Joannem, et in comment. ad c. XXI, Matth. v. 45. Scilicet per hunc usum Praeambulum cum testimonio Moysis, sed universam Testamentum vetus *legem* vocari potest et ex illo Joannis v. c. 56, ubi *Legis* appellatur bonus psal. LXXXI: *Novae testamentum est in lege tua... quia ego dixi illi carum et c. IV, c. 25*: *Sacra, qui in lege tua scripta est, quia idcirco habuerunt in gratia*, ex psal. XXXIX, v. 42. Scilicet Paulus in I Cor. IV, 21, Isaac hunc allegans, *In lege scriptum est, inquit*. Et hoc usum Zenonis testis esse totum cum una Veritas, quam Novi

claudit, orbem latum, si possit, ut rapiat. Vultis scire, quale calamitatis sit genus? sane plus in eum, qui eam dilexerit, servit: quam qui vicerit, habebit vitam aeternam.

91 TRACTATUS XII

De Spiritu et Corpore.

I. Si quis studio vel noscende, vel (1) impugnan-
de sacre (2) legis naturae naturae Moys. In
leam beatitudo sepius (3) replicaverit: lassasse, ut
sustingentia, quae videmus, veritas con-
tentibus 92 lata, de Apost. li. divo. entemissam
nobis inferat questionem, qui ait: *Prius hincora limo
terra, secundum e cordi* (I Cor., xv, 47) dubium (4)
cum non sit, nam humanam tantam e limo
terae a Deo factam, eque ejus ex latere mulierem
conjugale solamen (5) excussam (Gen. 1), a quibus
enim genus in natura humanum: calistem vero (In

Testamenti scripturam sacre legis nomine appella-
tam dicimus, cum Ethnicorum quidam, qui huc
ab eo perstringuntur, non Velus modo, sed Novum
etiam Testamentum patri conatu impugnant uteren-
tur. Similiter quidem tract. II praesentis libri n. 2,
duplex Pauli testimonium auctor allegaturus ex Tes-
tamento Novo, *sacram legem* appellat, inquit: *Quod etiam sacrae legis testimonis probare non desi-
nam, cupis ista sunt verba*: et mox duo apostoli tes-
timonia subjicit. Ethnicorum porro in impugnantis
utriusque testamenti libris studium impendentium,
quos respicere Zeno poterit, si queras nomina,
praeter Celsum, Porphyrium, et Julium, qui contra
sacras Scripturas stylo acrisse memorantur a
S. Hieronymo in praefatione ad librum de Scriptori-
bus Eccles. as. et in opere de Optato genere in-
terpretandi, c. 5. Lactantius, l. V Divinaram Instituta-
tionum c. 5, nominat quendam Ethnicum *persecutio-
nis auctorem*, qui duos libellos ad Christianos scripsit,
in quibus, inquit, *ita falsitatem Scripturae sacrae
arguere conatus est, timoriam sibi esset contraria.
Nam quaedam capita, quae repugnare sibi videbantur,
exposuit, adeo multa, adeo vana enumerans, ut ali-
quando ex eadem disciplina esse videretur.* Ex libello
autem de Mortibus persecutorum c. 16, intelligimus
huc *persecutionis auctorem* esse Hierocem, qui Dio-
cletiano excitante in Christianos persecutiois aucto-
r fuit. Utrum vero ex his quomodo S. Zeno per-
strinxerit, an alium aliquem, ex quo etiam excerpta
fuerit objecta, quae inter Genesis et Pauli textus
ingeritur, et ab auctore dissolvitur, definire non licet.

(2) *Nativitatis librum* Zeno dixit pro libro Gene-
ses, cuius Moyses auctor fuit: et si *natura* nomen
non ad *legem*, sed ad *nativitatis librum* refertur, S.
Zeno significare profecto vocat, loqui se de ea Ge-
nesis parte, in qua *natura* ergo describitur: ad
quam sane potest spectare, quae de creatura primi
hominis dicitur in Phibast. cap. 108, eundem
Genesis librum allegat huc titulo, qui a Zeno non
non multum discrepat: *In libro creaturae mundi,
id est in Genesi*, et iterum c. 11, 79, *In libro Genesis,
id est in avaria mundi, Mosqui pro Moysi in mss.
scribitur.*

(3) In editis et mss. nonnullis replicant: *veritas*
autem pro legere et ex vivere utripavit Gero in
or. I, pro Sylla c. 9 et alia.

(4) Edit. Ven. *dehincque non*: conque ediciones et
aliqua codices *dehincque* S. oblique solam legi
sue grorum extrinsecus non scribam pro quo-
que, vel non.

(5) Aliqui codices, *excussam*.

Genes) ibidem nec memoratum, nec factum posse doceri, nec natum. Huc accedit etiam ipsa posteriora memoratio: quoniam res est inconvenienti et absurda, ut secundus sit immortalis, et qui mortalis est, primus: cum immortalitas in se ordinem temporis non recipiat, mortalitas capiat: vel si celestis est primus, quid opus erat, ut fieret quoque terrenus? Simile dictum Evangelicum illud consentanea potest argumentatione pulsari, scriptum est enim: *Nemo ascendit in caelum, nisi qui de caelo descendit, filius hominis, qui erat in caelo* (*Joh. iii, 13*). Quomodo filius hominis, vel ejus hominis nasci posset in caelo, ut de caelo descenderet, cum humanitatis a caelo et possessio longe dimota sit, et natura? Age excita sensum, (6) lector, invenies veritatem. Qui erat in caelo, de caelo descendit: qui descendit, ipse est, et qui ascendit in caelum filius hominis, qui erat in caelo (*Ephes., iv, 9, 10*), filius hominis vocabulo, non natura: non enim hic carnem induit Dominus: sed sic oportuit predicari, quia primo ante quam esset, (7) quod se fieri voluisset, tam figura, quam oraculis frequentibus (8) publicavit. Igitur Dei filius ad ineffabilem originem pertinet, hominis ad (9) sacramentum; cujus sacramenti arcanum evidenti ratione, quasi quadam clavi, aperire conabor: ut (10) et providentiam Dei, et vim consociationis carnis et animæ, et hominis summum bonum ubinam sit constitutum, quivis facillime possit agnoscere.

II. Posteaquam Deus, fratres, hunc mundum,

(6) *Lector*, qui heic appellatur, ille intelligendus est, de quo initio tractatus est sermo, qui nimirum sacros libros *lectitando sæpius replicavit*.

(7) Edit. Ven., *quid si fieri*.

(8) In edit. Veron. et mss. Tol. ac Zen., *publicatur*: in Urb.; *predicatur*. Correximus ex mss. Rem., Pomp. et edit. Ven.

(9) *Sacramentum* hoc loco aperte incarnationem Verbi significat. Vide tract. ii adnot. 54.

(10) Addidimus *et* ex mss. et edit. Ven.

(11) Mss. Rem., Tol., Pomp., *non multipliciter, male*.

(12) In hoc tractatu scribendo videtur S. Zeno ob oculos habuisse Lactantium, cujus ex libris Institutionum aliquot sententias totidem quandoque verbis huc conjecit: modo ne ex diuturna lectione infixis in Zenonis animo Lactantii sententiis, illi nec animadvertenti exciderint, dum hunc tractatum scriberet. Singula, quæ imitationem aliquam præferunt, diligenter in adnotationibus signare operæ pretium duximus. Præcipuus autem locus est hic, in quem modo animadvertimus: sic enim Lactantius, lib. ii, cap. 10: *Tum fecit ipse Deus sibi simulacrum sensibile atque intelligens; id est ad imaginis suæ formam, qua nihil potest esse perfectius, hominem figuravit ex limo terræ. Simulacrum autem hoc sensibile, id est quod sentit (utroque enim modo tum pro eo, quod sentit, tum pro eo quod sentitur, sensibile accipitur), et intelligens est anima, non autem corpus, de quo plura S. Zeno luculenter disseret lib. ii, tract. 19.*

(13) *E proprio fonte spiritus sui* supplevimus ex mss. et edit. Ven. Non tamen idcirco animam divinæ naturæ portionem a Deo veluti præcisam auctor credidit, quam alibi a Deo infundi et creari perspicue docuit, quamque paulo post Dei simulacrum appellat; sed cum ex Scripturæ formula Deus eam inspi-

quia quendam futuri humani generis donatum, (11) multipliciter aptatum distinctumque elementis, opibus, animalibus, alimonis, utilitatibusque diversis, magis et plurimè, baluatori ulla ne querela subesset, scientia mira perfecit. **93** tunc ad imaginem et similitudinem suam (*Gen., i, 2*) (12) fecit sibi ipse simulacrum sensibile atque intelligens: sumpto quippe limo terre hominem figuravit, eoque animam qua spiramus, induit (13) e proprio fonte spiritus sui: cui ab (14) humo homo nomen imposuit: credo, sicut res ipsa docet, ut contemplatione quæficis ac materia, temper sum et veneretur et veneretur artificem. Post hæc subjecit omnia bona mundi (*Gen. ii*): et quia erat jam sapientia conditus, sensibus stupentis eligendi mortem vitamque, præcepti eruditione commotus, cum propriæ voluntati commisit. At huius ille (15) criminator, qui, quod sensim serpat, serpentis nomen accepit, detestabili accensus invidia, eum, quia per se non valebat, aliena forma blanditus, per mulierem transgressionem præcepti Dei persuadendo miserabiliter jugulavit: et exinde (16) hæreditaria conditione confectum, uniformiter interibat omne genus humanum. Nec fuit ullus **94** ulliusque solatii locus: nam hominem vivum, ut adhuc usque, consumebat labor, gemitus, impietas, dolor, ægrotudo, miseria: mortui quippè corpus figuramque illam florentissimam edax in æternum terra debebat: animam quoque ferabilibus tenebris (17) relegatam perpetui carceris pœna perpetua implacabilis affligebat infernus. Non superi, non inferi parcebant simula-

crasse dicatur, e proprio divini spiritus fonte infusum affirmavit. Simili formula Lactantius, lib. ii, cap. 12, n. 5: *Ficto enim corpore spravit ei animam de vitali fonte spiritus sui*: ex quibus Zenonem ebibisse nait ambigendum videtur. Item vero Lactantius, qui creationem animæ pluribus in locis acriter et diserte propugnat, lib. vii, cap. 5, paulo durius scripsit: *Deus spiritum suum terreno corpore induit et involvit*.

(14) Hæc etymologia deducta fuit ex Lactantio, qui lib. ii Instit. c. 10, n. 3: *Homo, inquit, nunc, a-tus est, quod sit factus ex humo*: et rursus de Ira Dei c. 10, n. 43: *Corpus hominis ex humo factum, unde homo nomen accepit*. Subscribunt huic etymologiæ Ambrosius, l. iii de Offic. c. 5, n. 16: Isidorus, l. ii Orig. c. 1, eamque adversus Quinctilianum defendit Vossius Etymolog. v, *homo, nec non Cœlius Rodiginus, lib. ii Lecton. antiq. c. 10*. Vide etiam Andream Masium, in præfat. ad commentarium in Josuæ librum p. 4. Hæc eadem etymologia probatur in antiquo tractatu de Lazaro, quem inter Zenonianos editum in appendicem rejecimus, et Potamio catholico episcopo tribuendum in præfatione probabiliter ostendemus.

(15) Similem sententiam paulo aliter Lactantius, lib. ii Instit. c. 12, n. 17: *Criminator ille invidens operibus Dei, omnes fallacias et calliditates suas ad decipiendum hominem intendit*: ex quibus sane vox *criminator* a Zenone petita videtur. Post pauca pro accepit ms. Pomp. habet accipit.

(16) Egregium hoc pro peccati originalis traditione testimonium, quod quidem peccatum hæreditaria conditione contractum, omnium pœnarum hujus vitæ est caussa, nec non perpetua inferni pœna luendum erat, nisi Dei Filius nos redemisset.

(17) Ms. Pomp. *reliqatam*.

mur bonis, quæ sunt: et utamur creatura, tamquam (28) in juventute celeriter: vino pretioso et unguentis nos impleamus: et non prætereant nos flos temporis. Coronemus nos rosas ante quam marcescant. Nullum præteritum sit, quod non transeat luxuria nostra. Ubique relinquamus signa lætitiæ: quoniam hæc est pars nostra, et hæc sors (v. 6 et seq.).

VI. Illic spiritus, quasi quidam dux peritissimus, horum omnium prædicat fugam, in armis expeditissime standum, vigilandum diligenter, undique castra munienda, defensanda regalia fortiter ac tenaciter signa; æstus, frigus, fauem, sitim, universaque discrimina æquamiter perferenda: mundum abdicatione calcandum, mortemque ipsam, perennis cui beatitudo succedat, præmium victoriæ magis esse, quam mortem. Luculenta oratione per Joannem hæcenus concionatur: *Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas patris in illo: quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, concupiscentia oculorum et ambitio sæculi quæ non est a patre, sed ex concupiscentia sæculi: et mundus transibit, et concupiscentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei, manet in æternum, quomodo et Deus manet in æternum* (I Joan. II, v. 15 et seq.).

VII. Sed dicit aliquis, si ita est, cur in se ipse potissimum superatur? Primo quia genus humanum magis voluptati quam virtuti consentit: denique quia delicias plus diligit quam laborem. Huc accedit, quia bona carnis invenit, non requirit: mavultque potiori vel parvis præsentibus bonis, quam bonis ingentibus tardis. At vero spiritus bona non tantum sunt invisibilia, tarda et abscondita, sed etiam nimis in arduo constituta, ut ad ea, nisi cum summa difficultate, laboribus ac periculis magnis non possit ab aliquo perveniri. Adde quod 97 illa in solo genitali versatur: ille peregrinus est. Illa sine contemplatione meritorum quibuslibet passim sua munera infuleit, maxime indignis, ut ad se colligat turbas: ille numquam remunerat quemquam, nisi primo quis victor mortis jura prætereant. Quæ res efficit, ut sive metu, sive incredulitate præponantur præsentia futuris, mala bonis, fragilia solidis, falsa veris, terrena cœlestibus, temporalia sempiternis.

feminini etiam generis invenitur apud Ciceronem et D alios.

(28) Ms. Rem. *quam juventutem*: Ms. Pomp. *tamquam juventute*.

(29) Ms. Urbin. *subjicere*. Paulo post pro *pecuinam* edit. Ven. *pecudem* scribit. Sed retinenda cum mss. prior lectio; refertur enim ad mentem, quam Zeno alloquitur. *Peculina* reperitur in Appuleio, lib. viii *Metam.*, sub *finem*.

(30) Ita e mss. correximus, cum in editis post *pulchritudinem* addatur *ejus? et commutabilis*.

(31) In editis *perperam unum*; et post pauca *omnia macie*, quod in editis transpositum, e mss. restitui-

mus. (32) *Sputamentum* dicit Tertullianus de *Spectaculis* c. ult.

VIII. O circa mentem hominum! quid presentium carnalium rerum fugaci duceris blandimento? quid deteriori meliorem (29) subjacere compellis? scriptum quippe cum noveris: *Omnis caro fenam, et gloria ejus, sicut flos feni* (Ia. xl, 6); cujus in curam geris, pecuniam te esse cognoscis. An ejus virtutem diligis? frangit ac subigit illam quivis dolor. An pulchritudinem? (30) levis et commutabilis res est, et que una febre, vel qualibet facilitate delectatur injuria. Ecce procuratores vel gubernatores ejus oculi, aliquo ictu extincti subsistant. Nonne cadaver est (31) vivum? Ecce tabidus palmo pinguis (32) sputamentis exesus detestabili macie manigestatoris sui ossa denudat. Nonne horrebit etiam sibi quodammodo illa (33) excarnata umbra tractabilis? Longum est ire per singula. Ecce percipio: alius morbus totam machinam lecto prosternit. Ecce tempestas undique mortis incumbit. Nonne statim illa, que erat domina voluptatum, fit præda morborum? Postremo jacentes reliquas mors vindicat sibi, insuper ei pœnas gehennæ (34) paritura. Tunc carnalis (35) nimis ille finitur, exanguisque nihil jam suffragantia tota illa ornamenta medentur, nisi quod a false plangentibus adhuc viventi rapiuntur.

IX. Unde, fratres, sicut veri Christiani, *quasi hospites et peregrini abstinete vos a carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam* (I Petri II, 11); nec 98 vestrum frangat affectum, quod ejus secretum figuramque nescitis; quam si propterea contemnitis, quia non videtis, Deum quoque, qui est invisibilis, contemnere similiter poteritis; qui enim non diligit ejus (36) similitudinem, sequitur ut oderit veritatem. Inde est, quod stulti præponunt corpus animæ, idolum Deo. Sed nos, qui Adam abjecimus, Christum induimus (Ephes. IV, 22); qui, quæ vis, qui exitus, quæ merces carnis sit, quæve animæ, Deo magistro, didicimus (Gal. III, 27); qui non ignoramus victoria carnis ambas extinguere, animæ victoria utramque servari; meliora sequamur, saltem vel eo studio, quo sequimur mala. Nulla ulli competit excusatio, maxime cum res nostræ commissa sit voluntati, Propheta dicente: *Ante hominem bonum et nequam, mors et vita, quod elegerit, hoc dabitur ei* (Eccl. xv, 18). Unde dubium non est, voluntatem nostram, cui se junxerit parti, præbere (37) victoriam; ejusque in

(33) Sicut *concernatus* a *concarno* legitur in eodem Tertulliano de carne Christi cap. 20, et *de carno* reperitur apud Apicium, 7, 9, et Vegetium de Re veter. 2, 27, ita *excarnata* ab *excarno* Zeno latine scribere potuit.

(34) Ms. Urbin. *paratura*.

(35) Cum in *mimis* omnia ficta essent et simulata, *mimi* vox translata legitur ad alia, quæ plus speciei et simulationis habent, quam veritatis. Suetonius in Calig. c. 45, *mimum* vocat fictum falsamque triumphum. Ipse Augustus jam jam moriturus apud eundem Suetonium, cap. 99, nec non Seneca epist. 81, *mimum* appellarunt humanæ vitæ curriculum.

(36) *Similitudinem* Dei animam vocat, quæ in scripturis ad Dei imaginem creata traditur.

(37) In editis *justitiam*; ex mss. *victoriam* supposuimus. Quod porro auctor ait in *resurrectione* luendam

resurrectione aut pectore petri perenni, aut consimili pama puniti.

99 TRACTATUS XIII.

De (1) circumcissione.

I. Diligentissime, fratres carissimi, circumcissionis, cujus non tantum in presentia (2) lectione, sed et aliquot in locis fecit Paulus beatissimus mentionem, ratio videtur esse reddenda, ut et Christianus veritatem, et Judaeus suam cognoscat errorem. Solet enim magnis cum vociferationibus saepe jactare, hanc esse gentis suae nobilitatem, hanc celestis sacramenti virtutem, hanc aeternae vitae legitimam generatricem, hanc perpetuam futuri regni consuetudinem, sine qua nemo possit omnino ad Dei civitatem pervenire. Unde primo omnium definendam patet, quid sit circumcissio, ut tunc deum, qualis sit, jure possit agnoscere. Circumcissio est, fratres, in ducium rotundi vulneris ferro (3) circumdata coactrix. Quam si Judaeus astruat gloriam, ut de ceteris timeam, major est ejus, (4) qui in honorem **100** dicit suae (5) (sane animi turpis atque (6) amatrix) non parvam

penam, et praemio perfuendum; vide ne suscipis S. Zenonem cum his sensisse, qui per magnam errorem utramque rem ad diem judicii retulerunt, sermo enim haec est de corpore tantum, et *quis in resurrectione* anima penam luitura, vel praemio perfunctura traditur, propterea quod debitam coactrix carnem, vel praeceptum in corpore ante non sentit. De Zenonis autem catholica in hoc dogmate sententia pluribus egregius dissert. II, c. 10.

TRACTATUS XIII. — (1) Edit. Ven. hanc descriptionem perferit: *De duplici circumcissione, carnali videlicet, quae est in praesentia praeparata, et spiritali, quae est per baptismum.* In margine Ms. Rem. haec nota apposita legitur: *In octava Dominici pontificis non habetio.* Erat autem haec coactrix ad usum Ecclesiae Veronensis, et in octava natiuitatis Christi hic sermo inter sacra officia ab ipso pontifice recitabatur. De peculiari vero lectionis huius loco posita apud aliquos saltem Ecclesiarum antiquitate hanc cognosce, quam tamen in vigiliis solam celebrorum festorum lectionem existimamus, et in Dominicos diebus post psalmos, qui per vigiliis noctis canebantur, de quibus saepe dictum dominicorum vigiliis hanc praecipuum reperitur in antiquo ordine Cameracensis et Arelatensis Ecclesiae ex Pithet schedis edito in appendice ad codicem canonum Ecclesiae Romanae: *Com omni honestate locum tractum sequantur, et responsoria dicantur; non autem lectio sit emulgens et hominibus Patrum. Homilia ipsius Evangelii a Diacono, vel a presbytero, aut episcopo.* (2) Veronae quidem hanc saltem more habet: *totam locum legitur, nisi forte aurora intervenerit, hoc distulatur.* Non est itaque mirum si tractatus Zenonis de Circumcissione, qui non est adeo brevis, totus legendus numeretur hanc in Ecclesia, cum adveniente aurora ab opere illum hueret.

(2) Tractatum hunc praecesserat lectio. Lectio autem sumpta fuisse videtur ex aliqua Pauli epistola, ubi de Circumcissione pluribus agitur, ac praesertim ex epistola ad Romanos vel Galatas.

(3) *Circumdata* passivo a verbo *circulo*, as, ex quo *circulationem* dixit Iulius, de clar. Orat. cap. 54, et Apuleius, lib. II Flor., *circumdata* Seneca, epist. 88, *circumdata* est activa significantiuse achilium.

(4) *Sacerdotes Cybellae* (Idem enim haec dicebatur a Mater Deum) Galli nuncupati a Gallo Phrygiae flumine, testibus Festo, s. Galli, et Hieronymo, lib. I, c. 11, quibus qui praerit Archigallus vocabatur, nunc traditur a Tertulliano Apolog. cap. 25, in honorem

A autem episdem membra), sed ipsum membra radicibus abscissum (7) mysteriis turpioribus immolavit, illa videlicet ratione, quia Judaeus post sacramentum per hanc partem peccare potest, ille autem demiceps per hanc partem peccare jam non potest.

II. Consequens est, ut profiteatur, utrum hanc carnalem an spiritalem esse defendat. Si spiritalem, cur de carne gloriatur? si carnalem, amare prodesse non poterit, quia *caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt* (I Cor. XV, 50). Accedit quod circumcissio (8) adversus sabbatum pugnat, quod violandum illo opere in toto non esse praecipit. Etiam plerumque contingit, ut ei nascatur sabbatis huius, quem octavo die, id est veniente sabbato, si non secundum legem circumcidat, de populo suo infans antea peritura est. Hic, fratres carissimi, eligat, utrum velit, circumcidat an differat. Si circumcidat, sabbatum corrumpit, si non circumcidat, caro huiusmodi anima inter ta praesentia circumcissionis iura (9) vacavit, quia solus octavus dies a Deo circumcissionis privilegium, non septimus, non totus accepit, ac per hoc necesse est,

sue Deae virginitati sibi imputabit: *Viri quoque propter carnaliter naturam, nec amplius maris se esse patibiles, in feminas se converterent, propter et honorificentiam maris alteram se in partibus arbitrat, sic Athanasius, contra Gentes, num. 26, pag. 24. Barthesius Syrus auctor, Marco Aurelio imp. caelo, celebrat, in dialogo de Lato ad Augustinum apud Eusebium lib. VI de Preparat. Evangelic. cap. 8. In Syria, inquit, et Ophonia sunt etiam Galli, et in Phrygia matris deorum multe absconduntur; et Ovidius in Ilium,*

Attonitusque soces, et quos Cybetera mater
habet, ad Phrygias vixit incedit moles

C Ipsi traditur a Plinio, lib. II, cap. 49; Jovenali, Sat. VI, prope medium; S. Justino in Apolog. I, vulgo secunda dicta; Herodiano, loc. laud.; Prudentio de Coron. hym. 10, et Augustino, lib. VII de Civit. Dei cap. 10.

(5) *Sine* supplevimus ex mss. et edit. Ven.

(6) *Anatrix* a Zeno Cybellem appellat, quod amore incensa, ex deserto Alys juvenis formosissimam iussit, ut scribit Diadema, lib. IV, cap. 5. Vide Catullum in eam de Berceydia et Alys.

(7) Edit. Ven. *mentis*.

(8) Sabbati violati reus vere non erat, qui ea die, praecipito ingente, parum circumcidat. At de violatae quidam materialis, ut schola loquuntur, S. Zeno intellegit, non de *formal*, quippe quod circumcissio per se inter opera servilia ce setur, quae sabbatum vere violant, nisi necessitas cogeret. Qui quidem ratione antiquis aut tot praestantibus et responsionum proed S. Justino qu. 27, etsi Leuisse ostendat die sabbati circumcidere, circumcissionem nihilominus ejusmodi esse fatetur, *quae sabbati violationem constituit.* Et ipsam ergo S. Zeno similiter affirmavit, non quod circumcissio vere *adversus sabbatum pugnat*, cum in honorem Dei vergat, et necessitatis ac praecipit divini causa fiat, sed quod per se, ex Judaeorum praesertim ratione, qui illi ab omnibus quovis magnitudine opere violare sibi lingua, ad ejusdem violationem pertinent *Præcipit*, quod infra legitur est: verbum a *praecipit* ingentem dicens, et significat aliquid clari voce, ut praecipit soldat, edicere. Per praecipit autem leges praecipit dicitur. Aucta vero lex est, quae sabbatum violationem ab omni opere praecipit, et sabbatum rite praecipit dicitur, ut discimus ex Cyprio cap. XXXI.

(9) Ms. Rem. *vacant*.

ut utrumque inane sit, si infirmari potest alterum de duobus.

101 III. Quid, quod Abel justus (10) est sine hoc vulnere inventus (*Gen. iv*)? Quid, quod Henoch a Deo integer legitur esse translatus (*Ibid. vi*)? Quid, quod Noe circumciscus, serviente diluvio, divina providentia humano generi heres et pater est constitutus (*Ibid. vi, vii, viii*)? Quid, quod Melchisedech summus ille sacerdos Deo acceptissimus hujus fuit cicatricis ignarus (*Ibid. xiv*)? Quid, quod cum præputio Ninitivarum populus Dei indulgentia est liberatus (*Jon. iii*)? Quos utique omnes circumcisci præcepisset, si carnis circumcisionem eorundem salutem, quos amabat, necessariam prævideret. Certe Adam ipsum sic ante fecisset.

IV. At fortasse quispiam dicat: peccator ergo fuit Abraham, ut circumcideretur; an justus, et circumcisci non debuit? Abraham, fratres, et vir justus fuit, et tamen (11) necessario circumciscus. Quid enim Scriptura dicit? *Abraham credidit Deo, et deputatum est illi ad justitiam (Rom. iv, 3)*. Numquidnam dixit, Abraham circumciscus est, et deputatum est illi ad

(10) *Est* ab editionibus aberat: suppletum e mss. Rem. Zen. et Pomp.

(11) *Necessario* in ms. Vat. desideratur.

(12) *Abraham* non legitur in mss. Vat., Zen. et Pomp.

(13) Circumcisionem Judæis solius signi loco fuisse, quo a cæteris populis distinguerentur, non vero justitiam exinde eos accepisse, nec peccatum originale per illam deletum, S. Zeno sensisse videtur, quemadmodum et S. Justinus martyr, qui in dialogo cum Tripbone hæc similiter scripsit pag. 243: *Abraham circumcisionem in signum, non ad justitiam accepit*. Et pag. 366: *Ista vestra circumcisio in signum data est, et non ad justitiæ peragendæ opus*. Augustino et aliis Patribus secus est visum, qui in circumcisione peccatum originale deletum tradidere, de quo plura videsis apud Estium, in 4. Sent. dist. 4. Sed aliud est justitiam in circumcisione olim Judæis fuisse a Deo traditam, aliud est eos virtute circumcisionis consecutos fuisse justitiam. Primum verissimum est, nec a Zenone, sive Justino negatur. Alterum est falsum, cum constans sit Catholicorum sententia, sacramenta veteris et novæ legis non in eo tantum differre, quod utrorumque *ceremoniæ sunt aliæ et alii ritus externi*: quam sententiam ob τὸ tantum pro-crispsit Tridentina Synodus sess. vii, can. 11, sed in eo præsertim, ut ante aliquanto explicaverat Eugenius IV, in decreto Armenis dato, quod *illa non causabant gratiam, sed eam solum per passionem Christi dandam figurabant: hæc vero nostra et continent gratiam, et ipsam digne suscipientibus conferunt*. Sane Augustinus, enarrat. in ps. lxxiii, num. 2: *Si enim discernimus, inquit, duo Testamenta, Vetus et Novum; non sunt eadem sacramenta..... quia alia sunt sacramenta dantia salutem, alia promittentia Salvatorem. Sacramenta Novi Testamenti dant salutem, sacramenta Veteris Testamenti promiserunt Salvatorem*. Vide etiam l. xix, contra Faustum, cap. 13 et 14, ubi illa Veteris Testamenti sacramenta prænuntiativa vocat, quippe quibus Salvator tantummodo promitteretur, non quæ producerent gratiam nisi per fidem, qua in futurum Salvatorem iis sacramentis prænuntiatum credebatur, ut pluribus idem S. Doctor ostendit. Hoc unum ergo S. Zeno post Justinum martyrem circumcisioni denegavit, quod veram per sese justitiam pareret; id enim solis novæ legis sacramentis convenit: unde a catholico et sano cæterorum Patrum sensu nos-

A justitiam? Cum igitur (12) Abraham integer, sicut Henoch et ceteri, sit justificatus, et postea circumciscus, manifestum est circumcisionem non Abraham fuisse necessariam, sed in (13) designationem **102** judæi populi, qui carnalis futurus fuerat, procuratam. Denique nihil illi contulit: quia Deo ante, non postea quam circumciscus est, placuit. præmiumque non circumciscionis, sed (14) in acrobustia meritis re-promissionis accepit. Unde manifestum est Abraham genui populi typum in semetipso portasse, ut circumcisionis nota exprimeret Judæum, (15) credulitatis justitia Christianum.

V. Adde, quod circumcisio ista non tam salutem (16) non pollicetur, quam (17) locum caputque criminis monstrat. Adam etenim cum (18) illicitum pomum hoc membro decerpit, sic in genus humanum jus mortis induxit. Necessario ergo luxurioso populo Deus hoc signum dedit: ut, locum matricis culpæ cum denotat, etiam alia crimina fugienda cognoscat. Ore tuo te, inquit, Christiane, vicisti. Inde est, quod et ego æternam vitam me possidere contendo, qua specialiter (19) curam mortis mihi a Deo præstitam

trum auctorem nihilum discessisse cognoscimus.

(14) In editis erat, in hac robusta merita. In ms. Pomp., in ac robusti, ac meritæ. In Rem. et Vat., in hac robustia merita: robustia pariter legitur in Zen. Legendum procul dubio in acrobustia merita; nam acrobustia, seu acrobustia a nomine Græco apud Paulum Apostolum frequenti ἀκροβυστία, quod præputium latine redditur, latinis litteris, ut alia nonnulla, efferri potuit, et sententia sic optima elicitur: inquit enim Abraham accepisse non circumcisionis, sed re-promissionis in acrobustia, seu præputio merita præmium; cum scilicet fides, qua adhuc in præputio credidit Deo, deputata est illi ad justitiam. Respicitur autem ille Pauli locus ad Romanos iv, v. 9 et 10: *Reputata est Abraham fides ad justitiam. Quomodo ergo reputata est? in circumcisione, an in præputio? non in circumcisione, sed in præputio*. Utrobique autem, sicut alibi semper, ἀκροβυστία in Græco Pauli textu legitur.

(15) *Credulitas* heic quoque profide: vide adnot. 6, in tract. i.

(16) Ex mss. Vat. et Urbin. adjecimus non, quippe quod hæc particula a Zenone num. 6, cum eodem verbo et in eandem sententiam copulatur. *Hujusmodi circumciscis, inquit, Deus non tantum salutem non pollicetur, etc.* De sensu porro hujus loci vide adnot. 13.

(17) Hoc de testimonio, quo Adæ peccatum carnali voluptati contra vetitum perceptæ tribuitur, quid sentiendum sit, et quo ex fonte hæc sententia fluxerit, plura tradidimus dissert. ii, cap. 4.

(18) In edit. Ver. contra manuscriptorum auctoritatem verba transposita fuerunt sic: *Cum hoc membro illicitum pomum decerpit*. Idem, in edit. Patav., quæ solum decerpit cum Ms. Zenon. scribit.

(19) *Cura* pro curatione, seu medicina heic adhibetur, ut ex sequentibus explorare liquet. Similiter usurpata invenitur apud Gratium, in Cyneg. v. 366; Celsum, de re med. cap. 10; Petronium Arbitrum, in frag. pag. 668 novæ edit.; Claudianum, de Bello Get. v. 120. In editis annexam curam. Ms. Pomp., Tolent., Vat., Zen., anxiā pro adnexā scribunt. Utrumque deest in antiquo cod. Rem. in quo cura præstita ablativo casu effertur, sed male. *Mortis* pro peccato, vel damnatione diei optime notavit Sparaverius.

recognosco. Recte Judaeus hoc diceret, fratres, si ista cura (20) sexui utriusque **103** tradesse potuisset. Cum enim gravior causa saperit, perituum se nisi (21) veritatem reperit, agnoscit si enim Adam curat, certe (22) in qua delicti omnes est summi, isto remedio curare non potest Evam. Quid, quod nec ipsi vivo aliquid eam professi vers. lat. quia hujus circumscisionis characteris potestati subiectus cordis, qualis nisi vero circumscisionis spiritali fuerit sacramento purgatus, in aeternum homo, de quo agitur, periturus est: caro enim damnari potest, animo tamen imperare non potest: ipse enim regalis potestatis imperio subiectum sibi corpus servilibus effluvis suis compellit implere desideria voluntatis, qui si fuerit vitiosus, qui habet unusquisque membra, poterit perpetrare ut eorum.

VI. Deoque hoc genero Judaeos Scriptura denotat ab caribus accipiens: *Clamant, inquit, ad eos, et non audierunt, clamabant ad me, et non exi, qui exaudiat eos.* Similiter et de manibus dicit: *Manus enim vestra inquinatae sicut sanguis, et digne vestri in peccatis. Labia autem vestra locuta sunt facinus, et lingua vestra iniquitatem meditatur (Is. lxx, 3).* Et de ceteris membris: *Sepulchrum patens est quibus eorum, linguaque sua dolose egreduntur, venenum ascendum sub labiis eorum, quorum os maledictio et (25) amaritudo plenum est, volentes pedes eorum ad offundendum sanguinem, contritum et mixerunt in vis eorum, et iter pacis non cognoverunt, non **104** est timor Dei ante oculos eorum (Ps. xli, 25 et seq.).* Et de ipsa circumscisione in (24) symbolis inquit: *Interrogabant, et in magna sus annuntiant, spiritu meretricio seducti sunt, et fornicati sunt a Deo suo (Os. iv, 12).* Agnosce

(20) Hoc idem argumentum adversus circumscisionem arguit etiam Justinus Martyr, in dialogo contra Tritonem, pag. 52: *Pravum enim non possit feminam quous carnaliter circumscisionem advenire, satis etiam in sequentium circumscisionem, non tamen eam possit. Quia quod enim ad justitiam virtutemque pertinet, etiam gentes Deo debent.* Eiusdem brevius Cyprianus, lib. 1 Testam. cap. 8, ubi observare praeterea licet, eadem Adm, Abel, Hensch., Noe, Melchisedech exempla congerit, quae hinc a Zenone fusius exponuntur; quod idem animaliter in apud memoratum Justinum hoc laudato, nec non apud Tertullianum, adversus Judaeos cap. 2 et sequent., ut nihil dubium sit, quod hinc penes auctores Patres solenniter notari arguatur, quibus circumscisionem, ut Cyprianus ait, *prima carnalis evanescit* probaretur.

(21) Spiritu vero placet sermone *remedium*; non, inquit, quid istae hinc habeat *veritate* non video. At sine miss. nec ipse, nec eos corrigere audeamus; et fortassis *veritatem* pro *veram* *modicum* a circumscisione adversam, quae utrumque sexum vere caret, Accur accipit.

(22) Lall) habebant *in quo*, ut ad Adam referretur, et *in quo* corrigendum pariter notavit quispiam in margine ms. Pomp. Sive in Adam *delicti omnes* *avaria* reperitur veritas, quam in Evi, cum ex illo peccatum, tanquam ex capite, originale peccatum in posterum derivaverit. Sed ut *in quo* ponemus, nulli non solum ms. Rom. et Pomp. auctoritas, sed et pressum consideratio, quod sententia ex contextu ad Evam communi referenda videtur. In hoc *avaria delicti* *avaria* dicitur potius, quoniam ipsa peccatum Adm sciat, et nihilominus illi circumscisionis

Agitur, Judaei vel sero erroris sui (25) *in sermo* *delendumque* *discrimen*, et die nobis, utrum circumscisionem observet, an legem. Si circumscisionem, non est tibi lex necessaria, quia justus Abraham, qui ex fide vivit. De in credulitate, non lege promissa. Si legem, contemne tuam istam circumscisionem, quam eva natam videmus a lege. (26) sic Jeremia dicente: *Hae dicit Dominus deus Juda et omnibus qui habitant in Jerusalem. Renovate inter vos novitatem, et ne somnaveritis in somnis. Circumcidite praeputium cordis vestri, ne creet sicut typhas in arietem, et erurat, et non est qui extinguat (Jer. iv, 3, 4).*

(27) Videtis ergo, fratres, quod hujusmodi circumscisionem Deus non tantum salutem non pollicetur, sed etiam, nisi legitime corde circumscindantur, ignis inextinguibilis supplicium comminatur. Sed et Moyses ipse, cujus asserunt se sepe discipulos, eodem spiritu ad Israel loquitur dicens: *Novissimis diebus circumcidit Deus cor tuum et cor senioris tui ad Dominum Deum tuum amandum (Deut. x, 6).*

VII. Hinc nunc vobis iterum dicam. Pharisae, responde, ubi cor habes constitutum. Si in regione pectoris; quid deformi vulnere (28) inferna metiris? Si, quod quidem recte astimas, in inferis; procul dubio omnes sacrilegos antecedis, qui Moysis reprobandi dictum, per hanc injuriosam corporis stipem Deo placere te posse praesumis. Jam completa est, inquit, in me per Jesum Nave, Domino jubente, *secunda, quam Moyses annuntiaverat, circumscisionem*: scriptum est enim: *Et dixit Deus ad Jesum: Fac tibi cutem pilos non minus arctos; et (29) adside, **105** circumcidetque (30) secunda filios Israel (Jos. v, 2).* Videamus nunc ergo, fratres carissimi, secunda illi

remedium nihil proficit. *Evam* autem dixit S. antistes pro universis hominibus, quibus circumscisionem data non fuit, sicut Adam pro viris omnibus nominavit.

(25) Ms. Zen. et Pomp. cum edit. Ven., *anovitudinis*. Deim pro *contitito* ms. Urbini., *contitito*.

(24) Scriptum est *in symbolis*, ut significetur circumscisionem apud Oream sub figurata locutione, quam *xxv* praebet, ind eam; *symbolum* enim pro signo obscuro et metaphoricum sumi ab antiquis solet, ut apud Basilium Fabrum videre est, in Thesaurio eod. l., v. § *Symbolum*. Similiter *sympulice* pro *peritate* dixit Gell. l. vi, c. 11.

(25) Ms. Vat. *miserrimum*. Post pauca pro *et die* ms. Rom. Vat. Pomp. *Edic*.

(26) Sic et ms. et edit. Ven. restitutum.

(27) Ms. Urbini. *Videte*. Mox *quasi* pro *quod* in ms. Zen.

(28) *Inferna metiris* dicit *Z*. no pro *praeputium* *in inferni partem* *sicut circumcidit*, Deim *praeputium* *post* *injuriarum* *corporis* *stipem* *Deo* *tributi* *loco* *obscuro* *vocat*. Post pauca *astimas* pro *astimas* in ms. Tolent. Sed *astimo* pro *astimo* apud Zenonem frequentius invenies.

(29) In edit. Ven. legebatur *abside*; in edit. Ven. *absides*; in ms. Pomp., *Zen. abside* et *circumside*. Ex cod. autem Rom. *adside* placuit scribere, cum hoc lectio convenit cum textu interpretum LXX, ex quibus haec Latine reddita sunt. Lestadius etiam, qui similiter hunc textum recitat, lib. iv Testam. cap. 17, habet *et se*. Cyprianus quoque, lib. 1 Testam. cap. 8, et *adhibens circumscisionem*.

(30) Quos jam Interpretes etiam in hoc circumscisionem hoc Scripturae loco Judaeis praecipit

circumcisio ab Jesu Nave, quo genere celebrata sit A
petrinis illis cultris : cor au præputium circumciderit. Etenim si secundum ipsos nos quoque carnaliter sentiamus, ambo prophete tenebuntur in crimine, ut aut Moyses fallax sit, si (31) circumcisio circumciditur rursus, ut hoc idem faciat, aut ut, quod non habeat, perdat ; aut certe Jesus Nave parricida sit, si cultris corda hominum desecat

VIII. Sed absit, fratres, ut spiritales viros ullo tangamus errore, maxime cum prophetia ad sui dicta jam pervenerit veritatem : Jesus enim Nave Christi imaginem præferbat, qui verus omnium salvator esse cognoscitur et factis et nomine : hic enim, quia ipse dictus est etiam petra (1 Cor. x, 4), recte culellos petrinos fecit (unde non sine ratione et Simoni, super quem edificavit Ecclesiam, *Petrus* no- B
men imposuit (Marc. iii, 16) id est sua doctrina (32) formatos, et Spiritus sancti lima acuminatos constituit viros apostolos omnesque discipulos : quorum salutaria monita canentibus linguis, quasi quibusdam spiritalibus cultris credentium populorum, secundum Moysis dictum (Deut. xxx, 6), non in damnum hominis 106 præputium carnis, sed in augmentum hominis præputium facinorosi cordis incidit.

IX. At fortasse adhuc quispiam dicat cur ipse quoque signaculum carnis accepit, si ei necessarium non fuit? Hujus propositionis quæ sit ratio, fratres, accipite. Igitur qui venerat hominem vivificare, per hominem necesse habuit, ne phantasma putaretur, edicta legis universa complere : non enim aut finis C
legis, aut verus Christus esse potuisset, si quid prætermitteret, quod ab alio saluti hominum præstari

et peractam quidem agnoscent; postquam hi ex eremo in terram pollicitationis pervenere; cum Hebræos in eremo circumcisionem non adhibuisse, exploratum sit ex iis, quæ eodem Josue capite subjiciuntur, vers. 6 et 7. Cur nihilominus dictum sit *circumcide secundo*, cum ea, quæ præcipiebatur, prima circumcisio fuerit, percommode explicat Andreas Masius in hunc locum, quem videre, lector, poteris. Cæterum Zenonis interpretatio secundam hanc circumcisionem ad circumcisionem cordis idcirco retulit, non quod primam illos jam ante subiisse putaret, sed quod in illa, quæ prima vere erat, secundam cordis circumcisionem præsignificatam solemnem ferebat Patrum antiquorum sententia, ac præsertim Justini, Cypriani, et Laetantii, quos Zenonem secutum nihil ambigimus. Quin et S. Hieronymus, in cap. iii epist. ad Gal. pag. 424. tom. vii edit. Ven., etsi Hebræos antehac in eremo iacircumcisos fateatur, circumcisionem tamen *secundo* præceptam spiritalem cordis circumcisionem spectasse perspicue confirmat. Denique per quadraginta annos in eremo nullus est circumciscus : soli quippe sine gentis alterius admixtione vivebant. Statim ut Jordanis ripam transgressus est populus, et in Palestinæ terram Judæum se examen infudit, circumcisio necessaria futuro ex commixtione gentium providit errori. Quod autem a Jesu duce secundo scribitur populus circumciscus, significat et in eremo cessasse circumcisionem, quæ in Ægypto rationabiliter exercebatur, et a Domino Jesu Christo spiritali circumcisione credentes esse mundandos.

(31) Edit. Ven., *circumcisione*. Ms. Zen., *circumcisio recircumciditur rursus*. Dem non habet pro non habeat. De hujus loci intellectu si ambigis, vide præ-

(32) potuisset. Eo accedit, quod secundum carnem David filius futurus esse cæcebatur, qui nisi paterno generis signaculo responderet; neque David filius esset, neque nisi in filium David Christus venire potuisset, qui ideo circumciscus est, quia Judæis erat promissus, ideo cum præputio notus, quia in æternum incircumciscis gentibus fuerat profuturus.

X. Diximus de prima circumcisione carni, que Judæorum est : nunc breviter de secunda spiritali, que nostra est, edicamus, que tantum potestatis gerit, ut (34) a femina caperet, quod priori impossibile fuit. Denique a muliere, que prior peccaverat, circumcisionis incipit cura. Et quo (35) suasionem per aurem irrepens diabolus, Evam vulnerans interemerat; per aurem intrans Christus in Mariam, universæ cordis desecat vita : vulnusque mulieris, dum de virgine nascitur, curat. Signum salutis accipite. Corruptelam integritas, partum est secuta virginitas. Adam similiter dominica circumciditur cruce, et quia per mulierem, quæ sola lignum lethale contigerat, exceperat uterque sexus interitum; e diverso per virum ligno suspensum vivificatum est omne genus humanum. Ac ne non ex integro principium suo statui redditum videretur, prior vir consummatur in cruce : atque eo feliciter soporato, similiter de ejus latere icu lanceæ non costa divellitur, sed per aquam et sanguinem, quod est baptismum atque (36) martyrium, spiritale corpus spiritualis femine effunditur, ut legitime Adam per Christum, Eva per Ecclesiam renovaretur.

107 XI. Hoc nos, fratres, sacramento tam viri, quam femine circumcidimur : hoc Spiritus Sancti non (37) signaculo, sed signo censemur. Hac circum-

clare interpretantem Franciscum Sparaverium, in observationibus, quas post Appendicem addemus.

(32) Ms. Rem., *formatur Spiritus sancti*; mss. Tol. et Zen. cum editione Ven., *formatus Spiritus sancti*.

(33) *Oportuisset* in edit. Ven.

(34) Nimirum a M. Virgine, genitrice ejus, qui *universa cordis desecat vitia*, ut in sequentibus auctor explicat. Solemne autem est Patribus M. Virgini salutis exordium tribuere, sicuti ab Eva perditionis initium profectum agnoscent. Vide Irenæum, inter cæteros, lib. iii, c. 33, et lib. v, cap. 19, nec non Tertullianum de Carne Christi cap. 17.

(35) Edit. Ven., *suasionem* : melior autem visa est mss. Pomp. Zen. et edit. Venetæ lectio.

(36) Martyrium baptismatis vicem supplere, cum baptismum aquæ consequi quispiam nequeat, et hoc quidem aquæ baptismum per aquam, illud autem per sanguinem, qui de Christi latere fluxerunt, significatum fuisse, hoc testimonio confirmari potest : il quod similiter alii Patres testantur, ex quibus unum Tertulliani locum recitare placet ex libro de Baptis. cap. 16 : *Est quidem nobis etiam secundum lavacrum, et ipsum sanguinis scilicet, de quo Dominus : Habeo, inquit, baptismo tingi, cum jam tinctus fuisset. Venerat enim per aquam et sanguinem, sicut Joannes scripsit, ut aqua tingeretur, sanguine glorificaretur : proinde nos faceret aqua vocatos, sanguine electos. Hos duos baptismos de vulnere perfossi lateris emisit, quatenus qui in sanguinem ejus crederent, aqua lavarentur; qui aqua lavissent, etiam sanguinem potarent. Hic est baptismus, qui lavacrum et non acceptum repræsentat, et perditum reddit.*

(37) *Signaculum* de circumcisione corporali dicitur.

tionem synagogas aedificent, cultus erigant (5) capitolia; sed in his omnibus operibus vero iudicio structores magis possunt placere, quam sacerdotes. Quid, quod aut nullum, aut peritarum est per omnem Ecclesiam Dei orationis (4) loci **110** membrum, quod possit quavis (5) ruina in se mergentibus idololatriæ ædibus nunc usque aliquatenus comparari? Nam et Salomonis accepimus templum lucento opere fuisse constructum, atque ita elaboratum, ut nesciret inspector, in eo quid potissimum miraretur, magnitudinem, opus, ornatum, an ne materiam: ita enim in unum decorem universa convenerant, ut legitima domus Dei caduca illa ambitio putaretur. Quod si ita esset, inter memorata impar cultu semper inveniretur.

II. Sed hæc sæcularia sine legitimo ac devoto cultore nec sufficientia, nec necessaria honori suo protestatur Deus hactenus dicens: *Cælum mihi thronus, et terra suppedaneum pedum meorum. Quam mihi aedificabitis domum? aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim ista fecit manus mea (Isa., LXVI, 1, 2).* In Evangelio quoque sic dicit: *Hierusalem, Hierusalem, quæ interficis prophetas, et lapidas missos ad te, quo-*

(3) *Capitolium, id est curia Deorum, ut explicat Tertullianus, in Apolog. cap. 6, pro idolorum fano vel templo frequenter usurpatum legimus. Eumenius in Panegyrico Apollinis templum et capitolium Augustoduni condita appellat fana longe omnium in hac urbe pulcherrima. Synodus Eliberitana, can. 59, prohibet ne quis Christianus ad idolum capitolii sacrificandi causa ascendat. Vide Cyprianum, de Lapsis, et Lactantium, lib. 1, cap. 12 et 21, necnon lib. III, cap. 17, ubi Ciceronis locum allegat.*

(4) *Loca orationis dici solebant Christianorum templa, unde oratorii nomen subinde inolevit; et similiter sub tractatus linem sacræ orationis iste locus. Ecclesiam nihilominus S. Zeno non semel appellat: templum autem ipsos Christianos solum ex Paulo Apostolo appellandos in decursu sermonis contendit. Vide de hoc adnot. 26, in tract. v. Hinc porro intelligitur quam pusilla et minimæ artis id temporis fere fuerint christianarum Ecclesiarum ædificia, ita ut nulla vel rara possent, ne dum cum Gentilium templis, sed ne cum ipsorum quidem, quæ supererant templorum ruinis comparari. Cum nimirum sub Constantino primum Ecclesias publicas aperire Christianis licuit; illis initiis vel privatas domos in Ecclesie usum transtulere, vel, si ædificarunt loca orationis, præsentii necessitati prospicientes, ædificasse credendi sunt sacras ædes rudi, ut aiunt, minerva, quæ satis essent Ecclesiasticis conventibus, ne cum sumptuosis idolorum templis de magnificentia contenderent.*

(5) *Ruina quævis idololatriæ ædium hoc loco memorata haud intelligi potest illa, quam imperatores legibus intulere, cum idolorum templa deleri iusserunt (id enim serius accidit, quam quod ad Zenonis ætatem referri queat), sed illa, quam eadem ædes quovis casu aut vetustate corrosæ minabantur; et sententia est, adeo pusilla esse loca orationis apud Christianos, ut ne dum cum stantibus idolorum templis, sed ne cum ruinosis quibuscumque (sic enim explicanda putamus illa ruina quævis in se mergentibus, id est collabescentibus) conferri queant.*

(6) *Hinc aperte conciliabulum dictus patet locus, in quo sacri conventus habebantur, quemadmodum et apud Livium, VII, 5, conciliabula obire. Auctor operis de Mortibus persecutorum, cap. 15, conventicula ipsos parietes Ecclesiarum cum Arnobio, sub finem lib. IV,*

*tuos volui colligere flos tuos, sicut gallina pullos suos sub alas, et noluit? Ecce remittetur vobis domus vestra (Matth., XXIII, 57, 58. Et verum. Non relinquatur in templo lapis super lapidem, qui non dissolvatur (Matth., XXIV, 2; Marc., XIII, 2; Luc., II, 5). Reprobat ergo tam nomen unum, tam insigne, tam opulens templum, quo in eo verum non erat templum; etenim honoriæque (6) conciliabulum est contextio ista parietum; fidelis autem populus **111** Dei (7) templum, Apostolo docente. Vos estis templum Dei, et spiritus Dei habitat in vobis (II Cor., VI, 16). Et verum est; nam sicut idolis insensatis sancta templa conveniunt, ita viventi Deo viva templa sunt necessaria; in his enim solis sacerdotum Dei structura et propria est et perennis; qua et Judæos et*

B *Gentes vel cæteros antecedimus. Incomparabilis autem gloria, ac vere Deo digna, cum uno consensu, una fide, alter alterum commendans, devotiæne consimili convertuntur ad Deum et sacerdos et templum. Exsultate igitur, fratres, ædificationemque vestram adde ista de novella cognoscite, cujus quoque capacitatem felici numero fecistis (8) angustam: ex eo*

aperte vocat. Confer Prudentium Apoth. v, 778. Cum ergo Patres antiqui Christianis templa esse negabant, non negabant his esse certa loca, in quibus sacros cœtus agerent (nam iisdem in operibus, in quibus negarunt sibi esse templa, sacros cœtus suis diebus a se habitos diserte affinarunt, ut liquet ex Justini Apolog. etc.), at hæc loca, in quibus collectæ fierent, pro templis non habebant, quibus Deus, perinde ac idola Gentium, indigeret, sed tanquam mera loca hominibus congregandis idonea considerabant, unde conciliabula, non templa S. Zeno satis commode illa vocavit. Quod autem ait in eo Hierosolymorum templo verum templum non fuisse, forte alludit ad illa Apoc. XXI, vers. 22, ubi Joannes loquens de nova Hierusalem (quam Ezechiel similiter prænuñtiaverat, cum novam novi templi ædificationem prospexit) inquit: *Templum non vidi in ea.*

(7) *Solemne, ut mox innuimus, antiquis Patribus fuit protestari, Deo vivo opus non esse templis e materia constructis, sed ipsius templum vivum esse christianum populum et Ecclesiam ipsam fidelium. Vide, inter cæteros, Lactantium, lib. I Instit. cap. 10, et lib. IV, cap. 15; auctorem libri de Mortibus persecutorum, cap. 15, Minutium Felicem, Arnobium, etc. Hoc vivum templum profecto significare voluit S. Zeno, cum paulo post ait: *Devotione consimili convertuntur ad Deum et sacerdos et templum, id est viva fidelium Ecclesia, quæ una cum sacerdotibus Deo laudes et sacrificium offerebat.**

(8) *Non rudes solum (ut vidimus adnot. 4), sed et angustas initio quarti sæculi fere fuisse christianorum ecclesias, cum pro paucitate illa fidelium, qui sub persecutiones fidem catholicam amplexi fuerant, non valde amplis basilicis opus esset; et solum aucto subinde post redditam Ecclesiæ pacem fidelium numero, novas ampliores ecclesias ædificandas fuisse, ex Athanasio liquet, qui in Apologia ad Constantium Alexandriæ in urbe totius Ægypti princeps angustissimas fuisse tradit ecclesias usque ad an. 336, quæ cum capiendis fidelibus in dies crescentibus pares non essent, nova amplior exstructa fuerat ecclesia, in qua, populo rogante, ante petitam ab imperatore facultatem ipso die paschatis convenire necesse fuit: vide n. 14, page 305. Veronæ quoque simile quidpiam accidisse cognoscimus. Quin heic tantum excrevisse patet fidelium multitudinem, ut*

enim ipso, quod (9) nos non capit locus, exinde intelligitur, quia filius vesiri cepit Deum. Igitur ne quis operationem a me forte disquirat, pacis instans.

III. In totius fabricæ fundamentis, non sicut in Iudæe templo plurimæ, sed magnus, præclarus, pretiosus, ac spiritus unus est lapis, qui (10) quadræ turris totam solus sustinet molem (*Apoc.*, 11, 20) — cui non numerabilis **112** (11) varie amulatur acies validissima columnarum, qui a illi (12) s; tem sola sufficient; non aneum odaret mare, quia illi perennis fontis sui vivum inest (13) mare: non quod naufragos faciat, sed quod naufragos ad vitam suavem per-

nova quoque ecclesia, que per se satis ampla et capax fuisse traditur, sola populi frequentia facta esset angusta. Tam argenteam vero christiflorum numerum S. Zenonis laboribus potissimum nitescendum putamus, ut verum sit, quod de ipso cecinit Anonymus Paphlagonus: *Veronam paravit ad baptismum*.

(9) Ms. Pomp., ras.

(10) *Quadræ turris* legitur apud Casaubonum, qui hocce testimonium allegat exstitit. 15 ad *Annales Baronii* n. 15, p. 560, quod nomen occurrit apud Higinum de Lamo, et Vopiscum in *Frata Vita*. Indicaret autem Zeno quadræ lapides, qui in ædificiis fortissimè adhiberi solebant, ex *Isa.* ix, vers. 10; *Ezech.* xl, vers. 42; *Judith* 1, vers. 2; *Hieron.* lib. 1, vers. 5, etc.; unde primus, qui in fundamentis ecclesiarum vel olim jacebant lapides, quadræ erat figura, et intelligitur ex antiqua inscriptione Narbonensi apud Græcicum, p. 1058, in qua Rusticus episcopus Leosis Magni coxyus, qui novam basilicam Narbonæ edificavit, *quadræm in fundamentis posuisse* traditur: qui nos etiam a vel Romanos in *Deorum templis* construendis videt, ut discimus ex *Livio*, lib. vi, c. 5, qui *Capitulum* insigne Romæ omnium Deorum templum *sacra quadrato substructum* prædit. Sed præter eorum et ædificiorum fidem sine necessitate omninè quædam columnis; cum præsertim Ecclesie spirituale ædificium, de quo hec sermo est, *turris a Zenone subinde appelleretur*, primum n. 4, ubi *turris complita* dicitur, et rursus n. 5, solumque sensu *ars sacra* dicto nominatur. Quadra autem figura mysticè satis est celebris, quippe que novæ civitati Hierosolim tribuitur tum in *Apoc.* xvi, vers. 16, tum in *Ezech.* cap. 4. *Turris* item frequens est in Scripturis mentio, et apud *Hieron.* lib. iii, cap. 19, ut ne plura animadvertere necesse sit. Vide *Hieronimum*, in c. ix *Isaie* vers. 10, ubi *turrim* pro templo interpretatur.

(11) Ms. Pomp. corrigit *varietatis*. Si ex arbitrio acceteri corrigeat, legentibus potius *innumerabili varietate*. Relatum est cui et que sequuntur non ad lapidem argenteum, sed ad molem, seu ecclesiam refertur.

(12) Num septem hæc sacramenta nomenclatur, quibus tamquam columnis suam Christus Ecclesiam sustulit? Num septem dona Spiritus sancti? de quibus *Isaia* cap. xl, vers. 21, an virtutes septem? an septem ordinum gradus? De septenario numero plura synodalice *Ambrosius*, *epist.* xiv, et ante ipsam *Cyprianus*, ad *Fortunatum*, de *Martyrii* laudibus, cap. 11, quod testimonium *Hieronimus*, *epist.* l, ad *Pammophilum* laudat.

(13) Hoc *mare*, quod naufragos ad vitam perducit, præcipue dicitur est baptismus laicorum, qui cum baptizantur, tamquam naufragi olim immergebantur sacris undis, ut auctore verissimum est. *Solanus* abest a Ms. Rom. pro quo in *Loc. suam* ras.

(14) Tum hæc, tum in aliquot ex sequentibus *Apocalypse* al. *erian*, qua nova Hierosolim de-

dicat: non aurum, non argentum; quia in suis *martyribus* consistat totum. Non fenestram lumen implatur: non (14) sed ædificans in eo naves. In *stomata* unius plenitudinis (15) tria illi sunt membra, unum (16) secretarium, et presentes semper duodecim porte, quis ab hostibus defendit impetu in modum (17),

113 Tau littera prominens lignum. *O res* verè miranda! Quotidie edificatur et quotidie dedicatur: floribus perpetuis ac diversis generis, laudibus, margaritis per momenta distinguitur: et quia opus est vivum, testem non habet, nisi cælum.

IV. Dicam præterea, que quæstio merces, que impendatur annona. Omnibus peræque unus panis cum (18)

scribitur, S. Zeno imitatus videtur; nam *Apoc.* xvi, vers. 23: *Et civitas non erit sile, neque luna, ut luceat in ea: non claritas Dei illuminavit eam.* Duodecim porte ibidem commemorantur, vers. 12, nec non apud *Ezech.* xlviii, vers. 51.

(15) Que tria ista spiritualis Ecclesie sint membra, non facile affirmamus. Aequas videntur in unum tres Ecclesie partes, quas *Militem*, *Triumphantem*, et *Purgantem* vulgo nominant: ex quibus totas Ecclesie plenitudo conficitur. Alia, sed minus probabili suspicant, que referre non valet. Suum cuique judicium esto. Cæterum *tria unius plenitudinis membra*, que S. Zeno a materiali ad spiritalem Ecclesiam per allegoriam tradit, se ipsa sunt, ut videtur, tres ecclesiarum partes duobus interjectis columnarum ordinibus distincte, que tamen unam ecclesiam conflunt: quod si probetur novam Veronensem ecclesiam in hanc formam, uti cætera antique constructam credibile est, ut præsentis ædificationis exemplo S. Antistes uteretur.

(16) *Secretarium* dicitur arcula templo adjuncta, ubi sacra vasa et vestes reconduntur. At non tantum pro ipso sanctuario et presbyterio id nomen acceptum observat *Mabilonius*, in commentario ad ordines Romanos, tom. 1 *Musei Italici*, pag. 22, § 5. *Secretarium* Romanis appellabatur locus, ubi *Senatus* cogebatur; et hæc *secretaria* a christianis frequenter dicta inveniuntur loca, ubi episcopi conveniebant, ut ex pluribus conciliis et conciliorum actis inquit: id quod tum de presbyteris, tum de arculis memoratis intelligi potuit. Forte heic accipitur ille templi locus, qui lib. iii, *Reg.* cap. 6, *oraculum* vocatur, et sanctuarium quidem erat in Hierosolymorum templo veterum.

(17) Cæcæ hæc vox significat, et spectatur *Ezechielis* prophetia, cap. 48, v. 5), ubi n, quorum in frontibus *Tau* littera signata fuisset, ab interfectione liberandi præcipiuntur. Hanc autem litteram *Tau* crucis imaginem prætulisse, solennis est *Patrum* antiquorum sententia. Vide *Tertullian.* lib. iii adversus *Marcionem*, c. 22, et *Hieronimum*, lib. iii, in *Ezechielem*, cap. ix, vers. 4, non præterea *crucis* in *Tau* littera similitudinem constructas testatur. *Pancius* quidem n. 174, in laudatam *Tertullianum* locum notat, in antiquis Mss. missilibus, ut appellat, *intra canonicis*, qui a *Tau* littera incipit, se vidisse in ea depictam *Crucis* et imaginem, cui ipsa littera *Tau* crucis loco erat. Porro *crucis* e porcis ecclesie duodecim prominebat loco *Cherubin*, qui apud eundem *Ezechielem*, cap. xli, vers. 25, in *hostis templi* carati traduntur.

(18) *Eucharistia* Ele præcipue dicitur, que fidentibus domum descendi tradebatur, ut convinceretur ex alio *Zenonis* testimonio, tract. v, num. 8, in quem vide adnot. 29. Quod porro ea *crua ligno* tradita dicitur, si quis ex nobis querat, *insecutus* primo, forte legendum esse *conferre*, nos obliuissimum *temperatum*, que communione *Eucharistiam* in *lacrimantibus* accipiebant, cui soli vix eam *condis*

ligno datur, **114** (19) aqua cum vino, (20) sal, ignis et oleum, tunica rudis et unus (21) denarius, quem qui

manibus recipere, de quo fuse P. Edmundus Martene de Antiquis Ecclesie rit. lib. 1, part. 1, cap. 4, art. 10, num. 8, non ob lino femininum, inquam (nam S. Zeno universim loquitur, ritum cum feminis, tum viris commune complectitur), sed ob lineam syndonem, vel sacculum, quo Eucharistiam involutam viri periende ac femine domum afferebant. Cardinalis Bona, lib. 1 Rerum liturgicarum, cap. 25, § 12, meminit sacculorum et syndonum, quibus oblationes reciperentur. Sed eucharistiam in linteolis pariter distributam suadent acta S. Birini apud Surium die 3 decembris, in quibus traditur, Honorium Pontificem eidem dedisse *pallam super quam corpus Christi conservabat, et in qua corpus Dominicum involutum et ad collum suspensum semper secum ferebat*. Similiter S. Adalbertus Pragensis episcopus, ut prodit ejus vita saeculo V Benedictino inserta, num. 37, cum quondam sacrificium obtulisset, quiddam e sua et Baptizatorum communione supererat, colligi jussit, et *mundissimo panno involutum sibi servavit*. Propius ad Zenonis aetatem est, quod tradit S. Ambrosius, lib. 1 de excessu Sathyri, num. 45, quod nimirum is adhuc catechumenus in naufragii periculo eucharistiam a christianis secum iter habentibus postulavit, eamque *ligari fecit in orario, et orarium involvit collo*; orarium autem erat linteum, seu sudarium, ut multis apud Ducangium videre est. Graeci vero in saeculo, quem muris appendebant, eucharistiam in ecclesiis servabant, ut discimus ex variis monumentis recitatis, lib. III, ejus operis, quod perpetua Ecclesiae fides circa eucharistiam inscribitur. Sed haec expresse ad eucharistiam in itinere delatam, vel in ecclesiis custoditam pertinent: num eadem ratione quibusque christianis domum petentibus eucharistia traderetur, nihil explorare affirmat. Aliunde nulli Codd. editiones nulle cum lino habent. Itaque cum ligno retinendum duximus, id quod insinuat, eucharistiam arcae lignae inclusam, fidelibus fuisse traditam, ut sic cautius eam deferretur domum, ne quid fragmenti decideret. Ex hoc sane commodius intelligitur, quod S. Zeno, tract. v, n. 8, de Gentili viro cum Christiana femina conjuncto affirmat. *Arrepto, inquit, forsitan sacrificio tuo tuum pectus obtundet, tuam faciem deformabit*: capsulis enim ligneis, in quibus sacrificium, id est eucharistia condebatur, ictus et vis ejusmodi facile congruit, ut et pectus obtundere, et faciem deformare possent. Huc forte spectat Cyprianus in libro de Lapsis mentionem faciens mulieris, quae *arcam suam, in qua Domini sacramentum fuit, cum indigne aperire tentasset, igne inde erumpente deterrita est, ne auderet attingere*. Neque mirum si tam vilis ligni materies eucharistiae recipiendae adhiberetur. S. Hieronymus, epist. 4, ad Rusticum Augustodunensem, corpus Christi in *vimineo canistro* ab Exsuperio Toletano distributum prodit. Eorundem canistrorum in distribuenda eucharistia usum testantur Joannes episcopus et Epiphanius presbyter in indiculo directo ad Hormisdam pontificem, tom. v Concil., pag. 655, edit. Venetae, cum *canistra* (virgultis et viminibus sane contexta, ut ex Palladio et Isidoro liquet) *plena eucharistiae sacramento omnibus Thessalonicae distributa commemorant*. Temporibus quoque Gregorii XI, eucharistia Romae servabatur *in cophino* ex ceremoniali Petri Amelii, cap. 51 et 131. Graeci quidam adhuc nunc, Furero tradente in Itinerario, pag. 74, panem eucharisticum *e cophino accipiunt*. Cophinus autem licet antiquis mensura esset, quae non tam res siccas, quam liquores metiebatur ex Polluce, lib. IV, cap. 23, num. 168, qui locum insignem antiqui poetae in confirmationem adducit; tamen posteriori aetate ex Glossis accipiebatur pro *corbe*, quae *curvatis virgis* contexebatur ex Isidoro XX, 9. Syno-

Libens acceperit, acceptumque non spreverit, **115** sed in labore usque ad ultimum perduraverit, turri com-

modus Trullana, can. 101, memorat vascula non tam ex auro, quam *ex alia materia*, quibus eucharistia recipiebatur, et cum divites ex pretiosa, tum pauperes ex vili materia arcibus adhibuisse credibile est. Sub Zenonis itaque tempus arcas ligneas in usu fuisse haec testimonium demonstrat.

(19) Calicis potio hisce verbis exprimitur, cujus usum in ipsa quoque Romana Ecclesia obtinuisse ad initium usque saeculi XII ostendit Mabillonius in Comment. ad Roman. ord. tom. I Musae Italici § 9, pag. 61: *Aqua cum vino potius, quam vinum cum aqua venustatis gratia dictum videtur, ut cum superioribus panis cum ligno concutus fieret; ac propterea nihil hinc inferre licet, ut aqua in sacrificio adhibita, aut potiori, aut aequali fere parte cum vino sumpta credatur*. Justinus, in Apologia II scripsit *vinum et aquam*. Cum antiqui patres ob arcani disciplinam hisce formulis utebantur libenter, ut ne proinde eorum id generis testimonia ab heterodoxis accipi queant, ex quibus Christi praesentiam in Eucharistia antiquis incognitam blarent, quae satis aliis ex testimoniis convincitur; tum vero iisdem uti praeter ceteros mirifice delectabatur Zenonis ingenium, quod in allegoriis ejusmodi frequens versabatur, ut aliis ex tractatibus manifestum est. Advertendum praeterea est, quod forte hoc loco *aqua et vinum* simul dicta sunt, ut indicetur baptismus et calix, ex quo vel pueruli vix baptizati participabant: vide adn. VII, in tract. 52, lib. II.

(20) *Sal, ignis, oleum, et tunica rudis* ad baptismum pertinent: ubi ignis indicat *lumina neophytorum splendida*, quae vel olim in baptismo adhibita testatur S. Ambrosius libro de lapsu virginis, c. 5. Fortassis etiam *ignis* nomine illum ignem Zeno indicat, quo aqua in baptismo adhibita temperari solebat, ut docebitur ex tract. 55, lib. II, adnot. 5. *Tunica rudis* est alba vestis, quam tunicam item vocat Marcellinus in Chronico ad an. 419, *Rudis* vocatur, eo quod esset nova, nec usu detrita: vide adnot. 12, in tract. VIII, lib. II.

(21) Hic denarius in Ecclesia colatus, et baptismalibus caeremoniis a Zenone subjectus, ad baptismum profecto pertinet. Singulare id quidem testimonium apud unum nostrum auctorem reperire licuit; sed his ejusdem denarii alibi meminit, ut nihil dubii in eo oboriri queat. Tract. 55, lib. II, ait: *Jam balneator praecinctus expectat, quod uncti, quod tersui opus est, praebiturus, sed et denarium aureum triplicis numismatis unione signatum*: ad baptizandos autem loquitur. Rursus tract. 42, ad neophytos de divina providentia haec habet: *Ne quem plus amare videatur, aut minus, unam nativitatem, unum lac, unum stipendium, unam Spiritus sancti praestat omnibus dignitatem*: ubi stipendium pro denario positum apparet. Num quis verus denarius in baptismo neophytis tradebatur? P. Edmundus Martene, part. I de Antiquis Ecclesiae ritibus, lib. I, cap. 4, art. 18, duos baptismi ordines publici juris facit, alterum, n. VI, ex libro Sacramentorum Gellonensis monasterii, alterum n. 8, ex ms. codice S. Remigii ante annum millesimum exarato; et in utrisque *decem silicæ* neophytis una cum albis datae traduntur. Alius Ordo Romanus VII, a Mabillonio vulgatus, tom. II Musei Italici, pag. 85, *decem syclos* scribit, sed *decem silicas* legendum nihil dubitamus, vel *siliquas*, quod sane scribitur in ordine Romano I, pag. 7 ejusdem Musei. *Silicas* autem denarii speciem fuisse constat ex Gregorio Magno, lib. IX, epist. XIV, et ex Charta plenariae securitatis, apud Brissonium, de Formulis, lib. VI, quibus in locis *siliquæ aureæ* pluries nominantur. Vide etiam S. Isidorum, lib. XVI de Orig. cap. 24. Haec quidem testimonia nimis sera sunt, quam quae ad Zenonis aetatem porrigi queant. At

pleta, instandibiles divitias in ea commanens possidebat.

V. Memorandum quoque necessario est etiam illud, a quo quid agatur in templo. Sacerdos vocat, ostium credulitas aperit, simplicitas introducit, intellectus invitat, veritas persuadet, timor excubat, disciplina coarctet, continentia se retineat. Stat in angusto fides, in secreto pudicitia, in primo innocentia, in quietate medio, in fine patientia. Pax colligit, caritas ligat, sollicitudo custodit, iustitia distribuit, pietas ministrat, puritas supplicat, spiritus postulat, spes promittit, sapientia domus domini prerogat munera. **Exsultate, seniores, (22) vos estis hujus operis firmamento. Exsultate, juvenes, vos estis lapidibus adamantinis meliores. Exsultate, pueri, sacre turris dulces, ac sine pretio margarite. Felicia, exsultate, conjugia : (25) meliores 116 ornati gemmas sculptis, quem vos estis. Exsultate, viduae : quadratura vestre virtutis angulatis lapidis conjugio celi creas. Exsultate, virgines : omnem istam celebritatem honore vestri floris ornatis. Exsultate, divites (24), prerogationibus crebris et justis veri divites facti : promotionem etenim cœlestis vestre dignitatis debetur divini operis perennis ista laudatio. Exsultate pauperes**

cum hanc ceremoniam non de novo inventam medius illis temporibus, sed ex ritu antiquo derivatam atque illis in ecclesiis custoditam satis credibile sit : forte ex hoc ritu, qui a Zenone hic indicatur, et in Verulanensi ecclesia vigeat, vel ex alio aliquo simili origine duxit. Neque diffinitivum inveniat, quod hinc denario mystica interpretatio a Zenone subjiciatur : nam singule ceremonie sacre semper aliquid mysticum exhibent, uti liquet ex ecclesiasticis formulis, quibus vestis alba, sal, etc., baptizatis traduntur. Imo vero cum constant denarii, numismatis, vel stipendiis menti fiat in Zenonis tractatibus ; denarius aliquis, quod mystice quidquam innoret, perinde ac sal, vestis alba, etc., traditus vere fuisse dicendus videtur, cujus significationem albe, ubi opportunum erit locus, diligentius explorabimus. Nonquid enim, cum omnia que hic Zeno commemorat, baptizatis vere tradereatur, solus denarius non tradebatur ? Id sane persuadere nobis non possumus.

(22) In edit. Ven. typographi per saltum ab hisce vocibus *per estis* ad alias similes in altera sententia positas transcurrentes, integram lineam omiserant, quam ex mss. et edit. Ven. supplevimus. Solum in ms. Urb. *fundamenta pro firmamenta.*

(25) *Gemma meliores* appellantur filii, quos Christiani conjuges gemmarum ad instar semper, dum eis sancte instabant. *Meliores* autem, quam ipsi conjuges, vocantur, quod in ipsa puertate, dum educantur, et virgines et innocentes esse soleant.

(24) Divitum nimirum prerogationibus nova ecclesia adlocata fuerat. *Promittio* autem (qua voce post pauca Zeno utitur) in Asconio Pediano et Lampridio occurrit.

(25) In editis et mss. aliquot *pedationis*, sed male correximus ex ms. Rom. *Pedatura* autem est spatium certo pedum numero finitum, nec non ipsa per pedes dimensio. Vide Goesa in hœculum et Frothingam de Colonias, pag. 557, 558 et 558.

(2) Mss. Urb. Pomp., et edit. Ven. addunt *Amor.*

TRACT. XV. — (1) In plerisque mss., nullus hinc tractatus titulus perhibetur, sed solum *Incipit alius tractatus.* Titulum descripsimus ex solo ms. Zen. et edit. Ven., in

A spiritu : per vos, et in vobis Dei major est domus nam et omnibus æquales estis et (25) pedationis omnes vestri corporis ambitu superatis. Denique sancti divites pauci sunt, vos plures estis.

VI. Hec sunt, dilectissimi fratres, charismata vestra : hæc virtutes, quibus Hierusalem spiritalis instruitur, quibus sacre orationis iste locus novus et populus quotidie Christi Dei et Domini vestri providentia comparatur. Hic labor vester illustri luce gloria omnium sacerdotum : hoc mysterium Deo, hoc opus charum, hoc opus vivum carnaliter geritur, sed spiritaliter promoveatur. Præstabit autem Deus pater omnipotens, ut quomodo isto in terrestri domicilio ei gratias agimus, ita in cœlestibus regnis uberiores sanctis cum omnibus referamus (26).

B

117 TRACTATUS XV.

(1) *De triplici genere sacrificiorum.*

I. In omni negotio, fratres dilectissimi, nisi quis ante personam noscat, et rationem, ejus non potest nosse veritatem ; hæc enim res et levit, et facit, ut Judæus, et Judæo deterior (2) Christianus, Dei filium Deum esse non credant : quos vellem adesse paulisper, auremque presenti commolare (5) lectioni

aliis autem editionibus hæc alia inscriptio præterea apponitur. *De Psalms XLIX.* Hic autem tractatus ad neophytos potissimum habitus apparet tum ex his verbis, n. 2 : *Novelle discite Christiane,* tum ex his sub finem *Itaque dulcissima flores mei ;* ex quibus etiam colligimus hunc tractatum recitatum fuisse tempore paschali, quo ad neophytos plures alii sermones a Zenone habiti, sequenti libro recitabuntur. Hunc autem in hoc primo libro adireo posuimus, quod et longior sit multo, quam ceteri, et de sacrificiorum genere fusius disserat, quod ad primi libri tractatus commode pertinet.

(2) *Christiani Judæo deteriores,* qui hoc loco perstringuntur, sunt Ariani ; hi enim, perinde ac Judæi, sed graviori multo crimine Dei filium Deum esse infliciebantur.

(5) Mirum cupiam fortassis videbitur, quod *legi* dicatur psalmi, quos in Ecclesia cantu elatos certam est. At non Zeno unus psalmos fuisse lectos tradit et hoc loco et tract. xvii lib. ii, uti n. 1, *psalmi lecti* meminit, sed alii etiam Patres, inter quos super Zenoni auctor Ambrosius, non semel ex lectione psalmi sermoneinandi occasionem sumpsit. Sic exempl. gr. l. i de Offic., c. 5. n. 15, *Audistis hodie lectum : Trascendit, nolite peccare,* etc., et epist. xvii, recitans sermonem habitum in inventionem corporum SS. martyrum Gervasi et Protasi, postquam in exordio affirmavit, unquam se primum sensitisse dicendo, subdit n. 5 : *Sed ubi sanctorum legi capi series. Scripturarum, longitius est Spiritus sanctus, qui locutus est in prophetis, quod de quoniam aliquot tanto et n. . . profertur : sermo autem, n. 4, psal. xviii, fortuita lectione recitatum, ac deo alius psalmus lectus, tract. n. 7, et fuit psalmus cxv. Itaque hoc sacro, cum non solum statuta fuisse videtur certa Scripturarum lectio (unde Gregorius Turonensis, lib. iv Hist. Franc., c. 46) *Unusquisque, ad, in libro quod pincian querebat, hoc ad Missas etiam legere :* quibus sancti quod in de psalmi cum cantu tradit Augustinus, serm. 552, n. 19, tua vero per hoc psalmos, quos cantu recitatos nihil ambigimus, alii quodque psalmi vos præcipiente Episcopo, vel fortuita lectione ante eorum manu lecti fuisse cognoscuntur, quos non nonnumquam etiam populus repeteret, ut vel maxime loquitur Athanasius,*

D

ut edicerent nobis, quoniam Deus iste sit qui dicit : *Audi populus meus, et loquar, Israel, et testificabor tibi : quoniam Deus Deus tuus ego sum (Ps. XLIX).* Et infra : **118** *Mens est orbis terræ et plenitudo ejus. Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo? Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua. Et invoca me (4) in die tribulationis tuæ, et eripiam te, et magnificabis me (Ps. XLIX, 12, et seq.).* Si pater loquitur, fratres, quis est iste, cui tantum desert? Quis est, quem Altissimum dicit, cum ipse sit solus, a quo alius altior non sit? Sin vero omni honorificentia deferentis Patri verba sunt Filii, debetis agnoscere quantis catenis vincula tenebrarum mens laboret incredulorum.

II. *Immola, inquit, Deo sacrificium laudis.* Primo omnium, sacrificiorum tria esse genera novelle discite, Christiane, ne quo seducaris errore. Unum est enim detestabile, alterum reprobum, tertium mundum. Detestabile est Gentium, reprobum Judæorum, populi christiani mundum. Igitur Gentium sacrificium quam execrabile est, tam (5) inane : colunt enim vani vana figmenta in quaslibet formas, vultus, sexus, ætates, auri argentique detrimento matris limæ moderato dente figurata. Quæ est ergo ista dementia? sacrificium nescientibus procurare, lumen cæcis inferre, flura non spirantibus concremare, allegare preces surdis : ab his custodiam petere, quos sur non timet involare. Quibus recte Deus irascitur dicens : *Nolite ambulare post deos alienos, ut serviatis eis; et ne adoraveritis eos: ne quando incitetis me in operibus manuum vestrarum, et disperdam vos (Hier., xxv, 6).* Quæ autem sint ista opera manus humanæ, Spiritus sanctus in psalmo nonagesimo quinto declarat dicens : *Omnes dii Gentium dæmonia; Dominus autem cælos fecit.* Et in Deuteronomio (xxxii, 17) : *Sacrificaverunt dæmoniis, et non Deo.* Ac ne quis sacrilegium existimaret sibi impune esse cessurum, Scriptura iterum ibidem dicit : *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli (Exod. xxii, 20).* Hæc (6) Gentibus, nisi convertantur, manet divina sententia : quæ nec Deum, nec sacrificium etiam ipsæ cognoscunt se habere legitimum.

III. Nunc Judæorum quoque sacrificia a Deo repu-

Apolog. de Fuga sua prope finem, ubi scribitur : *Residens in sede præcepit, ut Diaconus psalmum legeret, populi responderent : Quoniam in æternum misericordia ejus.* Quod si quis velit, hac quoque tempestate inductam fuisse consuetudinem, quam Augustini ævo in Africa jam vigentem pluribus testimonio confirmat pissimus æque ac doctissimus cardinalis Thomasius in præfatione ad psalmos, pag. 19, ut scilicet psalmos membratim prælegeret lector, eosdemque populus respondendo cantaret, nihil laborabimus : id enim ad explicandum Zenonis locum satis est.

(4) Mss. Zen. et Pomp., in tribulatione tua, ut sane legitur inferius, n. 5.

(5) *Inane est* editi cum aliquot mss. At substantivum est delevimus auctoritate codicum Tolent., Pomp., Zen.

(6) Secuti sumus lectionem antiquissimi ms. Rem. cum alibi *Gentes* legatur; nam *maneo* recte cum dativo, non minus quam cum accusativo construitur. Virgilius *Æneid.*, 1, v. 257 : *Manent immota tuorum*

diata cognoscite, qui dicit ad eos in Isaie libro : Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? plenus sum holocaustorum arctum et pinguanine agnorum. 119 Sanguinem taurorum et hircorum nolo : quis enim exquiravit ista de manibus vestris (Is., 1, 11, 12)? Per alium adæque Prophetam Spiritus sanctus clamat, et dicit : *Præcingite vos, et plangite, sacerdotes, lugete omnes, qui deseruistis altari : quoniam ablata est de domo (7) Domini vestri hostia et immolatio (Joel. 1, 13).* Multa sunt, quæ dici possunt : sed satis otiosum est in his demorari, quæ in toto jam (8) non sunt.

IV. Unum sane necessario proferemus exemplum, quod et Judæi odiosum, et Christiani sacrificium approbet Deo gratum. Apud Malachiam prophetam : *Non est mihi voluntas circa vos, dicit Dominus : et sacrificium acceptum non habeo ex manibus vestris : quoniam a solis ortu usque in occasum clarificatum est nomen meum apud Gentes, et in omni loco odores incensi offeruntur nomini meo, et sacrificium mundum : quoniam magnum est nomen meum apud Gentes, dicit Dominus (Malac. 1, 10).* *Immola Deo sacrificium laudis (Ps. XLIX, 14).* *Immola, inquit, Deo, (9) non dæmoniis, sacrificium laudis, non vituperationis, et redde Altissimo vota tua.* Honorem totum refundit in patrem, ex quo omnia. Et *invoca me in tribulatione tua, et eripiam te* dicendo, ostendit, quoniam per se omnia prosecutus est. *Et magnificabis me* : quod dictum, fratres, non sic debetis accipere, ut operis sui laudem sibimet soli deberi testatus sit, qui in Evangelio dicit : *Si non facio facta patris mei, nolite mihi credere : sed si mihi credere non vultis, factis credite; et cognoscite, quoniam in me est pater, et ego in illo (Joan. x, 37, 38) : dictum significatione unica majestatis, et affectu individuo pietatis; quia laus filii est patris, et laus patris amborum.*

V. Nunc sacrificii nostri proprietatem nos convenit nosse, quæ facile ex adverso cognoscitur : nam si diis corporalibus sacrificium convenit corporale, utique et spiritali Deo sacrificium est necessarium spiritale : quod non ex sacculo, sed ex corde proferitur; quod non (10) bromosis pecudibus, sed suavissimis moribus comparatur; quod non cruentis manibus, sed sensibus mundis offertur; quod non *fata tibi; et Velleius, 1, 4, 2 : Aliis ritus patrii mansit custodia.*

(7) Mss. Tolent. Pomp. *Dei.*

(8) Quia scilicet Hierosolymitanum deletum est templum; hoc autem deleto Judæis amplius sacrificare non licet, de qua re iterum Zeno tract. LX et seqq., lib. II.

(9) Editi ac mss. aliquot *et non* : conjunctionem et tribus codicibus ignotam abjecimus.

(10) In edit. Ven. *brumosis*; in edition. Ver. *bramosis*; sed male. *Bromosis* autem ex mss. supposuimus, quamquam et *brumosum* promiscue apud auctores legatur. *Bromosus* vero, seu *brumosus* est grave olens, injucundum, a voce Græca *βρώμος* graveolentia, *βρωμώδης* fætidus. Id nomen sic accipiendum patet ex Rufino l. III, de Vitis Patrum n. 59 : *Et cum fæteret brumosa aqua odore, non permittebat, ut aliam aquam mutaret.* Coelius Aurelianus l. III Tard. pass. c. 2 : *Corruptio acceptorum cum acore in bromosam, vel in fumosam transeuntium qua-*

120 iugulatur ut pereat, sed, sicut Isaac, immolatur. A enim omnes (13) glabulas, lapillos, et surculos nutrit vivat, Apostolo hortante in eis Paulo, cui us ista sunt verba: *Exhibete corpora vestra hostiam* (11) *utentem, sanctam, placentem Deo* (Rom. xii, 1): hoc enim placentum est Domino, ubi seipsum candidus animus immolaverit Domino: (12) cetera autem nihil eruderunt, si colentes pura mens non sit. In Ecclesiastico Salomone diamant e *Dona iniquorum non probat Altissimus* (Eccles. xxxiv, 25).

VI. Hic quaerite, Christiani, sacrificium vestrum an esse possit acceptum, qui vicinarum possessio-

titatem, etc. Hinc corrigendum putamus S. Gaudenti locum serm. ii, p. 44, qui sic editus est: *Quod autem sacramenta corporis sui et sanguinis in specie panis et vini offerenda constituit, dupliti ratio est: primum ut immolatus Dei corpus hauriam mundam mundum populo tradere celebrandum sine vitio, sine macula, sine bruto, id est pure caritatem, etc.* In voce *bruto* Ferrarius et Monagus semel s. Falco vocis originem deprehendisse sibi visi sunt. At eam re omnibus Gaudenti mss. quos editor in notatione adiecit, scribatur constat et sine *bruto*: nihil erit, quod hic contextu non insereretur textu *brutus* cum est gravis odor seu fœtor; qua voce usus Rufinus in interpretatione Recogitationum, lib. ii, n. 2, scripsit: *Non fere passum brutum et malefatum mure*, sic enim legemini ex tribus codicibus a Cuthberto laudatis p. 507), et multo melius a textu excidenda erat vox *brutum*, cuius nullum exemplum in toto antiquitate invenire licet: et potente etiam exigenda illa *id est pure caritatem*, quæ in mss. pariter desunt.

(11) Ms. Pomp. *utentem*.

(12) Sic ex editore Paov., reliquæ cum mss., *caritatem*.

(13) Mss. Tolent., *Zen., glabris*.

(14) Hæc ad quantum sacrum, ut dissertatione præca e. 2, adnotavimus, persicose pertinet; cum ob imperatorum leges veteris sacrificiis in pagis liceret frequentari observentur, unde et id eorum cultores *Paganum* appellari ceperunt. Illud autem non sine magna dominorum, qui Christiani erant, culpa permissam fuisse alii ejusdem ævi Patres docuerunt. Satis sit unum laudare Iulianum, archiepiscopum ac Zenoni supplicem S. Gaudentium Brivium, ut ne quis morem hunc a sacro quarto alienum existimasset, S. Zenonem antiquiores nullo esse vel hinc contendat. Hæc itaque Gaudentius sensatim tradidit serm. 45, pag. 169: *An christianus, quod Deum diligit condus ac nequam Christianus, qui idola in possessione vestras suis vobis permittit, qui faciem demonum et eam diaboli stare in conjunctionem Dei patitur?*

(15) De jure templorum, quæ essent in urbibus, hæc hæc non loquitur, cum hæc templa eorumque jura ad privatos non pertinerent, ad quos hæc Zenon aperte sermonem habuit: sed loquitur de jure templorum rusticorum, quæ in privatorum prædiis et dominiis erant. Porro *templorum jura* pro redditibus, qui templis debebantur, accepta invenies apud Ambrosium epist. xvii ad Valentianum n. 47: *Et certe ante plurimos annos temporum pura toto orbe sublati sunt, ubi significari redditis, seu redditibus illis sinepatis, in temporum usum redemptis, quos quidem Constantinus premium ex erant. Ubi nota pro bonis p. 475 edita, Gothofredi deum vero restituitur à Joanne Apostata Gratiano plene suscipit ex l. 20 ff. de re de Paganis Cod. Theodosianus, sed s ex hoc Ambrosium epistola contextum hæret. vult etiam L. S. de Jure Jur. l. x, tit. 1, cod. Theodos. Zenoni autem hoc loco *pro templorum* aliter accipitur, usuarium pro jure privatorum in templa, vel sine id ipsorum prædiis vicinarum, in quibus etiam*

cos sacrificasse ex superioribus constat. Lex autem 12 Theodosianæ Codicis, tit. de Paganis, hujus juri explicatione lucem præferet. In hæc Magnus Theodosius omnia etiam privata sacrificia idolorum interdicit, dumque ipsa, seu possessione eos multari jubet, ut fisco adhiberetur, qui idem sacrificasse comperti essent, *et tamen*, loquit § 3, *ca loca in jure jussu sacrificantium prohibentur*. In aperte dominorum clarificandum jus. Sequitur § 4: *Non vero in templis, possessis publicis, aut in aditu agrisque alienis tale quisquam sacrificandi genus exercere tentaverit, si ignorante domino usurpata constiterit, 25 librarum auri multa nomine cogitur inferte: convenientem vero hanc sceleris per ac sacrificantium pena retrobit*. Ubi verba illa *si ignorante domino* jus dominorum satis inveniunt, pro quo tuendo quotidie litigatum fuisse ea forte de causa, quod quid in nulla petita a dominis facultate in iisdem templis sacrificare ausi essent, ex Zenone colligi videtur. Saltem vero cum domini pro templorum jure ideo subtiliter litigarent, nec eadem demoliri velent, ut poterant, quæ alii multa petita, vel obtenta venia sacrificatum subinde adhibant, illa *dissimulando jura subtiliter*, id est per lites *custodire* dicuntur: quæ dissimulatio quom magno domini vitio esset, cum et prohibere sacrificia pro suo jure possent, et famis demolendis impedire, facile cognoscimus.

(16) *Per s. palera*, id est in cœmeteriis, in quibus collocata et distributa per acres erant mortuorum sepulcra, et in quibus sane peracta etiam cetera, quæ hic subiciuntur, ac præsertim prandia, liquet ex Augustino, epistola xxix. Vide annotationem sequentem, et 18.

(17) Legebatur *prandus*, sed male: parentalia autem hic indicantur, quæ cum sacrificii quoddam essent genus, a Christianis usurpato jure damnantur. Ab his prandle ut neopoli maxime caveant, S. Gaudentius sæculo monuit serm. iv, p. 57, et idem nomen repetit auctor sermonis 190, p. 518 Append. Augustin. n. 2. Exstat Lex 49 Codicis Theod. tit. de Paganis, quæ ait: *Non licet... funerariis locis exercere carivia*. Gothofredus 79 *funerariis locis* accipit de templis; sed de locis sepulchrorum, seu cœmeteriis accipiendum ex hoc Zenonis testimonio discernimus.

(18) Christianis solenne olim erat in cœmeteriis sacra peragere tum propter persecutiones, tum propter reverentiam Martyrum, qui illic quiescebant, unde Valerium aliorumque imperatorum edicta existierunt, quibus illi prohiberi fuerunt cœmeteria adire, neque in officio deprehensi morte multati sunt. Reddita porro ecclesis pure, ad eadem cœmeteria magnus et frequens Christianorum concursus, et in Martyrum testis epula pauperibus distribuere, quæ *agapæ* vocabantur. Cuius porro temporis charitate refrigerante, in crapulas et impudicias tam parum restititio deflexit. Ut autem Christiani otiosos et liberos suas comestiones libidinosque honesto aliquo titulo excusarent, occurreruntque locum petant ac religionis nomine delinquent, adfuerunt, quos in cœmeteria, vel sepulcra convenirent, et

servant; **122** qui (19) *Ægyptiacos* de candidulis faciunt; qui auguria captant salutemque **123** (20) suam pecudum violenter scissis in ventribus querunt; qui conjugale exasperant jugum, affectuque calcato (21) subdititiis personis, ut obumbrent furta turpissime utilitatis, rem familiarem tuendam com-

prandiis tamquam agapibus colerent, *Martyres* esse prædicabant. Hanc excusationem hoc loco S. Zeno detegit et elidit. Indigne porro episcopi ferebant, quod *agapes*, quæ in ipsa martyrum festa charitatis nomine olim invecere fuerant (qui sane mos improbari non poterat: unde Pammachius, qui in uxoris suæ funere an. circiter 597, pauperibus convivium instruxerat, profusionis liberalitatis laudatur a S. Paulino in epistola, quam ad ipsum tradidit), indigne, inquam, ferebant Episcopi, quod *agapes* ejusmodi sensum ad luxuriam et crapulam traducte fuissent: quam in rem audiendus S. Ambrosius libro de Elia et jejunio c. 17, n. 62, ubi illos coarguit, qui *calices ad sepulcra Martyrum deferunt, atque illic in vesperam bibunt, et aliter se exaudiri posse non credunt. O stultitiam hominum, qui ebrietatem sacrificium putant, qui æstimant illis ebrietatem placere, qui jejunio passionem sustinere didicerunt!* Eadem ferme inculcat S. Augustinus, lib. xx contra Faustum, cap. 21. Hic porro, lib. vi Confess. cap. 2, nec non epist. xxix, et potissimum epist. xxii, Italiæ episcopos laudat, qui in hoc depravato more ex suis ecclesiis eliminando sedulam operam, et felici quidem cum exitu collocaverant; inter quos sane S. Zenonem fuisse nemo inficias ibit.

(19) Lectio vulgata erat *Ægyptio corde candidis*, nullo sensu, qui satisfaceret. Sparaverius legendum credidit *Ægyptiaco die candidis*: nos scribendum duximus ut in textu, quæ lectio cum optimam reddit sententiam, tum vero unius syllabæ disjunctione, et mutato *r* in *s* ab editis et mss. nihil differt; imo perspicue in ms. Tolent. subinde inventa est. In veteri calendario, quod a Lambecio cum notis editum est, et sub imperatore Constantio Zenonis ætate scriptum fuit, nec non in aliis duobus plane similibus editis a Muratorio, tom. ii Rerum Italic. part. ii, dierum *Ægyptiacorum* frequens occurrit mentio: duo enim ejusmodi dies singulis mensibus notantur januario excepto, qui tres signatos exhibet. Quid porro hi dies significarint, idem Lambecius sibi nondum satis liquere ingenue professus est. Ex Ambrosio autem, et Augustino discimus fuisse dies, qui infausti, et rebus aggrediendis minus idonei superstitione et observantia quadam vana putabantur. Ambrosius epist. xxiii, n. 4: *Plerique posteros dies, vel Ægyptiacos declinare consueverunt.* Sicut dies posteri, qui postridie Kal. Non. vel Idus erant, Romanis *infausti* habebantur teste Gellio, lib. iv c. 17; ita et *Ægyptiaci*, de quibus sic Augustinus in Commentario epist. ad Galatas, n. 55: *Plena sunt conventicula nostra hominibus, qui tempora rerum agendarum a mathematicis accipiunt. Jam vero ne aliquid inchoetur aut ædificiorum, aut hujusmodi quorumlibet operum diebus, quos Ægyptiacos vocant, sæpe etiam nos monere non dubitant.* Hinc in veteri ms. membranaceo, quem penes se existentem commemorat Lindembrogius in observat. ad librum xxviii Ammiani Marcellini, p. 184, *Ægyptiaci* dies ex ordine descripti hunc titulum præferrebant: *Incipiunt dies Ægyptiaci, in quibus nulla opera incipere debes.* Dies id generis in vulgaribus calendariis, quæ ephemerides a Latinis vocabantur, notati fuisse videntur, ut cum quid agere opus esset, inspecta ephemeride, facile cognosceretur, num dies agendo esset opportunus nec ne: homines enim, qui *Ægyptiacos* dies observabant, spectans Augustinus loco allegato, ex *ephemeride vitam naufragam gubernantes* affirmavit; et non absimiliter Ammianus Marcellinus, lib. xxviii, p.

A matunt, amore non fidei, sed libidinis, qui (22) publicanas mulieres cum vi subjiciunt sibi, viliiores se esse, quam illæ sunt, produnt; qui iracundia tumunt, qui litibus fremunt, qui calumnias parunt; qui pauperes, qui viduas, qui pupillos expoliant; qui profanis fabulis, neglecta Dei (25) secta, alios

400: *ephemeride, ac scrupulose excusitatum* prodit: et ante hos Juvencalis satyra vi: *Tritas cernis ephemerides, et Hora sumitur ex libro Ægyptiaci* vero cur dicerentur ejusmodi dies, ut putabantur, infausti, ex Zenonis textu colligi potest: nimirum quod Romani *Ægyptiacos* dicerent, ut significarent *nigros*, illisque prorsus dies *candidos* opponerent. *Ægyptium* quidem pro *nigro* a Latinis item et Græcis adhibitum reperire non nunquam licet, de quo vide Basilium Fabrum in B Erudit. Thesouro. Itaque eo hominum superstitione invaluerat, ut de candidis, seu faustis diebus infaustis, seu *Ægyptiacos* effecerint. Dissimulare tamen nolimus id nomen derivari potuisse ab *Ægyptiis*, qui observationum id generis inveniuntur auctores a Marino in Procli vita, ubi scribit: *Qui apud Ægyptios habentur ἀτυχεὶ ἡμέραι: infausti dies, servabat.* Quamquam Augustinus Chaldaicis id referre videtur loco laudato, cum hos ab *astrologis, et Chaldaicis* notatos dies appellat. Sed præter quem quod *Chaldaicos* appellare Augustinus potuit pro mathematicis, quippe quod Chaldaeorum nomen non genti, sed arti vulgus detulerat, ut colligimus ex Tullio, lib. i de Divin. c. 1, et ex tit. de Maleficis et Mathematic. Cod. Theodosiani: solenne est, cum de rerum inventoribus quaeritur, alios ab aliis adsignari, ut plures animadverterunt. Vide not. 18 in lib. v Recognitionum, pag. 545 edit. Cotelerii.

(20) *Suam* restituimus e mss. et edition. Ven. Sermo autem hic est de haruspiciis, qui inspectis animalium extis de rebus futuris ominabantur.

(21) Ms. Urbini, *subditis*. *Subdititiis* vero (quod nomen et apud Ciceronem, orat. iii in Verrem, n. 27, et apud Plantum in Pseudolo ii, 4, 62, legitur) supposititium significat. Hic autem indicari videtur, quosdam rei familiaris curam et administrationem personis externis commisisse loco domesticarum eo quidem nomine, ut per illas res familiaris melius administraretur, sed vere eo consilio, ut hac occasione iisdem *subdititiis personis*, sive essent ancillæ, sive libertæ, turpiter uterentur, et hac negotiorum domesticorum simulatione adulteria velarent. *Furta* autem pro *adulteria* sumi observavimus tract. iv, adnot. 34. *Utilitatis* vero dici pro *usus* (ut ne voluptatis scribendum sit, quod Sparaverio placeret) item monimus eodem tractatu adnot. 24. Editi et Mss. aliquot scribunt *non amore fidei, sed libidinis*; at syntaxim codicis Rem. retinimus.

(22) *Publicanæ* proprie erant mulieres publicis vectigalibus exigendis propositæ; sicut *publicani* dicebantur, qui eadem vectigalia publica conducebant atque tractabant. Huc spectare creditur illud M. Tullii orat. iii in Verrem, n. 54: *Mulieri publicanæ noluit ex decumis nimium lucri dare.* *Publicanas* tamen dictum etiam pro *publicas* ex hoc Zenonis loco perspicuum fit, adeo ut quæcumque mulieres publico essent expositæ, sive ad vectigalia exigenda, sive ad sui corporis quæstum, sive alia etiam de causa, eæ *publicanæ* dicerentur. Hoc quidem sensu S. episcopus tract. i, n. 4, *publicanam* vocavit ipsam catholicam fidem, quippe quæ per Arianos propalam exposita, profanorum, seu Gentium dicerentur objecta erat. Quin mulieres, quæ hoc loco ab Auctore per vim subjectæ traduntur, meretrices publicæ, quibuscum nulla vi opus est, haud dicendæ videntur, sed aliæ omnino, quæ publicum aliquod munus exercentes, per vim ab impudicis opprimebantur. Viles tamen has fuisse indicant illa: *Viliores se esse, quam illæ sunt, produnt.*

(25) Cyprianus quoque ter *sectæ* nomen Christianæ

non bene (24) exarantes divina sacramenta contaminant. Jam videtur unusquisque, quemadmodum sacrificium aut sanat, aut offerat: sicut **124** enim indigne offerre (25) sacrilegum est, ita indigne manducare mortiferum, in Levitico Scriptura dicente: *Omnia manduca masticabitur carnes. Anima autem, quaecumque manducaverit de carne sacrificii sicutis, quod est Domini, et immundum eius super ipsam est, peribit anima illa de populo suo* (Levit. vii, v. 20). Haec, fratres, sicut cavenda sunt vobis, ita quae bona, quae pura, quae simplicia, quae pu-

religioni attribuit. Epist. xvii, *timere secta vestra terrecunda*. Lib. de Beato patre n. paulo post nuntium, *fidei nostra secta detrahitur*. Tandem in profanatione lib. Testimoniorum, *ad tetragosiam secta vestra d. septimana*. Tertullianus similiter Apolog. cap. 59, *Dei secta*, cap. 40, *Christiana secta*, et cap. 46, *Inceditis dom de bono sicut hujus oblationem*. V. de eti in lib. 1 ad Nationes, cap. 40. Prudentius in Roman. v. 125, *Christi secta*. Itaque secta acceptio pro eorum cultibus significandis, qui erroneam religionem sequuntur, recedat.

(24) Ms. Pomp. et edit. Ven. *exarantes*. Hic autem eos fortassis Zeno notat, qui profanis fabulis, id est concordiis, Christianos assocabant; quibus Christianae religionis sacramenta, quae in baptisate praesertim se obligaverant, cum dialoli pompas et spectaculis remouerat, turpissime contantiar), concors Petri sententia habet. *Sacramentum nuntium, quod adnuntium apud Romanos, pro iurejurando accipitur*; ita et a Patribus vocabatur solemnibus illis professionibus, qua Christi nomine nomen datur, suam fidem obligabant. Tertullianus ad Martyres, cap. 5. *Vocati sumus ad militiam Dei ubi iurejurato, cum in sacramentum testis respondimus, id est in baptisate, ut ipse explicat in lib. de Spect., cap. 5. Hieronymus in ep. ad Heliadorum* *Recordare tractum tuum d. cum quo Christo in baptisate consecutus, in sacramenti verba iurasti*.

(25) *Sacrilegum* ex mss. Tolent. Pomp. libenter emendavimus, quod egregie concordat cum illo sententiae sequentis adjectivo *mortiferum*. In editis et aliquot mss. erat *sacrilegum*. Haec porro luculenter exponitur Matthaeo Lacroze animalversio, qui hoc ex Zenoniano tractatu, cum descripto in psalterium xlix, haec notavit in opere, cui titulus *Histoire de l'Eucharistie*, Amsterdam 1671, pag. 187. *Zenon de Verone, inquit, ayant posse, quod il y avoit trois sorts de sacrifices, celui des Gentils, celui des Juifs, et celui des Chrétiens, il est resté le sacrifice des derniers de celui dont parle Mattheus, et l'autre que d'un sacrifice de louange, et d'un sacrifice spirituel de non-noms.* c. Sac. chez, dit-il, à Dieu un sacrifice de louange, et présenter vos corps en sacrifice vivant et agréable à Dieu. At quam haec perpetua scripta sine, non ex eis solum patet, quod ad id statuedum duo deers: S. ructure te rmonia Molochiae, et Pauli a Zenone superius separatam a delegata tanquam ipsius Zenonis verba fecerat, et in unum coniecit; namque perinde explicat, ac si laudis sacrificium, quod itidem manetur, solum esse affirmetur, et tunc aliud excutatur, quod nec Scripturae, nec Zenonis verba tenent, sed ex hoc praesertim, in quem tunc animalversivus, loco exploratum plane sit. Etenim cum hic S. Anistes de sacrificio discere loquatur, quod *manent homines, etque manducant*, aliud procul dubio sacrosanctum a sacrificio laudis distinctum auctori cogitationem habet, potiusque est hoc loco intelligi eucharistiam praeus sacramentum, quod et *indigne offerre sacrilegum est, et indigne manducare mortiferum*. Hoc quidem Eucharistiam Sacramentum auctori ab Auctore *sacrisationem* appellatum evidenti testimonio ostendimus adnot. 29 in tract. v. ubi etiam

A quae sancta sunt, sicut facitis, amplectenda: ut videntes homines opera vestra bona magnificent Patrem vestrum, qui est in caelis. Itaque, dulcissimae (26) flores mei, talia sacrificia procurate, quae sacros Spiritus libenter offeret, Pater probet, Filius, qui magister est noster, probata (27) glorietur per eundem, qui est benedictus in saecula saeculorum.

125 TRACTATUS XVI.

De (A) Resurrectione.

I. Quispius resurrectionem negat, vitam suam

hoc idem sacramentum tanti habitum habet, ut a *Chetobis* ipsis vitam conservant, id est a catechumenis *videri non possit*. Vide doctorem idem, 28. Quis hic sacrificium laudis, in quod oculi intenderent, intelligi dicitur contendat? Sed in his diluendis, quae impeccabilem causam, cui adversarius patrocinari studet, demonstrant, nimis multa. Solum advertimus hoc idem argumentum licet vane urgeti ab alio quaque heterodoxo Joanne Enrico Otio in *Framme* perpetua in Annales Card. Baroni, Centuria 5, § 7, pag. 201.

(26) *Flores mei*, ut adnot. 4 monuimus, sunt neophyti: unde nihil necesse est *fratres* supponere, qui in admodum Sparavero videtur. Illos quidem e Competentibus neophytos factos, in *flores* conversos auctor affirmat lib. ii, tract. 141.

(27) Ms. Urban., *glorificet*.

TRACT. XVI. — (1) Hunc tractatum Gaspar Barthius tribus in locis Adversariorum illustrare totum studuit. lib. xliii, cap. 40, lib. xliii, cap. 5 et 15. Ex hoc quidquam profecerimus, in adnotationibus auctori ingenue referemus. Edit. Ven. hoc titulo utitur: *Quod erit corporum resurrectio, et de anima immortalitate*. Frequens apud antiquos Patres habet, etiam post Zenonis aetatem, resurrectiois dogma ipsis in sermonibus constituere, quippe cui tota futurorum spes et ipsius prout vite Christianae cardo potissimum iugitur. Id autem cur tantopere et tam frequenter inculcatur, eam habuit causam, quod pro ea tempestate, in qua cum christianis Ethnici erant commixti, non Christiani solum, sed plures etiam ex Gentibus, episcopus populum alloquentibus aderant, ut liquet ex adnot. 2 in tract. iii. Gentibus porro quam improbabili videretur resurrectiois doctrina, notum est vel ex eo quod Paulo apostolo haec de re Athenis disserenti contigit. Anobis lib. ii, pag. 51, *Gentes alloquens, Aedais, inquit, videre nos, quod mortuorum dicimus resurrectionem*. At S. Zeno non adversus ethnicos hunc tractatum ex proposito habuisse videtur, cum semper alloquatur Christianos, eorumque non nullos velut ambigentes subdiacet. Id autem vel ex eo factum est, quod quidem a Christianis Gentium, quibus eam familiariter utebantur, sermonibus in dubitationem fuerat adducti; vel quod aliqui haec in regionibus existerent, si non ex Seleuciis, Hermeanis, vel Pr-clantis, qui a Philastrio et Augustino, certe ex Marcionitis, qui a Justino in Dial. g. cum Triphone resurrectionem carnis negasse memorantur. Has quidem Marcionitas viguisse adhuc saeculo quarto testatur Patricus Baranocensis ad Sympronianum Novatianum *de Catholico nomine* p. 506, tom. iv. Biblioth. PP. edit. Lugdun. Quam plures ex hisdem existisse pariter saeculo sequenti colligimus ex Theodoro, qui decem Marcionitarum millia ab sese unius sacris uncta refert epist. lxxvi ad Iamum consolarem, et epist. cxix ad Monachos Cyprios. Johannes Philipponus aetate multo superior librum edidit contra resurrectionis doctrinam, cuius meminit Papius cod. 21, in quem videri scriptis fertur Theodosius cod. 22, a quoque salubre post Chalcedonensem quoque synodum eadem dogma convellere

sequemet (2) ipse condemnat : cur enim mereatur felicitatem futuri temporis cernere, quem videas sacrilega incredulitate Dei potentia detogare ? Sed hoc amore criminum faciunt, ut putent impunita fore, que clanculo gerunt : nam si iudicii diei (3) appropinquare jam cursus adverterent, **126** procul dubio et presentia odissent, et futura credidissent, pariterque metuissent : nemo est enim tam vel ab istius mundi sapientie gustu jejunus, qui audeat dicere animas cum corporibus interire, cœlestia cum terrenis absumi ; præsertim cum eorundem (4) ille sapientissimus dicat, hanc esse mortem, cum corpore animus tanquam carcere clausus tenetur ; illam esse veram (5) vitam, cum idem animus custodia carceris liberatus ad eum locum, unde (6) venerit, revertatur. Si ergo hoc ille sensit, qui non noverat Christum ; cur

conati sunt. Nihil itaque mirum si episcopi frequentes de resurrectione sermones habuere, ut hos ad sanum consilium revocarent : quemadmodum quidem post Zenonem hisce in partibus fecit S. Ambrosius, et alibi alii. In Italia sane plures Marcionitas sua ætate fuisse Zenoni coævus tradit Epiphanius Hær. 42 : *Ejus Marcionis hæresis adhuc etiam nunc est Romæ et in Italia* ; quod confirmari potest ex constitutione, paulo licet antiquiori, Constantini Magni, quam Eusebius refert lib. iii Vitæ ejusdem, cap. 4. Priscillianistas vero, qui resurrectionem non credebant, a nostro auctore pungi potuisse, quorum reliquæ adhuc erant in Hispania S. Leonis Magni ætate ex epist. xv, cap. 7, haud credibile est.

(2) In editis *suammet ipse*. mss. Rem., Tol., *suam semetipse*. Correximus ex ms. Pomp. ubi *sequemet pro et semet*.

(3) Non mediæ solum, sed antiquæ etiam ætatis Patribus in more fuit iudicii diem tanquam proximum prænuntiare, ut omnibus notum est. Ms. Urb. : *Nam si lucidi diei procul dubio appropinquare jam cursus adverterent, et presentia*, etc. Paulo post vel in ms. Vat. abest ab illis *tan vel ab istius*.

(4) Platonem intelligit, qui, ut ait Cicero de Amicitia, *Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus*. Hunc autem de immortalitate animorum præclare loquentem plures Patres allegarunt. Vide Tertullianum de Resurrect. carnis cap. 5 ; Lactantium lib. vii, cap. 9 ; S. Athanasium in orat. adversus Gentes, et Augustinum serm. 240, 241, 242. Pluribus autem in locis animorum immortalitatem Plato statuit, ac præcipue in Phædone et in dialog. x de Rep. in quibus sententiæ hæc a Zenone indicatæ occurrunt. Leguntur quidem illæ apud Tullium partim in Somnio Scipionis, partim in dialogo de Senectute et in altero de Amicitia. At Ciceronem eas a Platone sumpsisse, et non numquam etiam totidem verbis latine reddidisse, præter Lactantium lib. i Institut. cap. 5, diserte testatur Macrobius lib. ii de Somnio Scipionis pag. 82. Lactantius porro lib. vii, cap. 8, hæc ex Platone recitat, ex quibus S. Zeno fortasse sumpsit : *Quia origo animi, qui tanta capiat, et tanta contineat, nulla reperitur in terra : siquidem ex concretionem terrena nihil habeat admixtum : sed necesse esse in terra resolvi, quod est in homine ponderosum et dissolubile ; quod autem tenue atque sublime, id vero esse individuum, ac domicilium corporis velut carcere liberatum, ad cœlum et ad naturam suam pervolare. Hæc fere Platonis collecta breviter, quæ apud ipsum late copioseque explicantur*. Legendus Plato in Phædone pag. 55, in Menone pag. 415 et lib. x de Rep. pag. 757.

(5) Reddamus similem ex Platone sententiam apud Tullium in Somnio Scipionis, ubi de optimis viris, qui cum ex hac vita excessissent, mortui putabantur, *Imo vero, inquit, hi vivunt, qui ex corpo-*

A dubitet Christianus, qui resurrectionem futuram et (7) audit, et sperat, et repositam sibi præsumit de Christo ?

II. Igitur primum omnium probandum puto, animas nostras suorum corporum exuvia, nec cum labe carnis hujusce domicilia ista prima morte dissolvi ; sed pro quantitate factorum quosdam locis pœnalibus relegari, quosdam placidis (8) sedibus refoveri : ut tunc demum credi possit resurgere, quod omnibus palam sit non penitus interire. **127** Gentes, quæ ista non credunt, tamen cum (9) libamine iufauso ad sepulcra concurrunt, et (10) a mortuis, quos in quiete tacite noctis agnoverint, expetita se aliquotiens alimenta contendunt : ac sic fidem rei, quam reprobant, faciunt. (11) Philosophi de anima varia dixerunt : sed

rum vinculis tanquam ex carcere evolarunt, etc. Similia ex eodem fonte derivavit Lactantius lib. vii, cap. 9.

(6) Cod. Pomp. *devenit*.

(7) *Vidit* legebatur in editis et aliquot mss. Melior visa est lectio ms. Pomp. Deinde *præsumit* pro *autæsumit*, seu, ut Barthius exposuit, *præagitat*. Spectat autem S. Zeno locum Pauli, I Cor. cap. 25, ubi resurrectionis fidem ex Christi resurrectione confirmat.

(8) Nollemus hic quemquam suspicari Auctorem inter eos fuisse, qui justorum animas in Abraham sinu proprie dicto adhuc requiescere, nec ante extremi iudicii diem paradisi beatitudine, et Dei visione perfruituras existimarunt. Ejus enim catholicam sententiam multis statuimus dissert. ii, c. 10, ubi hunc quoque locum ex aliis locis explicavimus.

(9) De Gentium libationibus, quæ ad mortuorum sepulcra fiebant, vide Cardinalem Norisium in Cenotaphis Pisanis dissert. iii, cap. 5. Hoc idem argumentum pro immortalitate ad-truenda arguit idem Cicero in Dialog. de Amic. ubi ait : *Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt, quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur*. Idem argumentum adversus Gentes inculcarunt alii Patres, Tertullianus de Resurr. carnis cap. i, et de Testam. Animæ cap. 4, Epiphanius in Ancorato et alii. De hoc more sua quoque ætate adhuc vigente non nihil attingit S. Zeno tractatu superiori, in quem vide annot. 17.

(10) Præpositio *a* deest in ms. Rem. et forte melius, ut fugiatur ejusdem præpositionis repetitio ; nam eadem in sententia *a se* subjicitur. Paulo post pro *in quiete* ms. Pomp. habet *inquietæ et*, sed perperam.

(11) Non Plato solum, sed et Zeno et Pherecides et Pythagoras animam immortalem esse docuere, ut tradit Lactantius lib. viii, cap. 7, ubi Pherecidis et Zenonis Cittiæi, nec non c. 8, ubi Pythagoræ meminit : *Pherecidem Syrum primum dixisse animos hominum esse sempiternos* prodit Cicero Tusculanarum questionum lib. i, cap. 16. Hic Pythagoræ præceptor fuisse traditur a Lactantio lib. vii, cap. 8, unde eandem utriusque de animæ immortalitate fuisse sententiam nihil dubii est. De Zenone vero Philosopho ac Stoicis, qui ab eo originem duxerunt, exploratum est, quod Tertullianus scribit in libro de Anima cap. 54 : *Stoici sapientum animas in supernis mansionibus collocant*. Quid vero sit illud, quod S. Episcopus ait, hosce philosophos *de anima varia dixisse* ; explicatur insigni ejusdem Tertulliani loco eodem libro et capite : *Apud Platonem, inquit, in ætherem sublimantur animæ sapientes, apud Arium in aerem, apud Stoicos sub Lunam*. De Pythagoreorum opinione nihil attinet dicere, cum vulgatissima sit. Mittimus alia

tamen hanc esse immortalem, (12) Epicuri, Diocarchi, A Democritique vanitatem argumentatione manifesta convincunt. (15) Poetae autem melius, qui duplicem viam apud tales ponunt: impiorum unam, **128** quae ducit in Tartarum; piorum (14) aliam, quae ducit ad Elysium, eo fortius addentes, quod defunctorum ibidem non tam formae, quam facta nesciuntur, ac necessario recipiunt, secundum quod mundanae administrationis suis in actibus portant, recte dicentes: (15)

Quisque suos patimur manes.

(*Luclid.*, vi, v. 745.)

III. Nos vero, fratres, quos non ingemosa suspicio, sed Deus magister instruxit, propter nos in semetipso probando, quod docuit, vivere animas mortuorum non tam dicere, quam oculatis rebus sufficimus approbare. Denique vagi atque immundi B

plura, quae in hanc rem conseri possent: nam quae haecenus delinnavimus, ad Zenoniam sententiae intelligentiam sufficiunt. Mss. Urb. et Vat. *dissentant pro auctoritate.*

(12) *Contra hanc* (de animorum scilicet immortalitate) *sententiam*, inquit Lactantius lib. vi, cap. 8: *dissentebant Diocarchus primo, deinde Democritus, postremo Epicurus.* De Diocarcho haec Cicero lib. 1 Tuscul. quest.: *Diocarchus contra hanc immortalitatem disseruit; is enim tres libros scripsit, qui Lesbicae vocantur, quod Mithileus sermo habetur, in quibus talis effere animas esse mortales. Contendebat animam nihil peris esse animam, nisi corpus totum et simplex, ita figuratum, ut temperatae materiae triquet et scilicet. Nec dissimulat Democritus eodem teste ibidem: De levis et rotundis corporibus effere animam concussa quantum fortuito, non apud eum nihil erat, quod animam non turbam confecerit.* Tandem Epicurus eisdem vestigiis insistens traditur et a Laertio lib. x C in ejus Vita, § 128 et 139, et ab Aulo Gellio lib. ii Nocturni Attic. cap. 8.

(15) Ex haecenus dictis Lactantium hoc in sermone S. Zeno praemandus habuisse videtur, cum et illum alibi imitatus fuerit, et eadem hic alios verbis imitaret. Clarius id apparet ex hoc quod nunc consideramus, testimonio. Lactantius enim cum lib. vi, cap. 5, bivium quoddam a Pythagora, ut ab Ausonio in Monosyllabis traditur, cogitum memorasset, cujus una semota ad felicitatem, altera ad miseriam, sed uno vitae tempore circumscriptam, adducit, sequitur his verbis, quibuscum Zeno plane concinit: *Poeta fortasse melius, qui hoc bivium apud inferos esse voluerunt; et c. 4, postquam innotuit bonorum vitam, qua fert in Elysios campos, ut poeta loquitur, recitat Virgilius versus ex libro vi Luclid., v. 542:*

At leva modorum

Exercent penas, et ad aequa Tartara mittet.

et lib. vii, cap. 20 et 21, alios ex eodem poeta versus huc pertinentes describit S. Augustinus serm. 231, in eandem rem duos ejusdem Virgilius versus recitat.

(16) In editis cum mss. Tol., Zen., alteram. Ad ea porro verba, quae in actibus portant, haec innotat Bartholaeus lib. xii Advers. cap. 5: *Nam indicia aeternam in ipis umbris mortuorum existere, et inde eas apud inferos judicari avarit philosophorum poetarum. Rhetoricus apud Claudianum de Rufino:*

Quid demens mentes a negas? in poetas innotat
Deformant manes, utriusque innotat imago.

Administrationem animi et unum de sapientia Gentili synopsis Zeno, cum de ea verba jactat; nam haec enim quae habet verum dispensationem in partem suam

(16) spiritus utriusque sexus humani dolosa blanditiarum captione, seu violentia viventium domos corporales indignant, et latibulum sibi (17) perniciosos eorum in captivitatibus quaerunt. At ubi ventum fuerit ad divini certaminis campum, carpentque sacri nominis telo pulsari, (18) tunc cum alium noveris, alium certari misereris. *Discoloratur per momenta color, 129* figura sua tollitur a natura, in obliquis horribiles insani vertuntur orbis oculorum, acies dentium spumosis horrida globis inter labra liventia stridit, intorta omnia passim membra tremore vibrantur, gemit, flet: demum pavet judicii diem, pellicque se plangit: (19) confitetur sexum, confitetur aggressurae tempus et locum, et nomen proprium confitetur, discessumque: vel qui sit, signis evidentibus docet, ut plerumque

collocatum a supremo Domino dicebant. Persius Sat. 5. Haecenus Bartholaeus.

(15) Hunc versum Lactantius non adfert, et ex hoc Zenonem in i, se Virgilium exercitatum colligimus. *Mnes* autem Virgilius appellasse fertur Gemos, quos cinque comites et vitae testes adesse Plato docuerat, Apuleio tradente, *de Deo Secretis, quibus adstantibus, ut in eam locum notat Servius, post mortem aut assentiar in meliorem vitam, aut condemnantur in deterorem.* Ita quocumque modo animam immortalis agnuit. *Patitur pro potitur legitur in mss. Urb. Interius suspitionem accipi pro opinionem et scientiam tenui notavit Bartholaeus ex Cyrilli Glossis: et de hoc nos plura egimus annotatione 4 in tractatum 2 libro ii.*

(16) Hoc in numero Veronenses editores liberiori manu usi sunt, alia ex arbitrio addentes, alia detrahentes, et non nulla etiam ex uno loco traducentes in alium, quae nos ex mss. et edit. Ven. restituimus. Hic autem scripserant *spiritus sub protectu animarum utriusque, etc.*, quae additio in mss. et edit. oem memorata non apparet. Hos spiritus, qui *vagi et immundi* traduntur a Zenone, *insinceros et vagos* appellat Cyprianus de Idolorum vanitate, pag. 450, et item *immundos et erraticos* in epist. ad Donatum pag. 5: *Spiritus contaminati ac perditii per omnes terras vagantes dicuntur a Lactantio lib. ii, cap. 15; vagi, impetentes, sordidi a Prudentio in carm. de S. Vincentio. Manuscripti Tolentinus et Vaticanus, pro blanditiarum captione habent blanditia ex captione.*

(17) Edit. Ver. et mss. Urb., Pomp., Zen., *perniciosum.*

(18) Eadem editio *tunc certari misereris.* Corruptum hunc locum noxit Bartholaeus, et emendare illum contendit. Nos supplevimus e mss. et editione Ven. Solum in mss. aliquot pro *misereris* legitur *miseris*, sed male: *Enim* in editis insertum post verbum *discoloratur*, auctoritate manuscriptorum delevimus. *Horribiles* quod pro *horroris* legendum monuerat Bartholaeus, emendavimus ex manuscript. Urb. et Zen.

(19) *Confitetur sexum* subditum fuerant ab editoribus Veronensibus. Sexum autem Zeno dixit, quod scilicet animae se utriusque sexus humani esse confitetur, de quo vide adnot. 20. Ms. Rem. pro *confitetur aggressurae tempus* scribit *confitetur et egressum*, sed perperam, cum *discessum* mox subijciatur. *Aggressura* vero legitur apud Ulpianum lib. iii, § 4. *De Saeculo Consulit Syllanus et Claudiana.* B s alibi auctor eadem voce utitur, ut ex indice verborum liquet. Ad ea et nomina supplevimus et particulas ex edit. Ven. et mss. *Proprium fugit* pro *proprium confitetur* in Ver. editione scriptum fuit, ut demum confessio ficta insinaretur.

aliquos noseamus (20) eos esse, quos in idololatria commorantes nuper, vel maxime vi aliqua obiisse meminimus. (21) Hic nunc mihi responde, qui hominis post mortem nihil superesse contendis, (22) quemadmodum per alium locutus sit mortuus ille, quem noveris? At dicis: Hæc daemones fingunt. Eo probatio melior, quod etiam fallaces testimonium perhibent veritati. **130**(23) Cur autem fingant nomina, quorum est confessio in cæteris vera, aut qua ratione isto argumento nitantur, quod hominibus, quos perditos cupiunt, magis proficiat ad Dei timorem, et ipsis nihil prosit ad utilitatem? Sane recte hoc facere existimarentur, si sub prætextu alieni nominis invasa obtinere potuissent. At cum divina adjura-

(20) In edit. Ver., *noscamus esse nominatas, quos*, etc., repugnantibus mss. et editione Ven. Cæterum sua daemones non numquam prodidisse nomina tradit etiam Lactantius l. v Institut. cap. 21: *Interrogati qui sunt, quando venerint, quomodo in hominem irrepserint, confitentur*. Alii porro Patres rem explicatius produunt, dum narrant, eos daemones affirmasse, se esse vel Jovem, vel Mercurium, vel Saturnum, vel alium aliquem ex iis, qui tamquam Dii a Gentibus colebantur, de quo poteris legere disserentes Mmucium Felicem in Octavio cap. 27, et Sulpicium Severum Dialog. 5. At qui se impiorum esse ac interfectorum animas faterentur, nemo, quod hactenus reperire potuimus, præter Zenonem subindicat. Solum de improborum ac eorum hominum animabus, qui violenta morte perierunt invenimus sensitse quosdam, eas circa sua corpora et sepulcra hæere et pervagari aliquamdiu, ut videre est apud Porphyrium, lib. II de Abstinentia, pag. 89, cui sententiæ favet etiam Macrobius, lib. I in somnium Scipionis, cap. 13. Sed missa hæc Ethnicorum fabella, singularis narratio de energumenis, quos Zeno memorat, ne quem offendant, ut offendisse quidem visa est editores Veronenses, qui eam alicubi corrigendam censuerunt, vindicata nobis est pluribus disert. II, cap. 8.

(21) Ante particulam *hic* Veronenses editores integram inseruerant sententiam, eamque aliquot verbis detractis, vel immutatis: quæ in mss. et edit. Ven. paulo inferius legitur, uti a nobis suo loco proponetur. Sententia autem inserta effertur ab iisdem sic: *At cum Divina adjuratione in eucleo spirituali torquentur, nolentes et inviti discedere compelluntur. Hic nunc, etc.*

(22) Pro verbis, quæ tum ex codicibus, tum ex editione Ven. exscripsimus, hæc in editione Veronensi et sequentibus supposita fuerunt: *contendis, quo argumento daemones nitantur, si non vivant animæ mortuorum? At dicis, etc., Hoc daemones pro hæc daemones in manuscriptis*. Pomp., duobus Zen. et edit. Ven. Huic porro objectioni responderetur in editis et mss. sic: *O probatio melior!* quæ exclamatio plane inepta videtur. Emendatio Barthii satis tuta et inserenda textui visa est.

(23) Quidquid in textu posuimus post vocem *veritati* usque ad *Accipe et alia* a Veronensibus editoribus detruncatum fuit, sola postrema sententia in locum non suum aliquibus immutatis translata, ut adnotatione 21 monuimus. Manuscriptorum, et editionis Venetæ scripturam edidimus. Mss. Rem., Urb., Vat. cum editione Venet. capiunt scribunt pro *cupiunt*, sed male, cum de daemonibus sermo sit, qui hominum animas lucrari expetunt. Cæterum hoc argumentum, quo auctor utitur, ut daemonum confessioni contra se ipsos latæ credendum esse suadeat, alii quoque Patres exhibuere. Tertullianus in Apolog. c. 23: *Credite illis, cum verum de se loquuntur, qui mentientibus creditis. Nemo ad suum dedecus men-*

A tione in eucleo spirituali et qui sint nolentes edicant, et inviti discedant, procul dubio hoc sunt, quod sese esse unicuique confitentur.

IV. Accipe et alia exempla et quidem certiora. Primo in (24) libro verborum Samuel egregius ille (25) sacerdos mortis jam lege dispunctus, Saul regi se desideranti sine ambiguitate non tantum suam (26) præsentiam exhibet, sed etiam ad consulta respondet (I Reg. xxviii), liberiusque **131** canit mortuus, quam canere consueverat vivus; unde libet exclamare: (27) Profectus potius est iste, quam mortuus. In Evangelio quoque Petrus filique Zebedæi cum Domino adstare fulgentes Moyses et Eliaque (Matth. xvii), quos (28) propter tunc impedimentum carnis

B litur, quin potius ad honorem. Magis fides proxima est adversus semetipsos confitentes, quam pro se ipsis negantes. Mmucius item in Octavio c. 27: *Ipsæ Saturnus, et Serapis, et Jupiter, et quidquid daemones colitis, victi dolore quid sint eloquuntur, nec utique in turpitudinem sui, non nullis præsertim vestrum adstantibus mentiuntur. Ipsis testibus esse eos daemones de se verum confitentibus credite.*

(24) Nullibi hoc titulo primum Regum librum inscriptum legimus, sed primum Samuel.

(25) Etsi non nulli Patres sacerdotium a Samuele abjudicent cum Hieronymo lib. I in Jovinianum; Sacerdos nihilominus vocatur a Lucifero Calaritano in libro de non parcendo in Deum peccantibus, p. 227 tom. IV Biblioth. PP. et in Constitutionibus Apostolicis lib. VIII, cap. 4, ἀρχιερεύς summus Sacerdos, et cap. 5, ἱερέως Sacerdos, et similiter alii, ad quos S. Zeno accessit. Quod hic dicitur mortis lege dispunctus, Africanorum locutio videtur, pro qua Tertullianus de Testimonio Animæ c. 4, vitæ dispunctionem dixit.

C (26) Magna inter Patres de Samuele vertitur quæstio, utrum ipsius anima Saul vere apparuerit. Negantem sententiam sequuntur Tertullianus de Anima cap. 57, Auctor quæstionum inter Justinii opera, quæstion. 52, S. Pionius in exhortatione suis actis inserta n. 14, Eustathius Antiochenus in Dissert. contra Origenem ab Allatio edita, S. Hieronymus in c. 15 Ezech., Auctor quæstionum Veteris et Novi Testamenti apud Augustinum quæst. 27 et apud eundem auctor operis de mirabilibus sacrae Scripturæ, lib. II, cap. 11. Affirmantem vero sententiam cum Zenone nostro plerique tum veterum, tum recentiorum tuentur, Josephus lib. VI Antiquitatum cap. 15, S. Methodius Episc. et martyr apud Photium cod. 254, S. Justinus in dialogo cum Triphone, p. 72, Origenes in cap. xxviii lib. I Regum, S. Basiliius epist. VIII ad Eustachium, S. Ambrosius in cap. I Lucæ, et alii. S. Augustinus in utramque partem hanc quæstionem fusius agit quæst. 5 ad Simplic. et quæst. 6 ad Dulcitium: at in libro de cura pro mortuis gerenda in Zenonis sententiam propendit, cui etiam favere videtur Ecclesiasticus cap. XLVI, v. 23.

D (27) Solemnis hæc Patrum formula, ut mortis, quæ justis advenit, horrorem elevarent. Tertullianus in libro de Patientia, cap. 9: *Profectio est, quam putas mortem*. Hieronymus epist. LXXXIV ad Julianum: *Quod sanctissimam conjugem tuam non quasi mortuam, sed quasi proficiscentem deduxeris*; et epist. III de morte Nepotiani: *Intelligeres illum non emori, sed emigrare*. Huc etiam pertinet illud, cum mors transitus appellari solet; unde in ps. CXL, v. 10, *Singulariter sum ego, donec transeam*; et Hieronymus lib. I in Jovin. cap. 14: *Ex quo ostenditur virginitatem non mori, sed manere cum Christo, et dormitionem ejus transitum esse, non mortem*.

(28) Codd. Rem. et Vat., præter tunc impedimento: Mss. Pomp. et Urb., impedimento item habent.

videre non possent, libertate spiritus vident, exinde intelligentes in (29) thesauro naturæ depositum incolumem requiescere, quod in hoc mundo ad tempus perspicitur interire. Similiter in inferno dives tunc tenacissimus, quem chaos immensum a pauperis felicitate discernit (*Idem* c. XVI), ardoribus suis implorando refrigerium, Lazarum verum divitem sero cognoscat, cupitque mortuus vel uno digito illis contingi manibus, quibus super denegaverat vivus. Odit jam sine causa ante quod amaverat, probat feliciter esse, quod oderat. (30) Gemit instanti pœnæ aliquid de facultatibus notis mederi non posse, pro uno puncto resque inunctanter tota, si liceat, paratus offerre. Superstitibus fratribus saltem cupit esse consultam. Abraham patrem deprecatur obire, ut aliquis nuntius pergat, qui eos tanti negotii certos efficiat, **132** cui ille respondit: *Habent Meysen et prophetas, quibus si non credunt, neque illi, qui hunc missus fuerit, credituri sunt* (*Luc.* XVI, 29, 31), evidenter ostendens, non in oculis esse carnalibus verum, sed in fide credentium constitutum.

V. Nam et Dominus ista exempla confirmans uni ex latronibus in se credenti, qui (31) cum eo de patibulo dextra levaque pendebat, ait: *Amen amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso* (*Luc.* XXIII, 43). Itaque si homo mortuus in æternum perit, ergo mendax est Dominus, qui ei deinceps nihil futuro paradisi reponit. Sed et homo ipse, quem Dominus adsumserat, perit, si Jesus non resurrexerit. At si resurrexit, humano generi formam dedit, quoniam ad hoc Deus pro homine mortis jura gustavit, C

(29) *Thesaurus natura* adhibetur hic pro sepulchro, in quo defunctorum corpora in resurrectionem custodiuntur: *thesaurus* enim proprie loculamentum significat, ubi quædam servandi causa conditur. Vide Bostium Fabrum in *Thesauris* Erodit., tom II, pag. 985. Aelianus et notationem Barthi ex lib. II, cap. 13: *Pulcherrime per thesaurum natura universum se esse intelligit, quod re conditur in illud vere conditæ omnia, quæ intereunt, et multas tamen formas redeunt in vitam, cum naturam sit hujus interitus alterius vita, hujus vita alterius interitus, et ita oritur quidam rerum sibi succedentium, quod infra dicit: Omnia suis mortibus vivere: et elegantè lateque docet Victorinus lib. IV contra Arianos. Hunc thesaurum sepius adhibent veteres litteræ, cum eo ligi in eum et ad Patres suos dicunt, qui in Domino morantur..... nec minus doctè infra Zeno nositer secretum nature appellat.*

(30) MS. Vel., *cecut*. Ex eodem eod. nec non ex Vat. et Urb. scriptum est *tota, si liceat*, pro *tota scilicet*. Porro *tota* pro *omnia* usurpatur, sicut *totum* eodem sensu, de quo tract. IV, adnot. 25. Similiter Virgilius primo *Aeneidos*, vers. 189, *Tota amentia sequuntur*, et Juvenalis X, vers. 257, *Bona tota. Totus respexit etiam Caesar de Bail. civili lib. I, cap. 1. Toti Dei Augustus Meteor. 6, etc. Paulo post e. mss. reposuimus *saltem*, pro *salutem*, quod in editis perpetuam legebatur.*

(31) Ut ex *se cum eodem*, quod erat et in codicibus et in editis, corrigere mus *cum eo de*, sententiæ contextus suadet. Repetivimus *amen* ex mss. Rem. et Pomp.

(32) Editi et mss. aliquid libri *de hujusmodi*. Placet hestri eodemque Tol., Vat., Urb. Item pro *nascentes*, quod cum aliquot mss. habeat editi, codex

A ut homo per Deum jus immortalitatis reciperet, quod amisit. Propter quod Paulus beatissimus ait: *Nolumus autem ignorare vos, patres, de dormientibus, ne contristemini, sicut ceteri qui spem non habent: si enim credimus quia Jesus mortuus est, et resurrexit, sic et Deus eos, qui dormierunt in Jesum, adducet cum eo* (*I Thessal.* IV, 12, 15). Nam et Deus per Ezechielem prophetam loquitur, dicens: *Ecce ego aperio monumenta vestra, et educam vos de monumentis vestris, et inducam vos in terram Israel: dabo spiritum meum in vos, et vivetis* (*Ezech.* XXXVII, 12 et seq.).

VI. Cum hæc ita sint, resurrectionem futuram cur, Christiane, non credis? Cur (32) de hujus mundi labe in meliora migrantes tam pertinaciter plangis? Proh nefas! Hæc mater scissa veste, lacrimis eribus, lacrimis et gemit, totum crebris sibilibus livida pectus, genti vanitate circa amissi cadaver hacchatur insona, nec Machabæe matris memoriam recolat, que spe succincta futurorum, Antiocho (33) saviente, libenter semel septem filios, non dicam extulit, sed ipsa potius feliciter suis hortamentis occidit, religiose confidens Deo filios se genuisse, non mundo (*I Mach.* VII). Hæc uxor amissi mariti desolationem se ferre non posse testatur: frigidumque latos male dilatato queratur lecto; (34) invidiosis vocibus Deo concionat invidiam; **133** (35) solemnia ipsa divina, quibus a sacerdotibus Dei quiescentes commendari consueverunt, profanis aliquotiens ululatus rumpit; tetraque illuvie suam totum deformans cultum, cadaver amplectitur (36) conclamatum, fugientia teje-

Rem, *migrantis*, Tol., *migratoris*, et Urb., *migratus*. At sermo est de vivis, qui morientes, vel mortuos plangunt, ut ex subjectis matrum et uxorum exemplis liquet.

(33) Editi cum aliquot mss. *savienti*. Correximus ex mss. Rem., Pomp. et edit. Ven.

(34) *Invidiosis vocibus* Zeno utitur pro *querulis*, et concinnere *invidiam* pro *lamentari*, eo quod querulus et obretractioibus in odium et invidiam is, de quo conquerimur, adducatur. Similiter mater filii obitum lugeas *Dus facit invidiam*, inquit Quintilianus Declam. VIII, 14. Silius Italicus lib. VI.

Ibat et invidiam celo divisique terebat

Seneca in *Heracle Olyceo*: *Expedi in plangit tamen decessa quamquam brachia, ut invidiam Dus lugendo facias*. L. S. Zeno tract. XV lib. II, n. 1: *Quo nuntio accepto Per servus scidi vestimenta sua, non ut Deo vivam faceret, sed, etc.*

D (35) Insigne loc est de more antiquo offerendi pro mortuis sacrificii testimonium, cui sacrificia occurrunt apud Cyprianum epistol. LXVI, Tertullianum de Monog. cap. 10, de Carona in l. s. cap. 5, in *Exhortatione ad castit.* cap. 11, et apud alios. Veronensis editio cum duobus mss. Zeno paulo post *terraque illuvie* pro *terraque illuvie*, per errorem, ut videtur, typographi, aut amanuensis.

(36) Formulæ hæc erat apud Romanos in re funerea celebris. Cum scilicet qui plangit efflisset animam, plangens conclamabatur ejus cadaver, ut testat Servius ad illa Virgii VI *Aeneidos*, vers. 218: *Pars cadaver latuæ, etc. Scrybantur, inquit, cadavera octo diebus, et calida abluantur, et post plurimam conclamationem abluantur*. Lucanus II, 22: *Corpora nondum conclamata jacent*. Apuleius lib. I *Metamorph.*: *Jam*

facit crebris osculis labra; totum corpus imbribus relavat lacrymarum, erinium suorum damno cooperiens; miserandis affatibus in uberiores fletus incendit etiam eos, quos causa non tangit, tanto ambrosior in dolore, (57) quanto ditior, sane post momentum misera (atque utinam (58) semel) nimio dolore nuptura. Hic, hic quemadmodum se quis possit excusare non video; non deest enim, qui dicere possit: Si est resurrectio, quare plangis? si amore mariti facis, cur postmodum nubis? execrabilis res est, fratres, nec conjugio servare charitatem, nec Deo fidem. Hæc etiam viros reprehensio manet.

VII. Christianus ergo in toto dubitare non debet, in statum pristinum mortuos excitari: talesque legitima die ante conspectum Dei ex illo naturæ (39) secreto produci, quales fuerint pro sua quique qualitate suscepti, Apostolo dicente: *Omnes nos manifestari oportet ante 134 tribunal Christi; ut recipiat unusquisque corporis sui merita secundum ea quæ gessit, sive bona, sive mala* (II Cor. VI, 40). Etenim, fratres, facilius est (40) reformari quod fuerit, quam institui quod ante non fuit: quod si non fuit, et est, multo magis poterit esse quod fuit; quippe cum illius potentissimi artificis rerum omnium conditoris ipse sit usus, impossibilium (41) possibilitatem

defletus et conclamatus es, et lib. II: *Ecce jam ultimum defletus atque conclamatus processerat mortuus*. Itaque conclamatum apud Zenonem ultimam conclamationem significat, uti similiter apud Terentium Eunuch. II, 3, 56:

Desine jam, conclamatum est.

(37) Ms. Rem. *quam*.

(38) *Semel* dicit, propterea quod mulieres aliquæ bis, ter et pluries etiam nubent. Zenonem autem, perinde ac veteres plerosque Patres, secundis nuptiis infensum, ac multo acerbius contra nuptias pluries repetitas disserentem notavimus tract. V, et fusius dissert. II, cap. 7, ubi ejus sententiam uberime vindicasse nobis videtur. Post pauca pro *nimio dolore* Barthius legendum putat *mimico dolore*: *mimicum* enim omnes auctores id dicunt, quod simulatum est, et inani quæpiam pompa veritatem mentitur. Sed *nimio* auctor dicere potuit ironice; cumque mss. libri nihil suffragii ferant, nihil pariter immutandum judicavimus.

(39) *Secretum naturæ* vocat sepulcrum, sicuti *thesaurum naturæ* superius appellavit. Vide adnot. 29.

(40) Sic ex ms. Pomp. quod mirifice concinit cum *institui*: alibi autem legebatur *reformare*.

(41) Non quod ea, quæ vere impossibilia sunt, Deus possibilia efficiat, sed quod ipsi sunt possibilia, quæ hominibus videntur et creduntur impossibilia, uti est mortuos ad vitam revocare: in quam sententiam post pauca Zenon subjicit: *Hæc est enim proprietas Dei id operari, quod non potest credi*; id quod disertius explicavit Marius Victorinus l. I de Opificio Mundi:

Plus sit tibi credere semper
Posse Deum quidquid fieri non posse putatur.

Et Arnobius lib. II: *Quod impossibile nobis est factu, illi possibile atque admodum executioni paratum*; et rationem adserens: *Numquid, ait, nostris ex divisionibus colligemus, quid aut fieri possit, aut non possit?* Ubi non illud insinuat posse vere a Deo fieri, quod revera impossibile sit, sed id unum reprehendit, credi impossibilia Deo, quæ nobis factu

adserere, ex eoque, quod non est, facere, quod est, naturam creare (42) extra naturam, nihil prorsus habere difficile, solumque ei hoc deesse, quod nobis esse; hæc est enim proprietas Dei id operari, quod non potest credi.

VIII. Igitur non homines tantum, sed pene omnia suis mortibus vivunt. Unde pauca de multis attengam, ut omnium probationem haud dubie in paucis expediam. (43) *Stelle præcipites* labuntur e caelo, et a tergo longo flammatarum albescentium tractu funereæ faci: solemnitate in occasus suos, quasi quibusdam deducuntur exsequis: quas si per plagas, unde refixæ sunt, quæras, rediivi luminis lege suis sedibus resurrexisse agnoscas. Sol quotidie nascitur, eademque die, qua nascitur, moritur; nec tamen instantis finis sorte terretur, 135 suos ut (44) repigret cursus, ut horas ac momenta producat, ut saltem paulo diutius diei sui demoretur in vita; sed fidelis semper, semper intrepidus, ad sepulcrum noctis cognatæ contendit, sensus in ipso se habere, quod vivit: denique admittitur ei ortus, si ei (45) auferatur occasus. Luna quoque, quæ vere (46) rationis humanæ omnia in se lineamenta depingit, nata (47) sanguineæ teneritudinis, dubio cornu primo quasi de cunis apparet, paulatimque crescendo jam

impossibilia sunt, et rationibus humanis velle nos metiri ac decidere, quæ Deo sint vel non sint impossibilia. Simili itaque sensu accipiendum, quod veteri inculcatum proverbio est, cujus meminit Synesius epist. 11: *Deo omnia possibilia sunt, etiam impossibilia*. Quod ipsum affirmanti Platoni concedit Augustinus serm. 242, n. 7. Ms. Urb. pro *impossibilium possibilitatem adserere* habet *impossibilium possibilitate se adserere*, id est suam potentiam ostendere: quæ lectio eodem recidens nequaquam displicet.

(42) *Extra naturam* creare, est extra omnes naturæ vires creare, cum ex nihilo aliquid educere nullæ naturæ vires possint. Potest etiam intelligi *extra naturam*, quod scilicet, quæ creantur, nullam præexistentem naturam habeant, ex qua tamquam ex materia sint; nihil enim erant, quæ creantur ex nihilo.

(43) Easdem fere similitudines ad resurrectionem statuendam, vel explicandam urgent plures antiqui Patres, Tertullianus de Resurrect. cap. 12 et 13, et in Apologet. cap. 48, Minucius Felix in Octavio num. 5, Theophilus ad Autolicum lib. II, Ambrosius lib. V Hexamer. c. 22, 23, et lib. II de Fide resurrect. c. 53, etc.

(44) Apuleius *Metamor.* 8, *repigratur impetus*, id est remittit, et lib. I, *repigrato fetu*. Ms. Urb., *currus pro cursus*, et inferius ms. Tol., *cognitæ pro cognatæ*; idem cum ms. Urb. *sciens pro sciens*.

(45) Sic mss. Rem., Tol., Pomp., Vat., Urb. Editi vero cum ms. Zen., *aufertur*.

(46) Apponemus hic notam Barthii ex l. XLIII, cap. 40: *Quid lunæ cum ratione humana? vere legendum nationis a nascendo, aut rationis a successione humanarum stirpium*. Sed ratio pro methodo, seu ordine naturæ accipi potuit.

(47) Alia ejusdem Barthii observatio subjicienda. *Sanguinea teneritudo primum tempus a nativitate designat*. Sic sanguinolenti in Codice primum nati. Constantinus imperator lib. II de Patribus, qui filios suos destruxerint: *Si quis propter nimiam paupertatem egestatemque victus causa filium filiamve sanguinolentos destruxerit*; et in inscriptione de infantibus expositis Leg. 8 Cod. Justinianæi.

puella, jam virgo, pro quotidianæ ætatis incremento progrediens, lascivi cuius ambagibus carpit pensa mundana. At ubi in terra aureo igne flagrans lucidior aurice, per laboribus fratris (48) angustis circumis ægentem compleverit globum, paulatim devertit in senium, donec vitæ senectute consumpta, sua morte reviviscens, menstrualis ignis selesenti germinæ accessu sumat rursus de fine petuipium.

IX. Similiter (49) Phœnix avis illa pretiosa resurrectionis evidentiter nos edocet jura, quæ nobilitatem generis sibi non a parentibus **136** (50) accipit, non liberis tradit: ipsa est sibi uterque sexus, ipsa omnis ætatis, ipsa genus, ipsa finis, ipsa præscriptum: non ex coitu nascitur, nec effluo alieno nutritur: non invida, non imprudens moritur, sed cum maturum lethi tempus advenerit, a semetipsa (51) invitatis sacris ignibus libertissime concrevit et. Sepulcrum illius est illi, faville nutritices, eius propagandi corporis semen, mors natalitius dies. Denique post momentum festo exultat in tumultu, non umbra, sed veritas, non imago, sed Phœnix, non alia, sed quamvis melior alia, tamen prior ipsa. Erubescit, Christiana conscientia, vel tot ac tantis ex rebus, (52) quemadmodum rursus eadem, quæ es, sis melior futura, cognoscere.

X. Præterea granum uniuscujusque frumenti conditum terra interit, et tamen in eo id quod intus est, reviviscit, nec mortem metallitus caput, sed

(48) Mss. quidam libri et editi *angustis*. Magis adri-
sit lecto codicis Rom. Ms. Urb., *angusti circumi*.

(49) *Zenon* succensebant *Lertias* et quidam critici, quod *Echilon* de Phœnice tam lucubenter extulerit. Sed nō, venimus, meminimus Phœnicem a sacris scriptoribus ad varia mysteria explicanda, frequenter adhibitam, et ad virginem parturiam, et ad resurrectionem Domini ac nostram, et ad mores item non nominatam productam: sicuti ea usque adhuc invenimus non nulli ad falsa dogmata statueda, ut videre poteris apud Augustinum lib. iv de Anima, et epus origine cap. 20. De Phœnice autem tamquam resurrectionis symbolo, quod ipsa in Christianorum antiquorum sepulchris insculptum reperitur, incredibile est, quot Patres tum Græci, tum Latini testimonium ponant. Præter Jobi locum c. xxix, vers. 18, ubi Phœnicis mentionem fieri ex quadam Hebræi textus permutatione nonnulli contendunt, et ex LXX interpretibus alii confirmant, nec non ex ambigua lectione eorundem interpretum psal. xcvi, v. 15, explorati sunt passos S. Clementis papæ in epist. ad Corinth. 25, Tertullian, Origenis, Eusebio, Lactantii, Cyrilli Hierosolymitam, Gregori Nazanzem, Epiphani, Hieronymi, Ambrosii et aliarum, quos vel recensere pœget. Quid quod plures quoque Ethnici auctores eam ut verum prodiderunt historiam, Herodotus, Diodorus, Ovidius, Tacitus, Plinius, Solinus, Arrianus, Claudianus, et alii? Cum itaque Christianis Patribus adversus Gentes esset agenda, quæ iisdem criminum dei, si ex Phœnicis, quæ certa apud Gentes habebatur historia, exemplum somniasse, quo propositum confirmaret? Grotius, etsi heterodoxus, hoc animadversione motus fuit, ut Patres a quorundam criticorum consuetis satis purgatos lateretur, hæc scribens in epistola ad Bezaemonem, quam referit et laudat Joachimus Joannes Moderus in prelatione ad epist. S. Clementis ad Corinthios: *De Phœnice non parvo eo tempore eruditi creditam, nec eo argumento uti Christianis, ut probet quædam scripturæ verba, sed ut ostendat et creditur non esse factam Phœnicem*.

(50) Ms. Pomp., Urb. c. duplex *Zen. accipit*. Phœ-

A suam sibi gentile in germen exspirans, vetusti corporis superficere deleta, imo in melioris nature jura transmissa, felix caput comis virentibus redimitum, quasi ab ætheris encausum in superna sustolitur, perennitatis gloriam fructu populosissimo tenturum: hoc hætesus Paulo firmitate *Stete tu, quod sentias, non vivificatur, nisi* **137** *mortuum fuerit* (I. Cor., xvi, 56). Et subjecit dicens *Sic et resurrectio mortuorum: seminat in infirmitate, resurgit in perpetuitate: seminatur in (35) humilitate, resurgit in gloriam: seminatur in infirmitate, resurgit in virtutem: seminatur corpus animale, resurgit spiritale* (Ib. 42 et seq.). Satis, ut opinor, resurrectionis veritas omnibus claret.

XI. Sed necessario disserendum est, quæ sit in ea injustorum justorumque discretio, ne generalitas nominis in comparatione malorum attrahat gloriam Christianæ felicitatis. Duplex itaque forma surgendi est: prima Sanctorum, in qua illud beatitudinis regnum primæ tubæ regali (54) tessera convocati capient eum ingenti triumpho æterno rege sub Christo: secunda vero, quæ (55) impios cum peccatoribus universis que incredulis gentibus perenni destinat pœnæ, in psalmis Spiritu sancto dicente: *Ideo non resurgunt impij in judicio, neque peccatores in consilio justorum: quoniam sicut Dominus viam justorum, et iter impiorum peribit* (Ps. 1, 5, 6).

XII. Consequens est, ut scire nos par sit, in quo

nix porro *ipsa sibi uterque sexus* dicitur, quod sibi sit et pater et mater: *ipsa autem omnis affectus*, quia unica esse fertur, quam in sua specie amare possit.

C (51) *Invitati* sacri ignes sunt, quos a sole ad se trahere dicitur a poetis, cum ordo suo jam jam meritura Phœnix incubuerit: Barthius tamen dubitat, an non melius *invitatis* legendum sit: *nullum enim*, inquit lib. xii, cap. 10, *quam ex se ipsa principium ei concedi Zenonoster*; et nullis in codicibus sic scribitur.

(52) Legebatur cum in mss. tum in editis *quem admodum rursus eademque esset melior*, etc. Correctionem felicissimam suggestit Barthius loco laudato, cujus hæc verba sunt: *Ultima verba, quæ Christianos conveniunt, non carent etiam macula, sed a vitis excerpenda: nam illa quæ duobus rursus eademque esset, spem veritatis in lectione præferunt, sed pessime sunt turpata: nam nihil certius, quam scripsisse Zenonem rursus eadem, quæ es, sis melior futura. Sic demum comparatio suis modis concinna erit inter Christianorum et Phœnicis restorationem. Idem enim corpus utrisque post ignem isti, post quamlibet consummationem alteri, homini scilicet Christiano reparabitur: ita tamen idem, ut cum aliud novum sit, melius tamen ut illo, quod id in fuit. Hæc et verissima est restitutio, et sic de Phœnice modo clarissime dixi: Non alia, sed quamvis melior alia, tamen prior ipsa.*

D (53) In editis repetitione et errore, ut videtur, typographarum, vel libratorum, *infirmitatem*.

(54) *Tessera* dicebatur signum quodcumque militibus præcipue datum, ex quo tanquam symbolo inter sese cognoscerentur: unde illud Sævi Italici xv, vers. 478:

Tactum dat tessera signum.

pro signo, quod in extremi judicii die tuba præcipue dabitur, hic accipitur.

(55) Impios a peccatoribus distinguens, respicit distinctionem psalmi, qui solentur, de quo agemus pluribus tract. xxi lib. ii et de sect. ii, cap. 40.

habitu regnaturus sit homo iste noster, qui tendit ad caelum : ne forte cum carne depercat vana (56) spe, si captus fuerit caduca atque carnali, de qua Apostolus dicit : *Caro et sanguis regnum Dei possidere non possunt* (I Cor. xv, 50). At e diverso videor mihi audire proclamantem : Si hæc est conditio carnis, quid est ergo quod credimus in Ecclesia (57) remissam peccatorum ac resurrectionem carnis? Facile, fratres, pugna ista concordat, statusque futuri qualitas aperitur, fides si illibata teneatur. Unde rem paucis expediam. Omnis caro, quamdiu flagitiosis illecebris hujus mundi, ac tenebris feralibus agitatur, profecto (58) pecuina est, ac misero, fragili detestabilique versatur in (59) jure. **138** At cum (60) mera fide credentis salutaris fuerit necata baptismate, nova paterni sacro resurgit fontis ex gurgite, jam pura, jam libera, jam a conversatione mundi hujus extranea, jam morte superior, jam cœlestia adspirans, jam, non dicam sæculi ludibria, sed ut sit honoratior, seipsam contemnens, jam veritatem, non imaginem quærens, jam spiritualia, non sua desiderans, de qua Paulus ait : *Non omnis caro eadem est caro : alia est hominis, (61) alia jumenti, alia caro volucrum, alia piscium. Et corpora sunt cœlestia, sunt et terrestria* (I Cor. xv, 39, 40). Itaque immortalitatis semine, de quo etiam Poeta sapientissimus præ sagivit dicens :

Igneus est ollis vigor, et cœlestis origo
Seminibus :

(56) Hic adnotare videtur illos, qui in alia vita carnis voluptates sibi pollicebantur, et hac vana spe ducti peribant. Barthius lib. XLIII, cap. 10, suspicatur legendum *vana specie*, vel *vana spes, specie si captus est*, etc.

(57) Ms. Rem habet *remissa peccatorum et resurrectio carnis. Remissa, remissæ*, pro *remissio, onis*, passim apud Tertullianum et Cyprianum. Vide hujus epist. vi ad Magnam, et epist. ix ad Januarium, nec non Optatum lib. 1. At *remissionem* habent mss. Vat. et Zen. *Remissam* tamen iterum Zeno tract. L, lib. II.

(58) *Pecuina caro*, quæ pecudibus inest. Similiter Apuleius lib. VIII *Metamorph. pecuina ossa*.

(59) *Jus* hoc loco pro statu, vel conditione, quemadmodum apud Ciceronem Agrar. III, 2 : *Optimo enim jure sunt profecto prædia, quæ optima conditione sunt. Libera meliore jure sunt, quam serva. Et II in Ver. n. 27 : Hoc jure sunt socii, ut iis ne deplorare quidem de suis incommodis liceat*.

(60) Mss. Rem. et Urb., *macra fide credentes*; alii codices, *mera fide credentis*, et idem habent editi. Forte tamen legendum *vera* pro *mera*, aut *sacra* pro *macra*, vel aliquid simile. Plurium vero codicum lectionem retinimus in textu, hæcque lectio non aliud significat, quam baptisma utile esse per fidem, per eam, inquam, fidem quam non nisi per charitatem operari Auctor alibi docet, ut vidimus pluribus dissert. 2, cap. 6. *Necata* porro traditur in baptismate caro veteris hominis, ut *nova* in Christo resurgat; de quo in sequentibus plura.

(61) Mss. Tol., Vat., *alia est jumenti*.

(62) Putat Barthius lib. XLII, cap. 10 : *Adludi hoc loco ad eam non nullorum sententiam, qui tradiderunt, homines, cum lapsi essent angeli, in ipsorum locum constitutos fuisse*. At non id ferre videntur Zenonis verba : loquitur de priorum parentum lapsu, quos diabolus per invidiam traxit in culpam; et sicut angelos precul dubio illos vocavit in eo statu innocentie, in quo immortalitatis et gratiæ donis præditi ad

seruet Spiritus sancti conceptione insita sit ante secundam, ut cum dissolutionis ejus ac legitime reparationis tempus advenerit, suo semini respondens jure possit mereri quod credimus. Nec res in ambiguo est; quemadmodum etenim ille princeps iniquitatis suo semine per invidiam protoplastos (62) ex angelis in homines derivavit; ita Dominus omnes in se credentes Sancti spiritus semine a mortuis rursus gloriosos in angelos excitabit (*Math. XIII, 50*).

139 XIII. Ad hoc unum evidens adhuc (63) proferamus exemplum, quamvis non possit verisimile tantam vim habere, quam veritas. Oleaster sua infelix et amarus est in natura; sed cum fuerit peritissimi agricole artificis manu necessaria provisione truncatus, nobilitate alieni seminis gravidatur, nutriturque ab eo ipso, quod nutrit, donec hospitis germen adoptiva pinguedine assumptus, imo pinguedo ipse factus, totusque (64) acceptum translatur in honorem novæ frondis promotione ramis resurgescentibus ornatus, jam non oleaster sit, sed oliva; cum et oleaster sit, et tamen oleastrum (65) se non esse quodam modo etiam ipse miretur. Igitur si homo potest facere ut sit arbor, quod non fuit, salvo quod fuit, quanto magis Deus hominem poterit (66) excitare, antequam peccasset in paradiso, in id quod fuit? Quam rationem seminum etiam beatissimus Paulus subtiliter prodidit dicens : *Qui seminat secundum carnem, de carne sua metet*

angelorum gloriam accedebant, de quibus dictum est per Psalmistam : *Minuisti eum paulo minus ab Angelis* (unde tractat. XXVII lib. II, in fine, *martyrem ex homine in angelum transfusum* similiter dixit), ita homines pro moralibus et peccatoribus, in quem statum per culpam miserime transierunt, appellavit. Itaque sensus est, *principem iniquitatis* diabolum invidia exstimulatum suo semine, quod tentando seminavit, *protoplastos*, id est primos parentes, ex angelis innocentibus et immortalibus in homines peccatores et mortales *derivasse*, seu convertisse : *derivo* enim translate est aliorum traducere, vel deflectere. Sic Cicero, III in Ver. num. 56, *derivare alio responsionem suam*, et IV in eundem, num. 20, *culpam derivare in aliquem* dixit. Ex his ea, quæ sequuntur, facile intelliges. *Protoplastos* vox, quæ *primo creatos* significat, apud Tertullianum quoque in Exhortatione Cast. cap. 2, et apud alios Patres pro primis parentibus vulgo accipitur. *Primo plastos* dixit Prudentius in Hymno omnis horæ v. 17. Ms. Tol. *sursum pro rursus* : in Urb. autem *sursus in angelos*.

(63) Prætulimus manuscriptorum lectionem : in editis *proponamus*.

(64) Editi cum plerisque mss., in *acceptum translatus in honore novæ frondis promotione*. Barthius corrigendum censuit in *acceptum translatus, inhonora novæ frondis promotione*. At ms. Rem. antiquissimus codex æquorem, ut visa est, lectionem suppeditavit, deleta tantummodo prima particula *in*, quæ item abest a mss. Vat. et Urb. mutatoque *honore* in *honorem*. *Promotionis* porro nomine utuntur Lampridius in Anton. Diad. cap. 2, Julius Firmicus de Cert. stel. posit. 5, 7 et 8, etc. Ex eodem codice Remensi *resurgescentibus* pro *resurgentibus* scripsimus.

(65) Ms. Vat., *se jam non esse*. Dein Urb., *quodammodo et ipse*.

(66) Rara syntaxis construenda sic : *excitare in id, quod fuit, antequam peccasset in paradiso, id est excitare in vitam immortalem*.

(67) *interiam*; qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam aeternam (Gal. vi, 8). At vero Dominus evidenter hoc edocens sic ad discipulos ait: *Simile est regnum colorum homini, qui seminavit bonum semen in agro suo: dormientibus autem hominibus venit inimicus ejus, et superseminavit zizania in triticum* (Matth. xiii, 24, 25).

XIV. At Trasse adhuc quispiam dicat: Si caro parit, unde cognoscitur ille qui resurgit? Caro, fratres, quasi quoddam est speculum intuentis plenitudine (68) gravidatum, quod non tam imaginem suam quam (69) ejus, cujus est in visibus gerit. Denique tot effluit vultus, quot hic intrinsecos tristes, seu hilares suos fecerit motus, hanc rationem docente nos Paulo: *Videmus, inquit, autem modo per speculum in aenigmatibus, tunc autem facies ad faciem erit* (I Cor. xiii, 12). Uade dubium non est in corporibus nostris, **140** dum mortis lege seminantur, non substantiam, non imagineam, sed illud tantum, quod imitatio est, discuti, quod teritur, demutari, sicut scriptum est: *Oportet enim corruptivum hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem* (I Cor. xv, 53). aliter (70) enim immortalitatis stola illi non sumitur, nisi primo istud carnale spoliium, blandum anime venacum, secundum Dei sententiam, unde sumptum est, refundatur, dicit enim Deus ad Adam: *Male-*

A dicta terra erit in omnibus operibus tuis, in tristitia gemis edes ex ea omnibus diebus vita tua: spinas et tribulus ejetet tibi, et edes pabulum agri: in sudore vultus tui edes panem tuum, donec revertaris in terram (Gen. iii, 17 et seq.). Sed et Dominus (71) ex persona hominis, quem assumpserat, ait: *Tristis est anima mea usque ad mortem* (Matth. xxvi, 38). Quod dictum non tam timentis, quam exsultantis ac docentis est. Utique: non enim quidquam timere poterat, qui mortuos excitabat, qui potestatem habuit ponendi eam, et iterum resumendi eam (Jo. x, 18); sed ut doceret, quoniam cum vivit, in hoc mundo, semper in tribulatione, semper justus in poena est. Cum autem mors, que putatur metuenda, gustatur; tunc ei in aeternum manentis glorie beatis in sedibus, nullas deinceps arumnas mundi censura, repromissa felicitas exhibetur, David sancto dicente: *Convertere, anima mea, in requiem tuam, quia Dominus benefecit michi, quia liberavit animam meam a morte, oculos meos a lacrymis, pedes meos a lapsu: placebo Domino in regione vivorum* (Ps. cxiv, 7 et seq.). Hæc nos felicitas manet, hoc munus expectat. Sic ergo vivamus, ut bonis operibus decorati, nos quoque (72) Deo Patri placere mereamur, Domino juvante nos Christo, qui est benedictus in secula seculorum.

quam homo, quod scilicet Christus se in illis verbis non uti Deum gerere ac preferre vellet, sed ut hominem; quo sensu *personam* veteres sæpe appellaverunt, ut cum dixeret *personam patris, fratris, principis, amici*, etc., pro *tanquam pater, frater, princeps, amicus*, etc. De hæc Zenonis locutione non nulla attingunt dissert. 2, cap. 5. Eadem prorsus formula usus legitur S. Hilarius in psal. lxxv, pag. 418 et in p. al. cxxxviii, pag. 565. S. Ambrosius lib. ii de Fide cap. 8, n. 61; lib. iv, c. 6, n. 69; et l. v, c. 10, n. 124. Similiter Phorbadius in libro contra Arianos, p. 505 t. iv biblioth. PP., Salomonis dictum quoddam tribuit *ea persona sapientie*, quod sapientia in eo loqueretur, ac si ipse esset sapientia. Itaque hic *persona hominis* non in eo sensu accipitur, quo humana Christo persona cum Nestorio tribuatur, sed in eo, quo ipsi uti vero homini humane actiones passionisque congruebant.

(72) Deo adjecimus ex mss. Rem., Urb., Zen., in quo postremo vox *Domino* desideratur.

(67) Ms. Rem. *ininterita*: desideratur autem in hoc codice *in spiritu*. Edit. Ver. omisa *de spiritu*. Supplementum ex plerisque mss. et editione Venet. Post pauca, pro *hoc edocens*, ms. Tol., *hoc se docens*; Urb. autem, *hoc et docens*.

(68) Mss. Pomp., *gravidatum*. Terram *gravidam* semibus dixit Tullius de Nat. Deor. lib. ii, num. 52.

(69) Id est spiritus, qui corpori unitus carne utitur. Imaginem autem spiritus ideoque carnem vocat, quod variis motus animi et affectus in corpore sæpe effluunt, ut ex sequentibus liquet. Hoc idem egregie Tertulianus de Resurr. cap. 15: *Volatet aliquid anima, vultus operatur indurum, facies intentionem omnium speculum est*. Vide plura apud Pamon. lib. ii, c. 57, et lege etiam, si placet, Nozarium et Pocatium in Panegyrico, ac Homonymum in epist. ad Furiam. Mss. Tol., Vat., Urbini, *quærit pro gerit*.

(70) Ms. Pomp., *etiam*.

(71) *Ea persona hominis* perinde dicitur, ac tam-

141 TRACTATUUM

SANCTI ZENONIS

EPISCOPI VERONENSIS

LIBER SECUNDUS.

TRACTATUS PRIMUS.

De (A) *Genesi*. — Contra Arianos.

I. Carnalis mentis homines, fratres dilectissimi,

Tuæc I. — A. In mss. *De script. de Genesi*. Hæc inscriptio medicis retracta, a nobis immutanda non fuit. Zeno au-

D scandalum patiuntur, non studio noscende, sed frustrande veritatis, quotiens Deus Dei filius, qui Patris maxima est gloria, aequalis Patri a Catholicis tem totus hic est in defendenda æterni Verbi divinitate contra Arianos, sicut et in duobus mox subjiciendis

prædicatur. (2) Denique inde est, quod (5) legis fundamenta tenentes, versuta disputatione, prætermissa Deo de Deo exeunte, ad communia humanitatis nomina, quæ possunt argumentis attingi, (4) Patris et Filii festinant: nec intelligunt, quæ in exordio (5) carminis sacri Deo sibi et divinitate et nomine comparatus, omnes humani sensus opinionationes excludit: quippe cum **142** dicat: *Faciamus hominem ad imaginem, et similitudinem nostram*, non inquit, *fac ad tuam*, sed ait, *faciamus ad nostram* (Gen. 1, 26): (6) ne quam Filii hominem induturus pati videretur injuriam. Videtisne, fratres dilectis-

tractatibus, qui eundem titulum in mss. præferunt.

(2) *Denique* non semper enumerationis particula est, quæ in postremo enumerationis membro statuitur, ut *tandem* significet; sed interdum post unicum membrum, uti heic a Zenone, ponitur, vel etiam cum nihil præcesserit, uti ab eodem adhibetur tract. 6 hujus libri, ubi enumerationis initium inchoat. Tum vero idem fere sonat, ac *paucis dicam*, de quo vide Schultingerum in notis ad declamat. i Quintiliani, p. 45. Exempla suppetunt apud Nepotem xii, 1; Florum 1, 16; Justinum, Papinianum et alios, quos Freinshemius in Florum laudat.

(5) *Legram* pro Sacra Scriptura a Zenone adhibitam vidimus tract. xii lib. 1, adn. 4.

(4) Ad communia scilicet nomina Patris et Filii, uti apud homines usurpantur, Ariani festinant, ut Filium Patre inferiore, velut inter homines usuvenit, ostenderent. Argumentis autem attingi ait, quod Ariani philosophia plurimum uterentur, seu potius abuterentur, ut plurimum Patrum testimonio statutum nobis est dissert. iii, c. 2.

(5) *Carmen sacrum* Geneseos liber appellatur, licet historicus sit. Similiter *Isaie carmen* tract. 25 et tract. 26, *divinum carmen* ejusdem Isaie liber vocatur: De hac voce *carmen* Sparaverius plura. Inferius dicat scripsimus ex mss. Tolent., Urbin., Pomp. et Zen. pro eo quod editi cum aliis mss. dicit.

(6) Numquid hoc loco S. Zeno Tertulliani interpretationem pungere voluit, qua hominem ad Christi imaginem factum tradidit? Sic enim is, lib. v contra Marcion. c. 8: *Ille Pater Christum sermonem suum intuens futurum. Faciamus, inquit, hominem, etc.* Et lib. de Resurrectione carnis c. 6: *Et fecit hominem Deus, id utique quod finxit, ad imaginem Dei fecit illum, scilicet Christi*: qua interpretatione etsi Tertullianus, qui de Filii divinitate recte sensit, nihil injuriæ eidem Filio fecerit; inde tamen periculum non leve impendebat, ne id Ariani ad elevandam, vel negandam Filii divinitatem transferrent, ac si æqualis Patri esse non possit, cui Pater dixisse non tradebatur: *Faciamus ad nostram*, quæ æquales sumus, imaginem, sed *Fac ad tuam*, quam nimirum homo factus præferes.

(7) *Exserte* reperitur apud Tertullianum, lib. 1 ad Uxorem cap. 4: *Apostolus non suadet, sed exserte jubet*, id est aperte et distincte. Apuleius Metamorph. 1, *exserte clamitans*.

(8) Quamplurimum lectionem codicum et editorum prætulimus, quæ etiam occurrit tract. vi lib. ii. Mss. non nulli habent *æqualitas*. Inferius *dealitatis* pro *deitatis* ms. Rem. scribit; quod nomen hoc Zenoniano sæculo usurpatum reperimus tum ab Hilario in libro de synodis, tum a Lucifero Cælaritano lib. 1 pro Athanasio, pag. 498.

(9) *Duorum* vox abest a ms. Pomp. ac si duo illa, ad quæ unus homo finctus traditur, sint *imago et similitudo*, cum haud dubie sint Pater et Filius, de quibus in Genesi dictum est *ad nostram*, et quorum imaginem ac similitudinem unus homo ita exhibet, ut

A simili, quia nullus (7) exserte hic aliter jubet, in opere nullus otiosus est? O sancta (8) æqualitas, ac sibi soli dignissima indivisibilis deitatis! Unus homo ad (9) duorum imaginem et similitudinem fingitur: nec tamen in eo, quid cuius sit, invenitur. Si igitur in opere extraneo paritas sacra distingui non potest; Deus in alio se inferior esse quemadmodum potest, quid quid enim uni ex duobus indistincte in omnibus sibiinet (10) similitudibus detraxeris, cui detraxeris, (11), nescis.

143 II. At ille, cui jubetur, est, (12) inquis, inferior. Quid? quod inde non esse approbatur inferior: quia

quid sit Patris, quid Filii, in eo distinguere nequam licet: ex quo argumentum negi inbecille adversus Arianos sumitur.

B (10) *Similo* legitur apud Martialem lib. ii epigr. 55, et apud Marcellum Empyricum c. 8. Sed apud Martialem alii legunt *simulo*; et Burmannus in Quintil. lib. vii c. 40, et in Ovid. Metamorph. lib. iii, v. 158, *simulare* et *assimilare* Latine non recte dici contendit. At jam hæc vox Zenonianorum codicum auctoritate satis vindicata videtur, qui *similantibus* a *similo* deductum aperte scribunt. *Similantes* autem *sibiinet in omnibus* cum Zeno affirmat Patrem et Filium, quam procul absit a Semiarianorum sententia, qui *similem substantiam* Dei Filium vocabant, ex toto contextu liquet. Dixit autem *similantes*, ut comparationi insisteret, quam ex homine ad Patris et Filii similitudinem condito instituerat: addens vero *in omnibus* ostendit aperte, similitudinem se admittitæ perfectissimam omnium, cujusmodi est inter eos, qui unius ejusdemque substantiæ sunt, uti sane Patrem et Filium esse pluribus in locis dissert. i, indicatis c. 2, § 2, disertissime affirmat.

C (11) In editis *nescio* Codicum lectionem secuti sumus.

(12) Mss. Vat. et Zen., *inquit*. Objectio hæc est Arianorum celebris, cui duplex a Zenone responsio subjicitur, quam quidem utramque apud ceteros Patres invenire licet. Alii enim confessi sunt præceptum Patris ad Filium, quo tamen nihil æqualitati inter ipsos præjudicii creetur, ut cognosci potest ex Irenæo lib. iii, cap. 8; Tertulliano adversus Praxeam cap. 12; Origene t. ii in Jo. p. 61 edit. Lucii; Basilio l. de Spir. Sanct. c. 46; Cyrillo l. 29 Thesauri, p. 225; Athanasio l. de Decretis Nicænae Synodi ad caps. xxxiii verba: *Ipse mandavit, et creata sunt*; Mario Victorino l. i de Rerum creatione, ac tandem Hilario l. iv de Trinit. num. 16, quibus omnibus in locis et Patris præcipientis et Filii exsequentis aperta sit mentio. Quomodo vero id sine Filii offensione sit, paucis recte explicat Zeno, cum *non minus sit magna facere*, scilicet creare mundum, quod profecto solus Dei omnipotentis est, *quam dicere*, id est præcipere, ut mundus creetur. Neque hic notare prætermittimus Hilarium l. iii de Trinit. n. 12, videri quidem concedere inferiorem Patri Filium hoc nomine, quod Patri præcipienti obedivit. *Et quis, inquit, non Patrem potiorē confitebitur, ut ingentem a genito, ut Patrem a Filio, ut eum qui miserit, ab eo qui missus sit, ut volentem ab eo qui obediat.* At quam in sententiam appellet *potiorē* hoc loco Patrem, ut ne quid Filii divinitati et æqualitati detrahatur, ipse luculenter explicat in ps. cxxxviii, n. 17, inquit: *Est enim Pater major Filio, sed ut Pater Filio, generatione, non genere*: quibus pariter concinens Athanasius orat. ii in Arian. Patrem majorem Filio fateri non dubitat, *non magnitudine aliqua, vel tempore, sed propter generationem ex ipso Patre.* Ne quis tamen hæc primæ ex responsione cum æqualitatis præjudicio Filium Patris ministrum inferioremque conciperet, aliam responsionem Zeno subjicit, quam se priori illi præferre

unde processit, paterni cordis est (15) exsecutor: A non enim minus est facere magna, quam dicere. Quamvis et quod dictum est a Patre, vel dici potest, quia Verbum est Filius, sine Filio non est: et quod factum est a Filio, vel fieri potest, si e lignatone paterni non est: quia Filius sine Patre non est, i, s, o dicente: *Si nos facti facta Patris, nolite miri* 144 *credere: sed si nihil credere non vultis, factis credite: et cognoscite, quoniam in me est Pater, et ego in illo* (Joan. x, 57 et 58). Constat ergo aequalem esse, (14) quod invicem se capit cum Sp. ritu sacro.

TRACTATUS II.

De Genesi.

Nisi quis hostem, a quo impugnatur, expugnet,

non obscure significat, quod scilicet ipse Filius, quatenus Verbum est Patris, sit visum Patris mandatum, quo preceptum est, ut omnia fierent, et sit etiam vis illa, qua omnia a Patre per Filium condita sunt. Hanc illa tract. IV l. II. *Quia ad omnia Patris precepta, ut fieret, Filius utpote Dei virtus Deique sempiterna, omnia illa ope e mirifico eius cum dicto complevit*. Similiter alii Patres precepiendi et obediendi formam vel non probantur omnino, vel ex eo non probantur, quatenus ipsum preceptum et mandatum Patris idem Filius esse cognoscatur, credendi autem et faciendi executione vni indici et Patris in Filio. Lige Athanasio orat. in in Arian., Cyrillum l. I in Jo. cap. 5, Hieronymum l. IV. n. 27, et seqq. ac Augustinum, qui l. II de Genesi ad lit. c. 6, *justitiam vocem reprehendit*, et nihilominus tract. XXI in Jo. nec non in libro contra serm. Arian. cap. 5, ipsam Patris *justitiam* ipsam esse Patris Filium ostendit. Quomodo cum brevitate et energia hanc omnia Zeno complectitur? Vnde que hanc eandem in rem notabuntur tract. IV seq., adnot. 6, ubi Patris preceptum executionemque Filii iterum memorat, aequalitatem autem amborum insigni testimonio et argumento confirmat.

(15) Qua auctoritate editores Veronenses scripserint *excultor*, ignoramus. *Exsecutor* autem quod in mss. et edit. Ven. legitur, innot. Filium eum fuisse, per quem omnia, que Pater voluit, creata sunt, de quo plerumque agitur tract. IV, ibique notabimus plura. Annovertaturo porro syntaxis, que sic e construenda est: *Quia est exsecutor paterni cordis, unde processit*. Quod vero Filium ex Patris corde processisse traditur, spectat illud ps. XLIV. v. 1: *Eructavit cor meum verbum bonum*: hanc enim a Patre dicta de Filio antiqui assueti Patres interpretati sunt: unde Tertullianus adversus Praxeam c. 8. *De quo Patre procedendo Filius factus est, primogenitus ut ante omnia genitus, et unigenitus ut solus ex Deo genitus proprie de vulva cordis istius, secundum quod et Pater epus testatur: Eructavit cor meum, etc.* Frequens hujus testimonium in eandem sententiam allegatio a, ud illis que que Patres, cum Arianos impugnant, ut vel Augustinus notavit Enarrat. in ps. XLIV. cum. 4. Forte que etiam pertinent illa ps. CX. v. 5: *Et utero ante Luciferum genui te*: quorum explanationem cohit Augustinus l. I contra Maximin. c. 7, et l. II, c. 18. Hec Filii ex corde Patris generatio cujusmodi sit, fusius docuimus dissert. II. cap. I, § 5 et seqq.

(14) Ita legit mss. et edit. Ven. Cum vero in editione Vel. scriptum esset *q*, in Patavina scriptum est *qui*.

TRACT. II. — (1) Inter hereticos non nulli materiam Deo coeternam et in eam posere. Ita Hermogenes, quem non Tertullianus solum refellit in libris adversus eundem, qui supersunt, sed et Theophilus Antiochenus apud Fuscham l. IV. cap. 24, et Maximianus apud eundem l. V. cap. 27, Manichaei porro te te Heros-

tanum in bonis suis poterit nisi securus: sunt enim (1) nulli, qui adserere conantur chaos in principio fuisse, id est informem, indigestamque latentis naturae congeriem, acervo quodam magnitudinis suae per se 145 in se (2) inmentem: postea vero Deum hanc diremisisse, ex eaque constituisse mundum pariter et ornasse. Legitur si, ut volunt, Deus materiam, qua usus est, non fecit, sed aeterna sit, ut ipse est, duo sent (3) ergo principia, et quidem repugnantia: ac per hoc necessario requirendum nobis erit, (4) quid sit fortius de duobus, illud quod sensibile est, an quod caret sensu. Verum quis dubitet, illud fortius esse, quod sentit, quod sapit, quod cogitat, quod (5) movet, quod movetur, quod mira providentia chaos ipsum, ut chaos non esset, effecit, quod ejus membra

B nyma in cap. I, epist. ad Ephesios v. 4 eundem cum Hermogene errorem adoptarunt. Seleucianos et Ierimianos eadem heresi implicitis testantur Philastrius heres. LV et ex ipso Augustinus her. 59. Alios ejusdem erroris auctores memorat Procopius in Commentario in Genesim, qui in ejus patrocinium Moysis verba in principio Geneseos posita deflexerunt. Utrum hos perstringere voluerit S. antistes Zeno, non audeamus affirmare. Imo potius arbitramur eum appellare hoc loco poetas et philosophos Gentium, qui eundem errorem jamda ante docuerant: legus enim tractatus initio S. Zeno mutatus apparet Lactantium l. II Instit. cap. VIII, ex quo non nulla eisdem tere verbis expressit, ut mox videbimus. Is autem Ethnicos tum poetas tum philosophos explorate appellat. De poetis primo sic: *Neque audiendi sunt poete, qui aunt chaos in principio fuisse, id est confusionem rerum et elementorum: postea vero Deum diremisisse omnem illam congeriem, singulisque rebus ex confuso acervo separatim in ordinemque descriptis, instruisse mundum pariter et ornasse*; ex quibus Zenonem primam periodum scribentem non nihil profecisse palam est. Ovidius l. I Metam. et Graeci quidam poete hanc eandem perspicue docuere. Recitat porro Lactantius ex philosophis insigne M. Tullii testimonium, in quo ea expressa sententia traditur, et est fragmentum libri de Natura Deorum, qui vel mutilus ad nos pervenit, vel plane intercidit: ubi tum ille non suam, sed alterius philosophi opinionem descripsisse videtur, cum alibi rectam de mundi creatione sententiam tulit. Vide Theodoretum de Heresibus libro v, capite 6, et Sanctum Basilium homilia I in Hexamer.

(2) Ms. Tol., *manente*. Idem codex *Domnum pro Deum, et diremisisse pro diremisisse*.

(3) Ergo abest a mss. Pomp., Zen. et Sp. *Repugnantia* porro cur appellentur hae duo principia, dicemus adnot. seq.

(4) Ille quoque ex Lactantio non nulla sumpta videntur: sic enim is l. II Instit. c. 8, alio licet argumenti genere, quod tamen eodem tere recidit: *Itaque aut Deus ex materia ortus est, aut materia ex Deo. Quod horum sit verius, facile est intellegi: ex his enim duobus alterum sensibile est, alterum caret sensu* (ob id S. Zeno hae duo principia *repugnantia* vocavit). *Potestis facienda aliquid non pot. si esse nisi in eo, quod sentit, quod sapit, quod cogitat, quod movetur*: que postrema praesertim verba noster auctor usurpat.

(5) Putabit fortasse quispiam legendum esse, *quod movet, quod non movetur*, ut ne de eodem contraria tradi videntur. Similiter anima ex Platone a, ud Ambrosium ep. 54, n. 1, id esse dicitur, *quod ipsam se movet, et non movetur ab alio*. Sed sine contradiotione *movet et movetur* optime dixit Zeno spectans eam philosophorum sententiam, quae tumenter exponit Cicero in Somnio Scipionis, ubi Deum rerum omnium principium probaturus, esse illum sta-

discrevit, ratione disposuit, coloribus decoravit, determinavit mensura, efficiensque competentibus survive precepit? Unde non est principium, quod senescit; quod opus factum est alienum; quod non est in sua positum potestate; quod a sua substantia tollitur; quod mutatur; quod alieno movetur pulsu; quod, quid sit, quid fuerit, quid futurum sit, non potest aliquando sentire. Solus Deus est itaque principium, qui (6) ex **146** se ipso dedit sibi ipse principium. Solus ante omnia et post omnia, quoniam in ejus manu inclusa sunt omnia, ex se est, quod est. Solus sui conscius, quantus et qualis est. Solus perfectus; quia non potest illi aliquid nec addi, nec minui. Solus omnipotens, quia ex nihilo universa constituit, virtute regit, majestate custodit. Solus indemutabilis, ac semper æqualis; quia in se non admittit ætatem. Solus sempiternus: quia immortalitatis est Dominus. Ille est Deus noster, qui se (7) digessit in Deum. Ille Pater, qui suo manente (8) integro statu, totum se

tuit, qui *se se movet quia numquam deseritur a se, numquam ne moveri quidem desinit; quin etiam cæteris quæ moventur, hic fons, hoc principium est, movendi. Itaque movet ad alios pertinet, movetur ad se. Vide Tullii locum, ex quo alia ad Deum principium rerum omnium statuendum brevi epilogo huc a Zenone traducta invenies.*

(6) Præclare Lactantius l. i Instit. cap. 7: *Verum quia fieri non potest, quin id quod sit, aliquando esse cæperit; consequens est, ut quando nihil ante illum fuit, ipse ante omnia ex se ipso sit procreatus, ideoque ab Apolline ἀποφύης a Sibylla ἀπογενής et ἀγέννητος et ἀποίητος nominatur..... Deus ipse se fecit.* Frequens apud Patres formula hæc est, quam ex Orpheo memorat Cyrillus lib. i contra Julianum. *Unus est ex se ipso genitus.* Et Hieronymus in e. iii Ep. ad Ephes. *Deus vero, qui semper est, non habet aliunde principium, et ipse sui origo est.* Lege alios apud Petavium l. v de Trinit. c. 5, n. 14. Quæ locutio etsi minime propria est, nam nemo sibi ipsi et munerator et munus est, ut notavit Hilarius lib. ii. n. 7, tamen recte intelligi potest, ut dedit sibi ipsi principium idem sit, ac a nullo alio principio substantiam communicatam accepit.

(7) Generationem Filii a Patre hic Zeno subindicat, de qua in sequentibus apertius statuit.

(8) Hæc notare auctor voluit, ne quis fortasse ex generatione Filii immutatam Patris substantiam putaret. Ariani enim Catholicis eandem Patris et Filii substantiam confitentibus exprobrabant, hac ratione Filium particulam esse divinæ substantiæ, quæ per generationem a Patre separata fuerit. Vide Hilarium l. iv de Trinit., n. 4.

(9) Reciprocavit se ad explicandam Zenonis sententiam optime positum est: *reciprocum* enim dicitur, quod aliunde profectum, eo relabitur, unde profectum est. Ita ergo se reciprocasse Pater in Filium dicitur, quod se totum Filio ita communicavit, ut nihilominus totum retinuerit, ac si totum dum communicavit, receperit: quod alia formula auctor expressit tr. ii lib. i, n. 9: *A paterno fonte in Filio tota refunderis; et tamen tota ubi refunderis, nec recedis.*

(10) Indicat hic procul dubio S. Spiritus processio- nem, quæ ex mutuo Patris et Filii amore renitet; unde tr. ii lib. i, n. 9, de charitate loquens dixit: *Tu in Spiritu sancto exsultas.*

(11) Ilas aliasque id generis similitudines a rebus terrenis ad divinas explicandas traductæ, etsi haud pares esse monuit Hilarius lib. i de Trin., n. 19, et

A (9) reciprocavit in Filium, ne quid sibi met derogaret. Denique alter in altero (10) exsultat, cum Spiritus sancti plenitudine una originali coæternitate renitens. Quemadmodum (si dicere dignum est) (11) duo maria, quæ in semet recumbunt, fretu æstus alternos in unum conferente, connexa, quæ licet sui proprietate, locis vocabulisque discreta sint, tamen trini profundi (12) vaporis una virtus, una substantia, una est fluendi natura; nec potest incomprehensibilis, communisque (13) undæ dividi magnitudo, **147** utroque in utrumque commeando largiflua, utrisque propria, nulli privata: etenim damnium patitur ubertatis et gratiæ, si admittatur, quod uno eodemque æstu alterum ex altero decoratur.

TRACTATUS III.

De Genesi (1) seu de æterna Filii Dei generatione.

Principium (2), fratres dilectissimi, Dominus nos-

l. iv, n. 2, utiles tamen esse non diffusus est, ut mentis nostræ imbecillitati consulatur.

(12) Mss. Rem., Tol., Vat. et Urb., *saporis.* Dein ms. Tol., *fluenti pro fluendi.*

(13) Varias hoc loco scripturas singuli fere codices præferunt. Alii *unda et dividi magnitudo, et utrumque in utrumque commeando*: alii, *undæ et dividi magnitudo, in utrumque commeando*: alii, *undæ dividi magnitudo, et tamen utrumque commeando*: alii tandem, *undæ dividi magnitudo, et utroque in utrumque*, etc., et postremam hanc lectionem, deleta conjunctione *et*, quæ superfluit, præponendam putavimus.

TRACT. III.—(1) Prima hæc inscriptio est in mss. omnibus præter Zenonianum, qui una cum editis alteram præfert. Præclara porro marginalis notatio litteris majusculis exarata, et huic tractatui apposita in ms. Rem. legitur his verbis: *In Natali Domini fratribus legenda in cubiculo post Diaconorum ingressionem ante Pontificem.* Ille porro id observandum videtur, diaconorum fuisse, ad pontificem, seu episcopum ingredi, quotiens illi e cubiculo ad sacra officia procedendum erat. Quotiens enim in aliis marginalibus id generis notationibus *cubiculi* mentio fit, semper diacones vel ingressi ad suscipiendum pontificem, vel e cubiculo cum eodem egressi traduntur. Hi autem diacones illi esse videntur qui plures una sacris induti vestibus episcopo sacra facienti solemniter ministrare solebant, uti discimus ex pluribus Ordinibus a Martene editis t. i de Antiq. Eccl. rit., p. 568, 575, 613, edit. Paris.

(2) Christum esse principium, ipse de se perspicue affirmavit Joan. viii, 25. Judæis enim quærentibus, *Tu quis es?* respondit: *Principium, qui et loquor vobis.* Quo autem sensu Christus Dei Filius sit principium, explicat Theophilus Antiochenus ad Autolicum lib. ii ubi de divino Verbo disserens, *Hoc, inquit, appellatur principium, quoniam primatum et dominatum habet in omnia, quæ per ipsum fabricata sunt.* Licet autem Pater principium eadem ratione appellari queat; peculiari tamen modo id dicitur de Filio, quatenus Filius est illud verbum per quod omnia facta speciali quadam ratione in Scripturis sacris traduntur, de quo plura dissert. ii, cap. 1, § 4 et 5. Quin hæc apud antiquos solennis et pervulgata sententia est, *principii* nomine, quod i Genes. v. 1 occurrit, idem divinum Verbum significari. Imo in Filio pro *in principio fecit Deus cælum et terram*, in Hebræis codicibus legi affirmarunt non nulli, uti refert Hieronymus initio Hebræicarum questionum, qui et Tertullianum in libro contra Praxeam aucto-

ter **148** (5) inunctaeter est Christus, quem ante omnia secula pater in profundo sua (4) sacre mentis arcano insuspiciabili, ac soli sibi nota coniecta, Filii non sine affectu, sed (5) stae revelatione amplectebatur. Igitur ineffabilis illi incomprehensio-

rem allegat. Hic sane eo libro, cap. 5, eo argumento tollitur ad divinarum personarum distinctionem constitutam contra eum errorem, qui Sabelliano profulsit: sed is non ex sac. sed ex aliorum patris sensu loquitur: *Atque quidem et Graecum in Hebraico testamento, In principio fuit sibi Filium.* Verum hoc error ab Hebraicae lingue peritis facile dispellitur. Ant vero Patres, cum non in Hebraico ita legi putarent, Filium tamen hanc *in principio* vocem dante intelligendum indicarunt. Perspicue Origenes, hom. 4 in Gen., postquam dixit, *Filium esse unigenitum in principio; In hoc etiam, inquit, et actus, non est in Verbo suo, Deus carnis et Verbum patit.* Cui interpretationi laudat Genes. Alexandrinus, de vi Symon. p. 644. Hilarius, in Psal. ii; Ambrosius, lib. 1 Hexamet. c. 2; Augustinus, lib. 1 de Gen. ad lit. c. 5, lib. XI Confess. cap. 9, ac praesertim in XII, cap. 19, 20 et 28, ubi similiter *in principio* expandi constanter in Verbo, in *Filio, in Sapientia*, ita ut idcirco Deus omnia creari in Filio, quod omnia in sapientia creandi, quo *quidem omnium artifex sapientia*, Proverb. c. vii, vocatur. Ab hac sententia, nullum discrepant, qui *in principio* nomine *πρωτος* Graece, ut Methodius, auct. Phil. tam Gen. 255, et Latine etiam *primus*, ut Tertullianus, in Hermogene cap. 20, appellarunt: et hinc Probus, orat. 2, p. 102. *Filium*, qui Patris sapientia dicitur, vocat *πρωτος* *πρωτος* *πρωτος*, *in principio* *artifex*. Sed quicquid id est, de Filio tertium omnium principio, per quod et in quo omnia sunt condita, Zenonem loqui, patet ex tract. 5 lajus libri, ubi eadem, que hic toidem fore veritas repetens, de creatione mundi nonnulla subiicit.

(5) Editorum lectio *inunctaeter*, que tamen in miss. non apparet. Promiscue tamen *incontanter*, et *incontanter* scriptum reperitur. *Incontanter* apud Lactanentum, lib. vi, cap. 12, *incontanter* penes Appuleium, lib. XI post mortu. Similiter *contari* et *contari*. Porro sicut *contari*, vel *contari* non tam morari et procrastinare, quam questionem movere, vel suspensum tenere animum significat (ut dicit *contabunda*, id est accers et suspensa, *inunctaeter*, dixit Apuleius, Met. 8: *Contabundus loquitur*; eodem sensu usurpat Tacitus, An. 1, 7, Appuleius, Met. 7, *Nec mora, nec contatio*, vel, ut alii legunt, *contatio*, ubi *contationem a mora* distinguens pro suspensione animi vel questionis accipit: et similiter Paulinus, carm. 25 de S. Fulvia vers. 116. *Paucis contamine mentes*, in eadem sententiam usurpavit, in *incontanter*, seu *incontanter* apud Zenonem perinde accipiendum, ac stae quis cone, sine coar. versa, sine dubit tone, non autem sine meta, ut primo aspectu videri poterat, nisi moram suspensum animi intelligas. Sic forte *inunctaeter* fide pro fide non ambigente dixit Paulinus Petrosianus, lib. v, vers. 152.

(4) Ms. Pomp., *stata mentis arcana*. *Insuspiciabile* autem *arcana* dicitur, quod penetrari et cognosci neque potest coniecturis potest. *Suspicio* enim apud Zenonem, tract. 16, lib. 1, num. 5, non minus ac in Cyril. Goussario, episto tenus et cognitio est incerta, et insuspiciabile apud Aristoteli est id, quod cogitatione incerta et coniectationibus assequuntur, itale non enim *arcana* *suspiciabilem*, et *conjecturatum astanti a huius natantem* vocat il. 1, p. 28. Hanc eodem voce *insuspiciabile* in eandem sententiam hanc est vulgatus interpret. Ecclesiast. c. xi, 5, et c. xv, 9.

(5) *Sine revelatione*, scripti, quia Pater cum ab aeterno Filium genuit, *filium in profundo sua sacre*

A lissue sapientia sapientiam, omnipotentia omnipotentiam propagat. (6) De Deo nascetur **149** Verus, de ingenio unigenitus, de solo solus, de toto totus, de vero verus, de perfecto perfectus. Totum Patris habens, nihil derogans Patri. (7) Precedit in nativitate

mentis arcana celatum non revelavit, nec manifestavit exterius, etiam si illi cum illi per *creandum*, *sacra omnia per ipsam facta sunt*, Josse 1, et per *revelationem*, cum inter humanos conversatus est B. m. h. m. 58, de quibus plura dissert. 2, cap. 1, § 2. Similiter Chrysologus, serm. 67 in fine: *Scripti Dei Filii in Dei patris man. it arcana*.

(6) Solemnes haec apud Patres sunt formulae, quibus divinum Verbum Patri omnino equide significet adversus Arianos, qui illas agerrime audientes in crimen devocabant. *Sunt enim plures* inquit de istis Hilarius, lib. iii de Trin., num. 8, *sacra prudentes, quarum praedantia Deo stabilita est, qui cum omnium Deum de Deo, verum a vero, perfectum a perfecto, unum ab uno natum esse, tanquam impossibilia novis praedicantibus contradicant.* Similes locutiones leguntur in formula fidei synod. Antiochene relata ab eodem Hilario, in libro de Synodis, n. 29. *Deum de Deo, totum ex toto, unum ex uno, perfectum ex perfecto*; nec non apud aliamnam doctorem, tract. de fide orthodoxa contra Arianos, qui esse videtur Gregorius Betanus, tom. II Append. Ambros. pagina 517, a. *De solo autem solus* apertissime dicitur ad refellendos eos qui illa apud Joan. xvii, 5, ubi Christus Patrem ita alloquitur. *Hae est autem vita aeterna, ut cognoscere ut te solum verum Deum, et quem nascitur Jesum Christum*, haec, notari, perinde accipiunt, ac si Pater solus Deus a Christo affirmetur. Patres porro ea de Parte solo vero Deo Christum dixisse interpretantur, non ut sanctissimum a divinitate eximeret, sed ad eos de medio tollendos, qui natura sua non sunt veri, ut ait Athanasius, lib. iv contra Arianos, seu, ut Ambrosius inquit, l. v de Fide cap. 4, n. 20, *in duos Deos accere videretur*. Simili ergo ratione *solum de solo* Zenonem affirmavit; nisi forte *solum de solo* dixit pro *unum ex uno*, ut, quod explicat Hilarius, de Synodis, cap. 5, *passiones humani partus et conceptionis excludit.* Cur porro *totus de toto* datur, sicut dixit etiam Hilarius lib. iii de Trin., n. 4, et lib. vi, num. 19, satis declaravit illa, que Zenonem subiicit: *Totum Patris habens, nihil derogans Patri*, seu ut exprimit loco postremum laudato Hilarius: *Tota virtutudo de totis in Filio est, ut nihil ex eadem desit Patri; nec minus hoc dicitur Zenonem, tract. 6, num. 4: Totum Pater, totum possidet Filius; unus est, quod amborum est, quod unus possidet, singulorum.* Vide Praebolum, in lib. contra Arianos, p. 502 c. 1, iv. Bibl. PP. edit. Lugd. qui et formulam *perfectus de perfecto* huc exponit et ibid. in g. et pag. 505, g.

(7) De qua nativitate hoc loco sit sermo, et genuinum huius loci sententiam, quom alii non probe sunt assecuti, huc explicavimus, dissert. 2, cap. 1, § 6. Satis nunc est numerare, con de nativitate illo Christi Zenonem loqui, qua natus de Virgine est, sed de illa, qua de Patre processit ab aeterno, non quidem nativitate illa *insepiciabile*, ut Actor vocat, qua Filium Pater in profundo sua sacra mentis sine revelatione complectebatur, sed illa qua ex Patris ejusdem ore, ut veram naturam, que non erat, fingeretur, prodit a *ipsum Filium*, ut dicitur ante in loquatur tractatu separati, cum scilicet Pater condendi mundi decretum sanxit, quod decretum ipsum Verbum appellari ex pluribus Patrum testimoniis loco laudato videmus. Ita Filius erat gentis a Patre, antequam in ferendo decreto nasceretur, quod intelligendum de *primatate*, ut schola loquitur, *rationis*, non temporis: prius enim concipitur Filius gentis in Patre, quam concipitur decretum orbis creandi, quod in eodem Filio uti Verbo Patris dicitur hinc.

tatem, qui erat (8), antequam nasceretur, **150** in A
 Patre æqualis in omnibus, quia Pater (9) in ipsum
 alium se genuit ex se, ex innascibili scilicet sua illa
 substantia, in qua beatus manens in sempiternum
 omnibus, quæ habet, habentem Filium paria (10) pro-
 creavit, qui est Deus benedictus in sæcula sæculorum.

(8) *Penes quem erat, ante quam nasceretur*, dixit
 etiam Hilarius, in c. xxxi Mat. n. 3. Contrariam for-
 mulam Ariam usurpabant: *Non fuit, antequam nas-*
ceretur, quam Hilarius impugnavit, l. xii de Trin., ut
 ne forte ex priori formula, quam ipse in dictis co-
 mentariis catholico sensu adhibuerat, in pravam de-
 torquerent sententiam, ac si cogitari posset tempus,
 quo Filius nondum natus, penes Patrem velut in
 radice exstisset, quod Ariam favisset quam maxi-
 me; neutrum dici voluit, n. 31, fuisse, vel non
 fuisse Filium penes Patrem, antequam nasceretur,
 cum et Pater, et Filius ab æterno ita simul exte-
 rint, ut nec Filius unquam sine Patre, nec sine Fi-
 lio Pater aliquando fuerit. Singularem porro Zeno-
 niani hujus testimonii sententiam annotatione supe-
 riori indicavimus, eademque fusius explicatur atque
 statuitur laudata dissert. 2, cap. 1, § 6.

(9) *In ipsum* pro *in ipso* non nunquam dictum aliis
 aliorum auctorum exemplis probare possumus, quæ
 tamen opportunius afferentur adnot. 5, in tract. 13,
 l. ii. Hæc autem energie causa dictum videtur, ut
 significatio sit, Patrem, cum genuit Filium, ob com-
 municationem ejusdem substantiæ se *in ipsum* quo-
 dam modo transfudisse; et ita gignens Filium dici-
 tur *alium se genuisse ex se*, quod *Deum de Deo* ge-
 nuit, *solum de solo, totum de toto, perfectum de*
perfecto, etc., ut idem Zeno est paulo ante locutus.

(10) *Procreare* pro *gignere* passim a Latinis usurpatur.
 Et eodem quidem sensu adhiberi in litteris sacris ad
 divini Verbi generationem explicandam Patres non
 pauci animadverterunt in illa Prov. viii, 22, sic e
 Græco reddita: *Dominus creavit me, ἐκτισέ με*, que de C
 divino Filio prolata plures voluere. Itaque sensus est:
 Pater genuit *Filium habentem paria*, scilicet *omnibus*,
quæ ipse habet; ubi *paria* dictum est eodem sensu,
 quo *Filius par*, seu *æqualis* Patri dicitur. Hæc ergo
 Filius habere dicitur *paria omnibus*, *quæ habet* Pater,
 sicuti paulo ante dictus fuit *æqualis in omnibus*.

TRACT. IV. — (1) Hic titulus est in omnibus mss.
 præter Zen. in quo cum editis alter legitur.

(2) Ita in mss. Rem., Tol., Vat., Urbin., Basilicæ
 Vat. et edit. Ven. Alii codices recentiores Zen.,
 Pomp. et Sp. pro *et idem alter* scribunt *æternaliter*;
 quæ lectio minus aridet, tum quod hæc vox Latine
 non facile reperietur, nisi apud valde sequioris ævi
 scriptores, tum quod videtur redundare; per illa
 enim, *erat ante omnia manens*, id ipsum satis expri-
 mitur: cum præsertim ea auctori sit mens, innuere
 non illam æternitatis, si dicere liceat, partem, quæ
 ante orbis creationem concipitur, sed illam *priorita-*
tem, ut scholastici appellant, *rationis*, qua Deus prius
 in se existens *ante omnia* cogitatur, quam quidquam
 de creandarum rerum natura ab æterno decerneret:
 cui sententiæ explicandæ satis erat innuisse, Deum
 fuisse ante omnia, ac explicasse quis fuerit; *æterna-*
lis autem durationis, quæ ad creaturarum rerum in-
 itium referri solet, meminisse nihil intererat. His
 adde mss. vetustissimorum auctoritatem, quæ tota
 nostra est; et præterea cogita credibilius multo esse
 ex *et idem alter* ab exscriptoribus sententiam non
 assequeantibus scriptum fuisse uno verbo *æternaliter*,
 quam ex *æternaliter* scriptum *et idem alter*. Veronen-
 sis autem editio nullo codice suffragante ex utraque
 lectione aliquid sumens, tertiam composuit sic: *et*
idem æternaliter. Ad sententiam porro auctoris quod
 pertinet, *unus et idem alter ex semetipso in semetipsum*
Deus dixisse videtur, ut Patrem Filiumque duas per-
 sonas distinctas, et unum nihilominus Deum contra

TRACTATUS IV.

De (1) Genes, seu de æterna Filii Dei generatione.

Sicut sacra Scriptura testatur, erat ante omnia
 manens (2) unus et idem alter ex semetipso in se-
 metipsum **151** Deus, (5) secreti sui solus conscius,

Arianos assereret. Cum *unum et alterum* memorat,
 discrimen personarum profecto insinuat; quis tamen
 unum Deum esse satis inlicet, non solum cum ait
 Deum hunc esse *unum*, et eundem hunc unum simul
alterum esse, quod aliter nequit intelligi, nisi duplicis
 personæ una natura sit; sed multo magis cum hic
 unus idemque alter *ex semetipso in semetipsum* Deus
 esse traditur, qui mirum ex eodem Deo uno in
 eundem Deum genitus est: quod clarius explicat
 tractatu sequenti inquiring: *Lætatur Pater in alio se*,
quem genuit ex se. Hæc ergo *alius ipsemet, quem Pater*
genuit ex se, ille est *unus ac idem alter ex semet-*
ipso in semetipsum Deus, ejus hic mentio est. Hæc
 forte spectant illa tract. 2 precedentis: *Solus Deus*
est itaque principium, qui ex se ipso dedit sibi ipsi
principium, que non tam indicare possunt Deum esse
ens a se, ut scholæ loquuntur, quod a nullo externo
 principio originem ducat; sed etiam Deum Patrem
 ex sua substantia Filium genuisse, qui non minus
 principium est, quam Pater. Præclara porro hæc de
 divinitate Filii adversus Arianos confessio est, qua
 divinum Verbum Patri æquale, et ante sæcula, immo
 antequam (*prioritate* scilicet *rationis*) de creando orbe
 decretum fieret, secreto genitum ostenditur; cui na-
 tivitati nihil officit altera, quam eidem Filio S. Zeno
 cum aliis Patribus tribuit, qua in decreto creationis,
 iterum quodam modo genitus, in ipsa subinde crea-
 tione *visibilis*, ut illi aiunt, foras processit: de qua na-
 tivitate S. Zeno periodo altera plenius loquitur, nec
 non initio tractatus sequentis, et nos plura diss. 2, c. 1.
 Ex his porro intelligitur sacram Scripturam, quæ tes-
 tari traditur, *erat ante omnia manens unus*, etc., ut de
 divino Verbo apud Deum Patrem manens sit sermo,
 esse vel Jo. i, vel Ecclesiastic. i, 1, vel aliquid simile.

(3) Hæc Filius profecto innuitur, quem, ut aperte
 ait tract. 3: *ante omnia sæcula Patrem in profundo suæ*
sacræ mentis, arcano insuspicabili, ac sibi soli nota
conscientia, Filii non sine affectu, sed sine revelamine
amplectebatur. Notanda præsertim verba *sibi soli nota*
conscientia, quibus concidunt alia tract. seq. num. 1,
nescio qua sua conscientia velatum, et item alia ejus-
 dem generis tract. 8, lib. ii, num. 1. Hæc constans
 similitum locutionum repetitio, quibuscum sane con-
 venit, quod hæc scribitur, *secreti sui solus conscius*,
 palam suadent sermonem hoc loco esse de Filio, qui
 a Patre in *secreto*, seu *profundo* cordis *velatus*, *sola*
sibi nota conscientia cognoscatur, antequam quid-
 piam de orbe, cui manifestaretur, condendo decerneret-
 tur. Neque abam observationem præteribimus, *secre-*
tum hæc vocari ipsam Filii generationem (ut palam
 fiet ex tract. seq. adnot. 17), quippe quæ hominibus
 ineffabilis, solique Deo nota a Patribus traditur, de
 quo vide adnot. 8. Locutione Zenoniane persimili
 alii quoque Patres locuti. Ambrosius, lib. i de Fide,
 num. 64: *Mihi enim impossibile est generationis scire*
secretum. Prudentius in Apotheo-i Arianos reprehendens:
Pergunt ulterius scrutantes, quid sit ipsum gi-
gnere... usque ad secretum. Petrus Chrysologus,
 serm. lxi: *Quod natus est, confitendum est: quomodo*
natus est, tacendum est; quia quod secretum est, sciri
non potest. Adeo vero hujus secreti solus Deus con-
 sciens a cæteris Patribus traditur, ut neque angelis
 plene cognita divini Verbi generatio affirmetur. Gre-
 gorius Nazianzenus, orat. i de Fil.: *Quo autem modo*
genitus sit, ne ipsis quidem angelis, nedum tibi intel-
ligere concesserim. S. Ambrosius, lib. i de Fide n.
 64, nuper laudatis verbis hæc subjicit: *Mens deficit,*
vox silet, non mea tantum, sed et angelorum *Supra*

cujus ex ore. (4) **152** ut rerum natura, que non erat, fingitur, prout in magnus Filius, cordis ejus nobis inquitur ex deo visibilis (5) necessario effectus, quia orbem terre erat ipse lacturus, humanaque viaturus genus, abas equalis in omnibus Patri: quidquid enim Pater (6) precepit, ut fieret, Filius, utpote Dei virtus Deique **153** sapientia, omnia illa opere mirifico ejus (7) cum dicto completit. Hinc (8) curiosi opinationibus (9) vanis vio-

lure concutitur, autem intelligunt nasari, quoniam curiositas (10) rerum effecti, non peritum.

154 TRACTATUS V.

De (1) Fide, seu De generatione Filii Dei generatione.

I Principium, fratres, Dominus noster (2) incunctantet est, Constantis, quem ante omnia secula Pater adhuc (3) utriusque in semetipso Deus, beate perpetuatis indiscreta spiritus plenitudine, nesito qua

potestas, supra angelos, supra Cherubim, supra Seraphim, supra omnem sensum est. Ante hinc omnes hereticos, lib. II, cap. 48. *Generatorem ejus inuicibilium existentem nemo videt, neque unquam videt de lingua, nec patet, nec potest, nec videt, que generat, Pater, et qui natus est, Filius.* Ita, rorsus videtur, vides Zenonis sententiam, ut si hinc aperta est *verbi* nomine eternam Filii generationem esse accipimus, constituitur mirifice illa hereticis, de qua adnot. 2, *non est idem alter, etc.* ubi distinctam Patris et Filii generationem contra Zenonem factam esse ostendimus.

antiquus Filius, et de Deo natus sit Deus, ac si hinc natiuitas in ipsa rerum creatioe et incarnatione, et proinde in tempore Divino Verbo contingerit: sed decretum istum ab aeterno Verbo, prores, sonem quondam Verbi appellat in eam rationem, quam pluribus exposuimus laudato dissert. 2, cap. 4. Et tandem quam longe absit ab Arianorum impietate, qui Filium potiusquam Dei Patris creaturam initio temporis conditam volebant, ut eo ministerio in eternam rerum creatioe uteretur, omnes intelligunt.

(6) Hinc, quod Filio Pater precepisset traditur, quandoque amborum aequitatem nihil ledat, vide tract. 1, lib. II, adnot. 11.

(7) Cum ad hunc e miss. et Veneta editione. Id ipsum legitur in tractatu seq. ubi ab editoribus Ver. pretermissum non fuit. *Opus cum dicto completum fit, profecto est imperium illud in sacris litteris expressum per vocem hinc; que licet prolatitia, divino tantum Verbo tribuitur, non quod verbum hoc prolatum sit Deus Dei (Zeno enim hinc Filium Dei riturum De quo sapientiam vocat), sed quod Verbum Dei est illud, de quo ob virtutem sapientiamque Scriptura testatur: Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.*

(4) Deommo Verbum, quod ex auctoris sententia hinc omni exposita a Patre et semetipso in *conscriptum* hinc generum individua illa aeterna, quam Catholici omnes volentur, dicimus, inquam, hoc Verbum quomodo ex ore Dei *prodegit unigenitus Filius, ut remaneret, qui non erat, proderit*, facile intelligitur, si preter natiuitatem illam ejusdem Verbi propriam et occultam, ex aliquid Patrem locutione natiuitatem a cum illius propriam et externam manifestam admittimus, quales est ita, cum illius Deus a creati orbem eandem, ut quod *primo in Verbo de reterit, et per Verbum exsequendum facti* (sic dissert. 2, cap. 4, demonstratum est) recte altera quodam modo dixit Verbo processu, que foras stato tempore prodegit, potuit appellari, cum ex priori illa in *profundo patris sacro* *omnis Filius ita tacerit* ac latet, ut enervis creatura *incomprehensibilis* que penitus sit, idemue foras hinc processuras fuisset unquam, nisi eius creandi decretum latens fuisset. Hoc autem decretum, quod in Verbo a Patre dictum ab aeterno fuit, ipsum Verbum nova quodam generatione natura a Zenone dicitur, de quo similiter tract. seq. ait: *Exceptitorem ut ordinem videtur et reman, in illi bilis illa virtus incomprehensibilis que Sapientia e regum in illi ducta Verbum, incomprehensibile se proponit, de Deo natus est Deus, etc.* Sed de hoc plura dissert. 2, c. 4, ubi hinc, quam parvis hoc loco inuenimus, inter, relationem hinc loctet statutum ac explicatum inuenimus. Quod si quem preterea movet vox *ex ore*, que hinc legitur, adnot. tract. 5, adnot. 5.

(8) Illi sunt Arian, quos ideo auctor perstringit, quia subtilibus disputationibus inscrutabilem Filii natiuitatem scrutari et explicare conantes, in varios errores *opinationibus* vanis dilabebantur. Solemne porro aliis quoque Patribus fuit, hanc curiosam tantum mysterii investigationem eodem sensu reprehendere, quos videsis apud Petavium, tom. II, lib. v de Trinit. cap. 6, nam. 2 et 5. Quin Ethnicus quoque vir Amulianus Marcellinus hinc respiciens, lib. XVI, sub finem, imperatorem ipsam Constantium ejusdem diuosi a ris eurgit, quippe qui *in Christiana religione scrutanda, id est in fovendis Arianorum disputantibus, excitavit diuidia plurima, qua progressa facius auct conuentionibus verborum*, ubi indicat illas fidei formulas varias verbes sententia que Arianorum studio edidas, de quibus non pauca diximus dissert. 2, c. 2, et in tract. 4, lib. 1.

(9) Ms. Tol., *vanis*.
 (10) Rem curiositas *facit*, propterea quo Ferrandi periculo exponit, et in errores etiam sapientie induit, unde vulgata apud Patre illa, quam ex Ambrasio relinimus, sententia, lib. 1 de Fide II, 65. *Scrutari non licet inperitiosa mysteria; licet scire quod natus sit, non licet discutere quomodo natus sit. Illud usque in hinc non licet, hinc quod scire natus est.*

(5) Mirifice detrahitur et corruptus hoc locus in Venetis editione et seqq. in quibus hinc solum leguntur: *unigenitus effectus, qui humanam gentem creaturaturus erat, etc.* Cum genium auctoris sententia Venetores editores non tenerent, obliuiscuntur ex integris verbis motuantes, ita scripsisse videtur. Ceterum omnes codices et editio Veneta seruant, uti in nobis obitum est. Sententia autem ex primis satis liquet. *Necquam ad verbum expugnatum non est, cum ad hoc et cetero, cupis inuenimus, necesse dicitur plane hinc, ut Verbum, in quo decretum hinc dicitur, resilla fieret, et dupli quidem ratione, primo in ipsa creatioe, cum *omne per ipsum facta sunt*, deum in incarnatione *omne de reo compr hensi*, quo non sola creatio, sed *omne rerum creaturaturum*, ut Zeno loquitur tract. 3, nam. 4, *omne*, ac proinde in oratioe decreti hinc, de qua hinc de tuu accipimus, *humanitas ex gemit*. Adverte autem diligenter, quod nunc hinc exterioris process omnes Verbo, quibus vel natus per Verbum *conditus* fuit, vel Verbum hominem naturam induit, natiuitatem eisdem Verbo hinc appellat S. Zeno: quia *ex ore Patris prodegit**

Tract. V.—(1) Hinc quoque prima scriptio est in miss. nulla excepta, hinc unidiscipline, quod in piens quoque legitur *Tractatus Fidei, in miss. de Fide*. Hinc ergo est alter tractatus de Fide e d'olens, quis memorant Jo. Venerandi, Pater gasset Petrus de Natalibus, de quibus abunde locuti sumus adnot. in tra t. 4, l. 4. Altera scriptio in edis omnes hinc occurrat, quam idcirco diximus retinendam: quod tractatus argumentum magis expresse declarat. Prima peritus enim in tra t. 5 periculo multum congruit, et associationem hinc posse hinc consuevit.

(2) Alii legunt, *inuenitur*. Significatio non collige ex adnot. 5, in tract. 5.
 (3) Malum negotii hinc locus locussit. Legebatur

sua conscientia velatum, Filii non sine affectu, sed sine discrimine amplectebatur. Sed excogitatum (4) ut ordinem in teneret rerum, ineffabilis illa virtus incomprehensibilisque sapientia (Pa. XIV, 4), e regione (5) cordis eructat verbum omnipotentia (6) se propagat. De (7) Deo nascitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri. Alter (8) retinet

utrumque, quod initio videbatur referri posse ad Patrem et Filium, simplemque formulam continere, ac illa tractatus superioris, *unus et idem alter*, de qua ibidem, adnot. 2. Sed cum subinde aequus non occurreret sensus, quo id perinde accipi posset; legendum tandem duximus vel *utrumque*, quae lectio indicat Patrem omni quocumque modo possibili plenissime Deum in semetipso fuisse una cum Filio, etiam cum eundem indiscreta spiritus plenitudine in sua conscientia velatum amplectebatur; vel potius *utrinque*, ut significetur Patrem tum ex sua, tum ex Filii persona unum fuisse in semetipso Deum, cum non in alio, quam in Patre, Filius sit Deus; et hanc lectionem, uti æquiores multo, textui inseruimus. Si alii lectionem meliorem suggerent, libentes excipiemus. *Sine discrimine*, quod mox subjicitur, idem significat ac *indiscreta spiritus plenitudine*, non quod Pater et Filius una eademque fuerint persona, quæ Sabellii hæresis fuit, (nam per Zenonem et Pater erat, et Filius, quem ille *Filius non sine affectu* diligebat), sed quod Pater et Filius unus idemque Deus semper existeret. Tandem quod ait *sine discrimine amplectebatur*, tract. 3 effertur et explicatur alio modo, *sine revelamine amplectebatur*, de quo uberius dissert. 2, c. 1, §. 5.

(4) De hoc testimonio, quod Petavius, lib. 1 de Trin. cap. 5, num. 7, non bene adsecutus acerbius notavit, satis disseruimus tract. 4, adnot. 4 et plura etiam dissert. 2, cap. 1, per plures paragraphos.

(5) *Cordis* inquit hoc loco, cum tract. 4 dixerit *ex ore*. Diversa vero Scripturarum testimonia diversis in locis Auctor respicit. Cum inquit *ex ore*, spectavit illud Ecclesiastic. XXIV, v. 5: *Ego ex ore altissimi prodivi*, quam sententiam de sapientia pronuntiatam, divino Verbo, qui Patris sapientia est, passim a Patribus tributam invenies. Cum vero heic dicitur *ex regione cordis*, prospiciuntur illa psal. XLIV vers. 1: *Eructavit cor meum verbum bonum*, quæ de divino item Verbo ab antiquis præ-ertim Patribus accepta et explicata animadvertit Augustinus enarrat. in eundem psalmum. Neque hæc pugnant inter se; cum sicut verbum in corde primum concipitur, tum per os manifestatur; ita decretum divini cordis de creando mundo ab æterno primum latuit et dictum in Verbo, æternam quamdam eidem Verbo generationem, quam adnot. 4, tract. 4, explicavimus, attribuit: quæ tamen foras perfecte non prodivit, nisi cum ex ore, ut ita loquuntur, Dei manavit verbum ipsum fiat, vi cuius omnia per Verbum creata sunt.

(6) Ms. Pomp., *repropagat*.

(7) Ms. Rem., *Domino*.

(8) In edit. Ver. et ms. Tol., *retinet*.

(9) *Quod Patris amborum*, deerat ab edit. Ven. in mss. et reliquis editionibus legitur.

(10) Pungit heic non eos, qui divini Verbi generationem credunt, sed qui generationis modum scrutantes, *vanis*, ut tr. 4, scribit, *opinationibus violare conantur*, quod ad Arianorum disputationes pertinet. Sicuti porro tract. 4 eos perstringit, qui non de illa solum generatione quaerunt qua Dei Filius in Patris conscientia latuit, sed de illa etiam, qua in orbis creationem ex ore Patris prodivit; ita etiam heic dementiæ coarguit, utraque in parte velle opinari: unde in Zenoniana formula *quomodo generatus sit, qui processit*, verbum *processit* processionem Filii a Patre significat, de qua simili verbo Chrysologus, serm. 37, de Symb., *De Patre processit Filius*. Ver-

in altero, cuiusvis gloria communis est honor: quæ, quod est Filius, Patris est: (9) quod Patris, amborum Latatur Pater in alio se, quem genuit ex se. Quomodo autem generatus sit, qui processit, (10) dementis est opinari, namque tenet perat se propter renum naturam Filii ne (11) exorta majestatis Dominum non possit mundi istius mediocritas 156 susti-

lum autem *generatus ut* generationem indicare videtur episcopus Fili in creationis decreto, quom quatenus ad una est, et una eua altera, qui prior nobis concipitur, uti dissert. 2 ostendimus, cap. 4, §. 5, humane menti superiorem auctor novit, ut de hac quoque velle opinari stultitie deputarit. Licet enim hæc secunda, ut ita dicamus, Filii generatio in creatione foras prodivit, tamen cum temperavit se in ea externa manifestatione Edm. uti Zenon ex sabdit, jam de generatione hac æterna velle opinari, eandemque quodam modo ex externa manifestatione metiri, summe dementie est.

(11) Ita nunc emendavimus ex ms. Rem., Tol. et Vatic. cum alibi scribatur *æterna*. *Exserta* autem, id est detecta et palam exposita dicitur divina majestas, seu divinitas *impastis* eam apud Zenonem divinitatem exprimit ex adnot. 4, in tract. 9, lib. II, ut significetur eam, si *exserta* ostenditur, non posse ab hominibus sustineri: quem sensum ut constructo referat, animadvertere particulam *ne* referri ad *possit* non vero ad *sustinere* sic: *ne mediocritas istius mundi possit non sustinere Dominum in ætatis erserta*: quam in rationem scripsit item Tullius pro Mil. cap. 4: *Ne non timere quidem sine aliquo timore possimus*, ubi non ad *timere*, ad *possimus* autem ne particula referenda est. Porro ad sententiam vocis *temperat* quod attinet, Tertullianus, adversus Praxeam c. 14: *Invisibilem Patrem prodidit pro plenitudine majestatis, visibilem vero Filium pro modulo derivationis*; exemploque solis ac radii confirmat, Patrem tanquam solem videri non potuisse, Filium vero tanquam radium *pro temperatura* potuisse. Magnam hinc adversus Tertullianum criminati-nem Petavius intendit lib. 1 de Trin. cap. 5, ac si Filium Patre inferiorem multo constituerit. At cum ad Tertulliani vindicias conferri multa ex aliis ejus libris possent; tum vero satis illud nunc esse videtur, quod *temperatura* nomine non aliud intellexerit, quam Filium sese hominibus præbuisse visibilem, non in propria divina substantia, cui videndæ homines impares novit, sed ut eodem cap. 14 loquitur, *in speculo, in ænigmate, in visione, in somnio, et forma imaginaria*, quod divinitati Filii, quæ æqualem eum Patri fatetur, nihil præjudicii creat. Lege ejusdem Tertulliani librum II adversus Marcionem, cap. 27, ubi hæc in rem præsentem insignia, Zenonice intelligendo perutilia scribit: *Deum non potuisse humanos congressus inire, nisi humanos et sensus et affectus suscepisset, per quod vim in ætatis suæ intolerabilem utique humanæ mediocritati humilitate temperaret*. Similia alii Patres tradidere non solum ante Nicænam synodum, sed etiam post. Videndus præter ceteros auctor operis de Fide Orthodoxa contra Arianos, tom. II Append. Ambrosianæ p. 354. Constans nimirum apud omnes fere Patres, qui Augustinam præcessere, fuisse videtur opinio, in multis quæ antiquis Patriarchis contigere visa, Filium sese illis videndum obtulisse, eorumque testimonia diligenter Petavius recenset lib. VIII de Trin., cap. 2, a num. 3. Huic sententiæ si qui contrarium docerent, eos synodus Sirmensis an. 351, contra Photinum anathema i subjiendos putavit. Sed cum hæc in re fraudem subinde moliti essent Ariani, ut Filium visibilem a Patre invisibili natura dissimilem prædicarent, inquietes apud Augustinum serm. 7, num. 4: *Filius visus est a Patribus, Pater non est visus: invisibilis et visibilis diversa natura est*, etc. Aliam viam ineundam idem Augusti-

nere. Cum imperat Pater orbem fieri, opus cum (12) dicto completur a Filio. Quomodo autem, quates, aut qualis fieri **157** debeat, nemo (15) precipit, interrogat nemo; neque culm sicut Patris esse possit injuria, si hac recessitate opus esset illi, qui in sinu Patris communiore voluntatis ejus perfectionem non dederit, sed habebat.

II. Igitur orbe perfecto, postremo diglio Dei manique e limo terrae tingitur homo. Construitur mobile, totumque (14) se nesciens simulacrum: et, ut imago (15) sui Dei, inspiratur a Deo in animam viventem. Concepit spiritum (16) ad quem, quem nescit; intrantem non videt; exeuntem non potest prohibere; et aestumat quisquam Dei se posse scire (17) secretum,

nas coeunt in visis testamenti veteris explicandis, ac proinde illa angelis esse tribuenda probolius existimavit, ut videtur in illis in quibus Tractate Veterum nomenclinis Patrum interpretationem etiam post Augustinum plures secuti sunt, ut S. Leo, epist. xxvii. Cassianus, lib. iv. de locat. cap. 9. S. Isidorus, lib. de Nativ. Domini cap. 1, et vii. Quoniam et Augustinus ipsum Deum antiquis Patriarchis visum nonnullis in locis adensus est, ea tamen cautione, a qua antiqui Patres nihil unquam desuperant, ut *divinitatem*, inquit ille lib. ii. contra Maximianum cap. 26, n. 12: *Non per substantiam suam, in qua immensus et immutabilis est, sed per creaturam sui subjectam mortalium oculis apparetur, cum nascitur. Quod autem hoc aut per creaturam subjectam, idem est, de quod aut dixerunt in synodo, in aequitate, sed, ut Hieronimus notavit, lib. xii. de Trinitate, num. 45, 46, nunc in habitu humano, nunc in figura ignis, et similibus. Exponit autem idem Augustinus, epist. cxlvii, num. 20, Deum Moysi sese prebuisse et specie, qua illi apparuit, confiteri. Ad ea eadem Moysi verba: *Ostende mihi temetipsum, hoc notat. Quid eras? Ille ipse non erat? Si non esset ipse, non ei diceret: Ostende mihi temetipsum, sed, Ostende Deum.* . . . *Ipse eras erat in ea specie, aut apparere voluit, non a tem ipse appareret in natura propria, quam Moyses videre cupiebat. Quod quod cum angelos Patriarchis se stitisse alibi docet, ipsum Deum illis se stitisse simul docuit, quod in angelis Deus ipse loqueretur? Sic enim lib. ii. contra Maximianum cap. 11, de eodem, in quo celebre Moysi visum continet, sequitur: *Ille scriptura apparuisse Scriptura ipsa declarat.* . . . *In angelo autem Deum puer quis dubitet?* Eipsam autem Augustinum tradiderat Athanasius, orat. 4, contra Arianos, p. 467, in quam rem videtur etiam postea Hieronymus, in e. in ad Gal. et Gregorium Magnum in praefatione ad Comenent. in Job. cap. ii. Cum itaque tanto consensu et unanimitate tandem modo explicare praecedit Deus utriusque Patribus apparuerit; cum porro Filium patris, quem Patrem aut Spiritum sanctum visum non se prebuisse eodem Patris docuerunt, cum non minus Pater, quem Filius in speculo, in argumete cerni potuerit. Iucunditer exponit Petavus loco laudato. Haec interim quo sensu S. Zeno intelligendus sit, palam factum credimus.**

(12) Similis est sententia tract. 4, vide annot. 7.

(14) Haec testimonio locum afferet praefatus S. Athanasius orat. 2 contra Arianos n. 51, pag. 457, qui adversus eosdem ostensurus, *Verbum Dei propter nos non esse factum*, quod illi volebant, ut illo inanimata facta. Ita dicitur omnia per ipsum posita sunt, pag. 452, 44, quod licet per ipsum facta sunt omnia, et sine illo fieri nihil poterit; tamen non eo usus est Deus utriusque ministro, cui non precepit aut inerruptio una facta est, ac si unus Pater videret, nesciret, cum Filius sit unus et videt, et in ipso eodem nomine notari. Creato itaque testimonio Gregorius, *Pat. lib.*, et illi post. xxxviii

A qui sui corporis nescit arcana? Quare, fratres, propter quod facti et nati sumus, timeamus, amemus, et honorificemus, quem invenimus, Deum. Sane querant eum, qui eum non habent secum.

158 TRACTATUS VI.

(1) *De eo, quod scriptum est: Cum tradiderit regnum Deo et Patri (I Cor. xv, v. 24).*

I. Scriptura divina, cum de Dei loquitur Filio, non sola repugnat, sed inter Deum hominemque, quem sumpsit, necessaria moderatione distinguit. Si enim Deum (2) patrum jugiter predicaret; passionis resurrectionisque vacare locus, et nihil Christus mundo praestiterat. si hominem solum, sicut (3) quidam

B *Ipse dixit, et facta sunt; ipse praecepit, et creata sunt, aut: Dixit, isquam non ut, quem medius apud homines fieri solet, tanquam minister aliquis cuderet, ac ibi locutus dederet voluntatem, ad opus peragendum properaret: hoc enim verum creatorum proprium est. . . . Hinc sane divina Scriptura non dicit ipsum auduisse, aut respondisse, quoniam modo, et quales videtur esse res factas: sed dixit tantum Deus, Fiat; deindeque subditur: et factum est ita. Et paulo post: Cum autem ipsum Verbum egit et creavit, nulla illi est interrogatio, nulla responsio; in illi enim est Pater, et Verbum in Patre, sed ut opus fiat, voluisse satis est, ita ut hoc verbum dixit sit nostri gratia dicitur voluntatis indicium; his autem verbis, et factum est ita, opus per Verbum et sapientiam factum significatur, qui quidem in generatione est etiam Patris voluntas. Hinc ergo S. Zeno similiter dixit. Echo perspectam fuisse voluntatem Patris, cum in Patre idem esset, adeo ut remon interrogaret, preciperet nemo. Vide quae in hanc rem Zeno disserit tract. 1, lib. ii, adnot. 12 et 15.*

C (14) Homo simulacrum vocatur, quatenus per animam, de qua mox subicitur, imago est Dei. Simulacrum autem se nesciens vocatur, quod concepit spiritum, quem nescit. De hac imagine Dei in hominis anima plura disserentur tract. 19.

(15) Haec Verba sit Dei absunt a ms. Pompeiano.

(16) Ita mss. Rem., Tol., Urb. et Zen. adverbium Zenoni familiare: *God. Pomp. Ade quod: in editis Adam.*

(17) Secretum haec aperte est divinum Verbum, vel dixi Verbi generatio, de quo plura tract. 4, adnot. 5. Argumentum autem institutum satis vehementer, ut audax Ariariorum in scrutanda ejusdem Verbi generatione curiositas reprimatur. Si enim imago Dei, quam homo in semetipso gerit, ipsi explorata non est; quante arrogantie convincuntur, qui Verbum Patris imaginem, quae in Patris secreto latet, scire se posse praesumunt.

TRACT. VI.—(1) in edit. Ver. et seq. praeter hunc titulum alia inscriptio huic tractatui apponitur: *Sermo de Epistola B. Pauli ad Corinthios prima.* Hunc porro tractatum huc referimus, quod cum divini Verbi generatione non videtur, ab us non erat disjungendus, qui ad idem argumentum pertinent.

(2) Gnosteorum, Saturnianorum, Basilidianorum, aliorumque ad generis haereticorum huc error fuit, *Christum parum Deum dicere*, qui solam hominis figuram assumpserit.

(3) Contra hunc hunc errorem undecim tenuerunt heterodoxorum sectae a Theodoro non in te. ubi et adversus Hereses, nimirum Eboritae, Nazarenae, Cerinthianae, Artemonae, Theodotus, Melchisedecianae, Hellesari, Paulus Samosatensis, Sabellus, Marcellus, Photinus, quibus addende aliae duae Gnosticae nomina ex Laetico, lib. i. cap. 14, et Eryllus ex Eusebio lib. vi. cap. 21. Photiniani omnium divissimae, quos ipse Ariano conclusit, hinc hinc a Zenone

putant, ab utero virginis cum sumpserit principium. **A** 1, 15), ut ad Apostolum, post multitudinem obatus populorum. **H**ic est, cui data est potestas in celo et in terra, (8) natorum ejus nova a Deo suo, ipso dicente: *Ego te clarificavi in terra: opera perfecti, quod dediti mihi, ut facerem. Et nunc te clarifico me apud te ipsam claritate, quam habui apud te priusquam natus foret.* (Joan. xvii, 4; Matth. xi, 27.) **I**hu (9) resurgens ait: *Omnia vobis tradita sunt a Patre meo* (Luc. x, 22). **H**ic, qui patris de celo descendit, (10) carnatus ascendit in celum. **H**ic, inquam, de quo Paulus ait: *Qui accipit regnum, regnat, et tradet Deo et Patri,* etc. (1 Cor. i, 24).

H. **H**ic est, fratres, qui venturus (5) denuntiatus est per prophetas: qui secundum carnem natus in tempore est; qui est excelsus in excelsis, humilis in terris; saeculorum genitor, filius virginis immortalis sibi, (6) homini moriturus: mortem gustat, ut mortem **159** devineat, (7) inferos penetrat, ut mortuos vivos inde reducat. Unigenitus prodiendo de Patre ante originem rerum: *primogenitus a mortuis* (Colos.

indicari videntur ex ea praesentis temporis formula, ut quidam putant.

(4) De hac formula satis dissert. 2, c. 3. In textu sequenti deest *sanctus* in mss. Tol. Pomp. et Zen.

(5) Ms. Pomp., *nuntiatus*.

(6) Ms. Rem., *in homine*, quae lectio divinum Verbum per se immortale, ex natura humana mortem appetuisse insinuat. Post pauca in editis *gestat* pro *gustat*, praeter mss. fidem.

(7) Sic alii quoque Patres contra haereticorum sententiam Christum ad inferos vere descendisse crediderunt.

(8) In margine edit. Ver., *homini*.

(9) Memoria lapsus videtur auctor, cum haec ante passionem dicta fuerint.

(10) *Carno, as*, ex quo *carnatus*, verbum satis antiquum docent multa, quae ex eo composita sunt, uti *concarneo, excarno, decarno, incarno*, etc. *Carnatum corpus ostendere* dixit item Coelius Aurel. 1, 4, 95.

(11) Mss. Tol. et Zen., *hinc*.

(12) Quae a Zenone appellatur *provisio*, divini Verbi incarnatio intelligenda est, eamque *δὲξωσις* Graeci Patres, Latini autem *dispensationem*, nonnumquam etiam *oconomiam* Graecanice nominant. *Provisionem* Latine dixit Tullius in Tuscol. 14. Cum porro S. Antistes haecenus contra eos disseruerit, qui Christum vel parum Deum cum Gnosticis aliisque antiquis haereticis, vel parum hominem cum Photinianis dicebant; nunc ex postremo Pauli testimonio Ariarum objectionem ingerit, qua illos quidem usos, ut subjectum et minorem Patris Filium: suaderent, patet ex Athanasio, Iliario aliisque Patribus, qui perinde adversus Arianos illud testimonium explicare conati sunt.

(13) Valde corruptum et mutilum totum hunc textum Sparaverius putavit; et cum *vastitas* legi mavult pro *varietas*, ac si in eo sit auctor, ut Patris ac Filii regnum unum et indivisum suadeat; tum in reliquis puncta lacunarum indicia interserenda alicubi censuit, quae tamen sine mss. ex arbitrio suppleri nec deberent, nec possent. Nobis vero etsi licuit plures mss. libros consulere, nihil tamen ad hoc testimonium restituendum contulit; quod nihil mi-

rum esse debet, quod omnes ex eodem antiquo fonte profluant. Nos vero perinde ac si corruptum nihil, nihil hiulcum sit, obscuram combinationem explicare sententiam, isque conatus non improbabilis fortasse videbitur, si ad ea, quae praecedunt, quaeque subjunguntur, animum intendas. Questionem S. Antistes movet in illud Pauli I ad Corinth. c. xv. v. 24, ubi regnum a Filio acceptum, Patri tradendum affirmatur. Nota primum difficultate contra divinitatem Filii, ac si is traditurus regnum Patri, absque regno aliquando futurus sit, eaque mox diluta, propterea quod magna hinc in Patrem quoque injuria cederet, si is sine regno aliquandiu esset, antequam illud de Filio acciperet; illud addit, orare nos, ut regnum Patris adveniat, et Filii quoque regnum nos expectare, quibus Patris et Filii regnum idem esse confirmatur. Sed cum dicta haecenus Pauli textum non explicant, tum vero novae difficultatis causam praebent. Si enim Patris et Filii regnum est venturum, num, inquit, *praesentis tempo is*, id est hujus mundi, regimen ita vacat, ut nec a Patre, nec a Filio regatur? Rejicit id ex absurdo, quod sequeretur: *Actum enim esset de mundo totaque mundi substantia, si vel uno momento divinitatis cessat imperium*. Itaque non tam in futuro, quod expectamus, quam in praesenti regno Deus regnare convenitur. **H**ic autem duplex regnum non modo varium inter se, sed etiam unum post alterum succedens, *varietas ista regni* ab auctore vocatur, quae *si cessare nullo pacto potest a legis conditore*, id est a Deo, qui utrique huic regno legem praefinivit, et penes quem utrumque regnum, licet varium nobis, unum et constans est: eadem profecto *varietas non Deo, ut sempiterno rectori, deputata est, sed homini a Deo assumpto*, id est redemptori, et *justis ejus* (hi mox *servi ejus* dicuntur) *rebus dispositis*, seu ex ipsa dispositione rerum, quam lex conditoris praestituit; quatenus scilicet in temporali regno (de quo uno Paulus loquitur, ut auctor notavit) Christum *hominem assumptum cum servis suis*, quos ad finem usque mundi sibi adjunget, *regnare oportet, sicuti lectio universa*, seu Pauli contextus v. 25 *testatur*; deia vero finito, seu completo priori hoc temporali regno, cum subactis inferni potestatibus ac ipsa morte devicta in ipso judicii die, nemo amplius

III. Quid (11) haec scandalum patris, Christiane, ex tuaque natura opinaris (12) provisionis prae divina mysteria? Si minus sentis de Filio, quae regnum traditur Patri: major Patris injuria est, si est aliquando sine regno. Accedit, quod oramus quotidie, ut adveniat regnum Patris (Matth. vi, 10); speramus et Filii (II Pet. i, 11). Vacat ergo praesentis temporis regimen utroque cessante; actumque est de mundo mundique tota substantia, si vel uno momento divinitatis cessat imperium. At si, ut ratio ipsa proclamat, cessare nullo pacto potest (15) varietas ista regni a legis conditore; homini a Deo assumpto justisque

ejus est deputata rebus dispositis, non Deo, non A sempiterno rectori, maxime cum in Evangelio sic dicatur: *Dabit tibi Dominus Deus Iherosolym David patris tui, et regnabit super domum Jacob in saecula, et regni eius non erit finis* (Luc. 1, 32). Salomon in sapientia similiter dicit, cum de ejus **160** loquitur servas: *Et si etiam hominibus verberata possit (14) fuerint, spes eorum immortalitate plena est; et in paucis tota, in multis hanc dispendiosa; quoniam Deus tentavit illos, et inventi illis digni se. Tanquam autem in fornace probavit illos, et quasi holocausta omnia accepit illos, et in tempore erit respectus illorum. Iudicabunt nationes, et demandabuntur populis, et requirit Dominus illos in perpetuum* (Sap. 11, 4 et seq.). Quod hoc est? Si in perpetuum regnat, Paulus erravit; si traditurus est regnum, isti mentantur. Absit. Nullus hic error, diversitas nulla est Paulus enim de hominis assumpti temporali locutus est regno, **161** in quo venturus et iudicaturus est vivos et meritos (II Tim. 4, 1), sicut lectio universa testatur, que praedicat Christum oportere regnare cum sanctis suis, donec (15) evacuatis omni principatu et potestate et virtute et dominatione, ponantur omnes inimici ejus sub pedibus ejus, in unaque destruaturs mors (I Cor. 15, 24 seq.) (16) Hi autem ad principalem vim revertuntur, in cujus perpetuitate commanens in aeternum, a Patre Filius regnum nec (17) accepit aliquando, nec potuit, semper enim cum ipso regnavit, (18) cata

ad Christi regnum accedere poterit, idem servorum scortum regnum jam completum Christus tradet Patri, a quo perpetuum regnum illi suscipiunt. Christus autem, qui ut Dei Filius in Patris perpetuitate commanens, regnum nec accepit aliquando, nec posuit, in illis perpetuo regnabat, ut duobus Evangelii et Simonis testimonio exprimitur; ac ita tandem cum Patre mens palam claret, tum operatus istius cum illis consuetudo evanescent, cum hic de temporali Caesara regno, illi autem de aeterno, quod priori illi passi iudicium completo succedet, accipiendi sint.

(14) Ms. Pomp. et edit. Ven., *perierunt*, nec non *immortalitatis pro immortalitate*. Deum pro *et quasi holocausta* edit. Ven. et tanquam *holocaustomata*. Ex hac edit. et ex mss. Pomp. ac Zen. particulam et supplevimus.

(15) *Legebatur vocatis*. Correximus ex loco epist. I ad Cor. cap. xv, v. 24, unde haec sumpta sunt, ubi legitur: *Cum evacuaverit omnem principatum et potestatem et virtutem, etc.*, id est inferat principatum, etc., plane subgener. v. adnot. 15.

(16) *Hi*, scilicet Lucas et Salomon, quorum testimonia Paulo, ut viderentur, contraria postremum reclinaverit. Vide adnot. 15.

(17) Mss. Pomp., Vat., Urbe et Zen. sic scribunt; editi cum aliis mss. *accipit*.

(18) In edit. Veron. 1772 Graece scriptum hinc repugnantius mss. et edit. one prima. Ita etiam *cata*, cum Evangelista allegantur, Latinis litteris apud Latinos scriptores offertur in mss. quoniam sapissime, ut de mss. Capitant testatur Boetius, et ita quaeque in editis scriptum reperitur. Vide tres *Latinae* etiam titulos pluribus in mss. et auctorem catalogi haereticorum, qui post Tertullianum librum *de Praescriptis* ponitur, ubi tractatum dicitur ab Isaac ad Evangelistarum testimonia cum suis *Præcipuum, cata* *Aeternum* meta traditur. Apud Haro yunio vero, lib. III in cap. vi epist. ad Ephesios pag. 678, edit.

Joannem, ipsa dicente: *Regnum meum non est de hoc mundo* (Jo. xviii, 36). Apertius autem hoc Paulus expressit dicens: *Hic enim scire debetis, quoniam cum servis perlocutus, aut impudicus, aut fraudator, quod est idololatriam servitus non (19) habet hereditatem in regno Dei et Christi* (Ephes. 5, 5), ostendens unum esse regnum Patris et Filii.

IV. Recte igitur Patri tradet regnum, qui dixit (20) in montis regnum non stare divisum (Luc. xi, 47, 48). Unde non sic sentiendum est, fratres, ut Pater accepturus sit, quod non habuerit, aut Filius tradendo, quod (21) habeat, perditurus; cum et Pater, quod accepturus est, habeat, et Filius non careat, quod daturus. Totum Pater, totum possidet Filius; unius est, quod amborum est, quod unus possidet, singulorum (22) est, Domino ipso dicente: *Omnia quaecumque habet 162 Pater, mea sunt* (Joan. xvi, 15); et iterum: *Pater, omnia mea tui sunt, et tua omnia mea* (Joan. xvii, 20); quia Pater in Filio, et Filius manet in Patre, cui affectu, non conditione, charitate, non necessitate, decore (25) subicitur, per quem Pater semper honoratur. Denique inquit: *Ego et Pater unum sumus* (Id. x, 50). Unde non diminutiva, sed religiosa, ut dixi, subjectio est Filius Patri subiectus; cum quo originalis perpetue regni una possessio, coeternitatis omnipotentiaeque una substantia una (24) aequalitas, una virtus majestatis augustae, (25) unico in lumine una dignitas retinetur; si quid

C Veron., 1772 Graecis litteris editum est. At Simonis in præcepto Stephani II de hospitali Romano, tom. II Concil. Gal. pag. 58, *cata* *Gallia* *patricia* Latinis litteris editi, et similiter *Illorum cata normam* Latine scripsit sancti monialis Heidenheimensis, in Historico S. Wribaldi, apud Causium, tom. IV Antiq. Lect. pag. 512, edit. Iogolstadiensis.

(19) Ms. Pomp., *habent*.

(20) Sicut tract. 4, lib. 1, num. 5, S. Zeno scripsit, in præceptis Dominus ait, ita hinc in montis. Similiter S. Leo serm. 9. de Quadrag. v. 4: *Dominus enim in exhortationibus suis dixit*. His ergo formulis Evangelia quaedamque allegantur.

(21) In editis *perperam non habet*; correximus ex mss. Pomp. Sp. et Zen.

(22) *Est* a quibusdam mss. abest.

(23) *Subicitur*, inquit, *non conditione*, id est servitute (id enim *conditio* apud Zenonem significat, ut videre est ex adnot. 25 in tract. 10, lib. 1) qua necessitate parit, sed *charitate et affectu*; respicit autem creationem mundi, nam *omnia per ipsum facta sunt*; in quo etsi Pater imperavit, Filius vero executus opus traditur; charitas tamen in utrisque una fuit, quae vel in *Patre imperavit*, vel *obtemperavit in Filio*, ut scite monet tract. 2, lib. 1, num. 9. De his plura tract. 1, lib. II, adnot. 12 et 15, necnon tract. 5, adnot. 15. ubi S. Zeno hoc idem argumentum pertractat, ne quis ex creatione mundi, quae Filio tribuitur, inferat in Patre Filium existisset. Hanc vero Filii subjectioem, quae ex charitate non ex servili necessitate ducitur, *religiosam, non autem tantum* mox appellat, quod nihil inde Filii aequalitati dignitateque detrahatur.

(24) Ms. Pomp., *aequalitas*. Similiter tract. 1, lib. II, *aequalitas* scribitur in mss. aliquot, cum alibi *aequalitas* legitur.

(25) Quodam mss. et editi *unice*, editi prima *unice*, *unice* *unice* magis congruere visum est.

enim Filio detraxeris, ad Patris, cuius habet totum, (26) injuriam pertinebit, nec est in illo aliquid, quod sit inferius, quia sicut Pater, nec plus potest habere, nec minus; alter enim in alterius plenitudine intrusus est, ut sit omnia in omnibus Deus benedictus Pater in Filio, Filius in Patre cum Spiritu sancto. Amen.

163 TRACTATUS VII.

De (1) Nativitate Domini. I.

I. Licet sectæ siat plures, quæ injuriam Christi fabulari nitantur, tamen tres sunt quodam modo principales: e quibus duæ ejus, quem cupiant depravatum, simulant se esse (2) cultrices. (3) Una (4) denique adserit Jesum Christum ab utero Virginis Mariæ sumpsisse principium, Deumque exinde ob justitiam factum esse, non natum. (5) Alia modestius, sed mordacius nocens, dicit quidem Dei Filium Deum, sed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum; **164** fuisseque tempus, quando non fuit.

(26) Ita ms. Pomp. cæteri injuria. Ad injuriam autem Patris pertinet, quidquid Filio detrahitur, vel quia degeneris Filii Pater prædicatur, ut sæpe insinuat Hilarius, et late probat Augustinus serm. 159, num. 5, et Ambrosius, lib. 1 de Fide c. 6, vel dum aliquando sine verbo et sapientia fuisse traditur, ita ut ea aliunde debuerit accipere, quod orat. 2 in Arianos Athanasius demonstrat.

TRACT. VII. — (1) In editis et in ms. Ur. De nativitate Christi sermo primus, cæteri mss., de nativitate Domini. Sequens autem tum in editis, tum in mss. inscribitur De nativitate Christi. Hunc et duos sequentes tractatus cum castigationibus Gasparis Barthii Christianus Dominus inseruit inter homilias Patrum, uti memorat Fabricius in Bibliotheca Latina, vol. III, p. 121, et vol. XII, pag. 797, bibl. Græc., quam homiliarum editionem rarissimam videre nondum potuimus.

(2) Edit. Ven., cultores.

(3) Ter supra decem hærescos capita huc pertinentia recensuimus tract. superiori adnot. 5, quatenus Christum hominem tantum esse, ac e Mariæ utero principium sumpsisse prodiderunt. Quatenus vero idem ob justitiam Deus factus traditur, fuit quidem hic Nestorii celebris error, at qui jamdiu ante a Paulo Samosateno et Photino prædicatus fuerat, hoc tamen discrimine, quod Nestorius, notante Garnerio dissert. 7, de Ortu et Incrementis hæresis Pelagianæ c. 7, docuit, Christum hominem non ex meritis, sed ex divina gratia jam inde a matris utero a Divino Verbo assumptum fuisse; cum Paulus Samosatenus et Photinus eundem Christum hominem natum dixerint, qui ex virtutum merito (justitiam Zeno vocat) in Deum profecerit. Vide anathematismum III libelli de nomine Rufini, quem eodem tempore Nestorius et Garnerius ediderunt. Huic errori præcinuisse videtur Origenes, l. II Peri-archon c. 6: Virtutum suarum, inquit, merito anima Christi cum Verbo Dei unum efficitur. Photinianos autem quos alii Zenonianæ ætatis Patres passim refellunt, nostrum Auctorem voluisse perstringere, facile intelliges.

(4) Denique hæc est idem ac paucis, quam in sententiam alii quoque scriptores eadem particula usi sunt. Vide adnot. 2 in tract. 4, l. II.

(5) Hæc est hæresis Arianorum, qui etsi Christum Dei Filium prædicarent, non tamen ab æterno, sed in tempore genitum prodidere, unde effatum illud apud ipsos solemne: Fuit tempus, quando non fuit. Videsis Athanasium, de decretis Nicænis, n. 18, Hilarium, l. IV et VI de Trinitate, ubi ipsam Arij epistolam allegat, in qua eadem formula inculcatur. Ne-

A Tertio Judæa est vere cæca, quæ cum in (6) lege (ut decreta solt) ancligat utaque, deos Patris et Filii de iari personas, tamen nunc usque contendit Deum Filium non habere. Quibus omnibus exempla, vel ratio, quam prosecuturi sumus, argumencationis totius uno tota omnes nervos abici det. Quapropter dicit esse natiuitates Domini nostri Jesu Christi necessario scire debet populus Christianus, ne quem peccatur errorem iuriam, qui natus est, alteram, qui renatus. Sed sicut est spiritalis prima sine matre, ita sine patre secunda carnalis. Hæc miranda, menarrabilis illa, propheta dicit te: Natiuitatem (7) ejus quis enarrabit (Is. LIII, 8)? Cui autem sit inenarrabilis, Patre loquente noscimus. Dominus ipse nos edocet: Eructavit (8) cor meum verbum bonum, etc. (Ps. XLIV, 2). Et apud S. Irenæum hactenus dicens: Ego ex ore Altissimi produxi ante omnem creaturam (Ecclesiastic. XXIV, 5).

II. Cum hæc ita sint, humanitas te versuta cognosce vel sero, et (9) intemperanti lingue silenti (10) fre-

que mireris, quod hic Filius Deus dici potuerit, et nihilominus negari Patri coæternus et æqualis; nam illum Deum abusive futebantur Ariani, non proprie, ut ex Hilari Fragn. n. 26 et aliunde notum est. Veronensis editionis auctores, cum Zenonem saculo in vixisse contendunt, eundem errorem affligunt Origeni, qui tamen illum expresse reprehendit in fragmento, quod recitat Athanasius de decretis Nicænis, n. 27: Intelligat enim, inquit tæc, qui dicere audet, fuit aliquando, cum non esset Filius. Hinc quidem probatur, alios quosdam hunc errorem id temporis docuisse, quem Origenes reprehenderet. Dionysius quoque Alexandrinus, Origenis discipulus, in epist. ad Euphranorem et Ammonium, cujus fragmentum suppediat Athanasii epistola de sententia Dionysii, n. 4, Sabellianos impugnavit: Et enim, ait, cum sit res facta, non erat, antequam fieret. At ea de causa ad Dionysium Romanum ille delatus, et ab eodem reprehensus, apologi sese purgavit, in quam multa coniecit, quibus eum errorem rejicit, quem subinde Ariani excipere: unde cum hi ejus auctoritatem pro se allegarent, Athanasius loco memorato num. 9, prædecessoris sui sententiam optime vindicat, auctoritatemque ex inimicorum manibus naviter eripit. Itaque etsi quidam olim Alexandria eum errorem docuerint, quem Origenes perstringit; non hos tamen, qui nihil ad nos pertinebant, sed Arianos, qui hisce quoque in locis eam formulam evulgaverant, S. Zeno ferire voluisse cognoscitur.

(6) Lex igitur ex Hebræorum lingua universum vetus testamentum vocabatur, in quod vide adnot. 4 in tract. 12, l. 1. Inducantur hæc porro ea Veteris Testamenti loca, ex quibus tria mox a Zenone allegantur.

(7) Ms. Pomp. et duplex Zen. addunt autem. Inenarrabilis porro Divini Verbi nativitas dicitur, non quoad factum, quod per fidem notum est, non ignotum, ut quidam Arianorum perperam jectarunt; sed quoad modum nascendi, ut pluribus explicent Victorius atque Phœbadius.

(8) Idem codices cum Vat. et edit. Ven., Eructavit, inquit, etc.

(9) Placent lectio duorum mss. Zen. cum alibi legeretur intemperati.

(10) Licet frenum in singulari non inveniatur, nisi generis neutrius; in plurali tamen etiam masculini generis declinationem patitur, ut apud Virgilium, in Georgic.; Livium, l. XXXIV, c. 2; Valerium Maximum, etc.

no imponere. Dementia genus est, invisibilis incogni-
prehensibilis sine illi velle operari secretum, (11) usque
interna discutere, corpus extrinsecus nequeat suscipi; cui
quod Deus hoc est, quod est (Erod. ut. 14) : quod ve-
ro homo dehomodum putavit, (12) non est. Nam et
Joannes apostolus in Evangelio quid **165** prædicit,
fratres, accipite: *In principio, inquit, erat Verbum,*
et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum:
hoc erat in principio apud Deum (Jo. 1, 1). Admira-
bilis gratia, fratres dilectissimi, conspicitur veritatis,
que dum seerni potest, tamen sibi nec externa esse
non potest. Si enim Verbum in Deo est, et Deus est
Verbum, et hoc est, in quo est, quod ille est, qui
inest; duplex persona, duplex (13) vocabulum, sed
originalis perpetuitatis ac deitatis est una substan-
tia, Domini o ipso dicente: *Ipse et Pater unum sunt*
(Jo. x, 30): quod non tamque sic ait, ut in unum
duos redigendo confunderet, sed ut duorum etiam

A divinitatis potestatisque esse omnipotentiam nos do-
ceret. Sequitur, ac dicit, *Omnia per ipsum facta sunt,*
et sine ipso factum est nihil (Jo. 1, 3).

III. Videmus nunc, optime Christiane, quemad-
modum inter Patrem Filiumque tempus (14) infulcias:
si enim tempori, non sibi debent, quod est alter al-
teri obvius; procul dubio, ut tu vis, major est na-
tura, quam Deus. At cum naturam ex nihilo fecerit
Christus; sit autem ex natura tempus, ineptum sa-
tis est, opus suo præponere **166** artificii: ac (15)
per hoc solum interest, quod soli se sciunt. Denique
apud Isaiam ad Filium sic dicit: *Dominus Deus sa-
bioth: Fatigata est Ægyptus, et mercatus Æthiopum:*
(16) ex Sava viri excolat ad te transibunt, et tui erunt
servi, et sequentur te alligati compedibus, et adorabunt
te, et (17) in te precabuntur, quoniam in te Deus est,
et non est Deus alius præter te (Is. xlv, 14). Sed et (18)
Jeremias eodem spiritu loquitur **167** dicens: *Hic*

(14) Codex Pomp. addit *Dei*. Paulo post, *secretum*
ad generationem præcipue divini Verbi pertinet, de
qua ab homine non temere esse inpendendum auctor
supersensu monet. Vide tract. 4, not. 5.

(15) Solemnis et frequens apud Patres sententia
est, quibdam dicatur de Deo, et Deum vere non esse:
*hominis enim, ut sicut animadvertit Fulgentius in li-
bris contra sermo. Post, c. 5: carnalibus sensibus de-
diti etiam ipsam Deum non possunt nisi carnaliter*
*comitari. Tales autem deum in hunc modum animas volu-
unt, creatis personarum et quædam pendere tantum-
modo, quoniam magis in illorum ratione et quædam versantur,*
quod corporis oculis consuetum videntur modum,
*hæc utique possunt ad id aliquid deum consendere dei-
tatem.* Quomolarem Marius Victorinus, l. iv adversus
Arium, tractare observavit, quod cum Deo ita al-
ligeretis tribuimus, que Deo conveniunt, ut *esse,*
tare, et intelligere, cum ad hoc non esse quædam ista,
que dicimus, quod ille super omnia sit: et subdit:
Quæ et ἀσχετος, et ἀσχετος, et ἀσχετος, et ἀσχετος
sine creatura, sine substantia, sine intelligentia, sine
ita dicitur, non quidem pro ἀσχετος, id est non per
personam, sed per substantiam. Omnia enim,
que vocis nominant, non ipsam sunt: unde nec ἄνθρωπος, sed
magis ἄνθρωπος. Quam in rem Damascenus, l. i, c. 4,
congruentius esse docuit, *ita de Deo predicare ali-*
quid, ut et omnia de rebus, aut per nihil est eorum,
que sunt, immo vero supra ipsam esse. Hinc plerisque
tum Patribus, tum Philosophis placuit, ut qui de-
dere velit Deum, negandi potius, quam affirmandi
formulis utatur; nam, ut scribit Augustinus, in
ps. lxxviii: *Factus deimus quod non sit, quem*
quod sit.

(15) Præclara hæc adversus Patriassianos, sen-
tentiæ Latini postea dicitur) Sabæanos confessio,
qui unam Patris personam duplici tantum voce dis-
tinctionem commutabantur. Catholicæ autem Patrem
et Filium duplicem personam duplici distinctum no-
mine confitentur. Vocabulum pro nomine usurpat vo-
lus auctoritate etans de Fide orthodoxa, p. 546 Ap-
pendices Ambrosii; ubi præstantissimum in eadem
cum Zenone sententiam testimonium affert; nec
non c. 6, p. 502. Restus in antiqua libri formula
ad heptazondam institutionem scripta, quam edi-
dit P. Martene, l. 1, De antiquis Eccles. rit. c. 1, a.
12, p. 167: *Exceptis vocabulis que propriè in di-*
dicant personarum, quodquid de una persona dicitur,
de tribus de unum totum intelligi.

(14) Ita emendavimus ex Mss. Pomp., Vat. et du-
plex Zen., cum alii scribant, *infulera*. Sermo autem
hæc loco est ad Aranos (episcopi Christiani (1600 ap-
pellantur) qui divinum Verbum a Patre genitum vo-

lebant in tempore, prædicabant enim fuisse tempus,
quando non fuit. *Infulere* autem pro *ingere* accipi-
tur etiam a Seneca, epist. 114, et a Suetonio, in Ti-
berii vita, c. 57.

(15) Ms. Urb. per hanc.

(16) Ms. Tol. et Sabam.

(17) In præpositio addita ex codicibus Tol., Pomp.,
utroque Zen. et edit. Ven. Et etiam alii Latini Patres
legerunt, Lactantius, l. vi Instit. c. 45; Hilarius, l. iv,
de Trinit. n. 78; Ambrosius, l. i de Fide c. 5; que
lectio ex LXX Interpretum, a quibus Latini prof-
erunt, scripturæ manavit. At alii mss. et edition. Ver-
te sine in scribunt, ut Auctor tractatus de Fide or-
thodoxa, c. 6, p. 553 Appendices Ambrosii. Non exi-
gua autem in hoc testimonio interpretanda varietas,
ut collatis Auctorum locis videre licet; qui tamen
in hoc conveniunt, ut horce testimonium, perinde ac
a Zenone nostro fit, ad Christum referant. Vide He-
ronymum, in commentario ad hunc locum, etc. Utri-
que mss. Zen. *predicabuntur pro precabuntur.*

(18) In edit. Ver. *Jeremias* loco suppositus Baruch,
cum hic locus vere ex Baruch libro sumptus sit. At
Jeremias ex mss. omnibus et edit. Ven. restitimus;
que scripturæ etsi vindicari non posset, relinquenda
nihilominus esset in textu, et in annotationibus Auc-
toris lapsus detegendus. Sic Buzius in editione Pe-
tri Blesensis epist. 111, edidit *Zachariam*, qui pro
Jeremia citatur, et Billius in edendo Nazianzeno,
qui in orat. ad Julianum *Solomonem* allegavit pro
Jobo, errorem notavit, sed textum intactum reliquit.
Eadem ratione nec corrigendus fuerat in editione
Romana Cassiavi locus Collat. 7, c. 12, ubi *Job* loco
Salomons laudatur; nec canon. 15 comilio Hispanen-
sibus, ubi *Isaias* in vulgari legitur, cum momento
Balezi) antiqui codices *Jeremiam* habeant. Corre-
ctiones id generis veram quidem allegationem exhibent
sed que non ex Auctorum mente sunt, quos
memoria lapsos liquet. Eodem lapsu Marius Mercator,
pag. 28 edit. Baluzo, *Joannem* Evangelistam ci-
tavit pro *Paulo*, et Gregorius in orat. de pauperum
Amore *Michiam* pro *Amos*, et *Amos* pro *Michiam* no-
mavit. Quod si ex dictis hactenus Zenonis locus,
etiam maximum errorem contineret, corrigendus
ab editoribus non fuerat; immo minus horum licen-
tia probatur in allegatione, que defendi et vindicari
satis honestis rationibus potest. Apud antiquos
enim Patres consuetudo hæc molevit, ut Boetius, qui
Jeremie amæoneosis fuit, ut innedit c. xxxvi, v. 4,
et cap. xiv, v. 1, pro *Jeremia* acciperent, adeo, ut
illius libellum tanquam librarij opus magistro adscri-
bendum putarent. Quod quod Baruch opus cum *Jeremie*
libro ex editione LXX Interpretum copulatur,

est Deus noster, et non (19) deputabitur Deus alius absque ipso : qui adinvenit viam prudentiæ, et revelavit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto tibi. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est (Baruch. iii, 36, 37, 38). Qua in specie, Spiritu sancto loquente, noscimus : (20) *Et homo est, inquit, et quis cognoscit eum (Jer. xvii, 9 et LXX)?* Si ita est, quomodo ergo posset agnosci, prodidit Isaias his verbis : *Audite itaque, domus David : Non puillan vobis certamen cum hominibus ; quoniam Deus præstat agnitionem. Propter hoc dabit Deus vobis signum. Ecce virgo in utero accipiet, et pariet filium, et (21) vocabitur nomen ejus Emmanuel. Butyrum et mel manducabit prius quam cognoscat puer bonum, aut malum.* Quod signum ex (22) prodromi quoque ejus designatione dilucidavit alio loco his verbis : *Ecce mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam.* Quis est iste Angelus, fratres, nisi Joannes Baptista? ejus est preparatio : *Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri.*

IV. Nunc videamus, quæ consequuntur. Per idem tempus duæ cognatæ concipiunt, una contra spem, altera verbo. Hæc miratur se habere, quod nescit : lætatur illa, quia (23) discit. Elisabeth sterilis fecunditate tumet feliciter venter, Mariæ majestate. Illa præconem portat, hæc judicem. Exsultate, feminae, promotionemque vestri sexus agnoscite. Culpa deleta veteri, ecce per vos jungimur cælo : anus enim peperit angelum, et virgo Deum. Hic est Deus noster, qui dignitate interim seposita, non tamen potestate, amore hominis **168** sui, ejus formam fuerat subiturus, et creaturam, ut (24) angelus, homo, puer, sponsus, gigas, crucifixus, sepultus, primogenitus a

ut observavit Hieronymus in prologo ad Jeremiæ commentarium : et ideo a multis, qui ex LXX Interpretibus sacros Veteris Testamenti libros allegant, pro uno eodemque Jeremiæ libro Baruch libellus habitus est. His de causis Jeremiam pro Baruch appellarunt Cyprianus, in orat. Dominica p. 416 ; Clemens Alexandrinus, in Pædagogo p. 129 et 130 ; S. Hilarius, lib. iv de Trin., n. 42 et in ps. Lxviii, num. 19 ; Auctor tract. de Fide orthodoxa cap. 7, in Appendice Ambrosii ; Julius Firmicus de Errore profanarum religionum, cap. 29 ; Ambrosius, lib. i de Cain et Abel cap. 9, et lib. 1 de Fide num. 28, et alii passim.

(19) Ms. Rem. *putabitur*.

(20) Hic locus nec in Jeremiæ, nec in Baruch libro, quem Jeremiæ tributum vidimus adnot. 48, invenire licet : sed legitur sane in Græco Jeremiæ apud interpretes LXX, et hinc quidem Jeremiæ nomine Græce recitatur ab Ephiphanio, hæres. LIV, § 4. Latine item totidem verbis a Tertulliano, adversus Judæos c. ult. et lib. in adversus Marcionem, cap. 7, et de Carne Christi cap. 15 ; a Cypriano, contra Judæos. cap. 10 ; a Lactantio, lib. iv Instit., cap. 13 ; ab Ambrosio, de Instit. virgin., cap. 16, et epist. XLVI, n. 7, etc., et hi omnes, una cum Zenone idem testimonium ad Verbi incarnationem referunt ; qua de interpretatione videsis quæ in hunc locum Hieronymus notat.

(21) Mss. Pomp., Vat. et utrique Zen. *vocabis*. Post pauca *puer* in ms. Pomp. desideratur.

(22) *Prodromi* pro *præcursoris*, nimirum S. Joan. Baptistæ, de quo in sequentibus sermo est, Latine dicitur, sicut et Tullius, lib. i ad Attic. ep. xii : *Mihi Pompeiani prodromi nuntiant* ; et Plinius, lib. ii, cap.

47, *prodromos* vocavit aquilones, qui canicula ortum octo diebus præcedunt. Inferius *dilucidavit* Latine dictum vindicatur ex auctore operis ad Hieronimum, l. iii, cap. 4, qui *rei dilucidandæ causa* scripsit. Nec vos moveat, fratres, secularis ac vere puerilis inconsideratorum hominum disputatio : (25) quæ deo justum patiuntur errorem, quia Christum non ex Deo considerant hominem factum, sed ex homine. Ceterum si sperdenter saperent, in ipso, quod infirmissimè putant, hoc potissimum prædicarent. Et enim vere perfectus Deus non esset, si esset aliquid, quod esse volens esse non posset. Denique vultis scire compendio veritatem? Factus est, quod non erat : nec tamen (26) desit esse, ante quod fuerat.

TRACTATUS VIII.

De Nativitate Domini II.

I. Insuspicabilis (1) secreti reverendæque majestatis vera cognitio est, Deum non nosse nisi Deum ; nihilque ex eo amplius requirendum, quam ut quis ejus noverit voluntatem, sine qua ei nec legitime servire poterit, nec placere. Ceterum (2) providentis Dei de Deo augmentationibus vanis opinari velle (3) dispositum, non colentis est, sed dementis : maxime si Deus, ut contentiosi putant, **169** dispositioni subjaceat ; remotis enim paulisper nominibus Patris et Filii, non potes nosse uter patiatur injuriam ; nisi quod ambo patiuntur, quia amborum usum nomen est Deus. Igitur duas natiuitates esse Domini nostri Jesu Christi rudis, aut negligens discet. Christiane, ne quo decipiaris errore. Unam, quam tibi non licet querere, alteram, quam legitime, si possis, permitteris edocere. Prima itaque natiuitatis Domini nostri in Patris et Filii tantum conscientia manet, nec quidquam habet interjectum, neque conscium, (4)

47, *prodromos* vocavit aquilones, qui canicula ortum octo diebus præcedunt. Inferius *dilucidavit* Latine dictum vindicatur ex auctore operis ad Hieronimum, l. iii, cap. 4, qui *rei dilucidandæ causa* scripsit.

(25) Ita mss. Rem. et Tol. ceteri cum editis *scit*. Dein *majestate pro deitate*, seu *divina virtute* ; v. adnot. 4 in tract. ix, l. ii.

(24) Hisce nominibus Christus significatur in locis Veteris Novique Testamenti, ex quibus præcipua indicare sufficiat. *Magni consilii Angelus* (Is. ix. 6), juxta LXX ; *Homo* et *puer* sæpissime. *Sponsus* et *gigas* (Ps. xviii, 6) ; *Crucifixus* et *sepultus* passim in Novo Testamento ; *Primogenitus a mortuis* (Coloss. i, 18).

(25) Illi heic perstringuntur, de quibus satis tract. 6 hujus libri adnot. 5.

(26) Edit. Ven., *desinit*. In fine ms. Pomp. additur *Amen*.

TRACT. VIII.—(1) *Insuspicabile* secretum dicitur, quod neque per conjecturas scrutari licet, de quo vide adnot. 4 in tract. iii, lib. ii. Punguntur autem Ariani, qui argumentando Dei arcana penetrare nitentur.

(2) Sparaverio placeret scribi *procedentis*, cum de Divini Verbi generatione in sequentibus sit sermo. Simili quidem sententia tract. 5, dictum est : *Quomodo autem generatus sit, qui processit, dementis est opinari*. Sed huic emendationi nulli codices suffragium ferunt, et aliunde providentis Dei, quæ in us ibi sunt, dispositionem appellare Zeno potuit.

(3) *Dispositus us* pro *dispositione* invenies apud Tacitum, hist. ii, §. 2, paulo post ms. Rem. pro *uter patiatur* scribit *utrum patiatur*.

(4) Mss. Tol., Vat. et Urb., quod pro quia oppor-

quod ex patrum oris alioquin processit uno consensu. Secunda verò carnalis suavitatis est frequentibus oculis pueritia, ut inventiunt esse eam, letam.

II. Etiam Deus Dei Filius, tempore constituto, (5) deusum aia i. totam maiestate, (6) ab athena s. de profectus, in predestinate virginis templo s. hincet (7) castra metitur, quibus (8) latenter infunditur in honorem d. dicitur, sed inque salvo, quod erit, medietur esse, quod non erat. (9) Mistas itaque humida carni se facit infantem. Mariae superbus emittit venter, non munere conjugali, sed fide, Verbo, non semine. (10) Decem mensium fastidia nescit, utpote quae **170** i. s. creatorem mundi concepit: parturit non dolere, sed gaudere. Mira res: exultans (11) exposci i. foetum talis naturae antiquitate

tunc corrigunt, cum a illo legeretur qua sine ulla, ad quod referretur, sub intuitivo nomine: nisi forte desideretur aliquid, ex gr. nisi cum, qui, etc., quo casu indicaretur Spiritus sanctus, qui uno consensu ex Patre Filioque procedit. At S. Zeno Spiritus sancti memisse non solet hac formula, qua processionem in ea re Filij propriam innuit, et tract. in et iv, soli Patris in tam Filij generationem explore tradens, hic quoque eodem spectasse videtur, et prospicit ad illa *Matth. ii, 27: Nemo novit Patrem nisi Pater*: quibus tamen verbis non excludi Spiritum sanctum, ex Patre et Interpres probant.

(5) Vide adnot. II, in tract. 5, lib. 1.

(6) Edit. Ven., *ab athena*; Ms. Rom., *ab athena*; in Tol., Pomp. et Zen. *athenea sine ab*. Post pauca in *Emption* cum edit. Ven. scribunt mss. Tol., Pomp., Zeno, et Spar.

(7) *Mista castra dicuntur*, inquit Festus, *quod metis deringunt*: est autem locum castris oppositum deingere, cum id metis positus, seu directus fuerit. Hinc Curtius, in 8. *Lo ipso loco metari suis castris puerant*. Apud Virgilium, in Georg. vers. 24, *metari pro eligere* accipiunt S. i. v. m. interprete. Sic etiam *metari* apud Lucanum, iv, 582, pro eo ponitur, qui hospitium parat, *et metari castrorum*, apud Tullium, Philipp. ii, 5, qui castrorum designat ac praeparat. Vegetius, lib. ii, cap. 7. *Metariis, qui praecedunt locum eligunt castris*; et Nicotus Marcellus, *Metari parari, unde et metariis*. Hanc igitur S. Episcopus translate divinum Verbum *metari castrum* in Virginis utero dixit, pro balilatoem sili paravit atque disposuit. S. dicitur tract. sep. *Metatorem pro hospiti praeparatione* accepti. Ms. Tol., *castramentatur pro castra metari*.

(8) *Car latenter* Christus in Virginis uterum ingressus dicitur, dicitur pluribus adnot. II in tract. 29.

(9) De hac formula multis egimus dissertat. II, cap. 5.

(10) Illic perspicue alluditur ad illa Virgilii (Elog. iv, 61.

Maria

Langv dicitur tulerunt festidia menses

Ex quibus Zenoniam locutionem mansisse nihil ambigimus, sicut et similes S. Ambrosii serm. 15, in 18. *castrum*, n. 16, cum *metari locum decem mensium festidia praeparari castra praeparantem* dixit. Quamvis autem ea poeta verba de lunariis mensibus accipienda aliqui velint, ut ad novem circiter soles menses recogantur. Tamen de solibus intelligenda putamus, cum partus legitur tempus non solum novum, sed decimum etiam mensem esse pures docuerunt. Sacerdotis cap. vi, 2. *Decem mensium in partu in partu non in uno die*. Apud Gallus, lib. ii, cap. 16, Nect. Attic. *Maria optat*, inquit, *capit*

A majorem. Interea rudis non genuit (12) foeta (13) Non mirulum, ut ads. let, istos (14) fusus ingreditur, sponte vire reptantis puerilis lacrymis auspiratur. Non mater epus tanti partus pondere exhausta, totis pallens jacuit resoluta viis oculis. Non Venus natis, aut suis est ullis sordibus delibutus, neque enim re vera aliquid circa se habere posset immundum, cum hominum generis peccato, sordes et maculas **171** venerat mundus. Denique pergraves, que sunt latiditate periculosae, (15) nullis puerum maternorum viscerum prosecta sunt damna. Nulla adlabata rudi fete sueto more lomenta, neque enim, fratres, his poterat indigere, que accipere in uterum meruerat Filiam amaram omnium salvatorem. O magnum Sacramentum! Maria (16) virgo incorrupta concepit,

B *jam pro certo recepta.... quia hominum septimo re-terter, nunquam octavo, saepenumero decimo mense: et pro mense quidem decimo antiquos bene multos tum Graecos, tum Latinos laudat auctores. Id autem adeo persuasum Romanis fuit, ut lege lata legitimos haberi jussent partus, qui decimo post patris mortem mense editi fuerint. In L. Gellus D. de lib. et post. et L. ult. C. de rosh. hered., leve leguntur: Si filius, vel filia juxta decem mensium spatium post mortem patris edita fuerint, heredes sunt. Decemvirorum sententiam laudat Gellus, nec non Adriani de rebus, quo ad undecimum etiam mensem res protracta fuit: cui sententiae alii cum Hippocrate consentiunt. Martinus Schirgus, in Eubryologia hist. medic., sect. iv, cap. 2. § 1 et 9, hoc de argumento multa disputat luculenter, ac plorum auctorum testimonia pro mense decimo recitat. Inter sacros autem scriptores, praeter Zenonem laudari possent Ambrosius, lib. 1 de fide, cap. 1, num. 72; Hieronymus in Helvidium, tit. a. 2; Chrysologus serm. 5 et 6 de Symbolo, etc.*

(11) Peculiaris prorsus significatione exponit pro partu hoc loco dicitur. Forte translate usus est Zeno naulco verbo: *exponere* enim nante dicitur eas, quas, cum in portum pervenerint, e navi in terram emittunt, vel exportant, ut loquitur ex Nepote, ii, 8; Heratno, Sat. v, 20; Casare, de Bello civili i, 51. Ita mater mensium curricula evoluta, quo filium in utero gestavit, hunc tandem exponere dici potuit, cum partit.

(12) *Fervantius* patere, quam *gravidus*, aut *gravidar* solum vocentur, que foetum in utero gerunt; *foeta* autem, que foetum nuper emisere, auctor est Censorinus de die natai cap. 11, in qua lege Vestium, lib. v Instit. orator. pag. 278. *Foeta* quidem a Varro, de re rustica, puerperae appellantur, et Cerda animadvertit est in lib. vii Virgilii Aeneid. v. 650, *gravidam* animalia nunquam *foeta* nominant; quod etsi, apud Virgilium sit verum, apud alios omnes non item, ut Basilii Faber, in Thesuro, observavit. *Rudis* porro hic a Virgo Christi mater dicitur a nostro scriptore post partum, ut significetur eam antea non peperisse amplius: *rudis* enim vocatur, quod quid novum et teres, nec usu elaboratum est. Solent autem *rudas* et novae parientes dolores pati majores, quam reliquae. Hic igitur Mariae privilegium effertur, que licet *rudis foeta non genuit*.

(13) Ita correximus ex mss. Tol., Zen., Sp.: quae lectio repetitur in sequenti magis concinne in ams autem scribitur: *Mundum, non ut ads. let, etc.*

(14) *Fusus*, id est *genuit*.

(15) Mss. Pomp., Tol., Zen., Sp., *in illo castriatum viscerum prosecta sunt damna. Damna* item in mss. Vat.

(16) Mirum conspici fortasse videtur S. Aveterum tam discretus veritas Mariae virginitatem prodicere

post conceptum virgo peperit, post partum virgo permansit. (17) Obstetricis incredulae periculantis (18) **172** enixam, in testimonium reperta ejusdem esse virginitatis, incenditur manus; qua tacto infante, statim edax illa flamma sopitur; sicque illa medica feliciter curiosa, dein admirata mulierem virginem, admirata infantem Deum, ingenti gaudio exsultans, quae curatum venerat, curata recessit. Ita Christus in hominem se fecit nasci, quemadmodum homo non potest nasci. Totum denique sua luce (19) resplendens corpus sine umbra gestabat: humilis carne, sed excelsus omnipotentie majestate. Qui sane ideo carnem est dignatus induere, ut nemo se possit per carnem, cum iudicii dies venerit, excusare.

TRACTATUS IX.

De Nativitate Domini et (1) Majestate.

I. Secundum quod Deus suos promiserat per pro-

atque statuere. Certe contra aliquem ejus aetatis errorem tam praecisa confessio, unde sub idem tempus pro eodem dogmate pugnantes legimus S. Ambrosium Mediolanensem, lib. de Instit. virgin. a cap. 5, et S. Gaudentium Brixianum, tract. 9, pag. 100, qui tamen quosdam impugnant, quibus Maria in Christi conceptione quidem Virgo credebatur, sed quae vel in partu, vel post partum Virgo non fuerit. Episcopum quemdam Ambrosius aperte indicat, quem alii Bonosum fuisse censent, ejus iudicium ad vicinos praesules Capuana synodus remisit. Vide itaque quae notavimus adnot. 5 in tract. 5, lib. 1, ubi idem dogma perspicue inculcatur.

(17) Magna hoc loco mutilatio ab editoribus Veronensibus facta a voce *obstetricis* usque ad *curata recessit*. Textum restituimus ex mss. et editione prima, ex qua integrum hunc locum recitavit Baronius, num. 6 et 7 Apparatus ad Annales Eccles., et ex ipso alii. Offendit editores, ut videtur, haec fabula, quam satius detruncandam, quam relinquendam putarunt. At si ea fabula minus probetur, intacto auctoris textu, id in adnotatione aliqua animadvertere satis fuerit. Caeterum ut de ipsa re pro vindicando Zenone aliquid dicamus, solemne apud antiquos fuit efficere, ut Virgines inspicerentur per obstetrices, quo probaretur, utrum tales essent neene. Vide Cyprianum, epist. 62; Ambrosium, epist. v, n. 10, ad Syagrium; Augustinum, de Civ. Dei lib. iii, cap. 18. Idem autem Mariae Christi matri accidisse traditum est a nonnullis apud Clementem Alexandrinum, l. vii Stromatum p. 889. *Quidamenim dicunt, eam, postquam peperisset, inspectam ab obstetrice, inventam fuisse virginem.* Haec fabula originem habuit ex libro de S. Maria et obstetrice, qui in decreto Gelasiano refertur inter apocrypha. Simile quidpiam legitur in Proto Evangelio Jacobi, apud Fabricium, in Codice apocrypho. p. 517, n. 19, in quo tamen, num. 20, non obstetrici, sed Salome, quae una cum obstetrice ad Mariam ingressa traditur, tum virginitatis probatio per factum, tum manus punitio et curatio tribuitur. At in Evangelio infantiae ex Arabico latinitate donato ab Henrico Siko, pag. 170 Codicis apocryphi, nulla probatio per obstetricem memoratur, sed sola sanatio. Hanc fabulam explodit inter caeteros Hieronymus, ut ab apocryphis monumentis derivatam, his contra Helvidium verbis: *Nulla ibi obstetrix, nulla mulierularum sedulitas intervenit. Ipsa Maria involvit infantem, ipsa et Mater, et obstetrix fuit; nam ipsa collocavit eum in praeseptio, ipsa pannis involvebat (Luc. ii, 4), unde commenta refelluntur apocryphorum.* Lege Suidam, voce *ἰησοῦς*, qui eandem obstetricis fabulam, uti ab Hebraeo sequioris aevi descripta aliter fuerat, use fecerit. Matthaeus Bossus, Veronensis, epist. LXXIX,

A phetas, Filium suum salvatorem generi humano se esse missum commodum tempore maturo, divinitatis interim dignitate deposita, non tamen potestate, caelo egressus. (2) metatara propheta sacario templi virginis hospes iudicis illi abitur; ibidemque, qualis vel t esse, dissonat **173** immo, quod jam olim sponsuerat compleendum, (3) latenter assumit; namque requiescit libens florentissimo in domicilio castitatis, et in visceribus sacrae virginis comparat sibi corpus suo iudicio incerturas. In humanam coaptatus, in tegumento carnis includitur Deus, humanamque vitam neutuatur de tempore, qui praestat (4) temporibus aeternitatem. Mira res: concipit Maria de ipso, quem parit: tumet uteros majestate, non semine, capitque virgo, quem mundus mundique non capit (5) plenitudo. Latere promovent suum membra factorem, et opus sui figura vestit artificem. Parturit Maria non

lib. 1, ad Polycletum Physicum hanc refellit fabulam, ejusmodi apud Suidam recitatur: continebatur autem separatim a Suidae operibus in ms. Vaticano simili plane illi, quem eandem Suidae narrationem separatim continentem in bibliotheca regia Parisiensi, num. 5457, existere Kusterus, in notis ad Suidam, testatur. Matthaei autem Bossi tempore ea fabulosa narratio latine reddita fuerat a Lauro Quirino Cretensi patricio Veneto, et dono data regi Renato a Marcelllo, circumferrebat, quod Bossus ejus refellende occasio fuit. Sed ut ad Zenonem revertamur, antiquum hunc Patrem ex aliquo apocrypho fonte fabulam ebibisse patet, quod aliis quoque antiquis, immo antiquioribus, non raro accidisse notum est omnibus. Vide adnot. 14, in tract. 8, lib. 1.

C (18) Edit. Ven. et ms. Pomp. *enixam*; sed *enixam*, quod alii legunt cum editi, tum mss. sententiae magis congruit, cum sermo sit de obstetrice, quae Mariam *enixam*, id est partu levatum, ipsa manu periculanti voluit, num virgo esset neene. Post nonnulla mss. Rem. Tol. Vat. et Urb. *eidem pro ejusdem.*

(19) Ms. Rem. *respondens.*

TRACT. IX.—(1) In mss. haec inscriptio videtur: in editis autem *de Nativitate Christi* tantum. *Majestas* vero heic a Zenone pro *Divinitate* seu pro *virtute divina* sumitur; unde paulo post: *Tumet uterus majestate, non semine*, id est divina, non humana virtute; et post alia: *Probans infirmitatibus carnem, et virtutibus majestatem.* Sic etiam *virtutis* vocabulo Christi *Divinitatem* apud plerosque tum Graecos, tum Latinos Patres intelligi, ex testimoniis liquet, quae in calcem dialogi in adversus Theopaschitas coniecit Theodoretus, nec non ex Hilario frequenter, ejus loca considerat P. Constantius in praefat. num. 148, ex Ambrosio lib. ii de Fide num. 56, etc.

D (2) *Metataram* legit vetus Jeremiae interpret, apud Cyprianum, lib. i Testimon., cap. 3, nec non apud Lactantium, lib. iv Instit. cap. 11, sed alio sensu. Heic enim pro hospite, quod sibi Dei Filius in Maria utero praestituit, accipitur (de qua significatione vide adnot. 7 in tract. praecedentem) idque vox *hospes*, quae mox subjicitur, palam confirmat. *Praedictum* autem hoc hospitium vocatur, quod in antiquis paginis praenuntiatum sit, Deum concipiendum ab ea Virgine, quam sibi in matrem elegerat. In *praedestinate Virgine templo sibi castra metatur* laudato tractatu non absimili sententia scriptum est. Ms. Urb. *caelo emissus metatura.*

(3) De hoc *latenter* pluribus agemus adnot. 2 in tract. 29.

(4) Ms. Pomp., *de temporibus.*

(5) Editi, *magnitudo.*

dolere, sed gaudio; nascitur sine patre Filius, (6) A
 roa totus matris, sibi debens, quod conceptus est,
 donans matri, quod natus, quæ principaliter stupet
 talem sibi Filium proventisse, qui ex se natus non
 crederetur, nisi (7) quia sicut fiat virgo incorrupta
 post conceptum, permanet talis quoque post partum.

II. O nova ratio! Amore imaginis sue coactus in
 infantem, vagit Deus; patiturque se penitus adgari,
 qui totus (8) orbis delata venerit solatoris. In sta-
 buli præsepe deponitur, popularum pastorem p. bu-
 lantique se esse (9) contestans. Subiicit se gradibus
 altis, ejus arte natus in se non admittit infantem.
 (10) Totum contra conscientiam suam, ut homo infir-
 mus partur, et humanam mortis lege consumpta **174**
 immortalitas tribuat. Hæc est enim potestas Dei, ut
 salvo, quod est, possit esse, quod non est. Hæc est **B**
 Deus noster æterni Dei cœternus Filius. Hæc et
 homo et Deus, qui totus Patrum hominesque adsultat
 moribus, profans marmitibus carnem, et virtutibus
 majes aem. Hæc sol noster, sol verus, qui clarissimos
 ignes mundi geminos astrorum cadentiumque pos-
 tarum caritatis sue de plenitudine accendit. Hæc
 qui semel occidit, et oris est rursus, nunquam
 repetiturus occisum. Hæc, noxam, quem duodecim
 radiis, ille est Apostolorum duodecim, corona car-
 cundat, quem per anclatum totius orbis non multa
 quatuor amantia, sed saluberris prædicandis
 quatuor circumferunt Evangelio. Cupis quem non
 habeat amictus et currus, his verbis propheta testa-
 tur: *Deus, sicut ignis venet, et sicut procellet curus*
cessa, retribuere in ira vindictam (11).

(6) Non totum matris affirmat Christum, ut signi-
 ficat eum virtute divina conceptum: qua ratione
 etiam Hilarius, lib. ix de Trin. num. 7, eundem
 Christum ex se natum dicit, qui pro quo *id quod*
avium a se erat, in sui de potestate voravimus, ut
 placet exponere ex libro ejusdem h. num. 26, in quo
 etiam de Spiritu sancto in Mariam superveniente ser-
 monem habet, sanctis tamen perspicue tradit de Fi-
 lio lib. v, num. 45.

(7) Nisi quia Sparaverio non placet, pro quo sup-
 ponere mallet *cum*, et *permaneret* pro *permaneret*.
Quia desit in mss. Pomp., Tol., Zen.; permanet autem
*pro *permanere* et scripsimus ex ms. Vat. cum hæc*
lectio commodius videatur.

(8) *Orbis*, quod nomen ab edit. Ven. et Ver. aberat,
 e mss. supplevimus: in Patavina autem editione **D**
 cum quid summe desiderari prospiceretur, *mundi ex*
*regimo suppositum est. Paulo ante *illigari* pro *adli-**
gari in ms. Tol.

(9) Ms. Pomp., *conjugans*.

(10) *Totum* pro *omnia* sæpe a Zenone usurpatum.
 Vide adnot. 25 in tract. 4, lib. 1.

(11) *Amem* admittit mss. Pomp. et edit. Ven. Codex
 autem Rem. hæc subjicit. *Explicit de Nativitate*
Christi et majestate trinitatis Sancti Leonis.

TRACT. X. — (1) Hæc tractatus recensio fuit a Li-
 pparano, tom. II Vit. Sanctorum.

(2) Corruptissimum hæc est in mss. lectio, in quibus
 hæc habentur: *Longæ vitæ transactis curibus pius,*
aut fetus edidit, partus effusa: ne perciperet. Sed utri-
que ademerat, etc. Removimus lectionem editorum,
 quæ sententiam cum Scripturis concinendam rebert.
 respectant enim illa Gen. XVI, 6, quibus Sara, cum

I. Abraham, fratres dilectissimi, quale divine
 pietatis munus acceperit, venuste legis gesta testan-
 tur. Sara uxor ejus non inferior, (2) longe vite
 transactis curibus, qualem filium ediderit, partus
 effusione percipit. Sed quia utrisque ætas ademerat
 spem sobolis, pignus (3) succidaneum meruerunt. Sic
 meruit fides, quod ademerat **175** tempus: extersit (4)
 credulitas, quod natura denegaverat. Abraham Pa-
 triarcha noster (5) exploratus a Deo, in senectute
 suscepit unicum filium, nihil tamen sollicitum patri;
 ejus ætas in annis (6) vergebat in occasus sui
 terminum versabatur, et educationis tempus augus-
 tum, et senectuti exitus jam vicinus. Ecce prima
 devotio, libenter excipere, quod lero datur, et in
 tristissima senectute suscepta sollicitudinis mole
 gaudere, nam et risit Sara munus juventutis subiens
 in senecta; unde (7) nomen accepit infans, qui post
 hæc Abraham sacram Deo approbat mentem.

II. Uterius ille filius solliciti semis, adhuc parvulus,
 cui pietas et miseratio major debetur, postulatur ad
 victimam; cui si (8) per humanam fragilitatem ali-
 qua in corpore infirmitas nasceretur, aut humanus
 exitus contingeret, vix in ejus casibus poter vivere
 potuisset, si omnis teneris moreretur. Hic igitur in-
 fans, (9) e cujus vita paternus affectus et maternus
 pendebat, ad explorationem fidei sue divina voce
 postulatur ad victimam. Volo, dixit Deus, mihi fieri
C sacrificium, Abraham, tuis manibus in monte de
 filio tuo: hæc mihi victima placet, hoc me sanguine
 deprecabis, iste meus sacris debetur: (10) hunc im-

filium peperisset, dixisse traditur: *Risum fecit mihi*
Deus, etc. Prima Veneta editio solum in duobus a
 cæteris variat, primo quod *ederit* pro *ediderit*; dein
 quod *perciperat* pro *percipit*.

(5) Optime Sparaverius monuit *succidaneum* dici
 filium, qui in locum ejus succederet, quem olim
 Abrahæ ætas, dum florens erat, non dederat: quem-
 admodum *succidanea hostia* dicebatur, Gellio teste,
 lib. iv, cap. 6, *quoniam si primis hostiis tratum non*
erat, alia post easdem ducæ hostiæ cadebantur. Con-
 ferri potest etiam Festus. Paulo post, ms. Rem.
 legit: *Sic merito fidelitatis extersit credulitatis*, ubi
 librari error et scitus manifestus est. Mss. Pomp.,
 Tol., Vat., Urb., Zen. et Sp., *Sic merito fidelitatis,*
quod, etc. Tol., Vatic., Urb., *credulitatis* pro *credu-*
litatis: item male.

(6) *Credulitas* pro *fide*, quæ sine rationibus et ar-
 guentis Deo revelanti adhibetur, ut liquet ex adnot.
 6 in tract. 4, lib. 1.

(7) Hæc quoque saltum librarii manifestum videre
 licet in ms. Ven., *exploratur a Deo sollicitum*, etc.

(8) *Urgentibus* habent mss. Tol. et Vat. *Termino*
 pro *terminum* est in mss. Pomp., Spar. Edige quid-
 quid velis; utrumque rectam sententiam præfert.

(9) *Isaac* enim nomen hebraice *risum* sonat; unde
 et Sara in eo gignendo risum sibi a Deo factum tes-
 tatur est.

(10) Ms. Rem., *per humana fragilitate*.

(11) Idem ms., *infans cujus vita paternus affectus*
mater tenet pendebat; quod mss. Tol., Vat. et Urb.
 item habent.

(12) Mss. et editi *nude*, pro quo in margine cod.
 Rem. antipariter dicitur *hæc* scriptum est, quod

nodari jam jubeo. Non contristat frontem devotissimus Abraham, nec dolor patri lacrymas persuasit, sed exultat et gaudet. Nec timuit, ne particulam ei imputaretur, sed magis ut devotioni pareret. Lætatur hoc jussisse Deum. (11) De filio hostiam **176** parat: festinat deique implere sacrificium, ne mora faciat peccatum. (12) Necessaria sacramentis præparantur protinus; ascenditur in montem. Omni mysterio sacrificioque disposito ductus filius gaudens, gaudente patre, patris dextera feriendus. Qui antequam veniret in montem, cum de patre quaereret, ubi esset victima, quam disponderet et immolaret; securus de fide generis sui pater filio, de quo non dubitabat, patefecit, quia se (13) Dominus postulasset; et quid ipse Domino promisisset, ostendit. Lætatur et puer patre fidele, ipse quoque fidelior: nec recusabat mortem, quam Deus, qui vitam dederat, imperabat. Lætatur pater filio quoque gaudente, et cum gaudio unici pignoris allegat manus, quas ille vincendas libentius offert. Pedes quoque constringit, ne in exitu mortis concitata vicinia calcitraret: securus enim pater optimus timuit, ne dolori aliquid liceret in mortem.

III. O, (14) fratres, segura devotio! O pater spiritum captans: corpus vero mortemque contemnens! O qui servum Domini ita se esse meminerat, ut patrem se esse nesciret. Quid est pater? Ecce sub oculis jacet filius vinculis adstrictus. Ubi sunt lacrymæ? ubi dolor, qui in humanis sensibus versari consuevit? In tantis filii casibus lætatur et gaudet; et se Dominum præmeruisse triumphat. Accepit jam C

textui plane inserendum fuit. Postea videbo pro jubeo in ms. Vat.

(11) Mala interpunctione et aperto errore tum in aliquot ms. tum in editis erat: *De filio hostia parabatur festina. Denique, etc.* In mss. Tol. et Urb. *De filio hostiam para festina*: in Vat. *De filio hostiam para festina*: sed male omnia. Ex his tamen omnibus lectionem textus compegimus, quæ æquior sententiam præfert.

(12) Hanc scripturam sententiæ commodiorem suggestit Ms. Vat. cum alibi post *peccatum* commate signatum legeretur, *necessariis sacramentis protinus præparatur*; quod etsi de sacrificio intelligi queat, Zenonianum tamen ingenium perspexit et edita lectio vividius exhibet. *Præparantur* item legitur in ms. Rem.; in editione autem Ven. n. mutato in *re præpararetur*. Porro *sacramenti* vox apud christianos auctores passim pro *mysterio* accipitur, ut plures jam observarunt. Sic quod Zeno heic *sacramentum* vocat, post pauca *mysterium* appellat: *Omni mysterio sacrificioque disposito*. Similiter tract. 12, num. 3, *mysterium* ternarii numeri *sacramentum* numeri nuncupat, et alibi passim. *Mysterium* autem heic intelligimus id, quod mystice aliquid significat; uti sæpe mysticam significationem continebant quæcumque in immolatione filii Abraham gessit. Simili sententiâ *sacramenta*, id est *mysteria, munerum*, quæ Magi Christo nato obtulere, appellavit Hieronymus in cap. II Matth. v, 11. Et in c. xxvii, 27, loquens de his, quæ Christo a militibus in prætorio obvenere, postquam monuit, *hæc omnia intelligamus mystice*, subdit: *Isti quæcumque fecerunt, licet alia mente fecerint, nobis, qui credimus, sacramenta, id est mystice interpretanda, tradiderunt*, et interpretationem quidem mysticam subjiciens prosequitur.

A præmia, quæ meretur. (15) divinare enim exploratissimam tamquam porrigitur; exerat quidem ferrum, et armata dextra sublevat manum, sed vox ejus, qui (16) victimam postulaverat, **177** contradicit. Respice retro, dixit Deus, et antequam respicias, parce. Ecce et meritum principale divinam indulgentiam meruisse sub casibus: nam (17) et retro respiciens Abraham invenit victimam, quam non cens immuneret. Eo ferro mactavit arietem, quo filium perire jam parabat. A filio ad agnam transtulit dextram semper letatus et gaudens. Nec motus est vultus ejus, cum esset victima commutata. Cum tanta lætitia arietem obtulit, cum quaerit obtulerat et filium: ut enim fides sua, non erat dolor. In illo sacrificio solus Deus doluit, quia aliam victimam procuravit: nam Abraham cum filio sic probatus a Deo est, ut non postulans, misericordiam mereretur.

IV. Videamus, fratres dilectissimi, legis arcana: et intellectum altius proleamus. Abraham sub lege non erat, sed legem solus implevit; et qui nullo jure (18) legis tenebatur, omne jus divinum præcipue custodivit: cujus immolatione ille quoque gauderet, qui ad victimam parabatur. Aries hærebat in (19) vepre, implicatus spinis, capite obligatus. Hic est, qui pro Isaac immolatus est Deo. Hunc obtulit Abraham: hunc jussus est immolare.

178 TRACTATUS XI.

De Abraham II. (Initium deest.)

I. Non (1) enim præcepto virginitas provoca-

(15) Ms. Pomp., *Deus*.

(14) Sparaverius legendum putat: *O patris segura devotio!*

(13) In editis et paucis mss., *divina etenim*.

(16) *Eam victimam*, in mss. Pomp., Zen. et Urb.

(17) *Et additum ex codice Pomp.*

(18) Notanda hæc duplicis juris distinctio *legis, et divini*. Jus *legis* vocatur jus scriptum, quod cum nondum datum fuisset, eo Abraham non tenebatur: jus autem *divinum* intelligitur lex naturalis, quatenus Deo præcipienti obedire præ omnibus jebet; et hanc potissimum Abraham custodisse dicitur. Post *custodivit* ms. Vat. *et cujus immolationis ille, etc.* Immolatione porro heic active sumitur, et Abraham actionem ac sacrificium significat; et hæc ipsa patris virtute filius ipse, qui ad victimam petebatur, gavisus traditur.

(19) Retinimus mss. Tol., Urb. et primæ editionis lectionem, quippe quæ cum Geneseos testimonio magis congruit, ubi cap. xxii, vers. 13, aries *inter vepres* ab Abraham inventus traditur. Favet etiam lectio ms. Rem. ubi *verbe pro vepre* scribitur; nisi forte *verbes* sint *verbena* species vepribus similis; nam *verbena* non tam virgultum, quam ramos omnes universim significat, ut videre potes apud Basilium Fabrum in Thesouro antiqui p. 1155. Sed *verbes* nullibi legere potuimus. Editio autem Ver. et aliquot item mss. habent *eruo*, quæ est leguminis species, bovum præsertim pastui commoda, ut Plinius, lib. xviii, cap. 15, et Columella, lib. vi, cap. 2, tradidere: id quod in rem nostram nihil confert.

TRACT. XI.—(1) Inter omnes Zenonis tractatus nullus hoc corruptior, nullus emendatu difficilior inventus est; quippe cui manuscripti libri minimum suffragantur. Cum porro sine auctoritate codicum in textum

tur 2), sed nec continentia relecta repellitur. Ad ejus A
fidei, charissimi, auctorem habentis sacrum videt
lect Abraham, qui filium quondam Isaac habuit.
Simplex quidem vocabulum, sed multiplex pronun-
tatio. Ille namque, charissim!, desperatus parenti-
bus, sed Deo promittente susceptus, in transacte
etatis et generantis genitalis (3) flore concipitur:
non tam ex parentibus, quam divina (4) procrepione
179 natus procreari, atque in ultimis vite curticulis
Sara uxore filius (5) aperuit primo vocabulo, cui
jam avie reverentiam senectus veteranda detulerat.
Sub hac igitur, charissim!, (6) desperatione nativita-
tis et admiratione progenitus, in primis infantia ru-

manus nobis haud inferendas praestituimus, nisi ubi
ei apertus sit error, vel emendatio satis obvia videatur,
unam hoc reliquam est, ut in hoc omni in nans
difficultates, et quae oportuna judicabuntur, sug-
geramus: reliquosque dies, qui vel feliciori animo
ingenio, vel meliores aliquando codices sortiuntur,
genitricem testem Zenoni reddere, quae in textum
tule traducatur. Haec primo ex particula *cum* ac-
ceptus videtur hic sermo, ita ut de virginis lau-
dibus nomina processerint. Immo de Mariae vir-
ginitate Christi que ortu auctorem quondam praefatum
satis credibile est: unde miram Isaac nativitatem ex
parentibus senectus confectis ad nativitatem Christi ex
Virgine plene commemorari tanquam ad propositum sibi
argumentum n. 4 transfert.

(2) Praeceptum *procrepione* ex mss. Tol. et Pomp. scri-
bere pro eo, quod in aliis *procrepta* legitur. Eumvero
procrepta virginis dici non potuit, cujus servandae
nullam unquam praecipiunt in Veteri Testamento,
immo nec in Novo datum est, ex illo Pauli I Cor. vi.,
De virginitate praecipiunt Dominus non habet. Quod
procrepta *vero* *postquam* virginis s potuit affirmari,
quod ex hoc, quoniam secuti sumus, commode in-
telligitur. At hoc *procrepta* pro *ante* *capta* vir-
ginitas data est, et forte sententia refertur ad Mariae
virginitatem (de qua in eis, quae desunt, fors in sermo
facit) quae conjugii continetur prelata a Deo fuit,
ita tamen ut hoc Verbum ex Virgine nasci decreverit,
commentum nihilominus conjugalem, quam in
Abraham et Sara remuneratus est, non repulerit.
Paulo post scribere placuit *filium quondam* pro *filium*
quoniam, cum praesertim particula *quoniam* mox repe-
tatur. Similiter *significatio* pro *pronuntiatio* placeret
scribere, si in codices suffragarentur, aut vulgata
scriptio non multum distaret.

(3) *Flare* omnes mss. et editi; *fluere* mallet Spar-
averius, neque enim credibile putat S. audistim
voluisse effectum aetatem et sicca genitalia fl. rescen-
tum praerogativa censere. Sed forte *fl. ren* sicut
tribuit ex divinis miraculo, quo Abraham fecit senex
filium, perinde ac juvenis in flore esset, genuit. Alii
laetare fortasse voluit, vel aliquid simile. At nihil
sine evidenti necessitate immo audiam fuit. Solente
scripsimus *concepitur* pro *contumitur*, et sententia
postulat.

(4) *Procrepione* in editis et mss. At cum hic
aperte speretur *repromissio* (ita a Paulo memorata
ad Gal. iv. 25, ubi Isaac ab Abraham susceptus tri-
datur de liberta conjugae per *repromissionem*), quae scri-
bit eodem Abraham a Deo facta fuit Gen. xvii. 19,
repromissio pro *praecipiunt* scribendum videtur. At
sicut *praecipiunt* pro *monere*, *docere*, et *indicare* quan-
doque sumatur, ita forte et *praecipiunt* hic pro Dei
promissione accipi potuit, quatenus per illam Abra-
ham de futuri prole promissus fuit, ipsique datum
insuper in ea praecipiunt, quo omnem masculinum
circumcidendum Deus imperavit. Haec hinc loco
cum operis error non sit, nil patigimus. Adde quod
paulo infra *divinae ordinationis propago* Isaac appel-

latur, ubi *ordinatio* pro eo est, quod hic *procrepione*
dicitur.
(5) *Legebatur aperto primo vocabulo*. At hoc cum
per se scire non posset, cum vox *plus* nullo verbo
regeretur, primo cogitavimus *legendum aperte*, vel
aperuit matris vocabulo; nascente enim Isaac, apertus
est Sara uterus, vocaturque *capta mater*, cui *jam*
avie reverentiam senectus veneranda detulerat. Simi-
liter quidem num. 2, haec duo *maier* et *avia* opponun-
tur: *Cujus aetate aviam testaretur, matrem partus orna-
vit*. Sed libera nimiam haec emendatio visa est. Ita-
que retento *primo vocabulo*, quod intelligi haud mo-
biste potest, quatenus Sara uterus apertus est ex
prima ipsius voce quam in Isaac gignendo pronun-
tavit: *Reverentiam fecit mihi Dominus*; solam vocem *ape-
to* in *aperat* immutandum censuimus, ut verbum es-
set, quod *plus* regeret. Paulo ante pro *et* *in* *in*,
quod in mss. et editis *legebatur*, correximus cum
Sparaverio in *ultimis*. Inferius autem *reverentiam* pro
reverentiam mss. Pomp. et Zen. verperam scribunt.

(6) Erat in editis, et in mss. item legitur *speratio-
nis nativitate*. Sparaverius apertam hinc errorem ali-
quem subodoratus, *sperata nativitate* mallet legere.
C At *desperata nativitate*, vel melius *desperatione nati-
vitate* scribendum censuimus, cum semper in eis,
quae Zeno subjicit, non *sperata*, sed *desperata* haec
proles, ac promissa nativitas ipsa prodatur: *Nec spe-
rare sobolem posset*; et infra: *Haec desperatione feliciter*
putabatur. Similiter *fecunditas desperata*, etc. Hinc
nos tum Sparaverii correctione, quam vulgata *sper-
ationis* scriptura explosis (cum praesertim *speratio*
Latinae apud probatos Scriptores nobis haec nus in-
venire non licuerit), *desperatione nativitate* non ni-
mum temere inserimus judicabatur.

(7) *Nec victima imparata* scripsimus pro eo, quod
legebatur *nec victima imparatus*; id enim praeter sy-
ntaxim constructionemque Latinam Zenonianus etiam
stylus postulare videtur, ut hinc *immaculata*, hinc
imparata respondeant.

(8) *Legebatur* in editis et aliquot mss. *uxoria me-
nora*; at magis adrisit lectio mss. Basilicae Vaticanae,
Urb. et Pomp. Ex Zenoniano scribendi genere *uxoris*
munera cum vocibus *matris offensa* antecedenti com-
mune positus continent. Sparaverius scribere mallet
non offensa *munera* pro *uxoria munera nescibat*, cum
mulieribus Sarae desisse tradantur Genes xviii. 11.
At ibidem, v. 12, etiam traditur, Sara de concipien-
do filio conamonia dixisse: *Postquam concipiam, et*
Dominus meus velus est, voluptati operam dabo?
quae satis indicant inter Abraham et Saram jandio
per aetatem intermissum conjugalem usum, de quo
Zeno locutus videtur, cum *uxoris jam munera* Sarae
nescientem affirmat. Similiter tract. 7 hujus libri
n. 2, *munus conjugale* eodem sensu accipit.

(9) Sparaverii emendationem recepimus, quae sen-
tentiam nihil immutat, at solum eorum in errorem ac
Zenonianam reddit, *legebatur* autem *formata*. Paulo
ante *nec speranda* (pro *et speranda*) *causa post futurae*
divinae ordinationis propago scribendum censuimus;

principium aetas perfecta revocatur : accingitur de sterilitate fecunditas, ut impleretur, quod scriptum est per Prophetam : (10) *Exsulta, sterilis, quæ non pariebat; erumpe et clama, quæ non parturis: quoniam multi filii desertæ* (Is. Liv, 1). Ecce enim, charissimi, in Sara attractus aetate nervis, et deficiente sanguinis succo, arescentibus venis, dura cum visceribus cutis, deformis ac luridus pallor jam pene vultus perdit humanos, nec ullus in membris voluptati motus. Nihil in substantia resederat corporis; sed nihil tamen in utero negabatur infanti: et cujus aetas aviam testaretur, matrem partus ornavit, cum sub incerto affectionis vocabulo (11) pietas nutaret, et cum filium proferret uterus, nepotem senectus optaret. Ita denique dissensione temporis et naturæ contra opinionem nato Angelus Isaac nomen imposuit: ut firmaret lætitia, quod aetatis imbecillitas desperavit. Novus sane parentum circa filium crescit affectus: qui ex promissione certior, ex tarditate dulcior, ex desperatione felicior putabatur. Unicus numero, et in amoris soliditate jam primus, totum maternæ pietatis occupaverat pectus: festinata educatione nutritus, Deo victimam, parentibus pium parricidium (12) præbiturus.

III. Ecce, charissimi, ut ait Apostolus, contra spem natum, Abraham ad aram filium immolaturus Domino auctore perducit (Rom. iv, 18) nec deest ad ministerium gladius, ut pater esset pariter et sacerdos. Consimilis filii quoque est ex divina voluntate

cum in senili aetate *propago*, qualis Isaac fuit, spem omnem excedat, et admiratio exoriatur ob rem, de qua spes nulla est, non autem ob rem, quam sperare iterum liceat. *Divinæ ordinationis propago* vocatur Isaac, qui, ut dicitur paulo ante, *divina præceptione meruit procreari*.

(10) Mss. Vat. et Bas. Vat., *exsultat sterilis, quæ non pariebat. Pariebat* item habet codices Tol. et Zen. Porro Tolentinas *deserunt te pro desertæ*.

(11) Ms. Rem., *pietate nutare*, Vat., Urb. et Basilicæ Vat. *pietatem nutare*.

(12) Mss. Rem. et Urb., *placiturus*.

(13) Mss. Rem. *pervidet*. Edit. Veneta et ms. Pomp., *prævidet*: alii codices cum edit. Veronensi *providet*, ms. Basilicæ Vat. excepto, in quo legitur *provideret*. At cum indicentur illa Gen. xii, 7, ubi Isaac securus, holocausti victimam non videns, illam a Patre requirebat; scribendum credidimus *non videt*, sed potius *non videret*. Post pauca mss. Rem., Urb., Zenon., Basilicæ Vat. et edit. Ven. *electa pro electus*.

(14) Mss. Tol. Basilicæ Vat. et Pomp. *amatus libatur*, quod postremum etiam in mss. Urb., Zen. et edit. Ven.

(15) Mss. Rem. et Vat. *ad immolatum gladius rimatur*. Mss. autem Basilicæ Vat., Urb., Pomp. et Zenon, *ad immolandum gladius rimatur*. Ita in Tol. bis *libatur*, in Rem. et Vat. bis *riatur*. Commode vulgatam lectionem retinimus, ut primo loco scriberetur *rimatur*, ubi de animi investigatione sermo est; secundo autem loco, ubi de gladio fit sermo, *libatur*, quod gladio magis convenit, legeretur. Solum in editis in pro ad scriptum erat.

(16) Edit. Veneta *immolatique*, uti *immolatum*, mss. Rem. et Vat. paulo ante scripsere.

(17) *Verecundam* accipi pro *veneranda* ex Valesii adnotationibus in lib. xiv Amiani Marcellini, c. 6, probat Sparaverius, ubi tria ejusdem Amiani loca in eandem sententiam proferuntur. *Verecundia* sane

occurrit: qui cum hostiam **181** (17) non videret, cujus loco electus fuerat, requirebat. Sed traduntur tenere adhuc vinculis manus: et ne quid minus ab hostia videretur, pedem ligatura distringit, ne incitata victima displiceret. Cesset itaque hic, charissimi, impietatis abominanda suspitio. Abraham Dominum filio, sacerdotem protulit patri; nec pium se credidit, nisi probasset fidelem. Denique, charissimi, intrepidus ad ministerium immolationis (14) armatur; rimatur ad totum vulnere securus animus, sed securior manus; electus (15) ad immolandum gladius libatur; nec puerum mors vacua contristat, ne trepidatio fidem prodat infirmam. Sub hac denique immolantis, (16) immolandi que constantia absolvi meruit, dum humanum ex se deponit timorem: et quantum ad fidem pertinet, pater promissa complevi, Dominus participium probati voluntate prohibuit.

IV. Ad hujus ergo personam Christi refertur (17) verecunda n-tivitas, sed vaginalis uteri aula secretior: divini sermonis arte (18) formatum, in se t-tescentis corporis vulva portavit. Sed (19) in **182** cælesti prole, non semine progentum, certissimum Dominum impia Judæorum exarsere consilia: quem tacentem, tanquam obnoxium, et pro ipsorum tantummodo cæcitate merentem, ut Isaac non periturum ad aram, ita ad crucem Christum sublimandum nefarii perduxerunt. Sed quia nescit aternitas mori, (20) revixit Dominus post sepulcrum, et ad Judæos

pro *reverentia et obsequio* legitur apud Liv. i. l. 5, c. apud Plin. vii, 50.

(18) *Formatum* pro *formata* edidimus ex ms. Basilicæ Vaticanæ, ut ad Christi corpus referatur: securus enim quid *vulva corporis in se t-tescentis portaverit*, non occurrit.

(19) Recte Sparaverius antiquos libros desideravit, quibus laxatissima et contaminatissima hujus tractatus loca restitueret. Nos hic, ubi mendam insigne apparet, etsi pluribus, quam ille, codicibus usi sumus, iisdemque satis antiquis, nihil tamen profecimus: id enim solum ex mss. Rem. Tol. et Vat. haurire potuimus, ut *semina* pro *non semine*, et *conscientia* pro *consilia* (quod pariter est in mss. Basilicæ Vat. et Urb.) legeremus: utrumque autem perperam, ut ex contextu liquet. Cod. Basilicæ Vat. *femina* pro *non semine*, ibique cum mss. Vatic. et Tol. *cælesti prole* sine præpositione in, sed modico vel nullo suffragio. Quid itaque? Ulcus monstrasse satis sit: medicinam alii feliciores præbeant. Interim vero hic locus, ut sensus aliquem reddat, sic construendus videtur. *Sed impia consilia Judæorum exarsere in Dominum certissimum, progentum cælesti prole*, id est virtute cælesti, *non semine*; proles enim pro virtute ipsa generativa vulgo acceptum ex Arabio colligi potest, lib. vii. Hic certe Auctoris sensus apparet; et forte scribere præstaret: *Sed cælesti prole, non semine progentum, certissimum in Dominum impia, etc.*, vel *in cælesti m prolem, non semine* (aut e *femina*) *progentam, sed certissimum, etc.*

(20) Erat in editis, *aut Dominus post sepulcrum*. Item et in mss. excepto Basilicæ Vat. qui vocem *Dominus* prætermittit. Hic subaudit Sparaverius *nescit mori*, quibus indicetur, Christum neque ut Deum æternum, neque ut hominem Deo unitum, qui ut moreretur quidem natus est, potuisse ita opprimi a morte, ut diu post sepulcrum mortuus jaceret: vade mortis victor et immortalis tertia die in

remouet sola damnatae voluntatis inuidia, (21) quia A Dominum nec agnoscere voluerunt, et soli crediderunt cogitatione puniri, (22) quem nefarium fuerat etiam tardius adorari. Ad cuius immanis ausu servitium metuenda elementorum forma mutatur, et Dei adiuriam prius prodit natura, quam intelligat populus Judaeorum. Ab (25) auctore itaque cepit furoris horror. Accingitur **183** turba feralis, et ad invisibilem suspensum gladiatorum mucro (24) convertitur. Nec inde, ut dixi, sceleris sui (25) crudelitas fructum sortita est: quia sicut in Isaac aliud offertur, et aliud immolatur; ita et in passione Christi, quod per Adam deliquerat, per Christum liberatur.

TRACTATUS XII.

De Abraham. III.

I. Abraham, ut pater esset multarum gentium, hic (1) iustitiam non didicit, sed (2) genuit. Non illum accessus infecerat urbium. (3) Non habuit legem, ejus conversatio lex fuit. Audit imperatum

viam reddit. At suspensae adhuc particulae *sed quia*, quibus ut respondens verbum aliquid subjiceretur, pro aut scripsimus *revertit*, quod et res ipsa sensusque postulant, et Zenonis sententiam exprimit, ac probe perficit. Ad seu apud Judaeos porro remansisse dicitur *sola damnatae voluntatis inuidia*, propterea quod rei sunt ejus perfidae voluntatis, qua illi, licet in assuam, iavide causa et rursus mortem inferre comati sunt, nec ex ejusdem resurrectione saltem quaquam profecere.

(21) Ms. Vat., qui Dominum. Paulo post pro *cogitatione* scribendum videtur *crucifixione*, neque enim *sola cogitatione*, sed *crucifixione* Christum puniendum Judaei crediderunt: nisi *sola cogitatione* auctor dixit pro *sola opinione*, quod Christus non re, nec probationibus, quas nullas Judaei apud Pilatum convicentes attulere, sed ex sola ipsorum mente reus esset, ac per crucifixionem jure punitus crederetur juxta illud Isaiae *cap. 53, v. 4: Putavimus eum quasi lapsum et percussum a Deo et humiliatum.*

(22) Ms. Rem., qui nefarium fuerat: cui similis est lectio cod. Basilic. Vat. in quo pro *qui* littera q intersepta scripta fuit *quam* item legitur in codice Urbinate. Pro *qui* minus litterae mutatione scribendum quem sensus suavit. In mss. Tol. et Vat. *qui*, in aliis mss. et editis *cum nefarium fuerit*. Deum adorare pro adorari emendavimus, nisi suspicio esset, Zenonem adorari passivè voluisse scribere, ut *eo puniri* contraponeret.

(25) Judaei intellegit Sparaverius, quem quidem *dicunt eorum qui comprehendunt Jesum* Acta Apostolorum appellat *cap. 1, v. 16*. Mss. Tolent. et Basilic. Vat. habent: *Ad auctorem*, qui lectio forte est melior, si quidem referatur ad Christum, et aliqua in sequentibus mutantur, quibus contra Christum Judaeos furorē exercuisse explicetur. Huc quidem pertinent quae subjunguntur. *Accingitur turba feralis, etc.*, quae alias extra locum essent posita. De Juda autem nulla hic mentio esse potest, cum ea describantur, quae crucifixionem Christi mox consecuta sunt; Judas vero jam ante lapsum suspensus obisset. Forte cum naturae sigea Domini crucifixionem in comitantia antecedenti periodo Zeno innumerit: *Ab auctore lucis cepit, etc.*, scribendam est, ut primum pro *ca*, nuncque signum solis, qui auctor est lucis, obscurari significetur. At coactionibus nihil suffragantibus, corruptionem, informem, rutilantemque locum indicasse satis sit.

(25) Legebatur *conversatio*. Emendationem proba-

sibi a Deo exitum, ut cognationem suam simul dimisisset, **184** et terram. Et tunc Abraham respiciens oculis vidit tres, cucurrit, adorat prostratus in faciem, offert hostiam. *Refrigerate vos*, inquit, *sub ista arbore magna* (*Gen. xviii, 4*). Similaginem conspergit, vitulum laniat. Post haec promittitur et de legitimo matrimonio filius de fide, non de aetate. (4) Concepit Sara: portat sine labore uteri sarcenam, quae inambulare non poterat: tunc discit mater esse, cum desinit. Marcidæ mammae lactis ubertatem ostendunt, et de jejuna aetate puer robustior saguntur. Nihil difficile et fidei, quae tantum habet, quantum credit.

II. Igitur Isaac unicus filius, spes populorum et gentium, origo tot (5) regum, cari genitoris amplexibus inhaerebat. Strinxerat in se patris pietatem, quod unicus, quod sero, quod promissus, quod sola unica spes totius praefertite sterilitatis damna sarciret. Inventa est causa, ubi Abrahae fides tentatione fortior militaret. Carissimi membra, quae os-

bit sententia. *Invisibilis* autem *suspensus*, scilicet a cruce, dicitur Christus, quod Judaeis divinitas ejusdem esset invisibilis, quippe quam in eo haud esse credebant. Pro *gladiatorum* legendum videtur *labiorum*, quippe non gladius, sed lingua usi sunt Judaei, ut Christum cruci jam affixum tererent.

(25) Ms. Rem. *credidit*.

TRACT. XII.--(1) *Iustitiam* hic Auctor appellat fidem, quae, ut similiter ait tract. I. lib. 1, n. 3, *credere non didicit, sed praesumpsit*; quaeque ab Apostolo ad Rom. iv, *justitia fidei* vocatur, propterea quod, ut idem ait, *reputata est Abrahae fides ad justitiam*: ubi notat Ambrosius lib. 1 de Abraham cap. 5, num. 21: *Ideo reputatum est illi ad justitiam, quia rationem non quaesivit, sed promptissima fide credidit*: et S. Zeno tract. 2 lib. 1, num. 2: *Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam: qui ideo justus, quia fidelis; justus enim ex fide vivit: ideo fidelis, quia credidit Deo.*

(2) *Iustitiam*, seu fidem genuisse Abraham dicitur, sive quod ipse ob fidem ejusmodi exstitit (ut loco laudato ait Paulus) *pater omnium credentium*; quippe qui fidem prius concepit, quae ex ipso in omnes credentes derivata quodam modo est; unde sub finem hujus tractatus: *Per fidem filii Abrahae facti sumus* (qua super re videre potes adnot. 3 in tract. I lib. 1), sive potius in eam sententiam, qua Auctor fidem *non commodari ab alio*, qui doceat, sed *ex voluntate nasci* prodidit eodem tract. I lib. 1, num. 4, et significaretur Abraham *non didicisse* ab hominibus per rationes fidem, sed *genuisse* illam ex sua voluntate, qua divina auctoritati sine argumentis cessit. Huc sane spectat ea quam in eodem Patriarcha *credulitatem* S. Episcopus sepe commendat. Vide adnot. 6 in laudatum tractatum.

(3) *Non habuit legem* supprevimus e mss. Porro *conversatio* ejus, qui *non habuit legem*, lex fuisse dicitur, id circo quod sine scripta lege, quam nullam habuit, ipse sibi (ut ex *conversazione*, seu vite consuetudine et moribus ejus liquet) lex fuit, ut de Gentibus Paulus loquitur.

(4) Mss. Pomp., Tol., Zen., *concepit*: et postea pro *inambulare*, quod mss. Pomp., Tol. et Zen. habent, editi *jam ambulare*. Deum *uteri sarcenam* Arcebius lib. iii, pag. 106, *intestinum pondus* similiter vocat.

(5) *Scripsimus regum pro rerum*, quod ex Isaiae plures reges originem duxerint: id enim sententiae magis congruit.

culi premere consueverat, armatus gladio jubetur A
occidere. Quid faceret pietas? Præceptum differri
non potest. (6) Præstiteras, mater, cum steribus es-
ses; ad gladium nascitur puer. Talem casum nemo
doluit, nisi, quæ genuerat, mater. Nemo (7) plan-
git vivas exsequias, et innocentis hominis obse-
quium nemo ante fletibus rigat; ne pater dubitasse
videretur, si flectet. Devotus sic (8) stricto vultu
puerum ducit ad aram: exprimit gladium **185**
(9) medium, pectus fidei militabat: non pallescit vultus,
non contremuit manus. Quærit puer, ubi sit victi-
ma: (10) quæ mox, ita ne perenteretur tenera ætas,
offendit; quo nec pater ferire posset, quia nec Do-
minus humanum sanguinem postularet. Religiosus
carnifex stringit gladium. Patris erat, quod levavit:
Dei fuit, quod peperit. Nec qui feriebatur, timuit; B
nec qui feriebat, expavit. Sacrificium Domini non
dimittitur, sed mutatur. Melius servavit filium, dum
non peperit: sola enim fides (11) deambulat inter
gladios tuta, inter esurientes feras amica, in ignibus
frigida, (12) sola fides præferenda. Hac (13) nos, qui
per fidem filii Abrahæ facti sumus, in ipsius gre-
mium pervenire credamus.

(6) *Præstiteras*, id est meliori conditione utebaris,
et præstantiori in statu eras; quibus simile est illud
Ciceronis ad Attic. xiv, 9: *Mori millies præstat quam
hæc pati.*

(7) Hæc spectant planctus, qui exsequiarum pom-
pam de more comitantes, tanquam pium vivorum
erga defunctos *obsequium* habebantur; cujus moris
imaginem, ne longius abeas, descriptam invenies lib. 1,
tract. 5, num. 4, et tract. 16, num. 6. Exsequias autem
vivas Zeno appellat, quæ Isaac vivum tanquam homi-
nem morti addictum comitari debebant ad supplicium.
Paulo post præpositio *ante* in ms. Tol. desideratur.

(8) *Sicco*, vel *soluta vultu* Sparaverio magis placet,
et recte quidem. Melius forte *siccato*. At *sic
stricto*, seu potius *districto vultu* pro *severo*, non
soluta, vel *intrepido* scriptum videtur, ut exprima-
tur quod additur paulo post: *Non pallescit vultus.*
Mox legebatur, *reprimat gladium*. At *reprimat* cum
renitentis sit, in Abraham non cadit; ac ideo exi-
gua mutatione correximus *exprimit*; nam *exprimo*
pro *attollo* et *elevo* usurpatum invenies apud Cæsa-
rem lib. vii de Bello Gallico c. 22: *Nostrarum tur-
rium altitudinem, quantum has quotidianus agger
expresserat*, etc. Vide etiam Vitruvium lib. viii, c. 7.

(9) Superiori in libro tract. 6, num. 5, de eodem
hoc sacrificio Abrahæ cum esset sermo, *medius*, ait
Zeno, *stupet gladius nullo impedimento suspensus*:
ubi *medius* dicitur, inter patrem et filium *medius*.

(10) Edit. Ver. in margine novat *quem*, quæ lectio,
nullo licet codice suffulta, ideo posita fuit, quod
incerta haberetur hujus loci sententia secundum
vulgatam scripturam, quæ item in ms. offertur
sic: *quæ mox ita ne percuteret, tenera ætas ostendit*. Sed
placeret quidem emendatio *quem*, si hoc uno sana-
retur locus, et *tenera ætas*, id est Isaac, is vere fuis-
set, qui victimam ostendit. Sed et filius, ut ipse auc-
tor innuit tractatu superiori, hæc victimam non
vidit, et eam nemine monstrante, Deoque solo ita
disponente Abrahæ offendit in oculos, uti testatur li-
ber Genesios cap. xii, vers. 15. Itaque cum ad sanan-
dum locum alia correctio necessaria sit, placuit retento
quæ alias duas voces Sparaverio duce levissima mu-
tatione corrigere, easque nullo licet codice probatas
textui inseruimus, quod secus historiæ veritas non
constet. Itaque sensus est: *quæ* victima *mox* offendit,
seu occurrit Abrahæ, *ne ætas tenera*, id est Isaac, ita

186 TRACTATUS XIII.

De Somnio Jacob.

1. Vere, fratres carissimi, cor ejus non dar-
mit, qui (1) hujus somnium secretaque cognoscat
(Gen. xxviii): prophetia etenim semper figuris va-
riantibus loquitur, sed res una in omnibus invenit-
ur. Igitur Jacob habet imaginem Christi; sed et
lapis ipse, quem ad caput suum posuisse cognoscit-
ur (Act. iv, 11): quoniam caput viri Christus
(Ephes. ii, 20). (2) qui aliquoties lapis est nuncu-
patus. Scala autem duo testamenta significat, quæ et
evangelicis intexta præceptis, credentes homines
voluntatemque Dei facientes quasi per quosdam ob-
servantiæ gradus in cælum levare (3) consueverunt.
Hanc in Apocalypsi Joannes bis acutum gladium cum
uno (4) capulo nuncupavit, quem ex ore Domini
prodire (5) descripsit (Apoc. i, 16). Gladius enim
Spiritus sanctus est, unum capulum habens, id est
unam substantiam, virtutem, deitatem, majestatem
voluntatemque Patris et Filii; (6) contestans duas
acies, id est duo testamenta gerens; quorum regali-
bus monitis et creduli devotique servantur, et incre-

perenteretur. Difficultatem facessunt Sparaverio etiam
quæ sequuntur: *quod nec pater ferire posset, quia nec
Dominus*, etc. in quibus quo pro quod scribendum
pariter duxit, ut sententia sit, *offendisse* sponte victi-
mam, *quo*, seu, *ut Abraham nec pater*, id est sine
parricidio, *ferire posset*. Sed nimis dura interpretatio.
Retinuimus *quo*; et *posset pro liceret* significat, ideo
patri non licuisse ferire, *quia nec Dominus*, etc.

(11) Ms. Pomp. et Zen., *deambulabat*.

(12) Post voces *sola fides præferenda* editores Veron-
enses inseruerunt *operibus ornata qualis fuit Abrahæ*:
de qua additione satis diximus dissert. 2, cap. 6.

(13) Mss. Rem., Vat., Urb., *nobis*, male. Edit,
Ven. *nos* hoc loco scribit, ut in aliis codicibus legi-
tur, et *nos* iterum ponit ante vocem *credamus*, ut in
mss. Tol., Vat. et Urb.

TRACT. XIII. — (1) *Hujus* id est Jacob: unde palam
est, vel præcessisse lectionem ejus capituli Genesios,
ubi Jacob somnium describitur, vel sermonem esse
acephalum, ita ut aliqua Jacob mentio præcesserit.
Primum tamen magis placet, cum satis æquum exor-
dium huic tractatui præfixum appareat.

(2) Sic ex ms. Pomp. quod magis arridet, quam
quia, quod alibi legitur.

(3) Mss. Rem. et Pomp. *consueverunt*. Similiter
Propertius lib. 1 eleg. 7, *consuevimus pro consuevimus*
scripsit. Pronomen vero *hanc*, quod sequitur, *scalam*
ante aliquanto memoratam innuit.

(4) Edit. Ven. *capulo*; cæteræ *capulo*; Mss. autem
D *capitulo*, quod retinuissimus, si quo exem. lo probari
potuisset in eandem, qua *capulum*, significationem
usurpatum fuisse. Hæc autem *capulum*, id est manu-
brium gladii significari, apertissimum est. *Capitulum*
vero idem significare nullibi alias invenimus. Itaque
capulo reliquimus, uti inferius quoque *capulum* reti-
nuimus cum editis, ubi mss. habent *capitulum*: et
amanuensi antiquo, ex quo alii profecerint, tribuen-
dum credimus, quod cum vocem *capulo et capulum*
per abbreviationem scriptam putaret, *capitulo et ca-
pitulum* expresserit.

(5) Ex plerisque mss., *descripsit*: editi *describit*.

(6) Ms. Rem., *contestantes*: placet autem con-
testans, cum referatur ad gladium, qui medio capulo
duas acies *contestatur*, seu ad testimonium de Christo
dicendam una adducit.

duli desultoresque puniuntur. Hanc Isaias in modum A foreeps vidit (Is. vi, 6) : (7) quibus ad conflanda labia inquinata ab uno de Serapim ex ara Dei sullatam carbonem vatando perhibuit. **187** Etenim labia inquinata duos populos Judaeorum Gentiumque debemus accipere : qui cum essent anterioris vite facinoribus inquinati ; unus Christum blasphemando atque persequendo, alius deos asserendo, atque adoranda figmenta colendo, tactu carbonis in unum populum per confessionem nominis Christi noscuntur esse conflati. Etenim conflatio et puritas (8) designat, et unitatem : carbo enim verbum Dei est, ara lex, foreeps duo Testamenta, qua credentes tenent, non credentes incidunt.

II. Sed et David hunc calamus nuncupavit dicens : *Lingua mea calamus scriba velociter scribens* (Ps. xlv, 2). Calamus fissus est, fratres, duosque B vertices gerit in unius acuminis tenuitate digestos, unam litteram utroque conficiens : cui si unum adimas, ulterius manns est usus. Unde recte Testamenta sunt duo, que similiter duobus capitibus unam litteram fingunt, id est sacre legis duobus edictis unum Christum Dei Verbum spiritali temperamento con-

(7) *Quibus ad quid refertur?* Forte subauditur, vel plane supplendum, *vidit cum duobus cultis, quibus, etc.*, unde sub tractatis hinc *perferat*, alii, *in duos producat culces*.

(8) Mss. Rom., Tol., et edit. Ven., *desigabat*.

(9) *Quae sint etc.* id est quoniam testamentorum unum sine altero utile esse non potest.

(10) In Vulgata ex Graeco habetur, *invenies staterem* : stater autem dicitur, *qui duo didrachmata habet*, ut exstat in Hieronymus in hunc locum pag. 76 tom. vii edit. Veron. Et sane *didrachma* a singulis solvendum erat, ut liquet ex eodem Matthaeo cap. xvii, v. 25, unde recte stater duo didrachmata continens invenendus erat, ut tunc pro Christo, tum pro Petro solvito feret. Verum didrachma quilibet duobus denariis aestimabatur, stater autem quatuor, ut colligitur ex Commentario Helio in hunc Matthaei locum tom. 12 et 15, et hac ratione stater, qui duobus didrachmatis, seu quatuor drachmatis pendebatur, quatuor denariis computari debuit, quod itaque S. Zeno staterem in Graeca Scriptura hoc Matthaei loco expressum *duos denarios*, et non potius *quatuor*, vel (si alogoria duplicis numeri insistere placuit) *duo didrachmata* reddidit? Si hoc Evangelisae testimonium de tributo Caesari solvebda accipiendum esset, ut plures quidem interpretes censuerunt, cum singuli tantum denarii solverentur a singulis, ut notavit Grotius in cap. xvii Matth. vers. 19 (unde cum de Caesariano tributo sermo est, semper in Evangelio unius *denarii* sit mentio), jam probe S. Zeno *duos denarios* potuisset scribere, ut tributum pro Christo et Petro solvendum significaret. At hoc Matthaei testimonium loqui, non de consuetudine Romano, sed de tributo in sanctuarium conferendo, quod praecipuum fuerat Exod. xxx, vers. 12, et II Paral. xvii, vers. 5, plures jam eruditorum demonstrarunt. Porro illud tributum tempore pendendum in Hebraeo *didrachma* vel vocatur : sicus autem idem ac *stater* habetur, unde vulgatae interpretes pro eo, quod Hebraice sicus dicitur, verbo siculum, modo statorem ponere que coadit : et similiter Symeonius Jos. 7, 21, *stater* vocat. Graeco scripsit pro Hebraeo *δραχμα*, et Aquila idem pro eoque, ut ex Exaples videtur, quomodo hinc et versioes Syriaca atque Arabica, unde S. Hieronymus lib. 1, in cap. iv

scribunt. (9) Quae sicut se utilia esse non possunt, quia vetari sicut novum praestat fidem, ita novo vetus perhibet testimonium : sicut scriptum est *Semel locutus est Dominus, et haec duo sustinimus* (Ps. lxi, 12). Sed et Dominus ipse in Evangelio hanc exprimit rationem, dicens ad Petrum : *Mitte hamum in mare : et piscem, qui prius ascenderit, tolle, et aperto ore ejus* (10) *invenies duos denarios, da pro me et te* (Matth. xvii, 25). Piscem primum a mortuis ascendentem Christum **188** debemus accipere : cujus ex ore duo denarii, id est duo Testamenta prolata sunt, quae saluti cum Domini gloria, et Petri felicitate, utpote super quem aedificavit Ecclesiam, duobus populis profuerunt. Mare autem mundum significasse, non dubium est. Hamum vero praedicationem, quae sicut hamus missus in mare mortem piscis ostendit : ita evangelica praedicatione missi per mundum, mortem Domini adventumque testatur : sicut ad Corinthios scriptum est : (11) *Anuntiabitis mortem Domini, donec veniat* (I Cor. ii). *Aperies os piscis, hoc est* (12) *sacramentum* : vel, quae in proverbis locutus sum, non intelligentibus explicabis. Denique hoc alibi manifestius ad omnes discipulos ait : *Ita ergo,*

Ezech. siculum non tam staterem esse affirmat, sed perinde ac staterem drachmas, seu denarios quatuor continere pronuntiat. *Sicus autem, id est stater, habet drachmas quatuor*. Inter haec unus Seduli locus ad praesentem Zenonis interpretationem videtur accedere : Ille enim lib. iii, vers. 316, idem Matthaei testimonium expositurus, pro *stater* *didrachma* unicam posuit, hoc est *denarios duos* :

Hamum terre jubet, gerulum didrachmatis aurei ;

ac promissae interpretationem Zenoniana praorsus similem secutus videtur. Observamus autem LXX Interpretes pluribus in locis veteris Testamenti *didrachmun* pro *sicco* reddidisse, et *dimidium didrachmi, vel drachmam pro sici dimidio*. Vide Gen. cap. xxiv, vers. 22, cap. xxviii, vers. 15. Exod. cap. xxx, v. 45 : Jos. cap. vii, v. 21, etc. Hanc igitur LXX Interpretum auctoritatem Sedulus ac Zeno secuti videri possunt, cum pro *stater*, qui scilicet aestimatur, *didrachma* vel *duos denarios* posuerunt. Hujus interpretationis delendendae rationem inquirere videre que nunc LXX interpretes, et cum his Sedulus staterem *avcum* spectarunt, qui *duobus drachmis* Atticis aestimabatur, Pollace teste lib. iv, cap. 51, num. 175, cum praescriptum tributum templi a Judaeis auro pendi solitum tradat Cicero pro Flacco ; hanc inquam querere, nostrum non est. Si vero illos ab errore defendere non liceat ; quippe quod nulla ratione neque siculum, neque staterem ad *didrachma* revocari queat : Zenonem tamen non *duos drachmas, sed duos denarios* reddentem, vindicare adhuc satis possumus, cum *duo denarii* accepti ab eodem potuerint, non staterem pro duobus drachmis, sed ante pro duobus didrachmis : *denarius* enim pro quovis nummorum genere apud alios Scriptores non raro sumitur. Porro in Matthaei textu ex Auctoris interpretatione pro *et te* miss. Pompeianus et Vaticanus habent *et pro te*. Paulo autem, illa verba *tolle* et in mss. Pomp., Tol., et Zen., desiderantur.

(11) Mss. Pomp., Vat. et edit. Ven., *anuntiatis*.

(12) Hec quoque, ut alibi monuimus, *sacramentum* pro *mysterium* sumitur, namque pro re, quae mysterium interpretationem habet ; unde Christi praecipuum de aperiendo piscis ore tanquam *sacramentum*, seu figura mystica praedicationis apostolicae accipitur, quae non intelli gentibus explicanda erant, quae Christus in proverbis locutus fuerat.

et docete omnes gentes, (15) intingentes eos in **189** nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, docente eos *servare omnia quaecumque praecepi vobis* (Matth. xxviii, 19, 20). Dabis autem pro me et pro te, hoc est meam predicabis crucem, sed et tu crucis tue similiter dignitate gaudebis.

III. Igitur haec scala cujus esset materiae, in qua Dominus incumbebat, ex David dicto cognoscimus, qui ait: *Virga tua et baculus tuus ipsa me consolata sunt* (Ps. xxii, 4). Virga et baculus duo sunt utque Testamenta, quae ideo materiae ligni sunt comparata, sive quod in (14) ejus usu, et perpetuo, et totus maneat testatoris voluntas inscripta, seu quod quasi ex transverso in unam fidem concurrentia crucifigi (15) habuisse Dei filium nuntiabant: quem confirmant in scala rectissime positum, quia historia totus Scripturae et propter ipsum et auctorem per ipsum impleta est. Denique sic ad discipulos ait: *Omnis scriba doctus de regno caelorum similis est* (16) *patrifamilias proferenti de thesauris suis nova et vetera* (Matth., xiii, 52). Scriba, fratres, est praedicator: paterfamilias Christus: thesauri ejus (17) indemnatae deitatis paterna substantia paternaque voluntas: nova et vetera duo Testamenta, quae videtis recte eadem sine ambiguitate a Domino haec quoque duorum denariorum esse figura vestita, hac videlicet ratione, quia in thesauris suis duos denarios intelligi voluit novitate et vetustate duo Testamenta. Hos duos denarios a Samaritano stabulario pro eo, qui a latronibus (18) aggressuram passus fuerat, Dominus datos esse commemorat (Luc. x, 35), quae parabola sublata dubitatione scalae sacramentum spiritualiter intuentibus patefecit: homo enim aggressuram passus, Adam esse cognoscitur, latrones diabolus, Eva concupiscentia, Samaritanus Dominus, cui Judaei dicebant: *Hic Samaritanus est, et daemonium habet* (Joan., viii, 48). Stabularius doctor est legis, qui acceptis duobus denariis, id est duorum (19) Testamentorum **190** salutaribus monitis, aggressuram hominem passum latrocinio diaboli angelorumque ejus et hujus mundi, in stabulo, id est in Ecclesia, quo pecora divina succedunt, venerabili sacramento susceptum, quotidianis

(15) *Tingere pro baptizare* veteres Patres praesertim Africani sapienter dixerunt.

(14) *Lignae testamentorum tabulae* memorantur item ab Ulpiano, lib. xxxvii D., tit. 11, *de honor. possess. secundum tabulas* Leg. 4, et idem esse videntur *accertatae tabulae* atibi celebres: inscribentur enim fere testamenta cera, qua tabulae lignae circumvestiebantur, ut per illam stylus in scribendo faciles sulcos duceret.

(15) *Legeremus debuisse*. Num *habuisse pro debuisse* aliquando dictum fuit? Similiter quidem tract. seq., n. 15, mss. Rem. *habere pro debere*, at nullum praeterea apud veteres ejusmodi exemplum reperire haec tenus licet. *Nuntiabant pro nuntiabat* correximus ex mss. Pomp., Vat., Sp., *Confirmant pro confirmat* emendare sententia jussit.

(16) Ms. Pomp., *patrifamilias*.

(17) Ms. Rem., *indepta* scribit in textu; in margine autem antiqua manu, *indept., adept., consecut.*, quae marginalis notatio in editionis Venetae textum mi-

praelectionum medicamentibus curat.

IV. Quod autem ait Angelos adscendentes et descendentes, (20) aliqui putant adscendentes esse angelos lucis, descendentes vero angelos tenebrarum. Sed hoc satis absurdum esse et inconveniens, fratres carissimi, adverto; quia neque refugae (21) descendunt, qui post peccatum in caelum nunquam recepti coeantur, neque lucis adscendunt, quia nunquam in terris, sed semper in caelo manserunt. Unde angelos puto recte homines appellatos, quibus Dominus sanctum per Spiritum dicit: *Ego dixi, Di estis, et filii excelsi omnes; vos autem sicut homines moriemini* (Ps. lxxxvi, 6, 7). Sed et de Joanne Baptista sic dictum esse meminimus: *Ecce mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui praeparabit viam tuam* (Malach. iii; Luc. vii, 27; Marc. i, 2; Matth. xi, 10). Ergo manifestum est, prophetiae more angelos homines justos et injustos generaliter dictos. Sed adscendentes et descendentes qui sint, in exemplis agnoscimus. Descendentes sunt qui saeculo renunciantes, rursus revertuntur ad saeculum, de quibus Dominus ait: *Nemo retro attendens et* (22) *superponens manum suam super altarium, aptus est regno Dei* (Luc. ix, 62). Et iterum: *Mementote uxoris Lot* (Luc. xvii, 32). Sed et Apostolus sic: *Quomodo revertimini rursus ad ea, quae infirma et egena sunt elementa* (Gal. iv, 9). Adscendentes vero sunt iusti, qui probis moribus per gradus divinarum observantiae praceptorum quotidie spiritualis itineris gloria feruntur in caelum, quos Apostolus Paulus exhortatur et monstrat dicens: *Si consurrexeritis cum Christo, quae sursum sunt quaerite, ubi Christus est ad dexteram Dei sedens* (Coloss. iii, 1). Possumus et sic, fratres, intelligere hoc de ministris et de angelis dictum, quos Domino, cum esset in terris, fecisse invenimus officium, ipso dicente: (23) *Amen, amen dico vobis, videbitis caelum apertum, 191 et angelos Dei adscendentes et descendentes super filium hominis* (Joan. i, 52): sicut et factum est, Evangelista dicente: *Tunc reliquit eum diabolus, et ecce angeli accesserunt, et ministrabant ei* (Matth. iv, 11). Unde dubium non est unum esse iter aerei culminis angelis lucis et hominibus iustis.

V. Haec igitur omnia (24) combinata unius fructus gravit sic: *indemnatae deitatis, indeptus, adeptus, consecutus paterna substantia, etc.*

(18) *Aggressuram* iterum, tr. 16 l. i. Vide adnot. 19.

(19) Mss. Rem., Tol., Zen. et Pomp. cum edit. Ven., *sacramentorum*; sed male: nam semper in superioribus symbolis binarius numerus *duo Testamenta* significasse traditur, et praeterea *salutaria monita* in duobus Testamentis veteri ac novo apertissime continentur.

(20) Singulare hocce testimonium est, quod interpretationem antiqui ignoti auctoris, cujus, quod sciamus, aliunde non liquet, ad nos transmisit, ad idcirco praecipue notandum visum fuit.

(21) Mss. Pomp., Zen. et Sp., *adscendunt*: et inferius pro *adscendunt* iidem codices scribunt *descendunt* contrario plane sensu.

(22) Editi *supponens*: emendationem mss. suggererunt.

(23) Mss. Pomp., Zen., Sp., unicum *amen* praefereunt.

(24) *Combinata*, id est simul juncta, ut Glossae

rediguntur in summam, quoniam universa quamvis A
gentia esse nascuntur, tamen una de radice fun-
duntur. Testamenta sunt duo, sed testator est unus.
Et scribens (15) causa duplex est, sed unus calamus.
Et forfex in duos producit cultras, sed certum unus
est morsus. Et gladius duas arcus gerit, sed sunt
motus corporis latera. Et denarii sunt duo, sed
(16) una moneta signati. Et scapulae duae (17) scapulae ha-
bet, et gradus plurimos, sed ejus ascensus est unus.
Gradus autem ejus, fratres delectissimi, si vultis scire,
quod vocentur, audite. Conversio, audientia, intellec-
tus, credulitas, timor, sapientia, sobrietas, mansue-
tudo, temperantia, castitas, pietas, charitas, fides,
veritas, humilitas, gratia, honestas, veracitas, pa-
tientia, perseverantia, consummatio. Scapula in no-
mina duo Testamenta, Scapula autem proprio nomine B
crux vocatur, quia per ipsam Dominus Jesus Chri-
stus 192 (23) mysteria universa conducens et con-
ducens, Patri et Adam reportavit, et iter ad caelum
emansus se sequentibus patefecit.

gryco latine explicat. Haec vox apud Diomedem, et
conducens apud Sidonium Apollinarem, lib. IX, ep.
viii, invenire licet.

(15) Calami ad scribendum ex arundinibus seu
cannis maxime Aegyptus habent, ut ex Plinio disci-
mus, lib. XVI, c. 57. *Charix vocant calami, Aegy-
pti maxime copiosissime quodam papiri. E. Persius de
cansis apertus, Sat. III, vers. 41*

Inque manus chartae, ne desuper vena aride,
Tum preterit crassus calamus quod pendunt humer.

(16) *Moneta* proprie a Judaeis Romanis Junonis cognom-
en erat a monendo nomen, ut mythologi probant. C
Luce translatum ad numismata, sive quod in Junonis
aede Caputina eunderentur, ut aliqui existimant, sive
potius quod numismata nris et auctoris et pretii no-
menad notas enim nummis impressas monetam esse
ex hoc Zenonis loco Basilios Faber collegit, ita ut
duo denarii una moneta signati nihil sint aliud quam
duo denarii eisdem et signis et notas eius; quod con-
firmari potest ex Prudentio, qui similiter *numisma*
pro figura nummis impressa posuit.

En Caesar agnoscit suum
Numisma munitus fortitudo.

Verum enimvero cum unum *staterem*, cujus apud
Mithram est mentio, hinc S. Zeno respiciat, ut
patet ex adnot. 10, profecto unum nummum, qui
dubius denarii penderetur, significare probabitur
vocat, id est duo didrachmata, quoniam eadem unicus
stater estimabatur, quod ex eadem adnotatione ma-
nifestum fit. Lampadius in Alexandro Sev. p. 127,
formas hinc, ter, quaternarius, etc. com-
mentariis, in didrachmatis tribus, qui Salustio inter-
prete, pag. 218, tribus, tribus, vel quatuor aureis
valeret. Haec videtur, de quo Zeno loquitur, moneta
quodam modo *binarius formae* fuit, quae scilicet duo-
bus denariis seu didrachmatibus aestimabatur, ut ex
adnot. allegata cognoscatur.

(17) *Scapulae scularum* dixit etiam Vitruvius lib. IV,
cap. 2, et sunt duo in asseres, qui scularum gradus
sustinent, ut ex hoc Zenoniano testimonio colligit
Casaubonus in Trobelium Pollionem pag. 210, ubi
solum in eo errat, quod pro sermone de Somnio Jaco-
bo sermone 5 de Abrudum memorie la su alleg-
at. *Scapulae* scribuntur in mss. Pomp. et Zen. et in
Luce *scapulae* legitur cum dissem in codicibus,
tunc vero etiam in Rom. et ed. Ven., sed perperam,
nam *scapulae* vasis, cui alterius rei cavitas est Varro-
nis teste, qui in sententiam presentem non cauit.

TRACTATUS XIV

(1) De Juda

1. Judas tres Liberos habuit, Her. (2) Aunan, Se-
lon (Gen. XXXIII). Haec mulierem, cujus nomen est
Thamar, accepit uxorem majori filio suo. Qui
filius cum maligne Domini ante faciem versaretur,
Scriptura teste, a Deo perhibetur coecus. Secundo
imperat, ut intret ad (5) fratris uxorem, ac semen
excitet fratris, qui ingressus semen suum fudit in
terram. Quod cum Deo malignum quoque videretur,
pari cum morte damnavit. Conjunctionem autem
terram filii apud eorum per aetatem excusat, (4) de-
territus, ne etiam ipse similiter mereretur, praece-
pitque mulieri, ut in domo patris suis vulva perman-
ens, nuptias maturas 193 expectet. Cum res sic
se haberet, ejus uxor moritur. Qui consolatus cum
ad oves tendendas pergeret suas, atque (3) hoc Tha-
mari montaretur, quae (6) Selon viderat maturum, ei
nec tamen nupserat, vestem viduitatis (7) exponit,
(8) a sialva induit, semet decore componit, loco-

(23) Edit. Ven., *ministeria*; et infra pro *conducens*
scribit *conducens*, male. Mysteria autem omnia in
cruce perfecta atque conclusa eatenus intelliguntur,
quatenus ibidem omnia, quae de Christo praesigila-
ta et praenuntiata fuerant, consummata sunt.

TRACT. XIV. — (1) Haec tractatus quater citatur Rahe-
rio, episcopo Veronensi, et S. Zenoni quidem anteces-
sori suo explorare traditur, ut ex adnot. 52 constabit.
In edit. Ven. haec titulus praefigitur: *De Juda Pa-
triarcha filio Jacob et Thamar*. In inscriptione autem
ms. Urbanus haec leguntur: *Dominicum in Quadra-
gesima lectio 1, 2 et 3, Tract. de Juda C. XII*,
est numerum in ordine tractatum ejus codicis tract.
15 libri. C. porro littera *capitulum* significat; ita
enim libri tractatum duo pro numero tractatum
ibidem in capitula totidem dividuntur. Ex hoc au-
tem tractato de Juda tres sumebantur lectiones, quae
Dominica tertia Quadragesimae inter Ecclesiastica of-
ficia in Veronensi utique Ecclesia recitabantur.

(2) Lectionum codicum et edit. Ven. restitimus,
pro qua scriptum erat *Ouan, Sela*. Zenoniana scrip-
tio ex LXX Interpretibus fluit, qui secundum Juda-
filium Hbraice dictum Onan, Graece scripserunt
Aunan, Aunan; quam vocem Phoenicem item restituen-
dam in libro, *quod Deus sit immutabilis* paulo post
innotuit, ubi *Aunan* corrupte impressum est, recte
monuit Cotellarius num. 17 in epistolam Barnabae
Apostoli.

(5) Ms. Rem., *patris*, male.

(6) Sic ex mss. Vat. et Urb. quibus favet Tol. co-
dicis lectio *deterretur*, s mutato in r. Editi cum ali-
quot mss. *deterretur*.

(7) Haec abest a ms. Rom.

(8) Sic mss. cum edit. Ven. pro *Sela*.

(1) *Expono* pro *depono* et *abjicio* haec sumitur, cum
G. n. cap. XXXIII, vers. 14, *d. positae vidui alis ves-
tes* tradantur. Plautus et Terentius *appondere* eodem
sensu usurpant, quorum ille *Paeo. 4, 2, 55, onus
appone*, haec autem *Heaut. 1, 1, 56, rastro appone*,
abest *depono* scripserunt, pro quo recentiores scrip-
tores dixerunt frequentius *exponere*, ut *exponere pon-
dus* Cyprianus de Lapsis, num. 28, pag. 58 (col.
485 *nostra editionis*), *exponere episcopos* in interpre-
tatione pseudosynodi Sallicensis, apud Hilarium
tom. II, *exponere vigorem* Arnobius, et alii de aliis
similiter.

(8) *Theristrum* vulgatus Interpres posuit, quod a
voce Graeca *θηστρον*, *assavam* mundum vestem signi-
ficat, ut docet Hieronymus in cap. 10 *Luce*, a ex

que constituit, Judas qua fuerat transurus. At ille A visam mulierem (9) fornicariam putat, que pudoris integritatem, faciem velando, monstrabat. Interpellat eam: poscit ingressum, missurum se promittit hædum. At illa (10) promissi expetit pignus, magis illo contenta, quam premio. Accepitque ab eo ejus monile, anulum, virgam. (11) Tumque negotio confecto, conceptu signata, quem veræ fornicariæ habent perosum ac semper vitant, viduitatis vestem rursus accepit. Interea secundum conductum hædus mittitur, fornicaria queritur, nullaque ibidem unquam fuisse ab incolis renuntiatur. At Thamaris (12) nostræ cum processu temporis procedit et uterus. Mirum profecto (13) videte mysterium. Quæ celaverat faciem, non celat ventrem. Defertur fornicationis rea sine labore accusatoris vidua prægnans. frasci- B tur socer, eam produci jubet atque incendio concremari. At (14) illa constanter adest, sibi que non impudicitia, sed (15) futuris in se jam negotium procuraverat, **194** dicitque ei se (16) debere conceptum, cujus monile, anulum teneret, et virgam. Qua re cognita Judas non tantum ab ea se retrinavit; sed insuper eam et justificavit.

II. Judas quantum intelligi datur, ex parte prophetarum, ex parte patriarcharum patrumque typus erat, qui ob justitiam Dei omnes homines filios (17) computabant. Igitur Her primitivus filius, (18) primitivus est populus, id est (19) hemitheï, omnes potentissimi, et reges, qui ferocitate virtutis ac libidinis rabie digladiantes, omnem orbem corruperant terrarum, insuper decernentes sibimet ipsis pro domibus templa, erigentes aras nomini suo, qui, quæ

ipso Lidorus lib. xix, cap. 25. Vide Pollucem lib. vii, cap. 5, et Tertullianum de Pallio cap. 5. Hoc exoticum nomen S. Zeno Latine reddidit.

(9) *Meretricem* vulgatus Interpres vocat.

(10) Mss. Tol., Pomp., et Vat. *promisso*.

(11) Ita editis et mss. non nullis *Cumque*: correximus e ms. Pomp.

(12) Ms. Rem., *nostra*.

(13) Idem ms. cum Pomp. et Vat., *videt*.

(14) Ms. Tol., *illa metuens constanter*, perperam; nisi legendum sit, *illa nihil metuens*, etc.

(15) Mss. Pomp., Zen., *futuris licet indicia*: Vat. et Rem. *futuris licet initia*; Tol. *futuris licet uncia*; in textu editorum *futuri scilicet indicii*; in margine autem edit. Ver. pro *indicii* notatur *judicii*, et in Urb. *in se jam* pro eodem scribitur. Mirifice corruptus hic locus est, et cum sententia patet, Thamaris ea in re futura proliis, ex qua Christus oriri debebat, negotium procurasse contra meretricum morem, quæ conceptum *habent perosum et semper vitant*, ut idem Zeno monuit paulo ante; tum vero germana lectio non satis constat. Retinimus *futuris*, idest *posteris*, quod in plerisque mss. legitur, et *in se jam* ex ms. Urb., quibus satis congrue significetur, Thamaris eam sui criminis excusationem attulisse, quod *non sibi impuditiæ negotium procurasset*, ut meretrices faciunt, sed *in se procurasset negotium futuris*, seu posteris, qua de re illam Juda se ipso justiore confessus est (*Gen. xxxviii, vers. 26*). Verba autem *scilicet initia* ex marginali glossemate (quo, ut in codicibus fieri solet, explicatum a quopiam fuerit, cujusmodi negotium Thamar procurasset, *scilicet initia* posterorum, quæ deerant) in textum irrepsisse putamus, ms. Rem. *procuraret* scribit pro *procuraverat*.

essent habituri sepulchra, nescient, cælum promittentes sibi, pro quorum actibus, si posset ipsa queque erubesceret terra, postremo deos esse adversus Deum adserentes (20) qui sane mentis hominibus et hominum quidem vocabulo digni judicarentur. Pro quibus cussis a Deo non tantum sunt disperdi, sed etiam perpetuo pœnali supplicio destinati.

III. (21) Aunan autem secundus frater, Judaicus est populus, cui præcipitur, ut semen excitet fratris, non unque illud, quod a Deo donatum jure videbatur, sed et reliquas nationes, quas idololatriæ, de qua diximus, disseminatæ venena (22) confecerant, ad **195** Dei cultum bonæ vitæ exemplis, sacræque legis (23) reingosis exhortationibus excitaret. At ille semen suum fudit in terram. Semen significat non creaturæ, sed cordis. Etenim semen cordis verbum est Dei (24) cata Lucam Domino sic dicente (test autem hæc parabola) *Semen est verbum Dei...* *Qui autem juxta viam sunt hi sunt, qui audiunt verbum, et venit diabolus, et tollit de corde verbum illorum, ac credentes salvi fiunt* (*Luc. viii, 11, 12*). Terra vero hominem (25) idolumque significat, qua et hominem Deus de terra finxit, et homo idolum de terra composuit. Semen ergo suum fudit in terram, hoc est Dei mandata neglexit, et idolis profudit: propter quod a Deo similiter etiam ipse (26) præsentem sententiam damnationis excepit, quia sicut est detestabilis, (27) qui cum sit homo, Deum se fingit, ita detestabilior, qui Deum colit, quem ipse disposuit.

IV. Selon (28) autem prædictorum tertius frater minor, ex Gentibus (29) venientis novelli populi imaginem depingebat: Thamar Ecclesiæ, quæ ei recte

(16) Ms. Rem., *habere*. Similiter superiori tract. num. 15, *habuisse* pro *debuisset* scriptum vidimus.

(17) Ms. Pomp., *filios Dei*.

(18) *Primitivus desiderabatur* in edit. Ver. et seqq. ex mss. et edit. Ven. restitimus.

(19) Ita Latine, non G. hæc vox in mss. scribitur, pro qua ms. Rem. et edit. Ven. *henitheï*. Hæc vox legitur apud Ser. in l. viii *Æneidos* vers. 514: *Sciendum secundum Hesiodi Theogoniam, primo Deos genitos, deinde hemitheos, post herous*. Dein Martianus Capella 2, 40, *Hemitheï heroesque*. Hos autem *Hemitheos*, seu, quod idem est, *Semideos fuisse homines cum immanibus corporibus et vastis testatur Arnobius, lib. ii adversus Gentes pag. 97, et sunt qui gigantes in Scripturis appellantur, ac præsertim in Genes. cap. vi, 4, ex quo S. Zeno descriptionem huc tran tulit. Ex his plures Gentium Deos manasse Mythologi fusius docent.*

(20) Ms. Rem., *quia sane*, pro quo melius legas *qui a sanæ*, etc. Ms. Tol., *sane mentis*.

(21) Ita in mss. Vide adnot. 2 ms. Pomp. Auna.

(22) Ms. Rem., *conferant*.

(23) Idem codex *relingentis*, male.

(24) Vide adnot. 18 in Tract. vi lib. ii, ms. Rem., *cata Lucanum*.

(25) Idem ms., *idolaque*.

(26) Vox *præsentem* in eodem ms. desideratur.

(27) Ms. Pomp., *quicumque sit*.

(28) *Sela* erat in editis. Vide adnot. 2.

(29) Ms. Rem., *venientibus*. Mss., Tol., Pomp., Zen., Vat., Urb., Sp. et edit. Ven., *veniens*. Placuit editionis Ver. et Patav. lectio, cum *veniens* participium non ad Selon referatur, qui cæteris fratribus

nupte non est, quia Christo veniente baptismatis spiritali unda in gremio renatus, Ecclesiae filius ejus futurus fuerat, non maritus. Judas amittit uxorem (*Gen. xviii. 12*), id est synagogae (50) fides moritur. Quod autem inquit, consolatus est, utique intelligitur (51) spe Christi venientis, qui non tantum prophetis synagoga lapsu desolatis solatum praeiit, sed etiam nos omnes in aliqua constitutos angustia recreare consuevit. Ad oves suas tendendas pergit, id est ab hominibus justis honorum operum fructus exposcit. Quo audito, Thamar cum esset in domo patris sui, id est in temporis infamibusque spectaculorum omnium locus (52) (pater enim omnium corrupte viventium diabolus designatur, Domino Judaeos sic increpante: *Vos de diabolo patre estis, et concupiscitis patris vestri facere* **196** *vultis* [*Joan. ix. 19*], vestem viduitatis deposuit, id est sordide religionis sordide ritus abiecit. Aestivalia induit. Aestiva vestis, fratres, et mundi est et exacta, cum qua facile et opus fieri possit, et tolerari ardor aetatis, id est tentationis, quin esse utique (53) credulitatem non potest dubitari: quia hanc, qui habuerit, necesse est, ut expedite vivat et munde. Igitur ne cognoscatur, faciem velamine obscurat necessario, quia assertor pudoris ejus nondum venerat Christus. Non cognoscitur a sacero: ad Judaeos enim, non ad Gentes prophete fuerant destinati. (54) Formariam putat recte, quia (55) deorum populo serviebat. Cum ea convenire cupit, quia prophete magis Gentes, quam Judaei fuerant credituri, Domino dicente, (56) *Amen dico vobis,*

erat aequalis, sed ad novellum populum, qui fere ex Gentibus ad Christum iam fidem transibat.

(50) Ms. Urb., *pius moritur*.

(51) Ms. Rem., *spem*.

(52) Hoc testimonium iam est illud, quod quater a Ratherio allegatur, Matthaeus Larroque in Historia Eucharistiae, quam Amstelodami Gelliae scriptum edit in 1671, pag. 595, ex eodem Ratherio hoc testimonium recitat multo longius, quam in Zenone reperitur, ac promode in editis aliquid hoc loco deesse subdicit. At manuscriptorum nihil facient, praeter quam quod in editis legitur, comitente ipso ms. Remensis, qui Ratherio ipso antiquior quidem est. Lapsus porro est Heterodoxus ille in recitando Zenonis testimonio, qui se qui tanquam Zenonis verba accepit, quae Ratherium habent auctorem. Etenim Ratherius cum unum uti Zenonis sententiam recitat, quo *pater omnium corrupte viventium diabolus designatur*, quod ex quatuor ejusdem Ratherii locorum callatione et concordia patet: id enim unum omnes ex Zenone inveniunt, quod in praesenti quidem tractatu continetur. Primo juri, i de Contemptu canonum pag. 552, tom. 1 Spicilegii Acheriani novissimi, edit: *Uta ut hoc auctoritate Zenonis hanc, in sermone tradidit, quem de Juda Patriarcha et Thamar viru ipsius more suo incubentissimo fecit, dicentis: Omnium corrupte viventium diabolus pater est. Hoc enim paulo post eodem pag. 554. Qui hinc ex corrupte vivendo est diabolus, ut Zeno sanctus affirmat. Rursum in hinc serm. i de Quadragesima pag. 294: Sed omnium corrupte viventium diabolus pater est. Zeno beatus ille e contrario ait. Tandem in Synodica ad Presbyteros pag. 577, col. 2: Et cum episcopus postea doctus a magis praesens, factus ut quo Zeno dicit in sermone utique, quem de Juda filio Jacob et Thamar viru ipsius incubentissimo, et postea, quod omnium corrupte viventium*

A *quia publicani et meretrices praecedent vos in regnum Dei* (*Matth. xvi. 51*). Haedum **197** ei promittit, id est, quae sit peccatori peccati merces, ostendit. Quam accipere devitavit, quia inter agnos venturo tempore, inter haedos deputatur, qui pignus Trinitatis (57) accepit. Denique expetisse atque accepisse describitur monile, anulum, virgam. Quibus ista significatio coaptatur? Monile, fratres dilectissimi, lex est, quae salutaribus monitis diversis virtutibus diversoque charismate omnium credentium non colla, sed corda decorare consuevit. Virga per lignum sacramentum passionis Domini annuntiabat, sicut evidens declarat exemplum, quod psalmorum in libro sic habetur: *Virga tua et baculus tuus ipsa me consolata sunt. Parasti in conspectu meo mensam adversus eos qui tribulant me. Impinguasti oleo caput meum, et poculum tuum inebrians quam praeclarum* (*Ps. xlii. 4, 5*). Utiq; fratres, calix sanguinem, mensa corpus, oleum donum Spiritus sancti significat, virga cum baculo crucem, in qua Deus pro homine pendere dignatus est, ut in Deum, hominem quem induerat, commutaret. Anulus quoque signaculum fidei est, quod est Christus, ejus illustratione majestatis impressi atque signati, qua sincere viventes in custodiam nostrae salutis, per Spiritum sanctum imaginem referimus: quam tenemus. (58) Quod convenit cum ea, fidei communio sanctae significabat sacramentum. Thamar concepit in utero, Ecclesia corde concepit: illa semine, haec verbo. Haedus ei mittitur, tentationis videlicet signum: etenim justitiam qui se-

C *diabolus pater sit. Ex his omnibus liquet hanc unam toties repetitam ex Zenone sententiam uti Zenonis a Ratherio laudari; quae autem ipse Ratherius primo loco Zenonians verbis subiecit de se, inquit. Et ob quam non manducat verendam carnem Domini, nec bibit ejus sanguinem etc.:* haec Matthaeus Larroque discernimen nequaquam advertens, quasi essent Zenonis, uno textu recitavit, quod legenti et omnia diligentis circumspicienti palam fiet. Haec porro patet eodem lapsu deceptum Jo. Henricum Otium, dum in examine adversus Annales Baronii centuria 5. ad an. 200, § 7, pag. 204, ea sola tanquam Zenoniana ex Ratherio verba recitat, quae ad Ratherii additionem pertinent. Quam vero frustra Ratherium saltem illis verbis sibi favere idem heterodoxi contendunt, ut Christi praesentiam ab Eucharistiae sacramento excludant, satis convincitur ex epistola ejusdem auctoris ad Patricium tom. 1 Spicilegii p. 576, ubi praesentiam Christi exploratissimo testimonio confirmat. Sed haec in Ratherio editione lusus disputanda erunt.

D (53) *Credulitatem*, id est simplicem fidem, quae rationes nullas quaerit, ut Zeno saepissime intelligit, de quo vide annot. 6 in tract. I lib. 1.

(54) Ms. Rem., *per fornicata in*.

(55) Idem codex, *Judaorum populo*.

(56) Mss. Rom. et Ven. *Amen, amen dico vobis*. Idem codices et edit. Ven. *praecedent* pro *praecedent*. E. mss. porro scripsimus *in regnum* pro *eo*, quod in editis legebatur, *in regno*.

(57) Ms. Tol. *accepit*.

(58) In ed. Lat. Ven. *Quod cum ea converti, communionis videlicet significat sacramentum*. E. mss. et edit. Ven. integrum locum restituerimus. Scham in edit. Ven., *significat* pro *significabat*.

quitur, necesse est ut (39) probetur. Denique fornicaria requisita non est inventa; quia renatus per aquam et Spiritum sanctum desinit esse, quod fuerat, et incipit esse, quod non erat. Sequitur quod vindictatis vestem rursus accepit, non utique ut quæ fecerat; faceret, sed ut defleret se fecisse quod lecerat; aliter etenim quis salvus esse non poterit, (40) quamvis sit justus, nisi exomologesin faciens et presentia sua peccata extinguat, et futura repellat.

198 Thamar arguitur, quod de fornicatione (41) conceperit. Et Ecclesia quasi legis adultera, Judæorum est a senioribus accusata, quod sabbatum ruperit, quod eorum traditiones abjecerit. Thamar protulit monile, annulum virgam, seque liberavit (42) sacramento numeri ab imminente supplicio. Ecclesia ipsa veritate in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti non tantum diaboli presentes ignes extinguit, sed etiam futuri diei iudicii incendia superabit. Illa justificata discessit, hæc glorificata (43) veri numeri incrementis, ac fidei cum Christo in æterna sæcula permanebit, per Dominum et conservatorem nostrum Jesum Christum, qui est benedictus cum (44) Patre et Spiritu sancto ante sæcula et in sæculis et in omnia sæcula sæculorum. Amen.

199 TRACTATUS XV.

(1) De Job.

I. Sacræ historiæ, fratres dilectissimi, ad hoc nobis est tradita legenda narratio, ut majorum, si fieri potest, saltem aliqua ex parte mores imitemur, si non possumus imitari virtutes: tanta enim probitate vi-

(39) Ms. Tol. *probet*.

(40) In ms. Remensis textu per saltum et eum errore, *quam jussit justus, nisi extinguat*, etc. Inferius autem antiqua, secunda tamen manu, emendatum, ut in reliquis et mss. et editis legitur. *Exomologesin* Latinis litteris scribitur in omnibus codicibus, non autem Græcè, ut editio Ver. et seqq. præferunt. Id vero nomen confessionem et pœnitentiam significat peccatorum. Pœnitentiam quidem significare palam est ex Irenæo, qui ea voce pluries utitur: vide lib. I, cap. 9, et lib. III, cap. 4; quod postremum testimonium Græcè relatum ab Eusebio lib. IV cap. 41, Rufinus ita Latine reddidit, ut pro eo quod antiqua Irenæi versio habet *exomologesin faciens*, scripserit *pœnitens*. Eodem sensu Tertullianus de Pœnit. cap. 9: *Exomologesis, inquit, prosternendi et humiliandi hominis disciplina est*: ibidemque præterea id nomen pro confessione item accipit, quæ pœnitentiæ sane pars est; scribit enim: *Is actus (pœnitentiæ) qui magis Græco vocabulo exprimitur et pœnitentatur, exomologesis est, qua delictum Domino nostrum confitemur, non quidem ut ignaro, sed quatenus satisfactio confessione disponitur, confessione pœnitentia nascitur*, etc. S. Cyprianus eadem voce passim utitur, nunc quidem pœnitentiam significaturus, nunc autem confessionem, quæ Deo apud Sacerdotes ejus fit: unde in lib. de Lapsis num. 28, pag. 382 (col. 488 nostræ ed.): *Apud sacerdotes Dei dolenter et simpliciter confitentes, exomologesin criminum faciunt, animi sui pondus exponunt*, etc. *Exomologesin criminum faciunt* eadem sententia scribit iterum ep. 55 ad Cornelium unde in codice Lætiensi observante Baluzio not. 60, supra vocem *exomologesin* antiqua manu scriptum fuit *id est confessionem*. Eodem libro de Lapsis num. 31, pag. 384 (nostræ ed. col. 490) Daniælem *exomologesin facientem et dicentem* inducit, ac statim peccatorum confessionem cap. IX Daniælis descriptam

A xerunt, ut pars felicitatis sit (2) posse, quid fecerunt. Igitur Job vir fuit justus et verax, ab universis concupiscentis hujus mundi secretus, conversatione limpidus, mente limpidior, usque adeo circumspertus atque irreprehensibilis, ut Deo sit testimonio collaudatus (Job. I, 8). Unde non immerito beatus beata vita fruebatur. Namque erat illi splendidissima domus, dives census, dives quoque numerus liberorum, et (quod est parentibus gratum) utriusque sexus, et invicem se amantium (Ibid. I, 5): quorum pro numero Deo duras hostias offerebat (Ibid. 4 et 5). Tanto autem puritatis ac fidei erat munitus, ut non auderet eum attentare diabolus, nisi a Deo jussus (Ib. 12). Jam his considerate, fratres, quemadmodum sævierit incitatus, qui ferri non potest blandus. Igitur (3) famigerabile committitur prælium. Illuc diabolus horrendum totis intonans armis, ministrisque insuper suis in auxilium concitatis, terribili increpans tuba, (4) prædonum corda face furialis succensa, impetibus crebris passim totas hominis Dei facultates invadit: subito rapina, igne, ferroque universa uno momento disperdit (v. 15 et seq.). Hinc Job alta fidei radice robustus tot nuntiis lugubribus tunditur, nec movetur: sed tantum benedicit Deum facultates que suas contemnendo custodit. At ubi diabolus aggressuris tantis nihil se profecisse cognoscit, omnem impietatis suæ rabiem in filios ejus effundit. Nam cum solito more unanimes una epularentur in domo, subito concussis toto nixu quatuor angulis ejus, (5) in confusam molem parietibus, tec-

C recitat. Pacianus Barcinonensis epist. 4, contra Novatianos, et Salvianus in præmio ad Eccles. idem nomen utroque, vel alterutro sensu usurpant. S. Zeno iterum adhibuit tract. 40 lib. I, num. 3. Utrobique pœnitentiam certissime innuit et confessionem etiam peccatorum, quatenus in pœnitentiæ seu exomologesinos operibus maxime comprehendebatur.

(41) Ms. Tol. *concepit*. Post pauca ms. Pomp. *senibus pro senioribus*.

(42) Ms. Urb., *sacrato numero*. Solemne porro Zenoni est S. Trinitatis, vel alterius rei sacræ symbola *sacramenta* appellare. Similiter tract. 71, trium puerorum numerum *sacramentum Trinitatis* vocat, eosque *numeri sacramento munitos* tradit. tract. 76. Vide adnot. 12 in tract. 40 lib. II.

(43) Tres mss., *vestri*.

(44) In ms. Pomp. desunt *Patre*, etc. A Sjar. et Vat. abest in fine *Amen*.

TRACT. XV. — (1) In ms. Urb. hæc inscriptio legitur: *Tractatus de Job. Lectio beati Zenonis hujus sedis episcopi*. Incertus est autem hic tractatus a Lippomano l. II Vit. SS., p. II.

(2) Ms. Pomp., *nostræ, male*.

(3) *Famigerabile* item legitur in Appuleio lib. I Metam. p. 67, et lib. II, p. 271. Idem autem significat, ac apud eundem l. II Florid. et apud Melam. 2, 7, *famigeratus*, id est fama inclutus et notus; unde *famigeratio* pro celebritate famæ apud Plautum in Trinum. 5, 2, 6.

(4) Mss. Pomp., Zen. et edit. Ven., *prædonumque*.

(5) Particula *in* cum accusativo ab antiquis quando que jungitur in eam sententiam, quæ ex vulgaribus regulis ablativum postularet. Plautus Bacch. 1, 5, 55: *Ecquid in mentem est tibi?* pro eo quod *in mente* dici solet Cicero similiter pro lege Manil., cap. 12, *in prædonum potestatem fuisse* scripsit pro *in potestate*: quam lectionem egregie vindicat Aulus Gellius lib. I,

tisque **200** laboribus dicta sancessimam fratrum cohortem sepelit ante quam jugulet : tabesque est commentus impetabilis exulium, ut in illa uetus funeris turba paterius doleret non sufficeret orbitali, cum nescit, quem primum plangat, quem priorem ioveniat, cui primum (6) iusta crudi funeris solvitur. Quo nuntio accepto Dei servus scidit vestimenta sua, non ut Deo (7) invidiam faceret, sed ut expositus cum hoste pugnaret. Contempsit denique in perditis facultatibus divitem : dissimulavit in amissis liberis patrem, in patria sui corporis iustum. Namque summo capitis a vertice usque ad imos ungues pedum plaga mannet percussus, populosis ulceribus non (8) distinctus est, sed totus unum vulnus obreus. Verum tamen in his omnibus nihil adversus Deum impetabile loquitur. Non uxori illudta succubenti succumbit, non amicis insultantibus credit, sed vi tot crudelitatis et impietatis insterquillimofastulo scaturiente vermibus sede, quasi nihil passus, sed solo Dei timore contentus. O felix vir! qui nora patientia Deam proauerit, **201** diabolum vitit, sancti atem recepit, facultates liberosque (9) suos non perdidit, sed mutavit.

H. Job, quantum intelligi datur, fratres carissimi, Christi imaginem praeferbat. (10) Denique comparatio inducat veritatem. Job iustus dictus a Deo est. Ipse iustitia, de cupis fonte omnes, qui beati sunt, erant : ecce enim de ipso dictum est : *Oratio vobis ad iustitiam* (Mat. iv, 2). Job verax est appellatus. At est vera veritas Dominus, qui ait in Evangelio :

cap. 7, ubi et idem Plauti locum allegat ex Amph. i 4, 25 : *Namque in mihi mentem fuit, in mentem inquit Gallius, non, ut dici solentem est, in mentem*, et *causa* : causa ubi plura ad generis dicta commemorat. Hinc igitur S. Zeno satis commode et iatue in *malum* scripsit pro *in male*, vel *inter molam* ; nam et *in pro inter* usurpatum quoque legitur, etsi cum ablativo frequentis, nonnunquam tamen cum accusativo, ut forte est (Isid. lxxvii 1, 35 : *Centum in Patres legit*, quod tamen aliter scripi potest, unarum ut locum significat, id est ut esse inter Patres. Paulo post ad verba *taliqui est commentus* substantivum est innumeris ex mss. Tolent., Vat. qui postremus *petitum* pro *impetato* scribit.

(6) *Iusta iustorum* dicta sunt, quae moctuis prestabantur officia, propterea quod *iure* adhiberentur eis qui de nobis bene meriti sunt. *Iusta funebria* Livius appellat i, 2, et *iusta poenarum* Cicero l. ii de Leg. prope finem. Hinc *iusta facere*, *iusta solvere* inter Latinos locutiones. Item Cicero pro Flacco, *Iusta Catilinae facta sunt*, et pro Valio, locutione Zenoniane plene similis : *Qui nosdem citra pulvino suerit iusta scelerum* Valesius Plinium lib. ii cap. ult. : Curiam lib. iv, 12, 2 et l. ii de non in ius vocando. Edit. Ven. cum mss. Tolent. et Urbis *iustitiam* habebat, nec non Pomp. codex, in quo tamen emendatum est *iuste*.

(7) *Pro Deam concinnat* dixit Zeno lib. i tract. 16. Vide ibidem adnot. 34.

(8) *Fanti distinctum*, sed mss. *distinctus*, idque perinde dicendum ac verbum Tullium in Ver. iv, 27, *poctia ex aure quomusque distincta*, id est gemmis distributis et separatis varicta ; et sicut beatorum, non Job afflictum fuisse ulceribus loquuntibus quidem, et separatis, ut mirandam superesset, sed in unum vulnus totumque corpus ingressis. Haec de causa post pauca ex Plinio Plinius posuerunt ex neque non nota eulonis Vergilianis pro eo, quod ubi legitur, in

A *Ubi sua pra et veritas*. Job dives fuit. Et quid dicit Dominus? cuius sunt omnes divites servi : cuius est orbis totus, omnisque natura, beatissimo David dicente : *Dominus est terra et pluitudo ejus, orbis terrarum, et universam qui habitant in eo* (Ps. xxii, 1). Job diabolus ter tentavit. Similiter Evangelista perhibente (Matth. iv, Luc. iv), et Dominum ter est tentare conatus. Job facultates, quas habuit, amisit.

(9) Dominus caelestia sua bona amore nostro neglexit, pauperemque se fecit, ut nos divites faceret. Job filios furens diabolus interemit. Et Domini filios prophetas insanus populus Pharisaeus occidit. Job ulceribus maculatus est. Et Dominus sumendo carnem totius humani generis peccatorum est sordibus (11) obsoletatus. Job uxor sua hortatur, ut peccet. Et Dominum, ut corruptelam seniorum sequatur, synagoga compellit. Job amici sui insultasse perhibentur. Et Dominus sui sacerdotes, sui insultavere cultores. Job in sterquilino pleno veribus sedet. Dominus quoque in vero sterquilino, id est, in huius mundi caeno versatus est inter ebullientes diversis sceleribus ac libidibus homines, qui veri sunt vermes.

Job et sanitatem recepit, et facultatem. At Dominus resurgens non sanitatem tantum, sed immortalitatem in se credentibus praestitit, domumque totius naturae recuperavit, sicut est ipse testatus dicens : *Omnia mihi tradita sunt a patre meo* (Matth. xi, 27 ; Luc. x, 2). Job (12) vicarius filios genuit. Dominus **202** quoque post prophetas (15) filios sanctos Apo-

C *factus* ; sed Urb. codicis lectio *effectus* magis placuit. *Populosa* ulcera dicta sunt pro *multa et frequentia*, quo sensu *populositatem lunanem* dixit Fulgentius Myth. 4, pro *lunorum multitudinem*. *Populoso* *fructu* eadem significatione S. Episcopus scripsit lib. i, tract. 16, num. 10.

(9) *Suos* abest a ms. *Zen*.

(10) *Denique* haec aperte significat *paucis*, uti hoc libro tract. 7, adnot. 4, monuimus. Mss. Tolent., Pomp., Vatic., pro *inducat* scribunt *inducit*. Paulo post idem codices *Adest vera* pro *At est vera*.

(11) *Obsoletus* inquinare, commaculare significat. Quapropter Tertullianus adversus Gnost. cap. 6 : *Qui vestitum obsoletasent nuptialem*. Hinc Zenonis *obsoletatus* est *inpinatus sordibus*.

(12) *Vicarii* dicuntur, quicumque vices alterius gerant, nec non tantum, qui negotium suscipiunt mandante a quo, cuius erat partim a illud pergere, cuiusque illi personam gerant, quae significatio jam vulgo obviat ; sed illi etiam, qui vel pro alio aliquid sponte aggrediuntur, ut Cicero iv in Ver. num. 57, *vicarium* *mutari* se futurum Scipioni praesenti pollicentus est, et scripsit Seneca ad Helvium, quae se pro conjugis *vicariam* *dedit* ; vel in alterius locum post ejus mortem succedunt, etsi non nisi late defunctorum vices obseant ; qua ratione *Petri Vicarii* saepe appellamur, qui S. Petro Apostolo in eandem cathedram subrogantur, tamen non minorem, quam olim ipse, auctoritatem habeant ; et in diplomate Ottonis apud Ughellum tom. 8, pag. 746, Hildericus episcopus Veronensis *Vicarius sancti Zenonis* imitatur. Itaque filii, quos Job post priorum mortem in eorum locum a Deo collectos suscepit, qua ratione *Vicarii* appellantur, ex haecenus dictis loquetur.

(15) Spectat, ut videtur, illud ps. xlii, 17 : *Pro Patribus tuis mihi sunt tibi filii, consilia, ex principes super omnem terram*, quod de Apostoli sancti Patres saepius interpretantur. Quaesito est inter

stulos procreavit. Job beatus quievit in pace. Dominus autem manet benedictus in aeternum ante secula et a seculis et in cuncta secula seculorum. (14)

203 TRACTATUS XVI.

De (1) Susanna.

Quotiescumque in hoc perverso seculo contra laudabiles viros multiformes tenduntur insidiae, (2) et diversis calumniarum generibus factiosae emergerint causae; quid homo pestilens (3) excogitet, vel quid diabolus machinetur, non (4) metuat justus, quia cum illo est Deus. Inde Susanna illustris Hebraea verae decus pudicitiae docuit feminas suae castitatis exemplo. Sabat Susanna in iudicio perditorum falsorum testium oppressa mendacis, conscientiae tamen bonis contenta secretis, non tam rea susceptura sententiam, (5) quam dicata Deo pro castitate fortiter moritura, et quam iudicantium sententia prava deiecerat, illustris conscientiae integritas erigebat. Sufficit ergo pudicitiae conscientia, testis est Deus. Non respexit castitas, quid falsi dicerent testes, aut qualiter iudices circumventi dampnarent, non denique qualiter diabolus infamaret, qui non

Scripturarum commentatores valde celebris, utrum eo in psalmi versiculo ad regem, an ad reginam pronomina *tuis* et *tibi* referenda sint. In Hebraeo sane cum illa masculini sint generis, ad regem sponsum sermonem esse apparet, ita tamen ut ad reginam quoque sponsam, ut nonnulli eruditi critici fuisse ostendunt, porrigi nihilominus possint, quod plerique Patres faciunt. S. Zenonem cum Hebraeo congruentius haec ad mysticum sponsum, id est Christum Dominum, retulisse palam est, quam interpretationem Irenaeus, Cyrillus, Dydimus, alique Patres inculcant, et sententia sane commodiore, ut intelligatur propheticè Christo praedictum, *pro patribus tuis* secundum carnem, id est pro Abrahamo, Isaaco, Jacobo et aliis, ex quibus ortus es, *nati sunt*, aut ex Hebraeo *nascentur tibi filii*, scilicet Apostoli, quos *constitues principes super omnem terram*.

(14) Mss. Pomp. et edit. Ven. in fine addunt Amen.

TRACT. XVI.—(1) Hunc tractatum invenies apud Lippo. tom. II. Vit. SS. pag. 21. Hic idem tractatus, sed interpolatus, et passim varius olim inter Augustinianos erat insertus serm. CXXII de Tempore: dein vero in Appendicem rejectus primosermon. LXIX, posterius vero serm. LX in editione PP. Benedictinorum Congregationis S. Mauri, qui illum *incerti et ineruditi auctoris* censuere, uti auctoris, qui a Zenone quidem sumpsit, sed plura addidit de suo, atque mutavit, ut iidem Benedictini subinde animadverterunt in Additionibus, quas Augustini sermonibus tom. V praefixere. Similis generis est serm. LXI ejusdem Augustinianae Appendicis, qui est S. Petri Chrysologi sermo LIII, sed, ut iidem Patres observant, *passim interpolatus, seu multis auctior sententiis*, ut Zenoniano accidit. Ex eadem nihilominus Appendice aliquot variantes lectiones subjicientur, ubi eadem periodi totidem fere verbis describentur.

(2) In Append. Augustini, vel diversae calumniarum emergerint.

(3) In eadem Append., cogitet, quid diabolus.

(4) Ibidem, metuet justum, quia cum ipso est Christus: et post haec inseruntur lineae sex supra decem, in quibus de Zacharia et Daniele disseritur. Tum subsequuntur, quae ad Susannam pertinent; ita tamen ut vix unam lineam sine additionibus, vel de-

petuit pudoris fundamenta subvertere. Habet ad supplicium non adulterum corpus, in quo extrema laudo sensus exarserat, sed quod (6) inflammaverat diabolus, et quod proflexerat virtus, et 204 ornabat pudor illa sus. Tunc (7) in puero sancto Daniele Spiritus sanctus ingressus ait, cum illa ad supplicium duceretur: *Revertitona ad iudicium: fabrum eam isti contentati aut dacta* (Dionocl. VIII, 49). Stupet populus, quod a supplicio ad iudicium repetendum revocaretur addita. Falsos testes pavor invalidit. Tremunt diabolus, quod ipsius conamata nudentur. Gaudent angeli, quod oppressa veritas tandem defendatur in terris. Triumphat maritus, quod castam invenit conjugem. Lactatur familia omnis, quod in ea nihil inveniat lima, quod feriat. Cruciat diabolus, quod nulla ex parte suam perfecit voluntatem: nec adulterium enim, quod factum diffamabat exerceat (8) nec homicidium, quod procurabat; (9) invenit.

205 TRACTATUS XVII.

De (1) Jona propheta.

I. Humanae devotionis religiosa confessio est, de Deo hoc nosse, quod (2) licitum est: sicut enim in simplici

tractionibus, iisdemque non minimis, reperire deinceps liceat, ut conferenti patebit.

(5) Mss. Rem., *quamquam dicata*, Vat., *quamquam indicata*.

(6) Idem ms. Rem. et edit. Ven. *infirmaverat*. In Append. Aug. *inflammaverat*.

(7) Adnotatione 5 in tract. superiorem pluribus antiquorum exemplis ostendimus praepositionem *in* eam in sententiam, qua ex Grammaticorum regulis ablativum postulare, cum accusativo conjunctam fuisse. Cum ablativo autem interdum conjungi eo sensu, qui postulare accusativum, ex hoc testimonio liquet: cui simile idud Arnobii lib. II, pag. 45: *Qui veram in orbem religionem induxit; et lib. I. Quae ab eo profecta in nobis sunt*. Nec desunt antiquorum exempla. Phaedrus lib. V, fab. I, vers. 15: *In conspectu meo audet venire*. Manilius lib. V, vers. 384:

Cum venit in regione turæ, capricorne, figuræ.

His testimoniis vindicatur alius Zenonis locus tract. 9 lib. I, num. 5, *in inferno descendet*.

(8) Mss. Tolent. Vat. Urbini. et pro nec contrario plane sensu; sed ad senum homicidium, qui pro Susanna morte multati sunt, referendum esset, quod hi mortem, quam Susannae procuraverant, invenerint.

(9) Edit. Ven., *invenerit*. In Append. Aug. *impleverit*.

TRACT. XVII.—(1) Habetur hic quoque tractatus apud Lippo. tom. II. Vit. SS. pag. 24. Hujus merito S. Zeno pauca quaedam delibavit ex commentario Hilarii in ps. CXXIX, quae tamen ipsa non nullis additis ac mutatis alio ordine aliisque fere verbis efferuntur, ut ex collatione cognosci potest. Hilarianum autem commentarium memoratum, qui olim inter Zenonis sermones insertus fuerat, in appendicem rejecimus.

(2) Punguntur hoc loco illi, qui praeter ea, quae Deus scire et nosse nos voluit, illa quoque, quae humani intellectus vim excedunt, scrutari conantur; et illa praesertim haec indicantur, quae ad physicam pertinent, cujus studium ut inane prorsus et irritum plerique veterum Patrum, perinde ac S. Zeno, reprehenderunt, hominumque mentes ab eo evocare conati sunt; qui et Socratem fere laudibus efferunt, propterea quod eam, ut ait Lactantius lib. III, c. 20:

corde scrutanda sunt testimonia ejus, ita curiositate non sunt inquirenda secreta. Quis enim (5) causas naturasque (4) caeli hujus et superiorum sciat? **206** Quis corpoream aëris hujus, ut (b) quidam putant,

Eruditissimorum virorum inopia in disputatione tanta comparatur, mensurasque solis et lunæ et ceterorum scientiam immo illius inops, quam certis aspectibus complere audent, utique physices erant partes, priores Socrates ab his indolis abductum ostendit, etc., quod ipsam Socratem jamdum ante laudi venerat Cicerone Tusculanæ, quest. lib. v, et Academ. quest. lib. i. Vide Magoni F. Pers. dialogum num. 15 (tom. III hujus editionis); Lactantius lib. III Inst. cap. 5, 4 et 5, Cyrillio Alexandrino lib. v in Joan. Helyanum in ps. CXXIV, n. 4, et ut alios imitatus, Hieronymian Apolog. adversus Rufinum lib. II, aliquanto post medium, ubi aliud Socratis dictum laudat commutatum a Marcio et Lactantio, cum scilicet stultitiam eius emarginos, qui caelestibus et inventis scrutandis (ut tradit Neoplaton lib. I Rerum memorab. p. 710, et lib. IV, p. 815, nec non Gellius lib. IV, cap. 11, ceterum illud pronuntiare solebat: Quæ supra nos, cæli ad nos, quod ad corporum cœlestium, id est physices studium, ibidem Patres referunt.

(5) Causæ hæc sumuntur pro principibus rerum, ex quibus res naturales constant, quorum cognitio aëre difficilis est habita, ut Virgil. eodem sensu scripserit in Georg. v. 496.

Pelex qui rerum potant cognoscere causas.

Hæc ea in contraversa, quæ et quot rerum essent principia, vel causas, plurique philosophorum multa et cœlestia tradidere, quæ vel recensere nimis esset longum. Vide quæ huc refert Clemens Alexandrinus in Prolego. lib. I, Lactantius lib. II et III Inst., Arnobius lib. II, et Seneca epist. LXVI. Zeno autem cum a cœlesti, seu principis, ex quibus cæli constant, natura distincti, naturæ nomine viro, quam cælis non vultu tribuerat, intellexisse videtur. Simili quidem sententia Hilarius in ps. LXXII, num. 29: *Terram servamus*, id est orbem, *nubibratum naturis* dixit.

(4) Cæli non tam dicta cœlestia corpora, id est stellæ ac planeta, quis superiores cælos S. Zeno appellat, sed aërem etiam terrestrem istum globum, qui aëre circumcingitur, et *caeli hujus* nomine accipitur, nulla antiquorum exempla suadent, qui cælum pro aëre, quam spiritibus, et regionibus, quam incolibus, sæpe usurparat. Lege Theaurum eruditissimum Basilii Fabri pag. 580. Hæc formulam Zeno ex Hieron. leverpsit, qui in ps. CXXIX similiter scripsit: *Quis enim causas naturasque cæli et hujus et superioris et ceterorum sciat?*

(b) Hæc opinio vulgi tribuitur Hilarius in eundem ps. CXXIX, tom. I, inopius: *Quis hanc ventis nobis, ut putamus, id est ut vulgo creditur, aëris plenitudinem invenit? Corporum aëris venatorem S. Zeno, vel aëris hujus plenitudinem S. Hilarius cœlesti universam mundi magnitudinem, quam in inferiori hoc terrestri spatio aëre, vel in superioribus æthere plenam veteres senserunt, nonnunc qui eam movent se posse affirmant, eorum, jamdum irroseri vel ex ipsi Ethicis ab ipi, ut Plinius lib. II, cap. 1 et 25, nec non Quintilianus lib. II Inst. cap. 1, testantur. Aër peris et æther, inania licet et aërea corpora esse videantur, cum tamen sint vere corpora, et scilicet ista occupet et componit, jure corpora tantum Zeno appellatur.*

(6) Terra portatur ab aqua, si terra in aqua sit tanquam testina in aquis posita, ut Stoici apud L. certum cap. 201, tradiderunt, e contra vero aqua terra quædam continetur, s. terra in aquis continetur et circumcingitur. Difficultas id generis, quæ nunc post erectum novum orbem dissona videri potest, apud

immunitatem se disserere posse mentatur. Quis (6) terram aqua portari, an aquam in terræ gremio contineri posse præsumit? Quis spiritus (7) aërios, quis fluvias ventorum, quis inter marinos **207** aëris (8) fluvias

aërios, quibus America et alia ignota, maxime viginti tum etiam erat incertum, quam late pateret Oceanus, ac postea an partem partem aqua circumquaque occuparet, in qua tellus tamquam insula adificata fuisset. Ita oceanum hostilibus impoemabilem prodidit S. Clemens papa in epist. ad Corinth. n. 20, et Hieronius in ps. LXXII, num. 29: *Mare . . . profunda in terra sui ab eis mentem hominum opinantis excidit, ut neque quod extra se, neque quid infra sit, sensu perscrutando capiamus.* Et Ambrosius in Hexæmer: *Quis deinde sciat, in quantum se illud magnum et mansuetum mare, utque aëre ventis haurit, pendat mare? quilibet, inquit Hieronymus in cap. 4 epist. ad Ephes. v. 7: *Mare, inquit, immensum est, et capax est.**

B *Deo soli nota: unde Hieronius, l. II, c. 4, nonnihil ultra mare oceanum sit, definitum impossibile judicavit. Hæc de Antipodis explosa fere a veteribus opinio est, cum præter terram ipsam nihil, nisi aquas seu ultra, seu infra nos esse putarent; vel si possibile crederent, aliquid terræ solide alibi reperiri, id a nobis tanto oceanum intervallo distare conciperunt, ut vix absurdum affirmavit Augustinus lib. XVI de Civit. Dei cap. 9, dicere, aliquos homines ex hac in illam partem oceanum immensitate transacta navigare ac pervenire potuisse. Quæ verò ex antiquis Antipodas existere subindicarunt, eos ob eandem interjecti maris immensitatem alterius velut mundi, vel orbis incolæ appellarunt, unde Clemens papa in epistola laudata num. 20, post verba *oceanus hominibus impermissibilis* addit, *et qui post ipsum sunt mundi*; ubi Antipodas sea, ut vulgo vocantur, Antipodas indicari animadvertit Origenes lib. II Periarch. n. cap. 5, *Alterum orbem terrarum*, qui ab Antiochonis habetur, vocant Plinius lib. VI, cap. 22, Meta lib. I, cap. 9, et Hieronius ab eodem Meta laudatus lib. III, cap. 7, ex quibus patet mundum autem, qui a Zacharia pontifice in epist. ad Bonifacium appellatur, quæque alios homines sub terra terre dicitur, alterum hunc Antipodarum orbem vere fuisse; qui quid non nemo nuper senserit. Itaque ut ad propositum redeamus, cum antiquis tam anceps fuerit de maris limitibus sententia; dubium quoque penes eosdem fuit maximum, utrum terra, quod Zeno ait, aqua portari, an aqua terra gremio contineri potius dicenda sit.*

(7) Hæc credimus hoc loco aërios spiritus vocari demones, ex quibus plures in aëre versari nonnulli Patres docuerunt, quorum testimonia recitat Petavius lib. III de Angelis cap. 4. Petrus attulit Sparavero opinio, qui aërem levem spiritus nomine appellatum intellegit, cui *gentium*, id est vehementiorem flatum, obijciens, dubiam controversiam insinuat, inter physicas, de quibus hæc quidem sermo est, non medicum, cur aër modo fletet spirat, modo autem magno cum impetu feratur. Porro quis subinde S. Zeno figuris ventorum nomen, vectorum flatus dixit Hieronius, ex quo illum nonnulla decerpisse animadvertimus, et Arnobius lib. II, inter difficiles controversias hinc post, ventus unde oritur, et quid sit.

D (8) Num hæc spectant, quæ de quorundam fluviorum vel fontium accessu et recessu tradit Plinius, lib. II, cap. 97 *Gadibus, qui est deluvio Herculis proximus, jous motus ad puter modum, alias simul cum oceano augetur namque, alias vero urumpit contrarius temporibus. Eodem in loco altera oritur temporibus commentit.* Alios id generis fontes vel fœdæ eandem in rationem auctos et immitatos commemorat Varianus, lib. I Geograph. cap. 17, prop. 17. Nec fluviorum nomen a nostro scriptore usurpatum invenit: flumen enim et de aqua fontem, quæ continuo fluit, Latine dici potuisse pluribus probare au-

num augmenta, quis denique (9) opificium Domini Deique consilium se deprehendisse gloriabitur? cum Apostolus dicat: *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei! quam (10) inenarrabilia sunt iudicia ejus, et quam investigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit sensum Domini (Rom. II, 33, 34)?* Non enim in horum inquisitione exasturans Propheta dicit: *De profundis clamavi ad te, Domine (Ps. CXXIX, 1)*; clamat namque de profundis, id est de iuis precordis: clamat de profundis, sed quibus sepius erat mortuus ac tristis, calamitatibus humanis: et clamat non voce, sed corde: non clamore, sed fide, quam scit Deum libenter audire. Hoc igitur e profundo clamans similiter Petrus impetravit a Domino, ut profundi maris lubricos sinus insubditaque humanis gressibus liquidi æquoris terga, quibus viator trepidus absor-

bebatur, et perambulare pariter et evaderet (*Matth. XIV, 30, 31*). Clamat de profundis et Paulus obrutus calamitatibus beatis, cum pro nomine Domini latrones in itineribus, latrones in civitatibus patitur: cum a Judæis virgis ter cæsus naufragio trino diluitur: cum insani populi furibunda tempestate lapideis imbribus feliciter (11) grandinatur: cum in profundo maris die **208** demoratus ac nocte, ad Deum clamans incolumis inde respuitur (*II Cor. II*).

II. Jonas adæque propheta ad Ninivitas missus a Deo est, eorum ut immisere civitati interitum nuntiaret (*Jon. I*): ingentibus enim peccatorum sarcinis premebantur. At ille alio deflexus itinere, navem Tarsos petiturus ascendit; cum subito compugnantium ventorum flatu violento lacessitum fremitu mare,

(12) sollicitique gurgitis præruptorum montium canis voluminibus, repugnantium littorum spumantia ora contundens, minatur per momenta naufragium: procellæ crebrescentes insaniunt, horrendum sibi-

liquorum exemplis licet, quæ in Latinis lexicis recensentur. (9) *Opificium Domini* apud scriptores Ecclesiasticos mundi creationem significat: unde Lactantius librum, quem de creatione mundi ad Demetrianum dedit, *de opificio Dei* inscripsit, uti a Hieronymo pariter appellatur in libro de Viris illustribus.

(10) Hoc idem testimonium S. Zeno recitans tract. 1 lib. 1, num 5, *inexquisita* pro *inenarrabilia* scribit, ejus variæ lectionis ratio ex Hilariano exemplari, quo Zenonem usum meminimus, originem duxisse videtur: habuit enim, ut credibile est, præ oculis Hilarii explanationem in psal. CXXIX, eodem exemplo, ac est Hilarianus tractatus olim inter Zenonianos editus, quem Hilario nunc primo restitutum in Appendicem transtulimus, ubi *inenarrabilia* pariter legitur, tametsi in Hilarii codicibus alia lectio occurrat tum in hoc, tum in nonnullis aliis ejusdem testimonii verbis, ut in Appendice annotabimus. Similiter tr. 1, *Quis enim cognovit cogitationem Dei* scribitur pro eo, quod hic non minus, quam in Hilariano tractatu legitur: *Quis enim cognovit sensum Dei*.

(11) In Latinis lexicis *grandinat* impersonaliter ponitur ex Seneca, lib. IV Natur. Quæst. cap. 4. Sed *grandinor* etiam passive conjugatum fuisse ex hoc Zenonis testimonio discimus: quod si animadvertisset Basilus Faber, qui alia non pauca upius Zenonis auctoritate ductus in celeberrimum eruditionis The-saurum inseruit, quin hanc quoque vocem inseruis-

set, nihil ambigimus. Glossæ antiquæ *grandinatus* habent, quod passive *χάλασθεις* interpretantur. (12) Adverte singularem syntaxim, quam ut construas, retrograde procedendum est sic: *Et contundens ora spumantia littorum repugnantium voluminibus canis montium præruptorum gurgitis solliciti, minatur naufragium, etc.*

(13) Codices Tolent. et Pompeianus nec non duo Zenoniani *expectabat*, quod in marginali quoque notatione editionis Veronensis positum legitur. (14) Non poetæ solum, sed et soluti sermonis auctores *altum pro mari* dixerunt, ut Cicero, lib. IV de Fin. num. 23, *emergere ex alto*, et lib. II de Invent. num. 52, *in alto tempestas*. (15) Sicut *credulitas* pro *fide*, quæ non levitatis vitio, sed virtute adhibetur, usurpatur a Zenone et aliis Patribus, ut ostendimus adnot. 6, in tract. 7 lib. 1, ita *credulus* in bonam partem heic adhibetur. (16) *Proreta* apud Plautum Rud. IV, 3, 75 a gubernatore navis distinguitur, et est is, qui ad proram sedet, ut regat.

Si tu proreta isti navi es, ego gubernator ero.

Vide Turnebum Adversar. lib. XXVIII, cap. 32. (17) *Reges* heic appellantur Imperatores Vespasianus ac Titus, nec non Adrianus et Antonius Pius, quos Judæis infestos accepimus.

(18) Ita ex ms. Pomp. genitivo græcanico: cæteri codices *Ninive*. Scribi etiam potest *Ninivi*, ut in eodem ms. Pomp. posteriori manu emendatum est.

saltem intuitu ante quam caelo. At vero Nive im-
 pugnem portat Ecclesie, in qua Gentium jam tunc
 noster populus morabatur, que non incassum a
 Deo magna civitas dicta est: erat enim futurum, ut
 omnium nationum in Christo credentibus populis,
 totus orbis Deo una civitas redderetur. Denique
 comparationem salutaris gesta confirmant, que et
 in nobis manent. Et est, fratres, Ninivitis multatus
 intentus, credunt et timent; et (19) quanto sciunt
 Dominum non esse mendacem, tanto propensius
 eius de pietate presumunt, statimque actus veteris
 vite damnantes, pro salute redimenda non solito
 more ad stupida simulacra concurrunt, non artis
 latentibus funestos excitat ignes, non contra cre-
 dunt, non verum profundant, nec pseudem (20) in-
 exsectata. **210** morte tacti pecoris sperantis con-

(19) Ed. Ven. *quantum*.

(20) Ms. Pomp. *inspectata*; sed vulgata lectio, que
 aliorum est codicum, verior, cum sermo sit de ani-
 malibus et victimis, que vivae improvise maculan-
 tur, quarum exta, vel fibras adhuc *spirantes*, id est
 vitales adhuc motu agitatae, respiciant horuspices,
 et ex his futura predicabant. Morem autem hacuspici-
 um consulendi spiritibus fibras et exta colligantibus
 etiam ex illo vulgato Virg. in v. *Aeneid.*, 64:

Spirantia consiliat exta.

et ex Seneca in *Œdipe*

*Graviter quid hoc est? Non levi peccati, ut solent,
 Agmina tripidant exta, sed totus motus
 Quasiat, hincisque prorsum Avium erant.*

Ex disciplina aruspicum solemniter hec erat sacrifi-
 cationum extarum formula: *Fata portinento*, ut
 testatur Veronius apud Macrobianum, lib. in Saturno, c.
 2, et sane verbum *portinere* non nisi cum extis
 conjunctione reperire potuerimus apud Plautum in
Pseud. 1, 5, 52, Virg. in v. *Aeneid.* 775. *Portin-*
 tatem dicebantur proprie exta, que statim post
 causam victimam adhuc spirantem sacrificabantur
 illis, ex quo fluxit elegans illud proverbium: *Inter
 case et portenta*, apud Ciceronem, lib. v. ad Attic.,
 epist. 18, ut significetur nihil, aut vix quodquam
 temporis esse intermedium, sicut nihil intererat in-
 ter casam victimam et ipsam exta portenta Deis,
 unde Gentes exta semicruda et *levi levata* por-
 tinere dixit Aristoteles, lib. 1, pag. 91. *Jecor* porro
 adhuc *spiritans* inter omnia animalium exta hoc quo-
 que Zenoniano præcipue avo inspectum colligi pos-
 test ex Anoniano Marcelino, lib. XII, tit.

(21) Casaubonus, pag. 199, in eum Lampridii lo-
 cum, ubi Severus *κατακτασθε μαρτυρας* fuisse tradi-
 tur, vocis eius græcæ explanationem ab hoc Zenonis
 loco petit: *κατακτασθε Zenon Veronensis hæc circum-
 locutione exprimit deponere, qui per varios, etc.* Sa-
 lutem autem noster *Avior pluviosum* vocat ob levita-
 tem, et respicit aruspicum morem, qui ex avium
prætervolantibus pennis turbido motu, vel levi (ut
 Anianus Marcellinus notavit, lib. XVI, post mu-
 tum) futura conjecabant.

(22) Mss. Pomp. et duo Zen., et *peccatis*.

(23) *Passus* addidimus auctoritate codicis Zeno-
 niani. Subinde uterque codex Zen. nec non Tol.,
 Pomp., Vat. et Urb., *Per Jesum Christum Dominum
 nostrum*.

TRACT. XVIII. — (1) Hæc unus in mss. Rom. et Pomp.
 legitur; eam in editis et mss. Zen. legatur tantum. *De
 S. Arcadio martyre*. Ms. Uten, idem ac in allegatis duo-
 bus codicibus prædictis, per hoc quam quod *Idus propi-
 que Idus* librarij saltem perperam exhibet, et *Mauritiana*
 mentionem ostendit. Codex autem Vat. sic. *Tractatus
 S. Arcadii xxvix, ante translationem Casaræ*, et pariter ab-

A suam fibras, nec (21) per varios avium volatus con-
 jecturis manibus statim pluvios salutis inquirunt;
 sed a suo corde remota salutem deponunt, spi-
 ritumque suum toti humilitate contribulatum ambi-
 cose sacrificant; sicque legitime celebrata peni-
 tentia, Deum sibi propitium reddiderunt. Quod et
 nos (22) fecimus, et facere plerumque debemus, ut
 et presentis temporis tentatione et futuri judicii
 evadere (23) penas mereamur per Christum Domi-
 num nostrum.

211 TRACTATUS XVIII.

De (1) natali S. Arcadii.

*qui habet natale pridie idus Januarii in civitate
 Casaræ Mauritania.*

B I. Pium beati Arcadii martyris gesta annalibus

similiter codex Tolent. *De nativitate S. Arcadii mar-
 tyris nati in civitate Casaræ*. Hunc tractatum, qui
 auctorem S. Arcadii loco est habitus, Petrus Colo,
 ordinis Prædic., scriptor sæculi xiii, inseruerat in
Collectionis mss. que allegantur ab Henscheno tom.
 II, Aprilis die 12, pag. 74 et 76. Eundem hunc trac-
 tatum edidit etiam Lippomanus tom. I Vit. SS.,
 pag. 262. Surus et Bollandus tom. I, die 12 Janua-
 riæ, Petrus de Natalibus cum Guillelmo Pastrengo ex
 Joannis Veronensis historia Imp. nondum edita Ze-
 nonis scripta commemorans, hunc tractatum episto-
 le nomine appellat, et coævum Zenoni martyrem
 Arcadium locat, sed perperam, cum id ex ea float
 opinione, que jamdiu invaluit, Zenonem vixisse Gal-
 lienis temporibus, quam dissert. 1, multis explosimus.
 Acta ejusdem martyris loco allegato edidit Bollandus,
 et ex eo Ruardus in Actis sinceris pag. 466. Bol-
 landus autem Acta cum tractatu presenti conferens,
 utrosque inter se ita congruente et similes iactat,
 ut *vel acta e sermone concinnata, vel ad ea adun-
 brans esse sermo videatur*, ut idem ait in præfat. ad
 eadem, pag. 722, tom. 4. Acta e tractatu Zenoniano
 concinnata malimus: cum Zeno hujus martyris gesta
non minus se mundare testetur, ac si scripta antea non
 fuerint, quod non dimisset sane, si ipse ex Actis an-
 tea scriptis profecisset. Præterquam quod niudior
 sæpe est Actorum sententia; improbable vero est
 Zenonem ex mitiori obscuriorem locisse: quin ex
 aliis, que imitatus est, eadem; vel majore etiam per-
 spectivæ in excerptis usus constanter invenitur.
 Adde quod Acta Arcadium in Achaia passum ferunt,
 quod in sinceris actis legi non potest: non solum qua
 id Zenoniorum codicum auctoritati refragatur; sed
 etiam quod omnes, qui martyri ejus locum memo-
 rant, Mauritiam, non Achiam, cum Zenonis co-
 dicibus consentientes præferunt. Usuardus in *Casa-
 ræ Mauritania*, Galesinus in *Mauritania*. Accedit
 quod hujus martyris mentionem faciunt Beda vulga-
 rus, Ado, Notkerus, et alii Latini auctores, Græcus
 autem nemo; quod non accidisset, si in Achaia mar-
 tyrium passus fuisset. Equidem in Hispania, ad quam
 ex Mauritania facilis transitio est, S. Arcadium
 cultum Bollandus probat in laudata præfatione num.
 II, et confirmat in Append. pag. 4109; Ruardus
 vero conjecturam satis probabilem affert, qua in
 Acta Achia nomen aliena manu intrusum credibile
 fit. Præter septem mss. Zenonianos in hoc tractatu
 emendando utemur editione Bollandi, qui cum *veteri
 codice S. Marci de Ripatorio atisque mss.* eundem
 abs se colatum testatur. Gaspar Bartholus lib. XVI *Ad-
 versariorum* cap. 7, hunc tractatum alicui illustrat,
 ex eoque si quid sciemus, in ipsis adnotationibus
 auctori referetur. Nonnumquam tandem in iisdem
 annotationibus ad textus explanationem auctorum a
 Bollandi et Ruardi editorum præsidio utemur,

triumphanda mandamus (2), in agonem immortalis laudis Christianus semper **212** ardor animatur. (5) Erit geminum de religiositate commercium, cum ad celeste primum populus accenditur, et de martyris meritis non siletur. Sed quis illustris martyrii palmiferam (4) trophæis coronam competenti valeat sermone disserere, (5) cum in uno corpore tot martyria videantur esse, quot membra? Armaverat diabolus satellites suos in Domini populum (6) veterani odii adsertor antiquus, et totam familiam (7) Domini impastæ feritatis grassatione turbabat. Indixerat (8) in homine Deo bellum, et infausta superstitionis (9) busto in nefas conscium toto mundo (10) funereum refecerat rogam. Scatebat per tecta culminum publicum scelus, nec fuerat locus in quo non erat pro religione sacrilegium. Cogebatur Christi populus vanis superstitionibus interesse, atque in cultum nefandi ritus nunc aut libamina (11) inceste profundere, aut ornatas ser-

cum ea ex tractatu Zenoniano totidem fere verbis excerpta fuisse persuasum nobis sit.

(2) Vox *annalibus* ab At a mss. Vat. et Tol. in quibus utrisque plurima in aliis mss. lecta et necessaria desiderantur. Bollandus autem legit: *Gesta caelestis triumphis honore sublimia fidei annalibus recensenda mandamus*. Veremur ne hæc lectio a cæteris certisque mss. Zen. tanto circuitu dissentiens, profecta sit a liberiori amanuensis manu, qui Zenonis sensum potius quam verba referre subinde studuerit, quod etiam ex sequentibus confirmabitur, cum ex Zenonis tractatu apud Bollandum variantes lectiones subjiciemus. Putamus autem Bollandum mss. libris usum non Zenonianis, sed qui lectionaria vulgo appellantur, cujusmodi sane fuerunt illa, quæ Rainartius vidit in Bibliotheca Colbertina et PP. Fuliensium Parisiensium, ubi eundem tractatum insertum sine ullo auctoris nomine animadvertit. In his autem quam licentius amanuenses quandoque egerint, exploratum est. Itaque a mss. Zenonis, nisi necessitas coegerit, non discedemus. Ex mss. Basilicæ Vat., Pomp., Zen. in *agonem* correximus, cum alii scribant in *agone*. Idem mss. pro *immortalis* habent *immortalitatis*.

(3) Apud Bollandum fit *geminum*.

(4) *Idem tot trophæis*.

(5) Editio Ven. et Bollandus suggererunt *cum pro dum*. In ms. Basil. Vat. *dum .. videntur*. Boll. addit: *cum in spiritali palæstra multiplex luceat sui numerositate victoria: cum in uno*, etc. Forte in Zenonianis codicibus illud membrum per librariorum saltum omissum est, ut alibi accidisse deprehendimus. Ne vero ea verba insereremus textui, effecit omnium mss. concordia, cum cæterum sententia optime constet.

(6) *Veterano odio desertor antiquus*, Boll.

(7) *Christi impastæ* idem Boll. At ms. Urb. *Domini in partem*.

(8) Mss. Pomp., Zen. et editio Ven. in *hominem Dei*. Codex Basilicæ Vaticanæ in *homine Dei*.

(9) Bustum quid significet, pluribus explicavimus tractatū 5 lib. I, adnot. 51.

(10) Sic apud Bollandum, a qua scriptura non multum discrepat lectio mss. Basil. Vat. et Pomp. *refunere cerat rogam* (in margine codicis Pomp. *resumere cera trugum*), et editio Ven. cum ms. Zen. *refundere cerat rogam*. In aliis et mss. et editis erat: *toto mundo refecerat rogam*.

(11) Sicuti *castus* pro integro et sancto accipitur, uti pluribus docet Basilius Faber in *Thesouro Eruditionis*, v. *Castus*, num. 2, ita *incestus* pro impio et scelesto, et *inceste* pro impie et sceleste adhiberi potuit. Livius I, 45, dixit: *Paras inceste sacrificium Dianæ facere*, id est non rite et contra leges, ut ex sequentibus

his victimis trahere, aut gravia nidoribus thura accendere, aut inter fumidos ignes (12) pallenti **213** arvina, funesto sanguine probare, ut inclyti (13) administratione ministrum (14) Christianis mentibus Deus possit expelli.

II Sed dum bellum duri certaminis geritur, et famulo Domini cædo spectante (15) probatur, Arcadius beatissimus martyr lupus inopinatus (16) sacriligi horrore percussus, paululum distulit pugnam, jam (17) debuit ad coronam. Nam postquam turbati urbem funesta conventionione cognovit, ac singulos quosque ad funestum illud spectaculum trahere; contemptis universis facultatibus suis, amputatis radicibus secuti, delitescens secessionis se commendavit umbraculo, (18) utrumque Christiano explicans voto, ut et non longius videretur a prælio et secedendo Evangelicæ jussionis (*Matth. x, 23*) animaretur exemplo. Læce in ejus hospitium velut in hostilem prædam grassan-

colligitur. Barthius loco laudato Virgillii et Statii auctoritate hanc explicationem confirmat. Boll. *incesta* scribit. Dem *ornatus* pro *ornatis* in Cod. Basilicæ Vat.

(12) Mss. Rem. Tol., Vat., Urb. et Basilicæ Vat., *pallentia ruinis funesto*. Editio Ven. *pallenti ruinis*. Ms. Pomp. *pallentia ruina*, et correctum posteriori manu, *pallenti arvina*; quæ lectio in aliis editionibus retenta fuit. Si *pallentia* legere placeat, referenda hæc vox erit ad *thura vel nidoribus gravia, vel inter fumidos ignes pallentia*. Sed tum quid *τὸ ruina, vel ruinis* intelliges? Præterea contextus ratio postulat, ut sententia præsens pertineat ad verbum *profligare*, et signifiçet, *inter ignes, qui ex arvina pallenti fumidi sunt rest autem arvina pingue durum inter cutem et viscum, quod alii laridum* exponunt, ut notat Servius in vers. 627 lib. vii. *Æneid.*) *funesto*, vicinarum scilicet, *sanguine* *Diis prolitatum fuisse*. *Prolito* autem idem ac *perlito*, quod apud auctores legitur, et sacrificandi significationem habet, sicut et *lito*: atque cum ablativo constructum reperitur, uti Appuleius lib. vii. *Metam.*, *Cruore litabo*. In actis S. Martyris hæc periodus effertur sic, ut arvine nomen retineatur. *Cogebatur Christi populus vanis superstitionibus interesse, et aut libamina incesta in cultum nefandi ritus profundere, aut victimas sertis corollisque ornatas trahere, aut redolentia thura succendere, et inter fumidos ignes nidoresque arvine bacchantium ritu psallere, ut his inclytis sacrificiorum exhibitionibus a Christianorum mentibus Deus posset expelli*.

(13) Editio Ven. *administrationem mysterii*, male.

(14) Apud Bolland. *Christianis mentibus Deus posset*. Mss. Pomp. et Zen. *Christianis mentibus possit*. Ex utraque lectione correximus, cum alibi legeretur *Christi panis mentibus possit*; ubi *panis* pro Eucharistia non recte hoc loco ponitur.

(15) Codex Boll. cum *provocatur*.

(16) Apud eundem *nuntia*: et *percussus* pro *percussus*.

(17) Mss. Pomp. et Boll. aliam lectionem notant, id est *deditus*, Barthius hoc loco: *Quod apud Maronem, lib. xii, ait Æneas, ... Turnum jam debent hæc mihi sacra, bonum omen gloriosa de victoria præsumptione in sinu gerit, velut certus sit Turnum ipsi non posse resistere, modo congressu ejus potiri possit: hoc idem Zeno... Jam debuit ad coronam. Horatius: Debemur morti nos nostraque. Post pauca pro quosque Ms. Pomp. quoque: melius Tol., Vat., Urb. et Basil. Vat. quoque.*

(18) Ms. apud Boll. *verumque Christianum exhibens voto*. Ms. Pomp. *recedendo pro secedendo*.

tium satellitum praepositis feruit manus : (19) festinat Dei famulum posse deprehendat, quem beati propinquus martyris, qui in ejus forte debebat **214** habitatio, absentem esse assiduus vocibus inclamabat. Huic vero profitentem ad nefandam custodiam nunc mens (20) manicipes rapuerunt, quem oblatum sibi jubet crudelis inuis rector acri observatione detineri. Ad future glorie testimonium tale beatus Arcadius debiti martyrii quodam modo sequestraverat pignus, (21) in quo nec Christum relinqueret, nec propinquum. Statim (22) beatus martyr se latere non passus est, se ulro offerens judici, moram suam (25) voluntarie praepositis excusavit. Cuius provincie rector pristinae ejus fuge veniam sub pactione promitteret, si se vel sero nefandis superstitionibus (24) miscuisset, talibus in eum sanctissimus martyr vocibus exiit : Quid, inquit, vanissime omnium Judicum? putasne aut de lucis istius incongruis usuris, aut de (23) praeposito mortis subitis damnis famulam Dei posse terreri, cum sciamus Apostolica fide esse perscriptum *Mihi vivere Christus est, et mori lucrum?* Excogita, quibus potes supplicis, tormenta graviora : majoribus te furoris stimulis (26) accende : quamvis cruciatus exerce moi in, (27) nos ideo non potes superare.

215 III. Statim iudex viperei veneni felle commotus, juacet (28) non usitata animadversione poenarum, nec usuali in reos lege caritatis in martyris membra servare. (29) Voluerunt ungulae, invidiosus ictus

(19) Apud Boll. *sperans occupatione festinat Dei famulum*, etc. Post aliqua *beatus propinquus martyris* in Vat., Urb., Z n. et Basil. Vat. pro *beati propinquus martyris*. *Beatus* item in Ms. Pomp. et edit. Ven.

(20) Tres mss., *manipe*. Maniceps autem publicanum et universum ejusque rei redemptorem secto tempore significat. At hoc praefectore et satellite accipi debet, et eum de a verio *manipo*, quod a *manu capere* originem ducit; ut de Sannus cap. 20. de Georgia. *Difficile est etiam mancipari*, id est manu capi. Sensu non nullum absumi S. Cyprianus ep. 60. *manipem* vocavit servitorum ducem, ut ex contextu liquet, et hoc pene sensu Lucifer Calaritanus Apolog. II. pro S. Athanasio Imperatorem *manipem* *lancianum* appellat. Ad rem nostram magis apposite Prudentius in carm. de S. Vincentio martyre carceris custodiam *manipem* vocat : *Tum ipse maniceps carceris et vincularum janitor*. Post pauca pro acri observatione Acta habent *aeri custodia observatione*, et referunt Rect. rem passus Arcadii propinquum a manicipibus captum eum ad a detineri, *deinde proditi locum, in quem Arcadius diffugisset*.

(21) Haec aperte in Actis explicantur, in quibus traditur Arcadius, eum suum propinquum sui consensu captum et custodiam detentum intellexisset, latere statim deseruisse, quod nollet neque Christi comensorem d. manus dissimulare, neque propinquum suam sui consensu illi rem relinquere.

(22) *Itaque beatus martyr*. Bolland. Porro mss. Rom., Basil. Vat., Pomp., Zen. et Tol. cum edit. Ven. *martyrum latere pro martyr se latere*. Quoque mss. *judicis*, et edit. Ven. *judicium moram pro judici moram*.

(23) B. H. *voluntarie oblationis praepositis*.

(24) Item Boll. *man miscuisset*.

(25) Ita mss. Rom. cum alii *praeposito* habeant. Paulo post mss. Pomp. *Deum pro Dei cum mss. Basil. Vat. qui pro praeposito servat subdit*.

Avis sunt plumbatum, stetit contemptus equuleus, crebris fastiam imbres majoris pene contemplatione neglecti sunt. Excogitatur novum stupendumque supplicium, quo se in homine vivere crederet Deum. (30) Incidantur, a. t. ab articulis manus, a crucibus pedes, vivum se cadaver respicit. Cui beatus Arcadius ait : O insane hominum ! si vidavit te furor tuus : adhuc erat in victima Domini, quod possis efferre. Amputandam linguam mandare nescisti, quae in collucatione martyri prior solet Domino confiteri. Ductus est tandem beatus Arcadius ad exoptatam justis orationibus locum, et intuens caelum stetit Deus spectante securus. Paraverat extensa futuris ictibus colla, n. l. averat gladiis venientibus jugulum : putaverat se foetalem judicis amentiam cito mortis sorte satiare ; dum subito manus jubetur (31) extendere, ac super cespitem nudus projectus in faciem, (32) pedum extrema nudare. Ecce inter ipsa supplicia vacare non sinitur, sed orationis instar per carnicis tormenta meditatur. Erexerat securem percussor insanus, et signans oculos (33) vulneribus lineam, ferulis ictus assidua contemplatione vibrabat. Hase tant confessionis suae glutino intrepide martyris manus : nec salientes digiti future mortis extio palpabant. Tanti fuit in martyris devotione constantia, ut omni corpore paratus veniret ad gloriam.

IV. Mox itaque ut (34) devotum corpus carnicis vidit, statim cadentis securis letus nervorum connexa dissolvit, et cunctas compage **216** discussa junctu-

(26) *Æpius* ex Bolland. et Actis *accende* scripsimas, quam *accendit*, quod mss. et editi habent ; cum martyribus non liceat tyrannorum iram accendere, sed tyrannorum poenis sui semetipsos ob consensum aniam martyrum ad iram incitare. Deum pro *quamvis cruciatus exerce molem* mss. Urb., Vat. et Pomp. *quamvis te cruciatus exerceas mole*. Basil. Vat. *quamvis te cruciatus exerceas mole*.

(27) Bolland. et Acta *nos a Deo non poteris separare*. In mss. Vatic. et Basilic. Vatic. nec non in edit. Ven. pariter legitur *separare*.

(28) *Nova et inusitata animadversione*, in tractatu Zenoniano apud Surium. In Actis *nova et inaudita*.

(29) Erat in editis *Cessaverunt ungulae*, idemque legitur in mss. aliquot recentioribus. At plerique et antiquiores, numerum Rem., Tol., Vat., Urb. et Basil. Vat. *Voluerunt ungulae*. Correximus *Voluerunt* ex Bolland. et Actis.

(30) Non in Actis solum, sed in Zenonis etiam tractatu apud Bollandum et Surium, qualis in Lectionariis antiquis legitur, non nulla inseruntur ex Actis, ut videntur, excerpta, quae ab omnibus Zenonis codicibus absunt. Sunt autem haec : *Iu et sanctissimum martyrem furoris sui consensu tradi, quibus nihil ante imperat mandatorum, nisi ut non praeposito discessu martyris spiritus migraret ad caelum. Laspectet, inquit, mortem suam, et per membra distentus, propinquum corporis limitatione vivum se cadaver aspiciat. Incidantur, etc.* S. e. tractatus Zenonis ibi Acta modicum discrepant.

(31) Quatuor mss. *extendere vere ac super cespitem nudus*, etc.

(32) Unus mss. apud Bolland. *pedem extendere, manum dare*. *Ecce*, etc.

(33) Bolland. *vulneris*.

(34) Apud Surium *devotum*, id est destinatum redemeris corpus. Inferius *securis* deliberatur in plenisque mss. Bollandus legit *securis ictu*.

ras corporis rupt. Exsisterunt exsectæ manus, et (55) venarum in se paululum stupore rursus in se rivus sanguinis ruens. Dehinc poplitibus surisque porrectis, a germana conjunctione naturæ gladio sacrilicis plantarum limes inciditur, et obsequio pedum corpus martyris viduatur. Numerent martyria, qui possunt numerare supplicia; et in uno corpore quantum diabolus publicatus est furere, tantum agnoscatur Dominus triumphasse. Sed durat inter hæc martyris spiritus, et motarum numerositate servatus perstat vivus, parte sui corporis jam sepultus. (56) O dignus gloriosi exitus finis! Adscensus altitudinem cæli, corporis sui impedimenta præmittit, et exsequis funeris (57) sui ipse præcedit. Cui hæc est comparanda confessio? Machabeorum est jungenda numero: Eleazari est adæquanda proposito, comparanda consilio. Arcadius beatissimus martyr adhuc demoratur in sæculo, et jam martyr recitatur in cælo. (58)

217 TRACTATUS XIX.

In illud (1) Geneseos: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.

Nihil est, fratres dilectissimi, ante omnia homini timentum Deum tam necessarium atque conveniens, quam ut se ipsum noverit: etenim genus insanie est, (2) eum rationem secreti naturæ disquirere, qui vite suæ non possit reddere; non enim ullo pacto potest humanis opinionibus substantia naturæ com-

(55) Bolland. *et redeunte in se venarum metu paululum stupore fugitivo rursus in se rivus sanguinis ruens unda cruoris effudit. Dehinc, etc.* Barthius autem textum sic corrigendum satis probabiliter iudicat. *It venarum in se paululum stupor, et rursus in os (vel ora) rivus sanguinis ruens.*

(56) Addit Boll. *Remoratur in luce detentus, cujus membris jam plenus est tumulus. O dignus, etc.*

(57) Sui addidimus ex Boll. Paulo post, *hæc est comparanda restituimus ex mss. Remensi, Basilicæ Vaticanæ, Pompeiano, et editione Veneta, cum τὸ est in reliquis absit.*

(58) Boll. hæc in fine addit. *Ut si nomen Domini benedictum, qui regnat in sæcula sæculorum. Amen.*

TRACT. XIX.—(1) Hic, et qui sequitur tractatus, paucis additis, quibusdam mutatis, sunt plane iidem. Utrique in mss. et edit. Ver. de Genesi inscribuntur. Sed cum tractatus de Genesi quatuor, qui de æterna divini Verbi generatione disserunt, initio huius libri positi inter eos sint, qui de eodem argumento disputant; hæc autem rejecerimus illos, qui non nisi locum aliquem Scripturæ interpretantur; inscriptionem non-nihilum immutandam credidimus.

(2) In edit. Ven. eum vox desideratur. Ab eadem porro edit. et a mss. Tolent, Vat., Zen., Pomp. absunt hæc: *qui vite suæ non possit redere*, quæ tamen verba leguntur in aliis codicibus, nec non in tractatu sequenti. Punguntur autem hoc loco curiosi, in quos vide tract. 16, num. 2.

(3) Hæc, et quæ subjiciuntur, contra Audium, vel Audæum dicta videri possunt, qui, ut ex Epiphania intelligimus, hæres 70; testimonio Geneseos abutebatur, ut Dei imaginem non in anima, sed in corpore sitam ostenderet; quam hæresim Philastrius quoque commorerat hæres. 97. Probabilius tamen illos Zeno ferire voluisse credendus est, quos cœvus Zenoni auctor S. Hilarius refellit in ps. cxxix, cujus commentarium quidem nostrum Auctorem vidisse, et nonnulla exinde alibi decerpisse ostendimus tract. 17 lib. II. Hos eosdem videtur impugnare etiam S. Atha-

phrensi, quam nemo novit, nisi ipse solus, qui fecit. Itaque, quod specialiter ad nostras pertinet partes, videamus, quid sit, quod Deus ait: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et fecit, inquit, Deus hominem ad imaginem et similitudinem Dei (Gen. 1, 26, 27)*, et alio loco dicat: *Ego sum, qui sum, et non demutor (Malac. III, 6)*. Cum hoc ita sit, homo quemadmodum Dei imaginem portat? cujus (5) vultus passibilis: omni conversioni subjectus, momentis omnibus demutatur labore, ætate, languore, ira, gaudio, tristitudine, totque induit vultus, quot animæ fuerint motus; nullusque prorsus dies, quo jugiter sibi similis esse videatur.

218 Cum hæc (4) aliter non sint, ergone Dei imaginem non habemus? Habemus plane, et quidem manifestam ex eo ipso, quod non est nobis portantibus nota. Incomprehensibilis enim Dei imago invisibilis sit necesse est. Denique oculis non est subjecta carnalibus. Nam neque cum ingreditur corpus nostrum, neque cum de corpore egreditur, a quoquam deprehendi potest; tantumque potestatis habet, ut, cum sui domicilii septo teneatur, tamen quidquid voluerit, omnibus momentis illustret. Non ergo carnale hoc domicilium imaginem Dei debemus accipere, sed cœlestis hominis (5) spiritalem, quam in se credentibus Dominus (6) ætherea nativitate renovatis plenitudinis suæ pio de fonte largitur per Dominum nostrum Jesum Christum.

C nasius orat. contra Gentes n. 54, et Marius Victorinus lib. I adversus Arium, qui idem Zenonis argumentum eandemque loci Geneseos interpretationem inculcat atque defendit. Nam hi omnes oppugnantur sententiæ quorundam antiquorum Patrum Dei imaginem in corpore collocantium, quos luculenter recenset Petavius lib. II de Opific. sex dierum cap. 2, alii dijudicent. Nobis satis est plerosque Patrum Dei imaginem ex anima repetentium cum Zenone sentire, quos ibidem apud Petavium legere poteris.

(4) Ms. Urbin. *taliter sint.*

(5) Frequens apud Patres est, non aliter nos Dei imaginem gerere, quam quod in sacramentis, ac præsertim in baptisate Spiritus sancti gratia obsignati sumus, qua imaginem Filii, qui vera imago est Dei Patris, exprimimus. Vide plura Patrum testimonia apud laudatum Petavium tom. II, lib. VI, cap. 5, num. 10 et seq.

(6) Perspicue hic baptizatos innuit, quos ætheream gentem, ætherea veste indutos alibi appellat: et gratiam, quæ in baptismo per Spiritum sanctum infunditur, imaginem Dei exprimere non obscure credit. Epiphanius hæres. 70, num. 5, et in Ancor. num. 55, imaginem Dei in baptismo haud ponendam putat, immo nulla in re, quæ nobis cognita sit; et nihil unum Ecclesiæ traditione nobis esse compertum affirmat, hominem ad imaginem Dei esse factum, ut ne tamen ullam in hominem rem, vel partem definire liceat, in qua ea imago collocanda sit. At cum alii Patres Dei imaginem explicare non dubitarunt: tum vero ex iis non pauci in gratia sanctificante, quæ per sacramenta, ac præsertim per baptismum infunditur, collocant; a quibus non multum discrepant, qui cum Paulo apostolo ad Coloss. III, v. 10, hanc Dei imaginem in interiori homine et novo constituunt, qui renovatur, utique in sacramentis et per gratiam, secundum imaginem Dei, qui creavit illum. Vide quæ sub finem tractatus seq. Auctor in eandem sententiam diserit. Legendus etiam Philastrius hæres. 134 et 147.

219 TRACTATUS XX.

(1) *In eodem locum Genesios.*

In quo paucis additis, quibusdam mutatis, continentur ea quae in superiore.

Nihil est, fratres dilectissimi, ante omnia homini nato tam necessarium atque conveniens, quam ut se ipsum noverit: etenim genus insanire est, cum rationem secreti naturae disquirere, qui vite suae non possit reddere: non enim elementa perichlas aut verus verbis humanis adseri possunt, quam a Deo facta sunt, vel videatur. Itaque quod ad nos pertinet, videamus, quid sit, quod Deus ait: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et fecit, inquit, Deus hominem ad imaginem et similitudinem Dei (Gen. 1, 26)*, et alio loco dicit: *Ego sum, qui sum; et non demerit (Matth. 11, v. 6)*. Cum hoc ita sit, homo quemadmodum Dei imaginem perdit? cuius vultus omni conversioni subjectus momentis omnibus ammutatur labore, at te, languore, gaudio, tristitudine: nunc macie deformis, nunc enormi pinguedine: usque adeo incertus, ut idem in duobus per orbem totum non possit inveniri terrarum. Igitur in Deum cum haec non incidant, Dei (2) imaginem non habemus? Absit fratres. Habemus plane, et quidem manifestam ex eo ipso, quod non est portantibus (3) nota: incomprehensibilis enim Dei imago invisibilis sit necesse est. Denique oculis non est subjecta mortalibus; nam neque cum ingreditur corpus, neque cum de corpore egreditur, a

TRACT. XX. — (1) Hic tract. in omnibus mss. est trigesimus Libri II et postremus omnium qui Zenonem auctorem habent: statim enim adduntur alieni, et in ms. quidem antiquissimo Remensi characterē alio atque manu descripti, quos in Appendicem rejecimus. In eodem ms. Rem. nec non in Tolent., Vat., Urb. hic titulus legitur: *De Genesi eius supra*; et in fine tractatus haec scribuntur: *Explicit de Genesi eius supra*, ubi voces *eius supra* ad S. Zenonem tractatus auctorem adserendam pertinent, cuius quidem nomen aliis auctoribus tractatibus in titulo, vel in fine expresse notatur. In ms. autem Pomp. hic tractatus Zenonis nomen praecipue appellat, cum alibi silent: *S. Zeno Veronensis de Genesi*, ut ne de eius Auctore dubitare quisquam possit.

(2) Mss. Rem., Tol., Vat., et Urb. *ergo Dei*.

(3) Duo codices Tol., Vat. *nota in corpore incomprehensibilis* etc.

TRACT. XXI. — (1) Hic in tract. S. Zeno ante oculos habuit Hilari Comment. in ps. 1, ac ex eo nonnulla imitatio sumpta, ita ut haec quidem alia, alia vero totidem quandoque verbis expresserit, quod ex subsecutis adnotationibus constat. Stylus tamen praesentis tractatus Zenonem aperte prodit, et praeterea recte in psalmo centesimo inseritur ex verbis: *Igitur in presenti psalmo Propheta cum dicat: Misericordiam et iudicium*, etc., quae de psalmo centesimo sumpta sunt, ac prorsus diversus hic est ab Hilariano tractatu, quem in primum psalmum fuisse testatum liquet. Hic autem natus est Auctoris tractatus in psalmos, quia eadem duo *de psalmo* XXI inscribuntur in mss. Zenonianis, ut sunt propriae *Invitationes ad fontes*, non ejus psalmi interpretationes, ut adnotabimus suo loco in tract. 55 et 56), et testatus apparet occasione psalmi centesimi inter sacra officia recitati, in quem Hilarius Commentariorum non edidit. Ceteri autem tractatus quique in psalmos, qui Zenonis nomine circumferebantur,

A quoquam conspiciantur potest, tantumque potestatis habet, ut cum sui donacrum septo teneatur, tamen quidquid voluerit, omnibus nomen is illustret. Non ergo carnae **220** hoc indumentum imaginem Dei debemus accipere, sed celestis hominis spiritalem, quam nobis pietudinis suae pio de fonte largitur. Quam rationem Paulus evidenter prodidit dicens: *Quemadmodum portavimus imaginem ejus, qui de limo est, portemus et ejus imaginem, qui de caro est: quoniam qui sancto portaverint, sicut Apostoli omnesque justi, non tantum imaginem, sed ipsum Deum quoque portabunt, sicut et scriptum est: Vos estis templum Dei, et spiritus Dei habitat in vobis (I. Cor. xv, 49)*.

TRACTATUS XXI.

De (1) *Psalmo centesimo.*

B 1. Negligentes (2) legis sacrae cultores saepe magno implicantur errore, cum aut de ta non pro locis intelligunt, aut dictorum minime rationes inquirunt. Igitur in presenti psalmo Propheta cum dicat: *Misericordiam et iudicium cantabo tibi, Domine (Ps. c, v. 4)*, quomodo Dominus in Evangelio dicit: *Qui credit in me, non judicabitur; qui autem non credit, jam judicatus est (Joan. xxxi, 8)*? Hic dicendo extimit iudicio fideles, non admisit ad iudicium infideles. At si utraque partes iudicio vacent, **221** quomodo unicuique merces pro suo actu (3) reddetur? sine causa etenim laborare videbitur justus, nisi recipiat secundum facta sua, quae gessit, injustus. (4) Non ergo sic accipiendum est, quemadmodum ab

C Hilario auctori restitimus, et in Appendicem rejecimus his argumentis, quae partim diss. 1, cap. 1, § 2 partim in praefatione ad eandem Appendicem considerata proponimus. Interim praesentem Zenoniani tractatus inscriptionem, quae in mss. legitur, ac inadvertere liceat, quae sic effectus: *Incipit tractatus psalmi centesimi*, simili plane formula, ac aliis tractatibus vere Zenonianis praefigitur, uti *Incipit tractatus Isaiae: Incipit tractatus Danielis*, etc., ubi Hilariani quoque alia formula sic *Interpretatio psalmi cxxxv, de psalmo cxxvii*, etc., ut conferenti mss. scriptorum tabulam, quam post monumenta addimus, patebit.

(2) Primos Zenonis sententias his verbis Hilarius breviter exposuit num. 16. *Negligentiam audientium et incuriosam legentium facilitatem dicti Dominici sermo perturbat. Cum enim dicit: Qui credit in me, non judicabitur, extimit iudicio fideles; et cum subjicit: Qui autem non credit, jam judicatus est, non admisit ad iudicium infideles.*

(3) Ed. Ven. *reddatur*.

(4) Alia Hilarius difficultate proposita ex alio Evangelico testimonio, sic alius verbis prosequitur, quae Zenonem haec imitata non apparet. *Et haec quidem ita esse auctoribus negligentibus et lectoribus incuriosis videbuntur. Ceterum in se vultus ipsa verborum proprietatem dicit, et intelligentiam continet. Tum usdem fere ac Zeno verbis num. 17: Qui credit, inquit, non judicabitur. Quod enim necesse est iudicare credentem? Iudicium enim ex ambiguis rebus existit, et ambiguitate adempta, iudicii non desideratur examen. Ex quo nec infideles quidem necesse est iudicari, quia ambiguitas, quin infideles sint, non resedit. Ex hac Hilariano lectione emendavimus *iudicari*, pro quo apud Zenonem legebatur *iudicare*. Zenonis porro haec super re sententia, quam Hilario nonnullos ab extremi d. e. iudicio eximere videtur, vindicata nobis huius dissert. 2, cap. 9.*

imprudenter aestimatur. Ceterum Domini dictum quo sit pondere, quæ ratione prolatum, explanat proprietates ipsa verborum: *Qui credit, inquit, in me, non judicabitur* (Joan. iii, 18). Recte: quid enim necesse est judicare credentem? judicium enim ex ambiguis rebus existit, adempta ambiguitate, iudicii non desideratur examen. Ex quo nec infideles necesse est judicari, quia jam sua sunt incredulitate damnati, ex hac enim vita quis secum aut coronam portat, aut penam? Quam rationem David in psalmo (5) primo his verbis expressit: *Non resurgunt, inquit, impij in iudicio, neque peccatores in consilio justorum* (Ps. i, 5). Gradatim pro meritis, quasi cum quibusdam (6) elogiis, paucissimis verbis totius humani generis iudicium designavit: etenim quantum interest inter impium et peccatorem, **222** tantum interest inter peccatorem et justum. Denique (7) etiam ipse impijs iudicium, quia jam sua impietate præjudicati sunt, non derelinquit: neque peccatores, qui iudicandi sunt, justorum, qui non iudicabuntur, dignos esse consilio existimavit.

(5) Ms. Rem. secundo. Si primus psalmus pro secundo allegaretur, res nec exemplo, nec ratione careret: nam similiter in vulgata interpretatione Act. xiii, psalmus primus appellatur, qui secundus nunc est; et primus item in nonnullis Græcis Actorum exemplaribus dicitur, licet alia secundum nominent. Primum quoque vocat Petilianus, apud Augustinum, lib. ii, num. 202, et præterea primum ac secundum psalmum uno contextu olim pro uno psalmo habitum non nulli docent, quos apud Hilarium, in ps. ii et in notis ad eundem, legere poteris. At quomodo primus psalmus potuerit a Zenone notari secundus, ratio nulla nullum exemplum subindicat: ac proinde antiquissimi licet codicis lectionem deseruimus, prælata aliorum scriptura, qui in psalmo primo similiter exhibent.

(6) Elogium varie, et non in bonam solum, sed in malam etiam partem quandoque sumitur. Nunc sententiam condemnationis significat, ut apud antiquum auctorem tractatus est. Fide orthodoxa contra Arianos in Append. S. Ambrosii relatum, qui sub Gregorii Orientalis nomine a S. Augustino laudatur, et creditur Gregorius Beticus Zenoni scriptus: sic autem ille, p. 548: *Qui elogio Arianae labis adartati sunt, id est sententiæ in Arianos latae. Ammianus Marcellinus, lib. xiv, pag. 47, edit. Lindembrogii, Atheniensis ordinis vertices sub uno elogio jussit occidi. Pag. 47: Constabat nos omnes sub elogio uno morte multandos: et lib. xix, pag. 164: Per elogium principis torqueri præceptum. Mittimus alia apud eundem frequentia. Hæc forte pertinet elogium quod appellatur et a Victore Tanonensi, lib. de Pœnit. cap. 6 Append. Ambrosii: Deletum est statim condemnationis elogium lacrymis confitentium; et ab auctore tract. de Martyrio Isaire, quem dabimus in appendice, fut. æ damnationis elogio: nisi hisce in testimoniis indicetur fortassis non tam condemnationis sententia, quam ratio, quæ sententiæ causam dedit, et in sententijs quidem ferendis exprimi nonnumquam solebat. Sic in antiquissima Actorum S. Theclæ interpretatione, quam edidit Jo. Ernestus Græbius, tom. i Spicilegii pag. 108, hæc habentur, in quibus causa significatur, propter quam illa damnata fuerat. Erat enim eulogium (forte eclogium scriptum olim fuerat, ut scribendum quidam contendunt, pro elogium) ejus scriptum, Sacriloga. Lib. XLVIII D. tit. 5, l. 6, de elogijs inseribitur, et hoc nomine capitis iudicium significatur, in quo reorum Acta et damnationis*

A II. Nunc scire debemus (quoniam iusti vite perpetue, impij æterno sunt destinati supplicio, nullaque eos cogitatio expectat ulterius) quoniam sint isti, quibus est iudicium præparatum: et a quo scire debemus, nisi ab ipso Domino, qui suum dictum prosequitur dicens: *Hoc est autem iudicium, quia lux venit in hanc mundum, et dilexit ut homines tenebras magis, quam lucem* (Jo. iii, 19) (8). Ambiguos utique Christianos designavit, ac lubricos, qui inter pios impiosque sint (9) medi, nullam partem tenentes ad plenum, cum utrumque tenere non desinant. Infideles non sunt, quia habent aliquid infidelitatis insertum. Infideles non sunt, quia habent imaginem fidei, professione Deo, factis sæculo servientes. Volunt nosse legem, nolunt ejus præcepta servare.

B **223** Signum salutare venerantur, et tamen a (10) mysterijs demonum non recedunt. (11) Multos namque Dei metus in Ecclesia continet, sed tamen eos mundana voluptas ad se trahit. Impij non manent, quia his Dei nomen in honore est. Pij non sunt, quia patrem venerandum pravis moribus lædunt. Orant,

causa describitur: et l. 11: *Remittat illum cum elogio ad eum, qui provincia præest. Similiter etiam in exheredationum libellis exheredandi causa, quæ ibidem exprimebatur, elogium apud auctores nuncupatur. Vide Petronium Arbitrum cap. 53: Quincell. lib. vi Instit. cap. 4, et declam. 2, num. 15; Appuleium in Apologia. Ex his itaque Zeno justorum impiorumque gesta, quibus æterni præmij supplicijque causam dedere, elogium vocavit.*

(7) Hunc locum Hilarius post multa, quæ S. Zeno transposuit, exhibet his verbis num. 48: *Impij iudicium, qui jam iudicati sunt, non reliquit: peccatoribus autem... consilium justorum, qui iudicandi sunt, denegavit. Illos enim præjudicatos impietas facit; hos vero peccatum detinet iudicandos.*

(8) Hæc repetenda sunt nonnulla ex num. 17 Hilarii, quæ S. Zeno alijs fere verbis loculentius expressit: *Sed adempto in credentes, non credentesque iudicio, causam Dominus iudicii, et auctores, in quos iudicari necesse sit, adjecit. Sunt enim alij inter impios piosque, qui medij sunt, ex utroque admisti, neutri tamen proprie, quia in id ipsum constiterint ex utroque: nec fidei admiscendi, quia sit illis aliquid infidelitatis insertum, nec infidelitati deputandi, quia aliquid habent et fidei.*

(9) Medius apud hujus ævi Scriptores dicebatur, qui nec bonus omnino, nec malus. Præter hoc eum Hilarii nuper laudatum adnot. 8, Flavius Vopiscus in Caro: *Veniamus ad Carum medium, virum inter bonos magis, quam inter malos principes collocandum. Ammianus Marcell. lib. xiv, pag. 24, edit. Lindembr. imperatorem Constantium medium principem similiter vocat. Tacitus licet ætate major, lib. i hist. cap. 49, de Galba ait: Ipsi medium ingenium, magis extra vitia, quam cum virtutibus. Ambigui Christiani vocati sunt a Zenone, dubij autem ab Herma, lib. iii, cap. 21.*

(10) Sic mss. Rem., Pomp., Zen. et Spar. Cæteri cum editis ministerijs.

(11) Sequitur, Hilarius, num. 17, partim eodem, partim alio ordine: *Plures namque Dei metus in Ecclesia continet; sed eosdem tamen ad sæcularia vitia sæculi blandimenta sollicitant. Orant, quia timent; peccant, quia volunt; Christianos se nuncupant, quia bona est spes æternitatis; gentilia agunt, quia blanda præsentia sunt. Impij non manent, quia his Dei nomen in honore est: pii non sunt, quia quæ pietati sunt aliena, sectantur.*

quæ timent, peccant, quæ volunt. Unde non est absolutus reatus, ubi de amoris comparatione duarum (12) contrariarum salimet partium iudicium flagitatur, ambiguitas enim nisi fuerit discussa, jure non potest mereri sententiam. Et qui sunt isti, quos ambiguitas (13) iustitio reservavit? Ut pie illi, sicut Apostolus quoque ait, *quæ cogitavit Deum non quasi Dominum honoraverunt, neque ei gratias egerunt, sed vanis persuasionibus cogitationes eorum abducta sunt, et tenebris opertum* (14) *est cor eorum* (Rom. 1, 21), ut deligerent magis tenebras quam lucem, creaturam potius quam creatorem.

III. Itaque tria convenit esse iudicia. Unum iustorum, qui non tantum, ut dictum est, non iudicantur, (15) sed istum mundum iudicant. Apostolo dicente: *An noscitis quia sancti de hoc mundo iudicabunt* 1 Cor. vi, 2? Alterum impiorum, qui non sunt iudicandi, quia iam iudicati sunt, sed perituri, Scriptura dicente: *Iter impiorum peribit* (Ps. 1, 6). Tertium peccatorum, quorum obliquæ ancipitisque vite sunt necessario discutienda secreta, Apostolo utinamque prosequente, *viam qui sine lege, impiet, (16) peccaverunt, sine lege peribunt. Atqui in lege peccaverunt, per legem iudicabuntur* (Rom. 11, 12). Videtisne, fratres, multum interesse **224** iudicatum et iudicandum? Quam iudicatum etiam ipsa humanitas, quamvis iniusta sit, servat. Nemo namque proterfandus honesta fidelitatis sine aëra offerentiam sibi suam servum iudicat, sed honorat, ut filium. Aterum vero, quem venena conterentem, in adultério, in homicidio, (17) in falso, in maleficio **C**prehenderit, carnifici destinatur statim non audiendum, sed competentibus poenis exerceandum. Tertium quoque, quem advertentem fraudulentum, coloratus ratiocinis sua fuita excusantem, reservat ex-

(12) Ms. Tol., *contrarium salimet partium iudicium. Deum pro discussa ms. Urb., discussa.*

(13) Tres codices et edit. Ven. ad hunc suæ. Post partem in Apostoli textu ms. Pome. pro *non quasi* scribit *nonquam*, et ms. Tol. *Deum* pro *Dominum*.

(14) Est adiabianus ex mss. Pomp., Urb. et Zen.

(15) Verba *sed istum mundum iudicant* supplevi ex mss. et edit. Ven.

(16) Ms. Col., Pomp. et Urb., *peccaverunt*.

(17) Legebatur *in falso maleficio*; correximus auctoritate trium codicum et primæ editionis.

(18) Ms. Pomp., pro *Dominum* *verum* *Jesusum*, etc. Verba cum Spiritu sancto descendunt in ms. Tol., Ed. Ven. cum. Ms. Urb. et Pome. in fine ad. Anon.

TRACT. XXII. — (1) Cod. Rom. et Tol. *causalium*. Hæc porro Isaac testam. Lactantius utitur lib. 14 lib. 14, eodem, quo S. Zeno, consilio, Christum alereo carnem adsumpsisse ostendens, ut religionem sanctam Dei a Iudæo populo abiret ad Gentes transferret.

(2) Mss. et edit. Ven., *hortamur nos*; sed potius ad, cum ad *persuasiones a vanis* relatur. In fine pro *sanctis* numerus 4, ms. Urb., *condempnerunt* pro *contempserunt*.

(3) In mss. scriptis variis et antiquissimis hic locus est. Primo in mss. Pomp., Tolent. et Basil. Vat. deest verba: *Deus ait terra*, quæ abbe et in editis legitur. Deum *ait* pro *testatum* scribit ms. Rom. Quæ amque antea modo legas, difficilis sententia existit. Respondens textum, ut in editis, et aliquot mss. typ. sunt. Sciat verus scribendum patet: *Cælum et terram prophetam iustitiam testatum, quæ*

Amina, ut ponderatis damnis rebusque servatis, sententia in eum, prout dabitur existiterit, jure possit exponat. Ita erit, ut iustus corona, peccatoribus aut excusatis, aut emendatis indulgentia, impiis autem æterna poena tribuatur. Per (18) Dominum Jesum Christum, qui est benedictus cum Spiritu sancto in æterna sæcula sæculorum.

TRACTATUS XXII

In Isaiam 1.

I. *Audi cælum, et percipe auribus terra, quoniam Dominus locutus est: Filios gentium (1) et castrata, ipsi autem me speraverunt* (Is., 1, 2). Grandem Judæicæ gentis offensam libri istius exordia proloquuntur, et iracundiam divinæ indignationis ostendunt, quæ alias personas, ut verbum Dei ab ipsis patius audiretur, hortatur: (2) non est enim parum criminis, ut semper apud ipsos divinus sit sermo prolatus, nunc alteris videatur ingustus. Unde rejectio Judæorum est aliarum electio **225** personarum; qui cum alteris, ut verbum Dei audire debeant dicitur, Israel sic reprobis invenitur; et dum clamat propheta: *Audi, cælum, et terra*, significat, quod illi audire contempserint.

II. *Audi, inquit, cælum, et percipe auribus, terra.* (3) De cælo et terra prophetam fuisse testatum, quasi de aliqua re esse conquestum? Vel, cum dicit: *Audi, cælum, et terra*, tamquam nunquam aut cælum auferret, aut terra, cum (4) jussu Dei et cælum obsecundet, et terra, quia cælum pluvias, et fruges terra non denegat? Sed quia hæc prophetia novissimis erat complenda temporibus sub Domini salvatoris adventum, qui non esset a Judæorum populo audiendus, quod cum Apostoli essent, et homines ex Gentibus audiretur, ideo ait: *Audi, cælum, et terra.* Cælis autem Apostolos esse claro testimonio veritate

*de re aliqua esse conquestum, id est propter cum advocasse cælum et terram in testimonium de questibus, quos non in ipsos, sed in filios ingratos effudit. Hanc quod in expectationem confirmant ea, quæ sequentibus in tractatibus sequuntur, cum scilicet tract. 24 ait: Cæcum terramque testes et ait; et tract. 25, Cæcum eos cælo et terra testibus denotare; ac tandem tract. 26: Impia sua testes citat cælum et terram. Sed alia prius esse videtur hujus loci sententia. Prophecie nimirum verba S. Zeno interpretaturus, cum cæli terraque nomina non proprie de terra et cælo accipienda existimet, sed, ut mox subdit, de Apostolis et Gentibus. hoc loco ad ejusmodi interpretationem gradum laurus, litteralem sententiam de cælo terraque non posse accipi ex eo insinuat, quod nihil sit, cur propheta de cælo terraque proprie conperatur, *iniquam nunquam aut cæcum auferret, aut terra*, etc. Itaque recte per interrogatorium hoc testimonium elerendum fuit, ut recte litteralis interpretatorem consilium indicarem. Quod si cælo cædem subtrahere manu inferre. Ecce in textum, subaudita istum ab initio aliquid interrogantibus partem, aut verbo, ex. gr. *credulitate est*, vel aliquid simile, scriberemus: *Credulitate est de cælo et terra prophetam iustitiam testatum, vel quia de re aliqua esse conquestum, cum dicit: Audi cælum et terra, tamquam nunquam*, etc. Hæc pro dicitur ex quoque mss. posuimus.*

(4) Quatuor mss. Rom., Pomp., Zen. et Basil. Vat. *positu Dei et cælum obsecundatæ*. Hæc postremam veram abeundatæ et editam in ms. Vat.

ty affirmat, sic enim ait: *Et videbo carlos opera ditorum tuorum* (Ps. viii, 5). Hec utique non de cælis istis loquitur, quos semper viderat, sed de Apostolis, quos videre optabat. Et iterum: *Tent oculos carnis ejus* (Habac., iii, 5); eo quod Apostolos ad mirabilia facienda Spiritus sanctus obumbravit et tenuit. Et denuo: *Celi*, inquit, *enarrant gloriam Dei* (Ps. xviii, 2). Et hec utique non jam cælos loqui dicit, quos loquentes nullus audivit, sed Apostolos adseverat, quorum prædicatione gloria Domini **226** per tota terrarum spatia nuntiata est. Terram homines intelligendos frequens prophetarum adsertio demonstravit: *Jubilate*, inquit, *omnis terra*. Et alibi: *Audi*, inquit, *terra, ex ore meo* (Ps. lxxv, 2); quo vocabulo Gentiles (5) homines sine dubio comprehendit, in quibus adhuc erant opera terrena. Hoc est ergo, quod ait: *Audi, cælum, et terra*, quod Judæis non audientibus, Christus Dominus esset ab Apostolis et Gentibus audiendus.

III. *Filios*, inquit, *genui et exaltavi*. Hæc Domini vox est, quia jam tunc per prophetam Judæos objurgabat incredulos, et quæ essent futura, priusquam fierent, admonebat. Proprium est enim Dei scire transacta, et nosse ventura. *Filios*, inquit, *genui et exaltavi*. Infinita Judæi infidelitate sua apud Dominum nostrum: odia meruerunt, (6) quod jam quanta fuit de amore gratia, tanta de eorum offensione futura vindicta est: certum est enim in eum filium, posteaquam deliquit, (7) granditer vindicari, quem pater plurimo dilexit affectu; et quantam pietatem dilecto filio amatus pater exhibuit, tantam læsus exigit ultionem, quia cum vicem non reddidit patri dilectus filius, dignam sententiam percipit abdicatus: cujus enim impietas paterno affectui parem gratiam non refert, quantum sit criminis dici non potest,

(5) Vox *homines* desideratur in ms. Tol.

(6) Scripsimus *quod* pro *quo* ex ms. Pomp. Forte etiam pro *quo*, vel *quod* jam legendum est *quoniam*. Ms. Urb., *de timore pro de amore*.

(7) Sidonius hoc adverbio utitur lib. vii, epist. ii, et aliis in locis. Post pauca *amator pater* pro *amatus pater* in ms. Urbin. et *Dominum* pro *Deum* in ms. Pompeian.

(8) Varia et corrupta heic est cum editorum, tum manuscriptorum lectio. In editis sic legebatur: *Quid, quibus de cælo quotidianum manna in eremo, et aquæ potus e saxo, quæ per lignum amara dulcis effecta, quam per lignum crucis amaritudine exclusa Gentilitas bibituri essemus?* in quibus præterquam quod nos ex *amara dulcis effecta* legendum esse, et *τὸ Gentilitas* perperam positum videtur pro *ex origine Gentiles*, illud maxime offendit, quod miraculum aquæ amaræ in dulcem conversæ. Exodi xvi, non de aqua affirmatur, quam e saxo per virgam Moyses eduxit, sed de aqua, quam in Mara inventam, cum Judæi præ amaritudine bibere non possent, injecto in illam ligno, seu virga Moyses dulcem effecit. Plerique mss. nihil remedii adferunt, sed potius novas difficultates ingerunt. In Tol. desunt *et aquæ*: in Pomp. et Zen. et conjunctio tantum desideratur. In Rem.: *Quid quibus de cælo quotidianum in eremo potus e saxoque per lignum amara dulcis effecta, quæ lignum crucis, etc.* In Vat.: *e saxo, qui per lignum amara dulcis effecta, quæ lignum crucis amaritudinem, etc.* Tandem codex Basil. Vatic.: *Quid, quibus de cælo quotidiana*

A Deum patrem non dilexisset, cum peccatum sit, hominem non amasse. Unde infantes et miseri sunt Judæi, qui Deum patrem, a quo sunt geniti, respicerunt, tanti innumerables honoris, tantæ dignitatis ignari. Quid enim beatius, quam si homines Deus paterno honore dignetur attendere, et tanta illa sublimitas humanam mediocritatem aut earam habeat, aut delectam? *Filios*, inquit, *genui*. Hoc Dominum de hominibus dixisse quam dulce est! talem patrem læsisse quam turpe! *Filios genui et exaltavi*. Uoque filios Israel Dominus genuit, qui Abraham, unde nascerentur, elegit (Gen. xii, Exod. xviii). Hos in Ægypto genuit, ubi ingressis paucis hominibus innumerabilis multitudo processit, et ad eremum Dominus perduxit manu forti et brachio excelso (Ps. cxxxv, 12). Exaltatus est Israel, quando per triduum tenebræ (Exod., x, 22), et caligo totam Ægyptum circumdedit. Exaltatus est Israel, quando tot et tanta tormenta Ægyptiorum solus ipse nihil aut timuit, aut sensit. Quid aliud quid per mare medium, terrenum deus ingressum? (Ib., xiv) **227** (8) Quid, quibus de cælo quotidianum manna in eremo (Exod., xvi), potus e saxo (Exod., xvii), per lignum amara aqua dulcis effecta? quam per lignum crucis, amaritudine Gentilitatis exclusa, bibituri essemus (Exod., xvi, 17). Exaltati sunt Israel, quando (9) ad Jordanem securus ab Horeb accessit. (Deut. i.) Quid quotidiana Dei (10) colloquia (Exod., c. 11)? *Ipsi autem me spreverunt*; ad crucem enim perduxerunt, per quam crucem evaserunt Pharaonem; sed iterum *derelinquetur filia Sion* (Is. i, 8).

Videntur deesse nonnulla.

228 TRACTATUS XXIII.

In (1) Isaïam II.

Sicut Isaïe beatissimi indicat carmen, Judaico

num in eremo potus ex saxo q per lignum amara aqua dulcis effecta, quæ lignum crucis amaritudine Gentilitate exclusa bibituri essemus. Hæc lectio quatenus præcipuam difficultatem a miraculo aquæ amaræ deductam dispellit, præferenda visa est; et addito ex editis ac manuscriptis aliquot *τὸ manna*, scriptoque et pro q vel *que*, nec non *Gentilitatis* pro *Gentilitate*, ac tandem ex editis retento *quam per lignum*, eam textui inseruimus, et sententia est: *Quid, quibus de cælo quotidianum manna in eremo (subaudi pluit), potus e saxo (subaudi fluxit) et per lignum amara aqua dulcis effecta?* etc.

(9) Mss. Pomp. et Zen. per Jordanem securus ad Horeb accessit (In ms. Rem. præpositio *per* deest, et ad Horeb pariter legitur), sed male; nam ab Horeb ad Jordanem Israel profectus est, ut ex sacris literis constat. Ms. Vat. ad Choreb pro ab Horeb; sed *Choreb* et *Horeb* eundem montem significant, eademque sunt voces sola a spiratione diversæ. In edit. Ven. *accesserunt* pro *accessit*, cum ad filios Israel referendum videretur. At præterquam quod *securi* pro *securus* scribendum quoque fuisset, *accessit ad Israel* commode refertur.

(10) Ms. Pomp., *Dei collocutio* pro *Dei colloquia*; et infra *evaserant* pro *evaserunt* in mss. Tolent., Urbin. atque Vatic. legitur.

TRACT. XXIII.—(1) Subjicimus heic alios 4 tract., licet breviores, quippe qui ad eundem Isaïæ locum referuntur, de quo in superiori tractatu sermo fuit: *Audi, cælum, et auribus percipe, terra, etc.* Ha-

populo irascitur Deus (2), eumque, (3) ne forte pœnitent, publica obprobria confundat. Humana sentienti (4) nondinari deterius est, quam puniri. Denique filios vocat, ut abiectione timeatur, exaltatos, ut ruina terrore sit, spretores, ut penam supplicii sibi meti suspendere cognoscant. Quod exemplum, fratres. *Fortiter fugite simulque gaudete.* 229 quod alienis plagis (5) Dei discitis disciplinam per Dominum nostrum Jesum Christum.

TRACTATUS XXIV

In (1) Isaiam III.

Vehemens commotio est, fratres, cum is de injuria sua queritur, qui se potest facillime vindicare. Sed quia apud sapientes et honestos gravius est, aliqua nota confundi, quam mori, Deus Judaeorum populum luxurie aestu (2) exuberante corruptam publicam increpatione confutat: cœlum terramque testes citat (*Is. i. 2*), ut exaggeret crumen filios appellat, ut abiectione; exaltatos, ut ruina timeatur; spretores sui, ut impios non struet. *Infelix culpa est, fratres, in qua Iesum (3) quatenusque non invenit excusatio.* Detestabilis certe filius, quem pater pius, quem pater damnat invidus,

libi autem videntur tempore passionis, cum in sacris officis ad exprobandam Judaeorum perfidiam textus hinc indicatus legeretur (occasione in eam sacre lectionis hos tractatus a Lescone tractatos loquet), et cum per id tempus sacra officia longius tempus postularent. S. Episcopus, ne pastorale verbum populo penitus subtraheret, id elegisse videtur, ut brevi oportunaque consideratione proposita in Isaiæ lectionem, tractatus punctis absolveret: de quo nonnulla uberius dicemus in Admonitione præmissa a tract. 50.

(2) De voce *carmen*, quæ propositioni inserta legitur, pro effato et formula quadam solenni, vel etiam scripto prophetico accepta satis diximus adnot. 26 in tract. 12, et adnot. 49 in tractat. I. lib. 1.

(3) Respicere hoc loco auctor videtur illa Isaiæ cap. vi. v. 9 et 10. *Vide et dicis populo huic: Audite audientes, et nolite intelligere, volente visionem, et nolite cognoscere.* *Excitavi enim populum hunc, et audivit eius aggravata, et oculos ejus claudens, ne forte videant oculis suis, et auribus audiant, et corde suo intelligat, et convertatur, et salvemur enim.*

(4) Quod sit, *humana sentienti nondinari deterius est, quam puniri*, tractatu sequenti explicatur sic: *Apud sapientes et honestos gravius est aliqua nota confundi, quam mori.* Similia leguntur tract. 25: *Mors apud insensibiles futurorum peccatorum parva comparatur, et vix pro respecto habetur, quod non diffamatur.* *Nondinari* inique dicitur pro aliqua nota publica confundi, vel diffamari: quæ significatio inde profecta videtur, quod nondinari dies a Romanis fuisse instituti, et rustici convenirent non tam mercandi et vendendi gratia, quam accusandi (lege enim Hortensii nondinari dies ob rusticorum criminum ex nefastis facti sunt fasti. Macrobio teste, lib. 1 Saturn. pag. 9), si qualis criminose questionis in aliquem haberent, quam alius diebus ipsi autis curis distanti movere et prosequi non facile possent: quod questionum genus quanta cum reorum ignominia ob conditum frequenter ageretur, omnes intelligunt. *Infelix infamiam eos præcipue spectabat, qui ore alieno servando fuissent.* Illi enim ante prætorum convicti, vel coacti, si triginta dies, quos *justi* appellabant, spatium non solvi sedit, ante prætorum verum vocati, ex duodecim tabula

230 TRACTATUS XXV.

In Isaiam IV.

Humanus circa impietatem Judaei populi deficit sermo, qui Dei patientiam sui obstinati cordis impatientia superavit, non enim leve crimen est (1) ejus, cum de eo ille queritur, qui mox eum poterat et punire. Sed quia (2) mors apud incredulos futuram putatur penæ compendium, ac pene pro infecto habetur, quod non diffamatur; censuit eos cœlo et terra testibus denotare, ut inexcusati facinoris competentis iudicio subjacerent. Denique res impleta est Domini passione: cœlum (3) in medio die perdidit diem, terra tremore tanto (4) firmitatem. Hinc astutare licet, qualis eis sit reservatum, quorum in causa fueret luctus penæ pertulit natura supplicium.

TRACTATUS XXVI.

In Isaiam V.

Judaeum populum universum salutis suæ (1) omisisse presidium, divini carminis textus ostendit. In quo eum non severitas apud omnes condemnat, fratres venerandi, sed pietas: neque enim potest de quoquam bene mereri, quem pater patientissimus et clementissimus abdicaverit, et quidem non accusa-

rum I. III, nervo, vel compedibus devincti tenebantur per dies sexaginta, quibus eum credere potius poterant: et *inter eos dis trinit mundanis contritus ad Prætorum in comitium producebantur, quantumque pecunie judicium essent, prædicabatur.* *Tertius autem mundanis carite parvis dabatur, aut trans Tyberim peregre veniri debant.* Gellio teste, lib. XV, cap. 10. Hæc ergo erat infamia, quæ nondinari verbo subjecta, ad omnem notam publicam traducta fuit: unde S. Zeno publicam obprobriationem paulo ante appellavit. *Nondinari* autem passive sumi potuisse suadet Capitolini exemplum, in Gordiano, cap. 24, ubi *nondinatus* pro *dicenditus* passively legitur. Firmicus etiam, lib. 2, cap. 54, *nondinare* active scripsit. In *Urb.* et *Zen.* est abest a verbis *de terris*.

(5) *Dei* vox desideratur in ms. Pomp., mss. Vatic. et Urb. scribunt *Deo*. Vox autem *nostrum* ab eisdem mss. Vaticano et Urbate abest.

TRACT. XXIV. — (1) In mss. Spai. *De Judæis* hic et sequens in Isaiam tract. inscribuntur. Veneta editio non hos solum, sed et quantum de Isaiæ, et alios suis locis notandos eodem titulo cum ms. Zenon exhibet. *De Isaiam* in cæteris mss. libris vocatur. Utramque inscriptionem editio Ver. servavit. Nos in *Isaiam* scripsimus, cum in mss. alii ex his tractatibus *de Isaiam*, alii *Isaiam*, alii vero in *Isaiam* inscribantur: et hæc poëtra lectio nobis magis arrisit ne hi tractatus de Isaiæ persona, perinde ac superiores de Abraham, Jacob, etc., habiti viderentur, qui in Isaiæ textum sunt. Hæc semel monuisse sufficiat.

(2) Ms. Pomp. *emergente*: Remensis autem codex *lucrum aestu ante corr. pun.*

(3) *Quæ licetunque*, abest a ms. Vaticano.

TRACT. XXV. — (1) Vox *eius* cur ab ed. Ver. et sequentibus fuerit excusa, cum in omnibus, quos videre potuimus, mss. nec non in edit. Ven. legitur, latet: nisi forte ea superflua visa est, quæ tamen claritorem certioreque sententiam reddit.

(2) Vide in hæc rem adnotatum 4. in tract. 25.

(3) Abest in particula a quatuor manuscriptis.

(4) Ms. Pomp. repetit hoc loco *perdidit firmitatem*.

TRACT. XXVI. — (1) In margine cod. Pomp. correctum *amici*. De voce *perit* *omnes*, quæ Isaiæ Liber terminatur, videlicet adnot. 2 in tract. 25.

time, sed probatione convictum. Denique injurie sue testes citat cœlum terramque (*Is.* 1, 2) terram in **231** qua universa geruntur: cœlum, sub quo geruntur. Filios appellat, ut exaggeret crimen, exaltatos, ut ingratos ostendat. (2) Bovem illis, asinumque præponit, ut gravius possint, si respiciant, comparatione torqueri, quam poena (*Is.* 1, 3)

TRACTATUS XXVII.

In (1) *Isaiam* VI.

I. Propheta, quod pro veteri vinea, quæ a Domino in (2) *Ægypto* fuerat instituta, postulabat, ad tempus novellæ profecisse, inscriptio ipsa tituli psalmi (5) lecti declarat; sic enim se habet: *In finem pro his, qui immutabuntur* (*Ps.* LXXIX, 1). Judaicus etenim populus, qui prior vinea Domini dictus est, floruit quidem, sed infeliciter flore discusso nullos potuit fructus adferre (*Is.* v, 4, 6). Denique pro fructibus spinas generavit, **232** pro uva labruscam. Cujus abhorrens infelicitatem Dominus (4) rei, aliam

(2) Respicit Zeno ad ea quæ sequuntur 1, 3 *Is.*: *Cognovit bos possessorem suum, et asinus præ sepe domini sui; Israel vero me non coquorit.* Bovis autem et asini nominibus per allegoriam Gentes intelligi, nonnulli Patrès prodiderè. Vide inter cæteros S. Gaudentium, serm. x, p. 123.

TRACT. XXVII.—(1) In edit. Ven. erat: *De psalmo LXXIX*, et sane habitus fuit hic tract. occasione lectionis psalmi LXXIX, ut apparet ex prima periodo: in quo quidem psalmo vineæ comparatio hoc tractatu explicata proponitur vers. 9 et seq.: *Vineam de Ægypto transtulisti*, etc. Hinc porro in edit. Ven. et seq. inscriptioni de psalmo LXXIX additus hic alius titulus, *Comparatio vineæ*, ex ms. fortasse Zenoniano, qui hunc titulum tantum habet. Præferendam tamen duximus inscriptionem, quæ in omnibus præter Zenonianum mss. legitur *De Isaiâ*, qui sane propheta vineæ comparationem in Zenonis consilium vehementius urget; unde pari titulo prænotatur cum in mss. tua in editis tractatus sequens, qui eidem comparationi vineæ insistit.

(2) Psalmus LXXIX, v. 9, Judæos tanquam vineam de Ægypto terra sterili in fertile Palestine solum translata prodit, ut Judæos de Ægyptiorum captivitate in Palestinam traductos significet. At S. Zeno titulum ejusdem psalmi hoc loco respiciens, *Pro his, qui commutabuntur*, intelligit novam Ecclesiam, quæ ex Gentibus pro Judæis collecta, Deo satori uberiorès fructus dedit. Itaque veterem vineam, quæ in Ægypto, id est in sterili plane solo, fuerat instituta, appellat Zeno Judaicum populum, de quo *Isaias*, cap. v, sub vineæ sterili symbolo queritur; novella autem vinea est Christianorum Ecclesia ex Gentibus collecta, ad quas Judæis ob improbitatem derelictis, Evangelium et fides transiit. Vide hæc expressius a Zenone explicata tractatu sequenti.

(3) Legebantur itaque etiam psalmi, nec solum canebantur, de quo plura adnot. 3 in tract. 15, lib. 1. Inferius pro *Domini* (quæ vox deest a ms. Pomp.) in Tol. et Zen. *Dei* legitur.

(4) Nisi quis scripturæ error in rei nomine latet, eam constructionem sane æquiorèm habere videtur, quæ ad pronomen *cujus* refertur sic: *Cujus rei infelicitatem abhorrens Dominus*, etc.

(5) Surculus pars est rami frondens, quæ ex virenti arbore abscinditur, ut terræ inseratur. Hinc Cicero, lib. II de Orat. n. 69, *Da mihi ex ista arbore, quos seram surculos.* Vide Columellam, lib. 1, c. 1 et 2. Certa autem esse debebat surculorum mensura, ut

A sibi, ad eum populum nostrum, tunc pro voluntate plantavit, in quam omnis fructus propleticus decurreret. Hæc nobis rusticos vestro beatissimi ignoscite agricultores, si quid vestræ solertie, vineæ in ratione reddenda, ignorantia nostra detraxerit.

II. Igitur, ut optime sæpe recolitis, (3) mensura servata amputatur in surculum, (6) palmes in scrobem demittitur, ut animatus ibidem genitalis humor manente semper secum substantia nutriatur: auxiliare illi necessario jungitur lignum, cujus tutela defensus se se sustollat. At ubi adoleverit in vitem perfectam, ad (7) jugumque pervenerit: ejus omnes crines luxuriosi (8) falce tendentur, pura materia (9) tabulatis infertur, (10) nodis astringitur, ne a ligno, quo portatur, vel ejus admisculo, vel ductu nuberes fructus longius **233** involuta producat, vi aliqua B separetur. Tum solemniter plorans, clementer imbre suo rorat, conceptaque musti felicitibus lacrynos floenta denuntiat. Statim (11) oculis apertis foba radiata procedunt, quibus subjecti, ac se commu-

liquet ex Palladio, lib. III, num. 9, ubi quibus culti mensuram surculi, quem *sarmentum* vocat, constituit.

(6) Surculi cum scrobantur, vitiarium fiebat ex Columella, lib. III, num. 4. Vitarium autem erat vitium semmarium, ut explicat Palladius, lib. III, num. 10. Porro qui ex surculis nascebantur ramusculi, novelli palmites vocabantur, sive *malleoli* ex Columella, lib. III, num. 6, qui a surculis ita præcisi, ut nihil veteris surculi haberent, ex vitario transferantur in campos et in scrobem demittebantur. Vide Palladium, lib. III, num. 10. *Scrobs* autem erat fovea, quæ vitium palmis recipiendis in terra parabatur. Ad Columellam, IV, 4, et VII, 5, et XI, 2. Hæc, et quæ subjiciemus, ad vocem a Zenone usurpatam, nec non ad ipsius rei, quam paucis describit, intelligentiam accuratius dicenda C fiere.

(7) *Jugum* in vineis est perlicia transversa, cui vites, cum ad certam mensuram excreverint, alligantur, amputatisque superfluis ulterius progredi non permittuntur. Vide Plinium, lib. XVII, 21, 22, et Columellam, lib. IV, num. 17, qui num. 19 jugi altitudinem et positionem definit.

(8) *Falce* addidimus ex mss. Rem., Tol., Urb., Zenon. et Pomp., nec non ex edit. Ven., pro qua voce perperam in Vat. *facile* scriptum est. Vinitoria autem falcis descriptionem exhibet Columella, lib. IV, num. 25. *Tendentur* correximus, pro eo quod *tunduntur* et in mss. et in editis legitur; falcis enim proprium est *tondere*, non *tundere*. Similiter *tendentur* scripsimus paulo post, num. 5, ubi *falcis* nomen omnes mss. et editi præferunt. Amanuenses hæc duo verba *tondere* et *tundere* facile confuderunt. Sic ex gr. apud Vegetium in libris Artis Veterinariæ *tondeo* pro *tundo* frequenter scribitur, uti animadvertit Jo. Baptistæ Morgagnius, epist. IV. Scriptoribus Rei rusticæ subjecta, § 4, et Matthæus Gesnerus, in Indice eorumdem Scriptorum. V. *tunsa*.

(9) *Tabulatum pensile horreum granario simile* dicitur a Columella, lib. XII, num. 50. In hoc componebantur res siccæ, ut frumenta, fenum, frondes, paleæ, etc., ex eodem lib. I, num. 6.

(10) De vite, non de materia e vitibus excissa hic sermo est, eaque nodis astringebatur *auxiliaribus lignis* paulo ante appellatis, de quo plura videsis apud laudatum Columellam, lib. IV, num. 26, ubi de *adminiculandæ jugandæque vineæ cura* disserit.

(11) Vitibus *oculos*, qui et *gemmæ* appellantur, tribuunt Rei rusticæ auctores. Vide Columellam, lib. III, num. 18, et lib. IV, num. 24. *Adridum* scripsimus

dantes sequaces fructus adridunt, quos solis ardores, pluviae, ventique exercendo provehunt, ad maturitatemque perducunt. At ubi vindemia venerit tempus, decere dissipato passim uva detrahitur, in (12) torcularique operatorum pedibus subjecta calcatur, (13) prelo premitur, duabusque tabulis vehementer urgetur, donec omnis dulcedo medullitus exagatur. Sicque pretiosum fluentim a suis calcatoribus et bibitur, et patrifamilias cellis viuaras infertur, ut melius veterascendo reddatur.

III. Quantum spiritaliter mediocritas vestra conjicere potest, computatus ad mensuram palme Competens intelligitur, (14) legitimo examinis numero examinatus. Scrobem fontem sacrum debemus accipere, qui vero sacramento homines suscipit mortuos, et inspiratos aqua caelesti mox efficit viros. Lignum auxiliare, quo tenditur, vel portatur, crucis est dominicae signum, sine quo vivere, immortalitatemque apprehendere in toto non potest Christianus. Quod tabularis infertur, caelestis via vitaque altitudo

ex plerisque colicibus ac praesertim Remens. pro arident / rido autem ridis, non minus quam rideo, Latine dicitur; unde Lucretius, lib. 1, vers. 22.

Diluso lingue ridit.

(12) *Torcular* non unicuique erat instrumentum, ut plures credidero, sed locus recipiendis uvis destinatus, in quo plura erant instrumenta et vasa, quae musto exprimendo inserviebant. Vide Catonem, de Re rust. cap. 12. In torculari erat calcatorium a Palladio memoratum, lib. 1, c. 18, in quo uva operatorum pedibus calcabatur.

(13) In torculari *prelo* quoque erat ex Catone loco laudato. Hinc Cyrenus, epist. LXIX ad Caecilium in torculari praeter pedum *calcationem*, quam vocat, prelo quoque *pressionem* factam commemorat, ac praeterea haec habet: *In torculari aqua est, quae pedibus calcatur, vel prelo exprimitur. Prelo autem trabes sunt, quibus uva post calcata premitur*, inquit Servius, in vers. 242 lib. II Georgior. Virgili. Similiter Varro, lib. 1, c. 54: *Quae calcatur uva erunt, earum scopi cum folliculis subpremiendi sub prelo*. Hujus preli formam exhibet Cato, c. 17, et hinc intelligitur, cur S. Zeno paulo post *preli pondus* memorat, quod tota premitur vis a trabes pondere penderet, nec eo tam esset preli forma, quae nostris temporibus obtinet. Inferius mss. Rem., Pomp., Zen. cum edit. Ven. *veterascendo pro veterascendo*.

(14) *Legitimus*, quem haec S. Zeno vocat, *examinis numerus*, sunt septem illa seruitio, quibus competentes probationibus instituebantur, antequam ad baptismum reciperentur. Vide Martenē de Antiquis Ecclesiae ritibus part. 1, lib. 1, c. 41, art. 11. Ms. Zen. *examinatur pro examinatus*.

(15) *Ligaturam* habet etiam Palladius, lib. 1, n. 6. et lib. III, num. 45.

(16) Non mera caremonia, sed solenne sacramentum, id est jusjurandum, semper habere sunt sponsiones illae, quibus baptizandi Sacerdote interrogante renuntiare se saeculo profitebantur, ut ex hoc Zenonas aliasque aliorum Patrum testimoniis liquet. Hinc autem colligas sacramenti hujus formulam per sacerdotum interrogationes et baptizandum responsiones vel tam et tam fuisse, ut nostris etiam temporibus fieri in us est, quod ex Cyrilli etiam Cathedra salubri demonstrari facile potest.

(17) Mss. Vat. et Urb. *instruant spiritaliter collectae*.

(18) *Sequela* apud Scayolan, D. I. 95, *de solutio-*

A monstratur. **234** (15) Ligaturis adstringitur, cum renuntians saeculo, (16) sponsione facta spiritaliter sacris interrogationibus obligatur. Luxuriosi cruce falcē tendentur, id est omnia omnino peccata baptismate, Spiritusque sancti vigore amputantur. Plorat beatiter vltis purgata materia; de homine loto felixus nascant doctrina (17) caelestis divina fluentia, ruptis oculis, id est spiritaliter patefactis. Praecedentibus foliis fructus (18) sequela sese commendat. Similiter Christianus monitis divinis praecipientibus obsecundando, in quibus aeternae fructus est vita, et defenditur pariter, et nutritur. Ad jugum pervenit, cum (19) prerogata omni facultate pauperibus, crucem suam portans, consummata omni justitia, expeditior sequitur Christum. Vt tempestatis, solis, atque imbris ad maturitatem cogitur; et justus tentationibus crebris, magnis, ac variis perducitur ad coronam. At ubi vindemiae venerit tempus, id est (20) persecutionis dies, passim uva diripiuntur, id est inconsiderate sanctis omnibus violenta infer-

B *mbus*, Tertullian. l. de Patientia cap. 5, et Lactantium, lib. VII, cap. 5, Divin. Inst., et de Opifice. Dei cap. 4.

(19) *Prerogata* sumitur pro ante consero, ante impendo, ut liquet ex Codice, l. X, tit. III, l. 40, ubi legitur: *Quascunque pro his expensis civitas praevogavit*. Vide etiam Ulpianum, D. I. XIX, t. II, l. XIX, § 6.

(20) Si hoc loco S. Zeno aliquam sui quoque avi persecutionem indicare voluit, et non praeteritas solum; illam significare potuit sub Constantio Arianorum patrono adversus catholicos excitatam, de qua haec Lucifer Calaritanus, in libro *Mortendum esse pro Dei Fide*, tom. IV Bolland. PP. pag. 252: *Multasti quam plurimos in Alexandria, laniasti certos in toto orbe, dispersisti resistentes tibi variis in locis, sed tamen omnes, quod tu audire minime vis, martyres sunt: illos omnes beatissimos tuo multato gladio in paradiso esse qui credimus*, etc. Et Hilarius hinc respiciens, in isto libri adversus eundem imperatorem editi, p. 561: *Clement pastoris, quia merces pergitur. Porcum a iure pro orbis, pro puris introierunt, et leo serviens circum. Ad martyrium per has voces exanimus, quo auctus Satanā se transfiguravit in angelum lucis*, etc. Vide dissert. 4, c. 2, § 8, ubi praeter alias aliquot insignem illam, quam Valens acerbius commovit, diutiusque persecutus est, persecutionem considerandam subiecit, in quam praesertim haec Zeno oculos intendere potuit. Cum hoc quidem similiter plane loquens memoratus Hilarius, in ps. cxviii, litt. 15, n. 5, pag. 571, tom. 1, edit. Veron., haec de martyribus tanquam praesentibus prodidit: *Scit enim esse Dominus plures tam inaccessibili amoris, ut cum persistere in martyrii gloria filios suos vident, ut tempore cedat, rogent; ut sententiam affectu: cum unus mater et pater senex miserabilem caros plura in ipso martyrii certamine cum invidia praedicta vident, ut ejus ostendat: hinc et uxor adsit filiorum amicitia conulata, ut et potius sibi illisque vocat: hinc fratres et sorores blandis nominum suorum familiaritibus deprecantur: ipsa quoque anima ille cordis non pridem cepta vivendi, tacitis quibusdam consiliis ad convenientiam deflectenda voluatis irrepit. Haec igitur in tempore odisse nos patrem, matrem, uocem, filios, fratres, sorores, et ipsam quoque entiam Dominus praecipit. Quae si quis ad martyres praerenti exoptis propterea velit pertinere, is multo minus dubitabit, quia eodem tempore S. Zeno de praeteritis martyribus haec et similia alibi loquatur,*

aut manus. Ad torcular comportantur, id est ad sup-
plicii locum deducuntur. Ab operariis ibidem con-
culcantur, hoc est summa cum contumelia **235** a
persecutoribus illi jugulantur. Succus earum multi-
mo preli pondere, duabusque tabulis (21) exsiccatur.
Similiter iudicii die a Christo secundum tabulas le-
gis confessorum sanguinis vindicta usque ad ulti-
mum quadrantem exigitur. Calcatores de eodem
musto bibunt; et persecutores saepe credentes in
Christum, calcem pretiosum, quem paulo ante cal-
cando fuderant, gustant, aliqui etiam bibunt. Mus-
tum patrisfamilias cellae reconditur, ut pretiosius
(22) transfusione reddatur, et martyr dominicae ha-
bitationis in recondita assumitur, ut ibidem ex ho-
mine in Angelum transfusus aeternae vitae beatitudine
glorietur (23).

236 TRACTATUS XXVIII.

In Isaiam VII.

Quantum sonus lectionis indicat, fratres, Judaicus
quidem populus impietatis arguitur, sed Christianus,
ne talis evadat, pariter commonetur (*Is. cap. v*).
Denique, ut iste plus timeat, ille terretur: ille vapu-
lat, ut iste proficiat. Compendiosum felicitatis genus
alterius periculo discere, quid debeas evitare. Unde,
fratres, in tali re non loquela est exhibenda, sed
cura, quam paucis accipite. Iram Dei generaliter

Post pauca pro omnibus ms. Pompeianus homini-
bus.

(21) Haec mss. et editorum lectio, in qua nisi libra-
riorum error continetur, et legendum sit exprimi-
tur, uti mox exigitur, ac paulo ante exigitur posi-
tum est; exsicco palam pro exprimere translate acci-
pitur, quemadmodum Horatius, lib. 1, od. 31: *Merca-
tor exsiccet cellulis vina, exsiccet pro exhaust* adhi-
bit.

(22) Superius ut melius veterascendo reddatur: heic
idem transfretatione pro veterascendo per errorem
scriptum et editum, cum nullus transfretationi sit
locus, ut mustum in cellam vinariam transferatur.
Putabit fortasse quispiam indicare Zenonem voluisse
vinum Rheticum agri Veronensis, ex Plinio, lib. iv,
cap. 6, pluribus scriptoribus satis celebre, cellis vi-
nariis conditum, id quoque temporis adeo pretiosum
fuisse habitum, ut in remotas regiones transfretando
mitteretur. Sed neque hoc arridet, cum de vino auc-
tor loqui videatur, quod in ipsa cella vinaria pretio-
sius redditur. Itaque corrigendum credidimus transfu-
sione, qua scilicet vinum in vinariis cellis identidem
transfusum, purius et pretiosius efficitur; unde mox
in allegorica explicatione martyr ex homine in an-
gelum transfusus simili locutione proditur.

(23) Ms. Pompeian. addit Amen. In ms. Remense
explicit S. Zenonis tractatus de Esaia.

TRACT. XXVIII.—(1) Jure hic tract. superiori sub-
jicitur, cum eundem Isaiae locum respiciat, in quo vi-
nae fit mentio. Porro Sparav., adnot. ultima in tract.
praecedentem opinatus est, memoratae vineae disputa-
tionem hoc tractatu paulo post appellatam, ipsum
esse tractatum praecedentem olim inscriptum in
psalm. lxxix, in quo de laudata vinea pluribus agitur.
At lectionem ex Isaiae libro tractatus initio indica-
tam, quae huic sermone occasionem dedit, Auctorem
spectare nihil dubitandum putamus. Post nonnulla
ms. Pom., peragere pro peragrarare.

(2) Mss. Tol. et Vat., lasciva pars se. In Urb. dif-
fudit pro diffundit. Edit. Ven., labruscas pro la-
bruscum. Infra correptus pro commotus in ms. Urbin.

A committantur: qui vult effugere, debet illi inculpate
servire. (1) Memoratae vineae disputatio, fratres, dila-
tissimi, longe lateque diffusos limites habet, quos
peragrarare competeant sermone urgentium sacra-
mentorum non sinit pondus. Verumtamen, ne in toto
solemnitas cesset, paucis ejus degustate sermonem.
Vinea Dei quidem prior sycagea fuit, silvosis erran-
tium palmarum crinibus salsis, quae cum per volup-
tuosa ac profana loca (2) lasciva passim se fronde
diffundit, generavit pro fructibus species, pro uva la-
bruscum. Cujus rei indignitate commotus Dominus,
illa deserta, aliam sibi, id est Ecclesiam matrem,
sua pro voluntate plantavit, quam sacerdotibus
officiis excolens, (3) piaque potatione fecundans, fe-
lici ligno suspensam, uberrimam docuit adferre vin-
demiam. Inde est, quod hodie vestro de numero (4)
novellae vites ad jugum perductae, scaturientis musti
dulci fluente ferventes, vinariam Dominicam cellam
communi gaudio repleverunt. Quod ut vobis quoque
fide vestra adolescente **237** contingat, praestabit Deus
Pater omnipotens per Dominum Jesum Christum, qui
est benedictus cum Spiritu sancto in saecula saeculo-
rum.

TRACTATUS XXIX.

In (1) Isaiam VIII, seu De adventu Christi in mundum.

Christus mundum (2) latenter intravit, ne sibi sa-

(3) Ms. Remense, piaque potatione fecunditatis fe-
lici ligno suspensa. Suspensa item habent ms. Pom-
peianus, et editio Veneta.

(4) Hi sunt Neophyti, ac proinde urgentium sacra-
mentorum pondus et solemnitas, quibus se impedire
paulo ante dixit Zeno, ne uberiorem disputationem
haberet, dubio procul paschalia sunt festa, quibus
brevis a Zenone ad Neophytos haberi solebat sermo,
ut ex dicendis constabit. Porro novellae vites ad ju-
gum perductae, etc., sunt ii, qui ex Catechumenis ad
baptismi gratiam pervenerunt, de quibus commode in-
tellegitur allegoricum illud, quod scaturientis musti
dulci fluente ferventes, vinariam dominicam cellam
(id est Ecclesiam, in quam per baptismum ingressi
sunt) communi gaudio repleverint. Hinc etiam illa
vestro de numero, ex quo novellae ejusmodi vites ad
jugum perductae traduntur, innuunt Catechumenos
omnes, quibus subiude auctor pollicetur fore, ut
idem fide adolescente ipsis contingat, id est ut et ipsi
ad jugum aliquando perducantur seu baptizentur:
unde ad Neophytos simul et Catechumenos hunc
tractatum habitum liquet.

TRACT. XXIX.—(1) Prima in sc. in mss., praeter
D Zen. qui de Christo habet, altera in editis legitur, nen-
ta proinde omittenda nobis fuit. Subjicitur autem ex
manuscriptorum fide tractatibus in Isaiam; id enim
ex eo factum credimus, quod mutilus sit hic sermo,
ut tractatus potius fragmentum, quam tractatus ha-
beri debeat. Forte si tractatus integer ad nos per-
venisset, hic, non minus ac superioribus in tractati-
bus, ex Isaiam aliquid occurreret.

(2) Solemnis haec est S. Ignatii martyris sententia
in epistola ad Ephesios, num. 19: *Et principem hujus
mundi latuit Mariae virginitas, et partus ipsius.* Huc
spectare S. Zenonem nihil ambigimus, cum alii quo-
que P. P. eandem ex Ignatio sententiam inculcent.
Vide Origenem, homil. vi in Lucam; Hieronymum,
ad c. 1 Matth.; Basilium, homil. 25, de Christi Nati-
vitate; Ambrosium, lib. ii in Lucam, num. 5, Jobium
Monachum, apud Photium, codice 222.

peccos diabolus videretur. Qui consilio hominem deoperat, consilio vincitur, ut quomodo homo (5) in paradiso non cognoverat diabolum, sic et diabolus in saeculo non facile cognosceret Christum.

Desunt reliqua.

238 ADMONITIO

IN TRACTATUS SEQUENTES.

Reliquisunt nonnulli breves tractatus, quibus etsi variis titulis praenotantur, omnes tamen ad idem paschale tempus pertinent, et baptismatis per hocce tempus conferendi vel collati mentionem fere continent, ex quo etiam si ut omnes adferendos crediderimus. Quod si qui tractatus superius descripti ad eadem paschalia officia spectare videntur, cum in illis aliqua ad recens baptizatos habeatur oratio; non tamen eos huc duximus transferendos, cum vel longiores sint multo, et de baptismate non nisi obiter meminerint, vel a proprio titulo ex. gr. in *Isaam*; sub quo alii tractatus non paschales habentur, haud disjungendos putamus. Brevitatem istorum, quos subjicimus, primo miraberis fortasse, Lecter, tum vero etiam similitudinem nonnullorum: quae duae difficultates quosdam ita moverunt, ut vel ex haecquodam illi, et cujus auctoris sint, ignorantes, de universis Zenonianis tractatibus, quibus illi permiscerentur, ambigendum crediderint. At hoc praesertim, si quisquam alius, Zenonem certum auctorem habere, ex antiquissimo Remensi codice luculenter statuemus dissert. 1, cap. 5. Idem vero ita multis et antiquitatis etiam profanae, et sacrorum rituum, et variorum dignorum testimonio plerumque repleti sunt, ut nobis, vel paucis ex tractatibus longioribus, qui apud alios quoque Patres leguntur, concedant, quemadmodum ex ipsa lectione ac subjectis annotationibus palam fiet. Brevitatem porro tres observationes satis purgabant. In primis paschalia officia, ad quae ii tractatus spectant, longiorem sermonem non permittebant, ut Zeno ipse meminit tract. 28. *Memorata vincat disputatio*, inquit, *fratres dilectissimi, longe lateque diffusos limites habet, quos peragraré competenti sermone utique non sicut sacramentorum non sinit pondus*. *Ne unquam in toto solemnitas cesset, paucis ejus de gustate sermonem*: et similiter tractat. 56 et 58. *Tempus non sinit, fratres, iniqui reddere veritatem*. Deinde hii proprie tractatus habendi non sunt, sed quaedam veluti Ecclesiasticae praefationes, seu allocutiones ad baptizandos, vel Neophytos habendae (nonnulli quidem ipsis in eisdem Praefationibus, seu Invitationibus inscribuntur) et tamquam solennes quaedam formulae, quales hodie intersolemnia sacra ab episcopis adhibenda in Ponticali vel Rituali notantur. Unde ex Zenonianis plures transierunt in certas formulas, quae a nostris Antistitibus statis quousdam diebus usurpatae ex manuscripto Remensi in praefatione docuimus. Tandem magni oratoribus illud in more fuisse, ut plura proemia, sive exordia orationum

A sibi pararent, quibus pro temporum opportunitate uterentur, notavi: Plato in Menexemo. Cicero epist. 5, lib. xvi ad Atticum memorat volumen proemiorum, ex quo eligere solebat, cum aliquid *προεμια* institueret. Vide etiam lib. ix Fam. ep. 8, ad Petum. Plura ex his numero quinque supra sexaginta suppetunt inter Demosthenis opera, quae brevissima sunt; et his cum oratoreo usum, prout occasio menderet, animadvertit Hieronymus Walfus ad Lectorem pag. 150. Quidam simile quidpiam S. Zeno rhetorices et oratoriae disciplinae studiosissimus fecisse credi potest, ut in paschalia festa plures ejusmodi praefationes paravit, quibus, prout res negotiumque postularet, uteretur? Hanc fortassis in sententiam *Praefationes* nonnulli ejusmodi tractatus in manuscriptis vocantur; ut et S. Petrus Chrysologus sermonem xl de *bono Pastore* in ipso orationis cursu *praefationem* vocat, et similiter appellat sermonem lxxxvii eo sensu, ut *praefationem* pro *exordio* dixisse videatur. Exordium sane inter ceteros esse Zenonianum tract. 77, lib. ii, evidenter ibidem ostendimus adnot. 1. Sed de brevitate, quam in aliquot aliis aliorum Patrum tractatibus, ex. gr. Petri Chrysologi, S. Leonis, etc. deprehendere non valde absolute licet, hactenus satis. Similitudo autem, quae inter nonnullos intercedit, adeo ut eadem sententias, immo totidem quandoque verba duo, vel tres tractatus ex subjiciendis referant, si quempiam moveat, id argumento esse debet, S. Zenonem plures unus tractatus vel allocutionis formulas scripsisse, vel quod prima, aut etiam secunda non satisfaceret, vel quod eadem super re annis singulis disputatus, et in lectiombus recurrentibus *exodo*, de *Davele*, etc. (a quibus ex *ecclesiastica* disciplina, quae eas lectiones in baptisimo, etc., symbolum instituerat, discedere haudquaquam licebat), eadem dicere ex tempore vel etiam scribere cogeretur: aliquibus additis vel mutatis, ut ne eadem omnino repeterentur. Addeimus etiam Sparaverii animadversionem ex annotatione 4 in tract. 26: *Totans ista repetit, ut videri possit, tanti inguit virum argumentorum paucis laborasse. At vir doctus et pietate insignis praevulit astimationem sui valescere, quem in Ecclesia semen verborum suorum suppressere. Non quotidie ista exprimebat, sed aut quotannis, aut stitis anni temporibus, aut forsan lectionibus, ut audientibus non futura fuerit ingrata ea repetitio, cujus jam alias facta non poterant aut scire, aut meminisse: qua fiducia tempus in fructuosorem Dei cultum impendendum, novorum argumentorum inventioni atque exquisitis verborum lenocinis, quorum, si opus foret, non indiguus erat subtrahisse credibile est. Praeterea apud S. Leonem aliquot repete epistolas licet, quae paucis additis vel mutatis non tam eadem sententias, sed eadem quoque verba similiter referunt, nec non ex sermonibus nonnullis ex quibus multa in epistolas ad versum tractata inven-*

(5) Mss Rem. et Pomp. in *paradisi*, quae lectio regimus adnot. 5 in tract. 15. lib. ii.

nes, ut ex novissime editionis notationibus ad marginem sermonum ac epistolarum appositis cognoscas. Vide alia quædam in hac eadem rem disputata dissert. 1. cap. 2, § 2. Postremum (quod ad plura, quæ opponi possent, vindicanda maxime pertinens, in generali prælatione considerandum proposuimus) alia ratio habenda est sermonum, qui ab ipsis auctoribus collecti et editi sunt, alia eorum, quos alii post auctorum mortem ex ipsorum schedis collectos promulgarunt. Cum auctores ediderunt sua, non nisi elaborata, perpolita et perfecta ediderunt, in quibus proinde nihil repetitum, huiusmodi nihil, nihil mutilum legi solet, ut videre est in S. Gauden- tii tractatibus, quos ipse ad Benivolam eodem quo Auctor noster, sæculo tradidit. At cum alii collectionem fecere, tum pro auctorum merito et existima- tione, quæ apud collectores obtinebat, colligi potue- runt ex schedis omnia quæcumque invenissent, re- petita etiam, mutila et rudia, quæ auctores, si adfu- sissent, rejicienda vel perficienda putassent. Tanta autem Zenonis fama, et apud omnes obsequium fuisse videtur, ut collector religioni duxerit nihil abjicere, quod ejus **240** in schedis repererit; et hinc trac- tatus plures repetitos licet, multos minimeque per- fectos collectioni inserendos existimavit. Nunc ut de ordine horum tractatum, qui ad paschalia officia pertinent, aliquid dicamus, ponentur primo loco *Invitationes ad fontem* una cum duobus tractatibus de psalmo xli, qui cum eodem recitant, eodem titulo inscribentur; postea tractatus septem *ad Neophytos post baptismum*; deinde tractatus novem *de Die pas-*

A *chatus*. Tandem tractatus 15 *de Exodo*, et 9 *de Danie-* *in par-chate*, qui omnes paschales lecti vel baptisma- tus imaginem ex Exodi vel Danielem lectionibus so- lemni ritu inter sacra officia recitatis egregie refe- runt. In his tractatibus seu allocutionibus edendis manuscriptorum titulos, cum constantes non sint ne in his quidem tractatibus, qui eadem fere verba, ne- dum sententias exhibent, secuti semper non sumus, editionumque inscriptiones magis congruere vise sunt, ut ex annotationibus in eisdem titulos perspi- cuum fiet.

TRACTATUS XXX.

(1) *Invitatio ad fontem* I.

B Exsultate, fratres, in Christo, omnique desiderio convolantes, celestia dona percipite. Jam vos sempiterni fontis calor salutaris invitat. Jam mater nos- tra (2) adoptat, ut pariat: sed non ea lege, qua vos matres vestrae pepererunt, quæ et ipsæ partus dolore gementes, et vos plorantes, sordidos, pannis sordidis alligatos, huic mundo dedititios intulerunt; sed læta (3) gaudentes, cælestis, libera peccatis **241** omni- bus absolutos, non lætidis cunis, sed suave redolen- tibus sacri altaris feliciter (4) enutritura cancellis; per Dominum nostrum Jesum Christum.

TRACTATUS XXXI.

Invitatio ad fontem II.

C Jam jamque dicto citius (1) æthereas portas, fra- tres, intrate; æternique gurgitis alveo genitili con- dentes, (2) ullam pro personis operari ne æstimetis

TRAC. XXX.—(1) Præter hanc inscrip., quæ tum in mss., tum in ed. occurrit, cod. Rem. marginalem ejusmodi rubricam exhibet. *In prima symbolo in ambone a Pontifice pueris recitanda*; quæ rubrica ut intel- ligatur, scire oportet symbolum electis catechumenis traditum fuisse ab Episcopo, cum ad baptismum suscipiendum apti judicati fuissent. Quo id die præ- stitutum sit, universim definire non licet: alii enim Dominica Palmarum, alii feria quarta post quartam Dominicam Quadragesimæ, alii aliis diebus ante Pascha illud tradebant, ut observat P. Martene l. 1, c. 4, art. 41 et seqq. Alii etiam semel, alii bis, ter alii illud dabant, ut idem animadvertit; et Veronæ quidem pluries datum ex hac marginali rubrica, ubi *primi symboli* fit mentio, apertissime colligitur. Ante symboli autem traditionem tractatum aliquem ab episcopo habitum insinuant illa Ambrosii epist. 20, ad Marcellinam: *Sequenti die (erat autem Dominica Palmarum) post lectionem et tractatum dimissis cate- chumenis symbolum aliquibus competentibus in baptis- teriis tradebam basilicæ*. Tractatum autem hunc epis- copos Veronenses ante traditionem ejusdem symboli in ambone recitasse ex rubrica laudata cognoscimus.

(2) Ecclesia mater baptizandos *adoptat, ut pariat*, propterea quod eos suscipit, ut suos, et inter cate- chumenos recipit atque instituit, eosque tandem parit, cum per baptismatis sacramentum Christo gignit.

(3) Legeret fortasse quispiam *gaudentes cælestes, liberos, peccatis omnibus absolutos* (quales vere fiunt, qui baptismum suscipiunt) ut oppositio aliqua sit ad- jectivis totidem antea propositis, *plorantes, sordidos, pannis sordidis alligatos, huic mundo dedititios*. Sed forte sicut *læta*, ita et *cælestis* ac *libera* ad Ecclesiam matrem referuntur, quod *læta gaudentes, cælestis et*

libera peccatis omnibus absolutos, utique per baptismum, inferat in mundum, quos non fætidis cunis, sed suave redolentibus sacri altaris cancellis enutritura est.

(4) Legendum active *enutritura* pro *enutritura*, quod erat in mss. et edis; nam sicut mater filios, post- quam peperit, in cunis enutrit, ita etiam Ecclesia novos, quos per baptismum gignit filios, sacri altaris sacramento enutrire solita innuitur. Neophytos æ- tem statim post baptismum Eucharistiam oleum sum- pisse constat. Notatu pariter dignum est in Veronensi ecclesia id quoque temporis sacrum altare *cancellis* fuisse septum, ut ne plebs ad altare tumultuario ac- cedens, sacerdotem sacra facientem turbaret.

TRAC. XXXI.—(1) Nonnulli cod. et ed. habent *ad æthereas*. Placuit ex aliis mss. vocem *ad* cum verbo *intrate* minus congruentem delere. *Æthereas* autem vo- care videtur Zeno baptisterii *portas*, quibus *ad æthe- ream*, ut alibi loquitur, *ritam* in baptismo aditus patet. Baptisterium quidem separatim ab ecclesia locum fere fuisse ostendit Edmundus Martene part. 1 de Antiquis Ecclesie ritibus, lib. 1, cap. 1, art. 2, et ejusmodi quoque fuisse baptisterium Veronensis ec- clesie Zenonis tempore, satis ex hoc testimonio col- ligendum apparet, cum hæc quidem Zeno ad bapti- zandos loqui videatur in ipsa ecclesia, et nihilominus eis, ut *æthereas*, baptisterii utique, *portas intrant*, præcipiat: nisi quis malit hunc tractatum extra ec- clesiam, vel in ejusdem foribus habitum fuisse.

(2) *Ullam* legunt omnes mss. cum editionibus præ- ter Patavinam, ubi suppositum fuit *vilem*: sed neque hoc placet. Sp. raverius *mallet capientes aquam pro condentes ullam*: at emendatio nimis libera, et a scriptura codicum nimium n.ultum distans. *Conditi* pro *condentes* (similes enim voces activæ significa- tionis pro passiva occurrunt tract. 35) et *undam* pro

hæc gratias. Iudicio vestro nascenti, **242** scientes quoniam qui plus crediderit, (3) nobiliorem se ipse præstabit. Constantiter igitur ac fideliter hancem istum vestrum veterem fererosus (4) suis cum panis abijcite, novæ omnes, omnes (5) candidati, omnes Spiritus sancti manere mox divites processuri.

243 TRACTATUS XXXII.

(1) *Invitatio ad fontem III.*

Eia quid statis, fratres, (2) vestram quos per fidem

nam potius scriberemus, quibus significatur Zenonem hortari fideles, ut domi in gentis fontis alveo condantur, ne putantur easdem Latine *undam hanc*, id est in hac sacramento, operari gratiam pro personis, seu cum acceptio personarum, quorum nec gentis, nec ætatem, nec sexum hoc sacramentum respicere sapientibus tractatibus docet. Vide tract. 75 ac præsertim tract. 42 ubi hæc habet: *Ne quoniam ptya mare* (Dei) *videntur, aut minus, non videtur, non hæc, non stewardium, non S. spiritus sancti presentibus amobus acceptioem.* Episcopi in præsentia tractatu ad personarum acceptioem excludendam, ex solis meritis gratiam memoriam posse fieri in manu, ut non advertentur a hactenus se justis. Eadem sententia concludi potest cum vii. In lectione *illorum*, si modo construis sic, *ne as tunc dicitur, id est eos qui vos credunt, alio quatuor aut rui quæritis, seu qui vos baptizant, operari hæc gratiam ultra pro personis.*

(3) Nobilitatem aucta dicit futuram, qui plus crediderit, ut respiciet ex solis meritis, si merita in aliquo fuerint, majoris gratie concessio in pendere. Hæc illud tract. 75: *Quantum quis crediderit, tantum beatitudinis et habebit.*

(4) Editi habebant *fererosus* cum panis; at e. d. eos edebat vos, que quidem lectio congruit cum illis Pauli ad Coloss. iii, v. 9, quibus homo Christo nomen daturus in mandatis accipit, ut hominem veterem cum suis actibus exuat. hæc enim Zenonis allegoria respicit.

(5) Candidati vocantur Neophyti ob candidos quas in significationem innocenter induunt vestes, de cuius ascriptitate ritus conside Edmundum Martene de Antiquis Ecclesie ritibus part. 1. lib. 1, cap. 4, art. 15. num. 5. Cum porro illas vestes non ante, sed post susceptum baptismum Neophyti acciperent, hæc verba *omnes novæ, amovenditati*, etc., palam referantur ad sequens futurum *mox processuri*, ut ne ad præsens tempus referenda credantur.

TRACT. XXXII. — (1) In mss. *Invitatio fontis cuius supra*, id est Zenonis superius memorati. Hæc idem tract. recitatur in Vita Zenonis, quam duodecimo circiter sæculo scriptam S. pro Martini edidit inter opuscula, que subiecit Historie ræ diplomaticæ pag. 520. Hæc ex monumento variantes lectiones dedimus in adnotationibus sequentibus signatas per syllabam *Vit.* Multo langior hic tractatus idem videtur, sed compactus ille est ab auctore ejusdem vite ex duobus Zenonis tractatibus, numerum ex hæc integro, et ex portione tract. 48, ut in *Admonitione* ad monumenta monimus ac ex ipsi tract. 48, d. signatis idem verbis, exploratus hæc.

(2) *Vit. vos quos per fidem.* Sed melior codicum lectio, que Zenonianam syntaxim exhibet, ac t. vos superfluous ac d. re sonans omittit. In calce mss. Pome. habetur eadem Vita conscripta a monacho Zenoniano, utaque p. vos pariter constituitur, Paulo post in ipsa Vita *concepit pro conceptis.*

(3) Pertinet hæc vox ad sacra liturgiæ mysteria, unde in Gloss. Græco-Lat. *Desiderata* exponitur *zænonyia* *zænonyia*, id est *zænonyia*, seu *zænonyia* *zænonyia* propterea quod e. qui ex sacra liturgiæ dis-

ceptis una concepti, per sacramenta jam parturiti, (5) ad Desiderata quantocius festinate. (1) Solemnis hymnus ecce jam canitur: **244** ecce (3) vox infantum et dulcis vagitus auditur: ecce parentis uno de vestre clarissima turba præcedit. Nova res, ut jure spiritali unusquisque nascatur. Ultra currite ad matrem, que tunc (6) non laborat, si quos parit, numerare non possit. Intrate ergo, intrate felices, omnes simul subito futuri (7) lactantes.

ciplina instituebantur, hunc finem summo desiderio appetebat. Apud Paganos quidem *epopta* Tertulliano memorati initio libri adversus Valentianos, toto quinquennio instituebantur a sacerdotibus, antequam intelligerent, ut hæc ratione eorum cupiditatem perstringerent. Si aliter apud Christianos catechumeni dantes probabantur, ut, quod ad Gregorius Magnus ep. xxxiv, lib. vii: *quanto aspectatur eis longa festivitas, tanto se præparare et cum desiderio ferventi debeant sustinere.* Itaque *Desiderata* est baptismus, et quodvis aliud sacramentum, antonomastice vero Eucharistia, de quo sacramento præcipue et frequentius *desiderandi* verbum a Patribus usurpatum animadvertit Casaubonus exercit. 16, ad Annal. Baronii num. xlv, p. 01. Hæc sane cum eos alloquatur S. Antistes, quos non solum *per fidem* conceptos, sed etiam *per sacramenta*, id est *per baptismum*, jam jam nascentes prodit; palam est *Desiderata*, ad que eos, ut quantocius bestiment, hortatur, non aliud esse, nisi sacram Eucharistiam, ad quam vix baptizati admittiebantur, ut monimus ad ot. 4 in tractum 50. Notandi in hæc res illa Tertulliani lib. ii ad Uxorem cap. 6: *De cuius manu desiderabit*; ubi sicut *desiderabit* dictum est pro Eucharistiam sumet, ita *Desiderata* pro Eucharistia sumptione dicere Zeno potuit. Desiderium scilicet quum esset in Eucharistia præcipuum, discimus ex auctore librorum de Sacramentis Ambrosii opera lib. iv, cap. 2, num. 1, *ambrosius ergo desiderans ad altare, . . . desiderans ad altare, quo acciperes sacramentum.* *Desiderata* autem cur vocaretur Eucharistia, et non proprio nomine, remota est ad arcani disciplinam, qua cavebatur a SS. Patribus, ne corpus et sanguinem Christi expresse nominarent, ubi præsertim ad novam consecratos habebatur sermo.

(4) In Antiphonario, quod edidit Card. Thomasius pag. 66, post ritum baptismi, de hymni cantu hæc notantur: *fiucto vero baptismo sequitur versus*:

Audite voces hymni
Et vos qui estis digni
In hac beata nocte
Descendite ad fontes, etc.

(5) Correximus ex VII. et ms. *Sp. vox infantum et dulcis vagitus*, cum legitur in edit. et aliis mss. *mox infantum dulcis vagitus*. Post pauca *Vit., parturientis, pro parentis, et renascetur pro nascetur.*

(6) *Vit. non laborat cum parit. Intrate ergo.* Ms. Tolent. et edit. Ven. correctionem suggestere, cum antea legeretur *non laborat, si quos pariter numerare non possit.*

(7) Sic mss. Val., Zen. et Vita. Ms. Tol. *lactantes, eddi lactantes.* Catechumeni autem *lactantes* futuri dicuntur ob sarum, quem labitori erant sanguineo: sic enim Cyrillus ep. 65 ad Cæciliam pag. 227. *Per baptismum Spiritus sanctus accipitur, et sic a baptizatis, et Spiritum sanctum consecutis ad bibendum pergentur.* Ad bibendum autem præcipue dixit, non quod baptizati solum parteciperent de calice, quos, si esset ad comede dum idonei, de sacro etiam pane comedisse multis liquet; sed quod omnes universim saltem de calice biberent, infantes nimirum, quibus cum non liceret per ætatem cibum solidiorem edere,

TRACTATUS XXXIII.

A

(1) *Invitatio ad fontem IV.*

Quid statis (2) genere, ætate, sexu, conditione diversi, mox unum futuri? Fontanum semper virginis matris dulcem ad uterum convolate; ibidemque vos vestra (5) nobilitate, fide, scientes, quoniam quantum quis crediderit, (4) tantum beatitudinis et habebit.

245 O admirabilis et vere divina sacrosancta dignatio! in qua quæ parturit, non gemit; qui renascitur, plorare non novit. Hæc renovatio, hæc resurrectio, hæc vita æterna, hæc est mater omnium, quæ nos adunatos, ex omni gente et natione collectos, unum postmodum efficit corpus.

sacri sanguinis aliquid de calice infundebatur, ut ex B Cypriano in lib. de Lapsis pag. 581, num. 25, (nostræ Ed. col. 485) manifestum est: quem morem in sequiora multo sæcula productum patet ex Ritualium antiquorum ordinibus, quos Edmundus Martene partis primæ lib. 1, capiti primo subiecit. Vide ejusdem capitis art. 15, num. 15: Forte etiam eos *lactantes futuros* Zeno dixit ob lac proprie dictum, propterea quod præter sacrum vinum lac etiam, saltem in Occidente, baptizatis in infantie significationem adhiberetur Hieronymo teste in Isaïam cap. 55: *Hic mos ac typus in Occidentis ecclesiis hodie usque servatur, ut renatis in Christo vinum lacque tribuatur*. Lege adnot. 5. in tract. 42.

TRACT. XXXIII. — (1) In mss. male inscribitur *ad Neophytos*, cum sit *Invitatio ad fontem* cæteris similis, quæ ad nondum baptizatos habita est. Titulum itaque editorum hoc loco prætulimus.

(2) Ms. Urbin., *Qui statis*.

(3) Edit. *Veneta nobilitari*, male. *Nobilitate* vero imperativi temporis verbum, non autem nomen hoc

(4) Post *vultu quantum quis crediderit*, additum fuit ab editoribus *Veronesibus, et operatus fuerit*, præter omnium mss. et primæ editionis fidem. De hoc plura dissert. 2, cap. 6, ubi Zenonis doctrinam hoc in dogmate satis aliunde vindicavimus.

TRACT. XXXIV. — (1) *De Baptismo* hic tract. in mss. inscribitur. Sed ne cogremur *invitationum* seriem interturbare, editorum inscriptionem reliquimus, cui tractatus sane respondet.

(2) Disce hinc baptismum per immersionem a Zenone usurpatum, de quo ritu alia testimonia deinceps suppetent.

(3) Respicitur heic Pauli locus ad Coloss. iii, 9, ubi *vetus homo* ille intelligitur, qui secundum Adam peccatorem est, in quo omnes mortui sumus, eoque homine necato per baptismum vitam cœlestem incipimus.

TRACT. XXXV. — (1) Hic et sequens tractatus in mss. Rem. Tol. Nat. et Urbin. inscribuntur *de Psalmo xli*, in quem extat quoque vetustissimi auctoris sermo ad Neophytos in Append. tom. vi, S. Augustini p. 287 (nostræ Ed. tom. vi, col. 1205); alluditur autem ad illa ejusdem psalmi: *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum*, quæ quidem non solum olim (ut discimus ex nonnullis antiquis ordinibus apud Martene part. iv, cap. 24), sed vel hodie Sabbato sancto canuntur, cum ad benedictionem aquæ baptismalis acceditur. Notandum porro heic est, hunc tractatum in ms. Remensis indice inscribi *de Psalmo quadragesimo primo*, alterum vero, quem subjecimus, inscribi *Tractatus psalmi quadragesimi*, quam inscriptionem huic ipsi tractatui codex Basilicæ Vaticanæ præfigit. Hinc Joannes Veronensis in Historia Imp. ms. lib. 1, et ex eo Guillelmus Pastrengus inter Zenonis sermones recensent tractatus in psalm. xl, et

TRACTATUS XXXIV.

(1) *Invitatio ad fontem V.*

Exsultate, fratres, quos sua parturit fides, qui mundi hujus logentes insidias, reatum, vulnera, ac mortem, paternæ implorastis auxilium majestatis, omnique non pedum velocitate, sed mentis per fontem ad gurgitem convolante. Vos constanter (2) immergite, salvo salutis statu, (3) veteris hominis vestri felici morte victuri.

246 TRACTATUS XXXV.(1) *Invitatio ad fontem VI.*

Properate, properate bene (2) loturi fratres. Aqua viva Spiritu sancto et (3) igne dulcissimo temperata, blando murmure jam vos **247** invitat. Jam (4) bal-

in psalmum xli. Porro palam est ambos hosce tractatus, occasione hec ejus psalmi xli habatos, esse *invitationes ad fontem*: et sane tract. 37, qui totidem fere verbis repetit sequentem tract. 36, in omnibus mss. *Invitatio fontis* inscribitur. Hinc invitationum seriem prosequentes hunc titulum retinimus, qui in mss. Pomp. et Zen. atque in editis quidem omnibus solus legitur. Tandem ms. Remense hanc marginalem rubricam præ e ti tractatum alligit, ex qua hunc ingressæ apparet in formulam a nostris præsulibus usurpatam, cum in eo essent, ut baptismum in Pentecoste conferrent: sic enim scriptum legimus in antiquo illo codice. *Recitanda pueris ante baptismum a pontifice in Pentecoste*.

(2) Legendum procul debio *luendi*, cum ad fratres baptismate luendos sermo sit. In mss. Rem., Tolent. et Vatic. perperam *locuturi*, quod quidem prima manu scriptum fuerat etiam in manuscripto Pompeiano.

(3) Aquam igitur in baptisterio calefactam fuisse aliquantulum, ne qui, pueri præsertim, in eam immergerentur, ex rigore quidquam detrimenti caperent, ex hoc loco discimus, quod alibi observasse non meminimus. Hoc autem consilio, quod immanus, aquam *igne dulcissimo*, seu leni fuisse *temperatam* arbitramur, cum haud suspicari liceat Zenonem ea mente adhibuisse aquæ ignem, qua quidam olim hæretici ex illo Lucae iii, 16: *Vos autem baptizabimini in Spiritu sancto et igne*, putarunt aquam in baptismo satis non esse, nisi aquæ ignis adderetur, ita ut vix quisquam in fontem descendisset, statim appareret ignis; quemadmodum colligitur ex antiquo auctore libri de Rebaptismo in Appendice Cypriani pag. 645 (nostræ Ed. tom. iii, col. 1185). Quid porro fuerit illud *murmur blandum*, seu, uti vocatur tractatu sequenti, *dulce murmur*, quo baptizandi satis invitarentur; cum de ebullitione accipi nequeat, quæ deterret potius quam invitat, nec temperatum calorem continet; jam de fluxu quodam aquæ baptismalis illud murmur accipiendum est, ut ex eo hæc aqua viva, seu, uti appellatur tractatu seq. *fluentum* et *superfluens annis* dici potuerit. Hunc autem perpetuum aquæ fluxum in magnis præsertim civitatibus magna baptizandorum multitudo invexit, ne eadem aqua omnes immergerentur, quod nauseam nonnullis perperisset. Hinc etiam propria appellatio *fontis*, ex quo nimirum nova semper aqua deflueret. Aquam autem per canales ductam, in baptisterium, quoad opus esset, continuo influxisse nonnullis monumentis innuitur. In vita S. Aviti Viennensis cap. 5, memoratur baptisterium cum aqueducto, et Eunnodius epigram. 145, loquens de fonte S. Stephani, mentionem facit aquæ, quæ per columnas profluebat. Liber pontificalis argenteos cervos, qui in baptisterii fontem aquam funderent, ab Innocentio I et Sixto III conditos tradit.

(4) Laudatur hoc Zenonis testimonium a Laurentio

mea in praefectus expectat, quod unctus, quod tersus opus est, praebatur s. sed et [5] denarium autem triplicis numismatis unione signatum. Gaudete itaque. In fontem quidem **248** nudi [6] demergentium, sed [7] aetherea veste vestiti, non candidati inde surgetis; quam qui non polluerit, regna caelestia possidebit per Dominum Jesum Christum.

TRACTATUS XXXVI.

(1) *Invitatio ad fontem VII.*

Eia, fratres, quos beate sitis exoptatus ardor incendit, quos necarei fluenti dulce murmur movat,

Ingnorio in commentario de Seryis pag. 58 secundae editionis Patavinae, ut exinde balneatoris officium expectet. *Balneator* erat servus, qui balneis praerant, illorumque in illis deserviebat, de quo plura Ursinus in Appendice ad Ciceronem de Fructu pag. 139, Gronovius tom. IX, pag. 641, Salmasius in Lamprida Commodum cap. 7, et alii, qui fere hoc idem Zenonis testimonium omnium clarissimum recitant. Hunc eundem ritum in balneis isdem fere verbus memorat Appuleius lib. I Metamorph. pag. 49, etsi balneatoris nomen retinerec. *Ulico*, inquit, *lavacro trado, quod unctus, quod tersulipse prae ministro, sordidam eorum dantem aperose effrica*. Inducuntur autem balnearum utensilia, videlicet ampullae oleariae, et dentata strigilis, ac linteamina, quibus ad tergendum veteres utebantur. Porro hoc in tractatu balneatoris nomine metaphorice Episcopus significari videtur, qui solus baptizat, baptismum enim lotionem sibi balneum imagine hinc respectu verum nullum est. Baptisma quidem unctio facta, cuius autem nomen, partem praebet, partem sequitur. Praebet illa, quo peccata et inter scapulas Latina, Graeci autem totum corpus ungebant; vide Martene part. I, lib. I, cap. 4, art. 15, num. 10. Sequitur vero alia, quae ante albam vestem repetebatur in capitis vertice, praeter illam, quae max adhibetur, cum baptizatus statim sacro chrismate confirmabatur; vide auctor s. apud eundem Martene loco laudato art. 15, num. 2 et 11. At forte alia lotio intelligi potest, quae antea ante baptismum, alibi vero post lavabantur baptizandorum seu neophytorum pedes, et nonnunquam caput, de quo ritu legendus memoratus auctor art. 15, num. 1, et art. 15, num. 8. Sed cum illa, quae praestabatur, diebus aliquot baptismi praecederet, et forte etiam in usu esset, ubi non vigebat altera post baptismum; hinc autem apud Zenonem sermo sit de lotionem, quae si diversa sit a baptismate, eodem tamen die perhibebatur; jam illa potest dubio videtur hoc loco indicari, quam post baptismum ante vestis albae traditionem ab episcopo *suocinato* peractam discrete tradit auctor antiquus librorum de Sacramentis inter Ambrosii opera I, in. c. 4. *Adventus de fonte, quid servatum est? ... suocinatus, inquam, summus sacerdos pedes tibi lavat*; cum quibus concinat Ambrosius in libro de Mysteriorum c. 6. Quod si hunc morem a Romana Ecclesia aliter ipse auctor de sacramentis testatur, id nihil praebet, quominus Verone a Zenone usurpari possent, et hunc quidem eundem ritum aliter praeter Mediolanensem sacrae sunt Ecclesiae, ut ex Massali Gotico et Galicano veteri manifestum est, ubi existant formulae dicende, cum neophytorum pedes ablantur.

(2) De huius generis *denario* multa disserimus adnotatione 21, in tract. 14, l. 1, ubi verum denarium in baptismate traditum non improbabili et conjecturis ex alio testimonio Zenonis, quae eundem *denarium*, seu *sigillum* appellat. At hinc *denarii aurei* in eodem perturbat Comitolm denarium aureum singulis baptizatis in fontem baptizantem

lacteam genitilis fontis ad lacteam convolvite (2) inunctantet, ac fortiter lobate, dum licet, superfluentis amos unda subjecti, toto impetu, totaque devotione **249** vestra visa repete, ut siemper vobis aqua sufficiat, hoc ante omnia scientes, quia hinc nec eludere licet, nec (3) rursus haurire.

TRACTATUS XXXVII.

(1) *Invitatio ad fontem VIII.*

In qua perpercis additis, quibusdam mutatis, continentur ea quae in antecedenti.

Eia, fratres, quos beate sitis exoptatus ardor in-

frequentia ab episcopo liberaliter datum, ex penuria et paupertate ejusdem, de qua alibi satis, incredulae plane sit; sanctus autem Zeno allegorice frequens hinc stat; non nisi allegorice *denarius* hoc loco intelligendus apparet, ut illa pariter indicant *triplicis numismatis unione signatum*, quae de vero denario aureo haud accipi posse videntur. Itaque eucharistiam alii fortasse intelligent, quam in formam *nummi* traditam memorat Erulfus Roffensis episcopus in epistola ad Lambertum tom. in Speculo Acheriani pag. 471 novissima editionis, seu in *modum denarii*, ut ait Honorius lib. I de Gemma Animae cap. 66, et fortassis tres circules triplicis numismatis unione referentes eucharistia exhibebat. Sed praeter quam quod hinc sequoris multo vetatis sunt testimonia, S. Zeno tract. 14, *denarii* ita meminit, ut ab eucharistico pane illum satis distinguat; vide ibidem adnot. 18 et 19. Melius forsitan intelligitur gratia, quae triplici sacramento baptismatis, confirmationis et eucharistiae simul collato eodem die liberalissime conferentur. Sed quidquid de mystica interpretatione intelligas, adhuc denarius aliquis una cum baptismate traditis dici potest, qui tamen ex solo mystico sensu *anacis* et *triplicis numismatis unione signatus* fuerit. Hinc per meram conjectionem, quam proponere, non affirmare intendimus. Alii meliora excogitent, et si quid probabilius afferant, amhabus ulnis excipientus.

(6) Ms. Rem. *demergitis*; ceteri cum editis *demergitis*; utrumque perperam, atque legendum *demergunt*; qui enim per immersionem baptizabat aliquem, is *immergere* baptizandum dicitur, hic autem *demergit*. Nodos porro fuisse, qui baptismum suscepturi immergebantur in fontem, pervulgata est.

(7) Innocentiae et gratiae vestem hinc indicari potest ex his quae sequuntur, *quam qui non polluerit*, etc. ut ne tamen excludatur alba vestis, quae baptismum imposta, innocentiae et gratiae imaginem refereret. Utrumque nimirum Zeno spectare simul solet et rem et mysticam rei sensum, ut quaedam una eloquatur, quae tum rei, tum mystice locutioni conveniat; quaedam vero, quae non nisi ad mysticam rei significationem referre possis, quod in his praesertim tractatibus frequens est.

TRACT. XXXVI — (1) De hac inscriptione vide quae a inadvertentibus adnot. 4 in tractatum praecedentem. Hinc quoque tractatui in ms. Remensis margine haec apponuntur: *Recitanda pueris ante baptismum a pontifice*.

(2) In editis et aliquot mss., *convolve*; et *inunctantet*. At alii eodem conjunctim scribunt *convolve inunctantet* sine conjunctione *et*, quam libentius inseruisse quis ante voces *dum licet*, vel ante *superfluentis*, si qui codices suffragium tulissent.

(3) Quod hoc et in sequentibus traditur, *non licere baptismatis fontis aquam rursus haurire*, satis innot catholicum dogma, numero baptismum iterum non posse conferri, quod ipsum alii Patres alias formis tradiderunt. In fine codex Pomp. addit *Amen*.

TRACT. XXXVII — (1) Mss. duplic. ut. ferunt;

condit, cupiditate ac velocitate (2) cervina lacteum genitalis fontis ad laticem convolvate. Fortiter bibite, ut semper vobis aqua sufficiat, hoc principaliter scientes, quia hanc nec effundere licitum est, nec rursus haurire. (3)

250 TRACTATUS XXXVIII.

(1) *Ad Neophytos post baptismum I.*

Post devotissima completa expiationis sacræ casta (2) jejunia, post (3) clarissima noctis sicut sole dulces viglias, post lactei fontis lavaero vitali in spem immortalitatis animas pullulantes, ex quo qui eratis atate diversi, diversi (4) natione, subito germani fratres, subito unigeniti emersistis (5) infantes, hortor vos nativitatis tantæ festa **251** (6) keto celebrare

Tractatus Paschæ, vel Invitatio fontis. Vide adnot. 1, B in tract. 35.

(2) *Cervina*, inquit, cum spectat illa ps. xli: *Quam admodum deside at cervus ad fontes aquarum*, etc.

(3) In ms. Rem. hæc adduntur: *Explicit S. Zenonis tractatus Paschæ.*

TRACT. XXXVIII.—(1) Illic et in seq. tract. retinimus titulum edit. Veronensis: in mss. vero, *Tractatus post traditum baptismum*. Ipso autem paschatis die hunc tractatum habitum a Zenone ex prima periodo manifestum est. Hæc porro marginalis rubrica in codice Remensi legitur: *In Pascha pueris post baptismum a pontifice recitanda.*

(2) Hæc perspicue quadragesimæ jejunium jam completum innotuit; istud autem castum fortassis appellatur, propterea quod in quadragesimali jejunio ipsi conjuges continentiam servarent, de quo aliud locuples Zenonis testimonium animadvertimus adnot. 53, in tract. iv, lib. i. Tres codices pro completa scribant contemplata.

(3) Quam Zeno clarissimam, S. Gaudentius serm. v, pag. 60, *splendidissimam noctem vigiliarum* appellat. Christianos nimirum in Paschalis festi vigilia maximam cereorum et lampadarum copiam accendere consuevisse, hinc satis ostenditur. S. Gregorius Nazianzenus Orat. ii, de pasch., ejusdem moris aperte meminit, et in præfatione *Easultet*, quæ vel hodie canitur in benedictione cerei, simile quidpiam invenitur. Constantinus Magnus, nondum licet catechumenus, sed Christo tamen addictus, ut præclarum suæ in eum pietatis testimonium daret, non in ecclesia solum, sed tota urbe cereos et lampades ita frequentes accendi jussit, ut, quod tradit Eusebius, lib. iv Vitæ ejusdem cap. 22: *hæc mystica vigilia quovis vel splendidissimo die splendidior redderetur.* Morem accendendorum per urbem luminum noctibus singulis, ut publico commodo consuleretur, Romæ vigentem suo ævo memorat Ammianus Marcellinus lib. xiv, ubi, inquit, *pernoctantium luminum claritudo dierum solet imitari fulgorem.* Hic autem mos vel Constantini ætate, ea saltem in urbe, non fuit, vel noctis Paschalis celebritatem pluribus luminibus augeri jussit, ut *vel splendidissimo die splendidior redderetur.* Splendor porro noctis hujus in ecclesiis non tam a lampadibus vel cereis earundem ecclesiarum proficiscebatur, quam a cereis Neophytorum, qui una cum lampadibus ecclesiarum accensi in magnam copiam (quamplures enim id temporis simul baptizabantur) splendorem sacri loci mirum in modum adaugebant. Vide de his cereis Neophytorum Ambrosium de Lapsu Virginis cap. 5, ut alios omittamus a Martene laudatos part. i. lib. 1, cap. 1, art. 15, num. 9 et 10. De vigiliis porro hæc nocte habitis hoc unum dicimus, quod adeo antiquæ sunt, ut illis ab apostolis traditas docuerit Hieronymus in cap. xxv Matthæi, v. 6, ubi etiam hunc

convivio: sed non illo, in quo diversis epulis (7) intrimentorum lenocinio saporis de summa certantibus, obrutum pectus (8) sepe crudis atque acidis vomitibus murgetur; in quo nunci vestri dulce loquaculis, vini pudicium exhalante fœtore, corrumpitur: sed celesti prandio, honesto, puro, salubri, atque perpetuo; quod, ut saturi semper ac felices esse possitis, esurienter accipite. Paterfamilias (9) panem vinumque pretiosum vobis ex usibus suis sua de mensa largitur. Tres pueri unam e legumina tolerrunt primum, quibus, ut scitus sit sapor, saltem sapientie aspergunt: oleum Christus infundit. Moyses primitivam festinavit, naturamque præcuravit (10) agnam, Abraham pinguem conditamque fidehiter vitulinam. Isaac innocenter oleum portat, et ligna.

ritum ex simili Judæorum profectum testatur. Epiphanius similiter hæres. lxx, § 10, id refert Constitutionem Apostolicam, ex qua sumpta videtur constitutio similis inter Clementinas, lib. v, cap. 13, ubi eadem Paschales vigiliæ discrete præcipiuntur.

(4) Tract. 53, *genere, ætate, sexu, conditione diversos*, qui Veronæ abs se baptizandi erant, S. episcopus appellavit; hæc autem addit et *natione*, quod notata dignum visum est, ut appareat hanc in urbem ex dissitis etiam terris baptizandos confluxisse: nisi forte hoc accipiendum sit de iis qui ex aliis nationibus Veronam incolatum venerant, atque de causa hæc fortuito degerent.

(5) Augustinus serm. cccxxviii, num. 1: *Qui paulo ante vocabantur competentes, modo vocantur infantes...* *Infantes dicuntur, quia modo nati sunt Christo, qui prius nati fuerant sæculo.* Manat hæc formula ex illo Petri epist. i, n. 2. *Sicut modo geniti infantes.* Idem Augustinus aliquot sermones habet inscriptos: *In die Paschæ ad Infantes.* Vide Clementem Alexandrinum, lib. i, *Pædag.* cap. 4, ubi hæc Neophytorum infantiam, uli vel tunc vocabatur, a Gentium reprehensionibus vindicat.

(6) Ms. Rem., *festa læta celebrare convivio.* Porro *convivium* hæc nuncupatur Eucharistia, quæ post metis vigiliis ipso die Paschatis Neophytis tradebatur. Hoc eodem convivii nomine eam appellat etiam Tertullianus, lib. ii, ad Uxorem. Optatus lib. v, Ambrosius lib. 1, de Abel et Cain, etc. *Prandium* mox eodem sensu auctor nominat. In Appendice Cypriani p. 268 Edit. Venetæ (nostræ Ed. t. iv, col. 926) simile quidquam *cane* appellatione sub variis epulorum symbolis eodem spectantibus idemque significantibus explicatur.

(7) Sic ex ms. Rem. cum alii codices et editi habeant *nutrimentorum*, excepto ms. Pomp in quo priori manu *intrimentorum* scriptum fuerat, sed posteriori manu perperam suppositum *nutrimentorum*. Est utem *intrimentum* sapidissimi condimenti genus, ut ex illo Appuleii intelligitur lib. x *Meam*: *Qui sapidissimis intrimentis succuum pulmenta condita vapore molliat.*

(8) Notatur hæc frequens profanarum comessionum intemperantia, quam vomitus fere sequebatur. Paulo post autem verba *nunci vestri* tres mss. male addunt *non musti*.

(9) Paterfamilias hoc loco appellatus Melchisedech esse videtur, qui panem et vinum protulisse traditur Gen. xiv, vers. 18. Hic autem figura fuit Christi Eucharistiam instituentis sub utraque specie, quam quidem sub utraque specie olim Neophytis traditam liquet.

(10) In ms. Rem. *aginam*, sed librarii errore scriptum est; *agina* enim cum unico *n* est pars superior libræ, in qua æquilibrium vertitur, seu trutina: *aginum* autem dicitur quidquid agnorum est, sicut

Jacob patienter randa exhibet pecora. Joseph (11) A
 premotus ad mensuram prerogit cunctis amonitio.
 Sane si quis aliquid desideraverit, qui recondidit, Noe
 252 omnia illi (12) arcarius non negabit. Petrus pi-
 sentor recentes marinos affatim pisces apponit cum
 sarda admiranda. Tobias peregrinus fluvialis piscis
 (13) intermas diligenter accipit et assat. Joannes
 (14) camelarius devote praecurrrens, de silva mel
 attulit, et locustas. Ne alter alterum manducantem
 (15) denotet, invitator admonet. Paulus (Rom. XIV,
 5) David regus pastor omnibus momentis lae ar-
 genteum subministrat, et caseum. Zachaeus sine
 mora quadruplicata (16) expungit apophoreta. Deus
 et Dominus noster Jesus Christus Dei Filius (17)
 dulcia, sic et prior qui hoc prandio pastus est ante
 nos dicit: *Quam dulcia faucibus meis atque tua* B
super mel, (18) et favum ori meo (Ps. CXXVIII, 105)!
 Haec, fratres, si quis libenter crediderit, largiores
 adhuc escas inveniet; quibus si diligens fuerit, sem-
 per et se et alios homines omnibus satiabit: per Domi-
 num nostrum Jesum Christum (19).

apud Horatium epist. lib. 1, 15, 55, *omni agnini*;
 apud Plautum vero Aulular. II, 3, 4, *quum* absolute
 agniam carnem significat. Spectatum autem hoc
 loco cum Exodi XII, ubi agnus in Paschate edentius
 praecipitur: *primitivum* autem esse debuisse hunc
 agnum Zeno plures tradit in tractatibus de Exodo,
 quos sublycomas: quem agnum Christi et Eucharis-
 tiae symbolum fuisse omnes norunt.

(11) Pigeorus in commentario de Servis corrigend-
 dam censet *premotus* et *prerogit*; dispensatores
 eorum praerogatores appellatos fuisse multis exemplis
 demonstrat.

(12) *Arcarius* N. e. arca conditor et praefectus ap-
 pellatus. *Arcarii* autem a Latins dicebantur et orato-
 ri, qui sive Responderes, sive familiae oeconomiae
 praerant, et praerogitum arcae, vel ecclesiae praefecti,
 dispensationis eorum, quae opus essent, curam ge-
 rebant. Noe autem, si quid in convivio desideraret,
 non negaturus petente dicitur, ac si ex arca,
 ubi cuncta animalia generis condita fuere, educere
 pro necessitate vel desaberto possit. Editiones
 patre Ven. et Ver. cum plerisque mss. habent *ne-*
gavit pro *negavit*, quod ex ms. Tol. et edit. Patavinis
 correximus.

(13) *Intermas* apud Plinium lib. VIII, cap. 27, et
 lib. XXX, cap. 7, extra, seu viscera sunt.

(14) *Camelarius* L. ult. § 10, D. de *manu r. et*
quer. est, qui camelis praerit, eorumque curam ge-
 rit. Joannes *forte camelarius* hoc loco dicitur, quod
habebat resuscitationem de pila camelorum. Matth.
 III, 4.

(15) Edit. Ven. *denotet*, sed male; non respi-
 citur Pauli locus ad Rom. IV, 5: *Qui non manducant,*
manducantem non judicat.

(16) *Apophoreta* sunt munuscula illa post Solemne
 prandium dati, quae donum referre solet; inde
 Archiepiscopus de Exhortat. Virginitatis II, 7: *Qui ad con-*
ventum non venit invitante, a phoreta se non referre
consuevit. Et itaque S. Zeno hanc omni vlt. nihil
 deesse sive *quadruplicata*, id est copiosissima
 apophoreta in illud tandem a Zachaeo aliam commu-
 nicat. Verum autem *expungit* pro *distribuit apo-*
phoreta inter convivas hoc loco accipiendum est, uti
 place suadet alius similis locus ex tractatu 55, ubi
monera expungit pro *sancta divites* aperte dicitur,
 in quem locum vide adnot. 2, ubi hanc signi-
 ficationem confirmamus.

(17) Auctoritate codicis Vaticani inserimus vo-

253 TRACTATUS XXXIX.

(1) *Ad Neophytos post baptismum II.*

Rette sanctissimus David ait: *Beati, quorum re-*
missa sunt iniquitates et quorum terra sunt peccata
(Ps. XXXI, 1): qui beatus esse non potest, feater,
 in prima nativitate persistens, quem aestuatum de-
 lictorum (2) fax incensa omnibus momentis exurit;
 qui pudorem sui secum carceris portat: qui carni-
 ficem sentit ante quam videat: qui nomen judicis
 pertimescit: qui, sic unde susurrus inguereit, se
 queri, se arstum inventi: cui securitatis profectus
 est nullus, etiamsi contingat ei accusatore carere,
 teste conscio; cum se ipso carere non possit, quia
 violentior omni tortori conscientia nunquam suam
 deserit peccatorem. In hoc reatu, fratres, usque
 nunc fuistis: sed fortiter (3) examinati estis: sed,
 ut indulgentiam perciperetis, pro vobis bene vigilas-
 tis, optime estis auditi. Novum iudicii genus, in quo
 reus si excusaverit crimen, damnatur, absolvitur,
 si (4) fatetur. O magna potestas, magna peritia,

com dulcia, quae plane desiderabatur; sic enim com-
 mode intelligitur Jesum Christum Dei Filium sub
 convivii finem *erumpere dulcia* (uae vox substan-
 tive adhiberi solita pro rebus a deibus proberi po-
 test ex Lampradio in Helogabadi Vita cap. 27) *sicut*
dicit *Dei* vocat ille, qui prior hoc prandio pastus est
 ante nos, nimirum David, cujus sunt haec ad Deum
 verba: *Quam dulcia faucibus meis, etc.*

(18) Etiam apud Hieronim in psal. CXXVIII, lit. 15,
 pag. 555, in ipsa psalmi littera, quae praerimitur,
 eadem lectio habetur: *Super mel et favum ore meo:*
 quae verba *et favum* licet abs ut in ipsa explicatione
 litterae 15, pag. 559, num. 11, tamen in explica-
 tione litterae 17, *et favum* ab Hilario lectum palam
 indicatur his verbis pag. 588, num. 5: *Verbum Dei*
ex corde malus abripit, quod ultra mel et favum in
ore delectat.

(19) Mss. Vat. addit: *qui tecum regnat in saecula*
saeculorum.

TRACT. XXXIX. — (1) Plerique mss. *Incipit*
de Baptismo, quibuscum consentunt Joannes Veron-
 nensis ejusque exscriptores Pastre gus et Petrus
 de Natalibus, qui duos *de Baptismo* tractatus rece-
 sent. Unus Zenonianus cum editione principe inseri-
 bit: *Post traditum baptismum.* Retinimus editionis
 Veronensis inscriptionem, ne tractatum ad Neo-
 phytos seriem mutatione tituli interciperemus, quod
 et in sequentibus intelligendum est.

(2) *Legabatur fax.* Sparaverit emendatio placuit,
 quam vide, si libet.

(3) Notatur haec catechumenorum examen, quod
 in scrutinis heb. 4, de quo plura Martene part. 1 de
 Antiquis Ecclesiae ritibus lib. 1, cap. 1, act. 11.

(4) Peccatorum confessio baptismi praermissa hoc
 loco indicatur, de qua plenus tract. 40 et 41 Ter-
 tullianus de Baptismo cap. 20: *Impressus bap-
 tismum et stantibus ceteris, jejunis, et quicquid
 pervigiliis orare oportet, et cum confessione omnium re-
 tro delictorum.* Comant antiquus auctor sermo in
 psalmum XII ad Neophytos, in Appendice tom. VI
 operum S. Augustini pag. 287. nostrae Ed. tom. VI,
 col. 125, de isdem enim loquens, quates per qua-
 dragesimam ante baptismum fuere: *Per omnia qua-*
dragesimum, inquit, vacaverunt orationi atque jejunis,
in sacco et cinere dormierunt, interam vitam peccato-
rum suorum confessione quarentes; ex quibus cum
 confessionis rationem colligere posse omnis videtur,
 non quod necessitate baptismi omnes confiteri debe-

magna pietas iudicis nostri! a quo universi generis **A**
254 peccatores, ut possint beate vivere, (5) puniri
 festinant; descendit quippe gladius pons in viscera
 peccatoris, et uno eodemque ictu, in eodem corpore
 manente materia, interficit hominem veterem, creat
 novum, et sacri gurgitis elemento se pedit. Et cum
 omnium aquarum natura sit talis, ut cum in profun-
 dum homines (6) susceperit vivos, evomat mortuos;
 aqua nostra suscipit mortuos, et evomit vivos, ex
 animalibus veros homines factos, ex hominibus in
 angelos transiuros, si proventus ætatis eorum (7)
 infantiam non mutaverit.

255 TRACTATUS XL.

(1) Ad Neophytos post baptismum III.

Exsultemus, fratres, in Christo: triumphatorique **B**
 perpetuo hymnis, citharis, tympanis, canticis
 gratiam referamus, qui nobis promissa perpetua
 pia (2) sanctione (ut aiunt) claves vere aureas misit:
 et quidem non illas, quæ maligno beneficio crimina
 excipiunt, quæ corpori parcunt, animam liberare
 non possunt; quæ peccata, cum dissimulando præter-

rent, sed ut antiquam vitam in scrutiniis exponentes,
quererent, quid deserere, quid sequi, et quam vite
 rationem instituere oporteret, ut Christianum vere
 hominem induerent. Ejus ritus meminisse videtur
 suppar Zenoni auctor S. Ambrosius, lib. vi in Lu-
 cam cap. 5, cum ait: *In baptismo igitur justificatur
 Deus, in quo est confessio et venia peccatorum*; et S.
 Gregorius Nazianzenus sermone in sanctum lava-
 crum, cum baptizandum alloquens, *ne dedigneris*, in-
 quit, *tuum prodere peccatum, cum veias quemadmo-
 dum Joannes baptizabat, ut confessione presenti futu-
 ram evadere possis*, quibus verbis nova confitendi ra-
 tio proponitur. Eusebius lib. v Hist., cap. 17, occa-
 sione quadam multis ad Christianam religionem
 conversos narrans, de his inquit: *Peccata sua confi-
 tentes baptismum Christi susceperunt*. Alia id generis,
 quæ adferri possent, et exempla et testimonia præ-
 termittimus.

(5) Inuitur pœnitentia, quæ adultis baptizandis
 imponebatur, antequam baptismum susceperent, ut ex
 memoratis superiori adnotatione testimoniis liquet.
 Alii testes fuse in hanc rem allegantur a P. Martene
 lib. 1, cap. 1, art. 10, num. 10. Ejus autem pœnitent-
 iæ imponendæ consilium illud fuisse arbitramur,
 non solum ut baptizandi peccatorum aliquam satis-
 factionem darent, simulque ostenderent, non ex
 animo præteritam vitam detestarentur, ac baptismum
 peterent; sed etiam ut caro in vitiis enutrita, hac
 maceratione edomita spiritui inservire assuesceret.
 Hujus autem pœnitentiæ institutionem quidam Petri
 præcepto referunt, ut discimus ex e, istola Herivai
 Remensis ad Wittonem Rothomagensis cap. 6, ubi **D**
 Clodovæum aliquantis cum S. Remigio diebus mo-
 ratum prodit ante baptismum, ut *pœnitentiæ secundum
 apostolicum præceptum prius ablueretur lacrymis, di-
 cente Beato Petro principe apostolorum: Pœnitentiam
 agite, et baptizati unusquisque vestrum*. Certe pœnitentia
 ejusmodi in Constitutionibus, quæ apostolicæ
 dicuntur, lib. vii, cap. 52, aliisque pluribus cano-
 num decretis ante baptismum imponenda et susci-
 pienda præcipitur; quæ disciplina adeo in multa sæ-
 cula viguit, ut auctor Sermonis in dedicatione tem-
 pli, qui a nonnullis creditur S. Casarius, num. 5,
 pœnitentiæ ejusmodi contemptorem *non levis peccati
 reum peragere non dubitaverit*.

(6) Mss. Remensis et Vat., *recepit*.

(7) Si nimirum baptismalem innocentiam seu

gratiam, qui *modo genti infantes* dicuntur a Petro i,
 ii, 2, in malitiam et culpam non mutaverit. Ms.
 Pomp. in fine addit Amen.
 TRACT. XL — (1) Sic ed. Ver.: inscriptio codi-
 cum est *de Baptismo*: Editio Veneta cum manuscripto
 Zenoniano: *Post traditum baptismum*.
 (2) Sane o præprie lex est, quæ pœnam adju-
 tam habet. Justinianus lib. ii Instit. l: *Ideo et legum
 eas partes, quibus pœnas constituimus adversus eos,
 qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus*. Eodem
 sensu a vetustioribus præprie appellatas vel ex hoc
 Zenonis loco coligi potest, quippe qui interponens
 parenthesin, *ut aiunt*, cum clavium *sanctionem* **C**
 ex more loquendi appellat, satis vulgatam ejus tem-
 poris formulam notat. Licet autem clavium sanctio-
 nis pœne aliquid conjunctum haberet, quæ pœnitentia
 affliciebantur non solum, qui post baptismum peccas-
 sent, sed etiam qui ad baptismum propriis cum peccatis
 accederent, ut ostendimus adnot. 5 in tract. su-
 periore; tamen cum præ criminum gravitate levis-
 sima hæc pœna fuerit, et hæc ipsa non in pœnam,
 sed in rei potius beneficium exigeretur, recte *piam*
 clavium *sanctionem* vulgo appellatam Zeno vocavit.

(5) Ms. Rem. *accludunt*.

(4) Aliqui mss. legunt *subscisivi*, Sed sunt qui legen-
 dum putant *succisivi*, vel *subcisivi*. Nota autem hæc
 loco vim clavium in baptismate, quibus *absoluto acer-
 vatim quidquid invenerint, nihil subscisivi*, vel *reliqui*
 sive quoad culpam, sive quoad pœnam relinquitur; et
 præterea de ceteris semel cunctis criminibus, nihil ex
 iisdem *reviviscere sinunt*; quod sane indicant illa:
*Diligenter universa crimina expellunt, ac rursus dili-
 genter occludunt, ne quid illo vel frivolum, inde quod
 excluditur, revertatur*. Paulo post mss. Tolent. et Vat.
 tic., *peccatorum pro pectorum*, et ms. Tol. cum edit.
 Ven. *accludunt pro occludunt*.

(5) Legebatur in eo, sed codices Tol., Vat., Urbini.,
 Pomp., Sp. et Zen. in reo scribunt, et id ipsum ha-
 bent omnes cum mss. tam editi tractatu sequenti, in
 quo idem hic sensus totidem verbis expressus repe-
 ritur.

(6) De confessione a catechumenis ante baptismum
 habita hic sermo est, cum hic tractatus ad neophytos
 recens baptizatos habitus fuerit, ut ex inscriptione
 et fine liquet. De hac porro confessione satis diximus
 adnot. 4 in tractatum præcedentem.

(7) *Intellige non cernitur percussor nec percussoris*

que non hinc vulnus, non d. ille sanguis, non dicitur. A
 lor color est. Ipse est, et tamen ipse non est. Vetus
 quidem videtur dominicum, sed novus est. (8) Inpū-
 lūnus, mutatione morum natiuitatis sue: oblitam
 incredulis variis virtutibus monstrans. Cujus sanc-
 tionem, vestra aetatis omni curriculum manente: sua
 semper infantia, custodite: ac fortiter precave-
 ne primi hominis. (9) quondam vestri unquam me-
 moriam recordatis.

257 TRACTATUS XII.

(1) Ad Neophytos post Baptisma. IV.

In quo paucis additis, ambobusdam mutatis, continentur
 ea que partim XXXIX, partim XI. tractatibus
 exhibentur.

Exulta e, fratres, in Christo, (2) acceptaque in-
 dulgentia regale beneficium diligenter, fortiter ac

gladius. Ms. Pomp. scribit sine conjunctione *percuti
 non hinc vulnus, sed forte legendum, ut in tract. seq. :
 Percussor non videtur, percussoris non cernitur gladius,
 percussus non hinc vulnus.*

(8) *Inpūlūnus* notus hic Christus est per gratiam,
 oblitum in baptizatis inhabitat. Hanc intelligitur, ad
 quem referatur reatum eius, quod mox subji-
 citur: *cujus sanctionem*, etc.

(9) *Primus homo*, id est Adam peccator, quondam
 reator, id est baptizatorum, existit, quod Neophyti
 ante baptismum peccatores ut Adam fuerint, et veteris
 hominis, ut Paulus loquitur, personam gesserint;
 quam, ut novum hominem Christum in baptismo in-
 duerent, exuerint, ejusque memoriam ut recordant,
 Zeno illos hortatur ne a gratia ad peccatum redeant.
 Vide epist. ad Ephesios cap. iv, vers. 22, 24, et ad
 Coloss. cap. iii, v. 9.

TRACT. XII. — (1) In mss. inscribitur: *Tract. ad
 Neoph. alio die Pascha*: in ed. Ven. cum ms. *Zen. ad
 Neoph.* Ms. aut in Rem. hanc præterea marginalem
 notationem exhibet. *Ad Saldonico in ambone recitanda,
 dum cum fratribus pontifex in conventu sederit.* Subdila-
 exoratio aliquando fuisse lectiones recitare discimus
 ex Gregorio lib. iv, ep. 44. Lectorum autem in a-
 bene habitas notum est pluribus testibus, quos Mar-
 tene allegat t. iv, de Antiq. Ecclesie Ritibus cap. v,
 num. 11. Qui porro *conventus* hic dicitur, ab aliis
Servitoribus fratrum conventus appellatur. *Fratrum*
 autem *conventum* locum fuisse ab ecclesia distinctum,
 ubi lectiones sacre fieri solerent, satis innui videtur
 a Casario Arelateni hom. ii: *Vos ad audiendas lec-
 tiones divinas, video ad conventum fratrum, vel ad ec-
 clesiam fideliter concurrere, et paulo post: Ad eccle-
 siam vel fratrum conventum venit.* Nonnulli quidem
 particulam vel pro conspicienda accipere, ac si *conven-
 tus fratrum* et *ecclesia* synonyma essent. At præter
 quod quod hinc repetita disjunctivæ particula *et*
 nota id forte non videtur, *conventum fratrum* fuisse
 locum ab ecclesia separatum, quem *Capitulum* alii
 vocabant, manifestum fit ex Ordine ix. Romano,
 quem Mabillonius edidit tom. ii Musæi Galicæ pag. 10,
 sic enim ibidem facto scribitur: *Postquam prima
 hora celebrata fuerit in conventu fratrum, qui apud
 eandem Capitulum nuncupatur, etc.* Et Capitulum
 quidem locum fuisse ab ecclesia sejunctum, in quo
 post primam et ante Missam ad lectiones audendas
 cleri præsertim conventus fieret, aperte colligitur
 ex antiquo ordine Cameracensis et Arelatensis Ec-
 clesie ex Pithart sch. dis. edito, ubi hæc leguntur:
*Et post ut sol ortus fuerit, signum patitur ad primam,
 tunc omnis clerus convenit. Deinde veniunt ab ecclesia
 cum signis, et resident in Capitulo, ubi sacra legitur
 lectio ab hebdomadario. De ipsa vero lectione et de con-*

tractibus ablati est, securi gaudete: nihil saculo jam
 debatis. (3) Imago quidem reatus tunc usque fuistis,
 sed fortiter exmonati estis: et, ut indulgentiam per-
 ceperatis, pro vobis (4) ipsis bene vigilatis: optime
 estis auditi. Novum judicium genus est, in quo reus, si
 excusaverit crimen, damnatur; absolvitur, si fatetur.
 Magna ratio, magno potestas, magna pietas fidei
 nostri, a quo universi generis peccatores, ut possint
 beate vivere, puniri festinant. (5) Mira ratio: imitum
 profecto mysterium. Salvo reo, peccator reatus in
 reo, integroque sancto movetur in homine, propter
 quod homo fuerat mortuus. Inde est, quod nostra
 non habet necessaria tormenta confessio, (6) quod
 sine truculenti sudore tortoris facinora sua sponte
 reus, ut fiat innocens, confitetur. Pretiosa res est,
 fratres, que et honorem præstat, et præmium. O li-

versatione clericorum ibi a prælati tractandum est; et
 deinde subjunguntur, que ad Missam pertinent. Huc
 autem præter clericum, antiquis saltem temporibus,
 concurrere potuisse et an clericos ad sacram lectionem
 audendum, ex Casarii testimonio liquet. In conventu
 seu Capitulo ambonem præterea fuisse, unde sacri
 libri legerentur, perspicuum fit ex nota marginali in
 præsentem tractatum. Neque moveat marginalis no-
 tatio tract. 45, ubi cum ea in conventu gesta traduntur,
 que ab aliis ex orationibus ante vel post nocturnas
 Vigiliarum preces (quæ totum vocantur) in choro
 gerere consueverunt, ut est pacis oblatio memorata ali-
 quod in monumentis a Martene recatis tom. iv, de
 Ant. Ecc. Ritibus cap. 25, num. 5, et antiphona *Ser-
 vavit Christus*, etc., *conventus* hic *fratrum* pro ipso
 choro habendus videri potest, ubi sane clericus conven-
 tit: hæc, inquam, marginalis notatio ne moveat:
 nam cum præcipuus Veroneasis Ecclesie, et alii
 quidem paschalis ritus videatur, qui ea notatione ex-
 pressum, quæ non ejus est generis, cujus ille est,
 qui in monumentis a Martene relatis ante vel post
 nocturnas preces celebrabatur; nihil opus est, et
 exinde *conventus* nomen in alienam significationem
 transferamus, quam aliis documentis confirmare non
 liceat. Vide que in eam notationem suo loco dicemus.

(2) Prima hæc sententia in sequenti tractatu alia
 lectione repetitur sic: *Acceptaque indulgentia regale
 beneficium diligenter, fortiter ac fideliter custodite:
 etenim vester contractus ablati est.* At utrobique in
 ms. Rem., *ablatus*: legitur in ms. Tol., *sublatus*.
 Contractus autem hic peccata sunt, ex quibus duplex
 culpe posteaque debitum contraximus; hæc autem
 debitum utrumque cum in baptismo remissum fue-
 rit, contractus omnis jure ablati, seu ablati, id est
 deleti, dicitur. Contractus enim hic dicitur videtur,
 quod Apostolus ad Coloss. ii, 14, *chirographum* vo-
 cat: *Delens quod adversus nos erat, chirographum de-
 crevit, et ipsum tulit de medio, affixis illud cruci*: ubi
 et *ablatus*, et *ablati*, seu *deleti* chirographi occurrit
 mentio.

(3) Mss. Tol. et Pomp.: *In magno quidem reatu
 tunc usque fuistis*. Tract. 59, unde hæc sententia lere
 desumpta est: *In hoc reatu, fratres, usque nunc fuistis*.
 Vide que ibidem annotavimus.

(4) *Ipsis* additum est ex quinque mss. Codex Vat.,
pro vobis bonis ipsis.

(5) Hic incipiunt, que ex tract. 40, totidem fere
 verbis repetuntur.

(6) Tres mss. Rem., Vat. et Pomp., *quod, cum aliis
 perperam que proferant*. Idem sane et eisdem verbis
 legitur Tract. præced.

heratoris nostri profunda providentia! O presentia singularis! O dulcis sententia! O damnatio necessaria! In semetipso homo jugatur, ut vivat: percussor non videtur, percussoris non cernitur gladius, percussi non hinc vulnus, non defluit sanguis exspirantis, non palpat corpus, non decolor color est. Ipse est, tamen non est ipse. Vetus quidem videtur domicilium: sed novus inquilinus exsultat mutatione morum, nativitatis suæ nobilitatem incredulis variis virtutibus probaturus.

259 TRACTATUS XLII.

(1) *Ad Neophytos post baptismum V.*

Salvete hodie, nati fratres in Christo, acceptæque indulgentiæ regale beneficium diligenter, fortiter ac fideliter custodite; etenim vester (2) contractus omnis ablatus est: securi gaudete; nihil sæculo jam debetis. Ecce nullum pondus, stridor nullus est mundanarum vestris in cervicibus catenarum. Vinculis nullis impeditæ suat manus, nullis pedes onerati compedibus. Non vos ullus terror exagitat, non ullæ sordes offuscant. Qui conscium timebatis, conscientiam non timeatis: vetus enim homo vester feliciter condemnatus est, ut absolveretur: sacri gurgitis iuda sepultus, ut

TRACT. XLII. — (1) In mss. *Tractatus paschalis* inscribitur præter Zen. qui cum edit. Ven., *Post traditum baptismum*. Fragmentum huius tractatus prope finem affertur in Vita S. Zenonis a monacho Zenoniano conscripta. Ex ea pariter variantes dabimus distinctas per litteras Vit.

(2) Vide annot. 2. in tract. præcedentem.

(3) Hæc incipit fragmentum adnot. I memoratum, ab auctore Vita S. Zenonis insertum pag. 526 Hist. diplomaticæ, ad cuius calcem illa a Marchione Maffei subjecta est. Monachus tamen nonnullas lineas ad rem suam nihil pertinentes omisit.

(4) Ms. Vat. *adulterium*: sed *adulterium* pro *adulterino* a probis auctoribus et a Zenon; adhibitum vidimus adnot. 42 in tract. I, lib. I.

(5) Mirum forte cuiquam videbitur, quod non hæc solum, sed alibi quoque unum lac a Zenone nominetur, non autem mel, cum tamen certum sit recens baptizatis in Occidentali Ecclesia mel non minus quam lac traditum fuisse, ut plures testes a Martene recitati tom. I, cap. 15, n. 16, palam probant. At lac, non tamen mel nominat puriter S. Hieronymus in e. IV Isaia, tom. IV, pag. 644 edit. Veron., hæc is in dialogo contra Luciferianos n. 8, tom. II, pag. 180, et lac et mel traditum memoret, inquit: *Multa alia, quæ per traditionem in Ecclesiis observantur, auctoritatem sibi scriptæ legis usurpaverunt, velut in lavacro ter caput mergitare, deinde egressos lac is et mellis prægustare concordiam ad infantia significationem.* Notanda tamen verba lactis et mellis concordiam, ex quibus non lac et meli distincte, sed mel cum lacte mixtum Neophytis traditum loquet, unde et Tertullian. *lactis et mellis societatem* bis appellat, in lib. de Corona mil. c. 3, et lib. I adversus Marcion., c. 14. Hinc etiam una mellis et lactis benedictio in Ritualibus legitur, una item tradendi mellis ac lactis formulæ. Itaque facile fuit lac unum appellare, non quod istud solum daretur, sed quod usitator infantium sitibus. Ceteram hic ritus usurpatus licet a Gentibus, qui pueros non lacte ac melle ac lacte nutriebant, ut ex pluribus auctoris Scripturis eruditi notarunt, quemadmodum videre est apud Cotelerium in cap. 6 e. epistolæ Barnabæ adnot. 51, non tamen a Gentibus acceptus referendus cum nonnullis est, sed a Testamento Veteri, ubi repromissionis terra lacte et melle

sepulchri nihil vivificans, resurrectionis iura gustaret. O magna providentia Dei nostri! (5) O bonæ matris claritas pura! diverso genere, sexu, ætate, conditione suscipiens necesse odio criminosa, ut nocere pia servat, ut mater incalorque non arte vivificat, quam omne virus vetustatis exlinguat. Ne quid (4) adulterum pariat, ac ne quem plus amare videtur, aut minus, unam nativitatem, unum (5) lac, unum **260** (6) stipendium, unum Spiritus sancti præstat omnibus dignitatem. Quam speciosum est, fratres, quam pie salutare, quem paulo ante ridiculo habueris, admirari, cuius execratus sis corruptelam, optes imitari virtutem: (7) quem cupidum seoper horrueris, stupeas passim in pauperes et egenos una bona universa fundentem: postremo quem noveris idololatricæ sanum, gaudes Dei templum. Itaque beatus est semper, qui meminit, quod renatus sit: beator (8), qui non meminerit, quid fuit ante, quam renatus sit: beatissimus, qui (9) infantiam suam propectu temporis non mutaverit.

261 TRACTATUS XLIII.

(1) *Ad Neophytos post baptismum IV. De duodecim signis.*

I. *Æthereæ gentes, exsultate, novella pignora in*

fluens sepe recipitur, *cujus iter* (Baptizati) *incheantur*, inquit Joannes Diaconus in epistola ad Senatuum tom. I. Musæi It. I. c. pag. 75, *tamquam parvuli lacte nutriuntur et melle*. Veremur tamen ne hoc loco Zenonianus lactis nomine accipiendus sit sanguis Christi, de quo plura diximus adnot. 7, in tract. 52, vel ipsa intelligenda fidei doctrina, quam lactis nomine accepimus videmus in epistola Barnabæ num. 8, hoc enim parvulo a quo omnes baptizati nutrebantur.

(6) De hoc stipendio, quod *denarius* alibi appellatum videtur, multa disserimus adnot. 5 in tract. 55, quæ plane legenda sunt una cum iis, quæ anteadvertimus adnot. 21, in tr. 14, lib. II, ubi hanc eundem textum considerandum proposuimus.

(7) Vit. addit *ut, etc.*, quæ particula eadem ratione ponenda esset ante pronomen *cujus*, quod cum suo commate ab auctore vitæ prætermittitur: sic enim ille per saltum. *Quam speciosum est, fratres, ut quem cupidum, etc.*

(8) Editi habebant, *qui non meminerit fuisse, antequam renatus sit*, idque spectat eos qui in infantia baptismi susceperunt, aut ejus rei non meminerint. Hos autem magis beatos auctor vocat; quod ante baptismum nihil mali proprii gesserint Vit. *Qui non meminerit esse, quod fuit antequam renatus sit*. Ms. Rem. Urb., Pomp. et B. siicæ Vat. cum eadem Vita ad calcem ejusdem codicis Pompeiani: *Qui non meminerit, fuit ante quod natus. Ex his scribere placuit, qui non meminerit, quid fuit antequam renatus sit.*

(9) Vide adnot. 5, in tract. 59.

TRACT. XLIII. — (1) Primus hic titulus in ed. Ver. (in Zenon. codice *ad Neophytos tantum*), alter *De duodecim signis* cum additione *ad Neophytos* in mss. cæteris et editione Veneta. Mos cum esset apud Gentium mathematicos (sic enim Astrologi tum dicebantur) nativitates scribere per Zodiaci signa, ut discimus ex Philastrio hier. cxx, quæ *de signis Zodiaci et ortu hominum* inscribitur, hunc morem S. Zeno a profana observatione ad sacram hoc in tractatu traduxit. Porro in margine ms. Rem.: *Ad S. Stephanum ad Martyres secunda feria paschæ legenda in ambone, antequam Pontifex consignationem sancti Spiritus celebrare incipiat*. Hoc forte antiquissimum est hujusce ritus testimonium, quo confirmationis sacramentum *consignationis* nomine indi-

Christo, florentissimæque hodierni spiritalis ortus A
 vestri candorem ne quo **262** pœto macoleis, per-
 peti dignitæ custodiæ, quia (2) nescit terere
 quod prestat. Luce (5) pueri, ad adolescentes, ju-
 venes, senes utrosque sexus, qui cœcis nat, cœcis
 et amocidi, (4) inimicæ malivitate, contra omni
 recto jam liberi mundi estis infantes : et, quod est
 admirabile, et gratum, subito uno momento facti
 talibus diversis aequivi. Sed (5) caritatem vest-
 ram bene novi veteris vite usurpatione, quod qui-

entium, feria secunda paschæ ab episcopo conferretur.
 Ex multis aliis documentis, que diligenter col-
 legi P. Edmondo Martene parte 1 de Antiq. Ecclæs.
 libris cap. 2, art. 1, num. 2 et 5, exploratum sit
 cum episcopos, cum baptizabant baptizabant tamen
 bene inter ipsa solemnitate diei paschalis, que a Sal-
 vatori sacra peraguntur (replebant), eodem die sem-
 per una cum baptismo neophylis non et confirmati-
 onem et Euchariſtam ministrare. Quid gloriæ hæc
 concordantia in feriam paschalis secundam rejicit?
 quod tamen monumentum ad octavam citius sac-
 culum pertinet, non adeo servatum est, ut multum
 hæc impostitæ cum disciplinæ decore operaret,
 cum ex pluribus aliis testimoniis ab eodem Martene
 deducit allatis in sequentia sæcula productam liquet.
 Lamen hæc difficultati allucit sancti Udalrici Epi-
 scopi Augustani arch. cap. 5, cum ex consuetudine jusse
 tradit, ut *feria secunda post pascha ad S. Afram*
 multitudinem populæ confluens audiret. Id
 forte cum ob easam factum fuit, non quod episcopus
 non perhiberet, in pœchant, que ipse in tem-
 pore hæc esset, sed ut sancti vestrorum legationis in
 rure, ubi testibus non locustis aliis, baptisum
 in paschate dicitur peraguntur fecerat. Cum enim
 presbyteri confirmare non possent, tunc presby-
 teri simuliter in rure, ut eodem die confirma-
 rentur ab episcopo. Jam ut quoniam proximo die pas-
 cha, isti utrumque sacramentum susceperunt, cau-
 tum fuisse videtur, ut quosque suos pœros pas-
 chali festo baptizatos feria secunda in rurem adferret,
 et hæc locum tantum gradum S. Udalrici tempore,
 et similiter quod Veronam sæculo saltem octavo
 motum fuisse putamus, ut ea die esset in matto ab
 episcopo sicut in templo saltem rure fieri. Porro
 sicut Augustus Vindelicorum templum hæc et aliis
 ecclesiis erat S. Afræ, hæc Veronæ S. Stephanus ad
 Martipæ, ad quam quibus ecclesiis secunda feria
 paschæ dicitur a hoc sacramento statim hæc
 videtur liquet ex Cassiodorus, Stephanus presbyteri in
 basilica Capiti Veronensis scripto, quo Veron-
 ensis Ecclesiæ rure in diebus singulis et scribitur,
 eadem secunda feria statim ad S. Stephanum no-
 tat. Hæc pœros S. Stephanus ecclesiæ Veronensis
 et Theodorici Constantinensis regis tempore jam fuisse
 constat ex Anonymo Vindelicorum, et ad Martipæ
 circa occupata, quod quod Augustus Martyrum
 circa hanc occupavit, de quibus prædicit An-
 tonius Papinianus in Rytone de Veronæ lapidibus
 pag. 180. test. dicitur de Martipæ Mall. II. 36
*Oratio habita prope protomartyrum Stephanum,
 Flavianum, Vindelicorum, et Maurum episcoporum,
 Maximianum, Andronicum, et Probum cum protomartyris
 Theopitibus.* Horum ecclesiæ fuit Joannes pres-
 byter Veronensis in Hieronimo scripto de lib. 1,
 pag. 150, quibus frugentem ex ordine descriptionem
 de Hieronymo Tartaritis, multisque humanis con-
 amonitionibus locis scriptis placuit, Joannes de Sa-
 cula XI. necnon scriptis de Virgine scribitur Plu-
 cula, que ex illa civitate occupavit de Damocum,
 thysusque eorum in ecclesiis Sancti Stephani in civitate,
 sepelirentur, ista subjicit: *Hæc ecclesiæ illam jam
 ecclesiis ecclesiis Veronensis, in qua inter alios
 sanctorum Martyrum XI. qui ad Pascha in hanc*

dem vobis ulterius non hecbit. Fortassis requiritis
 et a multis, qua gentura, quove signo tam diversos,
 una plures, tam dispersos una uno partu vestra vos
 peperit mater. Sicut parvulis morem geram, sacre-
 que (4) horoscopii partem tota hecitate secreta.

263 H. Igitur, fratres, genesis talis est vestra.
 (7) Primus vos, qui in se credebat in se perbat nullum,
 non Atlas, sed Agnus excepit: qui vestram emilia-
 tem vellet sur rure candore vestivit: qui suum (8)
 hæc beatum vagitu hantibus vestris labris indulenter

te possit surt, ... *Jacent etiam ibi et corpora sanc-
 torum pontificum quodam urbis Simplem, Petronii,
 Innocentii, Severini, Eusebii, Gaudenti, Præti,
 Andronici, Saturni, Mauri, Mauri, Joannis, Abbas
 et Moderati, et aliorum plurimum.* De his jam
 Martipæ antiqua inscriptio superest in eadem ec-
 clia, et sunt diversi a quadraginta Sebastens, ut
 exultare, qui et ortumque festo dicitur estis, etiam
 eorum essit, Inimicæ autem presentis tractatum, quos
atheryam gentem auctor vocat, hos tract. 35 *ath-
 eria ege teos* prodidit. Vide que ibidem annua-
 vium.

(2) M. Urb., nescit terere. Nota hec quoque un-
 vum testimonium, quo baptisma iterari non posse
 videtur. Nominativi loco Caristus subaudiatur, cupis
 Zeno paulo ante mentioem fecit.

(5) Recens autem ætatem gradus, de quibus plura
 Cassiodorus de hec talia cap. 15, juvenitatem autem
 post adolescentiam ætatem inter ann. 50 et 40, ex
 Veronæ hanc locum regnantes, ex quo factum
 est ut *inter ea* appellat. Inveniantur, quos ex confir-
 mata jam ætate vulgo *hantur* et *erit* nunciare so-
 lentur. Adverte etiam senes utrosque sexus bap-
 tizatos fuisse, pro eorum quod Z. nonis ævo post pacem
 Ecclesiæ restitutum plures ex Genibus ad Ecclesiam
 confluerent ex his pœros qui usque ad senectutem in
 idololatria vitam exercebant.

(4) Mss. Rem. et Pomp. perpetuo *mandata cen-
 tra unitatem anni*, c.c., in mss. Tol. et Urb.,
mandata contra unitatem anni.

(5) *Curiositatem* hæc veteris usurpatione illam auc-
 tor appellat, qua nondum baptizati, dum inter pa-
 gos vitam veteris hominis agerent, genes in a tra-
 tumalios postulare solabant; et ita hoc hæc nova
 nativitate simul quidquam esse peturos presenties,
 monet genituram ab astrologis quidem postulare fi-
 entiam pœros non esse, sed interim profana observa-
 tionum in sacra convertens, ex illis Zodiachis
 signis, quibus mathematici gentium in sacra so-
 labant, spirituale natalium thema per allegoriam des-
 cribendum ager dicitur. In tribus mss., *usurpata* pro
 usurpatione legitur.

(6) *Heteroscopy* hæc est punctum illud temporis,
 quo quis nascitur, uti apud Persium Sat. VI, vers. 18.
 Manilius lib. III, vers. 160, *ortum cardinem* ap-
 pellant. In duobus mss. *Ortopi* tunc adspiratione
 scribitur.

(7) Ab Arctice auctor incipit, genituram mysti-
 ca Neophylis conditurus, tum quod ab hæc signo
 annu conditur non vultu illius, sed Ecclesiæ us
 enim, quoniam paschate inter Arctis signum inci-
 dente nonnumquam fuisse vultu adnot. 2 in tract.
 35, que quidem tempore Neophylis per lapsum in
 rurem vitam reconsecrantur. Tum quod eodem
 dicitur in nativitate, evadendis mathematicis se-
 quentibus, ut colligere licet ex Augustino heres.
 IXX, que est Priscilianistarum? *Constatant enim,
 inquit, pag. 22. tom. VII, in capite Arctice, Tauri
 in rure, Gemini in hantibus, Cancra in pœros,
 et cetera nomalium signa recurrentes, ad partem
 usque perveniunt, quas Piscibus tribuunt, quod uti-
 mum vaporem ab astrologis nuncupatur.*

(8) De lacte baptizatis traditæ, que tunc hæc nativ-

D
 (7) Primus vos, qui in se credebat in se perbat nullum,
 non Atlas, sed Agnus excepit: qui vestram emilia-
 tem vellet sur rure candore vestivit: qui suum (8)
 hæc beatum vagitu hantibus vestris labris indulenter

infudit. Idem non tumidus cervice, non torvus fronte, non muax cornu Taurus, sed optatus, dulcis, blandus ac mitis vos admonet (9) Vitulus, ut nulla ullo in opere captantes auguria, ejus sine malitia succedentes jugo, terramque vestrae carnis demandando fecundantes, letam divinorum seminum in mensis celestibus horreis inferatis. Et admonet prosequentibus Geminis, id est duobus salutare canentibus testamentis, ut principaliter idololatriam, impudicitiam, avaritiamque fugiatis, quae est incurabilis cancer. Leo autem noster, sicut Gene is protestatur (*Gen.* XLIX, 9), leonis est catulus, cujus ista pia sacramenta celebramus, qui ad hoc recubans obdormivit, ut vinceret mortem; ad hoc ex vigilavit, ut beate resurrectionis suae in nos munus immortalitatis conferret. Quem competenter sequitur Virgo praenuntians Libram, ut nosceremus (10) Dei per Filium, qui incarnatus processit ex virgine, aequitatem justitiamque terris illatam: quam qui constanter tenuerit ac fideliter ministraverit, non dicam Scorpionem, sed, sicut Dominus ait in Evangelio, omnes omnino serpentes illaesa planta calcabit. Sed **264** nec ipsum quoque diabolom, qui vere est acerrimus Sagittarius, formidabit unquam, variis atque igneis sagittis (11) armatus, totius humani generis omni momento corda distringens: propter quod sic Paulus Apostolus ait: *Induite vos armaturam Dei, ut possitis vos constare adversus nequitias diaboli, accepto scuto fidei,*

cari videtur, diximus adnot. 7 in tract. 52, et adnot. 5, in tract. 42. Hic autem *lac beatum* dici videtur Christi sanguis, qui baptizandis tanquam infantibus porrigebatur. Ms. Rem. perperam *lacte beatum vagituris niantibus*, etc. Ms. Vat. *lacte* item scribit. Postea mss. Rem., Pomp., Vat., Urb., Zen. et edit. Ven., *infundit pro infudit*.

(9) Christum in Scripturis *agnum* saepe appellari palam est omnibus; eundem autem vocari quoque vitulum testatur S. Barnabae epistola num. 8, quam in hanc rem S. Hieronymus laudat in cap. XLII. vers. 19 Ezechielis. Inferius *idolatriam* pro *idololatriam* in mss. Rem. et Pomp. quod frequens esse in codicibus jam animadvertit Baluzius.

(10) Mss. Rem. et Zen., *per Filium Dei*. Nota *processit ex Virgine* pro *natus est ex Virgine*.

(11) Hic adjectivus cum sequenti rara, sed a Zenone non aliena syntaxi ad *Sagittarium* refertur.

(12) Mss. Pomp. cum aliis et cum editis ita prima manu habebat, sed correctum est *is*; non placet: *is* autem est diabolus. Dein pro *deformem et per cornu exilioris*, manuscripti libri Tolent. atque Zenonian., *deforme per cornu exilioris*. Ms. Urbin., *deformem, qui cornu exiliens*.

(15) Edit. Ver. cum aliquot mss. *omne*, perperam. *Non magnopere* pro *non magno opere*, seu facile, de quo vide adnot. 9 in tract. 6, lib. 1.

TRACT. XLIV.—(1) Prima inscrip. in ed. Ver. in Zen. et ed. Ven., *ad Neophytos*: in ceteris mss. autem secunda. Sicut autem vineae comparationem S. Zeno explicans tr. 27 rationem vini apud antiquos condendi satis enucleate breviterque ob oculos posuit; ita nunc comparationem tritici Neophytis propositurus, antiquam panis conficiendi rationem non minus diligenter paucis exhibet: de qua allegari solet Seneca epist. 90, sed eo luculentius multo Zeno noster illam exponit. Hujus autem comparationis occasionem dedit fortasse Paulus apostolus per allegoriam de azymis paschalibus (I *Cor.* v, 7); quae quidem

A *per quod poteritis omnes sagittas illius inhi, quae sunt atque plena, extinguere* (*Epist.* VI. 11). (12) Is enim infelicibus non nunquam immittit Capricornium vultu deformem, et per cornu exilioris labra liventia spumantibus venis chulliens, palpatante ruina captivi tota miserabiliter per membra deservit. Alios amentes, alios furiosos, alios homicidas, alios adulteros, alios sacrilegos, alios avaritia elicit caecos. Longum est ire per singula. Varias atque innumerabiles nocendi artes habet: sed has omnes salutari profluens (15) anime non magnopere noster Aquarius deere consuevit; quem necessario uno sequuntur duo Pisces in signo, id est duo ex Judaeis et Gentibus populi, baptismatis a qua viventes, in unum populum Christi uno signo signati.

TRACTATUS XLIV.

(1) *Ad Neophytos post baptismum VII.*

Die dominico de comparatione tritici.

1 Exultemus, fratres, in Christo, tantique proventus redditu debiti, Deo patri omnipotenti laudes et gratias referamus; qui **265** zizania, lolium, lapas, tribulos in lacta frumenta misit, quae diligenti cultu purgata, molarisque lapidis pio pondere feliciter fracta, ordinabiliter (2) creta, omni furfure abjecto, munifico splendore in farinam candidam muerunt: quae nullo adulterata fermento est, (3) conspersa ac subacta diligenter. Sal inditum est illi; levigata est oleo (4) cremiali, officiis competentibus

lectio vel nunc paschali tempore legitur. Hac panis quidem comparatione alii quoque Patres de Neophytis loquentes utuntur, cum illos ex Paulo *panes* appellent. Vide inter ceteros Augustinum serm. CCXXVII et CCXXIX, ubi eandem allegoriam fuse prosequitur, et simul explicat.

(2) *Cretus* hoc loco non a *cresco*, unde *cretus* idem est ac *creatus*, progenitus, sed a *cerno* originem ducit, quod significat *cribrare*. Plinius lib. XXXIII, num. 26, pag. 260, tom. II, *Cribrum tenui cernitur*, et lib. XVIII, num. 49, pag. 14, *farinario cribrum subcernitur*. Hinc ergo *ordinabiliter creta* dicuntur, quae ex ordine cribrata sunt. Simili sensu apud Palladium lib. XII, cap. 22, *bene creti cineris*.

(3) Ms. Rem. et edit. Ven., *conspersa*: et sane similiter apud Tertullianum lib. IV adversus Marcionem cap. XXIV, alii legunt *consparionum* pro *consparionum*. At *conspersa* ex communiori scripturae praefertur. Hunc autem textum egregie illustrat locus Catonis de Re rust. cap. 74: *Farinam in mortarium indito: aquam paulatim addito, subigitoque pulchre: ubi subigere pro attricare, agitare, miscere* dicitur.

(4) *Gremiali* habebant editi et nonnulli mss., sed in aliis tribus Rem., Tol. et Urb. *gremiali* legitur. Hanc lectionem ut retineremus pene suaserant duo ejusdem saeculi auctores, qui *gremiale oleum* similiter habent, Quintus Octavius Horatianus cap. 9, et Theodorus Priscianus lib. I, cap. 3, quos tamen pro uno eodemque auctore habendos Fabricius ostendit in bibliotheca latina. Sed melius *cremiale* legendum est; *g* enim pro *c* in mss. scriptum saepe observatur, et hac ratione apud Columellam lib. XII, cap. 19, *gremia* legitur in mss. ubi *cremia* recte editum fuit; et similiter *cremiales arbores* legendum notavit Nerius Analectorum num. 44, apud Ulpianum lib. XXIV, D. tit. 5, L. de soluto matrimonio, § 10, ubi in Pandectis Florentinis *gremiales arbores* scribitur. *Cremium* autem et *cremiale* a *cremando* vocatur, quod cremati

modum velles, et in celo ponderate invenietis mit. A
 lum habere **268** numm. (10) Tripodes sunt omnes,
 numismetis sacri una libra signati, (11) qui memere
 deserviunt

tribus codicibus, vel *hargimam*, quod alii codices et
 editi habent, *aqumam* scribendum est cum Casaubono
 in Lampridium pag. 110. Est autem in *aqum* ex Fetto
 trinitate pars, qua sub exagio pondera vertuntur.
 Hinc in neutram partem pronus et crispus *ne dae*
apine aequalibrato impetu ferbato, dicit Tertullianus
 adversus Helium genum cap. 41, *Etiaquam* porro
 idem est ac examen, quod per trinitatem de ponderibus
 fit. Gloss. Gr. Lat. *ἐξάγιο Πεντάτιο*. Similiter
 apud Cassianum Coll. 4, cap. 22, *exagium* dicitur,
 quo monetæ, utrum iusti sint ponderis, probantur.
 Legitur in Novella Theodosii *de pretio solidi*, et in
 veteri lapide apud Gruterum pag. 647, 6, *sub exagio*
pecora venient. Vult ergo S. Zeno Neophytos, quique
 de quibus dubitatio esset, ad examen vocari; et nihil
 ambigit quin, si ponderentur, omnes pares et apti
 inveniantur; id quod significant illa: *Invenietis nullum*
 (quæ lectio manuscriptorum Pomp. et Vat. melior visa est, quam alia ceterorum *nullam*)
habere minus alis, minus scilicet eo quod ad suscipiendum
 baptismum necesse sit, ac in aliis Neophytis reperiatur.

(10) Hæc vox *tripodes* apud Zenonem singularis
 laudatur a Casaubono in eundem locum Lampridii,
 ubi *omnes* optime legit pro *homines*, cum *hominis*
 mentio allegoriæ panis non congruat: *omnes* autem
 panes *tripodes* recte dicantur. *Tripodes* vero et
omnes ille non de panibus, vel neophytis, sed de
 auctoris tractatibus accipiendum putavit; et is
 significat, inquit, *se acceptam fidem de sacrosancta Tri-*
nitate in omnibus suis sermonibus integram servasse.
 Sed perpetam, cum de panibus, non de sermonibus
 hoc in tractatu perpetuo agatur; ac proinde *tripodes*
dicuntur panes, de quibus hactenus, id est Neophyti,
 in quibus omnibus eandem fidem, institutionem,
 voluntatem, que ad baptismum requiritur, sub
 exagio, seu examine inventam in S. Zeno pollicetur.
 Porro ut de ipsa voce *tripodes* dicamus aliqua, *trip-*
pondium triplicis dati ponderis pondus est, exempli
 gratia trium librarum, vel assium (Vide Instit. *de*
heredit. instituenda, § *Si plures*), sicut et *dupondium*,
 seu *dipondium* nummus duorum ponderum dicebatur.
 Itaque *tripodes* sunt panes, qui tribus stans ponderibus,
 verbi gratia libris, ponderant. Panes, qui Imperiali
 largitione populo tradebantur, sub Aureliano duabus
 libris singuli pendebant, ut ex Zozimo colligitur.
 Auctum subinde pondus partim ab eodem Aureliano,
 partim ab aliis usque ad libras tres, ut Salmasius
 notat in Vopiscum pag. 375. Num *triblres* panes
tripodes Zeno appellavit? ex eo tamen quod is panes,
 de quibus agit (agit autem de panibus, qui a
 pistoribus in publicum usum certo signo notati ven-
 debantur) *una libra signatos* vocat: pistorum panis
 pondus ea tempestate unus libræ fuisse satis insi-
 nuat; id quod nihil prohibet, quin possent esse panes
 dimidio minus pendentes, uti sunt illi sex panes
 seu buccellæ in lege Valentiniiani memoratæ
 Cod. Theod. *de Anon. civ. et pan. grad.* quæ ex *tri-*
ginta sex unciis constabant; quod tamen semilibre
 pondus *parvulorum* tantum *panem* proprium fuisse
 videtur: sic enim Cassianus Collat. 11. cap. 19, no-
 minat *datos paxamatios* (erat id tum parvi panis no-
 men) quos inquit, *parvulos panes vix unius libræ*
pondus habere certissimum est; quod ita accipi debet,
 ut non singuli paxamatii, sed utrique vix una libra
 penderent, uti ex contextu colligitur. Itaque si parvi
 panes dimidia, grandiores una libra pendere com-
 mode poterant. Quid autem *tripodes* eos auctor
 dixerit, *si una libra*, non tribus signati fuere; non
 aliter intelligi potest, nisi si cogitemus, solemne Ze-

269 TRACTATUS XLV

(1) *De die Dominico Paschatis 1.*

Seculorum hæres, et (2) pernicio cursu procedens

non fulsere in consilio alioquin, quos ad Neophytos
 transtulit, tri et unum, cum possit, adunere; unde
 patet tract. 55 memorat *denarium aureum tripacis*
malcomitis valentis orationem. Id autem vel spectat
 filium Dei unum et trinum, in qua alii quos ex-
 set bene instructus et constanti, non reprobatur
 ad baptismum; vel ad ipsam baptismum pertinet, quod
 in eisdem Unitatis, ac Trinitatis confessione nomi-
 neque confertur. Tandem quod hæc auctor ait *una*
libra signati, tract. 45 in fine dicit *una signati*
quati.

(11) Hæc postrema verba eo respicere videntur, ut
 Neophyti omnes intelligantur esse panes, non cacchy-
 ceti seu vulgares, sed lectissimi, quales sunt, que in
 usum mensæ certa magnitudine certoque pondere
 a pistoribus fiunt, ut plurimum conjectimus adnot. 6.
 Secus hæc verba cum superiori sensu nihil congrue-
 rent, et mutilus esset sensus, cui decerent aliqua, ut
 congruus finis haberetur. Forte punctum præcedere
 debent hæc verba: *Qui mensa deserviunt*, et hi sunt
 sacri Zenonis ministri altari servientes; reliqua au-
 tem desunt.

TRACT. XLV.—(1) In mss., *Incipit tractatus diei Do-*
minici. Ed Ven., *De die Dominico*. Apud Joan. Veron.
 ejusque exscriptores Guillelmum Pastrengum et Pe-
 trum de Natalibus recensent *De die Dominico tra-*
ctatus II cum et superiori, ut vidimus, in mss. eadem
 sit insertio. Edit. Ver., *De Pascha*. Cum autem in
 pascha hic tractatus sit habitus, et de ipso die domi-
 nico paschatis agat, titulus, quem præfiximus, com-
 pactus fuit. In ms. Rem. longa hæc marginalis no-
 tatio legitur: *Recitanda in conventu a diacono ipso die*
paschatis coram pontifice, postquam ipse cum diaconi-
bus a cubiculo descenderit, et sederit porrectis secun-
dum morem nihilis cum pæce præstita, dicente pontifice:
surrexit Christus & aliis: Et ill. Sic ibi. Singulis
 hic Veronensis Leches et præcipuus diei paschæ ritus
 nullo alio exemplo confirmatus, non ad sacra
 officia publica pertinebat, quæ in choro ecclesiæ fierent,
 sed in conventu, id est (ut adnot. in tract. 41
 vidimus) in capitulo habebatur, quo sine pontifice
 cum clero identidem descendisse, ante iram in eccle-
 siam ad sacra officia proficisceretur, multis liquet.
 Morem tamen porrigendorum malorum alia quadam
 die post missam notatum legimus in pervetusto ri-
 tuali edito ad usum ecclesiæ Remensis, cuius meminit
 P. Martene, tom. iv de Antiq. Eccles. Ritib.,
 cap. 55. num. 8, in quo hæc hærentur: *Benedictio*
pomorum in die festo beatorum Jacobi et Christophori
hæc præmissa rubrica: Post missam dictæ diei præ-
byter exiens in albis cum stola benedicit poma nova,
et post benedictionem clericus distribuit assistentibus.
Sequitur benedictio, etc. Romæ prius in ecclesia
 Græcorum S. Athanasii in Epiphania mala aurantia,
 benedicta ab episcopo Græco ejus ecclesiæ præside,
 nunc quoque ex veteri ritu adstantibus porrigitur.
 Simile quidpiam Veronæ die ipso paschatis sæ-
 culo VIII circiter factum ex hac marginali notatione
 colligitur. Dum pacem dabat episcopus, dixisse vide-
 tur: *Surrexit Christus; cui qui pacem accipiebant, id*
respondisse feruntur: Et ill., id est, et illuxit nobis,
quæ verba paschalis diei propria, et in antiquis etiam
ordinibus celebria omnes norunt. Vide etiam ad-
 not. i in tract. 41.

(2) Editi *paterno*; mss. Rem., Tol., Vat., *paternici*,
 et ita etiam scriptum erat in ms. Pomp. in quo tamen
 posteriori manu correctum *paterni*. Sed ex *paternici*
 emendandum duximus *pernici* cum ms. Urb. nam ser-
 mo est de paschalis diei cursu, quem in sua annua
 orbita pernicem quidem auctor appellat, tract. 51;

aque recurrentis, sed uni motu rotatus in sese, proferens sibi de fine principium, natalitia indita de occasu, dies sempiternus exiit : quo discussa convolvit hyemis tristitiam, novo vento Favonio blandiente, diversis floribus, genere, colore pariter et odore sua natiuitate diffusis, germinacta unisque dulce prato respirant. Exultat aestas nova, **270** sed dives, in frumenti varias molis (5) spiritum teletter contumens palmam : quam prosequitur congrue mustulentus autumnus, ut recessante gratia patris vini quoque jucunditas iungereitur. Quis non hanc celestibus mysteriis coaptata cognoscit? hyems namque pigrâ, serdala et tristis ad eos pertinet, qui idololatricè deserventes, mundanas voluptatibus compediti, libidini vacantes et gurguri, longe (4) multi, id est aeternæ morti sunt a Deo, quod opus transcursum diffoverunt, destinati. Ver sacram fontem debemus accipere, cupis divite ex alveo, Favonio non vento, sed Spiritu sancto generante, odorem divinum beata spirantes fide, (5) diverso charismate, sed una natiuitate Ecclesie flores clarissimi, ac dulces nostri funduntur infantibus. Aestas autem fidelis est populus, (6)

Saccharum vero hircodem paschalem resurrectionis diem vocat, propterea quod perenni orbata riuatens, saccharum aeternum unguem referat. Ricerius pro reuertens scriptum erat in sola edit. Ver. et Pat. Ricerius in sese cum dixeret scriptum reperimus in quatuor miss. et edit. Ver. Paschalem porro etiam dies appellatur, et pernicium quidem anni, ut ex tractatibus sequentibus liquet: i Pascha est cum tunc ante pascham, inquit Ambrosius in lib. de Mysteriis, cap. 2. Prose mensis eorundem, novella germinans reparatio, ac tunc hyemis nocte accessit, prius vobis restituta juvenitas; ex quibus expatitur, que S. Zeno flux subicit, cum paschalem diem in initium veris compicit. Eadem inveniunt apud eundem Ambrosium, lib. i Hexaemeri, cap. 4, cum encliticè conuenit S. Gaudentius tractatu, pag. 24, qui huius rei originem in antiquam Hebræorum ritum reperit, apud quos Nasan Martio respondens, Deo præcipiente, prius erat mensium, ut ne tamen christianis in apertum pascha nonnunquam transierit velarentur speciosi de causa, quæ iam consueperit hibernam consideret. Quæ consueperit autem in diem sive merito, sive apertis pascha incidere, hoc semper ante ecclesiasticæ primæ annu habebatur, licet vulgari consuetudine cum Romanorum riti conueniente annus a martio redimeretur.

(7) Controversus erat hic locus in editis, ubi legebatur spiritum felicitet contumens palma. Miss. correctionem suggererunt, qui indicatur, hinc a spiritus per astatem in varias molis seu acervos lententis, cum spiritus eo tempore tenditur in area, et frumentum grana in varos acervos coacta, in hircodem inferuntur. Saccharum ex sex miss. et edit. Ver. prosequitur passionis pro conuenitur, quod in uno autumnum astatem subsequentis tempore minus congrua.

(4) Tres miss. multi. Sed non in plures, cum multitudine minus in multitudine reperitur, modo multitudine passive a Luciano usurpationem legitur apud S. Augustinum, 45, ex quo hinc longinquitate idem est ac longè devotus, ut idem S. Zeno ex illis.

(5) Diversi in baptismo te charismata sunt, quatenus diversa est loci et modorum dispositio, qui enim plus credulorum, multitudine in ipse persistit, inquit S. episcopus, tract. 54, tract. de eodem 55, Veritas creacionem ad filium augendam, hinc in eodem edit. Quoniam quoniam qui creditur, unum benedictum et habet.

A angelicus et nonodus, qui sponsonis sue palmam feliciter retinens, peccatorum palas (7) lupidatus, semet pedosum frumentum divinis horreis inferre desiderans, licet suo uberet fonte, tamen aestuat semper iuste operationis **271** ardore. Autumnus quoque (8) martyrii locus est, in quo non vitis, sed fossoris sanguis effunditur : ut via beata pretiosa mortis vindicta comparatur. Dies vero ad sacramentum pertinet resurrectionis Romani nostri Jesu Christi, qui in omnibus omnia est : qui vere æternus est, ac sine nocte dies; cui duodecim horæ in Apostolis, duodecim menses serviunt in Prophetis; quem Evangelicorum solitaria (9) quatuor predicant tempora; cui non adaversum, sed quotidiani fructus respondent, hymnum canentes Deo credentibus populis, qui omni immortalitatis semine propagantur in sæcula. In huius diei luce gradientes exultemus fide, jucundemur bona conversatione, ut perpetuam vitam adipisci mereamur; per Dominum Jesum Christum.

272 TRACTATUS XLVI.

De (1) Pascha II.

(2) In stabili cursu, multiformi gratia redimtus,

(6) Pro angelus scriptum est angelicus, ut omnia sint epulata vocis populus, cum de neophytis sermo sit, quos per baptisma in angelos quodam modo transmutatos, alibi autem a theos pronuntiat.

(7) Limpidatus, id est purgatus, mundatus, a limpido, quod verbum usat, ut Vegetius, l. ii, 18, 1, sicut et l. ii, 27, 4, et impido. Paulo post suo uberet fonte, sumpto uberet fonte significatione pro jucundis, carbor, sicut etiam Columella adhibuit, l. v, c. 9, 11 : Neque enim olea continuo trinito uberat, id est locunda non est. Neophyti autem ex gratia, quam in sacre fonte acciperunt, uberes sunt et fecundi.

C (8) De martyribus non raro Zeno meminit, quod qua ratione in avum ejus cadere potuerit, siquidem vixit sæculo quarto, vixit adnot. 20 in tract. 27, et præsertim Diss. 1, cap. 2, § 8. Quæres fortasse quid non vitis, sed fossorem sanguis effusus tradatur, id ad quarti sæculi martyres præcipue pertinet, quippe episcopi et ecclesiastici tunc fuerunt sacre vineæ fossores et cultores, quos potissimum impetatos eo sæculo legimus, quod prioribus sæculis non omnino convent, cum et clerici et laici christiani passim a Gentibus macabantur. Neque vero quis iam existimet vitis nomine Christum intelligendum, qui de se ait : Ego sum vitis vera; fossores autem esse universos Christi cultores; non hi (si allegoriam Evangelicam auctor speciasset) non fossores, sed palmites appellandi fuissent; et fossor seu agricola dicendus fuisset Pater, cum scriptum sit Joannis xv : Ego sum vitis, vos palmites. Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola es.

(9) Quatuor tempora hoc loco sunt quatuor anni temporales hircodem memorate, quas ut quatuor Evangelicorum symbola auctor accipit.

TRACT. XLVI.— 1) In miss. Tractatus pascha: in edit. cito Zeno de Pascha II. III. autem et sequens tractatus sancta continent, hincque nonnunquam verbis utantur, (2) ut ex altero alteram colligere, explicare et interagere liceat.

(2) Edit. Ver., instabili; alii editi libri instabili. Miss. quatuor, instabili cursus; alii duo disjunctive, in stabili cursu, quod cum Sparavero magis potest, cum præsertim tractatu sequenti in eandem sententiam stabili cursu ratio legitur. Ms. Rem., multiformi gratia perperam tunc scribit, bene autem in sequenti tractu in multiformi gratia, ut utrobique alii codices et editi præferunt. Item ms. Rem. necnon

temporum solemnū vestigio dies salutaris advenit. Idem sui successor, idemque decessor, longæva semper ætate novellus, (5) anni parens, annique progenies, antecedit, sequiturque tempora et sæcula infinita. Parit sibi de fine principium; et tamen a cunis genitalibus non recedit. Profecto sacramenti dominici imaginem portat; nam occasu passionem, resurrectionemque orta red vivo concelebrat, per quem nobis munus future beatitudinis pollicetur hoc quoque nostris (4) competentibus prestaturus, quos nunc invitat felix occasus, ut sacri oceani lacteo profundo demersi, (5) inde novello novelli cum die resurgentes, nobiscum possint ad immortalitatis gloriam pervenire.

273 TRACTATUS XLVII.

De (1) Pascha III.

Stabilis cursor, multiformi gratia redimitus (2) per temporum ambages pernicious plantis sua recalcaus officio solemnū vestigia dies salutaris advenit. Idem sibi successor, idemque decessor, longæva semper ætate novellus, anni parens, annique progenies, antecedit, quæ sequitur, tempora, et sæcula infinita disseminat. Parit sibi de fine principium; hoc nostris

Vaticano et Urbinatè *per temporum*, sed male; nisi forte desit accusativus *ambages*, uti sequenti in tractatu habetur.

(3) Paschalis dies anni parens dicitur, quod inde annus incipiat, qua de re satis diximus adnot. 2 in tractatum superiorem.

(4) De competentibus vide quæ dicentur in tract. 50, adnot. 5.

(5) Tractatu sequenti hæc eadem efferuntur sic: *Surgentes inde novello novelli cum die*, etc.

TRACT. XLVII.—(1) In mss. et edit. Ven., *Prefatio Paschalis*; in Ver. edit. *de Pascha VII*. Similis est precedenti, ac proinde adnotata ibidem heic repetenda sunt. In marginali adnotatione ms. Rem. hæc leguntur: *Quinta feria paschæ in conventu fratribus coram pontifice recitanda ante stationem. De conventu satis diximus adnot. 1 in tract. 41. Statio autem a stando dicta, quod populus ante Deum stans, preces offerret, etsi olim pro ipso jejuniis sumpta fuerit (ut patet ex Hermæ lib. III, Simil. 4, in quem locum vide Cotelerii adnot. 56), propterea quod singulis jejuniis diebus stationes haberentur; tamen subinde precatio omnis solemnitas, quæ processione indicta de una ad aliam ecclesiam, vel oratorium, aut etiam ad aliquod altare, ibidem stando habebatur a populo, *statio* dici cœpit. Hoc sensu in marginali adnotatione *statio* accipitur, eum per paschales dies, quibus nullum jejuniū erat, hæc aliæque stationes ad sequentes tractatus in Remensi ms. designatæ haberentur. Harum porro supplicationum paschalium meminit S. Gregorius Turonensis in libro de Vitis PP., cap. 6, ejusque ritus nonnullæ rubricæ in antiquis quarundam Ecclesiarum Ordinibus, seu Ordinariis reperiuntur. In nostra autem Veronensi Ecclesia easdem stationes habitas feriis 2, 3, 4 et 5, infra octavam paschæ, ex hac aliisque marginalibus adnotationibus Remensi codici affixis suo loco deinceps referendis liquet, quarum catalogum in feriarum seriem ob oculos in generali præfatione posuimus. Num aliis diebus ejusdem hebdomadæ stationes haberentur necne, ex notis iisdem non constat: at haberi nihilominus potuere, ut ne in codice laudatæ mentio facienda fuerit, quod has ante stationes vel nihil, vel alia abunde lectio recitaretur. Equidem in *Carpso* rituali libro*

A quoque hodie competitibus **274** per lecturam, quæ jam nunc felix invitat occasus, ut sacri oceani lacteo profundo demersi, surgentes inde novello novelli cum die, sua luce radiantes, nobiscum possint immortalitatis per æternum transeuntem cursu servato ad reprobationis tempus, ubi in perpetuum peribitur, pervenire.

TRACTATUS XLVIII.

De (1) Pascha IV.

(2) Morte sui vivens, sepe et in nido vegetatur, innumerabiles temporum metas (5) creandi curru, una eademque orbita lustrans dies magnus adventum mensis in tempora, tempora in annos, annos in sæcula pandens. Sine pausa crescit in senium; et tamen a cunis genitalibus non recedit. Profecto sacramenti dominici imaginem portat; nam occasu passionem, resurrectionemque orta red vivo concelebrat, per quem nobis quoque resurrectio in future beatitudinis pollicetur.

275 TRACTATUS XLIX.

De (1) Pascha V.

Sempiterni (2) currus auriga teretis mete sua re-

ms. Veronensis Ecclesiæ, qui ante medium duodecimum sæculum a Stephano presbytero et cantore scriptus fuit, ut fusius ostendimus, dissert. 5, cap. 2, § 1, singulis hebdomadæ paschalis diebus stationes ad certas ecclesias assignantur, quarum hic catalogum appendendum putamus, cum præsertim ecclesiarum, ad quas stationes in Remensi codice indicate habebantur, nomina cognoscere pergratum nonnullis præcipue Veronensibus futurum sit.

Feria II, Statio ad S. Stephanum.

Feria III, Statio ad SS. Apostolos et S. Laurentium.

Feria IV, Statio ad SS. Petrum et Joannem.

Feria V, Statio ad S. Firmum.

Feria VI, Statio ad S. Mariam Orphanam et S. Vitalem.

Sabbato, Statio ad S. Zenonem et S. Proculum.

In Dominica octavæ Paschæ, Statio ad S. Anastasiam.

(2) Ms. Urbin., *per temporis*. D in suo pro sua in mss. Vaticano, Remensi ac Pompeiano legitur: et *dies Salvatoris pro dies salutaris* in eodem codice Vaticano.

TRACT. XLVIII.—(1) *Tractatus Paschæ* in mss. At *de Pascha sermo III* in edit. Ver. A medio ad finem similis est tractatui 46, ut conferenti patebit.

(2) Hæc sumpta sunt ex iis, quæ de Præncie vulgo dicuntur, quod quidem animal resurrectionis et paschalis proinde symbolam Patres sæpe commemorant, uti et S. Zeno, tract. 16, lib. 1, num. 9.

(5) Tractatu 49, *Sempiterni currus* fit mentio; ubi licet ms. Pomp. *cursus* habeat, tamen ut *currus* retineatur, additum *aurigæ* nomen suadet. At heic *cursus* pro *curru* habet editio Veneta; et tr. 50, *nec otioso cursu* omnes et mss. et editi libri non absimili scriptura præferunt. Utrumque scribi et intelligi æquissime potest.

TRACT. XLIX.—(1) Sic in editis; in mss. autem: *Item in die Paschæ*. Hic quoque tractatus, sicut et ceteri sequentes, nonnulla habet similia, iisdem sæpe verbis expressa, quod semel monuisse sufficiat.

(2) Ms. Pomp., *cursus*. In ms. Tol. pro *teretis* scribitur *terrestis*, forte *terrestris*.

plians complectendo gyro solentur ve ego, duo sibi
 tantis adveni. Item sibi successor, idemque decessor
 (longeva semper aetate novellus) ante potens,
 annique progredies, (3) antecedit, qui sequitur, tem-
 pora (et ut secula colligenda disseminet), patit sibi
 de fine principum. Hoc est, quo scilicet, vobis a-
 men semel, amore hominis sui, ejus artifex Deus,
 et Dominus noster occidit, et exortus est rursum,
 nunquam sane repetiturus occasum. Hoc, inquam,
 quo feroces disrupte sunt tenebrae quo mors sus-
 tracta est: quo homines, quos (4) susceperant mor-
 tuos, refundere inferi coacti sunt vivos. Quam ut
 semper, et ubique aucti fide, numero, charitate

(3) Ms. Vat., antecedit. Mox *amena* pro *stentata* in
 ms. Pomp.

(4) Ms. Urb., suscepit.

TRACT. I. — (A) *Præcipua Paschalis, vel Itæ Pre-
 cipua* in pluribus mss. et edit. Ven. Al. de Pascha V,
 in cæteris aliis. Ms. Rom. hinc aliosubjunctum in-
 tegrum addit: *Tertia feria Pasche in concilio fra-
 tribus eorum pontificis vocantur ante statuent.* Vnde
 annot. 1 in tractatum 47.

(2) Mss. Rom. et Vat. *perpetuitas*, Tel. et edit.
 Ven. *reperantur*, sed retinere *perpetuitas* *perpetuitas* ex
 aliis mss. et editis, quo significatur paschalem diem
 adventi, qui *receptus ambagibus mandant operis
 pensa perpetua in se reditu compit.* Annotati autem 16,
 no. 1, non. S. *lucius ambagibus compit pensa mand-
 dant*, auctor de luna de se. s. s. scripsit, Vnde tract.
 52, ubi eadem allegoria vis verborum expressa
 dicitur. Post hæc *mandata pro mandata* in ms.
 Pomperiano legitur.

(3) Tres mss. et edit. Ven. *extant* præpositant
per.

(4) Præcipua sacra officia, quæ in ipso paschalis
 die (quatenus tamen a Sabbato sancti vigilia exor-
 ditatur) sacro quarto Verone præcipua, *San-
 ctus Zenonis pariter dicit: quod testentur quati
 la mandant sui, ex is et essent, quæ de promotione,
 seu ordinatione *inchoant*, sc. de *sanctissimi cura*,
 seu reconciliatione hæc die tabulis traduntur,
 creditur sacra intelligit. Etiam ad *promotionem*
 monasteriorum quod attinet, hoc testimonium, quate-
 nus recordamur et legimus, omnium usum anti-
 quissimum, sed etiam novissimum, in quo de oblatione
 die paschali tanquam ex ritu peracta nunti-
 fiat. Exant quidem Leonis (art. 11), et 31 ad Eros-
 comum Alexandrinam, in qua cum sacramentum ordina-
 tionum tempus legitimum subacta *post diem Sab-
 bati ejus incipit, qui in prima Sabbati incipit*; et cum
 hæc diem ipsam esse postea etiam dicitur, cum
 Leonis edictis a tempore currunt, hinc titulum
 hæc episcopi apponendum vel jam antea summa re-
 ceptum, dum duxerit: *De ordinatione presbyteri, aut dia-
 cono, ut Sabbato sancto obbeita, id est die dicitur.*
 At novissimus operum S. Leonis ejus diss. 7,
 num. 5, et in adnotationibus ad eandem epist. xi,
 non solum hanc sententiam ex eo Leonis textu hinc
 colligi ostendit, quippe quod hinc de omni die
 dicitur sacra est, non autem de die præcipua
 paschalis (sed præterea alia testimonia consistunt
 tum ex Gelasio ep. ix ad episcopos per Bractos et
 Leoniam constantis c. 11, ubi commemoratis can-
 onibus ordinationem legitimum non quoque tempore-
 bis, usum Sabbatum sanctum, in quo vel nunc or-
 dinationes haberi leguntur quæ, prætermittitur;
 tum ex synodo Romana sub Zacharia papa, an. 743,
 c. 2, ex Leonianensi sub Benedicto, an. 1054, ex
 Chersonensi sub Urbano II, an. 1099, etc., ubi
 de episcopi sabbati ordinationibus sacramentum sicut
 tantum, dicit cæteros dies legitimum commemorari, quod
 generale edictum, *non quoniam in Paschate et Invocavit**

A *vestra cum fratribus celeberrimis, præstabit Deus
 Pater omnipotens.*

TRACTATUS L.

De (x) Pascha VI.

Nec otioso cursu, reciprocis ambagibus operis
 mandata pensa (2) perpetua, genitalis semper,
 novellus occisus, a se 276 in semet sua (3) per
 vestigia revolutus, dies salutaris adventi; officii
 sacramenti domini omnibus omni genere numerum
 largus. Namque piis mercedem sacerdotibus præ-
 stat, consequentibus monastriis (4) promotionis 277
 augmentum, immortalitatis fidelibus fructum, (5) po-

*benedictiones celebratas fuisse, pronuntiat, idque vel
 ex ea confirmat, quod toto hæc solemnitas regeneran-
 dis canonicis erat consecrata: et hinc sententia
 base Mailleonus accedit, tom II Musæ Italicæ, pag.
 104, si hæc de ritu Romano solus Ecclesie pro-
 nuntiata fuisse, possent facile concedi; quatenus
 episcopi discipule, de qua nunc querimus, nullum Ro-
 manum monumentum existit. At cum de omnium
 Ecclesiarum disciplina statuatur; id quoniam sit falsum,
 ex hoc unico Zenonis testimonio convincitur, in quo
 aperte et de die paschalis sermo est, et de *promotio-
 nibus monastrii*, que eo die præcipua quodam
 ex ritu haberi consueverant. Et sane mos, qui nunc
 obtinet, ut præcipua die sabbati sancti legitimas or-
 dinationes possint præcipua, non de novo inventus,
 sed ex antiqua disciplina manasse credendus quidem
 fuerat; sed nullo antiquo documento, quod super-
 esset, poterat confirmari, nisi hoc, quod ex S. Ze-
 none considerandum reperimus. Addeamus et aliud
 monumentum, quod si non præcipua hæc disci-
 plina ritum subinde, ut ex Zenone colligitur; sal-
 tem præcipua confirmat, qui die quoque paschalis or-
 dinationes fieri fuisse habet manifestum est. Hoc
 monumentum suggerit codex Prioratus S. Gabrielis,
 copias fragmentum recitatur in ms. Historia monaste-
 rii Fiscanensis apud Marten., tom. II, p. 666 de
 Antiq. Eccl. Rom.: *In diebus Maritimi archiepiscopi
 tunc ant Fiscanum ad paschale festum duo Francæ
 episcopi, id est Lezonus Parisiensis, et Fulco Am-
 bianensis missi et legatione ad Wilhelmum... tanque
 in ipso sacratissimo R.urrectionis die supradictes Le-
 zonus episcopus, voluit et petente Abbe Fricum,
 publice missos fecit, atque tunc eorum suum salu-
 mata quodam ex mora his presbyteros ordina-
 t. Sera-
 nius tempora hoc testimonium præcipua, que ad Ze-
 nonis etiam nunc dicitur: sed ad retellendam,
 quoniam hæc impugnatæ sententiam, convincenda
 que ritus episcopi successione, quoniam a Zenonis ævo
 delinimus, non nunc præcipua. Porro in Zenonis
 textu nunc eorum vox ad præcipua est, qui ene-
 mes cleri gradus, qui sacerdotum (sacerdotes enim
 tum hæc, tum tr. XVI, lib. I, n. 6, presbyteri intel-
 liguntur, *non eorum* nomen præcipua que apud an-
 tiquos episcopum significat) consequuntur, auctor
 nunc (nam his *sanctissimi promotionibus* hoc die
 presertim affirmans, de uno minori ad alium alio-
 rum gradum eorum præcipua subinde, idque us-
 sum varietatem graduum inter promotos existisse
 postea insinuat. Quæ si ad Veronæ cleri hæc verba
 directa consideres, non præcipua cleri gradus inter
 operarios tr. IX, a Zenone memoratos hæc in mente
 per aliusque tempus fuisse. Ecce conjunctis. De *pa-
 rentium cura* adnot. sequenti.**

(b) Præcipua reconciliatione aliam non videtur
 facta fuisse hæc in ipso die paschalis, nec in sabbato
 sancto, sed tertia quinta in Cæsar. Dion. et ex
 Sacramentario Gelasio in illorumque ordinationibus at-
 que scripturis liquet. Nam præcipua Verone, sol-
 tem id temporis, disciplina? sicut in Ecclesia Me-

nitentibus curam, (6) Catechumenis lucis viam, A Competentibus (7) remissam omnium peccatorum. Sicque cunctos in unam Christi corporis gratiam congregatos ad caelestia regna perducit, per Dominum et Salvatorem nostrum Jesum Christum, qui est benedictus in saecula saeculorum. (8)

278 TRACTATUS LI.

De (1) Pascha VII.

Perpetis anni pernicem cursum in (2) bissexta mutationis augmentum, una eademque, nec ipsa, sed ipsa orbita circumducens, dies magnus advent, suo sibi semper novellus occasu. Quod praeterit, sequitur (3): quod futurum est, antecedit. In omnibus novus est; et tamen in omnibus vetus est. Punctis omnibus commutatur, non natura, sed numero. Fit filius horarum, qui pater est omnium saeculorum. Hic est dies, fratres, quo a Domino nostro cunctus redemptus est orbis; quo aethereo semine novellus, (4) id est noster vivificatus est populus. Hic, inquam, qui nobis resurrectionis monstrat exemplum: ejus sane conditione nos beatores sumus: quia ille occidit, semper ut vivat; fidelis autem post se-

diolanensi Ambrosii aro feria sexta in Parasceve poenitentes reconciliabantur ex ejusdem epist. xx ad Marcellinam, num. 26, quod ipsum multo serius obtinuit in Hispania et aliquot Gallicanis Ecclesiis, ut probat Martene tom. II de Antiq. Eccl. Ritib. lib. 1, c. 6, art. 5, n. 10. Sed forte poenitentium curam Zeno vocat, qua illi perfecte Christo reddebantur, quod ad sacram synaxim ipso solum die paschalis admitterentur.

(6) Duplicem hic notat baptizandorum gradum Catechumenorum et Competentium. Etsi enim omnes baptizandi sequiori aetate in tres vel quatuor etiam gradus distinguebantur, ut videre licet apud Ducan- gium; olim tamen non nisi in duos gradus hic a S. Zenone memoratos distincti fuere, ut liquet ex Origene, lib. III in Celsum, S. Isidoro, lib. II de Officiis divinis, Rhabano, lib. I de Institutione clericorum, et Leidrado Lugdunensi de Sacramento baptismi, cap. 1. Hoc autem inter utrosque discrimen intercedit, quod Catechumeni a catechesibus audiendis dicti (unde et audientes a Latinis patribus saepe appellantur, Tertulliano de Poenit., Cypriano ep. XIII et 24 et aliis) verbo Dei erudiebantur, ut, quod S. Zeno ait, viam lucis cognoscere: Competentes autem erant hi, qui in via salutis jam satis instructi, baptisma enixe simul postulabant; nam quid aliud sunt Competentes, inquit Augustinus, serm. CCXVI, num. 1, quam simul petentes? et hi peractis scrutiniis, in vigiliis potissimum paschae baptizabantur, remissam omnium peccatorum consequentes.

(7) Ms. Rem. remissa, perperam; accusativo enim casu hoc nomen elatum ex contextu patet, et remissam peccatorum similiter scriptum legitur tract. XVI, lib. 1, n. 12, in quem locum vide adnot. 55, ubi remissam pro remissionem aliis usitatum ostendimus.

(8) Cod. Tol. addit. amen.

TRACT. LI. — (1) Sic in Ver. edit. In mss. et edit. Ven. Praefatio paschalis: codex vero Remensis hanc notam in margine exhibet: In paschate quarta feria paschalis in conventu fratribus coram pontifice recitanda ante stationem.

(2) Coniunctim bissexta scripsimus, ut in mss., licet editi distincte bis senae praferant. Sic et alii aliorum auctorum codices et editi coniunctim saepius eandem vocem scripsere. Bissexta autem mutatio

quod eam tatis occasum resurgens, horrore nunquam interceptur tenebrarum

279 TRACTATUS LII.

De (1) Pascha VIII.

Specioso circulo saepe reflexus dies, in mandati operis petiti (2) quadrage temporum fertur, duodecim mensium perpeti curru mutationibus dies, nulla statione coelestis: quia immortalitas ejus est cursus. Verum currat, an recurrat, ambiguum est: cuius praeteritum recitat, ut redeat. Mira proorsus ratio! Innumerabilium saeculorum diversa mensura cedere innovat spatia, et tamen ejus semper orbita est una: qui nos admonet, fratres, passiois resurrectionisque dominice unanimis atque concordis salutaria celebrare mysteria; per Dominum et conservatorem nostrum Jesum Christum. (3)

TRACTATUS LIII.

De (1) Pascha IX.

Magnificus, fratres dilectissimi, saeculorum pater adest dies, omni genere fructuum fetibus pollens, divite sinu, momentis quibus velis, quatuor temporum munera (2) expungens. (3) Denique Competentibus

duodecim menses spectat, per quos annua orbita circumducta, dies paschalis redit. Vividum porro S. Zenonis ingenium ex illis verbis deprehenditur, cum anni orbitam, qua eorum suum paschalis dies circumcurrit, unam eandemque nec ipsam, sed ipsam per antithesin vocat; a qua locutione non multum a similis illa, qua tract. 16, lib. 1, num. 8, de Pascha jam post occasum resurgente sermonem faciens: Denique, inquit, facta exsultat in timido, non umbra, sed veritas: non inigo, sed Phoenix: non alia, sed quamvis melior alia, tamen prior ipsa.

(3) Advenit. Sequitur, quod, etc., in ms. Vat

(4) Id est Christianus vivificatus est populus. In Cod. Urb. et forte tum id est noster, tum id est Christianus glossemata sunt, quae e margine, ubi a quopiam fuerant apposita, in textum irrepsere.

TRACT. LII. — (1) In mss., Incipit Praefatio, vel Item Praefatio. In edit. Ven. cum Zen., Praefatio Paschalis: in Ver. et caeteris de Pascha: sermo VII. Ms. Rem. haec in margine notata objicit: Secunda feria Paschalis in conventu fratribus recitanda coram pontifice ante stationem.

(2) Quadrage ablativus est, et quatuor anni temporum loco ponitur.

(3) In Codd. Pomp. et Urb. Avien.

TRACT. LIII. — (1) Ed. Ven., Praefatio Paschalis. Ms. Zen. addit: pro baptizandis. Edit. Ver. de Pascha sermo IX pro baptizandis. Tandem caeteri mss., Tractatus Pascha.

(2) Expungo pro distribuo accipitur, ut tract. 33, expungit apophoreta, id est manuscula dum transferenda distribuit. Vide ibidem adnot. 16. Sic quidem in Gloss. Graec. Lat. διαζέτης divisor, expungtor redditur, ac si dividere, seu distribuere et expungere idem significant, ac verbum Graecum διαζέω.

(3) Denique pro paucis Zenoni usitatum, ut videre poteris ex indice; vindicatur autem haec significatio annot. 4, in tract. 7 hujus libri. Porro in editis et mss. mala interpunctio erat: Denique Competentibus nostris finitur hyems. Hodie peccatorum oleo confecto letabuntur. Quodnam peccatorum oleum, quo letari Competentes debeant? error apertus. Ms. Pomp. peccatorum habebat, et secunda manus correxit peccatores; sed neque proinde difficultas plane diluitur. Itaque alia interpunctio utendum censui-

rostris fluitur hyemis hodie peccatorum : oleo con-
fecto **280** lactatur. Hodie nos etiam ver arridens
diversos in flores diverso clarismate (4) redditurum
est, cum scilicet unda perfusa, impate astatu messe
gredientes, (5) panem novum coeperat manducare,
quos autumate quoque non morabatur mustum, quo
repositi inebriatique, toties ter Spiritus sancti calare
fervebant: qui ut nunquam refrigerent, (6) omni-
bus in las prestata Deus Pater omnipotens.

281 TRACTATUS LIV.

De (1) Exodo I.

In die Pasche.

Sicut lectio divino testatur, in Agypto a Pharaone
populoque eius Israel Dei panis (2) captivatus in-
genti ugo avaricie perducitur (*Exod. c. 1*). Hinc
Deus precepit proficisci, dicit Moyses volens et Aa-
ron (*cap. VII, 31*), nec demonstrante nullis columna
per diem, eadem ignis quoque per noctem (*cap. XII,*
21 et 22). Finditur mare, et dextra lavaque in
abruptum digestis aggeribus stapeas unda solidatur
(*XIV, 21 et 22*). Dei populus navigat placis. Mira res!
Hec ejus barbaris vehementer urgentibus, nec equis
potest capi, nec navis. Maria cum numeribus tym-
panum quatit (*XV, 20*): hymnus etatur. De popu-

mus. Orem parvo ab antiquis sacrum Christum hi-
teriam dice te Optato lib. VII advers. Parmen. *Oleum*
monachum dicitur Zenonem, qui in nomine Christi
condidit, quod oleum, putes in conditum est, mona-
chum. Cuius vero hinc oleo facta fructus a Zenone
tribuitur. Eundem indicari videtur, unde, in Cyprianus
ad epist. 70. *Marizati inquitur*, cui scilicet de pas-
chatis Neophyti condidit hincur. *Oleum domum Spi-*
ritus sancti vocatur. 14. lib. II, de quo aperte
Augustinus loquitur serm. CCXXVII, quem ad bapti-
zatos die paschales habuit. Neque tamen negatimus
etiam fieri posse etiam etiam matris unctioem, que
nihil legitimum rursus a censetur.

(4) Ms. Pomp. et ede. Ven. *redditurus* sine parti-
cula et, que item inest in codic. Tol. et Zen. Sed
redditurum est plura legendum, cum ad vel neutrum
generis referatur, quod *redditurus*, 14 est mutati-
vum, *cat.* *Cum potentes in flores diversas*, quales
Neophyti saepe reddunt se pellari solent: ut sine
dulcissim flores mei a Zenone vocantur tract. 15,
lib. I, n. 5, in fine. Diversi autem sunt in flores ex
clarismate diverso, scilicet ex diversa preparatione
ac fide, de quo disertissime Zeno satis tract. 54
et 55.

(5) Fons hic est Eucharistia sub panis specie neo-
phyti data, sicut vox *mustum* eandem Eucharis-
tiam significat, quam sub vini specie fidei percipie-
bant. Hic allegatus cum S. Zeno in rebus aliis fre-
quenter utitur, tum vere etiam in mysteriis sa-
cramentisque indicatis, que ne aperte verbis per-
cipis exponeretur, ex eadem disciplina cautum foret,
de quo re plura Hieronimus Scholasticus in
tractatu singulari de Descriptione arcum cap. 4, artic.
indecimo § 5, luculentè dixerunt, unde et hinc Zeno-
tis, quem *antiphrasim et doctissimum avaritatem* vo-
cat, locum considerat.

(6) Mss. Tol. et Vat. cum edit Ven. in *omnibus*.
Eadem editio cum ms. Pomp. in fine addit *Amica*.

TRACT. LIV. — (1) Mss. Vat. Tol., Urb., Pomp. et
in A Rem. *Tractatus die Pasche supra*, id est
S. Zenonis, qui memoratus fuerat in consulis tracta-
tum superiorum. Constat autem hic tractatus
cum aliquot voc subiectivis, qui de Exodo in is-
dem mss. inseruntur, ut jure hoc eadem inscrip-

Los liberatur; resolutisque undis vi cum persco-
tere deletur (*XV, 28*). Quantum spiritualiter intelli-
gatur, Egyptus mundus est iste. Pharo cum po-
pulo suo diabolus et spiritus omnis iniquitates. Is-
rael populus Christianus, qui proficisci jubetur,
ut ad futura contendat. Moyses et Aaron per id,
(5) quod erat, sacerdotium, per suam numerum, de-
monstrabant duorum testamentorum sacramentum.
Columna viam demonstrans Christus est Dominus.
Quod duobus nubis et ignis imaginem gerit, judi-
cia duo designat. unum aque, quod gestum est,
ignis alterum, quod (4) futurum. (5) Mare fontem

282 sacrum debemus accipere in quo quibus aquis
Dei servi liberantur, isdem, qui non fugient, sed
portant peccata, delentur. Maria, qua cum mulieri-
bus tympanum quatit, typus Ecclesie fuit qua cum
omnibus Ecclesiis, quis peperit, hymnum canens,
et (6) pectoris verum tympanum quatens, popu-
lum Christianum ducit non in eremum, sed ad
coelum.

TRACTATUS LV.

De (1) Exodo II.

Sacram legem cui spiritualiter accipit, fratres, iste
est, qui ejus fructu (2) lactatur. Judaei etenim cum

tio in edis hinc quoque tractatu præfixa fuerit.
Utrumque vero titulum et editionem et editionem hoc
primo in tractatu retinemas, cum in ipso paschali
lesio hic tractatus habitus sit occasione lectionis
Exodi de rubi maris transitu, qui paschalis et bap-
tismi symbolum fuit, ex quo etiam ea lectio hoc pas-
chali tempore recitari et explicari solebat. Eadem
ratio de cæteris, qui sequentur, tractatibus habenda
est.

(2) Editi cum paucis mss., *captivatus*.
(3) Sparaverius correctione additioneque legendum
putat. *Moyses et Aaron per id, quo erat, sacerdoti-*
um, perque suam numerum etc. At nihil opus est,
cum S. Zenonis mens sit inuere Moysen et Aaron
per id, quod erat (erant autem sacerdotes, ps. XCVIII,
6) dem nostrasse sacerdotium, *per suam vero num-*
eram demonstrasse duo testamenta, que hincis qui-
busque numeris sigulicè affirmare s. lemæ Zenoni
fuit, ut liquet ex tract. 15, lib. II.

(4) Inducatur ignis judicium; quo sub finem mun-
di omnia concrenabantur ex II Petri III, 7. *Cali et*
terra igni reserati in diem judicii et perditionis im-
porum hominum; quod ipsum significavit Joannes in
Apocal. cap. XX, vers. 9 et seq.

(5) Bepium typum fuisse Erythraei maris transi-
tum, ut innuimus adnot. 4, discrete tradunt cum Ze-
none sacri Patres, inter quos unum Cyrcillum Hiero-
solymitanum commemorare sit satis, que Catechesi
I ad rones illuminatos. *Tyrannus ille*, inquit (4
est Pharo) *ad mare usque rones persequatur: ipse*
vero in pudes in p oibus principis demon ad ipas
usque solutares undas se sepelitur. Ille ex mare sub-
mersus est: iste in aqua solutus suffocatur.

(6) Mss. Tol. et Vat., *peccatoris verum*.

TRACT. LV. — (1) In ms. Rem. *Item tractatus* sine
alio titulo. Carteri tum mss., tum edit. de Exodo. Hic
autem marginibus rubrica legitur in ms. Rem. *In*
Pascha coram pontifice in cubiculo recitanda post dia-
conorum impressionem in ipso die paschali.

(2) Sparaverius legendum putat *lactatur*, a qua
correctione non multum discrepat ms. Tol. in
quo *lactatus* scribitur. At *lactatur* pro *positum* dici
potuit.

caraliter sentiunt, in gregibusque pecunias agnum (3) bifaria natura commissum, qui inveniri non potest, querunt, sic (4) agnum verum Christum, quem invenerant, perdidit: non enim intellexere, quia ex hedis humana designabatur caro suis onusta peccatis, ex ovibus spiritus majestatis: quae utraque in Christo concreta, agnum legitimum praestiterunt. Hic est agnus, fratres, de quo (5) *Lex ait: Pascha est Domini (Exod. xii, 11, 27)*. Apostolus quoque Paulus: *Pascha nostrum immolatus est Christus (I Cor. v, 7)*. Cur autem dignatus fuerit immolari, Joannes Baptista ante praedicavit his **283** verbis: *Ecce agnus Dei, ecce, qui tollit (6) peccata mundi (Joan. 1, 29)*. Hic itaque dictus est (7) primitivus, quia paternae antiquitatis solus est conscius. Hic (8) maturus, quia post ipsum non est ullus. Hic sempiternus, quia occisus est, et inventus est vivus. Hic immaculatus a peccato, quia solus est mundus. Hic salutaris, quia per ipsum vincimus mortem. Hic masculus, quia Dei est virtus. Hic, inquam, agnus perfectus, quia in ipso magnus ille sacerdos pio mysterio sua victima inclusus, hodie Deum reddidit hominem, quem (9) litavit.

TRACTATUS LVI.

De (1) Exodo III.

Tempus non sinit, fratres, (2) imagini reddere veritatem. Veruntamen Judae quid (3) monumentis

(3) *Bifaria natura agnum auctor vocat, qui ex duplici haedorum et ovium specie constat, ut ex sequentibus tractatibus liquebit.*

(4) *Voces agnum et Christum absunt a ms. Rem. In Tolentinate vero Christum deest.*

(5) *Edit. Ven. pro Lex ait habebat litare: Edit. Ver. laetari: ms. Zen. et Sp. latere: sed nullo sensu, qui satisfaciatur. Caeteri codices Lex ait, ubi Lex sicuti passim pro Moysis libris sumitur, ut alibi animadvertimus, ita nunc indicat librum Exodi, in quo quidem textus Pascha est Domini legitur. Neque moveat, quod in vulgata ejus loci interpretatione sit: Phase, id est transitus Domini: pascha enim et phase, vel transitus idem sunt; nam, ut Hieronymi verbis utamur in cap. 51 Isaiae, pag. 423, tom. iv: Manifestum est pascha, hoc est, phase Domini non passionem significare, sed transitum. Hinc eadem Zenoniana interpretatio usurpata visitur a Tertulliano adversus Judaeos cap. 11, et praesertim a Gaudenti serm. 2, pag. 40.*

(6) *Sic ms. Rem. et Tol. Ita etiam erat in ms. Pomp., sed correctum peccatum, uti et in editis legitur.*

(7) *Tractatu 62 hujus libri, ubi similia repetuntur, Primitivus, inquit auctor quia praeter Patrem ante ipsum nullus et primus.*

(8) *Sparaverius mallet legi unicus, et bene. At laudato tract. 62, maturus repetitur, sed alia ratione, quia aeternus est. Porro auctoritate ms. Rem. antiquissimi scripsimus non est ullus pro eo quod alibi scribitur est nullus.*

(9) *Nimirum sacrificavit, quippe quod Christus se hominem Deo patri per mortem crucis obtulit, ut hominem faceret quodam modo Deum.*

TRACT. LVI. — (1) *Mss. Rem. Tol. Vat. Urb., Sequentia Exodi; Pomp. Zen., Item de Exodo; in editis de Exodo. Hic porro tractatus similis est tract. 58 et utriusque, ut facilius intelligantur, conferendi: alicui enim, ubi variant, unus ex altero explicatur.*

A tu criminosi gratularis? In Aegypto **284** servasti du, (4) non sorte peregrini, sed merito. Ereptus es inde: non tua evasisti virtute. Columna nubis te perduxit per diem, ut (5) ostenderet caecum (*Exod. xiii*) igitur columna per octem, ut admoneret arsum. Angelus praevius tua castra promovit, ut eam presenti Deo proberetis ingratus (*cap. xiv*). Per mare pedibus ambulasti, ut pateretis in terra taofragium (*cap. xvii*). Ad hoc sane in eremo aquam de petra bibisti, manna de caelo gustasti (*cap. xvi*), et cum osses ad exortatem postmodum devolutos, praeritorum bonorum recordatione acivius torqueretis.

TRACTATUS LVII.

De (1) Exodo IV.

Mira, fratres, 2 carissimi, historiae sacrae sic est perfecta narratio. Cum Israelis populus (3) enormi captivitatis jago depressus, a rege Pharaone duris conditionibus in Aegypto necaretur (*Exod. cap. 1*; miseratione Dei, duce Moysa, iussus est proficisci (*cap. xii*). Huic non circulus solis per diem, sed columna nubis; non candida luna, sed ignis columna per noctem iter pandebat ignotum: qui ut inter duo elementa pervenit, ibidem (4) praesentariae exitum mortis expavit (*cap. xiv*). Hinc enim persequentium **285** Aegyptiorum infestis mucronibus (5) premebatur: inde maris magno clausus obice premebatur.

(2) *Reddere veritatem imagini idem est ac explicare quid imago seu figura vere significet. In hoc tamen Zenon se brevitate temporis, quod inter tot officia paschalia reliquum est, impediri, quominus possit exponere, qui spectant, quod Judaeis omnium ex Aegypto liberati fuerunt, in imagine contingit. In ms. Pomp., imaginis legitur: in edit. Ven. veritate, quorum neutrum placet.*

(3) *Momenta criminis Judaeorum auctor appellat ipsam Exodi historiam, ex qua patam est ipsos sive in captivitate, sive dum liberarentur, sive etiam post, variis criminibus reos fuisse, quod in sequentibus satis exponit. Judaeos porro Exodi historiam in sui nominis commendationem ingressisse, in eaque perperam gratulatos Zenon affirmat, quod non minus inde gloriae, quam ignominiae in ipsos redeat: si enim patent ovina ipsis collata beneficia, produuntur etiam dura et criminosa gesta, quibus illi divinis beneficiis male responderunt.*

(4) *Judaei non sorte peregrini, sed ut loquitur tract. 58, non necessitate, sed merito, scilicet ob sua crimina, in captivitate diutius relictos affirmat.*

(5) *Ms. Rem., custodiret.*

TRACT. LVII. — (1) *Mss. Incipit Exodi secunda; ed. de Exodo. Hic tractatus post lectionem de Exodo habitus ex prima periodo cognoscitur.*

(2) *Mss. Tol., Pomp., Vat., Urb., dilectissimi. Sic deest in ms. Vat. et sane abundare videtur. Dein praefecta pro perfecta in ms. Tol.*

(3) *Duo mss. Rem. et Tol., in ormi: ms. Pomp. mortis: alii autem tum mss., tum editi in ortu praeter unum codicem Urbinate, qui genuinam lectionem textui insertam exhibuit. Paulo post prehensus pro depressus in eodem ms. Urb., dein pro Duce Moysa in ms. Pomp., Moyses solum legitur.*

(4) *Edit. Ven. praesentata.*

(5) *Ne repetatur vox premebatur, quae iterum hoc eodem membro occurrit, eam Sparaverius hoc loco subaudiri mallet, vel legi terrebatur. Post pauca pro*

Etenim illi nullæ merant naves, nulla transfretandæ præsidia: cum sulato divini prævidentiâ scinditur mare: a qua dextra lavaque gelido stupore frenata, vitreos diriguntur in muros, præstolantes transitum Dei populi, ut (6) persequentibus mare sint deducitur in viam Israel ingratas, in qua nec gladios possit timere, nec fluctus. Mira res! medio pulverulentis exsultat in profundo, (7) qui circa se videret felixior triumphum suum potite naufragio. Hæc Julius prædicat, fratres: et tamen Deo demens ad huc usque non credit, qui est benedictus in sæcula sæculorum. Amen.

TRACTATUS LVIII.

De (1) Exodo V.

Tempus non sicut oragium reddere veritatem. Venerat tamen, Judæe, **286** quod (2) designatione tui criminis gratularis? In Ægypto servisti diu non necessitate, sed merito (*Exod. cap. 1*). Erripus es inde (*cap. xv*): non tua evasisti virtute. Columna nubis te deduxit per diem, ut ostenderet cæcum: igitur columna per noctem, ut significaret arsurum (*cap. xvii*). Angelus tui castra præcedit: necubi crimen excuses. Per mare ambulas (*cap. xiv*): veloces pedes (3) tuos ad effundendum sanguinem dextra lavaque in se refugiens vado testatur (*Psalms. xiii*).

clausis miss. Rem. Tol. clauum, et cod. Vat. pro clausa aliter scribit clauum obvia.

(6) Ms. Pomp., *transiens mare*, quod si legendum sit, ut sane probabile est, desunt hoc loco aliqua, et supplendum sic: *et transiens mare dexter, per sequentibus mare sit. Agger* positus, cum in dextera atque hinc suspensa, tract. 52, *pagora* appellentur.

(7) Sic ms. Tol. et Zen. ceteri ead. et miss. quia, quod minus placet.

TRACT. LVIII. — (1) Mss. Sp. et Zen. addit ad *Judæam*, contra quos sane posteriori quoque parte tractatus a Patribus non iniquum habitus (ut alios testis quærit miss.) ex Possidii notitia liquet: ubi memoratur S. Augustinus *adversus Judæos tractatus duos*, qui injuria temporum interierunt. Non eo ne curiam sit natam, cum post reditam Ecclesie pacem, et postquam Ecclesie publice præterant, ea disciplina indulta fuerat, ut ad Episcoporum sermones exaudiendo non tantum fideles et catechumeni, sed heretici, Gentiles, et Judæi exciperentur; unde can. 84 concilii Carthagenensis IV sacrum legitimus, *ut episcopus nullus spernet utrumque ecclesiam, et audire verbum Dei, sive Gentilem, sive hæreticum, sive Judæum neque ad Missionem careat hæreticum*. Missæ catechumenorum ratione intelligitur illa missio, quia catechumeni post devotam verbum dimittentur. Ex hac vero consuetudine, ut testatur concilium Valentium can. 4, nonnulli ad fidem perducuntur: *Sic enim*, inquit, *Paulum prædicatione audita, nonnullis ad fidem introductis evidenter scimus*. Hæc autem eos ea de causa monent volentes, non quod hoc tractatus a Zenone adversus Judæos vere præsentis habitus fuisse credamus, sed ut appareat, quam timide illum scripturam arguant, qui ut Zenone ad antiquiora scripta evocant, hos tractatus a Zenone contactos liquet interpretari: ipsorum ingratum vitam, verum Dei cultum ad Christianos translatum monere.

A Denique eremo excipietis (*Exod. cap. xvii*), quo te non pervenisse cognoscis. Ubi sane ad hoc aprum de Petra bibisti, manna de celo gustasti (*cap. xvii*), ut scires miser, quid fueras perditurus. (4)

TRACTATUS LIX.

De (1) Exodo VI.

Judæi, unde se beatos putant, infelices inde esse noscuntur: etenim (2) commodius puto misero in statu suo manenti, quam beato in ultimas miseras devoluto. Nam (3) prædicant patres suos Ægyptium populum fugiendo deesse (*Exod. cap. xiv*): Deum suos præfuisse majoribus, eorumque iter præcessisse: non intelligentes, quia exinde eos a lacte sua remotos, post suum dorsum cum (4) post futuris abjecerat.

B **287** (5) Erythraeum quoque in geminas ripas medium scissum mare, ductisque dextra lavaque aggeribus in aciem stipatis, undarum salvo liquore, arefactam profundi in semet contra se obnoxam, stupidam pependisse naturam: viam inter fluctus (6) micuisse terrenam, quæ utique non cælestis populi meritum, sed terreni per orbem totum dispersionis futura denuntiabit exitium. Ideo eos in eremum inde perduxit (*Exod. cap. xv*), vulneraque detestabilis mentis curanda lacte cum melle providendo commouit (*cap. xvi*): non infirmis ac languidis

ret, quibus sane omnia evenerunt, quæ in Veteris Testamenti figuris indicantur. Hæc porro tractatus, paucis additis, quibusdam motis, eadem continet, quæ tractatus 56. Vide igitur quæ ibidem adnotavimus.

C (2) Tractatus 56, habet *monumentis tui criminis*. (3) Edit. Ven., *suos*. (4) Ms. Rem. concludit sic: *Explicit tractatus de Exodo S. Zenonis*.

TRACT. LIX. — (1) Ed. Ven. cum ms. Zen. de *Judæis* hunc et sequentes octo tract. inscribit: miss. ceteri de *Exodo*. Utrumque titulum præposuit Veronensis editio, quod semel monuisse sufficiat.

(2) Ms. Urb. *esse commodius*. Ne autem equivocatione patiaris, subaudi *homini misero*, et significatur præclarior multo agi cum homine misero, qui in suo statu maneat, quam cum beato et felici, qui in miseras ultimas devolvatur.

(3) Edit. Ven. et aliquot miss. *prædicat*: correximus ex quinque miss. et edit. Ven. quippe nominativi loco *Judæi* intelliguntur.

(4) *Post futuris* pro *posteris* accipitur, qua voce Vetus lib. xv, cap. 7, et Gellius lib. xvii, cap. 7, de re, quæ deinceps futura est, utuntur.

D (5) Hunc textum contaminatum Sparaverius judicatis, corrigendam putavit, ita tamen ut illum sine antiquis libris sanare se non posse professus sit: *Erythraeum quoque in geminas ripas medium scissum mare, ductisque dextra lavaque aggeribus, in aciem stipatis undis, salvo liquore arefacta profundi semita, contra se obnoxam stupidam pependisse naturam*. Codices plures habuimus, nihil tale subolevit usquam; et ex interpunctione, quam posuimus, non ita contaminatum hoc testimonium videri posse putamus, ut intelligi nequeat.

(6) *Micuisse* habebant editi et mss. nonnulli, melior visa est lectio miss. Rem. Vat. et Pomp. Paulo post in ms. Sp. *micuisse* legitur pro *micuum*; in Rem. editio pro *micuum*, et ead. eodem Rem. cum Tol. et Pomp. *Adæo* pro *Idæo*.

manne tenacitatem irroravit; non enim erant idonei, aut digni, qui caelestis panis perpetua soliditate fruerebantur. Petra illis scaturivit in fontem (cap. xvii): ut biberent detritis (7) lacunis, ut merebantur, ceu silentium postmodum latere, Domino dicente: *Me dereliquerunt fontem a quo vivo, et foderunt sibi lacus detritos, qui non possunt aquam portare* (Jer. ii, 13). Postremo infelices quid sperant de imagine, ejus nosse non sunt meriti veritatem, (8) Dominum nostrum Jesum Christum?

288 TRACTATUS LX.

De (1) Exodo VII.

Pharisaeus quemadmodum legitimam pascha possit celebrare, non video: (2) ejus eminentis famosumque illud templum miserabili vastatione campis aequatum suo pulvere jacet sepultum. Sacerdotali caedra pestilentiae (Psal. i, 1), cultorum suorum (5) sacrilegio, jure deleta est. Exinanitum cornu jam non spirat unguenta. Dies festos in luctum (Amos v,

(7) Ms. Rem, *senaculis pro lacunis*, male; est enim *senaculum* locus in quo senatus habetur. Forte *canaculis* a *cœnum*. Hæc autem indicantur *lacunæ* a Jeremia ii, 13, memoratæ, quæ quidem in Zenonis interpretatione *lacus detriti* appellantur, in vulgato autem interprete *cisternæ dissipatæ*, id est consumptæ, quæ continere non valent aquas.

(8) Mss. Vat., Pomp., Urb. et edit. Ven., *per Dominum*, sed male; nam vox *Dominum* refertur ad veritatem, quam Judæos nosse non meritos Zeno insinuat.

TRACT. LX. — (1) Mss. Rem., Tol., Urb., Pomp., *Item sequentiæ Exodi*; Vat., *Tractatus sequentiæ Exodi incipit*; Ms. Zen. et edit. Ven., *de Judæis*. Utramque inscriptionem præfixere editores Veronenses.

(2) Constans et pervulgata sententia est, Judæis in uno Hierosolymorum templo legitime sacrificare licuisse. Hujus rei testis antiquissimus S. Clemens Romanus in epistola i ad Corinthios num. 41, S. Justinus in dialogo cum Triphone p. 4, edit. Parisiensis an. 1569, S. Phileas martyr in sinceris ejusdem Actis apud Ruinartium pag. 454 et alii. Cum porro paschale celeberrimum sacrificium esset agnorum, de quibus præceptum est Exodi cap. xii, jam hos solum in eodem templo potuisse mactari, ut pascha legitime celebraretur, exploratum est. Huic tamen sententiæ adversatur Philo lib. iii de Vit. Moysis, et tract. de Decalogo, qui paschalem agnum non a sacerdotibus, sed a singulis ex lege mactatum prodit, et S. Gaudentius, qui serm. ii, pag. 56 et 57, in domibus singulis, non autem in templo singulos agnos occisos fuisse testatur. Philonis auctoritatem expungit Pater Lamy in tractatu de Veteri Judæorum paschate, ac si ille hæc scripserit, propterea quod Alexandrino schismati faveret. Tripho Judæus non minoris forte auctoritatis habendus, qui apud Justinum martyrem de paschali agnorum sacrificio id ipsum confessus est, pag. 42. Gaudentio autem præter memoratos Patres satis sit opposuisse Hieronymum, qui cum Zenone nostro similiter sentit. *Nec immolentur agnus, vel mysticum pascha celebremus, quia hæc absque templo fieri lege prohibentur*. Hinc ergo jure S. Zeno hoc et sequentibus etiam in tractatibus haud legitimum habuit Judæorum pascha, quod illi demolito adhuc templo legitime se celebrare posse contendebant, cum nec pascha sine sacrificio, nec sacrificium sine templo celebrari queat.

(5) In mss. Rem., Vat. et Pomp., *sacrilegio jure*.

(21), et cantica ejus in lamentationem conversa prophete testantur (Id. v, 25, v, 22; Is. i, 14). Taurus, arctos, lupos et agnos a Domino saepe reprobatos (4) accepimus (Jer. vi, 20). Quod ultra? (5) Non potest, fratres, illum celebrare mysterium, cujus sacramentum divina scientia advertitis esse damnatum per Dominum nostrum Jesum Christum, qui est benedictus (6) cum Patre et Spiritu sancto in omnia saecula saeculorum.

289 TRACTATUS LXI.

De (1) Exodo VIII.

Judæus legitimam gerere se pascha conenda; cui nihil aliud de veteri sacramento, quam in aedibus contexta suspirus (2) fabula remansit. Denique regnum illud templum campis aequatum jacet. Altaria (5) ejus subversa manu cum suis sibi sacrificiis, sparsa in pulverem vanuerunt. Sacerdotalis cathedra pestilentie suo nomine deleta est (Ps. i, 4). Agnus salutaris (Exod. xii, 5), qui designatur (4) ex ovibus

(4) Ita ex mss. Rem., Tol., Pomp., Vat. Urb., cum aliis legitime accepimus.

(5) Ms. Pomp. repetit: *Non potest, non potest*.

(6) Ms. Tol., Vat., Urb., Pomp. et Zen., *cum Spiritu sancto*.

TRACT. LXI. — (1) Mss. *Incipit de Exodo*: ed. Ven. de Judæis, idque alia manu in ms. Pomp. Hic tractatus, paucis additis, quibusdam mutatis, eadem continet, ac tractatus 60 quem præmisimus, et 62 quem subjiciemus.

(2) *Fabula* proprie a *fando* sermonem quemlibet significat: unde quod Pautus dixit in Stichio act. 4, sc. 4, vers. 71, *lupus in sermone*, id Terentius Adelph. act. 4, sc. 1, vers. 21, exp. *sunt lupus in fabula*. Hinc *fabula* saepe vera est historia, quæ sermone traditur; unde S. Hieronymus: *Et ne veteris replicando historias longum faciam, brevem tibi fabulam referam, quæ accidit infantiæ meæ temporibus*. Pro scripta etiam historia idem Hieronymus ipsa voce utitur in Epist. ad Phl. cap. 1: *Longum est diversa judicium gesto percurrere, et totam Samson fabulam ad veri solis (hoc quippe nomen ejus sonat) trahere sacramentum*. Hinc Phædrus *veras fabulas* memorat 2 l. b., vers. 5, et *fabulari pro vera narrare* apud Scriptores non raro legitur. Nihil itaque mirum, si S. Zeno hoc loco veram sacræ et antiquæ historiae et scriptis et verbo tradi te narrationem *fabulae* nomine appellavit.

(5) Auctoritate manuscriptorum Tol. et Vat. *delevimus* vocem *Dei*, quæ post *altaria* legebatur. Postea *delata* pro *deleta* in ms. Urb., sed hæc eadem sententia totidem fere verbis superiori tractatu repetita habet *deleta*.

(4) Exodi cap. xii, vers. 5, ex vulgato interprete hoc de paschali agno præceptum fertur: *Erit autem agnus absque macula, masculus, anniculus; juxta quem ritum tolletis et hædum*, quibus agnus et hædus distincti censentur, non vero tanquam unum animal, quod ex agni et hædi natura particeps sit, ut Zenonis textus ponit. Cum Zenone tamen concinens S. Gaudentius serm. iv, pag. 55, recitato Exodi præcepto hæc notat: *Hinc advertere Judæi debuerant, legem Dei spiritualiter intelligendam, quoniam ab agnis et hædis sumendum legerunt agnum, qui immolandus erat; cum sit istud contrarium, ut, si agnus est, ab agnis sit pariter et hædis*. Hæc autem animadversio ab Hebraica veritate aliena, ex aliqua profecto interpretatione fluxit, quam ibidem sane S. Gaudentius prodit in hæc verba: *Ab agnis et hædis sanctis* Sic

et ex hœdis, inter pecora non potest inveniri. Dies **A** pasche regis, et contra regem **290** Dei vocem (1) placentium et luctum profecerunt (*Amos* v. 25). Si, quæ hinc civitas servit. Scæpe ovium greges infidelitas interitit, quos in amaritudine assunt. Quis non intelligat, ferre, illud pascha non esse, sed (6) bromosum hœtris orienti convivium? (7)

291 TRACTATUS LXII.

De (1) *Leodo* IX.

Pharaoni agere se legitimum pascha contendunt: qui cum templo summo, ut putabatur, summorum sacerdotum perdidit: regalis unguenti cornu privati sunt. Circumciso testimonium mentis impura jam jamque illis imminere supplicium denotari vultus (2) inflectu miratur. Omne genus peccatorum cum suo sibi sacramento re, colatur. **B** *Juuda* coram, dies festi, omnisque solemnitas abominatio est apud Deum (*Amos* v. 21, *Is.* 1, 14; *Leod.* vi. 20, *Is.* lxxvii. 5, et *Zach.* vii. 5). Cum hæc ita (3) sint, a quibus, quomodo, unde pascha celebrant? Adde, quod agnum legitimum suo vitio, quem invenerant, perdidit: quem Scriptura designabat (4) ex ovibus et hœdis (*Leod.* xxi. 5): ex hœdis utique, propter peccatorum involucentiam carnis; ex ovibus, propter spiritum

item integrum Exodi versum 12, recitat serm. 5, pag. 48: *Agnus autem parvulus, masculus, unicoloris est ovibus, ab agnis et hœdis sumus.* Eandem plane interpretationem locutionis habet Ambrosius lib. 1 de Abrahamo cap. 5, tom. 13; nec non epist. 25 ad episcopos Amliban. num. 49. Hæc autem interpretatio, etsi hebraico textui valde plane congrua, hebraice tamen locutionis vim non pene exarbit, ejusque argumenti, quo *Zeno* et *Gaudentius* utuntur occasionem deest. Cum enim in interpretationis præceptum tractatur, ut *agnus* immolandus in pascha, et *agnus et hœdis sumitur*; ille agnus ex agrorum et hœdorum natura particeps esse debere creditus est, quod tamen non ita hebraice locutionis ratio significat. Qui enim in prima parte versiculi agnus propter in hebraico אֶת־אֲגֻנִים appellatur: quæ vox etsi agnum quandoque significet, ut *Jeremie* cap. 1. v. 17. אֶת־אֲגֻנִים *propter ovem*, quandoque tamen ovium partem nunciat, ut *Iob* xiv. v. 14. אֶת־אֲגֻנִים *propter capram*. Hinc ergo ea vox per se non *agnus* proprie, sed *partes alterutrius* spectari. Vnde ex agnis, sicut ex capris significat. Hæc autem significatione adhibetur *Ex.* xii. 5, ibique præterea in secundo versu cum particula hebraica, quæ *hœdis* præfigitur, non præter, sed *propter* accipienda est, ut *hœdis sumus*; et sic versus ille interpretandus: *Propter, seu partem hœdorum longiorum* (ad enim *propter hœdorum* significat, de quo adnot. 4, in tract. 65), *propter ovem masculam, unicoloris est ovibus, et hinc ex agnis, sicut et hœdis sumus.* Ita exiguum in interpretationis latari discrimen *Zeno* et *Gaudentius* in alienam et plerumque non induxit.

(1) Ms. Urb., in planities et luctus illi profecerunt. Illi item additur in mss. Sp., Pomp., *Zeno*, et edit. Ven. Post præterea absque pro assumit in mss. Tol. et Pomp.

(2) Ita scribunt mss. Rom. et Pomp. *Filosæus* lib. 1 *Sacerdotum* pag. 241, hoc bromosum convivium interpretatur de eo, quod est agnum seu agrorum carnis consistit, forte quia *bromo* apud *Hesychium* *propter*, seu cibum sonat. At hæc vox ab *Zeno* et *Gaudentio* repetite interpretationem christiana adnot. 10 in tract. 13, lib. 1, ubi eam resolutius ostendimus locum *S. Gaudentii* serm. 2, in quo nostrum

agnus justus. Qui primarius est dicitur, quia (5) præter Patrem ante ipsam nullus est primus. Maturus, quia æternus est. Perfectus, quia Dei virtus Deique sapientia est. Immaculatus, quia peccatum non habet solus. Salutaris, quia mortem mutavit in vitam: propter nos quæ est occisus, et vivit, sepultus, et resurrexit: homo estimatus est, et inventus est Deus glottosus in sæcula sæculorum.

292 TRACTATUS LXIII.

De (1) *Leodo* X.

Si *Judei* venate imaginis recollectione gloriantur, quanto magis *Christus*, in quo non est figura, sed veritas? Quam ex rebus ipsis agnoscite pariter, et probate. *Judei* majores suos *Pharaonis* exercitusque ejus gravi servitutis jugo depressos de *Agypto* (2) præstant libertates (*Leod.* xiv). A diabolo rabie, idolorumque turba violenta non tantum nostri majores, sed omnis *Christiana* progenies de vera *Agypto*, id est de isto mundo, semper momentis omnibus liberatur. Illis ducatum *Moyses* præbuit: dux noster *Christus* est *Domini*. Illis columna nubis atque ignis viam demonstravit: nobis *Testamenti Veteris* ac *Novi* clarissimi oracula viam (3) et verum *Christum* *Domini* prædiderunt, qui ait, *Ego sum via et veritas*

agnum paschalem *sive brach* (non *sive bradio*, ut vulgato ferre lemo) sumendum contendens, satis magis *Judeorum* paschali convivium hinc *combrach*, quod *brachium* hinc *Zeno* appellat.

(7) Ms. Tol., Vat., Urb., Pomp., *Zeno*, nec non edit. Ven. hanc clausulam apponunt, *per Dominum nostrum Jesum Christum*. Vox tamen nostrum abest a Cod. Tol.

TRACT. LXII. — (1) Ms. *Zeno* et edit. Ven. de *Judeis*; edit. d. *Incipit de Leodo*. P. nes additis, qui busdam tantis eodem hinc reperiuntur, quæ in secundo et quibus præcedentibus continentur, ac proinde nota in eadem legenda sunt.

(2) Ms. Pomp. in flutu.

(3) Idem ms. *sum*. Paulo post *Adito* pro *Adde* in ms. Rom.

(4) Vide adnot. 5 in tractatum præcedentem. Aliam vero, non autem multo absaitem allegorice interpretationem apud *S. Gaudentium* loca illa laudato reperies.

(5) Erat in editis, et ms. *Zeno*, *propter Patrem, cui etiam conterminus est divinitate cum sancto Spiritu, ante ipsam, etc.* At verba, quæ inter duas virgulas leguntur, a remp. absunt, additaque solum apparent posteriori margini in ms. Pomp., et ex inde in textum *S. Zeno* intrusa. Sicut tract. 55, ubi hæc eadem sententia repetitur, nulla sancti Spiritus facta mentione sic scriptum est. *Hic itaque deus est proventus, qui paternam antipatris solus est consecutus.* Neque altero Spiritus sancti aternitati quidquam præjudicet creatur, quippe quem *S. Zeno* alius testimonio una cum *Patre* et *Filio* coæternum luculentè probat. Vide inter cetera tract. xiii, lib. ii, num. 4.

TRACT. LXIII. — (1) Mss. *Serpentia Exodi* præter *Zeno*, in quo sicut et in edit. Ven. de *Judeis*. Notandum quoque hunc tractatum in omnibus mss. nullo numero signari, et hinc in tabula ms. *Romena* præfixa desideratum ejus titulus, at in corpore mss. titulus sine numero legitur inter tract. 46 et 47 libri primi.

(2) Mss. Tol. et Vat., præstant.

(3) Particula *et* abest a ms. *Comptano*.

(*Joan.* xiv, 6) Illorum profugus populus per mare rubrum dextra Levaque undarum stupentibus rupibus pede sicco transiit (*Exod.* xiv, 21) : at non tunc mare, (4) quos voluntario suscipit, feliciter naufragos facit : interimensque universa peccata gentili unda submergit, ut caelestes cuncti terram desiderant non norint. Denique illi post mare ad eremum pervenerunt : nos post baptismum (5) ad paradysum pervenimus. Illis irrorata est esurientibus manum (*Exod.* 45) : **293** nos autem esurire non possumus (6) sempiternum, qui caelestis panis (7) nobiscum portamus annonam. Illis sumentibus petra fluxit in peculum (*Ibid.* xvii, 6) : (8) ad Christi fontem qui biberit, in aeternum sitire non novit. Illis in deserto suavitas lactis et mellis exhibita est : nobis vero, quod plus est, melle dulcior ac lacte candidior, aeternae vitae beatitudo Dei tribuetur in regno.

TRACTATUS LXIV.

De (1) *Exodo* XI.

Quid tunc Pharisaeus inanis, quem (2) momenti praeterita delectat umbra? Exultat, quod in Aegypto creverit : at in originali decrevit solo. Quod captivitas sit nexibus exsolutus : sed est nunc usque barbarici furoris moribus alligatus. Deus illi ducatum praebuit : idem a sua cum facie postmodum abjecit. Consecutus est regnum, ut post regiam dignitatem majore dedecore (3) Imperio Romano serviret. Sane vultis scire quante sit sanctitatis? Quem mare su-

(4) Relativum quos, quod omnes editi habent, etsi absit a mss., nihilominus retinimus, cum sententia illud postulare videatur.

(5) *Paradisum* hoc loco non caelum, sed Ecclesiam auctor vocat, in quam quidem per baptismum ingredimur. *Paradisi* quidem vox apud Graecos usitata, ab Hebraico פֶּדֶס pomarium, vel hortum originem ducens, eandem significationem propriam habet, ut videre est apud Xenophontem in Oeconomico, et Hellenicorum lib. iv, cap. 4. A Graecis ad Latinos eadem vox traducta eandem propriam significationem sortita est, uti apparet ex Firmiliani epist. lxxv, inter Cyprianicas; nec non ex vulgato interprete in Cant. iv, 13, etc. Hinc hortus ille peramoenus, in quo primi parentes a Deo positi fuerant, *paradisus* proprie vocatur. At sicuti per allegoriam caelestis illa regio deliciis affluens, qua beati aeternum potientur, *paradisus* dicitur : simili allegoria Ecclesiam, quam *horti conclusi* nomine in Scripturis indicatam nonnulli Patres observarunt, *paradisum* S. Zeno appellare potuit, et haec quidem significatione illam perbelle *eremo* opposuit.

(6) Legere maluimus *sempiternum*, quo adverbio Plautus quoque utitur Aulul. ii, 4, 16, pro eo quod editi et mss. codices sine sensu scribunt *sempiternam*. Mox quia pro qui in ms. Vat.

(7) Num spectant haec morem illum antiquum deferendi semper secum, domum quoque, Eucharisticum panem, de quo more satis dictum tract. 5, lib. 1, adnotat. 29.

(8) In Ms. Pom. at pro ad scribitur.

TRACT. LXIV.—(1) Tituli hujus tract. tum in mss., tum in edit. iidem plane sunt, ac in tractatu superiori.

(2) Ms. Vat., *momentis*. Postea mss. Rem., Tol., Vat. et Urb., *delectatur* pro *delectat* : idque scripsimus libenter, si legeretur qui pro quem.

(3) Ms. Rem., *in perpetuum Romana*; Mss. Vat.,

A simul adnotatum, non potest terra bagulare dispersum.

294 TRACTATUS LXV.

De (1) *Exodo* XII.

Quandiu, Intrae, (2) bruti cordis nec dum discitis tenebras, utroque legis oracula jam in Christo completa nec probando cognoscis? Verumtamen pro tuo senit si vis pascha leguminum celebrare, agnus requirendus est tibi (*Exod.* xii, 5), sicut praecipuum est, (3) ex agnis et ludo discordi natura commissus, quem in gregibus pecuniarum ipsi tui non invenere majores. Atque manam tu invenias : dignus es enim immolatione tali, qui salutem tuam in (4) incerti pecoris sitam visceribus opinaris. Sane quod passim multos occidis, edaciatas est tuae. Quod diversis in locis, (5) vanitatis. Quod cum amaritudine comedis, infelicitatis. Taceo, quod commemoratio est ingrati, non remedium, (6) sacrificium, quod ipse reprobatur fieri, qui praecipit. Hoc solum dico. Imple vel in ceteris legem, sicut scriptum est : *Præcunge lumbos tuos. Indue pedibus calciamenta. Arripe baculum manu* (*Ibid.* xi). In eremum proficiscere, si tuos vis imitari majores. (7)

295 TRACTATUS LXVI.

De (1) *Exodo* XIII.

Judaeos legitimum pascha celebrare non posse paucis accipe, Christiane. Salomonis templum hostili vastatione subversum cum ruina superjacet sepultum : ubi sacrificant? Sacerdotes jam non habent,

Tol., Urb., *in perpetuum Romano*; edit. Ven., *in perpetuum imperio Romano* : alii codices et editi, ut in textu scripsimus.

TRACT. LXV.—(1) Ms. *Item de die Paschæ*; ms. Zen. ad Judaeos hunc tractatum inscribit. Edit. Ven., *de Judæis*; Veronensis *de Exodo* et *de Judæis* simul. Nos *de Exodo* retinimus, cum id superioribus *de Exodo* inscriptis congruat, nec inscriptionum series ob hunc unum immutanda videretur.

(2) Nonius ii, 75: *Brutum dicitur hebes et obtusum*. Vetus Scholiastes in Horatium, qui lib. i, ode 34, vers. 9, hac voce utitur, notat: *Bruti graves et tardi dicuntur* : unde Isidorus lib. x, lit. B.: *Brutus quasi obrutus, quia sensu caret; est enim sine ratione, sine prudentia*.

(3) Vide adnot. 5, in tract. 61.

(4) *Incertum pecus*; auctor vocat agnum qui ex agnorum haedorumque natura particeps, nullibi inter lanigera animalia invenitur. Lege adnotationem nuper allegatam. Inter *lanigera animalia*, inquam; nam *pecoris* heic dictum est, non *pecudis*; *pecus* autem *pecudis* omne animal significat, quod pabulo terrestri vescitur; at *pecus pecoris* animalium, quae lanam induunt, praecipuum est, ut statuit Basilius Faber in *Thesouro eruditionis* voc. *Pecus*. Tract. 61, inter *pecora*.

(5) Edit. Ven. perperam *vagaris* pro *vanitatis*.

(6) Hanc syntaxim in juniorum gratiam sic construendam monemus : *Taceo, quod sacrificium, quod ipse reprobatur fieri, qui praecipit, est commemoratio, non remedium ingrati*.

(7) In Ms. Tol. *mores* pro *majores* scribitur. Ms. Rem. hanc clausulam subjicit : *Explicit S. Zenonis de die Paschæ feliciter*.

TRACT. LXVI.—(1) Ms. *Incipit Exodi*. S. Ius cod. Zen. cum Ven. edit. *de Judæis*. Edit. Ver. utroque titulo utitur. Similia continet ac tractatus 60.

(2) qui eorum pro salute sacrificat. Taurus, hircos, arietes, et agnos abhorret Dominus : unde sacrificant? Deum dereliquerunt, altare eius everterunt. cui sacrificant? Sane hoc solum proprium retinent, quod, ut vilem libidinem magis ac magis auceant, vituribus se lavacris cum momento (3) baptizant, Deo semper ingrati.

296 TRACTATUS LXVII.

De (1) Exodo XIV.

Judeos non tantum legitimum pascha celebrare non posse, sed religionis divinae proorsus nihil retinere paucis accipite. Salomonis templum, de quo presumebant, (2) cecidit. Maria Dei ipsi everterunt. Lex et prophetae utique ad Joannem. Sacerdotibus eorum luctus (3) redditur. Isomolatio auferitur. Cessat unguentem. Circumcissio vacuatur. Sabbatum (4) denotatur. Neomenie et dies festi odio habentur. (Is. 1, 15.) Potuntur vestigia Romani regno. Nihil, ut arbitror, (5) restitit illis proprium, nisi quod Agnus salutaris neglecto, ingrati vires agnos cum amaritudine, homines (6) amari manducant.

TRACTATUS LXVIII.

De (1) Exodo XV.

Judeos legitimum pascha celebrare non posse, periti legis, Deo ipso loquente, cognoscite : a quo ap-

(2) Speraverunt cum hanc quoque sententiam, uti cetera, per interrogationem ellendendam putat, tum vero quis pro qui scriboret, et sacrificet pro sacrificent.

(3) Antiquissimum simul et frequentissimum apud Hebraeos visum apur, qua se super levabant, usum, patet ex Exodo XXIX, 4, et XXX, 49. Lev. XVI, Deut. XVI, 6, et alios ex locis. *Multa Judaeorum baptismata* a S. Marco Evangelista commemorantur cap. VII, 3 et 5 : *Pharisaei cum et omnes Judaei, nisi crebra lavarent manus, non manducant, teventes traditiones sanctorum. Et a foro nisi baptizentur, non comedunt : et alia multa sunt, quae tradita sunt illis servare, baptismata colicum et uncorum et aramentorum et lectorum.* Baptismatis a Judaeis in peccatorum purificationem adhiberi meminit S. Basilius, hom. de Baptismo. Baptismatis item quo proselyti ablucebantur, quocumque numero, sive ex gentibus, sive ex christianis inter Hebraeos admitti volebant, testimonium lecupretissimum addert Macchabaeus III. Issur. cap. 15, num. 1, 3 et 5. Haec autem S. Zeno, cum illa baptismata memorat, quorum frequentia *libido magis ac magis accipitur*, balnea potius Hebraeis quoque, sicut et Gentibus usitata, videtur inuenire : haec enim plurimum ad libidinem coartuisse patet ex Hieronymo, epist. LXXIV, ad Salvinian, cum 7, quam monuit, caueat, ne *haec eorum error notum adolescentulæ sanguinem incendat. Quotidie enim Hebraeos lavare consuevisse omnia membra* testatur Tertullianus de Orat. cap. 17. Vide etiam Godefridum, serm. IX, p. 108. Erat etiam secta inter Hebraeos quorundam, qui in graeca formula recitandi Judaeae religioni ex regio eodem a Cotserio edita in observationibus ad E. I. Recognit. S. Clementis, § 55, *ἡμετέροις βαπτίζουσι*, id est *quotidie baptizantes*, appellati, dicebant, ut ibidem traditur, *neminem saluum fieri posse, nisi quotidie lavet*.

TRACT. LXVII. — (1) Omnes mss. *De die Pascha*. Zen. cum edit. Ven. *de Judaeis* inseribat. In edit. Verduci inscriptiones *de Exodo XIV et de Judaeis*. Ne sectionem interverteremus, retinimus titulum *de Exodo*, cum contineat eodem loco, ut in reliquis hac inscrip-

tionem (*Math. XVI, 17; Luc. XIV, 46; Jer. VII, 11*) synagogas spelunca latronum / sacerdotalis cathedra (*Ps. 1, 4*) pestilentia / sacrificium (*Is. LXVI, 5; vide Deut. XXII, 48*) canna mactitio **297** jejunia (*Is. LVIII, 5; Zach. VII, 5*) colium / populus (*Math. III, 7; XII, 34*), progentis viperarum. Post haec quid presument, astutiate non possum, homines, qui salutem suam in pecorum morte constant. cum Deo postquam de Egypto egressi sunt, ubi (2) imaginatum pascha gesserunt, deat (*Exod. XII, Is. 1, 11-12*) / *Pharisaei sunt holocaustum artem et pinguedine equorum, quis enim hac captisavit de manibus vestris?* Uti que, fratres, inunctanter eis adnotat, ascha, qui id per quod ab eis pascha geritur, reprobat. At imaginem coant. Nec ipsam quidem, qui falso coit imaginem, qui ejus non diligit veritatem. Sane hoc solum competentiter gerunt innocentes : quod agnos passim, quasi lupi rapaces, (3) occidunt.

TRACTATUS LXIX.

De (1) Daniele in Pascha I.

Evigila, Christiane, omni que secularis somni torpore discusso, apertis auribus cordis a pueris disce virtutem. Sed vide, ne astinas falsum, quod eis cessit incendium. Veritatem ratio protestatur. Qui nunc in se credentes baptizat Spiritu sancto et igni, ipse tunc quoque (2) numero suae affuit Trinitatis.

tone prenotatis, quae usdem quandoque verbis haec repetuntur.

(2) Ita correximus ex mss. Rem., Vat., Pomp., Urb., Zen. et edit. Ven.; reliqui mss. et editi *capit.*

(3) Mss. Tol., Pomp., Vat., *inductus*.

(4) *Denovo* haec arguere, re, recludere, seu nota aliqua affigere significat, ut saepe apud Tertullianum, de Pallio, cap. 1, *habitus denotare*; cap. 2 *quod denotas homines*; et de Orat. cap. 2, *Obliros patris denotamus*. Reprehenduntur a Deo Sabbato, Isai. c. 4, 15.

(5) Mss. Tol., *illis catit*; Zen., *illis restitit*; ceteri codices et editi ut in textu. *Restat* autem pro *reliquum est*, vel *superest*, uti haec accipitur, usurpatum invenies a Cicerone, ep. XII ad Brutum, a Terentio, Phorm. 4, 2, 55 et alius.

(6) Ms. Pomp. ita cum aliis legebat, at emendatam alia manu *amara*: *perperam*. In fine autem haec clausula legitur in ms. Rem. *Explicit S. Zenonis de die Pascha*: simile habet ms. Pompeianus.

TRACT. LXVIII. — (1) Mss. Rem., Tol., Vat., Urb., *Tractatus Pascha*. Pomp. *de Pascha*. Zen. *de Pascha et Judaeis*. Edit. Ven. *de Judaeis*. Edit. Ver. *de Exodo XV, de Judaeis*.

(2) *Imaginarum pasces*. Lavius, lib. III, cap. 44, *Imaginarum pauperas* Seneca, epist. 20.

(3) Mss. Tol. et Vat., *occiderunt*.

TRACT. LXIX. — (1) Hos omnes de Dan. tract. paschali tempore habitos occasione lectionum, quae ex Dan. e quoque tempore inter sacra paschalia officia recitabantur, ipse titulos hunc tractatum et ultimo prefixus in mss. nec non textus nonnullorum tractatum qui baptismi paschali tempore collatum memorant, satis declarant, hic autem primus de Daniele tractatus in mss. Rem. Tol., Vat., Urb., *Tractatus Daniel vel Daniels in Pascha* inscribitur. In Pomp., *Tractatus Daniel in Pascha ejus supra*, id est S. Zenonis : in Zenon. autem et edit. Ven. *De tribus pueris*; tandem in edit. Ver., *de Daniels* VIII. *De tribus pueris*.

(2) Quod tres pueri Trinitatis figuram gerent, *rem sacramento*, id est in figura, *system* auctor alibi-

Denique rem sacramento gestam esse cognosce. In A
cammum (5) missi (Dan. c. iii), ut subacti sunt
298 flammis, statim (4) invisibili rore incendia
temperantur: mors religuens mutat officium: neces-
siores cremantur: incensis hyacintho coneatibus
flamma blanditur: Deus a creatura benedicitur uni-
versa. In tribus una mens, una virtus, unus trium-
phus exultat. (5) Melioratur vita supplicio. Rex non
inviderat pueris, si non eos præcepisset ardere.

TRACTATUS LXX.

De (1) Daniele II.

Martyrii quodam modo pars est, fratres dilectissimi, martyres non horruisse supplicium: quantum etenim multiformis (2) crudelitatis lugubris contemplatio retrahit a corona; tantum generosa ac perfecta **299** B
fides, quique illi (3) fuerit cruciatus, sua complicat vota. Denique tres pueri in illo sacro certamine præ oculis Deum sibi proposuere, non flammam (Dan. c. iii); præmium (4) futurum, non pœnam. Sicque inter tetros undantis incendii globos triumphantes barbaram regem, minas omnes, ipsum quoque supplicium, docuerunt ignes sanctis hominibus non esse

mat, cujus quidem sacramenti Trinitatis ob trium puerorum numerum meminit tract. 71, 75, 74, vide adnot. 3 in tract. 71.

(3) Mss. Vat. et Pomp., *jussi pro missi*.(4) Mss. Tol., *sibilo roris pro invisibili rore*.(5) *Meliorare proprietatem* L. XIII, § 5, D. *de usuf. et quemadmod.*

TRACT. LXX.—(1) Mss. Tol., Vat., Urb., *Tractatus Danielis*. Pomp. et ed. Ven., *de Daniele*. Zen. *De tribus pueris*. Utraque autem inscriptio præposita in edit. Ver. Licet in tabula libri primi ms. Rem. num. xi inscribatur, *Tractatus Danielis*, in corpore tamen titulo caret. In margine porro hæc rubrica legitur: *Festivitate SS. Firmi et Rustici fratribus recitanda*. Hi martyres, qui Diocletiano et Maximiano imperantibus Veronam suo sanguine consecrarunt, quorumque corpora alio olim tradita, Luitprando regnante, S. Annonis episcopi diligentia cum sacris aliorum quatuor martyrum exuviis eidem urbi restituta fuerunt, tanto semper in honore apud Veronenses habiti sunt, ut non solum in eorum memoria multa, tum in urbe, tum in diocesi ecclesie Deo dicatæ inveniantur, nominaque ipsorum in publicis lianis fuerint inserta, nec non in precibus, quæ leguntur ad calcem Ordinis Romani ex Capitulari codice editi a Francisco Blanchinio; sed præcipua etiam ipsorum fieret mentio in Canone Missæ, præcipuoque celerentur officio, cum antiphonis ac responsoriis propriis, ut liquet ex mss. liturgicis libris Ecclesie Veronensis, ac in eorumdem memoriam tres Missæ celebrarentur, in Missal: ms. sæculi XII D
descriptæ, quarum prima xi kal. junii, pag. 111, hæc inscriptione prænotatur: *Translatio SS. Firmi et Rustici, Primi et Marci, Apollinaris et Lazari*; altera vi idus augusti, pag. 129: *Vigilia Firmi et Rustici*; tertia ipso martyrii die, nimirum v idus augusti eadem pagina: *Sanctorum Firmi et Rustici*. Cum itaque istos martyres tanta celebritate Veronensis Ecclesia coleret, nihil mirum, si festo ipsorum die hic S. Zenonis sermo inter sacra solennia fratribus recitaretur. Hinc autem Remensem codicem ad eandem Ecclesiam pertinuisse maxime confirmatur.

(2) Editiones Veneta et Veronensis cum aliquot mss. *crudelitas*. Correximus ex edit. Pat. et mss. Tol., Pomp., Zen. *recta pro perfecta* in mss. Tolent et Vaticano.

fortiores, per Dominum Jesum, qui est benedictus in sæcula sæculorum.

TRACTATUS LXXI.

De (1) Daniele III.

Triumpuorum (2) martyrii qui credit interitus, potest etiam ipse adipisci martyrium. Tanta enim vis certaminis fore, ut eam ipse quoque ignis horruerit: nam a barbaro rege nimia crudelitate tribus pueris consulente, fornacis ultra quam solet, septenario pabulo ignis armatus est (Dan. c. iii). Credo divina providentia (3) sacramento Trinitatis **300** spiritalem quoque numerum convenire. Denique nec (4) irrorati camina eis baptismatis debuit gratia. O admirabile incendium! O vere spectabilem Deo dignum! Qui audiunt, timent: qui incenderant, ardent: qui incensi sunt, sacrificati et incolumes de eam non procedunt, per Dominum nostrum Jesum Christum.

TRACTATUS LXXII.

De (1) Daniele IV.

Ingens supplicium aliquotiens ingentior prosequitur gloria, maxime divinis in rebus: in quibus felices obnixâ devotione suam religionem custodiunt

(3) Spraverius legi mavult *puerint*. Deiri pia pro sua in ms. Urb. et pro *complicat* ms. Pomp. in margine scribit *amputat*.

(4) Mss. Tol., Vat., Rem., *futuri*: postea idem mss. cold. et Zen. *cæteros pro tetros*. Deiri mss. Rem. et Pomp. *barbarorum pro barbarum*; at in Pomp. correctum *barbarum*.TRACT. LXXI.—(1) Mss. *Incipit tractatus Danielis* excepto Zenoniano, in quo *De tribus pueris*, sicut et in Veneta editione.(2) Martyres etiam dicti, qui tormentis objecti, mortem non obierunt. Hinc Commodianus instruct. 48, *Multa sunt martyria, que sunt sine sanguine fusio*. Cælebres sunt inscriptiones epist. viii et x S. Cypriani *Martyribus et confessoribus*, in quibus martyres utique dicuntur, qui in tormentis non occisi sunt; *neque enim* (rationem addit idem Cyprianus ep. 57) *virtus eorum, aut honor minor est, quominus ipsi quoque inter beatos martyres aggregentur*; et non aliter Zeno noster tractatu superiori: *Martyrii quodam modo pars est, martyres non horruisse supplicium*. Codex Pomp. et edit. Ven., *martyrum pro martyrium* perperam scribunt; sed in ms. Pompeiano posteriori manu correctum legitur.(3) Solemne Zenoni est, in Scripturis ex numero binario, vel ternario, vel septenario, etc., *sacramentum*, id est mysterium et figuram aliquam, deprehendere. De numero binario vide plura exempla tr. 15, lib. II; de numero septenario habes exemplum tract. 14, lib. I, adnot. 12; de ternario autem hic in trium puerorum numero. quem *numeri sacramentum* vocat tract. 76, ac similiter tract. 14, lib. II, *sacramentum numeri* appellavit tria illa, quæ Thamar protulit, monile, anulum, virgam. Ms. Rem. et edit. Ven., *spiritualis quoque numerus*: Ms. Urb., *specialis quoque numerus*: Vat. vero *Trinitatis quoque numerus*.(4) Ms. Tol. *inrorati*: forte *inrorati* legendum est. *inroratis floribus* apud Columellam 9, 14. Zeno autem *rore invisibili caminum ignis temperatum* prodit. tractatu 69.TRACT. LXXII.—(1) Inscriptiones tum in mss. tum in ed. eadem ac in tract. sup. notatæ nobis fuerunt. Rem. in marg. addit: *Sabbato primo primi mensis coram pontifice ante processionem recitanda*. Primus mensis antiquis est Martius. Cum porro *processionis*, non autem, ut alibi, *stationis* nomine hoc loco utatur

potius quam solitum. Igitur cum audio tres pueros **A** incensos (*Dei* c. 10), prius vehementer horresco, tunc deinde eorum pariter optaverim fieri, cum cognosco inter flammis rorulentos (2) hymnum Deo canuisse securus (*Ibid.*, c. 14) tanta est enim fidei virtus tantaque potestas, ut culcibus suis etiam ipsa elementa contra suam naturam laudari compellat. Unde, frater, atrocissima rei tua vos terreat contemplatio **301** non enim ulla est metuerenda jam poena, cum incensorum superstes (3) insultat ignibus vita.

TRACTATUS LXXXIII.

De (1) *Daniela* V.

Mirum, frater dilectissime, ac a lectabile certamen Deo, historia sacra prodidit nobis, ignis ac fidei. (*Dei* c. 14.) Et cum duo dis cordantia devotusne **B** Dominica in unam concordiam convertere, namque tribus in pueros fides pueros non timuit, ammissis cautio, ignis exortibus (2) destitit, ut eras unus virtutis esse persuasit. Denique ardet incendium incendentibus, non incensis. O admirabilis ratio! O instimulabilis gloria Dei! (3) Sacramento Triunitatis tam potentis eloquenti subacta natura est. Qui putabantur incendio extingui, emicant laetiores incensi.

TRACTATUS LXXXIV.

De (1) *Daniela* VI.

Credulo percipe curie rem miram, Christiane, omni-que virtutum exemplo (2) laudatissimam. (3) Hebraei vere tres pueri, sanam constantia maiores, fixamque virtute fortiores, sibi pares, Tractatus **302** sacramento pramuniti, unitas una fide solili, a paritate pares, passionis victoria gloriosi. Illos barbarus rex, quod ejus statim adorare contempse-

rint, incendi praecepit. Qui ubi factati sunt in formicem ignis ardentes, hos devote cupidus ignis excepit. Lambunt (4) rosidos flammis blandentes. Mi a res! curatitas intus, neculiam foris est) intus hymnus cantatur, foris uclatus auditur. O magna potentia Dei! Incensores (5) incendia concretae sunt: et qui incensi sunt, incendio suo superstes, triumphantes de caelitis procedunt, praestante Domino nostro Iesu Christo.

TRACTATUS LXXXV.

De (1) *Daniela* VII.

Exulta, Christiane, et Deum fortiter time, diaboli se vis incendia non timere. Esse pueri (2) sacramento muniti, tres numero, sed us a virtute, anhelantibus flammis, cam no regente non ledantur. Incensi hymnum cantant, barbarum regem fidei tenentate confundunt. Manducantur de incensores bus suis. Deum vident. Mors transit in vitam, metus in gloriam. Sic quis non optet ardere (3)?

303 TRACTATUS LXXXVI.De (1) *Daniela* VIII.

Tres Hebraei venerabiles, (2) numeri sacramento muniti, aetate teneri, sed fidei soliditate robusti, suppliciosuffragante generosi, amore divinae religionis regis adorare imaginem contempserunt, utpote qui ipsam contempserunt regem: qui ira sufflatus, solito septies amplius caniam jussit incendi: ac ne quid tam aetati severius d'esse videre ur, pice et stupa armatum, (3) acclat ur incendium, astuantibus globis rutescat quoque ipsum alienis ignibus caelum. Ideo praecipitatur insontes: ibidemque, propter quem praecipitatur, i'viantur. Denique excipiuntur non flamma, sed (4) rore, Dei dignatione, non poena.

mergendum notorum Scribae, aliqua id generis **C** prolixo inquitur, quom a conventu fratrum seu capitulo (quo quidem Veronensium clerum convenisse ex aliis annotationibus animadvertitur) ad occasionem haberi solitam Ordo vi Rosarius a Michaelano celebrari meminit, cum scilicet post habitam in capitulo fratrum conventum, qui antea eusdem Ordinis habitabat, episcopo missas celebraturo exiit: ad ecclesiam processit habitabat, sui enim ille Ordo missas celebrat. *Ordo processionalis, si quando quicunque postea dicitur mixtum celebrari solent: incipit autem. Postquam prima hora celebrata fuerit, incipit in patrum, qui apud quosdam capitulum unumque, etc.* processionalis unum ordo sequitur. In Corpore quidem nostrae Veronensis Ecclesiae libro *processionalis* saepe fit mentio, qua a sacramento ad ecclesiam vel a choro ad aliud anare, etc. Citius proficit. In conventu igitur fratrum, sive in sacramento, vel dicitur ille S. Zenonis tractatus sub hoc primo prima mentis legitur eorum pontifex, an equam processio vel ad ecclesiam, vel ad anare aliquid habitante.

(2) Trium pueros centum, cum in Hebraeo textu Daniela non inventum, tam a Judaeis, tam ab Hebraeorum quibusdam respectat. At S. Zenonales cum Patribus et Ecclesia catholica ut canonicum accepisse hunc velle cognoscatur. Mss. et editiones Ven. et Ver., *rosidus*. At *rosidus* scribendum, ut in editione Patavina emendationem est, manifestum in extract. 42.

(3) Ms. Urb., *ardent*.TRACT. LXXXIII.—(1) Mss. *Tract. Daniela*. Zen cum ad Ver. *Delectat* pueros. Ver. solitum quom proppoliat.
(4) *Detulit* hoc loco pro *revertit* est accipitur.

(5) Vide adnot. 5 in tract. 71.

TRACT. LXXXIV.—(1) Trium idem ac in tract. sup. (2) Haec voce *Zenon* iterum videtur tract. 15 lib. II, num. 4 in quem vobis quoque animadversa nobis sunt adnot. 5.(3) Ms. Rem. *Hebraeis*. Ms. Tol. *verum* pro *vere*; et infra *stupa* pro *solida*.(4) Ms. Tol., *rosidos*; et *rosidum* quidem frequentius scriptum legitur. At ceteri Mss. *rosidos*, et similiter *rosida nella* in mss. Virg. Ecl. VIII, v. 17; *rosidus solium*. Columella 5, 6. *Rosidus* autem, vel *rosidus* idem est ac *rosidus*, *rosidus*, id est rore aspersus.(5) Ms. Pomp., *incensio Dei*. In ms. rem. per saltum a voce *incensio* ad alteram similem intermedia verba ab amensura praetermissa haere.TRACT. LXXXV.—(1) In plerisque mss., *Imitatio fontis*. Zen. et ed. Ver., *De tribus pueros*, qui in scripturae recentia in Ver. edit. additum fuit *de Daniela*. Haec enim vulgari mss., ut et ceterorum sacros et s. usque etiam penitentiali, retinuit.

(2) Vide adnot. 5, in tract. 71.

(3) Ms. Rom., Pomp. et ceteri Ven. adnot. *Amet*. In Rem. autem haec clausula praeterea legitur. *Explicit tractatus Daniela S. Zenonis*.

TRACT. LXXXVI.—(1) Inscriptio colomae tract. 75.

(2) Vide adnot. 2 in tract. 69.

(3) Legebatur *citatur*, supplevimus ex ms. Pomp. in quo neciatum est, quare uocata in abrasum hunc fuerit.(4) Libri hie habebant *rosidus Dei*, *deputate*, non

O felix supplicium, quod incolumitate superante in-
mortalitas prosequitur, et corona!

TRACTATUS LXXVII.

De (1) Daniele IV.

Non hodie mihi ad vos sermo est, fratres carissimi,
304 306 (2) de humanis gestis, aut meritis nec
(3) Daniel inducitur inter frementum leonum rabulos
rius intrepidus (*Dan. c. xiv*) caelesti prandio sat-
tur: nec (4) Jonas inter aestuantes procellas solaci-
tque maris fluctus insanos tutior piscis alveo, quam (5)

parva. Cum vero mss. libri *dignatione* pro *dignitate*
habeant; mutata interpunctione optimus sensus con-
sistit.

TRACT. LXXVII.—(1) In ed. titulus erat: *Pro fidei*
veritate, quem reperimus in uno recentis. Zen. Cæ-
teri habent: *Tractatus Daniels in Pascha*, quem B
proinde in seriem tractatum de *Daniele* coniciendum
putavimus. Ultimo autem loco ponendus visus est,
cum Auctor alios tractatus de trium puerorum in-
cendio ab se jam habitos commemoret. Male quidem
de *Daniele* hunc tractatum inscribi putamus, cum
non sit tractatus, in quo de Daniele agatur, sed
potius longioris tractatus exordium, in quo non de Da-
niele, nec de Jona, nec de tribus pueris, nec de hu-
manis gestis, aut meritis, sed de *Domino nostro* se
acturum pollicetur. Forte hoc erat unum ex exordiis,
quæ a magnis quoque oratoribus parata adnotavimus
in Admonitione ante tract. 30, quibus deum orationis
corpus ex tempore subjiciebatur; et hinc forte fac-
tum est ut reliqua oratio ex tempore habita, nec
scripta desideretur. At cum absit oratio ipsa, quæ
ad Christi æternam generationem pertinuisse vide-
tur (nam adversum Arianorum heresim se disputa-
turum Zenon recipit) cumque mss. omnes, uno C
excepto, de *Daniele* inscribant, eamque inscriptio-
nem laudent Joannes Veronensis Mansionarius, Guil-
lelmus Pastrengus, et Petrus de Natalibus, qui alle-
gant de *Daniele in Pascha* tractatus II, nimirum
tractatus 69, et præsentem, qui eo titulo in mss.
prænotantur, jam hunc titulum haud deserendum
putavimus.

(2) Indicare hoc loco Auctor videtur habitum jam
tract. 16 lib. II, *De Susanna*, in quo quidem de hu-
manis gestis, aut meritis agitur.

(3) De hoc paucis egit tract. 8, lib. I, n. 3.

(4) Vide tract. 17, lib. II, qui de *Jona* inscribitur.

(5) *Alveo* abest a ms. Tol.

(6) *Externi*, qui *Dominum nostrum* Jesum Christum
a suis, id est ab Arianis, *carptum venerabantur* (*si ta-*
men dicendum est; quod hi non vero et Christiano
cultu illum venerarentur) profecto Ethnici sunt; et
forte illi ex Gentibus potissimum innuuntur, qui in-

alveo navis (*Jon. I et II*); nec tres pueri, que videre
putabantur incedere, de suis incensurabiles iudicari
sed de Domino nostro, quem (1) *proh nefas!* vene-
rantur (6); externi (si tamen dicendum est) sui car-
puit. Sone (7) nullis argumentis armatus, quibus
illi libenter utuntur; qui adversis veritatem falsa
componunt, sed caelestium te tuomus multus, ma-
nifestis, ac puris, ut docti probent, minus instructi
se se confirmant, rudes discant, (8) ipsique, qui
blasphemare utuntur, salutis sue bono vel sero, si
potest fieri, respiciant (9).

ter tot Arianorum cum Christianis disidia, Christianos
divinitatem Christi simpliciter fide ac traditio-
ne defendentes probabant quodam modo, adversabantur
autem Arianorum artes et vim, qua isti ad suam
heresim tuendam utebantur. Audiat Ammonius
Marcellinus, ethiæ scriptor hujus ætatis cæber,
lib. XXI, cap. 16: *Christianam religionem absolutam*
et simplicem auli superstitione compoens (Censuris
Imperator Arianorum patronus) *in qua se ut oia*
pe pleas quam componenda gravas, excitavit dis-
idia plurima; ut cateris Antiatitum, jumentis publicis
ultra citroque discurrentibus per synodos, quas appel-
lant, dum ritum omnem ad suum trahere conaretur
arbitrium, rei vehiculariæ succideret ne vox. Themis-
tius alia ratione Arianos, qui contra Catholicos per-
secutionem acerbissimam moverant sub Valente,
comprimere coactus in oratione ad eundem Impera-
torem, quæ *προσφωτιστικῆς* inscribitur, dum divi-
nas res supra humanam rationationis vim positas
ostendere studuit, veneratus est alio modo divinam
Verbi generationem, perinde ac Catholicos, qui Aria-
norum curiositatem cum Zenone criminabantur:
eæque ratione idem gentilis Philosophus a Valente
obtinuit, ut cum Christianis mitius ageret, quod So-
crates, lib. IV, cap. 52, et Sozomenus lib. VI, c. 56,
trahunt. Ea autem Themistii oratio ad Valentem
adhuc exstat.

(7) *Argumentis se nullis* acturum pollicetur, iis
scilicet, quibus Arianos divinam Christi generationem
curiosius perscrutari delectabantur, quam Arianorum
consuetudinem alio S. Zenone sepe reprehendit.
Vide inter alia totum tract. I, lib. I, ms. Vat., *arma-*
tur pro armatus; sed utrumque legi potest, dum non
ad Zenonis personam, sed ad *sermonem* referatur,
qui *nullis argumentis armatus* proditur.

(8) Contra Arianos ergo disputare multa hoc in
tractatu volebat S. Antistes: et hinc quoque Arianos
aliquot, quorum salutem sermocinando prospiceret,
Veronæ fuisse exploratum est.

(9) In ms. Rem. hæc clausula legitur. *Explicit trac-*
tatus Daniel in Pascha.

APPENDIX PRIMA

AD OPERA SANCTI ZENONIS EPISCOPI,

COMPLECTENS: 1º POTAMII TRACTATUS DUOS ET EPISTOLAM UNAM; 2º SANCTI HILARII
INTERPRETATIONEM QUINQUE PSALMORUM; 3º SANCTI BASILII CÆSARENSIS
TRACTATUS QUATUOR.

MONITUM EDITORIS.

Triplicem hanc opusculorum seriem hic rescribere D secunda in tomo IX *Patrologiæ* nostræ ex integro
non debuimus, quandoquidem prima in tomo VIII, jaceat, tertia vero inter Opera S. Basilii collocanda

potiori jure reservent. Hinc quare lectorum rationibus, inde Cursus nostri unitati consulentes, nullas charta impensas in superflua recensionem facimus, nihil omnino exseriptum, nisi observationes quasdam a Ballerinis huic editionis suae loco praemissas. Quod autem ad ipsa opera praesentem appendicem et essentia pertinet, lectorum eo tamorae VII et IX Bibliotheca nostrae remittimus, ubi Potamii nec non Hilarii tractatus hic memoratos legere est, de sacro Basilio regantes ut Patris illius Operum editionem aspiciant.

At vero, ne, sic agentes vobis ipsis pugnare videantur, ut qui in secundo tomo S. Hilarii Operum non-

A nullas epistolas jam abibi ante editas reculeamus, notandum est, illas epistolas non, ut ita dicam, propter se citari, quasi Hilario a quibusdam peperam tributas; sed operis historici a S. Hilario elucubrati partem integram constituere, nec sine lectoris molestia a sancti Episcopi argumentationibus, quibus intermiscerant, potuisse arcelli. Unde satis superque cum contradictionis, tum imperitiae crimen effugimus, de cetero, quia se dat occasio, monentes, sic nos in similibus circumstantis gesturos ut scrupulosiorem liberioemque agendi rationem pariter vitemus. M.

307 BALLERINIORUM OBSERVATIONES

PRIME ZENONIS OPERUM APPENDICI PRÆMISSÆ.

I. Tractatus illos undecim (nuncpe duos Potami, Hilarii quoque, Basilii quatuor), qui ex variis auctoribus in ms. Remensi altera manu Zenoniana subjecti, ab aliis vero amanuensis in aliorum codicum calce eodem ordine eademque manu transcripti, ac pro Zenoniana ab editoribus habiti, inter Zenoniana permissi et editi sunt (quod omnium controversarum causa potissima vel occasio fuit), nos nunc manuscriptorum ope, et certis indicibus notati, separatos a ceteris in Appendicem primam rejicimus, de quo satis sunt, que pluribus disseruimus in præfatione dissertationis primæ. Nunc quibusnam auctoribus eadem sint adjudicandi, quod ex laudatis codicibus non apparet, querendum et statuendum nobis est. Quamque tractatus in Psalmos opus esse coevi Pictaviensis episcopi S. Hilarii nihil est dubitandum, cum non tam stylus Hilarium palam referat, sed totidem etiam verba inter Hilarii opera reperiantur, et non Hieronimus solum in Libro de Prædicatione, cap. 25, sed Hieronymus quoque in epist. XXXIV, ad Marcellinum, num. 5 et 5, quasdam sententias recet tamquam Hilarii, que in hisce tractatibus inveniuntur: ut sententias in explicatione psalmi cxxvii, num. 11, in explicatione in superiores psalmos allegari, que Hilarii manu profecto commentarum in varios psalmos, de quibus in Zenonis codicibus nihil est, aperte manifestat.

308 II. Quatuor pariter tractatus de *Livore et Invidia*; de *Ad eode tibi*, de *Jepoia*, et de *Avaro dicitur* esse ex S. Basilio Latine translatis, sed ita ut duo primi integri, alii duo mutili habeantur, si quis Basilianos Græcos ejusdem argumenti conferat, dubitare profecto non poterit. Ast quia autem hæc interpretatio est, et revo, uti videtur, Zenoniano lucubrata; que cum Græco textu non ad litteram omnino congruens, Hieronymi ingenio rescripta fuit. Hanc quidem, ut certo credimus, interpretationem tractatus de *Jepoia* jamdudum per orientem Virgitanus hic nominat S. Augustinus, lib. 1 contra Iudeum, num. 18, et lib. 1 Opera Imperfecto tom. 52. (nuncpe in Græco exemplari non

B omnino adhaerens inventa esset, novam interpretationem se inisse ibidem profitetur. Quod si reperi, inquit, interpretatum, tamen propterea diligentiorum veri fidem, verbum et verbo malui transferre de Græco. Interpretationis autem auctorem si quis a nobis querat, Rufinum Aquileiensem presbyterum esse opinamur. Hunc enim nonnullas ex Basilio hominis Latine reddidisse ipse in historia satis prodit lib. II, cap. 9. Porro styli ratio et interpretandi libertas, que hisce in interpretationibus emicat, cum ceteris Rufiniana probe congruit. Hæc probabilia. Sed his ad demonstrationem accedit præfatio ejusdem Rufini, quam octo Basilii tractatibus ab eodem Rufino Latine redditus præfixam P. Garnier Benedictinus, in novissima Basilii operum editione, ex duobus mss. regio et Colbertino edidit tom. II, pag. 745, in qua hæc Rufinus aperte pronuntiat: *Aliqua tibi in Latinum verti olim poposceras, Aproniano fili charissime; quod ex parte aliqua feci in præsentem, dum in Urbe essem, sed et nunc aliquantum addidi. Octo ergo beati Basilii breves istos homilias transtuli libellos.* Et ut nihil quidem dubii sit, inter octo tractatus huic præfationi subjectos reperiantur tres ex his, qui inter Zenonianos circumferebantur, de *Livore et Invidia*, qui ibidem est homilia IV, pag. 726; de *Ad eode tibi*, qui est homilia II, pag. 717, et de *Avaro dicitur*, qui est homilia III, pag. 725; quartus autem de *Jepoia*, qui ibidem desideratur, est ille quem Augustinus locis laudatis allegat, queque eandem interpretandi licentiam ac stylum præfert, ut de eodem interprete dubitare possit nemo.

D Hinc porro ea solvitur controversia, quam versat editor Benedictinus in generali præfatione tom. II, num. 61, quot scilicet **309** Basilii sermones Rufinus interpretatus sit, octo, an decem. Rationem dubitandi ingerunt duo ejusdem Rufini testimonia, primum in laudata præfatione, ubi octo homilias abs se translatis Aproniano misit, alterum ex historia ab II, cap. 9, ubi decem ferme abs se latinitate donatas testatur. *Erant quæque utriusque in Basilii et Græcorum Nestoriarum) in volumina magisterica tractatum*

quos et tempore in caelestis declamabant: et quibus nos denas ferme orationum orationum transposedimus in Latinum. Ex hoc postremo loco Tillemontius, l. ix, p. 501, decem Basilii homilias a Rufino Latine redidit opinatur. P. Garner voculam *ferme* considerans, non plus octo orationes eum vertisse suspicatur, quod non plures, sed totidem ad Apontianum miserit. At si octo istis addatur homilia de *Jejunio*, que ab Augustino notata, in nostris codicibus legitur, novem saltem a Rufino translatae palam est, et totidem forte latinitate donavit, quod cum formula *ferme decem* mirifice convenit.

III. Nunc reliquum est de duorum brevium tractatum auctore inquirere, qui inter Hilarianos ac Basilianos nostris in codicibus inserti sunt. Latinitatis quidem ille ac syntaxeos valde obscure et imphæctæ, que a Zenoniana plurimum distat: ut Gaspar Barthius hos profecto tractatus respiciens scripserit, aliquos Zenonianis intermistos sermones *longe recentiores* esse, quam quilibet de grege cæterarum concionum; ac si ipsorum auctor ad posteriorem multo ætatem, in qua barbare scriberetur, pertineat. Unus tamen locus, quem in editione Veronensi et reliquis inde deductis pretermissum, nos ex editione Veneta et manuscriptis omnibus restitimus, auctorem antiquum et certum prodere visus est. Sic enim in tractatu de *Lazaro* legitur: *Age, age Photami, servus Dei vivi, si aliquid prævalet, de lacrymis Domini pauca narrato*. Patet hic auctorem inconcinnâ apostrophe ad se conversa secum loqui, seque excitare, ut de Domini lacrymis uberius disserat. Itaque Potamius illi nomen est, quo Græcæ originis nomine commode reddito per *P* (*P* enim et *Ph* promiscuæ non nunquam in antiquis monumentis scribuntur, ut eruditis notum est; qua quidem ratio e mox in tract. ii qui de martyrio *Isaiæ* inscribitur, **310** *Phithonicorum* pro *Pythonicorum* scripsit librarius codicis, ex quo editio Veneta sumpta fuit, et paulo absimiliter librarius antiquissimi Remensis *Ephythonicorum*) auctor ejusmodi tractatum videtur esse Potamius, ille, inquam, Potamius Episcopus, cujus epistola ad S. Athanasium inter monumenta ab Acherio edita reperitur. Sane stylus plane idem est, idque ut magis appareat, eam epistolam tractatibus subjiciendam judicavimus, et ita etiam omnia quæ ad nos pervenere Potamii illius opera, nunc primum suo auctori reddita simul habebis. Quis autem sit Potamius iste, non liquet. Stylus obscurus valde, quemne Mercurius quidem alicubi interpretetur, novum Spicilegii Acheriani editorem movit, ut Græcum eum suspicaretur, qui Græcè scripserit, et Latine a quodam posterioris ævi interprete redditus sit. In indice enim Chronologico tomi iii, de Potamii memorata epistola paulo post medium quartum sæculum scripta loquens: *Videtur, inquit, e Græco versa, sed fœdissimis mendis conspersa ad nos venit*; et in annotatione ad eandem epistolam pag. 299, *versionis iterum meminit, miraturque cur Acherius tam obscuram fœdam-*

que epistole versionem reddidit. Hoc autem nota re-
felli non poterat, quatinus de una epistola sermo fuit: scripta enim id generis e Græco Latine reddita facile invenies. At ex tractatibus, quos non nisi ex celeberrimis scriptoribus Latinitate donatos reperire licet, auctorem Græcè forte originis, sed Latine aliquis urbis episcopum Basie colligimus, quæ scilicet eius urbis, cui prefectus erat, lingua scribere coactus, difficile stylo usus sit, quædamque et alii Græcæ originis auctores Latine scribentes, a nostra Romane lingue puritate ac felicitate plerumque absunt. Hic tamen Potamius alius plane est ab ejusdem ætatis ac nominis episcopo Ulyssiponenſi, cui epistolam apud Sirmum conscriptam, que in Hilarii Fragaentis legitur, non obscure refert Photadus, pag. 501, tom. iv Bibliothecæ PP. Ulyssiponenſis enim Potamius Nicene fidei olim defensor, a Constantio corruptus ad Arianos accessit; cum Potamius noster, epistole quam subjiciemus auctor, non tem post Sirmuense, sed post Arminense etiam concilium (si inscriptioni codicis fidendum est) catholice fidei adsertor, ad Athanasium scripsit. Itaque alterius incertæ, at Latine urbis episcopus judicandus est (a).

311 IV. De cæteris porro tractatibus quos in duobus codicibus Urbinate et Vaticano sub finem descriptis in præfatione generali memoravimus, non est cur laboremus: quippe certo ac suo quique Auctori in iisdem codicibus attributi, Gaudenſio, Vigilio, Hieronymo, Zenonianis non fuerunt adscripti, nec adscribi quidem potuerunt. Unus tractatus de *Sig- o sanctæ Crucis*, qui in duobus manuscriptis Tolentinate ac Vaticano Basilianis a Rufino redditus sine ullo auctoris nomine statim subjicitur; in Pompeiano autem codice cum postremo Basilii tractatu uno contextu descriptus fuit, aliquid præcipuum habere videtur, ut in Appendicem cum reliquis conjiciatur; nam Zenoni peraque ac cæteri tributus apparet, unde Tolentinensis hanc clausulam in hujus fine apponit: *Explicunt tractatus S. Zenonis*, etc. At cum nec in editis Zenoni fuerit affictus, nec in omnibus Zenonianis codicibus inveniatur, ab eodem imprimendo supersedendum judicavimus. Solum hoc loco satis fuerit indicare, quid et cujus auctoris sit. Etsi omnibus in codicibus in cæterorum tractatum ac solutæ orationis formam describatur uno contextu, re tamen hymnus est ex versibus dimetris iambicis catalecticis, qui incipit *Cultor Dei momento*, octoque strophis conficitur. Hoc detecto de Auctore inquirendo solliciti, ne quod in cæteris feliciter obtigit, in hoc uno deesset, post multa tandemprehendimus eum hymnum esse fragmentum hymni longioris Prudentii, nimirum hymni 6 libri ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΩΝ, qui hymnus apud Prudentium inscribitur *Ante somnum*, constatque ex strophis 59. Ex his septem tantum postremæ de Cruce loquentes in hymno nostro leguntur: nam octava quamdam hymnorum clausulam refert. Hunc eundem hymnum reperimus etiam apud Georgium Cassandrum inter *Hymnos Ecclesiasticos*, pag. 217,

(a) Conf. Gall. Proleg. in Potamium, Bibliothecæ nostræ tom. viii, col. 1411, a linea 3.

editionis Parisiensis an. 1519. quæ iste ex codice A mo. antibravetterum est. nunquam eum solitum reliquit, tanquam sufficientem nobis ad consummationem libri, sed subiecit multo et ante erri, etc.

LAUS SI PATRI SUPREMO,
 QUAM GENUA VULGUS INQUAM,
 PATRIS SEMPER CENSIT.
 Et Spiritus sanctus. Amen.

POTAMII EPISCOPI

TRACTATUS DUO, QUIBUS ACCESSIT EPISTOLA AD ATHANASIIUM.

TRACTATUS I. DE LAZARO.

Gravis, fratres, stupore, et tandem miraculo per antiquas curas hinc inde in coniecto vertiginis sui promis fluctibus torquor, etc.

Cætera videsis Patrologia tom. viii. col. 1411-1413.

TRACTATUS II. DE MARTYRIO ISACI PROPHETE.

Isacis cum Christum predicaret, vel cum futura damnationis elogium Israelitico populo nuntiasset, atroci feritate blasphemantium commota barbaros, etc.

Cætera videsis ibidem, col. 1415-1416.

EPISTOLA AD ATHANASIIUM AB ABIANIS (MPETIUM), POST- QUAM IN CONCILIO ARMINIENSI SEDES EPISERUNT.

Domino Fratri gloriosissimo ac beatissimo Athanasio C. episcopo Potamius.

Tanti carceris fossa crudam illuviem damnabilis officine conservatam, etc.

Cætera videsis ibid., col. 1416-1418.

SANCTI HILARII EPISCOPI

TRACTATUS TRIGINTA TRIGINTA—CXXX.

TRACTATUS PSALMI CXXVI.

I. *Nisi Dominus edificaverit domum, in vanum laboraverunt qui edificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, in vanum vigilant qui eam odiunt eam. In vanum est vobis vitulos surgere.* Vocant plures sanctum Solomonem adificationi civitatis et templi studentem, etc.

Reliqua legere poteris Patrologia nostra tom. ix. col. 694-705.

TRACTATUS PSALMI CXXVII.

I. Quoties de timore Domini in Scripturis est ser-

mo, antibravetterum est. nunquam eum solitum reliquit, tanquam sufficientem nobis ad consummationem libri, sed subiecit multo et ante erri, etc.

Reliqua reperies ibid., col. 704-710.

TRACTATUS PSALMI CXXVIII.

Sæpe impugnavit me a juventute mea, dicit nunc Israel, Sæpe impugnavit me a juventute mea. Verum non posuerunt manus meas. Et non dixerunt qui perterriti: Benedictio super vos, benedicamus vos in nomine Domini.

I. Instauratur dictis prophetis, ad tolerantiam presentium passivum, etc.

Reliqua videsis ibid., col. 711-718.

TRACTATUS PSALMI CXXIX.

B I. Inter multa præclara quæ ad Romanos Apostolus scribit, cum de fide Gentium et infidelitate Judeorum locutus esset, et multa super iudiciis Dei tractasset, ait, etc.

Cætera videsis ibid., col. 718-725.

TRACTATUS PSALMI CXXX.

I. Brevis psalmus est, et distinctione magis quam tractatu explicandus, ad humilitatem nos et mansuetudinem docens, etc.

Reliqua videsis ibid., col. 725-727.

SANCTI BASILII CÆSAREENSIS

TRACTATUS QUATUOR, RUFINO INTERPRETE.

TRACTATUS I. DE LIVORE ET INVIDIA.

I. Bonus est Deus, et indignis largitur quæ bona sunt: malus est diabolus, et malitiam quam semel ipse concepit, hæc etiam homines docet, etc.

TRACTATUS II. DE ADTENDE TIBI.

I. Sermonis usum Deus nobis, qui nos creavit, indulsit, pro eo ut cordis occulta consilia invicem nobis verbi ministerio panderemus, etc.

TRACTATUS III. DE JEJUNIO.

I. *Cantate tuba in initio mensis, in die insignis sollemnitatis vestræ,* propheta præcipiebat populo Israel, etc.

TRACTATUS IV. DE AVARO DIVITE.

D I. Duplex est tentationum species. Aut enim tribulatio cor venat humanum, et sicut aurum in camino, etc.

Quatuor illos tractatus, nisi jam monuimus, inter Opera S. Basilii collocandos reservamus.

ADMONITIO IN SPARAVERII ANNOTATIONES.

Franciscus Sparaverius Nabilis Veronensis, in Latinis Græcisque auctoribus apprime versatus, polihistoricæ literaturæ ac traditionis excellentissimus, de quo plura Supto Mellius protulit part. II Verona Illustrata, postquam nonnulla locubravit

summa cum laude, postrema aetate novum S. Zenonis editionem medabatur, id quam plures annotationes paravit. At morte precessus an. 1697 opus imperfectum reliquit. Veronæst autem editionis ordinem servatus, commentariorum perduxit ad medium

naque sermonem *De edificatione Domus Dei*, post quem tres alii supra decem sermones ea in editione supersunt sine ullo commentario; quem tamen parasse, etsi descriptus non fuerit, vel saltem animo precepisse, indicant adnotationes aliquæ, in quibus ad observationes in eodem postremo quoque sermones lectorem remittit. Hisce autem in adnotationibus et corruptiora quædam loca tentavit emendare, et diffecliores quosdam sententias explicare naviter et erudite studuit. Uno codice usu, quem potius etiam accepisse videtur, alios saepe desideravit, quæ sinceram lectionem restitueret. Aliquos tractatus supposititios placere cognovit: at cum vulgatum de Gallieni ætate præjudicium nondum detexisset, hæc ita alicubi, quominus aliquos additios tractatus alienos crederet, alicubi etiam genuinum Zenonis sermonem, qui ei ætati non congruit, ab eodem abjudicandum putavit: ut ne tamen certum sit an, mutaturus fuisset sententiam, si editioni perficiendæ

A Longiorque meditationi tempus superflueret. Locus vero ad opus imperfectum et veluti ex tempore ac sine præmeditatione lucubratum (unde *κατὰ χεῖρας* inscriptum ab auctore fuit) immutatus celeberrimi viri fetus sit: ob multa tamen præclara, quæ continet, in editione nostra haud prætermittendum judicavimus, ne vel expectatio quæ implendum, quibus illud notum, et in desultorio est, vel vitæ ille de hac editione bene meritis sua laude fraudetur. Duo tandem advertenda maxime sunt: primo nos hasce animadversiones in novæ editionis seriem, Auctoris ordine commutato, daturus, quod lectorem commode necessarium est visum, si quando inter legendos Zenonis tractatus Sparaverii observationes velint consultare: dein vero, sicubi lectio eam ab hoc indolentem ab editis nostris diversam invenies, cum Veronenæ editionis lectionem esse, quam in adnotationibus a nobis suo loco commemoratam reperire licet.

FRANCISCI SPARAVERII ADNOTATIONUM

IN B. ZENONIS VERONENSIS SERMONES ΑΥΤΟΣΧΕΔΙΑΣΜΑ.

IN TRACT. I LIB. I DE FIDE.

Pag. 4. *Non ab alio, sed ejus ex voluntate præveniente Spiritus sancti inspiratione, atque ejus adjutorio nascatur, etc.* In ms. est: *Non ab alio commodetur, sed ejus ex voluntate nascatur. Cæterum si, etc.* D. Paulus ad Romanos, cap. x, num. (a) 17. *Fides ex auditu, auditus autem per verbum Dei.* Cyrill. Hierosol. Catech. proöm. fol. 6: *δεῖ ἀκούειν τὰ περὶ θεοῦ ζῶντος· δεῖ ἀκούειν τὰ περὶ κρίσεως· δεῖ ἀκούειν τὰ περὶ Χριστοῦ· δεῖ ἀκούειν τὰ περὶ ἀναστάσεως, καὶ πολλὰ, etc.*, repete argumentum ex eodem capite num. 14, ad Romanos.

Pag. 4. *Quod nisi insinuationem legis omni devotione succincta præcedens amplectatur fides, etc.* Non negat didascalie necessitatem, non tollit auditionem, sed requirit Spiritus sancti inspirationem, atque auxilium. Clemens Alexand. Strom. lib. II, 361, ideo fidem gratiam vocavit, quia *ἐξ ἀναποδείκτου εἰς τὸ καθόλου ἀναριθμήζοντα τὸ ἀπλόον, ὃ οὔτε σὺν ὕλη ἐστίν, οὔτε ὕλη, οὔτε ὑπὸ ὕλης: ex indemonstrabilibus adscendere faciat ad incomprehensibile, quod neque cum materia est, neque materia, neque sub materia: ad hoc autem requiritur θεοθεν anticipata opinio: πρόληψις, seu præjudicium, quo rectam opinionem putei, quam de credendis concepit, atque docenti se morigerum præbeat, cum non satis sit audire, sed oporteat eruditionem audire, atque ultro amplecti.* Clemens Alexand. Πίστις ἐστὶ πρόληψις ἐκούσιος, *fides est voluntaria anticipatio; neque male sentiebat Epicurus apud eundem: Μὴ δύνασθαι μηδέν, μήτε ζητῆσαι, μήτε ἀπορῆσαι, μηδὲ μὴ δοξάζσαι, ἀλλ' οὐδὲ ἐπιλέξει χωρὶς πρόληψεως, neminem posse nec quærere, nec dubitare, neque probare, aut redarguere, sine anticipatione.* Eadem in Laertio, 274.

Pag. 5. *Alioquin ista innumerabilis simplicitate sua felicior turba, etc.* Turbam felicem simplicitate sua appellat christianam, hoc cum Martiale vera simplicitate bonam. Christiani ob id apud Ethnicos traducebantur tamquam obtusi, et fatui, quod inter cæteros indicat Arnobius, libro II, 45, quod tamquam imperiti facile adsentirentur. Sed Jesus in Spiritu exsultans Matthæi cap. XI, num. 25, agit Patri gratias, quod abscondiderit mysteria sapientibus et intelligentibus, et revelaverit parvulis, hoc est, ut di-

vus Paulus interpretatur I ad Corinth. cap. XIV, 20. *Parvulus malitia, perfectus virtute.* Tertull. lib. VI adversus Marcion., cap. 25: *Reos habet sapientes, atque prudentes, ex ipsis operibus tot ac tantis intelligibiles Deum non requirentes, vel perperam in ipsum philosophantes, et ingenia hæreticis subministrantes.*

C Pag. 6. *Nam per ipsam Dei voluntas populis intimatur, etc.* Docetur, nota sit. Aelius Spartian. in Vero versus finem: *Quod quidem contrarium his, quæ de adoptionis penitentia per auctores plurimos intimata sunt.* Ammian. Marcell. lib. XXVIII, cap. 5, *vicinarum gentium strepitus nostris ducibus intimarent, et passim in Cod. Theodos.*

Ibidem. *Nunc severa, nunc blanda præmium demonstrat, et gladium, etc.* D. Paulus ad Rom. cap. IV, num. 15, *ὃ γὰρ νόμος ἁγίων καταργήσεται, lex tram operatur, hoc est punit qui eam transgrediuntur.* Cæterum, quæ sequuntur, *unicuique quod elegerit tributura, ut jure possit implere, quod gerit, corrupta puto, quibus opem, nec subsidiariam ferre sum potis.*

Pag. 7. *Lex semper manat ex libro genitili; fides autem tenaciter inhæret suo soli proposito, etc.* Leges *ἕξουσι* apud Athenienses consignatas, tabulis apud Romanos antiquitus notum fuerit, qui legerit Plutarchum in Solone, Tit. Livium, atque Dionysium in historiis. Sed insecutis temporibus, cum annua Prætorum edicta ex albo ad perpetuum jus deducta fuerint, auctore Juliano J. C. Adriani imperatoris auctoritate, libris excepte, uti constat ex lege prima de his, qui not. infam. Has itaque perpetuo easdem manere dicit, quod verum est, donec fuerint abrogatæ, quarum librum genitalem vocat, hoc est originalem, seu archetypum, unde illis fides adstrueretur. Fides contra non alio nititur quam se ipsa, et si solum titubet, non restabilita, interit.

Ibidem. *Lex hominis conscientiam alloqui tantum potest, videre autem non potest, etc.* Potest, quæ faciendi sint, aut credenda docere; non potest videre, quid homo credat, neque de ejus fide cognoscere.

Ibidem. *Lex partibus et discitur, et docetur, etc.* Lex nimirum dividua quæ, ut subdit, tota nec intelligitur, nec tenetur. At fides individua. Tertull. de

quamdam, et spem indubitata[m] rei necessario even-
turae, ut heic. Exclamat ergo Zeno : *O quam male
præsumpta fides!* subintellige adum enim illud male,
quæ cum indubitata prius haberetur, ut debuit, no-
velle traditioni locum dare debet.

Pag. 15. *Fortè in eo se quis æstimat fideliorè, lege
æstimet ex ms.*

Ibidem. *Eo enim res deducta est, ut fides nostra
per Dei requiratur injuriam,* etc. Anonymus, a ad
Eusebium, Eccles. hist. v, cap. ultimo, de here. cis
habet, quæ huc tra sferre libet ad lucem Zenonis.
*Sacras Scripturas audacter adulterant, primitivæ
fidei regulam rejecerunt, atque ipsum Christum igno-
rantes non contendunt, quid sacra doceant Scriptura,
sed ejusmodi syllogismorum figura impietatem suam
confirmant.*

Pag. 16. *Cur legem lege distingis? etc.* Heic legem
habe pro dogmate Ecclesiastico.

Ibidem. *Sin vero fidem spiritus calles,* etc. Cyrillus
Hierosol., Catech. 5: *Ἀπὸ τοῦτο ἡ κατὰ χάριν ὁμοιο-
γενὴς πίστις ἐκ τοῦ πνεύματος, οὐ δογματικὴ ἡμῶν ἐστίν,
ὅτι καὶ τὸ ὑπὲρ ὁμοιωπῶν ἐπεργαζίζα.* *Hæc igitur se-
cundum gratiam donata fides ex spiritu, non modo est
dogmatica, verum etiam supra humanas vires effectiva.*
Sunt enim divisiones gratiarum, ministeriorum, et
operationum ab uno, et eodem spiritu dividente
seorsum singulis, sicut vult. Vide Paulum ad Co-
rinth. epist. I, cap. XII.

Ibidem. *Cetina cymba,* etc. Metaphorice cetum,
qui Jonam deglutivit, et vivum per maria vehebat,
cymbam dixit cetinam.

Ibidem. *Solis cursus, ac lunæ ab occidui,* etc.
Tangit historiam Josue, cap. x, num. 12 et 15.

Ibidem. *Si obvenerint dura, fidem tamquam granum
sinapis te habere demonstra,* etc. Potius spem, sed
spes non est sine fide. Noster sermone sequenti :
Fides si non sit, quomodo spes ipsa nascetur? Cle-
mens Alexand., Pedagog. primo, cap. 6. *Revera san-
guis fidei est spes, in qua continetur quemadmodum
fides ab anima. Cum autem spes expiraverit, per-
inde ac si sanguis effluerit, vitalis facultas dissol-
vitur.*

Pag. 17. *Heic tibi ego respondere non audeo,* etc.
quia naturam divinam scire haud est hominis. Cle-
mens Alexand., Strom. lib. v, 582: *Ἡ μὲν γὰρ ζήτησις
ἀειδύς, καὶ ἄορατος. ἡ χάρις δὲ τῆς γνώσεως παρ' αὐτοῦ
διὰ τοῦ υἱοῦ.* *Inquisitio enim nec ex forma, neque ex
aspectu fieri potest: gratia autem cognitionis est ab
ipso Deo per Filium.* Atque ista quidem non adhuc
perfecte: intelligimus enim Deum quantum possu-
mus, ut ait Aurelius Augustinus, lib. v *de Trinitate*,
hoc est bonum sine qualitate, sine quantitate ma-
gnum, sine indigentia creatorem, sine situ præsen-
tem, sine habitu continentem, sine loco ubique to-
tum, sine tempore sempiternum, sine ulla sui muta-
tione omnia mutantem, atque impassibilem: *Quis-
quis Deum ita cogitat, et si nondum potest invenire
quid sit, pie tamen cavet, quantum potest, aliquid de
eo sentire, quod non sit.* Cognoscentes οὐχ ὃ ἐστίν, ὃ
δὲ μὴ ἐστὶ non quod est, sed quod non est, ut conso-
nat ibidem Clemens.

Ibidem. *Multos enim seduxit suspicio illorum.* Ms.
addit: *suspicio illorum et in vanitate detinuit sensus il-
lorum.*

Pag. 18. *Neque attenderent fabulis et genealogiis,*
etc. Epist. I ad Timotheum, cap. I, num. 5. Ad
quem locum Theodoritus: *Ductas ex Abraham et ex
David recensebant genealogias perscrutantes scilicet,
an ex iis Dominus secundum carnem natus esset.*

Ibidem. *Negat quodam modo Deum quisquis ratio-
nibus humanis,* etc., pressius et solidius ms. *Negat
quodam modo Deum quisquis adserit Deum. Defensio
enim,* etc.

tilæ erunt. Ms. *Quibus si deneges charitatem, utraque
exstibunt.*

Ibidem. *Tolle spem et interempta sunt omnia,* etc.
Hoc idem argumentum applicuere fidei Cyrill. He-
rosol., Catech. 5, et Theodor. *Ἐπιπέσει, ὄψομαι:*
sed multo congruentius Noster spet. Conderre tuum
eri lector.

Ibidem. *Ad litteratorum puer,* etc. Litterator est,
qui elementa prius docet, legere et scribere. Lam-
pridius in Alexandra Severa, cap. 5, primum vocat
pueritæ magistrum: oppositū Literatas: rem notam
facio ex notis Salmon ad Tertull. de Pall. cap.
postremo, et ex Voss. *de vite Cræmonæ.* lib. 4,
cap. 4.

Ibidem. *Profundo queq[ue] nata commat,* etc. Gur-
ges hæc pro infortuniorum exemplo Propertius, lib.
I, Eleg. XVII, v. 14:

Ah! pereat quicumque rates, et vela paravit
Primus, et invito gurgite leuit iter

Ibidem Elegia VII, lib. III, v. 25.

Postique in gurgite vita.
Partum sponte tua vilis arena legat.

Pag. 19. *Quamvis in futuro sit posita, fidei tamen
est pere subjecta,* etc. Habuit in mente illud D. Pauli
ad Romanos cap. VIII, num. 25. *Ἐν ὁμοιωσὶ
ἐπιπέσει, ὃ ἐπιπέσει ἐπιπέσει γὰρ ἐστίν:* si autem quod
non videmus, speramus, per patientiam et expectamus.
Spes autem semper in futurum fertur: Seneca lo-
quens de Spe, c. 18. et ait: *Nihil tibi quisquam de fu-
turo debet promittere.* Achil. Tattus Lencip. lib. IV,
221: *τοῖς τὸν ἀλλοτῆτος ἐπιπέσει ἀλλοτῆτος:* futuri spe
lætabar. Max. Tyr. serm. XXXVII, *Ἀ ἐπιπέσει προσηλα-
τοῦσσι τὸς τοῖς ἀλλοτῆτος ποῦσσι, καὶ ὁπίπεσσι τὰ:* spes
impellunt ad ea, quæ nec fieri possibile, neque finem
habitura. Legerim porro *juri subjecta*, ut syntaxis
procedat. Cum enim non sint condignæ passiones
hujus mundi ad futuram gloriam, ut ait alendi D.
Paulus, spes illius futuri est constabilienda per fi-
dem: alioquin, et illa corruiat necesse sit.

Ibidem. *Et omni genere custodienda virtutum,* etc.
quas et quales pete a D. Paulo ad Rom. cap. XII, a
num. 7.

Pag. 20. *Ecclesiæ pulchritudo vel murus,* etc. Le-
gerim potius *vel turris.*

Ibidem. *Contra spem autem est quod impossibile,
etc.;* in ms: *Contra spem autem est, quod impossibile
est, et non videtur, sed possibile ac spei fit, cum Dei
dicto indubitanter,* etc.

Ibidem. *Ut jure speremus aliena,* etc. Fides, quam a
Deo imbibimus, nostra est: nostrum non est, quod
fide expectamus, sed virtutibus, et rectitudine vite
expetendum; ideo alienum dixit, quod a Deo de-
cernendum. *Regnum utique cælorum vim patitur,
et violenti rapiunt,* Matth. cap. XI, num. 12. Non
quidem contentiosis orationibus, sed rectæ vitæ as-
siduitate, atque deprecationibus humillimis, et piis
sine intermissione factis, quibus quia priorum pec-
catorum semina extirpantur, et maculæ delectur
dicitur vis inferri, et nobis et cælo, ut suggerit Cle-
mens Alexand., Stromat. lib. v. 555.

Ibidem. *Nemo enim censum debitori committit,* etc.
Reddit rationem dicti superioris: nemo siquidem
quem habet in are suo, si rapiat, are numerosiori
suo periculo obruet; neque rex bravium dabit des-
sertori, sed victori, aut suas partes utrumque susti-
nenti pro viribus generose.

Pag. 21. *Qui habet dabitur illi,* etc. Matth. cap. XII,
num. 12, et cap. XXV, num. 29, et alibi apud alios
Evangelistas.

Ibidem. *Per hanc evadens Noe non invenit, cum
quo diluvium fuisse conferret,* etc. Ille namque solus
credens veras Dei minas, et obediens illius mandatis,
per fidem servatus est, sic ut post diluvium omni
homine (præter consortes in Arca) perempto non
haberet, cum quo de aquarum immanitate sermones
duceret.

Ibidem. *Ac per hoc operanti iram, recte subijcit A legi, etc.* Ira supplicium est, et animadversio apud Paulum ad Roman., cap. xiii, num. 5, ideo *operanti iram Zenoni* est accersere sibi poenam legis prævaricatione promeritam.

Ibidem. *Rigida quaedam dilectionis est forma, etc.* Corrigitur quippe species dilectionis est, et *εὐχρηστία*, ut ait Clemens Alexand. *Pedagog.* lib. 1, cap. 8, nam qui minatur, aperte ostendit se nihil mali velle facere, neque ea, quæ minatur, exsequi, *καταστίσις δὲ εἰς θεὸν τῶν ἐπὶ τῆς ἁμαρτίας ὑπέλαβε φράσι, καὶ τὸ φιλόδηρος ἄλλως ὑδαίνονται, ἄλλω ἴτι, καὶ διασφραγὶς αἰα πειρασμοῦ, εἰ παραρρήσιον ἁμαρτίας.* *Incusso autem timore impetum ad peccata recipit, et suam in homines benevolentiam ostendit, adhuc differens et ostendens, qualia sint passuri, si peccatores, permanserint.*

Pag. 25. *Quoniam solam præsumit servare posse, quod præcipit, etc.* Levi mutatione lego cum præcipit, ut lectio, si non certa, saltem probabilis sit.

Ibidem. *Quod alieno jure servemus, etc.* Charitas enim e divino præcepto proximo debetur.

Ibidem. *At cum ab eodem hujus devotionis invitatione inhabitari, etc.* Hoc est, cum a Deo fervore charitatis invitati, inhabitari cœperimus. Charitas est recta voluntas igne quodam sancti Spiritus, a quo est, et ad quem refertur, incensa, uti habet Prosper Aquitan. de Vit. contemplat., cap. 13. Devotionem autem fervorem bonæ voluntatis definit Joannes Cassin. in Collation.

Ibidem. *Quod ejus est, fit pro partibus nostris, etc.* Lego fit pro partibus nostrum.

Ibidem. *Ne admonitione pietati, etc.* Distingue, ne admonitione, pietati aliquid derogetur; proximum enim amare est se ipsum amare, et illum odio habere perinde est, ac si se ipsum oderit.

Ibidem. *Pateremur reverentiam veritatis, etc., archetypi: homo enim ad imaginem Dei. Infra imaginemque Dei dignissime venerando, declaremus, quid ipsi veritati debeamus, hoc est archetypo.*

Ibidem. *Pateremur reverentiam veritatis; in ea quæ res conditione dimissa, etc.* Lege, et distingue, veritatis, in eaque res, etc.

Pag. 26. *Si inclyti cujusdam Regis hominis tamen vultus quivis, interpunge: si inclyti cujusdam Regis, hominis tamen vultus, quivis.*

Ibidem. *Quem solum veretur, quidquid in virtutibus naturæ a regibus ipsis quoque metuitur? legendum censeo, quem non solum veretur, quidquid a virtutibus naturæ, sed a regibus ipsis, etc., gradatur a minore ad majus. Si Regis imago, qui homo est, tantam venerationem exigit; quanto magis Dei, qui supra præcipua naturæ, et supra reges naturæ virtutibus minores. Virtutes naturæ intelligi quidquid eminet in natura, cœlum nempe, terram, astra, sidera. Laertius in Zenone, Ἀρετὴ δὲ τοι ἡ μὲν τις κοινῶς παντὶ τελείωσις: Virtus autem alias est communiter uniuscujusque perfectio 185. Plato, lib. v de Legib. 851, τὸν ἄνδρα λεγόμενον χαλιόπητος τε καὶ ἀρετῆς χώρας: Quod modo dictum est de infelicitate et virtute regionis. Ista autem Deum ut Creatorem verentur, et ejus jussui parere certum est.*

Ibidem. *Ne sub sono nominis committatur regula veritatis, etc.* Id est ne prævaricetur contra veritatem, et obnoxius fiat mendacio. Ne committatur contra regulam veritatis. Commissa stipulatio dicitur jurisconsultis, cum placito non statuitur, ut necesse sit, vel ex stipulatione præstare id quod interest, vel eam quantitatem, quæ vice ejus sit quod interest, in stipulatione comprehensa, ut in L. Si pact. 14: cod. Justinian. de Pactis. Quod in L. 9: Si quis cautioni non obt. est, non committitur stipulatio, in Græco redditur οὐκ ἐνέχεται: non tenetur, scilicet, ut qui promisit, non possit conveniri apud Judicem, quod non commiserit contra factum in stipulatione promissum. Eadem forma sub titulo: Rom. nat. hab. in

latino legitur, et politico committitur, in Græco est *ἐπιχειρησὶς ἢ ἐπιχειρησὶς, stipulatio confirmata*, id est ex ea agi potest, quod prævaricatum sit contra conventa. Si poenam committere est facto suo poene fieri obnoxium, cum non committatur poena, quæ ut non subijcere. *ἐπιχειρησὶς ἢ πῶσις, confirmatur poena* verum Græci illud *committitur poena* in d. cl. L. 9, § 1, Si quis con. non obnox., id est in culpa admissa est, quæ in poena consequitur, cum reus sit poene, qui in præceptum committit in L. 2 Cod. Theodes., d. Suscepti parpa. lib. xii, habet. *Ne legem committi iocurrat* hoc est *ne incidat in poenam*, quæ imponitur legi tale quid committitur: atque ideo non misceat Turcch. Advers. lib. xxxviii, cap. 46, docuit, commisit in præculum dicit, cum id patratum est, cujus causa præculum dandum est.

Pag. 27. *Ideo nudus, quia voluntas ejus est turpitudine, etc.; impudentis etiam est denudare pudenda, quæ lecta voluit honestas. Lepidissime quoniam alio sensu, in altercatione Hadriani cum Epiceteto, interroganti ipsi quare Venus nuda pingere, respondet:*

Nuda Venus picta, nudi pinguntur Amores,
Quibus nuda placet, nudos dimittit oportet.

Ibidem. *Quia illicitis ardoribus semper conjunctus est gladius, etc.* vis et furor.

Ibidem. *Hic Joseph mulieri flagitat esse violentum, quem etiam, dum denudat, esse non invenit impudicum, etc.* Distorta suat ista, nec ad rectam verborum structuram, quam exquirere sine libris hæud facile mihi. Dicam quæ credam meliora. *Hic Joseph, indeclinabile pro Josephum muliebris agitat violentia, quem etiam, dum denudat, non invenit impudicum.*

Ibidem. *Hic Synagogam expugnavit, cum sua illi arma concedit, etc.* Puto respicere ad historiam, quæ narratur Numer. cap. xxv, tum ad eam, quæ Judic. recensetur cap. xx et xxi.

Ibidem. *Pojusque blanditur, quam furit, etc.* Dum amorem obsequentem quis habet, *εὐχρηστία* et mancipatu amata tenetur rem familiarem, ut veneri suæ satisfiat, pessumdat; immo se negligit et existimationem sui. At sine parili amore, qui cordis angores, qui animi cruciatus, qualis a semetipso externatio, quis furor? *Zeno* autem in blanditis amoris *pejus* esse concludit, quia si non legitimus, offensio Dei accenditur quæ præ omnibus cavenda.

Ibidem. *In ipso fructu suo etiam ipse se odit, etc.* Fructus amoris est amor mutuus, in quo nemo se odit, et cujus neminem præmitet; de quo vide pulcherrimam disputationem Ficini in Convivium, orat. ii, cap. 8, et orat. v, cap. 9. At post fructum rei amate prænitudo venit. Petron. Afran.

Fœda est in coitu, et brevis voluptas,
Et tædet Venenis statim peractæ.

Aristemet. lib. i, ep. 21. *Ἐπιζόμενος ὁ γάμος, ἄδως εὐχρηστίας, καὶ ἴαν εὐκαταῖος γέροντι περιεπρονήθη: Spretus coitus dulcis, gratus, optandus: ubi potius es, contemptus venit. Itaque potius legendum, in ipso fructu sui, in ipsa fructione et voluptate. Schol. antiqua in Terentium Heautonti. actu i, scena 1, apud Vossium, *frui proprie est delectationem capere ex usu; a fruor est fruiscor et fruiscor.**

Pag. 28. *Hominum mentes capit, et decipit, sic cupido vocari cœpit, etc.* Paronomasiam captavit in verbis capio, et cupio.

Ibidem. *Numerifero semper vicissitudinis delectamento, etc.* Procul dubio verbum hoc numeriferum mirificum est; quid enim? an quia aliquando numerus pro corpore, aut corporis parte præcipua, ut in illo Sallustii Catil., 19. C. *Manlius ex suo numero legatos mittit*, et in Horatii epist. ii, 27. *Nos numerus sumus*, intelligere debeamus adducentem secum siderum, aut totam, aut præcipuam partem? Apertius fuisset, dixisse *numero*, qualiter in Plinio *variarum numerosa*, lib. ix, cap. 17, refertur multiplici motu

lone. Martinus Copello, lib. IX, dixit as thorum

Nec una astutus te stimulant tholana.

Ibidem. *Tu enim brevium paulisior, etc.* Brevitatum, minoratum, brevitate est minorem facere. Quintil. Lib. 1, cap. 9. *Versus prima saltem, non multas verbis voluisti, non paraphrasit audacius curare, que et brevitate quorundam, et brevitate saltem potest sensu permittitur.* In novo Testamento, Matth. cap. XXV, num. 22, et Marc. cap. XII, num. 20, videtur referri, brevium dicitur, Græce *επιτομή*, quod non tantum multitudine convenit quam diminutione, ut docent Grammatici.

Ibidem. *Tu populi ecclesie anticum teus, etc.* Ac si diceret, tu rebus in terram paradisi consortium qualitates, in quantum utas parvas, etc.

Pag. 29. *Tu martyres gloriose a confusione, etc.* Et hoc communi de charitate erga Deum loquitur, que alias varias dicitur, de qua prius spectant ad charitatem erga proximum. Habet a D. Paulo ad Roman. cap. VII, sui characterem vocat, sicut et D. Marti. cap. XXV. *Abundantia inquit et firmitas charitatis multorum.* Maxime ad charitatem erga proximum, more suo, re diversa, non dicit a nomine confundens.

Ibidem. *Recte Deus dicitur, quia Trinitatis, etc.* Clem. Alex. Strom. V, s. 2. *Quia Trinitas aut a Trinitate, a quibus hæc: Caritas ergo et Deus dicitur, cum alius.*

IN TRACT. VII LIB. I, DE HUMILITATE.

Pag. 70. In his, similior est de humilitate, et tholano de Psalmo CXXV, ubi cum esse ex ipso auctore cognoscimus; nam dum Psalmum CXXV incipit, profatur se a se in tholano de humilitate esse. *Sed qui peritiam vult, non vult de humilitate trahere.*

Ibidem. *Olivi neque, etc.* dum olivam man: negotia trahunt, elegantissime dicitur, ac si dixisset, quod vult ut in illo agere occupati. Attilus, apud Plinium Carilium, Manlio Fulviano, consil. lib. 1, scribit, prætere otiosum esse, quam agendo nihil agere: eodem colore.

Ibidem. *Cum ascendunt verbis in celum, etc.* id est cum de divinis loquuntur, et profutur de illis se loqui posse: recte adnotata ad fol. .

Pag. 71. *Non mirato somno, et cultu quasi prompta sit somnus, etc.* Me sollicitum habuit hic locus, tamen prævi legendum, *permuta sit somnus*, hoc est illas scholares calumnias ad Ecclesiam transmissere, quasi permotus, aut permoveri debuerit illam somnus: ut pro appositione sunt illustrandi e orationis causa. Suggestat, qui meliora potest. In his, est quasi *promota somnus*, Græcismus.

Ibidem. *Scholares calumnias, etc.* scholares frustrantes, deceptiones, errores, a verbo calvor, frustror, decipior: sic docent Caris us, atque Priscianus.

Ibidem. *Deus illis non colendus sit, sed querendus, etc.* Eorum variis opinionibus qui se putant circumducere, nil fixum statuet, nec liquidum quid cogitavit. De eorum varia sententia vide Pausan. de pæd. Philos. li. cap. 7, lib. 1.

Ibidem. *Indicat ille, sed nobis, etc.* Servi Dei opera sua bona dum occultant, faciunt custodia propria, dum pudicant faciunt utilitate aliena: aut alieni S. Gregorius papa.

Pag. 72. *Evaluato cordis ad paucos pertinet, aculeo quo dicitur ad omnes, etc.* Magnanimi-tas enim naturalis virtus, sed non omnibus data, aut non ab omnibus exculta: omnium potentia omnibus indifferenter communis, quos ibidem sublani corporis parte collocavit natura, ut illorum usus promptior esset: istis aut fastum sperantibus, aut amentem iniquam scientia dirigunt, aut inrogoscenda intuentur, et egestas di, quibus se componunt Propheta profatur.

Pag. 73. *Obamphent neminem Propheta tuerent, etc.* obscurissima sunt mihi ista, nec lumen ab in-

Agno meo possum præstare: putabam legi posse, *neminem profecto tuerent*, sed quid *est obamphent* supponam, non reperio, alioquin hinc alienum, et improprium.

Ibidem. *Quorum lenocinamundus in flore est, etc.* Lenocinamundus oculi delerendo formas ad animam, ex quo gignitur affectio: ut enim in se sensum sedibus affectio gignitur, cum sentiunt, ita in animo, cum intelligit, docet Nemesius, cap. 7. *πῶς τὸν ποιητὴν ἰσχυροῦς.* Quod si legas, *mundus infelix est*, alludendo ad visum pœni ab Eva, quo mortem generi accessit? Genesis cap. III, num. 5, *καὶ ἔδωκε τὴν φρούρα, ἧτις ἐστὶν ἡ γῆ τοῦ ἀδάμ.*

Pag. 74. *Non membratum Deum, sed totus exorat, etc.* non motu membrorum, sed humili sui conscientia: non manus tendens, non oculos extollens, non lingua intonans, ut Pœrisa tui fecisse ad actor, licenter quidem, et genio suo donans, que a sacro textu non hauserat.

IN TRACT. VIII LIB. I, DE CIRCUMCISIONE.

Pag. 99. *Hanc celestis Sacramenti virtutem, etc.* Sacramentum hinc mysterium est. Nemesianus et ceteri Cyrano inter ejus epistolas num. 78: *Dum enim non desinis tractatibus tuis sacramenta occulta nudare, sic nos, etc.*

Ibidem. *Circumcisio est in damnum rotundi vulneris ferro, circuli cicatrix, etc.* id est, abscisio circumcirca pudendum ferro facta. Peculiaris nostro auctori dicendi forma. *Dammum ipsa abscisio est.* Varro, lib. IV de Ling. Lat.: *Dammum a demptione est, cum minus respectum, quam quanti constet.* Paul. Juriscons. in lib. III de Dam. infec., *Dammum et damatio ab demptione et quasi diminutione patrimonii.* Quod autem de patrimonio, aut merimonio sensere illi, ad quod unque negotium traxit Noster, non insolita translatione. Juvenal. Satyr. VII, 54:

Imitatus Castora, qui se
Furum ipse facit, cupiens evadere damno
Testiculorum.

In Cod. Theodosiano, Lib. VII, tit. VIII, Constit. 5, aiunt imperatores: *Si quis ad fugienda sacramenta militum fuerit inventus, truncatione duntaxat damnum corporis expedit se* (qui ob id dicti *poltroni* hæcæ nomine, quasi pollice trunci). Ipsam autem Circumcisionem dixit *rotundum vulnus*, quam Græci *περὶ τὸν κύκλον*, que glandem ambit et excudit. Circuleta cicatrix, et rotundum vulnus videri possunt *περὶ τὸν κύκλον* dicta. Verum id dixisse expedit, ne medicina vulnus resare am putarem, et eas partes redintegratas, que mutilatione ipsi gentis characterem exhibebant, quo ab alienigenis distinguerentur. Debuit ergo remanere rotunda cicatrix, quale fuerat vulnus.

Ibidem. *Major est ejus, qui in honorem Deæ suæ anus turpis atque amatris, etc.* Taug. I Historiam Actus et Cibellæ, de qua Pausanias Achaic., et Arnob. lib. V.

Pag. 100. *Adversus sabbatum pugnat, quod violandum ullo opere in toto non esse præconat, etc.* *Præconat* verbum factum, sicut in Seneca epist. IV, *apologavit*, in Plinio Jun. lib. II, Epist. III, *præarmiatur*: valet *adit, intonat, interminatur, notum facit.* Plaut. Asinar. Prologo:

Ecce Jon tu, præco, nunc omnem aurium populum.

Usus enim præconis fuit, ut ea que dicebantur, magis exaudirentur. Clemens Alexand., Strom. lib. I, 277, Theognis 885:

Μὲν γὰρ οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἔστι πρᾶκον ἄριστον.

Neque nimis præconi aurem præbe longe latæque vociferanti.

Ideo per præconem etiam magistratum edicta enuntiantur: hinc Oraculum:

Εὐχὰς ἰσχυρὰς τῆς ἀρχῆς ἀκούει.

Felix vis, vocem præconis que unius audit. Citata Poeta dicitur septem Sapient. Conviv. Sabbato autem ferri ab omni opere Hebraeis severissima sub pena mortis præceptum, Exod. XXXI, 14.

Ibidem. *Circumcisionis pars vacuavit, etc.* Libellus A scriba posse *cautibus* aut *concentibus*, etc. Aug. Lucid. vi. v. 465.

Ibidem. Cyprian. Testim. i adversus Judaeos cap. 46: *Quid sacrificium vetus evacuaretur, et novum celebraretur.* Sic et epistola LXXVI, *manes et vacuos conjunxit.*

Pag. 102. *Adde quod Circumcisio ista non tam salutem pollicetur, quam locum caputque crimibus monstrat, etc.* Quasi dicat, illecebra mulieris natum fuisse peccatum in Adamo, quod coercendum in Abrahamo, et ejus sobole mutilatione membri, per quod hominis in feminas desiderium completur. Philo Judaeus, de Circumcisione. *Ἐπιτομή γὰρ τῆς ἀκαταρτίας φιλίας τῶν ἐν ἰσθμῶσι φιλίας ἢ ἡδονῆς πρὸς ἡμετέρας ἀνάσσει, τὸ ἰσχυρῶς τῶν τοιαύτων, ἕνεκα ἁγνῶν ἀποστασιοῦντων ἑδῶν:* Quoniam enim inter omnes voluptatum illecebras primum tenet viri congressus cum muliere, instrumentum ejus militari placuit. Caetera porro, quae in Philone, exsequitur postmodum et Noster.

Ibidem. *Adam enim cum hoc membro illicitum pomum decerpit.* Ms., *Adam enim cum illicitum pomum hoc membro decerpit.*

Ibidem. *Quia specialiter curam mortis mihi a Deo praestitum recognosco, etc.* Cura hinc remedium est et medicina. Cicer. Tuscul. iii, non longe a principio. *Corpora curari possunt, animorum nulla medicina, quae propriè curatio debuit dici.* Neque aliter Cornelio Celso; sed Noster sic loqui amat, ut et aliis placuit. Vide Claudium Salmasium ad Julium Capitol. 215. *Mortis*, id est peccati, atque damnationis. Cyprianus de Opere, et elemos., *Elemosyna a morte liberat.* Philo Judaeus, lib. i Allegor., versus finem, duplicem ait mortem, unam, qua separatur anima a corpore, alteram, quam anima mortem vocat, nimirum quam ἀρετῆς φθορὰ fit, κακίας δὲ ἀνάστασις, corruptio virtutis, et introductio vitii.

Pag. 103. *Peritulum se, nisi veritatem requirat, etc.* Quid isthic loci habeat *veritatem* non video. Remedium a manuscriptis peterem, si sperare possem. Conjectura enim juvare non possum locum meo iudicio corruptum.

Ibidem. *Quia hujus circumscripção characteris potestati subjacet cordis, etc.* Cor, ut circumcisum probetur, peccata arcere debet, et improbas mentis affectiones defugere. Itaque carnalis circumcisio praepatii nihili fuerit, nisi interna, et spiritalis accesserit: quod infra, ex Jeremia cap. iv, planius edocetur est.

Pag. 104. *Per hanc injuriosam corporis stipem, etc.* Praepatium, tributo veluti oblatum. Vide L. ager. de Verb. signif., etc.

Pag. 105. *Ut aut Moyses fallax sit, si circumcisio circumciditur rursus, ut hoc idem faciat, etc.* Enthymematis vis est. Aut Moyses, Deuteron. cap. xxx, num. 6, perperam denuntiavit circumcisionem faciendam corde, non verba: aut Josue peccavit, qui circumcisionem verpa, non corde exsecutus est. Jos. cap. v. Nam, inquit, aut secundo circumcisos circumcidit, et membri partem potuit demere priori circumcisione omissam, quod repugnat: vel ex mente Moyses corda circumcidit, ut fieret homicida; nam ferire cor scalprio, seu ferreo, seu petriano, seu eujuscumque materiae, vel levi stylo, est praesentaneam mortem infligere, ut neutro modo corpoream circumcisionem locum habere posse arguat. Accommodat hoc porro in suum sensum ingeniosissime eloquentissimus Pater, comparando spiritalis, et corporalis circumcisionis effectus, non quod Josue circumcisos circumciderit, sed cum quadraginta annos in deserto Hebraei fuerint, et plurimi seu neglectu, seu impietate hunc ritum omiserint, reducendus fuit, ut praecceptum adimpleretur in omnes incircumcisos, non in alias circumcisos. Placuit autem quaedam fingere, ut suavissimo gradu a Jesu Nave in Jesum Christum transiret, atque hunc ostenderet perfectorem veræ circumcisionis, quæ sub signo ab altero demonstrata fuit.

Ibidem. *Conventibus linguis, etc.* Venit in mentem

A scriba posse *cautibus* aut *concentibus*, etc. Aug. Lucid. vi. v. 465.

De cetero vides

Pag. 106. *Ac ne non ex integro principium suo statum reddere videretur, pater vir consummatur in curae, etc.* V. H. ne non perfecti vite testimonium credatur genus humanum, quia per Adamum exciderat: rursus per Iesum in statum Claritas exivit, atque propitiationem se exhibet. S. D. in Iesu vitam reliquit. *Non ex integro* non perfecte, non plene. *Principium suo ita ut reddidit, hoc est vite.*

Ibidem. *Spiritalis primum, etc.* Quid si loquimur spiritali Ecclesia.

Pag. 107. *Hoc Spiritus sancti non signaculo, sed aquo censetur, etc.* Eodem locutione Minutian. Felix 75: *Sic eos demum non notaculo corporis, sed innocentiae ac modestiae quo facto dignoscimus.* Signaculum et notaculum idem. Ceterum intelligit circumcisionem. Tertull. in Apolog. cap. 21. *Ne prope ipso signaculo corporis neque de conortio nominum cum Judaeis equum; σημεῖον ἀγαθῶν, σημεῖον ἁγίου.* Tamen D. Paulus *σημεῖον ἀγαθῶν* usurpavit in priori ad Cor. ii. c. ix, n. 2: *ἡ γὰρ σημεῖον τῆς ἐνάτης ἡποστασίας ἐστὶν ἐν κινήσει:* *Nam signaculum apud obitus mei vos estis in Domino.* Vos nempe demonstratis, et testimonium exhibetis, quod vos qua Apostolus Christo lucrifeceram. Rursum in ii ad Timotheum cap. ii, nota. 19, Signaculum Christiani vocatur spes resurrectionis; quæ Nostro et Minutio signum est, non signaculum, *id est observatio voluntatis Dei*, nempe signaculum volunt in corpore residere, signum in mente, atque animo.

IN TRACT. XIV LIB. I. DE SPIRITUALI AEDIFICATIONE DOMUS DEI.

Pag. 109. In ms. inscribitur *de aedificatione Domus Dei a Salomone.* Antiquus Christianos nomen est, non tantum templa non processos, sed eorum nomen a suo insituto alienum putasse. Arnobius, lib. vi adversus Gentes, 191, dum templorum usum tradidit, ostendit a Christianis improbatam, ne viderentur participare de Judaeorum superstitione, aut de Gentilium impietate, qui cultum suum in Deum desinitis parietum angulis reserant. Conveniebant quidem Christiani in domos quasdam, aliquando civitates, ubi persequentium tyrannorum periculo laterent: verum incrementum eorum numero, atque Deo rem promovente, necesse fuit domorum numerum ampliare, ut capere possent adventitium multitudinem, et pro disciplina Deo facere, et quidem in eadem ipsa, ubi contigerat, civitate, quod testatur Eusebius, Ecclesiast. histor. viii, cap. 1 et 2, qui loca ista *ὄμιλος*, dicit, non *συναγωγὴ*, non *τὰ ἱερᾶ*, ut persisteret in consueta Ecclesiarum appellatione, quæ artis etiam dicte *Domus Dei*; quia in obsequium Dei et sanctionem disciplinae erant destinatae; nam huc eo conveniebant, et congregabantur fideles, ut testis est Pinius Caecil., epist. de Christianis, lib. x, ad Trajanum, ut carmen Christo quasi Deo secum invicem dicerent, seque Sacramento non in seculis aliquid obstringerent, at ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum abnegarent, etc. Inde nomen venit Ecclesiae a Graeco verbo, quod *συναγωγὴν ὄμιλος* denotat. Clemens Alexandrin. lib. vi: *Ὁ δὲ γὰρ οὗτος τῶν τῶν ἀλλὰ τὸ ἄλλοτῶν τῶν ἐκλεκτῶν ἐκκλησίας καλεῖται:* *Non enim nunc locum, sed electorum congregationem appello ecclesiam:* neque aliter templum habebatur, nisi qui juxta mandata Dei vitam duceret. Aratus Diaconus lib. ii de Demetrio Statuario:

Nos quia templa sumus, si crimina nostra recedant.

Pariliter cum Zenone nostro in hoc tractatu, et in sermone de psalmo cxxxvi, seu hujus, seu alius fuerit.

Ibidem. *Triumphali quodam modo vii sermone, etc.*

Sicut triumphalis a peregrinis, triumphalia ornamenta, parva enimentu triumphi tulo de scribisse; ita arduo triumphatis, que glorie triumphantis degna sit, pompatei tempe, elevata, gemmea, verbesque phaleratis concepta; nam plurimum resert, aut Quilid- laudis, que sit natura rei quam exponimus.

Idem. *Nisi si quis ante personam nascit, et rationem, etc.* Ratio est a animus medullaque negotii, ut interpretatur Cassiodorus in sua Rhetorica; intelligitur porro personam et rationem disjunctive. Quoniam lib. v, cap. 8: *Nulla quatio est, que non sit aut in re, aut in persona*; Sed ac et ubi personam non sit necessaria, et sit cognoscenda; ubi res seu ratio, in eam inquirendum, ubi de utroque, cumclauda sit disquisitio. Aristotel. Rhetoric. lib. II, cap. 48: *Αὐτὴ γὰρ ἀποβλέπεται ἡ ἐπίστασις πρὸς τὴν ψυχήν, καὶ πρὸς τὸ πρόσωπον*; *Qua enim in controversia versantur, disceptantur, quandoque sunt; et consultantur, de quibus sunt.* Porro in hoc sermone curat et disquisitionem de persona divina, et de ratione sacrificiorum, ut et Christum Deum esse concludat, et sacrificium christianum Deo solum acceptum persuadeat.

Idem. *Structura magis personam personam, quam sacerdotibus, etc.* De templo Ephraimo, de Capitulo, in quibus religio Deo vero improbata profitebatur, cum aras additorum magnam mentio, structuræ elegantia, dispositio operum in summa peritio ad miraculum artificis commendaret.

Pag. 110. *Quod possit, quous ratur in se me quibus idololatris adibus, etc.* Manstrum lectionis levigatus si scripseris addita particula negativa non; quod non possit. Vult, quid ergo? Non invenitur, aut difficile erit inveniri, vel tantillum loci, ubi sit Deo, cui talis casus non minime? Idolorum templa corrumpit, aut ruere possunt; ipsam Salomonis templum non solido et perfecto artis, perfecta jam Deo profana, non impias, est, Deus profanus nisi eorum sibi thronum esse, totam suppedaneum suum, Isai. LXVI. Quid ergo? Dabo, inquit, templum firmum, stabilis, et gratus Deo, fidelem populum, cui ruina non nisi volenti imminet, adstruente Apostolo. I ad Corinth. cap. III, vers. 16, ad ejus mentem Theodoret. in Isai. in cap. LXVI, vers. 2, domum Dei veram, et templum sanctum interpretatur *Ἡ οὐρα τοῦ θεοῦ ἐστὶν ἡ πνευματικὴ τὰ ἱερῶτα, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ πνευματικὸν παραθεσῆναι ἐν τῇ ἐκκλῆσιᾳ, καὶ ταῖς ἐκκλησίαις ἡρακῆται ἡρακῆται, Quia parva veritas in Deo vitam dicit, qui prescriptum dicitur in multis locis, et reformidat, qui talis est in nobis, et hunc in se.*

Idem. *Quod si via alicor manant, etc.* Aliud argumentum contra materialia templa. Si sumptus religio pendebat adderent, Christianorum ecclesie materiales, in quibus religio ceteris prestantior profitebatur, cultu essent inferiores, et Salomonis templo, et Lacedæmo, et Romano.

Pag. 111. *Adificationem vestram ade ista de novella cognoscite, etc.* Sacerdoti spiritum dem ex materiali, quam novellam ait.

Idem. *Itaque ne quis operationem a me forte disquirat, etc.* hujus spiritus est nempe adificationis.

Idem. *Spiritus meus et lapis, etc.* Christus. Petr. Apost. epist. I, cap. II, n. 4. *Ad quam accedentes lapidem vivum ab hominibus quodam reprobatum, a Deo autem electum, et honorificatum, et ipsi tanquam lapides vivi superedificaverunt.*

Pag. 112. *Ubi septem solar sefferunt, etc.* Virtutes nempe, que totale a sunt.

Idem. *Non a seculo in heret man, etc.* Erat in templo Salomonis, Reg. III, cap. VII, n. 25. At in Ecclesia est fons baptismi.

Idem. *In summa Trinitate vestrum est una, quoniam tres nomina, etc.* Sancta Trinitas, Deus unus, et solus, cuius personas vocavit nominata, vesulo an proprie Augustinus pressas, et virtus ab vi de Trinitate. *In summa Trinitate vestrum est una, quoniam tres*

sonus sunt, et in plus et quibus non una, quam una res, et in se ipsa sunt. Ited, et quibus sunt in singulis, et etiam unita in singulis, et regula in omnibus, et omnia in omnibus, et unam unitam.

Idem. Desunt reliqua. In enim est postremus tractatus, in quem Sporoverius Veronensis editendis ordinem servatis, adnotationes dam lucubratet, morte interceptus fuit.

IN TRACT. XV LIB. I. DE TRIPlici GENERE SACRIFICI-ORUM.

Pag. 117. *Nisi si quis ante personam nascit, et rationem, etc.* Ratio est a animus medullaque negotii, ut interpretatur Cassiodorus in sua Rhetorica; intelligitur porro personam et rationem disjunctive. Quoniam lib. v, cap. 8: *Nulla quatio est, que non sit aut in re, aut in persona*; Sed ac et ubi personam non sit necessaria, et sit cognoscenda; ubi res seu ratio, in eam inquirendum, ubi de utroque, cumclauda sit disquisitio. Aristotel. Rhetoric. lib. II, cap. 48: *Αὐτὴ γὰρ ἀποβλέπεται ἡ ἐπίστασις πρὸς τὴν ψυχήν, καὶ πρὸς τὸ πρόσωπον*; *Qua enim in controversia versantur, disceptantur, quandoque sunt; et consultantur, de quibus sunt.* Porro in hoc sermone curat et disquisitionem de persona divina, et de ratione sacrificiorum, ut et Christum Deum esse concludat, et sacrificium christianum Deo solum acceptum persuadeat.

Pag. 117. *Es Judæo deterior Christianus, etc.* Quales Elien Carpoocrates, Prodicus, et eorum sectatores, de quibus videsis Theodoretum, lib. I, cap. 5 et 6, et lib. II, cap. I, *ἀποβλέπειν ἑαυτὸν*.

Pag. 118. *Quantis catenis tincta tenebrarum mens laeosa et incredulorum, etc.* Qui Scripturarum vi oppugnat, ne ne cedunt veritati, neque contrarium adsumptum possunt defendere.

Idem. *Detrimto matris linear moderato dente figmento, etc.* Distringit, aut a quodque detrimento, matris linear moderato dente figurata. Aurum argenti que detrimento dicit, que in usum meliorem cum potassent converti, in inania sugnata, et impietas fund me dia conversa fuisset. Linam porro dicit matrem horum deorum, quibus partum accommodarat, potorem quam magam matrem Atidem. Arnobius, lib. VI, 200, dixit: *De cobinata de linear; moderatus enim linear deus, ut au Noster, non aliud quam scobem rodendo demere potest.*

Idem. *Nunc Judæorum quoque sacrificia a Deo repudata.* Elegantiore est ms. lectio: *Deo repudiata.*

Pag. 119. *Quod non est sa culo, sed ea corde profertur, etc.* Quales hostie vivae ex sacculo? Faricam posses, aut panes dicere, quorum usum in sacrificio fuisse constat. Saccus autem, aut sacculus proprie ad panes, farinam, et fruges recipiendas. Vide Aristophanem Lysistr. 909, et inibi Schol. Besseti.

Idem. *Bromosis peculibus, etc.* Lege bromosis a verbo Græco βρομοσ, quasi foetidis, et graveolentibus, quod verbum in Iulio glossario pro immundis etiam invenias. Differt inter βρομοσ, et βρομοσ, de quo, infra.

Pag. 120. *In pradis autem vestris fumantia undique tula juda non noarris, etc.* Erant templa, et altaria passim, et in agris, et in pradis agricolarum superstitione locata, quasi numenibus proxinis cessura ipsis essent causa prospera. In Canonum Cod. Eccl. Africane cap. 58. *Idolorum templa superesse dolent Patres. Ἐπιβλέπειν τὰ ἱερῶτα πρὸς τὸν θεόν, καὶ τὰ ἱερῶτα πρὸς τὸν θεόν, καὶ τὰ ἱερῶτα πρὸς τὸν θεόν, καὶ τὰ ἱερῶτα πρὸς τὸν θεόν, in multis locis maritimas, in diversis possessionibus, in agris, et in locis abditis et reconditis, que decernunt supplicia libello ab hope rature dicere, ut destruantur, et hoc idem testatum relapuit L. XVI Codic. Theodos. de Pagan. sacrif. : *Si qua in agris templa sunt sine iudicio et iudicio diruantur.* Quod autem dicat in pradis autem vestris fumantia undique fana, indicat passim homines pro*

libitu thus accendi se sive in suo, sive in alio, cuius aperti immo argumentum in lib. XII Cod. Theodos. de Paganis, etc. Sive L. 16, tit. x, in qua et vapore fumasse legitur, quod est synonymum illorum *fumantia undique fana*. Horatius lib. III, od. 18:

Vetus ara multo
Fumat odore.

Arnob. lib. VII: *Quid interest, unde fumus altari- bus conficiatur in sanctis, vel ex visci, quo genere nubes inf- fitionis exarscent*. Dolet ergo Zeno, qui Christo no- men dederant, permittere ut in suis præditiis non solum templa perstarent, sed in illis impia sacra peragerentur, cum demolitione eorum impedire pos- sent damnatam superstitionem; immo de eorum pos- sessione, et dominio gloriari, quum jus templorum, ut tueantur ab occupantibus, coram iudice vindicent.

Pag. 121. *Sed et illi qui per sepulcra discurrunt, qui fœterosis prandiis cadaveribus sacrificant, etc.* Mos fuit antiquis, certo die quotannis plerumque anniver- sario, que *εκόσια, ή περιόδοισα* dixerit, ad monu- menta cœnas celebrare. Docent inscriptiones apud Gruterum, fol. 257, num. 5, e marmore Ravennati: *Sub hac conditione, ut quotannis rosas ad monumen- tum ejus deferant, et ibi epulantur*, et altera apud Sponium 292, e marmore Neapolitano, in quo fit mentio *juris monumenti cum cœnaculo*. Videtur idem factitatum a christianis contagione Ethnicarum su- perstitutionum, quas et in aliis plurimis ritibus reti- nuerant, cum vigentem vulgarem consuetudinem non fuerit tam promptum uno ictu resecare. Minus in culpa, dum Christi martyres, et pro in eum con- stanti fide mortem passos, *ὡς θείους, και Θεοφιλείς ἀνδράς*: non ut homines mortuos venerantur. Sed non destitisse etiam in affinium memoriam, nescio quas agapas, et convivia in cœmeteriis indicere, hinc liquet, quod hanc superstitionem extirpare tentet adhuc Zeno, et quod Cyprianus, epist. LXVIII in Mar- tiali quodam, qui se profitebatur Christianum, repre- hendat, Gentilium turpia, et lutulenta convivia, et collegia diu frequentasse, filios in eodem collegio apud profana sepulcra deposuisse, ibique consepeli- visse. Quis dubitat sic sepultis subtractas Ethnicorum cœremonias? Impium quippe visum fidelibus mor- tuis infidelium more deputata convivia, a quibus et vivi cavere debuissent veri Christiani. Obiter adverte, Prudentium hymno in exsequiis defunctorum, diu post Zenonis tempora, adserere a Christianis monu- menta corollis, floribus et liquaminibus sparsa, quod negat Theodoritus lib. VIII *Θεράπειτ.* 599, qui circa ejus ætatem fuit. An ille ut poeta locutus? An severior apud Orientales disciplina? Quod ad verbum *fœterosis*, quod putidum videtur nimis, in sermone de Jona infra legitur: *Non aris fœtentibus funestos excitant ignes*, et in tertia invitatione ad fontem (nunc tract. 50) *fœtidus cunas* dixit, quod et heic reposue- rim, quamvis illud prius verbum rursus legatur in vulgatis invitatione quarta ad fontem (nunc tr. 51). Tertullianus Apologetico, cap. 14, *Tabidosa animalia* dixit, pari inquinamento.

Ibidem. *Subito sibi martyres pepererunt, etc.*, solitos per agros, et per vias tamquam memoriæ martyrum altaria construere, in quibus tamen nullum eorum corpus, ac ne quidem ullæ partes reperirentur, no- tum est e Canon. 85 Ecclesiæ Africanæ, qui somnia et mentitas revelationes vocat eorum, qui hæc pas- sim instituebant tamquam pia, et honori martyrum conformia: idcirco Zeno damnat, cui amore luxu- riandi atque bibendi in infamibus locis lagenis, et calicibus subito sibi martyres pepererunt, cum Chris- tianum nomen professi, ritus ethnicos retinerent, quorum erat proprium in hujusmodi solemnitatibus poculis se proluere, cantionibus etiam ridiculis, et obscœnis oblectari, ut notum ex oratione Libanii ab Allatio edita. Veri Christiani luxum, et hanc edendi intemperantiam repudiabant, sacrificia pro martyri- bus offerebant, ut Cyprianus epist. XXXIV suo sæculo

A factum testatur; quædam autem ista sacrificia delineat nobis Theodoritus, in hac lib. VIII *Θεράπειται*: hoc ledino sensu, martyrum solemnitates peraguntur, et pro illi veteri populo, turpique rerum, et verborum obscœritate, modeste celebrantur festivitatem, non ebrietatem, et iocos, risusque exhibentes, sed divina Cantica sacro nunquam sermonum auditionem, et pre- ces laudabilibus lacrymos ornatas.

Pag. 122. *Qui Ægypti corde candidis faciunt, etc.* Locus contaminatus legerem, qui *Ægyptiaco die candidis faciunt*. *Ægypti*, *libre* dies frequens occurrit in kalendario Romæ veteri (Haruicart), infamatum fuisse alii notarunt, ad cuius omen avertendum candidis levisse hinc scilicet. Horatius Epodo:

Quique vos habens veneratur albus.

Arnob. lib. II, 91: *In Albino atripatis monte nullos alios beebat, quam in ei tauros immolare caudoris*. I- lud porro *facere* est sacrificiorum proprium. Cito, de Rustic., cap. 159, *Ut tibi jus si et porco pasculo fa- cere*. Columell. lib. II, cap. 22, *Nisi prius caudis fe- ceris*. Sic Greci. Theophrast., lib. 28, versus finem *ῥεξω πόρπον ἔρωτε*: faciam vitula amoris. In Antio- dorensi concilio, Canon 4, prohibetur, ne calendis Januariis bucula, aut ceruolo fiat, ut legit Fronto Ducæus, quem ad illud concilium vide. Buacula aut ceruolo facere, est buacula seu ceruolo sacrificare.

Pag. 123. *Salutemque pecudum, violenter scissis, etc.* Lege ex mss.: *Salutemque suam pecudum violenter scissis in ventribus quærunt*.

Ibidem. *Ut obumbrent furta turpissimæ utilitatis, lego turpissimæ voluptatis*. Inuit meritos insamientes in servas, aut libertas, quibus ut fac bor sit con- gressus, aut quarum minus verecundus venerens præ- textus, rem œconomiam committunt, quo frequenti negotiorum necessaria participatione obumbrent vo- luptuosi negotii secretum.

Ibidem. *Qui publicanas mulieres, etc. publicas, vul- gares*. Papias: *publicus, publicanus, sicut rusticus, rus- ticanus*. Publicanas vocat, quasi que turpe vect gal populi conductum haberent. Vide Caium I. C. in L. 13. De Publican. Porro quid hic sibi velit *το να* non perspicio, nam adversus istas non oportebat alia vi uti quam argentea vel aurea.

Pag. 124. *Itaque dulcissimi flores mei, etc.* Non de- bito, quin nemo non videat, legendum fratres mei. Error forsitan natus ex abbreviata in manuscripto scrip- tura.

IN TRACT. I LIB. II. DE GENESI.

Pag. 141. *In exordio carminis sacri, etc.* Carmen sacrum Ovid. Remed. Amor. 252, opponitur infami seu magico, sicut in Cod. Theodos. L. XVI, tit. X. cap. 7, castis precibus, dira carmina. Amplissimus fuit hujus vocis usus; nam non tantum versibus poe- ticis attribuerunt hoc nomen, sed etiam illis, que conceptione verborum pronuntiarentur, ut in pre- cationibus, et dedicationibus. Testimonium in Livio lib. XXXIX, cap. 15, in Plinii Cæcili Panegyrico c. 65, Seneca Consolat. ad Marcian., cap. 15: *Pul- villo postem tenenti, et Capitolium dedicanti, mors filii nuntiata est, quam ille exaudisse dissimulans, et solen- nia Pontificalis carminis verba concepit, gemitu non interrumpente precationem*. Item et in imprecationibus. Livius, lib. X, cap. 28. *Jurare cogebatur diro quodam carmine in execrationem capitis, familiæque, et stirpis composito*. Et vates dictos eventus cecimisse, notum est ex eodem lib. I, cap. 55. In his autem omnibus usurpatum carminis nomen, quia, ut argumtor ex Festo in verbo *ocentassit*, clare et cum quodam ca- nore pronuntiarentur effata, ut procul exaudiri possent. Hinc apud Plinium, lib. XXVIII, cap. 2, *incantamenta carminum, et ex duodecim tabulis, qui fruges excan- tassit, et qui malum carmen incantassit* ob hanc ratio- nem, ut puto. Sed ex his, quid carmen pertineat ad Libros sacros, videre non possum. Non sum nescius, carmen etiam dici de oratione soluta, neque solemn-

ter concepta. Cicero, de *Leontibus* lib. II, 202: *Discubamus enim puera duodecim, ut carmen necessarium.* Livius, lib. I, cap. 25: *Fœdus multis verbis, quæ non effusa carmine, non operæ est referre.* Plin. Panegyric., cap. 5: *Gratior enim existimant, qui delubris Doctum puram castissime mentem, quam qui meditatam carmina inveniunt.* Iam, cujus diffusio ingenium et eloquium, laudius forsitan sibi, de eo non me captavit novitatem et raritatem ex allusione, ideo eo usus est etiam serm. v. de Isara et alibi.

Pag. 142. *Non, inquit, fac ad tuam, sed ad: pectorem ad nostram,* etc. Consilia ista habet Tertullianus adversus Praxeam c. 12, a quo videtur sumptissime Noster.

Ibidem. *Unus homo ad duorum inapicem et scindit virtutem sequitur, nec tamen in eo quid, cujus sit, intuentur,* etc. Hac peritope infert, duos esse qui jubent, duos qui operantur: opus ad similitudinem ductum efficientiam, non ad alterutrum similitudinem, quem docere posse factum, ergo illi duo idem.

Ibidem. *Cui delectatus, nescio.* Rectius ms. *Cui delectatus, nescio.*

Pag. 145. *At ille, cui pater, est, inquit inferior,* etc. Quamcumque Pater facit per Filium, non per instrumentum sive delect, sed per virtutem naturalem et substantivam, ait Domasceus, lib. II de *Fid. Orthod.* cap. 4. Tertullianus, in proximo citato loco adversus Praxeam: *Cum quibus enim faciebat honorem, et quibus faciebat similem? Cum filio quidem, qui erat inditurus hominem, spiritu vero, qui erat sanctificaturus hominem, quasi cum ministris et arbitris et locute Trinitatis loquebatur.*

Ibidem. *Pater cordis est excultor,* etc. Origenes in Joannem tom. I, 42, interpretatur eum Deum esse, *τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόν.* *Πατὴρ δὲ ἡγοῦνται ἐν αἰσίοις τὸ ἀποφύττειν:* quis tunc intelligitiam præstantem, a quo universa juxta quod naturæ sunt (cordis) renascunt, inferens nullum aptiorem excogitari posse, qui Patris consilia renuntiet, quam Servator. Convenientissime Leonis intentioni. Sed in ms. legitur *excultor* non *excultor.*

IN TRACT. II LIB. II, DE GESEI.

Pag. 146. *Nisi quis hastem a quo impugnetur expugnet, nunquam bonis suis poterit esse securus,* etc. Hinc laud: ex bello pax. Vezet. pro lib. III: *Qui desiderat pacem, præparet bellum; nemo audeat offendere, quem intelligat imperitorem esse, si pugnet.* Aurel. Augustin. de verb. Domini. *Non queritur pax ut bellum exerceatur, sed bellum geritur, ut pax acquiratur.*

Ibidem. *Chaos in principio fuisse, id est informem et inopertantem latentis naturæ conformationem,* etc. Quid sit Chaos ante a me dictum: hoc pro sensu vulgari loquor, aliter ipse et proprietate sermonis melius in sermone de Resurrectione. Similiter in Inferno dicitur ille *torcularis, quem Chaos immensum a pauperis felicitate dicitur esse,* hoc abyssum dixit Philo *τὸ ἄβυσσος*, et *τὸ ἄβυσσος*. Lucian. de Astrolog.

Pag. 145. *Igitur si, ut voluit, Deus materiam, qua sunt cæli, non potuit, sed æterna sit, ut ipse est, deo sunt ergo principia, et quidem repugnantis esse.* Concluit inter duo principia alterum debuisse esse antiquius, a quo alterum pendere non debeat: *Quid enim principia,* ait Tertullian. adversus Hermog. cap. 4, *aut quid super omnia? nisi quod ante omnia? et ex quo omnia?* Aristotelis natural. Auson. lib. I, cap. 6, n. 2. *ἄλλ' ἂν τὰ ἀρχαῖα, καὶ τὰ ἐκ τῶν ἀρχῶν ὄντα, καὶ τὰ ἐξ ἑαυτῶν ὄντα, καὶ τὰ ἐκ τῶν ἀρχῶν ὄντα.* consonantissime, *quodlet principia, neque ex se invicem esse, neque ex aliis, sed ex ipsiis cuncta,* quibus consimilia habet Metaphys. lib. v, cap. 4.

Ibidem. In ms. dicitur *ergo*, et scribitur *duo sunt principia.*

Ibidem. *Unde non est principium,* etc. Hoc est,

A tantum abest, ut sit fortius, ut neque possit credi principium. Sic Martial. epig. xv, lib. I.

Unde potest avilus capite leo parere prædæ? id est, *quomodo potest?*

Ibidem. *Unde non est principium, quod senescit,* etc. Principium enim ingenium et incorruptibile neque capax mutationis est a minori et incorruptibile neque a majori in deterris, senescere namque mutationum deterris, corruptioni proxima, et, ut Solonem dixisse referunt.

Prudenter in exsequi defunctor.
Quia cuncta creata necesse est
Labelata senescere tandem
Compactaque dissociari.

Pag. 146. *Hic est Deus noster, qui se digessit in Deum,* etc. Obscurissima loquendi forma obscurissimam rem adumbravit: Christi enim generationis modum Deus solus noscit, nemo alius intelligit. Infra, tract. 5, lib. II: *Procedit in navitatem, qui erat, antequam nascereur, in Patre æqualis in omnibus, quia Pater in ipsum alium se genuit ex se, ex inascebili scilicet sua illa substantia.* Item tract. 5 ejusdem libri: *Quomodo autem generatus sit, qui processit, dementis est optari.* Item tract. 1, lib. II: *Quid? quod inde non esse apprehensio inferior: quia unde processit paterni cordis est excultor.* Placuit autem generationem æternam Jesu Christi processionem appellare: sic Cyrillus Alexand. in sanct. Symbol. VI, 42. *Προσδρα ἀποστολή, καὶ ἡ ἀποστολή* ineluctabilem atque indubitabilem processionem Verbi generationem appellavit.

Pag. 147. *Et tamen utrumque commendo.* Rectius in ms. et utroque in utrumque commendo.

IN TRACT. II LIB. II, DE GESEI.

Pag. 148. *Incunctanter est Christus,* etc. Sine hesitatione, sine dubitatione; nam ex hesitatione et dubitatione fit mora, id est cunctatio. Cicero in Catilinam oratione II, fol. 124: *Cum hastitaret, cum cunctaret, quisivi quid dubitaret.* Alia lectio *incunctanter*, sed prior vera, quam et ms. retinet.

Ibidem. *Arcano insuspicabili,* etc. Nec suspicione sola investigando. Papias. *Suspiciones indicia quædam, et vestigia.* Ruesus: *Suspicio est velut de quibusdam conjecturis.* Insuspicabile quod nec coniciendo attingi possit, id est neque demonstrationibus neque conjecturis.

Ibidem. *Fili non sine affectu, sed sine revelamine amplectebatur,* etc. Diligi enim Filium a Patre pluribus locis Evangelicis enuntiatum est. Joannis cap. III, n. 35. Item cap. v, n. 20: *Pater enim diligit Filium et omnia demonstravit illi.* Alibi: *Hic est Filius meus dilectus.* Sed quod non a principio, sed conventi tempore, hoc est ubi adventu plenitudo temporis, ut ait D. Paulus ad Galatas cap. IV, n. 4, miserit Filium suum, seu, ut Noster infra, serm. IV, visibilem se præbuerit, *cum humanum genus visitatus esset,* ideo dixit sine revelamine, id est mundo ignotum, non revelatum.

Pag. 149. *Procedit in navitatem,* etc. Dixi in adnot. ad pag. 159.

Pag. 150. *Ex inascebili sua illa substantia,* etc. Thales interrogatus, quid omnium esset antiquissimum, respondisse fertur Deum *αὐτογενῆς γένεσις*. Carret enim generatione, principio, et hinc, cum sit infinitum: nec Deus dicitur natus, sed carnem sumpsisse, et qui homo a Deo assumptus natus ex Maria Virgine, que dicta *θεοτοκος* in concilio Ephesino, nam quod Verbi natura, ipsiusque Divinitatis principium semperit ex sancta Virgine, sed quod sacrum illud corpus infusa intelligente perfectum ex ea traxerit eam et Dei Verbum secundum hypostasiam unitam, secundum carnem natum dicitur, ut Nestorio scripsit Cyrillus, cujus sententia subscripta Synodus a. 450.

Ibidem. *In qua beatus marcus in scripturam con-*

mbus, que habet, habentem filium paria procuravit, etc. Hec quoque neque vela, neque vestigium recti sensus apparet. Ne nihil dicam, concilio de Legi posse: *Omnibus, qui habent Filium paria procuravit*, ut priora reponerem prævidere mihi verba sermonis quàm proximi in fine: *Sane quærant illum, qui cum non habent secum*. Solet enim et verbis, et sensu eodem passim in similibus locis uti, ut unus alteri præluceat; querere enim Deum est timore et obedientia totum se illi mancipare: at Deum habere est, cum in nostro habitaculo vere Deus inhabitat, atque in nobis est fides, spes, puritas et timor, ut scripsit e Barnabam apostolum refert Clemens Alexandrinus, Stromat. lib. II, 411. Cæteram pro *paria procuravit* repono *paria procuravit*, referendo ad illam beatitudinem, in qua paulo ante dicitur Deus manere in sempiternum; nam fidelibus et rectis datum, ut evaderent, et ipsi filii Dei: Divus Paulus ad Romanos cap. VIII, n. 14: *ὅσοι περιπατοῦσι κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ*.

IN TRACT. IV LIB. II, DE GENESI.

Ibidem. *Manens unus æternaliter ex semetipso*, ita in ms. *Exinde visibilis necessario effectus, quia orbem terræ erat ipse facturus, humanumque visitaturus genus*. Ita in ms.

IN TRACT. V LIB. II, DE FIDE.

Pag. 154. In ms. inscribitur de Fide.

Ibidem. *Perpetuitatis indiscreta*, etc. Paulo post dicit *sine discrimine, quod idem valet, id est inseparabiliter*. Serm. III: *Sine revelamine*. Serm. IV: *exinde visibilis effectus*. Serm. V: *Incomprehensibilis sapientia e regione cordis eructat verbum, omnipotentia se propagat*.

Pag. 155. *Namque temperat se propter rerum naturam Filius, ne æternæ majestatis Dominum non possit mundi istius mediocritas sustinere, etc.* Exinanivit semetipsum, ne mundus collaberetur divinæ majestatis apice insuetus. Nemo enim Deum videbit, et vivet. Tertull. advers. Praxeam, cap. 14: *Visum quidem Deum secundum hominum capacitatem, non secundum plenitudinem Divinitatis*.

IN TRACT. VI LIB. II, DE EO QUOD SCRIPTUM EST, etc.

Pag. 158. *Si hominem solum, sicut quidam putant, ab utero Virginis, etc.* Talis fuit Carpocrates, de quo vide Theodorum Harreticar. fabul. lib. I, c. 5, Christus autem verus Deus et verus homo. Cyrill. Alex. in ep. ad Monach. Ægypt. f. 15: *ἐπαλάβετο τοίνυν σπέρματος Ἀβραάμ, καὶ κεκοινωνήκεν αἵματος, καὶ σαρκὸς, ὃ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἴδιον ποιησάμενος σώμα τὸ ἐκ γυναικὸς ἵνα καὶ μόνον ὑπάρχω Θεός, ἀλλ' ἅπα καὶ ἄνθρωπος γεγενῆσ καὶ ἡμᾶς, καὶ οὕτω διὰ τὴν ἑνωσιν. οὐκοῦν ἐκ οὐδενὸ μὲν πραγμάτων ὑπόστασιν, ἁπλοῦς τε, καὶ ἀνθρωποειδής, ὃ Ἐμμανουήλ. Πᾶσι εἰς κτίσις Ἰησοῦς ὁ Χριστός, εἰς τε καὶ ἀκλήτως Υἱός Θεός τε ὁμοῦ, καὶ ἄνθρωπος. οὐ θεοποιήσεις ἐξ ἑστῶν τοῖς κατὰ χάριν Θεός δὲ μᾶλλον ἀκλήτως ἐν ἀνθρωπείᾳ μορῇ πεποιητός δι' ἡμᾶς*. *Apprehendit ergo Dei Verbum semen Abrahamæ, corpusque ex muliere sibi construens, carnis et sanguinis particeps factus est. Ita ut jam non solum Deus sit, sed propter naturarum conjunctionem homo quoque nostri similis esse intelligatur. Ex duabus etenim rebus divinitate nimirum et humanitate, unus certo constat Emmanuel, unus Dominus Jesus Christus, unus verus Filius, qui Deus simul, et homo est, non homo deficiatus, par illis qui per gratiam divinæ nature participes efficiuntur; sed Deus verus, qui propter nos in humana forma apparuit. Vitalianus episcopus ex sermone de fide ἐν τοῖς πρὸ τῆς συνόδου κατ' Ἐφέσου: Si quis Dominum et Salvatorem nostrum in duos divellit, et alterum quidem verbum Dei Filium appellat, alterum vero hominem assumptum vocat, neque confitetur unum et eundem, anathema sit.*

Ibidem. *Mortem gestat, ut mortem devincat: nescio*

aut repudiarid nos lectorem, que habet mortem quibus

Pag. 159. *Procuravit pot, etc.* Hoc est divine economice prohil. nescio quis apud Sandam tres gradus fuit divine providentiæ, 227 *ὁμοῦ ὡς, 227 ὡς ὡς, 227 ὡς ὡς*. hoc de ea, que 227 *ὡς ὡς*, intellectus Zenonem dicere debemus, quoniam Tertullianus vocavit economice sacramentum adversus Praxeam cap. 2, illam nimirum, que *unitatem in Trinitate disponit, tres divinos Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, tres autem non statum, sed gradu, nec substantiam, sed formam, nec potestatem, sed apertam, etc.* Eusebii Fortis, quid esset Providentia divina 227 *ὡς ὡς*, in Sanda aut non intellexit, aut non expressit.

Ibidem. *At si, ut ratio ipsa proclamatur, cessare nullo modo potest varietas ista regni, etc.* Quid, quæso, ista varietas, si totus in hoc est, ut ostendat unum et indivisibile regnum Patris, et Filii? Quid si legas *vastitas*? Sensus saltem aptus erit: et Patros c. 7. Dei dixerat multiplex ministerium, sensu tamen *ἑνὸς* et impio. Difficile est in aliorum scriptis sive autographo, aut saltem apographo recia sapere: nam quodquid conjicias, plerumque dissidebat ab auctoris conceptu, qui albis, et aliis verbis potuit exprimi, quamvis mentem illius adsequaris.

Ibidem. *A legis conditore homini a Deo assumpto justique ejus est deputata rebus dispositis, non Deo, non sempiterno rectori, maxime cum in Evangelio sic dicatur, etc.* Ista omnia, ut minus coherent, ita hiuca esse credo, nec sine librorum ductu suppleri posse. Totum hunc locum concipio hæc forma: si alius meus conjecerit, subscribam: *Cessare nullo modo potest vastitas ista regni... a legis conditore homini a Deo assumpto, id est Christo, justique ejus est deputata rerum dispositio; ita enim lego, non rebus dispositis... non Deo, non sempiterno rectori, etc.*

Pag. 164. *Aut Filius tradendo, quod non habuit perditus, etc.* Legendum quod habeat, sensu ipso exigente, et ita postea in ms. scriptum esse deprehendi.

IN TRACT. VII LIB. II, DE NATIVITATE DOMINI. I.

Pag. 163. *Alia modestius, sed mordacius nocens, dicit quidem Dei Filium Deum, sed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum, etc.* Ariane hæresis mentio, de qua hec sit, procul dubio persuadere potest, a Zenone (Vide dissert. I, cap. 2 et 5) hanc sermonem conscriptum non fuisse. Is enim cum vixerit sub Gallieno, et Arius disseminaverit suum dogma sub Constantino; certum est in hoc non potuisse notari tamquam præteritum, quod scriptoris tempore nondum evenerat. Non negurim quidem in Justiniani epistola ad Mennam, diserte innui ab Ario Origenis venena hausta, cum gradus in sancta et consubstantiali Trinitate excogitavit: ab Epiphanio et Hieronymo Origenem patrem Arianorum, Anomæorum, et Manichæorum vocari, ex quo inferebat editor Veronensis a Zenone non Ario dogmata damnata, qui posterior fuit, sed in Origene Ariana, qui prior se fuit. At quamvis non abnuerim ex Origenis doctrina compegisse dogma suum Arium: nemo tamen dixerit, eadem Origenis et Ario fuisse. Certe Origenes Filium paternæ substantiæ portionem esse, et Patri coæternum fuisse sensit, ut ostendit Socrates, lib. VII Histor. Eccles. cap. 6, et consentit Hæreticus in Origenianis lib. II, cap. 2, qu. 2, num. 24, Arius contra Filium, *ὅτι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ Λόγος. ἀλλὰ ἐξ οὐκ οὐδενὸς γεγενῆσ διὸ μὲν ἦν ποσὲ ὅτι οὐκ ἦν: et Gelasius (yz. cen. lib. II, cap. 5, Socrat. lib. I, cap. 5, et Hermias Sozomen. lib. I, cap. 15: *Non ab æterno Dei Verbum fuisse, sed ex nihilo ortum esse, et propterea tempus fuisse aliquando, quum non esset, que sunt ipsissima, que habet scriptor hujus sermonis Origeni incommunicabilia. Accedit quod Sozomenus de hoc Ario dogmate dicat, vocata εἰς ζήτησιν τὰ πρότερον ἀνεξέταστα: in questionem, que antea mi-**

potestatem dedit Filio, et iudicium suum facere, scilicet A pro suo arbitrio agere.

Ibidem. Qui et se natus non crederetur, nisi qua sicut fuit virgo incorrupta post conceptum, permanet talis quoque post partum, etc. Nisi quia intrusum est, et contra rectum sensum inculcatur. Quidquid ab auctore scriptum fuerit, interim legendum censeo: Non crederetur, quum sicut fuit virgo incorrupta post conceptum, permanserit talis quoque, etc.

Pag. 174. Quia inter Patrem hominesque adstitit medius, etc. Id explicatius dicit Joannes Chrysostomus in orat. de Ascensione Christi. Ἐργίζετο ἄλλο ὁ Θεός, ἄρα οἱ δὲ τῶν γυναικῶν ἀσπαστῶν ἀσπαστῶν ἀσπαστῶν, καὶ μέσος ἐστὶν ἁπλοῦς ὁ Χριστός. Ἐστὶν ἄρα ἁπλοῦς ὁ Χριστός, καὶ τῶν πατρῶν τῶν πατρῶν ἐπιζῶντων ἁπλοῦς ὁ Χριστός. Tratus nobis erat ut Deus, et nos benignum Dominum adversabamur: medium se interponens Christus, utramque naturam in gratiam reduxit, et pœnam a Patre nobis imminentem ipse sustinuit.

IN TRACT. X LIB. II, DE ABRAHAM. I.

Ibidem. Sara uxor ejus non inferior, vitæ longæ transactis cursibus, qualem filium ediderit, partus effusione percepit. Sed quia utrisque ætas ademerat spem sobolis pignus succidaneum, etc. in ms. Sara uxor ejus non inferior, longæ vitæ transactis cursibus, pius autem filius ederet, partus effusione perciperet. Sed utrisque ademerat spem sobolis, etc., locus corruptus.

Ibidem. Pignus succidaneum, etc., quasi quod succederet non dato, sed dando florenti ætate. Alludit ad hostias succidaneas. Agell. lib. iv, cap. 6: Succidaneæ hostiæ dicuntur, quoniam si primis hostiis litatum non erat, aliæ post easdem ductæ hostiæ cædebantur.

Ibidem. Sic meruit fides, quod ademerat tempus. Ms. Sic merito fidelitatis, quod ademerat tempus, male.

Pag. 175. In occasus sui terminum versabatur; ms. melius in occasus sui termino.

Ibidem. Ecce prima devotio, etc. Devotio non cultus tantum est, sed et debiti erga superiorem aut benevolum agnitio, quasi vota sua illi submitteret et consecraret. Seneca, in de Benefic. cap. 5: Audi voces petentium: nemo non victuram semper in animo suo memoriam dixit, nemo non deditum se, et devotum professus est. Nemesian. Cyneget. 82-

Et fidos ad bella duces, et milite multo
Agmina, quis fortis animat devotio mentes.

Ibidem. Unicus ille filius solliciti senis. Lege ex ms. solliciti.

Pag. 176. Necessariis sacramentis protinus præparatur, etc. Alludit ad etymon sacramenti, quod a sacer seu sacrum derivant, ut quidquid ad sacrum pertinet, sacramentum sit. Victimam autem Deo inactare est sacrum facere, ad quod requirebantur instrumenta, ignis, ligna, gladius, quæ Zeno sacramenta vocat, et paulo infra mysteria.

Ibidem. Securus de fide generis sui pater filio. Distingue cum ms., Pater filio, de quo non dubitabat, etc.

Ibidem. Pedes quoque constringit, ne in exitu mortis concitata victima calcitraret, etc. Infra serm. proximo, et ne quid minus ab hostia videretur, pedem ligatura dstringit: ne incitata victima displiceret. Versio vulgata Gen. xxi, num. 9, habet: cumque alligasset Isaac filium suum, ex quibus incertum restat, utrum alligasset manibus, an pedibus, at in Græca legitur καὶ συμπόδισας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ: quam lectionem agnoscit et Philo in commentario, quod Deus sit immutabilis, et hanc Zeno expressit. Suidas: Συμπόδισας, συμπόδισας τοὺς πόδας: tunc enim litare credebantur, et aptum sacrificium esse, ait Servius ad lib. II Georgic. 595, cum dedicatum animal victimæ patiens invenitur. Plin. lib. viii, cap. 45: Notatum, nec claudicante nec aliena hostiâ Deos placari, nec trahente se ab aris.

Ibidem. O fratres secunda devotio! etc. Lege o patris secunda devotio!

Ibidem. Et enim explorationis tentamina porriquantur, etc. Id est: pergit adhuc Deus Abraham tentare, patiens ab eo exerci ferrum, et sublevata ejus manu intum in cervicem filii paulo minus quam descendere, ut in tantis animi in-tribus, quos eadem Zeno vocat, fide, et pietas in Deum magis esset perspicua. Potius et quidem satis arguisse, quod filium nulla tergiversatione duxisset in montem, quod unicum prompte obtulisset: sed voluit explorationis tentamina porrigi, atque sincere gladium educti, ut tum librari, ut in extremo discrimine, patris constantia explorata, ipse succurreret.

Ibidem. Sed vos ejus. Legendum vos.

Pag. 177. In illo sacrificio solus Deus doluit, etc. Ἰνα τὸν ἁπλοῦς τῶν θεῶν: tribuit dolorem Deo, et tanto licentius, si ut ita voluisse visus sit, adscripterit detrimentum Deo: sed τῶ ἁπλοῦς, et modo vulgari locutus est. Dolent, qui amittunt, quocirca doluisse dicit Deum, quod pro præsentī humana victima dimissa, aliam arctinam de suo substituere, si licet dicere, debuerit, ut sacrum adimpleretur.

IN TRACT. XI LIB. II, DE ABRAHAM. II.

Pag. 178. Non enim præcepta virginitatis provocatur. Sed nec, etc. In hoc impeditissimo loco libere pronuntiare non ausim. Itaque meo iudicio aut opus ἀνεπιβεβημένον est, aut licum non perspecto latet, aut membra alimunde divulsa in minus aptum locum translata sunt, quæ expedienda felicioribus ingeniis relinquo.

Ibidem. In transactæ ætatis, et generantis genitalis flore consumitur, etc. Quid si legas fluere? hoc est diminutione et lapsu, Virgilii exemplo in Æneid. 169:

Ex illo fluere ac retro sublapsa, etc.

Certe ne credibile est, voluisse effatam ætatem, et sicca genitalia florentium prærogativa censere.

Pag. 179. Atque ex intimis vitæ curriculum, etc. Contaminatissimus hic sermo est ut elegantissimus, et florentissimus, et qui sine meliorum Codd. ductu vix sanari possit. Lectio vulgata tum heic imperfecta est, et sine sensu: legerem propius ad sensum auctoris, atque ultimis vitæ curriculum Saræ uterum filius aperire, cui jam aviæ reverentiam senectus vercunda detulerat.

Ibidem. Sub hac igitur, charissimi, sperationis navitate, etc. In hoc membrulo monstruo, medicinam non possum; præsent Æsculapii meliores; quid si legas sperata?

Ibidem. Immaculata hostia, etc., sine labe et culpa.

Ibidem. Nec victima imparatus, etc. Promptus, non repugnans.

Ibidem. Uxoriam munera, etc. An uxoria munera intelligit, quæ præstant conjuges liberis operam dantes, intermissa per ætatem a Sara? Sed tunc legendum fuerit non nesciebat, sed omiserat. An legendum muliebria munera, qualia sunt fluxus menstrui, qui requiruntur in efformando et alendo fœtu? Ille præmalim; nam uxoria munera, quæ mutua affectus, consilii, atque operum collatione constant, nec tantum lecti et rei venereæ congressu, a Sara abdicare, ei injuriam est inurere manifestam. Certe in libris sacris Genes. cap. xviii, num. 11, legitur: Et desierant Saræ fieri muliebria, etc.

Ibidem. Mira prorsus, carissimi, et speranda sæculis post futuris divinæ ordinationis propago formata ad principium, ætas peracta revocatur. Lego ac distinguo: Mira prorsus, chariss., et speranda sæculis post futuris divinæ ordinationis propago formatur: ad principium ætas peracta revocatur, etc. In Isaaco enim typus Christi, cujus ex ortu futuris post sæculis redimendum fuerat genus humanum. Clemens Alexand. Stromat. lib. II, 567: Τὸν Ἰσαὰκ ὡς καθωσιωμένον ἱεραίου, ἀλληγορησας, ἐξεδέξατο εὐαγγελίου τύπον ἐσθλαμένην ἡνὶ οἰκονομίᾳ σωτηρίου. Isaac tamquam victimam conce-

creantem allegorice sibi debent, typum futurum salutatis accipientes : et hoc videtur Zeno.

Ps. 180. Ad puerum pueri, etas perfecta revocatur, etc. Opponuntur infans et puer puerum, selectus et juvenis. hinc principium juvenis est, etas perfecta sermo.

Ibidem. Nihil in substantia resederat corporis, etc. Hoc est in corpore succus non residebat. Sicut ubertas corpus habitus, et corpulentus facit, tenuitas gracilis, et macilentum. Tertull. de Chamaeleonte : Quia pe nec succus est corpori, quod multitudine nullo liquet. Chamaeleon enim advo emaciatissus est, atque exsuccus, ut pellicula vivere dicatur. Substantia est id, quo quodque est. Sualas. οὐδὲν ἐν τῷ σώματι τῆς ζωῆς ἔστιν ἡ οὐσία, ἀλλὰ τὸ σώμα ἐστὶν ἡ οὐσία καὶ τὸ ζῆν ἐστὶν ἡ οὐσία, quod corpus ipsam sit necesse est. Isidorus, in Origin., Corpus subsistit, et ideo substantia est.

Tangere enim et tangi, nisi corpus nulla potest res. canebat Lucretius lib. 1. Si vitales enim substantie sacri corpus non habent, ita neque ab illis recte djudicaveris corpus. Hoc tamen substantie sero in vitam venit, et vix quidem, sed Zenon s saculo jam oblitus, ut quod de scripserit, nihil in substantia resederat corporis, sit, ut si dixisset, nihil in corpore resederat corporis. Martial. 7. Spec acul.

Inque omni nusquam corpore corpus erat. Hujusmodi umbras deimus, et punices, aut arida ut punices, ut in Psal. Angularia, act. II, IV, 48.

Ibidem. Angelus Isaac nomen imposuit, ut firmaret latitudo, etc. In sacris libris non dicitur ab angelo, sed a patre nomen impositum. Rarum porro hoc nomen interpretantur Philo Judaeus, Clementis Alexandrinus, alii, ex eo quod Sara iudicasset, punituram se dicente Ph. prater spem partus, quoniam decessisset etas. Joseph. cap. 25. τὰς ἀρχαίας ἀποκαταστάσεις.

Ibidem. Festinata educatione nutritus, etc. Educationem natura preveniente eodem sensu Quinctilianus l. VI, pro oratio, celeris occidit festinatam maturitatem, et hoc est, quod Philo dixerat in libro de Abrahamo 577. ἡ δὲ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς οὐσίας ἐξαρτῶν ἀποκατάστασις, etc. Jam perfectioris aetatis ostendebat virtutes, quales, etc. Educatio et παιδεία non tantum est ipsa instituti ratio, sed educationis perfectio, et παιδεία sic; Cassiodor. variarum 25 lib. IX : I dicitur liberis puerilem moderationis aequales, et morum societate vere quoniam, quorum infantiam bonis artibus nutritam, juventutem quoque armis exercuit, formans animum litteris, membra gymnasiis, et quidquid in illo uno gratia deum concessit, integram perfectione transmissum curas in posteres.

Ibidem. Ut ait Apostolus contra epem nationum, etc. Ad Roman. cap. IV, num. 18. οὐκ ἐστὶν ἡ πίστις ἡ ἐπιτομή ἐπιτομῆς : contra si quis, quantum fuerat secundam naturam : in spe autem, quod Dei promissionem credidisset.

Pag. 181. Qui cum hostiam proderet, cujus loco electus fuerat reprobatus, etc. qui a Xus de hostia se succedens cum hostia, ac si diceret : dum querebat hostiam, se reprobabat.

Ibidem. Ad hujus ergo personam Christi refertur verecundi nomen, etc. Non dubitabam, quin legentium esset veneranda nativitas : verecundari enim non decuit, si que pudere, ubi in conceptu et partu arripando culta, immo spes redemptionis adimpleta est. At vulgaritatem innotem probat Valesius ad Anianum, lib. XIV, cap. 6. ex eodem loco, et lib. XVI, cap. 16. : Mavens pueri dissimilis, Principis verecundi, et lib. XXX, cap. 8, de Artaxerxe : Temperantia morum ita torcularum cum fecit, et verecundum, itaque electionem hestori facio.

Ibidem. Sed in quibus uteri aula secutor, etc. : que in cetera viro, nam, etsi in Isacco typus sit Christi, d' Heretia tamen maxime inter tot usque conceptum, quod ille naturalis, hoc supernaturalis et divino modo processerit.

Ibidem. Sed virginitas uteri aula secretum mundum

A sermonis arte formata in se tabescentis corporis vulva portavit, etc. Et hic locus ex illis est qui opem librorum implorant, et perspicacioris ingenti curam. Certum est, hoc agi, ut ostendatur, Dei voluntate, non ex sanguine, neque e carnis, aut viri voluntate, verbo, non semine, ut ait abba Nestor, filium coeternum patri, immortalis, atque incorruptibilis nature, in terrena mulieris, et humane tabi obnoxie alveum descendisse, ut carnem ex ea assumeret mutuatorus in humanam salutem Deus simul, et homo, habens carnem sine semine ex homine, spiritum cum semine ex Deo, ut Tertul. canis dicit de Carne Christi cap. 18. Sed oratio hinc : non enim recte retuleris divini sermonis arte formata ad virginalem aulam, que non peculiariter formata, sed peculiariter sanctificata : neque quid portavit in se tabescentis corporis vulva deprehendes, nisi aliqua suppleveris : at que ? Cave, tabescens corpus intelligas de Christo, non illud neque tabi, neque corruptioni obnoxium, de quo in Psal. xv, num. 10. Neque dabis sanctum tuum videri corruptionem. Deest forsitan quiddam, et imperfecta fuerit oratio : at aritari inutile fuerit sine libris.

Quid si legas, divini sermonis arte formatum ? hoc est corpus Christi. Ferri forsitan poterit : sed nondum mihi satisfactum.

Pag. 182. Non semine progenitum certissimum Dominum, etc. Illud certissimum suspectissimum nihil est.

Ibidem. Sed quia nescit aternitas mori, etc. Totum hunc locum ex conjectura restituo : Sed quia nescit aternitas mori, neque Dominus post sepulchrum (repetito οὐκ ἔθανεν scilicet mori) ad Judaeos remansit sola damnata voluntatis invidia quia Dominum nec agnosceret venerunt, cum nefarium fuerit etiam tardius adorari. Elegantiissime concludit, Deum quia immortalum mortem patri non potuisse, quia hominem Deo natum post voluntariam mortem non potuisse diu mori ; Judaeos ideo reos, quod inefficaciter voluerint omnino sublatum, quem negarunt Christum, et quem ex ejus factis debuissent adorare, τὴν ἑτα sola crediderunt cogitatione puniri, neque quid sibi velint, neque quid ad rem faciant, video : ideo ea rejicio, male ab aliquo forsitan intrusa : glossema ineptum illorum sola damnata voluntatis invidia.

Ibidem. Ab auctore itaque, etc. A Juda, quem Acta Apostolorum cap. 1, num. 16, vocant ἡγούμενον τῶν Ἰουδαίων ἡγεμόνα. Ducem eorum, qui comprehenderunt Jesum.

IN TRACT. XII LIB. II, DE ABRAHAM III.

Pag. 184. Hic justitiam non didicit, sed genuit, etc. Non doctus ab aliquo, sed a se ipse ordinem nature secutus. Tertull. adversus Judaeos cap. 2 : Unde Abraham emens Dei deputatus, si non de aequitate et justitia legis naturalis ? Justitiam autem genuit, quod crediderit Deo, propter quod accepit signum circumcisions, signaculum justitiae fidei, quae est in praepotio, ut sit pater omnium credentium per praepotium, ut impetetur eis justitia, et sit pater circumcisionis, non is tantum, qui sunt ex circumcisione, sed et is qui sectantur vestigia fidei, quae est in praepotio patris nostri Abraham, et docet Divus Paulus ad Rom. cap. IV.

Ibidem. Non illum accessus infecerat urbium, cujus conversatio lea, etc. Plecius in ms., infecerat urbium : non habuit legem, cujus conversatio lea, etc.

Pag. 184. Refugate vos, inquit, sub ista arbore magna, etc. Habebant enim antiquitus sub arboribus, Etymologico et Suidas in ἀειδόμενοι quorum legumne arte aliqua accedente, arcebant mures et arboris injurias, querecum praecipue, quorum fructu etiam arcebant. Juvenal. Satyr. 6 :

Glandem ructante marito

Ibidem :

Sylvestrem Montana Torum cum steteret exor
Frenibus.

Le signaculum Abraham la bor querecus fuit. Gen. cap. XXII. Ad querecum M. tabre.

Ibidem. *Invenit est cava, ubi Abraham fides tentat*. *tionem fortiori militabat*. Apocryphum est quod legitur in parva Genesi, a Matapham dememorum sermone Deum his verbis interpellatum: *Et ὅτι ἦν ὁ Θεός, ὁ ὄντων ὁ ὄντων ὄντων*, mutatum, a loco Job. cap. 1, a num. 9.

Ibidem. *Devotus sic stricto vultu puerum ducit ad aram: reprimat gladium medium: pectus fidei militabat, etc.* Pro *stricto vultu*, quo nihil aliud heri esse puto, reposueram *siccum vultu*, hoc est lacrymarum experte: in vultum enim excurrunt lacrymæ, et tibi subsidentes inde decurrunt. Virgil. *Æneid.* lib. 1, 461, de *Ænea*.

Nulla gemens largeque humectat flumine vultum.

Et Silius, *Italicus* lib. II, *madentes dixit sudore vultus, non insueto dicendi modo*. Virgilius rursus lib. IX, 251.

Et vultum lacrymis atque ora rigabat.

Et Seneca *Herul.* 1228:

Hic durus malis

Lacrymare vultus nesit.

Possit et legi *soluto vultu*.

Ibidem. *Puerum ducit ad aram: reprimat gladium medium, pectus fidei militabat, etc.* Ut ostendatur Abrahami mens imperturbata, *reprimat gladium*, non conducunt, que actum penitentis indicant, non volentis: tum quid sit gladius medius perspicere non possum. Ut sensus coarctet totum hunc locum putarim legendum: *Devotus sic sicco vultu puerum ducit ad aram; arripit gladium, namque pectus fidei militabat. Non pallescit vultus, non contremuit manus. Quærit puer ubi sit victima, quam mox, ne percuteretur tenera ætas, offendit, quo nec pater ferire posset. Levissimam mutatio est, atque ex Vulgata ducta, pro *medium*, quod gladio Abrahami non potest convenire, pono *namque*, que particula conjunctiva fulcit sequentem periodum, alioquin hiuleam. Sequitur, *quam mox ita ne percuteret*. Editor Veronensis de hac lectione incertus, pro varia lectione, aut pro emendatione posuit in margine *quem*, cujus relativi tamen nullam correlationem demonstravit: *ita ne percuteret, ita* supponit qualitatem actus, qui nullus cum indicetur, merito adverbium illud expungendum duxi: legitur, *tenera ætas ostendit*, sed longe a vero est, Isaacum ostendisse victimam, nam religatus et vitatus, non poterat ostendere, que pone se, et pone patrem: immo pater ipse offendit. Gen. cap. XII, num. 13: *Levavit Abraham oculos suos, viditque post tergum arietem inter vepres hærentem cornibus, quem assumens obtulit holocaustum pro filio*. Itaque reposui *offendit*, quam scilicet victimam, *ne percuteretur tenera ætas*, id est Isaacus, *pater offendit, quo immolare posset, nec pater*, id est sine paricidio.*

IN TRACT. XIII LIB. II, DE SOMNIO JACOB.

Pag. 180. *Contestans, etc.* Ipse videtur interpretari, *id est duo testamenta gerens*: sed illud *gerens* videtur superfluere, et contra rationem intrusum. Simplicius esset, *contestans duas acies, id est duo testamenta*: id est præbens testimonium, testimonio suo approbans utrumque testamentum.

Ibidem. *Hanc Isaias in modum forcipis vidit, quibus ad conflanda labia inquinata ab uno de Seraphim ab ara Dei, etc.* Locus Isaie est cap. VI juxta Septuaginta interpretum editionem, quam semper sequitur: verum in illa nihil de conflatu, sed legitur tantum *ἤψατο τὸ στήθος μου: tetigit os meum*, quomodo et in Vulgata. Sed auctorem juvat ludere de verbo, quo, ut usus est in illis, *in unum populum per confessionem nominis Christi noscuntur esse conflati*, posset concludere: conflatio et puritatem designat, et unitatem.

Pag. 189. *Quæ ideo materiæ ligni sunt comparata, sive quod in ejus usu, et perpetuo, et totius maneat testatoris voluntas, etc.* Triphoninus, in tit. de Bonor. poss. cont. tab. cap. 49, *Liberis datam bonorum possessionem contra lignum, hoc est contra testamentum*

A lignum tabulæ est scriptura. I. I. in lib. II, cap. 14, *Tabulæ testamenti ideo appellatæ, etc.* sunt, quæ ante chartæ et membræ scripturam usam in tabulis dactylis non solum facta sunt, sed etiam epistolarem aliquam habebantur. Qui ex et tota cupit, adest *Cajarius, Obscur.* lib. II, cap. 14.

Ibidem. *Dei flamma mundabit: corrigere ex ins. mundabit*

Ibidem. *Quia n. que reliqua descendunt, etc.* *Meis in ms. : Quia neque res, neque descendunt, qui post peccatum in calum nuntium recessu coarctatur, neque lucis descendunt, quia nunquam in terra, sed semper in celo manent.*

Ibidem. *Amen amen dico vobis, etc.* In ms. est unicum *Amen*.

Pag. 191. *Hæc i. n. t. omnia combinata, etc.* *Glossæ combinare* *επιφέρει*, id est jungere, copulare, proprie de duobus, quod et Noster in ipsa voce *combinata* voluit: ac si dice et duo testamenta simul juncta unum fructum parturiant.

B Ibidem. *Conversio, audientia, intellectus, etc.* Hujus ad cælum scale gradus digni sunt, qui noscantur, digni qui servantur, illi præcipue, qui nos jam fore cælestis doctrine alios contingunt; nam virtutum in apices, et in quibus tota Christi doctrina referretur. *Conversio*, auferat a. intellectus, id propriè *Neophytorum*, aut potius ad fidem tendentium, nam *conversio* est ab alia in Christianam sectam inclinatio. *Cyprianus* de se ad *Donatum*: *Quo possibilibus, aiebim, est tanta conversio, ut repente, ac perniciouser exuatur, quod vel genuinum si a materia naturalis obduruit, vel usurpatum diu senio velustatis inolevit?* *Audientia* ducit ad percipienda mysteria. *D. Paul.* ad *Rom.* c. X, num. 7: *Fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi.* *Cyrill.* Hierosol. præfatione, *ὡς τοὺς ποδὲς τοῦ εἰς τὰς πόδας ἑστῆς περιπατοῦντος: Festinent pedes tui ad catecheses audiendis.* Denique in intellectus est voluntas recta, Christianus. piens et accinodans. *Intellectus* enim cum intelligibilibus conjugatum nomen est, ait *Synesius* in *Diase*, *ut neque si finis sit cælum in tuert satis sit in humum non curvari, sed post modum visu consistentiam necesse sit ad superna converti.*

C Ibidem. *Perseverantia consummatio, etc.*, res fert ad dictum Christi *Math.* cap. XXIV, num. 13: *Ὁ δὲ ὑπομένων εἰς τέλος, ὁὗτος σωθήσεται. Qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit: non satis est perseverare, sed τέλος oportet.*

IN TRACTAT. XIV, LIB. II, DE JUDA.

Pag. 195. *Qui consolatus, etc.*, post solemnium luctus; nam præstituto tempore desinebat luctus, atque omnia læta mundique solita peragebantur; sed et natura præstat, quod ait *Seneca* *Epist.* LXXX: *ut custodienti quoque dolorem, elabatur, eoque citius, quo est acrior, desinat.*

Ibidem. *Æstivalia induit, etc.* Tam Græca quam Latina versio habent *Theristrion*, quod *Hesychius* interpretatur *ἡπτόν ὑφασμα, θερμὸν ἱμάτιον: Tealus seu velum tenue, vestis æstiva.* S. Hieronymus in traditione. ait, esse genus vestimenti Arabici, quo mulieres illius Provinciae velantur.

D Ibidem. *Quæ pudoris integritatem faciem velando monstrabat, etc.* *Tertull.* de *Virgin.* veland. cap. 3: *Arbitrio permessa res erat, ut quæque voluisset, aut tegi aut prostitui.* *Nonnius Dionys.*, lib. XIII, v. 351; quas mulieres faciem velarent *αἰδομένης verecundias* vocavit, nam ut repetit ibidem *Tertull.*, cap. 14, concupiscentia non latendi non est pudica, cum alias ipsa latendi forma magis amorem acuat, nam ii *Venerum* *Sectatores*,

... Ὅτι πᾶσις ἡποτασσῶσαι γυναῖκας. Καὶ πᾶσις ἡποτασσῶσαι καὶ ἡποτασσῶσαι προσώπου.

... Quo magis intuentur mulieres, Etiam eo plus amant abscondita facie.

Nonnius ibidem.

Ibidem. *Conceptu signata, quem veræ fornicariæ habent perosum.* *Aristen.*, lib. I, epist. XIX: *Ἦν ὄν*

Catechumenorum, nam et hæc utpote indicta non A erat discernenda.

Ibidem. *Vinea Dei*, etc. Confer sermonem olim in psalmum LXXIX, nunc tract. 27, lib. II, et quæ ibi adnotavi. Nam heic videtur sermo non diu factus post sermonem eum, cum dicat *memorate vineam disputatio*, quæ non alibi, quam in eo sermone in psalm. LXXIX.

IN TRACT. XXX LIB. II, INVIT. AD FONT. I.

Pag. 240. *Jam mater nostra adoptat, ut pariat, sed non ea lege*, etc. Majus est parere quam adoptare; parere est opus naturæ; adoptio legis atque naturæ imitatio. Vult adoptionem per baptismum non esse ad filiationem, sed verum partum, quo filium veri filii Dei; sed amplius, non talem esse parturitionem, qualem mulieris, sed qualem divinitus mysterio infusa gratia hominem perficit, et Deo asserit.

Pag. 241. *Altaris feliciter emutrita cancellis*, etc., erat nimirum altare cancellis septum, ne plebs tumultuaria accessione sacerdotis munera perturbaret, B neve reverentiam sacris diminueret. Euseb. Eccles. histor. lib. x, cap. 4, ex oratione panegyrica de exadificatione Ecclesiarum 581: *Postremo sanctum sanctorum, altare videlicet in medio constituit: ἁθῆς καὶ τὰδε ὡς ἂν εἴη τοῖς πόλλοις ἄβυσσα, τοῖς ἀπὸ ξύλου περιέγραπτε δικτύοις, ut hæc sacraria multitudini inaccessa essent, ea rursus ligneis cancellis munivit.* Auctor vite Basilii Macedonis, cap. 55 et 56: *καὶ αὖ τῶν ἐκτὸς διεργουσαι τὰ θυσιαστήρια κηλίδες; Et qui ab externa parte templi sanctuarium secludunt cancelli.*

IN TRACT. XXXI, LIB. II, INVIT. AD FONT. II.

Ibidem. *Ad æthereas portas, fratres, intrate*, etc. Ms. *æthereas portas*, ommissa præpositione, quod retineo.

Ibidem. *Æternique gurgitis alveo genitalem condentes ullam pro personis operari ne æstimetis heic gratiam*, etc. Quid istud *condentes*? utique incongruum; cum potius *condendi* dicendum esset, si sensus pateretur. Dubium diu me hæc scriptura habuit, neque unguinum morsus quidquam adjuvit, ut pro genio quid C substituerem. Quid si legamus, *capientes undam*, metaphoricè, ut solet? ut sic legendum sit, *æternique gurgitis alveo genitalem capientes undam, pro personis*, etc.

Ibidem. *Pro personis operari ne æstimetis heic gratiam*, etc. Horum interpretamentum dabit sequens invitatio quarta, in qua genere, ætate, sexu, conditione diversi, mox unum futuri, et in serm. I ad neophytos: *Ex quo qui eratis ætate diversi, diversi natione, subito germani fratres, subito unigeniti emersistis infantes.*

Ibidem. *Judicio vestro nascimini*, etc., hoc est electione vestra, et fide, constanti proposito.

Ibidem. *Hominem istum vestrum veterem*, etc. Tertull. de Resurrect. car. c. 47: *Per simulacrum enim morimur in baptisate, sed per veritatem resurgimus in carne.* Excerpta ex Theodoto edita post Clem. Alexand. fol. 800: *Θάνατος δὲ τέλος λέγεται τοῦ παλαιῦ τὸ βάπτισμα.*

Pag. 242. *Fæterosis cum pannis*, etc. Vide adnotata supra, ad pag. 415.

IN TRACT. XXXII LIB. II, INVIT. AD FONT. III.

Pag. 245. *Ad desiderata quantocius festinate*, etc., scilicet Sacramenta baptismi. Fides jam allicuit, catechesis firmavit, destinata genitalem unda concepit, aqua per Sacramentum unxura est: emittimini igitur ad partum, ut simul futuri sitis lactentes.

Pag. 244. *Ecce mox infantum dulcis vagitus auditur*: corrige ex ms.: *Ecce vox infantum et dulcis vagitus auditur.*

Ibidem. *Quæ tunc non laborat*, etc. Quæ excipit liberos, quo numerosiores sunt, indicat Ecclesiam omnium salutem in Christo oppetentem, etc.

IN TRACT. XXXIII LIB. II, INVIT. AD FONT. IV.

Ibidem. *Modo unum futuri*, etc. Utar in fug. et ex

illis, *hæc est mater omnium quæ nos adunatos et omni gente et natione collectos unum post modum efficit corpus*, hæc interpretare. Adde D. Paul. I ad Corint. cap. XII, vnum. 12.

Ibidem. *Quoniam quantum quis crediderit et operatus fuerit*, etc. In ms. desunt illa *et operatus fuerit*.

Pag. 245. *Hæc est mater omnium*, etc. Ecclesia. Supra invol. 5. Utro currite ad matrem, quæ tunc non laborat, si quos poterit numerare non possit.

IN TRACT. XXXIV LIB. II, INVIT. AD FONT. V.

Ibidem. *Quæ tua parturit fides*, etc. Per fidem enim homo accedit ad baptismum, credens sic placiturum Deo, et ibi fore remuneratorem, per quod renascitur, et novus partus fit.

Ibidem. *Mundi hujus fugentis invidias*, etc. Baptismus enim non tantum resecat præterita peccata, sed etiam, ut ait Theodorus, hæretic. fabul. lib. v, cap. 48, mortis dominicæ et resurrectionis efficit participes, donâ Spiritus Sancti largitur, et facit Dei hæredes atque Christi cohæredes. Vide Cyrill. Hierosol. Catech. mystag. 2 fol. 255.

IN TRACT. XXXV, LIB. II, INVIT. AD FONT. VI.

Pag. 246. *Ignè dulcissimo temperata, blando murmure jam vos expectat*, etc. Alludit ad balnea quæ in more, et luxu antiquorum, quorum alia ferventia, alia calida, alia tepentia, alia frigida pro conditione et gustu. Ferventia abominatur Epigrammatographus ille apud Salmasium in Lampridium fol. 415, sicuti et apud Athenæum, lib. 1, cap. 44, Antiphanes; atque ab horum usu defatigatione lassos prohibet Cornel. Cels. lib. 1, cap. 3. Istis sudorem provocabant ad differentiam sudationis assæ (ut vocat Celsus lib. III, cap. 25) quæ captabatur in laconicis. Frigida ab exercitatione prohibet Plutarchus in commentario de sanitate tuenda. Calida a tepentibus diserte distinxit Vitruvius lib. v, cap. 10. Ideo tepentia ignè dulcissimo temperata, quæ allevarent et foverent, non resolverent, magis grata.

Pag. 247. *Quod unctui, quod tersui opus est*, etc. Homerus Iliad. x. v. 577:

Τὸ δὲ λουσαμένο, καὶ ἀνέμαστον ἀπὸ ἕλαιου.

Postquam loti fuerunt et uncti pingui oleo.

Cornel. Cels. lib. 1, cap. 3: *Ubi paulum conquiescunt intrare et descendere in solum, tum multo oleo ungi, leniterque perfricari.*

IN TRACT. XXXVI LIB. II, INVIT. AD FONT. VII.

Pag. 248. *Lacteum genitalem fontis ad laticem convolate*, etc. Alludit ad novam nativitatem, qua baptismis regeneratus laticem fontis, tamquam nutriceis Ecclesiæ lac, sugit non ore, sed mersione, et lavacro. Figurata nimirum in hoc et similibus ludit, non enim erat aqua bibenda, non vasa replenda, non ardor corporalis sitis exstinguendus; sed Sacramentum inbibendum, templum interius spiritui divino præparandum, atque ardor divini amoris excitandus magis, et cumulandus, non exstinguendus. Sed viri eloquentis prompta facultas, quandoque ad normam non exacta videtur protulisse, ut gratiam captaret magis, atque ejus mentem intelligentibus lenocinium faceret. In ms. conjunctim legitur, *convolate incontanter, ac fortiter bibite*, quod elegantius sonat.

Pag. 249. *Hoc ante omnia scientes, quia nec effundere licet, nec rursus haurire*, etc. Intellige sine penitentia, quam interpretationem ipse dedit supra, invitatione sexta: *Quam qui non poluerit, regna cælestia possidebit.* Alio sensu nec rursus hauritur, quia hæc sacra mersio non iteratur.

IN TRACT. XXXVII, LIB. II, INVIT. AD FONT. VIII.

Ibidem. *Cupiditate, et velocitate cervina*, etc. Allusio manifesta ad Psalm. xli: *Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum: nec male, si, ut nos ad illum Psalmum docet Theodorus, cervi feris venenatis deperatis sitim vehementissimam contrahunt:*

designaretur, inde nomen habuit, ait Siculus Flacc. de conditione agrorum Aggenus, in Frontin. *Subiuciva dicuntur quae assignari non potuerunt, id est cum sit ager centuriatus in loca culta divisus, quae in centurias erant, cum centuria expleri non potuit, subiucivam appellant. Haec aliquando actor divisionis aut sibi reservavit, aut aliquibus concessit, aut Republicae, aut privatis personis, quae subiuciva quibus venduntur, etc.* Vide eundem Agg. n. fol. 57 et 58, ut plenissime de subiucivis discas. Ille enim satis sunt ad percipiendam Zenonis mentem, qui ex hoc more indicare voluit, per virtutem baptismi nihil exceptum.

Ibidem. *Salvo reo punitur reatus in eo. Ms. habet punitur reatus in reo.*

Pag. 256. *Inde est, quod nostra non habet necessaria tormenta confessio, etc.*, nam ultro libet. Matth. cap. iii, num. 6; Marci cap. i, num. 5, et Actor cap. xix, num. 18; Cyrill. Hierosol. Catech. 5, *Ἡμεῖς τὸ ἐδάμαρτον τὸ πικρὸν οὐκ ἐπέχον ἡμεῖς τὰ ἰατρῶματα. Primum ostendebant vulnera, deinde ille medicamenta apponebat.* Loquitur de Joanne baptizante.

Ibidem. *Ceterum qui parit venefico, homicida, adultero, etc., nisi ejus curaverit mentem, etc.* Seneca, epist. 93. post medium. *Non contigit tranquillitas, nisi immutabile certumque iudicium adeptis; ceteri decidunt subinde, et reponuntur, et inter omnia appetitaque alternis fluctuantur.* In nova nativitate Christiano id erat debitum, ut renasceret mutatis pridianis moribus; nova quippe professio, dum ne laetata, mors fuerat eriminum, vita virtutum, ut elegantior et *θεώβητος* Cecil. Cyprianus in epistola elegantissima, ejus et ista ad hanc rem sunt: *Tantum sitiit pectus, et pateat; quantum illuc fidei capacis adferimus, tantum gratiae inundantis haurimus.*

IN TRACT. XLII, AD NEOPHYTOS V.

Pag. 259. *Etenim vester contractus omnis ablati est, etc.* Ad annum Jubilaei haec referenda sunt, non quod inter Christianos mos ille et lex Mosaica locum haberet, sed a simili adumbrat, quantum differentiae fuerit inter superstitionem impiam ethnicam, et securitatem religiosam christianam. De Jubilaeo notum est ex libris sacris, et ex Josepho lib. iii Antiquitatum cap. 10, quinquagesimo quoque anno contractus omnes adequatos, tenus remissum, servos manumissos; quae autem de corporeis sancita fuerant, de spiritualibus adsumit Zeno, ut nexus saeculi, nexus voluptatum, nexus diaboli per baptismum dicat solutos, fractos, abruptos, et neophytum adsertum in conscientiae fiduciam, qua eniti possit ad salutarem vitam, si constiterit in fide, spe, charitate et constantia in mandatis Dei.

Ibidem. *Non vos ullus terror exagitet, etc.*, fide et spe constantes.

Ibidem. *Ne quid adulterum pariat, etc.*, lego ne quid adulterinum.

IN TRACT. XLIII, AD NEOPHYTOS VI.

Pag. 262. *Sed curiositatem vestram bene novi, etc.*; vocat curiosos in eo, qui fieri possit, ut dicantur renati infantes ejusdem aetatis, cum veteris vitae usus adhuc sub eorum schola sit; et eam usurpant amodo, a qua ut deterret, ita novae geniturae haereseos scrutatur eleganter et ad propositum ingeniose.

Pag. 264. *Sed has omnes salutari profluens omne non magnopere, etc.*, lege ut in ms. amne.

IN TRACT. XLIV, LIB. II, AD NEOPHYTOS VII.

Pag. 265. *Quae nullo adulterata fermento est, etc.* tractum a dicto Christi Matth. cap. xvi: *Cavete a fermento Phariseorum*, quod interpretatur Origenes Phariseorum doctrinam, de qua Jesus non vult discipulos suos comedere, parata illis potiori, recenti, et spiritali massa. Theodoretus, in epistolam primam ad Corinth., cap. v, num. 6, vetus fermentum vocatum ab Apostolo ait, τὸ πρὸ τοῦ ζυμῆσαι καὶ τοῦ φεῖσθαι, quod

A *fuit ante baptismum, quod deditendum fuerat a baptizatis, et cibis azymis in Pascha Judaeebant, seu pro Christianis immutato Christo, qui illorum Pascha verum est.*

Ibidem. *Locuta est olea quomodo, etc.* Tertullianus, de Baptismo, cap. 7. *Locuta quomodo de lavacro per omnes aut benedicta unctio.* Cyril. Hierosol. iam citatus, ait unctos prius ante baptismum: sed tu vide Pamellum ad locum Tertulliani.

Ibidem. *Officium compositibus temperata, etc.*, quos describit serm. 1, 255.

Pag. 266. *Certe cacabati non sunt, etc.* Tertull. adversus Hermog. cap. 31. *Si aequalis momenti, jam non turbulentus, nec cacabatus, sed compositus et temperatus.* Turbulentus videtur oppositum composito et sedato; cacabatus ebullienti et depernato, ut turbulentus sit, qui movetur in cacabo humor agens astus ebullitione. Cacabatus, cum ebullitibus non potest sapito, effertens nihilominus, libris admotus ferri non possit, ut videtur et Noster voluisse, panes non esse adeo ardore ferventes, qui labia et dentes arceant, non adeo vetustos, ut dentes frangant, non sic ustos, ut sint potius carbones quam panes, non erudos, ut massa adhuc sint, non mucidos, ut non usam moeant. Ceterum panes in clibano coquebantur, puls in cacabo. Julius Paul., in l. xviii, § 3, De Instruct. et instr. legat. lib. xxxii Digest., ut minus recte dicere visus sit Zeno, dum panes cacabatos non esse dixerit. Sed (Vide Adnot. 6, in pag. 266) vocem visus est anare magis quam proprietatem.

Ibidem. *Sed fortassis, quod nonnulli forma videntur minores, etc.* Quid hoc? An persistat in metaphora de panibus azymis? At infra dicit tripondes esse sine discrimine omnes. An intelligit de forma et statura corporis? At hoc non cadit sub adsumpto novae nativitatis, et remotum a proposito est. Obscura istaec mihi.

Pag. 267. *Denique et vos retinetis pondus antiquum; habetis haedynam, etc.* Isaacus Casaubonus, in Aet. Lampridium 150, rectissime monet, pro *haedynam* legendum *aginam*, quam lectionem confirmat Tertull. proxime citato loco adversus Hermogenem: *In neutram partem pronus et praecipuus; medius (quod avium) aginae aequilibrato impetu ferebantur.* De agina, vide festum.

Ibidem. *Exagium facite, etc.* Inscriptio vi, f. 647: *Ratio docuit utilitate suadente, consuetudine micandi summata, sub exagio potius pecora vendere, quam aegitis concludentibus tradere, ut adpenso pecore proficiat venditori sub conspectu publico fide ponderis comprobata, ut quantum caro occisi pecoris adpendat, et emptor norit, et venditor.* In novella xv Theodosii: De ponderibus quoque, ut fraus penitus amputetur, e nobis aguntur exagia. Exagium agitur pensatio est. Glossæ ἐξάγιον pensatio: ἐξάγιον exagium, perpendo.

Ibidem. *Singulos ponderare, invenicis nullam habere minus, etc.* Nullam habere minus, ejus? aliquid deesse res ipsa clamat, quod quantitatem denotet; non quod alii substituunt nullum, nullo modo habere locum censeo.

Pag. 268. *Tripondes sunt homines, etc.* Hoc est trinæ virtutis pondere aucti, macti; quod baptizati in nomine Patris, Filii et Spiritus sancti, non solum veteribus peccatis exciderint, sed facti filii Dei, atque coheredes Christi, participent illius mortem, illius resurrectionem, atque dona Spiritus sancti. Ceterum dupondium, tripondium apud scriptores est duo pondus, tria pondus, subintellecto, quod rei propositae convenit. Sic Varro, lib. iv de Ling. latin. versus finem, dupondium a duobus ponderibus dici ait, ut neque speciem, neque corpora, sed pondus cujuscumque rei connotare innuat. Vage igitur applicata ea nomina, et in glossis dupondium δινοῦμμιον dicitur, cum nummus de qualibet pecunia intelligatur. Justinianus imperator in proemio digestorum, juri civili operam dantes primo anno, velat imposterum dupondios appellari, quasi frivolo, et in contemptum facto

*ovem, sicut unusquisque ovem per domum; mox num. 5: Ἡρώδης τὴν αἰὸν ἄρσεν, καὶ ἴσθιν, ὅτι τὸν ἀρσεν, καὶ τὸν ἴσθιν ἐλάττει; ovem perfectam, masculinam, amiculum ab aquis et hœdis accipietis. Interpres nimis laxè veritè pecus. Melius Cyrillus, lib. II Testim., cap. 15: Accipiant sibi singuli ovem sine vitio perfectam, masculinam, amiculum ab aquis et hœdis accipietis. Vulgata tollat aquam, mox num. 5: Tolleis et hœdum, ut amphiboliam tollat; ovis enim non potest esse communis mater agnæ et hœdis. Theodoretus quest. 24, in Exodum: κἀκεῖ τὸν αἰὸν ἄρσεν ἢ ἴσθιν ἢ τὸν ἀρσεν ἢ ἴσθιν ἐλάττει; ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἀρσεν ἴσθιν; Mandat igitur illis, ut accipiant non tantum ex ovibus agnos amiculos, sed etiam ex capris hœdos. Poterant igitur promiscue adhibere aut agnum, aut hœdum, ut si unius copia non suppeteret, alius non excluderetur: quod et Italus interpres expressit dicens, *prenda un agnello, od un capretto*, et hic est in gregibus pecuninis agnus bifariam natura: sed non bene exprimitur hœdus, dum dicitur agnus alterius nature, quod dictum non tantum obscurum est, sed etiam improprium. Bifariam adjective dicit pro duplici, quomodo et Appuleius in libro de Philosophia rationali.*

Ibidem. *Hic est agnus, fratres, de quo lætari, Pascha est Domini*, etc. In ms. est *lætare*, sed diphongi in eo nunquam habent locum. Judæi agni veri occisione Pascha celebrant; Christiani in agno typico congaudentes, et redemptionis suæ memoriam recolentes. Origenes in Joannem, tom. x, 160, Pascha verum vocat, quod ἡεὸρατι, καὶ ἀληθεία ἐνεργουμένη, ὑπὸ τῶν πνεύματι, καὶ ἀληθεία προσκυνούστων τὸν Θεόν, spiritu et veritate perficitur ab his, qui spiritu et veritate Deum adorant. At quæ non suggerunt veri Paschatis lætitia celebrandi nostri disertissimi Auctoris in sermonibus de Pascha florentissimæ allocutiones, in quibus et adeptæ redemptionis fructum exponit, affectus excitat, ut muneris pretium noscamus, et dum noscere facit, nos consecutæ salutis gaudio perfundit?

Pag. 283. *Hic matorus, quia post ipsum est nullus*, etc. In textu Græco est, ἐντέλειον, possit interpretari perfectus, matorus, nec renuerim. Sed heic non recensentur qualitates agni, sed Christi, neque enim agnus qua agnus primitivus debet esse, neque sempiternus potest, neque immaculatus a peccato, cum peccatum in bruto non cadat, nec cætera, quæ adjungit, solius Christi propria, unde putem legendum, *hic unicus*, quod verbum sequentibus consonat, *quia post ipsum est nullus*, et tendunt ad ea unigenitus et primogenitus, quibus Christus a Joanne, cap. 1, num. 14, et cap. III, num. 16, et ab Apostolo, ad Colossen. cap. 1, num. 18, decoratur, quæ lectio, *hic unicus*, tanto magis confirmatur, quia de anglo perfecto infra, postremo loco loquitur.

Ibidem. *Deum reddidit hominem quem litavit*, etc. Sueton, Othon. cap. 8. *Nam et victimas Divi patri cæsas litavit*, eodem sensu.

IN TRACT. LV LIB. III, DE EXODO III.

Pag. 284. *Servisti diu, non sorte peregrini, sed merito*. Quid? Peregrinis datum ut indigenis serviant? immo æstimari ab incolis debent, et defendi. Plato, de legib. lib. v: Ἐραμος γὰρ ἦν ὁ ξένος ἐταίρων τε καὶ ξυγγενῶν, εἰσεισπτόρος ἀνθρώποις, καὶ Θεοῖς. Nam cum peregrinus amicis cognatisque careat, majorem et apud Deos, et apud homines meretur misericordiam. Hebræi præcipue, qui ex Josephi merito poterant et regis Ægyptii clientelam sperare, et protegi in loco quem per Josephum habuerant, subditi, non servi. Sed rara est inter diversas gentes amica conversatio; nam ut hi illis, sic his illi in morum diversitate retinent affectuum discrepantiam, ut pronum sit incolis ut potentioribus illos opprimere. Adde Herodotum, Euterpe cap. 160.

Ibidem. *Ignis columna per noctem, ut admoneret*

Ararum, etc. Putabam ista referri ad incendium, quod contigit in exedro templi narratum Josepho περὶ ἱεροσολῶν. lib. VII, a cap. 22. Sed aliter Auctor ipse infra, serm. V (tunc supra tract. IIV), de igne æterno per Christi sententiam Judæis infligendo intelligere proficitur, dum ait: *Quod duplicem nubem, et ignis imaginem gerit, pulchra duo desiquat, unam aqua, quod gestum est, ignis alteram, quod futurum*

IN TRACT. LVII LIB. II, DE EXODO IV.

Ibidem. *In ortu captivitatis iugo depressus*, etc. Infra, serm. V (tunc tract. IIV). Sicut lectio *dama* testatur, in Ægypto a Pharaone populoque ejus Israel Dei populus captivatus iugum acerrime premebatur. Vult Jodasotum populum in Ægypto pridem non invidiose habitum, qua cohabitatione duriturnia, qua grata Josephi memoria; mox suspitione prosperitatis seu invidia moxos Ægyptios destituisse deprimere, quod decretum ortum captivitatis populi Israelis vocat Zeno, et inde captivatum populum.

Pag. 285. *Iude maris magno clareus obice premebatur*, etc. Illud *premebatur* in superiori periodo adhibitum, commode possit deleri, ne negata fiat illius verbi repetitio, et sensus atque non stabit subintellecto eodem ἀπὸ τοῦ αἰσίου. Quid si substituas *terrebat*? hoc malim, neque ullo commodiore verbo potem.

Ibidem. *Medio pulverulentus*, etc. Hoc est siccus, humore aquatum expertus.

Ibidem. *Quia circa se*, etc. Lego cum *circa se*.

Ibidem. *Triumphum suum*, etc. Hostem triumphatum per metonymiam.

IN TRACT. LVIII LIB. II, DE EXODO V.

Ibidem. In ms. additur *ad Judæos*. Pag. 286. *In Ægypto servisti diu, non in cessitate, sed merito*, etc. Non quod tamquam exterus exosus esses, non forte peregrini, ut loquitur supra, aut quod religione dissimilis; sed quod religionem tuam pessumdederas, uitionem promeritus es. In Ægypto autem idololatria peccasse indicium sumo ex Theodoreti quest. 40 in Exodum.

Ibidem. *Veloces pedes tuos ad effundendum sanguinem, dextera lævaque in se refugiens unda testatur*, etc. Ne credas imputari, quod tot hostes ceciderint, atque eorum sanguinem effuderint in adeptione terræ promissæ, nam Dei præcepto fecerunt. Sed intelligit de sanguine Christi, quem effusuri erant tantæ injustitiæ rabie concitati.

IN TRACT. LIX LIB. II, DE EXODO VI.

Ibidem. *Commodius puto misero in statu suo manenti, quam beato in ultimas miserius devoluto*, etc. Euripid. Belleroph. apud Stobæum serm. XCIII: Ὁ δ' οὐδὲν οὐδὲς διὰ τελευτῆς δὲ δυστυχῶν, τὸ σφῆδον ἀνατολῆς τοῦ γὰρ ἐν τῆ πρώτῃ οὐκ οὐδὲν αἰεὶ δυστυχῶν, κακῆς τ' ἔχων. οὕτως ἀριστον μὴ πεπειρασθαι καὶ ὄντι ἐκείνῳ γὰρ μεμνημένῃ, Οἷος ἦν ποτε κἀγώ... ἵσ' ἐπὶ τῶν ποτε. Ex versione Ugonis Grotii, *At ultimæ qui ætatis assidue est miser. Hoc vincit alios, se quod orbatum bonis non sentit usque assuetus infortunio. Meliora nunquam scisse tanto est tutius. Nam semper illud hæret. Ah qualis fui quantisque fatis usus olim prosperis! Ilujusmodi sententiæ versus in eodem, Troadibus, vers. 654. Et Iphigenia in Taur., vers. 1021.*

Pag. 287. *Erythræum quoque in geminas ripas medium scissum mare, ductisque dextra; lævaque aggeribus, in aciem stipulis undarum salvo liquore, arefactam profundi in semet contra se obnixam, stupidam pependisse naturam*, etc. Erroribus refertissima ista esse nemo non viderit, quos sanare sine libris me posse non profiteor. Audendum tamen fuit, negotio ex integro ingeniis melioribus relicto. Sic autem lego: *Erythræum quoque in geminas ripas medium scissum mare, ductisque dextera lævaque aggeribus, in aciem stipulis undis, sudo liquore arefacta profundi semita, contra se obnixam stupidam pependisse naturam.*

D

carnis detrimenta pensaret, etc. Quod sit gestus quadragenarie voluntatis, ego non assequor, forsitan nec alius. Sabolunt legi posse *quadragenaria vita gesta*, nam Lazarum puerum infra vocat, quod quadragenarie atque consistenti aetati indignamentum incongruum non est. Gerere autem vitam est carnis pondus portare, cui partibus minimis consistenti, atque illis quotidie decedentibus, alienae extrinsecus in eorum locum accedunt, ut ait Alphenus in l. 76, de iudiciis, quod est carnis detrimenta pensare.

Ibidem (Ibid.). Nam sub occasu jam propero, etc. Seneca, *Hercul. fur.*, vers. 178.

Vita citato.

Properat cursu

Ante illum Anacreon, ode que incipit: *Ἐπιπροσπύων, τερπίωναις,*

*Ἐπιπροσπύων, ἄρπυγιος ἄρπυγιά
ἡρώων τερπίωναις.*

*Rota ceu voluta curvus,
Cita namque currit ortas.*

Ibidem (Ibid.). Quod terrenis ortibus debebatur, etc. Homini ex humo: imo potius humo quam homini.

Ibidem (Ibid.). Ut nobis ipsis iuxta librum Genesis, etc. Ut communiter et nobis iuxta Scripturas, luti et causam dedit, et materiam, qua efficeremur.

Ibidem (Ibid.). Optimus luti liquor, etc. Optimus meo iudicio superfluit; luti liquorem dixit, id est lutum ductilem, qualem requirit plasticæ.

Ibidem (Ibid.). Longe alibi Christo censore, etc. Potius censente, dum nollet mortuum Lazarum mortis esse mancipium, quem esset ad vitam revocaturus, atque ita legendum censeo.

Ibidem (Ibid., col. 1412). Dum desinit esse quod erat, forma vel fabula, etc. Habebat formam hominis, at sine spiritu non erat homo, sed forma, sed fabula, ludibrium humanitatis et fastus humani.

Ibidem (Ibid.). Graves tenebrarum globos, etc. Tenebras spissas et crassas.

Ibidem (Ibid.). Succidita incrementi, et decrementi vicissitudine renascentes, etc. Tertull. de Pallio, c. 2, Dies et nox invicem vertunt. Ultima autem dies dicitur non reditura. Propertius, lib. II, Eleg. xv: Quia

Nobis, quum semel occidit brevis lux,
Nox est perpetua una dormienda;

ut canit Catullus non poetice, sed vere carmine v, num. 5.

Pag. 314 (Ibid.). Pendulo mandibularum rictu, etc. Rictus est non tantum os et orificium, sed labia, quæ maxillas tegunt; ideo rictus *mandibularum*, labia vult intelligi. Pomponius Prostibula apud Nonium: *Quis hic est, quamobrem heic prostat rictum, et labia quum considero.* Lucillius, Satyr. lib. III, apud eundem. *Mulas tollimus nos, atque utimur rictu.* Ovid., *Metamorph.* lib. XIV.

Aspiciam fluidos humano sanguine rictus.

Distinctio autem, quam facit Theodorus Gaza in Aristotele, inter mandibulas et maxillas improbaturo Julio Cæsario Scaligero in *Historiam Animal.*, lib. I, sect. 95. Hippocrates in prognostic. *Θανατώδες δὲ χεῖρα ἀποκλύμενα, καὶ ψυχρά, καὶ ἐκλευκα γινόμενα: Lethale quoque labra resoluta, prudentia, frigida et exalbida.* Quandoque auctor affectatione peccat, cui accedente prava scriptura, fiat obscurus necesse est.

Ibidem (Ibid.). Elisis in ore dentibus, etc. Si scriptura mendo caret, vix credibile quatruiduano mortis decubitu dentes excidisse. Si legamus *interclusis dentibus*, aptius videri possit.

Ibidem (Ibid.). De terrena labe confectus, etc., de terrena illuvie, sordibus; ideo eleganter subnectit, patris gleba marcesceret.

Ibidem (Ibid.). Nervorum traduces, etc. Quia nervi inter se sunt conjugati, ac veluti per traduces uni alteri juncti, initio ducto a cerebro, vel medulla spinali, ut intra Hippocratem et Galenum decernitur, quorum opinionem video præferri Aristotelis, qui a

corde volebat, ipsa *αὐτῶν* Contra ipsum stant. *Ibidem (Ibid.). Cum corporis qualitate, etc.* Circumlo utro pro ipso corpore.

Ibidem (Ibid.). Mirabili labe infelix expulturna damnaret. Ariobus, lib. IV, parti elegantia. *Aque in ultimam tabem diffluentium viscerum maceratione consumi.*

Ibidem (Ibid.). Contractis membris, etc. Quod dixerat Ovid. VI *Fastorum*, 495, de Isthmo,

Est spatio contracta brevis;

Noster de mortuo Lazaro dixit, quia mortua membra, succo amisso vegetabili, sunt mliora et contractiora.

Ibidem (Ibid.). Inter juvenas et numerabiles castas, etc. Extenuatas, caræ detectas, et ideo eminentiores, quæ apertius numerarentur.

Ibidem (Ibid.). Parenti jam ventura, etc. Corporis alveo.

Ibidem (Ibid.). Per solum cadaveris, etc. Respicit ad superiora, hoc est ipsa humo magis quam homini. Vult enim hominem humum, terram, solem, lutum.

Ibidem (Ibid.). Heu! quando non poterat, etc. Hoc est, mirumne fuerat? quomodo non poterat? *Quando pro quomodo.*

Ibidem (Ibid.). Heu quando non poterat cadaver quatuor diebus et quatuor noctibus per totum oris, felis et phlegmatis, flumina seu inarum corruptis artibus fatentia pulmonis spiramenta conflare? etc. Moschatio Medicus apud Plutarchum Symposiacæ, tertio, capite postremo dicebat: *Τὸ σαφὲς τὰς αἰσθητικὰς ἰσχυροὺς, εἰς ἕνα φλοῦδες μεταβάλλουσας; putrefactionem esse colliquationem et fluxum quemdam carnis corruptæ et in humorem mutatæ, quod Plutarchus etiam ex se repetit in commentario, quem inscripsit, Περὶ τοῦ πρότερον ἔδωκεν ἢ πῶς χαρσιώτερον, ideo recte dixit flumina. Sentinas autem, unde corruptorum humorum adversatorum flumina derivantur. Sicut enim felis vesicula attrahit choleram amaram, et eandem excludit, quæ corruptioni magis obnoxia in vivente, quanto magis in mortuo: sic et phlegma, quod excrementum frigidum et humidum facilius corruptum in corrupto, nimirum ubi deest salillum illud animæ Plautium. De ore autem, quid dixit? An quia ex ejus faucibus exhalent odores tetri?*

Ibidem (Ibid.). Cum ipsa etiam rosa pudoris et venustatis fragranti folio, etc. Rosæ elogia habentur in Anacreonte et in Achille Tatulo, quæ invidiam cunctis floribus faciant. Sed nova florum in hoc sæculo reperta controversiam de priscorum sententia merito movere possunt.

Ibidem (Ibid.). De rosario falce pollicis vellicata, etc. Ipsam manum metaphorice falcem pollicis vocavit: nam pollice et indice junctis vellitur. Martial., lib. X, Epigramm. 93:

Ut rosa delectat, metitur quæ pollice primo.

Ibidem (Ibid.). Marcenti morte tristis albescat, etc. Non rosæ tantum, sed quæcumque in speciem pulchrum est, facile evanescit. In Epigram. Platonis apud Laertium, de malo:

Σκῆψαι τὴν ὄψιν ὡς ἀποχρῆστος.

Appuleius in Apologia vertit,

Quam pereat brevi tempore forma, vide.

Catullus carmine nuptiali, seu LXIII, aptissime atque elegantissime:

Ut flos in septis secretus nascitur hortis
Ignotus pecori, nullo contusus aratro,
Quem muleent auræ, firmat sol, educat imber,
Multi illum pueri, multæ optavere puellæ;
Idem cum tenui carptus defloruit ungui
Nulli illum pueri, nullæ optavere puellæ.

Videre comparanti licet apertam allusionem τῶν falce pollicis vellicata marcenti morte albescat τῶν:

Cum tenui carptus defloruit ungui.

Ibidem (Ibid.). Ita ut colore floris careat, in ms. additur: Ita ut et colore floris careat, et odore.

Cornelius Tacitum, quod parentem se in diceret. Aeres dicitur in parentes, hoc est in Marcum et Martham eius sorores, ut cum Casarionio sentio ad Capitolium Marcum.

IN TRACT. DE MARTYRIO ISAELE PROPHETAE, IN APPENDICEM REJECTUM.

Ibidem (*Ibid.*). Isaele martyrium certum est in Sacra scriptura non reperiri, sed ex apocrypho disseminatum apud plures memoratur. Sicutque pro omnibus Justinus martyr, in Dialogo cum Tryphoe 749. Tertullianus, Scorpiaco cap. 8; et Origenes tum Comment. in Matth. 22., tum in responsione ad Africanum 252. Illud verum an falsum fuerit, non disquiro. Apud Hebraeos pro certo haberi refert Haetius ad priorem Origenis locum.

Ibidem (*Ibid.*, col. 1415). *Isaia cum Christum praediceret, vel cum futurae damnationis elogium, etc.* Ambigit causam, neque apud alios certa. Quidam apud Origenem homil. 1 in Isaiam credidere sectum, quasi legem praevanicentem.

Pag. 518 (*Ib.*). *Duabus eum violento supplicio quasi offulis bifidavit, etc.* Offa abseguen carnis globi forma, ideo dicitur Martiali curva, lib. ult., Epigram. 221, penita tunc dicta, cum caudae juncta esset; cauda enim antiquitus penis. Videndus Festus in *Penis*, et in *penita offa*, Arnobius, lib. vii, 250: *Offa autem penita est, cum particula visceris cauda pecoris amputata.* Isidorus, Origin. lib. xx, cap. 2. Nescio unde habuerit offam esse proprie frustum dentium. An maxilla tunc ex quadam similitudine sequiori illo saeculo offa, et offula dicta? Noster pro avulsa parte a corpore, et abseguine quancumque carnis usurpavit.

Ibidem (*Ibid.*). *Aut ipsa lamina insonantis viri per jugerum fiduculae saevientis per costas stridente ictu sulcaret, etc.* Accedo Octavii Ferrarii τοῦ μακαρίτου opiniononi, qui in *Electis*, lib. priori cap. 6, fiduculas docet fuisse nervos sive funiculos, quibus religabant artissime martyris aut cruciarii membra, ut intumescens pars saevius laceraretur; hinc metaphora *jugerum, et sulcaret*. Ungulis enim proscindebant membra, et dum percurrerent costas, collisione ossium stridorem referebant. Caeterum scripturam corruptam clamat per-versa syntaxis.

Ibidem (*Ibid.*). *Sed in tanto caelestis palestrae miraculo nullus (ut arbitror) spectaculo resultanti, ita videre eum poterit, qui gesta numerare pertentet, etc.* Corrupta esse ista sentio, atque forte sic reformanda. *Sed in tanto caelestis palestrae miraculo, nullus, ut arbitror, spectaculo resistente ita videre, etc.* Spectaculorum alia grata sunt, quibus visum libenter accommodamus, alia ingrata et inhumana, quae vel cogitatione abhorremus, et a quibus oculos abstinemus, cujus modi in *Aedipo Tyranno* Sophoclis 1505.

. . . οὐδὲν καὶ στυγερὸν ἐπιποιεῖται.

Quod vel hostem ad misericordiam commovere queat; nam, quod alicubi ait Polybius, 721: οὐδὲν τοῖς παρὰ φύσιν ἐγγυροῦντων εὐδοκεῖ, Nemini rebus contra naturam immorari est gratum. Spectaculum igitur resistere dicitur, quod repellat spectatorem, uti factum, quamvis alia causa, in Eumenidum *Aeschili* tragœdia, quarum in scenam ingrediente choro, τοσοῦτον ἐπιλήξαι τὸν δῆμον, ὥστε τὰ μὲν γήπια ἐκφύσαι, τὰ δὲ ἄβρῶνα ἐξαιβλωθῆναι, ita percussus terrore populum, ut infantuli deliquim, gravidæ abortum paterentur, narrat ejus vitæ auctor.

Ibidem (*Ibid.*). *Ita videre eum poterit, etc.; ms. ita videre se poterit.*

Ibidem (*Ibid.*). *Veteris disciplinae novam de passionibus celebritatem advertite, etc.* Ex veteri dignitate, quantæ sit Christianæ dignitas passionis ob martyrium Christi. Tertull. Scorpiac., cap. 8, de his qui ante Christum. *Statim ut coli Deus cœpit, invidiam religio sortita est, qui Deo placuerat occiditur.* Mox de Christianis: *Utique qui spiritu Dei agebantur, ab ipso in martyria dirigebantur; demum concludit: Talia a*

primordio, et precepta, et exempla debitorum martyrii fidelem ostendunt.

Ibidem (*Ibid.*, col. 1416). *Cum in capite hoc est collecta sensualitatis umbilico, etc.* Caput umbilicum vocat, hoc est centrum omnis sensualitatis; nam in capite omnis noster, sensusque principium sumit, quod subjecta membra pariendo exsequuntur. Sicut enim cor officina spirituum vitalium, ita spiritus animales in cerebro residet, ubi quoque omnium sensuum locus est. Plin. lib. ii, cap. 57. *Hanc habent sensus uicem, huc venationem omnia a corde vis tendit, huc deam, huc culmen altissimum, huc mentis exit regem.*

Ibidem (*Ibid.*). *Et stridore reciproco vulcorum dentium duceret, labebatur, etc.* Collabuntur inter se hec membra, et absolum quid reddunt, nesciam Auctoris, an librariorum culpa. Jam a dentium stridore peracto, purgat me pere de capillorum messe, et capitis cate detrita, quod præposterum est.

Ibidem (*Ibid.*). *Hebraicus capitis litteras testium verticis meris, etc.* Aliud fuisse munus Pontificum, aliud minus Prophetarum notius est quam ut diceret debent. Pontifices inter habebat sacerdotalis ornamenta habuisse etiam in capite. ἐπίρας περρα, nomen Dei in lamina aurea inscriptum, notum ex Exodi cap. xxviii, a num. 56. Sed illud neque in Pontifice perpetuum, neque in cute, neque Prophetæ communi. Quid ergo sibi velint Zenonis ista (*Potami non Zenonis, ut ex Admonitione nostra liquet*), satius est lateri me non intelligere, quam aliena commiscei que ut non illustrent, obscurant potius obscurissimum periodum.

Ibidem (*Ibid.*). *Concinamenti nisu sector sollicitus defixisset, etc.* Ut medium spine teneret, neque scissa hinc inde prævaricaretur, quod facile in tantum ossium articulatione aliqua sollicita cura adhibenda fuerat, quam *concinamenti usum* vocat suo more. In ms. *Nissus est*, quod est mixtum.

Ibidem (*Ibid.*). *Fontis fluentia purpurei laxatis venarum lapsibus, etc., propalatis, et apertis ductibus sanguis deiceret, non jam guttis, quæ digito possent abstergi, sed irruptione et inundatione, qui totum corpus chrueret.* Corrigenda porro interpunctio est; neque enim duo puncta locum habent post *imber infudit*, sed illorum loco reponenda cominatis nota sic, *infudit, ut tecta gurgite.*

Ibidem (*Ibid.*). *Ne venas vermiculatim pollice profanus, etc., in ms. profanatus.*

Ibidem (*Ibid.*). *Non tremere, neque miraretur, quale esset illud, unde victus erubescere cogere, etc.* Forsan legendum *non terreret*, neque *miraretur, qualecumque illud esset; unde victus erubescere cogere*: hoc est non objectabat facinus, neque objurgabat auctorem cædis suæ; quid enim objurgaret, si res ipsa ad pudorem cogere debuit, aut tam indigna, tamque atrocitas in Prophetam immerito peregisset? Victum vocat, qui eadem Prophetæ machinatus, cum videret eum imperterritum atque morti proximum mortis contemporem. Euseb., *Histor. Eccles.*, lib. v, cap. 1: Το γὰρ νενηκῆσθαι αὐτοῦς οὐκ ἐδούσῃσαι, διὰ τὸ μὴ εἶχεν ἀνθρώπων ἐπιλογιστῶν. *Neque enim ex eo quod a martyribus victi fuissent, pudore frenabantur, quippe humana ratione essent destituti.* Anguntur enim, dum obtinere non possunt, quod conando enituntur, et idcirco victi. Tat. *Achill.*, lib. vi, 407: Ἀγωνία θεάσασθε καὶ πρὸς πᾶσας τὰς βασάνους ἀγωνίζεται μία γυνή, καὶ πάντα νικά. *Videte novum certamen: omnibus supplicii resistit una mulier, cunctaque vincet, id est perstabit in proposito, neque amovebitur quantumcumque detrita, et lancinata vestris tormentis.*

Ibidem (*Ibid.*). *Ut tecta gurgite, etc.* Ms., *Ut tecta gurgite sanguinis venarum pictura non tremere, et quale esset illud, unde victus erubescere miraretur.*

Ibidem (*Ibid.*). *Patuerunt quippe internorum viscerum, etc.* Huc usque in isto sermone per ambages ivimus, et conjecturas forsitan alienas ab Auctoris mente alluximus, cum aliter non potuerimus in tam per-

Ceterum sequens sermo in psalmum CXXIX. meo iudicio tam diversa œconomia, sic aliena ratione et forma dicendi variat, ut antestari posse me sine dolo malo credam Zenonis non esse.

IN INTERPRETATIONEM PSAL. CXXIX, IN APPENDICEM REJECTAM.

Pag. 550 (*Ibid.* col. 725). De sermone (1) posteriore in psalm. CXXIX, qui reperitur in Hilario, et in quo omnia argumenta, omnes colores lere qui in

(1) Vide proœmium, diss. 1, in fine, et cap. 4, § 2, ejusdem dissertationis cum præfatione ad Appendicem.

A priori repetenda, concludendum est, aut Zenoni recta esse, pro ejus more repetendi pluries que in uno, aut suffraginata ex priore. Hilario certe non adscribendus, cum Zenonis structura sit, sensus illius, forma dicendi illius, nisi qua aut restrictior, aut dispositione parum diversa. Hinc etiam liquet plagii crimen incurrisse, qui sermonem de psal. CXXVII et CXXVIII Hilario adscripsere, quamvis mala manus accesserit, et ut mangonzaret, corrumpere, et vappum vino immiscerit. In luce nulla restant observanda, que non adactata fuerant in priorem. Itaque nihil addo.

Pag. 554 (*Ibid.*, col. 726). *Corde autem, ex quo secundum evangelium.* Ms. habet. *Cor autem, ex quo, etc.*

APPENDIX SECUNDA

COMPLECTENS DUOS DE SERMONIBUS ET MARTYRIO SANCTI ZENONIS LIBROS, CUM DUPLICI DISSERTATIONE IPSIS SUBJUNCTA, AUCTORE FRANCISCO BONACCHI.

LIBER PRIMUS.

DE SERMONIBUS SANCTI ZENONIS

EPISCOPI VERONENSIS.

CAPUT PRIMUM.

Rationes dubitandi an S. Zeno Sermonum qui ipsius nomine inscribuntur sit auctor.

De Sermonibus, qui Divo Zenoni tribuuntur, diversa doctorum virorum sententia est. Quidam enim, recentiores præcipue, nullum Sermonem Sanctum Zenonem scripsisse putant; illos vero, qui ipsius nomine prodierunt, Sermonum collectionem dicunt, quæ plures habeat auctores. Rectius tamen alternant alii, Sermones de quibus agimus, nonnullis exceptis, edidisse Zenonem. Verum de horum auctore Sermonum cur dubitent, his potissimum rationibus adducuntur: quod scilicet antiquitus hi sermones penitus fuerint ignoti; compluresque eorum apud alios auctores reperiantur; ut puta sermones in Psalmos, qui totidem fere verbis in commentariis Divi Hilarii leguntur, et sermones in illud *Attende tibi*, et de Livore et invidia, tum ex stylo, tum ex communi sententia Divi Basilii esse videantur. Maximum autem pondus ad has augendas dubitationes affert temporis conjectura. Sanctus namque Zeno, imperante Gallieno anno 560, martyrium subiisse dicitur: horum vero sermonum auctorem a Gallieni temporibus multum abesse, ex eo evidenter intelligitur, quod in sermone de Continentia sententiam Divi Pauli allegans ex epistola prima ad Corinthios quadringentos ferme annos ab eadem epistola scripta numeret, quæ septimo et quinquagesimo C. anno data ad Corinthios creditur. Tum etiam quod in quibusdam sermonibus errores confutet Arii, cujus impia dogmata anno Christi 525 Nicæni concilii decreto damnata ipso vivente, et Imperatoris Constantini mandato igni tradita sunt. Has rationes, et si quæ aliæ sunt expendemus, et in hac questione quid sentiendum sit, Deo dante, demonstrabimus. Primum vero horum sermonum auctorem veteribus os-

B tendemus non ignotum: tum recentiorum doctorum opiniones diligentissime discutiemus.

CAPUT II.

Sermones Sancti Zenonis antiquitus noti.

Extare apud Veronenses in vetusto ex membranis manuscripto codice sermones S. Zenonis in præfatione ad eosdem sermones, Verone typis impressos anno 1586 testantur Raphael Bagatta, et Baptista Perettus, eosdemque in antiquissimo libro Veronensis Episcopatus a Guarino Oratore repertos esse, ac de iis in antiquis lectionibus officii S. Zenonis mentionem fieri dicunt. At multo ante Guarinum eosdem sermones vidit Ratherius, Veronensis episcopus, qui teste Ughello, anno 929, Veronensem regebat Ecclesiam. Ipse namque horum sermonum suis in opusculis (quæ e tenebris Dacherius eruit, et in secundo tomo Spicilegii habentur) meminit, primo de contemptu canonum agens, ubi sic legitur: *Utar hic auctoritate Zenonis Beati in sermone videlicet, quem de Juda Patriarcha, et Thamar nuru ipsius more suo luculentissime fecit, dicentis: Omnium corrupte viventium Diabolus pater est.* Hunc locum in prælo mandatis sermonibus non reperiri notat Dacherius in margine: et in Bibliotheca Patrum editionis Parisiensis anni 1624 reperitur his verbis: *Pater omnium corrupte viventium Diabolus designatur.* Et in manuscripto sermonum S. Zenonis, quod in Archivio Reverendissimorum canonicorum insignis hujus Cathedralis Ecclesiæ Pistoriensis servatur: *Pater enim omnium corrupte viventium Diabolus designatur.* Eundem locum in sua Synodica laudat Ratherius. *Et cum specialis noster Doctor atque provisor Beatus utique Zeno dicat in sermone utique, quem de Juda filio Jacob, et Thamar nuru ipsius elegantissime composuit. Quod omnium corrupte viventium Diabolus pater sit.*

Neque solis Veronensibus hi S. Zenonis sermones

noni fuere. In monasterio nimirum S. Remigii Remensis, ut testatur Romart in actis S. Arcadii Martyris, habetur codex manuscriptus quem saeculo nono huic Monasterio Hincmarus Remorum Pontifex concessit, in quo continentur Tractatus S. Zenonis Veronensis Episcopi in duos libros divisi, idem omnino qui in Bibliotheca Patrum editi sunt. Quod testantur, et monachi S. Mauri in Parisensi editione operum S. Hilarii anni 1693 in admonitione ante Psalmum CXXVI.

Servatur etiam in hoc Archivio reverendissimorum canonicorum hujus Cathedralis supradictos manuscriptus codex pergamiens, in quo extant tractatus S. Zenonis Veronensis episcopi, et ipsi in duos libros digesti, idemque sermones sunt, qui in Bibliotheca Patrum leguntur, alio tamen ordine: quo ordinem et illos digressisse dicunt Bagatta et Peretto in eadem praefatione. In fine vero hujus Pistoriensis manuscriptorum duo sunt usque sermones, unus S. Gaudenti Braxiensis episcopi, qui in manuscripto Veronensi non reperitur, alter S. Vigilii episcopi, de sanctis martyribus Sisinnio, Alexandro et Martyrio. Tituli hujus manuscripti Pistoriensis non conveniunt cum his, qui in sermonibus praelo editis leguntur inscripti: et ex quibusdam conicitur S. Zenonis sermones in Officio divino consuevisse legere Veronenses. Videlicet ex sermone de Genesi, qui inter typis editos primus obtinet, in manuscripto ordine septimus est, et ita inscribitur: *Incipit Genesis. In septagesima. Lect. 1. secundam require in antea in folio quinto*: quod et in aliis observare est, ut in sermone de Genesi, qui est secundus in his, qui editi fuerunt in lucem, in manuscripto ordine 27, et concludatur ex more: *Tu autem, Domine, miserere nobis*; et sermone de Job, qui in manuscripto ponitur 15 in fine legitur: *Tractatus de Job. Lectio B. Zenonis hujus sedis episcopi*. Ita antiquitus legi solebant in Ecclesiis litterae Polycarpi et quorundam qui fuerunt apotolorum discipuli: liber Hermetis et aliorum. Secundo etiam libro manuscripto in plurimum sermonum finis sic legitur: *Explicit de humilitate tractatus S. Zenonis feliciter*: seque in aliis. Non itaque soli Guarino horum sermonum editio tribuenda est, cum, et Verona publice in choro legi consueverim, et ab aliis auctoribus laudentur, et in aliis bibliothecis reperiantur. De illis enim et Petrus de Natalibus in suo Sanctorum Catalogo (*Lib. 1, cap. 45*) meminit, pluresque recenset: et Paulus episcopus Sempronensis, aliique recentiores. Verum de his haecenus dicta sunt satis. Nunc eorum sententiam DD. qui hunc Zenonem horum sermonum auctorem negant, attentius expendamus.

CAPUT III.

Sixti Senensis de Sermonibus S. Zenonis iudicium consideratur.

Ex diversis auctoribus, qui pene ducentis annis a S. Zenone floruerunt, eos collectos esse sermones qui S. praesuli tribuuntur, ex eo conicitur Sixtus Se-

nonis, quod inter ipsos nonnulli sermones de Psalmis, et S. Hilarii commentariis, ne verbo quidem immutato, transcripti sint. Tum etiam quod sermo in illud *Attende tibi*, et sermo de Livore et Invidia D. Basilii stat. Ob diversitatem quoque styli in reliquis sermonibus diversos suspicatur auctores: praecipue ex sermone de Continentia ubi Auctor affirmat se a Christi ortu abbasse annis quadringentis et amplius. Dicendum itaque praedictos sermones, qui ad expositionem sacrae Scripturae pertinent, parum accurate recensitos reperiri apud Sixtum Senensem, qui aliorum forte opera in eorum collectione usus est. Nam quinque tantum leguntur apud Sixtum Senensem, cum in Genesim sunt conscripti, quibus et sermones de Abraham, de somnio Jacob, de Juda, et Thamar adnumerantur. Verum in mandatis praelo sunt novem: nimirum in Genesim quatuor, de Abraham tres, unus de somnio Jacob, et de Juda unus. In Exodum Sixtus quinque numerat, cum in dicta editione quindecim reperiantur. In Psalmos apud Sixtum septem sunt, in editis praelo novem. Illud etiam observandum est cum Peretto et Bagatta, Sixtum in eo errasse, quod dixerit sermonem in Psalmum LXXIX, et sermonem in Psalmum C apud S. Hilarium reperiri, quod falsum est. Neque tractatus, seu sermo in Psalmum XLIX qui est inter opera S. Zenonis, in operibus S. Hilarii legitur. Quinque vero sermones, et apud S. Zenonem, et apud S. Hilarium reperiantur, nempe in Psalmum CXXVI, dempto praemio: in Psalmum CXXVII, CXXVIII, CXXIX, CXXX. Nec sermo primus in Psalmum XXX de humilitate inter sermones S. Hilarii habetur, ut notant etiam PP. Congregationis S. Mauri in praefata editione operum S. Hilarii anno 1695. In Isaam quatuor Sixtus numerat, in excusis septem sunt, si eis adnumerentur sermo de Martyrio Isaiae. Tres de Daniele ponit Sixtus, novem sunt in dicta editione.

His itaque observatis fatendum est praedictos quinque sermones de Psalmis apud S. Hilarium legi, eorumque S. Hilarium auctorem esse probant praedicti PP. Congregationis S. Mauri. Fatendum etiam inter opera S. Basilii non solum esse duos sermones a Sixto notatos, nempe sermonem in illud *Attende tibi*, et sermonem de Livore et Invidia: sed et sermonem de Evangelio secundum Lucam de duplici tentationum specie, et sermonem de Jejunio. At his non obstantibus male infort Sixtus Senensis sermones, qui S. Zenonis nomine circumferuntur, *collectionem esse ex diversis Auctoribus, qui ducentis pene annis fuerunt Zenone posteriores*. Sermones namque, de quibus agitur, centum et quatuor numerantur: qui vero apud S. Hilarium et Basilium habentur, novem sunt. Cur ergo reliqui nonaginta quinque S. Zenoni tribuendi non sunt? Quid enim magis obvium in operibus antiquorum PP., quam inter mores S. Patris scripta aliorum Patrum, et auctorum etiam hereticorum elucubrations reperiri? Hoc manifesto patet in Libris Tertulliani, Origenis, SS. Cypriani Ambrosii

si, Hieronymi, Joannis Chrysostomi, ut apud Bellarminum et alios, qui de scriptoribus ecclesiasticis tractant. Si autem propter illos tantum novem sermones, qui apud alios reperiuntur, de sermonibus D. Zenonis esset dubitandum: dubitandum uti que esset de operibus plurium SS. PP. de quibus nemo dubitat. Illud quoque considerandum videtur, quod si opera S. Zenonis ex variis auctoribus collecta fuissent, sicut illi novem sermones inter aliorum opera reperti sunt, ita ceteri apud alios legerentur auctores. Nec enim est cur credamus illorum omnium Auctorum, e quibus predicti sermones descripti putantur, penitus nomina et opera excidisse. Si ergo illi novem tantum apud Hilarium et Basilium habentur, reliqui D. Zenonis opus dicendi sunt: neque temere fingendi sunt auctores ignoti, cum tot vetera monumenta habeamus nomine S. Zenonis inscripta, de quibus supra egimus cap. 2: quæ si vidisset Sixtus Senensis, non ita facile S. Zenonis opus collectionem esse sermonum ex diversis auctoribus affirmasset.

CAPUT IV.

De annis quadringentis est amplius in Sermone de Continentia illapsis.

Quod autem ad Sermonem attinet de Continentia, ubi Auctor de prima epistola D. Pauli ad Corinthios testimonium affert, his verbis: *Tempus coarctatum est, superest, ut qui habent uxores sic sint quasi non habentes, præterit enim figura hujus mundi*, subdit: « At cum ante annos ferme quadringentos, vel eo amplius Apostolicum hoc operetur edictum » (Non enim a Christi ortu, ut est apud Sixtum Senensem, sed a scripta Epistola prima ad Corinthios quadringentos annos, et amplius excurrisset dicit Auctor), certum videtur, ut Sixtus observat, hunc Sermonem temporibus Gallieni, sub quo Martyrium subiisse traditur S. Zeno, convenire non posse. At hanc difficultatem sustulit Eminentissimus Baronius in notis ad Martyrologium Romanum duodecima Aprilis, cujus verba hic referre non pigeat. *Quod vero ad S. Zenonem martyrem spectat, errare certe illi nobis videntur qui unum asserentes Zenonem eum Ambrosii temporibus vixisse volunt, eaque potissimum innixi ratione, quod auctor in oratione de pudicitia (alias de continentia) numeret ab Apostoli Pauli ad Corinthios primam scribentis Epistolam tempore annos (ut ait) ferme quadringentos, et eo amplius. Certe si quis numeret annos quadringentos ab anno Domini quinquagesimo septimo, quo illam esse a Paulo scriptam Epistolam in annalibus demonstravimus, oportuit auctorem eorum scripsisse anno Domini quadringentesimo quinquagesimo septimo; post obitum vero Ambrosii, qui (ut habet Marcellinus in Chronico) obiit anno Domini trecentesimo nonagesimo septimo, annis sexaginta. Quamobrem cum illa numeri nota nec (ut volunt) Ambrosii temporibus aptari possit, mendosum esse neminem puto jure posse negare. Sed his accedit quod dum auctor in eodem sermone invehitur vehementer in fœminas, quæ gentilibus nubunt, dum apertissime*

*monstrat Idolorum templa tum fuisse potentia, et victimas solitas immolari aliud prorsus ab Ambrosii temporibus illud fuisse sacculum auctor aperte significat; cum constet jam olim non tantum a Constantino, ut ait Eusebius in Vita ipsius, lib. II, cap. 42, 43, et a Constantio ut Ammonius, lib. XIX, et alii tentantur victimas fuisse vetitas et templa jussa claudi. Sed eo tempore nec Romanos obtinere potuisse vel aram unam erigere Victoriam, ut pluribus ad Valentianum scribit Ambrosius, et adversus Symmachum disputat. Sic igitur cum ex his, quæ dicta sunt, nulla ratione ea lectio subsistere possit annorum quadringentorum, nec minus trecentorum superadditis illis quinquaginta septem, qui præcesserunt illius Pauli epistolæ descriptionem, jure meritoque in recentiori editione restitutus est numerus annorum ducentorum. Nam numerando ducentos annos, et amplius (quod habet vetus lectio) ab anno Domini ducentesimo quinquagesimo septimo, quo (ut diximus) ea ad Corinthios epistola scripta est, ad Gallienum tempora, qui imperare cœpit anno Domini ducentesimo quinquagesimo quinto, sub quo Zeno ponitur passus, deducitur numerus restitutus. Rursum vero dum in sermone secundo de avaritia auctor ait in nummis excudi solere signum idololatriæ, eademque Idola, quæ coluntur in templo, clare demonstrat Auctorem longe ante Christianorum imperatorum tempora claruisse. Nam a Constantino Magno jussum esse, ut nummus Crucis signo imprimeretur, testatur Sozomenus lib. I, cap. 8. Sed multo apertius numismata ipsius, et successorum Augustorum, quæ extant, id demonstrant. Adhuc insuper cum auctor in sermone de Spirit. ædific. Domus Dei plene demonstrat eo tempore nullum Templum, aut perrarum fuisse erectum, quod posset componi cum ædibus Idolorum: prorsus significat, se ante Constantini tempora claruisse, cujus opera certum est, tam in Occidente (præsertim Romæ) quam in Oriente, ut Hierosolymis, Anthiochiæ et Constantinopoli, aliisque in locis augustissimas erectas esse Basilicas. Has Eminentissimi Baronii observationes leviter admodum infringere audet Combefisius in judicio auctorum quos recenset in primo tomo suæ Bibliothecæ concionariæ de S. Zenone agens; nihil aliud contra eas afferens quam hæc verba: *Ut non sit necesse ad ea recurrere, quæ Baronius, ut illam novi Martyrologii sub Gallieno Zenonis epocham tueatur. Quod si saltem vel summis labiis eas attigisset, nullo pacto dixisset Baronium ad tuendam Martyrologii novi epocham incassum laborasse. Quasi novum Martyrologium confectis egeat rationibus suam ad tuendam auctoritatem.**

CAPUT V.

Tillemontii errores in redarguendo Baronio.

Acriori sane calamo contra Baronium utitur Tillemontius (Nota 6, IV tom. de persecut. Valeriani), quasi labore inutili levia congesserit, ut assereret S. Zenonem auctorem sermonum de quibus agitur. Certe quidem, et ipse Baronius fatetur eos inter sermones, qui vulgo Divo Zenoni tribuuntur, quosdam esse, quorum ipsemet D. præsul non est auctor, præ-

capue ubi contra Ariacos agunt, de quibus infra tractabimus (cap. 7). At ut videmus, non est cur ex patris aliorum sermonibus inter sermones D. Zenonis admixtis, sermones reliquos S. Zenoni minime tribuamus. Fallitur itaque Tillemontius, primo dum asserit Baronium suis in annalibus nullam mentionem de S. Zenone, neque de ejus sermonibus fecisse: tam ante primum Christi annum recenset quemdam sermonem D. Zenonis de Nativitate, quem dicit sextum, cum idem in editione Parisiensi in bibliotheca PP. anni 1624 sit secundus, ubi que de obstetrice sacerdotula dicuntur ex apocryphis sumpta esse notat. De hac tamen obstetrice in predicta editione nihil legitur. In hac vero ms. Pistoriensi, que de obstetrice notat Baronius reperitur. Antiquiori forsitan et correctiori autographo Perettes et Bagatta in edendis operibus S. Zenonis usi sunt. Item ad annum Christi 47, Baronius ex sermone S. Zenonis de timere confirmat S. Theclam bestis simul tigne fuisse damnatam. Et anno 389, miraculum narrat, quod tunc contigit, cum Athesi fluvio inundante, et ad fenestras ecclesie S. Zenonis martyris atque Pontificis exarsescente stantes pro foribus apertis que ecclesiam non introierunt. Quod Baronius de S. Zenone in annalibus ex professo non egerit, non ea est ratio, quod nil soluti de eo exploratum habuerit, ut Tillemontius putat, sed quod sui non erat instituti privatarum ecclesiarum res prosequi, ut idem Baronius ad annum Christi 75 testatur.

Fallitur etiam Tillemontius, dum dicit antiquitus solis Grecis permissum esse videre sacrificium Missæ, non autem reliquis Christianis. Quid enim hoc absurdius excidisse potuit homini in Ecclesiastica historia versato: cum luce meridiana sit clarus quod excommunicati, catechumeni et penitentibus Missæ sacrificio interesse unice vetarentur. Nam quod addit de velamine expando, quod laicis respiciatur sacrificium Missæ videre, id non Ecclesie Occidentali, ut ipse falso autumat, sed Orientali solenne fuit. In Ecclesia namque Occidentali, et præcipue Romæ, nullis velaminibus adhibitis sacra celebrantur, contra morem Valentianorum, quorum sacra in abdito hebant. Ita Baronius ad annum Christi 145: « Hinc quoque accidisse putamus, ut Romæ ubi Valentinus diu versatus est, nequaquam ipsa sacra (ut mos est in Oriente) velis inter agendum obductis operirentur, sed patentibus omnibus, non tantum diei luce, sed luminibus incensis fierent ubique clara atque conspicua. Siquidem nihil veritas erubescit nisi solummodo abscondi: ac proinde ne pansis velis occultata sacrificia, sacris illorum viderentur esse similia, omnia aperta, omnibusque patentia consilio Romana Ecclesia sua mysteria esse voluit. » Hæc adhibet commenta Tillemontius, ut unam ex animadversionibus, et aptissimam quidem Baronii eludat, qua errorem circa annorum numerum irrepsisse demonstrat. Ex eo namque quod auctor sermonis de Continentia in feminas invehatur, que gentilibus nubent, dicatque,

tunc temporis idolorum templa fuisse patentia, ac victimis immolari solitas, manifesto concludit, hoc temas minime convenire posse quadringentis annis in eodem sermone expressis. Quomodo namque clarius demonstrari poterat error, quam ex eodem sermonis contextu? Ut vero evidentius pateat Tillemontium argui potius quam Baronium reprehendere, ejusdem sermonis verba proferamus: *Quid quod illius Sacrificium (virgentilis) publicum est, tuam (uxoris Christianæ) secretum. Illius a quolibet libere tractari potest; tuam etiam a Christianis minime consecrari, sine sacrilegio videri potest.* Hæc quidem verba non de cultus differentia (ut Tillemontius putat), sed de cultus exercendi Libertate esse intelligenda ex ipso contextu patet. Divus enim Zeno hæc agit de impedimento, quod uxori provenit ex commercio cum gentili circa exercitium et libertatem Religionis quare prius agit si eodem die contingat, et in Ecclesia, et in Fano festa celebrari. Ita ante predicta verba: *Propouamus itaque ut sæpe contingit in unum sibimet convenire diem, quo tibi Ecclesia, illi adeunda sint templa.* Tum addit aliud impedimentum quod cultus gentilium libere et publice exerceatur: Christianorum vero secreto, et contra jussum Imperatorum, ideoque dicit neque permissum Christianis sine sacrilegio videre consecrari sacrificium, sine sacrilegio, inquam, quia hi, qui sacris Christianorum int'erant, licet Christiani, tamen ut sacrilegi et Deorum contemptores, plectebantur. *Tuum etiam a Christianis minime consecrari sine sacrilegio videri potest.* Cur ergo Tillemontius hæc verba depravat, et sacrilegium in Christianis fingit, si dum Missæ intersunt videant consecrari? Certe si auctor sermonis de continentia vixisset quadringentos et amplius annos post scriptam primam ad Corinthios, que juxta Baronium, ut videmus (Cap. 4), quinquagesimo septimo Christi anno scripta fuit, vixisset utique tempore Marci aut Leonis imperatorum, sedente in Romana cathedra S. Leone papa, anno quadringentesimo quinquagesimo septimo: quo tempore certe non dixisset Idolis publice sacrificia fieri: Christianos vero occulte sacra perigere: cum multo ante Constantini Magni tempora ipse Tillemontius (Tom. iv Hist. Imp. art. 54) narret templa idolorum clausa, publicumque christianæ religionis cultum propagatum. Mirum tamen quanta ipse audacia dicat facile delui posse per Baronium adducta! Unam tantum Baronii notationem, et adeo leviter ipse carpit, de reliquis vero, que supra ipsius Baronii verbis retulimus, ne verbum quidem: nempe quod in sermone de avaritia Auctor sermonum dicat, solere in nummis excudi idola, que colebantur in Templo, et in sermone de spirituali edificatione domus Dei idem Auctor affirmet, eo tempore nullum Christianorum templum, aut perrarum fuisse erectum, quod posset cum idolorum adibus comparari. Quid ad hæc objectit Tillemontius, ut facile adeo Baronium redarguat?

Alia sunt vetustatis indicia in præfatione operum

S. Zenonis non ita præterenda, ut Tademontius præterit, quæ hic ad lectoris commodum ex præfatione eadem exscribimus. Antiquissimi Auctoris esse indicium, cum sæpe ad Judæos sermonem habuerit: Catechumenos in sacrum Fontem invitaverit: reprehenderit Græcos tunc ad fidem Christi conversos, quod vana sua sapientia etiam in Ecclesia Dei vana quædam de Deo introducerent, ut sermone primo de Psalmo cxxx (hic sermo apud Hilarium non reperitur), idem ostenditur, cum in sermone de spiritali edificatione Domus Dei Auctor demonstrat, tum non fuisse jam Templum Christianis constructa, sed novum populum et minimum numero exstitisse. Ad Neophytos porro sermone iv cum de iis mentionem facit, qui universam rem familiarem pauperibus erogarent, quippe Dei templum essent, cum templum idololatriæ antea exstitissent. Id ipsum præterea licet perspicere ad Neophytos sermone v cum eos hortatur, ut idololatriam fugiant, et ne capent amplius auguria. Quid? Nonne id clare patet ex sermone primo de Pascha, et sermone de patientia? quorum altero interpretatur autumnum sui temporis martyres significare; patientiam in altero coronam martyrum appellat quotidianam? Beata Thecla S. Pauli apostoli discipula, et prima illius sexus martyr in sermone de timore in exemplum timoris Domini adducitur. Quosdam meminit in sermone de resurrectione in idololatria suo tempore obiisse: et Christianos quosdam arguit corporum resurrectionem non credentes. Ab eo præterea descripta est S. Arcadii vita suo tempore, ut Petrus Equilinus testatur, martyrio in Mauritania coronati. His profecto et hujusmodi aliis quam plurimis antiquissimus horum sermonum auctor demonstratur.

CAPUT VI.

De styli diversitate a Sixto Senensi et aliis recentioribus in Sermonibus D. Zenonis notata.

Styli diversitas in sermonibus S. Zenonis, his exceptis, qui apud alios reperiuntur, tanta utique non est, ut in ipsis proprius ejusdem S. episcopi character dignosci non possit. Quamvis tamen diverso stylo iidem sermones conscripti essent, pro certo tenendum est quod ex una styli diversitate Auctor nequeat diversus inferri. Ea enim exceptione utuntur ut plurimum heterodoxi, ut sinceris SS. PP. operibus detrahant. Liceat hic afferre iudicium evangelistæ Marcellini Pistoriensis e D. Francisci Familia, quam vocant de Observantia, viri doctrina quidem, potissimum vero sanctitate, atque apostolico zelo in concionibus habendis clarissimi, de quo Possevinus meminit in apparatu: qui non modo tractatum de conversione peccatoris ad Deum, et lectiones in Tobiam a Possevino notatas edidit, sed et annotationes in librum Iudicum, et lectiones in Cantica Cantorum, ubi de Commentariis S. Basilii in Isaiam prophetam contra Erasmus agens ita de styli diversitate disseruit vulgari quidem sermone, quem nos latine reddimus (*Lect. 24*). Ipse (de Erasmo loquitur) versionem commentariorum S. Basilii in

Isaiam e græco in latinum sermonem aggressus.... dicit styli ipsorum Basilii non esse, sed alicuius eodem nomine nuncupati vel alterius, qui nomine S. Pauli edidit. Nam phrasæ ac verborum textura ab ea, quæ Basilii est usus admodum cum sit diversa, fieri non potest, ut commentaria illa a tam disertis theologo sint conscripta. Ita fit ut parum nasutus lector illis commentariis amplius non fidat, nec iis utatur eaque parci pendat; quod autem de Basilio affirmo, idem de Augustino diversis in locis, de Hieronymo, et aliis dicendum est.... styli diversitas diversum non inmutat auctorem: cum idem auctor aliis in libris alio utatur stylo, ut liquide constat ex Augustino, qui alio in libris de Civitate Dei, alio in Psalmis est usus. Quod ipse Erasmus minime inficiabitur, in uno eodemque libro diversos modos adhiberi, ut idem Augustinus in ipso Psalmorum tractatu; quoniam, ut ipse Erasmus affirmat alio initio, alio in fine ratione usus est. Aliam rationem dico, non quod hic brevior, illic longior tantummodo sit; sed quia hic, et illic diversis modis utatur. Aliud siquidem est summam sententias afferre tanquam notationes, aliud ad modum homiliæ fusius declarare.... Quapropter cum Psalmorum initio Augustinus notationum (ut ita dicam) stylo scribat, in fine vero (quod Erasmus fatetur) longius, ut in homiliis fit, protrahat sermonem; nonne itaque dicendus ipse Augustinus eodem in libro diversus? Quid vero in re tam manifesta est innotandum? An non Magni Basilii præcepto in præmio de vera et pia fide doctori secundum temporis, loci auditorumque quibuscum loquitur, vel quibus scribit rationem stylus variandus est? Nonne ipsius Basilii hæc sunt verba? Quemadmodum enim non eadem instrumenta in manus sumet, et qui prælium est initurus, et qui colere agrum velit; alia siquidem suppellex instrumentorum iis congruit, qui in pacis quiete res sibi ad victum necessarias parant: alii armorum apparatus iis, qui in bello se adversus hostiles copias instruunt: similiter quoque nequaquam eodem dicendi genere utatur, et qui in sacra doctrina cohortatur, et qui in disputatione sibi repugnantes redarguit. Siquidem aliud est genus dicendi, quo utimur in refellendo, aliud, quo in cohortando.... Infert itaque (non enim hic brevitatibus causa totum est exscribendum) debere stylum sicuti expediens videtur accommodari. Quæ cum ita sint parum, quin imo nihil Erasmi probat argumentum, cum dicere solet: Hoc non redolet stylo hujus vel illius: igitur tantum abest ut partem ipsius agnoscamus. Hæc de styli diversitate quoad sermones D. Zenonis dicta sufficiant, cum, ut initio diximus, in omnibus ipsius sermonibus, demptis iis, quos excepimus, suo utatur proprio stylo ac phrasi S. Zeno, ut inspicenti patet.

CAPUT VII.

Sermones S. Zenonis, ubi contra Arii errores agit, temporibus ejusdem S. Zenonis conveniunt.

Baronius notat (*In notis ad Mart. prid. id. Aprilis*) sermonem quintum libri tertii, qui in impressis in dicta editione Parisiensi primus est, inter sermones

de Nativitate Christi, et in eo dicit Arii heresim egregie dilui, et elevari. Cui agit de Heretice filis, qui dicerent Dei Filium esse Deum, sed non Patri coeternum, et tempus fuisse, quando non fuit. Ejusmodi portentosas voces, atque sententias, nunquam antea auditas, quam post Arii emergentem heresim, primo est qui nesciat, qui illorum temporum res gestas cabeat. Ita ipse Baronius, ex quo necesse inferri videtur sermonem praedictum S. Zenonis temporibus minime convenire. Attamen ut ingenue dicam quod sentio, memoria Baronium hic arbitror excedisse. Quod ut agnoscamus notandum est, D. Zenonem de Ario, neque in rovisissimo laudato sermone, neque alibi meminisse. De errore autem Arii hoc habet: *Alia modestus, sed mordacius nocens dicit quidem Dei Filium Deum, sed non ex parte nobilitatis per seculum pro-natum fuisse, fuisseque tempus quando non fuit.* Hunc errorem ante Arium innotitum dicit Baronius. At eundem errorem ipse et Baronius multo ante Arium, et ante D. Zenonem suis in aemulis agnovit: nempe anno Christi 229, quando Beryllus quidam episcopus Bostrensis in Arabia eiusus quidem temere asserere Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum propria substantiae incarnatione non ante fuisse quam in humanam carnem inq.aret, neque propriam habuisse ex se divinitatem, sed solum Patris in eo carnis. Ita Eusebius, lib. VI, cap. 26, apud Baronium supra-citato anno. De hoc Beryllo meminit S. Hieronymus, et de eius heresi libro de Scriptoribus Ecclesiasticis; et Augustinus libro de Definitionibus orthodoxae fidei, cap. 5. Hanc autem eandem esse ac Arii heresim, ex Athanasio patet, qui his verbis Arii sententiam refert: *De Spiritu Sancto contra heresim Ariam: Non fuisse Filium antiquum quae et inde potest ratiocinari vellent, eam ne ante omnia quidem naturam extitisse.* Quod idem est ac illud quod apud S. Zenonem legimus: *Fuisseque tempus quando non fuit.* Neque deus hanc Berylli heresim, quae vix exorta statim interit, minime innotuisse, cum ipse Beryllus ab Origene ad catholicam sententiam redactus sit in Synodo contra eam habita in Arabia. Nam S. Zeno vel Syria oriundus, vel ad eam appulsus, in eaque praedicans (ut habetur ex veteri ms. initio operum S. Zenonis in dicta editione Parisiensis typis mandato: *Non quocumque locis S. opera narrare, quae veniendo a Syria usque in Italiam mirabilia per ipsum Deus ostendit, Orientis res compertas habuit. In Occidente vero hanc heresim fuisse vulgatam, ex eo constat quod Dionysius papa, qui anno Christi 261, Petri Cathedram regabat, dum S. Zeno adhuc viveret, in causa Dionysii Alexandrini, qui Romano Pontifici delatus, quasi divisionem in divinis Personis videretur admittere, non modo Dionysium Alexandrinum a falsis criminationibus purgatum absolvit, et Sabellianam heresim damnavit coepto Romae concilio, sed editis et momentatis contrariam eorum Arii sententiam tanto ante Ariam confutavit. Uti et Athanasio (de Sententia Dionysii contra Arianos) *Παρά τινος Διονυσίου**

Amani episcopi voluntatis contra eos qui Filium Dei Spiritus, aut creaturam asservant scriptis clare ostenditur, hoc episcopo Christo rebellium Arianorum non tunc jam principum, sed olim ab omnibus damnatum fuisse. Ita Athanasius apud Baronium, anno Christi 263. Cum itaque, et S. Zenonis tempore Arii error prodierit, quid mirum si ipse suis in sermonibus contra eum egerit? Non itaque a S. Zenonis aetate sermones in quibus Arii refelluntur errores discrepant, neque alterum Zenonem recentiore ipsorum auctorem fingere necesse est. De duobus tamen Zenonibus infra capite undecimo.

CAPUT VIII.

De Excellentissimi Bellarmini iudicio circa Sermones S. Zenonis.

Bellarminus (*De Script. Eccles.*, an. 260) aequissimum tulit de sermonibus S. Zenonis iudicium, aperte cum dicat sermones in illud *Attende tibi*, et in Evangelium Lucae, et de jejunio, et de livore, et invidia S. Basilii esse. Sermones item de Psalmis, si non omnes, majori tamen ex parte apud S. Hilarium reperiri. In aliis Zenonem brevem et obscurum optime notat; et in quibusdam etiam eadem sapientissimam repetentem. Nihil de correctione annorum in sermone de Continentia notat, utpote qui sapientissimas Baronii notationes expenderat, ejus iudicio defert. Nihil quoque de errore Arii. Neque Sixti Senensis secutus morem, infert ex his quae in iisdem sermonibus amandaverit, D. Zenoni omnes esse penitus eripiendos. Ingenue fatetur quod suum facessat animum nempe de Sermonibus S. Zenonis, nullam apud veteres extare mentionem. At ipse non vidit quae supra (Cap. 2) retulimus, quibus aperte cognoscitur non fuisse veteribus ignotos S. Zenonis sermones. Quod autem Eusebius et Hieronymus de illis non meminerint, non inde colligitur eos D. Zenoni tribuendos non esse, quia, et Hieronymus, et Eusebius, ut idem Bellarminus observat de Athenagora, alios auctores praeterire. *Quod autem S. Hieronymus huic scriptorem omiserit, non esse adeo mirum, cum satis constet Catalogum S. Hieronymi ex historia Eusebii esse desumptum, quoad illos scriptores qui Eusebium praecesserunt.* Ita Bellarminus. De industria forte S. Zenonem Eusebius praeteriit, ne Arii errores tanto ante reprehensos in Operibus ejusdem indicaret. S. Hieronymus quoque, et Bellarminus anno 260, quo S. Zeno Martyrium subisse dicitur, nihil agunt de Aurelio socio et contubernali S. Pontii, de quo Oudinus in supplemento de Scriptoribus Ecclesiasticis. Itaque nec mirum esse debet a D. Hieronymo et Eusebio S. Zenonem omissum. Illud autem quod Bellarminus observat, sermones scilicet quosdam S. Zenonis ita breves fuisse, ut sermones dei non mereantur ultra fateamur necesse est. At hi sermones breviores praefationis titulo inscribuntur in hoc ms. Pistoriensi, ut sermone sexto, qui in praefatione commemoratus est quatuor de Pascha, hoc titulo inscribitur: *Incipit praefatio.* Et sermone decimo

sexto, qui in prælo commissis est sextus de Pascha. *Incipit Præfatio Paschalis.* Et vigesimo sexto in prælo commissis septimo de Pascha. *Incipit præfatio.* Et quadragesimo quarto in prælo commissis octavo, *Præfatio Paschalis.* Cum vero ex antiqua Liturgia Gallicana apud Martene (*Tom. v, pag. 86 edit. Paris., An. 1717*) constet, solere ante lectiones Prophetarum, et Apostolorum legi præfationem ad cohortandam plebem, ut debita religione sacris interesset; has forsitan præfationes in eum vel similem usum composuit, vel dictavit S. Zeno, idque verisimile esse colligi ex eo potest, quia in his parvis sermonibus de Mysteriis agitur quæ eo die celebrantur. Nam, et in excisis quidam sermones breves inscribuntur: *Invitatio fontis, vel Invitatio ad fontem,* quibus Catechumenos baptizandos alloquitur. Alii quoque incepti sermones esse possunt, quos non scripserit D. Zeno, sed dum verba faceret, eos exceperint ipsius discipuli, neque postea absolverint, imperfectosque reliquerint. Quapropter aliqui sermones eadem habent, quæ alii, quia, ut puto, plures erant, qui sermones exciperent, et sensum retinentes alii verbis aliis exponerent.

CAPUT IX.

Philippi Labbe de S. Zenone dissertatio expenditur.

Philippus Labbe de S. Zenone agens aliena opera et parum sincera in hac concinnanda dissertatione usus est. Quæ enim contra S. Zenonis sermones congerit non omnia cum relatis conveniunt auctoribus. Falso tribui S. Zenoni sermones de quibus agimus, primum asserit, suæque astipulari sententiæ plures putat, eosque recenset. *Ita sentiunt, inquit, ex Catholicis Auctoribus Sixtus Senensis, Baronius, Molanus, Possevinus, Bellarminus, Miræus, eorumque simii Cocus, Rivetus, similesque novatores critici; ut oleum operamque apud idoneos Judices perdidisse videatur Raphael Bagatta et Baptista Perettus, qui adversus Sixti Senensis doctissimam censuram, eos saltem omnes, Zenoni Veronensi episcopo sub Gallieno martyrium passo vindicare voluerunt.* At fallitur dum pro se adducit Baronium, ut ipse Tillemontius observat (*Tom. iv, not. 6, de persecut. Valer.*) Baronius namque quosdam tantum sermones ex iis, quorum Auctor dicitur S. Zeno, eidem adscribendos negat; reliquos D. Zenonis proprios agnoscit, et quorundam loca in Annalibus habet, ut supra notatum est. (*Cap. 5*). Neque Bagattam et Perettum oleum et operam perdidisse putat, qui eos suis in annotationibus (*Prid Id. April.*) ad Martyrologium Romanum commendat. Plura autem eodem argumento erudite notata habes in præfatione Operum S. Zenonis (hæc Bagattæ et Peretti est), quæ jussu et diligentia Illustrissimi, et Reverendissimi Augustini Valerii cardinalis amplissimi episcopi Veronensis nuper sunt edita. Probamus quidem ea ut multo studio egregie curatum opus. Licet in aliquibus, ut diximus, in his quæ ad veritatem quorundam sermonum spectant, non æque eidem assentiamur. Molanum non vidi. Possevinus, tomo tertio Apparatus sacri,

littera Z, verbo S. Zeno, ad verbum refert judicium Sixti Senensis: de his hæc addit: *Cæterum cum tomo secundo Bibliotheca SS. PP. editionis secundæ extant eodem titulo S. Zenoni Veronensi episcopi, et martyris, et doctoris eximii de pluribus Scripturæ locis, et rerum Divinarum argumentis. Veronæ quoque editi fuerunt anno 1583, quibus potius affirmare videtur sermones esse S. Zenonis, quam negare.* De Belarmino jam vidimus (*Cap. 8*) quid in his sermonibus reprehendat, et cum ad Baronii censuram lectorem remittat, pro S. Zenone sentire videtur. Miræus, in Auctario de Scriptoribus Ecclesiasticis, cap. 25, hæc habet: *S. Zeno Veronensis episcopus sub Gallieno Imperatore Martyrium fecit; ejusque meminit Gregorius Magnus, lib. iii, cap. 19, in Dialogia. Sub ejus nomine editi sunt sermones varii primum Venetiis 1508, et postea emendatus 1586 Veronæ. Horum non paucos ex Basilio, Hilario, et aliis posterioribus Auctoribus transcriptos esse notant Sixtus Senensis, Molanus, Bellarminus et alii. Præter hos, et Baronius in notis ad Martyrologium consuli poterit.* Non omnes igitur sermones D. Zenoni præcipit Miræus, sed eos tantum qui apud alios reperiuntur, præsertim cum adstipuletur Baronio, qui demptis quibusdam, reliquorum sermonum S. Zenonem fatetur auctorem. Fallitur etiam Labbeus in numero sermonum, quos nonaginta recenset. Sunt autem quatuor et centum. Quæ contra affert de sermonibus S. Basilii et Hilarii, de his supra (*Cap. 5, cap. 6, cap. 7*). Item de styli diversitate. De sermonibus contra Arianos nihil addendum his, quæ supra diximus. Suam tamen sententiam de sermonibus S. Zenonis non videtur tulisse Labbeus: Initio enim Baronium consulendum monet; tum Joannes Mariae judicium refert in expurgatorio indice, ejus hæc verba sunt: *Joannes vero Maria in expurgatorio indice nihil videtur velle affirmare. Cæterum, inquit, his pro assertionem sermonum S. Zenonis obstantibus non magnis conjecturis, nonnullos non esse illius existimat Baronius, præsertim quibus Ariana hæresis confutatur. Multas rationes et optimas conjecturas ad id probandum se habere profitetur.* Mihi tamen Baronio assentiri videtur Joannes Maria, cum aperte dicat conjecturas contra sermones S. Zenonis non esse magni ponderis. *His pro assertionem sermonum S. Zenonis obstantibus non magnis conjecturis.* Quod demum ad Perettum et Bagattam spectat, utrumque omnes sermones nomine S. Zenonis inscriptos eidem tribuisse videtur affirmare Labbeus. *Ut oleum operamque apud idoneos judices perdidisse videatur Raphael Bagatta, et Baptista Perettus, qui adversus Sixti Senensis doctissimam censuram eos, saltem omnes, Zenoni Veronensi episcopo sub Gallieno martyrium passo vindicare voluerunt.* Ut constet quid Bagatta et Perettus circa eosdem sermones affirmare voluerint, eorum verba ex præfatione superius allegata exscribemus. Quod autem tres sive quatuor sermones in his reperiantur, quos S. Zenoni aliqui putant adscribi non posse; nempe, qui inscribitur de præcepto, *Attende tibi; Sermo de Evangelio secundum Lucam de triplici tenta-*

tionum specie. Sermo de livore et invidia, et sermo de A
 jejuniis, qui inter S. Basilii homilias graece scripti re-
 peruntur, quamvis argumenta non desint, quibus pro-
 bare liceret, eos quoque sermones ad S. Zenonem nos-
 trum pertinere, cum etiam paucis summo studio et
 gravissimis laboribus in Graecia multo ante S. Basilium
 predicando ad Christum converteret, tamen ea in re
 contentiosi esse volumus. Ad id vero quod Auctor Bi-
 bliothecae Sanctae scribit, nempe septem sermones in
 Psalmis, quos enumeravit, esse descriptos ex S. Hila-
 ri commentariis, dicimus illum quoad numerum er-
 rasse. Sermones enim in Psalmum LXXIX, et in Psalmum
 C, in commentariis S. Hilarii non reperuntur. Quoad
 reliquos quinque, cum duo sermones de Psalmis CXXV,
 in his sermonibus leguntur, secundus vero sit certis quibusdam
 vocibus, et is item forte sententis et verbis prior, B
 qui quidem prior in commentariis S. Hilarii non repe-
 ritur, cum etiam, secundum scilicet, dicimus a S. Ze-
 none more suo fuisse aequa ratione receptum, et pro-
 pterea ad illam pertinere, sed in commentariis S. Hila-
 ri ab aliquo fuisse insertum, quemadmodum videmus
 inter Opera Hieronymi, Augustini, et aliorum SS.
 PP. conciones et libellos non ignobilium auctorum ir-
 repisse. Ad vero reliqui quatuor eadem ratione fuerint
 in eisdem commentariis inserti, aliorum sit judicium.
 Si ergo aliorum judicio stare non rennunt, et de his
 de quibus dubitatur sermonibus non sint esse conten-
 tiosi non ea igitur Bagitte et Peretti mens est,
 ut probent omnes sermones S. Zenoni esse tribuen-
 dos.

CAPUT X.

De Dopinio et Combefisio.

Dupinus more suo temere admodum de D. Zenone
 in hac sermonum controversia judicat. At nihil ha-
 bet quod ab aliis non mutuatur. Nam quod circa er-
 rores Arii sermone quato de nativitate a Baronio ac-
 cepit, jam supra capite septimo evidenter apparet
 ipsius Baronii testimonio, etiam ante S. Zenonem,
 coepit magis ante Arium, errores ipsius Arii fuisse
 damnatos. Sermones qui apud SS. Basilium et Hila-
 rium reperuntur, ut ipse Dupinius ex Sixto Senensi
 et Bellarmino notat, reliquis sermonibus S. Zenonis
 nihil obesse diximus capite tertio. Errorem annorum
 in sermone de continentia cum Baronio corrigendum
 agnovimus capite quarto. Ita de Combefisio dicendum,
 cum et ipse nihil afferat, de quo supra actum non
 sit. Videndum remanet an alter S. Zeno vere exte-
 rit, cujus opus Sermones, de quibus controversia est
 esse possint.

CAPUT XI.

Causa est S. Zeno Veronae Episcopus.

Duos fuisse Zenones et ipse Baronius credidit, ut
 videre est in annotationibus ad Martyrologium Ro-
 manum tertio Maii, ubi agens de S. Juvenale Nar-
 nense Episcopo, Veronensem Ecclesiam in exem-
 plum adducit, qua duos Zenones habuerit, ut et in
 Numensi Cathedra duos Juvenales sedisse probabile
 reddat. In nos autem ejusdem Martyrologii duode-

cima Aprilis de Martyrio S. Zenonis agens pluri-
 mum canit. Tu quoque autem, ut accepimus non ac-
 cepit Veronensis Ecclesia duos Zenones, a priori nostra
 sententia haud invita recedimus. Hoc animadvertit
 Tillemontius, non tamen ante advertit Ughellius, nec
 Papebrochius, qui Baronium etiam pro assertione
 duorum Zenonum Sola namque S. Ambrosii allata
 epistola duos admittere Zenones, vel priorem tem-
 pore Gallieni, de medio tollere, ut Dupinius et alii
 contra historiam et traditionem Veronensis Eccle-
 siae contendunt, arduum sane est. Baronius enim,
 qui S. Ambrosii epistolam viderat, ejusque auctori-
 tate item componi de sermonibus S. Zenonis posse
 putarat, cum audivit Veronensem Ecclesiam unum
 tantum recipere Zenonem, ab opinione duorum Ze-
 nonum recessit. Verba autem S. Ambrosii, haec sunt
 (Lib. VI, cap. 46). Tu autem (ad Siagrium episcopum
 Veronensem scribit) sine alicujus fratris consilio hoc
 judicium tibi solus judicandum putaris, in quo tamen
 ante judicium praedictum feceris, ut publicam Zenonis
 S. Memoriae judicio probatam, ejusque sanctificatam
 benedictione, post tot annos sine auctore criminationis,
 sine accusatore, sine professore delationis in periculum
 reatus deducendam arbitrare. Nihil aliud de Ze-
 none subditur in tota hac Epistola, neque in sequenti
 ad eundem Siagrium Veronensem episcopum. Qui-
 bus in verbis, ut patet, S. Ambrosius Zenonem epi-
 scopum non dicit, ut Tillemontius affirmat, quamvis
 ex probata, ac benedictione sanctificata Indicia (si
 benedictio pro solemnitate consecratione intelligatur,
 quod aliorum judicio relinquo) Episcopum
 fuisse Zenonem conjicere liceat. At illud certum est,
 a S. Ambrosio hunc Zenonem, nec Veronensem dici,
 neque Siagrii decessorem. Itaque ex iisdem S. Am-
 brosii verbis error manifestus apparet Ughelli (Tom.
 v Ital. Sacr. de Epist. Veron.), Papebrochii (In Actis
 SS. Aprilis duodecimo die, cap. 1, n. 2), Labbei, Combefi-
 sii, qui Siagrium successorem Zenonis ponunt auc-
 toritate S. Ambrosii male percepta, ut in verbis su-
 pra relatis constat. Nam ex eadem Epistola, si bene
 inspicatur, contrarium potius videtur intelligendum.
 Tunc enim ille Zeno, quem S. Ambrosius nominat,
 Veronensis Episcopus putari posset, si Indicia virgo
 a Zenone probata, et benedictione sanctificata fuisset
 Veronensis ejusdem Zenonis subdita. Indiciam vero
 non fuisse Veronensem apertissimis conjecturis evin-
 citur ex eadem epistola D. Ambrosii. Primo namque
 S. Ambrosius Siagrium arguit, quod sine precedenti
 inquisitione Indiciam virginem inspectioni subjecerit.
 Tu autem sine alterius fratris consilio hoc judicium tibi
 solus judicandum putaris. Si Veronensis fuisset Indicia,
 consilio minime indignisset, cum sibi nota foret
 tamquam subdita: si ergo ita eum reprehendit, hoc
 facit eo quod Indicia non erat subdita episcopo Ve-
 ronensi: quod magis constat ex illis verbis: Tibi soli
 judicandum putaris. Non enim hoc potest intelligi de
 asciscendis sibi in judicio Sacerdotibus Veronensi-
 bus, qui judicandi potestatem non habebant, quae
 penes Siagrium tota erat in diocesi Veronensi ad

de aliis episcopis. Nam pluribus in locis degit Indicia, ut inferius videbimus. Si autem sibi subditam judicasset Siagrius, quem alium in iudicando collegam et fuisset opus adhibere? Num de imperitia notare Siagrium Ambrosius voluit, quasi assessore indigeret? Doctissimus fuit Siagrius, ut Ughellus testatur. Dicendum est itaque quod licet Veronæ commissum stuprum diceretur, tamen virgo, ut putabatur stuprata, Veronensis non erat, et ea de causa ipsius episcopum esse consulendum, ut de Indicia ejusque moribus haberetur notitia. Ex quo etiam conicitur, neque Mediolanensem fuisse Indiciam, cum ipse S. Ambrosius ab aliis notitiam de ea quaesierit. *Præsertim cum hoc iudicium nostrum cum fratribus et consacerdotibus nostris participatum processerit.* Episcopos autem fuisse eos, a quibus consilium exquisierit, ipsemet dicit in fine epistolæ. *Die ipso, qui dictus erat cognitioni, subtraxerunt se episcoporum conventui.* Quod autem subdit de benedictione et probatione Zenonis, si Veronæ probata et sanctificata fuisset Indicia, certe hoc non reticuisset Ambrosius; quare videtur hanc Siagrio præbuisse externam notitiam ad culpatae Virginis defensionem. Hoc vero tantum dicit Indiciam Veronæ fuisse tempore suspecti partus, et opinati stupri. *Hic vero cum editus partus, et expositus, vel necatus (dum invidiæ magis quam probationi consulitur) dissipatus sit per aures universorum, strangulata est libertas calumniarum. Si peperit nempe Veronæ fuit. Visebatur frequenter a virginibus et mulieribus, in honore semper erat. Visebatur a sacerdotibus propter pudicitia reverentiam, et gravitatis speculum. Quomodo ergo potuit occulere crimen, quod se vel specie sui proderet? Quomodo texit uterum? Quomodo parturiens vocem repressit? Sed hoc non patitur dolor.* Cum vero alius repetit de conversatione Indiciæ, non Veronenses adhibet testes Ambrosius, sed sororem suam, ibidem affirmans Indiciam Romæ habitasse. *Habitasse eam Romæ in domo nostra nobis absentibus, nulli eam se virorum familiaritati dedisse.* Aliam adhibet testem, quam filiam vocat, forte quia Mediolanensis erat, ideoque sibi subdita. *Paternam quoque filiam nostram interrogavi.* Diu autem Romæ fuisse putandum est, parvi enim temporis mora ad vitæ mores discernendos satis esse non poterat. Et hanc Romæ moram ante Episcopatum S. Ambrosii fecisse conicitur ex eo quod ipse dicat *nobis absentibus.* Si enim sui Episcopatus tempore Romæ fuisset Indicia, superfluum videretur ipsum suam hanc absentiam indicasse. Ut vero totam Indiciæ vitam haberet inspectam, ab ejus nutrice testimonium quaerit. *Nutricem quoque liberæ conditionis interrogavimus, cui et status haud quaquam degeneri servitio obnoxius libertatem vera fatendi daret, et fides, atque ætas ad veritatem adstipularetur, et officium nutricis ad cognitionem secreti.* Cum itaque S. Ambrosius non Veronensibus testibus vitæ, et conversationis Indiciæ probet innocentiam, utique dicendum est, eam Veronensem non fuisse. Perperam enim externos testes induisset Ambrosius, quibus noti esse non poterant

A Indiciæ mores. Si vero Indicia Veronensis non erat, neque qui eam benedictione Deo sacraverat Zeno a S. Ambrosio laudatus Veronensis putandus est: eique S. Zenonis Episcopi Veronensis sermones adscribendi non sunt.

Quare Godefridus in Vita S. Ambrosii, lib. ix, cap. 8, hanc Indiciam nulla ratione adductus vel auctoritate Veronensem dixit. Cautius Tillemontius egit, qui eam Veronensem asserere non est ausus. Carthaginensem forte potius dicendam puto. Nam cum Ambrosii testimonio eam Romæ domi suæ fuisse constet, et Paulinus Ambrosia Vitæ scriptor alias duas virgines simul cum sorore ejusdem Ambrosii virginitatem coluisse deat, quas inter Indiciam fuisse optime conicit Baronius in Vita Ambrosii. *Aliæ item*

B *Virgines se illi junxerunt, inter quas fuit Indicia.* Harum vero alteram, dum Paulinus scriberet, Carthaginensem confectam ætate degere ipsemet testatur: eam Carthaginensem putare minime quidem a veritate alienum videri potest. Hæc sunt Paulini verba. *Postea vero cum adolevisset, et esset (Ambrosius) in urbe Roma constitutus cum matre vidua, et sorore, quæ Virginitatem jam fuerat professa comite alia Virgine, cujus Virginis soror Candida, et ipsa ejusdem professionis, quæ nunc Carthagine degit jam anus.* Fateor tamen ex verbis allatis, non satis constare an Candida, vel ejus soror, Carthagine fuisse dicatur: at cum sorores eas fuisse affirmet Paulinus, communem amborum patriam putare tutius videtur. Neque ab hac me remouet opinio, quod Indicia sororem matrimonio junctam Veronæ habuerit, cum et tertiam sororem habere potuerit, et inter ceteros non raro matrimonia jungantur: neque illud quod Ambrosius addit, scilicet Indiciam Romæ ipso absente domi suæ fuisse. *Habitasse eam Romæ in domo nostra nobis absentibus.* Absentiam namque suam indicasse Ambrosium ea ratione putandum est, ne videatur Indicia propter Ambrosii præsentiam virtutem, castitatemque coluisse: non vero credendum est, dum adhuc adolescens Romæ fuit Ambrosius in ejus domo, eo etiam præsentem non habitasse: cum Paulini testimonio constet alias virgines eo tempore cum Marcellina Ambrosii sorore fuisse.

Graviori etiam errore labuntur Dupinius et Tillemontius, qui penitus divinando Zenonem tempore Gallieni exstitisse negant. Id namque certum redditur ex Veronensi historia et traditione non modo, sed ex veteri ms. quod refert Mabillonius suis in Analectis, in quo S. Zeno episcopus Veronensis ponitur octavo loco, quod et omnes affirmant. Octavus autem episcopus Veronensis temporibus S. Ambrosii aptari minime potest; Ughellus enim, qui secundum Zenonem inter Veronenses episcopos numerat, decimo octavo loco illum locat, nulla tamen auctoritate subnixus, nisi Ambrosii, ex qua hoc affirmari non posse demonstravimus; et Baronii, qui a sua sententia desciuit. Erravit namque Papebrochius, qui successiorem undecim primorum episcoporum Veronensium incertam existimavit, cum ea ex ms. Mabillonii certa

probetur. Unus itaque est S. Zeno, octavus Veronensis episcopus, qui circa Gallieni tempora illam regebat Ecclesiam.

CAPUT XII.

Nuli alii sermones, de quibus agitur, quam S. Zenoni sunt adscribendi.

Cum itaque tot sæculis, ut supra demonstratum est (cap. 2), laudatos sermones S. Zenonis nemine inscriptos, eidem D. presuli Exteri, et Veronenses adscripserint, non video cur sint aliis recentioribus, quorum ignorantur nomina tribuendi, demptis his quos supra recensimus: (cap. 3) potissimum vero, cum ea, quæ temporibus D. Zenonis minime congruere videbantur, sublata fuerint, neque styli diversitas obstet. (Cap. 4, 5 et 7.) His ergo sermonibus S. Zenonis nomen inscribendum, eisdemque pro D. Zenonis genuino partu habendos esse quis neget? Miror equidem tam facile a Dupanio Joannem Nesteutam, seu Jejunatorem fuisse scriptores inter Ecclesiasticos recensitum, ipsique aliqua attributa opera veteribus prorsus incognita (quam levibus vero

A adductus Duminius fuerit rationibus ostendemus: Vide in fine nota: tenes in Dupnium; Tillemontium quoque miror aliosque potissimum heterodoxos S. Chrysostomo hominias detrahere, ut huic Joanni adscribant, quem ipsi levis tractura hominem fatentur. S. Zenoni autem se tam præbeant infensos, ut ea solum referant quæ ad suos illi sermones detrahendos facere videantur. Tam vero multa prætereant, ut supra vidimus de Dupanio et Tillemontio tractantes, qui ipsum S. Zenonem horum sermonum auctorem demonstrant. Ab his itaque tamquam ab iniquis iudicibus malisque rerum aestimatoribus caveamus, qui sententiam suam vel non inspecta vel occultata veritate temere proferunt, tantaque fiducia, quasi e tripodibus oracula et responsa divinitus darent. Potiori itaque veritatis jure eorum cavillationes negligamus. Quo namque pacto fides illis habenda est, qui negant subdole veritatem, eamque impudentissime aspernantur? Missos itaque faciamus eos, qui nobis contraria senserunt, et S. Zenonem auctorem fuisse sermonum, de quibus egimus, fateamur.

LIBER II.

DE MARTYRIO SANCTI ZENONIS, EPISCOPI VERONENSIS,

CAPUT PRIMUM.

Probatum S. Zenonis Martyrium ex veteribus Veronensis Ecclesie monumentis.

Exstat Verona, in monasterio S. Zenonis, in veteri ms. rythmica quadam de civitate Veronensi narratio, cujus partem tam præviam operibus S. Zenonis Verona in lucem editis, quam in bibliotheca PP. videre quisque potest, et in ea S. Zeno martyris titulo decoratur. *Octavus Pastor Confessor Zeno, Martyr inclytus.* Hanc narrationem clarissimus vir Ludovicus Antonius Muratori suo in celeberrimo Opere de Scriptoribus rerum (Tom. II, p. 2) ita lucubraturam putat anno 790, integramque refert ex Mabillonio (Tom. VII *Analect.*, edit. Paris., m. 1675, p. 575), qui illam ex Laubiensi autographo exscripsit, eamque dicit a Ratherio Veronensi episcopo, ibi fuisse appositam, imperante Pipino, Caroli Magni Filio anno, ut Muratorius putat, 970. Philippus quoque Ferrarius Ordinis Servorum in suo Catalogo Sanctorum Italiae duodecima Aprili ex officio antiquo S. Zenonis partem Hymni refert, in quo etiam S. Zeno Martyr dicitur.

Martyr Excelsi fuit, et sacerdos
Gentes celsas penetrans maribus.
Inde Veronam Deus hunc ad urbem
Mittere curat.
Qua Deo multum populum laetatus
Instruit verbis, solavit actus
Pro Deo tandem pariendo mortem
Vivat in ævum.

Integer exstat inter opera D. Zenonis Verona impressa cujus initium præviam Sancti. Hæc quoque Ferrarius ad vitam S. Zenonis adiuvat. *Etsi quo*

C genere Martyrii S. Zeno occubuerit ignoratur, illum tamen Martyrem esse dubitari non debet; cum cum S. Gregorius Papa libro tertio, capite decimo nono *Dialogorum*, Martyrem vocet; et Ecclesia Veronensis illum semper ut Martyrem coluerit. Accedit, quod majus est, auctoritas Martyrologii Romani, ut plures scriptores omittamus de S. Zenone martyre verba facientes, in quibus Paulus Diaconus, libro XVIII de *Gestis Romanorum in Mauritio*. Martyrem quoque fuisse S. Zenonem ex lectionibus, quæ in ejusdem officio antiquitus legebantur, Perettus et Bagatta testantur in compendio *Vite S. Zenonis*, quod in bibliotheca PP. ad opera ejusdem habetur appositum: idemque confirmat Joseph Dondori Ordinis Cappucinatorum, (*Predici Pistoia*, p. 2, *Vita di S. Zeno*) quæ eas lectiones vidit tam in lectionario Ecclesie Pistoriensis (quod jam perit) quam Veronensis. Hujus Viti diligentia multa nostræ Civitatis antiqua monumenta debemus, quæ solerti cura quesita publici juris fecit. Observat etiam eximus hic Auctor tria Festa de S. Zenone Verona celebrari. Solemnius Festum Ordinationis videlicet Decembris, quo nullam de Martyrio S. Zenonis Verona mentionem fieri dicit. Martyrii prid. Id. Aprilis. Translationis 12 Kal. Junii. Quod Festum unice celebratur: Festum vero Ordinationis et Martyrii Pistorii quoque colitur. Constat itaque antiquitas Verona S. Zenonem habitum fuisse martyrem. Perpetuaque atque continua traditione hoc titulo decoratum testatur etiam card. Valerius episcopus Veronensis in Epistola nuncupatoria Operum S. Zenonis ad Sixtum V. P. M. E. vero quæ contra hanc

Veronensium traditionem obijciuntur diluimus inferius, cap. 6.

CAPUT II.

Monumenta Ecclesie Pistoriensis S. Zenonem Martyrem demonstrant.

Cathedralis Ecclesia Pistoriensis, quæ prius S. Martinum episcopum titularem venerabatur, quæ de causa S. Zenonem patronum, mutato titulo, colendum suscepit, conjici potius potest quam demonstrari. Exstat apud Joseph Dondori (*Picta di Pistoria p. 1, della Chiesa Cattedrale*) quedam notitia, quæ innuitur post miraculum Atheis, qui suis aquis ad valvas Ecclesie S. Zenonis Veronæ substitit, neque intus effluxit, cepisse Pistorienses hunc S. præsulem venerari: et procedente tempore in patronum electo ecclesiam Cathedralē ipsius nominis titulo decorasse. Perantiquam vero fuisse hanc tituli mutationem in Ecclesia Pistoriensi ex Martyrologio et Kalendario dignoscitur, quæ in vetusto codice ms. Archivii capituli ejusdem Cathedralis habentur simul cum libro canonice vite jussu Ludovici Fii imperatoris edito in conventu episcoporum Aquisgrani habito anno 816, ut initio ejusdem libri legitur (Baronius tamen hunc conventum ponit anno 817). Hoc in Calendario de S. Zenone martyre fit mentio tamquam hujus ecclesie Patrono, ut inferius videbimus. Quemadmodum, et in alio ms. quod inscribitur *Ordo de Divinis Officiis secundum Pistoriensis Ecclesie consuetudinem*, cujus vetustatem licet conjicere ex titulo de reconciliatione penitentium ab Episcopo publice faciendâ feria quinta in Cœna Domini; in eo autem vi id. Decembris, hæc de Festo S. Zenonis leguntur. *In Festo S. Zenonis Patroni nostri nostra Ecclesia devotius et accuratius quam in aliis Festivitatibus solemnizat.* Pistoriensem vero Ecclesiam S. Zenonem tamquam martyrem antiquis temporibus veneratam esse ex iisdem mss. constat. Nam in prædicto Calendario ms. 11 Kal. Maii, quo die S. Zenonis natalitia celebrabantur, hæc habentur: *Depositio S. Zenonis Patroni nostri Veronensis martyris.* Sexto tamen Idus Decembris sic habetur in eodem Calendario. *Natale S. Zenonis Patroni nostri.* In alio ms. cujus supra mentionem fecimus, quod inscriptum est: *Ordo de Divinis Officiis secundum Pistoriensis Ecclesie consuetudinem.* Sexto Idus Decembris ad Laudes, et in Vesperis adnotatur Hymnus *Præsulis Sancti*, cujus supra partem retulimus (cap. 1), in quo martyrium S. Zenonis commemoratur. Totum vero officium est de confessore pontifice. At in Festo mensis Aprilis antiphonæ ad Laudes de Martyribus tempore Paschali notantur, scilicet *Sancti tui, Domine.* Ad Benedictus antiphona *Acceptum*, quæ est propria S. Zenonis, vel *Lux perpetua*, quæ est de Martyribus. Ad Primam antiphona *In cœlestibus regnis*, quæ pariter est de communi Martyrum tempore paschali. In Vesperis antiphona *Sancti tui, Domine*, de communi Martyrum tempore paschali. In aliis Antiphonis et Responsoriiis quæ ex historia S. Zenonis desumuntur, neque integræ ponuntur, forsitan martyrium

A sancti hujus Præsulis recolat. Cum vero antiquum officium non viderim, hoc affirmare non ausim. Exstat in eodem Archivio aliud ms. de Divinis Officiis Ecclesie Pistoriensis recentius, eo de quo superius. In hoc enī in disponitur ordo Officii pro Festo S. Francisci, in illo autem Sactorum antiquiorum Officia tantum ordinantur, et mea quidem sententia ad decimum sæculum conscriptum est. Hæc itaque recentius ms. Officium sollemniter notat pro Festivitate S. Zenonis mense Decembri, de martyrio tantum ad Vesperas et Laudes meminit; ubi indicat Hymnum *Præsulis Sancti*, in quo S. Zenonis Martyriam commemoratur (vid. in cap. 1); reliquum vero Officium, et Missa de confessore pontifice est. Hoc namque Festo Ordinatio S. Zenonis celebratur. In alio ms. in eodem Archivio pariter asservato, cujus titulus est: *Liber Hymnorum et Kalend. Ecclesie Pistoriensis*, hæc habentur: *Sexto Idus Decembris S. Zenonis episcopi.* Mense vero aprilis nihil de S. Zenone. In supradicto Martyrologio ms. ejusdem Archivii, quod ut ex Sanctis recensitis conjicitur ad decimum sæculum conscriptum est, sexto Idus decembris ita legitur: *Eodem die Natali S. Zenonis episcopi et confessoris.* Duodecimo vero Kal. Maii nihil habetur in textu de Festo S. Zenonis. In margine tamen diverso atramento et longe recentiori charactero: *Item eodem die Depositio S. Zenonis Episcopi, et... Patroni nostri*: ubi post verbum *et* interponitur citra quædam significans *Confessoris*. At rasa videtur littera ubi cifra est, et ut puto *M.*, quæ *Martyris* dicebat, quia locus angustus totum verbum *Confessoris* scribi minime patiebatur. Cifram appositam dixerim ab aliquo qui S. Zenonem confessorem putabat.

Idem observare licet in alio Martyrologio ms. sæculo decimo, quod Pistorii extat in publica Bibliotheca almæ domus Sapientie, in quo sic legitur: *Pridie Idus Aprilis..... et Confessoris Eodem die S. Zenonis episcopi, qui inter procillas persecutionis Veronensem..... Valeriani, et Urbem mirabiliter rexit, et tempore Gallieni imperatorum, et turba pa...ganorum ad fidem convertit: tamen ejus depositio celebratur Pistorii xii Kal. Maii. Et ejus sollemnis Festivitas vi Id. Decembris, ut ibi dicitur.* Verba et *Confessoris* adjecta sunt diverso charactero et atramento, sicuti et illa *Valeriani et.* Post nomen Gallieni rasum est aliquid tanto spatio, quantum apte capit hæc verba, *martyrio coronatus est*, quorum loco hæc eodem diverso charactero sunt scripta *Imperatorum, et turba pa...* reliqua vero eodem charactero in margine. Quod autem rasa sint verba *martyrio coronatus est*, tum ex spatio abraso, tum ex eo quod verbum *confessoris* superadditum sit, evidenter patet.

Hic vero error irrepsit, quia sollemnior festivitas S. Zenonis vi Idus Decembris Veronæ agebatur, et Pistorii nunc quoque agitur; qui dies Ordinationis est, et Officium legitur de confessore pontifice præsertim Veronæ, ubi, ut observat Dondori (*Loc. cit. cap. 1*), de martyrio S. Zenonis nulla fit mentio.

Pistoriâ vero, ut supra observavimus, in hymno *Præsulis Sancti* commemoratur martyrium S. Zenonis, et nunc quoque in Oratione et Lectionibus secundi Nocturni. At hanc correctionem se esse credideram aliquem Officiorum Ecclesie Pistoriensis ignarum, cuius ignorantia ex eo cognoscitur. *Valeriani et quod verba addita: Et tempore Gallieni imperatorum, et tunc Paganorum ad fidem convertit*, cum superioribus nomine collatoant. Quia et in ratione his in anno idem Festum celebrandum sit in eadem Ecclesia, utique non constat. Diversum ergo esse debet Festum mensis Aprilis a Festo mensis Decembris; nempe hoc Ordinationis, illud Natalis, neque tantum ritu solemniori vel minus solemnâ distinguere debent. Quare perperam adnotavit *Episcopus solennis Festivitas vi Idus Decembris*, etc. Hic error ex inscriptis in a typa Martyrologia typis edita, ut videre est in publica et amplissima bibliotheca Florentissimæ Cardinalis Fabroni sumptibus Pistoriâ constructa, in qua asservatur Martyrologium Florentiæ editum opera Francisci de Bonaccursus anno 1486, in quo de S. Zenone sic: *Præ Idus Aprilis.... Item S. Zenonis Veronensis episcopi et confessoris, qui transiit Valerianum et Gallienum fide clarissimus, sanctitate conspicuus Christi fidem genti suæ ferventissime prædicavit, et nunquam turbam pernicem ad fidem Christi convertit. Tamen Festivitas eius celebratur sexto Idus Decembris*. Mense autem Decembris ita in eodem Martyrologio: *vi Idus Decembris apud Veronam S. Zenonis episcopi et confessoris totius sanctitatis viri*. Ubi videtur de Festo Ordinationis, in quo satis aperte habet Ordinationis, et Depositionis, seu martyrii Festa confundi, que optime in Martyrologio Romano et aliis distinguuntur. Licet igitur in veteribus monumentis hujus Ecclesie Pistoriensis confusio reperitur in Officio S. Zenonis de ritu martyris et confessoris, tamen evidentiter constat semper illum tanquam martyrem fuisse habitum, ita ut confirmata traditio de Martyrio S. Zenonis evidentissime demonstratur, quæ nostris etiam temporibus perseverat.

CAPUT III.

Externis auctoritatibus probatur Martyrium S. Zenonis.

Sanctus Gregorius Magnus libro tertio Dialogorum, capite 49, miraculum narrans fluvii Athesis S. Zenonem martyrem dicit: *Apud Veronensem urbem fluvius Athesis exarscens ad B. Zenonis martyris atque pontificis Ecclesiam venit: cujus Ecclesie dum esset janua aperta, aqua in eam minime intravit*. Paulus etiam Diaconus, de Gestis Longobardorum libro tertio, cap. 25, martyrem, et ipse affirmat, de miraculo Athesis agens: *Destructa sunt mura, dissipata sunt vasa, tantumque Athesis fluvius tunc exaravit, et circa Basilicam B. Zenonis martyris, quæ extra Veronensium muros sita est, usque ad superiores fenestras equa pertingeret*; hoc B. Gregorius post Papa scripsit in eadem Basilicam aquam nomine intravit. Manuscriptum Modocense, ut Muratorius notat (*Rer. Ital. t. 1, pag. 447*) ad illud verbum martyris

addit et confessoris. Raderius, quem refert Papebrochius, de S. Zenone hæc habet: *Eadem die in Civitate Veronæ, Feste S. Zenonis Martyris*. Die vero octava Decembris: *In Civitate Veronæ Natale S. Zenonis Martyris*. Rabanus autem scripsit imperante Ludovico Pio, Notkerus quoque pridie Idus Aprilis, et vi Idus Decembris S. Zenonem martyrem dicit. Ecclesia tamenque Trisulcensis tanquam Episcopum et martyrem S. Zenonem colit, ut iam Papebrochius affirmat (*In actis SS. mens. Aprilis, die 12, c. 2, n. 5*). Bedæ item in Martyrologio pridie Idus Aprilis: *Apud Veronensem Civitatem Feste S. Zenonis Martyris, de quo B. Gregorius in libro Dialogorum refert vi Idus Decembris. In Civitate Veronæ Natale S. Zenonis Martyris*. Usuardus et ipse in Martyrologio pridie Idus Aprilis: *Eodem die S. Zenonis Episcopi, qui inter præcellas persecutionis Veronensem Ecclesiam mirabiliter vivit, ac tempore Gallieni martyrio coronatus est*. Nota hæc verba Usuardi, quæ eadem sunt ac verba Martyrologii ms. quod hic Pistori in bibliotheca alme Domus Sapientie asservatur, de quo diximus capite secundo, ubi de ipsius ms. correctione, seu potius depravatione egimus, quod sententiam nostram confirmat, delecta scilicet fuisse in eodem ms. verba illa, *Martyrio coronatus est*. Vandelbertus in suo Martyrologio metrico vi Idus Decembris sic recant (*Apud Daclerium, t. v Spiciloga*):

Has quoque Zenonem habet conjuncto
Martyr honore.

Item Petrus Galesinus in notis pridie Idus Aprilis hæc refert: *S. Zenonis episcopi et martyris, ut et S. Gregorii testimonio atque ex omni martyrologio constat, utque pluribus ostenditur in libro, qui de SS. Episcopis Veronensibus nuper in lucem editus est. Hoc ipso die Martyrium, vi Idus Decembris Ordinatio: XII Kalendas Junii translatio Veronæ celebratur. Ejus Vita a Coronato Notario conscripta Lobii extat. Tu præterea lege Surium, Constantius Felicius in suo Calendario pridie Idus Aprilis veracula lingua sic habet, quod nos latine reddimus: Zenon Veronæ episcopus martyr sub Gallieno imperatore. Et vi Idus Decembris: Zenon Veronensis episcopus miraculis admodum clarus tempore Gallieni imperatoris floruit, cujus filiam a Demone liberaverat*. Caute igitur legendus De Astè, qui pridie Idus Aprilis in suis Disceptionibus in Martyrologium Romanum adducit Feliciem et Galesinum, utpote qui S. Zenonem confessorum non martyrem nuncupaverint: quare timendum est ne et in aliis auctoribus afferendis fallatur, sicuti in his fallitur. Falsum est enim quod dicit *Ita in Vitæ, Bellini, Galesini, et Felicius omnia vero ore buccinando S. Zenonem episcopi, et confessorum*. Quod alienum esse a veritate, ex nuper ad alis Galesini et Felici verbis licet agnoscere.

CAPUT IV.

*Romani Martyrologii auctoritas Martyris nomen
S. Zenoni dedit.*

Hi omnes, quos supra recensimus, ante Roma-

num Martyrologium a Summo pontifice Gregorio XIII, emendatum de martyrio S. Zenonis testatur. Eisque idem Martyrologium consentit, in quo festum martyrii a festo ordinationis S. Zenonis optime distinguitur. Pridie namque Idus Aprilis ita de Martyrio S. Zenonis: *Veronæ, Passio S. Zenonis episcopi, qui inter procellas persecutionis cum Ecclesia mira constantia gubernavit, et Gallieni tempore Martyrio coronatus est. Sexto Idus Decembris: Veronæ Ordinatio S. Zenonis episcopi.* Martyrologi hujus auctoritas apud æquos iudices satis esse deberet. Ne minem siquidem fugit Romanam Ecclesiam, caput et magistram cæterarum maxima usam semper esse solertia in inquirendis martyrum actis; iisdemque a rudium hominum et hæreticorum erroribus vindicandis. Qua plane solertia semper licet Romana Ecclesia usa sit; in Martyrologio tamen emendando exactiorem præstitit curam, ut in brevi eodem Martyrologio apposito ipsemet testatur Gregorius: nempe ipsum Martyrologium Romanum, (nonnullis in locis librariorum et typographorum negligentia mendosum per viros eruditos ad fidem historicæ, quæ rerum gestarum, personarum, locorum, temporum varietate continetur, adhibitis etiam codicibus vetustioribus atque emendationibus correctum fuisse.) Quod autem aliqui veteris Romani Martyrologii auctoritate S. Zenonem non Martyrem, sed Confessorem fuisse contentur asserere eos errare in rejiciendis contrariis objectionibus demonstrabimus (cap. 7). Et sane mirum est quosdam, qui inter Catholicos connumerari volunt, contra Romanum Martyrologium tam leviter effutire, ita ut ipsum nullius apud se esse auctoritatis ostendant.

CAPUT V.

Quam fidem mereatur Vita S. Zenonis a Coronato quodam Notario conscripta, in qua S. Zeno Confessor dicitur.

Iis quæ objiuntur respondendum in præsens. Et primum de quodam Coronato Notario agendum, qui S. Zenonis vitam, rudi stylo describens de ipsius morte hæc habet: *Dei voluntate quando placuit in pace receptus est.* Ita apud Ughellum. (Tom. v Ital. sac., de Veronen. Ep. n. 8, in vit. S. Zen.) De hoc Coronato meminerunt etiam PP. Congregationis S. Mauri in Operibus S. Hilarii in admonitione ad Psalm. cxxvi, D
cujus commentarium de vita S. Zenonis initio operum ejusdem S. episcopi in bibliotheca S. Remigii servari dicunt hoc inscriptum titulo: *Sermo Venerabilis Coronati Notarii de vita S. Zenonis episcopi et confessoris.* In quo sermone prædicatur *Zeno a matris utero sanctificatus.* Et de ejus morte sic: *Non multo post in pace receptus est.* Opusculum hoc ex codice ædino Abbatix S. Salvatoris Montis Amiati totidem exscripsit verbis Ughellus, et in eo nihil penitus habet de sanctificatione S. Zenonis in utero matris: et ipsa verba de illius obitu variant, ut apud Ughellum videre est loco supra citato, ubi sic legitur: *De voluntate quando placuit in pace receptus est.* In codice S.

A Remigii: *Non multo post in pace receptus est.* Illi quoque in duobus his codicibus diversitas notanda est. Nam in codice Remensi legitur S. Zenonem fuisse ordinatum episcopum Veronensem, de qua Ordinatione in codice Abbatix S. Salvatoris Montis Amiati apud Ughellum nulla fit mentio. Vita quoque S. Zenonis, quæ a Coronato conscripta dicitur, quam Ughellus refert, ab ea discrepat quæ apud Papebrochium legitur (tom. II, mens. Aprilis die 12). Quare Tillemontius nullius auctoritatis hanc Coronati elucubrationem putat, quod certius reddatur ex diversitate, quam in prædictis duobus mss. adnotavimus. Non multum itaque Combelsio fidendum qui codices mss. de Vita S. Zenonis a Coronato descripta non absurdiles esse dicit; nam et inferius videbimus, B
eum in referendis auctoribus non s. s. totum. Hanc eandem Coronati elucubrationem Tillemontius scriptam putat post translationem corporis S. Zenonis, quæ ad annum 805, tempore Pipini regis facta fuit. Certum vero illud est hunc Coronatum Notarium non eadem qua S. Zeno ætate vixisse: narrat enim miraculum Athesis, quod S. Gregori Magni temporibus contigisse trecentis, et amplius annis a S. Zenone certum est. Hujus itaque ms. incerta fides est, neque tot antiquis et certis monumentis, quæ supra retulimus, preferenda. Quin potius ut dubiam rejiciendam esse quisquis intelligit.

CAPUT VI.

Explicatur Panvinius, qui libro quarto Antiq. Veron. dicit, Ecclesiam Veronensem antiquitus S. Zenonem non coluisse uti Martyrem? et Aloysium Lippomanum primum fuisse, qui Officium S. Zenonis tamquam Pontificis Martyris ordinaverit.

Panvini Veronensis auctoritatem Dupinius Tillemontius et alii contra S. Zenonis Martyrium sentientes plurimum laudant, quam hic ex Ughello suscepimus explicandam. Verum quoniam (ut opinor) de Martyrii genere non constaret, Ecclesia Veronensis ab initio usque ad nostra sæcula anniversariam de eo tamquam de pontifice confessore commemorationem fecit. Primum Aloysius Lippomanus Veronensis episcopus, testimoniis quæ supra retuli adductus, nostro tempore ejus solemnem memoriam tamquam pontificis martyris in Ecclesia Veronensi fieri instituit. Idem asserere Cardinalem Valerium in libro de Præsulibus Veronensibus folio 15, testatur de Aste. At Cardinalis Valerius in dedicatoria operum S. Zenonis Sixto V nuncupata S. Zenonem martyrem dicit, et in eodem libro SS. episcoporum Veronensium, ut patet ex Petro Galesino, quem supra retulimus (cap. 3), idem affirmat. Ipse etiam Panvinius S. Zenonem martyrem probat, licet in ea sententia fuerit, ut putaverit Ecclesiam Veronensem Officium S. Zenonis tamquam confessoris pontificis antiquitus celebrasse. Hoc ex Panvini verbis Dupinius, et Tillemontius non observarunt, sed id solum, quod suæ ipsorum sententiæ favet, opinatam scilicet quoad titulum Confessoris traditionem Veronensis

Ecclesie, ab ea fide desciscentes, que si desit, mutatur omnia historie veritas. Hæc tamen questio inspecta ms. veritate facile dissolvitur. Nam ex Veronensis, nec non Pistoriensis Ecclesie monumentis supra relatis (cap. 1 et 2) ex usque postissimum que Pistoriensem Ecclesiam a Veronensi mutuatam esse credendum est, liquido constat in Lectionibus, in Hymno et in Antiphonis Martyrium S. Zenonis commemorari. Verum quidem est reliquum Officium Pistoriense S. Zenonis ex comparati Confessorum pontificum ordinatum fuisse, et ita patet confundi ritum de martyre et confessore in Officio S. Zenonis, ea forte de causa, quia cum sollemnis festivitas, tam apud Veronenses quam apud Pistorienses de S. Zenone vi Idus Decembris, qui dies Ordinationis est, celebraretur, unum tantum officium dualibus festivitibus rudi s. auquitas accommodavit, ita ut memoria martyris S. Zenonis unice servaretur in Lectionibus, Hymno, Antiphonis, et forsitan in Oratione, que in nostro etiam officio immutata non videtur in præsens, cum multam præ se ferat antiquitatem. Hæc igitur præstitisse Lippomanus dicendus est: sustulisse scilicet hæc Officii confusionem, et relicto ritu Confessoris Pontificis pro die Festo Ordinationis, ritum totius Officii de Pontifice Martyre pro Festo Natalis S. Zenonis prid. Idus Aprilis destruxisse. Hæc autem certum est a. Lippomanum Festum Ordinationis vi Idus Decembris solemnius celebrari solitum Verone: post Lippomanum vero solemnem Festivitatem die Natalis seu martyrii ibidem celebrari his quoque nostris temporibus prid. Idus Aprilis consuevisse; et hoc præceptum fuisse a Lippomano, putaverim, ut Martyrium S. Zenonis celebriori memoria ageretur. Lippomanum namque primum fuisse qui memoriam Martyrii S. Zenonis restituerit, nullo pacto dici potest, cum id veteribus omnibus monumentis adversetur. Non ergo primus martyrii celebritatem instituit Lippomanus, sed adnexa discrevit Officia, et Confessoris Officium Ordinationi, Martyris Natali S. Zenonis addixit.

CAPUT VII.

De Martyrologio Usuardi a Molano correcto, et de Martyrologio Romano antiquo et de eius Martyrologis.

Molanus in adjectis libris ad Martyrologium Usuardi prid. Idus Aprilis, ubi de S. Zenone, hæc verba Usuardi sustulit: *Ac tempore Gallieni martyrio coronatus est. Cujus correctionis rationem hæc verba ostendit: De Zenone sustulit Usuardi verba, ac tempore Gallieni martyrio coronatus est. Honorari eum ut confessorum constat ex Romano Martyrologio et officio Mediolanensis Ecclesie, die octava decembris et abunde; exatque Lobii narratio venerabilis Coronati Christianissimi notarii de Vita S. Zenonis episcopi et confessoris. Gregorius interim tertio Dialogorum cap. 19, bis eum martyrem nominari, voluit quam confessorum, eo quod inter percellas persecutionis multa virtute pertulit, qua eadem causa Jerusalem quædam alibi martyrem nominat. Be narratio Coronati notarii jam dictum est (cap. 19). De officio Mediolanensis*

A Ecclesie nihil est quod dicamus, die namque octava decembris celebratur festum ordinationis S. Zenonis, uti confessoris pontificis, non modo Mediolani, sed et Verone, et Pistori, et Pisis Ita et de cathedra S. Petri tum Romana, tum Antiochea Festum celebratur absque ulla mentione martyrii. In Missali tamen Ambrosiano jussu Frederici cardinalis Borromei Archiepiscopi Mediolanensis edito, octava die decembris festum Conceptionis B. Mariæ virginis habetur, cum commemoratione S. Zenonis, et in orationibus S. Zeno martyr et pontifex dicitur. Quod autem, ut Tibiemonius affirmat in Missali Ambrosiano anni 1560, nulla fiat commemoratio de martyrio, mirum non est, cum et Verone, ut supra (cap. 4) ex Donatio notavimus, de martyrio S. Zenonis in festo ordinationis ejus altum silentium.

B Nunc de Martyrologio Romano dicendum est. Questio autem non est de Martyrologio Romano emendato, in quo S. Zeno martyris titulo decoratur, sed de Martyrologio Romano antiquo, ut Combefisius putat, qui Molani errorem non animadvertit, cum illum vel Molanus post editum Usuardi Martyrologium agnovit. Ipse enim fatetur in epistola ad lectorem ante Usuardi Martyrologium se pro Romano Martyrologio usum fuisse Martyrologio Bellini de Padua, neque ullum alium Martyrologium Romanum vidisse. *Et tunc (ait ipse) alia Romana Ecclesie Martyrologia, que non vidi. Cum vero Martyrologium Romanum tempore Baroni editum vidisset, notationes suas in Usuardum correxit ac Martyrologio Romano accommodavit; sed morte præventus edere non potuit. Ita testatur Baronius in prolegomenis de Martyrologio Romano ante suas notationes, capite nono. Præterierunt enim Molanum quamplurima antiqua ms. Romani Martyrologii exemplaria, ex quibus quodnam qualeve esset Germanum ipsum Romanum Martyrologium intelligere certus potuisset. Tolerabilis quidem, et venia dignus error, cum ipse tam longe positus, ea nescierit que illi, qui Romæ agunt, vix magno labore, per vigili, diligentia, et summa sunt industria consecuti. Gaudius vero non mediocriter fui, cum nuper opportune admodum accincto jam ad secundam editionem typographo conjecturam suspicionemque hæc meam ex litteris reverendissimi Domini Henrici Grævi theologi Lovaniensis minime vacuum aut inanem fuisse cognovi. Scribitis enim ad me reverendissimum Dominum Molanum accepto jam recens edito Martyrologio Romano notationes suas, quas in Usuardum jam pridem scripserat probe recognitas auctasque eidem Martyrologio attestaverasse atque accommodasse; sed et præmatura morte subtracto, minus facere licuisse. Hæc Baronius. Hæc quoque est observandum, ipsum scilicet Molanum in opusculo de Martyrologis affirmare Ecclesiam romanam uti solem Martyrologio Usuardi aucto, in quo S. Zeno tempore Gallieni martyrio coronatus dicitur. Martyrologium ergo Romanum, quod idem est ex ipsius sententia, ac Martyrologium aut tam Usuardi S. Zenonem martyrem esse confirmat: Martyrologium vero Bellini, quod vidit Molanus, S. Zenonem confessorum dicit vi Idus decembris,*

eo scilicet die, quo festum ordinationis celebratur. Prid. autem Idus Aprilis nullatenus de S. Zenone ipse meminit. Quare mirandum non est ipsum Bellinum confessorem putasse S. Zenonem eo die, quo ipsius memoria celebratur officio confessorum. Id enim, et in hac diocesi Pistoriensi fit, ubi S. Zeno ut martyr colitur usque in presentem diem; attamen vi Idus decembris in kalendario singulis annis notatur titulo confessoris, ad indicandum scilicet ritum, quo ipsius festum celebratur, licet in oratione et lectionibus secundi nocturni martyrii ipsius memoria recolatur. Octava decembris: *Ordinatio S. Zenonis episcopi et confessoris, patroni et Ecclesie cathedralis titularis.* Duodecima vero Aprilis: *S. Zenonis episcopi et martyris (kalend. Pistorien).* Idem etiam notandum est in edicto hoc anno 1732 ab illustrissimo et reverendissimo Domino Columbio Bassi, episcopo nostro Pistoriensi, et Prateni promulgato, circa translationem quorundam festorum, ubi festam Immaculate Conceptionis B. M. V. transfertur, eo quod occurrat cum festo ordinationis S. Zenonis, quo in loco S. Zeno titulo confessoris nominatur. *Officium conceptionis B. M. V. duplex secundæ classis recitandum die octava decembris; quæ dies solemnissima nobis est ob festum Ordinationis S. Zenonis episcopi et confessoris, patroni et ecclesie cathedralis titularis, duplex primæ classis.* Quod etiam dicendum est de Martyrologio ms. de quo supra (cap. 2), in eo enim octava die decembris S. Zeno episcopus et confessor dicitur. Quin, et ipsum Martyrologium Romanum correctum eadem die ordinationis S. Zenonis non dicit martyrem; hæc enim habet: *Verone ordinatio S. Zenonis episcopi.* Cui vetusta kalendaria Ecclesie Pistoriensis supra recensita conveniunt. In eo namque, quod primo loco posuimus vi Idus decembris legitur: *Natale S. Zenonis patroni nostri,* licet in eodem kalendario xii kalen. Maii S. Zeno martyrii titulo illustretur. In alio ms. relato vi Idus decembris *S. Zenonis episcopi.* Itaque si in aliis etiam Martyrologiis vi Idus decembris S. Zeno confessor legatur, hoc ea ratione factum fuisse dicendum est, quia eadem die S. Zenonis festum ritu confessorum celebratur. Quod cum esset præ aliis festis celebrandum, ab eodem auctores Martyrologiorum confessoris titulum desumebant; ut etiam Felicius in suo kalendario servavit. Nam prid. Id. Aprilis cum S. Zenonem martyrem dixisset; vi Idus decembris episcopum solummodo nominavit. Non est igitur cur S. Zenoni martyrii palmam detrahamus, licet in aliquibus Martyrologiis S. Zeno unice nuncupetur.

CAPUT VIII.

Ea expenduntur, quæ contra S. Gregorii auctoritatem aliqui auctores, Dupinius præsertim et Tillemontius, objiciunt.

Sancti Gregorii auctoritatem (Sæcul. 6, t. iv, de S. Greg., loc. cit.), elevare conantur Dupinus et Tillemontius nimis credulitatis ipsum insimulantes, additque Tillemontius S. Gregorium contra veritatem

A historiae martyris titulum alii largitum esse. At hoc calumniarum rîculos e locis hæreticorum recentiores in derivarunt. Quam tamen temeritate S. Gregorium levitatis arguant, ex eo patet quod ipse sanctissimus pontifex Augustino Cantuariensi Archiepiscopo de cultu alicui tamquam Martyri exhibendo, ita præcepit, dum eidem Augustino S. Sixti martyris reliquias indulset (*Epistolæ, lib. II, Ind. 7*). *Fecimus quod potuisti, quatenus populus, qui in loco quodam S. Sixti martyris corpus dixerunt venerari, quod tuæ fraternitati, nec verum, nec veraciter Sanctum videtur, certa sanctissimi et probatissimi Martyris beneficia suscipiens, colere incerta non debeat. Mihi tamen videtur, quia si corpus, quod a populo cujusdam Martyris esse creditur, nullis ille miraculis coruscat, et ne quæ*

B *aliqui de antiquioribus existant, qui se a parentibus passionem ejus audisse fateantur, ita reliquæ quæ petisti seorsum condendæ sunt, ut locus, in quo præfatum corpus jacet modis omnibus obstruatur, nec permittatur populus certum deserere, et incertum venerari. Hæcne censenda credulitas est, quæ ad Martyris titulum alicui tribuendum, populi rumore contempto, vel miracula exigit, vel probatam antiquorum traditionem? Num quod S. Gregorius aliis præscripsit in Martyris cultu adhibendo, ipsum non præstitisse credendum est? Quid habent recentiores hi, quod in tribuendo S. Zenoni martyris titulo S. Gregorium erroris redarguant? Coronati Notarii narrationem? Incerti auctoris apocryphum opusculum, nulla dignum fide, ut ipsimet fatentur, et superius probavimus (cap. 3)?*

C *Ecclesie Veronensis contrariam traditionem? Manifestum Panvini errorem, ut ex antiquis constat monumentis. (Cap. 6.) Romani veteris Martyrologii auctoritatem? Imprudentem Molani lapsum, qui pro Romano, Bellini Martyrologium adhibuit (cap. 7). Hæcne sunt argumenta, quibus S. Gregorio fidem habendam non esse demonstrent? Cujus auctoritas, et ipsius Veronensis Ecclesie, et hujus Pistoriensis traditioni ac vetustioribus ms. consonat. (Cap. 1, 2.) Dicent fortasse in laudato S. Gregorii responso, non de solo Martyrii titulo agi, sed de cultu dubiis S. Martyris reliquiis tribuendo: neque in dubium verti an D. Zeno sanctitatis laureola dignus sit, sed id solum Confessor ne tantum, an simul etiam martyr habendus sit. At ex eo quod S. Pontifex tam prudens et*

D *cautus fuit in dubiæ reliquæ cultu permittendo, nun tam levis esse debuerat, ut Zenonem martyrem primus diceret, quem, si martyr non fuisset, universa Verona tamquam Confessorem veneraretur. Gaudeat itaque S. Zeno gloriosi sui Martyrii se tantum habere Patronum et assertorem, qui tanto usus consilio est, tanta prudentia antequam sanctos cultu Martyris dignaretur, neque tam cæco impetu acutis suis calamis tanti Pontificis auctoritatem hi recentiores prosciudant. Cur ea tantum afferunt, sine ullo delectu, quæ ita facile incerta et falsa probantur contra S. Gregorii probatam fidem? Cur hæc, quæ in hujus libelli tractatione digesta sunt, videre neglexerunt, quorum plura apud Baronium et alios quos laudavimus au-*

ctores videre patuissent? A calumniis itaque absterneant, neque Bedam aut alios culpent, si forte S. Gregorii auctoritate ducti, S. Zenoem martyrem dixerint. Nonne Verona Urbs est Italiae præclara, cujus S. Patronum facile agnoscere poterat Gregorius summus Pontifex, et ipse Italus Romanus, in rebus Italiae versatissimus, tum propter res Italiae gestas, tum propter Romani pontificatus administrationem? De Paulo etiam Diacono, qui S. Zenonem martyrem dicit quod dubitant? Quia ratione putant ipsum auctoritate S. Gregorii ductum id affirmasse? Cum ille Patria Aquileiensis ac Desiderii Longobardorum regis, a secretis Veronensem urbem a Papa non longe admodum sitam apprime cultuerat. Nam ignorare potuit, quo cultu Patronum suum Verona coleret universa? Hæc pro S. Gregoria auctoritate, qui lib. iii Dialogorum, cap. 19, S. Zenonem martyrem asserit, dicta sufficiant. De eo vero, quod Tillemontius temere admodum affirmat, scilicet S. Gregorium contra veritatem historiae, alios sanctos Martyres nominasse, seorsum agendum est.

CAPUT IX.

Quant leviter Dupinus et Tillemontius, S. Zenonem non Martyrem, sed Confessorem putent.

Cum itaque ea evertimus, quæ contra S. Zenonis martyrium objunguntur, admittantur quidem digna videntur, Dupin, Tillemontius ac quorundam recentiorum securitas, qui antiquitate contempta, novis semper opinionibus præcipites assentiuntur. Hoc vero ut evidenter agnoscas, hic ex Gallico sermone in Latinum ipsorum effata exhibemus. (*Dupin, Biblioth. Eccl., t. 1, part. 1, trium prim. sæcul.*) *Communis opinio est (ait Dupinus) quemdam fuisse Zenonem Veronæ episcopum, qui sub imperio Gallieni, Martyrium tulit. Et ipsi sermones quidam tribuuntur a Guarino, cœli Venetiis et Veronæ prælo excusi anno 1508 et 1586, qui postea in bibliotheca PP. fuere inserti. At lupus auctoris, quem prorsus antiquitas ignoravit opera reperitur. Et in dubium vertitur an lupus nominis Episcopus Veronæ fuerit, qui sub Gallieni Imperio martyri obierit. Ad hoc probandum, nihil aliud affert, quam S. Ambrosii epistolam ad Syagrum scriptam lib. 1, cap. 111, in qua dicit de Zenone quodam mentionem fieri, falso tamen Syagri de esse. Affert et Molani correctionem ac Ponveni opinionem de traditione Ecclesie Veronensis de quibus supra egimus lib. ii, cap. 6, 7). Quam vero turpiter laborat negando S. Zenonem tempore Gallieni Veronæ Episcopum, manifesto patet ex Mabillonii ms. supra relato lib. ii, cap. 11, qui in Veronensium Episcoporum albo, octavo scribit loco Zenonem. Octavus autem Episcopus Veronæ, non nisi temporibus Gallieni convexit. Tillemontius quoque (tom. iv, non. Eccl., de Persecut. Valeriani, not. 5) adductus rationes, quas supra rejectimus, tanti loci, ut nullo alio pacto hæc solvi questionem posse pote, quam si S. Zenonem tempore Gallieni non vixisse credamus. Ratio facit ab his omnibus difficultatibus ac elucrandi est,*

A bona fide nos agnoscere, nullum nos habere argumentum S. Zenonem tempore Gallieni fuisse. Missalis Mediolanensis meminit, anno 1560, editi, ubi ritu Confessoris Festum S. Zenonis habetur. At observare debuerat, ipsum Festum Ordinationis esse, non martyrii, in quo etiam Verona nulla de Martyrio sit mentio (lib. ii, cap. 7). Auctoritate Coronati Notarii Confessorem S. Zenonem probat. Unica hinc etiam (ait ipse) quam de hoc Sancto habemus, quæ post sanctum Gregorium ante novum sæculum scripta dicitur, ipsum in pace quiescere dicit, nihilque pro Fide cum tulisse narrat. Eam historiam postea improbat, cum in ea S. Zenonem Gallieni tempore vixisse dicitur. Utcumque sit hæc vita a quodam Coronato Notario compassa tot erroribus abundat, ut nullius auctoritatis habenda sit. Alia omittimus de quibus supra egimus. Constat autem ex his, quam temere spreto antiquioribus auctoribus et monumentis, viam veritatis obtrudant, incertas tantummodo asserentes, falsasque rationes. Quo etiam pacto quis fidem his adhibeat, quæ incerto et nullius auctoritatis scriptore afferuntur? Eaque spernat, quæ ipsum Romanum Martyrologium, Beda, Paulus Diaconus, aliique clarissimi auctores testantur, quorum opera ubique diffusa iusta reprehensione non caruisse. Et si aliquis in eis error irrepisset? At recentiores hi, qui se præ omnibus veteribus sapere falso putant, et prohibito auctoritates easdem recipiunt et respuunt, nimia facilitate antiquos carpiunt auctores, a quorum sententia recedere, in his præsertim, quæ ad veterem historiam pertinent, nisi de apertissimo arguantur errore, non satis tutum, quin a periculo non longe procul esse crediderim.

CAPUT X.

Examinantur reliqua quæ Papebrochius refert pridie idus aprilis, quibus S. Zeno Confessor asseritur.

Plura apud Papebrochium leguntur, de quibus supra opportune tractavimus. De Bellino etiam et Molano egimus, cap. 7, item de Ecclesia Veronensis traditione, cap. 6. De aliis quæ restant hic dicemus, ut omnia quæ novimus, discutiamus. Non proinde mirum videri debet, quod in Ecclesia Ambrosiana et in Missali ejusdem Ecclesie anni 1522 et 1560, sicut et in Breviario S. Zeno Confessor dicatur, cum in eadem Ecclesia solum Festum Ordinationis S. Zenonis agatur, quod de Confessore Pontifice celebratur, tum in Ecclesia Veronensi, quam Pistoriensi, in qua, ut observavimus (cap. 7), ad hæc usque tempora idem Festum sub titulo Confessoris Pontificis rotatur in Calendario ad ritum indicandum. Nunc autem ipsa Ambrosiana Ecclesia, ut videre est in Missali prædato anno 1692, S. Zenonem martyrem colit pridie Idus Decembris: id autem non leve est argumentum ad confirmandam martyrii S. Zenonis veritatem: Cum ipsa Ecclesia Ambrosiana suis in ritibus observantis adeo religiosa, ita antiqua Missalia correxit, quod utique non fecisset, nisi certo sibi constasset S. Zenonem martyrio coronatum. Si vero S. Zeno-

nem in Martyrologiis aliquibus et Missalibus, confessorum, non Martyrem legimus, eo quod Ordinationis ejus Festum celebraretur, facile et in diplomate Ludovici Pii, S. Zeno Confessor dici potuit, eo quod ejus princeps Festum, scilicet Ordinationis solemniter Veronæ celebrabatur, et vix e sæculo homines Festum ipsius Martyrii noverant celebrari. Hoc vero probabiliter redditur, quia antiquitus in Quadragesima nullum Festum Sanctorum celebrabatur, ut ex Concilio Toletani canone anno 656 habiti colligitur (*Apud Martene, tom. v, pag. 65*): *Nihil de Sanctorum solemnitatibus, sicut ex antiquitate regulari cautum est, convenit celebrari.* Et hujusmodi Canon concordat ms. hujus cathedralis Ecclesiæ Pistoriensis, ex eoque hujus nostræ Ecclesiæ antiquitas comprobatur. De Festo namque Martyrii S. Zenonis mense Aprilis sic habet: *Si Festum B. Zenonis occurrat in aliquo die Quadragesimæ, vel in die Resurrectionis, vel sequenti die Lunæ, vel Martis, eo anno nihil de eo facimus. Si autem occurrat die Mercurii, vel in aliquo sequenti ipsius Paschalis Hebdomadæ, vel ipso die Octavæ resurrectionis, tum sola Oratio fit de eo cum sua Antiphona. (Ordo Offic. Ecclesiæ Pistorien., tit. de Deposit. S. Zenon., cap. 2.)* Qua de causa puto, quod in alio ms. Calendario, de quo etiam supra, Festum S. Zenonis in hac Ecclesia Pistoriensi assignatum fuerit xii Kalendas maii, ne scilicet ita frequenter, vel in Quadragesima, vel in solemnitate Paschali occurreret et impediretur. Cum itaque Festum Martyrii S. Zenonis pridie Idus, sæpe vel Quadragesima, vel paschalibus solemnibus ommitteretur, vel tantum de eo commemoratio fieret, notio ejus vel nulla, vel ita occulta erat, ut potius quam Martyr Confessor ob solemnioris ipsius Ordinationis Festivitate a Laicis potissimum diceretur. Quoad reliquias autem S. Zenonis Confessoris, quæ extra Civitatem Veronæ venerantur, dico plures fuisse S. Zenones Confessores, ut ex Martyrologiis constat, neque eas esse S. Zenonis Veronensis, illa excepta, quam a Valterio Germano Episcopo Veronensi, anno 1038, Ulmam translata dixit Hermannus Contractus (*Ughell. tom. v Ital. sac., de Episc. Veron.*). Quapropter sapienter admodum Papebrochius, eo quod non omnia de martyrio S. Zenonis monumenta comperta habuerit, a sua voluit abstinere sententia. *Nos omnia judicio prudentiorum virorum permittimus. Sufficiat ostendisse quod de S. Zenone scriptum reperimus. Hæc ille.*

CAPUT XI.

Quæ de S. Zenonis martyrio superius digesta sunt, brevi colliguntur epiloquo.

Ecclesiæ Veronensis, sicut etiam insignis hujus Cathedralis Ecclesiæ Pistoriensis, continuata traditio, martyrem S. Zenonem demonstrat. Quamvis enim in Festis S. Zenonis celebrandis, ritus, et Martyris, et Confessoris admixtus fuerit, semper tamen Martyrii meminerunt hæc duæ Ecclesiæ, quæ S. Zenonem Patronum suum venerantur et colunt. Hæc traditio S. Gregorii auctoritate probata ad annum 595 posterioribus quoque sæculis celeberrimorum auctorum testimonio ac monumentis vetustissimis confirmatur. Confirmatur in primis testimonio Venerabilis Bedæ, qui circa annum 751; confirmatur testimonio Pauli Diaconi, qui post elapsam annum 774; confirmatur testimonio Wandelberti, qui anno 855, vel circiter floruerunt. Rithmica quoque narratio, de qua supra (cap. 1), quæ, ut Muratorius putat, circa annum 790, elucubrata fuit, et a Ratherio Veronensi episcopo, in Laubiensi, Cœnobio anno 970 collocata, S. Zenonem Martyrem esse confirmat. Martyrologium in Pistoriensi Bibliotheca piæ Domus Sapientiæ, licet depravatum, sæculo undecimo elabente S. Zenoni Martyris nomen attribuit. Alia insuper, quæ Pistorii exstant, ms. Kalendarium videlicet, et Ordo Divini Officii Cathedralis hujus Ecclesiæ posterioribus sæculis eidem D. Præsuli Martyris cultum impertunt. Quibus Galesinus et Felicius Martyrologio Romano non adhuc emendato a Gregorio XIII minime refragantur. Hic namque scripsit anno 1556, ille vero anno 1578. Martyrologium denique Romanum anno 1584, emendatum, omnem sustulit dubitandi locum, et Martyrem S. Zenonem definivit: ita ut non sit opus de Aste correctionem admittere, qui Martyrologium Romanum correctum, non agnito Molani errore, ita legendum voluit: *Hæc adeo implexa controversia in præsentiarum eliminetur, interposito saniorum placito, ad instar Molani enuntietur. Veronæ S. Zenonis Episcopi, qui inter procellas persecutionis eam Ecclesiam rexit, et multa passus vitam finivit.* Si vero in aliquibus Martyrologiis S. Zeno Confessor tantum dicatur, hoc vel 6 Idus Decembris notatur, quando ordinationis Festum de Confessore Pontifice celebratur, vel pridie Idus Aprilis appositum invenitur imperitia nonnullorum, qui Ordinationis et Martyrii Festa non plane callentes, a solemniori Ordinationis Festo Confessoris titulum mutuati, eundem quoque Martyrii Festo tribuerunt.

DISSERTATIONES DUÆ

IN APPENDICIS VICEM DUOBUS PRÆCEDENTIBUS LIBRIS DE SERMONIBUS ET MARTYRIO S. ZENONIS SUPERADDITÆ, AUCTORE FRANCISCO BONACCHI.

DISSERTATIO PRIMA,

SIVE SANCTI ZENONIS EPISCOPI VERONENSIS EPOCHÆ.

CAPUT PRIMUM.

§ I. — *Iterum scribendi occasio et finis.*

Exacto ferme biennio ab editis in Sermones et

Martyrium S. Zenonis lucubrationibus meis, libri a Clarissimis Viris Petro et Hieronymo Ballerini Presbyteris Veronensibus copiam habui anno 1739 Ve-

ronæ typis excusi. Eximium profecto laboratumque opus, quo conquisitis undique vetustioribus miss, adhibitisque aptissimis ac eruditissimis adnotationibus Sermones S. Zenonis (quem splendoris gradum alius in editionibus nunquam suat adepti) cœteri suo restituti, suoque Auctori vindicati jure quidem ac merito dicendi sunt. Summa quidem voluptate affectus, dum non tam oculos, quam in illud mentem concipiens, rerum ordinem optime digestum, latini sermonis latidam elegantiam, omnis generis consummatam doctrinam, non satis posse mirari, gavisus sum. Cum vero præclaris tot rationibus ac monumentis S. Zenoni sermones suos adjudicari conspexi, tenentatis meæ, in hisdem sermonibus pro genuino S. ejusdem Patris fœtu asserendis non quidem piguit, quam viderem tante eruditionis ubertate pensatam. Herere tamen mihi contigit, cum præclarissimos hosce viros in ejusdem S. Zenonis Epœla constituenda aliud a veteri vulgata opinione (cui ego sum adstipulatus sententia) epuari deprehendi, rationibusque non levis ponderis suam confirmare sententiam. Qua de re, ut a mea opinione non sine judicio recederem, vel temere in ea considerem, que ad difficultatem læcebant, attentius examinanda duxi, que tamen exitu lectoris judicio ex animo ac libenter committo. Minime mihi quidem probari potest illud Tillementi consilium mutanda D. Zenonis Epœla, ut a variis dubitationibus se extricet, qui in ea temporibus Galilæam firmanda det operam Astrologi, nam ne est ad concludendos planetarum motus a Jatro suo systemata sibi fingere. Historici vero in antiquorum enarrandis gestis, veteribus monumentis inniti, que si desint, ea sua in obscuritate relinquere. Hac igitur mente, de tempore quo D. Zeno Veronensis Ecclesiæ episcopatum gessit, agere constitui, non ut in mea sententia aucto perstem obfirmato, verum ut id experiar, an diversis hinc inde contrariasque rationes ad veritatem revocare contingat (V. cap. 9 de Martyrio S. Zenonis lib. II).

§ II. — *Prima ratio Epœlarum S. Zenonis Arianis temporibus posthabenda.*

Urget quidem argumentum illud, quosdam scilicet S. Zenonis Sermones Arianos errores impetere, ut Arianos posteriorum Zenonem quis arbitretur, vel sermones illi S. Zenonis non esse factum existimet. Hoc Eminentissimus Baronius putavit, illud clarissimum Bellerminum. Baronii rationes relatavimus libro primo de Sermonibus S. Zenonis, capite septimo. De his que uberrime a doctissimis Viris disputata, atque adnotata sunt novissima in editione Veronensi agendum modo (*Dissert. primæ cap. 2, § 2*). Arianos itaque errores præcipuos recensere, eorumque originem perscrutari operæ pretium erit: tum D. Zenonis contra eosdem errores allegatas sententias conferre, ut hac ratione opposita juxta se posita lucidius discernamus.

§ III. — *Arianos errores præcipui.*

S. Alexander Patriarcha Alexandrinus, qui Arianos

A impietatem prior est insectatus, eumque suo eum auctore anathemate percussit, ipsius errores enumerat in epistola ad Alexandrum episcopum Constantinopolitanum: *Qui asserunt tempus aliquando fuisse, cum non esset Filius Dei: postea factum cum non ante existerit: talem fuisse tum, cum factus erat, qualisquisque hominum est. Omnia enim Deum ex nihilo fecisse, qua sententia etiam Filium Dei comprehendunt. Quibus etiam consequenter addunt, eum natura posse mutari virtutis, et viri capacem esse. Itaque hoc posito eum ex nihilo factum: non enim natura, aut quidquam præter ceteros filios habuisse prærogativæ (nullum namque natura Filium Dei esse affirmant, neque unquam esse, qui ulla eum eo proprietate conjunctus sit), sed cum esset natura mutabilis, et propter singularem in vita, et moribus rite instituendis diligentiam, ac studium non ad vitia deflecteret, Deum eum elegisse. (Refer Theodor., cap. 4 Hist. Ecc.)*

§ IV. — *Recensitos errores unde Arius hauserit.*

Has impias in Filium Dei blasphemias non adinvenit Arius, sed ab aliis antiquioribus hæreticis accepit eodem S. Alexandro teste. Quippe cum ipsi sitis docti a Deo, et non ignoretis, tum Ebionis, et Artemæ doctrinam, quæ non ita pridem veram Ecclesiæ pietatem opprobriare cepit, tum pestiferum studium Pauli Samosatensis Episcopi Antiochiæ, qui concilio omnium ubique Episcoporum, atque adeo judicio Ecclesiæ ejectus est. Lucianus successor factus medio annorum spatio, hoc est tantisper, dum tres Episcopi alius post alium Ecclesiam illam vexere, exclusus ab Ecclesia mansit. Istorum hæreticorum impietas facies, hi qui modo in lucem editi Filium Dei ex nihilo ortum asserunt, quique sunt velut stolones occulti ex illis nascentes animis, hauserunt. Arium dico Achillam, et reliquam illis adherentium turbam (In eadem Epistola). Cui et S. Athanasius adstipulatur. Videtur mihi aut ignorantiam callide simulare, quasi nescerent, etiam ante Concilium Nicænum Hæresim istam abominabilem fuisse, quo tempore Artemas ejus fundamenta jaciebat. (De Syn. Arim. et Seleuc.)

§ V. — *Ebionis errores circa Filii divinitatem.*

Ebionem nominat S. Alexander non tamquam primum, sed ut præcipuum Filii divinitatis hostem. Ipse siquidem Cerinthi, Simonis Magi discipuli et apostolorum coetanei, hæres in jam collapsam instauravit, propagavitque. (Till. t. 2, Nota præ. de Cerinthianis. Theod. l. II, adver. hæreses, cap. 5). Cerinthus etenim Jesum simuliter ac Hebræi dicebat natum esse secundum naturam ex viro et muliere, nempe Joseph et Maria; temperantia autem et justitia, et aliis bonis excelluisse, Christum autem in specie columba e superis in ipsum descendisse, et tunc Deum, qui ignorabatur, prodisse, et que scripta sunt miracula fecisse; tempore autem passionis recessisse quidem Christum, Jesum autem passionem obuisse. Idem modo Ebion omne initium Filii ex Maria concedens, non ex Deo hominem, sed ex homine Deum proferat, neque subsistentem antea, quod in principio apud Deum Deum

erat Verbum, Virgo in carne susceperit, sed carnem genuerit per Verbum, quia in Verbo non antea existentis Unigeniti Dei naturam dicat, sed sonum vocis elatum. Eiusdem Ebionis errorem et refert Theodoretus. Dominum Jesum Christum dicebat ex Joseph et Maria esse natum, qui homo quidem erat, sed virtute, vitæque innocentia et integritate aliis antecellebat. Carpocras, quem Ebioni posteriorem facimus, et ipse Cerinthi, et Ebionis errorem amplexus, ut Augustini verbis utamur (*De Hær. cap. 7*). Hic etiam Jesum hominem tantummodo, et de utroque sexu putasse perhibetur, sed accepisse talem animam, quæ sciret ea quæ superna essent, atque nuntiaret.

§ VI. — De Artema, seu Artemone.

Artemas Ebionis hæresim non ipse, sed Theodotion ab inferis revocavit. Theodotione tamen notior Artemas, quamvis ille auctor, seu restaurator fuerit, hic eam propagavit (*Eus. Hist. l. v, c. 28*). Qua de re S. Alexander omisso Theodotione Artemam hujus hæresis assertorem nominat, sicuti et Augustinus. Ita hæresis cujusdem Artemonii fuit, sed cum defecisset instaurata est a Paulo. Hæresi tamen xxxiii, Theodotionem erroris hujus auctorem agnoscit. Theodotiani a Theodotione quodam instituti, hominem tantummodo Christum asseverant. Theodoretus prius Artemonem locat, cujus errorem ita refert: Dominum J. C. solum hominem esse dicebat (Artemon) natum ex Virgine, prophetis tamen virtute præstantiorem. Tum Theodotum, de quo ita breviter. Theodotus Bizantinus coriarius idem cum eo (Artemone) sentiens. Hi duo hæretici, vel coetanei fuere, vel ætate suppres circa annum Christi 200. Divulgatos eorum errores etiam Romæ Victor Papa anathemate damnavit, cum ipsorum auctoribus Theodotione et Artema.

§ VII. — De Paulo Samosateno.

Quæ de Cerintho, Ebione, Theodotione et Artema per compendium a D. Augustino ac Theodoro dicta sunt, jam retulimus: modo de Paulo Samosateno agentes distinctius recensitorum hæreticorum impia dogmata percipiemus, quæ a Samosateno renovata, et a S. Dionysio Alexandrino contra ipsum pertractata, ac in conciliis Antiochenis discussa atque damnata manifestiora erunt. Dionysius itaque contra decem Pauli Samosateni quæstiones scribens, ita de ipsius circa Christum Dominum opinionem ante primam quæstionem habet: Dicis duas hypostases esse, et duas personas, unius et solius Christi, et duos Christos, et duos Filios, unum natura Filium Dei, qui fuit ante sæcula, et unum homonyme Christum, et Filium David, qui non fuit ante, et fuit in tempore, et secundum beneplacitum Dei accepit nomen Filii. (In Ep. ad Paulum Samosatenum, quam refert Labbe, t. p. Conciliorum in concilio. Antioch. pr., pag. 850, ed. Paris.) Samosatenus itaque in Deo personas confundebat unum Deum asserens, ut illi exprobrat Dionysius. Ecclesia, inquis, duos Deos non dicit, neque traditum accepit. Patrem cum Filio confundens, quem hic superius referente Dionysio dicebat natura Filium Dei.

A Ad quæstionem vero quintam. Quod autem dicit (Samosatenus) ingenitum Patrem, dicit, ut doceat Christum recentem esse, et creaturam. Christum quoque ante Mariam non fuisse factabat. Tu vero dicis quod ante Mariam non erat. Ita S. Dionysius ante primam quæstionem de ipso Samosateni opinione testatur. Turum hominem fuisse Christum aperte asserit ipse Paulus. Videmus enim Christum ire ad passionem, et dicere: Nunc anima mea turbata est. Age, estne hæc natura Dei? Iterumque contra Dionysium instat. Quod scriptum est: Tristis est anima mea usque ad mortem, de quo vis ut confiteamur? Annon est natura homo, cujus anima tristis est? Eodem modo cæteris in quæstionibus suum hunc retricat errorem. Christum vero ex Virgine natum latetur B idem Paulus. Scriptum est in Evangelio quod puer crescebat et confortabatur, quasi diceret: Crescebat Jesus, ex Spiritu Sancto et ex Maria Virgine natus. Ebionis inherens errori, qui, et ipse Jesum (ut ex Hilario supra retulimus) ex Virgine natum agnoscit; in eo a Cerintho et Carpocrate discordans, qui Christum volebant natum esse secundum naturam ex viro et muliere; nempe ex Joseph et Maria, et de utroque sexu. Theodoretus tamen ipsum quoque Ebionem docuisse perhibet Christum ex Joseph et Maria esse natum (lib. ii de Hæreticis fabulis de Ebionitis). Duas tamen Ebionitarum sectas distinguit, quæ in eo tantum discordes erant, quod una Christum ex utroque sexu natum vellet, altera ex Virgine. Quod et Eusebius affirmat (*Eus. Hist. l. iii, cap. 3*). Quamvis autem Christum hominem diceret Samosatensis, assumptum tamen propter eximiam Virtutem in Deum voluit: ita contra ipsum Dionysius: Vides in quantum absurdi te præcipitas, cum dicis Virum sumptum a Deo Verbo. Superius etiam: Absurdum autem est dicere hominem Christum magis Deo placuisse quam omnes homines ad habitandum in eo. Deum itaque fatebatur Christum non natura, sed participatione. Quare idem S. Dionysius cavendum monet ab eo quod Paulus dixerit, Christum natum ex Spiritu Sancto et Maria. Cum igitur callide ait Samosatensis ex Spiritu Sancto, et Maria, decipere vult, ut sicut scriptum est, non ex sanguinibus, sed ex Deo nati sunt, sic dicat de Nato, ex Deipara. Quod autem dicit ingenitum Patrem, dicit ut doceat Christum recentem esse et creaturam.

Contra hos Pauli Samosateni errores concilii primi Antiocheni Patres eidem Paulo scripserunt. Hunc autem Filium genitum Unigenitum imaginem Dei invisibilis, primogenitum omnis creaturæ sapientiam, et Verbum, ac virtutem Dei ante sæcula non præcognitione, sed substantia, et hypothesi Deum Dei Filium cum in Veteri et Novo Testamento cognovimus, confitemur, et prædicamus. Qui autem contra dicit Filium Dei non esse ante constitutionem mundi, dicitque credere, et confiteri esse Deum, non esse aliud quam duos Deos prædicare. Qui Filium Dei non esse Deum prædicat, hunc alienum esse ab Ecclesiæ Regula arbitramur, et omnes Ecclesiæ Catholicæ nobiscum sentiunt.

(*La Epist. s. Epist. p. cum Samosaten. apud Labbe*)

His circa erroris Pauli Samosatani animadversis : cum S. Patriarcha Alexander omnis Cerinthio, Carpocrate atque Theodotone, de Ebione et Artema mentionem tantummodo fecerit, tam ipsius Ebionis et Artemae cum Paulo Samosateno in errore consensio, tum Cerinthi et Carpocratidis dissensio ab Ebione et Artema in causa fuit, quod in Christum ex Virgine, illi vero ex Joseph et Maria natum asseruerint. Ad Theodotonem vero quod spectat, nihil de eo S. Patriarcham valehect meminisse, non errorum diversitas ad silentium impulit, sed quos Artemas Theodotonis errores claresceret.

§ VIII. — *Aut errores a S. Alexandro Patriarcha enumeratos Ebionis, Artemae, a Pauli Samosatani erroribus confertur.*

Primo S. Alexander Arianos arguit : *Qui asseruerunt tempus aliquando fuisse, cum non esset Filius Dei. Ebion enim initium Filii ex Maria concedebat. Artemon Dominum Jesum Christum solum hominem esse dicebat natum ex Virgine. Paulus Samosatensis Christum dicebat et Filium David qui non fuit ante, et fuit in tempore, hominemque per se esse dicebat, ut adnotatum.*

Secundo. *Omnia enim Deum ex nihilo fecisse, qua sententia etiam Filium Dei comprehendunt.* Hic error licet ex precedentibus oratur, utamen in prefatis hereticis expressus non reperitur. Ita ipsi Ariani eorumdem hereticorum sententiam explicabant.

Tertio. *Quibus etiam consequenter addunt cum natura posse mutari, Virtutis et Vitii esse capacem. Non enim natura, aut quidquam praeter ceteros Filii habuisse prerogative (nullum namque natura Filium Dei esse affirmant, neque quemquam esse, qui ulla cum eo proprietate conjunctus sit), sed cum esset natura materialis, et propter singularem in vita et moribus rite testandis diligentiam ac studium non ad vitia deflueret, Deum cum elegerit.* Mutabilem esse natura Christum ex illo falso asserto sequitur quo Ebion et Artemas hominem ipsum esse tantummodo volebant, quare apte S. Alexander dicit : *Quibus etiam consequenter addunt.* Samosatensis vero aperte hunc asseruit errorem. *Quomodo igitur qui crescebat, et conferebatur, hunc dicit ante saecula esse.* S. quoque Dionysius contra Samosatenum infert hoc absurdum ipsius instantiae respondens, qui textum Evangelii opposuit. *Tristis est anima mea usque ad mortem; subdens : Aliequi, et Spiritum Sanctum intellegit Samosatensis patibilem esse.* Non esse autem Christum natura Filium Patris Aeterni, eumque ob eximias virtutes in Filii dignitatem assumptum, docebat Ebion ex alato S. Hieronimi textu : *Ebion non ex Deo hominem Deum proferat.* Theodoretus etiam testatur Ebionis errorem referens. *Homo quidem erat, sed virtute, vitaque innocenti, et integritate alius antecesserat.* Et S. Augustinus : *Accipisse (Jesum) talem animam, qua sciret ea qua aeterna essent, atque moreretur.* Idem sentiebat Artemas. *Propheta*

A autem virtute praecantorem. Clarus Samosatensis, Ebionis, et Artemae errorem sectatus ipsorum sententiam explicat : *Duos videlicet Filios, unum natura Filium Dei, qui fuit ante saecula, et unum hominemque Christum, et Filium David, qui non fuit ante, et fuit in tempore, et secundum beneplacitum Dei accepit nomen Filii.* Ita Dionysius contra Paulum, et infertur : *Ats enim quod Verbum erat ante Mariam, Christus vero non erat ante Mariam, et quod Maria non genuit Verbum (non enim sentit Verbo est), sed genuit Christum eundem honoratum in Filium Dei.* Christum creaturam esse non natura Filium Dei manifeste asserit. *Quod autem dicit ingenitum Patrem, dicit, ut doceat, Christum recentem esse et creaturam.* Ita Pauli dolum praefert Alexandrinus Dionysius.

B Ab his hereticis eodem errores ex Theodoro adscribunt Domini Ballerini. *Contrarium hunc errorem unde iam tunc erant heterodoxorum sectae a Theodoro non natae lib. XI adversus haereses, nimirum Ebionitae, Nazareni, Cerinthiani, Artemon, Theodotus, Melchisedechiani, Hellesitae, Paulus Samosatensis, Sabellus, Marcellus, Photiniani, quibus addenda alia duo Carpocratianorum ex Ireneo lib. 1, cap. 24, et Beullus ex Eusebio, lib. vi, cap. 11.* Non ita tamen sunt haec accipienda, ut in omnibus hi haeresum Parentes consensissent. Nazareni quidem, Augustino teste, Christum Dei Filium fatebantur. *Nazareni cum Dei Filium confiteantur esse Christum, omnia tamen veteris legis observant.* Qua de re cum Epiphanius dicit : *Nazareos multa cum Ebione habuisse communia, hoc de observatione legalium intelligendum est, cum et ipsi Ebionici legalia servarent.* *Ebionici Christum etiam tantummodo hominem dicunt. Mandata carnalia legis observant, circumcisionem scilicet carnis, et caetera, a quorum operibus per novum Testamentum liberati sumus (S. Aug. de Har. c. 10, § 7).* Dissentiebant itaque circa Divinitatem Christi Nazareni, et Ebionitae, hi tantummodo hominem, illi vero Dei Filium agnoscentes Christum : Cerinthum quoque et Carpocratam in eo non convenire cum Ebione adnotavius, cum hic ex Virgine, illi ex Joseph, et Maria, et de utroque sexu Christum natum esse asseruerint. Photinum vero Ebionis et Pauli Samosatani errores reflexisse non est ambigendum. Hunc circa medium quarti saeculi in concilio Sardicensi, et ab ipsis Arianis in Sirmiensi eorum conventiculo damnatum, ejusque sectarios D. Zenonem impetisse voluit eadem in adnotatione Domini Ballerini. *Photiniani enim novissimi, quos ipsi Ariani condemnarunt, hoc loco a Zenone indicari videntur ex ea praesertim formula, ut quidem putant.* At potuit, et vetustiores hereticos impetere D. Zenonem Gallieni temporibus scribens. Sancti quidem Prae alis verba eos tantum respiciunt, qui Christum purum hominem affirmabant. *Si hominem solum, sicut quidam putant, ab utero Virginis cum sumpsisse principium, qua spes fuerit B. virginitas credenti, cum scriptum sit : Mal dicitur homo, qui spes habet in homine? Ex his vero eos praecipue qui ex Virgine tantum fatebantur, et Ebion, Artemas, et*

Paulus Samosatenus : Non vero Cerinthum, Carpocram, aliosque Christum ex Joseph, et Maria, ac de utroque sexu natum blasphemantes. Quem errorem nempe Christum purum hominem ex Virgine natum ætate Gallieni in Ecclesia serpsisse ac divulgatum fuisse, inferius demonstrabimus. Interim adnotasse sufficiat S. Alexandrum Patriarcham Alexandrinum in laudata epistola Ebionem, Artemam ac Samosatenum enumerasse ante Gallienum, ipsiusque Gallieni ætate, utpote qui magis in errore conformes Arianae hæresi stravere viam.

§ IX. Arius circa suos errores inconstans et varius.

S. Alexandro ad Alexandrinam Cathedram assumpto, Arius, qui se posthabitu iniquo ferebat animo, invidia tabescens Alexandrique in illibatos mores mutire cum non posset, in ipsius doctrinam dentem acuere ausus est. Nam cum S. Alexander Filium confiteretur honore Patri æqualem, ac ejusdem essentialis, ex adverso Arius Filium nugari cœpit creaturam, et facturam, et fuisse quando non erat, et quæ magis sunt impia. Digna profecto quæ oblivioni mandentur ac æterno silentio. Ita Gregorius Cæsarensis. Quamvis enim et vivente gloriosissimo Martyre S. Petro Alexandrino Patriarcha virus cœpisset suum Arius evomere, eaque de causa fuerit ab eo degradatus : Attamen tunc (ut Christiani Lupi verbis utar) utpote duntaxat Diaconus prædicare et publice populum docere necdum poterat. Alexandri vero tempore jam Sacerdos ac Verbi prædicandi ipsi demandata cura, aperte in concionibus apostolicæ Alexandri doctrinæ detrahere, Ebionique, Artemæ, et Pauli errores recoctam veluti crambem opponere cœpit. Qua de re ab eodem S. Alexandro damnatus, atque ab Ecclesia ejectus, Ebionis et Artemæ hæreses, quas divulgavit, a summo pontifice Victore Romæ damnatas, Paulique Samosateni, qui eas instaurare ausus est, tanta episcoporum frequentia in concilio Antiocheno profligatas, docere ac defendere cum non auderet, cautius agens, easdem circumvelare alioque aspectu concinnare curavit. Illud in primis : Christum nempe ante Mariam non fuisse ; fuisseque tempus quando non fuerit Filius ; mutabilemque a Deo creatum : has, inquam, quas primo sparserat blasphemias, ita temperavit, ut fateretur Filium ante tempora, et ante sæcula plenum Deum extitisse Unigenitum, immutabilem ; suamque impiam doctrinam veluti catholicum dogma venditans, se docere professus est, Filium non esse ingenitum, ut Patrem, neque partem ingeniti, in eo Catholicos carpens, utpote qui Filium Patri æqualem asserentes, ejusdemque substantiæ, Filium ingenitum facerent, partemque esse substantiæ Patris docerent. Suam tamen impietatem retinens, ibidem docebat, Filium ex ullo subjecto, quod idem est, ac ex nihilo, sed voluntate et consilio Patris creatum ; antequam gigneretur, non fuisse pro generationis verbo creationem intelligens. Hæc omnia ex ipsius Arii Epistola ad Eusebium episcopum Nicomediensem clarius intellige-

mus. Nos autem quæ sit nostra sententia (sua Arius) sensurque, et docimus et docemus : Filium unarum neque ingenitum esse, neque partem ingeniti ullo modo, neque ex ullo subjecto, sed voluntate et consilio ante tempora, et ante sæcula plenum Deum extitisse, unigenitum, immutabilem, et ante quam gigneretur, aut conderetur, aut præficeretur non fuisse : nam ingenitum non erat. Inquitur igitur quod Filium principium, Deum Patrem carere principio dicimus ; atque tum hac de causa, tum quod dicimus, eum ex nihilo conari, nos pers quantum adversa n. Istud vero sic ideo asseruimus, quod non sit pars Dei Patris, neque ex ullo subjecto existat. Hac de re nos instatur (Exat apud Theod., Hist. eccl., cap. 4). Idem pressius, at majori cum dolo expressit ipsemet Eusebius Nicomediensis Arii Arianaque hæresis validissimus propugnator : Neque enim de duobus ingenitis nos audivimus, neque unum in duo divisum, neque illud ullum corpoream affectionem subiisse didicimus, credimusve, Domine mi Pauline, sed unum ingenitum, unum ex eo vere, sed non ex substantia ejus genitum, naturæ ingeniti omnino, et ejus essentialis copers (In Ep. ad Paulin.). Unum ingenitum eum Ecclesia Catholica fatetur, ut videatur Menandri errorem damnare, qui Dominum J. C. dicebat ingenitum. Ingenitum dicebat et Ebion, ut refert Theodoretus. Is unum dicebat ingenitum, sicut et nos, et eum ostendebat esse mundi opificem. Ab ea vafricitate, quam in Samosateno notavit S. Dionysius Alexandrinus. Quod autem dicit ingenitum Patrem, dicit ut doceat Christum recentem esse, et creaturam. Indivisum et incorporum dicit Deum, ut innuat Catholicos consubstantialitatem Filii cum Patre sustinentes, divisionem in Deo admittere. Id, et Praxeani Catholicis succensebant falso religionis zelo, ut ex Tertulliano. Quomodo autem numerus sine divisione ponatur, procedentes retractatus demonstrabunt. Consubstantialitatem itaque negat Eusebius. Unum ingenitum, unum ex eo vere, sed non ex substantia ejus genitum, naturæ ingeniti omnino, et ejus essentialis copers. Alios quos Arius aperte asserit errores ex negata consubstantialitate manentes silentio præterit ; nempe Filium non extitisse antequam gigneretur, aut conderetur : et ex nihilo fuisse productum, ut dogmatis virus, quantum valet, abscondat. Hanc Arii ejusque sectatorum circa suos errores varietatem notavit Augustinus. Audio vos jam emendasse, an forte falsum est eos hoc aliquando dixisse quod fuerit aliquando Pater sine Filio? tamquam fuerit lux æterna sine candore quem genuit. Et in libris de Trinitate : Si Filius est, natus est, si natus est, erat tempus quando non erat Filius. Postiores Ariani abjecerant istam sententiam. Ab ipso veromet Ario hanc variationem cœpisse constat ex iis quæ supra hoc in eodem paragrapho ex Theodoro retulimus.

§ X. — Propriæ Arii Arianorumque verborum formulæ suis in explicandis erroribus.

Propria Arii ejusque sectatorum verba suis in ex-

procedos, vel antiquis resumendis erroribus adhibita, accurata observatione recensenda videntur, ut collatis S. Zenonis sententiis evidentius inspicere possit, num contra Ariam, an contra antiquiores hereticos verba fecerit S. Patrum.

Curat itaque Arius, teste S. Athanasio (*Opus. pr. contra Ariam*), contra S. Alexandri catholicam doctrinam insurrexerat. *Non semper Deus erat Pater, non semper Filius; non cum omnia sunt ex nihilo, etiam Dei Verbum ex nihilo emisit. Et cum omnia sunt condita, ipse quoque conditor quoddam, et opus haberi debet. Et cum omnia prius non essent, sed postea crederent, fuit prospecto cum Verbum non erat. Et quia non erat an episcopi fuerit, personam eius videri habuit. Tum etiam existit cum Deus cum conditor videtur. In locis vero, *Et cum et quodque unum est. Eius non natura et Patre existere, nec esse propriam eius substantiam Verbum, nec propriam personam, in qua mundum istum creavit, sed in Patre esse autem propriam, et peculiarem Verbum, ad amque tamen propriam sapientiam in qua sapientia istud Verbum fecit. Atque adeo ipsum Dominum Christum respectu rationalium, qui verbis utantur, Verbum esse unicum.* Atque errores enumerare pergit Athanasius. *Rursus idem ait: Deum non nos propter illum, sed illum propter nos condidisse. Fuit enim, inquit, solus Deus, nec erat Verbum cum eo. Deinde cum vellet nos procurare, tunc quoque etiam procreavit, quem, postquam genitus est, appellavit Verbum. Non enim est Patris proprius, et instaurabile patris Verbum, sed et ipsam gratiam extulit. Quia et hoc quoque potuit: Christum non esse naturalem, et veram Dei potentiam, sed sicut etiam bruta appellatur potentiam Omnipotentis Dei, ita ipsam quoque appellari Omnipotentiam Patris. Eadem illud inter cetera adiungit, *Unum non exacte cognoscere Patrem, sed et suam quidem ipsius substantiam plene cognitam habere.***

Tota tandem Catholicos inter et Arianos contestatio ad unam Filii cum Patre consubstantialitatem vel asserendam vel negandam rediit. Huius rei ad comprobandam fidem, forsulam a Valente Vasario, aliisque grecis in Ariminensi Synodo exhibitam satis erit afferre. *Credimus in unum, et solum, et verum Deum Patrem Omnipotentem, Conditorum Opificemque omnium: et in Unigenitum Filium Dei ante omnia secula, et multa, et ante omne tempus, quod in deo dilectione condere potest existentem, et ante omnem comprehensibilem substantiam naturam impatiibiliter ex Deo, solum ex solo Patre, Deum de Deo, similem Patri suo, qui ipsum genuit, cujus, secundum scripturas, generationem nemo novit, nisi solus qui eum genuit Pater. Vocabulum porro substativum, quia simpliciter a Patribus positum est, et a populis approbatur, et scandalum offert, eo quod in Scripturis non continetur, placeat ut de medio tollatur, et nullam posthac de Deo substantiam mentionem esse factam (Refert S. Athan. de Syn. Ar. et Seleu.).*

Hac aetate S. Zenonem Veronensi Ecclesiae praefuisse contendunt Domini Ballemini, qui illius episcopi-

atum ab anno 556 ad annum 580 produciunt. *Quidquid autem id est, procul dubio inter annum 556 et 580 recte Zenonis Episcopi aetas statuenda est. De hoc aetatis systemate inferius.*

§ XI. — *Errorum haecenus recensitorum aetas ad Galienum usque.*

Prætermisissis hereticis illis minus circa errores suos inter se consentientibus Ebionis, Artemae, Paulique Samosatensis aetas firmanda est; tum si qui ipsorum errores Artemam inter et Samosatensem professi sunt, inquirendi. S. namque Alexander Patriarcha tres hos hereticos ante Galienum, vel sub Galieni tempora eundem errorem divulgasse, eosdemque Ario, et Ariam in Filii divinitate convellenda processisse et statuer, ut vidimus. Brevis haec chronica disquisitio ad Epocham D. Zenonis firmandam plurimum conducere dicenda est, cum ipsius sententia hos errores impetitos videamus. Ebion itaque primo cadente saeculo circa annum Christi 82 a Tillemontio locatur (*t. II. not. pr. de Noëz. et Ebion. et in Ch. an. 82. Sp. ad an. 74*). Baronius vero ipsum ad annum C. 74 refert. Suos Ebion errores non solum in Asia sparsit, sed et Romae. Ebionis errores Artemas instauravit, non autem ipse primus, sed Theodotus, seu Theodotus Bizzantinus, cui se cum adiunxisset Artemas, haeresum celebriorem reddidit, damnatque sunt a Victore summo Pontifice circa annum Christi 196. Theodotium ante annum C. 219 diem suum obiisse conjicit Tillemontius. Artemas lotte Theodotiani superstes, ut heresis auctor agnitus fuisse videtur. Hunc errorem licet a S. Pontifice Victore damnatum, non subito extinctum fuisse dicendum est: non et in Tertulliano notatur. *Et Pater Deus est et Judex Deus est, non tamen ideo Pater et Judex semper, quia Deus semper, nam nec Pater potuit esse ante Filium, nec Judex ante delictum. Fuit autem tempus cum et delictum, et Filius non fuit, quod Judicem, et qui Patrem Dominum faceret.* Hic circa annum C. 216 scribebat. Beryllius quoque Bostrensis in Arabia Episcopus, circa Christi annum 229 de eodem errore insinulatus fuit. Ausus asserere (ut Eusebius narrat *Hist. l. VI. c. 55*), *Dominum ac servatorem nostrum antequam inter homines versaretur, non substulisse in propriae personae differentiam, nec propriam, sed paternam duntaxat divinitatem in se residentem habere: cumque ea de re plurimi Episcopi quaestiones ac disputationes adversus illum habuissent, rogatus una cum reliquis Origenes, primum quidem cum illo familiariter collocutus est, ut quatenam esset hominis sententia exploraret. Postquam vero liquido cognovit quid diceret, errorem ejus corripuit, abatisque rationibus ac demonstrationibus convictum hominem quasi manu apprehendens ad veritatem eam perduxit. Idem Origenes, qui ante annum C. 256 adhuc in vivis erat, hunc errorem redarguit. Intelligat enim ille qui dicere audeat: fuit aliquando cum non esset filius.* Ex quibus verbis optime inferunt doctissimi Ballemini. *Hinc quidem probatur, alios*

quosdam hunc errorem id temporis docuit e quem Origenes reprehenderet. Ad Gallieni tempora propius accessit, qui anno C. 266 obasse dicitur, S. Dionysius Alexandrinus Patriarcha, hic ut idem eruditissimi Ballerini notant in epistola ad Euphranorem, ejus fragmentum suppeditat Athanasii epistola, de sententia Dionysii, no. 4, Sabellianos impugnans. Etenim ait, cum sit res facta non erat ante quam fieret: *At ea de causa ad Dionysium Romanum ille delatus, et ab eodem reprehensus apologia se se purgavit, in quam multi coniecit, quibus cum errorem repperit, quem subinde Ariam exceperit: unde cum hi ejus auctoritatem pro se allegarent, Athanasius loco memorato, num. 9, prædecessoris sui sententiam optime vindicat, auctoritatemque ex inimicorum manibus noviter eripit.* Eodem tempore Paulus Samosatenus errores quos ab Ebione et Artema hauserat, in lucem ausus est propalare, contra quem, ut vidimus, idem S. Dionysius scripsit.

Ebionis itaque hæresim primo adhuc labente sæculo exortam circa secundi sæculi finem, ac tertii initium ab Artemone instauratam, toto sæculo tertio usque ab Gallieni tempora, et post Gallienum quoque serpuisse adhuc in Ecclesia comperimus, non A'lexandriæ tantummodo, sed et in Italia et Romæ vulgatam: eam adoptavit Arius tanto Ecclesiæ Catholicæ detrimento, ut elapsis tot sæculis adhuc perniciem suam novis in Arianis diffundat.

§ XII. — *D. Zenonis textus adducuntur, qui contra Arii errores facere putantur.*

Iis prænotatis, quæ ad rem præsentem facere videbantur, nunc propius ad quæstionis nodum accedamus oportet, D. Zenonis textus, qui contra Arium laudantur, expendentes. Hos D. Ballerini allegant, quos iisdem ipsorum verbis hic exscribimus: *Harum locutionum (ita Ballerini) vocumque præcipuarum vis ut manifestior fiat, quid Ariani ex una parte senserint, quid ex alia Auctor contra scripserat, certis quibusdam capitibus exponere perutile fuerit, unde vel illi, qui non plane eruditi in hisce materiis sunt, Auctorem contra Arianos ex proposito disserentem agnoscant. Hi hæretici ex Athanasio in lib. de Decretis Nicænis, num. 18, pag. 215, de Filio Dei loquentes hujusmodi formulis utebantur. Ex non existentibus non erat antequam genitus est. Fuit aliquando cum non*

A antequam na ceteratur, seu alteram eo recedat. Fuit aliquando cum non esset, quibus Divino Filio aternitatem Ariam negabant, cœternitas vocem sæpius inculcat, tract. II, lib. II, una originali cœternitate tract. VI, lib. II, num. 4, cum quo originalis perpetuæque regni nati possessio: cœternitatis omnipotentiaque una substantia, una aequalitas, una virtus majestatis augustæ. *Huc etiam illa pertinent tract. LV, ubi Filium paternæ antiquitatis solum concurrem, id est cœternum Patri fatetur; et ut alia dimittamus tract. VII, exploratissime cum hæretici vertat quæ modestias, sed mordacius nocens, dicit quidem Dei Filium Deum, sed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum, fuisseque tempus quando non fuit. Hæc præcipue verba Baronium moverunt, cum Ariam hæresim directe feriant: nemo enim ante Arium similia docuit, nemo ante hoc tempus adeo expressisse hæresim hujusmodi notavit, et refellit, nec notare, et refellere quidam potuit.* Hic DD. Ballerini. Antequam vero de his aliisque D. Zenonis alialis textibus agamus, præmittendum est.

§ XIII. — *Mysterii SS. Trinitatis notitiam ab ipso Ecclesiæ initio, præcipue vero tertio Ecclesiæ sæculo floruisse.*

Commendatissimus Petavius, Athanasii atque Basilii testimoniis adductis, evidenter ostendit: *Primis illis Ecclesiæ sæculis complures existisse Sanctos, et eruditos Patres, qui sinceram, et legitimam Trinitatis doctrinam, et ipsi tenerent, et tum docendo iis quibus cum debebant, tum scribendo posteritati traderent.* Idem præstat et Thomasinus; ex iisdem nos aliquas SS. Patrum sententias ad hujus paragraphi adornandum titulum seligemus, præcipue quæ tertii sæculi Patres protulere. Omissis itaque iis, quæ in libro qui Pastor inscribitur leguntur, et quæ in S. Clementis Romani, Iguatii martyris, Aristidis Atheniensis, Polycarpi martyris, qui primo sæculo recensentur monumentis: nec non Justinii Philosophi, et martyris Irenæi, Athenagoræ, Theophili Antiochensis sententiis, qui secundo, easque apud ipsum Petavium videre est; illorum SS. Patrum monumenta, qui labente secundo vel tertio currente sæculo, de sanctissimæ Trinitatis mysterio meminere, expressiora desumendo proferemus in medium, cum ea hujus tractationis ætatem propius attingant.

D Hippolyti Martyris qui floruit circa C. annum 222, de sanctissima Trinitate sententias profert Petavius: *Multo luculentiora perfectæ ac veræ divinitatis in Filio ejusque persona a Patre distincta Hippolytus idem testimonia dedit in Opusculis contra Beronem et Helicem, apud Anathasium, in quibus duplicem in Christo naturam accurate discernit, et divinam eandem plane esse demonstrat, quæ est in Patre, et Verbum enim Dei nulla re mutatum esse, dicit eo ipso quod carnem induit, nec in nullo prorsus in quo idem est cum Patre, factum esse idem cum carne propter emanationem; sed cujusmodi erat absque carne, ita mansisse extra omnem circumscriptionem. et Rursus*

« Deum illum Infinitum simul et incircumscriptum hominem esse ait, et redigi utriusque substantiam perfecte perfectam habentem. » *Quod potest esse clarissimum summa absolutaque Divinitatis in Christo praecolum? Nam et infinitum Deum hunc esse praedicat, et immensum, et immutabilem, et idem omnino cum Patre, quod ad naturam attinet, cum sit ejus Filius, idcirco re ipsa distinctus. Denique, et divinitas (inquit ea Anastasi versione) ut erat ante incarnationem, est et post incarnationem secundum naturam infinitam incomprehensibilis, impassibilis, incomparabilis (immo malterabilis), inconvertibilis, per se potens, et ut totum dicamus subsistens, substantialis sola infinitae virtutis Bonum. » Potuitne vel hoc sermone quosquam disertius, expressius, significantius divinitatem Filii, ac Personarum discrimen exponere, quam vel scriptor ille fecit antiquus, antequam Nestorius Concessus liquidam ea de re sententiam expressisset?*

Clementis Alexandrini de Trinitate Sententias, quas sine erroris suspitione scriptas fatetur Petavius ad librum primum de Trinitate videndas remittit. Nos ex Thomasio afferemus, qui Clementem ab omni erroris suspitione demonstrat alienum. Vide (Thomasi verba sunt) (i. in th. Doctr., tr. 2, cap. 44, num. 1) ut ejus aeternitatem ante tempora asserat. « Nullus (hinc vero Clementis) certe hominum vel deorum fuit ante hunc mundum, non autem sumus ante mundi constitutionem, qui eo quod esse oporteret in ipso Deo sumus geniti. Dei Verbi sumus nos figmenta ratione praedat, per quem antiqui sumus, quoniam in principio erat Verbum: sed quoniam Verbum quidem erat ab alto petita origine, divinum universorum principium, et fuit, et est. Quia autem nunc nomen accipit, olim sanctificatum, potestate dignum, Christus, novum mihi vocatum est canticum. Ille ergo Verbum Christus, et ut nos olim essemus, erat etiam in Deo, et ut bene videmus, causa fuit. Nunc autem apparuit hominibus hic ipse Verbum, qui solus est ambo Deus, et homo. » *Vide ut mox Christum dicat ante carnem assumptam fuisse illum ipsum Deum, qui est, seu qui est ipsum esse, et in eo qui est, hoc est in Patre fuisse. » Apparuit autem nuper qui prius erat Servator: apparuit qui est in eo qui est: ὁ ἐστὶν ὁ ὄντων ὄν, quoniam Verbum, quod erat apud Deum doctor aperuit, per quod omnia sunt fabricata » et infra. « Verbum Dominum, qui revera est Deus manifestissimus, qui est universorum Dominus exaequatus, quoniam erat ejus Filius, et Verbum erat in Deo » *Apertissime Deum esse Verbum docet, et Patri coaequalem quo Filium.**

Ab libro *Pedagogi* primo vide ut tres divinas Hypostases conjungat, a reliquis sejungat omnibus, et subjungat totam naturam intellectualem, Ecclesiam. « O miraculum mysticum! Unus quidem est universorum Pater. Unum est etiam universorum Verbum, et Spiritus sanctus unus, et ipse est ubique. Una autem sola Mater est Virgo: mihi autem placet eam vocare Ecclesiam. » Plura apud eundem Thomasium vide.

A Clementi Alexandrino Origenem subjiciemus de capitulo Magistro ex eodem Thomasio, de quo tamen contraria nobis forte alleganda erunt inferius, cum a se ipse saepe dixeris, quandoque sibi contrarius Origenes invenitur, ut vere de illo dixerit S. Hieronymus *Interdum inopius dormitat Homerus*. Origenis testimonia, quae subdiximus ex S. Athanasio Thomasio desumpsit. *Si est, inquit Origenes, illa imago invisibilis Dei, ipsa quoque imago invisibilis fuerit; immo hoc quoque ausim addere, quod cum sit ille similitudo Patris fieri non posse, ut fuerit quando non fuerit. Quando enim Deus, qui secundum Joannem Evangelistam hoc dicitur, splendore caruit suae Majestatis? ut quis audeat Filio principium adscribere quasi antea non hunc existenti? Quando autem non erat ineffabilis illa, inominabilis, inenarrabilisque Patris substantia imago, forma, ratio, qua Patrem cognoscit? Cogitet secum quicumque audeat dicere; Erat quando non erat Filius se hoc ipsum dicere. Erat quando sapientia non erat, quando ratio non erat, quando vita non erat. Et statim ibidem. Idem Origenes alibi dicit: Sed falsus non est, neque periculo vacuum est ob infinitatem nostram, quantum in nobis est, spoliare Patrem Unigenito suo, secum semper existente Verbo; spoliare nem cum sapientia in qua letabatur; inde enim colligeretur eam non semper letatum fuisse: Ecce nos demonstramus istius modi sententiam a Patribus ad Patres quasi per manus tractam esse. Vos autem novi Judaei, et Discipuli Coepha, quos verborum veterum Patres ac Majores demonstratis, cum ne verum quidem et prudentibus, aut doctis in auctorem citare possitis.*

Incognostum addimus ex Athanasio. Cum enim cum Origene simul nominatum vides in bibliotheca Photi. *Discite* (ita Athanasius vigilar nesc, Christo rebelles Arani, *Thcognostum* circum desertum non abhoruisse a vocabulo substantiae, scribens enim de fide hypotyposon ita locutus est: « Non fortinsecus aut ex rebus extraneis Filii substantia constat, neque ex non entibus producit, sed ex Patris substantia ita progenitus est, ut a luce jubar, ut ex aqua vapor. Neque enim id ipsum est quod aqua, neque jubar id ipsum quod sol, sed non alienum tamen rerum ut profluentem eum esse dicas Patris substantiae, idque ita ut interim substantia illa Patris divisionem non patiat. Quemadmodum enim sol non diminuitur suis ex se profluentibus radiis; ita nec substantia Patris diminutionem sustinet, imaginem sui Filium progignens. »

Ultimo Neocesariensem Gregorium adducimus, qui sua in Fidei confessione sic habet: « Unus Deus Pater Verbi viventis, Sapientiae subsistentis, et virtutis suae et figurae sempiternae: perfectus perfecti Genitor: Pater Filii Unigeniti, Unus Dominus, solus ex solo, Deus de Deo et Filius verus veri Patris. Mox, et unus, inquit, Spiritus Sanctus ex Deo substantiam habens, etc. Imago Filii, perfecti perfecti, vita viventium causa, Fons sanctus, sanctitas sanctificationis praestatrix. » *Postremo ita concludit, et Trinitas perfecta. »*

Hæc satis esse videntur ad sanctissimæ Trinitatis et Incarnationis fidem notam et manifestam tertio præsertim Ecclesiæ sæculo demonstrandum. Plura qui cupit apud Petavium et Thomasinum inveniet. Illud tamen modo liceat observare, quanti hæc SS. Patrum, quos laudavimus, facienda sint monumenta, ad Arii Arianorumque profligandos errores. Num itaque Hippolytus Martyr, Clemens Alexandrinus, Origenes, Theognostus, Gregorius Neocæsariensis, Ario et Arianis posteriores sunt reputandi? Cur itaque Ario posterior Noster Zeno?

§ XIV. — *D. Zenonis sententiæ, quibus Arianis contraire ipse S. Pater creditur, considerantur.*

Ad sententias D. Zenonis examinandas procedendum modo. Prima ex Tractatu, seu Sermonem tertio secundi libri allegatur. « *Deum Patrem, Alium se, et Filium Deum, genuisse ex se ex innascibili illa substantia, in qua beatus manens in sempiternum, omnibus quæ habet habentem Filium paria procreavit.* » Totum hunc sermonem, quia brevis est hic exscribemus: non enim omnes, qui hæc nostra legent, sermonum S. Zenonis copiam habebunt. *Principium, fratres dilectissimi, Dominus noster incunctanter est Christus, quem ante omnia sæcula Pater in profundo suæ mentis arcano insuspensibili ac soli sibi nota conscientia Filii non sine affectu, sed sine revelamine amplectebatur. Igitur ineffabilis illa incomprehensibilisque sapientia sapientiam, omnipotentia omnipotentiam propagat. De Deo nascitur Deus; de ingenito unigenitus, de perfecto perfectus. Totum Patris habens, nihil derogans Patri. Procedit in nativitate, qui erat antequam nasceretur in Patre æqualis in omnibus, quia Pater in ipsum alium se genuit ex se, ex innascibili sua illa substantia, in qua beatus manens in sempiternum omnibus, quæ habet habentem Filium paria procreavit, qui est Deus Benedictus in sæcula sæculorum.*

Hoc in sermone contra nullum errorem invenit S. Zeno, sed Filii divinitatem populo explicat. Quomodo igitur vel leviter suspicari potest, ipsum Arianis contradicere? *Hic (Arianis) ut contrairet noster auctor, cum Catholicis primum docuit, etc.* Nonne conformiter loquitur, et D. Hippolyto, qui verbum dicit *idem cum Patre*. S. vero Zeno dicit, quod *Pater in ipsum alium se genuit ex se, ex innascibili scilicet sua illa substantia?* Et D. Clementi Alexandrino, qui ait: *Universorum Principium et fuit et est (Verbum)*. D. Zeno initio sermonis: *Principium, Fratres dilectissimi, Dominus noster incunctanter est Christus*. Item S. Clemens de Filio. *Erat enim in Deo, qui est in eo qui est et, Verbum in Deo*. S. Zeno pariter: *De Deo nascitur Deus, qui erat antequam nasceretur in Patre æqualis in omnibus*. Thaumaturgus tandem Gregorius, qui Gallieni tempore obiit, de Patre et Filio sic loquitur: *Perfectus Perfecti Genitor, Pater Filii Unigeniti, Unus Dominus, solus ex solo, Deus de Deo*. Cui non tantum eodem sensu, sed iisdem ferme verbis concinit S. Zeno: *De Deo nascitur Deus, de inge-*

nitio Unigenitus, de solo solus, de toto totus, de vero verus, de perfecto perfectus. Cum ergo neque Martyr Hippolytus, nec Alexandrinus Clemens, nec Thaumaturgus Gregorius tot annos Ario antiquiores contra Arianos egerint; neque S. Zeno contra eosdem egisse dicendus est.

Si vero dandum est aliquid, S. Zenonem videlicet in laudato sermone errorem aliquem confutasse, certe non nisi iis in verbis: *Procedit in nativitate, qui erat antequam nasceretur in Patre æqualis in omnibus*. Quibus non alius carpitur error, nisi Ebionis, Artemæ, ac Pauli Samosatensis tanto ante Arium asserentes, Christum Dominum ante Mariam non fuisse. Non enim probanda videtur tertia nativitas Verbi, licet per similitudinem, quam doctissimi Ballerini comminiscuntur. Cum D. Zeno duas tantum Christi nativitates apertissime agnoscat: de hoc tamen inferius. Eundem errorem arguit, et Origenes: *Cum sit ille similitudo Patris, fieri non posse ut fuerit quando non fuerit. Cogitet secum quicumque audebit dicere: Erat quando non erat*. Nulla itaque ratio ex verbis hujus Tractatus D. Zenonis erui potest, qua ipsum Arii vel Arianorum errores oppugnasse probetur.

Ad secundum tractatum quod spectat, ex eo illa verba adducunt Domini Ballerini: *Totum se (Pater) reciprocavit in Filium: quibus, (ut ipsi inferunt) Divinum Verbum non ex nihilo, seu ex non extantibus, sed ex ipsa Patris substantia genitum aperte prodidit*. Utique fatendum est, non modo ex hujus sermonis verbis Filium consubstantiali esse Patri, sed ex pluribus aliis D. Zenonis sententiis apertissime illud inferri. At quid inde ad Arianos? Cum plurimi SS. Patres, Ario anteriores, et primo, et secundo, et tertio Ecclesiæ sæculo scribentes id aperte docuerint. Theognostus quidem ante Arium apertius quam D. Zeno Athanasio teste idem asseruit. *Non ex non extantibus, sed ex Patris substantia productum esse Filium*.

Hoc in secundo sermone adnotantibus iisdem Dominis Balleriniis S. Zeno contra Hermogenem aliosque hæreticos agit, *qui materiam Deo coæternam et increatam posuere; seu potius (ut iidem arbitrantur) S. Zenonem appellare hoc loco Poetas, et Philosophos Gentium, qui eundem errorem jamdiu docuerunt*. Mihi tamen Sabellii hæresis S. Zenonis coæva hic suggillari videtur. Sabellius etenim Hermogenis de ingenita materia errorem amplexus est. Conjecturæ huic favet, quod in hoc eodem sermone S. Zeno distinctionem divinarum Personarum egregie exprimit. *Hic est Deus noster qui se digessit in Deum. Hic Pater qui, suo manente integro statu, totum se reciprocavit in Filium, ne quid sibi derogaret. Denique alter in altero exultat cum Spiritus Sancti plenitudine una originali coæternitate retinens*. Eadem aptissima similitudine explicat, ut in eodem sermone videre potes. Omnia autem hæc optime faciunt contra Sabellium. S. vero Zenonem iis in disserendis imitatum fuisse Lactantium dicere arbitrium est. Probandum prius Zenonem Lactantio posteriorem. Si vero S. Zeno

ante Lactantium scripsit, ut Deo adjuvante ostendamus, Lactantius Zenonis imitator dicendus erit.

Ea quoque eruditissimorum Adnotatorum nota admittenda non est. Ad illa etenim S. Zenonis verba: *Hic Pater, qui suo manente integro statu totum se reciprocavit in Filium, ne quid sibi nec derogaret, sanctum Zenonem Arianos carpere voluit. Ne quis fortasse ex generatione Filii immutatam Patris substantiam putaret. Ariani enim Catholicis eandem Patris et Filii substantiam confitentibus exprobrabant, hac ratione Filium particulam esse divinae substantiae, qui per generationem a Patre separata fuerit. At eandem sententiam antiquissimus Justinus Martyr apertius expressit in dialogo cum Triphone: Virtutem illam esse Dei, ac De non a Propheta nasci, non ita ut solus lux solo vocabulo nuncietur, sed nuncio alterum quoddam non tamen recessione tanquam Patris substantia recedens, uti caetera divisa, atque separata non sunt eadem atque erant ante sectionem; exemplumque offert: Janis a quo multi accenduntur ignes, sine ulla episcopi immutatione, a quo plures accensi sunt. Quid contra Arianos expressius? Tertullianus etiam contra Praxeam de tribus Personis agens ait: Quomodo autem numerum sine divisione patiuntur procedentes retractatus demonstrabunt. Adde quae § 15, ex Athanasio de Theognosto retulimus. Nec substantiam Patris denominationem substatet imaginem sui Filium progeneris. Erat itaque Justinus, Tertullianus, Theognostus Ario posterior? Apogesis. Neque Zeno igitur. Ex his vero evidenter agnoscitur, divisionem divinae substantiae ex distinctione Personarum Sanctissimae Trinitatis illatam, non esse argumentum a solis Arianis Catholicis objectum; sed Judaeis, Patripassianis, Sabellianis, ac Samosatensibus, seu Paulianistis commune.*

Idem dicendum est de coeternitatis voce saepius a divo Zenone inculcata Tract. II, lib. II, Tract. VI, lib. II, num. 4, ut exploderet alteram formulam: « Non erat antequam nosceretur » seu alteram eo recidentem: « Fuit aliquid cum non esset. » His nempe formulis non solos Arianos Filii aeternitatem negasse constat, sed praeter alios, et Ebionem, et Artemam, et Paulum Samosatenum; quare S. Dionysius Alexandrinus, et ipse eandem coeternitatis vocem saepius inculcat contra ipsum Samosatenum: *Unus est ergo Christus, qui est in Patre coeternum Verbum, una eius Persona, Deus invisibilis, et invisibilis factus. Deus enim apparuit in Carne natus ex Muliere, qui erat ex Deo Patre genitus ex utero ante Luciferum, tanquam ex corde Verbum ex Patre editum, et simplex, atque expers partium Verbum Caro factum est secundum Scripturas, non divisum in carnem, et Verbum, quasi in homine habitat Verbum, haec enim fuga generationis est (in Ep. ad Paulum Samosatenum). Samosatenuis ipse S. Dionysio objicit (Qu. 2): Quomodo igitur qui creabatur et confortabatur hunc deus ante saecula esse, et simul cum Patre ingenito non habentem initium, et coeternum? Cui Dionysius; Ge-*

nergo Christi ex Patre et aeternitate non potest intelligi contra comprehendendi. Vides contentions cardinem esse aeternitatem Filii in errore Ebionis, Artemae et Pauli Samosatenuis, qui idem sentiebant. Sex quoque episcopi in epistola ad eundem Samosatenum, coeternitatis vocem licet non utantur, adest tamen sensus idem in verbis: Hunc Filium qui semper cum Patre est, credimus implerisse voluntatem Patris in creatione Universi (erat apud Lath. cum praef. T. 1 Conc. p. 843). Si recolas ea, quae § 15 habentur, intelliges profecto notitiam coeternitatis Filii cum Patre adeo vetustam esse, ut ab ipso initio Ecclesiae inter Christianos manifesta fuerit. Qui namque unum Deum in tres distinctas Personas profitetur, et coeternum Filium cum Patre confiteatur oportet.

B § XV. *Tractatus septimus lib. secundi, in quo S. Zeno principue in haereticos agit, speciali consideratione perpenditur.*

Superius alios D. Zenonis Tractatus seu Sermones consideravimus, in eis vero contra haereticos aperte non disserit; at in hoc contra haereticos manifesto disputare se dicit. Quibus omnibus exempla vel ratio, quam prosecuturi sumus, argumentationis totius unioctu omnes nervos abscondit. Intro itaque contra tres praecipue sectas Christi Divinitati infensas tractare proponit, ita enim exorditur: *Licet Sectae sint plures, quae injuriam Christi fabulari nitantur, tamen tres sunt quodam modo principales, e quibus duae ejus quam cupiunt depravatam simulant se esse cultrices.*

C *Una denique asserit, J. C. ab utero Virginis Mariae sumpsisse principium, Deumque ex inde ob justitiam factum esse non natum. Alia modestius, sed mordacius nocens, dicit quidem Dei Filium Deum, sed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum, fuisse tempus quando non fuit. Tertia Judaei est vere caeca, qui cum in lege (ut dicere solet) sua legat ubique duas Patris et Filii designari Personas, tamen nunc usque contendit, Deum Filium non habere. Quae sunt haec sectae a D. Zenone designatae, videndum modo est.*

Clarissimi Ballerini Photinianos D. Zenonem indicasse in prima recensitarum sectarum adnotant. *Photinianos autem, quos alii Zenonianae aetatis Patres passim refellunt nostram Auctorem voluisse perstringere, facile intelliges. Cum vero Photinus non eundem errorem hic a S. Zenone indicatum docuerit, ipsum hic non perstringi dicendum est. Una denique asserit J. C. ab utero Virginis Mariae sumpsisse principium, Deumque ex inde ob justitiam factum esse, non natum. Ita S. Zeno. Photinus vero: Non ab utero Virginis Mariae, sed tunc Christum esse coepisse, cum Spiritus Sanctus visus est super illum.*

Cum vero Photinianos potius insectatus S. Zeno dicendus sit, eam rationem afferunt: *Quatenus vero idem ob justitiam Deus factus traditur, potest quidem hoc Nestori celebris error, ut qui pavidus certe a Paulo Samosateno et Photino praedicatus fuerat, hoc tamen discriminem, quod Nestorius, nosante Garterio dissert.*

7, de ortu et incrementis hæresis Pelagiana c. 7, A docuit Christum hominem non ex meritis, sed ex Divina gratia jam inde a Matris utero, a Domino Verbo assumptum fuisse: cum Paulus Samosatenuus eundem Christum hominem natum dixerit, qui ex Virtutem merito (justitiam Zeno vocat) in Deum profecerit. At concedamus licet Photinum cum Samosateno in eandem ivisse sententiam; si jam diu ante a Paulo Samosateno idem error prædicatus fuerat, cur Photinum posteriorem, non Samosatenum anteriorem impetisse S. Zeno putandus est? Cur non dicendum, S. Zenonem in Pauli Samosateni errorem disseruisse, qui saltem Gallieno imperante impium suum dogma vulgavit? Ipse tamen ejusdem hæresis auctor non fuit, quam tanto ante, et Cerinthum, et Ebionem, et Carpocratem, et Artemam sparsisse vidimus. Hi etenim docuerunt non modo a Matris utero Christum sumpsisse principium, sed ob Virtutis suæ meritum aliis præcelluisse, Deumque factum. Et Gallieni itaque tem ore contra eundem errorem agere potuit S. Zeno, neque ad Photinianos confugere necesse est.

Secundo loco hanc hæresim ponit S. Veronensis Antistes. *Alia modestius, sed mordacius nocens, dicit quidem Dei Filium Deum, sed non ex Patre nobilitatis perpetuitate progenitum, fuisse ne tempus quando non fuit. Hanc esse Arianorum hæresim adnotant Domini Ballerini. Qui (Ariani) etsi Christum Dei filium prædicarent, non tamen ab æterno, sed in tempore genitum prodidit, unde effatum illud apud ipsos solemne: « Fuit tempus quando non fuit. » Videsis Athanasium de Decretis Nicænis num. 18, Hilarium lib. iv et vi, de Trinitate, ubi ipsam Arii epistolam allgat, in qua eadem formula inculcatur. Neque mireris quod hic Filius, Deum, dici potuerit, et nihilominus negari Patri coæternus et æqualis; Nam illum Deum abusive fatebantur Ariani non proprie, ut ex Hilarii frag. num. 26, et aliunde notum est. Fuisse quidem hunc unum ex Arii erroribus fatendum est, cujus tamen Arius auctor non fuit, ipsis aientibus eruditissimis Adnotatoribus, qui Origenem contra Perettum et Bagattam defendentes, eundem errorem Origenem reprehendisse ex Athanasio probant, ejusdem Origenis adductis verbis. Intelligat enim, inquit ille, qui dicere audeat fuit aliquando, cum non esset Filius, quod et notavimus supra, aliosque Origenis textus adduximus. Fatentur itaque ex allatis Origenis Sententiis probari, alios quosdam hunc errorem id temporis (Origenis videlicet) docuisse, quem Origenes reprehenderet. Cum proinde Origenes non uno in loco, sed pluribus, et ex professo validisque rationibus hunc refellat errorem, invaluisse itaque et Origenis tempore comprobatur: quapropter et tanto ante Arianos convellere illum potuit S. Zeno. Recole que supra retulimus de Tertulliano, B rillo, Dionysio Alexandrino, qui ab eodem crimine se purgat apud S. Dionysium Romanum Pontificem. Accusamur quasi qui dicamus Filium unum esse ex numero rerum factarum, et nequaquam Patri suo consubstantialem. Falsum esse*

comen, quo noli obijciunt, quæ Christum Deum consubstantialem esse acceperunt. Et ea etiam, que de Paulo Samosateno exhibuimus, eo usque evidenter constare intelliges percrebruisse hunc errorem, et ante, et Gallieni temporibus: quare mirum non est sanctum præsulem contra ipsum eadem ætate apud populum habuisse Sermonem: ita ut hæc ratione illum ad quartum sæculum amandare non sit opus.

Quid mirum si conjecturis est locus, Alexandrinum Dionysium eorum respexisse S. Zenonem puto. Nam cum initio Sermonis tres hæreses n. usset, postea numero tertio ad Christianum verba convertit sua. *Videamus nunc, optime Christiane, quemadmodum inter Patrem Filiumque tempus infuleat.* Va illaque ratione perstringit. *Si enim tempori non sibi debent, quod est alter alteri obnoxius, procul dubio, ut tu vis, major est natura, quam Deus: At cum naturam ex nihilo fecerit Christus; sit autem ex natura tempus, ineptum satis est opus suo præponere Artifici: ac per hoc solum interest, quod soli se sciunt.* Inde pluribus scripturæ testimoniis Christum Deum esse demonstrat. Et hæc verba ad Arianos directa velunt doctissimi Adnotatores, quos optimos Christianos appellatos dicunt ironice: At nihil est in textu, quod ironiam sapiat, quare, et serio dicta sunt accipienda: Superius etenim quando in hæreticos invehit quanto ardore loquatur, observa. *Cum hæc ita sint, humanitas te versuta cognosce vel sero, et intemperanti lingue silentii frenos impone. Dementia genus est invisibilis incomprehensibilisque velle opinari secretum (Adn. 14 in eumd. Serm. d. Tr. 7, n. 2).*

Tertia Judæa est vere circa (ita S. Zeno) quæ cum in lege (ut dicere solet) sua legat ubique, duas Patris et Filii designari Personas, tamen nunc usque contendit Deum Filium non habere Hoc in Sabellianos fuisse dicta pro certo habendum est, quorum hæresis tunc grassabatur. Eam hæresim Judæismum appellavit et S. Basilius. *Judæismus est, Sabellianismus in Evangelicam prædicationem invectus. Qui enim rem unam pluribus nominibus appellatam esse dicit, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, et unam trium hypothesim exponit, quid aliud facit? Nonne sempiternam Unigeniti, quæ sæcula antecessit, existentiam negat? Negat item adventum illius ad homines quadam dispensatione factum, descensum ad inferos, resurrectionem, judicium. Negat porro peculiare Spiritus operationes. Novatianus quoque hunc errorem in hæreticos notat. Hæc enim contumelia hæreticorum ad ipsum quoque Patrem redundabit, si Deus Pater Filium Deum generare non potuit. Non autem in Sabellianos ipsi posteriores, sed in Praxeanos dicit. Meæ huic sententiæ favent et ipsi Domini Ballerini, qui hoc in sermone præclare agi contra Patripassianos et Sabellianos adnotant. Præclara hæc adversus Patripassianos, seu (ut a Latinis postea dicti sunt) Sabellianos confessio, qui unam Patris Personam duplici tantum voce distinctam comminiscabantur. Catholici autem Patrem et Filium, duplicem Personam, duplici distinctum nomine confitentur.*

His igitur diligenter examinatis, nullum erui posse **A** tum est Bostorum in Arabia Episcopus Ecclesiasticum pervertens regulam, nova quadam, et aliena a Fide Catholica indicione constitutus est; ausus temere asserere Primum ac Secundum nostrum, antequam inter homines versaretur, non subituisse in propria Persona differentia nec propriam, sed Patronam duntaxat Dominum in se residentem habere. Cumque ea de re partim Episcopi quaestiones, ac disputationes adversum illum habuissent, copius una cum reliquis Origenes, priorem quidem cum uno familiariter collocutus est, ut quorundam errorum sententia exploraret. Postquam vero liquido cognovit quid diceret, errorem eius coarctat, acutisque rationibus ac demonstrationibus convictionem hominem, quasi manu apprehendens ad veritatis viam perducit, et ad pristinam sanamque sententiam revocavit. Latant hodieque, tum Beryli, tum Synodi ipsius causa congregate edita monumenta, in quibus, et disputationes in Ecclesia ejus habitae, et scripturae, quae tunc gesta sunt, continentur. Vides hic plurimos Episcopos de errore Berylli quaestiones habuisse; synodum habitam; disputationes, atque monumenta vulgata, quae si post centum circiter annos vidit Eusebius, potuit et Gallieni tempore S. Zeno videre. Vidisse autem et S. Antitistem et alios Episcopos, Sacerdotes, atque aliquos Fideles sinceritatis Fidei studiosos, et immotuisse in Ecclesia, ex eo constat, quod S. noster Doctor pro concione contra eundem dissertavit errorem.

§ XVI. *Heresim, quae S. Zeno commentariis, notat circa Gallieni tempora commissa.*

Allata Origenis sententia, cuius jam supra mentionem fecimus. *Incipit enim per diem audet, fuit aliquando cum non esset Fides, concedit Dominum Bellerian in adnotationibus ad septimum tractatum S. Zenois lib. II, alios quosdam hunc errorem id tempore docuisse.* At in dissertationis primae capite primo § 2, unum aut alterum fortimmodo fuisse opinari videntur hujus erroris assertorem. *Fuisse id quae per temporis alium aliquem, qui id doceret, quod Arioni sumente docuerit. S. quoque Dionysium Alexandrinum adducunt.* In Aegypto quidem exat S. Dionysius Alexandrinus, Origenis discipulus, qui non ut Arionis praecederet, sed ut Sabellianam heresim in Lybia praecipueque nationibus quae sacri sese opponeret, cum locutionem in mente a se parit. Tam narrata ipsius Dionysii ad summum pontificem Damasum delatione, hujus reprehensione ac Alexandrini Dionysii defensione, proseguatur. *Hae ergo et historae exploratum fit, tertio quidem saeculo cum personam a rianis in sola quoque Aegypto adhibitam (unde patris in monumentis Alexandrinam Ecclesiam spectantibus legitur), et ea ad aliam mentem, ut Sabellianam heresim Catholicis sensu refellerent, non ut eandem inducerent atque deperderent. Ea quoque Dionysius Alexandrinus commendatus cum primidem disputatione, in Apologia Catholica de qua ita asserit confirmavit, id quae ea Antiquis Arion errorum Dionysii commentariis licentibusque rejectis interius sit hominis. Quae itaque contra nunc vel aliquem alium epistolam quentis, et loci hominem, tanquam Arion erroris propugnantem istis in Occidentis regionibus unum nostrum Scritorem pro concione pluribus, et acriter dissertavit, et non potius inteligit ab hoc patrum impugnatum Arionem saeculo quarto ubique, ac praesertim in hisce Italiae finibus duce Aurelio debacchantes; Cum praesertim non eam solum, quae in S. Dionysio Alexandrino reprehensa fuit, sed alius plures locutiones ex propriis, et saepius impugnat ante Arionem nomen nonquam auditas.*

Beryli quoque heresim, et Dionysii Alexandrini verborum ipsam tanquam rem dantes nos per pertinet actum, odonitampie voluit Bellerian; at hoc non patitur eorum temporum historia. Quod Eusebius de Berylio refertur autimus (*Hist. l. v, c. 25*) Tunc temporis Berylii de quo superioribus des-

B tum est Bostorum in Arabia Episcopus Ecclesiasticum pervertens regulam, nova quadam, et aliena a Fide Catholica indicione constitutus est; ausus temere asserere Primum ac Secundum nostrum, antequam inter homines versaretur, non subituisse in propria Persona differentia nec propriam, sed Patronam duntaxat Dominum in se residentem habere. Cumque ea de re partim Episcopi quaestiones, ac disputationes adversum illum habuissent, copius una cum reliquis Origenes, priorem quidem cum uno familiariter collocutus est, ut quorundam errorum sententia exploraret. Postquam vero liquido cognovit quid diceret, errorem eius coarctat, acutisque rationibus ac demonstrationibus convictionem hominem, quasi manu apprehendens ad veritatis viam perducit, et ad pristinam sanamque sententiam revocavit. Latant hodieque, tum Beryli, tum Synodi ipsius causa congregate edita monumenta, in quibus, et disputationes in Ecclesia ejus habitae, et scripturae, quae tunc gesta sunt, continentur. Vides hic plurimos Episcopos de errore Berylli quaestiones habuisse; synodum habitam; disputationes, atque monumenta vulgata, quae si post centum circiter annos vidit Eusebius, potuit et Gallieni tempore S. Zeno videre. Vidisse autem et S. Antitistem et alios Episcopos, Sacerdotes, atque aliquos Fideles sinceritatis Fidei studiosos, et immotuisse in Ecclesia, ex eo constat, quod S. noster Doctor pro concione contra eundem dissertavit errorem.

De Dionysii Alexandrini quaestione quomodo se res habuerit narrat S. Athanasius (*De sent. Dionys.*): **C** Quam igitur Dionysius Episcopus certior factus de Pentapolitanis, solo religionis epistolam hanc, quemadmodum dixi contra heresim Sabellii ad Ammonium et Euphranorem scripsisset. Quidam ea Ecclesia recte quidem sentientes, sed tamen ignari ejus causa, cur ita ab eo scriptum esset, Romam ascenderunt, ibique cum apud Dionysium ejusdem nominis Romanum praesidem accusaverunt. Re comperit Alexandrinus simul, et contra Sabellii sectatores, et Arion dogmata, propter quae ab Ecclesia ejus fuit, volumin componit, ubi a patribus, sed tamen contrarias hereses esse docet in Sabellii dogmatibus, et blasphemias eorum, qui dicunt Dei Verbum opus, aut creaturam esse; postulavitque a Romano Praeside, ut acta sua indicaret, quibus acceptis, opus abierit sub nomine clerici et apologiae, ubi sceleratam offensionem Cui sui rebellium redarguit, et quo pacto hanc infamiam contra ipsum excitarint, demonstrat. Pentapolitanis Sabellii heresi infectis, ut eos ad Fidem revocaret S. Dionysius Alexandrinus ad Ammonium et Euphranorem dedit epistolam, ex qua dissertatio orta est, ut idem Athanasius testatur. Unde suspensio nata est. Cum in eadem epistola quaedam regerentur sinceritati Fidei non conformia, quidam ex Ecclesia Romam ascende, ibique cum apud Dionysium ejusdem nominis Romanum Praesidem accusaverunt. Non itaque in scriptis occurre litere ad Ammonium et Euphranorem latuerunt, sed Ecclesiae innotuerunt Alexandrinum. Quidam etenim ex ea Ecclesia, ex ejus scilicet Ecclesiae Caero, et ut par

est credere, ab eodem Clero deputati (agebatur enim de proprio Episcopo coram Summo pontifice accusando) *Romam ascenderunt, ibique eum . . . accusaverunt.* Publica accusatio ab Ecclesia Alexandrina contra suum Episcopum Romam apud Summum Pontificem delata, potuitne toti Italiae occurrere? Nonne et omnibus Orbis Ecclesiis tantæ rei notitiam eum de Christi Divinitate ageretur, fuisse vulgatam dicendum est? Maxima siquidem fuit in Dionysium contentio, maximæ excitatæ turbæ, ut opportune Thomasinus observat. *Serio hic perpendendum est, quanta in Dionysium concitata sit tempestas, ex eo quod una vel altera epistola visus esset aliquantulum decedere de constantissima et antiquissima Ecclesiarum omnium doctrina in Filii Divinitate profitenda. Nisi enim constantissima fuisset ea, et vetustissima Ecclesiarum Fides, non ad eam adductus fuisset Dionysius sui purgandi necessitatem, non apud Dionysium Romanæ Ecclesiæ Antistitem in crimen vocatus esset, non ei se per epistolas purgare compulsus fuisset. Ita Thomasinus, cui adstipulatur ipsemet Dionysius Alexandrinus in Apologia ad Romanum Pontificem Dionysium. Cæterum hæc et istiusmodi a me scripta, quasi cacutientes dissimulant se videre, sententiosisque inconditis veluti saxis eminus me lapidare conantur.* Quid miram igitur si Veronensis Præsul S. Zeno errorem, quo Dionysius insimulabatur pro concione reprehenderit, ipsa reprehendendi ratione suffragante, ut notavimus. Illud accedit etiam ad quæstionis hujus manifestissimam et publicam notitiam demonstrandam, quod non modo pluribus scriptis epistolis Dionysius ab eo crimine se defendit. *Quod si temporis, et personæ ratio eum ad talia scribenda traxit, alias quoque postmodum epistolas scripsit, quibus se de suspicione purgavit;* sed duo edidit volumina. Primum contra Sabellii hæresim, simul et contra eos, qui in eum ingerebant, male de Christi Divinitate sensisse. *Re comperta Alexandrinus simul, et contra Sabellii sectatores, et Arii dogmata... volumen composuit* (Arii dogmata dixit Athanasius quamvis tot ante Arium annos scripserit Dionysius); secundum Romano Pontifici scripsit, ut sese defenderet: *Postulavitque a Romano Præsule, ut acta sibi indicaret, quibus acceptis, opus edidit sub nomine elenchi et apologiæ.* Ipse quoque Romanus Pontifex Dionysius eodem Athanasio auctore, cujus verba retuli, commentarios in lucem dedit, quibus voluminibus contra eos qui Filium opus aut creaturam asseruerant scriptis clare ostenditur, hæresim Christo rebellium Arianorum, non tunc jam primum, sed olim ab omnibus damnatam fuisse. Ab omnibus, inquit: omnibus itaque notam hæresim damnatam dicit; neque enim damnari potuit ab omnibus, quin etiam omnibus esset nota. Alexandrino quippe Dionysio intererat sua scripta non in Alexandrina tantum Ecclesia, sed et Romæ, et in Italia, atque universa in Ecclesia sui ad defensionem vulgare, ut infamiam sibi irrogatam depelleret. Romani quoque Dionysii erat in universa Ecclesia damnatum errorem ostendere.

A Concedendum itaque Dominus Ballerinus S. Dionysium Alexandrinum hanc formulam: *Con ut res facta, non erat antequam fieret, ea mente adhibuisse, ut Sabellianam hæresim Catholico sensu refelleret.* Ex eo tamen nullatenus inferendum est, minus notum fuisse hunc errorem, et ob id minime redarguendum, etiam tantum Dionysio Alexandrino excidisset; quia ea potissimum ratione publice reprehendendus erat, ne Alexandrino Dionysii auctoritas, et sanctitas errori spergendo obstetricante veluti manu maximum pondus et occasionem præberet. Qua de re mitius eum illo agens, ita monet: *Videamus nunc, optime Christiane, quemadmodum inter Patrem Filiumque tempus infulciat: Si enim tempori non sibi debent, quod est alter alteri obnoxius, procul dubio ut tu vis, major est natura, quam Deus. At cum naturam ex nihilo fecerit Christus, sit autem ex natura tempus, ineptum satis est opus suo præponere Artifici: ac per hoc solum interest quod soli se sciunt* (S. Zeno serm. vii, l. ii). Libuit S. Zenonis verba repetere: ipsa etenim per sese Alexandrinum Dionysium compelli demonstrant rhetorico more hæc absentem. Charitatem spirant, summam Viri opinionem expriment, brevi, at energica vi errorem evincunt Dionysiano tempori accommodatissima.

At non in uno Alexandrino Dionysio, neque a nonnullis tertio sæculo in sola Ægypto, et paucis tantum in monumentis Alexandrinam Ecclesiam spectantibus, hanc formulam legi concedendum est, ut putant Domini Ballerini (*d. Dissert. i, c. 1, § 2*): Quin per totam Ecclesiam hanc hæresim diffamatum circa tempora Dionysii Alexandrini, imo circa initium tertii sæculi pro certo habendum: Quod ut planum fiat, quæ supra de ætate hujus hæresis sunt adducta, ad mentem sunt revocanda: Scilicet Ebionis errorem non in Asia solum ante secundi sæculi initium, sed et Romæ fuisse vulgatum, ac magis magisque diffamatum Theodotione atque Artema a Summo Pontifice Victore damnatis circa annum Chr. 196. Errore profligato serpuisse adhuc deprehenditur in Ecclesia non modo Orientali, sed et in Occidentali, aliquo tamen cum moderamine, ut assolent hæretici ad Ecclesiæ censuram eludendam. Artemon quippe Christum Dominum dicebat esse hominem tantum ex Virgine natum, Prophetis præstantiorem. Damnata hæresi, non ita aperte ante Mariam Christum non fuisse: sed fuisse tempus quando non fuit, Divinitatemque propriam in eo non fuisse, sed Patris, heterodoxi affirmabant, quorum opinionem Tertullianum adoptasse comperimus in jam relatis verbis ineunte sæculo. *Et Pater Deus est, et Judex Deus est, non tamen ideo Pater et Judex semper, quia Deus semper. Nam nec Pater potuit esse ante Filium, nec Judex ante delictum. Fuit autem tempus cum et delictum, et Filius non fuit, quod Judicem, et qui Patrem Dominum faceret.* Tertulliano e vivis sublato, Beryllus Bostrensis doctrinæ laude ab Eusebio commendatus, eundem errorem asseruit circa C. an. 250, quem serpere adhuc circa

nostrium Tertii ejusdem seculi, et in Italia, et Roma evidenter dignoscuntur ex eo, quod Novatianus Romanus prebiter contra eundem errorem agat adhuc Catholicus sub S. Feliciano Papa. *Hic ergo cum sit genitus a Patre, semper est in Patre. Semper autem sic dicitur, ut non inchoat, sed totum habet... sed cum ante omne tempus est, semper in Patre fuisse decidit. Nec enim tempus illi assignari potest, qui ante tempus est. Semper enim in Patre, in Pater non semper sit Pater.*

Contra eundem errorem et Origenes disseruit, licet in sincera Mystera SS. Trinitatis doctrina non sibi constans: *Quod cum sit ille similitudo Patris, fieri non posse quod fuerit, quando non fuerit.* Non itaque Berylli hæresis momentanea dicenda est, neque totum Occidentem prorsus ignota, atque infortis Zenoni composita, cum et Tertulliano, et Novatiano, ac Dionysio Romano pontifici, Latinis Patribus (Origeni, Theognosto, Dionysio Alexandrino, Grecis, ipsique Paulo Samosateno hæretico, totoque tertio seculo perstreperisse universæ Ecclesiæ cogitanti ac publice manifestam ex adductis probetur.

Ad hujus paragraphi complementum Dionysii Alexandrini textus ex Athanasio afferamus (*De Divinis Scripturis*). *Namquam fuit Deum non esse Patrem — semper Christum fuisse Verbum, et Sapientiam, et Virtutem. Neque enim cum hoc ante non genuisset Deus, postea genuit, sed neque a se ipso Filius est, sed a Patre habet esse. Jam quia splendor est Æternæ Lucis, omnibus modis ipse quoque Æternus est. Lucē enim semper existente, certum est, et splendorē semper existere; eo enim ipso lucem esse, quo splendet, intelligitur; non enim fieri potest, ut lux non luceat... Sancti Spiritus mentionem facit, sed ita ut pariter adparentem undenam lucē, et per quem venit; Sed ipsi ignorant Patrem a Filio alienari non posse, et sub Patris vocabulo per unam communionem auctorem contineri, et Filium a Patre quasi dominio disprectum non esse, eo quod Patris vocabulum hanc communionem indicat, et in Patris Iteque manibus esse Spiritum Sanctum, sed ita ut neque a mittente, neque a ferente separari possit. Qui fieri videtur, ut cum istis nominibus usar, suspicatos habeat quasi ista separari deinde existimationem. Hoc igitur pacto unitatem, quæ in Trinitate dicitur, in Trinitatem dicitur, et Trinitatem, quæ dicitur non potest, in Unitatem committimus... Et tamen scilicet accusamur, quasi qui dicimus, Filium unum esse ex numero rerum factarum et nequaquam Patri suo consubstantialem. Alia congerit S. Dionysius: Sed hæc sufficiant ad ea, quæ proposuimus, confirmanda. Nam quæ hæc faciendæ sunt, intelligat Lector ipse per sese.*

§ XVII. An S. Zeno alios Ariani tribuit formulas impugnavit?

Tres a S. Zenone impetratas hæreses, multo ante Arii ortum disseminatæ fuisse demonstravimus, quas et seculo tertio convellere potuit S. Doctor.

A Resistunt tamen Domini Ballerini, acutes. *Nam cum solam, per in S. Dionysii Alexandrino reprehensa fuit, sed alius plures locutiones et proposita, et sapius repetita sunt. Arii non novit unquam auditas. Pergunt insuldas ante Arii locutiones auctoritate Secretis, Sezomoni, Rollio, atque Helari probare. Quas hactenus consideravimus formulas ambitas ante Arium, ex his quæ protulimus satis superque constat: pariter non unum Zenonem contra ipsos disseruisse, neque Occidenti fuisse ignotas. Alias, quas allerunt, formulas consideremus, ut in aperto sit, an contra ipsos ante Arium mandatas conciones suas habuerit S. Zeno, easque ex proposito et sapius impugnavit.*

*Arii aequalitatem (ita Domini Ballerini) Filii cum Patre infirmitur, inferioremque Patre Filium predicabat. Auctor (æqualem) Patri Filium (in omnibus) Tract. iii et Tract. iv lib. ii, (æqualitatemque auctoritatis unam) urget Tract. vi. num. 4, et formulis quidem adeo expressis, ac repetitis sæpius aliis vocibus statuit, ut non casu aliquo, sed ex consilio contra errorem jam dominantem hæc se propterea subindect; unde Tract. i lib. ii, (Deum Dei Filium) Equalem Patri a Catholicis predicari, distincte affirmat: quæ predicatio noviss in quartum sæculum contra Arii hæresim cecidit. Hanc porro aequalitatem non adseruit auctor, sed pluribus statueret et confirmaret etiam utroque tractatibus voluit, objectiones rejiciens, quas Arii soluti commoverant. Vide Tract. i et vi, lib. ii. Æqualitatem Filii cum Patre tutati sunt ante S. Zenonem omnes Patres, qui de Christi Divinitate scripserunt; eam quippe impetebant antiquiores omnes hæreses, quæ Christum hominem, non Deum esse indicabantur: Quapropter tanto ante Gallieni tempora S. Hippolytus Martyr aequalitatem Christi cum Patre asseruit, cujus verba retulimus, quibus apertissime dicit, quod Verbum idem est cum Patre. Clemens etiam Alexandrinus supra laudatus: *Verbum Divinum, quæ revera est Deus manifestissimus, qui est universorum Dominus coæquetus.* Tuenda tamen aequalitatis Filii cum Patre urgentior Divo Zenoni necessitas fuit ea ætate, quæ forte Veronensi ecclesiæ præerat: eo quod Origenes contra ipsam aequalitatem disseruerit in libro contra Celsum. *Præconium (ita Origenes) mundi molitorem esse Filium Dei Verbum, qui velut suscite manu mundum fabricaverit. Patrem vero Verbi eo ipso quod Filio suo atque Verbo possit mundum facere, esse principium opificem. Hæc præcipue errorem confirmavit S. Zeno in sermone primo a Domini Ballerini indicato. At ille cui jobatur, est, impius, inferior. Quid? Quod inde non esse probatur inferior: quia unde processit Paterni cordis est exsecutor; non enim minus est facere magna, quam dicere. Quamvis et quod dicitur est a Patre vel dici potest, quia Verbum est Filius, sine Filio non est, et quod factum est a Filio, vel fieri potest, sine dignatione Paterna non est, quia Filius sine Patre non est. In sermone quoque quinto. Cum imperat Pater Verbum fieri etiam quæ dicta sunt**

pletur a Filio. Quomodo autem, quantum, aut qualis fieri debeat, nemo præcipit, interrogat nemo; neque enim sine Patris esse possit injuria, si hac necessitate opus esset illi, qui in sinu Patris commanens voluntatis ejus perfectionem non didicerat, sed habebat. Tanta majestate sermonis, tanta vi rationum in heterodoxos invehit S. Præsul.

Apertius tamen contra æqualitatem Filii cum Patre Origenem fuisse locutum assertit S. Hieronymus, qui ipsum scripsisse testatur: *Deum Patrem esse lumen incomprehensibile: Christum collatione Patris splendorem esse perparvum, qui apud nos præ imbecillitate nostra magnus esse videatur. Duarum statuarum majoris, et parvulae unius, quæ mundum impleat, et magnitudine sua quodam modo invisibilis sit; et alterius sub oculos cadat, ponit exemplum, priori Patrem, posteriori Filium comparat.* Eademque in Epistola S. Hieronymus eundem Origenis errorem refert quoad Spiritus Sancti Personam. *Tertium dignitate, et honore post Patrem, et Filium esse Spiritum Sanctum... rursus majorem Filii Fortitudinem esse, quam Spiritus Sancti; et consequenter ipsius Sancti Spiritus majorem esse Virtutem cæteris quæ Sancta dicuntur.* Non defuit itaque S. Zenoni, et Gallieni tempore parata occasio de æqualitate non Filii modo cum Patre, sed et Spiritus Sancti cum Patre et Filio, naviter suis in concionibus agendi, quare primum Sermonem seu Tractatum ita concludit: *Constat ergo æqualem esse, quod invicem vivit cum Spiritu Sancto.*

Concilium quoque Antiochenum primum eundem in Paulo Samosateno reprehendit errorem. Scilicet Filium in procreando mundo Paternam implese voluntatem, eique ut id faceret præcepisse Patrem. Inæqualitatem vero excludunt ejusdem concilii Patres. *Operatur utpote Verbum simul et Deus, per quem omnia fecit Pater, non tamquam per instrumentum, neque tamquam per Scientiam, non per se existentem.* In eadem sententia loquitur et Alexandrinus Dionysius contra Samosatenum verba illa explicans Hieremiæ: *Ego sicut agnus innocens, qui ducitur ad Sacrificium, ita in Persona Christi loquitur: Ego, inquam, qui semper Persona Christus æqualis Patri nulla dissimilitudine substantiæ coæternus Domino Spiritui, etc.* Compertum itaque est, errorem hunc de inæqualitate Filii ad Patrem tertio sæculo, et Gallieno imperante viguisse, ita ut in illum agere ejusdem urgeret necessitas temporis. Non enim Ariani soli contra æqualitatem Filii cum Patre sunt oblocuti. At forte quis Origenis scripta ab Arianis falsata causari volet: Num forte eum latet Origenis æstuosum ingenium, quasi mare non semper tranquilla veritate pacatum, sed fluctibus variarum opinionum æstuans frequenter ad falsitatis scopulos allisisse? Hanc siquidem scriptorum ipsius corruptionem inane commentum esse, evidenti ratione ostendit Hieronymus. *Solus inventus est Origenes, cujus scripta in toto orbe pariter falsarentur: et quasi ad Mithridatis litteras omnis veritas uno die de voluminibus illius raderetur. Si unus*

violatus est liber, non unum a ejus opera, quæ accersis et locis et temporibus edidit simul corrupti potuerant?

Atque formulam Ariano vim propriam in D. Zenonis sermonibus depreche dere sibi videntur Domini Ballerian: *Cum Auctor (unam substantiam) acriter inculcet, quam ceteri ejusdem avi Patres adversus Arianos et proposita dissidentes inculcarunt; consubstantialis licet vocem nequaquam adhibeat, satis se nihilominus adversus eam hæresim decertantem prodit.* Hoc ab argumento innocuum S. Veronensem Præsulem fore arbitrabar, eadem ratione, quam ipsi suggerunt Domini Ballerian. *Consubstantialis licet vocem nequaquam adhibeat.* At mea quidem sententia etiam si Consubstantialis vocem sæpius adhibuisset S. Zeno, a tertio sæculo non esse removeandum pro certo habeo. Huc ea ratione adducor, ut credam, quod Consubstantialis vox multo etiam ante concilium Nicænum apud Patres, et Ecclesie doctores in usu fuerit. Testatur hoc ipse Cæsariensis Eusebius verbi hujus consubstantialis inimicus, ab Athanasio allegatus (*In Ep. ad Episc. in Africa*). *Sed ipsi interim mire incusant, quod per voces non in scriptura solemnes, sed tamen pie inventas, condemnati sunt, cum ipsi tamquam exterioribus exorti de terra loquantur: episcopi vero contra non has voces ipsi excogitarunt, sed eas a Patribus contestatas acceperunt, et scriptis suis inseruerunt. Siquidem prisca episcopi ab his annis prope centum et triginta, tum qui Romæ, tum qui in nostra Civitate pontificatum gessere accusaverunt eos, qui Filium creaturam dicerent, aut qui negarent eum consubstantialem Patri. Neque ejus ignarus erat Eusebius episcopus Cæsariensis, qui cum prius suffragaretur Arianicæ Sectæ, postea tamen Nicæni concilii Decretis subscripsit, et apud suos id ipsum propriis litteris affirmavit, cujus hæc verba sunt: « Novimus quosdam ex prisca eruditos, et præclaros Antistites aliosque scriptores, cum de Patris, et Filii Deitate loquerentur, voce consubstantialitatis usos esse. » Hac voce tanquam a Patribus accepta usus est S. Dionysius Alexandrinus Gallieno coævus contra Samosatenum: *Desertum dicis eum qui erat natura Dominus, et Verbum Patris, per quem omnia pariter fecit, et per quem Sancti Patres homousion Patri vocaverunt.* Dionysio autem hujus vocis antiquiorem usum fuisse probat doctissimus Christianus Lupus pluribus allegatis S. Irenæi, ac Tertulliani textibus, ex quibus infert: *Quapropter hæc voces (consubstantialis, consubstantiva Virtus, ejusdem substantiæ) neque a Romano, aut Alexandrino Dionysio adversum Paulum Samosatensem, neque a Tertulliano, neque item a S. Irenæo sunt, sed sunt ab ipsis Apostolis. Etenim, non dumtaxat uterque Dionysius, ac item Tertullianus, sed et ipse S. Polycarpi discipulus S. Irenæus eis utitur tamquam communibus in Ecclesia, ideoque Apostolicis. Eas Tertullianus a Latina, Irenæus accepit a Græca Ecclesia. Hinc illæ apud utramque sunt antiquissimæ* (*In Dissert. post hu. de voc. subst. Essent. Pers. c. 4, quæst. 2, edit. nov. Ven. 1724*). Optime quidem. Sapientissimus*

quippe Vir institutum voverat in Ecclesia tradendi Catechumenis Apostolorum Symbolum. Num forte nudas litteras tradebant? Nonne et mysteria in eo contenta explicabant? Illic ubique semper Fidei Divinitas, et cum Patre consubstantialitas propagata, et ita alie Fidei cordibus indixa, ut tanti fortitudinis, atque constantia, exitus, cruciatibus, sanguine et ipsa morte, contra hereticos hanc Fidei confessionem tutandam duxerit Orthodoxi. Hanc Verbi Divinitatis Fidem ex eo in Ecclesia vulgatam, communem, et publicam agnoscunt Petrus, Lupus, Thomasius, quod contentiones tacite in Alexandrinum Dionysium fuerint excitatae. Audi Lupum: *Ista vox tunc formosa, ac gloriosa (nempe consubstantialis) est non diuturna apud Romanam, atque et omnem Latine Ecclesiam, sed etiam per Pentapolim, ac omnem Aegyptum aegyptia. Hac vox gloriæ patri accusanti et corrigendi Patriarchæ fundamentum. Quarto discimus, quod etiam Dionysius Patriarcha agnoverit istam vocis abnegationem esse crimem: hanc ipsam abnequivit, rescripsit aliud a se non dictum de ista voce, quam quod non esset expressa in Sacris Litteris. Haud dubie hoc deum fecit illum susceptionem, et accusationi dedit originem, et ad se perquamquam profectus est non sollemnitate sententiam rem, sed et ipsam vocem ubi omnino probari. Hæc Galiani tempora respiciunt. Quæ de re igitur S. Zeno, etsi non bis, aut ter, sed eodem unius substantiæ vocis usus esset, et voce consubstantialis, qua de re conserendum est in Arianos habuisse conuenies, cum et tertio sæculo perstreperantibus Dionysii Alexandrinum accusationibus, atque Pauli Samosatensis heresi debacchante, ipsius vocis inculcanda tantam habuerit occasionem? Semel tantum huius vocis hominibus, seu consubstantialis mentionem fuisse S. Zeno (ipse namque, et antiquiores Patres, unius tantum substantiæ Vocabulum adhibuit) aliqua licet insubsistenti ratione procederet argumentum. Cum vero nihil tale in eo deprehendi vel per umbram possit, cur a sua ætate a tertio nempe sæculo detrudendus sit, utique non video.*

Idem dicendum est de absurdo quod in Catholicos impetebant Ariani. *Hanc unam substantiam, ut Ariani de medio tollerent, obtrabant hæc ratione de Patris substantia aliquid fuisse desertum, ut Filius quæretur, si que inuocatum, et imperfectum Patrem a Catholicis admittendum dicebant.* Fides etiam unius Dei in tribus distinctis personis, quod perinde est ac unam divinam substantiam in tribus a se invicem distinctis personis profiteri, semper in Ecclesia floruit, hereticorumque solenne fuit contra Catholicos hanc calumniam obtrudere, quod dividentes personas substantiam divinam desiderent, ac plures deos admitterent: quod animadverterunt et Patres concilii primi Antiocheni contra Samosatenum: *Qui autem contradicit Filium Dei non esse ante constitutionem mundi, dicitque credere, et confiteri esse Deum, non esse deum, quoniam deus deos predicare. Qui Filium Dei non esse Deum prædi-*

cat, hunc alienum esse ab ecclesiastica regula obtrahunt. Antiquissimus etiam S. Justinus martyr si non apertius, ac S. Zeno contra hanc calumniam, ex æqua tamen disseruit. Audias illum iterum: *Virtutem tantam esse Dei (de Verbo Deo loquitur) ac Deum a Propheta nuncupari, non ita ut solus hæc solo vocabulo numeratur, sed numero alterum quiddam esse; non tamen recedente, tantam Patris substantia recedens, uti cetera divini, atque secta non sunt eadem, atque erant ante sectionem (In Dial. cum Tryph.).* Vide quæ dixi § 13 et 14.

§ XVIII. De formulis Arianorum propriis nusquam inveniunt S. Zeno.

De Arianorum formulis hæc usque consideratis nullum superesse dubium, S. Zenonem suis in sermonibus minime contra Arianos egisse, demonstratum esse, confidimus. Modo vero, et illud tamquam certum ponimus, ipsum S. Præsulem ne unam quidem propriam Arianorum formulam leviter attigisse. Quod ut constet in mentem illud revocandum est, quod superius ostendimus, Arium nempe, ejusque sectatores, post Arii ab Ecclesia expulsionem, errores suos quadam ex parte immutatos, alia circumvestitos exhibuisse. Illum præcipue correxit errorem a Beryllo, seu a Samosateno acceptum, quem primo S. Alexander patriarcha Arto objecit. *asserunt tempus aliquid fuisse cum non esset Filius Dei.* Arius in Epistola ad Eusebium Nicomediensem, *Filium ante tempora gentium latet ante tempora, et ante sæcula plenum Deum existisse.* Sanctus Zeno primum Arii errorem conluta vit illis verbis: *Videamus nunc, optime christiane, quemadmodum inter Patrem Filiumque tempus infuleris: si enim tempori non sibi debent, quod est alter alteri obnoxius, procul dubio, ut tu vis, major est natura, quam Deus. At cum naturam ex nihilo fecerit Christus, sit autem ex natura tempus, ineptum satis est opus suo præponere Artifici.* Optime contra primum errorem argumentum procedit ea ratione, quia ex tempore interposito inter Patrem et Filium interpretetur, naturam majorem esse Deo. *Procul dubio, ut tu vis, major est natura, quam Deus.* Nam Christus naturam fecit ex nihilo: *Cum naturam ex nihilo fecerit Christus.* Tempus vero quid naturale est. *Sit autem ex natura tempus.* Si ergo tempus ante Christum Deum creatum est. *Opus suo præponitur Artifici.* At contra Arii errorem emendatum, scilicet quod Christus fuerit ante tempora, et ante sæcula plenum Deum. Nihil valet argumentatio, eo quod sui in erroris emendatione Arius unus Creatori postponit, neque deduci potest. *Ineptum satis est opus suo præponere Artifici.* Contra primum itaque errorem, quem Arius ab anterioribus hereticis mutuum acceperat, arguit Zenonis ratio, ideoque vel contra Samosatenum coævum, vel contra Dionysii Alexandrinum imprudentem verborum ipsam S. Zeno argumentum fecisse dicendus est, non contra Arium, quem a pristino errore resilientem, ne viximur decentem S. Doctoris non revincit instantia. Illud vero maxime notandum est, S. Zenonem tamquam certum proponere Chris-

tum ex nihilo fecisse rerum naturam. At cum natu-
ram ex nihilo fecerit Christus. Arius vero Christum
ex nihilo esse dicebat. Tum quod dicimus eum (Chri-
stum) ex nihilo constare. Ita Arius. Hunc errorem
S. Zeno neque uno verbulo arguit. Illi ergo comper-
tus non erat, si cum præcise convellendus esset,
proprium ad confirmandum argumentum præterit.
Ante ipsum ergo errorem scripsit.

De reliquis propriis Arianorum formulis quas re-
censuimus, apud S. Zenonem altum silentium. For-
mule Arianorum hæc sunt: *Non semper Deus erat
Pater, non semper Filius. . . Cum omnia sint condita,
ipse quoque (Filius) conditum quiddam, et opus haberi
debet. . . Eum (Filium nempe) non natura in Patre
existere, nec esse proprium ejus substantiæ Verbum,
nec propriam Sapientiam, in qua mundum illum crea-
vit, sed in Patre esse aliud proprium, et peculiare Ver-
bum, aliamque item propriam sapientiam, in qua sa-
pientia ipsum Verbum fecit: Atque adeo ipsum Domi-
num Christum respectu rationalium, quæ verbis utuntur,
Verbum esse nuncupatum. . . Deum non nos propter
illum (Filium) sed illum propter nos condidisse. . .
Cum vellet nos procreare, tunc quoque istum procrea-
vit, quem postquam genitus est, appellavit Verbum: Sed
et ipsum gratia existit. . . Christum non esse natura-
lem, et veram Dei potentiam, sed sicut erucæ, et bru-
chi appellantur potentiæ Omnipotentis Dei, ita ipsum
quoque appellari Omnipotentiam Patris. . . Filium non
exacte cognoscere Patrem, nec suam quidem ipsius sub-
stantiam cognitam habere.* Hæc sunt quas Socrates
lib. 1, cap. 6, novellas, et inauditas Arii adsertiones
vocavit: Et Sozomenus lib. 1, cap. 15, quod a nemine
umquam dictum fuerat ipse (Arius) in Ecclesia ausus
fuerit prædicare; ante quos utrosque Rufinus lib. x
hist. cap. 1: *Prava quædam de fide Christi proferre, et
quæ antea in quæstionem numquam venerant, cœpit
(Arius) unde et Hilarius Arianam novam hæresim vo-
cat lib. vii de Trinitate n. 3, hæresim novellam n. 6,
et novellam luem post quadringentos fere annos nuper
inventam lib. 1, ad Constantium num. 5, quam scilicet
ante Arium docuit, et propugnavit nemo.* Contra
hæc D. Zeno nec mutit quidem. Alias formulas, seu
errores alios, quos Arius a Samosateno, Artema ac
Ebione hausit, eundem auctorem nostrum impetisse
vidimus, et ea quæ Dionysio Alexandrino exciderunt,
eo quod incaute protulerit. *Cum sit res facta, non erat
antequam fieret:* Hæc vulgata atque damnata ab Ec-
clesia, ut demonstratum est supra, cum Arii tempus
minime connotent, sed Gallieni; nulla ratione ab
hujus imperatoris ævo removendus est S. Zeno: Quin-
imo cum de Arii propriis erroribus nullam fecerit
mentionem, multo ante vixisse dicendus est.

Ex eo quidem S. Zenonem tertio sæculo scripsisse
constat, quod circa præcipuum illum Arii errorem.
*Cum vellet nos procreare (Pater), tunc quoque istum
(Filius) procreavit.* Quamdam cum hoc errore affini-
tatem verborum saltem in quibusdam S. Zenonis ser-
monibus reperiri putat Petavius, de quo inferius age-
mus. Si namque post Arium sermones suos habuisset

A sanctus Zeno, cautius profecto sententiam expres-
sis et suam, neque in Arianismi suspicionem potuis-
set adduci. Sicuti alius etiam Antenicæis Patribus
contigisse comperimus.

Arii etiam impia dogmata præ oculis non habuisse
nostrum Zenonem evidenter concluditur, quia in præ-
ma hæresi, quam Tractatu septimo lib. secundi com-
memorat nempe: *Una demque asserit J. C. ab utero
Virginitatis sumptisse principium. Deumque ex-
inde ob justitiam factum esse non natum.* Qui Pauli
Samosateni error est: Contrarium Ario errorem
inducat. Arius nempe Episcopum gratia factum esse
Deum prædicat. *Cum vellet nos procreare, tunc quoque
istum procreavit, quem postquam genitus appellavit
Verbum: sed et ipsum gratia existit.* Arius (inquam)
gratia Deum existisse dicit. Error contra quem in-
vehit S. Zeno, non gratia, sed merito, *ob justitiam*
Deum factum asserit.

Quantum profecto longe ab impietate Arii, Aria-
norumque insectanda abfuerit S. Veronensis Anti-
stes, hæc manifesta observatione evidenter ostendi-
tur: Numquam in Tractatibus S. Doctoris Arium,
vel Arianos nominari: De concilio Nicæno ne ver-
bum quidem reperiri: De Constantino, et Constantio
nullam mentionem fieri. Cum vero iis temporibus
S. Zeno a Dominis Balleriniis constituatur, quando
ipsimet Ariani primævos impii sui Doctoris errores
ab antiquis hæreticis acceptos anathematizarunt, ut
in Antiochena Arianorum synodo post Constantini
mortem habita anno C. 341, in qua formula Fidei
edita est, et in ea damnantur ii, quæ asserunt: *Tempus,
aut momentum, aut sæculum esse, vel fuisse ante-
quam gigneretur Filius: Vel si quis dixerit, Filium
creaturam esse tanquam unam ex creatis.* Ita et in for-
mula a Narcisso Cilice, aliisque tribus Episcopis pro-
mulgata, qua anathemate feriuntur, qui dicerent Fi-
lium esse *ex non existentibus, vel ex altera hypostasi,
et non ex Deo, aut fuisse aliquando tempus cum nondum
esset.* Idem, et in synodo Sirmiensi ab Arianis habi-
to anno 351. Cum inquam a Dominis Balleriniis ætas
S. Zenonis post omnia hæc reponatur, anne credibile
est S. Zenonem in antiquas hæreses ab ipsis Arianis
damnatas disserere, recentesque omittere voluisse?
Nihilque de celebri contentione illa circa verbum
τὸν ὑπόστασις penitus attingisse? quæ tanto, et Catho-
licorum, et Arianorum ardore, et defensione, et im-
pugnata fuit eo ipso tempore, quo Veronensi eccle-
siæ S. Zenonem præficiunt eruditissimi laudati Viri.
De hoc vero ægemus, cum de Arianorum formulis re-
dibit sermo. Intactas itaque S. Zeno Arianorum pro-
prias formulas cum reliquerit, Ario posteriorem ha-
bendum non esse evidentissime constat.

§ XIX. SS. *Patres Ario posteriores, Arii, et Ariano-
rum proprias formulas suis in operibus exprimunt.*

Aliquot seligemus SS. Patrum, qui post Arium
scripserunt, sententias, ut in iis proprias Arianorum
formulas indicemus. Ex supra enumeratis Ariano-
rum formulis prima est: *Non semper Deus erat Pa-
ter, non semper Filius.* Contra hunc errorem pro cou-

cone ad Papulum exclamavit S. Alexander Patriarcha Alexandrinus, qui eam heresim primus damnavit. *Semper Deus, semper Filius, simul Pater, simul Filius. Cum Deo ingenito Filius perpetuo existit, semper genitus ab ingenito genitus, neque cogitatione, neque momento illo Deus Filium antecedit, Semper Deus, semper Filius ex ipso Deo Filius.* Theodoretus quoque synodalibus epistolis Sardicensis concilii hoc additamentum subdit: *Propterea neque Patrem sine Filio, neque Filium posse inquam sine Patre, nec esse posse, quod est Verbum sine Spiritu. Absurdissimum namque est dicere aliquando Patrem non fuisse Patrem, et Patrem sine Filio utique nominari, tempore esse posse, ipse Filius testatur.*

Secunda Arii heresis est. *Cum omnia, sicut et intelligitur, ex nihilo Filius et nihil emerit.* Hanc formulam refert Athanasius in laudata prima oratione contra Arianos, sicut et reliquas, quas ex ipso retulimus. De ea meminit, et S. Hilarius. *Pater autem non vere Divinitatis Deum, neque ex Patre sua Majestatis naturaque proprietate subsistere dissentit; sed a totius substantiae Deoque diversæ, quæ in adoptionem Filii electa sicut modo creaturarum ex nihilo, quibus nulla origo anterior sit constituit.* Et in lib. ii de Trinitate num. 4. *Ubi aliqui hujus nove temporis prædicatores, qui ex nihilo, atque a tempore formam, et sapientiam, et Virtutem Dei percipiunt. S. Gregorius Nazianzenus (Orat. 49) Filium Dei instabilem, et constitibilem, utpote non de Patre substantia constituisse confingunt: Et quæ natura ex tempore, et ortum ex nihilo, et nomen ex alio habere semper docuerunt.* Tacet Casiodorus lib. i apologetico pro S. Athanasio: *Catholica autem dicitur fides illam, quæ dicit, Deum non habere verum Filium, quæ dicit fuisse, quando non fuerit, quæ dicit factum ex nihilo?* Ita ille adversus imperatorem Constantium.

Tertia Ariatorum formula. *Etiam id cuique addunt. Eam non natura in Patre existere, nec esse propriam ejus substantiam Verbum, nec propriam sapientiam, in qua mundum istum creavit: sed in Patre esse aliud proprium, et peculiaris Verbum, aliamque nem propriam sapientiam, in qua sapientia istud Verbum fecit; atque ideo ipsum Dominum Christum respectu rationalium, quæ verbis nuntiat, Verbum esse nuncupatum.* Ita S. Athanasius (Oratio contra 5 contra Arianos), et de Sententia Dionysii. *Ad cetera modo sua, et hanc quoque sententiam, et ex eadem deprehensionem adjoct. Verbum non esse Patri suum ac proprium, sed alienum esse Verbum in Deo; hanc autem Dominum nostrum esse alienum a Patris substantia, dici Verbum imaginatum, neque esse naturaliter verum Dei Filium, sed adoptione hoc nomen obtinisse utpote creaturam.*

Quarta Arii formula ex eodem S. Athanasio: *Rursus idem ait Deum non nos propter illum, sed illum propter nos condidisse, et Erat enim inquit, solus Deus, nec erat Verbum cum eo? Deinde cum vollet nos proferre, tunc quoque illum proferat, quoniam potestatem*

Agenus est appellati Verbum. S. Hilarius secundo Fragmento historico num. 26: *Tradebant autem Aritalia Patrem Deum instituendi Orbis causa, genuisse Filium, et pro potestate, sui ex nihilo in substantiam novam, atque alteram, Deum novam alteramque fecisse: profant in Patrem ex nihilo opinantes aliquid ei simile potuisse generari: blasphemant in Christum insipientiam eam Paternam generositatem expoliantes.* In libro xii de Trinitate num. 43, idem Hilarius: *Aut forte rebis, id quod in opera creatum, ita intelligi oportere, ut propter opera sit creatum. Id est ut Christus causam efficiendorum operum sit creatus ut ipse servus potius, et operato nondum maneret, non Dominus glorie natus esset.* S. quoque Gregorius Nazianzenus (Orat. 46) quartam hanc, et septimam quintam formulam commemorat: *Filius quoque ita credendus est (Arii heresim refert ipsius Arii sensum exprimens) ut per Esaiam propheta dictum est, Filios generavi, et exaltavi; et alibi Dni estis, et Filii Altissimi omnes vocamini; sed et primogenitus ita habebitur, quomodo et Israel a Deo primogenitus Filius appellatus est, nec non et primogenitus totius creatura, quasi in ordine factorum primogenitus habeatur, ut ex eo seriem quamdam creandis mundi rebis assurgant.*

Quinta Formula. *Non enim est Patris proprius, et naturalis factus Verbum, sed et ipsum gratia existit.* Eodem exprimit S. Hilarius lib. iv de Trinitate num. 5: *Alii namque hæretici non ex Deo esse Christum, id est Filium non ex Patre natum, neque Deum ex natura, sed ex constitutione esse, adoptionem scilicet ejus in nomine, quia sicut plures Deo Filii, ita et hic Filius sit; dehinc liberaliter in dignitate; quia sicut Dni plures sunt, ita et hic Deus sit: indulgentiore tamen in eo, et adoptionis, et nuncupationis affectu, ut, et præ ceteris sit adoptatus, et adoptivis aliis major ipse sit Filius, et excellentius cunctis naturis creatus, creaturis ipsis ceteris præstat. Anni etiam quidam eorum, Dei Omnipotentiam confitentes in similitudinem eorum Dei creatum, et ex nihilo, ut cetera in æterni illius Creatoris sui iniquem constituisse: Verbo vellet de non extantibus jussu esse subsistere, Deo potestate similitudinem sui ex nihilo cooperare.* Hæc satis esse possunt ad innuendum SS. Patres, qui post Ariam scripserunt, Arii propterea hæreses enuntiasse, ac refutasse: Quod in S. Zenonis sermonibus inveniri non potest.

§ XX. *Nulquam arguendum ex eo, quod in operibus SS. Patrum vel innuantur, vel reflectantur recentiores hæreses, ortu potest, ad ipsorum SS. Patrum Epocham constitendam.*

Non utique inferior ex us, quæ D. Zeno suis in tractatibus dixerit veritatem omnibus Arii erroribus contrariam aperte deprehendi; nam Fæmæ ejusdem esse substantiæ cum Patre apertissime cum fateatur, ipsique Patri æqualem coeternæque, perinde est ac Patrem semper fuisse Patrem asserere. Filium ex nihilo non fuisse creatum; neque natum habuisse etiam ante omnes creaturas, ut Arius delirabat.

neque aliud esse Verbum in Patre a Christo Domino A
diversum; eoque minus Verbum propter nos esse factum, minimeque essentiam Patris sua cognitione comprehendere. Hæc procul dubio ex ejusdem S. Zenonis doctrina esse a fide devia demonstrantur. At cum superius ostensum sit, SS. Trinitatis Mysterium ab ipso Ecclesie initio fuisse notum, nihil profecto mirum est, si in eodem explicando errores oppositi, etiam recentiores, perstringantur.

Mos a majoribus acceptus semper in Ecclesia viguit, semperque viget novos exortos errores Veteris ac Novi Testamenti, necnon SS. Patrum doctrina refellere, quod et in recentiorum hæreticorum impis dogmatibus refutandis presenti etiam tempore in usu est. Num itaque et Scripturæ canonicæ, et SS. omnes antiquiores Patres, atque Ecclesie doctores Calvinus, Lutherus, Jansenius posteriores sunt? Quis hoc vel suspicari audeat?

Certe in Ephesina synodo, ut exemplum aliquod præcipuum afferamus, anno Christi 431 celebrata, testimonia allata sunt, ut ex ejusdem concilii actis constat, et Basilii, qui anno C. 378, Ambrosii, qui an. C. 397, Gregorii Nazianzeni, qui an. C. 389, Gregorii Nissenii, qui an. C. 394 defuncti sunt, allegatæ, inquam, sententiæ fuerunt, ad Nestorii convellendos errores; quin et S. Cypriani qui 170, et Athanasii, qui 60 ferme annis ante idem Ephesinum concilium e vivis excesserant. Nemo autem ausus est, hos SS. Patres Ephesinæ synodo posteriores asserere, posteriores licet hæreses prædarnnarint. Verum afferre libet S. Athanasii textum quo Eutychetis ante septuaginta fere annos ita præcise redarguit exortum errorem, ut illum præ oculis habuisse videatur. *Hæc quando prodierunt? Imo quis infernus ista eructavit? Ut consubstantiale dicat corpus ex Maria genitum cum Verbi divinitate, aut Verbum in carne, et ossa, et costas, et nervos, et prorsus in corpus esse commutatum, et a sua natura degenerasse? Quis ista in Ecclesia, aut a Christianis audivit? Fictione non revera Deum Verbum corpus esse factum? Aut quis ita impius fuit, ut vel verbis diceret, vel animo cogitaret, ipsam Deitatem, qua Patris est consubstantialis, fuisse circumcisam, et ex perfecta redditam imperfectam? Et illud corpus, quod in cruce pependit non corpus humanum, sed ipsam esse opificem Sapientiam (Ep. ad Epict. Corinth. Epis.).* Quid expressius haberi potest ad improbandam Eutychetis hæresim, qua docebat in Christo unam tantum esse naturam, non duas, divinam scilicet et humanam, sed has duas naturas post adunationem confusas et contemperatas fuisse? Attamen tanto post Athanasium tempore Eutyches hæc somniavit deliramenta, quæ idem S. doctor tanto ardore revincit.

Addit huic rei fidem id quod in hoc verbo *consubstantialis* explicando, in ipso concilio Nicæno anno 325 celebrato, factum est: nempe ut Eutychetis in ipsius Verbi explicatione damnaretur hæresis, quæ post 126 annos in Chalcedonensi concilio proscripta fuit, quod ipsius Cæsarensis Eusebii testimonio pro-

batur in epistola, quam suæ Ecclesie clericis dedit. *Eodem modo etiam illud Filium Patri consubstantialem esse ratione, et exquisitum est et probatum, non more corporeo debere intelligi, neque quidquam habere simile cum mortalibus animantibus. Nam neque diversa substantia, neque mutatione Paternæ essentiae et facultatis posse constare. Ingentem enim Patris naturam ab his omnibus prorsus alienam esse, nihil aliud ostendere, quam Filium Dei ad reliquas creaturas nullam habere similitudinem, sed unius Patris, qui alium genuit, omnino similem esse, neque ex alia, quam ex Patris substantia et essentia genitum.* Eadem epistola affirmat Constantinum Magonum Verbum consubstantiale intellexisse. *Consubstantiale de corpore affectionibus non posse intelligi, neque Dei Filium vel divisione, vel defectione, ut ita dicam, ex Patre constare. Nam non posse fieri, ut natura, quæ materiam expers est, quæ sola intelligentia percipitur, quæ corpore vacat, corpoream ullam affectionem in se excipiat.* Vides quam præcise Eutychetis error explicatur, configiturque, qui carnem Christi in divinitatem transisse somniabat. *Nam non posse fieri, ut natura, quæ materiam expers est, quæ sola intelligentia percipitur, quæ corpore vacat, corpoream ullam affectionem in se excipiat.* Et illud ejusdem Eutychetis, *Christum, ut Deum fuisse passum,* apertissime refellitur. *Neque divisione substantiæ, neque defectione, neque mutatione Paternæ essentiae et facultatis posse constare.* Itaque verbum illud *consubstantiale* explicando, quod de sola divinitate Christi, qui eandem cum Patre habet substantiam intelligi debeat, apertissime duæ in Christo agnoscuntur naturæ, divina scilicet et humana, contra impium Eutychis dogma, qui post adunationem easdem confundendo, unam tantam in Christo confusam, et divinam, et humanam, naturam admittebat. Minime igitur ex allatis contra Arianos errores S. Zenonis doctrinis inferri potest, ipsum Arianum posteriorem fuisse. Perinde siquidem esset, ac Athanasium, Nicænumque concilium postponere concilio Chalcedonensi. Stat itaque quod probandum suscepimus. Nullum argumentum, ad SS. Patrum aetatem firmandam, desumi posse ex ipsorum doctrina, qua recentiores hæreses convelluntur.

§ XXI. *Tractatus Fidei, quos S. Zeno commemorat lib. primo, Sermone primo de Fide, de Arianorum formulis intelligendi non sunt.*

In sermone primo de Fide ad hæc verba D. Zenonis: *Sequitur, ut scire debeamus utrum tractatum Fidei, an Fidem tractatus debeamus asserere,* adnotant doctissimi Ballerini: *Hic S. Zeno non Nicænum tractatum intelligit, sed eos, qui post Nicænum ab Arianis conscripti fuerunt, quos post pauca multos tractatus appellat, propterea quod tum in pseudosynodis, tum etiam a nonnullis episcopis separatim editi fuerunt.* Ita et adnotatione 15, 16, 29, 32, potissimum vero adnot. 33, hos, quos S. Zeno commemorat tractatus formulas esse volunt circa fidem ab Arianis conscriptas, qua observatione confirmari putant: *Hasce S.*

Zenonis sententias, cum his temporibus (vulgatæ scilicet Arianae hæresis) historia probe congruere, adeo ut non simile superioribus sæculis, quibus illum vivisse nonnulli existimant, afferri queat, cui illæ peraque respondeant. Ea et cap. I Dissertationis secundæ affirmant pariter. Erant quippe pures Fidei formulæ non tantis Ariæ et Semianorum synodis editæ, tum quæ a quibusdam episcopis in suæ sectæ defensionem promulgabantur. Hæ itaque sunt (illi multi tractatus, multa Fides, et quidem novellæ, et litis labore, et favore nutritæ) quas S. Zeno commemorat, tract. 1, num. 5, lib. prim.

Nulla tamen incumbit necessitas, hos tractatus a D. Zenone evocatos de formulis Ariæ intelligere, quod ut manifestum sit, animadvertendum est, etiam quamvis non in Baletam adnotent, Expositiones Fidei, seu formulas Fidei ab episcopis in concilio tractantibus editas, tractatus Fidei, seu etiam solum tractatus appellari solere. Attamen tractatus nomen his formulis, seu expositionibus Fidei non ita esse proprium, ut aliam quamvis tractationem extra concilium habitam significare non possit; nempe et concilia ad populum habitam, et apologeticos tractatus pro Fide, aut contra; hoc isdem S. Zeno in sermone comprobatur, qui omnes tractatus titulo inscribuntur; quare ut ita in monumentis clarissimæ viri S. Zeno tractatus nomine, non simplices Fidei formulas, sed fusiores expositiones Fidei, in quibus etiam quædam Fidei sententiarum argumentis et rationibus adstruere conatur, ut et contextu exploratum est, accepit. Hoc sensu et Tertullianus Valentinianorum et Marcionitarum, aliorumque hæreticorum contra Fidem disputationes retractatus appellat. Eadem materia apud hæreticos et philosophos volutatur, idem tractatus implicantur. Precise etiam tractatus dicit de hæreticis loquens: Sed cum decipiendi gratia prætentent, se aliquid querere, ut nobis per sollicitudinis in actionem tractatus suos insinuent. Non tantum vero agit Tertullianus de hæreticorum disputationibus circa Fidem, sed et Catholicorum. Vero itaque ad illum articulum, quem et nostri prætentunt ad inveniendam certitudinem, et hæretici inculcant ad importandam serupulositatem.

Sæpius quoque Zeno in hoc Sermone de Fide quædam tractatus, quibus de Fide agitur sive Catholicorum sive hæreticorum, nomine tractatus intelligit, quod ex ipsius verbis percipi potest præcipue num. 2. Disputatio enim sicut excolit Fidem, ita si versuta sit eradicat Fidem, quia Fides profecto non est, ubi queritur Fides, et infernus: Multos fuisse tractatus, multas Fides, et quidem novellas, et litis labore, ac favore nutritas. De Catholicorum vero disputationibus circa Fidem post ejusdem sermonis medium addit. Sed non eo dicam, ut ingratum faciam doctrinæ beneficium, sed ut sciat unusquisque, aliud esse Fidem, aliud esse tractatum, nec Fidem per tractatum posse vel dari, vel nasci, vel desteri.

Illud quoque notandum est, complures tam in Tertulliano, quam in hoc D. Zenonis Sermone con-

similes repetiri sententias, quas hic conferre non pigeat.

Tertullianus. Ea est, inquit, materia Sapientiæ sæcularis temeraria interpret Divinæ Naturæ, et Dispositionis, quibus Valentinum carpit subdens: Inde conas, et formæ nescio quæ, et trinitas hominis apud Valentinum.

S. Zeno (Serm. præd. n. 5): Sin vero quod magis est, sub sono legis, ac Fidei sæcularis amore jactantia accensus nascentis Dei de Deo Spiritusque Sancti inextimabilem, incomprehensibilemque Divinitatis perpetuitatem jure ipso, quo et sese est, argumentis te cogere, examinare, metari ac discernere posse præsumas. Illa etenim verba sæcularis amore jactantia accensus argumentis te cogere, examinare, metari, ac discutere philosophiam Gentium reprehendit, ut Tertullianus. Ea est materia sapientiæ sæcularis temeraria interpret Divinæ naturæ. Aliis vero S. Zenonis: Nascentis Dei de Deo Spiritusque Sancti, etc., Valentiniani reprehensi videntur, qui turpiter adeo creæ Dei (verbo sit venia) originem suis in combus delirarunt. Nam et in fine sermonis Apostoli textum D. Pauli allegat noster auctor, quo Genealogias, et fabulas carpit S. Apostolus.

Tertullianus (l. c. c. 10).Ceterum si quia, et alia tanta ab aliis sunt instituta, propterea in tantum credere debemus, in quantum possumus invenire, semper queremus, et nunquam omnino credemus. Ubi erit finis querendi? Ubi statio credendi?

S. Zeno: Video præterea, sicut adsertorum indicant nomina (quæ si auferas nulla fortassis est pugna) multos fuisse tractatus, multas fides, et quidem novellas, et litis labore, ac favore nutritas, quas, quæ vera vix potest inveniri, credo ne populi penuria laborarent venales esse propositas. Verumtamen, ex his omnibus eligendum quid sit, non potest nasci, aut comprehendî, quia non erit nec proprium, nec firmum, quod habet statum semper incertum, quippe cum unius electio sit alterius reprobatio. Et Tertulliani itaque tempore multi erant Fidei Tractatus: Et alia tanta ab aliis sunt instituta; quibus concinit S. Zeno: Multos fuisse tractatus, multas fides et quidem novellas. Uterque etiam ambiguitatem causatur. Tertullianus: Semper queremus, et nunquam omnino credemus. Ubi erit finis querendi? Ubi statio credendi? S. Zeno: Non erit nec proprium, nec firmum, quod habet statum semper incertum, quippe cum unius electio, sit alterius reprobatio.

Tertullianus (l. c. c. 11): At enim si quod debui credere, credidi, et aliud denuo puto requirendum, spero atique, et aliud esse inveniendum, nullo modo speraturus istud, nisi quæ, aut non credideram, quæ videbar credidisse. Ita Fidem meam deserens, negator invenio. Semel dixerim. Nemo credit, nisi qui, aut non habuit, aut perdidit.

Pressius, parti tamen vi, s. nectus Zeno: Fides profecto non est, ubi queritur Fides.

Tertullianus: At cum tenenti quidem, ut credunt, querendum tamen dicunt; ut defendant, antequam

defendant, negant, quod credunt : confitentes se non- A dum credulisse dum quaerunt.

S. Zeno : Edicat mihi pernicioza ista adinventio tractatus sui, quo proficit pugna? Ne fides, inquit, intereat, cum male aut creditur, aut docetur. Quod malum est ista ratio mox videbimus. Numero vero sexto sic habet : Negat quodam modo Deum quisquis adserit Deum : defenzio enim non nisi imbecilli praestatur, nec potest eum revereri, qui ingenii sui putat esse, quod ille fuerit aestimatus.

Tertullianus : Novissime ignorare melius est, ne quod non debeas, noris, quia, quod debeas, nosti. Fides inquit tua te salvum fecit. Non exercitatio scripturarum. Fides in regula posita est. Habes legem, et salutem de observatione legis ; exercitatio autem in curiositate consistit, habens gloriam solum de peritio studio. Cedat curiositas Fidei ; cedat gloria saluti. Certe aut non obstrepant, aut quiescant adversus regulam. Nihil ultra scire, omnia scire est.

S. Zeno : Manifestissimum puto, nimis astuto simplicem meliorem, quia simplex omnibus Dei verbis simpliciter credit ; astutus autem nimia sapientia infatuatus, inquisitionibus vanis semetipsum confundit.

En quot uniformes sententiæ diversa sub phrasi includuntur : et alias similes notare cuique liceat. Mihi interim persuasum est, quod et aliis persuasum fore confido, ex his tractatibus seu de Fide disputationibus, nullo pacto conjici posse tempora Ario, ejusque sectariis posteriora, cum et Tertulliani ætate hi multi, et Catholicorum, et hæreticorum tractatus spargerentur, contra quos multa adeo ipse disserit. Quæ vero allatæ sunt sententiæ, in genere contra curiositatem in Fidei rebus tractandis quibusvis temporibus aptari possunt.

At cur tantummodo de Tertulliano agam, quasi ipse unus de eodem disputaverit argumento? Nonne et de illo antiquiores secundi sæculi Patres tractationes longiores instituerunt? S. Irenæus certe de hac causa quinque suos contra hæreses libros scripsisse præfatur. Quoniam (ita Irenæus) nonnulli repudiata veritate sermones, et genealogias varias inducunt, quæ quidem quæstiones potius, ut Apostolus ait, præstant, quam ædificationem Dei, quæ in Fide est : ac per probabilitatem subdole comparatam seducunt mentem imperitorum, eosque depravandis oraculis Divinis, iisque, quæ recta dicta sunt male exponendis, captivos trahunt, scientiæque prætextu multos evertunt.

Eodem sensu D. Zeno (Serm. 1, n. 4, l. 1) : Igitur cum possibilitatis humane non sit Fidei videre secreta, nusquam, Frater, tua curiositas, nusquam tua proficit pugna ; quia quem putas vel de tuis ipsis studiis fidelissimum, hic infidelis ; et quem putaveris infidelem, hic fidelis est. Forte in eo se quis existimat fideliorum, si loquatur argute, cum magis verus sit ille fidelis, qui sua in prædicatione non ultra quam licitum est, aciem suæ tetenderit mentis : eo enim res deducta est, ut Fides nostra per Dei requiratur injuriam.... Cum hæc ita sint cur legem lege dstringis? Cur sub imagine Fidei Fidem deponis? Cur ipsum Fontem Divi-

nitatis philosophicis argumentis exhaustire conaris? Si peritiam legis ostendere cupis, lectionum nubila disserena. Doce, eam sibi non esse contrariam : doce omnia, quæ canit, esse credenda. Cæterum si ejus partem probes, reprobes partem, quemodo per hanc Fidem quaeris, quam etiam ipsam infidelitatis ream constituis? Vides hic S. Zenonem eos carpere, qui dolo fideles decipiunt. Quia quem putas vel de tuis ipsis studiis fidelissimum, hic infidelis est. Hos et carpit S. Irenæus : Quoniam nonnulli repudiata veritate, sermones, et genealogias varias inducunt, ac per probabilitatem subdole comparatam, seducunt mentes imperitorum. Commendat S. Zeno eos, qui in explicandis Scripturis simplicitatem sectantur, et contra eos reprehendit, qui Scripturas corrumpeudo, Fidei contradicunt. Cum magis sit ille fidelis, qui sacra in prædicatione non ultra, quam licitum est aciem suæ tetenderit mentis : eo enim res deducta est, ut Fides nostra per Dei requiratur injuriam.... Cum hæc ita sint, cur legem lege dstringis? Cur sub imagine Fidei Fidem deponis?... si peritiam legis ostendere cupis, lectionum nubila disserena. Doce eam sibi non esse contrariam.... Cæterum si ejus partem probes, reprobes partem, quemodo per hanc Fidem quaeris, quam etiam ipsam infidelitatis ream constituis? Quid est quaerere Fidem per Dei injuriam ; legem lege dstringere ; sub imagine Fidei deponere Fidem ; partem probare et partem legis reprobare ; Fidem infidelitatis ream constituere? nisi corruptis adductisque perperam Scripturæ textibus veritati Catholicæ contra ire. Hoc non tanta quidem sermonis elegantia, sed magis obvio sermone arguit S. Irenæus : Eosque depravandis oraculis Divinis, iisque, quæ recta dicta sunt, male exponendis captivos trahunt. Philosophicas argutias detestatur D. Zeno : Cur ipsum Fontem Divinitatis philosophicis argumentis exhaustire conaris? Detestatur et S. Irenæus. Sermones, et genealogias varias inducunt, quæ quidem quæstiones potius, ut Apostolus ait, præstant, etc. Affectationem scientiæ causatur D. Zeno : Si peritiam legis ostendere cupis. Idem et S. Irenæus. Scientiæque prætextu multos evertunt.

Quæ huc usque sunt allatæ D. Zenonis sententiæ, quis putet Arianorum tempora sapere? At nec quæsumus allaturi, ea licet tamquam præcisa adnotentur, Arianorum tempora respicere, dicendum est. Quod etenim dicit S. Zeno. Novellas fides, seu Tractatus venales esse propositos de largitionibus a Constantio in eos factis, qui pro Arianis starent, exponere, sensus eorum verborum non patitur. Hæc sunt verba : Quas, quia vera vix potest inveniri, credo ne populi penuria laborarent venales esse propositas. Obvius sensus est : Ne scilicet populi penuria disputationum, seu tractatum de Fide, quam novellam S. Zeno dicit, quia contra Fidem Catholicam, ideo expositas in foro fuisse, ut curiosis emptoribus distraherentur.

Hæc quoque D. Zenonis verba : O quam indefensa (Fides) quæ regum, judicum, divitum, aliquoties quot

penus est gentium desiderat per momenta patrocina. De patrocino suar ipsorum secte a Constantio, et Valente, imperatoribus ab Ariano captato exponere, quæ ratio est? Nam et post primum Ecclesie sæculum imperatoribus, ac Romano senatui oblatas Christianorum defensiones fuisse constat; et a S. Quadrato Athenarum episcopo, atque Aristide, Christiano Philosopho, Hadriano imperatori; a S. Justino martyre primum Antonino Pio, tum Marco Aurelio, et Lucio Vero imperatoribus, ac senatu Romano; et a Melitone episcopo Sardensi in Asia, Marco Aurelio imperatori; atque ab aliis, nempe ab Apollinari episcopo Herapolitano, a Miltade theologo, et aliis. Christianos vero esse eos, qui regum nomine nuncupantur, exogitata interpretatio est, nulla vel levi conjectura sollicita. Scissus quippe proprius aliorum verbarum est Tractatus Fidei suum pondus, et vici emendare a regibus, a iudicibus, a civibus, et quod magis urget, ab ipsa gentium philosophia, acque fabulis poetarum; quod factum fuisse in recensitis pro Christianis apologis in confesso est. Ipse namque S. Justinus martyr, aente Eusebio (*l. iv Hist. c. 48*), defensionem pro Christianis ubi de Christiana Fide agit, *Non solum nostris, id est Divinis, sed etiam gentium scriptis confirmaverit.* Hæc S. Zenonis in abatis verbis interpretatio ipsius contextui consonat, cum hoc in eodem numero de doctrina agat, non de vi per imperatores, prefectos, vel iudices Catholicos oblata. *Nunc scire cupio, Fides ex doctrina constat, an ex credulitate, an ex utroque? Sed vero ex utroque Patriarcharum consensus Fides est, ac per hoc illis constitutionibus nostris decernendi sunt libri, ut possint esse perfecti. O quam misera est Fides, quam verba concitant! O quam debilis, cujus quoties dissipantur variis argumentationibus membra! O quam indefensa, quæ regum, etc.* Doctrinam, libros, verba, argumentationes hic enuntari vides, non arma, non milite, ut in SS. Patrum testimoniis in adaptatione ad hæc inspicitur, S. Ambrosii: *Pone nam ante conspectum secularibus Arianos studis intentos, qui Societatem potentis Regibus affectant, ut armis in variis impugnent Ecclesie veritatem; S. Hilarii: Neque postea presumunt, atque usurpent, et possunt se consensus conspicere Clericorum, et innocentes homines variis afflictionibus, minus, violentis, terroribus frangere, atque vexare.*

Si vero penitus sancti Zenonis sensum inspiciamus, non possunt ipsius verba sine manifesta exortitione de imperatorum Arianorum protectione Arii assensu præstata intelligi. Ipsi namque imperatores Fidem oppugnabant, ac de eo in laudatis textibus Ambrosius, et Hilarius conqueruntur. S. autem Zeno de patrocino ab imperatoribus præstato agit, quod significant illa verba: *Desiderant per momenta patrocina.* Id S. Quadratus, S. Justinus atque aologitarum Scriptores ab imperatoribus, et Senatu expectabant, ut a persecutione cessarent, et persecutoribus iudicibus, præsedibus, ministris Christianos liberos esse juberent.

A Tempus etiam, quo hæc D. Zenonis Tractatus scriptus fuerit, conquire sibi posse videntur clarissimi Ballecini (*Adv. 58*). *Quod si cui prebetur, jam hic primus Tractatus lucubratus fuisset post diem quartam Kal. Aprilis anno 264, quo Valens regnare cepit.* Ita ipsi. Cum vero alienam eorum viderimus interpretationem, exedit conjectura temporis.

Si vero conjecturis indulgere liceat, potiori jure ante annum C. 254, quo Origenes obiisse creditur, vel post ipsius Origenis obitum, tractatum hunc scriptum fuisse dicendum erit. Conjecturæ hujus rationes consideremus.

Prima ratio est, quod hæc Tractatus epistola potius fuisse videtur, quam concio ad Populum habita. Ita adhaerent ipsimet sapientissimi Ballecini: *Unum illud movet, ne huic primum Zenoniani Tractatibus accenseremus, quod epistola potius ad quemdam, quem Fratrem appellat, tradita, quam tractatus ad Populum habitus videatur; cum enim perpetuo alloquitur, multisque argumentis ab ejusmodi Tractatum descriptione, quæ plena erat periculi, detertere, et amovere conatur. Accedit, quod Petrus Calo, Ordinis Prædicatorum, qui vivit in fine sæculi XIV, in mss. collectaneis apud Henschenium tom. II, Aprilis pag. 76, opera commemorans S. Zenonis, quæ se vidisse ait « in ms. Monasterii S. Zenonis de Verona » non « Tractatus » solum « octoginta, » sed et « epistolas » se in eo legisse affirmat. Inter Opera vero S. Zenonis nulli melius epistola nomen, quam huic tractatui convenire potest.* Si ergo hæc Tractatus epistola dicenda est, quod a verosimili non abhorret, dico hanc epistolam a S. Zenone Origeni fuisse datam post annum Christi 252 quando degente Alexandria Origene tantis fuit exagitatus vexationibus propter errores, quibus ejus scatebant scripta, præcipue opus illud quod Periarchon inscribitur, seu de Principis: quo in libro multa a Philosophis Ethnicis mutuavit, multisque repletus erroribus a S. Hieronymo notatur. Si vero post Origenis mortem scriptam fuisse epistolam quis opinaretur, alicui Origenis sectatori missam fuisse, dicendum erit. Ea enim omnia quæ contra hos tractatus congerit S. Doctor in librum Periarchon optime congesta videntur, quod hæc secunda ratione confirmatur.

D Nempe toto in eodem tractatu, seu Epistola nihil de hæreticis nominatum meminit S. Zeno, neque usquam contra eosdem invehit: quare videtur potius in eo, quem alloquitur fratre reprehendere curiositatem nimiamque subtilitatem in rebus Fidei, philosophicamque rationem sequi nis in explicandis. Hoc ex his, quæ superius allatæ sunt D. Zenonis sententiis manifestum est, atque toto ex hujus Tractatus contextu evidentius patet. S. etenim Doctor totus in eo est, ut ostendat Fidem non addici, ut ceteræ discipline, ideoque internam dicit initio illis in verbis: *Christiana Fidelitatis felicitas maxima est Fidei nosse naturam, quæ talis, ac tantæ est, ut unicuique homini non ab alio commodetur, sed ex ejus voluntate nascatur.* Neque illo verbo voluntate gratiam

excludit (ut opportune adnotant celeberrimi Ballerino) (Adn. 3, Tr. 4). Quod cum S. Zeno dixit, illud unum in animo habuit, non ut gratiam excluderet, de qua tum non agebatur, quamque et paulo post, et alibi satis luculenter adstruit, sed ut eos refelleret, qui argumentis, et tractatibus Fidem exponere conabantur, ac si ejusmodi industria Fides cordibus inseretur; Glossemæque illud textui D. Zenonis contra ms. veritatem intrusum merito abraserunt. Homini non ab alio, sed ejus ex voluntate, præveniente Spiritus Sancti inspiratione, atque ejus adjutorio nascatur. Internam itaque S. Zeno esse Fidem affirmat, quæ non pascitur, sed illuminante Deo, ac revelante concipitur; quare sequitur: *Ceterum sit ut quidam putant, docentis pendet ex ore, procul dubio eodem aut cessante, aut aliter docente consumitur.* Præcipuus itaque sancti Doctoris scopus est, ostendere non humana arte neque hominum eruditorum scientia, ac peritia, fidem haberi, cum errori humana mens sit obnoxia, aut aliter docente. Non reprobatur quidem doctrinam: *Sed non eo dico, ut ingratum faciam doctrinæ beneficium, sed ut sciat unusquisque, aliud esse Fidem, aliud esse Tractatum.* Nam fidem supra naturam esse aperte docet. *Igitur cum possibilitatis humanæ non sit Fidei videre secreta, suo tamen semper argumento inhærens, Tractatum, sive disputationum circa Fidem vitium optime arguit; quando videlicet argumentationibus philosophicis, et humanis rationibus quis nimis indulget, modumque de Fide tractandi fratri quem alloquitur, præscribit.* Vide eundem Tractatum circa finem num. 5 et 6. Quæ omnia cum tractatibus auctorum, quos supra memoravimus secundo, et tertio Ecclesiæ sæculo exaratis convenient, nulla ratio est hunc D. Zenonis Sermonem ad Fidei formulas ab Arianis editas amandare. Quin satius videtur illum Origenis tempore scriptum fateri, vel ipsi Origeni transmissum, qui propter nimium philosophiæ studium, tot erroribus sua respersit opera. Potuit, et post Origenis mortem alicui Origenianæ doctrinæ addicto scribi ad illius instructionem.

Accedit tertia, et ultima ratio: Nullam scilicet circumstantiam in hoc S. Zenonis tractatu reperiri, neque in aliis, ut in iis, quæ prolaturi sumus, patebit, quæ necessario aptari debeat Arianorum temporibus.

Reperiri putant, et quidem irrefragabiles Adnotatores solertissimi Veronenses (Adn. 35, cod. Tr. 11, l. 1). *Ut autem intelligantur quæ de vago incertoque Fidei Arianorum statu id loci traduntur, simulque confirmetur dilucide hæc S. Zenonis sententia, cum hujus temporis historia probe congruere, adeo ut nihil simile superioribus sæculis, quibus illum vixisse nonnulli existimant, afferri queat, cui illæ peræque respondeant, recitanda putamus aliquot insignia Patrum loca, quæ cum præsentis mirifice concinunt.* Tum duo allegant S. Athanasii textus, et S. Hilarii unum. In S. Athanasii adducto textu commemorantur decreta, et conventus Arianorum. *Nec tamen suis decretis ipsi*

A sunt contenti... ipsi quoque conveniunt et de Fide auctore simulant. Commemoratur Nicæna synodus, et Arianorum pseudo-synodus in secundo ejusdem S. Athanasii textu. *Disceptantque adversus Nicænam Synodum, multas et ipsi Synodos celebrarunt.* Et in S. Hilarii textu de Nicæna Synodo mentio fit, et laterum in Synodis anathematum. *Conveni enim nobis invicem sumus, post Nicænam conventus synodum, nihil aliud, quam Fidem scribiti... monstruas de Deo Fides decernimus, decreta penitemus, penitentes defendimus, defensas anathematizamus.* Profecto in hoc S. Zenonis tractatu hujusmodi res ne vel per summum quidem quis leget. Nihil de Arto, quem usquam suis in Tractatibus vel implicite nominat. Nihil de Nicæna Synodo; Nihil de Arianorum Synodis, de anathematibus nihil. Qua ergo conjectura S. Zenonis sermones Arianorum temporibus conformes ostendere quis poterit? Evidentissima siquidem est diversa scribendi ratio inter S. Zenonis Sermones, ad ductosque Athanasii, et Hilarii textus, quam et oblevatis oculis quisque conspiciere potest. Patentur ipsimet Veronenses perspicacissimi adnotatores (Adn. 36, In cod. Tr. 1, lib. 1), S. Zenonem tractatus nomine non accepisse Fidei formulas, seu symbola, sed fusiores expositiones Fidei, in quibus suam quisque Fidei sententiam argumentis, et rationibus adstruere conatur, ut ex contextu exploratum est. Hi Fidei tractatus, seu disputationes ab ævo nascentis Ecclesiæ in usu fuere; quid ergo S. Zenonis sententiæ ad solas Arianorum formulas coarctandæ sunt, cum nullæ in iis Arianorum temporum circumstantiæ inveniri possint? Hoc sine aperta vi fieri non posse dicam. Circumstantia namque illa de multitudine formularum Fidei, eorumque contrarietate inter Arianorum sectatores nil quidem revelat. Cum S. Zeno ipsis opinantibus Dominis Balleriniis non de brevioribus formulis ad instar symboli, sicuti erant formæ Arianorum, sed fusioribus Fidei expositionibus agat. Horum vero tractatum circa Fidem multitudinem sane majorem inter Gnosticos fuisse, et Valentinianos Ecclesiastica Historia recenset. Satis itaque superque ostendisse arbitramur, nullam incumbere necessitatem S. Zenonis sententiæ ad Arianorum tempora rejicere: Quin cum Origenis temporibus apprime convenient, Origeni potius directum

D hunc primum de Fide Tractatum saniori utique judicio affirmandum est. Cui nihil in hoc Tractatu discordans; quin imo mirum in modum consentire omnia ex iis, quæ dicta sunt, facile est opinari.

Alia multa profecto sunt, quæ tum in hoc, tum in reliquis S. Zenonis Tractatibus clarissimi Adnotatores ad Arianos trahunt, et secundo horum Tractatum libro titulum, *Contra Arianos*, ipsi conflungunt. At in iis omnibus eruditionem quidem satis præcipuam; in interpretationibus vero, quæ Arianorum errores, ac tempora concernunt arbitrium potius, quam genuinum D. Zenonis sensum deprehendet attentus lector.

§ XXII. De Zenonis doctrina, quasi Arianismum olens

a Petavio traducta explicatur, defenditur, sana, et A
Catholica d. ro. struitur.

Maximum vero pondus us, quae haecenus disserta-
imus accedit ex eo, quod tantum abest S. Zenonem
Arii erroribus, de quibus egimus, obstinisse, ut co-
muni a Petavio reus insimuletur. At Petavio An-
tanoque aliquot Patribus inde traductis, cum venerit
ad Zenonem episcopum Veronensem, cum, quam post
Nicaenam synodum florentem subinvenit, nec non ad-
versus Arianos testimonium dicentem alicubi allegat,
una cum Mario Victorino episcopo aevi scriptore, ob
aliquot ejusdem generis locutiones, in ejusdem erroris
persistence inducere niti dicitur. Accesset nempe
Petavio D. Zenonem cum us Antiochenis Patribus,
qui duo, disputata, ac potentia superiori esse
Verbo Patrem a se non sinit, ex quibusdam adduc-
tis S. ejusdem Patris sententiis, quarum unam de-
terse sufficiat ex Tractatu v lib. ii: *Principium,*
Frater, Dominus noster inconstanter est Christus,
quam ante omnia saecula Pater adhuc utrumque in se-
mentoso Deus beate perpetuitatis indiscreta Spiritus
plenitudine, nescio qua sui consentia velatum Filii
non sine effectu, sed sine discrimine amplectebatur, sed
exceptatorem, ut ordinem posterent, rerum ineffa-
bilis illa Virtus, in comprehensibilisque Sapientia e ve-
ratum cordis eructat Verbum, Omnipotentem se propa-
gat, ac Deo nascitur Deus, totum Patris habens, simul
derogans Patri, etc. Ita D. Zeno cum Sententiae sub-
stantia Petavio: *Hoc Zeno Verbum Dei ex omni*
Aternitate in Patris suo, et essentia velut indifferen-
tem, et a se ipsum ex sese propagasse, ac genuisse dicit; atque
hanc primam e duabus esse nativitatibus, quam in se-
quentibus sermonibus (omne tract. vii et viii) exponit.

Nullam vero alato S. Zenonis textui lucem af-
ferre constat, quae ut praecipua in dicta disserta-
tione 2, cap. 1, § 2, laudatur hanc ejusdem S. Doc-
toris sententia: *Videamus nunc, optime Christiane,*
quemadmodum inter Patrem, et Filium tempus inful-
erat. Recorandum namque est quod supra circa Arii
errores navigamus paragrapho nono: Arium videli-
cet primo cum Ebione, Artema, et Paulo Samosa-
tano assertuisse, Christum ante Mariam non posse,
perseque tempus, quando non fuit. Postea vero cum a
S. Alexandro Patriarcha Alexandrino ab Ecclesia
ejectus fuerit, hunc errorem correxit, assertens:
Filium ante tempora, et ante saecula primum Deum ex-
istisse unigenitum, inmutabilem, et antequam quaere-
retur, aut conderetur, aut praeberetur non posse:
nam inquitum non erat. Verba itaque S. Zenonis:
Videamus nunc optime Christiane quemadmodum inter
Patrem, et Filium tempus infulcrat, tempus exclu-
dit tantummodo inter Patrem et Filium, qui fuit
primus error ab Ario antiquioribus ab haereticis
haustus, et vulgatus: non vero excludunt errorem
ab Ario correctum, quia correctione, et ipse Arios
tempus excluderat inter Patrem et Filium, Ante
tempora, et ante Saecula primum Deum existisse. Aria-

nus hic sensus a Petavio in S. Zenonis allatis verbis
inducitur, nempe: *Verbum Dei ex omni aternitate in*
Patris suo, et essentia, velut indiscreta, et affluam
huisse, latuisseque... postea vero cum designatam a se
rerum universitatem moliri vellet, eum ipsum ex sese
propagasse, ac genuisse. Excludit, inquam, tem-
pus in et Patrem, et Filium, sed non prius, et
post: cum Pater in sensu Arii genuit Filium ante
omne creatum tempus, et non videtur adversari
sancii Zenonis sententia, quae assertit, Filium in
Deo Patre velatum, ac deitescentem, tunc e corde
Patris produisse, cum rei omnes procreare voluit, ut
Petavio explicat, allatis ejusdem S. Zenonis verbis:
Cujus ex ore ut reman natura, quae non erat, fin-
getur, prodit cordis ejus nobilis inquitum eande vi-
visibilis effectus, quia humanum genus visitaturus erat.
Quapropter eadem semper ambiguitas in D. Zenonis
sensu manet, ejusdemque erroris conjectura.

Absit tamen, longeque procul absit a nostro D.
Zenone huiusmodi Ariane pestis suspicio. Sana pro-
sus de SS. Trinitate, ac praecipue de Divinitate Filii
ejus doctrina est: ipsius enim Catholica mens unde
magis, quam ex ejusdemmet verbis erui possit, non
video. Proferantur itaque Zenonis sententiae, quibus
diserte adeo coaeternitatis Filii, aequalitatisque cum
Patre, ejusdemque substantiae, ac in Persona distinc-
tionis veritas exhibetur.

Quid: pertius de coaeternitate? *Hic est Deus noster*
Aeterni Dei coaeternus Filius (S. Zeno l. ii, Tr. ix,
§ 2). Si coaeternus Filius, non prius Pater, et pos-
tea Filius, sed tota simul in Aeternitate cum Patre
Filius una in substantia, in Persona distinctus a Pa-
tre. De coaeternitate non solum Filii, sed et Spiritus
Sancti cum Patre. Hic est Deus noster qui se digessit
in Deum. Hic Pater qui suo manente integro statu,
totum se reciprocavit in Filium, ne quid sibi met de roga-
ret. Denique alter in altero exultat cum Spiritus Sancti
plenitudine una originali coaeternitate renuens. Ac de
Filio agens et explicans, cur primogenitus ante om-
nem abiam creaturam dicatur, ejusdem cum Patre
coaeternitatem, perinde confirmat. Hic itaque dictus
est primitivus, quia Paternae antiquitatis solus est con-
sciens. Si conscius, ergo et coaeternus, conscius enim
est simul sciens, eadem utique notitia, ac Pater,
suam antiquitatem, seu magis aternitatem novit.

Coaeternitatem Filii simul cum unitate substantiae,
et aequalitate cum Patre manifestissime etiam profe-
teatur. *Cum quo (nempe Filii cum Patre) originalis*
perpetuaeque Regni una possessio coaeternitatis, omni-
potentiaque una substantia, una aequalitas, una Virtus
majestatis aequitate. De distinctione quoque Personae
Filii a Persona Patris in unitate substantiae, et coae-
ternitate, nil clarius haec, quam subjicimus, excogi-
tari potest sententia. Si enim Verbum in Deo est, et
Deus est Verbum, et hoc est in quo est, quod ille est,
qui inest: Duplex Persona; duplex vocabulum, sed ori-
ginalis perpetuitatis, et Deitas est una substantia, Do-
mino ipso dicente: Ego et Pater unum sumus: quod
non utique sit ait, ut in unum duos redigendo confun-

deret, sed ut duorum unam Divinitatis, Potestatisque esse Omnipotentiam nos doceret. (S. Zeno. d. l. ii, Tr. vii, num. 2.) Personas agnoscit duas, Patrem, et Filium in una Originalis perpetuitatis ac Deitatis substantia. Originalem itaque perpetuitatem tam in distinctione Personarum, quam in unitate substantiæ fatetur D. Zeno.

At illud præcipue ad S. Zenonis de SS. Trinitate sinceram discernendam doctrinam est afferendum, quod profert tractatu primo ejusdem secundi libri de æqualitate Patris, Filii, et Spiritus Sancti. Integrum exscribimus. Agnoscat lector primis etiam Ecclesie temporibus perfectam de Mystero SS. Trinitatis floruisse notitiam. Carnalis mentis homines, fratres dilectissimi, scandalum patiuntur, non studio noscendæ, sed frustrandæ veritatis, quoties Deus Dei Filius, qui Patris maxima est gloria, æqualis Patri a Catholicis, prædicatur. Denique inde est, quod legis fundamenta temnentes, versuta disputatione, prætermisso Deo de Deo exeunte, ad communia humanitatis nomina, quæ possunt argumentis attingi Patris et Filii festinant, nec intelligunt, quia in exordio carminis Sacri, Deus de Deo sua sibi et Divinitate, et nomine comparatus, omnes humani sensus opinionationes excludit, quippe cum dicat: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, » non inquit, Fac ad tuam, sed ait « Faciamus ad nostram, » ne quam Filius hominem induturus pati videretur injuriam. Videtisne, Fratres dilectissimi, quia nullus exerte hic alteri jubet in opere, nullus otiosus est. O Sancta æqualitas, ac sibi soli dignissima individua Deitatis! Unus homo ad duorum imaginem, et similitudinem fingitur, nec tamen in eequid cujus sit invenitur. Si igitur in opere extraneo paritas sacra distingui non potest, Deus in alio se inferior esse quemadmodum potest? Quidquid enim uni ex duobus indiscrete in omnibus sibimet simulantibus detraxeris, cui detraxeris nescis.

At ille cui jubetur, est, inquis, inferior. Quid quod inde non esse approbatur inferior, quia unde processit Paterni cordis est executor; non enim minus est facere magna, quam dicere. Quamvis, et quod dictum est a Patre, vel dici potest, et quod factum est a Filio, vel fieri potest sine dignatione Paterna non est, quia Filius sine Patre non est ipso dicente.... Si non facio facta Patris mei, nolite mihi credere: sed si mihi credere non vultis, factis credite, et cognoscite, quia in me est Pater, et ego in illo.... Constat ergo æqualem esse, quod invicem se capit in Spiritu Sancto.

Tanto rationum pondere, ac Scripturæ auctoritate æqualitatem in Patre, et Filio demonstrat Zeno: ex hac æqualitate demonstrata, et coæternitas, et substantiæ Unitas, necnon et Personarum distinctio necessario emergit. Nemo enim sibi æqualis est, sed alteri.

Explicata itaque D. Zenonis mente circa Sanctissimæ Trinitatis Mystrium, Filiique Divinitatem, nunc ad examen ii sunt revocandi textus, quibus S. hujus Doctoris sententia Arium sapere dubitatur. Unum superius attulimus, at eundem hic majoris

A distinctionis causa iterum afferre opportunum videtur. Principium, Fratres, Dominus noster incontenter est Christus: quem ante omnia sæcula Pater adhuc utcumque in semetipso Deus, Beatae perpetuitatis indiscreta Spiritus plenitudine, necio qua sua conscientia velatum, Fili non sine affectu, sed sine discrimine amplectebatur. Sed excogitaturum, ut ordinem instrueret rerum, ineffabilis illa Virtus, incomprehensibilisque substantia e regione cordis eructat Verbum. Omnipotentia se propagat. De Deo nascitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri, etc. Quomodo autem generatus sit, qui procecit, dementis est opinari. Namque temperat se propter rerum naturam Filius, ne Aeternæ Majestatis Dominum non possit mundi istius mediocritas sustinere. Cum imperat Pater orbem fieri, opus cum dicto completur a Filio.

Secundus textus a Petavio notatus. Quem (Filius) ante omnia sæcula Pater in profundo suæ mentis arcano insuspicabili ac sibi soli nota conscientia, Filii non sine affectu, sed sine revelamine amplectebatur. Igitur ineffabilis illa incomprehensibilisque Sapiencia Sapienciam, Omnipotentia Omnipotentiam propagat: De Deo nascitur Deus; De Ingenito Unigenitus; De solo solus; De toto totus; De vero verus; De perfecto perfectus: Totum Patris habens, nihil derogans Patri, procedit in nativitatem, qui erat antequam nasceretur in Patre. Quibus verbis subinfert Petavio: Ergo Filium antequam a Patre gigneretur, in Patre extitisse significat: generatio vero, et nativitas fuit cum res omnes procreare voluit, quod in secundo sermone declarat: « Cujus ex ore, ut rerum Natura, quæ non erat fingeretur, prodivit Unigenitus Filius cordis ejus nobilis inquilinus, ex inde visibilis effectus, quia humanum genus visitaturus erat, etc. »

Petavio itaque duas in Christo Domino Nativitates S. Zenonem agnovisse fatetur: primam eundem S. Doctorem assignasse putat non æternam, sed cum res omnes procreare voluit: sicque Filium ex omni æternitate in Patris sinu, et essentia veluti indiscretum, et affixum hæsisse: Indiscretum videlicet a Patris Persona non distinctum, neque propriam hypostasim habuisse ante rerum creationem. At S. Zeno (ut optime reponunt eximii Ballerinii) primam Verbi nativitatem æternam asserit, quod ex ipsius sententia luculenter ostenditur. En S. Doctoris verba: Quapropter duas esse nativitates Domini Nostri Jesu Christi necessario scire debet Populus Christianus, ne quem patiat errorum: unam qua natus est, alteram qua renatus: sed sicut est Spiritualis prima sine matre, ita sine Patre secunda carnalis: hæc miranda, innarrabilis illa, Propheta dicente: Nativitatem ejus quis enarrabit? Cur autem sit innarrabilis Patre loquente noscamus. Dominus ipse nos docet. Eructavit cor meum Verbum bonum, etc. et apud Salomonem hactenus dicens: Ego ex ore Altissimi prodivi ante omnem creaturam. Prosequitur S. Zeno de eadem prima generatione, seu nativitate disserens in eodem Tractatu: Admirabilis gratia, Fratres charissimi, conspicua veritatis, quæ dum secerni potest, tamen sibi-

met eterna esse non potest. Si enim Verbum in Deo, et Deus est Verbum, et hoc est in quo est, quod illud est, qui inest, duplex persona, duplex vocabulum, sed originalis perpetuitatis, ac Deitatis est una substantia, Domino ipso dicente : Ego et Pater unum sumus. Quod non utique sic ait, ut in unum duos redigendo confunderet, sed ut duorum unam Divinitatis potestatisque omnipotentiam nos doceret.

De duabus hisce nativitatibus agit S. Doctor etiam Tract. viii, num. 1. *Igitur duas nativitates esse Dominum J. C. vidis, aut nequiquis dicere Christiane, ne quo deciparis errore. Unam quam tibi non licet quærere, alteram quam legitime si possis, permittaris edoceri. Prima itaque nativitas Domini Nostri in Patris, et Filii tantum conscientia manet, nec quidquam habet interjectum, neque consensum, quod ex Paternitatis affectu processit uno consensu. Secunda vero carnalis prodita, ita invenimus esse completam.*

Duas itaque personas S. Zeno in hac prima nativitate fatetur : Si enim Verbum in quo est, quod illud est, qui inest duplex persona, duplex vocabulum ; et duas hasce personas in una substantia originalis esse perpetuitatis apertissime asserit : Sed originalis perpetuitatis, ac Deitatis est una substantia ; easque non confusas absolute dicit, prosequitur quippe immediate : Domino ipso dicente, Ego et Pater unum sumus ; quod non utique sic ait, ut in unum duos redigendo confunderet, sed ut duorum unam Divinitatis potestatisque esse omnipotentiam nos doceret. Quod clarius dici potest ad exprimendam aeternam unitatem Divinae substantiae ; distinctionemque personarum. Coaeternitas etenim distincte exprimitur cum dicit : Sed originalis perpetuitatis, ac Deitatis est una substantia. Haec itaque D. Zenonis sententia penitus excludit Petavii interpretationem, qui vult S. Anthonium Veronensem asseruisse : Verbum Dei ex omni aeternitate in Patris sinu, et essentia velut indiscretum (in persona) et affirmum haurisse, postea vero cum designatam a se rerum universitatem moliri vellet, cum ipsum ex sese propagasse, ac genuisse. Non enim esset absolute verum, quod idem S. Doctor manifesto docet : Quod non utique sic ait, ut in unum duos redigendo, confunderet. Quippe si antequam designatam a se revera universitatem moliri vellet, licet ex omni aeternitate in Patris sinu, et essentia velut indiscretum (in persona) et affirmum Filium haurisset, intelligamus, utique duo (eos in unum redigendo) confusi fuissent, saltem antequam designatam a se rerum universitatem (Pater) moliri vellet. Quo nihil magis absensum a Zenonis sententia asseri potest.

Illam quoque D. Zenonis sententiam de eadem prima nativitate Christi Domini, Petavii sensum non patitur. Prima itaque nativitas Domini Nostri in Patris, et Filii tantum conscientia manet, nec quidquam habet interjectum, neque consensum, quod ex Paternitatis affectu processit uno consensu. Prima nativitas Domini nostri si nihil habet interjectum, ergo neque intercedet prius, nec post : Aeterna itaque est. At quid immerandum in tam clara de aeterna Filii genera-

tionem D. Zenonis doctrina : Non etenim explanatione indiget quod Tractatu ix, num. 2, protulit disertissimis verbis. *O nova ratio ! Amore imaginis suae coactus in infantem vagit Deus. Haec est enim potestas Dei, ut scire quod est, possit esse quod non est. Hic est Deus noster, aeterni Dei coaeternus Filius.*

Ipse itaque sese explicat S. Zeno, quod intellexerit in objectis a Petavio textibus, cum dicit quod Pater indiscreta Spiritus plenitudine, nescio qua sua conscientia velatum sine discrimine amplectebatur (Filius). Et in Tractatu iii lib. ii : *Quem ante omnia saecula Pater in profundo suae mentis arcano insuspicabilis, ac soli sibi nota conscientia Filii non sine affectu, sed sine revelatione amplectebatur.* Nihil aliud certe quam discrimen aeternam inter Verbi nativitatem, et temporalem ejusdem Filii Dei incarnationem, mirabilem hanc esse dicens : imperscrutabilem illam variis circumlocutionibus asserens. *Duas (ait) nativitates esse Domini Nostri J. C. ... unam, quam tibi non licet quærere, alteram, quam legit me si possis, permittaris edoceri.* Prosequitur isdem fere verbis ac in objectis textibus : *Prima itaque nativitas Domini nostri in Patris, et Filii tantum conscientia manet, ac proinde inscrutabilem superius dixit. Nescio qua sua (Patris) conscientia velatum. Hic in Patris, et Filii tantum conscientia manet, quod in idem recidit, ad exprimendam mysterii profunditatem incomprehensibilitatemque. Non excludit tamen Filium ab hac generationis noticia cum utroque, et Pater et Filius ejusdem generationis, ut ipse ait, sint consensu in Patris, et Filii tantum conscientia manet.* Illud vero, nec quidquam habet interjectum, idem significat ac alia verba indiscreta Spiritus plenitudine. Cum Filius una sit substantia cum Patre, ea etenim Verba Spiritus plenitudine, essentiam seu substantiam Divinam exprimunt. Eodem sensu intelligendum est illud, *Nescio qua sua conscientia velatum*, nempe imperceptibilem esse Verbi generationem. Ea vero quae sequuntur, *Sine utrumque nequidquam habet interjectum*, unitatem essentiae exprimunt. Haec contra Valentini Aeonas apprimae faciunt, quibus perverse adeo aeternam Verbi generationem confundere molitus est impius heresiarcha.

Eodem sensu S. Zeno Tractatu vii libri ii, de duabus Christi nativitatibus agens, aeternam Verbi generationem inenarrabilem dicit, temporalem vero mirabilem. Haec mirabilis (temporalis scilicet), inenarrabilis illa, *Propheta dicente : Nativitatem ejus quis enarrabit ?* Equae ratione inenarrabilem dicit, quod cor divinum eructaverit verbum bonum, et ore Altissimi proderit aeternum Verbum ; nempe, ut alibi ait, quod generatio Verbi in Patris, et Filii tantum conscientia maneat, sui conscientia velatum. Quapropter contra Divinae Majestatis scrutatores vehementius invehit : *Demontiar genus est invisibilis incomprehensibilisque velle opinari secretum, ejuoque interna dicere, cujus extrinseca nequaquam suspicari.* Ita in eodem Tractatu vii, ibique ad idem argumentum plura. *Coeternum providentis Dei de Deo argumentationibus vane opinari velle dispositum non cogitatis, sed domatis,*

Hæc et alia, de eadem æterna Verbi generatione Tract. viii, num. 1, quibus cum Verbum velatum in sinu, vel conscientia Patris dicitur à S. Zenone, nil exprimitur aliud, quam incomprehensibilis, et arcana Æterni Verbi generatio. Verbum a Patre in persona distinctum esse in allatis supra D. Zenonis sententiis manifestissime patet. Verbum autem indiscretum, et sine discrimine in sinu Patris delitescens asserere, idem est ac unam substantiam in Patre, et Filio latere, incomprehensibilemque ejusdem Verbi generationem.

Reliqua vero verba sunt, quæ majorem difficultatem pariunt: *Sed excogitatarum, ut ordinem instrueret, rerum ineffabilis illa Virtus, incomprehensibilisque sapientia e regione cordis eructat verbum: Omnipotentia se propagat; de Deo nascitur Deus; totum Patris habens, nihil derogans Patri etc. Quomodo autem generatus sit, qui processit, est dementis opinari. Namque temperat se propter rerum naturam Filius, ne æternæ Majestatis Dominum non possit mundi hujus mediocritas sustinere. Cum imperat Pater orbem fieri, opus cum dicto completur a Filio. Et Tractatu iii lib. ii: Igitur ineffabilis illa, incomprehensibilisque Sapientia Sapientiam, Omnipotentia Omnipotentiam propagat. De Deo nascitur Deus; de Ingenito Unigenitus; de solo solus; de toto totus; de vero verus; de perfecto perfectus; totum Patris habens; Nihil derogans Patri: procedit in nativitatem qui erat antequam nasceretur. Demum Tractatu iv ejusdem libri ii: Cujus ex ore, ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur, procedit Unigenitus, Filius cordis ejus nobilis inquilinus, exinde visibilis effectus, quia humanum genus visitatus erat.*

Hæc, inquam, S. Zenonis sententiæ nihil aliud significant, nisi Æterni Verbi productionem procedere non tantum ex cognitione Divinæ essentiæ, ac Divinarum personarum, sed etiam ex cognitione creaturarum, tum quoad essentiam, tum quoad existentiam, nec non ex cognitione rerum possibilium, quorum omnium una cognitio in Patre est. *Deus Pater non integre, perfecteque seipsum dixisset, si aliquid esset minus in Verbo, quam in se ipso*, ut S. Augustinus docet. (S. Aug. l. xv de Trin. c. 14.) Idem apertissime expriment illa D. Zenonis verba (Zeno Tract. v, lib. ii): *Sed excogitatarum, ut ordinem instrueret, rerum ineffabilis illa Virtus, incomprehensibilisque sapientia e regione cordis eructat verbum. Omnipotentia se propagat, de Deo nascitur Deus, totum Patris habens, nihil derogans Patri, etc. Quomodo autem generatus sit, qui processit, dementis est opinari: Namque temperat se propter rerum naturam Filius, ne æternæ Majestatis Dominum non possit mundi istius mediocritas sustinere.* Excogitatarum rerum ordinem dixit, ut æternam Patris cognitionem significaret, tum addit: *Omnipotentia se propagat*, ut rerum extra Divinam essentiam creationem futuram significaret. Omnipotentia siquidem Divina extra se ipsam res hujus mundi creans operatur. Hac cognitione nempe excogitatarum, ut ordinem instrueret rerum, produci Ver-

bum immediate dicit: *Ineffabilis illa Virtus, incomprehensibilisque sapientia e regione cordis eructat verbum*, addens: *Totum Patris habens, nihil derogans Patri*, ut significaret ex plena, ac perfecta Patris cognitione tum Divinæ substantiæ, ac Divinarum Personarum, quam creaturarum omnium, et quoad naturam, et quoad existentiam D. Verbi generationem processisse. Eodem sensu dicit alibi (lib. ii Tr. iv): *Sicut sacra Scriptura testatur, erat ante omnia manens, unus et idem alter* (nota distinctionem æternam personarum Patris, et Filii) *ex semetipso in semetipsum Deus, secreti sui solus convectus, cujus ex ore, ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur, prodivit Unigenitus Filius, cordis ejus nobilis inquilinus, et inde visibilis necessario effectus, quia orbem terræ erat ipse facturus, humanumque visitaturus genus, alias æqualis in omnibus Patri.* Illa verba notanda sunt, *ex semetipso in semetipsum Deus*, quæ processionem Verbi ex cognitione Divinæ essentiæ significant. Tum alia: *Cujus ex ore ut rerum natura, quæ non erat, fingeretur, prodivit Unigenitus Filius, etc.* quæ processionem ejusdem Verbi ex Divina cognitione creaturarum pariter significant, unico Divinæ mentis actu non tum cum creatæ sunt, sed ab æternitate; rerum etenim naturam nondum esse, futuramque creationem asserit. *Ut rerum natura, quæ non erat fingeretur. Orbem terræ erat ipse facturus.* Quæ omnia verbis illis concluduntur: *Alias æqualis in omnibus Patri.* Si in omnibus æqualis, ergo et in æternitate.

Hanc generationem ineffabilem prædicat: *Quomodo autem genitus sit, qui processit, dementis est opinari.* Cujus ineffabilis generationis arcanum absconditum, ut probet, subdit: *Namque temperat se propter rerum naturam Filius, ne æternæ Majestatis Dominum non possit mundi istius mediocritas sustinere.* Simul objectionem illam prævertens, quod ex his creaturis in Dei cognitionem ascendere. Nam licet ex cognitione Divini intellectus circa res creatas Verbum processerit, attamen cum hæc finitæ sint, non plenam Virtutem (ut pro captu nostro loquamur) Verbum exerit suam illas creando, *sed temperat se propter rerum naturam (finitam scilicet) Filius*; ita ut non possimus ex harum rerum cognitione æternam Divini Verbi generationem attingere. Quapropter cum alibi dixit S. Zeno: *Procedit in nativitatem, qui erat antequam nasceretur* (Tr. iii, lib. ii, Adn. 7, ad eadem verba), hæc nativitas non de æterna generatione Filii, ut Veronenses Annotatores explicant, sed de secunda nativitate, seu Incarnatione sunt intelligenda, ne tertiam Divini Verbi nativitatem contra S. Doctoris mentem, ut supra demonstratum est, cogamus admittere. Scholasticam namque illam distinctionem, scilicet S. Zenonem intellexisse Filium esse genitum a Patre, antequam decretum ferret creandi hanc rerum universitatem, *non prioritate temporis, sed prioritate rationis* exsufflandam censeo, utpote Zenoniano tempore minime convenientem. Quamvis enim in eo sermone S. Doctor de æterna Verbi generatione principaliter agat; nil officit, quod incidenter de

Incarnatione pœna illa verba inserat, quibus æternam generationem a temporali nativitate distinguit. Hoc gemino D. Zenonis verbarum sensu omnis ambiguitas, Arrianeque pestis imaginata suspicio excluditur penitus.

Concedendum tamen Petavio est, S. Zenonem in ultimo relatis sententiis non ita distincte fuisse locutum propter Arij errorem: Verbum scilicet solum a Patre ante omnia sæcula creatum, omnes alias res ipsum Verbum creasse. Id et ipsi fatebatur doctissimi Ballerini qui tanto studio, eruditione tanta, ac doctrina S. Zenonem ab eodem errore vindicare nituntur toto hoc capite primo secundæ dissertationis. Petavio tamen non assentiendum, qui re non discussa cum sentire his valetur, quod D. Zenonem Nicæno concilio posteritorem velint. Ex eo quippe evidenter constat, multo ante idem concillium scripsisse, quod non ita distincte contra proprium Arij errorem disseruit, utpote sibi ignotum, neque adhuc inventum. Si etenim sermones post Arrium exeras et suos, quam luculenter profecto Arij impios errores evertisset, qui tanta vi et eloquentia alios ab Ario adoptatos errores, et ante ipsum vulgatos disiecerit, ac profligaverit. Hæc sane propria est catholice S. Zenonis doctrinæ propugnandæ ratio. Nam quæ hæcenus disputavimus, ostendant, nullam Arij proprium errorem a D. Zenone impositam fuisse, quin immo (quod et aliis antecessoribus Patribus contigit) quodam in ipsis sermonibus repetiri, quæ verborum cortice pro Ario locum videntur, cum aliis vero ipsis sententiis cullite, catholicam sententiam continere agnoscerentur. Id porro est ac funditus eversum eorum opinionem ostenderi, qui ex commemoratis, et confutatis a S. Zenone Arij erroribus, ut falsè astruunt, S. eundem doctrinam a tertio sæculo amovendum, et ad quartum referendum inani certe conatu contendunt.

CAPUT II.

FLUCA E SERMONIBUS S. ZENONIS ARGUMENTA FUERUNT DOCTISSIMI BALLERINI, UT EIUDEM EPOCHAM QUARTO SÆCULO ASTRUANT. POTIORA CIRCA ARIANORUM ERRORES PRIMO CAPITE CONSIDERAVIMUS, ALIA RESTANT, QUÆ SUBSEQUENTIBUS PARAGRAPHIS AD LANCÈM SUSPENDIMUS PONDERANDA.

§. I. De aliis hæresibus quarto sæculo exortis non agit S. Zeno.

Quasdam hæreses quarto decurrente sæculo in Ecclesie agro veneficis veluti herbas eradicandas S. Zenonem radicibus suis eradicare sermonibus voluisse asserunt eximii Ballerini (*Doctr.* t. 2, § 5), et Primum Tractat. num. 5, lib. 1 præter eos qui de Deo Filium arietis spurserunt, illos etiam non legit (*S. Zeno, ut ipsi putant*) qui in Spiritus sancti Divinitatem subtilius ratiocinantes perierunt... sub sono legis iniquat. ac Fidei secularis amore jactantibus accensus, nascentis Dei de Deo, Spiritusque sancti inestimabilem Divinitatis perpetuitatem, jure ipso, et quo ex sese est, argumentis te cogere, examinare,

ac metiri, ac discernere posse præsumis. Et contra hos Spiritus sancti aequalitatem præjudicantes Tract. 15, num. 1, lib. II, prædicationem illam professionem edidit Spiritus sanctus... habetis unam substantiam, virtutem, divinitatem, majestatem, voluntatemque Patris, et Filii. Qui autem et antiquioribus hæreticis Spiritui sancto detraxerunt, atque deieperunt non cum Filio, ut auctoris testis fert, nomi unus est omnium. Posteriores solam Ariam, seu potius Semiariani ad erroris invocare. Hoc Sozomeni auctoritate confirmant (*Sozom. l. vi, c. 25*). Utrique (Anomiani scilicet seu puri Ariani, et Semiariani) enim Spiritum sanctum ministrum esse, et ordine, atque honore tertium, et substantiam similem asserebant.

In illatis verbis S. Zenonis Tract. primo num. 5, lib. primo, nihil de Spiritu sancto lego ad impugnandum eorum errorem, qui dicerent Spiritum sanctum ministrum esse ordine, et honore tertium, ac substantiam a Patre, et Filio dissimilem. Eos reprehendit S. Doctor, qui philosophicis argumentis divinitatem Filii, et Spiritus Sancti perscrutari præsumunt. *Sæcularis amore* (ita S. Zeno) *jactantia accensus nascentis Dei de Deo, Spiritusque sancti inestimabilem Divinitatis perpetuitatem jure ipso, quo ex sese est, argumentis te cogere, examinare, metiri, ac discernere posse præsumis? Verba illa, et jure ipso, quo ex sese est,* Pernamam distinctionem non recipiunt, nec relationes inter easdem Personas naturam divinam exprimunt, quæ *ex sese est. Persona vero Filii a Patre procedit, et Spiritus sancti persona a Patre, et Filio. Scrutatores ergo divine essentia, ac Majestatis arguit S. Zeno, neque de aequalitate Patris, et Filii, et Spiritus sancti agit, quam Semiariani impugnabant. Hic est hujus tractatus S. Zenonis scopus, totusque in eo est ut ostendat ea, quæ fidei sunt, humanis rationibus non esse inquirenda, ut legenti tractatum huic evidenter patet, numero quinto potissimum in illis verbis: Cur legem lege distringis? Cur sub imperio fidei, fœdum deponis? Cur ipsum fontem doctrinæ philosophicis argumentis exhaustire conaris?*

Aliis in verbis tractatus XII lib. II, num. 1, supra relatis S. Zeno fidem non proficitur, neque contra hæreses agit; explicat autem mysterium somno Jacob, is enim est sermonis titulus: *De somno Jacob* de quo ita S. Zeno: *Jacob habet iniquam Christum, sed et legis ipse, quem ad caput suum posuisse cepissetur, quoniam caput enim Christus, qui aliquoties legis est nuncupatus. Scala autem duo testamenta aperiunt, quæ et Evangelicis intertextis præceptis credentes homines, voluntatemque Dei facientes, quasi per quasdam observantias gradus in eorum levare consueverunt. Hanc in Apocalypsi Joannis bis acutum gladium cum suo capulo nuncupavit, quem et sic Dominum pendere descripsit. Gladius enim Spiritus sanctus est unus capitulum habens, id est unam substantiam, virtutem, divinitatem, majestatem, voluntatemque Patris, et Filii, contestans duas voces, id est, duo testamenta gerens, quoniam regibus montis, et creduli, delectique turbantur, et increduli desertoribusque punctantur*

Verba illa : *Unam substantiam, virtutem, deitatem, majestatem, voluntatemque Patris et Filii*, explicant gladii similitudinem, quare prænisi S. Zeno : *Gladius enim Spiritus sanctus est, unum capulum habens, id est unam substantiam*, etc. Qua occasione, et sinceram catholicamque doctrinam de Spiritu sancto tradit. Nam et ante Semiarianos Spiritus sancti divinitas, et cum Patre, et Filio æqualitas nota erat. Mirum itaque non est, sanctum Zenonem in explicando somnio Jacob, prædicta de Spiritu sancti divinitate scripsisse, quæ licet Semiarianis adversentur, S. Zenonem vel coævum, vel posteriorem Semiarianis non faciunt. Lege, quæ Petavius congerit SS. Patrum sententias contra errores in Spiritum sanctum ab hæreticis posterioribus prolatis Tract. II Theolog. Dogm. lib. VII, cap. 8.

At enim vero non soli Ariani errores contra Spiritum sanctum vulgarunt. Primum fuisse Origenem, qui contra Spiritus sancti æqualitatem cum Patre, et Filio obloqueretur Petavius demonstrat lib. I de Trin. cap. 14, Tract. II Theolog. Dogm., num. 8. Effugiumque illud nonnullorum Origenem patrocinantium, quod ab Arianis corrupta fuerint ejus scripta evidenter revincit. Nos Origenis textum, in quo contra Spiritum sanctum agit, supra retulimus (c. 4, § 18, Epist. 41, apud Pet. n. 13). Ejusdem erroris labe circa Spiritus sancti personam S. Dionysii Alexandrini scripta fuisse respersa notat S. Basilus. Quamvis itaque S. Zeno expresse contra impugnantes S. Spiritus divinitatem tractasset, nulla inde ratio, ipsum Semiarianos respexisse, cum et sæculo tertio et Origenes, et S. Dionysius hac labe compe-
C

S. Doctorem nostrum Photinianos non reprehendisse Tractatu 7, l. II, iis in verbis : *Una denique asserit Jesum Christum ab utero Virginis Mariæ sumpsisse principium, Deumque exinde ob justitiam factum esse non natum*, demonstravimus supra (c. 4, § 25.), ubi et adnotationem tertiam expendimus, in qua iidem eximii Adnotatores Origenis textum allegant, quo et sæculo tertio hunc invaluisse errorem probatur (Baller. d. Tr. VII, l. II, adnot. 3, Orig. l. VIII). *Virtutum suarum merito anima Christi cum Verbo Dei unum efficitur*. Ita Origenes ibidem relatus.

Neque illa verba Tractatus VI ejusdem libri VIII, nempe *si hominem solum, sicuti quidam putant ab utero Virginis eum sumpsisse principium, quæ spes*, etc. Photinianos designant. Conjectura quippe illa ex his verbis accepta : *Sicut quidam putant, quasi hunc errorem æque ac Arianum præsentem indicent*, ut iidem Adnotatores animadverterunt. *Photiniani omnium novissimi, quos ipsi Ariani condemnarunt, hoc loco a S. Zenone indicare videntur ex ea præsertim formula...* ut quidam putant... nil probat. Nam ipsimet erudite admodum eadem adnotatione tertia a pluribus antiquioribus hæreticis eundem errorem disseminatum fuisse notant; tot vero inter hæreticos Photinianos tantum discernere quis audeat? Præsertim cum, et de Origenis temporibus, ac Sabellii, et Pauli Samo-

A sateni sæculo tertio scribent unum potuerit etiam mathematico sensu accepto tempore affirmare S. Zeno, ut quidam putant. Vide quæ diximus cap. 4, § 15.

Audiam vero, vel Audiam a quo Antropophormitarum hæresis erupit S. Zenonem confutasse nulla ratione constat. In laudato quippe tractatu XIX, et in tractatu XX lib. II, explicat illa verba Genesis : *Faciamus hominem ad imaginem, et similitudinem nostram*. Et hanc imaginem non in corpore consistere asserit : *Non ergo carnale hoc domicalvum imaginem Dei debemus accipere, sed celestis hominis spiritalem, quam in se credentibus Dominus ætherea nativitate renovatis, plenitudinis suæ pio de fonte largitur*. Nullam contrarii erroris assertorem indicat, nullam reprehendit. Si vero tacite velimus S. Doctorem aliquem B errorem coarguisse, Tertulliani sententias notare potuit, qui imaginem Dei in hominis corpore reponere putans hominem creatum ad imaginem Christi. *Limus ille jam tunc imaginem indutus Christi* (Tertull. lib. de resur. Carnis cap. 6). Quod et in S. Irenæo notatur, quasi imaginem Dei in corpore constituerit. Vide Petavium Tract. III, Theolog. Dogm. de Opificio Dei lib. II, cap. 2, num. 3.

Idem dicendum est de formulis illis, quas clarissimi Ballerini præcisas vocant; nempe tractatus V lib. I, ubi S. Zeno sic habet : *Sed dicet aliquis, Etiam Maria Virgo, et nupsit, et peperit. Sit aliqua talis, et cedo; cæterum illa fuit virgo post connubium, virgo post conceptum, virgo post Filium*. Et Tractatus II lib. II : *Maria virgo incorrupta concepit, post conceptum virgo peperit, post partum virgo permansit*. In his formulis Mariam ante partum, in partu, et post partum virginem dici, iidem Adnotatores legunt. In primo Textu S. Zeno objectionem refellit non hæreticorum, sed eorum, qui nubunt. In secundo satis eloquenter, ut solet, singularem Virginis partum oratorio more describit, neque de ullo errore meminit, quo Mariæ virginitas in dubitationem adduceretur. Quod vero eas formulas reperire non liceat in quopiam, antequam B. Mariæ virginitas quarto sæculo oppugnaretur, num id asseri possit, cum non omnia SS. Patrum opera, quæ primo, secundo et tertio sæculo edita sunt habeamus, aliis judicandum permittimus. Illud vero pro certo tenendum est, Mariæ virginitatem, et primo sæculo a Cerintho et Carpocra traductam, aliisque hæreticis, qui Christum Dominum ex utroque sexu natum obloquebantur. Tertio autem sæculo, Tertullianus de virginitate Mariæ post partum perperam sensit. *Et Christum* (inquit) *quidem Virgo enixa est, semel nuptura post partum, ut uterque titulus sanctitatis in Christi censu dispungeretur per Matrem virginem, et univiram*. Origenes etiam sua ætate Mariæ virginitatem impetitam testatur, quem errorem redarguit : *In tantam quippe nescio quis prorupit insaniam, ut assereret negatam fuisse Mariam a Salvatore, eo quod post nativitatem illius juncta fuerit Joseph*. Tertulliani testimonium ad Mariæ virginitatem impugnandam adducebat Helvidius; cui reponit S. Hieronymus : *Tertullianum in testimonium vocat,*

et Victorini Pactavienensis episcopi verba proponit. Et de Tertulliano quidem nihil amplius dico, quam Ecclesiam hominem non posse. Verum nugis terminus, et forte veritatis omissis opinionis ritulos consecramur. Nunquid non possum tibi totam veterum Scriptorum seriem commovere, Ignatium, Polycarpum, Irenaeum, Justinum martyrem multosque alios apostolicos, et eloquentes viros, qui adversus Hebrionem, et Theodotum Bizantinum hac eadem sentientes plena sapientia volumina conscripserunt? Non unus itaque S. Zeno Martie tuetur virginitatem, si et primus Ecclesiae saeculis ante ipsum Zenonem tot Patres virginitatis Martie assertores ab Hieronymo producentur. Neque quarto tantum saeculo virginitas Martie impus patuit hereticorum calumniis. Nihil ergo convincit adducta ratio, ut quis putet, S. Zenonem redarguere voluisse Eusebium, qui Martiam a Josepho post Divini Verbi partum cequivum pro concione affirmavit. Quare ex eadem ratione a tertio saeculo non est expellendus, qui velimus ad quartum saeculum amandare, et Ignatium martyrem, et Polycarpum, et Irenaeum patrem martyrem, aliosque apostolicos, eloquentes viros qui adversus Hebrionem, et Theodotum Bizantinum, et Valentinum hac eadem sentientes plura plena sapientiae volumina conscripserunt.

§ II. Tractatus XIV lib. I, occasione nova Ecclesiae Verone constructae a D. Zenone habitus, quantum saeculum non indicat.

Tribus primis Ecclesiae saeculis quibusdam privatis in locis sacros coetus habuerunt (Christiani) quos ecclesias vocabant, novis tamen, publicisque in eum usum aedibus uti non licuit. Solum per Constantinum imperatorem, qui Christo nomen dedit, publicarum ecclesiarum construendarum facultas quarto primum saeculo facta fuit: ac proinde auctorem de nova publica Ecclesia tam explorate dissentientem ante id saeculum vixisse perperam dixeris. Ita domini Ballerini Huic lumen tam praecise assertorem, Christianos scilicet ante Constantinum publicas non habuisse ecclesias, manifeste repugnat Ecclesiastica historia.

Tertio namque saeculo publicas capacioresque a Christianis extractas fuisse ecclesias, testatur Eusebius (Hist. Eccl., lib. VII, c. 4). Similiter, et singulis ecclesiarum aedibus summum honorem, cultum ac benivolentiam ab omnibus tam privatis, quam provincialium civibus deponi videtur. Jam vero quis innumerabilem hominum quoties ad fidem Christianam confluentium turbam, quis numerum ecclesiarum in singulis urbibus, spatiosas ab ipsis fundamentis extruere ecclesias. Atque haec progressu temporis incrementa, et quotidie in majus, et secius proficientia, nec livor ullus atterere, nec malignitas demonis fascinare, nec hominum invidia prohibere unquam poterunt, quamdiu omnipotentis Dei dextera populum suum, utpote tali a quo praesidio tenet, atque custodit. Haec Eusebius de Ecclesiae statu ante Diocletiani persecutionem: quod et confirmatur ipsius edicto Diocletiani, quo Christianorum ecclesias dirui

mandavit. Plures ergo ante Constantinum Diocletiano post iorem a Christianis constructae fuerant ecclesiae publicae, et quidem amplae.

Antiquiorem publicarum ecclesiarum inter Christianos aedificationem ponit Tillemontius auctoritate Origenis ductus, qui combustas ecclesias commemorat, quod in persecutione Maximian factum variis conjecturis argumentatur (Tillem. Tr. 5. Mon. Eccles. de persecut. Maxim., Art. 6). Et Alexandri imperatoris tempore Christianis permissum ecclesias construere probat ipse namque imperator Alexander Christo templum construere cogitavit, Christianaeque locum quendam publicum, quem sibi adjudicari popinarii contendebant, concessit teste Lampridio, melius esse dicens, ut quomodocumque illic Deus coleretur quam dari popinarii: ibique Christianos ecclesiam aedificasse recte opinatur cardinalis Bona. Quia et apostolorum aetate publicas fuisse Christianis ecclesias ex D. Joanne Chrysestomo constat: ipse namque Antiochiae ecclesiam ab ipsis apostolis fundatam fuisse dicit, quam ea de causa omnium ecclesiarum matrem appellat: ipsa pluries diruta semper reaedificata fuit. S. quoque Augustinus testatur, S. Stephani cappellam, quae suis temporibus conspiciatur a temporibus apostolorum, ibi aedificatam. Et Romae ecclesiam S. Petri ad Vincula ab ipso S. Petro consecratam, vetustissimis monumentis probat eminentissimus Bona. Ecclesias quoque aedificatas fuisse in locis, ubi S. Petrus, ac S. Paulus apostoli martyrio affecti sunt, ex quodam Caio refert Eusebius.

Ante Deen persecutionem, aente S. Gregorio Nissen, ubique a Christianis templa excitata, et idolorum fana fuisse diruta, atque eversa competitur (Greg. Nissen. in Vita S. Gregor. Thaum.): Cum jam in omnes partes divini Verbi predicatio divulgata esset, et omnes tam qui urbem habitarent, quam qui agrum vicinum incolerent ad piam doctrinae fidem traducti essent, altariibus, atque delubris, quae inibi inervant simulacris eversis... , omnibus item in omni loco templa ad orandum sub nomine Christi studiose extruuntibus, furor quidam, atque invidia invasit eum, qui tunc praerant imperio Romanorum.

Haec a Tillemontio colliguntur: at non pauca dubitanter videtur afferre. Nam ad ea, quae ex cardinali Bona refert, non sibi vacare dicit illa ad examen revocare, ut de iudicare velit, quid sit de his sentiendum. De triumphis autem, quos Eusebius Caio auctoritate erectos dicit, ubi martyrium SS. Petrus et Paulus passi sunt, probabile Tillemontius putat ad conventus habendos loca a Christianis ibidem destinata: auctoritatem vero Gregorii Nissen, qui ubique in Christi honorem templa a Christianis erecta testatur hac restrictione admittit, si ad litteram intelligatur.

A Baronio autem dissentit, qui pontificalis Damasi, ut nuncupatur, auctoritate: Calixtum summum pontificem ecclesiam in honorem beatissime Martie Virginis trans Tiberim Romae aedificasse. Baronio haec obijcit, tantam rem solis conjecturis, ac tam parvo momento auctoritate, ut pontificali-

Damasi est; quo in libro falsa, atque incerta non pauca reperiuntur confirmari non posse. I. In Pontificali Damasi a Bollandio edito, ubi pontificum vitæ usque ad Felicem IV. digeruntur, hæc minime reperiuntur. Dubitationibus igitur Tillemonti ommissis, quæ cardinali Bone, Eusebio, ac Gregorio Nissenò aggerit nulla dubitationum suarum adducta ratione, quæ contra Ecclesiæ adificationem à Calixto trans Tiberim Romæ factam objecit, attentius consideremus.

De Pontificali, ut perhibent, Damasi, ejusque auctoritate varia est Tillemonti sententia; id observat Honoratus a S. Maria, vir de re critica optime meritis, Carmelitarum, quos exalceatos appellant, alumnus. Tillemontius siquidem cum Pontificalis auctoritate indiget, suas ad adstruendas opiniones illud commendat; si vero adversetur spernit. *Tillemontius* (ita laudatus auctor) *Indice hoc ad diem obitus apostolorum constituendum opus habens, illum non sine laude nominat. Sed cum idem ab ejus opinione dissentiat de anno exitus apostolorum, quem Tillemontius in annum 66, Bucherius in annum 65, incidisse tradunt. tum...*, parum refert (subjicit) quid Index hic narret, tenere. Totus enim in errore ad Atherum usque versatur..., *Baronius hujus Damasi Pontificalis auctoritate confirmare nititur, Calixtum pontificem ad eam Beatæ Virgini trans Tiberim construendam curasse. At Tillemontius veritus, ne id sententiæ suæ de Maria Virgine Ephesi quiescente detrimento esset, cujus non levius monumentum est, ibi fuisse templum Deiparæ consecratum, quod unum per ea tempora ipsius nomen præ se ferret: hoc pacto kalendarii hujus accipit testimonium res tanta, minuta adeo auctoritate, qualis est Pontificalis Damasi..., auctoritas, fulciri non debet.*

Pontificalem librum non adeo contempserunt viri magni in litteraria republica nominis, Blanchinius, atque Schelstratius, ut antiquos omittam; atque ex heterodoxis ipsis non paucos, quos inter Blondellus merito numerandus; sed quod spectat ad ecclesiam S. Mariæ trans Tiberim Romæ a Calixto S. P. tempore Alexandri imperatoris constructam, conjecturæ omnes historicæ hujus pontificalis narrationem confirmant. Summa libertas ab eodem imperatore Christianis concessa circa religionis exercitium, quod et Tillemontius ipse fatetur. Locus trans Tiberim ad ipso Alexandro imperatore Christianis concesso ex Lampridii testimonio, ut ibidem Dei cultus exerceretur. Certe nulli alii usui esse poterat locus ille, nisi ad publicam ecclesiam ædificandam; si etenim privatis conventibus Deum colere voluissent Christiani, ipsis ut recte advertit Baronius, *complura privata loca ad id opus deesse non potuissent.* Ad publicam itaque extruendam ecclesiam locum sibi concedi petierunt, ut ibi potissimum Deiparæ Virgini ecclesiam excitarent, ubi olei fons ad partem ejusdem designandum divinitus manarat. Non enim poterant in eo loco cæmeterium extruere, cum ex duodecim Tabularum præscripto Romæ mortuos sepelire vetitum esset.

A Constat igitur ex his quæ hactenus disserimus ab ævo apostolorum, ac secundo ecclesiæ sæculo, potissimum vero tertio publicas, ac frequentes habuisse Christianis ecclesias, præcipue vero Alexandro ac Philippo imperantibus. S. itaque Zenonem occasione nove constructæ ecclesiæ sermonem habentem, quantum sacrum attingisse minime reputandum est, cum ecclesiarum constructiones ea ætate, qua Veronensi Ecclesiæ præerat, plures in Ecclesiastica historia recensentur.

B Multa congerunt Dominus Ballerini, et summa quidem eruditione in Baronium, Perettum et Bagattam, ut ecclesiam Veronæ ædificatam D. Zenonis tempore publicam fuisse, demonstrent (*d. Dissert. 1, c. 2, §. 4 et 5*). Nos jam et in universa Ecclesia publicas ac frequentes fuisse demonstravimus. At non post facultatem a Constantino imperatore Christianis datam ecclesias ædificandi, ut ipsi contendunt, sed et tertio potissimum sæculo; quare ex publica ecclesia de qua loquitur S. Zeno inferri non potest, quarto sæculo sermonem hunc S. Præsulem habuisse.

C Contra Baronium autem agentes iidem clarissimi viri eam potissimum rationem urgent, Baronium scilicet ex his S. Zenonis verbis: *Aut nullum, aut perrarum est per omnem Ecclesiam Dei orationis loci membrum, quod possit quavis ruina in se mergentibus idololatriæ ædibus nunc usque aliquatenus comparari,* collegisse S. Zenonem hujus sermonis auctorem ante Constantini tempora claruisse, quippe quod hujus imperatoris opera. Romæ præsertim augustissimæ Basilicæ erectæ fuerunt. Optime quidem (prosequuntur ipsi) si nullum tantum orationis locum, cum idolorum ædibus comparari posse auctor affirmasset, non vero cum vel perrarum, addidit: *hinc enim aliquam alibi Ecclesiam magnificentissimis idolorum templis nequaquam cedere satis intelligit.* At illud præcipua animadversione in hoc est observandum (quod ipsimet adnotant) verba illa *quavis ruina in se mergentibus idololatriæ ædibus* comparisonem instituere inter Christianorum ecclesias, et idolorum templa non integra, sed ruinis diruta, ita ut Ecclesiæ non essent comparandæ, *ne dum cum stantibus idolorum templis, sed ne cum ruinosis quidem:* hoc vero sensu quis non dicat, nos in scirpo nodum quærere, si Baronio succenseamus, qui hæc verba temporibus ante Constantinum convenire jure ac merito putat. Nam si post Constantini tempora scripsisset Zeno, nonne hac occasione Constantini pietatem celebrasset, qui dejectam Christi religionem tot amplissimis templis decoravit? Et quo pacto sine invidiæ nota potuisset S. Antistes Veronensis asserere, ecclesias Christianorum post dilatam a Constantino religionem, ne ruinosis quidem comparandas esse idolorum templis? Neque allucinati Perettus, et Bagatta dicendi sunt, qui ex S. Zenonis assertionem: *Tunc non fuisse jam templa* (conspicua scilicet ædificia) *Christianis constructa* opinati sunt, eadem ratione qua S. Zeno suo ævo ecclesias ne

cum dirutis quidem idolorum templis conferendas esse affirmavit.

Adnotant insuper domini Ballerini verba illa S. Zenonis, *Quavis ruina in se mergentibus idololatris aribus, non accipienda esse de ruina, quam imperatores legibus intulere, cum idolorum templa deverti jusserunt (d. Adn. 5)*; cui adnotationi Libens assentior. At quod intelligenda sint illa, quam eadem ardes quovis casu, aut vetustate corrosa minime alienum a mente S. Zenonis puto. Potius ruina illa indicari videtur Philippi imperatoris tempore, quando fuerat Christianis impune idolorum templa destruere, ut supra ex S. Gregorio Nissenso retulimus; quare mirum non est, et christianas mulieres ad ecclesiam accedentes reprehendi a D. Zenone, quod auro fulgentes (*totum inaurate corpus*) in edorent, et quod gentiles, si pro viris doctis ipsi gentiles intelligendi sint, ut explicant idem Ballerini, concionibus S. Zenonis adessent; atque complures ejusque generis, aetatis, sexus, conditionis, uno, et nativitate catechumenos sacro baptismale ablutos, cum summa quiete frueretur Ecclesia. Hæc quidem conjecture sæculum quartum non indicant. Nam et Valeriani, ac Gallieni persecutione S. Cypriani Carthaginiensis episcopi martyrio affecti corpus magno cum honore, ac solemnibus publicis pompis sepulture traditam fuit (*Spond. ad an. 261, 11, 4*).

Aliud argumentum, quo hoc in eodem sermone quartum sæculum indicari probent, ex aliis verbis D. Zenonis petunt eruditissimi viri; illud hisdem ipsorum verbis afferre libet: *Postquam... haud precipuum... esse dixit (S. Zeno) de nova Ecclesie aedificatione... laudibus gemmare... quippe... quod id cum gentibus, vel Judæis potest esse commune... hanc hujus postrema sententia rationem subdit: (Nam et et his si liceat, vel si velint fortassis cultus synagogas addicant, cultus erigant capitonia.) Ubi capitonia scriptum pro templa adiutant, tum prosequuntur: *Nunc advertite duas sententias disjunctive positas... si liceat, vel... velint... quarum prima ad Judæos pertinere minime potest, si quidem Judæorum secta nulla lege prohibita... traditur a Theodosio leg. de Judæis, an. 595, et solum anno 421, leg. 22, ejusdem tituli cautum fuit, ne deinceps nullas facerent conditi synagogas... quod ipsum confirmatum legitur anno 425, leg. 25 et 27. Itaque Judæos respici**

A Gentiles, quibus tertio sæculo extruere templa liberum erat. Judæis vero nunquam sine principis auctoritate synagogas extruere licuit, utpote qui advenæ, et extrorsus in alieno solo habitarent. Teste etenim Josepho Antiquitatum Judaicarum lib. xiv, cap. 17, aliquando etiam in Asia a provinciarum presidibus, et magistratibus Judæos fuisse prohibitos sua sacra exercere indubitatim est, eisque imperatorum placito fuisse permissum, nempe a Cesare post reparatam a Pompeio victoriam; et Marco Antonio, et P. Dolabella. Alia, quæ his duobus paragraphis quarto nempe et quinto afferunt domini Ballerini opportunitiori loco tractabimus.

B Eruditissimis Ballerinis concinit conterraneus meus dominus Cajetanus Cennius sacro-sanctæ basilicæ Vatrianæ presbyter beneficiatus. At fidenter satis suam opinionem promovere satagens ab impostoribus deceptos, et Ecclesie rerum adhuc rudes autumat eos, qui ante Constantinum publicas extructas Christianorum ecclesias affirmant. Videat quos carpit auctores, eminentissimos nempe Baronium et Bonam, et quem tantum facit Tillemontium; præcipue vero Bencium, et Thomasium inani sane conatu perstringit. Clarissimi vero Bencii reformidans rationes, Eusebiique præcisos textus, quos idem Bencius affert in Oriente publicas extructas ante Constantinum ecclesias latetur, in Occidente negat. At qua ratione inspicimus Gallieni edictum refert primo extitit Bencius Dionysio summo pontifici directum, aliisque episcopis, quo *per universum orbem* mandat restitui Christianis religiosa loca, qua de re confirmatur libri pontificalis assertio in Vita Dionysii. *Hic (Dionysius) presbyteris ecclesias divisit, et cæmeteria, et Parochias dioceses instituit.* Optime itaque infert Bencius: *Potius Dionysius Gallieni indulgentia omnes Christianorum ecclesias in Decianæ persecutione direptas restituere, dividere, et ad priorem formam reformare.* Quid ad hæc Cennius? *Per universum orbem concessam facultatem ad solum Orientem restringit?* Tum Valeriani ad senatum de aperiendis libris Sybillinis allatum adducat ex Vopisco ipse Bencius. *Miror vos, P. C., tandiu de aperiendis libris Sybillinis dubitasse, quasi in Ecclesia Christianorum, non in templo omnium deorum tractaretis.* Subdit Bencius. *Ecclesiam Christianorum oppavit Gentium templo, et adeo a Christianis locum religiosum habitum, puta unquam, ut interdicta omnis ratio, qua sacra non esset. Ecclesia itaque erant Christianorum, seu sacra ardes ad reliquias agenda mysteria.* Valeriani verba de ecclesia Christianorum, quæ Romæ erat, intelligenda esse, quis prudens inbecillatur? Et in Occidente itaque erant ecclesie. Adit idem Bencius Alexandri imperatoris rescriptum pro Christianis contra popinarios, de quo supra egimus, quod nemini de ecclesia Romæ aedificanda intelligi posse probavimus, et Eusebi textum a nobis supra laudatum, quem de ecclesiis in Oriente tractatimodo extructis accipere, depravate est. Facile putat hæc solvere Cennius dicens: *Nil mihi*

promoveant aliter consideranti res Christianorum ante Constantinum; Ecclesias enim totius Occidentis reputo instar titulorum urbis, domos nempe privatas fidelium, quibus ecclesia clam gentibus, seu idololatris addicta erat ad sinaxes, et collectas faciendas. Addat quæso persecutionum tempore. Expedita sane ratio, pro libito tamen consideret. Quis enim prudens opinionem antiquis omnibus monumentis contrariam et pro arbitrio conceptam faciem sibi patiatur. Falso etenim asserit: Occidentalium certe templorum nullus affertur testis. Constat falsitas ex mox adductis. Quod vero nullam Ecclesie consecrationem ante Constantinum solemniter factam fuisse legatur. Quid inde? Inanis profecto ratio! Nonne et sine sollemni consecratione publicæ construi Ecclesie poterant? Quot et hisce temporibus publicæ Ecclesie sunt, licet non consecratæ?

§ III. *Quæ S. Zeno Tractatu decimo lib. primo de Veronensium largitionibus profert, quibus multos redemptos fuisse ait, non indicant captos a Barbaris post Hadrianopolitanam pugnam.*

S. Zenonis textum laudant eximii Ballerinii (d. *Dissert.* 1, c. 2, § 7), quem, cum aliis duobus S. Ambrosii textibus conferentes ex iis utpote conformibus redemptionem captivorum post Hadrianopolitanam Romanorum cladem S. Zenonem indicasse putant. Horum itaque textuum conformitas primo consideranda est, ipsique textus exscribendi sunt, ut de eorum conformitate constet. S. Zenonis textum ita referunt: *In fine tractatus x, l. 1, liberalitatem suorum auditorum auctor (S. Zeno) commendans... sed hæc inquit* « Non ad vos fratres, quorum largitas provinciis omnibus non est, quorum pia semina totius quodam modo orbis per membra jactantur a vobis » « multi redempti; multi edictis feralibus liberati; » « multi conditionibus duris exuti gratias agunt. » S. Ambrosii duos textus sic allegant: *Recitanda hoc loco sunt duo S. Ambrosii testimonia ex lib. II de officiis, quæ de hac redemptione certe loquuntur, et ex iis apparebit quanta captivorum fuerit infelicitas, quantaque sit ejus scriptoris cum auctore nostro consensio. Primum itaque S. Ambrosius cap. 15, num. 70:* « Summa » « etiam liberalitas captos redimere, eripere ex hostium manibus, subtrahere neci homines, et maxime » « fœminas turpitudini; reddere parentibus liberos, » « parentes liberis, cives patriæ restituere. Nota sunt » « hæc nimis Illyrici vastitate et Thraciæ; quanti ubique venales erant toto captivi orbe, quos si revoces unius provinciæ numerum explere non possint? » « Barbari enim (prosequitur num. 71) » « nihil deferebant humanitatis ad misericordiam, nisi » « quod avaritia reservaverat ad redemptionem. » *Aliud testimonium cap. 28, num. 156, ejusdem lib. II, his verbis exprimitur:* « Nos aliquando in invidiam » « incidimus, quod confregerimus vasa mystica, ut » « captivos redimeremus... Quis autem est tam durus, immitis, ferreus, cui displiceat, quod homo » « redimitur a morte, fœmina ab impuritatibus

« barbarorum, quæ graviores morte sunt. Adolescentule, vel pueruli, vel infantes ab idolorum contagio, quibus mortis metu inquitabantur? » *Advertitum (sic prosequuntur Ballerini) » « toto captivos orbe... quos qui redimeret subtraheret neci? Quid cum auctoris nostri verbis magis consentiens? » Igitur ut ad argumenti summam tandem redeamus, cum nos auctor liberalitatem suorum auditorum in redimendis captivis munificentissime demonstratam commendans, redemptionem eorumdem captivorum, de quibus scripsit Ambrosius, spectet, quæ una verum fieri potuit, ut id generis... Largitas, proveniens omnibus nota esset, ejusque pia semina totius quodam modo orbis per membra jactaretur... ut idem auctor prodit, haud dubie tractatus decimus l. II habitus patet post annum 378, quo barbari tantum captivorum numerum partim ex Romanis militibus jam devictis, partim ex tot Romanis provinciis subactis deduxere.*

Multos redemptos asserit S. Zeno: multi redempti, eos tamen non dicit captivos, ut S. Ambrosius: *Captos redimere, eripere ex hostium manibus, quanti ubique venales erant.* Illud namque verbum redempti necessario non includit captivitatem redemptorum: redimi namque dicebantur, et Christiani, qui soluto pretio præsidibus ab ejuranda fide liberabantur, ne ad colenda idola compellerentur, et hic est S. Zenonis genuinus sensus: nam cum dixisset *multi redempti*, ut declararet, se non de captis ab hostibus loqui, sed de Christianis, qui ad idololatriam imperatorum edictis adigebantur, immediate prosequitur: *multi edictis feralibus liberati*, non a captivitate liberatos dicit, sed *ab edictis feralibus*, quibus persecutio in Christianos promulgabatur, ea conditione, ut nisi Christo renuntiarent, bonorum direptione, exilio, cruciatibus, et morte plecterentur. Has condiciones, quibus edictis adstringebantur Christiani, duras dicit S. Zeno, et ab iis liberati Veronensium subsidiis summo se beneficio affectos profitebantur. *Multi conditionibus duris exuti, gratias agunt.* Ne tamen ad arbitrium S. Zenonis textum interpretari videamur, meminisse oportet duodecimi canonis primæ synodi S. Petri Alexandrini episcopi, quo ab omni culpa innumes declarantur infideles, qui pecunia se persecutione liberarunt, idque exemplo D. Pauli apostoli confirmat, *qui suas Thessalonicæ persecutiones, ut Christianus Lupus exponit (Lup. tom. I, Dissert. Proem. post c. 16), permisit per Jasonem ac alios cives pecunia redimi, atque ita se liberari a necessitate prævaricandi, aut moriendi.* Redemptionis autem vocabulo liberationem hanc exprimi, qui nosse cupit, Tertullianum legat, qui suo in libro de fuga sæpe sæpius eodem vocabulo utitur. *Qui quærit, an persecutio fugienda, subsequentem queque quæstionem jam prospiciat necesse est, an si fugienda non est, redimenda certe sit:* Ita de hoc agere incipit, fugam in persecutione contra Evangelii mentem, simul et redemptionem a persecutione improbens ab Ecclesia ad Montanum transfuga Tertullianus, quo loco sæpius redemptionis vocabulum inculcat. Christianum Lupum

adeat studiosus lector, comperietque frequentissimum ante Tertullianum fuisse hunc redimendi morem. Ego credo fuisse vetustum (ita contra Baronium nervosa ratione arguit idem Lupus). Certe si novus fuisset, Tertullianus ipsum sibi familiarissima posterioritatis prescriptione invenisset. Neque unus, aut alter hoc subsidio a persecutionis furore se eximere procurabat, sed integras ecclesias hac redemptione sua immunitati prospicere satagisse ex eodem Tertulliano constat. *Parum denique est si unus, aut abus ita eruitur: maxime totæ Ecclesiæ tributum sibi irrogaverunt* (l. c. c. 12). Et non modo ut cruciatus, et necem evaderent, sed ut etiam divina peragere illis permissum esset: quod ex eodem Tertulliano inferi laudatus e nonnisi illustrator: *Ex his discernimus posse duas istarum redemptionum causas, nempe non dum taxat ad persecutionem evitandam, sed etiam ad obtinendam Symacem libertatem*. Alioquin itaque a S. Zenonis mente est, cum redemptos dicat, non ab hostibus, sed a feralibus edictis Veronensium largitionibus fideles, ita ipsum explicare, ut in Hadriano-politana clade captos a Gothicis Christianos significare voluerit.

Neque S. Zenonis textus Ambrosii sententiis allatis concordantes esse dicendum est, cum illa verba *edictis feralibus liberati*, que in S. Zenonis sermone leguntur, non captos ab hostibus indicent, ut S. Ambrosius exprimit *eripere ex hostium manibus*, sed exemptos a persecutione Christianos.

Haec tamen diversitas præcipua animadversione digna est. S. etenim Ambrosius, qui post Hadriano-politanam cladem scripsit aperte illum nominat: *Nota sunt hæc nimis Illyrici vastitate, et Thraciæ*. S. autem Zeno ne per somnium quidem illius meminit, sed illis in verbis, *edictis feralibus liberati*, circumstantia exprimitur, que captis a Gothicis minime convenire potest. Hi namque nullo edicto urgebantur, sed armis, et vi in captivitatem reducti pactione, et pecunia redimebantur. Tum vero maxime constat S. Ambrosium diversis scripsisse temporibus, ac S. Zeno, cum in ailata secunda S. Ambrosii sententia ommissa sint hæc verba, post verbum redimerentis interpunctione signata: *Quod Ariani displicere poterat, ne tam factum displiceret, quam ut esset, quod in nobis reprehenderent*. Quis enim perspicacissimo licet, ac luceo polleret intuitu singulis in sermonibus S. Zenonis Ariarum mentionem conspicere videret? Mirum profecto, quod in omnibus Patrum operibus, que Arii, et Ariarum ævo scripta leguntur, plura reperiantur, que Ariana tempora expresse notant, hujus rei in S. Zenonis sermonibus ne vestigium quidem minimum liceat aspiciere. Nonne hoc evidens est argumentum, ipsum multo ante Arium scripsisse? Nulla ergo S. Zenonis cum Ambrosii sententiarum consensio, quam eruditissimi exaggerant Belleriini. *Advertitur... toto captos orbe, quos qui redimeret... subtraheret neci*. Nam S. Zeno *edictis feralibus liberatos* dicit.

A § IV. *Recte conjequit Baronius ex sermone decimo libri primi in editione ultima Veronensi, S. Zenonem longe ante Christianorum imperatorum tempora claruisse, eo quod ibi S. Zeno dicat in nummis excudi solere signum idololatriæ, eademque idola, que colebantur in templo*

Hæc sunt D. Doctoris verba: *Aurum, argentumque, Christiane, si vera dicenda sunt execraris in simulacris solis, non in penetralibus tuis; nam, et illic aureis argenteisque innumerabilibus veluti templis tereti moneta percussis inesse similiter regum vultus signaque cognoscis; nihilque aliud distat, nisi quod in tua domo minuta sunt, in templo majora, que si erogaveris, pecunia est, si servaveris simulacra* (Lib. 1 Tr. 10, n. 5).

B hæc adnotantes ad illud verbum, *simulacra*: *Simulacra non erant idola quedam vera in nummis sculpta, ut hunc locum perperam accipit cardinalis Baronius in adnotationibus ad martyrologium secundæ editionis die 12 Aprilis, sed nummos ipsos, qui vultus imperatorum, aliisque signa nummis insculpi solita præferabant, simulacrorum nomine Zeno appellat*. Quis non videt S. Doctorem loqui de iisdem simulacris insculptis, que colebantur in templis. *Nihil aliud distat, nisi quod in tua domo minuta sunt, in templo majora*. Namque cum dicit: *Et illic aureis argenteisque innumerabilibus veluti templis tereti moneta percussis inesse similiter regum vultus, signaque cognoscis, nihilque aliud distat, nisi quod in tua domo minuta sunt, in templo majora*, aperte significat eadem in nummis sculpi signa, et regum imagines, que in templo super aras majora erant. Qua S. nostri præsulis sententia illud confirmari constat; nempe solere imperatores Ethnicos suos in nummis vultus exhibere sub imagine suorum numinum, ut in veteri numismate, in quo effigium Serapidem similem Hadriano conspici, et hunc perantiquum fuisse morem Spondanus ex Baronio testatur (Spond. ad an 562, § 6): *At enim vero, et ipsæ Gentilium imperatorum imagines in nummis eas in templo colebantur, cum inter deos relati, aris, statuis, ac templis in ipsorum honorem erectis, tamquam Dei ab Ethnicis habebantur*. Non est igitur cur Baronio succenseamus, qui genuinum S. Zenonis sensum accipiens, ex eo jure ac merito inferit, S. Zenonem longe ante Christianorum imperatorum tempora claruisse. Alia S. Zenonis verba: *que si erogaveris, pecunia est, si servaveris simulacra*, indicant Christianis permissum fuisse uti pecunia idololatriæ signis percussa ad erogandum, tantum scilicet ad usum humani commercii. Qui vero pecuniam servasset, pecunia abutebatur, et in ea non usum respiciens, sed rem, affectione quadam, et honore idola in nummis contenta prosequi videbatur.

D § V. *S. Zeno Tr. XLV, lib. secundi quartum sæculum non indicat*

Et hæc S. Zenonis verba: *Autumnus quoque Martyris locus est, in quo unum vultu, sed fortassis conjugis*

effunditur (Adn. 8, ad eundem tr.). Quartum innuere A
 sæculum volunt Domini Ballerini. Ita ad quarti
 sæculi Martyres (ita ipsi) præcipue pertinet, quippe
 episcopi, et ecclesiastici fere fuerunt sacra vineæ
 fossores et cultores, quos potissimum impetitos eo
 sæculo legimus, quod prioribus sæculis non omnino
 convenit, cum et clerici, et laici Christiani passim a
 Gentilibus mactabantur. At prioribus sæculis con-
 venire testatur Eusebius (*Hist. l. vi, cap. 21*), Ma-
 ximum scilicet imperatorem in Christianos perse-
 cutione mota iussisse solos Ecclesiarum præses
 tanquam auctores doctrinæ Evangelicæ neci dari.
 Tunc due summi pontifices Pontianus, et Anterus
 non adhuc elapso duorum mensium spatio martyres
 obierunt. Constat etiam ex S. Cypriani epistola, et
 D. Zenonis, ætate Valeriani imperatoris edicto in B
 episcopos, presbyteros, et diaconos fuisse præcipue
 animadversum, quare et Sixtus summus pontifex, et
 S. Laurentius diaconus, atque idem S. Cyprianus,
 alique episcopi, eodem anno martyrio coronati le-
 guntur. Quapropter dicendum est, S. Zenonem fos-
 soris nomine hos sanctos præses indicasse, neque
 sola suppositione, quod S. Zeno quarto sæculo scrip-
 serit, ad episcopos quarto sæculo in Arianorum per-
 secutione martyrio affectos effugiendum est. Nus-
 quam etenim legitur in Ecclesiastica historia, quarto
 sæculo edicto proposito persecutionem in episcopos
 potissimum sævisse. Neque ullum SS. Patrum a Do-
 minis Balleriniis allatum testimonium, ne leviter
 quidem hoc indicat; quæ testimonia si cum S. Zeno-
 nis verbis invicem conferantur, diversum sæculum C
 indicari quisque primo aspectu conspiciet, eo quod
 in iisdem testimoniis Ariani, Nicænum concilium,
 Valens imperator proprio nomine commemorantur,
 quod a Zenone prorsus alienum est, ut supra sapius
 notatum est.

§ VI. *Quadringerorum annorum numerus in tractatu
 quinto S. Zenonis libri primi de Continentia, ana-
 chronismus est Tabellariorum vitio in ms. illapsus,
 accurate satis a Baronio, Peretto, et Bagatta emen-
 datus.*

Hæc quadringerorum annorum nota, quæ in S.
 Zenonis tractatu de Continentia legitur, præcipuum
 forte argumentum est, quo ad ejusdem S. Præsulis
 ætatem a tertio sæculo amovendam uti possint hi, D
 qui sub Gallieno ipsum floruisse negant. Idem pluri-
 mi faciunt cum Tillemontio clarissimi Ballerini (*Dis-
 sert. 1, cap. 2, § 1*). Nos ut omni cum evidentia in eo
 expendendo procedamus, eorundem verba exscri-
 bemus. Itaque, quadringerorum ferme annorum, no-
 tatio, quia tradita Corinthiis Epistola Pauli ad auc-
 toris ætatem recensentur. Tract. v lib. 1, evidens argu-
 mentum est, eum sæculo quarto scripsisse: Sic enim
 ibi habetur: « At cum ante annos ferme quadringen-
 tos, vel eo amplius apostolicum hoc operetur edic-
 tum, quo et vivaciores fuere homines, et rarissimi
 Christiani; cur ergo Christiano orbe ipso pene jam
 toto, hominumque vivacitate mundo senescente de-

trita obtundam verbis palpantibus aciem veritatis. »
 Quæ quidem Chronica notatio tam in ms. omnibus,
 tum in editione prima Veneta palam ac distincte posita
 est, nec nisi in posteriori editione Veronensi, ea qua
 aliæ projectæ sunt ab editoribus (Peretto et Bagatta)
 numerorum mendum incusantibus proprio Marte mu-
 tato eo uno præjudicio movente, quod Auctorem tertio
 sæculo vixisse opinarentur, « Quod objicitur (in-
 quunt), sermonem de Continentia non esse S. Ze-
 nonis martyris, cum in eo legatur auctor abfuisse a
 S. Pauli doctrina divulgata annos quadringentis, et
 eo amplius... dicimus textum, sicuti multis in locis
 est mendosus, ita ut sæpe sit in numeris, ibi esse
 depravatam. » Quam corrigendi rationem nullo codice
 imitam, immo contra fidem codicum usurpatam (qui
 præterea non per numerales litteras CCCC, sed voce,
 quadringentas numerum exprimunt), Tillemontius con-
 siderans adnotatione 6 in persecutione Valeriani, illam
 satis certam, et tutam esse ait, ut se quis a gravissimis
 difficultatibus facile subducatur, atque expediat.

Itaque S. Zenonis textus incorruptus hoc in loco
 est habendus; notatio ergo quadringerorum anno-
 rum eundem S. Doctorem sæculo quinto scribentem
 fateri nos coget. Nam cum epistola prima ad Corin-
 thios juxta Baronii Chronologiam anno Domini 37,
 conscripta sit, hunc igitur S. Zeno sermonem pro-
 tulit anno 457. Id ego minime crediderim adrisurum
 eruditissimis Balleriniis, qui pro iv sæculo acer-
 rime pugnant: neque vero, ut facile demonstrari
 possit, tempori huic cætera quæ in eo tractatu le-
 guntur satis conveniant.

Cum itaque quadringerorum annorum lectio tex-
 tui ipsius sermonis repugnet, ut optime Baronius
 notavit, manifesto dignoscitur anacronismus, et er-
 ror circa annorum numerum in textum S. Zenonis
 illapsus.

Suæ ut adstipulentur sententiæ eximii Ballerini
 textum incorruptum volunt, et quadringerorum an-
 norum numerum non fuisse vitiatum. At eam ineunt
 rationem, ut ad quartum sæculum S. Zenonem re-
 vocent, scilicet usitatum dicunt auctores inter, et
 anteriores, et coævus, et posteriores Zenoni, ut
 quinquaginta annorum excessum non curarent,
 quam ad insinuandam assertionem suam aliquot
 producent exempla, quæ hic examinanda proferi-
 mus. Arnobius, qui Diocletiano imperante, id est sub
 initio quarti sæculi floruit, Hieronymo teste, nonne
 hæc Ethnicum adversus Christianos loquentem induxit
 libro 11, pagina 44.... Ante quadringentos annos reli-
 gio, inquit, vestra non fuit...? In Formula fidei,
 quam Pseudosynodus Antiochena scripsit anno 345, et
 recitatur ab Athanasio in libro de Synodis, hæc de Pau-
 lianistis leguntur: « Christum autem ipsum, et Fi-
 lium Dei factum esse, ex quo nostram carnem ex
 Virgine assumpsit, non totis abhinc quadringentis
 annis. » Eusebius Cæsariensis ejusdem sæculi Scrip-
 tor qui diem obiit anno 340, sic effatur lib. 11 contra
 Marcellum Araisicanum, cap. 1.... « In primis parado-
 xum illud est incepisse hoc verbum ab annis hinc

retroquadringentis impiebis... *Pseudosynodus Sardicenis in decreto apud Hilarium pag. 5, numero 1, tom. II, pag. 648, editionis Veronensis (nostræ vero editionis, tom. I, col. 659), eundem Marcellum Antiochyanum reprehendit inter cetera propterea quod... initium... inquit... regnandi accepisse Dominum dicat ante quadringentos annos... Hæc autem pseudosynodus habita est an. 347.*

Arnobii testimonium quod adducunt Domini Balerini annorum 90 circiter excessum continet: Antiochenæ autem pseudosynodi, si illud non totis pro ultimo anno non completo accipiatur, quinquaginta quatuor. Eusebius contra Marcellum 60 et amplius: pseudosynodi Sardicenis quinquaginta trium annorum excessum exprimit. Quomodo igitur ex his tam diversis annorum computis eadem chronologicus testatone ducatur, ut Balerini velint quinquaginta annorum excessum a scriptoribus sæculi quarti non attendi? Obstant huic penitus novo canonis et i. si adlati textus. Obstat pseudosynodi Antiochenæ textus; illa enim verba non totis, indicant, et annorum que supra decem vel centum numerantur haberi rationem: Indicat idem Eusebius textus illis verbis *quadringentis impletis*.

At enim vero hoc non esse in more positum inter auctores quarti sæculi evidens est. Arnobius enim lib. primo adversus Gentes cum Christianæ religionis notam demat, aperte dicit: *Trecenti sunt enim ferme minus, vel plus aliis, ex quo cepimus esse Christiani, et terrarum in orbe cœseri*. Quo textu Sevebeckus adnot. 106, in horum secundum Arnobii, anachronismum esse probat in alio numero quadringentorum annorum. *Locum vitiosum esse non attinet dicere ex eo, quod Arnobius lib. primo scripsit annos 300, plus minus ex quo Christiani esse cepimus, et in orbe terrarum cœseri: facile videre est in objectione illa pagam, cum inquit... quadringentos... in numerorum nonis valde esse oberratum*. Ad pseudosynodum vero Antiochenam... dico Marcelli errorem indicari, ut statim post relata verba: *Non satis adhuc quadringentis annis*, subjungitur: *Ab eo enim tempore voluit Christum initium regni adeptum esse regnoque suum habiturum post consummationem, et iudicium. Tales sunt discipuli Marcelli, et Scotini*. Ejusdem Marcelli errorem Eusebius carpit, et pseudosynodus Sardicenis reprehendit. Minime quidem video, cur unus hæretici error ejusque sectatorum ad usitatum morem probandum allegari possit inter omnes quarti sæculi scriptores, qui contra eundem errorem sentiunt: cum vero totam errorem respiciant, et notam temporis respicere censendi sunt. Eusebius certe improbasse dicendus est, si ea que scribit de Christi nativitate recenseamus. Vide Spondanum in Apparatu ad Annales Baroni numero 31.

Alia congerunt testimonia Patrum Domini Balerini nempe S. Philastrii episcopi Braxati, qui S. Ambrosio cœtantibus scripsit ante annum 391, in omnibus editis ante editionem Hamburgensem a Joanne

A *Fabricio elaboratam, hæc tradit cap. 5. ... Et inde a Domino usque nunc anni 490, plus. Sed Philastrius, addit mox in subiecta annotatione Fabricius... ante annum Christi 391 scripsisse se significat cap. 83, atque interfuit concilio Aquileiensi anno Christi 387. Hæc numerum manifeste corruptum ita restituendum esse judicavit Latinus Latinus, cui aut viti eruditi assentiuntur. Et in textu prout Hamburgensis editionis emendavit etc... Et inde a Domino usque nunc anni 387, plus ... Hæc tamen ex non observata ejus sæculi consuetudine in annis adnotatis pendet. Equidem non hoc uno capite eadem notatione Philastrius usus legitur, sed et capite 106, pag. 206, ubi scribitur... quod contrarium invenitur, si ita qui senserat, non quadringentos jam plus annos transisse cognovimus, ex quo venit Dominus, atque completos... Ubi minus legendum Fabricius censet... quadringentos jam plus minus annos... cum si hoc significare voluisset S. episcopus haud addidisset... atque completos... Immerito quidem arbitrio suo correxisse S. Philastrii textus incensatur Fabricius: nam objecta consuetudo asseritur, non probatur; et ex uno incorrupto textu alios manifeste corruptos corrigere, ut Fabricius corrigit, quis audeat redarguere? Si enim S. Philastrius ipsemet, se ante C. A. 391, scripsisse testatur, quis non videt vitiatum numerum quadringentorum annorum in aliis textibus; quod vitium ex isdem vitati textus verbis erunt, ea enim verba... plus minus aequè completos indicant, ut jam notavimus non rudi Minerva annos describi, sed circiter, quis vero hoc circiter accipiat pro excessu 90, vel etiam 30, annorum spatio: cum etenim superius dixerit plus minus, tum posterius corrigit, atque completos, ut si quis dixerit quatuor centum annis plus minus, quinimodo completos. Nam cum S. Philastrius affirmet, se ante annum Christi 391 scripsisse, quomodo completos 400 annos postea potuit asserere. Corruptus itaque textus est; vel ipse S. scriptor in computandis annis erravit: eum namque utpote non ita exactum in re chronologica redarguit Christianus Lupus de origine Meletiani Schismatis agens. *Miscet tempora facta, varia, vera falsis*. Ita de S. Philastrio idem Lupus. Baroni vero vitiatum codicem circa 400 annorum numerum putat.*

D Tertullianum quoque textum laudant eadem dissertatione. *Tertullianus adversus Nationes lib. 1, quem inunte tertio sæculo scripsit... tercentos... Ferme annos pro... ducentis... Christianæ religioni vindicat, c. 7 ... Igitur a tati nostræ nondum anni 300 (scribendum ex testimonio sequenti, pro eo quod in eandem est 250, mutato c. in l.) et capite 9;... ut supra diximus, a tati nostræ nondum anni trecenti... At cur non corrigendam potius capitis novi textus, ubi anni trecenti leguntur ex capite septimo, ubi ducenti et quinquaginta numerantur, cum septimi capitis textus veritati magis consonet? Num ex vitioso textu incorruptus textus corrigendus est? An veritati præferendus est error? Illud enim, ut supra diximus, nihil addit, si pro trecentis ducenti quinquaginta anni les-*

gendi sunt. Non enim subsistit exaggeratus mos de A quinquaginta annorum spatio a scriptoribus antiquis non haberi rationem. Tertullianum vero annorum Christi veram Epocham tenuisse constat ex eo, quod annos enumerans (ut noster S. Zeno fecit) a tempore quo prima Divi Pauli epistola scripta fuit centum sexaginta annos exprimit, quibus si quinquaginta, et septem addantur, quando ipsa epistola data fuit, annum ducentessimum decimum septimum indicat, in quo scribebat ipse Tertullianus.

In reliquis autem, quæ citantur Chronologicis notis, nempe S. Petri Chrysologi, qui circa medium quintum sæculum floruit *serm. 143, de Generatione Christi in fine...* annos quingentos circiter... a Christo nato enumerat. Cui S. Petri Chrysologi sententiæ, assertio S. Hilarii lib. primo ad Constantium, quam Domini Ballerinii pariter afferunt, conformis est; concedendum quidem, cum rotundo numero sæcula numerantur inter medium annorum numerum non attendi, quod et in præsentis fit, cum sextum, decimum, duodecimum sæculum commemoramus. Nam et nunc decimo octavo sæculo vivere dicimur, cum adhuc medium sæculum minime attigerimus. At hæc sæculorum nota nihil proficit ad intentum, cum S. Zeno in hoc sermone non sæcula enumeret, sed annos a scripta prima D. Pauli epistola ad Corinthios, ut ipsemet indicat illis verbis: *ferme vel eo amplius*, quæ in usu non sunt, cum integra sæcula significantur: ac proinde non eadem ratione ac ii, qui sæcula indicant, explicandus est.

Arduum sane est ex uno anachronismo (frequentissime enim vetustioribus in libris reperiuntur) firmam constituere epocham, quam ad sustinendam nova prorsus conjectura advenienda est, quæ nulli hactenus criticorum in mentem venit, neque ratione ulla probari potest. Quinquaginta scilicet annorum excessum pro nihilo in antiquorum scriptis habendum... Hoc utique divinitate est, si canone isto chronologiæ difficultates sunt dissolvendæ. Quid ergo tanta concertatio inter viros eruditos de S. Irenæi opinione circa Jesu Christi ætatem? (Coincidit quæstio; nam Christianæ religionis epocha ab annis Jesu Christi initium habet). Ipsi namque tribuitur putasse non nisi post quinquagesimum annum Christum Dominum ex hac vita sublatum. Cur in ipsius defensionem adducere, libros ejus fuisse vitiatos? Minori certe licentia usus esset Irenæus, si viginti annorum spatio tantummodo Jesu Christi vitam protraxisset, quam veteres alii scriptores, qui ex hac nova conjectura Christianam æram quinquaginta, nonaginta, et amplius annos excedentem suis in annorum calculis exhibuere. Neque S. Epiphanius locum, quo S. Justinus martyr sub Hadriano posuerit, insanabilem dixisset Petavius, licet S. Justinus triginta post annos circiter sub Antonino martyr obierit. Sanari enim poterat hæc conjectura, qua non tam excessus, quam annorum defectus suppleri potest. At certum est, Justinum ea non esse usum, cum in Apologia prima, absque excessu, vel defectu illo

verum Christianæ æræ annum recensuit. Ne qui vero præter rationem ad eorum, quæ nos doctissimi evertonem dicat ante annos centum quinquaginta, nos asserere Christum sub Cyrenio natum esse, docuisse autem quæ docuit postertus sub Pontio Pilato, etc., et ex ipsius verbis S. Epiphanius demonstratur anachronismus. Quis ergo iderabitur ex hoc uno canone ad rescandum in anachronismis annorum excessum totam pessundari, everti et confundi chronologiam? Fateor per plura Ecclesiæ sæcula ex consulum serie annos fuisse consignatos: At hæc est vera annorum Christi recensendorum ratio, ut Augustinus docet. *Per Olympiadas, et consulum nomina, multa sæpe queruntur a nobis, et ignorantia consulatus, quo natus est Dominus, et quo passus est, multos coegit errare.*

B Quare ex iisdem consulum fastis veram assecutus Christianam epocham, in epistola ad Hesichium a Christi Domini nativitate ad sua usque tempora verum annorum numerum reddidit. *A nativitate Domini hodie computantur anni ferme 420. A resurrectione autem, vel ascensione ejusdem anni 390.* Non ea igitur necessitate adigebantur SS. Patres, cum per seriem consulum anni digerebantur rotundo aliquo numero, qui non unius, aut duorum, aut decem, sed 50, vel etiam 90, annorum excessum contineret. Quinimmo auctore Augustino, si quis error in annorum numero reperiebatur, ex ignorantia consularium Fastorum contigisse dicendum est. *Ignorantia consulatus, quo natus est Dominus, et quo passus est multos coegit errare:* quod maxime notandum est, Augustinus enim non hanc allegat consuetudinem ad anachronismos Veterum conciliandos, sed veros errores dicit *coegit errare.* Quis autem magis agnoscere debuit consuetudinem hanc, si tunc viguisset: Augustinus eorum temporum suppar, aut coetaneus, seu recentiores nostri ævi scriptores tot sæculis ab illis distantes, qui hæc ad suas epochas tuendas commiscuntur?

D Ne tamen longius divagemur a scopo ad numerum 400 annorum, quem in tractatu D. Zenonis de Continentia legimus, redeamus oportet. Quamvis 50 annorum excessum in antiquis scriptoribus non computandum, ut Domini Ballerinii asserunt, pro certo haberemus: attamen ita certum est notam illam 400 annorum in eodem D. Zenonis tractatu anachronismum continere, ut liberaliter licet concederemus, ex eadem 400 annorum nota inferri non posse S. Præsulem quinto sæculo claruisse, nempe anno 457 qui numerus a scripta prima epistola ad Corinthios anno Christi 57 additis 400 annis in laudato sermone expressis, exurgit; nullo tamen modo S. Zenonis episcopatus epocha ab anno 336 ad 380 constitui posset, ut iidem præclari viri statuere contendunt. Hoc ea ineluctabili ratione probatur, quod ejusdem sermonis textus non modo aptari non potest sæculi quinti æconomico Ecclesiæ statui, sed nec sæculi quarti, et præcipue anno 336 ad 380 id modo considerandum suscipimus.

Christianam mulierem in eodem tractatu avertam

studens S. Antistes a concubio cum viro gentili luculentius admodum incommoda illa exlibet, quae circa religionis exercitiam ex hoc concubio procedunt. Inter alia haec habet: *Quid quod illius sacrificium publicum est, et tuum secretum? Illius a quovis libere tractari potest, tuum etiam a Christianis ipsis minime consecratis sine sacrilegio videri non potest.* Ita in editione ultima Veronensi; at in hoc Pastoricensi ms. *pro sacrilegio habet sacrificio. Tuum etiam a Christianis ipsis minime consecratis sine sacrilegio videri non potest.* In Bibliotheca Patrum: *Tuum etiam a Christianis ipsis minime consecrari sine sacrilegio videri potest.* Haec verba: *Illius sacrificium publicum est, tuum secretum. Illius a quovis libere tractari potest, tuum etiam a Christianis ipsis minime consecrari* (ita cum editis legere placet rationibus inferius deducendis) sine sacrilegio videri potest, haec verba, loquuntur, temporibus indicatis nempe ab anno 536 ad annum 580 convenire nullo modo possunt. Anno quippe 536 Constantio Constantini Magni Filio imperante, lege ab eodem Constantio lata, templa idolorum clausa, ac sacrificia interdicta fuerant, ne reserata templa, ac sacrificia idolis permessa, nisi anno 561 Juliano Apostata ad imperium post Constantium elato. Julianus tamen idolis licet cultum restituere studisset, nunquam tamen Christianorum sacrificia vetuit brevino imperii, seu tyrannidis suae decursu. Postea vero Jovimiano in imperium succedente, ac Valente, et Valentimano, tum Gratiano, ac Valentimano Juniore, ac demum Theodosio ad annum 590 usque et ulterius, quamvis gentium superstitio adhuc permisteretur, tamen Christianorum ecclesias palam, ac publice frequentatas, ibique libere sacrificia christiano more peracta fuisse ex historia Ecclesiastica indubiatum est. Toto itaque isto tempore nempe ab anno 536 ad annum 580 et ultra Christianorum sacrificia publica fuere, et libere peragi poterunt, non secreta: Itaque non hoc tempore scribat S. Zeno, qui contra ait, Gentium sacrificia publica esse, et a quovis libere tractari posse, Christianorum vero secreta. Tertio itaque saeculo tum cum Gentium sacrificia publica erant, secreta Christianorum, constituenda est S. Zenonis epocha, ut Baronius, Perettus, et Bagatta constituunt notam illam 400 annorum non ex arbitrio, non proprio mente, neque ullo codice mirri, vel contra fidem codicum, sed ex ipso huius tractatus contextu corrigentes, ut alia corrigunt in his eisdem S. Zenonis tractatibus accuratissimi Ballerini.

Et haec potissima ratio est, cur quae in editis lectio habetur, illi praeferatur, quam idem in ultima Veronensi editione afferunt; quod haec nempe, illa vero maxime sensu conformis existat, quem ipse S. Zenonis tractatus exigit. S. etenim doctor, ut Christianam deterreat mulierem a concubio cum gentili viro, Christianae religionis; et idolorum cultum iovicem confert. *Illius* (ita S. Zeno) *sacrificium publicum est, tuum secretum: Illius a quovis libere tractari potest, tuum etiam a Christianis ipsis minime*

consecrari sine sacrilegio videri potest. Antithesis hic est duo contrariens orationis membra invicem opposita. Primum: *Illius sacrificium publicum est, tuum secretum.* Apertissime hic exprimitur sollemnis, ac frequens idolorum cultus; cui ex adverso respondent verba, *Tuum secretum*, quae aperte veritatem, ac periculis paenisque a tyrannis indictis obnoxiam religionem Christianam significant. Horum verborum sensum neque quinto, neque quarto saeculo accommodari posse jam vidimus. Secundum orationis, seu antithesis membrum: *Illius a quovis libere tractari potest.* Libertas hic publice idolis sacrificandi manifesto edicitur. *Tuum etiam a Christianis ipsis minime consecrari sine sacrilegio videri potest*; quibus verbis libertatem religionis Christianis ablatam significari nemo jure poterit inficari, ac prorsus oppositio quam orationis vis, et ornatus exigit hac lectione evidentissima est. Eo vero modo, quo legunt, atque explicant Domini Ballerini sensus S. Zenonis non constat et antithesis vis, et ornatus tollitur. Volunt quippe per illa verba *tuum secretum* significari Ecclesiae disciplinam in occultanda sanctissima Eucharistia non modo Gentilibus, sed catechumenis. *Secretum vocat, quippe quod ex Arcani disciplina sacrificium seu Eucharistiae mysterium non paganos solum, sed ipsos catechumenos accurate colendum esset:* Et pro illo verbo *consecrari*, ita corrigunt. *Legebatur in editis consecrati: Correximus ex ms. Pompeiano, et duobus Zenonianis (scilicet consecratis) Consecrati eadem dicebantur qui Baptisma susceperant.* Itaque *minime consecrati sunt catechumeni, qui alia formula minime initiati dicebantur, de quibus ex memorata disciplina arcani cautum erat, ne in Eucharistiae Sacramentum oculos conjicerent.* Si pro minime consecratis catechumeni intelligendi essent, nihil ad intentum argumentationis facerent. D. Zenonis verba, antithesis nulla in illis esset: Nam etiam si a conspiciendo sacrificio arcerentur catechumeni, publicum nihilominus fuisset sacrificium, et libere a Christianis peragi potuisset: perperam itaque dixisset S. doctor: *Sacrificium publicum est, tuum secretum. Illius a quovis libere tractari potest, tuum etiam a Christianis ipsis minime consecrari sine sacrilegio videri potest.* Occultatio namque sanctissimae Eucharistiae catechumenis, et eorum ab ecclesia ejectio tempore sacrificii, neque secretum Christianorum sacrificium faciebat, neque illis libertatem adimebat sacrificandi. Ut igitur constet sensus praedictorum verborum, *pro consecratis, consecrari* legendum est, et de libertate Christianis a tyrannis ablata sacra ministeria peragendi sunt intelligenda, ita exigente ipso sermonis contextu, quod neque quarti, neque quinti saeculi conditionibus convenit; sed necessario tertii saeculi statum indicat, quando imperatorum editis tanquam sacrilegi, deorumque contemptores Christi fideles puniebantur, qui sacra peragerent, vel sacris interessent.

Nihil frequentius in antiquis mss. amanuensium incuria unam litteram pro alia scribere, ita ut pro

consecrari, consecrati exararent: quam correctionem unius litteræ repugnantibus etiam editis, et mss. et ipsi domini Ballerini in his edendis sermonibus adhibuerunt, ut in adnotatione 24 ad tractatum secundum libri primi: *Urbem pro Orbem facili unius litteræ mutatione perperam in mss. et editis scriptam est. Emendationem sensus persuasit.* Editorum quoque lectionem mss. præferunt in adnotatione 4, ad Tract. xiii lib. ii: *Editio Veneta capulo, cetera capulo mss. autem capitulo, quod retinuissimus, si quo exemplo probari potuisset et in eadem, qua capulum significationem usurpatum fuisse. Hic autem capulum, id est manubrium gladii significari apertissimum est: Capitulum vero idem significare nullibi alias invenimus. Itaque capulo reliquimus, ut inferius quoque capulum retinuimus, cum editis, ubi mss. habent capitulum. Et amanuensi antiquo, ea quo alii profecerint, tribuendum credimus, quod cum vocem capulo, et capulum per abbreviationem scriptam putaret, capitulo, et capitulum expresserit. Integram quoque dictionem addere aliquando iidem solertissimi adnotatores compulsi sunt, ut tractatu iii lib. i, adnot. 13: *In editis, clausis; porro tum in mss. tum in editis hic locus uno contextu effertur, ita ut plane intelligi nequeat; sic enim scribitur: Clausis oculis tertio dives est avaritia. Correximus ut in textu: ubi cum verbum dispergit aperte supplendum fuit, ut sensus constaret; tum vero punctum affigendum, post quod tertia orationis a Paulo propositæ pars, quæ avaritiam spectat a Zenone exponitur illis verbis: Tertio dives est avaritia, etc. ita commode intelligitur utique referri ad eloquentiam, et fortitudinem avaritiæ facientes, de quibus hactenus disseruerat.* Huiusmodi correctiones præter editorum, et mss. lectionem in eruditissimis adnotationibus ad Tractatus S. Zenonis a D. Balleriniis elucubratis passim videre est, ea ratione allata, ut sensus constet: ne sensus esset suspensus: contextus persuasit: sententia persuasit: ut sententia efflagitat: sententiæ autem magis congruum. Cum itaque et in hoc loco editorum lectio contextui magis consonet, præ aliis lectionibus retinenda est, et legendum. *Illius a quovis libere tractari potest: tum etiam a Christianis ipsis minime consecrari sine sacrilegio videri potest.* Ut sensus sit Christianos sacris interessentes contra imperatorum edicta tanquam sacrilegos plecti, ut jam contra Tillemontium explicavimus. Ex hac genuina textus restitutione patenter anachronismus emergit circa ea, quæ hic allatis præcedunt verba. *At cum annos ferme quadringentos vel eo amplius.* Quippe cum anno Christi 475 asserti non posset, neque ab anno 360 ad 380 Christianorum sacrificia secreta, ac vetita fuisse, idolorum vero publica, ac libera, legendum procul dubio est pro quadringentos, ducentos, ut Baronius optime hunc textum corrigit. Neque huic officit correctioni, omnia mss. quadringentos exprimere, nam et hoc amanuensi antiquo, ex quo alii profecerunt, tribuendum credimus. Quare sapientissime monet clarissimus P. Honoratus a S. Maria quod: *Nihilo magis deferendum est magno similitum**

A mss. numero, cum omnia ab eodem corrupto exemplo forte profecta esse possint, a quo eadem quoque maculas conceperint. *Intelligentia quidem, et contextu sermonis argumento esse poterunt ad verba auctoris ab amanuensis verbis recervanda.* Hæc regula usi sunt criticorum celeberrimi, Stephanus Baluzius scilicet, et Nicolaus Rigaltius, aliique Baluzius ad verbum *Absinthia* in notis ad Salvianum sic habet: *Hunc locum ita correximus propria auctoritate, tametsi, et editiones, et mss. libri repugnarent. Utrobique enim constanter legitur.* Quid juvat stomachum abstinentia si, etc. *Sed vitio librorum irrepsit hic error. Nam Salvianus absinthia opponere voluit dulcibus, ut saltem clamori, et antidotum veneno. Nostram conjecturam confirmat ipse Salvianus. Unde interim colligitur, rarissimam esse Nicolai Rigaltii observationem, qui in præfatione ad Tertullianum adnotavit etiam veterum librorum fide falsissimas lectiones asseri.* Nam et sunt libri, inquit, depravatissime correcti, neque ulla spes reducendæ unquam veritatis, nisi tam veteres nanciscamur, ut sint omni correctorum antiquitate vestigiatores et alibi idem Baluzius. *Ita correximus ex ingenio, cum antea legeretur, injuriæ, sicut enim molliem voluptatis opponit asperitatibus, sic longas delicias injuriæ: alioquin enim vox injuriæ nullum hic bonum sensum facit.* Hæc attulimus exempla, quæ sunt præcisa, cum et in S. Zenonis textu antithesis oppositio nullo alio sensu, quam eo, quo ejus verba explicavimus, reperiri possit: nullaque major afferri possit ratio ita corrigendi textum, quam ipsius contextus sententia.

C Illud in hoc quinto S. Zenonis tractatu primi libri expendendum restat argumentum ex his verbis conflatum. *At cum ante annos ferme quadringentos (ducentos ex correctione legendum) vel eo amplius, Apostolicum hoc operetur edictum, quo et vivaciores fuerunt homines, et rarissimi Christiani; cur ergo Christiano orbe ipso pene jam toto, hominumque vivacitate, mundo senescente detrita, obtundam verbis palpantibus aciem veritatis, etc.* Illa verba adhibent, *Christiano orbe ipso pene jam toto*, quibus quartum sæculum indicari contendunt Domini Ballerini, Marcellini auctoritatem propriam ad confirmandam sententiam adducunt, qui lib. xxi, c. 2, *ipsum quoque Romani imperii milites Christianos fuisse prodit; cui et Zonaræ* textum addunt his suppletis verbis. *Unde Julianus Augustus in Galliis acclamatus et ut omnes nullo impediendo ad sui favorem illiceret, adhærere cultui Christiano fingebat; nam verebatur, ait Zonaras lib. xiii, n. 11, milites, quos prope universos Christianos esse noverat. Dein Tertullianum quem sibi adversari sentiunt explicare conantur: Qui suo tempore omnes Romanas urbes Christianis impletas testetur. Oratorie ibi illum loqui autumantes, Tertulliani verba hæc sunt: *Externi sumus, et vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum, sola vobis reliquimus templa (in apol. cap. 37).* Demum oratorie dictum, et quodam cum excessu: At quis*

putet Tertulianum gentibus pro Christianorum defensione talia probatum fuisse, si numero ad optima Christiani idem fuissent? Ridelum prorsus fecisset Apologiam suam. Tertuliani itaque tempore, si non urbes, insulas, castella, munitoria, etc. Christiani ita impleverant, ut gentibus non esset locus, adeo tamen frequentes erant, ut implere quodam modo videretur. Quapropter sicut Tertuliani expressio in quartum seculum cadere minime potest, neque D. Zenonis textus, in quo orbem pene jam totum Christianum legimus, ad quartum seculum trahendus est. Idem de aliis Eusebii sententiis a domitis Balerianis adductis dicendam.

Verum etiam vero ut hæc magis constet D. Zenonis sententiæ, præcipua consideratione Gallienæ edictum expendamus. Refert illud Eusebius. *Indulgentiam* (la Gallienus) *beneficentiæ nostræ per universam urbem diffandi præcipimus, ut cuncti (Gentiles) a religiosis locis abscendant. Jabet imperator per universam urbem Christianis religiosa loca restitui. Tertio itaque sæculo diffusi per universum orbem Christiani erant. Nam et Gallienæ oratorie hoc in edicto locum dæmus? Ab Trajanæ etiam tempore in tantum numerum crevisse Christi fides ex eo constat, quod magis stratus ad ipsos necandos impares fuisse legimus, demonstratque quoque exuberanti fructu fidem Christi eodem tertio sæculo propagatam, cum Thaumaturgus Gregorius quiddecim reliquisse infideles (totidem namque fideles erant, quando Neocæsariensem sive episcopatum) in Domino moras gloriari poterit. Testatur hoc Nissenus Gregorius: *Crescit autem mysterium Christianorum, et in multitudinem ubique terrarum propinquat. Ecclesia per eos, qui semper sermone adiunguntur, in magnitudinem carumque* (T. III, in Vita Gregoræ Thaumaturgi). Quia et ipse sanctissimus martyr Cyprianus sub imperatore Galieno martyrio coronatus, de pace lapsis concessa ad Antonianum scribit: *Quæ litteræ per teum mandatum missæ sunt, et in notitiam Ecclesiarum omnibus, et universis fratribus polatæ sunt. Constat igitur ex his omnibus, quæ ab exordio hætenus consideravimus, nullum ex D. Zenonis textibus deduci argumentum posse, ut quis illius epocham constituere quarto sæculo adgatur. Mox ad alia, quæ exteræ petuntur argumenta opulante Deo procedamus.**

CAPUT III.

§ I. *Ex S. Ambrosii Epistola ad Syagrium Veronensem episcopum, S. Zenonem quarto sæculo vixisse, probari non potest.*

Syagrium, ad quem occasione Lædæ virginis litteras dedit Ambrosius, *Veronensem episcopum tum fuisse, ipsas epistolæ contextum plane continere, Indiciamque virginem contra juris ordinem ab ipso Syagrio inspectionis subjectam, ejusdem Syagrii jurisdictioni subditam tota epistola tradi domini Baleriani asserunt. Indiciam tamen Veronensem non fuisse, plura ad hoc demonstrandum primo libro*

*de sermonibus S. Zenonis capite undecimo a me sunt allegata. Ex ipsius epistolæ contextu plane constat S. Ambrosium neque Veronensem, neque episcopum dicere, quem nominat Zenonem. Indiciam vero Syagrio non fuisse subditam, nisi obtentu delicti, cujus, licet falso, insinuletur hæc Virgo manifestissimis conjecturis ex ejusdem epistolæ textu eruitis, citato loco demonstravi. Hoc ut magis magisque pateat, notandum est in hæc D. Ambrosii responsiva epistola ad Syagrium, agi de illegitimo judicio Veronæ a Syagrio instituto contra Indiciam: *Tu autem siue alicujus fratris consilio hoc judicium tibi solum judicandum putaris, in quo tamen ante judicium præjudicium feceris, ut puellam Zenonis sanctæ memorie judicio probatam, ejusque sanctitatem benedictione post tot annos sine auctore criminationis, sine accusatore, siue professore delationis in periculum reatus deducendam arbitrare. Cui invidia esset a vitis, hæreticis, ut ipsi volunt, a turpibus personis conflata per seculum. Ea vero erat, et D. Ambrosii temporibus in Ecclesia judiciorum disciplina constituta per Nicænos canones quintum, et decimum sextum, a Sardicensi concilio canone XIII et XIV, confirmatos, ut nullus episcopus judicet, retrahat, excommunicet, ordinet alienum parochianum. Nam licet tempore persecutionum exigente necessitate episcopo in aliena diocesi, vel in alienum subditum jurisdictionem suam exercere permissum fuerit: hæc tamen consuetudo per relatos Nicænos canones sublata est, ut optime contra Socratem notat Christianus Lupus. *Secundo falsum est (ita Lupus Tom. I, In Scholio ad 2. canonem concilii Constant.) quod episcoporum ad alias Ecclesias demigratio, seu alienarum Ecclesiarum quoad iudicia, ordinationes, aut quamvis administrationem sit interdicta ad evadendum vetustam morem toleratum olim causa Gentilium persecutionum. Gentilium persecutiones jamdudum extinctæ erant, et ex earum necessitate toleratum morem jampridem excluserat Nicæna synodus per quantum et sextum canonem, confirmatum, atque innovatum a tertio Sardicensi. Hujus concilii canone XIV, sola permittitur appellatio ad Metropolitanum, ei qui se ab Ordinario injuste excommunicatum causetur. *Qui ejicitur, potestatem habeat confugiendi ad episcopum Metropolis ejusdem provincie; interim dum****

D appellacionis iudicium agitur ordinarii firma stante sententia, donec legitime sententia in secunda instantia lata fuerit. Priusquam autem diligenter, et ex fide singula examinata fuerint, qui communionem non habet, non debet ante rei cognitionem sibi communionem arrogare. Quæ omnia secundo canone Constantinopolitani concilii anno Christi 381 celebrati, innovari notat idem Lupus.

Quæ de re, cum et D. Ambrosii ætate hæc disciplina vigeret, quomodo idem Ambrosius Syagrio succensere potuerat: *Tu autem sine alicujus fratris consilio hoc judicium tibi soli judicandum putaris.* Si subdita Syagrio fuisset Indicia? Potuit quidem Syagrus, et in non subditam iudicium exercere propter

delictum, ut ferebatur, Veronæ commissum. At illum reprehendit Ambrosius, quod sine consilio alterius fratris (semet modeste innuens) iudicium ageret. Licet enim ratione patrati stupri Indicia ipsius Syagrii jurisdictionis subderetur; attamen cum extera esset, ut ipsius vitam ac mores agnosceret, consilium Syagrii expetendum fuit ab ipso potissimum Ambrosio, cui nota erat Indicia. Nulla alia ratio reprehensionis hujus adduci potest. Nam si Veronensis fuisset virgo, ut falso putabatur stuprata, et ipsi Syagrii nota, cur ab aliis notitia de illa exquirenda erat? De hac notitia agere S. Ambrosium ex ipsius epistolæ verbis manifestum est, cum hanc notitiam Syagrii præbeat, benedictionem et sanctificationem Zenonis pro Indicia allegans, ejusque innocuos mores textibus comprobans, at non Veronensibus, sed exteris, ut eodem 11 capite pluribus ostendi (*lib. 1 de Serm. S. Zen.*). Non ergo Veronensis Indicia fuit.

Ipsium vero D. Ambrosii textum asserunt eximii Ballerini, quo evidentius constare dicunt, Indiciam Veronensem fuisse. *Quid si ex iis ipsis, quæ in Ambrosii epistola narrantur, Indiciam virginem Veronensem fuisse luculentius confirmemus? Etenim Maximus sororis vir postquam lite adversus Indiciam nota de quibusdam bonis . . . judicia attentasset. . . cum vehementer angeretur . . . quod Virgo in agro affinitatis suæ refugisset consortium, muro interjecto (in eadem utique domo) discretas ædes uxoris suæ ac virginis, divisamque germanitatis inter sorores societatem . . . esse jusserat . . . quod argumentum est evidens, mediæ domus partem ad Indiciam spectasse; si enim ex alia urbe Veronam advenisset, Maximus pro hostili, et averso in illam animo, eam domo, et urbe pellere, ac in suam patriam remittere potuisset. Ita ex ipso D. Ambrosii textu præclari viri argumentantur. Si vero eundem textum ad examen revocemus, non de quibusdam bonis Maximum iudicio cum Indicia contendisse, neque eadem fuisse domum, interjecto muro ab eodem Maximo Indiciæ cognato divisam facile comperiemus. Integrum D. Ambrosii textum afferamus. *Te miror Frater (ita Ambrosius Syagrii) qui tantopere defendas Maximum non fuisse accusatorem, sed parentis dolore doluisse invidiam sparsi rumoris, cum ille se inimicum, et adversarium litigatorum proposito jam jurgio negare non potuerit adversus sacram virginem judicia attentavisse, muroque interjecto discretas ædes uxoris suæ, et virginis divisam germanitatis inter sorores societatem, aliaque pro dolor! et quod Virgo in agro affinitatis suæ refugisset consortium. Inimicitiam Maximi probat ex jurgio, proposito jam jurgio, et divisa, muroque interjecto, societate inter sorores, et cohabitatione discretas ædes. Si de bonis civili iudicio actum esset, inimicitiam propter intentatam litem probare non potuisset Ambrosius. Jus etenim suum civili actione prosequi infensum animum, seu odium minime arguit. At ex eo inimicum demonstrat Maximum, quod cum Indicia virgo propositi tenax a sæcularibus conven-**

libus, confabulationibusque, ac ludis abhorreret; atque ut Deo vacaret etiam in agro suæ consortium affinitatis refugisset, et forte Maximi licentiam, quod innuere videtur Ambrosius, addens, aliaque pro dolor! Quare Maximus odio in Indiciam flagrans, conflavit calumniam, cujus fautores habuit eos, qui virginis Indiciæ continentia, ac sæcularium consuetudinum fuga offensi erant. Nam et hic vidimus dudum, et illic esse comperimus, qui compositam hanc querantur calumniam, quos amat, et offensos favisse Maximo, quod ista virgo non circumeat domos, nec eorum matronas salutet, atque ambiat. Ita Ambrosius. Nulla hic de re familiari mentio fit; quapropter si Ambrosii verba proprio inspicimus aspectu, hæc facti hujus veritas apertissime ex ipsis verbis emergit. Indicia, quæ Romæ, et alibi multo tempore fuit, ut ex hujus epistolæ textu, ac ex iis, quæ alias expendimus, constat, Veronam se conferens, ut apud sororem habitaret, contiguam domui Maximi, ipso consentiente domum conduxit aperto muro, ut, accessum ad sororem habens, posset tam libere secum habitare, nolens in domo cognati aliorum consuetudine distrahi, quare nec ruri cum Maximo esse voluit. Continentia Indiciæ virginis offensus Maximus primo jurgatus, ut videtur, propter liberum Indiciæ accessum e sua in domum uxoris, tum actione judiciali intentata, cui occasionem consensus præstitus de aperiendo muro a Maximo dare potuit. muro obstruxit aditum, uxoremque prohibuit, ne ad sororem Indiciam accederet, ægro id forte ferente animo ipsa uxore sua. Demum in Indiciam stupri calumniam conflavit. Hæc ex iis, quæ apud Ambrosium leguntur, obvio emergunt sensu. Cæterum litem de quibusdam bonis, ac unam esse domum a Maximo divisam dicere divinare est. Si enim reponas, nulla opus fuisse lite ad obstruendum muro aditum, si duæ fuissent domus cum Maximus proprio arbitrio id facere potuisset. At quid si forte attentavit facere, et ex suorum, et Indiciæ familiarium resistentia, qua jurgium ab Ambrosio commemoratum ortum fuisse videtur, ad iudicia confugere necesse fuerit? Si vero hæc non probentur, minus ea probanda esse dicendum, quæ nullo textu adstipulante suffragio excogitata promuntur. Litem jurgio exortam proposito jam jurgio, et prohibitum tantum Indiciæ accessum interjecto muro ad uxorem dicere, nulla de re familiari mentione facta, non civile, sed quod crimen concerneret, iudicium indicat. Potuit namque Maximus, qui stupri facinus Indiciæ impegit, et furti timorem insinuare iudici, ut obstruendi aditum, post præstitum consensum facultas concederetur.

Quid vero scirpum in nodo quærimus? Fuerit Veronensis Indicia. Quid inde? Num ex eo Zenon qui ei benedixit, eamque sanctificavit episcopus fuit? Nil minus. Benedictio, et sanctificatio a Zenone Indiciæ impertita, non fuit solemnis ejusdem virginis consecratio, quod ut evidenter appareat, observanda Ambrosii verba sunt: *Puellam Zenonis Sanctæ me-*

merita iudicio probantur, eoque inscripturae bene-
dictioe post tria saecula... in probatum ratiōis deducen-
dam arbitror. Nota verbum illud *Puellam*. Puellae
non consecrabantur, sed adultae, et etate grandiores,
et quadraginta annorum probata Virginitate ex con-
stitutione S. Leonis Magni. Vide Christianam Lu-
pini in librum Tertulliani de Praescriptiōibus in
Scholio ad caput tertium, verbo: si virgo, quest. 6.
questione etiam secunda ex epistola 2 Innocenti
primo ad S. Victorium Rothomagensis Archiepis-
copum cap. 12 et 15, Virgines distinguunt, alias pro-
velat meruerunt, et alias, quae *usquam sacro velo-
mine lecta, tantum in proposito virginitatis sumpserunt
permanere promissum*. Et haec puellae erant, quae
profectionem aetatem non attigerunt, ut in eadem
epistola cap. 1 et 2. *Puella, quae nescitum velata est,
sed proposuit se nescire*. Cum itaque puella esset
Indicia, quando a Zenone benedicta fuit, ex hac
benedictione, quae a solemnitate consecrationis ab Episcopo
facienda distinguitur, deduci minime potest,
eandem Zenonem ab Ambrosio nominatum, fuisse
Episcopum. Quia etiam si pro solemnitate consecra-
tione acciperetur haec Zenonis benedictio, neque ex
eo inferri posset, Zenonem episcopum fuisse. Nam
etsi in Ecclesia Latina ordinaria potestate solus epis-
copus potuerit sacras consecrare virgines, attamen
et presbyter ex delegatione episcopi consecrare po-
terat. Patet ex concilio Carthaginiensi tercio, capite
56, circa annum Christi 598 celebrato (nempe paulo
postquam S. Zenonem obisse voluit Domini Balle-
rini): *Presbyter inconsulto episcopo Virgines non
consecrat; Chrisma vero nunquam conficiat*. Vide
iterum eundem Lupum quaesione quinta. Conje-
cturaturigitur de Zenonis, qui Indicia benedixit, episco-
pato evanescit, cum neque illum Episcopum Ambro-
sius nominet, neque ex benedictione Indiciae ejus
Episcopatus inferri possit: quare omnis suspicio
abacta est, Zenonem hunc fuisse eundem ac S. Ve-
ronae Praesulem, ut sane ulla ratione asseruere Du-
panus et Tillemontius, qui penitus damnando Zeno-
nem Veronensem episcopum tempore Galieni non
extitisse ausi sunt affirmare.

§ II. *Antiquus ordo Episcoporum Veronensium minime
probat S. Zenonem quarto saeculo vixisse: quin-
timum ipsam tertio saeculo vixisse confirmat.*

Vetustum satis Rhythimum afferunt antiquorum re-
rum peritissimi Ballerini, quo aetatem S. Zenonis
quarto saeculo determinari putant. (*Diss. I. c. 5. §
5.*) Rhythimum accipe, studiose Lector.

Primum Veronae praedicauit Eusepius episcopus,
Secundus Dimidrianus, Tertius Simplicius,
Quartus Proclus Confessor, Pastor aegrotus,
Quintus fuit Saturninus, et Sextus Lucius,
Septimus fuit Gracius doctor et episcopus,
Octavus Pastor et confessor Zeno martyr Indictus.

Haecenus Ballerini; at haec etiam subiungenda
quae immediate sequuntur.

A Quo Veronam praedicaudi reduxit ad Baptis-
mum.

A malo spiritu sanavit Galienum.

Boves cum... Veronam reduxit a pelago.

Galienus in hoc penultimo versu Legendum a tota
Ballerini ex ms. Leobensi ipsi Raderi episcopi Ver-
onensis manu exarato. *In hoc versu non Galienus, ut
Matthianus dicitur, sed Galienus Caesaris, ut mox
dicitur posterioribus auctoris, videlicet eius Zenonem
ac Pompeiano) bene laudato (Diss. II. c. 5. cap. 1. §
54) scripsimus, sed Galienus filia prima legitur.*
Hunc Rhythimum e Diptychis Ecclesiae Veronensis
criticam arbitramur maximeque in pretio habendum
censeri, monent insuper. *Neque vero, si qua falsa
posterioribus catalogis ante se sunt, obiciantur, ut et
us ordinis etiam Episcoporum dicitur; cum sola
Episcoporum nomina in ordinem distributa sunt po-
tuerunt ea Diptychis, in quibus nihil praeter certum no-
mina legebantur, ut praeterea haec series satis tuta et
vera habenda sit; ad historica autem facta, vel chro-
nologia etiam notas quod pertinet, cum haec auctore sunt
debuerint, pro monumentorum, e quibus ea petita fue-
runt ratione vel vera, vel fabulosa Episcoporum ordi-
nem potuerunt interseri, et saepe et opinione vulgi fabulis
levis assentientis intrusa sunt novella, quae ab eru-
ditis falsissima demonstrantur. Quod monitum praeci-
pue volumus, ne quis omnibus praeter Episcoporum or-
dinem Anonyma Pipertam et illis fidem accommodandam
existimet, cum ea quae de Galieni Caesaris filia in-
veniuntur, falsa sint, ut sequenti paragrapho ostendimus.*

C Volunt itaque in allato Rhythimo ordinem tantum
attendi, ac seriem Episcoporum Veronensium, falsa
esse, quae de fide Galieni dicuntur, autamantes.

Rhythimi huius antiquitatem maxime suspicien-
dam et ego duxi de uno Zeno e Veronensi episcopi
agens; certamque primorum octo episcoporum Ve-
ronensium seriem ipsius Rhythimi auctoritate contra
Papaebrachium asserui. Inmerito tamen clarissimum
hunc Virum erroris in eo me redarguisse arguen-
titer exigit veritas. Hoc manifestum fiet ex his quae
modo disserenda suscipio.

Tria de hoc Rhythimo ponunt doctissimi Ballerini.
Primo, aiunt ipsum e Diptychis Ecclesiae Veronensis
fuisse concinnatum: Secundo, seriem et ordinem
octo primorum Episcoporum sincerum in ipso conti-
neri: Tertio, ea quae de Galieni Imperatoris filia in
eodem leguntur esse falsa. Singula perpendamus.

D E Diptychis Ecclesiae Veronensis acceptum fuisse
hunc Rhythimum, nullo nec vetusto, nec recentiori
monumento probatur; Ecclesiae namque Veronensis
Diptycha nulla extant: ea tantum conjectura addu-
citur, quod cujusque Civitatis Episcopus in diptychis
et ordine scribere, et inter Missarum solennia ad
secundum Memento omnes etiam Sanctos recitare, eo
antiqua disciplina mos fuerit, tum in Oriente, tum in
Occidente. Utrum hoc ita sit, in dubium revocare non
est opus; indicasse modo sufficiat quam levi ratione
affirmatur huiusmodi Rhythimum e Diptychis Ecclesiae
Veronensis originem trahere. Si enim haec Diptycha

extarent, tunc ex eorum cum Rhythmo collatione dignosci posset, num ab isdem Diptychis acceptus esset; cum vero non extant, arbitrio suo quisque potest unde hic Rhythmus sit habitus excogitare. Non fuisse vero acceptum, non levi argumento esse potest Monumentorum antiquorum Ecclesie Veronensis et Rhythmi hujus dissonantia: in hoc etenim Rhythmo Secundus Veronae Episcopus Dimidrianus, Tertius Simplicius, ac Septimus Gricinus dicitur. At in tabula lapidea, quae prope januam Ecclesie S. Proculi aspicitur, hæc series primorum episcoporum legitur: *Hæc æde vetustissima plurimum Virorum Devorum Sacratio Euprepii, Petri Apostoli discipuli, hujus urbis episcopi I, Gricini II, Agapii III, Proculi IV, Martyrumque Cosmæ, et Damiani, etc.* Fuit quidem hic lapis anno 1502 eadem in Ecclesia locatus, sed illi omnia vetustiora monumenta consonant. Consonat vetusta membrana (SS. *Episcop. Veron. Antiqua Mon. per Bagattam et Perettum collecta Ven. an. 1576*): *Hæc sunt corpora Sanctorum sepulta in Ecclesia S. Proculi, et primo in Altari inferiori ejusdem jacet corpus S. Proculi episcopi Veronensis, et fuit quartus episcopus.... In alio altari ad dextrum latus præfati altaris jacet Corpus S. Agabii episcopi, et fuit tertius Veronensis. In alio altari ad sinistrum latus præfati altaris jacent corpora SS. Euprepii et Gricini: qui quidem Euprepius fuit primus episcopus Veronensis, missus et consecratus a Beato Petro Apostolo, et similiter Gricinus secundus episcopus Veronensis.* Consonat et inscriptio in Altari S. Agabio erecto: *Agabio qui in Pontificatu tertio successit.* Consonat inscriptio in Altari SS. Euprepii et Gricini sito in Ecclesia S. Proculi: *Euprepio Veronæ a Christi anno 72 Præsuli primo, et Gricino laborum socio et comiti locus restitutus.* Duo itaque diversi Episcoporum Veronensium ordines reperiuntur; quis ergo e Diptychis manare dicendus est? Qui in Rhythmo legitur, an qui in veteribus monumentis? An censendus est Anonymus Pipinianus, ut Domini Ballerini Rhythmi auctorem nominant e diptychis eruisse, qui diptycha forte vidit nunquam? An vero Ecclesie, ubi eadem monumenta publice sunt exposita, in quibus donec mos viguit legendi ex Diptychis nomina inscripta, quotidie legebantur? Antiquitate præstet Rhythmus cæteris monumentis vetustior, itaque et verior? Quid si et in eo manifestus deprehendatur error, licet et aliis monumentis communis? Rhythmum errores cominere potant iidem Ballerini: *Ne quis omnibus præter Episcoporum ordinem Anonymi Pipiniani dictis fidem accommodandam existimet, cum ea quæ de Gallieni Cæsaris filia inseruit falsa sint.* Recentiora monumenta quis credat tunc adinventâ, cum in lapidibus et in membranâ inscriberentur? Nonne omni jure censere debemus ex aliis antiquioribus fuisse desumpta? Ludibrio quidem cunctis esset, qui sine ullo vetustatis adminiculo tamquam vetusta exhiberet, quæ ipse proprio Marte adinvenit.

A At lego id quod sentio aperte dicam. Neque episcoporum Veronensium seriem, quæ in Rhythmo, neque eam quæ in veteribus monumentis legitur e Diptychis Veronensis Ecclesie desumptam puto: quod hæc ratio adducor, ut credam, nam et in Rhythmo, et in monumentis Veronensibus manifestus circa episcoporum tempora reperitur error. In utrisque etenim S. Proculus quartus Veronensis episcopus dicitur, et in utriusque ante Gallienum Imperatorem vixisse, cum utrobique quartus episcopus nuncupetur, et octavus S. Zeno, quem Gallieni temporibus Episcopatum Veronensem gessisse apertissime affirmant: *A malo spiritu sanavit Gallieni filiam.* Hæc Rhythmus. Anno 236 S. Proculum vixisse in Psalmista antiquo Ecclesie SS. Apostolorum notatur: *Anno Domini 236 vivebat S. Proculus quartus episcopus Veronensis, frater S. Tuxæ Virginis, magistræ S. Teuteriæ Virginis; et in Martyrologio Ecclesie Cathedralis Veronensis die 25 Martii sic legitur: Eadem die S. Proculi Veronensis Episcopi, qui tempore Maximini sequebatur beatissimos Martyres Firmum, et Rusticum, cupiens una cum ipsis martyrio coronari, sed tamen a satellitibus expulsus in pace quævit.* Idem in aliis mss. inspicitur. Tempus vero quo S. Proculus Veronensi præerat Ecclesie ex certis monumentis habetur, ut clarissimi Ballerini demonstrant dicta Dissert. prima cap. 3, § 5: *S. Proculus [ita iidem Auctores] quarto sæculo ineunte in vivis erat, cum Maximiano Imperatore Veronam ducti fuere SS. Firmus, et Rusticus, qui subinde martyrio coronati sunt, ut palam fit ex antiquis ipsorum actis a Marchione Maffeio editis in calce diplomaticæ historiæ, p. 305. In nonnullis quidem actorum ms. pro Maximiano Maximinus legitur, ad cujus proinde Imperium Proculi ætatem provehendam arbitrati sunt; at cum ex actis pateat Imperatorem id temporis Mediolani fuisse, Maximinus autem ea in urbe nunquam fuerit, quippe qui vix Italiam ingressus in Aquileiæ obsidione mortem oppetiit, ut recte probavit noster P. Petrus Paduanus ex Ordine Conventualium apud Ughellum tom. v. Italiæ sacræ pag. 685, cumque pluribus exemplis liqueat, hæc duo nomina Maximiani et Maximini in codicibus promiscue scribi, facileque confundi, potior immo, et genuina apparet aliorum codicum Maximianum scribentium lectio, quæ quidem in Antiquis mss. quæ viderunt et allegarunt Bollandi Socii ad diem 24 Martii in S. Proculi inventa est; ac jure propterea S. Proculus et SS. Firmus, et Rusticus in antiquis Martyrologiis omnibus, nec non in Romano referunt ad Diocletiani, Maximianique persecutionem, quæ desævire cœpit an 305. Quartus itaque Veronensis Episcopus quarto ineunte sæculo floruit.*

Optime quidem circa S. Proculi ætatem; at inferri minime potest: *Quartus itaque Veronensis episcopus, quarto ineunte sæculo floruit.* Nam ratio cur quarto loco sit constitutus S. Proculus in serie Veronensium episcoporum ea est, quo omnia monumenta Ecclesie Veronensis et ipse Rhythmus ipsum Maximini tempore floruisse referunt, et ante

46, diversus legitur. Post Apostolorum nomina Mozarabicum sic habet: *Item, et pro spiritibus, pauculum, Hilarii, Athanasii, Martini, Ambrosii, Augustini, Fulgentii, Leandri, Isidori, David, Juliani, item Juliani.* Hilarius, Athanasius, Martinus, Ambrosius, Augustinus hic recensentur, qui diversarum Ecclesiarum episcopales sedes obtinere, et in Oriente, et in Occidente, nec ullus Hispanicarum Ecclesiarum fuit Episcopus. Quapropter nulli ratio ordinis hic habita videbitur, sed tantum devotionis causa in se in diptychis relatos Sanctos hos presules dicendum est. Sequuntur postea in eodem Mozarabico Leander et Isidorus, episcopi Hispalenses; Isidorus Leandro successit, at Leander episcopatum suscepit anno 584, juxta Chronologiam Cenni nostri: fuit ne ipse primus Hispalensis episcopus? Neque unus ipsius decessorum nominatur. Sabinus certe qui quarto incunte saeculo Concilio Eliberitano subscripsit, fuit episcopus Hispalensis, qui minime in his diptychis recensetur; neque ullus alius, qui ante Leandram post Sabinum Hispalensem Ecclesiam tenuerit: nam et ante Leandrum in Cathedram Hispalensem sedit Sallustius, qui circa annum 519 cum Joanne Illicitano ab Hormisda Summo Pontifice Vicarius Apostolicus fuit constitutus. Nullus itaque hic attenditur episcoporum ordo. Post Isidorum ponitur David. Iste concilio Toletano quarto subscripsit per Marcum Presbyterum Vicarium suum, cui concilio S. Isidorus praesedit, fuit autem Auriensis episcopus. Neque hic igitur series Hispalensium episcoporum respicitur, quinimmo interrumpitur. Cum post David Auriensem episcopum Julianus Hispalensis nominetur, qui circa annum 681 Hispalensem regebat Ecclesiam, omissis aliis, qui Isidorum inter et Julianum eandem gubernaverunt. Juliano Hispalensi, Julianus alter Toletanus sufficitur. Haec circa Mozarabicum Missale observasse sit satis, ex iis namque evidenter apparet nullum in iis recensendis Episcoporum nominibus ordinem fuisse servatum.

Quod vero ad Romanum Ordinem, quem in prolegomenis ad Anastasium Tract. 5, pag. 51 ex ms. Capituli Veronensis celeberrimus Franciscus Blanchinius protulit, ita in eo legitur: *Exaudi Christe.... nostro illi a Deo electo Pontifici vita III. Sancte Firme. Respondetur. Tu illum adjuva. Sancte Procul. Resp. Tu illum adjuva. Sancte Zeno. Tu illum adjuva. Exaudi, Christe, Domino nostro illi: Augusto Serenissimo imperatori nostro a Deo coronato; magno et pacifico, vita et victoria III, Sancte Paule. Resp. Tu illum adjuva. Exaudi Christe, Dominæ Nostræ imperatrici salus, et vita. Sancta Maria. Resp. Tu illum adjuva.* Et profecto ante S. Zenonem S. Proculus invocatur: at ea ratione superius adducta, quod scilicet omnia antiqua Veronensia monumenta sub imperio Maximini per errorem S. Proculum posuerunt, quod et in aliis monumentis a Dominis Balleriniis allatis notandum.

Neque in Ecclesia Ambrosiana in Canone Missæ tam ante quam post consecrationem ordo servari

conspicitur. In primo Memento: *Sed et beatorum Apostolorum, et Martyrum tuorum Petri, et Pauli, Andreae, Jacobi, Joannis, Thome, Jacobi, Philippi, Bartholomaei, Matthaei, Simonis, et Thudae, Anthonii, Laurentii, Hippolyti, Vincentii, Cornelii, Cypriani, Clementis, Chrysoptori, Joannis, et Pauli, Cosmae, et Damiani, Apollinaris, Vitalis, Nazarii, et Celsi, Protasii, et Gervasii, Victoris, Naboris, Felicis, et Calimene.* Post Consecrationem vero: *Nobis quoque... societatem donare digneris cum tuis Sanctis, Apostolis, et Martyribus Joanne, Jacobo, Stephano, Andrea, Barnaba, Petro, Marcellino, Aquate, Caecilia, Felicitate, Perpetua, Anastasia, Agatha, Euphemia, Lucia, Justina, Sabina, Thecla, Pelagia, atque Catharina, etc.* Vides hic S. Hippolytum, qui sub Alexandro imperatore circa annum 229 Martyr obiit, post S. Nisum Pontificem, et Martyrem, et S. Laurentium Martyrem nominari, qui Gallieni tempore circa annum 260 pro Fide mortem oppetere. Viceatius, qui sub Diocletiano, Cornelio, Gallo imperante, et Cypriano, Gallieni revo martyria coronatis antepunitur. Clemens, qui sub Trajano initio secundi saeculi, Cornelio et Cypriano postponitur. Joannes et Paulus, imperante Juliano Apostata, Martyrio affecti, Cosmae et Damiano sub Diocletiano imperatore martyribus anteferuntur. Tandem ne diutius in hac re, quae de se patet, ostendenda Lectorem detineam, post Consecrationem in eodem Ecclesiae Ambrosianae Missali Thecla D. Pauli discipula post alias S. martyres nominatur, quæ secundo, tertio ac quarto saeculo martyres obiit.

Idem in Canone Romani Missalis observabit diligens Lector ipse per sese. Quapropter procul dubio constat ordinem in hujusmodi diptychis minime attendi, neque attendi posse, cum in describendis Sanctorum nominibus vel tempus observetur, quo in Canone, aut in Litanis positi sunt, ut constat ex additione nuper facta a S. P. Benedicto XIV, qui S. Joseph post Joannem Baptistam in Litanis adnumeravit, vel alia Sancti prerogativa. Qua de re Martyres ante pontifices, et hi ante confessores, et Virgines tempore licet recentiores locantur. Accedit etiam in hujusmodi diptychis sanctos Episcopos a reliquis separatim describi solitos, nec non haereticos, vel schismaticos Episcopos vetitum fuisse in iis accenseri. Quae itaque ratio ex hujusmodi diptychis emergit ad Sancti alicujus constituendam Epocham, potissime vero S. Zenonis, cum nullo modo probetur octo primorum episcoporum Veronensium seriem e diptychis ejusdem Ecclesiae desumptam, neque ulla hujusmodi diptycha amplius reperiantur. Compertum itaque cum sit, per errorem S. Proculum quarto loco inter Veronenses Episcopos recensitum fuisse, neque ulla suppetat ratio, qua probetur Rhythmus Anonymi Pipiniani e diptychis Ecclesiae Veronensis concinnatum fuisse: Ordoque Episcoporum licet ex iisdem diptychis desumptus, tempus et seriem Episcoporum minime ordinatam exhibere, corrui argumentum a Dominis Balleriniis deductum.

Quarto itaque Veronensis Episcopus (S. Proculus) quarto nomine secundo dicitur. Cum vero S. Zeno octavus inter Veronenses Episcopos numeretur, inde concludunt, post medium quartum seculum S. Zenonem Ecclesie Veronensi prefulsisse. At enim vero hoc in dubium revocari non possit, S. Proculum quarto nomine saeculo floruisse, aliud vero falsum est, ex his quae supra ostendimus, S. Proculum quartum fuisse Episcopum Veronensem. Vixit itaque S. Proculus initio quarti saeculi, et non ante S. Zenonem, qui Gallienae aetate post medium tertium saeculum Veronensi Cathedrae praesedit, ut inferius etiam ostendemus; neque quartus Episcopus Veronensis dicendus est, sed cum Uguellio nonus, S. Zenonis qui octavus fuit, successor.

Sextum Veronensem episcopum hoc in eodem Rhythmo Lucillum legimus. Hunc D. Eadmerus Lucillum esse contendit, qui anno 547 Sardicensi Concilio subscripsit. At ipsi ea integritate, qua polent, in hac potissimum Zenoniana editione notant, in actis Concilii, eisdem Sardicensis subscriptum reperiri Lucillam, sicut et in Synodica ad Julium Papam. Lucillum hunc eundem esse, quem S. Athanasius, et in prima, et in secunda, ad Constantium Apologia Lucillum nominat, pro certo habendum potest; nam quavis ipse se Lucillum nominet, Lucillus fuit ab antiquis scripturam divinitus vulgo dicitur fuit, et idem Dominus Balerianus (optime notat) cuius rei exemplum in Episcopi Onofrii Pistorini S. Andreae Episcopi Florentini epistola propria manu subscripta suppeditat, qua inter sanctorum Reliquias distincta veneratione custoditur, in ea enim se Antonium subscripsit, non Antoninum, ut vulgo miscetur. Lucillum itaque Sardicensi concilio anno 547 subscripsisse fatetur, neque Ughelo assentior, qui eodem Concilio non Lucillum, sed Lucillum subscripsisse dicit. Nihil enim minus hunc Lucillum sextum non fuisse Episcopum Veronensem pro certo habeo. In Rhythmo etenim Lucillus legitur pro Lucilio, non Lucillus pro Lucilio, nam quod pro Lucilio Lucillus et vicarius, hoc in aliis nominibus continuatione quodam frequenter accidit; pro Lucilio vero vel Lucilio Lucillum scribere, nulla animatio est, quae vel studium hominis, vel alioquin profectus exornat, sed aliud proorsu nomen. Pro Lucilio Lucillum legi ad amanuensis vitio fieri potuit et forte antiquis character tempore detritas corporis d'ansit, hinc etque tantum retinuit, quo factum est, ut pro *Lucilio* scriberetur, et pro Lucilio Lucillus, inter Veronenses namque antiquos Episcopos Lucillus reperitur et Lucillus; Lucillus vero nunquam. Et hic Lucillus sanctitate conspicuus Veronae colitur, de quo ita habetur in Sanctorum episcoporum Veronensium antiquis monumentis *S. Luciani Episcopi Veronensis corpus requiescit in Ecclesia S. Andreae, ut ex tabula vetusta ex mendumus in Sacristia S. Sophiani, ex Processione Curia, et ex tabula Sanctuarum dt) 26 Aprilis de quibus supra. De eodem Lucilio 16 Aprilis nominat et Martyrologium Romanum. Sed*

Altem proinde argumentum ex Rhythmo adato potest ad S. Zenonis Epocham quarto saeculo constituendam, cum S. Proculus, qui quarto nomine saeculo Veronensem regelat Ecclesiam errore, ut supra ostensura est, quarto loco inter episcopos Veronenses descriptus sit. Et S. Lucillus, qui sextus episcopos numeratur, Lucillus vere sit non videtur, et alius sit a S. Lucilio, qui Sardicensi concilio interfuit, cum inter Veronenses episcopos nunquam Lucillus legitur, sed Lucillus. An vere falsa sint, quae de Gallienae fide in hoc eodem Rhythmo leguntur, modo inspicendum est.

§ III. De narratione Coronati Notarii sex vita S. Zenonis a Coronato Notario descripta, quid sentiendum sit.

Coronati Notarii de S. Zenone narrationem tabris Baccensent Domini Baleriani his potissimum rationibus (*Dissert. 1, cap. 5, § 5*) *Primo namque illud factum, quo veritas Gallieni filii Zenonis ad Imperatorem per sanctos ac cito a demone liberata traditur, adeo insigne et solenne esse debuit, ut incredibile plane sit, quod per quinque circiter saecula nihil de illo literis quaeplana prodiderit, primusque, qui ejus fecerit mentionem, septimo vel octavo saeculo Coronatus Notarius fuerit. Dein numero 11, mysterium, in quo S. Zeno cum pluribus aliis et eodem quidem Zenonis nomine appellatis, degeret, Veronae publicam fuisse indicatio, quod de tribus primis saeculis, cum Christiani persecutionum causa luctantes, nihil publicae aedificationis praeferebant, incredibile omnino est. Praeterea Imperatoris nomine Zeno regatus, ut filiam ejus a demone veritatem sanaret, cum eo profectus egerisset demonium, coronam regalem, quam ipse Gallienus imperator, capite suo gestabat, ab eodem acceptam traditur, quam mox pauperibus distribuit: cum ante Aurelianum id generis ornamentum Romanis Imperatoribus non fuerit in usu. Quis dein tueri probabiliter poterit etiam cum imperatorem Zenoni concessisse, ut idola omnia destrueret, et in Christi nomine Ecclesias fabricaret, idque cum is Veronam recessisset, factum fuisse? ita ut cum ne una quidem publicae alicubi Christi ecclesia fuerit. Veronae per Zenonem imperatoris ejus mandato plures fuerint constructae, uti proditur numero 7. Sed plura alia, quae considerari possunt; omittimus; haec enim ad narrationis hujus figmentum demonstrandum apud idoneos iudices satis superque sunt.*

D Tamptam incertum et dubium nos etiam hanc Coronati narrationem rejecimus propter diversitatem praecipue, quae in diversis mss. reperitur. Aliud ms. recentis quidem characteris conscriptum, at ab antiquioribus, ut patet credere, exemplatum penes me habeo, a quadam Sanctimentali Abbatissa Pistoriensis Conventus S. Joannis Baptistae dono acceptum, cujus copiam in fine hujus paragraphi inspicere poterit Lector. In pluribus ab eo ms. differit, quod afferunt Domini Baleriani inter monumenta de S. Zenone pag. cxlvii. Inter alia haec habet ms. hoc Pistoriense, quae in edito ab usum praecitati viris in ultima Veronensi editione non leguntur. *In diebus Imperatoris Gallieni, qui per meretricem Calpurniam*

viginti & primus in eorum est Catalogo subrogatus, quo etiam tempore Dionysius Vir Reverendissimus a B. Petro Apostolo vigesimus scitus romanæ præsidit Ecclesie, in Provincia Italiae in Civitate Verona B. Zenonis acta claruerunt. Desunt vero hæc: *Quamvis plura sint nomina in monasterio nostro de nomine isto, quem vos dicitis.* Quæ in edito leguntur num 4. Numero vero 5 in edito legitur: *Quo S. Dei Episcopus dum iter ageret, ante pervenit, quam hi, qui missi fuerant, milites.* In ms. vero: *Sanctus quoque Episcopus cum ceteri peregrinatione iter ageret, ante pervenit, quam hi, qui missi fuerant, milites.* Desunt ms. in narratione Miraculi, quo Gallieni filia a dæmone liberata fuit, hæc de causa, ut puto, quod Sanctimoniales S. Francisci Regulæ addictæ, Festum tantummodo S. Zenonis celebrarent sine octava, ut et presenti tempore fit, ideoque solas eas lectiones pro celebrando officio sibi compararunt, quæ pro Festo die usui erant, cæteras, quæ pro diebus octavæ legebantur, omittentes, in quibus reliqua digesta erant, quæ post liberationem Filix Gallieni in ms. describuntur.

Incertam licet ac dubiam hanc eandem narrationem crediderim, et adhuc credam, attamen apertius de ea quid sentiam, re melius considerata patefacere non verebor. Nomen illud *Notarii* additum Coronato videtur innuere S. Zenonis vitam a quodam Notario, qui persecutionum tempore Acta Martyrum conscribent, et D. Zenoni contemporaneo exaratum fuisse. Quod vero hæc vita inscribatur: *Sermo Venerabilis Coronati*, etc., hoc ideo factum fuisse puto, quod in lectiones pro Divino Officio redacta fuit, eo quod Veronensis Ecclesie traditioni conformis erat. Quare non multum a verosimili distare videtur antiquitus lacinia quædam fuisse reperta hujus vitæ a Coronato Notario descriptæ, non vero totam, quæ ab ipso conscripta fuit. Quapropter ad eandem vitam continuandam alia ab aliis insecta sint. Hoc suadet diversitas ms., nam cum Ecclesie, quæ S. Zenonis festum celebrabant, imperfectam S. Zenonis vitam, ac pauca a Notario coronato scripta viderent, quisque quæ deerant curavit diversis quidem verbis supplere, cum non unus in id, sed plures separatim incumbere: omnes tamen, quæ in cartulis, seu reliquiis scriptorum Coronati legebantur retinentes, vel forte aliquid addentes, quod non in omnibus mss. inspicitur, ut illud, Sanctum scilicet Zenonem a Matris utero sanctificatum. Ordinatam Episcopum Veronensem, et similia. Alia amplificasse, nempe omnia idola Veronæ destructa. Plures ædificatas Ecclesias. Et illud quod diversis verbis exprimi in ms. notavi. In pace defunctum esse S. Zenonem. Idem quippe, et in hymnis factum fuisse videmus, præcipue in hymno *Præsulis Sancti* in quo legitur: *Magnus Excelsi fuerat Sacerdos*, ut in editis a Dominis Balleriniis inter monumenta pag. 168. Ferrarius vero ex aliis mss. legit: *Martyr Excelsi fuit, et Sacerdos.* Pro variis namque D. Zenonis solennitatibus verba mutabant, ita ut in festo Ordinationis

magis emerent: *Magnum Fœdus.* In Festo Natalis *Martyri Facula.* Ea et in lectionibus religenti habebant commemorare Martyrium in Festo Ordinationis S. Zenonis, quare in pace defunctum fuisse legant: Martyrium tamen æquipellenti verba intacta relinquebant, ut in eodem hymno. *Præsulis Sancti. Pro Deo tandem patiendo mortem, erat in ævum.* In hoc vero tos. Pistoriensi, quod nuper commemoravimus, legitur: *In Deo tandem patiendo mortem.* Si cui vero hæc non probatur, certum tamen est, hæc eadem, et Auctoritati, et Traditioni, aliisque conjecturis, quas recensimus, innitit. Excogitatum vero Gallienum sæculo quarto ab Imperatore Gallieno diversim nulla ratione fulciri; ut ex iis quæ ab initio huc usque ponderata sunt, et ex iis, quæ mox subjiciemus, constabit, et primo.

Mirum illud factum, quo unica Gallieni Filia Zenone ad Imperatorem per nuntios accito a dæmone liberata mirifice traditur, litteris non fuisse a quopiam traditum, asseri minime potest. Numquid si S. Zenonis acta in Diocletiani persecutione periire? Num actorum Ecclesie Veronensis et Monumentorum vetustiorum indicem proferre possumus, in quo nihil de ea re adnotatum videamus? Nonne incendio tota fere Verona consumpta est? Facta ergo quæ ad nos usque scripto non pervenerunt, litteris mandata non fuisse, dicendum non est. E veteribus autem scriptis, quæ de S. Zenone habemus confusa licet, derivasse ex eo demonstratur, quod in iis, quæ sub Coronati Notarii nomine sunt edita, legitur: *Evolvimus tanti Viri Virtutes.* Adnotant ad hæc verba Domini Ballerini: *Cave ne ex hæc voce, volvimus, scriptum aliquid ante Coronatum existimæ de Zenonis gestis, unde is, quæ litteris consignavit, ebiberit.* Nihil aliud afferunt suam hanc ad confirmandam cautelam, quod id ostendat. Quin ms. Pistoriensi quod proferemus inferius aperte constat, ex antiquioribus mss. ea, quæ nunc habemus, esse desumpta. *Nos itaque, licet iis, qui talia conscripsere, simus impares, et penitus ad exprimenda, quæ gessimus inefficaces, quomodo rei materiam verborum compositio non æquiparat, ea tamen quæ de B. Zenonis Virtutibus, vel scriptis, vel carminibus ediscere voluimus, disscramus.* Quæ autem huic mss. fides habenda sit, ex inferius adnotandis constabit. Ex residuis itaque cartulis, quæ de Coronati Notarii S. Zenoni contemporanei vita remanserunt, hæc concinnata fuisse a verosimili non abludit, quamvis enim aliis, et aliis verbis in diversis mss. legantur, in re tamen conveniunt; ex quo conjicitur omnes, qui S. Zenonis miracula narraverunt, unum præ manibus habuisse scriptum mutilum licet, et corrosum, cui sese conformarint: non igitur unica populari traditione nituntur ea, quæ de S. Zenone, et præcipue quæ de Gallieni Filia scripta leguntur. Hæc de prima conjectura, qua Domini Ballerini narrationem impetunt.

Magis profecto urget secunda ratio, qua verba ista in Coronati narratione notantur. *Indica nobis si* ¶

disti Zenonem Episcopum, quem nos ex iussu Imperatoris perquirimus. Ita milites S. Zenoni. Quibus ille: At ille respondit dicens: Quamvis plura sint numisma in monasterio nostro de nomine isto quem vos dicitis: tamen quod missi estis, dicite. At in saepe citato hoc Pistoriensi ms. haec verba desunt. Sic enim habet: *Iudicia nobis et vidisti Zenonem Episcopum, quem nos ex iussu Regis perquirimus. At ille respondit: Ad quid missi estis dicite.* Videntur itaque ab alio adjecta ea ratione, qua superius, nempe ut ex cartulis Coronati Notarii corrossis, et minus ita narratio continuaretur, ut pro lectionibus in officio S. Zenonis sufficiens esset, non solum pro die festo, sed pro tota octava, quod et in aliis narrationis hujus loci factum esse, ex diversis mss. apparet.

Tanti vero laevant precipue Tillemontius tertiam, quam objiciunt Domini Ballerini conjecturam, ut ea sola totam de Gallieno Imperatoris filia a demone liberata narrationem corrumpere existiment. Quare vel cum Mabillonio in antiquo Rhythmo Gallum, non Gallienum legendum putant (At Gallienum vere legendum ex Lobacsi ms. probant solertissimi Veronenses editores) vel alium a Gallieno imperatore diversum Gallienum contingunt. Conjectura eruitur ex eo quod Gallienus liberata a demone filia coronata, quam ipse Gallienus Imperator capite suo gestabat, donavit S. Episcopum. Videntur enim ante *Avellanum* in generis ornamentum Romanis Imperatoribus non fuisse in usu. Quam vero longe a veritate distent, ex pluribus antiquis numismatibus mandatum est. Augustus in novam effigie corona radiata capite redimitus inspicitur. Trajanus quoque duobus in numis et Valerianus Gallieni Pater, Gallienus vero tribus in numismatibus tali corona videntur ornati. Haec numismata exhibet Harduanus post secundum Cai Finii tumum ab ipso editum. Et in numismatibus aureis Romanorum Imperatorum ab Jacobo de Bie collectis, Tab. 30 Pupienus, Tab. 41 et 42 Philippi, pater et filius, Tab. 42 Hostilianus, Tabula 45 Emilianus, Tab. 44 Valerianus et Gallienus eadem corona radiata insigniti aspiciuntur. Roma insuper in Barbaricis aedibus dum antiqua cementa effoderentur, numisma repertum est, ut Romanae Litteratorum ephemerides anni 1677, pag. 175, referunt, tribus integrabus insculptum, nempe Valerianum, Gallienum Imperatorum, et Valerianum junioris, ubi Gallienus radiata corona distinguitur. Cautius igitur in rebus antiquis agendum est, neque enim omnia antiqua monumenta perspicua nobis sunt, plurima perierunt. Temere aliquando spernuntur antiqua mss., quae magis vera sunt, ut in hac Coronati narratione contingit: eo etiam capite, quo infirmari putabatur, magis confirmari conspicuus; cum ex hac a Gallieno S. Zenoni corona dono data, non omnia quae in ea continentur inter fabulas recensenda esse evidenter appareat, praecipue quae de Gallieni filia scribuntur.

Neque veritati de Gallieni filiae liberatione officit, quod adnotant idem rerum Historicarum peritissimi

A Ballerini (*Adnot. 10, in Monum. p. 148*). Nempe in Coronati narratione ter unicum appellari filiam Gallieni, cum praeter filiam, duos etiam masculos habuerit, ut ex Gruteriana inscriptione, p. 275 ostendunt ipsi. Nam cum Gallienus unam tantum filiam habuerit, quod verbo unica exprimitur, haec sermones barbarici, qua tota haec narratio redundat, donandum est.

Quod tandem non probandum videtur: *Ethnicum Imperatorum Zenoni concessisse, ut idola omnia destrueret, et in Christianum Ecclesias fabricaret*: exaggerate dictum fuisse, cavendum est, non a Coronato, sed ab ipsius consarcinatoribus. Ceteroqui enim constat Gallienum edicto publico mandasse religiosa loca Christianis restituenda; quare a verosimili non videtur alienum, et D. Zenoni concessisse, ut Ecclesiam construeret, de qua S. Præsulem sermonem habuisse, superius vidimus. Non autem in omnibus mss. haec repertiuntur, desunt enim in ms. Abbatiae S. Salvatoris Montis Amiati, quod refert Ughellus.

De hac igitur Coronati Notarii narratione ita sentiendum videtur. Prologum additum esse a variis, quod ipsa in pluribus ms. diversitas suadet. Ex antiquis autem Coronati monumentis sola duo miracula a temporis injuria residua remansisse; scilicet miraculum hominis in Athesiam, dum plastro ferretur demersi, ac a S. Zenone liberati, et liberationem Fale Imperatoris Gallieni; quae tamen miracula non verbis Coronati narrantur, nisi forte quibusdam, quae eodem in ms. leguntur. Quod evenisse videtur, quia Coronati verba interpolatis et corruptis literis sensum perfectum non exprimebant, ad continuandam narrationem alia sunt addita, et quaedam, quae non probanda videntur, haec ea sunt, quae in omnibus exemplaribus non reperiuntur, ut ex collatione ms. quisque conjicere potest. Hoc et in presenti ms., quem fideliter exhibemus, si cum edito a Dominis Balleriniis conferatur, poterit observari. Nihil autem certius in eadem narratione contineri dicendum est, quam coronam a Gallieno D. Zenoni donatam, ut ex variis numismatibus comprobatur.

I Ms. Pistoriense Monasterii S. Joannis Baptista.

In sollemnitate S. Zenonis Episcopi, et Con. *Ad Vesperas Ant. : Dominus Jesus Christus, cum reliquis de Laudibus, in fine Laud.*

D. omnes.

CAP. Ecce Sacerdos Magnus :

HYMNUS.

Sancti Zenonis presulis
Hymnum Christi deferimus
Qui exivit simul
Meritos Christi premium
Qui in adolescentia
Dixit philosophia sonant,
Serpente largum fugiter
Fugavit pauperibus.
Pistoriensi ante missi est
Dignus scriptis orthodoxo,
Miseri noscitur in purgato,
Pescavit Christi gregem
Intrae Petri agmina
Dignus socius beata,

Pater Praetorem am
Confessor, gemina proculum
Crebris quoque populis
Carnis repulit vitam,
Saepe docendo populum
Destruxit mundi idola.

Magnus existens medicus,
Infirma sanans corpora,
Saepe liberos amicos
Obses os a diabolo.

Tanta repletus gratia
Obiit in Christi respiciam,
Et nobis semper maximam
Ostendit mirabilia.

Regemus ergo populi
Confessorem Altissimum,
Ut ipse nobis impetret
Pacem et indulgentiam. Amen.

ŷ. Ora pro nobis, Beate Zeno.

ŕ. Ut digni eff. prom. Christi.

Ad Mag. Ant. Dum Zeno Pontificatus honore pol-
leret valde, meritis non paucis existentibus, Gallieni
Caesaris filiam a ruinosa peste Dei virtute sanavit.
Ps. Mag.

Ad Mat. Invitatorium.

Confessorum Regem adoremus. Qui caelestis re-
gni meritum, et gloriam contulit sancto suo Zenoni.

Ps. Venite, exult.

In primo Noct. Ant.

Ab utero matris fuit sanctificatus beatus Zeno, et a
cunabulis benedictus. *Ps. Beatus vir qui. Ant.* Pro-
bitatis et scientiae jugibus incrementis ad hoc per-
tingere meruit, ut per sacerrimam vitam pastor in
populis efficeretur. *Ps. Quare frem. Ant.* Continuis
jejuniis et orationibus crebris a Domino petebat, ut
sibi aditum praedicationis in populis aperiret. *Ps. C*
Domine, quid mult.

ŷ. Ab utero matris fuit sanctificatus Beatus Zeno.

ŕ. Et a cunabulis benedictus.

In Festo S. Zenonis Episcopi et Conf.

Lect. I.

Olim peritissimorum disciplinabilis mos exstitit,
virorum indagazione diligenti sanctorum vitas exqui-
rere, earumque seriem styli officio sollicite, ac ra-
tionabiliter memoriae posteritatis assignare, quatenus
ob suae studium doctrinae, virorum in orbe imitatione
potirentur, et eorum quandoque consortio in peren-
nis vitae gloria fruere. Sic etenim instat sapientis
mens ad investigandas sanctorum vitas, tamquam si
aliquis sitiens ardore solis adustus a vide fontium
concupiscat fluentia, vel etiam si quis desideratissi-
mum ex remota regione audire ambiat nuntium, aut
certe si quilibet deliciarum dapibus educatus in quo-
dam longinquo itinere positus, esuriam ad solitam
sui cupiat ventris pervenire satietatem. ŕ. Hic est
sacer antistes Zeno, quem gemina virtute Dominus
sanctitatis et sapientiae decoravit. Cujus praecleara
fulserunt in mundo miracula, et in caelis adeptus est
Angelorum commercia. ŷ. Iste est qui ante Deum
magnas virtutes operatus est, et omnis terra doctrina
ejus repleta est. Cujus, etc.

Lect. II.

Nos itaque licet eis, qui talia conscribere simus

Ampare, et penitus ad exprimenda quae gressibus
inefficaces, quomodo vel materiam verborum com-
positio non aequiparat, ea tamen quae de beato Ze-
noni virtutibus vel scriptis, vel eum in oculis ediscere
valimus, disseramus. ŕ. Ab utero matris fuit sancti-
ficatus B. Zeno, et a cunabulis benedictus ab hoc
pertingere meruit, ut pastor in populis per sacerrimam
vitam efficeretur.

ŷ. In omnem terram exiit sonus conversa-
tionis ejus, et Sanctitas luculenter emicuit. Ut Prae-
stor, etc.

Lect. III.

In diebus Imperatoris Gallieni, qui per successores
Cesarum vigesimus septimus in eorum est cate-
logo subrogatus, quo etiam tempore Dionysius vi-
reverendissimus a beato Petro Apostolo vigesimus
sextus Romanae praesidebat Ecclesiae, in provincia
Italiae, in Civitate Verona B. Zenonis acta claruerunt.
Cujus viri virtutes ad liquidum quas in conversa-
tione vel in miraculis peregit explicare non suffi-
cientes, aliquas tamen juxta quod attingere possu-
mus, enarrare veridica ratione conamur.

ŕ. In secretiori parte Oratorii continuis jejuniis
et crebris orationibus a Domino petebat; Ut sibi
dignaretur aditus praedicationis in populis aperire.
ŷ. Ad convertendas in amorem Episcopi animas
hominum die noctuque deditus erat. Ut, etc.

In secundo Noct. Ant. Affabilis ita erat in sermoni-
bus, et in habitu mitis, ut Deus in illo collaudaretur
ab omnibus venientibus ad se — *Ps. Cum invoc. — Ant.*
Dum exercitio piscationis fingeretur in fluvio, vidit
quemdam hominem in plastro sedentem per prae-
ceps in amnem demergi. *Ps. Verba mea. Ant.* Vir Dei
elevata sursum manu fecit signum sanctae Crucis di-
cens: revertere retro, Satanas, ne perimas hominem
quem Deus creavit. *Ps. Domine Dominus noster.*
ŷ. Sacerdos Dei Zeno sedebat super lapidem.
ŕ. Et artis apostolicae documenta sequens piscaba-
tur in flumine.

Lect. IV.

Fuit itaque a matris utero sanctificatus, et a cuna-
bulis benedictus, ut assertionem divinam in eo repeti-
videretur, quod Jeremiae dictum est: Priusquam te
formarem in utero, novi te, et antequam exires de
ventre, sanctificavi te. Denique probitatis atque
scientiae jugibus incrementis ad hoc pertingere me-
ruit, ut per sacerrimam vitam pastor in populis me-
reretur. Nempe audiant populi omnes, qui ejus cu-
piunt nosse miracula, quia in omnem terram sonus
exiit conversationis ejus, et sanctitas luculenter
emicuit. ŕ. Affabilis ita erat in sermonibus, et man-
suetudine, atque habitu mitis. Ut Deus in illo collau-
daretur ab omnibus ad se venientibus. ŷ. Ita existe-
bat alacer, ut mox ad eum properantes relictis, ido-
lis, Domino crederent Jesu Christo. Ut Deus.

Lect. V.

Erat enim sedens in Monasterio in secretiori parte
oppidi Veronensis continuis jejuniis, et orationibus
crebris a Domino petebat, ut sibi dignaretur aditum

predicantem in bellis in populis aperire. Igitur ad convertendas in nosseum Christi animas hominum die nocturne dudum erat. Revera quod Sanctus ejus Spiritus paratum illuminat mentium, doctor existebat, sicut ipsa veritas loquitur, dicens: Non enim vos esis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis. Ita sane affluens erat in sermone, et in locutione motis, ut jure Deus in ipso collaudaretur ab omnibus venientibus ad se. Ita alacer, et in splendoribus facundie vividus, ut mox ad eum properantes, relictis idolis et pravitate gentilitatis, Domino crederent Jesu Christo & . Dum in fluvio Adasi piscationes exercere iungeretur, erectis sursum oculis, vultu beatissimum in platis se sedentem, lobus socium in manum demergi. & . Tanta etiam velocitate ferebatur, ut cunctis ostenderetur aut qui hostis arte peractum. Balais

Lect. VI.

Per idem tempus juxta Urbem Veronam dum egrediens idem vir a monasterio, in Adasi flumine piscationes exercere iungeretur, erectis sursum oculis, vultu ex adverso quemdam hominem in plausio sedentem, lobus salguentis, per parvops in amicum demergi. Tanto quippe miserabilis velocitate ferrebat, ut palam cunctis cernentibus daretur intelligi hoc diabolice arte hunc peractum. Sanctus quoque vir cum cernens luminibus hoc a longe prospiceret, rugoravit indignatione viri tumida. Iram dedit esse itaque interea Vir Dei devota sursum manu, fecit signum sancte crucis frequenter voce dixit: Revertere retrò, Satana, ne perimas hominem quem Deus creavit.

& . Quod signum ut vult diabolus, velut fumus a vento raptus evanuit, et clamoribus, ac stridere in fano de alto rupe cum impetu decideret ait, & . Et si non hic me permittis animas hominum mea obsessione lucrari, tamen paratus sum in patris totas circumquaque situs ad tuum pertinaciter elice impedimentum. Et si, etc.

In III. Noct. Ant. Beatus Zeno dixit, non te permittat Dominus aliquid agere adve, sus servum suum. Ps. Domine, quis. — Ant. Miserabilis Pater, totaque domus regia mactare affligebatur, eo quod puella acriter sua cavetur. Ps. Domine, in vi. Ant. Sacerdos Dei Zeno sedebat super lapidem, et aris apostolicæ documenta sequens, pescabat in flumine. Ps. Domine, & . Quod signum ut vult daemon, et vult velut fumus & . Cum clamoribus et stridore in fano.

Lect. VII.

His itaque peractis, cum detestabili nitenti et clamore discessit. Festinans itaque demon ingressus est cum palatium Cesaris Gallieni, arreptaque filiam ejus, quo tunc temore unica parentibus erat: cepit crudeliter vexare. Miserabilis ergo Pater, sumisque tota domus regia, in tristitiam versa, credebatur et mactare ingenti affligebatur, eo quod acriter puella suffocaretur. Quæ dum crudeli vexatione correperem, coram per us infandæ regis

A hinc clamore dicens: Non egredior a corpore isto, nisi Zeno episcopus venerit, ac per ipsius negotio exactus moratur. Mox itaque ut hoc Regi Gallieno innotuit, missis apparitoribus sollicita intentione cepit investigare, sicuti Sanctum potuisset invenire virum. & . Festinans itaque demon ingressus est palatium Cesaris Gallieni. Et comprehensam ejus filiam cepit tam crudeliter vexare. & . Miserabilis pater totaque domus regia cruciatu et mactare affligebatur. Et comp.

Lect. VIII.

Ex jussu autem Regis milites ad virum Dei gressibus pergunt. Ille vero sedebat super lapidem, qui in proximo erat Monasterii, et aris apostolicæ documenta perhibens, ex mare piscabatur in flumine. Venientes ergo milites, quia ignotus eis erat, ceperunt sollicite sanctum Dei interrogare dicentes: Quis es tu, homo Dei? Indica nobis si vidisti Zenonem Episcopum, quem nos ex jussu Regis perquirimus. At ille respondit: Ad quid missi estis dicite. Ego enim qui nris tantillus servus sum, tamen Christi Zeno vocor. Igitur conferentes ad invicem milites, discretus inter se: Quid multa colloquimur? Inducemus pro qua re destinati sumus ad istum virum. Tunc patenter intimantes beato Sacerdoti dixerunt: Rogat te Rex venire ad se, quia vult faciem tuam videre. Quid meam Rex vult cernere faciem? qui omnium Christianorum manifestus indicis inimicus esse non desinit? At illi respondentes, dixerunt: Obsecrat enim te Rex, ut filiam ipsius, que immuni atrocitate a demone vexatur, sanitati restituas, quia unica illi est. Ille vero dixit eis: Dominus Jesus Christus Omnipotens est. Ille, inquit, ego paratam subsequor vos. Oportet enim ut mirabilia Dei luce clarius omnibus manifestentur. Quo dicto milites viam qua veniunt, repedarunt. & . Ingremente Christi confessore palatium, et facto crucis signo, mox cepit demon clamare dicens: Tu, Zeno, expellis me. Ego propter tuam sanctitatem stare non possum. & . Et si hinc atvero, eo Veronam, ibique invenies me. Ego propter & . Gloria Patri. Ego.

Lect. IX.

Exurgens vero beatus Sacerdos Zeno, ne diutius absconderetur civitas supra montem posita, fecit orationem, perrexitque ad palatium, ubi cruciabatur et lamentabiliter affligebatur pro sua filia Rex. Sanctus quoque Episcopus cum celeri peregrinatione iter ageret, ante eum provent quam hi qui missi fuerant milites. Ingremente scilicet Christi confessore palatium, et facto Crucis signo cepit confestim per os infandæ demon clamare, dicens: Ecce tu Zeno vocati ad expellendum me, et ego propter tuam sanctitatem stare non possum. His quidem auditis tenens Sacerdos nemo puella, dixit: In Namine Domini nostri Jesu Christi precipio tibi, exi ab ea, demon. At ille publice et honorabiliter voce corpus clamare dicens: et si hinc a te fuero expulsus, eo Veronam, ibique invenies me.

et eos in quibus habitem, stantes in platea, expectantes te. Christi namque sacerdos mox ab omni demoniacæ incursionis ludificatione restituit filiam Regis.

Ad Laudes et per horas. Ant.

Dominus Jesus Christus Omnipotens est, oportet enim ut mirabilia Dei omnibus manifestentur. *Ps. Dominus reg. cum reliq. de laud. Ant.* Exurgens beatus Sacerdos fecit orationem, perrexitque ad palatium, ubi affligebatur pro sua filia Rex. *Ant.* Ingre-
diente Christi Confessore palatium, facto crucis signo per os puellæ dæmon clamavit, dicens: Tu, Zeno, venisti ad expellendum me, et propter tuam sanctitatem stare non possum. *Ant.* Tenens B. Zeno manum puellæ, dixit: In Nomine Domini Jesu Christi præcipio tibi, exi ab ea, dæmon. *Ant.* Christi

namque Sacerdos ab omni demoniacæ incursionis ludificatione sanam restituit filiam Regis. *Capitulum.*

Ecce Sacerdos Magnus qui in diebus suis placuit Deo, et inventus est justus, et in tempore iracundiæ factus est reconciliatio.

HYMNUS.

Præsulis Sancti redeunt colenda
Festa Zenonis Dominum sequentis,
Qui diem nobis celebrem sacravit
Fine beato.

Magnus Excelsi fuerat sacerdos,
Prædicans gentes bene trans marinas,
Inde Veronam Deus hunc ad Urbem
Mittere curat.

Quo Deo multum populum lucratus
Istruxit verbis, solidavit actis,
In Deo tandem patiundo mortem
Vivit in ævum.

Nunc in æternum meritis coruscat
Clarus et mundo manifestus omni,
Qui Deo soli studuit placere
Corpore vivens.

Pastor æterno radians triumpho
Servulos audi tibi supplicantes,
Præmium justis, veniamque posce
Crimine lapsis.

Quo Dei magna miseratione
Ordinem cœli decimum replentes
Ipsius cultum videamus omni
Tempore sæcli. Amen.

ŷ. Ora pro nobis, B. Zeno. ŷ. Ut dig. eff.

Ad Benedictus. Ant. Acceptam B. Zeno coronam a Rege distribuit pauperibus dicens: Si Dominus operatur excelsa, ipsi perpetuæ laudes referantur, et gloria. *Ps. Bened.*

Orat. Deus qui nos sancti Zenonis Sacerdotis et Confessoris tui annua beatæ confessionis solemnitate lætificas, præsta, quæsumus, ut callida hostis incursione tua, freti virtute devicta, pervenire ad gaudia, ipso interveniente, mereamur æterna. Per, etc. *Ad III, cap.* Ecce Sacerdos.

ŷ. *Bre.* Ab utero matris fuit sanctificatus. Beatus Zeno. ŷ. Et a cunabulis benedictus. ŷ. Gloria Patri. Ab utero. ŷ. Quod signum. ŷ. Cum clamoribus.

Ad Sextam. Cap. Non est inventus similis illi, qui conservaret legem Excelsi, ideo jurejurando fecit illum Dominus crescere in plebem suam.

ŷ. *Bre.* Quod signum ut vidit dæmon, evanuit ve-

lutumus. ŷ. Cum clamoribus ac stridore nefando. Evanuit. ŷ. Gloria Patri. Quod signum. ŷ. Sacerdos Dei ŷ. Et artis Apost.

Ad Non., cap. Fugit Sacerdotio, et habere laudem in nomine ipsius, et offerre illi incensum dignum in odorem suavitatis.

ŷ. *Bre.* Sacerdos Dei Zeno sedebat super lapidem. ŷ. Et artis Apostolica documenta sequens, piscabatur in flumine. Sedeb. ŷ. Gl. Patr. Sacerdos.

ŷ. Justum deduxit. ŷ. Et ostendit illi.

In secundæ Vesp. Ant. Dominus Jesus cum rel. *Ps. Dixit Dominus,* in fine *ps. Memento. Cap.* Ecce Sacerdos. Hymnus Sancti Zenonis. ŷ. Ora pro nobis. ŷ. Ut dig. eff. *Ad Mag. Ant.* Sancte confessor B. Zeno, pastor Domini gregis, te deprecamur, intercede pro nobis, ut mereamur tecum esse in cælis. *Ps. Mag. orat. ut supra.*

Laus Deo Patri.

Notæ in allatum ms. Pistoriense.

1. Notanda primo est conformitas hujus Pistoriensis mss. cum mss. veterioribus Veronen-sibus. Nam Antiphonæ ad Vesperas et Laudes eadem sunt atque illæ, quas ex mss. Veronensibus referunt Domini Ballerini inter monumenta pagin. CLXIV et CLXV. Pa si valde pauca excipias, et responsoria ad lectiones, sicut et Oratio: Deus qui præsentem diem, etc., eadem omnino est pag. CLXII, hymni quoque *Præsulis Sancti,* et Sancti Zenonis præsuli pagina CLXVIII et CLXIX. Quæ de re manifestum est hoc Pistoriense ms. recenti licet manu exaratum a Veronensibus vetustissimis mss. exscriptum fuisse.

2. Longiorem præfationem nota diligens lector, et in pluribus diversam ab ea, quæ in editione Veronensi ultima leguntur, quod eam non esse Coronati Notarii satis indicat.

3. Hic error amanuensis est, ut puto; nam in summis pontificibus numerandis vero numero recensetur Dionysius a Beato Petro vigesimus sextus. Gallienus vero imperator in serie Romanorum Caesarum 45 numeratur a Joanne Ludovico Gothofredo sua in Anthologia cosmica, lib. primo in elenco imperatorum Occidentis.

4. Post hæc in re penitus convenit hoc ms. Pistoriense cum edito a Balleriniis pagina CXLVII, verbis non item. Plura tamen iisdem verbis leguntur in utriusque, quod nostræ conjecturæ favet. Nempe cartulas quasdam, sed characteribus detritis atque corrosis vitæ S. Zenonis a Coronato Notario descriptæ fuisse repertas, et a diversis aliis et aliis verbis suppletas et continuatas, quibusdam etiam additis, quæ non in omnibus mss. reperiuntur, retentis iis quæ in ipsis corruptis cartulis legi poterant, quæ eadem in ms. leguntur.

5. Hæc non de Confessore, sed de Martyre dicuntur; quare videtur hæc oratio ad festum Ordinationis accommodata, cum in festo Martyrii forte legeretur: *Deus qui nos sancti Zenonis Sacerdotis et*

*Martyris tui amica beatæ confessionis sol. mutato la-
titias, etc.* In lesto an em Ordinationis dempto verbo
martyris, repostam fuit ejus loco *confessoris*, reli-
cis a iis *beatæ Confessionis*, que tantum martyri,
non confessori conveniunt. Reliqua ex collatione
cum edito a Dominis Ballerini lecteri notanda re-
loquimus; ea enim fidelitate ms. hoc Pisteriense
exhibuimus, ut etiam Ambrusensis intactos exhibue-
runt errores.

CAPUT IV.

EA, QUÆ CONTRA S. ZENONIS EPOCHAM TERTIO SECCULO
MANUTENENDAM FACERE VIDERANTUR, SUBLATA JAM
ESSE CONFIDIMUS; EÂDEM NUNC TERTIO SECCULO
CONFIRMANDAM VARIIS RATIONIBUS SUSCIPIMUS.

§ I. S. Zenonis episcopi Veronensis et martyris epi-
scopi ex his, quæ circa ipsius sermones sunt observata,
etque etiam observanda sunt, tertio seculo sta-
tuenda ostenditur.

Multa pro re disseruimus, quæ hic breviter per-
stringere inutile non videtur. Ea enim non modo
ad elevanda objecta faciunt, quæ et ad stabiliendam
D. Zenonis Epocham maxime conduunt. Lectori
tamen ut detrahamus fastidium, loca, ubi hæc su-
pra fusus tractata sunt, indicasse sufficiat. Illa pos-
sissima conjectura est, quæ evidentissime demon-
strat S. Zenonem tertio seculo floruisse, scilicet
nullum vestigium vel leve in ipsius sermonibus re-
periri posse, quo seculum quartum indicetur. Nus-
quam Arium vel per umbram nominat. Errores
contra fidem, quos vel annuit, vel confutat, Ario
anteriores probavimus cap. 1, § 11, 12, 13, 14, 15,
16, 17. Arianorum proprias errorum suorum for-
mulas, neque scias in scriptis S. Zenonem induisse
congerimus § 18, 19. cum SS. Patres Ario poste-
riores de us frequentem mentionem fecerint, § 19,
20, 21. Tantum vero abest, quod S. Zeno contra
Arium scripserit, ut in ejus sermonibus dictiones
quasdam Petavius redargueret (sed perperam) tam-
quam Arianismum redolentes. Si namque S. hic
doctor post Arium seculo quarto scripsisset, suspi-
cium omnem sentiendi cum Ario ipsum sublaturum
fuisse, putandum est. § 22, de Hæresibus quarto
seculo exortis, nullam mentionem fuit cap. 2, § 1.
Quæ vero de publicâ Ecclesiæ adhibita disserit, vel
quod a hereticis edictis redemptos Veronensium
largientibus fideles commemorat, ea et tertio se-
culo convenire demonstratur § 2, et 5. Tertium
vero seculum aperte designari a S. Zenone ex eo
constat, quod in *manibus erudi salere* et dicitur *si-
gnam idololatrarum, tandemque idola, quæ colerentur in
tempore* § 4. Anechiasmum vero esse quadrangen-
torum annorum nota in sermone de Continentia
amantissimum errore illapsam ostendimus, § 6.
Iam vero commentum esse idem Zenonem S. Am-
brusio temporibus ligere, constat ex his, quæ tertio
hoc capite sunt adducta.

Alia in sermonibus S. Zenonis non desunt, quæ
a antiquitatem ante quartum seculum indicant: id

A et nunc quod de Obsterire inculata asserti, epos
intemeratum inspectura. Deipara Virginitatis candi-
dem combusta natus, et Fieri Jesu sanata dicitur,
nusquam in Patribus quarti seculi legunt: ejus tes-
timonia rei meminit Clemens Alexandrinus, quæ ex-
eunte secundo seculo ut apocrypha rejectabatur, ut
ex Hieronymo idem notant Dominus Ballerini (L. II,
T. VII, adnot. 17).

Tractatu vero quinto libri primi verba illa: *Quod
quod illius Sacrifitium publicum est, tuum secretum.
Illius a quavis libere tractari potest, tuum etiam a
Christianis ipsis minime consecrari sine sacrilegio
tractari non potest*, apertissime quarto seculo repu-
gnare ostendimus supra cap. 2, § 6.

B Accedit et illud quod de peccato primorum pa-
reantum in sermone de circumcissione exprimit S.
Zeno. *Adam etiam cum inlytum pomum hæc uentro
decepserit, sic in genus humanum jus mortis induxit:
Necessario ergo luxurioso populo Deus hoc signum
dedit, ut locum matricis culpæ cum devotat, etiam
alia cramina fugienda cognoscat: scilicet peccasse
Adam non vetitum edendo pomum, sed non ex-
petata jussione Dei concubendo cum Eva. Quæ
opinio hæc eam Zeno non ut suam, sed ut alicuium
retulerit, ut optime alios adductis S. Doctoris texti-
bus, quibus vera et communis peccati originis
sententia exprimitur, Dem in Ballerini comprobant
(Diss. II, c. 4); adeo tamen antiqua est, ut ejus ve-
stigia in uno S. Clemente Alexandrino ex aliis SS.
Patribus ligatur: quarto vero seculo ita obseleta,
C ut ne verbum quidem in ejusdem ævi scriptoribus
de ea reperiat.*

Ea etiam, quæ de secundis nuptiis et tertis S.
Zeno profert tract. v, lib. 1, mirum in modum us
consentiant, quæ S. Irenæus, Clemens Alexandrinus,
Origenes, Tertullianus, aliique vetustissimi Patres
in eam sententiam dixerunt. Vide septimum caput
dissertationis secunde, et illa ea, quæ idem Dominus
Ballerini eruditissime disserunt.

D Tractatu vero seu sermone xxvii libri secundi n.
5, persecutionem Ecclesiæ vindemile comparatis S.
Zeno, hæc habet: *At ubi vindemur venit tempus, id
est persecutionis dies, passim us diripiuntur, id est
inconsiderate sanctis omnibus violenta inferur manus.
At tercula comparatur, id est ad supplicii locum de-
ducuntur. Ab operariis ibidem conculantur, hoc est
sanna cum contumelia a persecutionibus illusi jugu-
latur, etc.* Quæ presentem persecutionem, seu
frequenter ac obviam indicant. Conantur quidem
Dominus Ballerini verba hæc ad persecutionem Con-
stantini in Catholicos amandare, at nullo opitulate
textu, et que ex aliis Patribus ejusdem ævi produ-
cunt, aperte tempus Constantii comitant, quod in
S. Zenonis verbis minime observare hæc. Apertius
in sermone de Patientiæ laudibus, illam efferens,
sic ait: *Tu prophetas præcelesti: Christus tu Apostolos
glorificasti. Tu quotidiana Martyrum mater es, et cu-
ratorum* (lib. I, v, n. 8). De Prophetis et Aposto-
lis agens tempore præterito loquitur, cum vero de

Martyribus presenti. Idem in sermone 43 lib. 1, n. 11, Martyrium cum circumcissione conferens : *Non sanguinem sterili solemnitate dimittimus, sed pudoris sanguinem retinemus, quem ambitiose plerumque effundimus, cum pro nomine Domini diabolum morendo vastamus* (Tr. vii, n. 1); et sermone sequenti de Humilitate, idololatriam presentem exprimit contra Philosophos agens nomine Græcorum. Arianos vero intelligere Philosophorum nomine, ut Adnotatores Veronenses explicant (Adnot. 2 et 3, in eundem), alienum a sensu D. Zenonis videtur, nam infideles præcise carpit. *Quod nunc faciunt infideles*. Infidelium vero nomine non Ariani, qui lustralibus Baptismi aquis tingebantur, sed ethnici designantur. Vide et tract. 15, num. 2. Plura enim hujusmodi sunt in sermonibus D. Zenonis observanda, quæ jam piget perscrutari.

§ II. *Traditio constans atque continuata S. Zenonem tempore Gallieni floruisse demonstrat.*

Veronensis Ecclesiæ antiqua omnia monumenta hanc traditionem testantur, S. Zenonem scilicet Gallieni imperatoris ætate ejus Ecclesiæ Cathedram tenuisse. Hæc lector videre poterit in libro qui SS. Episcoporum Veronensium antiqua monumenta inscribitur, edito a Raphaele Bogatta, et Baptista Peretto, ac Venetiis impresso, anno 1576, et in ultima Dominorum Balleriniurum Veronensi editione sermonum S. Zenonis post Dissert. tertiam. Testantur et monumenta Ecclesiæ hujus Pistoriensis. Kalendaria quoque ac Martyrologia fere omnia celebriora præcipue, et in iis, quod præ cæteris maximi faciendum est, Martyrologium Romanum. In eadem sententia auctores ad sæculum decimum sextum usque fuere omnes. Quæ opinio in eorum adeo insedit animis, ut sermones potius non esse S. Zenonis assererent, ea ratione qua videbantur Gallieni temporibus convenire non posse, ut S. Zenonis Epocham a Gallieni ejusdem ætate amovere non cogerentur. Id de Sixto Senensi atque Labbeo observant eximii Ballerini. Traditionis tamen hujus penitus inspiciendæ sunt vires et fundamenta.

Primus, qui traditioni huic fundamenta jecerit, ut Domini Ballerini opinantur, Coronatus Notarius Vitæ S. Zenonis scriptor fuisse creditur. *Cui traditioni, seu potius præjudicio unus Coronatus Notarius septimi vel octavi sæculi scriptor fundamentum posuit ex quo alii subinde antiquitatem non Zenoni solum, sed Veronensi etiam Ecclesiæ honorificam prædicarunt* (Dissert. pr. cap. 2, § 2, cap. 5, § 5). Pluraque congerunt, ut narrationi hujus Coronati detrahant, de quibus supra egimus. Modo tamen, ut indulgentius agamus; si S. Zeno quarto sæculo, anno scilicet 580 circiter obiisset (ut Domini Ballerini opinantur, quod concedendum non esse ex iis quæ supra expendimus, constat), Coronatus vero ipsius vitam septimo sæculo scripsit, demus anno 650, nempe annis 270 post S. Zenonis mortem; ut Coronatus præjudicium hoc (ut dicitur) feliciter adeo vulgaret, ita ut amplecteretur

ab omnibus non solum vulgi, sed et Cleri hominibus, qui Coronati narrationem in antiphonas, lectiones, responsoria, versus, atque hymnos scandentes, ea in Officiis Divinis uterentur. Necessesse itaque est opinari, Veronam ita Patrem sui, quem tanto semper obsequio et honore coluit oblitam, ut tam parvo tempore aetas scilicet 270, neque Zenonis ætatis nulla in ea memoria repetire ut. Quis prudens suum hoc in animum inducere poterit? Extabat ergo septimo sæculo memoria temporis quo vixerat S. Zeno. Itaque si quarto sæculo S. Zeno vixisset, non tempore Gallieni, sed anno 580 circiter, Gratiano, Valentinianno et Theodosio imperantibus. Quomodo Coronatus Ecclesiæ Veronensi ita potuit illudere, ut patenti mendacio ita assentiretur, illudque celebriori solemnitati decantaret ipsa in Ecclesia? An antiquos Patres nostros ita impudentes habebimus? Coronatus itaque S. Zenonis ætatem narravit secundum Ecclesiæ Veronensis, non vulgi traditionem.

At dices, alia esse, quæ fabulam sapiunt in antiquis Officiis Ecclesiæ Veronensis de Zenone relicta. Quæ sunt hæc? Nihil certe aliud quod improbable videatur, nisi illud: S. Zenonem scilicet fuisse sanctificationem, quasi Baptistam alterum in utero Matris, si ita intelligenda sunt ea verba: *Fuit itaque a matris utero sanctificatus, et a cunabulis benedictus, ut assertionem divinam in eo repeti videretur quod Jeremiæ dictum est. Priusquam te formarem in utero, novi te, et antequam exires de ventre sanctificavi te* (Lect. iv Officii S. Zen. Vid. sup. ms. Monial. S. Joan. Baptistæ Pist.). Quod aliter legitur in vita a Coronato Notario per Dominos Ballerinos inter monumenta relicta, nempe: *Et quia ipse Dominus dixit bona operantibus: Priusquam te formarem in utero, novi te, et antequam exires de ventre, sanctificavi te. Ille enim a cunabulis benedictus, et a ventre sanctificatus erat. At non præoccupato in veteres animo, et quem primo aspectu hæc verba sensum ingerunt statim est accipiendum, sed quid ipsi Scriptores antiqui iisdem verbis exprimere voluerunt: ea enim verba: Fuit itaque a matris utero sanctificatus, et a cunabulis benedictus, ut in ms. Pist. in vita supradicta: Ille enim a cunabulis benedictus, et a ventre sanctificatus erat, non sanctificationem in utero, et antequam nasceretur proprie significant, sed post nativitatem. A matris utero sanctificatus, et a cunabulis benedictus. Proprius itaque sensus esse videtur, S. Zenonem infantem statim natum baptizatum fuisse, quod primis illis Ecclesiæ temporibus non ita passim factum fuisse constat; plurimi enim adulti ab idololatria ad Fidem convertebantur, ita ut veluti quædam singularis prærogativa in S. Zenone videretur commendanda, ut ipse a Christianis Parentibus ortus judicaretur: quare et in ms. hæc quæ sequuntur verba, verum hunc sensum confirmant: *Denique probitatis, atque scientiæ jugibus incrementis ad hoc pertingere meruit, ut per sacerrimam vitam pastor in populis mereretur. Item in vita. Et ad hoc pertingere meruit, ut per vitam sanctam pastor in populo esse mereretur, et**

idea quæ in tantam terram caritatis somis epus, et Sanctus emittit. Quibus significatur, ea de causa ad Cathedraliam Veronensem subleuam fuisse Zenonem, quod a christianis parentibus sanctissime jegerit vitam tradiderit sacris studiis occupatus. Quod autem Jeremie textum Baptismo Zenonis infantis accommodaverit, vel Coronatus, vel alii, hoc euenisse factum fuisse d' omnium, rari cautione quædam Jeremie textum in ms. Pistoriensi allatum videmus. *Et assertione dicta in eo reperti videlicet quod Jeremie dictum est, etc.* Nihil itaque in Veronensis Ecclesie Officiis de S. Zenone incongruum et fabulosum reperitur, quod traditum hinc officere possit. Vide quæ de Gallieni filia per S. Zenonem liberata a daemone supra diximus.

At enim vero illud asserere, ab uno Coronati Notarii narratione manasse, S. Zenonem Ecclesie Veronensi præfuisse tempore Gallieni imperatoris, a quo et Ecclesia Veronensis, et quæ ab hinc traditam accepit, non satis tutum. Quod si Coronatus Notarius ab Officiis Veronensis Ecclesie sit mutatus, quæ sit in historia collegit? (hoc in sententia Dominorum Ballerini dictum volo, qui Coronatum Notarium sæculo septimo, vel octavo scripsisse opinantur. Hæc etenim constituta Coronati Notarii Epochæ, cum ante septimum et octavum sæculum Officia de S. Zenone in Ecclesia Veronensi celebrata fuisse in debium verum non possit; Coronatum potius ab Officiis Ecclesie Veronensis, quam Veronensem Ecclesiam a Coronato accepisse dicendum est. Nam antiquioris ævi præsumptio hoc scilicet. Licet enim quarto et quinto sæculo forte non eodem modo Officia Ecclesiastica fuerint disposita, ut post decimum sæculum disposita leguntur antiquis in mss. Forma tamen Officiorum mutata, historie sanctorum, quæ a primis sæculis in Ecclesia legebatur, nullum præjudicium afferre evidens est.

Constat ulterius alia in Ecclesia Veronensi monumenta antiquitus fuisse præter Coronati Notarii narrationem. Ipsi enim eximii Ballerini observant in Coronati narratione deesse miraculum a D. Zenone patrati: *Nempe mortuum fluuio abreptum, vite redditum, etc. Cujus miraculi a Coronato licet prætermissi testimonium profert Anonymus Pipinarius, ut nos et duobus mss. recitamus.* Anonymus Pipinarius Coronato Notario posterior, quem scripsisse octavo sæculo æ ante vel saltem in fine sæculo nono, optime ex ipso contextu probant Domini Ballerini, hæc miraculum a Coronato prætermisum suo in Rhythmo commemoravit his verbis: *Mortuum e fluuio exemptione suscitavit.* Non a Coronato itaque accepit, sed aliunde. Undenam? An ex vulgari traditione? Nonne et potuit ab aliis monumentis vetustioribus haberi? Sine ulla itaque ratione opinari e vulgi Trivis habuisse, præjudicium est, eorum qui antiquiora scripta manus probant, cum valde arduum sit in eam sententiam ire. Veronenses videlicet nulla a prorsus de Zenone notitiam antiquiorem retinuisse.

A De hoc miraculo, et lectione secunda secundi Notarii, quæ in Officio S. Zenonis in præsens legitur, habetur n. c. l. o. *Sed cum propterea Gentilium Sacerdotes adversus eum (Zenonem) conclamarent, Vir sanctus doctrinam suam in baculo comprehendit: Nam hominis ead. ver, quod tunc parte in fluuio volutabatur, longe vocavit, et ei vitam cum omnium admiratione restituit.* Quo miraculo unversa pene Civitas invidens decorem rejectis, Christi Fidem suscepit. Plura hinc quam in Anonymo Pipiniano leguntur, quæ cum neque Coronatus narret ex aliis veterioribus mss. ortum habuisse dicendum. Non a solo itaque Coronato Notario ea quæ de S. Zenone leguntur sunt derivata, sed aut ab Ecclesie Veronensis traditione, vel ab antiquioribus monumentis. Quare et liberatio filie Gallieni imperatoris a Demone inter tabulas adscribenda non est, neque S. Zenonis Epochæ Gallieni tempore veluti falsa spernenda, cum nihil in his historicis factis reprehendi possit, quod improbandum videatur.

Illud vero maxime in hac re ponderis esse dicendum est. Si traditionem Ecclesie Veronensis pro vindicandis S. Zenonis sermonibus cum ejusdem ecclesie Veronensis circa ætatem ejus de S. sui Præsulis traditione conferamus. Jure quidem ac merito Domini Ballerini in hac traditione insistunt (*Dissert.* 1, § 1), ut S. Zenonem sermonum auctorem demonstrent, ms. Remense sæculo nono antiquius adducunt, RATHERI episcopi Veronensis testimonium sæculo decimo scribentis, qui tribus in locis Sermones S. Zenonis laudat, Anonymi cujusdam Monachi Carobii Veronensis, qui sermones S. Zenonis se legisse testatur, idem comprobat Joannes quidam Presbyter mansionarius ecclesie Veronensis. Alios etiam citant sæculi xiv et xv auctores, Petrum Cato Ordinis Predicatorum, Guillelmum Poetren-gum, Petrum de Natalibus, Flavium Blondum, quos videas Dissertatione prima cap. 5, § 4. Additis mss. omnibus, in quorum non tantum Titulo, sed plures vel in principio, vel in fine sermonum S. Zenonis nomen inscribitur. Idem, et in hoc Pistoriensi Capitulari ms., et nos observavimus.

Neque pauciora, neque minoris auctoritatis ad traditionem ætatis S. Zenonis Gallieni imperatoris ævo suppetunt argumenta. Et primo ms. Remense D in quo Coronati Notarii vita de S. Zenone inserta est, quæ in ea parte potissimum, quæ de Gallieni imperatoris filia a daemone obsessione liberata agit, ab rejectis falsitatis indicibus vindicata pro genuina habenda est, quam septimo, vel octavo sæculo exarasse putant Domini Ballerini; ignotus Scriptor, quem in ms. Capituli Veronensis sæculi noni reperit a Bartholomæo Campagnola ejusdem Capituli Cancellario accepisse dicunt idem Ballerini, ejus scriptum exhibent inter monumenta pag. 151, Monachus, quem idem auctores Zenonianum vocant in Vita S. Zenonis hic, circa finem sæculi iv, vivere dicunt, ipsumque *antiquiori aliquo monumento usum* conjungunt, quare reprehendi forte non poterit qui

diceret præjudicium loco habendum esse eorum a sententiam, qui dicunt hunc Zenonem Monachum a Coronati Notarii narratione, quam forte nunquam vidit, sumpsisse, quæ de S. Zenone scriptis mandavit. Anonymus item Pipinianus nono cadente sæculo scribens, ejus Rythmus Ratheri Veronensis episcopi manu conscriptus Lobii extat, quem de Gallieno imperatore intelligendum in eo versu... A malo spiritu sanxit Gallieni filiam...

Supra notavimus mss. omnia S. Zenonem imperante Gallieno vixisse probant, ut apud eodem Ballerinos in Officiis pro S. Zenone videre potest inter monumenta pag. CLXIV et sequentibus, quæ sunt conformia ms. huic Pistoricensi supra relato in fine § tertii, cap. 5. Hæc mss. Ecclesie Veronensis aliarumque ecclesiarum, quæ eadem Officia a Veronensibus acceperunt, tot sunt irrefragabilia argumenta, quibus ejusdem Ecclesie Veronensis traditio probatur; neque a vulgi rumoribus orta dicenda sunt,

A quæ in Divinis Officiis recitabantur. Martyrologia quoque idem confirmant, tam Veronensis, quam ab externis vel scripta, vel edita. Vide quæ referunt Peretus et Bogatta in antiquis monumentis S. episcoporum veronensium, p. 42 et sequentibus. Vide quæ a me relata sunt lib. II, de Martyrio S. Zenonis, cap. 4, 2, 4, 7, 11.

Auctores vero hic colligere, qui traditioni huic suffragantur, non oportet, cum omnes, qui ante Dupinum et Tillemontium scripsere, Gallieni imperatoris tempore Epocham S. Zenonis constituant. Quis itaque, si bene sapiat, Dupini et Tillemonti sententiam probare audeat, potentissimum cum traditionem tot sæculis probatam falsis variisque suspicionibus inani labore vellicare sint ausi, ut superius ostendimus. Si ergo traditio de sermonibus S. Zenonis tantis non adjuncta suffragiis pro constanti et vera accipienda est (ut eam libenter accipio), quæ de causa traditio de S. Zenonis ætate Gallieno imperante sit respuenda, non video.

DISSERTATIO SECUNDA.

RATIONUM, QUAS D. D. BALLERINII PRO ET CONTRA SANCTI ZENONIS MARTYRIUM AFFERUNT, EXAMEN ET JUDICIUM.

Sine judicio ac temere facturus sane videar, si de S. Zenonis martyrio audeam judicium ferre. Ab hoc ferendo judicio libratis hinc inde rationibus eruditissimi Ballerinii tantopere in S. Zenonis rebus versati abstinerunt. Quid ego viribus, ingenio, eruditione instructissimis viris ornatisque bonarum litterarum artibus, adeo impar affirmare attentabo? Cum vero illud venit in mentem, non cause difficultate absterritos eximios viros alterutræ opinioni suam cohibuisse assensum, ac facile quæstionis hujus exitum lectoribus permisisse. *Lectorum judicio, quod non difficile ferri poterit, omnia remittimus.* Sine temeritatis nota, hoc mihi posse sumere non diffido. Norunt quippe ingenui hi, sapientesque viri Ciceronis monitum, *obesse scilicet plerumque iis, qui discere volunt auctoritas eorum, qui se docere profitentur: desinunt enim suum judicium adhibere: id habent ratum, quod ab eo quem probant, judicatum vident* (*De Nat. deor.*). Norunt S. Ambrosii effatum: *Aperit sibi diligentia januam veritatis* (*In Luc. in præm.*). Ac proinde studio præcipuo omnia hinc inde seligentes, quæ tum ab iis producuntur, qui S. Zenonem martyrem fuisse probant, tum ea, quæ contra ab iis afferuntur, qui martyrem fuisse negant: causam instruunt, ut ejus veritas facile deprehendi ab unoquoque possit. Instructa itaque causa, sententia ferenda est, non tam auctoritatis quam rationis momenta pensando. Hoc opitulante Deo pro viribus præstare suscipio.

§ 1. Num S. Ambrosius in testem vocari possit contra S. Zenonis martyrium.

Qui confessorem S. Zenonem, non martyrem fuisse affirmant, S. Ambrosii auctoritatem exaggerant, hunc quem supparem Zenoni asserunt in epistola ad Syagrium (ut volunt Zenonis successorem) eundem Zenonem non martyrem dicere, sed sanctæ memo-

rie episcopum proclamantes, inferunt primo: *Itaque nihil de martyrio ejus Ambrosium cognovisse palam videtur, et si Ambrosius nihil de illo rescivit, jam Zenonem non martyrio, sed naturali morte in pace functum probabilissimum est, nisi quo parvis ætatis atque auctoritatis documento Ambrosii testimonium elidatur* (*Apud Baller. Dissert. III, c. 2, § 2*). Gravissime vero contra præcipuam veræ critices legem peccare eos qui ita fidenter asserunt, facile demonstratur. Præceptum critices est cavendum, maxime ne auctorum verbis sensus illos affingamus, quos ipsa verba non exprimunt, neque eadem verba opinionibus nostris aptemus. Meminit ejusdem Zenonis in epistola ad Syagrium S. Ambrosius his verbis: *Tu autem sine alterius fratris consilio hoc judicium tibi solus judicandum putaris, in quo tamen ante judicium, præjudicium feceris, ut puellam Zenonis Sanctæ memoriæ judicio probatam, ejusque sanctificatam benedictione, post tot annos, sine auctore criminationis, sine accusatore, sine professore delationis in periculum reatus deducendum arbitrare* (*S. Amb. lib. VI, cap. 46*). Judicium Lectoris appello, an ex his tantum verbis possit inferri Zenonem hunc Veronensem fuisse episcopum Syagrii decessorem, ita ut ex eo, quod hunc Zenonem martyrem non dixerit Ambrosius, sed Sanctæ memoriæ, conjicere prudenter quis possit S. Zenonem Veronensem episcopum, martyrem non fuisse? Neque etenim de Zenone in citata epistola ulla alia mentio sit. At de hoc egimus, et in libro primo sermonum S. Zenonis cap. 11, et in addita dissertatione cap. 3, § 1.

§ II. Discutiuntur ea quæ ad elevandam S. Gregorii Magni auctoritatem opponuntur: qui S. Zenonem martyrem appellat.

Præ hoc autem Ambrosii testimonio sequitur nunc

est S. Gregori Magni ead. pro Martyre antiquo sup-
peti auctoritas. Is enim qui dicitur post saeculis vixit,
cum Athasis miraculum recitans Martyrem illum appel-
lavit, fieri potuit, ut memoria lapsus eum Martyrem
dictum crediderit, quem Joannes, a quo de miraculo
fuerat instructus, simplicem episcopum et confessorem
provinciaverat, nisi forte ipse Joannes, et in titulo la-
psum probabilius credatur. Ita contra S. Gregorium
Magnum S. Zenonem Martyrem appellansem argu-
mentantur hi, qui ipsum S. Veronensem presidem
autumant Confessorem (Apud Baller, *Dissert.* iii, c. 2,
§ 2). Insperamus modo an juxta verè critices nec-
nam procedent.

Cum de SS. Ecclesie Patribus agitur, Doctores
critici, et Dupin ipse, ac Tillemontius ita prescri-
bunt, nempe Veterum probatissimum Scriptorem au-
tenticum a Catholicis summa veneratione excipendum,
neque ab ea nisi urgentissimis rationibus receden-
dum.

Urgensne ratio est incertum S. Ambrosii textum,
expresso S. Gregori textu opponere? Zenonem no-
minat Ambrosius, at neque Episcopum dicit, neque
Veronensem, neque Sygrii decessorem. Si vero de-
tur (non dicitur tamen) S. Ambrosium Zenonem Ve-
ronensem conatisse (inciderent nomen), que nec-
essitas illum martyrem appellare? Neque episcopum
Zenonem dicit Ambrosius. Cur itaque episcopum
fuisse et Veronensem contendit? Si martyrem
Zenonem voluit, quia martyrem Ambrosius non di-
xit, neque episcopum itaque fuisse, neque Veronem-
sem eadem ratione fateri cogitur. Vid. c. 5, § 1,
supra.

Urgentissimane hæc ratio? *Is enim* (Gregorius)
qui dicitur post saeculis vixit, cum Athasis miraculum
recitans martyrem illum appellavit, fieri potuit, ut me-
more lapsus eum martyrem dictum crediderit, quem
Joannes, a quo de miraculo fuerat instructus simplicem
episcopum et confessorem provinciaverat: nisi forte
ipse Joannes et in titulo lapsus probabilius credatur.
Si tandem certo constaret S. Zenonem confessorem
non martyrem fuisse, tunc memoria lapsum S. Gre-
gorium fuisse, opinari obvium certe crediderim: at
cum ex allato S. Ambrosii incerto textu non constet,
memoriae lapsum adinvenire tantum abest, ut ur-
gentissima ratio sit, quoniam calumnie loco habendum
nemo jure inficiabitur.

Urgentissimam rationem forte credent S. Zenonis
martyrio adversantes, quod in S. Gregoria de factis
et generis sine exemplo non sint. Nam *Mariano animad-*
vertente in secunde Usuardi editione, S. Juvenalis
Nuonensis episcopus eius postea dies v. novis. Man in
Romano Martyrologio sequitur, usurpatur lib. iv,
c. 12, a S. Gregorio, cum moris confessor fuerit. Aliud
non est non plium afferimus ex epistola olim 75, lib. ix, nunc
62, lib. vi, cui idem Paschier beatissimum Martyrem
vocat S. Leontium episcopum Brundisium, qui in lau-
dato Mercurio. nec non Calcedonio ms. Bibliotheca
Caesariensis, scripto in fine saeculo ix, ad Monas-
terium quoddam Beneventanum olim pertinente, in Id.

Juvenalis episcopus et concessit benedixit, atque ut
confessum quidem in libro eius Benedictus ut num-
quaque tempore colitur. Urget quidem nomen hoc ra-
to. S. Gregorius in opprobriis S. Juvenalem Nar-
niensem episcopum, et S. Leontium episcopum Brundu-
sium martyres erravit. erravit naque in appellando
martyre S. Zenone: erravit ergo in omnibus. Parti-
culares errores in aliis S. Gregorium errasse, num-
que probant. At non erravit in appellando martyre
S. Juvenale episcopo Narinense, ut in dissertatione
post duos libros de Sermonibus, et Martyrio S. Ze-
nonis ostendimus, neque errasse convincitur in
S. Leontio episcopo Brundisino. Latentur etenim ipsi
Domini Bakeri alii in editionibus Leontium non
Leontium appellari. Verum quidem est Leontium in
editionibus post Romanam illum appellari non Leu-
conem. At cum ejus corpus Brundisii requiescens ibidem
traditur, Brundisina eadem Urbs nullum ejusquam
S. Leontii corpus apud se requiescens unquam agnove-
rit, ut illud S. Leontii episcopi olim habuit, antequam
Beneventum transferretur, melior videtur lectio priorum
Gregoria editionum, que cum quinque mss. in Benedi-
cina allegatis Leontium praeferunt, Leontium vero non
Leontium S. Gregorium scripsisse ex ipso contextu
epistolae satis evidenter emergit. Nam si de S. Leontii
episcopi reliquis egasset, episcopum illum nominas-
set Gregorius, et episcopum Brundisium. Solum-
modo S. martyris corpus in Brundisina ecclesia que-
scere asserit S. pontifex. Quia ejusdem beatissimi
martyris corpus in Brundisii ecclesia, cui visitationis
impunit officium, esse dignoscitur. Nam superius in-
dicat ecclesiam monasterii, cui praeerat Opportunus
abbas, qui sacras reliquias expectabat, nomine ipsius
sacri decoratam fuisse. Sanctuaria ejusdem martyris,
que de ecclesia nominis ipsius dicata, ut astruit, furto
ablata sunt. Quare si de sancto Leontio, qui Brundu-
sina Ecclesiae episcopus fuit, locutus fuisset, utique
et hoc indicasset. An ne, et in hoc memoria ipsam
S. Gregorium dicimus, in eum calumnias cumulando?
Quod vero Brundisina ecclesia, . . . nullum ejusquam
S. Leontii corpus apud se requiescens nunquam agno-
verit, gratis asseritur. Nullam de eo nunc temporis
existere memoriam in eadem Ecclesia asseri potest. At
sexto saeculo Brundisii non requiescens corpus ejus-
dem S. Leontii, quis contra S. Gregori auctoritatem
dicere audeat? Quot Sanctorum corpora multis in
ecclesiis extiterunt, quorum non est memoria, bellis,
incendis, visitationibus absorpta? Nam in editione
romana novitudo antiquissimorum exemplarium usos
se fuisse testatur, qui eam curarunt editionem. Non
urgent itaque adductae rationes; quare a S. Gregori
assertione de S. Zenonis Martyrio recedendam non
est.

Minus urget assertio Coronat. Notarii, qui S. Ze-
nonis vitam conscripsit: multis etenim improbi-
libus refertam esse latentur ipsomet, qui contra
Martyrium S. Zenonis opinantur. Inprohibile scrip-
tum cum S. Gregori auctoritate conferre quis au-
deat? Si quis vero auderet, istum injuria pro vene-

ratione S. Pontificem affecturum, nemo non videt. De hac vero vita a Coronato descripta videtur supra dissertatione prima, cap. 5, § 3.

Addunt præterea : *In perantiquo Remensi codice... ubi exponitur miraculum Athesis, inserta apparent ipsa S. Gregorii verba... et in his pro eo quod apud S. Gregorium scribitur et ad ostendendum meritum Martyris, et ibidem positum fuit, et ad ostendendum meritum Confessoris.* Unde suspicio est, Veronensem quicumque fuerit, qui eam additionem in ms. illo olim Veronensi, nunc autem Remensi apposuit, ex Gregorii verbis Martyrem in Confessorem correxisse, Sanctumque pontificem in eo lapsam putasse, quod S. Zeno Veronæ Confessor haberetur, non martyr; qua eadem de causa Monachus Zenonianus Gregorium appellans, ejusque verba recitans, martyris nomine prætermissa, Sancti B supposuit scribens, et ad ostendendum meritum Sancti, et vel ut in ms. *Lectionario Brixiano legitur, cujus mentionem Maffei noster in præfatione ad Monachum Zenonianum pag. 317 Hist. diplom.* et ad ostendendum meritum Confessoris. Nisi forte hoc ms. *Lectionarium Brixianum ipsam Coronati vitam ex simili exemplo Remensi sumptam contineat, uti sane illam continet Lectionarium aliud ms. Ecclesiæ Tridentinæ, quod eandem additionem et formulam Gregorii verbis præfert.*

In ms. Coronati ab Ughello relato circa miraculum Athesis excrecentis inserta S. Gregorii verba minime leguntur ac in Remensi, et in ms. *Lectionario Brixiano, ac Tridentino.* Quæ varietas conjecturam nostram confirmat, Coronati Notarii vitam de S. Zenone non integram ad posterum pervenisse, sed C corrosis vetustate cartulis quædam pauca remansisse a pluribus postea aliis, et aliis verbis continuata, ut hic patet, ubi in Remensi, Brixiano, ac Tridentino ms. verba Gregorii inseruntur, quæ in aliis mss. inserta non sunt. Correctionis vero causa superius adducta, nempe... *Suspicio est Veronensem quicumque fuerit, qui eam additionem... apposuit ex Gregorii verbis Martyrem in Confessorem correxisse, S. Pontificem in eo lapsam putasse, quod S. Zeno Veronæ Confessor haberetur, non martyr.* Correctionis, inquam, hujus causa nullo adjuncta probabilis circumstantiæ indicio, emendicata videtur. Alia probabilior suppetit, quam ipsimet suppeditant Domini Ballerini in admonitione ad monumenta num. 2, nempe Coronati opusculum, quo vitam S. Zenonis exaravit D in *Lectionario* fuisse relatum, quod, et de Zenoniani Monachi scripto testantur. *In sacris officiis* (Monachi Zenoniani scriptum) *pro Coronati vita locum fere occupavit.* Hæc officia pro Festo Ordinationis S. Zenonis episcopi ordinata fuere de Confessore Pontifice. Nam de Martyrio S. Zenonis antiquitus raro Festum celebrabatur, ut constat ex canone Concilii Toletani anni 656, et ex ms. Capituli Pistoriensis, quæ lib. II, de martyrio S. Zenonis cap. 10, exscripta videre potes. Die vero octava decembris Missa pro S. Zenone legitur in *Sacramentario Gregorii Magni* tamquam de Confessore Pontifice. *Qui beato Pontificatui Zenonis æternam in cælis coronam præparasti* : ita in eadem

A Missa in oratione secreta; et ad *Deum qui tali Ecclesiam fecisti Pontificem.* Quibus Ordinationis S. Zenonis aperte commemoratur. In prima itaque oratione ipse S. Gregorius, qui has S. Zenonem Martyrem appellat consuetudinis Ecclesiæ Veronensis non ignarus, Confessorem dicit. *Venerabilem diem complectamur. Beati Confessoris tui Zenonis devotione Sancta hodie celebrantes.* Quæ orationes eadem sunt ac illæ, quæ in tertia missa pro Ecclesia Veronensi, seu Monasterio S. Zenonis, et in die Ordinationis S. Zenonis recitabantur, ut adnotant Domini Ballerini. Sicut in missa itaque et in Officio pariter Zeno Confessor legitur, in Martyrologis, et Lectionariis, non quod Martyr in non putarent, sicuti neque Confessorem, sed Martyrem reputavit S. Gregorius. Sed ut officiorum ritui, et orationes, et Lectiones accommodarent, plura de his citato lib. 2 videre potes. Illud vero non omittendum, nempe in scripto Monachi Zenoniani correctionem hoc modo factam : pro verbis enim S. Gregorii *ad ostendendum meritum Martyris*, scriptum est : *Ad ostendendum meritum Sancti*, ea de causa credendum est, quod is, qui ita correxit satis esse putavit, ne ritui Confessoris aliquo verbo detraheretur, reticere tantummodo martyris nomen sine additione verbi Confessoris, alioqui sciens vere Martyrem fuisse Zenonem, ideoque Confessorem noluit appellare. Qua de re illa forte verba, quæ in opusculo Coronati leguntur : *Non multo post in pace receptus est*, sublata mentione Martyris S. Zenonis, ejus mentionis loco posita sunt. Nam in aliis mss. diversa conspiciuntur, ut in eodem lib. II cap. 5 de Martyrio S. Zenonis adnotavimus. Varietas hæc et in *Lectionario* ms. antiquo in Episcopali Archivio Pistoriensi ab eruditissimo P. Zacharia S. J. reperto evidentissima legitur his verbis expressa : *Qui dum hoc juxta Dei adjutorium ageret, Dei voluntatem, quando placuit volente, non post longo tempore receptus in pace est.* Lectiones vero pro octava die decembris dispositæ conspiciuntur, qua Ordinationis Festum celebratur. Testantur quoque Perettus, et Bagatta, atque Dondorius noster, oculati testes, in Lectionibus pro festo martyrii S. Zenonis ordinatis, quæ ex Coronati scripto desumpta fuisse constat, martyrii mentionem fieri, et Veronæ, et Pistorii. Vide quæ attulimus lib. II cap. 1 de Martyrio S. Zenonis. Correctiones igitur, de quibus agitur, non ex ea opinione ortæ sunt, quod S. Gregorium in tribuendo titulo Martyris S. Zenoni quis errasse crediderit; sed ex eo, quod hæc scripta in lectionibus digesta pro officio Ordinationis S. Zenonis usui erant. Qua de causa et in hymno *Præsulis Sancti* in secunda strophæ diverse legitur primus versus : *Magnus Excelsi fuerat sacerdos*, alibi : *Martyr Excelsi fuit, et Sacerdos.* Nempe pro diversis Festivitatibus Magnus in Festo Ordinationis, Martyr in Festo natalis, seu Martyrii, cum aliunde constet, in tertia strophæ martyrem fuisse. *Pro Deo tandem patiendum mortem, vivit in ævum.* His etenim in verbis non ita facilis erat mutatio; licet in supra allato ms. Pistoriensi, et in his

verbis amulato conspicitur scilicet. *In Deo laudare patiendo mortem, vult in ævum, loco Verbi proposito in: tantam adhibebant cautionem ne Martyris verbum, vel Martyri mentionem, in Officio Ordinationis episcopi immiscerent.*

§ III. *De aliis post S. Gregorium scriptoribus qui S. Zenonem Martyrem affirmant.*

Quod in rebus bellicis evenire solet, ut extincto Duce totus dispergatur exercitus, et in direptionem inimicorum cadat, idem in hac Litteraria concertatione de S. Zenonis martyrio evenisse arbitratur, qui contra sentiunt. Sancti Gregori Magri auctoritate prostrata, reliquorum scriptorum Martyrio S. Zenonis adherentium turbam uno icu confixam apertissime clamant. *Si pære ex his probabile sit S. Gregorium, dum Zenonem appellavit Martyrem, totius nominis errore defecisse, nihil prosunt Pauli Diaconi, Joannis item Diaconi, Rebas Mauri, Neukoni testimonia, quippe quos ex S. Gregori Dialogis stulti miraculum Athesis, quod memorant, ita et Martyri titulum, quem Zenoni affigunt derivasse manifestum est. Eadem ratione cadunt etiam ceteri posteriores Wandebertus, Usuardus, aut potius Usuardi additamentum, et Adonis Auctores et alii, qui afferri solent, quos vel ex S. Gregorio, vel ex aliis Gregori assensu profectisse, satis credibile est (Apud Bull. d. Diss. 5, cap. § 2).* At stat adhuc integra S. Gregori de Martyrio S. Zenonis assertio, et reliquorum ergo scriptorum sub tanto duce minime nutat auctoritas. Qua vero ratione tanto ardore proclamant, scriptores omnes S. Gregorio posteriores, vel et Gregoris, vel et aliis Gregori assensu profectisse? Num Paulus Diaconus, ut alibi observavimus, Veronæ adeo vicinus, nullum alium pre oculis habuit sua in historia concinnanda, quam S. Gregori Dialogos? Ipsum namque Paulum jussu Caroli Magni Lectiones Sanctorum pro totius anni Festivitatibus ordinasse Sigebertus testatur; aios itaque præter Gregorium vidit, et Veronensis Ecclesie instituta illa comperta fuere. Quapropter si S. Gregorius in appellando Martyre S. Zenone deceptus esset contra Veronensis Ecclesie traditionem, illius errorem correxisset potius, vel præterisset silentio saltem, non illum sine assertionis fuisset auctorem. Si ergo laudavit, vera fuisse quæ S. Gregorius assensit, et suo tempore octavo decurrente sæculo comperit. Num Wandebertus, Usuardus, Ado, multum licet a Verona distantes, vel Usuardi additamentorum, et Adonis auctores cum Gregorio studuerunt? At qua ratione id suaderi potest? Qui nimio cum edita omnia celebratorum auctorum Martyrologia in compellendo Martyre S. Zenone concordet, quis in animum sibi infundere potest, ut credat, neque ex his uocari Gregori errorem deprehendisse, adversante potissimum (ut potest) Ecclesie Veronensis consuetudine celebrandi Festum S. Zenonis (seu Confessoris, non vero Martyris? Hoc præcipue de his dicendum est, qui Usuardi, et Adonis Martyrologis S. Zenonis nomen veluti martyris ad-

diderunt. His profecto S. presulis notitiam, quam Usuardus, et Ado non habuerant, perspectam fuisse, certum est. Si ergo nomen S. Zenonis, ut Martyris in his Martyrologis addere, in a certo horum auctorum temporibus S. Zenonem pro martyre fuisse habitum, minime revocari debet in dubium.

Horum auctororum assertioni neque allati codices refragantur. Non Vaticanum anno 1806, ulà in calendario mense aprili expresse *S. Zenoni Martyris* mentio fit. Quod vero mense decembri in prima oratione pro Missa Confessor dicitur, hoc ea ratione factum est, quia tunc festum Ordinationis celebrabatur, non Martyrii, quod occurrente Quadragesima, vel Paschate omittebatur. Neque officit ms. Veronense Monasterii S. Spiritus, quod pariter mense aprili S. Zenonem Martyrem memorat, quamvis die Translationis, et Ordinationis Confessorum nominet ea ratione, qua supra. Hoc in Ecclesiastico officio minime insuetum videri debet, cum et in Nativitate S. Joannis Baptiste, et in cathedra S. Petri, et Romana, et Antiochena, et in festo S. Joannis Evangeliste eodem modo sine commemoratione martyrii agatur eorum festum, licet in decollatione S. Joannis Baptiste, et in festis S. Petri, et S. Joannis ante portam latnam, martyrii recedatur memoria. Maxime vero illud notandum est, quod Domini Ballerini testantur in admonitione ad *Monumenta*: scilicet Missam pro festo Ordinationis S. Zenonis dispositam legi etiam in aliis festis, et Martyrii, et Translationis. *Hæc quoque Missa ponitur die vii decembris sub hæc titulo: Dedicatio S. Zenonis, nec in eo Missali alia Missa alibi usquam de S. Zenone reperitur. Propterea quod cum hæc dies vi Idus decembris prima sit ex illis tribus, quæ S. Zenoni consecrata sunt (Missale enim incipit ab Adventu), hæc eadem Missa aliis quoque diebus legabatur.* Quare mirum non est, si in orationibus, quæ in ea describuatur nomen **Martyris non reperitur, cum pro Festo Ordinationis fuerit concinnata; et in aliis Festis facilis erat mutatio unius nominis, nempe Confessoris in Martyris, absque eo quod rubrica distincta id notare opus esset.**

§ IV. *De Traditione et ms. antiquis Ecclesie Veronensis et Pistoriensis, juxta S. Zenonis celebrantiam.*

Faventur Domini Ballerini in argumentis quæ contra S. Zenonis Martyrium referunt, Paschali tempore, nempe aprili mense, quo Martyrii S. Zenonis memoria celebratur, antiphonas et Evangelium indidit de communi Martyrium. *Neque quidem non potest, antiphonas Missæ S. Zenonis pro Paschali tempore in Carpio (Martyr. antiq. seu rituale Ver. Eccl. sic dicit) indicatas, nec non Evangelium ejusdem temporis duobus in aliis codicibus descriptum ejusmodi esse, quæ per id tempus de Martyribus dici solent.* Licet observare est in ms. Codicibus Ecclesie hujus Pistoriensis, quæ jam exhibuimus lib. de Martyro S. Zenonis, cap. 2, sed et in Vesperis, et in Laudibus, quæ indicantur de Communi Martyrium tempore Pa-

schali. Quod Patrum errorem declarat, attestantis ante Lippomanum Veronensem Ecclesiam S. Zenonis Confessoris cultu ecclesiasticis in officis celebrasse. Constat etiam ex superioribus adductis, ante Lippomanum Veronensem, et Pratoriensis in Ecclesiam ritu Martyris festum S. Zenonis aprilis mense celebrasse. At de hoc vide quæ diximus dicto libro secundo, cap. 6.

Traditionem hanc eludere conantur qui contra sentiunt, opinantes antiquitus Paschali tempore eas Antiphonas, et Evangelia Martyribus et Confessoribus fuisse communia: quod probare nituntur hac conjectura: *Enim vero in antiquis Missarum libris a Venerabili Cardinali Thomasio editis hæc rubrica: «In communi unius Martyris, vel Confessoris» apposta legitur tum in Antiphonario pro officio temporis Paschalis, pag. 281, tum in Lictionario, pag. 80, tum in Capitulari Evangeliorum, pag. 217, et id ipsam quoque notatur in Responsoriale, et Antiphonario pro Officio temporis Paschalis, pag. 314, et pro officio communi, pag. 361, adeo ut quod a id generis Antiphonis, et Evangelii eruitur argumentum ad statuendum cultum Martyris potius quam Confessoris traduci non possit. Illud autem quod ex Missis certum elicere possumus cultus testimonium, sunt orationes, vel graduale responsorium, si quidem proprium Sancti nomen præferat. Ubi enim Martyris, vel Confessoris titulus nomini proprio additus, utrum Confessor, an Martyr habitus fuerit, tute iudicabit. Omnes vero orationes quas in sex mss. Veronensis Ecclesiæ libris, et in omnibus quidem S. Zenonis Missis inferius describendis legere licet, unum Confessoris Pontificis, non autem martyris titulum constanter ingerunt, et responsorium graduale subjectum Epistolæ ipso in Carpsio designatum non alio titulo eundem Sanctum appellat: Sancte Confessor Zeno, etc. Quis ergo ex Antiphonis, et Evangelio, quæ pro Martyre, vel confessore olim communia fuisse deprehenduntur contra expressum orationum testimonium, pro martyrio statuendo arguere velit? Immo hinc potius confirmare licet, eas Antiphonas, et Evangelium Paschalis Missæ S. Zeno-is, quæ Martyrum propriæ nunc habentur, Confessoribus etiam communia olim fuisse, cum præsertim idem Carpsus, et alii rituales libri officium etiam Paschale S. Zenonis totum de Confessore Pontifice recitandum exhibeant, quod non fecissent profecto, si Paschalis Missa, quæ cum officio concordare debebat, Martyris propria indicata fuisset. Novum prorsus et inauditum in Ecclesia, ritum (commentum potius dixerim) eodem officio, et pro Martyribus, et pro Confessoribus uti in celebrando Martyris festo, vel die obitus Confessoris. Antiquorum namque Missalium quæ Thomasio edidit rubrica, nempe: *In commune unius Martyris, vel Confessoris*, non eo sensu accipienda est, quo nostris temporibus Confessoris nomen accipitur. Medo enim hi dicuntur Confessores, qui pie et religiose viventes, singulari sanctitate præditi obdormierunt in Domino. Antiquis vero temporibus hi dicebantur Confessores, qui publice coram Præside, vel in tormen-*

to eodem publice fuerant, tragidie licet ac morte non graviter consummarent. De his et tum intelligenda rubrica est. Potissimum vero cum olim Confessoris et Martyris nomen synonymum fuisse videtur, ut in Missa Gallicæ ab eodem Eminentissimo Thomasio edita, ubi in collecta SS. Ferreoli et Ferrucionis sic legitur: *Deus, ob jux amore proximi Confessorum et Martyrum tuum Ferreoli et Ferrucionis cruora adierunt, et morte confirmant; qui dum tibi tam libenter sumptum a te vite manus impendunt, etc.* Et in Sacramentario S. Gregorii S. Donatus Martyr episcopus Aretinus, titulo Confessoris distinguitur: *S. Confessoris et Episcopi tui Donati*. Idem notat Sollepius in observatione ad textum Usuardi septimo Idus Augusti, nempe eundem S. Donatum, cum in Martyrologiis notissimus sit Martyr, in nonnullis Hieronymianis apographis Confessorem tantummodo nuncupari. Quod et in S. Marcello Papa est observandum xvii kl Feb. In Missali quippe a Thomasio Romæ edito, Confessor et Pontifex dicitur: *S. Marcelli Confessoris atque Pontificis*. Et in Sacramentario eiusdem Gregorii, Martyr: *Beati Marcelli Martyris tui atque Pontificis*. Sicuti etiam S. Felix Nolanus Presbyter et Martyr, titulo Confessoris inscribitur xix Kal. Feb.: *Natale S. Felicis Confessoris*. Nulla itaque distinctio in allata a Thomasio rubrica facienda est, cum nomen Martyris et Confessoris in eadem significatione antiquitus acciperetur, et ipsius qui morte consummarunt martyrium, nomen tribuatur confessoris. Qua de re manifeste patet, quam leve sit ex illis rubricæ verbis: *In commune Martyris, vel Confessoris* imaginari, olim fuisse communes Antiphonas et Evangelia, tam pro Martyribus quam pro Confessoribus (eodem sensu, quo nunc intelligitur Confessoris nomen) quæ modo pro solis Martyribus tempore Paschali sunt in usu. At vero ut indulgentius agamus, si quæ distinctio inter nomen Confessoris et Martyris in eadem rubrica admittenda est, hæc unica admitti debet: nempe idem officium pro Martyribus dispositum commune fuisse iis qui stricto nomine Confessores nuncupantur, nempe illi qui fidem publice professi, atque etiam tormentis exercuciati, cruenta morte non sunt affecti. Hi et in præsentem eodem Martyrum officio coluntur, et veri Martyres sunt, ut S. Marcellus, S. Joannes, S. Silverius, SS. Martinus et Pontianus, omnes Pontifices, qui in eo tantum a reliquis Martyribus distinguuntur in octavo Responsorio ad Matutinum. Nam pro Martyribus qui mortem in tormentis oppetere, disponitur responsorium: *Hic est vere Martyr, qui pro Christi nomine sanguinem suum fudit, etc.* Pro superioribus recensitis Responsorium: *Domine, prævenisti eum*. Vide Breviarium romanum in commune unius Martyris.

Nihil vero confert observatio illa, quæ ad Martyrem a Confessore discernendum adducitur. *Illud autem quod ex Missis certum elicere possumus cultus Testimonium, sunt orationes vel graduale responsorium, si quidem Sancti nomen præferat: ibi enim*

Martyris, vel Confessoris (cuius nomen) prout ad li-
tus, utrum Confessor, an Martyr habitus fuerit, late
judicabit. Plurimum namque Sanctorum Martyrum
 nomina in orationibus Missæ commemorantur sine
 titulo Martyrii, et videre est in Sacramentario S.
 Gregorii. Præter Idus Junii in Festo Sanctorum Ba-
 silidis, Cyprii, Naboris et Nazarii, in K. I. Decembris
 in Festo Sanctorum Felices et Adami; in Idus Sep-
 tembris in Festo Sanctorum Prothi, et Hieronymi;
 post Idus Octobris in Festo S. Callisti Pape; et in
 Missalibus a Thomasio editis v. K. I. Septembris in
 Festo S. Hermis (sive Hermasti) et Nonis Octobris in
 Festo SS. Morcelli et Agnæ, etc. In Graduali vero
 post Epistolam vii invenies, præcipue in antiquis
 Missarum libris aut in Missa S. Zenonis legitur pro-
 prium nomen Sancti cuius Festum celebratur. In
 Festo vero S. Martini Episcopi undecima die Novem-
 bris eius nomen sine addito Confessoris inspicitur
 in Graduali. Non itaque ex orationibus, vel graduali
 Responsorio, sed aliunde discerni potest, utrum
 Martyres an Confessores Sancti sint appellandi.
 Aliunde vero de S. Zenonis Martyrio constare infe-
 rius ostendemus.

In hac vero re de qua agimus, alia ratio est. No-
 gari profecto non potest in orationibus, et in Gra-
 duali post Epistolam S. Zenonis Confessorem dicitur.
 Sed hoc in Festo Ordinationis, in quo Missa de Con-
 fessore Pontifice recitatur, de quo etiam agimus
 postea. Itaque cum plures Festi dies pro S. Zenone
 celebrantur, ex uno Festo Ordinationis arguente
 similitudine debet ad alia Festiva, neque ex eodem in-
 tendendum est ipsum Confessorem, non Martyrem
 fuisse; eoque minus inferendum est, eisdem antiphon-
 is, et Evangelio Paschali respondere eodem, et Martyres
 Pontifices, et Pontifices Confessores. Cum itaque la-
 tentibus ipsis qui contrari sentiant, in dubium verti
 non possit, in veteribus eisdem Veronensis et
 Pistoriensis Ecclesiarum 12 Aprilis ordinari Missam, et
 Officium de uno Martyre pro Festo S. Zenonis, ce-
 ritus esse non potest easdem Ecclesias eundem Martyris
 S. eandem Præsulem veneratas esse.

Si vero aliqui inrepsit in his Ecclesiis Officium
 confusio, ex eo factum est quod Officio proprio pro
 Festo Ordinationis S. Zenonis digesto in hanc festi-
 vitatibus, nempe Martyrii et Translationis uteretur;
 at Veronensis Ecclesia, hanc Officium confusione
 non obstante, semper in Festo Aprilis ad Primam,
 ut ex antiquis Martyrologis patet Baparte. Perve-
 nit autem in Scholas ad vitam S. Zenonis, recitatur.
Præter Idus Aprilis: Eadem die S. Zenonis Episcopi,
qui in ore puerulus parvulorum Veronensem Urbem
*mirabiliter ruit, in tempore Galliarum usqueque com-
 munitus est, ad Ecclesiam Pistoriensem in Vespertinis et*
Laudibus, et ad Heras antiphonis de Communi unius
*Martyris usæ sibi. Hanc officiorum confusionem sus-
 tulit Equitatus. Jure vero ac merito ad hoc esse,*
 et ex parte aliter apparet, et ex his que afferuntur
 constant.

Maxime vero et est nonadvertendum, nempe in

A ipso Officio pro Festo Ordinationis digesto quidem
 esse, que nonnulli de Martyre possunt intelligi. In
 prima Missa inter monumenta a Dominis Ballerinis
 relata (prop. clviii) due orationes ante Epistolam
 ponuntur, et in secundæ legitur: *Deus, qui nos S.*
Zenoni Sacerdoti et Confessori tui annua beata
Confessionis solemnitate lætificas, præsta, quaerimus,
 etc. Quæ Missa pro die Ordinationis concelebrata,
 alias etiam Festis S. Zenonis recitatur. *Eadem*
Missæ aliis quoque dicitur lætitari. In admissione
 ad monumenta num. 5, et in adnotatione 2 ad eam-
 dem Missam. *Ecclesia Veronensis hac oratione sin-
 gulis S. Zenonis Festis in officiis usæ apparet et in*
*Capitulari, et alio Mendium S. Mariæ de Campa Mar-
 tina.* Eadem oratio et in ms. Pistorienæ supra tradito
 legitur. In hac itaque oratione verba illa: *Annua*
beata Confessionis solemnitate, de simpliciter Confessore
 intelligi non possunt, nam Confessionem expriment,
 que Fidei publicam Confessionem significant; qua-
 propter cum eadem oratione singulis Festis S. Zeno-
 nis usæ dicatur Ecclesia Veronensis, aliqua mutatione
 adhibita ea uti debuerat. Festo etenim Translatio-
 nis et Ordinationis agitari non poterant illi verba:
Annua beata Confessionis solemnitate; ita probabile
 est illud verbum *Confessionis* mutari solitum in
 verbum *Orationis*, et Translationis, ut Festum
 exiret, quod et in presentibus in commemoratio-
 nibus, seu suffragiis Sanctorum, post Laudes, et
 Vesperas, mutatur eodem in oratione S. Zenonis ver-
 bum: *Ut cujus solemnitate lætetur*, ita: *Ut cujus*
commemoratione lætetur, nulla id præscribente ru-
 brica. Ita factum fuisse dicendum, quamvis in vete-
 ribus ritualibus libris hoc non adnotetur. Quare et
 illud nomen *Confessoris*, vel pro *Martyre* intelligen-
 dum, ut supra ostendimus, et adjecta verba suadent.
Annua beata Confessionis solemnitate, vel et ipsum
Confessoris nomen in *Martyris* mutatum fuisse, arbi-
 trarium est. Quicquid autem de hac mutatione sit,
 verba illa, *Beata Confessionis Martyris*, non simpliciter
 Confessoris sunt propria. In secunda Missa, in ora-
 tione post Communionem sic legitur: *Concede, qua-*
sumus, Omnipotens Deus, ut qui venerandum gloriosi
Confessoris tui Zenonis translationem, &c. Adjectum
 illud *gloriosi* simpliciter Confessoris non convenit. In his
 que commemorata dicuntur ad Missas S. Zenonis perti-
 nentia, toties ad Missam: *Tuam et Dominum* pro
 Martyre Pontifice, sicut etiam pro Martyre non Pon-
 tifice in communi videtur. Non or in his Evange-
 lio pro Martyribus tempore Paschali. Quare con-
 stitit Mense Aprilis Missam pro S. Zenone de Pontifice
 Martyre celebrari solitam. Admiserunt alia que pro
 Pontifice Confessore in Missa leguntur pro diversitate
 Festorum S. Zenonis.

In versu secundi Sæculi idius versus notatur de
 communi Martyris: *Passus, Dominus, sup. sup. pas.*

Secundus hymnus incipit: *Deus tuorum militum*,
 et hymnus pro uno Martyre.

Secunda strophæ hymni quinti, que incipit: *Ma-*
gnus Exultat, illi legitur: *Martyr Exultat Perulto*,

et Bagatta testibus, in antiquis monumentis Sancto-
rum episcoporum Veronensium, et Ferrario in Vita
S. Zenonis. Mutabatur scilicet pro diversitate Festi:
nempe in Festo Ordinationis *Magnus*, in Festo mar-
tyrii *Martyr*. Expresse tamen in eadem strophâ mar-
tyrii memoria exprimitur:

Pro Deo tandem patiendo mortem
Vixit in ævum.

Quæ verba non ita facilem mutationem patiebantur.

Benedictionis formula in Festo S. Zenonis sic ha-
bet: *Omnipotens Deus et Dominus dat vobis copiam
benedictionis, qui B. Zenonem sibi ascivit virtute Con-
fessionis. Amen. Illa verba: Virtute Confessionis mar-
tyrium exprimitur; simili etenim modo apud Thomasi-
um xviii kalendas Febr. S. Felicis martyrium signifi-
catur in oratione: S. Felicis, Domine, confessio re-
censita conferat nobis, etc., qui in confessione tui
nominis perseverans, meruit honorari. Et in Natali
Sanctorum Martyrum Processi et Martiniani, vi Non.
Julii in Sacramentario S. Gregorii legitur: Deus, qui
nos Sanctorum tuorum Processi et Martiniani confes-
sionibus gloriosis circumdas et protegis, ab que alia
mentionem Martyrii.*

§ V. Quo ritu aliæ Ecclesiæ Festa S. Zenonis cele- brarunt.

Sancti Zenonis cultum, et in Italia, et extra eam
late diffusum probant eruditissimi Ballerini. Medio-
lani, Patavii, Pisis, in diœcesi Novocomiensi, Tri-
dentina, Tarvisina, Aquileiensi, abisque pluribus
Festum Ordinationis S. Zenonis colitur, vi Id. De-
cembri, ritu Confessoris Pontificis. At in diœcesi
Brixiana sex Ecclesiæ, quæ pridie Idus Aprilis Fe-
stum celebrant, S. Zenonem ritu martyris veneran-
tur, et in ipsa urbe Brixia una Ecclesia, quæ antea
vi Idus Decembris Festum agebat ritu confessoris,
nunc pridie Idus Aprilis S. Zenonis natale ritu Mar-
tyris peragit. Una est Ecclesia in Tarvisina Diœcesi,
quæ eodem die officium recitat de Confessore
Pontifice. At in universa Congregatione Montis Cas-
sini, ut in Calendario pro eadem Congregatione di-
gesto apparet, die octava Decembris commemoratio
fit S. Zenonis Episcopi et Martyris. Ecclesia Frising-
ensis, quæ ab anno 750, S. Zenonem colere cœpit,
ritu Martyris Pontificis Natale S. Zenonis recolat.
Monasterium quoque S. Zenonis Hallensis eundem
ritum S. Zenoni impertitur pridie Idus Aprilis; Con-
fessoris Pontificis cultum vi Idus Decembris. Evi-
dens itaque ea consuetudo est, et Veronensis, et alia-
rum Ecclesiarum celebrandi Festum Ordinationis
S. Zenonis ritu Confessoris Pontificis vi Idus De-
cembri. Pridie Idus Aprilis ritus Martyris, una ex-
cepta in Tarvisina diœcesi. Festum vero Ordinati-
onis de Confessore Pontifice peragendum esse, usui
Veronensis Ecclesiæ non modo conformis est, sed et
communi ritui Romanæ Ecclesiæ. Quare Sixtus V, in
suo Brevis 26 Novembris 1588, ex relationibus Emi-
nentissimorum Cardinalium Cong. Rituum, cui hoc
fuerat ab eodem Pontifice demandatum, præcipit die

A Ordinationis S. Zenonis Festum celebrandum esse de
confessore Pontifice: aliis duobus Festis nempe Na-
talis et Transiitionis, de Martyre pontifice. *Exeundo
de mandato di Sisto V, stato diligentissimamente, e se-
condo la forma del detto Brevario (Romano) emendato
(l'Offizio proprio di S. Zenone) della Congregazione
degli Illustrissimi Cardinali deputati sopra i riti, e ce-
remonie Ecclesiastiche, e da alquanti nomini per dot-
trina, e per pietà eccellenti con auctorità di esso Sommo
Pontifice a ciò eletti, essendo prima a pieno informati
intorno all' uso, e al titolo dell' officio, come nella
Chiesa, e sua diocesi in diversi tempi avanti, e dopo la
riforma era stato celebrato, e vedute anche, accio non
mancasse cosa alcuna a questa informazione, alcune ra-
gioni, che di qua (da Verona) gli furono da altri man-
date, giudicando, che non si dovesse far l'offizio di
Martyr, ma di Confessore solamente, e quelle come
mal fondate da essi rifiutate, fu da Sua Santità confir-
mato con precetto a tutto il Clero secolare, e regolare
dell' uno, e dell' altro sesso della diocesi Veronese, a
quelli cioè, che recitano il divino Offizio secondo il rito
del Brevario Romano, che debbano divotamente al suo
tempo debito recitarlo, come dissusamente si legge nel
Breve Apostolico sotto di 26 Novembre 1587, stampato
col detto Offizio l' anno sequente 1588, nel quale Offizio
è stata fatta la provisione di proprio per ciascuna delle
tre Feste dette di sopra: nella prima si fa l' Offizio di
Confessore Pontefice, e nell' altre due di Martyr, e
Pontefice, come in detto Offizio si legge.*

§ VI. De aliis Monumentis, et Veteribus ms.

Vetustissimum monumentum Anonymi Pipiniani
S. Zenonem Martyrem appellat Octavus Pastor, et
Confessor Zeno Martyr inclytus, cui et Guillelmus
Pastrengus adstipulatur. Hos unum S. Gregorium se-
cutos dicunt, qui laureolam martyrii S. Zenoni de-
trahere nituntur (Apud Baller. d. Diss. 3, c. 2, § 2).
At S. Gregorius in S. Zenone Martyre nuncupando
non est deceptus, neque memoria lapsus, ut supra
ostensum est; st: t ergo, et Anonymi Pipiniani, et
Pastrengi auctoritas pro S. Zenonis Martyrio. Eos
vero S. Gregorium secutos dicunt, sed non probant.
Et illud addere non verentur: *Quin Anonymus Pipi-
nianus cum Sanctum Zenonem Martyrem et Confesso-
rem appellet, vel ex hoc apparet eum inscium Martyr
ne an Confessor S. Zeno fuerit, utrique quæ ferebatur
appellationi, ne erraret, voluisse satisfacere, et idcirco
martyris titulum a S. Gregorio ita sumpsisse, ut Con-
fessoris tamen nomen ex antiqua, totque testimoniis for-
mata suæ Ecclesiæ traditione prætermittendum nequa-
quam putaret, qua eadem causa accidisse quispiam
existimet, ut tum in ms. Medoetiensi Pauli Diaconi
6, 1, Rerum Italicarum, pag. 447, tum in uno e
duobus objectis monumentis utrumque nomen pariter
jungatur.* Perbelle quidem at leviter admodum! Fig-
menta hæc eorum sunt, qui non omnem non movent
lapidem, ut opinioni suæ fucum faciant. Adfuerunt
ne dum hæc Anonymus Pipinianus scriberet, ut suæ
mentis arcanum illi aperiret? His versutis commentis

quale, firmo licet et certo monumentum, si ad-
 inuenerit, in tuto esse poterit? Magis tamen antiquis
 studiis necesse est, et alios in antiquis codici-
 bus verba Confessoris et Martyris simul juncta
 reperire, et in sanctis Martyribus Ferrudo et Fer-
 rucioni supra exemplum dedimus. Notat etiam anti-
 quus cum simplicis Confe- soris alij modo Pontificis sa-
 lute intelligi, quod in Messali Gothico reperit a
 Thomasio edito, ubi titulus legitur: *Missa verba Con-
 fessoris et Episcopi*. In prima vero oratione ita scribitur: *Sancti
 Confessoris tui et Episcopi*. In secunda: *Sancti Con-
 fessoris tui*, et in illis duabus orationibus: *Confessoris
 et Episcopi*. In titulo, et oratione secunda idem valet
 nomen Confessoris, ac in illis *Confessoris et Episcopi*.
 In Messali scripturæ Francorum ab eodem Eucherio
 Sano Thomasio edito S. Hilarii Confessoris titulo
 scribitur: *S. Hilarius Confessor tuus*, ita in oratione
 et precibus; at in oratione super oblata: *Confessor et
 Pontifex* nominatur. Anonymus ergo Præmianus, qui
 Confesorem et Martyrem S. Zenonem dicit, Ponti-
 ficem et Martyrem significasse putandus est. Item in
 Mediolanensibus, et abbi, ubi hæc reperitur inscri-
 ptio. Neque minus alibi innotuit, dum in *charta anno
 760 in archiepiscopatu Mediolanensis diocesis scripta*,
 et ab inlyte atque de Litteraria Republica epitome
 merito marchione Maffeo edita inter monumenta,
 quæ ipse in *Veronense historiam illustranda usi fuerunt
 parte prima, pag. 576*, in qua memoratur *Basilica
 Constantini et Confessoris Christi Zenonis*. Quis non
 videt verba illa *Confessoris Christi* de simplici Confes-
 sare enuncitari non posse? Quod vero relicta est adhuc
 inscriptionem, quæ temporibus *Andree Patriarchæ
 Apulienensis, id est, saculo xix in templo S. Gregorii,
 ubi quædam vulgo S. Helena*, in dedicationis monu-
 mentum erecta adhuc cernitur, *ibi intra Sanctorum,
 que ibidem continentur reliquias, ut recensentur: S. Vi-
 gili Confess., S. Præuli Confess., S. Zenonis Confess.*,
 cum ejusdem inscriptionis manifestum errorem in
 Scholis ad vitam S. Zenonis Beatus Peretus evi-
 denter demonstrat. In *instrumento authenticum primæ
 consecrationis Ecclesie S. Gregorii Martyris apud Ca-
 thedrali, quæ etiam S. Helena vocatur, de quo supra
 cap. 7 dictum est, quod asservatur in Archivio mul-
 tum reverendi Capiti Diœcesanorum Canonorum, ita
 legitur: Mixonius Patriarcha Apulienensis consecra-
 vit Ecclesiam quam constituerat Pacificus Archi-
 diaconus Ecclesie Veronæ in honorem Beati Georgii,
 et Beati Zenonis Martyrum, aliorumque venerabilium
 Sanctorum, sub die xvi Kal. Octobris, et reliquias
 supradictorum Sanctorum in loco de altaris ejusdem
 Ecclesie manu propria c. Eoc. vii. Regnante Domino
 Carolo in Italia, anno prædicti ejus xix, indict. v. Cui
 consecrationi presentem fuit Rotaldus Episcopus Veronensis. *Hæc et memorati D. Alexandri Cambi,
 qui, ut sibi asservit in dicto instrumento in fideliter
 excerpit D. Antonii Cambi edito die 28 Junii, anno
 Christi 1844, scilicet Capiti Siquino Historiarum de rebus
 Veronensibus, lib. quarto ... Aliqua portione non dicit, qui**

A *objicit S. Zenonem Episcopum Martyrem non fuisse,
 cum in lapide posito in pariete Ecclesie supradictæ
 S. Gregorii, quæ et S. Helena appellatur invenit sunt
 literæ, quæ docent, quod in consecratione dictæ Ec-
 clesie anno Domini 1140, primo Decembris, inter alias
 reliquias in locis mœnibus Altaris impositis, fuerunt
 etiam impositæ reliquie S. Zenonis Confessoris ... Cui
 responsabitur quod cum hæc reliquie sint eadem quæ
 olim collocatæ ibidem fuerunt in primæ consecratione
 Maxenti Patris archiepiscopi, sub titulo S. Zenonis Martyris, ut
 paulo supra dictum est: nulla ratio patitur, quidquid
 in illo lapide contra fidem instrumenti primæ conse-
 crationis, et historiam veritatem dicatur, ut a veritate
 Martyris S. Zenonis recedatur. Primam consecratio-
 nem sub die xvi Kal. Octobris nono sæculo incipiente
 celebratam, cum secunda sub die primo Decembris
 anno 1140 confundent. Quam vero laicienda sit hæc
 inscriptio in secunda consecratione posita, ostendit
 manifestus error in ea patens, cum S. Vigilium epi-
 scopum Tridentinum Confessorem indicet, qui omni
 dubio procul Martyr obit.*

B Et Coronatum Notarium non timent afferre, qui
 S. Zenonem in pace quiescisse assertit, Coronatum
 inquam, quem ut totum scelerem fidem respicere
 prius, nunc laudant, ejusque prosequuntur auctori-
 tatem. At jam supra observavimus Coronati narra-
 tionem in lectiones distributam pro officio Ordinationis
 S. Zenonis. Quare non est alienum, ut quis hoc sibi
 in animum inducat, ut credat mentionem martyrii
 pro eodem festo fuisse sublatam. Hoc suadet varia
 lectio, quæ in diversis missis inspicitur, ut notavimus,
 lib. de martyrio S. Zenonis, cap. 5, suadentque
 similes alie narrationes in eodem officio superius no-
 tate. Joannes quidem presbyter Mansi narius Ec-
 clesie Veronensis, et ipse in sua historia imperiali
 ms. de S. Zenone assertit: *Quievit in Christo*. At im-
 mediate ante scribit: *Post multa supplicia quievit in
 Christo*. Forte in lectionibus Festi Ordinationis, ab-
 latis verbis quæ mentionem martyrii exprimebant,
 illa tantum relicta sunt: *Requievit, sive receptus est in
 pace*, eo modo: ac si quis ex textu Joannis presby-
 teri nuper laudati delerit illa verba *post multa
 supplicia*, et reliquisset *quievit in Christo*. Neque vero
 aliena sunt hæc verba in Festo martyris recolendo,
 ut in Martyrologio Romano, 1584, xix kal. Feb., ubi
 de S. Felice legitur: *Cæcus miraculis in pace quievit*.
D Detractam vero a Festo Ordinationis mentionem
 martyrii constat ex eo quod Peretus et Bagotta cum
 nostro Dandolo in lectionibus, quæ 12 aprilis et Ve-
 ronæ, et Pistoriæ antiquitus legelantur in Festo mar-
 tyris S. Zenonis eam se vidisse testentur.

Quoad statuta vero Veronensis urbis, ubi de cultu
 Zenonis agitur, quæ Peretus refert in Scholis ad
 vitam S. Zenonis, neque martyr, neque confessor in
 illis legitur S. Zeno, sed patronus et nobis protector.
 Abbi forte cum addito *confessoris* scribitur S. Zeno.
 At in antiquis codicibus, ut supra vidimus, confessoris
 nomen martyriem significare certum est. Si vero
 posteriori ætate aliquid legitur, id ex veteribus libris

derivatae dicendum. Neque enim statutorum conditores rubricas ecclesiasticas conulebant, dum leges darent, sed collere et digestorum. Aliud libet exemplum afferre quo aperte martyres vocari confessores demonstratur. Præbet illud Perettus. S. Paulinus namque pluries confessorem, et pluries martyrem S. Felicem Nolanum appellat :

Ipse Opifex, Lux nostra Deus, Felici amici
Natalem tanta voluptate coegre molisti,
Ut Confessorem titulum culmine parenti
Muneris monstraret, non in candelâ haurerem
Martyris hoc opere, mentes cui contulit olim
Nobilibus titulis benedictio nomine palmis.

Eodem modo nunc confessoris, nunc martyris titulo S. Felicem decorat idem S. Paulinus in vita ejusdem S. Felicis versibus hexametris exarata. S. Augustinus ipse eundem S. Felicem modo confessorem, modo martyrem vocat in libro de Cura pro mortuis, cap. 1 : *Quod materno et pio affectu desideravit esse completum, ut scilicet in beatissimi Felicis confessoris basilica poneretur.* Et in cap. 4 : *Cum ergo fidelis mater fidelis filii defuncti corpus desideravit in basilicam martyris poni, siquidem crediderit ejus animam meritis martyris adjuvari.* De eadem basilica S. Felicis loquitur Augustinus.

Si vero in Litanis et Canone missæ inter confessores S. Zeno recenseatur, hoc ea ratione factum fuisse putandum est, quod processio die Ordinationis fiebat (idem modo in hac Pistoriensi Ecclesia fit) ut Litanæ et missæ Canon cum officio concordarent. In Canone vero post confessores pontifices locatum S. Zenonem par est credere, eo quod posterius additum fuerit; nam et S. Proculus post SS. Hilarium, Martinum, Augustinum, Gregorium, Hieronymum legitur, eos licet ætate præcesserit. Alio autem tempore, et occasione recitatas esse Litanias, quid inde? Cum Litanis jam pro Festo Ordinationis dispositis uterentur.

In Commemorationibus communibus, seu suffragiis sanctorum, si confessor S. Zeno appelletur, jam ex sæpe adductis exemplis patet prisco more et martyres appellatos fuisse confessores. Nam et in benedictione pontificali in Festo S. Zenonis, ubi præcipue confessor inscribitur, hæc verba leguntur : *Omnipotens Deus et Dominus det nobis copiam benedictionis, qui B. Zenonem sibi adscivit virtute confessionis.* Hæc verba, *virtute confessionis*, martyrem, non simplicem confessorem significant.

Quæ restant, nempe : *Quod nec Ratherius, qui S. Zenonem suis in operibus et honorificis quidem titulis allegat, nec manuscripti tractatus, inter quos Remensis antiquissimus huic ipsi Ecclesiæ inter sacra officia inservivit, nec calendaria sive nostra, sive aliena, quorum plura vidit P. Henschenius, cap. 1, n. 3, pag. 70, martyrem illum vocant, sed solo confessoris titulo insigniunt;* hæc, inquam, argumenti negativi abusum hæc in disceptatione præ se ferunt, neque tanti sunt ponderis, ut præcisa responsione quis ea suscipiat refellere; cum tot aliis monumentis, ut mox videbimus, S. Zenonis martyrium comprobetur. Quod vero

A Calendarium concernit, remittit que diximus, et etiam que discussimus, lib. de martyrio S. Zenonis, cap. 19. Probabile vero utrum sit, S. Zenonem sub Gratiano Valentinianno Juniore ac Theodosio Imperatoribus martyrium coluisse, superius canum est impetere, cum jam supra Gallienus imperatoris anno S. Zenonis episcopi etiam Constituerimus.

His omnibus discussis, que contra S. Zenonis martyrium obposita fuerunt, illud prætersandum non est, nempe edito jam a Dondis Ballerini sermonum S. Zenonis libro, sermonem qui de S. Petrona episcopi Veronensis ipsi collatoe invenimus, in quo S. Zeno confessor nominatur his verbis : *Probat hæc adeo istius ampliatâ sublimitas, quæ dum sacra animam confessoris gremio sustinet, fragrantia aëoris eius longe lateque dispergitur.* Titulus sermonis est : *Sermo S. Petroni episcopi Veronensis in Natale S. Zenonis.* Hunc sermonem typis dedit præclarissimus litterarum reipublice splendor, machio Scipio Malfeius, de quo inter alia sic habet : *Il codice è di poca antichità, ma fu riccavato da un altro, che dovea essere d'assai maggior età.* Cum itaque ab antiquiori codice hoc mss. originem ducat, neque desint exempla, vetustiora mss. quæ S. Zenonis martyrium concernant, fuisse secunda manu corrupta, ut in duobus Martyrologiis capituli cathedralis Pistoriensis et bibliothecæ alme domus Sapientie hujus ejusdem civitatis ostendimus, lib. de Martyrio S. Zenonis, cap. 2, incertum videtur, an autographo sermone S. Petronii vere legatur *confessorem*. Nam epithetum illud *sacratissimum* martyr's potius quam confessoris videtur proprium. Si tamen confessionis nomen pro martyre accipiamus, ut prisca temporibus factum fuisse indubitatum est, nullo modo martyrio S. Zenonis officere satis constat. Quanti vero momenti hujusmodi rationes sint, ex sequenti paragrapho prudens lector judicet.

§ VII. Auctores mss. atque monumenta quæ S. Zenonis martyrium asserunt.

Plura collegimus de martyrio S. Zenonis agentes, lib. II, cap. 1, 2, 3, 4, quæ ibi eruditus lector inspicere poterit, S. Gregorii incorruptum testimonium, Pauli Diaconi, Rabani, Notkerii, Bedæ, Usuardi, Vandelberti, aliorumque recentiorum, qui communi calculo martyrem S. Zenonem decernunt, neque plures alii desunt, qui eisdem consentiunt; Joannes Diaconus in Vita S. Gregorii. 55, Ado die octava decembris in additionibus, Guillelmus Pastrengus Veronensis in libro de Originibus, qui sæculo XIV scripsit : *Zeno Veronensis episcopus Gallieni imperatoris tempore insignis habetur, et martyrium patitur.* Ita Pastrengus. Sixtus Senensis in Bibliotheca, libro IV : *Zeno 604 Veronæ episcopus et martyr.* Hermannus Contractus in Chronico de sex mundi ætatibus : *Passi sunt (Gallieno imperante) Romæ Fabianus papa.... Veronæ Zeno episcopus.* Bernardinus Corius, et ipse in Historia Mediolanensi de Gallieno imperatore agens, S. Zenonem Veronensem episcopum martyrio corona-

tum dicit. Idem asserit Vincentus Bellovacensis suo in Speculo historiali, lib. II, cap. 85, Merianus Scotus in Chronico S. Zenonis martyrium ponit anno Christ. 369, quae vero contra fidem omnium veterum auctoritatem opponuntur, supra rejecta sunt. Compluribus etiam mss. ad vetera monumenta martyrii S. Zenonis confirmant. Quae in Ecclesia Pistoriensi reperiuntur, cap. 2, lib. de Martyrio S. Zenonis expressissimis, pag. lumen 69 error iniecit in abutendis catalogi eisdem verbis. *Deposito S. Zenonis patris nostri Verocensi martiri*, ita legi, ut antiqui chartae chartas, et vetustate non leviter assumpti primo aspectu posse se letolant. At perillustrato illustratissimorum Canoniorum Archiepiscopi Adm. R. Fatre Francisco Antonio Zucchi S. J. summa, constanti atque eruditiois viro, antiquarum rerum peritissimo, cupis aciem non fugi, attentiorque diligentia inspecto ms. ita legendum esse, conperitum est, ut haec vides, nostri Vicis int. Nam post verbum *Patris nostri* punctum est, acia verba sic legenda sunt separata ab aucto. dentibus *Veteris martyris*. Errores namque meos lateri non erubescit.

Vetustissimum ms. Anonymi Pipulanti *actate sancte civitate vel saltem civitate sancte romana* scriptum, ut Domini Baderni optime congerat, S. Zenonem martyrem canit in suo Rythmo.

Octavus passus et confessor, Zeno martyris huius.

Authenticum instrumentum tempore Caroli regis Italiae qui totus S. Gregorio, lib. IV, Hist. de regno Italiae, anno 844 clar. stipulatum occasione primae consecrationis ecclesiae S. Gregorii et Zenonis, quae nunc Verona S. Heliae nuncupatur, cujus verba supra retulimus, S. Zenonem martyris titulo decorat.

Id quodam privilegio a Benedictino monasterio S. Zenonis concessum anno 101, S. Zeno bis confessor et simul martyr dicitur, sancti antiquitus in usu erat martyres confessores etiam appellare.

Id alio quoque privilegio eodem monasterio, anno 1055 concessu ab Henrico imperatore, S. Zeno bis martyr dicitur.

Ecclesia Frisingensis, quae a S. Corbiniano primo eiusdem Ecclesiae episcopo, cujus obitus anno 750 contingit, cultum S. Zenonis habet, martyrem semper agnovit.

Calendarium sacelli romani, Sacramentaria S. Gregori praefixum, die XII aprilis in Bolland. Vaticanis anno 1803 S. Zenonem martyrem nominat.

Hic accensenda mss. Ecclesiarum Verocensis et Pistoriensis, de quibus supra egimus.

Alia subsequuntur Martyrologia, et Calendaria edita, et ms. Cassinense editum, tom. VII *Rytmus Ecclesiarum*, pag. 976, in quo *intus aprili Zeno e martyrio canonizatus dicitur*, et Joannes Jacobus Verocensis, in Historia imperiali ms., sic habet: *Post multa supplicia quousq. S. Zeno in Christo, II Idus Aprilis, Charta in vico Campellone et Jherosol. Med. orientalis, anno 769 scripta, S. Zenonem beatissimum Christi confessorem appellat. Martyr etiam S. Zeno dicitur in Martyrologio antiquo et memoratis monumentis eccle-*

sa cathedralis Veronae. Idem in Martyrologio antiquo Pratum videtur Praedicatorum, quod servatur in loco quem Fratres S. Anastasia depositum vocant. Idem in Martyrologio antiquo et memoratis monumentis typis monumentum Ecclesiae S. Mariae Magdalenae ex Caspe Martini ordinata Mirorum. Idem in Martyrologio memoratis S. Lucia Veronae et alius S. Benedicti, Perettus in Scholis. In Martyrologio videtur Praedicatorum post consecrationem Tridentinum reformato dicitur: Prater Idus Aprilis eodem die S. Zenonis episcopi, qui inter procellas persecutionum Veronensem urbem mirabiliter vixit, et tempore Gallorum martyri canonizatus est. Isdem fere verbis Perettus aliud refert Martyrologium, quod Viola sanctorum inscribitur, et aliud Martyrologium apud S. Marcum in urbe

B Roma.

Quaedam quoque fragmenta a Panvino collecta se videri adem Perettus testatur, quae martyri S. Zenonis mentionem faciunt; ipsius verba referam ex cap. 5 vite S. Zenonis. *In alcuni fragmenti di Fratre Onofrio Panvino Veronese Cronista diligentissimo, investigatore delle cose antiche, i quali vedemmo ad 4 Febbrajo 1774 apresso, Paolo suo Fratello si lamentava di aver letto, che S. Zeno Vescovo di Verona sia stato legato, e nelle volte preso, e battuto. Et un fatto a questo conferma si legge avergli avuto essendo andato a predicare nelle parti orientali dell' Asia, e portandosi avanti nella Siria. Perocchè da un Poeseppo de' Diaconi di Bagdad con lui seguaci fu preso, legato e battuto, e di poi fu per alcuni luoghi crudelmente strattinato, et avendo legato le mani, et i piedi, e crudelmente battuto, mozza vena, e moribondo fu da quelli lasciato in abbandono: ma subito doppo la loro pazienza per virtù divina fu dalla morte preservato, da legami sciolto, e nel pristino stato miracolosamente ristornato. Avendo di poi liberato un figliuolo di quell' empio, e crudele pastore idolatra dal demonio, che crudelissimamente lo tormentava per la crudeltà usata dal Padre contra la Persona di S. Zeno, subito corse la fama di questo miracolo per quei luoghi per il che a lui conserveva gran moltitudine di infermi acuti, che per esso liberati dalla sanità acquistassero, i quali esso per virtù divina nella pristina sanità ritornava. E quivi fece gran frutto distuggendo gli idoli, e confermando la dottrina sua co' miracoli, e per l'obramente cacciandone il demonio da i corpi umani, e da i luoghi agli idoli dedicati.*

Consuetum his fragmentis, quae in hymno praesulis sacri leguntur:

*Magnus Exultat et Sacellus,
Cunctis altissimis penetras muribus,
Ista Verocensi Deo hinc ad Urbem
Militis erant.*

Consuetum, et Vetustissimum ms. Anonymi Pipulanti

*Non innotuit huius Sacelli episcopi terrarum
Quae terminant a Syria usque in Italiam
Militibus et legibus Deo concessit.*

Plures Ecclesiae S. Zenonem tanquam Martyrem venerantur. In Patria dicitur inter alias Ecclesias una est Montis Silicis S. Thome Apostoli, et S. Ze-

nonis Confessoris Christi nuncupata. In Brixiana B diocesi ubi S. Zenonis cultus vetustissimus extitit, quindecim Ecclesie S. Zenoni dicatae numerantur quarum novem die octava Decembris Ordinationis Festum officio Confessoris Pontificis colunt, sed relique prid. Id. Aprilis Officio Martyris. Hallæ quoque Monasterio Salisburgensis diocesis officio Martyris, et in Festo Aprilis, et die Translationis S. Zeno veneratur. *In universa Congregatione Montis Cassini ejus Sancti (Zenonis) memoriam peractam didicimus ex Calendario, quod præfatum vidimus. (Psalterio Monastico Ordinis Sancti Benedicti Congregationis Cassinensis S. Justine de Padua) Venetiis edito anno 1606, in quo leguntur mense Decembri die octavo (Conceptio Beatæ Mariæ Virginis duplex major, et Zenonis Episcopi, et Martyris commemoratio.)*

Hæc sufficiant, omissis aliis quæ afferri possent, et quæ in hac Dissertatione commemoravimus, satis enim esse videntur ad martyrium S. Zenonis probandum.

Quid etenim contra hæc afferunt ii qui adversus S. Zenonis martyrium opinantur? Extortum et incertum S. Ambrosii textum: emendicatum et improbabilem in S. Gregorium memorie lapsus: imprudentem in clarissimos auctores credulitatem. Plura mss. quæ in Festo Ordinationis S. Zenonis ipsum Confessorem dicunt, tum cum officio Confessoris Pontificis peragi Festum debuerat. Quam vero impudenter asserant! *Nec Calendaria sive nostra, sive aliena... Martyrem illum vocant, sed solo Confessoris titulo insigniunt*, ex his, quæ mox retulimus mss., et Martyrologiis, atque Calendariis evidenter constat. Afferunt et inscriptionem lapideam in ecclesia S. Georgii Veronæ, nunc S. Helenæ, in qua error manifestoprehenditur, et falsitas demonstratur.

Unam Ecclesiam habent S. Zenonis de Ruvico in Tarvisina diocesi, quæ prid. Id. Aprilis, quando martyrii Festum celebratur, officio, Confessoris Pontificis memoriam recolat S. Zenonis; alteramque inscriptionem in *Ecclesia Montis Aurei Diocesis Veronensis, quam nondum hactenus editam, et a P. Josepho Blanchino olim diligenter exscriptam D. Balerinii ediderunt, et in ea S. Zeno Confessor scribitur. Quis itaque errorem Ecclesiæ S. Zenonis de Ruvico,*

duarumque harum inscriptionum, contra tot monumenta traditionesque quam plurimum altarum Ecclesiarum clavis etiam oculis non agnoscat? Quanti sunt hæc, ut illa possint eludere? Commentum vero illud, quod e cerebro, proprio opinione obdurato, solummodo emersit, nempe Antiphonas et Evangelia pro Martyribus tempore Paschali, communia esse etiam Confessori Pontifici, quis non rideat?

JUDICIUM.

Sancti Zenonis martyrium S. Gregorii Magni auctoritate probatum, cum Ecclesie Veronensis, aliorumque Ecclesiarum traditio, et unanims celebratorum auctorum, ac veterum codicum, manuscriptorumque consensus palam suis in scriptis expressus suffragatur, in dubium revocare non possunt. Confessoris titulus in Festo Ordinationis S. Zoni adscriptus, officiumque eodem die Festo de Confessore Pontifice celebratum, quod Ecclesiastico ritui conforme est; neque una Ecclesia in Tarvisina diocesi, quæ pridie Idus Aprilis Festum de Confessore Pontifice celebrat, quando memoria martyrii S. Zenonis recolitur, tot aliis Ecclesiis, quæ eodem die de Martyre Pontifice Festum agunt, argumento esse potest, S. Zenonem inter Confessores, non inter Martyres recensendi. Evidens namque est Festorum S. Zenonis distinctio; nam omnes alie Ecclesie vi Idus Decembris Ordinationem S. Zenonis celebrant officio Confessoris Pontificis: pridie vero Idus Aprilis Martyrii memoriam agunt officio Martyris Pontificis. Quapropter si in aliquo Martyrologio eodem Festo Aprilis S. Zeno Confessor nuncupatur, errore id factum fuisse constat contra tot insignium Auctorum sententiam, vetustissimam Codicum antiquorum veritatem, atque Veronensis Ecclesiæ altarumque traditionem. Itaque cum Summus Pontifex Sixtus V exacte hæc causa discussa judicium suum tulerit, ut in suo Brevi sub die 26 Novembris 1588, præcipiens, ut Ordinatio S. Zenonis officio Confessoris Pontificis, Martyrii vero ac Translationis Festa officio Martyris Pontificis celebrarentur, judicium hoc quisque exoculari debet, sanctumque Zenonem verum Martyrem venerari, in posterum ab omni disceptatione abstinendo. *Laus Deo, Deiparæque Virgini, ac Sancto Zenoni Martyri, Episcopo Veronensi. Amen.*

ANNO DOMINI CCCLXX-CCCLXXIV.

SANCTUS OPTATUS

EPISCOPUS MILEVITANUS.

PROLEGOMENA.

I PRÆFATIO.

(Auctore Ludov. Ell. Du Pin.)

Præfationis hujus tres erunt partes. Prima, de Vita Optati; altera, de libris ejus: tertia, de nova illorum, aliorumque monumentorum ad Donatistas pertinentium editione.

I. — DE VITA OPTATI.

Optatus Africae et Milevitanus episcopus. Quando scriptum sit. Quomodo reperit Optatus. Quomodo laudatus memoratur. Utrum nomen eius in Martyrologio romano inveniretur. — Primum paucis absolvatur: nam vix quilibet alius de Optato nobis compertum est, nisi eum Afrum fuisse, quod testatur Hieronymus, et Milevitanum episcopum. Quo tempore floruit ex eius opere colligitur. Nam libro primo § 15, ait, *ante annos scriptura et quod occurrit per totam Africam persecutionis temporibus esse divulgatum, hoc tamen autem persecutio, de qua hoc procul dubio loquitur, incipit a mense februario anni aere vulgaris 505, et desinit in Occidente anno 505, ex quo libertate scripsisse Optatum post annum 505 et circa annum 570, libro ejusdem operis quarto *Pharissaei presentis temporis haereticum* vocat, quibus verbis cum in vivis supersitiam adhuc fuisse indicare videtur. Sed Photinus e medio sublati est anno 546, ut docet Hieronymi Chronicon. His accidit testimonium Hieronymi scribentis, Optatem sub Valentiano et Valente principibus scripsisse, ac primum inter annum 552, quo Valentinianus (proximo post bissexilem die imperator electus est, et 575, quo idem apoplexia correptus interit xv kalend. septemb. in Castello Brigitione, ut testatur Idatius. Vixim est quod cum hac epoecha congruere vix possit. Sicen tempore eorum, quod in catalogo Romanorum episcoporum quem texiit Optatus lib. 1, § 5, reperitur post Damasum. Nam cum Sicen ad sedem Romanam non fuerit exortus ante annum 584 aliquot annis post mortem Valentiani et Valentis et octoginta a persecutione Dioscoriana, non potest circa annum 570, vivente Valentiano Optatus Sicen inter episcopos Romanos recensere, ac scribere hunc esse socium suum totumque orbem sua per eum commercio firmatarum in unam communionis societatem concordare. Sed nodus ille facile solvitur, si dicamus, quod necessario supponendum, Sicen nomen post ablatum opus adjectum fuisse vel ab alio, vel potius ab ipsemet Optato. Cur Optato potius quam ateri ista additio tribuenda sit, ratio est quod § sequentis initio scriptor seriem texens eorum qui ex parte Donati se Romanos episcopos esse jactabant, de Macrobio loquitur tanquam presente et vivo cum hac scriberet: *Ecce praesentes sunt, inquit, in (Romae) diebus membra apostolorum, dicit si ut hoc ingredi possit qui obtulit illis, ubi sanctorum memorias esse constat. Ergo restat, ut pateatur socius vestri Macrobius se ibi sedere, ubi aliquando sedit Eusebius, etc.* Quis non ex his intelligat Macrobius Encolpii successorem in serie Romanorum episcoporum e parte Donati superstitem adhuc fuisse cum hac scriberet Optatus? At sub finem hujus capitis duo recensentur post Macrobius: *Igitur quia Claudianus Luciano, Luciano Macrobio, Macrobius Encolpio, Encolpius Bonifacio, Bonifacius Victori successisse videntur.* Ex his Claudianus et Luciano nomina adjecta esse patet postquam scripturae gratia ipsi. Sed*

A haec ab auctore potius quam ab alio addita videntur; non certe a recentiori exscriptore, cui nota esse non poterat nomen ignobilium illorum episcoporum de quibus aliam in historia silentium. Itaque Optatus circa annum 570, sub Valentiniano et Valente, sedente Romae Damaso, suos adversus Parmenianum libros sex elucubravit. Sed vixit usque ad pontificatum Sicen ac Theodosii imperium, quo tempore libros suos recensuit, eaque forte additamenta confecit quae libro septimo continentur, de quibus modo dicemus. Quo anno dem extremum clausit incertum est. Huius tamen memoria ob Ecclesiam egregie defensam in honore semper fuit apud Christianos. Hunc Augustinus venerabilis memoriae catholice communionis episcopum vocat, et hujus testimonium B Ambrosiano comparare non veretur. Sancti nomen jam ab initio sexti post Christum saeculi ipsi tributum legitur ab eximio sanctitatis et eruditionis viro Fulgentio Ruspensi episcopo, qui sancti Optati auctoritatem, sancti Ambrosii et sancti Augustini testimonis adjungit. In Martyrologio 2 Romano ad diem 4 junii adscriptus est a Baronio inter sanctos Optatus Milevitanus, cuius nomen in nullo alio Martyrologio legere est, nisi in catalogo Petri de Natalibus, qui Optatum Antissiodori episcopum, cuius natalis celebratur ad diem 51 Augusti, putavit eundem esse cum Optato Milevitano, eaque die memoriam ipsius factam credidit. Cuius errorem agnoscens Baronius, Optatum Antissiodorensis ad diem 51 Augusti restituit; sed regioni dicens Optatum nostrum, cui locum inter sanctos in Martyrologio Petrus de Natalibus dederat, ab eo proorsus expungere, hunc ad diem 4 junii revocavit, nescio qua de causa, nisi forte quia is qui Baronium in nova Martyrologii Romani editione praeverat, die precedenti Caelitium presbyterum Carthaginiensem inter sanctos adscriperat. Nam et annus et dies mortis Optati plane incertus, ac nullibi gentium sub ejus invocatione Ecclesia aut ara Deo consecrata legitur.

II. — DE LIBRIS OPTATI.

Occasio operis Optati. Quis perit Parmenianus quem refellit Optatus. Opus Parmeniani. — Longe ampliore materiae nobis praebet Optati opus quantumvis mole exiguum. Hujus occasionem ipse scriptor exponit libro primo, § 1. *et Donatista in mediis ubique verbis adversus Catholicos perstrepebant. A multis Catholicis saepe desideratum fuerat, ut ad eruendam veritatem ab aliquibus defensoribus partium conflictus haberetur. Sed Donatistae, cause suae difusi, et Catholicos fugientes, accessum prohibebant, aditum intercludebant, concessum vitabant, colloquium denegabant. Parmenianus autem eorum episcopus non contentus dictis, quae in ventos abeunt, Catholicos incessere, animi sui sensa scriptis aperuit. Haec occasione arrepta Optatus veritate cogente, scriptis ejus respondere aggressus est, ut hac ratione esset inter abeantes quodammodo collatio.*

Parmenianus ille cuius opus refellit Optatus, Donato

successerat circa annum 550, in cathedra quam Majorinus adversus Cæcilianum Carthaginæ crexerat. Afrum non fuisse Parmenianum testimonio Optati compertum est, qui has illum peregrinum appellat, semel libro primo, § 5, et libro tertio, § 5, ac præterea de illorum numero fuisse testatur, quos Donatistæ circumcidentes maria et terras proselytum suum effecerant et Carthaginæ ordinaverant. Parmeniani opus cui respondet Optatus, diversum est ab epistola ejusdem Parmeniani ad Tichonum Donatistam, contra quam libros tres conscripsit Augustinus. In hac reprehendebat ea quæ Tichonius Donatista de Ecclesia scripserat suæ sectæ placitis contraria. At vero in tractatu illo, quem refutat Optatus, catholicam Ecclesiam aggrediebatur. Diversa utriusque operis divisio, diversa methodus, diversum argumentum; B quamquam eadem utrobque in Ecclesiam catholicam convicia legerentur.

Divisio operis Optati. Utrum liber septimus Optati genuinus sit. Rationes dubitandi. Quid de illo judicandum. — Totum opus suum in Parmeniani tractatum partitur Optatus in sex libros, quorum argumentum refert § 7 libri primi. Totidem, et non plures Optati libros recenset Hieronymus. Nunc septimus accessit quem olim post viros doctos spurium esse existimavi, et alterius scriptoris. Tria me præcipue ad id credendum movebant. Primum, silentium Optati ipsius et Hieronymi. Nam etiamsi diceretur Optatum cum primum sex tantum libros scribere instituisset, septimum postea adjecisse, de Hieronymo vix credi aut dici potest quod si hujus tempore liber C septimus Optati cæteris fuisset annexus, hunc ab ipso in Catalogo suo prætermisum iri. Secunda ratio, qua præcipue afficiebar, hæc erat, quod crimen traditionis quod Optatus libro primo pessimum vocat, Idololatriæ comparat, ac damno æternæ vite plectendum esse docet, in isto libro multis elevetur; ita ut conquisitis undique rationibus parum solidis, et exemplis ad rem haudquaquam facientibus, id intendat, id moliatur auctor, ut traditores excusentur a crimine. Tertio, nonnulla mihi videbatur inter hunc librum et alios styli diversitas quæ suspicionem ingerebat, alium potius esse hujus scriptorem.

Hæc erat mens mea nondum consultis Optati codicibus manuscriptis. At postquam intellexi id omne D quod ad elevandum traditionis crimen pertinet, abesse a codicibus manuscriptis quos mihi videre contigit, præcipuum arietem qui adversus hunc librum militabat ereptum mihi esse sensi. Deinde cum vidi partem hujus libri septimi adscriptam fuisse ad finem libri tertii, quæ licet ad eum pertineat ob argumenti similitudinem, ablegatur tamen ad septimum in omnibus manuscriptis, re attentius ponderata, in eam opinionem adductus sum, partem illam operis Optati, quæ liber septimus dicitur, non esse revera librum distinctum a cæteris, sed addiamenta ad quosdam libros ab ipso Optato composita opere jam confecto. Et quidem cum ad ea quæ primo libro

A dixerat de traditione Donatistarum, quæ tamen in eum locum haberi volebat, objici posset a Donatistis, siquidem Patres nostri traditores sunt, cur nos fratres appellatis? cur ad communionem vestram invitatis? Hinc difficultati occurrendam esse putavit Optatus, exponendo cui et quare Donatistas ad communionem suam invitaret, licet traditorum filios, quod § 1, 2 et 3, exequitur, qui proinde ad librum primum pertinent. Quæ de moribus moribus quæ perdunt suavitatem arguendi. 3 et de Januæ et Mambre dicitur § 4 et 5, ad libri secundi finem, aut potius ad quartum pertinent, ubi simul convicia rejelluntur. Quæ vero sequuntur de Macario cum precedentibus non coherant, sed haud dubie addiamentum sunt ad librum tertium. Ita id quod dicitur liber Optati septimus, nihil aliud est quam triplex addiamentum ad tres Optati libros, atque id eo non plures quam sex revera fuerunt aut enumerandi sunt. Verisimile est in veteribus Optati codicibus quos præmaxibus habebat Hieronymus, hæc addiamenta ad finem apposita fuisse sine libri vii inscriptione; hinc effectum, ut sex tantum librorum Optati mentionem fecerit. Denique dissimilitudo styli quæ etiam commovebar, occurrebat præsertim in addiamento spurio de levitate traditionis; ac aliunde Optati stylium non omnino æqualem esse legentibus patebit. Ex his quid de Optati libro septimo sit sentiendum satis intelligitur.

Utilitas librorum Optati. — Quanta sit librorum Optati utilitas, docet operis argumentum. Ecclesiam catholicam adversus Sectarios acriter propugnat, quod genus scriptorum quovis tempore pariter utile est: nec enim de controversiis ad Ecclesiam spectantibus idem judicium ferendum ac de privatis circa aliquod dogma speciale questionibus. Hæc, quamdiu durant secte, quæ vel dogma quoddam catholicum oppugnant, vel errorem aliquem docent, vigent et agitantur; sublatis hujusmodi sectis oblivione delentur, et hæresi semel extincta, haud tanta est librorum qui illam oppugnavit utilitas. At cum omnes hæreses, omnia schismata commune hoc habeant, ut Ecclesiam a qua discesserunt aggrediantur, scripta quibus adversus aliquos propugnata est æque valent adversum omnes; omnibus hæreticis qualescumque sint, adversantur, et Catholicis quamdiu erunt hæretici aut schismatici æque utilia censebuntur.

Quot et quanta ad doctrinam et disciplinam Ecclesiæ pertinentia contineantur in libris Optati. — Sed præter ea quæ Ecclesiæ defensionem et Donatistarum schisma spectant, vix in antiquis monumentis ullum reperiri potest (non dico ejusdem molis, sed longe prolixius opus) quod tot et tanta ad doctrinam et disciplinam christianam pertinentia tam aperte contineat. Christianos omnes unam eandemque fidem, unum et idem symbolum habere testatur Optatus, cujus hæretici desertores sunt. Præcipua fidei capita breviter, dilucide, ac orthodoxe omnino exponit. Ostendit unam esse sanctam catholicam Ecclesiam

nibus edendis; in adjiciendis veteribus monumentis ad historiam Donatistarum pertinentibus; in texenda breviter hujus schismatis ab ejus origine ad finem usque historia.

Textus Optati huc usque corruptissimus. Enumeratio precedentium editionum. Manuscripti codices quibus usi sumus. — Optati textus huc usque corruptissimus fuit. Typis primum excusus est Moguntiae anno 1549, cura Joannis Cochleii. Plura in hac editione menda, quam versus fuisse affirmat Balduinus, qui novam hujus operis editionem Parisius adornavit anno 1565, adjutus collatione exemplaris manuscripti quod ipsi communicaverat Espensius, Parisiensis Theologus haud ignobilis. Sex tantum libros priores continebat ista editio; sed septimum paulo post minutioribus characteribus exaratum adjecerunt. At emendatiorem alteram editionem idem anno 1569, Parisiis fieri curavit ducibus manuscriptis usus, quorum unum debebat Joanni Tihō episcopo Meldensi, alterum Maceræo Theologo Parisiensi: horum ope multa loca restituit; fatetur tamen in Praefatione multa adhuc menda, multas lacunas superesse. Juxta editionem illam Commeliniana facta est anno 1599. Sæculo sequente Alaspinaus episcopus Aurelianensis, qui fere primus e nostris antiquae Ecclesiae disciplinae illustrandae serio incubuit, librorum Optati novam editionem molitus est, quae Parisiis statim ab ejus morte prodit anno 1651. At tantum abest ut in hac editione textus emendatus fuerit, ut e contra scateat innumeris mendis typographicis, quas editoris incuria parum cavuit. Eodem anno Mericus Casaubonus edidit Londini septem Optati libros, sed in emendando hoc auctore nullo usus est codice manuscripto, et ex conjecturis tantummodo loca multa, seu recte, seu perperam inmutavit. Eruditissimus Rigaltius, Tertulliano, Minutio et Cypriano in lucem editis, Optatum etiam addere statuerat, et conjicere licet eum, cum esset artis criticae peritissimus ac in antiquitate et manuscriptorum codicum notitia versatissimus, multa magni momenti menda abstersurum, atque ab eo Optati textum in integrum restitutum iri: verum antequam opus illud aggrederetur e vivis excessit. Denique Priorius novae librorum Optati editioni, quae Parisiis impensis Joannis Dupuis Bibliopolæ facta est, praefuit. Is in monito ad Lectorem fatetur corruptissimum esse textum Optati: at non tantum ille nihil quidquam praestitit ut emendatior prodiret, sed et negligentia sua nova irreperere sivit in textum *σφάλματα*, quid facias, inquit, ubi melioris **5** notae codicum maxima penuria est. Nihil equidem si ita res esset. At licet rari sint admodum manuscripti codices Optati, non tamen omnino nulli sunt; et si vel paululum diligentiae adhibuisset, vix fieri potuisset quin in unum aut alterum Optati codicem incidisset. Ego Priorio vel felicior vel sollicitior quinque codices Optati manuscriptos inveni, quorum ope innumera pene menda sublata sunt, ac textus in integrum ubique ferme restitutus est. Primus

A isque antiquissimus est codex S. Theodoricus apud Rhemos septingentesimo ad minus antiquo. Secundus non quidem epistolae antiquitatis, sed optime notae est in manuscriptis codex S. Germani a Prato, qui sane emendatissimus est. Tertium, qui fuit olim Maceræi Theologi Parisiensis, mihi subministravit Philippus Sylvius, viri Facultatis Parisiensis Doctor, in cuius manus pervenit, recentiori manu exaratus ac valde mendosus. Quartus est in manuscriptis codex S. Pauli Cormaciceni prope Turones, qui nunc in Bibliotheca Colbertina numero 194, ascriptus est. Sexcentorum et amplius aetatis est iste codex et optime notae, atque utramque omnes Optati Libri in eo etiamnum habentur; at quod de his dum intercalare, folia quae priores quinque libros continebant ac sexti initium. Praeter haec habentur in hoc manuscripto codice monumenta ad veterum Donatistarum historiam pertinentia, quae in nullo alio manuscripto codice reperire est. Hoc autem circa istos codices observandum, codicem Philippi Sylvii videri excerptum a codice S. Theodoricus, et codicem San Germanensem ex Cormaciceni. Horum ope codicum vix dici potest quot loca restituerimus; corrupta emendavimus, luxata suis restitimus locis, omissa supplevimus, ascititia resecavimus; uno verbo textus Optati nativo splendori restitutus integer et emendatus prodit. Conjecturis vix quidquam induimus nisi in manuscriptis codicibus innixi. Variantes lectiones separatim a notis in fine uniuscujusque paginae ase ipsimus, ex quibus intelligitur quot et quanta sublata sint a nobis menda et errata, et quot loca obscura ac sensus plane vacua lucem acceperint. Haec quoad emendationem textus, cui praeterea illustrando non parum conducit ejus in articulos aut paragraphos distinctio, cum brevibus argumentis ad marginem apropositis, quod nondum a quoquam in Optati libris praestitum fuerat.

Quod spectat ad notas, paucas sane, breves et necessarias de novo confecimus, ac singulis paginis post variantes lectiones una cum notis Alaspinaei, Merici Casauboni, Barthii, et incerti Scriptoris subjecimus: Balduini vero observationes et Alaspinaei appendicis loco libris Optati integras adjecimus; sed repurgatis ab innumeris mendis typographicis quae in editionibus Alaspinaei et Priorii irreperant. Priorii notas non praetermissemus, si quid in eis quantitatis pretii inventum fuisset quod ab aliis non esset observatum; sed qui aliorum habet annotationes, has frustra requireret.

Monumenta ab ipso Optato suis libris adjecta. — Variorum notas excipiunt monumenta vetera ad historiam Donatistarum pertinentia, ordine chronologico digesta et ad manuscriptos codices ac meliores editiones exacta.

Novum non est hujusmodi monumenta Optati libris assuere, hoc ipsum praestiterat Optatus qui ad faciendam fidem eorum quae de Donatistarum historia scripserat, acta ipsa et monumenta ad finem librorum suorum apposerat, ut testatur libro primo,

§ 15. ubi loquens de concilio Cartensi in testimonium adducit scripta Nundinata de concilio et veritas actorum hujus concilii membranis, quos, inquit, *distinctionibus profecto punctuatis, hanc namque plenitudinem rationis in maximam partem intactam libellorum ad implendum patem adjunximus*. Item de epistola ordinatorum Majorani adversus Cæcilianam loquens eodem in libro, § 20. ait: *se cum illis actibus actis in posterum habere*. Volumen quoque actorum Lamentii et Olympii in novissimis sui operis partibus descripsisse se testatur ibidem § 20. Et § sequenti acta purgationis Fellicii pariter ab ipso laudantur, quæ in monumentorum sortitu conjugio ab ipso omissa fuisse non est verisimile.

Ex his forte actis quæ S. Optatas ad tumum operis sui apposerat, derivata sunt ea quæ in manuscripto codice S. Pauli Carniariensi habentur gesta purgationis Cæcilianæ et Fellicii Aptungitani, necnon Variarum epistolarum Constantini imperatoris ad Donatistas pertinentium sylloge, quæ monumenta in editionibus Altopasciæ ac Priori tum tum collatione Carthageniensi adjuncta sunt Optati libris, cum prius a Messenio Passenti separatim editi anno 1589, et duxerit a Pitheo.

Ad uterum exemplar, in nosra editione vetera omnia monumenta quæ ad historiam Donatistarum pertinent, acta scilicet concilio et collationem episcopalem, epistolas episcopales, edicta et epistolas imperatorum, gestaque promansularia exhibebimus.

Primum tamen in locum occupat editum in Cypriacis latum a Diocetiano et Maximiano, cujus tenore Lactantio et Eusebio referimus, quod licet ad Donatistas non pertinet, quoniam schismati postea locum dedit et ab eo Donatiane secte episcopi repetitur, in capite actorum ad his oram Donatistarum pertinentium apponendum esse duximus.

Sequitur acta Martyrum Africanorum, quæ ad traditionis crumen Catholicis intentatam **6** a Donatists spectant. Hæc excipiunt gesta purgationis Fellicii et Cæcilianæ, quæ licet posteriora sunt, tamen exponunt ea quæ tempore persecutionis acciderunt. Sicut sumas in his editionem clarissimi viri Baluzii, quæ hæc acta cum manuscripto codice Thuanico qui nunc est Bibliothecæ Colbertinæ, collata inserat

A Miscellaneorum suorum Lib. II, cum notis quas etiam subjecimus. Post hæc legere est monumenta quedam ad incunam schismatis Donatistarum pertinentia: succedant epistole Constantini quæ ad Cæcilianam et Donatistarum causam spectant, necnon ea quæ ipso imperante ea de re decreta sunt.

Donatistæ nihil frequentius Catholicis objiciebant, quam ea quæ passi erant sub Leontio, Ursatio, et Marciano. Ad id spectat Donatistæ ejusdem sermo nunc primum a nobis editus e codice manuscripto bibliothecæ illustrissimi et reverendissimi episcopi Catalaunensis, quingentesimo circiter annorum, sed episcopi vetustissimi admodum scriptoris. Hunc sequitur passio Marculi sacerdotis Donatistæ, cujus etiam mentio fit apud Optatum, quæ jam edita fuerat Analectorum Mabillonii tom. IV, nunc prout emendatior ex collatione ad codicem Corbeiensem, qui nobis etiam suppeditavit integram Maximiani et Isaac Donatistarum passionem, cujus partem tantum ibidem ediderat Mabillonius. Inde ad Carthagenensem collationem usque occurrent leges tum Ecclesiasticæ tum cives in Donatistas late. Civilibus ex codice Theodosiano depremissis, eruditissimi viri Jacobi Gothofredi commentarum subjecimus.

Acta collationis Carthagenensis cura et studio clarissimi atque eruditissimi viri Baluzii emendata juxta ejus editionem suo loco inseruntur. Novas adornavimus totas præsertim circa sedes episcoporum Africanorum qui collationi adhaerunt. Multa jam de his observaverat Baluzius, sed rem post eum accuratius tractavit eruditus Pater Theodoricus Ruinart in notis ad institutionem Episcoporum Africanorum sub Hunnerico. Ab his, ne quid dissimulemus, mutuati fere sumus omnia quæ de illis sedibus diximus. Atque ut materiam exhaustivimus, Geographiam sacram seu notitiam provinciarum et episcopatum Africae textimus, quam sequitur tabula Geographica a peritissimo geographo delineata, in qua tum provinciarum Africanarum divisio, tum præcipuarum sedum episcopalium situs oculis subjiciuntur.

Denique universo operi post hanc prælationem, Donatiani schismatis historiam præposuimus, in qua non diserte et ornate, sed accurate et chronologico more singula exponuntur susque temporibus consignantur.

7 DE OPTATO ET EJUS LIBRIS VETERUM TESTIMONIA.

D. Hieronymus, in Libro de Viris illustribus, cap. 121.

Optatus Afer episcopus Melvitanus ex parte Catholica scripsit sub Valentiano et Valente principibus adversum Donatianam partem editum in libris sex, in quibus asserit crimen Donatianorum in nos falso retorquet.

S. Augustinus, lib. II de Doctrina Christiana, cap. 40, num. 61.

D Nonne aspiciamus quanto auro et argento et veste suffrenatus exierit de Aegypto Cyprianus doctor suavissimus et martyr beatissimus; quanto Lactantius, quanto Victorinus, Optatus, Hilarius, ut de vivis loquamur.

Idem, lib. 1 contra epistolam Parmeniani, cap. 15, num. 5.

Legant qui volunt quæ narrat et quibus documentis quam multa persuadeat venerabilis memoria Milevitanus episcopus Catholice communionis Optatus, sive de Lucilla pecuniosissima tunc et factiosissima femina; quam pro Ecclesie disciplina sanctus Cæcilianus adhuc diaconus læserat, vel de cæteris factionis ejus consortibus, sive turibus Ecclesiasticæ argenti, sive ad episcopatum se non pervenisse dolentibus et sibi prælatum Cæcilianum insidibus quibus poterant insectantibus, sive de Numidis episcopis quos ista factio convocaverat ad perniciem Cæciliani, ut illo deposito alter eis ordinaretur. *Hæc habentur libro primo Optati.*

Idem, in libro de unitate Ecclesie, cap. 19, num. 50.

Nec nos propterea dicimus nobis credi oportere, quia ipsam quam tenemus commendavit Milevitanus Optatus vel Mediolanensis Ambrosius.

Idem, in Breviculo Collationis, cap. 20, num. 58.

Sed hinc repulsi (episcopi Donatistæ) velut aliquid validissimum prolaturi petierunt Optatum legi, quod et ante petiverant, unde se probaturos dicebant Cæcilianum ab imperatore damnatum... Optatum vero legi multo instantius flagitabant... Recitatus est Optatus recitantibus Donatistis ubi ait: *Eodem tempore Donatus petiit ut ei reverti licuisset et ad Carthaginem accederet; tunc a Philumeno suggestore ejus imperatori suggestum est, ut bono pacis Cæcilianus Brixie teneretur et factum est...* In quibus verbis Optati cum omnino nulla Cæciliani damnatio sicut illi demonstraturos se esse promiserant reperiri

A potius et, jussu cognovit totam paginam recitari, et de superioribus, et inferioribus verbis voluntas ejus qui scripserat, nosceretur, et ex ofudio recitatum est: *Cæcilianus omnium supracongratulationem sententiam innocens pronuntiavit*, quod cum recitaret Donatistæ dixerunt hæc se non petisse recitari, et omnes cunctos advertebant eos qui ritum tenere non poterunt, cum audissent quam apertam contra semetipsos paginam protulissent. *Vide de eodem re capitula collationis Carthaginensis diei tertie 375, 477 et sequentia usque ad 484 et postea capitulum 522, et sequentia usque ad 559, et epistolam concilii Zetæris apud S. Augustinum 141, num. 9.*

8 S. Fulgentius, lib. II ad Monimum, cap. 15.

B Sanctus autem Milevitanus episcopus in sexto adversus Parmenianum libro consilium de virginitate Pauli supererogasse testatur his verbis: *Virginitas enim voluntatis res est, non necessitatis, et carteræ quæ habentur infra, lib. VI, § 4, pag. 94, et cap. 15.* Neque enim a veritate receditur in hac supererogatione apostoli, sive quod sanctus Ambrosius, sive quod sanctus Augustinus, sive quod sanctus Optatus senserunt a nobis quoque salva veritate fidei sentiantur.

Honorius Augustodunensis, in libro de Scripturis Ecclesiasticis, cap. III.

Optatus Afer Milevitanus episcopus sub Valente scripsit adversus Donatianæ partis calumniam.

Martyrologium Romanum, ad diem 14 Junii.

C Milevi in Numidia sancti Optati episcopi doctrina et sanctitate conspicui.

I HISTORIA DONATISTARUM

Origo Christianæ Religionis in Africa. Persecutiones in Christianos. Persecutio Diocletiani. Sacrorum codicum traditio. — Christianam Religionem non a principio ab Apostolis ipsis accepit Africa (1) sed lapso jam sæculo a Romanis, ut verisimile est (2), prima Evangelii semina suscepit; quæ paulatim ex-

(1) *Non a Principio ab Apostolis ipsis accepit Africa.* Petilianus in epistola quam refellit S. Augustinus, lib. de Unit. Ecclesie c. 15, de origine religionis christianæ in Africa sic loquitur. *De nobis (Christianis Afris) dictum est: Erunt primi qui erant novissimi. Ad Africam enim Evangelium postmodum venit, et ideo nusquam litterarum Apostolicarum scriptum est Africam credidisse.* Cui respondens Augustinus, non contendit Afris ab Apostolis ipsis et a principio Evangelium accepisse, sed tantum nonnullas barbaras nationes etiam post Africam credidisse. Unde certum sit Africam in ordine credendi non esse novissimam. Tertullianus quoque in libro de Præscriptionibus adversus hæreticos fatetur Ecclesias Africanas non esse apostolicas, hoc est, nec ab apostolis, nec ab apostolicis viris qui cum apostolis perseveraverint, fuisse fundatas. Salvianus e contra videtur sentire l. VII de Providentia, Carthaginensem Ecclesiam ab

culta, brevi magnam sementem protulere: cujus partem licet persecutionum furor aliquando demersuerit, ab ipsis tormentis et cæcis incrementum accepit, ut vere omnino a Tertulliano, Christianorum qui in Africa erant nomine dictum fuerit ad Ethnicos: *Plures efficitur, quoties metimur a vobis.*

D apostolis fuisse institutam. Sed minor ei debetur fides extraneo et recentiori ac aliis Afris et antiquioribus.

(2) *A Romanis ut verisimile est.* S. Augustinus epist. olim. CLXII, nunc XLIII de Romana Ecclesia loquens: *Unde, inquit, Evangelium ad ipsam Africam venit. Innocent. I, epist. ad Decentium Eugubinum ait esse manifestum in omnem Italiam, Gallias, Hispanias, Africam, atque Siciliam Insulasque interjacentes nullam instituisse Ecclesias, nisi eos quos venerabilis Petrus Apostolus aut ejus successores constituerint sacerdotes, et D. Gregor. lib. VII, epist. 52, ad Dominicum Carthaginensem episcopum: Scientes præterea, inquit, unde in Africanis partibus sumpserit sacerdotale exordium, laudabiliter agitis quod sedem Apostolicam diligendo ad officii vestri originem prudenti recordatione recurritis.*

Son u est sanquis Christianorum. At nulla unquam in Chriseo savor timor etas exilata est in Africa, quam Diocletiano et Maximiano imperantibus post proposita ab ipis terrarum anno 305 initio in Christianos edicta. Tunc in provincia Proconsulari Amulianus, et in Numidia Flavius bellum Christiano nominat intulerunt, quod sic describit Optatus lib. 11, § 8. *Quidibus votum est, quid eorum opus sit arte fieri et modis illis: servabit bellum Christianis indicatum; in templis deum et non diabolus triumphabat; in iudicio iudicantur et in iudiciis, et quia ad sacrificia venire non poterant, ubi unquam illis ponere cogebantur. Omnis locus templum erat ad sacras. In quibusdam prope maritimas vias. Ignorans paludibus infecta; a matribus parvulis portabantur ad nepos; parentes incriminatis parvulis, facere cogebantur: ubi cogebantur templis Dei aut saluberris, ubi Christiani ne parvi, ubi leges divinas in eadem, ubi deum ponere. Et idem Amulianus, lib. 1, § 15. Huius persecutionis per totam Africam dispersa temeritas, alios sicut martyres, alios confosores, nonnullas paucos in prostravit in mortem, latentes dimisit illatos. Quid canonem rem latos, qui tunc in Leptima nulla fuerunt dignitate soluti? quid mentes plurimos? quid discipulos in tertio? quid in obsequio in secundo sacerdotibus constitutus? Ipsi apicem et principis mentem, et ipse episcopi illis in iudiciis, ut eorum athena ubi, ubi in iudicio locis manus hereticos comparent in iudicio divina leges in iudicio tradiderunt. Hoc enim erat peculiare Diocletianae persecutionis malum quod Christiani libros sacros igitur cum his malis in iudicio cogebantur. Quippe existimabant hostes vixi hoc pollicem ratione christianam Religionem ex animis hominum aboleri posse, si libri quibus doctrina christiana continetur e medio tollerentur, illis Diocletiani et Maximiani edicto praecipue cavendatur, ut sacri codices flammis absumerentur, atque in id executioni mandaretur. *Principibus et magistratibus in eoque loco in iudicio fuit, ut libros de fideis et scripturas e sacris episcoporum et presbyterorum, et referretur in actis Felicis episcopi Tubuzianensis. Hinc edicto per totos singulorum locorum magistratus, lectores, presbyteros et episcopos curam se si in iudicio, Scripturas ab his expostulabant; tradere tormentis affici et in carcerem eorum iudicabant, in proposito peremptores, ad remissionem aut ad aliam superiorem magistratum missi, capite committuntur. Docuerunt per Christianorum ad his apparitores et milites, scrutantur in sacris domibus, non tantum libros sacros, sed vasa sacra aurea et argentea, calices, lucernas, aliisque ornamenta unquam compitis in reportabant, ne propter quidam in pauperum usus vestibus parabant, et domum, ut fieri solet in huiusmodi casibus, sanctissimi homines pretiosi quaeque tam sacra pro profana esse illabant. In Africa praesertim ita grossam esse persecutorum ralem, idem faciunt vetera monumenta, quae Optati libris anneximus. Sed quod dolendum magis est, ex his etiam inter gentes plures Christianos, ut ait Optatus**

non tantum libros, sed et clericos ac ipsos etiam episcopos sacra terrarum ac iudicium, tum sacros codices, tum alia sacra vasa aut instrumenta tradidisse. II). Traditores vulgo dicti sunt. Alii e contra studio flagrantis immiserato polam, etiam si nemo inquireret, profitebantur se codices sacros habere, quos traditores negarent, atque sese morti obiciebant. Quanto illi prudentiores simul et religiosiores qui codices sacros silentio suo tectos conservabant, ita tamen ut apprehensi et interrogati, neque traderent, neque traditores se esse profiterentur.

Mensurius Carthaginiensis quid de codicum sacrorum traditione conscribit. Quod Secundus Tigrisitanus Numidia Primas. — Ex his hinc Mensurius Carthaginiensis ambrosius, cum antecessoris sui Cypriani doctrinam sequens, eos qui se non comprehensi persecutionibus offerrent et utro dicerent se habere scripturas quas non traderent, licet ab eis hoc non quassisset, imprecavit, et tanquam martyres honorari voluit. Ipse vero se sacros codices, ne a persecutoribus invenirentur, abstulisse atque servasse, et horum loco in basilica scripta hereticorum reliquisse, testatus est in epistola ad Secundum; quae cum invenissent persecutores, et abstulisset, nihil amplius esse postulatam. Quia quamvis quidam postea Carthaginiensis ordinis sequebatur Proconsul, quod vixi putarent qui missi erant ad Christianorum scripturas auferendas et incendendas, quia non invenirent nisi necesse quae ad eos non pertinentia, ipsis aut in ea domo Episcopi custodiri, inde deberent proferri et incendi, Proconsul ad hoc eis consentans voluit. Ita prudentia Mensurius servati sunt Carthagine praecipui codices sacrorum librorum.

Numidiae Primas Secundus Tigrisitanus veris quidem iactans gloriam, rei gestae ignarus lebellit; at virtutis expertus, quibus quid egisset ignotum non erat, derisus fuit. Ad Mensurium quippe dedit litteras, quibus aiebat, e Missos ad se a curatore et ordine Centurionem et Beneficarium qui peterent divinos codices exutendos, eique a se responsum, *Christianus non et Episcopus, non traditor.* Cumque ab eo vellent aliqua rebola aut quodcumque accipere, neque hac eis dedisse, exemplo Eleazari Machabaei, qui nec fingere veluit sursum carnem se manducare, ne alius praeberet praevaricationis exemplum. At Purpurus Episcopus Limatensis vir petrice frontis iactantiam illum Secundi sequenti exprobratione compositum, cum accusatus ab eo homicidium his eum dictis subsannavit: *Tu quid egisti, qui tenuis es a Curatore et ordine ut scripturas, dares? Quomodo te liberasti ab ipsis, nisi quia dedisti aut iussisti dart quodcumque, nam non te dedit hinc per am.* Hinc convito repressa est Secundi audacia, qui ex accusatore reus factus sibi timens utpote Traditionis coequis, consilio Secundi Iratus sui filio totum negotium ad Dei iudicium remisit, et coepiscopos suos Traditionis manifeste ac propria confessione convictos, ab omni poena immunes esse passus est; ne et ipse ejusdem criminis reus perageretur.

Traditi codices sacri a Paulo Cartensi et Silvano. —

Cirtensis civitatis quæ Metropolis civilis provincie A Numidie Iun, episcopus erat Paulus. Ad eum venit xiv Kalendas Junias Munatius Felix flamen perpetuus curator colonie Cirtensis, interpellavit episcopum ut proferret scripturas legis, et si quid aliud haberet. Is respondit scripturas esse penes lectores; quod autem habebat hic sese dare paratum esse. Rursum interpellatus ut ostenderet lectores, aut ad illos mitteret, reposuit eos esse notos Edesio et Junio exceptoribus. Dein Paulus et ejus clerici calices, lucernas, vestes pauperum ac universam Ecclesie suppellectilem necnon unum codicem indagantibus traderunt: inde sese magistratus ad domos lectorum contulerunt, qui non multum repugnantes sacros codices tradidere. Imprimis vero Sylvanus, tunc subdiaconus, qui lucernam et capitulatam argenteam que latebant, B ultro protulit, dicens se pone arcam eas invenisse.

Comprehensi Christiani in civitate Abitinensi et in carcerem coniecti. Consilium Cæciliani et Mensurii de visitandis caute martyribus. — Fervente etiamnum persecutione pridie Idus Februarii anni 304, in civitate Abitinensi Saturnus Presbyter cum filiis quatuor Saturnino juniore et Felice Lectoribus, Maria Sanctimoniali, Hilarione infante, et cum eo Dativus, Felix, Ampelius, aliique complures tam viri quam mulieres celebrantes dominica sacramenta, a colonie Magistratibus comprehensi sunt et una Carthaginem perducti, ibique post gloriosam confessionem in carcerem coniecti. Ad eos conveniendos et visitandos, uti par est credere, incaute et glomeratim concurrebant Christiani, ex quo invidia concitabatur, pluresque morti objiciebantur. Quod cernens Mensurius, Cæciliano archidiacono in mandatis dedit ut inconsultam illam turbam a foribus carceris arceret, ne tumultus fieret, et invidia concitaretur. Hinc ansam postea Cæciliani calumniandi arripuerunt hujus adversarii ac fingendi ipsum lora et flagra cum armatis ante fores carceris posuisse, et ab ingressu atque aditu cunctos qui victum potumque martyribus afferebant gravi injuria propulsasse: quæ calumnia a verisimili omnino abhorret nec aliam habere videtur originem quam quod Cypriani consilium secutus commendavit ut caute et non glomeratim (verba sunt Cypriani ep. v) nec per multitudinem sibi junctam ad conservandum et visitandum confessores, Christiani concurrerent, atque ut cum temperamento hoc ageretur per Presbyteros alternis vicibus eo venientes, ut scilicet temporibus serviretur, quieti prospiceretur et plebi provideretur.

Quid de Felicis Aptungitani causa constitit. — Felicem Aptungitanum Episcopum Cæciliani, ut mox dicemus, ordinatorem, traditionis etiam crimine infamarunt Donatistæ. At ex testimoniis eorum qui ea de re, postmodum inquisitione facta anno 314, ab Æliano proconsule jussu Constantini imperatoris auditi sunt, immunem ab eo crimine Felicem fuisse constitit. Quippe Cæcilianus qui Duumvir erat Aptungitanæ colonie, cum propositum est edictum de diruendis Ecclesiis et comburendis libris Christianorum, testatus est se, cum missum est edictum,

A Zauræ fuisse, quo cum venissent Christiani quidam inquisitum tum ad ipsum pervenisset sacrum præceptum, respondisse nondum; sed vidisse se ejus exempli et Zauræ et Furnis basilicas et scripturas domi, quapropter proferrent scripturas si quas haberent, tunc mox se eos ad Felicis domum et Galatiam secum ubi Christianorum orationes fieri consueverant, perrexisse et inde cathedram et epistolas saluatorias ablatas et ostia omnia combusta, et cum ad domum Felicis episcopi misisset officiales publicos, ab eis renuntiatum esse illum absentem. Itaque nihil a Felice tractum esse. Hujus testimonio contentum. At Ingentius qui postea fuit Decurio Zaqueusium, Felici indensus quod Maurum episcopum Uticensem amicum et hospitem suum ob emptum Episcopatum excommunicasset, Cæcilianum convenit, et ab eo petit quasi Felicis nomine, ut scripto testaretur codices sacros combustos esse tempore duumviratus sui. Cum id ipsi denegasset Cæcilianus, Augustinum amicum et collegam Cæciliani in adilitate adhibuit intercessorem, ad ejus preces Cæcilianus epistolam scripsit Felici, qua testabatur anno duumviratus sui præsentem Galatio quasdam epistolas saluatorias e basilica fuisse ablatas, et Ingentius huic epistole addidit Felicem dixisse: *Tolle clavem, et quos in cathedra libros et super lapide codices tolle illos, sed vide officiales ne tollant oleum et triticum.* Cui cum respondisset Cæcilianus: *Tu nescis quia ubi scripturæ inveniuntur ipsa 3 domus diruitur.* Felicem ad hæc dixisse: *Quid ergo faciemus?* Cæcilianum respondisse: *Tollat aliquis de vestris in area ubi orationes facitis et illic ponantur, et ego venio cum officialibus et tollo,* atque huic consilio paruisse Felicem, et in area codices sacros poni mandasse: illuc Cæcilianum cum officialibus venisse et omnia tulisse secundum sacrum præceptum. Cæcilianus in judicio totum istud epistolæ suæ adjectum esse contendit atque Ingentium falsi redarguit, qui suspensus imminentium tormentorum metu fassus est hæc epistolæ se addidisse in vindictam Mauri hospitis sui, ut Felici traditionis notam inureret.

Nomina Episcoporum concilii Cirtensis. — Persecutione codicum tradendorum paulum relaxata anno æræ vulgaris 305, III nonas Martii (1), decem aut undecim episcopi Numidie convenerunt Cirtæ in domum Urbani Donati ad ordinandum in hæc urbe Episcopum in locum Pauli Cirtensis. Primum inter eos antiquitatis jure locum tenebat Secundus Tigisitanus, cum quo consedere Donatus Masculitanus, Victor Russicadensis, Marinus ab Aquis Tibilitanis, Donatus Calamensis, Purpurius Limatensis, Victor Garbensis, Felix a Rotario, Nabor a Centurionis, Secundus minor filius fratris Secundi Tigisitani. Cirtam quoque venerat Menalius incertum cujus in Numidia sedis episcopus, sed qui ne a suis civibus thurificasse

(1) Anno 305, III Nonas Martii. De hac epocha vide annotationem 62, in lib. 1 Optati.

probaretur, oculorum dolorum hinc ad consensum A suorum procedere trepidavit.

Accusantur plures Traditores a Secundo. Purgantur humilitati accusatus ferociter respondit. Absolvuntur omnes Deo servata eorum causa. — In Concilio propositum est a Secundo, ut antequam episcopum ordinarerent, probarent sese adstantes, hoc est, purgarent se ab accusationibus aut suspicionibus criminum. Tum is Donatum Mascalitanum interrogavit, num tradidisset, hoc neque factum regem fassus est, neque plane negavit, sed respondit se quesitum a Floro ut thurificaret et traditum non fuisse in manus ejus. addens, *quia Deus mihi donavit, ergo et tu serva me Deo*, ita veniam criminis quasi admissi petens; cui reposuit Secundus. *Quid ergo tibi sumus de martyribus qui non tradiderunt, et ideo coronati sunt?* Dignatos rursum ait. *Mitte me ad Deum, et ibi reddam rationem.* Tum Secundus jussit eum recedere in partem alteram et stare quasi reum. Deinde Marinum ab Aquis Tabulitanis compellavit his verbis: *Dicitur et te tradidisse.* Respondit Marinus se dedisse Paulo Cartulas, codices vero suos salvos esse; hunc etiam in partem alteram recedere jussit Secundus. Donatus Calameasis ab eo similiter interrogatus, respondit se dedisse codices medicinales, et hoc responso dato stetit in medio. Victor a Russiade accusatus a Secundo quod tradidisset quatuor Evangelia, aperte ac sine ulas ambagibus crimen fassus est: *Valentinianus*, inquit, *Curator fuit, ipse me coepit ut mitterem illa, hoc delictum mihi indulget, et indulget mihi Deus.* Hoc responso dato statim eum reus stare jussus est. Tum Purpurium Limatensem non traditionis, sed homicidii insinulavit Secundus, ita eum compellans: *Dicitur te necasse filios sororis tuae duos Mitei.* Hic homo ferox et impudens, crimen illatum in accusatorem retorsit: *Putas, inquit Secundo, me terreri a te sicut et alii? Tu quid egisti, qui tentus es a curatore et ordine ut scripturas dares? Quomodo te liberasti ab ipsis, nisi quia dedisti, aut jussisti dari quodcumque? non non te dimittebant passim.* Tum in minas prorupit. *Ego, inquit, occidi, et occido eos qui contra me faciunt: (o ferream immanitatem!) ideo noli me proterere ut plus dicam, scis me de nemine tractare.* Similiter omnes rei stantes murmurare ceperunt adversus Secundum. Quod videns Secundus alter hujus fratris filius, patrum sui adiensus est: *Andis quae dicit in te? paratus est recedere et schisma facere, non tantum ipse, sed et omnes quos atquis; quos scio quia dimittere te habent et dare te sententiam, et remanebis solus haereticus: ideo quid ad te pertinet quis quid agit? Deo habet reddere rationem.* Tum Secundus Tiginitanus id metuens, consultis Victore Garbensi, Felice a Rotario, et Nabore a Centurionis, tribus scilicet judicibus superstitiis qui in sententiam Secundi minister descendebant et talem causam Deo servari debere censuerant, totum dissolutionem praestabant, eosque sedere jussit. Tunc dictum est ab omnibus *Deo gratias*, et soluti sunt.

Ordinatio Secundi. Nundinarii diaconi dissenso a

Secundo. — Haec prior pars synodi. Posterior fuit electio et ordinatio episcopi in locum demortui Silvanus is de quo prius dictum, qui sub Paulo episcopo lucernam et capitulatam argenteam ultro tradiderat, propositus est ut ordinaretur in ejus locum: tunc a populo acclamatum est. *Traditor est, alius patet partem et integram civem nostrum volumus.* Adversus hujus electionem reclamatum est a clero, et ab honoratis civibus, sed arenae rustici aliique vulgi plebecula mercede conducti in area martyrum honoratos cives incluserunt, ac sublatum Silvanum a Mute arcuatio episcopum proclamarunt, quem Secundus et alii episcopi qui Certam convenerant ordinare. A Silvano deinde, presentibus episcopis, Victor presbyter est ordinatus, qui ut fieret presbyter viginti folios Silvano dedit, quos ante cathedram episcoporum positos, ipsi dividerunt inter se. Haec omnia patefecit Nundinarius Silvani diaconus iratus adversus episcopum suum a quo fuerat loco motus. Quae res Purpurium Limatensem et alium ejusdem factionis episcopum nomine Fortem impulit, ut ad Silvanum et ad Certenses scriberent quavis ratione Nundinarii diaconi exolecerat animum placari oportere, ne quae secreta palam faceret: quod cum factum non fuisset, Severus harum rerum documenta et testes exhibuit coram Zenophilo proconsule, ut habent gesta.

Origo schismatis. Lucilla adversus Caecilium parr.

— Quamvis Secundus Tiginitanus et Mensurius Carthaginensis non bene concordarent, nihilominus tamen quamdiu vixit Mensurius, nihil inter eos schisma erupit: at eo mortuo, ab ipsis episcopis qui concilio Certensi adhaerant, ordinatione Majorini quem Caeciliano prius ordinato opposuerunt, Carthaginensis primum Ecclesia, ac postea tota Africa in duas partes scissa est. Cujus divisionis origo et causa accuratius et elegantius describi non possunt quam ipsis Optati verbis. *Hoc, inquit, (schisma) apud Carthaginem post ordinationem Caeciliani factum esse, nemo est qui nesciat: per Lucillam scilicet, nescio quam faminam factiosam: quae ante concussam persecutionis turbinibus pacem, dum adhuc in tranquillo esset Ecclesia, cum correptionem archidiaconi Caeciliani ferre non posset: quae ante spiritalem cibum et potum, os nescio cujus martyris, si tamen martyr, libare dicebatur: et eum proponeret calicem salutari; os nescio cujus hominis mortui, etsi martyris, sed necdum vindicati, correpta, cum confusione, discessit irata. Irascenti et dolenti, ne disciplina succumberet, occurrit subito persecutionis evata tempestas.*

Mensurius ad curiam citatus ornamenta Ecclesiae Botro et Celestio commendat. — **¶** *Isdem temporibus Felix quidam diaconus, qui propter famosam nescio quam, de tyranno imperatore tunc factam epistolam, appellatus est, periculum timens, apud Mensurium episcopum delituisse dicitur. Quem cum postulatum Mensurius publice denegavit, relicto messo est, rescriptum venit, ut si Mensurius Felix com dissonum non reddidisset, ad palatium dirigeretur. Contentus non*

leves patiebatur angustias : erant enim Ecclesie et auro et argento quamplurima ornamenta , quæ nec defodere terræ , nec secum portare poterat. Quæ quasi fidelibus , senioribus commendavit , commemoratorio facto , quod eundem aniculæ dedisse dicitur : ita ut si ipse non rediret , reddita pace Christianis , anicula illa illi daret , quem in episcopali cathedra sedentem inveniret. Profectus causam dixit : iussus est reverti : ad Carthaginem pervenire non potuit.

Ordinatio Cæciliani in episcopum Carthaginensem , nec non causæ atque origo schismatis. — *Tempestas persecutionis peracta et definita est. Jubente Deo, indulgentiam mittente Maxentio, Christianis libertas est restituta. Botrus et Celestius, ut dicitur, apud Carthaginem ordinari cupientes, operam dederunt, ut absentibus Numidis, soli vicini episcopi peterentur, qui ordinationem apud Carthaginem celebrarent. Tunc suffragio totius populi Cæcilianus eligitur : et manus imponente Felice Autumnitano, episcopus ordinatur. Botrus et Celestius de spe sua dejecti sunt. Brevis auri et argenti sedenti Cæciliano, sicuti delegatum a Mensurio fuerat, traditur, adhibitis testibus. Convocantur supra memorati seniores, qui saucibus avaritiæ commendatam ebiberant prædam. Cum reddere cogentur, subduxerunt communioni pedem. Non minus et ambitores, quibus et ordinari non contigit : nec non et Lucilla, quæ jamdudum ferre non potuit disciplinam : cum omnibus suis potens et factiosa sæmina, communioni misceri noluit. Sic tribus convenientibus causis et personis, factum est ut malignitas haberet effectum. Schisma igitur illo tempore confusæ mulieris iracundia peperit, ambitus nutrit, avaritia roboravit. Ab his tribus personis contra Cæcilianum causæ confictæ sunt, ut vitiosa ejus ordinatio diceretur.*

Quo tempore initium schismatis statuendum. — Contigere isthæc post persecutionem peractam et libertatem Christianis restitutam in Africa indulgentia Maxentii, ac proinde postquam iste Africæ potitus est, quod non contigit nisi post mortem Maximiani Herculii qui anno 310 e vivis sublatus est : postquam Alexander qui tunc Præfecti Prætorio in Africa vicem gerebat ac partes Galeni tuebatur a Rufio Volusiano et Zena, quos cum copiis Maxentium in Africam miserat, victus atque interfectus est, ut testes sunt Zozimus et Aurelius Victor. Hinc indulgentia illa a Maxentio in Africam mitti non potuit, et libertas per illum Christianis restitui ante annum 311, quo anno persecutionem in Occidentis partibus finem accepisse testatur Eusebius.

Visitor Ecclesie Carthaginensi datus a Clericis Secundi. — Antequam Cæcilianus ordinaretur, jam Secundus clericos Carthaginem miserat, qui licet ad clericos Carthaginenses accedere noluerint, a Lucilla suscepti visitatorem nominaverant, si fides habeatur Augustino id narranti serm. XLVI, de Pastoribus c. 15. Hoc tempore Ecclesiam quoque Carthaginensem turbavit Donatus a Casis-nigris, qui, eodem teste in Breviculo collationis diei 5 convictus est in

concilio Romano. Cæciliano etiamnum diacono schisma fecisse Carthagine.

Concilium 70 Numidarum Carthagin. Accusatio Cæciliani. — Secundus et episcopi Numidiæ vocati Carthaginem ad ordinationem episcopi, invenerunt Cæcilianum jam ordinatum : agere tulere se non expectatos, inprimis Secundus Primas, conveniens esse existimus ut princeps a principe, hoc est, Primas a Primato ordinaretur. At Carthaginensis Clerus et populus, quibus jampridem Secundus et Numide invidi erant, hos excipere noluerunt ; sed suscepti sunt ab iis qui Cæcilianum odio habebant, a Lucilla scilicet et ejus fautoribus, a senibus illis quibus credita fuerant ornamenta sacra, a Botro et Celestio qui indignabantur ordinatos se non fuisse. Septuaginta fuerunt aut circiter episcopi Numidiæ, Augustino teste, et inter eos, omnes illi qui concilio Cirtensi adfuerant, Traditores scilicet et homicidæ, una cum Silvano Cirtensi et Donato a Casis-nigris præcipuo dissensionis incentore. Ad basilicam in qua Christiani conveniebant, nullus accessit ; sed in domo quadam privata conventiculum suum habuerunt. Vocatus ab iis Cæcilianus, innocentia sua fretus, mandatum hoc ipsis significat : *Si est quod in me probetur, exeat accusator et probet. Illo tempore, inquit, Optatus, a tot inimicis nihil in eum potuit confingi : sed de ordinatore suo, quod ab iis falso Traditor diceretur, meruit infamari. Iterum a Cæciliano mandatum est, ut si Felix in se, sicut illi arbitrabantur, nihil contulisset, ipsi tanquam adhuc Diaconum ordinarent Cæcilianum. Tunc Purpurius solita malitia fretus, quasi et Cæcilianus filius sororis ejus esset, sic ait : Exeat huc quasi imponatur illi manus in Episcopatu, et quassetur illi caput de poenitentia. His rebus compertis, tota Ecclesia Cæcilianum retinuit, ne se latronibus tradidisset.*

Damnatio Cæciliani. — Absentem itaque damnaverunt Cæcilianum, quod vocatus adesse noluerat, quod a Traditoribus esset ordinatus, et quod victum afferre martyribus in custodia constitutis prohibuisse dicebatur. Prolata in eum ejusque ordinatores dejectionis atque excommunicationis sententia, in ejus locum Majorinum, qui lector fuerat dum Cæcilianus erat archidiaconus, domesticum Lucillæ ipsa suffragante, et hujus argento corrupti (nam quadringentos folles eam propterea episcopis dedisse postea compertum fuit) episcopum illicite ordinarunt : sic altare contra altare erectum est : hinc schismatis ac dissensionis initium.

Litteræ synodi in Cæcilianum. Divisio Africæ. Cæcilianus in communione totius orbis permanet. — Post sententiam prolatam, litteras, ut fieri solet, nomine concilii ad Ecclesias Africanas miserunt, livore, ut inquit Optatus, dictante conscriptas ; quibus Cæciliani ordinatores traditionis reos esse calumniabantur, Cæciliani ordinationem irritam esse pronuntiabant, ac omnes monebant ut ab ejus communione abstinerent, et Majorinum pro legitimo agnoscerent Episcopo. Creditum est a pluribus Africanis, numerosi concilii

litteris in Cæcilianum datis : hinc non tantum Carthaginiensis, sed et universa Africana Ecclesia in duas partes est divisa, alius Cæcilianum innocentiam defendentibus, et cum eo communionem retinentibus; aliis stantibus a parte Majorini et a Cæcilianum communionem discedentibus. At cum ad Ecclesiam transmarinam causam hanc deferre adversarii Cæcilianum tunc temporis ausi non essent, Cæcilianus in communionem totius orbis Ecclesiarum permansit, e contra vero Majorinus nullum habuit extra Africam qui cum eo communicaret, aut illum pro episcopo Carthaginensi haberet. Ad Cæcilianum ab omnibus transmarinis Ecclesiis communicatorie mittebantur, non autem ad Majorinum.

Constantinus Cæcilianum pro legitimo episcopo agnoscit.—5 Quin etiam Constantinus imperator, qui superato anno 312 Maxentio, Italiam et Africam imperio suo adiunxerat, pecunias quas in sumptus militum totum Ecclesiam Catholicam provinciarum Africae, Numidiae et utriusque Mauritaniae ex fisco largiebatur, Cæciliano tanquam legitimo Carthaginensi episcopo distribuendas commisit; et litteris ad eum datis schismaticos acerbè perstringit, tanquam incompertis mentis homines, ad agentes ut sanctissimè ac catholice Ecclesie populum in proba atque adalterum fidesitate corrumpant, atque se dedisse in mandatis Anulino proconsuli et patrio vicario pro locorum, ut hujus rei curam gerat, et si quis hujusmodi homines in laevamenta perseverare contigerit, Cæciliano scribat, ut absque hesitatione signidictos iudices abeat, utque ipsis referat, ut in reos quemadmodum eis coram mandaverat, animadvererent.

Adversarii Cæcilianum libellos dant proconsuli adversus eum. Petunt ab imperatore sibi dari iudices.—Eodem imperator ad Anulinum de immunitate clericorum in Africa scribens, eos tantum a publicis functionibus eximat, qui in Ecclesia catholica cum Cæciliano preter sanctissimam religionem ministrant. Acceptis his litteris Anulinus Cæcilianum et clericos Carthaginensis Ecclesiae accersivit, perfecteque ipsis beneficia præcipuo eos hortatus est, ut unitate consensu omnium facti, immunitate sua concessa fruerebantur, et absque impedimento deinceps divinis rebus inservirent. Veram post paucos dies quidam ex adversariis Cæcilianum, adiuncti sibi populi multitudinè, proconsulim advenit atque duos libellos obtulere, unum in alia signatum, cujus hæc erat superscriptio: *Libellus Ecclesie catholice canonum Cæcilianum tractatus a parte Majorini*; alterum sine sigillo coherentem eodem alia; petieruntque ut eos libellos ad eum tantum dirigeret. Ita non refert ipse Anulinus in relatione ad imperatorem data Carthagini XVII K. Idus Constantino Augusto III Cos., qui consularis factus in annum æræ vulgaris 315. Libellos simul cum relatione ad imperatorem, ut omnia posset dignoscere, misit Anulinus. Cæcilianum iterum in suo statu reliquit. Libellus sine sigillo annexus alia, non alius erat quam is quo sibi

A iudicere Gallia dari postulabant, quem refert Optatus concepitum his verbis: *Reverendus te, Constantine, optime imperator, quantum de genere justus es, cujus pater inter ceteros imperatores persecutorem non caecavit, et ab hoc factore, immunitus est Gallia. Nam in Africa inter nos et ceteros episcopos continentibus suis, potius ut de Gallia nobis iudices dari præcipiat pietas tua. Datus a Ludiano, Digno, Nasuto, Capitone, Iuliano et ceteris episcopis partis Donati, aut potius Majorini, ut observavimus hoc loco.*

Constantinus dat iudices tres e Gallia episcopos qui Romam causam deferunt una cum Miltiade Rom. episcopo.—Constantinus imperator, accepta in Gallia, ubi tum versabatur, relatione Anulini proconsulis, et libellis eidem relationi adjunctis, permissè omnia tulit, ut ipse ait in epistola ad Miltiadem: *In his provinciis quos divina Providentia sua devotè spontanea deditione tradiderat, et in quibus maxima erat populi multitudo, plebem quasi in duas partes divisam ad deteriora deflectere, et episcopos inter se dissentire. Ut igitur dissidio finem imponeret Constantinus, tres episcopos e Gallia iudices dedit, Maternum Agrippinensem, Retium Augustodunensem, et Marimum Arclatensem, qui cum Miltiade Romano episcopo Romam rem iudicarent. Simul Anulino mandavit, ut Cæcilianum cum decem episcopis partis sue, et adversarios Cæcilianum totidem Romanam navigare præciperet, intra diem sextum nonas octobris; ut illic episcopali iudicio causa eorum disceptaretur. Atque ut iudices dati negotii plenissimam haberent cognitionem, exempla libellorum ab Anulino missorum ad singulos eorum transmisit cum litteris quibus eos hortabatur, ut causam hanc accuratissime cognoscerent et ex præscripto justitiæ iudicarent. Exstat ejus epistola ad Miltiadem data, que ipsum iudicem ejus causæ esse vult una cum Retio, Materno et Marimo, collegis ejus.*

Romam ex utraque parte mittuntur. Concilium Romanum sub Miltiade. Cæcilianus innocens pronuntiatus; in Donatium sectari latæ.—Anulinus juxta mandatum imperatoris Cæciliano et adversariis episcopis præcipit ut dem ex utraque parte Romam irent. Cui mandato se parituros cum utriusque promississent, rei certiores fecit imperatorem. Ergo Cæcilianus una cum decem episcopis partis sue et totidem ex ejus adversariis (priorum antesignanus erat Donatus Casensis) Romam venerunt: cumque huc etiam venissent tres episcopi Gallicam iudices a Constantino nominati, hi una cum Miltiade et quindecim episcopis Italis, quorum nomina et sedes refert Optatus, lib. 1, § 25, in dæco Fauste in Laterano, (hæc est in parte Laterani palatii que Fauste imperatrici destinata erat) Constantino III et Licinio verum Cos. anno 315, sexto nonas octobris die, sexta feria conveniunt. His novendecim consentibus episcopis causa Cæcilianum et Donati coepit agitari. Res per triduum acta est, assistentibus Notariis qui acta confecerunt. Primo die Cæcilianus et accusatores ejus steterunt se coram iudicibus. De accusatorum personis tres-

tatum est, et quidam eorum, quorum vita macula inquinata erat, secundum leges ab actione repulsi sunt. A cæteris questum ut testes et probationes in Cæcilianum producerent, tum illi nihil in eum proferre potuerunt; sed id tantum allegavere Cæcilianum ab universa plebe Carthaginiensi accusatum fuisse. At iudices hujus accusationis quæ tumultuosissimum clamorem, nulla documentorum attestatione, nulla testium fide nitentur, rationem habendam esse nequaquam censuerunt. Requisierunt ab iis, ut certos accusatores et testes inducerent, qui simul cum iis ex Africa venerant, et cum præsentibus fuissent, a Donato substracti dicebantur, quia testificati erant nihil habere se quod in Cæcilianum dicerent. Eos se exhibiturum ille promisit, atque ita mansit in pendulo Cæcilianus causa. Donatus autem Casensis accusatus et convictus est, Cæciliano etiam archidiacono, schisma fecisse Carthagine, et confessus se rebaptizasse et episcopis lapsis manum imposuisse. Secunda die a quibusdam novus libellus denuntiationis adversus Cæcilianum datus est; quo facto agitata rursus cognitio, et tamen nihil quidquam in Cæcilianum potuit probari. Eadem die actum videtur de concilio septuaginta episcoporum qui Cæcilianum damnaverant, quorum quasi gravissima opponebatur auctoritas. Adversus illos multa dicta sunt: Traditores eos fuisse Cæcilianus inimicos, ambitiosos homines, Lucillæ obnoxios et ejus pecunia corruptos, aliaque ejusmodi: adversus Cæcilianum quod a Felice Aptungitano Traditionis reo ordinatus fuisset. Hæc quæstiones plures et intricatissimæ erant, a quibus abstinendum esse sibi duxerunt concilii Romani patres, ac de Cæciliano tantum et Donato iudicium ferre voluerunt. Hic iterum pollicitus est se die sequenti idoneos testes criminum Cæcilianus exhibiturum: at cum promissis stare non posset, ad iudicium accedere amplius noluit. Itaque tertia die Cæcilianus omnium ore innocens pronuntiatus est, et communicatio cum eo servata: e contra a singulis in Donatum propria confessione convictum sententiæ late sunt. In cæteros autem episcopos qui Cæcilianum damnaverant, nihil pronuntiatum, nec ullus eorum a communione Ecclesiæ expulsus est; sed cunctis episcopis partis Majorini optio data est, ut si ad unitatem redire vellent, in suis honoribus permanerent, etiamsi extra Ecclesiam ordinati fuissent a Majorino; ita ut ubicumque duo essent episcopi, unus a Cæciliano, alter a Majorino ordinatus, is confirmaretur qui prior esset ordinatus, alteri vero plebs alia regenda provideretur. Hæc ex Optato, lib. 1, § 24, et Augustino, ep. XLIII, et Breviculo collationis diei 3 collegimus. His peractis, Miltiades et reliqui episcopi quæcumque in concilio gesta fuerant, una cum actis ipsius concilii ad imperatorem Constantinum direxerunt, verbo etiam affirmantes quod iudicium suum fuisset pro rerum æquitate depromptum, eosque potius noxæ obnoxios esse dicentes qui contra Cæcilianum putaverunt quædam commovere.

A *Quid post apud Romam in Africa gestum.* — Post istud iudicium contigisse puto, quod narrat Optatus, lib. 1, § 26. his verbis: *Eodem tempore idem Donatus petiit, ut ei reverti liceret, et nec ad Carthaginem accederet. Tunc a Feliciano, suffragatore eius, imperatori suggestum est, ut bono pacis Cæcilianus Berberet retineretur: et factum est. Tunc duo episcopi ad Africam missi sunt, Innocentius et Olympius. Venerunt, et apud Carthaginem fuerunt per dies quadraginta, ut pronuntiarent ubi esset Catholica. Hoc seditiosa pars Donati fieri passa non est: de studio partium strepitus quotidiani sunt habiti: novissima sententia eorumdem episcoporum Eusebii et Olympii talis legitur; et dicerent illam esse Catholicam, quæ esset in toto orbe terrarum diffusa, et sententiam decem et novem episcoporum jamdudum datam, dissolvi non posse. Sic communicaverunt clero Cæcilianus, et reversi sunt. De iis rebus habemus volumina actorum, quod si quis voluerit, in novissimis partibus legat. Cum hæc fierent, Donatus ultro prior ad Carthaginem rediit. Hoc audito, Cæcilianus ad suam plebem properavit. Hoc modo iterum renovellatæ sunt partes.*

B *Novi tumultus Donatianæ factionis adversus Cæcilianum.* — Itaque Donatianæ factionis homines in perverbia sua permanentes, novos etiam tumultus per Africam concitare cœperunt, et ex iis nonnulli imperatorem adire ausi sunt, ac de novo Cæcilianum accusare. Quibus cum respondisset imperator: *Frustra id eos jactare cum res fuissent apud urbem Romam ab idoneis ac probatissimis viris episcopis terminatæ, obnoxie ac pertinaciter responderunt, quod eorum omnis causa non fuisset audita; sed potius iidem episcopi quodam loco se clausissent, et prout apud ipsos fuerat iudicassent.*

C *Novæ eorum ad imperatorem querelæ. Gesta apud Ælium Africæ proconsulem de innocentia Felicis Aptungitani.* — His permotus Constantinus imperator, ut dissensionibus tandem aliquando finem imponeret, causam Felicis Aptungitani in publico Africæ iudicio examinari præcepit, et concilium priori longe numerosius indixit in urbem Arelatensem, ut tota Cæcilianus causa iterum ad examen revocaretur. Scripsit igitur ad Verum seu Verinum vicarium Africæ, ut de vita Felicis Aptungitani et de crimine Traditionis ejus insinulabatur, publice inquireretur. Cum autem Verus incommoda valetudine teneretur, Ælianus proconsul quæstionem habuit loco Vicarii, Alfium Cæcilianum qui tempore persecutionis curator fuerat municipii Autumnitanorum, accersiri iussit cum Ingentio scriba, Claudio, Saturnino, Calidio, Gratiano, Superio stationario, Solone servo publico, aliisque testibus ad quæstionem necessariis. Lecta sunt acta municipalia, interrogati Saturninus et Calidius junior curatores, Superius stationarius et Cæcilianus Duumvir, Ingentius quæstioni applicitus, iisque omnibus auditis, hanc proconsul sententiam pronuntiavit: *Felicem religiosum episcopum liberum esse ab exustione instrumentorum Deificorum manifestum est, cum nemo in eum aliquid probare potuerit*

quod reliquos scripturas tradiderit vel everserit. **A** Quamvis enim interrogatus expressè ipsa manifestata est nullis scripturas Traditoris vel latentes, vel corruptas, vel incensas fuisse. Hoc actus conductor quod Felix episcopus religiosus illis temporibus nequa personis fuerit, neque conscientiam accommodaverit, neque tale aliquid fieri jussit. Egentis e contra convictus quod Albi Cæciliani epistolæ nonnulla addidisset quibus Felici cramen Traditionis impendebatur, in carcerem conjectus est, et illic detentus donec Constantinus anno sequenti Prebiano proconsul. Etiam successori scripsit ut eum ad comitatum mitteret. Acta illa confecta sunt ab Eliano Volusiano et Anniano consulis xv kalendas martias, hoc est, die decima quinta mensis Februarii anni 514 (a), quatuor mensibus post synodum Romanam.

Epistola Constantini quibus Arelatense concilium indicit. — Eodem anno, mense Augusto, habitum est Arelatense concilium. Scripsit Constantinus ad Alatum (b), seu ut alii legunt, Ablavium, aut potius Alatum Africa proconsulem, ut Cæcilianum cum aliis episcopis quos ipse deligeret, necnon aliquos alios ex provinciis Byzacena, Tripolitana, Numidia et Mauritania, atque etiam aliquos ex episcopis adversariis, data evocacione publica per Africam et Mauritiam inde ad Hispanias transportari juberet, ut intra diem kalendarum Augustarum Arelatam pervenirent. Dederat etiam imperator Literas ad episcopos, quos adesse concilio volebat, quibus mandabat eis, ut accepto publico vehiculo, intra kalendas Augusti in urbem Arelatensem convenirent, quo statuerat ex diversis ac prope infinitis locis episcopos adesse, ut causa Cæciliani et Donatistarum jam iudicari auditis utriusque partibus finiretur. Exemplum hujus epistolæ ad Chrestum Syrcusanum scripte reperit Eusebius, cui similia fuisse exempla ad reliquos episcopos missa par est credere. In eo quod ad Chrestum directum est, potestatem illi fecit adjungendi sibi duos secundi ordinis, hoc est, ut existimo presbyteros, diaconos, aut alios clericos, et tres servulos itineris sui socios. Item etiam ceteris episcopis indultum esse ex eo constat, quod simul cum episcopis concilio a fuerint et subscripserint presbyteri, diaconi et alii ceteri plures.

Nomen et nomen episcoporum concilii Arelatensis. — In numero episcoporum concilii Arelatensis **D** certatur inter scriptores. Sexcentos fuisse scribit Abo; sed levis admodum fidei scriptor in hoc negotio. Ducentos fuisse suspicatus est Baronius ex cor-

rupto Augustini loco, lib. 1 contra Parmenianum, c. 5, ubi mentione facta Romani iudicii sub Milto de, quem Traditoris **7** accusabant Donatiste, post sententiam ab eo latam hæc habebantur: *Usque adeo dementes sunt homines, ut ducentos iudices apud quos victi sunt, victis litigatoribus credant esse postponendos.* Existimavit scilicet Baronius, quod de ducentis iudicibus hæc dicitur, pertinere ad concilium Arelatense, cum tamen de Romano hic agatur, quod novodecim tantum haud dubie episcoporum fuit. At in genuino Augustini textu de ducentis iudicibus nihil habetur; sed ut restitutum est ex veteri codice Vaticano in postrema editione operum Augustini legi debet: *usque adeo dementes sunt homines, ut contra iudices apud quos victi sunt, victis litigatoribus*

B *credant.* Quam lectionem hujus loci genuinam esse patet: nam omnes codices manuscripti omittunt postrema verba *esse postponendos*, quæ a Lovanien-sibus adjecta sunt, ut sensum atque efficerent: et cum vox *contra* forte ab Amannensi per duplex *ce* aut *ca* expressa fuisset, inde exscriptores numerum ducentorum effecerunt. Rursum ergo ex omni capite Baronii conjectura, et aliunde numerum episcoporum concilii Arelatensis colligere oportet. Constantinus in epistola ad Chrestum, ait jussisse se plurimos ex diversis ac prope infinitis locis episcopos in urbem Arelatensem intra kalendas Augusti convenire; quæ verba concilium istud valde numerosum fuisse videntur innuere. At primum in confesso est apud omnes vocatos tantum fuisse ex Occidentis partibus quæ Constantino parebant, et inter triginta tres, quorum nomina in subscriptionibus leguntur, occurrunt episcopi ex omnibus Occidentis partibus, Italia, Apulia, Dalmatia, Gallis, Britannis, Sardinia, Sicilia, Hispania et Africa. Nihil autem vetat episcopos tot diversarum regionum dicere ex diversis ac prope infinitis locis congregatos. Deinde utrum omnes episcopi a Constantino vocati adfuerint incertum est. Duplex tantummodo monumentum est ex quo episcoporum, qui ad concilium istud convenere, numerus et nomina possint colligi, nempe superscriptio epistolæ concilii ipsius et subscriptiones concilii. At superscriptionis certior auctoritas, nam variant subscriptiones, suntque non parum perturbata atque corrupte: sed per utroque episcoporum numerus, qui triginta tres non excedit et eadem fere nomina, atque unum ex altero illustratur et emendatur. In superscriptione primus occurrit Marius Arelatensis, sequitur Acratius, qui melius

esse. Verisimilius est mendum esse in gestis, cum præsertim in his Licinius Constantino conjugatur, ut imperii particeps, qui circa finem hujus ævi cum Constantino bellum gessit, et victus est in Cibalensi prælio die octava Octobris commisso.

(b) *Alatum.* In manuscripto codice legitur *Alato*; sed nulla hujus apud veteres memoria; e contra Ablavi nomen illustre. Potuit Ablavius tunc temporis Vicarius esse Africae Baluzius legendum esse et *Alatum* pro *Alapum*, qui *Alatum* tunc proconsul erat Africae, ut ex gestis, de quibus supra, quod non dubitet a verisimili.

(a) *De 15 mensis Februarii, anni 514.* Docet id Augustinus in libro ad Donatistas post collationem. At in actis dicitur subitus Cæcilianus Duodevix XIV kalendas Septembris Volusiano et Anniano Cons. Que ut concilio Valensius, censetque istud in mentionem mense Februarii et mense Augusto perfectam. At Londoni intercessum fuisse, ait sub indice pependisse cognitionem, quam Augustinus vocat dilectissimum exarum, vix creduibile est, cum præsertim teste O. nate mandasset imperator, ut *remotis atrocitatibus publicis, de vita Felici Augustiniani quaeretur*; Volens scilicet hoc publicum Arelatense prædicium

in subscriptionibus Agrætius Trevirensis, Theodorus Aquileiensis, Natalis presbyter civitatis Ursolensium forte Urgelitanæ, Proterius Capuensis episcopus, Vocius Lugdunensis, Verus Viennensis, Probatianus seu Probatius presbyter Tarraconensis, Cæcilianus Carthaginensis, Faustinus presbyter de civitate Arausicorum, Surgentius episcopus civitatis Pocolfeldis, forte vici Biltensis in Africa, Gregorius Portuensis, Roticius Augustodunensis, Ambitaurus seu Imbetausus Remensis, Termatius presbyter de civitate Bastigensium, Meroles Mediolanensis, Pardus Arpitanus, Adellius de colonia Londinensium, Hibernius forte Eborius Eboracensis, Fortunatus episcopus Casariensis in Mauritania, Aristasius forte Anastasius Beneventinus seu Beneventensis, Lampadius Utinensis, Vitalis Verensis in Africa proconsulari, Maternus Coloniensis, Liberius Emeritensis, Gregorius alter cujus nomen et locus non exstant in subscriptionibus, Crescens qui forte idem cum Chresto Syracusano, Avitianus Rotomagensis, Dafnus Vasionensis, Orientalis Burdegalensis, Quintasius Calaritanus, Victor Uticensis, et Epictetus Centumcellensis. Horum omnium nomina, episcoporum esse existimans Valesius, tres ac triginta episcopos synodo Arelatensi adfuisse inde collegit. At cum inter istos triginta tres quatuor presbyteros fuisse constet ex subscriptionibus, nempe Natalem, Probatium, Faustinum, Termatium, residui sunt episcopi tantum vigintinovem, quibus addendi sunt ex subscriptionibus Oresius Massiliensis, Mamertinus Elosatium, Restitutus Londinensium, Faustus Tuburbitanus, et Victor a civitate Legisvolumini seu Legensis in Numidia, quorum nomina prætermissa sunt in superscriptione epistolæ synodicæ. Inde exurgit numerus episcoporum triginta quatuor, quibus addendi sunt quindecim presbyteri, viginti quinque Diaconi, sex Exorcistæ, et duo Lectores, quorum nomina in subscriptionibus leguntur. Hæc de numero Patrum qui concilio Arelatensi interfuerunt.

Concilii Præses. Decreta Concilii Arelatensis. — Præfuit consessui Marinus Arelatensis, cujus nomen primum legitur in superscriptione epistolæ synodicæ. Adfuerunt alii duo iudices qui in priori iudicio sederant Maternus et Agrætius. Sylvester qui Miltiadi Romano pontifici successerat, cum ab urbe recedere minime potuisset, illic Claudianum et Vitum presbyteros legatos misit qui vices suas implerent cum duobus diaconis. Porro etsi ex omnibus Occidentis partibus ad hoc concilium episcopi conveniunt, major tamen eorum pars ex Galliis; nam sexdecim episcopi Gallicani in subscriptionibus numerantur. Congregati igitur episcopi in civitate Arelatensi kalendis Augusti, Volusiano II, et Anniano Coss. anno 314, causam Cæciliani rursus examinarunt. Præsens erat reus, præsentibus accusatores, de quibus hæc ait concilium in epistola Synodica: *Graves ac perniciosos legi nostræ atque traditioni effrenatæ mentis homines pertulimus, quos et Dei nostri præsens auctoritas et traditio ac regula veritatis*

ita respuit, ut nulla in illis aut docendi ratio subsisteret, aut accusandi modus ullus, aut probatio conveniret. Innocens itaque ab eorum calumniis pronuntiatum est Cæcilianus, ipsi vero, *iudice Deo et matre Ecclesia, verba in epistola synodice concilii, quæ suis noscitur et comprobant, aut damnati sunt, aut repulsi: damnati scilicet accusatores præcipui ac schismatici auctores, ceteri a communione pulsati donec ad Ecclesiam catholicam redierint, quæ in casu indultum est eis qui clerici erant inter Donatistas, ut in gradu suo manerent, et circa episcopos idem statutum quod prius in concilio Romano, ut in locis ubi unus erat tantum episcopus partis Majorini, is ibi permaneret. Ubi vero, unus communionis Cæciliani, alter Majorini, is ibi confirmaretur qui prior foret ordinatus, alteri vero plebs alia regenda committeretur, aut servato Episcopi honore et dignitate in eadem Ecclesia permaneret, ac Collega decedente in ejus locum succederet. Ea de causa concilium in epistola synodica ad Sylvestrum innuit se mitius cum schismaticis egisse, sic ad eum scribens: *Utinam, frater dilectissime, ad hoc tantum spectaculum interesse tanti fecisses: profecto credimus quia in eos severior fuisset sententia prolata, et te pariter nobiscum judicante, cætus noster majori lætitia exultasset.**

Canones concilii Arelatensis. — Peracto iudicio causæ propter quam convocati erant in urbem Arelatensem episcopi, non hæc tantum sibi tractanda esse existimarunt ad quæ fuerant invitati, sed et præterea ut Ecclesiis suis consulere, leges in provinciis suis observandas edere decreverunt. Conditi sunt itaque ab ipsis canones viginti duo, et ad Sylvestrum papam transmissi, ut per eum qui primæ ac præcipuæ orbis Ecclesiæ præerat, cæteris Ecclesiis innotescerent.

Canones Concilii adversus traditores et de baptismo hæreticorum. — Ex his canonibus duo sunt præcipue qui ad præsentem causam pertinent, decimustertius, quo cavetur: **8** *ut qui scripturas sanctas tradidisse dicuntur, vel vasa dominica, vel nomina fratrum suorum, ab ordine cleri amoveantur; sed quia multi sunt qui contra Ecclesiasticam regulam pugnantes per testes redemptos putant se ad accusationem admitti debere, statuitur ut non admittantur, nisi ex actis publicis docuerint, crimen Traditionis ab eis quos accusant fuisse commissum. Eorum vero qui a Traditoribus ordinati fuerant ordinatio irrita non esse pronuntiat, nec quidquam ordinatis obesse. Quæ duo ad causam Cæciliani pertinent, primum quia Traditionis crimen quod ejus adversarii Felici, Mensurio, aliisque catholicis episcopis intentabant, ex actis publicis probare minime poterant, sed tantum vulgi rumorem aut testes pecuniâ corruptos ad eos infamandos allegabant. Alterum, quia Cæciliani ordinationem potissimum impugnabant, eo quod esset a Felice Aptungitano Traditionis reo aliisque episcopis Traditoribus ordinatus: quæ ratio nullius erat roboris, statim atque Traditoris ordinatio irrita non erat. Alter canon qui causam Afrorum spectat, est*

octavo de Baptismo hæreticorum, cujus hæc verba sunt: *De Afris, quæ propria lege sua utuntur ut rebaptizent, præcavit ut si ad Ecclesiam aliquis de hæresi venerit interrogent eum symbolum, et si periderit eum, in Patre, et Filio, et Spiritu sancto esse baptismum, manus etiam in invocatione ut accipiat Spiritum sanctum. Quod si interrogatus non respondeat hanc Trinitatem, rebaptizetur.* Quo canone usus rebaptizandi eos qui ad Ecclesiam veniebant in Africa receptus ad eos tantum hæreticos restringitur, qui Trinitatem non agnoscunt, ac proinde in Patre, et Filio, et Spiritu sancto non erant baptizati, hoc est, in illa fide Trinitatis. Non enim dicit concilium ut interrogentur de forma baptismi, sed de fide: *interrogent eum symbolum.* — *Quod si interrogatus non responderit hanc Trinitatem, rebaptizetur.* Hæc definitio consentanea videtur Optati de baptismo hæreticorum sententia, qui legitur, lib. 1, § 10, ea omnia que Parmenianus dixerat de vitioso et irrito baptismo, ad baptismum eorum hæreticorum pertinere qui falsaverunt symbolum ac de Trinitate prave sentiunt; eandemque Trinitatis fidem, lib. v, § 3, 4, et 8, in suscipiente requirit, ac demum ibidem Donatistas reprehendit quod postquam homo interrogatus in baptismo responderat fidem Trinitatis, iterum post illud *unum credo* exgerent *alterum credo*. Quiddam sic cano Aleratensis de quo agimus, spectatum non est emittes adversus Majorum partem, sed circa legem Afris propriam de rebaptizandis his qui ab hæreticis baptizati fuerant cum ad Ecclesiam veniebant, quam concilium hoc canone temperavit.

Epistola synodica concilii Aleratensis. — Qui conveniant in urbem Aleratensem episcopi, antequam discederent, synodicam epistolam ad Sylvestrum scribere, qua ipsum eorum que gesserant certiorum faciant, et simul cunctis a se conditos ipsi transmittunt, ut per eum cæteris Ecclesiis innotescerent. Ad imperatorem quoque scripserunt, et ab eo licentiam abeundi petiere. Interim quidam ex parte Majorum Constantinum alierant ad iudicium eius provocantes (a), quorum appellationem primum detestatus est Constantinus, in hæc verba prorumpens: *O rabida furoris audacia!* sicut in causis Gentilium fieri solet, appellationem interposuerunt. Indignatus scilicet eos episcoporum iudicio non stare, et ad secularia iudicia provocare, sumique postulare iudicium. Scripsit igitur ad episcopos concilii Aleratensis horum hominum perveraciam acerbè perstringens, hortans concilio iudicium, et episcopos

(a) *Ad iudicium eius provocantes.* Sunt qui existimant provocatorem istum Donatistarum ad imperatorem interpositum fuisse a iudicio Miltrades et concilii Romani. At quoties de iudicio Romano et Aleratensi loquitur Augustinus, tales dicit Donatistas convocatos esse apud imperatorem de primo iudicio, et a secundo ad ipsum imperatorem appellasse. Fisse imperatorem in epistola ad Elionem referens quod de iudicio Romano dixisset sibi Donatistæ, ut illos respondisse: *Quod illic emittit auctoritas non iudicium audita, sed punit quidam episcopi quodam loco se discussum, et prout iuris actum fuerat, iustitiam.* At idem Constantinus in epistola ad episcopos, quam

arguens ut exemplo Christi patientiam adhiberent data schismaticis adhuc optio efigendi utrum mellem, ita ut si eos in proposito perseverare animadverterent, protinus ad proprias sedes redirent. Denique in eadem epistola monet eos misisse se Aleratem officiales suos qui pertinaces ad comitatum perducerent, et dedisse litteras ad Vicarium Africæ, ut quotquot ejus insanie similes invenerit, statim eos ad comitatum dirigat, ut sic tandem aliquando turbas et dissensionem finis impingeretur.

Appellatio Donatistarum ad imperatorem. Cæcilianus et eius adversaria vocati. — His acceptis nuntias, multo ex parte Donati imperatoris iram veriti cum Cæciliano in concordiam redire. Qui vero pertinaciores fuere, ad comitatum perducti sunt; hi partim per se, partim per suffragatores quos in palatio habebant, imperatorem interpellare non destiterunt, ut ipse inter partes iudicium ferret. Quod cum primo aversatus esset Constantinus, tandem continuis Donatistarum adiutoribus victus cessit, utque ipsis os prorsus ocluderet, de Cæciliani innocentia iudicium ferre constituit. Ac primum quidem Cæcilianum ex Africa accersere decreverat, sed mutata, ad petitionem Donatistarum episcoporum, sententia, episcopos partis Donati qui in comitatu erant in Africam reverti jussit, ut illic causa omnis que ipsis adversus Cæcilianum competeat ab amicis seu iudicibus quos elegisset, cognosceretur et finiretur. Verum imperatori paulo post in mentem venit timendum esse, ne si in Africa causa hujus cognitio iustitaretur, a turbulentis quibusdam e Donatistarum factione perturbaretur iudicium, nec secundum veritatem ferretur, aut si res bene iudicata esset, ut erant obstinati animi, iudicio acquiescere recusarent; mutato consilio statuit, ut Cæcilianus patris et ejus adversarii accerserentur ad comitatum; ut ipse inter eos iudicium ferret. Scripsit igitur tum ad Cæcilianum, tum ad episcopos ejus adversarios, ut Romam ad se venirent, qua in urbe morabatur mense Augusto anni 313, ut ex codice Theodosiano liquet. Extat hujus epistola ad episcopos Cæciliani adversarios, in qua postquam mutati consilii rationem reddidit, pollicetur ipsis quod si presente Cæciliano vel uno e criminibus quorum eum accusabant probare potuerint, perinde id apud se futurum ac si universa quæ ei intenderant probata essent. Eodem tempore videtur scripsisse ad Probanum Africæ proconsulem (b), ut Iugentium decurionem Ziquensium quædam Felices epistolam adulterasse ad Aleratensis synodi Patres datam esse vix quisquam dubitare potest, provuisse eos dicit ad iudicium suum, et provocatorem hanc verbis illis detestatur: *o rabida furoris audacia!* etc., que verba Optatus rebaptizantem provocati post synodum Romanam iudicium. At cum nullam Aleratensis Concilii mentionem fecerit, haud mirum si verba illa ad synodum Romanam retulerit, que ad Aleratense iudicium pertinet.

(b) *Eodem tempore videtur scripsisse ad Probanum Africæ Proconsulem.* Sunt qui epistolam illam scriptam esse censent ante superiorum ante Concilium Aleratense. At verisimilius est accersitum non esse

convictus erat coram Æliano proconsule Probianum A prædecessore, atque ideo hujus jussu in carcerem conjectus fuerat, ad comitatum sub idem ea prosecutione mitteret, ut illis, inquit, qui impræsentiarum agunt, atque diuturnis diebus interpellare non desinant audientibus, et coram assistentibus apparere et intuari possit frustra vos Cæcilianum episcopo invidiam comparare, atque adversus eum violenter insurgere voluisse. Ita enim fiet, ut omnis sicut oportet ejusmodi contentionibus populus sine dissensione aliqua reliquit propriæ cum debita veneratione deserviat. Die dicta Cæcilianus, nescio quam ob causam, Romæ sicut jussus erat non occurrit; tum hujus adversarii qui ad comitatum redierant imperatorem interpellarunt ut in Cæcilianum velut contumacem sententiam ferret. Sed imperator dilatione data, præcepit ut eum Mediolanum sequerentur. Tum vero quidam agere ferentes quod Constantinus Cæcilianum absentem damnare nolisset, ipsumque Cæciliano favere ac sibi infensum esse suspicati, fuga se subtrahere cœperunt. Quod ubi cognovit providus imperator reliquos ab officialibus custoditos Mediolanum perducere jussit. Qui autem sese furtim e comitatu subtraxerant, cum in Africam pervenissent, novos illic tumultus excitant. Eorum dux ac signifer erat Menalius ille truculentus homo de quo superius dictum est, qui in veteri insania perseverans seditionem excitare paratus erat, ni Domitius Celsus, Africæ Vicarius, tumultum quem apparabant inhibuisset. Hujus rei certior factus a Celso Constantinus, scripsit ad eum ut Cæciliano et ejus adversariis palam faceret se venturum C

ingentium a Constantino nisi cum ipse causam judicare decrevit; nam si accersitus fuisset ob iudicium Arelatense, jussisset Constantinus eum Arelatem mitti a Probiano, non ad comitatum suum. Probianum Africæ proconsulem fuisse anno 315, docet lex 1 de Annona codicis Theodosiani data ad Proclianum (legendum Probianum) ut lege 5, de Appellationibus quæ Romæ data est hoc ipso anno 315. Probianus certe jam successerat Æliano qui anno 314 Proconsul Africæ fuit. Fieri equidem potuit ut Probianus ei successerit anno 314 posthabitu iudicium de Felicis innocentia, idque probare contendunt quidam ex lege 1 ad S. C. Claudianum codicis Theodosiani, data Kalendis Aprilis anni 314, quæ est ad Probianum, cui etiam directa est lex tertia codicis Justiniani de servis fugitivis. Sed Probianum hunc proconsulem Africæ fuisse et eundem cum Probiano nihil est quod probet.

(a) *Litteris datis iv Kalend. Maias anni 316.* Celsus Vicarius erat Africæ initio anni 316, ut docet lex 1 cod. Theod. de officio iudicum, data Treviris in Idus Januarii, Sabino et Rufino Coss., quorum consulatus incidit in annum 316. Baronius existimavit epistolam de qua agimus, datam fuisse post concilium Arelatense; at fallitur, nam concilium illud habitum non est ante Kalendas Augusti. Hæc autem epistola data est in Kalendas Maias, atque ita fieri non potest, ut data sit episcopis partis Donati e concilio Arelatensi discedentibus.

(b) *Non ille jam toties memoratus Donatus Casarum-nigrensium Episcopus, sed alius ejusdem nominis a quo Donatiani nomen accepere.* S. Augustinus aliquando Donatum Carthaginensem eundem esse credidit cum illo qui libellum imperatori eum aliis obtulerat, ut

esse iudicium, facta diligenti inquisitione, se seditiosos et irreligiosos punitorum esse. Hæc consilio Donatistarum episcopos Lucianum, Capitonem, Fidendum et Nasulum cum Mammario presbytero qui in Gallias jussu imperatoris venerat ad Cæcilianum accusarent, ad lares proprios redire permittit, eisque tractatam curam amonatio ad Arelatensem usque portum ut inde in Africam migrarent, dari jussit a præfecto Prætorio, qui hujus rei certiores fecerunt Celsum Africæ Vicarium. *Litteris datis iv Kalendas Maias anni 316 (a).*

Judicium Imperatoris in gratiam Cæcilianum. — Eodem Constantinus omisso in Africam transirendi consilio causam Cæcilianam judicare statuit. Cum igitur Cæcilianus et ejus adversarii Mediolanum venissent, ubi debebat Constantinus mense Novembri anni 316, de causa, remotis omnibus arbitris, cognovit imperator ac auditis utraque partis allegationibus et omni controversia diligentissime discussa et examinata, cum nullum e criminibus quæ Cæciliano objiciebantur ab accusatoribus ejus probari potuisset, ipsum innocentem, illos calumniosissimos esse pronuntiavit, et de hoc iudicato rescriptum misit ad Eumalium Africæ Vicarium, datum iv Idus Novembres, Sabino et Rufino Coss. anni 316.

De Donato Carthaginensi. — Interim Majorinus e vivis excessit et in ejus locum ab episcopis communionis ejus ordinatus est Carthagini Donatus, non ille jam toties memoratus Donatus Casarum-nigrensium episcopus, sed alius ejusdem nominis qui principatum sibi apud suos arrogavit et a quo *Donatiani* nomen accepere (b). Vir erat litterarum humaniorum

judices transmarini adversus Cæcilianum darentur. At postea probabilius esse competit non ipsum, sed alium Donatum ejusdem schismatis id fecisse, qui non erat Carthaginensis Donatistarum episcopus, sed a Casis-nigris, et tamen prius apud Carthaginem ipsum nefarium schisma commisit, ut ait ipse libro *Retractionum* 1, cap. 21. In collatione Carthaginensi cum allegassent Catholici Donatum Carthaginensem in synodo Romana sub Miltiade esse damnatum, Donatistæ contenderunt, ut narrat Augustinus in *Breviulo collationis* diei 5, quod non Carthaginensis, sed Casensis in iudicio Miltiadis astitisset, idque concessere Catholici. Optatus videtur etiam lib. III supponere Donatum a Casis-nigris et Carthaginensem unam et eundem esse, cum allegat libellum supplicem datum Constantino, tanquam ab episcopis partis Donati, ut probet Donatum Carthaginensem hujus factionis se principem semper dici voluisse. At Augustinus de illo supplicis libello mentionem faciens habet uti observavimus, *partis Majorini*, non *partis Donati*. Alhaspinæus duos eundem distinguit Donatos, sed utrumque Carthaginensem episcopum fuisse suspicatur, et Casensem ad Carthaginensem sedem post Majorini obitum translatum fuisse censet, quem exceperit alter Donatus Magnus Parmeniani prædecessor. Verum Optatus unum tantum agnosci episcopum inter Parmenianum et Majorinum, uti a nobis observatum est. Verisimilius dici posset Donatum a Casis-nigris ad Carthaginensem sedem translatum, Carthaginensem simpliciter esse dictum, et diu sedem hanc tenuisse. At cum inter partes litigantes in collatione Carthaginensi constituerit Carthaginensem a Casensi diversum fuisse, non est quod nunc ea de re dubitetur, cum præsertim

peritus, eloquens, eruditus, in omni integritate temperantia commendabilis, sed elati adeo animi, ut tantum hominem sibi comparandum arbitraretur, sine patris episcopos loco municipiorum haberet, ac mortales cunctos, rursus etiam imperatores et magistratus ab eis constitutos contemneret. Is tantum apud suos auctoritatis obtinuit, ut eum omnes impense colerent, per eum jurarent, et in ore populi non diceretur episcopus, sed Donatus Carthaginiensis. Totam ille Africam in duas partes divisit, quarum unam partem suam ipse duci voluit, ita ut ab eis qui ex diversis Africae provinciis Carthaginiem venebant, non quaerret illud quod humana fert consuetudo de pluvius, de pace, de proventa annua, sed illius ad singulos quosque venientes haec essent verba: *Quid apud vos agitur de parte mea?* Ac deinceps non modo communione epus homines vulgo Donatistae dicti sunt, sed et ipsi in iudiciis et actibus publicis professi sunt se esse de parte Donati. Quod cum ipsis exprobratum fuisset in collatione Carthaginiensi, haec nomen istud reputaret, de Donato tamen tanquam auctore suo se in gratia locuti sunt per os Petilianum: *Donatum autem sanctum in memoriae martyrii gloriæ tantum, præcessorem scilicet nostram* (nota haec verba quibus non tantum Carthaginiensis episcopi, sed omnium huius partium episcoporum præcessor appellatur) *criminationem Ecclesiae istius in talis loco suo meritoque veneramus.* Nec vero auctoritate sua tantum atque diversis artibus schisma in tota Africa propagavit, verum et scriptis illud propugnare aggressus est. Exstabant enim tempore Hieronymi multa ejus opuscula ad suam heresim pertinentia, et de Spiritu sancto liber quem Ariani dignitati congruenter fuisse testatur. De ejusdem scriptis loquens S. Augustinus, observat etiam illum haud catholicam de Trinitate habuisse sententiam; et quavis eiusdem substantie, non ovem tamen Patre Filium, et minorem Filio putasse Spiritum sanctum. *Verum,* inquit idem, *in hoc quem de Trinitate habuit epus criminationem Donatistarum multitudo intentata non fuit, nec facile in eis quisquam qui hoc illum sensitse noverit, invenitur.* Nonnullos tamen idem cum Donato sensitse alibi (ep. 185 ad Bonifacium comitem) testatur Augustinus; sed omnes haec idem omnino proheret se credere de Patre et Filio et Spiritu sancto, quod Catholica credit Ecclesia. *Quisquam aliqui et ipsi volentes sibi Cathos conciliare, quanta eis via haec postea a quod, dicebant haec se credere quod illi credunt.* Sed, inquit Augustinus, *magis enim suorum auctoritate committuntur, quia nos Donatus ipse sic credidisse asseruit, de cuius parte se esse gloriantur.* Hinc Iovine Epiphanius et Theodorus Donatianis Arianorum errorem attingunt. At nulla cum illis de dignitatibus inter haec quaestio, sed tantum de sola communione, de Ecclesia, et sacramentorum quae in ea administrantur auctoritate. Circa hoc postremum Episcoporum translatio in Occidente non fuerit in usu, nec unquam Donato obiectam fuerit quod dē

A equitatem postulat epistolam Donatus in qua hoc legitur ut concessi in ejus communione baptisma Christi esse creditur, contra quam librum scripserat Augustinus, qui jam non exstat, sed cuius argumentum relict Retractationum, lib. 1, c. 21.

Lex Constantini de Donatistis. — Crescente Donatistarum numero et furore, Constantinus imperator contra illos severissimam legem tulit, qua hostiles et loca in quibus congregabantur, ipsis jussit auferri ac fisco vindicari. Sed ista severitate non modo non repressa, sed et accensa est illorum insolentia, tantumque abfuit quin ad Ecclesiam Catholicam suam reducerentur, ut e contra in eam acrius ac petulantius saevierint. Quod cum accepisset Constantinus, ad universos episcopos et ad plebem Ecclesiae Catholicae per Africanam epistolam prudentem admodum et mansuetam scripsit, qua dicit *se quod fides debuit, quantum prudentia valuit, prout pietas postulat tentasse per omnia humanitatis et moderations officia, ut pax sanctissimae fraternitatis per concordiam stabilita teneretur. Sed quia ob perveraciam quorundam non potuerit id assipere ita esse consilia mandanda, ut donec caelestis munera procedat, patienter suscipiantur ea quae nequissimi homines tentant et faciant, et nihil in rebus ipsis rependant injuriam, vindicta contra Deo servata. Quod si observetur, sperare se ut cito per gratiam summi Dei languentibus eorum instruitis vel moribus qui se miseris contumacibus vexillarios præbent, turbæ conticescant.* Verum quos non represserat severitas, nec domare potuit mansuetudo ac lenitas optimi principis, immo ex ejus indulgentia majorem sumentes audaciam, gravius in dies Catholicos vexarunt. Eo tempore videntur orti Circumcelliones, rustici et feri homines, ita dicti quod circum cellas discurrerent, Catholicos ad tantum Donatistarum episcoporum vexantes et cooptantes, adeo ut quosdam etiam ex illis occiderent; atque ad eos videatur pertinere haec verba Constantini in epistola modo laudata: *Cum debeat fides nostra confidere quidquid ab hujusmodi hominum jurare patitur, martyrii gratia apud Deum esse validuram.*

Gesta coram Zenophilo. — Inter Donatistarum antesignanos erat Sylvanus Constantiniensis episcopus ordinatus, uti diximus, a primis auctoribus schismatis, cum tamen diaconus Traditionis crimine maculatus fuisset. Nundinatum habebat diaconum arcanorum omnium lupus sceleris conscium. Quem cum Sylvanus excommunicasset et cum eo in gratiam redire renitisset, palam is omnia lecit, ac in primis Sylvanum huiusmodi Traditorem, et penam in a Lucilla datum ut Majorianus ordinaretur episcopus. Quae duo eum magna momenti essent, et cause Donatistarum multum efficerent. Inde enim sequebatur eis huius criminis reos esse ejus Ecclesiam (assequuntur et Majoriani ordinationem vitiosam esse constabat), eorum probationem gestis publicis et curam iudice sede Casensi per ambatum ad Carthaginiensem translatus fuerit.

fiere postularunt Catholicis. Res demandata est Zenophilo consulari Numidiae et acta idibus Decembris Constantino Maximo Augusto VI et Constantino Juniore Nob. Cesare Coss. qui fuit annus Christi 520. Prolata sunt acta Munatii Felicis curatoris Cirtensium Diocletiano VIII et Maximiano VII Coss., xiv Kalendas Junias, ex quibus constitit a Silvano ultro traditas esse lucernam et capitulatam argenteas. Lectae sunt litterae Purpuri Limatensis, Fortis et alterius episcopi in gratiam Nundinarii; ex quibus intelligebatur quantum timerent ne Nundinarius ea quae sciebat, patefaceret. Producti testes qui Silvanum invitis Cirtensis populi primoribus et honoratis ab Arenariis proclamatum Episcopum et deinde ordinatum esse, quique tunc eum palam Traditionis accusatum fuisse affirmarunt. Addiderunt pecuniam datam Silvano et episcopis a Victore ut presbyter ordinaretur, et cupas aceti sublatas e templo Serapis a Silvano et Purpurio episcopis, necnon a Donto et Superio presbyteris et Luciano diacono. Auditi etiam testes de data a Lucilla Numidis episcopis pecunia ut episcopus ordinaretur Majorinus. Istorum partem maximam gestorum habemus; sed deest iudicium Zenophili, quo tamen Silvanum Traditorem declaratum fuisse certum est. Nam statim Silvanus in exilium pulsus est, *non quod Ursatio et Zenophilo persequentibus communicare nolisset*, ut aiebat Cresconius, sed, ut asserit Augustinus, lib. in contra hunc Donatistam, cap. 50: *Quia cum Traditor fuisset, permanere etiam haereticus voluit, ut falsum honorem in ipsa parte Donati haberet, qui habere in Catholica nullum posset tam manifestis Traditionis suae gestis publico iudicio reseratis*. Inde etiam constat eo tempore Ursatium comitem in Africa Donatarum furori sese opposuisse, et pro Catholicis adversus eos militasse: unde hunc tanquam primum tempestatis in se concitatae auctorem traducebant Donatistae.

Preces Donatarum ad Constantinum quibus annuit. — Cum igitur Ursatius Donatistas furere non sineret et ad Catholicam Ecclesiam compelleret, libellum dederunt anno 521 Constantino imperatori, quo posebant ut libere ipsos agere, nec invitos ad communionem Cæciliani cogi vellet, adjicientes *nullo modo se communicaturos Antistiti ipsius nebuloni, paratosque esse potius perpeti quidquid eis facere voluisset*; Cæcilianum designantes quem Antistitem Imperatoris appellant, quia eum innocentem esse pronuntiaverat et pro legitimo Episcopo Carthaginensi habebat. Orabant etiam imperatorem in hoc libello, ut Silvanum et collegas ab exilio revocaret. Ad hæc non modo **II** non exarsit uti jure potuisset clementissimus imperator, sed e contra ipsis quæcumque posebant solita benignitate indulgit; rescribens ad Valerium seu Verinum vicarium Africae, ut libere eos agere sineret et eorum furorem Deo vindici dimitteret: simul in exilium pulsos ad propria redire permisit. Hoc rescriptum datum fuit v Maii anni 530.

Catholicorum a Donatistis vexatio. Leges Constan-

tinæ in quatuor Catholicorum. — Nuncia hæc imperatori is lenitas fecit ut Donatiane factionis homines liberius in Catholicos grassarentur, præsertim in Numidia, ubi numerosior et validior erat pars Donati. Inter alia vero basilicam quam in civitate Constantina Numidiae Metropoli (civitate ante Cirta dicebatur) fabricari jusserat Imperator, per vim invaserunt, et frequenter tum a Catholicis Episcopis, tum a judicibus ex imperatoris jussu commoti eam reddere recusarunt. Quin etiam decuriones ac primores civitatum malignis suggestionibus incitarunt, ut lectores et hypodiaconos ac ceteros clericos Ecclesie catholice ad decurionatum et functiones publicorum munerum revocarent. Quamobrem episcopi Ecclesie catholice per Numidiam ad imperatorem scribere compulsi sunt, ejusque auxilium implorare. Et quoniam Imperatoris animum ad lenitatem et patientiam primum noverant, nullam de inimicis vindictam poposcerunt, nec vi et auctoritate imperatoris basilicam sibi reddi postularunt, sed alium locum sibi ex fisco concedi, ut ibi novam Ecclesiam addicarent. Imperator multis invecus in Donatarum factionem et laudata prolixè Catholicorum Episcoporum patientia, quod hi petebant indulgit, et statim litteras dedit ad Rationalem, ut locum ad fiscum pertinentem Ecclesie catholice in dominium traderet, et ibi ex fisci sumptu basilicam erigi præcepit. Consulari quoque mandavit, ut in hujus Ecclesie fabricatione Episcopos adjuvaret, ac Lectores Ecclesie Catholice, hypodiaconos et reliquos clericos ad munera et decurionatum cogendos non esse statuit, et eos qui Donatarum instinctu ad illa vocati fuerant, jussit ab iis absolvi. Exstat lex illa in codice Theodosiano, leg. 7, de episcopis ad Valentinum consularem Numidiae iisdem fere verbis concepta quæ referuntur in epistola Constantini ad episcopos Numidas; suntque hujusmodi: *Lectores divinorum apicum et hypodiaconi cæterique clerici qui per injuriam hæreticorum ad curiam devocati sunt, absolvantur, et de cætero ad similitudinem orientis minime ad curias devocentur, sed immunitate plenissima potiantur*. Data hæc lex est sicut et epistola Nonis Februarii Serdicæ. Sed consulum nomina quæ non sunt adscripta in epistola, in lege reperiuntur, Gallicani scilicet et Symmachi quorum consulatus incidit in annum 530. Atque hinc epistolam illam Constantini, totumque illud de basilica Constantiniensi negotium cum nupero scriptore exquisitè eruditionis ad hunc annum referimus, potiusquam ad annum 517 aut 518, quibus hæc contigisse suspicatus erat Henricus Valesius.

Dogmata Donatarum. — Cum Donatistæ totius orbis Ecclesias Cæciliani communioni adhærere et a sua alienas esse intellexissent, eo temeritatis processerunt ut dicerent Ecclesiam catholicam in sola parte sua permansisse et in aliis orbis partibus quasi contagione communionis extinctam. Cumque veteri Africanorum placito pertinacius adhærerent extra veram Ecclesiam, baptismum et alia sacramenta ir-

na esse, cunctos ad se venientes qui in Ecclesiis quas adulterinas esse arbitrarentur baptizati erant, iterum baptizari jusserunt, sacrificia et omnia Catholicorum sacra tanquam impura detestabantur, Eucharistiam ab ipsis consecratam tanquam rem profanam conculebant, chrisimatis consecrationem, sacram unctionem, ordinationes, atque omnia sacramenta irrita esse censebant, altaria velut polluta immundis eorum sacrificiis talebant aut exurebant, cathedras frangebant, parietes et pavimento Ecclesie aqua lavabant; episcoporum sacerdotia, virginum vota apud Catholicos emissa nullius roboris esse censebant, ac demum Catholicorum communionem prorsus abhorrebant. Hæc et alia eorum documenta consecrata erant falsæ illius persuasionis, quod Ecclesia per totum orbem perisset, et veteris Africæ episcoporum doctrinæ, quod extra Ecclesiam nihil ratum ac validum fieri posset. Ecclesiam autem perisse ardebant, quod Cecilianum a Felice Aptungitano ordinatum Traditoribus reo et alios Traditores, ut assererant, manifestos pro episcopis habuisset et a communione sua non expulisset. Existimabant recte Ecclesiam veram ex solis Romanis in speciem sanctis et justis constare debere, latentibus quidem in Ecclesia malos cum bonis esse permixtos, sed occultos tantum, non autem publicos et manifestos. Hæc erat equidem primæve Ecclesie disciplina, ut is qui idololatris aliisque peccatoribus criminalium reis ab Ecclesia expulsis communicaret, communicatio denegaretur; ac ita initio schismatis cum damnatus foret a concilio septuaginta episcoporum Cecilianus, excusari poterant nonnulli ex his qui cum ipso communicare renuebant. Verum cum iudicis subsequentibus innocens pronunciatus est, nullus nisi perverax communionem ejus fugere potuit, eum præsertim damnatus fasset a iudicibus ad quos istud iudicium non pertinebat. Postquam vero universæ Ecclesie extra Africam et communicarant, asserere Ecclesiam Catholicam propterea perisse summæ demerite erat. Qui primi adversum Donatistas egerunt, in id unum intenti fuere ut Cecilianum et ejus ordinatorem Felicem a criminibus objectis purparent; atque ita ostenderent se merito eum eis communionem fovere; e contra vero adversarios suos Traditores esse, aut Traditorum filios. At succedente tempore in id incubuerunt Ecclesie defensores, ut probarent fieri non posse ut Ecclesia catholica de toto orbe perisset, et in sola parte Donati, hoc est, in paucis Afris substitisset. Quo probato jam constabat baptismum alioque sacramenta à Catholicis collata rata esse et valida. Sed id insuper molitas est Augustinus, et aliqua ex parte ante eum Optatus, ut ostenderent baptismum fore validum etiamsi a schismaticis aut hæreticis conferretur, ac proinde deponi ex capite peccare Donatistas, dum baptizatos a Catholicis rebaptizabant; primum quod baptismum veræ Ecclesie rejicerent; secundo, quod baptismum legitimum a quocumque collatum foret iterarent.

Concilium Donatistarum adversus iteratum Ba-

ptisma. — Nec vero fuit quinimod omnium Donatistarum de baptismo et unctione sententia. Scripsit enim Tichonius Donatista, referente Augustino, ep. 95, ad Vincentium Rogatistam, n. 45 — *a ducentis et septuaginta episcopis communibus Donatiana concilium Carthaginis celebratum, in quo concilio per septuaginta et quibusque dies postpositis omnibus præteritis limotam esse sententiam atque decretam, ut Traditoribus manenti crimine reis, si baptizari nolissent pro integritate communicaretur.* Deuterium etiam Macrinensem episcopum ejusdem communis Traditorum plebem congregatam Ecclesie miscuisse, et secundum statuta illius concilii fecisse cum Traditoribus unitatem, eique Deuterio post hoc factum juxta communicasse **12** Donatum; nec solum huic Deuterio, sed etiam universis **B** *Manrorum episcopis qui per quadraginta annos usque ad persecutionem per Macarium factam, Traditoribus sine baptismo communicarunt.* Nullum ahibi reperire est concilia illius vestigium, quod quidem non ante annum 550 celebratum videtur, non autem initio schismatis, ut probat primo numerus episcoporum hujus concilii tantus, ut Donatistarum factionem tunc confirmatam et late propagatam fuisse in Africa ostendat. Secundo, Tichonii verba, qui observat eum hæc scriberet, adhuc superstites fuisse multos ex his per quos certissima hæc et apertissima esse ostenderentur, hoc est, testes oculos. Floruit autem Tichonius anno circiter 580, ac proinde contigisse istud necesse est multis annis post initium schismatis. Tertio, quia Donatum Carthaginiensem episcopum tunc fuisse indicat. Postquam enim dixit: *Deuterium secundum hujus concilii statuta fecisse cum Traditoribus unitatem*, addit: *eodem Deuterio post hoc factum juxta communicasse Donatum.* Ergo temporibus Donati Carthaginiensis sub quo Donatistarum factio præcipue viguit, habitum est illud concilium circa annum 550, Tichonii de illo concilio testimonium verum esse, astringit Augustinus, quod Parmenianus rescribens adversus eum, non refellit ista tanquam falsa, et quod Tichonius commemorat multos cum hæc scriberet, in vivis fuisse per quos hæc certissima et apertissima esse ostenderentur. Nihilominus tamen Donatus ipse alique Donatistæ, neglecto hujus concilii auctoritate, baptizatos a Catholicis iterum baptizare præsumserunt.

D *Episcopi Donatistarum in urbe Roma.* — Eodem tempore aut etiam aliquot annis antea Donatistæ ut partem in urbe Roma viderentur habere, illic primam interventores Episcopos ex Africa furum ad paucos erraticos et peregrinos præsertim Afros qui Romæ tunc degebant, miserunt, a quibus illi regerentur. Primus illorum fuit Victor Garbensis episcopus Numidie, qui diversus non videtur esse ab eo qui concilio Cartensi interfuit. Is ubi Romam venit, erat ibi, ut ait Optatus, *plius sine patre, tyro sine principe, discipulus sine magistro, sequens sine antecedenti, inquilinus sine domo, hospes sine hospitio, pastor sine grege, episcopus sine populo.* Non enim grex aut populus appellandi erant pauci, qui toto

quadraginta et quod excurrit basilicæ quæ Romæ tunc erant, locum ubi colligerent non habebant. Quapropter speluncam quandam foris à civitate crateribus repperunt, ubi conventiculum haberent. Hinc Montenses seu Campite aut Rupite Romæ dicti sunt. Huic successit Bonifacius Ballitanus episcopus item Numidiæ; ex Africa quoque Romam missus. Hi duo sunt de quibus Augustinus ait lib. de unico baptismo contra Petilianum, quod Donatistæ Afris partis suæ primo interventores adventitios furtim longeque miserint. Cum enim essent aliarum sedum in Africa episcopi, nec sub titulo Romanæ sedis ordinati, non poterant dici episcopi Romani, sed tantum interventores, ut loqui amant antiqui. At deinceps deceptæ in urbe Roma plebeculæ quasi proprios episcopos ordinarunt. Primus inter hos numeratur Encolpius, de quo nihil compertum. Huic successit Macrobius, qui primum presbyter Ecclesiæ Catholicæ in Africa fuerat, librumque scripserat ad Confessores et Virgines, moralis quidem, sed valde necessariæ doctrinæ et præcipue ad custodiendam castitatem aptissimis valde sententiis communitum, ac postea ab Ecclesia catholica desciscens Donatistarum in urbe Roma occultus episcopus fuit, ut ex Gennadio discimus. Adhuc superstes erat et Romæ sedebat hic Macrobius eo tempore quo primum scribebat Optatus, hoc est circa annum 370. Huic successit Lucianus, Luciano Claudianus qui post annum 380 Romæ degebat, ut dicimus ex Epistola episcoporum Italiæ ad Gratianum et Valentinianum imperatores, ad quos de Donatistis et Claudiano scribunt in hæc verba: *Per Africam quoque Restitutum nomine causam dicere apud episcopos jussit vestra clementia. Debuit acquiescere, sed idem sæva et insolentium manu a causæ dicendæ necessitate diffugit. Per Africam rursus sacrilegos rebaptizatores nutu Dei præcepistis expelli, sed ab expulsis Claudianus est ordinatus et ad perturbandam urbem Romam quasi episcopus destinatur. Qui contra scripturæ præcepta divinæ, contra jura Evangelica vacuos omnes mysteriorum, atque ut ejus verbum exprimamus Paganos fuisse, vel præteriti temporis dicat episcopos vel præsentis. Quem quidem jussit tranquillitas vestra Roma pulsum patriam repetere propriam. Sed contemptis judiciis et quidem sæpe constrictus, residet tamen sollicitans pretio frequenter pauperiores et redemptos rebaptizare non veretur. Spoliatur magis eo quod fuerant consecuti, quam tribuit quod manifestum est bis non posse conferri. Ad quorum relationem Gratianus de isto Claudiano ad Aquilinum urbis Vicarium sic scripsit: Claudianus etiam ab his qui contra divina præcepta vitia Religionis instaurant, ab his, inquam, quos expelli jusseramus accitus, quasi parum facinoris aggressus esset, si in Africa perstitisset, Romæ sese dicitur intimasse: falsusque præceptor vel expertes adhuc devio profanare mysterio, vel jam initiatus ex integro nititur flagitio majore corrumpere. Cum Religionis sanctissimæ disciplinam non cumulet iteratio, sed evertat, quem nos Claudianum dissimili pœna ac meruit prosequentes repetere tantummodo patriam hactenus remota severitate præcepimus,*

A sed residere etiam nunc dicitur imperitorum sollicitans. Et causam omnino mercedem requirens, perdit animam corporum redemptorum. Quis Claudiano successerit incertum. At Collationi Carthaginiensi interfuit Felix, qui se urbis Romæ dicebat Episcopum, et Donatistarum mandato subscripsit, ut habetur in gestis collationis diei I, cap. 149, cujus nomen cum relectum fuisset, ac ipse in modum prodisset, Aurelius Episcopus Ecclesiæ Catholicæ Carthagini ita protestatus est: *Esto quia urbis Romæ episcopum se dicit, quare præjudicatur ab eunti, Innocentio scilicet vero Episcopo Romano.* Huic Romanum fuisse verisimile est, nam Petilianus statim ait: *Quæ ratio hæc eum detulerit nullus ignorat. Nobilitatem omnem hic esse Romanam, nec ipsi nescitis. Idem igitur turbo eademque necessitas* (clades scilicet Romanæ urbis quam Alaricus cepit rat ix Kalendas Septembris anno 410) *eum hæc detulit.* In hoc Felice videtur deiecit successio Pseudoepiscoporum Romanorum partis Donati.

Non autem solum Romæ Donatistæ miserunt episcopos, sed et in Hispaniam ad domum unius mulieris imaginarium miserunt episcopum, ut testis est Augustinus, nec quidquam omiserunt circumcumbentes maria et terras, ut suæ sectæ proselytos adungerent. Hæsit tamen intra Africam eorum secta, ubi aliquandiu numerosissima fuit: et in paucis Romæ Montensibus ac in domo vel patrimonio unius Hispanæ mulieris.

Donatistæ ad unitatem variis modis invitati. — Post mortem Constantini Africa Constanti obtigit, in qua cum Donatistarum factio novos tumultus excitaret, imperatoris jussu, Cæciliano tunc instante, assentiente Leontio comite, duce Ursatio, Marcellino tunc Tribuno, laboratum est ut ad catholicam unitatem Donatistæ reducerentur. Oblatum est ipsis, ut si velent Ecclesiæ catholicæ uniri, Ecclesiasticos honores retinerent. Sollicitantur ad salutem præmiis ac variis illecebris; sed cum rigidus et inflexibilis eorum in schismate perstaret animus, et nova **13** quotidie adversus Ecclesiam catholicam molirentur, sæcularis potestatis auxilio repressi sunt, et a Leontio et Ursatio in quosdam turbulentiores sævitum, nonnullæ basilicæ quas invaserant ereptæ, quod sine vi fieri non potuit. Quidam in carcerem conjecti, alii proscripti et in exilium missi: quæ pœnæ quamvis ipsorum facinoribus deberentur, tamen inde occasionem arripuerunt calumniandi Catholicos quasi persecutores et hostes Christianorum qui crudeliter in innocentes sævirent. Hæc et alia videre est in sermone cujusdam Donatistæ, quem primum in lucem emitimus. Ursatio et Leontio qui primi Donatistas vi armorum compressisse leguntur, successit Gregorius, ad quem tam contumeliosas Donatus litteras dedit, eum *maculam senatus et dedecus præfectorum* appellans et aliis hujusmodi conviciis proscindens.

Gratus Cæciliani successor. Paulus et Macarius in Africam missi et quæ de causa Circumcellionum furor. — Cæciliano Carthaginiensi mortuo ante annum 347,

si esset Gratus, qui comilio Sardinensi hujus anni adfuit inter episcopos Catholicos. Supererat tunc adhuc in vivis Donatus Carthagensis ad quem Athanasius adversam e Pseudo Sardinensi synodo scripserat, quam epistolam postea Donatistae jaclaverunt, ut probarent se cum Orientalibus Ecclesiis aliquando communionem habuisse. Hujus Grati Carthagenensis episcopi tempore, et forte ad ejus preces Constantinus imperator Paulum et Macarium anno 318, in Africam misit, non quidem primum ad faciendam unitatem, sed ut eleemosynas ex fisco pauperibus largirentur: qui cum ad Donatum venissent et qui de causa missi forent indicassent, ille solito furore succensus, inquit Optatus, in haec verba prorupit: *Quid est imperatori cum Ecclesia? et de fonte veritatis sua multa maledicta effudit. Miserat imperator ornamenta domus Dei, miserat pauperibus eleemosynam, inquit idem, nihil Donato. Cur ergo misit? cur traxit eum? cur quod missum fuerat reproduxit? Et cum illi qui missi fuerant, dicerent se ire per provincias stipulis et volentibus accipere se dituros, ille dixit utique se litteras praemisisse, ne id quod allatum fuerat, pauperibus alibi dispensaretur. Nihilominus Paulus et Macarius per provincias discurrebant, ac domosque surgabant in vulgus, et cunctos ad unitatem hortabantur. Cum autem ad Baguensem Numidiae civitatem pervenissemus, tunc Donatus alio hujus characteris Episcopus impedimentum nostrum et obicem reversionis opponere cupiens, praedones per vicinia loca et per omnes mundanas misit, et iram in eos furiosum hominum turbam commovit, quos Circumcelliones appellabant, quos hominum agreste et panostionum audacia, inquit Augustinus, non solum in abominanda facinora perpetrando, sed nec sibi eadem insana feritate parando; qui mortem sibi praecipitiis, flammis et aquis consciscere gloriosum et martyrio proximam esse existimabant. Has agonisticos nuncupavit Donatus, quasi pro veritate et justitia decertantes, cum tamen contra omne jus et fas aliena raperent et immantor in auras sciverent. Cum autem hujusmodi hominum genus ante adventum Pauli et Macarii per loca singula vagaretur, ducibus Axido et Fasir qui ab ipsis insensentibus sanctorum duces appellabantur, nulli licuit seorsum esse: sic enim rem narrat Optatus, lib. iii, § 4, in possessis omnibus suis, debito eorum chirographa amiserunt: nullus creditor illo tempore exigendi habuit licentiam. Terrebantur omnes litteris eorum qui se sanctorum duces fuisse jaclabant: et si in obtinendo eorum iustionibus tardaretur, adolebat subito multitudo insana, et procedente terrore creditores periculi vellabantur: ut qui pro praestitis suis rogari debebant, mox a mortis humiles impellerentur in preces. Peribat unusquisque debita etiam mercedem perdere: et fuerim computabatur evasisse ab eorum injuriis. Nonnumquam non poterant esse tutissimi, quod domini de eorum aliis eorum exmissi ante municipia sua, donatorum locis videlicet, servilibus evenerunt. Florum judicio et imperio inter dominos et servos conditio mutabatur. Unde cum hujus partis episcopi tunc invidia fieret,*

A *Tactico tunc comiti scripserat dicuntur: hujusmodi homines corrigi in Ecclesia non posse; mandaverunt, ut a supradicto comite acciperent disciplinam. Tunc Taurinus ad eorum litteras, ire militem jussit armatum per mundanas, ubi Circumcellionum parat vagari consueverat. In loco Octaveni caesi sunt plurimi, detroncati sunt multi: quorum corpora usque in hodiernum, per dealbatis aras aut mensas poterunt numerari. Ex quorum numero cum aliqui in basilicis sepeliri caperent, clarus presbyter in loco Subbaensi, ab episcopo suo coactus est, ut insepultum jaceret sepulturam. Unde proditum est, mandatum fuisse fieri, quod factum est: quando nec sepultura in domo Dei exhiberi concessa est. Forum postea contulit multitudo. Sic intem Donatus Baguensis, unde contra Macarium furiosam conducebat turbam. Ex ipso genere fuerant qui sibi percussores sub cupiditate falsi martyrii in suam perniciem conducebant. Inde etiam illi, qui ex alterorum montium cacuminibus viles animas precipites dabant. Ecce ex quali numero sibi episcopus alter Donatus cohortes effecerat. Hoc metu deterriti illi, qui thesauros ferebant quos pauperibus erogarent; invenerunt in tanta necessitate consilium, ut a Sykestro comite armatum militem postularent: non per quem alicui vim facerent, sed ut vim a Donato supra memorato episcopo dispositam, probaberent. Hac ratione factum est, ut miles videretur armatus. Jam quidquid subsecutionis est, videte, cui debeat aut possit adscribi. Habebat illic veterum infirmam turbam, et annonam competentem constat fuisse preparatam: de basilicis quasi publica fuerant horrea; expectantes ut venirent, in quos furorem suum exercere potuissent; et facerent quidquid illis dementia sua dictasset, nisi praesentia armati militis obtitisset. Nam cum, ante venturos milites, metatores (ut fieri solet) mitterentur; contra Apostoli praeccepta competenter suscepti non sunt, qui ait: cui honorem, honorem: cui vectigal, vectigal: cui tributum, tributum: nemini quidquam debueritis. Conusi sunt qui missi fuerant cum equis suis, ab us, quorum nomina flabello invidia tenet abet Parmenianus. Ipsi magistri fuerunt injuriae suae; et quod pati possent, ipsi praerogatis injuriis docuerunt. Reverterunt vexati milites ad numeros suos, et quod duo vel tres passi fuerant, universi doluerunt. Commoti sunt omnes: iratos milites retinere nec eorum praepositi valuerunt.*

D *Sic admissum est, per quod invidia unitati facta est, hoc est, compressa Circumcellionum per vim audacia, imo et nonnulli caesi inter quos Marculus et Donatus Baguensis. Maximianus et Isaac, quorum velut martyrum memoriam celebrarunt et acta passionis conscripserunt Donatistae, quae a nobis in fine hujus operis edita sunt. Pierique tamen schismaticorum episcopi cum suis Clericis timore correpti fugerunt, aliqui sunt mortui: qui fortiores fuerunt capti et longe relictati sunt. Ex horum numero videtur fuisse Donatus Carthagenensis, quem idcirco in collatione Carthagenensi Petilianus*

14 *Donatista martyrials gloriae vitam appellat. Haec praesertim in Numidia gesta sunt: nam provincia proconsularis ab his turbis immunis fuit. Illa sunt*

Tempora et facta Macariana, ex quibus Donatistæ Catholicis invidiam constabant: et tamen horum omnium, inquit Optatus, nihil actum est cum voto Catholicorum, nihil cum consilio, nihil cum conscientia, nihil cum opere; sed omnia in dolore Dei amare plorantis et in ultionem aquæ, sacri scilicet lavaeri; quam contra interdictum iterum movebant. Hoc tamen pacto unitas procurata est et pax in Africa restituta, cujus beneficii gratias agit Deo, omnium Africae Episcoporum Catholicorum nomine, Gratus Carthaginensis episcopus in concilio Carthaginensi anni 349, his verbis: *Gratias Deo omnipotenti et Christo Jesu, qui dedit malis schismatibus finem et respexit Ecclesiam suam ut, in ejus gremium erigeret universa membra dispersa, qui imperavit religiosissimo Constanti imperatori, ut votum gereret unitatis et mitteret ministros sancti operis famulos Dei, Paulum et Macarium.*

Duo Canones in Donatistas. — In eodem concilio duo canones conditi sunt ad Donatistas pertinentes; unus quo sancitum est illicitas esse rebaptizationes eorum qui interrogati in Trinitate secundum Evangelii fidem et Apostolorum doctrinam confessi erant ac deinde aqua tincti: alter ne ut Martyres colerentur homines qui se aut præcipites dederant, aut alio aliquo pacto mortem sibi consciverant, aut meruerant occidi.

Calumnia in Macarium de imagine collocanda in altari. — Circa hæc tempora contigit id quod narrat Optatus, ut Donatistæ hunc rumorem in vulgus spargerent, Paulum et Macarium venturos, qui interessent sacrificio, ut cum altaria solemniter aptarentur, proferrent illi imaginem, quam primo in altari ponerent, et sic sacrificium offerretur. Hoc cum acciperent aures, percussi sunt et animi, et uniuscujusque lingua in hæc verba commota est, ut omnis qui hæc audierat diceret: qui inde gustat, de sacro gustat: et recte dictum erat, si talem famam similis veritas sequeretur. At ubi ventum est a supradictis, nihil tale visum est, ex eo quod fuerat paulo ante fama mentita; nihil viderunt oculi Christiani quod horrerent: nihil probavit aspectus ex iis, quibus perturbatus erat auditus. Visa est puritas, et ritu solito solemnibus consuetudo perspecta est: cum viderent divinis sacrificiis, nec mutatum quidquam, nec additum, nec ablatum. Pax a Deo commendata, volentibus placuit: quare nullus eorum debet argui, qui de collegio Donatistarum ad pacem transitum fecit: qui fuerant sinistra opinione turbati, simplici ac pura veritate firmati sunt.

Ab hac calumnia depulsi ad aliam confugerunt Donatistæ dicentes: Macarium non debuisse ab episcopis ad communionem admitti, multo minus permittendum ei ut populum in Ecclesia alloqueretur, quod episcoporum tantum esse videbatur. Quibus respondet Optatus, communicasse Macarium cum episcopis ut laicum, non ut episcopum, et allocutum quidem esse populum in Ecclesia, sed insinuandæ alicujus rei causa, non autem tractandi, hoc est concionandi quod est episcoporum, nec populum more episcoporum salutasse in nomine Dei orationis

in initio, nec ullum sacerdotale officium exercuisse.

Pax Ecclesie Africanæ quamdiu duraverit. Donati mora in exilio. Parmenianus Donati successor. — Africanæ Ecclesie unitas et pax a Macario procurata per annos hinc quatuordecim sub Constante et Constantio perseveravit. Eo tempore Vitellius Aler librum composuisse videtur de hoc argumento, quod odio sint mundo servi Dei, in quo Catholicos insectabatur ut persecutores, suos ut servos Dei injuste persecutionem patientes exhibebat. Scripsit idem et aliud opus, in quo veterem de Traditionis crimine calumniam in Catholicos rursus ingerbat.

Donatum Carthaginensem in exilio ante Juliani imperium vitam finisse colligitur ex Optato, qui libro III, § 3, ait in eo impletum esse quod de principe Tyri dictum est a Propheta: illum in terra non sua moriturum, et id Donato contigisse omnibus notum esse. Donato successit Parmenianus post annum 350, forte anno 355, quo mentionem ejus facit Hieronymus in Chronico. Is est quem refellit Optatus, et de quo jam satis multa dicta sunt in hujus operis præfatione, interim in sede catholica Grato successit Restitutus, qui concilio Arminensi anno 359 interfuit, et Restituto Genethlius, qui ad annum 390 pervenit.

Status Ecclesie Africanæ post restitutam unitatem. — Ecclesie Africanæ post restitutam unitatem statum sic recte depingit Optatus lib. II, § 15. *Cum, inquit, Africanos populos et Orientales, et cæteros transmarinos pax una conjungeret, et ipsa unitas repræsentatis omnibus membris corpus Ecclesie coaguleret: dolebat hoc diabolus, qui semper de fratrum pace torquetur. Illo tempore sub imperatore christiano, desertus in idolis tamquam inclusus, jacebat in templis. Hoc eodem tempore duces et principes Donatistarum merita relegaverant sua. In ecclesia nulla fuerant schismata, nec pagani licebat exercere sacrilegia: pax Deo placita apud omnes Christianos populos habitabat: diabolus mœrebat in templis, Donatistæ in regionibus alienis.*

Libertas a Juliano Donatistis reddita. — At Constantio mortuo die Novembris tertia anni 354, Donatistæ Juliano imperatori libellam obtulere, ut sibi restituerentur basilicæ quas ablatas querebantur, utque pristinam consequerentur libertatem. Libellus erat oblatas nomine Rogatiani, Pontii, Cassiani et aliorum episcoporum ac clericorum partis Donati, et in eo Juliano serviliter adulabantur dicere non veriti, quod apud eum sola justitia haberet accessum. Haud gravate imperator apostata, cui hoc erat in votis ut Christianam religionem quavis arte destrueret, precibus eorum annuit, prævidens fore ut inde magnum accederet Ecclesie Africanæ detrimentum. Redire igitur pro voto suo præcepit, quos intellexerat ad disturbandam pacem cum furore esse venturos, et abrogatis quæ adversus Donatistas statuta erant, omnem eis libertatem aut potius licentiam quavis moliendi concessit. Itaque eadem voce Donatistis libertas est reddita, qua voce idolorum patefieri jussa sunt templa. Reduces igitur episcopi, inter quos

Parmenianus Carthaginiensis episcopus accensetur, A proceres suos et imperatoris rescriptum magistratibus obtulerunt, ac eo muneri nihil noc in Catholicos ausi sunt. Sic eorum tunc temporis facinora describit Optatus, lib. ii § 17: *Eisdem pene momentis, inquit, vester furor in Africanam reuertitur, quibus diabolus de suis carceribus relaxatur. Et non erubescitis, qui uno tempore cum inimico communia gaudia possidetis? Venistis rapti, venistis irati, membra laniantes Freclosus: subtiles in seductionibus, in cadibus immanes. filios pacis ad bella provocantes. De sedibus suis multos fecistis extorres, cum conducta manu venientes, basilicos invastistis: multi ex numero vestro per loca plurima (que sub nominibus dicere longum est) cruentas operati sunt ecclesie, et non atroces, ut de talibus factis, ab illius temporis iudicibus relatio natteretur.* Eodem pote innumera facinora et sacrilegia a **15** Donatistis patrata sunt, que late describit idem Optatus eodem in libro, tam etiam libro vi, ubi ea legere poteris.

Leges Imperatorum in Donatistas. — Juliano qui die 26 Junii anni 365, sublatus est, successit Jovianus qui cito mortuus, nihil de rebus ad Africanam Ecclesiam spectantibus statuere potuit. At Valentinianus senior Donatistas severis legibus compressit, quarum una exstat data x kalendas Martias Treviris anno 375, qua antistitem qui baptisma iteraverit sacerdotio indignum esse declarat. Eodem tempore Romanus comes qui cepis in Africa preerat usque ad annum 375, schismaticos ea que vellet libere agere non permisit, cum eum inter persecutores suos numerent Donatiste in collatione Carthageni. Posthac Gratianus se etiam legem adversus eos tulit xvi kalendas Novembris anni 377.

Donatista in multas sectas divisi. — Circa hac tempora Donati secta in multis partes est divisa; atque ut omittamus Tachon et Parmenian de Ecclesia et iterato baptismo dissidium, plures emerferunt inter Donatistas factiones in Mauritania et Numidia, quas haud vulgo notas fuisse scribit Augustinus: hinc Urbanenses in quodam Numidia angulo, et Claudianiste qui postea cum Primiano Parmeniani successore in gratiam redierunt. At Rogatistarum et Maximianistarum frequentior est apud Augustinum mentio et notior historia.

Rogatistarum schisma. — Rogatistarum auctor fuit Rogatus Maurus Episcopus ac Erte Carthagensis; atque ob id per Mauritaniam Casariensem sparsi numero pauci. Causa secessionis eorum a ceteris Donatistis incerta. Reliquis erant meliores et Circumcellionum gregibus non utabantur. Sed Rogatus de noscere quibus suorum rebus acerrima perseverantia etiam foreasi disputatio e conflixisse legitur. Jactabant illi Christum cum ventret ad iudicium in suis tectum oporturum fidem, atque ita non minus erant Donatistas quam Catholicos odiosi. Cum igitur reliquum corpus Donatistarum factionem hanc agerime ferret, seculares principes in eos excitavit. Per id tempus Valentiniano et Valente imperantibus Firmus Maurus Nibelis Mauritaniae regis filius, is

fratre Zamua latenter interempto: cum ob id comitem Africae Romanum nomine, cui Zamua fuerat acceptus infestum haberet, metuens ne damnatus occideretur, ab imperio deservit et Mauritania regnum occupavit. Hac occasione usi Donatistae per barbarum regem, Rogatum ejusque assecelas in Mauritania Casariensi saevissime et acerbissime vexaverunt (adeo ut vocarentur a Rogatistis Firmiani sicuti Catholicos Donatistae Macarianos vocare consueverant), nihil non agentes ut eos ad gremium suum redire compellerent aut saevitiam vindicta saturarent. Duravit ea persecutio tantisper donec Theodosius senior contra Firmum a Valentiniano in Africam cum exercitu missus perduellem imperii pluribus prius fractum ad vitam laqueo furendam compulsi; Rogato qui Firmo superstes fuit in schismate permanente. Per id tempus, qui Rogatistarum Casariensis episcopus erat, cum Firmo tyranno suorum incolumitatem pactus portas ei aperuit, atque in vastationem non Catholicos tantum, sed universam civitatem dedit. Rogato mortuo successit Vincentius in sede et schismate. Fuit et alius Vincentius Victor ejusdem sectae, prioris Vincentii discipulus et cultor, qui licet ad unitatem Catholicam redisset, non tamen adeo deposuerat Vincentii pristinam venerationem, quin eum sibi apparuisse jactaret, et adiutorem fuisse ad conficiendum opus quod adversus Augustinum edidit de anima et ejus origine.

Maximianistarum schisma. Primianus Maximianum damnat. Concilium Carthaginense adversus Primianum. Concilium Cabarsussitanum in Primianum. — Nullo tamen inter Donatistas dissidium majus ac celebrius fuit, quam quod inter Primianistas et Maximianistas intercessit. Caput istud schisma paulo post annum 391, quo Primianus ordinatus est in locum Parmeniani Carthaginiensis episcopus ex parte Donati, sicut eodem ferme tempore apud Catholicos Genethlio successerat Aurelius. Is Primianus recens ordinatus Maximianum, diaconum Ecclesie suae, qui Donati ferebatur esse consanguineus, ejus superbia se laesum putabat, et cum eo tres alios diaconos Rogatianum, Donatum et Salganium damnare constituit, et de facto in Maximianum absentem sententiam tulit. Maximianus divitis cujusdam foeminae opibus fretus, sicut olim Majorinus Lucille potentia, Primiano restatit, et adjuncta sibi plebis Carthagenensis parte ac senioribus quibusdam, horum nomine litteras et legatos ad universum chorum episcoporum misit, deprecans ut Carthaginem venirent. Ipse Maximianus viros Episcopos adiit, quibus innocentiam suam exposuit, concitavit invidiam Primiano, atque eum deinde apud illos accusavit. Illi ergo Carthaginem cum venissent numero 45, Primiano ad eos accedere noluit, et conducta multitudine atque impetratis officialibus basilicarum Januas obsedit, et episcopos, qui adversus eum venerant, ingrediendi in eas et agendi solemnia facultatem interdixit. Senect, iterum et tertio ad eorum concilium vocatus adesse renuit, missos a concilio male mulcavit. In eum ab eam

episcopi non ausi sunt tum temporis ultimum ferre A
 iudicium, sed quodam præiudicio consuluerunt, inquit
 Augustinus l. iv contra Cresc., cap. 6, ut *Primiano,*
si causa sua fideret, sequenti celeberrimo concilio re-
spondendi seseque purgandi relinqueretur locus. Quod
 concilium Cabarsus in Byzazena paulo post habi-
 tum priori numerosius, et centum, si Augustino fides,
 episcoporum, cum tamen in subscriptione epistolæ
 hujus concilii quinquaginta trium tantummodo no-
 mina extant. In eo concilio sententia definitiva in
 Primianum lata his verbis: *Decrevimus omnes sacer-*
dotes Dei, præsentem Spiritu sancto, hunc eundem Pri-
mianum, primo quod super vivos episcopos, alios sub-
rogavit: quod incestos cum sanctorum communione
miscuerit: quod presbyteros ad conjugationem ineun-
dam constringere pertentavit: quod Fortunatum pres-
bbyterum in cloacam fecerit mitti, cum ægrotantibus
baptismo succurrisset: quod communionem Demetrio
presbytero denegarit, ut cogeret filium abdicare: quod
idem presbyter objurgatus sit, quod episcopos hospitio
suscipisset: quod supradictus Primianus multitudinem
miserit, quæ Christianorum domos everteret: quod ob-
sessi sint episcopi simul et clerici, et postea ab ejus sa-
tellitibus lapidati: quod in basilica cæsi sint seniores,
quod indigne ferrent Claudianistas ad communionem
admitti: quod innocentes clericos putaverit esse con-
demnandos: quod se nobis audiendum noluerit exhibere,
cum basilicarum fores ne ingrederemur, multitudine et
officio intercluserit: quod legatos a nobis, ad se missos
injuriöse rejecerit: quod loca multa vi primo, dehinc
auctoritate judiciaria usurpaverit: præter alia illicita
ejus admissa, quæ pro honestate styli nostri siluimus, a
sacerdotali choro perpetuo esse damnatum: ne eo pal-
pato, Dei Ecclesia, aut contagione, aut aliquo crimine
maculetur. Placuit sane nobis et Spiritui sancto, quod
tempus tardis ad convertendum reservetur sub eo, ut
quicumque consacerdotum vel clericorum suæ salutis
immemores, a die damnationis supradicti Primiani, id
esta die viii kalendarum Juliarum, usque ad diem 16^{viii}
kalendarum Januariarum, minus a Primiani damnati
communione recesserint, tali sententia constringantur:
Laici quoque nisi se a supradicto die damnationis illius,
intra diem Paschæ futuræ, ab ejus consortio separa-
verint, non posse quemquam nisi per pœnitentiam,
siquidem meminerint, Ecclesiæ reformari. Hinc
 discimus concilium hocce habitum fuisse die 24
 Junii anni 393, cum concilium Bagaitanum, in
 quo hujus acta rescissa sunt, consules habeat anni
 394. Dejecto Primiano iidem episcopi Maximianum
 Carthaginensem episcopum in ejus locum designa-
 runt, qui paulo post a duodecim episcopis ordinatus
 est contra Primianum sicut olim Majorinus contra
 Cæcilianum.

Concilium Bagaiense contra Maximianum et ejus as-
sectas. Primianistarum in Maximianistas persecutio. —
 Adversus istorum conatus ut sese tueretur Primianus,
 concilium numerosius cogendum esse non dubitavit,
 et in eo Maximiani causam agendam. Habitum est
 Bagai in Numidia 24 die Aprilis anni 394. Adfuere

tercentum et decem episcopi: in eo non tantum ab-
 solutus est, sed et damnatus Maximianus ac ejus or-
 dinatores cum clericis Ecclesiæ Carthaginensis qui
 ordinationi ejus interfuerunt. Cæteris qui partes
 Maximiani secuti erant, tempus datum usque ad diem
 viii kal. Januariæ, intra quod si redissent nihil in
 eos statuitur, sui vero id præstare neglexerint, sen-
 tentia in eos fertur, ita ut non possint post præsti-
 tutum diem nisi per pœnitentiam admitti ac proinde
 amissis honoribus suis. Hujus sententiæ, quam inde-
 gram ferre ex variis S. Augustini locis retulimus
 inter vetera monumenta, auctor fuit Emeritus epi-
 scopus Casariensis: quæ cum in concilio decernenda
 recitata est, ore lætissimo omnes acclamaverunt,
 partim gavisum quod tam esset diserta, partim quod in
 ea schismaticis suis tam insigniter insultasset. B
 Postquam vero omnium consensu publicata est, ma-
 gnis illico animis damnatos persequi cœperunt. Ad
 basilicam Maximianam conversi, quam non basilicam,
 sed speluncam vocabant, concilio grege suo everten-
 dam curarunt; neque hoc contentus Primianus Maxi-
 mianum propriis adibus mandata procuratore, ut in
 exorcisterium Ecclesiasticum converteretur favente
 sibi sacerdote legato Carthagini deturbavit. Talibus
 initiis plures e Maximianistis territi intra diem dila-
 tionis pristinis se sociis reddiderunt, et recepti sunt
 ab iis tamquam purgati atque innocentes. Alii e con-
 tra in proposito obstinate permanserunt, neque ut ad
 Primianum redirent adduci potuerunt. Itum idcirco
 ad proconsules qui, licet a Christianis imperatoribus
 constituti, erant nihilominus Ethnici. Apud hos in-
 ductum est decretum Bagaiense, allegatæ leges ad-
 versus hæreticos, quibus jubebantur basilicis expelli:
 impetratæ ab iis jussiones quibus exequendis
 officiorum et civitatum auxilia postulata, ut qui erant
 damnati in concilio Bagaiensi suaque propria con-
 venticula frequentabant, loca et basilicas quas non
 invaserant, sed cum populis sibi cohærentibus per-
 petua possessione retinebant, ex illis expellerentur.
 Illice molestiis quidam facile cesserunt neque multa
 passi sunt; qui autem resistere tentaverunt, graviter
 afflicti; qui superiores viribus non fuere, victi sunt
 et expulsi, aliique in eorum locum ordinati.

Primianistarum actio adversus Salvium Membresita-
nanum, Felicianum Mustitanum et Prætextatum Assuri-
tanum. — In Ordinatores Maximiani qui nominatim
 damnati fuerant in concilio Bagaitano præcipue sæ-
 vitum; ac præsertim in Salvium Membresitanum
 episcopum, in cujus locum anno ipso 394. Restitutus
 fuerat Primianistis ordinatus. Delata causa ad Hero-
 dem proconsulem Nummasius Restituti advocatus
 petiit, ut Primiani communioni Membresitana Ec-
 clesia traderetur, allegans Salvium e Maximiani or-
 dinatoribus unum Bagaiensis plenarii concilii de-
 creto esse damnatum, adeoque ut hæreticum cedere
 debere Restituto loca omnia quæ tamquam episcopus
 tenebat, aut certe ad Primianum redire. Ita judica-
 tum a Proconsule. Felicianum quoque Mustitanum
 ac Prætextatum Assuritanum qui pariter erant ex

ordinatoribus Maximiani contra eadem proconsule accusantur causata agente adversus primum Titianum, die 2 Martii anni 555, et eadem que Nonnasius dixerat in Salvium allegante. Proconsul Herodiscus qui jam in Salvium et Praetextatum sententiam dixerat, Felicianum quoque damnavit, jussitque ut explosis Maximianistis Ecclesiam Primianistis episcopis traderentur. Nihilominus tamen Felicianus et Praetextatus Ecclesias suas retinuerunt, quamquam a Primianistis Assuritanus episcopus ordinatus esset Rogatus, cui prius et ad Catholicam conversi Donatistarum exercitus, hoc est Circumcellionum agmen, linguam et manus praecidat. Frustra adversus eos Primianiste anno sequenti Theodorum proconsulem et magistratus adherunt Manservat in suis sedibus donec males vici, cum Primiano in societatem redierunt. At Salvius Membresitanus iterum coram Serano proconsule citatus in iudicio causam defendit, ea forte fiducia, inquit Augustinus, quod sciret adversarios suos legibus contra hereticos promulgatis uti non posse apud iudicem nisi etiam seipsos eis pariter traherent.

At apud Seranum Proconsulem, vel gratia plus valuit, vel magis forte Bagaense concilium quod illic etiam contra eundem Salvium recitatum est. Sic enim interlocutus est: *Lis episcoporum secundam legem ab episcopis audienda est: episcopi iudicaverunt: quare non aut sub satisfactione ad choram revertentis velistatis; aut ut habes scriptum terga persecutoribus praedis. Cum Salvius parere proconsulis consilio rennisset, jussit eum proconsul ab Ecclesia sua expelli; et quia Membresitanorum, qui sibi favebant, fiducia sedem retinere tentabat, Abameosibus vicinis mandatum est ut iudicium in eum datum exsequerentur. Comprehensus ab his Salvius non tantum de Ecclesia sua pulsus, sed miserabili pompa ludibrio habitus. Capto enim se (ut refert Augustinus l. iv contra Cresconium, unde fere tota haec narratio desumpta est) mortuos canes alligaverunt in collo, et sic eum illo quantum libuit saltaverunt. Factum meliorum cum Etruscorum regum qui mortua vivis corpora conjugebant comparandum: tunc tanto foedius quanto mortui canes mortuis hominibus foediores sunt. Adeo ut si Salvio seni et episcopo de duobus supplicis cogendum, longe potius elegisset hunc cum cadaveribus humanis quam saltare cum canibus. Privari interea Ecclesia sedibusque suis et pati haec annis potuit Salvius, neque tamen ad Primianam communionem redire voluit, atque ita egit eum suis, ut iustitiam extulit pro qua tanta se pati dicebat, ita se sanctum persuasit quia passus, ut adversarios iniquissimos quia fecerant, ut alteram et basilicam sui Membresae fabricarent, in qua dum sedet novis ab antagonista Restituto molestus affectus est, et propter cellulas et agros forensi cum eo strepitu controversaque conflixa; atque ita a partibus Primianae adversus Maximianum et eos qui cum illo in Bagaensi concilio damnati fuerant, apud quatuor vel amplius*

proconsules in foro per advocatos litigatum est.

Gildonis operatus. — Mortuo Theodosio xvii kalendas Februarii anni 595, post aliquot menses Gildon comes et utriusque militiae in Africa magister ab anno 586, tyrannidem occupat et universa potitur Africa. Apud hunc hominem barbarum et paganum inter ceteros Donatistas gratia multum valebat Optatus Thamugadensis **17** episcopus in Numidia Gildonius satelles dictus quod de Gildonis satellitio esset. Hic homo ferus et Gildoni non dissimilis non tantum Catholicos sed et omnibus gravis fuit. Solus agmine militari conatus incedere, viduas opprimebat, pupillis bonis evertibat, uxores a maritis avellibat, dominos res suas vendere cogebat, et venditorum pretium cum ipsis dividebat, uno verbo, vi, rapinis ac fraudibus in omnes grassabatur. His moribus cum esset, a suis tamen tanto habebatur in pretio, ut eum non modo non ausi fuerint damnare, sed ne monere quidem, inter tantos Africae gemitus imo pacis osculum non detrectarint, in ejus manibus Eucharistiam posuerunt et vicissim acceperunt, ac demum extincti in carcere, quia de Gildonis satellitio fuerat, Optati natalitia quotannis tanquam martyris magna celebritate frequentaverunt. Hujus opera usi Primianiste Maximianistas et Rogatistas graviter vexaverunt et plerisque ad Primianum redire compulerunt. Cives, ut diximus, Assuritanum et Mustatanum episcopos suos Felicianum et Praetextatum adversus Primianistam coactus huc usque tunc fuerant. Is gravissima exitia comminatus est Optatus, nisi relicta suorum antistitum defensione, eos ad Primianam communionem redire cogere. Cives militem Optati formidantes paruerunt. Felicianus et Praetextatus cum aliter sedes suas retinere non possent, manus dederunt, ceteros numerosus episcoporum habitus cui etiam interfuit Primianus cum Optato Gildoniano. In eo recepti sunt duo illi episcopi servato honore, ac retentis sedibus suis suscepti sunt a Primianistis, et quicumque ab ipsis in schismate baptizati fuerant sine iterato baptismo recepti. Rogatistas quoque non parum vexavit Optatus, sed in Catholicos praecipue saevit et in eos Circumcelliones rursus excitavit, a quibus innumera mala passi sunt Catholici. Non enim jam ut antea fustibus tantum armati discurrebant, sed omnis generis armis ac telis instructi, aperte vim faciebant, basilicas invadebant ac compilabant, episcopos et clericos occidebant aut male mulebant, et latrocinia palam ac publice exercebant.

Lex Honorii in invasores Ecclesiarum. — Ad hos tumultus compescendos, sublato jam Gildone (qui a fratre suo Masezile oppugnatus, a suis desertus, initio anni 598, laqueo vitam finit), Honorius imperator legem dedit die 25 Aprilis anni 598, qua eos qui in ecclesias catholicas irruentes sacerdotibus, ministris vel cultu et loco aliquid injurie faciebant, comprehendi et convictos capitali supplicio affecti jubet, vultque ut cunctis esset liberum. Et si atrocis sacerdotibus aut ministris injurias voluit publicum crimen persequi. Si vero multitudine violenta se armis aut

locorum difficultate tucatur, jubebus mandat, ut a comite Africæ armatæ apparitionis præsidium deposcant, ne reitahum criminum evadant

Decreta conciliorum de promovendis ad clerum aut relinquendis in eo Donatistis. — Interim Catholici nihil non tentabant ut Donatistas ad concordiam invitarent. Jam observatum est initio schismatis redeuntes ad Ecclesiam episcopos et clericos ex parte Donati cum honoribus suis fuisse susceptos. At crescente eorum numero et pervicacia in subsequentiis conciliis statutum fuerat, ne quis Donatarum cum honore suo reciperetur in Ecclesia, sed tantum in numero Laicorum. In concilio Hipponensi anni 55, propositum est, ut exciperentur ab hac lege illi quos aut non rebaptizasse constiterit, aut qui cum suis plebibus ad Catholicam communionem transire voluerint. Sed hanc exceptionem placuit non confirmari priusquam de ea transmarina Ecclesia consulta foret. Iterum in Carthaginensi concilio anni 397 mandatum est ut consulerentur Siricius Romanus episcopus et Simplicianus Mediolanensis, utrum infantes baptizati a Donatistis, cum ad Ecclesiam Dei salubre proposito fuerint reversi, ad sacri altaris ministerium promoveri possent. Ad questionem propositam Romanus et Mediolanensis antistites responderunt, id esse prohibitum. Nihilominus tamen Africani episcopi inopia clericorum et necessitatibus ecclesiarum suarum, quæ ita desertæ erant ut multæ ecclesiæ ne quidem diaconum vel illiteratum haberent, coacti; statuerunt parvulis apud Donatistas antequam rationis usum haberent baptizatis, qui deinde agnita veritate ad Ecclesiam Dei accedentes per manus impositionem recepti sunt, in clerum promoveri posse. Utque istud statutum gratum haberent transmarini episcopi, legationem solemnem ad Anastasium Romanum et Venerium Mediolanensem miserunt ex concilio Carthaginensi habito anno 401, mense Junio. Addiderunt etiam id quod prius proposuerant, ut nonnulli Donatarum Clerici qui cum honoribus et plebibus suis transire desiderabant, recipi possent: sed non ausi sunt istud caput urgere. At de infantibus baptizatis apud Donatistas ad clerum promovendis omnino satagendum esse duxerunt, ut Afrorum voluntati transmarini episcopi consentirent. Quid ad hæc responderit Anastasius certo non liquet: nam in concilio Carthaginensi habito anno eodem, mense Septembri, de hujus litteris hoc tantum habetur, cum *paternæ ac fraternæ charitatis sollicitudine ac sinceritate adhortatum esse Africanos antistites, ut de hæreticorum et schismaticorum injuriis quibus Africanam Ecclesiam graviter vexabant nullo modo dissimularent.* Indulsisse tamen eum ut baptizati apud Donatistas pueri possent ad ordines promoveri verisimile est: nam circa istud caput nihil amplius Africani petunt a sede Apostolica. Sed circa alterum de recipiendis Donatistis cum honoribus suis *statuunt ut litteræ mittantur ad fratres et Coepiscopos et maxime ad sedem apostolicam in qua præsidet Anastasius, quo noverit habere Africam magnam necessitatem, propter Ecclesiæ pacem et utilitatem, ut ex ipsis Donatistis quicumque*

A Clerici correcto concilio ad catholicam unitatem transire voluerint secundum unumquisque episcopi Catholici voluntatem atque consilium, qui in eodem loco gubernat Ecclesiam, si hoc paci christianæ prodesse visum fuerit, in suis honoribus suscipiantur. Addunt, id prioribus ejusdem divisionis temporibus factum esse: nec id a se postulari aut statui, ut decretum concilii, quod in transmarinis partibus de hac re habitum fuerat dissolveretur. Sed ea conditione ut illud maneret erga eos ex quorum reditu non magnum accederet animarum lucrum, hoc est, ut non secundum transmarinæ concilii decretum non susciperentur in honoribus suis: sed ab hac exciperentur hi per quos catholicæ unitati consulitur.

B In eodem concilio Africano catholici episcopi statuerunt: ut litteræ darentur ad judices Africanos a quibus peteretur, ut judiciaria potestate atque diligentia in fide christiana, quid gestum sit in omnibus locis in quibus Maximianistæ basilicas obtinuerunt, qui ab eis schisma fecerunt, inquirent et gestis publicis propter firmam notitiam omnibus necessariam faciant inhærere. Deinde placuit etiam episcopis, ut legati prædicandæ pacis atque unitatis sine qua salus christiana non potest obtineri, e numero suo ad ipsorum Donatarum episcopos et plebes mitterentur, per quos omnibus innotesceret quam nihil haberent quod adversus Ecclesiam catholicam possent dicere, et manifestum fiat omnibus per gesta municipalia quid ipsi circa Maximianistas egerint, quos jam plenarii concilii sui 18 auctoritate damnatos, in suis honoribus denuo receperunt, et baptismum quem damnati et exclusi dederunt, acceptaverunt, ut notum sit, quam stulto corde resistant paci Ecclesiæ toto orbe diffusæ, cum ista faciant pro parte Donati, neque se istorum quos ita receperunt communionem propter intuitum pacis contaminari dicant: et nos contendant, id est Ecclesiam catholicam etiam in extremis terrarum partibus constitutam per eorum communionem inquinatam, quos tunc accusantes convincere nequiverunt, suis artibus vigilantissimi antistites Donatistas a schismate revocare et in Ecclesiam inducere pro virili satagebant.

De scriptis et actis S. Aug. contra Donatistas. Psalmus abecedarius. — Sed jam tempus est ut dicamus de sancti Augustini scriptis et conflictationibus adversus Donatistas quibus illi fracti, debilitati et tandem victi sunt. Is cum anno 391 ad presbyterii gradum in Ecclesia Hipponensi promotus fuisset, psalmum abecedarium composuit ad rudioris populi captum accomodatam, ut in humillimi vulgi et omnino imperitorum notitiam pervenire valeret Donatarum causa ac eorum quantum fieri posset memoriæ inhærere. In eo totius schismatis historiam et brevem ejus refutationem humili et aperto sermone exposuit. Hoc autem in Retractionibus opusculum locat post alterum de fide et symbolo quod in concilio Hipponensi anni 393 composuit.

Liber contra epistolam Donati. — Librum etiam contra epistolam Donati qui partis Donati secundus post sui tempore scripsisse testatur in eodem presbyterii Majorinum episcopus fuerat, lib. Retractionum c. 21.

Hæc in epistola Donatus hæc agere, ut conatus in A
eius communiōne baptisma Christi esse crederetur.

Epistola ad Maximianum. — Exstat et regis etiamnum
presbyteri Epistola (num. 25) ad Maximianum episcopum
Donatistam Seditensis epodi, qui Catholicum
ecclesiam Matuzenensis rebaptizasse dicebatur et
diaconum suum fecerat, qua eum hortatur ut aut
fateretur factum et quantis potuerit documentis in
epistola sua defendat; aut si negat et rebaptizandum
non esse existimet, id palam profiteatur et ad Eccle-
siam redeat. Denique invitatur eum vel ad colloquium
vel ad rescribendum ut concordia Ecclesia reconciliatur.
Is episcopus postea post transalpinam peregrinationem
amplexus est catholicam pacem et in eadem
sede remansit, ut discimus ex epistola Augustini
103. At postquam Augustinus factus est episcopus,
Donatistas, sermons, epistolis, sermonibus, colla-
tionibus exagitare non desinit.

Profectione intransit ab Augustino ad collationem.
— In illo episcopus Proculus animum partis Donatiana
episcopi Hippoceni episcopum ac proinde suam adver-
sariam jam senem ad collationem per litteras invi-
travit. Proculus primum collationem sese haud
refugere sandarar, modo adessent denique ex utraque
parte graves et honesti viri. At mutata voluntate
quæsierit, cur non esset Augustinus Constantinam
quando ibi patres ipsi erant, vel quoniam ire debere
Milevum ubi concilium proxime latituri erant, mul-
tatis sese Augustino imparem. Per alias litteras ad
Eusebium episcopum quoque Donatistam data, eidem
Proculo expulsi Augustinus, quod juvenem
qui matrem exulere solitas erat ac nihilis fuerat se-
cum ad partem Donati transisset eam perempturum,
recepisset, et singulum in matris spirantem rebapti-
zasset. Rursumque Proculum invitavit ad collo-
quium, eoque offert ut si se imparem putet, cujus
voluerit collegæ sui implere auxilium: *Quamquam,*
iripi, et *iste qui se tot annorum Episcopum dicit, quid*
ta me tyone hinc, quominus necum velit conferre ser-
monem non potis intelligo. Si dixerim: liberalium lit-
terarum quas fortè ipse aut non dedit aut minus di-
didit, quid hoc perinet ad eam questionem, que vel de
sanctis Scripturis vel documentis Ecclesiasticis aut pu-
blicis discutenda est, in quibus illè per tot annos res-
tituit, vult me esse et esse perire. Postquam est he-
rum et collega meus Sampson Turvensis ceteris
qui multis talis vult quales isti dicuntur perire. Ipse
aliam, egit cum illis.

Tertiam quoque dedit ea de re epistolam ad eam-
dem Eusebium ad quem superior data est, qua com-
mone Proculianum ut jam monitus de causa ab isto
juvene matre, hanc a communione repeliat. Addit,
Sua discorum quemtam Spanensis Ecclesia, titulo
Primum, non ab accessu indiscipulato Sanctimonia-
rum prohiberem, a clericali remission, et orationem
adversus discipulum transmissis ad Donatistas necnon
ab eis rebaptizatum esse. Dicit etiam sanctimoniam con-
cedimus unde fido catholicorum Christianorum sine ab
eo ruptas, sine ipsam sponte seculari rebaptizatas esse,

at nunc cum gregibus Circumcellentum inter vagabundos
greges perambulanti variari, quod Proculianum quoque
per Eusebium immutaverit vult, ut a sua communitate
eum remittat quæ non de alia illam delegit, nisi quia
in Catholica clericatum propter rebaptizatum et perditos
nomines amiserat. Et se denique obvia e illi, ut quis pius
apud Donatistas propter disciplinam degradatus, ad
Catholicam transire voluerit, in humilitatem pua-
lentia receptio, quo et ipsi eum forsitan cogent ad
apud eos nomine a voluerit. Epistola Augustini in quibus
hæc habentur sunt nonè 55, 54 et 55.

Collationes S. Augustini cum Donatistis. — Habite
sunt deinde a sancto Doctore collationes cum Dona-
tistis, una anno 397 aut insequenti, apud *Tiburze-*
nam, cum Fortunio Donatista hujus in his episcopo aliis-
que Donatistis, de qua conside epistolis S. Augustini
45 et 44. Alia per litteras habita est cum alio ejusdem
secte episcopo, Honorato nomine et cum Clarentia-
nem episcopo: Ideoque actum esset cum Crispino
Caramensi a. l. e. et fama inter suos celebrato nisi
per eum stetisset. Severinum etiam consanguineum
suum hortatus est per epistolam que nunc est 52
Augustinus, ut Donatistarum schisma desereret.

Liber contra partem Donati. Libri contra epistolam
Parmeniani. Libri de baptismo. — Circa idem tempus
scripsit Augustinus duos libros quorum titulus erat,
Contra partem Donati, in quorum primo dixerat, non
sibi placere ullis secularis potestatis impetu schismaticos
ad communione violenter arctari. *Et vere, inquit,*
hoc mihi non placebat, quoniam nondum expertus
eram vel quantum non coram auderet impunitas, vel
quæstionem eis in melius mutandi conferre posset diligentia
disciplina. Hoc opus circa annum 398 aut 399, ab Au-
gustino elaboratum huc usque desideramus. Ad annum
400 revocari debent ejusdem libri adversus epi-
stolam Parmeniani ad Ichonium scripti, in quibus
celebrem agit et solvitque questionem, *utrum in uni-*
tate et eorundem communione sacramentorum mali con-
taminent bonos. Pollicetur in eodem opere se latius
tractaturum de baptismo, quod promissum statim
exsolvit editis septem de Baptismo libris.

Liber contra quod attulit Centurius a Donatistis. —
Circa idem tempus cum attulisset ad Ecclesiam
quidam Lucius nomine Centurius nonnulla Donatis-
tarum in Catholicos dictata vel scripta in paucis velut
testimonis que sue cause suffragari putabant, his
brevissime respondi Augustinus libello cujus hæc
erat inscriptio, *Contra quod attulit Centurius a Dona-*
tistis. Hocce opus alium non exstat.

19 *Liber contra Petilianum.* — De Petiliano Donatista
Constantinensium episcopo dictum a nobis est alias. Is
cum unam epistolam contra Catholicos Donatistis pres-
byteris et diaconis scripsisset, partem ejus presente
Fortunio ejusdem loci Catholico episcopo et Alypio
Tagastensi S. Aug. obtulerunt hujus viri Catholici.
Statim de hujus epistola fragmentum retulere aggres-
sus, idque libro primo confecit. Deinde cum inte-
gram Petilianam interceptisset epistolam librum secun-
dum in eam conscripsit sedente Anastasio Romano

pontifice, aut saltem obitu ejus, qui incidit in diem 27 Aprilis anni 402 nondum comperto, in qua verba singula Petilianum refert et suam ipsi responsionem subjicit. Sed prius id quod scripserat adversus partem epistolæ, pervenit ad Petilianum qui respondere conatus est, cui responsioni tertium librum opposuit Augustinus.

Liber de unitate Ecclesiarum. — Antequam edita esset ista responsio epistolam ad Catholicos qui vulgo *Liber de Unitate Ecclesiarum* dicitur, concrispsisse videtur. Nam hujus initio meminit duorum priorum librorum in Petilianum, non tertii.

Libri contra Cresconium. — Grammaticus etiam quidam Donatista Cresconius cum invenisset primum Augustini librum in Petilianum, putavit ei respondendum, et responsionem suam ad Augustinum misit. Cui operi libris quatuor ille respondit, ita scilicet ut tribus perageret quod universa responsio flagitabat. Sed cum videret de sola Maximianensium causa qua suos schismaticos damnaverunt et eorum aliquos rursus in suis honoribus receperunt, baptismumque ab eis extra communionem suam datum non repetiverunt, responderi posse ad cuncta quæ scripsit, quartum librum adjecit, in quo id quantum potuit diligenter et evidenter ostendit. Quando autem hos quatuor libros scripsit, jam contra Donatistas leges dederat Honorius Imperator. Ita Augustinus ipse de hoc opere in lib. II Retractionum, ex quibus intelligimus scriptum post annum 406, cum leges Honorii de quibus loquitur datæ sint anno 405.

Libri Probationum et testimoniorum contra Donatistas. — Post hæc ut ad Donatistas pervenirent, inquit idem Augustinus ibid., contra eorum errorem et pro catholica veritate necessaria documenta curavi sive de Ecclesiasticis, sive de publicis gestis, sive de Scripturis Canonicis, et primo ad illos eadem promissa direxi, ut ipsi ea si fieri posset exposcerent. Quæ cum venissent in eorum quorundam manus, nescio quis existit qui suo nomine tacito contra hæc scriberet, ita se confitens Donatistam tamquam hoc vocaretur. Cui ego respondens alium librum scripsi. Illa vero documenta quæ promiseram junxi, et ex utroque unum esse volui, eumque sic edidi, ut in parietibus basilicæ quæ Donatarum fuerat prius præpositus legeretur, cujus titulus est, Probationum et testimoniorum contra Donatistas. Alterius libri quem supra commemoravi, titulum esse volui, Contra nescio quem Donatistam.

Admonitio Donatarum de Maximianistis. — His duobus libris qui nunc desiderantur, tertius qui amissus quoque est, accedebat, cui titulus *Admonitio Donatarum de Maximianistis*, qui quidem libellus erat brevissimus, ut posset facilitate describendi in plurium manus pervenire, et ipsa sui brevitate facilius memoriæ commendari.

¶ *Liber de unico baptismo.* — Post aliquod tempus, sed ante collationem Carthaginensem, cum amicus quidam illius a nescio quo Donatista presbytero librum Petiliani de unico baptismo accepisset et ad Augustinum attulisset, enixe rogans illum ut ei responderet, precibus ejus

A satisfecit, et librum quo respiciatur eundem titulum habere voluit *De unico baptismo*. Hæc ille exstat.

Non exstat alius grandis liber contra Donatistas, in quo ostendebat eorum adversus Ecclesiam Catholicam impium ac superbissimum errorem sola funditus Maximianistarum causa subverti.

Catholici Donatistas ad collationem irritant. — Dum hæc privatim in Donatistas molitur Augustinus, id agebant Africanæ episcopi ut Donatistas quovis modo ad collationem adducerent, rati nulla alia via schismaticos aut reconciliari aut superari posse. Igitur in concilio generali episcoporum Africae anno 403, die 23 Augusti, Carthagini habito decretum est, ut solemniter instrumentis provocarentur Donatistæ ad collationem habendam inter delectos ex utraque parte episcopos. Simul a Septimiano petierunt et obtinuerunt tum conveniendi Donatistas, tum inquirendi de gestis in causa Maximianistarum. Donatistæ pro suo more collationem recusarunt. Tunc epistolam laicis ejusdem sectæ scripsit Augustinus, ut ex hac episcoporum repudiatione suspectam causam suam justitiam tandem habere discerent.

Donatistæ irritati ob hæc provocationem. Legati a Catholicis ad imperatorem missi. — At Donatistæ quo clementius et instantius invitabantur ad pacem, eo ferocius ac sævius in Catholicos furere cœperunt. Argumento esse potest Crispinus, Calamensis episcopus, magnæ inter suos auctoritatis, qui Possidium ejusdem civitatis Catholicum episcopum sic insectatus est, ut is vix fuga saluti suæ consulere potuerit. Ob hæc et alia facinora Crispinus in iudicium vocatus et tamquam hæreticus accusatus, cum ex præscripto legis Theodosianæ anni 392 decem auri librarum mulctam sibi impositam vidisset, coram proconsule causam suam per triduum peroravit atque hæretici crimen a se amoliri conatus est. Sed justam ac legitimam fuisse hoc nomine prolatam sententiam Possidius in publica disputatione probavit; et tamen remissa Possidii rogatu mulcta, Crispinus imperatorem appellavit qui eandem mulctam ipsi cæterisque Donatistis inflixit. Cum hæc agerentur Circumcelliones in Maximianum Bagaiensem, qui basilicam legibus repetierat et in Servum Tubursicuburi episcopum, qui aliam petebat aliosque episcopos, clericos, et laicos tam atrociter grassati ut concilii Carthaginensis anno 404 habiti Patres die 26 Junii Theasium et Evodium legatos ad imperatorem mittendos esse censuerint, qui ei exponerent quam immania a Donatistis in Catholicos patrarentur, quique poscerent ut Ecclesiæ tuitioni providerent ac legem Theodosii promulgatam in ordinatorum vel ordinatos hæreticos seu etiam in possessores locorum in quibus eorum congregatio deprehenditur, confirmarent, et in Donatistas valere juberent. Similiter ut alia lex quæ de hæreticis vel ex donationibus vel ex testamentis aliquid capiendi vel relinquendi jus adimit, repeteretur; ita tamen ut iis qui consideratione unitatis et pacis se corrigere voverint, hæreditatis aditus pateret, si adhuc in hæ-

resi constitutis aliquid ante donationis vel hereditatis obveniret. His tamen exceptis, qui lite pulsati putaverent ad Catholicam transendum, quia de talibus credibile est non meti celestis iudicii potius quam terreni commoti aviditate unitatem Catholicam prosequasse. Hinc publice legationi et literis concilia ad imperatorem adjecte sunt querebre privatam aut injuria affecti erant a Donatistis.

Edictum de Unitate ab Honorio latum. Unitas facta Carthagine. — His commotus Honorius in Donatistas seu Rebaptizantes severissimum tulit edictum pridie idus Februarii, Stilicone II et Anthemio Coss., hoc est anno 405. Hujus edicti partis sunt leges quatuor hoc uia et eadem die date in Cod. Theodosiano. Dictum est autem Unitatis edictum, quia per illud sub punis **20** gravissimum inunctum erat hæreticis et schismaticis ad Catholicam Ecclesiam recire. Missum ad Hieronymum PP. Italiam et speciatim die 5 Martii ad proconsulem Africæ, ut ibi promulgaretur et executioni mandaretur. Vi hujus edicti cito Unitas apud Carthaginem facta, tardius in cæteris Africæ provinciis ad potuit obtineri. In concilio Carthaginiensi habito 25 Augusti ejusdem anni, decretum est ut quæ apud Carthaginem tantum unitas facta erat, darentur etiam litteræ ad iudices, ut et in aliis provinciis et civitatibus operam impendi jubeant unitati, utque gratiarum actiones de Carthaginiensi Ecclesia pro universa Africæ de exclusione Donatistarum cum episcoporum literis ad comitatum mitterentur. Et rursum missi duo clerici ad comitatum ad gratiarum actionem agenda et petendam Donatistarum ubique in Africa exclusionem.

Maximus Syntensis Donatisti collationem postulat. — Anno 406, die 30 Januarii, Maximus episcopus Syntensis ab eque nonnulli Donatistæ audientiam in publico apud Ravennam concessu coram præfecto prætorii petierunt ubi cum Catholicis causam suam ventarent. Quod statutum fuerit incertum, nihil certe actum est. Maximus rediit in Africam ad Ecclesiam Catholicam accessit.

Saturum de Episcopis et Episcopibus Donatistarum. — Anno 407, in concilio Carthaginiensi mense Junia, statuitur ut plebes quæ conversæ sunt a Donatistis et habuerunt episcopos, eos inconsulto concilio retinerent; quæ autem habuerunt episcopum et eo defuncto non habere procerum episcopum, sed ad aliosque episcopi ditionem pertinere viderent, ad etiam ipsos non denegetur. De episcopis vero ipsis hoc decretum, ut qui ante legem de Unitate latam ab imperatore ad Catholicam accesserint, plebes suas et ecclesias retinerent. At qui non nisi post illud edictum promulgatum ad Ecclesiam venerant, Ecclesias suas omnino spoliantur, eoque ac cuncta ad eas pertinentia Catholicis horum locorum episcopis adplicentur.

Honorii leges in Donatistis. — Eodem anno Honorius legem tulit qua hæreticos et schismaticos ad Ecclesiam redeuntibus ab omnibus punis quas ex legibus acciperent, immunitatem concessit.

Anno 408, Stilicone ad diem 27 Augusti interfecto, novæ per Donatistas turbæ excitatæ sunt, quasi eo mortuo legibus soluti essent, et ne audaciæ color deesset, indulgentiam ab Honorio factam commemtorunt. Sed commentum statim dissipavit leges ab imperatore eodem anno et sequenti in eos late. His severe exsequendis cum incumbere præsides, penam sanguinis a factoris schismaticis amoliri conatus est Augustinus. Verum ut sunt versatiles principum leges, circa mediam anni 409 Honorius Hæreticis exoneranda superstitionis suæ potestatem concessit. Sed eam libertatem, flagitantibus concilio Carthaginiensis Patribus, a quibus quinque episcoporum legatio ad comitatum missa erat, revocavit eodem anno, et severissimam in eos legem tulit datam vii Kalend. Septembris hujus anni 410 ad Herulianam comitem Africæ: *qua oraculo penitus remoto quo ad ritus suos hæreticæ superstitionis homines obreperant, plectendos eos pena proscriptionis et sanguinis statuit, si ultra convenire per publicum execranda sceleris sui temeritate tentaverint.*

Edicta de convocacione episcoporum ad collationem. — Tandem cum ab utraque parte petita esset collatio, eamque enixe flagitarent Catholici, atque ea de causa legatos ad imperatorem Honorium misissent, ab eo edicta est, sanctione data Ravennæ pridie idus octobris sub consulatu Varnis, anno scilicet 410, qua Donatistas episcopos et Catholicos in urbem Carthaginiensem intra quatuor menses convenire jubet, ut electis ab utraque parte sacerdotibus, causa committatur disputationibus agitanda. Quod si intra præstitutum tempus Donatistarum episcopi non convenierint, trini edicti vocatione contumaces declarentur, quibus transactis si provocati adesse contempserint, cedat cum Ecclesiis populus qui doctores suos cum silentio cognoverit superatos, sciatque Catholicæ legis veris imperiis serviendum. Cui quidem disputationi principe loco iudicem sedere voluit Flavium Marcellinum et Notarium, cui omnem in congregandi et evocandi episcopos, actionis instituendæ et moderandæ, ac de toto negotio statuendi tribuit potestatem. Marcellinus hoc edicto munitus, mandatum proposuit quo cunctos per Africam tum Catholicæ quam Donatianæ partis episcopos commonebat, ut intra tempus lege præscriptum, id est, intra quatuor menses qui ad diem Kalend. Juniarum concludebantur, Carthaginem concilio faciendi gratia convenirent, omnibusque magistratibus per Africam injungebat, ut episcopos convenirent, eisque significarent ut intra quatuor menses Carthaginem venirent. Præterea ut Donatistas ad collationem promptiores redderet, jussit ut his qui se ei affuturos esse responderent, Ecclesiæ, eaque loca quæ tenuisse illos antea constitisset restituerentur. Adjerit quod si Donatistas esset suspectus, se non recusaturum ut alius iudex quem ipsi elegerint Donatianæ partis et fidei vel superioris vel similis dignitatis secum resideat. Denique declaravit quod si ve pro Donatistis si ve pro Catholicis lata fuerit sententia, ad concilio Donatistarum

episcopos aliquam molestiam esse passuros, sed liberos et ab omni injuria alienos ad propria redituros.

Mandata episcoporum ad colligat qui collationem habituri erant. — Juxta illud mandatum Donatistarum episcopi Carthaginem ex omnibus provinciis Africanis convolarunt, et ibi congregati die xv Kal. Junias certiore fecerunt epistola sua Marcellinum se in hanc urbem advenisse collationis in eundem gratia. Catholicis quoque episcopi, cum illuc advenissent, epistolam etiam dederunt ad Marcellinum, qua gratiam sibi collationem esse testantur, et consentiunt ut ii quibus agendi causam suam delegarunt officium, subscribant prosecutionibus suis et omnium nomine disputent. Hanc vero conditionem unanimi episcoporum omnium consensu ratam Donatistis offerunt, se, si adversarii ostendere potuerint Ecclesiam periisse, et in sola parte Donati remansisse, nullum apud eos episcopalis muneris aut honoris locum habituros; sin vero e contra Donatistæ victi fuerint et ad unitatem redire voluerint, hoc iis se concedere ut honorem Episcopatus non amittant; ita ut ubi sunt duo episcopi, Catholicus honoris sibi sociopulato, sedeant ambo eminentius sicuti peregrinus episcopus juxta collegam, ac primum subinde locum honore sese prævenientes in diversis basilicis occupent, et uno eorum defuncto deinceps jam singulis singuli pristino more succedant; aut si forte Christiani populi singulis delectantur episcopis et duorum consortium inusitata rerum facie tolerare non possunt, tam Catholicis quam Donatistæ de medio secedant et Ecclesiis singulis damnata schismatis causa in unitate pacifica constitutis ab his qui singuli in singulis Ecclesiis inveniuntur, unitate facta, per loca singula constituentur episcopi.

Gesta collationis. — Kalendis Junii anni 411, in secretario seu prætorio Thermarum Gargilianarum Carthagini convenerunt episcopi utriusque partis. Lecto imperatoris edicto Marcellini mandato, et episcoporum tum Catholicorum tum Donatistarum epistolis, non alium præter Marcellinum cognitorem elegerunt 21 Donatistæ, sed de tempore elapso non nihil cavillati sunt. Recensiti deinde episcopi omnes qui aderant et mandatis subscripserant, inventi e Catholicis 286, et ex Donatistarum parte 279. Lecti ab utraque parte septem qui causam omnium nomine agerent, quæ dicebantur a Notariis ex utraque parte excepta et recognita, et inde acta ab officio confecta: quibus peractis cognitio in diem tertium Junii compe-
 pendinata est. Hac die semper tantum ex utraque parte delecti actores cum totidem consiliariis ac chartarum custodibus quatuor, et notariis ad locum collationis venerunt. Cum gesta nondum forent descripta, post brevem altercationem ad sextum Iduum Juniarum dilata collatio. Quo die acta est inter partes magna animi et vocis contentione causa. Quæ fuerint ab utraque parte dicta et allegata, hic referre nihil necesse est, cum ea ex actis ipsius collationis et breviculo S. Augustini ad calcem hujus operis a nobis memoratis, abunde repeti possint. Hoc unum impræ-

sentiarum dicam post aciem et diuturnam collationem, Cognitorem in gratiam Catholicorum adversus Donatistas sententiam tulisse ac de novo conventicula Donatistarum prohibuisse, et Ecclesias quas fiducia-rio decreto Donatistis reddi voluerat, Catholicis tradi jusuisse. Indulget tamen episcopis Donatistis ut ad propria remearent, quatenus in propriis constituti, aut ad unam veramque Ecclesiam revertentur, aut satisfacere legibus. Denique loca ea in quibus Circumcellionum turbæ convenirent, a fisco occupanda esse decernit. Hujus collationis brevium tenet Augustinus, et post collationem librum ad Donatistas, in eusscripsit, ne a suis episcopis seducerentur ulterius.

Lex Honorii, post collationem, contra Donatistas. — Cum quiddam in collatione gestum fuerat, latamque a Cognitore sententiam accepisset imperator, insequente anno, in kalendas Februarii, legem dedit, qua multas pecuniarias varias pro varia cujusque conditione in Donatistas qui ad catholicam Ecclesiam accedere nollent, imponit jubetque eorum episcopos ac clericos ab Africa expelli ac in exilium mitti, et quæcumque ecclesiis eorum collata fuerant, Catholicis ecclesiis adjudicat.

Donatistarum furor accensus. — Hac lege multi ex Donatistis emendati ad Catholicam redierunt; ast nonnulli ea potius exacerbati plusquam antea insanierunt. In diœcesi Hipponensi Restitutum presbyterum catholicum exceptum insidiis trucidarunt, uti et Innocentium presbyterum e domo raptum oculo effosso digitoque amputato truncaverunt. Marcellinus Tribunus cui causæ hujus executio erat injuncta, habita in reos quæstione moderata, non sulcantibus unguibus, non urentibus flammis, sed virgarum verberibus confessionem scelerum eruerat. In reos ex legum severitate animadvertendum erat, ut qualia fecerant talia paterentur. Augustinus autem cui non placebant atrocitas illa ac præcipue capitalia supplicia, per litteras apud Marcellinum, Donatum proconsulem et Apringium egit instantissime ut pœna mortis imo et detractionis membrorum remitteretur. Sed hoc a Marcellino petiit, ut acta quibus Donatistarum crimina probabantur, publica fierent et populo proponerentur, ut pudore ac ignominia homines ab hominibus talia scelera patrantibus averterentur. Cæteri etiam antistites pro reis ne capitali supplicio plecterentur, apud iudices intercedebant: nec tamen ista catholicorum mansuetudo potuit Donatistarum furorem mitigare. Narrat Augustinus Macrobius, unum ex eorum episcopis, stipatum cuneis perditorum utriusque sexus hac atque illac circumvisisse et sibi basilicas per vim aperuisse.

Calumniæ Donatistarum in Marcellinum. — Ut autem iudicium a Marcellino contra se latum infirmarent, aiebant eum pretio corruptum catholicis, quorum communionis erat, favisse et in eorum gratiam sententiam tulisse, sed perperam et noctu. Asserebant etiam eum non permisisse, ut omnia pro suis partibus Donatistæ proferrent, ac vim sibi conquirebantur illatam quod in secretario Thermarum Gar-

gihanarum collationis tempore fuissent conclusi. Quae vitiligatorum effugra merito ridbant Catholici: non corruptum autem iudicem gratis et sine teste dicebatur; si quod vero proponendum erat adversus eum, id ante disputationis exordium facere eos oportuerat. Quod non modo non fecerant, sed et offerenti ut alium iudicem qui secum sederet eligerent, responderant se alteram nolle iudicem, atque hunc prolixè non semel laudaverant: quod ad actum non pertinet, unicuique elepsydra adjecta quidquid voluisset et quantum voluisset dicendi licentiam dedisse. De vitilato quia in Gargillanis Theodis inclusi fuerant non magis carcerari posse, si locus fuisset querelæ, catholicos quam Donatistas cum ibi utraque essent: at quomodo pro carcere habebatur locus ubi erat et iudex et in quo retenti non sunt, sed unde dimissi quando voluerant? De sententia nonnulla lata ferensis tabula Petribus cavillatio erat; nihil enim obstat quin si causa postulet, dicitur iudex possit etiam sedere. Naudemius hæc Donatistarum calumniandi audacia atque protertia ita increvit, ut de remedio apponendo Patres Africani in commune consulerent in synodo Girtensi seu Zetiani anno post collationem habito, eujus nomine Augustinus epistolam scripsit ad Donatistas olim ceteris ceteris, qui hujusmodi cavillatam dicit. Data est xviii kalend. Julias.

Maxi Marcellini. Confirmationi sententiae Marcellini.

— At Donatiste non concedi Marcellini honorem calumnias suas intamare, vitam etiam appetiverunt, ex quasi Heraclianæ factoras hominem, sub invisa tyrannidis oppressum licet innocentem, ut die 45 Septembris anni 415, jussu Mariani comitis qui Heraclianum in Africa debellaverat, capite plecteretur efficerent. Hæc occasionem ceperunt faciliandi irritam esse iudicium à Marcellino latum: quod cum intellexisset Honorius, severissimam in eos legem tulit die 22 Junii anni 414, et ab ea lege data 50 Augusti anni 415, statuit ea que à Marcellino, quem *apertabilis moneta vitium* appellat, in Donatistas gesta erant et in publica monumenta translata, firmitatem perpetuam habere.

Non melius Donatistis cessit importuna apud Bonifacium comitem interpellatio, qui rejectis mendacissimorum hominum calumniis Augustini consilia protulit sibi prescripta in eximio illo libro seu epistola que est de Correctione Donatistarum.

Gesta Augustini cum Emerito.— Anno 418, prima Maii, universalis Concilium Carthagenensis Petres decreta considerare ad extinguendas Donatianæ sectæ reliquias. Mense vero Septembris proximo, cum Augustinus apud Liliam Casertam venisset cum quibusdam collegis, occurrit forte in Eudorium hujus urbis episcopum ex parte Donati, qui natus fuerat ex acoribus collationis, quem cum ad Ecclesiam adduxisset, cum eo concertare voluit. At Emeritus ne recte quidem aut honeste ausus est, et Augustini sermonem palmarum contra suos audivi. Librum paulo ante adversus Iam Emeritum scripsit Au-

gustinus, cui titulus erat *Ad Emeritum Donatistarum episcopum post collationem*, quo res quibus ibi vincuntur vel viti esse monstrantur, breviter complectebatur. Qui liber perit, sed extat ejus liber de gestis cum Emerito, et sermo eo presente ad Casertensis Ecclesie plebem dictus.

22 Concilium Donatistarum.— Circa idem tempus habitus est Donatistarum conventus, cui Petricus cum aliis plusquam triginta episcopis interfuit. In eo consilium ierunt, quo pacto edictis quibus adeo premebantur, obviam irent, cum viderentur se potius pristinis ignibus daturi (imo id reipsa facerent spe hominis martyrum apud suos potuendi) quam ut in insulas deportarentur. In eodem conventu ab his id statutum est: *Ut qui catholicis communicaverint, episcoporum vel presbyterorum tantum si sacrificium non obtulerint aut in populo non tractaverint, ad vitam perveniant et in suis honoribus recipientur.*

Donatistarum solvina debilitatum.— Interea Dulcitus Tribunus et Notarius imperialium jussionum contra Donatistas in Africa executor, pœnas legibus in eos sanctas severe exigebat, instabiles Donatistas esse declarabat, multas imperatas imponebat, basilicas eorum et bona ecclesie catholice adjudicabat, episcopos et clericos in insulas et provincias longinquas exulatum mittebat. Hujus igitur vigilantia multum temporis ad Ecclesiam redierunt, et Donatiana secta, que antea in Africa vigeat, fracta et debilitata prorsus est. At nonnulli in pervicacia sua obstinati perdurabant, quorum alii basilicas ne Catholicis traderent, alii pro suo more vario mortis genere mortem sibi conciscebant, ut pro martyribus haberentur. Nonnulli in catholicos irruerant et ex his plurimos neci tradebant: dum e contra catholici antistites sollicitè mortis pœnam a Donatistarum capite depulsarent.

De Gaudentio Thamugadensi.— Cum malorum hujusmodi dux et lax esset Gaudentius Thamugadensis, unus e septem acoribus Donatistarum in collatione, dedit ad illum litteras Dulcitus exhortans eum ad unitatem catholicam et dissuadens incendium quo se ac suos cum ipsa Ecclesia consumere nanabatur: addens etiam ut si se justos putarent, fugerent potius secundum præceptum Domini Christi quam se ne laudis ignibus concremarent. Respondit Gaudentius duabus litteris, breviorè una, festinante ut aiebant perlatore, alia prolixa, quasi plenius diligentiusque respondens. Dulcitus ambas ut eas Gaudentii epistolæ existimavit ad eum esse mittendas referret, simulque eum per litteras consuluit, quodnam istis hereticis responsum dari oporteret. Augustinus ambas Gaudentii epistolæ uno libro redidit, qui cum ea ejusdem pervenisset manus, rescriptis ille quod ei visum est; sed Augustinus responsum ejus contempsit nec dignam refutationem pulchrit. Ad postulatum vero Dulciti respondit istorum mansuetam non debere obviare quæ minus ad unitatem faciendam allaboraret et Principis leges executioni demandaret.

Lex Theodosii Junioris in Donatistas — Eadem leges a Theodosio Juniore renovatae sunt, lege data 30 Maii anno 428, sed paulo post Donatistarum secta Vandalarum irruptione a legibus imperatorum tuta fuit. Nonnullis etiam ex his qui se Ariarum adversarios non esse fingebant, Vandali favisse videntur. Nihilominus eandem plerique eorum ac Catholici sortem subierunt et sub Ariarum jugo miseram vitam traxere. Certe Fastidiosus episcopus Ariarum cujus verba referuntur a Fulgentio, Donatistas a quo ac Catholicos insectatur.

Reliquiae Donatistarum ad sextum usque saeculum. — Superferunt tamen diutissime in Africa schismatis hujus quamvis languentis et attriti reliquiae, ut ex epistolis Gregorii Magni ad Afros datis liquet, ex quibus intelligimus non paucos in Africa Donatistas fuisse eorumque numerum hoc ipso tempore licet a Gennadio Exarcha compescerentur crevisse, plures ab eis in suam sectam adductos et rebaptizatos, quosdam etiam Catholicos episcopos ab his ex ecclesiis suis pulsos. Cui malo ut mederetur Gregorius, jussit synodum congregari quam habuit Domi-

nicus, Carthaginiensis episcopus, omni cura incumbens ut Africanam Ecclesiam ab hac labe purgaret. Adversus eos tum temporis a Mauritio imperatore missa sunt rescripta, sed conquesti sunt Africani episcopi ea executioni non demandari. Qua de re missis Africanorum ad eum litteris certiorum loca Gregorius imperatorem, rogavitque ut severe in eos animadverteretur. Ipse vero episcopus Africanus scripsit Donatistas episcopos in ad Ecclesiam accedere ea lege recipiendos, ne pateret eis ad Primate adites.

Ita per tercentum annos et amplius in Africa duravit illud schisma, quod infesto tempore ac omniae ortum; sub Constantino neque iudicis Ecclesiasticis neque civibus extingui potuit; sub Constante imperatore compressum, ad tempus sub Juliano reductum, et per multos annos magnam Africae partem implevit; donec scriptis, disputationibus et legibus imperatoris immittatum est et ad paucos reductum, quorum infelices haeredes ad sextum aut septimum usque saeculum in aliquibus Africae angulis lataverunt.

23 GEOGRAPHIA SACRA AFRICÆ

SEU NOTITIA OMNIUM EPISCOPATUUM ECCLESIAE AFRICANÆ

EX COLLATIONE CARTHAGINENSI, NOTITIA EPISCOPORUM AFRICÆ SUB HUNERICO, EX CONCILIO CARTHAGINENSI SUB CYPRIANO, ALIISQUE CONCILIIIS TUM AFRICANIS, TUM GENERALIBUS, AC MONUMENTIS SACRIS ET PROFANIS EXCERPTA.

Africae descriptio. — Africae nomen tripliciter olim et nunc acceptum legimus. Primum pro tertia orbis parte, quae ab Asia, Isthmo vel Nili ostiis determinatur, et undequaque mari ambitur. Quo in terrarum tractu non modo provinciae quae mari Mediterraneo alluuntur, Mauritania scilicet, Zeugitana provincia cujus caput Carthago, Libya, et Ægyptus: sed et interiora terrarum Antiquis vix nota, Æthiopiae appellatione designata continentur. Haud tam late patet altera *Africae* acceptio, juxta quam non modo Æthiopia ab Africa secernitur, sed et haec peculiarem diocesim, ut aiunt, constituit, ab Ægypto distinctam, et ab Oceano, scilicet Atlantico ad intimum majoris Syrtis sinum protenditur: quae provincias Mauritaniam, Numidiam, Tripolitanam et Zeugitanam continet. Haec autem ultima provincia praeconsularis, *Africae* nomine proprie donatur, quae tertia est, eaque strictissima hujus vocis acceptio. Africa secundum mediam illam acceptionem ab Occidente et Septentrione littorum obliquo spatio mari alluitur, patetque in longitudinem latus ejus Occidentale ab Atlante ad Cotes Promontorium juxta fretum m passuum. Inde a parte Septentrionali ab Herculei freti ostiis ad Mercurii Promontorium secundum C Plinium sunt millia passuum mxx secundum Antonini Itinerarium mccccxxi : sin autem soli, hoc est, sinuum et amfractuam littoris ratio non habeatur; sed tantum caeli, hoc est, si linea recta ducatur, a Cotibus ad Mercurii Promontorium millia passuum mxxx . A Mercurii Promontorio ad Syrtis minoris intimum latus expositum Orienti, Polybio, Plinio et Antonino sunt ccc millia passuum, a quo non multum distant nostrae rationes. Regio quae inter duas Syrtis interjacet versa in Septentrionem, Plinio ccl millia passuum, Antonino cclxxx mille passuum, secundum nos cccl mille passuum. Syrtis major, si Plinio fides, circuitus est dcxxv millia passuum, aditus autem cccxxv , circuitus cccl . Secundum nos aditus non plus quam ccl millia passuum. A Promontorio ad sinus intima ccx millia passuum. Ibi sunt Arae Phileonorum qui extremus est Africae limes. Ab Austro Africa montibus et interiori adiacet Libyae, ac plus vel minus late patet, quo magis vel minus in mare terrae prominent. Haec omnia in Tabula Geographica videre est.

Africae divisio. — Dividitur autem Africa a Plinio in Mauritanias duas (Tingitanam, et Caesariensem) Numidiam et Zeugitanam quae Africae proprie dicitur

ae in duas distribuitur, quarum una dicitur Byzacena, altera Tripolitana. In veteri Notitia Africae Constantii imperatoris, ut ferunt, temporibus facta, sic describitur et dividitur Africa: *Vergentibus ad Africae locorum incuntes terram Mauritaniam, egressi homines barbari quantum ad ellum et mare, Romanis tamen subditi. ... Exinde post Mauritaniam Numidia provinciam. ... Proxima huic provincia Africa regio in omnibus diuisis occurrit.* Apud Ptolemaeum ac Pamponium Melan Africa quoque dividitur in tres tantum partes, Mauritaniam, Numidiam et Africam stricte sumptam, sub qua comprehenduntur Byzacena et Tripolitana.

Hæc quoque fuit antiquissima Ecclesie Africane divisio, ut testis est cum i exceptioe maior D. Cyprianus in epistola ehit. Oxon. 48, ad Cornelium, ubi limites et partes Africanæ Ecclesie sic describit: *Sed primum latius iuxta est nostra provincia: habet cum Numidiam et Mauritanias duas coherentes.* In concilio Carthaginensi de iteratione baptismi sub eodem Cypriano habito, cum in unum Carthaginenses convenissent **24** *Episcopi plerumque ex provinciis Africa, Numidia, Mauritaniam:* quibus constat jam tum Ecclesie istarum provinciarum unam corpus Ecclesiarum constituisse et in quatuor provincias Ecclesiasticas fuisse tum divisas.

Nihil aut parum videtur Constantii imperatoris temporibus in ea divisione Africae immutatum, nam is in epistola ad Cestilianam Carthaginensem, que refertur ab Eusebio L. x Hist. Eccl., c. 6, quatuor item provincias Africae enumerat his verbis: *Quantum ad partes plerumque nobis ut per omnes provincias Africa, Numidia, et ultra usque Mauritaniam.* Nicodemus idem in epistola ad Ablavianam de Arelatensi concilio, Tripolitana addit provinciam, et Numidias plurali numero enumerat, Allexio iungens in *Cacilianum cum aliquibus ex his quos ipse delegavit, sed et de Byzacena, Tripolitana, Numidiam et Mauritaniam provincias singulas quoque cum aliquibus ex suis quos preterit ut et quondam Arelatensis mittat.* Ibi Tripolitana statui videtur tanquam Africae provincia a quatuor aliis jam tum distincta. Et et autem Numidiarum hæc et alibi in plurali fit mentio, non propterea tamen existimandum est duas fuisse provincias Numidias, seu civiles, seu Ecclesiasticas. Nam e dualibus Numidiis una semper coadinet provincia, que unum tantummodo Metropolim urbem, et unum Prælatem habebat, ut constat ex concilio Milevitano anni 402, in quo statuitur ut *Archidia Numidiarum et apud primum sedem sit et in Metropoli, id est, Constantina.* Eodem tunc Metropolim et unum Prælatem totius Numidie. Et ne quis dicat de una tantum Numidia hinc agi, in concilio Carthaginensi anni 597, *Crocotianus dicitur prima sedis Numidiarum Episcopus:* in Greco *ἐπίσκοπος καθολικός τῆς ἡμετέρας Νομιδικίας.* S. Augustinus ep. lxx ad Victorinum agens de contentione que et inter duos episcopos circa Primatum Numidie, omnes episcopos Numidie sui primatui Prælati supplicat. Sui, qui Sufensium Mauritaniam,

A quo deinceps a Numidia avulsa provinciam peculiarem constituit, alteram fuisse e dualibus Numidiis censeant. Sed in concilio Carthaginensi anno 416, discrete distinguuntur Numidie due a Mauritaniis Sufensi et Casariensi.

Circa tempora Theodosii Imperatoris Africa in sex est divisa provincias, aut a Sexto Rulo, et in Notitia imperii enumerantur, suntque Africa stricte sumpta, sive præconsularis provincia, Numidia, Byzacena, Tripolis, Mauritaniam Sufensis, et Mauritaniam Casariensis. Tingitana vero ab Africa avulsa Hispanie attributa est. Eandem divisionem provinciarum et formam induit Ecclesiastica *ἐκκλησια*, ut ex concilio ex universis Africae provinciis congregatis notum est, in quibus sex illæ provincie enumerantur. Sicut qui Sufensem provinciam existiment non ante annum 419, inter Ecclesiasticas Africae provincias locum peculiarem obtinuisse et Primatem habuisse, idque ex canone 17 concilii Carthaginensis huius anni. Sed hi oppido falluntur. Nam in concilio Carthaginensi anni 597, legati Mauritanie Sufensis, provincie sue nomine leguntur Carthaginem venisse ad concilium et omnia postulata detulisse: quod solis provinciis que primas sedes habebant habebat, ut constat ex canone 18 Cod. Afric. In epistola Augustini ad Victorinum, que nunc 59, anno 401 scripta, discrete habetur non tantum duas esse Mauritanias, sed utramque suam habere Primatem: *Legi, inquit, in eadem tractatu etiam ad Mauritianas esse scriptum, quos provincias scimus habere Primates.* Anno 402 Nicetius Sufensis, qui concilio Milevitano interfuit, vocatur Episcopus primæ sedis Mauritanie Sufensis. Anno 405, Lucianus et Maerianus Sufensis provincie Episcopi, legatione loquuntur in concilio Carthaginensi. Anno 407, separatim enumerantur Sufenses episcopi ut provincia a cæteris diversa. Anno 414, in collatione Carthaginensi seorsim enumerantur sex provincie, et inter eas Sufensis. *Præsto sunt universi de omnibus scilicet et provinciis Africanis, id est, de provinciis Præconsulari, de provinciis Byzaceni, de Numidia, de Mauritaniis Sufensi et Casariensi et de Tripolitana provincia.* Et cap. 72 cod. Carthag. dicitur: *si de numero dubitatur, aut provinciales ad Metros, aut ad Numidas, aut ad Byzacenos, aut quoque ad Tripolitanos, aut ad Provincia Præconsulari.* Anno 418, legati eliguntur ex hac provincia que Carthaginide orientur. De mentione concilii anni 419, legati Sufensium nomine presentes adsunt concilio antequam canon 17 fasset exaratus. Nihil ergo absurdum quam fingere tum primum in hoc concilio Mauritaniam Sufensem, ditersam a Casariensi provinciam Ecclesiasticam constituisse. Quod spectat ad canonem 17, concilio Carthaginensi anni 419, in codice canonum Ecclesie Africane sic habetur: *Plerumque et Mauritaniam Sufensis, ut postulat, Primatem possidet Numidie, et cuius cura separatur, ut suam habeat Primatem: quem contentiuntibus concilio provincialibus provinciarum Africanarum, et omnibus episcopis, propter longu-*

quitatem habere permessa est. Ita lectus iste canon, A
 Sitifensem provinciam Primati suo spoliaret, cum-
 que Primati Numidiæ subiceret, quod a Sitifensis
 provinciae legis postulatum, aut a synodo decretum
 esse nemo dixerit. Aliter porro legitur iste canon
 in duobus manuscriptis in hanc sententiam: *De pri-
 matu Mauritaniae Sitifensis. Primatem vero proprium
 cum Mauritaniae Sitifensis episcopi postulant, omne
 concilium episcoporum Numidiæ, consentientibus om-
 nibus primatibus vel universis episcopis provinciarum
 Africanarum, propter longi itineris novitatem, prima-
 tem habere permessa est. Cum consilio Carthaginensis
 Ecclesiae factum est.* Eodem modo Ferrandus hunc
 canonem legit, ita hujus decretum exponens in bre-
 viatione Canonum c. 82: *Ut Primatem proprium
 Mauritania Sitifensis habeat.* Sed ita intelligendus B
 est iste canon, non quasi tum primum Primatem ha-
 buerit provincia Sitifensis, cum contrarium ex dic-
 tis aperte constet; sed hoc sensu quod tum fuerit
 confirmatum ipsi istud juris concilii decreto, idque
 consentientibus episcopis Numidiæ qui huc usque
 reclamaverunt. Hinc forte in epistola concilii Cabar-
 sussitani, quod anno 593 a Donatistis celebratum
 est, unius tantum Mauritanie fit mentio, ita: *Sanctis-
 simis fratribus atque collegis per universam Africam,
 hoc est provinciam Proconsularem, Numidiam, Mau-
 ritaniam, Byzacenam et Tripolim constitutis.* Sed, uti
 jam observatum a nobis est, concilio Catholicorum
 anni 597, ac cæteris deinceps adfuerunt Sitifensis
 Mauritanie Legati tamquam provinciae Africanæ ab
 aliis diversæ, suumque Primatem habentis. Quam C
 quam autem Tingitana Hispaniæ foret attributa, at-
 que inter provincias Africae non amplius numeretur,
 in istis conciliis attamen hujus provinciae episcopi
 accensebantur episcopis Mauritanie Cæsariensis, ut
 constat ex Notitia Episcoporum Africae sub Hunerico
 digesta, in qua Tingitanæ provinciae episcopi sub
 Cæsariensi Mauritania recensentur. Hinc verisimile
 est Tingitanas ecclesias semper ad Africanam per-
 tinuisse: unde in epistola Siricii ad Himmerium
 Tarraconensem, Hispaniarum provinciae quinque
 tantum enumerantur: Tarraconensis, Carthaginen-
 sis, Bætica, Lusitania, 25 et Gallecia, nec ulla Tin-
 gitanæ fit mentio. Demum Justinianus imperator re-
 recuperata Africa anno æræ vulgaris 534, Constitutio-
 ne sua, quæ exstat in codice Instit., leg. 1 tit. 27, D
 hanc regionem in pristinum statum restituit et in
 sex dioceses partitus est, Tingitanam, Carthaginem,
 Byzacium, Tripolim, Numidiam, Mauritaniam, qui-
 bus Sardiniam adjecit.

De Primatibus Africae. — Unicuique provinciae suus
 erat in Africa Primas, verum non ut in aliis orbis
 partibus Ecclesiasticæ Metropoles Metropolibus ur-
 bibus affixæ erant, sed illic tota Metropolitanus epi-
 scopi auctoritas seniori episcopo provinciae defereba-
 tur, si Carthaginiensem sedem excipias, quæ non
 tantum provinciae proconsularis certa Metropolis
 erat, sed et totius Africae Occidentalis caput. Atque
 hinc non dicebantur vulgo Metropolitanus, sed Pri-

mates, ut sæpe sæpius vocantur in conciliis Africa-
 nis, Metropoles nonnisi Metropolibus civilibus ser-
 vato. Hinc Primates non semper ejusdem sedis epi-
 scopos Intrae comperimus, sed diversorum. Sic
 Numidiæ Metropolitanus Cypriani tempore erat Nova-
 tus Thimotheus, ut constat ex concilio Cypriani,
 Anno 505, Secundus Tigitanus ex Opato Anno 593,
 Megalius Galdemensis ex Augustino Anno 597, Cres-
 centianus alterius sedis episcopus ex concilio Cartha-
 ginensi Anno 401 et 402, Xantippus Tagosensis ex
 Augustino Anno 411, Sylvanus Summatanus ex col-
 latione Carthaginensi Anno 418, Valentinus Valo-
 nensis Anno 484, Felix Berberitanus ex catalogo
 episcoporum Catholicorum Africae sub Hunerico. Sa-
 militer Byzacenae provinciae Primas tempore Cypriani
 Polycarpus Adrumetinus. Circa tempora collationis
 Carthaginensis Mizinius Zellensis Anno 417, Lato-
 ninus Tenitanus Anno 418, Donatianus Teleptensis.
 Tempore Hunerici Nobasinnensis episcopus. Mauri-
 taniae Cæsariensis Primas in collatione Carthaginesi
 est Martinus Taborensis. In catalogo episcoporum
 Africae sub Hunerico Glorinus Juncensis. Mauritanie
 Sitifensis anno 402 Nectus Metropoleos civilis
 episcopus, sed in collatione Novatus ejusdem sedis
 episcopus nullam habet prærogativam, et anno 408,
 legatus est nomine provinciae suæ, non igitur preses
 concilii et Primas. At tempore Hunerici Primas est
 Refinus Tamallumensis. Ex quibus abunde constat
 Primatum seu Metropolitanum jus in Africa non fuisse
 annexum Metropoli civili, sed antiquitati episcopi,
 et sic Metropolim ecclesiasticam fuisse sedem senioris
 episcopi.

Idipsum non obscure testatur Augustinus, cum
 querit a Profuturo epist. cXLIX, nunc xxxviii, quis
 Megalii Calamensis in Primatu successor sit. *Succes-
 sorem Primatus ejus nosse volumus, et ep. cCLXI, nunc
 cxcix (si tamen ejus est hæc epistola quam multi
 eruditi in dubium revocant) scribit ad Cælestinum,
 Prisco provinciae Cæsariensis episcopo episcopatum
 esse relictum, ea tamen conditione, ut ipsi non pa-
 teret aditus ad Primatum sicut cæteris: Clamet, in-
 quit, Priscus, provinciae Cæsariensis episcopus, aut ad
 Primatum locus sicut cæteris et mihi patere debuit,
 aut Episcopatus mihi remanere non debuit.* Unde luce
 clarius infertur Primatum omnibus Africanis episco-
 pis patuisse, nec Metropoli civili annexum fuisse,
 quandoquidem Cæsariensis antistes, qui Metropoleos
 civilis episcopus erat, non privatur jure Metropoliti-
 co Ecclesiastico, sed aditus ei ad jus Metropoliti-
 cum intercluditur. Epistola cxcvii, quæ nunc est lix,
 excusat se Augustinus, quod ad concilium Numidiæ
 vocatus a Victorino, non venerit, eo quod senex
 Xantippus Tagosensis, rectius Tagorensis, Prima-
 tum sibi vindicaret; proinde et jus convocandi con-
 cilii. Quod si Metropolitana jura urbi fuissent annexa,
 de Primatu nulla potuisset inter episcopos esse diffi-
 cultas, cum manifestum foret, quæ urbs esset Numi-
 diæ Metropolis. Ut autem liquido constet contentio-
 nem tantum fuisse de antiquitate episcopi, non autem

de iustis dignitate, consulenda est concilii Mleyitanii anni 402 defuncto, cui ipse Xantippus aderat Primatus Numidia jure fruens, ut videre est can. 55 concilii vulgo Africani. Hoc autem defuncto consimili est, cap. 56. *Placet ut quicumque defuncti ab episcopis ordinantur per provincias Africanas, litteras accipiant ab archiepiscopo eiusdem provincie antequam ordinantur, ut nulla auctoritas de pateribus vel superioribus occurrat.* Ex his intelligere est totam inter episcopos Africanos dignitatem ab antiquitate episcopatus fuisse respectam, nullatenus autem ab urbis inchoatione aut dignitate. Speciatim vero de Nouadi idem constat ex canone 55 in quo statutum est, *ut in Africa, et Archidius Numidia apud primatum suum sit, et in Metropoli, id est, Constantina.* Ecce aperta distinctio Metropoleis civilis, et Ecclesiasticae, propterea inter Vica S. Fulgentii, c. 29, tenetis est, Fulgentium in concilio Junicensi, Quadvulideo in continentia de Primatu prelatam, jus suum illi postea cessisse, quo relato subdit auctor iste *Ubi sunt nunc illi quibus emanavit super omnes dominatur affectus, qui se etiam suis pariter auctoritate, indicant ubi privilegia tradiderunt? Ecce brevis Fulgentius nec primatum quem venerat, defendere valuit.* Primatus ergo apud Africanos episcopus ipsius Fulgentii tempore primatus debatur, nec ulli sedi annexus erat. Demum Victor Tannensis in throno refert Basilio, Byzaceno defuncto, Primatum Africam totam damnationi trium capitulorum concessisse ut primatus jure fruereetur. Hoc mos in Africa permansit usque ad tempora Gregorii Magni. Nam is lib. 1, epist. LXXV, ad episcopos Numidie statuit: *Ut illorum consuetudo de primatibus consistens, ceterisque capitalis immota maneat, exceptis his qui ex Donatistis ad episcopatum pertinent, quos prochi ad primatus dignitatem etiam cum ordine clericorum non ad fidem catholicam deferat, sedis amicus possit, legitur tempore Gregorii inter Africanos Primatus non erat sedibus annexus, sed eo antiquiores omnes episcopi indiscriminatum fruebantur, exceptis his qui fuerant heretici, quos ab hoc jure excedere vult Gregorius: quemadmodum olim Augustino teste ab eo excederat Priscus.*

Quo etiam in Provincia proconsulari summus honos habebatur antiquiori episcopo, licet cum procederet Carthaginiensis episcopus totus Africa primas. Sic in concilio Carthaginiensi II, Victor Abletensis, et in Urto episcopo nominis episcopus Puplianensis, ceteris, excepto Carthaginiensi, praefertur: et de hoc Victore hoc ait Eusebius, c. 54 cod. can. Eccl. Afric. c. *Abi potius, et ipso provinciam antiquissimus, ut laudabilis, postea et collega noster Victor vult hanc provinciam quatuordecim annis esse.*

Uao verbo in Africa cum honore, tum dignitas, tum etiam jura et privilegia episcoporum tribuebantur antiquitati episcopatus, non auctoritas Ecclesiae cui praerogativa dignitas, id constat ex datis, prociq; vero ex epistola Augustini 29, in qua quatuor se tertium nominatum, qui haud ita priorem episcopus erat,

A ceterisque qui antiquiores erant, praepositum: *Quare, inquit, et alius injuriosa est satis, et mihi indignum: hinc iurisdictione confirmatur 26 ex can. 56 concilii Africani supra relato.*

Carthaginiensis Antistitis praerogativa. — Ceterum ab hac lege semper excipendas Carthaginiensis antistes, qui universa Africa Primas erat et Ex-rebus, seu, ut ita loquat, Patriarcha. Dum ante ipsummet Cyprianum Agrippinus hoc jure fruebatur, is enim a Cypriano reliquorum episcoporum praeses fuisse videtur: *Quod quidem, inquit, cum ceteris episcopis qui illo tempore in provincia Africa et Numidia Ecclesiam Dei gubernabant, statuit.*

Maxima quoque hujus sedis privilegia et jura in epistolis Cypriani elucet: sic ep. XLV, totam Africam provinciam suam vocat: *Quoniam, inquit, latius fusa est nostra provincia, habet Numidiam et duas Mauritianas illi colatantes.* Hinc ex universis Africae provinciis consulitur, et res; ondet veluti praecipuam auctoritatem habens, ut videre est ep. IIX, LXI, LXX, LXXI, LXXII et praesertim LXV.

Post haec tempora illa Carthaginiensis episcopi dignitas non imminuta, ut videre est ex omnibus conciliis Africanis, quae ad hujus episcopi nuntium fiebant, et quibus ille, licet ceteris junior, praesidebat, ac omnium qui gererantur, auctor et caput erat: si quae scribenda erant epistola a conciliis, eas dictabat; is omnium nuntius subscribat: ad hujus etiam consilium ex omnibus Africae provinciis et synodis provocabatur, ut regulae Ecclesiasticae per totam Africam observarentur, utque fides illibata servaretur, navigabat: diem Paschae universis Africanis ipse nuntiabat, ut constat ex canone 51 codicis Africani uno verbo, curam ac sollicitudinem omnium Ecclesiarum Africanarum ipse gerebat. Unde Aurelius episcopus can. 55 cod. Afric. ait, *se multarum Ecclesiarum, et ordinandorum curam sustinere Et postea, cunctarum se Ecclesiarum, dignatione Dei, sollicitudinem sustinere;* quapropter conceditur ei ibidem, *ut unde velit, et de cujus nomine fuisset conventus, pro desiderio cujusque Ecclesiae ordinaret episcopum.* Hinc tenebatur provincias omnes Africae visitare, ut intelligitur ex canone concilii Carthaginiensis anni 527, in cod. Canonum Ecclesiae Africanae, c. 52, ubi *Honoratus et Urbanus Legati provinciae Mauritaniae Sualensis aunt in concilio Hippoensi constitutum esse singulas provincias tempore cum illi visitandis esse: et rogant Aurelium ut de quaeratur etiam hoc anno vel alio Mauritaniae provinciam visitare.* Quibus Aurelius respondit: *Tunc de provincia Mauritania, propterea quod in finibus Africae posita sit, nihil statuissemus, aliquidem vicina sunt barbarico, sed praeter Deum ut et ab usitatam non pollicentes venire possimus ad vestram provinciam. Cogitare enim debitis, fratres, quia hoc sibi, et Tripolitani, et Arzygitanae praesertim exigere, si retro poteretur.*

Hic forte se alteri veniet in mentem haec questio, utrum melius et convenientius Metropolitana dignitas antiquitati, quam urbi fuerit Africae, de qua quid scri-

tiam, hic mihi videtur aperiendum. Censeo ergo, A salvo aliorum iudicio, longe satius esse ut Metropolitana dignitas urbi annexa sit quam antiquitati sacerdotii : cum enim alicui sedi affixa est, is ad eam eligitur qui huic dignitati sustinendæ par esse possit. At ubi ad omnes passim antiquitatis jure delertur, tunc ad minus idoneos pervenire potest. Præterquam quod senectus minus apta est ferendis laboribus, et illo caret animi ac corporis vigore qui in Metropolitanano maxime desideratur. Itaque prudenter omnino Gregorius, lib. 1, epist. LXXII, scribit ad Gennadium Patricium et Exarchum Africæ, ut *Concilium Catholicorum* admoneat, ut *primatem non ex ordine loci postpositis vitæ meritis faciat. Quoniam apud Deum non gradus elegantior, sed vitæ melioris actio comprobatur : ipse vero Primus non passim, sicut moris est per villas, sed in una juxta eorum electionem civitate resideat.* Idem tamen Africanis epist. LXXV, *consuetudinem, quæ nihil contra fidem Catholicam usurpare dignoscitur, immotam permanere concedit, sive de primatibus constituendis, etc.*

Ut ut sit, fruebatur Carthaginensis antistes non tantum honoris sed et dignitatis ac auctoritatis prærogativa in universas Africæ provincias, ac speciatim primas erat provinciæ proconsularis, quæ inter alias prima censebatur. Hæc inter provincias Africanas media clauditur ab Ortu et Septentrione, elago Africo. Ab Occidente dividitur a Numidia linea ducta ab ostiis Rubricati fluminis ad Mustim, ubi fluvium Bagradam attingit, et inde retro versus Occidentem ducta ad Narragaram, atque hinc ad Ammederam, ubi rursus Bagradam fluvium attingit et secat usque ad Capsam oppidum Numidiæ versus Meridiem. Ab Oriente et Meridie a Byzacena separatur linea ducta ab Uzita usque ad fluvium Bagradam. Tria habet Promontoria, Candidum, Apollinis adversum Sardiniam, et Mercurii adversum Siciliæ, quæ in altum procurrentia duos efficiunt sinus.

NUMIDIA, Numidarum olim regnum, Masinissæ clara nomine, Metagonitis terra a Græcis appellata, Numidæ vero seu Nomades a permutandis pabulis Mappalia sua, hoc est, domos plaustriis circumferentes. Ab Oriente adjacet provinciæ proconsulari, a qua superius descripta linea distinguitur. A Septentrione mari alluitur. Ab Occidente terminatur linea ducta ab Ampsagæ fluvii ostiis versus meridiem usque ad Maximianum oppidum. Ab Austro habet Libyam interiorem. Hujus provinciæ Metropolis civilis Cirta colonia, quæ Constantina dicta est et etiamnum dicitur.

BYZACENA provincia appellatur Regio fertilitatis eximiæ. Ab ortu habet fluvium Tritonem : ab Occidente Numidiam juxta lineam superius expositam : ab Austro Libyam interiorem. Hujus urbs præcipua Adrumetum.

TRIPOLITANA provincia a flumine Tritone et minore Syrta usque ad aram Paileni extenditur : mari alluitur a Septentrione : ab Occasu Tritone flumine finitur : a Meridie desertis Libycis.

MACRITANIA SITIFENSIS habet ab ortu lineam ductam ab Ampsagæ fluminis ostiis versus Meridiem usque ad Maximianum oppidum.

Adjacet ad Occidentem Sulfensi Cævariensis, quæ a Tingitana flumine Malva distinguitur : a Sulfensi linea ducta a promontorio Occidentali Numidici sinus, ubi sita est urbs Vabar atque ad oppidum Tuluce oblique in Orientem ad flumen Liza prope Zeruba. Sulfensis caput est urbs Sifis, Cævariensis Julia Cæsarea.

MAURITANIE TINGITANÆ limites, ab ortu Malva fluvius : ab occasu mare Atlanticum : a Septentrione fretum Herculeum et mare Mediterraneum : a Meridie montes Atlantici. Tingis hujus provinciæ urbs præcipua.

B *Multitudo episcopatum in Africa.* — Totus ille tractus et antequam Romanis pareret, et postea innumeros fere incolas habuit. In eo civitates, oppida, municipia, castella, vici, tum indigetum, tum colonorum in magno numero fuere, et tam soli fertilitate ac frugum ubertate quam mercatorum **27** commercio prædives exiit. Hinc tanta Christianorum in his locis multitudo, ad quos regendos Episcopi plurimi sunt constituti, et quidem longe plures ac frequentiores quam in quibuslibet aliis orbis Christiani partibus. Nam in his, episcopi in magnis tantum urbibus constitui consueverant, non autem in vicis aut villis et in modicis civitatibus, quod concilio Laodiceni canone 57, et Sardicensis canone 7, cautum est. At lex ista in Africa non obtinuit, ubi non tantum in magnis civitatibus, sed in cunctis oppidis ac nonnumquam in vicis et castellis ordinati leguntur episcopi : quam episcopatum multitudinem jam a primis Ecclesiarum Africanarum initis exortam auxit Catholicorum ac Donatistarum æmulatio. Sane cum in collatione Carthaginensi diei 4, cap. 181, Alypius Ecclesie Catholice episcopus admonuisset nonnullos ex episcopis Donatistis *in villis et in fundis esse episcopos ordinatos, non in aliquibus civitatibus*, regessit hoc ipsum in Catholicos Petilianus Donatista inquires : *Sic etiam tu multos habes per omnes agros dispersos.* Et in hac collatione frequenter utrinque objectum est Episcopos de novo in multis locis ab utraque parte constitutos, ut numero vincerent adversarios. Ipse Augustinus cum diœcesim suam nimis extensam esse existimaret, in castello Fussalensi, quod 40 milibus ab Hippone regio distabat, episcopum ordinandum curavit, ut docet ep. cclxi. Sed ne inde turbæ et dissensiones nascerentur, concilium Carthaginense ita statuit can. 5, *ut diœceses quæ numquam habuerint episcopos, non habeant : et illa diœcesis quæ aliquando habuit, habeat proprium.... Et si accedente tempore, crescente fide populus Dei multiplicatus desideraverit proprium habere rectorem, ejus videlicet voluntate in cujus potestate est diœcesis constituta, habeat episcopum.* Non vetat ista lex ne crescente numero fidelium novus episcopatus erigatur, sed ne id fiat nisi ex consensu et voluntate episcopi ad cujus diœcesim

partibus. In locis qui ad sedis episcopalis dignitatem excedunt. In concilio Carthaginiensi anni 497, canone 55 Cod. Afric. conquestus est Iugurinus. Quod quamvis multis in conciliis statutum fuerit a cunctis sacerdotibus, ut plures quæ in diocesis ab episcopis retinerentur, quæ episcopus nunquam haberent, non nisi cum iussu episcopi a quo tenebantur, proprios acciperent rectores episcopos. Attamen nonnulli dominam quædam adeo commotionem pratum abhorrent, vel certe, cum deprensæ fuerint, quasi in quadam circumscripta sui dominatione vindicant, et tanquam a stolidi adversus episcopum suas vertices erigunt, vel contentos sibi concionantibus plebem, vel versibus maligno et illicite factæ consuetudinis talibus sibi esse curæ rectores. Quod quidem nonnulli nuncius tunc tenuimus volum, inquit, fuerit receptæ Aurélii, qui hinc sæpe oppressisti non cavendo talis patentes, sed præter ceterum malos cogitatis, et prave communita consilia hoc dico, non debere rectorem accipere cum plebem, quæ in diocesi semper subiacet, nec unquam proprium episcopum habere. Quapropter si universon sanctissimo cuncti plebet hoc, quæ prosecutus non confirmetur. Aurelius episcopus dixit. Fratres, et consacerdotes nostri persecutionem non ebbero: sed hoc me et fecisse, et factorum esse profertur ceteros suos, qui fuerint concordēs, non solum circa Ecclesiam Carthaginiensem, sed circa omne concordantem consensum. Sicut enim plerique conspicientes cum plebibus propriis, quos de se putant, ut dictum est, omnium scriptores actus, dum ad sedem suam, utrosque eos homines, vel certe inflect, et ab hęc consensu separati, qui possunt proprii peccati tacere, et non solum non commoveri ad conciliam venire detestantur, sui parte ne prodatur flagitia metuentes. Deo, si placeat, circa hos, non tantum diocesis non esse servandas, verum et de propria ecclesia, quæ illis iure fuerit, enunciatum aditendum ut etiam auctoritate publica referantur, atque ab ipsis principalibus candidis recitentur. Oportet enim, ut qui universis partibus, ac tantum concilia inhaerent, non solum suam iure integram, sed et diocesis possident. At vero, qui abbas possunt plebes suas sufficere, fraternali dictione contempta, non tantum diocesis amittant, sed ut dicit, etiam propriis publica careant auctoritate, ut rebelles Honoratus et Urbanus episcopi dixerunt. Summa prolesio civitatis tue coherat montibus singulorum, et per. omnium responsione ea quæ prosequi dignatus es, rebelles. Universi episcopi dixerunt, placeat, placeat. Et tunc in eodem Concilio can. 55: Honoratus et Urbanus episcopi dixerunt. Aduimus constitutum, ut diocesis non merantur episcopos accipere, nisi consensu eius, sub quo fuerint constituta, sed in provincia nostra cum aliis parte in diocesi, concordante episcopo, in cuius potestate fuerint constituta, ordinati sui episcopi, etiam diocesis sibi vindicant, hoc et ceteri charitatis vestrae iudicio, et veliberi de cetero dicit. Episcopus episcopus dixit. Singulis episcopis servatum est quod dicebat: ut ex missa diocesis nulli carperetur, ut proprium episcopum habuisset, nisi ipse consensu adhibuisset concilio. Sufficit

A enim si concesserit, et eadem diocesis permissa propriam tantum episcopum habet, ceteras sibi non vindicet diocesis, quæ sumpta de fisco in Larum sola inquit honorum episcopatus suscipere. Aurelius episcopus dixit: Non debito charitati vestra omnium placeat, cum, qui in diocesi concordante episcopo, qui matricem tenet, solam eandem retinere plebem, in qua fuerat ordinatus. Quoniam igitur universa arbitror fuisse tractata, si omnia cum animo vestro conveniant, sermone vestro cuncta roborate. Universi episcopi dixerunt: Omnia nobis hæc placuerunt, et hæc nostra subscriptione firmavimus, et subscriperunt. Aurelius episcopus Ecclesie Carthaginiensis huic decreto consensit, et prædicto subscripsi, similiter et ceteri episcopi subscriperunt.

B Ex dictis duo colliguntur Primum in Africa episcopos constitutos fuisse non tantum in magnis civitatibus, sed in omnibus oppidis, imo et in vicis atque castellis Alterum, facile novos episcopatus erectos in diversis locis crescente numero fidelium, modo consentiret episcopus ad eius diocesis locus pertinebat. Hæc tanta episcoporum in Africa multitudo. Et quidem secundi seculi incho Agrippinus Carthaginiensis episcopus concilium habuit Carthagini plurimorum episcoporum ex Africa et Numidia: ut Cyprianus in epistolis 74, ad Quantum et 75, ad Jubianum testatur. Numerum non exprimit. At sanctus Augustinus lib. de unico Baptismo contra Petilianum, septuaginta fuisse innuit his verbis: Nam illud quod adpropet de episcopo Carthaginiensi Agrippino, de incho nartyre Cypriano, de septuaginta Praecessoribus Cypriani, quia hoc fecerunt et fieri præceperunt. Sub Donato Cypriani antecessore in concilio nonaginta episcoporum daonatus Privatus Lambesitanus, ut Cyprianus testis est epist. 59. Sub Cypriano tria habita sunt concilia numerosa de baptismo hæreticorum. In duobus aduere septuaginta episcopi, ut testatur ep. ad Jubianum, et in tertio interfuisse leguntur octoginta septem, præter quos longe plures adfuisse verisimile est. At duo sunt monumenta e quibus numerus episcoporum Africæ certo erui potest. Primum est collatio Carthaginiensis, in qua Catholici sic eorum numerum inveniunt: subscriperunt mandato episcopi ducenti sexaginta sex, aderant presentes viginti; abesse dicuntur centum **28** et viginti, ac viduate præterea Ecclesie sexaginta quatuor; ex quibus exurgit numerus quadringentarum septuaginta sedium episcopatum in Africa. Alterum est notitia episcoporum Afrorum sub Humerico, quæ numerat episcopos quadringentos sexaginta sex, quibus si octo demas Sardinie episcopos, ceteri omnes ad Africam pertinent.

Post recuperatam a Justiniano imperatore Africam. Reparatus concilium habuit universale Africæ, in quo aduere episcopi 217, quod argumento est ex ingenti illo episcopatum numero, multos adhuc ex hoc tempore superfuisse. In concilio Lateranensi sub Martino epistole synodice Patrum provincie proconsularis subscriperunt episcopi 69 ex ista pro-

vincia: et Byzacenorum epistole synodice 45 episcopi. At ejectis ex Africa Romanis per Saracenos, tristissima fuit Ecclesie Africane facies, et pauci admodum in ea fuerunt episcopi; ita ut Gregorii VII tempore vix tres habuerit episcopos, ut ex hujus epistolis colligitur, presertim l. III, ep. 49, scripta anno 1076, ubi ait pervenisse ad aures suas: *quod Africa que pars mundi esse dicitur, quaque etiam antiquitus, vigente ibi Christianitate, maximo episcoporum numero regebatur, ad tantum periculum devenit, ut in ordinando episcopo tres non habeat episcopos.* Ibidem ait, se nuper manum alicui imposuisse, qui secundus esset episcopus; et cum tertium expostularent ut per eos alii ordinari possent, scribit in ep. xx, ad clerum et populum Hipponensem, et XXI, ad Azir regem Mauritanie, Servandum presbyterum ad se ex Africa missum ad eorum preces episcopum esse consecratum.

Sed ut ad felicia illa Africanæ Ecclesiæ tempora redeamus, nos ex veteribus monumentis nomina sexentorum nonaginta episcopatum in Africa erui-mus: in provincia proconsulari scilicet 156, in Numidia 155, in Byzacena 155, in Mauritania Cæsariensi et Tingitana totidem: in Sitifensi 46, in Tripolitana 5, incertæ provincie 78, ex quibus exurgit numerus 690. Sicut autem omnes episcopales sedes Africae his comprehendi affirmare non possum, ita nec ausim asserere hæc omnia loca uno ex eodem tempore simul sedes episcopales fuisse, sed nullus est ex iis qui non aliquando episcopum habuerit, ut ex monumentis Ecclesiasticis colligitur. Quamquam autem plerarumque sedium episcopalium provincia detecta fuerit, longe minor est numerus earum, quarum certus situs in Tabula Geographica potuit assignari. Nam 257 tantummodo locorum episcopalium positionem certam deprehendere potuit auctor tabulæ quantumvis sagax et in his rebus versatus: ex iis exstant, in Proconsulari 52, in Numidia 71, in Byzacena 51, in Mauritania Cæsariensi 51, in Sitifensi 46, Tripolitane vero quinque urbes episcopales notæ. Atque ut lector statim intelligat, quæ sedes in tabula locatæ sint, eæ asteriscum habent præfixum, ne frustra laboret in perquirendis iis quæ locum suum in tabula non habent.

Cæterum longe majorem quam ii qui ante nos ea de re scripserunt episcopatum singulis provinciis assignatorum numerum invenimus: longe plurimum etiam situm deprehendit et notavit auctor tabulæ. Multos errores sustulimus, Episcopatus plures in unum compactos divisimus, eundem sæpius sub diversis nominibus repetitum, unum sub vero nomine sortiri locum jussimus, subdititia nomina sustulimus, mendosa aut perperam scripta emendavimus. Quantum autem in his perfecimus, intelliget quisquis voluerit notitiam nostram cum Caroli a S. Paulo notitia comparare. Nolim hujus viri eruditioni et labori quidquam detractum: at affirmare ausim in ejus notitia et tabula plusquam ducentos esse errores in quos non impegimus. Nec propterea opus

nostrum numeris quibus absolutum et circumscriptum vacuum audemus affirmare. Scimus quoniam pronum sit et facile in his rebus labi, etiam viris doctissimis et in rebus hujusmodi versatissimis. Exemplo erit viri eruditissimi Holstenii in hoc negotio lapsus, qui inter episcopatus Africae numerat Vicium-nigratem: *Vicus*, inquit, *Nigra* in territorio *Vaganti* *Vicium-nigratus* episcopus *Genadio*; *De illis tribus Scriptoribus* c. 75. At hic legitur Igitur debet. *Adepius* in *Vaganti* (scu *Baenna*) territorio *vici* non *grandis* *Episcopatus*. Si qui mss. codices aliter habeant, ut observat, mendosus esse nemo non videt. Quis enim audivit hujusmodi nomen *Vicium-nigras*? Ita equidem in Africa sedes *Nigrensium* majorum; sed *Vicium-nigras* nostrum est et figmentum. Ita etiam *Duedentarii* positum pro *a Seneensis*, ut feliciter restituit *Baluzius*; *Feliciensis* pro *Feliciani Uticensis*; *Vicensis* pro *Vicentis*, et alia multa quæ referre longum esset.

Sed antequam singulorum episcopatum notitiam exhibeamus, de Carthaginensis urbis fortuna et situ, necnon de hujus Ecclesie et episcopis pauca præmittere operæ pretium esse duximus.

Historia urbis Carthaginensis. — *CARTHAGO*, in provincia proconsulari notitiæ num. 1, Græcis *Καρθηδών* urbs notissima, quam alterum post Romam orbis terrarum decus appellat Solinus Polyhistor. A Tyris conditam esse conveniunt omnes, sed circa conditorum nomen et tempus quo condita est variant scriptores, ut advertit Appianus. A *Zoro* et *Carchedone* conditam scribunt *Philistus* apud *Eusebium*, *Stephanus* de urbibus, et *Appianus*. Romani et Carthaginenses a *Didone* muliere Tyro profecta. Alii Carthaginem non uno tempore conditam arbitrantur. Et priorem quidem sedem fuisse *Βόστρα*, quæ eorum lingua *Busra* dicebatur, hoc est, *arx*. Id enim significat vox ista apud Phœnices et Hebræos, qui unius erant labii, Hebraice *בצרה*, quod nunc pronuntiamus *Botsra*. Posteriolem vero urbem dictam esse Carthaginem a verbo pariter Phœnicio *Kartha-Chadtha*, quod *Νεώπολις* seu *Novam urbem* significat, ut distingueretur a veteri urbe, quæ ipsorum lingua *Καρθηδών* dicebatur. De tempore quo condita est, mira etiam scriptorum varietas. Tres circa ejus epocham opiniones refert *Eusebius* in *Chronico*: primam *Philisti*, qui eam revocat ad numerum *Eusebianum* 808, hoc est 27 annis ante Trojam conditam secundum eundem *Eusebium*. Idem *Eusebius* ad annum 971, Carthaginem conditam esse ait anno post Trojanum bellum 145. Demum ad annum 1167 observat quosdam hac ætate conditam existimare Carthaginem, qua in sententia est *Trogus Pompeius* qui Carthaginem conditam ait 75 annis ante primam Olympiadem, quod cum hoc anno concurret. At *Didonis* adventus ex annalibus Phœniciorum colligi potest; nam ab initio *Iromi* Tyriorum regis, cujus anno 11, templum Salomonicum erectum fuisse constat ex sacris litteris, ad annum septimum *Pygmalionis* quo *Dido* in Libyam profugit, fluxerunt anni 158. Concurrunt

autem annus septimus Pygmalionis a quo 5821 periodi Julianæ qui incidit in annum Eusebiano 1124, post conclamam Trojam 290, a jactis templi Salomonici fundamentis 427, que versantior **29** est condita Carthagini epocha, a qua non longe recedit Josephus, qui Carthaginem a Tyris conditam ait annis 145 post templam Salomonicam. Stetit isthæc urbs Romæ æmula per annos 848, donec Cornelio Lamulo et Lucio Mummo Coss. penitus a Scipione deleta est atque incensa, anno urbi Romæ 608, perheli Julianæ 4368. Jacuitque desolata ac diruta per annos 22. Anno autem desolationis 25, cum consulis Romæ essent Q. Cavillus Metellus Bithynicus et T. Quintus Flaminius, a Romanis colonia isthuc delata fuit auctore C. Sempronio Graccho tribuno plebis, atque in oppidum ex loca instauratum, cui Jannæ nomen datum, sed auspiciis non beneficiis et nullo fortune successu. At anno post desolationem 182, quo C. Julius Cæsar v. consul Romæ in curia cæsus fuit, ipso hoc Cæsare auctore maiore copia colonorum eodem missa, felicitatibus auspiciis mania refecta, urbs ad fœcis frequentius exulta et populosior facta, pristinquæ nomen Carthaginiæ et redditum, cum decemretet annis urbis Romæ condite 810, concurrens cum anno primo Olympiadis 184. A sua instauratone abso rursum fortuna crevit, ut proximo seculis insensibilis, cæteras Africæ urbes amplitudine, splendore, opibus superaverit, nec tantum provincie præconsulari, sed etiam totius Africæ caput fuerit. His et cum Alexandria Egypti et Antiochia Syriæ de primo loco inter omnes imperii Romani urbes contendit. De hujus urbis tunc temporis dignitate et potentia egregie pro suo more disserentem addamus Salyanum lib. vii, de Gubernatione Dei. *Urbis tantum, inquit, universarum illius (in Africa) urbium principis et quasi matris contentus sum. Illa scilicet Romanis armibus comperta annis, armis quondam et fortitudine, post splendore et depravate: Carthagineasom dicit et ubi Romæ maxime observant, et in Africæ orbe quasi Romæ: que universam gentem populos in toto mundo disciplina variabilis vel præcuratur vel regit in se habuit. Illi enim omnia officiorum publicorum instrumenta, illic ædificiorum liberalium scholarum, illic philosopharum officina, cunctis denique vel linguarum quærensia vel nascuntur. Illic quoque etiam cæpiæ militiarum et cæpiæ militum potentat, illic hominum præcuratorum, illic quærensia iudiciorum et rerum, quantum ad regnum quidem præcurant, sed quantum ad potentiam cunctis: illic denique omnia rerum dispositores, et differentes inter se sua gratia operum vocabulo dignitates, omnia, ut ita dicam, platearum et circumstantiarum præcuratores, cuncta ferme et loca urbis, et mœnibus populi gubernantur.* Sed irruentibus in Africam Vandalis a Gensericco anno 439, 49 Ostoliris capta et occupata est, ad in potestate Vandalorum regum fuit per 15 annos, post quas a Belisario recuperata anno 534 Africa, Carthaginiensis civitas imperio restituta est. Demum cum per annos circiter 472 stetit, in potestatem Siracensium venit, totaque fere diruta

A penitus condita, fortunaque ejus in urbem vicinam Tunetem migravit. Glad is illi accidit imperante Constantino Porphyrogæto anno vulgatis anno 585.

Quod spectat ad situm Carthaginiæ, sic eum describit Polybius lib. 1: *Urbis namque hæc Carthago in sinum quendam præva, pentasulæque ad seipsum accedens, hinc mari, inde loca maxima sui parte circum. Isthmus, quo Africa jungitur, patet in latitudinem stadia xxx. Sitaque est in hujus spatii latere, quod tegit ad mare. Urbis modico ab urbe intervallo: in altero secundum lacum est Tunetis. Ad quæ duo loca cum mercenarii castra admovissent, et Carthaginienses a loca regione exclusissent, ipsi jam Carthago inmanebant: ac modo interdiu, modo noctu ad muros accedentes vestu et tripodatione maritima intus omnia miscbant.* Idem Polybius paulo post sic ait, de Amilcare duce loquens. *Certe ille, quæ Africa Carthaginiem juvit, cõtes terrenos in ipsa commissione habet difficiles et arduos: inque his arte multæ sunt viæ, per quas in regionem valet transitus. Tum autem Matho (hic hostium dux erat) omnia bello opportuna loca in illis collibus firmata præsidis custodiebat. Ad hæc, cum Macar fluxibus locis nonnullis similiter transitum impediat us, qui ex urbe in regionem tendunt, ac propter aquarum copiam vado ut plurimum transiri nequeat, Matho pontem a mari impositum, qui est unicus, maximo diligentia tuebatur, urbe etiam ad vltum constructa: et quæ fœbat, ut non solum cæretus in regionem ducere non possent, sed ut ne singuli quidem hostem effugerent, qui transire conarentur.* Hæc Amilcar videns, etc. Idem Polybius libro eodem belli hujus ejusdem causas et initia exponens de Tunete oppido Carthagini vicino sic ait: *Mercenarii in succensi adversus Carthaginienses, infesti ad urbem feruntur, et quidem in illa passuum ab ea Tunete castra ponunt. Erant hi supra viginti millia. Tum demum Carthaginiensibus error suus ab oculis observari, cum nihil eos sera penitentia juvabat.* Et post pauca memorat, Gesconem ducem ad placandos eosdem hos irates milites eum pecunia ex urbe Carthagine missam, profectumque mari Tunetem appulisse: ubi verba Græca cum aliis sic habent: *ὁ Γέσκωνος παραγγέλλουσι γὰρ ἑδραστῶν γὰρ τῶν χειμαστῶν, καὶ προσπέλασας πρὸς τὸν Τυνετα, τὸ πρὸς πρῶτον λαβῆσαι τὸς ἐργασίας,* etc. Quæ verba significare videntur, per mare navigari potuisse et appellari Tunetem. Judicium lectori relinquo. Et rursum idem libro xiv: *Tunetis Carthagine abest stadia quasi cxx. Locus cum operibus tunc suapte natura, sicut jam ante ostendimus, tutus, quoque ex omni parte Carthaginiæ potest conspici.* Eundem Polybii locum Livens in historiam suam transferens sic scribit: *Serpio gravem jam spoliis multarum urbium exercitum trahens, captivis aliisque præda in vetera castra ad Uticam missis, jam in Carthaginiem intentus occupat relictum fæpa custodiam TUNETA. Abest ab Carthagine duodecim millia ferme passuum, locus tum operibus, tum suapte natura tutus, et qui a Carthagine conspici, et præbere ipse prospectum, non ad urbem, tum ad circumfusum mare ubi posset. Decad. iii, l. x,*

Strabo Geographorum, quorum scripta ad nos vene-
re, antiquissimus, de Carthaginiensi situ sic scribit:
CARTHAGO in peninsula quadam jacet, quæ ambitum
habet stadiorum CCCLX muro cinctum, cujus sexaginta
stadium longitudinem collum occupat, quod a mari
ad mare pertinet, ubi Carthaginiensium elephantum sta-
bula habebant, et locus amplissimus est. In media ur-
be arx fuit, quam Byrsam vocant, supercilium satis
erectum, circum circa habitatum, in cujus vertice
Æsculapii templum erat, quod Asdrubalis uxor capta
urbe secum concremavit. Arci portus subjacent, et Co-
thon parva insula ac rotunda Euripo circumdata, ad
cujus utramque partem sunt in orbem navalia. Eam
urbem Dido condidit Tyro, colonis eo adductis, pro-
fecta. Et adeo bene cessit hæc Pœnis colonia, etc. Et
mox: Quibus opibus usi, Carthaginienses scilicet, urbem
suam Romæ æmulam fecere, et tria maxima contra
Romanos bella gessere. Carthaginiensium potentiam
maxime ex ultimo eorum bello æstimare possis, quo a
Scipione Æmiliano ipsi devicti, et urbs solo est æquata.
Initio enim ejus belli CCC urbes in Africa habebant: in
urbe hominum millia septingenta. Obsessi porro, et ut
ad deditionem spectarent, coacti armaturæ gravis tra-
diderunt ducenta millia, catapultarum instrumentorum
tria **30** millia, ne porro iis bellum fieret. Sed cum
rursus bellum gerere decrevisset, mox arma fabricari
cœpere: ac singulis diebus CXL clypei compacti in ar-
mentarium referebantur, et gladii CCC et lanceæ quin-
gentæ, et mille tela: quæ e catapultis mitterentur: ad
quarum funes conficiendos ancillæ crines præbebant.
Adhuc naves XII habebant ab anno quinquagesimo e sæ-
culis in secundo bello percussis. Tum vero tametsi
in arcem confugissent, duobus mensibus CXX naves ca-
taphractas construxerunt, et cum Cothonis ostium præ-
sidio occuparetur, aliud effodere, unde subito classis
erupit; adhuc enim antiqua materies in promptu erat,
et fabricarum multitudo publicis alimentis sustentata
operi faciendo intenta. Carthago tamen, tanta cum
esset, capta est et deleta. De Utica Carthaginiensi vici-
na sic scribit idem Strabo paulo ante locum jam re-
citatum: Utica et magnitudine et dignitate secunda est
a Carthagine: atque hæc excisa caput regionis fuit
(μητρόπολις) et receptaculum (ὀρμητήριον) Romanis ad
res in Africa gerendas. In eodem sinu sita est in quo
Carthago, ad alterum ex promontoriis, quæ sinum fa-
ciunt. Horum id quod juxta Uticam est, Apollonium
vocatur, alterum vero Hormæum. Urbes ipsæ ita sunt
sitæ, ut unam possis ex altera cernere. Prope Uticam
Bagrada fluvius labitur. Appianus Alexander lib. de
bellis Punicis, vertente doctissimo Sigismundo Ge-
lenio: Sita erat Carthago in intimo sinu magno, penin-
sulæ similis. Cervix enim eam a continente separabat
lata XXV stadia. Ab ea cervice lingua quædam oblonga
semistadium lata, excurrerebat versus Occidentem inter
stagnum et mare, rupibus undique munita, et muro
simplice. Versus Meridiem et continentem, ubi etiam
Byrsa erat in cervice, murus triplex erat, altus XXX
cubitos absque propugnaculis et turribus, quæ binorum
jugerum spatiis inter se distabant per circuitum, nixæ

A fundamentis XXX pedum, singulari contiguationum qua-
tuor. Muri vero ad secundam contiguationem pertinge-
bant. Erant autem fornicati et copaces in quorum infi-
mâ parte CCC elephantum stabulabantur, adjunctis publici
promptuariis. Superius erant quatuor millium equorum
stabula cum hordeis pennis. Vidorum quoque diversi-
oria, XX millium peditum, quatuor millium equitum.
Tantus apparatus bellicus ordinatum locum habebat in
solis mœnibus. Angulus autem, qui ab hoc muro præ-
ter ductam linguam ad portum fl. citharæ, solus erat de-
bilis et humilis, neglectus a principibus. Hi portus sic
erant dispositi, ut navigatio esset ex alio in alium, et
ab alto unum commune or. patebat latum pedes LXX,
quod claudebatur catenis ferreis. Primus portus nego-
tiorum erat, et in eo tabernæ in vitularum usum mul-
tæ varii generis. Interioris vero portus in medio fuit
insula, quæ, sicut et portus, perpetuas habebat crepi-
dines magnas navalibus refertas, quæ CCCX naves ca-
perent: his cellæ imminebant, ubi condebantur instru-
menta triremium. Unum autem quoddam navale in
fronte habebat duas columnas operis Ionici, ut circum-
spicientibus repræsentarent speciem porticus tam in
portu quam in insula: in qua erat et præfecti classis
prætorium, unde tubicen solebat canere classicum, et
præco edicere, et præfectus prospicere. Erat autem hæc
insula ori portus opposita, et in longum spatium pate-
bat, ut præfectus procul videret omnia, quæ in alto
fierent, cæterum adnavigantibus non essent conspici-
recessus portuum: imo nec mercatoribus quidem portum
suum intrantibus statim in conspectu erant navalia.

C Nam circumdata erant muro duplici: et porta negotia-
tores e primo portu in urbem trans mittebat non trans-
euntes per navalia. Hæc erat illo tempore facies Car-
thaginiensis. Hactenus verba Appiani, quæ juncta Polybii,
Livii ac Strabonis testimoniis situm Carthaginiensis
exacte repræsentant. Etsi autem nequidem Cartha-
ginis rudera nunc subsistant, illa tamen peninsula
etiamnum a nautis Promontorium Carthaginiensis appel-
latur.

Carthaginienses episcopi. — Primus e Carthaginien-
sibus episcopis cujus ad nos memoria pervenerit est
AGRIPPINUS. Hujus mentionem facit Cyprianus ep.
nunc LXXI, ad Quintum, ubi baptismum hæreticorum
irritum esse contendens, ita laudat Agrippini Cartha-
ginensis episcopi ea de re decretum: Quod quidem
et Agrippinus bonæ memoriæ vir, cum cæteris coepisco-
pis, qui illo tempore in provincia Africa et Numidia
Ecclesiam Domini gubernabant, statuit et librato con-
silio communis examine firmavit. Et ep. LXXIII, ad Ju-
balianum, in qua hæc ait: Apud nos autem non nova
aut repentina res est, ut baptizandos censeamus eos
qui ab hæreticis ad Ecclesiam veniunt, quando multi
jam anni sunt, et longa ætas, ex quo sub Agrippino
bonæ memoriæ viro, convenientes in unum episcopi plu-
rimi hoc statuerint. Scribebat hæc Cyprianus anno
254, quo tempore longa jam ætas intercedebat, et
multi anni elapsi erant a statuto Agrippini; ac pro-
inde videtur ille non tertio, ut vulgo putant, sed sub
finem secundi Ecclesie sæculi Carthagini sedisse

Certe Tertullianus de baptismo hæreticorum loquens, in libro de Baptismo quem circa annum 200 conscripsit, videtur ad hoc Agrippini decretum respexisse, cum ait: *Circa hæreticos sane quid custodiendum sit digne quis retractet? Ad nos enim editum est. Per hæc verba ad nos enim editum est, decretum Agrippini designari nullus dubito.*

Post hunc a nonnullis collocatur *Cyrius*, cujus memoria exstat in martyrologio Romano prædie idus Julii, et in cujus festiuitate habitum esse a S. Augustino sermonem ait Possidius, verum neutro in loco dicitur fuisse Carthaginiensis episcopus. At Donatum Cypriani antecessorem fuisse constat, ex ipso Cypriani epistola olim LV, nunc LIX, ad Cornelium Romanum episcopum, in qua narrat: *Privatim veteram hæreticam in Lambesitana colonia ante multos fere annos ob multa et gravia delicta, nonnata episcoporum sententia condemnatum; aut consortium etiam nostrorum, inquit, quod et vestram conscientiam non laet Fabiani et Donati literis severissime notatum. Ubi Donatum antecessorem suum dicit eodem gradu quo Fabianus erat antecessor Corneli, ac prout sicut nullus fuit inter Fabianum et Cornelium in sede Romana, sic nullus inter Donatum et Cyprianum in sede Carthaginiensi.*

Hinc ergo successit anno 248 *CYRIANUS*, qui passus est die 18 kalend. Augusti, Tusco et Basso cons., anno æræ vulgaris 268, ut habetur in fastis Idaliensis.

Cypriano successit *LUCIANUS*, cujus mentio fit apud Optatum, l. i, § 19, ubi prædecessores Ceciliani in sede Carthaginiensi, ita enumerantur: *Frat alare loco suo in quo pacifici episcopi retro temporis obtulerunt Cyprianus, Lucianus, etc.* Hic in cod. ms. Sangermanensi inter Cyprianum et Lucianum nomen *Carpophori* legitur, quod, an vitio scriptoris irrepserit, an ex alius mss. exciderit, incertum.

Post hunc nullus occurrit præter *MENURICUM*, de quo Optatus libro 1, qui tempore persecutionis Diocletianæ Carthaginiæ sedit; ac demum a Maxentio evocatus ob occultatum Felicem diaconum, qui famosam adversus Tyrannum epistolam scripsisse ferebatur, cum causa dicta Carthagine revertetur, in itinere mortuus est anno 311.

In hujus locum *CECILIANUS* archidiaconus eligitur et ordinatur a Felice Apturgitano, **31** adversum quem *MAJORIANUS* domesticus Lucille, qui lector in Ceciliani diacono fuerat, a Numidali perperam ordinatus est: inde schisma ejus *DONATUS* qui Majorino circa annum 316 successit, antesignanus fuit.

Ceciliano ante annum 347 successit *GRATUS*. Is concilio Sardicensi interfuit, Donato superstite, qui sub imperio Constantis in exilium missus est, et in eo mortuus successorem habuit circa annum 355 *PARMESIANUM*.

Grato e contra successit *RESTITUTUS* episcopus, qui concilio Arrianiensi anno 359, interfuit, et Restituto *GENETHIUS* qui ad annum 390 pervenit.

Et sub finem hujus anni mortuo successit *ACELIUS*, qui circa idem tempus habuit amulum *PRIMA-*

XY, Parmeniani successorem. In quo videtur successio Donatistarum episcoporum Carthaginiæ decessisse.

Aurélium excepit circa annum 425, *CARIOLUS*, qui diaconum suum Basulam ad concilium Ephesium misit, inquit Liberatus, in Breviario, cap. 5.

Capreolo substitutus est *QUOVERTIUS*, sub quo *GENSERICUS*, Theodoro XVII et Festa cons., anno 439, Carthagine invasit, et Quodvultuleum, ut narrat Victor Vitensis, cum clericis, navibus fractis, imposuit, qui tamen prospera navigatione Neapolim pervenit.

Et in exilio mortuo ad preces Valentianæ Augusti, post longum silentium desolatoris, inquit Victor Vitensis, episcopus Carthaginiensis ordinatus est *DIOCRATIAS*, Jaro et Studio cons., hoc est anno æræ vulgaris 454, vii kalendas Novembris, qui Ecclesiæ Carthaginiensi difficillimis temporibus per 24 annos præfuit, eoque mortuo, per 24 annos Ecclesiæ Carthaginiensis pastore vacua fuit. *GENSERICUS* circa finem imperii, *Ecclesiam Carthaginiensis*, ad Victor Vitensis, claudi præceptis dissipatis atque dispersis per diversa exiliorum loca, quia episcopus non erat, presbyteris et ministris.

GENSERICO anno 477, die 25 Januarii sublato, *HUNERICUS* ejus filius et successor, *ZENO* imperatore, atque *PLACIDA* relictæ *ORBRI*, rogantibus licentiam dedit, ut Carthaginiensis Ecclesiæ quem vellet episcopum ordinaret. Igitur ordinatus est tunc *ECCENIUS* antistes Carthaginiensis, anno 480 habente, aut anni 481 initio. Egregis ille scriptis et præclara confessione nobilis in exilium cum ceteris episcopis Africæ actus est anno 484, a quo revocatus est a *GUNTUNDO* rege *GENSERICI* successore, dato Catholicis apud Carthagine sancti martyris *AGILEI* cimiterio. Idem rex decimo anno regni sui, Ecclesias Catholicorum aperuisse et omnes Dei sacerdotes, petente Carthaginiensi episcopo, ab exilio revocavit, teste *VICTORE* Turonensi in chronico. Sub hoc rege, quidquid dicant nonnulli, in pace vixit *EUGENIUS*, et non nisi sub *THRASAMUNDO* circa annum 495, iterum in exilium missus est in Galliam, ubi circa annum 505, vii idus Septembris, *VIANEN* in territorio *ALBIENSI* supremum diem clausisse fertur.

Post expulsam a *THRASAMUNDO* *EUGENIUM*, sedem Carthaginiensem per 27 annos vacuam fuisse testatur *ANASTASIUS* Bibliothecarius, hoc est, per totum tempus imperii *THRASAMUNDI*, qui 27 annis et aliquot mensibus regnavit. *HILDERICUS* Ecclesiæ Catholicæ libertatem statim restituit, et Carthaginiensi Ecclesiæ proprium donavit antistitem *BONIFACIUM*, quem in Ecclesia sancti *AGILEI* ad postulationem totius urbis Carthaginiensis ordinari jussit anno 525.

Et circa annum 534 mortuo, *REPARATUS* ad Carthaginiensis Ecclesiæ episcopatum evectus est, sub finem hujus anni aut sequentis initium, quo tempore *JUSTINIANUS* per *BEISARIUM* Patricium Africam recepit. Hic statim post ordinationem suam, restituta episcopali Carthagini sede, in *FANO* basilica concilium generale totius Africæ convocavit, ad quod

217 episcopi convenisse dicuntur. Lecti sunt ibi veterum conciliorum canones, multaque decreta fuerunt pro reparanda Ecclesiastica disciplina. Misce sunt ex ea synodo legationes duæ, ad pontificem romanum una, altera ad Justinianum Augustum. Hac petatum est ab imperatore, ut res Ecclesiarum quas barbari rapuerant, Catholici antistites aliique sacri ministri reciperent: altera vero legatione episcopi Africani Romanum pontificem de pace Ecclesiis restituta certiorum faciebant: cujus sententiam de recipiendis ad Ecclesiam presbyteris Africanis qui ejurata hæresi redibant, ac de aliis nonnullis Ecclesiasticæ disciplinæ capitibus, sciscitabantur. Legati erant Caius et Petrus cum Liberato Carthaginensis Ecclesiæ diacono. Hos Jeanne II mortuo appulsos, Agapetus hujus successor excepit. Exstat hujus concilii synodica ad Joannem papam et Agapeti responsum ad primates, Reparatum scilicet Carthaginensem, Florentium Numidiæ, ac Pontianum Byzacenæ, et seorsim litteræ speciales ejusdem ad Reparatum. Is ob defensionem trium capitulorum in urbem regiam evocatus anno 552 depositus est, et a Justiniano relegatus Euchaidam, quo in exilio fidum comitem habuit Liberatum Carthaginensem archidiaconum, auctore Breviarii, quod defuncto episcopo suo in exilio in patriam redux anno 564 conscripsit.

Reparato anno 552 depositus, substitutus est PRIMOSUS, Reparati coram Justiniano imperatore apocrisarius. Is concilio quinto generali per legatum interfuit, et obiit ante Reparatum anno 562.

Huc usque series Africanorum episcoporum, quam interruptam continuare non licet, mentio tantum fit subinde quorundam ut DOMINICI qui tempore Gregorii Magni Carthaginensem sedem obtinebat circa annum 590, FORTUNII tempore Theodori papæ, circa annum 640, VICTORIS ejus successoris, qui sub Martino I, anno 650, floruit. CYRIACI denique tempore Gregorii VII sæculo undecimo. Atque hæc de Carthaginensi Ecclesia ejusque antistitibus. Nunc reliquæ sedes per provincias distributæ nobis enumerandæ sunt.

PROVINCIA PROCONSULARIS.

In ea, præter CARTHAGINENSEM de qua satis superque modo dictum est, hi sunt episcopi.

ABBIRITANORUM MAJORUM, seu *Abaritanus*, Notit. num. 2, coll. Carth. d. 1, c. 155, not. 172.

ABBIRITANORUM MINORUM, coll. Carth. d. 1, c. 215, not. 172 et 154.

ABIDDENSIS, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 100. Forte tamen est Byzacenæ ubi *Abidus* apud Ptolemæum.

* ABITINENSIS, coll. cart. d. 1, c. 211, not. 590.

ABORENSIS, coll. cart. d. 1, c. 153, not. 178.

32 ABSASALLENSIS. Synodica Patrum provinciæ proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit: *Dominicus episcopus sanctæ Ecclesiæ Absasallensis*.

* ABZERITENSIS, seu *Abzeritanus*, vel *Abderitanus*,

A coll. carth. d. 1, c. 128, not. 153, apud Ptolemæum hic collocatur *Abdera*.

ADVOCATENSIS, coll. carth. d. 1, c. 206, not. 407.

AGENSIS. Synodice Patrum provinciæ proconsularis in concilio Lateran. sub Martino ultimas subscribit *Fortis episcopus S. Ecclesiæ Agensis*: in concilio Carthaginensi sub Cyprino num. 65, *Quantus ab Agga*.

* ALIBERITANUS, seu *Aliberritanus*, notit. num. 44, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 131.

* ALIUGNITANUS, *Aliungitanus*, aut *Autumnitanus*, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 116.

ARADITANUS, notit. num. 15, concilio Carthaginensi sub Bonifacio anni 525, addit *Amilvanus episcopus plebis Araditanæ*.

B * ASSURITANUS, notit. num. 19, coll. carth. d. 1, c. 120, not. 21.

AUSANENSIS, notit. num. 47.

BENELENSIS, forte *Beneventensis*, seu *Benventensis* notit. num. 9, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 114. Inter subscriptiones episcoporum Africa concilii Arelat. I, reperitur *Anastasius de civitate Beneventina*.

BONUSTENSIS, notit. num. 31, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 164.

BOSELANSIS, vel *Busitanus*, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 88.

* BULLENSIS, notit. num. 54.

* BULLENSIUM REGIORUM, notit. num. 50, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 255. Duarum etiam *Bullarum* meminit Ptolemæus, quarum altera ab eo dicitur *Bullamensa*, altera, *Bulla regia*.

BULNENSIS, synodica Patrum provinciæ proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Victor episcopus sanctæ Ecclesiæ Bulnensis*.

BURITANUS, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 167.

CÆCIRITANUS, synodica Patrum provinciæ proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Quobulus episcopus Ecclesiæ Cæciritanæ*.

* CANIOPITANORUM, forte *Canapii*, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 205, Ptolemæus *Canopisium* locat inter Tabracam et Uticam.

* CARPITANUS, notit. num. 29, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 75.

CEFALENSIS, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 181.

D CELLENSIS, notit. num. 45, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 75.

CESSITANUS, seu *Cicsitanus*, vel *Cissitannus*, notit. num. 27, coll. carth. d. 1, c. 206, not. 418.

CILIBIENSIS, vel *Elibiensis*, coll. carth. d. 1, c. 206, not. 410.

* CLYPIENSIS, notit. num. 38, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 166. *Hodie Quippia* seu *Cupia*, quam Arabes vocant *Aclibiam*.

CUBDENSIS, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 189.

CULSITANUS, notit. num. 33, coll. carth. d. 1, c. 158, not. 263. Idem videtur qui *Culcitanensis*. Synodica Patrum provinciæ proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Petrus episcopus sanctæ Ecclesiæ Culcitanensis*.

- * **CURBITANUS**, notit. num. 56, coll. carth. d. 1, c. 198, not. 366.
- * **DRESILIANENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 49.
- FUTUENSIS**. Synodice Patrum provincie proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Flavencius episcopus sanctæ Ecclesiæ Futuensis*.
- * **ELLEFANTARIENSIS**. In tabulis Peutingerianis occurrit in provincia proconsulari *Elefantaria* non procul ab Utica, diversa ab *Elefantaria* Mauritaniæ Cæsariensis. Duas etiam *Elefantarias* recenset Anonymus Ravennas.
- FURNITANUS**, coll. carth. d. 1, c. 198, not. 367.
- GISIFENSIS MAJORIS**, notit. num. 24, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 251.
- GIUTRABACARIENSIS**. Synodice Patrum provincie proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Bononatus episcopus sanctæ Ecclesiæ Giutrabacariensis*.
- GUNELIENSIS**, seu *Gandimensis*, notit. num. 6.
- * **HILTENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 155, notit. 250.
- HIPPONIENSIS DYABHYTORUM**, notit. num. 3, coll. carth. d. 1, c. 152, not. 161.
- HORTENSIS**. Synodice Patrum provincie proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Donatus episcopus sanctæ Ecclesiæ Hortensis*.
- LAEDENSIS**, not. num. 18, coll. carth. d. 1, c. 198, not. 358.
- A LACU DULCE**, coll. carth. d. 1, c. 187, not. 505.
- * **LAKENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 151, not. 158.
- LILERTINENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 116, not. 17.
- MATTIANENSIS**. In synodica Patrum provincie proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Mareclius episcopus Mattianensis*.
- * **MAXULITANUS**, notit. num. 50, coll. carth. d. 1, c. 188, not. 521.
- MEGLAPOLITANUS**, notit. num. 59, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 216.
- * **MELZITANUS**, seu *Melditanus*, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 55.
- * **MEMBROSITANUS**, seu *Membrositanus*, notit. num. 8, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 205 et 225.
- * **MEMBRESSITANUS**, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 205.
- MIGIFENSIS**, notit. num. 23, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 108.
- * **MISSUENSIS**, notit. num. 17, *Missuam* memorant Antoninus Itinerario et Anonymus Ravennas, quam *Missuam* appellant Plinius et Tabulæ Peutingerianæ. Ptolemæus vero *Nissuam*. Procopius lib. II, de bello Vandalico *Missuam Carthaginiensium navale* appellat. *Servus Dei episcopus Missuensis* concilio Carthaginiensi sub Bonifacio anno 525, interfuit.
- MULLITANUS**, notit. num. 15, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 168.
- MUSTITANUS**, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 55.
- MUZUENSIS**, notit. num. 49, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 112.
- * **NARAGGARITANUS**, notit. num. 48, coll. carth. d. 1, c. 208, not. 150.
- * **NEAPOLITANUS**, notit. num. 53, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 76. Hodie Arabes *Nabel* vocant.
- NUMULLIENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 71.
- OPTANUS**. Synodice Patrum provincie proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Fortunius episcopus sanctæ Ecclesiæ Optana*.
- PABIENSIS**. Synodice Patrum provincie proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Felix episcopus sanctæ Ecclesiæ Pabiensis*.
- 33. PERTUENSIS**. In concilio Bigariensi damnatus est *Martialis episcopus Pertuensis*. *Pertusa* in Tabulis Peutingerianis inter oppida provincie proconsularis recensetur.
- PIENSIS**, notit. num. 4. Legendum fortasse *Picens*, nam in Tabulis Peutingerianis *Picens* memoratur. Apud Polyb. fit mentio loci qui *Prion* dicitur. Synodice Patrum prov. Proc. subscribit *Felix episcopus Pabiensis*: an ad istos *Picens* quiquam pertineat incertum.
- PISITENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 187.
- PUPPIANENSIS**, notit. num. 12, concilio Carthaginiensi sub Aurelio anno 597, interfuit *Victor senex Puppianensis*, et concilio Carthaginiensi sub Bonifacio ann. 525, *Gaudiosus episcopus Ruppianensis*. Synodice Patrum provincie proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscripsit *Bonifacius episcopus sanctæ Ecclesiæ Puppianensis*.
- * **PUPPIANUS**, notit. num. 11, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 77.
- RECUENSIS**. In provincia proconsulari. In concilio Carthaginiensi sub Cypriano interfuit *Lucretius a Rucuma*, et synodice Patrum provincie proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Maximus episcopus sanctæ Ecclesiæ Rucumensis*.
- SALIENSIS**, seu *Sucensis*, coll. carth., d. 1, c. 128, not. 111.
- SICILITANUS**, coll., carth. d. 1, c. 143, not. 272.
- * **SEMINENSIS**, aut *Simmensis*, vel *Summinensis*, notit. num. 49. Synodice Patrum provincie proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscripsit *episcopus Seminensis*, et concilio Carthaginiensi sub Bonifacio ann. 525, *Junianus episcopus Simmensis*. In Anonymo Ravennensi *Suminina* legitur.
- A SENSALIS**, coll. carth. d. 1, c. 201, not. 595.
- A SICIENSI**, forte *Simmensis*, seu *Siaccensis*, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 186.
- * **SICCENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 159, not. 265.
- * **SICULIENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 198, not. 548.
- SILIMSIENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 201, not. 596.
- SIBIUCENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 256.
- * **SIMITTENSIS**, notit. num. 57, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 65.
- SINUARITENSIS**, seu *Simuarensis*, aut *Sinuarensis*, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 185.
- SUCUBENSIS**. Synodice Patrum provincie proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Lucianus episcopus sanctæ Ecclesiæ Succubensis*. Forte etiam *Vindictus Sacubensis*, qui interfuit con-

cilio Carthaginensi ann. 548, sub Grato, hujus sedis A Pentingerus *Tibullam* locat in provincia proconsulari.

* TABORENSIS, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 70.

TABRACENSIS, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 65.

Hodie *Tabarca* Genuensium oppidum.

* TABUCENSIS. Epistolæ synodicae Patrum provinciae proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Paulus episcopus sanctæ Ecclesiæ Tabucensis*.

TACAPITANUS, notit. num. 5, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 227.

TACIANÆ-MONTENSIS, Conc. Carth. anni 525, subscribit *Ruffinus episcopus Tacianæ Montanæ*, Conc. Carsusisitano *Cresconius Tatiensis*, et ep. synod. Patrum prov. procons. *Probus Tatiemontensis*.

TADUCENSIS. Synodicae Patrum provinciae proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Cyprianus episcopus sanctæ Ecclesiæ Taduensis*.

TAGARATENSIS, notit. num. 43, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 151.

TAGORENSIS, coll. carth. d. 1, c. 153 et 145, not. 201 et 275.

TAURACINENSIS. Synodicae Patrum provinciae proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Clarissimus episcopus sanctæ Ecclesiæ Tauracinæ*.

TELENSIS, pro *Zellensis*, notit. num. 14, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 260.

TENNONENSIS, notit. num. 21, *Optatus episcopus Tonnonensis* subscripsit concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525. Celebris est *Victor Tunnonensis* auctor Chronici (irrepsit igitur *Turonensis* pro *Tunnonensis* pagg. xxv et xxxi).

THEODALENSIS, seu *Theudalensis* et corrupte *Eudalensis*, notit. num. 53, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 107.

* TIBURICENSIS. Synodicae Patrum provinciae proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Valerius episcopus sanctæ Ecclesiæ Tiburicensis*.

TIBURNICENSIS. Ep. synodicae Patrum provinciae proconsularis subscribit *Crescens episcopus Ecclesiæ Tiburnicensis*.

TIGIMMENSIS, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 184.

TIJUCENSIS, forte *Tyzicensis*, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 105.

* TIMIDENSIS, notit. num. 40. *Timidensium Martyrum* festivitas celebratur in vetusto calendario Carthaginensi ad xi kal. Junii. Hæc urbs *Timida regia* dicebatur, cujus episcopum Faustum Confessorem laudat Augustinus, lib. vii de Baptismo contra Donatistas, cap. 22, qui quidem adfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano. Restitutus episcopus timidensium regionum subscribit concilio Carthaginensi sub Bonifacio. Inter episcopos provinciae proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscripsit *Felix episcopus Ecclesiæ Timidensis*.

TINNISENSIS, notit. num. 32.

TISILITANUS, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 50.

TITULITANUS, notit. num. 51, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 95.

TIZZICENSIS. Synodicae Patrum provinciae proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit, *Vitalis episcopus sanctæ Ecclesiæ Tizzicensis*.

TRISIPENSIS, seu *Tripollentis*, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 113.

* TUBERLITANORUM MAJOREM, coll. carth. d. 1, c. 155 et 153, not. 170 et 249. Inter episcopos Africae in concilio Arelat. I, subscribit *Faustus episcopus de civitate Tuborbatana*. Synodicae Patrum provinciae proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino subscribit, *Germanus episcopus sanctæ Ecclesiæ Ciuntuturbo*, quem hujus urbis episcopum esse nullus dubito. Scriptum erat *Civ. m. Tuturbo*, hoc est, *Civitatis majoris Tuturbitanæ*, unde vitio exscriptoris factum est *Ciuntuturbo*.

* TUBERLITANORUM MINOREM, notit. num. 52, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 170.

* TUBURSIBURENSIS, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 45.

* TUCABORENSIS, coll. carth. d. 1, c. 208, not. 426.

TUGGENSIS, seu *Municipii Tojæ*, coll. carth. d. 1, c. 187, not. 518.

TULANENSIS, notit. num. 34.

TUNEIENSIS, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 110.

* TURENSIS, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 54.

TURUDENSIS, forte *Turusensis*, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 99.

34 * TURUSITANUS, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 187.

* VALLITANUS, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 249.

UCRENSIS, seu *Verensis*, notit. num. 26, coll. carth. d. 1, c. 248, not. 428. In concilio Arelat. I subscribit, *Vitalis episcopus de civitate Verensium*.

UCULENSIS, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 150.

VILLÆ-MAGNENSIS, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 175.

VILTENSIS, seu *Biltensis*, coll. carth. d. 1, c. 208, not. 431. Inter episcopos Afros in subscriptionibus concil. Arelat. I, reperitur *Surgentius episcopus de civitate Poco-feltis*, forte legendum *Vico-Beltis*.

* VINENSIS, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 152. *Vinæ* civitatis mentio fit in Itinerario Antonini, Peutingero *Vina* vicus. Anonymo Ravenn. *Benda*.

VISICENSIS, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 69.

* VOLITANUS, notit. num. 28, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 146.

URCITANUS, seu *Uci-majoris*, notit. num. 20, coll. carth. d. 1, c. 154, not. 220.

URUGITANUS, forte *Uracitanus*, seu *Urcitanus*, notit. num. 20, coll. carth. d. 1, c. 187, notit. 315.

* UTICENSIS, notit. num. 22, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 128. Inter episcopos qui concilio Arelat. I subscripserunt, invenitur *Victor episcopus de civitate Utica*.

* **UTINENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 128 et 135, not. A 135 et 139. Inter subscriptiones concilii Arclatensis I. occurrat nomen *Lampadii episcopi de civitate Utina*.

* **UTINENSIS**, seu *Utinensis*, notit. num. 52, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 103.

* **UTINENSIS**, seu *Utinensis*, notit. num. 10, coll. carth. d. 1, c. 136, not. 10 et 104.

* **UVAZENSIS**, vel *Uvazensis*, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 24.

* **UZALENSIS**, notit. num. 7, collat. carth. c. 204, not. 404. Conc. Carth. sub Basil. Aug. 1. 22 de civit. Dei, c. 8.

* **UZZEPARTANORUA**, notit. num. 36, coll. carth. d. 1, c. 151, not. 157, in Tabulis Peutingerianis est *Uzippa*.

* **UZUENSIS**, seu *Uzu-mineris*, notit. num. 25, coll. carth. d. 1, c. 154, not. 220. *Uzita* sex millibus distat a *Lepi* ex Hiero.

* **ZABENSIS**, seu *Zabensis*. Synodica Patrum provinciae praesensulatis in concilio Lateranensi sub Martino subscribitur, *Vitalis episcopus sanctae Ecclesiae Zabensis*. In Tabulis Peutingerianis inter urbes provinciae praesensulatis legitur *Zema Riveri*.

* **ZEMTENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 188.

* **ZICENSIS**, forte *Zyponis*, notit. num. 11, coll. carth. d. 1, c. 198, not. 556.

* **ZIESENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 179.

PROVINCIA NUMIDIAE.

* **AMICENSIS**, seu *Amiphanensis*, notit. num. 41, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 50.

* **AMUDERENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 97.

* **AGLAVENSIS**, notit. num. 75, coll. carth. d. 1, c. 198, not. 501.

* **AGUENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 198, not. 565.

* **ARENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 201, not. 578.

* **ARSAELITANUS**, notit. num. 57.

* **ARRHITANUS**, notit. num. 55, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 84.

* **AUSULIANENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 206, not. 415.

* **AUSUCULENSIS**, notit. num. 15.

* **AUZAGENSIS**, seu *Auzagensis*, coll. carth. d. 1, c. 176, not. 287.

* **AZULENSIS**, vel *Azurensis*, coll. carth. d. 1, c. 188, not. 521.

* **BABGENSIS**, notit. num. 74.

* **BACAITANUS**, forte idem cum uno e *Vagensibus*. Vide notam 8, in lib. III Optavi.

* **BAMACORENSIS**, notit. num. 44, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 157.

* **BAZARITANUS**, seu *Bazaritanus*, notit. num. 52, coll. carth. d. 1, c. 129, not. 124.

* **BAZIENSIS**, seu *Bazianus*, coll. carth. d. 1, c. 182, not. 500.

* **BECAUTENSIS**, seu *Becautensis*, notit. num. 106, coll. carth. d. 1, c. 12, not. 68.

* **BOSSETANUS**, vel *Bosetanus*, notit. num. 65, coll. carth. d. 1, c. 120, not. 28.

* **BUCUNDIENSIS**, seu *Buccundensis*, notit. num. 45, coll. carth. d. 1, c. 198, not. 554.

* **BURUGIATENSIS**, seu *Burugensis*, notit. num. 5, coll. carth. d. 1, c. 201, not. 789.

* **CALIANENSIS**, notit. num. 49.

* **CESARIENSIS**, notit. num. 47, coll. carth. d. 1, c. 152, not. 159.

* **CALAMENSIS**, notit. num. 5, coll. carth. d. 1, c. 159, not. 26.

* **CAESSENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 208, not. 457, ubi *Caput oppidi Numidae*, inter solitudines sit mentio diversi ab eo qui in Byzacena.

* **CASARUM MEDIANENSIS**, notit. num. 29, coll. carth. B d. 1, c. 155, not. 255.

* **CASSENSIS CALANENSIS**, notit. num. 43, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 224.

* **CASENSIS NIGRENSIS**, notit. num. 58, coll. carth. d. 1, c. 149, not. 278.

* **CASTELLANUS**, notit. num. 4, *Castelli* in Numidia meminere Sallustius et Hirtius.

* **CASTELLO-TITULIANUS**, notit. num. 51.

* **CAPAQUENSIS**, notit. num. 68, coll. carth. d. 1, c. 145, not. 271.

* **CENTENARIENSIS**, notit. num. 59, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 212.

* **CENTURIENSIS**, notit. num. 95, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 81.

* **CENTURIONENSIS**, notit. num. 6, coll. carth. d. 1, C c. 202, not. 401.

* **CERAMUNENSIS**, seu *Ceramussensis*, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 252.

* **CONSTANTINIENSIS**, seu *Cirtensis*, vel *Circensis*, notit. num. 85, coll. carth. d. 1, c. 158, not. 264.

* **CUCULITANUS**, notit. num. 10, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 55.

* **CULLITANUS**. Est in Numidia *Cullu* municipium, ejus mentio fit in Itinerario Antonini et in Tabulis Peutingerianis, hodie *Collo*, ejus loci potius dicendi sunt episcopi *Victor* et *Fidentius*, de quibus in collat. Carthagenensi cap. 126 et 201, quam *Cululitanae* urbis in Byzacena, atque hinc emendanda nota 87.

* **DIANENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 198, not. 552. *Diana* in Itinerario Antonini reperitur.

D **FATENSIS**, notit. num. 107.

* **FESSETANUS**, notit. num. 12.

* **FORMENSIS**, notit. num. 104, coll. carth. d. 1, c. 209, not. 442.

* **FORMIENSIS**, notit. num. 108.

35 * **FOSSALENSIS**, seu potius *Fussalensis*, notit. num. 21. *Fussala* castellum quadraginta tantum millibus ab Hippone-regio dissitum, et ab ejus daciensi avulsum tempore sancti Augustini, ut docet epistola CCIX. Miracula ibidem sancti Stephani meritis edita narrat idem, lib. XXII de Civit. Dei, cap. 8.

* **GABENSIS**, notit. num. 102, coll. carth. d. 1, c. 209, not. 441.

GAUDIABENSIS, seu *Gazabianensis*, notit. num. 15, A coll. carth. d. 1, c. 201, not. 387.

GAURIANENSIS, notit. num. 99.

* GAZAPALANENSIS, notit. num. 2. In concilio Carthaginiensi sub Cypriano subscripsit *Martyr Saturnus a Gazafala: Gazaphna* Ptolemæo: Procopio *Gazophila*. In Tabulis Peutingerianis habetur *Gazanpala*.

* GEMELLENSIS, coll. carth. d. 1, c. 206, not. 414.

* GERMANIENSIS, notit. num. 97, coll. carth. d. 1, c. 120, not. 26.

GIBBENSIS, seu *Gilbensis*, notit. num. 40, coll. carth. d. 1, c. 201, not. 391.

GILBENSIS, seu *Castro-Galbensis*, notit. num. 90, coll. carth. d. 1, not. 321.

DE GIRU-TARAZI, not. num. 121.

GUIRENSIS, seu *Girensis*, notit. num. 9, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 34.

* HIPPONENSIVM-REGIORVM, coll. carth. d. 1, c. 158, not. 262.

HOSPITENSIS, not. num. 110, coll. carth. d. 1, c. 133, not. 293.

* IDASSENSIS, notit. num. 27, coll. carth. d. 1, c. 182, not. 298.

* IDICRENSIS, notit. num. 16, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 143.

JUCUNDIANENSIS, coll. carth. d. 1, c. 180, not. 296.

IZIRIANENSIS, seu *Hizirzadensis*, notit. num. 55, coll. carth. d. 1, c. 133, not. 213.

* LAMASUENSIS, notit. num. 112, coll. carth. d. 1, C c. 128, not. 443.

* LAMBESITANUS. *Lamesa*, seu *Lambesa*, Ptolemæo et Antonino. Numidiæ urbs, cujus episcopus *Januarius* subscribit concilio Carthaginiensi sub Cypriano. *Privati* hæretici in *Lambesitana* colonia damnati meminit Cyprianus, epist. LV. Duplex *Lambesitanus* episcopus occurrit in concilio Carthaginiensi sub Cypriano, unus num. 6, alter num. 75.

LAMBIENSIS, seu *Lambesitanus*, coll. carth. d. 1, c. 201, not. 375.

* LAMBIRITENSIS, seu *Lambiritanus*, notit. num. 19, coll. carth. d. 1, c. 206, not. 412. *Lambiridis* apud Peutingerum occurrit.

LAMIGGIGENSIS, notit. num. 101, coll. carth. d. 1, c. 153, 187 et 198, not. 163.

LAMIGGIGENSIS, notit. num. 122, coll. carth. d. 1, ibid.

LAMFUENSIS, sec *Lampuensis*, notit. num. 87, coll. carth. d. 1, c. 133, not. 222, *Lambasudis* apud Peutingerum.

LAMSORTENSIS, notit. num. 23, coll. carth. d. 1, c. 149, not. 282.

* LEGENSIS, notit. num. 78, carth. d. 1, c. 121, not. 39.

LEGENSIS, notit. num. 85, coll. carth. d. 1, c. 187, not. 39. In concilio Arelatensi I subscribit, *Victor episcopus de civitate Legis volumini provinciæ Numidiæ*. Forte is est *Legensis*.

* LIBERALIENSIS, coll. carth. d. 1, c. 133, not. 225.

LEGERENSIS, not. num. 82.

* MADABENSIS, notit. num. 60, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 62. *Madurus* occurrit apud Ptolemæum.

MADENSIS, notit. num. 57. *Lamitis Madensis* mentio fit in notitia impetii, sect. 55.

* MAGARMIETANUS, notit. num. 103, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 60.

MARCELLIANENSIS, seu *de Giru-Marcelli*, notit. num. 52, coll. carth. d. 1, c. 133, not. 174.

* MACOMAZIENSIS, seu *Macomadiensis*, notit. num. 84, coll. carth. d. 1, c. 116, not. 16.

* MASCULITANUS, notit. num. 94, coll. carth. d. 1, B c. 128, not. 122.

MATHARENSIS, notit. num. 38, coll. carth. d. 1, c. 120, not. 27.

* MAXIMIANENSIS, notit. num. 119.

MAZACENSIS, notit. num. 81, coll. carth. d. 1, c. 213, not. 443.

METENSIS, notit. num. 46, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 79.

* MESARFELTENSIS, coll. carth. d. 1, c. 198, not. 360.

MIDLENSIS, seu *Midilensis*, notit. num. 41, coll. carth. d. 1, c. 193, not. 329.

* MILEVITANUS, notit. num. 114. Vide notam 1, ad lib. I Optati, pag. 1.

* MONTENUS, seu *Montensis*, notit. num. 23, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 52.

* MOXORITANUS, notit. num. 76.

MULIENSIS, notit. num. 109.

MUNICIPENSIS, notit. num. 56. Forte idem qui dicitur *Municipii Tulliensis* in concilio Carthaginiensi anni 525, cui subscribit *Marianus episcopus municipii Tulliensis*, Numidiæ legatus.

* MUSTITANUS, notit. num. 71, coll. carth. d. 1, c. 206, not. 53.

* MUTUGENNENSIS, coll. carth. d. 1, c. 133, not. 191.

NARACATENSIS, notit. num. 100, concilio Carthaginiensi anni 525, sub Bonifacio subscribit, *Columbus episcopus plebis Naraccatensis*.

NICIBENSIS, forte *Nibensis*, notit. num. 8, coll. D carth. d. 1, c. 201, not. 381.

NOBABARBARENSIS, seu *Novabarbarensis*, notit. num. 26.

NOBACÆSARENSIS, notit. num. 31. Idem forte locus qui *Vicus Cæsaris* dicitur in concilio Carthaginiensi sub Cypriano, et *Vicus Augusti* in concilio Cabarsussitano.

NOBAGERMANIENSIS, seu *Novagermaniensis*, notit. num. 28. Diversa a *Germania* quæ num. 97. *Seniores Novæ Germaniæ* semel et iterum memorantur in codice canonum Ecclesiæ Africanæ can. 100.

* NOBAPARSENSIS, notit. num. 45. *Novæparsæ* meminit Antoninus in Itinerario haud procul a Sifti.

* **NOVALEPENSIS**. Antoninus in Itinerario habet **A** *Novaleps* sub Cypriano interfuli *Zaroua e Tharosa*. *Novipara*. Coll. carth. d. 1, c. 187, not. 310.

* **NOVAJUNENSIS**, seu *Nubastensis*, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 52.

* **OCTAVENSIS**, notit. num. 56. Urbs Numidiæ. Concilio Carthagenensi sub Cypriano interfuit *Victor ab Octava*. *Octavensis* loci meminit Optatus lib. III.

* **PUDENSIS**, notit. num. 47, coll. carth. d. 1, not. 281.

* **PUDENTIANENSIS**, notit. num. 44, coll. carth. d. 1, c. 201, not. 585. Vide de eadem Ecclesia **36** ep. XXVIII, l. II, Gregoriæ Magnæ ad Iulianum Munitimorum nostrorum.

* **REGIANENSIS**, notit. num. 91. Gregorius Magnus lib. X, ep. XXII, scribit ad Columbanum Numidiæ episcopus eam occasione *Parthia* ejusdem *Regensis* **B** *quædam*, quem *Regianensem* esse suspicatur Theodericus Rihart.

* **REGIETENSIS**, notit. num. 79.

* **RESSIANENSIS**, seu *Ressanensis*, notit. num. 54, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 64.

* **ROTARIENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 187, not. 319.

* **RUSCADENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 108, not. 530. *Ruscada* potius erat olim *Constantina*, nunc *Succubula*.

* **RUSTICANENSIS**, notit. num. 61, coll. carth. d. 1, c. 198, not. 574.

* **SALUCIANENSIS**, notit. num. 116, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 42.

* **SIRTUENSIS**, seu *Suggitanus*, notit. num. 18, coll. carth. d. 1, c. 197, not. 540.

* **SILENSIS**, notit. num. 92.

* **SILITANUS**, notit. num. 54, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 115.

* **SINITENSIS**, notit. num. 67, coll. carth. d. 1, c. 202, not. 598.

* **SITILONIANENSIS**, notit. num. 44.

* **SUAVENSIS**, vel *Suabensis*, notit. num. 96, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 194.

* **SUSICAZENSIS**, notit. num. 50.

* **TABUDENSIS**, notit. num. 42, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 208.

* **TACARATENSIS**, notit. num. 115, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 41.

* **TACASTENSIS**, notit. num. 118, coll. carth. d. 1, c. 156, not. 261.

* **TAGDENSI**, not. num. 20, coll. carth. d. 1, c. 135, not. 201.

* **TAMOGAENSIS**, seu *Tamugadensis*, notit. num. 77, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 142. *Tamugada* meminit Procopius quem dicit sitam esse ad calcem montis *Awazu*, qui hodie quoque vocatur *Awaz*.

* **TEGUTATENSIS**, seu *Tegutensis*, notit. num. 69, coll. carth. d. 1, c. 158, not. 255.

* **TEVESTANUS**, seu *Tebestana*, vel *Tebestana*, notit. num. 75, coll. carth. d. 1, c. 121 et 180, not. 40 et 292.

* **THABASENSIS**, notit. num. 55, concilio Carthagi-

nensi sub Cypriano interfuli *Zaroua e Tharosa*.

* **TIBULIANUS**, notit. num. 66, coll. carth. d. 1, c. 197, not. 10 et 544, et not. 10, in l. I Optati.

* **TIBULLAVENSIS**, seu *Typhillensis*, notit. num. 53, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 210.

* **TICESTANUS**, notit. num. 89, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 257.

* **TIGANENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 176.

* **TINISTENSIS**, seu *Tiniscensis*, coll. carth. d. 1, c. 180, not. 295.

* **TIPASENSIS**, notit. num. 65. Diversa hæc *Tipasa* a Mauritania Cesaricensis urbe, de qua Optatus lib. 2, § 18, p. 42. *Firmus episcopus Reclitit Tipasensis*, Nonulle provincie legatus sub cæsare concilio Carthagenensi sub Bonifacio, anno 525, et adfuit concilio V generali.

* **TISIDITENSIS**, vel *Tiseditanus*, seu *Tidditanus*, notit. num. 24, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 258.

* **TUBUNENSIS**, seu *Tubunensis*, notit. num. 72, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 51. Ptolemæo *Tunuba* prope Mastin.

* **TUCURNIENSIS**. Apud Ptolemæum reperitur inter oppida Numidiæ *Tubonica*, ejus credideram episcopus *Arcadio a Tubuæce*, de quo coll. carth. d. 1, c. 215, not. 455.

* **TUCUESIENSIS**, notit. num. 22, coll. carth. d. 1, c. 145, not. 270.

* **TUCIENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 65, et 150, not. 15, et 156.

C **A TERRE ROTUNDA**, forte a *Robunda*, coll. carth. d. 1, c. 208, not. 420.

DE TERRIS-AMMENTIARUM, notit. num. 105.

TERRIS-CONCORDIENSIS, notit. num. 86.

VADENSIS, notit. num. 117.

* **VADESITANUS**, notit. num. 98, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 105. *Vasidæce* occurrit in Tabulis Peutingerianis.

* **VAGATENSIS**, seu *Vagadensis*, vel *Vagradensis*, notit. num. 111, coll. carth. d. 1, c. 180, not. 297. Erat urbs sita ad flumen Bagradam, quæ dicitur a Polybio *Maca*, et hodie fluvius Bagradas *Magerada* appellatur.

* **VAGENSIS**, vel *Vadensis*, notit. num. 7 coll. carth. d. 1, c. 215, not. 450.

* **VAGRIENSIS**, notit. num. 88.

D **VALANENSIS**, seu *Valianensis*, coll. carth. d. 1, c. 92, not. 9, et 44.

* **VELESITANUS**, notit. num. 80, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 192 et 254. In Tabulis Peutingerianis *Velesi* habetur.

* **VESELITANUS**, seu *Vagesilitanus*, notit. num. 59, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 192, et 254.

* **VERBERTANUS**, pro *Berberitanus*, notit. num. 1, coll. carth. d. 1, c. 120, not. 18.

* **VICENSIS**, seu *Vicopaccensis*, notit. num. 125, coll. carth. d. 1, c. 145, not. 277.

* **VILFABIGIENSIS**, notit. num. 62, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 159.

* **VULITANUS**, notit. num. 115.

ZABIENSIS, notit. num. 70, coll. carth. d. 1, c. 198, A
not. 562.

* ZAMENSIS, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 44.

* ZARATTENSIS, seu *Zarattensis*, notit. num. 120,
coll. carth. d. 1, c. 128, not. 158.

ZATTARENSIS, notit. num. 50, coll. carth. d. 1, c.
128, not. 121.

ZERTENSIS, coll. carth. d. 1, c. 187, not. 514.

ZUMMENSIS, coll. carth. d. 1, c. 115, not. 45.

PROVINCIA BYZACENA.

* ABARADIENSIS, notit. num. 25.

ABIDENSIS. In provincia Byzacena ex Ptolemæo.

*ACOLITANEUS, seu *Acolitanus*, notit. num. 59. *Quinc-*
tus hujus Ecclesiæ episcopus subscribit epistolæ Pa-
trum Byzacenorum in concilio Lateranensi sub Martino.

* ADRUMETINUS, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 67.

AFUFENSIENSIS, notit. num. 2.

* AGGARITANUS, notit. num. 108, coll. carth. d. 1,
c. 126, not. 91.

AGGERITANUS, seu *Aggaritanus*, notit. num. 29,
coll. carth. d. 1, c. 126, not. 91.

* AMUDARSSENSIS, notit. num. 1, coll. carth. d. 1,
c. 126, not. 95.

37 ANCUSSENSIS, notit. num. 5, coll. carth. d. 1,
c. 126, not. 101.

AQUÆ-ALBENSIS, notit. num. 52, coll. carth. d. 1,
c. 197, not. 555.

* AQUENSIUM REGIORUM, notit. num. 86, coll. carth.
d. 1, c. 126, not. 74.

AQUIABENSIS, notit. num. 26.

* ARSURITANUS, notit. num. 67. Ejusdem forte loci
episcopus erat qui epistolæ Patrum Byzacenorum in
concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Bonifa-*
cius episcopus sanctæ Ecclesiæ Sasuritanæ.

* AUTENTENSIS, notit. num. 104. Epistolæ episcopo-
rum provinciæ Byzacenæ in concilio Lateranensi sub
Martino subscribit *Optatus episcopus sanctæ Ecclesiæ*
Autentensis.

* AUZAGERENSIS, notit. num. 96, coll. carth. d. 1,
c. 208, not. 424.

BAIANNENSIS, seu *Boanensis*, vel *Banensis*, notit.
num. 75, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 80.

BENNEFENSIS, seu *Benefensis*, notit. num. 4, coll.
carth. d. 1, c. 135, not. 193.

BIZACIENSIS. *Bizacii* oppidi in ea provincia quæ By-
zacena dicitur meminere Ptolemæus et Procopius.

BULELIANENSIS, notit. num. 16. Forte hujus sedis
episcopus erat *Quodvultdeus episcopus plebis Bulla-*
mensis, qui subscripsit concilio Carthaginensi sub Boni-
facio, anno 525. *Bululæ* meminit Plinius, lib. v, c. 5.

CABARSUSSENSIS, coll. carth. d. 1, c. 208, not. 458.

* CAPSENSIS, notit. num. 60, coll. carth. d. 1, c. 126
et 208, not. 82 et 457.

CARCABIANENSIS, notit. num. 84, coll. carth. d. 1,
c. 201, not. 580.

CARIANENSIS, seu *Casularum Carianensium*, notit.
num. 58, coll. carth. c. 126, not. 90.

CEBARADEFENSIS. Epistolæ Patrum provinciæ Byza-

cenæ in concilio Lateranensi sub Martino subscribit
Mutulus episcopus sanctæ Ecclesiæ Cebaradefensa.

* CELLENSIS. Epistolæ episcoporum provinciæ By-
zacenæ in concilio Lateranensi sub Martino subscri-
bit *Fortunus episcopus Cellensis*.

CINCULIANENSIS, seu *Cinculianensis*, notit. num.
114, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 118.

* CILITANUS, seu *Cilitanus*, notit. num. 64, coll.
carth. d. 1, c. 128, not. 124.

CINCARITENSIS, seu *Cincaritanus*, forte *Circinitanus*,
notit. num. 47, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 217.

CREPERULENSIS, seu *Creperulensis*, notit. num. 40,
coll. carth. d. 1, c. 155, not. 202.

CUFRETESIS, notit. num. 62, coll. carth. d. 1, c.
128, not. 152.

B CULLITANUS, notit. num. 56, coll. carth. d. 1, c.
126, not. 87.

CUSTRENSIS, forte *Castrens*, notit. num. 15.

DICENSIS. Epistolæ episcoporum provinciæ Byzace-
næ in concilio Lateranensi sub Martino subscribit
Candidus episcopus Ecclesiæ Patriædicensis.

DECORIANENSIS, vel *Detorianensis*, notit. num. 12.
Epistolæ episcoporum provinciæ Byzacenæ in con-
cilio Lateranensi sub Martino subscribit *Paschasius*
episcopus sanctæ Ecclesiæ Detorianensis. Forte idem
est ac *Turensis* infra.

DIONYSIANENSIS, notit. num. 111, coll. carth. d. 1,
c. 198, not. 559.

DURENSIS, notit. num. 61.

EGNATIENSIS, notit. num. 30.

C * ELIENSIS, vel *Heliensis*, notit. num. 101, coll.
carth. d. 1, c. 126, not. 72.

FEBIANENSIS, seu *Rebianensis*, notit. num. 69. Epi-
stolæ episcoporum provinciæ Byzacenæ in concilio
Lateranensi sub Martino subscribit, *Salustius episco-*
pus sanctæ Ecclesiæ Rebianensis.

FERADITANÆ MAJORIS, vel *Feradimaiensis*, notit.
num. 59, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 61.

FERADITANÆ MINORIS, seu *Peradamiensis*, notit.
num. 51, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 215.

FILACENSIS, notit. num. 79.

FORATIANENSIS, notit. num. 66.

FORONTONIANENSIS, notit. num. 68.

FRONTONIANENSIS, notit. num. 71.

GAGUARITANUS, seu *Gauvaritanus*, notit. num. 100,
coll. carth. d. 1, c. 128, not. 118.

GATIANENSIS, notit. num. 22, coll. carth. d. 1, c.
198, not. 568.

GERNISITANUS. Epistolæ Patrum Byzacenorum in
concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Felix*
episcopus Ecclesiæ municipii a Gernisis. Forte idem
est cum *Segermitano*.

GUMMITANUS, notit. num. 89, coll. carth. d. 1, c.
215, not. 449.

GURGAIENSIS, notit. num. 78, concilio Charthagi-
nensi sub Cypriano interfuit *Felix a Gurgitibus*.

* HERMIANENSIS, notit. num. 52, coll. carth. d. 1,
c. 155, not. 200. Procopius *Hermionem* in his locis
nominat.

- HELIPOLITANENSIS**, seu *Helipolitana*, notit. num. 15, A coll. carth. d. 1, c. 197, not. 542, cui adde *Nepesin* de Anonymo repetit et in Tabulis Pentingerianis.
- * **HIBERNENSIS**, seu *Hibernis*, notit. num. 94, coll. carth. d. 1, c. 215, not. 448.
- * **HODRILI CILICENSIS**, notit. num. 115, coll. carth. d. 1, c. 201, not. 584.
- JUBAETANENSIS**, notit. num. 106, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 117.
- JUNGENSIS**, notit. num. 105, coll. carth. d. 1, c. 187, not. 515.
- LIMUCENSIS**. Epistole episcoporum provincie Byzacene in concilio Lateranensi subscripta, *Donatus episcopus sanctae Ecclesiae Limucensis*.
- * **LEPTIMINENSIS**, notit. num. 56, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 48.
- * **MACOMADIENSIS**, vel *Macomadiensis*, coll. carth. B d. 1, c. 197, not. 535.
- MACHIANENSIS MAJORE**, notit. num. 80, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 46.
- * **MANDAMUSTANUS**, seu *Malassomitanus*, notit. num. 110, coll. carth. d. 1, c. 187, not. 507.
- MARAGUENSIS**, notit. num. 74. Forte is est qui in epistola synodica Patrum Byzacenorum relata in concilio Lateranensi sub Martino dicitur *Teraquensis*.
- * **MARAZANENSIS**, notit. num. 49, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 198.
- * **MASCIANENSIS**, notit. num. 9, coll. carth. d. 1, c. 208, not. 129.
- * **MASSAMANENSIS**, seu *Martimianensis*, notit. num. 45. Epistole Patrum Byzacenorum in concilio Lateranensi sub Martino subscripta *Benefactus episcopus sanctae Ecclesiae Justiniae Martimianensis*.
- MACTABITANUS**, notit. num. 25, coll. carth. d. 1, c. 202, not. 219.
- MATARITANUS**, seu *Mataritanus*, notit. num. 50, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 219.
- MATERIANENSIS**, notit. num. 30.
- 38** * **MEDIFESSITANUS**, seu *Menefessitanus*, notit. num. 57, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 254.
- * **A MEDIANIS ZAUNIOLEM**, seu *Meditimosis*, notit. num. 27, coll. carth. d. 1, c. 205, not. 405.
- MILITACENSIS**. Epistole episcoporum provincie Byzacene in concilio Lateranensi subscripta, *Jovannes episcopus Ecclesiae Militacensis*.
- * **MIDDENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 187, not. 509.
- * **MIDITENSIS**, notit. num. 6, coll. carth. d. 1, c. 142, D not. 267.
- MIRICANENSIS**, forte *Miranensis*, notit. num. 72. Epistole Patrum Byzacenorum in concilio Lateranensi sub Martino subscripta *Saturninus episcopus sanctae Ecclesiae Miricacensis*.
- MOZOTICORITANUS**, notit. num. 91.
- MUZUCENSIS**, notit. num. 42, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 190.
- * **NARENSIS**, notit. num. 41, coll. carth. d. 1, c. 206, not. 411.
- NATONENSIS**, notit. num. 75, coll. carth. d. 1, c. 208, not. 459.
- * **NEBITANUS**, forte *Nepitanus*, notit. num. 44, coll. carth. d. 1, c. 197, not. 542, cui adde *Nepesin* de Anonymo repetit et in Tabulis Pentingerianis.
- NETAPULENSIS**, notit. num. 58.
- OCTARIENSIS**, notit. num. 24.
- ODUNENSIS**, notit. num. 82.
- PEDERIMIANENSIS**, coll. num. 46.
- A PISSANIS**, seu *Pissinis*, coll. carth. d. 1, c. 184, not. 701.
- * **PLEGACENSIS**, notit. num. 51. Forte *Plegasin* prope *Leptim niquam*.
- * **PRESIDENSIS**, notit. num. 76, coll. carth. d. 1, c. 205, not. 454.
- PULCHIANENSIS**, seu *Paulenac*, notit. num. 48, coll. carth. d. 2, c. 140, not. 281.
- QUASTORIANENSIS**, notit. num. 87. Epistole Patrum provincie Byzacene in concilio Lateranensi sub Martino subscripta *Stephanus Spectulaco episcopus sanctae Ecclesiae Quastorianensis*.
- RUFINIANENSIS**, notit. num. 85, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 125.
- * **RUSIENSIS**, seu *Ruspensis*, notit. num. 102, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 29.
- * **RUSPULENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 29.
- SCIBATHIANENSIS**, vel *Scibathianensis*, notit. num. 45.
- SERBIANENSIS**, notit. num. 40.
- SEGERMITANENSIS**, seu *Segermitanus*, notit. num. 99, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 59.
- * **SEPTIMINIENSIS**, notit. num. 5. Memoratur *Septimianico* ab Antimio in Inventario.
- * **SULLECTINUS**, vel *Sullectinus*, notit. num. 95. In Anonymo Ravennensi habetur *Sublecte*, in Tabulis Pentingerianis *Sublecti*. Procopius, lib. 1 de Bello Vandal. *Syllectum* maritimum optimum vocat, quod prius appellat Belisarius, et inde per Lepim et Adrumetum *Crassam* pervenit, postea *Decimum*, qui locus 70 prope stadia Carthagine aberat. In concilio Bagacensi ann. 594. *Martianus Sullectinus* Donatista episcopus ab alio Donatista fuit damnatus.
- * **SUFETANUS**, notit. num. 21, coll. carth. d. 1, c. 142, not. 263.
- * **SUFETULENSIS**, notit. num. 20, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 85. Forte ea quae Abulde de *Sobaitete*.
- * **SULIANIS**, notit. num. 112. Forte *Silvanus*, seu a *Casis Silvanus*. *Silvanum* in Byzacena collocatur in Tabulis Pentingerianis, episcopi hujus urbis fit mentio in collat. Carth. diet 1, c. 198, not. 557, ubi cujus provinciae esset noscitur nos diximus; sed in Tabulis Pentingerianis id postea didicimus.
- TAGAMUTENSIS**, notit. num. 49, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 96.
- TAGABANENSIS**, seu *Tagaritanus*, vel *Taqazensis*, notit. num. 57, coll. carth. d. 1, c. 201, not. 582.
- * **TAGABALENSIS**, notit. num. 85. In Itinerario Antonini inter *Tacapem* et *Turrem Tamalleni* in limite Tripolitano occurrit *Aqarlabas*.
- TALAPULENSIS**, notit. num. 105.
- TAMAZENUS**, coll. carth. d. 1, not. 285.
- * **TAMBAENSIS**, vel *Tambacanus*, notit. num. 45, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 125.

- * **TABRERENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 250. A
- * **TAPSENSIS**, notit. num. 109. *Tapsum* memorat Ptolemæus, Livius, Florus, Hirtius, Plinius, Tabula Peutingerianæ et Anonymus Ravennas. Hujus episcopus *Vigilius Tapsensis* celebris scriptor.
- * **TARASENSIS**, notit. num. 54.
- * **TASBALTENSIS**, seu *Tasbaltensis*, notit. num. 65, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 119.
- * **TELEPTENSIS**, notit. num. 81, coll. carth. d. 1, c. 121, 198 et 208, not. 56 et 425.
- * **TEMONIANENSIS**, seu *Temoniarenensis*, notit. num. 97, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 85.
- * **TENITANUS**, notit. num. 55, coll. carth. d. 1, c. 120, not. 25.
- TETCITANUS**, notit. num. 77.
- THEUZITANUS**, seu *Theuditanus*, notit. num. 17, B Plinius, lib. v, cap. 4, inter oppida libera *Theudense* memorat.
- * **THUSDRIANUS**, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 47. Idem forte qui *Tuzudrumes* vocatur in concilio Carthaginensi anni 525, sub Bonifacio et qui *Turditanus*. Epistolæ episcoporum provinciæ Byzacenæ in concilio Lateranensi sub Martino subscripsit *Benerius episcopus Ecclesiæ civitatis Turditanæ*.
- * **TICENSIS**, notit. num. 115, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 51.
- TIGIENSIS**, seu *Tiziensis*, notit. num. 65, coll. carth. d. 1, c. 120, not. 24.
- TIGUALENSIS**, seu *Ticualtensis*, notit. num. 95, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 58.
- * **TROFIMIANENSIS**, seu *Trofinianensis*, notit. num. C 35, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 226.
- TUBULBACENSIS**, notit. num. 7, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 78.
- TUCCENSIS**, coll. carth. d. 1, c. 150, not. 156.
- * **TURENSIS**, seu *Turrensis*, notit. num. 98, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 58.
- TURREBLANDENSIS**, notit. num. 98, coll. carth. d. 1, c. 208, not. 455.
- * **TURRE-TAMALLUMENSIS**, notit. num. 55, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 102.
- * **TUZURRITANUS**, seu *Tuziritanus*, notit. num. 48, coll. carth. d. 1, c. 120, not. 25.
- VADENTINIANENSIS**, seu *Valentinianensis*, notit. num. 8. Epistolæ Patrum Byzacenorum in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Rodibaldus episcopus sanctæ Ecclesiæ Valentinianensis*.
- * **VARARITANUS**, notit. num. 70.
- * **VASSINASENSIS** et *Aquis*, notit. num. *
- * **VEGESELITANUS**, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 192.
- A **VICO-ATERI**, seu *Vico-Ateriensis*, notit. num. 92, coll. carth. d. 1, c. 198, not. 553.
- 39 VICTORIANENSIS**, notit. num. 88, coll. carth. d. 1, c. 20, not. 588.
- VITENSIS**, notit. num. 44. Hujus loci episcopus erat Victor, qui fuit auctor historiæ Vandalicæ.
- UNURICOPOLITANUS**, notit. num. 107.
- * **VALIENSIS**, seu *Valensis*, notit. num. 54, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 92.
- * **UZABERENSIS**, seu *Uzaburcensis*, notit. num. 41, coll. carth. d. 1, c. 201, not. 595.

MAURITANIA CÆSARIENSIS.

ET TINGITANA.

ADQUISIRENSIS, notit. num. 66, coll. carth. d. 1, c. 188, not. 323.

ADSIINADENSIS, not. num. 115.

ALAMILIARENSIS, not. num. 55.

* **ALBULENSIS**, notit. num. 79. *Albularum* mentio fit in Itinerario Antonini et in Anonymo Ravennate.

* **ALTAENSIS**, notit. num. 10. Apud Anonymum Ravennatem ibi legitur *Ataba*. Est alia *Altaba* in Numidia ex Itinerario Antonini.

AMAURENSIS, notit. num. 55.

AMBIENSIS, notit. num. 46.

* **AQUENSIS**, notit. num. 24, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 244.

* **ARSINNARITANUS**, notit. num. 95. *Arsemariæ* meminerunt Plinius, Ptolemæus, Antoninus, Anonymus Ravennas, et Pomponius Mela, ut coloniæ Romanæ.

BACANARIENSIS, notit. num. 40.

BALIANENSIS, notit. num. 91, concilio Cabarsussitano interfuit *Pancratius Balianensis*.

* **BAPARENSIS**, notit. num. 98. Forte *Vabarensis*, nam *Vabar* inter civitates Mauritanicæ Cæsariensis memorat Ptolemæus.

BARTIMISIENSIS, seu *Vardimissensis*, notit. num. 45, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 242.

BENEPOTENSIS, notit. num. 44.

BIDENSIS, notit. num. 85. *Bida* urbs a Ptolemæo memoratur inter civitates Mauritanicæ Cæsariensis. In Notitia imperii sect. 54, habetur *Limes Bidensis* sub dispositione Ducis Mauritanicæ Cæsariensis.

BITENSIS, notit. num. 85.

* **BLADIENSIS**, seu *Badiensis*, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 37.

BONCARENSIS, seu *Voncariensis*, notit. num. 62, coll. carth. d. 1, c. 208, not. 452.

BULTURIENSIS, notit. num. 89.

CÆSARIENSIS, notit. num. 21, coll. carth. d. 1, c. 145, not. 274. Plerique putant oppidum esse qui nunc *Alger* dicitur, at istud cum Itinerariis non concinit; potius debet *Tenes*, quæ portum habet et insulam sicut olim *Cæsarea*.

CALTADRIENSIS, notit. num. 67.

CAPRENSIS, notit. num. 55.

* **CAPUT CILLENSIS**, notit. num. 58. Mentio fit hujus loci in Itinerario Antonini et in Notitia imperii.

* **CARTENNITANUS**, notit. num. 50. Urbs celebris cujus meminere Ptolemæus, Pomponius Mela, Plinius. Victor hujus urbis episcopus inter scriptores memoratur a Gennadio. *Rustici Cartenitani episcopi* mentio fit apud Augustinum in libro de gestis cum Emerito.

* CASTELLANUS, notit. num. 75, coll. carth. d. 4, c. 155 et 180, not. 255 et 294.

CASTELLI-JABARITANUS, seu *Castelli-Aboritanus*, notit. num. 65.

* CASTELLI-MEDIANI, notit. num. 80. Apud Ammianum Marcellinum mentio fit *Mediani-Medimentani*.

CASTELLI-TATROPORTENSIS, notit. num. 94.

CASTELLOMINORITANUS, not. num. 51.

CASTELLO RIPENSIS, notit. num. 119.

* CASTRANOBENSIS, notit. num. 74. Ea est urbs quam Antoninus in Itinerario *Castra nova* appellat, et Anonymus Ravennensis in Tingitana locat.

CASTRASERBIANENSIS, notit. num. 75.

CATALITANUS, notit. num. 97.

* CATIENSIS, notit. num. 106.

CATULENSIS, notit. num. 48.

CISSITANUS, notit. num. 107, coll. carth. d. 4, c. 206, not. 118.

COLUMNATENSIS, notit. num. 42.

CORNICITANENSIS, notit. num. 4. *Corniclano* meminerit Anonymus Ravennas et Tabulae Peutingerianæ.

* ELEPHANTARIENSIS, notit. num. 96. Concilio Cabarsussitano addit *Migra ab Es-fustora*; sed duplex erat in Africa locus hujus nominis, ut patet ex Anonymo Ravennate, quorum unus erat in provincia proconsulari, ut etiam ex Tabulis Peutingerianis constat.

FALLADENSIS, notit. num. 28.

FIDULOMENSIS, notit. num. 47.

FLEUCLETENSIS, notit. num. 84.

* FLORIANENSIS, notit. num. 52. Ptolemæus inter urbes Mauritaniæ Cesariensis memorat *Floriam*.

FILMENZERITANUS, notit. num. 59.

FRONTENSIS, notit. num. 55.

* GIBUMONTENSIS, notit. num. 9.

GOLENSIS, concilio Carthaginiensi sub Cypriano interfuit *Victor a Gor*, forte a *Garca* urbe Mauritaniæ Cesariensis de qua Ptolemæus et Victor Vitensis.

GRATIANOPOLITANUS, notit. num. 81, coll. carth. d. 4, c. 155, not. 258.

GUNUGITANUS, notit. num. 441. *Gunnugitana* colonia meminit Plinius, et *Gunnus* habetur in Itinerario Antonini et apud Anonymum Ravennatem.

* GYPSARIENSIS, coll. carth. d. 4, c. 128, not. 147. D

* ICSITANUS, notit. num. 59, coll. carth. d. 4, c. 197, not. 556.

IDENSIS, notit. num. 44.

IDENSIS, notit. num. 16.

JOMMUTENSIS, seu *Jommutensis*, coll. carth. d. 4, c. 208, not. 427.

ITENSIS, notit. num. 5.

JUNCENSIS, notit. num. 4.

* LAPIDENSIS, notit. num. 64.

LAESENSIS, coll. carth. d. 4, not. 158.

* MAUCENSIS, notit. num. 121.

MALIANENSIS, seu *Milianensis*, notit. num. 8, coll. carth. d. 4, c. 155, not. 245.

MAMMILLIENSIS, notit. num. 78, coll. carth. d. 4, c. 155, not. 246.

MANAZENSIUM REGIONEM, seu *Manaccenseritanos*, notit. num. 82, coll. carth. d. 4, c. 201, not. 524.

40 MASUCALENSIS, notit. num. 42. Ammianus Marcellinus memorat fundum *Masucane*.

MATUBENSIS, notit. num. 90.

* MAURENSIS, notit. num. 124. Anonymus Ravennas *Maura* in Tingitana meminit.

MAURITANENSIS, notit. num. 88.

MAXITENSIS, notit. num. 114.

MEDENSIS, notit. num. 47.

* MENNENSIS, notit. num. 49, concilio Carthaginiensi sub Bonifacio an. 525, subscribit *Secundinus* episcopus *Mennensis* provincie Mauritaniæ. *Mina* habet Antoninus in Itinerario. Est *Mina* fluvius ab Anonymo Ravennate memoratus, nunc ejusdem nominis.

* MURUSTAGENSIS, notit. num. 25. Hodie in his locis est urbs *Mustagan*.

MUSERTANUS, seu *Mutecitanus*, notit. num. 76, coll. carth. d. 4, c. 155, not. 196.

NAVALENSIS, notit. num. 121.

NASITENSIS, notit. num. 59.

NEGENSIS, notit. num. 19, coll. carth. d. 4, c. 215, not. 451.

NEBICENSIS, notit. num. 7.

NOYENSIS, seu *Nobensis*, notit. num. 95, coll. carth. d. 4, c. 215, not. 451.

C NUBIDENSIS, seu *Numidensis*, notit. num. 418, coll. carth. d. 4, c. 188, not. 525.

NURCONENSIS, seu *Murecanensis*, notit. num. 102, coll. carth. d. 4, c. 155, not. 252.

* OBBENSIS, seu *Obbitanus*, notit. num. 56, coll. carth. d. 4, c. 195, not. 527.

OBORTANUS, notit. num. 72.

OBORTANUS, notit. num. 126.

* OPPID-NEBENSIS, notit. num. 64. *Oppidi-Novi* meminerit Ptolemæus, Plinius, Antoninus, et Anonymus Ravennas.

* OPISENSIS, seu *Ospinensis*. In concilio Carthaginiensi anni 449, sub Aurelio interfuit *Leo episcopus Ospinensis*, legatus Mauritaniæ Tingitanæ.

PAMARENSIS, notit. num. 45.

* QUIDENSIS, notit. num. 2, coll. carth. d. 4, c. 145, not. 255.

* REGENSIS, notit. num. 51.

* REPERTANUS, notit. num. 70.

* RUSADITANUS, notit. num. 69. *Rusadir* colonia celebris Antiquis. Hujus meminerit Ptolemæus, Plinius, Antoninus, et Pomponius Mela, sed nunquam Tingitanæ provincie ubi est *Russadir* premoctotium. At locus is de quo hæc agitur patet est *Rusazus*, colonia Augusti, quam Plinius, Ptolemæus, et Antoninus, in Mauritania Caesariensi recensent.

* RUSITENSIS, notit. num. 64. *Ruspida* colonia mentio fit in Itinerario Antonini, apud Plinium et

Anonymum Ravennatem, concilio Carthaginiensi sub A
Aurelio an. 449, adfuit *Numerianus Rusquinensis*,
unus ex legatis Mauritaniae Cesariensis.

* *RUSUBICARIENSIS*, seu *Rusubicarensis*, vel *Rubi-
cariensis*, notit. num. 77, coll. carth. d. 1, c. 197,
not. 543.

* *RESUBRITANUS*, notit. num. 22.

* *RUSUCURRITANUS*, notit. num. 54, coll. carth.
d. 1, c. 155, not. 241.

RUSUCIENSIS, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 182.

SATAFENSIS, notit. num. 116.

SEREDDELITANUS, notit. num. 92.

* *SERRENSIS*, seu *Sertensis*, notit. num. 447, coll.
carth. d. 1, c. 155, not. 257.

SESTENSIS, notit. num. 56. Forte *Septensis*, de
quo loco Procopius in libris de bello Vandalico non B
semel Arabibus *Sebta*, hodie *Ceuta*, longa obsidione
nunc nobilitata.

SFASFERIENSIS, notit. num. 55.

SICCESITANUS, notit. num. 80, coll. carth. d. 1,
c. 197, not. 351.

SIGUITANUS, coll. carth. d. 1, c. 209, not. 444.

SITENSIS, not. num. 112, coll. carth. d. 1, c. 198,
not. 549.

SUBBARITANUS, not. num. 25.

SUCARDENSIS, notit. num. 13, coll. carth. d. 1, c.
155 et 201, not. 240 et 377.

SUFARITANUS, notit. num. 87, coll. carth. d. 1,
not. 256.

* *SUFASARITANUS*, seu *Sufaritanus*, notit. num. 5,
coll. carth. d. 1, c. 155, not. 256.

* *SUGABBARITANUS*, notit. num. 20, coll. carth. d.
1, c. 155, not. 239.

SUMMULENSIS, notit. num. 104.

TABAZAGENSIS, vel *Tabaïcensis*, aut *Tabaïcariensis*,
seu *Tabadçariensis*, notit. num. 105, coll. carth. d.
1, c. 155 et 197, not. 247 et 339.

TABORENTENSIS, notit. num. 18. Diversus a *Tabo-
rensi* provinciæ proconsularis de quo in nota 70.

* *TABUNIENSIS*, notit. num. 109. Hodie *Tobna*.

TADAMATENSIS, notit. num. 105.

TALENSIS, forte *Tablensis*, notit. num. 60, coll.
carth. d. 1, c. 198, not. 372.

TAMICENSIS, forte *Tamazucensis*, vel *Tamazensis*,
notit. num. 120, coll. carth. d. 1, c. 165, not. 285.

TANUDAIENSIS, forte *Tamadensis*, notit. num. 100, D
coll. carth. d. 1, c. 197, not. 552.

* *TASACCURENSIS*, notit. num. 108. Apud Antoni-
num in Itinerario *Tasaccora*, inter Mauritaniae urbes
memoratur.

* *TERNAMUSENSIS*, vel *Ternamunensis*, notit. num.
37, coll. carth. d. 1, c. 180, not. 291.

TIFILTENSIS, notit. num. 15, coll. carth. d. 1,
not. 258.

* *TIGABITANUS*, notit. num. 63. Apud Augustinum
mentio fit in gestis cum Emerito *Palladii Tigabitani*
episcopi, et epistola 228 *Honorati* successoris ejus.
In codice Can. Eccl. Afr. cap. 97, mentio fit civi-
tatis *Tiganensis* in Mauritania. *Tigavae*, seu *Tigava-*

um in notione *Prolemicus*, *Pitius*, *Ammianus*, et
Antonians.

TIGABITENSIS, notit. num. 54.

* *TIGASTANS*, notit. num. 27, coll. carth. d. 1,
c. 209, not. 445.

* *TIMICITANS*, notit. num. 6, coll. carth. d. 1, c.
15; not. 248 et 265.

TIMIDANENSIS, notit. num. 57.

TISCARIENSIS, notit. num. 125.

* *TIPASTANUS*, notit. num. 99. Vide not. 47, in
lib. II Optati.

TIRANENSIS, notit. num. 125.

TUCAMIENSIS, notit. num. 110.

* *VAGALITANUS*, notit. num. 26, coll. carth. d. 1,
c. 208, not. 456.

* *VACENSIS*, coll. carth. d. 1, c. 215, not. 450.

VANABIONENSIS, forte *Punatoriensis*, notit. num.
41, coll. carth. d. 1, c. 187, not. 506.

VANNIDENSIS, notit. num. 52.

URABENSIS, notit. num. 71.

VILLENOBENSIS, notit. num. 41.

VISSALSSENSIS, notit. num. 115.

VONGARIANENSIS, notit. num. 101.

USINADENSIS, notit. 29.

41 MAURITANIA SITIFENSIS.

ACUFIDENSIS, notit. num. 35.

AQUEALBENSIS, notit. num. 5, coll. carth. d. 1, c.
197, not. 355.

* *ASSABENSIS*, seu *Assafensis*, notit. num. 24, coll.
C carth. d. 1, c. 128, not. 444.

ASVOREMIXTENSIS, notit. num. 36.

* *CASTELLANUS*, notit. num. 12.

CEDAMUSENSIS, notit. num. 29.

* *CELENSIS*, notit. num. 17, coll. carth. d. 1, c.
126, not. 75.

* *COVIENSIS*, notit. num. 3. *Coba* municipium in
Antonini Itinerario memoratum inter *Saldim* et *Igil-
gilim*. Consentiant *Anonymus Ravennas* et *Tabulae
Peutingeriae*.

* *EQUIZETENSIS*, seu *Equizotensis*, notit. num. 11
coll. carth. d. 1, c. 201, not. 583.

MIMENTIANENSIS, notit. num. 14, coll. carth. d. 1,
c. 208, not. 449.

* *FICENSIS*, notit. num. 22, coll. carth. d. 1, c.
215, not. 46.

FLUMENCISPENSIS, notit. num. 25. Vide not. 16 ad
librum II Optati.

GEGITANUS, notit. num. 15, coll. carth. d. 1, c.
128, not. 449.

* *AB HORREA ANINICENSI*, notit. num. 7, coll. carth.
d. 1, c. 198, not. 370.

* *IGILGITANUS*, notit. num. 4, coll. carth. d. 1, c.
121, not. 45. Hodie *Gigery*.

JUFITENSIS, forte *Jerafitensis*, seu *Jerafitanus*, no-
tit. num. 9, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 71.

* *LEMEIEFENSIS*, seu *Lemellensis*, notit. num. 16,
Vide notam 42, ad librum II Optati.

* *LEMFOCTENSIS*, notit. num. 21. *Ammianus*

Marcellinus, lib. XXIX, c. 5. *Leptocarpus* oppidum inter Tindentium et Massimissensium gentes positum memorat.

* LESVITANUS, notit. num. 10, coll. carth. d. 1, c. 198, not. 569.

* MACRENSIS, notit. num. 17, coll. carth. d. 1, c. 206, not. 409.

MACRIANENSIS, notit. num. 27, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 197. *Donatus Macrianus*, cujus nominatim Tyrtanus Donatista episcopus Augustinum, epist. 25, n. 45. Erat hujus sedis episcopus, nam Mauritium adscribit.

MADONANENSIS, notit. num. 25.

* A MEDIANIS ZABENORUM, coll. carth. d. 1, c. 205, not. 405.

MOLICENSIS, notit. num. 37.

* MORTENSIS, seu *Mortinac*, notit. num. 73, coll. carth. d. 1, c. 115, not. 276.

NEVALICANENSIS, notit. num. 49.

* OLIVENSIS, coll. carth. d. 1, c. 215, not. 447.

ORSENSIS, seu *Hortense*, coll. carth. d. 1, c. 197, not. 358.

* PARTIENSIS, notit. num. 52.

PERDICIENSIS, notit. num. 59, coll. carth. d. 1, c. 121, not. 46.

PIRVATENSIS, notit. num. 51.

SALDIANUS, notit. num. 44. *Saldé* nota colonia Augusti, de qua Ptoleus, Ptolemaeus, et Tabula Peutingeriana.

* SATAVENSIS, notit. num. 6, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 441.

SECTITANUS, notit. num. 28, coll. carth. d. 1, c. 180, not. 295.

* SITIFENSIS, notit. num. 2, coll. carth. d. 1, c. 145, not. 269.

SOCIENSIS, notit. num. 15.

SUBISTENSIS, notit. num. 58.

* TAMAGRISTENSIS, vel *Thamapristensis*, notit. num. 70, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 450.

* TAMALLENSIS, seu *Tamallensis*, notit. num. 1, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 450.

* TAMASCANINENSIS, seu *Tamocanensis*, notit. num. 54, coll. carth. d. 1, c. 178, not. 347.

TERENSIS, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 471.

* A TERUSCETU, seu *Terusubditonus*, notit. num. 8, coll. carth. d. 1, c. 187, not. 508.

* TUGGENSIS, notit. num. 57.

* VAMALLENSIS, notit. num. 42.

* ZABENSIS, notit. num. 40.

ZALLATENSIS, notit. num. 20.

PROVINCIA TRIPOLITANA

* GIBRITANUS, notit. num. 5, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 89. Hodie insula *Gabres* vocatur *Gabres*.

* LEPTOMAGNENSIS, notit. num. 1, coll. carth. d. 1, c. 121 et 155, not. 44 et 121, *Abbas Lebas*, cujus ruina extat que imperatorem quendam reges ostendunt.

* OSENSIS, notit. num. 4, coll. carth. d. 1, c. 152, not. 462.

* SABIATENSIS, notit. num. 2, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 218. Hodie *La Tour de Sabart*.

* TACAPITANUS, notit. num. 5. Hodie *Capès*, seu *Capès*.

INCERTÆ PROVINCIÆ.

ACIENSIS, coll. carth. d. 1, c. 155, not. 477.

ACIENSIS, coll. carth. d. 1, c. 165, not. 286.

ANGUENSIS, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 55.

ARCESENSIS, coll. carth. d. 1, c. 128 et 201, not. 127 et 586.

ARENSIS, coll. carth. d. 1, c. 123, not. 120.

AUGURVENSIS, coll. carth. d. 1, c. 201, not. 302.

BANZARENSIS, coll. carth. d. 1, c. 202, not. 402.

BARTANENSIS, coll. carth. d. 1, c. 126, not. 86.

BAZABIDACENSIS, coll. carth. d. 1, c. 128, not. 456.

BELENIENSIS, concilio Carthussitano subscribit *Donatus Belinensis episcopus*.

BETAGARITANUS, coll. carth. d. 1, c. 206, not. 415.

BOTRIANENSIS, coll. carth. d. 1, c. 149, not. 289.

BUSLACENSIS. In concilio Carthaginiensi sub Cypriano num. 65, sententiam dixit *Felix à Buslaca*.

CAMICETENSIS. Concilio Carthussitano subscribit *Deimus Camicetensis episcopus*.

CANIANENSIS, coll. carth. d. 1, c. 206, not. 408.

CASENSIS BASTALENSIS, coll. carth. d. 1, c. 188, not. 22.

42 A CASIS FAVENSIS, coll. carth. d. 1, c. 204, not. 405.

CEDIENSIS. In concilio Carthaginiensi sub Cypriano sententiam dixit *Secundinus a Cedis*, et coll. carth. d. 1, c. 165, occurrit *Fortis episcopus Cediensis* ex Donati parte, *diversus a Quidiensi*, nam cap. 445 ejusdem collectionis *Priscus episcopus Catholicus Quidiensis* dicit se adversarium non habere.

CELERINENSIS, coll. carth. d. 1, c. 180, not. 290.

D A CLEBRINIANO, coll. carth. d. 1, c. 201, not. 579.

CINENSIS, coll. carth. d. 1, c. 129, not. 155.

CLEAPTIANUS, concilio Carthaginiensi ann. 525, sub Basilio subscripsit *Constantius episcopus plebis Carthagine*.

A COBALIANA, coll. carth. d. 1, c. 208, not. 422.

CRESIMENSIS, coll. carth. d. 1, c. 187, not. 510.

DRENSIS, coll. carth. d. 1, c. 197, not. 554.

DUSENSIS, coll. carth. d. 1, c. 198, not. 554 et 564.

DUSTANUS, coll. carth. d. 1, c. 197, not. 554.

LESTIANENSIS, coll. carth. d. 1, c. 198, not. 554.

- ESERENSIS, coll. carth. d. 4, c. 153, not. 209.
- ERUMMINENSIS, concilio Cabarsussitano subscribit *Maximianus Erumminensis episcopus*.
- FUSANENSIS, vel *Fucianensis*, coll. carth. d. 4, c. 202, not. 399.
- GIBBITANUS. Diversus ab eo qui in Tripolitana provincia. Nam duo *episcopi Gibbitani* subscriperunt concilio Carthaginiensi ann. 525, sub Bonifacio.
- GITTENSIS, coll. carth. d. 4, c. 153, not. 228.
- GUZABETENSIS, coll. carth. d. 4, c. 198, not. 375.
- HONORIOPOLITANUS, concilio Carthaginiensi ann. 525, sub Bonifacio subscripsit *Servus Dei episcopus plebis Honoripolis*.
- LAMZELLENSIS, coll. carth. d. 4, c. 206, not. 416.
- LARITENSIS, coll. carth. d. 4, c. 208, mentio fit *Restituti episcopi Laritensis* Donatistæ.
- LUCIMAGNENSIS, coll. carth. d. 4, c. 198, not. 371.
- LUPERCIANENSIS, concilio Carthaginiensi sub Cypriano num. 44, interfuit *Pelagianus a Luperciana*.
- MERFEREBITANUS, coll. carth. d. 4, c. 187, not. 303.
- MILIDIENSIS, coll. carth. d. 4, c. 208, not. 423.
- MIZIGITANUS, concilio Carthaginiensi ann. 525, sub Bonifacio subscripsit *Placidus episcopus plebis Mizigitanæ*.
- MUGIENSIS, concilio Cabarsussitano subscribit *Latinus Mugiensis episcopus*.
- MUNACIANENSIS, concilio Cabarsussitano subscribit *Victorinus episcopus Munacianensis*.
- MURRENSIS, seu *Marrensis*, concilio Cabarsussitano subscribit *Crescentianus Murrensis episcopus*.
- NASAITENSIS, coll. carth. d. 4, c. 187, not. 302.
- NIGIZUBITANUS, coll. carth. d. 4, c. 202, not. 397.
- NIGRENIUM MAJORUM, coll. carth. d. 4, c. 153, not. 180.
- PAUZERENSIS, coll. carth. d. 4, c. 187 et 201, not. 317 et 376.
- PITTANENSIS, concilio Cabarsussitano subscribit *Maximus Pittanensis episcopus*.
- PRISIANENSIS, concilio Cabarsussitano subscribit *Secundianus Prisianensis episcopus*.
- A RABACTESIS, concilio Cabarsussitano subscribit *Amibonius Rabactensis episcopus*.
- SELUSIUS GULSTIENSIS, coll. carth. d. 4, c. 153, not. 251.
- SANCIARTENSIS, concilio Cabarsussitano subscripsit *Donatus Sanciartensis episcopus*. Forte legendum *Amudarcensis* provincie Byzacene, de quo in coll. carth. d. 4, c. 126, not. 95.
- SEBARGENSIS, concilio Carthaginiensi ann. 525, sub Bonifacio subscripsit *Restitutus episcopus plebis Seburgensis*.
- SELENETENSIS, vel *Sedelensis*, coll. carth. d. 4, c. 208, not. 421.
- SIMINGITENSIS, seu *Simingitanus*, coll. carth. d. 4, c. 153, not. 206.
- B SINNIPENSIS, coll. carth. d. 4, c. 153, not. 229.
- SITIPENSIS, coll. carth. d. 4, c. 215, not. 436.
- STABATENSIS, concilio Cabarsussitano subscribit *Maximianus Stabatensis episcopus*.
- SULULITANUS, coll. carth. d. 4, c. 153, not. 245.
- TIBARITANUS, coll. carth. d. 4, c. 153, not. 204.
- TIBUZABETENSIS, coll. carth. d. 4, c. 187, not. 304.
- TISANIANENSIS, coll. carth. d. 4, c. 206, not. 406.
- TUGUTIANENSIS, concilio Cabarsussitano subscribit *Benenatus Tugutianensis episcopus*.
- TUNUGABENSIS, coll. carth. d. 4, c. 129, not. 155.
- TUNUSUDENSIS, coll. carth. d. 4, c. 120, not. 19.
- TURENSIS, coll. carth. d. 4, c. 197, not. 357.
- A TURRE ALBA, collat. carth. d. 4, c. 198, not. 343.
- VARTANENSIS, coll. carth. d. 4, c. 197, not. 350.
- VATARBENSIS, coll. carth. d. 4, c. 198, not. 343.
- VENSANENSIS, coll. carth. d. 4, c. 202, not. 400.
- VERRONENSIS, coll. carth. d. 4, c. 198, not. 362.
- VINDENSIS, coll. carth. d. 4, c. 208, not. 453.
- VISENSIS, coll. carth. d. 4, c. 197, not. 344.
- UTIMARENSIS, coll. carth. d. 4, c. 126, not. 104.
- UTIMMENSIS, seu *Utinunensis*, vel *Utunnensis*, coll. carth. d. 4, c. 153, not. 207.
- ZERTENSIS, coll. carth. d. 4, c. 153 et 187, not. D 257 et 314.

43 INDEX EPISCOPATUUM

QUI SUB ALIIS NOMINIBUS IN NOTITIA REPERIUNTUR.

QUONIAM PLURES EPISCOPATUS EX SUPRA SCRIPTIS APUD VARIOS DIVERSA HABENT NOMINA VEL DIVERSIMODE SCRIPTA, VISUM EST IN FINE HUIUS NOTITIÆ EA ORDINE ALPHABETICO APPONERE QUÆ IN SERIE EPISCOPATUUM DESCRIPTA NON SUNT, UBI PAULO INSIGNIOR DIVERSITAS OCCURRIT, ET SIMUL INDICARE SUB QUO NOMINE IN NOTITIA NOSTRA ET QUA IN PROVINCIA REPERIRI POSSINT.

ABARITANUS, vide *Abbiritanorum* majorum. *Pr. Proc.*

ABDERITANUS, v. *Abzeritensis. Ibid.*
AJURENSIS, v. *Azurensis. Numid.*

- AMPHORENSIS, v. Amburensis. *Ibid.*
 AMUDARSSENSIS, v. Samudartensis. *Incert. provinc.*
 AQUIS, v. VASSIASSENSIS. *Byzac.*
 AUSVAGENSIS, v. Auszagensis. *Numid.*
 AUTUMNIANUS, v. Aptogritanus. *Pr. Proc.*
 BADIENSIS, v. Badiensis. *M. Cars.*
 BAIANENSIS, v. Valchensis. *Numid.*
 BAZITENSIS, v. Baziensis. *Ibid.*
 BELLESASENSIS, v. Belahitensis. *Ibid.*
 BENEVENTENSIS, v. Bencichensis. *Pr. Proc.*
 BERGITANUS, v. Vescolitanus. *Numid.*
 BILTENSIS, v. Viltensis. *Pr. Proc.*
 BIANENSIS, v. Bihandensis. *Byzac.*
 BOCONIENSIS, v. Bicochensis. *Numid.*
 BOLLANUS, v. Bolechus. *Ibid.*
 BOLLAMENSIS, v. Bolechensis. *Byzac.*
 BULGENSIS, v. Barogalensis. *Numid.*
 BUSITANUS, v. Busichensis. *Pr. Proc.*
 CANADI, v. Cadiophitodorum. *Pr. Proc.*
 ACASIS SILVANI, v. Silvanis. *Byzac.*
 CASTRENSIS, v. Costrensensis. *Ibid.*
 CASTRO-GALDENSIS, v. Galbensis. *Numid.*
 CASSITANUS, v. Cassitanus. *Pr. Proc.*
 CILICENSIS, v. Constantinensis. *Numid.*
 CIRCINIANUS, v. Cicaritanensis. *Byzac.*
 CIRTENSIS, v. Constantinensis. *Numid.*
 CUMTUTURIGONENSIS, v. Tuburitanorum Majorum.
Pr. Proc.
 CULCIANENSIS, v. Culicitanus. *Pr. Proc.*
 CUNCIANENSIS, v. Cencilianensis. *Byzac.*
 ELIENSIS, v. Cilibiensis. *Pr. Proc.*
 EDALENSIS, v. Theodalisensis. *Ibid.*
 FERADITANENSIS, v. Feraditanæ Majoris. *Byzac.*
 FUSALENSIS, v. Fossilensis. *Numid.*
 GAVARITANUS, v. Gagaritanus. *Byzac.*
 GAZARIANENSIS, v. Gaudabensis. *Numid.*
 GILENSIS, v. Gortensis. *Ibid.*
 DE GIBI-MACCELLI, v. Macellanensis. *Ibid.*
 GIUTENSIS, v. Sotile Gultensis. *Incert. Provinc.*
 HELIENSIS, v. Elensis. *Byzac.*
 HIZIZADENSIS, v. Izizianensis. *Numid.*
 HORBENSIS, v. Oriensis. *M. Sitif.*
 JERAITENSIS, v. Jultensis. *M. Sitif.*
 IRENSIS, v. Hirenensis. *Byzac.*
 IRIDIANENSIS, v. Hierpichensis. *Byzac.*
 LEMELLENSIS, v. Lemidolensis. *M. Sitif.*
 LEGISVOLVINI, v. Legensis. *Numid.*
 MANAGENSIBRITANUS, v. Manazencasium regiorum.
M. Cars.
 MARIENSIS, v. Murrensis. *Incert. Provinc.*
 MILIANENSIS, v. Malianensis. *M. Cars.*
 MOZOTENSIS, v. Moptensis. *M. Sitif.*
 MUNDIPI TOGLE, v. Tuggensis. *Proc. Proc.*
 MUTICITANUS, v. Museritanus. *M. Cars.*
 PANATORIENSIS, v. Vanacionensis. *M. Cars.*
 PAFIANENSIS, v. Poppianensis. *Pr. Proc.*
 PARIENSIS, v. Picensis. *Ibid.*
A PERADAMENSIS, v. Feraditanæ minoris. *Byzac.*
 POCO FELTUS, v. VILCHENSIS. *Proc. Proc.*
 REGIANENSIS, v. Fehianensis. *Byzac.*
 A ROENDA, v. A Turre rotunda. *Numid.*
 RUCIARIENSIS, v. Ruisubicochensis. *M. Cars.*
 SACURASSENSIS, v. Siccobensis. *Pr. Proc.*
 SASURITANUS, v. Aisutitanus. *Byzac.*
 SEDELENSIS, v. Selendetensis. *Incert. Provinc.*
44 SEGERMITANUS, v. Gephisititanus. *Byzac.*
 SEPTENSIS, v. Sestensis. *M. Cars.*
 SERTENSIS, v. Serrensensis. *Ibid.*
 SIMMINENSIS, v. Semineensis. *Pr. Proc.*
 SINITENSIS, v. A. Sicenni. *Ibid.*
 SINNARENSIS, v. Sibiraitensis. *Ibid.*
 SUENSIS, v. Saensis. *Ibid.*
B SUGGITANUS, v. Siguitensis. *Numid.*
 TABADABENSIS, v. Tabazagensis. *M. Cars.*
 TABICENSIS, v. Tabazagensis. *Ibid.*
 TABLENSIS, v. Talensis. *Ibid.*
 TAMADENSIS, v. Tagudatensis. *Ibid.*
 TAMAZENSIS, v. Tamicensis. *Ibid.*
 TAMAZUCENSIS, v. Tamicensis. *Ibid.*
 TARAQUENSIS, v. Maraghenensis. *Byzac.*
 TICUALIENSIS, v. Tigualeensis. *Ibid.*
 TIBITANUS, v. Tiseditensis. *Numid.*
 TINNISENSIS, v. Utibichensis. *Pr. Proc.*
 TIZIENSIS, v. Tgiensis. *Byzac.*
 TONNONENSIS, v. Tenuonensis. *Pr. Proc.*
 TULIENSIS MUNICIPALIS, Municipensis. *Numid.*
 TUNONENSIS, v. Tenuonensis. *Pr. Proc.*
C TURBITANUS, v. Thusdritanus. *Byzac.*
 TURENSIS, v. Decorianensis. *Ibid.*
 TURUSENSIS, v. Turudensis. *Pr. Proc.*
 TIZUDRUMES, v. Thusdritanus. *Byzac.*
 TYSICENSIS, v. Tijuensis. *Pr. Proc.*
 VABARENSIS, Baparensis. *M. Cars.*
 VADENSIS, v. Vagensis. *Numid.*
 VAGRADENSIS, Vugeatensis. *Ibid.*
 VALENTINIANENSIS, v. Valentimanensis. *Byzac.*
 VARDIMISSENSIS, v. Bartimisiensis. *M. Cars.*
 VAZARITANUS, v. Bazaritanus. *Numid.*
 UGI-MAJORIS, v. Ugitanus. *Pr. Proc.*
 UGI-MINORIS, v. Uzitensis. *Ibid.*
 VERBENSIS, v. Uerensis. *Ibid.*
 VICI-AUGUSTI, v. Noba Cesariensis. *Numid.*
D VILI-CESARIS, v. Noba Cesariensis. *Ibid.*
 VICO-PACENSIS, v. Vicensis. *Numid.*
 USZIBIRENSIS, Uzabirensis. *Byzac.*
 VONCARIENSIS, v. Boncarensis. *M. Cars.*
 URACITANUS, v. Urugitanus. *Pr. Proc.*
 URUCITANUS, v. Urugitanus. *Ibid.*
 UTIMBIRENSIS, Uimensis. *Ibid.*
 UTINENSIS, vel UTUNNENSIS, v. Uimmensis. *Incert. Provinc.*
 ZELLENSIS, v. Telensis. *Pr. Proc.*
 ZIGGENSIS, v. Zicensis. *Ibid.*

45 ADMONITIO IN TABULAM GEOGRAPHICAM.

Africanam, quam Romani proprie sic appellaverunt, et Mauritaniam; duabus tabulis geographicis describit Gerardus Mercator ex Ptolemaeo: aliam tabulam eandem regionum Abrahamus Ortelius variis ex auctoritatibus coniecit: sed neutrum opus legentibus Historiam tum civilem, tum ecclesiasticam satis subsidii afferre potest, quod persuasum est iis qui vel minimum huius rei et servatum fecere. Nicolaus Sanson Christianissimi regis Geographus meritissimus, R. P. Philippus Brietius e Soc. Jesu, et alii qui alii Romanorum imperium describere, hanc etiam Africae partem, utpote imperio inclinata necesse erit tempore Petrus Du-Val Tabellulam etiam in lucem edidit, quae explicando bello Africano Caesaris usui esset. Verum haec emodi sunt, ut si explicandae historiae civilis satis esse fortasse cupiam videri possint, Historiae tamen Ecclesiasticae nullo modo sufficient. Primus, quod quidem sciam, veterem Ecclesiae Africanae statum in Tabula Geographica exponere aggressus est R. P. Carolus a Sancto Paulo, designatus episcopus Abrincensis. Opus arduum, in quo etiam multa peccaverit, illo tamen opere de republica Christiana optime meritum nemo non fatebitur.

Operis autem illius difficultas longe maxima, quae ex multiplici fonte petitur. Et primo quidem ex ingenti episcopatum numero, qui longe plures in Africa fuerunt quam in alia ulla Christiani orbis provincia: nec enim tantum ut in aliis orbis partibus in urbibus episcopales sedes erant, sed et in pagis, castellis, vicis et fundis; ita ut plusquam sexcentae episcopales sedes in Africa numerentur. Quo fit ut tum propter numerum, tum propter obscuritatem locorum in quibus collocatae erant, non omnium, sed insigniorum tantum situs in tabula describi possit. Quapropter in urbium, quam vocant, positione, plurimum errare necesse est cum qui nullam episcopalem sedem in tabula sua desiderari cupiet.

Secundo in id incumbendum fuit, ut sedium episcopalium nomina, quorum pleraque multipliciter deformati sunt, recte scriberentur. Et sane ea est in istis nominibus lectionum varietas, ut cui earum potissimum inhærendum sit, certo sciri vix possit. Quam varietatem partim ex ipsa re, partim ex Amanuensium aut ignorantia aut temeritate ortam esse arbitror. Ex ipsa re quidem, cum populorum et oppidorum Africae nomina praeterquam Afrorum linguis infabilia esse Plinius asserat, quod recte observavit R. P. Theodericus Ruinart, eruditus aequae ac diligens scriptor, unde proclive fuit ut ex Romanis alii diversimode haec nomina proferrent et scriberent. Quod vero ad Amanuenses spectat, iis in tot nominum priorum scriptura errare facillimum fuit. Certe undelibet orta sit ista confusio magna illam esse palam est, qua vero ratione illi occurrere possit, et nomina corrupta emendari, dubia firmari, et ex multis et diversis nominibus quodnam potissimum eligendum sit, et cuius lectura adstrui possit non video. Scio equidem Nicolaum Sanson multa utilia et profutura in hanc rem suggestisse, sed quae regula super his tradi potest quae variis erroribus non sit obnoxia, nisi si quis linguam Punicam et Africanam perfecte calleat, cujus auxilio nulla procul dubio restituere possit. Nunc vero in utriusque linguae ignorantia, et in magna auctorum penuria quid fieri recte possit, aut quo pacto definiti quae scriptura vitiosa sit, quae recta haud satis scio. Ceterum haec varietas multiplicem

A errandi causam scriptoribus praebet, dum alii urbem unam in plures distrahunt, et minimum fortasse intelligendo, multas in unam conflant, quod utrumque quum turpiter Geographum deformet, nemo est qui non videat.

Tertio maxima pars episcopatum non proprie nomine civitatis, quod ad substantivum fore est, sed a passivo et derivato notati sunt, quae vero rationi non minus hoc proprium sive substantivum, si obinde necessitas, et adjectivo erui possit, videntur doctores; nomina omnia ista ut plurimum analogae minime capacia sunt, cum fore omnia fordam barbarica redolent, qualia in Lithico, in Tabula Pentagrima, et in Antonino Ravennate passim occurrunt, et in suis maxime capacia, certum tamen videtur in his exactae analogiae regulas non esse servatas. Carolus autem a Sancto Paulo pleraque istorum nominum **46** per substantivum afferre necesse habuit. Certe quibus episcopatum diantat et catalogis continere in animo est, ad ista maxime cogi certum est: iis vero qui hosce episcopatus in tabulas geographicas referre volunt, necessitas incumbit istud faciendi. Dubitari autem merito potest an satis recte istud executus sit R. P. Carolus a Sancto Paulo, quippe qui episcopatum Agensem ab urbe Aga derivatum existimet, cum tamen alibi invenitur episcopus Agensis sive ab Aggia, qui episcopatum Coriensem ab oppido Covio sic dictum putet, cum tamen a Coba municipio apud Ravennatem Geographum memorato derivatum viri docti existiment. Eadem etiam interdum peccasse mihi videtur Holstenius. Quaedam autem etiam apud antiquos in substantivo reperimur, quaedam vero reddi per substantivum videntur vix posse.

Quarto nonnulli sunt episcopatus qui huic vel illi provinciae ab auctoribus ecclesiasticis adscribuntur, quorum tamen praecipua oppida, et unde illis nomen in aliam provinciam transferri ab aliis auctoribus videntur. Exemplo sint episcopatus Mileritanus, Idierensis et Cuiculianus, quos Notitia Ecclesiastica provinciae Numidiae attribuit, cum tamen Mileum, Idicram et Cuiculum Antoninus ad Mauritaniam referat. Idem Antoninus Tabrucam, Similtam, Bullam regionem, Siccam Veneriam, Altiburum, Annenderam et alias urbes eidem Numidiae adscribit, quas Notitia in proconsularem transfert. Ergo alterutrum falli necesse est, aut certe provincias ecclesiasticas non indequaue et ex omni parte respondere civilibus, quod doctoribus discutiendum relinquo.

Has et alius difficultates superandas habuit R. P. Carolus a Sancto Paulo, quo minus mirum est illum in tot scopulos incautum impegisse. Queritur Nicolaus Sanson, et jure queritur episcopatus ab illo plurimos omissos, aliquot vero duplicatos vel triplicatos, circiter trecenta nomina vitiose scripta, centum ad summum et septuaginta duos episcopatus in Tabula collocatos, cum trecentorum positio potuerit stabiliri. Ex his centum et septuaginta duobus episcopatibus quinque aut sex, plus minus, suum in tabula geographica locum obtinere, alios omnes perperam locatos, et alii id genus sphalmata reprehendit, multa deinde suggerit quae restituendo operi utilia forent, professus in excutiendis illis operam et ipsum haud vulgarem posuisse. Equidem dolendum est, et mihi inprimis ingratum venit tantum virum et de rebus geographicis tam bene meritum, opus istud, quod perutile futurum erat, in publicum non emisisse, sed erit for-

lasse cum eruditi patris eruditus plus potius reliquias a tinea vindicabit, et bono publico tradabit.

Interea multi viri docti in eisdem rebus explorandis cum multitudine studuerunt, Lucas Holstenus, R. P. Junius Gurnovius et Societas Jona, eminentissimi et doctissimi cardinalis Hieronimi Norisii, Stephanus Bessius, et alii quorum, sed non in ea hoc se etiam non in superavit R. P. Theodorus Huetus Monachus Benedictinus, qui prope omnes et vixit totus in Novam Africa edidit, quibus et ipsos cardines inter se conferendo, ecclesios suos doctores, et quotquot alios super ea se scire se aut, deinde per electionem, deinde et nomina corrigendo, et alia et quibus in publicam utilitatem meliando, venturis post se auctoribus velut per-
**sus hac in re tentandum, nedum faciendum reliquias re-
debat.**

Sed ecce tibi in postulis venit, non homo in natione, clarissimus sancti et clarissimus Paulinus Du Puy, sacre Facultatis Parisiensis doctor et professor regius, qui dum nimiam sancti Optati Mileviani editionem moliret, et quicquid ad Dionysium tam historiam pertinet, in unum corpus conferre statuit, nihil otioso labori parcere curas, melam hanc et ipse persare decrevit, nec aliorum se labore deter-
**reti passus est, et quantum antiqua illa Notitia quam præ-
fatus R. P. Theodorus Remant elucidandam susceperat, man-
dam videbatur et mutila, animo illo locupletiore edere, et post
tantam aliorum missam spemque facere non dubitavit, nec sane
irrito fructu, ut ipse expertus sum, quod nec iam in vobis
futurum erat. Cui autem ad absolutam etiam operis editionem
magis intentam reliquias re-
tinet, utrum est et et tabulam geographicam Novam sua ad-
junge-
re, in qua Evagrius Antiochenus illius temporis statum ob-
oculis posuit quantum ad ob ea præstat posset; quam
notam præsentem velut sacre scripte ab omni deliquit:
hanc autem in me lucens suscepit, et quæ factorem ratus,
si virum de republica literaria tam bene meritum et qua-
toribus tunc intentum curis labore hoc utili quidem, sed
iniquo relegerem: namque et in ea honorificum videbatur,
si cum tot eruditus viris qui de ea re scriperant, symbolum
meum conferrem, et iure eadem innotuit Ecclesiam Apri-
canam etiam plurimum e tenebris erigere, ac velut re-
litam erigere. Accidit quod doctissimus geographus
Nicolaus Sanson, qui talem omnem tractatum promississe
morte, ut arbitror, præventus, ad illud venire non potuit,
et si quid avatu jam sperandum esset, in una Caroli a
sancto Paulo tabula situm esse, quam tamen multis oroni-
bus aspersam supra diximus. I. quoniam Africa tabulam
daturum me suscepit, arbitratus posse me scopulos illos de-
clinare in quos R. P. supradictus invehit, de quibus ego
præmonitus jundudum fueram.**

47 Hæc mihi ratio suscipiendi operis, sed diu aliis con-
sultum volo, ipse nam præmissum vobis, cui ferendo impar
futurus eram imprudens inposui. Locum mihi deputan-
ctarum consuevit quæ ex reponens istis historice vel geogra-
phicæ scripserunt, et ex vobis meis quoque præfatus Jo-
nus, qui in usum concludendum tabulam, si quoniam quis
disposueram, in balneis non potissimum jam operis partem
exactam esse, male curis qui tam factum de re et per
operis executionem animo præmissum. Cuius multa etiam
mimilepanda superessent, qui ad idem numerum, an non
in hoc loco impedit noscitur erat. Sed de re ipsa me
præmissum clarissimus Paulinus Du Puy, quoniam omnino in
mimilepanda esse consuevit, qui præfatus tabulam,
Norisius, Badius, Hieronimus Norisius, et alii, et
libenter colerebat, et nec solum suis quoque nobis im-
periturus erat; uno verbo animus mihi addidit, et ad au-
PATROL. XI.

A de eorum præfatus hoc est laboris excipiat. Hæc enim in
tota, ut mihi est.

Quæ quod innotuit fuit in episcopatum nostro de-
pendente, innotuit innotuit innotuit, in a servanda
conditæ episcopatum præfatus, illud omne in vobis doctos
stueris a me nominatus præfatus in præfatus, maxime
tore in omni quæ suscipiendi operis quæ innotuit, mihi
cum hanc præfatus rebus fuit hanc Episcopatum innotuit, in
conferendo quæ super ea re tam uti scripserunt, quoniam ex-
hanc præfatus non ex laudibus, nec innotuit innotuit
anser clares. Ceterum quoniam præfatus erant in notum libris
quæ ad Africa descriptionem, præfatus innotuit innotuit,
innotuit aliorumque locorum coram præfatus, utrumque
innotuit præfatus, id ex præfatus innotuit præfatus dicit.

B Innotuit præfatus et secundam totam præfatus
Africa innotuit, præfatus ecclesiasticis et arte dicitur,
notus episcopos innotuit innotuit Carole a sancto Paulo non notis
apte dispositis suo loco reddat, omnes præfatus quæ quæ
tore fuit scientiæ et artis innotuit ut quam emendatissimam et
acutissimam præfatus hæc tabula, quod ad præfatus præ-
quæ quæ quæ præfatus Pompeium Melam, Strabonem,
Ptolemaum, Ptolemaum, quæ innotuit innotuit et innotuit
Hæc innotuit, innotuit Historicos Polybium, Sallustium,
Hæc innotuit, innotuit, innotuit, innotuit, si quæ quæ
Arabes Abulfatam et Geographum Nubensem, quæ quæ
quæ in notum Joanne Leose, Sauto, Marmolio
notare et præfatus, studiose præfatus (quod et a supra memo-
ris præfatus innotuit præfatus præfatus, nam et hæc
innotuit innotuit innotuit innotuit innotuit). Ex his præfatus
tabulam innotuit innotuit et innotuit. Ne quis præfatus
et innotuit innotuit, quæ quæ innotuit innotuit, nam ad
terum lectorem innotuit volo:

C Primum, Latium urbium positiones certas esse quæ innotuit
aliam, aut quæ innotuit inter se innotuit, quæ quæ
quæ ex innotuit sive terrestribus sive marinis innotuit
sunt. Ex præfatus, quæ quæ et Ptolemao, quæ quæ et historici
locatas, quæ quæ innotuit innotuit innotuit innotuit
dicitur ex innotuit ecclesiasticis desumptam, si non ex omni
partibus innotuit, tamen innotuit innotuit. Habet hæc innotuit
do, si se loqui fas est, suos fines ultra quos vix præfatus præ-
ter innotuit esse innotuit innotuit est præfatus eruditus. Satis
autem esse dicit innotuit aliquas ex innotuit innotuit loca
quæ quæ non suo innotuit loco quam illas præfatus præfatus,
artibus innotuit ut veritas innotuit innotuit innotuit: innotuit
sue innotuit innotuit innotuit innotuit innotuit. Tanta
est et tam innotuit innotuit innotuit ut innotuit sit innotuit
innotuit quæ quæ innotuit innotuit innotuit, mihi innotuit
innotuit innotuit est innotuit quæ quæ innotuit, quæ quæ
dicit innotuit innotuit innotuit, nam innotuit innotuit ad
innotuit innotuit. Veritas autem innotuit, si hæc, quæ quæ
est, ali-
D quæ quæ innotuit innotuit innotuit.

Secundo, Non innotuit innotuit certo episcopales innotuit
tabula innotuit, sed alius etiam innotuit quæ quæ innotuit
etiam innotuit innotuit sunt. Hæc autem innotuit innotuit quæ
illa innotuit innotuit innotuit innotuit. In notum
innotuit innotuit quæ quæ innotuit innotuit innotuit præ-
fatus sunt, quæ quæ innotuit innotuit innotuit innotuit præ-
fatus, innotuit et innotuit innotuit innotuit, non quæ
innotuit innotuit, sed innotuit innotuit præfatus.

Tertio, Præfatus innotuit innotuit innotuit innotuit quæ quæ
quæ quæ innotuit innotuit innotuit innotuit, innotuit
R. P. Carole a sancto Paulo ad præfatus innotuit innotuit
sunt, et quæ quæ innotuit innotuit innotuit innotuit.

Quarto, Viri diligenter præfatus innotuit innotuit innotuit si
quæ quæ innotuit innotuit innotuit innotuit innotuit, ut
liberum esset innotuit innotuit innotuit, et innotuit innotuit
23

esse est dominus DuPin : quia vero varietatem et in tabula nostra geographica ferre non poterat, nisi altero tanto aut etiam duplo fieret major, una ex diversis lectionibus eliquenda fuit, cum vero selegimus quam doctis plus alius placuisse intelleximus.

Quinto. Cum mutetur frequenter facies regionum, sedem quantum ad imperiorum fines, 48 provincialium numerum, urbium, populorum et fluminum nomina, et uniceque insigni mutationi sua tabula debeat quae statum illius temporis representet, tabula ista finem quanti et initium quanti saeculi proprie spectat, cum Donatistarum haeresis longe lateque in Africa grassaretur, et esset regio illa in sex septemve provincias divisa, sed et arvo paulo posteriori inscrivere potest, cum Vandalorum furor et persecutio in catholicos rigeret.

Sexto. Quamquam Collationis Carthaginensis describendae scenae, quod hujus tabulae proprium esse debet, inutilis sit pars ista Italiae quae in ea representatur cum adjacentibus insulis, tamen commode facturum arbitratus sum si urbem Romanam ob oculos legentium ponerem, et praedictas insulas quae Notitia Ecclesiae Africae continentur, quemadmodum ea paulo post sub Vandalorum iugo ingemuit. Caeterum episcoporum sedes in Insulis Balearibus et Pyliensis non notavimus, utpote nobis incognitas, et forte nunc hic, nunc illic sedem habebant, unde et totius regionis episcopi dicebantur.

Septimo. Metropoles civiles majoribus seu initialibus litteris designandas curavimus, Ecclesiasticas non item cum

nullam earum suam fuisse praeter Carthaginem, alias vero seniorum episcoporum sedes fuisse doctus fuimus.

Octavo. Oppida quae in tabula geographica asterisco notantur, eas sunt in quibus celebrata fuerunt concilia, et eorum quidem omnium nomina hic reperiuntur, praeter Novam Carthagenam, Mauritaniam et Junicam, quarum urbium situm pro comperto habere non licuit.

Caeterum urbes Bagaitanae positionem quae viros doctos non paucos iugerat, et Geographia Saburmi didici, et Carthagensis civitatis vestigia in hodierna Susa videre mihi visus non assensit qui voluit, nihil affirmare ausim.

Libenter etiam aliquas voces, si liceret, adjuvarem, Tononiam, Vitam sive urbem sive regionem illam. Casis nigras et alias ejus generis, propter Victorem Tononensem, Victorem aliam Vitensem, Donatum a Casis nigris et alios hujusmodi famulos viros. Curvis certe geographo dolendum venit adeo sanag-rata loca omittere : quod tamen satis esse durissimum quam super his abeam jacere. Vix quidem urbi Carolus a sancto Paulo in tabula sua locum dedit, sed quo auctore quibusque conjecturis fateor me nescire.

Nono. Locorum aliquot antiquorum hodierna nomina in notitia invenies, magis anxie in alia inquirere abstinui, nimirum difficillimum, ne dicam impossibile hoc erat, cum hodiernus illarum regionum status parum notus sit. Caeterum tutum non est pro antiquis recentiora nomina usurpare. Exemplo sit doctus et diligens Scriptor, qui quoties Casareensem in Mauritania episcopum nominare voluit, toties per Algeriensem eum designavit, quod verisimile non est.

NOTITIA LITTERARIA.

(Ex Schœneman. t. 1, p. 343.)

§ I. S. Optati Vita. — Afer, Milevis in Numidia Episcopus sub Valentiniano et Valente principibus (1) inter annos 372 et 375 scripsit. Vixisse autem ad Theodosii imperium et Siricium usque, qui an. 384 episcopi Romani sedem occupavit, Dupinius verisimiliter statuit. Nec quicquam praeterea seu de vita, seu de exitu ejus constat.

§ II. Scripta. — Scripsit de schismate Donatistarum contra Parmenianum libros vi, quorum aetatem recte Dupinius aestimavit. Ne enim ad Siricii tempora, cuius lib. II, § 5, mentio fit, aetatem eorum protrahere lubeat, sententia vetat ab eodem probata, auctorem iterum opus suum recensuisse eaque tamquam additamenta adjecisse, quae jam libri VII nomine veniunt.

§ III. Editiones. — Optatum primum e tenebris, quibus diu latuerat, prodire jussit Jo. Cochlæus, an. 1549, sed nullo praeter hoc lucis munere donatum, quamvis et indole sua et habitu, qui tum erat, vix alius scriptorum ecclesiasticorum saepe liberali esset egentior. Multos quidem patronos ad hanc usque aetatem non invenit, sed duos, qui multorum instar, aeternum de eo et omni re ecclesiastica promeruerunt, Franciscum Balduinum et Ludovicum E. Dupinium. Nam nec Albaspinæi ed. quae post mortem ejus 1631, prodiit, nec Merici Casauboni Londini eodem anno facta multum profuit. Rigaltiana successu caruit. His vero auctoribus duae Optati editionum familiae constanter

regnarunt. Balduini, a duabus edd. an. 1563 et 69, profecta ad finem saeculi XVII duravit, Dupiniana ab an. 1700, in compluribus repetitionibus et recens in Gallandiana et Oberthüriana viget. Testes per singula videamus.

SÆC. XVI, 1549-1600.

1549.

Apud S. Victorem prope Moguntiam, ex officin. Franc. Behem Typographi, in-fol. Optati Milevitani quondam episcopi libri sex, de Schismate Donatistarum contra Parmenianum Donatistam, adversus quem et S. Augustinus postea tres ædedit libros. Ex bibl. Cusana prope Treverim cum D. Conradi Bruni Ic. libris VI, de hæreticis in genere et al. ejus opusculis peculiari sub titulo (1550) typis exscriptis. Titulus, quo Optatus a reliquo opere discernitur, is est quem supra adscripsimus.

Editor est Jo. Cochlæus, Canonicus Vratislaviensis, Bruni familiaris, cujus epistola (ad Arnoldum Abbatem Monasterii Ordinis Præmonstratensis in Tongerlo) de exemplo, ex quo typis exscriptum dedit Optatum, exponit. Erat nempe illud ex hospitali S. Nicolai prope Cusam per Christophorum Priorem fratrem Cartusiae Trevirensis ipsi transmissum idque ex antiquo codice quopiam mendose ab indocto Librario (quales, addit, fuerunt olim servi litterati Monasteriorum) scriptum, et ab alio deinceps multo adhuc mendosius rescriptum. Acceperat praeterea,

(1) Ita Hieronymus in Vit's.

dum aliis libris edendis insuleret, hac tantummodo conditione, ut intra tres menses bona fide restitueret: (1) ut mirum adeo nemini esse possit, quod et otio ipso et aliis occupationibus preclusus, et destitutus subsidio alius exemplaris, parum evacuatus Optatum dederit, quem ex omni parte completum et re-integratum in eam Bibliotheca instructissime Toucensis copis, tum Abbatis ipse us ingenio sperat et optat. Completorium specimen in Laudati dedicatione Cochleus prodidit, quarum maxima pars materas et syllabas inde compactas aut disjunctas cecidit. Præmissa sunt in titulo ipso Hieronymi, tum tituli pagina aversa Augustini contra Parmenianum testimonia et Gerhardi Lorichii Hadramari Carmina in laudem et commendationem Optati. Post epistolam nuncupatoriam sequitur Compendium Summarum e libris Optati excerptum et in capitula digestum, deinceps brevis Donatistarum conditio ex verbis S. Augustini super Ps. LXXXV, etc. Summaria Collectio Donatistarum ad Schismaticos hujus temporis, denique index rerum memorabilium. Neque vero oblitus est Cochleus singulis libris argumenta præfigere.

1565.

Parisius. in 8. Optati M. Libri VII, ad Parmenianum, de Schismate Donatistarum. — Quamquam auctoritas nostrum sexcentis locis emendatum hac editione dare se posse præfatur Baldinus, quorum maxima pars ms. exemplari, quod auctori ipsi dederat *Claudius Espereus*, theologus Parisiensis, debeatur, superesse tamen non multo pauciores locos, qui magna mendæ suspicionem laborent, sed sanari sine auxilio veteris libri, vix ac ne vix quidem possint recte moneri. Quocirca satius duxit presentibus frui, quam committere, ut eodem squalore, quo antea plane inquinatus fuerat, Optatus recenderetur. Ac speraverat aliquantisper fore ut accederet alterum emendationis præsidium ex codice Joannis Tili episcopi Briocensis. Sed quod jam præstari non poterat, ab altera forte editione expectare jubet. Præmisit editor epistolam ad Jo. Lentallierum antistitem Aquiscinctiensem, in qua super Optato et hæc ejus libri multa præclare disputavit; præterea præfationem a Jo. Lucanum (Calvinum) valde prolixam et multa ex omni re ecclesiastica una cum acri Calvinii impugnatione complectente, quam in editione altera resevit. Nam vero priori hujus editioni Baldinus septimum jam librum addiderit, nullo quidem satis certo in loco cognoscere potui (2); cum primæ hujus Baldini editionis tanta sit raritas, ut ne Catalogis quidem Bibliothecarum locupletissimarum laudari eam meminerim.

1569.

Parisius apud Claudium Fremy, via Jacobæa, s-b

(1) Hoc adhit in admonitione ad Lectorem, quo ad eandem librum visitur.

(2) Quem Dupinus et ex eo Fabricius (Bibl. M. d. et Inf. Lat. ed. Mansi, t. v, p. 170, mutationibus typis excerptum dicit librum septimum,

Dei Verba inquit, in-8. Delibatio Avienne Historiæ Ecclesiasticæ, sive *Optati Milleviani libri VII, ad Parmenianum, de schismate Donatistarum.* Victoris Ursensis Illr. in, de persecutione Vandalica in Africa, cum annotationibus ex Fr. Baldini JC. Commentatus rerum Ecclesiasticarum.

Quem sexcentis saltem locis emendatum priori dederat editio Optatum Baldini, nunc non multo paucioribus puratum mendis ex altera hæc recensione prodire affirmat, duobus mss. exemplaribus subnixâ, quorum alterum Jo. Tilio ep. Medicensi, alterum Maccrotheol. Parisiensis debeatur, vel sic tamen multum abesse, ut nunc tandem in integrum præ restitutus dici possit judicari; immo fecit, inquit, ut lacunam nocte indicarent, aliquot locos superesse etiamnum multos. Libri septem etiam complures deficientes Tilianum exemplar supplebat, et que in isto desiderabatur pars postrema, cum exemplaria suppeditabant. Baldini adnotationes ad singulos Optati libros solas historias ecclesiasticas spectant, quarum mirifice callidus ille fuit. Ut vero plenior simul hæc Donatistarum historia hauriretur et Optato abunde satisfaceret, integram expositionem disputationis de Ecclesia in conventu Carthaginiensi olim præsertim Augustino annis aliquot post mortem Optati cum Donatistis habite, quam Annis superioribus sub titulo *Historiæ Collationis Carthaginiensis* separatim ediderat, demum recognitam adiecit, detrectis us, que ad rem minus pertinere videbantur, quæque in Calvinum et Bezan fervidè animo (prope amoverat), et conscriptis simili ratione in Victorium prolegomenas. Hinc libello titulum fecit: *Delibatio Apr. Hist. Eccl.* Neque aliam ob causam, ut quam irridiam vehementioris invectivæ et nimis in Calvinum æruginia effugeret, sermonem prolixum, quo priori editioni præfatus erat, procul ab hæc esse jussit, satis superque esse inquit eadem suo tempore semel fuisse, ejusque loci aliam ad lectores gratamculam substituit. Nuncupavit librum Caparo Barchino IC. et consarum criminum in Judici Mediolanensi.

Parisius, ap. Mich. Sonnius, sub scuto Eschiliensi, via Jacobæa, in-8. Eadem prorsus cum precedente; bibliopolarum nominibus tantum different.

1599.

Ex Bibliopolio Comacini, in 8. Optati Libri Sex de Schismate Donatistarum adversus Parmenianum, multo quam antehac emendatior. Accessit Galatio Carthaginiensis inter Catholicos et Donatistas sub Honorio imp.

Baldini est recensio prima unde etiam epistola ad Aquiscinct. Antist. nuncupatoria iterum excerpta. Inest etiam lib. VII, licet à titulo absit. Quæ re non vanis augurationibus suspicari nobis videtur primæ

editio altera non ita profert, sed ab eadem litterarum ac reliqui libri genere excerptum. Ad primam igitur, s. licet, hæc Dupin verba referas.

pariter Balduini editioni hunc librum fuisse addictum. Contra Collationem Carthaginensem, quam titulus pollicetur, non expectes, sed Honori tantum et Arcadii Imp. constitutionem contra Donatistas datam Ravennæ Constantio et Constante coss. ex *Cod. Theod. lib. XLIV, c. Th. de iis, qui super Religionem contendunt* transcriptam, quod indicatum tamen non est.

SÆC. XVII, 1613.

Lugd. Bat. ex off. Jo. Patii. in 8. Optati A. M. in N. E. de Schismate Donatistarum adversus Parmenianum lib. VII, multo quam antebac emendatioribus ac emendationum ac notarum libello illustriores. Repetitio ed. an. 1599, seu primæ Balduini; præfatio quibusdam locis contractior apparet. Notæ textui præmissæ maximam partem lectionibus variis secundæ Balduini et Casparis Barthii emendationibus quibusdam conficiuntur. In quibus id offendit merito unumquemque, quod, cum lectiones alterius recensiois Balduini ad unam omnes laudibus efferantur, tamen prima deterior sit typis mandata.

1618.

Coloniæ Agr. sumpt. Ant. Hierati. in-fol. Opt. Milev. de schismate Donatistarum contra Parmenianum liber VII, in *Bibl. Magna PP. T. IV*, pag. 269.

1651.

Parisiis, apud Claudium Sonnum, via Jacobæ, sub Scuto Basileensi et Circino aureo. in-fol. S. Optati M. Opera cum observationibus et notis Rev. D. Gabr. Albaspinæi Aur. Ep. Accesserunt ejusdem de veteribus Ecclesiæ ritibus Observationum libri duo ac Notæ in Concilium Eliberitanum et quosdam alios antiquos Canones et aliquot Tertulliani libros.

Hanc editionem intuens nescies cui magis succensendum sit, librorum impudentiæ, an ignorantie ejus qui eam adornavit, quem *Carolus Paulinum, ex Soc. J.* fuisse, ipsius ad Card. de Richelieu epistola in limine libri posita prodere videtur. Dempis enim Albaspinæi observationibus, quæ jam antea seorsim lucem adspexerant, per se satis quidem utilibus, ad Optatum tamen, quo nomine etiam a Merico Casaubono perstringuntur, minus facientibus, reliqua omnia supra quam dici potest, inepte sunt consarcinata. Textus quidem est secundæ recensiois Balduini, quem proximo loco excipiunt Albaspinæi in singulos Optati libros notæ, sensum breviter explicantes; dehinc Balduini in singulos libros adnotationes; tum ejusdem *Historia Coll. Carthag.* titulo *Delibationis Historiæ Africae*, quem Balduinus toti libro Optatum et Victorem complectenti olim præfixerat, inepte huc traducto. Mox futiles illæ incerti auctoris dictæ emendationes et notæ ex ed. *Lugd. Bat.* quæ cum nihil præter diversitatem Secundæ Balduini recensiois a priori, quam Batava expressit, crepent, hic ubi ipsa secunda recensio descripta est, stupore

A plane admirabili sunt inculcate. Sequitur ex P. Pithæi *Bibl. (1)* appendix, quæ *acta illa et gesta*, quorum ab Optato fit crebra mentio, quæque suis libris annectenda Optatus ipse curaverat, complectitur; tum *fragmenta ex Historia Passioni SS. Davivi, Saturnini, etc.* Hinc veniunt: *Gesta Coll. Carth.*, etc., ut an. 1588. Parisiis a P. Massono erant in lucem edita, ad unguem excusa, collata tamen et emendata e codice ms. per Pithæum; jam vero, quod vix credas, Balduini iterum *Historia Coll. Carth.* primæ ed. Claudunt agmen observationes Albaspinæi. Textum Opt. antecedunt Albaspinæi vita et observationes in capita potiora Donatistarum historiæ et Optati. Superest quod innumeris etiam mendis typographicis hoc opus scateret Dupinius notat. Ita jam satis dictum esse putamus ad iudicium rectius de hac editione informandum, quæ ob insignem haud dubie quem præbet apparatus, nimium fortasse æstimata fuit.

Londini, typis Joh. Legat. in-8. Optati A. M. E. de schismate Donatistarum contra Parmenianum Donat. Libri Septem. In Eisdem Notæ et emendationes *Merici Casauboni* Is. F. Canon Cantuariensis.

Textui Balduini Secundæ recensiois servato ea quæ mutanda existimaret, in notis, brevi quidem, sed egregie, quæ depravata vel obscura viderentur, dilucidante animadversione protulit. Emendationes utique solo ingenio et conjecturarum acumine nixæ absque codicum assensu. Præfatio in notandis edd. *Lugduno-Batava* et *Parisiensi*, nec non Albaspinæi observationibus consumitur.

1644.

Parisiis, Sumpt. Æg. Morelli. in fol. S. Opt. Milev. de schism. Donatistarum contra Parmenianum I. VII. cum *Franc. Bald. V. C.* commentariis et recognitionibus; in *Bib. Magna PP. T. IV. col. 525*.

1676.

Lutetiæ Parisiorum, vidua Jo. Dupuis. in-fol. Optati, Milevitani episcopi, Opera, cum observationibus et notis integris *Gabr. Albaspinæi, Franc. Balduini, Gasp. Barthii, Merici Casauboni, etc.*, ex recensione et cum præfatione *Philippi Priorii.* Accedunt *Facundi, Hermianensis* episcopi opuscula, cum annotationibus *Jacobi Sirmondi*: adjectæ sunt *Gabr. Albaspinæi* observationes ecclesiasticæ, cum aliis ejusdem operibus. *Cat. de la Bibl. Roi. T. I. p. 571.*

1677.

Lugduni, apud Anissonios, in-fol. S. Opt. Mil. de schism. Donatist. contra Parm. in *Bibl. Max. PP. T. IV. f. 541*: cum additione ad lib. III, f. 569.

(1) In fine: « Expliciunt O. E. libri numero septem et Gesta Purgationis Cæciliani Ep. et Felicis ordinatoris ejusdem nec non epistolæ Constantini Imp. Deo Gr. » Sic habuit antiquissimum sed non integrum exemplar librorum O. M. ex quo hanc illorum appendicem primum exscripsi. A. C. P. P. clv. l. LXIIII.

1679.

Paris. Sumpt. Aut. Dezallier, in Vico San-Jacobo ad Coronam auream. S. Optati M. E. Opera cum observationibus et notis integris G. Albaspinæi A. E., Franc. Balduni JC., Gasp. Barthii, Meric Casauboni, etc. *Philippus Priorius* annotationes et præfationes adject. Accedunt *Facundi Hermanensis E.* pro tribus Capitulis concilii Chalced. Libri VII, cum annotationibus Jac. Sirmondi S. I. et ejus *Facundi Opuscula*. Huic quoque editioni adjectæ sunt Gab. Albaspinæi observationes ecclesiasticæ, cum aliis ejusdem operibus.

Titulus satis, quæ hujus editionis dotes sunt, exposuit; paucis ergo defuægi licebit. Textus est primæ recensione Balduni, seu potius expressa est editio Lugduno-Batava, ita tamen, ut notæ singulorum cum aliquo lectoris commode textui statim subjunctæ sint, primum separatim Priorii, tum reliquorum. Historia Coll. Carth. Balduni ad exemplar primum an. 1566, seorsum editum et Jo. Tilio Ep. Meldensi inscriptum, proposita est. Observationes Albaspinæi ecclesiasticæ post Facundum sunt rejectæ. Cæterum hæc editio ut Parisiensis superior et Lugduno-Batava unice librariis quæstui suo prospicientibus debetur et Phil. Priorius operis forma jam **descripta de collatione aliqua demum interpellatus est.** Quid? quod nec alia de causa Facundum adjecterunt quam *ut hæc forma editus Optatus justæ magnitudinis opus videretur.* Sunt Priorii ipsius in admonitione ad L. verba. Bene in hanc rem Mericus Casaubonus in præf. ed. Lond.: Eo jam res redit, inquit, ut libri non usu astmentur, sed mole et pondere; eo meliores utique, quo majores. Habitus externus hujus ed. admodum elegans est et nitidus. Cæterum nec Priorius novæ editioni a typhothetarum mendis cavisse dicitur.

1700.

Lutetæ Parisiorum, apud Andr. Pralard, in-fol. S. Optati Afri, Milevitani episcopi, libri VII, de schismate Donatistarum ad mss. codices et veteres editiones collati, et innumeris in locis emendati; quibus accessere historia Donatistarum, una cum monumentis veteribus ad eam spectantibus; nec non geographia episcopalis Africae: opera et studio LUDOVICI ELLES du PIS. Cat. de la Bibl. Roi. T. I. p. 571. Præstantissima hæc editio ipsa ad manum non est, sed vide sequentem Antverpiensem.

SÆC. XVIII, 1701.

Amstelod., in-fol. Dupiniana recusa.

1702.

Antverpiæ, ap. G. Galliet Præf. Typographiæ Huguetanorum. S. Opt. A. M. E. de schismate Donatistarum Libri septem: ad mss. codices et veteres editiones collati et innumeris in locis emendati. Quibus accessere Historia Donatistarum una cum monumentis veteribus ad eam spectantibus: nec non Geographia episcopalis Africae opera et studio M. LUD. ELL.

A DUBIS (Sæc. Fac. Paris. nec non Phil. Prof. Reg.) cum ejusdem notis, ut et Gall. Albaspinæi, Mer. Casauboni, Gasp. Barthii et aliorum, *singulis paginis in hæc editione subjectis.*

Præstat hæc iterata Dupiniana Parisiensem eo saltem, quod notæ Albaspinæi, Mer. Casauboni, Gasp. Barthii et selectas incerti illius scriptoris, quas illa cum reliquis uberioribus Balduni et Albaspinæi observationibus ad calcem rejecerat, singulis statim paginis post Dupinii ipsius animadversiones exhibet. **Quinque codices Dupinio in sanando textu præsto erant, quorum opus via dici potest, inquit, quot loca restituerimus; corrupta emendavimus, laxata suis restitimus locis, omissa supplevimus, adscititia resecevimus, uno verbo, textus Optati nativo splendori restitutus integer et emendatus prodit.** Variantes lectiones commode separatim a notis in fine uniuscujusque paginæ adscriptæ sunt; hoc etiam consilio textus in articulos et paragraphos distinctus est, brevibus argumentis ad marginem appositis. Notas de suo addidit editor paucas et breves, tum vero superiorum editorum, tam eas, quæ ad textum illustrandum proxime spectarent, quam ampliores istos ad universam rem ecclesiasticam pertinentes Balduni et Albaspinæi commentarios, repurgatos ab innumeris mendis typographicis, quæ in Albaspinæi et Priorii irrepererant libros. Priorii notæ, quod inutiles omnes viderentur, omisæ sunt. Variorum notas excipiunt monumenta vetera ad Hist. Donatistarum pertinentia, tum ab Optato ipso, tum ab editionibus superioribus adjecta et hæc nova editione aucta et commentariis variorum Dd. qui vel seorsum illa, vel in aliis operibus illustraverant, exornata. Nec omisæ est Balduni historia Coll. Carth. Porro Dupinius animadversiones circa sedes Africanorum episcoporum, qui collationi Carth. interfuerant, ex Baluzio, Ruinaro imprimis collectas addidit. Denique Geographiam sacram i. e. notitiam provinciarum et episcopatum Africae contexit et tabula Geographica ornavit. Universo operi post præfationem Donatiani schismatis historiam præposuit ordine chronologico accuratissime conscriptam. Indices postremo locupletes opus finiunt.

1709.

D Venetiis, ex typograph. Jo. Bapt. Albritii, in-fol., in Bbl. Vet. PP. st. Andrea Gallandii T. v. a. p. 461 usque ad 675. S. Optati episcopi Milevitani de schismate Donatistarum libri VII, ad mss. Codices et veteres editiones collati et innumeris in locis emendati opera et studio M. Lud. Ell. Dupin. Accessere Monumenta vetera ad Donatistarum Historiam pertinentia, quorum complura ab eodem Optato memorantur.

Ex notis Dupinianis eas potissimum, quæ ad textus varietatem adstruendam conducere, G. selegit, usque passim nonnullas intexit ad eam institutam comparatas. Præfatus est de Optato in Præf. rep. VIII, p. 21 sq.

1790-91.

Wircburgi, in off. libr. Staheliana, in 8. II Tomi. S. Optati Afr. Milevitani episcopi de schismate Donatistarum libri VII, alioque huc pertinentia vetera Monumenta. Recudi curavit Dr. Franciscus Oberthur.

Primum hujus editionis tomum frustra in librariis oppidanis quaesivimus; alterum tantummodo inspicere licuit, unde intelleximus in priori textum Optati, et quae ad eum spectarent monumenta comprehendere; hic *Varias Lectiones et Adnotationes contextum Opt. illustrantes*, nec non *Adnotationes ad quendam alia vetera, causam Donatistarum concernentia*, ex iis copiis, quas Dupiniana exhibet selectas. Praemisit duas epistolae hœpœporicas primo vol. ad Henckenium Prof. Helmst. secundo ad Bœnichium Prof. Wirceb. admodum prolixas, in quibus, dum a viro candoris eximii et sensus tenerrimi per varias Germaniæ nostræ regiones lubens duci te patiaris, facile oblivisceris, quo loco obtingant. Pertinet autem ad novissimam hanc Optati editionem celeb. auctoris liber tribus Voll. his. ipsis annis editus: *Idea biblica Ecclesiae Dei*.

Versiones. Unica tantum extat Francogallica Vielii ad primam Balduini ed. facta et a. 1564. Paris. per Federic. Morel. octonis exscripta hoc titulo: *L'histoire du schisme, blasphèmes, erreurs, sacrilèges, homicides, incestes et autres impiétés des Donatians, écrite en latin par Optat, évêque Milevitain, mise en langue française et repurgée de plusieurs fautes, augmentée aussi par le supplément de quelques imperfections et explications de lieux difficiles*, par PIERRE

A Vult. Repetita est ibidem apud Rob. Foust. 8.

Codices. 1. *Codex Bibliotheca Casanae prope Trevirum*, quo Cochlearius usus est. Mendis omnis generis obsitus.

2. 3. 4. Tres Balduini quorum unum in prima ed. adhibitum ab Expencoro Theol. Paris. acceperat; alterum Jo. Tilio Ep. Meldensi, Luciferi editori, tertium Macerato, Theol. Paris. debebat.

5. *Codex S. Theodorici apud Rhemos septingentorum circiter annorum a Dupinio aestimatur.*

6. *Codex S. Germani a Pratis non quidem ejusdem antiquitatis, sed optima notæ et reliquis emendatior. Est secundus Dupinii.*

7. *Codex S. Pauli Cormaricensis prope Turones*, qui tunc, cum Dupiniis eum consuleret, in bibl. Colbertina extabat n. 1951, Sexcentorum annorum fuit et optima notæ, sed priores quinque libri cum initio sexti interciderant. Continebat autem monumenta ad veterum Donatistarum historiam pertinentia, quæ in nullo alio manuscripto codice adhuc tunc inventa erant. Quartus apud Dupinium est.

8. *Codex Phil. Silvii S. Facult. Paris. tunc D. Tertius Dupinii, sed idem, quo jam Balduinus usus erat, dum penes Maceræum esset; recentiori manu exaratus et valde mendosus.*

Vides ex his octo vel septem potius codicibus eos quos Dupinius in usum vocavit, cæteris fuisse præstantiores. Idem vero observat, codicem Silvii videri e codice S. Theodorici excerptum et Codicem Sangermanensem ex Cormaricensi. Cæterum cum quinque mss. nominet, non plures tamen quam quatuor recenset.

CODICES MANUSCRIPTI

In variantibus Lectionibus quas ad finem cujusque paginae librorum Optati adjecimus, sequentibus designantur notis.

Manuscriptus codex sancti Theodorici, ms. S. Th.

Manuscriptus codex sancti Germani a Pratis, ms. S. G.

Manuscriptus codex Philippi Silvii, ms. P. S.

Manuscriptus codex sancti Pauli Cormaricensis nunc Colbertinus, ms. C.

¹ SANCTI OPTATI AFRI

MILEVITANI ^a EPISCOPI (1),

DE SCHISMATE DONATISTARUM ADVERSUS PARMENIANUM ^b.

LIBER PRIMUS.

In hoc libro primo continentur, qui in persecutione fuerint traditores, et causæ schismatis, et ubi, et a quibus schisma sit factum. ^c

I. *Bonum pacis*.—Cunctos nos Christianos, clarissimi (Vide not. 2 in pag. seq.) fratres, omnipotenti Deo

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. Theodorici, *Optati Milibitani*. In ms. Philippi Silvii, *Optati Milivitani*. *Episcopi* nomen non legitur in mss. nisi in fine Operis.

^b In mss. S. Th. et Phil. Silv., *libri numeri VII*. Nihil adjicitur in titulo in mss. sed in fine ms. S. Th. habetur:

D *Explicit Liber Optati Episcopi, Libri n. VII, ad Parmenianum Schismaticorum auctorem,*

^c Hæc inscriptio, quæ argumentum hujus libri continet, exstat in mss. S. Th. et Ph. Silv.

VARIORUM NOTÆ.

(1) *Milevitani Episcopi*. Urbis Numidicæ, quæ Antoino Mileum; Augustino et Victori Vitensi, Milevis;

(3) fides una commendat. Cujus fidei pars est, credere 2 A filium Dei, (4) iudicem sæculi, esse venturum: eum qui jampridem venerit, et secundum hominem suum, per Mariam virginem natus sit, passus, et mortuus et (5) sepultus, resurrexerit: et antequam in celum ascenderet (unde descenderat) Christianis omnibus (6) pacem per Apostolos dereliquit. Quamne videretur solis Apostolis dimisisse, ideo ait: *Quod uni ex vobis dico, omnibus dico* (Marc, xiii, 37). Deinde ait:

Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis (Joan, xvi, 27). Igitur b pax Christianis omnibus data est: quam rem Dei esse constat, dum dicit *meam*: eum a se dicit, *do vobis*, non solum (7) suam voluit esse, sed et universorum in se credentium.

II. *Pax a schismaticis turbata*.—Quæ pax, si, ut data erat, sic integra inviolataque mansisset, [8] nec ab auctoribus (9) schismatis turbaretur, inter nos et fratres

LECTIONIS VARIANTES.

a In mss. S. Germ. a Pratis et Phil. Sev. habetur *Peccatum*. Item sensus.

b Ita in mss. S. G. melius quam in edis s. aliiq. mss. In quibus legitur, *tenet*.

c Ita in omnibus mss. Laeditis minus bene est.

d Ita in mss. S. G.

e In mss. S. G. *non dicitur excedit celum*.

f In edis habetur, *Christianis nonis omnibus*, et ita in ms. S. Th. Sed in mss. S. G. et Phil. Sev. inest vox, *nonis*, est pro suo offitio.

g Scilicet sumis hoc in loco auctoritatem codicis S. G. In ms. S. Th. necnon in Silvano legitur, *stornam per Apo-*

stolos pacem dereliquit. Quæ sit *stornam* divinare difficile est. Uterque passum est pro *consolatio* non, aut pro *statorum*, hoc est firmam et reparatam pacem. Alii alia verba ista esse multiplicaverunt, istas horum Codicum lectio- num invidiose subvertat. In edis legitur *suam*, sed male; mox enim dicit Optatus pacem illam et Dei esse et Tab- lium.

B

k In edis, *Sic legitur*. In ms. S. Th. *Si legitur*. In mss. S. G. et P. S. nihil præter *igitur*, atque id melius.

l Ita in omnibus mss. In edis *erant*, sed minus bene.

m In ms. S. G. *Schismatum*: in ams, *Schismatis*.

n In ms. S. G. et inter.

VARIORUM NOTE.

in Tabulis Pentingerianis *Mileu*; in concilio Carthaginiensi de rebaptizandis Hæreticis sub Cypriano, *Mileum* dicitur. Ita etiam ab ipso Optato infra. Male distinguit Carolus a Sancto Paulo *Mileum* a *Milero*, seu *Milei*; nam nullum est aliud oppidum hujus nominis in Numidia, et in mss. epistolæ Aug. ad Eusebium nunc 54 *Mileum* reperitur pro *Milero*. E. *Mileo* seu *Mileu* factum est *Mileum*, et inde *Milero*. Duo in hac urbe habita sunt concilia, unum anno 402, alterum anno 416, que *Mileytana* dicuntur. Distabat a Carth. Numidiæ Metropoli triginta circiter millibus, versus Sitillum. Nunc *Mela* vulgo dicitur, oppidum Regni Algeriani. De Pis.

(2) *Fratres*. De Christianorum fraternitate diximus in observationibus nostris, atque ibi docuimus antiquos in ea multum mysterii et religionis posuisse, quod scilicet omne Christianitatis commercium in ea affectate et cognatione versaretur, novum enim hominem et novam naturam, quam in aquis baptismi tanquam in utero Ecclesiæ induerant et adepti essent, qui etiam cum Christo et cum omnibus fidelibus vera reali cognatione essent conjuncti, non poterant testari magis quam in illa appellatione. Docet igitur illa natiuitas, que communis esset orthodoxorum et schismaticis, eos natos et factos esse orthodoxorum fratres, sed malos fratres, quod matri Ecclesiæ que eos generat, minus essent audientes. Cæterum, consequens est ex ea affectate susceptum apud schismaticos baptismum vim habere producendi Christianos; qua doquidem ex eo affectus illa contrahitur, quod negabant Donatistæ. ALBASP.

(5) *Fides una commendat*. An id vult Optatus concordiam et unanimitatem ejusdem fidei professione, gratos et acceptos Deo eos esse? an fidem esse que nos commendat Christianis; Christiani nempe quotquot sumus, et pro Christianis a Deo agnoscimus, id eos juris per fidem, que una est, omnes assoquit? *Fidem unam* ita videtur Optatus ipse explicare lib. v. *Una fides*, inquit, hoc loco ab hæreticorum erroribus et ab eorum vana fide, fides una separatur. Nec aliter videtur aut certe non velle dissimuliter accipiendam esse *commendare*, in multis veterum locis, cum de Ecclesiâ Catholica loquuntur. Gall. Carth. edit. Commel. pag. 6. *Hanc assensum nonis mæsterii cælestis sæculi Apostoli Ecclesiâ commendabant in toto mundo fructificant in atque elevantur*, etc. Ita et ejusdem coll. pag. 68. August. Bætyl. coll. di. 5. cap. 4. *Sic ostendentes datam testimoniam consonare ut et illa, qui-*

bus commendaretur Ecclesiâ cum malorum commixtione, etc. *Et illa testimonia quibus commendaretur non habere commixtos malos*, etc. Ubi commendatur pro agnosceatur, aut describitur. Idem August. et eodem loco: *Quoniam, Donatistæ scripturarum testimonio unam Ecclesiam commendaverant, id est, unicam esse probaverant, sed in his tamen nullus datus personæ, qui est in Optato. Quare nihil affirmo.*

MERICUS CASABONUS.

(4) *Judicem sæculi esse venturum*. *Sæculum* talibus Scriptoribus mundum valet et quidquid in hac vita vivitur. Sæ infra hoc libro Constantini Imperatoris verba sunt: *Petit a me in sæculo iudicium, cum ego Christi iudicium exspectem*. BARTHUS.

(5) *Sepultus*. Duo in hoc verbo sunt intelligenda; Christi sepultura, et ejus ad inferos descensio, cujus mentionem non fecit, quod breviter mysteria illa perstringat: verum in auctoribus illius ævi et illius provinciæ, ut in divo Augustino, et in Capreolo frequens est illius descensionis mentio. ALBASP.

(6) *Pacem*. Hoc verbo sæpius utitur, quare non erit abs re notare communionem Christianam visibilem et invisibilem, Ecclesiæque unitatem et conglutationem cum Christo, et per Christum cum Deo per pacem intelligi. ALBASP.

(7) *Non solum suam*. Pax Dei deberet esse inter omnes qui fratres sunt, qui a Christo data est et relicta, ut in omnibus qui cum eo conjungi volunt, observetur, et colatur. ALBASP.

D (8) *Nec ab auctoribus schismatis turbaretur*. Non sane tum perturbabatur ab ipsis auctoribus schismatis, qui jampridem esse desierant, nec ea mens Optati est. *Turbaretur* igitur hic accipe pro *turbata fuisset*, et postea quoque *posset* pro *potuisset*, *haberetis* pro *habuissetis*, etc. Contra autem, *potuissent*, pro *possent*, *remansisset* pro *remaneret*, et id genus alia sexcenta. Et sic quidem non unus loquitur Optatus: sed Arnobius, Zeno Veron., Lucifer Calaritanus, et alii. Ex modernis etiam ævi Scriptoribus, interdum Terentio et Virgilius ipse, que adeo Cicero, ut observarunt Grammatici, Vix tamen quisquam crebrus, quam facti hic Noster, quod demò eps scindit a nobis mentus, lector ipse observabit. MOR. CASAB.

(9) *Auctoribus schismatis* & Primitivus & Ursinus & alii. Legitur etiam tam de his qui se contra concilia erant, quam de eorum successoribus. De Pis.

nostros hodie non esset ulla dissensio, (10) (11) nec illi A (15) dealbatum extruerent **3** parietem (16): (17) nec manus astutas, sed tantum¹ simplices everterent mentes: (18) nec male imponendo (19) omnibus capitibus² manum, (20) eversionis (21) velamenta (22)⁴

LECTIONES VARIANTES.

^a Vox *Propheta* deest in editis, sed est in omnibus mss.

^b Ita in omnibus mss. et ferri potest, atque ita ex omni, *nec minus cautus, et tantum simplices everterent mentes*, hoc est, eos qui minus prudentes et minus cauti sunt ob

minus simplicitatem. Itaque nihil videtur immutandum.

^c In ms. S. Th. *captivis*, sed male. Alii codices habent *capitibus*, et ita legendum censet.

^d In m. Ph. S. l. *velamentum*, et ita etiam emendatum antiqua de forte eadem manu in ms. S. Th.

VARIORUM NOTÆ.

(10) *Nec illi inconsolabiles Deo lachrymas, facerent, quod Esaias Propheta testatur.* Alludit ad hæc verba Is. xxii, v. 4: *Recedite a me, amare flebo: nolite incumbere ut consolemini me super vastitate filiarum populi mei.* Istud autem *Deo lachrymas facerent*, non est intelligendum de lachrymis auctorum schismatis, sed de ipsius Dei dolore ob vastatam ab eis Ecclesiam, ut explicat ipse Optatus initio libri iii: *Inducit Deus lachrymas suas quas vos fecistis, quis testatur nulla posse consolatione siccare, cum ad vos per Esaiam prophetam loquitur dicens: missum me facite, amare plorabo: nemo me poterit consolari in contritione filiarum generis mei.* DU PIN.

(11) *Nec illi inconsolabiles Deo lachrymas facerent, quas Esaias testatur.* Ea respicit Esaiæ verba, quæ cap. xxii, v. 4: *Missum me facite, amare plorabo. Nemo me poterit consolari in contritione filiarum generis mei.* Ita olim legebatur. Totum locum describit, ac fuse prosequitur Optatus lib. iii, haud procul ab initio. Male igitur hic secuti Parisienses priores editiones quæ ad xxxii caput Esaiæ lectorem remittunt.

MER. CASAUB.

(12) *Falsorum vatium.* Pseudo prophetarum; Doctorum mendacii; nec dicerentur, nec agnoscerentur factis suis pro falsis doctoribus. DU PIN.

(13) *Nomen, et actus.* Vestri episcopi non essent falsi, neque frustra eorum nomen in altari nominaretur: per *nomen*, honorem et dignitatem episcopalem; per *actus* vero, munia et functiones intelligendæ sunt. ALBASP.

(14) *Falsorum vatium nomen et actus incurrerent.* *Falsorum fratrum*, non *vatium*, legendum monet eruditus et felicis ingenii adolescens Gaspar Barthius, ex verbis D. Pauli ad Corinth. II, cap. xi, vers. 27, *κλιθήσονται ἐν βάπτισματι, κλιθήσονται ἐν ψευδοδιδάχμοις*, quæ alludit Optatus scilicet. Sed vide de falsis vatibus lib. iii. *Incurrendi* autem verbo cum accusative utitur etiam pag. seq. merito suo *jugum servitutis incurrit*, et lib. vi. INCERT.

(15) *Dealbatum.* Ecclesia comparatur ædificio, et Episcopi ædificare dicuntur, quo alluditur, aut ad illorum sepulcra dealbata, qui tempore Macarii occisi pro martyribus a Donatistis celebrabantur.

ALBASP.

Ibid. *Nec ruinosum ac dealbatum extruerent parietem.* Portenta sunt et si quæ portentis magis portentosa quæ Albaspinæus hic affert, ut locum per se planum et clarum pervertat et obscuret. *Ecclesia* (inquit) *comparatur ædificio, et episcopi ædificare dicuntur, quo alludit, aut ad illorum sepulcra dealbata, qui tempore Macarii occisi pro martyribus a Donatistis celebrabantur.* Sed jam multa sunt hoc genus, quibus ejus notæ constant, ut hæc mirari nemo debeat. Ceterum de verbis si quis dubitat, alludit Optatus ad Ezech. xiii, ubi contra *dealbatum parietem*, quemadmodum olim legebant, multa prædicuntur. Integrum locum profert, et fuse tractat Optatus ipse lib. iii, medio fere libro. MER. CASAUB.

(16) *Nec ruinosum ac dealbatum extruerent parietem.* Alludit ad verba Ezechielis propheta, c. xiii, qui de falsis Prophetis loquens: *Qui decipiunt populum meum, dicentes: Pax, et non est pax:* addit: *Et ipse*

ædificabat parietem, illi autem liniebant eum luto: ita ut tempestate superveniente cito dirutus fuerit. Hujusmodi prophetis comparat Optatus Donatistarum principes, quorum societas non erat solidum et permansurum ædificium ut Ecclesia Christi, sed paries tantum ruinosus, licet exteriori dealbatus. DU PIN.

B (17) *Nec minus astutas, sed tantum simplices everterent mentes.* In his verbis, ut idem Barthius putat, nec sensus est nec vita. Ego, inquit, correctione pulchra utrumque restituam: lege, *nec minus astutas, spe tantum simplices everterent mentes.* Quas artes cum hodieque omnes agnoscere habeant, necesse neminem puto veritati non adensurum. Hæc ille. Sed cum τὸ tantum in secunda editione Francisci Baldini non extet, videtur legendum: *Nec minus astutas et simplices everterent mentes.* INCERT.

(18) *Nec male imponendo omnibus captivis manum eversionis, etc.* Etsi hoc leve est, monendum tamen legendum esse *omnibus capitibus*, non ob eam rationem, quam Albaspinæus affert, quod lib. ii idem dixerit: *Extendistis enim manum, et super omne caput mortifera velamina prætendistis, etc.* Quæ ratio si valeret, cum captivorum et captivitatis eadem in re postea quoque meminerit, nihil hic mutandum esset; sed cum certum sit, eum ad sequentia Prophetæ verba alludere, quibus *super omne caput*, haud dubium, hic quoque idem voluisse Optatum. Quæ vero *velamenta* intelligat, quæ hic et alibi non uno loco, *eversionis velamenta* vocat, ipse docet lib. ii: *Væ facientibus velamen, hoc est, imponendo manum super omnem ætatem, etc.* Ne quis ad cilicium trahat, quo publice pœnitentium capita operiri præcipiuntur, in concil. Agath., dist. 50, can. 63, de quo et in superiori canone: *Pœnitentes tempore quo pœnitentiam petunt, impositionem manuum, et cilicium super caput a sacerdote (sicut utique constitutum est) consequantur, etc.* Hieronymus etiam epist. xxx: *Fabiolam sacco indutam stetisse in ordine pœnitentium, etc.*, testis, ut alios omittam. Quod sequitur, *nec maledicerent Deo*, pluribus ipse explicat lib. iv, quasi medio, si forte quis hic hæret. M. CAS.

(19) *Omnibus capitibus manum.* *Omnibus capitibus* legendum, ni fallor, ut ex his secundi libri constat: *Extendistis manum super omne caput*, quibus verbis docet Donatistas imposuisse pœnitentiam episcopis, presbyteris, cæteris clericis, fidelibus, et pueris, et omnibus quos poterant circumvenire et pervertere.

ALBASP.

(20) *Eversionis.* Qui innocenti pœnitentiam olim solemnem imponebat, eum evertebat, quia de fideli reum faciebat; præterea privabat eum communionem corporis Christi, qua qui privabantur, mortui censebantur et vera vitæ usura carere. ALBASP.

(21) *Velamenta.* Impositio manum pœnitentiæ est quædam veluti obumbratio: cum enim Episcopi manum in pœnitentes porrigerent, eos veluti obumbrabant: quapropter vocat illam manum impositionem, *velamen.* ALBASP.

(22) *Eversionis velamenta obtenderent.* Pergit alludere ad verba sequentia Ezechielis eodem cap. v. 18, ubi habetur in Hebr. et apud Sept. *Væ his qui consuunt cervicalia sub omni cubito manus; et qui faciunt velamina super caput omnis ætatis ut pervertant animas.*

et nolunt se dici fratres vestros ^a (28), vos tamen dicite eis, Fratres nostri estis (Esa. LXVI, 5) : sunt igitur sine dubio fratres, quamvis non boni. Quare nemo miretur, eos me ^b appellare fratres, (29) qui non possunt non esse fratres (30). Est quidem nobis et illis spiritualis una nativitas, sed (51) diversi sunt actus. Nam et Cham, qui patris sui risit impie nuditatem (Gen. ix), frater innocentium fuit : et pro merito suo jugum servitutis incurrit, ut esset fratribus frater addictus. Ergo hoc nomen fraternitatis, nec interveniente peccato deponitur. Sed de istorum fratrum delictis dicam alio loco : qui sedentes adversum nos ^c (32), detrahunt ^d, et contra nos scandala ponunt (Ps. XLIX, 20) : et (35) cum illo fure concurrunt (Ibid. 19), qui Deo furtum facit ^e (34) : et cum mœchis, id est, cum hæreticis, partem suam ponunt, et peccata sua laudant, et convitia contra nos Catholicos meditantur.

LECTIONES

^a Ita in mss. S. Th. S. G. et P. S. In editis, *nostros*, sed minus bene.

^b In ms. S. G. *me eos*.

^c Ita in mss. S. Th. S. G. et P. S.

^d In ms. S. G. *denotant*, sed male.

^e Ita in ms. S. G. In mss. S. Th. et P. S. *faciunt*.

^f In ms. S. G. hæc per parenthesis adjecta sunt quæ desunt in aliis mss. sed non videntur aliena aut peregrina.

^g Deest in ms. S. G.

^h Ita in mss. In Cochlæi editione germanica, *cum nequi-*

VARIANTES.

IV. *Cur Parmeniani Librum refellendum accipiat.* — Omnes quidem per singula loca maledicis verbis perstreperunt : (quibus ad aliqua de occasione respondam ⁱ ; (35) sed unum quidem ^h vix invenimus, cum (36) **5** quo per litteras, vel hoc modo loquamur ; Parmenianum excohet, fratrem nostrum ; si tamen se a nolas vel hoc nomine nuncupari permittit. (37) Et quia (38) collegium episcopale (39) nolunt nobiscum habere commune, non sint collegæ, si nolunt : tamen (ut supra diximus) fratres sunt. Frater meus igitur Parmenianus, (40) ne ventose ac nude ^b, ut cæteri, loqueretur, quidquid sentire potuit, non solum dixit, sed etiam in scriptura digessit. Cujus dictis, cum respondere, veritate cogente, compellimur : erit inter nos absentes quoquomodo collatio. Eodem modo satisfiet et desideriis aliquorum. Nam a multis sæpe ⁱ desideratum est ut ad eruendam ⁱ veritatem, ab aliquibus defensoribus partium conflictus haberetur :

VARIANTES.

tiose. In priori Balduii, *cum venenose ac nude.* Optate in aliis, *ne ventose ac nude*, hoc est, ne ut cæteri nudis tantum verbis quæ in ventos abeunt, suas partes tuerentur.

ⁱ Hanc vocem quæ deest in editis, agnoscent omnes mss. codices.

^j In mss. S. T. et P. S. *erudiendam*, sed errore amanuensis, quem agnoscent exscriptor codicis Sæc-Germanensis, correxit *ad exquirendam*, lelicus restitutum est, *ad eruendam*.

VARIORUM NOTÆ.

qua Optatus versione. Eadem etiam utitur Aug. in lib. post Collat. c. ult. Du PIN.

(28) *Et nolunt se dici fratres vestros.* Hæc verba sunt Optati, qui prolatis ex Scriptura testimoniis, solet aliqua de suo quasi supplens inserere. Fratrum nomen repudiabant Donatistæ, ut præter Opt. testatur Aug., lib. III, contra Gaudent. et lib. III contra Parm., c. 2. Du PIN.

(29) *Qui non possunt non esse fratres.* Qui non possunt non esse baptizati, in ejus aquis tanquam in utero sunt concepti. M. CASAUB.

(30) *Non possunt non esse fratres.* Eundem agnoscentes Deum Patrem ; eandem habentes fidem ; eodem baptisate regenerati. Du PIN.

(51) *Diversi actus.* In Cypriano, actus pro episcopali functione et pro ea disciplina, quam observare facit in sua diocæsi accipitur, uti cum ait unumquemque episcopum de suo actu esse responsurum.

ALBASP.

(32) *Qui sedentes adversum nos.* Hæc et sequentia pertinent ad Ps. XLIX, 19, et sequentes, et explicantur fusc de Donatistis ab Optato, lib. IV. Du PIN.

(35) *Cum illo fure concurrunt qui Deo,* etc. Ut verba consent, quæ nunc male cohærent, ita distinguenda sunt : *Ponunt, et cum illo fure concurrunt : qui Deo furtum faciunt* (Deum deserunt) : *et cum mœchis, id est cum hæreticis, partem suam ponunt,* etc. psalm. XLIX, 18. M. CASAUB.

(34) *Cum illo fure concurrunt, qui Deo furtum facit.* Diabolo nempe. Du PIN.

(35) *Sed unum vix invenimus cum quo per litteras,* etc. *Loquamur,* hoc est, *loqui possimus.* Phrasis familiaris jur. consult., lib. XI, § 4 ; lib. VI, § 11. D. de judic. ubi *domum revocant* pro *revocare possunt*, *fungitur* pro *fungi potest* : et talia quæ in LL. sæpissime occurrunt. Idem Jcti. *possum facere* pro *debeo usurpant*, quod huic affine est, et notavit amicus olim noster C. Ritterhusius ad 4 Pauli sententiar. Plin., Valerian., lib. IV, cap. 6, de cucurbita : *Ejus aridæ cortices efficaciter possunt combusta sanare.* Idem

cap. 36 : *Potest cum melle canceratis moderi, lateris dolores haustum ex vino mitigare,* cap. 40. Aliquando magis absoluta. Idem cap. 48, ejus libri : *Siliquæ recentes stomachum avertunt, alvum solvunt, eisdem siccatæ in contrarium possunt.* BARTH.

(36) *Quo per litteras.* De eadem re conqueritur D. Augustinus, et cum Augustino de nostris possumus conqueri ; sed hoc peculiare est hæreticis fugere orthodoxorum colloquium. ALBASP.

(37) *Et quia collegium episcopale nolunt,* etc. Collegium episcopale non aliud quam episcoporum universus ordo ac societas, quam late patet. Omnes enim toto orbe episcopi *collegæ*, et ita olim vicissim nuncupabant. Hinc aliquando *collegium* absolute pro *episcopale collegium* ; et *collegæ* pro *episcopis*. Ita apud Sidonium Apoll. *turba collegii*, pro quantum est episcoporum, epist. I, lib. VI, et qui *collegæ provinciales*, epist. V lib. VII, eos *sacerdotes provinciales* appellat, epist. XXV, lib. VI, quicumque essent ejusdem provinciæ episcopos, intelligens. M. CASAUB.

(38) *Collegium episcopale.* Societatem, communionem, consortium, fraternitatem Ecclesiasticam et episcopalem : distinguit inter fraternitatem et communionem, atque Donatistas posse quidem jus communionis tollere et dirimere, sed non fraternitatis, quia hæc à nativitate consequitur, illa vero in consuetudine versatur. ALBASP.

(39) *Collegium episcopale.* Societatem, communionem, consortium inter episcopos catholicos et episcopos partis Donati. Distinguit inter fraternitatem et communionem, atque Donatistas posse quidem a commusione excidere, non autem a fraternitatis nomine, quia ad hoc sufficit unitas fidei et eadem nativitas, ad illam vero præterea necessaria sunt externa charitatis et unitatis indicia. Du PIN.

(40) *Cum venenose ac nude, ut cæteri, loqueretur.* Ita primum correxit Fr. Balduius, cum in Cochlæi editione Germanica, omnium prima, legeretur *cum nequitiose.* Verum iterata editione Optati

et fieri potuit. Sed quoniam et accessum prohibent, et aditus intercludunt, et concessum vident, et colluquium denegant: vel tecum mihi, frater Parmeniane, sit isto modo collatio: ut qui tractatus tuos, quos in manibus, et in ore multorum esse voluisti, non aspernatus sum, neque contempsi, sed omnia a te dicta patienter audiui, audias et tu humilitatis nostrae responsa ^a.

V. *Cujus generis sint ea quae in libro Parmeniani.*— Nam et ego intellego, et tu non negas, et quis sapiens pervidet, te nulla alia ratione tam prolixè tractasse, nisi ut Ecclesiam catholicam tuis tractatibus indigne pulsares. Sed, ut intellegi datur, aliud habet animus, aliud resonat sermo. Denique non omnia ^b te video dixisse contra catholicam ^c: imò multa pro catholica, cum catholicus non sis, ut et nobis necesse non fuerit respondere tractatibus tuis: nisi, quod dum male instructus es, (41) ut quod non vidisti, ^d sed falso audieris, loquereris, (42) cum in epistola Petri (43) Apostoli legerimus: *Nolite per opinionem ^e judicare fratres vestros* (Jacobi iv, 11): (44) ut inter aliqua, quae ad nos non pertinent (sicuti probaturi ^f sumus) diceres, a nobis contra vos (45) militem fuisse postulatam. Ceterum a te in aliis patribus tractatus tui, aliqua pro nobis dicta

smut, et contra vos, ut diluvii et circumcisionis comparatio: quaedam et (46) pro nobis, et pro vobis, ut ea, quae in laude dixisti baptismatis, (praeter illud quod (47) carnem **6** Christi male tractaveris): oleo et pro vobis, quia quamvis fors sitis, tamen ex nobis existis. Nam et illud pro ambobus, quod demonstrasti haereticos (48) extraneos esse catholicis sacramentis: si tamen vos ipsos non eis adjungeres, quos esse schismaticos constat. Quaedam pro nobis solis, ut unius Ecclesiae commemoratio ^g: quaedam contra vos per ignorantiam ^h (quia (49) peregrinus est) ut traditorum et schismaticorum accusatio ⁱ: etiam illud et ^j contra vos, quod dixisti de oleo et sacrificio peccatoris. Ac per hoc nihil contra nos a te dictum est, nisi quod ignoreris dixisti, a nobis militem postulatam: quod calumniose a te dictum esse, probationibus verissimis demonstrabimus. Tolle hanc calumniam, et noster es ^k. Quid enim magis ^l pro nobis et nostrum est ^m, quam quod dixisti, (50) in comparatione ⁿ baptismatis semel factum esse diluvium? Et singularem circumcisionem salubriter ^o profecisse populo Judaeorum, magis pro nobis, quasi noster locutus es: haec enim nostra vox est, qui in (51) Trinitate ^p baptismatis unionem defendi-

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. post haec verba adjectum est, *Jun pascu*.

^b Ita in mss. Ita videtur pessime et contra mentem Optati deest particula negativa.

^c In ms. S. G. additur *fiem*, sed male, agitur enim de Iacobis, non de hinc.

^d In ms. S. G. *videtur*.

^e In ms. S. G. *per opinionem*.

^f In ms. S. G. *probaturum*, minus bene.

^g Ita in mss. S. G. et P. S. In mss. S. T. *ut unius Ecclesiae commemoratum in peccatis*, ubi sensus, sed propius accedit ad sylum Optati et magis cum tempore concinit lectio aliorum codicum.

^h In ms. S. G. additur, *tam*.

ⁱ Ita restitutum ex codice ms. S. G. In alius vitio exscriptoris legitur, ut in editis, *accusationem*.

^j Male in editis *est*.

^k Ita in mss. longe elegantius quam in editis, *et eris noster*.

^l In editis additur haec *dicti*, sed deest in mss. et superfluum videtur.

^m In editis, *et nostrum esse potest*.

ⁿ Ita in mss. non ut in editis, *in comparationem*.

^o Deest in ms. S. G.

^p In mss. S. T. et P. S. *in Trinitatem*.

VARIORUM NOTÆ.

idem vir diligentissimus F. Balduinus ex meliori exemplari ms. emendavit ac in contextum recepit: *Frater meus igitur Parmenianus, ne ventose ac nude, ut ceteri, loquitur*. INCURT.

(41) *Ut quod non vidisti*. Vel quia multo ante Parmenianum haec evenerant, vel quia peregrinus erat, et ita ea non viderat. ALBASP.

(42) *Cum in epistola Petri legimus, Nolite, etc.* Immo Jacobi, ut valde fallor, cap. iv, 11. Erroris, ut conjicio, fuit haec causa: quod in Jacobo, laudata ab Optato verba, quae proxime precedunt; eadem in Petri quoque epist. i, c. v, 6 M. CASARE.

(45) *In epistola Petri*. Nihil simile est in epistola Petri, sed in epistola Jacobi c. iv, 11, ubi habetur: *Nolite detrahere alterutrum fratres. Qui detrahit fratri, aut qui judicat fratrem suum, detrahit legem, et judicat legem*. Forte hunc locum respexit Optatus. DE PIN.

(44) *Ut inter aliqua, etc.* Non satis coherent nisi loco, ut, ² et vel id scribas. Ita tamen Optatum scripsisse non ausim a serere, cum melior sit in hoc genere, quae recitat non uno loco, M. CASARE.

(45) *Militem*. Macarius moni armata et imperatoris jussu plebem Donatistarum ad Ecclesiam conegerat, unitatemque fecerat, et quos schisma dividerat societatem eorum compulerat, unde contra suam plebem militem a Romanis postulatam conquirebantur Donatis. ALBASP.

(46) *Pro vobis et pro nobis*. Donatistarum baptis-

mus ab orthodoxis probabatur; quare quaecumque in laudem baptismi dicebantur, pro utraque parte dicti videbantur. ALBASP.

(47) *Carnem Christi*. Quia peccatricem eam esse dixerat. ALBASP.

(48) *Extraneos*. Vel per sacramenta cetera Religionis, excepto baptismo, intelligit mysteria, vel in Cypriani consilio erat sententia, quo haereticis baptizandi potestas tollitur. ALBASP.

(49) *Quia peregrinus es*. Peregrinus is vocatur apud antiquos, qui natus erat in alia diocesi, qui quamvis multos annos in una moratus esset civitate, vel etiam quamvis ipsius civitatis factus esset episcopus, peregrinus adhuc conselatur, uti alibi prohibemus. Ceterum non licebat presbyterum aut episcopum peregrinum ordinare; quo respiciens Optatus tacite carpit Parmenianum, quod cum abbi natus esset, contra Canonum mentem Carthagini constitutus esset episcopus peregrinus. ALBASP.

(50) *In comparationem baptismi*. Nihil magis ostendit baptismum non esse repetendum, quam ejus cum diluvio comparatio. ALBASP.

(51) *Qui in Trinitate baptismatis*. Quin in baptismo facto in nomine Patris, Filii et Spiritus sancti dicitur generationis sacramentum bene et utiliter collatum, quamvis apud haereticos factum sit. ALBASP.

Ibid. *In Trinitate baptismatis*. Ordo verborum, quae aliquando subobscure videbantur haec est: *qui unum baptismatis in Trinitate defendimus*; id est, baptis-

mus (52) : non pro vobis qui baptisma, (53) in cuius imagine ^a sunt illa duo (54) audaciter, et quod contra leges ^b est iteratis : (55) quamvis et vos ipsi non negetis, quia non debet iterari, quod semel jussum est fieri. Sed dum tu ^c subtiliter laudasti, quod omni laudis præconio dignum est, (56) callide vestram supposuisti personam, ut quasi, qui semel licet, vobis liceat (57), aliis denegetur. (58) Si traditoribus non licet, vobis licere non debuit, quorum (59) principes probamus fuisse traditores. Si schismaticis non licet, adæque vobis licere non debuit, apud quos (60) origo schismatis invenitur. Si peccatoribus non licet, etiam peccatores vos esse testimonio divino convincimus. Et tamen quia semel licet, non per electum hominem, sed per quod semel licet : ideo post vos (61) non emendamus, quia et apud nos et apud vos, unum est (62) sacramentum : cuius sacramenti ratio, tota quinto libro monstrabitur.

7 VI. Argumenta librorum Parmeniani. — A te quidem, frater Parmeniane, multa tractata sunt. Sed video mihi non eo esse respondendum ordine, quo a

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *imaginem*. In aliis et in editis, *imagine*.

^b In ms. S. G. *legem*.

A te dicta sunt singula. Tu enim primo loco dixisti comparationes laudesque baptismatis, et præter carnem Christi a te male tractatam, cætera bene dixisti: hoc enim magis pro nobis te dixisse, suo loco monstrabitur. Secundo autem loco, exclusis hæreticis, unam dixisti esse Ecclesiam: sed eam, ubi sit, agnoscere noluisti. Tertio loco, traditores (63) nullis certis personis aut nominibus accusasti. Quarto a te unitatis lacerati sunt operarii (64). Quinto, ut minima prætermittam ^d, dixisti (65) de oleo et sacrificio peccatoris.

VII. Divisio operis hujus, et singulorum librorum Argumenta. — Sed mihi videtur primo loco traditorum et schismaticorum (66) indicandas esse civitates, personas, et nomina: ut quæ a te de iis dicta sunt, veros auctores et certos reos suos agnoscant. Deinde mihi dicendum est, quæ, vel ubi sit una Ecclesia, quæ est: quia præter unam altera non est. Tertio, a nobis militem non esse petito, et ad nos non pertinere, quod (67) ab operariis unitatis dicitur esse commissum. Quarto loco, qui sit peccator, cuius sacrificium repudiat Deus, vel cuius (68) oleum

B

VARIORUM NOTÆ.

matis in nomine Trinitatis administrati. Non immerito tamen suspicetur aliquis, Optatum hic per Trinitatem baptismatis trinas illas mersiones intelligere, quas apostolorum uti vocant, can. 50, *τρία βαπτισματα* nuncupat, et secundum baptisma, aut intelligi aut restitui debere in hunc modum, *qui in Trinitate baptismatis, ejus, sive baptismatis, unionem defendimus*. Priorem tamen interpretationem magis probo, quando et alii ita quoque loquuntur, *in Trinitate baptizare, ὡς τὸ ἐν ὀνόματι τῆς Τριτηότητος*. Optatus ipse l. v, *baptisma Christianorum Trinitate confectum*, etc., eodem lib. *Nemo adhuc tinctus fuerat in Trinitate*, etc., ac deinceps sæpius. M. CASAUB.

(52) *Qui in Trinitate Baptismatis unionem defendimus*. Qui baptismum invocato Trinitatis nomine collatum unum esse defendimus, nec iterari debere.

ALBASP.

(55) *In cuius imagine*. Diluvium et circumcisio erant imagines baptismi. ALBASP.

(54) *In cuius imagine sunt illa duo*. Diluvium et circumcisio figuræ baptismi: et sicut unum est diluvium, nec iteratur circumcisio, ita unum est baptisma, quod semel administratur. DU PIN.

(55) *Quamvis et vos ipsi*. Donatistæ non docebant baptismum iterandum esse, sed rebaptizabant orthodoxos, quod eorum aquis vim ad sordes abluendas inesse negarent. ALBASP.

(56) *Callide vestram personam*. Sensus est: Per ea quæ de baptismi laudibus prædicatis cum orthodoxis convenire videmini: verum longe aliter est: nam cum unum tantum esse baptisma, et illud ab illis dumtaxat conferendum esse penes quos est Ecclesia, doceatis; tacite, et callide jus baptizandi vobis solis adrogatis, et nobis qui ex vestra sententia, jus Ecclesiæ, traditionis crimine amisimus, tollitis.

ALBASP.

(57) *Ut quasi, quia semel licet, vobis liceat*. Donatistæ asserebant equidem baptismum semel conferendum, sed negabant verum esse apud catholicos baptismum, idque ratum ac validum tantum esse aiebant, quod a suis administrabatur. DU PIN.

^c Ita in mss. S. G. et P. S. In ms. S. T. omittitur, *tu*, ut et in editis.

^d In ms. S. G. *ut minuta mittam*, idem sensus.

(58) *Si traditoribus*. Cæcilianus, Cæcilianique successores et fideles qui cum eis communicarent, hoc est, omnes Africæ fideles, traditionis crimine a Donatistis notabantur, atque ob hanc causam baptizandi potestate carere ab iisdem existimabantur.

ALBASP.

(59) *Principes*. Majores et auctores, a quibus descendisti. ALBASP.

(60) *Origo Schismatis*. Majorini ordinatio. ALBASP.

(61) *Non emendamus*. Non rebaptizamus. ALBASP.

(62) *Sacramentum*. Unum baptismum. ALBASP.

(63) *Nullis certis personis*. Nullis testibus aut actis: vel nullum ex orthodoxis peculiari nomine aut actione instituta, traditionis accusatis; sed eos omnes hoc crimine damnatis. ALBASP.

(64) *Operarii unitatis*. Paulus et Macarius, qui ex mandato Constantis Imperatoris unitatem in Africa fecerant, hoc est, qui Donatistas ad Ecclesiam Catholicam adducere voluerant. ALBASP.

(65) *De oleo et sacrificio*. In his duobus pene omnis sacerdotii vis et operatio consistit: per oleum enim pene omnia sacramenta intelliguntur, in quibus oleum sanctum adhibetur. ALBASP.

(66) *Indicandas esse civitates*. Indicandum in qua civitate tradiderint sacros Codices, ut ex illius civitatis actis publicis manifestum posset fieri, et legi, quinam Diocletiani, aut Maxentii tempore hoc crimine tenerentur. ALBASP.

(67) *Ab operariis unitatis*. De Paulo et Macario semper conquesti sunt Donatistæ, ut licet videre apud divum Augustinum; verum Augustinus et Optatus negabant ad Ecclesiam pertinere, si quid alienum a Christiana charitate in illa expeditione factum esset. ALBASP.

(68) *Oleum fugiendum*. Fugiendum et contemnendum est oleum hæreticorum aut peccatorum, quia ad illius unctionem gratiam suam Deus non infundit. ALBASP.

D

fugiendum sit. Quinto, de Baptismate. (69) Sexto, A de inconsideratis presumptionibus et erroribus vestris.

VIII. *Carnem Christi nec peccatricem, nec aquis demersam dici debuisse a Parmeniano.* — Sed prorsusquam de rebus singulis aliquid dicam, quod carnem Christi male tractaveris, breviter ostendam. Dixisti enim, (70) carnem illam peccatricem, Jordanis demersam diluvio, ab universis sordibus esse mundatam. Merito hoc diceres, si caro Christi pro omnibus baptizata sufficeret, ut nemo pro se baptizaretur. Si ita esset, ibi esset totum genus hominum ^a: illic omne quod corporaliter natum est. Nihil esset inter fideles et unumquemque gentilem, quia in omni us caro est: et dum nemo non est qui non habeat carnem; si, (71) ut ^b dixisti, caro Christi diluvio Jordanis demersa est, omnis caro hoc beneficium consequeretur. Aliud est enim caro Christi in Christo; aliud uniuscujusque in se. Quid tibi visum est, carnem Christi dicere peccatricem? Utinam diceres, caro hominum in carne Christi: nec sic probabiliter dixeras ^c, quia unusquisque credens, in nomine Christi baptizatur ^d, non in carne Christi, quæ specialiter illius erat.

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *humanum.*

^b Pa in ms. S. G. In edris et in ms. S. T. *stert*, sed minus ad mentem scriptoris.

^c Pa in omnibus mss. In edris, *dixit is*.

^d In mss. S. G. et P. S. *baptizari potest.*

^e In ms. S. G. *abbe.*

^f In ms. S. G. *diluvio esse demersam.*

^g In ms. S. T. et P. S. *ab ipso Jordane.*

^h In ms. S. G. *peccat.*

ⁱ In ms. S. G. *legit referantur ad Christum non ad ejus carnem, et ita habent: Ut corpus ipsam ipsam descensu suo mundaverit, quam ipse mundatus sit.*

^j In ms. S. G. *cum erroribus suis jam mortuos*, quæ particula jam mittitur in posteriori membro.

^k Verba hæc e loco suo nota restitimus.

^l In mss. S. T. et P. S. *Pictaviensi*, in ms. S. G. *Picta-*

viensi S. Hieronymus *Pictaviensem* seu *Pitaviensem* vocat pleribus in locis. In inscriptione commentarii hujus Victorini *Pictaviensis* dicitur, invenio in veteri catalogo librorum apocryphorum Gelasii Papæ, et martyrologis Usuarh et Adonis, aliisque veteribus monumentis. *Pitavio* aut *Petavio* seu *Petavio* Noricorum est oppidum, cujus mentio fit apud Tacitum lib. in Hist. in cosmographia Althæi, in Itinerario Antonini, necnon apud Ammianum Marcellinum lib. xiv Hist., et Ptolemaeum lib. ii, cap. 15. Hujus urbis episcopus fuit Victorinus ille non Pictavorum in Galia, ut fuisse ostendit eruditus Launoius in Dissertatione de Victorino episcopo et martyre, in qua hunc Optati locum emendat ex conjectura, simulque observat editiones Optati mendosas esse, et emendatiorem fieri in votis habet.

IX. *Hæreticorum mentionem supervacaneæ factam a Parmeniano.* — Etiam diud prætere non possum quod te subtiliter egisse considero: ut ad inducendos vel decipiendos animos auditorum, post circumcisionis et diluvii descriptionem, et post laudem baptismatis, hæreticos cum erroribus suis mortuos ^j, et oblivione jam sepultos quodammodo resuscitare voluisti: quorum per provincias Africanas, non solum vitia, sed etiam nomina videbantur ignota. Marcion, Praxeas, Sabellius, Valentinus, et cæteri, usque ad Cataphrygas ^k, temporibus suis a (75) Victorino Pictaviensi ^l,

VARIORUM NOTE.

(69) *Sexto de inconsideratis.* De his agitur libro sexto. ALBASP.

(70) *Carnem illam peccatricem.* De propria Christi carnis non de corpore ejus mystico hanc blasphemiam dixerat Parmenianus. ALBASP.

(71) *Sicut dixisti caro Christi.* Pro sicut logo si ut, duobus verbis; ita enim sententia requirit, quæ alioquin nulla potest elici ex vulgata lectione. Si, inquit, ut tu quidem vis et interpretaris, caro Christi, id est, omnis caro peccatrix, etc. Quod autem hic, *nemo non est pro nemo est*, etsidurum, non ausim tamen emendare, quia laud dissimile alicubi observavi.

M. CASAUB.

(72) *Non potuit in remissam peccatorum tingi.* *Remissam peccatorum* dicit pro remissione etiam alicubi, quomodo et usurpat Cyrilianus, de Bono patientia: *Donatus, inquit, baptizatur a servo, et remissam peccatorum datus, ipse non dedignatur lavacro regenerationis corpus abluere.* Item lib. iii. epist. 14. *Qui autem blasphemaverit in Spiritum sanctum, non habet remissam, sed reus est aterni peccati.* Similia aliaque innotatos occurrunt. Nec aliter *offensa* vulgo pro *offensione* dicitur. INCERT.

(75) *Quæ nullum videbatur admisisse peccatum.* Minus caute, ne dicam pie locutus eundem videri possit Optatus, qui vani locutionis, non ignora quidem, sed antiquis minus usitate, non advertat. *Quæ nullum videbatur*, id est, quæ nullum admiserat. Ita apud Lampridium in Alex. Sev. *Fures judicare jussit*

in civitatibus ullis nunquam videri. Plura exempla si requiris, ad Casaubonum, ad illa Capitolini, ut *octo pedes digito videretur egressus*; pag. 589. Quomodo et loquitur Apostolus, ut hic obiter moneam, I Cor. xi, 6: *Si quis autem videtur contentiosus esse.* Atque iterum proximo capite: *quæ videntur membra, etc.*, necnon et Christus, Lucae viii, 18, *quod videretur habere, etc.* Ac demique scriptor ad Heb. iv, 1, *μηποτε δεσχετε ες εαυτους, etc.* Hujus autem locutionis apud hanc nostrorum exempla, cum singulae prope paginae suppediant, semel monuisse sufficiat. At lib. ii: *Quid mendacem videre vultis Spiritum sanctum, etc.*, et si lecti possit in Optato, puto tamen eum scripsisse *videri.* M. CASAUB.

(74) *Quæ nullum videbatur admisisse peccatum.* Id est quæ nullum admiserat. Vide notam M. Casauboni in hunc locum. DE PIS.

(75) *Victorino.* Episcopo Pictaviensi, qui sub Diocletiano martyrio coronatus est, quaque multa scripsit teste divo Hieronymo, quorum ne quidem paginam habemus. ALBASP.

Red. *Victorino Pictaviensi, et Zephero Urbico.* Notum loquendi genus jam multis observatum. Ita Victor Utiensis de persecutione Vandolica lib. 1: *Cujus exitum ita Urbici captivi putaverunt, ut tunc se putarent corpus tradi manibus barbarorum, quando ille perrexit ad caelum.* De captivis enim Romanis agere discas e precedentibus. Optatus infra, *postquam ordinatus in urbe purgatus, id est, Romæ, idemque ali-*

et (76) Zepherino^a Urbico (77), et a (78) Tertulliano A Carthaginiensi, et ab aliis ad erroribus Ecclesie catholice superati sunt. (79) Ut quid bellum cum mortuis geris, quod ad negotium temporis nostri non pertinet? Sed quia schismaticus hodie aliquid peccati, quod probare possis in catholicos, non habes^c, ideo ad proximitatem scripturae tuae augendam, tot haereticos cum erroribus suis commemorare voluisti.

X. *Haereticorum et schismaticorum discrimen.* — Nunc alia questio est, ut quid a te memorati sunt illi, (80) apud quos non sunt sacramenta, quae nobis et vobis videntur esse communia? (81) Sanitas non flagitat medicinam (82): de se secunda virtus, fornicosus non quaerit auxilia, veritas non desiderat argumenta: **9** aegroti est, remedia quaerere, inertis^d

et imbecillis est, auxilia comparare: mendacis est, argumenta conquirere. Interea dixisti, apud haereticos (83) dotes Ecclesiae esse non posse: et recte dixisti, scimus enim haereticorum Ecclesias singulorum, prostitutas, nullis (84) legalibus sacramentis, et in se (85) jure honesti matrimonii esse: (86) quas non necessarias (87) recusat Christus, qui est sponsus unius Ecclesiae: sicut in Cantico Canticorum ipse restatur (Cant. vi): qui cum unam laudat, ceteras damnat, quia^e praeter unam, quae est vera Catholica, ceterae apud haereticos putantur esse, sed non sunt: secundum quod indicat (ut supra diximus) in Cantico Canticorum, unam esse columbam suam, eandem sponsam electam eandem hortum conclusum, et fontem signatum (Cant. iv): ut haeretici omnes neque claves habeant, (88) quas

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in mss. S. G. et P. S. In ms. S. T. et in editis, *Zepherino*, sed vulgo vocatur, *Zepherinus*.

^b In ms. S. G. *qui ad negotium temporis nostri non pertinent*.

^c In editis necnon in mss. S. T. et P. S. habetur, *sed quia schismatis hodie aliquid quod probare possis in catho-*

licis, non habes. Haud dubie preferenda est lectio codicis.

^d In mss. S. T. et P. S. *inertibus, amanuensium incuria*.

^e In ms. S. T. *Qui, minus bene.*

VARIORUM NOTAE.

cubi, *urbica commemoratio*, eadem mente.

MER. CASAEUB.

(76) *Zepherino Urbico.* Romanae urbis Pontifici, Urbicus enim in antiquis auctoribus pro Romano accipitur, uti in concilio Arelatensi primo. ALBASP.

(77) *Urbico.* Urbis Romae Episcopo. Nota locutio. DU PIN.

(78) *Tertulliano.* Inter Catholicae historiae assertores et vindices Tertullianum adnumeravit, et non immerito; nam nemo unquam acrius in haereticos vindictam exercuit, eosque persecutus est, quam auctor iste. ALBASP.

(79) *Ut quid bellum cum mortuis geris? Ut quid, valet quare?* sic statim infra ibid.: *Ut quid a te memorati sunt illi?* et lib. II: *Ut quid tale infringitis promissum?* et lib. III: *Ut quid hoc factum est vobis?* D. Hieronymus in Vita Hilarionis: *Ut quid, respondit, intrarem in eum qui habebat collegam meum?* et utitur hoc modo Martialis auctor tersissimus, lib. VII, epig. 33: *Ut quid tu Domini Deique nostri praefers muneribus?* et alibi. INCERT.

(80) *Apud quos non sunt sacramenta.* Ego ex hoc et ex multis aliis locis quantum conjicio, Optatus non existimabat haereticos posse baptizare; quidquid sit, magnum inter haereticos et schismaticos ponit discrimen. ALBASP.

Ibid. *Apud quos non sunt sacramenta, etc.* Ea erat Catholicorum etiam multorum a Cypriani usque temporibus in Africa sententia, de qua non uno loco Balduinus, baptizatos ab haereticis, esse rebaptizandos. Quare quod postea hoc ipso libro, *ab Ecclesia alienum esse, quod Donatus confessus est, se rebaptizasse*, monet Balduinus, non id in Africa, sed Romae, ubi contraria sententia semper obtinuit, esse pronuntiatum. Quod quidem verum est, cum pars sit sententiae a Melchiade Romano in Donatum latae. Cur tamen idem in Africa quoque a Catholicis Afris pronuntiarum non potuerit, nihil obstat. Neque enim de rebaptizatione haereticorum, sed schismaticorum illis verbis agitur, quam non minus improbant Afri, quam transmarini Catholici. Quod autem in rebaptizandis vel non rebaptizandis haereticis discrimen a veteri Ecclesia observatum sit, consulendi sunt antiqui canones et Augustinus de Baptismo. M. CASAEUB.

(81) *Sanitas non flagitat.* In Africa nullum est illarum sectarum vestigium: quare ergo contra illas declamasti? ALBASP.

(82) *Sanitas non flagitat medicinam, etc.* Illis com-

parationibus hoc efficere contendit Optatus, Parmenianum causae suae diffidere, qui a proposito suo excurrat et haereticos aggrediatur, cum ipsi res sit adversum catholicos. DU PIN.

(85) *Dotes.* Per dotes intelligit Ecclesiae proprietates, veluti potestatem, cathedram, annulum, fontem, et similia, quae illi a Christo tamquam dotalia assignata sunt. ALBASP.

(84) *Legalibus sacramentis.* Cum Ecclesia sit Christi sponsa, multa de ea per jura et leges matrimonii ab antiquis explicantur; quare hoc loco ait Optatus haereticos non posse jure et vi matrimonii uti sacramentis, quemadmodum orthodoxi utebantur, quia cum Christo non essent matrimonii dignitate conjuncti. ALBASP.

(85) *Jure honesti matrimonii.* Jus matrimonii quo utitur Ecclesia, est quod omnia confert sacramenti, dotesque quas a Christo accepit auctoritate legitimi matrimonii distribuit et impertitur quibus vult; quo jure uti nequeunt haeretici, quia hisce dotibus carent: et quamvis per baptismum cum Christo conjuncti sint, tamen per haeresim subsequentem jus legitimi matrimonii amiserunt. ALBASP.

(86) *Quas non necessarias recusat Christus.* Ill est, tamquam extraneas et ignotas. Sic lib. III: *Illis imputate qui populum Dei dividerunt, et basilicas fecerunt non necessarias*, id est, novas et peregrinas cum genuinis ac legitimis nihil habentes commune: qui erexerunt altare contra altare, etc. Qui necessarii dicantur in jure, consule jurisconsultos, verius tamen, ut alludat ad locum Isaiae prophetae, quem postea profert lib. III, *Ideo quoniam ascendistis in templa supervacanea, etc.* Proprie de templis videntur usurpasse. Ita Victor Utiensis, postquam narravit gentilium numinum aedes a Vandalis dirutas, ad Christianorum vastationes ita transit, *et ut de necessariis loquar, basilicam majorem, ubi corpora SS. Martyrum, etc.* M. CASAEUB.

Ibid. *Non necessarias.* Una tantum est conjuncta cum Christo, et est ejus sponsa, quare ceterae sunt adulterae, et non necessariae. ALBASP.

(87) *Non necessarias.* Extraneas, peregrinas. DU PIN.

(88) *Quas solus Petrus accepit.* Pluribus in locis docet soli Petro claves datas esse, ut inde consequens sit eos omnes schismaticos habendos esse, qui cum Petro et cum ejus cathedra et successore non communicarent. ALBASP.

salus Petrus accepit (89) : (90) nec anulum, quo **A** legitur **fons** **10** esse signatus (91) : (92) nec ali-

VARIORUM NOTÆ.

(89) *Quis solus Petrus accepit.* Ecclesie scilicet nomine, cuius pers. nam gerebat. De **PIS.**

(90) *Annulorum.* Quod per annum intelligant auctores illius antiquitatis, non satis constat. Tertullianus, de Pudicitia, non pro baptismo, sed pro absolute usurpare valetur, *annulum de quo signaculum lavacri*, non de peccatore in Ecclesiam redeunte loquitur qui non esset rebaptizandus, nisi voti absolute gratiam baptismi et unionem cum Christo recuperari. Auctor etiam noster cum dicit annulo fontem signari, videtur aliquid aliud designare quam baptismum, eadem significatione a Clemente libro secundo Constitutionum capite quarto usurpatur, et *anapa anatu, anulo, et calceis redditis.* A. **ALASP.**

Ibid. *Nec anulum quo legitur fons*, etc. Hic sibi crucem figit. Alaspiensis qui veteres per annum intellexerat, vehementer anxius. Et quamvis expedire se non possit, locus tamen aliquot Tertulliani, quibus annus mentionem facit, quasi Optato non parum lucis allatos, tum hic profert, tum ad lib. II ubi de annulo iterum quærit pari anxietate, pari felicitate. Toto enim cursu utrobique errat : *quod per anulum intelligant auctores illius antiquitatis*, inquit, *non satis constat.* Tertull. de Pudic. *non pro baptismo*, etc. Ibid. primam vellem explicasset, quem anulum veterum intelligat, de quo non satis constat, qui sint illi veterum de uno eodemque annulo loci, qui difficultatem pariunt. Tertullianus de annulo loquitur, et Optatus de annulo. Sed Optatus, dum de dotibus Ecclesie disputat, et de annulo qui Cant. IV, 12, etsi non legitur, ab Optato tamen intelligitur, quo *fons signatus* in legitur, eum anulum inter dotis Ecclesie refert Optatus et enumerat. Quæ ut ratione, aut quod per fontem signatum, de cuius annulo loquitur, intellexerit, ipse non explicat.

Ceterum, cum dupl. annuli fuerit, oim inter veteres baptismi ritus usus (ut a doctis observatum est) alterius quo fontes seu baptisteria certis temporibus obsignare mos erat; alterius autem quo baptizandi, fidei sue professionem, que postea in publicas tabulas referretur, obsignabant; verisimile est Optatum per fontem signatum ad veterem illum signandi baptisterii morem alludere; et quam facit annuli mentionem, ad eundem illum morem referendam. **Haud quidquam tamen affirmare audeo.** Quod autem lib. de Pudic. meminit annuli Tertullianus, factum occasione parabole prodigi, quæ XV Lucæ narratur, quam cum ita interpretarentur Catholici, ut ex illa vere pœnitentibus ventæ apud Deum, pristinaque locum gratiæ promitterent, ipse qui contrariam sententiam tuebatur, illorum interpretationem sugillat et rejicit. Eodem loco et stoche meminit, et vituli signati, quæ ad eandem pertinent parabolam, eorundemque receptas ab aliis interpretationes exagitat, atque ipse commiscetur et adducit. Non igitur de eodem annulo loquuntur Tertullianus et Optatus, ut mirum non sit, si nec eadem dicant. Utraque tamen quam illius quomodo annulus affert Tertullianus interpretatio, ad solemnes ritus baptismi ritus pertinere videtur. In priori enim, quam rejicit Tertullianus interpretatione, *signaculum lavacri* annulus exponitur; in posteriori autem, *quo pactionem fidei inter seque obsequantur*, a Tertulliano describitur. Hic Alasp. legat cui tanti erit noscere, quanta ille peritit, quanto iudicio, in veterum lectione versatus fuerit. Quasi de eodem Tertullianus et Optatus annulo loquerentur, eos indicat. Diversas ejusdem parabole interpretationes in Tertulliano consistit. In priori interpretatione *que stala* seu *vestis priores* affertur expositio, cum annulo trilobum. Quia neutram amenti, quæ in impertito illo parabole interpretatione, rationem, non modo assensit est, sed ne suspicari quidem potuit, ipse alias commiscetur, falsa, rudi-

culas, ineptas, ut omnem fidem superet. Interdum absolute non interpretatur, interdum Spiritum sanctum; tandem et Confirmationem. Quam lulque ita comparatum est, hi qui sunt indoctissimi, semper ut sint audacissimi! Nam quis alioqui crederet, virum gravem, tantaque in Ecclesie dignitatis, sui existimationi tam male consulturum fuisse? Balduno autem, viro doctissimo, libens assentior, totam hanc de dotibus, seu ornamentis Ecclesie doctrinam Optati et frigidam esse et obscuram. Frigida utique, quæ fundamentis tam infirmis tota nitatur: ideo autem obscura, tum quod hæc imperfecta, tum quod a nullo quod setam veterum, ut ab ipso tradita sit, a quo lucem minus perfectis et dilucidis Optati locis mutuari possimus. Eadem Balduno assentior, cum quædam quasi notas, et insignia quibus dignosci possent Ecclesia, tradere voluisse. Eas autem notas quinque numero statuit, quarum tres, *fons, annulus, angelus*, ad baptismum pertinent. Fontis et annuli fundamentum ponit in Cant. IV, 12; Angeli vero (de quo plura postea dicturi sumus) in Angelo piscine Betzide. Nam et Angelum a pisci sacri lavacri intervenire credebant, et illum piscinam baptismi figuram fuisse, ut postea pluribus docebimus. Idem tamen Optatus lib. II, has dotes ab ipsis Ecclesie membris et visceribus, quæ vocat, distinguit, quæ in sacramentis, et nominibus, sive Personis Trinitatis, sciscit ipse consistere. Distinguit igitur has dotes a sacramentis; quarum tamen ad baptismum pleraque pertinent. Porro si notas et iudicia constituere voluit, quibus ornata dignosceretur Ecclesia, quid attinuit Angeli meminisse, quam ut perageatis salutaris aque mysteris presentem interesse concedamus, nemo tamen ita presentem dixerit, ut videri possit? Hæc eo dico pluribus, ne quis in his subtilibus argutis, quas tanto noster hic conatu, frustra se torqueat, quasi magna ex his mysteria eruiturus; excussa enim, leviora quam subtiliora comperiuntur. Ut vel eo nomine graviores alios et doctiores, ab iis abstinuisse putem. **M. CASAEUB.**

(91) *Nec anulum, quo legitur fons esse signatus.* Per fontem intelligere videtur fidem; per anulum, symbolum, aut baptismum, quod, ut ait Tertull. I. de Penitentia, *obsignatio est fidei.* Hinc apud Veteres baptismus sæpe signaculum dicitur. Opt. ipse I. II: *Nam et fontem constat unam esse de dotibus; unde Hæretici non possunt vel ipsi bibere, vel alios potare, quia soli sigillum integrum (id est symbolum Catholicum) non habentes, ad fontem verum aperire non possunt.* It infra in hoc titulo: *Bene subdixisti us anulum, quibus aperire non licet ad fontem: hoc est bene hæreticis abstulisti potestatem signandi sacro baptismate.* De **PIS.**

(92) *Nec aliquem illorum esse.* Nec aliquis illorum sit, postularet recta latinitas. Optatus fortasse respiceret *esset* pro *sit*, solita enallage; unde postea, mentato casu *esset* aliquis, factus est infinitivus. Aut si atque retinemus, tum scripserit Optatus *esse* necesse, quorum alterum propter affinitatem scripturæ sit omissum; pro quo sane lapsu et in manuscriptis passim obvio, ut postea quoque observabimus. Quid, quod compendia ejusmodi sive syllabarum, sive etiam vocum integrarum veteres scribæ quæserunt, ut *nec esset* pro *necesse esset*? Quod et typographos aliquando retinuisse observare memini. Ego tamen in ea potius sum sententia, ab ipso Optato esse, hoc quidquid est: neque abhorret ab illo ayo. Ibid. maxime me movet, quod similes schismatici (sive *uzzuzuzuzuz* mavis appellare) precedente particula ut occurrunt, apud hunc nostrum non uno loco.

quem ^a illorum esse, ad quem (95) hortus ille pertinet, in quo Deus arbusculas plantat. De quibus hereticis, quamvis ad presentem non pertinet causam, quod diu locutus es, et suffecerat et abundabat. Sed miror, quid tibi visum est, etiam vos ipsos eis adjungere, quos esse schismaticos constat, (94) dum Ecclesiae dotes et hereticis, ipsis, et vobis schismaticis denegasti. Dixisti enim inter cætera, schismaticos (95) a vite, velut sarmenta esse concisos: destinatos ^b pœnis, tanquam ligna arida, gehennæ ignibus reservari. Sed video te adhuc ignorare schisma apud Carthaginem a vestris principibus factum. Quære harum originem rerum, et invenies te hanc

A in vos davis e sententiam, cum schismaticis hereticos sociasti. Non enim (96) Cæcilianus exivit a Majorino (97) (98)avo tuo (99): sed (1) Majorinus a Cæciliano: (2) nec Cæcilianus recessit (5) a Cathedra Petri (4) vel Cypriani (6): sed Majorinus, (6) cujus tu Cathedram sedes, quæ ante **II** ipsum Majorinum (7) originem non habebat ^c (8). Et cum hæc ita gesta esse manifestissime constet ^d, et vos hæredes esse traditorum et schismaticorum evidenter appareat: satis te miror, frater Parmenione, cum schismaticus sis, schismaticos hereticos jungere ^e voluisse. Aut si sic tibi videtur, et ita placet: (9) cu-

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *nec apud aliquem*, haud recte.

^b In ms. S. G. *destinatis*.

^c In ms. S. G. *non habet*.

B ^d In mss. S. T. et P. S. *constant, sed verperam*.

^e Ita in omnibus mss. non ut in editis, *adjuagere*.

VARIORUM NOTÆ.

(95) *Hortus. Ecclesia, ni fallor. ALBASP.*

(94) *Dum Ecclesiae dotes.* Cum hereticis schismaticos adjungas, dotes Ecclesie vobis denegatis, quos constat esse schismaticos. ALBASP.

(95) *A vite.* Non videtur his assentiri Optatus.

ALBASP.

(96) *Cæcilianus.* Successit Mensurio, et sub eo, et propter eum ortum est schisma. ALBASP.

(97) *Exivit a Majorino.* Cæcilianus primum erat ordinatus Episcopus, Majorinus contra eum ordinatus ab ejus communione deservit. De PIN.

Ibid. *Exivit.* Cæcilianus legitima et ordinaria via fuit ordinatus post Mensurium, post cujus ordinationem factione illius mulieris fuit ordinatus Majorinus; quare Majorinus exivit, et recessit a Cæciliano; non autem Cæcilianus a Majorino: is enim exire censetur qui schisma facit, et qui, alio sedente, locum et sedem occupare nititur. ALBASP.

(98) *Avo tuo.* Hæc pugnare videntur contra ea quæ diximus in tertia observatione de Donato Casensi, cui nullus locus relinquitur in sede Carthaginensi, si pro avo Majorinum habuit Parmenianus: nam constat eum, extincto magno Donato, Carthagine ordinatum fuisse: cæterum Episcoporum successiones, et ordinationes non aliter exponuntur ab antiquis, quam mortalium generationes et affinitates; neque aliter de iis loquuntur, quam si de aliqua familia et domo loquerentur. Episcopus enim qui ordinabatur in sedem defuncti, filius et proles illius in cujus locum sufficiebatur, vocabatur: series ordinationum, hisce cognationis verbis numerabatur. ALBASP.

(99) *Majorino avo tuo.* Successore scilicet Donati, qui post Majorinum Carthaginensem Cathedram invaserat. August. in Lib. *Retract.* II, c. 17: *In tribus libris, inquit, contra Epistolam Parmeniani, Donatistarum Carthaginensis Episcopi successorisque Donati.* Idem August. lib. II contra Ep. Parm., Majorinum, Donatum et Parmenianum veluti tres, sine intermedio successores enumerat. Quod autem quidam inferunt ex Sermone S. Augustini, *de Pace et Charitate*, ante collationem habito, Caium et Lucium Episcopos fuisse Carthaginis inter Donatum et Parmenianum, futile est. En verba Augustini: *Non dimitto Donatum, non dimitto nescio quem Caium, Lucium et Parmenianum, mille nomina, mille scissuras.* Inde enim inferri tantum potest Caium et Lucium fuisse e primoribus Episcopis Donatistarum: at Carthaginensi Donatistarum Ecclesie præfectos fuisse, hinc non bene colligitur. De PIN.

(1) *Majorinus.* Domesticus Lucillæ Hispanæ, qui erat lector sub Cæciliano, et qui fuit ordinatus contra Cæcilianum, et altare contra altare erexit in civitate Carthaginensi. ALBASP.

(2) *Nec Cæcilianus recessit a C. P.* Scire te velim, Lector, multa hinc et similibus aliis ex locis ad causam religionis trahere Albaspinæum, passimque ex Barronio Perronioque Cardd. interserere, quæ nos de industria missa facimus omnia. Fecimus autem, tum quia prolixioris erant operæ: et a proposito nostro aliene; tum quia nihil ab eo novum videbamus afferri quod non jam ad nauseam usque ultro citroque tortum ac retortum fuerit, sitque hodie scriptis ejus argumenti plurimis tritissimum ac decantatissimum. M. CASaub.

(5) *A Cathedra Petri.* Una est tantum Cathedra in Ecclesia quam Petrus accepit a Christo, quamque singulis Episcopis communicavit, et singulis etiam nunc diebus communicat per Pontifices qui cum eo censentur, et sunt una eademque caro et persona. Hæc est antiquorum doctrina: merito igitur vocat Cathedram Carthaginensem, Cathedram Petri, quia Petrus eam genuit, ut loquitur Tertullianus. ALBASP.

(4) *Vel Cypriani.* Cypriani mentionem facit, quia nullus hanc Cathedram majori cum gloria, aut sanctitatis fama occupaverat; vel etiam quia de ejus sede et Cathedra non ambigebant Donatistæ. ALBASP.

(5) *A Cathedra Petri vel Cypriani.* Eadem argumenta legere est apud Cyprianum in Lib. *de Unitate Ecclesie*, et ep. XLIII, Cathedra seu Sedes episcopalis est auctoritas suprema regendæ plebis vi sacerdotii, quod unum est, cujus in solidum a singulis pars tenetur. Qui episcopum suum legitime constitutum et ordinatum non audit, sed ab eo recedit, et vel se, vel alium pro episcopo habet; recedere merito dicitur a Cathedra episcopi sui et a Cathedra Petri, hoc est ab apostolica sede, cum qua episcopus ille communionem junctus est. De PIN.

(6) *Cujus tu Cathedram.* Carthaginis erat episcopus schismaticus. ALBASP.

Ibid. *Cujus tu Cathedram sedes.* Sedere pro insidere huic auctori familiare est, ut suadere usurpat Vicentius. Verum hoc nostri verbum est sacerdotale: *Cypriani cujus tu Cathedram sedes.* BARTH.

(7) *Originem.* Cathedra Parmeniani originem non habebat, quia succedebat Majorino, qui Majorinus nemini successerat; nam Cæcilianus Mensurii locum et sedem habebat; et ita Majorini cathedra nullam originem habebat: et erat adultera, falsa, nova sine patre, et per schisma genita et introducta. ALBASP.

(8) *Originem non habebat.* Majorinus nulli succedebat. Cæcilianus Mensurii sedem et cathedram habebat: post ipsius mortem in ejus locum legitime successerat. At Majorinus nullum habebat prædecessorem. De PIN.

(9) *Contra illa.* Quædam desiderari videntur in hac sententia; sed sensus est: Si tibi placet schis-

mula illa ⁹ (10) que a te paulo ante sunt dicta. A Divisti enim in terra non posse, ut falsus ¹⁰ baptismo inquinatus abluat, immundos emundet, supplicatior erigat, peccatis liberet, reus veniam tribuat, damnatus absolvat. Bene hæc amara ¹¹ potuerunt ¹¹ (11) ad solos hæreticos pertinere, qui ¹² falsaverunt symbolum: dum alter dixerit ¹² duos Deos (12), cum Deus unus sit; alter Patrem vult in persona ¹³ Filii cognoscere ¹³; alter carnem subducens (15) Filio Dei, per quam Deo reconciliatus est mundus; et ceteri huiusmodi, qui (14) a sacramentis catholicis alieni esse noscuntur. Quare perniteat te talibus hominibus etiam schismaticos adunxisse: in te enim convertisti (15) sententia gladium, dum astimas, quia alteros appetebas: et non attendisti inter schismaticos et hæreticos, quam sibi magna distantia. Inde est, quod B ignoras, et que sit sancta Ecclesia: et sic omnia miscuisti.

LECTIONES VARIANTES.

⁹ Mendosissime in editis habebatur *contra illa, nec melius* in mss. S. T. et P. S. *cum illa*. Hanc restitutionem delectus mss. San-Germianensis.

¹⁰ In editis et in mss. S. T. et P. S. *in falso*

¹¹ Deest in mss. S. G.

¹² Ita in ematibus mss. Male in editis poterunt.

¹³ Ita in mss. S. G. In mss. S. T. P. S. et in editis, *quam non emittit*.

¹⁴ In mss. S. G. *dicit*.

XL. *Nota Ecclesie catholice et schismaticis.* — (16) Catholicum facit (simplex et verus intellectus in lege ¹⁶, saginare ac verissimum (17) sacramentum, et (18) unitas animorum. Schisma vero, (19) sparsa coagulo pacis, dissipatis sensibus generatur, livore nutritur, amulatione et litibus roboratur, ut deserta matre catholica, nepi filii dum foras exeunt, et se separant (ut vos fecistis) a radice matris Ecclesie, invulsa facibus amputati, errando rebellis accedunt: **12** nec possunt novum aliquid, aut aliud agere, nisi quod jamdudum (20) apud suam dederunt matrem (21).

XII. *Iterum de hæreticorum et schismaticorum discrimine.* — Hæretici vero, veritatis exules, sani et (22) verissimi (symboli desertores, de sicut sancte Ecclesie impis sensibus depravati, contempto quod (23) bene fuerant genti, ut ignorantibus et rudes deciperent, (24) de se nasci voluerunt. Et qui

¹⁰ In mss. S. T. et P. S. *in personam*

¹¹ In mss. S. G. *cognoscere*.

¹² In editis, *intelligere*: atque in mss. S. T. et P. S. sed magis ardet *in lege*, quod habetur in mss. S. G. ut scilicet nota Ecclesie catholice sint, sincera fides, que in genuina singularis ac verissimi sacramenti, hoc est, symboli, intelligentia posita est, et unitas animorum.

¹³ In mss. S. G. *veri*.

VARIORUM NOTE.

maticos hæreticos adungere, miror te aliquid contra hæreticos dixisse; quia de schismaticis idem dicendum est, et de Donatistis qui sunt schismatici.

ALBASP.

Ibid. *Contra illa que a te paulo ante sunt dicta.* *Contra hic idem est, ac si dixisset, e diverso, rursus, sive, tunc vero: repetendo verbum miror, a principio.* Cum tamen postea sequitur, *in te convertisti sententia gladium, dum astimas, quia alteros appetebas: non male restituas contra illa que ante paulo dicta sunt, dixisti.* Error ab eo fonte, quo multi passim: inde nempe quod alterum dixisti proxime sequatur. Quamquam nec illo dixisti opus erit, si sunt vel faciant intelligas. Sed hoc leve. Monendum tamen fuit, ne quis cum Albaspinæ putet aliquid hic deesse.

M. CASAB.

(10) *Cum illa.* Post hanc restitutionem, nihil in hoc loco, qui Expositores mirum in modum torserat, difficultatis superest. Vide quid e principis tuis adversus te sequatur; si inter hæreticos et schismaticos nullum discrimen est. De Pix.

(11) *Ad solos hæreticos.* Non vult dicere hæreticos non posse baptizare, sed eos duntaxat hæreticos, qui non agebant in nomine Patris, Filii, et Spiritus sancti, que de tribus personis male sentiebant. ALBASP.

(12) *Alter dixerit duos deos.* Gordon, Marcion.

De Pix.

(13) *Alter carnem subducens.* Valentinus et alii Doctores. De Pix.

(14) *A sacramentis Catholicis.* A symbolo et rebus fidei. ALBASP.

(15) *Sententia.* Probasti te non posse conferre baptismum, quia schismaticos cum hæreticos miscuisti, qui de Trinitate male sentiant. ALBASP.

(16) *Catholicum facit simplex et verus intellectus, intelligere.* Ut aliquid sit sensus, vel exponendum est illud intelligere, quod sane notius absit, aut conjungendum cum præcedenti, *facit facit intelligere*, nō est, *declarat, indicat.* Sepe enim redimat illud intelligere, ut intelligere ignorare, pro ignoras, post præterit, et lib. II, semel iterumque animadvertas ita

usurpari, ut sententia nihil intersit, si tollatur. *Intellectus* autem et *intelligentia* pro sensu aut interpretatione, ut vulgo loquimur; apud Ecclesiasticos scriptores translatiunt. Mox autem, quem offendet, indicativus abscedunt, pro subjunctivo (quod erat legitimum) legat ille *et deserta*, non ut hic *ut des.* Aliter tamen ego sentio. M. CASAB.

(17) *Sacramentum.* Unum symbolum; unam fidei regulam. ALBASP.

(18) *Unitas animorum.* Communitio interna animarum: idem sensus, eadem voluntas. ALBASP.

(19) *Schisma, sparsa coagulo pacis, generatur.* Elegantissime *coagulum* pro copula posuit Varro in satyrarum fragmentis, de vino:

Hoc continet coagulum convivia.

Et Publius Syrus in Mimis:

Amicitie coagulum unicum est fides. INCERT.

Ibid. *Sparso coagulo pacis.* Elegantissime *coagulum* pro copula dixit. Publius Minus:

Amicitie coagulum unicum est fides.

Varro de vino:

Hoc continet coagulum convivia.

D Vide plura intra horum comment. Copula perfidie apud Virgilium fide lib. I. BARTH.

(20) *Apud suam didicerunt matrem.* Apud veram Ecclesiam, a qua cum recesserint, non possunt aliter de fide sentire, neque aliter sacramenta celebrare quam mater Ecclesia. ALBASP.

(21) *Apud suam didicerunt matrem.* Ecclesiam scilicet que prius eorum erat mater. De Pix.

(22) *Symboli desertores.* Regulam fidei evertentes et desertentes, ut ait Tertullianus de Præscriptionibus.

ALBASP.

(23) *Quod bene fuerent genti.* Fuerant genti in Ecclesia. ALBASP.

(24) *De se nasci voluerunt.* Novum caput, ut ait Joannes Jerosolymitanus ad Epiphanium erexerunt, et novam constituerunt Ecclesiam, et Cathedralam a nullo prægatam et decessitatem; hoc est de se nasci; sive originem illam quam habebant relique-

jam dudum (25) vitalibus pasti fuerant cibus, corruptela male digestionis, (26) in perniciem miserorum, disputationibus impiis venena mortifera voluberrima. Vides ergo, frater Parmeniane, haereticos (27) a domo veritatis satis extorres, solos habere (28) varia^a et falsa baptismata: quibus inquinatus non possit abluere, immundus emundare, supplantator erigere, perditus liberare, reus veniam tribuere, damnatus absolvere. Bene clausisti hortum haereticis: bene revocasti (29) claves ad Petrum: bene abstulisti (30) colendi potestatem, ne arbuseculas colerent ii, quos ab hortulo et a paradiso Dei constat alienos: (31) bene subduxisti anulum iis, quibus aperire non licet ad fontem (32). Vobis vero schismaticis, quamvis in catholica non sitis, haec negari non possunt, quia nobiscum vera et communia sacramenta traxistis. Quare cum haec omnia haereticis bene negentur, quid tibi visum est, haec

et vobis negare volumus, qui schismaticos esse manifestum est: vos autem fontis exissis. Quantum in nobis est, (33) volebamus, ut soli damnarentur haeretici: quantum in te est, etiam vos ipsos, cum ea una sententia ferire voluisti.

XIII. *Auctores Donatitarum traditores fuisse.*— Sed jam, ut ad proprium singularium rerum ordinem redeamus, primo locus aucti, qui fuerint traditores, et plerumque auctores schismatici disci. In Africa duo mala et pessima admodum esse constat, (34) unum in traditione, alterum in schismate: sed utraque mala, et uno tempore, et eodem auctoribus videntur esse commissa. Debes ergo, frater Parmeniane, discere, quod intelligeris ignorare. Nam ferme ante annos sexaginta, et **13** quod excurrit, per totam Africam persecutionis est divagata^b (35) tempestas (36): quae alios fecerit martyres (37), alios confessores (38), nonnullos funestam (39) prostravit in mor-

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *et varia, forte vana.*

^b Ita in mss. S. T. et S. G. In editis habetur *quantum in vobis est*, et junguntur ista cum praecedentibus, *foras existis*; sed emendationem nostram confirmat orationis pars

altera, *quantum in te est.*

^c Ita in ms. S. G. In aliis, *volebam.* Idem sensus.

^d In ms. S. G. *dia ac tua*, errore scilicet amanuensis.

VARIORUM NOTÆ.

runt, et novam Ecclesiam posuerunt. **ALBASP.**—Imitatur *Optatus* dictum Tiberii de Curtio Rufo, obscuris parentibus orto, qui Praetoram adeptus est suffragio Principis, dedecus natalium ejus hisce verbis velantis: *Curtius Rufus videtur mihi ex se natus.* Vide *Tacitum*, *Annal.* lib. xi, c. 21. **CLERICUS.**

(25) *Et qui jam dudum in talibus pasti fuerant cibus.* Repono, *jam dudum vitalibus pasti fuerant cibus.* Sane cum Barthio non ausim in me recipere legendum *jam dudum in salubribus.* Atque ita quemadmodum ego restituendum monui, didici postea, inspecto Fr. Balduino, extare in meliori exemplari scripto. **INCERT.**

IBID. *Et qui jam dudum vitalibus, etc.* Cum cibos quales fuerint antea non memnerit, ausim in me recipere legendum *jam dudum in salubribus pro in talibus, perniciem* vero reponendum, vel puer viderit. **BARTH.**

(26) *In perniciem miserorum.* Perperam, et perniciem reponendum vel puer vileat. **INCERT.**

IBID. *In perniciem miserorum disputationibus impiis, etc.* Perperam, inquit notæ L, et perniciem reponendum vel puer videat. Ita sane postularet usus; sed aliter amant hi scriptores, et nihil omnino corrigendum. Ita Salvianus alicubi *in usu misericordiae collocare.* Noster, lib. v: *Videte quod in salute humani generis sit pollicitus Christus.* Idem mox: *Cum multos tingeret in paenitentia ac remissa peccatorum, etc.* Talia multa reperias. Pariter dictum est a Victore Uticensi: *Sævis in ecclesiis et basilicis, etc. Projicere in partibus maritimis, etc. Conjicere in vinculis, etc. Relegare in Eremit partibus, etc. In longinquis et extremis regionibus detrudere, etc.* Apud Lucileum Callarit. *Mittere in camino ignis.* Sed in illo minus mirum, qui totus ubique *σαβαστιζει.* **M. CASAUB.**

(27) *A domo veritatis satis extorres.* Satis valet nimis. Arnobius, lib. v. *Quid nefarium videbatur satis patrem cum filia quominus uxoria conjugatione misceri.* Sic sæpius D. Augustinus, Hieronymus, Rufinus, et alii. **INCERT.**

(28) *Varia et falsa.* Quia falsa de Trinitate sentientes, ut ait supra, symboli desertores habebantur. **ALBASP.**

(29) *Claves ad Petrum.* Hoc est unam esse Cathedralam, et eam agnosci per communionem cum summo pontifice. **ALBASP.**

(30) *Colendi potestatem.* Fideles nutriendi in fide per sacrificia et sacramenta. **ALBASP.**

(31) *Bene subduxisti anulum iis.* Pro licet ad, erit fortissis cui arridebit, licebat. Temere noster, lib. ii, *Sigillum integrum non habentes, ad fontem verum aperire non possunt*, et sciendam mire ut hujusmodi parcellis Optatum. Quod tamen genus locustis, quamvis sic repetitum nostro, ego annulari nolum: eum magis Hebraeis quam Latinis nostris vernaculum sit. *Annulum* autem vide et pag. 40, v. 7, intelligit, quo patres et matres-familias, que sarta et lecta volebant, consignabant. De quo ritu veterum Plantus, Cicero, Martialis et alii. Vide inter alios Lipsium ad Taciti annalem 11. Quibus adde locum, quem opportune suggestit Barthius, ex mediæ avi auctore Venantio Fortunato, lib. xi, de vita Beati Martini:

Tantum auctor redimens thesauro corporis orbem,
Cum gemma una fuit, quæ cuncta in vasa valeret.

INCERT.

(32) *Bene subduxisti anulum iis, quibus aperire non licet ad fontem.* Alluditur ad verba Cantici Cantic. cap. iv, v. 12. *Hortus conclusus, soror mea sponsa, fons signatus.* Non habent haeretici anulum quo sigillum vere fidei aperire possint, ac apertum iterum signare. **DU PIN.**

(33) *Volebam ut solis damnarentur haeretici.* Ex integri exemplari ms. restituit in altera editione Fr. Balduinus, *una sententia ferire voluisti.* Optime. **INCERT.**

(34) *Unam in traditione.* Persecutione Maxentii, multi in Africa codices sacros tradiderant, inter quos Mensurius, Felix, Caecilianus a Donatistis falso et immerito accusabantur. **ALBASP.**

(35) *Tempestas.* Persecutio quæ Martyres facit, et Confessores, ut ait Tertullianus. **ALBASP.**

(36) *Ante annos sexaginta, et quod excurrit, per totam Africam persecutionis est divagata tempestas.* De Diocletiani persecutione loquitur, quæ incipit mense Februario anni 305, et desiit in Occidente anno 305, unde colliges Optatum hæc scribere circa annum 370. **DU PIN.**

(37) *Quæ alios fecerit martyres.* Eos scilicet qui mortem optetere. **DU PIN.**

(38) *Alios confessores.* Qui scilicet constanter confessi sunt, nec criminis idololatriæ quidquam in se admiserunt, sed non propterea occisi. **DU PIN.**

(39) *Prostravit in morte.* Nonnulli tormentis superati Christum negarunt. **ALBASP.**

tem ^a (40), latentes dimisit illasos (41). Quid comme-

gnitate subtili ^b (42) quid ministros plurimos? quid
(43) diaconos **14** in tertio (44)? quid presbyteros

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in ms. S. G. In aliis, *funesta prostravit in morte.*

^b Deest in ms. S. G.

VARIORUM NOTÆ.

(40) *Naufragis funestam prostravit in mortem.* Qui iuramentis sequestrati vel Christum negarunt, vel ius adolis adleverant, vel instrumenta d. vine legis tradiderunt: in vere in riu, et funesta morte prostrati dici possunt. De Pis.

(41) *Latentes dimisit illasos.* Qui sublece, fuga, vel latibris periculum declinarunt. De Pis.

(42) *Quid ministros plurimos? quid diaconos in tertio.* etc. Novum hoc atque insolens est, ac nostra in-prints obse vultu dignum, quod Optatus hoc etiam diaconos sacro sacerdotio comprehendit. Sine sacerdotibus communionem presbyteris et episcopis apud veteres appellatorem, et sacerdotes pro episcopis; sacerdotium autem pro episcopis, ab illis haud raro dici, non potest ignorare, qui veteres scriptores, vel a primo, quod iust, hunc sententiã unde Au-ustino consilium 70. sacerdotium dictum ab eis: et apud Viet. C. de persecut. Vand. *concilium tartarum sacerdotum*, in edicto Hammeri lib. in. In quo sane vel uno Vatore singulis prope paginis turpiter impingat, qui sacerdotem pro episcopo, et sacerdotium pro episcopatu ab rito dicit, non animadvertat. Contra vitem episcopus pro presbytero, ab antiquis aliquando positum esse, quæspone id rursus a doctis observatum est. Hinc ad discrimen verum illa loquendi formula monuit, ut primi ordinis sacerdos, pro episcopo dicatur ab episcopo; secunda autem ordinis sive gradus, sacerdos non sit, qui vulgo presbyter. De qua loquendi formula nihil a doctissimis Saverio ad Salomonem Apoll. non uno loco. Sed mirum, cum vir ille eruditissimus, hoc, inter alia, Optati testimo-ium suum sacerdotium, de duplici sacerdotio contraxerit, et epus verba hauriet, quod de tertio quoque sacerdotii gradu, hic Bodini Optati, illum tacere ac quasi con alio proferre, ne sententia quam volebat commo-deret. Sed contra antiquos canones, qui exerte diaconos ad ministerium non ad sacerdotium ordinari, nec plures quam duos illos presbyteratus et episcopatus, sacerdotii ordines esse sancunt, usumque hopench a veteribus receptum: non est quod minus aut alio loco, quæsi hoc Optati est, ubi sacerdotia hinc accepto, molestiam nullas forent. At in iure canonico non rari, ut sacerdotii appellatio, ad omnes in sacris (ut vulgo distinguunt) ordinibus constitutos extendatur, quo ritione etiam subdiaconos includit. Ita dist. 54. can. 14. *Aliter se Orientalium traditio habet ecclesiarum, aliter hujas S. R. Ecclesiar. Nam canon sac idios, diaconi et subdiaconi ministerio copulantur, istos autem Ecclesiarum vel Occidentalem, nullus sac idios a subdiacono neque ad episcopum, licentiam habere conijugum iurandi.* Vide et can. *omnium acceptorum*, etc., et, *omnes sunt epi*, etc. Quæ et omnes omnino clericos ex inter-^cum appellatione com-ponens, reperit. In Viet. C. de Eb. in: *Si collectio disadaratum, quæ rapturorum abominum, non tantum sacerdotum, ritem etiam laicorum? sacerdotes laicos opponit, clericos intelligens.* Sed large aliter hic Optatus qui ceteros omnium ordinum quos omnes ministros appellat, a sacerdotio discretis verbis exequit: nec minus exerte diaconorum ordinem tanquam tertium sacerdotii gradum censuit. Deo igitur ad dignitatem diaconorum pertinere, et eo referri debere quod veteres plerique, Cyrillus, Augustinus, et alii, cum ordines constitutions recensent, vel solos episcopos, presbyteros et diaconos nominasse, ceteros omnino præterire, vel ut hic Optatus, ceteris, tanquam rationum gentium ordinibus, generali ministerium, ministerium, vel *ministerio* vice comprehensit, solos

illos nominare. Item fortasse ceterorum quoque meminissent intendam: non nego; omittunt tamen scriptis, cum episcopos, presbyteros et diaconos nominant. Immo vero ita hos nominant, ac recensent Dionys. de hier. eccl. cap. 5, Hieron. in Es. c. 19, ut alios non tam præterire, quam non agnoscere videntur. Quibus ut respondeat magni vir nominis, in contrav. torquatur ipse magis, an eos torquet incertum. Ac Dionysius quidem, non ordines ecclesiasticos, sed hierarchias; Hieronymum autem nec ipsam clericorum, sed Christianorum ordines prædicto loco recensere et preposito suo, ea enumeratione inservire, committitur. Sed ut de re ipsa nihil dicam, neque cum Thoma Aquinate et Petro Lombardo, qui contrarium plane tueatur, cum committam, et Apulas quidem hæc ipso Dionysio hretus, suppleo. quest. 57, ad 2, etc., præter Dionysium et Hieronymum, sic loquuntur et alii, quibus responsio illa viri docti aptari minime potest. Inter alios etiam noster, lib. ii, circa finem: *cum sint*, inquit, *in Ecclesia quatuor genera capitum; episcoporum, presbyterorum, diaconorum et p'dictum*, etc. Interim tamen quod probat Bellarminus, commune cum episcopis et presbyteris, diaconis quoque regimen Ecclesie fuisse: eo-que ut prepositos in honore habitos, cum reliqui clerici tantum ministrarent, vel inde perspicias, quanto majoris olim dignitatis et auctoritatis ordo fuerit, quam poster fuit, neque absque ratione factum esse, ut cum ceterorum nulla omnino ratio haberetur; aut generali ministerium appellatorem, ut jam diximus, concluderetur: soli diaconi quasi ejusdem dignitatis participes, cum sacerdotibus sive episcopis et presbyteris conjungerentur. Ad ea quæ Bellarminus affert, addo insignem Eusebii, aut potius Constantii locum in epist. ad Eusebium vite L. II. ubi *πιστομένους ἐπισκόπους* et *πισκοπιούς* diaconos, ut ejusdem sortis ac conditionis adjucos et annumeratos videas. Etiam Augustinus, ad Valerium, epist. cxviii, de merito æque et præcellentia sacerdotialis muneris, episcopos et presbyteros, etiam diaconos tanquam ejusdem, aut non dissimilis conditionis adjungit; et Hieronymus ubi eos presbyteris sacerdotio minores contendit, lucris tamen et dignitate. Romæ saltem majores, indignatur ille quidem, sed agnoscat tamen. Hinc etiam illud colligas, quod totius canonibus ac censuris contra illos opus fuerit, quæ superbientes, ac supra presbyteros sese efferentes, ipsis etiam episcopis interdum contumeliosos et iniurios, (ut de quodam Cypriano) in ordinem cogent, ac fastum contra repugnare. Sed de his vere et ne nimis multa. Quæ tamen etsi prima fronte exigui videantur, observata, magis usus esse in antiquorum lectione cooperitur. Pudet dicere, quom fœde libatur interdum viri maximi, hanc vel in namatum rerum ignoratorem: hinc ipsum Optati locum cuget in admiranda doctrinæ scripto incomparabili uia versum, ut nihil ipso indignius, et ab Optati mente magis alienum exogitari possit. MER. CASALE.

Ed. Vitruv. M. de Clerici. ALBASP.

(43) *Diaconos in tertio.* Communionis Ecclesie primam locum occupant episcopi, secundam presbyteri, tertiam decipie diaconi. ALBASP.

(44) *In tertio sacerdotio constitutus.* Sacerdotii nomine hic usurpat generatim Optatus, pro iure ac potestate exercendi alicujus muneris ecclesiastici, quo sensu diaconi tertium in sacerdotio ordinem obtinere merito dici possunt. De Pis.

(45) in secundo sacerdotio constitutos? Ipsi apices A et principes omnium, aliqui episcopi (46) illis temporibus ^a, ut damno aeternae vitae, istius incertae lucis moras brevissimas compararent, instrumenta divinae legis impie tradiderunt. (47) Ex quibus erant Donatus Masculitanus (48), Victor Rusiccadensis (49), Marinus ab aquis Tibilitanis (50), Donatus Calamensis (51), et homicida (52) Purpurius Limatensis (55) ^b: qui interrogatus de filio sororis suae, quod eos in carcere Milei necasse diceretur, confessus est dicens: Et occidi, et occido non eos solos,

sed et quicumque contra me fecerit. Et (54) Menalus, qui ne (55) thurificasse a suis civibus probaretur, oculorum dolorem fugens, (56) ad consensum suorum procedere trepidavit.

XIV. *Concilium Cirtense acta*. — Hi, et ceteri, quos principes tuos lulie paulo post docebamus, post (57) persecutionem (58) (59) apud Cirtam ^c civitatem, (quia (60) Basilicæ necdum fuerant restituta) in domum ^d Urbani Carisi ^e (61) con-sederunt die III Iduum Maiarum (62), sicut scripta

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *illius temporis*.

^b In ms. S. G. *Limatensis*. In actis Cirtensis concilii apud Aug., lib. III contra Cresc. c. 26. *Limata* hujus episcopi sedes appellatur, sed in codice Corbetensi etiam legi-

tur *Limata*, et in nonnullis codicibus ep. XXXIV Aug.

^c In ms. S. Th. *circumcirtam*.

^d In ms. S. G. *in domo*.

^e In ms. S. T. *Garisi*.

VARIORUM NOTÆ.

(45) *In secundo sacerdotio*. Sacerdotii duo tantum sunt gradus; episcopatus, et presbyterium: diaconi enim sacerdotii vim et consecrationem non consequuntur, ut aiunt patres concilii Carthaginensis, neque illis manus ab omnibus clericis imponebatur in consecratione: *diaconus cum ordinatur, solus episcopus qui eum benedicit, manum super caput ejus ponit, quia non ad sacerdotium, sed ad ministerium consecratur*. ALBASP.

(46) *Apices et principes omnium, aliqui Episcopi*. Ex his quanta tunc fuerit Episcoporum dignitas et supra presbyteros *ὑπεροχῆ* satis intelligitur. DU PIN.

(47) *Ex quibus erant Donatus Masculitanus*. Hi omnes cum primate Secundo schisma fecerunt et pecunia Lucillæ corrupti, Majorinum alio episcopo sedente ordinarunt. Lege Augustinum contra Cresconium libro tertio, capite vigesimo septimo. ALBASP.

(48) *Masculitanus*. *Mascula* Numidiæ urbs Antonino et Augustino. In concil. Carth. Cypriani: *Confessor clarus a Mascula*. In notitia Episcoporum Africae, *Marculitanus*. In collat. Carth. *Masculitanus*. C In concil. Carth. anni 523, suscribit *Donatus Masculitanus*. Archinimum *Masculanum* memorat Victor Vitensis l. I, n. 15. DU PIN.

(49) *Rusiccadensis*. *Rusicca* urbs Numidiæ maritima a Plinio memorata. In itineraio Antonini fit mentio *Rusicadæ* haud longe ab Hippone regio. In anonymo Ravennate commemoratur etiam inter urbes Numidiæ. Nunc *Estora* in regno Tunetano. In notitia episcoporum Africae extat inter Numidas Episcopos *Russiniacensis*. DU PIN.

(50) *Ab aquis Tibilitanis*. Locus Mediterraneus ubi *Tibilis* urbs Antonino, haud procul a Cirta. *Tibilitanus* Episcopus est inter episcopos in notitia Episcop. Africae. In collat. Carth. adfuit etiam episcopus *Tibilitanus*, diversus a Tisilitano. Augustinus mentionem facit *aquarum Tibilitanarum*, l. XXII de Civitate Dei, c. 8, referens *miraculum quod apud aquas Tibilitanas in memoria S. Stephani contigerat* sub Procuro hujus loci episcopo. *Tibili* habet anonymus Ravennas. Non videntur diversa oppida *Tibilis* et *aquæ Tibilitanæ*, quamquam in Tabulis Peutingerianis seorsim ponantur, *Tibilis* et *aquæ Tibilitanæ*. DU PIN.

(51) *Calamensis*. *Calama* oppidum nonnullis Africae propriae, sed potius Numidiæ. Quippe inter episcopos Numidiæ in notitia *Calamensis* reperitur. Hujus urbis saepe meminit Aug. et Megalii episcopi *Calamensis* Numidiæ Primatis: hujus successor Possidius *Calamensis* Episcopus collationi Carthaginensi interfuit, et vitam Augustini conscripsit. Saeculo nono exeunte in notitia edita a Goario, Carolo a sancto Paulo et Beveregio, quæ imperante Leone sapiente conscripta est, urbs *Calamensis*, inter oppida Numidiæ, prima recensetur. DU PIN.

(52) *Homicida Purpurius Limatensis*. Balduini edi-

tio 2. *Limatensis*. Recte, nam *Limata* urbs Africae, D. Augustino, qui quoque episcopi *Limatensis* meminit. INCERT.

(55) *Limatensis*. *Limatensis* Episcopi quoque meminit Augustinus: for e is est qui *Lam-apyzensis* in notitia. DU PIN.

(54) *Menalus*. Oculorum dolorem finxit Menalus cum a ministris a quibus interceptus fuerat rediret, ne in Ecclesia et in consensu suorum pulvere suffunderetur, et se thurificasse et principis edicto satisfacisse fateretur. ALBASP.

(55) *Thurificare*. Est thure Deastros venerari. Et sic lib. II, *persecutionis tempore episcopos aliquos inertia a confessione nominis Dei delapsos, thurificasse*. BARTHUS.

(56) *Ad consensum suorum procedere trepidavit*. Lege *consensum*: quemadmodum diserte Fr. Balduini editio secunda. INCERT.

(57) *Persecutionem*. Maxentii. ALBASP.

(58) *Post persecutionem*. Ita etiam Augustinus lib. III, contra Cresc. cap. 26, deferbuerat tum temporis in Africa Diocletiani persecutio, ac ea praecipue quæ fiebat ob traditionem codicum sacrorum. De ea enim id specialiter habet Augustinus, *post persecutionem codicum tradendorum*. Contenderunt Donatistæ in collat. Carthag. tunc tempus fuisse persecutionis, ac propterea cogi non potuisse concilium, idque ex martyrum gesta s probare conati sunt, sed re accuratius perpensa innotuit postea Cirtense concilium tredecim mensibus actis illis posterius fuisse. DU PIN.

(59) *Apud Cirtam*. Ut in illa civitate episcopum ordinaerent. ALBASP.

(60) *Basilicæ*. In basilicis episcopi ordinabantur; sed quia nondum erant restituta, in privatam domum convenerant: Augustinus in breviculo post collationem cap. 17. ALBASP.

(61) *Urbani Carisi*. In actis ab Augustino relatis. *Urbani Donati*. DU PIN.

D (62) *Die III. Iduum Maiarum*. Acta Cirtensis concilii apud Augustinum, lib. III, contra Cresc. c. 27, ita inscribuntur: *Diocletiano octies et Maximiano septies Coss. IV nonas Martii*. At vitiosam esse hanc consulum notam observat Augustinus in Breviculo collationis. Cum enim Donatistæ prolatis actis martyrum in collatione contendissent iis Coss. quibus habitum dicebatur concilium Cirtense, persecutionem nondum finitam, responsum est a catholicis post illorum martyrum quorum acta proferebantur, passionem prope annum consecutum fuisse ad consulem et diem concilii Cirtensis. Responso computantis officii fuit, men-em tantum interfuisse: sed postea deprehensum est erratum fuisse ab officio: *Nam, inquit Augustinus, gesta martyrum quibus ostendebatur tempus persecutionis, Consulibus facta sunt*

15 (65) Numidiani tunc diaconi testantur, et veteres innumerabiles testimonium perhibet, quos dubitantibus preferre poterimus. Harum namque plenitudinem veritas, in novissima parte istorum libellorum, ad implendam fidem adproximus. Hierosolymi, (64) interrogante Secundo Tigisitano (65), tradidisse confessi sunt (66). Et cum ipse Secundus a Purpurio

A inreparetur, quod et ipse dicit apud (67) stationarios habuerit, et non tingerit, sed dimissus sit, non sine causa dimissum fuisse, nisi quia tradiderat. (68) Jam omnes erecti (69) conperant mormurare. Quorum spiritum Secundus metuens, consilium accepit a filio fratris sui Secundo minore, ut (70) talem causam Deo servaret (71). Consulti sunt (72) qui remanse-

LECTIONES VARIANTES.

¹ Dicit in text. S. G.

² In text. S. G. *stationarium*.

³ Hanc emendationem debemus codici S. G. In aliis co-

dicibus et in editis perperam omnino *haeretici*, quod criticus vitulit.

VARIORUM NOLE.

Diocletiano novies, et Maximiano octies pridie idus Februarias. Gestis autem episcopalia decreti Carthagensi post eorum in consulat in tertio nonas Martias, ac per hoc festum nonas interesse videtur plures utique quoniam postquam quos prius catholici nonas diligenter compellendo respondebant, sed effugerunt et iulteratit a nonas interire responderet, eundem consuetudinem putant post consuetudinem autem non adhibuit, sed quos jam prius adhibuit. Hec est igitur vera consuetudo Carthagensis epocha post consulatum Diocletiani novies et Maximiani octies, hoc est anno 705, tertio nonas Martias. De mense constat semper in ecclesiasticis, nam gesta martyrum erant pridie idus Februarii, et mensem tantum inter passionem martyrum et concilii diem interfuisse dixit officium. Traditur in mensibus interfuisse ait Augustinus. Ergo mense Martio habitum constat non Martio; alioquin tres aut quadragesima menses inter passionem martyrum et concilii diem interfuissent. Ita ergo emendandus Optati locus, et pro *tertio nonas Martiarum*, legendum in *nonas Martie*. DE FIS.

(63) NUNTIARIUM. De hoc iudicario multa reperitur in gestis purgationis Caeciliani et Felicii. ALBASP.

(64) *Interrogante Secundo*. Qui tunc temporis erat Numidiae primas, Augustinus habet, *episcopum primas caeliditae*, et libro primo contra Parmenianum, capite tertio, *qui venientes cum primatu suo tunc Secundo Tigisitano*. Ceterum nota primatum in Africa e rursus locis aut personis non fuisse additum, sed in unaquaque provincia praeferquam in Carthaginiensi seniores hanc occupasse dignitatem, ut patet ex capite decimo tertio locutionis. ALBASP.

(65) *Secundo Tigisitano*. Episcopo Tigisens in Numidia qui tunc metropolitani monere iugebatur inter episcopos Numidiae, quia senior erat. Dicitur enim huius nominis urbs in Africa; altera in Numidia, de qua Procopius, l. ii. de Bello Vandalico, cuius episcopus erat Secundus; altera in Mauritania Caesariensi. Ultra ne reperitur in Numidia episcoporum Africa. DE FIS.

(66) *Tradidisse confessi sunt*. Vide acta ipsa inferius. DE FIS.

(67) *Apud Stationarios*. Apud milites in statione postulos. ALBASP.

(68) *Jam omnes haeretici conperant mormurare*. Quos haeretici intelligit Optatus; qua quidem ratione Donatista, vel ut Cresconio placebat, Donatiani dei et apostoli re poterant haeretici, multis disant Augustinus, lib. ii. contra Cresconium. Idem in lib. de haeresibus schisma eos in haeresem vertisse docet, et raro aliter quam haeretici nuncupat. Omnino quoque vulgus haeretici cum pro schismate eo promissione usupasse persusum habet. Inde et in epistola Constantini, *haeretici vel schismatici*, quasi perinde est et de Donatistis loquitur. Jam ut et illud concedamus, eos qui ad hoc concilium convenierunt, nam huiusmodi occasione concilii, sed eodem tamen omnes aut pro-rosque saltem, in posterum quodam concilio congregatis schismaticis auctores extiterunt; qui tamen credat Optatum, dum narrat illa quae schisma pro-

B ces erant, de ipsis tanquam jam notis ac convictis haeretici locutum fuisse? Optatum, qui ad modo disputabat, et a Parmeniano factum vehementer improbat, quod schismaticos haeretici inconsulte miscuisset; quos tunc tamen in quo discrimine separari invicem statuit, nec statuit tantum, sed discrimen ipse non perfunctorie docet vel ista expenditur: *sed miror quod tibi visum est: etiam vos ipsos haeretici adjungere, quos esse schismaticos constat, etc. Miror iterum: Satis te miror, frater Parmeniane, cum schismaticis vis, schismaticos haeretici adjungere voluisse, etc.*, ac rursus: *Volui ut soli damnarentur haeretici; quoniam in te est, et vos ipsos cum eis una sententia ferre voluisti, etc.* Ego non dubito Optatum scripsisse e, *jam omnes haeretici conperant mormurare*.

Ita mox eorum verba intenderit, ne quis hic factum miraretur. Jam ut eis qui ita premuntur sive verbas, sive rebas ipsis, ut nequeant evadere, aut certe non facile se queant ex- dire; ut eis, inquam, aqua dicitur haerere vel iis notum, qui nondum tere lavantur. Dativum autem, si non exprimitur, subaudiendum tamen esse, eosque falli qui exponunt *in aqua haeret*, uno Caecilianis exemplo potest abunde confirmari; cuius ad Q. fratrem verba lib. ii, epis. vii: *Quod Idibus et postidus dictum fuerat, de agro Campano actum tibi, non est actum. In hac causa mihi aqua haeret*. Cum autem breviter scripsisset Optatus, et fortasse tam sderent et loqui, *haeret ei*, quod plenus ante dicebant, *aqua et haeret*; ex duobus illis vocibus *haeret ei* ab imperito scriba, cui aqua hic haerebat, quod Optatum ipsis eorum verbis uti non intelligeret, et veteris verbi non veniebat in mentem, *haeretici una voce factum est*. Quod sane hic locum adeo non habet, ut una hac vocula, superior omnis disputatio de haeretici et schismaticis evertatur; quam qui expendunt, de necessitate huius correctionis minime dubitabit. M. CASAB.

Ibid. Haeretici. Vocat hos episcopos haereticos, qui paulo post schisma fecerunt; eodem nomine ab Augustino vocantur, et in actis illius concilii, *paratissimo facere, et qua dimittere te habent et dare in te sententiam, et remanens solus haeretici*. Contra Cresconium libro tertio, *schismatici pro haeretici habentur, et apud iudice latos hoc nomine compellantur, instructi sunt advocati ad ista iudicia, et tanquam in haeretici invitata: vel eos vocat haereticos, quia ex Parmeniani sententia schismatici erant haeretici*. ALBASP.

(69) *Exerit*. Statim atque accusabantur surgebant, et in alteram partem transibant, ut ex actis constat. DE FIS.

(70) *Talem causam Deo servaret*. Cum alioptiam omnium causam aut deictum nolent iudicare, ad Deum rem dederant et remittebant; Cyprilianus pardus in loc. s. ubi agit de lapsorum penitentia; et Augustinus contra Cresconium libro tertio, capite vigesimo octavo, *illa omnia divino iudicio dimississe*. ALBASP.

(71) *Talem causam Deo servaret*. Relinqueret Dei iudicio. DE FIS.

(72) *Qui remanserunt*. Aderant in illo concilio duodecim episcopi, ut patet in brevibus, capite de-

rant (73), id est, Victor Garbensis ^a, Felix a Rotario ^b, et Nabor a Centurionis ^c. In dixerunt talem causam Domino debere reservari ^d; et dixit Secundus, (74) sedete omnes (75): **16** tunc dictum est ab omnibus, *Deo gratias*, et sederunt. Habes ergo, frater Parmeniane, qui manifesto fuerint traditores.

XV. *Ex ordinatione Majorini schisma ortum.* — Deinde non post longum tempus (76), (77) idem ipsi, tot et tales, ad Carthaginem profecti traditores, thurati ^e homicide, Majorinum (cujus tu cathedram sedes) post ordinationem Cæciliani ordinauerunt, schisma facientes. Et quoniam traditionis reos, principes vestros fuisse monstratum est, consequens erit, eosdem fuisse auctores ^f schismatis. Quæ res, ut clara et manifesta esse omnibus possit, ostendendum est, ex qua radice sese usque in hodiernum, B erroris protenderint rami, et ex quo fonte rivulus iste maligni liquoris, occulte serpens, usque in tempora nostra manaverit. Dicendum est, unde et ubi et a quibus ortum constet hoc alterum malum; quæ conuenerint causæ; quæ fuerint operatæ personæ; qui auctores hujus mali; qui nutritores; a quibus sint inter partes ab Imperatore postulata judicia; qui se-

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. *Gardensis*; sed postea l. 2 *Garbensis*. In ms. S. G. *Gabrensis*. In editis *Garbiensis*. Apud Aug. in collat. Carth. et in notitia episcop. Africae. *Garbensis*.

^b In mss. S. T. et P. S. *a Ratorio*. Apud Aug. *Rotaria*.

^c Ita etiam in coll. Carth. Januarius episcopus *Centurionensis*. In mss. notitiæ Africae, *Centurianensis* male.

A derint iudice; ubi sit (78) actum concilium; quæ sint prolate sententiæ. De diuisione agitur; et in Africa, sicut et in cæteris provinciis, una erat Ecclesia, antequam divideretur ab ordinatoribus Majorini, (79) cujus tu hereditariam cathedram sedes. Videndum est quis (80) in radice cum toto orbe manserit; quis foras exierit; quis cathedram sederit alteram, quæ ante non fuerat; quis contra altare altare creuerit; quis ordinationem fecerit, salvo altero ordinato; quis jaceat sub sententiâ Joannis Apostoli, qui dixit multos Antichristos foras exituros. *quia non erant*, inquit, *nostrî, nam si nostrî essent, mansissent nobiscum* (I Joan. ii, 19). Ergo qui in uno cum fratribus manere noluit, hæreticos secutus, quasi Antichristus foras exiuit.

XVI. *Lucillæ aduersus Cæcilianum rixæ.* — Hoc apud Carthaginem post ordinationem Cæciliani factum esse, nemo est qui nesciat ^g; per Lucillam scilicet, nescio quam feminam factiosam: quæ ante concussam persecutionis turbibus pacem, dum adhuc in tranquillo esset Ecclesia, cum (81) correptionem archidiaconi Cæciliani ferre non posset ^h; (82) quæ ante spiritalem cibum et potum, os nescio cujus mar-

^d In ms. S. G. *Deo debere seruari*.

^e Id est, qui thus idolis adoleuerant. Ita in omnibus mss. Quanto errore in editis *conjurati*.

^f In ms. S. G. *et auctores*.

^g In mss. S. T. et P. S. *nemo qui nesciat*. In ms. S. G. *quis nesciat?*

^h In ms. S. T. *Lucilla ferre non posset*.

VARIORUM NOTÆ.

cimo septimo, quorum sex accusarentur. Cæteri consulti sunt, qui responderunt hanc causam pro bono pacis Deo reservandam esse, eosque qui accusabantur Deum iudicem habituros, eique rationem reddituros. ALBASP.

(73) *Consulti sunt qui remanserant.* In Breviculo collationis c. 17. dicuntur undecim vel duodecim Episcopi ad hoc concilium conuenisse. Ex hac narratione Optati constat undecim tantum fuisse, e quibus sex accusati. Secundus Tigisitanus præses sententiam dicere non poterat. Secundus minor filius fratris ejus jam mentem suam aperuerat. Itaque tres tantum erant superstites qui considerentur, quorum sententiam secutus est Secundus, et ita sex Episcopi a quinque sunt absoluti. DE PIN.

(74) *Sedete omnes.* Ex gestis purgationis Cæciliani, et ex breuiculo, et contra Cresconium libro tertio, constat hos episcopos interrogante Secundo assurrexisse, et in aliam partem transiisse, moxque absolutos, ad locum suum post hæc verba rediisse, quæ quidem verba aliquam absolutionis vim et formam habere videntur cum his acceptis, et sederunt et responderunt, *Deo gratias*. ALBASP.

Ibid. *Sedete omnes.* Ad ea quæ Balduinus hic notat, addo locum ex collatione Carthagin. collat. 1. Cuni enim partes seu auctores sedere vellet cogitor Marcellinus, ita inter alia respondent ac excusant Donatistæ. *Id autem nobis expedit, id necesse est, ut cum causa peroratur, cum prius incipitur, ut etiam personæ constant, stare singulos deceat, quibus subire contigit disputationis examen.* M. CASAUB.

(75) *Sedete omnes.* Ut iudices. Quisque locum suum accipiat. DU PIN.

(76) *Non post longum tempus.* Aliquos tamen annos intercessisse oportuit. Nam Maxentius post cujus indulgentiam facta est ordinatio Cæciliani, ut infra dicitur, Africam non obtinuit nisi anno 311, devicto

C Alexandro, qui tyrannidem in ea regione exercebat. Non est autem devictus Alexander, nisi post Herculi obitum qui anno 310 contigit teste Zozimo. DE PIN.

(77) *Iidem ipsi.* Cum Sylvano qui fuerat ordinatus episcopus Cirtensis illo concilio. ALBASP.

(78) *Actum concilium.* Romanum sub Melechiade ALBASP.

(79) *Cujus tu hereditatem.* Episcopi non solum sunt hæredes decessorum suorum, sed etiam filii; quare talem habuit cathedram qualem decessores ejus habuerunt. ALBASP.

(80) *In Radice.* Videndum est quis in Cathedra mansit, cum quæ cæteræ Cathedræ consortium habeant, et quæ cum Romana quæ est radix communicat, per quam toto orbe pax, et unio Christiana nutritur. ALBASP.

(81) *Correptionem.* Diaconi per Ecclesiam discurrebant, ut fideles in officio continerent et animadvertent, et corrigerent eos qui contra Ecclesiæ disciplinam aliquid agerent. ALBASP.

(82) *Quæ ante spiritalem cibum et potum, si tamen martyris, libare dicebatur.* Hæc religio erat tum temporis. Paula et Eustochium ad Marcellam, inter epistolas Hieronymianas: *Et martyrum ubique sepulchra veneramur, et sanctam favillam oculis apponentes, si liceat, etiam ore contingimus.* Martyrem hoc loco vocat Optatus qui declaratus sit communi piorum sententia, in eam summam dignitatem. BARTH.

Ibid. *Quæ ante spiritalem cibum et potum, etc.* Præter Balsamonem a Balduino citatum, vide et Damascenum. In Balsamone jure quis miretur, hujus ossis ita illum meminisse, quasi hoc præcipuum hujus sectæ esset, et hoc potissimum superstitione constaret. Nisi tamen magis hoc mirum esset, Græcos plerosque Donatistarum non omnino meminisse, quasi ne fando quidem notos habuissent. De vindic-

tyris, si tamen martyr^{is}, (85) libere (84) dicebatur et cum (85) prepotenter **17** calcei salutari es (86) nescio cujus hominis mortui, et si martyr^{is}, sed (87) necdum vindicari (88), correpta, cum confusione, discessit irata. Irascunt, et docenti, (89) ne discipline succumbere^t (90), occurret subito persecutionis evas^{us} et impostas.

XVII. Memorius ad curiam civitatis commendat Ecclesiam Barro et Calerio commendat. — (91) Eisdem temporibus Felix quidam diaconus, qui propter ^h lazarum nescio quom. de tyranno (92) imperatore tunc factam epistolam ², appellatus est, periculum timens, apud Mensurium episcopum (93) delituisse dicitur. Quam cum postulatam Mensurios publice

A denegaret, relatio missa est: rescriptum venit, ut si Mensurios Felicem diaconum non redidisset, ad palatium dirigeretur. (94) Conventus non leve patiebatur angustias: erat enim Ecclesie ex auro et argento quam plurimos ornamenta, que nec defodere terre: nec secum portare poterat. Quae ³ (95) quasi fidelibus, senioribus commendavit, (96) commemoratio facta, quod eisdem ancule dedisse dicitur: ita ut si ipse non rediret, reddita pace Christianos, ancula illi daret ⁴, quem in episcopali cathedra sedentem inveniret. Profectus causam dixit: jussus est reverti: ad Carthaginem pervenire non potuit.

XVIII. Odronto Carthagini in episcopum Carthaginensem, non solum constat atque erigi schismatis. — Tem-

LECTIONES VARIANTES.

¹ In mss. unate: sed ne hoc unate.
² In mss. S. L. et S. G. per: sed legendum propter.
³ In mss. S. L. et S. G. epistolam, quod is diaconus propter famulum hanc epistolam episcopatus hunc accepit: sed longe tunc apponit ista utrumque utraque ad

B curiam, ut sequentia ostendunt.
⁴ Suppleta est hac particula omnino necessaria ex ms. S. G.
⁵ In ms. S. G. redderet.

VARIORUM NOTAE.

esto martyre quod sequitur, Baronio plane assentior, in martyrologio, non recepta nec probata. Interpretum, quod ad sanctitatis dignitatem, noniam quam laici. Neque enim omnes martyres, sive morbum et tormenta pro fide passi, sanctitatis digni sunt, quando tamen illos persequenda etiam ipse fecerunt: obstruunt, et hereticis, (ut plurimum de Baroniis) quis opinor pro laici, sive unitatis indigne Ecclesia non habuit. Ceterum de martyre, quod vocat Odrontum et dicitur non sine causa factum, cum jam olim reperit non paucos, quibus nec stultum, et ars ea venisset nomen, et martyrem etiam laborum reliquas carcerum erant, et simpliciores venerunt. Testem appello Augustinum, de opere sermone, c. 28. *Alii membra martyrum, si tamen martyrum tradunt, ut fideles et pauperes sua iniquitatem, alii parentes vel commanqueant suos, etc., et omnes petunt, amicos arguant, aut captus inest epistola, aut stultitia pro eorum caritate.* M. CASARI.

(85) *Libere dicebatur.* Deo uari dicebatur: paulo antequam Eschiristam sumeret Carthagini, mutus sese olim esset et postea laudandam salutabant, sacerdosque nomine totius Ecclesie martyrum reliquos, si que tacerent in affari deusculatur: quem tamen imitato mulier illa, cum privatis quibusdam rebus quas gestabat, pecuniam et communionem antequam ad Eschiristam accederet, tremabat, sed qui martyr ille non esset vindictas et approbatus ab Ecclesia, correpta hinc a Carthagini. **ALBASP.**

(84) *Libere.* Dissentiri. **DE PIN.**
 (85) *Prepotenter* Libere et impotenter a Carthagini. **ALBASP.**

(86) *Nescio cujus mortui.* De cujus martyrio non constat. **ALBASP.**

(87) *Necdum vindicari.* Necdum ab Ecclesia in numerum martyrum relatu, necdum in canon, et in dypticha transcripti. **ALBASP.**

Ibidem. Vindicatum martyrem. Vocat Odrontus, qui declaratus sit communis pacem sustinere in non summam dignitatem, relatus uter eade indignus. **INCHIE.**

(88) *Necdum vindicari.* Necdum in numerum martyrum ab Ecclesia relatu. **DE PIN.**

(89) *Ne discipline succumbere.* Ne imperaretur ab episcopo et castigaretur, quod non solum contra Ecclesie disciplinam, esset nec non non martyre merito et ab Ecclesia non approbato, hereticis, sed quod ceteros etiam fideles eadem inderet communiore: non quomodo in sacris canonibus sol-

mitterent consortium nisi sancti et fidelis; ita in iisdem sacris non debet communicari cum reliquis martyrum, quos Ecclesia non agnoscebat, ne illa communionem fideles inducerentur. **ALBASP.**

(90) *Ne dirigitur succumbere.* Ne propterea putaretur ab Episcopo. **DE PIN.**

(91) *Eisdem temporibus.* Sub Maxentio. **ALBASP.**

(92) *De tyranno.* Maxentio. Contra hunc Felix scripsit lamam illam libellum dum Alexander Maxentio Intensi scilicet Africe potestatem. Lo mortuo, Maxentio vindictam de Leone sumere voluit. Zozimus testis est Maxentium in factores Alexandri potissimum sevisse. **DE PIN.**

(93) *Delituisse dicitur.* Ad episcoporum domos tanquam ad aram confugiebant, quas violare ne quidem in persecucionibus fas erat. **ALBASP.**

(94) *Conventus non leve patiebatur angustias.* Convere aut Mensurium multos, ut Felicem diaconum ad principem mitterent: conventus hoc loco pro adjectivo ponitur, ut a sub Augustinum pluribus locis, et in canone duodecimo primi concilii Carthaginensis, et canone vigesimo octavo tertii concilii, *modeste conventus*, ut in concilio Agyptiensi; non autem pro substantivo et pro *conventibus* Africe, ut quodam interpretatur. **ALBASP.**

(95) *Quasi fidelibus senioribus commendavit.* Erant olim seniores laici, puri puri seculares; erant et alii, laici quidem et ipsi, sed qui tamen quadamtenus Ecclesiasticis quoque diei potuerunt: haud secus ac illi qui hodie apud nos *templorum*, vel *ecclesiarum quidam*, vulgo vocantur. Illi locorum seu urbium antea vulgo dicitur isti, Ecclesie vel Ecclesiastici. Sed de istis multa congesti vir doctissimus, et de his literis adeo meritis Christum. Justellus, ad can. concilio Africano, ut dignus sit qui diligentia et orationibus sue fructum ferat ab omnibus. Ilum igitur idem qui plura de istis cupit. **M. CASARI.**

Ibidem. Commemoratio facta. Preter Ecclesiasticos et clericos quidam ex parte seniores, et prelate ultra res Ecclesie curabant, de quibus locum comprehendit est. *In gosis, adhibere clericos et monachos publico ecclesiasticis vobis.* Item, *clericis et senioribus laicis: item, vos seniores clamabatis.* **ALBASP.**

(96) *Commemoratio.* Ea vocat *brevis*, ut postea loquitur, cui inscribitur res omnes, que in locis erant Ecclesie, quo scilicet testatur depositis, se in fidem suscipiens res deposuisse, hic autem se accepisse. **BAERU.**

pestas persecutionis peracta, et (97) definita est. A Jubente Deo, indulgentiam mittente Maxentio (98), Christianis libertas est restituta. Botrus et Celestius^a ut dicitur, apud Carthaginem ordinari cupientes, operam dederunt, ut (99) absentibus Numidis (1), soli vicini Episcopi peterentur, qui ordinationem apud Carthaginem celebrarent. Tunc suffragio (2) totius populi Cæcilianus eligitur: et manus impo- nente Felice Autumnitano^b (5), episcopus ordi- natur. Botrus et Celestius^c de spe sua dejecti sunt. Brevis^d auri et argenti sedenti **18** Cæciliano, sicuti delegatum a Mensurio fuerat, traditur, adhibitis tes- tibus. Convocantur supra memorati seniores, qui faucibus avaritiæ commendatam ebiberant prædam. Cum reddere cogentur, (4) subduxerunt commu- nioni pedem^e. Non minus et ambitores, quibus et ordinari non contigit: necnon et Lucilla, que jam- dudum (5) ferre non potuit disciplinam: (6) cum omnibus suis potens et factiosa fœmina, communioni

misceri noluit. Sic tribus convenientibus causis et personis, factum est, ut malignitas haberet effectum.

XIX. *Illicita ordinatio Majorini contra Cæcilianum, ab episcopo Numidiæ.* — Schisma igitur illo tempore confusa mulieris iracundia peperit, ambobus^f nutri- vit, avaritia roboravit. Ab his tribus personis contra Cæcilianum cause conficte sunt, ut vitio dice- retur. (7) Ad secundum Tigisitanum missum est^g, ut Carthaginem veniretur^h proficerentur omnes (8) supra memorati traditores (9), suscepti (10) hospitio ab avaris (11), ab ambitores, ab iratis: non a catholicis, quorum petitione Cæcilianus fue- rat ordinatus. Interea (12) ad Basilicam, ubi cum Cæciliano tota civica frequentia fuerat^b, nullus de supradictis accessit. Tunc a Cæciliano mandatum estⁱ: « Si est quod in me probetur, exeat accu- sator et probet. » Illo tempore a tot inimicis nihil in eum potuit confingi: sed de (15) ordinatore suo, quod ab his falso traditor diceretur, (14) meruit in-

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in ms. S. G. Ita etiam eum vocat S. Augustinus in psalmo ab eodario contra Donatistas: *Erant Botrus et Celestius hostes Cæciliano valde, impij, fures, superbi, de quibus longum est referre.* Hujus auctoritate fretus restitui *Celestium* pro *Celesio*, qui habetur in mss. S. Th. et Ph. Set in editis.

^b Ita in omnibus mss. et in actis purgat. Felicis.

^c Ita in ms. S. G. In aliis, *Celesius*.

^d In ms. S. G. *Tunc brevis.*

^e Male in recentioribus editionibus *plebem*, nam pl. his pars multo major cum Cæciliano remansit.

^f In ms. S. G. *ambitio.*

^g In ms. S. G. *scriptum est.*

^h Ita in ms. S. G. In aliis et in editis, *tota civitas in fre- quentia fuerat.*

ⁱ Deest in ms. S. G.

VARIORUM NOTÆ.

(97) *Peracta et definita.* Prius deferbuerat anno 305, sed subinde recruderat, nec pax omnino red- dita, nisi postquam Maxentius rerum in Africa potius est anno 311. DU PIN.

(98) *Indulgentiam mittente Maxentio.* Qui licet crudelis ac servus fuerit, visus est tamen favere Chris- tianis. DU PIN.

(99) *Ut absentibus Numidis.* Donatistæ objiciebant Cæciliano, quod cum esset primas, a primate vicini- ori non esset ordinatus: quibus respondit Augustinus in breviculo, Romanæ Ecclesiæ episcopum non ordinari a quodam metropolitano, sed ab Ostiensi episcopo. ALBASP.

(1) *Absentibus Numidis.* Donatistæ objiciebant Cæ- ciliano, quod cum esset primas, a primate vicini- ori non esset ordinatus. Optatus observat ipso- met Botrum et Celestium ambitores episcopatus, qui postea a Cæciliano desciverant, auctores fuisse, ut absen- tibus Numidis fieret ordinatio. Augustinus respondit non esse necessarium ut primas ordinaretur a metro- politano, et in exemplum attulit episcopum Roma- num qui ordinabatur ab Ostiensi. DU PIN.

(2) *Totius populi.* Electiones fiebant a populo et a clero, eorumque omnium consensus requirebatur, quod postea sublatum fuit. ALBASP.

(3) *Autumnitano.* Ita in omnibus mss. et in actis purgationis Felicis. Apud Aug. ubique *Aptungnensi*: in editis Optati *Aptungitano*. Ex hoc loco colligitur Carthaginis vicinam fuisse hanc urbem et provinciæ proconsularis. Miror urbis tunc adeo celebris nullam esse mentionem in notitia episcoporum Africae, nec alibi. DU PIN.

(4) *Subduxerunt communioni plebem.* A Cæciliani communionem plebem subtraxerunt. ALBASP.

Ibid. *Subduxerunt communioni plebem.* Melius quod jam olim fuerat editum, *subduxerunt communioni pedem.* Idem mox aliis verbis repetit. *Non minus et ambitores, etc., necnon et Lucilla communioni misceri noluit.* M. CASAUB.

(5) *Ferre non potuit.* Ne acrius ab eodem tum

episcopo corriperetur, timebat, quod ab eo, cum esset diaconus, correpta fuisset. ALBASP.

(6) *Cum omnibus suis.* Ampla illi et magna domus erat, et familia, quam omnem cum amicis, clien- tibus, et servis a communionem Cæciliani subduxit, ALBASP.

(7) *Ad secundum Tigisitanum.* Quia erat primas Numidiæ, quæ provinciæ Carthaginensi adjacet. ALBASP.

(8) *Supra memorati traditores.* Duodecim illi in concilio Cirtensi Sylvanum ordinarant. ALBASP.

(9) *Supra memorati traditores.* Episcopi qui concilio Cirtensi interfuerant, adjuncto Silvano qui in eo concilio ordinatus fuerat Cirtæ Episcopus. Non alios videtur Optatus agnoscere quam istos. At in actis hujus Conventiculi septuaginta fuisse ferebantur, ut legere est in brevicul. collat. Carth. c. 14, n. 26. DU PIN.

(10) *Suscepti hospitio.* Episcopi qui olim ad epi- scopum in locum defuncti ordinandum vocabantur, hospitio clericorum et seniorum laicorum utebantur; sed Secundus contra disciplinam Ecclesiæ cum suis Numidis exceptus fuit hospitio, a Lucilla irata, Botro et Celestio ambitiosis et senioribus avaris, qui depositum Ecclesiæ denegabant; quod notavit Optatus, ut Majorini electionem contra Ecclesiæ ordinem incepisse ostenderet. ALBASP.

(11) *Suscepti hospitio ab avaris, etc.* A Lucilla irata, Botro et Celestio ambitores, et senioribus illis avaris ac furibus. DU PIN.

(12) *Ad Basilicam.* Electiones olim episcoporum et ordinationes fiebant in ecclesiis, ut ex his quæ supra dixi de electione Sylvani Cirtensis episcopi licet colligere; sed Majorini electio, quæ fiebat contra leges, non fuit facta in majori basilica. ALBASP.

(13) *Ordinatore suo.* Felice Aptungitano. ALBASP.

(14) *Meruit infamari.* Hoc est cum in Cæcilianum nihil possent fingere, Felicem ordinatorem ejus tradi- tionis et idololatriæ insimularunt, ut hac ratione Cæciliani ordinationem rescinderent tanquam ab ido-

lanari (15) Iterum a Ceciliano mandatum est, ut si Felix in se, sicut illi arbitrabatur, (16) nihil contra-
lis et (17), ipse tanquam adhuc diaconum (18) ordina-
rent Cecilianum. Tunc Porpurius (19) solite milita
fectus, quod et Cecilianus filius sorori, epus esset,
sicut in (20) Exeat huc (21) quasi imponitur *

19 illi minus in episcopatu, et (22) iussisset illi

* In ms. S. G. quasi ut imponitur.
† In ms. S. G. tenuit

lollata faciam; sed hoc in momento a petriolo concilio
Arelatensis variata factum est, cuius de causa
tertio his verbis. Nam si illud iniqua doctrinae fuerit
deprehensa, et si in his quos ordinaverunt, non
subsistat, illis subsistat ordinare. ALBASP.

(13) De iustitiam suam, quod ob hoc Julus traditio
de exilio, nonnulli referunt. Nihil habuerunt quod in
Cecilianum contingerent, sed Feliciem eius ordina-
torem in eorum traditionis habuisse causam suam,
ut hoc ratiore ordinationem Feliciem rescindere,
tanquam ab eo factam qui per traditionis crimine de-
gnitatem amiserat. DE PIN.

(16) Nihil contrarium. Per jorum et dei nam hanc
data a Ceciliano dicitur divus Augustinus in brevis
lo, ut in hanc lesuriam his verbis refert. Nihil
tenet nisi quod inordinatum, ordinare nos. ALBASP.

(17) Si Felix in se, sicut illi arbitrabatur, nihil
constituit. Pro bono pacis tunc constituit non Numa-
dis dicit Cecilianus. DE PIN.

(18) Tanquam adhuc diaconum. E deo dicitur factus
fuerat Episcopus. DE PIN.

(19) Solite milita. Quia solite filio nonaverat.
ALBASP.

(20) Exeat huc. Cecilio non mittitur nec dicitur Por-
purius, violentasque manus non in episcopatu,
sed ad non enim suspensum et allatum. ALBASP.

(21) Quasi imponitur. Illi minus in episcopatu, etc.
Quod in Ceciliano. Tunc in se ordinandum obtulerat,
sive id serio, sive per ironiam, ut Augustinus
intelligit; Porpurius solite milita fretus, et cecidit
nimo versans dicitur. Am. inquit, *avocata huc Ce-
cilianus, ut in episcopatu* (id est, ad epi. constam)
minus quasi in hunc imponitur; revera autem, ut cum
Cecilianus accessisset, ut se in eorum manus tradi-
disset, de penitentia accessisset, id est, lapsorum pen-
itentiam, sive *de penitentia accessisset*, quo scilicet
penitentia, qui clericus erat, statim suo gradu, ipse
facto, ut loquitur, et qui nonnullum erat, epus in
posterum obtinere speravit et hanc illi per anti-
quos canones excelsat. Augustinus epist. 1, ad Bonif.
Ul constitueret in Ecclesia ne quicumque post
delictum criminis voluntatem delectum accipiat, vel
ad clericatum restat, vel in clericatu maneat, non
desperet tunc tunc quod, sed regere factus ut dicitur
pauca, etc. Sed ne longius eamus, restat hoc exerte,
lib. II: *Inventum est, de penitentia accessisset, ut
dequit ordinari postquam*. De penitentia autem acci-
dere, aut quod eodem modo, et qui aliam quae-
sant, usata sibi eam in elegant *postquam* dicitur Optatus,
ut alibi, *sanctum de superbia vultuere*, lib. III,
et de penitentia spiritus pars eam condiderunt,
lib. VII, et eodem lib. de dissenso ne volutatis.
Quanto imiles alios locos, qui plurimi. Ita Salom.
Apoc. I. IX, ep. IX, *affertare de regibus distretuere
ingebit*. Amitt in primis Cyprianus, ut infinitas
locis demonstrari possit. Vnde exemplo contenti
erimus, de hoc. *Amitt eam hunc. Hunc non Chry-
stus amittit in prophetis ante grandia, verba et non
tunc a, dicitur de hominibus exerte, paralyticis
et strigat, sepius per parit, etc. Dicitur autem illam
considerat hominem vultu de hominibus corpus et
corpore, et simulat tanquam de hunc. Possit in*

causa (25) de penitentia (24). His rebus compertis,
(25) tota Ecclesia Cecilianum retinuit, ne se (26)
latrocinans tradidisset. Illo tempore aut (27) reus de
sede debet expelli, aut (28) communione de-
luit innocentis (29) Conferret erat Ecclesia populis;
plebs erat (30) cathedra episcopalis; erat (31) altare
loco suo, in quo (32) pacifici episcopi retro temporis

LECTIONES VARIANTES.

* Haec verba ad huc sunt ex mss. S. L. et P. S.
† In ms. S. G. debet.

VARIORUM NOTAE.

edibus conciliis quibus usus sum, diligentia pro de
locuta, galatensis M. CASACB

(22) Quasi ut illi caput de penitentia. Traditionis
reus subdatur Cecilianus et ob hanc causam debet
penitentiam, quapropter ait Porpurius; caput illi pro
penitentiam quae solum. ALBASP.

(25) De penitentia. Pro peccatis pro quibus agenda
esset illi penitentia. ALBASP.

(24) Quasi ut illi caput de penitentia. Manus ei
imponitur in penitentiam; publice penitentiae sub-
trahitur, atque ita de clero deponitur et ad laicam
sortem redigitur. Nam solennis haec erat lex, ut ait
Augustus, ep. I, hunc CLXXXV, nom. 45: *Ut nullus
postquam in criminis penitentiam in clericatum accipiat,
vel ad clericatum restat, vel in clericatu maneat.*

DE PIN.

(25) Tota Ecclesia. Tota civitas. ALBASP.

(26) Latrocinans. Homicidis: *Omne latrocinium
cathedrae nonnullum est.* Tertullianus de pudici-
tia. ALBASP.

(27) Aut reus expelli. Antequam alium ordinarent,
Cecilianum expellere debuerat; deo enim episcopi
in eodem loco non erant ordinandi. ALBASP.

(28) Communione deluit. Nec tenuit cum, nec fratrem
agnoverunt. ALBASP.

(29) Conferret erat Ecclesia. Omnis multitudo erat
in hac illa cum Ceciliano. ALBASP.

(30) Cathedra. Ecclesia cathedra, et altare, haec
tri legitime erat ordinationis argumenta; qui enim
ecclesiam occupabat, in qua plebs solbat colligi, et
in cathedra sedebat, in qua ejusdem loci episcopi
olim sedebant, qui aenape in altari sederat in quo
mappes obtulerant, tunc ordinatus censebatur; quare
Optatus ut Majorinum non tunc ordinatum doceat, his
cum oculibus caris et relet. ALBASP.

(31) Altare suo loco. In loco qui Deo et majoribus
nominis esset, hoc est, in loco majorum, nam ex eo
Deus multas oblationes susceperat, et in eo populus
nominis oblatione, et ideo tunc non delinuerat; dixit
autem suo, quia altare episcopi debet esse in ea ba-
sica, in qua est de hunc communionis, et in qua
plebs cum episcopo et ab episcopo colligitur; non
locus olim ille erat locus altaris, locus quem Deus
respiciebat, quem populus agnoscebat, et in quo ob-
lationes et precibus manare solent. Et de sic ferebat, ca-
tera altaria sunt quasi concessa in subsidium com-
munionis; ceterum cum aliquis olim ordinatus esset
episcopus, mox ad sacra factura et ad pacem dan-
dam se conderat, in cathedra episcopali sederat,
populum ab aqua bat, dante in eodem altari in quo
dixerat epus obtulerant, obtebat, et cum eis et
cum populo in altari sub quo pcebant communi-
onem faciebat; ad quem tunc respiciens Optatus di-
xit Majorinum presente plebe et archimante, non in
majoribus ordinatum fuisse, neque in cathedra episcopi
pelli sedisse, nec dante communiorem facere cum
dvo Cypriano, Luciano et ceteris episcopis, qui Ec-
clesia Carthaginiensi praetuerat, et qui adhuc erant
ex communione Carthaginiensis. See enim si solent
legitime ordinari, ab illis erant prestantia. ALBASP.

(32) Pacifici episcopi. De quorum pace et communi-
one non dubitatur. Deo illi de. ALBASP.

obtulerant, Cyprianus, Lucianus ^a et ceteri. (53) Sic exitum est foras, et (54) altare contra altare erectum est, et ordinatio illicita ^b celebrata est: et Majorinus, (55) qui lector (56) in diaconio Cæciliani fuerat (57), domesticus Lucilla, (58) ipsa suffragante (59), episcopus ordinatus est a traditoribus, qui in concilio (40) Numidiæ (ut superius diximus) crimina sua sibi confessi sunt, et (41) indulgentiam sibi invicem tribuerunt. Manifestum est ergo, exisse de Ecclesia et (42) ordinatores qui tradiderunt, et Majorinum, qui ordinatus est.

XX. *Litteræ episcoporum Numidiæ adversus Felicem ordinatorem Cæciliani.* — Interea de suorum criminum fonte, qui apud eos multorum flagitiorum venis exuberaverat, unum traditionis convicium in ordinatorem Cæciliani derivandum esse putave-

runt. (43) providentes quod fama duas res similes uno tempore loqui non posset, ut crimina in silentium mitterent sua, vitam infamare conati sunt alienam (44): et cum posseut ipse **20** ab inimicis argui, innocentes arguere studuerunt, mittentes utique litteras (45) livore dictante conscriptas, quas (46) inter ceteros actus habemus in posterum. Adhuc Carthagine positi (47) præcesserunt se epistolis suis (48), ut rumoribus falsis cunctorum auribus insererent mendaciam, sparsa fama per populos: et (49) dum de uno celebrata sunt falsa, supra dictorum verissima crimina sub silentio latuerunt. (50) Frequenter solet erubesci de crimine: sed illo tempore non fuit cui erubesceret: quia præter (51) paucos catholicos, (52) peccaverant universi: et (53) quasi ^c imago fuerat innocentie, inter multos nefas admissum.

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. inter Cyprianum et Lucianum tertius collocatur *Carpophorus*.

^b In ms. S. G. *illicita*.

^c Ita in ms. S. G. In mss. S. T. P. S. et in editis, *quod*; sed sensus postulat, ut emendetur, *quasi*

VARIORUM NOTÆ.

(53) *Sic exitum foras.* Sic schisma est factum a Majorino. ALBASP.

(54) *Altare contra altare.* Aliud corpus Christi actum est, et alia communio conflata, quia non communicavit Majorinus cum Cypriano, cum quo totius plebis corpus et communio adhærebat. ALBASP.

(55) *Qui lector in diaconio Cæciliani fuerat.* Id est, cum Cæcilianus adhuc erat archidiaconus, durante ejus archidiaconatu. Nam alioquin diaconium, sive *διακονικὸν* de sacratissimo Ecclesiæ loco dici non ignoramus, qui can. conc. Laodic. *ὅτι ὁ θεὸς ὑπηρέτας ἔχειν χάριον ἐν τῷ διακονικῷ* et ministris interdicitur; ubi Balsamon *ὑπηρέτας* Hypodiaconos: concilium autem Agathense, can. 66, in sacros ministros interpretatur. M. CASAUB.

(56) *In diaconio.* Omnes minores clerici sub diaconis, diaconi sub presbyteris, presbyteri sub episcopis, tanquam per classes disponebantur; atque ut nullus presbyter sine diacono, ita nullus diaconus sine minoribus clericis instituebatur, quia eorum omnium munus, sine alterius opera et functione rite fieri nequibat: cæterum Majorinum e lectione ad episcopatum allectum notat Optatus, ut ejus ordinationem minus jure et ordine factam ostendat; ordo enim postulabat, ut presbyteri aut diaconi ordinarerentur ante lectores, si qui idonei reperirentur. ALBASP.

(57) *Qui lector in diaconio Cæciliani fuerat.* Qui lector fuerat dum Cæcilianus erat archidiaconus. DU PIN.

(58) *Ipsa suffragante.* Quasi suffragium dante: quia pecunia suffragia corruerat. ALBASP.

(59) *Ipsa suffragante.* Episcopis pecunia corruptis; quadringentos enim folles eam dedisse constitit in actis coram Zenophilo. DU PIN.

(40) *Numidiæ.* Cirtensi. ALBASP.

(41) *Indulgentiam.* Secundus traditionis reus alios idololatrias absolvit, et ab aliis absolutus est. ALBASP.

(42) *Ordinatores.* Qui salvo legitimo episcopo alium ordinat, Ecclesiam non minus scindit, quam qui ordinatur. ALBASP.

(43) *Providentes quod fama.* Ne a Cæciliano traditionis accusarentur, litteras ad omnes episcopos et vicinos scripserunt, quibus Felicem ejusdem criminis reum faciebant; hoc nempe consilio ne traditores haberentur, una enim eademque res de duobus eodem tempore non facile creditur; prioris rumoris aura semper prævalet. ALBASP.

Ibid. *Providentes quod fama duas res similes uno.*

Scribe, quod fama duas diversas res simul et uno tempore loqui non posset, pro *diversas*, ex scriptor per compendium, *dras*, scripserat, quod postea ob similitudinem cum præcedente *duas*, emissum, aut *ex dras* fecit *duas*; quo sententia carere recte potest. Haud absimile illud, ad verba quod attinet, lib. vii: *Non potest idem operarius duas res repugnantes et contrarias, quod hic (duas diversas res) simul facere.*

M. CASAUB.

(44) *Vitam infamare conati sunt alienam.* Cæciliani scilicet, collegarum ejus et Felicis Aptungitani. *Cæcilianum criminati sunt*, inquit August., lib. post. collat., c. 22, quod a traditoribus esset ordinatus, et quia cum esset diaconus, victum afferre martyribus in custodia constitutis prohibuisset. Nominati quidam collegæ Cæciliani, qui traditores asserebantur publicis questis, quæ tamen gesta non legebantur. Inter hos fuerunt Novellus Tyzicensis et Faustinus Tuburbinatus, ac maxime Felix Aptungensis qui acerbis accusatus est ita ut forum malorum omnium diceretur. Hæc continebant gesta concilii hujus lecta in collat. Carth. ut habet August. in Breviculo collat. c. 14, n. 26. Hæc continebant Numidarum litteræ livore dictante conscriptas, quas retulerat Optatus in fine sui operis. DU PIN.

(45) *Livore.* Livore, infra pleno livore. ALBASP.

(46) *Inter ceteros actus habemus in posterum.* Forte melius in *posteriori*. Supra hoc libro, pag. 46: *Harum namque plenitudinem rerum, novissima parte istorum libellorum ad implendam fidem adjunximus.* Et infra: *De iis rebus habemus volumina actorum: quod si quis voluerit, in novissimis partibus legat.* INCERT.

(47) *Præcesserunt se epistolis suis.* Elegantiissime dixit, quasi adventui suo eis præmittere, quomodo prævenire lauream, rumorem belli, et rumorem prævenire imperatorem dicit Claudianus. BARTH.

(48) *Præcesserunt se epistolis suis.* Antequam venirent ad Ecclesias, epistolam illuc miserant e concilio scriptam. DU PIN.

(49) *Et dum de uno.* De Cæciliano aut Felice. ALBASP.

(50) *Frequenter.* Hæc periodus pertingit usque ad illa, *parum erat*, et non clauditur nisi post hæc verba, *nefas admissum.* ALBASP.

(51) *Paucos Catholicos.* Præter laicos, qui huic ordinationi interfuerant. ALBASP.

(52) *Peccaverant.* Traditores fuerant. ALBASP.

(53) *Aut quod imago fuerat.* Aliquid aut deesse, aut redundare videtur: nam periodum necesse est hoc

(54) Perum * erat traditionis facinus, quod per Donatum Masculianensis et ceteros supradictos constabat admissum : quoniam (55) legitis flagitium schismatis traditioni junxerunt.

XXI. Quam grave schismatis malum, cuius rei sint Donatiani. — Valde ergo, frater Parmeniane, hæc dum erantio tunc mala, tam gravia, traditionis et schismatis, ad tuos principes pertrahere. Agnosce vel sero, (56) incurrisse te in taos, dum insect ris alienos, et cum priores tuos constet operatus esse hæc alterum nefas, etiam vos sceleratis vestigis sepi libentis : ut quod illi priores (57) in titulo schismatis (58) legerant, et vos jamadmodum fecisse et nunc facere videlicet. Illi rupe aut suis temporibus jacem : (59) vos exterminatis in vitam. De parentibus vestris et de volis merito alio potest, *cæcus est cum et ducit, utriusque in foream cadunt* (Matth. xv, 14) : (60) Oculos patrum vestrorum furiosus exc-

A caverat livor, amulatio vestros orbavit. Schisma summum malum esse et vos negare minime poteritis. Et tamen Dathan et Abiron et Core, perditos magistratos vestros, sine trepidatione estis imitati : nec ponere ante oculos voluistis, hoc malum et verbum Dei esse prohibetum, et admissum graviter vindicatum. Deinde esse distantiam delictorum, aut remissio testatur aut pena. Denique inter cetera precepta etiam hæc tria jussio divina prohibuit. *Non occides non ibis post deos alienos, et* (61) in capitibus mandatorum, **21** *non facies schisma.* (62) Videamus de his tribus, quod oportuit puniri, et quod meruit relaxari. Parricidium principale delictum est : et tamen Cain nec reus a Deo percutitur, sed occisus insuper vindicatur (Genes. iv). (63) In Ninive civitate hominum numero centum viginti milia sacrilega, que deos alienos sequi videbantur : post iracundiam Dei, et nuntium Jone prophete, jejunium parvi temporis et oratio

LECTIONES VARIANTES.

* Ra in omnibus mss. In editis male *partium*.
 † In ms. S. I. in *traditio*.

‡ In ms. S. G. *uterque in foream cadit*.

VARIORUM NOTÆ.

modo concipias : *Nefas admissum inter multos unquam erat transcursum* : qui vult dicere imaginari fuisse innocentie, quod nullus eorum episcoporum accusaretur, aut accusari possit, quia omnes peccaverunt.

(54) *Perum erat*. Alia periphrasis. ALBASP.
 (55) *Legitis legitis*. Hæc a superioribus non sunt desoligenda, sed ad eorum sensum pertinent.

(56) *Incurrisse*. Hæc est, cum deis maiores nostros traditores fuisse, prolatum tibi de tuis hoc esse intelligendum. ALBASP.

(57) *In titulo schismatis*. In origine schismatis, libro septimo, *tamen in hoc titulo*, in hoc causa. Augustinus, libro secundo contra Crescentium, cap. decimo : *Discordia non possidet sub titulo pacis*. Item, *quod canat est in titulo deponatur*, ut p. x deponatur. ALBASP.

(58) *In titulo schismatis*. Ad confundendum schisma, instaurata separatim, in principio schismatis. DE PIN.

(59) *Exterminatis unitatem*. Mercatorum unitatem voluerat facere, et plebem Donatistarem armis et principis auctoritate ad Ecclesiam catholicam compellere, quam unitatem nepeshebant Donatistæ. ALBASP.

(60) *Oculos patrum vestrorum furiosus excaverat livor, et amulatio vestros orbavit*. Oratio de oculis ut de filijs dicitur, (81) enim orberrime tuis aequantur. Augustinus Parentalibus :

Amosus dicit post trisa dicitur nonum
 Siquis, alipe que fuerit vestris (178).

Ubi Quintilianus locum ex lib. vi, pro qua. Lapsus (roduxi) esse, quæst. Paraphras. Anthoniocha. Lec 7217
 Cuius de que hanc hanc hanc hanc. Alonius (modicus) Avitus, lib. iii de filio perito. Lec xv :

Letipia schismatis videlicet (martyr) eritis,
 Quos reliqua suis, quantum quis truce pedes
 Surgit, et octavo reditit nova hanc patit.

Paulinus in oblatum (18) :
 Cisse, amor et dissolentis, tamenque turum.

Facile ratione et Rortibus in qjis ois. BARTH.

(61) *In capitibus mandatorum*. Qui schisma faciunt et Ecclesiam scindunt, plures deos inducere videntur : et cum a communione Ecclesie recedant, a Deo eorum recedere necesse est, cum quo Ecclesia unita est

et per Christum compacta. Auctor ibidem : *Indixerunt quodammodo Deo bellum, quasi esset alter Deus qui alterum acciperet sacrificium*. ALBASP.

Ibid. *Et in capitibus mandatorum* : *Non facies schisma*. Nos debebant hæc, *non facies schisma*, alius charitatis scribi, quasi ipse a Scriptura verba essent ab Optato citata. Neque enim nunc existant, neque unquam in ulla vel Græca vel Latina versione existerunt. Hoc ipsum subindicat Optatus, dum dicit *in capitibus mandatorum* : ad illa nuntium respiciens Apostoli, Rom. viii, 9. Το γαρ, ος ουκ εστις, etc. *ουκ εστις* *επειδ ουκ εστις* *επειδ ουκ εστις* *επειδ ουκ εστις*, *επειδ ουκ εστις* *επειδ ουκ εστις* *επειδ ουκ εστις*. Quod hanc instauratur, olim legatur, a quibusdam saltim recapitulatur, ut et Ezech. i, 10, quem locum citans Tertullianus, adversus Marc. lib. v, cap. 17 : *recapitulata* representat, quamvis idem alibi reddat, *ad carum recipere* : atque iterum alio loco, *ad unitum colligere*. Jam schisma ad peccata que in proximum committuntur proprie atque inter prima referri notum est. *Inter peccata que sunt in proximum, peccation schismatis videtur esse maximum, qui est contra spiritum sanctum multitudinis*. Aquinas secum la secundæ quest. 59, art. 2 ad 5, etc. *In capitibus mandatorum* igitur, hic applicamus in summa sive recapitulatione mandatorum. Non displicet tamen Albaspori interpretatio, qui refert ad primum mandatum, cum paulo post Optatus : *Deus cui displicet schisma hoc libenter videre non potuit : indixerunt quodammodo Deo bellum, quasi esset alter Deus, etc.* Utraque interpretatio vera fuerit, si dicamus Optatum ad verba Christi respexisse D Matth. xxii, 57, 58. M. CASAB.

(62) *Videamus de his tribus*. Docet Deum gravius punisse schisma, quam homicidium aut idololatram. ALBASP.

(63) *In Ninive civitate hominum, etc.* Non hic error Optati propehus. Politissimus Ecclesiasticorum Salpustus sacre histor. lib. i : *Id oppidum*, de Ninive loquitur, *olim ab Assur Sion filio conditum, caput regni Assyriorum fuit : frequens tunc incolarum multitudine, obis errorum millia centum et viginti, a que ut in magno populo abundans vitis, Atqui non ait Scriptura tot omnino esse in urbe, sed tot esse qui dextram a sinistra nequiverint discernere. Quod sane non potest, nisi de vade pueris multo, nisi ad allegoricas interpretationes conlegas. Vide Hieronyma, et glossas : vide et Drusum. M. CASAB.*

indulgentiam meruit (*Jonæ* III) ^a. (64) Videamus si A aliquid tale consecuti sunt hi qui populos Dei primitus ausi sunt scindere. Tot millibus filiorum Israel, quorum a cervicibus divina providentia jugum servile dejecerat, Aaron sanctum unum præfecerat sacerdotem (*Nam.* XVI). Sed cum ministri ejus sacerdotium non sibi debitum concupiscentes, reducta parte populi illicite invaderent, ritum imitati sacerdotum, ducentos, et quod excurrit, ministros secum ^b perituros, cum thuribus in fronte seducti populi posuerunt: Deus cui displicet schisma, hoc libenter videre non potuit. Indixerant quodammodo Deo bellum, quasi esset alter Deus, qui alterum acciperet sacrificium. Igitur Deus pro neglectis mandatis suis ^c iratus est ira magna, et quod in sacrilegos et parricidas non fecerat, in schismaticos fecit. Stabat ministrorum acies et multitudo sacrilega, cum interdictis sacrificiis suis illico peritura; negatum et subductum est pœnitentiæ tempus, quia non talis erat culpa quæ veniam mereretur. Mandata est terræ famem: statim fauces suas in populi divisores ^d aperuit, et contemptores mandatorum Dei, avido ore ^e

^a In ms. S. G. *jejunio parvi temporis celebrato indulgentiam meruerunt.*

^b Deest in ms. S. G.

^c Ita in mss. S. T. et P. S. ex quibus suppl. tur vox *suis*, quæ deerat in editis. Exscriptor codicis S. G. Marte suo videtur explicasse hæc verba, cum loco eorum posuit, *pro facto schismate.*

^d In ms. S. G. *in necem populi divisionis*, minus bene.

^e In ms. S. G. *hiatu.*

^f In ms. S. G. *in vos.*

^g In ms. S. G. *qui schisma usurpato Ecclesiæ nomine aut facitis aut colligitis.*

^h In ms. S. G. *magistri vestri primitivi.*

ⁱ Locus iste perdifficilis quibusdam visus est, et varie a variis vexatus; hujus tamen laelis et plaga est sententia, si modo ita interpungatur, ut a nobis factum est, et observatum in ms. S. T. ita ut *prima peccata*, non referantur ad

absorbant. (65) Intra momenti spatium, ad transglutandos predictos terra patuit, rapuit, clausa est. Et ne beneficium de mortis compendio consequi viderentur, dum non essent digni vivere, his nec mori concessum est: Luctuæ eorum subito clausi, ante sunt sepulti quam mortui. Et tunc enim vobis ^f aliquid tale asperere faciam, qui schisma aut facitis aut colligitis ^g, cum videatis quid magistri ^h prout ⁱ schismatis pati meruerunt. (66) An quia cessat talis modo vindicta, ideo tibi cum tuis vindicas innocentiam? Deus in singulis rebus exemplorum posuit formam; (67) ut sit quod imputet et imitantibus: prima peccata ad exemplum præsens pœna compressit, secunda judicio reservabit ⁱ. Quod ad hæc dicturi estis, qui schisma, usurpato Ecclesiæ nomine, et occulte ^j muritis, et impudenter defenditis?

22 XXII. Litteræ episcoporum partis Donati ad Constantinum imper. quibus sibi petunt dari iudices.— Sed quia audio aliquos de societate tua, litigandi ^k studio (68) chartas habere te cito quas: querendum est, quibus sit accommodanda fides, quæ cum ratione concordent, quæ (69) cum veritate confabulentur ^l?

LECTIONES VARIANTES.

participium *imitantibus*, sed ad sequentia: tunc enim nihil amplius obscuritatis est, in posteriori in libro, *ad exemplum prima peccata præsens pœna compressit, secunda judicio reservabit*. Extat iste locus in mss. S. T. et P. S. ut hic jacet, nisi quod post verbum *imputet*, adhaerita est conjunctio *et* in hanc modum *imputet et imitantibus*, quod videtur superfluum. At exscriptor codicis S. G. locum non intelligens, depravavit et interpolavit hoc pacto: *Deus in singulis rebus exemplorum posuit formam, ut sit quod imputet imitantibus: prima præcepta ad exemplum ponens, præsens pœna compressit, secunda judicio reservabit.*

^j In ms. S. G. *stulte.*

^k In ms. S. G. *litigantes*, sed male.

^l In mss. *confabulentur*. In editis *confabulentur*. Aptissime a sensum, *confabulentur*, pro *concinunt*, *conoscuntur*. *Tribulare*, et hoc sensu in usu est apud Colum. Itam.

VARIORUM NOTÆ.

(64) *Videamus si aliquid tale consecuti sunt. Si ἀπειθήσονται.* Val. Flaccus lib. VIII:

Oculos longe tenet, aurea si jam
Pellis, et oblati clarescant atria villis. INCERT.

(65) *Intra momenti spatium, ad transglut., etc. Transglutire dixit pro deglutire.* Quomodo Cyprianus (an Tertullianus?) in Genesi poemate, v. 31 et 57, *transvena* pro *advena* utitur. INCERT.

Ibid. *Intra momenti spatium, etc.* Eleganter hic ab Optato ad exprimendam rei celeritatem oratio, quæ vocatur ἀσύνδετος adhibetur, quasi imitatus esset illud Cæsaris, *veni, vidi, vici*. Et sane haud vulgarem ejus elegantiam, nec minus ingenium, præcipue cum quippiam narrat aut describit multa testantur. Utinam par fuisset eruditio. Nam disputante illo plerumque: sed de sancto viro nolo quidquam acerbius; præcipue cum temporis quam hominis infelicitas hæc fuerit. M. CASAUB.

(66) *An quia cessat.* Tertullianus de Patientia: *ut sua sibi patientia detrahat; plures enim Dominum idcirco non credunt, quia sæculo iratum tandem nesciunt.*

ALBASP.

(67) *Ut sit quod imputet et imitantibus prima peccata.* Τὸ ἐτ, non est hic otiosum, sed magni et elegantis usus. *Ut sit*, inquit, quod merito iis imputet, quoque ἀναπολογήτοις eos reddat, quicumque peccatores primos tam exemplariter a Deo punitos, porro sustinent imitari. Quod autem sequitur in eadem senten-

tia: *ad exemplum præsens pœna compressit, secunda judicio reservabit*, cum nulla commoda sententia ex his effici possit, facile mihi quemvis accessurum puto, per quem levi ac nulla prope litterarum mutatione corrigendum esse, *ad exemplum præsens pœna cum præcessit, secundam judicio reservabit*, vel *secunda judicio reservabitur*. Cum inquit, *pœna præsens*, id est in hoc sæculo exacta publice et in omnium conspectu, ad exemplum; postquam hæc pœna jam præcessit, non mirum est, si Deus similes pœnas ab omnibus schismaticis non exigit, cum secundam et quæcumque postea debentur eo nomine peccatoribus pœnæ, omnes eas universali judicio reservaverit. Possunt etiam hæc latius de quibusvis peccatoribus intelligi. M. CASAUB.

(68) *Chartas habere.* Mandata principum, acta conciliorum, epistolas Mensurii, et similia de quibus in collatione facta est mentio. ALBASP.

(69) *Cum veritate confabulentur.* *Confabulari*, pro *consentire*, usurpat. BARTH.

Ibid. *Quæ cum veritate confabulentur.* Non observatum mihi alibi verbum hæc notione. Ego adulterinum censeo, ac loco illius reponendum, *confabulentur*. Tertullianus sic usurpat non semel, et quidem præcedente, ut hic, *concordiæ vel concordandi verbo*, lib. de Trinit. (sive ille Tertulliani fœtus est, sive Novatiani) de Christo loquens: *Quoniam si ad hominem veniebat, ut mediator Dei et hominum esse deberet, oportuit illum cum eo esse, et Verbum carnem fieri, ut*

Vestri, si sunt aliqui, mendacis forte videantur aspersi. Nostras chartas probant et conflictus causarum, et contentiones partium, et sacros Judiciorum, et epistole Constantinæ. Nam quod de nobis dicitis, quid Christianis cum regibus? aut quid episcopis (70) cum palatio? (71) Si nota est nosse reges, vos tota perfudit aequalitas? (72) Nam maiores vestri, Laurentius, Dignus, Nasarius, Capito, Fidencius, et ceteri imperatorem Constantinum, laurum rerum adhuc ignorant, his precibus rogaverunt quarum exemplum infra scriptum est. *Reverentis te* (73), *Constantine optime imperator, quoniam* (74) *de genere justo es, cujus Pater tuus ceteros imperatores*

A periculatissimi non exierat, et (75) ab hoc^b facinore immundis est Gallia. Num in Africa inter nos et ceteros episcopos contentiones sunt; petimus (76) ut de Gallia (77) nobis iudices dari precipias pietas tua. *Dati a Luciano, Digno, Nasario, Capitone, Fidencio et ceteris episcopis (78) partis Donati (79).*

XXIII. *Responsio Constantini. Dati ab eo iudices qui Romam conveniant* — (80) Quibus lectis, Constantinus (81) pleno livore^a respondit (82). In qua responsione et eorum (83) preces proficiant, dum ait: (84) *Petitis a me in seculo^b (85) iudicium, (86) cum ego ipse Christi iudicium expecto.* (87) Et tamen dati sunt iudices, Maternus ex Agrippina **23** civi-

LECTIONES VARIANTES.

^a Dicitur in ms. S. G.

^b In ms. S. V. et P. S. ab.

^a In ms. S. G. libello.

^b Hugo viros locos habetur in ms. S. G. episcopi

VARIORUM NOTE.

in *omnibus imperatorum consularibus, terrarum partibus et ecclesiis, de qua utriusque partis in se committitur responsio, etc.* M. A. (tertio, capite, in d. proxime sequitur, extrinseco, concordia et conciliatio simul iuncto. M. CASARE.

(70) *Cum palatio.* His verbis non utebantur in his seculis; non illi comites Apollonienses, acque summo Pontifici a seculis non interant, post illa omnia iudicia a Palatio opere hinc terant. ALBASP.

(71) *Si nota est.* Si videtur. ALBASP.

(72) *Nam maiores vestri.* Inter hos episcopos Majoritatis non recensentur, quare nos videtur cum tunc temporis late functum esse. ALBASP.

(73) *Reverentis te, etc.* Hoc est in libello sine sigillo quem petrexitur Ambrasio cum libello criminum Constantiani, potentes ut ab eo ad consuetudinem dirigerent, ut constat ex relat. Ambrasi apud Aug. ep. 88. DE PIN.

(74) *De genere justo.* Ujos potest et in Gallia et in Anglia Christianis non erat perscrutans. ALBASP.

(75) *Ab hoc facinore.* A crudelitate quam ceteri imperatores in Christianis exercuerunt. ALBASP.

(76) *Ut de Gallia.* Et tamen ex decem et novem iudiciis, tres tantum ex Gallia fuerunt; ceteri a sacro Pontifice, cui cause cognationem pre reliquis erat honor, et assumpti fuerunt. ALBASP.

(77) *De Gallia.* Quia tunc Constantinus erat in Gallia. DE PIN.

(78) *Et ceteris partis Donati.* Ergo schisma nona nona a Donato Casensi acceperat, unde constituit Donatium Carthaginensem hinc sorte nomen non dedisse, cum epus ordinatio in annum trecentestimum regnum primum, ab illustrissimo Cardine Barone reperitur. ALBASP.

(79) *Partis Donati.* Legendum Majoritatis, sic enim in relatione Anulim, *Libellus Ecclesiarum catholicarum et imperatorum Constantianus tractatus a parte Majoritatis.* Augustinus etiam, quos de isto libello loquitur, ait eum oblatam a parte Majoritatis. Sed qua que pars primo dicebatur Majoritatis tempore Optati videtur pars Donati, ipse nomen notus substituit in locum nulli. Partio libellus ille oblatas est initio anni 315, nam relato Anulim data est Carthagine 17 Kalend. Mens. Constantino Aug. tertium Cas. qua consularis inest in annum ere vulgaris 315, verisimile est hanc paulo ante libellus oblatas. Parte etiam scriptam erat, et parte Donati; qua Donatus a Casis ingris auresignatus coram iam erat, et precipiam accusator Constantiani, ut patet ex actis in concilio Romano. DE PIN.

(80) *Quibus lectis.* Episcopi illi libellum non clamabant, sed Ambrasio Africe procuratori mittendum dederunt. ALBASP.

B (81) *Pleno livore.* Obstupuerat, quod ab episcopis iudices a Laicis peterentur. ALBASP.

(82) *Constantianus pleno livore respondit.* Verba sunt epistole Constantini ad Episcopos concilio Arelatensis, nec proinde suo loco ab Optato inserta. DE PIN.

(83) *Preces prodidit.* Ostendit suo responso eos iniusta petisse. ALBASP.

(84) *Petitis a me in seculo.* Hoc responsum est notatum a Hugo, quo imperator voluit ostendere episcoporum controversias ab ipsis potius, quod Christi vicem gerant, djudicandas esse, quam a Laicis. ALBASP.

Ibid. *A me in seculo.* A me qui non sum ex communi et corpore episcoporum. ALBASP.

(85) *Iudicium.* Iudices: nam non petierant ab imperatore, ut de suis controversiis cognosceret, sed ut iudices daret. ALBASP.

(86) *Cum ego ipse.* A vobis potius essem iudicandus. ALBASP.

C (87) *Et tamen dati sunt iudices.* Tres scilicet ex Gallia, Maternus, Marinus, et Rheticius, nam quindecim alii a Melchiade delecti sunt et adsumpti: ceterum extat Constantini ad eundem Melchiadem de hac causa epistola, in cuius titulo hinc leguntur, *Melchadi episcopo Romano et Marco salutem*, in quibus explicandis interpretes satis habent negotii: non enim facile est divinare quorsum Marcum illum cum summo pontifice posuerit, aut quis et qualis fuerit Marcus ille. Nihil hac in re magis probabile occurrit, quam conjectura illustrissimi Cardinalis du Perron, qui suspicatur legendam, *zui Melchadi*, hoc est, *Melchadi Romano hierarcha*: cetera que afferuntur, aut vana, aut futia sunt, quemadmodum quod ait, imperatorem Marco Diacono cum Melchiade scripsisse, ne superiora sine inferioribus emherent, et ut gradum Ecclesiasticæ communionis varietas appareret: si licet cum ad Xistum Syracusanum et ad alios Galliarum, Hispanie et Africe episcopos litteras de eadem causa et negotio dedit, diaconorum meminit, ne gradum varietas insalutaria prateriretur: aut de eodem Xistum cum suo diacono petens desisse, ne superiores gradus, sine inferioribus martyrio emherent, Casaresque Christiano nonum infensus hanc gradum rationem in supplicis et tormentis servasse. Neque magis ad rem pertinet D. Cyproni verba ad Cornelium papam de Romano clero, quia epistola illa ex qua desumuntur, erat epistola salutatoria et ex genere eorum que pacifice vocabantur et communicatoria (quemadmodum sunt divi Pauli epistola) quarum subsidio communito inter absentes ac longe dissitos utebatur: quapropter nil mirum si eundem gradum in illis libello mentio, et si D. Cyprionus aut D. Paulus dia-

tate, Reticius ^a ab Augustoduno civitate, Marius Arelatensis. Ad urbem Romanam ventum est ab his tribus Gallis, et (88) ab aliis quindecim Italis. Convenerunt (89) in domum Faustæ in Laterano ^b (90), (91) Constantino quater (92) et Licinio ter consulibus, sexto nonas Octobris (93) die, sexta feria. Cum consedissent Melchades episcopus urbis Romæ, et Reticius et Maternus et Marius episcopi Gallicani: et (94) Merocles a Mediolano, Florinus a Sinna (95), Zoticus a Quintiano (96), Stenarius ab Arimino, Felix a Florentia Tuscorum, Gaudentius a Pisis,

^a Ita in ms. S. G. In ms. S. T. et P. S. dicitur *Reticus*.

^b In mss. in *Laterani*.

^c In ms. S. T. *Savinus*.

LECTIONES VARIANTES.

Constantius a Faventia, Proterius a Capua, Theophilus a Benevento, Sabino ^d a Terracina, Secundus ^e a Praeneste, Felix a tribus Tabernis (97), Maximus ab Ostia ^f, Evandrus ab Ursino (98), Donatianus a Foro Claudio (99).

XXIV. *Concilii Romani sententia in gratiam Cæciliani*. — His decem et novem consedentibus episcopis, causa Donati (1) et Cæciliani (2) in medium missa est (3). (4) A singulis (5) in Donatum (6) sunt hæc sententia lata. (7) Quod confessus sit (8) rebaptizasse ^g (9), et (10) episcopos lapsi manum impo-

^d In ms. S. T. et P. S. *Secundus*.

^e In ms. S. T. *ab Ostia*. In ms. S. G. *a tribus Ostis*.

^f In mss. S. T. et Ph. S. *rebaptizare*.

VARIORUM NOTÆ.

conorum meminerunt, cum ad ecclesiam aut ad episcopos communicationis scripserunt. ALBASP.

Ibid. *Et tamen davi sunt iudices*. Importune hic digrediendi super inscriptione epistolæ Constantini ad Melchiam occasionem captavit Albaspinæus. Cum enim novum ipse nihil, veterem Baroni conjecturam, καὶ μαρζῶ emendantis, ἐραροζῶ, a doctis pridem explosam, Cardinali du Perron falso tribuit, quem adeo ejus puduit, (quod ex novissimo ejus ad regem Angliæ scripto liquet;) ut quidvis potius excogitandum putaret, quam vel meminisse Baronianæ conjecturæ dignaretur. M. CASAUB.

(88) *Et ab aliis quindecim*. Quos convocarat Melchades. ALBASP.

(89) *In domum Faustæ in Laterano*. In epistola Constantini ad Ablavium habetur eos in quodam loco se clausisse. ALBASP.

(90) *In domum Faustæ in Laterano*. In ea scilicet parte Laterani Palatii quæ ad habitationem Faustæ Imperatrici destinata erat. DU PIN.

(91) *Constantino tertium et Licinio tertium consulibus*. Ita legendum censent Baronius et Balduinus, sed Augustinus notat Constantino tertio, et Licinio iterum consulibus. ALBASP.

(92) *Constantino quater*. Nihil immutavimus in textu, quia sic scriptum in mss.; sed Augustinus, lib. post collat. c. 33, ait: *Melchades judicavit Constantino ter et Licinio iterum consulibus sexto nonas Octobris*: certum est legi debere *Constantino ut cos.* nam quartus hujus consulatus incidit in annum 315 post concilium Romanum, et Arelatense. Licinii autem consulatus tertius est, si numeretur consulatus suffixectus anni 311; si autem non numeretur secundus, annus certe Christi 315. DU PIN.

(93) *Die sexta feria*. Dies olim aut hebdomadæ, per dies Jovis, Veneris, Solis non dividebantur, sed per ferias: quæ quidem sexta feria erat dies Veneris, hoc est, dies christianis luctus et stationis, quo a summo mane ad tertiam usque stabant in ecclesia: quare nescio qua ratione potuerint hanc causam sexta feria judicare. ALBASP.

(94) *Merocles*. Ennodius vocat Merocletem: fuit episcopus Mediolanensis successor Anatholini. ALBASP.

(95) *A Sinna*. Seu *Cinna*, ita in mss. Balduinus emendavit *Cesena*, quod oppidum est Flaminiae, forte *Æsina*, nunc *Jesi* in Piceno Annonario, aut *Pinna* in Piceno Suburbicario. DU PIN.

(96) *A Quintiano*. Urbe in Rhetia, quæ nunc pagus est agri Brixienensis, hodie *Kintzen*. DU PIN.

(97) *A tribus Tabernis*. Hodie *Cisterna* prope urbem. DU PIN.

(98) *Ursino*. Forte *Urbino* Umbriæ urbe. DU PIN.

(99) *A foro Claudii*. Cujus Episcopatus Calenum dicitur translatus ab Ughello. DU PIN.

(1) *Causa Donati*. Jam ergo Donatus a Casis nigris

principis erat accuatorum Cæciliani. DU PIN.

(2) *In medium missa*. Agitata et discussa. ALBASP.

(3) *In medium missa est*. Et tribus diebus acta: totidem enim actiones fuisse constat ex Carth. collat. tit. 323, et ex Brevic. coll. d. 13, c. 17. DU PIN.

(4) *A singulis*. Illis episcopis qui convenerant in domum Faustæ; aut ab illis qui cum Cæciliano aut Donato venerant. ALBASP.

(5) *In Donatum*. Censuram. ALBASP.

(6) *Lata sunt hæc sententiæ*. In conciliis omnium episcoporum sententiæ non solum numerabantur, sed in acta singulæ, et ut erant dictæ referebantur, ut videre est in nominibus conciliis, atque in concilio Carthaginiensi sub divo Cypriano habito. Vovuit igitur Optatus dicere singulis eorum episcoporum sententis damnatum fuisse Donatum, neminemque eorum fuisse qui hæc judicium etisdem verbis in eum non constituerit. ALBASP.

(7) *Quod confessus sit*. Determinatione usum fuisse Cæcilianum, Donatumque coram Melchiade accusasse quod rebaptizaret, verisimile est. ALBASP.

(8) *Rebaptizasse*. Eos scilicet qui baptizati essent ab orthodoxis post schisma, nam qui loti essent ante schisma non rebaptizabantur a Donatistis. ALBASP.

(9) *Quod confessus sit rebaptizasse*. A Catholicis scilicet baptizatos. DU PIN.

(10) *Episcopis lapsis*. Qui aut codices sacros exurendos tradiderant, aut thurificarant: lapsi enim antiquitus, non qui homicidium aut ali-quod aliud peccatum quantumvis grave commisissent, sed qui dumtaxat idolis sacrificassent, aut aliquo modo deseruissent, lapsi dicebantur. ALBASP.

Ibid. *Et episcopis lapsis manum imposuisse*, etc. Multus est in observationibus Albaspinæus et multos Optati locos, quasi tot argumenta colligit, ut hanc *manuum impositionem*, de qua hæc loco Optatus non de *reordinatione episcoporum*, qui ad Donatistas deficiebant, ut Balduinus et alii quidam docti explicabant, sed de pœnitentium χειροθεσιᾶ accipiendam esse pro-et. Sane plerisque locis quibus Optatus manus a Donatistis *impositæ* meminit, eum de pœnitentibus intelligere, neminem puto negaturum, et ipsa verba satis evincunt. Cum tamen verisimile sit (uteumque neget Albaspinæus) aliquos ab iis jam tum reordinatos, nihil vetat, de ipsis hæc verba intelligi. Ut tamen de pœnitentium χειροθεσιᾶ potius accipiam, suadent maxime Leonis papæ verba dist. 50, can. 67: *Alienum est a constitutione ecclesiastica, ut qui in presbyterali honore aut in diaconii gradu fuerint consecrati, ii pro crimine aliquo suo per manuum impositionem remedium accipiant pœnitendi*.

M. CASAUB.

Ibid. *Manum imposuisse*. De pœnitentiæ manus impositione, non autem de reordinatione hæc verba explicanda esse docuimus in observationibus.

ALBASP.

suis a (11); quod ab Ecclesia (12) Tes- A
tes inducti a Donato, confessi sunt se non habere quod
in Cæcilianum dicerent. Cæcilianus (15) omnium
supra mentioned sententiis (14) innocens est
procuratorius (15) etiam Millialis sententia, (16) qua
judicium clavum est a his verbis : *Et cum constituit
et Cæcilianum, ab his qui (17) cum Donato venerunt,
(18) juxta professionem suam (19) non accusari (20) :
ita a Donato constitutum esse in aliqua parte. C.*

testi. (21) non communitatem (22) ecclesiarum et (23) ecc-
lesie statu (24) recordatum merito esse censet.

XXV. Appellatur Donatus a judice Romano, quomodo
a Constantino capta. = Sufficit ergo et Donatum
tot sententiis esse percutiendum, et Cæcilianum tanto
judicio esse percutiendum. Et cum Donatus (2) appel-
landum esse (26) ab episcopis. C. credidit. Ad quam
appellationem Constantinus imperator sic respondit :
(27) *O rabida furoris audacia (28) ! sicut in causis*

LECTIONES VARIANTES.

pos. non ab episcopis ; nihil nativum in vulgata lectione,
quoniam nullis codicibus auctoritate suffulta.

1 In ms. S. G. *constitutum est, sed male.*
2 In ms. S. G. in aliqua professione.
3 Desest in ms. S. G. In ms. S. T. cap. 8 legitur, *episcopi*.

VARIORUM NOTÆ.

(11) *Episcopos lapsis manum imponere.* Is scilicet et
episcopus quos traditores criminatur manus in por-
tionem imponit, quod ab eorum est consuetudo
ecclesiastica, ut habet S. Leo ep. notæ ? Ru-
sticus. Nathum. his verbis respondens : *Altera est a
constitutio ecclesiastica et pat. in prebytera honore,
et in ditione manum ferri imponere. Et per episcopus
aliquo suo per manus in manus imponere non debet
necesse, quod iam de his et apostolica tradit ore de-
scendit ; quod affirmat hoc in loco S. Leo de presby-
teris et diaconis, multo magis notum est de epis-
copis. Quibus hoc accipiunt de manus impositione
episcopum, seu de restituitione ; sed nulli Operatus
accusat Donatistas quod iterato ordinauerint epis-
copos catholici. Hoc constat ex eo lapsis episcopos,
ab illis qui stabant a parte Donati manus impositas
fuisse in percutiendum. At verumtamen non est, eos
quos ad percutiendum tradiderunt, episcopos postea
constitui se. Imo non modo observari, Pappianus
Litanus voluit eo loco Cæcilianum manu imponere,
ut quod dicitur illi caput de percutiendum : hoc est,
ut non solum ab manu gradu, sed etiam ab omni spe-
episcopatus recipere delectarent. Sed quod episcopus est
nomen quod ex parte, cum ipse se dicitur ex-
ponit lib. II, n. 25, ubi loquens de manu imponendo ma-
num qui Donatiste utebantur, ait : *Multus non
est et probatum, persecutionis tempore episcopos
aliquos, manum a confessione manibus Dei delapsos
tradidit, et tunc nullus eorum qui evaserunt,
aut manum imponit, aut in quibus flecterent, im-
ponit ; et de postea non habet post unquam, quod a nullo
fuerit et post tradidit.* Prevalent igitur Do-
natiste, 1. contra legem et consuetudinem ecclesiasticam,
que verbatim episcopis lapsis manum imponit
in percutiendum, 2. contra justitiam, manus imponendo
in percutiendum eorum episcopis rationis et innocentiis ;
cum autem in eo quod episcopos ad percutiendum de-
tritos reordinaret. De Pix.*

Ibid. *Juxta professionem suam non accusari.* An id
vult, eos, quod facturos professi fuerant, ut Cæcilia-
num, accusari non potuisse, et accusatorem
partes quas susceperant, dedidisse ? potius *juxta
professionem suam*, id est, quemadmodum et ipsi pro-
fessi sunt ; nam antea : *testes a Donato inducti, con-
fessi sicut se non habere quod in Cæcilianum dicerent.*
More suo novus scholas e., juxta professionem
suam, hoc est, inquit, *causas non tradidisse, neque
consentiam ad idololatram accommodasse, vel contra
fidei quam profitetur, nihil ex se persecutionis tem-
poris.* M. CASAR.

(19) *Juxta professionem suam.* Juxta quod profes-
sus fuerat se probaturum crimina leg. tamis testibus et in-
dolis. De Pix.

(20) *Non accusari.* Qui deseruit ad accusationem, nec
vults inlaxerat, jure iurque delectaverat. De Pix.

(21) *Sua communitate Ecclesie.* Unaqueque
communio ecclesiastica a per episcopos dividitur, et in
unquamque episcopatu est unum corpus communionis
ecclesiasticæ, cuius corporis caput est episcopus :
sicut Melchisedes dixit, *sic*, quia cum esset episcopus
Carthaginiensis, illius communionis erat caput : non
negotium hoc verba a se explicari posse, et hinc
*Carthaginiensis in pro et in sua communitate re in eodem
ore communi* : hinc sensum posse habere, Cæcilianum
cum quibus qui cum eo communiter retinendum
esse in communione catholica. ALBASP.

(22) *Sua communitati.* Ecclesie scilicet universæ ;
quæ diceret, censeo ab eius communitate non esse
discutendum. De Pix.

(23) *Integro statu.* In statu in quo erat constitutus,
hoc est, in episcopatu ; poterat enim retineri in com-
munitate ecclesiastica Carthaginiensi in alio statu,
nempe in statu prebyteri aut diaconi ; sed Melchisedes
judicium eius ordinationem his verbis confirmavit.

ALBASP.

(24) *Integro statu.* In eo statu in quo erat : pro
episcopo cum habendum esse. De Pix.

(25) *Appellatum ab episcopis.* Nolo d. cere a
Melchisede, ne auctoritatem suam possit habere ;
ceterum non est, quod hæretici ab hæc historia quad-
quam in eandem summi pontificis documenta, ut do-
cuerunt in observationibus. ALBASP.

(26) *Appellandum esse.* Non propterea appellavit a
judicibus Romanis, sed de eorum iudicio conquestus
est, ut observat sæpe Augustinus. De Pix.

(27) *O rabida furoris audacia !* hæc verba leguntur
in epistola Constantini ad episcopos qui concilio Arela-
tensi interfuerant, ut ad suas provincias reverten-
tibus, quare data videntur, cum ab illo concilio et
non cum a Melchisede ad Imperatorem appellarent
Donatiste. ALBASP.

(28) *O rabida furoris audacia !* Hæc scripta sunt ab
Imperatore Constantino post synodi Arelatensis ju-
dicium, sed que ad eam synodum pertinebant. Op-
tatum futuere. Unde et in collatione Carthaginiensi,
de Arelatensis iudicio nihil dictum est, quod non

(12) *Testes inducti a Donato.* In literis Constantini
utrique locat deum ex Africa testes sui sine ne-
cessitate Romanam transmittant. ALBASP.

(15) *Donatum constituit.* Ex iniusticia que episcopi
sententia et iudicio absolutus est Cæcilianus. ALBASP.

(14) *Innocens est procuratorius.* Absolutus et criminis
traditionis et idololatram de quibus accusabatur. ALB.

(15) *Etiam Melchisedes.* Quia d. cere, etiam a
summo pontifice absolutus, post ejus iudicium de
Cæcilio percutiendum non est ad iudicium. ALBASP.

(16) *Quæ iudicium clavum est.* Precedunt Mel-
chisedes, illi iudicium et iudicium, et postremo loco
sua sunt illam dixit. ALBASP.

(17) *Qui cum Donato.* Plures secum ad iudicium Do-
natiste, quibus quasi episcopis et iudicibus testi-
bus interfuit in Cæcilianum ; qui tamen omnes ejus
indignitate testes facti. ALBASP.

(18) *Juxta professionem.* Hoc est, canones non tra-
didisse, neque consentiam ad idololatram accom-
modasse, vel contra fidem quam profitetur nihil
egisse persecutionis tempore. ALBASP.

B

C

D

gentilium fieri solet, appellationem interposuerunt^a.

XXVI. *Quid post synodum Romanam in Africa gestum.* — (29) Eodem tempore idem Donatus petit, ut ei (30) reverti licisset, et nec ad Carthaginem²⁵ accederet^b. Tunc a Filumino^c, suffragatore ejus, imperatori suggestum est, ut bono pacis Cæcilianus Brixie retineretur: et factum est. Tunc duo episcopi ad Africam^d missi sunt (31) Eunomius et Olympius^e (32). (33) Venerunt, et apud Carthaginem fuerant per dies quadraginta^f, (34) ut pronuntiarent ubi esset Catholica. «Hoc seditiosa^g (35) pars

LECTIONES VARIANTES.

^a Desunt hæc in mss. S. T. et P. S. In ms. S. G. legitur, *appellandum esse episcopus credidit, et cætera*. In epistola Constantini ad episcopos Ecclesiæ catholicæ hæc habentur verba, ut hic referuntur in editis; unde nihil immutandum duximus.

^b Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. legitur, *ut ei revertenti ad Carthaginem contingeret*, quod cum sensu careat, in editis emendatum est, *ut ei reverti ad Carthaginem contingeret*: sed verisimilius est Donatum petiissimum, ut sibi in Africam remeare liceret, ea conditione ut ad Carthaginem non accederet, quod ex sequentibus colligitur: nam post hæc Optatus observat, Donatum post discessum Eunomii et Olympii, priorem ad Carthaginem rediisse, et hoc audito, Cæcilianum huc etiam properasse. Hinc patet retentum non fuisse Brixie Cæcilianum, nisi quia injunctum erat Donato ne Carthaginem accederet. In collatione Carthaginensi ubi prolatum est illud testimonium, ita lectum est, *ut ei reverti licuisset, et ad Carthaginem accederet*: quæ lectio proxime accedit ad nostram,

A Donati fieri passum non est. de studio partium strepitos quotidiani sunt habitus: novissima sententia eorundem episcoporum Eunomii et Olympii talis legitur; *ut decreat illam esse Catholicam, quæ eret in toto orbe terrarum diffusa, et sententiam decem et novem episcoporum multitudinem datam, (36) dissolvi non posse*. Si concessum eaverunt (37) clero Cæcilianii, et reversi sunt. De his rebus habemus volumina acterum, quod si quis voluerit, in novissimis partibus legat. Cum hæc ferent^h, Donatus (38) ultro prior ad Carthaginem rediitⁱ. Hæc audito^j, Cæcilianus ad suam plebem properavit. Hæc modo (39) iterum

msi quod levi errore pro particula *nec*, lectum est *et*; quod Donatistis occasum præbuit asserendi imperatorem contra Cæcilianum pro Donato publicasse, quippe qui Donatum Carthaginem remisisset et Cæcilianum Brixie retinisset.

^c Ita in mss. In collat. *Carth. Philomeno*.

^d In ms. S. G. *ab Africa*.

^e Optati editores post hæc verba, addunt, *ut remotis duobus munus ordinarent* sunt etiam in mss. S. T. et P. S. et tamen valentur peregrina, nam Donatistis de quo agitur, non erat episcopus Carthaginis, nec episcopi illi missi sunt, ut id facerent, sed tantum ut Cæcilianum confirmarent, et declararent Ecclesiam catholicam in ejus parte esse, ut statim subditur.

^f In ms. S. G. *quinquaginta*.

^g In ms. S. G. *studiosa*, sed melius *seditiosa*, ut in mss. S. T.

^h In ms. S. G. *inter hæc*.

ⁱ In ms. S. G. *rediit*.

^j In ms. S. G. *quo audito*.

VARIORUM NOTÆ.

fuisse prætermissum, si hujus mentionem fecisset Optatus. Du Pin.

(29) *Eodem tempore idem Donatus petiit, ut ei reverti*. Hic sequi debuisset censebat Balduinus concilii Arelatensis historiam et cognitionem, seu judicium Constantini Mediolanense. Ego vero Baronio potius assentior, qui locum his esse post purgationem Felicis, non ante, judicat; quod et novis, si sit opus, argumentis confirmari possit. An tamen aliquid omnino desit, et quidquid hujus in Optato desideratur, an ab ipso Optato prætermissum non sit, puto non sine causa a Balduino dubitatum esse. Nam ut id concedam, quod maxime urget Baronius, rem toto orbe celebrem, ab Optato ignorari non potuisse; puto tamen potuisse fieri, ut adeo explorata ipsi non essent, quæ omisit atque cætera; utque illi non suppetent acta eorum quæ proferret, quemadmodum et reliquorum quæcumque præcesserunt. Præterea, cum quidquid ab Arelatensi concilio vel Constantino postea pronuntiatum est, id totum fere ex fide et veritate gestorum purgationis Felicis Cæcilianii ordinatis coram Æliano Africæ proconsule penderet; non magni interfuit Afrorum cognoscere quid ab illis tam longinque compertum ac pronuntiatum esset, si de veritate rerum domi, sive in Africa gestarum, semel eis constaret. Quam ad rem gesta Africana sufficiebant. M. CASAUB.

(30) *Ut ei reverti ad Carthaginem*. Ex epistola Constantini ad Ablavium constat Donatum Romæ a Melchiade detentum. ALBASP.

(31) *Eunomius, et Olympius*. Necessè est fateri hos duos episcopos a summo pontifice missos fuisse; alioquin potestatem non habuissent alium in Africa ordinandi; sed nota, quemadmodum ordinatio in aliis provinciis et longe dissitis potest celebrari a summo Pontifice. ALBASP.

(32) *Eunomius et Olympius*. Missos eos necesse est illo tempore quo Cæcilianus Brixie retinebatur, ac proinde statim a concilio Romano. Du Pin.

Remotis duobus. Ergo eandem sedem occupabant Donatus et Cæcilianus. ALBASP.

(33) *Venerunt apud Carthaginem*. Venire apud aliquem, quod solacisimè alligent grammatici. Cleodionius: *non possumus dicere, apud amicum vado*. BARTH.

(34) *Ut pronuntiarent*. Ut populum docerent et quam de duabus partibus sequi deberent; nam pontificis erat docere, quis eorum esset in communione Ecclesiæ, quod olim fiebat per litteras communicatorias, cum aliquis ordinatus esset. ALBASP.

(35) *Pars Donati*. Ergo Donatus erat Carthaginensis, partemque plebis in illa civitate et ecclesia ducebat. ALBASP.

(36) *Dissolvi non posse*. Communicandum esse Cæcilianiano. ALBASP.

(37) *Clero Cæcilianii*. Nam aberat Cæcilianus: sed quamvis absens esset, non minus ei communicarunt quam si præsens fuisset; quia qui communicat clero, censetur communicare episcopo, qui est caput cleri, fons et centrum communionis Ecclesiasticæ in sua diocesi. ALBASP.

(38) *Ulro prior*. Non expectato illorum episcoporum reditu. ALBASP.

(39) *Hoc modo iterum renovellatæ, etc.* Significat contentionem recruduisse, novis partium studiis rursus inflammata. *Renovellare pro redintegrare*, a vitibus ductum, sic loquitur auctor, lib. vii, sub ipsum finem hujus collationis suæ cum fratre Parmeniano Donatista, *dum hominum esset renovellata nativitas: novellare, novum agrum colere, seu novas vites pangere*. Suetonius in Domitiano cap. 7. *Edixit ne quis in Italia novellaret*. Hinc *Novelletum* pro vinea ex novellis vitibus consita, Alfeno et Paulo jurisconsultis. Maximus poetarum eclog. 3.

. . . . Vites incidere falce novellas.

Quare non bene hic *renovatæ* restitutum mallet Fr. Balduinus. INCERT.

renovellatæ sunt partes. Constat tamen et Donatum A tot sententiis esse percussum, et Cæcilianum innocentem totalem sententia pronuntiatum.

XXVII. *Purgatio Felicis ordinatoris Cæcilianii.* — Sed qui in ipsa causa jamdudum in Catholica duorum videbantur laborare personæ, et ordinari et ordinatoris: postquam ordinatus (40) in urbe purgatus est, et purgandus adhuc remanserat (41) ordinator. Tunc Constantinus ad Ælianum Proconsulem scripsit (42), ut remotis necessitatibus publicis, de vita Felicis (43) Autunni publice quæreretur. Sedit 26 is cui erat indictum^b (44). Inducti sunt Claudius Saturianus (45), curator Reipublicæ, qui fuit tempore persecutionis in civitate Felicis, et curator presentis tunc temporis quando causa flagitabatur, Callidus Gratianus, et (46) Magistratus Albus Cæcilianus, sed et Superius stationarius^d (47) perductus, et (48) Ingentius

scriba publicus (49), (50) pependit sub metu imminenti tormentorum. Responsis omnium nihil tale inventum est in (51) vita Felicis episcopi, propter quod ordinare non potuisset^e. Habetur volumen^f actorum, in quo continentur presentium nomina, qui fuerant in causa Claudii Saturiani curatoris, et Cæcilianii magistratus, et Superii stationarii, et scribæ Ingentii, et Solonis officialis publici (52) ipsius temporis. Post quorum responsa, a supra memorato proconsule hæc pars sententiæ dicta est: (53) *Felicem autem religiosum episcopum, liberum esse ab executione instrumentorum manifestum est, cum nemo in eum aliquid (54) probare potuerit, (55) quod religiosissimas scripturas tradiderit vel exusserit*. (56) *Omnium enim interrogatio^h suprascriptorum manifesta est, nullas scripturas depicias, vel inventas, vel corruptas, vel incensas fuisse. Hoc actis continetur, quod*

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. *Cæcilianum*; sed legendum ut in mss. S. G. et in editis, *Ælianum*.

^b Hæc necessitas supplenda ex tribus nostris mss. In mss. S. G. *pro indictum*, habetur, *inunctum*.

^c In mss. S. G. *Alphus*; sed in actis, *Albus*.

^d Ita in mss. S. T. et P. S. In mss. S. G. *Sed Exsuperius*. Is in epis. Const. vocatur *Superius centurio*.

^e In editis, *quod vitam Felicis episcopi sordidare potuisset*. Nos restitimus hunc locum, partim ex conjectura, partim auctoritate mss. Omnes enim mss. archæos quos vidimus, constanter habent *ordinare, non sordidare*. In mss. S. T. et P. S. *quod vitam Felicis episcopi ordinare potuisset*. In mss. S. G. *quod vita Felicis episcopi ordinare non*

potuisset. Ex his facile est locum restituere ut est a nobis restitutus: agitur de ordinatione Cæcilianii, hanc irritam aiebant Donatistæ ob crimen traditionis admissum a Felice. Competitum crimen esse falsum, ac proinde nihil esse in ejus vita propter quod ordinare non potuisset Cæcilianum.

^f In mss. S. T. et P. S. *habentur volumina*, sed sequitur, *in quo, non, in quibus*; unde colligitur legendum singulari numero *volumen*.

^g Ita in mss. S. G. cui continentur acta purgationis Felicis in mss. Germanicis, nisi in mss. S. T. et P. S. *prodiderit*.

^h Ita in mss. S. G. et fractis, et recte. Manus bene in mss. S. T. et P. S. *interrogantium*.

VARIORUM NOTE.

(40) *In urbe*. Mentionem non facit concilii Arelatensis, quia ad purgationem Cæcilianii satis erat, quod Mittadis iudicio abso utus esset. ALBASP.

(41) *Ordinator Felix Aptungitanus*, qui in actis ejus purgationis dicitur episcopus. ALBASP.

(42) *Ad Ælianum proconsulem scripsit*. Scripserat imperator ad Ælium Paulinam vicariam agentem prefecturam, ut habetur in actis, seu potius ad Verum qui tunc vicariam agebat prefecturam in Africa, ut habetur in epistola Constantini apud Augustinum ep. 88, sed cum ille adversa valetudine teneretur, Æliano proconsuli negotium commisit, ut habetur in ep. Constantini. In actis mentio fit epistolæ Ælii Paulini vicariam agentis prefecturam; sed fortasse error hic irrepit: non mentio fit in actis Paulini vicariam prefecturam agentis, cum persecutio grassabatur, ut constat ex ipsis actis, in quibus habetur: *nam Paulino hæc administrante vices prefectorum*. DU PIN.

(43) *Autumnis*. Alibi, in municipio *Autumnitanorum*; item, *Autumnitanus episcopus Felix*. ALBASP.

(44) *Sedit is cui erat indicium*. Anno 514. Volastiano et Antonio Coss. xv. Kalend. Martias, ut habet Aug. in lib. post colat., c. 55. In actis Cæcilianus dicitur auctus xiii Kalend. Septembris, sex mensibus a Kalendis Martii; sed error fortasse irrepit, vel iudicium aliquandiu protractum esse dicendum est. DU PIN.

(45) *Claudius Saturianus*. In epist. Constant. dicitur *Saturianus*, qui curator fuerat civitatis Aptungensis tempore persecutionis. DU PIN.

(46) *Et magistratus, Albus, Cæcilianus*. Duoviratum gesserat: ex gestis, *Ælianus proconsul dicit: Cum duoviratum equis in patria tua, oportet fidem verbis tuis habere*. Ille ipse episcopus illam que Felici tribuebatur, scripserat. ALBASP.

(47) *Stationarius*. Unus e cohorte officialium præsidis. DU PIN.

(48) *Ingentius*. Qui erat decurio Triquensium, et

qui fuerat scriba publicus sub duoviratu Alfi Cæcilianii. ALBASP.

(49) *Ingentius scriba publicus*. Qui decurio erat Triquensium, et fuerat scriba publicus sub duoviratu Alfi Cæcilianii. DU PIN.

(50) *Pependit sub metu*. Questionem illi et tormenta in hac est proconsul in gestis. *Ælianus proconsul dicit, ad offerendum opta illum: item, proconsul dicit, suspendendum*. ALBASP.

(51) *Vitam Felicis episcopi sordidare*. Sordidare dicitur sordidum facere: ut sæpe Apollinaris Sidonius. Limpidare est apud Cælium Aurelium et Plinium Valerianum, quod isti contrarium. BARTH.

(52) *Solonis officialis publici*. Dicitur servus publicus in epist. Const. DU PIN.

(53) *Felicem autem religiosum*. Hæc sententia in iisdem gestis reperitur. ALBASP.

(54) *Probare potuit. Potuerit*. INCERT.

(55) *Quod religiosissimas scripturas tradiderit vel exusserit. Omnium enim, etc.* FRANCISCI BALDUMI editio secunda, *quod religiosissimas scripturas tradiderit vel exusserit. Omnium, etc.* INCERT.

(56) *Omnium enim interrogantium suprascriptorum manifesta est, nullas scripturas, etc.* Hic quoque variat FRANCISCI BALDUMI, *omnium enim interrogatio supra manifesta est, nullas scripturas*. BARTHOLÆUS corrigit: *omnium enim interrogantium manus testata est*. Est autem, inquit, sententia Proconsularis. Non me heredes infestiter ille; sed possit etiam legendum videri, *omnium enim interrogantium S. S. manifestum est*. Aut scripsit forte Opatus: *omnium enim interrogantium S. S. testimonio manifestum est*. Vocem unam aut alteram excidisse oscurantia libratorum, sæpe in hoc loco auctorum compertimus. INCERT.

Unde. *Omnium enim interrogatio, etc.* Interrogatio hoc loco pro tota actione que responsa scilicet includit, accipienda est. Non enim proprie et stricte interrogatio iudicis, sive cogitoris, sed responsa testium, aut reorum, rem faciunt manifestam. Unde et hic paulo ante hæc proconsulis sententia interroga-

Felix episcopus religiosus, illis temporibus, neque pra- A
sens fuerit, neque (57) conscientiam accommodaverit,
neque aliquid tali fieri jusserit. Unde pulsa^a atque ex-
tersa infamia, cum ingenti laude de illo judicio re-
cessit. Jamdudum opinionis incertæ, et inter caligines,
quas livor et invidia exhalaverat, latere veritas vi-
debatur. Sed etiam (58) omnis scriptura **27** *memo-*
rata, et actorum voluminibus, (59) et epistolis com-
memoratis aut lectis revelata^b est.

XXVIII. *Conclusio hujus libri primi.* — Vides,
frater Parmeniane, in Catholicos traditorum nomine
falso objecto, (60) frustra esse inventum, mutans
videlicet personas, et transferens merita: clausisti
oculos, ne parentes tuos reos agnosceres: aperuisti
eos, ut innocentes et indignos crimini copulares.

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *repulsa.*

^b In ms. P. S. *renovata*, non bene.

^c In ms. S. T. additur *fuisse.*

^d Ita restituimus ex ms. S. G. et genuina est lectio,
quantquam in mss. S. T. et P. S. habeatur ut in editis pa-

Omnia pro tempore, nihil pro veritate: ut et de te
dixerit beatissimus Apollolus Paulus: *Quidam autem*
conversi sunt in vaniloquium, volentes se esse legi-
doctos, non intelligentes quæ dicunt, neque de quibus
affirmant (1 Tim. 1, 6) Paulo ante docuimus vestros
parentes fuisse traditores et schismaticos: et tu ip-
sorum hæres^c, (61) nec schismaticis, nec traditori-
bus parere^d voluisti. Jam igitur documentis supra
memoratis, omnia tela, quæ falso in alienos jactare
voluisti, veritatis clypeo repulsa, in tuos parentes re-
ciproco ictu vertuntur. Omnia igitur, quæ a te in
traditores et schismaticos dici potuerunt, vestra sunt:
nam nostra non sunt, qui^e et in radice manemus, et
in toto orbe terrarum cum omnibus sumus^f.

B *rere*; sed contra mentem Optati, ut ex antecedentibus et
sequentibus constat.

^e Ita in ms. S. G. In aliis *quia.*

^f Hic habetur pro more in fine mss. *Explicit liber pri-*
mus.

VARIORUM NOTÆ.

torum responsa subsecuta dicitur. Huc pertinet quod
Tertullianus de Resurr. carn. cap. 48, quod 1, Pet. 3
ἐπερώτημα interpretatus est, responsionem, his ver-
bis: *anima enim non lavatione, sed responsione san-*
citur; ut jam olim a docto interprete animadversum
est. M. CASAUB.

(57) *Conscientiam accommodaverit.* Epistolam illam
neque scribi jussit, neque consensum attulit, ut de
areis martyrum codices sumerentur. ALBASP.

(58) *Sed etiam omnis scriptura memorata, etc.* Quam
non semper acquiescendum sit, aut scriptorum codi-
cum, quibus fretus secundam hanc editionem ador-
navit Balduinus integritati, aut ipsius Balduini judi-
cio, vel hinc conjecturam facies. Cum in principibus
Optati editionibus, *revelata est*, antea legeretur, Bal-
duinus primum se fuisse, qui *renovata* ex suo manu-
scripto exemplari restitueret, ipse sibi gratulatur;
adeo de veritate correctionis dubitaturum neminem
putabat. Atqui per hanc correctionem, quam manca
et imperfecta pendeat antecedens periodus; quam
ægre quidquam sani aut dilucidi ex hac ipsa possit erui,
facile animadvertet lector intelligens. Contra, si prio-
rem lectionem retineas, et pro *etiam*, restituas, *ea*
jam; sed *ea jam omnis scriptura memorata, etc.* (cu-
jusmodi erratis nihil in omni scriptura proclivius):
omnia tunc optime cohærebunt, ut nihil planius aut
liquidius esse possit. M. CASAUB.

(59) *Epistolis commemoratis aut lectis revelata est.*
Fr. Balduinus ex ms., *renovata.* INCERT.

(60) *Frustra esse inventum. Inventum pro invecum*
hic esse vix monendum putarem, nisi pariter in hoc
codem verbo errarent omnes quas vidi editiones. Ut
sequentia autem latina sint et congrua, nova perio-
du inchoanda est ab illo, mutans; et quæ sequuntur
commode connectenda, ut hic sunt, non ut in aliis
editionibus. Quamquam ut *mutans* pro *mutantem* hic
ponatur, si id affirmarem, non adeo miraretur, qui
solœcismos id genus apud unum Luciferum Calarita-
num, qui nostro hoc antiquior (ut alios taceam) non
uno loco observaverit. Quo concesso, quam melius
a *clausisti* sententia sequens inchoetur, nemo non
videt. Victor etiam non multo melius lib. 2: *Stre-*
nuum atque doctissimum virum incendio concremavit,
æstimans tali exemplo timorem incutiens, reliquos eli-
surum, et lib. 5: Juvenum, senum, puerorum, vel etiam
puellarum agmine simul et funere, ubi potuerunt, quo-
modo poterant, passim diffundebantur, circumeuntes op-
pida, vicos, vel singulas urbes. M. CASAUB.

(61) *Nec traditoribus parere voluisti.* Tu es hæres
traditorum, unde magis miror quod Catholicis, quos
traditores dicis, nolis parere. ALBASP.

(Ibid.) *Nec traditoribus parere voluisti.* Cum pauca
retro verba et mutatas personas et translata a Par-
meniano crimina queratur Optatus ad explendam
sententiam, pro duplici *nec*, duplex nos puto legen-
dum esse: *nos schismatis, nos traditoribus, etc.* Dixit
autem *parere*, pro *partos fingere vel pronuntiare*,
qualia apud magnum poetam, in illis iterum:

Quis humum florentibus herbis
Spargeret? etc.

Spargeret pro *aspersam caneret.* Et in illis iterum:

Tum Phaetontidas musco circumdat amara
Corticis, atque solo proceras erigit alnos, etc.

Ubi *circumdat et erigit*, pro, *circumdatas et erectas*
canit, ut a Servio observatum est. Ita Levit. xiii:
immundabit et mundabit sacerdos: et Jerem. 1, 20:
Ecce constitui te hodie super gentes et super regna, ut
evellas ac destruas, etc. Sed et Hebr. vii, 3, ἀπάτωρ,
ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος. Syrus interpres: *ללא אבדה*
ללא אמהדה אהנתבה נשרבתה *cujus neque pater, neque*
mater scripti sunt in progenie seu genealogia: quasi
illud ἀγενεαλόγητος ad præcedentium modo verborum
explicationem additum esset. Ita apud Aristotelem ii
dicuntur γέννην τὸν οὐρανὸν, qui scribebant cælum
esse genitum sive creatum ut ad Persii, *si quibus aut*
procnes, etc. a b. m. parente observatum est. Addi et
illud potest, quo verisimilior fiat hæc conjectura,
Parmenianum, ut ex superioribus satis liquet, Optati
parentes accusandos, non suos excusandos suscepisse;
ut cui nimirum genuini partus, ne controversia qui-
dem hæc hactenus mota fuerat, adeoque parentes suos
hæc defensione non egere putabat, ut quæcumque
contra traditores in genere, nullis certis personis aut
nominibus debaccharetur, ea omnia ad Optati majores
aut antecessores pertinere præsumeret, ut testatur
hic Noster. Sed vir doctus et acutus, qui me forte
pro nostra necessitudine cum hæc Londini excude-
rentur, Cantuariam inviserat, pro *parere* legendum
coniciebat, *parcere*; ut nulla alia correctione sit opus.
Cui ut plane assentiri nondum possim, ita fateor ejus
conjecturam mihi adeo placuisse, ut lectori nollem
invidere. M. CASAUB.

28 LIBER SECUNDUS ^a.

In hoc secundo libello declaratur quæ sit una et vera Ecclesia catholica, et ubi et apud quos maneat, et quinque doctores Ecclesiarum in Catholica esse magis, quam in ea parte quam sibi schismatici fecere voluerunt, et quod impie novacula panitentiarum raserint capita sacerdotum, et quod homicidia fecerint, et illa quæ ad salutem credentium procurata fuerant, aut canibus dederint, aut abjecerint. ^b

1. Quid sit, et ubi sit Catholica Ecclesia, et quod **A** ubique terrarum diffusa. — Quoniam et qui fuerint traditores ostensum est, et schismatis origo ita monstrata est, ut pene oculis perspecta videatur: etiam hæresis ab schismate quid distet, ostendimus: illud demonstrare jam proximum est & (quod nos promissimus secundo loco esse dicturos) quæ sit una Ecclesia, quam columbam et sponsam Christus appellat. Ergo Ecclesia una est, (1) cujus sanctitas de sacramentis colligitur; non de superbia personarum ponderatur (2): ergo hanc unam columbam et dilectam sponsam suam Christus appellat. Hæc apud omnes hæreticos et schismaticos esse non potest. Restat ut uno loco sit. (3) Eam tu, frater Parmeniane, apud vos solos esse dixisti; nisi forte quia vobis specialem sanctitatem de superbia vindicare conten-

ditis; ut ubi vultis, ibi sit Ecclesia; et non sit ubi non vultis. Ergo ut in particula Africae, in angulo parvæ regionis, apud vos esse possit, apud nos in alia parte Africae non erit? In Hispanis, in Gallia, in Italia, ubi vos non estis, non **29** erit? Si apud vos tantummodo esse vultis, in tribus Pannoniis, in Dacia, Mesia, Thracia, Achaia, Macedonia, et in tota Græcia, ubi vos non estis, non erit? Et apud vos esse possit, in Ponto, Galatia, Cappadocia, Pamphilia, Phrygia, Cilicia, et in tribus Syris, et in duabus Armeniis, et in tota Ægypto, et in Mesopotamia, ubi vos non estis, non erit? Et per tot innumerabiles insulas, et cæteras provincias, quæ numerari vix possunt, ubi vos non estis, non erit? (4) Ubi ergo erit proprietas catholici nominis, cum inde dicta sit **B** catholica, quod sit (5) rationalis ^d et ubique dil-

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. T. incipiunt capitula libri secundi. In ms. S. G. secundi libri argumentum.

^b Post argumentum in mss. scriptum est, incipit liber secundus.

^c In ms. S. G. jam in proximo est

^d Quidam ex conjectura, quod non sit rationalis, sed ubique diffusa.

VARIORUM NOTÆ.

(1) Cujus sanctitas de sacramentis. Docebant Donatiste sacramenta vni suam a sanctitate personarum a quibus conferebantur accipere; quod superbum et arrogans vigebatur Catholicis; eo alludit Optatus, cum ad Ecclesiam sanctam esse; non ex superbia episcoporum, sed per sacramenta, quæ ex sese et ex opere operato, uti aiunt, sanctos efficiunt fideles. ALBASP.

(2) Cujus sanctitas de sacramentis colligitur, non de superbia personarum ponderatur. Sancta non est Ecclesia ob personas quæ se innocentes esse jactant, quales erant Donatiste; sed propter sacramentorum sanctitatem. Hinc subdit Donatistas asserere id irro Ecclesiam apud se solos esse, quia specialem sibi sanctitatem de superbia vindicabant. Dicebant ceteris omnes crimine traditionis infectos, corruptos et impuros, quia cum traditoribus communionem habebant. De Pis.

(3) Eam tu, frater Parmeniane, apud vos solos esse, etc. Lego cum interrogatione dixisti? id est, sustinisti dicere? eo dementem devenisti ut diceres? nisi forte illud sit, etc. Quæ sequuntur etiam ab illis, ergo ut, confirmata per aliquot periodos interrogatione suaviora multo sunt et *αὐτὴν ἴσως ἴσως*. Vehementiorem enim faciunt orationem, quam vehementem hinc esse ratio postulat. Leges igitur *ergo ut in particula Africae, in angulo parvæ regionis, apud vos esse possit, apud nos in alia parte Africae non erit? in Hispanis, in Gallia, in Italia, ubi vos non estis, non erit?* etc. Si quis malit per sarcasum sine interrogatione, non repugno, etsi illud magis probò. M. CASAR.

(4) Ubi ergo proprietas Catholici nominis. Quomodo Ecclesia erit catholica si eam ab omnibus illis provinciis expellas, et intra fines tam exiguos concludas? ALBASP.

(5) Cum inde dicta sit Catholica, quod sit rationalis, etc. Nihil magis contra mentem Optati, ut de re

ipsa nihil dicam, dici poterat, quam quod a Baldino hic afferitur, Ecclesiam ideo dici ab Optato *rationalis*, quod non tam oculis cernatur quam ratione, hoc est, mente et intellectu comprehendatur. Ubi cumque tandem habeat, certe locum hic habere non potest hæc interpretatio: ut illud taceam, quod aliud est *rationalis*, et *rationalis* aliud, quæ hæc interpretatione temere confunduntur. Præterea quis non videt argumentum hic ab Optato, ab ipsa vi vocis et etymologia nominis Catholici ducti? At per omnes grammaticos et linguarum peritos quisquam unquam fuit, qui Catholicam inde dici putaret, quod *rationalis* esset et *ubique diffusa*? *Rationalis* illud quod attinet, non ignoro in veteri glossario *ῥηθιμικός*; verti *rationales*, et optime verti, quod tamen nihil huc omnino facere fatebuntur, quin *rationales* aut *Catholici* dicantur in jure, et apud veteres aliquot, usumque appellationis utriusque apud antiquos non ignorant. Utrum tamen Optato hæc errandi causa fuerit, haud facile dixerim. Illi certe ita plane credidisse: *Catholicam*, dici, quasi *rationalem*, et *ubique diffusam*, confidenter assero. Tanta erat et tam catholica lingua Græcæ imperita, ut passim etiam qui aliqui doctissimi, in similes errores incidissent. Possemus nos certissimis hoc argumentis demonstrare, si quemquam esse putarem, qui quidem in antiquorum lectione versatus sit, qui de eo dubitaret. Ne longe igitur argumenta quaeramus, quis non aequè miretur istam Catholicæ nominis derivationem, *omnium obediens*, sive *ὁμολογῶν*? quod tamen a Paciano discretis verbis affirmari, qui mihi non credit, ipsam audiat ad Symonem unum epist. 1: *Esti reddenda postremo Catholici vocabuli ratio est, et exprimitur de Græco, interpretatione Romana Catholici, ubi nomen, vel ut doctores putant, obediuntia omnium, interpretatur, mensuram scilicet Dei. Unde Apostolus: si in omnibus obediētes*

tusa (6)? Nam si sic pro voluntate vestra in angustum A coarctatis Ecclesiam: si universas subducitis gentes, ubi erit illud, quod Filius Dei meruit? ubi erit quod libenter ei largitus est Pater, in secundo psalmo dicens: *Dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Ps. II, 8)? Et quid tale infringitis promissum, ut a vobis mittatur quasi in quemdam carcerem latitudo regnorum? (7) quid tantæ pietati obstare contenditis? quid contra Salvatoris merita militatis? permittite Filium possidere concessa: permittite Patri promissa complere. Cur ponitis metas? cur figitis limites? Cum a Deo Patre Salvatori tota terra promissa sit, non est quidquam in aliqua parte terrarum, quod a possessione ejus videatur exceptum. Tota est donata terra cum gentibus; totus orbis b Christo una possessio est. Hoc B probat Deus, qui ait: *Dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ*. Et in LXXI

psalmo, de ipso Salvatore sic scriptum est: *Domina- bitur a mari usque ad mare, et a fluminibus 30 usque ad terminos orbis terræ* (Ps. LXXI, 8). Pater dum donat, nihil excipit: vos ut concedatis unquam, totam libram auferre conamini. Et adhuc nitimini suadere hominibus, apud vos solos esse Ecclesiam; auferentes meritum Christo, negantes præstitutum a Deo d. O vestra ingrata et stulta præsumptio! Christus vos cum cæteris e in societatem regni cælestis invitat, et coheredes situs hortatur: et vos eum in f hereditate sibi a Patre concessa fraudare laboratis g, dum Africæ partem conceditis, et totam terrarum orbem, qui ei a Patre donatus est, denegatis. (8) Quid mendacem videri h vultis Spiritum sanctum, qui in XLIX psalmo, omnipotentis Dei benevolentiam B narrat, dum dicit: *Deus Deorum Dominus locutus est, et vocavit terram, ab ortu solis usque ad occasum*. (9) Vocata est ergo terra ut caro fieret, et sicut legi-

LECTIONES VARIANTES.

a In ms. S. G. terminos.

b Ita in mss. S. T. et S. G. In editis totius orbis.

c In ms. S. G. in hereditatem.

d In mss. S. T. et P. S. Deo.

e In ms. S. T. terris.

f In ms. S. G. de.

g In ms. S. G. laboratis excludere.

h Ita in omnibus mss., male in editis videre.

VARIORUM NOTÆ.

estis, etc.; mox, *sed et si catholicus*, ubique unum est, *ut superiores putant*, etc. Et tamen Pacianus is est qui neque antiquitate (aliquot etiam annis prior), neque doctrina cedit Optato. Age, in coll. Carthag. cum omnes fere convenissent episcopi Africani, et ex omnibus delecti essent doctissimi, qui cæterorum omnium nomine causam susciperent; quid illi tandem de nomine *Catholico* definiunt? *Catholicum* esse a Catholon: Catholon autem dici quod *secundum totum sit*. Propius ad verba fateor, si per se singula spectentur; verum enim est, τὸ καθόλου a quo καθολικός, esse a κατά et όλον; ad vim autem et veram significationem quam conjuncta habent, haud multo propius, quam quod ab Optato affertur. Idem tamen, etiam Augustinus ingerit, ac tuetur contra litteras Petilianæ lib. II, cap. 58. Neque dubium illud *rationale* ex vestigiis quibusdam, τοῦ κατά et λόγος, quæ in voce, καθολικός promanasse, an etiam in ultima syllaba aliquid a χέω, repetendum somnia- verint, unde illud *diffusa* viderint ipsi. Mihi fit [magis verisimile duas diversas etymologias, aut diversorum potius somnia et hallucinationes, ne dicam deliria, hic Optatum conjungere et confundere. Non mirum autem si Optato hæc somnia placuerint, et se facile probaverint. Cum enim Ecclesiæ catholicæ contraria sint hæresis et schisma, quorum illam error, hoc autem separatio proprie facit, ut Hieronymus et Augustinus pridem distinxere (quo et illa pertinent supra) *Catholicam facit simplex, et verus intellectus intelligere*, etc., *hæretici vero veritatis excutes, impiis sensibus depravati*, etc.; duplici hac *Catholicæ* nominis proprietate, ab hæresi et a schismate pariter asseritur. Ab hæresis errore, quod sit *rationabilis*, id est, *rationi et veritati consonans*, quo sensu *rationabile* passim apud Ecclesiasticos reperies. A schismatis autem *separatione*, et superba illa Ecclesiæ ad unum aliquem angulum (quod modo Donatistis objiciebat Optatus) restrictione, quod *ubique sit diffusa*. Atque hæc nos eo pluribus, ne quis postea novis conjecturis sit locus. Video enim viros doctos hunc Optati locum varie, qua correctionibus, qua interpretationibus sollicitasse. Sane et nobis aliquando *nationalis* probabatur; sed merito id respuimus. Si quidquam mutandum, id multo prius esset, ut pro *rationabilis et ubique* scriberemus *rationabiliter ubique*; quo verbo non Optatus modo po-

stremo libro, sed et Cyprianus, aut qui scripsit de *singularitate Clericorum*, inter opera Cypriani, Augustinus, Salvianus, Victor Uticensis, alique sunt usu. Sed omnino nihil mutandum. M. CASAEU.

Ibid. *Rationabilis*. Quæ eandem fidei regulam ubique teneat et profiteatur: hæc hujusce verbi *rationabilis* videtur esse significatio. ALBASP.

(6) *Rationabilis et ubique diffusa*. Ludit hic Optatus in duabus etymologicis vocis hujus *catholica*; quarum una est a ἀπό τοῦ κατά λόγον, ab eo quod est *secundum rationem*; altera, ἀπό τοῦ κατά et όλον, *secundum totum*. A prima forte radice καθολικοί, et *rationales* dicti sunt procuratores fisci. Similis est omnino lusus circa nomen catholici in epistola Dionysii Alexandrini ab Eusebio relata, lib. VII hist. c. 10, in qua loquens de Macriano quodam hoste Christianorum, sic eum ridet: ὅς προτέρου μὲν ἐπὶ τῶν καθόλου λόγων διεφθαρμένος εἶναι βασιλείης, οὐδὲν εἰλόγιον, οὐδὲ καθολικὸν ἐφηροῦσεν: quæ sic reddidit Valesius: *qui initio quidem cum καθολικός, id est rationalis imperatoris diceretur, nihil rationi consonum, nihil catholicum sensit aut publicum*. DE PIN.

(7) *Quid tantæ pietati obstare contenditis*. Ne quem in Deo Opt. Max. *pietatis* offendant vocabulum, secundum, pro *clementia* id multis auctoribus usurpatum. Claudianus:

Sis pius imprimis; nam cum vincamur in omni Munere, sola Deos æquat clementia nobis.

Dracontius:

Magna Dei pietas, semper qui temperat iram.

BARTH.

Hinc nata Gallica vox *pitié*, quæ misericordiam tantum significat.

(8) *Quid mendacem videre vultis Spiritum sanctum*. Legendum quis conjectet *videri*; sed hoc ex nefandissimo Donatistarum voto non mutandum. Pari phrasi Martialis:

Pendentem volo Zoilum videre. BARTH.

(9) *Vocata est ergo*. *Vocare* hic accipe, ut Matth. IX, 13. *Non veni vocare justos, sed peccatores*. Nam et terra et caro, sunt hic metaphoricæ. Etiam *creationis* verbum mox usurpatum, ad spiritualem regenerationem pertinet. Nam ut de prima illa hominis e limo terræ creatione, hic agat, quod verba prima facie videntur innuere, præcedentibus verbis accommodari

tur, facta est, et debet laudes creatori suo. Denique commemoratur, Spiritu sancto hortante, et dicente in cxi psalmo, dum dicit: *laudandum nomen Domini ab ortu solis usque ad occasum*: et iterum in xcv psalmo: *cantate Domino canticum novum*. Si hanc versum solum diceret, possent * dicere, quia vos solos hortatus est Spiritus sanctus. Sed ut ostenderet, quia non ad vos solos dictum est, sed ad Ecclesiam quæ ubique est, secutus est, dicens: *cantate Domino, omnis terra: pronuntiate in gentibus † gloriam ipsius, in omnibus populis mirabilia eius. Pronuntiate, inquit, in gentibus †: non dixit in partem Africa, ubi vos estis: pronuntiate, inquit, in omnibus populis: qui omnes populos dixit, namentem excepit: et vos solos ab omnibus populis, de quibus hoc mandatum est, separatos esse gratulamini: et vultis vos solos esse totum, qui in omni toto non estis †. Laudantem, inquit, nomen Domini, et a tota terra, et ab ortu solis usque ad occasum. (10) Numquid Pagani extra legales † (11) possunt aut cantare Deo, aut laudare nomen Domini, et non sola (12)*

A Ecclesia, quæ in lege est? quam si apud vos tantummodo esse dicitis, fraudatis aures Dei. Si vos soli laudatis, totus tacet orbis, qui est ab ortu solis usque ad occasum. Clausistis ora omnium Christianarum gentium: reddistis silentium populis universis, Deum per momenta laudare cupientibus. Igitur si et Deus debitas sibi laudes expectat, et ut vocent, Spiritus sanctus hortatur, et totus orbis quod debet Deo, paratus est reddere, ne fraudetur Deus: etiam vos ipsi laudate cum omnibus: aut quia noluitis esse cum omnibus, soli conticescite.

B II. *Cathedram, primam Ecclesie dotem, Catholicorum esse, non Donatistarum, probat ex Cathedra Petri.* — Ergo probavimus eam esse Ecclesiam catholicam, quæ est † in toto terrarum orbe diffusa: ejus jam commemoranda sunt ornamenta: et videndum ubi sint **31** (15) quinque dotes, quas tu sex esse dixisti (14): inter quas (15) cathedra est prima, ubi nisi sederit episcopus, (16) conjungi altera dos non potest † (17) qui est angelus †: videndum est

LECTIONES VARIANTES.

* In ms. S. G. potuissetis.

† In ms. S. G. terra.

‡ In ms. S. G. inter gentes.

§ In ms. S. G. inter gentes.

¶ In ms. S. G. qui omnino in toto non estis: melius, qui in omni toto non estis: qui non estis pars totius, non estis pars universæ Ecclesie.

‡ In ms. S. G. extra leges.

* In ms. S. G. et in editis sit.

† Ita in originalibus mss.

‡ Ita in ms. S. G. In mss. S. Th. et Ph. S. *angelus*: quamquam in proprii litterarum sit abusa, legendum *angelus*, nam de eo postea ut de secunda Ecclesie dote agitur post cathedram: *igitur de dotibus supradictis cathedra est (ut diximus) prima.... quæ dicit ad se angelum.*

nullo modo potest. Aut igitur vocatos esse gentes, C etc. Sicut legitur, id est, quemadmodum prædictum fuerat; vel ut ex historia propagati per gentes Evangelium, quam sacri N. T. scriptores contulerunt, laus patet. M. CASAR.

(10) *Pagani extra legales. Nobis ex leges* INCERT.

Ibid. *Extra leges*. IATA lezem Christi. ALBASP.

(11) *Pagani extra legales*. Qui legis divine participes facti non sunt. DE PIN.

(12) *Ecclesia quæ in lege est. Lege*, id est, *fundere*, et extra legales, qui fundere exclusi sunt. Ubi et in collat. Carthagin. 574, 575, *legalia* vocantur *documenta*, sive testimonia, quæ tamen e N. T. preferuntur. Apud Cyprianum quoque *Evangelia legem* est alicubi. Hujus locutionis ignorantia doctissimum Baldovinum in magnum errorem induxit. Nam quod Optatus lib. 1: *Hæc enim nostra vox est, qui in Trinitate baptismatis vestram defendimus: non pro vobis, qui baptismum in ecclesia in qua sunt illa duo audistis, et quod contra leges est. Atrates*, id Baldubus de legibus imperatorum accipiens, multum se torquet, ut inveniat, quas imperatorum leges Optatus intelligere potuerit. Atqui vel sequentes linear, *quibus et vos ipsi non negatis, quia non debet iterari, quod semel jussam est fieri, τὸ ἀποδοκιμαζόμενον*, et docantatissima illa: *qui semel lotus est, non habet necessitatem iterum laudandi*, quibus se potissimum illorum temporum martyres armare consueverant contra vim et importunitatem hereticorum rebaptizare volentium, quæque ab ipso Optato lib. v, multis tractantur, revocare ipsi in memoriam debuerunt, sed ut ad illa Optatum respexisse, ac isao *semel* alluisse intelligerent. *Quod contra leges est*, igitur, id est, quod contra Scripturas et evangelia præcepta. *Semel illud ita explicat et lib. v, de hoc laudato dicit: qui semel lotus est, non habet iterum necessitatem lavandi. Qui semel dicit, præbuit iterum fieri.* Sed et præprie ac peculiariter, *leges baptismatis* ab Optato

nuncupatas, eodem lib. v reperias, quæ et *præcepta* ab illo repetuntur. Vide, lector, quantum sit in verbis vel nominis recte expensis et intellectis, tantum certe sanæ cujusque judicio, ut qui hæc negligunt et fastidiant, ut hodie multi qui soli sibi sperere videntur, vel optimos quosque veteres scriptores fastidiant necesse sit; vel si legant, tantum ex illorum lectione proficiant, quantum si nunquam vidissent. M. CASAR.

(15) *Quinque dotes*. Cathedra, missio, annulus, sacerdotium, et similia. ALBASP.

(14) *Quinque dotes (Ecclesie) quas tu sex esse dixisti*. Quinque illa dotes a Parmeniano memoratæ, quas agnoscit Optatus, sunt cathedra, angelus, Spiritus, fons, sigillum. Sexta quam repudiat, est umbilicus: id videre est in sequentibus. DE PIN.

(15) *Cathedra est prima*. Potestas clavium, et missio est prima. ALBASP.

(16) *Conjungi altera dos non poterit, qui est annulus*. Merito suspicari hoc loci possumus *annuli* vocem in mendo decumbere: ita ut reponendum sit *angelus*; nam ante cum de secunda dote loquitur Optatus, ita scriptum exstat, et quidem a lusione facta ad septem angelos, de quibus D. Joannes Theologus Apocalyps. cap. 1. Ex quibus suspicari aliquis possit *angelus* legendum esse. Nos tamen nil temere mutari volumus. BARRU.

(17) *Qui est annulus*. Per annulum, ni fallor, intelligit potestatem dandi Spiritum sanctum, vel ipsummet Spiritum sanctum. Tertullianus de Pudicitia: *recuperabit igitur et apostata vestem priorem, indumentum Spiritus sancti et annulum domo signaculum lavacri, et rursus illi mactabitur Christus*. Item: *annulum quoque accepit tum primum, quo fidei partitionem intercepit obsequat, atque ita grande opinitate dominum corporis vescitur, Eucharistia vellet*. Annulus igitur inter utrumque baptismi et Eucharistie sacramentum concedebatur: unde patet de confirmatione

(18) quis et ubi prior cathedram ^a sederit. Si ignoras, disce: si nosti, erubescere ignorantia tibi adscribi non potest: restat ergo ut noveris. Scientem errare peccatum est; nam ignorantibus nonnumquam solet ignosci. Igitur negare non potes scire te (19) in urbe Roma ^b (20) Petro primo (21) Cathedram episcopalem esse collatam, in qua sederit (22) omnium Apostolorum caput Petrus; unde et Cephas appellatus est (25): (24) in qua ^c una cathedra (25) unitas ab omnibus servaretur (26), ne ceteri Apostoli (27) singulas sibi quisque defenderent (28), (29) ut jam schismaticus et peccator esset, qui contra (30) singularem cathedram alteram collocaret.

III. *Successio Romanorum episcoporum.* — (31)

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. *cathedra*; sed legendum potius *cathedram*, phrasi usitata Optato, sic in primo libro, *cujus tu cathedram sedes: quis cathedram sederit alteram*, etc.

^b In ms. S. G. *Romana*.

^c In ms. S. T. *in quo*, vitio scriptoris.

^d In ms. S. T. *Eucharistus*.

^e *Alexander* omittitur in mss. hoc in loco, et postea inseritur in locum *Eleutherii*, sed perperam; quare seriem pontificum restitimus, sed alio caractere eos adijcentes qui in mss. omissi sunt.

A Ergo cathedram unicam, que est prima de dotibus, (32) sedit prior Petrus: (33) cui successit Linus, Lino successit Clemens, Clementi Anaclethus, Anacleto Evarisius ^d, Evaristo (*Alexander, Alexandro*) Sixtus ^e, Sixto Telesphorus ^f, Telesphoro Iginus, Igino **32** Anicetus ^g, Aniceto Pius, Pio Soter, Soteri ^h (*Eleutherius ⁱ, Eleutherio*) Victor, Victori Zepherinus ^j, Zepherino Calixtus, Calixto Urbanus, Urbano Pontianus, Pontiano Anterus, Antero Fabianus, Fabiano Cornelius, Cornelio Lucius, Lucio Stephanus, Stephano Sixtus, Sixto Dionysius, Dionysio Felix, Felici (*Eutychianus, Eutychiano Caius, Caio ^k*) Marcellinus, Marcellino (*Marcellus, Marcello ^l*) Eusebius, Eusebio Miltiades, Miltiadi Sylvester, Sylvestro

B ^f In ms. S. T. *Telesporus* In ms. S. G. *Telesforus*.

^g In ms. S. T. male *Anicletus*.

^h In ms. S. T. *Sotero*.

ⁱ In mss. hic inseritur *Alexander* omisso *Eleutherio*, sed perperam.

^j In ms. S. T. *Zepherinus*.

^k Desunt in mss. *Eutychianus et Caius*.

^l Desit *Marcellus* in mss. et utrum ille diversus sit a *Marcellino*, non modica est quaestio.

VARIORUM NOTÆ.

posse explicari, qua ante Eucharistiam Neophyti perficiebantur. Porro, non bene suspiciantur quidam pro *annulo* legendum esse *angelum*, nam annulus est dos, non angelus. ALBASP.

(18) *Quis et ubi prior cathedra.* Videndum est cui primo potestas, missio, et sacerdotium concessum mandatumque sit. ALBASP.

(19) *In urbe Roma.* Romæ igitur sedit qui primus cathedram obtinuit. ALBASP.

(20) *Petro primo.* Docet Christum D. Petro primam cathedram et primam missionem concessisse: hoc est, eum Ecclesiæ et omnibus sacerdotiis præfecisse. ALBASP.

(21) *Cathedram episcopalem.* Primam missionem: omnem potestatem a qua cæteræ deducerentur. ALBASP.

(22) *Omnium Apostolorum caput.* Est caput Apostolorum, ex Optato, quia primam habuit cathedram suam ex qua cæteri potestatem et cathedram acceperunt. ALBASP.

Ibid. *Apostolorum caput Petrus: unde et Cephas appellatus est.* Suspiciatur Fr. Balduinus hæc verba, *unde et Cephas appellatus est*, esse ineptæ alienius glossæ ad marginem temere adscriptæ, et deinde abs librariis contextui insertæ. Certe Optatus lib. vii simpliciter ait Petrum fuisse caput Apostolorum; neque præterea quidquam adjicit. INCERT.

(25) *Unde et Cephas appellatus est.* *Cephas* Syriace est *Petra*. Dixit ergo Christus: *tu es Cepha, et super hanc Cepha*, quod Græce reddidit Matthæus *ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ Πέτρῃ: tu es Petrus et super hanc Petram*. Sed videtur Optatus id sibi velle Petrum esse dictum *Cepham* a *κεφαλῆ*, quod *caput* significat, quæ allusio parum solida est. DU PIN.

(24) *In qua una cathedra.* Habet pontifex Christi cathedram; et ea cathedra una, non multiplex; quapropter ut quis eam habeat, oportet ut eam a pontifice, cui prima ea est tradita, accipiat; hæc est Optati doctrina. ALBASP.

(25) *Unitas ab omnibus.* Hoc est, ut omnes adhererent summo pontifici; servare enim unitatem in prima illa cathedra est ab illa cathedra originem ducere et sacerdotium accipere. Nota loquendi formulam, servare unitatem in cathedra summi pontificis, quibus satis liquet Optatum credidisse et do-

uisse, primam cathedram, potestatem; missionem, quæ verba apud eum sunt synonyma, Romanam esse, eamque summum pontificem occupare; ab ea cæteras vim suam et potestatem accipere debere, in ea et cum ea omnibus adhærendum esse, et qui cum ea non communicarent schismaticos esse: nam Optatus ex his et ex consequentibus missionis et potestatis suæ rationem reddit, eamque non alio argumento probat, nisi quod cum summo pontifice conjunctus esset. ALBASP.

(26) *In qua una cathedra, unitas ab omnibus servaretur.* Cui adhærentes in una comunione perstarent. DU PIN.

(27) *Singulas.* Ergo cæterorum Apostolorum cathedræ non erant primæ, neque singulæ, sed erant cathedræ a cathedra illa una quam Romæ Christus constituerat propagatæ et genitæ. ALBASP.

(28) *Ne cæteri apostoli singulas sibi quisque defenderent.* Divisas scilicet et separatas. Nam sicut unum est per plures sacerdotium, ita singulæ cathedræ ob unitatem sacerdotii et communionem inter se dici possunt una cathedra, sicut plures Ecclesiæ sunt una Ecclesia. DU PIN.

(29) *Ut jam schismaticus.* Ut esset schismaticus qui suam cathedram ab illa una et prima non accepisset, atque peccator qui sine pontificis missione cathedram sibi arrogaret. ALBASP.

(30) *Singularem cathedram.* Nota singularitatem cathedræ; quam male antiquis illis conveniret cum hæreticis nostris, qui singularitatem non agnoscunt. ALBASP.

(31) *Ergo cathedra unica.* Ex eo quod cæteri Apostoli non haberent singulares cathedras, concludit unicam esse cathedram, et eam Romæ esse. ALBASP.

(32) *Sedit prior Petrus.* Primus ex pontificibus sedit. ALBASP.

(33) *Cui successit Linus.* Probavit primo unitatem ac singularitatem cathedræ Christi. Secundo, eam Romæ institutam fuisse. Tertio, D. Petrum primo eam occupasse. Quarto, Apostolorum cathedras ab ea manasse. Quinto, illam cathedram quæ Petro tradita esset ad Siricum et Damasum usque, per seriem pontificum maximorum pervenisse. ALBASP.

Marcus, Marco Julus, Julio Liberius, (54) Liberio A Damasco, (55) Damaso Syrius, hodie (56) qui nos- ter est socius (57) : cum quo nobiscum a 58 totus orbis (59) commercio formatarum, in una commu- nionis societate concordat. (40) Vestra cathedra vos

originem reddite, qui vobis vultis sanctam Ecclesiam valere.

IV *Pseudo episcopi et conventicula Donatistarum in urbe Roma.* — (41) Sed et habere vos in urbe Roma partem aliquam dicitis; (42) ramus ^b est vestri

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in ms. S. G. in alus et in ed. us, nobis.

^b In ms. S. G. ramulus, non inoleganter.

VARIORUM NOTÆ.

(54) *Liberio Felix, Felici Damascus.* Scias, lector, absentem me fuisse, cum hinc excederetur, atque non solum imprudente et invito me, sed et contra fidem exemplaris typographo a me traditi et omnium Optati editionum, *Felici* nomen ab aliquo hinc intrusum esse. Nam ut aliud aliis disputandum relinqueret, an hoc *Felix* legitimus impetravit Papa fecit; cum Optatus non tam Romanum Papam nonita quam successores hic testatur, quam ridiculum Liberio sue essorem dare Felicem, qui non modo Felix supervixit, sed et pontifica sede, illo in throno, deo potius est. Quare et Augustinus epist. CLXV. ubi stulte consistere Romæ nos pontificis commemorat, nisi non in omnibus cum Optato conveniat, hujus tamen Felicis nec ipse meminit. Ne tale quid in sequentibus admitteretur, a viro doctissimo qui hanc provinciam prorsus in me amore rogatus haud illu- benter suscepit, diligenter cautum est. Quod ideo movet, ut et alia quoque momento suspecta habeas. M. CASAR.

(55) *Damaso* (Romano episcopo) *Successit Syrius, hodie etiam noster est socius; cum quo vobis totus orbis commercio formatarum in una communione societate concordat.* Hic locus satis alertus est illi ad- lect, legendum suspicatur, cum quo nobiscum totus orbis commercio formatarum, uti in una communione societate concordat. Videt lector an quid extendi sententiæ veris que Alii vestri aptis omnino possit. BARTH.

(56) *Damaso Syrius hodie.* Fr. Balduinus scribit sibi hinc videri non Optati esse, sed aliojuss paulo post eum scriptoris. Nam constat Optatum scripsisse hos libros circa annum 570, Syrium vero illum non habuisse creatum episcopum ante annum 585, etc. Vale ejus doctissimas adnotationes b. ubi de formatis quædam documenta invenies. ALBASP.

(57) *Qui noster est socius.* Hæc nomen non est nomen dignitatis, sed societatis: quemadmodum enim reges et principes cum mercatoribus inveniunt societatem, ac mercaturas faciunt, ratione illius societatis dicuntur socii mercatorum; ita ratione societatis et communionis Ecclesiasticæ quam episcopi habent cum summo pontifice, dicuntur ejus socii, quamvis dignitate et potestate longe sint inferiores. ALBASP.

(58) *Totus orbis.* Totius Ecclesiæ una debet esse communio: et que est tota Ecclesiæ que per totum orbem est diffusa, unum constituit corpus; ita omnes illius corporis partes inter se semper commu- nicare debent: hoc systema olim per episcoporum communionem cum summo pontifice fegat; nam omnes fideles cum suis sacerdotibus in missæ sacrifi- cio communicant; nosceras autem cum suis epi- scopis, aut ratione missæ, aut per Eulogias que ad eos mittebantur, aut per archidiaconos, aut de- nique in synodis communionem celebrabant. Epi- scopi denique per litteras communicatorias cum

summo pontifice habebant communionem. Et ita omnes fideles eadem communione fruebantur; hoc docet Optatus hoc loco. ALBASP.

(59) *Commercio formatarum.* Absentes per forma- tas communicabant: de quibus litteris scripsit Ber- nardus Ferrarius. Idem ut staret communio, atque ut omnes corporis Christi partes inter se communi- carent, omnes episcopi singulis annis, aut etiam sæ- pius litteras communicatorias ad pontificem mitte- bant, ut plebis sibi creditæ cum Christo communionem foverent: D. Augustinus contra Cresconium libro III. capite 54 *Quod hinc maxime credibile est, quod ad Carthaginis episcopum Romano prætermisso nunquam Orientalis Catholica scriberet, ubi saltem vester scribi debuit quem soletis Romanis paucis vestris mittere ex Africa.* Illud litterarum commercium poterat frequen- tari inter ceteros episcopos; nam Carthaginensis episcopus poterat formatam dirigere et scribere ad Casareæ episcopum; sed prætermisso episcopo Romano non poterat, hoc est, ab episcopo Romano delatorat discernere antequam scriberet, quis esset legiti- mus Casareæ episcopus, et tum demum ad eum scribere: deinde non erat necesse ut episcopi mu- tuas sibi litteras scriberent ut communico inter eos celebraretur, nam cum omnes cum summo pontifice communicarent, per illam communionem omnes etiam inter se communicabant. ALBASP.

Hæc *Commercio formatarum.* De formatis post tot viros doctos, qui hoc argumentum fusc tractarunt, non est quod nos hic quidquam. Res nota est: neque nobis alios transcribere hic animus. M. CASAR.

(40) *Vestra cathedra.* Suae rationem et originem edidisse videtur Optatus, quando Parmenianum ad id faciendum invitet et compellat: hoc autem fecit Optatus docendo se cum summo pontifice commu- nionem habere et participare cum prima illa cathe- dra que una est. Itaque ex summi pontificis com- munionem duo possunt deduci: episcopum schismati- cum non esse, unaque et legitima eum uti potestate et missione. ALBASP.

(41) *Sed et habere vos in urbe Roma.* Quod scirent Donatistæ sine pontificis Romani communione Ec- clesiam se habere, et in ea esse non posse, atque ab ejus communione vel hæretici separati essent; ideo episcopum ex suis Romani mittebant, ut possent dicere se Romæ habere episcopum, et cum episcopo Romano se communionem habere. Hoc patet ex hoc loco et ex collatione Carthaginis in qua volebant pseudo-episcopum summi Romanum interesse, que res vehementer deberet hæreticos nostros commo- vere, qui pontificis auctoritatem minuire conantur: ceterum nota verbum illud *partem habere*, hoc est, communionem habere: cum enim in missione ordi- namus, dicimus *partem cum his habituros*, pollicemur eos habentibus communionem cum his omnibus qui bene ministraverunt ab initio. ALBASP.

(42) *Ramus est vestri erroris.* Hoc est, ille pseudo- episcopus quem Romæ constituitis, est ramus pro- ductus ex trunco erroris vestri et schismatis, quod est in Africa; non est radix, sed ramus. Atqui epi- scopi Romani non sunt missi ab aliquo non; sunt rami, sed sunt radix: ceteri ab eis manant et originem ducunt, illi a nullo oriuntur. ALBASP.

erroris, protentus de mendacio, non de radice veritatis. Denique si (43) Macrobio dicatur, (44) ubi illic sedeat, numquid potest dicere, in (45) cathedra Petri quam nescio (46) si vel oculis **33** novit, et (47) ad ejus memoriam non accedit quasi schismaticus, (48) contra Apostolum faciens, qui ait: (49) *memoriis*

A *sanctorum communicantes* (50) (Rom. xii, 13). Ecce (51) presentes sunt ibi duorum memoriae Apostolorum. (52). Dicite si ad has (53) ingredi potuit; (54) aut obtulit illic^a, ubi sanctorum memorias esse constat. Ergo restat, ut fateatur socius vester Macrobius, se ibi sedere, ubi aliquando sedit Encolpius^b: si et

LECTIONES VARIANTES.

^a In editis, *ita ut obtulerit illic.*

^b In ms. S. G. *Encolpius.*

VARIORUM NOTÆ.

(43) *Macrobius.* Ille qui tunc pro Donatistis Romæ agebat. ALBASP.

(44) *Ubi illic sedeat.* Quam auctoritatem habeat, et a quo accepit. ALBASP.

(45) *In cathedra Petri.* Cum Siricius in Petri cathedra sederet, necesse erat ut aliam occuparet Macrobius. ALBASP.

(46) *Si vel oculis novit.* Neque oculis novit altare ubi Petrus obtulit, neque Ecclesiam ubi fidelibus præfuit, et in qua apostolatam exercuit. ALBASP.

(47) *Ad ejus memoriam.* Ad Petri memoriam: hoc loco accipit memoriam pro reliquiis D. Petri ad quas non audebat accedere Macrobius, et cum iis communicare, quia erat schismaticus. Omnes olim episcopi cum decessoribus suis communionem agebant, quia cum eis una eademque persona et corpus censebantur, et quia etiam corpus Christi non solum constat ex membris quæ videntur, sed ex iis etiam quæ in pace recesserunt: quapropter ut perfecta esset communio, et ut concinnata primo episcopo qui in ea sede sederet, videretur, cum omnibus episcopis mortuis communionem faciebant: hoc autem fiebat multis modis, vel missas super eorum reliquias celebrando, vel eas deosculando, vel eorum nomina inter sacra e diptychis efferendo. Ut ergo Optatus ostendat Macrobius non esse legitimum Romanæ Ecclesiæ episcopum, atque adeo Petro non communicare, dicit eum ad ejus reliquias non accessisse. ALBASP.

(48) *Contra Apostolum faciens, qui ait, memoriis sanctorum,* etc. Rom. xii, 13, quo loco *μνημείων* pro *χρημάτων* ab antiquis nonnullis est lectum. Balduinus ad hunc locum notavit, et plura Lucas Brugensis, in notis ad N. T. Alb. ubicumque *memorias* reperit, *reliquias* interpretandum putat; cum tamen ex antiquissimis qui lectionis illius meminerunt, quidam pro *recordatione* acceperint, sed neque apud alios *memoriæ* idem quod *reliquiæ*. Erigebantur enim *memoriæ*, *reliquiæ* condebantur. Erigebantur autem vel templa, vel altaria, in quibus, si quas sanctorum veras reliquias haberent, condere solebant et asservere. *Memoriæ* igitur sunt templa ut plurimum, aliquando tantum altaria, quæ seorsim et singularia sæpe extruebantur. Cæterum Albaspinaeus tanti facit hanc lectionem ita a se expositam et enarratam, ut etsi vulgatæ versionis ab omnibus receptam lectionem, *necessitatibus sanctorum communicantes*, plane repudiare non audeat, alteram tamen veteri disciplinæ, si reciperetur, magis consentaneam non vereatur pronuntiare. Adco sordebat homini ex mera quantus erat antiquitate composito, quidquid ad veteres, seu veros, seu fictos ab ipso ritus trahere non poterat. Ego vero veteri disciplinæ tam consentaneam esse illam versionem ausim præstare, ut nulla magis esse queat. Unde factum est ut olim, quoties nihil esset, unde *necessitatibus pauperum* subveniretur, sanctissima quæque Deo consecrata vasa, vela, quævis alia, conflare, confringere, distrahere, nulla religio esset, quo sanctissimo huic præcepto quoquo modo satisfaceret. Id sæpe a veteribus Ecclesiæ præsulibus, viris veræ et antiquæ pietatis, etsi interdum non sine invidia, majori tamen semper cum laude factitatum esse testes illorum temporum historiæ. Sed ne notæ nimium crescant, deinceps

mibi, nisi fortasse in perquam paucis, plane omitendus Albaspinaeus. Illud etiam lectorem rogatum velim, ut si quid occurreret obscurius a me prætermisum, ne prius mihi vitio vertat quam Baldinum consuluerit, apud quem spero repertum iri quidquid in his notis desiderabitur. M. CASAB.

B (49) *Memoriis sanctorum communicantes.* Hunc ad Romanos locum de reliquiis et de memoriis sanctorum, non de necessitatibus explicat cum Hilario, Rufino et Ambrosio, quæ lectio magis consentanea esset veteri disciplinæ. ALBASP.

(50) *Memoriis sanctorum communicantes.* Locus apostoli Pauli ex ep. ad Rom. c. xii, v. 13, ubi habetur *necessitatibus* seu *indigentibus*, *ταῖς χρείαις, sanctorum communicantes*. Sed quidam codices habuere *ταῖς μνημείων*, *memoriis*; et ita non solum legit Optatus, sed et Hilarius l. in Constantium, Rufinus, Pelagius, Ambrosiaster, Sedulius, Chrysologus homil. 120. et Gregorius in in epist. ad Optimates et populum Germaniæ. Id etiam interpretatur de memoriis seu reliquiis sanctorum Augustinus serm. de verbis Domini nunc 137, c. ult., *communicatis membris Apostolorum, communicatis memoriis sanctorum Martyrum*. Attamen de necessitatibus et indigentibus sanctorum, hoc est, christianorum, intelligendum esse Apostolum longe verisimilius est. Sed excusandus Optatus qui communem suo tempore lectionem secutus est. DU PIN.

(51) *Præsentibus sunt tibi duorum memoriæ Apostolorum.* Reliquiæ D. Petri et Pauli erant Romæ tempore Optati. ALBASP.

(52) *Præsentibus sunt ibi duorum memoriæ apostolorum.* Memoriæ, sunt ædes sacræ aut altaria in quibus exstant reliquiæ martyrum, conc. Carth. v, c. 14: *Placuit ut altaria quæ passim per agros aut vias tamquam memoriæ martyrum constituuntur.* In conc. Calced. act. 4, *Ἐν τῶν ἁγίων μνήμας*, pro *in ecclesiis sanctorum*. Caius, scriptor Optato longe vetustior, de templis illis in quibus erant Apostolorum sepulera, sic loquitur apud Eusebium lib. II Hist. c. 25: *Ἐγὼ δὲ τὰ τρόπαια τῶν Ἀποστόλων ἔχω δεῖξαι ἕνα γὰρ θελήσας ἀπελθεῖν ἐπὶ τὴν ὁδὸν τῆν Ὀστίαν, εὐρήσας τὰ τρόπαια τῶν ταύτων ἰδουσαμένων τῆν ἐκκλησίαν.* Ego vero apostolorum tropæa possum ostendere. Nam sive in Vaticanum, sive ad Ostiensem viam pergere libet, occurrent tibi tropæa eorum, qui Ecclesiam illam fundaverunt. DU PIN.

(53) *Ingredi potuit.* Ad locum et ad sacellum ubi illæ reliquiæ quiescebant et colebantur. ALBASP.

(54) *Ita ut obtulerit.* Ita ut sacrificium missæ obtulerit super ejusmodi reliquias; quare cum sacrificium non potuerit offerre super reliquias D. Petri, cum eo non communicat: et rursus quia non communicat cum D. Petro, non sedet in cathedra Petri; et si non sedet in cathedra, nullam vos cum Romano pontifice communionem habetis, et ita cathedræ vestræ originem non potestis reddere. Cæterum nota ex Optati doctrina, cæteros quidem episcopos suæ cathedræ rationem reddere ex communionem quam habent cum summo pontifice; pontifices autem maximos suæ rationem non petere ex communionem cum cæteris episcopis, sed ex communionem quam habent aut habere debent cum reliquiis D. Petri et cum ipsomet D. Petro: hæc nota. ALBASP.

ipse Encolpius interrogari posset, diceret se ibi sedere ubi ante ? sedit Bonifacius Ballitanus ^a (55) : deinde si et ipse interrogari posset, diceret, (56) ubi sedit Victor Garbensis, a vestris jundudum de Africa (57) ad paucos erraticos, missus. (58) Quid est hoc, quod pars vestra in urbe Roma (59) episcopum civem habere non potuit? (60) Quid est, quod toti Afri et peregrini, in illa civitate sibi successisse **34** noscuntur? non apparet dolus? non factio, quae mater est schismatis? (61) Interea Victor Garbensis ut hinc prior mitteretur, non dico (62) lapis in fontem, quia nec valuit puritatem catholice multitudinis perturbare :

A sed quia quibusdam Afri (63) urbana placuerat commemoratio, et hinc a vobis profecti videbantur, ipsi petierunt, et aliquis hinc, (64) qui illos colligeret (65), mitteretur. Missus est igitur Victor : erat ibi (66) filius sine patre, (67) tiro sine principe, discipulus sine magistro, (68) sequens sine antecedente, inquilinus sine domo, (69) hospes sine hospitio, pastor sine grege, episcopus sine populo. Non enim grex aut populus appellandi fuerant parci, qui inter (70) quadraginta, et quod excurrit, basilicas (71), locum, (72) ubi colligerent, non habebant. (73) Sic spelun-

LECTIONES VARIANTES.

^a Dicitur in his S. G.

^b In his S. G. *Ballitanus*.

^c Ita in editionibus nostris, et sic legendum. Perperam omnino in quibusdam editis *commemoratio*.

VARIORUM NOTE.

(55) *Ballitanus*. Seu Vallitanus, erat inter episcopos Numidarum. In colat. Carth. *episcopus plebis Vallitanae*. In notitia episcop. Africae nominatur *Ullitana*, et in vno codice *Vititanus*. DE PIS.

(56) *Victor Garbensis*. Primus qui Romam missus est a Donatistis, ut illic pseudo-apostolatam exerceret. ALBASP.

(57) *Ad paucos erraticos*. Ad paucos Donatistas qui Romae erant sine pastore et sine Ecclesia, qui cum aliis non colligebant, nec synaxim faciebant : cui enim non colligit cum episcopo, spirgit et est erraticus. ALBASP.

(58) *Quid est hoc quod pars vestra in urbe Roma*, etc. Scimus totos pro eorum hoc et generis et molloris notae scriptoribus vel Servato doctore posse. Tamen hoc verum non est totos Afros sibi successisse in schismatica Donatistarem cathedra apud urbem, histuriam illi demonstrabimus. Et nunc hanc vocem ad Afros et peregrinos simul hanc locum facit. Quare necessarium adhuc ego arbitror correctionem. *Tot jam Afri et peregrini*. BARTH.

(59) *Episcopum civem*. Episcopi enim debebant esse cives illius loci in quo ordinabantur, ut ejus mores et vita a civibus quibus praeferebantur et a quibus non amabantur cognoscerentur. At contra haec descriptam omnes episcopi Donatistae qui erant Romae, Africae peregrini erant : quo manifestum habet eos non electos, sed factione obrepsisse. ALBASP.

(60) *Peregrinus*. Is enim consuebat peregrinus, qui non erat natus in illo loco in quo ordinabatur, quamvis multos annos illudam immoratus esset : hoc patet ex epistola Epiphani ad Joannem Antiochenum. Ceterum, ex antiqua disciplina peregrinus sine necessitate non debebat ordinari. ALBASP.

Idem *Quid est quod toti Afri et peregrini in illa civitate sibi successisse noscuntur?* Corrigit Bartholomaeus, *quod tot jam Afri*, etc., necessaria, ut ait, correctione. Sed nihil temere mutandum videtur. *Toti Afri*, hinc Afri notati, et inter caecos, Apuleio. Vide nostrum pag. 50, v. 54, et alibi. Inscr. D

(61) *Interea Victor Garbensis ut hinc prior mitteretur*. To mitteretur repetitum, habet ordinem orationis et interruptam sententiam, si continetur serie legas ad secundum illud mitteretur. Possis tamen ita accipere : interea quod primus Victor Garbensis hinc missus sit, non de ipse consilio consilio Victorina, ut tamquam *lapis in fontem*, quia vetera nihil tale consecutum est, sed *causatum, nota quae habet Afri*, etc., sublata nempe *et pervertitur* plurimum post *et perturbare* gressu. Utinamque tamen legas, non abhorret ab Optati stylo, usque optate, cum nos in his et similibus demeris immo. M. CASARE.

(62) *Lapis in fontem*. Ecclesia est locus, ejus puritas ab hereticis turbatur. ALBASP.

(63) *Urbica*. Romana : Urbis Romae. ALBASP.

B (64) *Qui illos colligeret*. Episcopum qui sacra faceret et qui eos per synaxim cum Christo colligeret et commemorare faceret : colligere enim in antiquis significat sacrificare, et collecta sacrificium. ALBASP.

(65) *Qui illos colligeret*. *Colligere*, Graece συναξιζει, vox usitata ad societas Christianorum συναξίς, seu conventus significandos. *Colligere* is dicitur qui praest synaxibus seu conventibus Christianorum. Apud Hieronymum l. iii. contr. Helios, c. 5 : *Qui praeterea quod oportet colligunt*, sunt illi qui praerant haereticorum ac schismaticorum conventibus. DE PIS.

(66) *Filius sine patre*. Sine ordinatione, sine decessore, ex seipso ibi ratus, nemini succedens, a remota Roma ordinatus. Ceterum episcopi patris is censetur qui episcopo manus imponit. ALBASP.

(67) *Tiro sine principe*. Qui ordinantur episcopi tirones et discipuli censentur eorum a quibus ordinantur : cum autem Victor Romae non ordinatus, sed missus fuisset ex Africa, erat tiro et discipulus sine magistro. ALBASP.

(68) *Sequens sine antecedente*. D. Cypr. l. i, epistola 6 : *Novatianus in Ecclesia non est, nec episcopus computari potest, quia evangelica et apostolica traditione contempta, nemini succedens a se ipso ordinatus est*. ALBASP.

(69) *Hospes sine hospitio*. Alludit ad illud, *jam non altera, sed hospites* : docetque Victorem quamvis esset Christi hospes, hospitium tamen Romae non habuisse. ALBASP.

(70) *Quadraginta et quod excurrit*. Plures erant Romae basilicae in quibus populus colligebatur. ALBASP.

(71) *Inter quadraginta, et quod excurrit basilicas*. Jam tum temporis, cum scilicet Victor illuc missus est circa initium schismatis Donatistarum, erant Romae quadraginta basilicae. Cornelius, summus pontifex, in epistola ad Fabium quinquaginta circiter annis ante ad tempus scripta, testis est jam tum fuisse quadraginta sex presbyteros in Ecclesia Romana : qui presbyteri videntur pluribus praefuisse basilicas. Athanasius in apologia contra Arianos, dicit concilium Romanum quinquaginta episcoporum in sui gratiam habitum, a Julio congregatum fuisse eo in loco ubi Vito presbyter conventus agebat : *Idem locus est presbyterorum synaxim*. Ergo ab antiquissimis temporibus singuli quique presbyteri suas habebant basilicas in urbe Roma, in quibus populum colligebant. At ne unam quidem ex his basilicis habere possent pseudoepiscopi Donatiani. DE PIS.

(72) *Ubi colligerent*. Ubi sacrificarent et synaxim facerent. ALBASP.

(73) *Sic speluncam quamdam foras a civitate*, etc. Quod est vel quale ipsum hoc tempus? Sodes, judice nec, lector, mere, et repone *ubi pro tempore* : *praesentem quidem locum potuerunt*, usus vulgaris latinitatis

eam quamdam foris a civitate, (74) *cratibus* ^a sepe-
runt, (75) ubi ipso tempore conventiculum habere
potuissent: (76) unde *Montenses* appellati sunt (77).
Igitur, quia Claudianus Luciano, Lucianus Macrobio,
35 Macrobius Encolpio, Encolpius Bonifacio, Bonifa-
cius Victori successisse videntur: si Victori diceretur,
ubi sederit? nec ante se aliquem illic fuisse monstra-
ret, nec cathedram aliquam, nisi pestilentiae osten-
deret. Pestilentia enim morbis extinctos homines ad
inferos mittit, qui inferi portas suas habere noscun-
tur; contra quas portas, (78) *claves salutaris* ^b ac-
cepisse legimus Petrum, principem scilicet nostrum;

eam a Christo dictum est: *tibi dabo claves regni cælo-
rum, et porta inferorum non vincunt eas.* (Matt. xvi.)

V. *Donatista usurpator auctores pacis inimici.* —
Unde est ergo quod *claves regni cælorum* ^c vobis
usurpare contenditis, qui (79) contra cathedram Petri,
vestris præsumptionibus et audaciis, sacrilegio mili-
tatis? beatitudinem repudiantes, qua laudari meruit,
*qui non abit in concilio impii, et in via peccatorum
non stetit, et in cathedra pestilentia* ^d non sedit (Ps. i,
4). In consilio impietatis itum est a majoribus ves-
tris, ut divi leretur Ecclesia ^e. Inferni ^f etiam pec-
catorum viam, dum Christum paruri conati sunt,

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in ms. S. G. melius quam id quod habetur in mss. S. T. et P. S. *gradibus*; nec enim *gradibus* fit sepes, sed *cratibus*.

^b In ms. S. T. *salutaris*.

^c Ita in ms. S. G. *Deest* in aliis.

^d In ms. S. G. *pestilentium*.

^e Ita in omnibus mss. quos vidimus. In editis, ut *divide-
rent Ecclesiam*.

^f In editis, *iverunt*, minus bene.

VARIORUM NOTÆ.

poscebat; sed Optatus, qui fortasse penitius norat,
secutus est morem modumque loquendi usitatum bo-
nis scriptoribus, quem *mutationem temporum in ver-
bis*, licet nobis indigitare, a Diomede Grammatices
lib. ii inter species solœcismi relatum. Sic idem
Optatus *potuisset* pro *potuerit* usurpat; *facere* pro
fecissent, *intraverat* pro *intravisset*, etc. Hæc cui
Afrum sapere, aut esse fugienda instar scopuli, ita
enim loquuntur solentes grammaticastri, illi par-
vuli, videntur, ille, me iudice, recentium observa-
torum libros evolvat, habebit quo mutare velit sen-
tentiam. Nominatim Laur. Vallam, lib. iii, *Elegan-
tiar.* cap. 48; Barrientum sylvæ annotationum cap. 10;
Bernardum ad Papinium majore conatu, quam ef-
fectu illustratum; Val. Acidalium ad Curtium lib. v;
G. Rittershusium ad Ligurinum Gunteri lib. i, c. 4;
Albericum Gentilem ad lib. i Maccab., et alios quo-
rum nos nomina nominare nolumus. BARTH.

(74) *Gradibus sepeverunt*, etc. *Gradibus sepe* quid
sit non satis capio, nisi quod de gradibus non alie-
num, quibus fortasse descensus in speluncam. At
muris aut *cratibus* (quod aliquando reponendum hic
putavi) *sepe* proprie dicitur. Apponam locum Ser-
vii, qui non alienus ab hoc loco. Servius igitur ad
illa Virgilio lib. iv *Æneidos*: *Centum aras posuit*:
*Alii, inquit, templum dicunt, non solum quod potest
claudi, verum etiam quod palis aut hastis, aut aliqua tali
re et lineis aut loris, aut simili re septum est, quod effa-
tum est.* Ita postrema verba emendat illustris et æternæ
memoriæ heros Josephus Scaliger ad Festum p. 88,
cum antea legeretur *et factum est*. Quod ait Optatus
ipso tempore, nihil opus erat Barthiana emendatione,
qui pro tempore legit *ipso tempore*, valet eo vel isto.
Ita Optatus ipse lib. i: *Officialis publicus ipsius tem-
poris, id est, ejusdem.* Ita et Victor Utic. lib. i: *quod
ipso gestum est tempore.* Et post aliquot iterum pa-
ginas, *qui paulatim deficientes nunc simul ipsi super-
stites sunt tres.* Isti voluit dicere quos deinceps no-
minat. Dabit veniam æquus lector, si hæc minima
interdum prosequimur. Non enim quod tanti sint
ipsa, sed quod aliorum in his minimis error, tanti ut
essent fecerit. M. CASAE.

(75) *Ubi ipso tempore conventiculum habere potuis-
sent.* Quod est vel quale ipsum hoc tempus? percon-
tatur Barhius, legitque *ubi pro tempore.* *Potuissent*
ἀντι τοῦ possent positum, quod quidem usus lingue
latine poscebat, sed Optatus secutus est modum
loquendi, quem *mutationem temporum in verbis* licet
appellare; a Diomede grammatico inter species so-
lœcismi relatum, lib. ii: *Et ne regredi ad meliora
potuissent, ipsi sibi schismatis compedes posuerunt.*
Arnobius quoque lib. i: *ipsa denique hiscere si ani-
mantia muta potuissent, si in linguarum nostrarum*

*facilitatem solvi; imo si arbores, glebæ, saxa sensu ani-
mata vitali, vocis sonitum quærent et verborum articulos
integrare.* Qui locus a doctissimo critico sollicitandus
non fuit, mutando *potuissent* in *potissent*. Sic *po-
tuissent* usurpat Optatus, pro *potuerunt*, pag. 75; *face-
rent* pro *fecissent*, alibi; *intraverat* pro *intravisset*;
quæ omnia, ut et quod dicit pag. 55, *loquimur* pro
locuti sumus, ejusdem modi haberi decet, nempe
mutati nomine temporis. Vide et supra notas ad lib. i.

INCERT.

(76) *Unde Montenses.* D. Augustinus de Unitate
Ecclesiæ, in *paucis Romæ Rupitanis vel Montensibus.*
ALBASP.

(77) *Montenses appellati sunt.* Hieronymus in chro-
nico ad annum Christi 356: *Donatus, a quo supra
Donatianos dici memoravimus, Carthagine pellitur.*
Quidam sectatores ejus etiam Montenses vocant, eo
quod ecclesiam Romæ primum in monte habere cepe-
runt. Idem in fine libri contra Luciferianos inter eos
qui ab Ecclesia sunt extorres, numerat *Montenses*
seu *Campitas*. Augustinus epist. olim clxv nunc lxi,
post enumeratam, ad exemplum Optati, Romano-
rum pontificum successionem, sic etiam argumen-
tatur: *In hoc ordine successionis nullus Donatista
episcopus invenitur. Sed ex transverso ex Africa ordi-
natum miserunt, qui paucis præsidens Afris in urbe
Roma, Montensium vel Cutzupitarum vocabulum pro-
pagavit.* Pro Cutzupitis seu Cutzupitis plerique volunt
legendum hic *Rupitæ*: Donatistas enim *Rupitanos*
vocat August. ut in lib. de unitate Ecclesiæ c. 3, in
paucis Romæ Rupitanis vel Montensibus, sed in pos-
trema editione operum Augustini restitutum ex fide
ms. Floriacensis *Cutzupitanis*. In priore loco duo
mss. codices Vaticani habent *Cutrumpitarum*. Cote-
lerius ex conjectura legendum censet, *Scotopotitarum*,
a *σκότος*, *tenebræ*, *τόπος*, *locus*. Forte emendandi sunt
hi Augustini loci ex Hieronymo, et legendum *Camp-
pitæ*, quod mirum in modum concinit Optato, qui
dicit *eos foris a civitate speluncam quamdam cratibus
sepiisse*: hinc enim æque *Campitæ* ac *Montenses* dici
potuerunt. Attamen Augustinus in lib. de hæresibus
c. 69, de Donatistis qui Romæ debebant loquens,
eos tantum *Montenses* vocat. *Isti hæretici*, inquit,
*in urbe Romæ Montenses vocantur, quibus hinc ex
Africa solent episcopum mittere, aut hinc illuc Afri-
eorum episcopi pergere, si forte ibi eum ordinare pla-
cuisset.* In lege Honorii de hæreticis in cod. Theodo-
siano l. 45, vocantur etiam *Montenses*. DU PIN.

(78) *Claves salutaris.* Tertia ex Ecclesiæ dotibus,
de annulo secunda dote nihil dixit. ALBASP.

(79) *Contra cathedram Petri.* Contra cathedram
Petri militabant Donatistæ, quia dicebant Ecclesiam
nusquam esse nisi penes Donatistas. ALBASP.

cujus Judæi nec vestimenta scindere voluerunt : **A** cum apostolus Paulus clamet et dicat, *numquid divinus est Christus* (1 Cor. 1) ? Et utinam si jam novam viam intraverant ; agnito peccato, (80) super se reverterentur, id est emendarent quod erraverant, revocarent quam fugaverant pacem. Hoc erat de via reverti, (81) in via enim ambulatur, non statuit. Sed qua parentes vestri reverti noluerunt ; ipsos constat in via peccatorum stetit. Quorum gressus impulerat furor, retentos ligavit pigra discordia ; et ne regredi ad meliora potuissent, ipsi sibi schismatis compedes ^b posuerunt, ut in errore suo pertinaciter starent, ne ad pacem, quam deseruerant, reverti potuissent. Nec audierunt Spiritum sanctum, dicentem in psalmo XXXI (v. 15), *diverte a malo, et persequere pacem* ; sed steterunt in via peccatorum suorum. Sederunt etiam in cathedra pestilentie, quæ (ut supra diximus) seductus mittit ad mortem. Sed et dum vos parentum errorem colentes, studiose defenditis, hæredes sceleris esse voluistis, cum filii pacis vel sero esse possetis. Cum in Ezechiele propheta scriptum sit, *extolle vocem tuam super filium peccatoris, ne vestigia patris sui sequatur, quoniam anima patris mei est, et anima filii mei est. Anima quæ peccat, sola puniatur* (Ezec. xviii, 5, 19 et 20) : si displiceret vobis quod parentes vestri peccaverunt, de admissu suo soli redderent rationem : hoc modo vel vos beati esse possetis, et laudem de ore propheta percipere, qui ait in psalmo I, *Beatus vir qui non abiit in concilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentie non sedit ; sed in lege Domini ^d voluntas ejus*. Quid est aliud in lege habere voluntatem, nisi divina præcepta et religiose discere, et cum timore complere ? in qua lege scriptum est (in Evangelio) : *pax hominibus in terra bonæ voluntatis* ; (Luc. ii, 14) ; et alio loco (in Esaiâ propheta) : *po-*

nam fundamenta pacis in Sion (Es. ix, 17) ; et alio loco (in psalmo LXXXIX), *videmus quid loquatur Dominus, quoniam loquitur pacem in plebem suam*, et alio loco (in psalmo LXXV), *venit Filius Dei, et factus est in pace locus ejus* ; et alio loco (in psalmo LXXI), *suscipiant montes pacem populo, et colles justitiam* ; et in Evangelio, *pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joh. xiv, 27) ; et Paulus ait, *quæ pacem serit, pacem et metet* (II Cor., ix) ; et in omnibus **36** epistolis suis, *pax in vobis abundet*, et in psalmo XXXIII (v. 15) *querere pacem, et consequeris eam*. Fugata recesserat pax a patribus vestris ; vos eam, sicuti a Deo mandatum est, querere deberetis ^e, quam nec ultro voluistis querere, (82) nec oblatam libenter accipere. Quis enim in tot provinciis, quibus nati estis, audivit ? et si aliquis audivit, quis non vestrum miretur errorem ? quis non vestrum facinus damnet ? Igitur cum manifestum sit, et ipsa luce sit clarius, nos cum tot innumerabilibus populis esse, et tot provincias nobiscum ; jam videtis vos in parte unius regionis positos, et ab Ecclesia vestris erroribus esse separatos, frustra vobis solis hoc nomen Ecclesiæ cum suis dotibus vindicare, quæ magis apud nos sunt quam apud vos : quas constat ita sibi connexas et individuas esse, ut intelligatur unam ab altera separari non posse. Etenim nomen actus in nomine, sed uno intellectu suo iunguntur in corpore : ut in manu digiti, quos intervallis singulos videmus esse distinctos. Unde, qui tenet unum, totos teneat necesse est, cum unusquisque a paribus separari non possit. Adde quod non unam **60**lam, sed omnes proprie possidemus.

VI. De Angelo, secunda Ecclesiæ dote ; eum non esse apud Donatistas. — Igitur de dotibus supradictis cathedra est (ut diximus) prima, (83) quam probavimus per Petrum nostram esse, (84) quæ ducit ad se angelum (85). Nisi forte eum vobis vindicantes, (86) habetis in

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *Sciderunt.*

^b In ms. S. G. *terminum.*

^c In mss. S. T. et P. S. *in.*

^d In mss. S. I. P. S. et in editis additur, *fuit.*

^e In mss. S. I. Ph. S. et in editis additur, *in nomine*

VARIORUM NOTE.

(80) *Super se reverterentur.* Redirent ad Ecclesiam. **ALBASP.**

(81) *In via enim ambulatur, statuit.* Optatus verba regnatis sic interpretatur et *beatus, etc.*, et *in via peccatorum non stetit.* Qui si quando ab impiis seductus et abductus, eandem cum ihs viam institit, non perstitit tamen, sed ab incepto cursu gradum oculis revocavit, et ad sanam mentem cito rediit, etc. Cur autem ita interpretetur hanc reddidit rationem, quia, inquit, aliquis improprie locutus esset propheta, si illud *stetit*, de ipso standi, sive consistendi actu, non de continuato cursu acciperemus. *In via enim ambulatur, non statuit* ; mox pro *ne ad pacem, scribe nec ad pacem.* **M. CASARE.**

(82) *Non oblatam libenter accipere.* Aliæ editiones melius hic *nec oblatam* ; fortasse tamen non hic temere concludit. Expende enim sequentia, et agnosces vix charere, nisi legas : *quam nec ultro*, id est *non ultro ut non optatus pro non optatus, etc.*, *voluistis querere, non oblatam libenter accipite* ; mox, *esse separatos*, illud esse melius abesset, quod tamen Optati, an li-

Patris et Filii et Spiritus sancti.

^f Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *eam si, uti a Domino mandatum est, quereretis.* Male in editis, *non queritis.*

brariorum vitio hic sit, haud facile dixerim. **M. CASARE.**

(83) *Quam probavimus per Petrum nostram esse.* Per communionem quam habemus cum summo pontifice, et per eum cum D. Petro probavimus Ecclesiam et cathedram penes nos esse. **ALBASP.**

(84) *Qui ducit ad se angelum.* Qui habet Spiritum sanctum, qui habet potestatem Spiritum sanctum conferendi et manus imponendi ; qui trahit ad se Spiritum sanctum ex vi cathedre quæ et tradita est. Per Angelum enim intelligit Spiritum sanctum, ut patet ex his : *non enim Spiritum Dei soli vobis vindicare potestis aut includere.* **ALBASP.**

(85) *Quæ ducit ad se angelum.* Per angelum nihil aliud intelligunt quam episcopum, legitimam habentem potestatem regenda Ecclesiæ. Non habent tunc huiusmodi angelum Donatiste, quando tamen eorum episcopi non agnoscebantur tales, et ab aliarum Ecclesiarum episcopis pro episcopis non habebantur. **DE PIS.**

(86) *Habetis in loculis inclusionem.* Habetis Spiritum

loculis clausum. (87) Mittite illum si potestis, excludat septem angelos, qui sunt (88) apud socios nostros in Asia, ad quorum ecclesias scribit Joannes apostolus; (89) cum quibus ecclesiis nullum communionis probamini habere consortium. (90) Unde vobis angelum, qui apud vos (91) possit fontem movere, aut inter ceteras dotes Ecclesie numerari. (92) Extra septem ecclesias, quidquid foris est, alienum est (*Apoc.* 1): (93) aut si inde habetis aliquem unum, per unum communicatis et ceteris angelis, et per angelos supra memoratis ecclesiis, et per ipsas ecclesias nobis. Si ita est, (94) litigium perdidistis.

VII. *Spiritum sanctum esse in Ecclesia, non apud Donatistas.*—(95) Ecce jam apud vos dotes esse non possunt; non enim Spiritum (96) Dei soli vobis vindicare potestis, aut includere quod intelligitur et non videtur. Sic enim in Evangelio scriptum est: *nam*

A *Spiritus Deus est, et ubi vult adspirat, et vocem ejus audit, et nescis unde veniat et quo eat* (*Joan.* iii): Permittite Deum unde velit ire, et quo velit accedere habeat **37** libertatem: qui audiri potest et videri non potest. Et tamen studio criminandi libenter blasphemare voluisti, ut diceret: Nam in illa Ecclesia quis spiritus esse potest, nisi pariat filios gehennæ? Vomuisti de pectore tuo convicium, et putasti adjungendum esse de Evangelio testimonium, ubi lectum est: *Vae vobis, hypocritæ, qui circuitis maria et terras, ut faciatis unum proselytum, et cum inveneritis, facitis eum filium gehennæ dupliciter quam vos estis* (*Mat.* xxiii. 15). (97) Si hoc convicium faciendum erat, quod non licet: quamvis sine causa fiat, (98) utinam aliquis ex vestro numero hoc dixisset: et tamen te hoc dixisse satis admiror, id falso in alterum dicere, ex quo, (99) si ordinationem tuam consi-

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. *sed.*

VARIORUM NOTÆ.

sanctum, qui est secunda dos Ecclesie, in loculis clausum. ALBASP.

(87) *Mittite illum si potestis.* Si habetis verum Spiritum sanctum, mittite illum in Asiam, ad illas septem ecclesias quæ ex auctoritate Apostoli censentur eum habere, ut excludat Spiritum qui illas ecclesias gubernat; et ita concedemus vos habere Spiritum sanctum et dandi potestatem, quæ est secunda Ecclesie dos; sed si spiritus vester non potest excludere spiritum illarum ecclesiarum, non est verus spiritus, sed pseudo-spiritus. ALBASP.

(88) *Apud socios nostros.* Quia cum illis communicavimus. ALBASP.

(89) *Cum quibus ecclesiis.* Quia non probabant ad eos se posse scribere. ALBASP.

(90) *Unde vobis angelum.* Unde constat vos non habere Spiritum sanctum, hoc est, vos non posse eum conferre. ALBASP.

(91) *Possit fontem movere.* Possit ecclesiam vestram animare: alludit ad octavum caput Apocalypsis, ni fallor; vel si mavis cum Tertulliano, existimabat Angelos movere aquas baptismi et vim aliquam illis inspirare de baptismo: *Igitur medicatis quodammodo aquis per angeli interventum, Spiritus in aquis corporaliter diluitur.* Item, *angelum aquis intervenire; item, tunc ille sanctissimus Spiritus super emundata et benedicta corpora libens a Patre descendit super baptismi aquas: docet baptizatis Spiritum sanctum in iisdem aquis infundi; idem hic docet Optatus.* ALBASP.

(92) *Extra septem ecclesias.* Qui non communicant septem illis ecclesiis quæ probantur habere Spiritum sanctum, foris sunt; hoc est, qui non habent Spiritum sanctum, foris sunt. ALBASP.

(93) *Aut si inde habetis aliquem.* Aut si ab illis ecclesiis Spiritum sanctum accepistis, Spiritus ille qui vos regit, facit ut communicetis cum aliis angelis a quibus eum accepistis, quia unus et idem Spiritus est: quod si aliis angelis communicatis, cum iisdem ecclesiis et cum nobis societatem habetis. ALBASP.

(94) *Si ita est, litigium, etc.* Ad superiora referendum, non quæ proxime præcedunt. Si ita res habet, inquit, ut diximus, ut quæcumque unum habet angelum Ecclesia, cæteris quoque per illum communicet angelis et ecclesiis; cum vos constet aliis minime communicare ecclesiis, quid superest, quam ut causa plane excideritis? *Ecce* (nam et illud quoque consequitur): *jam apud vos, etc.* M. CASAUB.

Ibid. *Litigium perdidistis.* Causam perdidissent Donatistæ si cum orthodoxis, vel cum Asiaticis communionem aliquam habuissent: nam perperam rebaptizarent orthodoxos si eorum communionem approbassent. ALBASP.

(95) *Ecce jam apud vos.* Transit ad dotes: et hæc verba a linea debent inscribi, vultque dicere Donatistas non posse spiritum sibi vindicare et ita includere, ut non sit apud orthodoxos; apud eos non potest esse, quia nulla inter eos est communio. ALBASP.

(96) *Non enim spiritum.* Tertia Ecclesie dos a Parmeniano commemorata spiritus adoptionis quo fiunt Christiani Dei filii. Hoc carere aiebat Ecclesiam, quia pariebat solos filios gehennæ. Istud convicium potius quam argumentum breviter repellit Optatus, et in ipsum retorquet locum sacrarum litterarum quem adduxerat. I. U. PIN.

(97) *Si hoc convicium faciendum erat, etc.* Totus hic locus fœde corruptus: sententia tamen non obscura: ut de verbis minus laborandum sit. Fortasse scripserat Optatus: *Si hoc convicium faciendum erat, quamvis sine causa fiat; utinam aliquis (s. alius quis) ex vestro numero hoc dixisset, et tamen (vel, te tamen) eum fuisse satis admiror, qui falso in alterum diceret, ex quo, etc., vel, et tamen te hoc dixisse satis admiror. Id falso in alterum diceret, vel, dicere te ex quo, si ordinationem tuam consideres, possis et erubescere? Quod non licet* tanquam glossema τοῦ *quamvis sine causa fiat*, qualia vulgo solent e margine in ipsum contextum irrepere, penitus expungo. Tamen pro *autem* interdum poni jam pridem ad Vopiscum historicum observatum est. Quod si quisquam subtilius ista distinguere voluerit, *non licet* et *sine causa fit*; per me licebit illi: ut mihi tamen integrum sit illud quod probo magis sequi. Ideo autem hoc dicit Optatus, quod Parmenianus esset peregrinus. Quod etiamsi non hic exerte, alibi tamen disertis ipsi verbis objicit. Possis etiam, si retinemus illud *quamvis sine causa fiat*, ita interpretari: Quandoquidem tamen ita vobis sedet, convicium utcumque illicitum facere, utinam, etc. M. CASAUB.

(98) *Utinam aliquis ex vestro.* Utinam alius hoc dixisset quam tu. ALBASP.

(99) *Si ordinationem tuam consideres.* Rebaptizatus fuerat Parmenianus, et se rebaptizari permiserat ut ad sedem Carthaginiis eveheretur a Donatistis, nam aliter illa verba *facitis eum filium gehennæ dupliciter*, non potuissent ei convenire, neque ex iis erubescere: nisi velis illi erubescendum facere ex illis verbis:

deres, possis et erubescere (4). Commemorasti enim lectum esse in Evangelio, *ut vobis, hypocritae, qui circuitis maria et terras, ut faciatis unum proselytum, hoc est, ut metetis a cuius sectam.* Tu quidem cuius secte fueris nescis: tamen importune a te hoc dictum est * (2): estimo quod te jam forte † huius dicti poeniteat. Numquid nos aliquas peragravimus * terras? numquid nos aliqua circumivimus maria? numquid nos ad peregrinos accessimus portus? numquid nos aliquam adduximus Hispanum et Gallum? aut nos ordinavimus (5) ignorantibus peregrinum?

VIII. *De fonte, sigillo et umbilico, notis Eclésiæ.* — (4) Nam et fontem (5) constat unam esse de dotibus, unde heretici non possunt vel ipsi bibere, vel sibi potare; quia soli sigillum integrum (id est symbolum catholicum) non habentes, ad fontem verum aperire non possunt. (6) Nam cum in Cantibus Cantuicorum scriptum sit: *Umbilicus tuus, ut crater bethanitis* † (Cant. vii, 2): (7) umbilicem altare affirmare conatus es. Si umbilicus membrum est in cor-

poro, inter dotes esse non potest quod membrum est. Si * ornamentum est, pars corporis non est.

IX. *Dotes Ecclesie esse apud Catholicos, neutiquam apud Donatistas.* — Restat jam ut dotes quinque esse videantur (8): quæ dotes, cum sint Ecclesie catholice (quæ est in tot provinciis supra memoratis), etiam apud nos hie in Africa deesse non possunt. Intelligite vel sero † vos esse filios impios, vos esse ramos fractos ab arbore, vos esse abscisos palmites a vite, vos rivum concisum a fonte. Non enim potest esse **38** origo rivus, qui parvus est, et (9) non de se nasci: aut arbor ramus concisus est, cum arbor fundata suis radicibus gaudeat, et ramus, si fuerit excisus, arescat. Jamne vides, frater Parmeniane, jamne scitis, jamne intelligis te argumentis tuis contra te militasse? cum probatum est nosse in Ecclesia sancta catholica, apud quos et (10) symbolum Trinitatis est †, et (11) per cathedram Petri, quæ nostra est, per ipsam, et cæteras dotes apud nos esse. Etiam (12) sacerdotium, quod in nobis an-

LECTIONES VARIANTES.

* Ita in ms. S. G. In aliis et in editis, *dictum esse ostimo*, sed ita minus bene coheret oratio.
 † Deest in ms. S. G.
 * In ms. S. G. *circumivimus*.
 † In ms. S. G. *betanitis*.
 † In ms. S. G. *et si*.
 † In ms. S. G. *tot serios*; sed contra mentem au-

ctoris.
 † In ms. S. T. et in editis, *a ramo concidi*, sed minus ad mentem scriptoris.
 † Hoc locus integer diverso prorsus modo habetur in ms. S. G. hoc pacto: *cum probatum est non esse in Ecclesia sancta catholica, apud quos et symbolum Trinitatis non est*; sed nihil mirandum.

VARIORUM NOTÆ.

Circuitis maria et terras ut faciatis unum proselytum: quia cum peregrinus esset, Donatiste circumivant terras, ut eum ex Hispania in Africam transportarent, nam hæc verba: *Numquid nos aliquam adduximus Hispanum et Gallum, aut nos ordinavimus ignorantibus peregrinum?* hanc explicationem confirmare videntur.

ALBASP.

(1) *Si ordinationem tuam consideres, possis et erubescere.* Quia Parmenianus peregrinus a Donatistis circumventibus maria et terras in eorum sectam inductus et ordinatus episcopus Africae, in quem proinde cadebat id quod Catholicis exprobrabat.

DE PIS.

(2) *Importune a te hoc dictum est.* Quia in nos istud non cecidit, qui nullo peragravimus terras, etc., sed in vos recedit, qui hæc omnia fecistis. Ingeniose admodum hæc Parmenianum deridiculo habet. DE PIS.

(3) *Ignorantibus.* Peregrinus et alibi notus non erat ordinandus episcopus, quia ejus mores non erant ignorandi a plebe cui proficiebatur. ALBASP.

(4) *Nam et fontem.* Deesse hoc loco videtur aliquid, nam cum cæteris hæc verba non coherent.

ALBASP.

(5) *Nam et fontem.* Cæteras Ecclesie dotes quas enumeraverat Parmenianus tam leviter hie attingit Optatus, ut crediderim aliquid deesse. Umbilicus erat ultima, quam repudiavit Optatus, haud magis sane ponderis argumento, sed levius erat id quod Parmenianus allegavit umbilicem esse altare. Revera satis ipse Optatus nuntiat se fuscus de cathedra quam de aliis notis dixisse, cum ait per cathedram Petri cæteras etiam dotes Ecclesie apud Catholicos esse, hoc est ex illa fluere. DE PIS.

(6) *Nam cum in cantibus.* Non coherent cum precedentibus. Ita hæc de dotibus tractatio, duabus potissimum consistebat partibus. Prima parte quinque dotes a Parmeniano tractatas Optatus agnoscent quidem, sed ita ut vera Catholicæ asserat, et quæ super his a Parmeniano male, arguat ipse ac retexat. Postea confutabat ejus errorem super eorum numero, quod sex ille numerasset, quas quinque duntaxat

esse Optatus contendebat. Adhuc in priorè parte versabatur, et de fonte præcedente sententia disputabat; et ecce nova jam res hie agitur, novum affertur argumentum, sine ulla conclusione precedentium, aut aditu qui viam faciat ad novam disputationem. Hic igitur asterisci, hiatus indices, erant ponendi: non mox (quod vult Badius) ante *restat*. Postquam enim ostendit ac vicit umbilicem de sexta dote non debere accipi, quod Parmenianus affirmaverat, recte tum concludit (siquidem nulla erat alia de numero controversia): *Restat jam ut dotes quinque esse videantur*, etc. M. CASAB.

(7) *Umbilicem altare.* Parmenianus umbilicem sextam Ecclesie dotem faciebat. ALBASP.

(8) *Dotes quinque esse videantur.* Conclusio hæc erat disputationis, qua probaverat umbilicem dotem esse Ecclesie non posse. DE PIS.

(9) *Non de se nascitur.* Hoc est, qui non oritur ex alio fonte novo, et conspicuo. Vide not. ad lib. i ubi exprobrat Optatus Donatistis quod *de se nati essent*. CLERICUS.

(10) *Symbolum Trinitatis.* An *symbolum* vocat hic mysterium, ut aliquando symbolica et mystica confunduntur? an potius synecdochice, aut *ἡμεῖς ἡμεῖς*, ita vocat symbolum Apostolorum; quia Trinitatis mysterium, præcipuum ejus argumentum? Malo tamen simpliciter accipere, pro fide ac professione; ut symbolum Trinitatis nihil aliud sit quam quod Victor Lucensis, lib. ii, *Fides integra Trinitatis*. Ratio cuius obvia, quæ nimirum *symbolum*, fides nostræ summa. Unde et illa conjunguntur interdum, ut synonyma. De fide et simbolo presbyterum se disputasse scribit Augustinus, *Retract.* lib. i, 47, et eo nomine liber est ab eo editus: quemadmodum et alii loquuntur.

M. CASAB.

(11) *Et per cathedram Petri.* Per communem quam habebat cum D. Petro et cum Siricio probat apud se cæteras esse dotes: hoc est, qui cum summo Pontifice non communicat, nullam secundum Optatum potest habere Ecclesie dotem. ALBASP.

(12) *Sacerdotium quod in nobis annullare visus es.*

nullare visus es : in excusatione ^a erroris et livoris vestri, dum post nos rebaptizatis ^b, et post socios vestros in peccato detectos, hoc non facitis. Dixisti enim quod si sacerdos in peccato sit, solae possint dotes operari. Igitur, quia docuimus et quid sit hæresis, et quid sit schisma, et quid sit sancta Ecclesia : et hujus sancte Ecclesie est (13) constituta persona, et hanc esse catholicam, quæ sit in toto orbe terrarum diffusa : cujus membra et nos inter alios sumus : cujus dotes apud illam ubique sunt. Deinde in primo libro probavimus, ad nos non pertinere traditionis invidiam, et hoc crimen etiam a nobis esse damnatum.

X. *Apud Catholicos esse vera Ecclesie sacramenta.* — Jam illud mihi volo respondeas, cum de solis Ecclesie dotibus loqui voluisti, et de sanctis ejus membris ac visceribus tacuisti : quæ sunt procul dubio in sacramentis et (14) in nominibus Trinitatis (15). Cui concurrit fides credentium, et professio, quæ (16) apud acta conficitur angelorum (17), ubi miscentur cœlestia et spiritalia semina, ut sancto germine nova possit renascentium indoles procreari : ut dum Trinitas cum fide concordat, qui natus fuerat sæculo, renascatur spiritaliter Deo. Sic fit hominum pater Deus, sancta sic fit mater Ecclesia. Hæc omnia intelligo a te ideo non esse nominata, ne in iis omni-

bus ratio baptismatis agnosceretur : ubi nihil sibi operarius, qui homo est, vindicet, (18) quod vos facitis. Ideoque ad solas dotes te conferre voluisti, quas velut manu apprehensas, aut (19) arca ^c conclusas, Catholicis denegans, vobis solis eas frustra vindicare conatus es. Cum agatur de regeneratione ^d, cum agatur de homine innovando, nulla a te credentium fides, nulla professio ^e nominata est : dum vis de solis dotibus loqui, hæc omnia, sine quibus **39** spiritalis illa nativitas reparari non potest, in silentio remisisti : et cum dotes ad sponsam, non sponsa ad dotes pertineat, sic ordinasti dotes, quasi ipsæ videantur generare, (20) non viscera : quæ intelliguntur plus posita in sacramentis quam in ornamentis.

XI. *Ecclesiam paradysum merito dici, sed toti terrarum orbi respondentem.* — Nec illud prætereo, quod ore tuo et sensu nostro Ecclesiam paradysum esse dixisti : quæ res sine dubio vera est : in quo horto Deus plantat arbusculas. Et tamen Deo divitias suas denegastis, cujus hortum in angustias cogitis, dum vobis solis immerito omnia vindicatis. Utique plantationes Dei sunt diversa semina per diversa præcepta. Justi, continentis, misericordes et virgines, spiritalia sunt semina : harum rerum arbusculas (21) in paradiso Deus plantat. Concedite Deo ut hortus ejus sit longe lateque diffusus. Quid illi negatis Orien-

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. P. S. *exsecutione.*

^b In ms. S. G. *baptizatis.*

^c Ita optime in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S.

aqua.

^d Omissa sunt hæc in ms. S. G.

^e In ms. S. G. *promissio.*

VARIORUM NOTÆ.

Qui annullare verbum usurparet, antiquiorem Optati non vidi. Quæ phrasid nullius pretii est, licet Jurisconsulti Forenses pro dedicato et tamquam festis diebus uti ament. INCERT.

(15) *Constituta persona.* Hoc est in persona S. Pontificis Ecclesia est constituta, tamquam in capite, atque illic est ubi et cum quibus communicat.

ALBASP.

(14) *Et in nominibus Trinitatis,* etc. Nomina Trinitatis hic ut apud Tertullianum de Bapt., lib. vii, numerus nominum divinarum, id est, personarum. Noster infra lib. iii, nomina pietatis pro personæ vinculo pietatis sibi junctæ, et lib. v, tria nomina, id est, tres personæ. De fide ac professione credentium, quæ sequuntur, ut aliis decantata, sciens prætereo. Cæterum angelum aquis intervenire, multis probatum Tertulliano de Bapt., cap. 5, 6. Sed non aquis tantum, sed et orationibus. De orat. cap. 12, et matrimonii sacris, ad uxorem lib. ii, c. ult. De baptismo autem etiam August. de symbolo ad catechum. ubi post quædam de professione : *Videte, inquit, dilectissimi, quia hanc professionem vestram in curiam profertis angelorum, nomina profitentium in libro excipiuntur vitæ, non a quolibet homine, sed a superiore cœlitus potestate,* etc., qui locus eximie hunc Optati illustrat. Acta autem hic ut *secreta, studia, spectacula,* apud alios et istiusmodi innumera pro locis inuis actorum, secretorum, etc. Ita centies in collat. Carthag. *apud acta et actis,* id est, publice, coram officio, sive Notario publico, etc. Mox *Trinitas,* id est, personæ Trinitatis Pater, Filius, et Spiritus sanctus. Deo nempe cum ipsa fide et professione baptizantium concordante et concurrente, etc. M. CASAB.

(15) *In sacramentis et in nominibus Trinitatis.* In sacramento baptismi, quod ad Trinitatis invocationem confertur. DU PIN.

(16) *Quæ apud acta conficitur Angelorum.* Tertullianus, *obsignatum angeli renuntiant, Pater rato habet,* de Matrimonio libro ii, ad uxorem. ALBASP.

(17) *Quæ apud acta conficitur angelorum.* Aquis lustralibus angelum intervenire affirmat Tertull. l. de Bapt. c. 5 et 6 : August. de Symbolo ad catech. post quædam de professione, hæc habet : *Videte, inquit, dilectissimi, quia hanc professionem vestram in curiam profertis angelorum : nomina profitentium in libro excipiuntur vitæ.* Quam hæc consona sunt Optati dicto! DU PIN.

(18) *Quod vos facitis.* Dicebant ex opere operantis baptismum et ejus gratiam conferri. ALBASP.

(19) *Aut aqua conclusas.* Nescio quorsum hic aquæ mentio, nisi forte ad eluendum quod latet hic mendum ; idque tam fœdum, ut mirum sit, tandiu fefelisse viros doctos. Nam pro aqua rescribendum est eum Optato *arca* ; quod olim scribatur *argua*, velut *argus* pro *arcus*, teste Prisciano. Quæ tamen a Nonio Marcello distingui non nescimus. Sed plura sunt apud Priscianum aliosque veteris istius scriptionis exempla, et in quibusdam hodieque, ut, *quum, sequutus,* etc., retinemur. Hoc qui non intellexerunt, quod baptismi paulo ante mentio facta esset, in *aquam* mutarunt. Atqui jam supra : *Nisi forte eum vobis vindicantes, habetis in oculis clausum :* angelum intellige. Non ovum ovo similis, quam sunt hæc duæ *εφάσεις*, in oculis clausum et arca conclusum aliquid habere. M. CASAB.

(20) *Non viscera.* In baptisterio tanquam in utero, patres aiunt homines nasci et renasci ; quapropter recte vocat sacramenta viscera Ecclesie. ALBASP.

(21) *In paradysum Deus plantat.* In paradysum, hic et alibi ut apud Ciceronem *in potestatem* ; apud Plautum, *in mentem*, apud alios *in controversiam esse*, pro potestate, etc. Quod ideo moneo, non quod valde no-

tis et Septentrionis, etiam Occidentis provinciarum omnium, et innumerabilium insularum populos christianos; contra quos vos soli pauci, rebelles estis, et cum quibus nullum communionis consortium possidetis.

XII. *Ex Macarianis oratione unam et ubique diffusam Ecclesiam colligi.* — Jam et mendacium vestrum hoc loco juste damnari potest, quo (22) quotidie a vobis sacrificia conduuntur. Nam quis dubitet, vos illud legitimum in sacramentorum mysterio praterire non posse? afferre vos Deo dicitis pro Ecclesia que una est: hoc ipsum mendacium pars est, unam te vocare, de qua feceris duas: et offerre Deo vos dicitis pro una Ecclesia, que sit in toto terrarum orbe diffusa. Quid si unicuique vestrum dicat Deus: quid offers pro tota, qui non es in tota? Si nos vobis displicemus, quid vobis fecit (23) Antiochia civitas? quid Arabia provincia? (24) Unde probamus venientes a vobis esse rebaptizatos.

XIII. *Laudes Ecclesie commemoratas a Parmeniano Catholicis convenire.* — In uno tibi solo, Parmeniane frater, ingrati esse non possumus; quod Ecclesiam nostram, id est, catholicam, que continetur toto orbe terrarum, qua nvis ab ea is alienus, laudare voluisti, in numerando dotes; in quarum numero satis errasti, et in dicendo, quia ipsa est hortus conclusus, et fons signatus, et unica sponsa. Hoc nos de nostro dicimus, nam tu de alieno locutus es. Quidquid de laudibus Ecclesie dicere potuisti, nos priores eadem loquamur. Traditores vobiscum et ipsi damnamus eos videlicet, quos, si meministi, in primo libro demonstravimus*. Et cum sit nobis cum universo terrarum orbe communitio, ex universis provinciis nobiscum sic jamdudum duas ecclesias comparare voluisti, (25) quasi sola habeat Africa populos Christia-

A nos, in qua vitio vestro due videntur partes effectæ: et dum inimemor factus es Christi dicentis, unam esse sponsam suam; tu in Africa non dixisti duas esse partes, sed duas Ecclesias. Certè una est, quæ ex voce Christi meruit indicari, qui ait: *Una est columna ista, una est sponsa mea.*

XIV. *Catholicos nihil crudeliter egisse.* — Et tu hujus vocis oblitus, ad invidiam Catholicis faciendam, his locutus es verbis: *Neque enim Ecclesia illa dici potest (26) que cruentis morsibus pascitur, et sanctorum sanguine et carnibus opimatur.* Certa membra sua habet Ecclesia episcopos, presbyteros, diaconos, ministros, et turbam fidelium; dante cui generi hominum in Ecclesia nostra hoc possit adscribi quod objicere voluisti? specialiter nomen aliquem ministrum; ostende aliquem diaconum nomine suo; indica hoc ab aliquo factum esse presbytero; proba hoc episcopos admisisse; doce aliquem nostrum cuiquam insidiatum esse. Quis nostrum quemquam persecutus est? quem a nobis persecutum esse aut dicere poteris aut probare? 40 (27) Quia tibi unitas displicet, hoc si crimen putas, argue nos Thessalonicensibus, Corinthiis, Galatis, septem Ecclesiis quæ sunt in Asia communicasse. Si nefas tibi videtur, aut (28) si reatum putas, memoris apostolorum et sanctorum omnium communicasse: hoc nos fecisse, non solum non negamus, sed etiam gloriamur.

XV. *Pax et felicitas Ecclesie antequam turbaretur a Donatistis.* — Sed ut ostendam partem vestram (ut dixi) cruentis morsibus pastam, Christianorum sanguine et carnibus opimatum, a principio suo vester jam rabidus commemorandus est furor, jam vestra retexenda impietas, jam stultitia demonstranda. In quo prius est ostendere, erubescendam letitiam vestram, et gaudia criminosa, (29) quod vobis pristini

LECTIONES VARIANTES.

* Quod dicitur in nos. S. T. et P. S. et in editis.

b In ms. S. G. et ms.

c In ms. S. G. in primo modo demonstravimus libro.

VARIORUM NOTÆ.

vum sit aut insolens, sed ne quis tamen, qui minus advertat, suspectum habeat. M. CASALE.

(22) *Quo quotidie a vobis sacrificia conduuntur.* Mentiebantur cum rogarent Deum inter sacra ut Ecclesiam suam adunaret; quia eam ipsam suo schismate dividebant: deinde mentiebantur cum eam unam in orationibus sacrificii predicabant, quia plures faciebant. ALBASP.

(23) *Antiochia civitas.* Traditionis non accusabant Arabes aut Syros, tamen non minus eos rebaptizabant quam Afros. ALBASP.

(24) *Unde probamus.* Probamus, 227: 752 probare possumus, ut coll. Carth. II. cum interroganti Notario, quædam possent in scholis quæta conscribi et edenda compleri, respondissent, hodie schollas complemus, excipiens Tribunus, ita repetit, ut simul explicet, quosdam suggestit officium, hodie se schollas posse complere, etc., mox meminit pro meministi factenus in diu observatum, et fortasse (quamquam nihil non audent in scriptores) restituendum meministi, meminit autem multis usurpatum.

M. CASALE.

(25) *Quæ sola habeat Africa Christianos, in qua.* Quoties Catholicis ex Catholici nominis prioritate Donatistis invidiam faciebant, illi se Christianos esse regerebant, nec tam se de prioris tituli, quam de se-

cundi possessione, quem sibi proprium vindicabant, sollicitos esse palam profitebantur; quamquam nec illum sibi negari paterentur; sed eatenus tamen assererent, quatenus Christiani. Ait igitur Optatus, Parmenianum de duabus Ecclesiis ita disseruisse, ut dum sue parti Christianum nomen vindicet, etiam Christianos Africa concluderet, ut in qua sola, divisa nempe, per eos Ecclesia, vigerent, et aliquo loco, et numero essent Donatistæ. M. CASALE.

(26) *Cruentis morsibus.* De expeditione Macarii hæc accipienda sunt. ALBASP.

(27) *Sed quia unitas tibi displicet.* Unitatem fecerat Macarius, et nonnullis precibus et hortatione, alios vi ad Ecclesiam compulerat: quare dicebant Donatistæ non sine sanguine unitatem factam esse, et Ecclesiam que cum Macario communicaret, crudelem esse. ALBASP.

(28) *Reatum putas memoris Apostolorum.* Non ita facile est dicere quamobrem de reliquis sanctorum mentionem faciat hoc loco, cum non agat de reliquis, sed de communione quæ est inter Ecclesias: etenim de reliquis mentionem facit, qui communio non potest esse perfecta, quin fiat inter omnia ejus membra, hoc est inter vivos et mortuos. ALBASP.

(29) *Quod vobis a pristinis erroris libertate.* Plane hæc contra mentem Optati, contra rem ipsam factique

erroris libertatem factam esse contigerit^a. Recensete tempora, discutite rationes rerum, discindite vota et personas diversas attendite. Redeat in memoriam Constantinus imperator (30) Christianus : quem famulatum exhibuerit Deo, quæ habuerit vota, ut remotis schismatibus inter mortua omni discindere, (31) sub toto cælo filios suos gaudens, in uno (32) videret sancta mater Ecclesia. Reddiderat unam communionem, maritis uxores, parentibus filios, fratribus fratres. Quibus rebus Deus se lætari testatur, dum dicit in psalmo cxxxii : *Ecce quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum*. Etenim cum Africanos populos et Orientales et cæteros transmarinos pax una conjungeret, et ipsa unitas representatis omnibus membris corpus Ecclesiæ coagularet : dolebat hoc diabolus, qui semper de fratrum pace torquetur. Illo tempore sub imperatore christiano, desertus in idolis tanquam inclusus, jacebat^b in templis. Hoc eodem tempore duces et principes vestros merita relegaverant^c sua. In Ecclesia nulla fuerant schismata, nec Paganis licebat exercere sacrilegia : pax Deo placita apud omnes Christianos populos habitabat : diabolus mœrebat in templis, (33) vos in regionibus alienis.

^a Hic locus partim ex conjectura, partim auctoritate mss. emendatus est. In mss. S. T. et P. S. sic legitur : *quod vobis ad pristini erroris libertatem facta esse constitit*. In ms. S. G. *quod vobis ad pristini erroris libertatem rediisse contigerit*. Mens auctoris est : ostendere primum oportet quanta lætitia, quam malignis gaudiis affecti fueri-

veritatem, ut sequentia palam faciunt. Priores editiones, *quod vobis ad pristini erroris libertatem factam esse constitit*, unde levi mutatione, *quod vel quando vobis ad pristinos errores libertatem factam esse constitit*. Quod si quis malit, *quod vobis ad pristini erroris libertatem rediisse contigerit*, quod ad Balduinum propius, dum eadem sit sententia, pili non interest utro modo legas. Si quis præterea, qui errorem pro exsilio ab Optato positum hic putet, non valde repugnarim, cum de revocatis ab exsilio Donatistis hic agat. M. CAUSAUB.

(30) *Constantinus imperator*. Quæ de pace Ecclesiæ Africanæ et Donatistarum statu ait Optatus, magis conveniunt Constantis quam Constantini imperio : nam tempore Constantini non sunt repressi, nec basilicis spoliati, sed sub Constantis imperio. Præterea Julianus statim hujus imperatoris successor perhibetur. Nihilominus quia in omnibus mss. legimus *Constantino*, nihil immutandum esse censuimus. DU PIN.

(31) *Sub toto cælo filios suos gaudens in uno videret sancta mater Ecclesia*. Perperam mendi suspectus hic locus, sic auctor non semel alibi. Tamen Barthius reponit, *gaudens in sinu videret sancta mater Ecclesia*, fundamentum ponens de verbis lib. vii : *Quando vos Catholica pio sinu suscipere deberet Ecclesia*. Vide et lib. i. INCERT.

(32) *Videret sancta mater Ecclesia, etc.* Margini appictum est, legi alibi, *in unum*. Ex qua varietate ego suspicor utrumque furellandum hinc esse, et scribendum, *in sinu videret*, fundamentum ponens de verbis lib. vii : *Quando vos Catholica pio sinu suscipere deberet Ecclesia*. BARTH.

(33) *Vos in regionibus alienis*. Quia Constantinus eos exsilio multaverat. ALBASP.

(34) *Alius Imperator*. Julianus, qui basilicas Donatistis concesserat. ALBASP.

XVI. *Juliani edictum in gratiam Donatistarum*. — Deinde, ut nobis notum est, secutus (34) alius imperator (35), vobis cum vota sinistra concipiens, ex famulo Dei factus est minister inimici, apostatam se edictis suis^d testatus est : quem precibus rogastis, ut reverti possetis, quæ preces, si vos negatis misisse, nos legimus. Nec difficultatem præbuit, quem rogastis, ut^e præcepta pro voto suo, quos intellexerat ad disturbandam pacem cum furore esse venturos. Erubescite si ullus est pudor : eadem voce vobis libertas est reddita, quæ voce idolorum patcheri jussa sunt templa.

XVII. *Donatistarum furor et crudelitas*. — Eisdem pene momentis vester furor in Africanam revertitur, quibus Diabolus de suis carceribus relaxatur. Et non erubescitis, qui uno tempore cum inimico (36) **41** communia gaudia possidetis ! Venistis rabidi, venistis irati, membra laniantes Ecclesiæ : subtiles in seductionibus, in credibus immanes, filios pacis ad bella provocantes. De sedibus suis multos fecistis extorres, cum conducta manu venientes basilicas invasistis : multi ex numero vestro per loca plurima (quæ sub noninibus dicere longum est) (37) cruentas operati sunt cædes, et tam atroces, ut de talibus factis, ab

tis, eo quod Julianus Imperator vobis libertatem reddiderit, quam Constantinus abstulerat.

^b In ms. S. G. et in quibusdam editis, *latebat*.

^c In mss. *reliquerant*.

^d In ms. S. G. additur *ubique*.

^e In ms. S. G. additur *vos*.

VARIORUM NOTÆ.

(35) *Alius imperator*. Julianus. Huic imperatori libellum obtulere Donatistæ, ut sibi restituerentur basilicæ quas ablatas querebantur ; utque pristinam consequerentur libertatem. Hujus libelli Juliano oblato meminit infra Optatus l. iii, ubi easdem preces memorat : *datas a Cassiano Rogatiano, Pontio, et cæteris episcopis partis Donati*. Hujus etiam sæpe meminit Augustinus, eosdemque ejus auctores nominat. In eo Julianum imperatorem laudaverunt, dicentes : *quod apud eum sola justitia haberet locum*. Vide August. ep. olim clxvi, nunc cv. Hæc contigerunt anno 362.

(36) *Communia gaudia*. Unum membrum de alio debet lætari aut contristari : itaque cum Diabolus gauderet, gaudebant Donatistæ. ALBASP.

(37) *Cruentas operati sunt cædes, etc.* Quid hoc novi est ? an ergo omnia facinora usque adeo execrabilibus modis atrocita, quæ judicibus referri soliti ? Nec sufficit demonstrare missam relationem judicibus, ut in nobis prurigo aliqua mutandi demonstraretur, quod putavi vir doctissimus qui pagellas notarum Optato non ita olim adjecit ; hanc enim neque nos ante ignorabamus. Sed dicat mihi velim, siquidem ista mera prurigo est, an ideo atrocita crimina credibus junxerit Optatus, quia judicibus hæc relate ? Sane est aliqua prurigo in reprehendendis bene et circumspecte doctis, quæ hæc ita credit, nec considerat aliud quid sequi debere, cum simplices alioquin cædes, aut minora etiam facinora referantur judicibus ; nec opus sit inde inusitatam eorum atrocitatem concludere. Quare ego etiamnum legendum arbitror, *relatio timeretur*. Judicibus nimirum talibus, qui de episcopis Christianum schema præferentibus, tam horrenda facinora ad palatium (ut loquitur in eadem re gesta Optatus noster) nuntiare metuebant, ne tota scilicet religio, calumniam pateretur, plurimis

illius et temporis iudiciis (58) relatio mitteretur. Sed intervevit et occurrat iudicium Dei, ut ille, qui vos iudicandum redire iusserat, imperator per laicus et sacerdos moreretur, qui persecutionem vobis provocantibus iam miserat aut mittere disponebat.

XVIII. *Donatistarum caedes et factura.*—Operata est apud loca supradicta in Catholicos trucidatio, memoranda per loca singula, qui fuerint vestri discursus. Nonne de numero vestro fuerunt Felix Zabensis ^a (59) et (60) Januarius Flumenpiscensis ^b (41), et ceteri, qui tota celeritate concurrerunt ad castellum Lemellense (42): ubi cum contra importunitatem suam viderent basilicam clausam, presentes iusserunt comites suos, ut ascenderent culmina, nudarent tecta, jactarent tegulas: imperia eorum sine mora completa sunt; et cum altare defenderent diaconi catholici, tegulis plurimi cruentati sunt, duo occisi

Aut (45), Primus filius Januarii, et Donatus filius Nini, urgentibus et presentibus episcopis vestris supra memoratis: ut sine dubio de vobis dictum sit. *Valde vos pedes eorum ad effundendum sanguinem* (Ps. xiii, 5). De qua re Primosus episcopus catholicus loci supra memorati, in concilio vestro apud Thenenstinam (44) civitatem questus est, et querelas ejus dissimulanter audistis. Ecce a vobis factum est quod dixisti *Ecclēsiam non esse quae cruentis moribus paratur; et (45) aliud sunt milites 42 missi, aliud episcopi ordinati.* Quod contra nos invidiose loquimini, ab aliis factum est, non a nobis: quod dicitis non debuisse fieri, vos fecistis. Commemorasti et beatissimum apostolum Paulum dixisse, *sine ruga et sine sorde Ecclesiam esse debere.* Episcopis vestris jubentibus et presentibus, supra altare catholici diaconi occisi sunt; similiter et apud Carpos (46). Non tibi

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita legendum, ut habetur in ms. S. G. non *iudicibus*, ut in mss. S. T. P. S. et in editis, nam relatio mittitur a iudicibus ad imperatorem, non ad iudices.

^b Ita in ms. S. G. In mss. S. Th. et Ph. S. *Diabensis*.

Prior lectio retinenda: vide nostram ad hunc locum observationem.

^c Ita legendum ut in mss. S. T. et S. G. non *flamen Pistensis*, aut *flamen Pistensis*, ut in editis.

VARIORUM NOTÆ.

in aula imperatorii prepotentibus paganismo devotissimis. BARTH.

Ibid. *Cruentitas operari sunt caedes.* Mendum fefellit in ultima voce, quod proiecitur in malam rem, clarescere locum faciet universum. Longudum, *publicis relatio timetur.* Quod quomodo Opato genitum sit, nemo, arbitratur, dubitare se putaverit. Hæc Barthius: Ego vero non sine causa dubito, atque controversiam status hunc loco minime movendam, confirmante utique hunc altero ejusdem auctoris loco, lib. 1: *Isdem temporibus Felix quidam diaconus, qui per famosam nescio quam de tyranno imperatore tunc factam epistolam appellatum est, periculum timens, apud Mensurium episcopum delatuisse dicitur. Quem cum postulatum Mensurium publice denegaret, relatio missa est: Roscripsum venit, ut si Mensurium Felicem diaconum non nota disset, ad pulvum delatoretur.* Quare absolute emendandi pruriguem, lector, atque istine lucem obscuro tibi loco benedicere. INCERT.

(58) *Relatio mitteretur.* Elogia, epistolæ et relationes ad imperatorem de illa caede mitterentur: quidam reputant *timetur*, sed nullo sensu. ALBAY.

(59) *Zabensis.* In notitia Africæ est episcopus Zabensis in Numidia, et hujus etiam nominis Numidæ episcopus in collat. Carth., sed alia est Zabe in Sicilia, ejus hic Felix erat episcopus, ut docet vicina Lemellensis castelli. DE PIX.

(40) *Januarius Flamen Pistensis.* Recte, quidam Januarius episcopus Flamen Pistensis. ALBAY.

Ibid. *Januarius Flamen Pistensis.* Probabit conjectura nixus vir doctus in notis ad Optatum, pro *Flamen Pistensis* aut *Flamen Pistensis*, quod alii representant, ipse *Flumenpiscensis* ex collat. Carthag. restitendum censet. Ego non renit, et in tanta locorum istorum (quæ in Carthag. collat. paginam utraque impedit) caligine, aliquid certo definire arduum puto. Maxime contra *importunitatem suam*, etc. Memento mihi caedes, ne 75 *importunitatem* vulgari notione accipiant, sed quomodo Virgilius, Cicero, Terentius, optima latinitatis auctores, accipiunt saepe: nempe pro immunitate ipsa, et ultima flagitiorum linea. Neque tamen puto, nostrum tam hos imitari, quam scriptoribus veteribus, qui *importuna* ab aliis proprie pro scelestis et impis. Vide Luc. xxiii, 44 et 44. Tross. iii, 2, ab vulg. *importuna malis*, etc. An et *importuna* præcæta ibi. vii, ita quoque interpretabimur? Nisi tamen ibi *peccata* vocet *importuna*, quæ

non proprio sed alieno loco et tempore seminata sint. Loquitur enim de zizaniis, quæ a diabolo furtiva superseminatione per tebras bonis frugibus immiscetur. M. CASAB.

Ibid. *Januarius Flamen Pistensis.* Januarii luminis mentio merito hoc loco offendi Barthium, sed qui mutari in melius possit, proficitur caudice se nescire. Baldoni editio secunda: *Januarius Flamen Pistensis*: unde legerim, *Flumenpiscensis*. *Flumenpiscensis* loci sic dicti in Africa meminit collatio Carthaginiensis cum Donatistis a Papirio juris publici primum facta, editionis Commelinianæ p. 195, ubi nominatur, *Restitutus episcopus Flumenpiscensis*. Sic *Flumenpiscensis* episcopalem locum Africa habet; Victor Uticensis de persecutione Vandalica. INCERT.

(41) *Flumenpiscensis.* In collatione Carthag. inter episcopos Donatistas recensetur Victor episcopus Flumenpiscensis. Est ejusdem nominis episcopus in notitia Mauritaniæ Siliensis. DE PIX.

(42) *Lemellense.* Oppidum etiam Mauritaniæ Siliensis, ejus mentio est in notitia. DE PIX.

(45) *Duo occisi sunt.* Primus et Donatus dicuntur in martyrologio Romano ad diem ix Februarii, in qua eorum memoria recolitur. DE PIX.

(44) *Thenenstinam.* Thene urbs in provincia Byzacena, ejus mentio apud Plinium et in Antonini itinerario. DE PIX.

(45) *Aliud sunt milites missi.* Multum differunt quæ fecistis et quæ nobis obicitis; nam etsi Macarius unitatem fecerit, et a nobis postulatus sit ut eam faceret; tamen, si quid minus humani in illa expeditione accidit, id neque juimus, neque fecimus: sed episcopi vestri tempore Juliani multas caedes propria manu perpetrarunt. ALBAY.

(46) *Apud Carpos.* Carpis urbs Africæ præconsularis a Ptolemaeo memoratur l. iv, c. iii. Hunc urbem Plinius appellat *Carpis*. Secundinus a *Carpis* interfuit concilio Carthaginiensi sub Cypriano. In collatione Carthaginiensi comparent duo episcopi *Carpitani*, unus catholicus, alter ex parte Donati concilio Carth. sub Aureliano anni 449, et sæculo sequenti, concilio sub Bonifacio adhaere episcopi *Carpitani*. Est in notitia episcoporum provincie præcons. *Carpitani* episcopus: denique in concilio Lateranensi sub Martino II, act. 2, memoratur Bassus episcopus *Ecclēsiæ Carpitane*. DE PIX.

videntur ^a inexpressibiles sordes? in Mauritanie et
 vitatibus, vobis intransitibus, quassatio populi facta
 est: mortui sunt in uteris matrum, qui fuerant nas-
 cituri. Non tibi videtur ruga, quæ non possit ullis sa-
 rificationibus tendi aut explanari? Quid tale a nobis
 admissum est? nos expectamus vindicem Deum. Et
 invidiam facitis Macario, qui si aspere aliquid fecit pro
 unitate, leve esse videri poterit: dum vos pro dissen-
 sione tanta mala acerba, eruenta et hostilia ^b fece-
 ritis. Quid commemorem Tipasam (47) Cæsariensis
 Mauritanie civitatem? ad quam de Numidia Urbanus
 Formensis (48), et Felix Idierensis ^c (49), duæ facu-
 læ, incense livoribus, eucurrerunt: (50) quietorum ^d
 et in pace positorum animos perturbantes: nonnul-
 lorum officialium et favore et furore juvante, et
 Athenio præside præsentate cum signis, catholica fre-
 quentia exturbata et eruenta, de sedibus suis ex-
 pulsa est: lacerati sunt viri, tractæ sunt matronæ,
 infantes necati sunt, abacti sunt partus. Ecce vestra
 Ecclesia, episcopis duobus, eruentis morsibus pasta
 est. Post hoc etiam illud addidisti: *Quantum vult
 consumat edacitas vulturum, tamen major est numerus
 columbarum.* Ubi est quod vulgo dicitur, memoriam
 custodem habere oportet mendacem ^e? Oblitus es,
 quod ^f paulo ante dixisti, *Ecclesiam unam columbam* ^g

A *Christi in Cantibus cantorum.* Si una est apud vos Ec-
 clesia, una est columba: quid est quod dicere vo-
 luisti, numerus major est columbarum?

**XIX. Eucharistia a Donatistis canibus data, ampulla
 chris-matis in præceptis projecta, aliaque eorum vari-
 lega.** — Et quod vobis leve videtur, facinus immane
 commissum est, ut omnia sacro sancta supra memo-
 rati vestri episcopi violarent. (51) Jusserunt Eucha-
 ristiam canibus fundi ^h; non sine ⁱ quo divini iudicii:
 nam inde canes accendunt rabie, ipsos dominos suos,
 quasi latrones, sacri corporis reos, dente vindice,
 tanquam ignotos et inimicos laniaverunt. Ampullam
 quoque chris-matis per fenestram, ut frangerent, jac-
 taverunt; et cum casum ^j adjuvaret abjectio, non
 deluit manus angelica, quæ ampullam spiritali sub-
 vectione deduceret: projecti casum sentire non po-
 tuit; Deo muniente, illesus inter saxa consedit. (52) Et
 possent ista non fieri, si mandata Christi in me-
 moria haberetis, qui ait: *Ne dederitis sanctum canibus,
 neque miseritis margaritas vestras ante porcos, ne
 conculcent eas pedibus suis, et conversi elidant vos*
 (Matth. vii, 6). Quid tale ab operariis unitatis fieri
 potuit? unde nobis Catholicis **43** vanam invidiam fa-
 cere laboratis. Inde revertentes Urbanus Formensis et
 Felix Idierensis, (53) invenerunt matres, quas de

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. non dividuntur, sed pepe-
 ram.

^b In ms. S. G. inutilia, errore amanuensis.

^c In ms. S. T. Idierensis; sed postea in eodem ms. Idi-
 crensis.

^d In ms. S. T. et in editis, qui et horum in pace, etc.

^e In ms. S. G. memoriam custodem debere esse menda- **C**

cis. In ms. S. T. memoriam custodem habere esse menda-
 cem.

^f In ms. S. T. quid. In ms. S. G. quia.

^g In ms. S. T. Catholicam, errore amanuensis.

^h In ms. S. G. fundere.

ⁱ In mss. S. T. et P. S. casu.

^j In ms. S. G. voluisti.

VARIORUM NOTÆ.

(47) *Tipasam.* Urbem Mauritanie Cæsariensis, ut
 hic observat Optatus. Urbis hujus meminit Ptole-
 mæus. Occurrit in Antonini Itinerario. Plinius eam
 Latio datam scribit. Est in notitia episcoporum hujus
 provinciæ *Tapasitanus* episcopus. Civium hujus urbis
 egregiam fidem laudat Victor Vitensis l. v, n. 6.
 Du Pin.

(48) *Formensis.* Duæ leguntur sedes episcopales
 hujus nominis in notitia Numidie. Aduit Justus
Formensis episcopus in collatione Carthaginensi.
 Du Pin.

(49) *Idierensis.* Episcopus Numidie in notitia et in
 collatione Carthaginensi. Du Pin.

(50) *Qui et eorum in pace positorum animos pertur-
 bantes.* Vel est *perturbantes* pro *perturbantur*, ut post
 aliquot paginas, *militantes et destruentes* pro *militatis*
 et *destruistis*, vel est nominativus pro auferendi
 causæ; quales *ἀποπτόσεις*, etiam plusculas observabis
 in N. T. Vide emendatum interpretem ad Marc. xii,
 40, et II Cor. iv, 13, qui exemplo elegantissimorum
 scriptorum fieri nonnunquam docet. Aliquando reti-
 nuit et interpres vetus, ut Coloss. iii, 16: *Verbum
 Christi habitet in vobis abundanter in omni sapientia
 docentes, et commoneatis vosmetipsos.* Concilii Car-
 thag. an. 419, initio. *Aurelius episcopus dixit: Post
 diem præstitutam concilii, ut recordamini, fratres, beatiss.,
 multa flagitata sunt expectantes fratres nostros, ἐν τῷ
 ἀναμένειν ἡμᾶς τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν.* ut recte Græcus
 interpres: moxque iterum, *a decessoribus nostris
 eandem synodum firmantes ἀπὸ τῶν προσηλασμένων
 ἡμῶν τῆν ἀπὸ τῆν σύνοδον ἐξεδιωσμένων.* M. CASaub.

(51) *Jusserunt Eucharistiam.* Negabant Donatistæ
 Eucharistiam rite ab orthodoxis consecrari. ALBASP.

(52) *Et possent ista non fieri.* Observanda *πειρώσεις*

pro hæc autem minime facta essent, fieri non potuissent:
 ut in cod. Theod. et apud Cassiodorum, *non jubemus,
 pro vetamus.* Vide ad Lamprid. p. 356. Ita constit.
 Apost. lib. iii, c. 20: *Nec presbyterum neque diacono-
 num jubemus ordinare: ἀπὸι vetamus quemquam vel
 presbyterum, vel etc.* Græca non erant ad manum,
 cum hæc scriberem; sed interpretem opinor, hic
 quoque verbum verbo reddidisse. Sciendum tamen
 est, verbum *posse* sæpe redundare, ubi τῆ περιουσία
 locus non est. Sic hoc ipso libro circa finem, *mereri
 possunt* pro *merentur*: *mori potuerunt*, pro *mortui
 sunt*: etiam *pati potuerunt*, pro *passi sunt*; item, *po-
 tuit geri*, pro *gestum est*. Operæ et chartæ parco, ne
 plura congeram: sed multo plura similis locutionis
 exempla, poterit in hoc nro scriptore sedulus lector
 observare. Quo foriasso pertinet et illud S. Marci vi,
 5, *καὶ οὐκ ἠδύνατο, et non poterat ibi virtutem ullam
 facere, etc.* ut et illud Genes. xix, 22, *דבר לא כי
 עשיית איכל* quod vulg. ad verbum, *quia non potero
 facere quidquam.* M. CASaub.

(53) *Invenerunt matres quas de castimonialibus.* Ma-
 tres possumus Abbatissas interpretari. Quemadmo-
 dum enim Patres vocati qui monachis, ut docet Au-
 gustinus de moribus Eccles. Cath. cap. 51, ita quæ
 Monialibus præerant, matres olim vocatæ. Hieronym.
 ad Sabinianum diaconum lapsam: *Moris est, Ægypti-
 tiis et Syriis monasteriis, ut tam virgo quam vidua, quæ
 Domino se voverint, et sæculo renuntiantes omnes delicias
 sæculi conculcaverint, crinem monasteriorum matribus
 offerant descendendum, non intecto postea, secundum
 voluntatem Apostoli incessuræ capite, sed ligato pariter
 ac velato.* Ita descripsi ex antiquo codice ms. quem
 nuper in hac urbe nactus sum. Item Hieronymus, et
 ex eodem codice adversus Vigilantium circa finem:

castimonialibus fuerant 5 matres (64). Ecce quales 6, frater Parmeniano, episcopus oclas 7: et cum p[ro]p[ri]is tuis erubescere d[omi]neras. Catholicos innocentes accusas. Interea supra memoratus Felix inter crimina tua, et facinora nefanda, ab eo comprehensa puella tua (65) matrem (66) ipse imposuerat, a qua paulo ante (67) pater vocabatur, nefarie incestare nunc tunc delictov t. Et quasi de peccato sanctior fieret, Tyssidim 8 velociter properavit. Sic (68) Donatum annorum septuaginta episcopum, hominem innocensem spoliare ausus est episcopi (69) nomine et officio et honore. Venit schismaticus ad episcopum catholicum, ad innocentem reus, ad Dei sacerdotem sacrilegus, incestus ad castum, ad episcopum jam non episcopus; sed de (60) placito et de cojurat[i]one vestra securus, vestris legibus et decretis armatus: (61) manus, quas paulo ante peccata gravaverant 9, capiti innocenti iniecit: et de illa lingua

A accusus est terre sceleratum. (61) que jam nec ad peccitentiam agendam vel 4 idonea videbatur. Ecce quales. frater Parmeniano, defendis: ecce (65) pro quibus jam dudum dotes operari dixisti.

XX. *Contra Donatistas qui se sanctos dicunt, multam hominum case a peccato immunitatem et perfectum.*— Utiam vos ip[s]i, qui sancti et innocentes videri ab hominibus vultis, dicitis, male est t[er]ra sanctas, quam volas leentius usurpatis? quam Joannes apostolus proferri non audet, qui ait: *Si dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, et veritas in nobis non est* (1 Joan. 1. 8). Hoc qui dixit, sapienter se ad Dei gratiam reservavit. Est enim Christiani hominis, quod bonum est, vede; (64) et in eo 6, quod bene voluerit, currere: 44 sed homini non est datum, perficere: ut post spatia, que debet homo implere, restet aliquid Deo, ubi deficienti succurrat: quia ipse solus est perfectio, et perfectus solus Dei

LECTIONES VARIANTES.

6 In ms. S. G. M[an]us et ms. S. T. et in editis fecerunt.
 7 In ms. S. G. quatuor est, lapsu amanuensis.
 8 In ms. S. G. In ms. S. T. et P. S. sed, corrupte Tyssidim habet. Tyssidim, locus erat regis episcopos Donatistas. In notitia Cap[itu]lariensi vel episcopos Tyssidim in Notitia, et Tyssidim in Notitia Scilicet in libro de rebus Jugurthano cap. 62. In notitia episcoporum Africa, Tyssidim

mus aut Tyssidim; et in Leonis notitia Tyssidim.
 9 Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. crassaverunt.
 4 Dicit in ms. S. G.
 6 In ms. S. G. Quatuor sancti
 8 Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. necnon in editis, in Deo, sed contra notitiam auctoris, qui statim ait, nostrum est vede, nostrum est currere; Dei perficere.

VARIORUM NOTÆ.

Matres vocantur, sanctas, et filias, et non prohibentibus viris nuptias, omnium matris obtinere. Quod patet Manentium in civitate juncturam, etc. Præterea solenne hoc vestra, vestra innotuit, hoc in re post aliquid paginas, innotuit vestra, etc. innotuit pedalis notitas, etc. Tyssidim dicitur, et Tyssidim, etc. Uter tamen hoc potius, Matrem, que singule præerant, quam monachium sub carum matris, ac coepit virginitatem commiserat? Præterea, tot ibi tum fuisse credibile est, compositam Deo virginum, sive monasteria, sive divorsaria (Augustinus 5) cap. de Moribus Ecclesia), ut bene respectetur, si plures matres 7 quare virgines egi potest, et matrem hac communitate accipimus: namque pro pauperibus, et ventior sane tam et sententia. Fecit autem, pro fecerunt, nisi ipse fecerunt, respectu. Quod non pro matris legitur matris: sed non pro. Ceterum de matris et matris, velque virginum sanctarum, tum purgandi ritus, per cineres et salinam aquam, et si que alia ad ritus antiquos, in hoc nostro perennia, ut de penitentia passim nota observanda, nec omnia a viris ductis probem occupata, nos consilio præterimus. Neque enim hoc agimus, ut chartas impudens, aut aliorum plures scribi, qui multorum loca nos est, nos observamus, sed si que adhuc in Opus observamus hoc tenemus, quod quodam modo, innotuit, et nos illustrandi suscipimus. M. CASARI.

(64) Tyssidim matres, quas de Tyssidim dicitur fecerunt matris, Tyssidim eas perierisse quibus dicitur velum detraxerunt, et solus sic de distinguitur mulierum fecerunt. DE PIS.

(65) Matrem, hoc dicitur, et legitur quod quod, pro Dei dicitur essent, videbatur. ALBASP.

(66) Matrem. De hoc nomine vide quæ dicitur infra in notis ad librum VI. DE PIS.

(67) Pater vocabatur. Quia cum, cum castimonialibus hinc, quod Dei properavit. ALBASP.

(68) Tyssidim. Quoniam quatuor ex orthodixis. ALBASP.

(69) Nomen Nomen, officium, et honore: tria hæc in episcopo distinguuntur, nam quidam officio

privantur, quibus neque honor, neque nomen episcopale detrahebantur: rursus quidem et honore et officio spoliabantur, quibus nomen episcopi relinquebatur: deinde cum ad hanc rescribentur et deponerentur, horum trium privatione puniebantur. ALBASP.

(60) Placito. Mollis de Palatio. ALBASP.

(61) Manus, quas paulo ante peccata crassaverunt. Non Fr. Balutua, gravaverunt, Borthius, crassare inculcatum verbum, inquit, est ævi sequioris, quo et Salonius Apollinaris usus, et Agostinus orthographiæ commentarium suum fecit emendatorem. Ubi ait: *Uti corporis est et sanguis: Crassari animam carnaliter et crudeliter.* Vide et Zenonea Verouensem aut sitese. INCERT.

(62) Quæ jam tunc ad peccitentiam. Hæc lingua antiq[ua] est idcirco Donatus episcopum annorum septuaginta, que post hanc crimina digna non erat que ad penitentiam admittetur, sed in perpetuum ab Ecclesia debebat excludi. ALBASP.

(65) Pro quibus. Ecce quorum opera et ex opere operantis sancta, et gratiam sacramentorum vultis conferri. ALBASP.

(64) Et in Deo quod bene. Et in eo, non autem Deo scribentur esse vel vultis videri: innotuit: Quæ vultis esse vel vultis videri: Deo autem perficere. Ad ea namque Apostolus respondit: *Ipse neque vultis, neque vultis, sed vultis est Deo.* Quibus in verbis, qui Verborum Hieronymus 277 vim et 277 vim non advenit, suavisima et elegantissima *πεποινηται*, quæ in animo tuo habebat Apostolus, quæque his verbis occasionem dedit, partem dedit. Sed et 200 277 prima syllaba, ut pars 200 277 attendit. Ceterum autem sunt hæc Opus, et ex mente Apostoli *πεποινηται*, ne vultis Apostolo contrahi esse vultis ad Philippii. 12. *Deus est enim*, etc. Sed hæc de re tota ad si lullit, vim præstantissimam, et quod non in notitia fidelitatis parte ponimus, nullas annotationes, in opere modestissimo (lib. IX, parte seconda. M. CASARI.

Filius Christus. Ceteri omnes semi-perfecti^a sumus. Quia nostrum est velle, nostrum est currere; Dei, perficere. Unde beatissimus apostolus Paulus, ait: *Neque volentis, neque currentis, sed ad Dei gratiam pertinentis* (Rom. ix, 16). Nam et a Christo salvatore nostro, perfecta sanctitas non est data, sed promissa. Denique sic ait: *Sancti eritis, quia ergo sanctus sum* (Levit. xi, 45). Solus est ergo perfectus et sanctus. Denique non dixit, *sancti estis, sed, sancti eritis, dixit. Unde est ergo, quod vobis perfectam sanctitatem de superbia vindicatis? nisi ut appareat, quia vos ipsos decipitis, et veritas in vobis non est. In Joannis scholab esse noluitis. Cum enim seducitis aliquos, promittitis vos indulgentiam peccatorum esse duros: et cum vultis donare peccata, vestram profitemini innocentiam: et remissionem peccatorum sic datis, quasi nullum^c habeatis ipsi peccatum. Non est ista presumptio, sed deceptio: nec veritas, sed mendacium. Etenim inter vicina momenta, dum (65) manus imponitis et delicta donatis, mox (66) ad altare conversi, (67) dominicam orationem prætermittere non potestis. Et utique dicitis: *Pater noster, qui es in cælis, dimitte nobis debita et peccata nostra. Quid vocaris^d, dum peccata confiteris tua? si sanctus es, dum dimittis aliena? hoc modo et vos ipsos decipitis, et veritas in vobis non est. Sed ut apparet, hoc vobis dictat nutrix vestra superbia, quam Christus in Evangelio testificatur: quia etsi nomina vestra non dixit, per similitudinem tamen vestros mores ostendit; sic enim scriptum est: *Dicebat Jesus hanc similitudinem, propter eos qui se sanctos putant, et contemnunt cæteros* (Luc xviii, 9). Hoc de vobis dictum esse, ipsa res evidenter ostendit; dum vos quasi sanctos extollitis, et nos manifeste aperteque contemnitis: *Duo* (inquit) *ascenderunt in templum adorare, unus Pharisæus, et unus Publicanus* (Ibid. 10). Pharisæus tumidus, superbus, inflatus, talis, quales et vos videmus: non humiliato corpore, non inclinata cervice; sed erecta facie, et tumentis pectore: *Gratias tibi, Deus, quia nihil peccavi; hoc est dicere Deo, non habeo quod***

A ignoscas. Hoc insanus furor, hoc puniendæ et damnandæ superbia. Deus peratus est ignoscere, et reus festinat indulgentiam recusare. Publicanus humilis, hominem se esse cognoscens, sic rogavit, dicens: *Propitius esto, Domine, mihi peccatori* (Ibid. 14). Sic justificari meruit humilitas: sic superbia in Pharisæo, magistro vestro, de templo damnata descendit. Meliora inventa sunt peccata cum humilitate, quam innocentia cum superbia. Deinde cum vobis traditionis et schismatis gravia peccata non desint, insuper et superbos vos esse gratulamini^f.

XXI. Reprehendantur Donatistæ quod episcopos dignitate spoliarent et pœnitentiæ laboribus subjecerint.— Nunc quoniam erubescenda gaudia vestra probavimus, et furor vester tot locis ostensus est; restat de profunda impietate vestra aliquid dicere. Nam omnia, quæ a vobis fiunt aut facta sunt, quis poterit explicare? sic cuncta malignitate quadam ordinasse vos constat, ut in una specie operis vestri, species alias impleretis: ut dum presbyter aut (68) episcopus dejicitur, sic populus caperetur. Quomodo? posset turba hominum stare, quæ rectorem suum a vobis elisum esse conspiceret? Non aliter, quam quocumque casu, pastore occiso, lupi grassantur. Exorcizastis fideles^h, et lavistis sine causa parietes: ut hoc nequitæ genere subrueretis simplicissimorum hominum mentes. Talibus consiliis vestris, nonnullorum animi jugulati sunt, et sub nube simplicitatis, obcæcato astutiæ lumine, ut miseros sterneretis, sagittas de pharetra pectoris vestri, seductionibus præmisistis: ut de vobis Spiritus sanctus per David prophetam in psalmo prædixerit: *Quoniam ecce peccatores intenderunt arcum: paraverunt sagittas in pharetra sua, ad sagittandos obscura luna rectos corde* (Ps. x, 5). Quid a vobis minus factum est vestris consiliis? sauciatiⁱ sunt innocentes, exarmati fideles, honore nominis sui spoliati sunt sacerdotes. **O** impietas inaudita, **45** (69) quem jugulaveris inter pœnitentiæ tormenta servare^j (70)! in comparatione operis vestri, latronum levior videtur immanitas. (71) Vos vivum

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *imperfecti*.

^b Ita in mss. S. T. et P. S. In ms. S. G. *Joannis socii*.

^c Deest in ms. S. G.

^d In ms. S. G. *vocitaris*.

^e Additum hoc verbum ex ms. S. G.

^f Ita in ms. S. G. In ms. S. T. *Insuper et super vos esse* **D**

gratulamini: super vos, pro superbos.

^g In mss. S. T. et P. S. *quando*.

^h In ms. S. G. additur istud *fideles*, quod deest in mss. S. T. et Ph. S.

ⁱ Ita in ms. S. G. In ms. S. T. et in editis *sagittati*.

^j Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *sævire*.

VARIORUM NOTÆ.

(65) *Manus imponitis*. Publice et in missa pœnitentes olim absolvebantur: Tertull. de pudicitia, *prosternens in medium: item, cæteras etiam metu complex*. ALBASP.

(66) *Mox ad altare conversi*. Absolutis pœnitentibus ad altare revertebantur episcopi. ALBASP.

(67) *Dominicam orationem*. Ergo absolutio fiebat ante orationem Dominicam, et ante communionem. ALBASP.

(68) *Dum episcopus dejicitur*. Loco removetur. Tertull. de Exhort.: *Memini digamos loco dejectos: episcopos e suis sedibus deturbabant, laicos faciebant; pœnitentiæ manus eis imponebant, hæc omnia ut fidelium animos ab Ecclesia averterent*. ALBASP.

(69) *Quem jugulaveris inter pœnitentiæ*. Aliæ edi-

tionem hæc ita legunt: *O impietas inaudita, quæ jugulas inter pœnitentiæ tormenta secure! in comparatione, etc.* Quod præcedentibus quidem non male convenit, sed quæ sequuntur, illud potius exigere videntur quod in hac editione. M. CASAUB.

Ibid. *Inter pœnitentiæ et tormenta servare*. Episcopos quos deposuerant, et privatione episcopatus occiderant, eos demum inter pœnitentes rescribebant: hoc erat jugulatos servare inter tormenta pœnitentiæ. ALBASP.

(70) *Quem jugulaveris inter pœnitentiæ tormenta servare*. Sacerdotem quem gradu dejeceris in pœnitentiæ laboribus detinere. DU PIN.

(71) *Vos vivum facitis homicidium*. Sinitis episcopos quos occidistis et quos dignitate spoliastis, inter

facitis homicidium (72) : latro jugulatis dat de morte compen-
 tum : p. perate sensus sui circumventi sunt , quos decipere potuistis. Perfecti enim fuerant illi , opere scilicet Dei , qui in ejus nomine fuerant ordinati. Et vos contra opus Dei hostiliter militantes , divinum opus malitiae^a vectibus destruentes. Apparet ergo de vobis dictum esse in x psalmo : *Quoniam quae tu perfectisti , ipsi destruxerunt (Ps. x, 4)*. Fecit vos superbos impietas vestra : sed accusat vos prospiciens de caelo justitia : et iniqua vos gerentes error hominum laudat , ut de vobis in ix psalmo dixerit Spiritus sanctus , *quoniam laudatur peccator in desideris animae suae ; et qui iniqua egerit , benedicitur (Ps. ix, 24)*. Quid iniquius , quam exorcizare Spiritum sanctum ; altaria frangere ; Eucharistiam animalibus projicere ? et (75) ut in errorem vos vester populus mittat , laudando felices appellant , et (74) bene nominant (75) , et 76 per vos jurant , et personas vestras jam pro Deo habere noscuntur.

XXII. *Impietas Donatistarum qui per suos jurabant episcopos.* — Solet Deus ad probandam fidem in juratione ab hominibus nominari : sed cum per vos juratur , jam apud vestros de Deo et Christo silentium est^b. Si ad vos divina migravit de caelo religio , qua per vos juratur , nemo vestrum aut vestrorum laqueat : nolite mori : imperate nubibus , pluite si

LECTIONES

^a Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *malitia*.

^b In ms. S. G. *silat*.

^c Ita in ms. S. I. *paucum scilicet impietati sacrilegium*:

penitentes miseram vitam trahere : hoc est , vivum homicidium facere. **ALBASP.**

Ibid. *Vos autem vivum homicidium facitis.* Pro eo dixit quod est , vos deturbatos bonis et dignitatibus , summantes viros vivere in penam , velut ipsis sibi superstites facitis. **Manil. libro v :**

Virgines et vive rapatur sine funere funus.

Bona atque dignitates , altera hominibus vita , alter sunt sanguis , ut jurisconsultus barbarae vocis , mirum vero mentis , Accursius dixit. Cujus generis alia videre te volumus apud Joan. Meursium , optimum , eruditissimum , robisque amicissimum virum , in animadversionibus Miscellis. Eiusdem sententiae est Ulyssis ad Penelopem versus apud Ovidium :

Viscera nostra , tuum dilacerantur opes. **BARTH.**

(72) *Vivum facitis homicidium.* Episcopos quos ecclesiis eius spectat ad vitam civitem , id est , quos honore et dignitate spolastis , miseram vitam inter penitentes trahere cogitis , hoc est , *vivum facere homicidium*. **De Pis.**

(75) *Et ut in errorem vos vester populus mittat , laudando felices appellant , et bene nominant , etc. Bene nominant* , id est , loco omnis boni vestra nomina proferent. **Tibullus l. II, eleg. 4 :**

Sed bene Messallam sua quisque ad pecula dicit :

Nomen et absentis singula verba sonant. **BARTH.**

(74) *Et bene nominant.* Id est , *loco omnis boni vestra nomina proferunt* ; vir doctus ad hunc locum , qui etiam profert locum **Tibulli :**

Sed bene Messallam sua quisque ad pecula dicit ,

Nomen et absentis , singula verba sonant.

Ibid. fortasse verum , sed hoc parum apposite , ni fallor. Aliud enim est amorem , sive praesentium , sive absentium inter lobendam nominasse ; et illis bene precari Plautina illa formula : *Bene me , bene te* ,

petestas , ut per vos plenius juretur , et de Deo scilicet. Nam et prioribus saeculis , ut templa fabricarentur , et Idola fierent , quid a vestro populo diabolus potuit amplius facere ? nihil aliud , nisi ut de Deo taceretur , dum per errorem homines de solo diabolo loquebantur.

XXIII. *Reprehenduntur Donatistae quod unctorum Dei sacerdotum capita raserunt.* — O sacrilegium impietati commissum ! dum homines per vos jurantes libenter auditis , et vocem Dei auribus non admittitis vestris qui in civ psalmo (v. 45) sic ait : *Ne tetigeritis unctos meos ; neque in prophetas meos manum miseritis*. Unctos autem esse et reges et sacerdotes , et libri Regnorum indicant ; et David in psalmo cxxvii (v. 2) sic ait : *Sicut unguentum in capite quod descendit in barbam Aaron.* (77) Et tamen vos contra iisdem viribus conati estis praecpta contemnere , quibus , qui Deum timent , mandata conantur implere. **46** Docete ubi vobis mandatum est , (78) radere capita sacerdotum (79) , cum e contrario sint tot exempla proposita , fieri non debere. Saul antequam peccaret , ungi meruit : post unctionem non leviter offendit. Hoc Deus cum videret^d , propter oleum non tangendum , volens exempla proponere , penitentiam professus est ; sic enim legitur dixisse Dominum : *Penitet me unxisse Saul in regem (I Reg. xv, 11)* ; et

VARIANTES.

quippe sacrilegium est per hominem jurare , impietas de Deo scilicet ac jus vocem non audire.

^d In ms. S. I. *diceret* , lapsu exscriptoris.

VARIORUM NOTAE.

C *bene nos , bene vos , bene nostram etiam Stephanium* : aliud , *nomen alicujus , omnis boni causa proferre* ; quod qui facit , sibi potius bene precatur. Non me latet , deos quoque deasque appellari solitos a liber-
 tibus , quos probabiliter boni omnis causa nominatos putes ; sed illud neque ad hunc Optati , neque illum **Tibulli** locum pertinet. Possis etiam interpretari , *bene nominant* , quot es nominant , *beneficentis* appellant : quomodo Tertullianus *beneficentis* et *beneficentis* proprie designatos martyres , paucis ad *martyres* capitibus sapiens. Solitos autem Donatistas *de persecutione Catholicorum* , passim quari , et sese suosque *veritatis martyres* nuncupare , pluribus docet Augustinus. **M. CASAEUS.**

(75) *Bene nominant.* Bene precantur vobis : vos ut sanctos et Dei amicos praedicant. **De Pis.**

(76) *Per vos jurant.* Haec ad Donatum Carthaginensem referenda sunt , qui patiebatur ut per se homines jurarent. **ALBASP.**

Ibid. *Per vos jurant , et personas vestras pro Deo habere noscuntur.* Vide et lib. III. Horatius carminum lib. IV, od. 5, ad Augustum :

Hinc ad vina recti laetus et alteris
 Te mensis atque Deum.

Item .

Jurandasque tuum per nomen ponimus aras.

INSERU.

(77) *Et tamen vos contra eandem vires.* Miror unde haec in meliorem hanc editionem irrepererint , cum melius antea legeretur : *et tamen vos contra , iisdem viribus conati*, etc. **M. CASAEUS.**

(78) *Radere capita sacerdotum.* Penitentium capita radebantur et cinere aspergebantur , ita ut cum sacerdotibus penitentiam imponerent Donatistae , eis capita radebant. **ALBASP.**

(79) *Radere capita sacerdotum.* Radebant Dona-

utique potuit Deus oleum quod dederat auferre. Sed cum voluit docere, non debere contingi oleum etiam in peccatore: ipse qui dederat, penitentiam gessit. Igitur Deus, si, ut te doceret, quod dedit auferre non potuit, per quod noluit: tu quis es, ut auferas quod non dedisti? et qui parare debebas aures ad audiendum, parasti novaculam ad delinquendum: et cum possetis esse filii Dei, filii hominum esse voluistis; et ad indigendum morsum honoribus alienis, dentes vestros in sagittas et arma vertistis; linguas acustis in gladios: implestis quod de vobis in psalmo **LVI** scriptum est: *Fili hominum, dentes eorum arma et sagittæ, et lingua eorum gladius acutus (Ps. lvi, 4).*

XXIV. Injuria facta a Donatistis omni hominum generi et ætati per impositionem manuum in penitentiam. — Ergo linguas vestras acustis in gladios, quas movistis (80) in mortes, non corporum, sed honorum: jugulastis non membra, (81) sed nomina. Quid prodest, quia vivunt homines, et (82) honore a vobis occisi sunt? valent quidem membris, sed ereptæ portant funera dignitatis. (83) Extendistis enim manum, et super omne caput (84) mortifera velamina præstendistis: ut cum sint (sicut supra dixi) (85) quatuor genera capitum in Ecclesia, episcoporum, presbyterorum, diaconorum, et fidelium: (86) nec uni parcere voluistis: (87) evertistis animas hominum. Hos actus vestros odit Deus in Ezechiele propheta, cum dicit: *væ facientibus velamen, hoc est, imponentibus manum super omnem ætatem^a ad*

A *evertendis animis (Ezech. xlii, 18) (87) Invenistis pueros: de penitentia sauciastis, ne aliqui ordinari potuissent. Agnoscite vos animas evertisse. Invenistis (89) fideles antiquos, fecistis penitentes. Agnoscite vos animas evertisse. Invenistis diaconos, presbyteros, (90) episcopos, fecistis laicos. Agnoscite vos animas evertisse.*

XXV. Iterum in Donatistas, qui sacerdotes innocentes dignitate et honore spoliabant et penitentiam addicebant. — (91) Socius et comes vester jamdudum fuerat, cui nunc manus inferre conatus es: pariter currebatis: fac illum peccasse cum peccatum non esse constet; jacebat ut astimas: si Apostolum legisti, tu vide eum stes, et illi eum jaceat: si servus es, dominum recognosce, et intellige, quia non tibi jacebat, qui tecum paulo ante currebat. Quid in potestatem alienam irruis? quid temerarius Dei tribunal ascendis? et cum ipse sis reus, in alterum audes ferre sententiam? et legisti: *qui stat, domino stat suo, et qui jacet, domino suo jacet (Rom. xiv, 4).* Potens est autem dominus ejus, suscitare eum: tu qui es, qui de servo alieno judices? Oleum sacerdoti a Deo collatum, non debuisse vos tangere, a puero Dei David discere debuistis, qui sic per Samuelem ungitur, ut Sauli quod jamdudum datum fuerat, minime **47** tolleretur (**I Reg. xvi**). Denique vel cum Deo jubente vel eventu procurante, una eos spelunca concluderet; venerat in potestatem pueri David Saul, qui peccaverat. (92) Videtur non videns, ideo

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *super omne caput et super omnem ætatem.*

VARIORUM NOTÆ.

ristæ capita sacerdotum, quasi ad auferendamunctionem sacerdotalem. Du Pin.

(80) *In mortes non corporum, sed honorum.* Quia episcopos honore et officio spoliarent. **ALBASP.**

(81) *Jugulastis nomina.* Dignitatem detraxistis. **ALBASP.**

Ibid. Jugulastis non membra, sed nomina. Nomina pro dignitatibus et honoribus posuit. *Ibidem* subjungit ecce, *ereptæ portant funera dignitatis*, et pag. 60, *gutturum vestro honorum funera minime sufficiunt.* Item pag. 60, *Dei episcopos linguæ gladio jugulastis, fundentes sanguinem non corporis, sed honoris*, etc. **INCERT.**

Ibid. Sed nomina. Nomina, pro dignitatibus posita notabamus. *Jugulastis non membra sed nomina.* Cum statim dicat, *ereptæ funera dignitatis.* **Ovidius:**

Vive tibi et longe nomina magna cole.

BARTH.

(82) *Occisi sunt honores.* Nihil turpius olim, neque indignum magis, quam videre episcopum inter penitentes: ideo ait occisos fuisse episcopos quos penitentes fecerant **ALBASP.**

(83) *Extendistis enim manum.* Imposuistis penitentiam omnibus, et omnes ordines, episcopos, presbyteros, diaconos, et laicos vere fecistis. **ALBASP.**

(84) *Mortifera.* Summum erat scelus us qui nihil commeruerant penitentiam impertire: nam erat innocentem reum facere, et peccatum illi tribuere. **ALBASP.**

(85) *Quatuor genera capitum.* Si credamus iis qui sacrificandi potestatem sacerdotibus et laicis juxta concedunt, unum tantum erit capitum genus. **ALBASP.**

(86) *Nec uni parcere voluistis, evertistis animas ho-*

C *minum.* Tolle mendum nimis quam manifestarium, legendo *animas omnium* **INCERT.**

(87) *Evertistis.* Qui fidelem ex lege Christi et ex ejus corpore rescendit, is statim fidelium evertit. **ALBASP.**

Ibid. Evertistis animas hominum. Corrige cum viro docto *animas omnium*, quale est quod et septimo legatur: *Si unum est quod ab hominibus admittitur*, etc., ubi correximus, *omnibus.* **M. CASAUB.**

(88) *Invenistis pueros.* Extremum erat malitiæ genus pueros ac propterea innocentes, et omni lumine vacuos ad penitentiam cogere; nam post publicam illam penitentiam in clerum adlegi non poterant amplius: uti ait, *ne qui ordinari potuissent.* **ALBASP.**

(89) *Fideles antiquos.* Seniores laicos, penitentiam quamvis nihil peccassent, subire coegerant. **ALBASP.**

(90) *Episcopos fecistis laicos.* Episcopos orthodoxos deponabant: hos postmodum inter penitentes relegabant, et acta penitentia laicos faciebant; quod merito exprobrat Donatistis Optatus; nam episcopus olim poterat fieri laicus, ut legimus de Trophimo, sed hoc non fiebat nisi ob aliquod grave crimen: deinde penitentia illi nunquam imponebatur. **ALBASP.**

(91) *Socius et comes.* Hoc est, illi episcopi quos penitentia sauciastis, erant socii et fratres vestri, qui si quid fecerant, erant deponendi, non penitentia puniendi, non hoc dedecore afficiendi: oleum enim Dei non est violandum. **ALBASP.**

(92) *Videtur non videns, etc.* Lege disjuncta voce *clausi oris.* Os autem totam denotat faciem; Germanicus de Astrea:

Seraque ab Ecclesiis descendens montibus, ore
Velato.

BARTH.

quod a majori lumine (ut fieri assolet) (95) in caligine clausi aeris, alterum juxta se videre non potuit. Innumerabiles antequam regem sequerentur exercitus: sed ipse rex in potestatem venerat alienam. Occasionem victorie David habebat in manibus: incertum et securum adversarium, sine labore poterat jugulare: et sine sanguine et conflictu multorum, poterat bellum per compendium mutare in eadem: et pueri ejus et occasio suadebant: ad victoriam opportunitas hortabatur. Stringere jam ceperat ferrum: ire jam ceperat armata manus hostiles in jugulos, sed obstabat plena divinum memoria mandatorum: hortantibus se pueris et occasioibus **contradicit**, tanquam et hoc diceret, sine causa me, Victoria, provocas, frustra me, occasio, in triumphos invites. Vocebat hostem vincere, sed prius est Domini divina precepta servare. *Nonquid militum munus in unum? Domini I Reg. xxiv, 7?* Re-presso cum gladio munus: et dum timuit oleum, servavit inimicum. Et ut ² completeret observantium, vindicavit occisum II Reg. i: Vos nunc Deum timetis, nec fratres agnoscitis, in cote ³ livoris acustis novitas inguit, et divini precepta calentes, mistro- rum prope- rastes in capita, (94) ut in captivitate carcos ⁴ et imperitos populos, jugulatis ⁵ ducibus, traheretis. Esuritis honores inopentium sacerdotum: unde furori vestro tanta fames ignata est, ut

A guttura vestra sepulera patens faceretis. Unicumque sepulero subicit unum funus, et clauditur: gutturi vestro honorum funera minime suffecerunt, et adhuc patent, dum aliquos queritis devorare, ut merito de vobis dictum sit: *sepulcrum patens est guttura eorum* (Ps. v, 11): nam et de maledictione presumitis, cum scriptum sit *Benedicite et nolite maledicere* (Rom. xii, 14). Quisquis contra vestram voluntatem aliquid ⁶ fecerit, intentatis terrores, maledicta pretenditis: et quia aliqui homines, plus mali mereri possunt quam boni: quidquid (95) iustitiam Dei aut peccati meritum fecerit, amaris vestris maledictionibus vindicatis: merito de vobis dictum est in psalmo xii (v. 5). *Os eorum maledictione et omni iniquitate plenum est.* Gloriamini, quod vobis maledictionibus, aliqui homines morti potuerunt. Certe non licet occidere. An ideo vos putatis innocentes, quia ferro usi non estis? (96) innocentem se et venenarius judicat, si in solo ferro est homicidium: non sibi videatur reus, qui alterum subducto cibo necaverit: innocentem se judicat, qui spirandi prohibita facultate, suffocaverit vivere cupientem. Nec multa sunt genera, sed unum nomen est mortis. Maledictionibus tuis cum fiducia hominem mortuum protestaris, quid **48** interest, an gladio ferias, an lingua perestias? indubitanter homicida es, si per te mortuus fuerit qui vivebat. Quisquis talis ex vobis

LECTIONES VARIANTES.

¹ In tribus miss. *nullere eadem*, sed recte emendatum in editis.

² In ms. S. F. et in editis, *Com*.

³ In ms. S. G. in eade. In aliis *cede*: legendum *cote*. C

⁴ In ms. S. G. additur *ductis*, quod superfluum.

⁵ Male in ms. S. G. *perestias*.

⁶ Dicit in miss. S. F., P. S.

VARIORUM NOTÆ.

(95) *In caligine clausis*. Manifestum itidem incedendo legit voce disjuncta Fr. Baldubius, *clausideris*; Sed Bartholæus emendat *clausuris*. Os totam faciem denotat, Germanicus Cæsar in signo Astræ:

scilicet ab excessu descendens montibus, ore
Volant.

Ibid. *In caligine clausi aeris*, etc. Ideo ait, Sanctum vultum a Davide videre tamen visum non potuisse, cum uterque in eadem esset spoliata, quod Sancti a majore lumine oculi ad hunc caligarent. Vulgo experimur, ut qui ex aertis in clausa et tenebrosa, subito emigratione deveniunt, clarumque lucem obscuriore aliquo loco repente mutant, illi aliquando nihil omnino videant, ut et illis contra, qui ex densis tenebris in apertam lucem subito prodiantes, tantum simul admittunt solium, ceptumque fulgere oculos ad aliud tempus prostrogi. Ad verba quod *ostendit*, aut *subscendit* est *ostendit*, a majore lumine lumine: aut a majore lumine, id est, proprii majus lumine, pro majore lumine: quod scilicet ante paulo oculus ejus implebat, etc. *Clausi aeris*, ut dicitur, ferri potest, pro quo lumine si quis *clausi aeris*, vel *ostendit*, vel tale quod *ostendit*, dominando eodem recitat, cum non contulerim. Bartholæus, inquit vir doctus, emendat, *ostendit aeris*. Ille quoque ferri potest; non illud tamen; quod mox scribitur in *ostendit* factum in non ostendit. Quæstio enim si illi sit? Sane si non admittamus, de *ostendit*, et in vulg. occurrit interdum, non hominem ostendendum esse, dicitur unum credendum esse. Sed non propter ista dicitur *ostendit* solo scriptura est, in *ostendit clausis*; pro, poterat *ostendit* per *ostendit* in eadem: *ostendit* ostendit plenius: poterat *ostendit* in eadem; paulo post, in *ostendit* arguit *ostendit*: pro

quo prima facie, in corde livoris, non dubitabam respondendum, sed jam mihi videtur illud et elegantius et acutius. Mox in *ostendit* trahere, cum tam clarum sit, quam si solis radio scriptum esset, quid dicimus illos, nisi nedom in serpo quæsisit e, qui in *ostendit* carcos, id est, peresus excæcatus, et oculis orbatos seu captos, ex Apuleio maluerunt interpretari. M. CASARE.

(94) *Ut in captivitate carcos aut imperitos populos*. Vocat in *ostendit* carcos, prosus excæcatus et oculis orbatos seu captos. Sic Apuleius, *defletis ad captivitatem oculis*. ISCRIT.

(95) *Judicium Dei*. Quid sit vindicare maledictionibus quidquid iudicium Dei fecerit, non satis intelligo, nisi velit dicere quidquid Deus fieri permisit contra eorum voluntatem. ALIAS.

Ibid. *Quidquid iudicium Dei*, etc. Quia, inquit, ita solet usu venire, ut non omnes sint felices, quidquid e vestris illis contingit adversa, id vos procius vestris maledictionibus vindicatis et assertis, quasi eorum velle virtute contigerit. Fuit Aliasplacens ut interpretandum poterim, ne videat recedendum quis parat, et clausuram, quod ipse profitetur, se non intelligere. M. CASARE.

(96) *Innocentem se et venenarius judicat*, etc. *Venenarium* vocat venalem venenum et plam abominabilem *venenarium*, quod nomen in eodem. Usurant non huic soli, verum etiam alias non de probe scriptoribus, Tertulliano, Julio Firmico, ipsi denique Suetonio. ISCRIT.

Ibid. *Venenarius*. Hoc nomen dicit venenum *venenarium* conditorem. Venenarius, et que dicitur in hoc nomen scriptor Sæva Grammaticus dixit, ut a nobis infra his libellis docetur, BARTH.

est, frustra se Christianum aut sacerdotem Dei profitetur, qui lenitatem Dei non curat imitari^a; cum scriptum sit in Salomone: *Deus mortem non fecit, nec latatur in perditione vivorum* (Sap. 1, 15). Credo vos oblivisci non posse, quid per loca aliqua feceritis, cum eos, qui legem Dei predicabant, id est, prophetas velletis occidere contra jussionem Dei dicentis: *Et in prophetas meos manum ne miseritis* (Ps. civ, 15). Deuterium, Partenum, Donatum^b, et Getulicum, Dei episcopos, linguæ gladio jugulastis, fundentes sanguinem non corporis, sed honoris. Vixerunt postea homines, sed a vobis occisi sunt in honoribus, Dei sacerdotes. Multis notum est et probatum, persecutionis tempore episcopos aliquos, (97) inertia a confessione nominis Dei delapsos thurificasse, et tamen nullus eorum qui (98) evaserunt, B aut (99) manum lapsis imposuit, aut (1) ut genua figerent^c; imperavit. Et facitis vos hodie^d (2)

LECTIONES VARIANTES.

^a Hæc supplevimus ex ms. S. G. In aliis hic lacuna, quam suppleverat Balduinus per vocem *ignorat*.

^b Deest in ms. S. G.

^c In mss. S. T. et Ph. S. lapsu amanuensis, *ferent*.

^d Deest in ms. S. G.

VARIORUM NOTÆ.

(97) *Inertia*. Inter tormenta Christum negasse. ALBASP.

Ibid. *Inertia a confessione Dei elapsos*, etc. Verbum hoc *inertia*, non pro atrocitate criminis, quo vix ullum majus, si, ut vulgo, accipias. Sed *inertiam* hic vocat Optatus, metum mortis, et amorem mundi et temporalis tranquillitatis; quæ sane vere *inertis* et ignavi propria: unde et in N. T. *δειδοι* meticulosi, timidi, et *ἄπιστοι* infideles conjunguntur, et ab hæreditate cælesti cum cætera peccatorum colluvie excluduntur, Apocal. xvi, 8. Magni enim et generosi animi est, esse Christianum. Quo fortasse et illud pertinet, quod Hebræi dicunt, *דעס ווללסטאם וואס איז אין ביר* *Nullus nebulo* (fatuus stolidus) *timet peccatum: nec idiota* (Hebr. populus terræ) *quisquam pius*: ex *אב* quæ vulgo *capitula patrum*. Sed et Hebr. vi, 11 et 12 segnes et inertes eis opponuntur, qui in fide ad finem usque perseverant, neque dubitavit beatus Chrysostomus infandam Judæ proditionem ipsius inertix *καὶ ῥαθυμία* uni adscribere; *τὸ σῶπὸν ἐστὶ ῥαθυμία κακὸν*, ut eleganter ibi concludit tom. v, pag. 363. Idem beatus pater, *ὅτι ἐκ ῥαθυμίας ἡ κακία, καὶ ἀπὸ σπουδῆς ἡ ἀρετή*, fuse tuetur ac disputat tom. vi, pag. 814. etc. supra libr. 1, eadem de re, *ut damno æternæ vitæ, istius incertæ lucis moras brevissimas compararent*, etc. Quod igitur prius amori, studioque presentis hujus vitæ, hic inertix imputat ut etiam Q. Curtius, *pigros, et, qui diuturnam vitam unicum bonum æstimant*, conjunxit: *Quamquam ne pigri quidem sibi fata disponunt, sed unicum bonum diuturnam vitam æstimantes, sæpe acerba mors occupat*. Alex. lib. ix. *Mox qui evaserunt*, id est, qui tentationi seu persecutioni non succubuerunt, qui steterunt. Ita enim solet sanctus Cyprianus, *stantes lapsis opponere*. M. CASAUB.

(98) *Evaserunt*. II qui Christum non negarunt. ALBASP.

(99) *Aut manum lapsis*. Pœnitentiam lapsis non imposuissent; nusquam enim reperies neque in An-cyrano, neque in Eliberino pœnitentiam episcopis impositam, imo contrarium legitur de Trophimo et de Marcellino. ALBASP.

(1) *Aut ut genua figerent*. Aut ut publice errorem suum detestarentur: pœnitentes enim coram omni-

A post unitatem, quod a nullo factum est post thurificationem: quia scriptum est: *Ne tetigeritis unctos meos, neque in prophetas meos manum miseritis* (Ps. civ, 15). Oleum suum defendit Deus: quia si peccatum est hominis; unctio est tamen divinitatis. *Ne tetigeritis* (inquit) *unctos meos*: ideo, ne dum peccatum hominis percutatur, et (5) oleum, quod Dei est, feriat. Judicio suo Deus servavit rem suam, et tamen vos passim irruistis in alienam, corrumpentes omnium felicitatem. (4) Nam quæ major infelicitas, quam Dei sacerdotes vivere, nec esse quod fuerant?

XXVI. *Matronæ, pueri, virgines, immerito a Donatistis pœnitentiæ addictæ*. — Matronæ, pueri simul et virgines a vobis coactæ, nullo interveniente peccato, salva innocentia et pudicitia, vobis docentibus pœnitentiam gerere didicerunt. Numquid minor est infelicitas? (5) contrivitis sexus^f, vexastis ætates. Vere

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in ms. S. G. Male in mss. S. T. et P. S. *Neque*.

^f Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. et in edis, *contritos sexu vexastis ætates*, minus bene, nam duo sunt membra distincta sexus et ætatis.

bus genua figebant, et in porticus Ecclesiæ transeuntes genibus flexis orabant, ut Deum et Ecclesiam pro se exorarent. Tertullianus, *caris Dei adgeniculari, presbyteris advolvi*: quo respexit Optatus. ALBASP.

(2) *Post unitatem*. Post unitatem a Macario factam: postquam crudelem in episcopos vindictam exercebant Donatistæ tanquam in eos quorum impulsu ea facta esset. Ait igitur Donatistas gravius punisse episcopos qui unitatem procurarunt, quam olim Ecclesia in lapsos animadverterat et in eos qui fidem pejerassent. ALBASP.

(3) *Oleum quod Dei est feriat*. Oleum feriebatur quia dignitas sacerdotalis ludibrio habebatur. ALBASP.

(4) *Namque major infelicitas*. Ita legendum, *neque major infelicitas*. Cum vulgo pessime coaluerint voces etiam *necesse*. Id quod videre, cuius pronum. BARTH.

(5) *Contritas sexu vexastis artes*. Aut cum aliis editionibus legendum: *numquid minor est infelicitas, contritas* (lege *cum contritas*, ut supra, *compressit*, pro *cum præcessit*;) *sexu vexastis artes? vere*, etc. Aut si illud, *numquid minor est infelicitas*, ad superiora pertinet, scribendum hic: *contritas sexu vexastis ætates? vere*, etc. Sed quid hoc, *contritas sexu ætates? an subaudiendum aut restituendum, utriusque*, et lege, *contritas utriusque sexus vexastis ætates*. *Ætates*, sive seorsim capias, sive cum *contritas* conjunges, eleganter ponitur pro senibus, seu personis senio connectis: ut, ædium senectutem, et ædium ætatem, promiscue usurpata reperias. Atqui jam virginum et matronarum, in superiori periodo meminerat, an igitur hic iterum: *sexus utriusque? an potius senum: contritas senum vexastis* ut ante aliquot pag. *invenistis fideles antiquos*, etc. Coniciebam aliquando *contritas saxo vexastis*, cum pauca retro, *genua figere* inter pœnas, a pœnitentibus exigì solitas, posuerit. Præterea, quid huc pertinent sequentia Psalmistæ verba, quæ profert Optatus, si hæc contritio, de qua istic agitur, non ab eorum crudelitate, quos hic incessit noster, sed ipsa senum ætate? nisi tamen contritas vexastis, pro conterendo vexastis, sit ab eo dictum. Tuum erit arbitrium, lector, quod malueris eligere. Optatum autem ejusmodi argutias nimis amasse, utinam non tam multa in mundo exempla, quæ fidem facerent. Atque ego quæ ita super hoc loco, sed idem vir doctus et acutus BB, cujus jam supra memini, ita

de vobis dictum est in psalmo xlv. *Contritio et infelicitas in vobis non est, etiam peccata non cognoverunt: non est timor Dei ante oculos eorum.* Individuas penitentiam peccatis, (6) nec enim acta est ab aliquo, **49** sed a vobis exierit, nec (7) aequalibus temporum spatibus, sed egistis omnia pro personis, aliter anno toto, aliter mense, aliter vix tota die, imperatibus vobis penitentiam gessit. (8) Si veritati consentire (ut vultis) peccatum est, si est similis culpa; quare non est aequalis pro eodem re tu poenitentia? Dubium non est, (9) populum credentium Israel esse vocatum (10); plebes singulas filias Israel, id est,

A qui mente (11) Deum viderunt, et Deo crediderunt: et tamen has plebes coegistis flectere et inclinare cervices, et serae caputum junctis, massam penitentium facere, illas plebes doluit Deus per Ezechielem Prophetam dicens: *Vae plebibus, quae saccunt cervicalia* (Ezech. 4. 15), id est in cubilia cervicis ut supponant sub cubito et sub manu. Utique sub cubitibus et sub manibus vestris, et cum super eorum vel earum capita velamina penitentiae tenditis. Quae impietas vestra et furor ostensus est, et superbia demonstrata: etiam stultitia fuerat revelanda; sed hanc in sexto libro demonstrabo.

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. plenus.

^b *Tras* hoc locus in corruptus erat, tam in miss. quam in editis, ut vix intelligibilis videretur. In ms. S. T. sic habetur: *Immo non est penitentiam credentium Israel, id est, qui mente Deum viderunt, et tamen has plebes coegistis flectere et inclinare cervicem, et serae caputem vestrum massam penitentium facere.* Ita etiam in ms. P. S. qui alique forme committit cum ms. S. T. nisi quod pro *missam*, habetur, in *osam*. In ms. S. G. *Dubium non est populum credentium*

B *Israel esse vocatum, plebes singulas filias Israel, id est, qui mente Deum viderunt et Deo crediderunt, et tamen hos plebes coegistis flectere et inclinare cervices, et serae caputem vestrum massam penitentium facere.* Ex hoc ms. ceteris ubique vixit: emendationem hanc Optati locum restitimus.

^c In ms. S. G. *deponit ad miss.* Post haec verba in ms. S. T. et P. S. habetur, *Explicit liber secundus.* In ms. S. G. *Explicit liber sancti Optati secundus.*

VARIORUM NOTE.

corrigebat: *gerere didicerunt; numquid mirum est infelicitas? contristatis sexus, rexastis atates. Vere de vobis,* etc. ut ad illa alludat quae supra, *ut peccatis vobis volumus super omnem aetatem,* etc. quod mihi quoque valde placet M. CASAUB.

(6) *Nec enim acta.* Nemo enim regitit. ALFASP.

(7) *Aequalibus spatibus.* Esi enim modo secutum vos, unum esset dolletum, distantes fut penitentia, quod est acceptare personas, quo quod antiquos cultum gravius poterat esse peccatum tempore quodquam in episcopo magis reprehendi poterat: Tertullianus de Pudicitia, et Clementis constituiti res. ALFASP.

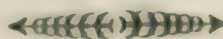
(8) *Si consentire veritati.* Si peccatum prostrasse in Macarius veritatem faceret. ALFASP.

(9) *Esse vocatum populum credentium,* etc. Miror quid eos a quibus Optatus hausit, inducere poterit, ut Israel interpretarentur, qui mente Deum viderunt. Non quareo quam id verum sit, quod esse falsissimum, nemo potest ignorare; sed aliquam tamen erroris causam, quam in his *Deum viderunt vel homo Deum videns* ab Augustino aliisque notatis agnoscamus, quero. An *עַם* vel *עַמְּ* quod 72 Septuaginta in *עַמְּ* *עַמְּ* reddidere, nunc etiam quod mentem significaret, inde deduxerunt? Sed quodquid hujus sit, cum et hanc adducat irridens ille quidem, sed adducat tamen inter alias Hieronymus, et qui post Hieronymum vocat. Hebraicus Scripturae coegesset; non est quod de antiquitate eius interpretatio debitemus. Illud tamen peno cordato lectori considerandum propono, quomodo vix mente Deum viderunt, et flectere et inclinare cervicem, quae tanquam contrita committit hic Optatus, opponantur. Ego plane persuasum habeo scripsisse Optatum *recta* vel *erecta*, quod postea, quia manus esset notam, et magis proceram, et ab Hebraicis minus receptam, quia tamen fortasse minus notum in mente mutatum sit, ut praemadmodum supra in variabola Polichiani et Parisi *erecta* factas et *inclinata* et *erecta* opponantur, ita et hoc *erecta* videtur, et *inclinare cervicem*. Affine est et ab eadem radice, quod Hieronymus ipse commendat, qui vertit Israel,

directus Dei, sive *עַם* *עַמְּ* *עַמְּ*. Afferit et Remigius in interpretationibus nominum Rebraicorum, quae in hodieque in nostra qualicumque Cantuariensi bibliotheca sunt, non obum? instructissima, sed ab ipsis Zelotibus, rapinis et sacrilegis suis pietatem obtendere solitis, dudum direpta, atque inter ipsos, ut aunt, spoliatores veluti preda divina, codex manuscriptus satis antiquus exstat. Mox pro *massam penitentium* *facere* corrigendum aliquando putavi, *ferre*, sed jam non probo. Non enim tantum de pondere dixerunt, ut *massa aeri, argenti,* et id genus; sed et de quovis acervo, seu serae rerum, quae ejusdem essent generis. Unde sapissime apud Gregorium, aliosque, domus rusticanas plures inter se junctas, quas Graeci *συσσώματα* vocant, *massas* tanquam reperias; id est, *fundos* sive *praedia*. Codicem em. Eccl. Atric. pag. 157, *massa diversorum* vocatur, quae mox *pasca d'arcesium*; veritate res gr. *συσσώματα*, et *συσσώματα* *παρασκευαίων*. M. CASAUB. Falitur *Casaubonus*, cum non quod Hieronymum tantum, in libro de Nominibus, habeatur, *mens videns Deum*, sed etiam in Graecis fragmentis, *εὐσεβὲς θεοῦ*, aut *εὐσεβὲς*. In voce autem Hebraica, non continetur significatio *mente*, sed ab interprete suppletur, quia mente tantum Deus cerari potest. CUNCTIS.

(10) *Populum credentium Israel esse vocatum,* etc. Hec est haec in loco, ni fallor, mens Optati: Christiani sunt populus Israel, singulae plebes sunt filiae Israel; sic appellantur, quod Deum viderunt, quod in ipsam credunt. Vos coegistis flectere, qui stantes et erecto capite orabant, cervicem flectere et inclinare, versa scilicet in terram facie et humi prostrantes. Molorum capitibus grave jugum imposuistis, et ex his ita simul junctis, massam penitentium fecistis. *Inclinare et flectere cervicem* opponit *visum Dei*; et *prostratum manuum, credentium plebi*. DE FIN.

(11) *Deum viderunt.* Erecte cervice Deum orabant fideles, penitentem vero depecta in terram facie; unde ait Donatistas coegisse ut qui Deum respicere deberent, oculos humiingerent et terram intuerentur. ALFASP.

50 LIBER TERTIUS.^a

Hic liber tertius continet quatuor causas quibus effectum est, ut non sine asperitate unitas fieret. Prima, quod basilicas schismatici non necessarias fecerint, et rebaptizationem intulerint. Secunda, quod Donatus Carthaginis provocaverit ut unitas fieret. Tertia, quod Donatus Bagaiensis circumcelliones collegit, ut operarios unitatis impediret. Quarta, sine voluntate Dei nihil esse factum, ex his quibus putant aliqui unitati faciendum esse convitium^b.

1. *Asperius in Donatistas gesta ipsis provocantibus facta esse, nec Catholicis imputari debere.*—(1) Satis, ut arbitror, in secundo libello de Ecclesia quae sponsa est Christi, et de ejus dotibus, et de hereditate diximus Salvatoris; consequens est, primo schismaticorum errores ostendere; deinde, quae fuerit causa, ut (2) unitas fieret (3); tertio, quis lecerit², ut moles mitteretur^b 51 armatus. (4) Ab operariis unitatis (5)

A multa quidem aspera gesta^c sunt, sed ea ad quid imputatis Leontio¹, Macario vel Taurino? imputate majoribus vestris, qui (sicut in propheta scriptum est) *ut vobis stupesceret dentes, ipsi utras acidas comederunt* (Jer. XXXI, 29). Illis primo qui Dei^d populum dividerunt, et (6) basilicas fecerunt non necessarias (7). Deinde Donato Carthaginis, qui provocavit, ut unitas proximo tempore fieri tentaretur. Tertio

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. *Incipiunt capitula libri tertii.*

^b Haec desunt in mss. S. T. et P. S.

^c Ita in ms. S. T. In ms. S. G. *Vagaensis*. In ms. P. S. *Vagaensis*.

^d In mss. S. T. *cercilliones*.

^e In mss. S. T. et P. S. ab his incipit liber tertius, sed perperam; pertinent enim ad argumentum libri, non ad materiam.

^f In mss. S. T. *qui*.

^g In ms. S. T. *qui fuerit, et in editis, quae fuerit*

^h In ms. S. T. *moreretur*. In ms. S. G. *moveretur*

ⁱ Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *aspera facta sunt*.

^j Id nominis est in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *Leontio*

^k Ita in ms. S. G. *illi quidem primo qui populum aviserunt*.

VARIORUM NOTÆ.

(1) *Satis, ut arbitror, in secundo libro.* In aliis editionibus ita incipit hic liber: *Ex iis quibus putant aliqui unitati faciendum esse convitium, satis, ut arbitror, etc.*, quæ cum nullo modo cohaereant, quin spuria sint et irreptitia, et a Balduino merito expuncta, nullus dubito. Quare non erat quod hujusmodi laciniis hinc inde corrasis Balduinianam contaminarent editionem nuperi editores; unde et impurum illud glossema in fine præcedentis libri, *cervicalia*, id est, *membra cervicis*, quod invito Balduino in textum Optati quasi postliminio reduxerunt. Sed quo res sit extra controversiam et ut contentiosas obstruamus, etiam depravationis origo nobis indicanda est. In editione Germanica Cochleana, cuique libro (primo excepto) præfixa sunt argumenta, quæ parum abest quin Optati ipsius esse credam; antiqua certe sunt. Hujus autem tertii libri argumentum ita conceptum est: *Hic tertius liber continet quatuor causas, quibus effectum est, ut non sine asperitate unitas fieret. Primam, quod basilicas schismatici non necessarias fecerint. Secundam, quod Donatus Carthaginensis provocavit, ut unitas fieret. Tertiam, quod Donatus Bagaiensis circumcelliones collegit, ut unitatis operarios impediret. Quartam sine voluntate Dei nihil esse factum, sequi debebat, ex iis quibus putant aliqui unitati faciendum esse convitium.* Sed id sequentis initio libri male adsutum est. Quod factum ne quis miretur etiam quinto libro in eadem editione simile contigit. Ut enim hic pars argumenti cum sequentis libri initio male coaluit, ita et illic ex initio libri plures lineæ argumento accessere, quæ suo loco desiderantur; ab his enim liber incipit: *In qua re quæ nunc agitur quaestio, etc.* Cætera quæcumque præcedunt, ab argumento libri repetenda sunt. Sed et illud non prætermittam, Fulgentium Afrum et Optati, quod ex ipso liquet, valde studiosum, iisdem plane quibus hinc orditur Optatus, secundum ad Monimum librum verbis auspiciari: *Satis, ut arbitror, Monime charissime, etc.* M. CASAUB.

(2) *Unitas.* Ut plebs Donatarum ad Ecclesiam adduceretur, concilium Carthag. 1: *Ut in ejus gremium erigeret universa membra dispersa; qui imperavit relig. Constant. imperatori ut votum gereret uni-*

B *tatis operarii unitatis: Macarius, Paulus, Taurinus, et Leontius in eodem concilio, et mitteret ministros sancti operis famulos Dei Paulum et Macarium.* ALBASP.

(3) *Ut unitas fieret.* Ut procuraretur unitas; ut Donatistæ cogerentur ad Ecclesiam catholicam redire. DU PIN.

(4) *Ab operariis unitatis multa quidem aspera facta sunt.* Nos hodie *operariorum* vocabulo mechanicarum artium discipulos appellamus, qui in quaque experimenta sua facere necesse habent et per annos certos exercere priusquam ad titulos artificum venire possunt. At Optatus *operarios* vocat *administratos unitatis*, cujus vocis exemplo vide supra et nos ex auctore ipso auctorem interpretari. ALBASP.

Ibid. *Ab operariis unitatis.* Operarios vocat administratos unitatis, cujus vocis exempla in sequentibus videbis, et nos ex auctore ipso auctorem interpretari. *Operarii templi*, qui ædificando adsunt: apud Angelonem in III reg. c. v, *Operator*. Historia Damasceni: *Olera enim fuerunt cruda, quorum senex ipse operator et cultor fuit.* Operari est opus facere. Gariopontus lib. II, c. 13: *his vero contingit qui metallica operantur, aut ex pulvere, aut ex fastido odore, etc.* Operatrix apud Prudentium Trecensem. Licet eo vocabulo, nobis hodie appellare mechanicarum artium discipulos, qui in quaque experimenta sua facere coguntur, priusquam ad titulos vel nomen aliquod in iisdem veniant, ad alios erudiendos. BARTH.

(5) *Operariis unitatis.* Operarios unitatis vocat Leontium, Macarium, Taurinum, aliosque proconsules aut duces, qui conati erant Donatistas ad unitatem Ecclesiæ revocare. DU PIN.

(6) *Basilicas fecerunt non necessarias.* Non necesse erat colligere populum in aliis basilicis: nam Orthodoxorum basilicæ ad id sufficiebant. ALBASP.

(7) *Basilicas fecerunt non necessarias.* Cum ad Basilicas jam erectas quas Catholici tenebant accedere non nollent et cum Catholicis orare, basilicas alias ædificaverunt quæ necessariæ non erant, cum possent et deberent in veteribus ecclesiis cum Catholicis convenire. DU PIN.

D

Donato Bagiensis (8), qui insinam collegerat a militibus, a qua ne Macarius violenter pateretur, ad se, et ad ea, que ferrebat tutanda, armati militis postulavit auxilium. Venerunt tunc cum pharetris armigeri, repleta est unaquaeque civitas vociferantium clamoribus (9); mutata unitate, fugistis omnes (10) Nihil dictum est, nega Deum; nulli dictum est, incende testamentum; nulli dicitur est, aut thus pone, aut basilicas dirue; iste enim res solent martyria generare. Remota est unitas, sola fuerant fortimenta, ut Deus et Christus; epus, a populo in unum conventante, pariter rogaretur (11). Nullus erat prudens terror, nemo valerat virgum; nemo custodiam, sola (ut supra diximus) fuerant horroreस्ता. Timuistis omnes, fugistis, trepidastis;

LECTIONIS VARIANTES.

* In mss. S. T. et. sed. i. d. d.

† Venerunt tunc cum pharetris armigeri, singulorum

* In mss. S. T. et P. S. *mutatam unitatem*.

‡ In mss. S. G. *basilicas*.

A ut pro certo de vobis dictum sit, quod in psalmo scriptum est: *Trepidaverunt ubi non erat timor* (Ps. 110, 6), Fugerant igitur omnes episcoporum electis suis, aliqui sunt mortui, qui fortiores fuerunt, capti et longe (11) relogati sunt.

B *In invocationem Dei et Ecclesia haec in Donatistas facta fuisse.* — Et tamen horam omnium nihil actum est (12) cum voto nostro, nihil cum consilio, nihil cum conscientia, nihil cum opere; sed gesta sunt omnia in dolore Dei, amore plorantis, et (15) in invocationem aquae (14), (15) quam contra interdictum iterum movistis: traducentes ad **52** vos aquam antiquae piscinae; sed nescio an cum illo (16) psee, qui Christus intelligitur, (17) qui in lectione Patriarchae Tobiae legitur in Tigride flumine pre-

B * In mss. S. T. et P. S. *Spiritus*.

† In mss. S. G. *in timuerunt timore*.

* Ita restitimus ex codice S. G. in aliis et in editis *Patriarcharum*.

VARIORUM NOTAE.

(8) *Donato Bagiensis*, Bagia nihil celeberrima in historia Donatistarum, de eorum habitibus fuit a Donatistis episcopis concilium illud Bagianum 510 episcoporum, cuius tunc sepe meminit Augustinus. Huius viri episcopi Maximianus a Donatistis crudeliter interfectus est, ut narrat Augustinus ep. 88 et 183, et l. II, contra Cresc. c. 45. In collatione Carth. affuit episcopus *Bagianus* e Donatistarum parte: sed longe ante concilio Carthagenensi sub Cypriano subscritus Felix a Bagia, et post haec temporis in patria Leontis imperatoris urbis Bagiae sit innotuit. Attamen in notitia episcoporum Africae a Sirmondio edita, nullus est episcopus *Bagianensis*, sed duplex *Valentis* in Numidia. Antiorum forte abe-runt *Bagianus* erat Nam in mss. sepe legitur *Valentis* a *Vegetis*, unde fieri potuit *Valentis*. Ut et sit, *Bagis*, seu *Vaquia* urbs erat Numidia. Namque in Concilio *Bagianum* decreto loquens Augustinus l. de unit. Eccl. c. 18, exclamavit: *O regula juris Numidia! a concilio Vaquiana!* Non erat verie in possessione, unde etiam ad Optatum, hanc provinciam potius hunc impium fuisse. De FIS.

(9) *Nihil dictum est*. Mariani expeditionem et militum eam le erat persecutionem; eosque qui in illo tumultu inter erant Macarianos vocabant Donatistas, quod ut rebellat, ut Optatus nulli Macarium dixisse ut thus adolere, quod in persecutionibus Christianis saepebatur. ALBASP.

(10) *Nullus erat prudens terror*. Non venerat Macarius ut terrorem incuteret, sed ut dona ferret: plerum non timens, sed hortamentis et precibus ad unitatem cogitavit. ALBASP.

(11) *Reliqua*. Donatistarum episcopi. ALBASP.

(12) *Cum voto nostro*. De concilio nostro ea acta non habent. ALBASP.

(15) *In invocationem aquae*. Deus volebat quiescere per Macarium quae contra epus baptismum locutis. ALBASP.

(14) *Invocem aquam*. Sacri solent lava. ri a Catholicis collati, quod pro nullo et profano bonoartate habuerunt, maxime rebaptizantes eos qui a Catholicis ad se veniebant. De FIS.

(15) *Quam contra interdictum iterum movistis*. Ad plura S. Scripturae loca sunt allata has verbas Optatus. Ad S. Exod. iste narrationem hanc diluit, et precipititer Joan. c. 8. Sed etiam ad illa prophetae Isaiae, quae post piscinam profert, ubi de antiqua piscina, quod hunc transiit. Quod ut *antiqua interdictum*, idem valet atque illud quod supra dixerat,

contra leges, lib. 1, ad illa respiciens: *Qui semel lotus est, non habet necessitatem iterum lavandi*, ut ibi docemus. Nisi fortasse de piscina eadem hoc quoque, quasi melas ab angelo plusquam semel eam moveri, aut ab eo semel motam, si non melas, stultum tamen et inane a quoquam iterum moveri. Ceterum illam piscinam Bethsabe figuram fuisse baptismatis, etiam aliorum fuit opinio. Vide Tertull. de baptismo c. 5 et 6. Quod hinc autem de psee colligit Optatus, inde profectum videtur, quod *piscinam* prisca significatione acceperit, pro piscinam vivario, ut loquitur Pisanus, non pro mera *ζωοποιήσις*, quamquam et illud quoque pro *ζωοποιήσις* usurpetur: seu aquarum ad usum, seu alium quem, seu notationis induciarum invecrarumque loco, quae postea frequens et usitata verbi notio fuit. M. CASALE.

(16) *Piscem*. Cum Christo: hoc est, nescio an quos baptizatis, tenas autem Christum. Tertull.: *Sed nos pisci ubi secundum *ζωοποιήσις*, non trum Jesum Christum, in aquis nascitur*: ceterum legendum, *invocationem*, non *invocorem*. Tertull. ALBASP.

(17) *Qua in lectione Patriarchae legitur*. Aliae editiones pro *Patriarcha* exhibent *Patriarcharum*: hae uno differunt. Quod autem per lectionem *Patriarchae* aut *Patriarcharum* velit Optatus, laud facie divinare. Tale aliquid scriptum, neque olim existisse puto, neque hodie, quod sciam, ubi est. Commentarium et pseudepigraphum quoddam sub 12 patriarcharum nomine testamentum, in Bibliotheca Patrum vidis e aliquando meamini. Non enim dignam videbatur quod legeretur: etsi non ignorem tale quid iam olim existisse. Sed cum totum hoc quod hic narrat Optatus, sit in Tobia, cur testes abunde conquereret? Non alium igitur quam ipsum Tobiam hinc laudari, plane persuasum habeo. Quam recens sit inventum, scire Scripturae in capita et versiculos, sive lectionibus tributo, qua nunc omnes utuntur, nescio, opinor, iam perum versatus in veterum Scripturae libris, qui non animadvertent. Cum igitur illi, non per nomines, ut nos solemus, aut sectiones ipsas Scripturae praeterquam in psalmis, sed alias aliter, multi autem per ipsas maternas, aliquot subinde ex ipso contextu sacro verba proferentes, locum quem velent, indicarent; tanto etiam fuisse qui quasi capitula quaedam, ex principis verbis et nominato dignissimum, quae hinc illic concorde excerpebant, colligerent, ac in eo pacto libris in partes distinguerent. Quod igitur aquae Tobiae patris, quae nos hincque capite secernimus, maxime singulare

D

hensus, cuius fel et jecur tulit Tobias, ad tutelam A
femine Saræ, et ad illuminationem Tobie non vi-
dentis: eju- dem piscis ^a visceribus Asmodæus ^b (18)
demon a Sara puella fugitus est (quæ intelligitur
Ecclesia) et cæcitas a Tobia exclusa est (*Tob. vi.*).
(19) Hic est piscis, qui in baptismo per invocatio-
nem fontalibus undis inseritur, ut quæ aqua fuerat,
a pisce etiam piscina vocitetur. Cujus piscis nomen
secundum appellationem Græcam, in uno nomine
per singulas litteras turbam sanctorum nominum
continet (20), ἸΗΣΟΥΣ quod est Latinum, JESUS CHRIS-
TUS, DEI FILIUS, SALVATOR. Hanc vos piscinam,

LECTIONES VARIANTES.

^a Deest in mss. S. T. et P. S.

^b In ms. S. G. *Asmodæus*.

^c In ms. S. G. *credentibus*.

^d In mss. S. T. et P. S. *nullum novum*. In ms. S. G.

nullum bonum. Ex utroque restituimus, *nullum bonum*.

^e In ms. S. G. *Sed*.

^f In mss. S. T. et P. S. *in aternitatem*. In quibusdam
editis male *in aternitate*.

VARIORUM NOTÆ.

videretur illud, quod patriarcharum sit in ea men-
tio, etiam patriarchæ nomen, sive patriarcharum,
integræ sectioni, sive capiti adhesit. Non igitur
aliud hoc loco sive Optatus, sive Optati lector (qui
in ora fortasse libri sui notaverat, quod postea in
ipsum contextum receptum est) vult, opinor, quam
illum Tobie titulum, seu sectionem indicare, qua
narratio illa piscis in Tigride flumine prehensi con-
tinetur, quod nos hodie diceremus, *Tobie sexto ca-
pite*. Quod sequitur: *Ejusdem piscis visceribus*, etc.
illud *ejusdem*, non est cum superioribus connecten-
dum, quasi novum quid de eodem pisce hoc poste-
riore membro narraretur; cum enim eadem piorsus
quæ antea repetat, manifestam tautologiam commi-
sisset; sed *ejusdem* valet *unius ac ejusdem*: repetit
autem paulum immutatis verbis, ut in rei admi-
randæ meditatione lectorem moretur aliquamdiu
ac detineat: quare placet, ut hinc quoque nova pe-
riodus, scripto post *videntis* pleno puncto, incipiat.
M. CASAUB.

(18) *Asmodæus*. Hoc nomen est dæmonis illius
qui interfecerat septem priores maritos Saræ. In
Hebræo Sebast. Munsteri c. vi, v. 14: *Audivi etiam
quod Asmodæus princeps dæmonum interfecerit eos;
quæpropter ego timeo valde ne forte et me occidat As-
modæus*. DU PIN.

(19) *Hic piscis, qui in baptismo per invocatio-
nem*, etc. Fr. Balduini editio 2, *per invocationem*: sed
Barthium cur non audiamus? emendantem *per in-
tinctionem* ex lib. v. INCERT.

(20) *Turbam sanctorum nominum continet*. Quia
scilicet singuli characteres vocis hujus ἸΗΣΟΥΣ, sunt
initiales litteræ nominum Christi Ἰησοῦς Χριστός,
Θεοῦ Υἱός, Σωτήρ. Eodem alludit Tertullianus initio
libri de baptismo: *Sed nos pisciculi secundum ἰχθύος
nostrum Jesum Christum in aqua nascimur, nec aliter
quam in aqua permanendo salvi sumus*. Sic etiam mys-
terium istud explicat Augustinus l. xxviii de Civitate
Dei c. 23: *Horum autem græcorum quinque verborum
Ἰησοῦς Χριστός, Θεοῦ Υἱός, Σωτήρ, quod est latine, JE-
SUS CHRISTUS, DEI FILIUS, SALVATOR, si primas litteras
jungas, erit ἰχθύος, id est piscis, in quo nomine mystice
intelligitur Christus, eo quod in hujus mortalitatis
abyssu, velut in aquarum profunditate vivus, hoc est,
sine peccato esse potuerit*: ita placuit Africanis in
verbo isto ludere. DU PIN.

(21) *Alteros muros*. Christiani sunt templa Dei;
vos facitis alia templa. ALBASP.

(22) *De ruina construitur*. Tertull.: *Quoniam et ip-
sum opus eorum non de suo proprio ædificio venit, sed
de veritatis distinctione nostra suffodiunt ut suos ædifi-
cent*. ALBASP.

(23) *Genus Dei est non habere genus*. Elegantissimi
acuminis est, quod acutius dictum, quodque cum re

ipsa tam sit conveniens toto Optato nullam reperiri
arbitror. BARTH

(24) *Similis est et aqua quam legimus*. Optato pro-
positum hic est, ut Esaiæ propheta verba de Deo
super *contritione filii sui generis* conquerente postea
integrum locum præfixe citat) ad aquam perti-
nere, persuadeat. Quod ut assequatur, ex ipsis Pro-
phetæ verbis (cum Optato loquor, nam Hebræa
quomodo habeant, aut hic aut alibi, non monendus
est nobis lector) hoc ducit argumentum: Propheta
inducit Deum super *filia sui generis* conquerentem.

Dei autem genus est, non habere genus. Consequens
erat ut idem hoc et *aquæ convenire* probaret. Quod
sane ab Optato non prætermissum est, neque omnino
potuit. Quali tamen argumento usus fuerit, vix ac
ne vix quidem ex hac editione subolfacias. Baldui-
nus enim (si tamen Balduinus) malos chirurgos
hic imitatus, cum locum pessime affectum sanare
non posset, cutem tamen ita induxit, ut leviter in-
spectantibus, nulla de interno vulnere suspicio orire-
tur. Priores autem editiones ita repræsentant: *Simi-
lis est et aqua quam non legimus in cujus aquæ inju-
ria*, etc. ex quibus facile est restituere, quod et re-
quirit sententia, et ab Optato scriptum fuisse res
ipsa clamat: *similis aqua, cujus non legimus genus;
in cujus aquæ incuria*, etc. Affinitas τοῦ genus cum
ultimis præcedentis vocis syllabis, causa, ut solet,
ejus omittendi fuit; quo semel omisso, ut aliqua
tamen sententia, aut, si non sententia, saltem latinitas
exprimeretur, pro *cujus*, factum *quam*; postea cum
illud *non* sententiæ obesse videretur, et qualiscum-
que sententia, quam nulla placeret, etiam et illud
de sede sua deturbatum et expulsum est. Ad rem
ipsam quod attinet, nescio an sit alicujus momenti di-
cere, aquam ἀρχὴν τῶν πάντων apud Diogenem
Laert. a Thalete philosopho constitui, aut Plutar-
chum de Iside et Osiride commemorare, etiam Home-
rum ita credidisse, et utrumque affirmare ex Ægypti-
orum philosophia hausisse. De Thalete testatur

etiam Ambrosius, ad ridiculum illud *aquam a quo
omnia*, ut videtur, alludens initio hexæm. *Qui cum
ex aqua nomen acceperit, non putavit tamen dicen-
dum, quod ex aqua constarent omnia, ut Thales
dixit*. Illud nostra magis refert, et Optati, fuisse
olim, qui tale quid quale videtur hic Optatus in-
nuere, ex creationis historia colligerent; aquas
nempe, quod earum creationis Scripturæ diser-
tis, ut illi colligebant, verbis, non meminissent,
ante omnia; imo æternas, *Deo coæternas fuisse*. De
primo vetus auctor, qui Junilii nomine circumlertur,
in Genesim Parisiensis edit. 1556, fol. 41: *Neque
enim aquas ad omnia (lege ante omnia) factas credere
fas est. Quod etsi hic Scriptura palam non dicit, crea-
tas scilicet aquas esse, cum et cætera creata sunt*;

53 est et aqua, quam non legimus factam? (25) In A eius aquae iugura, inleat Deus lacrymas suas quas vos fecistis; quas testatur nulla posse consolatione sicari, cum ad vos per Esaiam prophetam loquatur, dicens: *Mission me facite, amare plorabo: ne-*

LECTIONES VARIANTES.

^a Hanc vocem supplevimus ex ms. S. G. quae deest in mss. S. T. et P. S.

^b In ms. S. T. *causas prodit et tradit nos ostendit*
^c In ms. S. T. et in *causas, non aut in Sion* minus bene.

VARIORUM NOTÆ.

unde contra sensationibus os obturari possit: *Palam tamen significat, cum his a Deo illustratus atque ad iussum eius ordinatus basinavit, sicut et psalmus dicit aperte*, etc. Item valetur Optatus dicitur lib. vi. *O aqua que dulcis a Deo creditur, sicut quoniam ante ipsius nativem mundi sanctus Spiritus ferebatur*, etc. Sed fortasse non aliud eo facti voluit Optatus, quam quod Tertullianus de baptismo lib. iii. ubi inter cetera, que in laudis operum commemorantur, etiam inde celebrat, quod *per eam illas unde mundi digestus postea, pars illa fuerit, nec pars tantum, sed prestantissima pars et sola consummata et perfecta: terram etiam et eorum, et reliqua ad hanc mundi inferna vel inculta fuisse, aquas autem nihil defuisse, quo magis ornarentur aut pertheorentur, sed in primo creatiois statim permansisse*. Ita intelligo Optatum, cum ait aquas ante ipsius nativem mundi existisse, ut necesse hic proprie *αὐτῶν* sit, sive mundus digestus et ornatus, quod Tertullianus *mundi suggestionem* appellat. Ante hanc mundi suggestionem, neque mundus, neque *αὐτῶν* proprie: sed merum calos, rubis, indigestaque moles, ut Poeta loquitur. Apud igitur ante mundum, nec tamen inculta. Aliquanto plus difficultatis in hoc altero Optati loco, quod cum comparationem Dei et aquae, vel generis quidem quod attribuit, salubriter instituit, *atque dicitur Dei dum meminit, aeternam quoque sive aeternam aquam ab eo constitutam, proposita comparationis ratio respirare videatur*. Nam et illud ex ipsa Moysi historia quondam fuisse qui colligerent, satis narrant Augustinus; cuius verba quod nos rari curat locum maxime continent, subjecimus, *Confess. lib. xii, c. 22. Unde si aliud Genesim locum Deum fecisse, quod tamen Deum fecisse, nec sane falsis nec certius ambigit intellectus; nec ideo illi solita doctrina dicitur audere, istas a patris coartantur Deo, quia in lib. Genesim comm. moratus quidem Augustinus, ubi tamen facta sunt non invenimus: cur nos infernum quoque illum materiam, etc.* Hoc idem Eucherius Lugdunensis episcopus (solum sequor antipassione, ac omnium prope editionis) difficult. quæst. in Genesim q. 5, sed verba tam expressis et appositis, ut clariorem aliunde lucem huic Optati loco fumerat: minime necesse sit. Ita igitur ille, antequam istius editionis l. 25: *Aquas ubi legimus, αὐτῶν legimus, ut et proximum lectiois diligenter observari velim, a Deo factas? Ipsi factus aut in eorum creaturam non videtur dicitur locutionis tenus expressit, a Deo tamen facta sunt, etc.* Quod si igitur et Optatus scripsit (quod nomen eo plane redidit) *quam non legimus a Deo factam?* Non dubiam autem postrema Optati verba, quocumque fuerint, quod horridum eorum sententia videretur, ab aliquo crasa et expuncta esse. Quod sæpe in Veterum scriptis accidit. Sed cum hanc rem non hic ex proposito tractet Optatus, condonandum ipse est, si *αὐτῶν αὐτῶν*, minus caute locutus sit: quemadmodum et multa alia, vel in optimis Scripturibus, hæc ferentia tamen alioquin, interitum toleramus et excusamus. Nam recte ipsum sensisse, cum nemo eo nomine heterodoxus illi aliam inieperat, notatis jam illis, et in sensum hæreticorum ab Augusto de hæresibus c. 75, et aliis relatis qui hoc idem aquas nempe a Deo non esse creatas, sed non Deo constitutas esse, viscerant, quis omnino poterit dubitare? Sed neque omnia in his comparationibus minus inrose sunt exigen-

da. *Non poterit consolari me in contritione peccati generis mei* (Is. xlvii, 4). Hoc loco defenditur innocentia nostra, dum Deus cum dolore iracundiam vobis indicat suam; dum et causam prodit, et rationem ostendit ^b. (26) Denique non in tota Sion ^c, sed in una ejus valle

da. Esi enim cum *Deus genus non habere* dicitur, æternus intelligitur; satis tamen ad institutum comparationem, si aquas quocumque modo *genus non habere* probet Optatus, quod vel ita potest intelligi, ut quemadmodum Melchisedech Christo typus fuisse a multis creditur, non quod revera *αὐτῶν* et *αὐτῶν* fuerit, ut antea dicebamus, sed quod ejus progenies non emanata sit; ita et aquæ ideo *genus non habere* dicantur, quod eorum creatiois exerte et nominatum Scriptura non meminit: vel ita ut ideo *genus non habere* dicantur, quod primum illius materie ex nihilo create, ex qua cetera quocumque formata sunt, pars fuerint; ut modo ex Tertulliano et altero Optati loco disseretamus; quocumque autem ex nihilo creata sunt, *genus non habere*, recte dici possunt. Eam dand monacho lectorem elegantiarum Latini sermonis non incuriosum, quod Optatus proximo verba *amare* repetat, cum pronomen sufficere potuerit (que Hieronymo alicubi, sed immerito Rufinum incessendi materia fuit): id Optatum more suo latere, et habere sui moris auctorem, et assertorem locupletissimum, eloquentie, et omnis humanioris literature, inter Latinos facile principem M. T. Ciceronem. Ita paulo ante: *Solvisis singulare baptismus, et quo baptismate*, etc. lib. ii: *Quem precibus rogasti ut reverti posses: quas precas*, etc. et eodem lib. *Peccantia enim verbis exstinctos homines ad inferos mittit. Qui inferi portas suas habere noscuntur, contra quas portas, etc.* Quomodo ita sæpe loquitur; ut prius ad classe, quam imitatus esse videri possit. Atque hoc ut hic monerem, eo libentius a me factum, quod cum hoc ipso loco aliquid suplere necessarium fuerit, minimum tamen esse quod deerat, ex ipsi verborum serie et proprietate locutionis, quam amat Optatus, lector intelligeret; atque ex illo quoque conjectura nostre aliquid pondus accederet. Sed nec illud dissimulabo, in primo omnium editione Coelestiana, hunc locum ita scribi, *similis est et aqua, quam modo legimus*, et ., quod erunt fortasse qui melius retinere, ut nempe *αὐτῶν legimus*, non ad creatiois historiam, sed ad Prophetæ verba modo citata pertineat. Utcumque leges, idem tamen erit sensus. Sed mihi durius hoc videtur, ut Optatus *αὐτῶν* et absolute, Deo æterno et ingenito, aquas comparaverit. *M. Casaub. Restitutus est hic locus ex MS.*

(25) *Similis est et aqua, quam non legimus factam.* Non legitur in Genesi, aqua condita sicut cætera, sed ab initio creatiois dicitur: *et Spiritus Dei ferebatur super aquas.* DE BIS.

(26) *Denique, non ait in Sion.* Prolixum Esaiæ Prophetæ locum contra Donatistas prolaturus Optatus, ne nihil dicere videretur, probato primum *per suam sui generis*, aquam a Deo intelligi, pergil porro et ostendit illum Sion, qui ut subjectum proponitur huic prophetæ, non de corporali (ut loquitur ipse) monte, peculiariter in Sion, que fuerat; sed de spiritali, que tunc erat Sion, tota nimirum atque universali Ecclesia accipiendum esse. Versio qua usus est Optatus, ex Genesim expressa erat, qui quod in Hebr. *omnes vallis Sionis*, reddiderunt *αὐτῶν αὐτῶν αὐτῶν αὐτῶν*, *Vallis vallis Sionis.* Ceterum celebrata sabaudi ista vel judicia ut mox, ubi nulla lis audita est, nec ab aliquo celebratum iudicium, etc. atque iterum lib. vii: *nullo iudicio celebratum est, sed et videtur operatus est effectus.* Nisi fortasse pro sunt scripserat Optatus sens-

sunt celebrata: non in illo monte Sion, quem in Syria Palestina a moris Hierusalem parvus disternunt rivus; in cuius vertice est non magna planities; in quo ^a fuerant synagogae ^b, ubi Iudeorum populus conveniens, legem per Moysen datam, discere potuisset: sed ubi nulla his audita est, nec **54** ab aliquo celebratum iudicium, nec aliqua est illic ab ullo iudice lata sententia; quia locus erat doctrinae, non controversiae post doctrinam. Si quid agendum erat, intra muros Hierusalem agebatur. Inde scriptum est

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. necnon in editis, *in qua.*

^b In iisdem mss. et in editis, *fuerant septem synagogae.* Secuti sumus codicem S. G.

A in Esai Propheta: *Ex Sion produet lex, et verbum Domini de Hierusalem (Is. ii, 5).* Non ergo in illo monte Sion Esaias aspexit vallem; sed in monte sancto, qui est Ecclesia, qui (27) per omnem orbem Romanum, caput tulit sub toto caelo. In quo monte, a Deo Patre Filius Dei regem se constitutum esse (28) gratulatur ^c, in psalmo (29), dicens: *Quoniam regem contituit me super Sion montem sanctum suum (Ps. ii, 6):* utique super Ecclesiam, cuius rex et sponsus et caput est. Non in illo monte, ubi nulla

^c In ms. S. T. *diceret potius.*

^d In ms. S. G. *testatur.*

VARIORUM NOTAE.

tentia: quod cum primum compendiosa scriptura contractum esset, postea mutatum est in *sunt*. Nam etiam infra hoc ipso libro *actionem celebrare*, ne de solo iudicio dici putes. M. CASAEU.

(27) *Per omnem orbem Romanum caput tulit.* Per omnem orbem Romanum, quid hic Optatus intelligit, tum proxima *sub toto caelo*, et quae post pauca sequuntur, *quae est in toto terrarum orbe*, satis indicant. Orbem igitur Romanum dicit, quem nos universum ut apud Lampridium, in Alexandro Severo cum consulti vates respondissent:

Te manet imperium caeli, terraeque marisque.

Imperium Romanum inde ipsi portendi intellexerunt; et quem ibi Lampridius ipse Romani imperii *Principem*, mox vocat *Principem humani generis*. Neque tamen inde quis colligat ad omnes omnino nationes jam tum Evangelium penetrasse, aut id Optatum affirmare de sua aetate, quod aliquanto posterior Augustinus praecise negat de sua, epist. lxxx, qua de supremo mundi die egregie disputat; non magis quam ex illis Apostoli, *καθώς και εν παντι τῷ κόσμῳ* ad Coloss. i, 6 et 25, *τοῦ κερυχθέντος ἐν πάσῃ τῇ κτίσει, τῇ ὑπὸ τῶν οὐρανῶν*, aliisque similibus locis, jam tum Evangelium sive per ipsos (quod nonnullos credidisse testis est Augustinus) Apostolos, sive per alios, per totum terrarum orbem, praedicatum fuisse. Nam neque Romanos, si praecise loquendum, orbis ne tum quidem noti, totius dominos fuisse, nemo nescit. Vide vel Tertullianum adversus Iudaeos, cap. 7. Alibi autem, *orbis Romanus* non est ut hic, universus orbis, sed qui proprie Barbariae opponitur, ut docet ὁ μακαρίτης ad Lampridium pag. 586. Ita noster post unam aut alteram paginam, *inventu de Libano, id est, de Imperio Romano: ubi et sacerdotia sunt et pudicitia, et virginitas quae barbaris gentibus non sunt: et si essent, tuta esse non possent.* Planum est imperium Romanum et barbaras gentes, sive Barbariam, hic opponi, et his duobus membris totum orbem comprehendendi. At illud non aequè planum, quod vel accipi vel excusari sensu possit, quod Optatus his verbis Ecclesiam Catholicam, sui parum memor, si ita capimus, orbe Romano, barbaris exclusis, includat. Nam sane fuisse, qui promissiones illas propagandi per gentes Evangelii, ad orbem Romanum restringerent, vel ex istis confutantis Augustini verbis satis constet: *interiores autem, de barbaris Afris loquitur, qui sub nulla sunt potestate Romana, prorsus nec religione Christiana in suorum aliquibus detinentur. Neque ullo modo certe dici potest, istos ad promissionem Dei non pertinere. Non enim Romanas, sed omnes gentes Dominus semini Abrahamae, media quoque iuratione promisit. Ex qua promissione, etc.* Quae si fuit Optati quoque sententia, quoties *totum terrarum orbem* nominat, Romanum dumtaxat eum intelligere, non vicissim, dicendum erit. Ita tamen eum sensisse haud facile admitterim, quidquid de uno aut altero ejus loco statuatur. Deinde quod addit Optatus, *sacerdotia apud bar-*

B *baros esse nulla, neque pudicitiam, aut virginitatem, quomodo illud accipiendum est? Non de omnibus universim barbaris esse falsum, tam certum, quam quod certissimum. Qui enim Brachmanes, Gymnosophistae, Druides, alique antiquis memorati quam barbararum gentium qualescunque sacerdotes! ut de pudicitia et virginitate nihil dicam, quod pari facilitate revinci potest. Posteriores Optato scriptores Afri, cum barbaros nominant, Vandalos plerique intelligunt, qui per illa tempora in Africam irruerunt, atque omnia crudelissima vastatione miscerunt. Querunturque adeo passim illius historiae scriptores, nullam eos sive rerum sive personarum rationem habuisse: *virgines sacras, et quosque continentes ubique dissipatos* ab us, Possidon. in vita Augusti cap. 28, *mulieres autem ac virgines contra jura naturae prostitutas ac nudatas, Victor Uticensis, de persecutione Vandalica.* Sed neque illorum meminisse potuit Optatus, tot annis prior; et illi utcumque in Africa fortasse victorum licentia, contra Afros impotenter et flagitiose abusi sunt, eos tamen alioquin, pudicitiae non minus, imo vero multo melius, quam Romanos legibus suis consuluisse, profixe docet Salvianus de Govern. Dei lib. vii, qui toto illo libro insignem eorum castitatem ac pudicitiam more praedicat, et *pudicos barbaros* appellat. Superest igitur, ut *gentes barbaras* non nomine dumtaxat tales Romanis oppositas, sed revera ac plene barbaras ac feras gentes, ad instar pecudum potius quam hominum, nullo aut jure aut republica viventes, intelligamus, quales vulgo *Sauvagios* vocamus. Quas fortasse et Augustinus intelligit epistola jam supra laudata, *sunt enim audentes, in quibus nondum esse praedicatum Evangelium, ex his qui ducuntur inde captivi, etc.* M. CASAEU.*

(28) *Gratulatur in psalmo secundo, etc.* In prioribus editionibus non *secundo*, sed *primo*; et valde vereor ne illa psalmorum tributio, qua hodie utimur, detestissimo Balduino fraudi fuerit, ut mutandum putaret; atqui olim psalmus primus et secundus unus idemque psalmus apud multos. Apud illis nimirum, qui act. xiii. 55, non ut hodie *psalmo secundo*, sed ut olim, testibus Hieronymo et Hilario et aliis antiquis exstabat, *psalmo primo*, vel *ψαλμῷ* simpliciter, legebant. Vide Erasmus et acta, et Genebr. in psalm. *Gratulari* autem, ut alicubi Ambros., *David se dici filium, ipse Dominus gratulabatur.* Inde et *gratulatio pro gratia* lib. v, ut *pro humanitate exhibita gratulatio eis referatur.* Caeterum, haud dubium quin alii quoque numerorum errores in indicandis Scripturae locis irrepserint. Sed nos satis habuimus, si lectorem ubi aliquid difficultatis erat, moneremus, et Balduiniana editionem bona fide repraesentaremus. M. CASAEU.

(29) *Psalmo primo.* Olim psalmus primus et secundus unus idemque apud multos qui legebant act. xiii. 55, non ut hodie *in psalmo secundo*, sed ut olim, testibus Hieronymo, Hilario, et aliis, *in psalmo primo.* DU PIN.

quis Donatus Carthagini levitate sui contentus, dum **A** magnum se videri contendit. Quem etiam latet (præter te, (56) quia peregrinus es, et potuerunt tibi falsa narrari? aut quis negare potest, rem, cui tota Carthago principaliter testis est, (57) imperatorem Constantem, Paulum et Macarium primitus non ad faciendam unitatem misisse, sed cum elemosynis : quibus sublevata ^a per Ecclesias singulas posset respirare, vestiri, pasci, gaudere paupertas? Qui cum ad Donatum, (58) patrem tuum, venirent, et quare venerant indicarent, ille solito furore succensus, in hæc verba prorupit : (59) *Quid est imperatori cum Ecclesia?* et de fonte levitatis sue, multa maledictio effudit : non minus quam in Gregorium aliquando, ad quem sic scribere minime dubitavit : *Gregori, macula senatus, et dedecus præfectorum*, et cætera talia ; **B** cui Donato præfatus **56** patientia episcopali rescripsit. Harum epistolarum exemplaria multorum ore ubique cantantur. Jam tunc meditabatur, contra præcepta apostoli Pauli, potestatibus et regibus injuriam facere, pro quibus, si Apostolum audiret, quotidie rogare debuerat. Sic enim docet beatus Apostolus Paulus : *Rogate pro regibus et potestatibus, ut quietam et tranquillam vitam cum ipsis agamus* (1 Tim. II, 2). (40) Non enim respublica est in Ecclesia, sed Ecclesia in republica (41) est, id est, in imperio Romano: quod Libanum appellat Christus in Canticis Canticorum,

cum dicit : *Veni, sponsa mea, inventa de Libano* (Cant. IV, 8), id est, de imperio Romano : ubi et (42) sacerdotia sancta (43) sunt, et pudicitia, et virginitas, quæ in barbaris gentibus non sunt, (44) et si essent, tuta esse non possent. Merito Paulus docet, orandum esse pro regibus et potestatibus : etiam si talis imperator esset, qui gentilitate viveret : quanto quod ^b Christianus, quanto quod Deum ^c timens, quanto quod religiosus, quanto quod misericors, ut ipsa res probat. Miserat enim ornamenta donibus Dei, miserat pauperibus elemosynam, nihil Donato. Cur ergo insulavit? cur iratus est? cur quod missum fuerat, repudiavit? Et cum illi qui missi fuerant, dicerent, se ire per provincias singulas, et volentibus accipere se daturos : ille dixit, ubique se litteras præmississe, ne id quod allatum fuerat, pauperibus alicubi dispensaretur. (45) *O consulere miseris ! o providere ^d pauperibus ! o peccatoribus subvenire !* clamat Deus dicens : *Ego sum qui feci pauperem et divitem* : non quia non potuit et pauperibus dare, sed si ambobus daret, peccator quæ sibi succurreret, invenire non posset. Denique sic scriptum est : *Quemadmodum aqua extinguit ignem, sic elemosyna extinguit peccatum* (Eccl. III, 35). Certe jam apud Deum sunt ambo, et qui dare voluit, et qui obstitit, ne daretur. Quid si jam dicat Deus Donato : *Episcopo, quid vis fuisse Constantem ? si innocentem, quare ^{ab} inno-*

LECTIONES VARIANTES.

^a Hoc verbum addidimus ex ms. S. G.^b In ms. S. G. *quanto magis quod.*^c In ms. S. G. *Dominum.*^d In mss. S. T. et P. S. *o providere fuerat.*

VARIORUM NOTÆ.

(56) *Quia peregrinus es.* Quia non es natus Carthagini, cui præes. ALBASP.

(57) *Imperatorem Constantem.* Concilium Carthaginense primum hoc non sub Constante, sed sub Constantino factum narrat : *Qui imperavit religiosissimo Constantino imperatori votum gereret unitatis, et mitteret ministros sancti operis famulos Dei Paulum et Macarium.* ALBASP.

(58) *Patrem tuum.* Qui te in illa cathedra generavit, cui successisti : omnes episcopi dicuntur filii eorum quibus succedunt, aut à quibus ordinantur. ALBASP.

(59) *Quid est imperatori cum Ecclesia?* A Donatistis primum provocatum est ad Constantinum, quem cum suis rebus minus favere deprehendissent, his et similibus utebantur. ALBASP.

(40) *Non enim respublica est in Ecclesia.* Hanc sententiam mirifice extollunt homines illi qui rebus student novis : putantque hujus sententiæ sensum esse imperatores non Ecclesiæ, sed Ecclesiam eis subditam esse, aut sine Ecclesia Rempublicam esse ; Ecclesiam vero sine Republica esse non posse. Et tamen si quis animum ad hunc locum advertat, longe aliter eum explicabit. Optatus enim voluit dicere imperatoribus Romanis non esse maledicendum, sed pro eis orandum secundum Apostolum, quia quietam magis vitam Christiani cum eis agerent quam cum aliis nationibus, apud quas, quod essent barbaræ, non licebat Christianos tam quiete vivere : igitur *Respublica non est in Ecclesia*, est Ecclesiam non facere bella, non leges figere, non populos sub legibus coercere, non res civiles exercere, et similia : *Ecclesiam autem esse in Republica*, Christianos sub legibus imperatorum vivere, protegi, quietam vitam sub eis et ex eorum protectione ducere, et similia. ALBASP.

(41) *Non enim Respublica est in Ecclesia, sed Ecclesia in Republica.* Imperium Romanum erat ante Ecclesiam constitutum, Ecclesia in ipso constituta est et ædificata, non autem imperium in Ecclesia. DE PIN.

(42) *Sacerdotia.* Ambiguum an de Christianorum aut Gentilium sacerdotiis loquatur, ad illorum ego referendum censeo ; nam in nonnullis codicibus ita legitur, *sacerdotia sancta* ; sensus igitur est, sub imperatoribus Romanis tutius quam apud barbaras gentes sacerdotia Christianorum exerceri, apud quas virginitas et pudicitia christianarum virginum nunquam est satis tuta, sed apud Romanos est tuta quamvis non sint Christiani, quia eorum leges ad innocentiam perducebant. ALBASP.

(43) *Sancta.* Id est, sacra et veneranda ubi et sacerdotia, et pudicitia, et virginitas in honore sunt : quod generatim intelligendum de sacerdotiis, pudicitia et virginitate, tam Gentilium quam Christianorum. DE PIN.

(44) *Et si essent, tota esse non possent.* Rectius fortassis, *tuta esse non possent.* INCERT. *Ita restitutum.*

(45) *O consulere miseris ! o providere, etc.* Si abesset illud fuerat, nihil mutarem. Sed ut nunc habent verba, potius quam quidquam eliminetur, restituere : *hoc consulere miseris ! hoc pro, etc.* *Ho*, pro o sæpe scriptum sciamus, etiam alicubi hic excusum, nisi fallor, unde facile potuit accidere, ut *ho* pro *hoc* scriberetur, ac tandem ommissa aspiratione fieret *o* pro *hoc*. Mox apud Deum, non de beatorum sedibus dixit, quasi et illæ schismaticos, quales Donatus ille, reciperent, sed de altero mundo seu sæculo, q. d. uterque jam decessit, et vita functus est ; paulo post, puto scribendum, *qualis futurus est, qui de levitate et furore laboravit tantis* (id est *tot*, ut passim : sed fort. *dantes*) *pauperibus impedire.* M. CASAUB.

cente accipere noluist? si peccatorem, quare non A permisisti dare, propter quem feci pauperem? Sub hac interrogatione qualis futurus est? quid de levitate et furore laboravit tantis pauperibus impedire? Carthagensis principatum se tenuisse crediderat: et cum super imperatorem non sit nisi solus Deus, qui locat imperatorem, dum se Donatus super imperatorem extollit, jam quasi hominum excesserat metas, ut prope se Deum, non hominem astumaret, non reverendo eum, qui post Deum ab hominibus timebatur. Denique per Ezechielem increpat Spiritus sanctus principem Tyri, id est, principem Carthaginensis, cum per prophetam his loquitur verbis: *Fili hominum, dic adversus principem Tyri, haec dicit Dominus Deus, quia exaltatum est cor tuum, et dixisti: Ego sum Deus (Ezech. xxviii, 2). Tyrum Carthaginem esse, B* primo Esaias probat, in quo legitur *visio super Tyrum*: et sequitur, *et dicitur (46) naves Carthagensis (Es. xxiii, 4)*. Deinde Tyrum Carthaginem esse, etiam mundanae litterae protestantur: et si sit alia civitas, quae hoc nomine nuncupetur, nihil in

de a^h videatur factum, quod apud Carthaginem 57 constat admissum. *Loquere* (inquit Deus) *adversus Principem Tyri (Ezech. xxviii, 2)* non adversus secularem aliquem regem dicit esse loquendum, nec ad multos; sed ad unum, hoc est, ad Donatum episcopum. Neque enim fas erat prophetam Ezechielem, quem proxime nominavi, (47) nisi principi episcoporum comparare, qui sibi (ut diximus) principatum Carthagensis vindicabat, qui exultavit cor suum, et hominibus sibi superior videbatur, et (48) sub se omnes etiam socios suos habere voluit, (49) de quorum oblationibus (50) nunquam est dignatus accipere. (51) In qua re media est fides (52), et Deus Christus ejus, et querele multorum, quibus in ipsa societate hanc injuriam faciebat: ut (53) solus secreto nescio quid ageret (54), et postea ceteris perfunctorie misceretur. Modo exaltatum est cor ejus, ut sibi jam non homo, sed Deus fuisse videretur. Denique et in ore populi raro est appellatus episcopus (55), sed Donatus Carthagensis dicebatur. Et merito princeps Tyri, id est, Carthagensis, appellari

LECTIONES VARIANTES.

* Ita in ms. S. G. In ms. S. T. *Carthaginem ipsam esse.*

* *Illa in mss. S. V. et P. S. alia.*

* Hunc locum qui postulat in modo correximus, addendo vocem *Principi*, quae necessitate visa est, licet in mss. non existat, in ms. S. T. *non esse in comparationem*. In ms. S. G. *nisi episcopo*

eum comparare. Nihil horum est ad auctorem quum assenti sumus, ut docent sequentia.

* In ms. S. T. *ab hominibus sibi superior videbatur*. In ms. S. G. *ab omnibus hominibus sibi superior videbatur*. In ms. P. S. *ab hominibus superior videbatur*; sententia longi placet, si vocem *ab* deleas.

VARIORUM NOTAE.

(46) *Naves Carthagensis*. Ita Sept. *נְיָוֵי תַרְשִׁישׁ תְּהֵיָה עֲלֵי הַיָּם*: in Hebraeo *naves Phoenis*, quod Vulgatus *naves maris*: hac enim voce *Tharsis*, ut observat Hieronymus, generatim mare designatur aut regiones transmarinae. Sed cum Optatus habeat versionem ex translatione Graeca *της Σουαγίτης* adnotatam, legit, *adulate naves Carthagensis*. Eundem locum Ezechielis de Principe Tyri in Donatum intorquet S. Augustinus lib. de unit. Eccl. c. 46, n. 42. De Pis.

(47) *Nisi episcopo eum comparare, etc.* Corripo, nisi principi episcopum (vel eum) comparare, etc. M. CASALE. *Et ita restitutum.*

(48) *Et sub se omnes socios habere*. Omnes episcopos sibi subditos. ALBASP.

(49) *De quorum oblationibus*. Oblationes eulogiarum celebrabant in demeritis peccatis, ut communionem aequam facerent, de hac igitur commendatione et oblatione volebat cum aliis episcopis participare Donatus, sed nescio quid secreto faciebat. ALBASP.

(50) *De quorum oblationibus, etc.* Totum hunc locum et obcurum tinnitum, et palam corruptum, sic legere distigue, *et quorum oblationibus nunquam est dignatus accipere, in qua re media est fides et Deus Christus: haec (vel inde) et querele multae, etc.* In qua re pertinet ad superiora, quod hic cum frequentibus posseme conexum est, ita loquitur et lib. V. *Jan de baptismo haec loco deinde est, in qua re, etc.* Ita et lib. I. *Sic ipse per Christum omnibus dicitur est quem rem Dei esse constat, etc.* Eadem lib. VI. *Martyr testis quibus ante nos condant collis tractabatis. Eam rem tamen passim tenent praesens, etc.* Oblationes autem intelligo eulogias, sive paces benedictiones (quas et oblationes nuncupantur), quibus gratia, ut Paulinus ad Alypium, inter epist. August., vel ut idem Paulinus ad Augustinum ipsum, incontinenter indicio, ab amicis invicem multi solitos, de quo quidem in re, quae in suis annalibus anno 545, doctissimus cardinalis hose, ac multos capitibus nosat), non tam legatam aut iudicem suavis, ut compilare sustinuerimus. Consulat enim lector, cum hoc adhuc novum, ut

de illo fermento accipiam, non modo res ipsa sua fiet, sed et modus loquendi observatus, ac quasi solutus. Ut hic, *dignatus accipere*. Ita Paul. ad Sever. epist. 1, *dignare accipere*, et apud August. idem, *dignatio sumendi*, et Augustinus ipse, *depratio accipientis*; quibus tanquam propriis ac usitatis verbis munus suum prosequuntur. Quod addit Optatus, *haec in re media esse fidem ac Deum Christum*, ad exaggerandum Donati superbum fastidium pertinet, qui oblationem in nomine Christi consecratam et in nomine Dei accipi solitam, quo nomine etiam Paulinus ad Severum, commendat: in qua praeterea *Trinitatis soliditas conturbatur*, ut loquitur idem Paulinus; dum superbe respuebat eadem epistola, et Carthago et Italia renuntiare videbatur. Quod autem pro, *deus*, reseribo, *hinc*, vel, *inde*: non dubito quin *Jesus* (sic quidem *Christum Jesum* non minus quam *Jesum Christum*, docuit nos sacra Scriptura dicere) illi quibus magis arrideret, quod id propriis ad epus accedat. Sed nos sequentium rationem habuimus, quae ad requirit. M. CASALE.

(51) *Oblationibus*. Eulogias quas sibi invicem episcopi mittebant in signum et pacis et amicitiae. De Pis.

(52) *In qua re media est fides*. Deus et lex christiana jubent aliter vivere et plures facere episcoporum oblationes. ALBASP.

(53) *Media est fides*. Hoc est, *testis est ejus conscientia, testis Christus, testes multorum querele*. De Pis.

(54) *Solus secreto*. Communionem cum aliis non faciebat. ALBASP.

(55) *Ut velis nescire quid ageret*. Solus ipse in secreto celebrabat divina mysteria, non in publico cum aliis episcopis, presbyteris, et clericis, commentationum eorum vitabat, et perfunctorie tantum, ac per translationem quasi aliud a se non dicebatur. De Pis.

(56) *Raro est appellatus episcopus, sed Donatus, etc.* Non ad errorem ut Optatus, quod Carthagensis episcopus Donatus, *Donatus Carthagensis* sit deus,

et increpari meruit, quia ^a primus episcoporum (56), quasi plus esset ipse quam ceteri: et ^b dum nihil humanum voluit habere, exaltavit cor suum non sicut hominis ^c, sed sicut cor Dei, dum a ceteris hominibus aliquid plus esse cupiebat. Ad quem Deus sequitur dicens: *dixisti, ego sum Deus* (Ezech. xxviii, 2): ideo, quia quamvis non sit usus hac voce; tamen aut fecit, aut passus est, quod effectum hujus vocis implet. Extulit cor suum, ut nullum hominem sibi comparandum arbitraretur: et timore mentis sue altior sibi visus est esse; quia quidquid est supra homines, jam quasi Deus est. Deinde (57) cum episcopi Deo debeant famulari ^d (58), tantum sibi de episcopis suis ^e exegit, ut eum non minori metu omnes venerarentur ^f, quam Deum: hoc est, quod sibi Deus visus est. Et cum per solum Deum solent homines jurare, passus est homines per se sic jurare, tamquam per Deum. In quo si unusquisque hominum erraverat, ipse prohibere **58** debuerat: cum non prohibuit, Deus sibi visus est. Deinde cum ante ipsius superbiam, omnes qui in Christo crediderant, Christiani vocarentur, ausus est populum cum Deo dividere; ut qui illum secuti sunt, jam non Christiani

A vocarentur ^g, sed Donatistæ: (59) et si quando ad eum aliqui ex aliqua Africana provincia veniebant ^h, non quærebat illud, quod humana semper exigit consuetudo, de pluviis, de pace, de proventu anni aliquid interrogare: sed illius ad singulos quoque venientes hæc erant verba ⁱ: *Quid apud vos agitur: de parte mea?* quasi jam vere populum cum Deo dividerat, ut intrepide suam diceret partem. Nam et a temporibus ejus, et usque in hodiernum, si quando de rebus ecclesiasticis in judiciis publicis aliqua celebrata est actio: interrogati singuli, sic apud acta locuti sunt, ut dicerent se de parte esse Donati: de Christo tacerunt. Et quid de clericis dicam, cum legantur preces (quarum in primo libro fecimus mentionem) jamdudum ad Constantinum missæ et subscriptæ ^k, quæ episcoporum nomina continebant: sic *Datæ a Capitone*, et Nasucio, Digno, et ceteris episcopis (60) partis Donati: et postulabant utique contra episcopos, qui dum non erant in parte Donati, in Christi catholica habitabant; et dum episcopus inter coepiscopos suos non fuit, nec homo inter homines esse voluit, constat, quod extulit cor suum et Deus sibi fuisse videbatur. (61) Nam cum et ordi-

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *quam*.

^b In ms. S. T. *sed*.

^c Desunt hæc in ms. S. T. lapsu amanuensis.

^d In ms. S. G. *famulatum*.

^e In ms. S. T. *sibi episcopos exegit*.

^f In ms. S. G. *suspicerent*.

^g In ms. S. G. *vocentur*.

^h Hic in ms. S. T. mota sunt sequentia e loco suo et in alium translata; sequuntur autem, *VINDICAVIT MACARIUS*, etc., quæ infra.

ⁱ In ms. S. G. additur, *ut diceret*.

^j In ms. S. G. *videtur*.

^k In mss. S. T. et P. S. *subscriptæ*.

VARIORUM NOTÆ.

neque enim aliter Optatus ipse loquitur, quoties episcopos nominat, sed quod episcopus, quasi quiddam majus esset ipse, non libenter audiret, mox: *ideo quamvis non sit ausus*, etc. aliæ editiones plenius: *ideo quia quamvis*, etc. M. CASAUB.

(56) *Primus episcoporum*. Primæ sedis in Africa episcopus, non tamen propterea plus quam ceteri, quia unum est et idem in omnibus sacerdotium.

DE PIN.

(57) *Episcopi Deo debeant famulari*. Maxima olim erat episcopalis dignitas. ALBASP.

(58) *Deinde cum episcopi Deo debeant famulari*, etc. Sunt omnes episcopi Dei famuli, nullus eorum alteri serviliter obsequi debet, nullus inter eos dominatum in alios sibi vindicare. DE PIN.

(59) *Et si quando ad eum aliqui ex aliqua Africana provincia veniebant. Vindicaverit Macarius si nihil offenderant, cui occisi esse dicuntur*. « Ommino, inquit Barthius, lego: At si quando ad eum aliqui ex Africana provincia veniebant. Vindicaverit Macarius: si nihil offenderant, cur occisi esse dicuntur? Planissime si eum inspecta auctoris sententia. » Hæc ille. Sed nihil dicit. Nam hæc nullo modo coherent, ingensque in hæc editione hiatus est, puta duodecim hujusmodi paginarum. Vide omnino editionem 2 Fr. Balduini, unde hæc lacuna supplenda est. Sed et hæc ipse infra quoque circa finem hujus libri alieniore loco leguntur, postliminio suo ordini restituenda, a verbis: *Non quærebat illud*, etc. usque ad verba: *Vindicavit Phinees*. Omnia illi intermedia subjicienda sunt istis. *Et si quando ad eum aliqui ex aliqua Africana provincia veniebant, non quærebat illud, quod humana semper exigit consuetudo, de pluviis, de pace, de proventu anni aliquid interrogare, sed illius ad singulos quosque venientes hæc erant verba: Quid apud vos agitur de parte mea, etc? Numquam sequitur vindicta, nisi ejus antecesserit causa. Vindicavit (ut diximus)*

C *Moyses, vindicavit Helias, vindicavit Phinees, vindicavit Macarius: si nihil offenderant, cui occisi esse dicuntur, fit Macarius reus in eo quod solus, etc.* Sic perturbatissimus et distortissimus locus necessario interpolandus. Vide infra notas. INCERT, *Ita restitutum*.

(60) *Partis Donati*. Cum olim interrogarentur episcopi, et coram iudicibus starent, se Christi et Ecclesiæ episcopos esse profitebantur; in Vita D. Cypriani: *Tu es quem Christiani papam suum nominant? Sanctus Dei respondit, Ego*. At Donatistæ Donati, non Christi episcopos se esse respondebant: quod illis ab Optato crimini datur. ALBASP.

(61) *Nam cum et ordinatores tui, etc. Tota hæc periodus, ad, hic jam quid resp. etc.* manifesta *évangelosia* laborat; quæ tamen ab ipso fortasse Optato. Res quidem ipsa et sententia optime sic habet: ac proinde nec verba temere sollicitanda. *Preces apud hos scriptores, libellum valere, sive libellum supplicem, ut vulgo vocamus, non est quod moneamus; allegare autem preces apud Judices, quid sit, jurisconsulti, quos hic libenter si præsto essent, consulerem, melius docebunt. Interim sic existimo: preces illas suas, non ipsi per se, vel suos, et ut vulgo loquimur, immediate deferebant, sed iudicibus provinciæ commendabant apud acta primum subscriptas ac signatas coram Actuario, per quem in publica acta referebantur. Hoc allegatio nisi me ratio fugit; hinc et gesta allegationis, super hac ipsa re, tum Augustino contra Petilianum, tum Honorio in edicto quodam contra Donatistas memorata. Quod in aliis editionibus reperimus, post allegarent, addendum episcoporum actis, de quibus infra scriptum est. Datæ, etc.* ab eorum errore manasse puto, qui Optatum in his verbis, in quibus, aut quemadmodum ipsi legerunt, de quibus infra scriptum est, lectorem suum ad acta his libris quondam annexa (quod sæpe facit Optatus) rejicere

natores tui, quorum nomina, frater Parmeniane, A bene nosti, et ubi fuerint non ignoras, et qui vel a quo petiverint, et qualem rogaverint ut redirent, et totum redire potuissent, et nos debemus cum easdem preces quas dederant (62), apud Africanos iudices allegarent, in quibus scriptum est. *Dicit ab episcopis partis Donati*. Hic jam quid responsurum in illo iudicium divino iudicio, qui in hoc saeculo iam modo confessi sunt, non esse de Ecclesia Christi, qui libenter confessi sunt de parte fuisse se Donati, cum in Evangelio scriptum est, Christo dicente: *qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor eum coram patre meo* (Joan. xii, 8): isti Donatum confessi sunt, non Christum. Et ne parva sit ista probatio, quam ad ipsius personam pertinere manifestatum est, accedit et aliud testimonium, quo supra memorato increpato clausa est (65), quod dicit illum Deus non in terra morturum, et ita factum esse omnibus notum est. Habebat in domo Dei, et erat in corde maris: ubique mare saevum legitur, cum esse ipse non tantum in amore aliquorum

59 Christianorum, sed propter scientiam mundanarum litterarum, erat etiam in corde maris, id est, in amore saeculi: et de scientia sua sapientibus visus est. Sed hanc sapientiam eius evocavit Deus, dum dicit: *numquid sapientior tu quam Daniel* (Ezech. xlvii, 5)? Quam et bene ejus sapientia humilitata est, qui putavit se Daniele esse sapientiarum, in repudiandis muneribus regis, dum accipere noluit quod ab imperatore christiano missum esse videbatur: Et visus est sibi aut Daniel novus, aut sapientia Danieli pre-

lata; quia et ipse Daniel aliquando a Baltasare rege, cum cogoratur accipere munera, id est, annulum, torquem et cetera, dixisse legitur: *dona tua tecum sint, rex* (Dan. v, 17): et sapienter respondit, et convitia regi non fecit, et quod offerebatur non damnavit, sed distulit: non quo modo Donatus, qui, et convitia Constanti, quanta potuit, dedit, et quod ab eo pauperibus missum fuerat, repudiavit. Sed

LECTIONES VARIANTES.

* In ms. S. G. *quid*
 b Ita in ms. S. G. In mss. S. G. et P. S. *dicimus*
 c In ms. S. I. *dederunt*.
 d In mss. S. T. et P. S. *ut ad*
 e Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. a margine in serie orationis hinc irruere: *addidit in episcoporum actis, de quibus supra: quod manifeste eorum soque ad mortem iniquitatem*
 f In ms. S. G. *in terra qua*
 g In ms. S. G. *saevientiam*
 h In ms. S. G. *de quoniam merito*. In edicis, *merito et bene*.

i In ms. S. G. *satis et veri sapienter*
 j In ms. S. G. *querere*
 k Dicit in ms. S. G.
 l In ms. S. G. *dande*
 m In ms. S. G. *in miserationibus, abiturque, et erit Deus proptius peccati*
 n Post haec verba in ms. S. G. sequentia repetuntur, sed verba opposita: *Sed dum et te considera, re cor me ad*
 D *secunda lectio perveniat. Quidquid itaque, etc*
 o Dicit in ms. S. G.

VARIORUM NOTE.

putabant, sed hoc ipsi valerent. Mox pro *alio modo*, scribis, *aliquo modo*. Aut eris dum se libenter professi sunt de parte Donati, etsi non exarte, aliquo scilicet modo, de Ecclesia Christi non esse, confessos. Non displicebat etiam, si quis hoc a se pot, *quid respondebat in illo iudicium iudicium*, qui in hoc saeculo, alio modo confessi sunt, etc. ? M. CASARE.

(62) *Preces quas dederunt*. L. ballum supponit, ut sibi episcopum exhiberent Parmenianum. De FIS.

(65) *Quo supra memorata increpato clausa est*. Prophetia existat ibid. apud Ezech. c. xxviii, v. 9. *Mortuus in iudicio occisorum in corde maris*. De FIS.

(64) *Provincia praesulandi*. In provincia Carthaginiensi ALBANI.

(65) *Venerunt Paulus et Macarius, qui pauperes ubique dispergerunt*. Et dispergerent tantummodum est ac *contulerunt*, quae nihil plus asit. INCLER.

(66) *Qui pauperes ubique dispergerunt*. *Dispergerent tantummodum est ac contulerunt*, inquit hoc vir doctus, et addit es euniam Iherosim, sed mira est eius interpretatio. Quia tantum *pauperes*, non vero *provere*, aut *angere*, ideo *dispergerent* est *consulere*. Sed virum doctum ratio laigit, dum non intellexit, aut non cogitavit saltem, a rationibus esse hinc verbum, quae frequenter eadem aut simili, quae hic Optatus

rentur : et cum ad Bagaiensem ^a civitatem (67) proximarent , tunc alter Donatus (sicut prima diximus) ejusdem civitatis episcopus , impedimentum unitati et obicem venientibus supra memoratis opponere cupiens , præcones per vicina loca et (68) per omnes nundinas misit , (69) Circumcelliones (70) Agonisticos (71) nuncupans ; ad prædictum locum ut concurrerent , invitavit : **60** et eorum illo tempore concursus est flagitatus , quorum (72) dementia paulo ante ab ipsis episcopis impie videbatur esse succensa ^b. Nam cum hujusmodi hominum genus ante unitatem (73) per loca singula vagarentur : cum Axido et Fasisir (74) , ab ipsis insanientibus sanctorum duces appellarentur : nulli licuit securum esse in possessionibus suis : debitorum chirographa amiserant vires : nullus creditor illo tempore exigendi habuit libertatem ^c. Terrebantur omnes litteris eorum , qui se sanctorum duces ^d fuisse jactabant : et si in obtemperando eorum jussionibus tardaretur , advolabat

A subito multitudo insana , et precedente terrore creditores periculis vallabantur : ut ^e qui (75) pro præstitis suis rogari debuerant ^f, metu mortis huciles impellerentur in preces . Festinabat unusquisque debita etiam maxima perdere , et lucrum computabatur evasisse ab eorum injuriis . Etiam itinera non poterant esse tutissima , quod domini de vehiculis suis ^g excussi ante municipia sua , dominorum locis sedentia ^h, serviliter cucurrerunt . Illorum judicio et imperio inter dominos et servos conditio notabatur . Unde cum vestrae partis episcopis tunc invidia fieret : Taurino tunc comiti scripsisse dicuntur , hujusmodi homines corrigi in Ecclesia non posse : mandaverunt , ut a supra dicto comite acciperent disciplinam . Tunc Taurinus ad eorum litteras , ire militem jussit B armatum per nundinas , ubi Circumcellionum furor vagari consueverat . In loco Octavensi ⁱ (76) occisi sunt plurimi ^j, detruncati sunt multi , quorum corpora usque in hodiernum , (77) per dealbatas aras

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et S. G. *Vagaiensem*.

^b In mss. S. G. *compressa* ; sed perperam.

^c In mss. S. G. *potestatem*.

^d Deest in ms. S. G.

^e Ita in ms. S. G.

^f In ms. S. T. *meruerant*.

^g Deest in ms. S. G.

^h Deest in ms. S. G.

ⁱ In ms. S. G. *Octaviensi*.

^j Sequitur, *et*, in mss. S. T. et P. S.

VARIORUM NOTÆ.

significatione Tertullianus utitur , ut cum *honore et officio* , vel *vita dispunctum* dicit . Quid mirum autem si dicantur dispuncti pauperes , quibus antea dixit eleemosynas a Constantino missas , quibus sublevati possent respirare , vestiri , pasci , gaudere ? Neque enim necesse , ut de ipsorum ære alieno intelligamus , quamquam et illud quoque fortasse verum : sed elegantius , ut ipsa paupertas , quæ gravissimum , vel sola onus , dispuncta dicatur . M. CASAUB.

Ibid. *Dispungerent* . De corona militis , ubi de imperatorum donativo agitur : *expungebantur milites laureati* : recensebantur , notabantur . ALBASP.

(67) *Civitatem proximarent* . Afra itidem locutio . INCERT.

(68) *Per omnes nundinas misit Circumcelliones* . Locus ita distinguendus est : *præcones per vicina loca , et per omnes nundinas misit , Circumcelliones Agonisticos nominans ad prædictum* , etc. ut in Cochleana . M. CASAUB.

(69) *Circumcelliones* . De istis frequens est mentio in hoc schismate . ALBASP.

(70) *Circumcelliones* . Hujus vocis etymologiam tradit Augustinus sic eos describens l. i contra Cresconium c. 28 , his verbis : *Quis enim nescit hoc genus hominum in horrendis facinoribus inquietum , ab utilibus operibus otiosum , crudelissimum in mortibus alienis , vilissimum in suis , maxime in agris territans et victus sui causa cellas circumiens rusticanas , unde et circumcellionum nomen accepit , universo mundo pene famosissimum , Africani erroris opprobrium ?*

Du PIN.

(71) *Agonisticos* . Quod pugnarent adversus eos qui sua tuebantur . Du PIN.

(72) *Dementia* . Quia immania multa et inaudita perpetrarunt isti Circumcelliones , multique eorum sese præcipitaverunt ut martyrii gloriam assequerentur . M. CASAUB.

(73) *Ante unitatem* . Antequam Macarius ad unitatem cogeret Donatistas ; jam a Constantini temporibus fuerant Circumcelliones . Du PIN.

(74) *Axido et Fasisir* . Duces Circumcellionum ita nominati . Du PIN.

(75) *Et qui pro præstitis suis rogari* , etc. Vel pro *et qui* , scribendum ut *qui* , vel mox *impellerentur*

positum , pro *impellebantur* . M. CASAUB. *ita restitutum ex mss.*

(76) *Loco Octavensi* . Numidæ oppido . Inter episcopos qui sententiam dicunt in concilio Carthaginensi sub Cypriano , est *Victor ab Octavo* . In notitia episcoporum Numidæ est *Octobensis* seu *Octavensis episcopus* .

Du PIN.

(77) *Per dealbatas aras* . Per dealbatos tumulos in aræ formam constructos : super martyrum monumentis et memoriis sacra olim fiebant , quæ ut commode possent fieri , monumenta in altaris formam erigebantur : Donatistæ igitur illis Circumcellionibus , qui et in illa Macarii expeditione interierant , aras posuerant et monumenta ex quibus corpora occisorum poterant numerari . Concil. Carthag. i , canone secundo : *aut insania præcipitatos , martyrum nomine appellet* . Concilium quintum : *item placuit ut altaria quæ passim per agros aut vias tamquam memoriæ martyrum constituuntur* . Augustinus lib. iii in fine contra Parmenianum , *temporalia supplicia schismatis sui conferre audent passionibus martyrum , ut eis pænarum suarum natalitia celebrentur magno conventu hominum furiosorum* . ALBASP.

Ibid. *Per Dealbatas aras aut mensas* , etc. Seneca epist. 86 : *In ipsa Scipionis Africani villa jacens , hæc tibi scribo , adoratis manibus ejus et ara , quam sepulcrum tanti esse viri suspicor* , etc. *De mensa* , Cicero de Legibus lib. ii , circa finem , *sepulcris autem novis finivit modum . Nam super terræ tumultum noluit quid statui , nisi columellam tribus digitis non altiorem , aut mensam , aut labellum* , etc. Huc etiam pertinet quod locus ubi Cyprianus passus est , dictus est vulgo *mensa Cypriani* . Etsi enim alio loco passum esse , alio autem sepultum beatum illum martyrem , et utrobique cultam ejus memoriam a Victore Uticensi de Persecut. lib. i , discimus : priorem tamen illum locum ab ara , seu mensa , quæ aræ instar esset , ibi exstructa , ita indigitatum esse docet August. de Div. serm. cxiii . Quod *dealbatas* illas *aras et mensas* hic Optatus , si vere ac proprie *dealbatas* , ex religione colentium tamquam martyres , profectum puto . Album enim colorem mortuis , item puris atque innocentibus defunctorum animis optime convenire etiam Plutarchus docet in *ῥωμαϊκοῖς κερ. διὰ τὴν λευκὰ φοροῦσι* , etc.

aut mensas (78) poterunt numerari. Ex quorum numero cum aliqui (79) in Basilicis sepeliri cupissent, Clarus presbyter in loco Subbulenti, ab episcopo **61** suo coactus est, ut (80) in sepulchrum laceret sepulchrum (81), (82) Unde proditum est, mandatum fuisse fieri, quod factum est (83) quando nec sepultura in domo Dei exhiberi concessa est (84), (85) Eorum postea convaluit multitudo. Sic invenit Donatus Bigaicensis, unde contra Macrium furiosam

A conduceret turbam. Ex ipso genere fuerant qui sibi percussores sub cupiditate falsi martyri in suam perniciem conducebant. Inde etiam illi, qui ex alterorum montium cacuminibus viles animas projicientes, se precipites dabant. Ecce ex quali numero sibi episcopus alter Donatus cohortes effecerat. Hoc metu deterriti illi, qui thesauros ferebant, quos pauperibus erogarent, invenerunt in tanta necessitate consilium, ut a Sylvestro Comite armatum

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in omnibus mss. male in editis, poterant.

^b In ms. G. *consertes*; sed male.

^c In ms. S. T. *qui prope thesauros ferrent.*

VARIORUM NOTÆ.

tom. x, pag 82, 185. Quod si *decalbas* pro albis aut candidis accipiamus, tum fuerit illis color proprius episcopi terre, sive loci, ubi sepulchri sunt. Nam etiam trecentos illos martyres, quorum memoria 24 Augusti colitur, a loco nace calcato, in qua passi et consumpti sunt, *memorant candidam*, dictos esse, sicut omnes. Etiam illos innumerabiles martyres, qui sub Diociano Hispaniarum præsidente passi sunt, quorumque memoria 5 Novembris in Calend. Rom. celebratur, non ab alia causa, quam loci terræ, sive calcaria, sive alia quavis propria albedine, et ipsos *non solum candidam* esse nuncupatos crediderim, quoniam aliam ab aliis episcopi appellationis rationem reddi non ignorem. M. CASARE.

(78) *Per decalbas aras aut mensas.* Per decalbas tenulos in arte Romanam constructos. Cum Donatistæ Circumcelliones illos occisos pro martyribus haberent, super eorum sepulchra aras extruxerant; nam super tumulos martyrum aras erigere solebant primi Christiani, et ibi sacra celebrare. Hujusmodi aras etiam mensæ dicebantur. Insignis est eni de re locus apud sanctum Augustinum, sermone de diversis, olim cxiii, nunc cccx, in natali Cypriani martyris: *Deoque*, inquit, *sicut nostris quocumque Carthaginem vestis, in eodem loco mensa Deo constructa est, et tamem mensa dicitur Cypriani: non quia ibi est unquam Cyprianus sepultus; sed quia ibi est immolatus, et quia rursus immolatio sua paravit hanc mensam: non in qua pascat sine pascatu: sed in qua sacrificium Deo, cui et ipse oblatum est, offeratur.* Hujusmodi aras seu mensas super tumulos martyrum passim in agris et vis cultuari solitas præsertim in Africa docet concilio Carthaginensis canon jam laudatus a nobis. *Potent ut altaria que passim per agros aut vias tamquam memoria martyrum constituantur*, etc. Alias non desunt exempla quibus ostenditur super tumulos martyrum aras et mensas duo potuisse. Apud Ovidium ararum sepulchralium sit mentio. Seneca ep. lxxxvi: *Et ipsa Scipionis Africani villa patens hæc tibi scribo, advenit marmoreis, et ara quam sepulchra tantæ esse suspexit.* Cicero de Legibus l. ii, *Sepulchris autem nec s parat modum; nam super terra tumulosa valuit quod statui, non circumcellionibus di- aris non circumcellionibus, aut mensam aut libellum.* Suorum autem, et prohibent, in martyrum sepulchris aras et mensas imponi. Us de alibi fuerant Donatistæ, ut majores et insigniores essent, utque a cæteris distinguerentur.

DE PIS.

(79) *In Basilicis.* Loquitur de Circumcellionibus a Turino occisis, non a Macroio: quos ut ostendat furiosos fuisse et insanos, ait Sabulensis loci episcopi epam Donatistam sepulchrum eis in Ecclesia denegasse. ALIASP.

(80) *Insepulchrum faceret sepulchrum.* Ut ab Ecclesia sepulchris illis episcopi. ALIASP.

(81) *Insepulchrum faceret sepulchrum.* Et corpus humanum aut mixtum humando extenderet aut diceret. DE PIS. Est innotuit Cassianus, qui in I Philippica de bono Julii Cæsaris, c. 2: *Cum serperet in Urbe impudens malum, ut ipse monstrat in ares latius,*

idemque bestium in foro faceret, qui illam insepulchram sepulchrum faceret. Ad quem locum vide interpretis. CÆCILIUS.

(82) *Unde proditum.* Unde proditum Donatistas vel suis sepulchrum in domo Dei denegasse. ALIASP.

Ibid. Unde proditum est mandatum fuisse, etc. Hanc, inquit, occasionem Catholicos traducendi arripuerunt Donatistæ, quasi eisdem illius ac stragis Circumcellionum fuissent impulsores et auctores, quia eos in Basilicis, sepeliri postea non permisissent, quasi idem esset, sepulchrum in Ecclesia negare et vita privare. Observare nos hic jubet Balduinus, vetitam tum in templo, vel Ecclesia sepulchrum. Sed si ea mens Optati est, quod his negatum est, id publica lege ac more negatum esse; non video qui hinc argumentum vel levisimum, mandate a catholicis stragis Donatistæ ducere poterint, quod tamen innuere, causamque hanc suspitionis et calumnie reddere valetur Optatus. Si ideo exstare aliquot Canones qui vetant, fortasse et aliquot imperiorum leges. Id tamen in Africanis Ecclesiis, non ultra obtinuisse suspicor, quam ut sine permissione episcopi non liceret. Quod tum hic Optatus, tum Augustinus de Cura pro mortuis, non obscure, meo quidem iudicio, subindicant. Armogastes apud Vict. Uic. lib. i, cum Felicem rogaret moriturus, ut se sub siliquæ arbore sepelire dignaretur, respondit Felix: *absit a vobis, Confessor venerabilis; sed sepeliam te in una Basilicarum, cum triumpho et gratia quam mereris.* In urbe autem intra muros, nec fuisse, præter paucos, quos nexu communis legis speciale privilegium exegerat, quemquam sepelire per Romanas leges, vel quæ exstant hodie abunde idem faciunt. Quod etsi statim post Constantini tempora cessavit exolescere, tandemque penitus legibus imperialibus abrogatum est, diutius tamen multo alibi in locis, ut in Galliarum civitatibus, etiam et Angliæ servatum est. Sed hæc obiter. Quod autem Baronius an. Ch. 509, 4, ex lib. de Rom. Pontificib. elicit, Ecclesie Rom. a Maxentio, Maximiani Filio, jam tum concessum fuisse, ut corpora Christianorum martyrum intra urbem sepelire ipsis liceret, donec aliunde confirmetur, probabile mihi non videtur; tum recente adhuc Diocletiani et Maximiani lege, quæ tam aliis omnibus quam Christianis interdixerat. M. CASARE.

(83) *Unde proditum est mandatum fuisse fieri quod factum est.* Hanc occasionem arripuerunt traducendi Catholicos tamquam eisdem Circumcellionum auctores. DE PIS.

(84) *Quando nec sepultura in domo Dei exhiberi concessa est.* Quasi diceret: immerito omnino id vitio verterunt Catholicos Donatistæ, quod non ex eorum Presbyteris Circumcelliones in Basilicis sepeliri vetuerunt, cum sepultura in domo Dei non solent passim concedi omnibus, multo minus sceleratis qui merito interlicui fuerant. DE PIS.

(85) *Eorum parte.* Ex his menses quibus sepulchrum denegastis Donatus Bigaicensis turbam et multos sibi conduxit adversus Macroium. ALIASP.

militem postularent : non per quem alicui vim facerent, sed ut vim a Donato supra memorato episcopo dispositam, proberent. Hac ratione factum est, ut miles videretur armatus. Jam quidquid subsequutum est, videte, cui debeat aut possit adscribi. Habebant illic vocatorum infinitam turbam^a, et annonam competentem constat fuisse preparatam : de Basilica quasi publica horrea ; expectantes ut venirent, in quos furorem suam exercere potuissent ; et facerent quidquid illis dementia sua dicitasset, nisi presentia armati militis obstitisset. Nam cum, ante venturos milites, (86) metatores (87) (ut fieri solet) mitterentur ; contra Apostoli præcepta competenter suscepti non sunt, qui ait : *cui honorem, honorem : cui vectigal, vectigal : cui tributum, tributum : nemini quidquam debueritis* (Rom. xii, 7). Contusi sunt^b (88) qui missi fuerant cum equis 62 suis, ab iis, quorum nomina flabello invidiæ ventilasti^c (89). Ipsi magistri fuerunt injuriæ^d suæ (90) ; et quid pati possent^e, ipsi prærogatis^f injuriis docuerunt. Reverterunt vexati milites ad numeros suos, et quod duo vel tres passi fuerant, universi doluerunt. Com-

A moti sunt omnes : irato milites retinere nec earum præpositi valuerunt. Sic admissum est, per quod unitatem unitati factam esse memorasti^g : hæc et cætera vestra et suas causas habent, et quas ostendi personas obnoxias. Hoc nos nec vidimus quidem, sed volasum audivimus. Si auditus facti reos, teneamus vos socios, quia similiter audistis^h. Si a facto auditus innocens est ; quod ab aliis, vobis provocantibus, factum est, nobis non debet imputari. (91) Querelam per ordinem deponitis, sub Leontio, sub Ursacio, injuriatos esse quam plurimos : sub Paulo et Macario aliquos necatos : a sequentibus eorum nescio quos ad tempus esse scripturos. Quid hoc ad nos ? quid ad Ecclesiam catholicam pertinetⁱ ? Quidquid objecistis, vos fecistis. Qui precem a Deo commendatam noluitis libenter excipere, cariorum æstimantes hæreditatem schismatis, quam præcepta proposita^j Salvatoris. Arguistis operarios unitatis : ipsam unitatem improbate, si potestis. Nam æstimo vos non negare, unitatem summum bonum esse. Quid nostra^k, quales fuerint operarii, dummodo quod operatum est, bonum esse constet ?

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *Furebant illic vocatorum infinita millia populorum quibus etiam annonam, etc.*

^b Hic vocem hanc posuimus, quia ita postulat hujus loci sententia : patet enim ex sequentibus, eos qui vexati sunt, fuisse milites missos a ducibus, non Circumcelliones. In mss. S. T. et P. S. recte habetur *contusi sunt* ; sed hæc voces loco suo notæ sunt. In ms. S. G. *pompali sunt*.

^c In ms. S. G. *ventilatis*.

^d In ms. S. G. *invidiæ*.

^e In ms. S. T. *potuissent*.

^f In ms. S. G. *præcogitatis*.

^g In ms. S. G. *Sic admissum est quod in invidia unitatis factum esse memoratis*.

^h Ita in ms. S. G. melius quam in aliis et in editis, *audivimus*.

ⁱ Deest in ms. S. G.

^j In ms. S. T. et in editis, *præpositi*.

^k In ms. S. G. *quid nos, pro quid ad nos*.

VARIORUM NOTÆ.

(86) *Metatores. Castrorum. ALBASP.*

(87) *Metatores. Metatores* dicit eos, qui missi fuerant ut venturis militibus hospitia aut tentoriorum loca designarent. Si dicuntur, *Mensores* in jure civili. In commentariis Suidæ, *μετάτωρ* exponitur ὁ προσποσπελλόμενος ἄγγελος πρὸ τοῦ ἀρχηγός : qui nuntius mittitur ante principem designaturus hospitium. Iluc alludit illud Sidonii Apollinaris l. viii, *metatoriam paginam quasi cum musa prævia misi* : hoc est, inquit Sirmondus, *epistolam adventus sui nuntiam quasi diversorium καὶ καταγωγῆς designaturam, hoc enim erat opus metatorum*. DU PIN.

(88) *Qui missi fuerant cum equis suis, etc.* Aliæ editiones, *qui missi fuerant cum equis suis contusi sunt ab iis quorum, etc.* Præoccupatos ait, quod seorsim tractati sunt eo modo pauci illi, qui præmissi fuerant, priusquam reliqui, qui non ita longo intervallo sequebantur, pervenire possent, qui eos periculo eriperent. Quos hic *contusos*, mox *vexatos*, quod tantundem. Non mediocris enim seu contumeliæ, seu injuriæ verbum hoc esse *vexare*, sed gravi et atroci rei conveniens, a viris doctissimis A. Gellio et Macrobio pridem observatum est : quæ ipsorum observatio in legendis Scriptoribus Ecclesiasticis præcipui usus est. Jam quod sequitur, *quorum nomina flabello invidiæ, etc.*, de quibus, aut quo sensu sit accipiendum, docet Optatus ipse alio loco : *Videamus quare Moyses tria millia hominum jussit occidi, etc. Quare Macarius duos quorum nomina quotidie, ut supra dixi, flabello invidiæ ventilatis*. Non igitur ad nominum ipsorum odium aut injuriam, sed ad faciendam aliis ex istis nominibus invidiam, eorum nomina, qui metatores præmissos, occupato cæterorum adventu, male mulctaverunt, et ab iratis militibus postea occisi sunt, tamquam innocentium ac martyrum usque, jactabant, atque invidiæ, ut

C ait Optatus, *flabello ventilabant*. Atqui ut bene excipit, ac subjicit mox Optatus : *Ipsi magistri fuerant invidiæ suæ : et quid pati possent, ipsi prærogatis injuriis docuerunt. Injuriam prærogare, inusitatum est.* Quod Zenon. Veron. aliquoties *prærogare* pro *erogare*, et *prærogatio* pro *dono*, seu *beneficio*, sed plane eo sensu quo noster Collat. Carthag. p. 394 : *Quare nobis non rependitur, quod prærogavimus?* proxima autem sententia ad numeros suos dixit, ordines, aut commilitones intelligens, ut Tertull. Apolog. cap. 37 : *Si enim et hostes exertos, non tantum vindictes occultos agere vellemus, deesset nobis ris numerorum et copiarum*. Ita et alii, sed hoc tritum est. M. CASAUB. *Restitutus est a nobis iste locus*.

(89) *Ab iis quorum nomina flabello invidiæ ventilasti*.

A Donati scilicet militibus quorum nomina venditabat Parmenianus, ut invidiam faceret Catholicis ; sic enim eodem sensu ipse Optatus alibi : *Quare Macarius duos jussit occidi, quorum nomina, ut supra dixi, flabello invidiæ ventilatis*. DU PIN.

(90) *Ipsi magistri fuerunt injuriæ suæ*. Ipsi exemplum dederunt et præverunt primum male mulctando milites metatores. Ab iis initium injuriarum ortum est. DU PIN.

(91) *Querelam*. Hæc ita sunt distinguenda, sub Leontio et Ursatio injuriatos esse quamplurimos : sub Paulo et Macario aliquos necatos : a sequentibus eorum nescio quos ad tempus proscriptos. ALBASP.

Ibid. *Querelam per ordinem deponitis sub Leontio. Deponitis an disponitis* legamus, haud magni refert. Sed tamen verba ut aliter distinguantur, haud parum interest. Lege igitur, ut jam ab aliis est monitum : *Querelam per ordinem deponitis ; sub Leontio, sub Ursatio injuriatos esse quam plurimos ; sub P. et Macario aliquos necatos : a sequentibus eorum nescio quos, etc.* M. CASAUB.

nam et vinum a peccatoribus operari et calcatur et premitur, et sic inde Deo sacrificium offertur — oleum quoque a sordidis et nonnullis male viventibus et immunda loquentibus conficitur, et tamen (92) in sapore, in lumine, etiam in sancto chrismate ³ (95) simpliciter erogatur.

V. *Excusantur operarii unitatis, quod asperius capiunt.* — Operarios unitatis malos fuisse dicitis: forte cum voluntate Dei, cui nonnumquam ² placet etiam quod ab ipso potuit prohiberi. Nam quaedam mala male fiunt: quaedam mala bene fiunt. Malum male latro facit: malum bene iudex facit, dum vindicat quod latro peccavit. Nam haec Dei vox est: *non occides* (Exod. xx, 17): et ipsius vox est ⁴: *si mansuetus fuerit homo, dormiens cum muliere habente martium, occidetis utrosque* (Deut. xxii, 22). ⁵ (94) Unus Deus, et duae diversae voces. Denique cum Phinees, filius sacerdotis, adulterum cum adultera inveniret, levavit eum gladio mortuum, et inter duas voces Dei dubius stetit: hinc ad illum sonabat, *non occides*: inde sonabat, *occidetis utrosque*. Si feriret, pecca-

ret: si non **63** feriret, delinqueret. Elegit melius peccatum, ut parcere, et forte non defuerant, qui hujus rei vindictam quasi homicidam notare voluissent. Sed ut ostenderet Deus, aliqua mala bene fieri, locutus est dicens: *Phinees mitigavit iram meam* (Num. xxv, 11): et placuit Deo homicidium, quia vindictum est adulterum. Quid si et modo Deo placuit, quod passim vos esse dicitis, qui unitatem cum toto orbe terrarum et (95) cum memoriis apostolorum, quae Deo placita est ⁶, habere nonistis.

VI. *Adversus Donatistarum Pseudomartyres.* — Invitus cogor hoc loco etiam illorum, quorum nolo, hominum facere mentionem, quos vos inter martyres ponitis: per quos tanquam (96) per unicam religionem, vestra communio homines jurant. Quis quidem vellem silentio praeterire, sed ratio veritatis se sicuti non patitur: et ex ipsis (97) nominibus contra unitatem inconsiderate rabida ⁷ latrat invidia, et (98) aspernantes aliqui accusandam aut fugiendam aestimant unitatem, quod Marculus et Donatus (99) dicantur occisi et mortui. Quasi omnino

LECTIONES VARIANTES.

¹ In ms. S. T. in sancto chrismatis, in ms. S. P. in sacramento chrismatis.

² In ms. S. T. et P. S. nonnumquam, sed perpetuum.

³ Adhuc in ms. S. G. in libro Levitic.

⁴ Haec male inseruntur in ms. S. T. haec verba In primo

libro requorum, quae non occurrunt in mss. S. G. et P. S. et sensum omnino perturbant.

⁵ In mss. S. T. et P. S. placuit sunt.

⁶ Hoc epithetum addeimus ex ms. S. G.

VARIORUM NOTAE.

(92) *Et tamen in sapore, in lumine, etc.* Priores edidimus: *et tamen liquor in lumine, etiam in sancto, etc.* Cum sine sensu dispendio, utrumque possit fieri, conjungi vero et variari non uno modo verba possunt, sine ope scripti manu exemplaris, difficile puta de vera lectione statuere, nec minus ineptum valde laborare. Sed cum de vino prius, Optatus secretum duntaxat epus usum, quem habet in spirituali Eucharistiae sacrificio commemoravit, non puto eum orem usum extra sacra, nilum attingere voluisse. Quis autem olem sit sacer, *sapor*, ignoro. Nam ut *sapor* sit hoc *aromatizans* quasi *ὁ ἀρωματιστής*, vel *lae* quid vellet, ne id quidem bene concesserim. In *beata* autem *ex chrismate*, qui olim et quam multiplex usus olei, satis notum est. Sed non eadem semper in omnibus Ecclesiis consuetudo fuit. In Africa autem Victor Uticensis lib. ii, *Lampades et cereae*, ut solitum ecclesiarum ornatum inter alia meminit, si quis subtilior esse veat, *per lumen baptismum quem recte dici docet sanctus P. Gregor. Nazianz. de ἁγιασματι* possit intelligere. Epus variis ritus Dionys. Areop., Cyrillus Hierosolym. praeter alios explicat. *Aliter lumen ego considero.* Sed neque *ex chrismate* cum hoc proprie de unctione, quae *ἁγιασματι* *χρυσμῶ*, de qua Cyrillus in mystagogia singulari capite, seu *ἁγιασματι*, sed in genere de quavis unctione sacra, quae olim a veteri Ecclesia usurpata est. M. CASAB.

(95) *In sapore, in lumine etiam in sancto chrismate simpliciter erogatur.* Eo immo ne utitur homines in concludentis, in luce, in ipso mysterio. Ut Piv.

(94) *In primo libro Requorum unus Deus, etc.* Non possum satis adhaerere doctorum virorum pollutionem, qui ceptissimum, si quid ego valeo, locutionem, et quovis auctoritate dignam tandem retinere sustulerunt. Quomodo enim ex his sensum eruiamus? quem vel scholasticum, ut nunc lothens? Quod si nequeissimum tunc glossama, in primo libro Requorum abjectamus, nulla in verbis obscuritas, nulla suspicio remanserit. Quae tamen labor aspere fa-

cius, et injusta sede deturbare, quam divinare, unde aut qui primum occasione irrepererat. Mihi saltem hoc occurrebat, quia Phinees mox sit mentio, quod etiam nomen primo Regum non semel occurrit, ositantem lectorem Phineem Eliae cum altero illo Eleazari filio condidisse, et cum *Numero* debuisset, *Requam*, sive *Requorum* (ut olim loquebantur) primum in margine posuisse. M. CASAB. *Haec verba sustulimus, nec existant in mss.*

(96) *Et cum memoriis Apostolorum.* Nota modum illum loquendi *cum toto orbe terrarum et cum memoriis apostolorum*. Communio ab antiquis perfecta non habebatur, quamvis eam cum toto orbe haberes, nisi cum memoriis apostolorum, hoc est cum beato Petro communicares: perfectio communio Christianae pendet ex communione quam habemus cum D. Petro et cum ejus successoribus: alioquin Deo non potest esse grata. ALBASP.

(96) *Per unicam religionem.* Quasi aliis in rebus nulla esset religio, neque credendum esset, et jusjurandum interponendum, nisi per ejusmodi martyres. ALBASP.

(97) *Nominibus.* Quia eorum nomina, tanquam principum martyrum a Donatistis inter sacra et ex deptychis recitabantur. ALBASP.

(98) *Aspernantes.* Si qui a Macatio sunt occisi, ut Marculus et Donatus, unitas est fugienda quae martyres laedit. ALBASP.

(99) *Marculus et Donatus.* Donatus ille est Bagastus, ut ex Augustino discere est homil. ii in Joannem: *Fuit Marculus de patria precipitatus est. erit Donatus Bagastus in puteum missus est.* Aiebant Cellarii ipsos sese principes dedisse: quod incertum tamen esse constat Augustinus l. ii contr. lit. Pet. c. 20. Ideo libro in contra Cresc. cap. 19, *id creditus esse tenet*, quia insolitum erat istud scripti proferi August. Malillonii tom. iv, praenotat in vel vii kalend. Decembris. Ibi Marculus presbyter tantum dicitur, non episcopus: ibi etiam legitur jussu Macarii quem Constantinus cum Fausto in Africam misit-

in vindictam Dei nullus mereatur occidi. (1) Nemo A erat ledendus ab operariis unitatis, sed nec ab episcopis mandata divina contemni debuerant: quibus præceptum est: *Quære pacem, et consequeris eam* (Ps. xxxiii, 15); et iterum: *quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum* (Ps. cxxxii, 1); et iterum, *felices pacifici, quia ipsi filii Dei vocabuntur* (Matth. v, 9). Hoc qui nec libenter volebant audire, nec devote facere voluerunt; quidquid potuerunt patri: si occidi malum est, mali sui ipsi sunt causa.

VII. *Macarius a Donatistarum calumniis defenditur.* — Sed arguendus (ut dicitis) vobis videtur esse Macarius, cum voluntate Dei aestimatis eum hoc facere non potuisse^a. Habetis hujusmodi reos antiquos: accusate primo Moysem, ipsum legislatorem; qui cum de Sina monte descenderet, prope necdum propositis^b tabulis legis, in quibus scriptum erat, *non occides*: tria millia hominum uno momento jussit occidi. Macarium differte paulisper, Phineem filium sacerdotis, quem paulo ante memoravi, primo (2) in judicium provocate (Num. xxv): si tamen inveneritis præter Deum aliquem^c judicem. Nam quod accusatis in persona ipsius, a Deo laudatum est quod in zelo Dei factum est. (3) Supprimite interim voces quas in Macarium dictat invidia. Recurrite^d primo ad Eliam^e prophetam, qui in rivo Cison, cum pareret voluntati Dei^f, quinquaginta⁶⁴ et quadringentos occidit. Sed forte dicatis, illos merito occisos, istos indigne^g. Numquam sequitur vindicta, nisi ejus antecesserit causa. Vindicavit (ut diximus) Moyses, vindicavit Elias, vindicavit Phinees; et non vultis ut vindicaverit Macarius. Nihil offenderant qui oc-

cisi esse dicuntur. Si Macarius reus, in eo quod solus nobis ne clientibus, sed vobis provocantibus læt. Quare nobis fit invidia, cum aliena sunt facta? et in vobis est causa; quia propter vos, qui foris furistis, quamquam et nunc fori esse videamini, evenisse dicitur: non propter nos, qui intus habitamus, et nunquam de radice recessimus. Sed quia supra memoratorum personas per ordinem diximus, videamus quare Moyses tria millia hominum jussit occidi (Exod. xxxii); quare Phinees duo (Num. xxv); et quare Elias quadringentos et quinquaginta (III Reg. xviii); quare Macarius duos, quorum nomina quotidie (ut supra dixi) flabello invidiæ ventilatis. Constat in eos vindicasse, a quibus jussio divina contempta est. Nam, *Non tibi facies sculptile* (Exod. xxx), Dei vox est: et, *non facies adulterium*, ejusdem Dei vox est: *non sacrificabis idolis* (Ps. xxxiii, 15), idem Deus locutus est: et non facies schisma; et *quære pacem et consequeris eam*, ejusdem præceptum est. Temporibus Moysi populus Israel caput vituli co mit, quod illis sacrilega flamma conflavit; ideo tria millia hominum occidi meruerunt, quia Dei vox videbatur esse contempta. Phinees adulteros uno ictu percussit: laudari a Deo meruit: quoniam divinorum præceptorum^h contemptores occidit. Et quadringenti et quinquaginta quos Elias occidisse legitur, ideo occisi sunt, quia contra jussionem Dei, per quod falsi vates erant, Dei præcepta contempserant. Et illi, quorum nominibus Macarium criminatis, nec a falsis vatibus longe sunt; quia vos Deus dixit futuros esse falsos vates, quod proximo loco probaturi sumus: et dum pacem noluerunt respicere, ne in uno cum fratribus habitarent, contra præcepta et contra voluntatem

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in ms. P. S. In ms. S. G. *si sine voluntate Dei aestimatis eum hoc fecisse*. In ms. S. T. *sine voluntate Dei aestimatis eum hoc facere potuisse*. Primam lectionem ut magis planam et apertam prætulimus.

^b In ms. S. G. *depositis*.

^c In ms. S. G. *alterum*.

^d In mss. S. T. et P. S. *quibus in Macarium dicta invidia recurrit, et*: quæ sententia manca est.

^e Male in ms. S. T. *alium*.

^f In ms. S. G. *una hora cum voluntate Dei*.

^g Desunt in ms. S. G.

^h In ms. S. G. *mandatorum*.

VARIORUM NOTÆ.

rat, vinctus primo in possessione Vegesæ, in qua Macario, cum episcopis quibusdam Donatianis, occurrit, funium ictibus cæsus cum sociis, inde per aliquas Numidiæ civitates sub arcissima militum custodia usque in castellum novæ Petreæ perductus, et tandem elapso quadriduo de petreæ culmine a milite præcipitatus. In collatione Carthaginiensi, c. 187, Dativus episcopus Donatistarum Novapetrensis ait, adversarium, hoc est, episcopum Catholicum se non habere, *quia illic est Domnus Marculus cujus sanguinem exiget Deus in die judicii*. Hinc Donati et Marculi nomina translata fuisse videntur inter martyres catholicos; Donati quidem ad diem 1 Martii ubi passus dicitur apud Usuardum: *Donatus Carthagini sub Ursacio duce et Marcellino Tribuno*: et Marculi ad diem 26 Novembris; nam de eo hæc habet Martyrologium Usuardi: *In Nicomedia (pro Numidia) beati Marculi sacerdotis et martyris qui temporibus Constantis tyranni persecutiones maximas pertulit, ad extremum ab alta rupe præcipitatus est*. Conveniunt nomen martyris, imperatoris et genus mortis; nomen etiam loci non multum diversum. Constans ibi tyrannus dicitur, quo epitheto non potuit nisi a Donatis infamari plus princeps. In Romano Martyrologio nomen

Marculi mutatum in nomen *Marcelli*, *Constantis* in *Constantii*, et ab *Arianis* pro *Macarianis* de rupe præcipitatus dicitur. Rabanus *Marculum* pariter inter martyres recenset. Haud dubie non alius is est a Donatiano, de quo hic Opatus. DE PIS.

(1) *Nemo erat*. Macarius neminem debebat ledere, sed neque a vestris unitas erat impedienda. ALBASP.

(2) *In judicium provocate: si tamen inveneris, etc.* Concinnius editio 2 Fr. Balduini, *inveneritis*. Quamquam hæc tempora a theologis ejus ævi, maxime Afris, tam accurate non observentur. Testes præcipue Tertullianus et Arnobius. Noster, lib. 1. *Quia quamvis foris sit, tamen ex nobis existis*. INCERT.

(3) *Supprimite interim voces quibus in Macarium, etc.* Editiones aliæ, *quibus in Macarium dicta invidia recurrit, et primo ad alium prophetam, etc.* fortasse, *quibus in Macarium dicta invidia recurrit. Recurrite primo, etc. vel si mavis, quas in Macarium dictat invidia. Recurrite, etc.* Cæterum τὸ primo pro prius, nam ter repetitur. *Recurrite autem quia mox ad Macarium rediuris, festinato opus erat. Prius enim dixerat: Macarium differte paulisper, etc.* M. CASaub. *Hic locus a nobis restitutus est.*

Dei pertinaciter obstiterunt. Ergo videtis a Moysse, et Pharaone, et Elia, et Macario, similia esse facta, quia ab omnibus unius Dei precepta sunt vindicata. Sed video vos hoc loco tempora separantes, ut alia fuerint tempora ante Evangelium, alia post Evangelium: in quo potestis dicere, quia scriptum est, ut a Petro iam gladius conderetur, quo auriculum servi sacerdotis abstulerat (Matth. xxvi), quem servum potuerat quasi devotus Petrus occidere: sed (4) Christus pati venerat, non defendi. (5) Et si cogitatum suum Petrus impleverit, in passione Christi videretur servus vindicari, non populus liberari.

VIII. *Macarium non posse dei persecutorem, nec eos qui ab ipso plebs sunt martyres appellari, ut ipse plebs imitaretur.* — Nam et Macarius gladium a Petro vagina condidit non eduxit. Hoc probat Deus, dum ad vallem Sion loquitur dicens: *valuerat in te, non vulnerati gladio* (Esa. xxii, 2): aut probat aliquem illo tempore gladio esse percussum: deinde ait: *martiri in te, non martiri in bello.* Quare debetis attendere, ne temerarium sit, eos martyres appellare, qui (6) Christianorum melius senserant bellum. Non enim tale aliquid factum aut auditum est, quod in bello Christianorum dicitur aut fieri scitum est: quod bellum persecutio dicitur, quia operata est sub duobus bestias ex illis quatuor, quas Daniel de mari ascendentes aspexit (Dan. vi). Prima fuit ut leo. Hinc erat persecutio sub Decio et Valeriano. Secunda, ut ursus: alia persecutio, que fuit sub Diocletiano et Maximiano: quo tempore fuerunt et rapiti

A *Judeis*, bellum Christiano nomini inferentes: ex quibus in provincia proconsulari ante annos sexaginta et quod excurrit *) fuerat Anulinus, in Numidia Florus. Omnibus notum est, quid eorum operata sit artificiosa crudelitas: servabat bellum Christianis indictum; in templis de memorum diabolus triumphabat; immundis fumabant ara odoribus; (7) et quia ad sacrilegia **65** venire non poterant, ubicunque thus ponere cogebantur. Omnis locus (8) templum erat ad scelus. Inquinabantur prope morientes senes: ignoratis polluebatur infantia; a matribus parvuli portabantur ad nefas; parentes incruenta ^b particula facere cogebantur: alii cogebantur ^c templa Dei vivi subvertere; alii Christum negare; alii leges divinas incendere; alii thura ponere. Horum ^d aliquid a Macario factum esse, nec vos ipsi confingere poteritis. Sub persecutore Floro Christiani idolorum cogebantur ad templa: (9) sub Macario pigri compellebantur ad Basilicam; sub Floro dicebatur, ut (10) negaretur Christus et idola rogarentur. Contra sub Macario commonebantur omnes, ut Deus unius pariter in Ecclesia ab omnibus rogetur. Ergo cum videatis Christianorum nullum fuisse bellum, et sane bello aliquos mortuos esse commemorat Deus, cum dicit, *et mortui in te non mortui in bello*: et dubios martyres posse eos esse, qui non sint vel ad sacra sacrilegia provocati, vel ad immunda incensa, vel ad negationem nominis Dei: et cum ad martyrium non sit transitus, nisi per confessionem, quomodo dicitis martyres qui non fuerunt con-

LECTIONES VARIANTES.

* In mss. S. G. In mss. S. T. et P. S. *unius Dei pro-*
cessa sunt vindicta.
^a In mss. S. T. *que.* In ed. lat. *quo.*
^b In mss. S. T. et P. S. *Et cogitatum suum Petrus im-*
plere in passione Christi videtur, et servus vindicari, non
populus liberari.
^c Dicitur in mss. S. T. et P. S.
^d In mss. S. G. *prope septuaginta.*

C ^a In mss. S. Th. et Ph. S. *Omnibus locis templum erat*
aut scelus.
^b In mss. S. T. et P. S. *parvi liberi.*
^c In mss. S. T. *cruenta*; sed omnia perperam.
^d In mss. S. T. et S. G. *urgentur.*
 E ^a Hec usque ad d'ia verba, *martyres esse vultis*, que decer-
 rant in omnibus editis, et omnia hinc in mss. S. T. et
 P. S. supplevimus ex mss. S. G. que genuina esse nemo
 potest ambigare.

VARIORUM NOTÆ.

(4) *Sed Christus venerat pati.* Respondebant Donatistae distinguenda esse tempora, et post adventum Christi neminem ledendum esse: gladiumque Petri exemplo recedendum esse: quibus rursus respondet Optatus, gladium quidem Petrum recedidisse, cum oportebat Christum pati, non defendi; sed illud exemplum ultra Christi passionem non esse producendum. ALIASP.

(5) *Et si cogitatum suum Petrus, etc.* Scribo: *et qui ad sacrificium S. Patris impleverit, in passione Christi tunc etiam servus tunc erit, non populus liberari.* Si, inquit, Petrus excusatus esset quod suis et totius d'icabat, ut servum etiam scilicet occideret, non tunc videri Christus passus tanquam reus cordis et homicidii a discipulo commissi potius quam innocens pro sententiis. M. CASALE. *Hic locus a nobis restitutus est.*

(6) *Christianorum bellum.* Imperatorum persecutio — M. ALIASP.

(7) *Et quia.* Et que, melius. ALIASP.
 Ibid. *Et qui ad sacra sacrilegia venire non poterat, ubique thus ponere* (id est, adolere, thus offerre, et inde thurificationem in illius temporis historia decantatissimam) cogebantur. Martio vel a tate conuocatos et *zupant* intelligit; quos sententia causa deum retinebat. Unde eleganter infert Optatus, *omnis locus templum erat ad scelus.*

Quare in hoc quemquam ad hoc iuvenustum fuisse, qui veterem lectionem, *templum erat aut scelus*, praeferret. M. CASALE.

(8) *Templum erat ad scelus.* Aut *scelus*: melius. ALIASP. *Ino perperam.*

Ibid. *Templum erat ad scelus.* Templum Optato est *fanum gentis idololatricæ*, supra lib. ii: Nam prioribus ut *templa fabricarentur, et iacula ferent.* Item lib. eod. et lib. vi. ISCERL.

(9) *Sub Macario pigri compellebantur, etc.* Non hic pigri intelligit, qui negarent ecclesias et carnis ecclesiasticos frequentabant, sed schismaticos, aliosque qui non negligentia peccabant, sed consilio aut certo pollice furere, carnis Catholicorum, quasi impuros et inquinatos, videbant et aversabantur, in eoque religiosi non minorem partem ponebant. Ita Donatistæ Catholicos *pigros* et ipsi vocabant. Noster lib. vi. *et residentes in sinu matris Ecclesiarum quasi pigros et tardos acculant, etc.*, vide et supra ad ista lib. ii: *intra a confessione Dei delapsos thurificasse, etc.* M. CASALE.

(10) *Negaretur Christus, et Idola rogarentur.* Rogare est adorare, infra hoc libro. *Testamentum dicitur legitur a partem, unum Deum regunt.* Item: *Pauperum vobis cum, qui Deum per filium eius ante aram respiceret.* ISCERL.

fessores, aut quis eorum negare coactus est, et confessus est Christum? Si igitur nec martyrrium, sine Christi nominis confessione esse potest, et nemo confessus est, et in vindicta preceptorum Dei factum est, quod factum esse dicitis, et a nobis factum esse aliquid non probatis, cum id quod factum est, et Deus dixerit sic futurum esse, et ejus sunt vindicta precepta: videte ne non solum vanum, sed etiam superstitiosum sit sine bello mortuos ibi ponere ubi sunt, qui in Christum confessi pro Dei nomine morti potuerunt: aut si eos martyres esse vultis, probate illos amasse pacem, in qua prima sunt fundamenta martyrii; aut dilexisse Deo placitam unitatem; aut habuisse cum fratribus charitatem. Nam omnes Christianos fratres esse et in primo libello probavimus et in quarto procul dubio probaturi sumus. Quos dicitis appellari^a martyres, noluerunt fratres agnoscere, nullam habuerunt charitatem. Nec dicatur ad excusationem, quia traditoribus communicare noluerunt; cum manifestissime probatum sit, eosdem ipsos filios fuisse traditorum. Nulla igitur est excusatio, quia charitatem illos non habuisse manifestissime constat, sine qua nullum nec nominari potest vel esse martyrrium; sine qua maxima et imperiosa virtus caret effectu; sine qua nihil valet omnium scientia linguarum; sine qua nihil potest etiam (11) societas angelorum, apostolo Paulo dicente: *Si habeam in me potestatem imperandi montibus, ut transferant se de locis in loca, et loquar omnium gentium linguis, etiam angelorum, et corpus meum flammis tradam, et charitatem in me non habeam, nihil sum: sed ero ærumentum tinniens in deserto, ut pereat vocis opus, ubi nullus occurrit auditus* (I Cor. xiii, 1). Si tanta res, si beatus Paulus, si vas electionis, quamvis in imperiosa virtute et angelorum societate, pronuntiat se nihil esse, nisi charitatem habuerit: videte, an non dicantur martyres, sed aliquid aliud^b appellari mereantur, qui charitatis desertores pro eadem desertione pati aliquid potuerunt.

IX. *Procuranda erat unitas in Africa.* — Gaudet to-

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. T. *quos dicitis debere appellari.*

^b Deest in mss. sed necessarium.

^c In ms. S. G. *Catholicæ.*

^d In ms. S. G. pro *Italia*, habetur *Gallia*: utrumque reposuimus.

^e Male in ms. S. G. *sator.*

^f Hæc supplevimus ex ms. S. G.

^g Desunt hæc verba in ms. S. G.

tus orbis de unitate Catholica^c, præter partem Africae, in qua incendium de scintilla conflatum est. Ab operariis unitatis querimus quæ esse commissa. Hoc non queritur Italia^d, non Gallia, non Hispania, non Pannonia, non Galatia, non Græcia, non cum tot provinciis suis Asia; quæ nihil illic fuerat emendandum, nullus illic missus est (ut ita dixerim) sartor^e; et hæc in Africa jamdudum populo in unitate **66** manente, vestis fuerat sana; amula manu inuicem discussa est. Pendebant quodammodo panni de una vestis origine; et de una radice venientes, ab invicem divisi sunt rami. (12) Ut quid se pars parti anteponit? ut quid se super alterum pannum alter pannus extollit, cum meliorem se probare non poterit? quid enim si dicat contemptus pannus, Quid te tantum extollis? (13) Nonne pares crevimus? in manibus conficientium simul fumus? apud lotorem, pariter mandati sumus? inimicus nos voluit ab invicem excidere; adversarius pulcritudinem nostram voluit deformare. In parte vestis adhuc unum sumus, sed in diversa pendemus. (14) Quod enim scissum est, ex parte divisum est, non ex toto; cum constet^g merito, quia nobis et vobis ecclesiastica una est (15) conversatio; et si hominum litigant mentes, non litigant sacramenta. Denique possumus et nos dicere: *Pares, credidimus*^h, et uno sigillo signati sumus, nec aliter baptizati quam vos: (16) Testamentum divinum legimus pariter; unum Deum rogamus; (17) Oratio Dominica apud nos et apud vos una est; sed scissa (ut supra diximus) parteⁱ, partibus hinc atque inde pendentibus, sartura fuerat necessaria. Et tamen hujus rei artifex aut operarius, dum vult vestem in antiquam faciem revocare, vicina fila compungit. Displicet tibi sartor, qui scissuram, dum sanat, vulnerat; ille tibi magis displiceat, qui fecit, ut^k sartor peccare potuisset. Quæ in vos ab operariis unitatis dicitis esse commissa; aut ad parentes vestros pertinent, quorum causa facta sunt; aut ex voluntate Dei descendunt. Nos autem^l inde alieni sumus.

D

VARIORUM NOTÆ.

(11) *Societas Angelorum.* Videtur explicare hæc Apostoli verba, *etiam Angelorum*, de aliqua cum eis societate et communione: *et loqui omnium gentium linguis*, esse epistolas communicatorias ab omnibus gentibus accipere, et cum eis communicare. ALBASP.

(12) *Ut quid pars parti se anteponit.* Orthodoxi volebant communicare cum Donatistis; Donatistæ autem reluctabantur, et eorum communicationem fugiebant, quapropter sese anteponabant. ALBASP.

(13) *In ove.* Melius quam *nonne*. ALBASP.

Ibid. *Nonne pares crevimus.* Puer hæc legens animadvertat legendum *pares non pars*. Fr. Balduini edi-

^h In ms. S. T. *credimus.*

ⁱ Ita in ms. S. T. At in ms. S. G. hæc habentur: *sed scissura (ut supra diximus) facta.* Utrique eadem subest notio.

^j Hæc vox deest in mss. S. T. et P. S.

^k In ms. S. G. *ubi.*

^l In ms. S. T. *tamen.*

tio 2, habet: *in ove pares crevimus.* INCERT. *Ita restitutum.*

(14) *Quod enim scissum est, ex parte divisum est,* etc. Subtiliter distinguit inter ista, *scindere* et *abscindere*; quod tamen discrimen a quoquam observatum vix alibi reperies. Interim res ipsa dignissima, quæ diligenter animadvertatur. M. CASAUB.

(15) *Conversatio.* Una disciplina. ALBASP.

(16) *Testamentum divinum legimus,* etc. Notandum est huic scriptori, *rogare* esse, *adorare*; *negare* vero esse, *renegare*, quod verbum hodie in Hispanismo Latinitatis retinentissimo integrum remansit. BARTH.

(17) *Oratio Dominica.* Per orationem intelligit missæ sacrificium. ALBASP.

X. *Quæ aspere in Donatistas facta sunt, facta esse et Dei voluntate, qui ea per Ezechielem falsis prophetis iunctocinatus est.* — Quid si quamvis aspera, tamen (ut diximus^a) cum voluntate Dei videntur esse commissa. Legimus enim in Ezechiele propheta, parietem dealbatum, cui Deus (18) comminatus est tempestatem, pluviam et (19) lapides petrobolos et accusatōnes: *Erunt (inquit) falsi vates qui adificent ruinam parietem, decutes, par, par; et ubi par (Ezech. xiii, 10)!* Recordamini, quomodo a vobis jureddam matris (20) Ecclesie membra ab invicem distracta sunt. Nam etiam unamquamque domum senel seducere possitis. Aut abiit uxor, et resedit maritus, aut parentes seducti sunt, et filii sequi noluerunt, aut stetit frater, sorore ingrante; persuasionibus vestris divisi sunt et corpora et cœnina pietatis, et non potestis **67** pretermittere (21) quod legitimum est. Uaque dixistis, *par vobiscum*, cum Deus contra, *par, et ubi par?* hoc est dicere, quid salutas, de quo non habes? quid nominas, quod exterminasti? salutas de pace, qui non amas pacem^b. Hi (inquit) adificent ruinosum parietem, domus Dei una est. Qui foras exeuntes partem facere voluerunt, parietem fecerunt, non domum;

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. T. *et alii*.

^b Hæc supplēvimus ex ms. S. G. quæ desunt in aliis mss.

^c Hæc non habentur in ms. S. T.

^d In mss. S. T. et P. S. nonnulli in cœlis habetur, *aut*

VARIORUM NOTÆ.

(18) *Qui comminatus est tempestatem, etc.* Accusationis nomen, quod hic sæpe repetit Optatus, tamquam ex propheta, ne ut in his quæ ex eo profertur hæc, neque in toto illo, ut nunc legitur Ezech. capite, aliam vestigiū. Græci tamen, quod Hebr. *הַמְּבַרְכִים אֶת־הַיִּתְּוֹן* transulerunt (saltem hoc in Ezech. *וְהַמְּבַרְכִים אֶת־הַיִּתְּוֹן* *וְהַמְּבַרְכִים אֶת־הַיִּתְּוֹן* unde Tertius Optatus, aut Interpres potius quem sequutus est. Cætera etiam ex eodem capite, cum magna varietas, non tamen illustriora, si cum Græci contendamur. Sed hæc jam aliquoties monuimus, neque semper invidiosum est. Jam etiam illud monuimus, Optatum interdum verba aliqua sua interserere Scripturæ verba, ut mox, *non sicut qui dicit, de loto aut pariete*, quod ipse quasi supplet. Quod autem sequitur, *hoc verbo*, seducunt, *videte cui paria comœdat*, ita intelligendum est: vel hoc uno verbo comœdat, cui reliquis totus locus competat; alioquin, *hoc verbo* dicendum fuisset. Etiam paulo ante, quod hoc, *sed fundamentis suis se iterum reparavit*, unquam cum acis collationibus; *sed de fundamentis suis*, etc. M. CASARI.

(19) *Lapides, petrobolos.* Id est, *petrobolos*. Sic alibi et in hac voce et aliis r. v. b. posita est. Statutus pro *Salmus*, *Thebessina* civitas pro *Thebessina*, et forte supra *transfertum* pro *beneficio*. ISERET.

(20) *Ecclesie membra ab invicem destructa.* Iste dicitur, quomodo in editione secunda Fr. Baldulni. ISERET. Ita restitutum.

Eid. *Ecclesie membra ab invicem destructa sunt.* Concludimus legitur *ab invicem distracta sunt*, quam phrasin infra lib. ii. r. s. illustrabimus. Auctum est id quod de falsis oculibus, *postea, quocumque intraverit furus est, et adhuc, domus inclusa custodit, etc.* Domus commota hæc sunt: custodire inclusa, pluviam corporibus arcere, latrones, bestias, furēs, ne irruant inuicis parietibus distingere. Qui postremi

A qua non est alter Deus, qui alterum domum includit. Ideo parietem fecisse dicuntur falsi vates, in quo si janua fuerit collocata, (22) quocumque intraverit, foras est. Nec lapidem habere angularem unus paries potest, qui lapis est Christus, duos in se suscipiens populos: unum de gentibus, alterum de Judæis; qui nolo pacis iungit utraque parietem. Nam quot commoda habet domus, tot incommoda paries; (25) domus inclusa custodit, tempestatem retundit^c, pluviam diffundit, latronem aut feram bestiam^d non admittit; sic et Ecclesia Catholica omnes filios pacis gremio et sinu suo complectitur; contra paries, qui est adificatus ruinosus, nec lapidem angularem sustinet, et januam sine causa habet, nec inclusa custodit; pluvia udatur, tempestatibus caditur; nec potest arcere latronem, nec venientem prædator feritatem^e. Paries de domo est^f, sed domus non est, et pars vestra quasi Ecclesia est, sed Catholica non est, *et dealbant (inquit) eum*, hoc est quod vos solos sanctos aestimatis. Querimini vos sine nobis aliqua esse passos; ergo constat vos solos aliqua passos. Quia aliud est tempus pacis, aliud tempus persecutionis; si persecutionem putatis, dicite, quid vobiscum passa sint universa provincie,

pariem aut bestiam; sed superfluum illud, cum latronis jam innotuit.

^c In mss. S. T. et Ph. S. *firmam*.

^d In ms. S. G. *Paries res de domo est.*

C apud Aristophanem ac Plautum *parietum* perfossores velut solemni convicio appellatur. Quare vera profus est conjectura nostra, verbo *defendere*, non *diffundere*, hic opus habere sententiam. Adfuit denique eruditissimus vir, cui n. l. s. nostras ad editionem secundam Baldulni exactas in gratiam typographi edidit cum Optato, nos vero, merentes senect., aceto nonnumquam perfudit castigatorio; qui cum apud Martialem legisset *tegularum* quoddam esse genus, quod effundere pluviam dicebatur, ex eo poete loco, castigandam nostram conjecturam credidit. Sane extra rem. Nam Optatus de hac ipso domus legendæ loquitur generali, Martialis de certa quadam specie ut dixi, *tegularum*, que in id comperata erat, ut pluviam conceptam certo loco effunderet. Verba Martialis lib. v:

Cum pluvias multumque Jovem perferre negaret,
Et cœlis hinc rivas viba udat et aquis.
Plurima quæ posset subito effundere umbos
Mantibus venit tegula missa tuis.

D *Defendere* autem, arcere est. Vide Commentatorem Horati lib. i, carm. 17. Notium cap. 4, et quæ nos cum uno loco notamus ad Claudianum. BARTH.

(21) *Quod legitimum est.* Cum per domos discurrerent Donatistæ ut simplices corrumpere, usurpatam et solitam salutandi formam, quæ apud Christianos hærentabatur, non pretermittēbant, *decalantque, par hæc domus*, quare Propheta locus ad eos pertinebat. ALIASP.

(22) *Quocumque intraverit, foras est.* Acute et elegantè dictum de falsis oculibus. ISERET.

(25) *Domus inclusa custodit, pluviam diffundit.* Minime necis artha est hæc correctio Bartholomæi, *pluviam defendit*; ut sit *defendere pro arcere*. Sed ante Optatum sic similiter locutus Martialis:

Plurima quæ posset subito effundere umbos,
Mantibus venit tegula missa tuis. ISERET.

in quibus Ecclesia Catholica est constituta? sed quia A non potuistis nisi seducere : et quæ sint verba seductionis vestre^c, omnibus notum est. Vestrum est dicere, *Attendite post vos* : vestrum est dicere, *Redimite animas vestras* : vestrum est dicere hominibus fideibus et clericis, (27) *Estote Christiani*. Sed cum dicitis, *attendite post vos*, contra Evangelium facitis, ubi datum est : *Nemo tenens maneam aratri, post se attendens, intrabit regna celorum* (Luc. ix, 62). Et vultis scire quid meruit, qui post se attendit, et qui ante se^d **68** recordantur Sodomorum fugitivos, Loth et uxorem ejus^e : quæ post se attendens, in statuam salis mutata est (Gen. xix) : qui ante se prospexit, evasit. Quid est ergo quod dicitis, *Attendite post vos*? nam et cum dicitis, *Redimite animas vestras* : unde illas emistis, ut vendatis? (28) Quis est ille nescio B quis angelus^f, qui (29) nundinas facit animarum, quas ante ejus adventum diabolus possidebat? has sanguine suo Christus Salvator noster redemit, Apostolo dicente : *Empti enim estis pretio magno*. Constat enim sanguine Christi omnes redemptos. Christus non vendidit quos redemit. Animæ emptæ a Christo non potuerunt vendi^g, ut possint, sicut vultis, a vobis iterum redimi. Aut quomodo potest una anima duos dominos habere? aut numquid est alter redemptor? qui Prophetæ nuntiaverunt alterum esse venturum^h? quis Gabriel iterum ad alteram Mariam locutus est? quæ virgo iterum peperit? quis virtutes novas aut alteras fecit? Si nullus est præter unum, qui redemit animas omnium credentium, quid est quod dicitis, *redimite animas vestras*? Jam illud quale est, quod hominibus christianis etiam clericis dicitis, C *estote Christiani*? et (30) cum miraculoⁱ quodam unicuique audetis dicere, *Caï Seï, Caïa Seïa*^j (31), adhuc paganus es, aut pagana. Eum qui ad Deum se

XI. *Donatistas seductores esse ostenditur*. — Et ne aliquis de hoc intellectu dubitaret, Deus addidit, dicens : *Non sunt quæ dico de luto, aut de latere, aut de pariete, sed de falsis prophetis, qui seducunt populum meum*. Hoc verbum, *seducunt*, (26) videte cui parti competat. Nobiscum erant omnes, nobis absentibus irruistis^b : sed ut haberetis quos habere desiderastis,

LECTIONES VARIANTES.

^a Hæc tria, sub Ursacio, sub Gregorio, sub Operariis unitatis, non habentur nisi in ms. S. G.

^b In ms. S. G. *erupistis*.

^c In ms. S. G. *et quæ sunt seductionis vestræ*.

^d In ms. S. G. additur, *Molassadon*.

^e In mss. S. T. et P. S. *Quis est nescio qui angelus*. In

ms. S. G. *Quis est ille angelus* : utrumque nos jungendum esse duximus.

^f In ms. S. G. *distrahi*.

^g In ms. S. G. *Christum*.

^h In mss. S. T. et P. S. *admiraculo*.

ⁱ In tribus mss. *Gaiseï, Gaïaseïa* ;

VARIORUM NOTÆ.

(24) *Agitatus est paries, sed non cecidit, ut haberet pluvia, ubi operaretur*. Ita lege cum editione II Fr. Balduini. INCERT.

(25) *Ut habet pluvia ut operatur*. Legendum conieceram, *ut haberet pluvia ubi operaretur*, cum eadem scripturam confirmavit editio II F. Balduini. BARTH. Ita restitutum.

(26) *Videte cui parti competat*. Sic quidem legendum, nam perperam *videre* excussum est. INCERT.

(27) *Clericis, estote Christiani*. Orthodoxorum baptismum respuebant. ALBASP.

(28) *Quis est nescio quis angelus, etc.* Malus utique, id est, diabolus, qui animas nondum redemptas a Christo, possedisse mox dicitur. An eo respexit, quod Christus qui nos redemit, *Angelus fœderis*, Malach. III; fuisse etiam hæreticos qui *Angelos creatores esse animarum* assererent, docet Augustinus, ubi de Selericianis, seu Hermianis hæreticis, sed illud huc pertinere non puto. M. CASAUB.

(29) *Nundinas facit animarum*. Eleganter venditionem dixit, ut *πανάγορα τοῦ βίου* legere memini apud Nazienzenum. BARTH.

(30) *Et cum miraculo quodam unicuique dicere, Caï Seï, aut Caïa Seïa, adhuc paganus es, aut pagana*. Ibidem : *Non quærebat illud, quod humana semper exigit consuetudo de pluviis, de pace, etc.*, quæ continuis duodecim sequentibus paginis leguntur; desinentia in hæc verba : *vindicavit Elias, vindicavit Phinees* : alieniore loco leguntur, et referenda sunt ad paginam 58. v. 22, quemadmodum ibi monuimus. His ita in suum locum transpositis, continuandus deinde sermo ad hunc modum : *et cum miraculo quodam unicuique dicere, Caï Seï, aut Caïa Seïa, adhuc paganus es, aut pagana? eum qui ad Deum se conversum esse professus est, paganum vocas?* etc. INCERT.

(31) *Caï Seï, Caïa Seïa*. Nomina sunt hæc vulgaria, quibus generatim hic et ille designatur. Unde et Tertullianus in Apologetico commemorat vulgare illud de Christiano : *Bonus vir Caius Seius*. Similem Donatistarum ad Catholicos allocutionem refert S. Aug. l. II de Bapt., c. 7 : *Bonus homo esses si non esses traditor; consule animæ tuæ, esto Christianus* : ad quæ cum Optato pariter exclamat : *O improbam rabiem, cum Christiano dicitur, Esto Christianus! quid*

conver am esse professus est, paganiim vocas : eum qui vel a nobis vel a vobis, non in nomine nostro nec vestro, sed in nomine Christi tactus est, paganiim vocas : (52) (sunt enim qui et a vobis baptizati sunt, et ad nostram communionem postea transierunt *). Paganum vocas eum qui Deum patrem per Filium ejus (53) ante aram rogaverit †. Quicumque enim crediderit, in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti credidit : et tu eum paganiim vocas post professionem fidei. Si aliquis christianus (quod absit) deliquerit ‡, (54) peccator dici potest ; paganus iterum esse non potest. Sed hęc omnia vultis nullius esse momenti. Ac si tibi ipse consenserit, quem seducis, unus consensus et (55) manus tue porrectio, et (56) pauca verba, jam ille Christianum faciunt (57) de Christiano ; et ille vobis videtur Christianus, qui quod vultis fecerit, non quem fides adduxerit †.

III. *Catechumina in Macarium cooptata.* — Et si seductionum vesre paulo tardius fuerit accommodatus assensus, etiam illa vobis argumenta non desunt : quibus quasi facile † etiam nolentibus, quod vultis,

LECTIONES VARIANTES.

* In ms. S. G. a communione nostra minime recesserunt, et ut ipsos seducias paganos vocas.
 † Hęc desunt in ms. S. G. In ms. S. T. horam, pro aram, precessit.
 ‡ In ms. S. T. Si aliquis Christianus (quod absit) unusquisque deservit.
 § Hęc habent libri tertius in ms. S. G. et quę se pariunt, habentur libro septimo. In mss. S. T. et P. S. sequuntur usque ad illa verba, Sed ut ad paulo ante dicta redeamus, habentur hic, et repetuntur libro septimo, sed pertinent ad hanc litteram, suntque epistolę argumentum in principio illa quibus commemoratur, quomodo existit etiam libro vii, in ms. Colchester.
 † Ita in ms. C. et in ms. S. T. lib. vii, et in ms. S. G. Hęc

A suadere possitis : dum dicitis, dictum esse ex ore e-rano, qui jam dudum in vestro collegio fuerant : **69** quod qui gustaret aut acciperet de sacrificio (38) adventantis unitatis †, (39) de sacro gustare videretur. Non negamus ab aliquibus esse hęc data, quos constat postea tota securitate (40) fecisse, unde paulo ante populos deterrebant : sed (41) alia ratio exegit † has voces, alia invitavit in factum. Nam ut hęc dicerent qui feruntur ista dixisse, opinio falsa, eorum aures et omnium populorum compleverat †. Dicebatur enim illo tempore venturos Paulum et Macarium, qui interessent sacrificio, ut cum altaria (42) solemniter aptarentur, (43) proferrent illi † imaginem (44), (45) quam primo in altare ponerent, et sic † sacrificium offerretur. Hoc cum acciperent aures, percussi sunt et animi, et uniuscujusque lingua in hęc verba commota est, ut omnis qui hęc audierat, diceret † : (46) *Qui inde gustat, de sacro gustat* : et recte dictum erat, si talem famam similis veritas sequeretur. At ubi ventum est a supradictis, nihil † tale visum est, ex eo quod fuerat paulo ante fama mentita ; nihil vide-

in ms. S. T. quibus quale facile ; in editis, quibus facile.
 † In ms. C. adventante unitate.
 ‡ Ita in ms. S. G. in ms. S. T. lib. vii, et in ms. P. S. In ms. C. et S. T. hęc exegit, sed legendum, exegit.
 § Ita in mss. S. G. et C. In mss. S. T. et P. S. offerretur.
 ¶ Ita in mss. C. S. T. lib. vii, et S. G. In ms. S. T. hic, et in ms. P. S. illic.
 † Ita in mss. C. S. T. lib. vii, et S. G. In ms. S. T. hic, et P. S. sic.
 ‡ In ms. C. Qui audierit hęc diceret.
 § Delevimus particulam et, quę est in mss. S. T. et P. S. non autem in mss. C. et S. G. quia superflua.

VARIORUM NOTE.

aliquid dicitur, nisi nega te Christianum : aut ut habet editio postrema, quod aliquid docetur nisi negare te Christianum. De Pis.
 (52) *Sunt enim qui a vobis.* Vocabant paganos non solum eos qui essent baptizati ab orthodoxis, sed etiam eos qui post baptismum a Donatistis acceptum ad communionem Orthodoxorum transierant. Alb.
 (53) *Qui Deum ante aram.* Catechumeni ante aram non orabant, neque Deum Patrem vocabant : hęc fideiibus dumtaxat licitum erat. Albasp.
 (54) *Peccator dici.* Post baptismum quicumque peccat, potest dici peccator, non autem paganus. Alb.
 (55) *Manus tue porrectio.* De absolute hęc accipienda esse videntur, cumque loqui de us qui essent baptizati apud Donatistas : nisi dicas et hęc verba *ut si tibi consenseris*, ad eos referenda qui essent tacti apud Orthodoxos. Albasp.
 (56) *Pauca verba.* Oratio manus impositionem sequitur. Albasp.
 (57) *De Christiano.* Aut qui non pluris faciebant peccatorem ante quam per seipsum donatus esset, quam Ithacum, cumque pro non Christiano habebant. Tertull. de Pudicitia : *Secunda te penitentia excipiet, eris iterum de macho Christianus.* Quapropter hęc verba possunt et ad penitentes et ad rebaptizatos referri. Albasp.
 (38) *De sacrificio adventantis unitatis.* De sacrificio Eucharistie quod celebraretur a presbyteris Macarii. Albasp.
 (39) *De sacro.* De cibis immolatis in sacrificiis de eum. Albasp.
 (40) *Fecisse.* Interfuisse Messę, et de Eucharistia sumpsisse. Albasp.

41 *Alia ratio,* Quam postea exponit, nempe de imagine. Albasp.
 42 *Solemniter aptarentur.* Vide quemadmodum altaria solemniter prepararentur quando sacrificium celebrandum erat. Albasp.
 (43) *Proferrent illic imaginem,* etc. Hunc locum de tabaris Imperatorum interpretatur quoque Baronius in Annal. nihil ille tamen aliud affert, quam quod Balduinus in notis. Caterum, qui plura de istis, seu ritu, seu voce cupiet, eaque certe, si quę alia scitu dignissima, singulare hujus ætatis decus Claud. Salmasium in Augustę hist. scriptores adeat. De hisdem existat et integrum caput in lib. Caroli M. contra imagines lib. iii, c. 15, cujus argumentum est : *contra eos qui dicunt, si enim imperiales imagines et effigies emissas in civitates et provincias obviabunt populi cum ceris et thymiamatibus non cera perfusam tabulam honorantes, sed imperatorem,* etc. M. CASAE.
 (44) *Proferrent illi imaginem.* Imperatoris scilicet. Nam imperatores pagani imagines seu statuas suas in provincias et civitates mittere consueverant, quas populi religiose excipiebant et colebant. At christiani imperatores morem hunc sustulerunt. Donatiste, ut horrorem sacrorum que celebrabantur a Catholicis incuterent,ungebant effigiem imperatoris Constantis in eorum altaribus poni consuevisse dum sacrificium celebraretur, quo nihil odiosius apud Christianos excogitari poterat. De Pis.
 (45) *Quam primo in altari ponerent.* Alii Dei imaginem. Albasp.
 (46) *Qui inde gustat.* Qui gustaret de Eucharistia

runt oculi Christiani quod horrerent : nihil probavit aspectus ex his, quibus perturbatus erat auditus. Visa est puritas, et (47) ritu solito solemniori consuetudo perspecta est^a : cum viderent divinis sacrificiis, nec mutatum quidquam, nec additum, nec ablatum. (48) Pax a Deo commendata, (49) volentibus placuit : quare nullus eorum debet argui, qui de collegio vestro ad pacem transitum fecit : qui fuerant sinistra^b opinione turbati, simplici ac pura veritate firmati sunt. Nec dicatur de amaro fecisse dulce, aut de dulci amarum. Amaritudo, quæ de falsitate vide-

batur fuisse nuntiata, in simi opinionis recessit ac remansit^c ; veritas perspecta oculis, dulcedinem suam in se habens, a falsæ opinionis limitibus separata est. Ergo nec de amaro factum est dulce, nec de dulci amarum ; (50) quia et aliud et extra est quod est visum, et longe fuerat quod videbatur **70** auditum^d. Quare videtes in causa fecisse convitium, fingens pro arbitrio quod voluisti, ut Macarium et Taurinum lacerares. Perdidisti quod sapiens videris, dum sensus tuos invidia depravavit, et intelligendi tibi aditus^e clausit^f.

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. T. lib. vii, et P. S. *perfecta est.*

^b Ita in mss. C. et S. G. In ms. S. T. hic *in ista* : at lib. vii, *sinistræ partis*, et ita etiam in ms. P. S.

^c Ita in mss. C. S. G. S. T. et P. S. lib. vii. At in mss. S. T. et P. S. hic, *sed dicta aut seducta remansit.*

^d Hic finitur liber tertius in mss. S. T. et P. S. Quæ sequiebantur in editis : *Sed ut ad paulo ante dicta redeamus*, etc., quæ clauduntur his verbis, *nostrum non potestis damnare iudicium*, habentur lib. vii, in omnibus mss. Quia tamen ad argumentum huius libri tertii pertinent, suntque ejus velut appendix, hic in editis adjecta sunt : alioquin non videntur ad hunc librum pertinere : causam enim Ma-

carum alio modo tractat auctor ac in præcedentibus, et novam retulit Donatistarum rationem, supponens Meletium quem hoc in libro in excusandis, non esse innocentem. Quare mss. auctoritatem secuti, ablegavimus hæc ad librum septimum, qui continet hujusmodi adiutamenta. At hic addidimus conclusionem huius libri quæ a loco suo avulsa exstabat in fine libri quarti in mss. S. G. et P. S. *Quare vides*, etc.

^e In ms. S. G. *auditus.*

^f In mss. ad finem libri tertii pro more habetur, *Explicit liber tertius*, et in ms. S. G. additur *sancti Optati.*

VARIORUM NOTÆ.

oblata super altare ; in quo posita esset illa imago. ALBASP.

(47) *Ritu solito.* Ritu Christianorum. ALBASP.

(48) *Pax a Deo commendata*, etc. Alludit ad ista Evangelii quæ jam supra protulit, *pax hominibus in terra bonæ voluntatis* (Luc. ii, 24). *Homines bonæ voluntatis*, Optatus (quod est magis Latinum) *volentes* seu *volentibus* (neque enim Hebraismi illi veniebat in mentem) expressit. Male igitur qui aliter explicant. Cæterum hanc Veterum et Vulgatæ hodieque lectionem non immerito doctus interpret, non modo laudat, sed et amplecti se paratum profitetur in commentariis. ALBASP.

(49) *Volentibus placuit.* Amantibus : desiderantibus ; volens in antiquis ponitur pro amico, pro desideranti, pro benevolo : Virgilius, *populo dare jura volenti*, hoc est, obtemperanti : Salustius, *pariter volentes*, pariter amici. ALBASP.

(50) *Quia et aliud et extra est, quod est visum*, etc. Non opinor aliud vult Optatus his verbis, quam quod planius et communius dicere potuit, aliud longe visum esse, est, quam quod auditum fuerat. Quod si quis tamen ultra magis acutum quidquam, ex illo *extra est* eruturus est, quia prius *veritatem dulcedinem suam in se habere* dixit, minime prohibeo. Illud multo majoris est momenti, quod cum in his verbis finis libri tertii ab omnibus hactenus constitutus sit, ego multa porro deesse comparatis editionibus, quod nec Alaspinaeus omisit, comperi. Et desunt quidem omnino in secunda hac et meliori Balduini editione ; quod an consulto consilio ab eo factum sit, an casu acciderit, ex ejus verbis hand satis intelligas. Ait ille quidem, quod ex lib. iii, temere de causa Macarii, lib. vii, repetitum erat delevisse. Quod sane ab illo merito factum esset, si modo tantum debuisset, quantum temere repetitum fuerat, jamque suo loco exstabat, transtulisset autem, quod alieno loco redundabat, proprio autem desiderabatur. Cur autem quidquam omnino deleret, ut jam nullibi, neque tertio, neque septimo libro, pars eorum non pœnitenda, quæ e iii, in vii male traducta fuerant, conspiceretur, causa nulla fuit, vixque puto (quocumque casu

acciderit) ab illo volente ac prudente factum esse. Nam si ut adulterina rejecisset, hoc saltem monitum fuisse lectorem oportuit, ac tam rigidi iudicii causas additas. Sed quas quisquam causas afferret, cur adulterina suspicaretur ? Nullas omnino, quod sciam. Cur totus liber septimus aliquando suspectus esset, hæc causa fuit, quod Hieronymus in Catal. sex dumtaxat Optati libros commemorat. Optatus ipse præterea lib. i ubi singulorum librorum argumenta proponit, non amplius sex meminit. Atqui idem Optatus, cur plura quam initio statuerat, scribere coactus sit, docet ipse principio lib. vii, ut nullius omnino momenti sit argumentum. Quod Hieronymus autem sex tantum meminit, ego quoque plures non fuisse, persuasum habeo ; et quem septimum nunc vocamus, appendicem dumtaxat sexti et ultimi fuisse libri. Nam *pauca* fore quæ additurus erat, prædicit ipse statim initio. Cum tamen hæc appendix, seu adiutamentum, in eam molem crevisset, quæ ex prioribus libris nonnullos æquaret, imo superaret, hinc puto factum, quod et ipsum libri nomen obtinuerit. Sed ne hoc quidem magni momenti, sive librum, sive appendicem libri vocemus, modo constet esse Optati ; de quo neminem qui Optatum sedulo legit, et utrumque diligenter contulerit, dubitaturum existimo. Præcipue cum causa, cur quis fingeret, et falso, non dico nomine (quod facile potuit accidere) sed stylo, et imitanda tanta cura et solertia oratione mentiretur, ac falleret (quod non æque tunc facile) nulli fuerit. Nam Donatistas, quos unos suspicari non immerito possemus, cum quod hinc accipere, quoque suam causam juvare possent, nihil omnino sit : cum toto libro nihil tale, quod ab iis proficisci potuerit ; quis sanus illos suspicetur ? Si autem non illos, multo minus alios, quorum multo minus interfuit. Cum igitur septimum librum Optato etiam Balduinus asseruerit, hoc tertii libri ἀποσπασμάτων septimo libro temere adsumtum, non fuit cur eo nomine repudiaret. Omnino igitur non debuit prætermitti. Quia tamen Balduini editionem exhibituros nos promisimus, malimus quod in illa male prætermisum est, notis nostris inserere. M. CASaub.

71 LIBER QUARTUS.

In hoc quarto volumine iudicio Dei ostenduntur qui sint hoc tempore peccatores; et quia Deus per Jeremiam prophetam Iudæis nascitur, non Chris tantis; et quia idola sunt locus detriti, non Macarius a. d. Taurinus, sicuti Parmeniane visum est.

I. *Acquiescentiam huius libri.* — Atē nobis, frater Parmeniane, (1) de petito mīlīte frustra cāminam factam esse, aperte dilucideque monstratum est. Etiam illud discē, quod dixisti de oleo et sacrificio peccatoris, ad vos potius pertinere: non enim ille debet esse peccator, quem vos volueritis. Nam et nos vestram (2) præsumptionem possimus imitari, et dicere, vos esse peccatores. Sed facessat ex utraque parte præsumptio^b; nullus nostrum humano iudicio alterum damnet. (3) Dei est nosse reum, illius^c ferre sententiam. Taceamus omnes homines: solus Deus indicet peccatorem, cuius sacrificiam sit (4) eum a victimis, et cuius oleum ungi des derantī (5) ingeret metum^d.

II. *Donatistas esse fratres Catholicorum.* — Huius rei apertissimam veritatem, Parmeniane frater, agnosce. Si tamen hoc nomen frateritatis frequenter a me dictum, libenter audire dignaris: fac, ut tibi sit fastidiosum; tamen nobis est necessarium, ne forte juxta probationem^e huius nominis, tacendo rei esse videamur. Si enim tu non vis esse frater, ego esse incerto impius, si de nomine isto taceo. Estis enim fratres nostri, et nos vestri, propheta dicente: *Nomine vos unus Deus creavit, unus pater genuit* (Malach. ii, 10)? Nam enim potestis non esse fratres, cum omnibus dictum sit: *Dū estis, et filii altissimi omnes* (Ps. lxxvi, 6). Et nos et vos qui preceptum unum accepimus, in quo dictum est: *Ne vocetis vobis quemquam patrem in terris, qui unus est Pater vester in caelis* (Math. xxiii, 9). Salvator noster Christus solus natus est Filius Dei: sed et nos et vos filii Dei uno modo facti sumus, sicut in Evangelio scriptum est: *Veni Filius Dei, quoique* **72** *eam receperunt,* **C**

A *dedit eis potestatem, ut filii Dei fierent qui credunt in nomine ejus* (Joan. i, 2). Nos et (6) facti sumus et dicimur: vos et facti estis et non dicimini, quia pacifici esse non vultis, nec audire ipsum Filium Dei dicentem: *Felices pacifici, quia ipsi filii Dei vocabuntur* (Math. v, 9). Christus veniens, Deum et hominem revocavit in pacem: *Et fecit ambos unum, tollens medium septem partibus* (Ephes. ii, 15). Vos nobiscum, id est, cum fratribus, pacem habere non vultis. Non enim potestis non esse fratres, quos eodem sacramentorum visceribus una mater Ecclesia genuit, quos eodem modo adoptivos filios Deus pater excepit. Unde huius temporis præsciis Christus, quia futurum erat ut a nobis hodie discordaretis, tibi dedit orandi mandata, ut (7) vel in oratione unitas remaneret, (8) ut preces jungerent, quos discrepatura fuerant partes^f. Oramus pro vobis, quia volumus; et vos pro nobis, et cum non vultis: aut dicat unusquisque vestrum: *Pater meus qui in caelis es, et panem meum quotidie da mihi hodie, et dimitte mihi peccata, quomodo et ego debitori meo. Igitur si quæ mandata sunt, mutari non possunt; videtis nos non in totum ab invicem esse separatos, dum et nos pro vobis oramus, volentes; et vos pro nobis oratis, et si nolentes. Vides, frater Parmeniane, sanctæ germanitatis^g vincula inter nos et vos, in totum rumpi non posse.*

III. *Donatistas peccatores esse.* — Jam peccator querendus est, cuius potuit (9) vel oleum timere, vel sacrificium repudiari. Cesset humana suspicio, utriusque partis præsumptio sileat; quis sit peccator solus indicet Deus. Legimus (10) in xlii psalmo sub

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. T. *frater nobis*.

^b Hæc locum et sententiam ex ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. necnon in edis. perperam omnino, *facite ex utraque parte*.

^c In ms. S. G. *iudicis est*.

^d In ms. S. G. *cuius oleum videatur esse timendum*.

^e In ms. S. G. *tot probationes*.

^f In ms. S. G. *discrepant fuerant partes*.

^g In mss. S. T. et P. S. necnon in edis, *sancta gemma*: minus bene.

VARIORUM NOTÆ.

(1) *De mīlīte.* In tertio libro egit de unitate facta per Macarium. ALBASP.

(2) *Præsumptionem.* Se sanctos jactabant Donatistæ, atque ex sua sanctitate sacramentorum efficaciam perfero. ALBASP.

(3) *Dei est nosse reum, illius ferre sententiam.* Mendam Typographiam eijce, et lege cum editione Fr. Bædæ, *nosse reum*. INCERT.

(4) *Canina victimæ.* Paulo post quasi victimæ canem. ALBASP. Respondit *Quæritur* ad legem que exstat Deut. xxiii, 18: *non offers pretium canis in domo Domini Dei tui*; quamvis de cyrædo videatur potius intelligenda quam de canē. GRÆCIS.

(5) *Ingerat metum.* Peccatorum oleum metum ingerat. Dū autem exultationem. ALBASP.

(6) *Facti sumus et dicimur.* Schismatici facti sunt, sed non dicuntur fratres, quia a matris uberibus avulsi sunt. ALBASP.

(7) *Et vel in oratione.* Unitas remanet in Oratione

Damnica, quia cum dicimus *Pater noster*, mentionem facimus de omnibus his qui eundem habent Patrem, et cum his communitatem, deo unitas et fraternitas remansit in illa oratione. Deinde oramus pro vobis, quia quanto dicimus *dimitte nobis, vos omnes intelligimus qui ab eodem patre originem duxerunt et Christum facti sunt*. ALBASP.

(8) *Ut preces jungerent, quos discrepatura fuerant partes.* *Discrepare* in activa potestate usurpavit. INCERT.

D (9) *Vel oleum timere.* Quia dicit Scriptura, *peccatores oleum non intingunt caput meum*. ALBASP.

(10) *Quia in quæstione nono psalmo, etc.* Quod in Hebr. **שֶׁלֶח** *Selah*. Græci plerumque **ἄρα ἄρα**. Et autem veteris quasi sensus exordium nunti credidere, teste Hieronymo. Quod et August. in psalm. iv. alique testantur. Inde aliquando pro parte psalmi, quamvis in toto nullum *Selah* aut diapsalmum. Hæc tamen hodieque in quibusdam exemplaribus diapsalma reperiri

secundo diapsalmate, Spiritum Sanctum dixisse: *Peccatori autem dixit Deus (Ps. XLIX, 16)*. Hoc loco advertenda est tota mentis intentio, et videndum, quis sit peccator. (11) Si enim post quod lectum est, *peccatori autem dixit Deus*: verba hujusmodi sequerentur, et diceret: tulisti arma, processisti castris, stetitisti contra hostes in acie: timendum erat militi, quia potuit ipse videri peccator. Aut si diceret: comparasti merces, peregrinatus es, egisti nundinas, lucri causa quod emeris vendidisti: timendum erat negociatori, quia potuit ipse videri peccator. Aut si diceret: fabricasti navem, struxisti fimbriis, ornasti velis, opportunos ut navigares captasti ventos: (12) timendum erat nautæ, quia potuit ipse videri peccator. Aut post quod lectum est: *Peccatori autem dixit Deus*: si sequerentur hæc verba: dissensio et schisma tibi displicuit, concordasti cum fratre tuo, et cum una Ecclesia quæ est in toto orbe terrarum, (15) communicasti septem Ecclesiis et (14) memoriis apostolorum, amplexus es unitatem: si hæc subsequens lectio contineret, nobis timendum erat, nos esse potuimus peccatores. Cum autem dicit Deus: *Ad quid exponis justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum? tu autem contempsisti disciplinam, et abjecisti sermones meos retro: sedens adversum fratrem tuum, detrahebas, et adversum filium matris tuæ ponebas scandalum. Videbas furem, et currebas cum eo, et cum adulteris portionem tuam ponebas (Ps. XLIX, 16)*. Hæc ad vos dicta sunt omnia. Excusate vos ab his omnibus, si potestis.

IV. *Donatistæ disciplinæ contemptores.* — A vobis

^a In mss. S. T. et P. S. *servasse.*

testantur viri docti. Alterum autem cum jam versu 6, (non enim sequendi qui tollunt, cum sit et in Hebr.) præcesserit. Ideo fortasse dictum ab Optato, hic est, *sub sec.* etc. M. CASAUB.

(11) *Si enim post electum est.* Pro *electum* mavult Barthius *delectum*. Interest enim *militem deligi* atque *eligi* dicas. Cum *delectus* ei rei sit familiare verbum: illud alterum temere de militibus non reperias. Fr. Balduinus edidit, *si enim postquam lectum est.* INCERT.

(12) *Timendum erat nautæ.* Lege exigente sensu et fide jubente eodem libro, *naturæ*. Si quidem *naturæ* hic prodigiose editum. INCERT.

(13) *Communicasti septem Ecclesiis.* Christianis Asiæ. ALBASP.

(14) *Et memoriis Apostolorum.* Et reliquis B. Petri et Pauli: quæ communio necessaria est ut quis sit in unitate Christiana. ALBASP.

(15) *Tu repudiasti pacem, etc.* Auctiores hic priores editiones integra periodo: *In Evangelio legitur, pax hominibus in terra bonæ voluntatis. Tu nec voluntatem bonam vis habere, nec pacem: non est contemnere disciplinam? Item in Psalm., etc.* Haud dubium quin sit Optati, neque difficile est conicere, quæ causa fuerit omissendi. M. CASAUB.

(16) *In Evangelio legitur.* Hæc ex editione Germanica addimus; et bene, ni fallor. ALBASP.

(17) *Honoribus expoliastis.* Sine causa et absque crimine episcopos deponitis: quod non minus crimen erat, quam innocentem ad pœnitentiam cogere; utriusque enim tollitur gradus et pars quem habebat in corpore Christi. Adde ex D. Cypriano episcopatum

enim contempta est disciplina: ut quid recitas Testamentum, qui Testamento non servis, in quo descripta est disciplina, quam servare non vultis? Non enim potestis dicere, vos eam servare, contra quam militatis. Deus dicit: *Quære pacem, et consequeris eam (Ps. xxxiii, 15)*: (15) tu repudiasti pacem: non est contemnere disciplinam?

73 In Evangelio legitur (16): *pax hominibus in terra bonæ voluntatis (Luc. ii, 14)*: tu nec voluntatem bonam vis habere nec pacem: non est contemnere disciplinam? Item in psalmo cxxxii legitur: *Ecce quam bonum est, et jucundum, habitare in unum: in unum habitare cum fratribus non vis: non est contemnere disciplinam? Christus dicit in Evangelio: qui semel lotus est, non habet necessitatem iterum lavandi (Joan.*

B xiii, 10): tu rebaptizando iterum lavas: non est contemnere disciplinam? Deus dicit: *ne te iheritis Christos meos, neque in prophetas meos manum miseritis (Ps. cii, 15)*: vos tot sacerdotes Dei (17) honoribus expoliastis: non est contemnere disciplinam? Christus dicit: *inde scio quia discipuli mei estis, si vos invicem diligatis (Joan. xiii, 34)*: odio nos habetis, fratres utique vestros: nec apostolos imitari voluistis, a quibus etiam negator dilectus est Petrus: non est contemnere disciplinam? Exponis justificationes Dei, et assumis Testamentum ejus per os tuum: Testamentum recitas, et Testamento non servis, in quo descripta est disciplina: quomodo dicis: quære pacem, cum non habeas pacem?

V. *Donatistæ calumniatores, detractores, scandalorum auctores.* — (18) Electi estis, qui sedentes po-

LECTIONES VARIANTES.

^b In ms. S. G. *utique hoc est*: et ita deinceps.

VARIORUM NOTÆ.

divinum honorem esse. Epist. 5 lib. iv. *Divini honoris societate conjunctas.* ALBASP.

(18) *Electi estis qui sedentes, etc.* Scribe *lecti estis*: quod valet, scriptum porro est de vobis, aut aliquid simile: *lectum* enim pro *scriptum* cum de sacris scriptoribus loca proferuntur, et lectio κατ' ἔξοχην, pro quavis sacre Scripture περιόχη, sive περιεπιή (capitulum vocant Tertull. et alii) tam frequens est in his et similibus libris, ut nihil frequentius esse possit. Notum ac tritum est, quid Nehem viii, 8, non pauci מִקְרָא mikra exponant, vel quid ea voce Hebræi doctores vulgo designent. Eadem ratione et Alcoranum dici multi autumarunt. Sed Thomas Erpenius, in cujus excellentissimi viri immatura morte tantam fecerunt jacturam litteræ Orientales, quantum ullæ umquam in unius hominis morte litteræ, doctissimos quosque Arabes dissentire, et ab alia quamvis ejusdem radice significatione derivare, notavit in notis ad histor. Josephi Patriarch. Hanc sententiam doctissimus Salmasius in admirando Plinianarum exercitationum opere, non laudat modo, sed et Græcorum testimoniis ita confirmat, ut res jam minime controverti debeat. Sed quia admirandi illius operis mentionem me contigit hic facere, ingratus sum nisi hoc ipso loco ejus auctori, viro humanissimo et de tota republica litteraria meritissimo, gratissimas agam gratias, cujus munere tanti thesauri composum factus. Sed ut ad Optatum redeamus, ut hic *electi* pro *lecti*, etiam in hac optima, ita in prioribus editionibus, eodem errore *electum* pro *lectum* legebatur. Ubi enim ante unam aut alteram paginam: *Si enim postquam lectum est*, priores ultima Baldui-

pulum doceatis (19), et detrahitis nobis, utique fratribus vestris. Quoniam (sicut supra dixi) una nos mater Ecclesia genuit, unus nos Deus pater excepit; et tamen scandala contra nos ponitis, mandando singulis, (20) ne nos saluent: ne a nobis (21) dignationem accipiant (22). Considerate verba superbie vestrae: considerate tractatus: considerate mandata: actus quoque vestros revolvite. Nullus vestrum 74 est, qui non convicia nostra suis (23) tractatibus misceat: (24) qui non aliud (25) initiet, aliud

LECTIONES VARIANTES.

^a Ille in mss. et in editis habentur hæc verba: *Inventus oleum vestram tenuisse, qui rogabat*, sed non suo loco: nec enim eohæreat cum precedentibus et sequentibus,

VARIORUM NOTE.

mana exhibebant, si enim post electum est. Et quia de militibus nescio quid sentitur, pro *electum*, *delectum* corrigi eo loco voluerunt nonnulli, et mira nescio quare de *delectu militum* commiscantur: quorum ineptis optime carere poterimus, si per N. L. et typographos parisienses liceret. Quod autem ait Optatas, *lecti estis qui sedentes populum doceatis*, non ita intelligendum, quasi hoc ipsum de us ac totidem verbis esset scriptum. More enim suo quasi supplet et interpolat verba Scripturae ut proposito suo accommodet, q. d. Lecti estis, qui *sedentes* (quando nempe populum docetis, concionamini, quod sedentes utique pro more tractantium facitis, detrahitis nobis, etc.

M. CASAB.

(19) *Flecti estis qui sedentes populum doceatis*. Nam, ut ait modo Optatas, *populus in Ecclesia non habet sedendi licentiam*. Hoc solis antistitibus qui populum docebant erat concessum in Ecclesiis Africanis, ut præter Optatum docet Augustinus l. i. homil. hom. xxvi, tract. 49 et 112 in Joannem, in expos. Ps. cxxvii, et alibi passim. Nihilominus alia consuetudo obtinebat in quibusdam transmarinis Ecclesiis, ut discimus ex eodem Augustino, l. de Catech. rudib., c. 15, ubi consultus us qui docent alios, ut aliquando eis *oblata sessione succurrant*, quamquam, inquit, *sine dubitatione melius fiat ubi decenter fieri potest, ut a principio sedens audiat, longeque consultius in quibusdam Ecclesiis transmarinis, non solum antistites sed etiam sequuntur ad populum, sed ipsi etiam populo sedilia subjacent*. Alius ergo mos erat quatumdam saltem Ecclesiarum transmarinarum, alias Africanarum: in illis non solum antistites loquentes sedebant, sed et auditores: in his vero e contra soli antistites sedebant cum populum alloquebantur; populus vero seans audiebat. Attamen S. Augustinus homil. 26, supra laudata, testatur: *se in gratiam eorum qui aut pedibus debebant, aut aliqua corporis inæqualitate laborabant, consilium dedisse et quodam modo supplicasse, ut quando aut passionis prolixæ aut certæ aliquæ lectiones longiores legebantur, qui stare non poterant, humiliter et cum silentio sedentes attentis auribus audirent quæ legebantur*. DE PIS.

(20) *Ne nos saluent*. Christiani olim et domi, et per vicos, et in Ecclesia osculo sese salutabant.

ALBASP.

Ibid. *Ne nos saluent: ne a nobis dignationem accipiant*. Dignatio quid olim fuerit non opus est dicere; a posterioris ævi et cum ævo declinantis latinitatis Scriptoribus, pro *humanitate* seu *facilitate* solet accipi. Unde quod a Veteris et germanæ eloquentiæ Principe dictum est: *qui dignitate Principibus excellit, facilitate par in bonis videtur*. A Sidonio Apoll. ita expressum est, *disputata clarus, dignationis communis*, lib. i. epist. ix, et in lib. vii, ad Fontelum Papam sive episcopum: *Cum artis epistione mæpæ, gradu maximi, non tamen estis vos amplius dignitate, quam dignatione laudandi*. Hinc et de quovis officio, quod

A explicet. (20) Lectiones dominicas incipitis, et tractatus vestros ad nostras injurias explicatis: (27) profertis Evangelium, et facitis absentem fratri convicium: (28) auditorum animis infunditis odia, inimicitias (29) docendo suadetis: hæc omnia dicendo, contra nos scandala ponitis. Ergo unicuique vestrum dictum est: *sedens adversus fratrem tuum detrahebas, et adversus filium matris tuæ ponebas scandalum*. Dum peccatorem arguit, et sedentem increpat Deus, specialiter ad vos dictum esse constat, (50) non ad pos-

usque omissis series orationis optime se habet.

^b In mss. S. L. et P. S. *infigitis*

B testanda humanitatis invicem præstamus et exhibemus. Symm. l. ix, epist. 65: *Sed licet me officii ordine et dignatione præverteris, in posterum tamen, nequaquam residem judicabis*, etc. S. August. Confess. lib. vi, c. 2, de matre: *Sed illa cum attulisset causitium cum solemnibus epulis prægustandis atque largiendis, plus etiam quam unum pocillum pro suo palato satis sobrio temperatum, unde dignationem suaveret, non ponebat*. Alii ediderunt *indignationem suaveret*, quod verius esse puto, si disjunctim legatur, *in indignationem*. Noster hoc loco, ni fallor, pro *osculo*, ut sese videtur post aliquot lineas exponere, ubi hæc iterum pluribus verbis. M. CASAB.

(21) *Dignationem accipiant*. Dignatio apud antiquos pro gratia accipitur. Cyp. lib. i, epist. 6. Cum igitur alium oscularentur, vocabant hoc gratiam et communionem facere, quam cum orthodoxi habere nollent cum Donatistis, osculi officium repudiabatur.

ALBASP.

(22) *Dignationem accipiant*. Dignatio hic humanitatis officium. Symm. l. ix, ep. 65. *sed licet me officii ordine et dignatione præverteris*, etc. DE PIS.

(23) *Tractatibus*. Episcoporum sunt in Ecclesia sermones et Evangelii explicationes. Cyp. epist. xlvii, lib. iv: *Nec tractantes Episcopos audiat*. ALBASP.

Ibid. *Nullus vestrum est, qui non convicia nostra suis tractatibus misceat*. Convicia nostra, pro his dixit que in nos jactata debebat proferre. INCERT.

(24) *Qui non aut aliud initiet, aut aliud explicet*. *Initiare* est incipere. Sic infra: *ministerium mutanda et ordinanda*. INCERT.

(25) *Initiet*. Incipiat. ALBASP.

(26) *Lectiones dominicas*. Per Evangelii lectionem incipitis, sed mox ea ommissa ad convicia transitis.

ALBASP.

(27) *Profertis Evangelium*. Sensus: Evangelium pacis profertis, et odia seminatis. ALBASP.

(28) *Auditorum animis infigitis odia*, etc. Putavi aliquando legendum: *inimicitias suadendo docetis*.

D Barthol. excidisse vocem *docetis*, que necessario sit reponenda hoc modo, *inimicitias suadendo docetis, docendo suadetis*. Fr. Baldinus edidit: *auditorum animis infigitis odia, inimicitias docendo suadetis*. INCERT.

(29) *Docendo*. Predicationes fiebant ut populus doceretur. ALBASP.

(50) *Non ad populum qui in Ecclesia*, etc. Aliquando, fateor, torsit me hic locus. Nam si quis hinc *osculos* iret conclusum, populo olim, sive laicis in Ecclesia non licuisse sedere, multa in mentem veniebant, que possent opponi. Tandem commode occurrit Augustini locus, qui ut mihi, ita spero, lectori abunde satisfaciet, et omnes ex Optato tenbras dispellet. Augustinus igitur de Catech. rud. c. 15, ubi *oblata sessione* *in medio audientis succurrendum* suasisit, addit mox: *Quamquam sine dubitatione melius fiat, ubi decenter fieri potest, ut a principio sedens au-*

pulum, qui in Ecclesia non habet (31) sedendi licentiam. Vides ergo procul dubio vobis imputari debere eum dicit Deus : *sedens adversus filium matris tuæ, ponebas scandala.* (32) Unam matrem nos habere jam toties comprobavi : nec vos negare potestis, qui contra nos scandala ponitis, dum aliqui vestrum et (33) non intellectas proferunt lectiones : ut auferant etiam illud, quod inter omnes solet esse commune, salutationis videlicet officium. Nam et vos ipsi aliqui (34) in perfunctoria salutatione oscula denegatis solita : et docentur multi, (35) ne ave dicant cuiquam nostrum : et videntur sibi hoc de lectione, sed non intellecta, mandari, ignorantes de quibus apostolus hoc dixerit : *cum his nec cibum capere : ave illi ne dixeritis : serpit enim eorum sermo velut cancer* (I Cor. v, 14; II Joan. 10; II Tim. II, 17). Dixit hoc de hæreticis, quorum cœperat illis temporibus vitiosa esse doctrina : qui subtili seductione verborum, morbis obscure serpentibus corrumpent fidei sanitatem; ut Marcion, qui ex episcopo apostata factus, inducebat duos Deos et (36) duos Chris-

tos ; ut Praxeas ^a, qui argumentabatur Patrem passum esse, non Filium, ut Valentinus, qui conabatur carnem Christo subducere. Horum est sermo, qui habuit cancer ^b ad fidei membra vexanda. (37) Talis sermo est et (38) Scorpiani ^c hæretici (39), qui **75** negabat debere esse martyria : scilicet venena sua sibi servent, nec eorum relatio auditorum intellectus simplices vel leviter vexet. Hujus igitur sermo est, qui vitandus est, ne serpat sicut cancer. Dictum est hoc et de Ario, qui conabatur docere Filium Dei ex nullis substantiis factum esse, non ex Deo natum : cujus doctrina, nisi in Nicæno concilio a trecentis decem et octo episcopis dissiparetur, pectora multorum sicuti cancer intraverat. Dictum est hoc de Photino præsentis temporis hæretico, qui Filium Dei ausus est dicere, tantummodo hominem fuisse, non Deum. Potuit hoc et de vobis dici, quia vester sermo animis et auribus aliquorum non leve intulit cancer. Vester enim sermo est, quem ad pacis filios habetis ; dum dicitis : *peristis, attendite post vos ; peribit anima vestra ; quamdiu (40) vos tenetis ?*

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. omnibus et in editis hic habetur *Ebion* pro *Praxea*. Sed erroris istius, Patrem passum esse, auctor fuit *Praxeus* non *Ebion*. *Praxeus* etiam nominatur ab Optato, l. I. Et l. v in mss. S. T. et P. S. pro *Ebione* legitur *Praxeas* : *apud Praxeam Patripassianum, qui ex toto Filium negat, et Patrem passum esse contendit.* Ex his restitimus *Praxeam* pro *Ebione*, quamquam hoc loco mss. co-

dicum auctoritate destituti. Forte in his ommissa est una aut altera linea, et legendum, *ut Ebion qui Christum dicebat esse merum hominem : ut Praxeus qui argumentabatur Patrem passum esse.*

^b In ms. S. G. *quem habuit cancer.* In editis, *qui habuit cancerum.*

^c In mss. S. T. et P. S. *Corpiani.*

VARIORUM NOTE.

diat. Longeque consultius in quibusdam Ecclesiis transmarinis, non solum antistites sedentes loquuntur ad populum, sed ipsi etiam populo sedilia subjacent, etc. Tam claræ luci non est quod addam. Illud modo ne quis hæreat, *transmarinas Ecclesias* appellari ab Augustino Afro, quæcumque tum erant Occidentis Ecclesie. Optatus, lib. II, universi orbis populos, in Africanos, Orientales ac Transmarinos dividit. Plura de hujus vocis usu concessit eruditissimus Justellus ad Can. Eccl. Afr. M. CASAUB.

(31) *Sedendi licentiam.* Episcopi et presbyteri jus sedendi in Ecclesia habebant ; non autem plebs, quæ stando, aut genibus flexis orabat : unde apud antiquos sacerdotium vocatur, *honor concessus.* ALBASP.

(32) *Unam matrem nos habere jam toties comprobavi, etc.* Scribe : *Unam matrem nos habere jam toties comprobavi, nisi tamen melius, Unam matrem nos habere jam toties comprobavi, nec vos negare potestis, qui contra nos sc., etc.* M. CASAUB. Ita restitutum.

(33) *Non intellectas.* Loca Scripturæ quæ peperam explicant. ALBASP.

(34) *In perfunctoria.* In civili salutatione : non solum Christianam salutem, sed etiam civilem nobis denegatis. ALBASP.

(35) *Ne ave.* Osculum et bona verba dabant. ALBASP.

(36) *Duos Christos.* Hunc locum restituit Balduinus : quomodo autem duos Christos et duos Deos ponerent Marcionite, lege I. C. Perronium ad D. Augustini locum ad Adimantum. ALBASP.

(37) *Talis sermo est, et Corpiani hæretici, etc.* Qui fuerint hæretici qui martyria negabant, præter alios docet Tertullianus, qui adversus Gnosticos eo nomine infames librum conscripsit de Bono martyrii. Sed illi hæretici eum Optato *Corpiani*, non æque in promptu est. In codice manuscripto *Scorpiani* non *Corpiani* se reperisse testatur Balduinus. Quod si hæreticos simul plures ita vocaret Optatus, vel *Scorpiaci* eum scripsisse putarem (*Scorpiacum* enim li-

brum suum vocat Tertullianus, quem contra Gnosticos, scorpiis, ut interpretatur ipse, similes, scripsit); vel *Corpiani* a *κορπος* aut *κορπία* formasse, cum qui Gnostici, eosdem Borboritas, ob obscenitatem tam morum quam doctrinæ nuncupatos constet; vel denique *Coddiani*, quod fuit et illorum nomen, ut antiqui tradidere. Sed cum *Corpiani* hæretici, ut unius ac certi ejusdam, cujus hoc proprium nomen fuerit, Optatus meminerit, haud temere quidquam asseverem; nisi sit fortasse singularis pro plurali; aut ipse Optatus in nomine minus noto impeggerit. At autem Augustinus, Gnosticos quosdam a Nicolaitis, quosdam vero a Carpocrate hæretico derivare. Verum hoc nihil ad *Corpianum* de quo quærimus, cuique proprium hoc dogma adscribit Optatus noster, quod *martyria* negaret. Mox *de Ario qui conabatur docere filium Dei ex nullis substantiis factum esse*, id est, quasi *ἐκ τῶν οὐκ ὄντων ὄντων*. Unde et Exoucontii dicti. M. CASAUB.

(38) *Corpiani.* Ex Tiliano codice legendum *Scorpiani* : qui a Tertulliano vocantur Gnostici, quod martyrium subeundum esse negarent. ALBASP.

(39) *Scorpiani hæretici.* Delusus videtur hoc in loco Optatus inscriptione libri Tertull. adversus hæreticos, qui martyrii obrectabant, quem *Scorpiace* Tertullianus inscripsit. Hinc forte putavit Optatus, hæreticum illum quem aggreditur, vocitatum fuisse *Scorpiacum*. Cum tamen Tertullianus initio libri *Scorpius* vocet hæreticos, et profiteatur se *Gnosticos, Valentinianos, aliosque martyriorum refragatores, qui tempore persecutionis ebulliebant*, non autem privatum ullum hæreticum insectari, atque ut adversus bestiolas istas suis mederetur *Theriacam promptam stylo temperare*. Nullus ergo fuit *Scorpiacum* neque *Corpianus* hæreticus Tertulliano; sed merito dicti sunt ab illo *Scorpiones*, hæretici illi qui martyrio refragabantur. DE PIN.

(40) *Vos tenetis.* Quamdiu apud Orthodoxos manetis. ALBASP.

Sic fecistis de fidelibus penitentes, sic mortificastis in sacerdotibus honores. Ecce et vester sermo est, qui serpit velut cancer hodie, ut saluti et convictus * prohibeatur. Noster sermo quid tale facere potuit? qui simpliciter doctrina filios pacis retinemus: non alienos seducimus, nec quemquam exterminamus. Manifestum est igitur, vos contra nos quotidie scandala ponere: et longum est percurrere omnes modos, quibus nobis detrahitis, et omnia quibus scandala ponitis.

VI. *Donatistarum fures et qua ratione.* — Nam et cum dicit: *videbas furem et concurrebas cum eo*; de qua re hoc putatis dictum esse? numquid de subducto vestimento aut de involato ^b gremio, aut de aliquibus rebus que ablata vel luera vel damna inter homines faciunt? equidem sunt et ista prohibita: sed in hac lectione illa furta increpat Deus, que sibi sunt facta. Queritis que furta sunt Deo facta? apud vos inveniantur. Possessio Dei, est turba fidelium, ex qua quotidie fur diabolus cupit aliquid involare: Christiani aut Christiane ^c vult vel mores ex aliqua parte corrumpere, et si non totum hominem, sed quodcumque de homine rapere. Talem furem cum videatis contra nos vinu facere, vestris operibus adjovistis; nam neminem fugit, quod omnis homo qui nascitur, quamvis de parentibus Christianis nascatur, (41) sine spiritu immundo ^d esse non possit, quem necesse sit ante salutare lavaeum, (42) ab homine excludi et separari. (43) Hoc exorcismus operatur, per quem spiritus immundus depellitur ^e, et (44) in loca deserta fugatur. Fit (45) domus vacua in pectore credentis, fit domus munda: intrat Deus et habitat, Apostolo dicente: *vos estis templum Dei, et in vobis Deus habitat* (I Cor. iii, 16). Et cum Deo unusquisque plenus sit, de quo ^f fur diabolus aliquid involare contendit: vos rebaptizando exorcizatis hominem fidelem, et dicitis Deo habitanti: Maledicite, exi

A foras: ut compleatur quod a Deo dictum est per prophetam Ezechielem: *et maledicebant mihi in populo meo, propter plenam manum hordei et buccellam, ut occiderent animas quas non oportuit mori, dum annuntiant populo meo vanas reductiones* (Ezechi. xi, 19). Audi ergo Deus injurias non sibi debitas, et huiusmodi habitaculum deserit: et homo qui Deo plenus in Ecclesiam intraverat, egreditur (46) vas inane. Diabolus qui volebat quasi fur aliquid involare ^g, adjutus operibus vestris, videt (47) totum suum factum esse, unde volebat paululum aliquid tollere: ergo de vobis dixit Deus: *videbas furem, et concurrebas cum eo* (Ps. xlix, 18): denique in Evangelio sic scriptum est: *etiam autem Deus deseruit hominem, remanet vas inane; spiritus autem immundus errans per loca deserta, j. junus dicit, domus mea vacua est* (Math. xii, 45): hoc est dicere, Qui me excluderat, exclusus est: *revertar illuc et habitabo: et adducit secum alios septem saviores, et habitabit illic; et erunt hominis illius pejora novissima, quam quod fuerunt prima*: (48) hoc est: *videbas furem, et concurrebas* **76** *cum eo, et cum mæchis particulam tuam ponebas*. Hereticos dicit mæchos, et mæchas Ecclesias illorum; quas aspernatur et repudiat Christus in Canticis Canticorum: quasi dicat, (49) Quid mihi colligitis non necessarias? *una est dilecta mea, una est sponsa mea, una est columba mea* (Cant. vi, 8), id est, Catholica: in qua et vos cum esse possetis, rebaptizando inter mæchos ^h particulam habere voluistis. Et quoniam vos esse peccatores, divino testimonio manifestissime comprobatum est: etiam illud ostensum est, tua auxilia contra te militasse: in auxilium enim adduxeras ⁱ Prophetam, in quo lectum est: *sacrificium peccatoris, quasi qui victimet canem* (Isai. lxxvi, 5) (50). Jam peccatores vos esse, si pudor est vobis, cum dolore recognosce ^j.

VII. *Quo sensu dictum illud: oleum peccatoris non*

LECTIONES VARIANTES

^a In ms. S. G. *convictus*.

^b In ms. S. G. *involato*; sed *perperam*.

^c In ms. S. G. *qui in quibus in Christiano aut Christiana*.

^d In ms. S. T. *mundi*: minus bene.

^e In ms. S. G. *repellitur*.

^f In ms. S. G. *unde*.

^g In ms. S. G. *additur, de homine*.

^h In ms. S. G. *additur hereticos*.

ⁱ In mss. S. T. et Ph. S. *addideras*.

^j In ms. S. G. *si ullus est pavor, cum pudore cognosce*.

VARIORUM NOTÆ.

(41) *Sine spiritu mundi.* Sive spiritu immundo.

ALBASP.

(42) *Ab homine excludi.* De exorcismo loquitur.

ALBASP.

(43) *Hoc exorcismus operatur.* D. August. ad Sixtum Presb. epistola 105: *Quid ad hoc respondent, quod exorcizantur et exultantur infantes? hoc enim procul dubio factu est ut si diabolus eis non dominatur.*

ALBASP.

(44) *In loca deserta.* Alludit ad Tobiam historiam.

ALBASP.

(45) *Fit domus vacua.* Baptismo domus purgabitur confirmacione ornabitur. Christus demum in Eucharistia in eam intrat et habitat: Origenes, *sed non statim domus hæc habitacorem habet, Christum meretur, nisi sit et in ejus et conversatio ita sancta, ita pura.* ALBASP.

(46) *Vas inane.* Habebat Christum quando enim rebaptizastis eum quem quidem per exorcismos fugastis; ideo qui rebaptizatur egreditur vacuus et apertus; non

enim amplius habet Christum, neque Spiritum sanctum. ALBASP.

D (47) *Totum suum.* In antiquam suam possessionem restituitur. ALBASP.

(48) *Hoc est: videbas furem, etc.* Scribe, *hoc est: videbas furem et concurrebas cum eo*; et aliquantulo spatio interposito, *et cum mæchis, etc.* Ita enim sæpe solet Optatus et stimaciorum, sive, ut ipse appellat, locutionum singula verba percurrere ac persequi, solo spatio ad iudicium transitus ac novæ quasi materiae interjecto. Horum intervallorum ommissio et neglecta observatio in Optati editionibus multum caliginis multis locis offudit. Dixisset aliquando Optatus, *revertitur et cum mæchis, etc.* M. CASALE.

(49) *Quid mihi colligitis.* Quid mihi facitis Ecclesiam. ALBASP.

(50) *Victimet canem.* Canis ita vile Hebræis animal, ut ne pretium quidem ejus in templo recipi posset.

DE PIN.

ungat caput meum. — Etiam illud discere, cuius vox **A** oleum peccatoris non impinguet caput meum (*Ps. CAL. 5*): tu enim non intellexisti, cuius hæc vox sit, utique Christi, qui necdum unctus fuerat, cum rogaret, ut oleum peccatoris non impingueret ^a caput eius. (51) Hæc tu non intelligens, dixisti: *Quia David Propheta timuit oleum peccatoris*. A Samuele jam dudum perunctus ^b fuerat qui cantabat; non fuit ratio ut iterum ungeretur: ergo vox est Christi dicentis: *oleum peccatoris non ungat ^c caput meum*. Preces sunt, non iussiones; desideria sunt, non præcepta: nam si iussio esset, diceret: *oleum peccatoris non unget ^d caput meum*. Vox igitur est Filii Dei jam tunc metuentis oleum peccatoris incurrere ^e, id est, cuiusque hominis; quia nemo est sine peccato ^f, nisi solus Deus. Ideo Filius ejus timuit oleum hominis, quia fœdum fuerat (52), ut Deus ab homine ungeretur. Ideo deprecatur ^g Patrem, ut non ungetur ab homine, sed ab ipso Domino Patre. Petit ergo Filius: videamus an consenserit Pater. Hoc Spiritus sanctus indicat et manifestat in psalmo XLIV, ubi ait ad ipsum Filium: *unget te Dominus Deus tuus oleo exultationis aliter a consortibus tuis (Ps. XLIV, 8)*. Consortes fuerant Judæorum sacerdotes et reges, quos singulos unctos ab hominibus constat. Sed quia Filius a Patre, Deus a Deo, erat ungendus, secundum quod Filius petiit, Spiritus promissa nuntiavit, et complevit Pater in

A Jordane: quo cum veniret Filius Dei, Salvator noster, ad Joannem ostendens est his verbis: *ecce agnus Dei: hic est qui tollit peccata mundi (Joan. 1, 30)*. Descendit in aquam, non quia erat quod in Deo mundaretur, sed superventurum oleum (55) aqua debuit antecedere, ad mysteria ^h initianda et ordinanda, et implenda baptismatis: lotus, cum in Joannis manibus haberetur, secutus est ordo mysterii, et complevit Pater quod rogaverat Filius et quod nuntiaverat Spiritus sanctus. Apertum est cœlum Deo patre ungente, spiritale (54) oleum statim in imagine columbæ descendit, et insedit capiti ejus, et perfudit oleo ⁱ, (55) unde cœpit dici Christus, quando unctus est a Deo Patre; cui ne (56) manus impositio ^j defuisse videretur, vox audita est Dei de nube dicentis: **B** *hic est Filius meus, de quo bene sensi, hunc audite (Matth. III, 17)*. Hoc est igitur quod lectum **77** est: *oleum peccatoris non ungat caput meum (57)*. Rationem veritatis, frater Parmeniane, vel sero addice, quoniam nunc tempus invenisti discendi ^k.

VIII. (58) *Hæretici proprie filii adulterorum*. — Et illud quod in Salomone propheta lectum esse dixisti: *filios adulterorum inconsummatos (59), et spuria (60) vitulamina (61) altas radices dare non posse (Sap. III, 16; IV, 3)*: hoc et simpliciter dictum esse intelligi potest. Unde si figuram facias, veros adulteros excusasti (62). Sed fac, ut figuraliter dic-

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. *inquinaret*.

^b In ms. S. G. *puero Dei unctus*.

^c Ita in mss. S. T. et S. G. et sic legendum juxta versionem Septuaginta Interpret.

^d In ms. S. T. *ungat*. In ms. S. G. *impinguet*; sed perperam.

^e In ms. S. G. *ne homo ejus oleum peccatoris incurreret*.

^f In ms. S. T. *nemo non est peccator*.

^g In ms. S. G. *precatur*.

^h In ms. S. T. *ministeria*: et infra ministerii pro mysterii.

ⁱ In mss. S. T. et P. S. *perfudit eum*. In ms. S. G. *perfudit oleum*: legendum oleo. In ms. S. T. post hæc additur, *et digesta est*; in ms. S. G. *et digestum est*. Istud utpote superfluum omisimus.

^j In mss. S. T. et P. S. *manus imposita*.

^k In mss. S. T. et P. S. *tempus est invenire discendi*.

VARIORUM NOTÆ.

(51) *Quia Propheta timuit oleum peccatoris, etc.* Distingue: *Hæc tu non intelligens dixisti, quia Propheta timuit oleum peccatoris*. A Samuele jam dudum puer unctus fuerat, quæ cantabat (id est ὁ ψαλμῶδης). Non fuit ratio ut iterum ungeretur; ergo, etc. M. CAUSAUB. *Restitutus est a nobis iste locus*.

(52) *Ut Deus ab homine*. Unctio est species communionis, ut habetur apud Dionysium, cap. ult. Hier. Eccles. Qui autem communionem alicui impertit, is superior esse videtur; unde nemo olim Episcopo sacramentum impertiri poterat. Ait igitur Optatus indignum fuisse ut Christus per hominem perliceretur.

ALBASP.

(55) *Aqua debuit*. Baptismus ante confirmationem conferebatur. ALBASP.

(54) *Oleum statim*. Confirmabantur ubi erant baptizati. ALBASP.

(55) *Unde cœpit Christus*. Baptismus faciebat filios: Confirmatio Christianos, Ecclesia fideles. ALBASP.

(56) *Manus impositio*. Et ne deesset oratio qua confirmatio illa perliceretur; non solum manus extensio vocabatur manus impositio, sed etiam orationes, quæ cum manum admovent, pronuntiabantur.

ALBASP.

(57) *Rationem veritatis, frater Parmeniane, etc.* Aliæ editiones, *quoniam nunc tempus est invenire discendi*. Ego scribo, *quoniam non est tempus, vel, nunc non tempus est juvenile discendi*. Prius enim, *vel sero*: quasi diceret, præstat sero, quam nunquam. M. CAUSAUB. *Restitutus est hic locus a nobis*.

(58) *Et illud quod in Salomone Propheta lectum*

esse dixisti, filios adulterorum consummatos. Insignis locus et animadversione si quis alius in Optato dignissimus. Vox *consummatos* plane contra mentem auctoris pugnat; et Sapient. cap. III, hæc sunt verba, *τέκνα δὲ μοιχῶν ἀπέλεστα ἔσται, καὶ ἐκ παρανόμου κοίτης σπέρμα ἀφανισθήσεται*. Ex quorum postremo perpenso non dubitant quidam corrigere, *filios adulterorum seu somno natos*. Quas tres voces inscitia liberrarii turpissime in unam redegit scilicet. Sed hæc correctio aliis fortasse seu somno nota videbitur. Diu est cum legendum suspicabar, *filios adulterorum inconsummatos*. Nam sic vulgata Latina editio libri Sapientiæ sonat. *Filii adulterorum in consummatione (alias non initiati, vel imperfecti) erunt, et ab iniquo thoro semen exterminabitur*. INCERT.

(59) *Inconsummatos*. Ita restituimus ex mss. Male in edis, *consummatos*. In Græco Sapientiæ, *τέκνα δὲ μοιχῶν ἀπέλεστα ἔσται*. Vox Græca *ἀπέλεστα*, sicut Latina, *inconsummatos* significare potest, aut *imperfectos*, aut *profanos*, ac *sine sacrificio*. DE PIN.

(60) *Vitulamina*. Vocat stolones et suboles arborum. INCERT.

(61) *Vitulamina*. Ita Latinus Interpret cap. IV, v. 3, *deceptus ambiguitate vocis Græcæ μοσχεύματα*, quæ vitulos significat et stolones seu propagines, ut videre est apud Theophrastum aliosque rei rusticæ Scriptores. DU PIN.

(62) *Veros adulteros excusasti*. Trahens scilicet in sensum spiritualem quod in ipsos dictum est.

DU PIN.

tum sit : hoc de hereticis dictum est , apud quos sunt sacramentorum (65) falsa conubia * , et in quorum choris impetas invenitur ; ubi in (64) exterminium fidei corrupta sunt semina. Dum Valentinus Filium Dei in phantasmatis, non in carnis fosse contendit , fidem suam suorumque corruptat Nativitatis eorum semen exterminatum est , qui non crediderunt Filium Dei in carne natum de virgine Maria , et passum in carne.

IX. *Prophetiam Jeremia de populo derelinquente fontem vivum et sibi fodiente lacus detritos, de Judaeis idola sequentibus, non de aqua baptismatis intelligendam.*— Nam et illud quod in Jeremia propheta te legisse commemoras , exheruisse eorum quod duo maligna fecerit populus Dei , ut derelinquerent fontem aquarum vivæ et foderent sibi lacus detritos , qui non possent aquam continere (Jer. II, 13), legisti quidem , sed , ut se res habent , intelligere nolisti , studio criminandi ad convicium Catholicorum cuncta componens , multum ad arbitrium tuum declinare ^b conatus es. (65) Si enim putas per prophetas sic dicta esse om-

* In ms. S. G. *convitia*.

^b In ms. S. T. *destructive*.

^c In mss. S. T. et P. S., et in editis, *excusa tu*.

^d Locus hic restitutus ex ms. S. G. corruptissimus erat in mss. S. T. P. S. et in editis, sic enim habebant : *Idolo perennis male destans exulant, sicut in fonte aqua largiter*

(65) *Falsa conubia*. Per omnia sacramenta sit synaxis cum Christo. Dion. de Hier. Ecclesiast. Quare cogenter vocat sacramenta hereticorum falsa conubia , quia non uniant hereticos cum Christo.

ALBASP.

(64) *Exterminium fidei*. Dixit, ut infra *separationem sine exterminio fieri non posse*. INCERT.

(65) *Si enim putas per Prophetas, etc.* Hoc quidem vere et graviter O. latus : quod utinam sibi dictum putasset. M. CASAB.

(66) *Et fecerunt sibi Idola, hoc est, etc.* Insignis quidem locus , sed obscurissimis verbis vitio librarium conceptus. Alludit Optatus ad locum Hieremie Prophete cap. II, ubi Deus Sabaoth conqueritur de populo Judaeorum , illum se , ut fontem verum , reliquisset , Idola gentium , ut lacus detritos , coluisse. Quare sane feliciter legendum conjicit Bartolus : *in Deo perennare detestantes exultant : perennis pro fontibus dixit, mare pro eorum lacubus obscuris*. Ista sententia cum sequentibus aptissime convenit. Sed secunda Fr. Balduini editio : *ideo perennis majestas exundat*. INCERT.

(67) *Idola perennis*. Multa hoc loco ex editione Gotthardi COTTEGIIENSIS. ALBASP.

Idem. *Ideo perennis majestas exundat, etc.* Affert et hanc hujus editionis scriptoriam , laudant tamen N. L. Bartolus conjecturam , qui emendat, *in Deo perennis mare detestantes exultant* : cum legeretur antea *ideo perennis male detestantes exultant*. Sed ego longe profundum puto quod hoc est , et e neboribus mss. depromptum maxime dubito ; modo tamen ut pro *ideo* corrigas in *Deo* , et ita distinguas : *in Deo perennis majestas exundat, sicut in fonte, aqua largiter defluentibus venis exuberat. Majestatem iterum post pauca, et recte meo iudicio et ~~conjectura~~ verbum magnitudinis et amplitudinis (quale est illud *majestas*) idolorum vanitati et ineptiæ opposuit. M. CASAB. Hic locus a nobis restitutus est.*

(68) *In Idolis virtus nulla, etc.* Corruptissimus est

Abi, ut ad tempora nostra pertineant : excusasti Judaeos, de quibus haec dicta esse constat, qui dixerunt Deum vivum, Deum verum, Deum qui illis benefici praestitit : (66) et fecerunt sibi idola, hoc est, lacus detritos, qui non possunt aquam continere. (67) In Deo perennis majestas exundat, sicut in fonte, qui largiter fluentibus venis exuberat : Idola vero si non fiant, non sunt, et lacus si non fodiantur, sinus capaces habere non possunt : lacus sine arte et ferramentis cavari non potest : nec Idolum sine artifice fieri potest. (68) In Idolis virtus naturalis nulla est, sed hominum errore adjungitur et applicatur : 78 estimatur in Idolo virtus quae illic nata non est. Lacus est iste detritus, cujus fabrica vitiosa est, ut aquam nec de se habeat, et acceptam continere non possit : sic et Idolum nec de se est aliquid, et dum colitur nihil est. Hoc est quod dixit Deus, duo mala fecisse populum suum, quia dereliquerunt fontem aquae vivae, et effossos ac detritos sibi fecerunt lacus. Etenim Judaeorum populus dereliquerat veram aquam : non noverat majestatem Dei :

LECTIONES VARIANTES.

defluentibus venis exuberant. Qui legendum foret nisi ope codicis, nullus divinare potuisset.

^e In mss. *arte* ; sed iste legendum esse docet hujus loci sententia.

^f In ms. S. G. *verationes*. In ms. S. T. *veratio est* : emendandum *vitiosa est*. Nonnulla etiam alia hoc in loco emendavimus ex collatione mss. et conjecturis.

VARIORUM NOTAE.

Hic locus ; imo usque ad finem libri hujus. Balduini optima editio non est optima, sed prioribus magis depravata ac manca. Describemus igitur totum hunc locum ex prioribus editioibus, tum, quid nobis videatur exponemus. Ita igitur illic : *In Idolis virtus naturalis nulla est, sed hominum errore adjunguntur, et applicuntur, astimentur. Idola virtus. Vox quae illic nata non est, lacus est arte detritus cujus fabrica vitiosa est, aquam nec habeat, et acceptam continere non possit. Sic et Idolum, nec de se est aliquid, et dum colitur, nihil est. Hoc est quod dixit Deus, etc.* Optati scopus hic est, ut verba Prophete de lacubus effossis et detritis, de Idolis interpretanda esse vincat. Hoc ut assequatur, singula prophete verba more suo percurrit et expendit. Ostendo igitur Deum esse aquam vivam, de qua Hieremias hoc loco ; pergit porro et disputat qua ratione *Idola lacus* primo, deinde, *detriti ac defossi lacus* dici possint. Ad primum quod attinet, *Idola*, inquit ille, *si non fiant, non sunt ; et lacus nisi fodiantur, sinus capaces habere non potest. Lacus sine arte et ferramentis cavari non potest, nec idolum sine arte fieri potest. In idolis virtus naturalis nulla est, sed hominum errore adjungitur et applicatur. Estimatur in idolo virtus aqua, quae illic nata non est.*

D Hactenus comparatio Idoli et lacus, absolute. Comparat jam Idolum cum lacu detrito ac defosso (sumptis ex Propheta verbis) *non possit aquam continere. Lacus, inquit, est arte detritus (detritus hic idem quod effossus) ; max conjungit, (effossos ac detritos sibi fecerunt lacus) cujus si fabrica vitiosa est aquam nec habeat, et acceptam continere non possit. Sic et Idolum, nec de se est aliquid, et dum colitur nihil est. Possis etiam ita legere, quod cum ~~conjectura~~ multo melius congruit : *Lacus est iste detritus cujus fabrica vitiosa est, ut aquam nec habeat (cum respondet, Idolum nec de se est aliquid, et acceptam continere non possit, de Idolo pariter, et dum colitur nihil est)* Atque ita corruptum ac detritum de detrito lacu locum, non plane inobscure, spero, reparavius. M. CASAB. Hic quoque locus restitutus est.*

et Idolorum inquinatam sectatus fuerat religionem. Hoc est, quod dolet Deus : hoc est quod dicit cælum exhorruisse. Nam et per Esaiam prophetam idem Dei dolor est, dum in hoc duo testatur elementa, dum ait : *audi, cælum, et percipe auribus, terra : filios generavi et exaltavi : ipsi autem me dereliquerunt (Esai. 1, 2)*. Quare non de hac lectione aliquid^a, frater Parmeniane, dixisti? an quia hic non est aqua nominata? (69) Intelligeris enim studio criminandi sic pulsasse^b legem ut ubicumque aquam scriptam legeris, præstigiis quibusdam ad invidiam

^a Deest in ms. S. G.

^b In ms. S. G. *palpasse*.

LECTIONES VARIANTES.

^c In mss. S. T. et P. S. *curriculo*; sed multo rectius ut in ms. S. G. *everriculo*.

VARIORUM NOTÆ.

(69) *Intelligeris enim studio criminandi, etc.* Locus mihi suspectus. Nisi tamen ideo dicit eum *palpasse legem*, quod suis Parmenianus præstigiis et argumentorum calliditate effecerit, ut lex iniquior Catholicis et eorum cause; ipsi autem plus æquo favere videretur: dum nimirum, sola promittit ex illa, quæ saltem in specie ipsi commodabant; quæ ipsum autem plane jugulabant, et adversarios aperte juvabant, omnia malitiose et subdole reticet. M. CASAUB.

(70) *Et curriculo quodam malitiæ argumentorum intexto, ad te omnia quæ sunt bona traxisti.* Tò curriculo mendii suspectum merito Barthius corrigit, et *ceuriculo*: quæ ei ipsa est veritas: sed fallitur, et legendum omnino et *everriculo*. A piscatione trahit similitudinem, non hercle magis veram:

A colligeres, et (70) *everriculo* quodam malitiæ argumentorum intexto, ad te omnia quæ sunt bona traxisti. Nam qualis est tuus intellectus in hoc capitulo Jeremie, cum clamet Deus se desertum esse, et sic effossos lacus: pro se irascitur, non pro re sua. (Jerem. II.) (71) Aqua enim Baptismatis res Dei est, non Deus: et si putatis desertos esse, quando apud vos fuerunt, qui apud nos baptizati sunt, merito vestri desertores ad nos venire viderentur. Probatum est ergo, te non contra nos, sed contra vos dixisse, quod a te dictum est de oleo et sacrificio peccatoris.

B Pythia quætripode ex Phœbi lauruque profatur. *Incipit. Emendatus est a nobis iste locus.*

(71) *Aqua enim baptismatis res Dei est, non Deus.* Etiam hic integra periodo pleniore veteres editiones, quam cur Optatus pro genuina non agnoscat, aut cur nos agnitam et liberali assertam manu illi non restituamus, causam non video. Ita igitur ille: *Aqua enim baptismatis res Dei est, non Deus, Et si putatis desertos esse, quando (lego desertos vos esse: quando, etc.) apud vos fuerunt, qui apud nos baptizati sunt, ut merito vestri desertores, ad nos venire viderentur.* Atque hic debuit desinere liber quartus. Quæ sequuntur periodi, altera ad finem libri tertii, ut recte in nupera Parisiensi restitutum est; altera ad sequentis libri initium pertinet, ut mox a nobis probabitur. M. CASAUB.

79 LIBER QUINTUS.

In hoc quinto libello ostenditur quia in baptismo homines operantur, et quia Deus lavat, et Christus ejus dat quod in baptismo accipitur, et quia rebaptizati regnum Dei possidere non possunt, et quia perdiderunt vestem nuptialem.

I. *Ex principiis Parmeniani sequi unum esse baptismum.* — Traditores (1) legis qui fuerint^a et auctores schismatis, in primo libro manifestissimis documentis ostendimus, et apud nos esse unam veram Ecclesiam Catholicam secundo monstravimus: tertio vero probavimus quæ aspere^b facta esse dicuntur, ad nos minime pertinere, et vos magis pecca-

C tores esse indicio divino docuimus. Jam de Baptismo hoc loco dicendum est: in qua re, quæ nunc agitur, quæstio tota consistit, quod baptismum vestra violavit audacia, dum id voluistis iterare^c, quod semel mandavit Christus esse faciendum^d. Quod nec tu negas, frater Parmeniane, qui^e in principio tractatus tui, multa contra vos pro nobis, quæ sunt nos-

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita incipit hic liber in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *Nam et qui fuerunt traditores et auctores, etc.* In quibusdam editionibus, *jam et qui fuerint traditores.*

^b In mss. S. T. et P. S. *aspera*.

^c In ms. S. G. *iterari*.

^d Hæc supplevimus ex ms. S. G.

^e Ita in ms. S. G. In aliis, *quia*.

VARIORUM NOTÆ.

(1) *Qui fuerint traditores et auctores schismatis, etc.* Aliæ editiones sic incipiunt: *Jam et qui fuerint Traditores, etc.* Quod verum esse et sine causa expunctas illas voculas quovis pignore contenderim. Expungendi autem hæc causa fuit, quod ridiculum videretur librum ab iis incipere. Sed non viderunt viri docti, verba illa lib. IV: *et intelligendi tibi aditus clausit*; vel potius illa, *vestri desertores ad nos venire viderentur*, postrema libri verba esse, eumque claudere. Initium libri quinti fecerat Optatus in istis: *probatum est ergo te non contra nos, etc.* Nam alioquin manca esset quæ mox sequitur superiorum librorum recensio et ἀνακεφαλαιώσις, qua cum *primi, secundi, tertii*que libri meminerit, nullam facit quarti mentionem, nisi his verbis, quæ quinto vindicamus. Sed et confer singulorum librorum initia, ut tertii,

D *Satis, ut arbitror, in secundo libello de Ecclesia, etc.* Ita et reliquorum, in quibus, ut hoc quinto a proxime præcedentis argumento sumit initium. Erroris, si quæris, hæc, ni fallor, causa fuit. Scripserat Optatus: *Probatum est ergo, etc., de oleo et sacrificio peccatoris libro quarto pro libro quarto, male descripserat aliquis libro quinto; aut lib. V pro IV, quod postea pro sequentis libri titulo, qui, ut sæpe in MSS. omissus fortasse fuerat, acceptum est.* Ita igitur debet hoc initium restitui, *Liber quintus. Probatum est ergo, te non contra nos dixisse quod ante dictum est, an potius, a te, ut supra non semel: nisi hoc nimis putidum, te dixisse quod a te dictum est, de oleo et sacrificio peccatoris libro quarto. Jam et qui fuerint Traditores, et auctores schismatis, in libro primo, manifestis documentis, etc.* M. CASAUB.

tra, dixisti. Commemorasti enim in comparatione baptismatis, semel factum esse diuivium, et unam circumcisionem fuisse ad populum Judaeorum. Et cum hac initio dictionis tuae tractaveris^a, in processu tractatus tui tamen^b horum immemor factus es, inducendo duas aquas, et de aqua^c vera et falsa dicturus, **80** (2) principium sermonis tui insipienter praestruens^d (3) ordinasti: infirmo, confirmas^e sancti baptismatis unionem. De circumcisione Judaea, quasi fundamentum iactare voluisti, quod^f baptismata Christianorum in Hebraeorum circumcisione fuerat adumbratum: (4) defendisti Catholicam dum impugnas. (5) Etiam^g in progressu^h tractatus tui, alterum te inanire professus es, ut alterum recipere videreris. Extra haereticorum baptismataⁱ, dum dicis alterum et alterum; licet diversa ostendere conatus sis, non possis negare, quia duo sunt, ex quibus dum conaris auferre alterum, laborasti ut de secundo quasi primum facere videreris. Circumcisio autem ante adventum^k baptismatis in figura praemissa est, et a te tractatum est, apud Christianos duas esse aquas; ergo et apud Judaeos duas circumcisiones ostende; alteram meliorem, pejorem alteram. Hoc si queras, non poteris invenire. Abrahae prosapia^l, qua Judaei censentur, hoc sigillo se insigniri gloriantur; ergo talis debet veritas sequi, qualis ejus imago praemissa est. Nam et Deus, qui voluit ostendere (6) rem singularem,^m post esse debere insequente veritate; non de auricula, non de digito voluit aliquid tolli; sed ea pars

A corporis electa est, unde peritomenⁿ semel ablatam salutare in illis faceret^o signum, quod non potest iterum fieri. (7) Semel enim factum servat salutem: si iterum fiat, potest^p afferre perniciem: sic et baptismata Christianorum, Trinitate confectum, confert gratiam: si repetatur, facit vitae jacturam. Quid tibi igitur placuit, frater Parmeniane, rem singularem proponere, et contra hanc licet diversa duo baptismata comparare, unum verum, alterum falsum? sic enim postea disputasti, duas aquas esse, cum vobis unam vindicans veram, alteram^r nobis mendacem adscribere voluisti. Post hoc etiam Cataclysmi fecisti mentionem: erat quidem imago baptismatis, ut iniquitatus totus orbis, demersis peccatoribus, lavacro interveniente, in faciem pristina^s mundaretur. Sed qui^t postea dicturus eras, extra haereticorum morbidos fontes, esse etiam aliam aquam, id est, mendacem, contra veram: ut quid Cataclysmum (quod semel fuit^u) commemorare voluisti? Si ita est, ostende prius duas arceas etsi^v non similes, et duas columbas dispares diversos ramos ore suo portantes (*Genes. viii*), si (8) aquam veram et falsam probaturus es. Aqua igitur sola et vera illa est, quae non de loco, (9) non de persona, sed de Trinitate condita est: et quia dixisti, et aquam esse mendacem, etiam hoc^x discere, ubi eam poteris invenire: (10) apud Praxeam^y, Patripassianum, qui ex toto Filium negat, et Patrem passum esse contendit. Et cum sit Filius Dei veritas, sicut ipse testatur dicens: *ego sum janua, et via et veritas*

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. aditur *male*: in postrema ditione. *Idem*. Utrunque videtur superfluum.

^b Deest in ms. S. G.

^c Hoc in mss. inseritur vox *argumentis*, quae non cohaeret cum orationis sermone.

^d Ita in ms. S. G. In ms. P. S. *praestringens*. In ms. P. S. *praestringens*.

^e In ms. S. G. *confirmans*.

^f In ms. S. G. *quod*.

^g In ms. S. T. *Sed enim*.

^h In ms. S. G. *progressu*.

ⁱ Ita in ms. S. T. In ms. S. G. et in editis, *baptismata*.

^j Haec particula deest in ms. S. T.

^k Supplevimus istud ex ms. S. G.

^l In mss. S. T. et P. S. vitio amanuensis, *pro sequentia*.

^m In ms. S. T. *singularem*.

C ⁿ Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *deperitomen*, omissis duabus primis litteris. Hinc vitiose omnino in editis *deperire* vel *deperiri* ut.

^o In mss. S. T. et P. S. *faciat*.

^p In ms. S. G. *Et sic ut non possit iterum fieri*.

^q In ms. S. G. *possit*.

^r Supplevimus hanc vocem ex ms. S. G.

^s In ms. S. T. *in facie pristina*.

^t In ms. S. G. *quod*; *male*.

^u In mss. S. T. et P. S. *fit*.

^v In mss. S. T. et P. S. *et*.

^x In mss. S. T. et P. S. *hanc*.

^y Nomen *Praxeam* reperitur in mss. S. T. et P. S., sed deest praeposito *apud*, et ejus loco habetur, *aut Flavionem*. In ms. S. G. deest nomen *Praxeam*, et habetur *apud Ebonem*. At non Ebonis, sed Praxeam fuit error iste.

VARIORUM NOTÆ.

(2) *Principium sermonis tui insipienter, etc.* Alii *inimiciter praestringens ordinasti*. Scio debendi posse quod hic est. Puto tamen Opinatum scripsisse *insipienter praestruens ordinasti*. Cum dicitur, inquit, opinas in processu tractatus tui inducturus esses, praeposito tuo infeliciter praestruisti, dum unam circumcisionem fundamentum iactas, etc. M. CASALE.

(3) *Insipienter praestruens*. Il est, cum duas aquas in processu tractatus tui inducturus esses, praeposito tuo infeliciter praestruisti, dum dicis unam esse diuivium et unam circumcisionem, quae sunt figure baptismatis. DE PIS.

(4) *Defendisti Catholicam dum impugnas*. Dum apud nos baptismum, querevis falsum, dicis esse: probas eum esse verum et legitimum quia apud Judaeos una tantum erat circumcisio. ALBASP.

(5) *Etiam in progressu tractatus tui, etc.* Abscedit hic lineas mendo laborare, res ipsa clamat. Ergo ita scribenda haec ac distinguenda puto, *Etiam in pro-*

gressu tractatus tui, alterum te inanire professus es, ut alterum recipere videreris, extra haereticorum baptismata, dum dicis alterum, et alterum; licet diversa ostendere conatus sis, non possis negare, quia duo sunt: et quibus dum conaris auferre alterum, laborasti ut de secundo, quasi primum facere videreris. Circumcisio, etc. M. CASALE. *Hic locus a nobis restitutus est.*

(6) *Rem singularem*. Figuram esse rei quae est singularis et quae repeti non potest. ALBASP.

(7) *Semel enim factum servat salutem*. Salutare est? sensus requirit, sed verba non ferunt. An salutarem vim retinet? Sed quid hoc? Puto legendum, *servat salutem*. M. CASALE.

(8) *Aquam veram, et falsam*. Duos baptismos, unum falsum, alterum verum. ALBASP.

(9) *Non de Persona*. Non de sanctitate personae, sed ex vi sacramenti. ALBASP.

(10) *Apud Praxeam*. Falsam apud Praxeam possessit invenire aquam, quae illo non credit. ALBASP.

(Joan. xiv, 6) : ergo Filius Dei est veritas ; ubi ipse non est, mendacium **81** est : cum apud Patripassianum ^a non est Filius, non est veritas^b ; et ubi veritas non est, ibi est aqua mendax. Quare vel sero desine conflagrare crimina ; et quod in Patripassianos dictum est, in Catholicos noli transferre. Nunc quoniam manifeste monstratum est, a nobis et pro vobis dici potuisse, quod de diluvio et circumcissione locutus es : consequens est ostendere, quomodo laudem baptismatis ita dixeris, ut in ea multa pro nobis et pro vobis, aliquid tamen contra vos : (11) pro utrisque illud est, quod et nobis et vobis ^c commune est : (12) ideo et vobis, quia ex nobis existis. Denique et apud vos et apud nos una est ecclesiastica (13) conversatio, (14) communes lectiones, eadem fides, (15) ipsa fidei sacramenta, (16) eadem mysteria. Bene igitur laudasti baptismum : quis enim fidelium nesciat, singulare baptismum, (17) virtutum esse vitam, criminum mortem, nativatem immortalem, cœlestis regni comparisonem, innocentiae portum, peccatorum (ut et tu dixisti) naufragium. Has res unicuique credenti ^d, non ejusdem rei (18) operarius, sed credentis fides et Trinitas præstat.

II. *In baptismo Trinitatem, non ministri personam operari.* — Deinde quæris, quid in laude baptismatis contra vos dixeris ? audi ; sed prius est fatearis, quod omnes negare minime poteritis. Dicitis enim (19) Trinitatem pro nihilo haberi, ubi non interfuerit ^e vestra præsentia. (20) Si nobis derogatis, vel Dominum reveremini, qui in Trinitate prior est : qui cum Filio et Spiritu sancto omnia operatur et complet, etiam et illic ubi non fuerit humana persona. Tu vero, frater Parmeniane, (21) in laude aquæ de Genesiorum lectione dixisti, (22) aquas primum

vivas animas edidisse : nunquid sua sponte eas generare potuerunt ? nunquid non et illic fuerat tota Trinitas ? utique et illic fuerat Deus pater, qui jubere dignatus est, qui dixit : *educant aquæ narrantia, volatilia, etc.* (Genes. i, 20). Quod si sine operante fieret quod factum est, diceret Deus : *educite, aquæ* (Ibid. iii) ubi erat ergo Filius Dei qui operabatur : ibi erat Spiritus sanctus, sicuti lectum est : *et Spiritus Dei superferebatur super aquas*. Nihil (23) illic video quantum, nihil minus a tribus ; et tamen natum ^f est quod Trinitas operata est : et non ibi fuistis : aut si sine vobis nihil debet licere Trinitati, revocate pisces in originem : jam volantes aves fluctibus mergite, si vobis absentibus nihil debet Trinitas operari ^g.

B III. *Baptisma non esse iterandum.* — Cum ergo ^h dixeris et unum fuisse diluvium, et circumcissionem repeti non posse ; et nos docuimus cœlestis munus unicuique credenti a Trinitate conferri, non ab homine : quid ⁱ vobis visum est, non post nos, sed post Trinitatem, baptismum geminare ? cujus de sacramento non leve certamen innatum est, et dubitatur, an post Trinitatem in eadem Trinitate hoc iterum liceat facere. Vos dicitis, licet : nos dicimus, non licet : inter licet vestrum, et non licet nostrum, nutant et remigant animæ populorum. Nemo vobis credat, nemo nobis : omnes contentiosi homines sumus. Quærendi sunt iudices : si Christiani, de utraque parte dari non possunt ; quia studiis veritas impeditur. De foris quærendus est iudex : si paganus, (24) non potest Christiana nosse secreta : si Judæus, inimicus est Christiani baptismatis : ergo in terris de hac re nullum poterit reperiri iudicium ; de cœlo quærendus est iudex. Sed

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *Patripassianos*.

^b In mss. S. T. et P. S. *non est nec veritas*, quod cum durius sit, secuti sumus codicem S. G. ubi deest particula *nec*.

^c Desunt in mss. S. T. et P. S.

^d Addita est hæc vox ex ms. S. G.

^e In ms. S. G. *fuerit*.

^f Deest in ms. S. G.

^g In ms. S. G. *licere Trinitati*.

^h In ms. S. G. *enim*.

ⁱ In mss. S. T. et P. S. *et quid*.

VARIORUM NOTÆ.

(11) *Pro utrisque illud est, quod et nobis commune est, etc.* Possis legere, *quod et nobis commune est, ideo et vobis, quia ex nobis*. Ego tamen Optatum puto scripsisse : *Pro utrisque illud est, quod et nobis commune est et vobis. Ideo et vobis, quia ex nobis existis*. Supra, lib. i : *Ut quid a te memorati sunt isti, apud quos non sunt sacramenta, quæ nobis et vobis videntur esse communia ? Nusquam autem sæpius a Scribis peccatum esse, quam ubi eadem voces proxime repetite sunt aut geminate, jam aliquoties monuimus. M. CASAUB.*

(12) *Ideo et vobis*. Quia a vobis ea accepistis.

ALBASP.

(13) *Conversatio*. Una Ecclesiastica disciplina.

ALBASP.

(14) *Communes lectiones*. Eodem modo Scripturas explicamus. ALBASP.

(15) *Ipsa fidei sacramenta*. Regulam fidei. ALBASP.

(16) *Eadem mysteria*. D. Augustinus distinguit inter mysteria et sacramenta : mysterium est id quod confertur aut significatur ; sacramentum res visibilis per quam res spiritualis datur. ALBASP.

(17) *Virtutum vitam*. Quia virtutes sine gratia non possunt perfici. ALBASP.

(18) *Operantis*. Persona operantis nihil confert. ALBASP.

(19) *Trinitatem pro nihilo*. Trinitatem nihil conferre in baptismo. ALBASP.

(20) *Si nobis derogatis*. Cur dicitis personas nostras impedire quominus recte quis baptizetur apud nos ; cum Deus in baptismo invocetur, qui omnia perficere potest ? ALBASP.

(21) *In laude aquæ de Genesiorum, etc.* Victor Utic., lib. ii : *Superferebatur Spiritus Dei super aquas, ut ex his viva omnia producturus ipse rudibus elementis ignis propria fomenta præstaret, et jam tunc mysterio emicante baptismatis virtutem sanctificationis liquoris natura perciperet, primumque ad vitam corpora animata produccret. M. CASAUB.*

(22) *Aquas vivas*. Tertullianus de baptismo : *Primus liquor quod viveret edidit : nec mirum sit in baptismo, si aquæ animare noverunt. ALBASP.*

(23) *Non video quantum*. Non video personam humanam aliquid illic conferre : tres sufficiunt. ALBASP.

(24) *Non potest nosse Christiana secreta*. Mysteria : Tertullianus : *sequitur ut extranei : at unde, extraneis notitia ? ALBASP.*

ut quid pulsamus ad cælum, cum habeamus hæc in Evangelio **82** testamentum? Quia hoc loco recte possunt terrena cælestibus comparari: tale est quod quivis hominum habens numerosos filios, quandiu pater præsens est, ipse imperat singulis; non est adhuc necessarium testamentum: sic et Christus, quædiu præsens in terris fuit (quamvis nec modo desit), pro tempore quidquid necessarium erat Apostolis imperavit. Sed quomodo terrenus pater, dum se in confinio senserit mortis, timens ne post mortem suam, repta pace, litigent fratres, adhibeatis testibus, voluntatem suam de pectore merito transfert in tabulas diu duraturas: et si fuerit inter fratres rata contentio, non itur ad tumulum, sed quaeritur testamentum: et (25) qui in tumulo quiescit, tacitus de tabulis loquitur. Vivus, cuius est testamentum, in cælo est: ergo voluntas ejus, velut in testamento, sic in Evangelio requiritur. Et eam de præsentia ^b, quæ modo facta, jam futura conspexerat Christus. Denique cum lavaret pedes discipulis suis, sic ait Petro Filius Dei: *quod ego fecero, tu nescis; scies autem postea* (Joan. xii, 8). Dicendo, *scies postea*, hæc tempora designabat: ergo inter cætero Testamenti titulos, hunc titulum de aqua constituit. Cum lavaret pedes Discipulis suis, tacentibus cæteris, si taceret et Petrus, solam fecerat (26) firmam humilitatis, nihil pronuntiaverat de sacramento baptismatis. Sed cum Petrus recusat, nec pedes sibi lavari permisit, negat illi Christus regnum, nisi accepisset obsequium. Sed cum cælestis regni mentio fieret, quo pars corporis periclitatur ad obsequium, totum corpus obtulit ad lavacrum. Nunc adestote, omnes turbae, et singuli Christiani populi: quid liceat, descite: dum provocat Petrus, Christus docet: qui dubitat, descat: (27) Christi enim vox est: *qui semel lotus est, non*

A *habet necessitatem iterum lavandi, quia est mundus totus* (Ibid. 10): et de eo lavacro pronuntiavit, quod de Trinitate celebrandum esse mandaverat: non de Judæorum aut hæreticorum, qui, dum lavant, sordelant: sed de aqua sancta, quæ de trium nominum fontibus mundat. Sic enim ipse Dominus præcepit dicendo: *ite, baptizate omnes gentes, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (Matth. xxviii, 29). De hoc lavacro dixit: *qui semel lotus est, non habet necessitatem iterum lavandi* (Joan. xii, 10). Qui semel dixit, prohibuit iterum fieri: et de re lætus est, (28) non de persona; (29) nam si esset distantia, diceret: *qui semel bene lotus fuerit*; sed dum non addidit verbum, *bene*, indicat quia quidquid in Trinitate factum fuerit, bene est. Inde est, quod simpliciter a vobis venientes excipimus. Cum ^c dicit: *non habet necessitatem iterum lavandi*, hæc sententia generalis est, non specialis; nam si Petro ^d hæc dicerentur, diceret Christus: *quia semel lotus es, non habes necessitatem iterum lavandi* (Ibid.) ^e: ideo quoties a vobis baptizatus aliquis, ad nos transitum voluerit facere, venientem hoc magisterio et exemplo (30) tota simplicitate suscipimus. Absit enim, ut unquam exorcizemus salum fidelem ^f: absit, ut jam lotum revocemus ad fontem: absit, ut (31) in Spiritum sanctum peccemus (Matth. xii); cui facinori in præsentem et futuro sæculo indulgentia denegatur: absit, ut iteremus, quod semel est, aut duplicemus quod unum est: sic enim scriptum est, Apostolo docente: *unus Deus, unus Christus, una fides, unaunctio* (Ephes. iv, 5). Denique vos, qui baptismum quasi libenter duplicare contenditis, **83** si datis alterum baptismum, date alteram fidem; si datis alteram fidem, date et alterum Christum; si datis alterum Christum, date alterum Deum. Unum Deum esse negare non potestis, ne in Marcionis

LECTIONES VARIANTES.

^a Hæc inseritur in mss. verbum *inquam*, quod ut superfluum rescindimus.

^b Ita in omnibus mss. quod non intelligentes editores ad Christum referunt, qui per præsentiam futura noverat, posuerunt *præsentia*.

^c In ms. S. G. *dim*.

^d In ms. S. G. *et si pro Petro*.

^e Ita legendum huius locum et habetur in ms. S. G.

ostendit scriptus Optati male in mss. S. T. et P. S. hæc in tertiam personam enuntiantur.

^f Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *magisterio et exemplo*, omisso scilicet conjunctione, quæ tamen necessaria, et quam non supplentes editores mutaverunt *magisterio in magistrum*.

^g Hæc habentur in ms. S. G. non in aliis.

VARIORUM NOTÆ.

(25) *Et qui in tumulo quiescit, etc.* Priores editores, *et qui tumulo quiescit tacitus de tabulis loquitur, et vivus cælestis, etc.*, scribit, *et qui tumulo quiescit tacitus, de tabulis loquitur vivus. Is cupis, etc.* Totum hanc locum quomodo S. Augustinus imitatus sit, videbis in Baldhuni notis, qui locum profert. Quod hæc autem Optatus, *Qui tumulo quiescit tacitus, Augustinus*, ille sine sensu præter in monumento, etc.

M. CASARE.

(26) *Formam humilitatis.* Si Petrus locutus non fuisset et non recusasset lavari, Christus de baptismo et al. dixisset. ALBASP.

(27) *Christi enim vox est, qui semel lotus, etc.* Non primus Optatus, dubium in re magis an verbus falsus, hoc loco ita abusus est. Jampridem Tertullia-

D nus, de bapt. cap. 12, plane similiter usus fuerat, nisi quod Tertullianus (quod tamen eodem redit) ita vertit: *qui semel lavit, non habet necesse rursus*. In aliis editionibus integer locus affertur: *Qui semel lotus est, non habet iterum necessitatem lavandi, quia est mundus totus*: et Victor Uticensis erat extremo libro, nisi quod ille *lavari*, quod *hic lavandi*.

M. CASARE.

(28) *Non de persona.* Dixit aquam lavare, non personam conferentem aquam. ALBASP.

(29) *Nam si esset distantia.* Si esset differentia inter personas quæ baptizant. ALBASP.

(30) *Tota simplicitate.* Pro omni dixit, ut alias, *totam imperturbatam, alias totam securitatem, et totam securitatem*. Quomodo et Hieronymus et Yopiscus, notante Isaaco Casaubono ex excellentissimo Cæcilio. ISCERT.

(31) *In Spiritum sanctum.* Exorcismis cum fufundo. ALBASP.

foveas incidatis : ergo Deus unus est ; de uno Deo unus est Christus : qui rebaptizatur , jam Christianus fuerat ^a : quomodo dici potest (32) iterum Christianus? (33) Una fides hoc loco ab hæreticorum erroribus , et ab eorum varia fide fides unica separatur : (34) etiam vobis præscribitur , qui post semel iterum facitis , (35) totum ponendo in dotibus , nihil in sacramentis ; cum hoc (36) nomen fidei pertineat ad credentem , non ad operantem : quocumque enim interrogante qui credidit Deo , credidit : et post illius unum credo , tu exigis (37) alterum credo. Deinde sequitur unum baptisma ; et ^b quia quod unum est , sanctum est , per quod unum est : (38) non solum ab hæreticorum profanis et sacrilegis baptismatibus separatur , sed ne duplicetur quod unum est , aut iteretur quod semel est.

IV. *Deum esse qui lavat in baptisate, non autem ministrum.* — In hoc sacramento baptismatis celebrando , (39) tres esse species constat , quas et vos , nec augere , nec minuere , nec prætermittere poteritis. (40) Prima species est in Trinitate ; secunda , in credente ; tertia , in operante : sed non pari libramine ponderandæ sunt singulæ : duas enim video necessarias , et unam quasi necessariam : principalem locum Trinitas possidet , sine qua res ipsa non potest geri : hanc sequitur fides credentis : jam persona operantis vicina est , quæ simili auctoritate esse non potest.

^a Hæc desunt in ms. S. G.

^b In mss. S. T. et Ph. S. ut.

^c In mss. S. T. et P. S. ideo quod.

(32) *Iterum Christianus.* Quomodo potest renasci qui natus est : per primum baptismum novam assecutus est naturam , quomodo potest eam amittere per secundum baptismum et eandem rursus assequi?

ALBASP.

(33) *Una fides hoc loco ab hæreticorum, etc.* Scribe , una fides. Hoc loco ab hæreticorum erroribus et ab eorum varia fide , fides unica separatur. Proxime citati loci singula percurrit. Jam de uno Deo , uno Christo ; sequitur , una fides : De hac quoque postquam egit , addit : Deinde sequitur unum baptisma , ut quia quod unum est , etc. M. CASAUB.

Ibid. *Una fides hoc loco.* Sensus est : cum sit una dumtaxat fides , hæretici qui veram et rectam de Trinitate fidem non habent , non possunt baptizare , quia fides ab eorum vana fide separatur ALBASP.

(34) *Et jam vobis præscribitur.* Et hoc etiam contra vos pugnat , quia cum sit una fides , non potestis , neque debetis aliam dare in rebaptizatione.

ALBASP.

(35) *Totum ponendo in dotibus.* Omnem vim sacramentorum ponendo in sanctitate conferentis.

ALBASP.

(36) *Nomen fidei.* Qui baptizatur , debet credere : debet habere fidem ; quod si habeat et habere debeat , non requiretur fides baptizantis ; sed baptizandi.

ALBASP.

(37) *Alterum credo.* Interrogabantur in baptismo , profitebanturque se in Christum et in Deum credere , quare cum ita esset , non debebant aliud credo exigere , quia unum est tantum credo , non duo.

ALBASP.

(38) *Non solum hæreticorum.* Illa fidei unitas non solum hæreticorum baptismata , quod in illa fide et in Trinitate datum non est , excludit ; sed etiam velat ne

Two priores permanent semper immutabiles et immote : Trinitas enim semper ipsa est : fides in sanguine una est : vim suam semper retinent ambæ. Persona vero operantis , intelligitur duabus prioribus speciebus par esse non posse , eo quod sola esse (41) videatur mutabilis. Inter nos et vos vultis (42) ejusdem personæ esse distantiam ; et sanctiores vos astimantes , (43) superbiam vestram non dubitatis antepone Trinitati : cum persona operantis mutari possit , Trinitas mutari non possit : (44) et cum ab accipientibus (45) baptisma desiderari debeat , vos desiderandos esse proponitis : cum operantes inter alios sitis , ostendite qualem in eodem mysterio locum habeatis , et an ex eodem corpore esse possitis. Baptismatis unicum nomen est ; cui sub-

B est (46) proprium corpus ; cui corpori ^d (47) certa sunt membra : quibus ^e nec addi , nec auferri aliquid potest ; inter quæ membra si eligendus operarius invenitur ; totum corpus ad operantem pertinet. Hæc omnia hujus corporis membra , et semper et semel secum sunt , et mutari non possunt : operarii vero quotidie mutantur et locis , et temporibus , et personis. (48) Neque enim unus homo est , qui semper aut ubique baptizat. In hoc opere jamdudum alii fuerunt ; modo alii ; postea alii futuri sunt : operarii mutari possunt , sacramenta mutari non possunt. Cum ergo videatis , omnes qui baptizant , ope-

LECTIONES VARIANTES.

^d In ms. S. G. *cujus corporis.*

^e In ms. S. G. *cui.*

C

VARIORUM NOTÆ.

ipsa duplicetur fides , et aliam a rebaptizatis extorqueatis aut inferatis. ALBASP.

(39) *Tres esse species.* Tria concurrunt. ALBASP.

(40) *Prima in Trinitate.* Necesse est ut Baptismus fiat in nomine Patris , Filii et Spiritus sancti. ALBASP.

(41) *Videatur mutabilis.* Persona baptizantis non facit ut gratia sacramenti remaneat , sed fides baptizati. ALBASP.

(42) *Ejusdem personæ esse distantiam.* Vultis ut magna sit differentia inter Donatistam et Orthodoxum baptizantes. ALBASP.

(43) *Superbiam vestram antepone Trinitati.* Quia vultis sanctitatem et effectum baptismi nasci ex sanctitate conferentis , non ex fide. ALBASP.

(44) *Et cum ab accipientibus baptisma, etc.* Baptisma est quod ab accipientibus desiderari debere dicit , non Trinitas aut fides , ut quidam hic ineptissime ; non advertentes illud desiderare proprium sacramentis nostris , Baptismo et Eucharistiæ , verbum olim fuisse : de quo multa à *πατρις* pater in exercitat. ad Baron. exercit. 16. section. 48.

M. CASAUB.

(45) *Baptisma desiderari debeat.* Baptizandi summa ope debent enim ut perfecte credant ; vos autem vultis ut magis desiderent baptizari a non peccatoribus , et plus sperent a sanctitate baptizantis , quam a fide et a Trinitate. ALBASP.

(46) *Proprium corpus.* Baptismus constat sua forma et materia , ut aiunt , inter quæ persona baptizantis non numeratur : cur ergo vobis vindicatis totam ejus rationem et essentiam , et eam in vestra persona ponitis ? ALBASP.

(47) *Certa sunt membra.* Certæ sunt partes. ALBASP.

(48) *Neque enim unus homo est, qui semper, etc.*

ratos esse, non dominos, **84** et sacramenta per se esse sancta, non per homines, quid est, quod vobis tantum vindicatis? quid est, quod Deum a multis suis excludere contenditis? concedite Deo, præstare quæ sua sunt. Non enim potest id munus ab homine dari, quod divinum est. Si sic putatis, Prophetarum voces, et Dei promissa manire contenditis, quibus probatur, quia Deus lavat, non homo. Adest contra vos David Propheta, qui ait in psalmo L (vers. 9) ^a. *Lavabis me et super nivem dea habebit*; item in eodem psalmo: *Deus, lava me ab injustitia mea, et a delicto meo munda me* (Ibid., 4); *lava me*, dixit; non dixit, *elige per quem laver*: et Isaias propheta ^b dixit: *quoniam abluet Dominus sordes filiarum Sion* (Isai. iv, 4). Sion Ecclesiam esse ^c, tertio libro probavimus, ergo Deus lavat filios et filias Ecclesie ^d. Non dixit: *lavabuntur*, qui ^e sanctos putant. Dignum ut vel prophetae vos vocent, vel sic agnoscat, quia non lavat homo, sed Deus. Quando dicitis: (49) *qui non habet quod det, quomodo dat?* videte Dominum esse datorem ^f: videte Deum unumquemque mundare: sordes enim et maculas mentis lavare non potest, nisi Deus qui ejusdem fabricator est mentis. Aut si putatis, quia lavacrum vestrum est, dicite, qualis est ipsa mens; quæ per corpus lavatur; aut quam habet formam; aut quo loco in homine habitat: hoc homini scire negatum est. Ergo quomodo putas, quia lavas, qui nescis quale sit quod lavas? Dei ^g est mundare, non hominis: ipse enim per prophetam Esaiam promisit se loturum, dum ait: *et si fuerint peccata vestra velut coecum, ut nivem in alvabo* (Esai. i, 18). *In alvabo* dixit, non *faciam in alvabi*. Si hoc Deus promisit, quare vos vultis reddere, quod vobis nec promittere licet, nec reddere, nec habere? ecce in Esaia se promisit ^h Deus in alvabare peccatis affectos ⁱ, non per hominem. Revertimini ad Evangelium: videte, quid in salutem generis humani sit pollicitus Christus: cui cum mulier Samaritana aquam negaret, tunc a Filio Dei dictum est, quod præscribat præsumptionibus vestris: *aquam*, inquit, *quam ego do, qui biberit, non sitiet*

in æternum (Joan. iv, 13). *Aquam quam ego do*, inquit: non dixit, *quam dederint, qui se sanctos putant*, sicut vobis ^k videmini: sed se dixit daturum. Ipse est ergo qui dat: ipse est, quod datur; quid est, quod vobis tota importunitate vindicare contenditis?

V. De Baptismo Joannis, quando et cur post ipsum Baptisma Christi collatum. — Cum hanc rem cumulet Joannes Baptista, qui præcursor venerat Salvatoris, cum multosINGERET in penitentia et remissa peccatorum, nuntiavit Filium Dei esse venturum; ejus verba hæc sunt: *ecce venit qui vos baptizet* (Joan. i, 33): et tamen non legimus post Joannem Christum aliquem rebaptizasse: quod ergo dixit: *qui vos baptizet*, veniens Christus illo tempore post Joannem ^l daret. Promissum erat temporibus nostris, ut ipse daret, quod hodie datur; secundum quod ait: *aquam quam ego do qui biberit, non sitiet in æternum* (Joan. iv, 13). Nam et discipuli Joannis, cum dicerent magistro suo: *ecce quem baptizasti*: baptizabat quidem; sed per manus Apostolorum, quibus leges baptismatis dederat. Demque lectum est alio loco: *nam ipse neminem baptizavit, sed discipuli ejus*. (Joan. iii, 6.) In hac re omnes discipuli ejus sumus, ut nos operemur, ut ille det qui se daturum esse promisit: et tamen cum Joannes infinita millia hominum baptizaret, (50) jam Christo presente operabatur servus, et vacabat Dominus antequam baptizandi daret formam ^m. Peractum ⁿ non modicum tempus millia hominum in penitentia et remissione tincta sunt peccatorum. Sed nemo tinctus fuerat in Trinitate: nemo adhuc noverat Christum: nemo audierat esse Spiritum sanctum. At ubi venit tempus plenitudinis, certo tempore dedit leges baptismatis Filius Dei; et dedit viam, qua iretur ad regna cælorum: etiam tunc præcepit dicens: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* (Matth. xxviii, 19). Ex ea die oportuit fieri quod mandatum **85** est: ante tempus noluit emendare quod operatum est, ne licentiam rebaptizandi daret; quamvis alterum fuerit baptismum Joan-

LECTIONES VARIANTES.

- ^a In mss. S. T. et P. S. psalmo XLIX.
^b In ms. S. G. *lavabit Deus*.
^c In ms. S. T. *verdem*.
^d Hæc adjectimus ex ms. S. G. quæ desunt in aliis et in editis.
^e In mss. S. T. et P. S. *me*.
^f In mss. S. T. et P. S. *qui non habet, quod debet quando dat*.
^g Hæc adjecta sunt ex ms. S. G.

- ^h In mss. S. T. et P. S. *Dominus*.
ⁱ In ms. S. G. *ecce jam per se promisit*.
^j In ms. S. G. *efficitos*.
^k In mss. S. T. et P. S. *sicut vos vobis*. In ms. S. G. *sicut nunc vobis*.
^l Hæc supplevimus ex ms. S. G. quæ ommissa sunt in aliis.
^m In mss. S. T. et P. S. *Per acceptum*.

VARIORUM NOTE.

Lego, neque enim unus homo est, qui semper et ubique baptizat. In hæc opere tantulum alii fuerunt, modo alii, postea alii fuerunt sicut. Operarii mutari possunt, sacramenta, etc. M. CASALU.

(49) *Qui non habet quod det, quomodo dat?* Hoc argumentum in concilio D. Cyprian habetur.

ALIASP.

(50) *Jam Christo presente, etc.* Pro *vocabat* putet aliquis fortasse, *vocabat*, esse reponendum, quod et hæc non male convenire videntur, et postea sæpius

ingerat, opponit etiam *operari*, quod hic; et ut ostenderet Filius Dei *servasse*, fidem tantummodo operatam esse, etc. Potest tamen retineri quod hic est, cum illud quoque sententiæ locoque bene congruat, idemque alio loco repetere videatur aliis verbis: *Cui creditur ipse dat, quod creditur, non per quem creditur*; etiam operandi verbo usurpato in sequentibus: *Operantibus cunctis humana sunt opera, sed Dei sunt munera*. M. CASALU.

nis, et alterum sit Christi Baptisma Joannis ^a ante A legem pro pleno voluit esse, quod non erat plenum: et tamen supra memorata millia hominum, quia in Deum crediderant, quamvis ignorarent Filium Dei et Spiritum sanctum, regnum cœlorum eis denegare non potuit. Inde est vox Filii Dei dicentis: *a diebus Joannis usque in hodiernum, regnum Dei vim patitur; et qui vim faciunt, diripiunt illud* ^b (Matt. xi, 12): ideo dixit, *vim faciunt* ^c, quia adhuc baptizabat Joannes. Denique quia alterum tempus erat ante præcepta, alterum post præcepta: qui post præcepta, in nomine Salvatoris baptizati sunt, (51) in regnum legibus intraverunt: qui ante præcepta, sine lege vim fecerunt, sed exclusi non sunt. Ergo ante præcepta, baptisma Joannis, cum esset imperfectum, pro perfecto judicatum est ab eo, cui nemo judicat: et quas ilimes quidam fixus B esset jussionis, inter tempora antecedentia et sequentia: cum apud Ephesum baptizarentur aliqui in baptismo Joannis post præcepta, hos videns beatissimus Paulus, interrogavit: *an accepissent Spiritum sanctum* (Act. xix, 2)? dixerunt se illi nescire, an esset Spiritus sanctus, et dixit illis, *ut post baptisma Joannis acciperent Spiritum sanctum*. Sic enim baptizati erant, quemadmodum multi a Joanne fuerant baptizati. Sed qui ante legem baptizati sunt, ad indulgentiam pertinuerunt: quia præsens fuerat, qui indulgentiam daret: non erant ex toto rei, qui legibus non fuerant occupati. Ili vero, qui apud Ephesum post legem, Joannis baptismo baptizati fuisse leguntur, post leges in sacramento erraverant: quia jam introductum fuerat baptisma Domini, et exclusum fuerat servi. Et ideo, quia post mandata divina legibus debuerant ire in regnum, non per violen-

tiū: jam enim terminum temporis fixerat Christus dicendo: *a diebus Joannis usque in hodiernum* (Matt. ii, 12). Post hodiernum jam non licebat quod fieri licuit: quare nolite vobis blandiri de dicto Apostoli Pauli, qui (52) non post personam operarii interrogavit, sed post rem: cui res, non persona displicuit. Denique baptisma Salvatoris jussit, ut discerent, qui non noverant, qui non ipsum, sed aliud acceperant. Vos vero quid immutatis ^d? si res potuistis mutare, recte feceritis: si tamen de lege aliquid feceritis ^e. Paulus dixit *in quo baptismo baptizati estis* (Act. xix, 5)? et dixerunt illi, *Joannis*: persuasit eis, ut baptisma Christi acciperent. Vos non dicitis, quid accepistis, sed a quo accepistis: et insectamini personas hominum, et vultis iterare quod semel est: qui baptizati erant apud Ephesum (55) crediderant in pœnitentiam et remissionem peccatorum: recte illis dictum est, ut baptizarentur in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Vos vero quid mutatis in hominibus, qui jam dixerunt se credidisse in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti? sive ipsum interrogetis, sive aliud: convincamini necesse est peccare vos: sive illud interrogetis quod jussum non est; sive hoc velitis facere, quod jam factum est.

VI. *Responsio ad illud*: qui non habet quod det, quomodo dat?—Redeo nunc ad illud vestrum quod dicitis: « qui non habet quod det, quomodo dat? » unde hæc vox est: de qua lectione recitari potest? vox est de vico collecta, non de libro lecta ^f: « qui non habet quod det, quomodo dat? » Hæc verba in lege ^g scripta non sunt; nam si (ut vultis) homo dat, Deus vacat; (54) et si Deus vacat, et apud vos est **86** omne quod dandum est, (55) ad vos sit conversio; quos baptizatis in nomine

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. T. *baptisma* jungitur cum præcedentibus, et loco *Joannis*, ponitur *Joannes*, sed perperam; nec enim de Joannis voluntate hic agitur, sed de ejus baptismo, quod Christus pro perfecto voluit haberi ad tempus.

^b In ms. S. G. *possident eum*.

^c Hæc addita sunt ex ms. S. G.

^d Ita in mss. S. Th. et Ph. S. In ms. S. G. *quid imitami*.

^e In ms. S. G. *fecistis*.

^f Ita in ms. S. G. In mss. S. T. P. S. et in editis, *vox est de vico, non de libro collecta*; sed antithesis isthæc *collecta* et *lecta* stylum Optati sapit.

^g Hæc verba supplevimus ex ms. S. G. quæ non exstant in mss. S. T. et P. S.

VARIORUM NOTÆ.

(51) *In regnum legibus*. Ex forma Baptismi præscripta. ALBASP.

(52) *Qui non post personam operarii interrogabat*. Nota phrasim, *interrogare post aliquem*, et similiter eadem hæc pag. *insectari in aliquem*. Sic particulis abundantibus nonnumquam utitur Optatus, ut hoc libro v, *de foris*, pro *foris*, et alibi, *pulsare ad cœlum*. Et hæc pertinent quæ supra annotavimus, *aperire ad fontem*. INCERT.

(55) *Crediderant in remissione*. Non crediderant in Patre, Filio et Spiritu sancto. ALBASP.

(54) *Et si Deus vacat, et apud vos est omne quod dandum est*, etc. Quæso te, Lector, ecquid ab Optato clarius dici potuit? non res ipsa clamat, ut proprie de conversione ad Deum locutus sit? sunt tamen qui ad nescio quam baptizandorum *conversionem*, quam neque probant (nam quod fidem professuri ad Orientem converterentur, non magis ad baptizandos pertinet, quam ad alios quoscumque), et si probarent, tamen hæc pertinere minime concederem. Breviter moneo te, Lector, triplicem ejus vocis usum apud veteres Scriptores frequenter occurrere. Cum de conversione Gentilium seu hæreticorum ad

verum Dei cultum, seu veram religionem; cum de seeclestis et impiis Christianis ad veram pietatem conversis loquuntur, ut hodieque vulgo: cum denique de maritis continentibus, qui olim non minus vulgaris ejus usus fuit. Loca multa congegit eruditissimus Filesacus in Selectis: sed addi multa possunt. Insignis hic Salviani de gubern. lib. v: *Sicut etiam illi de conversione ac Deo aliquid cogitasse, qui a conjugibus propriis abstinentes, a rerum alienarum perversione non abstinent, etc. Novum prorsus conversionis genus; licita non faciunt, et illicita committunt. Temperant a concubitu, et non temperant a rapina, etc. præposterum est quod agitis; non est hoc conversio, sed aversio, etc.* M. CASAUB.

(55) *Ad vos sit conversio*. Alludit ad illum baptismi ritum et ceremoniam: exsufflato et abjurato Satana versus Occidentem, ad Orientem mox sese convertentibus baptizandi, et in Deum sese credere solemniter profitebantur: unde dicit Optatus, dum baptizatis ad vos se convertere debent baptizandi, non ad Deum; quia ex persona baptizantis vultis baptismum operari, non autem ex fide quam quis profiteatur. ALBASP.

ve tro largatur. Erubescite, beato Paulo clamanti, **A** et suam gratulationem proferenti: *numquid in nomine meo baptizati estis*. I Cor. 1, 5°. Ille gaudet, quod duos solos et unam domum baptizaverit: et vos populos rebaptizare contenditis; et peccasse vos et peccare gaudetis, dicentes: *quid dicit, qui non habet quod det?* cui creditur ipse dat quod creditur, non per quem creditur. Denique sub Joanne infinita multitudo hominum baptizata est, (56) probate Joannem aut accepisse aut habuisse quod daret. Illo autem (57) operante dabat Deus, qui dando non deficit; et nunc operantibus cunctis humana sunt opera, sed Dei sunt munera.

VII. *Baptismi gratiam, Deo datum, esse non hominis, qui operarius tantum esse probatur.* — Jam illud quam ridiculum est, quod quasi ad gloriam vestram a vobis semper auditur: *hoc munus baptismatis esse dantis, non accipientis:* et utinam hoc de Deo dicere, qui hujus rei dator est. Sed quod stultum est, vos dicitis esse datores. Si ita est, et nos et vos teneamus singulos gentiles: vos qui vos sanctos dicitis, interrogate eum quem tenetis, an renuntiet diabolo et credat Domino; et ille dicat, nolo. Contra, nos peccatores (ut vultis) interrogemus alterum gentilem, an renuntiet diabolo et credat Deo, etc., et dicat, renuntio et credo, etc., tum vos rogatis nolentem, nos volentem: dicatur, quis eorum possit ad Dei gratiam pertinere. Utique sane dubio ille ^a qui credit ^b, non ille, pro cuius voluntate (ut dicitis) sanctitas vestra succedit. Operarios vos esse, vel sero cognoscite: aut si in operatio est res ipsa, et non in se; hoc sibi vindicet aliqui homines (58) in artibus suis, ut quia sic provocatis, ad res divinas, etiam artes comparemus humanas: (59) cum pretiosus inficitur color, natura saepe convertitur, (60) dum confectione ^c vellus candidum purpurascit: (61) sic alba lana regalem transit in purpuram, (62) quomodo ca-

techumenus in fidelem d: utique dum incipit esse quod non erat, desinit esse quod fuerat. Lana et colorem mutat et nomen: et homo et (65) vocabulum mutat (64) et mentem, considerata sunt effecta, retractanda sunt efficientia. Dicit a te datum esse, quod homo fidelis effectus est: si hoc totum tuum est, dicat et operarius artifex purpure, quod pretiosum colorem in suis manibus habeat, et non procuret pretiosa (65) pigmenta ex Oceano multis ignota, quibus tincta vellera, per colorem promoveantur in admirabilem dignitatem: non admixto sanguine piscis, purpuram solo tactu conficiat. Si igitur operarius iste per tactum solum dare colorem non potest, sic nec operarius baptismatis, ex se sine Trinitate dare aliquid potest. Tale est et hoc, unde modo certamen est. Nam in quo baptizarentur gentes, a Salvatore mandatum est: per quem baptizarentur, nulla exceptione, discretum est. Non dixit Apostolus: *vos facite, alii non faciant*: quisquis in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizaverit, Apostolorum opus implevit. Denique lectum est in Evangelio, Joanne dicente: *Magister, vidimus quemdam in nomine tuo expellentem demonia, et prohibuimus eum, quia non sequitur nobiscum*: sic Christus ait: *nolite prohibere: qui enim non est contra vos, pro vobis est* (Lucæ ix, 57). Nam et ipsis sic mandatum est, ut opus esset illorum, sanctificatio Trinitatis; nec in nomine suo tingerent; sed in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti: ergo nomen est quod sanctificat, non opus ^d. Intelligite **87** vos, vel sero, operarios esse, non dominos: et si Ecclesia vinea est, vites sunt homines et ordinati cultores, quid in dominium patristamulus irrucitis? quid vobis, quod Dei est, vindicatis? quid vultis vestrum esse totum, ubi nec partem habere potestis? nam propter tumorem vestrum, quo in nos intumescitis, increpat Corinthios beatissimus Paulus: in se et Apollo actus tempo-

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. Hæc adijatur, *consequatur.*

^b In ms. S. G. *credidit.*

^c Ita in mss. S. T. et S. G. Male in editis, *confectione.*

^d In ms. S. T. *infidelis.*

^e Desest ista vox in ms. S. T. sed habetur in ms. S. G.

^f Suppleta sunt hæc ex ms. S. G. quæ desunt in mss. S. T. P. S. et in plerisque editis.

VARIORUM NOTÆ.

(56) *Probate Joannem habuisse.* Probate Joannem habuisse remissionem peccatorum. ALBASP.

(57) *Illo operante dabat Deus, qui dando deficit.* Impiè plane hæc est sententia nisi interpretatione subvenias. *Dapere* ergo dando est, cessare dare. Sic cessare dando dicit, non quod defectam potentiam, sed voluntatis in auctore agnoscat. INCERT.

(58) *In aribus suis.* Colores, non homines, mutant lanas; ita aqua, non persona baptizantis, mutat baptizatum. ALBASP.

(59) *Cum pretiosus inficitur color, etc.* Pro confectione legendum esse confectione jampridem monuit Radulphus Fournierius, rerum quotidianar. lib. II, c. 6. Quod etsi improprium sit, *inpei* enim lana proprie dicitur, non *conpei*, quod aliud est: Optati tamen esse certissimum est, cum postea quæque pons interfectis recetatur. Totum autem hunc locum ita puto distinguendum: *Cum pretiosus inficitur color, notoria saepe convertatur, dum confectione vellus candidum purpurascit. Sic alba lanaregalem transit in pur-*

puram, quomodo catechumenus in fidelem. Utique dum incipit, etc. M. CASAB. *Ita restitutum ex mss.*

(60) *Dum convectione.* Nescio an legendum convectione. ALBASP.

Ibid. Dum convectione vellus candidum purpurascit. Pessime ullus ἀγχι τῶς vellus circumfertur, quod vel cæco appareat. Quare continctione legit Barthius. Contingere Lucretianum est: forte confectione.

INCERT.

(61) *Sic alba lana regalem transit in purpuram.* Boetius: *Reges purpura monstrat.* INCERT.

(62) *Quomodo catechumenus.* El-gans comparatio. ALBASP.

(65) *Vocabulum.* Ex Pagano fit Christianus. ALBASP.

(64) *Et mentem.* Quia renascitur, et ejus mens et natura mutantur in aquis. ALBASP.

(65) *Pigmenta ex Oceano.* Piscis sanguinem qui in Oceano capitur. ALBASP.

ris nostri conformat^a : *ne alter in alterum*, inquit, *intumescat* (I Cor. iv, 6). Ut ostenderet, quia hoc totum sacramentum baptismatis Dei est, ut illic sibi nihil vindicet operarius, sic ait : *ego quidem plantavi* (I Cor. iii, 6) : hoc est (66) de pagano catechumenum feci : *Apollo rigavit* : hoc est, ille catechumenum baptizavit. Sed ut cresceret quod plantatum et irrigatum est, Deus fecit. Nam et quisvis hodie volens vineam suam pastinare, operarium placita mercede conducit ; qui curvato dorso et desudatis^b lateribus, sinus terræ faciat, ubi deponat electa plantaria, et aquam calcatis scrobibus superducatur : scrobem fodere et plantaria ponere potest ; (67) aquam inducere potest ; imperare, ut teneat non potest : est enim hoc solius Dei, de medullis palmitum producere radices coalescentes in terram, et gemmantes oculos, incrementa frondium provocare. Denique beatus Apostolus Paulus, ut vestram præsumptionem tumoremque compesceret, ne se æstimet operarius baptismatis, aut habere dominium, aut de tanto isto munere particulam sibi aliquam vindicare ; indicans, quia totum Dei est, sic ait : *neque qui plantat, neque qui rigat, est aliquid ; sed solus Deus, qui ad incrementa perducit* (I Cor. iii, 7). (68) Operarii inter alios estis intrante sole : hoc est, finito sæculo potestis in die retributionis nobiscum de mercede contendere : nolite vobis majestatis dominium vindicare. Nam si ita est, vindicent sibi et ministri, qui mensæ dominicæ famulantur, ut pro humanitate exhibita ab invitatis gratulatio eis referatur. Christi vox est invitantis : *Venite, benedicti patris mei* (Matth. xxv, 34)^c : veniunt gentes ad gratiam^d ; exhibet ille qui invitare dignatus est ; ministerium exercet turba famulorum : non famulantibus, sed pascenti referendæ sunt gratiæ. Vos cum ministri^e sitis, inverecunde totum vobis convivii dominium vindicatis ; cum se et cæteros

A beatissimus Paulus famulos cum humilitate fateatur : ne quis putaret, in solis Apostolis aut Episcopis, spem suam esse ponendam, sic ait : *quid est enim Paulus, vel quid Apollo ? utique ministri ejus, in quem credidistis* (I Cor. iii, 4) : est ergo in universis servientibus non dominium, sed ministerium. Vides ergo jam, frater Parmeniane, ex tribus speciebus supra memoratis, illam primo tripartitam esse immotam, invictam et immutabilem : operantis vero temporariam^f esse personam.

VIII. *De fide suscipientis baptismum.* — Restat jam de credentis merito aliquid dicere : cujus est fides, quam Filius Dei et sanctitati suæ anteposuit et majestati ; non enim potestis sanctiores esse, quam Christus est : ad quem cum mulier illa veniret, cujus filia erat mortua, et rogaret, ut suscitaretur ; nihil promisit de virtute sua ; sed post fidem interrogat alienam, ut si mulier crederet, pro matris credulitate^g, filia surgeret ; si non crederet, virtus Filii Dei feriata cessaret. Interrogatur mulier, respondit se credere fieri posse quod rogabat. Jubetur ire, redit ad domum mulier, invenit puellam vivam, quam dimiserat mortuam. Non ruit in oscula, non properat in amplexus ; sed redit, ut Salvatori gratias ageret : et ut ostenderet Filius Dei, se vacasse, fidem tantummodo operatam esse : *vade, inquit, mulier, in pace, fides tua te salvavit* (Luc. viii, 48). Ubi est quod dicitis, dantis est, non accipientis ? Quid vobis videtur et Centurionis fides ? cujus puer cum male haberet, Salvatorem petiit ut ab eo mortem repelleret. **88** Jam Christus pereuntem veniebat ad puerum ; sic eum Centurio tenuit, ut indignitatem tecti sui confessus, quod Filius Dei totus non deberet intrare, sed suam virtutem mittere, qua puer, fugata morte, reviviscere potuisset. Non fortitudo Centurionis, non sapientia laudata est, sed fides : (69) et

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et S. G. *confirmat*.

^b In ms. S. G. *exudatis*.

^c Adduntur in ms. S. G. sequentia Christi verba, *percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi*.

^d In ms. S. G. *gloriam*, sed minus apposite ; agit enim

Optatus de hoc sæculo.

^e In ms. S. T. *nobiscum comministri* ; sed supervacaneum est illud *nobiscum*

^f In ms. S. G. *temporalem*.

^g In ms. S. G. *per matris credulitatem*.

VARIORUM NOTÆ.

(66) *De Pagano Catechumenum feci.* Docui illum. **ALBASP.**

(67) *Aquam inducere potest, imperare ut, etc.* Quid ista verba sibi velint, *imperare ut teneat*, aut quo sensu ad vineam, de qua hic agitur, pertineant, non satis intelligo. Optatus quid velit, satis liquet. In cultore vineæ non esse ut illa maturescat, seu tenerescat, ut de arboribus in genere Tertull., fructumque edat ; sed totum hoc a Deo pendere. Ego sic sentio, verba illa *ut teneat*, glossema inepti alicujus esse, qui elegantiam ac proprietatem vocis *imperare* non assequabatur ; et quod *aquæ* proxime mentio facta esset, ita hunc locum supplendum putavit. Nam et Optatus antea haud absimilibus verbis usus est, cum *eum detritum esse lacum*, dixit, *qui aquam nec habeat, et acceptam continere non possit*. Cæterum, *imperare arvis*, dictum Virgilio, *Georgic. lib. i*, et Senecæ, *de Tranquill. animi cap. ult.* Sed Senecæ locum in tyronum gratiam proferam, qui vim verbi non omnibus noti egregie explicat, *ut fertilibus*, inquit ille, *agris non est imperandum : cito enim exhauriet illos nunquam intermissa sæcun-*

ditas ; ita animorum impetus assiduus labor frangit. Ad vites et vineas proprie Plinius, lib. xvii, cap. 22 : *Temerarium est ante crassitudinem pollicarem viti imperare.* Columella quoque, de re rustica lib. iv, cap. 24 : *Post largos fructus parcendum est vitibus, et ideo anguste putandum, post exiguos imperandum.* Possis etiam legere, *imperare vineæ non potest.* M. CASAUB.

(68) *Operarii inter alios estis intrante sole, etc.* Scribo : *Operarii inter alios estis. Intrante sole, hoc est, finito sæculo, etc.* Matth. xx, cap. 8, *ὄψιας δὲ γενομένης*, etc. quo hæc pertinent, ex Hebr. idiotismo fluxisse videtur qui suum *שׁוֹמֵר* venire, ingredi, de occidente sole usurpant, ut et *שׁוֹמֵר* exire, de Oriente. M. CASAUB.

(69) *Et curatus est puer in illa hora, certe dantis est, etc.* Idem post pauca repetitur, atqui utrobique videbit Optati menti repugnare, qui attentus inspiciet : ut potius dicendum fuerit : *certe dantis non est, sed accipientis.* Respondebit aliquis fortasse, Optatum non tam verborum ipsorum controversiam movisse Donatistis, quam impiæ sententiæ, qua ipsa proferebant. Nihil igitur vetare, quin eorum verbis

curatus est puer in illa hora (*Math.* vii, 13). Certe dantis est, non accipiens. Multa sunt hujusmodi in Evangelio de fide perfecta, sed vel tria compendiosa sunt Iulii testimonia. Quid vobis videtur et illa mulier, que (70) de secreto cause feminarum, cum per annos duodecim laboraret, et omnem substantiam suam in medicos erogasset! cum videret a Filio Dei tantas celebrari virtutes, processit in turbam, valet medicum, valet et populum: cogebat illam dolor, ut medicinam peteret: pudor impeditabat, ne causam suam coram masculis indicaret. Invenit consilium tacita fides: *mittam, inquit, manum meam, et tanquam fibulam vestimenti hujus, et sanam fiam* (*Math.* ix, 21; *Luc.* viii, 43). Nemine vidente inter turbas, manum misit, tetigit *, et sanata est; nec ausa est indicare, quod ausa non fuerat petere. Sed ne fructus fidei apud ignorantem latere videretur; sic Salvator ait: *quis me tetigit?* Mirari sunt discipuli ejus, dicentes: *turbæ te comprimunt; tu dicis, quis me tetigit?* et Christus: *quis me, inquam, tetigit? sensi a me esse virtutem* (*Ibid.* 45). Sic mulier confessa est, se tetigisse, et sanam esse. Jamdudum pro filia mater petit, pro puero Centurio postulavit: hoc loco nec mulier petit, nec Christus promisit; sed fides quantum præsumpsit †, exegit: certe dantis est, non accipientis ‡.

IX. *Comparatio Naaman Syri intempestive a Parmeniano allata.* — Nam quod ad amplificandos § tractatus tuos, traxerit Parmeniano, Naaman Syrum, quasi immaturam quandam durissimorum nascentium vuluerum massam, diu describere voluisti, quid hoc ad præsentem pertinet causam? Bene hoc diceres,

LECTIONES VARIANTES.

* Hoc verbum supplevimus ex ms. S. G.

† In ms. S. G. *quantum sui præsumpsit.*

‡ Post hæc verba separatim adiuget periodi in ms. S. G. quibus novum constituitur argumentum adversus horatum Eulissiam, quos quidem Optati esse existimo, licet non habentur in ms. S. T. et P. S. sed hæc alieno loco videntur posita, quare eas rejecimus ad finem libri quem egrègè concludunt.

VARIORUM NOTÆ.

ut poterit, sed alia, quam ipsi mente: antea enim cum hæc illis verba obijcit, statim subjicere: *et utinam hoc de Deo diceretis, qui hujus rei dator est; sed quod stultum est, vos dicitis esse datorem.* Non igitur hoc Optatum id agere, ut accipientis esse contra Donatistas probet, sed ut probet esse dantis, non ejus quem illi volebant, *magistri* scilicet, sive *operantis*, sed ipsius Dei. Quod autem fidei tribuit, nihil obistere, qui et Deo videtur, cum quod non impetratur a Deo, per fidem in Deum, id recte dici possit a Deo totum proficisci, et illi non acceptum referri. Hoc etsi vobis dici posse non negamus, cum tamen Optatus exorte, *Deum vacasse, fidem tantummodo operatum esse, nihil de virtute sua promississe, sed post fidem alteram interrogasse;* cum esse Optati mentem non puto. An igitur hoc certe, quasi ironice concedentis est? certe dantis est, etc. an certe? q. d. an tu? dantis est, non accipientis? M. CASARE.

(70) *De secreto.* Secreta matrimonii, Tertullianus: res obscenas ita explicabant, *si inveniatur aliquem Catechumenum.* Hoc exemplum potest convenire in Catechumenum qui fidem detrectaret: sed in id non officii personam baptizantis plus conferre quam sacramentum. ALBASP.

A et longa oratione recte uti potuissent: si invenires alium catechumenum (71) scabrosissimis moribus, qui gereret durissimam mentem; qui levisissimam gratiam aque salutaris accipere detrectaret. Bene hominis (72) innovationem verbis a te dictis ostenderes: bene veterinosam naturalem duritiam, in infantilem carnem § immutari ac molliiri posse monstrares. In hoc vero negotio, quod inter partes tempore præsentem tractatur, ut quid a te talis commemorata est lectio? (73) in qua non legitur aliquis illum leprosum Syrum ante dictum vel jussione Helisai lavisse, ut merito denuo ¶ melius lavaretur (*IV Reg.* v). Quod et si fieret **, nec sic vobis occurreret, quod recte imitari possetis. Non enim legitur ille prius lavisse in fluminibus Syrie, aut ab aliquo lotus esse, et nihil profecisse. Nam et si hoc legeretur non ad Helisai laudem, (qui non lavit, sed consilium dedit,) sed ad Jordanis gloriam † pertineret, ille homini in eo flumine primitivam gratiam provenisse, in quo postea sub Joanne per confessionem in pœnitentiam populorum peccata fuerant moritura ‡.

89 X. *Parabola nuptiarum a Parmeniano perperam allegata.* — Postremo, qualis est illa pars tractatus tui, de celestibus nuptiis, ubi spem amputans futurorum, totum in præsentem tempore posuisti dicendo, a societate vestra projectum esse eum, qui janitores et ministros fefellerit vestros, ut a communiōne fidelium foras cum injuria mitteretur. Si ita est, nihil est quod speret fides; nihil quod (74) resurrectio representet; nihil quod in caelis amplius expectetur; nihil quod Rex ille celestis § et pater-

§ In ms. S. G. *applicandos*, minus bene.

** In mss. S. T. et P. S. *infantili carne.*

† Desert in ms. S. G.

‡ Hæc desunt in ms. S. T.

§ In ms. S. G. *ad ipsius Jordanis gratiam.*

¶ In ms. S. G. *professione pœnitentiae populi peccata fuerant moritura.*

‡ Hoc additum ex ms. S. G.

(71) *Scabrosissimos mores* dicit. INCERT.

(72) *Innovationem.* Regenerationem. ALBASP.

(73) *In qua non legitur aliquis leprosum illum Syrum, et.* Alie editiones: *In qua non legitur aliquis illum leprosum Syrum ante dictum vel jussione Helisai, etc.* Scribo: *In qua non legitur aliquis leprosum Syrum ante dictum, vel jussione Helisai, etc.* Videtur item mox iterum dicere. Possimus tamen a tautologia vitio defendere, si, ut suadent ejus verba diligentius expensa, ita distinguamus: Non omnino legitur aliquis illum lavisse, unde colligamus ideo iterum illum lavatum, ut melius lavaretur. Sed neque hujus collectionis ea necessitas est, ut sufficiat vobis, si prius illud legeretur, nisi et illud quoque expressum esset, ideo iterum lotum eum esse, quod prima lotio nihil profecisset. Quod tamen et ipsum si legeretur, ne sic quidem causam obtineretis, cum si contigisset, ideo contigisset, non ut personarum, sed ut aquarum discrimen fieret, idque ad fidem futuræ aliquando Jordanis fluvii, præ cæteris excellentiæ.

M. CASARE.

(74) *Resurrectio representet.* Resurrectio representat regnum Dei et beatitudinem. ALBASP.

familias Deus in suo convivio agnoscat, cum præsentia^a multorum gaudeat, et de aliquorum absentia contristetur. Et^b multos dicat vocatos, paucos vero electos; nihil erit, quod irascatur vestem nuptialem non habenti, (75) cum Filius Dei ipse Christus sit sponsus (*Matth.* xvii): et vestis et tunica natos in aqua, quæ multos vestiatur et infinitos expectet, nec vestiendo deficiat. Sed ne quis dicat, temere a me Filium Dei vestem esse dictum, legat Apostolum dicentem: *quotquot in nomine Christi baptizati estis, Christum induistis*^c (*Galat.* iii, 27). O tunica semper una et (76) immutabilis! quæ decenter vestiatur et omnes ætates et formas, nec in infantibus (77) rugatur, nec in juvenibus tenditur, nec (78) in fœminis immutatur. Aderit profecto ille dies, ut cœlestes nuptiæ incipiant celebrari: illic qui baptisma singulare servaverint, securi discumbent. Nam quicumque a vobis se rebaptizari consenserit, hujusmodi homini non denegatur resurrectio, quia credidit in resurrectionem carnis; resurget quidem, sed nudus. Sed quia nuptiali veste a vobis se expoliari permisit, hanc patrisfamilias auditorus est vocem: (79) *Amice, hoc est dicere, agnosco te; aliquando renuntiaveras Dia-*

Abolo, et ad me conversus fueras; et dederam tibi vestem nuptialem: ut quid sic venisti non habens quod tibi dedi? hoc est dicere: quare non habes quod tibi dedi? Nemo enim potest irasci non habenti rem, quæ data non sit. Vestem nuptialem inter istos acceperas, et solus non habes? quare nudus et lugubris venisti? quis tibi detraxit spolia? quas fraudulentas adisti fauces? quos incurristi latrones? Quotquot tales venturi sunt^d, locum in illo convivio non habebunt^e.

XI. *Cum mortuos infantes rebaptizare non possint Donatistæ, cur viventes rebaptizant?* — Et ut vel æro compendium faciam, credo etiam hoc sufficere; etsi tot probationes minime diceremus: vobis absentibus, verbo tenus baptizati sunt mille: ex his sorte sua defuncti sunt centum. Abstinete paulisper ab hoc scelere manus. Sanctitas, ut dicitis, vestra, primo resuscitet sepultos; emendet, si potest, mortuos; et sic revertatur ad vivos. Si mortuos suscitare non potestis, ut quid viventibus conamini manus inferre? nisi ut compleatur quod per Ezechielem Prophetam locutus est Deus, dicens: *ut occiderent animas, quas non oportuit mori* (*Ezech.* xiii, 19).

LECTIONES VARIANTES.

^a In ms. S. G. *ad præsentiam.*

^b In ms. S. G. *Ut.*

^c In ms. S. G. *vos vestistis.*

^d In ms. S. G. additur, *hoc exemplo.*

^e Hic finitur quintus liber in omnibus mss. et habetur,

Explicit liber quintus. Quæ sequuntur, quia ad hunc librum pertinent, videnturque hujus libri conclusio, adiecit ex codice S. G. in quo superius erant posita loco non suo, ut observavimus.

VARIORUM NOTÆ.

(75) *Cum Filius Dei ipse Christus sit sponsus, etc.* Cave tibi imponat illud, cum quasi causæ præiret, non enim causam reddit superiorum Optatus, sed idem prosequitur, addita obiter vestis illius descriptione, et mystica designatione, quæ nimirum Christus ipse, etc. Ita autem puto legendum: *Nihil erat quod irascatur vestem nuptialem non habenti: cum Filius Dei ipse sit sponsus, et vestis, et tunica, natos in aqua* (id est, *baptizatos*, ut mox interpretatur: quos et *natos*, alibi quoque non semel:) *quæ multos vestiatur et inf.*, etc. Ita præter alios loquitur, et Victor Uticens., de persec. Vandalic. lib. iii, de Elpidiforo quodam apostata: *Hic enim dudum, inquit ille, fuerat apud nos in Ecclesia Fausti baptizatus, quem venerabilis Macarius diaconus de alveo fontis susceperat generatum.* Cujus eo libentius meminisse, quod vellem ejus verba cum Optato conferri, cum non gemina solum, ac amplior parabolæ illius de veste nuptiali, quæ mox in Optato sequitur explicatio, apud illum exstet; sed et sabanorum, sive linteaminum, quibus

recens baptizatos cingere et tegere mos olim, mentionem faciat, quæ et ad ejusdem parabolæ interpretationem pertinere videntur. M. CASAUB. *Locus a nobis restitutus.*

(76) *Innumerabilem.* Eleganter unam Christi tunicam dicit. INCERT.

(77) *Rugatur.* Nimis laxa. ALBASP.

(78) *In fœminis immutatur.* Convenit et aptari potest mulieribus et viris. ALBASP.

(79) *Amice, hoc est, dicere agnosco te, etc.* Nihil confusius aliquot hisce lineis ut hic editæ sunt, et vulgo eduntur. Sed et mendo non carent. Scribe igitur, me spondente, *amice: hoc est dicere, agnosco te* (ideo et amicum compello, scilicet) *cum aliquando renuntiaveras Diabolo, et ad me conversus fueras, et dederam tibi vestem nuptialem, ut quid sic venisti non habens vestem nuptialem? hoc est dicere, quare non habes quod tibi dedi? Nemo enim irasci potest non habenti rem, quæ data non sit. Vestem nuptialem, etc.* M. CASAUB. *Restitutus a nobis locus.*

90 LIBER SEXTUS.

In hoc sexto libro ostenditur^a episcopus partis Donati contra legem fregisse altaria, et inconsiderate conflasse, et passim vendidisse vasa dominica, et lavisse quæ lavanda non erant, et mitellas puellis mutasse, de quibus nulla scriptura legitur.

I. *Impie ac stulte Donatistas altaria fregisse vel rasisse.* — Ut mihi videtur^b, liquido demonstratum est, in divinis sacramentis quid nefarie feceritis.

D Jam illa ostendenda sunt, quæ crudeliter ac stulte vos fecisse, negare minime poteritis. Quid enim tam sacrilegum, quam altaria Dei (in quibus et vos ali-

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. continetur hoc est, In ms. S. G. ostenduntur schismata, hoc est, *Episcopi.*

^b Ita in ms. S. G. longe melius quam in mss. S. T. et P.

S. et in editis, *Indubitanter liquido.*

^c In ms. S. G. additur hic *admissum sit.*

quando obtulistis) frangere, radere, removere? in quibus et (1) vota populi, et (2) membra Christi portata sunt: quo Deus omnipotens invocatus sit: quo postulatus descenderit Spiritus sanctus: unde a multis et (3) pignus salutis aeternae, et tutela fidei, et (4) spes resurrectionis accepta est. Altaria, inquam, (5) quibus fraternitatis munera non jussit Solvator imponi, nisi quae essent de pace condita: *Depone, inquit, munus tuum ante altare, et redi prius, concorda cum fratre tuo, ut possit pro te sacerdos offerre* (Matth. v, 21). Quid est enim altare, (6) nisi sedes et corporis et sanguinis Christi? haec omnia furor vester aut rasi, aut fregit, aut removit. Hoc igitur inexpiabile nefas, si de aliqua ratione descendit, uno modo fieri debuit. Sed, ut aestimo, alio loco copia lignorum frangi jussit^b, aliis vero ut altaria raderent, lignorum inopia imperavit: ut autem alii removerent, ex parte (7) verecundia persuasit^c: ubique tamen nefas est, dum (8) tantae rei manus sacrilegas et impias **91** intulists. Quid perditorum conductam referam multitudinem, et vinum in mercedem sceleris datum? (9) quod ut immundo ore sacrilegis haustibus biberetur (10), calida de fragmentis altarium facta est (11). Si livoris iudicio nos vobis sordidi videbamus, quid vobis fecerat Deus, qui illic

invocari consueverat? quid vos offenderat Christus, cujus illic (12) per certa^d momenta corpus et sanguis habitabant? (13) quid offendistis etiam vos ipsi, ut illa altaria frangeretis, in quibus ante nos per longa temporum spatia, sancte (ut arbitramini) obtulistis? Dum impie persequimini (14) manus nostras illic ubi corpus Christi habitabat, feristis et vestras. Hoc modo Judaeos estis imitati: illi iniecerunt manus Christo (15) in cruce: a vobis percussus est in altari. Si Catholicos illic insectari voluistis, vel vestris illic (16) antiquis oblationibus parceretis: ibi modo (17) superbus inventus es, ubi jamdudum humilis offerebas: ibi libenter peccas, ubi pro multorum peccatis orare consueveras. Hoc faciendo in numerum sacrilegorum sacerdotum libenter intrastis, sociati sceleribus profanorum, de quibus apud Dominum Elias Propheta querelam deponit^e: his enim locutus est verbis, quibus et vos inter alios ab ipso accusari meruistis: *Domine* (inquit), *altaria tua confregerunt* (III Reg. xi, 10). Dum dicit *tua*, indicat quia res est Dei, ubi Deo aliquid a quocumque oblatum est. Sufficeret insaniae vestrae, quod membra laniastis Ecclesiae: quod Dei populos jamdudum in unitate positos, vestris seductionibus divisistis. Inter haec omnia vel altaribus parceretis. (18) Cui

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. S. T. et P. S. *ponit*.^b Haec et sequentia usque ad *imperavit*, extant in ms. S. G. et desunt in ms. S. I.^c Ita in ms. S. G. In mss. S. T. et P. S. *jussit*.^d In mss. S. T. et P. S. *cetera*.^e In ms. S. G. *Apud Deum ab Elia Propheta querela deponitur*.

VARIORUM NOTAE.

(1) *Vota populi*. Ab episcopo vota populi, et ad altare offerebantur. ALBASP.

(2) *Membra Christi*. Praeter corpus Christi quod in altari offertur, fideles etiam qui eodem corpore uniti et adunati sunt, offeruntur. ALBASP.

(3) *Pignus salutis aeternae*. Ex divo Paulo: *Vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum in vobis*. ALBASP.

(4) *Spes resurrectionis*. Spiritus Dei conservatur in nobis cujus vi corpora nostra resurgent. Ad Ephesios: *In quo credentes si unati esitis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hereditatis nostrae*. Nota modum loquendi unde a multis: hoc est, preces factas in altari tamquam in solemniori loco, et ubi Deus vult exorari, multa acciperunt Spiritum sanctum. ALBASP.

(5) *In quibus fraternitatis munera*. De oblationibus fidelium quae in altari consecrantur hic locus accipendus; ex quo liquet omnes omnium fideles oblationes obtulisse, et eas in altari consecratas fuisse.

ALBASP.

(6) *Nisi sedes corporis*. Quia ex illis oblationibus corpus Christi conferebatur. ALBASP.

(7) *Verecundia*. Ne scilicet viderentur cum Orthodoxis communicare, et hoc duplici de causa: prima, quia Orthodoxorum consecrationem approbassent si in altari ab illis consecrato obtulissent: secunda, qui offert in altari in quo Episcopi obtulerunt, cum eis communicare videtur, quia altare est sedes oblationum et locus in quo fieri debet, et ad quem Deus magis respicit. ALBASP.

(8) *Tantae rei*. Altaribus. ALBASP.

(9) *Quod ut immundo opere*, etc. Scribe *immundo ore*, ex fide iterate ab Fr. Balduino editionis.

ISCERT.

(10) *Calida de fragmentis altarium facta est*. De usu calide apud antiquos, tam mixtae quam pure, jam multi multis. Quia tamen non desunt viri doctissimi,

qui *calidam* aliter interpretentur, et aquam aut non omnino, aut non nisi in aegrorum aut infirmorum gratiam, calefieri solitam ab antiquis asserant, dignus hic locus qui observetur a lectore; qui vel unus retellende isti opinioni sufficiat. M. CASARE.

(11) *Calida facta est*. Ut admisceatur vino: nam communis erat aquae calidae usus apud antiquos.

DU PIS.

(12) *Per certa momenta*. Ubi aliquando corpus Christi servabatur. ALBASP.

(13) *Quid nos offendistis*. Basilicas, quas a Juliano acceperant, postea reddiderunt Donatistae: de earum altaribus loquitur. ALBASP.

(14) *Manus nostras*. Sacrificia nostra et vestra.

ALBASP.

(15) *In cruce*. Crux est altare sacrificii eruenti, altaria autem nostra sunt incremendi: quare recte a cruce ad altaria argumentatur. ALBASP.

(16) *Antiquis oblationibus*. Oblationes quae in illis altaribus factae essent tempore D. Cypriani, ad Donatistas non minus pertinebant quam ad Orthodoxos: ad eas videtur respexisse, cum ait, *antiquis*.

ALBASP.

(17) *Superbus*. A superbia Donati ceteri superbi vocari poterant: sed, ut fallor, eos vocat hoc loco superbus, quod se iuros jactarent; et cum omnes Presbyteri inter sacra sese peccatores et tanti sacrificii indignos sacerdotes sese dicerent, in se Catharos proherentur. ALBASP.

(18) *Cur vota*. Nota insignes altarium laudes et nomina: sedes corporis Christi; scalae orationum; via precum; ascensus supplicationum; habitatio corporis Christi; locus invocationis; ara Christi; crux Christi; munerum locus; portator membrorum Christi; descensus et porta Spiritus sancti. ALBASP.

Ibid. *Cur vota et desideria hominum*, etc. Fr. Balduni. ISCERT.

vota et (19) desideria hominum cum ipsis altaribus confregistis? illuc enim ad aures Dei ascendere populi solebat oratio: cur concidistis precibus viam? et ne ad Deum supplicatio de more solito ascensum haberet, impia manu quodammodo scalam subducere laborastis? et tamen cum omnium vestrum una sit (20) conjuratio, in hoc titulo simili errore dissimiliter deliquistis. (21) Si suffecerat remove, non licuit frangere: si oportuit ^a frangere, (22) rasisse peccatum est: (23) si enim non licuit, sicut inter vos placuit, recte videtur fregisse, qui fregit ^b. Jam reus est, qui majorem partem radendo servavit. Quæ est ista nova et stulta sapientia, novitatem quæ- rere (24) in visceribus vetustatis ^c (25)? et remota quasi quadam **92** corporis cute, in latente corpore eutem quasi alteram quæ- rere. (26) Donum ^d (27), quod ad se pertinet et in se totum est, quod unum est, inde ^e cum aliquid fuerit ablatum, minui potest, non potest immutari ^f. Rasisti equidem quod tibi visum est: sed adhuc ibi est quod odisti. Quid, quod si sic conjurastis, ut quæ a nobis in nomine Dei (28) in ipso ministerio tacta sunt, immunda viderentur? quis fidelium nescit, in peragendis mys-

A teris ipsa ligna (29) linteamine cooperiri? Inter ipsa sacramenta velamen potuit tangi, non lignum; aut si tactu possunt penetrari velamina, ergo penetrantur et ligna, si penetrari possunt ligna, penetratur et terra; si a vobis lignum raditur, et terra quæ subter est fodiatur, (30) altam facite scrobem, dum pro vestro arbitrio queritis puritatem. Sed observate, ne veniatis ad inferos, et illic inveniat Core, Dathan et Abiron schismaticos, magistros scilicet vestros (*Num. xv*). Ergo et fregisse vos et rasisse constat altaria: quid est, quod in hac re subiade ^g vester quasi languere visus est furor? videmus ^h enim vos postea mutasse consilium, et altaria a vobis jam non frangi, nec radi ⁱ, sed tantummodo removeri. Si hoc sufficiebat, illa quæ prius a vobis facta sunt et vos indicatis ^j, quia fieri minime debuerunt.

B II. *Donatistas sacrilege calices fregisse et vendidisse.*—Hoc tamen immane facinus a vobis geminatum est, dum fregistis etiam calices, Christi sanguinis portatores ^k: quorum (31) species revocastis in massas, (32) merces nefariis nundinis procurantes ^l, ad quam mercem nec emptores (33) eligere voluistis: avari, dum venditis ^m; sacrilegi ⁿ, dum inconsiderate

LECTIONES VARIANTES.

^a Hic incipit ms. S. Pauli Cormaricensis, nunc Bibliothecæ Colbertinæ n. 1931.

^b Ita in mss. Colb. et S. G. In aliis, qui *fregerit*.

^c Ita in omnibus mss. Male in ultima editione, *majestatis*.

^d Ita in mss. Colb. et S. G. In mss. S. T. et P. S. et in quibusdam editis, *donec*.

^e Ita in ms. S. G. In aliis, *unde*.

^f Ita in mss. Colb. et S. G. In aliis, *mutari non potest*.

^g Ita in mss. Colb. et S. G. In mss. S. T. et P. S. *subito*. **C**

^h In ms. S. T. *vidimus*.

ⁱ Ita in mss. C. et S. G. In mss. S. T. et Ph. S. *sed radi*; quod non coheret cum prædictis.

^j Ita in mss. In editis, *judicatis*.

^k Ita in mss. C. et S. G. male in mss. S. T. et P. S. *portatores*.

^l Ita in mss. C. et S. G. In mss. S. T. et P. S. *mercedem nefariis nundinis provocantes*.

^m Hæc verba supplevimus ex mss. C. et S. G.

ⁿ In mss. C. et S. G. *sacrilegium admisistis*.

VARIORUM NOTÆ.

(19) *Desideria*. Vide an huc faciat vetus glossarium, *desiderata*: *λειτουργία, τελετή*. INCERT.

(20) *Conjuratio*. Cum in hac materia omnium eadem sit sententia, cur tam diverse de altaribus statuistis?

ALBASP.

(21) *Sic (lege si) suffecerat remove, non licuit frangere. Si oportuit frangere, transisse peccatum est. Rasisse peccatum est*, ex Fr. Balduini editione it. Inc.

(22) *Rasisse peccatum*. Quia major remanet, et si ea radatis; in quo cum offeratis nobiscum, communicatis; et ita peccatis. ALBASP.

(23) *Si enim non licuit, etc.* Scribe: *Si enim non licuit; si ut inter vos placuit recte videtur, etc.* Hic quoque videtur ab Optato quædam *ταυτολογία* admissa, quam parva mutatione tollere perquam facile. Sed quædam tolerare, interdum satius, quam in alienis scriptis nimis acutos esse. In proxima periodo miror quomodo *majestatis* pro *vetustatis* quod antea erat, irreperit in hanc editionem. Nam Balduinum apage ut credamus tam obese naris fuisse, ut non perceperit ab hac una voce haud vulgaris acuminis sententiam totam pendere. Etsi autem quod vulgo dicimus, *maiores nostri*, ab aliquibus, ut Varrone in satyra, quæ *ταφῆ μενιππου* inscribitur, *antiqui nostri*, dictum sit; haud puto tamen unquam fuisse, qui *majestatem* pro *antiquitate* aut *vetustate*, dixerit; aut id illis in mentem venis-e, per quos factum ut *majestas* hoc loco pro *vetustate* legeretur. M. CASaub.

(24) *In visceribus majestatis*. In editione Germanica; *vetustatis*: sed *majestatis* verbum retineri potest, sensusque est: altare res est divina, cujus cum primam cutem rasisse, ea quæ renascitur est etiam divina, quia totum caput est divinum: ideo novitatem queritis in visceribus rei divinæ, sed eam non inve-

nietis, quia tota est, et viscera etiam sunt divina. ALBASP. *Ita restitutum ex mss.*

Ibid. *In visceribus vetustatis*. Eadem editio Bald., *majestatis*. INCERT.

(25) *Novitatem quæ- rere in visceribus vetustatis*. His Optati verbis hæc subest notio: quid vos juvat, o Donatistæ, altaria radere, quasi radendo ea innovare et immutare possitis? viscera, hoc est, interiores partes altaris, vetusta sunt; vos tamen vultis novitatem in eis quæ- rere radendo exteriora: quasi detracta corporis cute exteriori, aliam quæ- reretis cutem in interioribus partibus corporis. DE PIN.

(26) *Donec ad se pertinet, et in se totum est, quod unum est*. Hæc omnia non agnoscit eadem editio. INCERT. *Hic locus a nobis restitutus est.*

(27) *Donum*. Altaris consecratio unica et indivisibilis est, unde cum ex altari aliquid abstuleris, minuere potes altare; at non immutare, hoc est e consecrato impurum, aut ex impuro sacrum reddere. DE PIN.

(28) *In ipso ministerio*. Eadem, *mysterio*. INCERT.

(29) *Linteamine*. Linteis consecratis et sanctificatis altaria olim tegebantur et ornabantur. ALBASP.

(30) *Altam facite scrobem*. Sic etiam feminino genere scrobem extulit Lucanus, lib. viii.

Exigua trepidus posuit scrobe nobile corpus.

Aliis fere masculini generis est. INCERT.

(31) *Species*. Partes. ALBASP.

(32) *Mercedem nefariis nundinis provocantes*. Fr. Balduini editio II, *mercem nefariis nundinis procurantes*. INCERT.

(33) *Eligere*. Debueratis eos vendere Christianis, ne in sordidos usus a Paganis emerentur. ALBASP.

vendidistis. (54) Passi estis etiam (55) comburi manus vestras (56), quibus ante nos eodem calice tractabatis. Eam rem cum a passim vendi jussistis, emerunt forsitan in usus suos sordide mulieres, emerunt pagani, factorum vasa, in quibus incendere Idolis suis. O scelus nefarium! o factus inauditum! auferre Deo quod Holis praestes; subducere Christo, quod proficiat sacrilegum.

III. *Retunditur excusatio Donatistarum, quod polluta fuerint altaria et vasa sacra a Catholicis.*—Sed video hoc vos loco invidiam nobis falso conflantes, ad Aggeum Prophetam vede confugere, ubi scriptum est: *Quae te tegerit pollutus, polluta sunt* (Agg. II, 11). Lavore interveniente facile est iratis jactare convictum; sed semper dum intenditur crimen, necessaria est manifesta probatio. Quis enim nostrum corripuit templum? quis vidit sacra sacrilega? (57) Pollui homines possunt fumis, nidoribus, sacrilegiis, sacrificiis, sanguine: sed in hac causa quis ingressus est templum? quis incendit Idolis? quis immundis nidoribus maculatus est? quis sanguinem vel pedis hominide vel hominis fundi aspexit? quem probatis ad aliquod factum commodasse constitum? in societate alicujus secum vel unum Eusepium conviciare, si potestis. De resco quo Primato suspectum, qui eodem tempore ambulasse dicebatur, Suspecto non est idoneum crimen. Quis eum accusavit? quis eum convicit? ubi

A 93 vel erubuit, vel confusus est? servate vobis suspensiones vestras. Igitur, sicut supra diximus, in hac causa quicquid asperere fieri potuit, dum illa res (58) in origine revocatur, ad Principes vestros pertinere monstravimus, unde est quod Catholicos quasi pollutos appellas? an qua voluntatem et jussionem Dei secuti sumus, amando pacem, communicando toto orbi terrarum, (59) sociati Orientalibus: ubi secundum hominem suum natus est Christus, ubi ejus sancta sunt impressa vestigia: ubi ambulaverunt adorandi pedes; ubi ab ipso Filio Dei factae sunt tot et tanta virtutes; ubi cum sunt tot apostoli comitati; ubi est septiformis Ecclesia, a qua vos concisos esse, non solum non doletis, sed quodammodo gratulamini. (40) Quia unitatem Deo placitam amavimus, pollutos vocatis: quia Corinthiis, Galatis, Thessalonicensibus (41) assensum accommodavimus, communionemque conjunximus, pollutos vocatis: quia (42) furtivas vobiscum non legimus lectiones, pollutos vocatis: aut negate vos (43) alienas lectiones legere, si potestis. (44) Ut quid audetis Epistolas ad Corinthios scriptas legere, qui Corinthiis communicare noluitis? ut quid ad Galatas, ad Thessalonicenses scripta recitatis, in quarum communione non estis? Cum haec omnia ita esse constet, intelligite vos ab Ecclesia sancta esse concisos, et nos non esse pollutos. Ubi est ergo quod tibi putas Aggeum

LECTIONES VARIANTES.

^a In miss. tam. In editis, tamen.

^b In miss. C. et S. G. in societatem.

^c Haec omnia usque ad haec verba, sicut supra diximus, C. et S. G. quae omnia sunt in miss.

S. T. et P. S. necnon in editis.

^d Haec supplevimus ex miss. C. et S. G.

^e In miss. S. T. et P. S. habemus.

^f In miss. S. T. et P. S. vocas.

VARIORUM NOTAE.

(54) *Passi estis etiam comburi manus vestras, quibus, etc.* Conspicietiam: *Passi essetis etiam, eodem scilicet igne, quo sancta vasa sunt conflata, ve utrasque manus exportat, etc.* Sed cum pen. antea dixerit: *Dum templo persequimini manus nostras illic ubi corpus Christi habitabat, feristis (feristis) an feristis, per eam pro feristis?) et vestras.* Infra quoque: *Altaria, et vasa supra memorata, et in manibus vestris jam dudum profusa et in nostris.* Si in multis manus nostras, quare illic damnatis et vestras? Eodem hic fortasse idem videtur, *et non usitate* quod paulo ante, idem quod passim, quod max. scriptur: sive ut idem O. etus, non electio emperat; nullo emptorum, propterea aut imperium, Paganorum an Christianorum, desertum et habitum. M. CASATI.

(55) *Comburi manus vestras.* Liqui fieri calice, in quibus obtulimus et condicimus sanguinem Christi. D. ALBASP.

(56) *Comburi manus vestras.* Conscitum comburi manus cum comburuntur vasa quae tractabantur. Eodem sensu antea dixit: *Dum templo persequimini manus nostras (illic ubi corpus Christi habitabat feristis et vestras): eodem modo hic simulat *et comburere, et illic *et feristis*: infra quoque: *si infames manus nostras, quare illic damnatis et vestras.* DE PIS.**

(57) *Pollui homines possunt fumis, nidoribus, sacrilegiis, sacrificiis, sanguine.* Pollui Opalem scripsisse, *pollui homines possunt fumi sacrificiis, vel, sacrificiis nidoribus, sacrilegiis sacrificiis sanguine, etc.* M. CASATI.

(58) *In origine.* De unitate facta per Macarium loquitur quae ad Donatum tanquam ad Arrium est referenda. ALBASP.

(59) *Sociati orientalibus.* Suspectos habebant Afros, Hispanos, Gallos, Italos, quia Donatum damnaverant et cum Caeciliano communiaverant; sed in Orientales nihil quidquam fugere poterant; quare Optatus sapissime eis objicit quod non communicarent eum Orientalibus: in quos nihil habebant quod dicerent. ALBASP.

(40) *Quia unitatem Deo placitam habemus.* Eadem, amavimus. INCERT.

(41) *Assensum accommodavimus.* Quia communicavimus eum eis: nulla enim major communicatio quam per assensum, ut ait divus Augustinus contra Donatistas. ALBASP.

(42) *Furtivas.* Corruptas Scripturae lectiones: vel vaeat furtivas, quia cum non communicarent Ecclesiis quibus scripte essent dixi Pauli epistolas, eas quasi furtivas viderentur. ALBASP.

(43) *Alienae.* Si furtivas non legitis: probate vos non alienas legere lectiones, cum de epistolis sacris legitis: hoc autem non potestis probare, quia non communicatis eum Ecclesiis quibus illic epistolas scripte sunt. ALBASP.

(44) *Ut quid audetis.* D. Augustinus eodem utitur argumento, epist. clix. *Quid autem praeterius et incivius quam lectis eisdem epistolas legentes, dicere, per Trevem, et ab eadem Ecclesia non potestis legere quibus ipsae epistolas scriptae sunt? Cuius vni non facile est reperire, nam poterant epistolas legere, etsi non communicarent us quibus scripte essent: nisi dicas D. Paulum communicasse cum Galatis, et Donatistas communicare cum D. Paulo, et tamen non communicare cum Galatis: quod absurdum videbatur.* ALBASP.

prophetam posse succurrere? (45) Igitur altaria et A vasa ^a supra memorata, et in manibus vestris jamdudum fuerant, et in nostris: si ^b infamatis manus nostras, quare illic damnatis et vestras? Sed dicitis lectum esse: *Quod tetigerit pollutus, pollutum est: fac aliquem pollutum esse, ut possint ab eo tacta videri* (46) polluta: esto si solus sit tactus, et non interveniat invocatio nominis Dei, quæ et tetigerit pollutus, polluta erunt, inquinari possunt si de Deo taceatur. Nam si sit invocatio nominis Dei, ipsa invocatio sanctificat et quod pollutum esse videbatur ^c. Denique cum ducenta et quinquaginta thuribula, quæ sacrilegorum et peccatorum manibus portabantur, cum eosdem peccatores absorberet terra, remanserunt de manibus eorum excussa thuribula. Et dum dubitaret Aaron sanctus sacerdos, quidnam de B iis faceret, audivit vocem Dei dicentis: *Tolle Aaron hæc vasa, et fac inde lamixas, et pone in angulis arcæ testamenti Domini, quoniam licet illi peccaverint qui ea ferebant; tamen vasa illa sancta sunt, quia nomen*

meum illic invocatum est, dicit Deus (Num. XVI, 57, 58): et utique plus est portare quam tangere. Ergo jam liquido apparet, ex invocatione nominis Dei posse aliquid sanctificari, etiam (47) si peccator invocet Deum; non enim tantam vim potest habere (48) tactus, quantam habet divini nominis invocatio: nam et vos, qui vobis de vestra sanctitate præsumitis, dicite, si tactus sanctificat aut invocatio; utique invocatio, non tactus: aut si de solo tactu præsumitis, tangite (49) tabulam, lapidem, vestem: videamus an sancta esse possint, si de Deo taceatur.

IV. *Virgines Deo sacratas a Donatistis immerito virginittatis ornamento spoliatas.* — Jam illud quam stultum, quam vanum est, quod ad voluntatem, et quasi ad dignitatem vestram revocare voluistis, (50) ut virgines Dei agere pœnitentiam (51) discerent ^d: 94 ut (52) jamdudum professæ, signa voluntatis capitibus, postea vobis jubentibus immutarent; (55) ut mitellas (54) alias ^e projicerent, et alias acciperent.

LECTIONES VARIANTES.

^a Habentur hæc in mss. C. et S. G. In aliis, tua: sed male.

^b Hæc desunt in ms. S. T.

^c In mss. C. et S. G. putabatur.

^d In mss. S. T. et P. S. *ajerent pœnitentiam discentes.*

^e In mss. S. T. et P. S. *aureas.*

VARIORUM NOTE.

(45) *Igitur altaria tua supra memorata.* Emenda ex integriore f. Balduini libro 1, *altaria et vasa supra memorata.* Quæ continuo sequuntur mutila sunt, restitue ex eodem codice: *Igitur altaria et vasa supra memorata et in manibus vestris jamdudum fuerant et in nostris. Si infamatis manus nostras, quare illic damnatis et vestras?* INCERT.

(46) *Polluta si solus tactus.* Idem liber: *polluta, esto, solus tactus sit.* INCERT.

(47) *Si peccator.* Si is qui sacramenta celebrat, sit peccator. ALBASP.

(48) *Tactus.* Actio celebrantis. ALBASP.

(49) *Tabulam.* Aras consecrabant et vestes. ALBASP.

(50) *Ut virgines.* Loquitur de virginibus, quæ essent baptizatae ante schisma, aut de iis quæ post rebaptizationem ad Catholicos transierant, quibus pœnitentiam imponebant Donatistæ, quod cum Catholicis communicassent. ALBASP.

(51) *Tò Discentes* ejecit Fr. Balduini editio 2.

INCERT.

(52) *Ut jamdudum professæ, signa voluntatis capitibus, etc.* Fallor an Optatus scripsit, *ut jamdudum professæ, signa voluntatis capitibus imposita vobis jubentibus immutarent.* Nam profiteri et professæ ἀπλῶς vulgare est, sed capite profiteri signa voluntatis, mihi non observatum quemquam ita loqui. Capiti autem imponere, de his ipsis mitellis iterum Optatus post unam aut alteram paginam. Sequitur in hac editione Balduiniana, *ut mitrellas alias projicerent alias, etc.* quod antea legebatur, *ut mitellas aureas projicerent, alias, etc.* quod et nuperis editoribus magis arrisit. Sane purpureas fuisse mitellas illas, Optatus ipse docet in sequentibus. Sed aureas quoque fuisse vix ipsi Optato crediderim. Quod hic autem mitrellas, in aliis magis Latine mitellas; quamvis et mitrulas a Julio Solino formatum non ignoramus. M. CASAB.

(53) *Ut mitellas aureas projicerent.* Eadem, *ut mitrellas alias projicerent.* Virgilius in catalectis:

Copa Syrisca caput grata redimita mitella.

Cicero pro Rabirio Posthumio: *Deliciarum causa et voluptatis, non modo cives Romanos et nobiles adolescentes, et quosdam etiam Senatores summo loco natos, non in hortis et suburbis suis, sed Neapoli in celeberrimo oppido cum mitella sæpe videmus.* Ubi alia

exemplaria habent, *mitrella.* Cornelio Celso summæ elegantix medico, lib. VIII, c. 10: *mitella est linteum in quo brachium fractum læsumve suspenditur ad collum.* Optatus Nonnarum sive sacrarum virginum vittas sive vela (unde Belgis nostris *Wiele, Wiedoech, et Wiile*) *Mitrellas* vocat, quasi parvas mitras dicas.

C *Mitra* verbum esse Syriacum (Græci dicunt δῆδραμα, Latini vittam), monuerunt jamdudum viri docti, et proprie significat vinculum aut redimiculum. Poëta:

Et tunicæ manicas, et habent redimicula mitræ.

Vide ibi Servium. INCERT. *Inutilis nota post emendationem nostram.*

(54) *Mitellas.* Mitra seu Mitella generatim vittæ seu fasciæ genus quò redimitur aliquid, apud Romanorum usurpatur pro cingulo militari, quo illa et venter cingebantur. Apud Herodotum, Euripidem, Moschum, aliosque Græcos *μίτρα* sumitur pro fascia quæ caput involvebat. Latinis idem etiam est mitra. Cicero pro Rabirio: *Deliciarum causa et voluptatis non modo cives Romanos et nobiles adolescentes et quosdam etiam Senatores summo loco natos non in hortis et suburbis suis, sed Neapoli in celeberrimo oppido cum mitella sæpe videmus.* Mitrarum mitellarumque quibus redimita erant capita præsertim feminarum meminere Poëtæ Latini, ut Virgilius, Propertius, Juvenalis, Claudianus. Ut autem observat Servius ad Æneidos I. 1x: *mitræ seminarum sunt ut pilei viro- rum.* Tertullianus in lib. de Velandis virginibus: *Christus est, inquit, qui et alienas sponsas et maritatas velare jubet, utique multo magis suas; sed vos admonemus alterius pudicitix mulieres quæ in nuptias incidistis, ne sic velaminis exolescat. ... mitris enim et lanis quædam non velant caput, sed colligant a fronte quidam protectæ, qua proprie caput est renudæ. Aliæ modice linteolis, credo, ne caput premant, nec ad aures usque demissis cerebro tenus operiuntur.* Ex hoc loco Tertulliani intelligere est, mitras seu mitellas ornamentum fuisse tum maritatarum, ut loquitur, tum etiam virginum Deo desponsatarum. Inde etiam colligitur, quomodo mitella signum esset professæ virginittatis, quia scilicet mitræ illæ non erant omnium virginum: nam pleræque non velabantur in Africa antequam nubent, ut ex hoc libro Tertulliani constat; et licet velarentur,

Primo dicite nobis, ubi vobis de mitellis aliquid **A** mandatum est? virginitas enim voluntatis res est, non necessitatis (53). Denique stabularius ille Paulus apostolus (56), cui confossus peccatorum vulneribus populus commendatus est, ^a duos denarios, quos erogasset, acceperat (Luc. x. 50), duo scilicet testamenta, hanc per doctrinam (57) quasi sumptus impendit; decuit quomodo conjugales Christiani debeant vivere: a quo cum quæreretur quid de virginibus præciperet? respondit, nihil esse mandatum (I Cor. vii, 25). Confessus est se duo testamenta, hoc est, (58) duos denarios erogasse: expliciti erant quodammodo sumptus, (59) sed quia ^b qui sancium commendaverat, promiserat se redditurum quidquid in curam amplius erogasset, post impensos duos denarios, non præcepta, sed consilium erogat Paulus ad virginitatem; nec impedimento est volentibus ^c, nec nolentes impellit aut cogit: *Qui dederit virginem suam, bene facit: et qui non dederit, melius facit* (Ibid., 58). Hæc sunt verba consilii: nec ulla sunt præcepta conjuncta, vel de qua lana mitella fieret, aut de qua purpura pingeretur: non enim hoc panno potest virginitas adjuvari: (60) non inde compescuntur æstus animi, quos interdum ætas accendit: non inde sublevatur mens, que nonnumquam desideriorum ponderibus premitur. Nam si ita esset, non una, sed purpure

Virginis capiti imponerentur, ut quotiescumque animum carnis desideria pungerent, contra impugnationem mentis mitellarum numerus dimicaret. Res inventa est ad signum capitis, non ad remedium castitatis. Denique (61) talis pannus et errare ^d, et rodi, et petire potest: et tamen virginitas, si illæsa sit, sine mitella tuta esse potest. Spiritale nubendi hoc genus est (62): (65) in nuptias sponsi jam **95** venerant voluntate et professione sua: et ut secularibus nuptis se renuntiasse monstrarent, et junctas ^e (64) spiritali sponso, (65) solverant crimem (66), jam caelestes celebraverant nuptias. Quid est quod eas iterum crines solvere coegistis? quid, inquam, quod ab ipsis per vos exacta est secunda professio? quis est alter spiritalis sponsus, cui iterum nubent? **B** (67) quando mortuus est, cui nupserant, ut iterum nubant? nudastis denuo capita jam velata, de quibus professionis detraxistis indicia, (68) quæ contra raptores aut petitores videntur inventa. In mitella indicium est voluntatis, non castitatis auxilium: ut rem jam Deo devotam nec qui sponsabat, perseveret petere ^f, aut ne raptor audeat ^g violare: signum est ergo, non sacramentum ^h virginitatis. Igitur hujus modi virgines, quæ jam spiritaliter nupserant, quasi secundas coegistis ad ^k nuptias, et (69) ut crines iterum solverent, imperastis. Hoc nec mulieres pa-

LECTIONES VARIANTES.

- ^a Supplementum ex S. Fulgentio.
^b Ita in mss. Arud Fulgent. au.
^c In mss. C. et S. G. ad virgines.
^d Ita in mss. C. et S. G. In mss. S. T. et apud Fulgentium et in edibus, voluntati.
^e Ita in omnibus mss.
^f Hæc vox adjecta est antiqua manu in ms. S. T. et est etiam in ms. P. S. Deest in aliis, sed non videtur omitti.

VARIORUM NOTÆ.

mitras tamen instar maritatarum non habebant ut ille que virginitatem professæ fuerant. Mitra ergo erat signum virginitatis: observa etiam jam tum tempore Tertulliani mitras illas fuisse laneas.

DE PIS.

(53) *Virginitas enim voluntatis res est, etc.* Hæc usque ad illa verba, *nec nolentes impellit aut cogit*, citantur et referuntur a B. Fulgent. l. ii. ad Maximum c. 15. DE PIS.

(56) *Stabularius ille Paulus apostolus.* Alludit ad parabolam hominis qui in latrones incidit et vulneribus confossus fuerat, quem Samaritanus iter faciens sublevavit et detulit in stabulum relinquens stabulario duos denarios, ut illius curam haberet. (Luc. x. v. 50), et Paulum comparat stabulario, qui duos acceperat denarios ut curaret hominem male multatum a latronibus, hoc est, homines ægros, male affectos. Duo denarii quos ad id accepit, dicit esse duo testamenta, quorum leges tenentur homines observare ut salvi fiant: ea que consilio sunt, ut virginitas, illud esse censet quod stabularius supererogat ultra duos denarios. Ita per allegoriam meat in suam exponit Optatus. DE PIS.

(57) *Quasi sumptus.* Quomodo virginitate aut matrimonio uti debeamus. ALBASP.

(58) *Duos denarios erogasse.* Voluntatem Christi explicasse. ALBASP.

(59) *Sed qui qui sancium.* Ad Paulum nihil aliud de conjugio statuisse, neque a Deo accepisse, qui post impensam Testamentorum doctrinam debebat aliquid suggerere, quam hoc et hoc eum qui virginem suam dederit: et melius qui non dederit. ALBASP.

tentia.

^a Ita mss. C. et S. G. *reperet*

^b In mss. C. et S. G. *audeat*.

C ^c Hæc et sequens verbum, *invenistis*, omissa sunt in mss. C. et S. G.

^d Ita ex conjectura restituimus pro *invenistis*, quod extat in mss. S. T. et P. S.

^e In mss. C. et S. G. *in*.

(60) *Non inde compescuntur æstus animi, quos interdum ætas accendit.* Corrigo, *ætas accendit*. INCERT.

(61) *Talis pannus deturbari potest.* Forte scripsit Optatus, *detur pari*. INCERT.

(62) *Spiritali nubendi hoc genus est.* Quia, ut observavimus modo, mitre non erant, nisi nuptiarum feminarum aut Deo sacratarum virginum. DE PIS.

(65) *In nuptias sponsi.* Vovebant Christo virginitatem. ALBASP.

(64) *Spiritali sponso solverant crimem.* Crimen cudi oportuit. Sed hoc mendum et sexcenta talia adeo manifestata sunt, ut primo statim aspectu deprehendantur. Sic eadem p. pessime *divus* pro *diutius* editur. INCERT.

(65) *Solverant crimem.* Sed et hodie in virginibus consecrandis hic ritus observatur. ALBASP.

D (66) *Solverant crimem.* Sponse solutis crinibus ad sponsum accedebant. Ausonius describens egredientis sponse formam, inter alia istud Virgilii ipsi accomodat,

Dederatque comam diffundere ventis. DE PIS.

(67) *Quando mortuus est.* Quia renuntiabant omnibus rebus que fuerant aut professæ fuerant, cum essent apud Orthodoxos: vel si mavis: Christus cui nupserant, est ne mortuus, quod eas ad secundas nuptias convolare cogitis? ALBASP.

(68) *Quæ contra raptores, etc.* Codex Can. Eccl. Afric. de virginibus etiam minoribus velandis: *Item placuit, ut quicumque episcoporum, necessitate periclitantis pudicitie virginis, cum vel petitor potens, vel raptor aliquis formidat, M. CASATI.*

(69) *Ut crines iterum.* Annotandus ritus nuptialis præter illum de coculis coventis, hæc in ms. gal. loco:

tuntur, quæ carnaliter nubunt: ex quibus si alieni maritum mutare contigerit, (70) non repetitur (71) temporalis illa festivitas (72): (73) non in altum tollitur (74): non populi frequentia procuratur. Detraxistis igitur non capitis ornamenta, sed (ut supra diximus) bonæ voluntatis (75) indicia. (76) Jam consecratos Deo ^b sparsistis (77) immundis cineribus crines, jussistis etiam salsa aqua perfundi. Et utinam vel id quod tulistis, velociter reponeretis ^c: protraxistis ^d moras, ut retroactæ in pristino habitu, aliq̄e diutius remanerent, retractis signis, quibus se jamdudum contra (78) petitores et raptores muniverant ^e. **96** Qui cum viderent, (79) præscriptionem sibi jamdudum oppositam, a vobis esse sublatam, de sponsis raptores effecti sunt: nec visus est sibi unus-

quisque peccasse, dum talem rapuit, qualem viderat, quando ut uxorem acciperet, postulabat.

V. *Libros sacrorum et instrumenta dominica a Donatistis per vim Catholicis ablata.* — In hoc genere quanta ^f damna fecistis Deo? quanta lucra Diabolo procurastis? conflastis impie calices: confregistis ^g, et inconsulte rasistis altaria: puellas miseræ non sine opprobrio, (80) ut secundam mitellam acciperent, coegistis, cum de prima in lectione ^h (81) recitari non possit. Et illud prætermittere nequeo, quod nec Deo est placitum, nec a vestris cultoribus excusari, nec ab aliquo homine defendi potest. (82) Per judicia sæcularia et leges publicas, divinæ legis instrumenta, (83) executione officiorum a plurimis extorquenda esse duxistis ⁱ: volentes

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. C. et S. G. *melioria*.

^b Hunc locum corruptum in ms. S. T. et in editis restitimus ex mss. C. et S. G. Ubique habetur, *consecratos*, quod editores in *consecratas* mutaverunt.

^c Ita in mss. C. et S. G. In mss. S. T. et P. S. et in editis, *revocare velletis*.

^d In mss. S. T. et P. S. et in editis, *interposuistis*.

B ^e In mss. omnibus, excepto ms. P. S. *muraverant*; quod minus elegans.

^f Ita in mss. C. et S. G. In aliis et in editis, *tanta*.

^g In mss. *crudeliter fregistis*.

^h Ita in mss. C. et S. G. In mss. S. T. et P. S. *cum de prima lectione*.

ⁱ Ita in mss. C. et S. G. In aliis et in editis, *eripienda esse dixistis*.

VARIORUM NOTÆ.

Hoc (nudari sibi nempe capita velata) nec mulieres patiuntur quæ carnaliter nubunt: ex quibus si aliud maritum mutare contigerit, non repetitur illa temporalis festivitas; non in altum tollitur; non populi frequentia procuratur. Hæc ille. Exemplum Latine gentis, ne quis potius ex more Africano doctum falso in posterum existimet, ecce luculentum in Lucano, ubi de Martia Hortensii vidua dum Catoni secundo nuberet, lib. II,

Festa coronato non pendent limine sarta;
Infulave in geminos discurret candida postes,
Legitimæve faces; gradibusve acclinis eburnis
Stat torus, et picto vestes discriminat auro:
Turritave premens frontem matrona corona
Tralata vitat contingere lintina planta.
Non timidum nuptæ leviter teclura pudorem
Lutea demissos velarunt flammea vultus. INCERT.

(70) *Non repetitur illa temporalis festivitas*, etc. Proprios Africanorum ritus in nuptiarum sive *festivitatibus*, ut hic Optatus et Sidonius Apoll. lib. I, epist. 5, sive *festis*, ut Aurelius Victor, idem Sidon. Apoll. Symmachus, aliique ab Optato hic tangi cum Balduino censeo. Quamvis enim etiam in Romanorum ritibus aliquid simile, illud tamen huc referri minime debere recte, mea sententia, judicavit vir eruditissimus Petrus Pithæus Adversar. lib. XI, c. 6. Etsi autem eadem aut similis *in altum levatio* Gothicis quoque et Longobardis in usu fuerit, ut docet idem vir doctissimus, nec inde tamen, quod ille velle videtur, recte concludas Gothicum hunc et Longobardicum morem fuisse, de quo loquitur hic Optatus. Nam et illud quod paulo ante, *virgines quasi secundas coegistis ad nuptias, ut crines iterum solverent imperastis*, non alienum videtur ab eorum moribus, cum in eorum legibus, *in capillo puella*, de virgine, seu quæ nupta non sit, usitata sit locutio; sed quid Afris tum, cum hæc Optatus cum Gothorum, aut Longobardorum institutis, quorum nescio si vel notum tum nomen in Africa vel auditum. Caterum quæ seorsim Optatus hic *festivitas et frequentia* conjungens, Arnob. lib. IV, dixit *festas frequentias; et quid de ipsis conjunctionibus loquimur*, inquit, *quando et quasdam nuptias celebrasse et festas habuisse frequentias*, etc. M. CASAUB.

(71) *Temporalis festivitas*. In secundis nuptiis nulla olim festivitas observabatur. ALBASP.

(72) *Non repetitur temporalis illa festivitas*. Luculentum est ea de re testimonium Lucani Poetæ, ubi de Martia Hortensii vidua dum Catoni secundo nu-

bere I. II: *vide supra not. 69*. Apud Christianos benedictionem nuptialem digami non accipiebant, neque coronabantur apud Græcos. DU PIN.

(73) *In altum*. Capitis ornamentis non utitur. ALBASP.

(74) *Non in altum tollitur*. Solebant nubentes curru sublimes a paterna domo in mariti aedes transferri. Huc forte alludit Optatus, aut ad aliquem alium ritum usitatum apud Pænos. DU PIN.

(75) *Indicia*. Mitrellas. ALBASP.

(76) *Jam consecratos Deo aspersistis, etiam salsa aqua perfudistis*. Locus mutilus, instaurandus ex Fr. Balduini editione 2. *Jam consecratos Deo aspersistis immundis cineribus: crines etiam jussistis salsa aqua perfundi*. INCERT.

(77) *Immundis cineribus*. Cineribus penitentiarum, quos immundos appellat, quia virgines illæ penitentiam non debebant facere. ALBASP.

(78) *Raptores aut petitores*. Non poterant in matrimonium rogari, quod Deo consecratæ essent. ALBASP.

(79) *Proscriptionem*. Mitellam, qua cum essent ornata non poterant nubere. ALBASP.

(80) *Ut secundam mitellam acciperent*, etc. Legebatur antea, *ut secundam mitellam acciperent, coegistis cum de prima lectione recitari non possit. Et illud*, etc. Quæ valde vereor ne Balduinus expunxerit, quod quo pertinerent non intelligeret. Atqui jam illud Optatus antea disputarat, *de mitella nihil esse mandatum, et voluntatis rem esse non necessitatis*. Hoc idem fortasse repetebat his verbis, *cum de prima lectio, ita enim corrigendum est, recitari non possit. Lectio pro Scriptura*, seu certo aliquo sacræ Scripturæ loco, jam antea monuimus. M. CASAUB.

(81) *In lectione*. Cum de mitella in Lege et in Evangelio nihil dictum sit, idem supra observaverat de mitella nihil esse mandatum. DU PIN.

(82) *Per judicia sæcularia*. Hæc ad Juliani tempora referenda sunt: qui et Basilicas et sacros Codices Donatistis jussit reddi. ALBASP.

(83) *Executione officiorum a pluribus*, etc. Quid ad rem quid dixerint, cum re ipsa, quod multo gravius, extorserint, ut docet Optatus? *An edixistis?* Non aptum hoc neque verbis, neque sententiæ, scribo *eripienda duxistis*, id est, *eripuistis*, sæpe enim redundat hoc verbum, ut et synonyma *puto et credo* in his Scriptoribus. *Officia autem pro officialibus; ut ministeria pro ministris*, et sexcenta hujus generis. Quod mox sequitur, *velamina et instrumenta dominica extor-*

soli habere, quod pax (84) in commune * possederat. Non verear Christianus dicere, quod vobis postulavitibus, (85) gentis execratio ^b (86) non potuit ignorare: velamina (87) et instrumenta dominica extorsistis, quae jamdudum fuerant in commune possessa ^c: extorsistis cum codicibus pallas: iudicio superbiae vestrae, utraque arbitrati estis esse polluta. Nisi fallor, haec purificare properastis: lavistis procul dubio pallas: indicite (88) quid de codicibus feceritis. In omnibus iudicium providentiae vestrae debet esse aequale: aut utrumque lavate, aut utrumque dimitte ^d. (89) Quod si alter facias ^e, corrupisti diligentiam tuam ^f: paliam lavas, codicem non lavas ^g: si in una parte bonum, in altera malum est. Non potes negare, offendere te in una, si in altera

A promereris ^h et si gaudes, quod in una videaris ⁱ religiosus, debes et plingere, quia tenetis in altera parte sacrilegus.

97 VI Stultitia Donatistarum in lavandis parietibus videlicet. — Jam illud quale est, quod in multis locis (90) etiam parietes lavare voluistis, et (91) inclusa ^j spatia aqua ^k salsa spargi praecipistis. O aqua quae dulcis a Deo ^l creata es, super quam ante ipsos natales mundi sanctus Spiritus ferebatur ^m o aqua, quae ut purum faceres orbem, lavisti terram ⁿ! o aqua, quae sub Moysae, ut naturalem amaritudinem perderes, (92) indulcata ligno (*Exod. xv*), tot populorum pectora suavissimis haustibus satietati restabat tibi (93) post promotionem non leviter degradari. (94) Praesentia Moysi in te amaritudo moritur,

LECTIONES VARIANTES.

- ^a Male in editis, in communiōne.
- ^b Ita in miss. C. et S. G. Male in aliis et in quibusdam editis, execratio.
- ^c Male. A. suat in miss. C. et S. G.
- ^d In miss. S. T. et P. S. et in editis, lava et dimitte.
- ^e In miss. C. et S. G. facis.
- ^f Ita in miss. C. et S. G. In miss. S. T. et P. S. concupisti diligentiam tuam: unde manavit quod in editis legitur, concupisti.

- B *capisti, aut ut in aliis, corrupisti diligentiam tuam.*
- ^h Haec desunt in ms. S. T., sed necessaria, habenturque in aliis miss.
- ⁱ In miss. C. et S. G. videris esse.
- ^j Ita in miss. C. et S. G.
- ^k Hocce nomen deest in ms. S. T.
- ^l Ita in miss. S. T. et P. S. In aliis, dulcis quae a Deo
- ^m In miss. C. et S. G. terrarum robidum gentem

VARIORUM NOLE.

avetis, puto eum Cochleae pro velamina scribendum esse volumina, quoniam auctor et vetus, sive velamentis decorari et ornari solitas Ecclesias non ignorem. Qui putant horum ac eorum usum proprium baptismi solemnibus, et ideo albo, quod is color baptismatorum puritati maxime conveniret, quae doctissimum Vicecomitis videtur esse sententia, vel his Paulinae Victorisque testimoniis conviciari possint. Paulinus enim d. 57 in natali Martijis:

Aurea namque niveis ornantur humana velis. Victor autem *solum*, ut ait ipse, *Ecclesiarum ornatum* C describens (tibi tamen *solutum*, non quotidianum, sed solemnioribus quibusvis occasionibus, et temporibus ductaxat usitatum, interpretor:) etsi non exerte cuius coloris velamina fuerant indicat, dum tamen candidorem fulgoris, tam velaminibus quam cereis et lampadibus tribuit, satis colorem eorum mihi videtur innuere. *Pallas* quod mox sequitur, suspicior irrepisse, pro *palia*; *pallas* enim eo sensu quod ego meminim, vix reperias apud antiquorum aliquem, qui certe sit et indubitatae antiquitatis: nam cum a descriptorum collectoribus laudantur Clementis epistolae, in quibus *palia* non semel sit mentio, cuius sint illae apud doctos auctoritatis, nemo nescit. *Palia* autem pro quovis operimento sacro, non rarum apud Veteres. Inter alios Victor Uticensis, *velaminum palia*, lib. ii, et *palia altaris* exerte lib. i de Persecut. Vandal. M. CASALB.

(84) *In communiōne potata*. Non nova, sed ea quae ante schisma erat in Ecclesia. ALBASP.

(85) *Gentis execratio*. Castigat eodem editis, *execratio*. INCERT.

(86) *Execratio*. Officiales scilicet gentes, quorum ministerio ad ea extorquenda usi estis. DU PIN.

(87) *Velamina*. Quibus altaria et mysteria tegebantur, quae *pallas* postea dicit. Eodem modo Christianos sacris Codicibus et instrumentis spoliavit Gensericus, de quo Victor Uticensis l. i, n. 12: *Vitula Proculum circumambulata Procerum Zephyranem, quae conderet ad involvendum ministeria divina et libros sanctos... quibus se non posse tradere clamantibus sacerdotibus, ipsi rursus manu canosa demovebantur, utque de pallis altaris, prohibebat canositas sibi et feciositas faciebant.* Palia Veteribus erant lintamina quibus totum altare tegebatur, cui imponebantur calix et corpus Christi, quod replicata palia tegebatur inslar sindo-

nis, Isidorus Pelus. l. ii, ep. cxxiii: *Pura*, inquit, *illa sindon quae sub dromorum donorum ministerio exposita est, Josephi Armataensis est ministerium; ut eadem ille Domini corpus sine macula involutum sepultura mandavit... eadem vero nos propositionis panem in sindone sacrificantes Christi corpus sine dubitatione reperimus.* Innocent. l. ii, de Mysteriis missae c. 55: *Daplica est palla quae dicitur corporalis; una quam Diaconus super altare totum extendit; altera quam super calicem plicatam imponit.* Vide etiam de hoc ritu ordinem Romanum et alios qui de ordine missae scripserunt. DU PIN.

(88) *Quid de Codicibus*. An laverint Codices quemadmodum pallas? ALBASP.

(89) *Quod si alter facias, concupisti*. Lege, *corrupisti*. INCERT.

(90) *Etiam parietes lavare voluistis*, etc. Cum jam prius *aspersos cineres cum salsa aqua* conjunxerit, etiam hic fortasse *et cineribus* restituendum, aut distinguendum: *Etiam parietes lavare voluistis, et inclusa spatia salsa aqua et spargi*, spargique, praecipistis. Non displicebit etiam, si quod viris doctis in mentem veniat, pro *et spargi* scribas *aspergi*. *Inclusa autem spatia* vel quae intra *septidias* altaris, vel in genere, quodcumque parietibus inclusum, nempe pavementum ipsum, sive solum; quod fortasse quod stratum omnino non esset, ut erant isto tempore Ecclesiae pleraque non adeo splendida; ideo et lavari sicut parietes non poterat. *Locum* postea vocat. *Quid vobis fecerat locus, quid ipsi parietes*, etc. M. CASALB.

(91) *Et sine causa spatia salsa spargi praecipistis*. Haec altere eodem p. ii Basiliani editio, et *inclusa spatia salsa aqua et spargi praecipistis*: legerim, et *inclusa spatia salsa aqua et spargi praecipistis*. INCERT.

Ibid. *Inclusa spatia*. De spolio circa altare hoc videtur intelligendum. ALBASP.

(92) *O aqua inclulcata ligno! Indulcare* ad Gn. Martii *indulcare* compositum:

Prudenter edulcarum convocat vitam,
Ceterasque acutias sensibus gule trahit. INCERT.

(93) *Post promotionem*. Post facta quae Deus per te locuti. Tertullianus de Baptismo, *quantum matrum mundo forat*. ALBASP.

(94) *Praesentia Moysi in te amaritudo moritur*, etc.

tur, et a schismaticis hodie cum Catholicorum turba dulcedo tua vexatur. Pares patimur bellum, pares exspectamus vindicem Deum. Dic, frater Parmeniane, quid vobis fecerat locus? quid ipsi parietes, ut a vobis ista paterentur? An quia illic rogatus est Deus? an quia illic laudatus est Christus? an quia illic invocatus est Spiritus sanctus? an quia vobis absentibus illic prophetae et sancta Evangelia recitata sunt? an quia illic fratrum jamdudum litigantium concordaverant mentes? an quia unitas Deo placita in qua habitaret, invenerat domum? Indicate, quid illic lavare potuistis? Si Catholicorum vestigia, et in vico et in plateis calcavimus, quare non omnia emendatis? nam et fovendorum corporum causa, (95) eadem nos et vos lavacra pariter abluerunt^a; et ante vos frequenter nostrorum loti sunt multi. Si (96) post nos purificanda putatis omnia, lavate et aquam si potestis; aut si vestigia (ut supra diximus) nostra vobis esse videntur polluta, sufficeret terra; ut quid et parietes lavare voluistis, in quibus humana non possunt poni vestigia? parietes non calcare, sed tantum videre potuimus. Si et quod tangit aspectus, lavandum esse censetis, cur caetera dimisistis illota? Videmus tectum, videmus et caelum, haec a vobis lavari non possunt. (97) Illa lavando promeriti estis Deum: ista non lavando, inexpiabile videmini incurrisse peccatum. (98) Cum igitur alibi quasi diligentes essetis inventi: si tamen diligentia dicenda^b est stultitia, et (ut vero nomine appellem^c) vanitas vestra: nisi forte quia hoc faciendo, in pavorem misistis populos imperitos, ut quia lota est (99) columna, lavarentur et corpora. Si in his rebus consilium latet, miseros subtiliter decepistis; si talis res sine consilio gesta est, manifesta est vestra hebetudo: haec vos stulte fecisse, et a vobis seducti cognoscunt; nec vos ipsi negare poteritis.

VII. *Donatistas in mortuos etiam servasse, non permittentes Catholicorum corpora sepeliri.* — Quod rele-ram etiam illam impietatem de vestra conjuratione venientem, (1) quia ad hoc Basilicas invadere voluistis, ut (2) vobis solis (3) caemeteria vindicetis, non permittentes sepeliri corpora Catholica; ut terreatis^d vivos, (4) male tractatis et mortuos, negantes funeribus **98** locum. Si inter viventes fuerat certamen, odia vestra vel mors aliena compescat. Jam tacet cum quo paulo ante litigabas: quid insultas funeri? quid impedis sepulturam? quid cum mortuis litigas? perdidisti malitiae fructum; et si corpora non vis in unum quiescere, animas tamen (5) in uno apud Deum positas non poteris separare.

VIII. *Elegans et egregia comparatio Donatistarum cum aucupibus.* — Omnia denique, quae a vobis geruntur, ex toto narrari non possunt: sed tamen concedantur^f vobis, (6) qui erroris hujus magisterium possidetis. Jam et de vestris silere quis posset, de illis, scilicet, quos aut factione aut subtilitate, ut vestros faceretis seducere potuistis, non solum masculi, sed etiam feminae; ex ovibus subito facti sunt vulpes, ex fidelibus perfidi, ex patientibus rabidi, ex pacificis litigantes, ex simplicibus seductores, ex verecundis impudentes, feroces ex mitibus, ex innocentibus malitiae artifices. Post quod ad vos delapsi sunt aut delapsae, dolent alios ibi esse ubi nati sunt: benestantes in lapsus suos invitant; si scirent se gloriam consecutos, felicitate sua tacite fruerentur. Nunc autem perditos, transitus suos consolari cupientes, caeteros ut similiter labantur, invitant; et residentes in sinu matris Ecclesiae, quasi pigros et tardos accusant. (7) His enim verbis loqui non erubescunt: *Caï Seï, vel Caïa Seïa*^g, *quamdiu te tenes?* hoc est dicere: imitare lapsus meos, imitare transitus turpes. Quamdiu fidelis vocaris? jam fidem desere, jam poeniten-

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. C. et S. G. *habemus*.

^b In mss. C. et S. G. *dici potest*.

^c Ita in mss. C. et S. G. In aliis, *appelletur*.

^d In ms. S. T. *terrereis*, et postea similiter *tractastis*.

^e Ita in ms. C. In mss. S. T. et S. G. *impedis sepulturae*.

^f In ms. S. T. *sed concedatur*.

^g In mss. *Gaiseï, vel Gaiaseïa*.

VARIORUM NOTÆ.

An hic *praesentia Moysi pro tempore Moysis*, seu *vivente Moysi*: durius mihi videtur, nisi alio aliunde exemplo molliatur. Interim scribendum existimo; *prece antea Moysi*, etc. τῷ antea respondet mox, *hodie et a schismaticis, hodie cum Catholicorum turba dulcedo tua vexatur*. De *Moysis autem prece*, Exod. xv, 25: *At ille clamavit ad Dominum qui ostendit ei lignum*, etc. *Moritur vero pro mortua est*, ut saepe, ne dicam semper. M. CASAUB.

(95) *Eadem nos et vos lavacra pariter*, etc. De usu balnearum etiam inter Christianos F. M. parens ad Spartianum, p. 75. M. CASAUB.

(96) *Post nos purificanda putatis*. Scribe: *Si post nos purificanda putatis?* Sic II editio Fr. Balduini. Si ἀντι τοῦ an, quale supra monuisse me memini. INCERT.

(97) *Illam lavando promeriti estis Deum*. Τὸ si his necessario praemittendum. INCERT.

(98) *Cum igitur alibi quasi diligentes essetis inventi*. Locus mutilus, suppl. ex II editione Fr. Balduini, *cum igitur alibi quasi diligentes videri vultis, alibi negligentes estis inventi*. INCERT.

(99) *Columna*. Ut quia lavatis parietes iterum lavatis Christianos. ALBASP.

(1) *Quia ad hoc Basilicas invadere voluistis*, etc. Scribo: *Qui ad hoc Basilicas invadere voluistis, ut vobis solis caemeteria vindicetis, non permittentes sepeliri corpora catholica, ut terreatis* (vel ut in aliis *terre- retis*) *vivos, male*, etc. M. CASAUB.

Ibid. *Ad hoc Basilicas*. Multis in locis duae erant Basilicae: Basilica scilicet Donatistarum et Basilica Orthodoxorum, sed favente Juliano hanc invaserunt Donatistae ut Orthodoxos sepultura privarent. ALBASP.

(2) *Vobis solis*. Genus erat communionis sepeliri in Christianorum caemeteriis: quapropter sibi solis ea vindicabant Donatistae. ALBASP.

(3) *Caemeteria*. In Basilicis aut in caemeteriis juxta Basilicas positae sepeliebantur. ALBASP.

(4) *Male tractatis*. Hac communionem privatis.

ALBASP.

(5) *In uno*. Cum Christo unitas. ALBASP.

(6) *Qui erroris hujus magisterium possidetis*. Jam et de vestris silere qui posset? *De illis scilicet*, etc. Ita emendandus et interpungendus hic locus. Sed et sequentia porro ab interpunctione laborant. INCERT.

(7) *His enim verbis loqui non erubescunt, Caï Seï, Caïa Seïa, quamdiu te tenes? Hoc est dicere*: Post haec

tam discere : (8) vos estis aucupes, et illi aut ille sunt aves. Sed (9) una non est unum aucupum ^a genus : alii sunt qui arte simplici altis fundatas radicibus in faciem nemoris diffusas arbores petunt, ubi aves simplici volatu naturalibus ramis insidunt : non ille numerantur fraudes, non artificiosa consilia : ars una est et sola capiendi peritia. Illi vos aucupi similes dico, qui post discessum noctis, ante lucis adventum, non aliorum more naturales vadit ad arbores. Sed ipse (10) arborem portans, futurum nemus stringit in fascem, aridam arborem nullis radicibus fultam, multiplex fraude componit. Cui adulteros inserit ramos, et quæ suas iudicium succisa perdiderat, alienas accipit frondes. (11) Alias aves clau-

sas (12) portat in cavea : evisceratas alas ad imaginem viventium, (13) olim extinctas, fallacibus ramis, quasi viventes imponit. Aliae latent in caveis : aliae quasi viventes videntur in ramis. Jungitur una geminata fraude calliditas, et (14) ut decipi vivarum ^b volantium simplicitas possit, quas mortuas esse constat, videntur tendere colla cum vocibus, et quæ latent in carcere suo, quasi de guttore (15) cantant alieno. Inter alterius imaginem et alterius vocem dolus unus operatur : captivæ liberæ capiunt, et mortuæ viventes occidunt. (16) Tales sunt, quos aut rebaptizatione, aut penitentia sauciastis, ne soli aut sole perusse videantur, alios vel alias secum petire magno studio et labore contendunt.

LECTIONES VARIANTES.

^a In mss. C. et S. G. *aucupi*.

^b In mss. S. G. *avium*.

VARIORUM NOTÆ.

Fr. Balduni editio non interjicit ista : *Jam meum debes sequi errorem, jam debes deservire veritatem. Quamdiu te tenes, hoc dicere, invare, etc.* INCERT.

(8) *Vos estis aucupes.* Aves mortuæ, de iis sunt accipiendæ, quos rebaptizaverant : incluse vero caveis, de iis quos ad penitentiam coegerant : sensus igitur est, cum per domos multas penitentes, genus est aucupi : nam sunt aves incluse quibus alias vultus allucere : cum vero rebaptizatos ostenditis ut eorum exemplo nostros seducatis, sunt aves mortuæ quibus utimur ad alias aves capiendas. ALBASP.

(9) *Quia non est unum aucupum genus : alii sunt qui arte simplici volata naturalibus ramis insidunt.* Eo loci, ubi asteriscum posui, auctior et locupletior eadem editio his verbis, *altis fundatas radicibus in faciem nemoris diffusas arbores petunt, ubi aves simplici volata, etc.* Corrige itaque, quantum potest, Bartholæum corrigentem, qui *arte simplici volanti naturalibus ramis insidunt.* INCERT.

(10) *Arborem portant.* Quia veram Ecclesiam non habebant. ALBASP.

(11) *Alias aves clausas portat in cavea, etc.* Scribe : *Alias aves clausas portat in cavea, et visceratas alias ad imaginem, etc.* quæ principis editionis scriptura est, *visceratis*, id est, *partas et disertas* : cujus contrarium sit, *evisceratis*. Notum est soere ita aves et rariora quævis animalia extractis visceribus, et omni

corpore, sola pelle relicta, eaque demum feno aut furfure, seruis ac titivillitis cujuscumque generis repleta ac extrusa, conservari. Potest et *evisceratas* ferri. M. CASAB.

(12) *Portat in cavea.* Pœnitentes, quia non communicabant. ALBASP.

Ibid. *Alias aves clausas portat in cavea, et visceratas.* Fr. Balduni editio non : *In cavea viscerata.* Videtur ex vestigiis lectionis vulgatae faciendum : *Alias aves clausas portat in cavea ; et bis cavatas.* Bartholæus emendat : *In cavea et visu cavatas.* INCERT.

(13) *Olim extinctas.* Rebaptizatione. ALBASP.

(14) *Ut decipi vivarum volantium simplicitas possit.* Ex meliori exemplari restant Fr. Baldunus, *ut decipi avium volantium simplicitas possit.* INCERT.

(15) *Cantent alieno.* Qui penitentes in Ecclesia, nec loqui, nec quidquam agere poterant. ALBASP.

(16) *Tales sunt quos aut rebaptizatione, etc.* Qui vult hoc retinere, per me licebit illi. Cum tamen de *perditis* hic loquatur, et in perniciem suam seductis, cumque lib. II de *Pœnitentia sauciare* super hac ipsa re dixerit, fallor aut hic etiam *sauciastis* quam *sociastis* verius est. Sui tamen quisque fruatur libertate judicii. Favet tamen nobis quod in principe editione *sauciastis* non *sociastis*. M. CASAB. *Ita restitutum in mss.*

99 (1) LIBER SEPTIMUS. (2)

In hoc novissimo libro continetur, Traditores qui in primo libello sub nominibus suis et locis et confessionibus sunt demonstrati, non grave peccatum habuisse, qui necessitate, non voluntate peccaverunt, bono unitatis etiam tales in communione recipi potuisse.

I. Donatistas minus noxios esse et ad communionem facilius admitti posse, quam eorum parentes traditionis reos. — Post Traditores ostensos et sanctam

D Ecclesiam demonstratam, post repulsas quas ingerentis calumnias, et post peccata vestra, quæ a Deo increpari meruerunt ordine suo ; et iteratio ^d sacra-

LECTIONES VARIANTES.

^c In ms. S. G. *grave*.

^d In mss. C. et S. G. *traditione*. In ms. S. T. *ratione*. In ms. P. S. *oratione*. Nos ex conjectura restitimus, *iteratio*;

nam hic singulorum librorum argumenta percurrit Optatus, et designat his verbis argumentum libri quinti, in quo agitur de *iteratione baptismi*.

VARIORUM NOTÆ.

(1) Suspicatus sum aliquando hunc Librum qui et in editione Germanica Cochleari præteritus fuit, non esse Optati, cum Hieronymus non nisi sex libros ab eo scriptos esse scribat, et ipse Optatus lib. I, non nisi sex librorum argumentum proponat. Sed cum hic Liber septimus reperiretur in tribus quibus usus sum manuscriptis exemplaribus, et stylus resque conve-

niat, agnoscam esse Optati : verum dicam esse scriptum post editos sex superiores. Hæc Fr. Baldunus. INCERT.

(2) *Liber septimus.* De hoc Libro septimo quid sentiendum vide quæ diximus ubi de scriptis Optati. De Pæ.

mentorum, et (3) presumptiones vestrae, et terrores, ostensi sunt: jam responsorum dictorumque nostrorum finis esse debuerat: sed quoniam post invidiam silvam securibus veritatis abscissam, video adhuc vestras vel vestrorum provocaciones pullulare, quas vos audio dicere ^a, (4) ad unam communionem non oportuisse quiri ^b, cum filios traditorum vos esse constiterit; ad ea pauca respondeam. Revera sufficiebat sibi Ecclesia Catholica habens innumerabiles populos in provinciis universis: sufficiebat et in Africa, licet in paucis; sed Deo vestra separatio non placebat: quoniam divulsa fuerant (5) unius corporis membra: et contra voluntatem Dei, fratres a fratribus errabatis. Quamvis (6) domesticum iudicium in parentibus vestris operatum sit, ut ultro recederent qui pro admissa traditione ^c abjici debuerant: (7) nullum iudicium celebratum est, sed sententiae est operatus **100** effectus. Pellendi fuerant post traditionem, de qua sibi in Concilio Numidia confessi sunt: sed ne invidia esset ^d (8), excusata est (9) iudicandi severitas; dum maiores vestri ultro invenerunt de reatu consilium, ut cooperto crimine suo, (10) quasi superbi discederent, quibus et dolere et erubescere debebatur. (11) Illi namque si illo tempore, bono pacis unitas fieret ^e, et si ^f ad Ecclesiam Catholicam sponte venissent ^g: non sicut vos, quos non sine voluntate Dei adductos ^h esse constat, ut rediretis unde erraveratis (quamvis adhuc erretis), si ad Catholicam (ut dixi) sponte venissent, quia traditores fuerant: de talibus recipiendis dubitarent forsitan

A nostri maiores: sed nobis letandum est, quod tales usque ad nostra tempora invidiam duraverunt. Ergo hodie negotium ⁱ novum est, dum vobiscum res, non cum illis agenda est. Quamvis ab ipsis ad vos videatur haereditaria macula esse transmissa: tamen in hoc titulo non potestis rei esse cum patribus vestris, secundum iudicium Dei, qui locutus est per Ezechielem Prophetam, dicens: *Anima patris mea est, et anima filii mea est: anima quae peccat, sola punietur* (Ez. xviii, 4). Quae res jam et antiquis saeculis, in ipsis natalibus mundi probata est, dum (12) non pertinet ad Seth filium Adæ, patris domini sum. Sed ne quis dicat alio loco scriptum esse, dicente Domino: *Mala patrum usque in quartam progeniem redditurum* (Exod. xx, 5). Illius sunt procul dubio ambae voces; sed non ad unum populum sonat utraque ^j. Prima est per Moysen ^k ad certum genus hominum: secunda, per Ezechielem ad alterum genus hominum. Dum ^l scribet Deus Judæos apud Pontium Pilatum professuros, ut dicerent: *Sanguis hujus super nos, et super filios nostros* (Matth. xxvii, 25): de praesentia ^m Deus vidit pro magnitudine culpæ parum fuisse quod dicturi erant; et ut competentibus pœnis lueretur offensio, ipsis Judæis comminatus est, dicens: *Se mala patrum usque in quartam progeniem redditurum*. Ergo hæc vox ad solos Judæos specialiter pertinet. Cæterum, illa ad Christianos, qua dignatus est promittere non vindicare in filios, si quid peccetur a patribus, nec in patribus si quid a filiis forsitan delinquatur ⁿ. C Temporibus unitatis, principes vestri qui probantur

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in mss. C. et S. G. In mss. S. T. et P. S. *quibus potestis dicere*.

^b In ms. S. T. *venire non oportuisse*.

^c In mss. S. T. et P. S. *traditionis culpa*.

^d Ita in mss. S. T. et P. S. melius quam in aliis, *Invidia essent*, nisi quod postea pro *est* quod est in aliis mss. legitur *et*.

^e In mss. C. et S. G. *unitatem facere debuerant*. Post hæc verba in editis habetur lacinia quædam, in qua excusatur crimen traditionis; nescio unde deprompta; nec enim extat in ullo e quatuor codicibus manuscriptis quos mihi videre contigit, nec in prima editione Balduini, nec concinit cum antecedentibus et consequentibus, quæ hæc sublata optime coherent, nec stylum Optati sapit, et ab ipsius placitis et doctrina prorsus abhorret. His de causis hanc laciniam hic omisimus et in appendicem rejecimus.

^f Hæc duæ particulæ desunt in ms. S. G.

^g Ita in mss. S. Th. et Ph. S. In ms. S. G. *venirent pro venissent*.

^h Ita in mss. S. T. et P. S. In ms. S. G. *adjutos*; sed perperam.

ⁱ Deest in mss. S. T. et P. S.

^j In ms. S. T. *una quæ*, vitio amanuensis.

^k In ms. S. T. *ad Moysen*.

^l In ms. S. G. *sed cum*.

^m In ms. S. G. *praesentia*; male

ⁿ Hic inserta est alia lacinia in editis, excepta prima Balduini editione, ad excusandum crimen traditionis, quæ rejicienda est propter easdem rationes propter quas priorem rejecimus; nam exulat pariter ab omnibus manuscriptis, orationis seriem interrumpit, et a doctrina Optati aliena est.

VARIORUM NOTÆ.

(3) *Præsumptiones*. Quod scilicet sanctitatem personarum baptizare, et peccata remittere dicerent, non autem sacramenta. ALBASP.

(4) *Ad unam communionem*. Compellebantur ad unitatem Donatistæ, ac dicebant cur nos ad vestram communionem vi adducitis, cum simus traditores, et traditorum filii, uti dicitis? ALBASP.

(5) *Unius corporis*. Ecclesiæ quæ erat in Africa. ALB.

(6) *Domesticum iudicium*. Quia sese ab Ecclesia separaverant: vel quia in Concilio Numidia fassi sunt se esse traditores. ALBASP.

(7) *Nullum iudicium*. Nullum Concilium celebratum fuit, ut illi qui Majorinum ordinarunt, ab Ecclesia expellerentur: sed ab ea sponte recesserunt. ALBASP.

(8) *Invidia esset*. Ne ex iis pulsus, aliis invidia fieret, eo quod tot episcopus eiecissent. DU PIN.

(9) *Judicandi severitas*. Secundus qui præerat non

ausus est iudicare, ne solus remaneret, ut habetur in primo libro. ALBASP.

(10) *Quasi superbi*. Quasi alios damnantes et quasi innocentes, libro sexto, *ibi modo superbus inventus*, etc. ALBASP.

(11) *Illi namque*. Sensus est: Qui confessi sunt in Concilio Numidia se Codices tradidisse, non erant puniendi, neque excommunicandi si bono pacis id factum fuisset, et ne Ecclesia divideretur. ALBASP.

(12) *Nam non pertinuit ad Seth Filium Adæ, etc.* August. de Hæres. c. 19. *Sethiani nomen acceperunt à filio Adæ, qui vocatus est Seth. Eum quippe honorant, sed fabulosa et hæretica vanitate, etc.* Addit Tertullianus eos Christum non alium credidisse, quam Seth. Omitto quæ alii de iisdem. Ad Optati verba quod attinet, non ego is jam, qui gravius quidquam de viro sancto pronuntiaverim. Id tantum dicam, ve-

ita fecisse, jam e vivis excesserant, vobis quasi a
his editi in miscelam relinquentes, quam prius Deus
a vobis providentia sua sic dicit, dum inter patres et
filios (sicut supra diximus) separavit. Igitur qua tra-
dere peccatum est, videant parentes vestri, quod in
iudicio Dei respondeant: vestrum tamen (quia ^b alius
temporibus estis) peccatum esse non potest.

II. *In Ecclesia Dei usque ad diem iudicii bonos et
malos reperiri, et hos esse tollendos.* — Inde est
quod vos iudicium in communionem nostram (15)
velimus recipere, quia vos illo tempore non pec-
catis, sed principes vestri ^c. Nec quasi ex toto sanctus
debet quis de altero iudicare: quia scriptum est
in Evangelio, Christo dicente: *Nolite iudicare, ne iu-
dicetur de vobis* (Matth. vii, 1): maxime cum nemo
ex toto sanctus poterit inveniri. Nam si sunt qui
possent non habere peccata, mentantur in oratione
Donanica, si sine causa indulgentiam postulant, di-
centes Deo Patri: *Dimitte nobis peccata, sicut et nos
dimittimus* 101 *debitoribus nostris* (Matth. vi, 12;
Luc. xi, 4): cum Joannes Apostolus, et omnium
conscientias prodatur, et suam resignet ^d his verbis:
*Sic dico vobis, inquit, quoniam peccatum non habemus,
nos ipsos decipimus, et veritas in nobis non est*
(I. Joan. i, 8): cujus dicti rationem in quarto libro
manifeste explicavimus. Sed fac et aliquos esse
tota sanctitate perfectos, non licet ut sint sine fra-
tribus, qui ne repellantur, Evangelica praecepta re-
clamant, quibus describitur (14) ager ^e qui est totus
orbis, in quo est Ecclesia, et seminator Christus, qui
praecepta dei salutaria. E contrario, homo est malus,
id est diabolus, qui non in luce, sed per tenebras
seminat inopportuna peccata: et in uno agro nascun-
tur diversa semina; sicut in Ecclesia non est simplis
terba animarum. Ager suscipit semina bona vel
mala: est diversitas seminum; sed creator unus om-

nium est animarum: unus dominus agri ^f, ubi nota
sunt zizania: duo sunt auctores seminum, sed ager
unum dominum habet: ipsum Deum Dominum. Il-
lus est terra: illius sunt bona semina: illius est et
pluvia. Ideo vos adductos recipere in unitate consen-
simus: quia nobis non licet vel separare, vel repel-
lere, quamvis peccatores in uno agro nobiscum
natos, una pluvia, hoc est, uno baptismo nutritos:
quomodo non licuit apostolis de tritico zizania sepa-
rare: quia separatio sine exterminio fieri non po-
test: ne dum evellitur quod opus non est, concul-
cetur quod opus est. Pariter jussit Christus in agro
suo per totum orbem terrarum, in quo est una
Ecclesia, et (15) sua semina crescere et aliena.
(16) Post crementa communia, venturus est iudicii
dies, qui messis est animarum, sedebit iudex Filius
Dei, qui agnoscit quid est suum et quid alienum. Illus
erit eligere quid condatur in horreo, et quid tradatur
incendio: quos ad interminata tormenta destinet:
et quibus promissa praemia representet. Agnoscat
nos omnes homines esse: nemo sibi usurpet divini
iudicii potestatem. (17) Nam si sibi totum vindicet
quavis Episcopus, dicatur quid in iudicio acturus est
Christus? satis sit homini, si de peccato suo reus
non sit, eam ut de alieno iudex esse desideret.
 Professio denique nostra est bono pacis vos non re-
pellere ^g. Nefas est enim, ut Episcopi faciamus quod
Apostoli non fecerunt, qui permitti non sunt vel se-
mina separare, vel de tritico zizania evellere.

III. *Exemplo apostoli Petri uti posse Donatistas ut
eis detur venia.* — Quod si de recipiendis vobis Ca-
tholica dubitaret, nonne vos debuistis unitatis assequi
formam? sed exempla in Evangelio lecta proponere
noluistis, ut est lectio de persona beatissimi Petri;
ex qua, (18) forma unitatis retinenda vel facienda
descripta recitatur. Equidem malum est contra in-

LECTIONES VARIANTES.

^a Praest in ms. S. G.

^b In ms. S. G. *quia ab*. In ms. S. T. *quia ab*.

^c Hoc in omni excepta Balduni editione, inseruntur
tres voces pro non extant in mss. His tamen in appendice
cum aliis annotationibus ad hunc librum.

^d In mss. C. et S. G. *designat*, sed *resignet* magis qua-
drat.

^e Hinc locum post iudicis ex mss. S. T. et P. S. In aliis
mss. et in editis corrupte admodum legitur, *declamantes*,

Scriptura minuitur Ager.

^f Ita in mss. S. T. et P. S. In mss. C. et S. G. *Unus
domini ager*.

^g In mss. C. et S. G. *bonam pacis non repellere*. In edi-
tis hic habetur *Non solum vos non repellere, sed etiam
parentes vestros, si coram temporibus contingeret et unitis
foret bonam pacis non repellere*: sed haec desunt in omni-
bus mss. et in prima editione Balduni, videnturque ascru-
pta.

VARIORUM NOTAE.

teri me, ne imprudenti et incauto illi haec exciderit, D
quae servitoris eximius admodum agre sustineant.
Quare hanc aas Provinciam relinquo libens.

M. CASAB.

(15) *Velimus recipere.* Eidem objectioni respon-
det: si sumus traditorum filii, cur vultis noliscum
communicare? ALBASP.

(14) *Ager.* Tota collatio Carthaginiensis hoc argu-
mento conclusa est: ut igitur cum peccatoribus ve-
ventum esse, quia Ecclesia est ager, qui triticum et
zizania continet. ALBASP.

(15) *Et semina aut crescere: et aliena post crementa,*
etc. Fuerunt qui ex his Optati verbis nescio quam
elegans, novum certe in ^a posteramenti verbum cula-
rent, et dixerunt ita a nostro appellari, quae postere-
terunt. Sed de verbi elegantia non quaero Optati

certe verbum non est, quem scripsisse mihi constat,
*et semina sua crescere et aliena. Post crementa commu-
nia venturos, etc.* Crementi vox (si quis dubitat) ab
idoneis patris, Tertulliano, Cypriano et aliis, si
opus, a seretur. M. CASAB. Ita restitutum ex mss.

(16) *Post crementa.* Dicit quae post creverunt.
INCERT.

(17) *Nam si sibi totum.* Quid, quae, Christus in
die iudicii separabit et iudicabit, si episcopus omnes
peccatores velit separare ab Ecclesia? ALBASP.

(18) *Forma unitatis retinenda.* De hac eadem uni-
tatis forma ante Optatum praclare Cyprianus lib.
de Unitate Ecclesiae: *Ut unitatem manifestaret, unam
cathedram consiliat, et unitatis iustitiam eripiem ab
uno insipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant
utique et ceteri apostoli, quod fuit Petrus, pari consen-*

terdictum aliquid facere — sed peius est unitatem non habere cum possis. Quam unitatem, ipsum Christum videmus praeponisse vindictae suae, qui magis omnes discipulos suos voluit in uno esse, quam quod offensus fuerat vindicare : (19) dum nollet se negari, promisit se apud Patrem negaturum esse, qui se negaret ^a, et ^b cum haec ita ^c scripta sunt, tamen bono unitatis beatus Petrus, cui satis erat si post quod negavit, solam veniam consequeretur ^d, et praeferrī Apostolis omnibus meruit, et claves regni caelorum **102** communicandas caeteris, solus accepit. Bono unitatis, sepelienda esse peccata hinc intelligi datur, quod beatissimus Paulus Apostolus dicat, charitatem posse obstruere multitudinem peccatorum : *Onera* (inquit) *vestra invicem sustinete* (Gal. vi, 2); et alio loco ait : *charitas magnanimis est : charitas benigna est : charitas non zelatur : charitas non inflatur : non querit quae sua sunt* (I Cor. xiii, 4 et 5) : et benedixit. Haec enim omnia viderat in apostolis caeteris, qui bono unitatis, per charitatem noluerunt a communione Petri recedere, ejus scilicet qui negaverat Christum. Quod si major esset amor innocentiae, quam utilitas pacis et unitatis, dicerent se non debere communicare Petro, qui negaverat magistrum, et Dei Filium Dominum. Possent non communicare (ut supra dictum est) beatissimo Petro : possent contra illum recitare verba Christi, qui promiserat negaturum se esse apud Patrem, eum qui se coram hominibus negasset. Ad quam formam debet diligenter attendi : de qua dum pauca commemoro, ipsius sancti Petri beatitudo veniam tribuat, si illud commemorare videor quod factum constat et legitur : dubito dicere peccasse tantam sanctitatem ; sed ipse hoc factum probat, qui et doluit amare, et flevit ubertim, qui nec doleret nec fleret, si nulla intervenisset offensio. Potuit ^e utique caput apostolorum ita se gubernare, ut nihil incurreret quod doleret : sed ideo (20) in uno titulo ejus multa videntur errata, ut posset ostendi bono unitatis omnia debere Deo servari. Et nescio an in altero hoc genus peccati, tanti ponderis esse possit, quanto in beato Petro fuisse manifestum est. Quisquis enim forte in aliqua persecutione negavit Filium Dei, in comparatione beati Petri videbitur levius ^f deliquisse si negavit

quem non vidit ; si negavit quem non agnovit, si negavit cui nihil promisit ; si semel negavit. Nam in beato Petro hoc genus peccati dilatatum est : primo quod cum interrogaret Christus omnes quem se homines dicerent, unus dixit Eliam ; alter dixit prophetam : tunc Christus dixisse legitur : *Vos quem me dicitis esse ?* et ait illi Petrus : *Tu es Filius Dei vivi* (Matth. xvi, 15 et 16). Pro qua agnitione laudari ab eo meruit ^g : Ecce ^h caeteris non agnoscentibus Filium Dei, solus Petrus agnovit. Deinde sub die passionis, cum diceret Christus : *Ecce teneor et fugatis omnes* (Matth. xxvi, 32). Tacentibus caeteris, solus se promisit non recessurum : de praescientia Filium Dei ait : *Petre, antequam gallus cantet, ter me negabis* (Ibid. 34). Additum est aliud ad pondus peccati, promissum scilicet quod non erat impleturus. Postea quam in domum Caiphæ ductus est Christus, ad mensuram delicti complendam, de tanto numero nullus alius interrogatur praeter beatum Petrum : interrogatus primo negat ; interrogatus iterum negat ; tertio dixit se Christum omnino non nosse : et cantavit gallus ; non ut tempora cantu suo distingueret, sed ut peccasse se beatus Petrus agnosceret. Denique doluit amare, et flevit ubertim. Ecce, ut supra dictum est, caeteris non agnoscentibus ⁱ, solus agnovit : caeteris non promittentibus solus promisit : caeteris nec semel negantibus, ter solus negavit ; et tamen bono unitatis, de numero Apostolorum separari non meruit. Unde intelligitur omnia ordinata esse providentia Salvatoris, ut ipse acciperet claves. Interclusa est malitiae via, ne apostoli animo licentiam iudicandi conciperent, et severe contemnerent eum qui negaverat Christum. Stant tot innocentes, et peccator accipit claves, ut unitatis negotium formaretur. Provisum est ut peccator aperiret innocentibus, ne innocentes clauderent contra peccatores ^k, et quae necessaria est unitas, esse non posset. Haec si commemoraretis, communicare cupientes ; quando vos Catholica pio sinu suscipere dubitaret Ecclesia ? cum constet vos non traditores esse, sed filios traditorum.

IV. *Donatistis non autem Catholicis convenire quod dictum est de muscis morituris.* — Nam aliqui ex vobis volentes nos populis suis contemnendos ostendere ;

LECTIONES VARIANTES.

^a In editis haec adjiciuntur : *apud homines. Et non tamen non se promisit puniturum scripturam aliquam qui tradidisset : gravius est enim negare eum qui locutus sit, quam tradidisse verba quae locutus sit. Sunt ista manifeste subdilia.*

^b In mss. S. T. et P. S. *sed.*

^c Deest in ms. S. G.

^d In mss. S. T. et P. S. *mereretur.*

^e In mss. S. T. et P. S. *Et potuit.*

^f In mss. S. T. et P. S. *videtur leviter.*

^g In mss. S. T. et P. S. *tu, Petre, quem me esse dicis.*

^h Post istud verbum in editis haec adjecta sunt : *Quod instinctu Dei Patris hoc dixerit.*

ⁱ Ita in ms. S. T. In aliis, *et.*

^j In mss. S. T. et P. S. additur, *filium.*

^k In mss. S. T. et P. S. *peccatorem.*

VARIORUM NOTÆ.

tio praediti honoris et potestatis ; sed exordium ab unitate proficiscitur, ut Ecclesia Christi una monstretur, et pastores sunt omnes, sed grex unus ostenditur, qui ab apostolis omnibus unanimi consensione pascatur, etc. His etiam egregie concinit Pacianus Optato coetaneus epist. iii : *Ad Petrum locutus est Dominus, ad unum ideo, ut unitatem fundaret ex uno, mox idipsum*

in commune praecipiens. INCERT.

(19) *Dum nollet se negari promisit, etc. Promisit pro minatus est : ut apud Luciferum Calar. pro S. Athan. lib. 1 : Sicut pnomittit spernentibus se Dominus, et iterum paucis intersertis, si haec Heli sunt promissa propter delictum filiorum, etc. M. CASAUD.*

(20) *In uno titulo. In uno peccato. ALBASP.*

etiam illud miscent * (21) tractatibus suis quod a Salomone propheta dictum est : *Musce morituras exterminant olei suavitatem* (Eccel. x, 1) : Et musce^b morituras nos appellant : et (22) oleum nominant, illum scilicet liquorem, qui ex nomine Christi conditur ; quod chrisma postquam conditum est nominatur. Antequam fiat, adhuc oleum est natura simplex ; licet^c suave, dum **103** de nomine Christi conditur. Ergo tres res sunt quas Salomon propheta nominavit : oleum, suavitatem, et muscas morituras exterminantes suavitatem. Istæ tres res loca sua habent in ordine : primo loco est oleum : secundo suavis de confectione : tertio, muscæ morientes exterminantes suavitatem. Quisquis est talis tractator ex vobis, probet quomodo nos muscas morituras appellat. Si apud vos putatis esse confectionem que det oleo suavitatem : apud vos est oleum et suavis. Numquid nos exterminamus oleum vestrum, ut merito nos muscas morituras appelletis ? quod vestrum est apud vos est. Et si a vobis ad nos aliquis transitum fecerit : (25) sic a nobis servatur, quomodo a vobis dimittitur : quomodo dicitis quia nos sumus muscæ morituræ suavitatem olei corruptentes, cum post vos nihil tale facimus ? aut si a nobis dicitis suavitatem olei corrupti posse : (24) aut possumus aliquid, et damus oleo suavitatem : aut si nos, ut vultis, nihil possumus : remansit oleum tale esse, quale et natum est, quomodo dicitis quia nos sumus muscæ morituræ, corruptentes suavitatem olei ? Igitur oleum antequam a nobis conficiatur, tale est quale et natum est : confectum, suavitatem ex nomine Christi accipere potest. Quomodo possumus uno facto^d et conficere, et corrumpere ? restat ut si

A oleum de se suave sit, vacet quod agitur ab hominibus si ab homine in nomine Christi conficitur. Non potest idem operarius duas res repugnantes et contrarias simul facere. Vobis absentibus si conficimus^e, non corrumpimus. Si corrumpimus, quis ante nos confecerat quod corrumperemus ? Quare ne vacet dictio Prophete (si ita est), intelligite quia vos estis muscæ morituræ. Vos enim exterminastis non quod natum est, sed quod confectum est, suavis enim legitur non natura posse corrumpi. Oleum enim simplex est, et nomen suum unum et proprium habet : confectum jam chrisma vocatur, in quo est suavis, que cutem conscientie movet, exclusa duritia peccatorum : que animum innovat lenem : que sedem Spiritui Sancto parat, ut invitatus illic, asperitate fugata, libenter inhabitare dignetur. Hæc est suavis olei, quam possunt muscæ morituræ corrumpere. Si nos exterminarem^f a vobis confectum oleum, merito nos muscas morituras appellare possetis : sed dum quod a vobis unctum est, tale servamus, quale suscipimus : muscæ morituræ esse non possumus. Sed dum vos invidiae tempestatibus impulsus, quasi in oleum caditis : vos exterminatis in rebaptizatione suavitatem olei illius quod in nomine Christi confectum est, unde condirentur mores, unde accenderetur lumen mentis, ad salutarem^g et veram intelligentiam. Vos exterminatis rem ubi oleum fuit et suavis. Nos quomodo potuimus corrumpere suavitatem, que ante nos a nullo confecta est ? seduxistis homines, rebaptizastis, iterum unxistis. Proh dolor ! non sine morte vestra, exterminastis^h quod fuerat de nomine Christi confectum, more muscarum, que pereuntes exterminant : (25) quia mors est peccatum, quod non habet

LECTIONES VARIANTES.

* In mss. S. T. et P. S. *opponunt*.

^b In mss. C. et S. G. *et quasi muscas*.

^c Ita hunc locum restituimus ex mss. S. T. et P. S. male in mss. et in edis. *fit et*.

^d In mss. C. et S. G. *uno momento*.

^e In mss. S. T. et P. S. *confecimus*, et postea *corrumpimus*.

^f In mss. S. T. et P. S. *ad salutares partes*.

^g In mss. S. T. et P. S. *exterminantes*.

VARIORUM NOTÆ.

(21) *Tractatibus*. *Tractare* est Episcoporum, valetque *concionari*, sic *tractatorem* infra hæc pagina dixit, *instigantem alienius rei causa, non tamen tractandis quod est episcoporum*. Sic Origenem *tractatorem*, ni fallor (nam liber scribebat non est ad manum), vocat omnium episcoporum Gallie potissimus Sulpitius Severus. INCERT.

(22) *Oleum*. Ita nostri heretici per contemptum chrisma vocant oleum. ALBASP.

(25) *Sic a nobis servatur*. Non rebaptizatur. ALBASP.

(24) *Aut possumus*. Si damus oleo suavitatem, aliquid possumus, et ita possumus baptizare : si nihil damus, oleum apud nos non fit suave. ALBASP.

(25) *Quia mors est peccatum*, etc. Distinguo, que *periculosas exterminant*. *Quia mors est peccatum, quod non habet indulgentiam, scriptum est : Quia qui peccaverit*, etc. *quia* e superiore fortasse versiculo repetitum, ubi *quia* *superiore* etc. Quo plenus probet Optat. verba illa de muscis inargentibus suavitatem olei exterminantibus in Donatistas competere, postquam jam probavit, illos suavitatem olei corrumpere, dum rite baptizatos rebaptizabant, etiam in eo muscas imitari addit, quod et quasi *morientes* id agant. Quare autem *morientes* et *morituri* ? quia peccatum quod

rebaptizantes admittunt, non habet indulgentiam, id est, irremissibile ; peccatum autem quodcumque esse irremissibile, mortem esse nemo dubitat : sed tamen hinc magis liquet, quam si nihil adduxisset, quo probaret. Deinde qui potuit Optatus dicere, rebaptizantium Donatistarum peccatum, condonari non posse ? Quare nisi commodior aliqua interpretatio horum verborum possit excogitari, expungenda ista omnia putaverim tamquam spuria, *scriptum est quia qui peccaverit in Spiritum Sanctum non remittetur ei, nec hic nec in futuro saeculo*. Ut ista sit Optati verborum sententia : rebaptizantes contra divina præcepta gravissime peccant : peccatum autem quod non habet indulgentiam (id est, quoadmodum seu quodcumque non est expiatum et remissum) mors est : ergo vos non sine morte vestra, etc. Non mirum autem, si Lector, qui verba ista quod non habet indulgentiam de peccato *ὁσπρησθησθαι καὶ ὁσπρησθησθαι* acceperat, locum Scripturæ qui eo pertinebat, in margine notaverit. In margine autem semel notatum, postea in ipsum textum receptum esse, multo minus est quod miremur. Et de istis sacre Scripturæ verbis plane ita sentio, locum hic habere non posse. Istorum autem Optati verborum, alium esse sensum, aivanque Optati fuisse

indulgentiam. Scriptum est quia *qui peccaverit in Spiritum Sanctum, non remittetur ei, nec hic, nec in futuro saeculo* (Matt. xii, 32). Ergo cum et falso nos muscas appelletis, et omnia quae a nobis fiunt, dissolvere properetis, et nos contemnendos aut despicendos esse dicatis, vobis solis sanctitatem vindicantes: innocentiam proponitis vestram, ut promittatis vos aliena posse donare peccata. Videtis^a igitur non de nobis, ut disputatis, sed de vobis dixisse beatissimum Paulum apostolum: *Erunt* (inquit) *homines* **104** *seipso amantes, cupidi, gloriantes sibi, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti: pacem non custodientes, sine affectu, detractores, immites, sine benignitate, etc.* (II Tim. iii, 2).

V. *Donatistas non autem Catholicos Janne et Mambre similes esse.* — Nam et illud quale est, quod pro arbitrio tuo Moysi vobis imponere voluisti personam, contra quem Janne et Mambre obstitisse commemorat apostolus Paulus. Si ita est, quae apud vos veritas inveniri potest, cui Catholica videtur obsistere, aut quod apud nos esse mendacium poteris approbare? in una communione esse cum toto orbe terrarum? (26) numquid poteris approbare mendacium? symbolum verum et unicum retinere et defendere, numquid poteris approbare mendacium? (27) Cathedram Petri et claves regni caelorum a Christo concessas, ubi est nostra societas, numquid poteris approbare mendacium? in ipsa lectione quae commemorasti inter ipsas personas, considera ordinem

^a In mss. *vides.*

^b In mss. S. T. et P. S. *Aaron.*

^c In mss. S. T. et P. S. *veritatem.*

sententiam, quam quam malleus, ac lectori libenter commendarem, Optatus ipse docebit lib. v, *Absit ut Spir. Sanct.* etc. vide et incerti auctoris *brevic. fid.* contra Arr. a V. Cl. nuper vulgatum, circa finem, *Nam quicumque, etc.* M. CASAUB.

(26) *Numquid poteris approbare mendacium in ipsa lectione quae commemorasti, etc.* Ut haec scripta, imo quomodocumque scribas aut mutes, ne Oedipus quidem aut Apollo ipse quidquam sani ex iis eliciat aut integritati restituat. Quare longe est arcessenda huic loco medicina; sed ea tamen certa ac minima, imo omnino nulla, nisi punctorum distinctioni servientium, mutatione. Sciat igitur Lector, multas retro periodos etsi non eadem obscuritate, eodem tamen falsae distinctionis vitio laborare, quo haec, quae restituere, nisi recte illis constitutis, non possumus. Totus igitur locus ita concipiendus est. *Si ita est* (hinc enim depravationis per aliquot sententias continuatae origo), *quae apud vos veritas inveniri potest, cui Catholica videtur obsistere, aut quod apud nos esse mendacium poteris approbare? in una communione esse cum toto orbe terrarum, numquid poteris approbare mendacium? symbolum verum et unicum retinere et defendere, numquid poteris approbare mendacium? Cathedram Petri et claves regni caelorum a Christianis concessas, ubi est nostra societas, numquid poteris approbare mendacium? In ipsa lectione quae (f. quam) commemorasti, inter ipsas personas considera ordinem rerum, qui fuerit prior, attende. Utique, etc.* M. CASAUB.

(27) *Cathedram Petri.* Ex eo quod cum Episcopo Romano communicat, infert se non posse errare, neque falsum symbolum docere. ALBASP.

(28) *Sunt enim aliqui ex vobis, etc.* Ad illud, *Cum*

rerum, et qui fuerit prior attende. Utique Janne et Mambre secundo loco sunt, qui contra Moysen et veritatem^b falsis artibus militare voluerunt; et antecesserat Moyses, cujus virtutes impugnare frustra conati sunt. Ut Moyses prior est, sic et Catholica prior est: ut Janne et Mambre repugnantibus obstiterunt, sic et vos rebelles contra veram^c Catholicam militatis. Quid est ergo quod nomina et nobis et vobis mutare voluistis, nisi ut te sociis tuis comparares aequalem? (28) Sunt enim aliqui ex vobis qui oblitii aut ignari praeteritorum temporum in^d nos dicant quae pertineant ad eos qui jamdudum de Catholica lapsi Majorinum ordinaverunt; illi scilicet auctores schismatis et traditionis. Cum adhuc retinerent pacem antequam exterminarent Deo placitam unitatem, fuerunt lumen mundi, et sal terrae merito appellabantur. Dum docerent pacem, adhuc pacifici vocabantur: (29) antequam inflati essent, beati erant, de paupertate spiritus, pars erant condimenti: beati erant, dum mites, pars fuerant condimenti: beati erant dum justi, pars erant condimenti: beati dum pacifici, totum fuerant condimentum. Posteaquam erroris divitias dederunt spiritui et pulmonibus suis, et facientes schisma, inimicos inventi sunt: et minus misericordes dum impie membra Ecclesiae dividerunt: et injustitiam secuti, regnum Dei pro fastidio habuerunt: et dividendo Ecclesiam noluerunt esse pacifici, ipsi facti sunt sal infatuatum, ex quo nihil condiretur, quod Deo de suavitate placuisset. Et cum

LECTIONES VARIANTES.

C^d Haec ex conjectura supplevitius quae desunt in mss. ne hiulca et manca esset oratio.

VARIORUM NOTÆ.

adhuc: aliquid hic deesse primo statim intuitu facile quis agnoscat. Haud multum tamen esse, quodcumque deest, ex attenta totius loci ad finem usque consideratione, volenti ac diligenti liquebit. Sententiae certe haud ulla esset, nexusve jactura, etiamsi plura abessent; ista nimirum omnia, *sunt enim aliqui ex vobis qui oblitii aut ignari praeteritorum temporum, eos jamdudum*: atque inde periodus inciperet: *qui de Catholica, vel, illi jamdudum qui de Catholica, etc.* Praecedentium enim verborum sensum et materiam postea repetit, neque hic praemitti necesse fuit. Ego sensum ita expleo, (nam verba per me liberum sit unicuique prout ipse maluerit), *sunt enim aliqui ex vobis, qui oblitii, aut ignari praeteritorum temporum in nos jam dicunt, quae pertineant ad eos jamdudum, qui de Cath. lapsi Majorinum ordinaverunt. Illi scilicet auctores schismatis, et traditores cum adhuc retinerent, etc.* Quid si legas, *sunt enim aliqui ex vobis qui oblitii* (sunt scilicet) *aut ignari praeteritorum temporum, eos jamdudum qui de Cath. lapsi Majorinum ordinaverunt: scilicet, vel fuisse; auctores schismatis et traditionis. Illi scilicet auctores schismatis et traditionis. Cum adhuc, etc.* Sane qui Optati priores cum hac meliori ac secunda Balduini editione contulerit, reperiet hanc potissimum omnium, eorumque plurimorum hiatus ac lacunarum hoc in libro segetem fuisse, quoties eadem syllabae, vel verba, vel denique versus integri proxime repetiti consequebantur. Sed sententiae, si nihil deesse impetro, in verbis restituendis ingenium suum, qui volet, exerceat. M. CASAUB.

(29) *Antequam inflati schismatici essent.* Tertullianus de Monogam. *cum inflamur et extollimur adversus oleum.* ALBASP.

hoc malum pertinet ad principes vestros, a quibusdam sociis tuis aliter disputatur, ut dicant insipientes fuisse eos qui agnoverunt vel sero veritatem, et ab schismate recedentes, agnita matre Catholica secuti suat pacem. Hos putant aliqui vestrum errasse: hos existimant quasi infatuatos a sapientia recessisse. Unde apparet vos omnes eodem modo errare in nominibus transferendis, dum et tu Jannem et Membram pacificis catholicis comparasti, et vos schismaticos Moysi quod a veritate alienum est: et aliqui scilicet tu insipientes, de sapientibus judicare voluerant, **105** ut dicant fatuos factos esse pacificos; et parentes suos de dissensione infatuatos esse intelligere noluerant *.

VI. *Qua ratione et cum Macarius ad communionem admissus fuerit.* -- Jam ad eum locum ^b invidia vestra dilabatur, ut dicatis Macarium post illa facta communioni non debuisse misceri: sed magis a catholicis episcopis abstineri. Primo, communionis

A unum est nomen, sed diversi sunt modus: aliud est communicare episcopum cum episcopo, et aliud communicare laicum cum episcopo. Tunc erat grave si Macarius quid fecisse dicitur, sua voluntate fecisset; quod qui faciunt, factum juhens publicis et Romanis legibus vindicatur. Ille est enim homicida, qui nulla necessitate cogente, nulla jussione, nulla potestate, sed furore adactus, de voluntate sua fecerit quod prohibent leges. Ceterum, Macarius quod fecisse dicitur, vobis provocantibus fecit: nec episcopus fuit, nec in officio episcopali versatus est, nec manum alicui imposuit, nec sacrificium obtulit. Unde cum eum constet alienum fuisse ab episcoporum actibus, nullus episcopus ab eo qui cum episcopis non obtulit videtur esse pollutus. Restat ut dicatis eum cum populo communicasse: et locutum eum esse aliquid in populo constat, sed insinuanda alicujus rei causa, (50) non tamen tractandi quod est episcoporum; ille enim nude **106** locutus est,

LECTIONES VARIANTES.

* Ille clauditur in editis liber septimus totumque opus Optati, et post septuaginta in mss. translata sunt ad finem libri tertii. In quodam quod spectat ad illa que pertinent ad ecclesiam Donatistarum in Macarium, quod proficiasset Christianissimum sacerdotem, que non fuerit ab his verius; *Et si seductum, etc.*, et desinat in his, *quod videtur auditum*, extulit deinde tertius, sicut et sequitur in mss. S. E. et P. S. caput superius a nobis in hujus tertii libri fine suat posita.

At que sequuntur, cum in omnibus mss. ad librum septimum pertineant, nullibi ad tertium, hic ponenda esse duximus tanquam appendicem libri tertii additam ab Optato in libro septimo post opus suum confectum.
^b In mss. ante hec verba habetur: *Sed ut ad paulo ante dicta redeamus!* quod videtur superfluum et forsitan additum ab amanuensisibus.
^c Ita in mss. S. E. et P. S. In aliis, *actus*.

VARIORUM NOTÆ.

(50) *Non tamen tractandi quod est episcoporum.* Quod ergo Presbyteri, non et illi concionari soliti? Ita video hodie a multis credi, solos enim episcopos docendi jus habuisse; sed magno, in fallor, errore. In Africanis Ecclesiis dum obtulimus, ne presbyteri, *presente*, ut Hieronymus ad Nepotianum, episcopo loquerentur, vel ut Possidus in vita Augustini, *contra episcopum predicarent*, sive *tractarent*, non negamus. Quod tamen colligunt inde viri docti, inter alios Baronius, non fuisse presbyteris predicare in Africa, non video earum necessario sequatur. Ino verba Possidii plane inspecta contrarium videntur mouere, ut et Hieronymus: cum neuter *ἀπὸς* et plane dicat, non solitos, sed *presente* episcopo non solitos. Augustinus etiam ep. lxxvii, ubi Aurelio abrogate hujus consuetudinis nomine, *ge* *tas* agit ac locatur, non ita loquitur, quasi presbyteris tum *primum sermonum* facultas esset concessa, sed quod *ipso presente* jam liceret eis, quod jam ipse *Dominum per eos loquentem non dedignaretur audire*. Jam que nunquam fuerit hec Africanarum Ecclesiarum consuetudo, que viveate adhuc Augustino abrogata est, universalem eam Ecclesie Catholice consuetudinem nomine fuisse, vel ex Hieronymo constat, qui ait in *ambrosiana de vitiis et virtutibus* lib. ii. et Possidus, qui vitam Orientalium Ecclesiarum consuetudinem fuisse, et diuina in ratione sublationem ab Africanis Ecclesiis illam morem testis est locupletissimus. Antiquos canones, qui tale quid exerte statuunt, nihil reperio. Nam illorum interprete, nihil moror, qui soli satis constare suerit hoc re non nihil videntur Balsamoni sane ad can. 2 synodi Constantinopolitane, *τοὺς ἱερεῖς καὶ ἱεροὺς ἀδελφοὺς*, et ad 19 synodi in Trullo, *ὅτι τὸ ἀδελφῶν τῶν ἱεροῦ ἀποστολῆς καὶ ἱεροῦ ἀποστολῆς* aperte debuit. Idem autem in canones qui vocantur Apostolorum, ad can. 58 synodi in Trullo (ubi tamen Græca desunt plane contrarium suadet. Sed nomine et Anvriacæ Synodi can. 1, *τὸ ἱερωτικόν*, quod Balsamoni *ἱερωτικόν* interpretatur, ut similes alios omittam, inter propria presbyterorum munera? Quod si aliquibus in locis in-

terdum factum est, ut episcopi aut *stimulante invidia*, (ut Hieron. alicubi), aut legitima aliqua causa impellente, pro sua episcopali auctoritate et potestate sive uni alicui, sive pluribus simul presbyteris silentium imponerent, non recte tamen inde concludas, olim presbyteris non licuisse concionari. Quid enim presbytero licitum, non permittente aut prohibente episcopo? Pari jure concludas, neque solitos baptizare, aut Eucharistiam administrare. Quando enim non obtulit illud Ignatii ad Smyrnienses *πρὸς ἱεροῦς ἐπισκόπου*, etc. In *Lecl. cuiquam sine venia Episcopi nihil licere*. Qui etiam hoc addit *ὡς ἐστὶν καὶ ἱεροῦς τῶν ἀποστόλων ὡςτε βαπτίζειν, ὡςτε προσηγορεῖν, ὡςτε βίβλια προσηγορεῖν, ὡςτε δοχῶν κατασκευάζειν*, etc. Vide et Apost. qui dicuntur Canones, can. 59. Nam Balsamoni interpretationem, plane contra mentem canonis esse, vel Ignatio fretus ausum asserere. Tertullianus quoque jus baptizandi soli Episcopo proprie competere, et quibus ab Episcopo permissum sit, sciscit, de Bapt. cap. 17. Quod autem etiam et diaconis tractandi seu predicandi munus incubuisse, viri quidam docti credidere, inter alios Bellarminus de Eccles. lib. 1, cap. 45, vereor ne non satis firmo fundamento nitatur illorum opinio. Nam si exemplis res agenda est, non desunt in veteri historia et illorum exempla, qui longe infra diaconos, nullis omnino sacris ordinibus initiati, populum in morem concionantium allocuti sunt. At Gregorii verba que prelerunt, an recte ab illis intellecta sint, non sine causa dubitemus. At Gregorius illo loco qui est epist. lib. iv, edit. Rom. ep. xlviii: *Interquam que ut in diaconatus ordine constituti, modulationem vocis inserviant, quos ad predicationis officium elemosynarumque servitium vacare conquebat.* In per *predicationis officium*, putat La Gregorio tractandi seu concionandi munus indicari. Sane Hieron. dist. 95, cap. 25, diaconos predicare solitos, et ipse confirmat, et testis in prisca canonibus *τὸ εὐαγγελίζεσθαι* interdum tribuitur. Sed ibi docent interpretes aliam vim ejus vocis cum diaconis, aliam cum sacerdotibus tribuitur, quibus et nos assensimus, et Hieronymus, ut et

si quid loqui potuit. Contra episcopalis tractatus (31) A probatur ab omnibus sanctitate vestitus, salutatione scilicet geminata. Non enim aliquid incipit episcopus ad populum dicere, nisi primo in nomine Dei populum salutaverit. Similes sunt exitus intus. Omnis tractatus in Ecclesia a nomine Dei incipitur, et ejusdem Dei nomine terminatur. Quis vestrum audeat dicere Episcoporum more, Macarium populum salutare? Igitur cum nec salutaverit antequam aliquid loqueretur, nec salutare ausus sit, postquam locutus est, nec manum imposuerit, nec sacrificium Deo ritu Episcopali obtulerit: quid est quod dicitis pollui potuisse episcopale collegium, cum ab omni episcoporum officio Macarium videatis alienum? Vestigio ^a veritatis hoc loco calcata iterum vestra caput levare videtur invidia. Dicitis enim nec inter laicos eum B communicare debuisse. Equidem constat, eum, ut Paulus apostolus probat, ministrum fuisse ^b voluntatis Dei. Et quid mirum? (32) si et iudices pagani ministri voluntatis Dei æstimari meruerunt, Apostolo dicente: *Non sine causa iudex gladium portat (Rom. XIII, 44)*. Est enim minister voluntatis Dei: nam et Macarius in suo iudex fuisse videbatur. Quod si non erat iudex in eo quod fecit, secundum leges

Romanas a iudicibus in eum debuit vindicari. Aut si deus nec sic eum communicare debuisse: nos tamen non videmus quia debuit abstinere, qui id tale fecit quod factum est a Moyse, quem post viginti tria millia hominum occisa, Deus non contemnendo abstinent; sed ut secum loqueretur iterum invitavit. Nos non videmus abstinendum fuisse eum qui fecit quod Phinees, quem paulo ante memoravi, qui ab ipso Deo pro homicidio laudari meruit. Non videtur magis nobis abstinendus fuisse is a quo id factum est quod ab Elia propheta qui tot falsos prophetas occidit: nam et illos falsos vates fuisse jam supra probavimus.

VII. *Macarium etiamsi reus fuisset, a communione pelli non potuisse.* — Sed ut hæc exempla videantur, dicamus et nos quod dicitis reum fuisse Macarium: quod si fuit, accusatore silente, a nobis non licuit abstinere. Scriptum est enim ante cognitam causam neminem esse damnandum. Dicite, quis eum accusavit, et auditus non est? dicite Macarium confesum esse culpam, et nostram siluisse sententiam? sumus enim (35) qualescumque iudices in Ecclesia, quod et ipsi non negatis; (34) quod nos iudices esse veros debere fuisse contenditis. Non enim possumus

LECTIONES VARIANTES.

^a Ita in mss. S. T. et P. S. atque ita legendum, quamvis in aliis habeatur *vestigia*.

^b *Sequentia usque ad illa verba, personas separare di-*

gnatus est, desunt in ms. S. T. Utrum defuerint in ms. P. S. incertum, nam ab hoc loco laceratae sunt ejus postremæ paginae.

VARIORUM NOTÆ.

Gregorii de eadem aut simili, non sacerdotali prædicatione accipienda contendimus, ipse Gregor. quod prædicationis officium dixerat, idem mox *Evangelicæ* C *lectionis officium* indigitat. Nam alioquin etiam et lectores prædicasse pari jure concludamus, cum et illos Isidorus dist. 21, can. 1, *populis quid sequantur, prædicare* perhibeat. Qua ratione etiam *pastores* eos nuncupari posse censet Ambrosius in ep. ad Ephes. cap. 4, quod, ut ait ille, *lectionibus populum audientem saginent*. Quis enim neget nisi fanaticus et novitatis æstro percitus verbum Dei non minus prædicari, cum purum putum a quoquam legitur in Ecclesia, quam cum ex ambone pro captu sacerdotis enarratur? At Cyprianus (quod longe majoris apud me ponderis est) etsi non ille diaconos ullibi solitos esse prædicare, dum tamen eos ait eo functos esse munere, *ut ad carceres commeantes martyrum desideria consiliis suis, et sacrarum Scripturarum præceptis regerent atque gubernarent, ac circa Evangelii legem plenissime eos instruerent*. Tales mihi videtur describere, qui non indigni, quorum prudentiæ ac sapientiæ maximi res momenti crederentur. Verum de his plus satis hoc loco. Quid igitur hic Optatus episcoporum esse tractare; quod a Cypriano et aliis tractantes nuncupantur *episcopi*, non aliud inde colligi posse puto, quam episcopis, ut summis sacerdotibus ac supremis Ecclesiarum moderatoribus (de ecclesiasticis hic loquimur) nec minus doctrina plerumque ac meritis, quam dignitate ac potestate cæteris ante stantibus, id munus, ut omnium gravissimum, et vere ut poeta alicubi de Athlantis onere *ἄχθος οὐκ εὐάγκλον* præcipue incubuisse, et aliquando nefas fuisse presbyteris, episcopis vero inglorium ac probrosum, ut ipsis præsentibus inferioris gradus sacerdotes populum adorarent, ac docerent: non ut presbyteros, etiam absentibus iis, concionari præter fas aut mores fuerit, aut id muneri extra aut supra ipsorum limites officii, crediderint antiqui. M. CASAUB.

(31) *Probatur ab omnibus, etc.* Vestitum cave hic pro vestimento accipias. Non enim de vestitu episcopali hic agit, sed ait, omnes sive quosvis astantes tractatum Episcopalem sanctitate vestitum ex duplici salutatione agnoscere et intelligere. Ideo autem usus est hac metaphora, quod antea de laico dixerat: *nude locutus est*. Cæterum ab hac solemnī salutandi consuetudine fluxisse videtur, quod, ut ad Propertii 4, observavit illustriss. Scaliger, locus ipse unde olim populum alloquebantur episcopis Latinis *salutatorium*, et Græcis *ἀσπαστιον* dictus sit.

M. CASAUB.

(32) *Si sint et iudices pagani, etc.* Scribe: *si licet iudices pagani ministri voluntatis Dei, etc.* Sed lectorem monemus, plura paucis hæc paginis fuisse errata id genus, quæ in ipso textu corrigenda curavimus. Mox, nam et *Macarius in suo*, mallet aliquis fortasse, *Macarius in facto suo*, vel, *Macarius in sæculo*: Nam postea sequitur, *iudices in Ecclesia*, sed ego nulla mutatione opus esse censeo. M. CASAUB.

(35) *Sumus enim qualescumque iudices, etc.* Quia superioribus verbis de Macario tamquam sententiæ episcoporum obnoxio locutus erat, ne nimium episcopis in legatum Imperatoris juris tribuere videretur, quod absolute dixerat, restringit jam ad sententias et censuras ecclesiasticas, quarum vis et vigor ad omnes Christianos extenditur. Dixit autem *qualescumque iudices*, quia *iudicis*, vox ipsa, non minus apud illos propria Magistratibus sæcularibus, quam *episcopi* spiritualibus: utcumque vim vocis utriusque utrisque in suo genere competere nemo negaverit. Cæterum iudicatio episcoporum in laicos et causarum cognitio ab Ecclesia, quam nota et usitata res in Africa fuerit, vide vel Augustinum de Op. Monach. c. 29. M. CASAUB.

(34) *Quod nos iudices esse veros debere fuisse contenditis.* Turpe mendum est, tu feliciter sana: quod nos iudices severiores debere fuisse contenditis.

INCERT.

facere quod non fecit Deus, qui in iudicio suo personas separare dignatus est: nec eundem voluit esse accusatorem et iudicem. Non enim potest quis in una causa, eodem momento duas portare personas, ut in eodem iudicio et accusator esse possit et iudex. Quod Deus nec per omnipotentiam fecit: ut nobis iudicandi formam ostenderet, docuit reum sine accusatore non debere damnari; aut accusatorem eum esse, qui iudex in ea causa futurus est. (56) Denique inter ipsa principia saeculorum dum hominum esset renovellata natiuitas; dum a Cain frater Abel esset occisus, **107** lectum est: *et vocavit Deus Cain, et interrogavit eum ubi esset frater ejus* (*Genes. iv, 9*); ille peccatum duplicans, quasi ignorantem faceret Deum, nescire se dixit. Et quando posset nescire aliquid Dominus, sub cuius oculis et vultu sunt omnia quae geruntur? et tamen Deus sine accusatore non iudicat: et interrogat utique quod noverat. Et vos vultis ut abstinere quem non vidimus aliquid mali facientem, et qui nullum habuerit accusatorem. Video hoc loco quid invidia submurmuret vestra. Dicitis enim non nos latuisse quod factum est. Fatemur nos audisse, sed peccatum erat damnare eum quem nemo est ausus accusare^b. Sed si dixeritis quia non nos latuit factum, dicite Deo quare interrogavit, qui viderat parricidium. Nec illud a nobis fieri oportuit, quod Deus facere noluit qui sententiam noluit dicere nisi reo. Redde accusatorem; alioquin non posset justa esse sententia, nisi ipse qui iudicaturus erat accusaret. Ideo ait: *Ecce sanguis fratris tui clamat ad me de terra* (*Genes. iv, 10*). Quare et vos cum minime probare possitis ab aliquo apud nos accusatum esse Macarium, nostrum non potestis damnare iudicium^d.

N. B. Huc usque liber septimus ex codicibus ma-

LLECTIONES VARIANTES.

^a In mss. C. et S. G. male.

^b In mss. C. et S. G. arguere.

^c In ms. S. T. sed quia dicitis.

^d In ms. S. T. Explicit liber Optati episcopi Catholici li-

VARIORUM NOTÆ.

(55) *Denique inter ipsa principia saeculorum*, etc. Note Lugd. sive Barthianæ sunt dicendæ ad ista primi libri: *Hoc modo iterum renovellatæ sunt. Partes renovellare*, inquirunt, pro *redintegrare*, a vitibus ductum. Sic loquitur auctor lib. vii: *Dum hominis esset renovellata natiuitas. Sed quo, quæso, sensu, prima generis humani creatio, ejus redintegratio potuit ab Optato dici? felelit virum doctum præpositio re, quam hic vacare, ut et in multis aliis, quibus ista ætas majorem in modum delectata est, non animadvertit. Inde repromittere pro simplici promittere et terram repromissionis vulgo appellabant quam nos promissionis. Ita remittere, reddere, et innumera alia quorum etiam apud meliores scriptores non desunt exempla. Ut causa non fuerit, cur S. Pater, ac vir longe doctiss. Hieronymus, tam acriter ac severe in Rufino amulo suggillaret, quod ille *refestinare* pro simplici *festinare* posuisset: *ordedissima*, ut Hieron. iudicat, *elocutionis inordinatissima*. Est igitur *renovellare* non aliud quam *novellare*, id est, *reintegrare*, ut in antiquo gloss. legimus, et *novellatum*, *reintegratum*, quod hic, nisi valde calor, convenit multo melius,*

A manuscriptis et prima editione Balduini; quæ sequuntur habentur in altera ejusdem editione, ex Tiliano, ut ait, codice, quem molis videre non conligit. Sed quia desunt in quatuor codicibus quibus usi sumus, videturque aliena a mente Optati, nec stylum ejus sapere, ea ut immerito Optati orationi inserta, sustulimus e textu. Ne quid tamen nostro operi decisset, quod ad Optatum pertinere videretur, hic illa describenda esse censuimus.

Traditionis crimen dicitur. — *Post hæc verba, pag. 100, initio: c (56) Illi namque si illo tempore, bono pacis, sequentia habentur*: unitatem facere debuerant, etiam et ipsi ab Ecclesia non fuerint repellendi, in quibus (57) necessitas excusaverat voluntatem. Non enim aliqui illorum sponte tradiderant, aut hoc peccatum (58) cum cæteris delictis poterit coequari. Quidquid enim Deus fieri noluit, ore suo prohibuit, quo modo dixit: *non occides, non machaberis*, etc. (*Exod. xx, 15*). Potuit etiam hæc prohibere quod a parentibus vestris admissum est: sed quoniam aliud est quod facit animus, aliud est quod operatur eventus, quidquid de voluntate potest ab homine fieri, hoc meruit prohiberi: quidquid necessitas peccat, non potest magnis viribus accusari: denique voluntas habet pœnam, necessitas veniam: homicida, scelus dum nemo cogit potest et facere, p. test et non facere: adulterum maritus, dum de foris nemo compellit potest admittere, p. test et non amittere, et cætera hujusmodi in quibus liberum habetur arbitrium. Ideo prohibita dum geruntur, iudicio destinantur, non (59) interdicta dum aliqua necessitate fiunt: forte facile digneetur ignoscere, qui noluit prohibere. Denique hoc de iectum quod quasi capitale potuit obijci parentibus vestris, si illo in tempore nudarentur, aut in iudicium vocarentur, possent sibi exemplo non uno succurrere, ubi primis temporibus aut tabulæ legis fractæ, aut libri traditi esse leguntur vel incisi et incensi, et nemo damnatus est.

bri numero vii ad Parmenianum schismaticorum auctorem. In ms. C. Explicit liber Optati septimus. In ms. S. G. Explicit liber septimus S. Optati episcopi.

quam *reintegrare* significatio. M. CASAB.

(56) *Illi namque si illo tempore bono pacis*, etc. Facere debuerant, id est, fecissent, facere voluissent; ita coll. Aff. p. 85: *Ut prius de mandatorum numero constet, et de partibus meis quanti manlaverint, vel quanti sint mandaturi* (ait Petilianus Episcopus), *id primum peto de nobilitate tua, ut superfluum non sit, de numero utriusque partis ferre debere iudicium celsitudinem tuam*. Quibus ex verbis, quam redundantiis ac superfluis supra modum vocibus ætas illa delectata sit facile discamus. Hoc enim volebat: *Peto de nobilitate tua, ut de numero utriusque partis, iudicet tua celsitudo*. Eadem coll. p. 2, *adesse debere*, pro *adesse*, et Can. Eccles. Afric. edit. Clar. Justelli p. 65, *mittere dignetur, qui debeant perferre pro qui perferant*. M. CASAB.

(57) *Necessitas*. Quia tormentorum metu id fecerant. ALBASP.

(58) *Cum cæteris delictis*. Quæ sponte fiunt.

ALBASP.

(59) *Interdicta*. Interdicta vocat, quæ ex se non sunt peccata. ALBASP.

Si (ut supra dixi) parentes vestri illo tempore nudarentur, si accusari potuissent, sine dubio dicerent, se nihil amplius fecisse a Moysse legislatore, quamvis non sibi similent, sed inter se repugnent necessitas et voluntas, cum eodem nomine legis parentum vestrorum et Moysi una fuerit causa. Possent dicere parentes vestri illud se de necessitate fecisse, quod Moyses prior fecerit de voluntate. Qui cum populo indignaretur, non consideravit quia Deus digito suo scripserat: et plus est quod scriptum est in caelo, quam quod in terra: et non est unum quod fecit Dei digitus, et quod scripsit calamus humana manu compositus. Moyses ferebat quod per nubem acceperat, et parentes vestri tradiderunt quod (40) data mercede confecerant: recte se parentes **108** vestri defenderent, docentes capitale crimen non esse, si id fecisset unusquisque eorum magno metu perterritus, quod Moyses fecisset iratus: et non legimus Dominum indignatum esse Moysi, nec vindicasse confractas tabulas quas manu sua perscripserat, nec peccator appellatus est, nec punitus. Sic lex a Deo profecta est, ut aqua de fonte dilabitur, aut poma quæ de arbore salva radice carpuntur: non perit quod erogatum est, si in origine sua salvum est. (41) Denique Moyses post tabulas sparsas legis et comminutas non damnari meruit, et Sina postea montem revocatus adscendit, et loqui cum Deo iterum meruit, et secundum legem innovatam accepit, quam prodiit titulus libri qui Græco vocabulo Deuteronomos scribitur: ecce non perit in lege, quod salvum fuerat in origine. Sed ne cui videatur Moyses habuisse meritum, ut de colloquio quamdam apud Deum fiduciam, et ideo Deum non iratum esse, et hoc si ita esset, semper amicitia meritum suum et fructum exigere debebat: quare in eum postea vindicatum est, quod offendit? nonne ut ostenderetur leve fuisse illud, quod iratus admiserat. (42) Lex in Deo sana fuit; et postquam ab homine cum tabulis lapideis fracta est: devotio quæ ab homine debebatur ubi exhibitam non est, Moyses illam (43) pœnam meruit, ut medio itinere moreretur, ne terram promissionis intraret: unde constat non magnum peccatum posse computari, (44) quod in præsentis exemplo potuit impune committi. Hæc si a parentibus vestris dicerentur, quis eis communionem negare potuisset? quid si et illa consequentia exempla proponerent, in quibus legitur, innovata lex cum haberetur in area, et populus Israel in prælio vinceretur. Lex quæ in area consilio populorum in hostes allata est, quæ ab ipsis

A Presbyteris et ceteris filis Israel defendi non potuit, et inimicis est tradita dum minus est reportata: tradita lege qui afferendam dixerant, fugerunt timidi, et non leguntur postea in vindicta aliquid passi. Si a parentibus vestris hæc ratio redderetur, quis eos a (45) communione sua repellere potuisset? Quid si nec illo exempla tacuissent principes vestri? quibus legitur Baruch librum legis quem ex ore Jeremie prophete exceperat, tradidisse scribæ Judin, et a principibus regis jussum esse ut et ipse Baruch qui exceperat, et Jeremias per quem Deus locutus erat, fugerent et laterent. Jeremias dictabat, Baruch tradidit, fugerant ambo; ad Joachim regem Liber allatus est, qui Rex cum ante se pro qualitate temporis frigidam arulam habuisset ardentem, et librum a **B** Judin scriba recitatum non libenter audivisset, subinde concisum minutatim ignibus imponebat. Et non iratus est Deus vel Jeremie qui fugerat, vel Baruch qui cum eo fugiens tradiderat: quibus si Deus iratus esset, ad Prophetam aliquem alterum loqueretur: non ad alterum, sed ad ipsum Jeremiam locutus est: sic enim legitur: *Et factus est sermo Domini ad Jeremiam postquam combussit Rex capitulum libri, et sermones quos scripsit Baruch ex ore Jeremie; dixit Deus ad Jeremiam: accipe tibi chartam alteram et scribe omnes sermones tuos qui tunc erant scripti in libro quem combussit Joachim Rex Judæ (Jerem. xxxvi, 27)*. Ecce nec Deus iratus est, nec qui arserat perit, nec Baruch punitus est, nec Jeremias a Deo contemptus est; unde apparet, quod in hac re gravis numquam fuerit culpa quam numquam potuit sequi vindicta. Si hæc parentes vestri allegarent, quis illos a communione revocare potuisset? Denique cum videret Deus et a Moysse legis tabulas fractas, et arcam hostibus derelictam, et post traditionem Baruch librum legis et incisum esse et combustum, indicavit providentiam suam, et promisit se legem jam non in tabulis scribere, nec in libris, sed in ipso interiori homine, hoc est, in mente et in corde uniuscujusque credentis; quomodo scripserat in corde Noe, Abrahæ, Isaac, et Jacob, et ceterorum patriarcharum quos constat legitime sine lege vixisse. Quam rem probat et beatus apostolus Paulus dicens: *Scripta non atramento, sed Spiritu Dei vivi; non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus (II Cor. iii, 5)*. Post legem a Moysse fractam et a filiis Israel hostibus derelictam, et offerente Baruch ad Joachim regem, et concisam et incensam ante tempora christiana, ubi postea melius scripturus erat, legem indicavit Deus

VARIORUM NOTÆ.

(40) *Data mercede.* Quod scribi curaverant.

ALBASP.

(41) *Denique Moyses post tabulas, etc.* Scribo: *Denique Moyses post tabulas sparsas legis et comminutas cum non damnari, etc.*; mox quoque, *prodiit, lege prodidit.* M. CASaub.

(42) *Lex in Deo sana fuit, etc.* Ita correximus quæ antea legebantur: *Lex in Deo sana fuit, et postquam ab homine cum tabulis lapideis facta est devotio qua ab homine debebatur, etc.* M. CASaub.

(43) *Aut pœna.* Alios Codices poteratis scribere.

ALBASP.

(44) *Quod in præceptis exemplo potuit, etc.* Pro præceptis malit aliquis forte præsentis vel præcedenti exemplo. Sed ego potius illis assentior, qui præcepta tabulas x, præcepta continentem, intelligunt.

M. CASaub.

Ibid. *In præceptis.* In tabulis, quæ præcepta continebant. ALBASP.

(45) *Communione sua.* Quis voluisset eos deponere? ALBASP.

per Prophetam dicens : *Quoniam hoc est testamentum A* *9.* *quia unusquisque iustus ipse sibi lex est (Rom. ii. 14 et 15. et alio loco idem beatus apostolus Paulus dicit : quia lex non facit iustos, sed ipsa amat iustitiam. Semper in omnibus rebus efficientibus effecta queruntur : vacat lex que efficit, si per compenditum paratum est quod efficitur. Denique Abrahæ non dictum est : crede, sed ultra credidit : in quo sine lege, legis effectus impletus est : non legitur : credidit Abraham legem et credidit, sed legitur : credidit Abraham Deo et reputatum est illi ad iustitiam (Rom. iv, 5). Et prius temporibus Noe Patriarcha nihil egit unde iustus fieret, et iustus electus est, qui fabricata arca feliciter in diluvio navigaret. Longum est ire per singulos qui sine lege inventi sunt iusti. Hæc si a vestris parentibus suo tempore dicerentur,*

B *quis eos a communione sua repelleret? quid si dicerent non debere silentio præteriri quod Apostolus de extralegalibus ait : Gentes quæ legem nesciunt, ea quæ legis sunt, faciunt : habent enim legem scriptam in cordibus suis. Nam et multi probantur in lege peccasse, et multi bene sine lege vixisse. Lex et homo due res sunt, sed pares esse non possunt : non enim homo factus est propter legem, sed lex data est propter homines. Nusquam video damnum illatum Deo, dum et origo legis apud eum manet : et postquam scriptura vestris parentibus tradita esse dicitur, nihil deest, omnia membra legis sana sunt, salva sunt, recitantur : nihil minus est de lege et docere, et doceri cupientibus. An illud erat magis necessarium ut occideretur homo, ne scriptura aliqua traderetur? quid quod nec homines occisi sunt, et omnes scripturæ non desunt? non est unum lex et Deus. Si pro Deo moriendum fuerat, qui et resuscitare mortuos, et reddere præmium potest, liber non traditus de duobus his nec alterum potest. (49) Impedit igitur necessitas vires suas. Non minus videmus negligentiam frequenter operari, quam necessitas operata est. Nam si membræ aut libri, quibus scriptura legitima continetur, in totam debent illasa servari, quasi non damnantur aliqui negligentes; non est longe tradere a male ponere, aut male ferre; alter in domo librum posuit, quæ domus incendio concremata est; damnetur qui negligenter posuit, si damnandus est qui postulandum librum territus dedit; damnetur etiam illi qui neglectas membranas aut libros ita posuerunt, ut eos domestice bestiole, hoc est, mures ita corroserint, ut legi non possint; damnetur et ille qui ita in domo posuit ut nimietate plu-*

per Prophetam dicens : *Quoniam hoc est testamentum A* *9.* *quia unusquisque iustus ipse sibi lex est (Rom. ii. 14 et 15. et alio loco idem beatus apostolus Paulus dicit : quia lex non facit iustos, sed ipsa amat iustitiam. Semper in omnibus rebus efficientibus effecta queruntur : vacat lex que efficit, si per compenditum paratum est quod efficitur. Denique Abrahæ non dictum est : crede, sed ultra credidit : in quo sine lege, legis effectus impletus est : non legitur : credidit Abraham legem et credidit, sed legitur : credidit Abraham Deo et reputatum est illi ad iustitiam (Rom. iv, 5). Et prius temporibus Noe Patriarcha nihil egit unde iustus fieret, et iustus electus est, qui fabricata arca feliciter in diluvio navigaret. Longum est ire per singulos qui sine lege inventi sunt iusti. Hæc si a vestris parentibus suo tempore dicerentur,*

VARIORUM NOTE.

(46) *Proxime reddat.* Hæc et que sequuntur numerè videatur, sive Scripturæ, quæ nobis tradita sunt, subicere posse. ALBASP.

(47) *Unde apparet te parentem tuum, etc.* Nisi Operam eorum parum eade loqui et alia testentur, vel eo testimonio non esse aliquid credendum ab illo; partem septimam hanc librum. Parum enim verba est tota hæc dissonata, nisi commoda et benignè interpretentur. ALBASP.

(48) *Quoniam.* Sensus est: etsi nequiores vestri propter has rationes a communione non fuissent revocandi, tamen quia peccaverunt, eam querere et

flagitare debent; vos vero ultra ad unitatem estis invitandi, quia nihil peccastis. ALBASP.

Ibid. *Quoniam etiam illorum unitas fieret, etc.* Scyllæ. *Quoniam etiam illorum unitas fieret, et ad Ecclesiam Catholicam eorum unitate restaret, etc.* M. CASALE.

(49) *Impedit igitur necessitas vires suas.* Scyllæ: *Impedit igitur, etc.* id est, quod et prox sequitur, *necessitas operata est sequitur, quasi non damnantur aliqui negligentes? non est longe, etc.* Sed ejusmodi non pauca sequentibus, quæ de putidiores essentibus, in ipso textu correximus. M. CASALE.

viarum **110** sic tecta aliqua stillicidia deliquissent, A ut omnia humore obliterata legi non possunt: damnentur et illi qui ferentes libros legis temerarii se rapacibus uedis fluminum crediderunt, et se librari cupientes scripturas in undis e suis manibus dimiserunt. Ergo si scriptura una est, et hanc qui servare non potuit reus est; alter undis tradidit, alter rosoribus bestiis dereliquit, alius stillicidio corrumpenda neglexit, alter metu mortis territus homo homini dedit: si unum est, quod ab omnibus admittitur, quare eligitur, qui damnetur, cum levior culpa sit traditoris quam negligentis: qui ante mures posuit aut sub stillicidio reliquit, voluntate negligens fuit; et qui in fluvio perdidit, de temeritate peccavit; qui metu mortis aliquid tradidit, homo homini dedit; integrum erat apud dantem, integrum apud accipientem. Si qui accipit, flammis tradidit, peccatum magis accendentis est non tradentis. Hæc si a majoribus vestris dicerentur, quando illos repellere a nostra communione possemus? Si etiam Antiochi regis tempora commemorare voluissent, quibus omnes Judæi coacti sunt ut libros in incendium darent, et ita universa scriptura data est, ut apex unus in aliquo libro minime remansisset. De Judæis illo tempore nemo damnatus est, nec a Deo vel ab aliquo Angelo in

quemquam Judæum est ulla dicta sententia, quæ peccatum fuerat imperantis et minantis, non populi cum tremore et dolore tradentis. (50) Qui Antiochus ne aliquid primitivo populo nocuisse videretur, statim providit Deus, ut per unum hominem Esdram, qui lector eodem tempore dicebatur, tota lex sicut antea fuerat ad apicem diceretur. Sic tyrannus Antiochus fructum malignitatis sue habere non potuit, dum præter septem fratres et unum seniore[m] carnem nullam manducare detrectantes, nullum Judæum occidit, et lex perire non potuit. Sic et parentes vestri tempore suo nec ipsi occisi sunt, et libri legis Dominicæ toti ubique recitantur. Si parentes vestri (ut supra dixi) hæc dicerent, quis illos in suam communionem non intrepide accepisset, ubi, ut dictum est, peccaverat necessitas, non voluntas: temporibus unitatis Principes vestri, cætera ut, pag. 100 editionis nostræ (Dupinianæ).

Post hæc verba, eadem pagina, paulo post medium: « Sed Principes vestri, » sequentia habentur: Nam peccator talis quales fuerunt vestri majores, si ad Ecclesiam veniat et necessitatis suæ rationem ostendat, (51) primo recipiendus est, deinde (52) sustinendus pio sinu matris Ecclesiæ. Nec quasi ex toto sanctus, cætera ut in nostra editione (Dupiniana), pag. 100.

VARIORUM NOTÆ.

(50) Qui Antiochus ne aliquid primitive, etc. An primitivo populo vocat τοὺς ἀρχαίους; an quem sacra historia primogenitum aliquoties? Sed et primitiva pro primogenitis alibi quoque usurpat vulgatus Interpres. Cæterum quam multa in paucis citra omnem historiam fidem miro incogitantiam exemplo ab Optato nostro hic dicantur, nemo tam oscitans aut ignarus ut non statim animadvertat. Ea pluribus exagitare, neque nostri officii neque boni fortasse moris fuerit. Illud saltem lectorem, ut observet monere visum est, quod II Maccab. viii, 25, in Latina Vulgata Esdras legatur pro Eleazar, quod est in Græco et

cum sequentibus verbis, secus quam in Græcis et ipsa ratio suadet, jungatur. Non id hodie et heri cœpisse, aut recentiorum librorum incuria accidisse, ut opinati sunt viri docti; sed jam olim ita lectum esse et antiquissimæ, ut ita dicam, antiquitatis errorem eum esse. Non enim dubium quin huic nostro tot hallucinationum, in quas paucis lineis impingit, fons illinc et origo fuerit. M. CASAUB.

(51) Primo recipiendus. Primo non est excommunicandus. ALBASP.

(52) Sustinendus. Ejus pœnitentia expectanda. ALBASP.

III DE SEQUENTIBUS ANNOTATIONIBUS MONITUM.

Etsi post restitutiones a nobis, ope manuscriptorum codicum, factas in Optati libris, quamplurimæ difficultates quibus enodandis insudarant viri doctissimi, penitus sublatae sint; cæteræ vero annotationibus nostris satis et abunde expeditæ esse videantur: nihilominus tamen cum in aliorum annotationibus non pauca sint, quæ Donatistarum historiam et antiquam Ecclesiæ disciplinam illustrent, ac miram rerum ad sacram et pro-

fanam eruditionem spectantium varietatem contineant: ne quid huic editioni deesset quod in aliis haberetur, ad finem hic adjicere visum est prolixas Balduini et Albaspinæi observationes, tum etiam eorundem ac Merici Casauboni aliorumque breviores annotationes, præsignatis paginis, in quibus ea reperire est ad quæ singula referuntur.

PRÆFATIONES FR. BALDUINI AD PRIMAM EDITIONEM OPTATI.

FR. BALDUINUS REVERENDO VIRO D. JOANNI LENTALLERIO,
ANTISTITI AQUISCINCTENSI, S.

Cum hisce diebus in hac urbe Irenæus, qualis ab Erasmo primum editus fuit, recusus esset, dolui non

præmonitum fuisse Librarium, ut bona illa Irenæi Græci pars, quæ in libris Epiphaniï integra exstat, simul ederetur. Sic enim multo melior antiquissimus hic Ecclesiæ Christianæ Scriptor in hominum manus

venisset, tametsi reliqua pars ejusdem generis etiam desideraretur. Jam autem (ut hoc tempore ad lectionem atque recognitionem religiose antiquitatis Ecclesiasticæ multorum studia revocantur, ac, si saperent multi, plures revocarentur) cum ageretur de re, ut adeo quoque Optato Afro, qui olim mendosissimas in Germania editus fuit, e si me Librarianus appellavit, qui suspicabatur me libenter dare hæc Scripturis Ecclesiasticis quantumcumque temporis possum civilibus legum studiis detrahere; tamen magis festinabat, quam ut conquiri omnia auxilia possent, quæ Optatum in integrum restituerent. Itaque respondi, hunc Scriptorem quidem dignissimum esse, qui diligentius recognosceretur, sed me hoc tempore tantum conferre posse sexcentorum in eo locorum emendationem: ejus quidem maximam partem repeti ex manuscripto exemplari, quod mihi utendum aliquando dedit vir doctissimus Claudius Espencrus theologus Parisiensis. Etsi autem non nescirem non multo pauciores superesse locos, qui magna mendæ suspicionem laborant, sed sanari sine auxilio veteris libri, vix ac ne vix quidem possent: et propterea Optatum optimum maximum dare, sicuti optabam, non possem: tamen interea non recusavi multo meliorem, quam hæctenus fuit, edi, potius quam, qualis antea plane inquinatus fuerat, idem recuderetur. Speraveram quidem certe accessurum alterum emendationis præsidium ex codice Joannis Tili episcopi Briocensis ut veterum librorum, sic antiquitatum Ecclesiasticarum studiosissimi. Sed quod jam propter absentiam doctissimi Antistitis præstari non potuit, altera forte editio postea præstabit.

Equidem dissimulare nec possum nec volo singulari quadam observantia me affici erga Africanos veteris Ecclesiæ doctores, quos de ea tam præclare meritos, et quidem, aliis veluti deficientibus Scriptoribus Latinis, tum illi fideliter fortiterque succenturios esse sentio. Memini cum ante aliquot annos Mancium ederem, quem cum Tertulliano, Cypriano, Arnobio conferebam, laudasse me propterea, fecundam illam felicemque Africam, quæ ut semper (sic enim eo tempore scripsi) aliquid novi **112** proferre olim dicebatur, sic etiam religionis nostræ vindices et patronos doctissimos acerrimosque protulit. Nam et ex ea prodibant hostes minime ignavi. Quæ Ecclesiæ bellum indixerit, quantumque incendium accenderit, unus Donatus Numidi, testes sunt flamme factionis Donationis. Quid futurum erat, si ad eas extinguendas eadem regio non emisisset vel Optatum nostrum in Numidia Milevitanum Episcopum, vel ipsum paulo post Augustinum: illa duo lumina Ecclesiæ, et adversus hostes pietatis duo fulmina sanctissimi belli? Magnum profecto religionis præsidium fuit Milevitanum Concilium, cum et Augustinus interfuit. Sed paulo ante Ecclesiæ Catholicæ magnum subsidium, cum adversus vim et insidias Donatarum suum Optatum dedit. Ac multos quidem his temporibus in Africa fuisse Optatos legitimos, vobis alioqui dissimiles. Nam

A et Augustinus in libris contra Parmenianum, ut meminit nostri Optati, sic et alterius ejusdem, qui Donatum sequebatur: utque in Bagaiensi conventu Donatarum, inter eorum antistites nominatur quidam Optatus: sic in Cortensi synodo Catholicorum cum ipso quoque Augustino celebratur alius Optatus bonarum partium patronus. Et vero Augustinus librum de Unitate Trinitatis contra Felicianum Arianum scripsit ad Optatum, quem etiam vocat filium dilectissimum.

Alius ergo fuit Noster, et multo senior. Sed neque quidquam habuit commune cum illo Optato Gildonano, ejus frequenter meminit Augustinus. Ac ne quidem eundem fuisse illum puto, quem Athanasius laudat, et in Tyria synodo defensorem suum fuisse significat; nam Ægyptum episcopum fuisse ait. Quo tempore noster floruerit, liquet, cum Siricium episcopum Romanum appellat suum socium. Hieronymus testis est hos eum libros scripsisse imperantibus Valente et Valentiniano. Potuisset dicere, Theodosio: multum autem interest scire, quo quis tempore aliquid scripserit, præsertim ubi de controversiis ecclesiasticis queritur. Parmenianum, quem oppugnat Optatus, fuisse successorem, non illius Donati Casensis, qui Cæcilianum vexare cepit, sed alterius non minus insani Donati Carthaginensis, qui successerat illi Majorano, quem prior Donatus, ut Cæcilianum percelleret, ordinaverat episcopum Cathaginensem, ex Augustino didicimus. Parmeniani autem epistolam, cui respondet Optatus, scriptam fuisse ad Ticonium hominem eruditum et eloquentem, qui non satis alioqui Donatista esse videbatur, idem Augustinus significat: qui et postea adversus eam Parmeniani epistolam libros tres scripsit. Optatum vero nostrum scripsisse libros sex ait Hieronymus: scio circumferri quemdam septimum; sed ipse Optatus non obscure profitetur non nisi sex abs se esse scriptos: ubi et singulorum argumentum non ineleganter præmonstrat. Pollicetur sese adjecturum quedam acta; sed hanc appendicem non inveno. Libri primi præcipua quoque capita Augustinus perstrinxit libro primo contra Parmenianum. Legant qui volunt (inquit) quæ narrat, et quibus documentis quam multa persuadeat, venerabilis memoriæ Milevitanus episcopus Catholicæ communionis Optatus sive de Lucilla pecuniosissima tunc et factiosissima femina, quam pro Ecclesiæ disciplina S. Cæcilianus adhuc diaconus læserat: vel de cæteris factionis eius consortibus, sive furibus ecclesiastici argenti: sive ad episcopatum se non pervenisse dolentibus, et sibi prælatum Cæcilianum insidias, quibus poterant, insectantibus; sive de Numidis episcopis, quos ista factio convocaverat ad perniciem Cæcilianum, ut eo deposito alter ordinaretur. Hæc ille. Quæ tanto libentius nunc recitavi, quia in his dicatur noster Optatus communionis Catholicæ. Ergo licet ad Cypriani et eorum, qui illi suffragati aliquando sunt, sententiam de baptismo hæreticorum videatur accessisse, quam postea Augustinus et dam-

navit, et damnandam esse ostendit : tamen permansit in Catholica, in qua et Cyprianus, Ecclesia. Non enim Veteres aut leviter aut facile (quod nunc nimis temere et morose atque odiose, ne dicam calumniose, plerumque fit) alicui aut inurebant, aut aspergebant haereseos atram et gravem notam, ut aliquem statim abdicarent Ecclesiae communione.

Non dicam Optatum locos sacrae Scripturae aut valde apposite semper allegare, aut numquam inflectere vel detorquere. Fatebor potius his persaepe abuti imperite. Vetus est illud : bene dicit, sed non bene probat. Sic sententia vera manebit, tametsi ad eam confirmandam falsa interdum adhibeatur probatio. Nihil aut putidius aut ineptius dici potuit, quam quod Parmenianus ad reprobandum Catholicorum baptismum allegabat illud Davidis : *oleum peccatoris non unget caput meum*. Nihil erat facilius, quam loco inspecto et prolata interpretatione vera tam insulsam indocti mugatoris fatuitatem irridendo refellere. Quasi tamen ad rem aliquid dixisset, sudat Optatus, et frustra se torquet, ut exculat aliquod responsum : idque dat quod et non minus abs Davide est alienum. Fuerit sane illa infelicitum temporum misera caligo : et nostrae aetati, si plus illi affulserit lucis, gratulemur. Interea tamen, qui recti iudicii sunt, agnoscere in hoc scriptore possunt, quod et in aliis Afris Scriptoribus admiramur, vehemens, acere, densum et nervosum sive dicendi sive disputandi genus, praesertim si in personam agendum sit. Scriptorem quidem certe hunc oportet propter bonae et sincere in narrationibus fidei opinionem, magnae auctoritatis statim fuisse, cum etiam ipsi Donatistae, quos alioqui acerrime insectatur, vicisse se putarent, si ejus testimonio uti aliquando possent. Sic enim quod fingebant atque fabulabantur de suo Donato absoluto et Caeciliano damnato, conati sunt (tametsi id facerent non minus impudenti, quam perfidiosa calumnia) Optati nostri verbis captiose confirmare. Itaque (inquit Augustinus in breviculo collationum cum Donatistis) velut aliquid validissimum prolaturi, petierunt Optatum legi : quod et antea petierant : et lectus est locus Optati, quem Donatistae praetexebant. De ejus sententia quaestio fuit. Catholici non tam admirantes, quam irridentes insaniam adversariorum, rogarunt ut integer Optatus legeretur, qui unus Donatarum mendacia apertissime refellere poterat. Sic hujus unius Scriptoris testimonio definita lis illa fuit. Oportet (iterum dico) magnum et maximae auctoritatis dignitatisque testem fuisse, quem Donatistae (qui nihil non alioqui audebant) non ausi sunt recusare, cum tamen ab eo jugulari se sentirent : imo vero calumniae et falsi damnari maluerunt, quam ei fidem non habere videri. Equidem non instituo pluribus verbis exponere quantum utilitatis ex hisce Optati libris ad Ecclesiam redire possit. Sed illud modo dico : tametsi sola in his historia surgentis atque invalescentis Donatianae sectae factionisque exstaret, valde eos non modo olim fuisse, sed etiamnum esse utiles reipublicae christianae. Et vero si qua est historia, quam

A hac tempestate impii alii optare debeamus a multis legi atque **113** cognosci, haec profecto una est, in qua et hujus temporis intemperiem prope depletam, et eorum certamen, quibus orbis noster concutitur, effigiem vivis coloribus expressam esse dixeris. Nolo nunc computationem pertexere : quod non modo facere non possem sine odiosa invidia, sed ne quidem sine acerbissimo dolore. Et fortasse interest nominis christiani fanda illa opprobria, quae haec aetas videt, sempiterna oblivione potius sepeliri quam ad posteritatis memoriam transmitti. Sed illa licet nunc supprimantur, tamen nescio quomodo et exstare et legi videntur in actis Donatarum, totaque eorum terribili tragedia, quae abs scintilla vel fumo nescio cujus ambitiosae contentions, in eas flammam exarsit, quae non modo Africam universam pervaserunt, et fumosissimo schismate permiscuerunt, sed et orbem christianum incendio longius grassante implicuerunt annis plusquam trecentis : nam et temporibus Gregorii pontificis Romani perdurasse cognoscimus ex illius epistolis. Vix autem in Africa utcumque quieverat Donatarum rabies : et ecce altera Vandalorum Arianorum inundavit, qualem descripsit Victor Uticensis. Non fuero vates, si quae nostris temporibus impendeant, dixeris. Jam enim et oculis cernuntur, et manibus tenentur. Sed quid ingratus orbis terrarum etiam mereatur, non ignoras. Itaque et te, cujus pios gemitus nuper audivi, in hac editione appellare volui, et ad te referre hoc testimonium meae erga te observantiae. Memini enim, nec unquam obliviscar, cum superioribus diebus, auctore te, dixissem de jure civili in nova Schola Belgica, conversum inter nos esse sermonem ad recordationem veteris historiae Ecclesiasticae, deque hisce litteris studiisque idem tibi, quod mihi, visum fuisse. Fecit hoc profecto non tam vel patria, vel educatio, vel amicitia communis, quam similis quaedam cura reipublicae. Vale.

Luletiae, Kalendis Septembris.

JOANNI LUCANIO.

ID. CALVINO.

Cum hos Optati libros jam emissurus esset Librarius, admonuerunt me amici et familiares quidam mei non posse me sine reprehensione praetermittere quod obiter in secunda mea ad te responsione antea superiori pollicitus esse videor, dictorum alias esse me, non posse ex historia iudicii, quo Caecilianus et Donatus conflictati sunt, illud elici, quod tu (qui non optima fide rem tantam recitare videris) tanta confidentia colligis, et ego aliquando errantem ducem puerili quadam credulitate secutus in meos de Constantino commentarios retuli. Certe cum error, qui latet, longius serpat et increseat : nimium perfidiosa sit dissimulatio, quae eum vel alit vel tegit, praesertim in quaestionibus Ecclesiasticis. Sic memini Petrum martyrem, hominem et doctum et diligentem, quia admonitus non fuit, eodem tuo errore impulsus, ex illa, de qua loquor, historia, dicere praeter-

ea voluisse, Principes esse religionis legitimos iudices : quia (in ait) Constantinus abs se non reject provocationem Donatistarum a Miltiade episcopo Romano damnatorum : sed negotium Arelatensi episcopo commisit. Eram Argentorati in ejus domo, cum talia scriberet in librum Judicium. Sed non aderat Optatus, qui suo testimonio et auctoritate depelleret nebulas falsa opinionis, illi historie veluti incubantes. Ac principio quidem scio mirari multos, qui fiat, ut cum Optatus et Augustinus hanc historiam recitantes nihilominus attollant *παραίτια* veteris Ecclesie Romane; tamen hoc tempore te et tuos ex eadem historia velie illa deprimere, vel etiam evertere : et quidem te in illius recitatione, potuisse laudare epistolam Augustini centesimam sexagesimam secundam, quae ut vere narrat, quod quaerimus, sic addit de Ecclesia Romana, quod negas. Oportet autem, magni cujusdam (ut ita loquar) praedicti fuisse illud iudicium, de cuius actis eorumque veritate tam valde deinde litigatum est. In ea quidem certe ascendenda atque adversus Donatistarum calumnias defendenda potissimum elaborarunt Optatus et Augustinus : quo magis indigne ferendum esset nunc eam cursus depravari : tametsi in ea recitanda falli aliquem, minus mirabor, quia meminerim ipsius quoque Augustini, cum ederet commentarios probationum et testimoniorum contra Donatistas, fuisse aliquod *ἀποκρίσιον ἀποπίπτον*, quod et in suis Retractationum libris confessus est. Dicam breviter, quod verius esse existimo, non ut te doceam, (qui enim posset sus Minervam ?) sed ut ex Optato, ea in re aliquod didicisse me fatear, quod in tua Schola *τὰς ἀποκρίσεις* non potueram. Ac imprimis quidem liquere arbitror Caecilianum in synodo quadam Carthagoensi inique damnatum, cum absens esset, non tamen appellasse Constantinum. Imo vero Donatistas per Anselmum quemdam, hominem impium, curasse, ut causa haec ad Constantinum, qui paulo ante in Italia Maxentium oppresserat, referretur. Credo diffidentes iudicio episcoporum Afrorum, quod in absentem potius quam contumacem inique prolatum erat, voluisse imperatoris sententia, quam non minus facile elicere se posse confidebant, illud confirmari. Sed cum odiosum et in causis Ecclesiasticis insolens hoc exemplum, quo principibus talis iudicatio deferrebat, esse sentire et, impudenter cavillari sunt factum esse ab ipso Caeciliano, quod ipsi fecerant. Atque haec una facti quaestio est inter Optatum nostrum et Parmenianum. Sed Donatistas commisisse quod Caeciliano invidiose adscribebant, hoc est, abs Constantino petiisse iudices, liquide probat Optatus, cum profert eorum libellum oblatum Constantino. Simul autem addit (quod secundo loco mecum, velim, observes) Constantini, quodam veluti pudore, ab huius cause cognitione abihorrentis, et eam, quantum potest, recusantis, atque rejectis responsum : *petitis a me in saecula iudicium, cum ego ipse Christi iudicium expectem*. Ergo Optatus Imperator protestatur, non esse hanc causam aut sui

A fori, aut suae iurisdictionis : sicuti rursus fecit in Synodo Nicena, cum episcopi inter se litigantes suos illi obtulissent libellos. Ergo causam Caeciliani et Donati reject ad iudicium Ecclesiasticum, cum jure suo praesert Miltiades episcopus Romanus, quem tamen tu non nisi ex mandato principis, iudicem fuisse narras. An igitur eum dicemus vice sacra iudicasse, ut leges eo tempore loquebantur ? Addis, Iudices abs Constantino datos non modo ex Italia et Gallia, sed etiam ex Hispania. Cur addis, ex Hispania ? nam non memini alios fuisse quam Italiae et Galliae episcopos. Est enim Augustinus referat, quod dicebat Parmenianus, per Osum Hispanum, adiutorium (ut ait) praestitum esse Caeciliano : tamen illum huius iudicem fuisse non dicent. Non dubitabatur de Miltiade episcopo Romano. Sed Donatista iudices habere volebant ex Gallia. Optatus narrat datos esse tres ex Gallia, quindecim ex Italia praeter Miltiadem, qui Aler erat, sed erat Romanus antistes. Jam vero tertio loco **114** diligenter nota, quod Optatus inter illos Gallos numerat Marinum Arelatensem episcopum ; eumque significat venisse Romam, ut Miltiadi adesset. Hoc enim illud potissimum est, quod te fefellit : pace tua et bona gratia ita loquar, quia libere et familiariter tecum loqui solitus sum. Contendis in hac causa Arelatensem fuisse Romano superiorem. Primum hoc insolens et maudatum est. Certe Cyprianus Aler, quamvis minime blandiatur Stephano episcopo Romano, tamen illius esse ait potestatem castigandi abdicandique Martiani Arelatensis episcopi. Nunc homo Gallus probare vult Arelatensem esse iudicem ipsius Romani. Sed probationem audiamus. Ats Donatum a Miltiade damnatum provocasse, Constantinumque huius appellationis iudicium demandasse episcopo Arelatensi, qui se deat Iudex, ut post Romanum pontificem, quod visum fuerit, pronuntiet : itane vero ? Quid superest, quam ut Arelatensem coloces supra solum ipsius quoque Constantini, qui in antiquis inscriptionibus appellatur etiam pontifex maximus ? Atqui ut te refellit Optatus, cum affirmat Arelatensem Episcopum in priori iudicio adfuisse, atque adsedisse Miltiadi : sic rursus alterum figmentum evertit, cum narrat, Constantinum appellatum iterum abs se rejectisse cognitionem huius causae : et quidem detestantem hoc genus furiosa provocationis, exclamasse : *o rabida favoris audacia !* etc. sic enim et in manuscripta epistola Constantini, in qua rursus haec historia narratur, scriptum est : ei ad maiorem detestationem adicitur, abs caelesti iudicio ad terrenum appellationem hanc interpositam videri. Itaque et ex ea potissimum epistola restitum et castigavi huic Optati locum, qui corruptus ab eo et mendosus erat ; cognovique repudiandam esse emendationem eruditi et regemosi Jurisconsulti, qui eum pro *a rabida*, in quibusdam libris *arbita*, in alius *arbita*, legi invidiosissimè, acute conjecit notas esse antiquae formulae, quae significarent, a re

bene judicata temere appellasti. Sed si dicere non possumus tunc Constantinum de hac appellatione cognovisse, atque judicasse, quorsum ei adscriberemus formulam sententiæ, qua pronuntiavit injuste esse appellatum? Certe cum postea tandem coactus est judicare, longe aliis eum verbis usum esse Augustinus testis est. Optatus quidem non meminit aliorum iudicium iterum datorum; sed nihilominus exultas, quia (ut vis) Constantinus Arelatensi episcopo demandavit iudicium hujus appellationis. Hanc vero? Atqui hic Arelatensis jam antea iudex fuerat cum Miltiade? an ab eodem idem appellatur? an qui iudicavit, iterum erit iudex appellationis? Quid nostras leges opponam? ipse sensus communis tale portentum refellit. At Augustinum testem citas. Accipio: quid ille? in illa ipsa, quam laudas, epistola, tantum ait Constantinum curasse apud Arelatum eandem causam examinandam atque terminandam: et dedisse (sic enim loquitur) aliud iudicium Arelatense, aliorum episcoporum: non quia jam necesse erat, sed Donatistarum perversitatibus cedentem; et omnimodo cupientem tantam impudentiam cohibere. Ex his certe verbis Augustini intelligo Constantinum importunitati Donatistarum extra ordinem concessisse, quod juris ordinarii fuisse videri vis: et tamen cum aliorum episcoporum iudicium esse audis, illud non fuisse episcopi Arelatensis colligere debueras. Quid igitur? convenerat Arelati synodus complurium episcoporum, ut de multis causis ecclesiasticis iudicaret. Inter quos plerique etiam erant, qui antea cum Miltiade Romæ iudicarent de Donato. Constantinus hac occasione usus, ut nihil non faceret ad contundendam Donatistarum pervicaciam, non recusavit eos iterum audiri in tali Synodo. Cur miraris Miltiadem hoc non nolle? imo vero cur affirmas episcopum Arelatensem, qui jam de ea causa Romæ iudicarat, esse iudicem appellationis? cur non potius agnoscis talem cognitionem relictam aliis episcopis fuisse, qui Romæ cum Miltiade antea non iudicarent, sicuti constat plurimos alios Arelatum convenisse ἐκ διαφόρων καὶ ἀμυθίων τόπων, ut inquit ipse Constantinus in sua epistola ad Chrestum episcopum Syracusanum, qua eum ex Sicilia evocat ad hunc conventum. Mea quidem certe, ut scis, privatim nihil interest, Romanus Arelatensi, an Arelatensis Romano major sit, vel olim fuerit. Verum ne profanas quidem historias aspersis mendaciis inquinari homo ingenuus æquo animo ferat. Saltem legisses, quæ nuper nactus sum, acta illius Synodi Arelatensis. Nam in iis legisses episcoporum epistolam ad Sylvestrum Miltiadis interea defuncti successorem: ex qua facile intellexisses, quam illi sese non efferrent supra antistitem urbis: imo vero quam nihil non illi deferrent: simul etiam quam valde voluissent, ille ut iis Arelati præsidere potuisset, si Roma discedere eo tempore potuisset. Denique intellexisses illos convenisse non propter unum Donatum. Mirum autem, te non addidisse, etsi Cæcilia-

anus ab us rursus absolutus fuerit, non tamen quovis Donatistas, qui non alium quam Constantinum accipere iudicem volebant: ita quidem, ut Constantinus, qui hactenus hoc iudicium abs se rejecerat ad episcopos, tandem id susceperit. Sed extraordinarium hoc exemplum fuisse, quod (ut nostri loquuntur) ad consequentiam trahi non possit, negare non posses: neque ferendus sit, qui propterea diceret Constantinum in causis ecclesiasticis superiorem fuisse et episcopis et conciliis. Imo vero ipse ingenue protestatus est sese in us multo esse inferiorem, et hanc a principio detestatus est appellationem, et interea si cognitionem suscipere tandem coactus est, ita suscepit, ut postea a sanctis antistitibus veniam petiturus, sicuti Augustinus ait.

Neque tamen novum fuisset, si non recusasset cognoscere de ea saltem questione facti, quæ in ea quoque causa suberat. Nam et quam Æliano proconsuli mandavit, jure suo poterat suscipere. Quærebatur an Felix, qui ordinaverat Cæcilianum, vel ipse quoque Cæcilianus, fuisset traditor, ut tunc loquebatur: hoc est, an Diocletiani, qui edixerat abolendas esse sacras litteras Christianorum, satellitibus atque inquisitoribus tradidisset earum codices sacrosanctos. Quicumque tandem sit iudex ejus quæstionis, nihil detrahit jurisdictioni ecclesiasticæ.

Quia historiam non scribo, sed breviter tantum illud indico, quod non satis videbaris observasse in hac historia, nunc non immoror. Nam et de appellationibus ecclesiasticis, an quod Sardicensis Synodus decrevit, decreverit antea quoque Nicæna (quod olim dubitatum in Africa fuit, et tu negas, Athanasius vero affirmat), et quænam transmarinæ provocationes Milevitano concilio inhibita sint, quæremus alias, cum voles. Sunt enim tales quæstiones historicæ et non odiosæ, et abs jure civili non abhorrent, non secus atque si dicendum sit, olim quidem ex Africa in causis civilibus appellatum præfectum prætorio Italiæ fuisse: nostrum vero Justinianum Africam ab hac præfectura prætoriana Italiæ exemisse, eique propriam præfecturam dedisse, sub cujus dispositione fuit etiam Numidia **115** et Byzacium: Byzacium dico, quod et Plinius in Africæ regionibus numerat, et a Donatistis inquinatum fuisse indicat Augustinus, qui Donatistarum Byzacenorum meminit in lib. de Unit. Eccles. et Epiphanius: quamquam apud hunc vox illa corrupta sit: ut et nuper Librarius quidam tuus ex isto Byzacio effecit Byzantium.

Non institueram plura, nec tam multa quidem, nunc ad te scribere, vir doctissime; sed tam es nuper de me meritis bene, ut non possim non aliquam gratiam referre: neque tamen aliam nunc possum, quam si quid tales historias relegens præterea forte observarem quod non nescire, tua intersit, id familiariter ad te referam. Nec longe abiero. Etsi Nicæni concilii magis quam illius Arelatensis acta legisse te sciam; tamen miror tanto magis te scribere, idque in tua etiam institutione, Athanasium in eo con-

cilio præsedisse, teque propterea, etiam rursus insultare episcopo Romano. Scis mea non interesse, verum sit aut non sit quod narras. Sed Athanasium tunc valde adolescentem et tantum fuisse diaconum omnes historie narrant. Quale vero tandem tu nobis concilium componis, in quo ante omnes episcopos et archiepiscopos sedeat, eumque etiam præsideat adolescens diaconus? et cur eum præponis suo episcopo Alexandrino? Non minus insolens est, quod eodem loco narras, ejus quidem concilii decreto, primum inter patriarchas locum episcopo Romano tributum esse, sed ejus tamen legatos in consensu esse rejectos in quartum locum. Sed et novum illud est, quod ipsa Synodus ait fuisse *ἀποφασιστικὸν καὶ ἀνομιαν*, abs te dici, non nisi ab ea decretum esse. Præterea quod non meliori fide narras decretum in ea fuisse ex sententia Paphnutii de conjugio vel cælibatu ministrorum. Sed dissimulare non possum, quod tacere non debeo. Quid de Ario jam olim scripseram in meo Constantino, non ignoras, et tamen alienum libellum exagitantem non erubuisti mihi improbe adscribere atque affingere nescio quod patrocini-um ejus impietatis. Ut autem sentias, te circa quadam vertigine raptum tunc esse, relegere, quod simul affingis dictum esse, Arianos negasse *τὴν ἁγίαν* apud Joannem significare hypostasim vel personam: quis hoc unquam præter te dixit? Certe episcopus Alexandrinus Nicææ Arianis objecit primum illud caput Joannis, cum quereretur non quidem quid *ἁγίαν* significaret, sed quid sibi vellent hæc verba *ἐν ἁγίῳ*. Ergo non erat hujus tuæ tam excellentis doctrinæ imperite confundere dogma Pauli Samosatæni et Arii. Sed quid, non, cum vis, permisceas? Non dubitas in tuâ etiamnum institutione scribere, post Arium surrexisse Sabellium. Adeo in historia, in qua princeps videri vis, hospes et peregrinus es. Dices indoctum esse nostrum Optatum; at ille saltem docere te posset, Sabellium multo ante Arium fuisse, et quod de Sabellio dixisti, debuisse te potius dicere de Photino, quem sui temporis hæreticum vocat. Age vero: sunt hæc tantum chronologica: quæ contemnere te dices occupatum Theologicis. At nostrum non est te aliis de rebus admonere. Non possum tamen omnia supprimere. Sæpe miratus sum, cur symbolum illud, propter quod hæctenus tam valde laudata est Nicæna synodus, et quod propter illam tam valde quoque laudatum est, neges esse Nicænum. Meministi, credo, cum superioribus annis ministro cuidam tuo et collegæ dictares honoris tui defensionem adversus Petrum Carolum, tuum quondam collegam, qui te Arianismi insimulabat: meministi (inquam) qualem volueris edi confessionem tuam. Nam non solum confiteris negasse te illam formulam abs Synodo Nicæna profectam esse, sed et dixisse, videri potius battologicum carmen, quod ad cantillandum tantum sit aptum. Duo profecto hæc sunt magna peccata magnæ audaciæ, et periculosi exempli. Esse Symbolum hoc Nicænum, tam certum est, quam est certum fuisse aliquod con-

cilium Nicænum. Testes magni sunt Athanasius, Hilarius, Epiphanius, Nazianzenus, Basilius, Theodoretus, Socrates, qui recitant hæc formulam ex illo concilio: quibus cur non credas, nescio. Dicere autem battologicam esse et ludicram cantilenam, quam religiosa illa antiquitas judicavit gravem et divinam esse formulam de tanto mysterio, an non ipse, si de alio judicares, diceres esse blasphemiam? Bene habet. Edita istic non sine tuo (ut arbitror) privilegio jam scriptus est nescio quæ farrago de statu Ecclesiæ, quam tuus librarius mirifice prædicat, prope ut florem Ecclesiasticæ historiæ. Etsi consuta sit alioqui ex putidis fabulis et nugis: tamen illud bona saltem fide facti, quod formulam, quam dixi, referat inter acta Nicæni concilii. Verum talem alioqui admiscet fecem mendaciorum ex nescio quibus lacunis haustam, ut mirari satis non possim tibi jampridem talem sentinam male non olere. Si aliunde prodiret, minus fortasse mirarer, et noceret fortasse minus. Sed quod istinc prodit, quia non nisi auctore te prodire creditur, et miror et doleo tam impuris naniis esse refertum. Quid? perquirens ea quæ ad Optati de baptismo disputationem pertinent, miratus etiam sum audaciam illius farraginis, quæ confidenter pronuntiat manifestum esse errorem concilii Nicæni decernentis Paulianistas esse rebaptizandos. Atqui longe aliter Augustinus, qui alioqui unus acerrime de unico baptismo dimicavit. In lib. de Hæresibus Paulianos (inquit) baptizandos esse in Ecclesia Catholica Nicæno concilio constitutum est. Unde credendum est eos regulam baptismatis non tenere, quam secum multi hæretici, cum de Catholica discederent, abstulerunt et observant.

Ut Optatus noster fecit, diligentius ut cogitarem de historia Donatistarum, sic etiam nescio quomodo nunc facit, ut tibi, vir optatissime, tuisque criminationibus iterum respondeam, et multa, quamvis fortasse tibi molesta, quia tamen occurrunt, non omnino negligam. De calumniatoribus commentarium ex legibus et nostro jure civili breviter repetitum aliquando ad te repente dare, importuna quadam tua et contumeliosa calumnia coactus fui. Quod in eo commentario non modo tui, sed et Donatistarum mentionem fecerim, credo, agnoscis non temere factum esse. Sed satisfactionis loco, respondisti illud nostrum responsum frigidam esse rapsodiam. Fateor asperius aliquid et vehementius dici potuisse. Sed videbam in simili causa tali moderatione contentos fuisse Optatum et Augustinum. Optatus, livore (inquit) interveniente facile est iratis jactare convicium: sed semper dum intenditur crimen, necessaria est manifesta probatio. Augustinus contra Petilianum: sine teste (inquit) et sine ullo documento crimen obijciens, maledicens potius conviciator, quam veridicus accusator existit. Et in alio contra eundem libro: quid (inquit) ante clamas quam probas? Tu in magna sermonis latitudine uno brevissimo verbo, quod dicitur *proba*, in arcuissimas coarctaris angustias. Equidem hæc ego brevem præscriptio-

nem satis esse puto, ut reuellem quidquid calumniose A
adversus me effuisti: et nescio qui fiat, ut legens
quod responsum **116** olim Donatistis fuit, videat ha-
bere quod totidem verbis tibi respondeam. Sic com-
mentarium illum meum, si voluissim, facile auxis-
sem. Sed missa hæc faciamus, quæ facti sunt, et
quidem privati. Nam et parum Republicæ interest,
quid de me vel de te statuatur. Sed neque aut me
cum Ceciliano, aut te cum Donato comparo. Ni-
mium essem ineptus, si vel hoc cogitarem, nec es-
sem ferendus. Caterum longe alia et multo major,
ut olim acta est, sic nunc agitur, causa: in qua et
juris maxima quæstio sit. Sane Augustinus in Retrac-
tationibus scribit, in suis contra Parmenianum libris,
quæstionem magnam versari et solvi, utrum in uni-
tate et eorundem communione sacramentorum, mali
contaminent bonos. Sed et altera non minor fuit, an
sacramenta penderent ex dignitate ministri? et an
baptismus ab indignis administratus esset nullus? et,
an propter eorum indignitatem Ecclesia Christi esse
desineret, quæ iis uteretur? et, an Donatistæ aliquo
jure Ecclesiam suis demum schismaticis synagogis
inclusam esse contenderent? quæ tamen levissima et
prope nulla occasione sese abs reliquo corpore dis-
traxerant. Lis ergo magna est, et de re omnium
maxima: et nescio an non difficilior sit schismatis,
quam hæreseos curatio. Scripsit contra Petilianum
Augustinus de unitate Ecclesiæ: scripserat et antea
Cyprianus. Nam qui ejus tractatus vulgo inscribitur
de simplicitate Prælatorum, ego, cum Tridenti es-
sem, didici esse inscribendum *de unitate Ecclesiæ*:
idque ex libro manuscripto in Apulia reperto, Anto-
nii Augustini jurisconsulti et episcopi. Sed ne talium
quidem arbitrorum judicia consiliave restituent no-
bis, quam optamus ἐνόητα, nisi si Deus ipse animos
hominum conciliet: in quibus potius quam in rebus
ipsis, est distractio. Habuit Africa suum Catholicum,
hoc est, procuratorem Cæsaris sive Fisci (sic enim
appellabatur) atque eis quidem etiam aliquando Do-
natistas conciliare cum Ecclesia catholica conatus
est. Sed nihil egit. Quæritur etiamnum idoneus iudex
totius controversiæ. Verum bene habet. Spero me
tibi rem gratissimam facturum esse, cum in hisce
litibus laudo legem et formulam iudicii, quod nos-
ter Optatus dat, exemplo quodam juris civilis, ad
causas ecclesiasticas elegantissime translato. Quod
igitur de testamento dicit libro v, tibi confirmo mi-
rifice mihi placere: tametsi locum quem ex Evan-
gelio Joannis recitat, alienum esse a proposita quæ-
stione de baptismo, tibi concedam. Sed quod ad the-
sim attinet, tametsi ea sola in Optati libris legeretur,
Agnî propterea hi essent, qui hoc tempore in om-
nium manibus versarentur. Neque dubito Augustinum
hæc juris nostri translatione delectatum, ad illum
Optati locum alluisse, cum adversus Donatistas
non agnoscentes catholicam Ecclesiam per totum
orbem terrarum diffusam, non dissimilia de testa-
mento scriberet in psalmo **xxi**. Sed rogo, an mihi
etiam concedes, posse hic dici quod aiunt leges de
testamento militari, satis esse si quocumque modo

constet de voluntate: neque nuncupationem sine
scriptura, si non desint testes, rejicere possumus:
et denique fidei commissorum suum esse jus sciamus.
Quorsum hæc? quia cum de baptismo disputat Au-
gustinus contra Donatistas, contendit ex usu et con-
sensu et testimonio Ecclesiæ recte probari, quadam
esse mandata, præcepta, instituta apostolica, quæ
tamen ab ipsis apostolis scripta non sunt. Vide ob-
secro, mi vir, quid tantus antistes, cui et tu ali-
quando tantam tribuis, scribat lib. iv de Baptismo
contra Donatistas, cap. vi, et capite xxiv, et libro v,
capite xxiii, et libro primo contra Cresconium cap.
xxxiii. Hic vero tu mihi nuper terribilem dicam
scripsisti, itemque intendisti περί παραδόσεων ἁγίων,
et quod de his non scripseram, scripserunt
autem veteris Ecclesiæ optimi antistites, sic exagi-
tasti, ut tamen iis præteritis, me unum petere vi-
dereris. Liceat hoc sane tibi novo tuo jure. Sed al-
tera rursus injuria est, quod ita in ea quæstione om-
nia misceas, ut nobis jam dubitantibus quid velis,
prope indicas silentium: quia et hoc tibi licere putas,
ut modo aias, modo neges. Non est mihi tantum
otii, ut omnia tua volumina revolvam, quibus multa
plaustra onerare posses: neque si esset, tam eo abuti
valde vellem. Sed ex iis quæ aliquando delibavi, si
me non fallit memoria, videris mihi primum scrip-
sisse non repugnare te hujus generis traditionibus,
quæ demonstrarentur ex certo et perpetuo Orthodo-
xorum consensu. Id enim Pygio concedis, cum ad-
versus eum agis de libero arbitrio. Postea cum scri-
psisti in epistolam ad Corinthios, scripsisti non ne-
gare te quin aliquæ fuerint apostolorum traditiones
non scriptæ; sed non concedere fuisse doctrinæ par-
tes: tantum autem pertinuisse ad ordinem et poli-
tiam; quibus verbis, credo, ritus et ceremonias
etiam complecteris. Postremo cum adversus me de-
clamasti, visus es nullas omnino agnoscere velle tra-
ditiones.

Quo teneam vultus mutantem Prothea nodo?

Non tam fuerunt (utor libenter tuo verbo) ver-
sipelles Donatistæ, cum de crimine traditionis (ut
vocabant) agerent, quam tu cum de traditionis
longe alio genere litigas. In utraque lite est prima
quæstio facti. Quod vero Augustinus in collatione
(ut vocabatur) toties abs Donatistis postulavit, ut
certus aliquis causæ status, certumque iudicium es-
set, id imprimis et quidem jure meo, abs te peto:
quod reliquum est, præstabo. Sed quamdiu mu-
tas, et variè loqueris, neque tibi constas, nihil di-
co. Sic cum de sacris litteris quæritur, modo ca-
rum (ut vocatur) canone uteris, modo eum ut in-
certum et varium repudias. Nihil dico quod non
exstet in libris tuis: sic antiquos Ecclesiæ scriptores
modo laudas, modo proculcas. Imo vero in tua
contra me declamatione scripsisti nullam ex iis posse
elici certitudinem doctrinæ Christianæ. Deus bone,
quid audio cum istud audio? et quid illi dicent, si
hoc nunc dici audiant? Jam quid dicemus, quod
cum laudamus primam illam Ecclesiam, quæ ab
apostolis relicta superstes est; non modo ab aliis ir-

rebat in annis fides et superstitiona, vel fatua alioquo Parua, vel larvata Lania, sed etiam accusatur prope et officina falsitatis, imposturae, et fraudis: cum tamen ea ipsa sit, a qua literas sacras acceperimus, et corpus eas testimonio consignatas atque communitatis defendimus. Equo jam recedamus, si licet eam deli mali insimulare? Imo tu quo ruis, si eam fœcis ream? et qui stabis, si talem habes adversariam? Id cum audis, iterum fortasse exclamabis et repetes, quod in tua contra me declamatione scriptum sit, nos spectrum antiputatis obijcere, ex quo nos prodigiosa sectariorum errorum onerum congeries: nam (ut ais) si roges, quantum sit vetustas, de qua loquimur, nos potiores insulsos nuntios, qui sub Ignatii et Simplicii nomine circumferuntur. Bona verba, heri. Etsi non habeamus saltem qui in te est, tamen seos nos valde abhorrenti ab insulsis, sive nuntis, sive recipis. Seos nos saepe deestatos esse *ἄφελους ἄνθρωπος* neque ignoras quam fabulis occurrat, qui nostros etiam commentarios de historiae institutione legeris. Sed ut breve faciam, quod **117** olim Sadoletto respondisti, qui te hostem antiquae Ecclesiae esse dicebat, totidem in simili causa verbis tibi molestissime respondendo: Hæc non requiram, ut vere ac candidè nobiscum agas (quod tamen philosopho, sedum christiano, sponte præstandum erat): sed rogo tantum, ne ad illiberalem usque calumniam licentiam descendas, que existimationem tuam apud bonos et graves viros, notas quoque facientibus, vehementer lasura est. Seos hoc, in Joannes, et, si ulterius pergis, faciam ut te scivisse, et calide valdeque dissimulasse omnes intelligant: nos bona fide ex optimis et castissimis monumentis repetere memoriam religiose vetustatis, quam commemoramus. Minor autem quod tibi in mentem venerit, ut contra tuam conscientiam mihi adscriberes quod ais de Ignatio. Certe quaedam ejus fragmenta in libris Eusebii et Theodoriti agoosco et veneror. An etiam ea repudias? Nuper cum homo doctissimus tibi ex iis quipnam objecisset, quod ad Eucharistiae causam pertinebat: quia il te premebat, exclamasti esse repetitum ex negatoribus, qui circumferuntur, epistolis. Atque falsus es, o magister. Illud in iis non existat. Existat autem et recitatur in optimis libris Theodoriti. Utinam vero quod Ignatium scripsisse de Apostolorum traditionibus, testatur Eusebius, etiam existeret. Magnam adversus teas infirmitates præsidium optime testimonis haberemus. Sed utut multa hujus generis monumenta intercederint, reliquis non pesundabis que te urgent. Quod? uter tuo consilio, ut conficiam quod volo. Nunc enim mihi in mentem venit, quod in eadem, ex qua paulo ante aliquot verba repeti epistola aliquando legi. Tu quidem nuper, ut meam sanctitatem irriseres, scripsisti me puerum memoriter epistolam illam totam recitare potuisse. Non memini tam me aliquando felicis memorie fuisse, tamque ea pueritèr abuti voluisse. Sed per iratem licet sum factus oliviosus, bene ha-

bet non omnia tamen excidisse. Ergo venit in mentem, cum in ea epistola faceres te nihil aliud cogitari, quam ut instaretur aliquando vetusta illa Ecclesiae facies, hæc te adjecisse: statue tibi, quæso, ob oculos veterem illam Ecclesiae faciem, qualem Chrysostomi et Basilii ætate apud Græcos, Cypriani, Ambrosii, Augustini sæculo apud Latinos existasse, ipsorum monumenta fidem faciunt. Sic tu olim. Ego qui hæc abs te serio dei putabam, propterea ad illa monumenta respexi, quibus, ut vides, nunc etiam Optati libros addo. Cum in talibus speculis faciem illam mihi utemque videre visus sum: equidem cohorrui, cum eam postea fordatam atque inurnatam conspexi: et ut Apelles si Venerem suam, aut si Protogenes Jalysum illum suum, cæno obitum aspiceret, magnum acciperet dolorem: non dubitavi Ecclesiae veteris illos, quos laudasti, doctores, si viverent, videre sine magno dolore non posse talem deformitatem. Neque non in mentem venit in quos dici posset, quod Scipio Africanus laudans veterem illum versiculum:

Morbis antiquis res stat Romana, virisque.

et deplorans suæ reipublice ruinam, olim dicebat: Nostra (inquit) ætas cum Republicam sicut picturam accepisset egregiam, sed evanescentem vetustate; non modo eam coloribus hisdem, quibus fuerat, renovare neglexit, sed ne id quidem curavit, ut formam saltem ejus et extrema tanquam lineamenta servaret. Cujus tanti mali non modo reddendo ratio nobis, sed etiam tanquam reis capitis quodammodo dicenda causa est. Nostris enim vitis, non casu aliquo, Republicam verbo retinemus, reipsa vero jam pridem amissimus. Sic ille Romanus. Eodem te animo puer putabam Ecclesiae senescentis deformitatem, rugas, squalorem, siltum deplorare: et simul periculum, ut priorem formam renovares, petens quam spongiam, qua extrema quoque ejus lineamenta deleres, accepisse. Nam et in eadem epistola, cum indigne ferres te ab adversario accusari ut contemptorem Ecclesiae veteris, exclamasti, jamne hostem antiquitatis esse dices, qui antiquæ pietatis ac sanctimonice studio, præsentis rerum corruptione non contentus, que sunt in Ecclesia dissipata ac depravata, corrigere in melius, ac restituere in pristinum nitorem molietur? cum istud puer audivi, exsilens, lateor, exclamavi, euge,

Vere parvum, notas ostende columnas,
Audi cum tota descendit aranea tela.

Jam vero cum tu rerum potitus, tuam modo, tamen, in Calve, formam novam ostentas, et ut sola spectetur, delas inducisque veterem, et nobis irascaris, qui bonæ antiquitatis plane oblivisci non possumus, et ad illam Ecclesiae faciem, que fuerat ætate Basilii, Chrysostomi, Optati, Ambrosii, Augustini, te revocamus, ut ad eam tu nos aliquando: an miraris, si is, quem sua de te melior opinio t. lefferit, dolet se deceptum esse? utamquom tu mecum etiam magis agas mala fide. Nam persuadere nihilominus vis, te eodem scilicet antiquitatis studio, quod prius

jactabas, teneri : me vero inane modo spectrum ob-
jicere. Mirabiles sunt hæ præstigiæ; ut discutiantur,
inquisitio legitima instituatur. Sed tu eam perturbas
tumultuando atque conviciando.

Projicis ampullas et sesquipedalia verba.

Sic solo crepitu abigis adversarium. Atqui licet
pueros terreas, hoc (ut tuo verbo utar) spueri est,
non loqui. Etsi nihil magis alienum a mea profes-
sione est, quam litigare tecum, tamen age : cum me
laccessis, permitte ut æqua conditione judicium bonæ
fidei detur. Etsi ad contestationem minime compa-
rata sit imbecillitas mea, tamen faxo ut intelligant
qui volent te abs religiosa antiquitate longius abes-
se : neque semper bona fide, quidquid de illa reci-
tas, recitare, sive negligentia, sive dolo id facias.
Faxo etiam ut intelligas eum quem aliud agere im-
probe fingis, et serio, et studiose, et religiose quære-
re verum : neque ullo odio partium distrahi : neque
cum unius vitium accusat, alterius excusare, sed ne-
que sonoris tuis crepitaculis terreri. Detur audien-
tia, in ejus nunc spem aliquam vocor : faxo, ut
vel invitus videas eum, etsi hominem nihil esse cla-
mites, tamen et extrema quæ vitiosa sunt, refugere,
et medium quod quidem integrum et rectum sit, re-
quirere : et quod Nazianzenus in his contentionibus
dixit rudes agricolas in arbore, quæ distorta erat,
dirigenda non satis observavisse, cavere velle : et ni-
hilominus, quæ hæc ætas rectissime correxit, tueri.
Nimis ingratus esset, si non agnosceret quantam hoc
tempore lucem Deus accenderit, quamque de reli-
gione multi præclare meriti sint. Sed rursus nimis
cæcus esset, si non videret ecquo interea alii ruant.
Vetus est illud, quod et olim tuo gentili objectum le-
pide fuisse narrat Cicero, *num claudicat* ? id in tuis
quoque progressibus, observare me ne moleste fe-
ras. Ut Cassandrum, cujus magis erant hæ partes,
passus sum priorem de ea re dicere, de qua tu, ut
me et illum vexares, impotentissime declamasti, sic
jampridem exspecto, ecquid illius responso tandem
responsurus sis. Sed iterum **118** tibi spondeo, non
defuturum bonæ causæ patrocinium, si pergas ca-
lumniari. Saltem mihi concedes, ut civiliter tecum
agam, ubi video esse quæstionem facti potius quam
juris : qualem esse sentio in iis, de quibus mecum
litigas. Sic in conjecturali statu causæ tantum mihi
agendum erit de probationibus, de testimoniis, de fide
instrumentorum. Non utar nisi optimis et authentici-
cis. Si tu falsi exceptionem opponas, vide ne eo
teipsum crimine implices, sive temere jactes falsum
esse nomen optimorum testium, qui citantur, sive
dicas eos mentiri, et reos *ψευδομαρτυρίας* quos non
convincis, peragere sine ulla probatione velis. Vide
etiam, an tibi liceat contra regulas juris nostri, se-
mel abs te approbatos postea reprobare, et rursus
probare improbatos. Liceat hoc sane, ubi de variis
eorum et privatis opinionibus agitur; de quibus
nunc non agimus. Sed cum de testimonio facti ali-
cujus publici quæritur : quod testimonium qui dicit,
si sciens fallat, vir bonus non sciet, neque errore

sed dolo peccabit; vide quid futurum sit, si quoties
voles, religiosæ antiquitati fidem detrahere velis. In-
terea patere ut quod contra Manichæos aliquando
scripsit Augustinus, nunc tibi in memoriam revocem.
Consequetur (inquit) omnium litterarum summa
perversio, et omnium, qui memoriæ mandati sunt,
librorum abolitio, si quod tanta populorum religione
roboratum est, tanta hominum et temporum consen-
sione firmatum, in hanc dubitationem adducitur, ut
ne historiæ quidem vulgaris fidem possit gravita-
temque obtinere.

Redeo ad causam Donatistarum. En quæritur, an
baptizati ab hæreticis, iterum in Ecclesia baptizandi
sint? respondebis, non esse. Cur ita? locum quem-
dam de unica lotionem ex Evangelio Joannis profer-
runt Optatus et Augustinus; dices ad rem non per-
tinere. Quem Donatistæ objiciebant locum ex Actis
Apostolorum non pateris explicari, adhibita distinc-
tione inter baptismum Christi et Joannis: qualem dis-
tinctionem adhibent Optatus et Augustinus: tu vero
eam repudians, mavis singulariter et nove interpre-
tari in illo Actorum loco baptismum non signifi-
care baptismum. Tandem tamen redis ad Augusti-
num de unico baptismo, et approbas consue-
tudinem veterem, quam ille, licet aliquando in-
interruptam, approbat. Recte. Sed quo argumen-
to? an qua sive conjectura sive ratiocinatione anti-
quissimam illam consuetudinem refert ad tempora
Apostolorum? Jam tibi non est integrum reclamare,
nisi tibi ipsi repugnes; præsertim cum improbes,
quod illi Cyprianus objecit. Hic autem si concedis
quod Augustino non negas; tametsi eo exemplo non
utar, nisi in re minus dubia: teneo quod volo: di-
mittantur judices in consilium. Ubi de facto con-
stat, causam peregi, et dixi. Ne præterea mihi sis
molestus. Nam deinde recipiam quas voles, bonas
cautiones; ne qui hoc exemplo abutantur; ne fraus
et præjudicium fiat veritati; ne veritas rerum erroribus
gestorum vitietur; et ut spectetur non solum
quid Romæ factum sit, sed etiam quid fieri debeat;
denique ne facti et juris discrimen temere confun-
datur. Sunt hæ cautiones in nostris quoque libris le-
gum, quarum me oblitum esse numquam velim credas.

Quia licet consulere (quod vetus Jurisconsultorum
verbum est) et antiquæ familiaritatis jure quodam
possum tecum agere liberius, nihil dissimulabo. De
Ecclesia certamen est cum Donatistis. Tu quas so-
leas tradere notas Ecclesiæ dignoscendæ, meministi.
Obsecro, mi Censor, an eæ satis notant et expun-
gunt Donatistarum Synagogas? cur longe alias alle-
gant Optatus et Augustinus? et vero de iis quid sen-
tis? Tu cum de corpore quæstio est, ais inspiciendum
esse caput. Recte. Atqui Augustinus ait sibi quæstio-
nem cum Donatistis esse non de capite, sed de corpore,
lib. de Unit. Eccles. cap. iv; ergo de capite convenit,
et tamen controversia de corpore est. Quid, ut hoc sibi
asserant, præterea dixisse Optatum et Augustinum
putas? et de talibus vindictis quid statuis? quid
(inquam) judicas, cum eos audis probare velle suam

esse possessionem Ecclesie, ex perpetua quadam A successione: et quidem ad eam probandam contentos esse Romanorum saltem Antistitum, cum quibus communicabant, jam inde (ut aiunt) ab Apostolis descendentiū consensione, continuaque successione, cujus seriem ex catalogo enumerant? quod et non dissimula filacia fecerant antea Irenaeus, Tertullianus et alii: nam quia non hereditario quodam jure sanguinis utebatur ea successio, verum Ecclesiastica electione atque ordinatione, non dubitant talem successionem tali conditione subnixam, idoneam esse testem doctrinae suae Apostolicae cum illa conjunctae atque continuatae. Locus est, ut scis, Christus de his qui sedent in Cathedra Moysi: veteres Christiani de his, qui in Petri. Mitto, quae de utriusque sive sedis statu, sive cathedrae comparatione commodè nunc dici possent et graviter, abs te praesertim si sedate ageres. Sed quid tu de ea lege Theodosiana, quam et primum promulgari audivit Optatus, et quae prima in libris nostris est, similiter statuas, lubenter audiam: *Cunctos (inquit) populos, quos clementia nostra regni imperium, in tali volumus religione versari, quam divinum Petrum Apostolum tradidisse Romanis religio usque adhuc ab ipso insinuata declarat, quamque Pontificem Damasum sequi curet, etc.*

Eandem hic (credo) fateberis laudari successionem: quamvis notum sit et quid de Laberio, cui Damasus successit, prope aliquando ad Arianismum compulso traditum sit, et quid Ammianus scribat de Damaso ad hanc sedem evecto non sine sudore et sanguine, non sine vi et armis, non sine tumultu et cadibus. Nondum enim, puto, hic exclamabis, quod quidam ejus ordinis postea dixisse fertur, plures succedere Romulo in parricidiis quam Petro in piscendis ovibus. Nam neque nunc agimus de hominum vitis, sed de religionis confessione, atque conservatione doctrinae. Age vero: quia Optati nostri et Augustini, qui est eum secutus, acerrimus adversus Donatistas aries est in illa, quam jactant, successione: et res est magna: rogo, liceat tuam de ea sententiam audire. Imo vero jam respondisse te iracunde diceas. Nam et in tua contra me declamatione imperiose jussisti ut id repetatur ex duobus, quos laudasti, libris tuis. Non enim esse tuae gravitatis saepius rem eandem dicere. Faciam, here, quod jubes.

In tua institutione disputans adversus Papistas (quos vocas, nisi jam malis Papanos, ut a Roma, Romanos dicimus), qui obtinent, quanti hanc successionem fecerint Irenaeus, Tertullianus, Origenes, Augustinus, et alii (Optatum quia nondum legeras, non nominas), praefaris ficturum esse te, ut intelligant boni viri et viri studiosi, quid istud sit. Tum vero, ab adversariis quaeris, cur non Africam citent et totam Asiam? sed quia scire te ais responsuros, illic Ecclesiam desuisse: cur non ipse potius id quaeris vel ab Irenaeo, qui in Asia quoque vixit, vel ab Tertulliano, Optato et Augustino,

qui in Africa, quo tempore illic etiamnum florebant Ecclesia? cur hi (inquam) potius Romanorum episcoporum successionem citant et laudant, et in ea una haerent? responsum hic ego tuum rursus expectabo. Tandem post longam digressionem, reversus ad id quod quaeritur, scribis sanctos illos doctores, cum extra controversiam esset, nihil a principio usque ad illam aetatem mutatum fuisse in doctrina, vel Romae vel aliis in urbibus (nam id addidisti in Gallica translatione tuae institutionis), sumpsisse, quod omnibus novis erroribus refellendis sufficeret, ab adversariis oppugnari doctrinam ab ipsis usque apostolis constanter et unanimi consensu retentam. Atqui, mi doctor, adversarii hoc ipsum negabant, constanter (inquam) eam esse retentam, et nihil in ea fuisse mutatum; eaque erat controversia quam movebant. Nostri vero probationis loco allegant successionem, quae non modo includebat conditionem ejusdem doctrinae retinendae atque continuandae, sed et eam conditionem impletam esse probabat. Sed obsecro, an serio loqueris, cum videris concedere, usque ad aetatem Augustini, nihil praesertim Romae fuisse mutatum in doctrina apostolica? et illos, qui enumerantur ab Optato vel Augustino, episcopos Romanos fuisse illius doctrinae et constantes et fideles custodes? Si serio haec scripsisti, neque sententiam mutas, transactum est. Sed quam vereor ne non stes pactis conventis! scilicet tibi concedi vis, quod in duodecim scriptis solemus, ut calculum reducas, si te alicujus dati poenitet; sicut est in Hortensio Ciceronis. Dura est haec conditio, si tecum agendum sit. Sed quidvis tibi licere putas. Sic cum nobis commendasses Romanorum episcoporum (saltem usque ad Augustini aetatem) et doctrinam et successionem; alibi, cum lubet, eosdem et defectionis et depravatae religionis accusas. Sic ipsum nominatim Siricium, quem postremo laudat Optatus, miris contumeliis proscindis, et atrociter jugulas, cum coelibatum oppugnas? quamquam (ut hoc obiter dicam) quod narras eum de conjugio scripsisse ad Hispanos, vereor ne non illi aliquid temere affingas. Exstat inter Ambrosii epistolas Siriceni epistola, quae nihil habet tale; neque tu, qui minime alioqui credulus es, tam facile ex Gratiani farragine haurire debuisti, quod illi ignominiose ascriberes. Sed age dum, serio et bona fide dicito, quousque tandem putas durasse illam successionem de qua quaerimus, et quando, vel per quem sic fuisse interruptam, ut plane desierit. Legi vitas pontificum et tragœdias. Sed vides aliud esse quod abs te quaero, cuique non respondes. Nam et si quod Paulus ad Thessalonicenses scribit, praedicitque de defectione, quam Veteres intellexerant de Romano imperio, tu de apostasia fidei interpreteris et eam jampridem evenisse dicas, tamen non dicis quando evenerit. Id ubi dixeris, videro. Sed ne existimes sat esse si quidvis dicas; scito non esse tibi rem cum tuis fatois pueris, famulisve. Neque vero est cur te torqueas, quod facis, ut probes successionem non

esse veram sine doctrina. Nam id ego et ultro et libenter et prolixè fateor; et ubi constat aliam esse doctrinam, aliud esse jus, tecum sentio. Sed neque dubito verissimum esse quod ais, verum reipublicæ statum dici non posse tyannidem Caligulae, Neronis, Heliogabali et similium, quia Brutis, Scipionibus, et Camillis successerint. Neque si addas scorpiones successisse Scipionibus, reclamato. Ac si tonare etiam et fulminare velis adversus tales, non successores, sed prædones, non modo tibi succinam, sed et mea querimonia, quantum omni contentione vocis et laterum potero, justissimum clamorem augebo. Cæterum nihil agitur, si confusus tantum clamor sit; nulla vero definitio ejus, quod quæritur. Nihil autem definis, quamdiu non notas tempus, ex quo statuis defecisse successionem de qua agitur. Soles in hac questione nos revocare ad exemplum Ecclesiæ Judaicæ. Sed ne in ea quidem definis, quid velis. Ais in ea fuisse gradus quosdam defectionis. Recte. Sed eum historiam delibare incepisti, ita effugis, ut nos suspensos relinquis. Ais in Judæa varias fuisse mutationes, donec ipsi quoque sacerdotes templum Dei? profanis abominandisque ritibus polluerunt. Sed quando id factum est, ut sciamus ex quo tempore non licuerit iis communicari? Tu in eadem tua paulo post institutione scribis, prophetas, qui Hierosolymis vel in Judæa fuerunt, cum res illic essent admodum corruptæ, tamen separatos non habuisse suos cœtus; sed convenisse cum aliis in templum, quia ad nullum superstitiosum cultum adigebantur, et agnovisse sacerdotes Leviticos, quia utcumque indigni eo honore essent, tamen nec dum abdicati erant. Atqui eadem paulo post pagina, narras, prophetas clamasse profana illa esse conventicula, quibus non magis consentire liceat, quam Deum abnegare; et necesse habuisse ab eorum cœtuum consensione desciscere, quæ nihil aliud erat quam impia adversus Deum conspiratio. Ignosce meæ hebetudini, si nondum perspicere possum quomodo, quæ dicis, cohæreant atque consentiant. Tantum abest, ut satis intelligam, quomodo ex iis definire velis, quod quæritur de Ecclesia christiana. Ac licet in tua rursus contra me declamatione, eadem de re dicas; tamen quid dicas etiamnum dubito. Quod vero adjicis de regno Hieroboam et apostasia Israelis, equidem fateor esse liquidum; neque frustra sudare debebas, ut id pluribus verbis mihi exponeres. Sed nihil ad Ecclesiam Judaicam. Neque illic, ubi vitiosa erat ipsa quoque origo, de successione quæstio fuit. Testor cælum et terram me tecum agere religiose, ut si possis explices et liberes quos tuis strophis involvis. Nam hic ludendi aut illudendi locus non est. Nunc quia altero rursus loco de successione, de qua quærimus, disseruisti, quod nos audire jubes, rursus te audiemus, si forte et Optato rursus aliquid lucis tua expositio adferre possit, et nos magna molestia liberare. Cum adversus Augustinum librum Caroli v. Imp. scriberes, scripsisti, Irenæum, qui successio-

nem allegat, quam dixi, merito ad refellendos eum Fulones nova quodam et impia dogmata spargentes, nis opposuisse testimonium et consensum Ecclesiarum, quæ ab Apostolis instituta fuerant, et propterea non temere credebantur custodes esse doctrinæ apostolicæ, ejus etiamnum recens erat memoria. Recte. Sed cum id teneo, ne te astute subducas. Imo, ut tibi consulas, vide, quid sis responsurus, ubi tali testimonio et consensu aliquis te premet. Me quidem certe nimium iracunde vexasti, cum amicus forte meus multum tibi testimonio tribuere visus esset. Ut uno verbo dicam, scis, quid optem? Opto equidem, ut et tu et omnes statuast universam Ecclesiam veterem olim ab apostolis institutam, nunc tanquam capitis ream sisti coram tuo tribunali; et queri quid de ea tota tandem judicandum sit. Etsi quæ tua sit audacia, non ignorem, tamen existimo, ubi tale agmen in tali reatu conspicias in tuo consistorio criminali, te quodam pudore fractum iri, ut ille olim Romæ ingratus adolescens, **120** qui coram Tiberio patrem senem et canum, majestatis accusabat: patris torve eum intuentis inspecta facie, et ejus compedum sonitu audito territus, statim aufugit. Perge. Ais, Augustinum pugnasse adversus Donatistas, iisque Ecclesiæ Catholicæ successionem et testimonium non temere objecisse, cum ii non negarent eam, a qua tamen defecerant, retinuisse apostolicam doctrinam. Sed quid dicis, eodem eum præsidio niti adversus Manichæos? certe de doctrina ii pugnabant. Mirum vero, tibi videri, de ea non pugnasse Augustinum contra Donatistas. Si Optatum diceres, qui eos magis habuisse videtur pro schismaticis quam pro hæreticis, magis audiri fortasse posses. Sed non ignoras Augustinum centies eos vocare hæreticos; quibus certe injuriam fecisset, si ii confitebantur quod narras. Imo si hoc confitebantur, quomodo negabant aut legitimum esse baptismum, aut veram esse Ecclesiam Catholicorum? an ut se damnarent, confiteri volebant se esse apostatas, cum suam demum christianam esse Ecclesiam et apostolicam, reliquas esse apostaticas clamitabant? Scio Cresconium grammaticum, eorum patronum, astute contendisse eos, etsi schismatici esse dicerentur, tamen hæreticos dici non posse, et Augustinum, qui eos hæreseos accusabat, odiose propterea notasse. Sed quid huic nugatori responderit Augustinus, non ignoras. Præterea quod Epiphanius et Theodoritus eos etiam Arianæ impietatis reos peragunt. Certe Hieronymus in Catal. ait Donatum de Spiritu sancto scripsisse librum congruentem Ariano dogmati. Et Augustinus in lib. de Hæresib. scribit Donatum Carthaginensem non habuisse Catholicam de Trinitate sententiam; sed quam non animadvertit multitudo Donatistarum. Et in epist. clxxxiii. ait se audivisse, Arianos, cum a communione Catholica discrepassent, tentasse sibi sociare Donatistas in Africa. Neque vero dubito, quin eorum plerique facile facturi dicturique essent, quidquid catholicis doleret, cum etiam non recusarent conspirare

cum Juliano apostata. Nunc nobis satis sit, eorum de Baptismo et de Ecclesiæ dogmâ impium et pernici-
sum fuisse. Quid deam unum eorum antistitem Gau-
dentium ausum esse palam dicere, Ecclesiam catho-
licam esse hamanum lignentium? Testis est Augusti-
nus libro contra eum secundo. An qui non dubita-
bant tota vomere, facebantur eam Ecclesiam esse
eiusdem apostolicæ doctrine? sed rursus redeo ad
sue assensionem, de qua queritur. Sentit enim nihil-
quam actam esse, quia alibi ipsum principium negas, de
quo nunquam dubitatum fuerat, et nova infirmitate
veteres falsi eos aîs, ut falsam originem ementitas:
quod quem illi auctor in successione laudant, ne-
que fuisse neque esse potuisse, quia Romæ nullam
sedem habebat aut cathedram, contendas. Quod
istud tandem novæ rei est? Noster Optatus ad Par-
menianum: *Neque* (inquit) *non potes, scire te in*
urbe Roma Petro primo Cathedram Episcopalem
esse colatam. Quod tu? in tua quidem institutione
etsi negas Petrum illic episcopum fuisse, aut saltem
tamdiu sedisse, quamdiu alii varent, tamen scripse-
ras te propter veterum scriptorum consensum non
pugnare, quia illic mortuus fuerit: postea vero in
commentariis ad epistolas Petri, illud quoque per-
negasti. Ileo inquit nisi mare et terras momento
transvolaverit Petrus, procul ab Italia mortuum esse
constat. Sed unde hoc constare probas adversas tes-
timonium totius antiquitatis? et ubi tandem mor-
tuum potius esse putas? in Babylonia? quia ex Ba-
bylone dicuntur scripta prior ejus epistola. Quid tu?
non placet inquit quod Romanæ loco notari Ve-
teres existimant: neque cur id existimant, cau-
sam video, nisi quia illo errore jam occupati erant
Petrum Romæ fuisse. Sed de hoc (ut vocas) errore,
cur in tali tamquam publico facto esse non possit,
alias videremus. Nondum autem probasti quod vis,
in Babylonia illum esse mortuum. Imo vero (inquit)
quia in secunda epistola inquit, se morti esse vicin-
um. Atqui secundam epistolam negas esse ab ipso
Petro scriptam; neque ullus unquam dixit scriptam
esse in Babylonia. Sed neque qui morti vicinum es-
se se credit, propterea mortuus confestim dicen-
dus est. Paulus ad Timotheum: *ego* (inquit) *jam*
iamolor, et tempus meæ resurrectionis instat. Atqui tunc
mortuum esse, ne tu quidem affirmares. Certe si
non inquirere dixeris, quo anno vel Romam venerit,
vel Romæ mortuus sit Petrus, et quamdiu illic
vixerit, fortasse non reclamarem. Sed concepto
universæ antipetæ testimonio atque consensu,
contra quem aliquid dixeris nolle te pugnare, nunc
affirmare Petrum neque Romam unquam venisse,
neque illic mortuum esse, profecto paradoxum est
axioma, quod mihi non persuaseris, nisi si univer-
sam historiam Ecclesiasticam esse putidam fabulam,
et omnes Ecclesiæ scriptores antiquissimos et fide-
lissimos esse et negatores et impostores persuadeas.
Quid? Julium Cæsarem Romæ mortuum esse, aut
pluribus aut melioribus testimoniis proditum non
est, quam Petrum Romæ esse mortuum. Nunc si

quis clamaret ne in arte quodam Romano mortuum
esse, fugat, licet, apud Antipodas esse sepultum.
Illa profecto est audacia, dicam an impudentia,
hominum ab aliis dissentire velentium. Quid enim
non dicent potiusquam alii non contradicant? sed
si negare sufficiat quod certissimis ac fidelissimis
momentis proditum est, quid tandem not? quid
(totaquam) fiet universæ Ecclesiasticæ historiæ, si ejus
principia et tamquam fundamenta, his testimoniis
communita, quibus certiora esse vix possunt, vel
liberos sunt vel solo alicujus infirmitatis sibilo
everti possunt? Denique quid tandem non aude-
bit, qui hoc audet? equidem scio multas putidas fa-
bulas tamquam maculas ipsis quoque principis
historiæ Ecclesiasticæ aspersas esse, quas et repudio
et debere cupio. Sed an propterea verum cum falso
temere expungi poterit? Scio incerta quædam esse,
de quibus dubitari possit. Sed aut certum est,
quod hic negas, aut nescio quid certum esse dicas;
et, ut ille Romanus esse dicebat, aut hoc testium,
quibus id probatur, satis est, aut nescio quid sit
satis. Scribis quodam loco: Veteres quidem uno
consensu tradere, Simonem Magum Romæ cum Pe-
tro disputasse. Id suspectum tibi esse ais: non ta-
men aperte audes dicere quod cogitas, Simonem
illum nunquam venisse Romam. Nempe ipsa etiam
inscripta saxa Insule Tiberiæ talem infirmitatem
tam repellent. Cur alterum illud, quod testatum
magis etiam est, magis audes infirmitati? Judam non
interfuisse cum e domonica, neque cum Apostolis
reliquis illi communicasse, etsi Augustinus contra
Donatistas id habeat pro certo, et sumat pro con-
fesso, tui confidentissime pernegant. Quia quos-
dam habent ex Veteribus suffragantes, audiantur.
Sed quod de Petro negas, audaciter est inaudita.
Quis non miretur te, ubi vis, tam facile inter-
dum assentiri non modo dubis, sed etiam falsis con-
jecturis: abas vero ne certis quidem liquidisque pro-
bationibus habere fidem? neque tamen hoc dicrem,
nisi si non modo de Optato actum sit, si tuæ infirmitati
121 concedam, sed et per Optati latus confode-
res admirabilem hæc in re consensum veteris Eccle-
siæ, quæ si hic mentita est, nescio qua in re fidem
merebitur. Sane quod Optatus addit Petrum appella-
tum esse Cepham, quia fuerit apostolorum caput,
tibi facile concedam ridiculum et puerile esse er-
rorem hominis vocem Græcæ, quæ Syriaca est,
esse existimantis, et propterea ex petra vel saxo ca-
put ineptius effingentis, quam si allegasset, quod
Festus scripsit, Romam olim appellatum esse Cepha-
lon. Tu alias verecunde fecisti, cum negares sani aut
sobrii esse hominis putare talem interpretationem,
quam Gratianus in sua rapsodia adscribit Anacleto,
esse Anacleti. Sed ignorantia lingue Hebrææ per-
sæpe majores nostros lapsos esse, verecunde con-
fiteri, ingenuitatis quoque est. Scio, poteris etiam
in Optato multos sacræ Scripturæ locos notare, aut
non recte citatos aut non commode explicatos. Id-
que sane per me, ut facias, licet. Nunquam enim

defendam quod scio esse vitiosum. Atque ut mihi A deinceps aequior sis, equidem clara voce profiteor, quod et saepe alias feci, me non modo illi solœcismo, quem dixi, non patrocinari, sed etiam gravissime eos detestari, qui graviores alios ejus generis solœcismos orbi terrarum obtrudunt, digni non tam ferula, quam flagro et scutica magistri fatuitatis: simulque execrari auctores multarum nefariorum fabularum, quæ confictæ atque sparsæ sunt, ut totam illius antiquitatis Ecclesiasticæ bonam memoriam vel inquinarent vel obruerent; denique eos refugere, qui bonæ et religiosæ vetustatis titulo, tamquam fucis, volunt abuti ad tegenda scelera degeneris posteritatis. Sed cum hoc prætextu præterea vis universam memoriam veterem delere: dico eos qui hisce tuis insidiis non occurrunt, aut turpis inscitiae, B aut sceleratæ perfidiæ, aut utriusque reos esse. Ergo etiam opto talem eorum, qui tibi tam facile cedunt, ἐθελουκασίαν castigari: quibus nunc tamen tantum objiciam illud vetus,

Tradite signa yiris, ignavi signa Quirites.

Atque ut concludam quod de successione dixi, iterum dico, et semper præ me feram, optare me, ut indigni successores, qui et desertores, et proditores, et (ut verbo veteri utar, neque dicam aliquid gravius) traditores sunt, dent, quas meriti sunt, poenas. Sed non ignoras, quisnam ille sit, qui tales esse vult et optat, ut iis dejectis, vacantem locum statim occupet, et novum sibi regnum condat multo majori supercilio: quique propterea nollet alios esse, respiscere, facere officium suum, detergere inquina- C natam faciem Ecclesiæ: ut cujus fœdus squalor, et horrida deformitas, mutumque cadaver multos populos abalienavit, quos tu suaviter cantillando facile in tuas partes pertraheres; ejus forma prior meliorque, nitor, decor, vox et oratio, eos ad se revocaret, atque in unitate retineret. Ut ad Optatum revertar, supersunt duæ quæstiones, quæ tuam solutionem requirunt. Quæritur quid sentias de schismate Donatistarum, deque eorum actis, quæ quidem dixerunt esse religiosæ et Ecclesiasticæ reformationis. Ne autem privata causa tua atque affectio impediatur ingenuam confessionem, rogamus ut cum de iis respondendum tibi erit, tui paulisper obliviscaris; neque de te agi cogites. Scis, qualis fuerit status Ecclesiæ, tempore Optati vel Augustini. D Quæro, an nulla justa ratione Donatistas ab ejus Ecclesiæ communione descivisse putes? Credo, dices, nulla. Atqui quæ potissimum nunc accusas et fugis et aboles, jam tum invaluerant. Non exspectas, ut singula enumerem. Nam, si vis, meministi. Non debuere Donatistæ alium sibi suisque baptismum privatim instituere. Jam non loquor de eorum anabaptismo. Quæro an cum primum aliquem sui gregis, qui nondum baptizatus fuerat, tingerent suo more potiusquam paterentur in Ecclesia Catholica baptizari, recte facerent? credo, negabis recte fecisse. Atqui ex ipso quoque Optato disces jam tum in Ecclesia illa Catholica et exorcismum et chrisma

baptismo adhibitum esse, quas res tam intolerabiles esse judicas, ut propterea institueres alteram baptismi formam; et me, qui earum alioqui rerum auctor non sum, neque de iis quidquam scripsi, earum odio immaniter exagitaveris. An dices Donatistas recte et religiose fecisse, quod contumeliose proculcarint illud chrisma, quod tu multo magis conspuis? Atqui Optatus tibi narrabit divinum adversus eos iudicium etiam miraculo consignatum fuisse. Si dices eum mentiri; vide qua probatione perages falsum. Sed nihilominus in ea re semper te premit admirabilis consensus veteris Ecclesiæ. An confiteberis non debuisse Donatistas, quod tui faciunt, evertere altaria? Atqui quod Optatus objicit, corpus Christi in iis habitasse, tam indignum et infandum esse doces, ut illam ipsam justam causam esse clamites, cur omnes aræ evertantur. An tibi placet, quod dicuntur Donatistæ erexisse altare contra altare? Atqui summi criminis loco semper habitum id fuit, neque solum Optatus et Augustinus propterea Donatistas tamquam ex formula, conceptis verbis, accusant, sed et antea Cyprianus totidem verbis Novatianos accusaverat. Scis, credo, altaris verbo significasse, totum ministerium Ecclesiæ; quod et baptismi voce interdum significatur: adeo ut etiam in Ægypto ipsæ Ecclesiæ appellarentur *Labra*, si me non fallit quod hisce primum diebus in Epiphania observavi. An qui privatim atque separatim hæc quæ non tam sacramenta, quam exsecramenta vocat in Donatistis Augustinus, hæc (inquam) signa funestissimæ dissensionis attollebant, reformationis, potiusquam deformitatis et confusionis, fundamenta jaciebant? Quid vero dices, eos admirabili quodam fræno divinitus esse retentos, ut cum nihil alioqui auderent, et odio Catholicorum quidvis facerent, tamen neque ceremonias neque formulas in Ecclesia receptas, auderent (quod Optatus narrat) mutare: tametsi eas quoque adversarias habere se sentirent? an nunc religiosior est audacia, quæ major est? an est astutior, quæ delet omnia? Donatistæ, cum exemplo Novatianorum, Cathari videri vellent, aqua etiam expiabant, quidquid illi, a quibus defecerant, contigerant, quia pollutum esse clamabant. An hæc valde pura repurgatio fuit? Scimus et posterioribus sæculis Græcos in schismate non minus proterve et contumeliose egisse cum Latinis. Sed cum tales execrationes, quæ ex odiorum incendio erumpunt, hodie quoque audis, ecquid religiosæ tibi videntur? Age vero: cum brevi tempore Africam prope totam, non modo non adjuvantibus, sed potius reclamantibus principibus, in suas partes Donatus pertraxit, ut jam plures in ea prope numerarentur episcopi Donatistæ quam Catholici; an tali successu et victoria elatus, et gloria fastuque tamquam fermento inflatus, cristas propterea attollere debuit, quales eum sustulisse narrat Optatus libro tertio? Minus fortasse id factum esse miraberis, qui non ignoras quale sit humanæ superbix ingenium, quantusque tumor. Sed nihil magis tamen abs religione alienum et esse et

videri, **122** meminisse quoque debes. Quod de eam A
Donatum illum Pseudoepiscopum Carthaginensem, ne-
bulionem e cirno emergentem, repente factum esse non
modo Regulam aliquem, qui auderet quod nunquam
Annibal vel Asdrubal illic est ausus, sed et tyrannum
insolentissimum, qui etiam non dubitaret Romanum
Imperatorem contumeliose contemere? Imo vero
visus est sibi tamquam Deus. Nam tale idolum descri-
bit quoque Optatus, quod illa nitro, vatra alioqui et
acuta, bruto quodam stupore adorabat. Ille multa
sunt, quae te et alios mecum observare velim. Sed il-
lud imprimis: qualis et quanta sit vanitas hominis
ventosi, circa sui admiratione ebrii atque temulentii,
qui tamen Religionis et Laesae insaurator dicit atque
videri volebat. Non timere est, quod desidero, te in-
tueri in hanc effugem humane non infirmitatis, sed B
insaniae. Sed erit satis uno eam verbo, tamquam di-
gno, indicasse. Auferat ille stultos Principes vo-
luisse iurandum coarctari per suum genus atque
majestatem. Hanc quoque divinitatis speciem sibi ar-
rogavit, cum per suum nomen, quasi numen quod-
dam, non noluit suos jurare: quod et eodem tempore
in Gallia Priscillianus impurior haeresiarchia volebat.
Quod non sibi arrogavit impudentes hypocrite, qui
tantum sibi sumunt? Sed, obsecro, an minus hodie
insolentia, qui omnes in sua verba jurare volunt?
Nihil nunc dicam de Donatistarum martyris atque
miraculis. Illa probant fuisse fanaticos homines, qui
circa vertiginis raptati sese dabant praecipites, sibi-
que mortem conciscebant, quadam (ut noster Ul-
pianus ait) jactatione. Miracula vero, quae jactabant, C
quod aliud significabant, quam praestigiatos quoque
et impostores maguos fuisse, quos et mirabularios
quodam loco vocat Augustinus, ubi eos indicat etiam
jactasse. Donato oranti Deum de caelo respondiisse.
Sed, obsecro, nonne te quoque nunc miseret fasci-
nate multitudinis, cui illuditur? Quid postremo lo-
quar de Donatistarum latrocinis, sacrilegiis, parrici-
diis? Haec circumcellionum aca immania plerique
etiam Donatistae damnare se dicebant, quibus tamen
utebantur. Quid nunc fiat, non ignoras: ego honoris
tui causa taceo. Nam neque fortassis fas esset omnia in
medium proferre, quae novam et mirabilem unius anni
docent historiam. Vetera nunc tantum legantur. Le-
gerim multa de Judaeorum zelotis Hierosolymitanis.
Sed eos longe superarant Donatiana factionis satel- D
lites, qui se Sanctorum (ut ait Optatus) duces etiam
appelabant, et interea non modo omnium Barbarorum,
omnium latronum, searborum, piratarum feritatem,
sed et ipsius (ut ait Augustinus) diaboli, qui crudeli-
tatem omnium magister est, truculentiam superarunt.
En quo statim Africanae illius reformationis tragœdia
evasit. Unam nostram aetas saevientem epistasia non vi-
deat aut catastrophem suae fabulae. S. tamen fatale
malum est, quod impendet, frustra repugnamus.
Nam et quid mereantur, qui nullam e rectionem
admittunt, scio, et justum agnosco Dei iudicium,
eos veluti manu armata persequentis, ut qui lo-
quentem non audiant, sentiant ferientem. Sed vati-

cia tibi relinquo. Verbum autem unum de Da-
nostis addam, ejus etiam te meminisse interest
eam, impium, illorum fuisse impudentiam, ut quod
crudeliter debebant, indignè pati se clamarent.
Credo, ludibrii causa, hoc eos adiecisse, qui cum-
lus est acerbae insultationis. Certe et legum, qui-
bus castigabantur, lenitatem, et nostrorum amisti-
tum, qui deprecatores potiusquam accusatores eo-
rum erant, mansuetudinem irridabant, cum vel de
illarum, vel de horum servitia querebantur. Quae
autem neque leges nostrae, neque Optati Augustini-
que responsa tibi satisfaciunt, qui pro tuo imperio
contra edixisti, haereticos (quos quidem haerescos
damnabis) capitali supplicio afficiendos esse: hic
locus postularet, ut de legitima eorum coercitione
pluribus tecum agerem. Sed quae jam fortasse tibi
satisfecerit altera ad te mea responsio, quae ea de re
te admonuit, non ero nunc diutius tibi molestus.
Interea, si vir bonus es, moleste non feres, homi-
nem quondam tibi familiarem libere et familiariter
tecum agere. Facit hoc abs te provocatus: neque
tamen, ut scis, causam agit suam. Quid enim ejus
privatum interest, et si evertas quidquid oppugnas?
Ergo tanto magis agnosces eum liberaliter et ingenue
agere. Sed neque, quia Jurisconsultus sit, et studia,
quae tractas, alioqui tractare non soleat, in pro-
prio animo feres, eum tamen non esse alienum abs sa-
cris et Ecclesiasticis litteris; imo vero esse studio-
sum utriusque juris. Vale.

FRANCISCI BALDUINI J.C.

PREFATIO AD LECTOREM.

Præfata secunda Editioni Optati.

Ad Historiæ Africanae historiam veterem perti-
nent Optati Milevitani et Victor Utcensis libelli.
Neque negavero in eorum lectione tenendam quoque
esse universæ Africæ geographiam. Sed ut ex illa
ejus descriptione, quam Strabo, Mela, Plinius,
Ptolomaus olim edidere, fateor aliquid lucis acce-
dere hisce libellis, sic ex his vicissim dico illam ip-
sam ejusque et fines et urbes rursus illustrari. Addo
etiam non modo ipsum Orosium, lib. 1, cap. 2, sed
et nostrum postremo Justinianum, in lib. 1 et II, C. de
offic. Praef. Prat. Afr., ubi eum novum et proprium
Africæ regendæ, quam Vandalis eripuerat, prae-
fectum pratorio daret, ejus sedes esset in urbe Car-
thaginensi, enumerat quas esse vult septem illius
provincias, et singularum veluti metropoles.

Ac quidem in concilio Milevitano non nisi quin-
que enumeratae fuerant. Sed Justinianus primo
loco adjungit, quem vocat Zeugî: vulgo impressum
est mendose Tingi. Nam hæc potius est ipsius Mau-
ritanae, quae et Tingitana propterea dicitur. Zeugî-
tanae autem provinciae in Africa saepe etiam memit
Victor Utcensis, ut et Plinius. Secundam autem
Africæ provinciam Justinianus vocat simpliciter Car-
thaginensem: quam et antea vocatam esse praecon-
sularem admonet. Certe Optatus et Victor praecon-
sularem appellare solent: atque ita quoque saepe no-

minatur in codice Constitutionum. Reliquas Africae provincias, quæ nominantur in Synodo Milevitana, et sparsim in hisce libellis Optati et Victoris nominat similiter Justinianus, Tripolitanam, cujus ducem in Lepti magna sedere vult; Byzacenam, cujus dux in Capsa et Lepti altera sedeat; Numidiam, cujus dux in urbe Constantinensi; Mauritaniam, cujus dux in Casariensi; postremoque Sardiniam insulam, quam Africanæ quoque diocæses esse jubet. Nam et hanc cum Corsica Vandalus Africae tyrannus antea occupaverat, ut Victor, lib. 1, narrat.

123 Caterum factum est ignorantia geographiæ Africanæ, ut cum noster Optatus dicitur Milevitanus, quidam non modo dubitarint, cujas esset, sed et finxerint esse insularem. Equidem cum Donatum illum, qui a Casis nigris dicitur, fuisse Numidiam admonui, sic et Optatum Donati adversarium, Numidiæ episcopum intelligi, cum Milevitanus dicitur, adjeceram: neque quemquam hominem litteratum id negasse putabam. Et ecce audio, quibusdam etiamnum videri (quo nihil stultius fingi potest) potius fuisse Melitensem. Nam Quintinus Heduus, qui superioribus annis docebat jus (ut vocant) canonicum in ea schola, in qua nunc doceo jus civile, doctor profecto canonum minime illitteratus, cum Melitam in insulam describeret, et (ut in ea educatus cum Rhodiis, ut appellantur, equitibus aliquando fuerat) laudare vellet, scripsit, Concilium, quod Milevitanum dicitur, fuisse Melitense: et Milevitum urbem nescio quam dici a Melita. Risi, cum id legi, visumque mihi est tam monstruosum, quam si quis diceret concilium Sardicense fuisse Sardiense: proptereaque nemini probari id posse putabam. Sed tanto magis miratus sum, cum audivi nostrum Quintiniam non modo multis suis auditoribus persuasisse, sed et illi conciliorum consarcinatori Coloniensi, qui similiter præmonet concilium Milevitanum habitum esse in Insula, quæ nunc Malta dicitur. Itane vero? ego navigando nunquam ad litus Africae tam prope accessi, quam Doctor Quintinus suorum equitum classem secutus. Et tamen scio non posse eum evincere, quod affirmat, nisi si evincat et probet, vel Numidiam esse in Melita insula, vel Melitam insulam esse in Numidia. Vereor etiam, ne quis nasutus hic objiciat, quod Lucianus salse scripsit, sese imperitia cujusdam partim geographi, partim historiographi, repente ex Græco factum esse Babylo-nium, patriamque suam ab Hellesponto avulsam cum ipsis mœnibus et turribus translata esse in mediam Mesopotamiam. Sed quid diceret Optatus, quid patres Milevitani, si jam audirent sese ex Milevi Numidiæ deportari in insulam Melitam, ut olim damnati, in Sardiniam. Sane, ut Optatus cum concilium Numidiæ vocat, intelligit quoddam Cirtense: sic Augustinus Milevitanum solet appellare concilium Numidiæ, veluti in epist. XLVII et XCII, et XCV et XCV, atque ut Milevitani Patres profitentur sese ex concilio Numidiæ scribere ad Innocentium Papam, sic Innocentius in suo ad eos responso ait sibi scriptum

A esse ex concilio Milevitano. Equidem hinc aliquando, cum quæret in locum in Numidis, cupis appellatio propius etiam quam Melitæ, accederet ad Milevitanum. Tandem commode incidit in Augustini epist. CLXVIII, qui Milevum oppidum vocat. Sed et cum in Carthagenensi synodo Cypriani, ubi episcopi Numidiæ dixerunt suam sententiam de anabaptismo, legerem inter eos numerari et nominari quendam Pollanum a Milevo, sicuti impressum legitur in libris Cypriani: et suspicerer de aliquo mendo, conjiceremque legendum potius esse, *Pollanum a Meliti*: consului alteram scripturam actorum illius concilii, quæ similiter recitantur ab Augustino, lib. VI, de Baptismo. reperique apud eum ita scriptam esse, ut scribendum esse divinaram: et cum illo Polliano a Milevi, in eodem concilio paulo ante nominari a iis duos ejusdem Numidiæ antistites, Felicem a Bagai, et Crescentem a Cirta. Credo, ne Quintinum quidem dubitare de Cirta Numidiæ. Si de Bagai aliquis dubitat, legat Donatistarum concilium Bagaitanum apud Augustinum, lib. III contra Crescon. cap. 53 et 56, et Milevitanum a Milevi, ut Bagaitanum a Bagai dici agnoscat. Sed neque Milevum aut Bagaim quisquam magis miretur a nobis referri inter oppida Numidiæ, quam Tuburbim aut Corubim inter oppida Africae, a Plinio, lib. V, cap. 4. Denique notum est quod idem Plinius ait, populorum Africae oppidorumque nomina vel maxime ineffabilia esse præterquam ipsorum linguis. Id vero magis dixerit, qui Optati et Victoris libellos, quos edimus, legerit. Equidem non dubito facile probari omnibus, quod in Possidio de vita Augustini observavi *Ecclesiam Cirtensem pro Cirtensem mendose legi*: ut et in nostris pandectis Flor. fit mentio Reip. Cirtensium, cum in aliis libris vitiose scriptum sit, *Cyrenensium* l. IX de jur. et facti ignor. Quis propterea ferat Cirtam ex Numidia transferri in Cyrenaicam? jure profecto ipse Quintinus explicans *Zonaram de Canon. Apost. irridet eos, qui ex Carchedone, id est, Carthagine finxerunt aliquando Calchedonem*: neque negabit eadem reprehensione dignos esse, qui Byzacium, quod est in Africa, somniant esse Byzantium in Thracia; et tali mendo libros quoque juris contaminarunt. Nunc judicet, plausum an risum in auditorio juris mereatur, qui Milevum in Melitam transformat. Tot hac de re verba non facerem, nisi si auditoribus Quintiniani error tam ridiculus verbo uno eripi non posset, minus licet coloris habeat, quam si quis dicat Milevitanum concilium dici abs Melitena illa Armeniae metropoli, quam tantopere prædicat noster Justinianus in Novel. 51. Nam et cujusdam Synodi Melitinensis meminit Sozomenus, lib. IV, cap. 24, Melitensis alicujus aliquem olim meminisse nusquam legi. Et quid tandem mentis fuisset Afris Patribus, si relicta tota sua Africa, ubi longe aliud habebant, quod agerent, periculosa per medias Sirtes navigatione trajecissent in illam aridam et angustam Insulam, ut ibi tamquam in carcere inclusi, et toto divisi orbe, deliberarent de rebus ad Ecclesiam Africanam

perluentibus, et in medio mari transmarinas appel-
litantes (nam eas respicit synodus Milevitana) inhibe-
rent. Ergo neque nobilissime illi synodo, neque
Optato nostro hanc injuriam ridicula fictione fieri
patior. Ut autem Optato dem successorum Augustinus
1. ep. XXXIV ad Paulinum laudat beatissimum
(ut vocat) Severum, suum condiscipulum, antisti-
tam Ecclesie Milevitane, bene, inquit, apud eam-
dem civitatem fratribus cogitum. Idem Augustinus,
lib. III contra Petil. cap. 58, meminit damnati cu-
jusdam Honorii Milevitani in Africana Ecclesia. De-
nique Faustum illum Murcherum, gente Afrum, ci-
vitate fuisse Milevitanum ait, hominem, inquit, acuti
ingenii, et expedita lingue, sed nequissimum calum-
niamorem Christiane religionis.

Si terre non potui Optatum nostrum ex Milevitano
fieri Metitensem, aut ex Numidia insularem, multo
minus ferre debeo confundi cum aliis Optatis. Mito
illum Optatum Donatistam, quem in synodo Bagai-
tana, et Optatum catholicum, quem in Cirtensi cele-
brari aucto ab Augustino. Celebratior fuit et famosior
Optatus Gildonianus, cogn. et sapius meum Augustinus.
Sed quis non indigne ferat, quosdam hodie
Gildonianum a Milevitano non discernere, cum inter
eos tantum interfuerit, quantum inter Donatistam
dicam sceleratissimum, et Catholicam Ecclesiam san-
ctissimum assistitem. Si quis roget, cur ille alter de-
catur Gildonianus, res quolibet quod Augustinus, lib.
II contra Petil. cap. 92, scribit, Optatum illum de
sacerdote Gildonis accessum, **124** penas de hisse
terribili metis genere exsactum: scilicet et leges
nostre non modo Gildonem illum tyrannum, qui in
Africa adversus pop. Honorium avia suapsit, sed
et ejus satellites persequi se profiteretur, l. XIX, c.
Th. de pen.; l. XIX, c. Th. de bon. prescript.: sic et
in l. VII, c. Th. de metat., dicitur confiscata pradia
Gildonis hostis publici, et satellitum ejus: estque
lex honoriana ad Pompeianum processura a Africa
data Mediolani.

Qualem autem ipse Claudionus elegantissimis ver-
sibus describat fuisse Gildonem illum in Africa ty-
rannum et Istrum, talem et Augustinus Optatum
quemdam Donatistam, ejus satellitem, quem propter
ea plerumque Gildonianum vocat. Verum etsi inter-

A dum non addat Gildonem, et stur-Letter vocet
Optatum, tamen tam in Africam in bu'onem fuisse te-
statur, ut ipsos etiam Donatistas eius pideret. Quam
valde autem talem Optatum, ut debet, detestatur, tam
etiam vehementer Optatum nostrum Milevitanum
laudat: quem quidem, lib. I contra Parmen., ait, et
venerabilis memorasse et catholice communions.
Idem, in lib. post collat., vocat Catholicum episco-
pum, et in libro de Unit. cap. 16, videtur eum cum
ipso Ambrosio comparare: sicut et deinde Fulgen-
tius, lib. II ad Monacum, Optatum hunc nostrum,
quem sanctum vocat, judicat tam fidelem Pauli in-
terpretem fuisse, quam aut Ambrosium aut Augusti-
num. Et tamen nolui tati comparatione lectorem
impediri, quin discernat, quantum intersit; sicuti
et ubi quod attinet ad literarum eruditionem, Au-
gustinus, lib. III de Doct. Christ. cap. 40, videtur
eum conferre cum Cypriano, Lactantio, Victorino.

Porro ut ubi desinit Optatus, ceppi ex Augustino
repetere quod sequitur in historia Africana Eccle-
siae: sic ubi Augustinus desinat, visum est subjun-
gere quod Victor Uticensis (1) deinde narrat. Sed de
Utica, ut de Milevi, nihil est necesse ut nunc addam
quidquam. Omitto etiam quod in pandectis nostris
lego, Uticam non minus quam Carthaginem juris
Itali fuisse, l. ult. de Censib. Sed ut Milevitano si-
ve Numide gratior sit vicinus hic collega Uticensis,
dicam ipsam Uticensem coloniam in Numidiam ex
Uticensi conventu deductam videri, cum quidem
illam Sittiacorum vocatam fuisse Plinius testetur.
P. autem Sittiam epitem Romanum de conventu
Uticensi fuisse Hirtius scribat.

Reliqua de Optato et Victore ex nostris deinde an-
notationibus petantur. Quam autem priori Optati
editioni ante sex annos praefixeram prolixam praef-
tationem, non de Optato modo, sed et de multis aliis
capitibus rerum Ecclesiasticarum, de quibus ut tunc
agerem, cogebat me conditio ejus contentionis, ad
quam vel invitus pertractus eram, et acerrimi ad-
versarii cum quo mihi res erat, refellendi quedam
necessitas: eam, inquam, vehementiorem praefatio-
nem in hac editione nolui inculcari: quam satis su-
perque est editam suo tempore semel fuisse.

Lutetiae Parisiorum, Idib. Martii 1569.

(1) Errat hic Bald. Victor enim ille non fuit Uticensis, sed Viensis.

ANNOTATIONES

IN SEPTEM LIBROS OPTATI MILEVITANI

Ex Fr. Balduino J.C. Commentariis rerum Ecclesiasticarum.

IN LIBRUM PRIMUM.

Pag. I. Ut Donatum Carthaginensem antistitem
Donatistarum multa suscepisse ad suam heresim
pertinentia testatur Hieronymus in Catal. et eodem
tempore Vitellianum Afrum ejus factum s. accerrimum
defensorem fuisse scribit Genadius: sic et Parme-

D nianus, qui illi Donato successit, suam rectam mul-
tis libellis armavit. Interea tamen recio quomodo
Gildoni in Africa proce. nulli erant: ergo libellos
suos non opponerent. Sed tandem in Numidia Op-
tatus episcopus Milevitanus cepit respondere. Ac
quidem existimari aliquando hosce Optati contra
Parmenianum libros scriptos fuisse, contra eam Par-

meniani ad Tyronium epistolam, adversus quam et Augustinus deinde libros tres scripsit. Sed ubi proprius singula contuli, facile animadverti aliud quoddam Parmenianici scripti genus fuisse, quod refellit Optatus, et tractatum appellat. Fuit tamen semper eadem disputatio. Nam et Donatistis hoc proprium fuit, ut eadem sæpius cantilenam canerent, sicuti et Augustinus scribit eos eadem per eadem sæpe dixisse, repetisse, mculcasse. Porro cum Veterum, præsertim Atrorum, libri latine scripti, multis libroriorum mendis contaminati sint, vix ullum pote unquam fuisse magis depravatum, quam hunc Optati libellum. Nam et ipsi Donatistæ statim atque editus fuit, eum corruerunt, et, ut erant impudentes, discerptum inquinavunt: et barbara libroriorum posteritas multis maculis prope oppressit. Itaque et multis sæculis tanquam in sepulcro delituit, et cum in lucem eum protulit Cochlei editio Germanica, plura menda fuerunt quam versus. Ego in priori editione Parisiensi operam dedi adjuncta collatione exemplaris manuscripti, quod mihi communicaverat Espenseus Theologus, ut sexcentis saltem locis emendarem. Nunc non multo pauciores emendabit altera hæc editio, duobus manuscriptis sive chirographis exemplaribus subnixa: quorum alterum Jo. Tilio Episcopo Meldensi, alterum Macereo Theologo Parisiensi debemus. Multum tamen abest, ut dicam Optatum nunc tandem in integrum plane esse restitutum. Imo feci, ut lacunarum notæ indicarent, aliquot locos superesse etiamnum mutilos. Illud porro semel prædicendum est, usum esse Optatum scripturæ sacræ translatione non omnino castigata: saltem longe alia, quam fuerit illa, qua vel Tertullianus, vel Cyprianus, vel Arnobius, vel Augustinus in eadem Africa usi sint. Sed profiteor me ejus correctionem minime suscepisse, qui si possum plerosque Optati locos a librario jam olim corruptos emendare, officio meo functum nunc esse me putabo. Neque tamen nunc ambitiose annotabo et indicabo quid in eo genere præstiterim. Nam et putida est talium *λεπτολογημάτων* ostentatio: neque juvat (ut dicitur) in mustaceo laureolam quærere. Ecce, paulo post principium libri primi, ubi primum legebatur in Germanica editione *cum nequitiose*, et deinde in Parisiensi, *cum venose*, nunc ex meliori exemplari emendavi et restitui, *ne ventose*: et post medium ejus libri ubi antea legebatur *in talibus pasti fuerant cibus*, nunc ex eodem exemplari emendavi, *vitalibus pasti fuerant cibus*; et paulo post ubi legebatur, *vos ipsos cum iis unam sententiam ferre*, restitui, *una sententia ferre*: et paulo ante finem libri primi, ubi antea legebatur *revelata*, ex eodem exemplari restitui *renovata*. Sexcentæ sunt hujus generis, et quidem in sequentibus libris plures emendationes, in quibus magis integrum erat manuscriptum exemplar, quo usus sum.

125 Pag. 3. Quod ad rem ipsam attinet, de qua mallem aliquid annotare, principio Optatus ostendit cur adversarios suos Donatistas appellet *Fratres*: tametsi hi a catholicis appellari nollent, atque etiamnum in Carthaginensi collatione recusabant, ut testatur Augustinus, lib. III contra Gaudentium. Idem, lib. III contra Parmen., cap. 2, confirmat quod Optatus hoc loco dicit. Ego addo, Davidem, 1 Sam. xxx, etiam fratres vocasse filios Belial, hominesque improbos, qui tamen erant Judæi. Quem autem locum Isaïæ Prophetæ Optatus hic allegat, Augustinus idem agens eundem locum pluribus verbis urget, et simul, sicuti solet, totum hunc locum Optati amplificat in psalm. xxxii. Cur autem Christiani sese invicem fratres appellarent, Tertullianus in apolog. indicat. Sed et ipsa Ecclesia olim dicebatur fraternitas, ut ex Tertulliano, Cypriano, Ambrosio, Hieronymo didicimus.

Pag. 4. *Secundo loco* Optatus significat Donatistas refugisse omnem cum Catholicis collationem. Eadem fuit illorum *superbia καὶ ἀθάδεια*, multis post annis Augustinus, in epist. clxvi ad Donatistas: « Vestri,

A « inquit, episcopi conventi a nobis numquam nobiscum pacifice conferre voluerunt, quasi furcantes et cum peccatoribus colloqui. » Itaque ut tale supercedum deiciat, in epist. lxxvii objicit non modo Paulum cum Episcopis conulisse, sed et Christum cum ipso de deo de lege collocutum esse. Factum est tandem aliquot annis post Optati mortem, ut edicto mandatoque Honorij Imp. Donatistæ etiam invitæ tractati sunt ad Carthaginensem cum Catholicis collationem, hujus historiam alibi exposui.

Pag. 6. Ait Optatus contra leges fuisse, quod Donatistæ iterabant baptismum. Videtur significare legem sui quoque Valentini Imp. latam eo tempore, quo hic liber scribatur. Adderem et alteram ipsius Valentis et Gratiani, quæ septem post superiorem annis edita est: et quidem utraque scripta est ad Africanos magistratus, sicuti utraque existat lib. xvi C. Theod. tit. vi. In unam autem conflata est a Triboniano, cum est conjecta in Justiniani codicem. Sed vereor ne illa posterior lata sit post hosce libros ab Optato scriptos. Ea tamen significat Constantinum eadem de re olim legem tulisse, quam Optatus legere multo magis potuerit. Sane Augustinus in suis de Baptismo libris, non leges imperatorum (quia Donatistæ iisse, aut christianos in causa religionis non teneri clamabant), sed Canonem Nicæni concilii objicit. Nam etsi Nicænum non nominat, tamen de eo loqui se satis indicat, ut et alibi dixi in historia Carthagin. collat. Sed multa quæ in eo commentario dixi, cogor rursus delibare. Illud singulare est et nondum annotatum quod August. epist. clxvi cujusdam legis (Constantini esse existimo) verba, quæ alibi non legi, recitat, digna quæ hic recitentur.

Attendite, inquit Augustinus ad Donatistas, *quam manifestissima veritate per cor regis, quod in manu Dei est, ipse Deus dixerit, in ista ipsa lege, quam contra vos prolata dicitis. Est autem, si intelligitis, prolata pro vobis. Attendite quid habeant verba Principis: nam si in eis qui primo initiati sunt, idcirco religio baptismatis judicatur infirma, quod ii, a quibus accipitur, peccatores putentur: toties renovari necesse erit traditum sacramentum, quoties indignus fuerit inventus colati baptismatis administrator; et fides nostra, non ex nostræ voluntatis arbitrio, neque ex divini muneris gratia, sed ex meritis sacerdotum, et clericorum qualitate pendebit. Faciant mille Concilia Episcopi vestri: huic uni sententiæ respondeant, etc.* Hæc Augustinus. Illud porro semel annotandum est, Optatum paulo post in disputatione de unico baptismo magis tueri schismaticorum quam hæreticorum baptismum, et tali distinctione adhibita videri mediam quamdam sententiam novam et insolentem sequi inter eam, quam Cyprianus olim secutus est, et eam quam Augustinus deinde asseruit. Postea tamen Optatus veluti oblitus suæ illius novæ distinctionis, generaliter disputat de unico baptismo, ut Augustinus. Mirum vero quod Optatus non meminerit Nicæni decreti ea in re, neque adhibeat saltem eam distinctionem, quam Nicænos Patres adhibuisse, ex Augustino colligere alibi licet. Sed harum annotationum angustia non capiunt longiorem ejus rei explicationem. Redeo ad id quod Optatus ait.

Pag. 12. *Nam ferme ante annos lx, et quod excurrit:* Primum annotabo hac locutione *et quod excurrit*, Optatum ter usum esse. Sed et Augustinus, qui Optatum diligenter legerat, eadem usus est, cum illud ipsum tempus de quo hic agitur, indicaret, libro septimo de Baptismo, cap. 7. Nostri quoque Jurisconsulti ea utuntur, ut Paulus, decem, inquit, et quod excurrit, etc., lege 26, § ultim. depos. Vulgo dicere solent *plus minus*. Hieronymus, *eo amplius*, ut contra Luciferum, loquens de Nicænis Patribus, *trecenti*, inquit, *et eo amplius Episcopi*. Idem in epitaph. Nepotia, *Viginti*, inquit, *et eo amplius, anni sunt*. Quod autem attinet ad tempus de quo hic agit Optatus, ipse similiter Augustinus, lib. vii de Baptismo: *Post Cypriani*, inquit,

mortem quadragesima, et quod excurrat, annis peractis traditio eodorum facta est: unde caperunt appellari traditores. Sane Hieronymus in Catal. scribit Cyprianum passum et mortuum esse sub Valeriano et Galieno (app. persecutione octava). In Eusebio autem Chronico annus illius passus est simpliciter et apertius indicitur, diciturque fuisse Christi ducentesimus et sexagesimus: unde videtur Augustinus significare traditionem eodorum factam esse circa annum Christi trecentimum. Sic et Augustinus in brevi id significat, cum narrat, id, de quo hic queritur, factum esse Diocletiano IX et Maximiano VII coss., ibi in contra Crescon. cap. 7, habet, Dioclet. VII et Maximiano VII coss. Sed non tantum interest Eusebium, lib. VIII Histor. Eccles. ejus persecutionis principium reperit in decimum nonam annum Iosephum Duce etiam, qui fuit octavus consulatus Diocletiani. Sequens autem annus, cum Diocletianus IX consul esset, fuit postremus annus imperii ipsius. Eo enim anno XI Cal. Maii (quo die olim Diocletianus primum factus fuerat imperator) ultro abdicavit, cum esset Neomedie. Fuit autem annus Christi trecentesimus quartus. Cum Optatus numeret annum sexagesimum ab eo tempore, jam satis intelligi potest, quo anno Optatus huc scripserit. Sed cum addat, et quod excurrat, et Damasci sui scilicet postea meminerit, facile patet ut trecentesimo septuagesimo anno dicatur in libri scripti ab Optato: que anno cepit Damasus presb. Ecclesie Romanae, paulo postquam Valentinianus et Valens imperare ceperunt, quibus imperantibus hinc ab Optato libros scriptos esse testis est etiam Hieronymus in Catal. Itaque necesse esse ut dicamus suspicari, libro sequenti in Catalogo Romano ejus, se potius expurgandum esse nomen Sireni. Hoc enim Damaso primum successit anno Christi trecentesimo octogesimo sexto.

Nunc paulo diligentius valeamus, quid sit, quod Optatus hic ait de tempestate persecutionis sui temporis. Facit rursus describat libro tertio, ubi ait fuisse sub Diocletiano et Maxentio, ante annos LX et quod excurrat, debet esse imperios judices, qui bellum christiano nomen inferrent, et Christianos sacrificare cogent, Christianos negare, templum Dei vivi subvertire, leges divinas incendere. Nunc illud urget, quod instrumentum, ut ait, divina legis quidam episcopi, imperi tradiderunt. Eusebius libro octavo latius describit persecutionis illius tempestatem. De Africa tantum ait, innumerabilem tunc in ea fuisse martyrum multitudinem. Sed et thermas Maxentii in urbe Carthaginiensi illo tempore exstruatis fuisse ait, ut Diocletiano Romae. His autem attendens subservisse multa milia Christianorum, veluti ad metalla damnatorum, accepimus. Eius novum et insolens fuit in edicto Diocletiano adversus Christianos, quod sacrosanctis eorum libris bellum indicitum sit, ut abolerentur undeque conquiritur Amobius qui eo tempore vivebat in Africa, lib. IV contra gentes: *Nostri, inquit, accepta cur libris, maruerunt dari?* Sed tempore Legulei tunc objebat, quod Ulpius ait libros improbare lectosque abolerendos esse, lib. IV famul. exere., libros autem Christianorum esse scilicet impudenter lectos. Sane ipsa Machabereorum historia testis est tyrannum illum Antiochum Epiphanem, qui Judaeos exterminare conatus est, Mosais quoque libris bellum indicisse. Tale exemplum Diocletianus in suo edicto secutus esse videtur: et et exemplum Diocletianum secutus videtur tyrannus ille Vandalus et Artianus, qui in Africa aliquid annis post mortem Augustini, jussit flammas etiam aboleri libros Catholicorum, ut narrat Victor Uticensis. Eadem Diocletiano non recitat Eusebius, sed narrat quendam ex aulis proceribus, qui Christianus erat, cum Neomedie ubi Diocletianus agebat vidisset scriptum edictum palam propositum et prescriptum, ausum esse eadem id discerpere, nec recusasse quis propter tale factum periculis imperare scilicet. De parte civili, cum tam multa antea rescripta Diocletianus edidisset, aliquid

A rescripsisse vel respondisse quo anno totus erat in edictis contra Christianos postremo edendis, non legi: praeterquam quod nihil nunc venit in mentem, sub illo illo L. si certis annis C. de Pact. datum esse Diocletiano VIII et Maximiano VII coss. Illud postremo juvat annotare, Donatistas, qui jactabant tantum perire, sese odisse traditores librorum sacrosanctorum, tam non cum Basilicas Catholicorum accederent, in eas ipsas flammas aliquando conjecisse ipsos quosque dominicos codices. Testis est Augustinus in epistola quinquagesima.

Porro, quod attinet ad totam historiam, quam Optatus hic delibat, ut Augustinus, lib. I contra Parmen. cap. 5, cum committit, et quod queritur de origine schismatis Donati ab Optato repetendum esse monet, sic cum passim etiam ipse illustret, quod scribit Optatus, ab Augustino repetenda est explicatio. Nam et quod imprimis hoc loco Optatus narrat de primis traditoribus et homicida Purpurio, narrat etiam Augustinus, lib. III contra Crescon. cap. 27, et in lib. contra Fulgent. Donat. Quod dicit Mendacium turpificasse, verbum est us temporibus usitatum, quo dicebatur aliquis turpiter incendisse idola et sacrificasse. Unde et sacrificatos vocabant, ut est apud Cyprianum.

Pag. 15 et 14. Quod sequitur apud Optatum de concilio Cirtensi, et actis scriptisve cujusdam Nondinarii, que Optatus ad finem horum librorum se adiecisse ait: dolerem intercidisse, nisi si repeti illa posse scirem ex Augustini libro tertio contra Cresconum, et e. ist. CLXII et CLV, et lib. de Unit. cap. 20, **126** et breviter collat, ad finem. Omiter etiam adnoto, quod hic Optatus ait dictum esse a Secundo Tigiano: *sedete omnes*, videtur fuisse quendam veluti formulam et laetam significationem signumque absolutum: ut sicuti rerum esse dicitur, stare: sic sessio que iudicium esse solet, intelligatur etiam esse absolutum, qui rei esse deserunt.

Pag. 16. Quod narrat Optatus de Lucilla femina non minus facta, quam pecuniaria, exponitur quoque ab Augustino in epist. CLXII, et lib. III contra Crescon. cap. 28. Illi panemque fuisse adiecit in lib. de Unit. cap. III, et lib. II contra Petri. cap. ultimum. Denique valde famosam fuisse oportet, cum et Hieronymus ad Cesiph. narrans multas mulieres fuisse haeresion veluti nutrices, *Donatus*, inquit, *per Africam Lucilla opibus adjutus est*. Omitto, quod alicui plane similem fuisse auctorem cujusdam inter Donatistas schismatis testatur Augustinus in epist. CLXII.

Ibid. Ibid. raries et obscurus est, quod Optatus hic significat Lucillam illam in Ecclesia reprehensam fuisse, quod ante sacram communionem os cujusdam mortui osculata esset. Quid hoc sibi velit, vix divinare possum: sed venit in mentem quod Balsamo interpret concilio Carthagini. cap. 64, scribit, Donatum auctorem docemque Donatistarum docuisse, aliquem divinarum mysteriorum participem esse non posse, nisi os in manu tenens, id prius salvetur.

D Pag. 17 et 18. Quod Optatus narrat de Felice diacono qui propter famosam de tyranno imp. scriptam epistolam accusatus sit, posset revocari ad leges de famosis libellis. Sed qui alio in loco fusius eas exposui, nunc non repetam. Tyrannum autem imp. hic intelligi Maxentium non dubito, quem tamen paulo post Optatus significat aliquando fuisse prope indulgentem. Constantinum, qui eum pessumdedit, severum vindicem famosorum libellorum, ipsius leges testatur. Et quidem statim post sublatum Maxentium, cum ab Africa recessisset libellum accusatorium contra Caeilianum episcopo famosa potius quidam calumnia erat) libellos famosos qui subscripti non essent, rejiciendos esse edixit, et in Africam ea de re leges misit ad Verinum et Alabanum, qui s paulo post audentius laudari in causa Donatistarum. Earum etiam leges dicitur committi in urbe Carthaginiensi propositae. L. I et II C. Th. de Fam. lib.

Possem et hoc loco leges de receptatoribus ad-
gare, ubi Optatus narrat, quid Mensorio tamquam
receptatori tyrannus denuntiavit. Sed illud modo ad-
jicam, quod Hieronymus in chronico suo annotat,
presbyterum Summi iniquissime occisum fuisse, quod
Octavianum proconsulem apud se latitantem prodere
noluisset, anno Christi trecentesimo septuagesimo
sexto, hoc est, tempore nostri Optati.

Pag. 17 et 18. Præterea multa quæ in hoc Optati
libro occurrunt vestigia antiquitatis Ecclesiasticæ:
veluti quod in eo scriptum deinde est, Ecclesiarum
in Africa, tempore Maxentii, fuisse quamplurima
(ut vocat) ornamenta ex auro et argento: sicuti et
lib. in laudat imp. Constantem, qui cum in Africam
mitteret eleem osynas pauperibus, simul misert dom-
ibus Dei (ut loquitur) ornamenta. Intelligit autem
vasa et vestimenta et ejusmodi donaria, quæ ad mi-
nisterium Dei consecrabantur, ut ait noster Justi-
nianus, § sacræ, de Res. divis. et L. sancimus. C.
de sacros. Eccles. Sic et Theodoretus, lib. iii, c. 12,
narrat Imp. Constantium Ecclesiæ Antiochenæ do-
nasse plurima hujus generis, tam pretiosa, ut paulo
post impus et sacrilegus quæstor Juliani, cum in la-
raperet, quæ in fiscum redigeret, irridens et insultans
exclamarit: *en quibus vasis ministratur filio Ma-
riæ*. Sed mirum magis est, quod Optatus significat
talia etiam fuisse in Africanis ecclesiis, quo tempore
aliou Ecclesia sub impiis tyrannis afflictæ jacebat.
Sic et Augustinus, lib. iii contra Crescon, cap. 29,
indicat, tempore Diocletiani, et persecutionis ab eo
excitate, Cirtensem Ecclesiam Donatarum ha-
buisse calices duos aureos, et sex argenteos, et lu-
cernam argenteam. Illud nunc addo: cum Imp. Leo
lege lata prohibuisset ne quis privatus ex auro et
argento conficeret regia ornamenta, L. 1, C. nulli
lic. in Fren., postea alter imp. Leo, Nov. LXXXI, sic
illam legem interpretatus est, ut privatis interdium
non esse confectione aureorum vasorum sacrorum,
omnes intelligerent. Ne quis autem existimet, am-
bitiosæ modo superstitionis fuisse, quod talia fue-
runt in Ecclesiæ thesauris, sciat ubi necessitas et pia
causa pauperum alendorum postulabat, facile dis-
tracta fuisse. Id Ambros. prolixè ostendit lib. ii Of-
fic. cap. 28, et quod in Ecclesiastica historia narra-
tur de Cyrillo Hierosolymitano et Acacio episcopo.
Imo lex ipsius Justiniani, d. L. sancimus. Non tam
ut grammaticis, quam ut juris studiosis gratificer,
obiter hic etiam annotabo, ab Optato vocari comme-
moratorium, quem paulo post brevem vocat. Ver-
bum juris est, significatque libellum, syngrapham,
aut chirographum, eoque etiam usus est Consti-
tinus in epistola ad Cæcilianum, apud Euseb. lib. iv
de Vita Constant. Sic et in quadam (quæ Optati tem-
pore edita est) constitutione imp. Valentis legimus
inter chartulas cujusdam confiscati brevem quem-
dam inventum esse. L. ult. C. de Jure fisci, adde
L. 1, C. de Apoch. publ., et L. 13 C. Th., de Indulg.
debitor.

Ibid. Redeo ad historiam, neque negligo quod hic
ait Optatus, *indulgentiam mittente Maxentio, Chris-
tianiis libertas est restituta*. Sic Eusebius lib. viii,
cap. 14, scribit Maxentium, initio sui in Italia et
Africa imperii, sive tyrannidis, simulasse religiosum
nescio quem favorem erga Christianos, et eorum
persecutionem inhiberi edicto jussisse. Sed miror
Eusebium ipsum non satis observasse, aliquot post
annis accidisse, quod dicitur de imp. Galerio, qui
Constantino collega lubenter subscribente, in Oriente
tandem edixerit quippiam ejus generis. Mendo-
sa est inscriptio ubi pro *Constantinus* scribitur *Constantius*:
sed recta est apud Rufinum subscriptio ejus edicti,
in qua dicitur imp. Galerio viii Cons. publicatum
illud fuisse. Utut autem Optatus significet Maxentium
paulo ante Christianis in Africa aliquid indulsisse
videri, tyrannum tamen et impium et crudelem fuisse
constat, et quidem Africam ab eo graviter fuisse
vexatam. Itaque hic mihi venit in mentem, quod Naza-

A in vetus ptolemyticus ait Maxentium ex Asia in Afri-
cam, quam dolere tenuerat, et prospera (quæ de-
belli ex parte caput ab) Constantino in sum in
Africam fuisse: ad eam (ut inquit) permulcedam,
et quam maxime vivus efflaxerat, iteratus exiret.
Et vero quam Optatus ait ab eo missam esse indol-
gentiam ad libertatem Christianos restituendam,
fuisse tantam cunctam clementiam simulatorem
sine re, inde conficere, quod ipsi Donatistæ, cum ne-
garent Cæcilianum fuisse ordinatum, consubtraher
non potuisse, quia tempore persecutionis non fuit et
liberum Episcopis convenire, ut refert Augustinus in
Brevic.

Ibid. Nihil porro est quod hæreamus in illis quæ
deinde Optatus narrat de Batio et Celestio: si obiter
admonuero eam narrationem valde illustrari ab
Augustino, lib. i contra Epist. Parmen. cap. 3. Sed
quod tandem Optatus ait, altare contra altare in
Africa tunc erectum fuisse, dignum est quod magis
exponamus. Augustinus, lib. ii contra Crescon. cap. 2,
ait majorem Donatum a Cæsis nigris, altare contra
altare in urbe Carthagenensi primum erexisse: deinde
alterum Donatum, nempe Carthagenensem, hanc hæ-
resim maxime roborasse.

Idem in epist. CLXXI, indicans quid illud fuerit,
ait, Donatistas episcopum contra episcopum ordina-
visse, et altare contra altare erexisse. Et in epist.
CLXXII, scribit eos schismatis propterea reos, hor-
rendo scelere levati (ut loquitur) altaris maculatos
esse. Sed observandum est, Cyprianum multo ante
in Africa scripsisse, Novatianos erexisse altare con-
tra altare, cum sui schismatis et ab Ecclesia defectionis
veluti signum (ut ita dicam) sustulerunt. Cuius
quidem schismatis crimen etiam ille exaggerat,
ut hoc loco Optatus in Donatistis, et Augustinus cum
secutus in epist. CLXXII. Imo vero ipsi quoque Dona-
tistæ, quod in Optatus propterea obijcerat de exem-
plo et historia Datan, Core et Abiron, vicissim ob-
ijcerent in suo concilio Bagaiensi ipsis Maximia-
nistis, qui ab ipsis aliquo modo delecerant et seces-
serant, quamvis ad Ecclesiam Catholicam non red-
duissent, ut narrat Augustinus, lib. iii contra Crescon.,
cap. 53.

Pag. 18. Non est prætereundum quod sequitur
apud Optatum: *iterum a Cæciliano mandatum est, ut
si Felix in se nihil contulisset, ipsi adhuc tamquam
diaconum ordinarent Cæcilianum*. Hic locus ille esse
videtur, quem Donatistæ, obtusi profecto et acri
calumniatores, qui in Optati libris subtiliter scilicet
venabantur quippiam, quod Catholicis obijcerent, in
collatione Carthagenensi ridicula non minus quam
calumniosa cavillatione, obijcere. *Dixerunt* (inquit
Augustinus in brevic.) *scripsisse Optatum, quod Cæ-
cilianus dixerit: si traditores sunt, qui me ordinarunt,
ipsi veniant et ordinent me. Quod quidem si dictum,
ideo dici oportuit ad illos irridendos, quibus hoc man-
dasse perhibetur, quoniam certus erat, ordinatores suos
non fuisse traditores. Non enim ait: quia traditores
sunt; sed, si traditores sunt: ut innocentia eorum pro-
banda restaret, ubi probari recte poterat.*

Pag. 22. Non minus putidum fuit, quod Optatus
deinde narrat, nimium profecto aulicos et Palatinos,
Donatistas nostris in Africa minime omnium aulicis
invidiose objecisse: *quid Christianis cum regibus?
quid episcopis cum palatio?* Sic rursus, lib. iii, ait Do-
natum aliquando exclamasse: *quid est Imperatori cum
Ecclesia?* Sed et Augustinus, tractat. 6 in Joan., ait
quemdam Donatistam dicere solitum: *quid mihi et
imperatori?* Ipse et ipse Petilianus clamabat: *Quid
nobis cum regibus sæculi, quos nunquam Christia-
nitas nisi invidos sensit?* Id refert, refellitque Augu-
stinus, lib. ii contra Petilianum, cap. 92, sicuti et in
lib. ad Donat. post collat., narrat, Primitiani Dona-
tistæ, qui Catholicis odiose insultabat, fuisse hanc
exprobrationem: *illi portant multorum Imperatorum
sacras, nos sola portamus Evangelia; sacras cum di-
cit, sacras litteras intelligit: sacras autem, ut et*

divinas, eo saeculo vocabant, quae principis erant. Sic saepe in eod. constantiniano.

Eundem laicor fuisse magis Ecclesiasticum, et Christianis, modum episcopis dignis, uti potius literis vere sacris. hoc est, prophetis et apostolicis, quam principalibus, vel iudicis, vel patribus; neque Patrumque, sed Ecclesiar vocem hanc plerumque fuisse: *quid concipis cum palam?* Denique iam

127 minus invite ad aulas, et lictis suis venati caules, quae ad castra hom. Episcopi trahuntur. Et vero Sardouensis synodus Fulminis adversus decemque et octidossos episcopos, qui deserto sua stantione et oblati sui officio, eo cursabant, jubet ut ad Episcopos, qui sunt (ut loquuntur) in caeli, hoc est (nam et eo verbo similiter utitur leges in Cl. Ta. l. no via publica, sive in tribuni. in ca. sacis, videntur ac quem sui ordaris, eo ex officio, totis euntiam graviter interrogat, equo et cur proficiantur? ac si sponse proficiat intelligant, cum ea non magis committent quam cum Ecclesiae descriptione vel hoste. Redeo ad id inde sum digressus.

Ibid. Optatus postremo recitat historiam iudicii data a Constantino Imp. in causa, quae agitabatur inter Caecilianum et Donatum. Historia est memorabilis, praeterquam tanto magis miror a Graecis, qui alio qui tam multa de temporibus Constantinii scripserunt, esse praetermissam. Augustinus, lib. 4 contra Pelagium, jubet nos eam repetere ab isto primo Optati libro, a quo et Donatistis ipso eam repetisse in eolatione Carthagenensi, mox audientibus. Ipse etiam Augustinus passim multa inveniunt, cur non pertinent. Sed ut ego esse fatear quod sentio, de Optatis quidem multa in hoc genere disto: et video multaque scriptis multas esse perhibitas et perituras huius historiae partes. Optatus ab ordinatione Caecilianii transiit ad libellum Donatistarum oblatum Constantino. Atque narravit septem vel octo anni, quibus quid Donatistarum materia dicitur egerit Constantinus et Concilium vixit, scire verum. Nam non quaevis facile suspicit, imo materia nititur et valuisse motosque esse iudicium quod Augustinus in epist. XLVI, scribat quadragesimo annis ante Marcianum tempora convulsisse duodecim, et septuaginta Donatistas episcopos. Si quadragesimo annis ante Marcianum tempora, de quibus postea dicam, vix multi iam erant; apparet iam multos fuisse statim atque Constantinus patri suo successit. Sed credo Donatistas non appellasse Gaerium an Maxentium, qui Africa imperabant, quae hi tyranni Donatistas non audissent, neque nobis eos, quam Catholicos, repressissent. Ergo questio de Caecilianii ordinatione data a primis est ad Constantinum cum iam rerum potestati, sitoato Maxentio. Nam et si tunc scribat Optatus Constantinum hanc rem Ecclesiasticam ad huc ignorem fuisse, tamen religionem et Ecclesiae favere coepit, et alia oratio, cupis mentionem facere quoque debuisset Optatus, sese obtulit.

Fig. 22. Optatus simpliciter narrat libellum Donatistarum fuisse oblatum Constantino. Sed observandum est, notum ad esse, cum Constantinus cum Maxentio eam obtinendo capite in Africam ad Annulianum praefectum mississet summam eorum de innocentia Caecilianii et eodem Carthaginiensis. Quod electum nescio quo casu confuse conjectum est in decreto Eusebii Librum Ecclesiasticae historiae Graeco. Annulianum resensum rescriptumque existit in Augustini epist. LXVIII. Sicut autem arrepta tam occasione Annulianus ad Constantinum misit libellos Donatistarum Caecilianii ordinationem accusantibus.

Optatus protulit sese porum exemplum edere. Non tamen totum neque integrum edere. Videtur, et sine die et consilio et edit. Augustinus vero in epist. LXVIII, se libellum transmissos ad hunc in anno per Annulianum fuisse datus hunc passim libellum Donatistarum, unum in vestri subser. p. 104 h. 1040: *libellus Caecilianii Catholici, etiam annulianum tradidit a parte Maxentio*. Alterum sane sigillo coherentem eidem

A aliter, datum die xvii kal. Maias, Carthag. D. N. Constantino A. in Cos. Atque huius quidem posterioris libellifuisse voluntur verba, quae recitat Optatus. Primit non movent. Mirabor in libello, quem recitat Optatus, generalem et confusum et obscurum et obliatum esse quereimoniam Donatist. *Inter nos, inquit, et ceteros episcopos concurrentes sunt. Miratur hic non nominari hos episcopos, sed ne Caecilianum quidem, neque exprime qui de re contentiones essent: quod in priore dictum et expostitum erit. Sed suspicor in priori libello fuisse illa omnia magis expressa, ac fortasse etiam narratum fuisse, quomodo iam damnatus fuisset Caecilianus ab episcopis. Certe mirum est, Donatistas actum agere voluisse, et iudicis sui nevis dari petuisse potius, quam executionem rei iudicantis urisse.*

Porro observandum est Constantinum non fuisse in Italia, cum hos Donatistarum libellos recepit, sed in extremis Galliarum finibus ad Raurum. Id ego colligi ex veteri panegyrico, quem suspicor esse Nazium ad Constantinum, ubi scriptum est, Constantinum paulo post quam Romae Maxentium videret, eosdem impetu quo redierat in suas Gallias, perrexi se ad inferiorem Germaniae litem, et a Tiberi ad Rheum properare, et profectum, ut ait, Imperium a Thuseo Albuli ad Germanicum Albi.

Practerea si haec historia diligenter pertenda est, observo, Constantinum exemplaria litterarum et libellorum, quae ex Africa accerat, statim misisse ad tres illos Galliae episcopos, qui postea nominabuntur, et fuisse propterea eos ire Roman: eademque de re scripsisse ad Miltiadem episcopum Rom. Non existat rescriptum ad Galliae episcopos. Existat vero quod ad Miltiadem scriptum fuit. Nam nescio quo casu est conjectum in Iarraginem decem Libri Eusebii historiae nomine suo sane loco: sicut et abs Nicoporo, lib. vii, cap. 45, non minus confuse et praepostere recitatur, et ab homine ignorante quorsum illi pertinet, et historiam involvere potius quam explicante. Debuerat potius hoc loco inserri, vel ab Optato recitari. Sed satis eum sit indicasse locum, ubi reperitur. Ut autem Constantinus in eo rescripto testatur sese, quod dixi, scripsisse ad Gallos i los, sic etiam narrat sese simul iussisse, ut reus Caecilianus Roman veniret cum decem episcopis, qui illi adessent, et totidem adversarius accusatoribus. Hoc in Africam missum Constantini mandatum aliqui nusquam reperio, quod tamen etiam interesset huius historiae non interdisse. Cupieris, ad l. i. C. de Tractor., recitat ex quadam (ut vocat) Constantini constitutione haec verba: *aliquot ex us, qui contra Caecilianum dissentunt, de de electione publica per Africam et Mauritiam, inde ad Hispanias brevi itinere factis migrare, et inde nihilominus singulis episcopis singulas tractorias tribuas*. Quia hanc (ut vocatur) constitutionem alibi non legi, non possum liquido dicere quoniam fuerit, sed facile suspicor ad Annulianum missam esse, et ad id, quod nunc quaerimus, pertinuisse.

D Fig. 23. Jam vero cum Optatus narret convenisse eos, et eorum Caeciliano Romae actum esse sexto kalend. Octobr. Constantino in et Licinio in Cos. (sic enim Optat. locum legendum esse alibi probavi ex August.) et ex alio loco Augustini paulo ante recitatum libellos Donatistarum in Africa datos esse xvii kal. Maias, restat in consiliis eodemque anno: non ad observandum est, magnum et prope incredibilem diligentem atque festinatorem hoc notari posse qualem et Ecclesiae satis eo tempore postulabat.

Ibid. Optatus narrat tres illos Galliae episcopos, qui cum Miltiade Ro. episcopo huius cause iudices fuerunt, nempe Miltiernum Agripitanensem, Martinum Arantensem, et Rheilianum Augustodunensem. Hec ego contra cogit amittare, vel falsum vel velle mendacem esse Eusebii Chronicon. ubi, interpreti Hieronymo, scriptum est, Miltiadem mortuum fuisse et Silvestrum ei successisse antequam Maxentius cecus

esset; mirorque ipsum Augustinum Stenclum hominem doctissimum et bibliothecarium pontificum, cum adversus Laurentium Vallam contenderet de veritate historiae Constantinianae, tam confidenter affirmasse, Miltiadem a Maxentio vel Maximino occisum esse. Unus certe Optatus quam id falsum sit, non obscure demonstrat. Porro oportet etiam consarcinatos centuriarum (ut vocantur) historiae Ecclesiasticae parum attente hunc Optati locum legisse; cum in centur. 4, cap. 10, dubitantes annt. hunc Maternum et Marimum videri fuisse episcopos in Gallia vel in Italia. Sed multo magis Calvinus sese et a nos multos fefellit, cum non observavit Arelatensem episcopum cum Miltiade Rom. iudicem sedisse in hac causa, proptereaque flagit iudicem potius fuisse ipsius appellationis, quod tamen lex iudiciorum minime pateretur. Denique Augustinus decies testatur in Arelatensi concilio, ubi causa Caeciliani et Donati rursus acta est, alios, inquam, quam qui Romae fuerant episcopos iudices fuisse. Sed neque memoria antiquitatis patitur ut Arelatensem dicamus ambitiose supra Rom. episcopum, a Constantino fuisse evectum. Et cur non potius Calvinus id fingit de Syracusio episcopo, ad quem (ut mox dicam) nominatim scripsit Constantinus, ut de hac causa jam Romae iudicata, in Arelatensi concilio cognoscat? Sane ante tempora Donati, Cyprianus Carthagenensis agnoverat Martianum quemdam Arelatensem episcopum, qui Novatianus erat, abs Stephano episcopo Rom. castigari debere. Et multis post Constantinum annis, cum quidam Hilarius Arelatensis in Gallia contemneret auctoritatem Leonis Papae, imp. Valentinianus in edita lege testatus est, quam id ferendum non esset. Scribebat tempore Optati Ausonius *Gallula Roma, Arelas*, cum diminutivo verbo blande significare vellet Arelatem esse veluti Romulam, hoc est, quamdam in Gallia Romam. Sed tamen sciebat non nisi coloniam esse, quae supra suam Metropolim non assurgeret.

Quod attinet ad Rheticiam Augustodunensem, existimo factum esse non modo per urbis illius (quae ut caput erat Heduerum, sic Constantino tam grata fuit, ut et Flavia dicta sit) dignitatem, sed et personae meritum, ut Rheticius lectus sit qui iudex esset cum Miltiade, nam et eum litteratum fuisse et inter Ecclesiasticos scriptores ejus temporis numerari scimus. Scripserat enim contra Novatianos, Donatistas persimiles: ut mirum sit, si hunc sibi iudicem dari voverint Donatistae, sed et sublimi ore scripsisse dissertationes in cantica ait Hieronymus in epistola ad Florent. Idem tamen in epistola ad Marcellum, licet eum eloquentem fuisse fateatur, tamen ineptum interpretem vocat. Caeterum quod ad historiam hujus loci attinet, addit, abs Constantino imperatore sub Sylvestro episcopo missum esse Romam ob causam Montensium. Pro Sylvestro dicere debuit Miltiadem. Montenses vocat Donatistas. Sed nondum ita vocabantur, cum Rheticius Romam venit. Sane Augustinus, lib. 1. contra Julianum cap. 2, recitans **128** quamdam illius sententiam de baptismo, ita praefatur: *Rheticiam ab Augustoduno episcopum magnae fuisse auctoritatis in Ecclesia tempore episcopatus sui gesta illa Ecclesiastica nobis indicant quando in urbe Roma, Miltiade Apostolicæ sedis episcopo praesidente, cum aliis iudex interfuit, Donatumque damnavit, qui prior auctor Donatistarum schismatis fuit et Caecilianum episcopum Ecclesiae Carthagenensis absolvit.* Jam vero etiam pertinet ad illustrandam hanc historiam, quod hic Augustinus ait Miltiadem illum praesedissem in hoc iudicio. Donatistae tantum sibi ex Gallia dari iudices petierant. Constantinus vero jam tum sensit, Romani episcopi cognitionem esse debere. Atque hic quidem videtur allegisse suo arbitrio quindecim illos Italos episcopos tanquam assessores: neque tamen audent Donatistae reclamare, aut tale iudicium recusare, tametsi aliud maluissent. Inter illos Italos Optatus numerat quosdam qui fuerunt Galliae Togatae

et Casalpinae ut olim a Romanis vocabatur: ut Marcellum Medio-anensem, Vala igitur sunt Chronica Mediolanensis etiam ea, quae aliqui fidelissima esse credunt, ut Bassinae, in quibus scriptum est, Marcellum mortuum esse anno Christi 268. Atqui Optatus testatur Romae iudicem sedisse anno 515. Consequens etiam est fabulosum esse quicquid in his traditum est de quodam Fa-torgio, qui eo 190 anno 515, dicitur creatus episcopus Mediolanensis. Optatus inter episcopos Italos numerat Florianum a *Suaui*. Existimo legendum esse a *Catena*: quae nobilis prope Ravennam civitas est in ea Italia parte, quam olim Galliam Togatam vocabant, sicut et Mediolanum. Quod autem sit *Suaui*, nescio.

Pag. 25 et 24. Porro, cum Optatus narrat Donatum esse damnatum, mecum e debemus fuisse Donatum a Casalpina, ut Augustinus in brev. significat, eumque ex accusatore factum esse reum, quia fortasse Caecilianus recriminatione usus sit, neque tamen simplex traditionis erimen (sicuti iure potuit) voluit in adversarium retorquere, sed graviori et magis Theologica criminatione usus est. Optatus recitat forasdam sententiam, qua Donatus primam damnatus, et Caecilianus absolutus sit a Miltiade et ejus collegis. Addendum porro est quod Augustinus in epistola clxvii praeterea recitat, sapienter et benigne ab eodem Miltiade oblatum fuisse Donatistis, qui respicere velent et ad Ecclesiam redire. Id vero quia latius exposui in historia colat. Carthagen., eo lectorem non remittam. Caeterum admonebo observanda esse duo capita illius adversus Donatum sententiae, quae ait eum rebaptizasse, et Episcopis lapsis manum imposuisse, ac utrumque ab Ecclesia alienum esse pronuntiat. Quod ad primum attinet, observandum est, id pronuntiarum Romae, ubi etiam vetus illud Cypriani concilium de rebaptizandis iis, qui ab hereticis baptizati fuerant, semper reprobatum fuit, et sententiam Miltiadis hac de re confirmavit Nicenum deinde concilium, adhibita tamen quadam distinctione propter Paulianos, ut alibi dictum est. Obscurius est, quod damnatus Donatus, quia episcopis lapsis manum imposuerit: idque etiam dicitur esse alienum. Triplex olim fuit impositio manuum. Imponebantur manus baptizatis. Augustinos autem, lib. iii de baptis. contra Donat. cap. 16, *Manuum, inquit, impositio non sicuti baptismus, repeti non potest.* Secundo imponebantur manus lapsis poenitentibus, quibus post exomologesim pax dabatur. Etsi autem in Africa diu existimarint antistites (sicuti Augustinus indicat) talem poenitentiam iterandam non esse non magis quam baptismum: tamen lapsis poenitentibus semel saltem dandam esse pacem manus: quae imponendas, qui negasset, Novatianus fuisse: Donatum prope fuisse Novatianum facile dixero. Sed damnari quia non fuerit quis dixerit? Ergo cum damnatur a Miltiade, quia lapsis Episcopis manum imposuerit, et id factum a Donato, dicitur ab Ecclesia alienum, intelligitur alia quaedam manuum impositio. Nempe tertia fuit ea, quae ad ordinationem episcoporum pertinebat. Hanc autem non magis quam baptismum repeti et iterari debere veteres iudicaverunt. Ergo si episcopis lapsis in haeresim, posteaque poenitentibus pax daretur impositione manuum, non erant, si in suo gradu manerent, iterum ordinandi, proptereaque non erat iterum iis ea manus imponenda; nam prior ordinatio sufficiebat. Sequitur apud Optatum: *Caecilianus omnium supra memoratorum sententiis innocens est pronuntiatas, etc.*

Hae ipsa sunt verba, quae deinde in collatione Carthagenensi recitata sic perculerunt Donatistas, multa impudenter alioqui fingentes de damnatione Caeciliani, ut cum hoc Optati testimonium elevare non auderent (fuit enim jam tum maxima in Africa auctoritatis et fidei Optatus), tandem obtulerunt attoniti. Testis est Augustinus in breviculo collect. ad finem, ubi tamen non integra recitantur verba Optati. Desideratur enim verbum hoc, *sententiis*. Quam

vis ergo tam impudenter fuerint Donatistæ, ut cum fingerent et maculantur, a Constantino dicitur non fuisse Cecilianum, Optati, cujus testimonio ut volebant, verba depravare cavillando comiti sint, ut mox ostendebat tamen eorum impudentia, que maxima fuit, tanta non fuit, ut eorum auderent fingere Romæ damnatum fuisse. Quo mox sibi obrepit, cum hæc de his pulcherrimè in Gallia ad confitentem et gloriose scripsisse quendam Marcelinum, hominem atque Eusebium et de novo novorum ministrorum ordine egrè quam in suo ad Viretum libro Galli scripserit, et eleganter rescripto, de *disciplina Ecclesiastica*. In quo cum illa multa ab omni fide et veritate historia Ecclesiastica valde aliena, tum illud impudens affirmari narrarique a abbo, abs Milicade, Rhetico et Mariano episcopis judicibus, non modo damnatum esse Cecilianum, sed et abdicare coactum. Nihil de legi quidem possit, quod magis evidenter falsum sit. Rursus ad Optatum, loquitur Pag. 24, *ad quam appellationem Constantinus Imp. sic respondit, o rabida, etc.* Hunc locum in priori editione emendavi, atque etiam hanc emendavi, additis ex antiquo exemplari, his, que desiderabantur, *ve hoc, appellationem interposuerunt: utque ita probare rejiciendam esse eandem abboqui eruditè et ingeniosi Interpretis legum conjecturam, divinando fingenti ex falsa notarum suspitione quamdam novam lectionem, que tamen non consistat. Id cum abbo satis ostenderem, eundè nihil repetam. Abboqui modo, quod Augustinus in epist. cxxv ad Donatistarum rabide in Cecilianum ora fuisse: ut in eis jam mirerem Constantiano, rabidam furoris audaciam in eis habuisse. Venit etiam nunc in mentem mihi quædam lex Valentiniani Imp. de quodam Constantino episcopo, qui in septingenti episcoporum synodo damnatus a synodo præfectum urbis, Valentinianus rescribat, illicitam appellationem pena penitentia coercendam esse, que pauperibus exigeretur. L. 19 C. Th. Quorum prell. non recip.*

Foot. A. C. Optatus, *Eodem tempore, etc.* In hoc edendo jussi ante hæc verba appungi locum Vaticanum, ut significarem mihi valde aliquid deesse et desiderari a te: hæc verba. Nam cum propius considero totam, que de hoc agitur, historiam, sentio non posse hæc coniungi cum his que proxime præcedunt: non intellectus est abboqui annos, quibus causa Cecilianæ rursus acta et definita sit in synodo Arelatensi, de qua que judicata Mediolani ab ipso Constantino. Ad cuius decessum Mediolanensis judicis tempus referre non esse sic hæc que in Optato sequuntur, *eodem tempore, etc.* Itaque suspicarer quod de eo iudicio sicuti et de Arelate si Optatus insererat, deletum abs Donatistis fuit, qui Optati libros misere contaminarunt. Sed rursus dubito, cum Optatus, ut in Numidicæ angulo, inclusus, quidquid hæc de re delatit, ceiverit scripturæ. Nam in collatione Carthaginiensi cum adversus Donatistas recitaretur testimonium Optati de absoluteione Cecilianæ, nihil de iudicio Arelatensi aut Mediolanensi recitatur, quod tamen præteritum non fuisset, si fuisset ab Optato expressum. Et in epist. erat in ea collatione querere quid senserit Optatus hoc loco, si appropinquo paulo ante Constantiano absoluteo fuisse Cecilianum scripsisset. An dixerit jam contra Donatistas suppressisse, ac delivisse quod ea de re scripserat Optatum? Verum vult scire, aliunde repetere licet quod hic desiderari dixi. Et quemadmodum Constantinus, contra, quamvis id digne ferre se potest tulerat peti abs se iudices in causa Cecilianæ, tamen iudices Ecclesiasticos dedit, qui et abboqui iudices (ut nostri loquuntur) comperit: sic jam quamvis indignabundus excusaret rebellem esse Donatistarum provocandum perverum: tamen appellatorem uti tum se advertebat, cujus cogitationem recitat ad synodum Arelatensem, in qua jubet alios de hac causa episcopos rursus cognoscere. Id totis nateat et iuramentis Augustinus, ut patet in scilicet locis præcipue indicat. Cæterum adjectum prædiximus est vulgare, et

A hinc tamen in primis pertinet: extere lib. x. historie Eusebii, in eorum rescriptum Constantium ad Christum Syracusanum episcopum, quem ex Sicilia cum exsolus alius jubet proficisci ad illam synodum Arelatensem iudicaturus cum alijs suis collegis de causa Cecilianæ. Ac quidem mandat, ut id fiat intra Kalendas Augusti: sed quo anno? Quia rescriptum Constantium non habet consules subscriptos, difficile est id divinare. Sed non tenere suspicari factum id esse Volusiano et Anniano Cass. hoc est, anno, post iudicium Romanum proximo, quo etiam anno, in Kal. Novemb. memini Treveris edidisse legem quædam de appellatorem recipiendis, L. 1 C. Th. de appellat. Porro Constantinus, in illo suo ad Christum rescripto, non modo aperte provocationem Donatistarum non lasumat rabidi furoris, sed ne Donatistis quidem nonumat. Simpliciter autem et placide narrat, eos qui Romæ iudicati sint, nolle stare rebus iudicatis, quia contendunt, causa nondum satis cognita, iudices precipitasse sententiam. Mandat ergo, ut cum ex variis et infantijs (sicuti aut) locis episcopos convenire in urbem Arelatensem iusserit, communi iudicio finis imponatur huic controversie, causa diligenter cognita et parte utraque audita. Dolendum est acta ejus synodi Arelatensis intercedisse. Ego aliquando eorum fragmenta quædam nactus eram, sed valde mendosa: ex quibus tamen ducitur, illi synodo, præfuisse Silvestrum, mortuo Milicade. In conciliorum farragine vulgari recitantur quædam decreta concilii Arelatensis, quod dicitur esse primum. Sed abortiva plerumque valentur. Inter ea proponitur unum, quod Arianorum meminit, atque in 129 etiam allegatur a Gratiano, de consecrat. distinct. 4. Similiter et abs Melchioribus conscriptionibus cæcurniarum. Atqui nondum erat nomen Arianorum, quo tempore primum coit synodus Arelatensis, de qua querimus. Ergo libenter abbo canonem illum in antiquis et manuscriptis exemplaribus (ut testatur postrema eorum Conciliorum editio) minus corruptum esse, et præ *Arianis* legi *Afris*. Legitur et in ea farragine quippam, quod ad causam Cecilianæ accedit: nempe, eos, qui sacras literas tradidisse convicti erant, deponendos esse. Convincti autem debere, non in his verbis, sed actorum publicorum fide. Subiicitur et quippam de his qui eos ordinant, sed magnum esse hoc fragmentum vel inde apparet, quod inseratur hæc clausula *ut dicitur*. Atqui ea de re nihil præterea dictum ibi legitur. Dolendum est, et valde profecto dolendum, tam nunc esse mutilam et contaminatam veteris Ecclesiæ memoriam: tanque huius rei nullam emam eos gerere, qui tantum tamen et hauriunt et abigerunt ex opibus Ecclesiasticis, que ad totam monumentorum restitutionem et conservationem erant aliqua saltem ex parte impendenda.

Consistit in Arelatensi concilio rursus absolutum fuisse Cecilianum, damnatum vero Donatum: itaque propterea Donatistas a pellasse Constantinum Major præfecto, quam antea causa rejicienda tam inopportune appellatorem erat. Sed passus est Constantinus sibi persuadere, ut actum agi pateretur, et ipse cognosceret. Ergo Mediolani Constantium de hac causa iudicasse ait Augustinus, epist. cxxv. Quis vero iudicavit? Repetendum id est ex alio Augustini loco, hoc est, ex lib. vii. contra Crescon. cap. 74, ubi recitantur epistola rursus Constantium earrantis sisse (ut loquuntur) inter partes cognovisse, et innocentem Cecilianum comperisse post exsecrabilia iudicia: *Perrub*, inquit, *Cecilianum enim innocentem præditum, ac debita reliquias sua offerre servitorem, eque ita ut oportuit, servientem*. Sed quo tempore ad iudicatum est? dicit id quæsitum. Non enim facile statimque occurrit, et misere discessit huius historie lacera membra. Tamen non vult in mentem quod Augustinus in lib. contra Donat. cont. coll. cap. 75, scribit Constantium de Cecilianæ purgatione scrip-

uisse 4 idus Novembr. Sobino et Rufino Coss. Ergo quarto anno postea quam hæc causa ex Africa ad Constantinum relata primum fuit, vix tantum delimita postremo est. Pag. 24 et 25. Jam vero commo le subieceretur, quod apud Optatum sequitur, *eodem tempore idem Donatus petiit*, etc. Hic vero ille locus est, quem Donatistæ in collatione Carthaginensi impudenter cavillando detorquere conati sunt. Digna est eorum futilitas, quæ exposatur. Augustinus in brev. paulo ante finem. *Petiit, inquit, Optatum legi, unde se probaturos dicebant, Cæcilianum ab imperatore damnatum; recitatus est Optatus recitantibus Donatistis, ubi ait: eodem tempore idem Donatus petiit, ut ei reverti licuisset, et ad Carthaginem occederet, tunc a Philomeno suffragatore ejus Imperatori suggestum est, ut bono pacis Cæcilianus Brixia rediretur, et factum est. In quibus verbis Optati cum omnino nulla Cæcilianii damnatio, sicuti illi demonstraturos se esse promiserant, reperiri potuisset: jussit cognitor totam paginam recitari, ut de superioribus et inferioribus verbis, voluntas ejus qui scripserat, nosceretur. Et ex officio recitatum est: Cæcilianus omnium supra memoratorum sententiis innocens est pronuntiatus. Quod cum recitaretur, Donatistæ dixerunt, hoc se non petiisse recitari, stomachantes adversus eos, qui risum tenere non poterant, cum audiissent, quam apertam contra seipsos paginam protulissent. Deinde cum illis verbis, quæ ipsi recitaverant, extenuasse dicerent Optatum damnationem Constantini, et exprimere noluisse: flagitatum est ab eis, ut aliunde manifestum legerent, quod ab illo dicebant extenuatum.* Hæc Augustinus, in quo emendavi quod mendose videtur ex Optato recitare, veluti cum *pro suffragatore* suppositum est *suggestore*. Suffragii et suffragatoris verbum juris studiosis notum est in hac significatione. Porro non gravabor adjicere alterum Augustini locum, cum Augustinus non gravatus sit sæpius hanc rem recitare. In lib. ad Donatist. post. collat. cap. 31, inquit: *Milevitanae Ecclesiae Catholicum episcopum Optatum recitandum putaverunt, pollicentes inde se probaturos Cæcilianum ab imperatore damnatum. Quæ lectio cum magis contra eos recitaretur, nemo risum potuit continere. Quod pro se legi voluerunt, ambiguum fuit. Unde cum rectissime cognitor jussisset paulo superius recitari, ut inde si possent verba illa clarescerent, hoc recitatum est, quod nolebant: hoc est, Cæcilianum fuisse purgatum, nec, sicut jactaverant, damnatum. Sed Brixia, bono pacis, retentum. Hoc cum dixissent, illis verbis Optatum damnationem Cæcilianii extenuare voluisse, dictum est eis, ut evidentem Cæcilianii damnationem aliunde recitarent: ut ab Optato eam extenuatam esse posset ostendi, qui apertissime scripserat Cæcilianum fuisse purgatum. Tertio idem Augustinus, in ep. st. CLII. Protulerunt, inquit, codicem Optati, unde probarent Cæcilianum ab imperatore damnatum. Qui codex cum contra illos legeretur, et magis ostenderet Cæcilianum fuisse purgatum, ab omnibus risi sunt.*

Hanc ego rem et historiam nunc inuteo, quia alioqui præterii in descriptione collationis Carthaginensis, ejus tunc partem alteram præcipuam, quæ majorem quæstionem de Ecclesia continebat, tantum sum persecutus. Ut autem in ea quoque quæstione, collatores Catholicos et Donatistas alias ostendi non semper satis acutos dialecticos fuisse, sic jam cogor fateri in quæstione facti, hoc est, cum quærebatur, an Cæcilianus damnatus absolutusve fuisset, cum Optatum recitasset, minime acres fuisse in congressu. Quærebatur an abs Constantino damnatum esse Cæcilianum scripserat Optatus. Donatistæ, ut id evincerent, protulerunt, scripsisse, *bono pacis esse retentum Brixia*. Facilis erat responsio, eaque multplex. Primum enim non potuit Optatus id scribere, quin paulo ante aliquid de sententia Mediolanensi si aliquid scriberet. Sed fingamus sane Optatum scripsisse consequens, non antecedens, an non exstabant alii scriptores testesque judicii Mediolanensis? Pag. 25. Deinde cum Optatus ait, *bono pacis, Cæcilianum*

Brixia esse retentum, non significat propterea fuisse damnatum. Immo vero illud *bono pacis* significat aliam plane ejus retentionis causam fuisse. Postremo quantumvis dicit fuisse retentum, tamen paulo post in eadem pagina aperte scribit Carthaginem prope-rasse ad suam patriam statim atque amulit Donatum Carthaginem esse reversum. Id Catholici objicere debebant ad refellendam cavillationem Donatistarum. Mirum vero curd cum illis omnia crederent, excusant quod Optatus scripserit a Milade absolutum fuisse Cæcilianum. Atqui Donatistæ id non negant: neque de Mediolanensi, sed de Constantini iudicio quæ-recatur. Irrisori veli menter hic fuisse Donatistas et Augustinum. At verendum est quid sit Catullus, resu inepto nihil esse ineptius. Certe qui scribit Cæcilianum esse a Milade absolutum, non propterea scribit a Constantino esse absolutum. Tanto ergo magis miror Donatistas obtulisse e, cum hic irriterentur. Cæcilio equidem tam fatuos et ineptos fuisse, quam non erant acres et acuti.

B *Ibid.* Redeo ad Optatum; ait: *hoc modo iterum renovellatæ sunt partes, malleo renovatæ.* Significat autem contentionem recrudus e novis partium studiis rursus inflammatam. Cæterum ut parum coherere valeat quod proxime subjicitur, *constat tamen*, e. c., sic res potius postulabat, postremo nunc ad ei legem Constantini non modo severissimam illam contra Donatistas, quam alibi commemorat Augustinus, sed et alteram indulgentissimam. Num idem Augustinus, in lib. contra Donat. post. collat. cap. 55, scribit Constantinum, Crispo et Constantino iterum Coss. litteras dedisse ad Valerium Vicarium de Donatistarum exilio soluto,isque vindicæ Deo relinquendis atque remittendis.

Crispus et Constantinus nobiliss. Cæsares, filii ipsius Constantini, iterum consules fuerunt anno nono post mortem Maxentii. Ergo saltem octo annis Donatistæ Constantinum imp. vexarunt, cum vexarent Cæcilianum. Cum autem quarto post anno coasse Nicænam synodum meminerim (cui Cæcilianum ex Africa unum interfuisse alibi annotavi) observo vix in Africa tragœdiam Donati intermissam fuisse, cum in Egypto cœpit Arius. Idem Augustinus in ep. CLII, ait Constantinum litteras dedisse ad Verinum Vicarium, in quibus Donatistas quidem graviter detestatur, sed tamen dicit de exilio relaxandos esse, et furori suo dimittendos, quia jam cœperat Deus in illos vindicare. Quo anno litteræ illæ scriptæ fuerint nescio. Sed secundo post Crispum et Constantinum Coss. iterum Coss. anno. Verinum fuisse præ estum urbi et successisse Valerio, in fastis consulum annotatum est.

Pag. 25 et 26. *Tunc Constantinus ad Ælianum.* Observandum est factum id esse posteaquam Cæcilianus in urbe (ut ait Optatus) purgatus est. hoc est, paulo postquam sententia Miltiadis episcopi Rom. est primum absolutus. Itaque istud *tunc* referendum est tantum ad id quod proxime præcedit de prima Cæcilianii purgatione atque absolutione, quæ Romæ fuit: non etiam ad reliqua, quæ multo posteriora sunt. Augustinus, in epist. CLII ait, non multo post Cæcilianum episcopali iudicio primo purgatum, Felicis causam ab Æliano proconsule examinatam esse. Factum autem id esse, quarto post illam purgationem mense inde colligo, quod Augustinus in lib. contra Donatum post. collat. cap. 55, narrat factum id esse xv kal. Mart. Volusiano et Anniano Coss. Etsi ergo provocassent Donatistæ a sententia Miltiadis, et causa illa principalis contra Cæcilianum etiam non penderet in synodo Arelatensi, tamen in Africa interea ipsius Felicis causa acta est. Sane jure civili vix ita liceret conjungere et permiscere præjudicia. Mirabilis autem rursus hic fuit quædam Donatistarum sive oblitio sive impudentia, qui in collat. Carthaginensi fingebant jactabantque Constantinum post illam ab Æliano causam judicatam, retractasse suam quam pro Cæciliano contra Donatistas sententiam protulisset. Atqui

n. nihil de ea cognoverat, et abnot primum post
 annu suam illam sententiam in Mediolanensi urbe
 fuit, nec parvo intervallo, sed tunc post optati
 Felix ab Aeliano absolutus fuisset, ut ait Augustinus
 re epist. cxi. Porro ut Optatus hoc narrat manilise
 Constantinum, ut de vita Petrus publice quaerentur,
 sic Augustinus, in epist. lxxviii, ait, publico iudicio

130 eum ac hinc discussum atque finitum esse.
 Publici huius iudicii vel quaestoris publice formam
 et modum describit hoc etiam loco Optatus, neque
 difficile esset interpreti in illis legim retinque
 legimus in versale cumulare multa, quae de veteri
 iudicio publicorum iudiciorum dicuntur: sed nunc
 ego non propro. Illud nimis dico, ex Optati loco
 posse enodari Constantino eodem de re agentis
 epistolam necesse scriptam, qualem recitat deus
 locus Augustinus, ubi pro Soteriano scribitur *Con-*
stantino pro Constantino et Constantino pro Soteriano
publicus est Soterius servus publicus. Quod porro Optatus
 dicit de Imperio scribit, Augustinus isdem in locis,
 hoc est, in epist. lxxviii, et lib. iii contra Crescon-
 cap. 70, modo mendose Vigintiun, ut sepe ali-
 modo recte legitur vocat, cumque Decurionem
Zepionem civitatis fuisse ait, et vero de eo loquitur
 Optatus cum ait, *Pependit sub metu constantinum im-*
mentum.

Pag. 26. Hic enim reus falsi fuit, quod diceretur
 falsi acta conscripsisse contra Felicem, et epistolam
 quondam Caelium falsavisse, ut testis est Augustinus,
 in l. de eo loqui videtur, cum in ep. cxi, loquitur
 de quodam suspensio in epistulis, ut etiam in gallis
 vexaretur, neque potuisse Felicem contumaciter, ne
 tanta disingua vel severitate quaereret. Legentium
 suspensio quidem, et minime tantum tortum fuisse,
 qua se dicit et esse Decurionem, significat Augustinus
 in epist. lxxviii, et lib. iii contra Crescon. cap.
 70, et convenit cum lege Theodosiana, L. omnes, C.
 de Decur. Missum quem esse ad comitatum Con-
 stantiam, cum crimen esset confessus. De eo etiam
 aliquid pronuntiasse Arianum cum Felice a absol-
 veret, Augustinus si nullus, qui et totalem veritas
 sententiam illam recitat, quibus Optatus Super-
 stationatum autem cum hoc nominat Optatus, obser-
 vationis, Stationarios fuisse ex Cohortaliis, hoc est
 officialibus Praesidi, tanquam dicas apparitores,
 qui dispositi per Provincias certis locis, denun-
 tiant non solum quod agerent, quorumque pro-
 pterea d. force et vile nomen verum apponitur in
 laeis legum, ubi et Stationariorum, frequens est
 nomen, L. vi, C. de D. gall. L. i, C. de Cohortal., et
 l. i, C. Th., de Cur. publ., et l. si quis in hoc C. Th.,
 de episcop. et Cler. Porro noster Remodus eruditus
 juris interpret, totum locum Optati locum recitat in
 ty vior. cap. II, ut probet quaestionem olim de reo
 publice habitam esse; sed falleretur qui ad Felicem
 tempore dicit hoc Optati verba, *Pependit sub metu*
constantinum representum. Immo Felicem absentem
 fuisse ab Aeliano absolutum testatur Augustinus in
 locis collat, ad locum. Quod obiter dico, quia valeo
 discussiones quosque vras falsi in his locis hae loca.
 Ergo que tunc potui, nunc comitas sum cum in ordi-
 nem redigere, que perturbata erat, et que erat
 continue permixta, et citare ad pie explicare exponere,
 praesertim cum etiam viderem aliqui hystoria ecclie-
 siasticae scriptores hanc rem totam, que memoria
 injurios digna est, non satis exposuisse. Multa sunt
 huius generis in hystoria veteris Ecclesiae indigne
 contaminata.

IN LIBRUM SECUNDUM.

Pag. 29. Optatus disputans de Ecclesia Catholica,
 et in principio huius libri aliquot provincias orbis
 Christiani enumerans, meminit triam Paenitentiam
 et neque Syriarum et duorum Armeniaarum, nempe
 etiam sepe una provincia, que aliqui nunc hie
 patet, in duas aut tres dividebatur, et singulis
 proprius praeses dabatur. Sic Maecet juriscors., in

A Hic in de Offic. assess., et etiam esse de Germania
 et Mysia; sic Papirius, in l. ix de postul., meminit
 provinciarum ejusdem nominis. Aquitane duplitas
 h. et in monte in Baeratio Antonina. Porro cum
 Optatus subjicit Catholicam esse Ecclesiam, que sit
 rationabilis, videtur rationabilem appellere, que non
 tam occis certatur quam ratione, hoc est, mente et
 intellectu comprehendatur. Pag. 30. De appellatione
 Catholice plura dixi in hystoria collat. Cath. Opta-
 tus d. inde suam Ecclesiam probat esse Catholicam
 partem, quia consentiat cum Romana: Romanam
 autem jam inde a Petro perpetua successione epis-
 copum conservasse consensionem doctrinam, et veluti
 fundamentum et corpus aeterni a. osco. et. Pag. 31.
 Sic enumerat Optatus episcopos Romanos, ut et
 similes eam legum eod. in hae context Augustinus
 in epist. clxv, et simili argumento ante Optatum usus
 erat Irenaeus et Origenes. Sed admonendi iterum
 sumus hae verba, *Damaso Sincius hodie*, videri non
 esse Optati, sed aliquis paulo post eum Scripturis.

B Nam constat Optatum scripsisse hos libros circa an-
 num 370. Sincium vero illum non fuisse creatum
 episcopum ante annum 385, ut antea dictum est.
 Constat Optatum scripsisse hos libros imperante Va-
 lentianiano, ut Hieronymus testis est. Atque deinde
 imperante Theodosio adhuc vixisse Damasum etiam
 constat, et ipsa lex Theodosiana, de summa Trinitate
 et fide Catholica id testatur. Pag. 52. Quod Optatus
 dicit de commercio Formatarum, significat epistolas
 illas communicatorias certa forma conceptas, quas
 tanquam fidei suae tesseras et consensionis symbola,
 episcopi orthodoxi mittebant ad Romanum. Sic For-
 matas appellari testatur ipse Augustinus in epist.
 cxviii. Sed et disputans cum Fortunio Donatista
 jecante suam Ecclesiam esse Catholicam, quaesivit
 utrum tales Formatas epistolas posset, quo vellet
 dare. Sic enim facillime illam terminari posse que-
 stionem.

Pag. 51. Quod paulo ante scriptum legitur in
 Optato, Petrum, quia apostolorum caput fuerit ap-
 pellatum esse *Cephan*, dixi alibi sollecissimum esse
 hominis soviantis vocem Syriacam, que significat
Petrum, esse Graecam *κεφαλη*, que *caput* significat.
 Sed suspicor hae verba, unde et *Cephas appellatus*
 est, esse meate alicuius glosse ad marginem tenere
 ascriptae, et deinde ab Librariis contextui insertae.
 Certe Optatus libro septimo simpliciter ait Petrum
 fuisse caput Apostolorum, neque praeterea quidquam
 adjicit. Veritatem episcopalis coronae fuisse ad Va-
 lentianum imp. in Nov. de ordinat. episcop. Prae-
 terea multa similia, que passim occurrunt, ut redeam
 ad notas in secundum Optati librum, in quibus id id
 dissimulare non possum valde insolens videri posse,
 Pag. 55. quod Optatus illud Pauli ad Romanos *me-*
morius sanctorum communicantes detrahet ad Basi-
 licas Rom. Ecclesiae. In Graeco exemplari Pauline
 epistola est *μνημεις*, id est, *necessitatibus*. Latini
 videntur legisse *μνημεις* qui verterunt *memorias*. Sed

D notum est, Optatum interpretari de templis Marty-
 rum, que memoriae dicebantur, quasi dicas monu-
 menta. Turrianus allegat antiquum librum Eustrati
 Constantiopolitani, qui eam Pauli locum referant
 ad memoriam Christianorum defunctorum, pro qui-
 bus orandum sit. Pag. 54. Optatus paulo post indi-
 cat, cur Donatista Romae dicti sunt Montenses. Sic
 Hieronymus in Liberico ait scitatos Donati Car-
 thagocensis a quibusdam vocati Montenses, quia
 Ecclesiam Romae primam in monte habere cuperint.
 Idem adversus Lucifer. nominat Montenses sive
 Campates. Ac quidem Erasmo assentior, Campates
 sive Campenses cum adpessse quendam abusionem ad
 Montenses. Sed nunquam dixerit, quod Erasimus
 dicit Montenses dictos esse a Montano, scilicet neque
 Epiphano subscribam scribitur in suo A. c. c. c. c.
μνημεις Romae vocari *μνημεις*. De Nativitatis
 manifesto errore dicit, quod de Donatista etiam
 erat. Augustinus, in lib. de Unit. cap. 5, Romae loca

vocat Montenses sive Rupitanos. Credo alteram fuisse A allusionem ludibri causa. Idem, in epist. clxv, de quodam episcopo Donatista loquens: *Prasidens, inquit, paucis Afris, in urbe Roma, Montensium sive Cuzupitarum vocabulum propagavit.* Suspicio legendum esse, *Rupitarum*. Prætereo quod memini in quadam etiam lege Honorii, l. xliii. C. Th., de Hæret. scriptum quoque est, Donatistas etiam vocari Montenses. Adijciam potius quod Augustinus in lib. de Hæresib. *Isto, inquit, hæretici in urbe Roma Montenses vocantur, quibus hinc ex Africa solent episcopum mittere, aut hinc illuc Afri episcopi eorum pergere, si forte eum ibi ordinare placuisset.* Ac quidem Optatus hoc loco numerat et nominat quosdam ibi ordinaros. Inter quos cum meminit Macrobi, venit mihi in mentem, quod Gennadius scripsit sese ex scriptis Optati cognovisse, Macrobiium (qui cum adhuc Presbyter esset in Ecclesia Dei, scripserat librum ad confessores et virgines), postea Donatianorum in urbe Roma sive Montensium episcopum occultum fuisse.

Pag. 37. In hoc Optati libro ante illa verba, *nam et fontem*, jussi lacunam asteriscis notari, ut significarem multa deesse, sicuti et pag. seq. ante hæc verba, *Restat*. Ne quis hic miretur alioqui tum et jejunam et abruptam et imperfectam esse disputationem de Ecclesia ejusque dotibus et insignibus. Quod paulo post ait Optatus, Donatistas non rebaptizare post socios suos in peccato detectos: inepte vir quidam doctissimus annotavit intelligi de Maximianistis. Nam post retatem Optati accidit illud inter Primitianum et Maximianum Donatistas dissidium, quod quidem inter hos schismaticos novi schismatis principium fuit, cum utraque pars obtenderet sui generis concilium, illa Carthaginense, hæc Bagaiense, et tamen neutra quidquam alterius baptismi detraheret. Nihil est quod Donatistas sapiens objiciat Augustinus rebaptizantibus post Catholicos. Sed Optatus non potuit objicere quod nondum erat; vidit tamen aliquid non dissimile, quod hic objicit. Historiam illam Maximianistarum integram exponit Augustinus in lib. de Gest. cum Emer. et lib. iv contra Crescon. cap. 40, et lib. iii, cap. 55 et 56, sed et in Psalm. xxxvi, pag. 26. Optatus ait Donatistas non præterire in sacramentorum mysterio quiddam legitimum: significat autem solemnem formulam illius (ut etiam vocabatur) canonicæ preceationis, qua dicitur offerri sacrificium pro una Ecclesia in toto orbe diffusa. Sic et lib. iii, ait eos non potuisse prætermittere illud legitimum *pax vobiscum*. Et libro iv, ait eos etiam usos in baptismo fuisse solemni formula illius ecclesiastici exorcismi, *maledicte, exi foras*. Sic Cyprianus scribit Novatianos in baptismo non ausos esse præterire solemnem illam stipulationem, **131** *credis remissionem peccatorum?* tametsi hanc ipsi remissionem non crederent. Sic et Augustinus significat Pelagianos in baptismo puerorum adhibuisse illam quoque formulam *abrenuntias satanæ?* cum tamen alioqui negarent pueros aliquo originali peccato obstringi. Immo Firmilianus ad Cyprianum scribens ostendit diabolum quoque ipsum, cum per obsessam quamdam vatem etiam baptizaret, observasse verba solemniâ atque usitata. Denique Augustinus, lib. ii de Bono persev. cap. 43, disputans contra Pelagianos tacite significat eos aliquid ex ecclesiastica formula Eucharistiæ repetiisse quod objicerent; sed ipse sic eam interpretatur, ut adversus illos contorqueat. *Quod ergo, inquit, in sacramentis fidelium dicitur, ut sursum corda habeamus ad Dominum, munus est Domini: de quo munere ipsi Domino Deo nostro gratias agere a sacerdote post hanc vocem, quibus hoc dicitur, admonentur, et dignum et justum esse respondent.*

Pag. 40 et 41. Porro quod Optatus narrat de Juliano Apostata, qui Donatistas faverit, a quibus appellatus atque laudatus est, latius exponitur ab Augustino in epist. 148 et 166, et lib. ii contra Petil., cap. 83 et 92. Sane libro xvi Cod. Theod., Tit. v, cap. 57, in quadam Constitutione Honorii ibi mentio

capitulum r-scripti, quod Donatiste ab hoc Juliano impetrasse dicebantur.

Pag. 42. Quod paulo post Optatus narrat de Diacou in altari occisis, simile est quod Augustinus narrat lib. iii contra Crescon., cap. 45. Sed et illam Donatistarum persequutionem, quæ a Optato significat eos, sese appellasse columbas, Catholicos vero vocasse vulture, adijciam quod Augustinus, lib. ii contra Petil., cap. 85. *Ita, inquit, mox et meus cum pullos rapere et terrere non voluerit, Columbum se nominat.* Denique quod subjicit Optatus Donatistas Eucharistiam proculcare voluisse, Victor Uccensis non dissimile quippim suis temporibus in Africa rursus accidisse narrat: ut hæc quoque in parte Vandalos illos Arianos cum Donatistas comparari posse intelligamus. Verum id repetatur ex libris ipsius Victoris, quos nunc cum Optato edidimus.

IN LIBRUM TERTIUM.

Pag. 50. In editione Germanica totus hic lib. iii, sic transpositis paginis, confusus et perturbatus fuerat, ut nunquam magis fuerint permixta Sibylæ folia, cum fierent (ut ait Poeta) rapidis ludibria ventis. Ego in priori editione Parisiensi, beneficio ejus exemplaris quo utebar, restitui aliquot paginas suo quisque loco. In hac editione rursus, totidem restitui suo ordine, quæ etiam tum temere confuse et transposite jacebant, idque feci auxilio Tibiani codicis. Certe quamdiu illæ, quas dixi, metatheses paginarum miscabant omnia, vix ulla intelligi poterat sententia hujusce libri: hæcque agnoscentium mirabilem olim fuisse sive incuriam, sive incertiam librario-rum, qui libros non tam describere videbantur quam discernere, ut catuli qui lacerant panniculos, sicuti ait Plato quodam loco. Nunc spero tamen sic librum istum esse in integrum restitutum, ut lector nostræ hujus editionis fructum statim agiturus sit. Quod ad rem attinet: hic agitur causa Macarii Præfecti, propter ejus animadversiones capitales, Donatistæ odiose declamabant, Ecclesiam nostrorum esse sanguinariam, neque jam Ecclesiam Catholicam, sed Macarianam vocabant, ut scribit Augustinus in epist. clxi. Idem in eisd. clxiv ad Emeritum Donatistam: *nos, inquit, appellatis Macarianos.* Denique ut Catholicici, Donatistas vocabant partem Donati: sic Donatistæ, Catholicos, partem Macarii. Testis est Augustinus, lib. ii contra Petil., c. 59. Injusta tamen erat recriminatio aut retahatio. Nam ipsi Donatistæ sese ab initio vocarant partem Donati, ut Optatus hic probat. Catholicici numquam se dixerant esse partium Macarii.

Porro, ut Augustinus causam ipsius quoque Cæcilianii, quæ etsi bona esset, tamen personalis erat, conatus est semper separare ab Ecclesiæ causa, sic et ipsius Macarii, unde et in epist. ccm, ad Maximianum Donatistam: *Nec tu, inquit, objicias tempora Macariana, nec ego sævitiam circumcellionum. Si hoc ad te non pertinet, nec illud ad me.* Non dissimilis est actio Optati. Illud modo adijcio, exstare quamdam Arcadii et Honorii legem, l. xxxi C. Th., de Episc. et Cleric., quæ huc pertinere videtur, cum iudicibus Africanis præsidium armate apparitionis tribuit adversus eos, qui vi irruerant in ecclesias, earumque clericos affligebant.

Pag. 52. Quod post principium hujus libri Optatus dicit de hoc verbo *ἐχθρός* in editione Germanica tam erat depravatum, ut monstrum quoddam esse videretur. Erat enim in ea scriptum *Xort*. Ego jam in priori editione Parisiensi id emendavi atque restitui, simulque ad marginem ascripsi locum Augustini, qui latius exponit mysterium, quod Optatus hic subesse significat. Locus ille Augustini est lib. xviii de Civit. Dei, cap. 25. Nunc, ne quis existimet, ab Optato, quiddam istud est, inventum aut confictum esse, adijcio, ipsum antea Tertullianum in lib. de Baptismo, illius meminisse.

Pag. 52. Optatus delenda abigitur verba laudæ Pro-

phata cap. 22, ut que simpliciter dicta sunt vel de Judæa que vocatur vallus, vel de urbe Jerusalem, cui denuntatur tristes aliqua clades et vastitas, contorquet adversus factionem Donatistarum in Africa. Nescio, qua Optatus usus sit translatione vel interpretatione Isaiæ. Sed dissimulare non possum, valde ab ejus Propheeta et sententiis et verbis alienum esse quod affirmat. Credo etiam librorum esse quendam periculis, et cum hic Isaiam ab egibus, *templum ponit pro lecta*, et *ingram* pro *fragram*. Sed non suscepimus omnia quæ Optatus, ex sacris litteris vel præpositere erant vel inepte repetit (quod vitium fuit illius et aetatis et regionis) corrigere.

Pag. 55 et 54. Quod Optatus ait de monte Sion, in cuius vertice erant septem synagoga, et in quo post victorias Vespasiani Imp. vix antiquiorum (ut ait resant) (sic enim emendavi ex Titiano libro) videri turrim, habet ea res aliquid quod historicè studiosus observet. Ipse Hieronymus, in Jeremiæ cap. XIV, scribit Judæorum civitatem in uteros cineres collapsam esse, cujus ruinae ad consummationem usque sæculi permansuræ sunt. Sane post tempora Vespasiani, quibus urbs illa excisa et everta fuit annis prope quinquaginta, Adrianus Imp. sic eam rursus restitavit, ut non videretur urbem instaurare, sed pace civium extruere intelligeretur. Itaque et nomen ipsum mutavit, ac pro Hierosolymis, *Æliam Capitolinam* dici voluit. Atque ita quædam appellatur, et ab Upsala, in paucis, ut de consuetudine, et ab ipsis patribus Nicænis in canonibus eius synodi. Alioquin vero Tertullianus quoque duribus locis, hoc est, in lib. contra Judæos, et lib. ut contra Marc., exclamat, *Sion jam nulla est*.

Pag. 56. Nulla est in Optato sententia, que rarior esse videatur quam hæc que sequitur paulo post: *Non enim Resp. est in Ecclesia, sed Ecclesia est in Rep. id est, in Imperio Romano.* An interpretarentur Resp. qualem esse posse sine Ecclesia, ut olim fuit Resp. Rom. Ecclesiam vero non posse sine Rep., imò hujus partem esse, cum in hujus sum veluti coalescit. Sed etiam multa dant specto esse posse in universum de Resp. et Ecclesia comparatione, sed nunc aliud agitur et queritur. Deum ergo quod hujus magis loci est. Olim solemniter in Judaica Ecclesia erant preces pro regno Davidis, in quo Ecclesia intelligebatur esse inclusa. Loque perinet Psal. cxviii, lxxvii et cxviii. Fuerunt deinde in Ecclesia Christiana solennes preces pro Imperio Rom. multis de causis. Primum enim etiam prius sæculis Imperium illud valde adversarium et molestum esset Ecclesiae, tamen epus Imperii amplitudinem prædesse ad propagationem religionis, Christiani existimabant, ut Ambrosius annotat in Psal. xlii, et Basilides ad finem lib. iii, de demonstr. Evang., et Prudent., lib. ii contra Symmachum. Deinde Christiani veteres, et locum Pauli ad Thessalonicenses de apostasia sic interpretantur, et de Antichristo sic loqui solebant, ut prosterentur, Antichristum, qui Ecclesiam gravissimè percelleret, venturum non esse ante ruinam et dissolutionem Imperii Romani: neque orbem prius esse periturum. Ergo Deum precari solebant pro Imperio Rom. in cuius mediocritate sentiebant prosperam collusam esse incolumitatem Ecclesiae. Tertullianus quem in Africa legebat Optatus Afer, sic loquitur in Apologético ad Romanos: *Nominatim atque manifeste, orate, inquit Apostolus, pro regibus et pro Principibus, Potestatibus, ut omnia tranquilla sint. Volucrum enim conculcatur Imperium, concussis etiam civitatis membris epus, utique et nos, loca extrahit a turbis existimamus, in aliquo loco casus invenimus. Est et alia major necessitas nobis orandi pro Imperatoribus, ut non pro eorum statu Imperii rebusque Romanis, quod non maxime in universis oculis imminuentem ipsorumque Christianorum salutem a eritatis horrendis comminationem, Romanum Imperium communitatis serventem retia dari. Itaque volumus et scribi, et idem precamur differri, Romanam Libertati favemus.* Et rursus paulo post: *Oramus pro*

Imperatoribus, pro Ministris eorum, et Potestatibus sacrali, pro regum quiete, pro mora finis. Idem ad Scapulam non modo illud recubant, *sacrificamus pro salute Imperatoris*, sed et proficitur necesse esse, ut Christianus salvum velit imperatorem, cum toto Romano imperio: et addit. *Quousque sæculum stabit, tantum enim stabit Imperium.* Idem in lib. de Resurrectione, citatis sic interpretatur locum Pauli ad Thessalonicenses, ut quemadmodum non est futurus finis sæculi antequam reveletur Antichristus, sic Antichristum venturum non esse antequam deficiat Romanum imperium. Itaque ad Romanum statum obstare quominus ille veniat. Sane Optatus non vidit illam Romanam imperii maximam ruinam, quam Barbari intulerunt, qualem vidit Augustinus aut etiam Hieronymus, qui et cum urbem a Gothis captam videret, scripsit ad Geront. appropinquare Antichristum. Sed vidit Optatus imperii Romanam sedem sic translata esse in Orientem per Constantinum, et simul imperium illud tunc factum sit Ecclesie Christiane propugnaculum, et in eo completum fuerit illud *Eccl. 132* ad Ecclesiam. *Et reges erunt nutriti.* Quo quidem Optatus commode potuisset oblectare Donato reijcendi electionis Constantis Imp.

Pag. 56 et 57. Optatus, paulo post, locum Ezechielis, cap. xxviii, de Tyro, detorquet ad Donatum Carthaginensem, ut et Augustinus in lib. de Unit. cap. 14, tametsi alibi, hoc est, lib. xi de Genes. ad lit. cap. 25, eundem locum referat ad Diabolum. Sed revera voluminum Ezechielis de excidio Tyri, aliud non est quam quod antea ipse Isaias ediderat, cap. 23. Neque tamen apud Isaiam scriptum est quod Optatus ait, *naves Carthaginis, sed naves Tharsis*: quo verbo transmarina potius Cilicia significatur, tametsi Augustinus, in psalm. cxvii, malit eo verbo intelligi Carthaginem. Sed neque Carthago fuit Tyros: imò potius Tyri quædam colonia.

Pag. 57. Porro ad ea que Optatus narrat de fastu et arrogantia Donati, adici posset quod Donatistæ iactabant, Deum de cæcis respondisse oranti Donato, ut ait Augustinus, tract. 12 in Joannem, et Angelum apparuisse, qui ejus sectam commendaret, ut refert idem Augustinus in epist. clxv. Sed omnibus prope hæreticis volentibus communis fuit ambitio et arrogantia, qualem Optatus hic accusat in Donato. Omnes enim timent: ut inquit Tertullianus de Præscript. Deoque ut Optatus narrat Donatistas jurasse per nomen Donati, sic et Priscillianistas per nomen sui Priscilliani, narrat Sulpitius Severus. Illud quoque mihi legenti hoc loco Donatum sibi arrogasse principatum Carthaginis, adjacendum videtur, quod Hieronymus annotat in suo Chronico, Donatum hunc tandem Carthagine pulsum fuisse, anno Christi trecentesimo sexagesimo, hoc est, non multis annis antequam hos libros scriberet Optatus. Pag. 58. Quod paulo post subjicitur de persecutione excitata a Drodectano sexaginta annis antequam hæc scriberet Optatus, explicatum est libro primo, ubi et de Anullino dixi, cujus hic quoque fit mentio. Illud modo addam quod non omnes fortasse alioquin intelligerent, provinciam Proconsulari nomine hic significari Africanam. Quod et in legibus frequens est. L. vi. C. de ornat. milit. ann.: L. ult. C. Th., de tyronibus; l. xiii C. Th. ind. d. h. Porro multa deinde narrat Optatus de Circumcellianum immunitate. Pag. 59, 60. Augustinus partim similia, partim etiam atrociora de his passim narrat, et quales fuerint illi Donatistarum sceleritates, diligenter exponit. Nam et plura eorum scelerata vidit, quam Optatus. Illud modo comparabo, quod memini, Augustinum de injuria, que fiebat creditoribus et dominis similia narrare in epistola quinquagesima, cum Donatistæ et servos ad Pileum vocare viderentur, et debitoribus veluti novas tabulas darent: *Quis, inquit Augustinus, non dominus servum suum timere compulsus est, et ad Donatistarum patrum suorum servos confugit? quis quomlibet poterat extorque debitorum auxilium eorum defensionemque poscen-*

tem? pessimorum servorum, ut liberi chscederent, tabulae frangebantur. Tortora debitoribus chirographa reddebantur. Quid sit reddere debitoribus chirographa, intelligunt Jurisconsulti, qui liberationem inde nasci sciunt, lib. iv, de pact. l. i, § ult., et l. iii, de liber. leg. Observavit etiam juris et antiquitatis studiosus, quod paulo post ait, non fuisse permissum in domo Dei, hoc est, in templo vel Ecclesia, sepulcrum: sicuti et lex quaedam Gratiani temporibus Optati edita negat apostolorum vel martyrum sedem humanis corporibus esse concessam, l. ii, C. de sacros. Eccl. Pag. 64. Augustinus tamen, in lib. de cura pro mort., laudat eos qui cupiebant in Ecclesia sepeliri prope sepulcrum martyrum.

Ibid. Præterea nostri annotabunt, quod Optatus non multo post scribit, metatores (ut fieri solet) missos esse ante venturos milites. Metatores vocat, et his ascribit, quod in codice constitutionum dicitur potius fuisse officium mensorum, l. i et v, C. de metat. Metata dicuntur in Jure civili hospitia, quæ provinciales præbere jubentur militibus: et metatores, ipsi hospites qui exipiuntur. L. ix, C. de metat. Sed Optatus ita vocat eos, qui præmittuntur ut hospitia illa (ut loquimur) prius designant. Sic et in commentariis Suidæ μετᾶτωρ ὁ προμπεστέλλόμενος ἀγγέλος πρὸ τοῦ ἀρχόντου. Huc alludit illud Sabini Apollinaris lib. viii, metatoriam paginam quasi cum Musa prævia misi.

Pag. 68. Ex libris quoque Jurisconsultorum emendatum est et restitutum quod ante finem libri tertii Optatus recitat dixerunt Donatistarum, *Caii Seii, Caii Seia*, ut et rursus ante finem libri sexti. Antea corrupte in Germania impressum fuerat *Gaiasei*. Norunt Juris studiosi Caimm, aut Seium aut Titium appellari solere quemvis hominem. Unde et noster Tertullianus, in apolog., commemorat vulgare illud de Christiano, *Bonus vir Caius Seius*. Porro August. lib. ii de Baptism. cap. 7, rursus hunc Optati locum illustrat, cum narrat fuisse hæc Donatistarum verba ad Catholicos: *bonus homo, si non esses traditor: consule animæ tuæ: esto Christianus*. Illic Augustinus Optatum secutus exclamat: *o improbam rabiem! cum Christiano dicitur, esto Christianus: quid aliud dicitur nisi, nega te Christianum?* Sic enim locum illum Augustini lego et emendo. Sane idem August., in epist. clxix, ad Eusebium, significat, cum quis Catholicus ad Donatistas deficiebat, et ab iis rebaptizari volebat, debuisse, ut id mereretur, dicere, sese hactenus fuisse paganum: *quæ vox*, inquit Augustinus, *ne procederet de ore Christiano, tantus sanguis martyrum fusus est*. Denique idem August., lib. iv contra Crescon. cap. 59, ait, hunc superbe tumorem esse omnium, qui se a Christi unitate discindunt, ut soli sese esse Christianos jactent, damnentque cæteros. De hac jactatione Donatistarum *totus mundus apostatavit, nos soli mansimus*, etc., dictum est alibi.

Pag. 69. Postremus in hoc Optati libro tertio locus, qui observatione valde dignus sit, est de imagine nescio qua, quam Macarius dicebatur contra ritum Christianum collocaturus in altari, priusquam sacrificium offerretur. Suspicio quod calumniatores odiose hic fugebant, fuisse de profana imagine sive statua ipsius imperatoris, a quo missus erat Macarius: ut mirari non debeamus, si tale simulacrum, quod in altari collocaretur, Christianos exhorruisse narret Optatus: cum quidem et id fieret contra imperatorum mandatum. Nam et licet principes ipsi illis temporibus magnificerent suas statuas, tamen Idola esse noluerunt. Ipse Theodosius junior in quadam constitutione: *si quando*, inquit, *nostræ statuæ vel imaginēs eriguntur, adsit iudex sine adorationis ambitioso fastigio*. Sic enim legitur in C. Theod. lib. xv, tit. v; in C. tamen Justin. pro *fastigio*, legitur *fastidio*, lib. i Cod. tit. xxiv; sed si nolit Theodosius fastidiri adorationem suæ statuæ, civilem modo honorem requirit, qualem eo tempore significabant superbo et ambitioso verbo adorationis saltem in

A Cod. Th. adjectum ejus con Theodosii clausula, quæ hic negligenda non est. *Excedens, inquit, cultura hominum dignitatem superius nunquam reservato*. Illud modo dico mortis olim fuisse, ut imperatores mitterent suas statuas sive imaginēs in provincias, in quas ipsi alioquin non proficere bantur: easque imagines a populis de more fuisse exceptas prope religiose. Sic Imp. Theodosius, in lib. i. C. Publ. lictic. vel consul nunc: *Si sacros, inquit, cultus inhabitibus forte populi inferimus, hæc sine inmodico pacto capi præcipimus*. Imagines illas vulgo vocabant *Laurata*. Unde in actis secundæ Nicaenæ synodi ubi de sacris imaginibus agebatur, legimus: *Laurata et totius, quæ narrantur ad civitates, vel regiones obvii advenit populi cum cereis et incensis, non cera perfusam tabulam, sed imperatorem honorantes*.

IN LIBRUM QUARTUM.

Pag. 71. Hoc libro Optatus illud potissimum agit, ut respondeat Donatistis, qui, cum baptismum a peccatoribus (ut vocabant) administratum contenderent esse inavem, ineptissime objiciebant illud ex psal. cxl, *oleum peccatoris non unget caput meum. Sed vellem*, Optati responsio interpretationem commodiorem opposuisset: qualem tamen ab Augustino, qui veluti supplere solet quod in Optato desideratur, repeti posse fateor. Ut autem Donatistæ illum psalmi versiculum tam inepte huc detorquerent, secuti videntur præposterum exemplum illius synodi Carthaginiensis, cui præfuit Cyprianus, et in qua versiculus ille citatus fuerat ad improbandum baptismum hæreticorum. Ut jam minus mirari debeamus, si quod tale exemplum secutus Parmenianus ridicule objecerat, fuerit deinde et abs Petiliano et abs Cresconio, gloriosis Donatistarum patronis put. de inculcatum. Verum bene habet Augustinum vera interpretatione graviter diluisse tam futiles eorum ineptias, lib. ii contra Petil. cap. 105, et lib. iii, cap. 33; et lib. ii contra Crescon. cap. 24.

C Porro nemo miretur, si Optatus tam facile existimet statim significari baptismum ubi mentio fit olei vel unctionis. Nam et baptismi verbo scriptura sacra interdum totum ministerium Ecclesiæ significat, ut et nomine altaris deinde nosiri majores plerumque id significarunt, sic chrismatis aut olei verbo frequenter totum baptismum indicari existimarunt, plerumque cum olim Christiani solent sacram illam unctionem adhibere tam ante, quam post baptismum.

Pag. 74. Non possum præterire quod Optatus deinde ait. Marcionem ex episcopo factum esse apostatam. Atqui Tertull. in lib. de præscr., non episcopum, sed episcopi filium fuisse ait, et a patre fuisse excommunicatum propter stuprum. Alioqui Marcionem vixisse solitarium scribit Epiphanius. Est autem intolerabile mendium quod in Optato legitur. Marcionem induxi-se duos *Scriptos*. Ergo ex Tulliano libro emendavi et restitui *Christos*. Quod vero subjicitur de Ebione, qui Patrem passum esse dixerit: mallem id dixisset de Praxea, cujus etiam meminuit libro primo. Nam et Tertullianus, in lib. de præscript., testatur multis post Ebionem annis Praxeam (quem in Africa vixisse ait Augustinus) hæresim introduxisse, quæ Patrem omnipotentem (ut ait) diceret esse Jesum Christum, passum et crucifixum. *Ibid.* Quod autem Optatus deinde ait, Valentinum voluisse Christo carnem subducere., etsi Tertullianus **133** in suis libris contra Valentinianos utcumque dissimulet, cum alia eorum portentia exagitet, tamen in libro de carne Christi, non obscure accusat Valentinum, qui (ut ait) carnem Christi spiritalem commentus sit, quasi hanc Christus ex cælo attulerit, et per virginem potius quam ex virgine natus sit. Optatus paulo post meminuit cujusdam Corpiani hæretici. Pag. 75. In libro Tulliano legitur *Scorpiani*. De eo nihil memini me alibi legisse. Scio quosdam olim nebulones in Africa Cyprianum ignominiose appellasse Coprianum: quasi stercorarium dicas. Sed Cypria-

nisi nemo dixerit aliquid fuisse a martyrio, cum A exhortationem ad scribendum scripsit, et fuisse martyr fuerit. Sane quam Optatus significet fuisse heresim Coripiani negantis debere esse martyria: scilicet rationem fuisse, quam altera illa habuit, que auctore Mercurio martyria tam precise respicit, et non alios quam martyres ante dicit salvos fore. Eusebius, lib. vi, cap. 58, narrat ex Origene quendam olim fuisse Hellespontorum heresim, que recideret Christianis qui propter confessionem Christi periculum mortis adirent: sed cum heresim statim atque nota fuit, extinctam fuisse narrat. Majoris est momenti quod deinde Optatus scribit olim fuisse hanc in baptismo puerorum formulam exortum. *Ibid. notat, cui Joas, que etiamnum servatur.* Memini Petrum martyrem fonditer aliquando mihi dixisse, quod et postea scripsit in primo libro Regum, sese cum quondam Cyprino locum diligenter expenderet, singulariter deprehendisse atque observasse originem nomine vulgo notam exortum cum baptismo coniungendi Cyprinum enim, lib. iv, scribere ad Magnum, Spiritus immundus quocumque fallere servos Dei, dum ad iurandum fingunt sese abire nec tamen abire. Tunc vero Cyprinum adiecit: *Veum cum ad aquam testem est, ibi Dominus intima vult subverti persequere dicit.* Hinc Petrus Martyr putat sese colligere, olim factum esse, ut iere Aien, qui non poterant curari exorcismis, baptizarentur. Postertatem vero generaliter et confusa deinde semper exortum coniungisse cum baptismo. Ac quidem laeter Optatum, ut et Augustinum valde id probasse. Sed utrumque propterea reprehendit et erroris accusat. Præterea quod inapte allegat nos in quem Optatus illum octavium, qui nullus est. Illud modo dicit tam fuisse Optatum Cyprini temporibus victum, et quod narra passim suo tempore factum fuisse, intelligi etiam possit factum quoque fuisse tempore Cyprini: neque Optatum accusari posse ut auctorem huius moris et consuetudinis.

IN LIBRUM QUINTUM.

Pag. 81 et 82. Notus est in hoc libro illustrior locus, quam qui ex libro Jurisconsultorum repetitus est de testamento, cuius testimonio de voluntate testatoris iudicari solet. Ut tali exemplo probet Optatus, ex tabulis sacrarum litterarum datinendam quoque esse legem quam movent Donatistæ Augustinus, qui Optatum imitari solet, videtur simili usus esse argumento. Nam in Psal. xvi, compellens Donatistas, inquit: *Fratres stans: quare litigamus? non intentione malitiam patris: post testamentum, et sic mutatus est. Testamtu continentiam de hoc: tunc a morte tua, quomodo testamentum preparatur in publicum: et cum probatum fuerit, tacent omnes, ut tabula aperiantur et recitentur. Iudex in eorum auditu, adversari silent, precibus silvaticis faciunt, unumque populum suspensus est, ut ligantur verba mortis. Ille sine seculo fuerit in monumento, et solus verba ipsius. Sed et Christus in rabe, et contrahitur eorum testimonio.* Item Augustinus, in lib. de quaque heresia: *Legis, inquit, habent, et testamentum volentati in consilio periculis. Si quis eorum voluntatem testatorum facere voluerit, omnia hereditaria. Testamentum propro: vultu illorum rati.* Ineptus essent, si ex nostris legum libris nonne ambigere atque ad id olim repetere multa eius generis de fide et auctoritate et testimonio testamentorum. Illud magis huius loci est, ut observemus, Augustinum cautius, quam Optatum, ad superiori exemplo et consuetudine. Optatus enim non nititur, cum ex nova Testamento profert scripturam Joannis de latine pedum, ut inde probet non esse notandum baptismum. Sed Augustinus, qui vult eorum id esse, movit non superiori comparatione, cum expressis et prophetarum scriptis probare vult Ecclesiam Christi esse catholicam. Qua de re cum Donatistis altera lis fuit. Sic et in lib. de Unit. Eccles. contra Petil. Sic, inquit, *honi dominici, quorum au-*

scilicet quorum consentimus, credimus, scripsimus. Id quomodo Ecclesiam: ibi discutimus causam nostram. Ceterum cum disputat adversus Donatistas de uno baptismo, et quomodo Petro, non tam scripturam allegat quam traditionem Apostolicam, quasi nuncupativi potius quam scripti Testamenti testimonio tunc uti solet. Lib. ii de Baptis. cap. 7, et lib. iv, cap. 6, et lib. v, cap. 21. Ac quidem etiam aliquando a deo vit locum Joannis de lotione pedum, lib. iii de Baptis. cap. 11. Sed cum Petilium ante in nostros retorqueret, Augustinus sic respondet, ut non dissimulet sese non valde urgere tale argumentum, lib. ii contra Petil. cap. 22. Itaque et in lib. de Unit. cap. 11, ab eo loco statim transit ad Ecclesiam usum et auctoritatem. Sane tamen locus ille Joannis, multis etiam post Augustinum annis tam visus est in Africa pertinere ad unum baptismum, ut furete Vandalarum tyranno, cum septem illi fratres, quorum cononiam noble martyrum fuit, quam olim fratrum Maccabeorum, ab arianis urgerentur ad alterum baptismum, nihil magis opposuerunt. Testis est Victor Lucensis, lib. iv de Persec. Vandal., nempe, costri olim fuerunt fortiores martyres quam acuti disputatores. Pag. 85 et 84. Illud postremo annotabo quod Optatus in hoc libro respondet adversariis contentibus baptismum ad schismaticis administratum esse nullam, et propterea esse repetendum, qua et baptizati a Joanne sint iterum baptizati ab apostolis, ut Lucas refert. Optatus respondet exemplum esse dissimile, quia baptismus Joannis alius et diversus fuit a baptismo Christi: baptismus vero Schismaticorum celebratur in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, tanquam baptismus Christi. Non dissimile responsam et distinctio est Hieronymi in dial. contra Lucifer. et Augustini, libro secundo contra Petil. cap. 57, et lib. iii, cap. 56, et lib. v de Baptis. contra Don. cap. 9, 10, etc.

IN LIBRUM SEXTUM.

C. Pag. 90. Nihil mihi hodie magis offendit in hoc libro, quam quod Optatus tam facit altaria. Certe Petrus Martyr, in lib. Regum, cap. 25, valde propterea reprehendit Optatum. Mirum vero cur non potius ipsum, qui antiquior est, Tertullianum, qui in lib. de Persecut. aras Dei in Ecclesia celebrat.

Porro quod Optatus hic narrat de incredibili Donatistarum fastu, et adversus Catholicos inhumano odio, memini multis post saeculis in Oriente Graecos esse imitato in suo schismate. Nam Innocentius III, in cap. 6 de Baptis. lib. iii decretal., ex suo Concilio Liberanensi (quod anno 1215 Roma coit) istam repetit narrationem. *Si quando, inquit, Sacerdotes Latini super Graecorum celebrassent altaria, non prius Graeci sacrificabant in ipsis, quam ea, tanquam baptizati, lavissent, baptizatos etiam a Latinis Graeci rebaptizare ausu temerario praesumebant.* Pag. 95 et 94. Alter in hoc loco praecipuus locus de Sanctimonialibus (ut vocabantur) quas et olim in Africa et Aegypto vocatas fuisse Nonnas, ex Arnobio atque Hieronymo didici. Et quidem Ambrosius, lib. i de Virgin., ait ex ultimis intra ultraque Mauritaniae partibus deductas Mediolanum, sacras gestisse ab Ambrosio. Habebant et Donatiste suas virgines Sanctimoniales, et cum Catholicos audirent in suis ostentare quoddam decus Ecclesiae, valde hoc agebant, ut eas ad se pellicerent, sicuti indicat Augustinus in epist. clix. Hoc ergo illud est, quod Optatus, qui et libro secundo aliquid hoc de re dixerat, tam valde hic conqueritur tentatas a Donatistis fuisse tales Vestales: et earum non modo raptiores, sed et procos tam valde abigit. Paulo antequam Optatus haec scriberet, lata fuerat ab Imp. Joviano lex severissima, qua capitalem penam demeruerat eis qui non modo rapere, sed et jugendi matrimonium causa sacratissimas virgines attentare ausus esset. L. v, C. de sacros. Eccles. Testisque est Szymonius, lib. vi, cap. 5, Jovianum id edixisse, ut reprimere in-

cestum petulantiam, quæ tempore Juliani impie et impudenter grassa à fuerat. Sed Donatistarum proccacitatem et impudicitiam nulla lex coercere potuit.

Pag. 93, 94. Porro commode nunc mihi in mentem revoco, Fulgentium Afrum qui annis post Optati mortem plusquam centum in Africana Ecclesia fulsit floruitque, libro secundo ad suum Monimum ex hoc Optati libro sexto, ubi de Virginibus agitur, laudare Optati interpretationem, Paulinae de his sententiæ ad Corinthios, et consilii magis quam præcepti: eamque interpretationem conferre cum Augustini et Ambrosii alia expositione. Et quia integra Optati verba recitat Fulgentius, locum inspiciat lector, et cum nostra editione conferat. Nam et id majoris est momenti, quam quod præterea Optatus inculcat de velis, quibus tegebantur et veluti obnubebantur capita sacrarum virginum. Pag. 93, 94 et 95. Mitrella vocat, quasi parvas mitras dicas. Mitra verbum est Syriacum: Græci dicunt *διάδημα*; Latini, vittam, et proprie significat vinculum aut redimiculum. Ut autem erant vittæ virginales, sic et alie erant matronales. Nam nuptæ matronæ aliter quam virgines caput velabant et ornabant. Unde Propertius:

Cinxit et acceptas altera vitta comas.

134 Pag. 93. Quod sub finem ait Optatus, de ea, quæ secundo nubit: *non in altum tollitur*, annotatum est ab aliis, dictum videri ex more Africanæ potius quam Latine Gentis. Fuisse enim apud Pœnos, ut et apud Ægyptios et Græcos, in more, ut nubentes sella curuli insiderent, curruque sublimes vectæ, a patris domo in domicilium mariti transferrentur. At Romano more nubentes potius manu ducebantur.

Pag. 97 et 98. Quam postremo elegantem similitudinem repetit ab aucupibus Optatus, videtur et Augustinus cum imitatus repetiisse in lib. ad Honor. de util. cred. cap. 1. Ego nunc edo emendationem, ubi pro *vivarum volentium*, ex meliori exemplari restitui *avium voluntium*. Memini etiam, quod cum nuper me inviseret Fornierius Juriscons. Aurelianensis et de Optato forte incidisset sermo, admonuisse, sibi videri in eo, quod paulo post Optatus ait, *cantare*

A gutture alieno, illud *alieno* proprie significare *fictio*, ut apud Horatium, *malis ridentem alienis*, id est, *fictis et simulatis genis*, et similiter apud Homerum. Sed respondet, apud Optatum aves hic dici quasi de gutture alieno cantare, quia carum cantus qui verus est per errorem habetur pro cantu aliorum avium alioque fictarum atque mutarum. Addidi, apud Valerium Flaccum, illud: *Errantque genæ, atque alieno gaudia vultu*, simile esse versui Horatiano.

IN LIBRUM SEPTIMUM.

Pag. 99. Supericatus sum aliquando hunc librum, (qui et in editione Germanica præscriptus fuit) non esse Optati, cum Hieronymus non nisi sex libros ab eo scriptos esse scribat, et ipse Optatus, lib. 1, non nisi sex librorum arguendum proponat. Sed cum hic liber vi reperitur in tribus, quibus usus sum, manuscryptis exemplaribus, et stylus resque conveniat, agnoscam esse Optati: verum dicam esse scriptum post editos sex superiores. Bene autem habet, quod multe paginae, quæ desiderabantur, inventæ sunt in Tiliano exemplari: et postrema pars quæ in eo deperat, in aliis exemplaribus extiterit: tametsi non dubitaverim detrahere et delere, quod ex huc libri in de causa Macarii temere hic repetitum, et inepte additum atque assutum fuerat ad finem hujus libri vii. Sed nolui neque debui præterire quam in exemplaribus duobus appendicem postremam reperi, licet deesset in Tiliano. Illud modo confiteor in emendatione hujus libri postremi minime mihi ipsi me satisfecisse, neque propter varietatem scripturæ potuisse.

Cæterum, ut quod ad rem magis pertinet, et plenior Donatistarum historia postulat, expleam, et Optato hæc ratione cumulate satisfaciam, visum est nunc adjicere integram expositionem disputationis de Ecclesia in amplissimo conventu Carthaginensi cum Donatistis habitæ præsentem Augustino, annis aliquot post mortem Optati. Nam et in ea (ut vocata fuit) collatione, ipsius quoque Optati et librorum ejus causa quodammodo acta est, ut ex his, quæ paulo ante annotavi intelligi potest.

GABRIELIS ALBASPINÆI

EPISCOPI AURELIANENSIS

OBSERVATIONES

IN SANCTUM OPTATUM EPISCOPUM MILEVITANUM.

OBSERVATIO PRIMA.

De erroribus et criminibus Donatistarum.

Ex omnibus Africae Scriptoribus qui contra hæreticos pro Ecclesia scripserunt, non est qui tam diu interpretationis luce caruerit, quam Optatus Milevitanus. Et licet lumen aliquod a Francisco Balduino Jurisconsulto acceperit; quia tamen res potius quæ ad historiam pertinerent, in qua apprime versatus erat, quam ea quæ de veteri Ecclesiæ disciplina in illo auctore occurrunt, explicavit, sine interprete eum adhuc fuisse, merito possumus dicere, quod et antiquitatis investigatores, et controversiarum studiosi diutius ferre non debuerunt; cum in Optato multa utriusque existent vestigia, quæ in aliis auctoribus non notantur. Sed antequam ad ea illustranda veniamus, pauca de Donatistarum erroribus et flagitiis prælibanda sunt.

Primum ergo Donatistarum crimen, a quo cætera eorum flagitia, quibus Africa tandiu oppressa fuit,

originem duxerunt, istud est, quod altare contra altare Carthagine erexerunt, hoc est, quod Majorinum in ecclesia, in qua Cæcilianus sedebat, qui rite inauguratus esset, ordinarunt. Hujusce impietatis multi fabricatores existerunt; sed Lucilla fœmina Hispana hunc motum prima excitavit, quæ cum inimicum suum Cæcilianum in illa sede ferre non posset, plurimos Episcopos cum Secundo Numidiæ Primate pecunia corrupit, eisque persuasit, ut deposito Cæciliano Majorinum lectorem domesticum suum Ecclesiæ Carthaginensi præficerent: huic mox ambitiosi quidam Botrus et Silesius, qui eundem Episcopatum ambiabant, operam et studium præstiterunt: seniores denique nonnulli, qui depositam Ecclesiæ suppellectilem negabant, his se addiderunt, atque plebis partem a Cæciliano subtractam et jam nutantem in idem schisma impulerunt.

His iniitiis et auctoribus Donatistarum dissensiones primum ortæ sunt. Verum cum interea animadvertent Majorini ordinationem stare non posse, quod sine

causa et absque ullo colore, alio sedente, facta esset : Cæcilianum novis et falsis criminibus coacti sunt perire, eumque traditionis et idololatriæ insimulare. Hoc est alterum Donatistarum crimen, alter prætextus, quem non obtenderunt, nisi aliquo tempore post Majorini ordinationem. Nam cum ei manus impositæ sunt a Secundo et a cæteris Luedæ episcopis, nemo unquam Cæcilianum non modo de Idolorum cultu, aut de eodum traditione, sed ne minimi quidem criminis accersit. Verum ne Majorini ordinatio rescinderetur, quod facta esset contra Ecclesiæ disciplinam, hæc omnes calumnias in Cæcilianum fluxerunt, et ne tam cito ab his purgaretur, et eas falsas esse ostenderet, Mensurium decessorem, Felicumque ejus ordinatorem, ejusdem insuper criminis reos fecerunt aut facere conati sunt. Primum ut inde Cæcilianum ordinatio damnaretur, quod per eam cum Episcopo idololatra communicasset, alterum, ut missio et communicatio ejus ab Episcopo sacris interdicto descendere, et a patre idolis mancipato originem habere videretur : et licet accusationes istæ calumniam plenæ a

Papa Melchiae, ab imperatore Constantino, a concilio Arelatensi, a duobus episcopis hæc de causa missis **135** stare in Africam, ut Melchiae sententia ac decreto staretur, communitque pene cunctæ Africa voce ac consensu judicata essent ; Aliam præterea preconsulis Africa in hæc rem inquisitionibus, universæ demum Ecclesiæ communionem : non ideo tamen in calumniis suis non persistenter Donatistæ, sed nova insuper crimina et causas addiderunt, et in sua sententia et schismate pertinaciter manserunt.

Itaque ut omnibus persuasum esset crimina quibus onerabant Cæcilianum, neque falsa, neque immerito alium in ejus locum suffectum esse, ab omnibus primum Africæ Ecclesiis, quæ societatem cum Cæciliano coherant, divortium fecerunt. Postea vero rabie ac furore schismatis gliscente ab universæ demum Ecclesiæ pace et communionem recesserunt, id est ab universo hominum genere, qui cum Cæciliano consentiebant : hic est fugasæ schismatis ortus et prima quasi scintilla, quæ pene totam Africam et Ecclesiam incendit.

Qua in re animadvertendum est : si quæ Cæciliano mendaciter affingebant Donatistæ, vera fuissent, et Mensurium et Cæcilianus falso deorum cultu sese inquinasset, Donatistas nihil in Ecclesiæ disciplinam et canones commisisse cum Cæciliano cæterisque ejus communicatoribus et sociis communionem negarent. Non enim las erat, non dico idololatriam Episcopum consecrare, sed ne quidem cum laico lapsu consuetudinem ullam habere : et quamvis Ecclesia id temporis Novatianos damnasset, quod cum lapsis longa prænitentia purgatis non communicarent, tamen minime utebatur us qui a fide vel in ipsis vinculis et tormentis delecessent, nisi post diuturnam gravemque penitentiam ; quapropter Donatistæ, pro hæreticis non habebantur, quod cum Cæciliano ejusque partibus et consentientibus societatem non haberent, sed quod in sua pertinacia mordicus permanerent, et quod spreto summi Pontificis et concilii judicio, quibus Cæcilianus innocens repertus esset, pertinaciter facti-seque schisma suum suscinerent.

Sed ut ad eorum errores et flagitia revertar, post hoc divortium et ab Ecclesiæ secessionem, quæ sequuntur crimina quasi necessario perpetrare coacti sunt. Primum sacrificia Cæcilianum contumpe omnium qui cum eo communionem agebant, impura esse, irrita, et Deo inuisa prædicabant, quæ propterea nec ullam inter orthodoxorum fideles pacem, nec inter Christum et Ecclesiam unionem et compaginem parere possent.

Deinde Eucharistiam, quæ in templis orthodoxorum consecratur, rite consecratam negabant, quod scilicet neque eorum episcopi, neque eorum sacerdotes rite consecrati essent, ut vinum ullam aut potestatem consecrandi haberent ; ac proinde cum orthodoxorum templa invaderent, pedibus projectam

A conculearent Eucharistiam sine ullo pudore aut religiois metu ; quod pane factum non fuissent, nisi eorum qui consecrabant, potestatem in contentionem vocassent, docuissent que ab orthodoxis Eucharistiam consecrari non potuisse.

Ob eandem etiam causam sanctum chrisma, veluti non consecratum, proiecerunt.

Quartus eorum error et crimen erat, quod baptizatos rursus abducerent : quæ in re multa sunt observanda. Primum ex Donatistarum instituto, aut ex eorum animi sententia rebaptizationes hæc debebant, nam mordicus tenebant cum orthodoxis unum tantum esse baptismum, et Christianos uno tantum baptismate tingendos esse : verum cum orthodoxos hæreseos et idololatriam insimularent, quod cum Cæciliano communicarent, baptizandi vim et potestatem eis nullam esse existimabant. Secundo, baptismi repetitio non erat proprium ac peculiare illius sectæ crimen, neque a Donatistis inventum, sed a tate divi Cypriani invecum, qui eam de se per totam Africam opinionem et existimationem reliquerat, ut quidquid docuerat pro regula fidei haberetur. Ob hæc causam Donatistæ ad documenta tanti viri respicientes, qui docuerat hæreticos rebaptizandos esse, Cæcilianum sectatores, omnesque qui in Ecclesiâ tincti essent post Cæcilianum ordinationem rebaptizabant, non secus atque Africa magna pars, quæ hæreticorum baptismum respuebat. Non enim divus Augustinus scribens contra Donatistas locis omnibus et argumentis ex divo Cypriano et ex concilio ejus tempore celebrato desumptis, respondisset, nisi Donatistæ ex divi Cypriani potius quam ex sua sententia hæc errorem suscipuissent.

Quintus eorum error et crimen erat in confirmando : nam ut baptismum, sic et confirmationem repetebant : et licet uno duotaxat verbo in Optato notentur hoc crimine iterum unanitas, certum tamen est, eos rebaptizatos rursus quoque confirmasse. Olim enim confirmatio baptismum semper sequebatur, neque quisquam prioribus illis sacris sacris undis abluatur, qui mox ab episcopo chrismate perheeretur et absolvetur. Itaque cum orthodoxos tanquam non rebaptizatos rursus intingerent, eosdem tanquam non confirmatos iterum etiam confirmabant : quemadmodum episcopos aut presbyteros, quos de integro baptizabant, iterum pariter ac de integro ornabant et consecrabant.

Sextum crimen erat, quod omnes, qui in Ecclesia initiati et ordinati essent, pro non ordinatis haberent : atque ita in tota Ecclesia et in toto orbe terrarum, præterquam in angulo Africa, ubi eorum schisma et factio vigeat, ullum episcopum aut presbyterum reperiri negarent, omnesque episcopos, presbyteros et diaconos, qui in eorum potestatem veniebant, nulla habita ratione dignitatis, consecrationis et olei sancti, inter profanos et laicos rescriberent : quod antiquitus summum erat scelus.

Septimum, quod Orientis et Occidentis Ecclesias omnes infectas, pollutas, ac reas esse existimarent : quod cum Cæciliano ejusque successoribus communionem ac societatem habuissent : itaque cum ex Arabia nonnullos sanciscebantur, non minus eos rebaptizarent quam Carthaginenses, quamvis eorum omnium ignari essent quæ in Cæcilianum fingebantur.

Octavum, Jesu Christi Ecclesiam visibilem neque esse, neque constare debere, nisi ex innocentibus, innoxius, et nulla labe aut macula contactus : unde ab omnibus et ab universa Ecclesia segregatos, catharosque, puros, ac integros quemadmodum Novatium se esse jactabant.

Nonum crimen, quod manus episcopis et presbyteris lapsis imponerent, ut colligitur ex sententia Melchiae. Verum in hoc laboratur de quænam manus impositione sit accipiendum, nam plurima pars manuum et ministeriorum episcoporum manuum impositione conficiebatur, ut baptismus, con-

firmatio, ordinatio, pœnitentia, benedictio, curatio-
nes, miracula. Sed quia res est spissa ac difficilis,
eademque pulchra, mihi videtur digna quæ diligentius
disceretur. De ea igitur in alia observatione
dissereamus.

Decimum, quod episcopos nulla iusta de causa
exactorarent, eosque in laicos referrent, quæ res
Ecclesiasticæ disciplinæ olim maxime adversabatur;
et licet plurimis in monumentis historiarum legamus
episcopos a sacris fuisse remotos, et ad laicam com-
munionem redactos, id tamen non nisi iustus ma-
gnisque de causis et atrocibus criminibus factum
fuisse, uti ob idololatriam; verum episcopum nulla
de causa dignitate sua et honore concessus spoliare
ingens crimen erat: hoc enim erat eum exuere di-
gnitate, quæ locum in corpore Christi
eminentiorem cæteris tribuebat, ideoque et eum, et
Ecclesiam pariter injuria afficiebat, atque Ecclesiam
hoc membro privabat. Idem de presbyteris et dia-
conis licet asserere, quos Donatistæ sine causa aut
crimine ab ecclesiastica communione removebant.

Undecimum scelus, quod eadem falsa opinio et
fundamentum in animis eorum gignebat, est, quod
omnes orthodoxos quamvis innocentes ad pœnitentiam
cogerent, quod Ecclesiasticis olim canonibus
maxime repugnabat, impium namque erat membrum
de corpore Christi nisi putre et infectum rescindere,
et in pœnitentiæ locum redigere: nam quamvis hæc
pœnitentiæ publica summæ ac singulari utilitati esset
iis qui baptismi primum candorem et innocentiam
amiserant, summumque ac præsens in ea esset præ-
sidium adversus peccati maculas, invisâ tamen erat
innocentibus, neque fas erat eam imponere nisi iis
qui in criminibus detinebantur: nam pœnitentes
olim in numerum interdictorum erant referendi ante-
quam ad pœnitentiam pervenirent, et ita quasi tra-
diti Satanae habebantur; præterea in primo gradu
lacrymis et veniam deprecabantur et status sui mi-
seriam flebant, deinde in secundo tamquam cate-
chumeni et rerum Christianarum imperiti et rudes
erudiebantur: ac denique in tertio exorcismis a
dæmonis potestate vindicabantur, et ejus afflatibus
purgabantur; quod maxime abhorrendum erat iis
qui innocentes erant. Cæterum notandum est Dona-
tistas pœnitentiam his omnibus non imposuisse nisi
initio schismatis et cum primum secessionem fece-
runt, et iis dumtaxat qui baptizati essent ante schis-
ma: nam iis qui baptizati essent post schisma pœni-
tentiam non poterant imponere, quod scilicet essent
rebaptizandi. Itaque quod ait Optatus, eos inno-
centes inter reos et pœnitentes relegasse, id non ad
Optati tempora quibus quoscumque allicere et abdu-
cere poterant, rebaptizabant, sed ad initia schis-
matis referendum est, quo tempore multi ad eos
transibant qui tincti essent ante Cæciliani ordina-
tionem, et qui purgari secundum eos non poterant
nisi pœnitentiâ.

Duodecimum crimen erat: publica hæc pœnitentia
pueros innocentes et nondum peccati capaces eo
ipso nomine quod cum Cæciliano communicassent,
mulctabant; qua in re hoc concedatur oportet Opta-
tum loqui de primis quibus natum est schisma tem-
poribus, et de pueris ante schisma natis quos Dona-
tistæ non rebaptizabant: nam qui post schisma
nascabantur ad pœnitentes, uti dixi, non poterant re-
scribi, quia rebaptizabantur. Cæterum pueros rudes,
et in ætate constitutos quæ peccati non est idonea,
pœnitentiâ donabant, eo scilicet consilio, non ut
eos a peccato liberarent, sed ut eos in perpetuum a
communione Ecclesiastica et a sacris ordinibus ar-
cerent: nam olim non licebat pœnitentem in clerum
adsciscere; deinde ut ita cogerentur orthodoxi **136**
peregrinos quærere et petere, et alibi natos quorum
vita illis constare non posset, et in sedes eos Episco-
pales et presbyterales inducere: quod antiquitus
vetitum legimus.

Decimum tertium crimen, quod altaria Ortho-

A doxorum exerebant, calices frangebant, panes et
pavimenta Ecclesiæ quasi polluta Orthodoxorum
sacriticis lavabant.

Decimum quartum, quod solimna virginum vota
solverent et inter pœnitentes detruderent, ut quæ
apud lapsos aut idololatrias profectæ essent, ac
proinde his non tenerentur, neque rata essent.

Decimum quintum, quod in locis vi occupatis in
quibus templa possidebant, civibus incoisque Ca-
tholicis sepulturae pacem et honorem negarent,
propterea quod eos lapsos et idololatria infectos per
Cæcilianum communionem existimarent et prædica-
rent: et quod defuncti per sepulturam olim cum
viventibus communicare censebantur, præcun-
que et sacrifici ac omnium communionum quæ sunt in
Ecclesiâ, et in sacris, non minus fieri participes
quam viventes: ob hæc causam ne cum Orthodoxis
post mortem communicare cogerentur, cum quibus
viventibus ne cibum quidem sumere voluerant, in
Ecclesiis et cœmeteris quæ occupabant locum eis
negabant.

B OBSERVATIO II.

*Quomodo congruerent aut differrent Novatiani et
Donatistæ.*

Non abs re erit enucleare ac penitus inspicere
num qua in re Donatistæ convenirent cum Novatia-
nis: nam multi ex recentioribus innuere videntur
has sectas eodem aut nixas fundamento, aut saltem
in multis consensisse: sed foliuntur egregie quidquid
ex Eusebio, Epiphano et Theodoro pro sua opi-
nionem conradere valeant. Nam primum constat No-
vatianos pœnitentiam omnibus pene criminibus
denegasse; contra vero Donatistas non solum eam
concessisse idololatriis et homicidiis, verum ultro
eam etiam reluctantibus aut certe immerentibus
imposuisse, et quasi innocentes pœnitentiæ legibus
subjecisse: secundo, inter Novatianos laicis, vel
etiam flentibus et crimine deprecantibus pœnitentiæ
remedium non patebat; at in hæc hæresi Episcopi
ad pœnitentiam adigebantur, quod erat contra
Ecclesiæ disciplinam: tertio Novatiani jus et po-
testas non erat delicta condonandi, quod Ecclesiam
hæc auctoritate carere existimarent. Donatistæ vero
contrarium omnino docebant; nam pœnitentiâ func-
tos et purgatos in societatem admittabant: quarto
illi a secundis nuptiis abhorrebant, hi vero hæc in
re ab Orthodoxis non dissentiebant.

Negari tamen non potest nonnulla inter eos fuisse
similia, quemadmodum Cathari nomen quo utrique
puritatem suam ostentabant, sed diversam ob cau-
sam: nam Novatiani puros sese jaectabant, quod
cum lapsis, neque pœnitentibus, neque pœnitentiâ
functis communicarent: Donatistæ vero puriores
videri et appellari volebant: non quod a pœnitenti-
bus abhorrerent, sed quod suam Ecclesiam a con-
tagione et crimine Cæciliani immunem conservare
vellent.

C OBSERVATIO III.

Nonnulla quæ in hac historia sunt obscura.

In hæc historia, quamvis accurate descripta a
Balduino et a Baronio, multa reperiuntur quæ non
ita facile decidi explicarique possunt. Primum enim
duos omnes produit existisse Donatos hujusce
schismatis auctores et fabricatores: unum a Casis
nigris, Carthaginensem alterum, Magni cognomine
illustrem, de quibus in auctoribus plurima est
mentio, sed adeo, ni fallor, confusa ac perturbata,
ut non satis certum sit uter amborum a Melchiade
Romæ fuerit damnatus, et quem ex illis duobus
hæc verba designent; quod confessus sit se rebapti-
zasse et manum lapsis Episcopis imposuisse, quod
alienum est ab Ecclesiâ. Quæ verba habentur in sen-
tentia et judicio quod in Donatum a Melchiade con-
stitutum legimus: quæ res adeo incerta fuit semper,
ut in collatione Carthaginensi, putarent Catholici

judicium illud in Magnum Donatum latum fuisse, et A in eum Romæ animadversum. Verum cum Doctores contendunt de altero Donato rem esse accipendam, non autem de Magno Donato, in eandem de hoc sententiam Catholicæ discesserunt, ut patet ex D. Augustino in brevisculo tertii dicit: *Contenderent quod nos Carthaginiensis, sed Casensis in iudicio Melchiodis admisisset, quod Catholicæ concedebant.* Ipsamet enim D. Augustinus hæc in re se hallucinatum esse fatetur, libro Retractationum cap. 24: *Item quod dixi Donatum cupis epistolam referrebat, iniquo ut Imperator inter ipsum et Caecilianum transmarinos iudicet daret, non ipsum, sed alium Donatum, eisdem tamen schismatis, hoc fecisse probabiliter invenitur: ille autem non erat Carthaginiensis Episcopus Donatistarum, sed a Casis nigris, qui tamen primus apud Carthaginem nefarium schisma fecerat.*

Quæ quamvis clara admodum et perspicua sint, ita ut nemo sit qui non existimet Donatum Casensem Romæ damnatum fuisse, nihilominus ex Optato contrarium non minus perspicue colligitur. Nam scribit B Magnum Donatum eundem ipsum qui tante auctoritatis fuit in illo schismate, libellum supplicem Constantino obtulisse iudicesque transmarinos petisse: quod si Magnus Donatus apud imperatorem de ordinatione Caeciliani conquestus est, de eodem haud dubie Melchiodis adis sententia explicanda erit: nam omnes tentent eundem ipsum qui libelli auctor fuit pontificia damnatione Romæ convictum esse: Optati verba sic habent, pag. 58: *Sed illico ad singulos quosque non venit a hinc et inde verba: et Quid apud nos agitatur de parte mea? et Quasi jam vere populum cum Deo dixerat ut intremde suam aceret partem: nam a temporibus ejus et usque in hunc diem, si quando de rebus Ecclesiasticis in iudicio publicis aliqua commota est actio, interrogati simul sic apud dea locuti sunt ut dicerent se de parte esse Donati, de Christo tacuerunt. Et qui de Caecilio dixerunt, cum leguntur preces quarum in primo libro ferimus mentionem, jure dicitur ad Constantinum missæ et subscriptæ quæ episcoporum nomina continebant, sic datæ a Capitone, Nasutio, Digno et cæteris episcopis partis Donati: et postulabant utique contra Episcopos qui dum non erant in parte Donati, in Christi Catholica habitabant. et dum episcopus inter episcopos suos non fuit, nec homo inter homines esse veluit, constat quod extulit cor suum, et Deus sibi fuisse vitabatur.* Hæc postrema verba ad Magnum Donatum esse referenda, nemo est qui dubitet: nam tantus erat in illo homine fastus et superbia, ut omnes episcopos posthaberet et eorum communionem visceri dedignaretur: certum est præterea, eadem hæc verba et cæteris partis Donati, ab Optato de eodem et dicta et concepta esse: quod si ita est, manifeste relinquatur Magnum Donatum ex historia et sententiis D. Cæli ad Constantinum primum rem detulisse et Romæ in iudicio aditusse: et tamen ex aliis auctoribus hoc relictatur.

Secundo dubitatur unde et a quo hujusmodi schismatis nomen et appellatio profecta sit, et merito: nam quomodo a Magno Donato nomen duxisse vulgo traditur, tamen illud schisma vocabatur pars Donati, antequam Donatus Carthaginiensis, qui est Magnus Donatus, Carthagini præficeretur, vel antequam de illo ullus haberetur sermo. Magnus quippe Carthagine inauguratus est: sexto tantum post Nicænum concilium a non libellis obtatus est Constantino (in quo illud schisma vocabatur pars Donati) duodecim vel tredecim annis ante illam synodum.

Tertio non mihi satis constat, nam Donatus Casensis non fuerit episcopus Carthaginiensis, nam D. Augustinus non qui refert eum non fuisse Episcopum Carthaginiensem, sed a Casis nigris, minime assensit, eum abunde verba concurrant que anticum melliant ut potius credam eum ex Casis nigris Carthaginem translatum et Majorini successisse. Primum quorsum in illo libello schisma illud vocaretur pars Donati, si tum Majorinus fuisset episcopus Carthaginiensis?

nam de sede Carthaginiensi et de Mensurii successore erat controversia, non de rebaptizatione: quapropter a Majorino potius quam a Donato Casensi nuncupatio illa debent dici, si Majorinus sedem illam tunc tenuerit occupasset: Secundo de sede, uti dixi, et Romæ et apud imperatorem disputabatur, et tamen cum libellis obtatus est imperatori: cum imperator eum ad Melchiodem rejectit: cum causa a non pontificem agitata est: cum Romæ iudicata: denique in formula sententiæ et provocationis, nec Romæ nec Arelati aut usquam alibi ulla nisi Donati solus facta est mentio: nonne consentaneum erat Majorinum si Carthagine sedisset, et si de episcopatu cum Caeciliano contendisset, in sententia nominari, et de illo mentionem aliquam aut in iudicio, aut in imperatoris rescripto fieri? sed solus tantum Donatus commemoratur, nempe quia Majorinus mortem oberat, atque in sedem alter ilius suffectus erat.

Quarto testatur Optatus Olympium Eunomiumque in Africam transisse ut Donatum et Caecilianum episcopatu deturbarent, aliumque eorum in loco substituerent, ut remotis duobus unum ordinarent (de hoc loco v. de variantes lectiones, pag. 25); in hæc vero interpretes opinionem omnes descendunt, duos hosce Caecilianum et Donatum a Casis Nigris fuisse: quibus ex rebus probabile fit, Donatum Casensem tunc temporis præfuisse Carthagini priusque Majorinum interisse: quomodo enim tertium quempiam in duorum sede collocare potuissent, nisi detur eundem eos occupasse episcopatum? demique quomodo papa cum imperatore potuisset extinguere schisma quod ortum erat Carthagini, 137 removendo Donatum, nisi Donatus fuisset Episcopus Carthaginiensis?

Series Episcoporum orthodoxorum qui Carthagini præfuerunt a Mensurio ad collationem.

MENSURIUS.
CAECILIANUS
RUFUS.
GRATIS.
GENETIUS.
AURELIUS.

Series episcoporum Donatistarum qui per idem tempus Carthagini fuerunt.

MAJORINUS, primus Donatistarum Episcopus.
DONATUS ALTER, sive CASSENSIS.
DONATUS MAGNUS.
PARMENTIANUS.
PRIMIANUS.

OBSERVATIO IV.

An Melchiodes datus fuerit iudex a Constantino, in causa Donatistarum.

Pag. 22 et 25. Adversarii hæc Donatistarum historia atque Constantini ad Melchiodem litteris utuntur, et ab eisdem argumenta deducunt, ut sanctæ sedis dignitatem comminuant et violent: inter quos Calvinus contra ejus auctoritatem factum ait, quod ab Imperatore Melchiodes huic causæ datus sit iudex, et quod ex ejus mandato, non ex ordine atque ex officio, controversiæ, quæ erat in Africa inter Caecilianum et Donatistas, dirimende prefectus fuerit: necesse enim esse lateri pontifices ea tempestate Ecclesiæ non præfuisse, neque penes eos de rebus Ecclesiasticis supremam iudicandi fuisse potestatem, si Melchiodes vicaria et non propria potestate huic interfuerit iudicio.

Abbat Petrus Molanus, Calvinistarum hodie significat, de libro quem nuper adversus Cardinalem Perronium conscripsit, Melchiodi socios in eadem delegatione datos et ab imperatore a quali eum eo potestate præditos: neque de ea societate, aut quod iudices cum summo Pontifice constituerentur, conquestum esse Melchiodem: unde argumenti satis esse putat ad latendum præca illa tempore et Constantini aetatem omnes episcopos dignitate et honore pares fuisse quando inter eos eadem provincia et potestas committitur.

Hæc ad hæc omnia illustrat Card. Baronius ac Perroni responsionem: Imperatorem tres quidem epi-

scopos iudices in illa causa dedisse et sumpsisse, non autem Melchiam, cui omnem illam controversiam non ex delegatione, sed quod de rebus ecclesiasticis ad eum cognitio pertineret, remisit; ad cuius rei probationem, ipsius imperatoris confessione utuntur, qui palam professus est, cum a Donatistis urgeretur, in Episcoporum causa se iudicem esse non posse; quod si jus potestatemque non habuerit iudicandi episcopos, multo minus in eorum causa iudices dandi et delegandi: addunt Melchiam præter eos qui ab imperatore designati essent, quindecim ex Italia delegisse episcopos, qui huic concilio interessent; quos sibi ad eam rem iudicandam adscribere non potuissent, si non jure suo, sed vicaria potestate de hac re cognovisset.

Præterea, petentibus Donatistis ut de Gallia (quæ idololatriæ crimine immunis esset) iudices sibi darentur, Constantinum eorum petitioni minime satisfacisse, sed rem ad summum Pontificem detulisse, et invitos coegisse, ut coram eo causam suam agerent: quod non fecisset, præcipue cum tota Italia traditionis nomine suspecta esset Donatistis, nisi firmum et constans apud omnes tunc temporis fuisset pontificis esse de controversiis quæ in Ecclesia oriebantur iudicare. Plura a Cardinale Perronio, libro ad Britanniam regem, capite quadragesimo sexto, congeruntur, quæ brevitatis causa omitto.

OBSERVATIO V.

De manus impositione quæ est in sententia Melchiam.

Cum igitur Cæcilianus et Donatus controversias suas et contentiones in Concilio Romano exposuissent, eorumque causa a Melchiam cæterisque Episcopis examinata esset, hoc iudicio terminata est, pag. 25: *Quod confessus sit se rebaptizasse, et episcopis lapsis manum imposuisse, quod alienum est ab ecclesiastica disciplina*: ejus quidem sententiæ priora verba nullam prorsus pariunt difficultatem; nam multo ante hæc tempora hæreticos rebaptizandos esse docuit, et rebaptizavit divus Cyprianus: sed posteriora sunt obscura, multumque de his inter interpretes ambigitur: nam cum variæ olim fuerint manus impositiones, atque omnia pene episcoporum munia et officia manus impositione celebrarentur, et hoc ipso nomine vocarentur, uti baptismus, confirmatio, exorcismi, absolutio, ordinatio, pœnitentia, pax, orationes, preces, curationes, benedictiones et cætera quæ ab episcopis administrantur, merito dubitatur et quæritur de qua manus impositione locutus sit Melchiam.

Si ad interpretes res deferatur, et maxime ad Franciscum Balduinum, et ejus iudicio stare velimus de reordinatione Episcoporum qui deserta Ecclesia ad Donati partes confugiebant, hanc manus impositionem interpretabimur; in suis enim in hunc libellum notis docet perfugas et desertores episcopatus reordinatos fuisse a Donatistis; quemadmodum ab iisdem laici rebaptizarentur: quam explicationem pene omnes secuti sunt qui in hæc verba inciderunt, et qui de iis mentionem fecerunt; ego vero ex hoc ipso auctore, et plurimis et gravissimis argumentis ex veteri Ecclesiæ disciplina desumptis, probaturum me spero hanc manus impositionem de pœnitentia accipiendam esse; quam Donatistæ episcopis qui ab Ecclesia deficiebant, ut a crimine traditionis et idololatriæ purgarentur, imponebant.

Primum argumentum quod ab Optato desumemus his primi libri verbis continetur, pag. 3: *Nec male imponendo omnibus capitibus manum eversionis velamenta ostenderent, nec maledicerent Deo, nec rebaptizarent fideles*, quibus haud dubie alludit ad hanc Melchiam manus impositionem, et congeritur quod Donatistæ omnium fidelium statum everterent, episcoporum impositione scilicet pœnitentiæ, laicorum autem rebaptizatione. Quod si hæc manus impositione de dignitate et de statu suo constet episcopos remotos fuisse, ad pœnitentiam potius quam ad

reordinationem ea erit referenda, quia illa non evertit, imo potius erigit, nam laicos ad altiores gradus vocat, eosque inter clericum constituit, qui corporis Christi primas partes tenet: hæc vero summa injuria in supremo communione laici constitutos et positos deponit; et quamvis eosdem restituat et reordinet, tamen sine dedecore ex sede sua detrudi et inter laicos rescribi non poterant: deinde hæc verba, *nec maledicerent Deo*, sunt discutienda et consideranda, multumque nostræ interpretationi favere videntur. Nam si cum superioribus connectantur, sensusque sit, Donatistas in illa manus impositione Deo maledixisse, de reordinatione nemo est qui eam manus impositionem interpretetur, in qua non magis Deo maledicere poterant Donatistæ quam in prima ordinatione, in qua Deo non maledixerant; in pœnitentia vero quæ nocentibus imponebatur, Deo maledicebatur. Pœnitentes enim in tertio gradu exorcismis et manuum impositionibus a demonis potestate et persuasionibus purgabantur et vindicabantur: quod fieri non poterat sine injuria Spiritus sancti, qui in iisdem morabatur. Rursum quemadmodum divus Augustinus pluribus in locis docet atque increpat Donatistas quod rebaptizatione Deum fugarent injuriisque et maledictionibus in exorcismis eum onerarent, ita eosdem hic increpat Optato, quod Deum in exorcismis pœnitentiæ quam episcopis imponebant, injuriis et contumeliosis exorcismorum, qui in pœnitentia quemadmodum in baptismo frequentarentur, afficerent.

Pag. 44. Secundum, ex his secundi libri: *Ut dum presbyter aut episcopus dejicitur, sic plebs caperetur*: nam eorum sensus est, Donatistas orthodoxorum episcopos aut presbyteros ad pœnitentiam relegasse, ut populus presidentes et duces orthodoxorum inter suos pœnitentes versari et lugere cum videret, pessimam de orthodoxis conciperet opinionem: qui sensus convenire nequit cum reordinatione, quæ nullam poterat ansam præbere ut de orthodoxis male sentirent Donatistæ; cæterum hoc verbum *dejicitur* non est prætereundum, quod est proprium pœnitentium, ut ex Tertulliano et ex concilio quarto Toletano licet colligere, *animum mæroribus dejicere*.

Pag. 46 et 47. Tertium ex his: *Honore nominis sui spoliati sunt sacerdotes*, quibus exprobrat Donatistis quod episcopos honore sacerdotii et consensu privassent: honor enim apud Tertullianum, Cyprianum et Divum Augustinum, pro sacerdotio et episcopatu accipitur; at si a Donatistis reordinati fuissent orthodoxorum episcopi, honore privati minime dicerentur, neque ab Optato ob hanc causam objurgarentur Donatistæ; reordinatio enim nominis honore non spoliatur.

Ibid. Quintum ex his: *O impietas inaudita, quem jugulaveris inter pœnitentiam et tormenta servare!* Quibus docet Donatistas servasse inter pœnitentiam et tormenta episcopos, quos honore nominis, dignitatis, et episcopatus spoliassent; unde colligitur ab iisdem episcopos ad pœnitentiam relegatos fuisse, pœnitentia enim servari non potuissent nisi eam subiissent. Quid sit autem jugulatum servare inter pœnitentiæ tormenta, aut quomodo id accipiendum sit, facile est dicere; nam episcopus qui spoliatus fuerat honore sacerdotii, et qui pœnitentia Deo satisfaciebat, recte dicitur jugulatus et servatus: dignitatem enim suam depositione amiserat, et partem illam quam in corpore Christi habebat; pœnitentia autem servabatur ad **138** majora tormenta ferenda. Nam quæ major poterat esse miseria, aut quæ major crudelitas quam ex summa dignitate hominem inter pœnitentes detrudere, et singulis diebus per opprobria, misérias et tormenta pœnitentiæ, manum illi exorcismorum imponere? Tertullianus, *malo enim ad miseriam pervenitur*.

Ibid. Sextum ex his: *Vos vivum facitis homicidium*. Qui enim pœnitentem facit episcopum, eum jugulat et conservat; jugulat enim dignitatis et gradus priva-

tionem, conservat autem eum miseram ei vitam trahere reliquit inter penitentes.

Ibid. Septimum ex his : *Paupertate sensus sui circumventi sunt, quos decipere potuistis; præfecti enim fuerant cui opere solliciti Dei, qui in ejus nomine fuerant ordinati. Nam cum superioribus verbis sunt concedenda, et de eisdem episcopis quibus manus fuerat imposta accipienda, tuncque sensum habere videtur episcopi quos penitentes fecistis, et quibus vitam ordinis et honores eripuistis, erant ordinati in nomine Domini, et hæc ordinatio erat opus divinum, quod verbis multum distans a opere de volis Donatistas recte dicitur : quæ Deus perficit, ipsi destruantur : quæ cum ita sunt, constat Donatistas aliquid fecisse in episcopos quod opus Dei everteret; hoc autem maxime fiebat penitentia quam imponebant episcopis quos decipere poterant, et qui ad eos transibant, non autem reordinationem : nam antiquitas aliquid injuræ Deo et opus sacramento et characteri fieri probant si episcopus aut presbyter inter penitentes visceret (Augustinus, libro primo de Baptismo) : quod si penitentiam imposuerint lapsis episcopos Donatistarum, verisimile est Melchiadis sententiam de ea manus impositione accipiendam esse, non autem de reordinatione qua opus Dei non poterat subverti.*

Pag. 46. Octavum ex his : *Docete ubi vobis mandatum est radere capita sacerdotum* : nam eodem respiciunt quo superiora, et de eadem injuria et contumelia qua episcopos afflicebant, sunt intelligenda : at eorum major fuisset injuria radere capita in secunda ordinatione quam in prima; sed contumeliosum proorsus erat, et a Deo prohibitum radere episcopum et unctum Dei penitentiam tradere.

Ibid. Nonum ex his : *Tu quis es qui auferas quod non dedisti? Hanc enim accipiunt interpretationem : Deus potuit auferre oleam suam et sacramentum ex Sante, sed noluit, ut te deceret, injuriam non esse faciendam unctis suis, sed tu auferas quod non dedisti, et facis injuriam unctis Dei, quia eos radis et ad penitentiam damnas; quæ interpretatio non potest convenire cum reordinatione.*

Ibid. Decimum ex his : *Quid prædest quia vivunt homines, et occisi sunt honores a vobis?* Quæ quidem non dixisset si Donatistæ reordinassent episcopos quos circumveniebant, quia reordinatione non magis spontabantur aut occidebantur quam ordinatione.

Pag. 46 et 47. Undecimum ex his : *Extendistis manum super omne caput. Hæc manus extensio ad reordinationem non potest referri, ut liquet ex his quæ sequuntur : Hoc est impudentibus manum super omnem a tatem ad evertendas animas. Invenistis pueros, de penitentia sacerdotis, ne aliqui ordinari possint* : sed potius ad penitentiam, quæ status clericorum et maxime Episcoporum evertebatur : præterea verisimile est eum loqui de eadem manus impositione propter quam a Melchiade damnati fuerant Donatistæ : aut si ad non conceditur, deceat, queso, quædam esset illa manus extensio qua Donatistæ omnia capita radebant : quod si de eadem loquitur, sciendum est sententiam Melchiadis de penitentia intelligendam esse.

Ibid. Duodecimum ex his : *Invenistis diaconos, presbiteros, episcopos, presbiteros laicos.* Nam ex his colligitur Donatistas inter laicos rejectisse eos quos episcopos invenerant, in illis locis quæ occupaverant : quod si ita est, quomodo interpretes possunt dicere Donatistas usos fuisse reordinationem, et reordinasse episcopos quos capiebant?

Ibid. Tertium ex his : *Socius et comes testis jundidum fuerat cui nunc manus inferre conatus es, et ex sequentibus, quibus constat Donatistas aliquam manus impositionem visuisse inferre in hodos episcopos quæ eos tanquam reos judicabant et condemnabant, quod commodius tribuitur impositioni manuum penitentiae quam reordinationis.*

A Pag. 48. Decimum quartum ex his : *Deuterium, Partemum, Donatum et Galulum, Dei episcopos, iniqua gladio jugulastis* : nam penitentia eos jugularant.

Ibid. Decimum quintum ex his : *Mullis notum est et prebationem versucultoris tempore, episcopos aliquos inerta a confessore n. minus Dei delapsos thurificasse, et tamen nullus eorum qui cœserunt aut manum lapsis imposuit, aut ut genua figerent imperavit* : nam de una eademque manus impositione hæc et in sententia Melchiadis est sermo : quemadmodum eam ait Optatus, lapsis episcopos manum imposuisse Donatistas, ita Melchades eosdem damnat, quod lapsis episcopos manum imposuissent : at illa manus impositio pertinet ad penitentiam, non autem ad reordinationem, ut ex his verbis, *aut ut genua figerent imperavit*, licet colligere ad generationes enim penitentiam erant argumenta benedictionis et exomologeseos actus qui sine pudore et delectore non poterant fieri ab episcopis : eæ vero quæ in ordinibus suscipiendis fierent, nulli poterant esse dedecori : quid enim in eis consentaneum disciplinæque magis conveniens quam ordinandum genua flectere, et coram ordinatoribus adgenuari? quod si ita est, non est disputandum de explicatone sententiæ Melchiadis.

Ibid. Decimum sextum ex his : *Dum peccatum hominis percussit* : manus enim impositione de qua Melchades et Optatus conqueruntur, peccatum illorum episcoporum quos penitentes Donatistæ fecerant, percussum fuerat : quod reordinationi convenire nequit, sed penitentiae, qua peccata percipiuntur et delentur.

Ibid. Decimum septimum ex his : *Nam quæ major infelicitas quam Dei sacerdotes vivere, nec esse quod fuerant?* Eundem enim arguit errorem eandemque manus impositionem perstrungit quæ ad reordinationem referri nequit, cum dicat episcopos per eam non esse amplius quod fuerant.

Pag. 72 et 75. Decimum octavum ex his libri quarti verbis : *Nec apostolos imitari voluistis, a quibus etiam negator dilectus est Petrus* : quibus docet, Donatistas apostolorum exemplo, qui Petrum lapsam et negatorem dilexerunt, episcopos lapsos diligere debuisse, unde magis sit verisimile Donatistas episcopis penitentiam imposuisse quam ordines contulisse : qui enim ordinantur aut reordinantur, inter reordinationis ritus osculo donantur, et pro fratribus ab ordinatoribus adsciscuntur : qui vero penitentiam agunt, pro extraneis et a fraternitate divisus repudiantur : hæc denique libri sexti verba, pag. 98, *quos aut rebaptizatione aut penitentia sanciantis*, conveniunt cum sententiâ Melchiadis, atque eam exponere videntur : et quod illic per manus impositionem significatur, hic explicari per penitentiam impositionem.

OBSERVATIO VI.

In qua ex antiqua disciplina rationibus eadem explicatio confirmatur.

D Cum Melchades, pontifex maximus, in elogio et in sua illa sententiâ affirmet manuum illam impositionem quæ a Donatistis adversus lapsos episcopos usurpabatur, omnino Ecclesiasticæ disciplinæ esse contrariam, ipsique statuere ac persuadere velimus, istam manuum impositionem non ad reordinationem, sed ad penitentiam referri oportere : certissimis et lucidis argumentis et rationibus opus est demonstrans ex antiquis et veteri disciplina non impositam fuisse penitentiam Episcopis, quocumque demum scelere sese obstrinxissent; neque aetatis illius pietatem tulisse, ut inter lugentes adserberentur. Primum in ipso penitentiae vestibulo positos lacrymis peccata sua detestabantur; at indignum erat episcopum, qui aliena potius quam sua delicta delere debebat, inter flentes, eulantes et humi jacentes, vestra Ecclesiæ limina conspuere, et transeuntis plebis vestigia deosculari. Secundo, in eodem illo penitentia gradu cum catechumenis erudiebantur peniten-

tes, primaque fidei rudimenta et elementa doceban-
 tur; neque enim videtur quomodo post baptismum
 peccare potuissent, nisi oblivione metus divini, et
 preceptorum et documentorum quæ in catechumen-
 natu hauserant. Itaque tanquam catechumeni ad
 Christianæ religionis instituta rursus erudiebantur et
 instituebantur: quæ quidem institutio repeti non
 poterat nisi aliquo episcopalis dignitatis incommodo,
 et a qua non solum catechumeni, sed eorum magis-
 tri et doctores institui debebant. Tertio, toto illo
 tempore quo in tertio gradu versabantur, publicis et
 solemnibus exorcismiis penitentes purgabantur, per-
 inde atque alias hodieque infantes qui sacro fonte
 abluuntur; episcopum ad eundem modum spectan-
 te populo tyrannide ac dominatu quodam dæmoni-
 is oppressum vindicari ac liberari ferendum non
 erat, neque ad Christianæ religionis dignitatem per-
 tinebat; cum episcopus sit communionis cum
 Christo et unionis cum Deo princeps et caput, car-
 raque membra ejus pietate et sanctimonia aditum
 habeant ad eandem unionem. Quarto, episcopi po-
 puli patres dicuntur, sacerdotes Dei, antistites
 Christi, mediatores inter Christum et plebem, legati
 Christianorum, oblatores votorum, precum et obla-
 tionum intercessores, deprecatores; quorum etiam
 opera et studio dæmones e corporibus abjicieban-
 tur, et rursus peccatores pro potestate quam a Christo
 adepti sunt traduntur Satanæ: uno verbo cum ii
 sint in quos Christus quicquid Ecclesiæ suæ con-
 cesserit et attribuerit, transfundat et deponat; quis
 non perhorrescat episcopos ipsos omnibus illis quæ
 modo commemoravimus, dotibus ac muneribus spo-
 liatos ac nudatos videri: imo deteriori illos esse con-
 ditione, atque ante baptismum fuissent: deditos at-
 que addictos imperio ac potestati dæmonis; excom-
 municationis pœna quasi affectos, cum pastoris loco
 alias haberentur, modo instar perditæ ac emortuæ
139 ovis censerit: cum dæmone sibi subjicerent,
 nunc ejusdem vilissima dici mancipia: cum Christi
 prima membra et viva numerarentur, modo putidæ
 carnis ac cadaveris insepulti partes sustinere; cum Dei
 omnipotentis amores ac deliciae appellarentur, ejici
 atque arceri, ut anathematis censura percussus. Hoc
 tam detestabile probrum non ipsorum disciplina ferre
 ac perpeti poterat, neque tam inauditam ac minime fe-
 rendam commutationem audire. Quinto, quemadmo-
 dum antiqua illa disciplina neminem ex pœnitentibus
 inter clericos admittebat, ita neminem majorum clericorum
 ad pœnitentiam adscribebat; nam non minus turpe
 et indignum erat pœnitentem in clero, quam cleri-
 cum in pœnitentia conspici, et episcopum demisso
 et depresso vultu turpis vitæ pudorem circumferre
 et ostentare. Sexto, concilia antiqua Ancyranum,
 Neocæsariense, Arelatense, Eliberinum et Nicænum,
 pœnitentiæ genus præscribunt unicuique laicorum
 vel etiam minorum clericorum, qui tempore perse-
 cutionis, aut in idololatriam prolapsi essent, aut a
 constantia dejecti, nonnihil a fidei professione resi-
 liissent: illa, inquam, concilia nullum plane de epi-
 scoporum aut presbyterorum pœnitentia verbum faci-
 unt; quin apud antiquos patres, ne locus quidem
 ullus ea de re reperitur: unde fit ut facile adducar
 ut credam episcopos et presbyteros numquam illa
 publica pœnitentia fuisse mulctatos. Septimo, Opta-
 tus asserit, olei sacri sanctificationem et episcopo-
 rum characterem Dei solius, non autem episcopo-
 rum esse, et ob hanc causam eos, etsi peccatores,
 honorandos esse: unde colligitur eadem tempora
 non permisisse ut inter pœnitentes versarentur, ne
 in contemptum venissent. Octavo, canones, cum
 peccatorum pœnas quæ irrogari debeant, definiunt,
 excommunicationem laicis et depositionem sacerdo-
 tibus pro eodem crimine constituunt; exempli gra-
 tia, laicum ob adulterium a cœtu fidelium remouent,
 et sacerdotem, si eodem crimine teneatur, suo gradu
 deturbant: ideoque quam vim excommunicatio aut
 publica pœnitentia in laicos exercebat, eandem

A erga episcopos exercebat et debebat depositio:
 prout primis illis temporibus non alia fuit culpa
 reparatio cum presbyterorum tum episcoporum,
 quam mera depositio. Nono, videamus quid divus
 Cyprianus de Trophimo peccato et pœna disserat,
 qui etsi a fide defecasset, publicam tamen non egit
 pœnitentiam, neque de ulla ejus pœnitentia et satis-
 factione publica et solemnem mentionem facit Cypri-
 anus: sed ordine suo depulsum ac privatum et inter
 laicos rejectum; cum tamen quo tempore vixit, ad-
 mitti et aggregari coepi sunt ad pœnitentiam idolo-
 latræ, qui aliis ante sæculis in perpetuum ab Eccle-
 sia separarentur, aut certe suscepta pœna noxam
 eluere in omne tempus cogerentur: inde colligere
 est episcopos non ad pœnitentiam publice suscipiendam,
 compulsos. Decima ratio: quinto sextove sæ-
 culo concilia decernunt, uti Ecclesiastici in aliis
 remotisque locis ac privatis pœnitentiam agant, ut
 laici vel minimum offenderentur, si a quibus regi et
 gubernari ipsos oporteret, si graviori crimini affines
 fuisse viderentur: *tamen in publicum non procedit, ne
 grex fidelium in eo scandalum patiatur, nec enim de-
 bet sacerdos publice pœnitere sicut laicus.* His adjungi
 possunt rationes et argumenta quæ a patribus, cum
 de episcopis loquuntur, afferri solent: cum aiunt
 nemini licere pro his preces fundere aut supplicare;
 si corruant, a nullo posse eos erigi ac sublevari:
 populi ipsius custodes custodiri non solere: quibus
 verbis non obscure indicant, pœnitentiæ debitores
 eos non fuisse, pro qua non solum episcopi, sed et
 laici preces fundebant; sic enim Tertullianus libro
 de Pœnitentia, *fratribus legationes deprecationis in-
 jungere.*

Sed et ab Origene hæc vulgo referuntur, quæ hinc
 nostræ sententiæ plurimum favent: *si pœnitentia
 imponeretur episcopis, non esset pœnitentia, sed inju-
 ria.*

Ad extremum si hæc rationes non satis intellige-
 rentur, canon octavus concilii Carthaginensis, quod
 quintum vocatur, non pateretur eas in dubium revo-
 cari, cum aperte prohibeat manus, pœnitentiæ ergo,
 presbyteris vel diaconis imponi, quantumvis in se
 grave facinus et crimen admiserint: *Item confirmatum
 est, ut si quando Presbyteri aut diaconi in aliqua
 graviore pœna convicti fuerint qua eos necesse fuerit a
 ministerio removeri, non eis manus tanquam pœni-
 tentibus vel tanquam fidelibus laicis imponatur.* Quibus
 verbis liquet nunquam Episcopis pœnitentiam impo-
 sitam neque Presbyteris, illamque quæ est apud
 Melchiadem manus impositionem plane eandem
 esse de qua canon ille disputat; nam verisimile est
 eundem canonem factum fuisse a patribus Africanis
 contra Donatistas et ab eis eundem illum errorem
 correctum, qui a Melchiade in illa sententia damna-
 tur: quippe in Africa habitum est, ubi error ille vige-
 bat: deinde his verbis *confirmatum est*, Patres illius
 concilii videntur decreto suo confirmare quod antea
 et ab aliis excogitatum et inventum erat contra Do-
 natistas, atque respicere ad iudicium Melchadis
 et illud quasi repetere: sciebant enim hoc Donati cri-
 men Romæ damnatum fuisse, quod hoc canone rur-
 sus damnant disciplinæ causa. Quidquid hujus sit,
 certum est omnes plerosque conciliorum Africanorum
 canones in Donatistas conflatos esse. Quod cum
 ita sit, et aliunde ex Melchiade discamus eos Episco-
 pis manus imposuisse, quis dubitat in Donatistas hoc
 canone animadversum esse? Ad hæc omnia tanquam
 cumulus accedat canon decimus quartus epistolæ
 Siricii, qui tempore Donatistarum pontificatum gere-
 sit: *Illud quoque providere, ut sicut pœnitentiam agere
 cuiquam non conceditur clericorum, ita et post pœnitenti-
 dinem ac renuntiationem nulli unquam laico liceat
 honorem clericatus adipisci.*

OBSERVATIO VII.

In qua objectiones quædam solvuntur.

Ad ea quæ attulimus, primis illis sæculis numquam

majoribus Ecclesiasticis publicam penitentiam falsè denuntiatam, licet inexpiabilem prope fraudem in se et culpam conceperunt, neque ut id fieret eorum disciplinam et instituta permisisse; ad ea, inquam, canones papæ Felicis opponi obijeruntque possunt, quibus episcopi qui in rebaptizationem consenserant, penitentiam inire coguntur: quibus hoc ego obtrahendo, tempora esse consideranda, et disciplinam tempore Felicis minus acerbis et severius proutulisse, quam primis sæculis: deinde in his Canonibus laicos quidem iussos et coactos omnes penitentie gradus ante, in quibus infames impositiones manuum et crebri exercitum fierent, episcopos autem et presbyteros alio veni genere penitentiae damnatos: quo facto Felix magnum inter utrosque discrimen et intervallum assertit: ad hæc addi illud potest, Felicem de loco et de gradibus penitentiae episcoporum nihil addidisse, quod illo sæculo minus esset, eos in monasteriis ligare et penitentiam agere, non autem in publico et in oculis populi.

Hæc etiam Divi Cypriani verba ad Antomacum pressant obijci, et penitentia deprecationis errorem primum conficere, quasi his verbis, Trophimum episcopum penitentiam egisse, quod a Christo detulisset, et ad Ecclesiam nisi ea perfecta redidisset, quamquam verba illa nihil aliud testificentur, quam Trophimum sua detractionis penituisse et incedisse graviter Deum a se atrociterque offensum: non aliter quam Tertullianus ait in Prescriptionibus, Marcionem penitentiam confessum, quo verbo subintelligi non vult eum egisse penitentiam, sed actionibus suis ipsa exomologesi atque detestatione quadam declarasse sui a se sceleris commissi vehementer paenitere: quid quod apud veteres penitentiam conitari, est externa actione præ se ferre dolorem maximum de scelere admissio.

Tertio obijci et illud potest, episcopos et presbyteros excommunicari olim potuisse, proptereaque et ad publicam penitentiam accipiendam cogi, cum non major, neque turpior ignominia quamque imo episcopis, aut Ecclesiæ primum conciliari penitentia, quam excommunicatione posset. Ad hæc respondeo, non ita multa excommunicationis episcoporum exempla in meliorem adferri posse: qui si olim excommunicati fuerunt, hoc haud dubie accidit, quod ipsi se ab Ecclesia sejunxerunt et in apostasiam delapsi sunt, deique si recte ratiocinari velimus, in omnibus his locis, in quibus de excommunicatione et anathemate episcoporum agitur, reperias illud anathema et excommunicationem nihil aliud quam ab ecclesiasticis separationem significare, tantumque habitam et judicatum a communione ecclesiastica distractionem, non autem a corpore laicorum, et, ut ita dicam, ab integro corpore Ecclesiæ: atque episcopum aut presbyterum excommunicatum dici, qui non a laico, sed ab ecclesiastica tantum communione separaretur.

Quarto dici potest tria illa peccata, homicidium, adulterium et idololatriæ, primis illis sæculis, non nisi publice et perpetua penitentia aut perlongo annorum aliquot intervallo potuisse deleri, eoque nomine ecclesiasticos aut ab illis peccatis nisi quam absolutos, aut publice penitentia prole suffulos. Ad hæc ego contra oppono decretum, nudi antiquæ disciplina ad laicos dumtaxat pertinuisse: episcopos vero aut presbyteros, si in his tribus peccatis aut in uno e tribus delincenti fuissent, suo ordine abdicatos aut inter laicos redactos: quæ redactio aut depositio publice penitentia vacam et laicum testabat.

Quinto probari potest episcoporum peccatum longe gravius et detestabilius Deo et hominibus esse quàm laicorum, cum illi sint tanquam exemplum virtutis ad imitandum propositum: quare si laicorum noxe primis illis sæculis publice penitentia penas requirebant, quanto magis eadem animadversio clericorum culpe vindicanda fuerunt? Ad hoc respondit olim D. Augustinus et Optatus characterem

A episcoporum Dei dicit, qui violari omnino non possunt sine peccato, qui si iustus et impressus non esset in episcopis, eos atrociori quam laicos supplicio ferendos fuisse, verum, cum 140 nihil aliud ac Deum offendere, et eius iram commovere, vererentur, a penitentia episcopis imponenda destitisse.

Sexto, concilio Arausicani primus canon opponi potest: penitentiam desiderantibus etiam clericis non negandam: quo constitutum in illud patet Ecclesiasticis ut penitentia non minus quam laicis in iungatur. At responderi primum potest, nomine clericorum hoc canone, minorum ordinum clericos intelligendos esse, verboque illo primis illis sæculis nominatum et magna ex parte iudicari minores ministros. Secundo, non illo ratione fieri mentionem publicæ et solennis penitentiae quæ iuvitis etiam imponebatur, aut saltem sine eius auxilio nullus in Ecclesiam patebat regressus, sed penitentiae votivæ quam nonnulli prius et erga religionem probe affecti posterioribus et consequentibus sæculis, hoc est, quinto et sexto, se suscepturos voverent, ut qui sequuntur canones fidem faciunt: decimus quintus concilii Agathensis: iuventibus etiam penitentia non facile committenda; vigesimus tertius Epauensis: si quis accepta professione penitentia, item quartus: penitentiam professus nonus Gerundensis: depressus penitentia benedictiorem quam viaticum deputamus. Postremo, illo eodem canone ut possumus ut probemus, primis illis sæculis neque episcopis, neque presbyteris publicam penitentiam irrogari solitam, cum consequentibus sæculis, in quibus non ita severa dicebatur disciplina, necesse fuerit edicto et novo canone jubere, ut votiva eis concederetur.

OBSERVATIO VIII.

An quosdam reordinarint Donatistæ.

Etsi, quantum conjectura assequi possum et sentio, impositio de qua in sententia Melchioris injecta est mentio, non de impositione manuum reordinationis, sed de impositione penitentia accipi debeat, tamen non negatum neque abnuentem Donatistas aliquoties eos qui eorum sectam sequerentur ecclesiasticos iterum ordinandos et consecrandos iudicasse: opere pretium fuerit nihilominus multa ponderare et examinare, ut quamobrem id præstiterint cognoscamus; neque enim quovis tempore illam reordinationem usurparunt, neque promiscue in quolibet illam contulerunt.

Primum advertendum, sectam illam centum annis viguisse, quia ab electione Majorini ad Carthaginis collationem sex et centum anni vel circiter numerantur: primis autem annis, hoc est, decimo aut duodecimo anno ab illa ordinatione, episcopos et presbyteros qui ad eorum castra convolabant, propter eas quas subijciam rationes, credibile est non reordinari potuisse. Prima ratio: quod non alia de causa ab Ecclesia desciverant Donatistæ, nisi quod omnes Africae episcopos tanquam lapsos et idololatrias iugerent et execrarentur; at si aliquem ex his quamvis transfugam suscepissent et reordinassent, eodem se crimine et vitio, quo existimabant laborare Catholicos, obligassent.

Secunda, cum Donatistæ baptismum qui ante schisma collatum pro legitimo et vero haberent et sentiant, par est eos existimasse eodem tempore ordinationes collatas et institutas non irritas esse: quamobrem si quis episcopus ab Ecclesia ad eorum gregem se adjuvasset initio nascentis illius schismatis, non erat reordinandus.

Tertia, non poterant quemquam reordinare Donatistæ quin prius depositus et a crimine traditionis purgatus haberetur: nam ex eorum sententia, nullus ex Orthodoxis hoc scelere credebatur: sed non facile reperies in primis illis sæculis exemplum alicujus episcopi qui, cum reus esset atrocis gravis culpæ, et ob hanc causam a suo gradu dejectus, reordinatus fuerit, multo minus inter Donatistas invenias, qui

puriores et sanctiores dici se volebant, et qui severiores se discipline Ecclesiastica vindices et propugnatores palam profitebantur.

Quarta, necesse omnino erat ut illi episcopi quos volunt interpretes a Donatistis reordinatos, idololatricæ criminis absolventur priusquam reordinarentur; neque enim ex eorum disciplina et moribus, uti antea docuimus, illa poterat inter eos et crimine obstrictos communitio et societas intercedere. Duo autem apud eos ad eluendam traditionis maculam remedia proponebantur: pœnitentia et rebaptizatio. Quod ad rebaptizationem attinet, primis illis schismatis annis non erant rebaptizandi episcopi, quod omnes essent baptizati ante schisma, non enim ad episcopatum admittebantur neophyti: ideoque in illis quasi incunabulis schismatis non poterant rebaptizare episcopos Donatistæ, ut eos a crimine traditionis abluerent. Restabat igitur pœnitentia, qua revera uti poterant erga episcopos illos quos suis technis et fraudibus circumveniebant: verum nullum unquam vetus illa disciplina ad episcopatum admisit, qui inter pœnitentes visus esset, multo minus Donatistæ qui Cathari vocabantur. Quamobrem obvium cuique et apertum, nullo pacto a Donatistis reordinari episcopos aut presbyteros potuisse primis schismatis temporibus: indeque sequi, Melchiadis sententiam, quæ initio schismatis data, de reordinatione non intelligi.

Nunc autem de postremis hujus schismatis temporibus agendum, in quibus largior id non ægre, a Donatistis episcopos reordinatos; quod facile est probare ex iis locis quos postea citabimus; videndum vero et perpendendum, quomodo et quibus conditionibus seu causis id concederetur et liceret: cum igitur quispiam episcopus aut presbyter ab orthodoxis ad Donatistas deficeret postremis illis temporibus quæ schismatis ortum consequiebantur, illum ad pœnitentiam non adigebant uti sub Majorino: sed iterum baptizabant, et in ordinem laicorum referebant, unde, cum dignus visus esset, in clerum repetita ordinatione reponeretur, nemoque reordinatus fuit unquam cui id non ipsa rebaptizatione interposita contigerit. Primum, illo crimine quo orthodoxos laborare dicebantur, solutos et liberos esse oportebat: deinde nihil opus erat pœnitentia ut purgarentur, cum baptismus eam vim habeat, ut omnem peccatorum maculam deleat. Tertio, rebaptizatio depositionis notam elidebat. His adde ex Divi Augustini libro tertio contra litteras Petiliani, manifestum fieri Donatistas nullos sibi rebaptizatos reordinasse, et ex multis collationis locis eos rebaptizatione usos priusquam reordinationis manus imponerent: *et rebaptizaverunt illum hominem nonagenarium Episcopum: item, ipse est Episcopus qui rebaptizatus est et factus est audiens: item, ipse rebaptizabat post partem Donati; rebaptizatus est antea, et sic est ordinatus: item, iste Vitalis diaconus fuit Catholicus in civitate Sitifensi, rebaptizatus factus est presbyter, projectus est causa adulteri, et factus est postea Episcopus.*

Conclusio igitur hujus capitis: Melchiadis sententiam non posse traduci ad reordinationem, quandoquidem isto capite docuimus, Donatistas non potuisse reordinare eos qui intra primos schismatis annos deserta fide fierent Donatistæ.

OBSERVATIO IX

Solvuntur quædam contra proximam observationem.

Contra quam diximus Donatistas, sub Majorino, a primis schismatis annis reordinatione uti non potuisse, opponi possunt verba illa D. August., lib. III de Baptismo contra Donatistas cap. 16: *Manus autem impositio non sicut baptismus repeti non potest: quibus Augustini verbis quidam se assecutos putant ex opinione et iudicio illius non plus reordinare quam rebaptizare licitum esse. Sed ad illud respondeo primo, illam esse manus impositionem qua Spiritus sancti dona olim transfundebantur, uti donum linguarum, prophetiæ, curationum et similia, ut ex*

A illius capitis lectione perspicitur, non autem impositionem manuum qua ordinatio peragebatur: quapropter verba illa ad rem nihil attinere. Secundo: locum illum manifeste et perspicue pugnare contra illorum sententiam. Nam si verborum sensus recte attendatur, voluit dicere D. Augustinus manus illam impositionem repeteri posse, non autem baptismum; neque obstat quod ex correctione et emendatione postremæ editionis, et ex antiqua impressione, aliter legendum esse putent quidam, ac contendunt ultimam illam particulam *non* delendam esse: nam emendationem illam verba hæc ejusdem capitis respuunt: *quid est enim aliud nisi oratio super hominem?* quibus D. Augustinus assentit et ita sentire videtur, impositiones illas manuum quibus dona Spiritus sancti transmittuntur, de quibus paulo supra disseruit, non nisi orationes episcoporum appellandas, non autem sacramenta, ideoque posse repeti: baptismum autem esse sacramentum, proptereaque non iterari, ex cuius sententiæ sensu et argumento liquidum fit particulam illam *non* expungendam non esse, verbaque illa aliter accipi quam nonnulli existiment.

B Obijci etiam potest canon ille trigessimus octavus concilii Carthaginensis tempore Donatistarum habiti, quo, ut ex duobus superioribus, multa perperam et inconsiderate inducta a Donatistis rescinduntur: *non liceat fieri rebaptizationes, aut reordinationes, vel translationes episcoporum.* Quibus verbis videtur concilium illud Donatistarum reordinationes repudiare ac rejicere, ut et illorum rebaptizationes respuunt. Idque adeo clarum et perspicuum est, ut omnes interpretes Græci et Latini hanc explicationem comprobarent: at ego ad hæc canonem dico factum esse in exitu illius schismatis, ac proinde nullam vim ad ea que diximus labelactanda habere, quia non negamus, sed credimus Donatistas quosdam reordinasse; sed sub finem schismatis et eos quos rursus sacro fonte abluisse, non autem initio schismatis et non repetito baptismo.

C Addo et illud, canonem non videri de reordinatione ejusdem persone loqui, sed vetare, ne uno episcopo in una civitate ordinato, alter insuper per factiones reordinaretur, quod alibi ostendemus; sed satis superque prima solutione satisfactum est canonem.

141 Ad extremum dici potest D. Augustinum nullam mentionem fecisse de pœnitentia quam Donatistæ Episcopis imponerent, neque contra illum errorem scripsisse, quamvis omnes Donatistarum errores persecutus sit: quapropter verisimile videri Donatistas episcopos inter pœnitentes, aut non dejecisse, aut hoc non fuisse contra veterem Ecclesiæ disciplinam, aut denique manuum impositionem de qua est sermo in sententia Melchiadis ad reordinationem pertinere. Respondeo D. Augustinum non loqui de aliis criminibus, quam de iis que ipsius tempore a Donatistis committerentur, neque vero de aliis debuisse mentionem facere: propterea non potuisse agere contra pœnitentiam quam qui primi fuerant Donatistæ episcopis imponerent, quod ejus ætate id tamquam obsoletum non amplius admittebatur: quicumque enim D. Augustini tempore fierent Donatistæ, hi omnes sive Episcopi, sive presbyteri, denuo aquis immergebantur, atque ita sine pœnitentia a peccatis liberabantur; sed si D. Augustinus vixisset Donati temporibus, aut Majorini, multa illius erroris vestigia in illius scriptis reperirentur.

OBSERVATIO X.

De concilio Arelatensi.

De concilio Arelatensi non minor est disputatio: nam ab adversariis obijcitur supremæ illius potestatis quam hodie usurpant pontifices, in eo vestigia nulla exstare. Imo ausos esse Donatistas a Melchiade ad imperatorem appellare; alios iudices post pontificem quæsisse; et Constantinum alios etiam episcopos dedisse qui de eadem causa quæ a Melchiade judicata

esset, cognoscere; denique ea tempestate pontificum iudicia ejus auctoritatis et firmitatis non fuisse, quae ab aliis episcopis rescindi non possent; quando de ipso Melchade et de ejus sententia episcopi Arelatenses passi sunt iudices se constitui addunt Sylvestrum de hac injuria, aut quod hoc facto sanctae Sedis dignitas laederetur, questum non esse, aut legatos interposuisse, ne in illo concilio iudicia summi pontificis in dubium revocaretur, et de his cognosceretur. Haec et similia a Calvino et a Petro Molino congeruntur; quibus respondendum est.

Primum quod ainit, Donatistas a Melchade ad imperatorem provocasse et appellasse; res est parum firma, et ex qua nullum potest deduci argumentum quod sit ab eo momento: nam si quae fuit appellatio, verae appellations vim non habuit, neque habere potuit; cum ipsemet pontifex maxime per legatos, Marinus Arelatensis, Maternus Agrippinensis, Rethicus Augustonemensis, Merodes Mediolanensis, Poterius Capuensis, a quorum sententia et iudicio appellatum voluit a Donatistis, interfuerint concilio Arelatensi et ceteros alios Episcopos sederint, et de Donatistarum controversis et appellatione cogoverint: forma enim iudiciorum passa non fuisse ut idem iudices de appellatione et de iudicio quod Romae primum constitutum, et de quo appellatum esset, iudicarent. Respondeo praeterea appellatione illa, etsi vera fuisset appellatio, nulla ex parte Ledi aut impugnari sanctae Sedis auctoritatem, nam etiam nunc a pontifice ad pontificem provocantur; simili modo Donatistae a Melchade ad Sylvestrum, qui per legatos concilio praesent Arelatensi, appellare, ejusque iudicio item quam Romae perdidierant rursus permittere et deferre potuerunt: denique concilium Arelatense a majoribus nostris, uti a D. Augustino, vocatur plenarium concilium et generale, in quo cum sederit sanctus pontifex et per legatos praesent, nulli utrum videri debet si permisit de iudicio suo cognosci, et suam sententiam ab episcopis et a semetipso examinari.

Obijciat praeterea, episcopos quos iudices in illo Concilio dederat imperator, non solum ad id datos, ut de iudicio Romae facto cognoscerent, sed etiam ut de ipso Melchade iudicarent; quomodo autem id probent, aut ubi legant, de Melchade Arelatense concilium iudicasse, non invenio: quamvis enim agerentur Donatistae Caecilianum Romae absolutum, et de illius absoluteione conquerebantur, non legimus tamen in illo concilio quaquam in Melchadem ab illis confectum aut objectum.

Tertio quod obtrudunt, eandem causam rursus Arelate iudicatam et examinatam fuisse, et Arelatenses episcopos de eadem causa quam Donatistae Romae perdidierant iudicasse, non satis constat: nam etsi a perisque id concedatur, tamen si rem propius inspicimus, et si ex ipsius concilii actis et canonibus conjecturam capere velimus, longe alia causa ad concilium Arelatense delata est quam quae iudicata Romae fuerat. Duo erant inter Caecilianum et Donatistas in controversia, et traditionis et schismatis: duobus criminibus accusabatur et petebatur Caecilianus: quorum ab hoc Romae absolutus, ab illo vero Arelate discussus; neque enim causa schismatis Arelate examinata aut iudicata ullo modo fuit, sed traditionis duotaxat; quod multis rationibus probari potest: nulla enim in illo concilio exstat mentio aut canon de schismate et de ordinatione Majorini, sed ex decimo tertio canone manifestum fit, questum in illo concilio, an crimen et vitium ordinationis transiret in ordinationem, et si manus impositio a reo facta totam ordinationem irritam faceret; quamobrem enim sanxissent patres illius concilii, ordinationem non obesse ordinatis, dummodo de his qui ordinati essent ratio subsisteret, nisi de hoc facto quaesissent Donatistae, et causa in eo versaretur, an ordinatione celebrata ab idololatricae reo et suspecto, pro infecta habenda esset? aut quae denique canon ille decimus

quartus respicere potuisset, aut in quos videri constitutus, quo ad eorum communionem privantur qui falso accusarent fratres, nisi in Donatistas, qui Felicem et Caecilianum idololatriae falso insimulabant? Ex quibus dubium non est, Donatistas, omnia schismatis causa quae Romae terminata fuerat, ad secundum traditionis crimen confugisse, et nullam abam actionem in Caecilianum Arelate intendisse, nisi quod ejus ordinatio ex ordinantis crimine rescindenda esset. Nulla praeterea potest assignari ratio quamobrem patres Arelatenses de schismate mentionem nullam tegerint, et in eos qui falso accusarent fratres iudicia tam severa tulerint, nisi quod nihil aliud in illo concilio et in illa questione versaretur, nisi si Caecilianus Felicis criminis esset removendus ab episcopi dignitate. Praeterea haec cum hujusce schismatis et Donatistarum historia mirifice congrunt, qui in D. Augustino conqueruntur quod pauci iudices turbo ordine servato sententiam Romae praecipitassent; prius enim videbatur iudicandum, an ordinantis crimine ab eius ordinatione corrumpetur et inficeretur, et an Felix traditor fuisset, quam de schismate querere. Hoc illius causa ordo postulare videbatur: quid enim necesse erat inspicere quenam ex Majorini et Caeciliani ordinationibus magis consentanea esset disciplinae Ecclesiae, si penes Felicem, idololatriae reum, nullum fuisset magis imponendi jus et arbitrium? Quapropter dicebant Donatistae de crimine Felicis prius inquirendum fuisse quam de schismate ac de ordinatione episcopi Carthageniensis judicaretur, ne illo scilicet iudicio de Caeciliani ordinatione praesudicium haberent. Denique inter hujusce concilii subscriptiones, Caeciliani nomen invenitur et legitur, quod pro argumento accipiendum est, Felicis potius quam Caeciliani crimen et causam actam fuisse in illo concilio; non enim inter ceteros episcopos adsedisset et iudicasset Caecilianus, nisi omni criminis et schismatis suspitione caruisset et vacuus fuisset. Cetera quae ab adversariis adferuntur, aut parum valida sunt, aut ex eis quae diximus dissolvi possunt.

OBSERVATIO XI.

De die et consulibus iudicii proconsularis quo Felix Apungitanus purgatus fuit.

Constare inter omnes video qui de Donatistarum schismate scripserunt, Felicis Apungitani Episcopi, qui traditionis a Donatistis accusabatur, causam ab Aethano proconsule, non nisi post Melchadis iudicium in Donatum, habitam et iudicatam fuisse. Verum longe obscurius est an ejusdem Aethani Proconsulis sententia qua Felix idololatriae absolutus est, tempore posterior fuerit concilio Arelatensi; nam quamvis in eodem consulibus, hoc est, Volusiano et Anniano, Felix in Africa et Caecilianus Arelate innocentes et indemnati recesserint, tamen de die absoluteionis Felicis non satis constat; multumque historiae interesse videtur indagare, et admissum quo die data et lata fuerit Aethani sententia, inspicere.

D. Augustinus tractatu post collationem capite trigesimo tertio, docet eam factam esse decimoquinto Kalendas Marcias, cujus opinionem secuti sunt Cardinales Baronius et Perronius: verum in libello manuscripto ejusdem sententiae et in ipsis actis Aethani proconsulis, quibus in Felicis vitam inquisivit, decimus tertius kalend. Septembr. dies inscribitur.

Inter has duas opiniones, quarum una auctoritate gravissimorum Scriptorum, altera fide vetustissimi codicis constare videtur, temerarium esset aliquid djudicare: verum haec posterior ad hanc historiam et ad concilium Arelatense magis accommodari et convenire videtur: nam post Melchadis iudicium quo schismatis causa terminata est, et Lamoni et Olympi legationem, et transitum in Africam, quo catholicae Ecclesiae communio ostensa et declarata est Carthagenensibus; nihil supererat iudicandum in

concilio Arelatensi, atque inter Donatum et Cæcilianum nihil erat controversum, nisi si Felicis crimen, qui Cæcilianum ordinaverat, quique de traditione a Donatistis postulabatur, irritam fecisset manus ejus impositionem. hoc enim Arelate in disceptationem et in questionem vocabatur, an scilicet deprehenso scelere ordinantis, tota ordinatio rescindenda esset: et quamvis nonnullis videatur **142** in illo concilio non solum de ordinatione Felicis, sed etiam de schismatis origine a Donatistis questionem allatam; tamen potissimum, uti precedenti et proxima observatione docuimus, quæsitum est, an ordinatio facta ab episcopo traditionis reo pro nulla habenda esset.

Quod cum ita sit, verisimile fit Felicem nondum ab Æliano traditionis et idololatriæ absolutum cum concilium habitum est: nam qua fronte in concilio Arelatensi, quod datum est mense Septembri, Donatistæ actionem rescindendæ ordinationis in Cæcilianum intendissent, cujus fundamentum non aliud erat quam Felicis crimen, si decimo quinto kalendas Martii de eodem scelere purgatus fuisset? Non necesse erat tantis sumptibus concilium convocare, et ex omnibus Africæ, Galliæ, Hispaniæ, Siciliæ et Italiæ partibus episcopos cogere, ad unam questionem discutendam cujus tota ratio et pondus in scelere Felicis constituebatur, si Æliani judicio liberatus et innocens declaratus jam antea fuisset Felix. Non defuissent Africæ episcopi qui intererant concilio, qui frustra queri de jure dixissent, cum factum quod jus nitetur non constaret, imo cum contrarium omnino ex actis purgationis ejusdem Felicis appareret.

Quamobrem manuscripti fidem sequendam esse arbitror, et existimandum hæc duo eodem tempore facta; Cæcilianum ordinationem confirmatam in concilio Arelatensi, et Felicem a crimine eodem mense aut circiter ab Æliano purgatum. Nec me movent D. Augustini verba, cujus auctoritati etsi in aliis omnibus cedendum esse velim, in hac tamen historia, ut recte monuit Franciscus Balduinus, non satisfacit, multaque in ejus scriptis prætereuntur quæ ad eam

A pertinent. Deinde facile mihi persuadeo D. Augustinum antiquiorem paulo diem Æliani sententiæ acito disputationis adscripsisse: nam ut diceret quod a Donatistis opposebatur, Constantinum judicium suum quo Mediolani post Arelatense concilium Cæcilianum, audito Ingentio ad se per Æliam misso, purgaverat, posteriore sententiâ rescidisse; ut hoc, inquam, diluere, demonstrandum illi erat eadem sententiâ qua Felix absolutus erat ab Æliano, eadem, inquam, ad comitatum jussu Ingentium transire: atque imperatorem non absolvisse neque purgasse Cæcilianum, ut postquam de Felicis vita et absoluteione per Ingentium et per Æliam sententiâ certior factus fuerit: quamobrem illius sententiâ diem paulo antiquiorem posuit, ut ostenderet Ingentium ab imperatore et visum et audiam multo antequam Mediolani pro Cæciliano pronuntiare. Hæc sunt D. Augustini verba epistolæ centesimæ quinquagesimæ secundæ, in quibus neque diem neque mensem proconsularis judicii notavit, quo in loco tamen notandus erat si eum non ignorasset: *Nam et ordinem consulum et dierum qui gestis expressus est, si quis nunc diligenter advertat inveniet primo Cæcilianum episcopali judicio fuisse purgatum; deinde non multo post Felicis Apungitanî causa ab Æliano proconsule examinata est, ubi eum constitit innocentem. In qua causa ad comitatum mitti jussus est Ingentius, et longe postea ipse Imperator causam inter partes cognovit atque finivit. In qua cognitione Cæcilianum innocentem, illos autem calumniosos judicavit; in quo ordine consulum et dierum satis ostenditur fallaciter eos et calumniose dixisse, quod imperator misso ad comitatum Ingentio judicium suum mutavit, et Cæcilianum quem prius purgaverat postea condemnavit: non solum autem nihil de hac re legere potuerunt et contra se ipsos tanta legerunt, sed etiam per ordinem consulum eruditius convincamus eos causam Felicis proconsulari judicio terminatam, in qua jussu est, ut ad comitatum Ingentius mitteretur, nec parvo intervallo, sed longe postea, memorati imperatoris judicio inter partes habito Cæcilianum fuisse purgatum.*

201 MONUMENTA VETERA ⁽¹⁾

AD DONATISTARUM HISTORIAM PERTINENTIA

A REDDITA SIBI A JULIANO LIBERTATE AD SCHISMATIS EXSTINCTIONEM.

ANNO DOMINI 362.

I.

RESCRIPTUM JULIANI IMPERATORIS

IN GRATIAM DONATISTARUM.

(Ex Augustino l. II contr. litt. Petil. cap. XCVII.)

Hoc quoque supplicantibus Rogatiano, Pontio, Cassiano et cæteris episcopis, sed et clericis, accedit ad cumulum, ut abolitis quæ adversus eos sine rescripto perperam gesta sunt in antiquum statum cuncta revocentur.

In libello supplicii cujus auctor Pontius aiebant Juliano, quod apud eum sola justitia locum haberet.

(1) Lectorem monitum volumus nos a pag. 142 editionis Dupinianæ ad pag. 201 consulto transire, ne hic scilicet repetamus Monumentorum partem quam in tomo VIII Patrologiæ, inter columnas 675 et 785 exscripsimus, eo quod ad gesta Constantini Magni articulissimam haberet relationem. EDD.

(2) Valentinianus senior Treviris in Galliis consti-

202 ANNO DOMINI 373.

II.

VALENTINIANI SENIORIS (2)

IN REBAPTIZANTES CONSTITUTIO.

D (Ex Cod. Theod. lib. XVI, Tit. VI. Ne sanctum baptismum iteretur. L. 1.)

Inp. Valentinianus et Valens AA. ad Julianum Proc. Africæ.

Antistitem, qui sanctitatem baptismi illicita usurpatione geminaverit, et contra instituta omnium eam gratiam iterando contaminaverit, sacerdotio indignum esse censemus. Dat. x Kal. Mart. Trev. Valentiniano et Valente IV AA. Coss.

ANNOTATIONES.

tutus, procul dubio etiam Gallicanorum episcoporum consilio, vel ad relationem ad se ex Africa factam hac leg. sacerdotem (seu episcopum) rebaptizantem, sacerdotio suo, seu Episcopatu, per Africam proconsularem indignum esse pronuntiat, Anno D. 373, et procul dubio ea re privari eum oportere jubet: per Africam, inquam, proconsularem, cujus pro-

203 ANNO DOMINI 377.

III.

IMPERATORIS GRATIANI (I)

CONSTITUTIO IN REBAPTIZANTES.

(Ex Cod. Theod. Lib. XVI, Tit. VI. Ne sanctum
baptisma iteretur. L. 2.)

Impp. VALENS, GRATIANUS et VALENTINIANUS AAA.
ad Flavianum Vicarium Africae.

Eorum condemnamus errorem qui apostolorum

A praecepta calcantes, Christiani nominis sacramenta
sortitos alio rursus baptismate non purificant, sed
incestant, lavaeri nomine polluentes. eos igitur aucto-
ritas tua erroribus nostris iubebit abstinere, Ec-
clesias quas contra fidem retinent, restitutas Catho-
licae. Eorum quippe institutiones sequenda sunt,
qui Apostolicam fidem sine intermissione baptis-
matis probaverunt. Nihil enim aliud praecipimus
et traditio incorrupta servavit: sicut et lege divini

ANNOTATIONES.

consilii haec lex inscribitur. Unde haud inanis con-
jectura spectare ad Donatistas, pariter ut ad eosdem
pertinent quatuor sequentes: ut et duae aliae, puta
leg. 5 et 58. sup. de Haereticis. Et vero spectare ad
Donatistas, qui tunc solum Firino tyranno laverent
in Africa, testatur Augustinus *ep. cxxix*. Quaeque
procul dubio interavit Valentinianus, d. i. sua *ex-
plicitio*: cuique licentia, de qua dixi ad *l. sup.
de Maleficiis* — anabaptismo tantum in his datam, et
sub poena sacerdotii privationis, neque enim ultra
progreditur Valentinianus. De hoc ipsa porro lege
Optatum Afrum Melvitanum, *circa actum lib. 5*,
sensisse patet Balduinus: « Haec, inquit, nostra vox
est, qui in Trinitate baptismatis unitatem defendimus,
non pro vobis, qui baptismum, in cuius analogia
sunt duo, aut tacet, et quod contra legem est,
iteratis: quare si et vos ipsi non negatis, qui non
debet iterari, quod semel factum est fieri: » In quo
largiter fallitur: nam, quod et ipse alibi recte tradit,
Optatum ante hanc annum 375, scripsisse certum
est, et sane scripsit is, quod aetate Optati ipse
profitetur, sexagesimo et quod exemit anno post
personam nem Donatistam, id est, circa annum
Domini 367, ut alia huc ostendo. Illud equidem
verum, hanc legem esse de nomine earum, quae a
Vandalis in rebaptizantes scripte fuerunt, qua-
rum meminit Gratianus quoque *l. ii. pro. et quidem
in Donatistas* *pariter*, ut Augustinus testatur *ep. 169
ad Donatistas*: « Hinc (Ioviano) inquit, successit Va-
lentinianus (legitque contra vos jussit): » de quo
jam etiam aliquid dictum ad *l. in sup. de Haereticis*.
Ergo Optati locus accipiendus est de aliis Valenti-
niani legibus (si quae ante hanc in Donatistas late
sunt), Constantiani item et Constantii (vel potius Con-
stantini) quarum mentio *l. ii. infr.*

Notanda duo in hac. Leg. haec occurrunt: Primum
est, quod ait, contra insitum omnium, quae laus
explicita reperitur ad *d. l. ii. pro. Alterum est, quod
baptismum vocat gratiam et divinam gratiam: quo-
modo et gratia communionis vocatur in *l. v. infr.
de Apostolis*. Gratianus pariter *3. epist. 17*: « Audien-
tibus, si qui fuerint periculo preventi, etsi in exitu
constituti, viz. lacta vestra non desit, implorantibus
divinam gratiam misericordia Domini non denegetur. »
Quo locus optimo componendus est, cum *l. i.
sup. de Sceleris*. Graecis quoque ut Eucharistia, ita
et baptismus *ζωοὶ* dicitur. De Eucharistia apud Cyri-
llum scriptus haec sermones, *τὰς ζωοὶς ζωοὶς ἀνα-
βαπτισμοῦ*, et *πρωτοῦ πρὸς τὸν ἀποστόλου ζώοι*: et
Optatus *lib. 5*, pariter *de Eucharistia*. « Veniunt gen-
tes ad gratiam: exhibet illi qui invitare dignatus
est: ministris tunc exeret turba famularum. » Omisso
alia. Non minus saepe de baptismo, qui cum plura
habet aeterna, quae Clemens Alexandrinus *lib. 1*,
Gregorius Nazianzenus *orat. 40*, et Chrysostomus
non semel recensent, nam dicitur est *ζωοὶ* vel
ζωοὶ. In *4 My. Logion* Cyriilli *πρωτοῦ πρὸς τὸν
ἀποστόλου ζώοι* est, ad baptismum accedere. Graecis quoque
interpret. Canonico Ecclesiae *Al. can. p. 174*, ubi
Latina habent, ut (egrotantibus) *sceleris* alique
hæreticis ceterisque *injunctum* periculis reconcili-
tatio non negetur (qui locus aliquando cum *d. l. i.**

de Sceleris, componendus est), reconciliationis loco
ζωοὶ a *κατάβαπτισμα* vocat, et recte, eo quod pro loco
reconciliationis verbo, id quod alias *viaticum* et *ex-
tremum* suffragium dicitur, id est, baptismus et
Eucharistia indicantur: de quo ad *d. l. i.*, *de Scel-
eris*.

Illud postremum hic semel monendum, quae *huc
leg.* omnibusque alias hujus tituli constitutionibus in
rebaptizantes constituuntur, accipienda non indefi-
nite, sed de hæreticorum tantum anabaptismo, qui
illicita usurpatione, favore immuni et institutione
infamia collatum se vel recte baptismum in Ecclesia
catholica, catholice Ecclesie alio, iterabant, quod
clare sat colligitur ex sequentibus legibus, vide inter
alias *legem 6*. Alioquin enim et ipsi Catholici baptis-
mum quandoque rescindebant seu quosdam hæretico-
rum rebaptizabant: quae de re vide *canonem 6* con-
cilio Nicaeni (cujus meminit et Rufinus, *lib. 1, cap. 6*;
Augustinus, *de Haeresibus, haeresi 44*), Laodiceni *ca-
nones 7 et 8*, Constantinopolitani secundi Oecume-
nici *canon. 7*. Vide et quae Athanasius, *orat. 5 contra
Arianos*; Basilium, *epistola canonica ad Amphilo-
chium, cap. 1*.

C. (1) *Gratian* Haec lex est imperatoris Gratiani, ut ex
inscriptione patet; data enim est ad Flavianum Vica-
rium Africae: quae utque Africa Gratiano patebat.
Quare vivam erat in subscriptione *Data ep.*, id est,
Constantinopoli. Nam et Gratianus hoc anno versa-
tus est in Gallia, et Treveris quidem vel Moguntiaci.
Ut prorsus minus dubitem hanc legem scriptam in
Gallia ex consilio et dictatu episcoporum Gallicorum:
et certe, assurgere eam palam est Gallicano co-
thurno.

Ergo Gratianus hac lege rebaptizantium per Africam
errorem cæcusque damnat: variis tum rationum mo-
mentis, tum et sanctorum. Rationum, inquam, Theo-
logicarum et Ecclesiasticarum. Quarum prima est a
baptismatis, quod unum esse debet, neque repeti
oportet, natura, cum ait: *Christiani nominis sacra-
menta sortitos alio rursus baptismate non purificari,
sed incestant lavaeri nomine*. Quibus similia alia ex
aliis legibus in unum cumulata habes in *Paratitlo*.
D. Altera est, petita ab auctoritate Evangelii, apostolo-
rum, traditionis incorrupte, anteriorum tandem
principium praesudicis et constitutionibus. Hinc se-
licet rebaptizantes ait: *Apostolorum praecepta calcare*.
Hinc mox pro canone subjicit: *Institutiones sequen-
das eorum qui apostolicam fidem probaverunt*. Item,
*Nihil aliud praecipere vellet, quam quod Evangeliorum
et apostolorum fides et traditio incorrupta servavit:
sicut et lege Divina, etc.* Quod Evangelium et apostolo-
rum praerogativam attinet, de eo jam satis, ad *l.
cunctos populos 2 sup. de fide Cathol.* et ad *l. 28
sup. de Haereticis*. Traditionem incruptam quoque hic
advocari notandum est: quae sane se tutus jam olim
hoc in re ipsa adversus anabaptismum Stephanus
papa, anabaptismum omnem damnans, adversus Cy-
prianum, Firmilianum, et Africam concilia: ut testa-
tur Cyprianus ipse qui haec Stephanus verba recitat,
epist. lxxiv ad Pompeium Sabracensem: *Si quis ergo
a quacunque heresi venerit ad nos, noni non datur, nisi
quod traditum est, id est, prout et quod traditum*

parentum nostrorum, Constantini, Constantii, Valentiniani, decreta sunt. Sed plerique expulsi de Ec-

A clesiis, occulto tamen furore grassantur, loca magna domorum seu fundorum illicite frequentantes : quos

ANNOTATIONES.

est. Et Eusebius lib. vii Hist. Eccl. cap. 1 : *Πασις γέ τοι νεωτεριστός Θεός : et cap. 2, ὅτι ὁμὴ Στέφανος, μὴ θεὸς τε νεώτερος παρὰ τῶν μαρτύρων ἀρχαίων παραδοσῶν, ἐπιπροσώπων αἰρέσεως, ἐπιτόστω διαμαρτυρεῖται :* id est, *Stephanus nihil novi aut alieni a TRADITIONE AB ANTIQVO OBTINENTE, molendum arbitratus, animo ob hanc causam indignabatur.* Augustinus quoque, lib. v de Baptismo contra Donatistas, cap. 23 : *Apostoli quidem nihil exinde præceperunt : sed consuetudo illa, quæ opponebatur Cypriano, ab eorum TRADITIONE exordium sumpsisse credendum est : sicut sunt multa quæ universa tenet Ecclesia, et ob hoc ab apostolis præcepta bene creduntur, quamquam scripta non reperiuntur.* Vincentius tandem Lirinensis in communitorio suo c. 9, cum multa hanc in sententiam scribat, tandem ait, *epistolam a Stephano missam ad Africam, ubi his verbis sanxit, nihil innovandum, nisi quod TRADITUM est.* Quæ ipsa sunt Stephani verba, quæ Cyprianus supra memorabat. Et Cyprianus tamen illud in Stephano reprehendebat, quod Scripturis, quibus suam niti docerent Patres Africani, obduceret et opponeret traditionem, atque adeo traditionis nomine pravam vendicaret consuetudinem, quæ non esset ab apostolis, sed postea irrepsisset. Sed de ista in ipsa Africa juniores a Cypriano abiere, et in argumento Stephani PP. acquievere, qui contendebat ante Agrippinum nusquam in Ecclesia iterari baptismum solitum. Et acquievit etiam tanto post Augustinus, lib. ii, cap. 7, de Baptismo contra Donatistas : *Quam consuetudinem credo ex apostolica TRADITIONE venientem, sicut multa non inveniuntur in libris eorum neque in conciliis posteriorum ; et tamen quia per universam Ecclesiam creduntur, non nisi ab ipsis tradita et commendata creduntur.* Et lib. iv, cap. 24 : *Quod universa tenet Ecclesia, nec conciliis institutum, sed semper retentum est, non nisi auctoritate apostolica institutum rectissime creditur.* Vide eundem et lib. i contra Cresconium cap. 33. Secuti et hanc sententiam et traditionis prærogativam imperatores ab episcopis edocti, Valentinianus scilicet leg. I supr. ubi eodem sensu ait, *contra INSTITUTUM omnium baptismum iterari ; Gratianus hac lege ubi pariter ait, INSTITUTIONES sequendas, et item, quod TRADITIO incorrupta servavi ; Honorius l. iv infr. ut traditum est.* Eadem vero traditione sicut singularitas baptismi, ita et plerique ritus in baptisate, ne de aliis nunc dicam, defendebantur, ut prolixè et egregie multis demonstrat Tertullianus de Corona milit. cap. 34, 5, et Basilius de Spiritu sancto, cap. 27, veluti consecratio aquæ oleique unctionis; et ipsius qui baptismum accipit, renuntiatio Satanæ et angelis ejus; lactis et mellis prægustatio, ipsa fidei professio, et alia id genus : tandem et trina mersio. Hieronymus quoque adversus Luciferianos : *An nescis etiam Ecclesiarum hunc esse morem, ut baptizatis postea manus imponatur, et ita invocetur Spiritus sanctus ? Exigis, ubi scriptum sit ? in Actibus Apostolorum. Etiam si scripturæ auctoritas non subesset, totius orbis in hac parte consensus instar præcepti obtineret : nam et multa, quæ per TRADITIONEM in Ecclesia observantur, auctoritatem sibi scriptæ legis usurpaverunt, velut in lavacro ter mergitare.* Quare et ad ipsum Dominum et apostolos hos ritus referre non verentur Chrysostomus, si Chrysostomi est *Homilia de fide in Patrem, Filium et Spiritum Sanctum*, et Pelagius apud Gratianum, de Consecr. dist. 4. Et ita quoque hæc jam dicuntur et hic habentur *Apostolorum præcepta, hæc apostolica et apostolorum fides*, quam scilicet Traditio incorrupta servavit. Cui et *Evangeliorum fides* hic sociatur : Quomodo Augustinus quoque 204 etsi traditionem et consuetudinem urget, idem tamen, ne videretur humanis tantum argumentis agere, ex Evangelio do-

cumenta et testimonia protulit, quibus non solum idem colligeretur, sed plane ostenderetur : lib. i contra Donatistas ; et lib. ii, cap. 14 ; lib. iv, cap. 7 ; lib. v, cap. 4 et 25.

Provocat et hac lege Gratianus ad superiorum Principum constitutiones, Constantini M., Constantii (ego Constantii nullum, cui Africa cesserat, non Constantii, qui etiam hæretica hære adpersus erat) itemque Valentiniani.

Provocat et ad sanctionem seu præceptum quoddam antierius ad Nitentium datum : quod quæ sit nondum compeno : illud crediderim anteriorem ipsiusmet Gratiani constitutionem hic indicari : et quidem emissem ad Nitentium tribunum et notarium (cujus mentio apud Ambrosium epist. 64) extra ordinem in B Africam missum cum mandatis seu præcepto (quomodo et hic vocatur) ad cohibendos hæreticorum cætus : ut cæterokin tribunum et notarium ab imperatoribus cum mandatis et præceptis missi etiam in negotio religionis, de quo plene ad *l. unic. supr. de mandatis Principum* : ubi Marcellini et Dalmatii exempla inter alia.

Nunc de hujus legis sententia, quidque adversus rebaptizantes constituit Gratianus : nempe tria hæc, hæc in finem statuuntur :

Primum absistere miseris erroribus suis. Vicarii Africae auctoritate jubentur, id est eorum cætus inhibere his jubetur. Quod mirum : Flavianus enim hic Vicarius Africae (cujus alioquin meminim quoque Ammianus Marcellinus extremo libro xxviii, et Augustinus epist. clxiv ; vide Symmachum lib. ii, ep. xxvii et lxiii) partis Donatistarum erat, quod Augustini locus, dicta epist. clxiv, ostendit, ubi Donatistas sic inducit loquentes, tum et eis respondet : *At enim (sunt verba Donatistarum) et malos Christianis non licet persequi ? Esto (respondet Augustinus), non liceat : sed numquid hoc Potestatibus, ad hoc ipsum ordinatis, fas est objicere ? an apostolum debemus ? Sed vos, inquit (altera hæc est Donatistarum objectio), talibus (potestatibus) communicare non debetis ? Quid ergo (respondet Augustinus) ? vos Flaviano quondam Vicario partis vestræ homini, quia legibus serviens nocentes quos invenerat, occidebat, non communicastis ? Et sane l. iv supr. de Hæreticis, idem Gratianus (anno proximo 578 existimo) cætus hæreticos dissimulatione Judicum agitari permissos testatur. Et vero ea lex (addatur et *lex v cod.*) huic firmandæ lata videtur : et utraque anterior aliqua lex antiquior adversus cætus hæreticorum confirmatur : olim, inquit, dict. l. iv, *Jussimus.* Hac vero lege, *Nihil ut ab eo tenore sanctio nostra diminuat, qui dato dudum ad Nitentium præcepto fuerat constitutus.**

Secundo, *Ecclesias* quas adhuc nonnullas retinebant Donatistæ, Ecclesiæ Catholicæ restituere jubentur.

Tertio, *loca* in quibus coierint confiscari jubentur. Ubi notandum ad id delegisse eos *magnas domos seu fundos* : de qua confiscatione Augustinus, lib. i contra litteras Petiliani c. 24.

Tandem sibi quisque nocitura quod sentit sentire monetur : sibi que solis fovere virus (nam ita repono) impiæ disciplinæ. Quod omnino congruit, sententiæ simul et verbis, *l. v supr. de Hæreticis.*, quæ biennio ferme post hanc legem data est.

Et hæc quidem omnia Donatistas respiciunt. Neque enim audio Baronium existimantem posteriorem hujusce legis partem ad Manichæos spectare ; nam imo tota legis series contrarium ostendit. Denique duo Donatistarum genera hic constituuntur : unum eorum qui Ecclesias adhuc quasdam contra fidem retinebant : alterum eorum, qui de Ecclesiis licet expulsi, occulto tamen furore grassabantur, loca

fiscalis publicatio comprehendet, si piaculenti doctrinae secreta praeberint: nihil ut ab eo tenore sanctio nostra diminuat, qui dato dudum ad Nitentium precepto fuerat constans. Quod si errorem suum diligunt, suis malis domesticoque secreto, soli tamen, foveant viros imple discipline. Dat. XVI kal. Nov. ep. Gratiano A. IV et Merchaude Coss.

ANNO DOMINI 395.

IV.

DECRETUM HIPPONENSIS CONCILII

DE DONATISTIS CLERICIS IN SACRIS LAICORUM RECIPENDIS.

Recitatum in concilio Carthaginiensi anni 397.

Placuit etiam, ut quae in precedentibus conciliis statutum est (A), ne quis Donatistarum cum honore suo recipiatur a nobis, sed in numero laicorum, B propter salutem quae nulli deneganda est (tantum autem inopae clericorum ordinandorum in Africa patantur Ecclesiae, ut quaedam loca omnino deserta sint, servetur quidem in istis, quod jam antea creditum (at. traditum) est: sed exceptis his, quos aut non rebaptizasse constiterit, aut qui cum suis plebis ad communionem Catholicam transire voluerint. Sic enim scriptum est, quod duobus si convenerit Christianis, quidquid petierint impetrabunt (Matth. XVIII). Non oportet dubitari, quod remoto scandalo dissensionis universae plebis, invitatae pacis compensatione et sacrificio charitatis aboleantur, quae majorum suorum auctoritatem sequentes, repetitione baptismi commiserunt. Sed haec rem placuit C nra confirmari priusquam exinde transmarina Ecclesia consulatur.

205 ANNO DOMINI 395.

V.

EPISTOLA CABARSUSSITANI CONCILII

A DONATISTIS MAXIMIANENSIBUS HABITI

Contra Primitium Donatistam Carthaginensem.

(*Facta ex Augustino in Psalm. XXXVI.*)

Sacratissimi Fratribus atque Collegis, per un-

versam Africam, hoc est, per Provinciam Proconsularem, Numidiam, Mauritiam, Byzacenam et Tripolim constitutis, sed et Presbyteris, diaconis, et universis plebibus, in veritate Evangelii nobiscum militantibus, Victorinus, Fortunatus, et Victorinus, Miggius, Saturninus, Constantius, Candorius, Innocentius, Cresconius, Florentius, Salvius, alius Salvius, Donatus, Gemmius, Praetextatus (Assuritanus episcopus), Maximianus, Theodorus, Anastasius, Donatianus, Donatus, alter Donatus, Pomponius, Pancratius, Januarius, Secundinus, Paschasius, Cresconius, Rogatianus, alius Maximianus, Benenatus, Galanus, Victorinus, Guntasius, Quotasius, Felicitus, Salvius, Miggius, Proculus, Latinus et ceteri qui in Concilio apud Cabarsussi fumus, in Domino aeternam salutem.

Nemo est qui nesciat, fratres dilectissimi, de sacerdotibus Domini, non proprie voluntatis, sed divinae legis impulsu, tam in reos sententiam dicere, quam innocentibus inflictam, jure ab eis ac merito submovere. Non levi enim periculo subjacebit, quisquis aut reo pepercerit, aut innocentem conficere pertentavit: maxime cum scriptum sit: *innocentem et justum non occides: et purgatione non purgabis reum.*

Hoc igitur edicto legis admoniti, necesse nos fuerat Primitiam causam, quem plebs sancta Carthaginensis Ecclesiae episcopum fuerat in ovile Dei sortita, seniorum litteris ejusdem Ecclesiae postulantis, audire atque discutere sub eo, ut explanatis omnibus aut innocentem, quod optabile fuerat purgaremus, aut nocentem certe ostenderemus suis meritis esse damnatum. Optatissimum enim nobis fuit, ut plebs sancta Carthaginensis Ecclesiae, eo se læteretur episcopo sublimatam, qui in omnia sanctus, et in nullo reprehensibilis haberetur. Propterea utique talem esse oportet Domini sacerdotem, ut quod populus pro se apud Deum non valuerit, ipse

ANNOTATIONES.

magnarum donorum seu fundorum illicite frequentantes.

JACOBUS GOTHOPREDUS.

(A) In precedentibus conciliis statutum est. Vetus Ecclesiae Africanae disciplina haec fuit, ut haeretici et schismatici a clero constituti ad Ecclesiam redeuntes, sive prius in Catholica ordinati, vel apud haereticos aut schismaticos promoti, ea conditione susciperentur, ut communicarent tantum ut laici, et satis haberent quod admitterentur ad pacem, nullam autem ordinationis et honoris prerogativam retinerent. Ita Cyr. ep. lxxii. Eandem legem primum in Romana Ecclesia viguisse constat ex Innocent. l. ep. xvi ad episcopos Macedoniae. Item statutum legitur in concilio Elberithensi, can. 12. Atque in ultimus datum est adhibendo cum schismaticis, ut in concilio Niceno cum Novatianis, quos in clero manere synodus permisit, et cum Melitians, quos etiam ultimus privilegio non voluit. Item Donatistas in concilio Niceno non admittendo cum schismaticis, ut in concilio Niceno cum Novatianis, quos in clero manere synodus permisit, et cum Melitians, quos etiam ultimus privilegio non voluit. Item Donatistas in concilio Niceno non admittendo cum schismaticis, ut in concilio Niceno cum Novatianis, quos in clero manere synodus permisit, et cum Melitians, quos etiam ultimus privilegio non voluit. Item Donatistas in concilio Niceno non admittendo cum schismaticis, ut in concilio Niceno cum Novatianis, quos in clero manere synodus permisit, et cum Melitians, quos etiam ultimus privilegio non voluit.

prior. In concilio Arclatensi nihil novi circa hoc statutum, quamquam hujus synodi patres optassent ut severior in Donatistas sententia proferretur, quemadmodum ex eorum epistola ad Miltiadem verbis intelligere est. At subsequentibus in conciliis Africanis vetitum fuisse, ne quis Donatistarum cum honore suo susciperetur, diserte hic asseritur in concilio Carthaginiensi anni 401. In hoc Hipponensi anni 395, proponitur hujus severitatis relaxatio, in gratiam eorum tantum quos aut non rebaptizasse constiterit, aut qui cum suis plebibus ad communionem Catholicam transire voluerint. Sed antequam quidquam statueretur, transmarinam Ecclesiam consulti placuit. In concilio Carthaginiensi anni 397, mandatum est, ut consulerentur praesules Romanus et Mediolanensis, utrum infantes baptizati a Donatistas ad clerum promoveri possent. Iterum in concilio Carthaginiensi anni 401, missi legatio ad eosdem antistites, ut liceret clericis Donatistarum in ordinibus suis suscipere. Tandem in concilio universalis Africae ejusdem anni, pro bono pacis et ob inopiam clericorum, potestas facta est omnibus episcopis catholicis Donatistarum clericos suscipiendi cum ordinibus suis. J. G.

pro populo mereatur quod popotcerit impetrare : **A** qua scriptum est : *si peccaverit populus , orabit pro eo sacerdos : si autem sacerdos peccaverit , quis orabit pro eo ?*

Scandala igitur Primiani , et ipsius nequitia singularis , sic in se ecclesie iudicium provocavit , ut horum criminum auctorem necesse esset penitus amputare : qui recens ordinatus , presbyteros supradictæ plebis ad conjurationem impie conspirationis impellens , hoc ab eis velut precario jure postulavit , ut ad damnandos quatuor diaconos , viros egregios , ac singularibus meritis approbatos , Maximianum scilicet , Rogatianum , Donatum , itemque Salganium , consentirent , et incunctanter ei promitterent accommodare consensum .

Cujus illi mala presumptione stupefacti cum rem silentio refellissent , per se cogitatum scelus non dubitavit implere , usque adeo ut in Maximianum diaconum , virum , sicut omnibus notum est , innocentem , sine causa , sine accusatore , sine teste , absentem ac lecto cubantem , sententiam putaret esse promendam : qui jampridem clericos non dissimili furore damnarat .

Nam cum incestos , contra legem decretaque omnium sacerdotum , communioni sanctæ adjungeret : cumque obsistente maxima parte plebis , etiam seniorum nobilissimorum litteris conveniretur , ut per se corrigeret quod admiserat ; sua temeritate possessus , emendare contempsit . His itaque permoti seniores Ecclesiæ supradictæ , ad universum chorum litteras legatosque miserunt , quibus non sine lacrymis deprecati sunt , ut ad se ferventius veniremus ; quo perpensò libramine intimationibus exploratis , existimatio Ecclesiæ purgaretur .

Ad hanc proinde , cum secundum memoratorum litteras veniremus ; nota sua ille ratione fervescens , adventum nostrum penitus declinavit . Qui usquequaque rebeli animo reealcitrans in malo permansit , ut , conducta multitudo perditorum , atque impetratis officialibus , basilicarum januas obsedissent , qui ingrediendi nobis atque agendi solemnia interdicerent facultatem . Hæc si episcopum convenit facere , si Christianis licet admittere , si hoc Evangelia protestantur ; probet aut judicet quisquis amator aut assertor est veritatis . Hoc enim nobis inflixit frater aliquando proprius , quod nunquam faceret alienus .

Decrevimus omnes sacerdotes Dei , præsentem Spiritu sancto , hunc eundem Primianum , primo quod super vivos episcopos , alios subrogarit : quod incestos cum sanctorum communionem miscuerit : quod presbyteros ad conjurationem ineundam constringere pertentavit : quod Fortunatum presbyterum in cloacam fecerit mitti , cum ægrotantibus baptismo succurrisset : quod communionem Demetrio presbytero denegarit , ut cogeret filium abdicare : quod idem presbyter objurgatus sit , quod episcopos hospitio suscepisset : quod supradictus Primianus multitudinem miserit , quæ Christianorum domos ever-

teret : quod obsessi sint episcopi simul et cleri , et postea ab ejus satellitibus lapidati : quod in basilica cœci sint seniores , quod indigne ferrent Claudianistas ad communionem admitti : quod innocentes clericos putaverit esse condemnandos : quod se **206** nobis audiendum noluerit exhibere , cum basilicarum fores ne ingrederemur , multitudine et officio intercluserit : quod legatos a nobis ad se missos injuriose rejecerit : quod loca multa vi primo , dehinc auctoritate judiciaria usurpaverit : præter alia illicita ejus admissa , quæ pro honestate styli nostri siluimus , a sacerdotali choro perpetuo esse damnatum : ne palpato , Dei Ecclesia aut contagione , aut aliquo crimine maculetur . Quod id ipsum Paulus apostolus exhortatur et admonet : *Præcepimus autem vobis , fratres , in nomine Domini nostri Jesu Christi , ut discedatis ab omni fratre inordinate ambulante : atque adeo non immemores puritatis Ecclesiæ , conducibile existimavimus , omnes sanctos consacerdotes et omnes clericos , et omnes populos qui se Christianos meminerunt , hæc nostra tractoria commone , ut omnes ejus communionem , utpote damnati , diligenti cura horreant . Ipse enim de suo interitu rationem reddet , qui hoc nostrum decretum non audiendo tentaverit violare .*

Placuit sane nobis et Spiritui sancto , quod tempus tardis ad convertendum reservetur sub eo , ut quicumque consacerdotum vel clericorum suæ salutis immemores , a die damnationis supradicti Primiani , id est a die viii kalendarum Juliarum , usque ad diem viii kalendarum Januariarum , minus a Primiani damnati communionem recesserint , tali sententia constringantur . Laici quoque nisi se a supra dicto die damnationis illius , intra diem Paschæ futuræ ab ejus consortio separaverint , non posse quemquam nisi per pœnitentiam , siquidem meminerint , Ecclesiæ reformari .

Victorinus Munacianensis episcopus subscripsi .
 Fortunatus Dionysianensis episcopus subscripsi .
 Victorianus Carcabianensis episcopus subscripsi .
 Florentius ab Adrumeto episcopus subscripsi .
 Migginus ab Elephantaria episcopus subscripsi .
 Innocentius Thebaltensis episcopus subscripsi .
 Migginus pro collega meo Salvio Membressitano episcopo subscripsi .
 Salvius Ausafensis episcopus subscripsi .
 Donatus Sabratensis episcopus subscripsi .
 Gemelius a Tambeis episcopus subscripsi .
 Prætextatus Assuritanus episcopus subscripsi .
 Maximianus Stabatensis episcopus subscripsi .
 Datianus Camicetensis episcopus subscripsi .
 Donatus Fiscianensis episcopus subscripsi .
 Theodorus Usulensis episcopus subscripsi .
 Victorianus jubente collega Agnosio episcopo subscripsi .
 Donatus Cebrisetanus episcopus subscripsi .
 Natalicus Thelensis episcopus subscripsi .
 Pomponius Macrianensis episcopus subscripsi .
 Pancratius Balianensis episcopus subscripsi .
 Januarius Aquenensis episcopus subscripsi .
 Secundus Jocundianensis episcopus subscripsi .
 Pascasius a Vico Augusti episcopus subscripsi .
 Cresconius Tacianensis

episcopus subscripsi. Rogatianus episcopus subscripsi. Maximianus Eremunensis episcopus subscripsi. Benenatus Tugutianensis episcopus subscripsi. Ritanus episcopus subscripsi. Gaianus Iguatensis episcopus subscripsi. Victorianus Lepidunensis episcopus subscripsi. Guntasius Benefensis episcopus subscripsi. Quintasius Capsensis episcopus subscripsi. Felicianus Mustitanus episcopus subscripsi. Victorianus ex delegatione Migginii episcopi subscripsi. Latinus Mugiensis episcopus subscripsi. Proculus Girbitanus episcopus subscripsi. Donatus Sabratensis episcopus pro fratre et collega meo Marratio subscripsi. Proculus Girbitanus pro collega meo Galliano subscripsi. Secundianus Priscianensis episcopus subscripsi. Helpidius Tusdritanus episcopus subscripsi. Donatus Samurdensis episcopus subscripsi. Getubens Victorianensis episcopus subscripsi. Annibonius Rabautensis episcopus subscripsi. Item Annibonius pentus a collega meo Augendo Arensi episcopo subscripsi. Tertullus Abitensis episcopus subscripsi. Primulianus episcopus subscripsi. Secundianus Aurisilianensis episcopus subscripsi. Maximus Pitauensis episcopus subscripsi. Crescentianus Murrensis episcopus subscripsi. Donatus Bonniensis episcopus subscripsi. Perseverantius Tevestinus episcopus subscripsi. Fauscius Binensis episcopus subscripsi. Victor Aluburitanus episcopus subscripsi. Omnes numero quinquaginta tres.

ANNO DOMINI 394.

VI

SENTENTIA CONCILII BAGAIENSIS

A DONATISTIS EPISCOPIS CCCX

Pro Primiano habiti, in Maximianum ejusque ordinatorum ac socios pronuntiata.

(*Ex variis Augustini locis collecta*)

Cum omnipotentis Dei et Christi ejus Salvatoris nostri voluntate, ex universis provinciis Africae venientes, in Ecclesia sancta Bagaiensi concilium gereremus, Gamalus, Primianus, Pontius, Secundianus, Januarius, Saturnianus, Felix, Pegasus, Rufinus, Fortunianus, Crispinus, Florentius, Opatas, Donatus, Donatianus, et ceteri, numero trecenti et decem: Piacuit Spiritui sancto, qui in nobis est, pacem firmate perpetuam, et schisma a reserare sacrilego (*Lib. iv. contr. Crescon. cap. 10*).

Opatas quidem pacis et concordiae est juncta germanitas, sicut scriptum est: *Justitia et pax osculatae sunt invicem* (*Ibid. cap. 16*).

Locum enim viperi seminis noxios partus venenati uteri alveum dicit texera: et concepti sceleris uda coagula, in aspidum membra tardo se colore vaporaverunt, tamen conceptum virus, evanescente umbraculo, occurrere non potuit: non nisi sero, publicum tamen facinus et parricidium suum, foeta scelerum vota pepererunt. Quod autem praedictum est: *Pacturunt iniquitatem, concepti dolorem, et peperit iniquitatem*. Sed quoniam serenum jam luget e nu-

tilo nec est confusa crinum sylvae, cum ad pacem designata sunt nomina. Indulgentiae enim ante haec fuerat: idem clementer dimittimus lineam, invenit causa quos punit (*Lib. de Gest. cum Emer. 207 et lib. iv. contr. Cresc. cap. 51, lib. ii. contr. Parmen. cap. 5*).

Sed veridica unda in asperos scarpulos nonnullorum naufraga projecta sunt membra, et Aegyptiorum ad modum exemplo, pereuntium funeribus plena sunt littora: quibus in ipsa morte major est poena, quod post extortam aquis ultricibus animam, nec ipsam inventant sepulturam (*Lib. iv. contr. Crescon. cap. 16*).

Loquamur, charissimi fratres, schismatis causas: qua jam non possumus tacere personas. Maximianum fidei amulum, veritatis adulterum, Ecclesiae matris inimicum, Dathan, Chore et Abiron ministrum, de pacis gremio sententiae fulmen excussit: et quod adhuc eum dehiscens terra non absorbit, ad majus supplicium superis reservavit. Raptus enim poenam suam compendio lucraverat funeris; usuras nunc graviores colligit tenoris, cum mortuis interest vivus (*l. de Gest. cum Emer.*).

Nec solum hunc sceleris sui mors justa condemnat. Trahit etiam ad consortium criminis plurimos caecae sacrilegi, de quibus scriptum est: *Venenum aspidum sub labas eorum, quorum os maledictione et amaritudine plenum est, veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem; contritio et infelicitas in visceribus eorum, et viam pacis non cognoverunt: non est timor Dei ante oculos eorum*. Nollemus quidem quemquam e proprii corporis junctura praecidi; sed quoniam resurgentis vulneris putredo pestifera plus habet in abscissione solaminis quam in remissione medicamentis; inventa est causa salubrior, ne per cuncta membra pestilens irrepit virus, ut compendioso dolore natum decidat vulnus (*eod. lib. j.*).

Famosi ergo criminis reos, Victorianum Caracabanensem, Martianum Sullectinum, Berianum Baianensem, Salvium Ausaphensem, Theodorum Usulensem, Donatum Sabratensem, Miggenem Elephantariensem, Praetextatum Assuritanum, Salvium Membressitanum, Valerium Melzitanum, Felicianum Mustitanum, et Martialem Pertusensem, qui funesto opere, perditionis vas sordidum collecta feculentia glutinarunt (*l. iii. contr. Cresc. cap. 55*): sed et clericos aliquando Ecclesiae Carthagini, qui dum facinorosi intersunt illicite, incestum praebuerunt lenocinium, Dei praesidentis arbitrio, universalis concilii ore veridico, damnatos esse cognoscite. Eos autem quos sacrilegi surculi non polinere plantaria, hoc est, qui a Maximiani capite, proprias manus verucundo fidei pudore tetraxerunt, ad matrem Ecclesiam redire permisimus (*l. de Gest. cum Emer.*).

Piacuit tamen decreto concilii, dilationem temporis dari, intra quod si quis corrigi voluisset, innocens haberetur (*l. iv. contr. Cresc. cap. 51*). Quantum enim de reorum morte purgatur, tantum de innocentium reditu gratulamur (*Eodem l. c. 55*).

Ac ne angustum redeuntibus tempus, spem salutis A
arctate diei pressura subducat; agnoscentibus quibuslibet longe manentibus præcedentibus statutis, universis usque ad diem octavum kalendarum Januarii proxime futurarum, agnitionis pauidimus januam, ut integri honoris ac fidei regressi habeant fundamenta: quam si quisquam ingredi nequiverit pigra sequitur; sciat sibi ad omnes veniales aditus, sua voluntate viam esse subductam. Manebit enim circa eos dicta sententia, et post præstitutum diem redeuntibus fixa pœnitentia (*l. iv contr. Cresc. cap. 4*).

Data Bagai in Numidia viii kalendas Maias post consulatum Theodosii Augusti III, consulatu Augustorum Arcadii III et Honorii iterum (*l. iii contra Cresc. cap. 56, et l. iv c. 39*).

Interfuerunt Episcopi 310.

ANNO DOMINI 395.

VII.

SUPPLEX LIBELLUS

PEREGRINI PRESBYTERI ET SENIORUM ECCLESIE MUSTITANÆ REGIONIS PRIMIANISTARUM

Adversus Maximianistas.

(*Ex Augustino, lib. iv contra Cresconium cap. 4*.)

Post consulatum dominorum Arcadii III et Honorii iterum Augustorum, sexto nonas Martias, Carthagine in secretario prætorii Titianus dixit: « Peregrinus presbyter et seniores Ecclesie Mustitanæ regionis tale desiderium prosequuntur. Cum Ecclesie catholice sanctitatem vir memorie venerabilis ab errore perfidie Donatus assereret; in ejus nomen et cultum, mundi pene totius observantia nutrita coaluit. Sed cum ejus religionis laudandum mirandumque propositum, Maximiani cujusdam venena polluerent; multorum cœtus antistitum in unum Deo conspirante collectus, hominem vel potius pestem, quæ supernæ displicuit majestati, etiam puræ mentis propria coercitione damnavit.

« Eos quoque, quos alienæ præsumptionis error attraxerat, portu primo proposito pœnitendi, si reverti cuperent intra tempus ad religionis tramitem præstitutum, pari vigoris admonitione compescuit. Sed suis institutis iniquitas delectatur, et semetipsam non deserit, cum semel præcipitata corruerit. Idem namque Maximianus cœptam nutrit audaciam, D
et alios sibimet consociat ad furorem.

« Inter quos etiam Felicianus quidam, qui primo recta sectatus, depravationis hujus attaminatione fuscatus, in Mustitana positus civitate, Deo omnipotenti parietes consecratos, et Ecclesiam venerandam quasi quadam obsidione credidit retinendam.

« Hunc etiam Prætextatus in Assuritanis partibus imitatur. Sed cum æquitatis tuæ innotesceret potestati consortium sacerdotum, jussisti, ut gesta testantur, exploso omni contradictionis effectu, sacratissimis sacerdotibus a profanis mentibus Ecclesias vindicatas oportere restitui » (*l. iii contr. Crescon. 56*).

208 ANNO DOMINI 397.

VIII.

DECRETUM CARTHAGINENSIS CONCILII

DE PARVALLIS A DONATISTIS BAPTIZATIS.

CAN. XLVIII.

De Donatistis placuit, ut consulamus fratres et consacerdotes nostros Sincium (romanum Episcopum) et Simplicianum (Mediolanensem), de solis infantibus qui baptizantur penes eosdem, ne quod suo non fecerunt iudicio, cum ad Ecclesiam Dei salubri proposito fuerint conversi, parentum illos error impediatur, ne promoveantur sacri altaris ministri.

ANNO DOMINI 398.

IX.

IN HÆRETICOS THEODOSII MAJORIS

CONSTITUTIO,

Decernens mulctam aurariam, ad quam ipsos etiam Donatistas cum cæteris hæreticis pertinere, Arcadii et Honorii rescripto postea declaratum fuit (ex lib. iii contra Cresconium, n. 51; et epist. 185, n. 25).

Imp. THEODOSIUS ET ARCADIUS AA. Tatiano PF. P.

In hæreticis erroribus quoscumque constiterit, vel ordinasse clericos, vel suscepisse officium clericorum, denis libris auri viritim mulctandos esse censemus. Locum sane in quo vetita tentantur, si coniventia domini patuerit, fisci nostri viribus aggregari. Quod si id possessorem (quippe clanculum gestum) ignorasse constiterit, conductorem ejus fundi, si ingenuus est, decem auri libras fisco nostro inferre præcipimus; si servili face descendens, paupertate sui pœnam damni ac vilitate contemnit, cæsus sustibus deportatione damnabitur. Tum illud specialiter præcavimus, ut si villa dominica fuerit, seu cujuslibet publici juris, et conductor et procurator licentiam dederit colligendi, denis libris auri proposita condemnatione mulctentur. Verum si quos talibus repertos obsecundare mysteriis, ac sibi usurpare nomina clericorum jam nunc proditum fuerit, denas libras auri exigi singulos et inferre præcipimus. Dat. xvii kal. Jul. Constantinop. Arcad. iii et Rufino Coss.

ANNO DOMINI 398.

X.

LEX HONORII

ADVERSUS IRRUENTES IN ECCLESIAS.

(*Ex Cod. Theod. Lib. xvi, Tit. ii, de Episcopis, ecclesiis et clericis, l. 31.*)

Imp. ARCAD. ET HONORIUS AA. Theodoro PF. P.

Si quis in hoc genus sacrilegii proruperit, ut in ecclesias catholicas irruens, sacerdotibus et ministris, vel ipsi cultui locoque aliquid importet injuriæ, quod geritur, litteris ordinum, magistratum et curatorum, et notoriis apparitorum, quos Stationarios appellant, deferatur in notitiam potestatum, ita ut vocabula eorum qui agnosci potuerint, declarentur: et, si per multitudinem commissum dicetur, si non omnes, possunt tamen aliquanti cognosci,

quorum confessione sociorum nomina publicentur. Atque ita provincie moderator, sacerdotum, et catholice Ecclesie ministrorum, loci quoque ipsius, et divini cultus injuriam, capitali in convictos, sive confessos, reos sententia noverit vindicandum. Nec expectet ut episcopus injurie propria ultionem de-
peseat, cui sanctitas ignoscendi soli gloriam dereliquit. Sitque cunctis non solum liberum, sed et laudabile, factas atroces sacerdotibus, aut ministris injurias, veluti publicum crimen, persequi, ac de talibus reis ultionem mereri. Quod si multitudo violenta civilis apparitionis executione, et adminiculo ordinum possessorumve non potuerit presentari, quod se armis, aut locorum difficultate tueatur, judices Africani armate apparitionis presidium, datis ad virum spectabilem comitem Africe litteris, pre-
lato legis istius tenore, deposcant, ut rei talium cri-

minum non evadant. Dat. vii kal. Maii, Med. Hono-
rio III et Eutychiano Coss.

ANNO DOMINI 400.

XI.

LEX HONORII (1)

DE RESCRIPTO QUOD DONATISTE A JULIANO IMPETRARANT.

(Ex Cod. Theod. L. XVI, Tit. v, De Hæreticis, L. 37.)

Imp. ARCAD. et HONORIUS AA. Hadriano PP. P.

Rescriptum, quod Donatistæ a Juliano tunc Principe impetrasse dicuntur, proposito programme celeberrimis in locis volumus anteferri, et gesta, quibus est hujuscemodi allegatio inserta, subnecti: quo omnibus innotescat, et catholice confidentie stabilita constantia et Donatistarum desperatio fucata perfidia. Dat. v kal. Mart., Rav. Stilichone et Aureliano Coss.

ANNOTATIONES.

209 (1) Honorii imperatoris constitutiones ferme nunc sequuntur: namquam et lex 35 *supr.* ejusdem fuit. Sequuntur inquam, *num.* 17, puta hæc lex, et *leg.* 58, 59, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 51, 52, 53, 54, 55, 56. Et quidem, quod observandum, potissimum partem adversus *Donatistas*, emissa: de quibus hæc quoque lex est: sic ut undecim in unum de Donatistis Honorii constitutiones hoc titulo liquido numerare liceat, ex quibus discimus quæ Honorii mens, quod odium in Donatistas fuerit. Nempe hæc illa Honorii tempora sunt, per quæ Donatistæ potissimum deservere: et quidem, Circumcelliones in Africa, quæ Donatistarum nutricula erat. Atque ut omittam quæ sub eodem Honorio moliti illi sunt, jam inde ab imperii ipsius initio, atque adeo ante hæc legem, de hujus modo legis sententia nunc videamus.

Donatistis igitur per omnium ora traducendis, desperataque et lucate eorum perfidie publicandæ: contra, Catholicorum confidentiæ et stabilitæ constantiæ offerendæ, Honorius imp. hæc constitutione, quæ data est anno 400, Rescriptum quod a Juliano Apostata (ante 40 ferme annos) impetraverant, proposito programme, celeberrimis in civitatum locis anteferri, ad est proponi ab Hadriano PP., simul et *Gesta*, quibus hujus allegatio, seu rescriptum insertum fuerat, subnecti jubet. Hæc aperta hujuscæ l. est sententia, quæ nullam juris constitutionem continet, sed Donatistarum tantum odium præfert. Quæ ut melius intelligatur, de tribus videndum est: quodnam illud sit Rescriptum Juliani, simul et *Gesta* illa; quæ tandem occasio fuerit hujuscæ legis sancientiæ. Quod primum atinet, res sic se habet:

Donatistæ ante Julianum imp. a Constante imp. repressi, pulsus eorum duobus, principibus, et basilicis eis ereptis, Juliano Apostata ad imperium evecto, legationem seu legatos, et in his Pontium, ad eum destinaverunt, restitui se sibi que basilicis, a Constante ereptas reddi, precibus peturos: qui utique adulationis plenissimi Julianum adorti, dicentes: *Quod apud eum solum justitia locum haberet* (quæ hic fucata perfidia dicitur). Ad quod a Juliano facile impetravere, eo rescripto, cujus hæc lege mentio fit. Cujus tum libelli, tum rescripti meminere Optatus Milevitanus *lib. ii*, Chrysostomus *lib. i contra Gentes*; Augustinus *contra epist. Parmeniani, lib. i, sub fin. p. 22; contra litteras Petiliani lib. ii, cap. 92 et 97; epistola ad Vincentium 18, et epist. ad Donatistas 166*. Nempe eo consilio, ut ita Christianos inter se committeret, cum pax et unitas christiana nimium displicebat: quem Juliani animum, ut in genere Ammianus Marcellinus *lib. xxii*, describit:

ita Chrysostomus *lib. i contra Gentes*, et Optatus *lib. ii*, et Augustinus *d. lib. i contra Parmenianum et epist. 166*, hæc in re nominatim tradit. Porro hujus rescripti quædam inter cætera et ad locum refert Augustinus *lib. ii contra litteras Petiliani c. 97: Quod Julianus*, inquit, *constituit dicens: Hoc quoque supplicantibus Rogatiano, Pontio, Cassiano et cæteris episcopis, sed et clericis, accedit ad cumulam, ut ab omni quæ adversus eos sine rescripto perperam gesta sunt in antiquum statum cuncta revocentur*. Et hæc de rescripto Juliani ad preces Donatistarum. Quod quidem ut id obiter moneam, a Juliano Summi datum non fuit, quod probat vir doctus, ut ita hæc trahat rescriptum, quod Sirmii datum dicitur et antiquatur, *l. v supr.* Neque enim Julianus princeps seu imperator Sirmii unquam fuit.

Quid *Gesta* hic sint, quibus hujuscemodi allegatio inserta, videamus. Sane bitariam id accipi posse quis potest? Primum per gesta hic accipienda videantur acta a Legatis, seu allegationes Donatistarum apud Julianum, et sic supplicatio seu preces ipsæ, quibus in scripta redactis, rescriptum deinceps insertum. Quo sensu hoc codice non una lex ex parte Actorum apud principem, seu in consistorio ejus exhibetur, de quo vide *Prolegom.* Secundo putet quis hic accipienda gesta iudicium Africæ: ubi sane Donatistæ una cum rescripto a Juliano impetrato, preces Juliano oblatas, allegarunt, insinuarunt. Optatus *lib. iii: Bene nosli quod vel a quo petverint, et quam rogaverint, ut redirent et tecum venire potuissent, et nos didicimus, cum easdem preces, quas dederunt apud Africanos iudices allegarent; in quibus infra scriptum est: Data ab episcopis partis Donati*. Augustinus pariter *lib. i contra Parmenianum d. cap. 7, in fin.: Juliano Donatista, sicut iudicium gesta testantur, quibus hi quod impetraverunt, ALLEGARUNT, talibus verbis supplicaverunt. Dixerunt enim, quod apud eum solum justitia locum haberet*. Et contra litteras Petiliani, *lib. ii: Pontius fecit, Pontius supplicavit, Pontius apud Apostatam solum justitiam locum habere predicavit. His verbis sibi Pontium supplicasse in eodem rescripto suo nominatim sine ambiguo ipse Iulianus expressit: EXISTANT ALLEGATIONES VESTRÆ: non hæc incerta fama, sed publica monumenta testantur*. Et rursum, *c. 97: Imperatori pagano et apostata dixistis: Quod apud eum solum justitia locum haberet. Quibus precibus et rescripto, sicut ibi scriptum est (sicut ALLEGATIONIS GESTA testantur), pars Donati universaliter usa est*. Nempe scripta principum qui impetraverant, et iudicibus et iudicium gestis allegabant (*les formules enregistrées au greffe des juges*), ut docent præterea hoc codice *l. ii supr. de integri restitut.; l. unte. supr.*

210 ANNO DOMINI 401.

XII.

CONCILII CARTHAGINENSIS LEGATIO

AD CONSULENDUM ANASTASIUM ET VENERIUM DE PARVULIS APUD DONATISTAS BAPTIZATIS,

Ut in catholica Ecclesia clerici ordinari valeant.

Post consulatum Flavii Stilichonis viri clarissimi XIV (vel XVI) kal. Julias, Carthagine in secretario Basilicæ Restitutæ, cum Aurelius episcopus una cum episcopis suis consedisset, adstantibus diaconibus, Aurelius episcopus dixit: « Ecclesiarum Dei per Africam constitutarum necessitates mecum optime novit charitas vestra, sanctissimi fratres. Et quoniam præstitit Dominus, ut ex aliqua parte sancti cœtus vestri esset congregata sententia, videtur mihi, ut has easdem necessitates, quas pro sollicitudine nostra indagare potuimus, in medium proferamus: quas cum approbaverit vestra sinceritas, sit consequens, eligendum esse unum e nostro numero consacerdotem, qui auxiliante Domino, orationibus vestris, et has ipsas necessitates suscipere possit et gnaviter peragendas implere, perrecturus ad transmarinas Italiæ partes, ut tam sanctis fratribus et consacerdotibus nostris, venerabili sancto fratri Anastasio sedis

A apostolicæ episcopo, quam etiam sancto fratri Venerio sacerdoti Mediolanensis Ecclesiæ, necessitatem ipsam ac dolorem atque inopiam nostram valeat intimare (ex his enim sedibus hoc fuerat prohibitum); quo noverint communi periculo providendum: maxime quia tanta indigentia Clericorum est, multæque Ecclesiæ ita deserte sunt, ut ne unum quidem diconum vel illiteratum habere reperiantur. Nam de cæteris superioribus gradibus et officiis tacendum arbitror: quia, ut dixi, si ministerium diaconi facile non invenitur, multo magis superiorum honorum inveniri non posse certissimum est. Et quotidianos planctus diversarum pene emortuarum plebium jam non sustinemus: quibus nisi fuerit aliquando subventum, gravis nobis et inexcusabilis innumerabilium animarum pereuntium causa apud Deum mansura est.

B « Unde quoniam superiori concilio (*Conc. Afric. can. 24 Cod. can. Eccles. Afr. can. 57*) statutum esse mecum recognoscit unanimitas vestra, ut hi qui apud Donatistas parvuli baptizati sunt, nondum scire valentes erroris eorum interitum, et postea quam ad ætatem rationis capacem pervenerunt, agnita veritate falsitatem eorum abhorrentes ad Ecclesiam Dei catholicam per universum mundum diffusam,

ANNOTATIONES.

de operibus public.; l. xxvi supr. de cohortalibus; l. xii, et 13, 20, 30 supr., de petition., l. unic. supr. si vagum mancip. l. ii supr. de incorporat. Et ita quidem rescripta gestis allegabuntur, ut simul etiam preces, ad quas rescriptum emanaverat, allegarentur, seu intimarentur: quod et hic factum a Donatistis. Quæ causa Honorius gestorum publicationem imperat; nam non nisi ex his fucata Donatarum perfidia innotescere potuit: vice versa Catholicæ confidentiæ stabilita confidentia. Nempe quod Donatistæ, at non et Catholici, adulatione fucata et perfida Juliano obreperant, atque omne illud quod ab eo impetraverant, malis artibus impetraverant.

Nunc postremo loco inquirendum est, quænam occasio hoc tempore Honorio imper. præbita fuerit, ut Juliano apostate rescriptum hoc pro Donatistis, una cum eorum precibus, post tot demum annos ex actis proconsularibus publice proponi voluerit, atque omnibus innotescere. Putat haud absurde Baronius Donatarum (et quidem Petilianii Donatistæ nominatim) epistolam seu invectivam in Catholicos huic constitutioni occasionem dedisse: qua, ut docet Augustinus pluribus locis, et inter cætera *epist. 48 et contra Petilianii epistolam lib. ii, cap. 92*, exprobravit Catholicis, quod a principibus adversus se sepe expetissent auxilium: atque inter cætera hæc in eam sententiam dixerat: *Quid autem vobis est cum...*, sæculi, quos numquam Christianitas nisi invidios sensit, etc. Addatur et Augustini locus *contra epistolam Parmeniani lib. i, cap. 7, circa fin.* ubi pariter hoc Donatarum factum jam proscribat anno superiore 399 (ut existimo). Has scilicet invectivas ad aures Honorii pervenisse, per legatos africanos anno 399 superiore, vel ipsum Possidium Calamensem episcopum: Honorium his commotum, in eorum Donatarum opprobrium, proaciam eorum offerri voluisse, qua ipsimet a Juliano imp. Apostata rescriptum seu auxilium impetrasse innotesceret. Fortassis et illud putet quis Donatistas de legibus ab Honorio imperatore adversum se latis querentes, Juliano factum jactasse exprobrandi animo, quasi minus æquitatis et juris Christiani ipsi a Christiano principe ferrent, quam a gen-

tili imp. olim tulerant, Christiani alioquin nominis osore. Quare visum Honorio, rescriptum Juliano cum precibus Donatarum publice omnibus proponi, ut ita sciretur, quam bonis, imo fucatis artibus ad Donatistæ impetrasset, imo quam desperata et fucata perfidia eorum fuerit: quam interpretationem juvare videntur, quæ Augustinus scribit, tum *passim*, tum *lib. i adv. Parmenianum, cap. 7, epist. 45*, contra, quam aliis longe artibus, puta Catholicæ confidentiæ, Catholicorum constantia stabilita fuerit, quos ut a veritate, ita et sinceritate nihil dimovere unquam valuerit; quod sane ex Juliani temporum historia liquet.

Quidquid hujus sit, ut omittam quod Augustinus testatur de actis Collationis Carthaginensis, quæ in Ecclesiis Africanis publice Quadragesimæ tempore recitari mos fuit, *lib. de gestis cum Emerito*; ut omittam quod idem Honorius *l. lv infr.* voluit eadem gesta in publica monumenta relata, etiam mortuo cognitore Marcellino perpetem habere firmitatem: simili certe postea exemplo anno D. 412, et Marcellinus acta de sceleribus Donatarum post Collationem Carthaginensem publice proponi voluit in Theopropria, quo frequens, ut videtur, multitudo confluebat, velut locum Carthagine celeberrimum, eademque Augustinus per Ecclesiam recitari desideravit: *Gesta, inquit epist. 158 ad Marcellinum, quæ promisit præstantia tua, vehementer exspecto, et in Ecclesia Hippo-nensium jam recitari cupio, ac si fieri potuerit, per omnes Ecclesias etiam in nostra diœcesi constitutas: ut audiant homines pleneque agnoscant confessores iniquitatis, non Dei timore extorquente pœnitentiam, -sed judiciaria diligentia crudelissimorum pectorum aperiente duritiam: sive illorum qui de homicidio et de excæcato ac debilitato Presbyteri corpore confessi.* Et mox: *Quod autem scripsit Eximietas tua, dubitare te, utrum in Theopropria debeas eadem gesta jubere proponi; fiat, si potest illuc frequens confluere multitudo: alioquin alius locus celebrior proponendus est, non tamen ullo modo prætermittendum.* Notanda interim tria exempla illa, atque adeo mos publicandorum, recitandorum gestorum quondam cum hæreticis, in eorum, ut loquuntur, *diffamiam* et convictionem. JAC. GOTH.

ordine antiquo per manus impositionem recepti sunt, debere talibus suscipiendum munus clericatus non posse pedere nomen erroris, cum veram Ecclesiam illorum potaverint ad fidem accedendo, et illo Christo crediderint, et Trinitatis sacramenta perceperint, quae omnia vera, et sancta, atque divina esse certissimum est, et in his omnem animae spem constitutionem. Quaequam et haereticorum praesumpta audacia veritatis nomine palliata, haec tradere audeat, quae quoniam simplicia sunt, ut praemonet beatus apostolus dicendo, unus Deus, una fides, unum baptisma, et iterari non liceat, quod semel datum oportet, anathematizato nomine erroris recipiantur per manus impositionem in unam Ecclesiam, columbam, ut dictum est, et unam matrem omnium Christianorum, ubi omnia illa sacramenta salubriter, et aeterna, et vitanter accipiuntur: quae perseverantibus in haeresi magnam damnationis poenam consequuntur, ut quod eis in veritate ad aeternam vitam consequendam esset lucuosius, haec in errore sit tenebrosius atque damnosius. Quod fugientes nonnulli, et matris Ecclesiae ubera egrossentis, qui illa omnia sancta mysteria amore veritatis crediderunt, atque perceperunt, quibus Sacramentorum rebus cum vite bonae probatas accesserit, sine dubio ad officium clericatus tales esse applicandos, et maxime in tanta rerum necessitate, nullus est qui non concedat. Quamquam nonnulli ejusdem sectae clerici cum plebilus atque honorabilis suis ad nos transire desiderant, qui amore honoris aut persuadent ad vitam, aut retinent ad salutem. Sed hoc majori fratrum supradictorum considerationi dimittendum censeo, ut prudentiori suo consilio nostrae suggestionis sermonem cum perpenderit, quid de hac re eis placeat, nos informare dignentur. Tantum de his qui infantes baptizati sunt, satagimus, ut nostrae, si placet, in hisdem ordinandis consentiant voluntati. Quanta ergo, quae superius comprehendimus, apud sanctos episcopos agenda esse necum honorabilis fraternitas vestra perpendat. »

211 XIII.

CARTHAGINENSE CONCILIUM

AFRICA UNIVERSALE, DE RECONCILIANDIS DONATISTIS.

Vincenio et Flavio viris clarissimis consulibus, diebus Septembris Carthagine in secretario Basilicae Restituta, cum in concilio congregati in Ecclesia Carthaginiensi consedissemus ex Africanis omnibus provinciis episcopi; id est, Aurelius ejusdem sedis episcopus cum collegis suis, quos eorum subscriptio manifestat: relictis episcopus beatissimi fratris et consacerdotis nostri Anastasii Ecclesiae Romanae episcopi, quibus nos paternae et fraternae charitatis sollicitudine ac sinceritate adhortatus est, ut de haereticorum et schismaticorum Donatistarum insidias et reprobiatas, quibus Africanam Ecclesiam catholicam gravi et vexant, nullo modo dissimulemus: gratias agimus Deo nostro, quod illi optimo ac sancto assistit suo, tamquam curam pro membris Christi, quamvis in diversitate terrarum, sed in una

A compage corporis constitutus inspirare dignatus est.

Deinde pertractatis et consideratis omnibus, quae utilitati Ecclesiae convenire videbantur, annuente atque admonente Spiritu Dei, eligimus cum memoratis hominibus, quamvis de Domini corporis unitate inquieta dissensione praecisis, leniter et pacifice agere (*Conc. Afric. can. 55; Cod. Can. Eccl. Afr. can. 66*): et quantum in nobis est, omnibus qui eorum communione et societate irretiti sunt, per universas provincias Africanas penitus innotescat, quam miserabili errore devincti sunt: ne forte, sicut dicit Apostolus (II *Tim. 10*), nobis in mansuetudine corripientibus diversa sentientes, det illis Deus penitentiam ad cognoscendam veritatem, et resipiscant de diaboli laqueis, captivati ab ipso ad ipsos voluntatem.

B Itaque placuit, ut ex concilio nostro litterae darentur ad iudices Africanos, a quibus hoc peti congruum videretur, ut in hoc adjuvent communem matrem Ecclesiam catholicam, in quo Episcopalis auctoritas communiri (*al. contemni*) in civitatibus potest: id est, ut iudicaria potestate atque diligentia ex fide Christiana, quid gestum sit in omnibus locis, in quibus Maximianista basilicas obtinuerunt, qui ab eis schisma fecerunt, inquirant: et gestis publicis propter firmam notitiam omnibus necessariam, faciant inhaerere (*Conc. Afr. can. 54; Cod. Can. Eccl. Afr. can. 67*).

Deinde placuit ut litterae mittantur ad fratres et coepiscopos nostros, et maxime ad sedem apostolicam (*Conc. Afr. can. 55, Cod. Can. Eccl. Afr. can. 68*), in qua praesidet memoratus venerabilis frater et collega noster Anastasius, quo noverit habere Africanam magnam necessitatem, propter Ecclesiae pacem et utilitatem, ut ex ipsis Donatistis quicumque clerici correcto consilio ad catholicam unitatem transire voluerint, secundum uniuscujusque episcopi catholici voluntatem atque consilium, qui in eodem loco gubernat Ecclesiam, si hoc paci Christianae prodesse visum fuerit, in suis honoribus suscipiantur, sicut (*V. August. Epist. 45, n. 46, et Epist. 185, n. 44 et 47*) prioribus ejusdem divisionis temporibus factum esse manifestum est: quod multarum et pene omnium Africanarum Ecclesiarum, in quibus talis error exortus est, exempla testantur. Non ut concilium (*V. eandem Epist. 185, n. 45*) quod in transmarinis partibus de hac re factum est dissolvatur: sed ut illud maneat circa eos qui sic transire ad catholicam volunt, et nulla per eos unitatis compensatio (*al. concisio*) procuretur. Per quos autem vel omnimodo perfici, vel adjuvari manifestis fraternarum animarum lucris catholica unitas in locis in quibus degunt, visa fuerit: non eis obsit quod contra honores eorum (quamvis salus nulli interclusa sit) in transmarino concilio statutum est, id est, ut ordinati in parte Donati, si ad catholicam correcti transire voluerint, non suscipiantur in honoribus suis secundum transmarinum concilium, sed exceptis his per quos catholicae unitati consulitur.

Deinde placuit, ut his peractis (*Conc. Afr. can. 56;*

Cod. Can. Eccl. Afr. can. 69), legati etiam prædicandæ pacis atque unitatis, sine qua salus Christiana non potest obtineri, e numero nostro ad ipsorum Donatistarum, sive quos habent episcopos, sive ad plebes mittantur, per quos omnibus in notitiam perferatur, quam nihil habeant, quod adversus Ecclesiam catholicam juste possint dicere: maxime ut manifestum fiat omnibus per gesta etiam municipalia, propter documentorum firmitatem, quid ipsi de Maximianistis schismaticis suis egerint. Ubi eis divinitus demonstratur, si attendere velint, tam ini- que tunc illos ab Ecclesiæ unitate præcisos, quam inique nunc clamant a se Maximianistas schisma fecisse: ex quorum tamen numero quos jam plenarii concilii (Bagaiensis) sui auctoritate damnaverant, in suis honoribus denuo receperunt, baptismum quem damnati et exclusi dederant, acceptaverunt: ut videant, quam stulto corde resistant paci Ecclesiæ toto orbe diffusæ, cum ista faciant pro parte Donati; neque se istorum, quos ita receperunt, communione propter intuitum pacis contaminari dicant, et nos contendant (*al. condemnent, vel contemnant*), id est, Ecclesiam catholicam etiam in extremis terrarum partibus constitutam, per eorum communione inquinatam, quos tunc accusantes convincere nequiverunt.

212 ANNO DOMINI. 402.

XIV.

CONCILII MILEVITANI

UNIVERSALIS AFRICÆ ARGADIO ET HONORIO A. A. V. COSS.

VI Kalend. Septembris habiti,

Decretum de Maximiano episcopo Bagaiensi.

De Maximiano autem Bagaiensi, et ad eum, et ad

ANNOTATIONES.

(1) *Ut et ipse ab episcopatu discedat.* Maximianus Bagaiensis episcopus (cujus etiam meminit Augustinus lib. in contra Cresconium cap. 43) ex Donatistarum schismate ad Ecclesiam catholicam conversus, cum pacifice a populo haud reciperetur, bono pacis consulens, ipse episcopatu cedendum existimavit, deque ea re litteras ad synodum misit quibus annuentes Milevitani Patres spontaneam illius abdicationem admiserunt atque in ejus locum alium, Castorium fratrem ipsius subrogarunt, ad quem exstat epistola Augustini et Alypii 258, quæ laudes continet abdicantis se Maximiani his verbis: *Longe est gloriosius episcopatus sarcinam propter Ecclesiæ vitanda pericula deposuisse, quam propter regenda gubernacula suscepisse. Ille quippe se honorem si pacis ratio pateretur, digne accipere potuisse demonstrat, qui acceptum non defendit indigne. Voluit ergo Deus etiam per fratrem tuum filium nostrum Maximianum ostendere inimicis Ecclesiæ, esse in visceribus Christi ejus, qui non sua quærant, sed quæ Jesu Christi. Neque enim illud ministerium dispensationis mysteriorum Dei victus aliqua sæculari cupiditate deseruit, sed pacifica permotus pietate deposuit, ne propter ejus honorem scæda et periculosa, aut fortasse etiam pernicioosa in membris Christi dissensio nasceretur. Et post pauca: Te vero, fili carissime, qui nulla tali necessitate a suscipiendo episcopatu impediris, obsecramus, ut in episcopatu Vagimensis (legendum Bagaiensis) Ecclesiæ fratri tuo non ignominiose cadenti vel gloriose cedenti succedas. Exstat spontaneæ abdicationis non absimile exemplum in Actis Ephesinæ synodi in œcumenicæ, de Eustathio Pamphyliæ provinciæ metropolitano, qui cu-*

A ipsam plebem placuit de concilio litteras dari ut et ipse ab episcopatu discedat (1), et illi sibi alium requirant (Cod. Can. Eccl. Afr. can. 88).

ANNO DOMINI 403.

XV.

CARTHAGINENSIS CONCILII

EX TOTA AFRICA HABITI THEODOSIO AUGUSTO ET HONORIO V. C. COSS.

VIII Kal. Septembr.

Decretum de conveniendis Donatistis.

Aurelius episcopus dixit: « Quod in tractatum venit charitatis vestræ, puto hoc Ecclesiasticis gestis esse firmandum. Professio enim vestrum omnium hoc deprompsit, debere unumquemque nostrum in civitate sua per se convenire Donatistarum præpositos, aut adjungere sibi vicinum collegam, ut pariter eos in singulis quibusque civitatibus vel locis, per magistratus vel seniores locorum conveniant. Hoc si omnibus placet, edicatur. » Ab universis episcopis dictum est: « Omnibus placet, et omnes hoc subscriptione nostra firmavimus. Petimus etiam, ut epistolis ad judices de concilio mittendis pro omnibus subscribat sanctitas tua. » Aurelius episcopus dixit: « Si videtur charitati vestræ, forma conventionis eorum recitetur, ut hunc tenorem prosecutionis omnes, si placuerit, teneamus. » Ab 213; universis episcopis dictum est: Recitetur. Lætus notarius recitavit.

Forma Conventionis Donatistarum.

Ille episcopus Ecclesiæ dixit: « Quid de auctoritate illius (2) amplissimæ sedis impetraverimus, petimus gravitatem vestram recitari, et gestis innecti; at qui in effectum deduci jubeatis. Recitata autem jus-

ras molestiasque, quas Episcopale munus adferebat, non ferens, libello, quo abdicationis causæ continebantur oblato, ab episcopatu ultro se abdicavit, et ut ait epistola synodica concilii Pamphyliæ: Θεορῶθι μὲνος δὲ παρὰ τῶων καὶ ἀδικήτοις περιστάσεσιν ἐμβεδηκῶς, εἶτα ἐκ πολλῆς ἄγαν ἀπραγμοσύνης ἀπειρηκῶς τὴν ἀντίστασιν τῶν ἐπεινηγεμένων αὐτῷ φρονιδῶν καὶ διακοροῦσθαι τὰς παρὰ τῶν ἐπιρρομένων αὐτῷ δυσσημίας δυνάμενος παρατήσεως προσεκόμισε βιβλίον. Ubi a quibusdam turbatus est, et in sollicitudines inexpectatas incidit; et cum præmulto otio, pondus curarum sibi impendentium ferre non esset assuetus, nec valeret insidiantium repellere, cessionis suæ obtulit libellum. Qua quidem abdicatione admissa, episcopi provinciæ alium in ejus locum ordinarunt. Refert etiam Theodorus lector Martyrium Antiochenum episcopum Ecclesiæ suæ ultro renuntiassse: Ἐλθὼν δὲ, inquit, εἰς Ἀντιόχειαν, καὶ βλέπων Ἀντιοχεῖς παραχαῖς καὶ στάσεσι χαίροντας ἀπετάξατο τῇ ἐπισκοπῇ ἐπ' ἐκκλησίας εἰπὼν Κλήρω ἀνυποτάκτω, καὶ λαῷ ἀπειθεῖ, καὶ ἐκκλησία ἐρόσπωμα μὲν ἀποτάττωμαι, φυλάττων ἑμαυτῷ τὸ τῆς ἱεροσύνης ἀξίωμα. Antiochiam vero reversus, cum Antiochenos tumultuationibus et seditionibus delectari cerneret, episcopatu renuntiavit, dicens in Ecclesia: Clero immorigero, et populo rebeli, et Ecclesiæ contaminatæ renuntio, servata interim mihi sacerdotii dignitate. CHRISTOPH. JUSTELLUS.

(2) Hujus amplissimæ sedis appellatione Baronius ad an. 403, intelligit Apostolicam sedem urbis Romæ; et censet missas ab ipsa litteras hic recitandas peti, quibus quæ ab ea fuerunt impetrata, nota

sione, atque actis innexa, dicat ille episcopus Ecclesie Catholice. Mandatum ad Donatistas per vestram gravitatem perferendum audire, et actis inserere, et ad eos perferre dignemini, eorumque responsionem rursus apud acta vestra nobis insinuare. Convenimus vos ex concilii nostri catholici auctoritate missi, de vestra correctione gaudere cupentes, considerantes Domini charitatem, qui dixit: *Beati patris, quia ipsi filii Dei vocabuntur* (Matth. v.), et admonuit per prophetam, etiam his qui dicunt se fratres nostros non esse, dicere nos debere: *Fratres nostri estis* (Isai. LXVI, sec. LXX). Hanc ergo pacificam ex charitate venientem commonationem nostram contemnere non debetis, ut si quid veritatis habere vos arbitramini, non dubitetis asserere: id est, ut congregato vestro concilio delegatis ex vobis, quibus causam assertionis vestre committatis; ut nos possimus hoc facere, ut etiam de nostro concilio delegantur qui cum eis quos delegeratis, constituto loco et tempore, quidquid questionis est, quod vestram a nobis separat communionem, cum pace discutiant; et tandem aliquando adjuvante Domino Deo nostro finem veteris error accipiat, ne propter animositatem hominum infirmæ anime et ignari populi sacrilega dissensione dispereant. Si enim hoc fraterne acceperitis, veritas facile diluescet: si autem hoc facere nolueritis, diffidentia vestra facile innotescet. » Cumque recitata esset, ab universis episcopis dictum est: (Satis placet, hoc fiat,) et subscriperunt: Aurelius episcopus Ecclesie Carthaginensis huic decreto consensi, et proleto subscripsi: similiter et ceteri episcopi subscriperunt.

ANNO DOMINI 405.

XVI.

LIBELLUS,

AD EODEM CARTHAGINENSI TOTIUS AFRICÆ CONCILIO DATUS SEPTIMINO PROCONSULI.

Æquitatem tuam petimus, Septimine vir clarissime, proconsulum summe sublimis. Multa contra divinas humanasque leges ab hæreticis de parte Donati Ecclesia Catholica sustinet, quæ si vel anterioribus vel recentioribus imperialibus jussis prohibenda et tollenda postulanda vellemus, nequaquam audere deberent de nostris actibus conqueri, scientes se, cum nulla tali lege adjuvarentur, schismaticos tamen suos Maximianistas per iudicium iussa locis ac sedibus eorum pellendos exturbandosque curasse. Veruntamen nos salutem eorum et nostræ existimationi pacifice consulentes, propter charitatem quæ Christiani sumus, leniter eos volumus admonere, ut errorem suum cogitando et agnoscendo non negligant: aut si putant se habere aliquid veritatis, non eam furiosis Circumcellorum violentis contra publicam

fiant. Agitur proleto isthuc de ipsa, quæ ejusdem concilii Carthaginensis precibus petita mox fuit, et impetrata a Septimino proconsule, sive a vicaria prefectura sede, conferendorum gestorum facultas. Unde dicitur, *Revertata autem pargione, illius videlicet,*

A quietem, sed tranquilla rationis redditione defendant. Unde petimus sublimitatem tuam, ut cum eos de hac re per magistratus sive in civitatibus, sive in pertinentibus territoriis admonere voluerimus, copiam nobis præberi gestorum et eos ex allegatione nostra honeste conveniri præcipias: quod consecuti agamus excellentiæ tuæ apud Deum uberes gratias. Dat. ab universis episcopis Catholicis ex concilio Carthaginensi D. N. Theodosio PP. Augusto et Honorio V. C. coss. idibus Septembris, Carthagine.

Septiminius vir clarissimus proconsul dixit: « In quolibet loco antistitibus legis venerabilis ob quietis imperium gestorum conferendorum tribuitur facultas: hoc etiam tenore hujus præceptionis limitato, ut intelligant se devotæ plebis magistris (f. magistri, id est, Donatistarum episcopi petentibus Catholicis, etc.) salubriter petentibus propriæ persuasionis ratiocinia persolvere, ut rebus in medio prolatis amica legis moderatio servetur, superstitione sup-
plosa. »

214 ANNO DOMINI 404.

XVII.

CONCILII CARTHAGINENSIS,

ADVERSUS DONATISTAS AD HONORIUM IMPERATOREM LEGATIO ET COMMONITORIUM LEGATIS DATUM.

Gloriosissimo imperatore Honorio Augusto VI consule, xvi kal. Julius, Carthagine in basinea regionis secunda. In hoc concilio legationem susceperunt Theasius et Evodius contra Donatistas: in quo concilio insertum est commonitorium, quod ita se continet:

Commonitorium fratribus Theasio et Evodio, legatis ex Carthaginensi concilio, ad gloriosissimos, religiosissimosque principes missis. Cum Domini auxilio piissimos imperatores adierint, ut eis insinuent, quemadmodum plena fiducia secundum superioris anni concilium, Donatistarum præpositi actis municipalibus sunt conventi, ut si confiderint de assertionibus suis, electis ex suo numero aliquibus idoneis, nobiscum pacifice conferrent, et mansuetudine christiana, si quid veritatis tenerent, non ambigerent demonstrare: quo ita sinceritas Catholica, quæ jam pridem superioribus temporibus claruit, nunc quoque per imperitiam, vel pertinaciam resistentibus innotesceret; sed quia diffidentia premebantur, nihil pene ausi sunt respondere. Unde quia impletum est erga eos episcopale ac pacificum officium, et illi qui veritati respondere nequiverunt, ad immanes violentas sunt conversi: ita ut multos episcopos multosque clericos (ut de laicis taceamus) insidiis oppresserint, Ecclesias etiam aliquas invaserint, ab quas invadere pertentaverint, ipsorum jam clementiæ est consulere,

amplissima sedis; qua jussione magistratibus præcipiebatur, ut Catholicis episcopis heretico potestati conveniendi Donatistas per edicta publicæ. Hæc et illustrissima sedes et sedes illustrium potestatum vocatur in collatione Carthaginensi tit. c. 467 et 470.

ut Ecclesia catholica, quæ eos religioso utero in Christo genuit, et fidei firmitate nutrit, eorum etiam prospectione muniatur, ne temerarii homines religiosis temporibus infirmos populos terrendo prævaleant: quoniam seducendo depravare non possunt. Nota est enim, et sæpe legibus conclamata Circumcellionum, qua furiant, detestabilis manus, quæ etiam ipsorum religiosissimorum supra principum frequentibus sanctionibus condemnata est, adversus quorum furorem possemus non insolita, nec a Scripturis sanctis aliena impetrare præsidia, quando Apostolus Paulus (Act. xxiii), sicut in Apostolorum Actibus fidelibus notum est, factiosorum conspirationem militari etiam submovit auxilio. Sed nos illud poscimus, ut Catholicis Ecclesiarum ordinibus (al. Ecclesiis ordinum), per civitates singulas, et vicinorum quorumque possessorum per diversa loca sine ulla dissimulatione tuitio præbeatur. Simul etiam petendum, ut illam legem, quæ a religiose memoriæ eorum patre Theodosio de auri libris decem in ordinatores, vel ordinatos hæreticos, seu etiam in possessores, ubi eorum congregatio apprehenditur, promulgata est, ita deinceps confirmari præcipiant: ut in eos valeat, contra quos propter eorum insidias Catholici provocati contestationem deposuerint, ut hoc saltem terrore a schismatica vel hæretica pravitate desciscant, qui consideratione æterni supplicii emendari corrigique dissimulant. Petendum etiam, ut lex, quæ hæreticis vel ex donationibus, vel ex testamentis aliquid capiendi, vel relinquendi delegat facultatem, ab eorum quoque pietate hactenus repetatur, ut eis relinquendi vel sumendi jus adimat, qui pertinaciæ furore cæcati, in Donatistarum errore perseverare voluerint. Cæterum illis qui consideratione unitatis et pacis se corrigere voluerint, absque interdicto hujus legis capiendæ hæreditatis aditus pateat, si adhuc in errore hæretico constituti aliquid ante donationis, vel hæreditatis obvenit, his sane exceptis, qui lite pulsati putaverint ad Catholicam transeundum, quia de talibus credibile est, non metu cœlestis iudicii potius, quam terreni commodi aviditate unitatem catholicam præoptasse. Ad hæc autem omnia, præsidio opus est potestatum suarum quarumcumque provinciarum, sane pro utilitatibus Ecclesiæ, quidquid intellexerint prodesse, agendi et imperandi liberam

decernimus legationem. Illud præterea cunctis nobis placuit, ut litteræ de curtu nostro ad gloriosissimos imperatores, et eminentissimas potestates dirigantur: quibus instruantur nostro omnium consensu ad beatissimum comitatum legatos a nobis esse directos. Sed quia eisdem litteris ab omnibus subscribi tardissimum est, ne singulorum subscriptionibus eadem epistole onerentur, petimus, frater Aureli, ut eisdem tua charitas nostro omnium nomine subscribere dignetur. Et subscriperunt Aurelius episcopus Ecclesiæ Carthaginensis, huic decreto consensit, et subscripsi: similiter et cæteri episcopi subscriperunt. Litteræ etiam ad iudices mittendæ sunt, ut donec Dominus legatos ad nos redire permittat, tuitiones per ordines civitatum, et possessiones prædiorum Ecclesiæ catholice impertiant. Adjugendum etiam de Equitio, ut improbitas ejus, qua sibi jus sacerdotum improbissime vindicat, ab Hippo-nensi Diarrhytorum diocesi secundum statuta imperatorum repellatur. Litteræ etiam ad Episcopum Romanæ Ecclesiæ commendatione legatorum mittendæ sunt, vel ad alios, ubi fuerit imperator. Et subscriperunt. Item Aurelius episcopus Ecclesiæ Carthaginensis huic decreto consensit, et prælecto subscripsi: similiter et cæteri episcopi subscriperunt.

215 ANNO DOMINI 405.

XVIII.

HONORII LEX

IN REBAPTIZANTES.

Ex Cod. Theod., lib. xvi, titulus 5, de Hæreticis, lib. 38.

Imp. Arcad. Honor. et Theod. AAA.

Nemo Manichæum, nemo Donatistam (1), qui præcipue (ut comperimus) furere non desistunt, in memoriam revocet: una sit Catholica veneratio: una salus sit: Trinitatis, par, sibi congruens, sanctitas expetatur. Quod si quis audeat interdictis sese illicitisque miscere, et præteritarum innumerabilium constitutionum, et legis, nuper a mansuetudine nostra prolatae, laqueos non evadat: et si turbæ forte convenerint, seditionis concitatos, aculeos acrioris commotionis non dubitet exerendos. Dat. prid. idus Febr. Raven. Stilichone II et Anthemio Coss.

ANNOTATIONES.

(1) Manichæorum et Donatistarum spiritus, furor et error, cœtusque seditio sic ab Honorio imp. hoc edicto anno 405 retunduntur: firmatis anterioribus in eos constitutis, suaque lege nuper lata: pœnis severissimis propositis, atque ad unitatem omnibus invitatis.

Nempe hoc unitatis edictum est Honorii imp. per Africam missum: cujus ipse mentionem facit l. ii infr. de Relig. proximo sequente mense hujus anni: Edictum, inquit Honorius, quod per Africanas regiones clementia nostra direxit, per diversa proponi volumus, ut innotescat Dei omnipotentis unam et veram fidem catholicam, quam recta credulitas confitetur, esse retinendam. De eodem accipienda et illa auctoris consularium, quæ Idacio subdita, Stilichone, inquit,

II et Anthemio (Coss.). His Coss. inter Catholicos et Donatistas Unitas facta. Unitas facta, id est, unitatis edictum, seu Henoticum factum. Meminerunt et Patres Africani, triennio post in concilio Carthaginensi decimo, anno 407 can. 99 Cod. Africani: Unitatis, inquam, Edictum: quod et illa verba ostendunt: Una sit Catholica veneratio: una salus sit: Trinitatis par sibi congruens sanctitas expetatur. Cujusmodi edicta Græci ἐνωτικὰ vocant: quale etiam Zenonem Imp. postea tulisse memorat Victor Tununensis in Chronico: Anastasius Imp., inquit, hæreticorum synodum faciens Henoticum Zenonis confirmat: et Theodoros Anagnostes ecloga 2, ὑπέθετο λόθρα τῷ βασιλεῖ, πείθετο τὸν Ῥώμης Ἐπίσκοπον τῷ ἐνωτικῷ Ζήνωνος ὑπογράφειν. Idque totum exstat apud Evagrium lib. iii,

216 ANNO DOMINI 405.

XIX.

EJUSDEM IMPERATORIS

LEX ALTERA IN REBAPTIZANTES (1).

Ex Cod. Theod., lib. XVI, tit. VI, Ne sanctum baptismum iteretur, l. 5.

Imp. Arcad. Honor. et Theod. AAA. Hadriano PP. P.

Rebaptizantium non patimur devios errores, etc. Dat. prid. idus Febr. Raven. Stilichone II et Anthemio Coss.

A

XX.

TERTIA HONORII LEX

IN REBAPTIZANTES.

Ex Cod. Theod., lib. XVI, tit. VI, Ne sanctum baptismum iteretur, l. 4.

Imp. Arcad. Honor. et Theod. AAA. Hadriano PP. P.

Adversarios Catholicæ fidei exstirpare hujus decreti auctoritate prospeximus. Ideoque intercedendam specialiter eam sectam nova constitutione cen-

ANNOTATIONES.

cap. 14. Neque alius generis est Theodosii edictum quod continetur *l. cunctos populos supr. de fide cathol.* Sane hujusce Honoriani Henotici pars est quæ quæ *l. in infr. ne sanctum baptismum iteretur*, quæ proinde huic coassanda est. Quinimo et hujus edicti partem facit eam legem quam memorat Augustinus *epist. 126* de quo ad *d. l. III*. Quin hinc edicto de unitate exsequendo eadem die simul specialia ab Honorio mandata ad Hadrianum præfectum prætorio emissa fuere, quæ continentur *l. IV et V infr. Cod. tit. in sanc. um bapt. iter.* Ac specialius adhuc in peculiari ad proconsulem Africa lege edictum istud suum per diversa proponi jussit *dict. l. VII infr. de Religionem.*

Causam huic edicto præbuere tum Patres Africani superiore anno 404 congregati, tum ea quæ exinde a parte Donatistarum secuta sunt. Patres nempe Africanam cum Donatistarum & Circumcellionum pertinaces spiritus et furorem, quos ad amicabilem anno 404 de Religione collationem invitaverant (quod liquet ex *Can. 91, 92 Codicis Africani seu can. ult. concilii Carthagenensis 8* habiti superiore anno 404, viderent, legatione ad Honorium imp. missa et unitatis studium commendarant, et penas adversus Donatistas sancti experiverunt (quas unquam sanctas docet *d. l. 4 et 5*), et adversus Donatistarum furorem præsidium deposcere, ut plenissime eo *can. 95* continetur, ubi inter cætera ait: *Donatistas pæcipua collatione sprete ad immanes violentis conversos fuisse, ita ut multos episcopos, multosque clericos (ut de laicis taceamus) insidiis oppræsserint, Ecclesiam etiam aliquas invaserint, aliquas incendere perentaverint.* Et mox: *Nota est enim, et sæpe legibus conculmata Circumcellionum, quæ furunt de stabitis manus, quæ etiam visorum religiosissimorum supra præci un frequentibus sanctionibus condemnata est, adversus quorum furorem possimus non insolita, nec a scripturis sanctis avara impetrare præstita.* His addende et querele etiam private episcoporum, et in his Maximiiani episcopi Bagariensis, quæ ad Honorium imperatorem eodem tempore perlata; de quibus Augustinus *epist. 48, 50, ad Bonifacium, p. 220, 221, 68 lib. III contra Creconium, cap. 45; lib. III contra Julianum, cap. 1, in Breviculo collationis dia 5, cap. 14.* Hinc igitur Honorius his compertis (quod ipsemet hoc edicto proficitur: *Qui præcipue inquit, cum coeperimus, furere non desistunt*). Edictum hoc promulgatum ivit, furori et errori Donatistarum collibendis et seditionum incubendis: Hinc penæ propositæ *d. l. IV infr. Ne sanctum baptismum* firmatis in hac re anterioribus constitutionibus frequentibus (quas et ipsas Patres Africani ibidem memorant) suaque lege nuper promulgata.

Donatistas autem *hac lege* junguntur *Manichæi*: de quibus tamen nulla mentio fit in his, sive Patrum, sive privatorum, quæ ad Honorium perlata sunt quæque, quæque huic edicto, ut dixi, occasionem præbuere. Attamen non inania conjectura ducor, ab Augustino impetratam hæc, qui superioribus partier consultibus disputationem habuit cum Felice Manichæo, quem et ad fidem catholicam convertit: de

quo videndus in *Vita Augustini cap. 16.* Ipse Augustinus *contra Manichæum lib. II in fin.* et illa quæ ex codice quodam Nicolai Faber extulit, quæque Baronius memorat *anno 404, num. 128.* Sed enim causam ipsemet *initio legis* indicat: Nempe hæc duo hæreticorum præcipue genera Africanam tum turbasse; quod præter hanc legem docuit jam *l. 55 supr., docet l. 40, 41, 45, infr. hoc tit: videnda et quæ ad d. l. 55, notavi.*

Porro imitatur *hac lege* Honorius legis laqueos seu penas lege nuper a se promulgata constitutas. Quibus verbis inteligo, multam pecuniariam decem librarum a Theodosio promulgatam, quæ antea statuta fuerat: id enim inter alia per *legis laqueos* intelligendum esse jam ostendi; imo et severiorem penam comminatur si turbæ convenerint. Certe Patres Africanam quoque eo quo dixi concilio habito anno superiore, id ab Honorio petendum per legatos decrevere, ut legem illam Theodosi *qua de auri libris decem in ordinatores vel ordinatos hæreticos seu etiam in possessores, ubi eorum congregatio deprehenditur promulgata est, ita donec confirmari præcipiat, ut in eos valeat, contra quos propter eorum insidias Catholici provocati contestationem deposuerint.* De quo ipso est Augustini locus qui id egregie explicat, *epist. ad Bonifacium, p. 219.* De quo plura ad *l. proæ.*

JACOB. GÖRHOFRED.

(1) Honorii tres in Rebaptizantes constitutiones sequuntur: et omnes quidem constitutiones in Donatistas, cujus in Donatistas plures aliæ exstant *titulo de Hæreticis*, et quidem undecim numero: de quo vide quæ nos ad *l. 58 eo tit.* Neque eo secius, ad alios quoque hæreticos rebaptizantes hæc ipsa lex generaliter pertinere videatur.

Et cum brevis ejus et perspicua sit sententiæ, et sententiæ quam legi propior, utpote quæ neque definit quid, neque sanciat, atque ideo quoque a *Cod. Justin.* abest, unicum nobis in ea superest spectandum et notandum, quod ea non ad Magistratum aliquem directa sit, verum *Edictum* dicitur. Nempe lex hæc solemnitas illius Honoriani edicti de unitate seu Henotici, per Africanas regiones anno D. 405 ad Patrum Africanorum legationem (de quo ad *ll. proæmissas*) emissa, pars est: pariter ut *lex 58 supr. de hæreticis*, quæ proinde huic coassanda venit, ad quam plene de hoc edicto Henotico seu unitatis dixi: cujus etiam mentio fit ab ipsemet Honorio *l. II infr. de Religionem in can. 99 Codicis Africani*, et apud Idacium *us usque Coss. qui huic legi subnotati*: *Eo edicto omnibus ad unitatem communitis, Donatistæ nominatim, ut et Manichæi damnati, eorumque castus prohiberi fuere: atque adeo et Rebaptizantium error, propositus in eos severissimis penæ, si ad unitatem non redirent: quod præter hanc legem, et ad d. l. 58, ostendunt adhuc proxime sequentes duæ leges 4 et 5, quæ et ipse huic conjugenda sunt, velut eodem die date, etsi ad Hadrianum PP. directæ sint: ut cæterorum eadem opera leges ad magistratus emissas, exsequendis edictis quæ populo proponerentur vulgarenturque. Tandem hujus ipsius edicti de unitate seu Henotici, pars quoque fors fuit*

suimus, quæ ne hæresis vocaretur, appellationem A schismatis præferbat. In tantum enim sceleris progressi dicuntur ii, quos Donatistas vocant, ut baptismum sacrosanctum, mysteriis recalcatis, temeritate noxia iterent, et homines semel, ut traditum est, munere divinitatis ablutos, contagione profana repetitionis infecerint. Ita contigit, ut hæresis ex schismate nasceretur. Inde male credulas mentes ad spem secundæ indulgentiæ blandus error invitat. Facile est enim persuadere peccantibus, veniam prius præstitam denuo posse præstari; quæ si concedi iterum eodem modo potest, non intelligimus cur tertio denegetur. Hi vero et servos vel homines juri proprio subditos, iterati baptismatis polluunt sacrilegio. Quare hac lege sancimus, ut quisquis posthac fuerit rebaptizasse detectus, judicis, qui Provinciæ præsi- B det, offeratur, ut facultatum omnium publicatione multatus, inopiæ pœnam, qua in perpetuum afficiatur, expendat. Ita ut filiis eorum, si a paternæ societatis pravitate dissentiant, ea quæ fuerint paterna non pereant; ut si ipsos forsitan sævitas paternæ depravitate implicavit, ac reverti jam ad Catholicam religionem malunt, adipiscendorum his honorum copia non negetur. Ea præterea loca seu prædia, quæ feralibus sacrilegiis deinceps constiterit præbuisse secretum, fisci viribus applicentur: si tamen dominus aut domina, aut præsens forte fuisse, aut consensum præstitisse probetur: quos quidem inusta etiam per sententiam notabit infamia. Si vero his nesciis per conductorem procuratoremve eorum in domo agitata hujusmodi facinus comprobatur, C præjudicio a prædiorum publicatione suspensio, impliciti sceleris auctores coerciti plumbo, exsilium, in quo omni vitæ 217 suæ tempore afficiantur, accipient. Ac ne forsitan sit liberum conscientiam piacularis perpetrati intra domesticos parietes silentio celare secreto, his qui forsitan ad rebaptizandum cogentur, refugiendi ad Ecclesiam Catholicam sit fa-

cultas, ut ejus præsidio adversus hujus criminis et societatis auctores, adhibita libertatis præsidio defendantur, liceatque his sub hac conditione fidem tueri, quam extorquere ab invitis Domini tentaverint. Nec assertores dogmatis Catholici, ea qua cæteros qui in potestate sunt positi, oportet ad facinus lege constringi; et maxime convenit omnes homines sine ullo discrimine conditionis aut status infusæ cœlitus sanctitatis esse custodes. Sciant si vero qui a supradictis iterare baptismum non tuerint, aut qui consentiendo hoc facinus propria hujus societatis permixtione damnaverint, non solum testandi sibi, verum adipiscendi aliquid sub specie donationis, vel agitandorum contractuum in perpetuum copiam denegatam, nisi pravæ mentis errorem revertendo ad veram fidem consilii emendatione correxerint. Illos quoque par nihilominus pœna constringat, qui memoratorum interdictis cœtibus seu ministeriis præbuerint conniventiam: ita ut moderatores provinciarum, si in contemptum sanctionis hujusmodi consensum putaverint commodandum, sciant se viginti librarum auri pœna esse multandos. Officia etiam sua simili condemnatione subjuganda. Principales vel defensores civitatum, nisi id quod præcipimus fuerint exsecuti, vel his præsentibus Ecclesiæ catholicæ vis fuerit illata, eadem multa se noverint adtinendos. Dat. prid. idus Febr. Raven. Stilichone II, et Anthemio Coss.

XXI.

QUARTA LEX HONORII (1)

IN REBAPTIZANTES.

Ex Cod. Theod. Lib. XVI, Tit. VI, Ne sanctum baptismum iteretur. L. 5.

Imp. ARCAD. HONOR. ET THEOD. AAA.

Hadriano PF. P.

Ne divinam gratiam, sub repetito baptisate pollutam, Donatarum secreta violarent, et fallendi occasionem, severitate hujus præceptionis abolemus,

ANNOTATIONES.

sententia constitutionis illius, quam memorat Augustinus *epist. 166*, quam Balduinus Constantino perperam tribuit, *Not. in Optatum, p. 82*, cujus etiam verba nonnulla consignat: *Attendite (Donatistas compellat) quam manifestissima veritate per cor regis quod in manus Dei est, ipse Deus dixerit in ista ipsa lege, quam contra vos prolata dicitis: est autem si intelligatis prolata pro vobis. Attendite quid habeant verba principis. Nam si in eis qui primo initiati sunt, idcirco religio Baptismatis judicatur infirma, quod ii a quibus accipitur, peccatores putantur, toties renovari necesse erit traditum sacramentum, quoties indignus fuerit inventus collati baptismi administrator et fides nostra non ex nostræ voluntatis arbitrio, neque ex divini muneris gratia, sed ex meritis sacerdotum et clericorum qualitate pendeat. Faciunt mille concilia episcopi vestri: huic uni sententiæ respondeant, etc. J. G.*

(1) Honorinæ constitutionis, ad Adrianum PP. emissæ, adversus anabaptismum Donatarum, eorumdemque hac parte vim et fallaciam, anno D. 405, latae, hæ duæ partes sunt: et quidem eodem die fineque emissæ, quo Henoticum edictum, cujus pars est *lex 5 supr.*, et *l. 58 supr. de hæreticis*, quibus proinde hæ duæ quoque coassandæ veniunt. Nempe, quod ad *d. l. 5* quoque jam indicavi; eodem semper fine et

Henoticum edictum ad populum per Africanas provincias propositum, Donatistis ad unitatem adducendis, invitandis: et hæc constitutio nostra, ad frangendam eorum contumaciam, audaciam, *fallendique occasionem* (ut *l. 5* dicitur) præcedendam. Hac scilicet duplici via Honorius Donatistas hoc tempore adgredi instituit, et edicti monitorio, et pœnarum severitate, ut expresse dicitur *l. 5*, emissa constitutione ad Adrianum PP. qui severitatem *hujus leg.* exerceri curaret, per moderatores provinciarum, officiales, defensores, de quo *fine leg.* Mirum tantum ab hujus codicis conditoribus in duas leges eam constitutionem hic disceptam: et posteriore quidem, eandem sanctionem totidem verbis repeti, quæ priore jam continebatur.

Antequam ad ipsam constitutionis dispositionem accedo, duo præstanda, præmittendaque sunt. Primo tenendum hanc constitutionem, ut et Henoticum illud edictum, emissa ab Honorio Imper. ad legationem concilii Carthaginensis quod habitum fuit anno superiore 404, Honorio A. VI et Aristeneto Coss., 6 kal. Julias. Quod ut ipsa temporum ratio suadet, ita fidem omnino faciunt capita legationis istius, eaque quæ ab imp. Honorio legatis petendo commissa fuerunt comprehensa eo Commonitorio quod exstat in *cd*

statuentes, ut cætera hujusmodi homines pena se-
quatur, legisque censuram experiantur ultricem qui

A in Catholicam religionem perverso dogmate commi-
sissent. Jubemus igitur, *Ut si qui posthac fuerit re-*

ANNOTATIONES.

dice Canonum Ecclesiæ Africanæ c. 65, postea ostendemus.

Secundo loco spectanda nobis ea veniunt, quibus confodere et confundere nititur Honorius his legibus Donatistas et eorum anabaptismum; contra quibus fidem catholicam, legitimamque et singularem baptismi usum commendatum it; atque adeo rationes quibus eum adstruit.

Singulares ante omnia, variasque *baptismatis* appellationes, quæ hie usurpantur, colligere in unum juvat. Vocat scilicet id 1° *mysterium*, 2° *munus* divinitatis, 3° *indulgentiam*, 4° *infusam* (caelitus sanctitatem), 5° *divinam gratiam* (de qua *gratia* appellatione dixi jam ad l. 4. *supr.*).

Proceedebant dein ea quibus odium suum Honorius adversus Donatistarum sectam et anabaptismum passim profitetur, verborumque adeo atrocitate ea confudit vocat eos, adversarios catholice fidei: eos extirpare hujus decreti auctoritate prospexisse se: interdendam (non *interdicendam*, ut quidam reputant) specialiter eam sectam: scelus, temeritatem, noxam pravitatem eis tribuit; contagione profane repetitionis ablutos inficere ait: iterati baptismatis sacrilegio polluere: scavitatem depravitatis imputat: feralia sacrilegia, facinus, placulare perpetratum crimen, prave mentis errorem, gratiam sub repetito baptismo pollutam, perversum dogma.

Jam, summopere notandum quod ad historiam Donatistarum pertinet, simul et ad hæreseos et schismatis differentiam. Nempe ait Donatistas *sectæ suæ prætulisse appellationem schismatis*, et revera tamen *hæresim ex schismate ortam*, dum anabaptismum invehunt. Quod hæreseos et schismatis differentiam attingit, est ea jam satis nota, ex obvio veterum testimonio, Cyprini in his, Augustini et Balsamonis. Verus saltem auctor dialogi seu consultationis aut altercationis auctor inter Apollonium Philosophum et Zacharum Christianum lib. 2, de Novatianis agens: *Iverunt hi aliquando nobiscum, sed Novato quodam auctore disrupti sunt: non tamen hæretici a quando, quia non a confessione catholica, sed a charitate dissentiunt, atque in solam pietatem rebelles Dei misericordiam subtrahunt, quos semel immunda laqueis irretitos restitui non admittunt, mundos se, atque, ut ipsorum verbo utar, Catharos vocant, et conventus extra Ecclesiam contrahunt.* Par ratio Donatistarum et schismatis eorum: de quo videndus vel Optatus Milevitanus. Sed enim, ut hie *leg.* dicitur, *hæresis ex schismate nata est*, ut forme alias adsolet. Nempe notum, Donatistas nullo primum de religione seu capite dissidio, ab Ecclesia tantum catholica, et sic a corpore recessisse: Verum postea schismati hæresim et obstinationem, anabaptismo invecro, odio catholicorum superinduxere, et in tantum *scelerum progressi sunt*, quod et Augustinus non uno etiam loco tradit: inter alia *epistola 164*, ubi ait: *eos schismatis crimen, etiam hæresim male perseverando fecisse.*

218 Notande etiam Honorii rationes e media Theologia in anabaptismum, ab episcopis quos procul dubio in consilium adhibuit suggestæ: præter generales quæ etiam aliis legibus continentur, ista plane Theologica: *Inde, inquit, male credulas mentes ad spem secunde indulgentiæ blandus error invidat: facile est enim persuadere peccantibus, veniam prius præstitam denuo posse præstare: quæ si concedi iterum eo modo potest, non intelligimus cur tertio denegetur.* Huc pertinet illud Tertulliani lib. de Baptismo: *Semel baptismum inimus, semel delicta diluuntur, quia iterari ea non oportet.*

Antequam etiam de modis agimus, atque ideo de justo Honorii his legibus severitate ad collibendum anabaptismum, videndum quousque Donatistarum

scelus seu facinus vel fallacia hac in re processerint. Nempe domos, loca seu prædia selgebant, quæ feralibus ipsorum sacrilegis præberent secretum: idque si non domibus, ac conductoribus, procuratoribus eorum consentientibus, quos in partes suas trahebant: et sic conscientiam placularis perpetrati intra domesticos parietes silentio celabant secreto: servos item suos ad id invitos cogebant: tandem et comayentes sibi sæpe in officio constitutos habebant. Hæ tres fallaciæ Rebaptizantium erant.

His igitur, horumque temeritati, imo omni *fallendi occasione*, ut dicitur l. 5, *hoc tit.* justam severitatem et propositionem opponit his legibus Honorius, septemque adeo meliora et remedia: cui omnino similis est ejusdem Honorii lex biennio post 40, *supr. de hæreticis*, in Manichæos, Phrygas, Priscillianistas. Primo, publicam hanc accusationem facit, dum in utraque l. 4 et 5 statuit, eos qui rebaptizasse detecti fuerint, judici qui provinciæ præest offerendos: et mox addit, maxime convenire omnes homines sine ullo discrimine conditionis aut status, infusæ caelitus sanctitatis esse custodes: de qua publica hæreseos, ut et apostasiæ accusatione, *suis titulis*. Et sic humanum quodammodo genus omne in hos animat. Secundo Rebaptizantes bonis suis multari jubet, quæ fisco adquirantur, nisi filios jam orthodoxos habeant, vel qui fieri serio velint.

Tertio, *loca* in quibus rebaptizatio facta fuerit, domino sciente, consentiente, confiscari imperat imo et dominum infama notari. Quarto, conductores, procuratores conscios plumbatis casos, in perpetuum exsilium dandos. Quinto, servi et colonis, quos dominum ad anabaptismum cogere velint, Ecclesiæ per fugium patere debere, et ad libertatem ideo pervenire, seu, ut loquitur, *attributæ libertatis præsidio defendi*. Quod quidem adjectum videri possit, propter Crispinum Calamensem Donatistarum episcopum, qui colonos quosdam mercede attractos rebaptizaverat: de quo Augustinus *epistola 175, et contra litteras Petilianæ cap. 88*; et hie interim casus abis addatur, quibus servi et coloni pro præmio libertatem adipiscuntur. Sexto, testandi, adipiscendi aliquid ex donatione, vel contrahendi jus rebaptizantibus, quique eorum caibus seu ministeriis præbuerint conniventiam, in errore permanentibus adimit. Quod ad Patrum Africanorum petitionem et legationem sancitum; sic enim illi in commonitorio legatis dato; *Petendum etiam, ut lex quæ hæreticis, vel ex donationibus, vel ex testamentis aliquid capiendi vel relinquendi denegat facultatem, ab eorum quoque pietate hætenus repetatur, ut eis relinquendi vel sumendi jus adimat, qui pertinaciæ jurore cavati in Donatistarum errore perseverare voluerint. Carterum illis, qui consideratione unitatis et pacis se corrigere voluerint, absque interdicto hujus legis capiendæ jus hæreditatis pateat, si adhuc in errore hæretico constitutus aliquid ante donationis vel hæreditatis obvenerit: ubi vides eandem quoque exceptionem: nisi, inquit Honorius, *prave mentis errorem revertendo rursus ad fidem consilii emendatio correxerit. Ergo revertentibus ad fidem Catholicam et ipsis, et eorum filiis supra venia data: et sic post propositas pœnas severissimas veniæ spe, Donatistarum pervicaciam frangi posse credidit Honorius: et limitatio tamen quodam addita a Patribus Africanis: his sane exceptis, qui lite pulsati putaverint ad Catholicam transcendendum: quia de talibus credibile est, non metu carlestis judicis potius quam terreni commodi aviditate unitatem catholicam præcipitasse.* Quod tamen Honorio displicuit anno 407, c. l. 4. *supr. de hæreticis*, quæ hanc in rem est elegantissima et humanissima.*

Postremo rectoribus provinciarum, officialibus ed-

baptizare detectus, Judici qui Provinciae praesidet offeratur, ut facultatum omnium publicatione multatus, inopiae poenam expendat, etc. Dat. Prid. idus Feb. Ravennae. Stilichone et Anthemio Coss.

XXII.

LEX HONORII

DE EDICTO UNITATIS

Per Africam proponendo.

Ex Cod. Theod. Lib. XVI, Tit. II, De Religione, L. 2.

Imp. ARCAD. HONOR. ET THEOD. AAA.

Diotimio Proc. Africae.

Edictum, quod de Unitate (1) per Africanas regiones clementia nostra direxit, per diversa proponi volumus, ut omnibus innotescat Dei omnipotentis unam et veram fidem Catholicam, quam recta credulitas confitetur, esse retinendam. Dat. III non. Mart. Rav. Stilichone II et Anthemio Coss.

219 XXIII.

DECRETUM CONCILII

HABITI STILICHONE ITERUM ET ANTHEMIO V. C. COSS.

X. Kalend. Septembr. Carthagine in Basilica regionis secundae.

Ut quia apud Carthaginem tantum unitas facta est,

rum, provincialibus, item et defensoribus hanc curam iungit, multaque adeo minatur Honorius, huic rei conniventibus, vel vim non arcantibus. Quod tralatitium, et quidem eidem Honorio gemina germana leg., ab eodem Honorio Imp. l. 40, *supr. de haeret.*, similiter in negotio Manichaeorum, Phrygum, sive Priscillianistarum usurpatum, ut et l. 45, *eodem tit.*, et l. 46; similiter ut iisdem injunxit ut vim a Judaeis et Gentilibus amolirentur, in quiete degentibus, l. 24 *infr. de Paganis*, ita et a Patribus Africanis postulatum: sic enim in commonitorio: *Sed nos illud poscimus ut Catholicis Ordinum (et sic Principalium) per civitates singulas, et vicinorum quorumque possessorum per diversa loca sine ulla dissimulatione tuitio praebetur.* Et mox: *Ad haec autem omnia praesidio opus est potestatum suarum quarumcumque provinciarum.* Quatuor haec scilicet hominum genera in provinciis erant, qui oppressis tuitionem praebere debebant, quosque vigilare oportuit, ne quid adversus leges admitteretur: de defensoribus, vid. quae in Paratitlon *tit. de defensorib.* congesta sunt; de principalibus vide Paratitlon *de decurionib.*

(1) Edictum de unitate, seu ἐνωτικὸν missum ab Honorio Imp. in Africam adversus Manichaeos et Donatistas fuerat ipso anno 405, mense superiore Februario. Quod Idacii quoque consularia testantur Stilichone II et Anthemio: *His Coss. inter Catholicos et Donatistas unitas facta.* Cujus quidem edicti Henotici pars est *lex 38 supr. de Haereticis, et lex 4 supr. Ne sanctum baptismum iteretur.* Eiusdemque mentio fit triennio post in concilio Carthaginensi decimo anno 407, *Canone 99 Codicis Africani.*

Huic igitur Edicto exsequendo ut eodem die simul specialia ab Honorio mandata ad Hadrianum PP. Italiae (sub quo Africa erat) missa fuere (quae continentur l. 4. et 5, *Ne sanctum baptismum iteretur*), ita uno mense post, Martio, inquam, peculiari hac ad proconsulem Africae lege, Edictum istud per Africam Honorius proponi jubet, quo omnibus innotesceret. De quo proponendorum Edictorum more et ratione alibi dictum plene.

Ceterum de Henotico hoc, aliisque Henoticis, vide quae dixi plenius ad d. l. 38, *supr. De Haer. J. G.*

(2) MULTA auraria DECEM AURI LIBRARUM clericis haereticorum Ministris a Theodosio Magno imposita,

dentur etiam litterae ad iudices, ut et in aliis provinciis et civitatibus operam impendi jubeant unitati. Ut gratiarum actiones de Carthaginensi Ecclesia pro universa Africa, de exclusione Donatistarum, cum episcoporum litteris ad comitatum mittantur. Recitatae sunt litterae Papae Innocenti: ut episcopi ad transmarina pergere facile non debeant; quod hoc ipsum episcoporum sententiis confirmatur. Ut propter gratiarum actionem et exclusionem Donatistarum duo clerici Ecclesiae Carthaginensis ad comitatum mittantur. (*Conc. Afr. can. 61; Cod. can. Eccl. Afr. can. 93*).

XXIV.

LEX HONORII

QUA MULTA (2) STATUITUR IN DONATISTAS.

Ex Cod. Theod. Lib. XVI, Tit. V, De Haereticis, L. 59.

Imp. ARCAD. HONOR. ET THEOD. AAA. Diotimio suo Sal.

Donatistae superstitionis haereticos, quocumque loci, vel fatentes, vel convictos, legis tenore servato, poenam debitam absque dilatione persolvere determinimus. Dat. VI, idus Decembr. Raven., Stilichone II, et Anthemio Coss.

ANNOTATIONES.

anno 592, l. 21, *supr.* hac Honorii filii ipsius constitutione ad Donatistas haereticos (qui tamen se haereticos negabant) ubicumque, fatentes vel convictos, expresse porrigitur: porrigitur, inquam, nam hoc est illud quod illis verbis indicatur: *legis tenore servato poenam debitam absque dilatione persolvere decernimus.* Ut mirer Baronium consignata hac leg. nihilominus scribebat, Honorianam de multa auraria decem librarum persolvenda constitutionem desiderari. Nos illud videamus, quibus gradibus ad hanc leg. ferendam Honorius adductus fuerit. Primo, quidem anno superiore 404, Patres Africani eo concilio ita decreverant, et habetur *can. 93 Cod. Africani, simul etiam petendum, ut illam legem quae a religiosae memoriae eorum patre Theodosio de auri libris decem in ordinatorum vel ordinatos haereticos, seu etiam in possessores, ubi eorum congregatio deprehenditur, promulgata est, ita princeps confirmari praecipiant, ut in eos valeat contra quos propter eorum insidias Catholici provocati contestationem deposuerint: ut hoc saltem terrore a schismatica vel haeretica pravitate desciscant, qui consideratione aeterni supplicii emendari corrigique dissimulant.* Sequantur nunc Augustini loca. hanc in rem; primum procedat locus *epistolae 50 ad Bonifacium comitem rei militaris, de moderate coercendis haereticis pag. 249: Antequam istae leges quibus ad convivium sanctum coguntur intrare, in Africam mitterentur, nonnullis fratribus videbatur in quibus et ego eram, quamvis Donatistarum rabies usquequaque saeviret, non esse petendum ab imperatoribus, ut ipsam haeresim juberent omnino non esse, poenam constituendo eis, qui in illa esse voluissent, sed hoc potius constituerent ut eorum furiosas violentias non paterentur, qui veritatem Catholicam vel praedicarent loquendo vel legerent constituendo. Quod eo modo fieri aliquatenus posse arbitrabamur, si legem piissimae memoriae Theodosii, quam generaliter in omnes haereticos promulgavit, ut quisquis eorum vel Episcopus vel Clericus ubilibet esset inventus, decem libris auri multaretur, expressius in Donatistas, qui se negabant haereticos, ita confirmarent, ut non omnes ea multa ferirentur, sed in quorum regionibus aliquas violentias a clericis vel a circumcellionibus vel populis eorum Ecclesia catholica pateretur, ut scilicet post protestationem Catholicorum, qui fuissent ista perpassi, jam cura Ordinum ad persol-*

XXV.

DECRETUM CONCILII

HABETI HONORIO VII, ET THEODOSIO II, AUG. COSS.

Idibus Junii Carthagine in Basilica Regulas secundæ.

De plebis vel darcasibus ex Donatistis conversis.

Ut illæ plebes, quæ conversæ sunt a Donatistis, et

ANNOTATIONES.

rendam multam episcopi sive ministri ceteri tenerentur. Ita enim existimabamus, eis terribis et nihil tale parere dulcentibus, posse libere doceri et teneri catholicam veritatem, ut ad eam converterentur non, sed eam quæ sine formidine vellet, susciperetur, ne falsos et simulatos catholicos haberemus. Hi quomodo alius fratribus autem videtur, vel dante gratioribus, vel multarum civitatum et locorum exemplis currentibus, ubi frorum et eorum catholicorum videtur, quæ tamen ibi talibus beneficis Dei constituta esset et firmata, dum per gratiam imperatorum leges ad communionem hominum Catholicorum venire coactetur, et tunc tamen, ut illud potius quod dicitur ab imperatoribus potest, decretum est in concilio nostro, legati ad Constantiam missi sunt. Sed Dei magis misericordia qui scribit, eorum legum terror, et quædam medicinalis medicina quam præcis vel frigidis animis necessaria, et illi duritiæ quæ verbis emendari non potest, sed tamen aliquantula severitate disciplina potest, id est ut legati vestri, quod suscipiant obtinere non possunt. Jam enim nos præterea et alii leges quædam episcoporum querela gratissimæ, quæ mala fuerunt ab ipsis multa perpessa, et a suis sedibus turbati: præcipue heretici et increduli cives. Manuaverunt episcopi catholici Polesie Vappensis effecti, ut vestra legum jam quod ageret non haberet. Jam enim lex fuerat promulgata, ut tanta immanitatis heresis Donatistarum, cui crudelius puniri videbatur quam ipsa scirebat, non tantum violenter esse, sed omnino esse, non severetur rapine. Non tamen superfluo capiti, propter servandam etiam circa indignas mansuetudinem christianam, sed precuaris damna propostis, et in episcopos vel ministros eorum castro constituit. Et mox: Hinc ego factus est ut Imp. religiosus et pius perbas in notitiam suam talibus causis mallet præcipue legibus illius respectatis errorem omnino corrigere, et eos qui contra Constantiam Christi signis portarent, ad veritatem Catholicam revertendo et coercendo redire, quam servandi tantummodo auferre licitum, et errandi ac perirendi relinquere. Jam vero cum ipsa leges in Africam, etc. Item epistola 68. Crispinus indicatus hereticus, nec pona decem librarum auri, quæ in hereticos ab imperatoribus fuerat constituta, per mansuetudinem Catholicam ferri permisus est, et tamen ad Imp. appellandum pat. vii. Cujus appellationi quod ita responsum est: Nunc vestrarum procedens in prohibitas et eadem ipsius appellatione interit, ut heretici nec tamen etiam post ipsius inscriptionem, intercedentibus a, ad Imp. nostris episcopus eadem auri condemnatione multatus est. Ex concilio **220** autem miseri episcopi legati ad comitatum miserunt qui intercederent, ut non omnes episcopi et clerici partem vestram ad omnino condemnasset omnem decem librarum, sed in omnino hereticos constituta est, tangerentur, sed hi soli quorum in locis atque a vestris voluntas Ecclesia catholica pateretur. Sed cum legati Romam venissent, jam et tres episcopi catholici Vagitanii horrenda ac cessantissima imperatorum commoverant, ut leges tales indifferenter, quæ et missæ sunt. Idem epist. 169. ad Donatistas. Et tamen cum Crispinus propter hoc factum in provincia non iudicio converteretur hereticus, apud nos episcopi Possidoni intercessit: em libra auri non est constituta. Cujus benevolentiam et mansuetudinem ingratus, ad Imperatores Catholicos, cuius est appellatus. Ubi hinc in vos non Dei de qua murmuratis, multo importunius et volentius provocant. Item, lib. 3, contra Cresconium, cap. 47 Crispinus episco-

A habuerunt episcopos, sine dubio, inconsulto concilio habere mereantur: quæ autem plebes habuerunt episcopum, et eo defuncto voluerint non episcopum proprium habere, sed ad alicujus episcopi dicesim pertinere, non eis esse denegandum. Nec non et illud suggestum est, quod plebes, ante legem imperatorum de unitate latam, quicumque converterent

pus vester exhibitus est, quod se esse proconsuli querenti negaverat, facillime convictus hereticus, decem tamen libras auri, quam multam in omnes hereticos Imperator major THEODOSIUS constituerat, intercedente Possidone non est compulsus dissolvere. Quæ mitissima sententia non contentus, nescio quo consilio, quod displicuisse ceteris omnibus dicebatur, ad eundem Theodosium plios provocandum putavit. Accertum est veritatem quod pars Donati jam scribit se ad illam vocatam aurariam cum ceteris hereticis pertinere; et quæ mox sequuntur, ubi vident recentissimas leges. Idem contra litteras Petulant lib. vii, cap. 85. Ipsa Catholica Ecclesia solidata principibus catholicis imperatoribus terræ marique armatis turbis ab Optato atrociter et hostiliter oppugnata est. Quæ res cogit tunc primo adversus eos allegari apud Vicarium Seranum legem illam de decem libris auri, quas vestrum nullus adhuc pendit, et nos crudelitatis arguitis. Idem epistola ad Crispinum ipsam 173: Nam possemus cogere, ut decem libras auri secundum Imperatoria jussa persolveretis. An forte propterea non habes unde reddas quod dare jussi sunt rebaptizantes, dum multam erogas, ut emas quos rebaptizans. Possidonius quoque in v Augustum, cap. 12. Crispinus, inquit, proconsulari, etc. libidari sententia est PRONOCIATUS hereticus. Proque illo apud cogitorem catholicus episcopus intercessit ne avaritia multa exigeretur, et et beneficium impetratum. Unde cum imperatus ad pissimum Imp. provocasset, ab Imperatore relationi debitum est responsum solutum, et omnes eadem PRECEPTUM Nullo proors loco Donatistas HERETICOS esse, et ad jura LEGUM omnium contra hereticos letarum ubique tenori debere. Ex quo et iudex propter officium, et idem Crispinus quod minime fuerat EXACTUS præcepti sunt denas abras auri fisci juribus inferre. Qui postremus Possidonius hinc hujus legis sententiam et verba prope ipsi exprimit: At, Donatistas hereticos esse. Lex ipsa habet, Donatiste superstitionis hereticos, et in r. l. 44. Donatistarum hereticorum, de quo mox plura. At, nullo proors loco: item etique ipsa lex, quocumque loci. At, ad jura legum omnium contra hereticos letarum ubique tenori debere: lex ipsa ait, legis tenore servato. Denique ait, præceptis quod minime fuerant exacti denas libras auri fisci juribus inferre. In ipsa lege ait Honorius, panam debitam absque dilatione persolvere decernimus. Itaque jam dubium nullum, hinc illam esse Honorii legem, de multa decem librarum auri Donatistas hereticis imposta: Hereticis, inquam, Donatistas. Quamvis voce Honorius indicat rationem hujus legem et cur multam a Theodosio M. potest in hereticos generaliter latam, in Donatistas quoque proroget: quia et ipsi heretici sint: quod etiam indicat Augustinus epist. 50 ad Bonifacium, et Possidonius in vita Augustini cap. 12, locis quos superius consurgit. Quare et Donatistarum hereticorum Item Honorius dixit l. 44, infr. ubi v de adhuc quæ dicant, et l. 41, hereticorum sive Donatiste sive Manichæi sint; et l. 46, ne Donatiste vel ceterorum vacitas hereticorum. Quamquam proprie adhuc hæc hereticorum voce ministri, clerici et episcopi Donatistarum intelligi videntur. Neque enim omnibus Donatistis hæc panæ hæc lege imposta: neque Donatiste omnes imbuti (quod factum post datum l. 52 et 54 infr. videtur) alicuius præcipue Denique historia hujus rei sic habet: Patres Africani suo, et pro anno decreverant, petendum ab Honorio, ut multa illa auraria

episcopi ad Catholicam, ipsi eas obtinere debeant: verum a lege unitatis, et deinceps oporteat universas Ecclesias vindicare sibi episcopos catholicos eorum locorum, ad quos loca sub hæreticis pertinebant vel conversorum ad Catholicam, vel non conversorum hæreticorum, et dioceses, et si qua forte sunt instrumenta Ecclesiæ, vel ad ejus pertinentia. Qui vero aliqua usurpaverunt, post legem usurpata conventi restituant. (*Conc. Afr. can. 66; Cod. Can. Eccl. Afr. can. 99.*)

XXVI.

OCCASIO LEGUM SUBSEQUENTIUM.

In concilio Carthaginensi subsequentis anni 407, die 16 junii legationem iterum suscepit Fortunatianus episcopus contra Paganos et hæreticos. In altero item concilio ejusdem anni 407, habito Carthagine die 13 octob. legationem contra Paganos et hæreticos susceperunt Restitutus et Florentius episcopi, eo tempore quo Severus et Macarius occisi sunt: et propter eorum causam Evodius et Theasius et Victor episcopi cæsi sunt.

Legationis causam discere licet ex Augustini ad Olympium epistola 96, n. 2, quo nimirum per novum Imperatoris edictum noverint inimici Ecclesiæ, leges illas quæ de idolis confringendis et hæreticis corrigendis vivo Stilichone missæ sunt, ex voluntate Imperatoris

violentis tantum Donatistis et Circumcellionibus imponeretur. Verum et Crispini provocatio et cicatrices episcopi Vagitani id apud Honorium effecere, ut omnibus Donatistarum clericis et ministris fatentibus vel convictis pœnam aurariam imponeret. Quamquam hoc ipso anno ante hanc legem, septem mensibus post legationem Patrum Africanorum, severiorem longe ab Honorio pœnam Donatistis rebaptizantibus impositam, puta honorum proscriptionis, docet d. l. 4, 5, in fine. *Ne sanctum bapt. iter. J. G.*

(1) Pœnitentibus seu conversis hæreticis per Africam, Donatistis et Manichæis et similibus, hac Honorii constitutione humana prorsus et benigna venia datur, pariter ut hoc ipso jam anno l. XL prox. supr. vers. alioquin, circa filios tantum Manichæorum: non circa ipsos: pariter ut pœnitentibus et conversis Donatistarum filiis l. 4 infr. ne sanctum Baptisma. Et hac quidem lege adeo pœnitentibus seu conversis venia datur, ut simplici confessione, quocumque tandem tempore, etiam executionis mox faciendæ, licet vel sera confessione conversis detur, licet inveteratum malum longa et diuturna meditatione nutritiverint, inter ipsa quoque pericula atque in miseriis ipsis invocato religionis subsidio. Neque quidquam interesse vult Honorius, de quo tamen vel maxime dubitatum videtur, sive ante leges a se in hæreticos latis, sive post eas latis ad hæresim prolapsi, conversi dein fuerint. Sera nempe numquam est hæreticorum conversio ad evitandas pœnas hæreticis propositas. Ita, inquam, Honorius generaliter et quoad evitandas pœnas, et ad abolitionem, ut loquitur. Quod omne velut singulare notandum est. Alioquin quoad lucrum emergens captandum concilio Carthaginensi 8, quod habitum anno 404, ante triennium Patribus Africanis aliquod temporis discrimen placuisse video, ut patet ex Canone 93 Cod. Afric.: Cæterum, inquit, illis qui consideratione unitatis et pacis se corrigere voluerint, absque interdicto hujus legis, capiendæ hæreditatis aditus pateat, si adhuc in errore hæretico constituti aliquid ante donauonis vel hæreditatis obvenit;

A piissimi constitutas: quo nesciente vel nolente factus, sine dolore jactant, vive libenter putant; atque hinc animos imperitorum turbulentissimos reddunt, et (Catholicis) periculose ac vehementer infestos. Hinc vero subsequentiū occasio legum.

221 ANNO DOMINI 408.

XXVII.

LEGIS HONORII

QUIBUS PŒNAS ADVERSUS DONATISTAS ALIOSQUE HÆRETICOS LITAS RENOVAT.

Ex Cod. Theod. l. XVI, tit. 5, De Hæreticis, l. XII.

Imp. ARCAD. HONOR. et THEOD. AAA. Porphyrio Proc. Africæ.

Licet crimina soleat pœna purgare, nos tamen pravas hominum voluntates admonitione pœnitentiæ volumus emendare. Quicumque igitur hæreticorum (sive Donatistæ sint, sive Manichæi, vel cujuscumque alterius prævæ opinionis, ac sectæ), profanis ritibus adgregati, catholicam fidem et meritum (quæ omnes homines cupimus observare) simplici confessione susceperint, licet adeo inveteratum malum longa ac diuturna meditatione nutritiverint, ut etiam legibus ante latis videantur obnoxii; tamen hos, statim ut fuerint Deum simplici religione confessi, ab omni noxa absolvendos esse censemus (1): ut ad omnem reatum, seu ante contractus est, seu postea (quod

ANNOTATIONES.

C His sane exceptis qui lite pulsati putaverint ad catholicam transeundum, quia de talibus credibile est, non metu cœlestis judicii potius, quam terreni commodi aviditate unitatem catholicam præoptasse. Certe etsi Apostatis pœnitentibus venia proposita, attamen non nisi Catechumenis Apostatis ea data, at non etiam iis qui ex fidelibus seu competentibus, id est, post susceptum sanctum baptismam in apostasiam prolapsi, quorum flagitium pœnitentia non obliteratur, quæ sententia est l. 4, infr., de Apostatis, quam Cujacius Paratitl. Cod. numquam intellexit.

Suffragio igitur justæ pœnitentiæ quamlibet seræ hæreticos absolvi voluit Honorius. Neque dubium mihi id ab Honorio constitutum, occasione concilii Carthaginensis 10, quod hoc ipso anno D. 407, habitum fuit ante sex ferme menses pariter, ut ad ejusdem postulationem legem 54, supr., de Episcopis dedit, quæ lex huic jungenda est: ut ad eam probatum est. Quod primum hujus rei præjudicium habeo. Alterum accedit ex canone ejus quod dixi concilii, ubi hæc inter alia habentur Canone 99 Cod. Africani: Sane ut illæ plebes, quæ conversæ sunt a Donatistis, et habuerunt episcopos, sine dubio, inconsulto concilio habere mereantur: quæ autem plebes habuerunt episcopum, et eo defuncto voluerint non episcopum proprium habere, sed ad alicujus episcopi diocesium pertinere, non eis esse denegandum. Nec non et illud suggestum est, quod plebes ante legem imperatorum de unitate latis, quicumque converterent episcopi ad Catholicam, ipsi eas obtinere debeant: verum a lege [id est post legem] unitatis, et deinceps oporteat universas ecclesias vindicare sibi episcopos catholicos eorum locorum, ad quos loca sub hæreticis pertinebant, vel conversorum ad catholicam vel non conversorum hæreticorum, et dioceses, et si qua forte sunt instrumenta Ecclesiæ, vel ad ejus pertinentia. Qui vero aliqua usurpaverunt post legem usurpata conventi restituant. Vides de conversis pariter agi; vides tempora, quæ hic miscentur, distingui, puta conversionem ante legem de unitate latis, et post eam latis.

nolumus) contrahitur, etiamsi maxime reos poena A videatur urgere, sufficiat ad abolitionem, errorem proprio damnasse iudicio, et Dei omnipotentis nomen, inter ipsa quoque pericula requisitum, fuisse complexum: Quia nusquam debet in miseris invocatum religionis deesse subsidium. Ut igitur priores, quas statuimus leges, in excidium sacrilegarum mentium omni executionis urgeri jubemus effectu, ita hos, qui simplicis fide religionis, licet sera, confessionem maluerint, censemur datis legibus non teneri. Quae ideo sanximus, quo universi cognoscant, nec profanis hominum studis deesse vindictam, et ad rectum redundare cultum, legum quoque adesse suffragium. Dat. xvii Kal. Dec. Rom. Honorio VII et Theod. II. AA. Coss.

XXVIII.

IBID. L. XLIII.

Idem AA. Curio PF. P.

Omnia quae in Donatistas (qui et Montenses vocantur) Manicheos, sive Priscillianistas, vel in Gentiles, a nobis generalium legum auctoritate decreta

sunt, non solum manere decernimus, verum in executionem plenissimam effectumque deduci: ita ut aditica quoque, vel horum, vel ecclicolarum etiam, (qui nescio cuius dogmatis novi conventus habent) Ecclesiis vindicentur. Poena vero lege proposita veluti convictos tenere debet eos, qui Donatistas se confessi fuerint, vel Catholicorum communionem refugerint saeva religionis obtentu quamvis Christianos esse se simulent, etc. Dat. xvii kalend. Decemb. Romae Basso et Philippo Coss.

222 XXIX.

IBID. L. XLIV (1).

Idem AA. Habe Donate K. NB.

Donatistarum haereticorum, Judaeorum nova atque inusitata detexit audacia, quod catholicae fidei velint B sacramenta turbare. Quae pestis atque contagio ne latius emanet ac profluat. In eos igitur qui aliquid quod sit Catholicae sectae contrarium adversumque tentaverint, supplicium justae animadversionis expromi praecipimus. Dat. viii kalend. Decemb. Rav. Basso et Philippo Coss.

ANNOTATIONES.

(A) Confirmantur h'is legibus, ut et l. xix *infr. de Paganis* (quae his iudicanda est), ab Honorio anno D. 408, post casum Stilichonis, superiores a se latae constitutiones in Donatistas, Manicheos, Priscillianistas, Gentiles, quia et ad Catholicos eadem propagantur; de quibus dicam suo titulo de *Judeis Catholicis*. Confirmantur, inquam, per praefecturam praetorianam Italiae, ac nominatum Romae (quod *Montensium* mentio ostendit, qui utique Romae fuerint). Donatistae quippe *Montenses* Romae dicti, ideo quod Romae primum Ecclesiam suam in monte habuere. Optatus Milevitanus *lib. 2: Speluncam quamdam foris a civitate gradibus sepeverunt, ubi ipso tempore conventiculum habere potuissent, unde Montenses appellati sunt.* Augustinus *libro de haeres. ad Quodvultdeum: Ipsi haeretici in urbe Roma Montenses vocantur, quibus hinc et Africa videntur episcopum nutire.* Meminit idem et *epist. 165*. Hieronymus chronico anno 556: *Quidam sectatores Donati etiam Montenses vocant, eo quod Ecclesiam Roma primum in monte habere coeperunt.* Et in *Lucifer: Marcionitas, Valentianus, Montenses sive Campates.* Et in *epist. ad Marcellinum: Quum Relicti Augustodunensis episcopi qui quondam a Constantino (male legitur Constanti) nepotiano imperatore sub Sylvestro episcopo ob causam Montensium missus est Romam.* Augustinus *epist. 165, de quodam episcopo Donatista loquens: Sed ex transverso, inquit, ex Africa ordinatum miserunt qui paucis praesidens Afris in urbe Roma Montensium vel Cuzupitum vocabulum propagavit.* Ubi baldobius pro Cuzupitum suspirabatur legendum *Rupitarum*. Nam et idem Augustinus *de Unitate Ecclesiae cap. 5: Si enim, inquit, sanctae Scripturae in Africa solum designaverunt Ecclesiam et in paucis Romae Rupitamis vel Montensibus, et in domo vel patrimonio unius et Hispaniae muretis, quidquid de chaetis aliis aliud proferatur, non tenent Ecclesiam nisi Donatistae.* Ne ope *Rupitami* dicti, simili alusionem et lachryio quo Montenses et Campates: Donatistae igitur Montenses dicti Romae. Quare affluuntur Epiphanius qui Novatianus Romae ad vocatos *Montenses*. Sed multo magis errant qui Montenses a Montano dicunt autumant. Nunc ad rem. Quae et subscriptio legis 45 *supr. hoc tit. et l. 9 infr. de Paganis*, id extitit, hanc legem ad urbem Romam pertinet: *Dati Romae, id est, reddita, proposita.* Nam hoc tempore Honorius Ravenna consistebat (ut praeter Chronologiam Cod. Theod. docet et Zosimus). Rur-

sum nominatum per Africam; Donatus enim cui *lex 44* inscribitur, praefectus Africae hoc tempore erat, ut docet *l. 49, supr., de panis.* Et Augustinus *epist. 157 et 158.*

Et vero ferendarum harum legum haec occasio fuit: Nempe Stilichone hoc ipso anno casso, ante trimestre ferme, illico haeretici et pagani jactare coeperunt, leges adversus se latas de idolis confringendis et haereticis corrigendis, vivo Stilichone missas, ac nominatum in Africam, non ex voluntate Honorii constitutas, verum eonesciente vel nolente, quod Augustinus disertis verbis scribit *epist. 129* ad Olympium comitem magistrum officiorum, cui superior lex inscribitur. Unde eas irritas esse putabant et intendebant, pariterque cum ceteris Stilichonis actibus rescindendas: quinimo et hac occasione in Catholicos insurrexere, vinque eis intentavere. Ideo et privatim et publice eas leges recentari ac confirmari catholici illae pettere. Nempe Patres Africani hoc anno, 5 Id. Octobr., legationem ad Honorium destinavere contra paganos et haereticos, episcopi privatim ad comitatum profecti: Augustinus quoque privatim eo fine ad Olympium, eam quam dixi epistolam dedit, quae hic tota reddenda foret, nisi modum horum commentariorum excederem. Ex eo nempe liquet, de illis quas dixi gentilium et haereticorum post casum Stilichonis molitionibus, de privatorum querelis, et ad comitatum profectio, de legatis ex Africa mittendis ad Honorium admittendis, de celeritate exhibenda. Tam gravibus igitur querelis excelsis, et, ut erodere par est, Olympi studio, Honorius (has leges promulgavit, confirmandis anterioribus suis legibus. *Omnia, inquit Honorius, quae a nobis generalium legum auctoritate decreta sunt, nolumus manere decernimus, verum in executionem plenissimam effectumque deduci.* Quamquam mihi mens ea, hasce leges non ad Patrum Africanorum postulationem latis (utpote quorum legatos scripsit ad Honorium pervenisse, Augustinus *d. epist. 179* ad Olympium testatur), verum latis ad privatas Augustini ipsius et aliorum querelas, quae *media hyeme*, ut ipse Augustinus testatur, ad Honorium pervenerunt et legatos praevenerunt. Atque ipse Augustinus apud Olympium hoc instanter egit, ut negotium hoc diligentissima acceleraretur instantia, quaecumque primitus exorta occasione maturaretur: neque illud ullo modo differendum, etiam antequam episcopi qui ideo profecti erant, videret,

223 XXX.

IBID., l. XLV (1).

Idem AA. Theodoro PF. P. II.

Defensorum Curialium, omniumque officiorum specula custodiat, ne quis intra aliquam civitatem, vel ulla territorii parte secreta, qui ab Ecclesie catholice sacerdote dissidet, indicite cohibitionis habeat facultatem. Ipsa etiam loca juri publico sociari, seclusa omni excusatione, censemus: et proscriptos eos in exilium detrudi, qui audent disputare ea, et

A adserere, que institutio divina condemnat. Dat. v Kalend. Decemb. Raven. Basso et Philippo Coss.

ANNO DOMINI 409.

XXXI.

IBID., l. XLVI (2).

Idem AA. Theodoro PF. P. II. Post alia.

Ne Donatistæ, vel cæterorum vanitas hæreticorum, aliorumque error, quibus Catholice communionis cultus non potest persuaderi, Judæi, atque Gentiles

ANNOTATIONES.

quam primum vigilantia potuerit accelerandum. Quare *lex 46* demum, sequentis anni initio ad Patrum Africanorum postulationem emissa fuerit.

Supplicio igitur hæreticos Donatistas affici, ac nominatim *l. 44*, Honorius jubet, qui ipsi catholicis vim et mortem per hæc tempora intentavere, nonnullis etiam episcoporum per Africam necatis: cujus proconsul Donatus, cui *lex illa* inscribitur. Et Augustinus tamen epistola peculiari ad hunc ipsum Donatum proconsulem Africae, *puta 127*, Donatistas coerceri, non occidi, enixe ab eo postulavit; ubi inter alia hæc observentur: *Unde ex occasione terribilium Judicium, ac LEGUM ne æterni judicii pœnas incidant, corrigi eos cupimus, non necari; nec disciplinam circa eos negligi volumus, nec suppliciiis quibus digni sunt exerceri. Sic ergo eorum peccata compesce, ut sint quos pœniteat peccavisse. Quæsumus igitur, ut cum Ecclesie causas audis, quamlibet nefariis injuriis appetitam vel afflictam esse cognoveris, potestatem occidendi te habere obliviscaris; petitionem nostram non obliviscaris.* Et mox: *Cito interim per edictum excellentiæ tuæ noverint hæretici Donatistæ MANERE LEGES contra errorem suum latas, quas jam nihil valere arbitrantur et jactant, ne vel sic nobis parcere aliquatenus possint. Plurimum autem labores et pericula nostra quo fructuosa sint adjuvabis, si eorum vanissimam et impiæ superbiæ plenissimam sectam non ita cures, IMPERIALIBUS LEGIBUS comprimi, ut sibi vel suis videantur qualescumque molestias pro veritate atque justitia sustinere, sed eos cum hoc abs te petitur, rerum certarum manifestissimis documentis, apud acta vel præstantiæ tuæ, vel minorum Judicium, convinci atque instrui patiaris, etc.* Quæ gentiles spectant, ea specialius exsequetur *d. l. 19 infr. de Paganis.*

Inter cætera autem jubentur ædificia, in quibus hæreticorum, etc. conventus habentur, Ecclesiis vindicari: quod et ipsum statuitur *l. 59 infr. de . . . ; l. 54, 57, 65, infr. hoc tit.* At enim ut ædificia templorum ad usum publicum vindicari *dict. l. 19*, (huic conjungenda) jussit Honorius, ita et mox *lege prox. hæreticorum.*

Notandum porro has sanctiones, imo pœnam capitalem iudici nominatim *l. 44*. Donatistas hæreticos, de quibus jam supra et cœlicolis *l. 44*. De quibus opportunior erit dicendi locus ad *legem 19* ejusdem Honorii *infr. de Jud.*, quæ sequente anno 409 data est.

Cæterum *Donatistarum hæreticorum hac leg.* junctim legendum est: nempe Honorius Theodosii patris sui legem generalem in hæreticos latam, extendens, rationem hac voce reddere voluit, cur in Donatistas quoque eam extendat, quia et ipsi hæretici sint: quare et similes formulæ in aliis Honorii constitutionibus occurrunt, *l. 39 et 41 supr., et l. 46 infr.*; quibus omnino respondent, quæ Augustinus scribit *epist. 50 ad Bonifacium*, et Possidius in *vita Augustini, cap. 12*, quorum verba retuli ad *legem 39*. Rursum *epistola 127*, cujus verba paulo ante retuli. Quare error est viri docti Petiti, qui hæreticorum vocem cum voce *Judæorum* hic conjungendam putavit, quasi hic indiceretur Cœlicolas Judæorum hæreticos fuisse: de quo plura ad *d. l. 19*,

B *infr. tit. de Judæis et Cœlicolis. JAC. GOTH.*

(1) Cæus hæreticorum rursus ab Honorio prohibentur anno D. 408, defensoribus Curialibus, officisque judicium, hoc munere unjuncto, prohibentorum (inquam) certum istorum pariter ut alias suis legibus *l. 40 supr., et l. 4 infr. ne sanctum baptisma*, ubi vide que dixi, et *l. 46 prox.*; locis in quibus cæus habitus fuerint, confiscari jussis. Hæreticos insuper fidei catholice contraria adserentes, id est doctores hæreticorum deportari, bonis pr. scriptis.

Observanda interim illa, qui ab Ecclesie Catholice Sacerdote dissidet, id est qui separatos ab Ecclesie Catholice episcopo cæus agunt, spreto unitatis studio, que Ecclesie catholice nota et ad quam invitati ante tricennium hæretici *l. 55, supr.* Neque dubium ad eosdem Donatistas hanc legem pertinere, quibus bellum agitantibus tot legibus occurrere Honorius necesse habuit. Ergo hæretici censentur qui ab Ecclesie Catholice sacerdotibus dissentiunt, et illicite coeunt: adque adeo hæretici ad sacerdotum Ecclesie Catholice communionem reducuntur: quo pertinent quoque *lex 2 et 3 supr. de fide Catholica, l. 62 infr. hoc tit. lex ult. infr. de his quæ religione cont.* Et recte, cum, ut hic dicitur, Ecclesie revera Catholice Sacerdotes sint: et norma hic secundaria respondet norme principali.

Item observetur tria hominum genera, defensores, curiales, et officia omnia quibus hæc cura imposta ut hæreticis contra irent: de quo fidem quoque facit *supr. l. 40, faciet l. prox. 46.*

Tandem neque inani conjectura ducor, huic legi conjungendam videri *legem 39, supr. de episcopis, et legem 3, Cod. de Episcopali audient.* Quod si ita est, tum ex his tribus legibus inter se conjunctis id efficiatur, Honorium in commune id modis variis egisse, ut sua constaret episcoporum Catholicorum judicio reverentia: 1° sive ipsam spectes *doctrinam*, 2° sive *conventus* eorum, 3° sive *cognitionem* et audientiam.

JAC. B. GOTHFR.

(2) Confirmantur leges et pœnæ in Donatistas, hæreticos alios, Judæos item et Gentiles, hac rursus Honorii constitutione initio anni 409. Pœna iudicibus amissione dignitatis, quin et graviore indicta pro motu principis, officialibus et curialibus ea, ipsa quam jam antea constituerat.

Atque hæc illa ipsa mihi Honorii constitutio videtur potius quam *43 et 44*, quæ ad Patrum Africanorum postulationem et querelam data fuit. Cujus conjecturæ ratio quam etiam ad eam legem reddidi. Nempe quod Augustinus *epist. 129* ad Olympium Com. et Mag. officiorum testetur, privatorum querelas media hyeme, id est fine anni præcedentis 408, ad comitatum seu Honorium perlatas (quo utique tempore datæ *l. 44, 45, supr.*), etenim secutas demum Patrum Africanorum querelas, hanc demum. At enim eodem semper fine: nempe quo liqueret, leges antea adversus hæreticos et similes latas, non Stilichoni acceptas ferendas, et sic eo cæso antiquatas (quod hæretici Gentiles jactabant), verum in vigore suo manere oportere, atque eo spectant illa *l. 45*: « Omnia que a nobis generalium legum auctoritate decreta sunt non solum

(quos vulgo *Paganos* appellant), arbitrentur, legum ante adversum se datarum constituta tenuisse, noverint Judices universi præceptis eorum fidei devotione parendum : et inter præcipua, quidquid adversus eos decrevimus, non ambigant exsequendum. Quod si quisquam Judicium loco continentiae executionem presentis legis omiserit, noverit amissa dignitate gravorem motum se nostræ clementiæ subitarum. Offensam quoque summam, quod salutis propriæ contempta suggestione defuerit, punitis tribus primatibus, condemnatione viginti librarum auri plectendum. Ordines quoque et Duumviri, si in propriis civitatibus, vel territoriis commissum tale aliquid siluerint in gratiam noxiorum, deportationis penam

ANNOTATIONES.

manere decernimus, verum in executionem plenissimum effectumque deduci. Pariter eodem pertinent illa hujusmodi legis : « Ne Donatista, etc., arbitrentur legum ante adversum se datarum constituta tenuisse, noverint Judices universi præceptis eorum fidei devotione parendum : et inter præcipua quidquid adversus eos decrevimus, non ambigant exsequendum. » J. G.

(1. Infirmat hæc constitutione Honor. Imp. anno D. 410, sive mensis Augusti, Varane Cos. per Africam *Oraculum*, id est, edictum, legem, rescriptum, quo hæreticos rituum suorum exsecratorum, conveniendique, seu coeundi publice potestatem fecerat, pena proscriptionis et sanguinis proposita.

Nempe hoc est illud ipsum edictum hæc lege infirmatum, cujus meminere Patres Africani, hoc ipso anno 410, ante biestrem et quod excurrit, cujus hæc verba sunt, ut habetur codice Eccles. Africane : *Post consulationem gloriosissimorum imperatorum Honorii VIII, et Theod. vii III, AA., xviii Kal. Julius Carthagini, in Basilica regionis secunda. In hoc concilio legationem susceperunt contra Donatistas Florentius, Praxidius, Praxidius et benenatus episcopi eo tempore quo lex data est, ut libera voluntate quis cultum Christianitatis exciperet. Quæ verba Balsamo perperam intellexit, eodemque traxit, quo deodecimum Canonem Neocæsariensem. At enim Patrum hæc mens est, paulo ante latam ab Honorio legem, qua hæreticos ac Donatistas rituum suorum exsecratorum copia facta fuerat. Et hæc illud est *Oraculum*, quod hæc lege memoratur simul et abrogatur. Et sane ipsæmet Honorius duobus ferme post mensibus, in *Mandatis* suis Marcellino Tribuno et Notario ad Carthaginensem colationem destinato (quorum pars est *l. 3 infr. de Reliquione*) utriusque legis meminit : et hujus, et illius simul, et hæc confirmat. *Nec sane latet, inquit, conscientiam vestram sermo celestis ORACULI quem (sermone) EUBORI suo posse proficere sacra Donatistarum interpretatio profectur, qui quantum depravatos animos ad correctionem mitius invitaret, aboleri non tamen illi ANTE (nempe hæc lege) possimus, ne qua superstitionibus præteritis obsecro. Nunc quoque executionem SURREPTIONEM, simili auctoritate cavemus, illudque merito profitemur, libenter ea quæ STATUTA FUERANT submovere, ne in divinam cultum nobis se quisquam auctoribus attinet posse peccare ; ut habetur in Actis Cellat. Carthagine-sis pag. 5 et 256, 260. Quare et in *l. 3 infr. de Reliquione*, quæ et ipsa pars est mandatorum illorum quæ dixi, *novella subreptio* (nam ita legendam ibi ostendam), cujus ibi mentio fit, est illud ipsum *Oraculum*, quod ut hæc *leg.* ita et predictis infirmatur.**

Cæterum hæc *lex*, ut in his sunt superiora e codice Africano, atque ipsa insuper temporum ratio, ad Patrum Africanorum postulationem lata videtur. Honorius scilicet et extremis superioris anni 409, et primis hujus anni mensibus, in hæreticos remissior fuerat, ac nominalim Donatistas, quorum depravatos

et propriam amissionem facultatem se noverint subituros. Dat. xviii Kalend. Feb. Rav. Honor. VII, et Theod. III, AA. Cos.

ANNO DOMINI 410.

224 XXXII.

IBID., L. LI (1).

QUA ABROGAT EDICTUM QUO HÆRETICIS CONCESSA FUERAT LIBERTAS.

Idem AA. Herachiano Com. Afric.

Oraculo peccatis remoto, quo ad ritus suos hæreticæ superstitiones obrepserant, sciant omnes sanctæ legis inimici, plectendos se pena et proscriptionis et sanguinis, si ultra convenire per publicum, execranda sceleris sui temeritate tentaverint. Dat. viii Kal. Sept. Varane V. C. Cos.

B animos ad correctionem mitius invitandos crediderat, ut ipsemet superiore loco ait. Quinimo et in *paganos*; nam et Zosimus, *lib. 5, pag. 824*, Legem qua Catholicæ sectæ inimici (id est, ut hæretici ita et pagani) intra palatium militare prohibiti fuerant (et sic *l. 42, supr.*), eo quo dixi tempore abrogatam, testatur.

Conjicit etiam Baronius causas utriusque legis per Africam. Nempe priorem illam quæ hæc abrogatur, ab Honorio ipsa rerum necessitate extortam, ne alioquin Donatiste tot legibus exasperati, a partibus Attali Tyranni starent, qui Africam tentaturus videbatur : cum autem periculum illud cessasset, Attalo videbatur exauctorato; ad Patrum Africanorum petitionem eam, hæc lege abrogatam. Quod valde probabile facit, præter ipsam temporum rationem, *Herachiani, Comitum Africa* nomen, cui hæc lex inscribitur. Nempe hæc ille Herachianus est, adversus quem Honorii partes sectantem atque Africam sub imperio Honorii retinentem, Attalus tyrannus Constantinum cum exercitu in Africam superioris jam anni fine misit; Africa petenda spe, tanto terrore et timore Honorio imperatori injecto (quem etiam ipse quodammodo proxit *l. 1, supr. de terris limit.*), ut si Africana hæc expectatio Attalo feliciter cederet, imperio cedere, atque in Orientem fugere in animam induceret. Verum hic ab exercitu Herachiani mox cum suis interfectus. Eo acrius Herachianus Africam tueri cepit, littorum et portuum Africae custodibus adnotis, atque annonam Romanam subvehi vetuit. Unde Romæ tames exorta : mox Attalo imperium ab Alarico abrogatum, ut memorant Zozimus *lib. 6, p. 827, 828, 829 et 850*, et Sozomenus *lib. 9, c. 8*; verum de hoc Attalo pura ad *legem penultim. et ultim. supr. de indulgent. crimin.*, et ad *legem 1 supr. de terris limitatis*, et *l. 2 supr. de littorum et itiner. custod.*, et *l. 6 supr. de indulgent. debitorum*.

Repetita porro hæc *lex* anno Domini 416, totidem verbis; nonnullis tamen auctior *l. 56*, ubi dicam.

B In utraque lege notanda est pena *sanguinis*, quam Honorius comminatur illicitos certus agitantibus hæreticis; nempe id ita in annum induxit suum, post frequentes hæreticorum contus, obreptiones, factio- nesque. Alioquin in hæreticos pena sanguinis haud adeo sancta, mistra detestabiles et execrabilis nonnullis, in *sp. l. 9 et 31, 36, supr.*; verum de hoc plura in Paratitulis et ad *l. 28, hoc tit.* Errat certe vir doctus qui hæc *leg.* penam proscriptionis et sanguinis impositam successive ait, puta ut primum hæretici proscriptione plectantur : quam penam si contempserint, deinde pena sanguinis plectantur : nam utraque pena simul hæc imponitur verbis constitutionis.

Intulit porro hæc lege Honorius penam in Donatistas, quod mitioribus edictis invitati, vel penam etiam affecti, furorem suum quotidie auferent et exererent; unde valde metu opus visum. J. G.

225 ANNO DOMINI 411.

GESTA COLLATIONIS

CARTHAGINI HABITÆ

HONORII CÆSARIS JUSSU

INTER CATHOLICOS ET DONATISTAS

CORAM MARCELLINO V. C. TRIB. ET NOT. P. C. VARANIS V. C.

PRÆFATIO OPERIS

P. MASSONNO AUCTORE.

Acta collationis Carthaginensis, Innocentio primo pontifice Romano, Honorii clementissimi Cæsaris jussu habita sunt, anno post consulatum Varanis, cum nullus in Occidente consul esset, propter nimiam rerum perturbationem, Roma ab Alarico Gothorum rege recens capta. Mandato igitur quo hæc disputatio fieri jubetur, locus quidem et dies appositus est; at Consullem, qui nullus erat, curiosi frustra requirent. Catholicæ Ecclesiæ episcopi collationem fieri petierant adversus Donati partem; id enim agnoscunt, septem ex eis delecti, Aurelius, Alypius, Augustinus, Vincentius, Fortunatus, Fortunatianus, et Possidius: totidem Donatistæ, Primianus, Petilianus, Emeritus, Montanus, Gaudentius, Adeodatus, et Protasius: atque hi inter absentes episcopos partis suæ, ut fucum facerent, Felicem quasi urbis Romæ episcopum nominant, licet Catholici Innocentium tunc sedere testentur, ut verum erat, utque probatissimæ fidei annales tradunt, ad annum a partu Virginis quadringentesimum undecimum. Disputatio dividitur in primam cognitionem, secundam, et tertiam. Tertia sexto Idus junias habita est: quo die profertur Marcellini cognitoris sententia, confutatos a Catholicis Donatistas omnium documentorum manifestatione asserentis, ut divi Augustini verbis utar. Hanc sententiam ut emptam a cognitore Catholico et noctu prolatam, calumniose postea Emeritus et quidam pertinaces Donatistæ arguebant: quos Augustinus acutissime refellit; cui sane laudi esse debet, quod epitomen collationis brevissimam scripsit; ideo utiliore futuram quia tertiæ cognitionis magna pars, quæ hic deficit, necessario inde petenda est. Ubi de Cæciliano et Mensurio, deque traditoribus sacerorum codicum et supellectilis Ecclesiasticæ agit, Diocletiano et Maximiano Ecclesiam acerrime persecuentibus: et si ante Augustinum in libro de Hæresibus id quoque ab Optato Milevitano copiose narratum est. Ac disputavit quidem Augustinus adversus Donatistas ante collationem, et libros de baptismo parvulorum edidit; simul disseruit adversus Petiliani litteras ex forensi advocato episcopi, et Cresconium Grammaticum dicendo pene obtrivit. Post collationem vero Honorio XII et Theodosio VIII Coss. ut ipsemet præfatur, quid egerit cum Emerito satis ostendit libro singulari sic inscripto: De gestis cum Emerito. Atque hunc quidem fuisse unum eorum septem, quos pro suæ

A causæ defensione Donatiani delegerant, et qui in eadem causa maxime laboraverat, libro secundo Retractationum Augustinus tradit; eoque mortuo Possidius in ejus vita etiam refert. Denique adversus Gaudentium Thamugadensem episcopum, quem ex illo numero fuisse eodem quoque libro demonstrat, libros duos conscripsit. At summa utilitas ejus judicii fuit: nam licet Donatiani Cæsarem appellarunt, ab Honorio confirmatum est; nosque edictum ex codice Theodostano huic disputationi anneximus: cui obediens plebs Donatistarum, desertis episcopis suis ad Ecclesiam catholicam statim rediit, et ex Optati antiquissimo manuscripto codice interrogationes quasdam collationi intelligendæ necessarias adjici curavimus. Cognitorem quidem Orosius libro septimo prudentem, industrium et studiorum bonorum appetentissimum fuisse testatur: ad eumque non multo post Romam captam, scripti sunt ab Augustino libri viginti de Civitate Dei, ut præfatio ad eos indicat. De morte autem Marcellini Hieronymus loquitur lib. 3 contra Pelag. violentam eam fuisse necesse est. Percussorem enim ejus et sicarium idem Orosius nominat. Laudandus quoque est Marcellus qui hoc volumen Actorum collationis, quod copiosissimum atque diffusissimum erat, modulata, ut ipse ait, brevitate distinxit atque collegit, ut ex epistola ejus ad Severianum et Julianum videri potest. Nec plura hoc loco dicenda existimamus, quia Balduinus præceptor meus in jure civili, qui acta commodato tantum in veteribus adhuc membranis ab antistite Meldorum Tillo habuerat, elegantem in ea commentarium edidit.

226 PRÆFATIO

CLARISSIMI VIRI BALUZII IN EAMDEM COLLATIONEM.

Gesta collationis Carthaginensis inter episcopos Catholicos et Donatistas quæ nunc exstant, integræ non sunt, sed abbreviata ex illis quæ conscripta fuerant coram Marcellino Notario. Nam cum illa valde prolixa essent, ut Augustinus ait in epistola quinquagesima, timendumque propterea esset ne in contemptum venirent, Severianus et Julianus a Marcello Memoriali, qui collationi interfuerat et cum Marcellino communicaverat laborem librandæ disceptationis, exegerunt uti fastidia lectionis remedio brevitatis excluderet. Quippe Donatistæ, cum obtinere a cognitore non potuissent ne collatio fieret et ut prorsus causa ipsa non ageretur, hoc effecerunt, inquit Augustinus, multum loquendo ut quod actum est, difficile legeretur. Qua propter Marcellus Memorialis obsecundans postu-

latis annorum suorum, et postea reseruit, et per ea A
eo modo concinnavit quo nunc a nobis legitur. Ea
sane olim studiose excepta, conscripserunt, et colitoque ju-
rant, inquit Balduinus, sed temperis injuria posteri-
tatisque negligentia intereiderunt, donec tandem anno
1505 in manus ejusdem Balduni venere beneficio viri
clarissimi Joannis Tili episcopi Meidensis. Quod au-
tem non omnino perierunt, debemus, opinor, quicquid
alii contra sentiant, nobilissimo Ecclesie Lugdunensi,
que illustre hoc antiquitatis monumentum in biblio-
theca sua servavit. Cui in iudicio est etiam inscriptio
vetus posita in initio veteris exemplaris, et similis que
existat in capite codicis Tertulliani, quem eadem Ec-
clesia obtulit Agobardus archiepiscopus. Sic ergo legi-
tur in fronte istorum gestorum.

LIBER OBLATUS

AD ALTARE SANCTI STEPHANI

VOTO FULCHERI CANONICI.

Tum vero Balduinus, qui existimabat, et vere, ma-
gnam sibi quendam thesaurum esse oblatum, ea gesta
accurate legit et expendit, et interea dum ederentur,
historiam istius collationis vulgavit. Poterat ille le-
viori compendio gesta edere, si voluisset. Sed haud
dubie intelligebat multa menda existare in veteri codice,
quæ auferre destinabat, multa etiam quæ explicatione
indigerent, ut ex eis colligi posset aliquis fructus. Fe-
cisset sane rem gratissimam theologo Lovaniensi qui
curam suscepit emendandi Breviarii Augustiniani. Ille
enim testatur se, cum hæc acta magno redempta opta-
visset, atque apud Baldum tam defuncti amicos et
heredes inquiri jusisset, intellexisse dilapsa nescio C
quo fuisse. Transierant illa in jus et potestatem celeberrimi
viri Angeli Vergerii, hominis quidem Græci, sed
Latine doctissimi; a quo ea deinde habuit Claudius
Mondinus Advocatus Parisiensis, cujus beneficio ser-
vata esse scribit Papirius Massonus. Prima hinc eorum
editio prodit Parisiis anno 1589 opera ejusdem Mas-
soni, sed, quod dolendum est, ita mendosa, ut præter
errata veteris librarii, multa adhuc nova commissa ab
illo sint. Tandem anno 1594, mense Februarii vene-
randus hic codex et auro contra asamaudus ad ma-
gnum illum Petrum Pithæum pervenit, ei datus a
Montino causa permutationis cum codice Henrici III,
Francorum regis. Et Pithæus quidem, collatione facta
cum veteri exemplari, meliorem fecit editionem Mas-
soni, sed non ita tamen quin adhuc multo plura super-
fuerint emendanda post laboriosas et doctas summi viri
vigilias. Nos itaque, quum intelligeremus quanti mo-
menti esset hæc gesta habere sana, quantumque hinc
utilitatis accederet Ecclesie si emendatiora prodirent,
hunc laborem lubenter suscepimus, satis amplam qua-
liscumque operæ nostræ mercedem recepturi si noster
hic conatus Ecclesie placuerit et ordini literarum.
Primum itaque clarissimorum virorum editiones contu-
limus cum eo ipso veteri exemplari quo illi usi sunt,
quod nunc censetur in locupletissima bibliotheca Col-
bertina, tanti plurimi estimandum quod aliud ullibi
existare hæcenus est in imperium. Deinde errata quo-
que veteris librarii, quæ admodum multa sunt, sustu-

litus præ studio virum nostrarum, nec ita in hoc vel
doctissimorum virorum iudicio, qui verita istorum
gestorum loca sanare per transennam studuerunt, vel
conjecturas nostras, quum certæ nobis visæ sunt. Nam
quod Jacobus Cujacius lib. ix Observat. cap. 51, ad-
notat multos errores in libris juris civilis attulisse ve-
terem per notas scribere rationem, de gestis istis
affirmari potest absque illo notanda exceptione.
Præterea adhuc vivimus auctorem veterem scripturam,
præcipue vero sancti Augustini episcopi Hippoensis,
cui non plus quam cæteris in hæc causa debet Ecclesia.
Mutationum porro omnium a nobis in textum inductu-
rum rationem reddere et fastidiosum fuisset lectoribus
et non admodum utile, nobis vero valde onerosum.
Itaque de his quæ manifestæ erant plerumque silu-
imus; eorum vero rationem reddidimus quæ aliquid
difficultatis habere videbantur, aut quæ illustratione
indigebant. Sane affirmare vere possumus editionem
hanc nostram multo meliorem esse omnibus iis quæ
usque ad hanc diem prodierunt, idque facile intelli-
cturos eos qui illam contulerunt cum Massoniana et
Pithæana, ex quibus reliquæ ortæ sunt. Nam si cetera
tantum orti erit, is profecto facile animadvertet quam
multa exciderint Massono et Pithæo, quæ nos repo-
suimus ex veteri codice, quam multa errata ab illis
non animadverta, quæ nos satis feliciter, ut quidem
opinamur, emendavimus. Illud dolendum, quod hia-
tus omnes supplere nequiverunt, præsertim ubi a-
batur de restituendis nominibus episcoporum viginti Ec-
clesie catholice quæ exciderunt in recitatione subscriptio-
num. Quoniam vero magna pars tertie copiationis de-
sideratur, quæ necessario petenda est ex Breviario
sancti Augustini, ut prædem monuit Papirius Massonus,
gestis adjoinctum fragmentum ex illo Breviario, ab eo
videlicet loco ubi gesta deficient. Quantum autem in-
tersit reipublicæ christianæ ea habere sana et integra
vel hinc liquet quod per annos singulos lectitata in Ec-
clesiis Africanis fuisse testatur lib. vi Augustinus 227 in
epistola lxxviii et in libro de Gestis cum Emerito. De-
dimus et illud quorundam suasionibus ut hinc frag-
mento subjungeremus nomina episcoporum utriusque
partis quæ recitata sunt in cogitatione primæ diei, tum
etiam scorsim nomina eorum qui ab utraque parte electi
sunt ad suscipiendam collationem. Ob quam etiam cau-
sam isthuc edidimus eos sermones quos idem sanctus
episcopus habuit instante collatione et post collationem,
D quorum mentionem facit Possidius indiculo operum
ejusdem. Addidimus præterea constitutiones post hanc
collationem ab Imperatore Honorio editas; quas et
nos putamus respicere ad ea quæ gesta in collatione
sunt, et ita vris aliquot doctis persuasum fuisse ani-
madvertimus. Reliquum est ut nonnulla dicamus de
anno quo ista acta sunt. Quæ disquisitio esset profecto
inutilis, cum habitam collationem constet anno qui se-
cutus est post consulatum Varanis, nisi vir summe
doctus nobisque nunquam sine laude nominandus Ja-
cobus Simonius cum ratiocesset in manuum scripturam post
consulatum Varanis, id est in annum quidem julii si-
mum duodecimum, eo in primis argumento quod in-

choatam constet kalendis Junias, ex sermone autem A quem sanctus Augustinus habuit instante collatione colligitur paulo ante collationem peractum fuisse jejunium Pentecostes, quod illo anno decit iv kalendas Junias. Deprecamini nobiscum, inquit Augustinus, Dominum solemnibus jejunis, quæ jam reddimus Deo, reddamus et pro causa. Jam enim jejunamus post Pentecosten solemniter; et utique jejunaremus, etiamsi ista causa non esset. Sane verum est dominicum diem Pentecostes incidisse anno 412, in diem iv kalendas Junias. Sed eo die finitum esse jejunium Pentecostes, quod nullum unquam fuit ante Pentecosten, dici vere non potest. Verus ergo ac genuinus, ut ego quidem arbitror, verborum Augustini sensus hic est. Agebantur jejunia quæ quatuor temporum Pentecostes vocamus, quæ post Pentecosten solemniter celebrari vetusta lex Ecclesiæ jubet; et tum Augustinus cum sermonem habuit, instante collatione: quod est valde notandum. Nam hinc manifeste colligitur necesse fuisse ut eo anno quo episcopi Carthaginem convenere ad faciendam collationem, jejunium quatuor temporum Pentecostes eveniret ante kalendas Junias, cum eo die cæpta sit collatio. At vero id fieri non potuisse anno 412 ex eo deprehenditur quo tum dominicus dies Pentecostes incidit in diem iv kalendas Junias, ut supra monuimus. Rectius illa concurrunt in annum 411, quod Pascha fuit vii kalendas Apriles, Pentecostes vero pridie idus Maias, et jejunium quatuor temporum Pentecostes incepit xvii kalendas, desiit vero xiv kalendas Junias, id est, ante dies decem quam Episcopi disceputationem aggredierentur. Nam eo die Catholicos episcopos fuisse apud Carthaginem patet ex collatione prima, cap. 27, 29, et ex collatione secunda, cap. 50.

Interim autem dum expectabatur dies kalendarum juniarum, episcopi Catholici, quod antea sæpe fecerant, inter se conferant de modis revocanda ac retinenda unionis in Ecclesia Africana. Tum vero res sane memorabiles et boni exempli accidit, quæ merito referenda est in hoc loco, ut sit veluti var dux ad sequendum divinum Spiritum qui apparet per omnes paginas istius collationis. Refert illum sanctus Augustinus, testis videlicet omni exceptione major, in libro de Gestis cum Emerito, his verbis.

Dicam charitati vestræ et commemorem rem dulcissimam et suavissimam, quam Domino adjuvante sumus experti. Cum ante ipsam collationem inter nos aliqui fratres de hac re colloqueremur, quia pro pace Christi episcopi debent esse aut debent non esse, quod vobis fatendum est circumspectantes omnes fratres et coepiscopos nostros, non facile nobis occurrerant qui hoc vellent suscipere et de hac humilitate Deo sacrificare. Dicebamus ut fieri solet, ille potest, ille non potest, ille consentit hoc, ille non tolerat, loquentes magis pro suspicionibus nostris, qui corda illorum videre minime poteramus. Quando autem ventum est ut hoc palam fieret in concilio universorum tam frequenti pene trecentorum episcoporum, sic exarserunt omnes ut parati essent episcopatum pro Christi unitate deponere, et non perdere, sed Deo tutius commendare. Duo ibi vix inventi sunt quibus displiceret; unus annosus senex, qui hoc etiam dicere liberius ausus est; alter voluntatem suam tacito vultu significavit. Sed postea quam illum senem liberius hoc dicentem obruit omnium fraterna correptio, illo mutante sententiam, vultum etiam ille mutavit.

228 NOMINA ET SEDES

EPISCOPORUM XVIII UTRIVSQUE PARTIS QUI ELECTI SUNT AD COLLATIONEM HABENDAM.

ACTORES VII.

EX PARTE CATHOLICORUM.

1. AURELIUS Carthaginensis.
2. ALYPIUS Thagastensis.
3. AUGUSTINUS Hipporegiensis.
4. VINCENTIUS Colusitanus seu Culusitanus.
5. FORTUNATUS Constantiniensis.
6. FORTUNATIANUS Siccensis.
7. POSSIDIUS Calamensis.

EX PARTE DONATI.

1. PRIMIANUS Carthaginensis.
2. PETILIANUS Constantiniensis.
3. EMERITUS Cæsareensis.
4. PROTASIUS Tubiniensis.
5. MONTANUS Zamensis.
6. GAUDENTIUS Thamugadensis.
7. ADEODATUS Milevitanus.

CONSILIARII TOTIDEM.

1. NOVATUS Sitifensis.
2. FLORENTIUS Hipponensis Diarrhytorum.
3. MAURENTIUS Tuburzicensis.
4. PRISCUS Quidiensis.
5. SERENIANUS Meditensis.
6. BONIFACIUS Cataquensis.
7. SCILLACIUS Scillitanus.

1. PEREGRINUS Suffetanus.
2. APTUS Turusitanus.
3. CLARENTIUS Tabracensis.
4. HABETDEUM Aurusulianensis.
5.
6.
7.

CUSTODES CHARTARUM IV.

1. DEUTERIUS Casataensis.
2. LEO Moptensis.
3. ASTERIUS Vocensis.
4. RESTITUTUS Tagorensis.

- A 1. VICTOR Hipponensis Diarrhytorum.
2. MARINIANUS Oeusen.
3. VERATIANUS Carpitanius.
4. VICTOR.

NOTARII IV.

1. JANUARIUS.
2. VITALIS.

1. VICTOR.
2. CRESCONIUS.

229 NOTITIA

EPISCOPORUM SUPRA MEMORATORUM QUI COLLATIONEM CARTHAGINENSEM SUSCEPERUNT.

Non omnes episcopi qui Carthaginem venerunt, tum Catholicæ, tum Donatistarum, collationem Carthaginensem susceperunt; sed octodecim dividentur ea utraque parte: septem scilicet Actores, totidem Consilarii, et gestorum Custodes quatuor. De Catholicis haud ambigitur: singulorum enim nomina descripta sunt in mandato concilii Carthaginensis, quod refertur in gestis cogitationis primæ, cap. 55, et singulorum enumerantur in gestis cogitationis tertie, cap. 2. Quo in posteriori loco referuntur quoque nomina septem Episcoporum, quibus partes Donati iuri incumbebat: is adjuvante quatuor tantum consilarii. Alterum vero nec hic nec alibi fit mentio. Duo autem Custodes chartarum ea parte Donatistarum nominat Primitivus Carthaginensis in gestis cogitationis primæ, cap. 152, Victorem Hipponensem Diarrhytorum et Marrianum Oeusen: et dicitur alios Veratianum neque et Victorum, ibid. c. 225, Veratianum Carpitani. Eorum autem episcopum fuisse constat ex cap. 126. Cujus autem sedes Victor episcopus fuerit, cum plures sint hujus nominis episcopi Donatistarum in collatione Carthaginensi, dicere difficile est. Nunc breviter quod de singulis memoratæ proditum sit, exponendum Ordinem a Catholicis.

Primus inter actores Catholicos, est Aurelius Carthaginensis antistes, vir notissimus, quem Augustinus lib. II Retractationum, cap. 21, venerabilem senem appellat. Quamplurimus ille conventus Carthaginensibus et Africanis præfuit, meritoque dicitur a Prospero in carmine de Imperatoribus, concilii Africani Dux, cujus Augustinus uxoravit. Nec minus celebris est memoria Atypi Thagastensis, Augustini a primis annis amicitissimi. Is Thagaste oriundus erat primis municipibus. Romanum tamen patris ante Augustinum, et simul cum eo Medulaniensem præfuit: hujus etiam præfuit in iudicium successit una cum eo Cassianum cat. chudienus cum catechumeno. Mediolani baptizatus, in Africam revertitur, et postea ad Thagastensem episcopatum promotus, scientia et pietate fuit illustris, et Hieronymo, Sisto, ceterisque Italibus conjunctissimus. Pluribus conciliis Africanis interfuit, et magis fuit apud Afros episcopos auctoritatis. De Augustino, testis acriter mihi necesse est dicere. Vincentius Crescentinus, seu potius Gubitanus in provinciam præconsulari episcopus, interfuit conciliis Carthaginensibus annorum 416 et 419. Idem putatur esse qui laudatur a Paulino in Vita

Ambrosii cap. ultimo. Fortunati Constantiniensis nomen occurrit etiam in superscriptione concilii Milevitani anni 416, ubi quoque Fortunatiani nomen comparat, qui in eo concilio electus est unus e Judicibus provincie præconsularis, et cujus honorifica fit mentio apud Augustinum lib. I contra litteras Petilianæ cap. V et lib. III, cap. 38, necnon in libro de Unico Baptismo contra eundem cap. 16, ubi dicitur Profuturo ante paucissimos annos defuncti, in sede Constantiniensi successor. Possidius Calamensis episcopus Augustini fuit discipulus, ab eo Dei verbo nutritus, Donatistarum hostis acerrimus, a quibus pene interfectus est, ut narrat Augustinus epis. 166. Scripsit Augustini Vitam, in qua testis est se quadraginta annis Dei dono absque amara ulla dissensione familiariter ac dulciter vixisse. Hæc de actoribus catholicis. Ceteri viri aliter noti quam ex præsentibus gestis, ex quibus sedes eorum episcopales collegimus, quod unum de ipsis superest.

E Donatistarum actoribus quatuor aut quinque celebres sunt: Primitivus Parmenari Donatistarum successor in sede Carthaginensi circa annum Christi 390, qui statim a Feliciano aliisque sue partis episcopis damnatus est, et depositus in concilio Cabarsussitano anni 395, subrogato in ejus locum Maximiano: ut paulo post in concilio Bagarenensi absolutus et restitutus dejecto Maximiano. Quæ de re ceteros apud Augustinum fit mentio. Petilianus ante episcopatum forensis advocatus e catechumeno in Catholica, per vim a Donatistis ordinatus episcopus Constantiæ, cujus extant litteræ, adversum quas Augustinus scripsit. Emeritum post collationem communem convenit Augustinus in urbe sua Casaricensi, et cum eo egit præsentibus episcopis ejusdem provincie, ac plebe Casaricensis Ecclesie, et gesta collationis hujus in qua superior fuit, ipse descripsit. Fuit is Emeritus auctor sententiæ concilii Bagaren in Maximianum lætæ. Fama præscribit ipsam à ea finem viri factum esse Catholicum: at falsus fuit iste rumor, et quamvis ab Augustino fuisset comectus, nunquam tamen ad communionem catholicam accessit, et in schismate pertinax obiit. Gaudentius quoque Thagastensis Augustini scripsit, quibus duas epistolas ejus refellit, nobilitatus est. De ceteris Donatistarum episcopis nihil præter sedis nomen, quod ex collationis gestis liquet, habemus.

230 PRÆFATIO (1)

MARCELLI MEMORIALIS AD SEVERIANUM ET JULIANUM.

Dilectissimis Fratribus et in Christi nomine venerandis, Severiano et Juliano Marcellus Memorialis.

Amplector alacriter jussionem qua mihi amanter atque in Domino fiducialiter imperastis, ut totius membra negotii, et articulos actionis, quod per istud volumen actorum, prosecutiones partium per longos explicuere conflictus, modulata per me brevitatis distinguat et colligat: atque huic operi sola charitate me sentio fateorque sufficere. Ad omnem quippe delegati muneris obsequelam, efficaciores vires habet qui præceptis amore jubentium, quam qui fiducia sui paret. Ac jam quidem in hanc operationem qua in Ecclesiæ negotio pro singulorum viribus laboratum est, quantum mea mediocritas potuit, officii mei symbolam dedi: quod a viro spectabili, et in quo plurimum insigne probitatis est, tribuno et Notario Marcellino curarum ascitus in partem, non tam merito meo, quam dignatione consentis, communicavi cum iudice librandæ disceptationis laborem. Sed hoc quoque quod me facere voluistis, peculiariter adhibere non piguit. Quandoquidem mihi non minor in eadem re voluptas et gloria est solvisse nunc fratribus votum, quam cognitori tunc præbuisse consilium. Quicquid igitur laxius a partibus peroratum est, et quicquid interfatibus iudicantis utrobique signatum est, sedula breviatione succinxi, consequenter affigens etiam per ordinem, notas calculan-

tibus familiares, ut inquirentis intentio indicem secuta brevitatem, ad id quod deprehendere velit in paginis actionis, non ab que commoditate compendii, numeris ductibus directâ perveniat. Abusi videamur fortassis otio, dum ad laborem superflua revocamus. Quod nos vere superflue fecisse lateremur, si in tota voluminum serie perlegenda, habiles esse vellent homines ad laborem. Sed periniquum est eos de istius diligentiae velut quadam inanitate causari, a quibus si in perlegendis jugiter paginis disputationis hujusce non inanis diligentia flagitetur, eam non esse diligentiam, sed molestiam confitentur. Unde, quantum ego arbitror, non opus irritum lusi- mus qui fastidia lectionis remedio brevitatis exclusimus. Certe, si ex ipsius operationis atque utilitatis effectu, absolutum esse non poterit, quod vanus labor iste non fuerit, idcirco tamen non ineptum est quicquid hic egi, quia in hoc vobis jubentibus parui. Nunc oraverim, ut in vicissitudinem meriti pro me orare dignemini. Ita enim fiet, ut quod sponte facitis, mihi tamen cedat in remunerationem. Omnipotentia Trinitatis, id est, omnipotentia Dei nostri, charitatem vestram jugiter nostri memoremperpetua pietate custodiat, Domini merito dilectissimi, et in Christi nomine venerabiles Fratres.

Explicit epistola capitulorum.

(1) Hic observa hanc præfationem esse tantum capitulorum Collationis Carthaginensis, quod opus est Marcellini Memorialis: nam quod spectat ad acta, ea

non sunt breviarium ab hoc auctore confectum, ut viris alioquin doctissimis visum est, sed ipsamet acta Notariorum publicorum, ut legenti patet.

231 INCIPIUNT CAPITULA GESTORUM.

1. De astante officio.
2. De ingressis episcopis.
3. Interlocutio de qualitate negotii, ubi jubet sibi cognitor imperiale præceptum recitari.
4. Recitatio imperialis præcepti de habenda collatione.
5. Recitatio edicti per quod congregari episcopos jubet.
6. Interlocutio de alio iudice eligendo.
7. Responsio Donatistarum, de iudice non postulato.
8. Interlocutio quod collatio fuerit postulata, non iudex.
9. Responsio Donatistarum, ut hi proponerent qui collationem petiissent.
10. Recitatio edicti, ubi dicit qui modus et locus collationi sit aptus, et quoteni deberent esse ab utrisque partibus, qui causam peragerent.
11. Ubi jubet cognitor recitari quæ ante collationem pars utraque peregerit.

12. Prosecutio Donatistarum similis præcedenti.
13. Interlocutio quod suo ordine omnia peragi debent, et jubet recitari quæ dixerat.
14. Recitatio notariæ Donatistarum, in qua sibi edictum asserunt displicere.
15. Interlocutio ut Catholicorum epistola legeretur.
16. Recitatio epistolæ Catholicorum, in qua edicto consentiunt et condiciones Donatistis proponunt.
17. Recitatio edicti in quo (cognitor) se omnia publicaturum populo pollicetur.
18. Ubi recitatur rescriptum Catholicorum respondentium notariæ Donatistarum.
19. Interlocutio de Catholicorum consensione, ubi et illi interrogantur utrum consentiant?
20. Prosecutio Donatistarum de tempore et de personis.
21. Interlocutio ut certus numerus constituatur actorum secundum lectum edictum.

22. Donatistarum prosecutio de tempore exempto, A ut non nihil ageretur instantum.
23. Interlocutio qua excludantur de tempore constituto et certo numero constituendo Donatistae.
24. Ubi Donatistae de tempore vel de die collationis impetrant.
25. Interlocutio excludens supradictam prosecutionem.
26. Prosecutio iterum Donatistarum de die collationis exempto.
27. Interlocutio ut ad quae sit respondeat officium et responsio quando quartus mensis impletus sit.
28. Interlocutio de adventu partis utriusque Carthaginem.
29. Prosecutio Donatistarum de adventu suo Carthaginem, et quod jam die transacto fieri non debeat ipsa collatio, sed in contumaces promittari debere.
30. Interlocutio reitellens superiorem prosecutionem.
31. Prosecutio Donatistarum ut divinis tantum testimonis causa tractetur.
32. Interlocutio ut numerus constituatur, et sic causa dicatur.
33. Responsio Donatistarum, ut omnes episcopi ipsorum adsint in iudicio.
34. Interlocutio multitudinem non habere personam.
35. Responsio Donatistarum ut non juris lege agatur.
36. Interlocutio, non jus, sed contentionem cessare debere.
37. Ubi Donatistae laudant iudicis integritatem.
38. Ubi offerunt Catholicorum mandatum.
39. Ut, ubi prosequatur, petunt.
40. Interlocutio, ut proficiantur Catholici utrum divinis tantum testimonis agere velint.
41. Responsio Catholicorum, ex mandato cognosci voluntatem suam.
42. Interlocutio cognitoris quid haberet mandatum.
43. Responsio Catholicorum, ex ejus recitatione posse cognosci.
44. Ubi dicunt Donatistae: *Legem Dei repudiat qui dubitat quid debeat profiteri.*
45. Interlocutio ad supradicta.
46. Responsio Catholicorum ad supradicta.
47. Ubi dicunt Donatistae, non debere esse mandatum, sed jus publicum aut legem Dei eligere debere.
48. Prosecutio Catholicorum per dicta divina Ecclesiam se demonstrare, per scripta publica hominum crimina purgari.
49. Interlocutio a praefatis dicta Catholicorum.
50. Prosecutio Catholicorum, per mandatum omnia instanti.
51. Interlocutio approbens supradicta.
52. Ubi Catholicis volentibus legere mandatum, dicti cognoscit, ut ostendam recitet.
53. Prosecutio Donatistarum permittens recitari mandatum, accensans genus accusationis.
54. Interlocutio, se aliter audire non posse quod imperatibus legibus constitutum est.
55. Ubi recitatur mandatum Catholicorum, in quo omnem causam complexi sunt.
56. Interlocutio approbens mandatum Catholicorum divinis constare testimoniis.
57. Recitatio subscriptionum Primatum Catholicorum.
58. Interlocutio requirens numerum subscribentium, et renuntiat officium.
59. Ubi requirunt Donatistae Catholicos qui subscripserunt.
60. Ubi respondent Catholici, ut mitterent qui illos agnoscerent.
61. Ubi de numero episcoporum Catholicorum movent quaestiones Donatistae, quod supponi poterint qui episcopi non fuissent.
62. Interlocutio contra istam prosecutionem.
63. Ubi petunt Donatistae, ut sigillatim omnes Catholicos episcopos permittantur agnoscere.
64. Ubi requirit iudex si ibi ubique possunt esse episcopi.
- 232** 65. Ubi Donatistae laudant iudicem de ipsa quaestione, et de Catholicorum numerositate incongrui comparentur.
66. Ubi Catholici multiloquium reprehendunt.
67. Ubi dicunt Donatistae: *Plus scriptura quam dixi.*
68. Prosecutio Catholicorum ut personae constituantur actorum.
69. Interlocutio [cognitoris] quod [de] incompetenter ordinatis mandatum sibi non sit.
70. Ubi iterum Donatistae prosequuntur judicari debere de numero partis utriusque.
71. Interlocutio, quod multitudo opus non sit.
72. Responsio Catholicorum ubi excusant absentiam suorum.
- B** 73. Interlocutio ut venirent omnes.
74. Ubi rursus Catholici turbas non opus esse respondent.
75. Interlocutio cognitoris, utrum loco uno essent episcopi Catholici qui dicebantur absentes.
76. Responsio Catholicorum, nescire ubi sint, nec debere venire ad collationis locum, nisi eos de quibus dubitatur.
77. Ubi dicunt Donatistae, quod impugnet se actio Catholicorum: et instant ut omnes Catholici veniant qui subscripserunt.
78. Ubi Catholici tumultum vel strepitum cavent.
79. Interlocutio confirmans superius dicta.
80. Ubi dicunt Donatistae frustra conqueri Catholicos de tumultu.
81. Responsio Catholicorum, quod causa cito peragetur, si Donatistae voluerint respondere.
82. Ubi dicunt Donatistae confiteri illos cum tumultu venturos.
- C** 83. Ubi respondetur a Catholicis quare tumultum formident.
84. Ubi dicunt Donatistae, *si in paucos tumultus fieri non potest, in multos quemadmodum fieri potest?* et respondent Catholici, *Juacea.*
85. Interlocutio, quod multitudo sacerdotum possit praestare silentium.
86. Ubi iterum Donatistae dicunt, omnes debere venire.
87. Interlocutio, ut de quo dubitatur, veniat.
88. Ubi dicitur a Donatistis causa tumultus, ubi, vel quomodo episcopi recitari exeant.
89. Ubi consentiunt Catholici quod petebatur, ut omnes veniant.
90. Ubi sibi volunt Donatistae mandatum ostendi Catholicorum.
91. Interlocutio, ut fiat quod petierunt.
92. Ubi dicunt Donatistae: Omnes adsint, aut causa differatur.
93. Ubi respondetur a Catholicis, quia non differtur: et petunt, ut actus offeratur mandatum.
94. Ubi ad hoc respondent Donatistae.
95. Interlocutio ad eam rem.
96. Ubi dicunt Donatistae praesentiam eorum non mandatum se velle.
97. Ubi dicunt [Catholici] ut ii qui inventi sunt, intromittantur, et jubetur fieri.
98. Interlocutio, satisfactum esse petitionibus Donatistarum.
99. Ubi recitari incipiunt singuli episcopi Catholicorum, et jubetur ut exeat qui non suscepit negotium.
100. Ubi dicitur a Catholicis ut et illorum episcopi procedant.
101. Ubi interrogat cognitor, utrum et Donatistae consentiant.
102. Ubi suggeritur a Catholicis, ut et Donatistae mandent.

103. Ubi inquit cognitor, utrum cum mandaverint, exeant et dent bacum actoris.
104. Ubi ad hoc consentiunt Donatistæ.
105. Interlocutio de subscriptionibus etiam Donatistarum iudicis intimandis.
106. Ubi respondent Donatistæ, apud acta se velle mandare.
107. Ubi cognitor querit apud que acta.
108. Ubi respondent Donatistæ, apud eum se velle mandare, sed et permittere quid jubeat.
109. Ubi queritur a Donatistis quid eligant de mandato Catholicorum.
110. Ubi respondent Donatistæ, ut mandatores potius cognoscantur.
111. Ubi jubetur ut fiat.
112. Recitatio et interlocutio de ipsis.
113. Prosecutio de ipsis.
114. Interlocutio et responsio de episcopo Zumensi.
115. Ubi dicitur a Catholicis, ut videantur præsentibus et absentibus: et jussio cognitoris ut fiat.
116. Interlocutio de præsentibus, et recitatio de invicem agnoscentibus.
117. Responsio Donatistarum de diocesis.
118. Et Catholicorum ad eandem rem.
119. Iterum Donatistarum inde.
120. Interlocutio, quod non pertineat ad actionem præsentem.
121. De episcopo ad Catholicam converso, et sequentium nominum recitatio.
122. Ubi Catholici inquirunt de Feliciano Mustitano.
123. Responsio Donatistarum inde.
124. Iterum Catholici inde.
125. Iterum Donatistæ inde.
126. Interlocutio ut cœptus ordo teneatur: et recitatur.
127. Responsio Catholicorum de Habetdeo diacono Primiani.
128. Interlocutio de ipso.
129. Responsio Donatistarum de episcopo Culruensi cum deesset.
130. De alio episcopo Donatistarum, de adulterio damnato.
131. Interlocutio, si fuit ibi Catholica: et respondent Donatistæ, *Non*.
132. De mutatis exceptoribus et custodibus datis.
133. Interlocutio iudicis, ut tabulæ a custodibus signarentur: et recitatio episcoporum.
134. De episcopo et Ecclesia Ceramussense.
135. Recitatio sequentium nominum.
136. Responsio Catholicorum de unitate Tagastensis Ecclesiæ.
137. Et responsio Donatistarum ad ea.
138. Recitatio subscriptionum actorum.
139. Objectiones Donatistarum et responsiones Catholicorum, cum actores Catholici recitarentur.
140. Objectio Donatistarum, quod iidem sint actores qui mandatores.
141. Interlocutio ad eam rem, et recitatio subscriptionum contra objectionem Donatistarum.
142. Interlocutio ad eam rem.
143. Interlocutio contra objecta Victoris episcopi Hipponensium Diarrhytorum.
144. Ubi consessum episcopis offeret iudex.
145. Ubi recusantes Donatistæ sessionem, iudicem laudant.
146. Interlocutio ut soli remanerent actores.
147. Ubi mandatum offerunt Donatistæ.
148. Interlocutio, ut recitetur. Et recitat officium.
149. Interlocutio, ut subscriptiones recitet officium.
150. Ubi Catholici petunt præsentiam Donatistarum.
151. Interlocutio de mandato et subscriptionibus Donatistarum.
- A** 233 152. Petito Catholicorum, ut singuli accederent etiam Donatistæ.
153. Interlocutio ad petitionem Catholicorum.
154. Prosecutio Catholicorum, ut professio pareret Donatistarum.
155. Interlocutio de ea re.
156. Et Catholici ad eam rem.
157. Recitatio nominum Donatistarum.
158. Responsio Catholicorum de Felice episcopo urbeo Donatistarum.
159. La Donatistæ de eodem nomine.
160. Iterum Catholici inde.
161. Interlocutio de transmarinis non sibi esse præceptum.
162. Item Catholici inde.
163. Responsio Donatistarum de transmarinis, et sequentium nominum recitatio.
164. Interlocutio, ut decem sufficerent ad subscribendum eadem.
165. Prosecutio Donatistarum ut singuli transirent etiam ipsorum, propter suam multitudinem commendandam.
166. Interlocutio quod non sit de numero mandatum.
167. Responsio Donatistarum unde supra.
168. Ubi Catholici agunt de numerositate episcoporum suorum vanum dicentes præjudicium Donatistarum.
169. Ubi dicunt Donatistæ: *Injuriam facis vane*.
170. Ubi Catholici prosecutionem quam Donatistæ interruperant peragunt, asserentes quod nunquam causæ agendæ defuerint.
171. Interlocutio, ut causa tractetur.
172. Prosecutio Catholicorum, ut multitudo exiret episcoporum.
173. Interlocutio, ut singuli transirent recitati.
174. Ubi Catholici quærun professionem Donatistarum.
175. Responsio Donatistarum de subscribentibus.
- B** 176. Interlocutio, ut singuli etiam Donatistæ recitentur.
177. De episcopo Vagense de quo dubitabatur.
178. Interrogatio cognitoris de ipso.
179. Responsio Donatistarum de ipso.
180. Interlocutio approbans quæsitâ; et sequitur recitatio nominum.
181. Suggestio Catholicorum, quod ii qui recitati fuerant, fundorum erant episcopi non civitatem.
182. Et responsio Donatistarum inde.
183. Ubi agitur de episcopo pro quo subscripsit presbyter cum ipse Carthaginem non venisset, quia cæcus erat.
184. Catholicorum responsio inde et Donatistarum.
185. Responsio Donatistarum ad ea.
186. Interlocutio inde.
187. Et Catholicorum inde responsio: et sequitur nominum recitatio.
- C** 188. De episcopo Catholico et rebaptizato, et nominum recitatione.
189. Ubi multa mala in Catholicos commemorantur, et ad hæc responsio Donatistarum.
190. Interlocutio, hoc sibi non esse mandatum.
191. Responsio Catholicorum contra negationem Donatistarum.
192. Ubi dicunt Donatistæ injuriam sibi fieri.
193. Interlocutio contra supradicta.
194. Inquisitio Catholicorum de absente pro quo alius subscripsit.
195. Responsio Donatistarum de eo.
196. Interlocutio inde.
197. Responsio Catholicorum unde supra, et sequitur recitatio nominum.
198. Responsio Donatistarum de episcopo rebaptizato. Sequitur nominum recitatio.
199. Responsio Donatistarum de episcopo rebaptizato et rebaptizante.

200. Ubi querit cognitor de absente Felice Sum-
mense propter laesitatem subscriptionis.

201. Responsio Donatistarum de rebaptizato et in
adulterio deprehenso, et recitatio nominum.

202. De presbytero Catholico interventore ubi epi-
scopum habere Donatistae, et nomen recitatio.

203. De diacono Catholico rebaptizato et facto epi-
scopo a Donatistis.

204. Ubi Catholici dicunt non esse Donatistarum
episcopum in eo loco unde esse dicebatur; qui reci-
tatus respondit, et ad hoc responsio Donatistarum,
et interlocutio cognitoris.

205. Ubi Donatistae mandatum suum volunt con-
stare.

206. Interlocutio ad supradicta, et recitatio nomi-
num.

207. Prosecutiones utrarumque partium et interlo-
cutiones de mortuo quem dixerunt Donatistae in
illorum delictis.

208. Interlocutio de eo quem dixerunt Catholici in
via ordinatum.

209. De subscriptionibus absentium, ubi haec eis
cognitor concedit, quamvis in mandato suo praesen-
tes praesentibus mandaverint.

210. Testatio Catholice rum quod non aequatur
(Catholicis) numerus Donatistarum, quamvis multas
preferrent subscriptiones absentium.

211. Inquisitio cognitoris de numero utrinque epi-
scoporum.

212. De supervenientibus episcopis Catholicis.

213. Inquisitio de numero Donatistarum, et re-
sponsio officii.

214. Inquisitio de numero episcoporum Catholico-
rum.

215. Mandatio supervenientium Catholicorum qui
non subscripserunt.

216. Interlocutio ut actores starent, et ceteri ex-
issent.

217. De his qui non venerant, vel de pleibus vi-
duis, quod ab utrisque suggestum est.

218. Interrogatio cognitoris, utrum hi remanse-
runt qui causam agent.

219. Interrogatio cognitoris de hora diei et res-
ponsio officii.

220. Interlocutio cognitoris de die pene jam con-
sumpto, et utrum ex communi consensu negotium
differatur. Ab utrisque placere, responsum est.

221. Ubi ab utrisque responsum est interjecto die
causam debere finire.

222. Interlocutio ut custodes darent exceptoribus
atque codicibus.

223. Ubi offerunt Catholici custodes, similiter et
Donatistae.

224. Interlocutio iudicis de conclusione gestorum.
Explentur Capitula gestorum primae Cognitionis.

INCIPIUNT CAPITULA SECUNDAE COGNITIONIS.

1. De adstante officio.

2. De ingressu partium.

3. De consensu oblato.

234 4. Ubi recusat a parte Donati consensus.

5. Interlocutio, quod status cognosceret.

6. Responsio Donatistarum inde.

7. Interlocutio inde.

8. Suggestio officii de notaria Donatistarum, ubi
petunt sibi edi Catholicorum mandatum.

9. Jussio ut recitetur.

10. Prosecutio Donatistarum contra id quod ab of-
ficio dicti sunt partis esse Donati.

11. Responsio Catholicorum ad ea.

12. Interlocutio ut notaria recitetur: et recitat of-
ficium.

13. Interlocutio de subscriptionibus gestorum.

14. Responsio Catholicorum de consensu ipso.

15. Interlocutio cognitoris de ipso placito.

16. Responsio Donatistarum recusantium supra
scripta.

17. Ubi dicunt Catholici illos non consentire
edicto.

18. Et respondent Donatistae de basilicis non red-
ditis.

19. Interrogatio cognitoris, si contenti essent fide
gestorum.

20. Ubi petunt Donatistae sibi edi gesta, et propter
hoc causam differri.

21. Responsio Catholicorum ad hoc.

22. Interlocutio ad hoc.

23. Iterata petitio Donatistarum de hoc.

24. Interlocutio ut officium recitet eorum con-
sensum.

25. Item, ubi gesta a se legenda postulant Dona-
tistae.

26. Responsio Catholicorum ad eam rem.

27. Interlocutio ut consensus partium legatur.

28. Ubi Donatistae dilationem petunt.

29. Responsio Catholicorum in qua multiloquium
accusant.

30. Ubi Donatistae multiloquium excusant.

31. Ad hoc responsio Catholicorum.

32. Recitatio gestorum de consensu partium.

33. Iterum ubi petunt Donatistae dilationem.

34. Interlocutio resistens petitioni dilationis.

35. Iterum Donatistae inde, quod sibi gesta edita
non sint.

36. Interlocutio contra haec.

37. Ubi excusant per exceptores Donatistae.

38. Interlocutio qua interrogantur exceptores de
descriptione gestorum, eorumque responsio.

39. Causatio Donatistarum, quod pars gestorum in
codicibus habeatur.

40. Prosecutio Catholicorum ne causa differatur.

41. Interlocutio, ut iterum consensus partium le-
gatur. Recusatio Donatistarum.

42. Interlocutio iterum inde.

43. Responsio inde Donatistarum.

44. Recitatio iterum de consensu partium.

C 45. Interlocutio non licere contra proprios venire
consensus; et ut notari Ecclesiae recitent si de fide
dubitant exceptorum.

46. Prosecutio Donatistarum, ubi sibi gesta primi-
tus edi volunt.

47. Interlocutio, ut ab Ecclesiasticis notariis, sicut
ab exceptoribus, consensus partium recitetur.

48. Prosecutio Donatistarum de dilatione acci-
pienda.

49. Interlocutio, quod priore iudicio id quod nunc
flagrant petere debuerunt.

50. Prosecutio Catholicorum qua demonstratur,
quo die ad collationem pars quaeque convenerit.

51. Interlocutio confirmans superius iudicatum.

52. Prosecutio Donatistarum, ubi nuper actum de
die refragantur.

53. Professio partium pro susceptis tabulis, pro-
pria signa cognoscunt.

54. Ubi dicunt Donatistae, sic solere testamenta
aperiri.

D 55. Interlocutio cohibens proprias professiones re-
prehendi.

56. Prosecutio Catholicorum, ubi permittunt ju-
dici, petentibus Donatistis, inducias prorogare.

57. Interlocutio querens ab exceptoribus ad quem
articulum sit data cognitio, licet ad dilationem
utriusque partis consensus accesserit.

58. Responsio Donatistarum, ubi dicunt cognitio-
nem non suo vitio prorogari.

59. Interlocutio cognitoris, ubi praecipit recitari
quod nuper exactum est: et recitatur.

60. Post recitationem interlocutio, qua clarescit in
praesentem diem consensu partium dilatum fuisse
iudicium.

61. Prosecutio Donatistarum, ubi agere velle di-
cunt, si exceptores habent gesta parata praesentibus.

62. Ubi Donatistæ promittunt se gestis subscrip- A
turos.

63. De dilatione exceptoribus data.

64. Responsio exceptorum de gestis edendis.

65. Interlocutio de die in diem signando.

66. Responsio de hac re.

67. Prosecutio Donatistarum, qua (l. pollicentur
certo) postulat certos ad iudicium se esse ven-
turos.

68. Indicatio cognitoris qua futuri examinis dies
perepta gestorum editione delinitur.

69. Prosecutio Catholicorum qua conditio ista pro-
ponitur, ut editis gestis de eorum susceptione et de
tempore caveatur a partibus.

70. Prosecutio Donatistarum, ubi id se facturos
esse promittunt.

71. Interlocutio iudicis, ubi etiam presentia gesta
una cum superioribus edere iubetur officium.

72. Prosecutio Catholicorum ubi edictum a iudice
flagrant proponendum, ut Donatistæ dilationem pet-
tisse noscantur.

73. Decisio cognitoris, ubi predictam gestorum
propositionem se facturum esse promittit.

Explicitiunt Capitula gestorum secundi conflictus.

INCIPIUNT CAPITULA TERTIE COGNITIONIS.

1. De adstante officio.

2. De ingressis episcopis.

3. Interlocutio de die examinis constituto, qui dies
etiam officii responsione signatur.

4. Recitatio cautionis, ubi Catholici gesta rece-
perunt.

5. Recitatio similis cautionis partis alterius.

6. Interlocutio, qua statuitur ut principalis causa
dicatur.

7. Prosecutio Catholicorum, ubi principale nego-
tium olim se agere velle testantur.

8. Ubi Donatistæ a Catholicis exigunt ut propo-
nant.

9. Ubi respondetur, propositionem ex mandato C
suo posse cognosci.

10. Prosecutio Catholicorum, qua prædicunt ne
morarum impedimenta nectantur.

11. Prosecutio, ut quod intenditur, proponatur.

235 12. Responsio Catholicorum, qua dicunt pro-
positionem Donatistarum ex ipsorum colligi posse
mandato.

13. Interlocutio, qua poseitur ut principalis causa
dicatur.

14. Prosecutio Catholicorum, qua provocant ut
Ecclesiæ principale negotium peragatur.

15. Prosecutio Donatistarum, discutiendas esse
personas.

16. Responsio Catholicorum, jam confirmatas esse
personas.

17. Interlocutio, quod prosecutionem Donatista-
rum Catholici non diligenter adverterint.

18. Responsio Catholicorum, qua dicunt utrum-
que recitandum esse mandatum.

19. Interlocutio qua Donatistarum prosecutio Ca-
tholicis asseritur.

20. Prosecutio Catholicorum, quid ab Imperatore
petierint, a se directa legatione, ex qua flagitant ut
jam causa dicatur.

21. Interlocutio ut recitetur Imperiale præcep-
tum.

22. Prosecutio Donatistarum de Catholicis nominis
quæstione et inde contentio.

23. Interlocutio de eadem re.

24. Recitatio Imperialis arbitrii.

25. Interruptio Donatistarum, qua interpretatur
Imperiale præceptum.

26. Catholicorum ad ista responsio.

27. Ubi Donatistæ a Catholicis se dicunt esse lau-
datos.

28. Catholicorum ad ista responsio.

29. Recitatio principalis iussionis superius inchoatæ.

30. Prosecutio Donatistarum de proprii ac paterni
nominis ratione.

31. Catholicorum ad ista responsio.

32. Professio Donatistarum, sibi Principem fuisse
Donatum.

33. Ubi a Catholicis ad condemnandum Donati
vocabulary provecatur.

34. Ubi id ipsum de Memura nomine a Donatistis
in Catholicos retorquetur.

35. Catholicorum ad ista responsio.

36. Interlocutio de lege recitata, et discutienda
totius erroris origina.

37. Ubi preces Catholicorum legi sibi postulant
Donatistæ.

38. Interlocutio de rescripto pragmatico.

39. Prosecutio Donatistarum de legatorum discuti-
endi persona.

40. Ubi Catholici contestantur multa agendo nihil
velle agere Donatistas.

B 41. Item Catholicorum prosecutio de his quæ su-
per legatorum persona Donatistæ fuerant prosecuti.

42. Interlocutio de superfluis amovendis et nego-
tios proponendo.

43. Prosecutio Donatistarum de Imperiali re-
scripto Catholicorumque mandato inter se pariter
conferendo.

44. Ubi asserunt Catholici, prosecutioni suæ Do-
natistas minime respondisse.

45. Interlocutio de lege qua datus est cognitor,
in qua parte sit superstitione constituta.

46. Ubi asserunt Donatistæ, moras potius per Ca-
tholico fieri.

47. Catholicorum ad ista contentio.

48. Interlocutio, quidnam petatur a partibus.

49. Prosecutio Donatistarum debere Catholicos
aut mandati sui aut Imperialis præcepti subire jac-
turam.

50. Responsio Catholicorum, quod mandatum
suum universa contineat.

C 51. Interlocutio qua exponitur a Donatistis forma
pragmatici, et Catholicorum professio probabilis ju-
dicatur.

52. Ubi dicunt Donatistæ Catholicos Imperatori
esse mentitos.

53. Ubi ad hæc Catholici ex ipsa lege respondent.

54. Ubi Donatistæ dicunt actionem non se dif-
ferre.

55. Prosecutio Catholicorum de ipso Imperiali re-
scripto, et de collatione sua, et de testimoniis scri-
pturarum quibus confirmatur Ecclesia.

56. Prosecutio Donatistarum unde superius, id
est, de legatorum suscipienda persona.

57. Responsio Catholicorum, quod ideo aliud quæ-
ritur ut causa fugiatur; et inde contentio.

58. Interlocutio discutiendas legatorum personas
non necessario postulari.

59. Prosecutio Catholicorum, quid ab Imperatore
petitum sit, quidve concessum.

D 60. Prosecutio Donatistarum de persona iterum
legatorum.

61. Catholicorum ad ista responsio.

62. Iterum Donatistarum contentio de legatorum
discutienda persona.

63. Contestatio Donatistarum, quod moras Catho-
lici innectant qui personas nolunt prodere legato-
rum.

64. Interlocutio, quod de his personis nihil quæri
voluit Imperator.

65. Iterum Donatistarum contentio de legatis.

66. Interlocutio, ut dicant Donatistæ, si ex præ-
sentibus Catholicis possunt eos agnoscere quos di-
cunt esse legatos: aut si absunt, præsentari oportere.

67. Prosecutio Donatistarum, ubi dicunt præsen-
tandos esse legatos.

68. Responsio Catholicorum, ubi dicunt jam se-
mel personam suam ab illis esse firmatam.

69. Iterum Donatistæ de legatorum discussione A contendunt.

70. Interlocutio, ut de persona legatorum contentione supposita, ad interna negotiū veniatur.

71. Iterum Donatistæ de legatorum persona contendunt.

72. Ubi exigunt Catholici Donatistas causam oportere propriæ separationis ostendere.

73. Iterum Donatistarum contentio de legatis.

74. Ubi Catholici respondent, nihil ab Imperatore præceptum de legatorum discutienda persona, sed de erroris initio disquirendo.

75. Prosecutio Donatistarum apud se esse potius Catholicam; et iterum de legatorum discussione contentio.

76. Prosecutio Catholicorum, qua sibi testimonios flagitant comprobari, quod apud se Donatistæ dixerunt esse Catholicam.

77. Interlocutio legatorum nomina superfluo flagitari, quibus omissis, jam ad propositionem negotii veniendum.

78. Iterum Donatistarum contentio de legatis.

79. Interlocutio similis precedenti.

80. Prosecutio Catholicorum, qua ad collationem se, sicut voluit Imperator, venisse testantur.

81. Interlocutio, legatorum discutiendas fuisse personas, ubi officium suum exercuit legatio est.

82. Ubi postulant Catholici ut a Donatistis causa separationis propriæ publicetur.

83. Iterum Donatistæ flagrant edicti sibi debere legatos.

236 84. Interlocutio ubi cognator dicit, a forma legis se deviare non posse et omnes a legatorum inquisitione cessare debere, sed causam esse dicendam.

85. Prosecutio Donatistarum de edendo eo, quod Catholici ab Imperatore petierint, et per quos petierint.

86. Interlocutio, quod præceptum non sit impirere, quodnam Catholici ab Imperatore petierint, sed confirmatis utraque personis, negotium debere proponi. C

87. Iterum Donatistarum inde contentio.

88. Catholicorum ad ista responsio, qua etiam contestatur proxima velle gesta facere Donatistas.

89. Prosecutio Donatistarum, ubi moras dicunt per Catholicos fieri, et ubi edicti sibi postulant quid ab Imperatore petierint; et ubi querunt utrum jure publico an divinis legibus velint acquirere Catholici.

90. Interlocutio collationem tantummodo ab Imperatore petisse Catholicos.

91. Interpellatio Donatistarum, qua se potius Catholicos dici oportere testantur.

92. Interlocutio eos Catholicos esse vocandos quos sic vocari voluit Imperator.

93. Prosecutio Donatistarum, Catholicum nomen eis esse servandum quem victoria declaraverit Christianum.

94. Interlocutio ad ista consentiens, et formam præcedentis præcepti observans.

95. Ubi Donatistæ sine præjudicio suo, hoc ipsum interfectum esse judicem volunt.

96. Interlocutio, ut jam causæ proponatur initium, si volunt ostendere Donatistæ adversarius nomen non convenire Catholicum.

97. Prosecutio Donatistarum ut Catholicæ, quia nolunt satisfacere judicatis, hoc saltem respondent, utrum nomen petitoris adsument.

98. Catholicorum ad ista responsio, et de Ecclesia ubique diffusa.

99. Prosecutio Donatistarum, nihil se habere cum Ecclesiis peregrinis; sed Catholicum nomen victori esse servandum; et profitori Catholicos oportere, utrum personam petitoris adsument.

100. Prosecutio Catholicorum, quomodo Afri Christiani communione habeant cum orbe terrarum.

101. Item prosecutio Catholicorum, ubi Ecclesiam iniquitatem ubi sponsus Ecclesiæ, ad est, Christus agnoscat; et Catholici nominis evidens expressio.

102. Prosecutio Donatistarum, ubi Catholicum nomen interpretari aliter moliantur, et conantur iterum ad transacta recurrere de nominibus legatorum.

103. Interlocutio judicis, ut omissis que transacta sunt, Catholici nominis promissa ratio demonstraretur.

104. Donatistarum contentio, ut proponere Catholici compellantur.

105. Item petitio Donatistarum, quod debeat judex pronuntiare de singulis.

106. Item ubi postulant Donatistæ, ut Catholici edicant, utrum petitorum, an respondentium sibi velint vindicare personam.

107. Interlocutio ista confirmans.

108. Ubi Catholici profitentur, ad hoc se ingressos esse judicium, ut objectis eorum criminationibusque respondeant.

109. Prosecutio Donatistarum, qua requirunt, a quibus fuerint ad judicium provocati.

110. Prosecutio Catholicorum, qui ideo se ad collationem convenisse asserunt Donatistarum, ut eorum objecta retellerent, et qui eosdem Donatistas audientem in comitatu petisse testantur.

111. Interlocutio ut Donatistæ que solent crimina Catholicis objicere, jam proponant.

112. Prosecutio Donatistarum, ut pronuntiet judex utrum recta sint que idem postulant Donatistæ.

113. Interlocutio qua et illos recte petisse, et a Catholicis recte responsum esse pronuntiat.

114. Prosecutio Donatistarum in qua conantur Catholicos facere petitores.

115. Interlocutio judicis, si Catholici aliquid objiciunt Donatistis.

116. Prosecutio Catholicorum, qui dicunt nihil se objicere, sed objecta velle diluere; illos autem sæpius objicisse et proprii tenore mandati et verbis episcopi Primiiani posse monstrari.

117. Interlocutio ut Donatistæ traditionis crimen, quod in mandatum suum contulerant adversus Catholicos, probantibus fulciant.

118. Postulatio Donatistarum, ut ante judex pronuntiet de persona, et sic eatur in causam.

119. Catholicorum ad ista contentio.

120. Interlocutio, cum esse petitorum qui crimen intendit.

121. Donatistarum petitio, ut Catholici doceant collationem ab utrisque partibus postulatam.

122. Catholicorum ad ista responsio.

123. Interruptio Donatistarum, per quam sibi Catholicum nomen assument; et de nominibus parentum utrumque contentio.

124. Ubi offerunt gesta Catholici in judicio habita Prefecturae, quibus comprobant quod promissum est.

125. Ubi ad transacta se referunt Donatistæ, ne gesta recitentur, et de persona pronuntiare desiderant.

126. Interlocutio, collationem solam petisse Catholicos, de hac tantummodo judicandum.

127. Ubi Donatistæ contendunt, ut judex de sua primam petitione pronuntiet.

128. Prosecutio Catholicorum, ut proferant Donatistæ si habent unde sua falsitas convincatur; et ubi gesta ingerunt Prefecturae.

129. Ubi ad transacta se conferunt Donatistæ, ne gesta apud Prefecturam habita recitentur.

130. Interlocutio, qua suppositis omnibus, recitari oportere eadem gesta pronuntiat.

131. Prosecutio Donatistarum de persona petitorum, et judicis pronuntiatione procedente.

132. Interlocutio, ubi omnibus que offerunt, recitandi verbum pollicetur.

153. Interruptio Donatistarum, ne gesta recitentur.
154. Interlocutio, personam petitoris hinc posse clarescere si gesta fuerint recitata.
155. Contestatio Donatistarum, ut pronuntiet cognitor de petitis.
156. Petitio Catholicorum, ut gesta recitentur.
157. Interlocutio, non debere ad pronuntiationem adigi cognitorem, cum ex altera parte probationis volumen offerretur.
158. Prosecutio Donatistarum, ubi ne gesta recitentur, aliud prosequuntur: et pronuntiare de parte a cognitore desiderant.
- 237** 159. Interlocutio, ut gesta eadem recitentur.
160. Ubi multis prosecutionibus recitari gesta non sinunt Donatistæ, et contra multas pronuntiationes iudicis configendo, personam fugiunt petitoris.
161. Ubi eadem gesta incipiunt recitari, et volentes interrompere Donatistæ, proconsularia vel vicariana offerunt gesta, per quæ sibi monstrant plurima objecisse Catholicos.
162. Contestatio Catholicorum de tumultuantibus Donatistis.
163. Petitio Donatistarum, ut secundum ordinem temporis, singularum partium volumina recitentur.
164. Catholicorum ad ista responsio.
165. Interlocutio, utrum priora sint gesta quæ legi desiderant Donatistæ.
166. Donatistarum ad interrogata responsio.
167. Interlocutio, ea quæ antiquiora sunt gesta primitus recitanda.
168. Ubi Catholici offerunt ea gesta quæ priora sunt omnibus.
169. Prosecutio Donatistarum, qua ne aliqua gesta recitarentur, Catholicos dicunt ad forensia remeasse, cum divinis legibus elegerint universa discingi.
170. Interlocutio ut ea gesta recitentur quæ antiquiora sunt.
171. Ubi Donatistæ se in causam mirantur induci.
172. Ubi Catholici respondent gestas per ordinem recitanda, sicut ipsi postulaverant, obtulisse.
173. Prosecutio Donatistarum, ubi aliud quam quod a Catholicis offertur, se petiisse respondent: et eos provocant, ut aut divinis tantum testimoniis, aut publico jure disceptent.
174. Interlocutio, ut gestorum dies inter se ab officio conferantur.
175. Prosecutio Catholicorum, quando debeat divinis legibus, quando publicis causa tractari.
176. Interlocutio qua Catholicorum prosecutio probabilis iudicatur.
177. Prosecutio Donatistarum in qua redeunt ad priora, ut mandatum sibi et legatio publice-tur.
178. Interlocutio adversus Donatistarum prosecutionem.
179. Prosecutio Donatistarum de mandato præsentibus defensoribus adtributo, et de alio mandato prioribus legatis imposito.
180. Catholicorum ad ista responsio, qua dicitur illo mandato quod legatis impositum est, aliena quoque negotia quæ ab istis inquiri non debeant, contineri.
181. Prosecutio Donatistarum, qua hoc ipsum criminantur quod Catholici dixerunt, illud legatorum mandatum non esse prodendum.
182. Catholicorum ad ista responsio, quæ sensum præcedentis prosecutionis exponit.
183. Prosecutio Donatistarum similis præcedenti.
184. Interlocutio, mandatum Catholicorum non debere disquiri: sed Donatistas potius oportere profiteri, utrum crimina velint traditionis ostendi, an fidei causam Ecclesiæque tractari.
165. Donatistarum prosecutio, quod eis persona petitoris insolenter imponitur.
166. Interlocutio quod petitor gestorum poterit recitatione monstrari: et Donatistæ respondent ordinem in eorum recitatione servandum.
167. Interlocutio ubi tempora gestorum Proconsularium sive Præfecturæ inter se conferre jubetur officium.
168. Ubi gesta illis antiquiora a Catholicis offeruntur.
169. Ubi cognitor jubet volentibus legere Donatistis ab officio petitis quæ legenda sunt recitari.
170. Ubi Catholici ea quæ ipsi offerunt gesta antiquiora esse respondent.
171. Ubi cognitor percontatur officium quæ priora sint gesta.
172. Ubi respondet officium antiquiora esse gesta quæ obtulerunt de codice Donatistæ.
173. Ubi respondent Catholici se antiquiora proferre.
- B** 174. Ubi cognitor jubet Donatistarum gesta quasi antiquiora recitari: et ab officio recitatur datos a Catholicis libellus proconsul Septimiano.
175. Ubi Donatistæ petitores volunt esse Catholicos.
176. Prosecutio Catholicorum, ubi petunt antiquiora potius recitari, quæ apud Acolunum proconsulem gesta sunt, agentibus Donatistis.
177. Interlocutio quæ jubet probare Catholicos schismatis crimen quod objeunt Donatistis.
178. Catholicorum ad ista responsio.
179. Interlocutio quæ jubet universa per ordinem recitari.
180. Contententibus de nomine petitoris, interloquitur iudex petitorem melius posse clarescere cum omnia fuerint recitata.
181. Prosecutio Donatistarum, ut eligant Catholicum utrum publicis agere velint legibus, an divinis.
- C** 182. Ad hæc interlocutio cognitoris, ut gesta per ordinem recitentur, quo possit petitor agnoscere.
183. Ubi Donatistæ ne gesta apud Anulinum Proconsulem habita recitentur, præscriptionem de lapsu temporis moliantur inducere.
184. Ubi ista contententibus Donatistis, interloquitur iudex præscriptionem de lapsu temporis submovendam, cum ad hunc diem partes examen communi voluntate distulerint.
185. Ubi Donatistæ dicunt, ideo se præscriptionem temporis intulisse, quoniam Catholici forensi more chartis oblatis agere voluerunt.
186. Interlocutio, ut respondeant Catholici obiectis.
187. Catholicorum ad ista responsio, qua profitentur secundum Scripturas se acturos esse divinas, si a criminibus personarum et a legendis chartulis recedatur.
- D** 188. Prosecutio Donatistarum qua dicunt nihil certum de duobus elegisse Catholicos: nec se esse petitores, qui ad iudicium venerint provocati, sed ipsos potius debere proponere.
189. Ubi dicunt Catholici eum non adsistere loco petitoris cui crimen objeitur.
190. Interlocutio approbans supradicta.
191. Ubi dicunt Donatistæ, de oblata conditione forensis divinique tractatus nihil a Catholicis esse responsum.
192. Catholicorum ad ista responsio.
193. Ubi dicunt Donatistæ, quod sensim inducantur in causam: et hoc sibi a patribus esse mandatum ut nomine respondentis adsistant.
194. Interlocutio ubi dicitur ad unam propositionem Donatistarum ipsum iudicem, ad aliam vero respondisse Catholicos.
195. Ubi dicunt Donatistæ iudicem absentium, non præsentium partes debere defendere.

196. Interlocutio qua se hoc quod voluerant bona teste pronuntiasse respondent.
197. Presertim Catholicorum qui se etiam elegisse **238** respondent quo jure disceptant, et nihil pro se qui se jubent, sed pro partibus suis.
198. Prosecutio Donatarum, non fuisse in sua potestate quod ad adhiberi conveniret.
199. Ubi Catholicus interrogat Donatistas, utrum a personarum erratione discedant.
200. Prosecutio Donatarum, qui dicunt, huc interrogatum Catholicorum se respondere non posse, sed eos loco debere assistere petitoris.
201. Prosecutio Catholicorum per quam se propositis Donatarum conditionibus respondisse testantur.
202. Interlocutio appropinquans respondisse Catholicos, dicens antiqua gesta recitari, et petitor possit ostendi.
203. Prosecutio, qui Donatistae negantes unum certum elegisse Catholicos, ad praerogativam de lapsu temporis revertuntur.
204. Catholicorum responsio, non occurrisse ad ultimum Donatistas qui postea mandaverunt.
205. Donatarum teste contentio.
206. Prosecutio Catholicorum de professione episcopi Primiani, et ubi legendam offerunt per quod comprobant Donatistas transire a repetere.
207. Responsio Donatarum cur redeant ad peracta.
208. Prosecutio Catholicorum notatorie agere Donatistas, et gesta esse recitari quae detegunt petitorem.
209. Ubi ne legantur gesta, volunt praesidere Donatistae.
210. Interlocutio, Donatistas contra suos velle venire consensus, et gesta esse recitanda.
211. Defensio Donatarum cur nunc Catholicis proprium servare consensus.
212. Interlocutio, ut gesta recitentur, ea servare modum Donatistis, qui possunt ratione competere.
213. Ubi dicunt Donatistae consensus proprios servare debere Catholicos, qui se divinis legibus acturos esse promiserunt.
214. Catholicorum ad ista responsio, non Caecilium, sed Ecclesiam causam promississe se divinis legibus peracturos.
215. Interlocutio, ut gesta recitentur quibus petitor possit ostendi.
216. Ubi, facto titulo relationis, quaerunt Donatistae, cur titulus factus est: et cognitor jubet ut actus non erit titulus inseratur.
217. Ubi exceptore recitante, Donatistae quaerunt unde prolata sint.
218. Ubi Catholicus dicunt, recitatis gestis debere a se exigi lectionis ipsius firmitatem.
219. Interlocutio ante lectionem praecipiens responderi unde gesta prolata sint.
220. Ubi Catholicus respondent, ex Archivo Proconsulis huc esse prolata: et recitantur ex ordine.
221. Ubi interrupta recitatione gestorum, interrogat Donatistae, utrum Caecilium sit filius is qui nunc agit.
222. Catholicorum ad ista responsio, scriptum esse, ne Christianus pactum sibi dicat in terra: nec in Caeciliana sciam se potere si innocens fuit, nec si nocens ab his, Ecclesiam deserendam.
223. Ubi interrogante cogitare omnia debere recitari, Donatistae postulant ut prosequi jubantur.
224. Ubi Catholicus dicunt, ex recitatione gestorum petitoris inveniri posse personam.
225. Prosecutio Donatarum, ubi dicunt non esse discutendam Caeciliani personam, si et reus manifestissimus deprehensus, non potest omissa Catholicis.
226. Catholicorum responsio, ideo se Caecilium in modum inesse personam, quoniam ipsa Catholica Ecclesia semper objecta est, de qua si nunc vocem Donatistae, nihil esse jam causae cur separatim recitari.
227. Ubi interrogant Donatistae utrum qui agunt Caeciliani sint filii.
228. Catholicorum ad ista responsio.
229. Iterum interrogatio Donatarum super eadem re.
230. Catholicorum responsio, non patrem aut matrem Caecilianum sibi fuisse, sed fratrem: ibi etiam proceditur taliter sua Christum esse primum patrem.
231. Iterum Donatistae, utrum pater fuerit Caecilianus, interrogant.
232. Catholicorum ad ista responsio, et inde contentio.
233. Interlocutio qua designat ad interrogata respondisse Catholicos.
234. Ubi jurantes obponunt judici Donatistae quod satis detendat ipse Catholicos.
235. Prosecutio Catholicorum continens de patris ac fratris nomine repetita: ubi etiam dicitur Caecilium causam ad Ecclesiam nomine pertinere, sed tanquam frater nascens detendendus sit.
236. Prosecutio Donatarum Caecilianum Catholicis radicem fuisse vel caput, et necesse esse, ut si Caecilianus nocens fuerit, etiam propter quem ejusdem qui in capite fuit reatus imbecit.
237. Ubi Catholicus respondent caput sibi esse Christum.
238. Ubi Petilianus interruptit, et quaerit, quis ordinaverit Augustinum.
239. Item quaesita a Donatistis immissa, de Apостоfo in quo dicitur est, *Ego vos generavi per Evangelium*.
240. Catholicorum contestatio de tumultu partis adversae.
241. Interlocutio qua jubet respondere Catholicos ad propositam de Apostofo quaestionem.
242. Catholicorum ad quaesita responsio, cum testimonio Scripturarum, unum patrem esse ad salutem Deum, dici autem alios honoris gratia, non salutis.
243. Ubi interrogant Donatistae, quis vocatur qui ordinaverit Augustinum.
244. Prosecutio Catholicorum, ad causam minime pertinere, ut ordinator ipsius inquiratur.
245. Ubi experimentibus Donatistae de Augustini ordinatore, se quaerere a Catholicis respondetur, non se defendendam Augustini causam, qualiscumque sit suscepisse.
246. Interlocutio qua jubetur ut Augustinus de ordinatore suo ad quaesita respondeat.
247. Ubi Augustinus causa Ecclesiae in tuto primitus constituta, de suo evadente ordinatore respondet, et ad obijcenda quaecumque petarint, provocat Donatistas.
248. Interlocutio qua Donatistas praecipit respondere quid competat quod interrogant: licet non differat causam quaesita personarum.
249. Prosecutio Donatarum qua dicunt vitis incedendum Ecclesiam maculati: et volumine offerunt cum divinis testimoniis recitentem: contra ea que in recitatio a Catholicis in prima cognitione mandato posita compererunt.
250. Interlocutio ubi dicit tunc demum quod a Donatistis **239** offertur posse recitari, si velat a publicorum discussione chartarum discedere cogiterem.
251. Ubi petunt Donatistae quod offerunt interim recitari et ab officio recitari.
252. Interlocutio qua dicit scripturam Clavi non delinse ab his partibus contra: a cuius mandato simul effertur legonum curae inurietur.
253. Ubi asserunt Donatistae legibus testimoniis velle se a Catholicis prolata in mandato suo legere

testimonia refutare, et rogant ut sua audiatur Epi- A
stola

254. Interlocutio quæ concedit ut recitetur quod secundum jus publicum non recte conceptum est : et hoc ipsum quod indulget, enumerat, ne jus a iudice videatur omissum.

255. Exceptore recitante, dicent Donatistæ sensus epistolæ non bene distingui.

256. Ubi Catholici concedunt ipsos legere Donatistas, cum ipsi Catholicis, ut legerent, in superioribus denegarent.

257. Interlocutio quæ dicit nihil interesse quis legat.

258. Ubi a Donatistarum Episcopo recitatur Epistola quam miserunt ad iudicem Donatistæ, quæ testimoniis referta legalibus illa omnia testimonia quasi contrariis nitatur excludere, quæ in mandato suo Catholici posuerunt.]

259. Interlocutio quæ omni Epistolæ recitata, præbitam a Catholicis pronuntiat esse patientiam : et adversus textum ejus jubet respondere Catholicos. B

260. Prosecutio Donatistarum qua petunt, ut testimonia sua testimoniis revincantur.

261. Ubi a Catholicis adversus Donatistarum epistolam respondetur.

262. Ubi volunt interrumpere Donatistæ negantes aream in scripturis esse nominatam.

263. Item ubi asserunt Donatistæ, de occultis non evidentibus reis Evangelium præcepisse, ut eorum permixtio toleretur.

264. Ubi Catholici postulant ut sibi patientia non negetur, quam ipsi recitatæ Donatistarum epistolæ præbuerunt.

265. Prosecutio Catholicorum, ubi inter cætera de superioribus repetita, et illud infertur, mundi nomine Ecclesiam contineri.

266. Donatistarum contra ista contentio, mundi nomine Ecclesiam non teneri.

267. Ubi Catholici postulant ut admoneantur Donatistæ præstare patientiam, quorum epistolæ illico respondetur, nullo dilationis spatio postulato quomodo ipsi petierunt Catholicorum vellent respondere mandato. C

268. Ubi Donatistæ respondent, ipsum sibi obstrepere qui longa prosequitur.

269. Ubi Catholici postulant, ut si volunt de singulis habere conflictum, removeatur epistola, aut patientiam præbeant, aut respondeatur epistolæ.

270. Ubi dicunt Donatistæ, ideo se non posse præstare patientiam, quod aliter volunt legem interpretari Catholici.

271. Interlocutio quæ patientiam dicit esse præbendam, quoniam totius epistolæ tenor a Catholicis patienter auditus est.

272. Prosecutio Catholicorum qua ideo scribi universa testantur, ut si quid in oblivionem venerit, de tabulis repetatur : et ubi dicunt, et in malo et in bono, mundum scripturarum testimoniis nominatum. D

273. Interlocutio quæ scriptum esse præcipit, perstrepere Donatistas.

274. Ubi asserunt Donatistæ, interpretari Ecclesiam non posse per mundum, cum mundum agrum esse non Ecclesiam ipse Christus expresserit.

275. Interlocutio interrogans Donatistas, quis ille sit mundus, qui salvandus est dictus.

276. Donatistarum ad ista responsio, mundum illum hominem dici.

277. Interlocutio, quæ requirit, utrum ex iisdem hominibus constet Ecclesia.

278. Donatistarum ad ista contentio.

279. Ubi exceptores et notarii suggerunt, impletis codicibus se debere discedere, et alios subrogari.

280. Interlocutio id fieri oportere præcipiens.

281. Prosecutio Catholicorum qua prolatæ a Donatistis epistolæ plena adsertione respondent.

HUC USQUE GESTA.

RELIQUA DESUNT.

282. Prosecutio Donatistarum adversus prosecutionem Catholicorum quam contra Episcopalam retulerunt.

283. Prosecutio Catholicorum, qua ostendunt malos in Ecclesia seminatos, quod Donatistæ fieri posse negaverunt, qua defendunt quod se dixisse de duabus Ecclesiis dixerunt Donatistæ.

284. Interlocutio quæ præcipit ut ex codice recitetur, utrum duas Ecclesias dixissent, Catholici prosequentes.

285. Ubi interpretari volunt Donatistæ, de duabus Ecclesiis sensisse Catholicos, quoniam duas eos Ecclesias dixisse non constitit.

286. Prosecutio Catholicorum qua defendunt, quid dixerint de Ecclesia præsentis temporis et futuri.

287. Prosecutio Donatistarum ubi dicunt etiam mortalem Ecclesiam dixisse Catholicos, cum Ecclesie immortalitas sit promissa.

288. Prosecutio Catholicorum ubi asserunt supradictis assertioibus suis, eam Ecclesiam immortalem esse promissam, quæ nunc ex justis mortalibus constat in terra.

289. Interlocutio quæ dicit de peracta questione in sententia se dicturum esse quod sentiat, et jubet, ut causa pandatur erroris.

290. Prosecutio Donatistarum quæ petit ut de singulis articulis cognitio decursa pronuntiet : et ubi dicunt testimoniis legalibus suis non esse responsum.

291. Catholicorum ad hæc secundum superiora responsio.

292. Interlocutio iudicis qua dicitur, legibus prohiberi, ne sententia pro parte negotii proferatur.

293. Donatistarum ad ista contentio, quæ etiam Catholicis facit injuriam, dum illos falsos jactitat sacerdotes.

294. Contestatio Catholicorum, ubi se ab injuria dissimulare respondent.

295. Prosecutio Donatistarum, quæ dicit iudici, si Christus non es, cur de sacerdotibus iudicas? et quæ asserit hoc iudicium Christo esse servandum : et a Catholicis quærit, utrum eis præceperit Christus hominem iudicem postulare.

296. Catholicorum ad ista responsio, quod primi Donatistæ 240 in Episcopali causa humana iudicia flagitarunt, et quod persecutionem non patiantur ipsi, sed faciant.

297. Ubi dicunt Donatistæ quod circumcelliones faciunt ad sacerdotes minime pertinere.

298. Prosecutio Catholicorum, quod Donatistæ oculos eruendo, diabolum superaverunt.

299. Ubi dicunt Donatistæ, diabolum a Catholicis esse defensum.

300. Prosecutio Catholicorum, Maximianistas Donatistas esse meliores, a quibus persecutionem passi sunt, si tolerata persecutio efficit meliores.

301. Prosecutio Donatistarum, ubi dicitur diabolus rem fecisse pejorem, quod Job oculos spectatores vulnerum non ademit.

302. Prosecutio Catholicorum, ubi consolarium fecisse Donatistas, et dominicos codices combussisse dicuntur.

303. Prosecutio Donatistarum, Ecclesias suas cruentis adhuc plenas esse corporibus.

304. Interlocutio quærens, an ipsa fuerit causa dissidii.

305. Donatistarum ad ista responsio.

306. Ubi a Catholicis dicitur hoc posse Maximianistas objicere Donatistis.

307. Interlocutio similis præcedenti.

308. Ubi Catholici provocant Donatistas ut causam veteris dissidii fateantur.

309. Ubi dicunt Donatistæ traditores. Id est, mœ

lam arborem ex factis suis, id est, ex fructibus posse A cognosci.

510. Catholicorum ad ista responsio.

511. Interlocutio querens, quando mala arbor exstiterit.

512. Prosecutio Donatistarum, non sibi ad omnia esse responsam et ad singula.

513. Judicium debere ferre sententiam et a primi hominis culpa hereditarium in omnes transisse delictum.

514. Interlocutio, de omnibus simul ferendam esse sententiam, ne motus iudicis ante finem negotii publicetur.

515. Prosecutio Catholicorum postulans, ut chartae quae recitari ceperant, perlegantur.

516. Interlocutio eas precipiens recitari, et (recitatio) relationis ad Constantinum Imperatorem ab Anuliano Proconsule destinate, qua Majorinus obstructis Caeciliano chartis, criminum ejus Proconsulis ad principem dirigendas tradidisse, signatur.

517. Ubi post recitationem servari sibi quod contra competit, postulans Donatistae.

518. Item recitatio relationis alterius ab eodem Proconsule ad eundem principem destinate, qua signatur ab eodem Proconsule Caecilianum cum decem clericis suis et totidem adversariis ejus ad urbem pergere se fecisse, sicut praeceperat Imperator.

519. Item recitatio episcopi Constantini ad Miltiadem Romanum Episcopum missa, qua et ceteris sacerdotibus inter Caecilianum et adversarios ejus (recitatio) delegatur.

520. Prosecutio Catholicorum intimans quae lecta sunt concilio, et postulans ut Miltiadis in Caecilian causa possumus recitetur.

521. Recitatio iudicii Miltiadis.

522. Ubi Donatistae volunt aliquid contra Miltiadis iudicium recitari.

523. Ubi a Catholicis dicitur, non omne Miltiadis iudicium esse perfectum, quantum tribus tunc actum est, et tria sunt gesta.

524. Interlocutio ubi contra recitata valentibus prosequi Donatistae dicitur, ut patienter primitus omnia per ordinem recitari.

525. Ubi contendunt contra recitata prosequi Donatistae.

526. Ubi a Catholicis dicitur adhuc superesse quod debeat recitari, siquidem non sit lecta sententia Miltiadis.

527. Prosecutio Donatistarum qua se dicunt ideo de exiliis ad iudicium remeasse, quia eis cogenter juraverat per actum.

528. Responsio Catholicorum non fuisse in exilium Donatistas.

529. Prosecutio Donatistarum de petitoris persona, quae peracta sunt repetens, et dicens Caecilianum purgationem non debuisse recitari, qui adhuc ab ipsis non fuerat accusatus.

530. Interlocutio, debere chartas quas Donatistae offerunt recitari, ut omnibus recitatis petitoris persona valeat prehendi.

531. Ubi contendunt Catholicos recitationem chartarum suarum interrumpi penitus non debere, sed omnia per ordinem esse recitanda.

532. Ubi Donatistae respondent, recitationem de Caeciliano catholicos non potuisse competere.

533. Interlocutio ubi contendentibus de continuanda recitatione Catholicis, jubet cognitor illa potius recitari quae offerunt Donatistae.

534. Prosecutio Donatistarum iustitiam referens cause, quid Mensurium Carthaginiensis Ecclesiae episcopus unitatis tempore persecutio effecerit, unde exstiterit causa dissidii.

535. Interlocutio probationem exigens si Mensurium crimen traditionis unguatur.

536. Prosecutio Catholicorum qua salva Ecclesiae causa, traditionem in Mensurium probari desiderant.

537. Ubi a Donatistis familiaris epistola recitatur

a Mensurio ad Secundum Episcopum destinata, qua quid circa se actum sit tempore persecutionis iustitiam.

538. Prosecutio Catholicorum, qua volunt esse testatum, familiares epistolas recitari quarum fides habeatur incerta.

539. Item quo familiaris epistola recitatur Secundum ad Mensurium rescriptis.

540. Ubi Catholicos postulans exprimi, qui fuerit hic Secundus.

541. Ubi qui Secundus fuerit exprimunt Donatistae.

542. Recitatio supradicti rescripti, qua vicissim quid circa se in Numida gestum sit eo tempore Mensurium Secundus insinuat.

543. Interlocutio precipiens ut recitatis epistolis suis, patienter audiant Donatistae quae legi a Catholicis ceperant.

544. Prosecutio Donatistarum quae superesse sibi dicit quod de Caeciliano legendum est.

545. Interlocutio etiam de Caeciliano, quod superest precipiens recitari.

546. Prosecutio Catholicorum quae patienter se habere asserit ut legatur.

547. Ubi offerunt Donatistae conditum a patribus suis de Caeciliano damnatione decretum, et hoc jubente iudice recitatur.

548. Recitatione conclusa interlocuitur iudex, ut si quid est adhuc quod de Caeciliano recitari debeat intromittatur.

549. Prosecutio Donatistarum, de ceteris quoque personis se habere documenta promittens.

241 550. Interlocutio ut quae a Catholicis oblata fuerant perlegantur.

551. Prosecutio Catholicorum testatum faciens et adversum Mensurium nihil publicis actum esse iudicis, et Caecilianum absentem ab his esse damnatum in concilio sine consule et die, qui sibi invicem confessi traditionis crimina in anno inveniantur ignovisse concilio.

552. Interlocutio hoc ipsum exigens recitari.

553. Ubi principio Concilii recitatio, interrumpunt Donatistae, negantes consulem et diem ecclesiasticis adjici solere decretis.

554. Catholicorum ad ista responsio.

555. Interlocutio similis praecedenti.

556. Ubi exigunt Catholicos oportere disquiri, utrum Donatus, cuius modo vocabulum recitatum est, inter Caecilianum fuerit damnatus.

557. Interlocutio querens ista disquiri, et ita nomina singulorum.

558. Ubi Donatistae testantur se praebuisse patientiam, vicem petentes, cum ceperint respondere.

559. Interlocutio secundum voluntatem Donatistarum exigens de Catholicis patientiae professionem.

560. Ubi de praebenda patientia Catholicos profitentur.

561. Ubi lecta codicis parte totum legi flagitant Donatistae.

562. Catholicorum ad ista responsio.

563. Prosecutio Catholicorum ideo asserens se legisse quae lecta sunt, ut Caecilianus possit valere purgatio.

564. Interlocutio adversus illa quae a Catholicis recitata sunt, Donatistas admonens respondere, ut charta quae interrupta sunt recitentur.

565. Prosecutio Donatistarum asserens quod decretum sine Consulis adscriptione protulerint ex consuetudine se fecisse majorum.

566. Interlocutio quae dicit, ex hoc ne Catholicos fecisse aliquam questionem.

567. Prosecutio Catholicorum ideo haec agere Donatistas ut tempora contrahantur.

568. Ubi Donatistae dicunt, si de sententia ducta non dubitat, Caecilianus iure damnatus est.

569. Prosecutio Catholicorum asserens posse monstrari quod de Caeciliano sit gestum, si quae interrupta fuerint, recitentur.

B

C

D

370. Ubi exigit a Catholicis Donatistæ, utrum illud verum esse Concilium, quo Cæcilianus damnatus est, lateatur.
371. Catholicorum responsio, et si verum sit illud Concilium, Cæciliano absenti præjudicare non posse: quomodo Maximiani tunc concilium damnatum Primitivum præjudicium non attulit Primitivo.
372. Donatistarum prosecutio, nec causam causæ, nec personam præjudicare personæ.
373. Interlocutio de Cæciliano qui a septuaginta damnatus est, respondere Catholicos oportere.
374. Prosecutio Catholicorum, inde se mentionem de Primitivi damnatione fecisse, quia evangelica regula est, adversarios de suis operibus arguendos.
375. Prosecutio Donatistarum a primordio repens, quid Cæcilianus admiserit, et promittens ex Optati episcopi Catholici scriptis posse monstrari Cæcilianum fuisse confessum quia a traditoribus fuerit ordinatus.
376. Prosecutio Catholicorum ut quæ interrupta fuerant recitentur, et ubi dicunt, ipsos illius temporis Donatistas de suo judicasse Concilio, qui Cæcilianum quem damnaverant accusare apud Constantinum Principem voluerunt.
377. Interlocutio qua respiratur, utrum post hoc Concilium accusationis Cæciliani ad principem Donatistæ transmiserint.
378. Ubi querunt Donatistæ utrum Cæcilianus ab illo episcoporum judicio appellaverit.
379. Catholicorum prosecutio qua destruitur Donatistarum utroque modo Concilium, sive ante factum est quam ad Imperatorem Cæciliani epamina mitterentur, sive postea congregatum est.
380. Interlocutio quæ a Donatistis exigit responderi utrum ante accusationem Cæciliani, an postea illud fuerit celebratum.
381. Donatistarum ad ista responsio.
382. Catholicorum prosecutio, quæ postulant ea quæ acta sunt postea recitari, ut Cæcilianus absolutus, et accusatores ejus doceantur fuisse damnati.
383. Prosecutio Donatistarum, quæ volunt lectione monstrare consuetudinis esse majorum quod Ecclesiastico judicio consul non sit adscriptus.
384. Ubi Catholici dicunt ad causam non pertinere quod volunt legere Donatistæ.
385. Interlocutio quæ Catholicos percontatur, utrum illud decretum, quod sine consule est, falsum esse non existiment.
386. Catholicorum ad ista responsio.
387. Interlocutio jubens ut quæ interrupta primitus fuerant, recitentur.
388. Ubi Donatistæ illud Concilium quo Cæciliani damnatores invicem sua crimina donaverunt, ideo arguunt falsitatis, quia huic contra Ecclesiasticum et Apostolicum morem, consul adjectus est.
389. Prosecutio Catholicorum postulans ut superfluis amputatis, ea gesta recitentur quibus absolutus Cæcilianus possit ostendi.
390. Ubi contendunt Donatistæ ecclesiasticis Conciliis adscribi consulem non solere, et hoc flagitant ex scriptis dominicis approbare.
391. Ubi postulant Catholici purgationis Cæciliani gesta debere recitari.
392. Prosecutio Donatistarum Catholicos cogens decreti illius subire jacturam, quod adversus damnatores Cæciliani recitaverunt.
393. Interlocutio ubi dicit, ex duobus decretis illud potius posse nutare, cui nomen Consulis deest: et præcipiens, ut quæ interrupta fuerant, perlegantur.
394. Prosecutio Catholicorum asserens nec illius se decreti causationem aliquam facere, nec tamen alterius decreti se pati debere jacturam.
395. Donatistarum ad ista responsio.
396. Interlocutio, ex majore diligentia Consulis adjecti, fidem non perire decreto.
397. Donatistarum ad ista contentio.
398. Prosecutio Catholicorum, Cæciliani purgationem debere in judicio recitari.
399. Ubi Donatistæ dicunt, non valere Catholicos salvare quod objectum est.
400. Catholicorum ad ista responsio, cur in Apostolicis Conciliis non sit illic adjectus et consul: et quod in prophetiis libris inveniantur singula tempora suis significationibus fuisse testata.
401. Interlocutio præcipiens gesta quæ interrupta fuerant recitari.
- 242** 402. Interlocutio qua potentibus Donatistis ut pœnet, dicit judicari de negotii parte non posse.
403. Recitatio judicii Miltiadis et aliorum similiter sacerdotum, quæ Cæcilianus ostenditur abjectus.
404. Prosecutio Donatistarum ubi separatim superiora contendunt, ut Catholicos e gal decreti, quod adversus Cæcilianum damnatores protulerunt, subire jacturam.
405. Interlocutio quæ a Donatistis exigit, utrum habeant aliquid proferendum contra recitatum judicium Miltiadis.
406. Item interlocutio quæ Donatistas aliud agentes admonet, ut ad quæ sita respondeant.
407. Catholicorum responsio contra illud quod a Donatistis decreti a se prolati jacturam facere compellantur.
408. Ubi Donatistæ contendunt, illud decretum adversus damnatores Cæciliani a Catholicis recitatum ideo nulla veritate fulcari, quia persecutionis tempore non possit Concilium congregari.
409. Catholicorum similis ad ista responsio, persecutionis tempore fieri potuisse Concilium: et hoc legalibus testimoniis edocetur.
410. Prosecutio Donatistarum similis præcedenti.
411. Catholicorum ad ista responsio, potuisse Concilium persecutionis tempore celebrari, si illo tempore, quamvis lurtum, tamen etiam populus potuit congregari.
- C** 412. Prosecutio Donatistarum, nunquam persecutionem passos esse Catholicos, qui quanta vis sit persecutionis ignorant.
413. Catholicorum ad ista responsio, quæ interrogat Donatistas utrum negent collectas Christianorum persecutionis fieri solere temporibus.
414. Interlocutio quæ debet a Catholicis hoc probandum, utrum noverint persecutionis tempore Concilium celebratum.
415. Catholicorum responsio, Apostolos inter persecutiones Judæorum primum lexisse Concilium.
416. Donatistarum ad ista contentio.
417. Interlocutio a Catholicis exigens hoc doceri.
418. Ubi Catholici de Actibus Apostolorum recitant lectionem qua probare velint quod ab ipsis Concilium requisitum est.
419. Interlocutio quæ designat recitatum a Catholicis lectionem quod quæsitum est non probasse.
420. Prosecutio Catholicorum asserens persecutionis tempore ab Episcopis colligi potuisse Concilium, siquidem tunc etiam plebes congregatæ reperiantur, unde martyres facti sunt.
421. Interlocutio id exigens comprobari, et ubi exceptores alii subrogantur.
422. Prosecutio Catholicorum quæ interrogari desiderat Donatistas, utrum nulla habeant Martyrum gesta persecutionis tempore in collectis se fuisse latentium.
423. Interlocutio ad interrogata respondere commonens Donatistas.
424. Donatistarum ad quæ sita responsio, qua dicunt, nullam domum episcoporum capere potuisse Concilium.
425. Ubi respondent Catholici, duodecim episcopis qui in Concilio tunc fuerunt, domum sufficere potuisse.
426. Interlocutio quæ requirit quantus in illo Concilio numerus Episcoporum fuerit.

427. Catholicorum proscutia similis praecedenti.
428. Interlocutio Catholicorum dicta confirmans.
429. Ubi Catholici interrogant Donatistas, utrum a tempore persecutionis negent fieri solere collectas.
430. Donatistarum proscutio quae dicit hoc decretum quod a duodecim Episcopis acium Carthagini profulerant, vel hinc falsum esse, quod illis non est temporibus factum, vel quod Imperatore in propinquitate regni has posse nemo ille auderet congregare Concilium.
431. Ubi Catholici dicunt, parvum Episcoporum numerum facile tunc colligi potuisse.
432. Donatistarum ad ista responsio.
433. Ubi Catholici contestantur non permittere suos exire quos ad gesta miserant perferenda de Martyribus in collecta se fuisse latentes.
434. Ubi utro gesta Martyrum Donatistae offerant recitanda.
435. Interlocutio praecipiens eundem recitari.
436. Ubi recitatio de gestis consule et die flagitant Donatistae, ut etiam decreti consul et dies cum eorumdem gestorum consule vel die conferantur.
437. Interlocutio quae inter decreti gestorumque tempora quantum interstiti, inquirat.
438. Ubi autem de intervallo temporis pronuntiantes Catholici, quantum interstiti scriba respondeat (1).
439. Ubi id de quo temporis intervallo aliter a Catholicis renuntiatum fuerat, tunc de tabulis prohibent Donatistae.
440. Ubi hoc ipsum Catholici excusant, et remanere patiuntur in tabulis.
441. Ubi de hoc falsi notant Catholicos Donatistae.
442. Catholicorum responsio, qua assunt falsum illud dici non posse decretum, nisi probaverint Donatistae persecutionis tempore collectas fieri non soere.
443. Proscutio Donatistarum, non potuisse Concilium eo tempore congregari, quo Martyres in equilo dependebant.
444. Interlocutio Catholicorum repetens ad ista responsum.
445. Ubi Catholici respondent etiam tempore persecutionis tantam fuisse Christianorum diligentiam, ut in carceribus baptizati Martyres fecerint collectas plebis, facias ex gestorum posse recitatione clarescere.
446. Interlocutio, gesta praecipiens recitari.
447. Ubi Donatistae dicunt, haec ipsa se gesta nuper obtulisse recitanda quae nunc a Catholicis proferuntur.
448. Item recitatio gestorum quibus passiones Martyrum continentur.
449. Item offerunt alia Martyrum gesta Catholici, unde collectae plebis tunc factae doceantur, et recitentur.
450. Interlocutio quae definit ex recitatione gestorum collectas plebis persecutionis tempore celebratas.
451. Proscutio Donatistarum, qua commendant Catholicos decreti istos laete debere recitari, qua non potuit tunc episcopate Concilium congregari.
- 243** 452. Interlocutio quae definit, duodecim Episcopos in unam domum tunc colligi potuisse, quando collectae plebis publice fieri poterant.
453. Proscutio Donatistarum, qua adhuc de decreto falsitate rostantur, et ipsius decreti sententias et verba discutunt, et Carthagini contra damnatores suos illo se decreto dant defendere potuisse, si constaret tunc factum hoc fuisse decretum.
454. Interlocutio contra Donatistarum proscutionem, quae dicit duodecim episcopos et congregari

tunc et laete facile potuisse, Carthagini autem non illo duodecim episcoporum decreto, sed Miltiadas prius absolum esse potuisse.

455. Ubi utrum Donatistae Catholicos cogunt recitatum ipsos suare decreto.

456. Ubi alia documenta Imperatori iudicati super absolute Carthagini volunt offerre Catholici.

457. Interlocutio id ipsum praecipiens recitari.

458. Ubi exigunt a iudice Donatistae, ut de decreto illius fides pronuntiet.

459. Interlocutio, claruisse de gestis fieri tunc potuisse Concilium.

460. Proscutio Catholicorum, qua tacentibus Donatistis iudicatum Constantini super absolute Carthagini offerunt recitandum.

461. Proscutio Donatistarum, qua contendunt fieri tunc non potuisse Concilium, et debere Catholicos episcopi decreti discrepantiam sustinere.

462. Interlocutio tunc de isto decreto elixtus inquirendum fuisse, si in hoc Carthagini absolute teneretur, nunc Donatistas contra iudicium Miltiadas, aliud oportere vel dicere, vel proferre, quo Carthagini absolute destruat.

463. Proscutio Donatistarum, qua promittunt responsuros se esse contra iudicium Miltiadas: fidem tamen illius inquirendam esse decreti.

464. Interlocutio exigens intimari aliquid contra iudicium Miltiadas, et iudicium in persecutione fieri potuisse Concilium.

465. Catholicorum proscutio necessariam fuisse causam cur tunc congregarentur Episcopi.

466. Interlocutio exigens contra Carthagini absolute a Donatistis aliquid responderi.

467. Proscutio Donatistarum, quamvis collectae tunc factae sint plebis, tamen episcoporum contrahi tunc non potuisse Concilium.

468. Interlocutio exigens Donatistas legere aliquid contra iudicium Miltiadas.

469. Proscutio Donatistarum, non potuisse episcopos suos in eo crimine alterum condemnare, si eo ipsi tenerentur obnoxii.

470. Catholicorum de scripturis dominicis ad ista responso.

471. Interlocutio exigens ut contra absolute Carthagini quid proferatur.

472. Proscutio Donatistarum, Carthagini in Africa ubi damnata fuerat, debuisse purgari: Miltiadas autem pro eo sententiam non valere, quia simili etiam crimine tenebatur.

473. Proscutio Catholicorum exigens hoc probari quod de crimine Miltiadas dixerant Donatistae.

474. Interlocutio approbati praecipiens quod intenditur Miltiadi.

475. Proscutio Donatistarum, qua de Miltiadas nomine quid sit actum, probaturos se gestorum recitatione promittunt.

476. Ubi Catholici petunt de nomine Miltiadas res iudicatas debere proferri.

477. Ubi Donatistae dicunt se scriptis Optati catholici episcopi monstraturos Carthagini Brixie fuisse damnatum.

478. Interlocutio, Optati testimonio nunc amato, idam potius quod super nomine Miltiadas Donatistae promiserant proferendum.

479. Ubi Donatistae Optati volunt testimonium recitari.

480. Interlocutio quae promittit Optati testimonium recitandum, si primum quod contra Miltiadem promissum fuerat recitetur.

481. Proscutio Catholicorum, contra eminentes episcoporum sententias unius Optati testimonium suscipi non debere.

482. Donatistarum proscutio, nuncium verum esse quod contra Catholicos Optatus catholicus dixit.

(1) In ms. pronuntiantium Catholicis quantum interstiti scripta respondeat: nullo sensu, recte emen-

datum a Baluzio ex Aug. in Brevi Coll. dist. 5, l. 17.

483. Catholicorum prosecutio, Optati scripta pro A scripturis canonicis non haberi.

484. Prosecutio, qua exigunt Donatistæ ut aut damnent Catholici Optatum, aut patiatur ejus testimonium recitari quo Cæcilianum Brixia dicit fuisse damnatum: et qua admonent judicem, ut promissam teneat æquitatem.

485. Interlocutio similis precedenti.

486. Catholicorum prosecutio, contra Miltiadem debere Donatistas proferre aliquod judicatum.

487. Interlocutio similis precedenti.

488. Ubi dicunt Donatistæ non esse prolixum quod de Optato desiderant recitari.

489. Interlocutio, ordinem servandum esse definiens, ut primo contra Miltiadem aliquid, postea de Optato quantum voluerint, recitetur.

490. Ubi gesta in urbe habita offerunt Donatistæ.

491. Ubi gesta eadem recitantur quibus in urbe Roma a nonnullis aliis et a quodam Stratone rerum Ecclesiasticarum traditio perpetrata est.

492. Interlocutio in tam prolixis gestis nihil dictum de nomine Miltiadis.

493. Ubi dicunt Donatistæ adhuc se non finisse totum quod promiserant recitare.

494. Catholicorum prosecutio qua prolixis gestis se patientiam præbuisse testantur, et nihil ex iisdem adversum Miltiadem esse prolatum unde se debere de absoluteione Cæciliani, etiam Constantini Principis legere judicatum.

495. Prosecutio Donatarum, qua testantur traditionem se gestis prioribus recitasse, et adhuc se habere quod legant.

496. Interlocutio, alia circa Miltiadis personam recitari gesta permittens, et Catholicis servans, ut recitent postea si quid velint.

497. Illic Catholici volunt esse testatum, quod non expresserint Donatistæ, ubi superiora gesta confecta sint.

498. Interlocutio confirmans quod a Catholicis dictum est.

499. Item a Donatistis gesta alia recitantur, quibus post redditam agendi licentiam Christianis, res Ecclesiæ quæ traditæ fuerant, recuperantur a Stratone et cæteris quos ad id negotium Miltiades episcopus destinarat.

500. Interlocutio, quod etiam secunda gesta nihil de reatu contineant Miltiadis.

501. Ubi asserunt Donatistæ eum Stratone quasi diaconum a Miltiade directum ad res Ecclesiæ repetendas, qui invenitur ante tradidisse.

244 502. Interlocutio postulans id doceri.

503. Ubi recitatur ex primis gestis Stratone nomen.

504. Interlocutio postulans evidenter ostendi, utrum Stratone in primis gestis diaconus fuerit nominatus.

505. Ubi Donatistæ ex hoc illud interpretari volunt ibi diaconum significatum quod iisdem gestis hortator superstitionis fuerit nominatus.

506. Ubi Catholici ex Donatarum prosecutione colligunt, fieri potuisse ut alter fuerit Stratone superstitionis hortator.

507. Donatarum contra ista contentio.

508. Interlocutio qua dicitur utraque gesta iisdem temporibus facta, et debuisse Stratone eodem hortatoris nomine utrobique signari.

509. Item interlocutio quæ requirit apertum crimen et manifestam damnationem Miltiadis esse promendam.

510. Prosecutio Donatarum, eundem Stratone esse qui primo tradidit, postea res suscepit Ecclesiæ; nec obesse veritati, quod ibi hortator superstitionis est dictus, quia gentiles diabolum dicere noluerunt: tunc de Miltiade oportere judicari Stratone consortio maculato.

511. Interlocutio, probari oportere quod idem Stratone etiam tunc a Miltiade directus sit, quando dicitur tradidisse.

512. Donatarum prosecutio, ideo ibi non teneri vocabulum Miltiades quod adhuc episcopus non fuisset: hinc autem Miltiadem fuisse pollutum, quod traditorem Stratone in numero habuit diaconorum.

513. Interlocutio pronuntians, partes agere debere que competunt.

514. Prosecutio Catholicorum, duo Stratones tunc esse potuisse, nec abhorrere a consuetudine, ut duo uno nomine censentur, Miltiadem vero reum esse non posse, nisi traditionem Stratone scisse doceatur.

515. Interlocutio inter episcopos nihil suspitionibus actitandum, et debere Constantini judicium recitari.

516. Recitatio judicii Constantini, quo apud se quoque Cæcilianum fuisse purgatum post Arelatense Concilium, significat Imperator.

517. Interlocutio que admonet Donatistas, utrum contra hæc habeant aliquid recitandum.

518. Ubi dicunt iterum Donatistæ Miltiadem Stratone societate pollutum.

519. Interlocutio similis precedenti.

520. Ubi dicunt Donatistæ, falsum esse judicium Constantini auribus intimatum.

521. Interlocutio, quod inter partes sententiam tulerit Imperator.

522. Ubi hoc legi desiderant Donatistæ.

523. Interlocutio, hoc ipsum significans, et ex rescripto Principis superius recitato.

524. Ubi Donatistæ volunt esse testatum in rescripto Principis nec diem esse nec consulem.

525. Ubi respondent Catholici, et lectum esse ex rescripto diem, et iterum offerunt ut legatur.

526. Prosecutio Donatarum, lecto die non esse consulem lectum.

527. Catholicorum ad ista responsio, et ut si de rescripto dubitatur, archivorum inspiciatur auctoritas.

528. Interlocutio, imperiale rescriptum cui desit C consul et dies, in dubium revocari non posse.

529. Ubi Donatistæ queruntur episcopale decretum superius a Catholicis cum consule esse prolatum, et nunc Imperatoris epistolam sine consule recitari.

530. Ubi Catholici provocant Donatistas, ut dicant falsam esse Imperatoris epistolam.

531. Ubi postulant Donatistæ, ut quod sibi servatum fuerat, de Optato proferant lectionem.

532. Interlocutio, debere respondere primitus Donatistas, utrum falsa sit Imperatoris epistola, et ita demum recitari de Optato quod velint.

533. Ubi asserunt Donatistæ Cæciliano nihil prodesse rescriptum, quia invenitur postea condemnatus: et hoc volunt recitata Optati lectione constare.

534. Ubi Catholici contestantur, quod sibi non obsit error Optati: legi tamen patiuntur Optatum.

535. Ubi postea Consul invenitur Imperiali epistola.

536. Ubi de Optato lectio recitatur.

537. Non inventa in Optato damnatione Cæciliani, sed retentione apud Brixiam temperantius ab Optato esse dictum asserunt Donatistæ.

538. Interlocutio, debere Donatistas qui hoc Optatum temperantius posuisse dixerunt, evidenter approbare Cæcilianum ab Imperatore fuisse damnatum.

539. Prosecutio Donatarum, qua dicunt alium Casæ non fuisse Donatum.

540. Catholicorum ad ista responsio, quod in actis Miltiadis Donatus Casensis evidenter expressus sit.

541. Ubi Petilianus Episcopus partis Donati impedimento rucedinis agere se non posse testatur.

542. Ubi Catholici testantur, ideo se Petilianum excusationi subtrahere voluisse, quod ei Donatus Casensis ex gestis evidenter ostensus est.

543. Interlocutio, cum septem adstent, de unius defectu querelam esse posse.

544. Prosecutio Donatistarum, qua principi Constantino libellum asserunt propriis dedisse majores, et eo principem motum agendi esse dedisse licentiam, et ibi Felicis Aptung tantum episcopi qui Caeciliani fuerat ordinator, causa narratur.

545. Interlocutio exigens ut quod competit Donatistis, documentorum prolatione monstraretur.

546. Libelli recitatio quem Constantino imperatori dederunt illo tempore Donatistae.

547. Prosecutio Catholicorum, qua asserunt pro se facere libellum quem recitaverunt Donatistae.

548. Interlocutio Catholicorum dicta confirmans, et rescriptam Constantini praecipiens recitari.

549. Ubi recitatur epistola Constantini ad vicarium Verinum destinata, qua libertatem agendi tribuit Donatistis.

550. Prosecutio Catholicorum qua dicit pro se magis epistolam facere Constantini, qua non de Caeciliano aliquid iudicatum est, sed furori ipsi permissi sunt.

551. Interlocutio Catholicorum dicta confirmans.

552. Ubi Donatistae petunt ut iudex de permissa

245 sibi a Constantino arbitrii libertate pronuntiet.

553. Interlocutio pronuntians quod petatum est, et aduersens principem Honorium de absoluteione Caeciliani hodie praecipiens disquiri.

554. Prosecutio Donatistarum qua interpretantur ideo non videri Caecilianum fuisse purgatum, quia retractata causa Felicis ordinatoris ejusdem, Ingenius quidam ad comitatum praecipuus est destinari, et nihil actum ab Ingenio reperitur quo Felix absolutus esse noscatur.

555. Prosecutio Catholicorum qua promittunt se Aelianum proconsulis recitata relatione monstrare, qui super Felicis absoluteione fuerat actatum.

556. Ubi Donatistae contendunt Constantini potius literas recitandas, quibus iussus est Ingenius ad palatium destinari.

557. Interlocutio qua hoc potius praecipit recitari.

558. Ubi haec ipsae litterae recitantur.

559. Prosecutio Catholicorum, ubi dicunt relationem Aelianum proconsulis recitandam, qua Felix ostenditur absolutus.

560. Recitatio relationis ejusdem.

561. Interlocutio qua deponit, ut ad pleniorum fidem etiam gesta ipsa quibus Felix purgatus est, recitentur.

562. Ubi Donatistae contendunt illud potius recitandum, si aut directus est, aut aliquid apud imperatorem egit Ingenius.

563. Prosecutio Catholicorum, acta potius recitari oportere, ut quemadmodum Caecilianum constitit absolutum, ita et Felix purgatus fuisse monstraretur.

564. Interlocutio gesta praecipiens recitari.

A 565. Gestorum recitatio pro Felice qui Caeciliani fuerat ordinator.

566. Interlocutio exigens ut quod partibus competit, intimetur.

567. Prosecutio Donatistarum contra gesta pro Felice prolata.

568. Interlocutio, gesta, qua roboravit antiquitas, non nisi aliorum prolatione gestorum posse rescindi.

569. Prosecutio Catholicorum, sufficere causae quod ab ipsis est recitatum, et si Caeciliani purgationem Ingenius persona rescindit, Donatistas hoc potius debere monstrare.

570. Interlocutio qua istud exigit recitari.

571. Donatistarum prosecutio qua dicunt, praesentem Felicem debuisse purgari, et qua requirunt, utrum aliquid apud imperatorem Ingenius pro Felice responderit.

B 572. Prosecutio Catholicorum qua dicunt, quoniam omnia per ordinem recitata sunt, debere cognitorem, summotis tergiversationibus, ferre sententiam.

573. Interlocutio exigens ut contra gesta, quibus absolutus est Felix, aliquid recitetur.

574. Prosecutio Catholicorum, majoris esse innocentiae documentum quod absens purgatus est Felix.

575. Prosecutio Donatistarum, qui omnes totius negotii recapitulatur articulis superiorum prosecutionum diversi tractati.

576. Interlocutio absoluta et consumpta repeli non debere, qua rursus exigitur ut contra Felicis absoluteionem aliquid recitetur.

577. Prosecutio Catholicorum, postulans ut quoniam discussis omnibus, superflua repetuntur, jam sententia proferatur.

578. Interlocutio contra Felicis absoluteionem aliquid recitandum.

579. Prosecutio Donatistarum debere iudicem de his qua prolata sunt iudicare.

C 580. Prosecutio Catholicorum (qua postulant) ut etiam cetera recitentur.

581. Interlocutio, omnia debere recitari, ut de omnibus iudicetur.

582. Prosecutio Donatistarum similis praecedenti.

583. Interlocutio similis praecedenti.

584. Prosecutio Donatistarum, pro arbitrio partis aduersae falsatum esse et destructum quicquid a sua parte prolatum est.

585. Interlocutio, si nihil superest quod legatur, debere partes exire, ut scribi possit plena sententia.

586. Interlocutio convocans partes ut sententia recitentur.

587. Sententia recitata qua totum complexa negotium, quid observari oporteat, pro catholica unitate decernit.

Expliciunt Capitula tertiae Cognitionis.

246 ANNO DOMINI 411.

INCIPIUNT GESTA PRIME COGNITIONIS.

1. Post consulatum Varanis V. C. kal. Jun. Carthagine in Secretario (A) Thermarum Gargilianarum

(A) In Secretario. Id est, in ambitorio, in praetorio ubi ius publice dicebatur. Cyprianus episcopus Carthaginensis productus est Carthagine in Secretario coram Paterno proconsule, ut legitur in ejus actis. Secretarium praetori legitur apud Augustinum l. iii. contra Cresc. c. 56. Et Secretarium proconsulis apud Evodiam Uzalensem l. ii. de Miraculis S. Stephani c. 1. Locus autem ille erat situs in media urbe Car-

(2), praesentibus Sebastiano, Maximiano et Petro viuis devotissimis protectoribus domesticis, adstantibus Urso,

thaginensi, ut docet August. in l. ad Donatistas scripto post collationem c. 25, fuisse spatiosum, lucidum et refrigerantem scribitur ibid. c. 55. BALUZIUS.

(2) Thermarum Gargilianarum. Harum exstat descriptio in l. ii. vet. Epigr. Pithari. Ex prioribus vero et ultimis litteris Epigrammaticis in quo Diomede illud describuntur, recte collegit Simonodus eas a Thrasmundo Vandalorum rege fuisse renovatas. BALUZIUS.

Petronio et Liboso ducenariis, Bonifacio et Evasio ap- A
pavitorebus illustrium atque eminentium potentatum, Fi-
leto apparitore illustris comitiva sedis (3), Eritioso ad-
jutore corniculari, Possidio, Quodvultideo et Colonico
adjuvatoribus commentariorum Officii D. S. V. C. et spe-
ctabilis proconsulis Navigio adjuvatore numerorum Officii
D. S. V. C. et spectabilis vicarii, Nampio scriba Officii
V. C. legati almae Carthagini, Rufiniano scriba V. C.
curatoris celsae Carthaginis, excipientibus etiam Hila-
ro et Praetextato exceptoribus D. S. V. C. et spectabilis
proconsulis, Fabio exceptore D. S. V. C. et spectabilis
vicarii, et Romulo exceptore V. C. legati almae Cartha-
ginis, excipientibus quoque Januario et Vitale notariis
Ecclesiae catholicae; Victore et Cresconio notariis Ec-
clesiae Donatistarum, Ursus ducenarius illustrium at-
que eminentium potestatum, dixit: Dudum vestra sub-
limitas (4) secundum imperiale praecipuum et nos
et caeteros qui tam de sacratissimo comitatu quam
etiam de Africanis officiis sublimitatis tuae sunt acti-
bis deputati, ad singulas provincias destinavit, et
edicta etiam per universam Africam direxit, ut tam
Catholici quam Donatistae episcopi intra quartum
mensem collationi cuncti adesse deberent: quae tem-
pora hodierna die videntur impleri: et quia praesto
sunt universi, de omnibus scilicet provinciis Africa-
nis, id est, de provincia proconsulari, de provincia
Byzacena (5), de Numidia, de Mauritanis Sitifensi
et Caesariensi, sed etiam et de Tripolitana provin-
cia, si praecipit nobilitas tua, adsint iidem venerabi-
les viri, ut omnia suo ordine peragantur.

2. *Flavius Marcellinus V. C. tribunus et notarius C*
dixit: Adsint venerabiles viri quos praesentes esse
suggeritis. Et ingressis universis episcopis partis Do-
nati, ingressis etiam Aurelio, Alypio, Augustino, Vin-
centio, Fortunato, Fortunatiano et Possidio episcopis
Ecclesiae Catholicae, cum Novato, Florentio, Mauren-
tio, Bonifacio, Prisco, Sereniano et Scyllacio coepisco-
pis suis, Deuterio, Leone, Asterio, et Restituto, aequae
episcopis et custodibus gestorum.

3. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et no-*
tarius dixit: Optarem quidem tantae hujus multi-
tudinis sanctitatem quae sub unius Christi Dei reli-
gione censetur, nulla a se dissensione sejungi: sed
quia id quod dudum error antiqui hostis immisit,
Deum certum est velle nunc corrigi, ne diutius ger-
mana religio concertatione sua spectaculum gentibus
faciat, licet supra meritum meum, hoc cognoscam
esse iudicium, ut inter eos videar iudicare a quibus
me potius decuerat iudicari: tamen quia certum est,
hanc causam spectante Deo et angelis testibus agi-
tandam, quae sub fidei coelestis examine vel probata
praemium afferat, vel laesa iudicium, ut tandem pra-
sentium disceptationibus episcoporum manifestius
veritas elucescat, imperialis primitus sanctio recite-
tur, ut in quem modum atque formam sit suscipienda

(3) *Sedis. Proconsularis.*

(4) *Vestra sublimitas. Marcellinum tribunum allo-*
quitur.

(5) *Byzacena. In veteri exemplari legitur Byzc.*

cognitio, ab omnibus possit adverti, licet eam cunctis
 innotuisse sat clarum sit. *Martialis exceptor recitant.*

4. Imperatores Caesares Flavius Honorius et
 Theodosius pii, felices, victores, ac triumphatores
 semper Augusti, Flavio Marcellino suo salutem. Inter
 imperii nostri maximas curas, Catholicae legis reve-
 rentia, aut prima semper, aut sola est: neque enim
 aliud aut bella laboribus agimus, aut pacis consiliis
 ordinamus, nisi ut verum Dei cultum orbis nostri
 plebs devota custodiat, ut etiam Donatistas vel ter-
 rore vel monitu olim implere convenerat, qui Afri-
 cam, hoc est, regni nostri maximam partem, et sae-
 cularibus officiis fideliter servientem, vano errore et
 dissensione superflua decolorant. Nos tamen eadem
 frequentius non piget replicare, quae omnium retro
 principum devota in Deum definiivit auctoritas, ne
 temporibus nostris si quid forte in injuriam legis ca-
 tholicae fuerit generatum, justo iudicio hoc nobis
 possit imputare posteritas. Nec sane latet conscien-
 tiam nostram sermo coelestis oraculi, quem errore
 suo posse proficere saeva Donatistarum interpretatio
 profitetur; qui quamvis depravatos animos ad cor-
 rectionem mitius invitaret, aboleri eum tamen etiam
 ante jussimus, ne qua superstitionibus praestaretur
 occasio. Nunc quoque excludendam subreptionem
 simili auctoritate censemus, illudque merito profite-
 mur, libenter nos ea quae statuta fuerant submovere,
 ne in divinum cultum nobis se quisquam auctoribus
 aestimet posse peccare. Et quamvis una sit omnium
 et manifesta sententia Catholicae legis plenam veri-
 tatem recto hominum cultu et coelesti sententia com-
 probatam, studio pacis et gratiae, venerabilium viro-
 rum episcoporum legationem libenter admisimus;
 quae congregari Donatistas 247 episcopos ad caetum
 celeberrimae desiderat civitatis, ut electis etiam sacer-
 dotibus quos pars utraque delegerit habitis disputa-
 tionibus superstitionem ratio manifesta confutet.
 Quam rem intra quatuor menses praecipimus expli-
 cari, ut conversos animos populorum etiam nostra
 clementia, sicut desiderat, celerius possit cognoscere
 (*Aug. Brevic. Collat. diei 1, c. 1*). Quod si intra praes-
 titutum tempus studiose Donatistarum episcopi de-
 clinaverint convenire trini edicti vocatione contuma-
 cium tempora concludantur: quibus emensis atque
 transactis, si provocati adesse contempserint, cedat
 cum ecclesiis populus qui doctores suos silentio
 cognoverit superatos, et victum se aliquando gratule-
 tur, sciatque si non praecipuis nostris, vel Catholi-
 cae legis veris imperiis servendum. Cui quidem dis-
 putationi principe loco te iudicem volumus residere
 (quicquid etiam ante in mandatis acceperis, plenissi-
 me meministi) omnemque vel in congregandis epi-
 scopis, vel evocandis, si adesse contempserint, curam
 te volumus sustinere, ut et ea quae ante mandata
 sunt et quae nunc statuta cognoscis, probata possis

Unde Massonus et Pithæus fecerunt *Burcensi*, sed
 perperam: legendum *Byzacena*, ut a Baluzio animad-
 versum est.

implere solentio; id autē omnia servaturus, ut ea que circa Catholicam legem vel eam ordinavit antiquitas, vel parentum nostrorum auctoritas religiosa constituit, vel nostra serenitas roboravit, novella subreptione (*La Cod. Theod.* superstitione) submotā integrā et inviolatā custodias (*In Cod. Theod.* custodiri precipimus). Ut sane admodicā competentia actibus tuis deesse non possint, viros spectabiles preconsolem atque vicarium serenitas nostra commouet, ut si propriarum dignitatum statum cupiunt retinere, si apparitionem suam extrema declinare supplicia, tam ex propriis officiis, quam ex omnium iudicium apparitione, abunde necessarios faciant deputari. Erit jam sollicitudinis tue, si quid ulla cognoveris arte differri, missis relationibus indicare, ut negligentes puniat digna correctio. Omnia sane que vel in unum episcopis congregatis disputatio completa firmaverit, vel desistentibus forte statuerit circa continuas lata sententia, te referre conveniat; ut quod ad confirmandam Catholicam fidem precepto nostra profecerit, celerius possimus agnoscere. *Et dextera manu.* Vale, Marcelline carissime nobis. Data pridie Idus Octobris Ravennae. Narane V. C. Consule (*Consulatus et Cod. Theod. affectus*).

5. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Recitata venerabilis lex gestis presentibus inseratur, cujus definitio evidenter apparuit, unde nunc obliuitorum meorum per ordinem forma recitatur (*Aug. Brevic. Collat. V dei, c. 2*).

Martialis exceptor vestitus. Quid elementissimus princeps domianus noster Honorius pro catholice fide confirmatione decreverit, antelatorum apicum tenore monstratur: legationem siquidem venerabilium episcoporum libenter accipiens Africam suo devotam semper imperio vario religionum genere diutius inquietari decolorarique non passus est: studio tanque pacis et fidei tantorum dissidia populorum ex antiqua persuasionē venientia veritatis voluit maturatione sedari, ut quos sedare principalibus a se sanctoribus prorogatis ac trahi ad unam fidei sententiam non posse pervidit, habita utraqueque partium disceptatione revocaret. Cunctos etenim tam Catholicæ quam Donatiæ partis episcopos in unum voluit congregari, ut lectis ab utraque parte petitionibus viris, certe fidei veritate discussa, superstitionem ratio manifesta convincat; quatenus quicquid illud est quod pro suis partibus aestimat unusquisque posse computere, proferatur in medium, et sic germane, vel sero, fidei lux clarescat. Consona siquidem utriusque partis petitiō ad hanc principem sententiam provocavit. Nam sicut a Catholicis nuper collatio postulata est: sic ante brevissimum tempus Donatarum episcopos in iudicio illustrium potestatum collationem postulasse non debuit. Et

quoniam libenter assensum tribuit elementia principis, et coactum fieri intra Africam universale decrevit utriusque partis (*Addendum videtur episcopis*) iuxta poscentibus, hinc me disputationi princepe loco iudicem voluit residere. Unde cunctos per Africam tam Catholicæ quam Donatiæ partis episcopos huius edicti tenere commoneo, ut intra tempus lege prescriptum, id est intra quatuor menses, qui dies intra diem kalendarum Juniarum sine dubio concludatur, ad civitatem splendidam Carthaginensem conciliū faciendi gratia convenire non differant, ne eam partem de merito propriæ fidei appareat iudicasse (*q. dubitasse*), quam defuisse constituerit. Universos etiam curæ provinciarum curatores, magistratus et ordinis viros, necnon et actores, procuratores, vel seniores singulorum locorum, pari admonitione convenio, sub propriæ existimationis dignitatis reatu salutisque periculo, quatenus in civitatibus locisque in quibus consistunt utriusque partis episcopos convenire, vel sub gestorum confectione, vel sub cuiuslibet scripturæ documento existente, festinent: ita ut si ipso in tempore in civitatibus non potuerint inveniri, per rura etiam perquisitis tam imperialis præcepti forma, quam tenor huius innotescat edicti, quatenus intra hos quatuor menses ordinum relatione cognoscam, singularum partium voluntatem. Illud etiam scire Donatiæ partis episcopos volo, si quis eorum affuturum se esse responderit, Ecclesiam sibi primitus cum omni jure suo que forte a Catholicis iuxta præceptum imperiale retinetur, sine aliqua dilatione per viros ordinis mox tradendam (6). Si vero omnes vel singuli in locis suis positi se adfuturos esse responderint, et Ecclesias et ea loca que eorum fuisse vel eos tenuisse constituerit, per supradictorum ordinum instantiam eorum juri dominioque reddenda, ut reformato hisdem primitus statu, disputationis inchoetur initium. Et quoniam tanti mihi negotii summam committere voluit augustissimus princeps, illud me quoque fateor libenter accipere, ut si de mea persona aliquid cunctationis affertur, alium mecum iudicem quem ipsi delegerint Donatiæ partis et fidei, vel superioris vel similis dignitatis residere non abeam. Sive autem cum alio sive solus in hoc negotio iudicandus interero, nihil aliud me, nisi quod allegationes partium examine potuerint demonstrare et quod veri invenerit fides, per admirabile mysterium Trinitatis, per incarnationis dominicæ sacramentum, et per salutem supernam principum iudicaturum me esse providito. Nec illam sane partem potui reticere, quatenus noverint sive pro Donatistis, sive pro Catholicis fuerit lata sententia, in nullo se Donatarum episcopos aliquam molestiam esse passuros, sed liberos, et ab omni injuriæ genere alienos ad preestipulatur etiam ipse Marcellinus in edicto dato adversus Donatistas post collationem. *Reliquos quos ex humanitate mea absque imperiali præcepto usque ad diem sententiæ conatui incalibus. Catholicis tradere sine ulla dilatione postulat.* BALUZII.

(6) *Exclusionem sibi primitus, etc.* Illi concessum Donatistis a Marcellino sine jussu Imperatoris scribit August. in *Brev. Collat. d. 1, c. 2.* *In eo edicto Basilicæ una præsentia Imperatoris videtur Donatistis qui se postulerentur esse vestros, ut eo modo eos ad currendum suam beneplacit inveniat.* Testimonio Aug.

pria **248** redituros : quod me et per tremendum A
 iudicii diem et per sacramenta superius memorata,
 ita facturum esse polliceor. Omnes autem qui ad
 singulas provincias fuerant destinati, noverint in
 nullo se quemquam deinceps Donatistarum aliquatenus
 convenire debere : vel aliquam insidem superioris
 executionis molestiam generare, ni malunt pro
 contemptu recentioris præcepti subiacere vindictæ.
 Erit autem omnibus Donatianæ partis hominibus, de
 eorum qui missi sunt concussionibus et depraedatio-
 nibus, si quas forte admissas esse noverunt, liberum
 conqueri, ut in eos probata criminum qualitate, ultio
 digna procedat. *Et alia manu.* Proponatur.

6. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Lectum edictum gestis præsentibus adhererebit,
 quo constat me evidentius obtulisse, ut si placeret B
 electus a vestra parte mecum alius cognitior reside-
 ret : qui si præsto est, introire dignetur.

7. *Petilianus episcopus dixit.* Non decet nos cog-
 nitorem eligere alterum, qui non petivimus pri-
 mum. *Et alia manu.* Recognovi.

8. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Evidentissime præceptionis augustæ tenore
 declaratum est collationem non cognitorem fuisse
 postulatum, et arbitrio suo meæ mediocritatis judi-
 cium delegisse : cui necesse est me omnibus modis
 inservire, cum et sanctitatem vestram ideo conve-
 nisse manifestum sit, ut satisfaceret imperialibus con-
 stitutis.

9. *Petilianus episcopus dixit.* Salvis omnibus quæ
 competunt nobis, et de persona et in causa, propo- C
 nant ii qui ista elicere meruerunt. *Et alia manu.*
 Petilianus episcopus recognovi.

Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.
 Salvis atque incolumibus universis quæ legibus defe-
 runtur, edictorum per ordinem, sicut et prius statui
 formæ recitentur.

10. *Martialis exceptor recitavit.* Magnitudo hu-
 jusce negotii, quod de veritatis ac religionis agni-
 tione suscipitur, etiamsi parum momenti sui libraretur
 examine, convenerat tamen ipsa disceptantium
 gravitate atque auctoritate pensari. Nulli enim ha-
 betur ambiguum, quanti sit ponderis causa, quæ
 inter episcoporum est discutienda personas. Sed cum
 mihi cognitionem disceptationis hujusce crediderit
 augusta dignatio, eisque iudicem dederit, quibus D
 inferiorem me esse, pro tanti nominis veneratione
 cognosco, fidei sollicitudinis meæ hac consideratione
 prospexi, ut de meo vellem iudicio judicari. Hujus
 igitur auctoritate propositi omnes utriusque partis
 episcopos censui commonendos, ut ante cognoscant,
 non amplius quam septenos ambarum episcopos par-
 tium mutux inter se disceptationis habituros esse
 colloquium, quos in officium disputandi suarum par-
 tium subrogarit electio : siquidem certum deligi ex
 partibus numerum præceperit imperialis auctoritas.
 Aderunt alii quoque septeni, delecti iudicio suæ cu-
 jusque partis episcopi : qui servata primitus per omne
 colloquium moderatione silentii, ad hoc se tantum

intelligant interesse, ut si qui ex disputantibus utrin-
 que septenis conferre consilium cum suorum quoque
 voluerit, cum eodem illic secedat in partem, atque
 ibi communicata patienter ratione tractandi, pro-
 prium revertatur ad locum, fidem servaturus officii,
 ut alter, cui id necesse est, tacendo audienda com-
 mendet; alter cui id munus est, loquendo suscepta
 confirmet. Erit autem collationi aptissimus locus
 Thermarum Gargellanarum, in quem die kalendarum
 Juniarum eosdem episcopos solos qui designati sunt
 oporteat convenire. Ex quo illud profecto perspi-
 cuum est, eo nullum penitus populi fieri debere con-
 ventum, quo nec ipsos universos confluere sinatur
 episcopos. Nam cum patientia disputandi que soli
 amica silentio est, omnem catervatim agminis stre-
 pitum perhorrescat, nihil interest, utrum eam con-
 gestio populorum, an episcoporum turba præpediat.
 Igitur episcopi memorati soli in prædictum locum
 tempusque convenient : ita tamen ut reliqui omnes
 utriusque partis episcopi ante diem qui prædestina-
 tus examini est, ratum se habituros quicquid a septeni-
 nis utrinque coepiscopis suis fuerit acitatum, epi-
 stolis ad meam dicationem currentibus utrinque
 designent. Quibus epistolis tamen etiam testimonium
 omnes apud me propriæ subscriptionis adjungant.
 Æquissimum namque est, ut eorum universa colla-
 tio rata futura promittatur ab omnibus, qui eliguntur
 ab omnibus. Nullus ergo vel laicus, vel episcopus
 ultra numerum præstitutum in illum tranquillissi-
 mum concilii locum contra prohibitum moliatur ac-
 cedere, quin potius etiam plebes suas pia quietis ac
 modestiæ commonitione convenient, hoc per Eccle-
 sias proprias ante tractantes, quatenus a die dispu-
 tationis ac loco omnis se multitudo contineat, ut
 religioso patientiæ magisterio delinitum Christianæ
 paci populum parent. Non solum enim episcopi, ve-
 rum etiam rationabilis in hanc sententiam populus
 consentit, disputantibus supradictis : et ubi major
 occupatio mentium defixa consistit, de veritate quæ-
 rentibus, nihil turbidum, nihil tumultuosum nihil
 denique intempestivum debere prorsus obstrepere.
 Nam ut quod omnium saluti proficiat, fiat postea
 publicum, debet discutientibus veritatem præstare
 ante secretum : a me vero ita per omnia promulgan-
 da sententia est, ut in publicam dimissa notitiam
 toto splendide Carthaginis populo iudice ponderetur.
 Ita quippe oculis non solum urbis hujusce, verum
 etiam universæ provinciæ totus emensæ disputationis
 ordo pandetur, ut tam prosecutionum mearum series
 subsequata, digestis in publico voluminibus explicetur.
 Hæc enim in iudice securitas fidei est, ut de se
 non timeat judicari. Ut igitur in eliciendæ veritatis
 examen non inserpat aliquatenus calumniosa suspi-
 cio, lucemque perspicuam quam mentibus publicis
 probationum evidentium fides absoluta purgabit,
 nullis penitus nebulis causatio cujuslibet partis ob-
 ducat; id etiam contra suspicionum fucos et com-
 menta fallendi necessario provisum. Noverint omnes

non solum oportere, verum etiam expedire servari, scilicet ut inter auctores meos primitus per omnia subscribente, etiam omnes disputantes episcopi suis in scheda presentibus universi absque ulla prorsus excusatione subscribant. Exigit enim meritum fidei, ut adversus eum qui assertionibus suis perfidum forte subducere tentavit assensum et fiduciam que dixerit, etiam testimonii sui consistat auctoritas, ubi soli proficit victoria veritati. Ille autem qui ex prelo diunguntur officio præter eos qui dictona mee de publicis præstolantur officiis, etiam quaterni de singulis partibus ecclesiasticæ alterius debent adstare notarii, quorum fides ne qua vacillet ambage, quaterni episcopi partium singularium docti suorum iudicio præponantur, ut eosdem exceptores ac notarios, pervigili ac sollicita observatione custodiant, quatenus cum eisdem exceptoribus ac notariis egressi per vices, subinde faciunt perspicua digeri descriptione que dicta sunt, ut nihilominus adhuc episcopis **249** supradictis in disceptatione versantibus, transeat in apices evidentes profligata pars aliqua questionis, ut confestim ea cum a septenis episcopis subnexa subscriptione, celerem expectationi publicæ tribuant notitiam. Post primum autem collationis diem, descriptioni subscriptionique gestorum, locum dei subsequenti efficit præcæstornata cogitatio, ea ut si qual forte præcedenti collationi supererit, in diem tertium recurrat examen. Omne igitur spatium conferendi vicissim dei unus intercedo distinguet, quo possint in medio gesta subinde subscribenda describi, memoratorum præstante custodia, qui hoc fine suum metiantur officium, non ut aliquid dicant, sed ut dicta custodiant. Donec autem emenso exitu questionum, omnes expedita veritas evolet ambages, schedas subinde scriptas præter atque subscriptas, tam mei sigilli quam illorum octo custodum signabit impressio. Maximianistis etiam edicti hujus innotescet auctoritas, qua sibi ab illo concilio intelligant temperandum, quod inter Catholicos Donatistasque distingui (*f. discerni, ut testatur cogit. c. 143*) omnem discordiamque conflictam clementem principum præceptio religiosa constituit, nec eis optulari aliquatenus posse, quod sibi Donatarum nonne laudantur, cum a Donatistis dicantur esse damnata. Si quis ex istis que adversus omnes multitudine suspiciones insidias provisæ sollicitate, constituta fideliter, ordinata diligenter, tenor hujus propositiois amplectitur, (modo) quolibet observare voluerit, non solum quid de causa sua sentiat confitetur, verum etiam quod molitur ostendit. Sufficit interim cognitori talis prærogativa justitiæ hujus communitio circa universos episcopos fecisse populum sibi plebis Carthaginensis testem, quem mox est habiturus iudicem. Superest ut ante concilii diem universum hujusmodi ordinationis tenorem, utriusque partis episcopi amputata penitus mora missis ad dictonem meam litteris suis impleturos se esse promittant: hoc præcipue maturato, ut eadem quibus ad omnia hujusmodi edicti se consen-

sisse profitebantur epistole, primatum tantummodo episcoporum subscriptione signentur. Sufficit enim illis epistolis universalem (ut ita dixerim) subscriptionem episcoporum omnium coherere, quibus totum disputat omni ordinem conferentium septenorum, ratum se habituros esse promiserunt.

11. Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit. Hoc quoque edictum suscipiet corpus actorum. Ne quid autem fidei plenorum videatur deesse gestorum, universa que a partibus medio tempore vel scripta sunt, vel intimata iudicis percurrat officium.

12. Petilianus episcopus dicit. Egisti partes tuas vir nolens, ut et partibus te justum futurum esse promiseris, et auribus publicis popularem. Sed quia hæc omnia ante causam sunt, non de causa, id primum tuam petimus potestatem, ut is qui me acciri edictis, qui de meis sedibus evocari, qui me laborem itineris pati inquietavit, petita ut voluit proponat, cur meam desideravit adesse presentiam, ut noverim utrum vel quid debeam respondere. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

13. Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit. Hæc suo loco et ordine rectius peragentur. Interim quod statui percurrat officium.

14. Romulus exceptor recitavit. Exemplum notariæ Donatarum. Post consulatum Varianus viri clarissimi octavo kalendas Junias Flavio Marcelliano viro clarissimo et spectabili tribuno et notario, Januarius, Primianus et ceteri sincere Christianitatis episcopi et catholice veritatis. Notum facimus sinceritati tue, nos edicto tuo conventos, ex diversis partibus Africae convolantes, ingressos fuisse Carthaginem xv die kal. Jun. cujus nostri adventus et omnes quos Carthago continet testes sunt, et tua sinceritas non ignorat. Tanta enim vis jurisjurandi tui edicto tuo expressa est, ut exceptis his quos adversæ valetudines corporum in sedibus retinent, aut agritudo in via comprehendit, nec gravissimos senes annositas, nec prolixi itineris labor potuerit prohibere. Quod cum solum edictum ante causam sufficeret, alterum quoque dignatus es edere, in quo cum multa nos moveant, tum præcipue magnam sollicitudinem facit, quia nos ipsos edicto tuo epistolis nostris ad stipulari oportere censuisti, cum hæc nec nos publicis habeat nec iudicium consuetudo. Qua de re sinceritatem tuam plurimum exhortamur, ut prioris edicti fide servata, cunctos nos ad te venire præcipias, ut quamprimum de numero nostro constet, quos adversaria paucos esse sæpe mentiti sunt, ut rite omnibus ordinatis que nostris partibus competunt, disceptatio subsequatur; ne aut edicta se tue sinceritatis impugnent, aut nobis quequam præjudicet, ut cum omnes venire præceperis, paucos nunc adesse velite videaris. Hoc enim decet et expedit ut cunctis presentibus commune negotium pauci loquantur. Hujus Notariæ parem apud nos retinimus. *Et alia manu.* Primianus episcopus subscripsi. *Et alia manu.* Primianus episcopus subscripsi.

15. *Marcellinus, vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Alterius quoque partis recitetur epistola.

16. *Romulus exceptor recitavit.* Honorabili ac dilectissimo filio viro clarissimo et spectabili tribuno et notario Marcellino, Aurelius, Sylvanus, et universi episcopi Catholici. — Edicto spectabilitatis tuæ, etc. *Extat apud August. l. II, col. 47, Ep. 128 nostræ edit.*

17. *Marcellinus 250 vir clarissimus et spectabilis tribunus et notarius dixit.* Quoniam iustitia dictante vel fide semel me spondidisse commemini, quidquid cum utriusque partis episcopis gessero in publicam transmissurum me esse notitiam, causa mihi repetendorum nascitur edictorum. Nam cum superioris forma programmatis ea digesta contineat, quibus ordinata cognitio inoffensum sequatur transitum iudicandi; necessarium esse censueram, quid super eodem pars utraque sentiret, edicto ab universis episcopis flagitare: quid dicationi meæ partim per notoriam, partim per epistolam rescribentes, quid super conditionibus nuper propositis sentiant intimarunt. Cujus vel epistolæ, vel notoriæ quemadmodum se forma contineat, offerendum publicis obtutibus iudicavi, ut quid vel præcedentis edicti textus exegerit, vel singularum partium responsione relatum sit, ubi totius populi considerarit agnitio, qualiter se habeat examinantis intentio perspicue possit advertere. *Quo indito, idem recitavit.*

18. Honorabili ac dilectissimo filio viro clarissimo et spectabili tribuno et notario Marcellino, Aurelius, Sylvanus et universi episcopi Catholici. — Multum nos sollicitos reddidit notoria vel litteræ fratrum nostrorum, etc. *Extat apud S. August., tom. II, col. 490, Epist. 119 editionis nostræ.*

252 19. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Evidenter apparuit edicto dicationis meæ numero præstito quem ex omnium voluntate susciperent, curam negotii peragendam, quoniam id etiam sacratissimam legem voluisse ejus recitatio patefecit. Et quia Catholicos episcopos ad edicti tenorem consensisse monstratum est, utrum etiam episcopi partis alterius de hac re satisfecerint, vel utrum nunc satisfacere velint, intimare dignentur.

20. *Emeritus episcopus dixit.* Acta est, ut arbitror, causa et adhuc conflictantium non est statuta persona. Tibi enim, iudicium verissime, nihil aliud incumbit quam tenere veritatem. Si enim omnium negotiorum avertamus instantiam, primo de tempore, de mandato, de persona, de causa, tunc demum ad merita negotii veniendum est. Quod si prætermisistis istis, secundum forenses fasces jactantiamque illius controversiæ quam tribunalia sibi vindicant, semper legalis nobis ritus ac sermo servandus est, iudica, vir sublimis, in negotio Christiano: quia huic causæ iudicat Deus, qui et nostra merita et veri iudicis sententiam æqua ponderans libra ne invergat, attendit. Edictis enim propositis præsentis tuæ quantum ad iudicis voluntatem pertinet, nihil temere, nihil incongrue, nihil adversus aliquem videmus esse prolatum quantum ad responsiones nostras, quoniam ante

causam populi et ante merita principali negotii superveniens esse noscuntur, neque mihi nostra propositio neque illorum responsio officere potest, cum, salvis omnibus ante causam nunc lumen ingressi iudicium, quæ sint merita negotii definire valeamus. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

21. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Constat de causa notal penitus mutilatum, cum ea tantum quæ ante scripta vel gesta sunt, præceperim recitari. Unde quoniam certus a partibus numerus constituit debere præceptus est, utrum edicto paritum sit, sicut superius interlatus sum, venerabilitas vestra intimare dignetur.

22. *Emeritus episcopus dixit.* Admoniti quidem integritatis tuæ edictis, omnia integra et illibata causæ servabimus. Hanc causam, si tempus, si dies patitur, intimemus. Scimus enim et edicto spectabilitatis tuæ, et sacri tenore rescripti, intra quatuor menses causam debere finire. Si iste est dies, veniamus ad causam. Non possumus etenim quæquam de meritis disceptare, nisi primo de die fuerit iudicatum. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

23. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ex edicto secundo diem cognoscere potuisti, qui dies kal. Juniarum videtur esse constitutus, quoniam hunc esse hodiernum etiam suggestio patefecit officii, et recitatio monstravit edicti. Superest, utrum de ordinando negotio a vestris partibus eligendisque personis satisfactum sit, intimetur. Siquidem in confusa multitudine, certa non possit esse persona, cum hoc constet etiam legibus definitum.

24. *Emeritus episcopus dixit.* Diem negotii utrum terminus edictalis incluserit, an forma imperialis præcepti, nobilitatis tuæ debet iudicio definiri. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

25. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ex edicto dies est constitutus, secundum formam iudicii principalis; et quoniam non est in his diutius immorandum, superest ut in electione satisfactis cœlestibus constitutis.

26. *Emeritus episcopus dixit.* Forma præcepti talis est, ut intra quatuor menses causa dicatur. Si secundum hanc formam sublimitatis tuæ edictum est constitutum, superest ut suggerente officio in medium causa mittatur. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

27. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Officium ad quæsitum respondeat. *Nampius Scriba dixit.* Secundum diem edicti nobilitatis tuæ quartus mensis conclusus est, die XIV kal. Juniarum.

28. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Cum partes Carthagine utraque venissent, in hunc eas diem consensisse non dubium est. Siquidem nulla super hac parte videatur aut dilatio postulata, aut iudicium flagitatum.

29. *Petilianus episcopus dixit.* Nos ad hanc urbem XV kal. die Juniarum venisse, et notoria nostra siquavimus, et omnem non dico Carthagine, sed

Africam fecimus testem, qui si non adessemus, jam pars adversa sine dubio flagitaret in contumaces dicendam esse sententiam, tempusque jam fuisse definitum, quo nec post venturibus agere quicquam aut respondere licuisset. Si igitur vir nobilis mediam semper libram iudicii tui suspensam ita tenes ac regis, ut nullam in partem vergat aliquid gratiam illam qua tibi conditionem atque præceptum imperiali auctoritate cognoscis esse permissum, ut ferre positis in contumaces sententiam: nunc te iudicium illo motu illa qua pura cessura animadvertere oportebit, contra hanc partem te ferre iudicium, que desinit, que non adfuit, que delectata est laboribus meis, que in hoc quoque mihi insultavit, ut diu chernus iste sanctissimus senatus celestis spectaret iudicium auctoritatem, excubaret pene quotidie, ipsaque Dei, que sacra sunt, sine sollicitudine non gessisset. Feras igitur queso iudicium, præmissaque sententiam, non dico acriorem quam adversum me ferre potueras, sed quam tibi leges et imperiale præceptum intimant, quamque præcipiunt. Non enim fas est, ut qui contra nos posset ferre iudicium, nunc contra adversarios meos sententiam valeas denegare. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

50. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Sanctitatem atque peritiam tuam latere non credo id imperiali præceptione fuisse constitutam, ut ea pars que trini edicti conventionem adesse noluisse, sententiam contumacis incurreret. Perpensa enim clementissimus imperator moderatione constituit ut si longinquitate itineris quarto mense partes ad constitutum locum venire minime potuissent, duorum mensium inducie præstarentur. Quam quidem rem ne alicujus partis querela videretur existere, videar custodisse. Unde de tempore, quoniam magis forensis est quam episcopalis objectio, quæ quidem nec in publico iudicio secundum formam imperialis præcepti prævalere potuisset, cum partes utraque observasse sat clareat, sicut superius interfatus sum, utrum electi sint qui peragere possent ex omnium voluntate negotium, intimare dignamini.

51. *Emeritus episcopus dicit.* Causæ præscriptio est iudicis sermo, servari forensis usum consuetudinemque iurgandi inter episcopos non oportere nutare illum versutiam legum jurisque controversiam, ubi de fidei statu et de totius sanctitatis descriptione tractatur. Quod quidem castus et bene credulus auribus accipimus, vir specialis: sed ne forte in perniciem nostram ista replicentur, jusque transeat ad adversarios iterum confligendi, adsaturque nobis hoc juris præcepto servato: in hanc formam legis consentire debes, hoc ipsum iudicaria auctoritate defige, episcopalis nos meris regula sanctitati adesse debere, ut non præstigijs juris, neque ligaminibus cujusque facultatis, sed Testamento novo ac veteri, quod instituit Deus, quod sacravit Dominus Christus, causa possit audiri. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

52. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius*

dicit. Ne quid inordinate fieri videatur, quoniam hoc et ipsum veritatis regula continetur, et legum dicta auctoritas, prius est ut personarum numerus designetur: tunc demum ea que partibus competent, per eos qui firmati fuerint rectius peraguntur. Ne hæc inter incertas personas videantur infirma.

53. *Emeritus episcopus dicit.* Cum omnes qui mandaturi sunt adstare videantur, magisque persona presentium quam sermo teneatur absentium, quod est quod potest movere iudicia, cum statutis omnibus que primo ex lege descendunt, quæque initium cause facere consueverunt, tunc demum ad electionem defensorum secundum edictum sublimitatis tuæ arbitrium veniamus? *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

54. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Numquam habere potuit certam multitudinem personam, cum hoc etiam in publicis actionibus atque corporibus soleat custodiri, ut per ordinatas atque firmatas (personas) omnia peragantur.

55. *Emeritus episcopus dicit.* Teneo fidem tuam, vir sublimis, nihil mihi de juris lege præscribi, ubi agitur de fide. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

56. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Interlocutio mea non jus cessare debere, sed forensis contentionem aperitissime delimit. Neque enim possunt aliqua quæ competunt partibus denegari: sed si hoc utrarumque partium consensus habet, ut nihil de jure publico, sed omnia Ecclesiasticis regulis, id est novi et veteris Testamenti testimonijs peragantur, pars utraque designet.

57. *Petilianus episcopus dicit.* Optimus moderator. *Et alia manu.* Petilianus Episcopus recognovi.

58. *Aurelius episcopus Ecclesie catholicae dicit.* Quoniam secundum s. t. edictum non omnes nostri collegæ adsunt, illi obtemperantes edicto, et voluntas eunctorum mandato continetur, jube hoc idem mandatum ab officio suscipi et recitari. *Et alia manu.* Recognovi.

59. *Emeritus episcopus dicit.* Si jubes, competit causæ per integritatem tuam. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

60. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Aliud constat esse quesitum ut utrum a jure publico recedi velitis et totum divinis legibus agitari, vestris professionibus demonstratis.

61. *Aurelius episcopus Ecclesie catholicae Carthaginiensis dicit.* Inveniet hoc ipsum sublimitas tua cum hoc mandatum fuerit recitatum. *Et alia manu.* Recognovi.

62. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Et hoc mandato evidentissime continetur, ut omnia jure publico controversia, omnia divinis legibus peragantur.

43. *Aurelius episcopus Ecclesiae catholicae Carthaginiensis dixit.* Recitatio mandati sensus tuos poterit informare. *Et alia manu.* Recognovi.

44. *Petilianus episcopus dixit.* Legem Dei repudiat, qui dubitat quid debeat profiteri. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

45. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ego haec partium volui responsione firmari: ceterum certum est me, quoniam imperiali praeepto omnia nunc aguntur, per quod jura constituta sunt, omnino non posse.

46. *Aurelius episcopus Ecclesiae catholicae Carthaginiensis dixit.* Legem Dei non repudiamus cum hoc mandatum ingerimus legendum, in quo potest omnis nostra assertio perdoceri. Nec enim egredi possumus limitem istius mandati, quod nobis patres vel fratres nostri universalis concilii Ecclesiae catholicae, hic apud Carthaginem constituti mandarunt. *Et alia manu.* Recognovi.

47. *Emeritus episcopus dixit.* Fidei causa est, quae et sine mandato ipso jure agi potest. Neque enim alibi oculos habet Deus, aut deseruit caelum ne intendat causam suam. Quid est quod de mandato, vel de obligatione mandati, de subscriptione, de modo, de formulis, quaeritur? Quid est quod in hac causa quasi aut refragantis, aut non mandati judicialis sponsio arbitrium flagitat: cum singuli quique propriam causam, et salutis suae negotium gerant, superfluumque sit ceterorum mandatum, cum in uno constet Ecclesiae tota persona? Advertat, vir nobilis, integritas tua, quam in ista sede jam quodam lumine coruscare cognoscimus, veritatem ita praesidere debere, ut si forensis altercatio jurisque conflictus in medio mittitur, proponatur: sin autem simplex illa veritas qua datur vita, qua renascitur saeculum, qua liberatus est mundus, in hoc iudicio spiritali altercatione conquiratur, quaeso, vir sublimis, utrumque proponant et de utroque unum eligant. Aut enim merita juris omittere non possunt, praescriptionemque causarum; aut si de illis sacratissimis legibus, quibus communis reverentia est adhibenda (f. pendemus), patientia ipsas magis amplectar et teneam, et quasi caelestis arae pontificatum adorem semper ac venerer, ut et tibi integro cognitori secundum institutum mentis tuae morisque ordinem certa sit causa judicandi, nec fluctuet iudicium tuum, de quo est Deus et populus iudicaturus. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

48. *Fortunatianus episcopus Ecclesiae catholicae dixit.* Catholica Ecclesia quae toto sicut promissa est terrarum orbe, diffunditur, cum adversae parti semper de fide obtulisset et de actione quam nobis criminose objiciunt, collationem, et scriptis publicis, et testimoniis multorum, et conventionem magistratum facilius edocebitur. Sed ut omni ex parte tuta sit ipsius collationis causa, confusa non facit multitudo.

254 Deligant igitur praesentes fratres nostri quia volunt ex adverso sistentes aliquos sui ordinis primarios viros, quibus totam actionis summam committant,

atque ad stipulationem faciant praesentium gestorum; ut si forte in assertione ejusdem causae defecerint, in eorum persona qui hujusmodi negotium susceperint, absque cunctatione victos eos esse et recitatio demonstrat actorum. Et ideo quia non opus est multiformi dilatione causam peragere, deligant personas secundum propositi edicti tenorem quae collationis causam suscipiant, ut omnibus semper probata veritas luce clarius demonstretur. Nam mandatum nihil juris et cavillationis forensis habere, ejus lectione, si pars adversa patiatur, facilius edocebitur. *Et alia manu.* Recognovi.

49. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Prosecutionem tuam cum imperiali certum est concordare praeepto, quo constitutum est ut certus a singulis partibus numerus deligatur. Nam sive juris, sive fidei causa tractatur, certe debent astare personae, ut quicquid actum fuerit, integrum robur obtineat.

50. *Fortunatianus episcopus Ecclesiae catholicae dixit.* Dignetur igitur spectabilitas tua mandatum susceptum officio tradere et recitari (jubere) ut ex eo tenore pars adversa quia dignatur ab hoc instructa valeat objectis omnibus respondere, unde possit etiam clarescere nihil nos jure publico velle tergiversari. *Et alia manu.* Recognovi.

51. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Professionem quam expectabatsanctitas vestra evidenter accepit: patiatur ergo nunc recitari mandatum, salvo eo ut utraque pars me agnoscat imperialis praeepti formam custodire debere. *Fortunatianus episcopus Ecclesiae catholicae dixit.* Si jubet spectabilitas tua recitetur.

52. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Universa quae a partibus offeruntur, ut omnis amputetur ambago, ab officio recitentur.

53. *Petilianus episcopus dixit.* Sine praeejudicio nostro legat, salvo eo, quia haec causatio forensis est, non legalis. Nam uti mandato, his formulis praesumere, non est Ecclesiasticae consuetudinis, sed forensis ludi atque certaminis, et illius exercitii quod magis argumentis quam fide aliqua saepe subsistit. Proinde nobilitatis tuae spectabilitatisque censura, etiam atque etiam in hoc loco morari dignentur, ut edicant utrum lege divina causam agi velint, et ipsam disceptationem inter partes ventilari; an omnino legibus publicis uti velint: quoniam in utroque mihi plurima competunt; ut si a lege discesserit, episcopus se non esse demonstrat; si vero legem teneat, tunc ei ut illi qui Christianus esse desiderat debeam respondere. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

54. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Si nullo potestatis saecularis iudice residente inter episcopos tantum haec contentio tractaretur, tunc demum eorum erat arbitrii, et forsitan justis, ut nihil publico velint jure tractari: me autem, cum legumlatores ii sint qui me iudicem delegerunt, a legibus certum est deviare non posse: quamvis pro-

cessionem patris e diverso venientis apertissime suscepit sanctitas vestra, in qua id expressisse cognoscitur, quod vestra prosecutio postulavit. Unde mandatum per officium recitetur.

55. *Petilianus episcopus dicit.* Legat. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi. *Romulus exceptor recitavit.* Post consulatum Varanis viri clarissimi, ut kalend. Jun. Mandatum factum in Ecclesia. *Et cum recitaret, Adeodatus episcopus dicit.* Sane præjudicio nostro recitet. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Sæpius interfatus sum, omnia integris responsionibus recitari. *Romulus exceptor recitavit.* Mandatum factum in Ecclesia Carthaginiensi ab universo concilio episcoporum catholicorum: presidente Aurelio episcopo Ecclesie Carthagini et Sylvano primite Numidie. Quamvis causa Ecclesie catholice adversus omnes falsas criminationes, etc. *Vid. apud August. tom. IX, col. 822-827 nostræ edit.*

257 56. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Quoniam ex recitatione mandati quod gesta presentibus adhierebet, claruit divina magis testimonia quam forensia vincula esse prolata, et edicti pariter mei tenorem fuisse servatum, in numero scilicet deligendo, et imperialis constitutionis formam nihil minus custeditam: ideoque, quoniam justitia ordo hoc postulat, etiam subscriptiones omnium recitentur.

57. *Romulus exceptor recitavit.* Aurelius episcopus Ecclesie catholice Carthaginiensis Carthagini constitutus præserte V. C. tribuno et notario Marcellino hæc mandatum suscepi et subscripsi. *Item alia manu.* C. Sylvanus primite sedis provincie Numidie præserte V. C. Marcellino tribuno et notario Carthagini constitutus mandato a nobis facto consensi et subscripsi. *Item alia manu.* Valentinus episcopus Ecclesie Varanensis (9) Carthagini constitutus, præserte V. C. Marcellino Tribuno et Notario mandavi et subscripsi. *Et reliquæ subscriptiones quorum nomina mandato continentur.*

58. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Hæc quoque subscriptiones cum mandato gesta susceperunt. *Et adiecit.* Numerus etiam subscribentium designetur. *Martialis exceptor dicit.* Ducenti sexaginta sex sunt.

59. *Petilianus episcopus dicit.* Ubi sunt qui mandaverint? *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi. D

(9) *Varanensis*, seu *Bananensis*, uti scriptum est in veteri libro. Infra capp. 99, 115, 155, scribitur semper *Varanensis*, sed nos ubique repositimus *Vananensis*; quia constat emendationem esse certam. Nam *Valerius episcopus Bananensis* interfuit concilio Carthaginiensi sub Grato, et *Berminus Bananensis* damnatus fuit anno 594, in concilio Bagadensi. Animus erat hæc sedem referre ad Mauritiam Cæsariensem, quia refer episcopos illius provincie ejectos ab Honorico rege Vandalorum reperio Cæcilium Belianensem. Verum hæc cogitatio obstant subscriptiones concilio Cabarsussitani, ubi legitur nomen Pancratii Belianensis. Cum enim synodus illa habita sit uno anno ante Bagadensem, in qua damnatus est Berminus Bananensis Donatista, istud evincere videtur Ecclesiam Belianensem fuisse divergentem a Bananensi; duos

A 60. *Aurelius episcopus Ecclesie catholice dicit.* Opus est hoc, eligant de suis septem, et eant ubi constituti sunt in ecclesia, et videant illos. *Et alia manu.* Recognovi.

61. *Petilianus episcopus dicit.* Subtilis argumenti res est, ut iudicem facerent testem. Potuerunt etenim etiam quoscumque clericos minoris loci apponere nominibus suis, et fingere illum honorem esse quem apud se summum existimant, cum hinc potissimum dubitetur. Præserte veniant in iudicium notarii a nobis singuli cognoscantur. Veremur etenim argumenta sæpe diutius requisita, quæ in perniciem simplicitatis nostræ quotidie machinantur. Hæc igitur prima res est, de qua per notariam nostram sublimitati tuæ firmare curavimus, neque cessavimus ut de numero primo nostro constaret, quem esse parvulum semper imperialibus auribus mentuntur. quod quid enim contra nos semper elicitur, quasi contra paucissimos impetratur. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

258 62. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Falsi crimen nec objicere condecet sacerdotem, nec committere potuisse credendum est. Illud autem est quod per vestram venerabilitatem scire desidero, utrum omnes episcopos contra quos vestra pergit intentio, quorum etiam subscriptio recitata est, possitis agnoscere.

63. *Petilianus episcopus dicit.* Singuli quique secundum nostrarum adversarios facile possumus agnoscere. Sane non falsum objecimus, sed diligentie maxime est quod volumus et probare. *Et alia manu.* C Petilianus episcopus recognovi.

64. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Hoc magis de vestra iudicio sanctitate, diligentie potius esse quam ulius objecti criminis, quod in prosecutione dicendum esse credidit sanctitas tua. Sed illud quero, utrum in omnibus locis et civitatibus utriusque partis hinc esse possint episcopi; sic enim possunt se alterutrum plene cognoscere.

65. *Petilianus episcopus dicit.* Sapientissime ac præscie omnia prævidisti, vir nobilis; nam in plebe mea, id est, civitate Constantiensi, adversarium habeo Fortunatum. In medio autem diocesis meæ, nunc institutum habeo, imo ipse habent, nomine Delphinum (10). Pervidet jam hinc præstantia tua, duos in unius plebe fuisse imaginarie (11) constitu-

quippe episcopos Donatistas in una Ecclesia fuisse constitutos non est verisimile. *Bartuzius addit.* In eodem concilio Cabarsussitane præter Pancratium Bananensem est Donatus episcopus Belianensis, unde Belianensem et Belianensem duas sedes esse certum est.

(10) *Delphinum.* Missus is fuerat in Numidiam a coepiscopis suis propter necessitates Ecclesie, ut habet Aug. ep. ad Marcell. olim 138, nunc 159. Hujus etiam fit mentio infra c. 215. Erat episcopus constitutus de novo ob Ecclesie necessitates in aliqua urbe Constantiense vicina.

(11) *Imaginarie.* Sub titulo facto et supposito: sic Colluthus a, et Athan. dicitur non verus, sed imaginarius episcopus.

tos, ut et numerum augeant, et tamen plebium numerus non idem sit, qui sit illarum scilicet personarum. Et hoc argumenti est maximi, ut videantur nos hoc genere superare, si duo contra unum sint constituti vel tres. Nam etiam in plebe presentis sanctissimi collegæ ac fratris mei Adeodati, id est, in civitate Milevitana, ita commissa res est, ut unum ibidem habeat adversarium (12), alterum in Tuccensi (13) civitate, quæ ad hujus scilicet plebem antiquitus pertinet, et ante biennium esse videtur constitutus; tertius vero sit in loco qui dicitur Ceramussa. Ergo cum unus sit civitatis Milevitaneæ episcopus a partibus nostris, tres videntur ab his constituti fuisse, ut illorum numerus auferretur, aut fortassis excederet numerum veritatis. Requiritur igitur quando auctus sit illorum numerus, quam originem habuerit, utrum hoc novitas fecerit, an dederit antiquitas, utrum, ut ita dixerim, contra vetustatem eam, vitium hoc fuerit novitatis. *Et alia manu. Petilianus episcopus recognovi.*

66. *Fortunatianus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Multiloquio Ecclesiæ causam agi non debere perspicit mecum tuæ dignationis sensus, optime cognitorum. *Et cum diceret. Et alia manu. Recognovi.*

67. *Petilianus episcopus dixit.* Plus scripsisti quam dixi. *Et alia manu. Petilianus episcopus recognovi.*

68. *Fortunatianus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Verum vir gravissimus Petilianus cum ante paululum Ecclesiæ causam divinis Scripturis firmandam esse professus fuerit; atque eam divinis testimoniis quæri debere constituerit, nunc eum per diversa vagari in personis ordinatorum, prosecutione ejus ostenditur. Atque ideo, ne illi similes videamur, decreti tenorem accepit sublimitas tua; et quid Patrum statuta voluerint, ejus lectione monstratum est. Convenit præsentibus, moratoriis omnibus actionibus repulsis atque prostratis, eligere nunc ex parte sua idoneos qui possint institutæ causæ præstare rationem, omniumque consensum his actis depromere, ut, dilucescente veritate, nulli possit esse ambiguum. Siquidem confirmatis personis nulla pars audebit dicere, sententiam non posse (nec) debere consistere, quandoquidem eorum consensus actis fuerit depromptus; et ideo aut subscriptionibus quæ gerimus se doceant confirmare, aut consensum suum singuli patefaciant, ut actio Ecclesiæ possit suo ordine inchoari. *Et alia manu. Recognovi.*

69. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* De incompetenter ordinatis quos Petilianus vir sanctissimus comprehendit, me certum est qui ad aliam partem principali auctoritate iudex videor constitutus, non posse cognoscere. Superest ut, si numerum episcoporum qui ab officio intra hanc

A splendidam Carthaginem constitutus est verum esse credit venerabilitas tua, jam nunc intimare dignetur.

70. *Petilianus episcopus dixit.* Non intellexit e diverso consistens, quod fuerim prosecutus, nam cum de numero mandantium nunc agatur, diligentie meæ maxime fuit requirere, ubi sunt illi qui presentibus mandaverunt: deinde constare non ab re est, quod sum in tuo iudicio, vir nobilis, prosecutus. Quoniam igitur et jacturam fecerunt carum rerum quas forensibus cancellis ac legibus uti poterant, et recitaverunt mandatum quod non magis forense sit, sed legale, hinc agnoscere debere me illis lege divina competenter respondere. Sed, ut prius de mandatorum numero constet, et de partibus meis quanti mandaverint vel quanti sint mandaturi, id primum peto de nobilitate tua, ut superfluum non sit, de numero utriusque partis ferre debere iudicium celsitudinem tuam. *Et alia manu. Petilianus episcopus recognovi.*

71. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Evitandæ quidem multitudinis causa ad hunc locum de quorum numero dubitatur, minime convenisse dicuntur, præsertim cum suffecerit eos presentibus omne delegasse negotium; sed si quid super hac parte dubitationis assertur, iudiciis intimetur.

72. *Aurelius episcopus Ecclesiæ catholicæ Carthaginensis dixit.* Nos evitamus tumultum; idcirco non venerunt; sed mandatum firmissimum est, quod lectum est nobilitati tuæ. Si de numero dubitatur, eant provinciales ad Mauros, eant provinciales ad Numidas, eant provinciales ad Byzacenos, eant quoque ad Tripolitanos, eant ad provinciæ proconsularis, qui præsentibus sunt ex numero ipsorum, et cognoscant nostros qui huic mandato subscripserunt. *Et alia manu. Recognovi.*

73. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Non patiar rem superfluum longa partium oblatione differri, unde veniant universi.

74. *Aurelius episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Quid opus est turbis? Et nos in civitate diu versati sumus, et nostri collegæ. Il quoque in civitate, ut dicunt, non hodie, sed aliquantis diebus demorati sunt. Legantur subscriptiones, et de cuius nomine dubitant, ipse veniat. *Et alia manu. Recognovi.*

25975. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* In uno loco sunt omnes, aut id non potest liquido designari?

76. *Aurelius episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Nescimus postea quam mandaverunt quid opus erat ut concluderentur. *Et alia manu. Recognovi. Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* De quorum nomine dubitatur, ipsi veniant. *Et alia manu. Recognovi.*

(12) *Adversarium.* Severum nempe qui paulo ante infirmitate correptus discesserat, ut habetur c. 215. Exstat ejus epistola ad Augustinum inter Augustinianas 499, et duæ Augustini ad ipsum 110 et 62, postremæ

editionis. Ibid. ep. 34, Augustini condiscipulus dicitur.

(13) *Alterum in Tuccensi civitate.* Sabinum de quo c. 130, episcopum civitatis hujus in Numidia. Haud ita pridem episcopalis facta fuerat.

77. *Emeritus episcopus dicit.* Impugnat se actio, et ex una parte diversa contentio; unus prosequitur venire debere, alter nescire se utrum possit adesse. Concordent inter se sententis suis, et arbitrata proprio atque secreto quid magis eligant, dicunt. Opponentur enim pro meritis tuis quoque isti dicunt, quod magis putaverint eligendum. Non enim nos facilius crimen obsecimus, vel hoc ipsum facilius volumus iudicis approbati. Melior est enim adsequutio, que presentibus actis inditur, et veritas fides instrumentorum veritate firmatur. Agitur enim res de qua quis negare poterit: *Non mandati, non testis, nescio.* Non enim ex me ista procedunt, sed ex ipsis potius qui ista contingunt. Habeant inter se consilium suum, arbitrioque suo definiant universa; ut si volunt in presenti mandare, sicut nos personas mandantium actis sublimitatis tuæ nunc in presenti iustitiamus, habeant in compendio, telerant de medio lasitatem, dimamus illis universa que poterant de preceptione deponi, ut sublimitatis tuæ iudicio possit ex laorum et ex nostris partibus apparere, quod possit esse mandatum. *Et alia manu Emeritus episcopus recognovi.*

78. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dicit.* Tumultus ne fieret cavendum fuit, et hoc saubriter prudenterque providisti. Et quoniam metuendum est, ne, cum fuerit exorta aliqua perturbatio, nobis potius tribuatur, incertumque sit hominibus, a quorum parte potius existerit, nihil in his et tranquillius putamus decernere nobilitatem tuam, nisi ut recitatis omnibus nominibus, de qua dubitant, veniat. *Et alia manu. Recognovi.*

79. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Accepistis professionem partis adversæ. Que competunt, peragantur.

80. *Emeritus episcopus dicit.* Patientia nobilitatis tuæ intimumque secretum, quod omnibus monstras, cunctorum oculis potuit, teneo iudicii tui fidem, teneo testimonium. Pene jam peracto solis curriculo teus est transactus dies, et nullus adhuc exortus tumultus, cum tanta sacerdotum Dei multitudo consistat. Quis enim præter eos quos iudicii veritas adesse præcepit; vel mutando inter se, vel ballo sermone respondit? Tacito lingue silentio expectant veridici cognitorem integram severamque sententiam, et acclamibus, ut dixi, pene reryibus, in teipsum toto ore pendentes, quid de Dei causa iudices sollicite rimantur. Nullus strepitus, sermo nullus, non ad Deum continua oratio, et ad cælum privata vox. Unde hic tumultus publicus de privatis scurrilibusque sermonibus, quibus aut facile strepere, aut ex ipso usu rixa quotidiana me us iudiciorum non timens, possit exurgere? Ad hoc Dei sacerdotes tot antistites, anime sue causam et fidei sue rationem audire cupientes, tumultu superfluo et quadam rixa turbantes, ad iudicium veritatem volentes descendere, querunt inmissam actionem turpissime perturbare. *Et alia manu. Emeritus episcopus recognovi.*

81. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dicit.*

Ad multa fratris mei videat nobilitas tua quem pauca respondeam. Quod si nobis voluerit respondere, causa tota cito forsitan peragetur; metuendum est, ne ideo non fiat tumultus ab hac turba que presens est, quia non hic est alia multitudo, in quam possit referri causatio. *Et alia manu. Recognovi.*

82. *Pelilianus (f. Emeritus) episcopus dicit.* Confiteor illos cum tumultu esse venturos. Nam hic tumultus nec fuit nec erit a partibus nostris. *Et alia manu. Emeritus episcopus recognovi.*

83. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dicit.* Non confiteor cum tumultu esse venturos; sed timeo ne ideo adhuc quiescat multitudo presens, quia non est in quem referat si quid forte turbulenter existerit, dum utraque presens fuerit multitudo. Pelimus ut quod dictum est, fiat; de quocumque dubitatur, presentetur. *Et alia manu. Recognovi.*

84. *Adedatus episcopus dicit.* Si in paucos tumultus fieri non potest, in plurimos fieri quemadmodum potest? *Et alia manu. Recognovi.* *Avdus episcopus Ecclesie catholice dicit.* Judica. *Et alia manu. Recognovi.*

85. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Potest quidem sacerdotalis multitudo divioam considerans utrobique sententiam, etiam in quavis populositate prestare silentium, sed illud certum est, et ambigi nullatenus potest, paucitatem magis silentio posse præbere consensum. Unde ne superflus innotetur, si de subscriptionibus aliqua est dubitatio, eos quos nec presentes esse, nec subscribere potuisse credit sanctitas vestra, faciam ad iudicium mox venire, ut tandem aliquando confirmatis secundum imperiale præceptum ex utraque parte personis, ad negotii merita veniatur.

86. *Emeritus episcopus dicit.* Ex una parte diverse sententia concordare debent. Aut enim hic esse suos dicunt, et adesse debebant; aut si absentes esse profitentur, videat nobilitas tua quid de absentibus debeat iudicare. *Et alia manu. Emeritus episcopus recognovi.*

87. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Quod presentes presentibus mandaverunt, prosecutione spectabilitatis vestrae tenetur expressum, eo quod omnes qui subscripserunt, a vobis et a vestris omnibus facie possint agnosci. Unde cum subscriptiones per ordinem fuerint recitatae, de quo dubitatur, poterit mox venire.

88. *Adedatus episcopus dicit.* Affero compendium diversæ parti, ne tumultus posse fieri utrisque partibus presentibus putent. In uno loco coepiscopi nostri constant, ad alterum item locum suos faciunt venire. Et cum recitata fuerint quæcumque loca, bari mittantur, quo possit omnis causatio, omnis tumultus amputari. *Et alia manu. Adedatus episcopus recognovi.*

89. *Aypius episcopus Ecclesie catholice dicit.* Nova res nunc a diversa parte flagitat. Nam nos obediens edictibus præceptis, tot venimus quot iug-

rant edicto definiti. Sed quia et hoc non est negandum sollicitudini presentium, quamquam de numero querere non sit nostrae presentis actionis, tamen qui modo praesentes fratres nostri reperiri potuerunt, jube ut ingrediantur; si qui forte absentes fuerint, crastino eorum praesentiae tuis etiam obtutibus monstrabuntur, dum tamen ne ulla dilatio causae nascatur, sicut nos certi numero adsumus electi ab universali catholico concilio, etiam ipsi ad asserendum confirmati jam suscipiant omnem sarcinam causae, ut nulla dilatio quaestioni possit opponi. *Et alia manu. Recognovi.*

90. *Adeodatus episcopus dixit.* Praecepte nobis mandatum **260** eorumdem ostendi ubi subscripserunt, quod nunc lectum est ab officio. *Et alia manu. Adeodatus episcopus recognovi.*

91. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Mandatum quod nunc ab officio recitatum est, in quo omnium subscriptiones continentur, postulantibus ostendatur.

92. *Petilianus episcopus dixit.* Magnam nobis sollicitudinem facit ista varietas: aut hodie representent numerum eorum quos sibi dicunt mandasse quod agant, aut ipsi causam in crastinum distulerunt. *Et alia manu. Petilianus episcopus recognovi.*

93. *Alypius episcopus Ecclesiae catholicae dixit.* Non est dilata causa; hodie agenda est. *Et alia manu. Recognovi. Augustinus episcopus dixit.* (Mandatum) actis offeratur, ab officio offeratur.

94. *Adeodatus episcopus dixit.* Hoc expectavimus, hoc desideravimus, ut eadem gesta quibus subscripserunt in praesentiarum sint donec mandatores veniant. *Et alia manu. Adeodatus episcopus recognovi.*

95. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Hoc necesse est ut fiat ita, ut si sollicitudinis aliquid geritis, a vobis obsignata serventur.

96. *Petilianus episcopus dixit.* Illorum praesentia nobis necessaria est, non mandatum. *Et alia manu. Petilianus episcopus recognovi.*

97. *Fortunatianus episcopus Ecclesiae catholicae dixit.* Jam postulavimus fratres et sacerdotes nostros intromitti debere, qui praesentes inveniri potuerunt. Praecipiat nobilitas tua, superfluum nodum amputari quaestioni, ut intromissi saltem vel obtutibus eorum fidem debitam ferant. *Et alia manu. Recognovi.*

98. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ii venerabiles sacerdotes qui praesentes esse dicuntur, venire dignentur. *Et ingressis episcopis catholicis.*

Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. In omni petitioni vestrae satisfactum esse cognosco. *Et adjecit.* Praesentes sunt episcopi quos ingredi voluistis; qui secundum imperialis praeccepti formam et edicti tenorem, certum numerum ad peragendam causam elegisse noscuntur. Unde, ne qua ulterius possit esse dubitatio, vel forte confusio,

A singulis subscriptiones propriae relegantur, ut agilis usdem extra dignentur.

99. *Martialis exceptor et mandato recitavit.* Aurelius episcopus Ecclesiae catholicae Carthaginensis Carthagini constitutus, praesente viro clarissimo tribuno et notario Marcellino, hoc mandatum suscepi et subscripsi. *Hoc modo omnia reliqua subscripserunt. Item recitavit.* Sylvanus episcopus Summeensis Ecclesiae catholicae. *Idem dixit.* Praesto sum. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Sylvanus qui non suscepit collationem exeat. *Quo egresso idem recitavit.* Valentinus episcopus Ecclesiae Vaianensis (44). *Idem dixit.* Praesto sum.

100. *Alypius episcopus Ecclesiae catholicae dixit.* Reddiderunt nos sollicitos, diligentiam nobis primitus ipsi incusserunt: quomodo nominantur nostri, sic etiam de ipsorum numero dubitamus. *Et alia manu. Recognovi.*

101. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ita fiet, consentit tamen pars diversa, ut simul agniti exeant.

102. *Aurelius episcopus Ecclesiae catholicae dixit.* Sed primo mandare habent et ipsi, ut appareat quia hic sunt. *Et alia manu. Recognovi.*

103. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ergo placet sanctitati vestrae, ut post impletum mandatum, exeant, etiam partis vestrae venerabiles viri episcopi, et inter paucos causa peragatur, et ad quod quaesitum est respondere dignemini.

104. *Primianus episcopus Ecclesiae Carthaginensis dixit.* Cum et nos apud acta mandaverimus praesentes, eximus, damus locum actoribus: hic tamen in proximo erimus. *Et alia manu. Primianus episcopus recognovi.*

105. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ergo vestrae quoque subscriptiones judiciis intimentur, ut illorum quoque professiones praesentium requiruntur.

106. *Petilianus episcopus dixit.* Apud acta volunt mandare. *Et alia manu. Petilianus recognovi.*

107. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Apud quae acta sanctitas vestra se asserit mandaturam?

108. *Emeritus episcopus dixit.* In judicio praestantiae tuae voluntas est nostra, si jubes ut gestis municipalibus hoc judicio nobilitatis tuae finiatur. *Et alia manu. Emeritus episcopus recognovi.*

109. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Illud nunc est, quod a vestra sanctitate ad amputandas omnes ambages necessario postulatur, ut apertissime designetis utrum vobis epistola mandati cum subscriptionibus recitata sufficiat, an etiam ipsos quaeritis apud acta mandare.

110. *Petilianus episcopus dixit.* Non ut profiteantur volumus, sed ut recognoscantur a nobis, qui mandasse dicuntur. *Et alia manu. Ut supra.*

111. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius*

dixit. Ergo subscribentium nomina per ordinem recitentur.

112. *Honoratus exceptor recitavit.* Numidius episcopus Ecclesie catholice Maxulitane. *Idem dixit.* Præsto sum. *Felix episcopus (loci superscripti) dixit.* Agnosco illum. *Marcellinus V. C. tribunus et notarius dixit.* Constat utrumque esse præsentem.

113. *Alupius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Illorum etiam duorum qui jam exierunt compares prædeant. Ipsi hoc exegerunt. Videantur ergo qui præsentem sunt, et qui absentes. Hoc volumus constet. *Et alia manu. Recognovi. Et accedite episcopo.*

114. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Cujus civitatis est vir venerabilis episcopus? *Adeodatus episcopus dixit.* Felix episcopus Zammensis (15), nostræ communionis, qui contra Silvanum agit, male habet.

115. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Probabilis excusatio est. *Et adjecit.* Alius recitatur. *Et recitavit.* Marinus episcopus Ecclesie Taborensis. *Idem dixit.* Præsto sum. *Victor episcopus civitatis superscriptæ dixit.* Agnosco illum.

116. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Utrorumque præsentiam gesta retroebunt. *Idem recitavit.* Aurelius episcopus Ecclesie catholice civitatis Magomaziensis (16). *Idem dixit.* Præsto sum. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Alius ejusdem civitatis episcopus venit a parte diversa. **261** *Salustius episcopus partis Donati civitatis superscriptæ dixit.* Agnosco illum. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Etiam hos constat esse præsentem. *Idem recitavit.* Victor episcopus Ecclesie catholice Libertinensis (17). *Idem dixit.* Præsto sum. *Januarius episcopus loci superscripti dixit.* Agnosco illum. Diocesis mea est. *Victor episcopus Ecclesie catholice dixit.* Neminem illic habet.

(15) *Zammensis.* In Numidia. Hujus episcopus Silvanus primas fuit Numidie.

(16) *Magomaziensis* seu *Macomadiensis* episcopus Numidie, ut patet ex cap. 182, ubi Amelius ait se presbyterum habere in urbe Hassensi, que oppidum est Numidie. Idem constat ex Antonino et notitia episcoporum Africae, ubi *Macomadia* oppidum reperitur in Numidia diversum ab urbe ejusdem nominis in Byzacena.

(17) *Libertinensis.* In provincia præconsulari. Januarius episcopus *Libertinensis* subscribit epistolam episcoporum illius provincie ad Paulum patriarcham Constantinopolitanum, que refertur in concilio Lateranensi sub Martino.

(18) *Vesceritana.* Videtur istud oppidum esse Numidice quod in notitia episcoporum Africae dicitur *Borentanus.* Conjectat Bazouis hanc Optatum eum esse ad quem scripta est Augustini epistola 190.

(19) *Tunusudensis*, in veteri codice legitur *Tunusidensis*, at in cap. 201, Victorianus hujus urbis episcopus ex parte Donatistarum, nominatur episcopus *Tunusudensis.* Apud Plinium lib. 5, cap. 4, inter Africana Romanorum oppida recensetur *Thunusidense*, Ptolemæo *Thunusidæ.* Apud Victorem Videntem lib. 1, num. 15, mentio fit *Tinnuda*, seu ut in quibusdam codicibus habetur *Tinnuda.* Est etiam in tabulis Peutingerianis urbs *Thuna.* Quodam eam a *Tinudensi* provincia præconsularis oppido non distinguunt, sed perperam.

Januarius episcopus partis Donati dixit. Diocesis mea est. *Victor episcopus Ecclesie catholice dixit.* Cum neminem illic habeat, neque ecclesiam, neque aliquem communicantem, frustra mentitur quod sit ejus diocesis. *Januarius episcopus dixit.* Communicarunt tibi (f. mihi) ante vim tuam?

117. *Petilianus episcopus dixit.* In una plebe Januariani collegæ nostri præsentis, in una diocesi quatuor sunt constituti contra ipsum; ut numerus scilicet augetur.

118. *Alupius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Queratur quot annorum episcopus sit.

119. *Petilianus episcopus dixit.* Quatuor estis contra unum.

120. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Hæc ad præsentem omnino non pertinent actionem. Quæ cæpta sunt perlegantur. *Item recitavit.* Optatus episcopus plebis Vesceritane (18). *Idem dixit.* Præsto sum. *Fortunatus episcopus civitatis superscriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Januarius episcopus plebis Tunusudensis (19). *Idem dixit.* Præsto sum. *Victorianus episcopus civitatis superscriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Evangelus (20) episcopus Ecclesie Assuritanæ (21). *Idem dixit.* Præsto sum. *Petilianus episcopus dixit.* Noster ibi defunctus est (22) ipse dicat. *Item recitavit.* Latonius episcopus Ecclesie plebis Tentane (25). *Idem dixit.* Præsto sum. *Securus episcopus civitatis superscriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Aptus episcopus plebis Tigiensis (24). *Idem dixit.* Præsto sum. Nec habui nec habemus episcopum Donatistam. *Primianus episcopus Carthaginensis dixit.* Non illic habemus. *Item recitavit.* Assellienus episcopus Ecclesie Tusuritanæ (25). *Idem dixit.* Præsto sum. *Aptus episcopus civitatis superscriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Innocentius episcopus Ecclesie Germanien-

(20) *Evangelus.* Interfuit conciliis habitis apud Carthaginem ann. 397 et 401. In codice canonum Ecclesie Africane can. 25 et 77.

(21) *Ecclesie Assuritanæ.* In provincia præconsulari. In concilio Carthaginiensi sub Cypriano adfuit *Victor ab Assuris.* Exstat etiam epistola ejusdem Cypriani *Epistolo fratri et plebi apud Assuras consistenti.*

(22) *Noster ibi defunctus est.* Prætextatus qui subscripsit concilio Cabarsussitano ann. 395, et in Bagatensi anno sequenti a sede sua dejectus est. Hunc mortuum esse paulo ante quam Augustinus scriberet libros suos contra Epistolam Parmeniani, patet ex libro in extremo. Successorem habuit Rogatum ejus meminit Augustinus lib. III contra Cresconium, cap. 36, cui postea ad unitatem catholicam converso Circumcelliones manus et linguam præciderunt, ut idem narrat in libro de gestis cum Emerito num. 9.

(25) *Tentana.* In provincia Byzacena, ut docet notitia episcoporum Africae. In concilio Carthaginiensi sub Cypriano inter alios subscripsit *Fuchrius a Themas.* *Thomas* seu *Thornas* vocant Plinius, Antoninus et Anonymus Ravennas, Ptolemæus *Thornas.*

(24) *Tigiensis* vel *Tisienis* in Byzacena, ut docet notitia episcoporum Africae.

(25) *Tusuritanæ.* Ex Arzuzitana provincia, ut colligitur ex capite 208, que Tripolitane provincie pars erat, aut saltem ipsi contigua, ut patet ex cap. 49 Codicis canonum Ecclesie Africane.

s. (25). *Idem dixit.* Præsto sum, sed adversarium non habeo. *Item recitavit.* Honoratus episcopus Matharensis (27) Ecclesie. *Idem dixit.* Præsto sum, sed non contra me habeo episcopum. *Item recitavit.* Hilarusepiscopus Ecclesie Boletanæ (28). *Idem dixit.* Præsto sum, sed non habeo mecum episcopum.

121. *Petilianus episcopus dixit.* Noster fuit. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Et nos hoc cupimus ut illum imitemini. *Item recitavit.* Secundus episcopus Ecclesie Ruspitensis (29). *Idem dixit.* Præsto sum, sed non habeo contra me episcopum. *Item recitavit.* Donatus episcopus Ecclesie Amburensis (30). *Idem dixit.* Præsto sum. *Servatus episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Cresconius episcopus Ecclesie Tubiniensis (31). *Idem dixit.* Præsto sum. *Protasius episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Restitutus episcopus plebis Novasinensis (32). *Idem dixit.* Præsto sum. *Felix episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Cresconius episcopus Ecclesie Cuiculitanæ (33). *Idem dixit.* Præsto sum. Habui contra me episcopum: exivit de corpore, *Item recitavit.* Lucianus episcopus Ecclesie Guirensis (34). *Idem dixit.* Præsto sum, sed alium contra me non habeo. *Item recitavit.* Tutus episcopus plebis Melzitanæ (35). *Idem dixit.* Præsto sum. Sed alium contra me non habeo. *Item recitavit.* Donatianus episcopus Ecclesie Teleptensis (36) *Idem dixit.* Præsto sum. *Bellicius episcopus civi-*

(26) *Germaniensis.* In Numidia, ut docet notitia Africae, diversa a *Germanitiana* quæ in Byzacena.

(27) *Matharensis.* In Numidia, ut scriptum est in eadem notitia.

(28) *Bofetanæ.* Melius *Bosetanæ*, in Numidia, cujus mentio fit in actis sancti, Mammarii et sociorum inter urbes Numidie prope Tigisim.

(29) *Ruspitensis.* Est episcopus *Rusfensis* seu *Ruspensis* in notitia Byzacene; sed *Ruspinam* a *Ruspe* distinguit Ptolemæus, et utramque habent tabulæ Pentingerianæ atque anonymas Ravennas: utraque in Byzacena.

(30) *Amburensis.* In notitia Numidie, *Amporensis*, et sic legendum, nam infra *Servatus* qui hic ejusdem sedis episcopus dicitur, vocatur *Amphorensis*, in veteri exemplari.

(31) *Tubiniensis* seu *Tubuniensis* in Numidia, ut docet notitia, diversus a *Tubiensi* in Mauritania. Inter episcopos concilii Carthaginensis sub Cypriano est *Nemesianus a Tubunis*. Apud *Tubunas* colloquium habuerat Augustinus cum Bonifacio comite, qui tunc cupiebat dimissis rebus omnibus vitam monasticam amplecti. De quo Augustinus epist. 229.

(32) *Novasisnensis* seu *Nobasinensis* in Numidia, ut docet notitia.

(33) *Cuiculitanæ.* Ibid ex eadem notitia. In concilio Carthaginensi sub Cypriano, adest *Pudentianus a Cuiculi*.

(34) *Guirensis.* *Guira* urbs Africae in tabulis Pentingerianis. Forte legendum *Girensis*, cujus episcopus *Martialis* legitur in notitia Numidie.

(35) *Melzitanæ.* *Melditæ* oppidi in Africa meminere *Plinius* et *Ptolemeus*: et locatur inter civitates *Mediterraneas* provincie proconsularis.

(36) *Teleptensis.* *Telepte* notissima civitas in Byzacena; nec ignobilis *Donatianus* hujus episcopus, qui primas fuit provincie, pluribusque conciliis Africanis interfuit.

(37) *Bladiensis.* *Baluzius* legendum esse censet

latus suprascriptæ 262 dixit. Agnosco illum. *Item recitavit.* *Potentius* episcopus plebis *Bladiensis* (37). *Idem dixit.* Præsto sum. *Adeodatus episcopus dixit.* Quem ibi nos habemus, oculos dolet, venire non potest. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Utrum hic sit *Carthagini*? *Item recitavit.* *Maximianus* episcopus plebis *Turensis* (38). *Idem dixit.* Præsto sum, sed non contra me habeo episcopum. *Adeodatus episcopus dixit.* Noster fuit. *Item recitavit.* *Datianus* episcopus plebis *Legensis* (39). *Idem dixit.* Præsto sum, sed alium contra me non habeo. *Item recitavit.* *Urbicus* episcopus plebis *Tebestinae* (40). *Idem dixit.* Præsto sum. *Pervevantius episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* *Aspidius* episcopus plebis *Tacaratisensis* (41). *Idem dixit.* Præsto sum. *Verissimus*

episcopus civitatis suprascriptæ dixit. Agnosco illum. Quatuor sunt in plebe mea, *Datianus*, *Aspidius*, *Fortunatus* et *Octavianus*. *Item recitavit.* *Terentius* episcopus *Seleucianensis* (42). *Idem dixit.* Præsto sum. *Mescianus episcopus (civitatis suprascriptæ) dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* *Servus Dei* episcopus plebis *Tubursicuburensis* (43). *Idem dixit.* Præsto sum. *Donatus episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* *Dialogus* episcopus *Zamensis* (44). *Idem dixit.* Præsto sum. *Montanus episcopus civitatis suprascriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* *Urbicosus* episcopus plebis *Eguilgilitanæ* (45). *Idem dixit.* Præsto sum, sed *Catholica* est omnis ex vetustate. *Item recitavit.* *Silvanus epi-*

(38) *Turensis* seu *Turrensis* in Byzacena, ut videre est in notitia Africae.

(39) *Legensis.* Duplex est in notitia Numidie urbs hujus nominis, scilicet n. 78. *Legiensis*, et 85, *Legensis*. Pariter hic duo episcopi harum urbium, hoc scilicet in capite *Dacianus episcopus Legensis*, qui nullum habet adversarium; et cap. 187, *Cresconius episcopus Legensis Donatista*.

(40) *Tebestinae.* *Tebeste* nota urbs in Numidia, de qua vide quæ diximus in not. 44, ad m. Opt. p. 44.

(41) *Tacaratisensis.* In Numidia, ut docet notitia, E quatuor episcopis quos *Verissimus* in hac diocesi constitutos a Catholicis fuisse conqueritur. *Octavianus* postea dicitur *Ressianensis* et *Fortunatus Casensis*.

(42) *Seleucianensis.* Item in Numidia. Ibid.

(43) *Tubursicuburensis.* Aug. l. iii. contr. *Cresc. episcopus catholicus a Tubursicubure Servus nomine.* Hanc vero Ecclesiam proconsularis provincie fuisse probatur ex concilio Carthaginensi sub *Bonifacio*, cui inter cæteros hujus provincie episcopos adfuit *Reparatus episcopus Tubursicuburensis*.

(44) *Zamensis.* *Zama* urbs regia in Numidia, ut ex *Ptolemæo* et tabulis *Pentingerianis* constat.

(45) *Eguilgilitanæ.* Legendum *Igilgitanæ*: nam *Igilgilis* oppidi in Mauritania *Sitifensi* mentio fit apud *Ptolemæum*, in *Antonini Itinerario*, in tabulis *Pentingerianis*, necnon apud anonymum *Ravennatem*. *Ammianus Marcellinus* lib. xx, cap. 5, meminit litoris *Mauritanie Sitifensis*, quod appellant incolæ *Igilgitanum*. Est et *Igilgitanus* episcopus in notitia *Mauritanie Sitifensis*.

scopus plebis Perdicensis (46) *Idem dicit.* Præsto sum. *Regius episcopus civitatis superscriptæ dicit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Navigius episcopus Dydritanus (47) *Idem dicit.* Præsto sum. *Honoratus episcopus civitatis superscriptæ dicit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Romanus episcopus plebis Lepidationensis (48). *Idem dicit.* Præsto sum. *Victorinus episcopus civitatis superscriptæ dicit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Rufinus episcopus plebis Drusiliensis (49). *Idem dicit.* Præsto sum. *Restitutus episcopus civitatis superscriptæ dicit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Donatus episcopus Tistiacus (50). *Idem dicit.* Præsto sum, sed non habeo contra me alium episcopum. *Petilianus episcopus Donatista dicit.* Exivit de corpore. *Item recitavit.* Gaudus episcopus Ticensis (51). *Idem dicit.* Præsto sum. *Petilianus episcopus* B *dicit.* Non venit, litteras misit. *Item recitavit.* Donatianus episcopus Montenus (52). *Idem dicit.* Præsto sum. *Petilianus episcopus dicit.* Egrotat. *Item recitavit.* Victorinus episcopus plebis Mustitanæ (53). *Idem dicit.* Præsto sum. Habeo Felicianum Mustitanum et Donatum Turensium (54) contra me.

122. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit.* De nomine Feliciani, utrum in communionem sit Primitiani. *Et alia manu.* Recognovi.

125. *Petilianus episcopus dicit.* Quis tibi hoc mandavit, aut ex cujus persona hoc exigit? an vis tibi imponere personam eorum qui foris sunt? *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

124. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Di-

(46) *Perdicensis.* Antiaris in libro arvo *Perdicem* C memorat inter *Zaret* et *Sulim* xv milliaribus passuum ab ista desitum. In concilio Carthaginiensi anno 405, adest Sylvanus Legatus provincie Mauritanie Suldensis, qui non videtur ab isto diversus.

(47) *Dydritanus.* Legendum recte conjicit Baluzus *Thasdritanus*; nam nihil *Dydritanæ* civitatis in Africa in mentio, et testat cap. 206. Honoratus episcopus, qui hic dicitur adversarius Navigii episcopi *Dydritanæ*, vocatur *Thasdritanus*. Oppidi *Thasdritanæ* nomen et Ptolemæus, et in Hieronymo Antonini inter oppida provincie Byzacene collaturus.

(48) *Lepidationensis.* Oppidi provincie Byzacene, quod ita quoque nominatur in notitia. Ptolemæo et Antonino *Lepidum*. Anonymo Ravennate post Tabulas Peutingerianas *Leptemius*. In concilio Carthaginiensi sub Cypriano sententiam tulit *Demetrius a Lepidationis*. Duplicem quoque *Leptum* in Africa memorant veteres, minorem et magnam. Hæc *Lepidationensis* dicitur in notitia, estque provincie Tripolitane.

(49) *Drusiliensis.* *Drusiliam* nominatur post *Tatum* provincie proconsularis urbem in tabulis Peutingerianis et in anonymo Ravennate.

(50) *Tistitanus.* Hic diversus a *Tithitanus*. Nam Donatus hujus episcopus hic ait se non habere adversarium. Et tamen cap. 197, nominatur *Simplificus Tithitanus episcopus Donatista*. In concilio Carthaginiensi sub Bonifacio ann. 525, admissæ legitur *Ticensis episcopus Tithitanus*. Hunc episcopatum ad provinciam proconsularem pertinere crediderim.

(51) *Ticensis.* Tices in Getulia memorat anonymus Ravennas. *Ticorum* urbem appellat Ptolemæus. In notitia Africa Byzacene mentio fit, urbis *Ticibus*. In synodica Patrum Byzacenorum in concilio Lateranensi sub Martino act. 2, subscriptiones leguntur. *Romuli*

etum sit ad postulata respondeat. *Et alia manu.* Recognovi.

125. *Petilianus episcopus dicit.* Hoc jam interna actionis est. *Et alia manu.* Ut supra.

126. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Nunc ceptus ordo teneatur. De his, si visum fuerit rationale, postea requiretur. *Item recitavit.*

Victorinus episcopus plebis (Martianæ) pro **263** Pascasio episcopo plebis Anguensis. (57) *Idem Pascasius dicit.* Præsto sum, unitatem habeo. *Item recitavit.* Ferox episcopus plebis Maerianensis Majoris (56). *Idem dicit.* Præsto sum, unitatem habeo.

Pomponius (57) episcopus loci superscripti dicit. Agnosco illum. *Item recitavit.* Asmuus episcopus Tiguallensis (58) *Idem dicit.* Præsto sum. In diocese mea duo sunt, Gaianus et Privatus. *Gaianus episcopus loci superscripti dicit.* Agnosco illum. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dicit.* Annadvertit nobilitas tua etiam in nostrorum diocesi eos ordinasse episcopos. *Et alia manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Talia ab utrisque partibus constat objecta, [ut] si hæc vultis diligenter inquiri, ad hanc causam superfluo venisse noscetur. *Item recitavit.* Felix episcopus plebis Segermitensis (59). *Idem dicit.* Præsto sum. *Restitutus episcopus loci superscripti dicit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Secundus episcopus plebis Magarmelitane (60). *Idem dicit.* Præsto sum. *Felix episcopus loci superscripti dicit.* Agnosco illum. *Item recitavit.*

Victorinus episcopus plebis Feraditanæ Major-
episcopi civitatis *Ticibus* et *Candidi patriæ Dicensis episcopus*. Si pro *Dicensis* legendum sit *Ticensis*, ut conjicit Baluzus, *Tice* est diversa a *Ticibus*; quod tamen mihi non fit verisimile.

(52) *Montenus*, seu *Montensis* in Numidia episcopus ut docet notitia.

(53) *Mustitanæ.* *Mustitanus* episcopus legitur in notitia Numidicæ, sed erat ante *Mustis*, sita in provincie proconsulari, ut ex Antonino Itinerario colligere est. Hujus est episcopus hic *Jennarius*, qui duos adversarios Donatistas habebat Felicianum *Mustitanum* et Donatum Turensium. Alterius vero in Numidia Donatianus episcopus erat, non Felicianus, sed Cresconius, ut legitur cap. 206. *Mustitanorum* simul et Assuritanorum mentio frequenter occurrit apud Augustinum in libris contra Donatistas. Assuritanæ autem ad provinciam proconsularem pertinebant.

(54) *Turensis.* Videtur is locus diversus a *Turensi* civitate Byzacene provincie. Nam vicinus erat *Mustitanæ* civitati, que erat provincie proconsularis. Hujus sedis episcopus videtur esse *Samsucius*, de quo Augustinus agit epist. 54 et 85.

(55) *Anguensis.* Cujus provincie sit, incertam.

(56) *Maerianensis majoris.* In Byzacena, ut constat ex notitia.

(57) *Pomponius Maerianensis*, qui concilio Cabarsusano interfuit.

(58) *Tiguallensis*, seu *Ticualtensis*. In provincie Byzacene ut docet notitia, n. 95.

(59) *Segermitensis*, seu *Segermitanus* in provincie Byzacene ex notitia. In concilio Carthaginiensi sub Cypriano sententiam dixit Nicomedes a *Segermis*.

(60) *Magarmelitane.* In notitia Numidicæ vocatur *Vagarmelitane*. Secundus forte est qui Leporem libello subscripsit his verbis *Secundus episcopus Ecclesie Aquensis sive Megarmelitane*.

ris (61). *Idem dixit.* Præsto sum, unitatem habeo. *Item recitavit.* Placentinus episcopus plebis Madaurensis (62). *Idem dixit.* Præsto sum. *Donatus episcopus loci superscripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Rusticianus episcopus plebis Tabracensis (63). *Idem dixit.* Præsto sum. *Clarentius episcopus loci superscripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Octavianus episcopus plebis Ressianensis (64). *Idem dixit.* Præsto sum, unitatem habeo. *Item recitavit.* Benenatus episcopus plebis Simmittensis (65). *Idem dixit.* Præsto sum, nec habeo alium, nec hæreticos. *Petilianus episcopus dixit.* Exiit de corpore. *Item recitavit.* Timianus episcopus plebis Utmensis (66). *Idem dixit.* Præsto sum. *Petilianus episcopus dixit.* Habet Felicem, sed absens est. *Item recitavit.* Filolocius episcopus plebis Adrumetinæ (67). *Idem dixit.* Præsto sum. *Victorinus episcopus civitatis superscriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Adeodatus episcopus plebis Belalitisensis (68). *Idem dixit.* Præsto sum, non habeo nec episcopum, nec hæreticos; unitatem habeo. *Item recitavit.* Felix episcopus plebis Visicensis (69). *Idem dixit.* Præsto sum,

(61) *Feraditanæ majoris. Feradimaiensis* vocatur in notitia episcoporum provinciæ Byzacenæ.

(62) *Madaurensis.* *Madaura* urbs Numidiæ natali Apulei et studiis Augustini illustris. Martyres *Madaurenses* vindicat sanctus Augustinus epist. 17. Antigonus episcopus *Madaurensis* adfuit concilio Carthaginensi sub Grato, et inter episcopos exules provinciæ Numidiæ Pudentii *Madaurensis* nomen exstat in notitia.

(63) *Tabracensis.* *Tabraca* urbs nota apud antiquos auctores inter proconsularem et Numidiam, cujus episcopus Victoricus a *Tabraca* sententiam dixit in concilio Carthaginensi sub Cypriano. Ad provinciam proconsularem pertinebat.

(64) *Ressianensis.* In Numidia. Octavianus is unus est et quatuor episcopis, quos antea conquestus est Verissimus Tacaratensis in sua diœcesi a Catholicis constitutos.

(65) *Simmittensis.* In provincia proconsulari, ut patet ex Ptolemæo et Itinerario Antonini. In notitia provinciæ proconsularis duæ sunt sedes, quarum nomina huic vicina sunt, scilicet, num. 37, *Simminensis*, et num. 42, *Seminensis.* Benenatus episcopus, de quo hic fit mentio, unus videtur fuisse e quatuor, qui in concilio Carthagineasi ann. 410, legationem susceperunt.

(66) *Utmensis.* *Utmimirensis* oppidi in provincia proconsulari nomen exstat in notitia; quod forte diversum non est ab *Utmensi.*

(67) *Filolocius episc. plebis Adrumetinæ.* In concilio Carthaginensi ann. 403, dicitur *Filologius* unus ex episcopis provinciæ Byzacenæ.

(68) *Belalitisensis.* In notitia episcoporum Numidiæ est sedes *Belesasensis*, quam eandem esse cum ista suspicatur Baluzius.

(69) *Visicensis.* In epistola episcoporum provinciæ proconsularis ad Paulum patriarcham subscribit *Valentinianus episcopus Ecclesiæ Visicensis.*

(70) *Victor episc. civitatis Taborensis.* Vicinæ civitatis episcopus Donatista cum statim dicat se post discessum episcopi Visitensis, se hujus plebis curam gerere. Hoc enim significant sequentia: *Proxime recessit, id est, obiit. Ego ibi intervenio, id est, plebem curo, ut infra cap. 176. Presbyterum habemus qui intervenit.* Cum ergo Visitense oppidum sit provinciæ proconsularis, ejusdem debet esse sedes *Taborensis* ac proinde a *Taborentensi* quæ in notitia

episcopum contra me non habeo. *Victor episcopus civitatis Taborensis* (70) dixit. *Proxime recessit; ego ibi intervenio. Item recitavit.* *Victor episcopus plebis Jufitensis* (71). *Idem dixit.* Præsto sum, unitatem habemus. *Item recitavit.* *Fuscinius episcopus plebis Eliensis* (72). *Idem dixit.* Præsto sum, non contra me habeo episcopum, *Item recitavit.* *Honorius episcopus plebis Cellensis* (73). *Idem dixit.* Præsto sum. *Custus episcopus dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* *Maximianus episcopus Aquensium Regionum* (74). *Idem dixit.* Præsto sum, in patria mea non habeo alium episcopum. *Item recitavit.* *Antonius episcopus plebis Carpitanae* (75). *Idem dixit.* Præsto sum. *Veratianus episcopus dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* *Fortunatianus episcopus plebis Neapolitanæ* (76). *Idem dixit.* Præsto sum. *Ampelius episcopus civitatis superscriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* *Pannonius episcopus plebis Puppitanæ* (77) *Idem dixit.* Præsto sum. *Victorianus episcopus civitatis superscriptæ* 264 *dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* *Januarianus episcopus plebis Tubulbacensis* (78). *Idem dixit.* Præsto sum, unitas est Catholica, non

Mauritanæ Cæsarensis reperitur diversa.

(71) *Jufitensis.* Est in notitia Mauritanæ Saitensis *Victor Jerafitanus*, forte hic legendum *Jerafitensis.*

(72) *Eliensis.* In Byzacena, ut docet notitia. In Itinerario Antonini et apud anonymum Ravennatem est civitas *Elie.* Synodica episcoporum Byzacenorum ad Constantinum in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Constantinus episcopus sanctæ Ecclesiæ Heliensis,*

(73) *Cellensis.* Duæ fuere hujus nominis Ecclesiæ in Africa, una in provincia proconsulari; altera in Sitifensi. De utra intelligi debeat hic locus incertum.

(74) *Aquensium Regionum.* *Aquæ Regiæ* oppidum provinciæ Byzacenæ ex tabulis Peutingerianis, Antonino et notitia. Maximianus is legatus provinciæ Byzacenæ nomine interfuit concilio Carthaginensi vii, ann. 419, sub Aurelio, ut videre est in codice canonum Eccles. Afric. can. 127, ubi dicitur *Aquensis episcopus,* et in quibusdam codicibus *Aquæ regiensis,* aut *Aquensis-regionum.*

(75) *Carpitanae.* Sedes in provincia proconsulari, de qua vide quæ diximus ad librum II Optati p. 42, not. 46.

(76) *Neapolitanæ.* Item in provincia proconsulari, ut docet notitia. In concilio Carthaginensi sub Cypriano adfuit *Fortunatianus Neapolitanus episcopus.* Hujus urbis meminere Hircius in libro de Bello Africano, Pomponius Mela, aliique auctores, quam Itinerarium Antonini et Peutingerianæ tabulæ mediam locant inter *Putput* et *Clypeam.* Cæterum Ptolemæus *Neapolim* coloniam appellat, liberum oppidum Plinius.

(77) *Puppitanæ.* Urbs provinciæ proconsularis, quæ *Putput* in Itinerario Antonini, *Pudput* in tabulis Peutingerianis, *Pulpu* in anonymo Ravennate, et *Pulpud* apud Cyprianum et a Tito Livio appellatur. Hujus Pannonii nomen legere est in epistola concilii Carthaginensis ad Innocentium papam, inter epistolas ultimæ editionis 173, ubi ex mss. nomen Pannonii restitutum est, cum antea perperam legeretur Pantonii. In concilio Carthaginensi ann. 525, sub Bonifacio interfuit Fortunatus episcopus plebis *Puppitanæ,* et primus omnium epistolæ synodicæ episcoporum provinciæ proconsularis in concilio Lateranensi recitatæ subscribit *Gulosus episcopus Puppitanus.*

(78) *Tubulbacensis.* In Byzacena, ut docet notitia.

contra me habeo episcopum in civitate mea. *Item* A recitavit. Gratianus episcopus plebis Metensis (79). *Idem* dixit. Præsto sum. Fortunatianus episcopus partis Donati civitatis suprascriptæ dixit. Agnosco illum. *Item* recitavit. Victor episcopus plebis Babauensis (80). *Idem* dixit. Præsto sum, unitatem habeo. *Item* recitavit. Quodvultdeus episcopus plebis Centuriensis (81). *Idem* dixit. Præsto sum. Cresconius episcopus partis Donati civitatis suprascriptæ dixit. Agnosco illum. *Item* recitavit. Fortunatus episcopus plebis Capsensis (82). *Idem* dixit. Præsto sum. Celor episcopus partis Donati civitatis suprascriptæ dixit. Agnosco illum. *Item* recitavit. Cresconius episcopus plebis Temoniensis (83). *Idem* dixit. Præsto sum : ille in eodem loco ubi ago non contra me habeo episcopum [*Item* recitavit]. Montanus episcopus Ecclesie catholice Auguritanæ (84). *Idem* dixit. Præsto sum, unitatem habeo. *Item* recitavit. Jecundus episcopus plebis Sufetulensis (85). *Idem* dixit. Præsto sum. Titianus episcopus partis Donati

(79) *Metensis*. In provincia Numidiæ, ut videre est in eadem notitia.

(80) *Babauensis*. Est in notitia provinciæ Byzacene *Bauiensis* sedes, et epistola episcoporum hujus provinciæ ad Constantinum in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Januarinus episcopus Bauiensis*.

(81) *Centuriensis*. In Numidia, ut docet notitia, et Procopius, lib. II de Bello Vandalico mentionem facit Castellum ejusdem cui *Centuria* nomen erat in Numidia. De hoc ipso *Quodvultdeus episcopo Centuriensi* actum est in concilio Milevitano anni 402, Cod. Afric. can. 87, quo statuitur ut nullus cum eo communicet, donec causa ejus fuerit terminata, quia noluerat cum adversario suo contendere in episcoporum judicio.

(82) *Capsensis*. *Capsa* urbs provinciæ Byzacene. Hujus plerique veteres meminere. *Donotulus a Capse* subscribit concilio Carthaginiensi sub Cypriano qui mentionem etiam facit *Capsensis* civitatis epist. 56. In notitia provinciæ Byzacene, num. 60, occurrit *sedes Capsensis*. Ptolemæus *Capsam* inter urbes sub Adrumeto constitutas recenset. In ea Jugurthæ regis thesauri asservabantur, teste Strabone, lib. XVII. De hac urbe Salustius lib. de Bello Jugurthino : *Erat inter ingentes solitudines oppidum iniquum atque valens nomine Capsa*. Ipsi ex eadem peste describit, sicut et Florus, lib. III, cap. 1. Plinius vero, lib. V, cap. 4 : *Capsensis* memorat inter eos qui non civitates tantum, sed pleræque etiam nationes jure dici possunt. *Capsam* coloniam habent tabula Peutingeriana.

(83) *Temoniensis*. Sedes provinciæ Byzacene, ut docet notitia ; in qua tamen legitur *Themontarensis*. In synodica episcoporum provinciæ Byzacene ad Constantinum inter episcopos reperitur *Victorinus Themontarensis*. Cresconius de quo hic fit mentio, legitur legatus provinciæ Byzacene, can. 127 Cod. Afric.

(84) *Auguritanæ*. In Numidia, ut patet ex notitia. Antea male legebatur *Cathagortensis*.

(85) *Jecundus episcopus plebis Sufetulensis*. In provincia Byzacena, qui concilio Carthaginiensi an. 419 interfuit. Privatius a Sufetula scribit in concilio Carthaginiensi sub Cypriano. Præcedens *Sufetulensis* nominatur in notitia episcoporum provinciæ Byzacene, et celebratur a Victore Viteni, Historiæ Vandalicæ lib. II.

civitatis suprascriptæ dixit. Agnosco illum. *Item* recitavit. Victor episcopus plebis Bartanensis (86). *Idem* dixit. Præsto sum. Honorius episcopus partis Donati civitatis suprascriptæ dixit. In mala que fecit mihi modo illum didici. *Item* recitavit. Victor episcopus Cullitanus (87). *Idem* dixit. Præsto sum. Fidentius episcopus civitatis suprascriptæ dixit. Agnosco illum. *Item* recitavit. Palatinus episcopus Bosetensis (88). *Idem* dixit. Præsto sum. Felix episcopus civitatis suprascriptæ dixit. Agnosco illum. *Item* recitavit. Quodvultdeus episcopus Gubitanus (89). *Idem* dixit. Præsto sum. Fraxius episcopus civitatis suprascriptæ dixit. Agnosco illum. *Item* recitavit. Salvamus episcopus Carianensis (90). *Idem* dixit. Præsto sum, unitas est illic. *Item* recitavit. Emilianus episcopus Aggeritanus (91). *Idem* dixit. Præsto sum. Candorius episcopus civitatis suprascriptæ dixit. Agnosco illum. *Item* recitavit. Privatus episcopus plebis Usilensis (92). *Idem* dixit. Præsto sum, non contra me habeo episcopum. [*Petilianus episcopus*

(86) *Bartanensis*. Cujus provinciæ sit, incertum.

(87) *Cullitanus*. Forte *Culubitanus*, qui inter episcopos provinciæ Byzacene refertur in notitia, num. 56. *Culubim* recenset Procopius, lib. VI de adificiis Justiniani inter urbes Mediterraneas Byzacene, quas hic imperator adversus Mauros numerat.

(88) *Bosetensis*. Erat hujus nominis episcopatus in provincia proconsulari non secus ac in Numidia. Nam in epistola episcoporum provinciæ proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino legitur subscripto Crescentum episcopi Ecclesie *Bositanae*, seu ut habet cod. ms. Bellovacensis *Bositanae*. Felix hujus adversarius appellatur infra cap. 202, *Vosetanus*.

(89) *Gubitanus*. Ita emendavit Baluzius, nam in ms. codice legitur *Givit*. In concilio Carthaginiensi sub Cypriano sententiam dixit Monachus a *Guba*. In concilio Cabarsussitano Proculus *Gubitanus* episcopus. Evasius qui hic dicitur adversarius Quodvultdei cap. 199, appellatur *episcopus Gubitanus*. In concilio Carthaginiensi sub Bonifacio an. 525, adit Vincentius episcopus plebis *Gervitanae* seu *Gubitanæ* provinciæ Tripolitane legatus. In notitia hujus provinciæ episcopus est *Gubitanus*; necnon in notitia imperii sect. 42, memoratur procurator Baphi *Gubitanæ* provinciæ Tripolitane.

(90) *Carianensis*. Seu *Casularum Carianensium*. Opidi provinciæ Byzacene.

(91) *Aggeritanus*. In notitia provinciæ Byzacene duplex sedes *Aggeritana*, scilicet n. 29 et num. 108, alterutrus erat *Emilianus* episcopus.

(92) *Usilensis*. In notitia provinciæ Byzacene *Usulensis*. In concilio Carthaginiensi sub Grato adest Cassianus *Usulensis*, et Theodorus *Usulensis* notus Donatista concilio Cabarsussitano subscripsit : quamquam in codice ms. bibliothecæ Colbertinae legitur *Uculensis*, quæ urbs est provinciæ proconsularis ab *Usulensi* diversa, et ejus episcopus erat Cericus, de quo infra cap. 128. In epistola synodica episcoporum Byzacenorum subscribit *Laurentius episcopus civitatis Usitapis* : Eum epistola episcoporum provinciæ proconsularis *Cresconius episcopus Ecclesie Uculensis*, οὐκ ἔστιν a Ptolemæo memoratur. Antonius inter Tusdrum et Themis *Usulan* civitatem locat. *Usia* dicitur ab anonymo Ravennensi, et in tabulis Peutingerianis *Usilla*.

dicit.] Presbyterum illic habet. *Item recitavit.* Malus A
episcopus plebis Amudarsensis (93). *Idem dicit.*
Præsto sum, in patria mea Catholica est. *Item recitavit.* Victor episcopus plebis Uvazensis (94). *Idem dicit.* Præsto sum. *Secundinus episcopus plebis suprascriptæ dicit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Cresconius episcopus plebis Tituli (95). *Idem dicit.* Præsto sum. *Victor episcopus loci suprascripti dicit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Mibeus episcopus plebis Tagamutensis (96). *Idem dicit.* Præsto sum; omnes Catholici sunt. *Item recitavit.* Speratus episcopus plebis Ammederensis (97). *Idem dicit.* Præsto sum. *Crescentianus episcopus civitatis suprascriptæ dicit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Aurelius episcopus plebis Nummulitanæ (98). *Idem dicit.* Præsto
265 sum, non habeo contra me episcopum. *Habet deus B*
diaconus episcopi Primiani Carthaginensis dicit. Exiit de corpore. *Item recitavit.* Venustus episcopus plebis Turudensis (99). *Idem dicit.* Præsto sum. *Adeodatus episcopus dicit.* Non ibi habemus. *Item recitavit.* Honoratus episcopus Abiddensis (100). *Idem dicit.* Præsto sum, episcopum contra me non habeo ibi. *Item recitavit.* Gududus episcopus Ancusensis (101). *Idem dicit.* Præsto sum. *Donatus episcopus ejusdem loci dicit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Sabratius episcopus plebis Turretamallumensis (102).

(93) *Amudarsensis.* *Amudarsa*, seu *Amurdasa*, urbs provincie Byzacenæ apud Ptolemæum et in itinera-rio Antonini. In notitia ejusdem provincie exstat Liberatus *Amudarsensis*.

(94) *Uvazensis.* In provincia proconsulari. Nam Ptolemæus, lib. iv, cap. 5, inter civitatem Thabraea et Bagramam fluvium memorat *Vaznam* civitatem, quæ videtur propterea sita fuisse in limite proconsularis versus Numidiam. Ita BALUZIUS.

(95) *Tituli.* In provincia proconsulari est episcopus *Titulitanus*.

(96) *Tagamutensis.* In provincia Byzacena, ut constat ex notitia num. 19.

(97) *Ammederensis.* *Ammædaram* vocat Ptolemæus, eamque locat post Siccam Veneriam, Assuram, Narragaram, et Madauram, hoc est in limite provincie proconsularis et Numidiæ. Itinerarium Antonini *Ammederam* locat inter urbes Numidiæ.

(98) *Nummulitanæ.* In proconsulari, ut patet ex epistola episcoporum illius provincie in concilio Lateranensi in qua subscribit *Donatianus episcopus Ecclesie Nummulitanæ*.

(99) *Turudensis.* Forte *Turusensis* in proconsulari provincia.

(100) *Abiddensis.* In proconsulari ubi erat oppidum *Abitta*, testibus Ptolemæo, et Antonini Itinerario. In concilio Cabarsussitano subscribit *Tertullus episcopus Abittensis*. Erat et in Mauritania Cæsareensi *Bidensis*, seu *Biddensis* episcopus; atque etiam *Itensis*. Forte ad alterutrum revocari posset.

(101) *Ancusensis.* In provincia Byzacena. In veteri codice perperam hic *Anusiensis* legitur; nam Donatus Gududi adversarius, cap. 207, *Ancusensis* episcopus dicitur; ut recte observavit Baluzius.

(102) *Turretamallumensis.* Dux erant in Africa urbes dictæ *Tamalluma*, ut ex notitia constat; una in provincia Byzacena, altera in Mauritania Sitifensi. Illa *Turretamallumensis* dicitur. *Tamallumensis Ecclesie plebes invaserat Vincentius Girbitanus* ex concilio Juncensi. Ex quo colligitur hanc urbem in extremis Byzacenæ partibus fuisse sitam versus Tripoli-

Idem dicit. Præsto sum. *Juvata episcopus civitatis suprascriptæ dicit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Fortunatus episcopus Ecclesie Undesitanæ (103). *Idem dicit.* Præsto sum. *Cresconius episcopus (loci suprascripti) dicit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Severus episcopus plebis Utimari (104). *Idem dicit.* Præsto sum, unitas est illic. *Item recitavit.* Pascasius episcopus plebis Tijucensis (105). *Idem dicit.* Præsto sum, sed unitas est illic. *Item recitavit.* Valerius episcopus plebis Utimisensis (106). *Idem dicit.* Præsto sum, episcopum non habeo. *Habet deus diaconus dicit.* Fuit illic, exiit de corpore. *Item recitavit.* Urbanus episcopus plebis Theodalensis (107). *Idem dicit.* Præsto sum. Catholica unitas est. *Item recitavit.* Victor episcopus plebis Migirpensis (108). *Idem dicit.* Præsto sum. *Gloriosus episcopus loci suprascripti dicit.* Agnosco illum.

127. *Fortunatianus episcopus Ecclesie catholice dicit.* Cum episcoporum sit petita collatio, miramur nescio qua impudentia præsentem diaconum (109) episcopi personam velle suscipere, et collationem quam Deo favente cœpimus inchoare, studio contentionis perturbare. Unde colibeat se a tali actione; quia non decet rebus seriis non necessaria commiscere. *Et alia manu.* Recognovi.

128. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius*

tanam, ad quam *Girba* pertinebat. In Itinerario Antonini collocatur *Turristamalleni* in limite Tripolitane. In concilio Lateranensi sub Martino, act. 2, epistolæ Byzacenorum subscribit *Pentadius episcopus sancte Ecclesie Turriumtamulus*, seu *Turrium-Tamal* ex codice Bellovacensi.

(103) *Undesitanæ.* Legendum *Vadesitanæ*, ut monet Baluzius. Nam postea Cresconius Fortunati adversarius vocatur *Baiesitanus*, cap. 201, et sane in notitia episcoporum Africae nullus *Undesitanus*, sed *Vadesitanus* inter Numidas occurrit.

(104) *Utimari.* Est in provincie proconsularis notitia episcopus *Utimmirensis*, sed hujus sedis episcopum fuisse statuimus *Timianum Utmensem*, de quo supra.

(105) *Tijucensis.* Hujus sedis nomen in notitia non comparet. Nam quod Baluzius *Tisiensem* Byzacenæ putat esse, non advertit supra se Aptum episcopum plebis *Tigiensis* huic sedi adscripsisse. Ego existimarem *Tysicense* oppidum, quod Augustinus in proconsulari situm esse docet, et cui Novellum episcopum præfuisse tempore Cæciliani, ait, diversum fuisse a *Tisiensi*, idemque cum *Tijucensi*, de quo agimus.

(106) *Utimisensis.* Forte *Tinnisensis* in provincia proconsulari.

(107) *Theodalensis.* In provincia proconsulari *Theudal-n* urbem fuisse constat ex Ptolemæo, lib. iv, cap. 5, et Plinio, lib. v, cap. 4. Victor Vitensis, lib. 1 num. 7, laudat *Habetdeum episcopum Theudalensem* a Gensericole relegatum. *Theudalensem* pro *Eudalensi* in notitia provincie proconsularis legendum censent Baluzius et Harduinus.

(108) *Migirpensis.* In provincia proconsulari. In concilio Carthaginensi sub Cypriano subscribit *Felix primus a Migirpa*, et in notitia episcoporum provincie proconsularis *Migirpensis* occurrit. In concilio Carthaginensi anni 597, interfuit *Tutus episcopus Migirpensis*.

(109). *Præsentem Diaconum.* *Habetdeum Primiani* Carthaginensis diaconum, ejus exstant plurimæ interlocutiones in his gestis.

dicit. Superflua prosequitur sanctitas tua, cum constet presentium ad al. fuisse defectam, ut cognosceret si gulos. non ut studium disputationis arripere. *Item recitavit.* Lactantius episcopus plebis Tusciensis (110) [*Idem dicit.*] Praesto sum, unitas es illic. *Item recitavit.* Donatus episcopus plebis Saicensis (111). *Idem dicit.* Praesto sum unitas est illic. *Item recitavit.* Rafulanus episcopus plebis Muzuensis (112). *Idem dicit.* Praesto sum, omnis Catholica est. *Item recitavit.* Victor episcopus plebis Trisipensis (115). *Idem dicit.* Praesto sum. *Felicianus episcopus* [loci superscripti] *dicit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Adeodatus episcopus plebis Beneventensis (114). *Idem dicit.* Praesto sum. Catholica est ab origine. *Item recitavit.* Faustinus episcopus plebis Silitanae (115). *Idem dicit.* Praesto sum. *Possidentius episcopus loci superscripti dicit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Felix episcopus plebis Aptuginitanae (116). *Idem dicit.* Praesto sum, Catholica est omnis. *Item recitavit.* Geta episcopus plebis Jubaltianensis (117). *Idem dicit.* Praesto sum. Non habeo contra [me] alium. *Item re-*

(110) *Tunensis.* *Tunes* celebris est apud Polybonum; huius situm sic describit *Tunes Carthagine ubi stalli ferme 120, ex omni ferme parte Carthagine potius conspicit.* Nunc *Tunis.* In concilio V generali Sextilianus *Tunensis*, seu *Tunensis* episcopus vires agit Primosi episcopi Carthagine.

(111) *Saicensis.* Hoistensis pro *Saxoni* legendum putat *Saldaniam* que ad Myritantiam Suthensem pertinet: *Beluzius Saxoni*, cuius sedis episcopum subscripsisse legimus in epistola episcoporum provincie proconsularis ad Paulum patriarcham in concilio Lateranensi sub Martino.

(112) *Rafulanus, etc., Muzensis.* Is interfuit concilio Carthaginiensi sub Antheo, ann. 419, ubi varis sedis epus nomen refertur. Nam in Labbeana editione, tom. II. Concil., col. 1605 et 1605, dicitur *Rahmannus Muzensis*, seu *Muzensis*, et col. 1570, *Rafuanus episcopus Muzensis*. In Cod. Con. Eccles. Afric. can. 127 dicitur *Muzensis* et inter legatos provincie proconsularis ponitur. At *Muzia* ad Byzacenam pertinet. Quare rectius in Græco tum hic, tum in subscriptionibus *Μουζωνίων* appellatur; quod concordat cum collatione et notitia.

(115) *Trisipensis.* Huius sedis non alibi ut merito quam in epistola episcoporum provincie proconsularis ad Paulum patriarcham Constantinopolitanum in concilio Lateranensi, ubi legitur subscripsisse *Felix Episcopus sanctæ Ecclesiæ Trisipallis*, aut ut in ms. codice Bellovacensi *Trisipalis*.

(114) *Beneventensis.* Forte legendum *Beneventensis* seu *Beneventensis*, que sedes est in provincia proconsulari. In concilio Arelatensi ann. 514 subscriptionibus legitur inter episcopos *Alios, Anastasius episcopus de civitate Beneventana.*

(115) *Silitana.* In provincia Numidie, ut docet notitia num. 54.

(116) *Aptuginitana.* Ita legitur ubique apud Augustinum. Apud Optatum et in actis purificationis *Autuniniana*, vulgo *Aptuginiana*.

(117) *Jubaltianensis.* In provincia Byzacena, ut docet notitia. Qui nominatur hic epus episcopus *Geta*, adfuit concilio Carthaginiensi anno 405, ut refertur in codice can. Leod. et Africani can. 90. Eundem sedis fuisse videtur episcopus *Gestilianus*, qui in epi-

A *ditavit.* *Januarus episcopus plebis Cunculianensis* (118). *Idem dicit.* Praesto sum, non est illic episcopus alius, Catholica est. *Item recitavit.* *Julianus episcopus plebis 266 Tasfaltensis* (119). *Idem dicit.* Praesto sum, unitas est, Catholica est omnis illic. *Adeodatus episcopus dicit.* Annus est ex quo mortuus est. *Item recitavit.* *Crescentianus episcopus plebis Arenensis* (120). *Idem dicit.* Praesto sum, unitas est apud me. *Item recitavit.* *Licentius episcopus plebis Zattarensis* (121). *Idem dicit.* Praesto sum; Catholica est ibi. *Item recitavit.* *Malcus episcopus plebis Mascultanae* (122). *Idem dicit.* Praesto sum. *Vitalis episcopus loci superscripti dicit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* *Marianus episcopus plebis Rufinianensis* (125). *Idem dicit.* Praesto sum; unitatem Catholicæ habet. *Item recitavit.* *Tertiolus episcopus plebis Callitane* (124). *Idem dicit.* Praesto sum. *Donatus episcopus loci superscripti dicit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* *Sopater episcopus plebis Tambauensis* (125). *Idem dicit.* Praesto sum. *Faustinus episcopus loci superscripti dicit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* *Paulus*

stola episcoporum provincie Byzacene dicitur *Jubaldidensis*, seu ut habet exemplar Bellovacense *Jubaldidensis episcopus*.

(118) *Cunculianensis* seu potius *Cunculianensis* in notitia provincie Byzacene.

C (119) *Tasfaltensis.* In notitia ejusdem provincie, *Tasfaltensis.* In concilio Carthaginiensi sub Cypriano sententiam dixit *Adelfus a Thasballe*, seu ut in nonnullis habetur codicibus, *a Thosvalte*. Antoninus in itinerario *Tabaltum* memorat inter urbes Byzacene. Concilio Cabarsussitano ann. 595 inter episcopos Donatistas subscribit *Innocentius Thobaltensis*. Ille forte est de quo dicitur hoc loco: *Annus est ex quo mortuus est.*

(120) *Arenensis.* Cujus provincie sit incertum.

(121) *Zattarensis.* *Zattara* urbs Numidie notissima. Ex episcopis quatuor qui fidei professionis libellum Hunerico regi obtulere, unus fuit *Januarus Zattarensis*, ut testatur Victor Viteriensis, lib. III, *Idem Zattarensis* episcopus legatus Numidie interfuit concilio Carthaginiensi sub Bonifacio ann. 525, et alteri sub Reparato ann. 554. Videmus etiam *Crescentium episcopum Zattarensium* provincie Numidie, qui adfuit concilio V generali. In notitia episcoporum qui Carthaginem venerunt anno sexto regis Hunerici inter Numidas recensetur *Januarus Jactarensis*; sed utrum is a *Zattarensi Januario* de quo supra, diversus fuerit, incertum.

(122) *Mascultana.* Numidie urbis de qua vide notam 48 ad l. 1 Optati, p. 15.

(125) *Rafulanensis.* In provincia Byzacena, ut docet notitia.

(124) *Callitana.* In eadem provincia ex eadem notitia.

(125) *Tambauensis.* Civitatis provincie Byzacene, de qua mentio non facit Victor Viteriensis, lib. V de persecutione Vandalic. In concilio Carthaginiensi sub Cypriano adfuit *Severianus a Tambauis*, et inter episcopos Donatistas, cap. 44, subscribit *Gessallus episcopus a Tambais*. Inter episcopos provincie Byzacene in notitia memoratur *Tambauis*. Antea legabatur *Tambauis*, sed emendatum est a Bézou *Tambauis*; quia cum infra nominatur *Faustinus Sopateris* huius adversarius, *Tambauis* sic dicitur.

episcopus plebis Uzittarensis (126). *Idem dixit.* A Præsto sum, non habeo ex illa parte. *Habetdeus diaconus dixit.* Exiit de corpore. *Item recitavit.* Januarius episcopus plebis Aptucensis (127). *Dominicus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Hic est, commotus est corporis infirmitate. *Item recitavit.* Victor episcopus Ecclesiæ Uticensis (128). *Idem dixit.* Præsto sum. *Gedulus episcopus civitatis superscriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Qui supra pro Cericio (129) episcopo plebis Uculensis (130). *Quo accedente, idem dixit.* Præsto sum; omnis Catholica est. *Item recitavit.* Basilius episcopus plebis Altiburitanæ (131). *Idem dixit.* Præsto sum. *Augustialis episcopus [loci superscripti] dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Victor episcopus plebis Vinensis (132). *Idem dixit.* Præsto sum. *Habetdeus diaconus dixit.* Non habemus, exiit de corpore ante annos quinque. *Item recitavit.* Fructuosus episcopus plebis Abziritensis (133). *Vincentius episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Hic est Carthagini, sensit sibi (134). *Adeodatus episcopus dixit.* Diœcesis est Feliciani Utinensis (135), Presbyterum ibi habet. *Item recitavit.* Publianus episcopus

(126) *Uzittarensis.* Est in notitia provinciæ proconsularis episcopus *Usitensis*, quam sedem eandem putat esse Baluzius cum ista. *Usitæ* in Africa meminit Hirtius in libro de Bello Africano, sed hæc sita erat in provincia Byzacena, ut post Norisium, observat Theodericus Rainart; nam dicitur illa ab Hirtio a portu Leptis parvæ millia sex passuum abfuisse. Leptis autem erat in Byzacena supra Adrumetum versus Tripolim millia passuum decem et octo, ut testatur Antoninus in itinerario, proindeque longius a provincia proconsulari dissita, quam ut ei attribui posset. Huic etiam sententiæ favet Ptolemæus, qui libro IV, cap. 3, inter urbes quæ sub Adrumeto erant *Usitam* commemorat.

(127) *Aptucensis.* Cave ne *Aptucam* confundas cum *Aptunga* provinciæ proconsularis urbe. Ubi sita fuerit *Aptuca*, incertum.

(128) *Uticensis.* Urbs notissima provinciæ proconsularis, et Catonis morte nobilitata, ut observant Pomponius Mela et Plinius.

(129) *Qui supra pro Cericio.* Antea legebatur: *Item recitavit qui supra. Procericio episcopus plebis Uculensis.* Sed hunc locum emendavit Baluzius et recte. Sensus est, episcopus Catholicus qui modo subscripserat, nempe Victor Uticensis, pro Cericio episcopo plebis Uculensis tunc absente, etiam subscripserat: sed tunc præsens Cericius subscriptionem approbat et respondet.

(130) *Uculensis*, diversus ab *Uzulensi*, de quo supra, cap. 126, provinciæ proconsularis fuisse colligitur ex epistola episcoporum hujus provinciæ in concilio Lateranensi sub Martino, cui *Cresconius episcopus Ecclesiæ Uculensis* subscripsisse legitur.

(131) *Altiburitanæ* seu *Altoburitanæ* in provincia proconsulari, ut docet notitia. *Victor episcopus Altiburitanus* concilio Cabarsussitano interfuit, et *Constantinus episcopus Ecclesiæ Altoburitanæ* synodiæ Patrum proconsularium subscripsit in concilio Lateranensi sub Martino.

(132) *Vinensis.* In eadem provincia proconsulari, ut patet ex eadem epistola synodica, cui subscripsit *Fructuosus Vinensis episcopus.* Inter episcopos concilii Cabarsussitani reperitur *Faustinus episcopus Binensis* Donatista, quem eum esse existimat Baluzius, de quo hic dicit *Habetdeus diaconus:*

plebis Bazarididacensis (135). *Idem dixit.* Præsto sum, unitas est. *Item recitavit.* Cassianus episcopus plebis Bamaccorensis (137). *Idem dixit.* Præsto sum. *Donatus episcopus civitatis superscriptæ dixit.* Agnosco illum; presbyter meus fuit. *Item recitavit.* Cresconius episcopus plebis Zaraitensis (138). *Idem dixit.* Præsto sum. *Rogatus episcopus loci superscripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Felix episcopus Villaregensis (139). *Idem dixit.* Præsto sum, non habeo contra me episcopum. Modo exiit de corpore. *Victor episcopus [loci superscripti] dixit.* Constat me modo fuisse ordinatum. *Item recitavit.* Primulus episcopus plebis Tamagrastensis (140). *Idem dixit.* Præsto sum. *Saturnius episcopus civitatis superscriptæ dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Adeodatus episcopus

B 267 plebis Satafensis (141). *Idem dixit.* Præsto sum. *Urbanus episcopus loci superscripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Faustianus episcopus plebis Tamogadensis (142). *Idem dixit.* Præsto sum. *Gaudentius episcopus loci superscripti dixit.* Agnosco illum. *Item recitavit.* Avitus episcopus plebis Lamasuensis (143). *Idem dixit.* Præsto sum. *Januarius episcopus civitatis*

Non habemus, exiit de corpore ante annos quinque.

(133) *Abziritensis* seu *Abziritanus*, vel *Abderitanus*. Nam Victor episcopus qui interfuit concilio Carthaginensi ann. 597, in vulgatis *Abderitanus* episcopus, in vetustissimo codice ms. bibliothecæ Colbertinæ, dicitur *Abziritanus*. Forte hujus sedis episcopus est *Victorianus Auziritanus*, qui subscripsit epistolæ synodiæ Patrum provinciæ proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino. Cave tamen ne eam sedem cum *Abaritana*, quæ secunda est in notitia provinciæ proconsularis confundas.

(134) *Sensit sibi.* Mendosus locus ex quo tamen colligi potest, Fructuosum male se habuisse.

(135) *Utinensis.* In provincia proconsulari. Hujus *Feliciani* fit etiam mentio cap. 133 et 187.

(136) *Bazarididacensis.* Cujus provinciæ sit, incertum.

(137) *Bamaccorensis.* In notitia Numidiæ corrupte legitur *Damatcorensis*. Hic in veteri libro *Vamaccorensis*; at cap. 187, *Bamaccorensis*. Plinius, lib. v, cap. 4, memorat in Africa civitatem *Vamacures*. In concilio Carthaginensi sub Cypriano occurrit. *Felix ab Amaccura* aut *Amachorra*, pro quo legendum conjiciunt eruditi a *Bamaccura*.

(138) *Zaraitensis* seu *Zarattensis* in Numidia, ut docet notitia.

(139) *Villaregensis.* Male in notitia Numidiæ *Villadagensis*. Cap. 48 et 77. Cod. Can. Eccl. Afr. *Cresconius Villaregensis* in Numidia episcopus reprehenditur, quod propria sede relicta Tubiensem Ecclesiam invasisset. *Candidum Villaregiensem episcopum*, cui ex Donatista facto Catholico honor episcopalis servatus est, laudat Augustinus, lib. II contra Cresconium, c. 10.

(140) *Tamagrastensis.* In Mauritania Sitifensi, ut docet notitia.

(141) *Satafensis.* Ibidem est *Satafensis* in Sitifensi, num. 6, et in Cæsarensi, num. 116. Alterutrius sedis fuerunt episcopi, quorum hic fit mentio.

(142) *Tamogadensis* seu *Tamugadensis* in Numidia. De qua vide notam Baluzii ad acta purgationis Cæciliani, supra, p. 171.

(143) *Lamasuensis.* Item in Numidia, ut docet eadem notitia. Dicitur postea Januarius adversarius Aviti, cap. 187. *Lamasbensis*, et in concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Pusillus a La-*

suprascriptis dicit. Agnosco illum. Item recitavit. Sex-tilius episcopus plebis Assabensis (144). Idem dicit. Præsto sum. Marcianus episcopus [loci suprascripti] dicit. Agnosco illum. Item recitavit. Marcianus episcopus Idierensis (145). Idem dicit. Præsto sum. Marius episcopus dicit. Agnosco illum. Item recitavit. Crispinus episcopus Ecclesie Voltinæ (146). Idem dicit. Præsto sum. Quod Idier episcopus dicit. Agnosco illum. Item recitavit. Germanus episcopus Gypsiensis (147). Idem dicit. Præsto sum. Eidentius episcopus dicit. Agnosco illum. [Item recitavit.] Rogatus episcopus Gagaritanus (148). Idem dicit. Præsto sum, unitatem habet. Adeodatus episcopus dicit. Noster fuit, a nobis illo transit. Item recitavit. Quadratus episcopus plebis Gegitanæ (149). Idem dicit. Præsto sum, nunquam ibi fuit episcopus. Item recitavit. Gregorius episcopus Tamallensis (150). Idem dicit. Præsto sum. Lucius episcopus dicit. Agnosco illum. Item recitavit. Lucius episcopus civitatis Tagaricensis (151). Idem dicit. Præsto sum. Quintus episcopus dicit. Agnosco illum. Item recitavit. Felicianus episcopus plebis Cufrutensis (152). Idem dicit. Præsto sum, episcopum alium non habeo.

149. *Præstanus episcopus dicit. Ide qui fuit damnatus est a nobis et ab illis; cum scirent illum reum, et ipsi confirmaverunt; adhuc alter non est ordinatus. Et alia manu. Præstanus episcopus recognovi. Item recitavit. Basilianus episcopus Cenensis (153). Idem dicit. Præsto sum. Vindemius episcopus dicit. Agnosco illum. Item recitavit. Adeodatus episcopus plebis Bazaritanæ (154). Idem dicit. Præsto sum. Est quidem in corpore constitutus Calipotius; sed cum videret universum populum ad Ecclesiam catholicam fuisse conversum, discessit. Item recitavit. Nivestius episcopus Tunugabensis (155). Idem*

membr. Ita etiam appellatur hocce oppidum in Antonini Itinerario; in tabulis Peutingerianis, Laminæ.

(144) *Assabensis*. seu potius *Assafensis* in Sitifensi, ut docet et notitia.

(145) *Idierensis*. In Numidia. Vide notam 49 in *Itinerario* n. Quinti, p. 42.

(146) *Voltinæ*. Ptolemæus, inter alias urbes quas *Lib. iv, cap. 5*, sub Carthagine fuisse commemorat, *V. l. secundam* recenset. In notitia provincie proconsularis, *Bolitani* dicitur ejus episcopus, et Paulinus in vita Andreae *Muranum episcopum habitantem* laudat. Exstat etiam Augustin. 15, de verbis apostoli habetur in die natali *Bolitani Martyrum*; et *sanctorum Voltinorum* memoria celebratur in Carthaginiensi calendario die XVI kalendas Novembriæ.

(147) *Gypsiensis*. In Mauritania Cæsareensi, ut colligi potest ex Ptolemæo, *lib. iv, cap. 14*. At in Tabulis Peutingerianis, et in Anonymo Ravennate *Gypsiensi* collocatur inter oppida provincie Byzacene.

(148) *Gagaritanus*. In notitia provincie Byzacene dicitur *Gauritanus*.

(149) *Gegitana*. *Gegitana* episcopus legitur in notitia Mauritaniae Sitifensis. Hæc potius designatur, quam *Zigisus* ipse in proconsulari.

(150) *Tamallensis*. Hæc est *Tamalliana* Mauritaniae Sitifensis.

(151) *Tagaricensis*. In provincia proconsulari, ut docet notitia.

A dicit. Præsto sum. Non ibi habeo contra me episcopum.

150. *Præstanus episcopus dicit. Damnatus est in causa adulteri, tamen illic fuit usque ad annum præsentem. Item recitavit. Sabinus episcopus Tuccensis (156). Idem dicit. Præsto sum. Adeodatus episcopus dicit. In diocesi mea est ordinatus, ex presbyterio meo est. Sabinus episcopus Ecclesie catholice dicit. Cum sæpe a civibus meis peterer ut eos in communionem Ecclesie catholice suscepsem, rogarunt eam ut eis episcopus daretur. Petierunt me, et ordinatus sum. Adeodatus episcopus dicit. Quem habuit decessorem? Edicat in cujus locum successit.*

151. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit. Constat non ibi fuisse Catholicam? Adeodatus episcopus dicit. Non. Item recitavit. Marianus episcopus Utzipparitanorum (157). Idem dicit. Præsto sum, nunquam ibi habui alium. Item recitavit. Victorius episcopus plebis Larensis (158). Idem dicit. Præsto sum. Honoratus episcopus dicit. Agnosco illum.*

152. *Hilarus exceptor dicit. Quoniam codices implevimus, et alii nobis subrogandi sunt exceptores, jubeat nobilitas tua e corpore nostro alios subrogari, nobis custodibus datis. Vitalus notarius Ecclesie catholice dicit. Hoc et ego suggero, quod et exceptor nobilitati tuæ. Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit. Dentur nunc notariis qui codices se implere confirmant, et exceptoribus ab utraque parte custodes. Aurelius episcopus Ecclesie catholice Carthaginensis dicit. Jam nos delegisse custodes, mandato ipso narravimus. Ex ipsis etiam duos offerimus custodes. Et alia manu. Recognovi. Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit. Eo-*

(152) *Cufrutensis*. In provincia Byzacena, ut docet notitia. Iste *Felicianus* adfuit concilio Carthaginiensi ann. 405, et ibi quoque dicitur *Cufrutensis episcopus*.

(153) *Cenensis*. Cujus provincie sit, incertum.

(154) *Bazaritanæ*. In Numidia, ut docet notitia. Calipotius hujus adversarius infra, cap. 188, dicitur *Calipotius episcopus Vazaritanus*.

(155) *Tunugabensis*. Cujus provincie sit, incertum.

(156) *Tuccensis*. Non *Tuccæ* in Sitifensi, neque *Tuccæ* in Byzacena, sed oppidi ejusdem hujus nominis antea dioceseos Milevitane, ut patet ex sequentibus.

D (157) *Utzipparitanorum*. In provincia proconsulari, ut docet notitia; que *Utzipparitanum* habet episcopum. Is *Marianus* concilio Carthaginiensi ann. 449, postea interfuit.

(158) *Larensis*. In provincia proconsulari. Hujus meminit Victor Vitensis, *lib. ii Hist. Vandal.*, num. 6. In concilio Carthaginiensi sub Cypriano sententiam dixit *Hortensianus a Lavibus*. Adfuit concilio Carthaginiensi ann. 525, sub Bonifacio, *Vitalus episcopus plebis Larensis*. Erat in Mauritania Cæsareensi *Lar* castellum, ut docent Itinerarium Antonini et anonymus Ravennas, sed diversum a *Larensi oppido*, de quo fit mentio apud Victorem Vitensem. Nam istud *Sicca Veneria* vicinum erat, et huc episcopi ducti fuerant, ut inde in cretam deportarentur. *Hilarensis oppidi* et *Sicænsis* quasi vicinorum meminit Augustinus epist. cccix, ad Datium Comitem; nec videtur *Hilarensis* diversum a *Larensi*.

rum nomina qui tunc offeruntur edicto. *Alypius A* *episcopus Ecclesie catholice dicit.* Deuterium (159) et Restitutum (160). *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Congruum est ut sicuti et alii subrogati sunt exceptores, sic dentur et ab alia parte custodes. *Priminus episcopus Carthaginensis dicit.* Damas custodes, Victorem Hipponiensem (161) et **268** Marinianum Oeensem (162) collegas nostros.

153. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Quoniam ex utraque parte episcopi custodes videntur appositae, singulorum (sicut cæperat) officium nomina subscriptionesque recitare debent, et ad susceptas tabulas ad majorem diligentiam alterutrum signet sollicitudo custodum, ut hisdem presentibus reseratae, describi possint, atque ea que **B** *gesta sunt schedarum serie contineri. Cumque ab utrisque partibus tabulae susciperentur atque signarentur, recitatum est.* Innocentius episcopus Lamiggigensis (165) coram viro clarissimo tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Præsto sum. *Junianus episcopus dicit.* Nec ego illum novi, nec ipse me. *Et recitavit.* Rufinianus episcopus Bonustensis (164) coram viro clarissimo tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi, et subscripsi Carthagini. *Quo re-*

(159) *Deuterium.* Episcopum Cæsareensem in Mauritania, ut patet ex Augustino, lib. II *Retract.* cap. 51. **BALZIU**S.

(160) *Restitutum.* Episcopum Tagorensem in Numidia.

(161) *Hipponiensem.* *Diarrhytorum* in provincia proconsulari, non *Hippo-Regiorum* in provincia Numidiæ. Nam *Macrobius* non *Victor* erat adversarius sancti Augustini *Hippo-Regiorum* episcopi: et cap. 159, is *Victor* dicitur adversarius Florentini episcopi Ecclesie catholice *Hipponensium-Zaritorum*, ac demum diserte cap. 179, dicitur *Hipponensis-Diarrhytorum*. Apud Ptolemæum, lib. IV, cap. 5. *Ἰππων* *Διαρρύτων* appellatur, quam urbem sic a Græcis nominari asseverat Plinius, lib. V, cap. 4, propter aquarum irrigua. Eodem nomine designatur apud Pomponium Melam, lib. I de situ orbis cap. 7, *Hippozarrhutus* dicitur in Itinerario Antonini. In tabulis Peutingerianis *Ippone Diarito*. Apud anonymum Ravenensem, lib. III, num. 6, *Hippone-Zareston*: et lib. V, num. 5, *Yppone Zarestum*. Utriusque *Hipponis* meminit Strabo, lib. XVII, sed errat cum utrique *Regii* nomen tribuit. Rectius Solinus in Polyhistore, cap. 30, utramque urbem sic distinguit: *Hipponem, Regium postea dictum; item Hipponem alterum, de interfluente freto Diarrhiton nuncupatum, nobilissima oppida equites Græci condiderunt.* In concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam tulit *Martyr Petrus ab Hippone Diarrhito*. Augustinus, lib. XVI de Civitate Dei cap. 8, *Hipponem Diarrhitum* appellat. Denique epistolæ proconsularium antistitem in concilio Lateranensi subscribit *Donatus, gratia Dei episcopus sanctæ Ecclesiæ Ipponizaritensis.*

(162) *Oeensem.* In Tripolitana, ut docet Notitia. *Ocean* habet Antoninus in Itinerario: *Heoam* Ptolemæus, lib. IV, cap. 5. Dicitur a Plinio *Urbs Oeensis*. Agrum *Oeensem* in Tripolitana provincia memorat Ammianus Marcellianus, lib. XXIX, cap. 6. Statuam apud *Coenses* habuisse dicitur Apuleius, apud Augustinum, epist. CXXXVIII, sed in undecim manuscriptis habetur *Ocenses*, et in quinque *Oeenses*, atque ita legendum patet ex eo quod statim additur, *ex qua civitate*

civitate, idem dicit. Numquam ille fuerat Donatista. *Priminus episcopus Carthaginensis dicit.* Ipse factus noster, sed populos habemus quibus ordinare (165). *Rufinianus episcopus Ecclesie catholice Bonustensis dicit.* Numquam habuit. *Et recitavit.* Laodiceus episcopus plebis Clypiensis (166) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dicit.* E parte adversa est Geminus. *Et recitavit.* Donatus episcopus plebis Buritanæ (167) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quare cum recitavisset, idem dixit.* Non illic habent Donatistæ neminem. *Et recitavit.* Candorius episcopus plebis Mullitanæ (168) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Marcellinus episcopus dicit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Isaac episcopus plebis Utinensis (169) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Felicianus episcopus dicit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Qui supra pro Victore episcopo Tuburbitanorum Minorum (170) coram V. C. tribuno et notario Marcellino subscripsi eum suprascripta mandasse presentem Carthagine. *Maziminus episcopus dicit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Felix episcopus Tubiensis (171) coram V. C. tribuno et notario

uxorem habebat: Pudentilla autem Apuleii uxor, ipso Apuleio teste in Apologia, *Oeensis* erat. In concilio Carthaginensi sub Cypriano *Natalis ab Oea*, tam pro se quam pro suis comprovinciilibus *Pompeio Sabrateni* et *Dioga Leptimagnensi* sententiam dicit.

C (165) *Lamiggigensis.* Duæ sunt hujus nominis urbes in Africa, et ambe in Numidia. In Notitia, una num. 101, altera num. 122. Duplex quoque episcopus Donatista *Lamiggigensis* reperitur in hac Collocatione, nempe *Junianus* hic et cap. 198, et *Revergentius* cap. 187.

(164) *Bonustensis.* In provincia proconsulari, ut docet Notitia.

(165) *Quibus ordinare.* Deest hic aliquid.

(166) *Clypiensis.* In proconsulari, ut docet Notitia. *Cresceus Clypiensis episcopus* interfuit concilio Carthaginensi sub Bonifacio ann. 525, et *Stephanus episcopus Ecclesie Clypiensis* subscripsit synodicæ episcoporum provincie proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino. *Clypea* urbs celebrata a Ptolemæo, Hirtio, Plinio, Pomponio Mela, Solino, Silio Italico, Floro aliisque. Prima omnium Africanarum in Romanorum potestatem venit sub Regulo, ut observant Polybius et Florus.

D (167) *Buritanæ.* Forte eadem sedes cujus Victor Vitensis, lib. I de Persecut. Vandal., num. 11, ait episcopum fuisse *Faustum*, quem *Buronitanum episcopum* appellat. Videtur oppidum fuisse provincie proconsularis.

(168) *Mullitanæ.* In provincia proconsulari, ut docet Notitia. In concilio Carthaginensi anni 525, subscripsit *Segetius episcopus plebis Mullitanæ.*

(169) *Utinensis.* In provincia proconsulari, ut supra observatum est.

(170) *Tuburbitanorum Minorum.* Duplex in Africa *Tuburbium; Majus* et *Minus.* *Minoris* mentio fit hic et cap. 205, *Majoris* cap. 135 et 201. Ambo hæc oppida erant provincie proconsularis. Unum tantum est in Notitia.

(171) *Tubiensis.* in Mauritania Sitifensi. Nam in concilio Carthaginensi an. 397, Cod. Afr. can. 48, conquirerunt legati provincie Mauritanie Sitifensis

Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi. *Idem* A dixit. Catholica est sola. *Et recitavit*. Felix episcopus Abbiritanorum Majorum (172) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit*. Catholica est sola. *Et recitavit*. Augendus episcopus plebis Villa-magnensis (175) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit*. Catholica est tantum. *Primitianus episcopus Carthaginiensis dixit*. Ipse **269** est qui jundudum ad illam partem transit. *Et recitavit*. Lucidus episcopus plebis Marcellianensis (174) et Bazitensis coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit*. Catholica est (*Desunt hic non nonnulla*), et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit*. E diverso est Restitutus (175). *Restitutus episcopus dixit*. Agnosco illum. *Et recitavit*. Aufidius episcopus plebis Tignicensis (176) coram viro clarissimo tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit*. E diverso habeo Julianum. *Julianus episcopus dixit*. Agnosco illum. *Et recitavit*. Fortunatus episcopus plebis Abensensis (177) coram viro clarissimo Marcellino tribuno et

de Cresconio Villaregensi episcopo proxime Numidiae, quod *Tubensem* invaserit Ecclesiam. Erat ergo oppidum Situlensis provinciae Numidiae vicinum.

(172) *Abbiritanorum Majorum*. Duplex fuit oppidum nomine *Abbir* in Africa: unum nomen de quo hic, et alterum de quo cap. 215. Apud Victorem Vitensem, lib. II de Persecut. Vandal. num. 8, mentio fit *Felix Abbirita episcopi* in exilium acti, qui forte idem est *Felix* qui *Abaritanus* appellatur in notitia provinciae proconsularis. *Abaritana provinciae* mentionem facit idem Victor, lib. I, num. 4, tanquam diversa a *proconsulari*: ibi enim dicitur Gensericius reservasse sibi provinciam *Byzacenam, Abaritavam, Getuliam et partem Numidiam*; exercebat vero *Zenonianum* vel *proconsularem* divisisse. In concilio Carthaginiensi an. 419, adest episcopus *Candidus Abbiritanus* nomen e legis provinciae proconsularis: et in subscriptionibus dicitur *Candidus Germaniae*, quippe haec urbs dicebatur *Abbir Germanitiana*: unde in concilio Carthaginiensi sub Cypriano interfuit *Succensus ab Abbir-Germanitiana*. *Germanitiana* erat pars Numidiae, ut colligitur ex Augustino, qui epistola 251, *Germanitenses* ad curam suam pertinuisse testatur. In anonymo Ravennate, et tabulis Pentingetiaris urbs *Germania* statuitur in Numidia prope Thebeste: et in Notitia provinciae Numidiae, num. 28, est *Florentius Nova-Germanensis*, et num. 97, *Crescentianus Germanensis*. Itaque *Abbir Germanitiae* diversum crederetur ab *Abbir* provinciae proconsularis, nisi *Candidus episcopus Abbiritanus* Legatus provinciae proconsularis in concilio Carthaginiensi an. 419, diceretur *Germaniae* sive *Germanitiorum episcopus*. Antoninus in Itinerario Germanitiam ad Byzacenam revocare videtur. Ut haec concernerent dicendum *Germanitiae* regionem, partim ad proconsularem, partim ad Byzacenam, partim ad Numidiam pertinuisse, seu in limitibus trium istarum provinciarum sitam. Alternitius sedis *Abbir* huius episcopus iste *Felix* qui adversarium non habebat; alternitius vero *Amibianus*, de quo cap. 215.

(175) *Villa-Magnensis*. Cyprianus episcopus *Villa-Magnensis* subscripsit epistola synodica episco-

porum proconsularium in concilio Lateranensi sub Martino. *Quo recitato, idem dixit*. Unitatem habeo. *Optatus episcopus dixit*. Non habemus episcopum, presbyterum habemus. *Et recitavit*. Titolus episcopus plebis Aborensis (178) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit*. Nomen si illic auditum fuerit Donatarum, lapidatur. *Et recitavit*. Qui supra pro Paulino Zurensi (179) presente litteras nesciente coram V. C. Marcellino tribuno et notario suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, et accedente episcopo Paulino catholico, idem dixit*. Catholica est. *Habedens diaconus Primitiani episcopi dixit*. Presbyter est illic noster. Diocesis est nostra. *Et recitavit*. Lacerus episcopus plebis Nigrensiam Majorum (180) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit*. Unitas est. *Habedens diaconus dixit*. Presbyterum habet. *Et recitavit*. Fidentius episcopus plebis Cefalensis (181) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit*. Unitatem habeo. *Vacutimianus diaconus Primitiani episcopi dixit*. Meco exiit de corpore. Fidentius dicebatur. *Et recitavit*. Cresconius episcopus plebis Rusucensis (182) coram V. C. tribuno et notario

porum proconsularium in concilio Lateranensi sub Martino.

(174) *Marcellianensis*. In Numidia, in cuius notitia legitur *episcopus de Gura-Marcelli*. Concilio Carthaginiensi sub Cypriano adfuit *Julianus a Marcelliana* aut *Marcellina*. Diversa est ista sedes a *Masclimianensi*, provinciae Byzacenae: nam haec Lucidus observat hanc Ecclesiam catholicam esse, hoc est ibi nullum esse episcopum Donatistam: at cap. 208, fit mentio *Plurimi episcopi Masclimianensis* e parte Donatistarum.

(175) *Restitutus*. Quinque istius nominis episcopi Donatistae fuere in collatione Carthaginiensi, *Drusilianensis, Segymitensis, Flonempiscensis, Membressitanus, Laritensis*, *Diusilimensis* habuit adversarium Rufinum episcopum catholicum, *Membressitanus, Gennadium Segemitenensis* Felicem. De utro reliquorum intelligi debeat locus iste incertum est.

(176) *Tignicensis*. *Tignicam* prope *Teclatam* Numidiae civitatem locant tabulae Pentingetiarum.

(177) *Abensensis*. Cujus provinciae sit, incertum.

(178) *Aborensis*. In provincia proconsulari, ut docet epistola synodica episcoporum hujus provinciae in concilio Lateranensi, cui subscribit *Felix episcopus sanctae Ecclesiae Aborensis*.

(179) *Zurensis*. In eadem provincia proconsulari, nam subscribit *Aborensis* pro eo tanquam pro vicino episcopo litteras nesciente. Apud Victorem Vitensem lib. II de Persecut. Vandal. cap. 9, quaedam nubes dicit se filiam *Zuritanam* quendam civitatis episcopi.

(180) *Nigrensiam Majorum*. Cujus provinciae sit, incertum.

(181) *Cefalensis*. In provincia proconsulari, ut patet ex epistola episcoporum illius provinciae ad Paulum Constantinopolitanum in concilio Lateranensi sub Martino.

(182) *Rusucensis*. Est in Moeritania Caesariensi *Rusubus*, cuius episcopus *Rusubitanus* dicitur in notitia. Forte idem est ac *Rusucensis* de quo haec; aut *Rusucibar*, quod oppidum memorat Ptolemaeus lib. IV, cap. 5.

Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato [idem] dixit.* Unitatem habeo. *Habetdeus diaconus dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Ambibius episcopus plebis Pisitensis (183) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Habeo Felicem e diverso. *Valentinianus diaconus dixit.* Felix dicitur, litteras misit excusationis senectutis causa. *Et recitavit.* Rogatianus episcopus plebis Tigimmensis (184) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso mihi est Victorianus. *Et accedente Victoriano episcopo [idem] dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Stephanus episcopus plebis Sinnuaritensis (185) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Unitas est illic, Ecclesia est illic. *Habetdeus diaconus dixit.* Diœcesis ea est Cypriani a Siccenni (186). Cyprianus dicitur episcopus, qui illic intendit ad Sinnuar. *Et recitavit.* Serotinus episcopus plebis Turuzitanæ (187) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Numquam habuit, nec habet. *Habetdeus diaconus dixit.* Presbyter est illic Catus. *Serotinus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Illic est, sed superfluo. *Et recitavit.* Majorinus episcopus plebis Zemtensis (188) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catho-

lica est; nec habuit, nec habet. *Et recitavit.* Thomas episcopus plebis Cubdensis (189) coram viro clarissimo tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E contra neminem habemus. *Et recitavit.* Restitutus episcopus plebis Muzucensis (190) coram viro clarissimo tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E contra Idaxius nobis est. *Et accedente Idario episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Antonius episcopus plebis Mutugennensis (191) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, 270 idem dixit.* E diverso Splendonius est. *Et accedente Splendonio episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Privatianus episcopus plebis Vegesitanæ (192) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est mihi Donatus Cillitanus. *Et accedente Denato Cillitano episcopo, idem dixit.* Diaconos illic habeo, vicina plebs agit, diœcesis mea est. *Privatianus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Ubi conveniunt? *Donatus episcopus dixit.* Et loca et memorias martyrum tamen prohibuisti. Candidum non habui presbyterum inde? *Privatianus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Et ubi agebatur? *Et recitavit.* Æmilianus episcopus Ecclesie Bennefensis (193) coram viro clarissimo tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.*

(183) *Pisitensis.* Hanc urbem in confinio provinciarum Byzacenæ et Tripolitanæ locat Baluzius. Quia in tabulis Peutingerianis *Pisida* locatur inter *Puteam* Byzacenæ urbem et *Sabratam* Tripolitanæ. At Norisius *Pisitanam* civitatem proconsulari provinciæ attribuit ejusque mentionem fieri ait lib. I de Miraculis sancti Stephani, qui Evodio Uzalensi tribuitur cap. 13. Certe Felix adversarius Ambibii qui hic nominatur, diversus est a *Putiensi*, de quo cap. 204. Nam is de quo agitur in presenti capite non aderat Carthagini; alter vero præsens erat.

(184) *Tigimmensis.* In provincia proconsulari, ut docet epistola episcoporum hujus provinciæ ad Paulum Constantinopolitanum relata in concilio Lateranensi sub Martino.

(185) *Sinnuaritensis.* In provincia proconsulari, ubi *Sinnuarenses* aut *Sinnarenses* sedem fuisse docet notitia. In concilio V generali, subscribit *Victor episcopus Municipii Sinna* provinciæ proconsularis.

(186) *A Siccenni.* Oppido provinciæ proconsularis, nam *Sinnarienses* vicini indigitantur. Forte idem locus cujus episcopus memoratur *Maximinus Sinitensis*, seu *Sinicensis* apud Augustinum, lib. xxii de Civit. Dei, cap. 8.

(187) *Turuzitanæ.* Diversa est isthæc *Turuzus* a *Tuzuru*, cujus Aptus episcopus memoratur cap. 187. Videtur autem fuisse provinciæ proconsularis.

(188) *Zemtensis.* In provincia proconsulari, ut docet epistola episcoporum hujus provinciæ toties citata.

(189) *Cubdensis.* Ibidem ex eodem monumento.

(190) *Muzucensis.* Episcopus provinciæ Byzacenæ, ut docet notitia.

(191) *Mutugennensis.* Erat in diœcesi Hipporegiensi villa dicta *Mutugenne*, ubi presbyter erat Au-

gustini tempore Donatista nomine Donatus, ut constat ex Augustino, epist. xxiii et clxxiii, sed hæc villa episcopum non habebat.

(192) *Vegesitanæ.* Duæ fuerunt *Vegeselæ* in Africa; nam alius est episcopus *Vegeselitanus*, cap. 155. Una erat in Numidia, cujus episcopus *Januarius* subscribit in concilio Carthaginensi sub Bonifacio, tam pro se, quam pro *Januario Masculitanano*. Ea procul dubio est *Megesela*, quæ prope *Masculam* locatur in Itinerario Antonini. *Privatus Vegeselitanus episcopus* adfuit concilio Carthaginensi sub Grato; et *Vigisilitanam plebem* laudat Augustinus, ep. lxiv, *Vegeselæ* in Numidia passus dicitur Marculus Donatista, cujus acta superius retulimus. Alteram vero *Vegeselam* ad Byzacenam pertinere statuit Baluzius, quia in Itinerario Antonini *Vegesela* seu *Vergesalla* locatur inter urbes Byzacenæ. Verum in notitia Numidiæ duæ sunt sedes hujus fere nominis, scilicet num. 59, *Veselitanus*, et num. 80, *Veselitanus*; sed verisimilius est hanc *Vegeselam*, cujus hic *Fortunatianus* dicitur episcopus, fuisse Byzacenæ vicum vel castellum: nam statim *Donatus Cillitanus* episcopus ex parte Donati contendit *Vegeselam* suæ esse diœceseos. *Cillitanum* autem episcopum provinciæ Byzacenæ fuisse constat ex notitia, Itinerario Antonini, et epistola episcoporum Byzacenorum in conc. Lat. Qui *Donatus* statuitur etiam adversarius *Tertioli Cillitani* episcopi catholici, supra, cap. 128. Erat igitur simul episcoporum *Cillitani* et *Vegeselitanus* adversarius, quia *Vegesela* hæc ad *Cillitanam civitatem* pertinebat; ac proinde in Byzacena sita erat.

(193) *Benefensis.* In provincia Byzacena, ut docet notitia. Auctor vitæ sancti Fulgentii, cap. 14, dicit monasterium in quod Fulgentius sese recepit *Benefensi* littori maxima ex parte contiguum. In concilio Cabarsussitano subscribit *Guntasius Benefensis*.

Habeo neminem e diverso. *Valentinianus diaconus* A dicit. Maximianus dicitur est, hodie de corpore exit. *Ambramius episcopus Ecclesie catholice* dicit. Triennium habeo ex illo quo ordinatus sum, nullum die scio. *Valentinianus diaconus* dicit. Mittatur, et videant illum. *Et recitavit.* Iatorius episcopus plebis Suavenensis (194) coram viro clarissimo tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dicit.* Unitas est illic, omnis Catholica est. *Habetdeus diaconus partis Donati* dicit. Non habemus. *Et recitavit.* Bene-natus episcopus plebis Hospitensis (195) coram V. Cl. trib. et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dicit.* In loco meo alius non est episcopus. *Lucellus episcopus* dicit. Persecutio semper me fugavit. *Et recitavit.* Leontius episcopus plebis Musertitane (196) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dicit.* Habeo neminem e diverso. *Habetdeus diaconus partis Donati* dicit. Cresconius nunc ordinatus est contra. *Et recitavit.* Silvianus episcopus plebis Maerianensis (197) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dicit.* Non habet neminem; Catholica est. *Et recitavit.* Eunomius episcopus plebis Marazanensis (198) coram viro clarissimo tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dicit.* E diverso est mihi Habetdeus. *Habetdeus episcopus* dicit. Praecessor meus ad Marazanensem locum ordinatus est. Is postquam cathedram sedit, expulsus est. *Eunomius episcopus Ecclesie catholice* dicit. Numquam

sedit. *Habetdeus episcopus* dicit. Ego etiam non admissus, in tertio nulario in civitate conquievi. *Eunomius episcopus Ecclesie catholice* dicit. Numquam fuerunt Donatiste, nec sunt, nec aliquando sederunt cathedram. *Habetdeus episcopus* dicit. Modo oppressi sunt. *Et recitavit.* Barbarus episcopus plebis Hierpinianensis (199) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino [suprascripta mandavi et] subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dicit.* Non habeo neminem contrarium. *Valentinianus diaconus* dicit. Marcepius dicebatur episcopus, exivit de corpore. *Et recitavit.* Secundianus episcopus plebis Hermianensis (200) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dicit.* Contra mihi est Maximianus episcopus. *Et accedente Maximiano episcopo, idem dicit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Postumanus episcopus plebis Tagorensis (201) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dicit.* Catholica est unitas. *Et recitavit.* Barbarianus episcopus plebis Creperulensis (202) coram viro clarissimo tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dicit.* Catholica est tantum. *Valentinianus diaconus* dicit. Non habemus. *Et recitavit.* Felix episcopus Caniopitanorum (203) **271** coram viro clarissimo tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, Valentinianus diaconus* dicit. Presbyterum habemus nomine Restitutum. *Et recitavit.* Victor episcopus plebis Tibaritanæ (204) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta

(194) *Suavenensis.* In Numidia, ut docet notitia, n. 96.

(195) *Hospitensis.* Ibidem in Numidia ex notitia, n. 110.

(196) *Musertitana.* Legendum videtur *Muscitanæ*, que sedes existat in provincia Mauritania Casarensis, ut docet notitia. Hinc Cresconius hujus adversarius, infra, cap. 206, dicitur *Muscitanus* episcopus, a quo errore. Nam ex capite 122, constat *Maximianum* sedis episcopum catholicum *Victorianum* adversarium habuisse non *Cresconium* sed *Felicianum*. Verum facile *Muscitanæ* nomen mutatum est in *Musertitani*.

(197) *Maerianensis.* Dæe sunt tantum *Maerianenses* sedes in notitia episcoporum Africae: una in Byzacena nom. 80, altera in Mauritania Sitifensi nom. 25. In hac vero collatione, tres; nempe cap. 126. *Felix episcopus Maerianensis Mauri*; *Hic Silvanus Maerianensis*, et cap. 215. *Felix episcopus Maerianensis.* Sed fieri potest ut duo essent in una sede episcopi catholici, quod fiebat cum episcopus Donatista ad Ecclesie unitatem accedebat, hinc eum et nomen et locus episcopi reliquebatur, ut patet ex Anselmo et Primulo episcopis Vagenibus, in cap. 176 collationis Carthagenensis. Porro *Silvanus* iste *Maerianensis* concilio Carthagenensi ann. 405 interfuit. Con aliam *Maerianensem* laudat Ferrandus diaconus, in Breviar. Canonum.

(198) *Marazanensis.* In provincia Byzacena, ut docet notitia. In concilio Carthagenensi sub Cypriano recensetur *Felix a Marazana*. *Marazanum* appellat Antoninus in Itinerario.

(199) *Hierpinianensis*, sive *Irpinianensis* in Byzacena, ut docet eodem notitia, nom. 15.

(200) *Hermianensis.* Ibidem ex eodem monumento. Celebris est *Facundus Hermianensis* hujus sedis episcopus. *Benadus episcopus Hermianensis* subscribit epistole episcoporum Byzacenorum in concilio Lateranensi sub Martino. Procopius, lib. 1 de Bello Vandalico, *Hermionem* Byzacii locum commemorat.

(201) *Tagorensis.* Duplex *Tagorensis* sedes memoratur in Collatione. Is *Postumianus* hoc capite, et cap. 145. *Restitutus* item *Tagorensis*, qui erat custos tabularum. Unam ex his in Numidia fuisse ex notitia colligitur, ubi *Tagorensis* occurrit, et ex Antonini Itinerario. Apud Augustinum epist. lxx, mentio fit *Antippi Tagosensis*, qui de primatu Numidie cum *Victorino* contendebat. Hunc *Tagoremensem* episcopum fuisse plerique suspiciantur, sed in omnibus manuscriptis habetur constanter *Tagosensis*, et in uno *Tagonensis*. Altera *Tagora* seu *Taccora* videtur sita fuisse in proconsulari ex tabulis Pentingerianis.

(202) *Creperulensis.* Sive *Crepedulensis* in provincia Byzacena, ut docet notitia et epistola synodica patrum Byzacenorum, ubi occurrit episcopus *Secrepedulensis*. Scriptum erat *S. E.* hoc est *Sancta Ecclesia Crepedulensis*.

(203) *Caniopitanorum.* Forte *Canapu* in provincia proconsulari, cujus sedis nomen legitur in epistola episcoporum hujus provincie toties laudata, qui subscribit; *Redemptus episcopus sancte Ecclesie municipii Canapu* seu *Canapu*, ut habet eod. A Bellovacensis.

(204) *Tibaritana.* In concilio Carthagenensi sub Cypriano subscribit *Vicentius a Tibari*.

mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Et diverso [mibi] est Victorianus episcopus. *Et accedente Victoriano episcopo, idem dixit.* Agnosco eum. *Et recitavit.* Gennadius episcopus plebis Membressitanæ (205) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso mihi est [Restitutus]. *Et accedente Restituto episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Restitutus episcopus plebis Simingitensis (206) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, [idem dixit.* Catholica est omnis. *Habet deus diaconus dixit.* Non habemus.] *Et recitavit.* Octavius episcopus plebis Utimmensis (207) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E contrario mihi est Bonifacius. *Et accedente Bonifacio episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Victorinus episcopus plebis Tabudensis (208) coram viro clarissimo tribuno et notario Marcellino, suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est Argutus. *Et accedente Arguto episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Maximinus episcopus plebis Enerensis (209) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est, unitatem habeo. *Quod vult deus episcopus dixit.* Habet episcopum; sed male habet. *Et recitavit.* Reginus episcopus plebis Tigillavensis (210) coram V. C. tribuno et no-

(205) *Membressitanæ.* Duplex hic occurrit episcopus *Membressitanus* catholicus; et hoc ipso in capite; nempe hic *Gennadius*, cui *Restitutus* adversarius opponitur, qui cap. 198, dicitur *Membressitanus* episcopus: Et postea *Theasius plebis Membrositanæ episcopus*, qui adversarium non habet. In notitia unus est *Membrositanus*, seu, ut habet codex Halleri *Membresitanus* in Africa proconsulari episcopus. Utramque vero urbem videtur memorare anonymus *Ravennas* eum libro III, num. 5, *Membrissa* meminit inter provinciæ proconsularis urbes, et num. sequenti *Membronem*. In tabulis Peutingerianis pariter legere est *Membrissam* et *Membrionem*. *Membrissa* oppidum certe est provinciæ proconsularis, quod *Procopius*, lib. II de Bello Vandal., ait 350 stadiis a Carthagine distare. Inter eas urbes etiam locatur quæ pertinent ad proconsularem. Et in epistola episcoporum provinciæ proconsularis legitur *Victor episcopus Ecclesiæ Membressitanæ*. In concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Lucius a Membresa*, et *Paschasius Membressitanus* interfuit synodo Carthaginensi sub Bonifacio. Ad eandem etiam provinciam pertinet *Membrosa*, ut habet notitia vel *Memblosa*, ut infra, vel *Memlo* aut *Membro*, ut habet Itinerarium Antonini: quamquam *Membronem* inter oppida Numidiæ numeret anonymus *Ravennas*. Porro *Restitutus Gennadii* adversarius is est qui fervente inter Donatistas schismate, in locum *Salvii Membressitani* fuerat ordinatus, ut narrat *Augustinus*, epist. cVIII, et lib. IV contra *Cresconium* cap. 48.

(206) *Simingitensis.* In concilio Carthaginensi an. 525 subscribit *Cresconius episcopus plebis Simingitanæ*. Sed in qua parte sita fuerit isthæc sedes, non dicitur.

(207) *Utimmensis.* Jam duos aut tres hujus fere nominis episcopos habemus, nempe cap. 126, *Timiani Utmensis*, et eodem in capite, *Severi episcopi plebis Ulimari*, et in cap. 128, ac 133. *Isaac episcopi Catho-*

lario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, [idem dixit.* E diverso mihi est *Donatus.*] *Flavianus episcopus* (211) dixit. De itinere revertit *Donatus*, causa ægritudinis. *Et recitavit.* Qui supra pro *Cresconio episcopo Centenariensi* (212) præsentem viro clarissimo tribuno et notario *Marcellino* suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini, eo quod infirmitatis causa præpeditor, mandante ipso subscripsi Carthagini. *Quo recitato, [idem dixit.* E diverso est ...] *Quod vult deus episcopus dixit.* Etiam ipse male habet. *Et recitavit.* *Felix episcopus plebis Izirianensis* (213) coram viro clarissimo tribuno et notario *Marcellino* suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est mihi *Saturus* (214). *Et accedente Saturus episcopo, idem dixit.* Presbyter meus erat. *Et recitavit.* *Felicianus episcopus plebis Feraditanæ Minoris* (215) præsentem viro clarissimo tribuno et notario *Marcellino* suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est. *Valentinianus diaconus dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* *Romanus episcopus plebis Meglapolitanæ* (216) coram V. C. tribuno et notario *Marcellino* suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso non habeo. *Felix episcopus dixit.* Presbyterum habemus *Maximianum*, præsto est. *Et recitavit.* *Restitutus episcopus plebis Cincaritensis* (217) coram V. C. tribuno et notario *Marcellino* suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso mihi est *Campanus episcopus.* *Et accedente Campans*

lici Utinensis et *Feliciani* ejus adversarii ejusdem sedis episcopi. Nunc quartus adest *Utimmensis* episcopus *Octavius*; et tamen in notitia Africae unus est *Utimmensis* episcopus in provincia proconsulari, num. 10. Sed hic veteres editiones collationis habent *plebis Utinunensis*; et cap. 198, *Bonifacius Octavii adversarius Utunnensis episcopus* dicitur.

(208) *Tabudensis.* In Numidia, ut docet notitia n. 42.

(209) *Enerensis.* Cujus provinciæ sit, incertum.

(210) *Tigillavensis* seu *Tigillabensis* in Numidia, ut docet notitia num. 35.

(211) *Flavianus episcopus.* *Pauzerensis*, infra, e. 187.

(212) *Centenariensi.* In Numidia, ut docet notitia, num. 39. *Centenarius* recenset *Anonymus Ravennas*. Ad *Centenarium* habent tabulæ *Peutingerianæ*.

(213) *Izirianensis.* *Hizirzadensis*, legendum putat *Baluzius* ex notitia Numidiæ num. 55. Certe eandem utrobique esse sedem haud ambiguum.

(214) *Saturus.* Is dicitur infra, cap. 198, *episcopus Byzaciensis*: quapropter omissum putat hic *Baluzius* nomen *Donatistæ*, qui erat adversarius *Felici Izirianensis* et nomen episcopi catholici *Bizaciensis*. Sed forte mendum est in cap. 198, et pro *Bizaciensi* legendum *Izirianensi*.

(215) *Feraditanæ Minoris.* *Feraditana Major* est in notitia provinciæ *Byzacenæ*. In eadem quoque *Feraditanam Minorem* fuisse verisimile. Nam solebant oppida ejusdem nominis, quorum unum majus, alterum minus dicebatur, sibi esse vicina. Videtur hæc esse eadem cum *Peradamiensi* quæ reperitur etiam in notitia provinciæ *Byzacenæ* num. 31.

(216) *Meglapolitanæ.* In provincia proconsulari, ut docet ejus notitia num. 39, et epistola synodica episcoporum hujus provinciæ in concilio *Lateranensi*, in qua reperitur nomen *Reparati episcopi sanctæ Ecclesiæ Meglapolitanæ*.

(217) *Cincaritensis*, seu *Cincaritanus*, ut habetur

episcopo, idem dixit. Agoosco illum. *Et recitavit.* A Nalos episcopus plebis Sabratensis (218) coram V. C. tribuno et notario Marcellino **272** suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. *Quo recitato idem dixit.* E diverso habui, modo non habeo. *Et recitavit.* Caltasus episcopus plebis Mataritane (219) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Unitas est. *Habeo deus diaconus dixit.* Habuimus Rustavianum; modo exiit de corpore. *Et recitavit.* Octavianus episcopus plebis Ucimajoris (220) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Unitatem habeo. *Salvianus episcopus (221) dixit.* Semis Victoriani diocesis est, presbyterum habet Jannarium. *Et recitavit.* Salargis episcopus plebis Lampuensis (222) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. *Valentinianus diaconus Primiani episcopi dixit.* Semis Catholici est plebs; sed absens est, postibus laborat; propterea venire non potuit. *Et recitavit.* Victorinus episcopus plebis Tabudeosis pro Gorgonio sacerdote meo, qui infirmitate detraetur, plebes Liberalienses (223) coram V. C. tribuno et notario Marcellino mandante ipso subscripsi Carthagine. *Quo recitato idem Gorgonius dixit.* Basilicam mihi deposuerunt haeretici, solus sum. *Protasius episcopus dixit.* Habemus illic Victorem episcopum. *Et recitavit.* Fortunatus episcopus loci Casensis-Calanensis (224) coram V. C. tribuno

infra, cap. 188. Forte *Circiitanus* in provincia Byzacena, ut docet notitia. *Certina Insula* nominata Polybio et Ptolemaeo. In Itinerario Antonini satis dicitur *inter Africam et Sylliam a Tacapis* distans *stadia* 622. In hanc Fulgentius raris ante mortem secessit, ut narratur in ejus Vita, cap. 29. In epistola episcoporum provinciae proconsularis, relata in concilio Lateranensi est urbs *Cirta* quam a *Cincartana* diversam non esse suspexit Norisius.

(218) *Sabratensis*. In Tricollian. provincia, ut docet notitia, num. 2. In concilio Carthaginiensi sub Cypriano fit mentio *Pontus Sabratensis* episcopi. Victor Vicesimus hodie *Vicentium Sabratenum*, lib. 1, num. 7. In Cabarsussitano concilio interfuerat *Donatus Sabratensis*, ann. 535, et anno sequenti in Regalensi fuerat excommunicatus. Hic autem erat delinctor eo tempore. *Sabratam* videt Ptolemaeus, lib. iv, c. 5, Antiochus in Itinerario, tabula Pentageterinae, Pli-nius, lib. v, cap. 4 et alii. *Sabratam* appellat Procopius, lib. vi de Aedificis.

(219) *Mataritana*. Duplex in notitia provinciae Byzacena est sedes hujus hinc nominis. *Mattaritana* num. 25, et *Mattaritana* num. 30. Duplex etiam in hac Collatione episcopus harum sedum, hic *Caltasus episcopus plebis Mataritanae* Catholicus, qui adversarium non habet; et cap. 202, *Comparator episcopus Mataritanus* Donatista. Inter episcopos qui sederunt in concilio Cypriani de rebaptizandis haereticis recensetur *Marex a Mactari* posterioris hujus sedis episcopus, si ita legitur ut legitur apud Cyprianum; ut prius, si ita legitur *Mattari*, ut legitur apud Augustinum. Oppidi *Mattariensis* nominat Pli-nius, lib. v, cap. 4. Apud Cassiodorum, lib. de Divinis Institutio-nibus cap. 29. Cassiani Collationes expurgasse dicitur *Victor Mattaritinus* episcopus M. T., qui forte idem est cum *Mattaritana*.

(220) *Ucimajoris*. Pli-nius, lib. v, cap. 4, inter oppida

et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Solus sum. *Verissimus episcopus dixit.* Presbyter est ibi Victorinus. *Et recitavit.* Theasus episcopus plebis Memblositane (225) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Sola unitas est illic Ecclesiae catholicae. *Salvianus episcopus dixit.* Tempore persecutionis succubuit illic episcopus qui illic fuit. *Et recitavit.* Probanus episcopus plebis Trofimanensis (226) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Solus sum. *Valentinianus diaconus dixit.* Presbyterum habet. *Et recitavit.* Dulcitus episcopus plebis Tacapitane (227) presente V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit* [Habeo alium contra me]. *Valentinianus diaconus dixit.* Felix dicitur. Hic est, sed male habet. *Item recitavit.* Catulinus episcopus plebis Guttensis (228) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Unitas est. *Valentinianus diaconus episcopi Primiani dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Villatens episcopus plebis Sinnipsensis (229) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Unitas est. *Et recitavit.* Hilarianus episcopus plebis Hiltensis (230) coram V. C. tribuno et notario Marcellino supra-

C Africae nominat *Ucitana* duo, majus et minus. Sunt etiam in notitia provinciae proconsularis duae sedes quae his adaptari possunt; scilicet, num. 20, *Urcitana* et, num. 25, *Ucitensis*. Apud Victorem Vitensium, lib. 1 de Persecutione Vandal, num. 5, mentio fit *Mansueti Urcitam martyris*. In hac Collatione jam recensita est cap. 128. *Paulus Ucitensis*, et nunc iste *Octavianus Ucimajoris*.

(221) *Salvianus episcopus*. *Leptitanus*, in provincia Tripolitana.

(222) *Lampuensis*. In notitia Numidiae num. 87, *Lampfensis*. In concilio Carthaginiensi sub Bonifacio ann. 525, subscripsit *Pontus episcopus plebis Lampfensis*.

(223) *Liberaliensis*. *Tabudensi* in Numidia vicinus.

(224) *Casensis-Calanensis*. In Numidia, ut docet notitia num. 43. *Casa Calana* civitas memoratur in notitia Leonis a Goare edita.

(225) *Memblositana*. De hac vide quae diximus supra, not. 205, p. 274.

D (226) *Trofimanensis*, seu *Trofinianensis*, ut habetur in notitia provinciae Byzacena num. 55.

(227) *Tacapitana*. In provincia Tripolitana, ut docet notitia, num. 5. Hujusmodi *Tacapis* mentio fit apud Procopium, lib. iv, cap. 5, Plinium, lib. v, cap. 4, Procopium, lib. vi de Aedificis, et in tabulis Pentageterinae. Porro *Dulcitus* iste episcopus provinciae Tripolitanae nominatur in actis concilii Carthaginiensis ann. 405. *Gallus* ejusdem urbis episcopus et provinciae suae legatus subscripsit concilio Carthaginiensi sub Bonifacio ann. 525, qui tamen in concilii actis *Gallus* appellatur.

(228) *Guttensis*. Cujus provinciae sit, incertum.

(229) *Sinnipsensis*. Cujus provinciae sit, incertum.

(230) *Hiltensis*. In provincia proconsulari, ut docet epistola synodica episcoporum hujus provinciae in concilio Lateranensi sub Martino.

scripta mandavi et subscripsi Carthagine. Quo recitato, idem dixit. E diverso habeo neminem.] Et accedente Victore episcopo, idem dixit. Modo sum illic ordinatus, non me novit. *Hilarianus episcopus Ecclesie Catholicae dixit.* Non habet. Et recitavit. *Januarius episcopus Ecclesie Gispensis (231) majoris coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. Quo recitato, idem dixit.* Non habemus. Et recitavit. *Severianus episcopus Ceramunensis (252) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. Quo recitato, idem dixit.* Catholica est omnis. *Habet deus diaconus episcopi Primiiani dixit.* Habemus senem Adeodatum. *Severianus episcopus Ecclesie catholicae dixit.* Ostendat illum. *Adeodatus episcopus dixit.* In plebe mea est Milevitana Ceramussa.

154. *Severianus episcopus Ecclesie catholicae dixit.* Omnis ab origine catholica est ibi, numquam ibi fuerunt Donatistae. *Adeodatus episcopus dixit.* In plebe mea est. Per violentiam inde exclusit omnes [clericos] et presbyteros. *Severianus episcopus Ecclesie catholicae dixit.* Mentitur teste Deo. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Illud sanctitas tua simpliciter dignetur edicere, utrum in ea plebe episcopus nunc sit. *Adeodatus episcopus dixit.* In plebe mea est, circum circa meum est totum. Etiam mei terrore succubuerunt omnes, qui in eodem loco constituti erant. *Severianus episcopus Ecclesie catholicae dixit.* Mentitur. Et recitavit.

273 155. *Dominicus episcopus plebis Bullensium Regiorum (233), præsente V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. Quo recitato, idem dixit.* E diverso mihi est Felix, sed unus est, qui illi communicat. Et acce-

(231) *Gispensis majoris.* In provincia proconsulari, ut docet notitia num. 24, concilio Carthaginensi ann. 525, sub Bonifacio interfuit *Redemptus Gispensis*, et ejusdem sedis episcopus *Mellosus* subscribit epistolæ episcoporum provincie proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino.

(252) *Ceramunensis.* Supra in indice capitulorum, et paulo post *Ceramussensis*. Constat ex contentione quæ hic refertur inter Adeodatum et Severianum, locum hunc vicinum fuisse Milevitanae urbi ac proinde in Numidia.

(253) *Bullentium Regiorum.* Duplex in provincia proconsulari *Bullensis* sedes; una quæ simpliciter *Bullensis* dicitur in notitia, num. 34, altera *Bullensium regiorum*, ibidem, num. 50, hujus celebrioris mentio fit itinerario Antonini, apud Ptolemæum, et in tabulis Pentingerianis. In concilio Carthaginensi sub Genethlio memoratur *Epigonius Bullensium regiorum episcopus*. In Synodica episcoporum proconsularis provincie in concilio Lateranensi sub Martino *Mellosus episcopus Bulleriensis* subscribit, nec non *Victor Bulnensis*, forte *Bullensis*.

(254) *Ve geselitanæ.* In Numidia, nam Vaianensis episcopus erat etiam Numida. Vide notas ad cap. 99 et 153.

(255) *Gavinus.* *Gabini* episcopi Donatistæ qui ad catholicam unitatem transierat meminit Augustinus, lib. 1 contra Gaudentium cap. 12 et 13, qui forte non est diversus ab isto.

(256) *Sufasaritanæ.* In notitia Mauritanie Cæsariensis occurrunt duo episcopi *Sufaritani*, unus

ante Felice episcopo, idem dixit. Agnosco illum. Et recitavit. *Valentinus episcopus Vaianensis pro conc sacerdote meo Regino Ecclesie Vegeselitanae (254), qui hic apud Carthaginem infirmitatis causa detinetur, præsente V. Cl. tribuno et notario Marcellino subscripsi. Quo recitato Alypius episcopus Ecclesie catholicae dixit.* Male habet. *Habet deus diaconus dixit.* *Gavinus (255) præsto est.* Et recitavit. *Reparatus episcopus plebis Sufasaritanæ (256) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. Quo recitato, idem dixit.* Non habet, fuit ibi. *Habet deus diaconus dixit.* Modo recessit. Et recitavit. *Proculus episcopus plebis loci Serrensis (257) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. Quo recitato, idem dixit.* Unitatem habeo. *Valentinianus diaconus dixit.* Non habemus. Et recitavit. *Publicius episcopus Gratianopolitanæ plebis (238) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. Quo recitato, idem dixit.* E diverso Deuterius est, solus sine plebe. *Deuterius episcopus dixit.* Quia et domos dejecisti, et persecutionem mihi fecisti. Et recitavit. *Maximianus episcopus plebis Sugabbaritanæ (259) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. Quo recitato, idem dixit.* E diverso habeo Germanum. Et accedente Germano episcopo, idem dixit. Agnosco illum. Et recitavit. *Pompeianus episcopus Sucardensis (240) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. Quo recitato, Alypius episcopus Ecclesie catholicae dixit.* Hic est, sed ægrotat. Et recitavit. *Fortunatus episcopus plebis Rusuccurritanæ (241) coram V. Cl. tribuno et*

num. 3, et alter num. 87, quorum tamen primus in codice Halleri dicitur *Susaritanus*. In itinerario Antonini inter Mauritanie urbes memoratur *Sufasar* quæ civitas ab anonymo Ravennensi *Sufasa* dicitur. In notitia Leonis *Sufara*.

(257) *Serrensis.* In Mauritania Cæsariensi, ut ex notitia constat, num. 117, ubi dicitur *Sertensis*. Quamquam præter hunc duo occurrunt in hac collatione *Zertenses* episcopi Donatistæ, unus *Gaudentius*, cap. 187, et alter cap. 201, nomine *Salustius*. Cum tamen is de quo hic mentio adversarium non habeat. Erat *Zerta* in Numidia, ubi *Zertense* concilium post collationem habitum est, cujus epistola ad Donatistas est inter Augustini epist. 141, alter *Zertensis*, forte is est *Sertensis* Mauritanie Cæsariensis vel *Zemtensis*, quod si dicatur, hujus *Serrensis* sedes incerta erit, sin minus alter *Zertensis* idem poterit esse cum *Zemtensi* provincie proconsularis, cujus sedis nomen legitur in epistola episcoporum hujus provincie in concilio Lateranensi sub Martino.

(258) *Gratianopolitanæ plebis.* In Mauritania Cæsariensi, ut docet notitia, num. 81.

(259) *Sugabbaritanæ.* In eadem provincia ex notitia, num. 20; Ammianus Marcellinus, lib. xxix, *Municipium*, inquit, *Sugarbaritanum monti Transcellensi adoline*. Ptolemæus, lib. iv, cap. 2, habet ex codice Palatino *Zuchabari*.

(240) *Sucardensis.* In eadem provincia ex notitia, num. 15.

(241) *Rusuccurritanæ.* In eadem provincia ex notitia, num. 54. In concilio Carthaginensi ann. 419, occurrit

notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. Quo recitato, idem dixit. E diverso mihi est Optatus. Et accedente Optato episcopo, idem dixit. Agnosco illum. Et recitavit. Victor episcopus plebis B. rümistensis (242) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. Quo recitato, idem dixit. Catholica est. Habet deus diaconus dixit. Non habemus. Et recitavit. Restitutus episcopus plebis Sulclitane (245) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. Quo recitato, idem dixit. Omnis Catholica, est, omnes Catholicos habemus. Valentinianus diaconus dixit. Non habemus. Et recitavit. H. p. dius episcopus plebis Apensis (243) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. Quo recitato, idem dixit. E diverso mihi est Reparatus episcopus. Et accedente Reparato episcopo, idem dixit. Ipse est, agnosco illum. Et recitavit. Victor episcopus plebis Mahanensis (245) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. Quo recitato, idem dixit. E diverso mihi est Nestorius. Et accedente Nestorio episcopo, idem dixit. Agnosco illum. Et recitavit. Ego Restitutus episcopus petiitum me a Victore episcopo Mamuilloensi (246) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino subscripsi eum suprascripta mihi mandasse. Quo recitato, idem dixit. E diverso est Sereimanus. Et accedente Sereimano episcopo, idem dixit. Agnosco illum. Et recitavit. Victor episcopus plebis Tabacariensis (247) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. Quo recitato, idem dixit. E diverso est Marcianus. Et accedente Marciano episcopo, idem dixit. Agnosco illum. Et recitavit. Victor episcopus plebis Timicitane (248) coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. Quo recitato, idem dixit. Habeo Optatum e diverso. Et accedente Optato, idem dixit. Ipse est. Et recitavit. Bonifacius episcopus plebis

274 Vallitane (249) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. Quo recitato, idem dixit. Non habeo. Valentinianus diaconus dixit. Defunctus est ante annos septem. Restitutus dictus est. Et recitavit. Qui supra pro Linemiano episcopo plebis Taprurensis (250) coram V. C. tribuno et notario Marcellino subscripsi eum presentem Carthagine mandasse. Quo recitato, idem dixit. Catholica est. Habet deus diaconus dixit. Contra non habemus. Et recitavit. Proculus episcopus plebis Giutsitensis Salarie (251) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagini. Quo recitato, idem dixit. Catholica est. Habet deus diaconus dixit. Habet presbyterum Lillybium. Et recitavit. Auxilius episcopus plebis Nurconensis (252) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. Quo recitato, idem dixit. Unitatem possidemus, quod omnes sciunt Casarienses. Hic est Severinus (255), dicat. Severinus episcopus dixit. Nunquam habuit. Et recitavit. Mensurius episcopus plebis Medefessitane (254) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. Quo recitato, idem dixit. Neminem habeo contra me. Valentinianus diaconus dixit. Modo exiit de corpore. Et recitavit. Honorius episcopus pro Januario fratre et coepiscopo meo plebis Casarum Medianensium (255) Carthagini constitutus dem monumento, num. 105, ubi Tabacariensis legitur

(248) Timicitane. In eadem provincia, ibidem, num. 6. Plinius, lib. v, cap. 2, Timici inter civitates memorat. Ptolemæus, lib. iv, cap. 2, Timice cum aliis Mauritanie urbibus recenset.

(249) Vallitane. Apud Optatum, lib. ii, fit mentio Bonifacii Ballitani episcopi Donatistarum Romæ. Vallim in proconsulari locant Itinerarium Antonini et tabulæ Peutingerianæ. In concilio Carthaginiensi ann. 525, sub Bonifacio subscribit Restitutus episcopus plebis Vallitane.

(250) Taprurensis. Hic locus Taparura vocatur in tabulis Peutingerianis, Taphrura apud Ptolemæum, et Taphra a Plinio. Hic in ms. codice Taprurensis: at cap. 187, dicitur Taprura. Situs est in provincia Byzacena et in limite Numidico, ut colligitur ex Ptolemæo et tabulis Peutingerianis.

(251) Giutsitensis Salarie. Cujus provincie sit, incertum.

(252) Nurconensis. In Mauritania Casariensi, ut docet notitia num. 102, ubi dicitur Murconensis. Patet ex verbis sequentibus hunc locum esse Mauritanie Casariensis.

(253) Severinus. Episcopus Castellanus in Mauritania Casariensi.

(254) Medefessitane. In provincia Byzacena, ut patet ex notitia, num. 57, ubi Medefessitanus episcopus commemoratur. Medefessica in Byzacio meminit Procopius, de bello Vandal. lib. ii, cap. 25.

(255) Casarum Medianensium. Casa Medianensis in Numidia, ut docet notitia, num. 29.

(242) B. rümistensis. In eadem provincia Mauritanie Casariensis, in cujus notitia, num. 45, occurrit Varimistensis.

(245) Sulclitane. Iterum cap. 201 fit mentio episcopi Hilari Sulclitani. Neuter locus in notitia Africae reperitur, nisi forte Sulclitanus idem sit cum Calclitano, qui tamen probabilitus est Calclitanus de quo supra.

(243) Apensis. In Mauritania Casariensi ex notitia num. 24. Eiusdem sedis videtur fuisse Creceus Metropolitani Aquitanie civitatis, cujus meminit Victor Vitensis, lib. i, num. 7. Alii memorantur in hac collatione Apenses episcopi, de quibus suo loco.

(246) Mahanensis. In notitia Mauritanie Casariensis, num. 8, occurrit Mahanensis, legendum Mahanensis. Nam Mahanum habet Antoninus in Itinerario inter Sufasor et Tapusocetra, Mauritanie Casariensis urbes. In Augustina epistola c. xxvii, ad Denteriam, fit mentio Victorina cujusdam Mahanensis subdiaconi ex Manichæorum secta, necnon Mahanum urbes.

(247) Mamuilloensi. In Mauritania Casariensi, ut docet eius notitia, num. 78.

(247) Tabacariensis. In eadem provincia ex co-

presente V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et pro eo subscripsi. *Quo recitato, et accedente Januario episcopo catholico, idem dixit.* E diverso est mihi *Emilianus. Et recitavit.* Adeodatus episcopus plebis Simidiccensis (256) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est. *Habet deus diaconus dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Ego Restitutus episcopus pro Solemnio collega meo plebis Tigitane (257) presente V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est Paschasius. *Et accedente Paschasio, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Lampadius episcopus plebis Tiseditensis (258) coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso [est mihi Donatus. *Et accedente Donato, idem dixit.*]. Agnosco illum. *Et recitavit.* Cyprianus episcopus plebis Tuburbanorum Majorum (259) presente V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est Rufinus. *Et accedente Rufino, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Donatianus episcopus plebis Zellensis (260) presente V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi Carthagine. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso habeo Natalicum. *Et accedente Natalico episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. [*Et recitavit.*]

136. Alypius episcopus Ecclesie catholice Tagastensis (261) Carthagini constitutus presente viro clarissimo tribuno et notario Marcellino hoc manda-

(256) *Simidiccensis.* In provincia proconsulari. In concilio Carthaginensi ann. 419, iste Adeodatus dicitur tum in codice Canon. Eccles. Afric., tum in codice Canon. Ecclesiast. ex Dionysio Exiguo *Simidicus episcopus*, in Græco *Σιμιδικιτης*; male autem in editione Labbæana *Simituensis*, seu *Sumitensis*. Unus est e legatis provincie proconsularis.

(257) *Tigitane.* Illius scilicet que in Numidia, non illius que in Mauritania Cæsariensi; nam subscribit pro Solemnio *Restitutus Novasiunensis episcopus in Numidia.* De *Tigitanis* sedibus consule notam 65, in lib. 1 Optati., p. 15.

(258) *Tiseditensis.* Baluzio idem est ac *Tididitanus*, qui in notitia Numidie num. 24, Holstenio idem ac *Tifiltensis*, qui in notitia Mauritanie Cæsariensis, n. 15.

(259) *Tuburbanorum Majorum.* In provincia proconsulari, nam, ut observavimus, oppida ejusdem nominis, quorum unum dicitur majus, alterum minus, solent esse vicina.

(260) *Zellensis* seu potius *Telensis* in provincia proconsulari, ut docet notitia, num. 14, nam *Natalicum* hujus adversarius *Telensis episcopus* dicitur in concilio Cabarsussitano. Litteræ *Z* et *T* sæpe commutantur. Attamen alius est episcopus *Telensis* ex parte Donati nomine *Felix*, cap. 207, unde colligit Baluzius *Zellam* a *Tela* differre. Sed fieri potuit, ut duo essent episcopi Donatistæ ejusdem urbis, aut mendum sit in nomine posterioris. Nam *Natalicum* qui hic *Zellensis* dicitur et Donatiani adversarius, constat *Telensem* fuisse episcopum ex concilio Cabarsussitano. In synodica episcoporum provincie proconsularis in concilio Lateranensi legitur nomen *Bonifacii episcopi Telensis.* *Zellæ* alias nulla fit mentio.

(261) *Tagastensis.* In Numidia, ut docet notitia,

tum suscepti, et subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Utinam quemadmodum Tagastus antiqua unitate gaudet, ita etiam de cæteris locis gaudeamus.

137. *Petilianus episcopus dixit.* Mala est unitas innocentie et criminis. Non possunt utraque juxta misceri. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi. *Et recitavit.*

138. Augustinus episcopus Ecclesie Hipponensium regionum (262) Carthagini constitutus presente viro clarissimo tribuno et notario Marcellino hoc mandatum suscepti et subscripsi. *Quo recitato, et accedente episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Vincentius episcopus Ecclesie Culusitanæ (263) Carthagini constitutus, presente V. C. tribuno et notario Marcellino hoc mandatum suscepti et subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* catholica est. *Habet deus diaconus dixit.* Habuit, sed modo communicavit ipsis. *Et recitavit.* Fortunatus episcopus Ecclesie Constantiniensis (264) Carthagini constitutus, presente V. C. tribuno et notario Marcellino hoc mandatum **275** suscepti et subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso habeo Petilianum.

139. *Petilianus episcopus dixit.* Ipse est Ecclesie persecutor in eadem civitate ubi ego episcopus sum. *Aurelius episcopus Ecclesie catholice Carthaginensis dixit.* Et paulo ante jaculatus es injuriam, et non recepisti. *Fortunatus episcopus Ecclesie catholice dixit.* In eadem civitate ab hæreticis omnia altaria confracta sunt. *Petilianus episcopus dixit.* Persecutorem te esse acta contineant. Loco suo audies quæ mereris. *Et recitavit.* Fortunatianus episcopus Ecclesie Siccensis (265) Carthagini constitutus, præ-

num. 118, nota civitas ex Augustini et Alypii nominibus. In Antonini Itinerario media locatur inter *Hipponem regium* et *Naragarram.*

(262) *Hipponensium regionum.* Notissimum veteribus Emporium in ora Numidie, cujus meminere Strabo, Ptolemæus, Antoninus in Itinerario, Silius Italicus, alique veteres, inter *Tabracam* et *Cirtam.* Hæc urbs Augustini episcopatu quantum nobilitate fuerit vix dici potest.

(263) *Culusitanæ.* In provincia proconsulari, ut docet notitia num. 55. *Vincentius* hujus episcopus fuit unus ex actoribus, de quibus jam diximus in præfatione Gestorum. *Marcianus episcopus plebis Culusitanæ* interluit concilio Carthaginiensi sub Bonifacio ann. 525. Et synodice episcoporum provincie proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino describit *Petrus episcopus Ecclesie Culcitanensis.*

(264) *Constantiniensis* seu *Cirtensis* in Numidia. Urbs Numidie celebris; olim regia Massimissæ Metropolis civilis totius Numidie: Melæ, Straboni, Cæsari, Livio, Plino, cæterisque omnibus Geographis nota. In Antonini Itinerario pro *Cirta* legitur *Circa.* Et in notitia episcoporum Numidie *Cicensis* quoque legitur. *Constantinæ* nomen habet a *Constantino Magno*, et nunc etiamnum hoc nomine donatur.

(265) *Siccensis.* In provincia proconsulari, ubi urbs *Sicca Veneria* cujus meminit Antoninus in Itinerario. Cujus etiam meminit Procopius, libro II de bello Vandalic., Victor Vitensis, et Augustinus, et Tabulæ Pentingerianæ. Hujus episcopus subscripsit epistolæ episcoporum provincie proconsularis in concilio Lateranensi sub Martino, et *Castus a Sicca* unus est episcoporum qui in concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixerunt.

sente V. C. tribuno et notario Marcellino hoc mandatum suscepti et subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Unitatem Ecclesie Siccensis novi, episcopum quidem tantum nomine audiui. *Et recitavit.* Possidus episcopus Ecclesie catholice Calamensis (266) Carthagini constitutus, presente V. C. tribuno et notario Marcellino hoc mandatum suscepti et subscripsi. *Pentianus episcopus dixit.* Crispinus proximo tempore exiit de corpore. *Et recitavit.* Florentius episcopus Ecclesie catholice Hipponensium Zaritorum, Carthagine constitutus, coram V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso est Victor. *Habedens diaconus dixit.* Custos datus est eodum.

140. *Pentianus episcopus dixit.* Jamdudum inter defensores quibus mandatum est adverti nomen Fortunatianam et Fortunati retineri. Nunc quoque ipsos mandatores esse recitari percipio. Quae est ista diversitas? Nemo unquam sibi mandavit.

141. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Utrum eorum qui causam peragendam susceperunt, par atque similis sit subscriptio retinetur. *Et recitavit.* Fortunatus episcopus Ecclesie Constantinensis Carthagini constitutus presente V. C. tribuno et notario Marcellino hoc mandatum suscepti et subscripsi. *Item recitavit.* Fortunatianus episcopus Ecclesie Siccensis Carthagini constitutus presente viro clarissimo tribuno et notario Marcellino hoc mandatum suscepti et subscripsi. *Quo recitato.*

142. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Pervidet sanctitas vestra subscriptionibus suis eos de suscepto mandato fuisse professos. Unde cetera per ordinem relegantur. *Et recitavit.* Serenianus episcopus Muditensis (267) Carthagini constitutus presente viro clarissimo tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Catholica est. *Peregrinus Sufetanus (268) episcopus dixit.* Presbyterum ibi habeo Victorem. *Diocesis mea est. Victor episcopus dixit.* Adsum.

(266) *Calamensis.* In Numidia, ut docet notitia num. 3, de qua vide quae diximus in nota 51 ad lib. 1 Optati p. 15. De Possido quoque ejus episcopo dictum in Praefatione ad haec Gesta.

(267) *Muditensis.* In provincia Byzacena, ut docet notitia num. 6.

(268) *Sufetanus episcopus.* In eadem provincia, ex eadem notitia, num. 21. In concilio Carthagoensi, sub Cypriano sententiam dixit *Plinius a Sufetis.* Sufetis memoratur in Itinerario Antonini, ejusdem titulum apud Victorem Vitensem, et in Vita Fulgentii. *Sufectanus martyres sexagesima* laudat Augustinus, epist. 1, quorum memoriam celebrat Martyrologium Romanum die 15 Augusti.

(269) *Sitajenus.* Nota civitas, vel ex eo quod toti provinciae nomen dederit, cujus et caput erat. ejus meminit Antoninus in Itinerario, Ptolemaeus atque veteres. Ilic *Novatus* sine provinsere legatus adfuit concilio Carthagoensi ann. 419, et laudatur ab Augustino in epistola 229, circa finem vite ejus scripta.

(270) *Tubursicensis.* In Numidia, ut docet notitia, n. 22. Hujus oppidi meminit Antoninus, in Itinerario. Vicinior erat Tagaste, ut patet ex epistola Aug. citata.

(271) *Cataquensis.* Pro quo legitur in notitia Numidiae, num. 68, *Cethaquensis*, haud dubie mendose,

A Scriptum est si ipse Florentius bene agnoscit, qui me persecutus est innocentem, quem apprehendit, et in eusdem officii deat necandam, ubi trimum temporis facti.

145. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ista suo ordine, cum putaveris, peragentur. *Et recitavit.* Novatus episcopus Ecclesie Sufitensis (269) Carthagini constitutus presente V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso habeo Marcianum. *Et accedente Marciano episcopo, idem dixit.* Agnosco persecutorem meum. *Et recitavit.* Maurentius episcopus Ecclesie Tubursicensis (270) Carthagini constitutus presente viro clarissimo tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso Januarianum habeo. *Et accedente Januariano, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Bonifacius episcopus Ecclesie Cataquensis (271) Carthagini constitutus presente viro clarissimo tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso Speratus est mihi. *Et accedente Sperato, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Squillacius episcopus Ecclesie Scillitane (272) Carthagini constitutus presente V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* E diverso Donatum habeo. *Et accedente Donato episcopo, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Priscus episcopus Ecclesie Quidiensis (273) Carthagine constitutus presente V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Non habeo Donatistas. Qui illic fuit cum paucis parentibus suis, cum ipsis convectus est. *Honoratus episcopus dixit.* Episcopus noster Quizicensis succubuit in persecutione. Presbyteri nostri sunt illic. *Et recitavit.* Deuterius episcopus Cesariensis (274) Carthagine constitutus 276 presente viro clarissimo tribuno et notario Marcellino

quia cum scriptum esset *Cethaquensis*, studiosus quidam apposuit in margine *ca* pro *ce*, legendum docens *Cataquensis*, quod imperitus exscriptor non intellegens, *ca* in fine apposuit. *Bonifacius* de quo hic, Pauli in episcopatu successor fuerat, ut videre est apud Augustinum epist. 96.

(272) *Scillitana.* Est sedes *Sillitana* in Numidia, de qua supra ad cap. 128, sed ista videtur ad provinciam proconsularem pertinere. Sane in epistola episcoporum hujus provinciae in concilio Lateranensi subscribit *Parjator episcopus sanctae Ecclesiae Scillitanae. Scillitanos martyres* ab hoc potius quam ab illo oppido dictos fuisse suspicor.

(273) *Quidiensis.* In Mauritania Casariensi, ut docet notitia, num. 2. *Quisa Xantana* peregrinorum oppidum dicitur apud Plinium, lib. v, cap. 2. A Pomponio Mela, lib. 1, cap. 6, Castellum dicitur, municipium ab Antonino, in Itinerario et colonia a Ptolemaeo, lib. iv, cap. 2.

(274) *Cesariensis.* *Caesarea* Mauritaniae Metropolis, *Jol* olim dicta *Regis Jubae regia*, a *duo Claudio colonia jure donata*, ejusdem jure *deducta veteranis*, ut habet Plinius, lib. v, cap. 2; a Ptolemaeo, lib. ii, cap. 4, *Jol Caesarea*; ab Antonino, in Itinerario, *Caesarea colonia*, a Pomponio Mela, lib. 1, cap. 6. *Jol ad*

suprascripta mandavi [et subscripsi.] *Quo recitato*, **A** *Fortunatianus episcopus Ecclesie catholicae dixit.* Custos est tabularum. *Valentinianus diaconus episcopi Primiani dixit.* Emeritus est illic. *Et accedente Emerito, idem dixit.* Agnosco eum. *Et recitavit.* Restitutus episcopus Tagorensis (275) Carthagini constitutus presente viro clarissimo tribuno et notario Marcellino, suprascripta mandavi [et subscripsi.] *Quo recitato, Fortunatianus episcopus Ecclesie catholicae dixit.* Etiam ipse custos est tabularum. *Valentinianus diaconus episcopi Primiani dixit.* Non habemus. *Et recitavit.* Leo episcopus municipii Moptensis (276) Carthagine constitutus presente V. C. tribuno et notario Marcellino suprascripta mandavi et subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* Habeo Felicem. *Et accedente Felice, idem dixit.* Agnosco illum. *Et recitavit.* Asterius episcopus plebis Vicensis (277) Carthagine constitutus coram V. Cl. tribuno et notario Marcellino [suprascripta] mandavi et subscripsi. *Quo recitato, idem dixit.* In ipso solo mecum alius episcopus non est. *Et accedente Urbano episcopo, idem dixit.* Deus videt, quia non illum novi.

144. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Jamdudum me obtulisse sanctitati vestrae sat certum est, ut competenti reverentia, sedentes omnia tractaretis: siquidem mihi onerosum esse non nescio, tot venerabilibus viris stantibus residere. Unde vel nunc multitudine sequestrata, sedere dignemini.

145. *Petilianus episcopus dixit.* Agimus gratias honorificentiae tuae, vir nobilis, quod talis ac tanta **C** est tua pietas, ut benemeritis viris antiquissimisque sacerdotibus et tot persecutionum palmis florentibus, hanc benignitatem praestare digneris ut gravissima senectus, quae ornata est annis et meritis suis, sedendo sese reficiat, ne stando diutius laborare videatur, ne hic quoque labor oneret modicas vires senectutis. Sed quoniam vires Dominus subministrat, ipsamque reverendam senectutem facit esse fortio-rem, non erubescimus, non veremur, non evitamus te residente, vir nobilis, libenter adsistere. Siquidem hoc nec Christus Dominus noster vitaverit cum ante praesidem stetisse dignatus est, quanto magis nos non recusamus, cum tu honorificus, tu justus, tu reverens, tu benignus, hanc offeras gratiam quae tibi a Domino remuneratore dignissimis **D** praemiis frequentissime re'eratur? Id autem nobis

mare aliquando ignobilis, nunc quia Jubae regia fuit, et quod Caesarea vocitatur illustris. Solinus regis Bocchi regiam postmodum Jubae, indulgentia populi Romani dono datam observat. Nunc putatur esse Algerii civitas. Emeritus ejus episcopus Donatista unus fuit e septem actoribus partis Donati, et Deuterius catholicus unus e custodibus tabularum ex parte Catholicorum.

(275) *Tagorensis.* Hujus *Tagorae* quae in proconsulari, non illius quae in Numidia. Vide supra, not. 201. *Restitutus* is fuit unus e custodibus chartarum ex parte Catholicorum.

(276) *Moptensis.* In Mauritania Sitifensi. Cujus provinciae legatus hic *Leo* adfuit concilio Carthaginiensi ann. 419. Quidam codices habent *Mocetensis.*

expedit, id necesse est, ut cum causa peroratur, cum prius incipitur, ut etiam personae consent, stare singulos deceat, quibus subire contingit disceptationis examen. Et alia manu. Petilianus episcopus recognovi.

146. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Quoniam oblata recusat sanctitas vestra, pars illa tractanda est, ut quia sicut voluit vestra religio, universorum qui subscripserunt demonstrati praesentia est, secundum formam caelestis oraculi, spon- sionis quoque vestrae memores, deligatis idoneos vestrae scilicet assertionis actores, quibus disputa-ntibus, atque multitudinis sicut ante placuit confusione seclusa, plene possint universa cognosci.

147. *Emeritus episcopus dixit.* Res in vado est, mandantium persona praesens est, mandatum quoque ferimus; sed ut actorum fides etiam cum nostra subscriptione adstipuletur, et professio recitabitur, et quae in placito subscripta sunt, actis harebunt. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

148. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Susceptum mandatum ab officio recitetur. *Et cum tradidissent, Rufinianus scriba recitavit.* Post consulatum Varanis viri clarissimi octavo kalendarum Juniarum Carthagini Junuarianus, Primianus, Felix, Donatus, Candorius, Optatus, Donatianus, Antonianus, Victorianus, Fortis et ceteri, Primiano, Petiliano, Emerito, Protasio, Montano, Gaudentio, Adeodato coepiscopis nostris praesentes praesentibus salutem. Mandamus vobis Ecclesiae Dei causam, defensoresque vos facimus adversus traditores persecutoresque nostros, qui nos in judicio viri clarissimi spectabilis tribuni et notarii Marcellini, per supplicationem suam proposito edicto inquietare voluerunt, ut eorum intentionibus respondeatis. Quicquid egeritis pro statu sanctae Ecclesiae, ratum nos habituros, nostra subscriptione profiteremur. *Et alia manu.* Optamus vos in Domino bene valere et nostri memores esse. *Quo recitato.*

149. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Subscriptiones hujus quoque mandati re- legantur. *Rufinianus scriba recitavit.* Januarianus episcopus Casensium Nigrensium (278) huic mandato nostro subscripsi. *Item alia manu.* Primianus episcopus Carthaginensis huic mandato subscripsi. *Item alia manu.* Felix urbis Romae episcopus (279) huic mandato subscripsi. *Item alia manu.* Donatus

Mopti municipium habetur in tabulis Peutinger. Idem videtur esse cum *Mozotensi*, de quo in notitia Sitifensis provinciae, n. 55.

(277) *Vicensis.* Forte *Vico Pacensis* in Numidia, quae ultima est sedes in ejus notitia. Concilio Carthaginiensi sub Cypriano interfuit *Januarius a Vico Caesaris*, et in concilio Carthaginiensi sub Bonifacio anno 525, *Florentianus Vicopacatensis.*

(278) *Casensium-Nigrensium.* In Numidia famosus est *Donatus a Casis Nigris* auctor schismatis. Januarianus primas erat episcoporum Numidarum partis Donati, ut docet indiculus Possidii in codice Colbertino, et lemma ep. LXXVIII S. Aug.

(279) *Felix Urbis Romae.* Pseudo-episcopus scilicet Montensium qui Romae degebant.

episcopus Botriatensis (280) huic mandato sub A
scripsi. *Item alia manu.* Et rianus episcopus Puti-
ziensis (281) subscripsi. *Item alia manu.* Candorius
episcopus Aggeritanus subscripsi. *Item alia manu.*
Antonianus episcopus Lamsortensis (282) subscripsi.
Quo recitatio.

150. *Possidius episcopus Ecclesie catholicae dixit.*
Noverimus etiam ipsorum presentiam. [Et alia
manu] Recognovi.

151. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et no-*
tarius dixit. Tam mandatum quam subscriptiones
eodem coherentes gestis presentibus inserentur. Ad
plentorem autem fidem pars utraque designet, utrum
titul de mutuis mandatis vocetur in debum.

152. *Aurelius episcopus Ecclesie catholicae Car-*
thaginius dixit. Secundum subscriptiones mandati B
singuli accesserunt nostrorum, et professi sunt
mandasse se nobis. Etiam ipsi hoc faciant, ut sub-
scriptionibus recitatis, singuli profiteantur manda-
visse se huicque mandato subscripsisse. *Et alia
manu.* Recognovi.

153. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et nota-*
rius 277 dixit. Ideo transire iussimus singuli, ut de
presentia, non de professione constaret. Subscrip-
tiones enim tantum posse sufficere nulli vocatur in
dubium. Unde nunc illud quaeritur, utrum utra-
rumque partium mandata utrisque partibus placere
videantur.

154. *Aurelius episcopus Ecclesie catholicae Cartha-*
ginus dixit. Sed volumus ut suis subscriptionibus re-
spondeant per incolumitatem tuam, cognoscant man-
davisse se, quia non interfuit sublimitas tua cum C
isti subscriberent. Quod clanculo fecerunt, publice
prohiantur. *Et alia manu.* Recognovi.

155. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius*
dixit. Iusta poscuntur, licet subscriptiones certum
sit posse sufficere.

156. *Aurelius episcopus ecclesie catholicae Carthagi-*
nus dixit. Ipsi nos sollicitiores reddiderunt.

157. *Rufinianus scriba recitavit.* Januarianus epi-
scopus Casensium [Nigrensium]. *Et cum recitasset,*
Januarianus [Episcopus dixit.] Ego et mandavi et sub-
scripsi. Scriptum sit itaque me non habere adversa-
rium aliquem de parte ipsorum in plebe mea. *Rufi-*
manus scriba recitavit. Primitianus episcopus Carthagi-
nensis. *Et cum recitasset, Primitianus episcopus Car-*
thaginius dixit. Mandaveram; sed ego hoc mandatum
suscepi. *Rufinianus scriba recitavit.* Felix episcopus
urbis Romae. *Et cum recitasset, Felix episcopus nobis*

Rex dixit. Et mandavi et subscripsi. *Pomianus*
episcopus Ecclesie catholicae dixit. Ubi est Felix? *Et*
alia manu. Recognovi.

158. *Aurelius episcopus Ecclesie catholicae dixit.*
Esto, quia urbis Romae episcopum se dicit. Quare
praedjudicatur absentem (285)? *Et alia manu.* Recogn-
ovi.

159. *Petilianus episcopus dixit.* Quae ratio (284)
huic eum de urbe nullus ignorat. Nobilitatem em-
nem huic esse Romanam nec ipsi rescitis. Idem
igitur turbo, eademque necessitas eum huic detulit.
Ut non dissentire videretur a nobis, et ipse man-
davit. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

160. *Aurelius episcopus Ecclesie catholicae Cartho-*
ginus dixit. Potuimus et nos transmarinos conducere,
quorum nomina adderemus mandato. *Et alia manu.*
Recognovi.

161. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius*
dixit. Licet et sanctitas vestra plenius recognoscat,
et imperiali sit auctoritate defluitum inter Africana-
rum provinciarum episcopos me tantum debere cog-
noscere, tamen hoc quoque sine praedicio epi-
scopi urbis Romae, licet ex superfluo, libenter in-
dulgeo.

162. *Aurelius episcopus Ecclesie catholicae Cartha-*
ginus dixit. Abundat nos absentem [non] praedicasse.
Ex alia manu. Recognovi.

163. *Petilianus episcopus dixit.* In omnibus hoc se-
quantur et teneant, se pro absentibus et transmar-
inis nihil esse locuturos. *Et alia manu.* Petilianus
episcopus recognovi. *Aurelius episcopus Ecclesie ca-*
tholicae Carthaginius dixit. Abundat nos Innocentium
dixisse urbis Romae esse episcopum. *Et alia manu.*
Recognovi. *Rufinianus scriba recitavit.* Donatus epi-
scopus Botriatensis. *Idem dixit.* Et mandavi et sub-
scripsi. Scriptum sit me non habere contrarium.
Rufinianus scriba recitavit. Florianus episcopus Puti-
ziensis. *Et cum recitasset, Primitianus episcopus Car-*
thaginius dixit. Hic apud Carthaginem infirmatus est:
timens exitum suum perrexit, jam subscripserat. *Et*
recitavit. Candorius episcopus Aggeritanus. *Et cum*
recitasset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Habeo
contrarium. *Et recitavit.* Antonius episcopus Lamsortensis. *Idem dixit.* Mandavi et subscripsi. Non
illic habeo adversarium. *Et recitavit.* Datianus epi-
scopus Tamicensis (285). *Idem dixit.* Mandavi et
subscripsi: adversarium ibi non habeo. *Et recitavit.*
Victorianus episcopus Abissensis (286). *Et cum recitasset,*
idem dixit. Mandavi et subscripsi: adversa-

(280) Botriatensis. Cujus provincie sit, incertum.

(281) Putizianus. Duplex sedes Putiensis occurrit
in notitia; una in provincia Numidie num. 47, al-
tera in Byzacena num. 48. Hic forte Byzacene epi-
scopus est. Alter episcopus Putiensis Donatista no-
mine Felix reperitur.

(282) Lamsortensis. In Numidia, ut docet Notitia
num. 25. Concilio Carthaginiensi sub Bonifacio non.
225 subscripsit Florentius episcopus Lamsortensis.

(285) Absenti. Hic est, vero episcopo Romano, qui
tunc erat Innocentius. BALUZII.

(284) Quae ratio. Nimirum clades Romanae urbis
quam Alaricus Gothorum rex cepit ix kal. Septem-
bris anni superioris. BALUZII.

(285) Tamicensis, non Timicensis. Nam huic
episcopus Donatista vocabatur Optatus, ut constat
ex superioribus; sed forte Tamazucensis vel Tami-
zensis in notitia Mauritaniae Caesariensis num. 120.
Est et Tamazenus episcopus inter Byzacenos, in
epistola relata in concilio Lateranensi sub Martino,
cujus nulla est in notitia mentio.

(286) Abissensis. Cujus provincie sit, ignotum.

rum habeo in diocesi tua. *Et recitavit.* Natalicus A
episcopus Zellensis. *Et cum recitasset, idem dixit.*
Mandavi et subscripsi. *Maximus episcopus Ecclesie*
catholicæ dixit. Diocesis est Mizoni (287) episcopi.
Presbyteros habet et abundantem populum quam
ipse. *Et recitavit.* Fortis episcopus Cediensis. *Et*
cum recitasset, idem dixit. Mandavi et subscripsi,
adversarium non habeo.

164. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius*
dixit. Quoniam longum est ire per singulos, hi
decem qui se mandasse professi sunt, actis edicant
utrum coram ipsis omnium sit facta subscriptio, et
præbeant in ea que sunt gesta consensum.

165. *Petilianus episcopus dixit.* Magno quidem
compendio utitur magnificentia tua, vir nobilis, ut de-
cemque patres collegæque nostri, qui jam se mandasse B
subscripsisseque professi sunt, etiam cæteros patres
subscripsisse testentur. Equidem hoc ad eam rem,
vel maxime proficit, ne tempus hujusce diei ulterius
producat. Sed tamen hoc expedit causæ, ut sin-
guli quique se et mandasse et subscripsisse profiteantur,
propterea ut etiam illud non taceant, se æmu-
los non habere. Lucrum enim videtur his cedere,
qui multos se adversum nostros habere per hanc
provinciam ostenderunt, si in provincia Numidia
non ostendimus eos penitus non habere, aut habere
certe, sed raris locis. Omnis enim intentio nostra,
vir nobilis, sicut meminisse dignaris, de numero
sæpissime causata est, atque in eodem vehementis-
sime hæret. Et quamquam nobis multitudinem pax
nutriat et conservet, illis multitudinem bella con-
quirant, dum absentibus nobis, aut in locis, aut in C
civitatibus, aut in diocesis passim multas imagines
(258) erigunt, ut numerosi esse videantur: tamen
etsi par sit utriusque adversitatis numerus, major
meus debet videri, qui et me absente perstitit, et
cum ipse sit cardinalis atque authenticus, nec æmu-
latione multiplici superatur. *Et alia manu.* Petilia-
nus episcopus recognovi.

166. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius*
dixit. Desiderio vestro satisfacere volui in omnibus
inquirendis. Cæterum constat nullam mihi de numero
cognitionem fuisse mandatam.

167. *Petilianus episcopus dixit.* Nobis hoc salvum
sit quod non debuimus reticere.

168. *Fortunatianus episcopus Ecclesie Catholicæ* D
dixit. 278 Potuimus quidem numerosiores Catholicæ
Ecclesie toto orbe diffusæ, quantum ad causam perti-
net, in Africa demonstrare, si in hoc totum actionis
pondus consisteret. Verum quia nescio quibus mora-
toriis actionibus vir gravissimus utitur Petilianus,
amputatis superfluis, ad causæ jam initium veniatur,
significantes insinuantesque nobilitati tuæ, vanum in

(287) *Mizonii episcopi.* Antea sub finem cap. 155,
non *Mizonius*, sed *Donatianus* dicitur Catholicus
episcopus, cui *Natalicus Zellensis* oppositus erat.
Quare suspicatur Baluzius hinc excidisse nomen cu-
jusdam *Donatiani* episcopi, cujus adversarius erat
iste *Mizonius*; nisi dicas duos fuisse episcopos in
diocesi Zellensi *Donatianum et Mizonium.*

nos prejudicium sua prosecutione voluisse depro-
mere. *Et cum diceret, (Et alia manu. Recognovi.)*

169. *Petilianus episcopus dixit.* Injuriam facis vane,
reponetur tibi, et quamquam reponere non liceat,
tecum habeto. *Et alia manu. Recognovi.*

170. *Fortunatianus episcopus Ecclesie Catholicæ*
dixit. Quo diceret, excusat omnes tendiculas præten-
dens, ante diem cognitionis se quasi colorum sena-
tum partis Donati episcopus observasse diuturno la-
bore fuisse confectos, cum a nostra parte omnino
semper audientia flagitata sit; sed idcirco diem tem-
pusque observavimus, ut et in hoc obedientia catho-
licæ Ecclesie monstretur. *Et cum diceret (et alia ma-
nu. Recognovi.)*

171. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius*
dixit. Secundum edicti tenorem utræque partes his
tantum in iudicio remanentibus quibus constat cog-
nitionem ab omnibus fuisse mandatam, juxta pro-
fessiones suas causam tractare debebunt.

172. *Fortunatianus episcopus Ecclesie catholicæ*
dixit. Ut causa cognosci possit, decernat sublimitas
tua superfluum et circumstantem nobis exire multi-
tudinem. *Et alia manu. Recognovi.*

173. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius*
dixit. Hoc fieri necesse est. Illud autem prius est,
ut decem ab utraque parte fateantur se in subscri-
bentium consensisse personas; et licet ad vestram
petitionem eorum fuerit præsentia procurata, tamen,
ne quid vobis denegatum esse videatur, universorum
subscriptiones ex ordine relegantur.

174. *Alypius episcopus Ecclesie catholicæ dixit.*
Respondeant; utrum omnium subscriptiones que
mandato continentur, hic apud Carthaginem sint
conscriptæ. *Et alia manu. Recognovi.*

175. *Emeritus episcopus dixit.* Quantum ex prose-
cutione cognovi, opus erat ut e nostris partibus pro-
fessio promeretur. Patientia iudiciorum tuorum, quæ
manum dat omnibus, libenter annuit, ut et ii qui sub-
scripserunt, professionem suam præsentem adstipula-
tione inserant gestis. Petimus præstantiam tuam ut
cum subscriptio cœperit recitari, eosdem digneris
audire. *Et alia manu. Emeritus recognovi.*

176. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius*
dixit. Subscriptiones omnium, sicut jusseram, reci-
tentur. *Rufinianus scribe recitavit.* Optatus episcopus
Rusuccuritanus. *Et cum recitasset, Optatus episcopus*
dixit. Mandavi et subscripsi. *Et recitavit.* Pompo-
nius episcopus Macriensis. *Et cum recitasset, idem*
dixit. Mandavi et subscripsi. *Et recitavit.* Donatia-
nus episcopus Bagaiensis. *Et cum recitasset, idem*
dixit. Mandavi et subscripsi. *Et recitavit.* Privatus
episcopus Auzagensis (289). *Et cum recitasset, idem*
dixit. Mandavi et subscripsi: adversarium in plebe

(288) *Imagines.* Id est, personatos episcopos.

(289) *Auzagensis.* *Auzagga* duplex, ut constat ex
cap. 179 infra. Huic sese opponit *Primulus Vagensis*
episcopus partis Donati, et adversarius quondam
Ampelii, sed qui ad Ecclesiam redierat, ut mox di-
citur. Cur autem id acciderit, ortum est ex eo quod
nomen hujus urbis pronuntiabatur ab Afris, *Auzaa-*

mea non habeo. *Ampellus episcopus Ecclesie catho-* A
lica dicit. Perfectam unitatem ex conversione sua
cognoscens, rectissimam fidem mecum frater meus
Primulus loquitur episcopus. Episcopus enim
tunc fuit partis Donati. Naac conversus de-
monstrat eum plebe integram fidem ex sua conver-
sione. Unitas illic perfecta est, non solum in ipsa ci-
vitate, verum etiam in omnibus dependentibus.

177. *Aureus episcopus Ecclesie catholicae Cartha-*
ginis dicit. Rogamus recitari nomina que Jaududum
de subscriptione recitavit, Donatianum dico Rogan-
sem et Privatum Vagensem. *Et alia manu.* Re-
cognovi.

Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius
dicit. De quo hanc nomina, de quibus dubitatio nas-
citur, recitentur. *Et recitavit.* Donatianus episcopus B
Boganiensis, Privatus episcopus Vagensis. *Alypius*
episcopus Ecclesie catholicae dicit. Absit iactantia. *Rogatus*
episcopus dicit. Januarianus dicitur, non Pri-
vatus.

178. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius*
dicit. Vultum tamen ipsum esse cognoscis.

179. *Rogatus episcopus dicit.* Januarianum scio,
Privatum nescio. *Primianus episcopus Carthaginiensis*
dicit. Jaududum de duobus habuit causa. Ideo et illi
non sunt membra, nec testi. Nunc est Arzaga ubi
fuit Januarianus, qui nunc defunctus est. Ita Au-
rugga, ubi est Privatus, qui nunc vivit. *Et alia manu.*
Primianus episcopus recognovi.

180. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius*
dicit. Satis episcopi veritate non de qua error fue-
rat notus, iudicis iudicium dignatus es. Unde nunc
cetera perlegantur. *Et recitavit.* Donatus episcopus
pobis Celerionensis (290). *Et cum recitasset, idem*
dicit. Ego mandavi et subscripsi: adversarium om-
nino nec habeo nec habeo in plebe mea. *Et recitavit.*
Victor episcopus Hippontensis in Diarrhystrum. *Et*
cum recitasset, idem dicit. Mandavi et subscripsi. *Et*
recitavit. Saturninus episcopus Tertanenensis (291).
Et cum recitasset, idem dicit. Et mandavi et
subscripsi. Teneant gesta quia in plebibus meis ad-
versarium non habeo. *Et recitavit.* Peroverianus

genus, ut in concilio Carthageniensi sub Cypriano,
ubi occurrit Anura ab Arzaga. Quare hinc factum
ut non audita prima syllaba, *Vagensis* esse credi-
derit, et ideo *Vagensis* episcopi loco nunc oppo-
suerint. Sicut autem *Vage* erat in Numidia, ita et
Anura.

(290) *Celerionensis.* Cuius provincie sit, incertum.

(291) *Tertanenensis.* In veteri codice *Certhani-*
ensis, sed emendavit Baluzius *Tertanenensis* ex Iti-
nerario Antonini, ubi inter oppida Mauritanie Ce-
sariensis refertur *Teranensis* castra. Certe scias
ista diversa est a *Certhaniensis* Numidiae, que non iam
habebat episcopum Donatistam, ut supra dicitur
cap. 155. In ecclesia Mauritanie Cesarionensis est sedes
Tertanenensis, legentibus *Tertanenensis*.

(292) *Tertanenensis.* Vide que diximus ad Notam 44
in lib. II Optati.

(295) *Sertanenensis.* In Mauritanie Situlensi, ut de-
bet notitia num. 48.

(294) *Castellanus.* In Mauritanie Cesarionensi, ut
debet notitia num. 74. Inter Mauritanie Cesarionensis

episcopus *Teyosinus* (292). *Et cum recitasset, idem*
dicit. Et mandavi et subscripsi. *Et recitavit.* Panera-
tus episcopus Badiensis. *Et cum recitasset, idem*
dicit. Et mandavi et subscripsi. *Et recitavit.* Maxi-
milianus Sertetanus (295) episcopus. *Et cum recitasset,*
idem dicit. Et mandavi et subscripsi. *Et recitavit.*
Severinus episcopus Castellanus (294). *Et cum recitasset,*
idem dicit. Et mandavi et subscripsi. *Et recitavit.*
Colonicus episcopus Talistensis (295). *Et cum*
recitasset, idem dicit. Et mandavi et subscripsi, et
traditores apud me non habeo. *Et recitavit.* Felix
episcopus Moptensis. *Et cum recitasset, idem dicit.* Et
mandavi et subscripsi. **279** *Et recitavit.* Secundianus
episcopus Jucundianensis (296). *Et cum recitasset, idem*
dicit. Et mandavi et subscripsi: adversarios in Ec-
clesia non habeo. *Et recitavit.* Donatus episcopus
Vageatensis (297). *Et cum recitasset, idem dicit.* Et
mandavi et subscripsi.

481. *Alypius episcopus Ecclesie catholicae dicit.*
Scriptum sit istos omnes in villis vel in fundis esse
episcopos ordinatos, non in aliquibus civitatibus.
[*Et alia manu.* Recognovi.]

482. *Pettianus episcopus dicit.* Sic etiam tu multos
habes per omnes agros dispersos. Immo crebros
ubi habes, sane et sine populo habes. *Et alia manu.*
Petianus episcopus recognovi. *Marcellinus vir cla-*
rissimus tribunus et notarius dicit. Scripta sunt que
ab utrisque partibus insinuata videntur esse iudicia.
Et recitavit. Rogatianus episcopus Idassensis (298).
Et cum recitasset, idem dicit. Et mandavi et sub-
scripsi: non habeo adversarium. *Aucelius episcopus*
Ecclesie catholicae Maomadiensis dicit. Ille pres-
byterum in Ecclesia Ferentium. Episcopi fuerunt
tres Catholici jam decesserunt, non potuimus adhuc
ordinare. Presbyterum illic habemus Florentinum
Et recitavit. Germanus episcopus Zugabbaritanus.
Et cum recitasset, idem dicit. Et mandavi et sub-
scripsi. *Et recitavit.* Rogatianus episcopus Villama-
guensis. *Et cum recitasset, idem dicit.* Mandavi et
subscripsi: adversarium non habeo (299). *Et recitavit.*
Presbyter Mandius Bazienus (300) pro episco-
po meo. *Et cum recitasset.*

urbes *Castellum* memorat Anonymus Ravennensis
lib. II, num. 8.

(295) *Timianus*, seu *Timensis*. Forte in Numi-
dia. In concilio Carthaginiensi sub Cypriano senten-
tiam dixit *Venerius a Tessa*. *Timianum* laudat Proce-
pius lib. IV, cap. 5.

(296) *Secundianus episcopus Jucundianensis*. Is in
concilio Cabusussillano appellatur *Secundus Jucun-*
dianensis, eujusdam ville Numidie.

(297) *Vageatensis*. Item eujusdam ville aut fundi
in Numidia episcopi, ut statim arguit Alypius.

(298) *Idassensis*. In Numidia, ut docet notitia
num. 27, a *Macomadia*, non longe abhinc ex hoc
loco colligitur, cum Macomadiensis episcopus dicat
se ibi presbyterum habere.

(299) *Adversarium non habeo*. Idem ante cap. 155,
dixit, *Aucelius Villa-maguensis*: quare vel se non-
tuo niti noverant, vel diversum ejusdem nominis
sedano erant episcopi.

(300) *Bazienus* seu *Bolthenus* in Numidia. Nam ut

183. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius* A *dixit. Pro quo episcopo? Petilianus episcopus dixit. Lumine captus est. Et alia manu. Petilianus episcopus recognovi. Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit. Respondeatur utrum presens sit, pro quo subscriptum est. Et alia manu. Recognovi. Primianus episcopus dixit. Loquamur veritatem. Oculis captus est, venire non potuit, presbyterum suum direxit. Et alia manu. Primianus episcopus recognovi. Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Sed nomen ipsius debuit subscriptione teneri.*

184. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit. Testatum sit [eos] etiam absentium nomina velle inserere, ut etiam nobis liceat omnes catholicos episcopos, qui per infirmitatem vel per aliquam occasionem adesse non potuerunt, gestis inserere. Et* B *alia manu. Recognovi. Et recitavit. Donatus episcopus Apissanensis (301). Et cum recitasset, idem dixit. Et mandavi et subscripsi: adversarium non habeo.*

185. *Petilianus episcopus dixit. Quoniam prosecutio partis adversae contestata monstravit aliquos se absentes habere, nos quoque non tacemus aliquantos nostros multis necessitatibus aut adversis valetudinibus præpeditos non venisse, aliquantas etiam cathedras nunc esse viduatas, quibus adhuc episcopi ordinati non esse monstrantur. Etiam hoc acta contineant. Et alia manu. Petilianus episcopus recognovi.*

186. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius* C *dixit. Quantum ad confirmationem mandati pertinet, sufficit in utraque parte eorum numerus sacerdotum, qui eidem mandato subscripsisse monstrantur. Unde reliqua perlegantur, superfluis absentum causationibus sequestratis. Et recitavit. Quintasius episcopus Vaianensis. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi.*

187. *Alypius episcopus ecclesie catholice dixit. Obliteretur ergo subscriptio absentum. Et alia manu. Recognovi. Et recitavit. Januarius episcopus Lamasbensis. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Felix episcopus Novasinensis. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Martialis episcopus Idirensis. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Gedudus episcopus Uti-*

constat ex cap. 135, *Lucidus erat episcopus plebis Marcellianensis et Bazitensis.*

(301) *Apissanensis.* Legendum videtur a *Pissanis* seu *Pesanis*. *Pesana* inter civitates Byzacenas numeratur in veteri notitia quam Beveregius edidit.

(302) *Nasaitensis.* Cujus provincie sit, incertum.

(303) *Merferebitanus.* Cujus provincie sit, incertum.

(304) *Tibuzabetensis.* Cujus provincie sit, incertum.

(305) *A Lacu-dulce.* Cujus provincie sit, incertum.

(306) *Vanarionensis.* Forte *Panatoriensis*. In Mauritania Cæsariensi, ut docet notitia num. 11.

(307) *Mandasumitanus.* In provincia Byzacena, ut

A *subscripsi. Item recitavit. Urbanus episcopus Satalensis. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Donatus episcopus Cillitanus. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Liberalis episcopus loci Nasaitensis (302). Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi: nec habui adversarium, nec habeo, nec habeo permittente Deo. Item recitavit. Maximianus episcopus Hermanensis. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Fortunatus episcopus Vesceritanus. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Peregrinus episcopus Sufetanus. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Donatus episcopus Merferebitanus (303). Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Gavinus episcopus Vegesclitanus. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Veratianus episcopus Carpitanus. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi, qui sum successor Faustianiani, qui in unitate veritatis fuerat ordinatus a Donato, postmodum vero temporibus Macarii, illic emergerunt traditores. Item recitavit. Gaianus episcopus Tigualensis. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Rogatus episcopus Perdicensis. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Victorinus episcopus plebis Leptiminensis. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Martinianus episcopus loci Tibuzabetensis (304). Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Quintianus episcopus a Lacu-dulce (305). *Valentinianus diaconus episcopi Primiani dixit. Male habet. Item recitavit. Pelagius episcopus Vanarionensis (306). Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi: adversarium non habeo. Item recitavit. Victorianus episcopus Tibaritanus. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Primulianus episcopus Mandasumitanus (307). Cumque accessisset, idem dixit. Consensi et subscripsi. Item recitavit. Fortunatianus episcopus Metensis. Cumque accessisset, 280 idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Felicianus episcopus Utinensis. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Florentinus episcopus a Tubusubtu (308). Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item**

docet notitia num. 110, ubi appellatur *Madassumitanus*.

(308) *A Tubusubtu.* In notitia Mauritaniae Sitifensis num. 8, occurrit episcopus *Tugusubditanus*, pro quo legendum *Tubusubditanus*. In notitia imperii habetur sect. 20 *Præpositus limitis Tubusubditani. Tubusubtu* scribebant veteres, et ita legitur apud Ptolemæum lib. iv, cap. 2, Plinium lib. v, cap. 2. Antoninum in Itinerario, et Ammianum Marcellinum, lib. xxix, cap. 5. In Antonini Itinerario prope *Saldas* locatum numeratur, et apud Ammianum loco laudato *Tubusubtu* dicitur fuisse contiguum *Montiferrato*, qui, ut ex Tabulis Peutingerianis patet, a *Rusuccurro* colonia *Saldas* usque pertingebat.

recitavit. Marcus episcopus Madaicensis (509). *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi: adversarium non habeo. *Aliphus episcopus Ecclesia catholica dixit.* Ubi es? que est autem civitas tua? *Marcus episcopus dixit.* Sedes Taprutam Madica. Novit me Maximianus a Taprutia. *Item recitavit.* Donatus episcopus Cresimensis (510). *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi: adversarium non habeo. *Item recitavit.* Victorianus episcopus Puppitanus. *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Dativus episcopus Novopetrensis (511). *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi: et adversarium non habeo, quia illic est dominus Marcus, cujus sanguinem deus exiget in die iudicii. *Item recitavit.* Maximianus episcopus dixit (512). *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius consocius Lecensis. *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi: adversarium ibi nec habui, nec habeo. *Item recitavit.* Valentianus episcopus Juncensis (515). *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Gaudentius episcopus Zertensis (516). *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi: adversarium non habeo. *Aurelius episcopus Ecclesie catholice Macomadiensis dixit.* Est illi presbyter Catholicorum. *Gaudentius episcopus dixit.* Non habeo adversarium in plebe mea. *Item recitavit.* Bonifacius episcopus Urigitanus (517). *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Donatus episcopus Boniacorensis. *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi, et nullum habeo adversarium in plebe, nisi solum Absalonem (518). *Aurelius episcopus Ecclesie catholice Macomadiensis dixit.* Ille est episcopus presens Cassianus. *Item recitavit.* Restitutus episcopus Drusilianensis. *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.*

(509) *Madaicensis.* Vidua sedes Taprutæ in provincia Byzacena.

(510) *Cresimensis.* Cuius provincia sit, incertum.

(511) *Novopetrensis.* Castellum in Numidia.

(512) *Dixit.* Loco huius verbi, *dixit*, repetendum est et nomen civitatis cujus *Maximianus* erat episcopus.

(515) *Juncensis.* In Byzacena, ut docet notitia num. 107, *conventus* factus notat *Juncensis* anno 121, habita, cuius civitatem refert Ferrandus in Breviario Constantini can. 26, *Juncensis* Urbis in mentio in vita Fulgentii. Erat et in Mauritania Casariensi *Juncensis* civitas, qui primus apparet in notitia huius provincie. In epistola episcoporum provincie Byzacene subscribitur *Numidicus episcopus sancte Ecclesie Sorianus-Juncus*.

(516) *Zertensis.* Vnde que dixerunt ad caput 156.

(517) *Urigitanus.* Forte *Uracianus* seu *Urcitanus*, in provincia proconsulari.

(518) *Absalonem.* *Cassianum* scilicet qui ejus presbyter fuerat, ut habetur supra cap. 128. Atque ideo *Absalonem* hic non recitavit.

(517) *Puzzerensis.* Cuius provincia sit, incertum.

(518) *Juggenus.* Forte in provincia proconsulari. Nam *Victor episcopus* in notitia *Epistole* subscribitur presbiter episcopus in provincia proconsulari in concilio Lateranensi.

A *Flavianus episcopus Puzzerensis* (517). *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Clarentius episcopus Tabracensis. *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Recargentius episcopus Lanoggigensis. *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi: adversarium non habeo. *Aurelius episcopus Macomadiensis dixit.* Illic est Crescentianus presbyter. *Item recitavit.* Paschasius episcopus Tuggensis (518). *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Castus episcopus Cellensis. *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Aulus episcopus Tuzaritanus. *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Victor episcopus Rotariensis (519). *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi: adversarium non habeo. *Aurelius episcopus Ecclesie catholice Macomadiensis dixit.* Episcopum illic habuimus. Occidimus illum et invasistis.

488. *Adeodatus episcopus dixit.* Dicit episcopum occisum. Accuset, doceat, intendat. *Et alia manu.* *Adeodatus episcopus recognovi.* *Aurelius episcopus Ecclesie catholice Macomadiensis dixit.* Et rebaptizaverunt illum hominem nonagenarium episcopum (520). *Victor episcopus Azurensis* (521) *Ecclesiam catholicam dixit.* Dicit se non habere. Ego Ecclesiam illic habeo, quod te non fugit. *Item recitavit.* Calpodius episcopus Vazaritanus. *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Benenatus episcopus Casensium Bastalensium (522). *[Cumque accessisset, item dixit.]* Mandavi et subscripsi, et non habeo adversarium. *Item recitavit.* Honoratus episcopus Adquesirensis (525). *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Felix episcopus Maxulitanus (524). *Cumque accessisset, item dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Marcianus episcopus Sitalensis. *Cumque accessisset,*

(519) *Rotariensis.* Apud Optatum lib. 1, num. 44, p. 45, *Felix a Rotario* recensetur inter episcopos Numidie qui concilio Cirtensi adtuerunt.

(520) *Nonagenarium episcopum.* *Simplicium* scilicet *Tibulitanum*, ut dicitur in fine capitis 197.

(521) *Azurensis.* Ille Victor Cognit. 2, cap. 45, dicitur *Aprensis*. E Numidia fuisse verisimile est, cum in urbe Rotariensi que Numidie est, dicat Ecclesiam se habere.

(522) *Casensium Bastalensium.* Cuius provincie sit, incertum.

(525) *Adquesirensis.* In Mauritania Casariensi, ut docet notitia num. 66.

(524) *Maxulitanus.* In provincia proconsulari, ut docet notitia num. 50. *Maxula* mentuere Ptolemeus, Plinius, Itinerarium Antonini, et Talelae Protagertione. Concilio Carthaginiensi sub Aurelio anno 419, interfuit *Numidius Maxulitanus* huius *Felix* adversarius, ut patet ex cap. 112. Item in concilio Carthaginiensi sub Bonifacio ann. 527, alius ejusdem nominis episcopus *Maxulitanus*. *Sacrorum Maxulitanorum* festivitas in veteri Calendario Carthaginiensi celebratur die 11 kalend. Augusti; et de eisdem duos habemus diei Augusti sermones, qui de sanctis martyribus *Massylitanis* inscribuntur.

idem dicit. Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Januarius episcopus Numidien-
sis (325). *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi, et tradito-
res non habeo. *Fortunatianus episcopus Ecclesie catholice Siccensis dicit.* Unde es? *Januarius episcopus dixit.* Numidia est. Mauritania est Cesariensis. *Reparatus episcopus Ecclesie catholice Sufasaritane dixit.* Diocesis mea est. Illic presbyterum habeo, illic tecum vigilavit. *Item recitavit.* Campanus episcopus Cincaritanus. *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius episcopus Cesarianensis. *Cumque* **281** *accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi: æmulum non habeo.

189. *Novatus episcopus Sitifensis Ecclesie catholice dixit.* Habet contra se Catholicum presbyterum, clericos abundantes, et populos ex cœtu Donatistarum. Ille est presbyter et diaconus, hic in hac civitate Carthaginensi, quem prædavit, quem torsit, quem suspendit. Ecclesiam autem catholicam prædavit, pecuniam sustulit, frumenta deportavit, carpenta duxit, ut norit iste, quia est illic Ecclesia catholica. Hoc sum prosecutus. *Adeodatus episcopus dixit.* Hæc omnia documentis agenda sunt. Faciat periculum qui mendacium in iudicio promit. *Et alia manu.* Adeodatus episcopus recognovi. *Novatus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Jube presbyterum loci intronitti.

190. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ad præsentem cognitionem ista non pertinent. Quæ mihi mandata est reliquorum subscriptio relegatur. *Salvianus episcopus* (326) *dixit.* Nobis præscriptum est dudum quo dicerent. De episcopis agitur, non de presbyteris.

191. *Fortunatianus episcopus Ecclesie Catholice dixit.* A nostris partibus propterea respondetur, quia ibi Catholica denegatur. Unde impudentiæ vestræ satisfactum fuisse præsentia gesta loquentur. *Et alia manu.* Recognovi.

192. *Adeodatus episcopus dixit.* Agimus tibi gratias, quod semper facis injuriam. *Et alia manu.* Adeodatus episcopus recognovi.

193. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ista in tempus aliud reserventur, nunc quod delegatum est sacro iudicio peragatur. *Item recitavit.* Felicissimus episcopus Obbensis (327). *Cumque ac-*

(325) *Numidiensis, seu Numidensis in Mauritania Cesariensi, ut statim habetur, utque docet notitia hujus provincie num. 118. Avulsus erat iste episcopus a Sufasaritano, ut conqueritur deinceps Reparatus.*

(326) *Salvianus episcopus. Leptitanus qui nominatur infra cap. 207.*

(327) *Obbensis, seu Obbitanus, in Mauritania Cesariensi, ut patet ex notitia hujus provincie num. 56. Inter episcopos qui adfuere concilio Carthaginiensi sub Cypriano, legitur Paulus confessor ab Obba, in quibusdam codicibus et apud Augustinum, a Bobba. Bobbam Coloniam in Mauritania collocat Plinius. Concilio v generali adfuit Valerianus episcopus Obbæ Ecclesie Africanæ.*

(328) *Midlensi, seu Midilensi. In Numidia, ut docet notitia num. 41, concilio Carthaginensi sub Cypriano adfuit confessor et martyr Jader a Midila.*

ceus est, idem dicit. Mandavi et subscripsi, *Item recitavit.* Radicus presbyter pro episcopo meo Juliano Midlensi (328) subscripsi.

194. *Fortunatianus episcopus Ecclesie Catholice dixit.* Respondeatur utrum pro præsentem subscripserit. *Et alia manu.* Recognovi.

195. *Adeodatus episcopus dixit.* Julianus a gritudine prædatur: sed ne videretur aliquo pacto defuisse, presbyterum misit, per quem suam absentiam excusaret; et ipse pro illo subscripsit. *Et alia manu.* Recognovi.

196. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Probabilis et rationabilis excusatio est.

197. *Fortunatianus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Etiam hoc testatum esse volumus, quia pro absente subscripsit. *Et alia manu.* Recognovi. *Item recitavit.* Optatus episcopus Tunicitensis. *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Victorianus Tiginamensis episcopus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Honorius episcopus Vartanensis (329). *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Martinus episcopus Siccitanus. (330). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Vindemius episcopus a Genis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Donatus episcopus Tanudaiensis (331). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Possidius episcopus Sillitanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Reparatus episcopus Aquensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Honoratus episcopus Larensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Proflcentius episcopus Macomaziensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Licet non habeam adversarium, mandavi et subscripsi. *Fortunatianus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Ex qua Macomadia (332)? *Proflcentius episcopus dixit.* Rusticiana. *Item recitavit.* Paschasius episcopus Dusitanus (333). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Antonianus episcopus Druensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Januarius episcopus Aquæ Albensis (334). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi

B *absente subscripsit. Et alia manu.* Recognovi. *Item recitavit.* Optatus episcopus Tunicitensis. *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Victorianus Tiginamensis episcopus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Honorius episcopus Vartanensis (329). *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Martinus episcopus Siccitanus. (330). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Vindemius episcopus a Genis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Donatus episcopus Tanudaiensis (331). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Possidius episcopus Sillitanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Reparatus episcopus Aquensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Honoratus episcopus Larensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Proflcentius episcopus Macomaziensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Licet non habeam adversarium, mandavi et subscripsi. *Fortunatianus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Ex qua Macomadia (332)? *Proflcentius episcopus dixit.* Rusticiana. *Item recitavit.* Paschasius episcopus Dusitanus (333). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Antonianus episcopus Druensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Januarius episcopus Aquæ Albensis (334). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi

C (329) *Vartanensis. In Tabulis Peutingerianis habetur Vaturi inter Flaviam Marc et Velesim. Utrum hæc eadem sit cum ista incertum.*

(330) *Siccitanus. In Mauritania Cesariensi, ut docet notitia num. 80.*

(331) *Tanudaiensis. Forte Tamadensis in Mauritania Cesariensi ex eadem notitia num. 100.*

(332) *Ex qua Macomadia. Duplex, ut observavimus cap. 116, erat Macomadia, una in Numidia, altera in Byzacena. Proflcentius is de quo agitur, erat episcopus Macomadiæ in Byzacena, quæ Rusticiana cognominabatur.*

(333) *Dusitanus. Sequitur alter fere ejusdem nominis Druensis, et capite sequenti Bebianus episcopus Dusensis. In notitia nullum alium similis nominis habemus, præter Druensem in Byzacena.*

(334) *Aquæ Albensis. Aquæ Albensis sedes duplex in notitia una, in Byzacena num. 52, altera in Mau-*

D (329) *Vartanensis. In Tabulis Peutingerianis habetur Vaturi inter Flaviam Marc et Velesim. Utrum hæc eadem sit cum ista incertum.*

(330) *Siccitanus. In Mauritania Cesariensi, ut docet notitia num. 80.*

(331) *Tanudaiensis. Forte Tamadensis in Mauritania Cesariensi ex eadem notitia num. 100.*

(332) *Ex qua Macomadia. Duplex, ut observavimus cap. 116, erat Macomadia, una in Numidia, altera in Byzacena. Proflcentius is de quo agitur, erat episcopus Macomadiæ in Byzacena, quæ Rusticiana cognominabatur.*

(333) *Dusitanus. Sequitur alter fere ejusdem nominis Druensis, et capite sequenti Bebianus episcopus Dusensis. In notitia nullum alium similis nominis habemus, præter Druensem in Byzacena.*

(334) *Aquæ Albensis. Aquæ Albensis sedes duplex in notitia una, in Byzacena num. 52, altera in Mau-*

(329) *Vartanensis. In Tabulis Peutingerianis habetur Vaturi inter Flaviam Marc et Velesim. Utrum hæc eadem sit cum ista incertum.*

(330) *Siccitanus. In Mauritania Cesariensi, ut docet notitia num. 80.*

(331) *Tanudaiensis. Forte Tamadensis in Mauritania Cesariensi ex eadem notitia num. 100.*

(332) *Ex qua Macomadia. Duplex, ut observavimus cap. 116, erat Macomadia, una in Numidia, altera in Byzacena. Proflcentius is de quo agitur, erat episcopus Macomadiæ in Byzacena, quæ Rusticiana cognominabatur.*

(333) *Dusitanus. Sequitur alter fere ejusdem nominis Druensis, et capite sequenti Bebianus episcopus Dusensis. In notitia nullum alium similis nominis habemus, præter Druensem in Byzacena.*

(334) *Aquæ Albensis. Aquæ Albensis sedes duplex in notitia una, in Byzacena num. 52, altera in Mau-*

(329) *Vartanensis. In Tabulis Peutingerianis habetur Vaturi inter Flaviam Marc et Velesim. Utrum hæc eadem sit cum ista incertum.*

(330) *Siccitanus. In Mauritania Cesariensi, ut docet notitia num. 80.*

(331) *Tanudaiensis. Forte Tamadensis in Mauritania Cesariensi ex eadem notitia num. 100.*

(332) *Ex qua Macomadia. Duplex, ut observavimus cap. 116, erat Macomadia, una in Numidia, altera in Byzacena. Proflcentius is de quo agitur, erat episcopus Macomadiæ in Byzacena, quæ Rusticiana cognominabatur.*

(333) *Dusitanus. Sequitur alter fere ejusdem nominis Druensis, et capite sequenti Bebianus episcopus Dusensis. In notitia nullum alium similis nominis habemus, præter Druensem in Byzacena.*

(334) *Aquæ Albensis. Aquæ Albensis sedes duplex in notitia una, in Byzacena num. 52, altera in Mau-*

et subscripsi. *Item recitavit.* Crescens episcopus A
 leositanus (553). *Cumque accessisset, idem dixit.*
 Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Paschasius
 episcopus Turonis (550). *Cumque accessisset, idem*
dixit. Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Victor
 episcopus Orlensis (557). *Cumque accessisset, idem*
dixit. Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Martia-
 nus episcopus Talar gensis (558). *Cumque accessis-*
set, idem dixit. Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.*
 Crescinius episcopus Sigulensis (559). *Cumque ac-*
cessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Sicut
 adversarium non habeo, sic nunquam habeam. *Item*
recitavit. Dativus episcopus Vicensis (540). *Cumque*
accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. *Item*
recitavit. Quodvulidus **282** episcopus Nibhata-
 nus (544). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et
 subscripsi. *Item recitavit.* Constantius episcopus Rusi-
 locationensis (542). *Cumque accessisset, idem dixit.*
 Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Augustalis episco-
 pus Altiburitanus. *Cumque accessisset, idem dixit.*
 Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Saturninus epi-
 scopus Tanagristensis. *Cumque accessisset, idem dixit.*
 Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Sumplicius epi-
 scopus Tullitanus (545). *Cumque accessisset, idem*
dixit. Mandavi et subscripsi. adversarium non habeo.
Archus episcopus Felensis ditiaffra Moamadianensis
dixit. Ipse est episcopus qui rebaptizatus est, et fac-
 tus est audens.

ritania Sulfensi num. 5. Utrius episcopus fuerit Ja-
 numerus, incertum.

(553) *Leositanus.* In Mauritania Casariensi, ut docet
 notitia num. 59, *Leositan* coelebs urbs a Vespasiano
 Latino donata, ut scribit Plinius. Hujus memora-
 re Ptolemaeus, Pomponius Mela, Antonianus, Am-
 mianus Marcellinus, et Anonymus Ravennas. Epus-
 copus urbis episcopus huius *Lamertus Leositanus* Lega-
 tus Mauritaniae Casariensis ad concilium Carthagi-
 nense ann. 419.

(550) *Turensis.* Duorum jam *Turensium* episcopatu-
 rum diversorum notitia facta est: nunc tertius ac-
 cessit, cujus provinciae incertum. Est in concilio
 Carthaginiensi ann. 525, sub Benedicto *Felix* epi-
 scopus *Viro Turensis*, qui cujusnam ex his sedibus
 episcopus fuerit, incertum.

(557) *Orlensis*, seu *Horrens*. Praeter *Horrean*
Antaicestem est in Mauritania Sulfensi alia *Horrea*
 inter *Suffon* et *Talaz* *thron* in Tabula Pentingeriana,
 cujus forte locus est is episcopus.

(558) *Talar gensis.* Ille episcopus supra dicitur
Talar gensis, in notitia Mauritaniae Casariensis *Ta-*
lar gensis num. 40.

(559) *Sigulensis* seu *Sigulensis*. In Numidia ubi
 Sigus in Tabulis Pentingerianis locatur prope Tugisem
 et Cirtham. In Itinerario Antoniani dicitur *Sigus* Cir-
 thia distans xxv millia passuum. Erat etiam in Mau-
 ritania Casariensi *Sigus* colonia quod Plinius in l.
 v, c. 2. Sed Crescinius erat episcopus Numidae;
 subscribat enim pro Gaudenzio Episcopo Tugisitano.

(540) *Vicensis.* Cujus provinciae sit, incertum.

(544) *Nibhatanus.* Forte *Nephtitanus* in Byzacena,
 ut docet notitia num. 44.

(542) *Rusiblocationensis.* In notitia Mauritaniae Cas-
 tariensis num. 22, occurrit *Rusiblocationis*, et num.
 77, *Rusiblocationis*, pro quo legendum esse suspicantur
 viri docti *Rusiblocationis*, *Rusiblocationis* legitur in
 Antoniano Itinerario et in Tabulis Pentingerianis.

498. *Adardatus episcopus dixit.* Hoc cognitionem ser-
 vandum est, Agnovit veritatem. *Item recitavit.* Ver-
 rianus episcopus a Torre alba (544). *Cumque acces-*
sisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.*
 Verianus episcopus Talaratensis. *Cumque acces-*
sisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. *Item*
recitavit. Servatus episcopus Amporisensis. *Cumque*
accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. *Item*
recitavit. Martialis episcopus Vatarbensis (547).
Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi.
 adversarium non habeo. *Item recitavit.* Donatus
 episcopus Tamascanensis (546). *Cumque accessisset,*
idem dixit. Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.*
 Quadratianus episcopus plebis Sicilibbensis (547).
Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi.
Item recitavit. Saturnus episcopus Sitensis (548).
Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi.
Item recitavit. Junior episcopus Rusicadlen-
 sis (549). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et
 subscripsi. *Item recitavit.* Miggim episcopus Edistia-
 nensis (550). *Cumque accessisset, idem dixit.* Man-
 davi et subscripsi. *Item recitavit.* Fidentius episcopus
 Dianensis (551). *Cumque accessisset, idem dixit.*
 Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Geminus epi-
 scopus Glypiensis. *Cumque accessisset, idem dixit.*
 Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Marcianus
 episcopus Assabensis. *Cumque accessisset, idem dixit.*
 Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Rogatianus
 episcopus a Vico Ateri (552). *Cumque accessisset,*

Rasubesor habet Ptolemaeus, l. iv, c. 2, et *Rusicibar*
 cap. sequenti.

(545) *Tullitanus.* In Numidia, ut docet notitia
 num. 66. Vide quae diximus not. 50, ad lib. 1 Optati.
 Nam etiamsi *Aqua Tiblitana* diverse forent a *Ti-*
bili, ut videtur verisimile ex Tabulis Pentingerianis,
 attamen utriusque locus ejusdem dioceseos.

(544) *A Torre alba.* Forte *Aquae Albensis* in Mau-
 ritania Sulfensi.

(546) *Vatarbensis.* Cujus provinciae sit, incertum.

(546) *Tamascanensis*, seu *Tamascanensis*. In
 Mauritania Sulfensi, ut docet notitia num. 54, *Ta-*
mascan municipium habetur in Tabulis Pentinge-
 rianis.

(547) *Sicilibbensis.* In provincia praesulari.
 Nam in concilio Carthaginiensi anni 449, adfuit *Prax-*
erantatus Sicilibbensis episcopus unus ex episcopis pro-
 vinciae praesularis. In concilio Carthaginiensi sub
 Cypriano sententiam dixit *Satus a Sicilibba*. Anto-
 nino *Sicilibba*, apud Anonymum Ravennatem *Sici-*
libba.

(548) *Sitensis.* In Mauritania Casariensi, ut docet
 notitia num. 412.

(549) *Rusicadlenensis.* In Numidia. Vide notam
 49, in lib. 1 Optati.

(550) *Edistianensis.* Cujus provinciae sit incertum.

(551) *Dianensis.* In Numidia ex Itinerario Anto-
 niani, ubi duplex *Diana*.

(552) *A Vico Ateri.* In Byzacena, ut docet noti-
 tia num. 92. In concilio Carthaginiensi ann. 525, Pe-
 trus Abbas pro tutela monasterii sui in civitate
 affert exemplum Monasterii Praesens, quod fuit in
 medio Lepthimarum Ecclesiae positum esset, praeter-
 termino episcopo vicino, *Vico Ateriano*. Ecclesiae
 episcopo in longinquo positi renovationem habebat.
 In synodo Byzacenaum Patrum in concilio Late-
 ranensi sub Martino, subscripsit *Elbasus episcopus*
sanctae Ecclesiae Vico Ateriano.

idem dixit. Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Donatus episcopus Bucconiensis (355). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi: adversarium non habeo. *Item recitavit.* Donatus episcopus Tegulatensis (354). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Donatus episcopus Zicensis (355). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Felix episcopus Magarmehitanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Marcellinus episcopus Mullitanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Benenatus episcopus a Casis Silvanæ (356). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Rufinus episcopus Labdensis (357). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Victor episcopus Dionysianensis (358). *Primianus episcopus Carthaginis dixit.* Ægrotat. *Item recitavit.* Benenatus episcopus Mesarfeltensis (359). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi: et adversarium non habeo. *Aurelius episcopus Ecclesie catholice Macomadiensis dixit.* Habes. Persecutio tua plurimos cives evertit. Lucianus ibi fuit episcopus. Adhuc ordinari habet. *Item recitavit.* Gloriosus episcopus Migirpensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Junianus episcopus Lamigigensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Paulus episcopus Siccensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Felicianus episcopus Aquænovensis (360). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Æmilia-

nus episcopus Verronensis (361). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Secundinus episcopus Uvaziensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Bellicus episcopus Teleptensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Lucius episcopus Zabensis (362). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Bebraus episcopus Dusensis (363). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Bonifacius episcopus Utimicus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Restitutus episcopus Membressitanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius episcopus Aquensis (364). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi: et traditorem in plebe mea non habeo. *Aurelius episcopus Ecclesie catholice Macomadiensis dixit.* Habemus ibi presbyterum. Nam et episcopus ibi fuit, modo defunctus est, et in loco ejus needum est ordinatus. *Item recitavit.* Victor episcopus Curubitanus (365). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Satorus episcopus Bizaciensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Florentinus episcopus Furnitanus (366). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Æmilianus episcopus Casensium Medianensium. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Victor episcopus Gatianensis (367). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Luculus episcopus ab Hospitiis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et

(355) *Bucconiensis*, seu *Bocconiensis* in Numidia, ut docet notitia num. 15.

(354) *Tegulatensis*, seu *Teglatensis*. In Numidia, ut docet notitia num. 69.

(355) *Zicensis*. Forte *Ziggensis*, qui in notitia provincie proconsularis num. 41 habetur.

(356) *A Casis Silvanæ*. Cujus provincie sit, incertum.

(357) *Labdensis*. In provincia proconsulari, ut docet notitia num. 18. *Victor Labdensis* interfuit synodo Carthaginensi anni 525, sub Bonifacio.

(358) *Dionysianensis*. In provincia Byzacena, ut docet eadem notitia num. 111. In concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Pomponius a Dionysiana*. In concilio Cabarsussitano subscripsit *Fortunatus Dionysianensis*.

(359) *Mesarfeltensis*. In Byzacena. Nam *Mesarfelia*, seu *Mesarfilita* in Tabula Peutingeriana locatur inter *Zyrnus Masli* et *Gemellas* oppida provincie Byzacenæ.

(360) *Aquænovensis*. In Numidia, ut docet notitia num. 73.

(361) *Verronensis*. Cujus provincie sit, incertum.

(362) *Zabensis*. Duplex *Zabe* in notitia, una in Numidia num. 70, altera in Mauritania Suifensi num. 40. Vide quæ diximus nota 39, in lib. II Optati.

(363) *Dusensis*. Cujus provincie sit, incertum.

(364) *Cresconius episcopus Aquensis*. Plures erant *Aquenses* episcopi in Africa, et plures memorantur in hac collatione. Jam mentio facta est cap. 155 *Helpidii* Catholici episcopi *Aquensis* in Mauritania Casariensi et *Reparati* ejus adversarii. Hic mentio fit *Cresconii* episcopi *Donatistæ Aquensis*, sed Numidæ. Nam statim *Aurelius episcopus Macomadiensis* interloquitur, tamquam de Ecclesia sibi nota et vicina. Tertius habetur infra cap. 208, *Victorinianus episcopus Aquensis*, quem ex *Arzugibus* profectum esse ait statim *Asellicus*. *Arzugitana* autem provincia vicina erat *Tripolitana*.

(365) *Curubitanus*. In notitia provincie proconsularis n. 36, minus bene *Curbitanus* dicitur. Concilio Carthaginensi sub Bonifacio anni 525, adfuit *Peregrinus episcopus Ecclesie Curubitanæ*. Sanctus *Augustinus*, lib. xxii de Civit. Dei cap. 8, *Curubis* meminit. *Plinius*, *Antoninus* in Itinerario et *Anonymus Ravennas* *Curubim* inter civitates Africæ memorant, *Curobim* seu *Curabim* appellat *Ptolemæus*, lib. iv, cap. 3.

(366) *Furnitanus*. In provincia proconsulari. Apud *Victorem Vitensem*, lib. I, n. 3, *Mansuetus Uricitanus episcopus* incensus dicitur in porta *Furnitana*, hoc est ad portam Carthaginis, qua via erat ad urbem *Furnitanam*. *Simeon episcopus plebis Furnitanæ* subscripsit concilio Carthaginensi sub Bonifacio, qui *Bonifacius* apud *Furnos* Ecclesiam consecrasset dicitur in vita *S. Fulgentii* cap. 29; *Geminus a Furnis* interfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano.

(367) *Gatianensis*. Apud *Victorem Vitensem* sub finem lib. III, mentio fit *Bonifacii Gatianensis*, diversi a *Secundino Garrianensi* qui nominatur in notitia episcoporum provincie Byzacenæ n. 22. Eidem sedi præfuit *Januarius Ecclesie Gallianensis episcopus*, qui synodice Byzacenorum Patrum subscripsit, relatæ in concilio Lateranensi sub Martino.

subscripti. Duos adversum me habeo, et ordinaverunt modo unum. *Item recitavit.* Romanus episcopus Lesvitanus (568). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Restitutus episcopus Segeruntinus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius episcopus ab Horrea Annicensi (569). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Faustinus episcopus Tambatensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Primitianus episcopus Lucimagnensis (570). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. Adversarium non habeo. *Item recitavit.* Maximinus episcopus Bantebensis. *Primitianus episcopus Carthaginiensis dixit.* Hodie exivit de corpore. *Item recitavit.* Donatus episcopus Tisedonius. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Urbanus episcopus Talensis (571). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Innocentius episcopus Guzahotensis (572). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi: adversarium non habeo. *Item recitavit.* Felix episcopus Zummensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Leontius episcopus Rusticoanensis (573). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi: adversarium non habeo. *Terentius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Iste rebaptizatus post partem Donati. Rebaptizatus est postea, et sic est ordinatus.

199. *Adeodatus episcopus dixit.* Serva paribus que competant. *Item recitavit.* Evasius episcopus Gurbitanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi.

200. *Fortunatus episcopus Ecclesie catholice Sicecensis dixit.* Felix Zummensis quomodo absens subscribere potuit doceatur. *Et alia manu. Recognovi.*

201. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Videtis quid a partibus vestris flagitetur. Queritur enim quis nomine istius qui in presentium videtur minime constitutus subscripserit mandato. *Adeodatus episcopus dixit.* Expecta, hoc queritur. *Et alia manu. Adeodatus episcopus recognovi. Optatus episcopus dixit.* Felix Lambiensis (574) infra citur.

(568) *Lesvitanus.* In Mauritania Salfensi notitia n. 49. Medio fere itinere inter *Saltas* et *Stiffm* *Lesbi* habetur in Antonini Itinerario milia passuum 25 a *Tabusupto* distans.

(569) *Ab Horrea Annicensi.* In Mauritania Salfensi eodem que in ejus notitia n. 7. *Horrensia.* *Horream Salfensem* memorat Antoninus in Itinerario inter *Tiafem* et *Tabusuptum*, que milia passuum 18 a prore distat.

(570) *Lucimagnensis.* Cujus provincie sit, incertum.

(571) *Talensis.* Nescio quis ille sit nisi forte *Tablensis* in Mauritania Cassariensi notit. n. 60. *Tablensis limitis* mentio fit in notitia in petri.

(572) *Guzahotensis.* Cujus provincie sit, incertum.

(573) *Rusticoanensis.* In Numidia, notitia n. 61. *Rustico* habent Tabule Pontingertane.

(574) *Lambiensis.* In Numidia erat *Lambese* civitas ab antiquis memorata, cujus loci episcopum hunc

A *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Cujus loci Felix episcopus subscripserit, officium aperte demonstrat. *Et recitavit.* Felix Zummensis. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Subscriptionis falsitatem deprehensam fuisse testatum sit. *Et alia manu. Recognovi.* *Adeodatus episcopus dixit.* Hic error est, non falsitas. *Et alia manu. Recognovi.* *Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Magnus error. Nescivit unde esset. *Et alia manu. Recognovi.* *Possidius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Quis sub ejus nomine subscripserit, saltem hoc Notarius eorum edicat. Ut supra. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Sufficit non nos praetermississe ista. Ut supra. *Petilianus episcopus dixit.* Felix quidam Lambiensis, collega noster, hic egrotat, sed et alii duo, id est **B** *Flavianus* (575) et *Donatus* (576), ibidem non mediocri aegritudine retinentur. Credo quod alicui mandaverit pro se subscribi ille Felix, et in nomine sedis vel loci factus est error; quem aut simpliciter accipiant, aut facimus hujus nominis jacturam. *Et alia manu. Petilianus episcopus recognovi.* *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Accepistis prosecutionem, quam vobis astimo posse sufficere. Unde parum ut reliqua perlegantur. *Et recitavit.* *Javarius episcopus de Tubursico Numidiarum.* *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* *Securus episcopus Tenitane urbis.* *Cumque accessisset, idem dixit.* Hic sum; et mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* **284** *Donatus* episcopus **C** *Arensis* (577). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi, et traditores in plebe mea non habeo. *Item recitavit.* *Marmianus episcopus ab Oea.* *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* *Montanus episcopus a Cemeriniano* (578). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi: adversarium non habeo. *Fortunatus episcopus Ecclesie catholice Constantiniensis dixit.* Habemus ille Ecclesiam, et presbyterum Terentium. *Item recitavit.* *Donatianus episcopus Carcabianensis* (579). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* *Justus episcopus Nicibensis* (580). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* *Felix episcopus Tagaraiensis* (581). potius fuisse crediderim, quam *Lanviritani* qui in notitia Numidia n. 49.

(575) *Flavianus. Pauzerensis* episcopus, supra, cap. 187.

(576) *Donatus. Suardensis* episcopus, infra, cap. 210.

(577) *Arensis.* Duos hujus loci episcopos recensent Donatista in hac Colatione, is scilicet *Donatus* hoc loco, et inferius, cap. 208. *Secundus*, videntur esse Numide.

(578) *A Cemeriniano.* Cujus provincie sit, incertum.

(579) *Carcabianensis.* In provincia Byzacena, ut docet notitia n. 84. Famosus est *Victorinus Carcabianensis episcopus* qui concilio Cabarsussitano interfuit, et in Bagariensi e sede sua dejectus fuit.

(580) *Nicibensis.* Forte *Nibensis* in Numidia, notitia n. 8.

(581) *Tagaraiensis.* Praeter *Tagaratam* proconsularis provincie civitatem erat in Byzacena *Tagariatana* sedes, ut docet notitia n. 57. Forte is est, qui

Cumque accessisset, idem dicit. Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Victor episcopus Equizetensis (382). *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Januarius episcopus Horreae Caeliensis (383). *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius episcopus Pudentianensis (384). *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. Traditores vero in plebe mea et omni diocesi mea non habeo. *Aurelius episcopus Ecclesiae catholicae Macomadiensis dixit.* Episcopum ibi habebamus Memmianum reverentissimum virum. Postea alterum Memmianum illic ordinavimus. Defuncti sunt. Ordinamus alium. *Advodatus episcopus dixit.* Cui? *Aurelius episcopus Ecclesiae catholicae Macomadiensis dixit.* Remotis vobis ordinamus. Ipsi deposuerunt basilicas, ipsi tulerunt ornamenta Ecclesiae. Ille qui loquitur, quatuor basilicas deposuit uno loco. *Item recitavit.* Januarius episcopus Aptucensis (385). *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Victor episcopus Ecclesiae catholicae Libertinensis dixit.* Unitas est illic, publicam non latet conscientiam. *Item recitavit.* Fidentius episcopus Cullitanus. *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Saturninus episcopus Gazabianensis (386). *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Vitalis episcopus Masculitanus. *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Aurelius episcopus Ecclesiae catholicae Macomadiensis dixit.* Iste Vitalis diaconus fuit catholicus in civitate Sitifensi. Rebaptizatus, factus est presbyter. Projectus est causa adulterii, et factus est postea episcopus. *Petilianus episcopus dixit.* Accusatoris loco stare voluisti. *Et alia manu.* Recognovi. *Aurelius*

in epistola episcoporum provinciae Byzacena in concilio Lateranensi sub Martino dicitur *Tugazensis*.

(382) *Equizetensis*, seu *Equizotensis* in Mauritania Sitifensi notitia n. 11. Tabulae Pentingerianae *Equeheto*.

(383) *Horreae Caeliensis*. In Byzacena, ut docet notitia n. 113, concilio Carthaginensi sub S. Cypriano interfuit *Tenax ab Horreis-Caeliae*. In Itinerario Antonini *Horrea-Caelia* vicus Byzacena. *Hilarinus episcopus Horreo-Caelensis* interfuit synodo Carthaginensi sub Aurelio anno 419. Legatus provinciae Byzacena.

(384) *Pudentianensis*. In notitia Numidia n. 44, *Pudentianensis*. Gregorius Magnus, epist. 53, lib. II, indict. 10, meminit *Maximiani Ecclesiae Pudentianae in Numidia constituta episcopi*.

(385) *Januarius episcopus Aptucensis*. Supra, cap. 128. *Januarius Aptucensis episcopus* inter Catholicos recensetur, qui tunc detinebatur corporis infirmitate. Prodit nunc alter *Januarius* ejusdem sedis episcopus e Donatistarum factione: sed Victor Libertinensis episcopus catholicus negat hunc episcopum esse et unitatem illic esse affirmat.

(386) *Gazabianensis*. Forte idem qui in notitia Numidia n. 93, dicitur *Gaudiabensis*.

(387) *Victorianensis*. In Byzacena, ut docet notitia n. 88, *Saturninus a Victoriana* concilio Carthaginensi sub Cypr. interfuit. *Restitutum Victorianensem episcopum* laudat Augustinus epistola 105. *Getulicus Victorianensis episcopus* subscripsit concilio Cabarsussitano inter Donatistas.

(388) *Burugiatisis*. In concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Quietus a Buruch*, quae

episcopus Ecclesiae catholicae Macomadiensis dicit. Non accusatoris loco, sed purgationis. *Item recitavit.* Rufinianus episcopus Tuburbitanus. *Cumque accessisset, [idem dicit] Mandavi et subscripsi. Item recitavit.* Cresconius episcopus Balesitanus. *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Saturninus episcopus Victorianensis (387). *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Lucianus episcopus Burugiatisis (388). *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Maximus episcopus Abitinensis (389). *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Victor episcopus Gibbensis (390). *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Victorianus episcopus Tunusudensis. *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius [episcopus] Ausugrabensis (391). *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Fortunatianus episcopus a Senemsalis (392). *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Solustius episcopus Zertensis. *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Hilarius episcopus Sullitanus. *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. [Item recitavit. Victor episcopus Taborensis.] *Et cum recitasset, Victor episcopus Taborensis dixit.* Susceperam quidem mandatum; sed quia beatissimus pater et princeps noster Primianus nunc suscepit, me necesse est mandare his actis. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Voluntatem tuam gesta retinebunt. *Item recitavit.* Argutus episcopus Tabudensis. *Cumque accessisset, idem dicit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Felix episcopus Manazenen-

sedes forte eadem est cum ista. *Burcensem* esse in Numidia, de qua notitiae n. 5, censent viri docti.

(389) *Abitinensis*. *Abitina* urbs erat proconsularis provinciae, cujus episcopus *Augustalis* subscripsit epistolae synodicae Episcoporum hujus provinciae sub Martino. Concilio Carthaginensi sub Cypriano subscripsit *Saturninus ab Aritinis*. Eandem urbem memorat Augustinus, lib. III contra epistolam Parmeniani, et lib. IV contra Cresconium cap. 40. *Bithinam* habet inter urbes Africae Anonymus Ravennas. *Celebres sunt Abitinenses martyres*, quorum habemus acta.

(390) *Gibbensis* seu *Gilbensis*. In Numidia duplex est *Gilbensis* sedes, una notit. n. 40, altera n. 90. *D* Alterutrius erat iste Episcopus. In concilio Carthaginensi sub Cypriano sententiam dixit *Lucius a Castro Galbae*; quod Castrum *Galba*, dicitur etiam ab Augustino, a Victore Vitensi, in concilio Milevitano et in concilio Carthaginensi sub Bonifacio.

(391) *Ausugrabensis*. Cujus provinciae sit, incertum.

(392) *A Senemsalis*. In provincia proconsulari. In concilio Carthaginensi, anno 525, sub Bonifacio inter proconsulares recensetur *Patronimus Senemsalensis*, et in epistola synodica episcoporum ejusdem provinciae sub Martino subscribit *Julianus episcopus sanctae Ecclesiae duarum Senepsalitinarum* seu *Senemsalitinarum*. Inde, ut observavit Baluzius in emendandis veteribus codicibus sagacissimus, in notitia proconsularis provinciae n. 16, pro *Duassedemsai*, legendum *Duarum-Senemsalium*.

sum Regiorum 797. *Cumque accessisset, idem dixit.*

285 Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Macrobius episcopus Hippontensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Maximinus episcopus Uzabitenus (594). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Crescens episcopus Silensifensis (595). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. Traditores non habeo in plebe mea. *Avulus episcopus Ecclesie catholice Macomedensis dixit.* Presbyterum habemus qui intervenit.

202. *Adeodatus episcopus dixit.* Intervent dixit. Si traque vestros spargere velitis, jam videntur habere nobiscum partem in his locis ubi Clarisiani sunt. *Et alia manu.* Recognovi. *Item recitavit.* Gaudentius episcopus Nigilubitanus (596). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius episcopus Suintensis (597). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Turrasius episcopus Fissanensis (598). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Speratus episcopus Cataquensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Fortunatianus episcopus Venusianensis (599). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Januarius episcopus Costantinensis (400). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Comparator episcopus Mactritanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius episcopus Banzarensis (401). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi: **C** traditorem non habeo in plebe mea. *Item recitavit.* Victor episcopus Hiltensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Victor episcopus Titulitanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Felix episcopus Vasetanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi.

205. *Petilianus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Diaconus fuit et rebaptizatus est. *Adeodatus episcopus dixit.* Serva partibus que competunt. *Et alia manu.*

(795) *Munazoniensium regionum.* In Mauritania Cesariensi. Nam in epus notitia n. 82, habetur *Munazoniensis*.

(794) *Uzabitenus.* In provincia Byzacena. Quippe in epus notitia, num. 81, *Umezbarensis* occurrit, et in synodo Patrum Byzacena in concilio Lateranensi subscribit *Donatus misericordia Dei episcopus tunc a Ecclesia Uzabitenus*.

(795) *Silensifensis.* In concilio Carthaginiensi anni 797, sub Genethio adfuit *episcopus Selensifitanus*, qui locus videtur esse provincie preconsularis.

(596) *Nigilubitanus.* Cujus provincie sit, incertum.

(597) *Suintensis.* In Numidia, ut docet notitia num. 67. Erat prope *Hipporum regionem Castellum Suintense* ex Augustino, lib. xvii de Civit. Dei cap. 8. Idem epist. 105, num. 4, mentionem facit *Marcellini* episcopi Catholici hujus loci.

(598) *Fissanensis.* Ubi fuerit hic locus, incertum. *Donatus episcopus Fissanensis* interfuit concilio Carthaginiensi.

(599) *Venusianensis.* Cujus provincie sit, incertum.

(400) *Centurionensis.* In Numidia. Concilio Cirtensi adfuit. *Naboz a Centurione.* Diversus est iste

A Adeodatus episcopus recognovi. *Item recitavit.* Romanus episcopus Zaraitensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Cresconius episcopus Ecclesie Catholice dixit.* Diaconus catholicus erat, et rebaptizatus est. *Adeodatus episcopus dixit.* Serva partibus que competunt. *Item recitavit.* Maximinus episcopus Tubulotanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Donatus episcopus a Medanis Zabunorum (402). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi.

204. *Victor episcopus Ecclesie catholice dixit.* Probet se accessisse ad unam domum quam dicit. *Novatus episcopus Ecclesie catholice Sipi dixit.* Scriptum sit Medanis Zabunorum habere presbyterum. Ipse hodie tenet plebem et basilicam. Unitatem habet. **B** Les illic est Donatistarum. *Supra corpus episcopi catholici presbyterum ordinavi, et Deo volente ordinatur illic episcopus.* Episcopus autem Donatistarum in eodem loco non est. *Adeodatus episcopus dixit.* Contra haec serva que competunt. *Et alia manu.* Adeodatus episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Que partibus competunt, salva erunt. *Item recitavit.* Felix episcopus Uzaleusis (403). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Servandus episcopus a Casis Favensibus (404). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. Traditorem non habeo. *Item recitavit.* Felix episcopus Patiensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi.

205. *Petilianus episcopus dixit.* De mandato constat, non de causa, que postea est ventilanda *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

206. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ista frequentius interlocutus suam, superflue in his creditis immorandum. *Item recitavit.* Messianus episcopus Seleucianensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Liberantius episcopus Tisarianensis (405). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Cresconius episcopus Advecatensis (406). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi.

locus a *Centurioni*, cujus episcopus Donatista erat Cresconius, ut patet ex cap. 126, supra.

(401) *Banzarensis.* Cujus provincie sit, incertum.

(402) *A Medanis Zabunorum.* In notitia episcoporum provincie Byzacena num. 27. *Medianensis* occurrit, et in notitia Mauritaniae Cesariensis num. 86, *Castellum Medant.* Sed *Medana* de quo hic agitur ad Mauritaniae Suldensem pertinet, ut colligitur ex interlocutione Novati Suldensis, que sequitur, qui dicit ordinasse se ibi presbyterum.

(403) *Uzaleusis.* In provincia preconsulari notitia num. 7, cujus episcopus catholicus erat *Evodius.* *Maximus episcopus Uzaleusis* subscripsit concilio Carthaginiensi sub Basilico. Augustinus, lib. xvii de Civit. Dei cap. 8, hanc urbem *Unca* colone proxime fuisse testatur. *Uzilianum* oppidum Latium appellat Plinius lib. v, cap. 4.

(404) *A Casis Favensibus.* Cujus provincie sit, incertum.

(405) *Tisarianensis.* Cujus provincie sit, incertum.

(406) *Advecatensis.* Hujus oppidis mentio fit in actus Honorati a nobis nunc primus editis supra, pag.

*Item recitavit. Donatus episcopus Scillitanus. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Urbanus episcopus Vicensis. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Victorinus episcopus Adrumetinus. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Maximus episcopus Canianensis (407). Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Ampelius episcopus Neapolitanus. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Maximus episcopus Maerensis (408). Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Idaxius episcopus Muzucensis. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Restitutus episcopus Flumenpiscensis. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Tertullus episcopus Cilibiensis (409). Cumque accessisset, **286** idem dixit. Mandavi et subscripsi. (Item recitavit.) Januarius episcopus Narensis (410). Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Honoratus episcopus Thudritanus. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Crescentilianus episcopus Lambiritensis (411). Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi : et profiteor me traditores non habere. Aurelius episcopus Ecclesiae catholicae Macomadiensis dixit. Superflue profiteris. Episcopus ibi fuit, proxime defunctus est. Ordinandus illic erit alius. Item recitavit. Habetdeus episcopus Aurusulianensis (412). Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Bureton episcopus Gemellensis (413). Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Traditorem non habeo nec habui umquam. Item recitavit. Januarius episcopus Betagbaritanus (414). Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Donatianus episcopus Lamzellensis (415). Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Traditorem autem nec habeo, nec habui, nec habiturus sum. Aurelius episcopus Ecclesiae catholicae Macomadiensis dixit. Rufus episcopus ibi fuit noster. Lamzelli in basilica nostra positus est*

192, ubi ex *Abvocatensi* oppido Carthaginem venisse dicitur. Provinciae proconsularis fuisse crediderim.

(407) *Canianensis*. Cujus provinciae sit, incertum.

(408) *Macrensis*. In Mauritania Sitifensi, ut docet notitia num. 17, *Macri* prope *Cellas* collocatur in Itinerario Antonini. *Magri* habent Tabulae Peutingerianae.

(409) *Cilibiensis*. In provincia proconsulari, ut patet ex epistola episcoporum hujus provinciae in concilio Lateranensi sub Martino, cui subscribit *Joannes Elibiensis*. In concilio Carthaginensi ann. 525, sub Bonifacio subscribit *Restitutus episcopus plebis Cilibiensis*.

(410) *Narensis*. In provincia Byzacena notit. num. 11, *Naram* memorat Antoninus in Itinerario.

(411) *Lambiritensis*, seu *Lambiritanus* in Numidia notit. num. 19. Anonymus Ravennas inter Numidiae civitates recenset *Lambridim*, quae etiam habetur in Tabulis Peutingerianis.

(412) *Aurusulianensis*. In concilio Cabarsussitano

Gildo (416). Scriptum sit, dum expectatur electio. Caeterum in nomine Christi ordinabitur illic episcopus. Item recitavit. Celer episcopus Capsensis. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Crescovius episcopus Musertitanus. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi [et subscripsi]. Item recitavit. Donatus episcopus Tubursicensis. Cumque accessisset, idem dixit. Mandavi et subscripsi. Item recitavit. Quodvultdeus episcopus Cessitanus (417).

207. *Petilianus episcopus dixit*. In itinere defecit. *Et alia manu. Petilianus episcopus recognovi. Fortunatianus episcopus Ecclesiae catholicae dixit*. Qui in itinere dicitur defecisse, quemadmodum invenitur subscripsisse doceatur. *Et alia manu. Recognovi. Petilianus episcopus dixit*. Non de ipso dictum est, calumiose agis, de altero suggestum est. *Et alia manu. Petilianus episcopus recognovi. Fortunatianus episcopus Ecclesiae catholicae dixit*. De quo? *Petilianus episcopus dixit*. Qui decessit in via. *Et alia manu. Ut supra. Alypius episcopus Ecclesiae catholicae dixit*. Recitentur nomina, ut eadem agnoscat. *Et aliam manu. Recognovi. Fortunatianus episcopus Ecclesiae catholicae dixit*. Si in via defecit, quomodo subscripsit? *Et alia manu. Recognovi. Aurelius episcopus Ecclesiae catholicae Carthaginis dixit*. Clericus pro mortuo subscripsit? *Et alia manu. Recognovi. Alypius episcopus Ecclesiae catholicae dixit*. Eligat sibi ut ostendam quomodo mentiatur. *Et alia manu. Recognovi. Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit*. Doceatur quomodo is qui in itinere dicitur defecisse, subscripserit. *Alypius episcopus Ecclesiae catholicae dixit*. Recitetur utrum clericus ex nomine suo subscripserit, an ex nomine defuncti. *Et alia manu. Recognovi. Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit*. Recitetur, cujus nomine subscripserit qui in itinere dicitur defecisse. *Et recitavit. Quodvultdeus episcopus Cessitanus aeger subscripsi. Fortunatianus episcopus Ecclesiae Catholicae dixit*. Advertit nobilitas tua, nullius clerici nomen pro defuncti nomine subscripsisse, sed tamquam vivi, mortui nobis, qui in via juxta eorum professionem dicitur defecisse, subscri-

legitur adfuisse *Secundianus episcopus Aurisilianensis*. Qui haud dubie *Habetdei* decessor fuit. *Aurusulianam* in Numidia fuisse crediderim.

(413) *Gemellensis*. *Littæus a Gemellis* fuit unus ex episcopis qui adfuerunt in concilio Carthaginensi sub Cypriano. *Gemellas* in Sitifensi Mauritaniae et Numidiae finibus sitas fuisse colligitur ex Itinerario Antonini, ubi mediae ponuntur inter novam Sparsam Numidiae et ipsam Sitifim, ab ista millia passuum 25 distantes.

(414) *Betagbaritanus*. Cujus provinciae sit, incertum.

(415) *Lamzellensis*. Cujus provinciae sit, incertum.

(416) *Gildo*. De Gildone tyranno dictum putat Baluzius, sed verisimilius est de quodam episcopo hujus nominis *Lambellensi* defuncto *Aurelium* loqui.

(417) *Cessitanus*. Est in notitia episcoporum Africae duplex *Cissitanus* episcopus, unus in provincia proconsulari num. 27, alter in Mauritania Caesariensi num. 107, et hic quoque duo sunt episcopi hujus nominis Donatistae, nempe hic *Felix*, et postea cap. 208, *Flavosus* episcopus *Cissitanus*.

nomina obtulisse. *Et alia manu* Recognovi. *Petilianus* A
episcopus dicit. Quid si et iste moriatur, qui reger
 subscripsit? quis hodie non unus defecit (418). *Et*
alia manu. Petilianus episcopus recognovi. *Aurelius*
episcopus Ecclesie Catholicae Carthaginensis dicit. Sed
 in itinere defecisse dixisti. *Et alia manu*. Reco-
 gnovi. *Agricus episcopus Ecclesie catholicae dicit*. Suf-
 ficienti tua deprehensa. Cetera subsequantur. *Et*
alia manu. Recognovi. *Petilianus episcopus dicit*. Ni-
 hil deprehendisti, argumen-aris contra veritatem. *Et*
alia manu. Petilianus episcopus recognovi. *Agricus*
episcopus Ecclesie Catholicae dicit. Tu dixisti. *Et alia*
manu. Recognovi.

208. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et nota-*
rius dicit. Si verum est, ut assertis, quod in itinere
 defecit, consat epis subscriptionem falsissime reci-
 tatum; sin vero ipse subscripsit, non potuit in itinere
 dep-rire. *Petilianus episcopus dicit*. Non est huma-
 num mori? Non etiam morientes testamentis suis
 subscribunt? *Et alia manu*. Petilianus episcopus re-
 cognovi. *Agricus episcopus Ecclesie catholicae dicit*.
 Humanitatis est mori, sed inhumanitatis est fallere.
Et alia manu. Recognovi. *Petilianus episcopus dicit*.
 Non est hoc fallere, quia potuit revertens in itinere
 mori. Mandatum adhuc modo accipio. Dico quid mo-
 veat. *Et alia manu*. Petilianus episcopus recognovi.
Fortunatianus episcopus Ecclesie catholicae dicit. Man-
 datorum dies prolatus a partibus recitetur, ut appa-
 reat de nomine defuncti, que pars in mendacium
 prosilierit. *Et alia manu* Recognovi. *Marcellinus vir*
clarissimus tribunus et notarius dicit. Mandati diem C
 pondat officium. *Rufinianus scriba dicit*. Recitabo sic
 ut precepit sublimitas tua diem mandavi. *Et recita-*
vit. Post consulatum Varani viri clarissimi octavo
 kalendas Julias Carthagine. *Et cum recitaret*, *Mar-*
cellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit. Ce-
 tera perrogantur. *Rufinianus scriba recitavit*. Janua-
 rianus, Primitianus, Felix, Donatus, Candorinus, Op-
 tatus, Demetrius, Antonianus, Victorianus, Fortis,
 et ceteri; Primitiano, Petiliano, Emerito, Protasio,
 Montano, Gaudenio, Adeodato, coepiscopis nostris
 presentes presentibus salutem. *Et cum recitaret*, *Au-*
relius episcopus Ecclesie catholicae dicit. Jamdudum
 ipse subscripsit. Modo dixit Clericus subscripsit,
 modo episcopus. *Et cum diceret*, *et alia manu*. Re-
 cognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et nota-*
rius dicit. Advertitis, presentes **287** presentibus
 perage di negotii dedasse mandatum. Quomodo igitur
 hic qui presens in hac urbe se inter ceteros sine
 dubio mandasse professus est et in itinere dicitur de-
 fecisse, et in hac urbe subscripsisse mandato? *Adeo-*
datus episcopus dicit. Otto dies emensi sunt, ut man-

datum confectum est. Is qui mandavit, de cujus no-
 mine nunc agitur, cum aegrotare coepisset, ad propria
 remeans in itinere defecit. *Et alia manu*. Adeodatus
 episcopus recognovi. *Vincentius episcopus Ecclesie*
catholicae dicit. Dicit quo in loco defecit. *Et alia*
manu. Recognovi. *Adeodatus episcopus dicit*. Non
 nosi locum. *Et alia manu*. Ut supra. *Marcellinus vir*
clarissimus tribunus et notarius dicit. Quoniam proba-
 bilis est vestrae sanctitatis prosecutio, qua cum hic
 fuisse et agrum ad propria remeantem defecisse tes-
 tatis, saltim hoc docere te convenit, ut utrum in hac
 urbe fuerit sub Dei testificatione designes. *Fortuna-*
tianus episcopus Ecclesie catholicae dicit. Si precepit
 sublimitas tua, Petilianum viri clarissimi prosecutio
 recitetur, ut ex lectione cognoscant universi, quam
 non vere nunc dicatur eum repedantem de Cartha-
 gine, in itinere defecisse, quia aliter eum ejus prose-
 cutio demonstravit. *Et alia manu*. Recognovi. *Mar-*
cellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit. Le-
 gatur prosecutio postulata. *Cumque ex codice legeretur*,
Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.
 Nihil mihi videtur amplius de hac parte querendum,
 nisi ut sub testificatione divina utrum hic presens
 fuerit de quo agitur, simplici professione pandatur.
Emeritus episcopus dicit. Quid si se alius pro eodem
 apposuit? *Et alia manu*. Emeritus episcopus reco-
 gnovi.

Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.
 De hoc Dei erit etiam sine sacramenti interpositione
 carea fallentes, omni ex parte iudicium. Unde reli-
 qua subscribentium nomina releguntur. *Et recitavit*.
 Quodvultdeus episcopus Volitanus. *Cumque acces-*
sisset, idem dicit. Mandavi et subscripsi. *Item recita-*
vit. Donatus episcopus a Turre Rotunda (419). *Cum-*
que accessisset, idem dicit. Mandavi et subscripsi.
Item recitavit. Victorius episcopus Selendetensis (420).
Crescentianus episcopus dicit. Hic est, aegrotat. *Item*
recitavit. Crescentianus episcopus Ammederensis.
Cumque accessisset, idem dicit. Mandavi et subscripsi.
Item recitavit. Felix episcopus Bullensis. *Cumque ac-*
cessisset, idem dicit. Mandavi et subscripsi. *Item re-*
citavit. Cresconius episcopus a Cibaliana (421). *Cum-*
que accessisset, idem dicit. Mandavi et subscripsi.
Item recitavit. Jurata episcopus a Turre-Ta-
 mallumensi. *Cumque accessisset, idem dicit*. Mandavi
 et subscripsi. *Item recitavit*. Liberalis episcopus Mi-
 lidiensis (422). *Cumque accessisset, idem dicit*. Man-
 davi et subscripsi. *Item recitavit*. Donatus episcopus
 Anzagerensis (425). *Cumque accessisset, idem dicit*.
 Mandavi et subscripsi. *Item recitavit*. Victor episcopus
 Villaregensis. *Cumque accessisset, idem dicit*. Man-
 davi et subscripsi. *Item recitavit*. Donatus episcopus

(418) *Quasi hodie non unus defecit*. Nimirum *Ma-*
zilianus *Benepiscopus*, supra, cap. 155 et 198.

(419) *Turre rotunda*. Ptolem. lib. IV, c. 2, *Robun-*
dum hoc est inter oppida Numidiae, quam cum *Turre*
rotunda convenire posse suspexit Baluzius.

(420) *Selendetensis*. Inter episcopos qui concilio
 Carthaginensi anni 525 interfuerunt nominatur *Fel-*
icitissimus episcopus Sedelensis.

(421) *A Cibaliana*. Concilio Carthaginensi sub Cy-
 priano interfuit *Donatus a Cibaliana*. Cujus provincie
 fuerit, incertum. Forte idem cum *Seberianensi* Byza-
 cene, de qua notitia. Adhuc concilio Carthaginensi
 sub Bonifacio, *Constantius episcopus Ecclesie Cerebali-*
tanae, annon ejusdem sedis cum istis?

(422) *Milidiensis*. Cujus provincie sit, incertum.

(425) *Anzagerensis*. In provincia Byzacena notit.

Buzensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Lucius episcopus Tamalensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Quintus episcopus Tagarantensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Datianus episcopus Teleptensis (424). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Megasius episcopus Tucaborensis (425). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Honoratus episcopus Jommitensis (426). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Vitalis episcopus Ucrensis (427). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Plutianus episcopus Masclianensis (428). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Faustinus episcopus Naraggaritanus (429). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Felicianus episcopus Viltensis (430). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Felix episcopus Boncarensis (431). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Felix episcopus Telensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Secundus episcopus Arensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi : adversarium in plebe mea non habeo. *Item recitavit.* Julianus episcopus Tignicensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Splendonius episcopus Mutugennensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Serenianus episcopus Mammillensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Sal-

num. 96.

(424) *Teleptensis.* Alter episcopus Donatista *Teleptensis*, nomine *Bellicius* habetur cap. 121 et 198. Duplex tamen non est *Telepte*, sed duos obtrudunt ejusdem sedis episcopus.

(425) *Tucaborensis.* In provincia proconsulari. Nam synodicae episcoporum hujus provinciae in concilio Lateranensi subscribit *Stephanus episcopus Tuccaborensis.* *Fortunatus a Tucabori* interfuit concilio Carthaginiensi sub Cypriano.

(426) *Jommitensis*, seu potius *Jommitensis.* In Mauritania Cæsariensi. *Jonnum* municipium habent Itinerarium Antonini et Ptolemæus.

(427) *Ucrensis.* Legendum videtur *Verensis*, qui locus est provinciae proconsularis in notit. num. 26, *Veris* nominatur in Tabulis Peutingerianis et in Anonymo Ravennate. *Vitalis episcopus* de civitate *Verensium* interfuit concilio Carthaginiensi sub Cypriano, et *Quodvultdeus episcopus Verensis* subscripsit concilio Carthaginiensi anni 419, sub Aurelio.

(428) *Masclianensis.* In Byzacena, ut docet notitia num. 9. In concilio Carthaginiensi sub Genethlio memoratur *Numidicus episcopus Misclianitanus.*

(429) *Naraggaritanus.* In provincia proconsulari ex notit. num. 48, ubi perperam legitur *Maraggaritanus.* *Naraggara* civitas est Ptolemæo nota. In Itinerario Antonini et in Tabulis Peutingerianis post *Tagastem* commemoratur. In concilio Carthaginiensi sub Bonifacio anno 525, subscripsisse legitur *Victorinus episcopus plebis Nagargaritanæ.* Et in synodica episcoporum provinciae proconsularis in concilio La-

Manus episcopus Leptitanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Reparatus episcopus Vindentes (432). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Leoatius episcopus Præsidiensis (433). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Titianus episcopus Sufetulensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Nestorius episcopus Mallanensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Donatus episcopus Antuscensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Flavosus episcopus Cassitanus. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Maximinus episcopus Turreblandensis (434). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Moggin episcopus Vagalitanus (435). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Donatianus episcopus Capsensis (436). *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Marcianus episcopus Cebarsussensis (437). *Cumque accessisset, idem dixit.* Licet adversarium non habeam, tamen mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Restitutus episcopus Laritensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Item recitavit.* Victorinianus episcopus Aquensis. *Cumque accessisset, idem dixit.* Mandavi et subscripsi. *Asellicus episcopus Ecclesiae catholicae municipii Tusurritani dixit.* Sub testificatione omnipotentis Dei et Jesu Christi Salvatoris nostri, dico nos sic esse de Arzugibus profectos, die tertio kalendarum Maiarum. Presbyter fuit, non episcopus in via ordinatus est. Sed hac factione qua valet est illic episcopus, in

teranensi sub Martino subscribit *Benenatus episcopus Ecclesiae Naraggaritanæ.*

(430) *Viltensis.* In provincia proconsulari, ut colligitur ex epistol. synodica modo citata, cui subscribit *Theodorus Biltensis.* Concilio Carthaginiensi ann. 525, sub Bonifacio subscribit *Restitutus episcopus plebis Viltensis.*

(431) *Boncarensis.* In Mauritania Cæsariensi in cuius notitia num. 62, habetur *Voncarensis.*

(432) *Vindensis.* Ubi fuerit hic locus, incertum.

(433) *Præsidiensis.* In Byzacena notit. num. 79. *Præsidium* non semel occurrit in Tabulis Peutingerianis, sed per modum adjuncti.

(434) *Turreblandensis* seu *Turreblandinus.* In Byzacena, ut docet notitia num. 98, et epistola synodica episcoporum hujus provinciae in concilio Lateranensi sub Martino, cui subscribit *Datianus episcopus Ecclesiae Turreblandis.*

(435) *Vagalitanus.* In Mauritania Cæsariensi, ut docet notit., num. 26, *Vagal* inter Mauritaniae oppida memorat Antonianus in Itinerario.

(436) *Donatianus episcopus Capsensis.* Præter hunc *Donatianum* alius episcopus *Capsensis* Donatista nomine *Celer* recensetur. Duæ erant sedes hujus nominis in Africa; una in Byzacena sub Adrumeto; altera prope Libyam interiorem inter ingentes solitudines. Utramque vide in Tabula.

(437) *Cebarsussensis.* Legendum *Cabarsussensis*, ut docent acta concilii Donatistarum hoc in loco habiti. Est in Byzacena *Susa* oppidum. *Cabar* Phœnicia lingua, *magnum* significat. Hinc forte *Cabarsusa.*

adulterio detectus. Adhuc pendet cognitio, *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit*. Episcopum sufficit ordinatum; hac parte transit, reliqua percurrat officium. *Et recitat*. Faustus episcopus Nationensis (438). *Comque accersisset, idem dicit*. Adversarius non habeo, mandavi et subscripsi. *Item recitat*. Marcellus episcopus Eminentus... (439), *Episcopus...* in itinere remansit. Felix Novastuntensis subscripsi pro eo. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dicit*. Quomodo presentes presentibus mandaverunt? *Felix Novastuntensis episcopus dicit*. Ipse me rogavit in itinere, et ego pro ipso subscripsi.

209. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit*. Hoc et hoc lectum atque dictum sit, quod presentes presentibus mandaverunt; tamen ne mora **B** superflua coneratur, reliqua percurrat officium. *Et recitat*. Martialis episcopus Iherensis pro Felice Garbensi (440) et Justo Formensi (441), qui in itinere causa infirmitatis detenti sunt, pro eis subscripsi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit*. Etiam hoc supernum constat esse conamine. *Et adjicit*. Aliud recedat. *Marcianus episcopus Ecclesie catholice dicit*. Felix episcopus Garbensis de domo sua non exivit. *Et recitat*. (Gaudentius episcopus Tigisitanus (442).) *Crescens episcopus Siquitanus (443) dixit*. Gaudentius collega noster, episcopus Loci Tigisitani, infirmitatis causa in itinere remansit; pro eo subscripsi.

210. *Fortunianus episcopus Ecclesie catholice dicit*. Testatum sit actus sublimitatis tue, ideo hac **C** fiet, et in hoc videtur eorum numerus episcoporum; quamvis nec sic Catholicis possit aequari. *Et alia voce. Recognovi. Item recitavit*. Donatus episcopus Suardensis. *Marianus episcopus dicit*. Ille est in civitate, sed egrotat.

211. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit*. Ut statim lecta in seriem referentur actione, Quotiani autem sint utriusque partis episcopi quorum subscriptio recitata est, conculatam pendat officium.

212. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dicit*. Adhuc sunt presentes collegae nostri, qui subscriptiones suas mandato non inviderunt. Occupati enim fuerunt vel infirmitate, vel necessitate, vel etiam

(438) Nationensis. In provincia Byzantina, ut docet **D** notitia num. 75.

(439) Eminentus. Forte Eminentianensis. In Mauritania Sittlensi, notitia num. 44, et sepulchrum postea *Felix Novastuntensis episcopus dicit*. In itinere remansit, subscripsi pro eo. Hunc locum ita restitutum esse putat Baluzius.

(440) Garbensi. In Numidia, ut docet notitia num. 42, *Victoria Garbensis* mentio fit in actis concilii Carthagensis et apud Optatum lib. 1, num. 44.

(441) Formensi. Idem in Numidia notitia num. 404 *Urbanus Formensis* meminit Optatus lib. II, § 18.

(442) Tigisitanus. Mauritania Cesariensis. Nisi supra subscripsisset alter *Tripitanus episcopus* in Numidia, ut a nobis observatum est esp. 45.

(443) Siquitanus. Erat in Mauritania Cesariensi

postea supervenerent. Si etiam jube ut cogniti accedant. *Et alia voce. Recognovi*.

215. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit*. Alteram eorum tunc etiam qui subscripserunt, ab officio demonstratur. *Rufianus scriba dicit*. Excepta ea pagina quae errorem habet in subscriptione Penastatorum, invenimus nomina contineri. *Marcellinus V. C. tribunus et notarius dicit*. Ipsa autem pagina quae nominibus continetur? *Alypius episc. Eccl. catholice dicit*. Sex annumeratis etiam absentibus. *Et cum dicit* (*Et alia manu. Recogn.*) *Rufianus scriba dicit*. Sex, ac sic efficiuntur omnes ducenti septuaginta novem.

214. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit*. Alteras quoque partis quot episcopi recitati sunt, infirmetur. *Rufianus scriba dicit*. Catholice partis episcopi secundum subscriptionem huic brevi insertam efficiuntur ducenti sexaginta sex, exceptis his quos dicunt necdum subscripsisse.

215. *Marcellinus V. C. tribunus et notarius dicit*. Nunc quot sunt in quos subscripsisse testantur, edicere non morentur. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dicit*. Transeant et cognoscantur. Vigiinti sunt. *Et alia manu. Recognovi*. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit*. Ergo, si adsunt, suam debent singuli demonstrare presentiam. *Cumque Apronianus episcopus accessisset, Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit*. Cujus es civitatis episcopus? *Apronianus episcopus Ecclesie catholice dicit*. Mazacensis (444). *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit*. Mandato, cui per absentiam non subscripsisti, consentis? *Apronianus episcopus Ecclesie catholice Mazacensis dicit*. Consentio. *Item et accedente Maximiano Suffetano episcopo, Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit*. Consentis tu quoque mandato? *Idem dicit*, Consentio et mando. *Item accedente Victore episcopo Ajurensi, idem dicit*. Mando et consentio. *Item accedente Felice episcopo 289 Focense (445), idem dicit*. Mando et consentio. *Item accedente Felice episcopo Macrianensi, idem dicit*. Mando et consentio. *Item accedente Lucio episcopo Olivensi (446), idem dicit*. Mando et consentio. *Item accedente Tertulliano episcopo Hirrenensi (447), idem dicit*. Mando et consentio. *Item accedente Joanne Gummitano (448) episcopo, idem dicit*.

Sunt etiam apud Ptolemaeum lib. v, cap. 2, et in Itinerario Antonini.

(444) Mazacensis. In Numidia, ut docet notitia num. 81.

(445) Focense. In Mauritania Sittlensi, ut docet notitia num. 22. In Tabulis Peutingerianis memoratur ad *Faum*, qui locus in Antonini Itinerario locatur inter *Satifan* et *Tallq'in*.

(446) Olivensi. In Mauritania Sittlensi. Nam *Oliva* locatur inter *Assatum* et *Moptum* in Tabula Peutingeriana.

(447) Hirrenensi. Haecur in notitia provinciae Byzantinae num. 94. *Irenus episcopus*, et Synodica Byzantinae in concilio Lateranensi sub Martino subscribit *Theodorus episcopus Hirrenensis*.

(448) Gummitano. Eiusdem provinciae, ut docet notitia num. 89, concilio Carthaginiensi anno 525,

Mando et consentio. *Item accedente Ampelio Vagensi (449) idem dixit. Mando et consentio. Item accedente Primulo episcopo Vagense, idem dixit. Mando et consentio. Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit. Du observavit Severus (450), sed nunc infirmitate discessit. Item accedente Regino episcopo Tigillabensi, idem dixit. Mando et consentio. Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit. Delphinus (451) episcopus hic est, sed infirmitate detinetur. Nam et Faustianus episcopus Rusicadensis hic est, in hac civitate, sed male habet, et Felix Serteitanus pedem dolet. Item accedente Victore episcopo Abitinensi, idem dixit. Mando et consentio. Item accedente Aenea episcopo a Turbunice (452), idem dixit. Mando et consentio. Item accedente Annibonio episcopo Abbiritano (453), idem dixit. Mando et consentio. Item accedente Felice episcopo Novensi (454), idem dixit. Mando et consentio. Item accedente Argyrio Siti-pensi (455), idem dixit. Mando et consentio.*

216. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Quot sunt isti quorum professio nunc processit, edicat officium. Nampius scriba dixit. Viginti sunt. Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Omnium episcoporum partis utriusque claruit et certa esse mandata, et firmas adstare personas. Et ideo debent egredientes reliqui eis jam præstare secretum, quibus omne negotium crediderunt.*

217. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit. Scriptum sit centum viginti esse absentes, quos aut infirmitas, aut ætas, aut certe necessitas detinuit. Et alia manu. Recognovi. Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Scriptum erit Petilianus episcopus dixit. Scriptum sit multo plures [nostros] absentes esse, etiam Cathedras viduatas, quibus episcopi ordinandi sunt. Et alia manu. Ut supra. Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Hoc quoque gesta retinebunt. Fortunatianus episcopus Ecclesie catholice Siccensis dixit. Quia de viduatis cathedris dixit sanctissimus Petilianus, nos quoque sexaginta quatuor vacuas habere his gestis intimus. Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Etiam hoc hæret publicis monumentis [Et ad-jecit. Remaneant utriusque partis episcopi qui electi sunt] et alii exeant. Quibus egressis:*

218. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius*

subscribit *Sabinianus episcopus plebis Gummenar-tarum. Synodice Patrum Byzacenorum in concilio Lateranensi sub Martino subscripsit Stephanus Epist. civitatis Gummasis. Sæculo undecimo, tempore Leonis IX cum Ecclesie Africanæ episcopi ob Barbarorum illuviem quinque tantum superessent, unus ex iis erat Gummitanus, qui primatis nomen et honorem ambiebat, ut patet ex Leonis IX epistolis 3 et 4.*

(449) *Vagensi. In concilio Carthaginiensi sub Cypriano adfuit Libosus a Vaga, concilio Carthaginiensi sub Grato interfuit Crescens Vagensis. Ptolemæus et Plinius duplicem Vagam agnoscunt, unam in Mauritania Cæsariensi, alteram in Numidia. Ampelium hujus episcopum fuisse crediderim. Et duo erant episcopi hujus urbis, cum Ampelius primum Donatista ad Ecclesiam accessisset.*

A dixit. Utrum ii tantum adsint qui a partibus secundum imperiale præceptum electi esse noscuntur, edicat officium. Rufinianus scriba dixit. Partis Ecclesie catholice secundum formam edicti tot stant, id est, decem et octo, id est, septem actores, septem consiliarii, et quatuor ad chartas. Etiam ex parte Donati adstant decem et octo, septem actores, septem consiliarii, et quatuor ad chartas.

219. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Edicat officium, quantum diei jam videatur emensum. Rufinianus scriba dixit. Exemptæ sunt horæ undecim diei.*

220. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Quoniam diei pene omnem partem constat emensam, idcirco utrum ex communi consensu negotium differri placeat, intimetur. Ab utrisque partibus dictum est. Placet: quoniam jam iste dies videtur emensus.*

221. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. In quem diem hæc ipsa comperendinatio differatur, pars utraque designet.*

Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit. Sicut edicto nobilitas tua præscripsit, crastino intermisso, propter descriptionem schedarum, perendie si præcipis observabimus. Et alia manu. Recognovi. Adeodatus episcopus dixit. Etiam nos consentimus, ut perendino die negotium peragatur. Et alia manu. Adeodatus episcopus recognovi.

222. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Sicut partibus placuit, interjecta die negotium repetatur. Illud autem utræque partes observare debent, ut designatos custodes exceptoribus atque codicibus in describendis schedis invigilare faciant, quatenus fideliter omnia conscribantur: alios quoque binos, ut quaterni sint, sicut dispositum est, his qui nuper exceperunt, adhibere custodes.*

223. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit. Alii duo præsentis sunt, sicut jam et officium suggessit, id est, fratres nostri Leo et Asterius. Et alia manu. Recognovi. Primianus episcopus dixit. Dæmus etiam nos custodes tabularum quatuor. Duos jam dedimus, duos nunc subrogamus, id est, Veratianum et Victorem, præsentis collegas nostros. Et alia manu. Petilianus episcopus recognovi. Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Etiam istis adver-*

(450) *Severus. Episcopus Milevitanus catholicus, ad quem Augustini epistola 73, et cujus epistola ad Augustinum est 69.*

(451) *Delphinus. Episcopus Numidiæ, ut patet ex capite 65, et ex epistola 158 S. Augustini.*

(452) *A Turbunice. Provinciæ proconsularis. Nam Synodice Patrum hujus provinciæ in concilio Lateranensi sub Martino subscribit Crescens gratia Dei episcopus sanctæ Ecclesie Tiburnicensis.*

(453) *Abbiritano. Abbiritanorum scilicet minorum in finibus provinciæ proconsularis.*

(454) *Novensi, seu Nobensi. Duplex Nobensis in Mauritania Cæsariensi, ut docet notit. unus num. 19, alter num. 93.*

(455) *Sitipensi. Cujus provinciæ sit, incertum.*

santibus, id quod postea exceptum est, signatis nunc tabulis crastino describetur. *Et alia manu.* Idemur. *Item alia manu.* Hilarus et Martialis exceptores edidimus.

Expliciunt Gesta primæ cognitionis.

290 INCIPIUNT GESTA SECUNDÆ COGNITIONIS.

Flavius Marcellinus vir clarissimus et spectabilis tribunus et notarius dicit. O notum conscientia reflicetur, id me dudum edicto proposito fuisse pulicatum, ut quidquid inter utriusque partis episcopos ageretur, subinde in publicam notitiam perveniret. Unde ea que interim gesta sunt, sanctitati vestre demonstrare curavi, quatenus habiti partem consultus etiam oculis iudicatis. *Et alia manu.* Preponitur.

1. *Post consulatum Varanis viri clarissimi tertio nonas Junias in secreta in Thermarum Gargilianarum Carthagini, adstantibus Sebastiano, Maximiano et Petro, viris devotissimis protectoribus domesticis, Urso, Patrono et Liboso ducenariis, sed et Bonifacio et Evasio apparitoribus illustrium atque eminentium potestatum, Fileto apparitore illustris comitivæ sedis, Exitioso adjutore Cornicularii, Possidio, Quodvultideo et Colomico, adjutoribus commentariorum officii Domini nostri viri clarissimi et spectabilis proconsulis, Navigio adjutore numerorum Domini nostri viri clarissimi et spectabilis vicarii, Nampio scriba officii viri clarissimi legati alme Carthagini, Rufiniano scriba viri clarissimi curatoris celsæ Carthagini, excipientibus etiam Hilario et Prætextato exceptoribus Domini nostri viri clarissimi et spectabilis proconsulis, Fabio exceptore Domini nostri viri clarissimi et spectabilis vicarii, et Romulo exceptore viri clarissimi legati alme Carthagini, excipientibus quoque Januario et Vitale notariis Ecclesiæ catholicæ, Victore et Cresconio notariis Ecclesiæ Donatistarum, Libosus ducenarius illustrium potestatum dicit.* Quoniam in hodiernum diem comperendinata Cognitiono est, et presentes sunt utriusque partis episcopi, si jubet sublimitas tua, intromittentur.

2. *Flavius Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Veniant. *Et ingressis Aurelio, Alypio, Augustino, Vincentio, Fortunato, Fortunatiano, Possidio, Novato, Florentio, Laurentio, Prisco, Sereniano, Bonifacio, Scellacio, Deuterio, Leone, Asterio, et Restituto, episcopis Ecclesiæ catholicæ; ingressis etiam ex alio latere, Primiano, Petiliano, Emerito, Protasio, Montano, Gaudentio, Adeodato, episcopis partis Donati, Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit:*

3. Et superiore iudicio sæpe me obtulisse certissimum est, et nunc deprecor ut sedere dignemini. *Cumque catholici episcopi consensissent, Petilianus episcopus dicit.* Quod priore iudicio factum non est, facere non audeamus. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Licet et superiore iudicio me obtulisse meminerim, tamen illa arbitror tunc minime factum esse ratione, quia multis sacerdotibus con-

4. *Petilianus episcopus dicit.* Patribus nostris absentibus non se lemus, maxime cum lege divina concessus prohibetur, ne cum huiusmodi adversariis nostris considerare velimus. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

5. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Si petitionem meam sanctitas vestra audire neglexit, ut considerare dignaretur, hoc nobis extorquere non poterit, quominus stando cognoscam. *Cumque episcopi catholici surrexissent, atque sessus iudicis auctoritate, ejusdem iudicis passione, et D. N. vir clarissimus et spectabilis Marcellinus tribunus et notarius dicit:*

6. *Petilianus episcopus dicit.* Scriptum sit, hoc tue voluntatis esse, non nostræ. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

7. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Decet me vobis stantibus habere huiusmodi voluntatem, que ad reverentiam tantorum pertinet sacerdotum. *Petilianus episcopus dicit.* Honorifice feceris. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

8. *Martialis exceptor dicit.* Cujusmodi notariam episcopi hesternò nobilitati tue obtulerint, hanc in manibus habemus: si præcipit nobilitas tua, recitamus.

9. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Ne quid celatum parti alteri videatur, recitetur.

10. *Petilianus episcopus dicit.* Episcopos nos veritatis Christi Domini nostri, et dicimus, et sæpe actis publicis dictum est. Donatum autem sanctæ memoriæ, martyriæ gloriæ virum præcessorem scilicet nostrum, ornamentum Ecclesiæ istius civitatis, loco suo meritoque veneramur. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

11. *Possidius episcopus Ecclesiæ catholicæ dicit.* Episcopos veritatis probare opus est, non jactare. *Et alia manu.* Recognovi.

12. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Utrarumque partium prosecutiones gesta retinebunt. *Et adiecit.* Quod præceptum est, recitetur. *Martialis exceptor recitavit.* Post consulatum Varanis viri clarissimi quarto nonas Junii, Flavio Marcellino viro clarissimo et spectabili tribuno et notario, Primiano, Petiliano, Emerito, Protasio, Montano, Gaudentio, Adeodato, episcopi et defensores Ecclesiæ veritatis, per notariam hæc dicunt: Hesternæ die kal. Junii inter nos et adversarios nostros spectabilitas tua audire dignata est. Et quoniam evoluto pene die partibus patientiam præbens, aliquanta, que principia negotii fuerant, audire dignatus es, opusque est ad causam, ut mandatum quod adversarii nostri obtulerunt, nobis in notitiam perferatur, quoniam series actorum propter sui prolixitatem non potest explicari, ne imparati ad iudicium venire vi-

deamur, id mandatum quod adversarii nostri legenda dederunt, in exemplaribus nobis hodie, quod est quarto die nonarum Juniarum, dari præcipias, ut instructi negotio nobis injuncto adesse valeamus. *Et alia manu.* Primianus episcopus huic notariæ subscripsi quarto nonas Junias Carthagini. *Flavius Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Quoniam ea quæ instructionis gratia postulantur concedi debere perspicuum est, ut nulla cognitionem futuram morarum impedimenta suspendant, mandatum a catholicis Episcopis datum, sub ea quæ cominus constituta est eustodum adservatione descriptum, vobis tradere maturabit officium. *Cumque recitasset,*

13. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Lecta gestis indentur. *Et adjecit.* Quoniam inter multas conditiones, de quibus superiore judicio definitum est, unam illam constat fuisse dilatam, ut sicut ego interlocutionibus meis, ita prosecutionibus **291** suis unusquisque subscriberet, quid de hoc videatur sanctitati vestræ debetis edicere.

14. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Nos in hoc consensisse litteris nostris expressimus. *Et alia manu.* Recognovi.

15. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Quid etiam voluntas partis alterius habeat, intimetur.

16. *Petilianus episcopus dixit.* Multum nos sollicitos facit, quod de nobis id quæritur, idque præcipimur facere, quod usus numquam habere consuevit. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

17. *Fortunatianus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Testatum sit partem adversam noluisse, quod edicto nobilitatis tuæ publicatum est. *Et alia manu.* Recognovi.

18. *Petilianus episcopus dixit.* Testatum sit vos adhuc Ecclesias plerasque non reddidisse, nec fecisse satis priori ejus edicto. *Et alia manu.* Ut supra.

19. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ergo ad integram gestorum fidem contenta est sanctitas vestra custodibus ab utraque parte delectis, qui notariis et exceptoribus videntur appositi.

20. *Petilianus episcopus dixit.* Edantur nobis primitus gesta, tunc respondebimus. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

21. *Alypius episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Dubitatur ergo vel de fide officii, vel de fide custodum, *Et alia manu.* Recognovi.

22. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ad hoc etiam consensisse sanctitatem vestram, superiorum gestorum fides evidenter ostendit.

23. *Petilianus episcopus dixit.* Legamus et recenseamus. *Et alia manu.* Ut supra.

24. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Et de custodibus ab utraque parte delectis, et ad quam partem fuerit dilata cognitio, ab officio recitetur.

A 25. *Emeritus episcopus dixit.* Si jubes, edantur nobis primitus gesta, relegantur a nobis, recenscantur verba nostra et adversariorum instructio. Sic legibus semper concessum est. Hæc est humanitas rerum. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

26. *Fortunatus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Quamvis recens actio nullum potuerit prætere, tamen ex hoc sensus nobilitatis tuæ volumus esse edoctos, ut intelligantur jam dilatione quadam ad causæ negotium nolle venire. *Et alia manu.* Recognovi.

27. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Legatur quod præcepi, ut noverim ad quem articulum sit delata cognitio.

B 28. *Emeritus episcopus dixit.* Si jubes, ad hoc competit mihi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Age. *Emeritus episcopus dixit.* Sunt quidem humana ingenia ita velocitate sui prompta, ut vel visu vel auditu facile cuncta capiant, quæ in eorum notitiam perferuntur. Sed hoc doctis forte aut eruditis viris pro rei ipsius qualitate permissum sit; me autem ad hanc rem minus idoneum esse profiteor. Quis enim levem vocem et facilem sermonem ipso pene apice transeunte, aut sensu retinere aut concipere potest, vir nobilis? cum ad tractatum omnem disceptationemque et verba et sensus et interiora sint negotii pertractanda. Ergo cum de scheda legitur, et leves voces aura quodammodo ventilantur, sensus nostri capere et retinere non possunt. Ubi hoc aut cui concessum est? Si hac felicitate ingenii gaudent, non se jactent de arrogantia memoriæ suæ. Mihi autem non competit nisi sæpius repetere et diuturna lectione edoceri, ut fidem veri [inveniam] et quæ dixerim relegam, et quæ adversarius objecit advertam. Intelligis ita rem esse gestorum, ideo memoriæ scripturarum per litteras digeruntur, ne sola memoria quæ capax esse non potest, oblivione decepta quid gesserit nesciat. Neque enim aliter sapientia providente scripturarum notitia monumentisque publicis provisa est, nisi ut ex lectione, quæ per silentium forte, aut per longum tempus, aut per ipsorum actuum continuationem minus capi atque minus intelligi potest, et ex lectione et ex ipso assiduo tractatu possit agnosci, quid sit iudicio ventilatum. Vides ergo, Vir nobilis, justa nos deposcere, nec per transitum causam debere ventilari, sed editis gestis in notitiam nostram datis, universis pertractatis, causam debere cognoscere. *Et alia manu.* Ut supra.

29. *Possidius episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Scriptum est: *Ex multiloquio non effugies peccatum.* Hoc quoniam nos ante oculos habemus, Deo inspirante, verbosi videri nolumus. Itaque, si placet, ad causam veniatur, quæ proxime agi poterit et definiri, moratorias autem prosecutiones. *Et cum diceret.* *(Et alia manu.* Recognovi.) *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Legatur, quod præcepi.

50. *Emeritus episcopus dixit.* Sicut de scriptura **A** proposuit, scriptum est nobis : *Sapientia abscondita thesaurus inuisus. Quæ utriusque in utroque ? Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

51. *Possidius episcopus Ecclesie catholicae dixit.* In multiloquio nunquam fuit sapientia. *Et alia manu.* Recognovi.

52. *Marcellus exceptor ex codice recitavit.* Nobilitas tua dixit. Quoniam diei pene omnem partem constat emensam, ideo reo utrum ex communi consensu differri negotium placeat, intinetur. *Ab utrisque partibus dictum est :* Placet, quoniam jam iste dies videtur emensus. *Nobilitas tua dixit.* In quem diem hæc ipsa comperendinatio differatur, pars utraque designet. *Alypius episcopus Ecclesie catholicae dixit.* Sicut edicto nobilitas tua præscripsit, crastino inter- **B** misso propter descriptionem schedarum, perendie, si præcipis, observemus. *Adcoletus episcopus dixit.* Utiam nos consecuturus ut perendino die negotium peragatur. *Nobilitas tua dixit.* Sicut partibus placuit, perendino die negotium repetetur. *Et cum recitasset, Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Videt sanctitas vestra contra proprios vos venire non posse consensus. Unde causa dicatur.

53. *Emeritus episcopus dixit.* Non adeo immemores sumus ut contra nostra veniamus : nec ego hac incuriam officii aut exceptorum negligentiam damno, nisi intellego prolixitate gestorum [a] diem minime occurrere potuisse. Quod si actum est, et explicitis omnibus gesta res est, cur non in notitiam nostram que acta sunt perferuntur ? Cum enim ea que nobilitas tua recitavit in ab officio fuerint ventilata, necesse ut acceptis universis tractem disquisitionemque quibus causis quibusve modis debeam respondere. Tactam etenim ex mandato filorum confusionem causas esse cognovi, ut et de præteritis instrui debeam, et agnoscam de presentibus cui debeam respondere. *Et alia manu.* Emeritus recognovi.

54. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Licet professio sanctitatis vestre sola sufficiat, tamen quidquid vobis ad instructionem plenissimam credidistis posse sufficere, hesternæ die et postulasse **292** vos et accepisse non dubium est. Unde nunc ad cause meritum veniatur.

55. *Petilianus episcopus dixit.* Advertit sublimitas tua exceptorem ex codice legisse quod iudiciorum die vel promissum fuerit vel præcipientium. Ex qua re magis agnosco acta adhuc exposita non fuisse. Quod si exposita sunt et parata, idem exceptor respondeat. Proferat gesta. Subscribe, tractamus, postea respondemus. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

56. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Substanti dilationis agnosco, et multatæ voluntatis indicium. Potuerat enim sanctitas vestra ex magnitudine gestorum, ut hodie negotium differretur superioris iudicio postulare. Huc additur quod

A ea que vobis ad plenissimam instructionem sufficere credidistis, hesternæ die edi vobis, data notaria postulatis.

57. *Petilianus episcopus dixit.* Dicant exceptores, utrum exponere una die potuerint, quod una die videtur esse confectum. *Et alia manu.* Ut supra.

58. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Exceptores, utrum hesternæ die omnia potuerint in schedis gesta describi, apud acta designent. *Marcellus exceptor dixit.* Adhuc partem in codicibus habemus. Siquidem etiam in episcopi qui nobis custodes dati sunt, non nesciunt.

59. *Petilianus episcopus dixit.* Accepit sublimitas tua ex responsione officii, acta adhuc digesta non esse in paginas, nec esse quod pars utraque legat atque recenseat, nec dari aut revocari memorie paululum possit. Proinde sublimitas tua, quoniam res honesta postulatur, largiri dignetur quod petimus, ut gesta ex more edantur. Legamus ut respondere possimus. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

40. *Alypius episcopus Ecclesie catholicae dixit.* Longitudo gestorum magis in numero et responsione utriusque partis episcoporum est, quam in aliqua commendatione negotii. Nihil ergo est unde causetur pars diversa, aut hodie cognitio differatur ; præcipue quia etiam ipsi professi sunt ad hodiernum diem differendum esse negotium. *Et alia manu.* Recognovi.

41. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ut iterum partibus evidenter appareat, venerabilium virorum deo professio recitetur. *Petilianus episcopus dixit.* Unde recitabitur ? *Et alia manu.* Ut supra. *Montanus episcopus dixit.* De scheda nobis recitetur. *Et alia manu.* Ut supra.

42. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ergo que codicibus tenentur inserta, cum tanti sacerdotes custodes apposti fuerint, in dubitationem aliquam existimant devocandi ?

43. *Petilianus episcopus dixit.* Notas non novimus ; neque ea natura rerum est, atque ipsarum, ut ita dixerim litterarum, ut quisquam notas legat alienas. In codicibus legere non possumus. Nisi edita fuerint gesta in paginis, non habeo quod tractem, non habeo quod legam. *Et alia manu.* Ut supra. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ut dictum est, iterum venerabilium virorum professio recitetur.

44. *Marcellus exceptor ex codice iterum notarius recitavit.* *Nobilitas tua dixit.* Quoniam diei pene omnem partem constat emensam, ideo reo utrum ex communi consensu differri negotium placeat intinetur, *Ab utrisque partibus dictum est.* Placet, quoniam jam iste dies videtur emensus. *Nobilitas tua dixit.* In quem diem hæc ipsa comperendinatio differatur, pars utraque designet. *Alypius episcopus Ecclesie catholicae dixit.* Sicut edicto nobilitas tua præscripsit, crastino intermisso propter descriptionem schedarum, perendie, si præcipis, observemus. *Adcoletus*

tus episcopus dixit. Etiam nos consentimus, ut perendie negotium peragatur. *Sublimitas tua dixit.* Sicut partibus placuit, perendino die negotium repetetur. *Et cum recitasset, Petilianus episcopus dixit.* Unde legit?

45. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Quid super hac parte legum sit auctoritate definitum, sanctitatem vestram arbitror non latere, cum contra proprios non liceat venire consensus. Unde, ne qua forte de exceptoribus officii fraude suspecti sint, ex tabulis notariorum ecclesiasticorum hæc eadem conditio relegatur.

46. *Emeritus episcopus dixit.* Ingredientibus nobis nobilitas tua interfari dignata est, si edictis propositis adhiberemus assensum, et utrum subscriptiones nostras accommodaremus propriis prosecutionibus. Cui rei satisfaciam, non adverto. Tenet me enim propositum nobilitatis tuæ, quo me subscriptionem indere gestis, et universa quæ publice acta sunt, publice proponi promisisti. Nunc autem cogor agere, et ante agnitionem gestorum in negotium præcipitari. Quæ ista sunt? Quid primum eligam nescio, quod votum tuorum iudiciorum teneam non agnosco. Si subscribendum est paginæ; edatur pagina ut subscribi possit. Si hujus rei est facienda jactura, edictum tuum omne vacillabit; quidquid proposuisti in publicam conscientiam destruetur. Dixisti enim ex subscriptione nostra et ex sublimitatis tuæ adnotatione cuncta quæ gesta sunt in notitiam publicam debere deferri. Prius est ergo ut ea quæ gesta sunt recitentur, et publicentur, et agnoscantur, ut ex iudicio tuæ sublimitatis ad cætera quæ sunt negotii veniatur. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

47. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Sicut interlocutus sum, ab ecclesiasticis notariis ea quæ ab exceptoribus officii recitata sunt, percurrantur.

48. *Petilianus episcopus dixit.* Tene modum tuum, vir nobilis; tene promissam sæpe justitiam. Nam cum a parte nostra nudiustertiana die fuisset objectum, quod dies legitimus causæ jam videretur fuisse transactus, et a causa cecidisse eos qui nos in iudicium vocaverunt, coacti sumus id velle, ut recedentes ab eadem conditione in tempus præsens consentire videremur. Nemo mihi sit hac in parte ingratus, vir nobilis. Nam si ego concessi tantumdem temporis, salvis his tamen, si illi adstipulationibus suis non fuerint refragati, cur mihi breve non conceditur tempus ut scribantur gesta, ut subscribatur a sublimitate tua, videamque ac perlegam cui rei subscribere debeam, percipiamque ac recipiam meos scilicet sensus, adversariorum quoque calliditatem subtilemque argutiam; ut scilicet plenissime instructus, intentionibus eorum valeam respondere? Humanum esse arbitror atque justum. Ne dederis, vir nobilis, huic rei atque huic justissimæ petitioni aliquid quod in sollicitudinem abeam. Siquidem te justissimum promiseris, et nos id credere sit necesse, si tamen

justa nobis nullatenus denegentur. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

49. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Hæc rectus et justus præterito iudicio debuerant postulari, in quo ex consensu utriusque partis in hunc diem dilata cognitio est. Unde ab ecclesiasticis notariis ad quam partem fuerit dilata cognitio **293** recitetur. *Petilianus episcopus dixit.* Ego circumventi sumus. *Et alia manu.* Ut supra. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Non est nostra causa factum, quod nobis volunt imputare fratres nostri e diverso sistentes. *Et cum diceret, (Et alia manu. Recognovi.) Petilianus episcopus dixit.* Injuriam nobis facis. *Et alia manu.* Ut supra.

50. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Edictum nobilitatis tuæ sic se habet, quartum mensis concludi ad diem kalendarum Junii. Ante autem nos venimus; et ipsi qui videntur nobis hinc facere invidiam, octavo kalendas Junias mandaverunt: cum utique, si ante diem venerant, ante ipsum diem mandare debuerint. Legatur etiam ipsius Primitivi professio, ad quem diem se pollicitus est occursurum, et solvatur ista questio, de qua nobis jam apud populum magna invidia concitata est. *Et alia manu.* Recognovi.

51. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Hæc superiore iudicio determinata jam constat, præsertim cum personæ ab utraque parte videantur esse firmatæ. Et tamen si cum causa cœperit retractari, putaverit hæc sanctitas tua relegenda, tunc rectius relegentur; quamvis superfluum sit, ut post confirmationem personarum hæc denuo retractentur. Unde, ut interfatus sum, ab ecclesiasticis notariis quod præceptum est recitetur.

52. *Emeritus episcopus dixit.* Scriptum sit tunc nos in diem consensisse cum isti suam retinuerint voluntatem. *Et alia manu.* Ut supra.

53. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Susceptæ tabulæ ab ecclesiasticis notariis recitentur. *Cumque intra Sabanum (id est lineum) volumen schedæ membranaceæ pro parte descriptum et codices tabularum pariter ob signati, judiciariis offerrentur ad spectibus, Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Custodes edicant utrum signa cognoverint.

D *Leo episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Agnosco sigillum meum. *Marinianus episcopus dixit:* Agnosco sigillum meum. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit:* Quoniam ab utraque parte impressionem signorum agnitam constat, ea quæ præcepi a notariis relegantur.

54. *Petilianus episcopus dixit:* Sic solent testamenta, non gesta reserari. *Et alia manu.* Ut supra.

55. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit:* Quod propter sollicitudinem partis utriusque factum est, et ex communi consensu non decet reprehendi. *Petilianus episcopus dixit:* Non reprehendo cautelam, sed peto [secundum] consuetudinem rerum ut gesta legitime exponantur, ut legi ac pertractari

possint. Que res urget? Quod festinatur? *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

56. *Augustinus episcopus Ecclesie catholicae dixit:* Hoc solum constet ipsos rem velle differre. Ut concedat sublimitas tua, petimus te. Humanum est, considerare volunt, discutere volunt, paratiores volunt venire, ne nolentes differre prolixiora gesta faciamus, et ipsa gestorum prolixitas majores nobis meras innotiat. *Et alia manu.* Recognovi.

57. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit:* Et ut in hunc diem cognitio differretur, utriusque partis constat fuisse consensum, quod vix hodie prodesse non posse. Interim, ut precepti, ab ecclesiasticis notariis ad quam partem fuerit dilata cognitio recitetur.

58. *Petilianus episcopus dixit:* Scriptum sit hoc non nostro voto fieri, sed tantum quod notarii occurrere non potuerunt, vel exceptores. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

59. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit:* Recita. *Januarius notarius Ecclesie Sifipensis parus Donati et codice recitavit.* Nobilitas tua dixit: Edicat officium quantum jam die videatur emensum. *Rufinianus scriba viri clarissimi curatoris dixit:* Exempte sunt hora undecim diei. Nobilitas tua dixit: Quotiam diei prae omnem partem constat emensam, idcirco utrum ex communi consensu differri negotium placeat intimetur. *Ab utraque parte dictum est.* Placeat, quoniam iste dies videatur emensus. Nobilitas tua dixit: In quem diem hinc ipsa conperendinatio differatur, pars utraque designet. *Aypius episcopus Ecclesie catholicae dixit:* Sicut edicto nobilitas tua prescripsit, crastino intermisso propter schedarum descriptionem perendie, si precepis, observamus. *Adeodatus episcopus dixit:* Etiam nos consentimus ut perendino die negotium peragatur. *Sublimitas tua dixit:* Sicut partibus placuit, perendino die negotium repetetur. *Et cum recitasset.*

60. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit:* Utrarumque partium professione monstratum est in hunc diem cognitionem fuisse dilatam, ita ut hodie negotium tractaretur.

61. *Petilianus episcopus dixit:* Si perfecterunt gesta exceptores, agatur. *Et alia manu.* Ut supra.

Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit: Licet apertissimis fuerit professionibus designatum in quem diem dilatum esset iudicium, tamen, ne quid ex parte que dilationem postulat negatum esse videatur, cognitio differretur, ita ut edicat in quem diem debeat iudicium protelari.

Petilianus episcopus dixit: Dicant exceptores quando edituri sunt gesta. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit:* Exceptores quando possunt in schedis gesta conscribi et edenda compleri, edicere non morentur. *Hilarus exceptor dixit:* Sicut consensus accessit utriusque partium, dum in scheda prosecutiones suas subscripserant, tunc demum diem edendorum gestorum possimus edicere.

Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit: Possunt hodie scheda vel ab officio compleri, vel ab utraque parte subscribi. *Hilarus exceptor dixit:* Hodie schedas complemus.

Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit: Quoniam suggestit officium hodie se schedas posse complere, edicat sanctitas vestra utrum hodie vel crastino die sit parata subscribere.

62. *Adeodatus episcopus dixit:* Cum nobis scheda dilata fuerit, subscribemus. *Et alia manu.* Adeodatus episcopus recognovi.

63. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit:* Edicat nunc officium post subscriptionem schedarum, etiam in editione gestorum quot dierum sufficere possit sine ulla excusatione dilatio.

64. *Hilarus exceptor dixit:* Si crastino die subscriperint vel hodie, possumus die noctuque invigilantes post tertium diem gesta edere, ita ut notarii eorum nobis de scheda subscripta detent. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit:* Quis iste dies sit ab officio designetur. *Rufinianus scriba viri clarissimi curatoris dixit:* Hodernus dies est in nonis Junias. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit:* Diem quero quo edi gesta promissum est. *Hilarus exceptor dixit:* Possumus gesta edere septimo iduum Juniarum die.

65. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit:* Licet jam de professionibus dubietas mihi magna nascatur, tamen demum utrum sexto iduum **294** Juniarum die, omnibus ambagibus amputatis, negotium sit principale tractandum, pars utraque designet.

66. *Augustinus episcopus Ecclesie catholicae dixit:* Nos et hodie volumus, et si fieri posset, vellemus. Tamen quia humanum fuit hoc concedere fratribus nostris quod nobis non injuste videntur postulasse, ad diem sextum iduum Juniarum, adjuvante Domino Deo nostro, adfuturos nos ad peragendum principale negotium Ecclesie pollicemur. *Et alia manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit:* Etiam pars alia quid voluntatis habeat dignetur edicere.

67. *Emeritus episcopus dixit:* De professionibus nostris nulla est ambiguitas. Quantum autem ad instructionem, quam fieri debere in iudicio flagitavimus, advertit nobilitas tua nos justa et legitima postulasse. Diem autem statutum, hoc est, sextum iduum Juniarum, si Deus jusserit, observabimus; ita tamen ut receptis gestis nobis largiatur aliquid aequissimus iudex, quo possit esse tractatus. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit:* Septimo iduum Juniarum die matutinis horis vobis gesta tradentur. Edicite utrum alia die, id est, sexto iduum Juniarum, adesse dignemini ut principale negotium peragatur. *Emeritus episcopus dixit:* Advenimus ad iudicium, si que statuit nobilitas tua, habuerint effectum. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

68. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius*

dixit: Memores periculi et professionis propriae exceptores constituto die, matutinis horis, id est, optimo iduum Juniarum, gesta edere festinabunt, ita ut notarii partis utriusque in dictando non desint. Sciat autem utraque pars officio se cavere debere de perceptione gestorum hora pariter designata. Sacerdotale vero est, ut amputatis ambagibus nulla morarum impedimenta nectantur.

69. *Alypius episcopus Ecclesiae catholicae dixit*: Secundum praeceptum nobilitatis tuae, cum gesta susceperimus, de subscriptione et de tempore consequenter cavebimus. *Et alia manu. Recognovi.*

70. *Emeritus episcopus dixit*: Cum oblata nobis fuerint gesta, satisfaciemus judicatis. *Et alia manu. Emeritus episcopus recognovi.*

71. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit*: Etiam istius diei gesta, ne qua possit esse de nunc causatio, eadem die edere vobis festinabit officium.

72. *Alypius episcopus Ecclesiae catholicae dixit*: Multa nudius tertiana die falsa jactata sunt. Ne huiusmodi illusionibus populus perturbetur, petimus ut ipsos petisse dilationem nobilitatis tuae edicto noscatur. *Et alia manu. Recognovi.*

73. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit*: Ea quae populus loquitur sanctitatem vestram permovere non condecet. Tamen, sicut edicto meo definitum est, gesta proponentur. *Et infra.*

Hilarus et Martialis exceptores edidimus, et haec similiter ut supra emendavimus.

Expliciunt Gesta secundae Cognitionis, ubi Donatistae dilationem poposcerunt.

INCIPIUNT GESTA TERTIAE COGNITIONIS.

1. *Post consulatum Varanis viri clarissimi sexto idus Junias Carthagini in Secretario Thermarum Gargilianarum, adstantibus Sebastiano, Maximiano et Petro, viris devotissimis, protectoribus domesticis, adstantibus etiam Vincentio et Taurillo viris devotissimis agentibus in rebus, Urso, Petronio et Liboso ducenariis illustrium potestatum, Bonifacio et Evasio apparitoribus illustrium atque eminentium potestatum, Fileto et Octaviano apparitoribus illustris comitivae sedis, Restituto et Exitioso adjutoribus cornicularii, Possidio, Quodvultdeo et Colonico adjutoribus commentariorum officii D. N. viri clarissimi et spectabilis proconsulis, Navigio adjutore numerorum, et Peregrino adjutore subadjuvarum officii D. N. viri clarissimi et spectabilis vicarii, Nampio scriba officii viri clarissimi legati almae Carthaginis, Rufiniano scriba viri clarissimi curatoris celsae Carthaginis; excipientibus etiam Hilario et Prætextato exceptoribus D. N. viri clarissimi et spectabilis proconsulis, Fabio exceptore D. N. viri clarissimi et spectabilis vicarii, Romulo exceptore V. C. legati almae Carthaginis, excipientibus quoque Januario et Vitale notariis Ecclesiae catholicae, Victore et Cresconio notariis Ecclesiae Donatistarum, Ursus ducenarius illustrium potestatum dixit*: Præterito iudicio Donatianae partis episcopi in hodiernam diem, ut ex-

A inde instructi in iudicio sublimitatis tuae responderent, causa sibi edendorum gestorum inducias postularunt. Nunc utraque partes pro loribus sunt, si praecipis, intromittentur.

2. *Flavius Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit*: Veniant. *Et ingressis episcopis catholicis Aurelio, Alypio, Augustino, Vincentio, Fortunato, Fortunatiano, et Possidio, cum Novato, Florentio, Maurentio, Bonifacio, Prisco, Sereniano et Scillacio coepiscopis suis, Deuterio, Leone, Asterio, et Restituto aequae coepiscopis et custodibus gestorum: Item e diverso ingressis episcopis Donatistarum, Primiano, Petiliano, Emerito, Montano, Gaudentio, Adeodato, cum Peregrino, Apto, Clarentio, et Habetdeo coepiscopis eorum.*

3. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit*: Certum est ob hoc dilatum fuisse negotium, ut hodierno die gestis editis principalis actio tractaretur. Quod utrum factum sit, edicat officium. *Martialis exceptor D. N. viri clarissimi et spectabilis proconsulis dixit*: Constat juxta praeceptum nobilitatis tuae gesta ante eum diem edita qua parvitas nostra fuerat professa. Quod, si jubet nobilitas tua, ad plenam fidem ex cautionibus partis utriusque monstrabimus.

4. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit*: Recitentur. *Martialis exceptor recitavit*. Post consulatum Varanis viri clarissimi octavo idus Junias, Fortunatianus episcopus catholicus civitatis Siccensium scripsi me gesta geminae cognitionis pariter suscepisse, habita primum die kalendarum Juniarum; item habita die tertia nonarum; et suscepi tradente Martiale exceptore sedis proconsularis, qui sit deputatus Flavio Marcellino viro clarissimo tribuno et notario die octava iduum Juniarum hora diei quinta in Ecclesia catholica restituta. Et quamvis exceptores septimo iduum Juniarum gesta promiserint **295** edituros, melius tamen eorum festinavit industria, ut nobis ante diem promissum acta cognitionum duarum pariter traderentur. Quibus perceptis, loco et tempore suprascripto instructos nos ad peragendum negotium die qui actis expressus est, pollicemur esse venturos. *Cumque recitasset, idem dixit*: Lego aliam, si praecipit nobilitas tua.

5. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Lege. Martialis exceptor recitavit*. Post consulatum Varanis viri clarissimi octavo idus Junias, Montanus episcopus civitatis Zamensium regionum. Scripsi vobis, Hilare et Prætextate exceptores, me accepisse a vobis gesta geminae cognitionis; in quibus una cum traditoribus et persecutoribus nostris confliximus, habita primum die kalendarum Juniarum, et alia habita die tertia nonarum earundem, quae vos exceptores suprascriptae sedis proconsularis, tradidistis nobis coram patribus et coepiscopis nostris die octava iduum Juniarum, hora diei tertia, in Ecclesia Theoprepia; quibus perceptis loco et tempore suprascripto, profitemur nos ad agendum negotium die actis expressa ordine integro esse venturos.

6. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Lecte cautiones gestis presentibus adhaerebunt. *Et adiecit.* Quoniam constat ante diem editionem factam esse gestorum, superest ut principale negotium proponatur.

7. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Principale negotium jamdiu est ut cupimus terminari. Prorinde, si vel sero conceditur, probent, quoniam ex parte adversa esse desiderant, totiens objecta Ecclesie sancte catholice toto orbe diffuse crimina et nunquam probata. *Et cum diceret, (Et alia manu. Recognovi.)*

8. *Adeodatus episcopus dixit.* Proponant. Sciamus quid agunt. *Et alia manu.* Adeodatus episcopus salva appellatione recognovi.

9. *Vincentius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Propositionem ex mandato non didicisti. *Et alia manu. Recognovi.*

10. *Possidius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Morarum tendiculas nullus interponat, si de causa nostrae defensione aliquam habemus fiduciam. *Et cum diceret, (Et alia manu. Recognovi.)*

11. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Si quid intenditur, proponatur.

12. *Ampius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Mandatum ipsorum legatur, et intentionem ipsorum inde agnoscat nobilitas tua. *Et alia manu. Recognovi.*

13. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Amotis omnibus moris, quoniam constat omnia quae ad principia negotii pertinebant superiore iudicio terminata, causa dicatur.

14. *Fortunatus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Duo in mandato suo objecisse monstratur pars adversa, traditionem et persecutionem. Si igitur causam Ecclesie volunt ut peragamus, jamjamque te iudicante finatur. Nefas est enim ut expectatione populus in errorem mittatur. Si agnoscenda est Ecclesia toto terrarum, sicut promissa est, orbe diffusa, testimonio scripturarum doceatur. Sin vero solitis praestigis solitusque ambagibus id intendit pars adversa ne ad veritatem veniamus, dicatur, ut hoc omnibus innotescat. *Et alia manu. Recognovi.*

15. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Quid his refertur?

Emeritus episcopus dixit. Numquam mentium in iudicio condemnatam esse patientiam. Quin imo semper et laudis est, ut secretum recinens lingua, objectis, si potest, dilucide respondeat. Ergo quoniam omnium actionum debent esse principia, totiusque negotii initia ex se sumere consueverunt, quid praeteritorum dierum actus involvimus, et quasi non fuerint peracta, iterum relinamus, cum praesentis diei propositio suam debeat sumere accipereque personam? Unde si propositio eorum et responsio nostra in iudicium mittitur, personarum primum est discutienda qualitas, quis in iudicium adduxit, quis convenire fecit, quis praecipue sacrum convenit, quis legatos misit, quis supplicavit, quis legem iuravit, quis iudicium postulavit: ut cum eorum intentionibus

A docti fuerimus, respondeat valeamus. *Et alia manu.* Emeritus episcopus salva appellatione recognovi.

16. *Fortunatus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Diffidentia est cause personas velle discutere, quas priore conflictu visus est confirmasse. Et ideo causam Ecclesie peragamus, quae, sicut promissa est, toto terrarum orbe diffunditur. *Et alia manu. Recognovi.*

17. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Sanctitas tua propositionem, quantum arbitrator, non diligenter advertit. Alia enim constat esse quaesita.

18. *Ampius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Ad id ergo quod quaesierunt, jube recitari partis utriusque mandata, et instruentur ad id quod desiderarunt. *Et alia manu. Recognovi.*

19. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Quaesitum est per quos haec sit postulata collatio, quive episcopus qui e diverso consistunt ad iudicium postularit. Unde ad haec sanctitas vestra respondere debet.

20. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Si ad rem iudicis pertinere praestantiae tuae est considerare. Catholicis episcopis vel legatis catholicorum episcoporum concessum esse habendam collationem, tenor rescripti imperialis ostendit. Venimus utrique, haec sumus; et Deus nos disputatores et collatores magis quam litigatores esse praecepit, et nihil aliud voluit Deum timens et Deo serviens clementissimus imperator. Adstitisse legitimas personas, et confirmata esse mandata primo die conflictus nostri iudicavit sublimitas tua. Non interponantur quae ad rem necessaria non sunt. Ecclesia est quamasserimus testimonio scripturarum divinarum, omnibus nota, in monte, sicut scriptum est, altissimo constituta, ad quam veniunt omnes gentes. Si est aliquid contra istam Ecclesiam quod dicatur, jam dicatur, et nulle more interponantur. Si nihil est quod dicatur, cedat veritati, qui suam criminationem affirmare et ostendere et probare hominibus non potest. Quamdiu ista tanta populi expectatio suspensa est? De anima sua omnes cogitant, et nos moratorias praescriptiones ad hoc interponimus, ut ad finem cognoscendae veritatis nunquam veniatur. *Et alia manu. Recognovi.*

21. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ut adverti possit in quem modum sit delegata cognitio, imperialis praecipio forma relegatur.

22. *Petilianus episcopus dixit.* Catholicos se sine praepudio nostro dixisse, his actus signatum est. Hujusce rei serva confectum. *Et alia manu.* Petilianus episcopus salva appellatione recognovi. *Ampius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Quod praeciperas recitetur. *Et alia manu. Recognovi.* *Petilianus episcopus dixit.* Apud nos est enim vera catholica, quae persecutionem patitur, non quae facit. *Et alia manu.* 296 *Petilianus episcopus recognovi, salvoque petitionis effectu.* *Possidius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Hoc

probare opus est, non jactare. *Et alia manu.* **A** recognovi.

25. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Hoc utrarumque partium conflictus inveniet. *Et adjevit.* Imperialis sanctio interim relegatur.

24. *Martialis exceptor recitavit.* Imperatores Casares, Flavii Honorius et Theodosius pii, felices, victores ac triumphatores, semper Augusti, Flavio Marcellino suo salutem. *Et cum recitaret.*

25. *Petilianus episcopus dixit.* Terreri me Imperator voluit, non occidi, non persecutionem pati, non pertrahi, non spoliari. *Et alia manu.* Petilianus episcopus salva appellatione nostra recognovi.

26. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit.* **B** Quod amplius est, nec territus es. *Et alia manu.* Recognovi.

27. *Petilianus episcopus dixit.* Laudasti constantiam bonæ fidei, et veræ catholicæ disciplinæ. *Et alia manu.* (Petilianus episcopus) salva appellatione recognovi.

28. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Nec territus es, ut dictum est, nec timuisti. *Et alia manu.* Recognovi.

29. *Martialis exceptor dixit.* Inter imperii nostri maximas curas, catholicæ legis reverentia aut prima semper aut sola est. Neque enim aliud aut belli laboribus agimus, aut pacis consiliis ordinamus, nisi ut verum Dei cultum orbis nostri plebs devota custodiat; ut etiam Donatistas vel terrore vel monitu olim **C** jam implere convenerat; qui Africam, hoc est regni nostri maximam partem, et sæcularibus officiis fideliter servientem, vano errore et dissensione superflua decolorant. Nos tamen eadem frequentius non piget explicare quæ omnium retro Principum devota in Deum definivit auctoritas, ne temporibus nostris, si quid forte in injuriam legis catholicæ fuerit generatum, justo judicio hoc nobis possit imputare posteritas. Nec sane latet conscientiam nostram sermo cœlestis oraculi, quem errori suo posse proficere scæva Donatistarum interpretatio profitetur: qui quamvis depravatos animos ad correctionem mitius invitaret, aboleri eum tamen ante jussimus, ne qua superstitionibus præstaretur occasio. Nunc quoque excludendam subreptionem simili auctoritate censemus; illudque merito profiteamur libenter nos ea quæ statuta fuerant submovere, ne in divinum cultum nobis se quisquam auctoribus æstimet posse peccare. Et quamvis una sit omnium et manifesta sententia, catholicæ legis plenam veritatem recto hominum cultu et cœlesti sententia comprobata, studio tamen pacis et gratiæ, venerabilium virorum Episcoporum legationem libenter admisimus, quæ congregari Donatistas episcopos ad cœtum celeberrimæ desiderat civitatis, ut lectis etiam sacerdotibus quos pars utraque delegerit, habitis disputationibus, superstitionem ratio manifesta confutet. Quam rem intra quatuor menses præcipimus explicari, ut conversos animos

populorum, etiam nostra clementia, sicut desiderat, celerius possit agnoscere. Quod si intra præstitum tempus studiose Donatistarum episcopi declinaverint convenire, tunc edicti evocationem volumus custodiri; ita ut vicenis diebus in evocatione contumacium tempera concludantur: quibus emensis atque transactis, si provocati adesse contempserint, cedat cum Ecclesie populus, qui doctores suos silentio cognoverit, superatos, et victum se aliquando gratoletur, sciatque si non præceptis nostris, vel catholicæ legis veris imperiis servendum. Cui quidem disputationi principe loco te judicem volumus residere (quidquid etiam ante in mandatis acceperis, plenissime meministi); omnemque vel in congregandis episcopis, vel evocandis si adesse contempserint, curam te volumus sustinere, ut et ea quæ ante mandata sunt, et quæ nunc statuta cognoscis, probata possis implere solertia; id ante omnia servaturus, ut ea quæ circa catholicam legem vel olim ordinavit antiquitas, vel parentum nostrorum auctoritas religiosa constituit, vel nostra serenitas roboravit, novella subreptione submota, integra et inviolata custodias. Ut sane adminicula competentia actibus tuis deesse non possint, viros spectabiles proconsulem atque vicarium serenitas nostra commonuit, ut si propriarum dignitatum statum cupiunt retinere, si apparitionem suam extrema declinare supplicia, tam ex propriis officiis quam ex omnium judicum apparitione abunde necessarios faciant deputari. Erit jam sollicitudinis tuæ, si quid ulla cognoveris arte differri, missis relationibus **C** indicare, ut negligentes puniat digna correptio. Omnia sane quæ vel in unum episcopis congregatis disputatio completa firmaverit, vel desistentibus forte statuerit circa contumaces lata sententia, te referre conveniet, ut quod ad confirmandam Catholicam fidem præceptio nostra profecerit, celerius possimus agnoscere. *Et divina manu.* Vale, Marcelline, charissime nobis. Datum pridie idus Octobris Ravennæ.

30. *Petilianus episcopus dixit.* Donatistas nos appellandos esse credunt, cum si nominum paternorum ratio vertitur, et ego eos dicere possum, imo palam aperteque designo Mensuristas et Cæcilianistas esse, eosdem traditores et persecutores nostros. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi sine præjudicio appellationis nostræ. **D**

31. *Vincentius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Et hoc recusas quod in præfectorum judicio pro voto complexus es? *Et alia manu.* Recognovi.

32. *Petilianus episcopus dixit.* Nec nunc abnuo esse mihi principem ac fuisse beatissimæ sanctæque memoriæ Donatum hujus civitatis episcopum, ejusque tanta merita floruisse, ut et illius temporis gloriam vetustas ipsa. *Et cum diceret;* (*Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi, salvo appellationis effectu.)

33. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Damnant nomen Donati, et deinceps non appellabimus illos Donatistas. *Et alia manu.* Recognovi.

34. *Petilianus episcopus dicit.* Damna nomen A Mensurii et Caeciliani, et non diceris (Mensurista neque) Caecilianista. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi sine praedjudicio appellationis nostrae.

35. *Alypius episcopus Ecclesiae catholicae dicit.* Feci enim mentionem Mensurii? *Et alia manu.* Recognovi.

36. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Haec omnia utrisque partibus salva erunt. *Et adjevit.* Evidenter apparuit episcopis postulantibus disputationem a venerando principe me disceptante fuisse mandatam, ut causa prima disceptatur erroris, quae jam in medium profertur.

37. *Emeritus episcopus dicit.* Lectum est rescriptum. Legantur et preces, ut causa possit audiri. *Et B alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

38. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Peritiam sanctitatis vestrae arbitror non latere, pragmaticis rescriptis preces inseri non solere; quas quidem ab episcopis qui collationem postulaverant, **297** sicut ejusdem sanctionis textus ostendit, processisse non constat. Unde tandem aliquando negotium proponitur.

39. *Emeritus episcopus dicit.* Si pragmatico rescripto preces inseri non solere praestantia tua interlocutione signatum est, eos quos legatos esse dixerunt, utrum ex omnium voluntate, utrum ex communi mandato perrexerint, doceant, ut si non in praesens, certe vel in legatis possit stare persua. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi, C sine praedjudicio appellationis nostrae.

40. *Augustinus episcopus Ecclesiae catholicae dixit.* Advertat nobilitas tua quanta aguntur ut nihil agatur. *Et alia manu.* Recognovi. *Montanus episcopus dixit.* Ordine integro causa peragenda est. *Et alia manu.* Montanus episcopus recognovi, salva provocazione.

41. *Augustinus episcopus Ecclesiae catholicae dicit.* Praesentes sunt, utriusque convenimus; locus iste episcopis pene refertus est, mandata recitata atque firmata sunt; non negatur a partibus nostris postulatam esse collationem, ut in ea collatione tandem aliquando vel probent vel probare non potuisse monstrantur, quae solent non nobis, non unicuique nostrum, sed universo orbi christiano objicere crimina; qui Christianus orbes non opinione humana, sed divinis testimoniis et promissis est, et impletur. Quid? Adhuc nescio qua tergiversatione moratoria ab eis interponuntur qui se episcopos Christi dici volunt? Expectatio, non dico hujus civitatis, sed universi pene generis humani suspensa est, aliquid de Ecclesia cupit audire; et nos adhuc forenses formulas discutimus, et miserrime litigamus. Jam advertat nobilitas tua quid agatur. Jam aliquando nos de hoc negotio amputatis omnibus moribus, adjuvante Deo, liberare dignare. *Et alia manu.* Recognovi.

42. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius*

dicit. Ad omnem confirmationem sufficere posse non ambigo universorum subscriptiones, superiore iudicio mandato insertas atque digestas. Unde quoniam omnium consensus expressus est, amotis superfluis aliquando negotium proponatur.

43. *Emeritus episcopus dicit.* Duo sunt in iudicium missa, a quibus deviare nullo modo potest: unum, quod secundum imperiale praecceptum; aliud, quod secundum mandati tenorem agere se iudicio demonstrarunt. Igitur si utraque connexa sunt, debet edoceri; si autem separata atque sejuncta sunt, unus necesse est faciant iactoram, qui utrumque nolunt ad probationem in iudicium mittere. Convenire enim debet cum rescripto mandatum, et ad formulam statuti imperialis mandatorum debet sensus astringi.

Quod si neutrum esse intelligitur praestantia tua, neque moratoris nos velle agere, neque nos a causa actione suspendere, sed constitutis primitus fundamentis ecclesiasticum negotium velle definire, quid est quod nobis de mora praescribitur, et tamquam cavillatoribus, et a cognitione reugientibus, quasi moras quasdam per nos innecti causantur; cum utique, si advertant, magis his qui proponunt incumbere aut necessarium esse dicimus, ut omnibus moris amputatis ad legitima instrumenta arcemque veniantur, ut ostendatur ex adversa parte quis petierit, quemadmodum petierit, vel quid petierit; ut cum de mandato vel de rescripto utraque concordantia complexus fuero, et ea quae in rescripto sunt confirmata, et ea quae ex ipsorum petitione suggesta sunt, possint iudicis approbari. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

44. *Augustinus episcopus Ecclesiae catholicae dixit.* Tuae sunt partes, vir nobilis. Si respondit ad ea quae diximus, opus est ut respondeamus. Si autem pervidet praestantia tua nihil eum respondisse ad id quod juste flagitamus, sed moris superfluis alias moras superfluas addidisse, judica ut videtur. *Et alia manu.* Recognovi.

45. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Certum cognitionis tenorem principali constat auctoritate definitum. Hoc enim relectae sanctionis series demonstravit ut, convocatis episcopis atque partibus debetis, superstitionem, ut ipsius legis verbis loquar, ratio manifesta confutet. Unde dignatur sanctitas vestra clarius demonstrare in qua sit parte superstitio constitota. **D**

46. *Petilianus episcopus dicit.* Advertat sublimitas tua magnam diffidentiam in eos habere, magnumque mendacium, si ea quae petimus prodere noluerint. Etenim ante de sua conscientia iudicat, qui petitionem suam timuerit publicare. Non igitur meram aliquam facimus; sed per ipsos moras fieri sublimitati tuae. *Et cum diceret, (Et alia manu.* Petilianus episcopus salvo appellationis nostrae merito recognovi.)

47. *Vincentius episcopus Ecclesiae catholicae dicit.* Non sufficit quod tibi respondet iudex? *Et alia manu.* Recognovi. *Petilianus episcopus dicit.* Aut legant quod petimus, aut neque. *Et alia manu.* Petilianus

episcopus recognovi, salva appellatione nostra. **A** *Fortunatianus episcopus Ecclesiae catholicae dixit.* Quid ad rem pertinet quod pars adversa est prosecuta, et non propter moras quasdam? *Et cum diceret, (Et alia manu. Recognovi.) Petilianus episcopus partis Donati [dixit.]* Judica. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi, salvo nostrae appellationis effectu.

48. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Evidentius sanctitas vestra quid postulet designare debet.

49. *Emeritus episcopus dixit.* Longo volumine praeterito iudicio quasi mandati tenorem pars adversa prodidit. Cui rei si vera adstipulatur assertio, id in iudicio publicare ac prodere debent, tantummodo se sequi hoc ipsum: jacturam autem facere imperialis rescripti, ad cuius promulgationem neque tenorem precum, neque mandatum legatorum monstrare voluerunt. Igitur quia nihil abs re est quod in iudicio postulamus, petimus ut primitus aut rescripti jacturam, aut mandati sui faciant cessionem, ut ad causam venire valeamus. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi sine praedjudicio appellationis [nostrae].

50. *Augustinus episcopus Ecclesiae catholicae dixit.* Legatur mandatum nostrum, et intelligent quam cuncta contineat. *Et alia manu. Recognovi. Petilianus episcopus partis Donati dixit.* Patere, praesta iudici patientiam quam nobis praestat. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi sine praedjudicio appellationis nostrae.

51. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Nihil aliud praecipue principali sanctione adverti esse constitutum, nisi ut convenientibus episcopis disputatione habita, causa primi inveniat erroris. Cui disputationi me iudicem voluit residere. Accepit autem sanctitas vestra prosecutionem partis e diverso sistentis; in qua evidenter ostensum est atque promissum, ut Ecclesia toto orbe diffusa divinis testimoniis demonstraretur, cum videatis ex mandati serie et ex praesenti professione id fuisse declaratum, ut legis exemplis atque documentis omnia comprobentur. Nec enim clementissimus princeps formam collationi dedisse monstratus **298** est, sed tantum collationem debere fieri iudicavit. Unde quoniam secundum desiderium vestrum divinis testimoniis se agere eorum professio declaravit, quid amplius desideretis ignoro.

52. *Petilianus episcopus dixit.* Apertissime intelligitur eos diffidentia vel sero pudore id agere, ne petitionem suam omnibus publicent, quoniam eos constat clementissimo imperatori mentitos. *Et alia manu.* Petilianus episcopus sine praedjudicio appellationis nostrae recognovi.

53. *Augustinus episcopus Ecclesiae catholicae dixit.* Collatio petita est a legatis nostris. Lex ipsa hoc continet, quae ad tuam nobilitatem data est. *Et alia manu. Recognovi.*

54. *Petilianus episcopus dixit.* Non differimus age-

re. *Et alia manu.* [Petilianus episcopus] salva appellatione nostra recognovi.

55. *Augustinus episcopus ecclesiae catholicae dixit.* Data est. Omnes fatemur nos petisse collationem, quoniam eam recusabatis; ut tandem sic saltem ad hunc locum vel ad hoc tempus, collationis et disputationis et demonstrandae veritatis gratia veniremus. Factum est. Venimus, et nihil vultis prodesse quod venimus. Confitemur nos collationem petisse. Nihil aliud imperator quam nos collationem petisse suis verbis expressit. Jam fiat ipsa collatio. Videamus quid dicatur contra Ecclesiam toto orbe diffusam, quam demonstramus divinis testimoniis et promissam esse, et nunc ita exhiberi, ut carcerum oculos feriat, sudorum aures irrumpat. Ad hanc demonstrandam nolunt pervenire fratres nostri, ut demonstraretur, quod latere non potest. Edicant crimina. Videamus quibus criminibus perit quod promissum est Abratae: *In semine tuo benedicentur omnes gentes.* Quae crimina istam promissionem jurantis Dei delere potuerunt audiamus, discamus, noverimus, sequamur. Si autem nihil est quod contra dici possit, aut pronuntia, aut tolle omnes moras, et aliquando negotium finiatur. *Et alia manu. Recognovi.*

56. *Emeritus episcopus dixit.* Magno argumento veritas occultatur; ut cum ad inquisitionem nostram modicum quid ex parte adversa prolatum sit, caetera sileantur. Dixit enim suos isse legatos, quorum neque nomina, neque ordinem, neque mandatum vult iudicio publicare. Igitur aut hujus rei jacturam faciat; quia non potest approbare; aut si valet hoc legibus edocere, vel qui legati fuerint, vel quando missi sint, vel quid pertulerint, legati mandatum in iudiciorum notitiam asserere debebunt. Videt praesentia tua, nihil nos abs re petere: quippe cum ipsorum sit causa, cur non ad interna negotii veniamus. Proposuerunt enim ex mandati sui tenore nescio quibus se allegationibus adversum nos stare debere. Has ipsas allegationes et nos possumus legatibus testimoniis superare. Prius est ergo ut initio actionis exposito, personam suam, sive susipientis, sive mandantis in iudicio approbare valeat: tunc demum ad negotii merita descendatur. *Et alia manu.* Emeritus episcopus salva appellatione recognovi.

57. *Vincentius episcopus Ecclesiae catholicae dixit.* Quid est aliud causam dimittere, et personas quaerere, nisi effugere velle? Quare venisti? *Et alia manu. Recognovi. Petilianus episcopus dixit.* A personis incipit omnis causa. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi, salvo nostrae appellationis effectu. *Vincentius episcopus Ecclesiae catholicae dixit.* Non tibi forum tuum designavit, quae omnia sunt, repeti non posse. *Et alia manu. Recognovi.*

58. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Collationem fuisse postulatam, et collationem fuisse concessam, caelestis sanctionis forma declaravit. Cur nunc legatorum personae in medium veniant, needum diligenter adverti.

59. *Augustinus episcopus Ecclesiae catholicae dixit.*

Si negamus nos petisse collationem, imperatoris testimonio convincemur. Habemus imperatorem testem, petisse nos confitemur. Velimus ut fiat quod et nos petivimus, et ille concessit, et adhuc nescio quæ dubitationes vel moræ interponuntur. *Et alia manu.* Recognovi.

60. *Emeritus episcopus dixit.* Ecce jam professus es partem. Dic quando petisti, dic per quos petisti. *Et alia manu.* Emeritus episcopus salva appellatione nostra recognovi.

61. *Fortunatianus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Ad demonstrandam veritatem, personarum non est necessaria inquisitio. *Et alia manu.* Recognovi.

62. *Montanus episcopus dixit.* Quoniam pars adversa ad clementissimum imperatorem confugit, oportet eandem et mandatum edere et legationem; ut cum hæc potuerimus advertere, in iudicio nobilitatis tue noverimus quid possimus respondere. *Et alia manu.* Montanus episcopus salva appellatione recognovi. *Vincentius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Satis longum est a causa, et præter hanc causam iam velle repetere quæ hujus iudicii tenor in statum inquisitionis suæ omnino non quisivit. *Et alia manu.* Recognovi. *Montanus episcopus dixit.* Tue actionis est quod flagito. *Et alia manu.* Montanus episcopus recognovi, salvo provocationis effectu.

Vincentius episcopus Ecclesie catholice dixit. Definitiva est iudicis qui præolet sententia, ad quod nos ad hodiernum diem distulit, satis pudoris esse debere, hoc si transimus quod de causa iudicamus nos ipsi. *Et cum diceret, (Et alia manu.* Recognovi.)

Montanus episcopus dixit. Tue actionis est quod flagito, tu fundamentum cause constituisti, tu ad imperatorem confugisti. Oportet ergo me et mandatum repetere et legationem, quibus usus sis verbis; ut cum hoc omnia in iudicio nobilitatis tue a nobis fuerint pertractata, tum demum quid utilitati nostræ conveniat, valeam respondere. *Et alia manu.* Montanus episcopus salvo provocationis effectu recognovi.

Vincentius episcopus Ecclesie catholice dixit. Professionem tuam tu superare non potes. Unde recessisti cognosce. Omissa repetere non potes. *Et alia manu.* Recognovi. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Quid flagitas quando petierim, cum videas quando venerim? Quid quaeris utrum petierim, cum universum catholicum præsens in hac urbe consilium mandatum dederit, mandato subscripserit, subscriptiones præsens te instante cognoverit? Nihil aliud quam moræ inquiruntur, quia contra Ecclesiam universam Dei testimonio commendatam, nihil est quod dicatur. *Et alia manu.* Recognovi.

63. *Montanus episcopus dixit.* Scriptum sit, partem adversam moratoria innectere, cum quædam nostris partibus flagitatur non prodant. Ac per hoc si volunt eandem moram de iudicio tolli, prodant quod flagitamus, prodant mandatum, prodant et legationem; tum deinde ad merita negotii venimus. *Et alia manu.* Montanus episcopus salvo provocationis effectu recognovi.

64. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Non hoc quaeri voluit clementissimus imperator. Causam dissidii et erroris jussit inquiri.

65. *Montanus episcopus dixit.* Sed clementissimus imperator rescripto suo eisdem publicavit, legationem inseruisse. Unde quia etiam ipse hanc facultatem nobis tribuere voluit pro clementia sua ut hoc in iudicio requiramus, oportet eisdem et mandatum proferre et legationem, ut sciamus quid idem in eodem textu fortasse fuerint ementiri; ut tum demum his omnibus pertractatis, noverimus personarum meritum; an valeant honoribus suis integro ordine respondisse. *Et alia manu.* Montanus episcopus salvo provocationis effectu recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Legationi eos consensisse universi concilii et subscriptionis tenor evidenter ostendit. Denique ad integram confirmationem, cum omnium subscribentium nomina legentur, sanctitas vestra dixit sibi hoc plene non posse sufficere, nisi etiam omnes advenissent, ut in presentiarum positi, utrum ipsi subscripserint atque mandassent, propriis professionibus indicarent. *Montanus episcopus dixit.* Personas eorum flagito qui mandatum dederunt ad clementissimum imperatorem, non eorum qui hodie ad hoc iudicium pervenerunt. Unde, vir sublimis, oportet istos quam refugiant actionem in iudicio nobilitatis tue prodere. Jam ergo prodant mandatum, prodant et legationem, ut cum his recensitis adverterimus qui istislem commendarint, valeamus eorum objectionibus respondere. *Et alia manu.* Montanus episcopus recognovi, salvo provocationis effectu.

66. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* eos quos legationem peregrisse dicis, si presentes esse vel in presentiarum mandato subscripsisse cognoscis, evidenter ostende. Sin vero absentes, necesse est ut veniant, quatenus omne possit negotium pertractari.

67. *Montanus episcopus dixit.* Ergo, vir sublimis, eorum presentia facienda est, qui ad clementissimum imperatorem per maria volaverunt. Ipsorum ergo et persona adsians doceat sibi aliquid ab istis esse mandatum; ut de ipso mandato intelligam quid in sua causa voluerint innectere, quid deinde forsitan in eadem legatione contra nos ementiri. Est enim studium semper adversariorum, incerta de adversariis auribus sacratissimis innectere. Ergo unde probabo episcopalem quam sibi jactant esse, personam sub verecunda et textu aliquid imperatori suggerere potuisse, nisi eandem legationem vel mandatum sibi creditum potuero perlegere et de eodem iudicare? *Et alia manu.* Montanus episcopus salvo appellationis effectu recognovi.

68. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit.* Eadem superfluo repeti etiam nobilitas tua nobiscum considerat. Sufficit persona assertorum presentis mandati auctoritate firmata. Jam nunc remotis superfluis ad negotium venimus; cuius firmitatem nullam poterit habere dubitationem, quando persona

nostra, quibus universale concilium mandavit, disputationem ab imperatore præceptam ita firmavit, ut ne ipsi quidem dubitare possint, in quorum aspectibus processerunt omnes qui mandaverunt. *Et alia manu. Recognovi. Possidius episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Petisse nos collationem quis negare potuit aut potest? *Et alia manu. Recognovi.*

69. *Emeritus episcopus dixit.* Quid petisti? Quem misisti? Dic nomen, quæ mandasti? *Et alia manu.* Emeritus episcopus salvo appellationis effectum recognovi. *Possidius episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* De causa loquere, mandatum audisti. Recitetur identidem, et responde, si habes quod dicas. Superfluis innumeraris. *Et alia manu. Recognovi. Petilianus episcopus dixit.* Quem misisti, quid mandasti, quid egisti advertere debeo. Non enim clanculo tibi licet suggerere, quod postea non debeat publicari. *Et alia manu.* Petilianus episcopus sine præiudicio appellationis nostræ recognovi.

70. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Qua ratione legatorum nomina postulentur ignoro, cum collationem tantum postulatum esse et collationem fuisse concessam, sicut superius interfectus sum, principalis sanctio diligenter ostenderit. Unde sanctitas vestra jam ad negotii interna venire dignetur, quatenus veritas elucescat.

71. *Montanus episcopus dixit.* Sed clementissimus imperator me magis instruere voluit quid de adversariis nostris requiramus, dum utique eorum legationem publicat. *Et alia manu.* Montanus episcopus recognovi salvo provocationis effectum.

72. *Fortunatianus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Separationis et dissensionis tuæ ab Ecclesia universali, quæ toto orbe diffunditur, causas expone. *Et alia manu. Recognovi.*

73. *Montanus episcopus dixit.* Legatur ad locum, si legationem eorum non publicavit clementissimus imperator. De hac re, de hac causa me voluit disputare, eorum legationem in iudicio voluit publicari. Ab statutis clementissimi imperatoris non est deviandum, faciendum est satis in hoc loco clementissimo imperatori: siquidem de eorum legatione in iudicio publicata nos voluit pertractare. *Et alia manu.* Montanus episcopus, manente appellationis nostræ effectum, recognovi.

74. *Fortunatianus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Hoc clementissimus non censuit imperator; sed id partibus dignatus est statuere, ut ab utrisque partibus electis episcopis, veteranosum errorem tandem aliquando propter salutem populorum et animarum in medium prolata veritas monstret. *Et alia manu. Recognovi. Petilianus episcopus dixit.* Lege utrum hoc petiveris. *Et alia manu.* Petilianus episcopus salva appellatione nostra, recognovi. *Fortunatianus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Cæterum superfluis innumeramini, Catholicam monstramus Ecclesiam de Lege, de Prophetis, de Evangeliiis, de Psalmis, de omnibus divinis testimoniis. Contra hoc a vobis profertur mandatum. Publica. Tecum ad Ecclesiam

demonstrandum Evangelium proferamus. *Et alia manu. Recognovi.*

75. *Petilianus episcopus dixit.* Ecclesiam catholicam penes me esse, et pura observatio nostra facit, et vita vestra atque flagitia vestra. Omnis Ecclesia Dei pura, sancta, sine macula et ruga esse debet. Quare igitur, ut ad huius deputationem rei possimus descendere, et congruo tempore testimoniis Domantibus, ut prius est, quod de te flagito, si non diffilis, maxime cum id agat causæ iustissimus cogitor, ut quidquid agendum sit populo publice. Mentitum te igitur clementissimo imperatori sat constat, cum dubitas proferre quid dixeris, quid egeris, quid mandaveris, quid susceperit ille legatus, quod mandatum acceperit, quid peregerit. Noverit hæc conscientia populi, sciat universa provincia, hoc acta ista quæ controversa plene contineant, sciant vos apertissime de mendacio vestro diffidere, morasque innectere actioni, ne ad veritatem aliquando vestris præstigiis nebulisque obstantibus veniatur. *Et alia manu.* Petilianus episcopus salva appellatione nostra recognovi. *Vincentius episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Quod nescis an petiverim, quomodo reprehendis? *Et alia manu. Recognovi. Petilianus episcopus dixit.* Petisse se confessus est. *Et alia manu.* Petilianus episcopus, salva appellatione nostra, recognovi.

76. *Fortunatianus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Ecclesiam **300** Catholicam apud se esse testatus est. Hanc volumus residente nobilitate tua testimoniis edoceri. Publicet quod promittit, ut aut in ejus apertam veritatem noster consensus accedat, aut patiatur monstrari luce clarius veritatem, et tandem aliquando ab errore desciscens cedat veritati congrue pro salute, qui cogitat in errore vincere contra salutem. *Et alia manu. Recognovi. Petilianus episcopus dixit.* Ut possimus facere hæc, prius fac quod de te flagitamus. *Et alia manu.* Petilianus episcopus sine præiudicio appellationis nostræ recognovi. *Fortunatianus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Si ordo gestorum flagitat, publicamus. *Et alia manu. Recognovi.*

77. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Cum legationis formam demonstrarit augusta præceptio, cur legatorum nomina postulentur ignoro. An invictissimum principem aliquid contra rationem dixisse vestra sanctitas putat? Cum ad causam peragendam personæ videantur expressæ atque firmatæ, cur nunc legationis mentio fiat, necdum potui diligenter advertere, vel cur legatorum nomina postulentur ignoro. Unde tandem aliquando amotis superfluis, negotium proponatur.

78. *Emeritus episcopus dixit.* Mandatum quod recenti negotio recitatum est, actis videtur insertum. Quid autem per legatos suos mandaverint insinuare noluerunt. *Et alia manu.* Emeritus episcopus salvo effectum appellationis nostræ recognovi.

79. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Collationem postulatum evidentem recitata

et principalis sanctio declaravit, hancque fuisse concessam constat. Et quoniam in unum societas vestra de delectis ab utraque parte qui negotium possent actitate convenit, quæso vos ut tandem proponere negotium, et peragere atque explere dignemini. *Emeritus episcopus dicit.* Hoc ipsum dicat quod præstantia tua sua interlocutione signavit. *Et alia manu.* Emeritus episcopus salva appellatione nostra recognovi.

80. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dicit.* Hoc olim clamamus ut fiat. Collatio postulata est, collatio concessa est, causa collationis utraque venimus. Jam tandem fiat, quod et petiti latemur et concessum esse ipsa concessio declaravit. *Et alia manu.* Recognovi. *Emeritus episcopus dicit.* Postulatam esse dixit. Per quem petiit? *Et alia manu.* Emeritus episcopus salva appellatione nostra recognovi. *Pissidius episcopus Ecclesiæ catholicæ dicit.* Flammam superfluis imponere nolunt. *Et alia manu.* Recognovi. *Montanus episcopus dicit.* Tu ad actionem moras intartas. *Et alia manu.* Montanus episcopus recognovi, salvo provocationis effectu.

81. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Legatorum persone ibi fuerant exigende, ubi peracta legatio est. Cum autem de nominibus legatorum clementissimus scire voluerit imperator, cur hæc desideretur ignoto. *Emeritus episcopus dicit.* Ipsi non taceant, si tacuit imperator. *Et alia manu.* Emeritus episcopus, salva appellatione nostra, recognovi.

82. *Fortunianus episcopus Ecclesiæ catholicæ dicit.* Causam dicunt, ut jam diximus, separationis et divisionis ab Ecclesia toto terrarum orbe promissa, lege firmata, testimoniis prophetarum luce clarius demonstrata, Evangelio usque hodie magna firmitate perducta; et discedant moratorie tergiversationes, et separationis crimen vel sero cognoscant. *Et alia manu.* Recognovi.

83. *Montanus episcopus dicit.* Cum edideris ea que postulamus, assertionibus nostris non deerimus. *Et alia manu.* Montanus episcopus prosecutiones meas salvo appellationis effectu recognovi.

84. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Legationem a Catholicis susceptam imperialis sanctionis tenor ostendit, in qua collationem constat fuisse postulatam, cui me iudicem idem clementissimus princeps voluit residere. Unde quoniam de personis legatorum nihil inquirere præceptus sum, nec excedere me posse præcepti formam vestra sanctitas mecum mecum recognoscit, dignam tandem aliquando negotium proponere, ut et ipsi veritati et principali jussioni satisfactum esse in omnibus videatur.

85. *Emeritus episcopus dicit.* Quid secreto agatur intelligis, vir spectabilis, dum rem in medio positam et pene ipsa luce clariorem volunt in nubibus obligare. Collationem imperiale præceptum inter partes fieri,

A pro sua censuit voluntate. Nos quoque secundum eorum petitionem, ut dicunt, quam nunc in iudicio negant, quam approbare nolunt. *Et [cum diceret, (Et) alia manu.* Emeritus episcopus, salva appellatione nostra, recognovi]. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dicit.* Non negamus. *Et alia manu.* Recognovi. *Emeritus episcopus dicit.* Quam publicare detrectant, provincens nostris acciti, conflictum quem se proponere pollicentur, refugere nos non debere omnino profiteamur. Igitur quoniam nihil de re, nihil de causa, nihil de persona actum est, cum primitus illud debeat ventilari utrum petierint, per quos petierint, vel quid petierint, quare id sileant, quare non pubescent, advertit sublimitas tua. Si concordant petitiones, debent in iudicio ventilari. Si neutrum volunt, unius debent facere cessionem. Si ad prioris mandati volunt nos tenere consensum, non negamus secundum imperiale præceptum adesse nos conflictationem debere. Si autem secundum præsens mandatum volunt agere, debent cognitionem ejusdem quoque rei, profiteantur adstipulationem. Si dubitant proponere, ut nos eorundem propositionibus respondere valeamus, videat præstantia tua non e nostris partibus nasci quominus negotium ventiletur. Quippe cum hæc agoga (1) et hæc quodammodo janua ad negotii merita descendendum sit, intelligit præstantia tua vel negare saltem eos, vel reticere, vel contemnere respondere propositionibus nostris; ut cum hæc adverteris, iudicare digneris. *Et alia manu.* Emeritus episcopus, salvo effectu appellationis nostræ, recognovi.

86. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Quid petierint, vel quid pertulerint, inquirere me debere non jussit clementissimus imperator. Quare autem petita collatio sit, apertissime demonstratum est, id est, ut superstitionem ratio manifesta confutet. Hoc hodie fieri posse non dubium est; siquidem delectas ab utraque parte personas convenisse cognosco. Unde jam, sicut sapius interfatus sum, negotium proponatur.

87. *Emeritus episcopus dicit.* Petierunt, aut non petierunt. Dicant per quos vel quid petierunt. *Et alia manu.* Emeritus episcopus, salva appellatione nostra, recognovi.

D 88. *Alypius episcopus Ecclesiæ catholicæ dicit.* Sufficit jam rescripti recitatio. Agnoverunt quid voluerit **301** inter nos discuti clementissimus imperator. Removeantur superflua, ad causam veniamus. Considerandum est enim quid agat pars diversa; videlicet, quemadmodum priore iudicio longitudine præteritorum gestorum præterit dilationem, ita etiam hodie desiderat superfluis codices onerare, ut nem causentur de mora describendorum vel edendorum gestorum. *Et alia manu.* Recognovi. *Montanus episcopus dicit.* Tu moras innectis, cum non profers quod nos a te flagitamus. *Et alia manu.* Montanus

(1) *Agoga.* Plinius lib. xxxiii, c. 4, de modis auri quarrendi agens, *Agogas* vocari ait fossas que in plago cavantur, in quas aurum profluat. BALUZIO.

episcopus prosecutionem meam recognovi, salvo A
provocationis effectu.

89. *Petilianus episcopus dixit.* Proxime præterita cognitione atque controversia, quamvis ante causæ principium ventilatum, non nostro vitio neque nostra petitione dilationem provenisse manifestum est, sed humanitate judiciorum tuorum, quam non poteras denegare: quippe cum exceptores onerati longitudine controversiæ ac prolixitate, id etiam professione sua responderint. Unde quoniam ista peracta sunt, sed fecit inde hodie mentionem, ideo hæc volui replicare. At nunc eosdem nunc moras innectere, eosdem in præsentia actione obtendere nebulas, ne ad eorum mendacia veniamus, ipsa eorum taciturnitas monstrat. Loquuntur enim, cum tacent, se vereri id proferre quod clementissimo imperatori mentiti sunt. Si igitur freti sunt bonæ petitionis voluntate atque ordine, quid eam dubitant ventilare? Et quoniam potestas tua meminisse dignatur id priore controversia agitatum, ut aut jure publico agerent, aut legis dominicæ auctoritate descenderent disputare, idque suo mihi promissere consensu, nobilitas autem tua id sibi exceperit, a legibus tolli se minime oportere, tuarum partium est, vir nobilis, id tenere quod legum est; illorum autem est promissa necessitas, ut lege divina debeant experiri. Si igitur apud te legibus publicis agitur, quoniam tu hisdem præsidere te professus es, exige quod leges habent. Si autem disputatio legalis in medium mittitur, interrogo te hic qui desideras disputare, quid petieris, quid egeris, quid contra me dixeris: quem si invenero vera dixisse, necesse habeo ejus legis disputationem committere. Si autem cognovero a perfidia atque mendacio te cœpisse, necesse est ut tuam personam longe prorsus evitem. Quid enim mihi prodest docere mendacem? Quid mihi prodest refragatori ac refragaturo reddere rationem? *Et alia manu.* Petilianus episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi.

90. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Collationem a Catholicis tantum postulatam fuisse relecta imperialis sanctio declaravit.

91. *Petilianus episcopus dixit.* Catholicos nos esse acta contineant. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

92. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Necesse est me eos [eo] nomine appellare, D
quo eos appellari voluit clementissimus imperator.

95. *Petilianus episcopus dixit.* Ante causam inane nomen est illis. Etiam de ipso nomine erit disputatio nobis atque contentio. Tum demum obtinebit hoc nomen qui fuerit inventus esse Christianus. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

94. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Certum est post habitum conflictum eos Catholicos nuncupandos, apud quos veritas fuerit deprehensa. Ego autem etiam in hac parte formam necesse habeo sequi præceptionis augustæ, in qua Catholicos eos appellare dignata est.

95. *Petilianus episcopus dixit.* Sine præjudicio nos-

tro hoc interfari dignata fuerit præstantia tua. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi, salvo nostræ appellationis effectu.

96. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Sanctitas vestra, si eos falso hoc nomine asserit nuncupatos, negotium proponere tandem aliquando dignetur; quatenus de præsumpto nomine, si potuerit comprobari, pars e diverso consistens in omnibus confutetur.

97. *Emeritus episcopus dixit.* Magnis actum est voluminibus, et respondere noluerunt, tenentes apud se quodam præjudicio voluntatem, ne satisfacerent judicatis. *Et cum diceret.* (*Et alia manu.* Emeritus episcopus, salva appellatione recognovi.) *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Quibus judicatis? *B Et alia manu.* Recognovi. *Emeritus episcopus dixit.* Vel illud reverentiæ ac patientiæ judiciorum præstare dignentur [ut respondeant] utrum petitoris loco adsistant, utrum ipsi proponant, utrum ipsi nos in iudicium vocent; ut cum ex eorundem responsione vel hoc cognitum fuerit, ad eorum propositiones respondere valeamus. *Et alia manu.* Emeritus episcopus, salva appellatione, recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Respondeatur objectis.

98. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Ecclesia, quod audire non vultis, et necesse est audiat, quoniam tot testimoniis et divinis eloquiis proclamatur toto terrarum orbe diffusa, cujus communionem videmur tenere, falsis criminationibus a vobis appetita est. Unde existit vestra separatio, quam dolemus. Istæ criminationes quibus insectari soletis Ecclesiam toto, sicut promissa est, orbe diffusam, hodie audire volumus utrum veræ sint. Si enim veræ sunt istæ criminationes quas Ecclesiæ memoratæ objicere consuestis, si eam pollutam, maculatam, everSAM, destructam, et extinctam nescio quibus nostris criminibus demonstrare potueritis, supererit ut quæramus utrum apud vos remanserit, quam ubique perisse clamatis. Si autem illa perire non potuit, superest ut eam vos agnoscatis, et litem tandem aliquando finiat. *Et alia manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Accepistis prosecutionem partis adversæ, cui respondere dignamini.

99. *Emeritus episcopus dixit.* Puto importunum esse alienam causam velle defendere, et id in medium negotium mittere, quod præter ruborem non potest unusquisque sine mandato in iudicio ventilare. Possem enim nunc asserere et clamare adversus istos universum orbem reluctari, reniti. Non vobis mandavi, ab hujus cognitionis eventu longe mea posita est conscientia. Ego agnosco victorem. Quicumque justis legitimisque ex causis Christianus fuerit approbatus, ille meus est catholicus, illi hoc nomen imponitur, ille debet sibi hanc regulam vindicare; quamvis ipsa Catholica, quæ nunc pro præscriptione partis adversæ quasi in fronte quadam rite adversum nos temperari cognoscitur, medium esse debet: et in

judicio ita constitui, ut hoc nomen victor accipiat. A In elegit prestantia tua nihil nobis de peregrinis, nihil nobis de longe positus præjudicare posse, cum inter Afros hoc negotium ventiletur; sed magis hoc expectari, ut quicumque ex veridica cognitione fuerit superatus, ab orbe videatur esse rejectus. Intelligent e diverso venientes propositionibus nostris se respondere debere, ut adstantes aut non adstantes, quid persone gerant dicere non morentur, ut eorum intentionibus respondere valeamus. *Et alia manu.* Emeritus episcopus, salvo **302** effectu appellationis nostræ, recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Quod refertur? *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dicit.* Personas primo die iudicii esse firmatas et sequenti etiam die interlocutionis tue. *Et cum diceret (Et alia manu. Recognovi.) B* *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Aliud quesitum est.

100. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dicit.* Interlocutionis tue forma declaravit. Sed qua dicit cum peregrinis Christianis non se habere aliquam rationem, sed hoc totum quod agitur, inter Afros agi, Afrorum Christianorum Catholicorum hæc vox est. Nos universo orbi Christiano communiōe coheremus. Hanc Ecclesiam elegimus retinendam, quam in eis scripturis invenimus. *(Et cum diceret.) Et alia manu. Recognovi.* Emeritus episcopus dicit. Sic semper eligere et mutare consuesti. *Et alia manu.* Emeritus episcopus, salva appellatione, recognovi.

101. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dicit.* Nos eam Ecclesiam retinemus, quam in illis scripturis invenimus, in quibus etiam cognovimus Christum. *C* Scripturæ quippe nostræ, quarum auctoritati utrique subiamur, Christum et Ecclesiam tamquam sanctum commendant conjugium, Christum sponsum, illam sponsam. Ubi illum cognoscimus, ibi et illam invenire debemus. Si itaque nunc exorti essemus, et cogitarem in Africa cui communioni Christianorum sociari deberemus, procul dubio eam tenere deberemus, quam in Scripturis inveniremus, et criminatrices opiniones hominum repudiare, ad sola eloquia divina, que mentiri nesciunt, nos tenere. Hoc fecerunt Christiani Afri, et appellantur et merito sunt catholici, ipsa sua communiōe nomen testantes. Catholici enim *secundum totum* dicitur. Qui autem a toto separatus est, partemque defendit ab universo *D* præcisum, non sibi usurpet hoc nomen, sed nobiscum teneat veritatem. *Et alia manu. Recognovi.*

102. *Gaudentius episcopus dicit.* Catholicum nomen putant ad provincias vel ad gentes referendam, cum hoc sit catholicum nomen quod sacramentis plenum est, quod perfectum, quod immaculatum, non ad gentes. Nam doceat sibi omnes gentes communicare, et plenus est catholicus. Sed prius est tamen ut doceant quid petierint, quid meruerint. *Et alia manu.* Gaudentius episcopus, salva appellatione nostræ, recognovi. *Petilianus episcopus dicit.* Utrum debeant edere quæ poposcimus necne statuere dignare, ut scilicet. *Et cum diceret, (Et alia manu. Petilianus*

episcopus sine appellationis nostræ præiudicio recognovi.) *Aliphanus episcopus Ecclesie catholice dicit.* Aut interloquere, aut iube nos satisfacere postulatis. *Et alia manu. Recognovi.*

103. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Ad transacta recurratur. *Et obicit.* Catholici nominis doceatur assertio, et illud quod pars e diverso sistens credidit proseguendum, utrum in omnibus gentibus eadem catholica esse ostendi possit *Ecclesie.*

104. *Emeritus episcopus dicit.* Si proponit, doceat. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi. *Petilianus episcopus dicit.* Dignare pronuntiare de supra comprehensis. *Et alia manu.* Petilianus episcopus, salva appellatione nostræ, recognovi. *Emeritus episcopus dicit.* Si proponit, doceat. Nam si proponere noluerit, quemadmodum docebit? *Et alia manu.* Emeritus episcopus, salvo effectu appellationis interpositæ, recognovi.

105. *Petilianus episcopus dicit.* Pronuntia de singulis. *Et alia manu.* Petilianus episcopus sine præiudicio appellationis nostræ recognovi. *Possidius episcopus Ecclesie catholice dicit.* Quod postulaverunt doce me. *Et alia manu. Recognovi.* *Petilianus episcopus dicit.* Hoc nobis debet tua persona. *Et alia manu.* Petilianus episcopus sine præiudicio appellationis nostræ recognovi.

106. *Emeritus episcopus dicit.* Petimus ut nulla sit mora, ut aut proponentis aut respondentis possit esse persona. Igitur quoniam approbandum est, et de causa jam in iudicio venturandum, edicant utrum petunt aut respondent; ut cum eorum intentionem in iudicio videro, valeam respondere. *Et alia manu.* Emeritus episcopus salva appellatione nostræ recognovi.

107. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Iusta poscuntur, sanctitas vestra dignetur edicere utrum petitoris loco in iudicio adstare videatur.

108. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dicit.* Tuae sublimitatis est iudicare, nos ad eorum criminationes refellendas ingressi sumus. Solent Ecclesiam quam tenemus crimine traditionis arguere. *Et alia manu. Recognovi.*

109. *Emeritus episcopus dicit.* Quis me in iudicium vocavit? Ad cuius suggestionem conflictum voluit fieri imperator? *Et alia manu.* Emeritus episcopus, salvo effectu appellationis, recognovi.

110. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dicit.* Solent Ecclesie quam tenemus crimina traditionis obijcere, et nescio quorum peccatis eam contendere esse destructam et extinctam. *Et alia manu. Recognovi.* *Emeritus episcopus dicit.* Non hoc a te petii. Fac satis iudicatis. *Et alia manu.* Emeritus episcopus salvo effectu appellationis recognovi. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dicit.* Atque his criminationibus fallere corda suspicium, de quorum salute satagimus. His nos permoti, convenimus eos ut nobiscum conferrent, et quod intendunt utrum probare

poscent in Ecclesiam cui intendunt ostenderent. Quam conventionem nostram quoniam recusaverant, cum nuper in comitatum venissent quidam illorum, apud acta etiam prefectoria dixerunt audiri se velle et discuti velle, amplectentes nos, aliquando eorum de collatione consensum petendum ab imperatore credidimus, ut collatio ad hoc fieret ut ea crimina quæ solent dicere in universam Ecclesiam aut probarent, ut veritas appareret, aut non probarent, ut nihilominus veritas appareret. Hæc crimina si volunt aut possunt ostendere proferantur et demonstrantur. Si autem non possunt aut nolunt, jam tuæ sublimitatis est de re tota, sicut ratio ipsa indicat, judicare. *Et alia manu. Recognovi.*

111. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Accepistis prosecutionem partis adversæ. Si B quid objicitis, jam jamque proponite.

112. *Petilianus episcopus dixit.* Pronuntiet prius nobilitas tua utrum recte petamus quæ petimus, necne; tum demum eis ad singula respondebimus. *Et alia manu.* Petilianus episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi.

113. *Marcellinus V. C. tribunus et notarius dixit.* Recte vos petere prosecutionis vestræ textus ostendit, et recte respondisse partem e diverso sistentem eorum similiter prosecutionibus declaratum est. Adsertum est enim quod criminibus nescio quibus Ecclesiam quam tenent, a vobis hodieque adserant infestari; quæ, si qua sunt, debetis edicere. Si vero non sunt, est necesse ut ad hæc respondere dignemini.

303114. *Emeritus episcopus dixit.* Sic agitur causa, hæc iudicii forma est, sic veritas inquiritur ut de persona taceatur. Dicit me nescio quo auctore crimina in Ecclesiam ventilare, et quasi per famam quamdam honorem suum meritumque destruere. Quidquid velit, quo nomine velit, quo potest argumento huic ipsi causæ nomen imponat necesse est, ut quia iterum provocat, petitor adsistat. Utrum ego dixerim necne, utrum vere dixerim, ane confinxerim, cum ipsius propositione cognovero; cum ea quæ mihi objicit vera esse, et ex me prolata constiterit, tunc demum necesse est eorundem me intentionibus respondere. Videt ergo præstantia tua sine provocante respondentis superfluum esse personam, nec posse quemquam dici respondentem nisi primo fuerit provocator. Ergo si provocatoris loco, hoc est, quod dicitur petitoris, adsistit, instituat actionem, cui respondere debeam. Sæpissime enim dicunt nos superfluis moratoriis uti, ne ad negotium veniatur. Ergo cum iste cardo sit causæ, ut is qui alterum in iudicium vocat, instituere actionem debeat, et provocare ad responsionem, advertat præstantia tua eos prosequi debere, utrum nobis vel quam instituam actionem, ut respondere possimus. *Et alia manu.* Emeritus episcopus, salvo effectu appellationis nostræ recognovi.

115. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et nota-*

rius dixit. Edicat pars catholica utrum e diverso sistentibus aliquid objiciendum eredit.

116. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Nos collationem poposcimus ubi objecta diluamus, non ubi objiciamus diluenda; quandoquidem cum illi objecta probare non potuerint, quid sint, quid remaneant, nobis non dicentibus manifestum erit omnibus, et a tua sublimitate judicabitur. Nunc ingressi sumus diluere criminationes eorum, quas solent Ecclesiæ quam tenemus objicere: mandatum quoque ipsorum hoc continet. *Adversus traditores et persecutores nostros.* Quondam autem Primianus, si dignatur, frater noster conventus pro ipsa collatione respondit. *Indignum est ut in unum conveniant filii martyrum et progenies traditorum.* Hæc crimina diluenda suscepimus, ut hæc crimina diluantur istam collationem poposcimus. Concessa est. Aut probentur, aut purgentur. *Et alia manu. Recognovi.*

117. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Mandati series traditorum partem e diverso sistentem esse profitetur. Collationem vero, si tamen prosecutio catholicæ partis veritate subnixæ est, ab utrisque partibus constat esse postulatam. Unde nunc id quod mandato videtur expressum, sanctitas vestra probationibus fulcire dignetur. Accepistis enim ex eorum prosecutionibus magis a vobis aliqua objici, et ea objecta se velle diluere.

118. *Petilianus episcopus dixit.* Pronuntiare dignare de persona. Tunc itur in causam. *Et alia manu.* Petilianus episcopus sine præjudicio appellationis nostræ recognovi. C

119. *Alypius episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Jam non est nostrarum partium de hoc aliquid superfluo respondere. *Et alia manu. Recognovi.* *Possidius episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Interlocutiones superiores sublimitatis tuæ recitentur, et agnoscant quid postulant. *Et alia manu. Recognovi.*

120. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Si collationem ab utrisque partibus constat esse postulatam, constat eum esse petitorum qui crimen intendit.

121. *Emeritus episcopus dixit.* Doceat ab utrisque partibus collationem esse in iudicio flagitatam. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

122. *Alypius episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* D Docemus. *Et alia manu. Recognovi.* *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Hoc pars catholica docere debet.

123. *Adeodatus episcopus dixit.* Catholicos nos esse scriptum sit. *Et alia manu.* Adeodatus episcopus prosecutionem meam salvo appellationis effectu recognovi. *Fortunatianus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Donatistas vos esse ex Primiani mandato docemus. *Et alia manu. Recognovi.* *Adeodatus episcopus dixit.* Cæcilianistas vos esse scriptum sit. *Et alia manu.* Adeodatus episcopus prosecutionem meam, salva appellatione, recognovi.

124. *Fortunatianus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Si præcipis, gesta recitamus in iudicio habita

praefectura; ubi se pars adversa audiri tantopere flagitavit. Et ideo, si praecipis. *Et alia manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et Notarius dixit.* Gesta habita in iudicio illustrium potestatum suscepta ab officio recitentur.

125. *Petilianus episcopus dixit.* Contra haec serva quae competunt. *Et alia manu.* Petilianus episcopus sine praedjudicio appellationis nostrae recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Salva erunt. *Petilianus episcopus dixit.* De persona pronuntia. Quid petierint, quid suggererint clementissimo imperatori, quodve mentati sint, hoc prodatur. Hic Pronuntia utrum id superflue flagitem, necne. Tum demum itur in causam. *Et alia manu.* Petilianus episcopus, salvo merito appellationis nostrae, recognovi.

126. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Collationem fuisse postulatam missis legatis sermo caelestis ostendit, hanc fieri evidenter sanctione praecipit, cum me iudicem residere pariter constitutum est. Excedere me hujus praecipionis formam etiam sanctitas vestra omnino non posse mecum meius recognoscit.

127. *Petilianus episcopus dixit.* Pronuntiare te constanter convenit, vir nobilis, utrum proferri debeant illa quae clanculo habentur, quae rubore compressa sunt mentium; aut certe si superflue petimus, hoc pronuntia. *Et alia manu.* [Petilianus episcopus] sine praedjudicio appellationis nostrae recognovi.

128. *Fortunatianus episcopus Ecclesiae catholicae dixit.* Si quid est quod contra nos, ubi mentitos esse pars adversa designat, proferre poterit, iam proferat, ne superfluis nos accusationibus agens, populus adhuc usque, cui consulere volumus, decipiatur. Et ideo, si nobilitas tua praecipit, apud praefecturam gesta habita recitentur. *Et alia manu.* Recognovi.

129. *Petilianus episcopus dixit.* Ordine suo cuncta legantur. Legantur primo quae petimus. *Et alia manu.* Petilianus episcopus sine praedjudicio appellationis nostrae recognovi. *Emeritus episcopus dixit.* Hoc est quod volebamus in iudicio prodi, utrum imperialibus aures intinuerint nos in iudicio praefecturae vel voluntarios adstitisse, vel quiescere conflictum. Si enim ista dixisses, possem te digestorum fide in iudicio condutare. Si autem non dixisses, intelligatis qui cogitur datus est de omnibus se imperiali notioni referre oportere. Igitur quoniam evidentissime comprobamus istos docere minime valuisse, vel ea quae imperatoris aures intinuisse se dicunt, vel utrum ierint, vel quando ierint, vel cum quo mandato ierint, hoc ipsum potestas tua iudicare dignetur. **304** ut si putant personam nostram tanquam petitorum de actorum confectione quae apud illustrissimas potestates sunt habita, in iudicio comprobare, cum ex recitatione gestorum fuerit approbatum, iudicare digneris. *Et alia manu.* Emeritus episcopus, salva appellatione nostra, recognovi.

130. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et nota-*

rius dixit. Ad ea ex quibus constat esse transiitum, regresum fieri minime oportere sat clarum est. Unde ut evidenter petitoris persona non turet, illustrium potestatum gesta relegantur.

131. *Petilianus episcopus dixit.* Nebula est ista quae ostenditur. Nam ab initio ipsos esse petitores certo loco monstrabimus, cum digebatis de his quae jamdudum petivimus atque petimus pronuntiare. *Et alia manu.* Petilianus episcopus sine praedjudicio appellationis nostrae recognovi.

132. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Etiam sanctitas vestra quae offert per ordinem relegatur. *Et adiecit.* Patimini nunc interim quae postulata sunt ab officio recitari.

133. *Petilianus episcopus dixit.* Pronuntia, et patior recitari. *Et alia manu.* Petilianus episcopus salvo merito appellationis nostrae recognovi.

134. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Petitoris persona tunc aperte poterit demonstrari, cum hoc gestis evidentissimis fuerit approbatum.

135. *Petilianus episcopus dixit.* Pronuntia me recte an non recte petisse quod dicitis flagitavi. Res enim nobis cum populo est. Tu quoque cum populo voluisti habere rationem, qui de iudicio tuo voluisti iudicari. *Et alia manu.* Petilianus episcopus sine praedjudicio appellationis nostrae recognovi.

136. *Alypius episcopus Ecclesiae catholicae dixit.* Legantur gesta. *Et alia manu.* Recognovi.

137. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Pronuntiare me postulat sanctitas tua, cum ab alia parte gesta necessaria probationibus publiceantur. Unde hoc fieri potatur sanctitas tua. Tum demum, utrum de parte negotii pronuntiare debeat, existimabo.

138. *Petilianus episcopus dixit.* Aliud ostendit, cum aliud postulem. Conscientia ipsa publica tenet, nec tacebo ulterius, nec differam, vir nobilis, te ipsum populo fuisse edictis frequentibus pollicitum, quidquid audituros esses, inter disceptantes selicet partes, te rursus edictis subsequentibus prolaturum. Tu hoc videris, tuae existimationis est causa, utrum tam facile me cogere debeas de causa meritis disputare, cum id mihi adversarius meus negaverit quod ego magnopere postulo esse prodendum. Ipse videris, ipse hoc quomodo volueris aestimes. Ego tamen tuam desidero providere praestantiam quid hoc loco sentias. Mihi hoc expedit, nolo a populo denotari, quod praetermissem id, et eundem locum praetermiscerem, ubi occulte video regi mendacium quod debeat publicari. Proinde tu, vir nobilis, qui medium tenes hoc loco personam, assume illam puram innocentemque constantiam, nec dubites pronuntiare quod licet. Neque enim fas est ut, cum mihi satisfactum non fuerit, ego cogar ad intima causae descendere. Unde quidem magnopere praesumo; sed ea quae expeto non debeo praeterire. *Et alia manu.* Petilianus Episcopus salvo merito appellationis nostrae recognovi.

139. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Ut diligentius adverti possit quid debeat judicari, patramini gesta recitari.

140. *Petilianus episcopus dicit.* Non is est ordo gestorum, ut hæc primitus recitentur. *Et alia manu.* Petilianus episcopus salva nostra appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Nihil debet partibus denegari. *Adeodatus episcopus dicit.* Si nihil partibus denegandum est, tandem nobis concedendum est quod flagitavimus. Ostendant legationem. Neque enim nudis verbis hæc potuit concipi legatio. Scripta sunt; demonstrantur, prodantur in publicum. Videamus utrum hæc contra nos vera an falsa sint ficta. *Et alia manu.* Adeodatus episcopus meam prosecutionem salva appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Jam pronuntiavi atque judicavi formam me excedere non posse imperialis oraculi. Nec enim in iudicio meo legatorum certum est discuti debere personas. Unde gesta relegantur, ut quis petitoris loco adsistat, clarius demonstratur. *Adeodatus episcopus dicit.* Hoc imperator non præcepit, ut gesta illustrium potestatum in iudicio prodantur; et tamendatur adversæ parti licentia prodendi. Produnt ipsi quæ volunt, nobis non sinitur accipere quod poscimus. *Et alia manu.* Adeodatus episcopus prosecutionem meam salva appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Et sanctitas tua quæcumque gesta obtulerit, vel prolatoram se esse promittit, necesse est ut eadem relegantur. *Adeodatus episcopus dicit.* Quæcumque causæ necessaria sunt, negari non debent. *Et alia manu.* Adeodatus episcopus prosecutionem meam salva appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Patere igitur ut hoc quod causæ propriæ necessarium dicit pars e diverso sistens, ab officio recitetur. *Adeodatus episcopus dicit.* Concedere non possum ut ea quæ volunt in iudicio ventilent, nisi ea quæ de ipsis flagitavi in iudicio depromserint. *Et alia manu.* Adeodatus episcopus prosecutionem meam salva appellatione recognovi. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dicit.* Nos ista de archivis accepimus. Si quid est quod et tu accipere potuisti, si recitandum poposceris, et a nobis fuerit contradictum, iniquos deputa, et vicem redde. *Et alia manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Suspicionem iudiciis facis, quod ea non pateris, cum et tibi fas sit universa quæ ingesseris publicare. Unde tandem aliquando ea quæ oblata sunt recitentur. *Petilianus episcopus dicit.* Noluisse pronuntiare potestatem tuam quod petimus, acta contineant. Ulterius non possumus aliquid dicere, maxime cum videam potestatem tuam aliud velle, cum ego aliud flagitem. Pronuntia superflue me postulare quod peto, sit quod teneam, sit quod populus noverit. Tum demum ad necessaria causæ

A descendam. *Et alia manu.* Petilianus [episcopus] prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Non possum de eo iudicare quod necdum est approbatum. *Petilianus episcopus dicit.* Utrum recte petam prodi oportere id quod clanculo imperatori suggererint, hoc pronuntia. *Et alia manu.* Petilianus episcopus hæc prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Clanculo imperatori nihil suggestum esse, ad universos iudices datæ sanctionis [forma], et ad meam quoque mediocritatem ipsius recitatione monstratum est. Unde cum ex lectione gestorum cognovero quid debeam iudicare, sine dubio iudicabo.

B 141. *Martialis exceptor recitavit.* Exemplum actorum habitorum sub die tertio kalendas Februarias Ravennæ, D. N. Arcadio PP. Augusto et Probo iv, **305** consulibus. *Et cum recitaret, Petilianus episcopus dicit.* Si iubes, contra hoc advertit sublimitas tua non adhuc satisfactum petitionibus nostris, ut exceptione eorum constaret ipsos esse petitores, ipsosque intendere oportere quæ obijcienda esse putaverunt. *Et alia manu.* Petilianus episcopus prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Jam nunc ex lectione gestorum qui petitor adsistat evidenter aperteque monstrabitur. *Petilianus episcopus dicit.* Sunt longe primitus gesta confecta, quibus spectabilis viri proconsulis. *Et cum diceret, (Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi. *Possidius episcopus Ecclesiæ catholicæ dicit.* Prosecutiones suas formidat, ideo gesta recitari non permittit. *Et cum diceret, (Et alia manu.* Recognovi.) *Petilianus episcopus dicit.* Sunt gesta habita in iudicio proconsulari, habita etiam in iudicio vicariæ præfecturæ, quibus nobis plurima intendisse monstrantur. Sunt etiam alia quæ de clementissimo imperatore, eidem scilicet mentientes, longe ante (1) petiverunt [per] adsistentes ac supplicantes, scilicet Theasium et Euvodium (2), illos scilicet quos præcursores et navigatores semper habent, furiaque suæ legatos, qui expetant sanguinem, expetant proscriptiones, incutiant metus, pericula ingerant, homines per provincias diversas occidant. Hæc omnia igitur principio præcipe recitari. Tum demum eos invenies petitores. *Et alia manu.* Petilianus episcopus prosecutionem meam salva appellatione recognovi.

142. *Possidius episcopus Ecclesiæ catholicæ dicit.* Qua impatientia et tumultu agant sit testatum his gestis, interlocutione nobilitatis tuæ. Causam enim satis timent, ad cuius meritum omnino descendere nolunt. Non sint vacua omnia quæ a partibus nostris in prosecutionibus tanta dicta sunt de Ecclesiæ Dei promissionibus et exhibitionibus. Quid tergiversantur, quid nescio quæ forensia rimantur? Jam

(1) *Longe ante.* Anno 403, cum in concilio Carthaginensi decreta est legatio adversus Donatistas.

(2) *Theasium et Euvodium.* Quibus in dicto concilio

commonitorium datum est, quod exstat in cod. Can. Eccl. Africanæ c. 95.

dignetur nobilitas tua pronuntiare factum debeat. **A** nis eorum. *Et alia manu.* Recognovi.

145. *Petilianus episcopus dicit.* Ordine suo a principio omnia recitentur. Tum demum invenies petitionem. *Et alia manu.* Petilianus episcopus prosecutionem meam appellatione incolum recognovi.

146. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dicit.* Si a principio [omnia recitanda sunt] ex quo causam ad imperatorem Constantium noscerant criminum Caecilium jube recitari. *Et alia manu.* Recognovi. *Petilianus episcopus Ecclesie catholice dicit.* Quae voluistis de prioribus gestis mentionem facere. *Et cum diceret [Et alia manu.* Recognovi].

147. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Hæc gesta quæ recitari postulat sanctitas vestra, posteriora sunt his gestis quæ obicit pars **B** catholica, an priora?

148. *Petilianus episcopus dicit.* Non est equidem pars catholica, nisi quæ hujus conflictationis sumpserit palmam. Igitur cupimus recitari quæ in judicio proconsulari et vicaræ prefecturæ ab ipsis sunt ante longius prompta atque petita. *Et alia manu.* Petilianus episcopus prosecutionem meam appellatione incolum recognovi. *Possidius episcopus Ecclesie catholice dicit.* Si de causâ presumeres, ad causam mentium venires. *Et alia manu.* Recognovi.

149. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Sine præjudicio catholicos dico, sequens interruptionem elegantissimi principis. Unde ea gesta quæ antiquiora sunt, si placet, ab officio recitentur.

150. *Possidius Episcopus Ecclesie catholice dicit.* Obletamus antiquissima quæ petimus suscipi ab officio. Præcipiat nobilitas tua ea recitari.

151. *Petilianus episcopus dicit.* Si hæc potestati tue mandatum est, si non recesserunt ab his quæ jamdudom promiserant se legaliter agere oportere, rotte notes illam primam objectionem, cujus visi quodammodo sumus sub hujus exceptionis ratione fecisse jacturam. Si igitur ad legem se reclinat, pervidet præstantia tua nullatenus nos harum chartularum quas proferunt, facere posse necessarium. Et nunc etiam atque etiam flagro ut pronuntiet quid eligant, utrum forensi actione mecum agant, an legali concertatione disceptent. *Et alia manu.* Petilianus episcopus prosecutionem meam incolum appellatione recognovi.

152. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Suscipiat officium quæ ad utrisque partibus offeruntur, et concedat tempus, ut quæ priora esse constiterit, eadem recitentur.

153. *Petilianus episcopus dicit.* Senam in causam induciant. *Et alia manu.* Petilianus episcopus prosecutionem meam appellatione incolum recognovi.

154. *Possidius episcopus Ecclesie catholice dicit.* Quod petistis, offerimus. Non vos pudeat petisse. Antequam gesta verbosius recitari. Hæc in mandatis habemus, jubeat nobilitas tua quod offerimus recitari. *Et alia manu.* Recognovi.

155. *Petilianus episcopus dicit.* Me id petisse adhuc recitentur gesta, ut ea quæ imperatori noscunt sunt proferant, legant quæ objecerunt, contra hæc longinqua nebulas, ut vellent acta relegere quæ sunt habita in judicio prefecturæ, his quæ ego longe petisti, antiquiora. Igitur, vir nobilis, si tenor se ita habet causæ sicut ab initio videtur esse formatus, aut jacturam chartularum istarum publicarum faciant, et ad legalem disceptationem veniant, aut si his rebus uti desiderant, faciant legis divinæ jacturam. *Et alia manu.* Petilianus episcopus prosecutionem meam appellatione incolum recognovi.

156. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Proconsularia gesta et habita in judicio illustram potestatum, cunctum diligenter inspiciat, ut ea quæ priora sunt, primitus recitentur.

157. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dicit.* Ad ea quæ prosecuta est molo pars diversa, paucis advertat sublimitas tua. Nos Ecclesiam catholicam retinere, ipsa nostræ communionis testificatione monstramus, quam Ecclesiam probare descendimus, si permittant, non rumoribus humanis, neque errantibus opinionibus, sed divinis eloquiis declaratum. Ut autem leges, vel gesta, vel quæcumque de archivis prolata offeramus in hac collatione recitanda, ipsi cogunt qui talibus agunt. Nam si remotis hujusmodi omnibus chartis nollent Ecclesiam nisi in Scripturis adverti, nihil vellemus, nihil aliud optaremus. Cuncta dicunt traditionis. Ea crimina traditionis aut non probant archivis, et nihil dicunt; aut probant, et archivis nos vicissim agere compellant. Itaque pervaleat præstantia tua distinguendas esse causas, quando cogamur publicis legibus agere; quando autem velimus et optemus negatum Ecclesie non nisi divinis eloquiis terminari. *Et alia 306 manu.* Recognovi. *Petilianus episcopus dicit.* Quod elegerit dicat. Ambo enim tenere non poterunt. *Et alia manu.* Petilianus episcopus prosecutionem meam incolum appellatione recognovi.

158. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Apertissimam prosecutionem partis adversæ tulisse satis clarum est, in qua id videtur ostensum ut si traditionis crimen obicitur, quod sine dubio legibus divinis non potest approbari, sed gestorum fide diligentius inveniri, tum demum gestis publicis omnino peragatur. Sin vero causa fidei ceperit agi, tunc ad ea quæ veteris et novi Testamenti exemplis docenda sunt venietur. Unde sanctitas vestra, si petitionem suam prosecutionemque adversæ partis vult professi-nibus roborari, evidenter ostendat, utrum traditionis crimen, quod probari nullatenus potest, nisi quibusdam evidentissimis documentis, agi in judicio desideret, an tantum fidei causam cupit in publico mediocritatis hæc disquiri atque terminari.

159. *Evocatus episcopus dicit.* Quæ ad causam pertinent, sequis me replicare non pudet. Adeo enim et in prima fronte negotii postulavimus, ut mandatum legatorum quorundam hæc clarius demon-

strarent; ne cum hæc in iudicium mitterentur, forte A reuereant. Possunt enim dicere: alia mandavimus, non eadem censuimus, nec petenda ab imperiali præcepto consensimus. Sicut enim nunc. *Et cum diceret (Et alia manu. Emeritus episcopus salva appellatione recognovi),*

158. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Hæc universorum subscriptionibus constat esse mandata.*

159. *Emeritus episcopus dixit. Quoniam duo sunt negotia, duo debent esse mandata. Mandatum quod in negotio presenti recitatum, actis insertum est; mandatum vero quod legatis videtur traditum, nullo in modo recitatum est. Debemus ergo advertere utrum et hoc ante, ut imperialibus auribus deferretur, ab iisdem videtur esse conscriptum; ut cum B utraque mandata in iudicio fuerint recitata, utrum unam habuerint voluntatem, judicare digneris. Et alia manu. Emeritus episcopus salvo effectū appellationis recognovi.*

160. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit. Jam toties conclamavimus. Mandatum quod injunctum est legatis episcoporum, ab episcopis flagitant sibi recitari. Hoc est aliena requirere ad causam non pertinentia. Mandatum quod nobis propter collationem cum his faciendam injunctum est, hoc recitatum est, hoc eis sufficiat. Quid si enim aliqua legatis mandata sunt, ad causam quidem istam non pertinentia, sed quæ ipsos scire nolumus? Sufficit quod imperator collationem nos petisse suo testimonio declaravit. Hæc concessa est, ad hanc venimus, C hæc aliquando agatur, veritati aures hominum patient. Et alia manu. Recognovi.*

161. *Adeodatus episcopus dixit. Confessus es quæ olim tacuisti. Ostendisti te multa adversus nos mandasse, quæ scire non facile debeamus. Unde advertit sublimitas tua, quid ex ejus prosecutione debeamus advertere, quid illud mandatum continet, quod contra nos mandatum scire non facile debeamus. Et alia manu. Adeodatus episcopus prosecutionem meam salva appellatione recognovi.*

162. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit. Non hoc dixi, non advertisti, aut dissimulas te audisse quod dixi. Audi, planius hoc dicimus, ne forte culpa mea non intellexeris, dum id obscurius aliquantum dixi studio brevitatis, quod percipere D nequiveris. Notum est omnibus multas causas habere Ecclesiam, et suam, et privatarum personarum sibi met commissarum; et potest fieri ut ad episcoporum intercessionem multa pertineant. Secreta nobis committuntur negotiorum et causarum alienarum, in quibus nostra interventio sæpe postulatur, propter quæ auxilium ab Ecclesia poscitur. Hæc prodenda non sunt, ne proditores inveniamur. Sufficit tibi quod collationem me petisse in causa tua ipse testis est clementissimus imperator. Nihil ultra quæras, si negotia aliena non quæris. Negotio tuo sufficit quod de ipsa imperatoris lege recitatum est,*

quod nostro mandato subscriptionibusque firmatum est. *Et alia manu. Recognovi.*

163. *Adeodatus episcopus dixit. Non possunt in uno mandato diversa mandati negotia. Sed si forsitan eadem quæ adversus nos mandasti, etiam adversus alias provincias mandasse te constat, bene facis non prodere. Non te ergo in medium proferas. Quoniam me primum insequi desideras, servas hoc aliis provinciis. Ostendisti quid fecisti, ostendisti quid celes. Teneo tuum mendacium, teneo falsitatem. Et alia manu. Adeodatus episcopus salva appellatione recognovi.*

164. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Prosecutione sua, vir venerabilis, si dignatur sanctitas tua diligenter advertere, non adversum te aliquid se mandasse, sed ea quæ ad te non pertineant propria prosecutione signavit. Illud tantum evidenter confessus est, collationem se omnibus modis postulasse, et hanc fuisse concessam. Unde illius mandati, ne excedere videamur imperialis præcepti formam, mentionem fieri video non debere. Quapropter ad ea quæ quæsit, sanctitas vestra respondere dignetur, utrum traditionis crimen, quod archivis publicis poterit monstrari, agi in iudicio velitis, an Ecclesiæ et fidei tantum causam cupiatis inquiri.*

165. *Petilianus Episcopus dixit. Urbane nobis illuditur, ut cum ipsi sint petitores, semperque nostram pacem inquietaverint atque turbaverint, nos loco petitorum constituamur, cum pacis et Ecclesiæ Dei possessores semper fuerimus ac simus. Peto igitur nobilitatem tuam ut hunc ordinem serves. Ostendant quid egerint, ibi invenies petitores. Et alia manu. Petilianus episcopus salva appellatione recognovi.*

166. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Si sanctitas tua permetteret, vel permisisset gesta recitari, jam olim qui petitoris loco adsisteret, potuisset ostendi. Unde vel nunc antiquiora, ut interfatus sum, gesta recitentur. Petilianus Episcopus dixit. Ordinem serva gestorum. Et alia manu. Petilianus episcopus prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi.*

167. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Eorum gestorum quæ a partibus offeruntur, id est proconsularium et illustrissimæ sedis, tempora recitentur.*

168. *Possidius episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit. Offerimus chartas antiquiores nostris definitionibus profuturas. Et alia manu. Recognovi. Montanus episcopus dixit. Si jubes, de codice lego. Et alia manu. Montanus episcopus prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi.*

169. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Sicut statui, ab officio recitetur. Navigius adjutor numerorum recitavit. Post consulatum D. N. Theodosii Augusti (1), idibus Septembris Carthagine. Et cum recitaret,*

(1) Legendum D. N. Theodosio PP. Augusto et Rumorido v. c. coss., ut infra, annus est 405,

307 170. *Alypius episcopus Ecclesie catholicae dicit.* Antiquiora proferamus. *Et alia manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Interim ista que antiquiora sunt gesta in sede illustriam habita potestatum, potissimum releguntur. *Navigius adjutor numerorum ratiavit.* D. N. Arcadio Augusto vi et Probo viro clarissimo consulibus (An. 406). *Et cum recitaret,*

171. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et Notarius dicit.* Que priora sunt, ab officio suggerantur.

172. *Rufinianus scriba viri clarissimi curatore dicit.* Ea sunt priora que in codice chylato (a *Demastis*) continentur.

175. *Alypius episcopus Ecclesie catholicae dicit.* Ecce antiquiora proferamus. *Et alia manu.* Recognovi. *Rufinianus scriba viri clarissimi curatore dicit.* Sapientem, sicut suggestimus, consultum continent Theodosii Augusti et Rumoridi viri clarissimi, alia vero consultatum continent D. N. Arcadii vi et Probi viri clarissimi.

174. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Ea que antiquiora sunt recitentur. *Navigius adjutor numerorum officii viri clarissimi et speculatus vicarii recitavit.* Aequitatem tuam petimus, Septimianus vir clarissime, proconsulum summe sublimitas. Multi contra divinas, humanasque leges ab hereticis de parte Donati Ecclesia catholica sustinet, que si vel actio tribus vel recentioribus imperialibus jussis prohibenda et toleranda postulanda volumus, nequaquam audere debere de nostris actionibus conqueri, scientes se, cum nulla tali lege adjuvarentur, schismaticos tamen suos Maximianistas per judicium jussa locis ac sedibus eorum pellendos extorbandosque curasse. Verumtamen nos salutem eorum et nostram existimationem pariter consulentes, propter charitatem qua Christiani sumus, leniter eos volumus admonere, ut errorem suum cogitando et agnoscendo non negligant, aut si putant se habere aliquid veritatis, non cum furiosis Circumcellionum violentia contra publicam quietem, sed tranquilla rationis redditione defendant. Unde petimus sublimitatem tuam ut cum eos de hac re per magistratus sive in civitatibus, sive in pertinentibus territoris admonere voluerimus, optam nobis præberi potestatem, et eos ex allegatione nostra honeste convertimus precipias: quod consecuti, agamus excellentia tue apud Deum uberes gratias. Dato ab universis episcopis catholicis ex concilio Carthaginiensi (Anno 405), D. N. Theodosio Augusto et Rumorido viro clarissimo consulibus, idibus Septembris Carthagine. *Septimianus vir clarissimus proconsul dicit.* In quolibet loco antistitibus legis venerabilis ob quietem imperii gestorum officiorum tribuatur facultas, hoc etiam tenore hujus præceptionis limitato, ut intelligant se devio plebis magistris subriter petentibus propriam persuasionis rationem persolvere, ut rebus in medio positis, amica legis moderatio servetur, superstitione suspensa. *Quo recitato,*

A 175. *Petilianus episcopus dicit.* Petitor est qui petit, an quid vocabitur? *Et alia manu.* Petilianus episcopus prosecutionem meam appellatione incolumi recognovi.

176. *Augustinus episcopus Ecclesie catholicae dicit.* Hec postulatimus, sed precedentibus vestris criminationibus et accusationibus. Nam proferimus antiquissima gesta, quibus vestri majores tunc in tempore ad Aulum venerunt proconsulem, et illi chartas in quibus dicerent majorum nostrorum crimina esse conscripta obtulerunt, et rogaverunt ut easdem ad Constantinum imperatorem misisset. Has offerimus, et petimus nobis datam tuam ut eas suscipi ab officio et ex ordine recitari præcipias. *Et alia manu.* Recognovi.

B 177. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Labelus datus a vobis evidenter ostendit schismatis et hareseos crimen objectum: quod probare vos convenit.

178. *Possidius episcopus Ecclesie catholicae dicit.* Omnia probabuntur, si ea que obtulimus, et suscipi et ab officio recitari præcipere fueris dignatus. *Et alia manu.* Recognovi.

179. *Marcellinus V. C. tribunus et notarius dicit.* Universa per ordinem recitentur.

180. *Emeritus episcopus dicit.* Ergo loco est petitoris. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi. *Possidius episcopus Ecclesie catholicae dicit.* Cum charta fuerint recitata, petitor facilius invenietur. *Et alia manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Licet ex his gestis petitorum loco adstare videantur, tamen melius et evidenti approbabitur cum omnia fuerint recitata.

C 181. *Petilianus episcopus dicit.* Si in forensem conflictum revertimur, constat eos legis divina fecisse jactorem. Respondeant igitur etiam atque etiam quod exegi, utrum legibus publicis agant, an legis divina conflictu. Eligant alterum de duobus. Utrumque enim tenere non possunt. *Et alia manu.* Petilianus episcopus salva appellatione recognovi.

182. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Hec que sanctitas vestra obtulit relegenda non ambiguntur, quia in iudicio viri spectabilis proconsulis acta sunt, ad forensem receptationem absque dubio pertinere. Unde, sicut interfectus sum, ut diligentius ostendatur qui loco petitoris adsistat, etiam illi potestatem recitari.

D 185. *Petilianus episcopus dicit.* Contra ista præscriptio. Si forensis est actio, hujus temporis causam audire præceptus es, vir nobilis. Si simpliciter et ecclesiastico more res geritur, acquiescam in ea que lege divina proferuntur, vel a me, vel a parte diverso. Si autem aenosas, antiquasque chartulas cupimus recitare, habeo pro me validas præscriptiones, recito illud tempus, cujus contestatione præmissionem interim feci. Lapsam causa moratur, non potest rursus audiri. *Et alia manu.* Petilianus episcopus salva appellatione recognovi. *Augustinus episcopus Ecclesie catholicae dicit.* Crimena traditionis

objiciant. *Et alia manu.* Recognovi. *Petilianus episcopus dixit.* Hoc causæ est. *Et alia manu.* Petilianus episcopus salva appellatione recognovi. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Redde vicem, auditus es, cum prosequereris, nobis patientibus. Crimina traditionis Ecclesiæ quam tenemus objicere consueverunt. *Et alia manu.* Recognovi. *Petilianus episcopus dixit.* Legaliter agit, an more forensi? *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi. *Possidius episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Prior chartas obtulisti. *Et alia manu.* Recognovi. *Petilianus episcopus dixit.* Redde mihi tempus. Calceletur officium de temporibus, utrum hodierna die causa dicenda sit, si ad forenses descendimus actiones. *Et alia manu.* Petilianus episcopus appellatione incolumi recognovi.

184. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Etiam vestra sanctitas in hac parte judicare deberet. Constat enim ex consensu utriusque partis iudicium fuisse dilatum. Cur nunc superfluo temporis præscriptionem objiciendam esse creditis, cum eam constet ex consensu partium fuisse seclusam? Unde nunc ea quæ ad causam pertinent, peragi debere manifestum est.

308 185. *Petilianus episcopus dixit.* Quia ipsi se ad forensia contulerunt, ideo forensia postulavi. Respondeatur mihi ad ea quæ postulo. Forensi more agit, an ecclesiastico? *Et alia manu.* Petilianus episcopus appellatione incolumi recognovi.

186. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Respondeatur objectis. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Si patiantur, Ecclesiæ quam tenemus (sicut omnes noverunt, quorum solent animos suis sollicitare criminationibus, et etiam sui mandati tenore declararunt); Ecclesiæ, inquam, quam tenemus, crimina solent traditionis objicere. *Et alia manu.* Recognovi. *Petilianus episcopus partis Donati dixit.* Profiteantur ad quæsitæ. Professionem petivimus, non conflictum. *Et alia manu.* Petilianus episcopus appellatione incolumi recognovi.

187. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Si horum criminum jacturam faciunt, de chartis publicis nihil proferimus. Si autem in eadem criminatione persistunt, chartis publicis docemus hanc causam olim esse finitam, nec tamen eos ab hujusmodi objiciendis criminibus cessavisse. Unde nunc collationem istam poposcimus, non ut illam causam traditionis quam Cæciliano et ejus collegis objiciebant, suscipiamus denuo finiendam, sed demonstremus olim esse finitam, ut hoc cognoscentes populi qui nesciunt, et istorum adhuc criminationibus commoventur, tandem aliquando cognoscant in qua Ecclesia christianæ salutis viam requirant. Si ergo de Ecclesia quæritur quæ sit, quanta sit, qualis sit, sola divina testimonia ad eam demonstrandam sufficient. Si homines appellant, si hominibus crimina intendunt, quamquam Ecclesiæ causa ab hominum causa distinguenda est, nec in hominibus spes ponenda est Ecclesiæ, si boni sunt, neque si mali

unt, probanda est Ecclesia Dei perisse: sed tamen etiam ipsorum causam tanquam fratrum nostrorum suscipimus, et si nobis ostendi potuerint criminosi, hodie illos anatlemamus; non tamen propter illos Ecclesiam a Deo promissam et exhibitam deserimus aut relinquimus. Ipsi ergo exigant quod volunt. Non objiciant crimina hominibus, et chartæ cessabunt. Sola divina loquitor auctoritas, sola Dei Scriptura, cui utrique subdimur, in medium proferetur. *Et alia manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Quid relectur his?

188. *Emeritus episcopus partis Donati dixit.* Prolixæ orationi respondere non possum. Tamen summam, ut valeo, quæ superflue in iudicium missa sunt ventilabo, cum optationes a nostris partibus propositas ne vel relectione confundant, ut neque velint esse petitores, neque se dicant responsores ad stare, intulerintque nostris partibus prosecutionem, ut si forensis regulæ ordinem tenent, conditionalis diei non omittam internis sensibus notionem; si autem legalibus magis cupiunt in iudicio concludari, divinis Scripturis nos eis necesse est respondere. Primum est autem quod in iudicio flagitamus, ut quoniam de mandatorum suorum allegatione in iudicio vacillant, quippe cum unum legentes, aliud negent, dicantque tamen se legatos ad imperiales aures destinasse antea, secutumque est identidem, ut ex responsione gestorum dilacide claruisset, utrum nos inquietatores essemus, an inquietati ad iudicium veniremus, his tot propositionibus respondere nolentes, ad alia se nescio qua argumentatione dejiciunt, quæso, vir nobilis, constituent gradum, dicant se quo ordine quave actione in iudicio consistent. Nos enim, qui adducti sumus ad disceptationem, petitoris loco ad stare non possumus. Ipsos necesse est proponere, ut eorum propositionibus pars nostra valeat respondere. *Et alia manu.* Emeritus episcopus salva appellatione recognovi.

189. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Si petitoris loco adsistent qui crimina objecta defendunt, tuæ nobilitatis est pronuntiare. *Et alia manu.* Recognovi.

190. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Etiam prosecutione viri venerabilis Petilianus id constat fuisse signatum, ut utrum pars catholica, quod nomen sine præiudicio dicere me multis interlocutionibus patefecit, jure publico agi vellet, an certe divinis testimoniis, evidenter ostenderet. Sed denuo ad quæsitæ responsum est, ita ut evidentissime monstraretur, si crimina non objicerentur, a documentis publicis discedendum, quæ probari non posse aliter nisi publicorum certum est attestatione gestorum: sin vero causa Ecclesiæ tractaretur, legalia tantum testimonia proferrentur. De quibus quid placeat, evidentius designetur.

191. *Petilianus episcopus dixit.* Duo sunt quæ præter cætera a diei hujus principio cœpimus ventilare. Unum, ut ipsi legissent quid imperatori clementissimo suggererint; aliud, utrum disceptationem

legis divinæ tenere cupiant, an publicas leges. De A utroque nihil mihi aperte responsum est. *Et alia manu.* Petilianus episcopus appellatione incolumi recognovi.

192. *Possidius episcopus Ecclesie catholice dicit.* Ad omnia esse responsum superiora testantur gesta. *Et alia manu.* Recognovi.

193. *Petilianus episcopus dicit.* Pervidet igitur sublimitas tua sensim nos ad causæ interna deducti; pervidet illa tua præstantia atque vivacitas sensus, magis mihi interlocutionibus nobilitatis tuæ quam **responsionibus adversariorum fuisse responsum.** Igitur evidentius aliquid decernatur, evidentius constet, noverim quid debeam respondere. Mihi enim, sicut tua meminit nobilitas, idem a partibus meis mandatum est, ut objectis respondeam, non ut ob- **B** jectam aliquid. Non enim loco petitoris adsisto, sed responsuri. Qui sæpius apud imperatoris aures et coram omni populo sane apud se constituto, in crimen nos invidiamque deducunt, ut hereticos nominent, ut schismaticos quoque appellent, hoc doceant, hoc diluo, huic rei responsurus sum, si modo se ad legalia convertant, ipsiusque legis quarant responsa atque judicia. Sin vero utraque misceant, evidentius designetur. Noverim genus actionis, nemo me reprehendat in publico, nemo bonæ causæ infirmum esse iudicet defensorem, nemo iudicet obliquum, nemo adversarium dolosum ac licentiosum, cui omnia permittuntur; ut cum de his justa atque evidentiâ requirantur, libeat illis delicate quomodo voluerint nebulas ac tenebras obtende- **C** re, ut veniri non possit ad cardinem veritatis. *Et alia manu.* Petilianus episcopus appellatione incolumi recognovi.

194. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Duo sunt quæ sanctitas tua credit postulanda; unum, ut mandatum in quo legati delecti sunt a parte e diverso sistente relegeretur; aliud, utrum a divinis legibus recederent, evidentissime demonstrarent. *Petilianus episcopus dicit.* Respondeant breviter ad utrumque. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Unî rei, quoniam mea intererat, ipse respondi. Nec enim de his legatis poteram dubitare, de quorum legatione pronuntiaverat clementissimus imperator, ne in ejus injuriam re- **D** fricari **309** aliquid videretur. Aliud vero eorum constat prosecutionibus deliratum, quibus id evidenter ostensum est, velle se a publico jure sub ea conditione discedere, si de personarum criminibus tacerent. Unde quoniam hinc conflictus tantum remansisse cognoscitur, ut qui petitoris loco adsistat evidentissime demonstraretur, quoniam gesta a vestra parte oblata recitata sunt, patimini denno etiam ea quæ a diversa parte offeruntur, ab officio recitari.

195. *Petilianus episcopus dicit.* Cujus gesta sunt quæ a partibus meis recitata sunt? Si absentes es- sent e diverso sistentes, licuit tibi, vir nobilis, ab-

sentum portes judiciario animo defensare. Nunc præ- sentes sunt. Ipsi mihi respondeant, ipsi edicant, ipsi ad utraque quæ propositi, respondere non dile- rant. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi. *Possidius episcopus Ecclesie catholice dicit.* Nec respondere nos permitas. *Petilianus episcopus dicit.* Tuum est pronuntiare quid audias, illorum est agere causam qui adversus me loco petitoris. *Et cum diceret* (*Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi).

196. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dicit.* Hoc pronuntiavit, ut ex gestorum le- ctione hæc omnia possint diligenter agnoscî. *Petilia- nus episcopus dicit.* Ipsi dicant, ipsi profiteantur. *Et alia manu.* Petilianus episcopus incolumi appella- tione recognovi.

197. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dicit.* Jam diximus unde agamus potius, id est, utrum publicis documentis an divinis testimoniis. In vestra est positum potestate. Si enim a criminibus hominum cessatis, et nos cessabimus a publicis documentis, et solam Ecclesie causam divinis testi- moniis asseremus. Si autem ab hominum criminibus non desistitis, necesse est nos et a vobis publica do- cumenta flagitare, et contra vos publica documenta proferre. Hoc autem cum cogitori insinuarem, quia illi de corde non est excussum multiplicibus et superfluis prosecutionibus vestris, ideo vobis jam a nobis hæc acta esse ipse respondebat, non partes nostras agens, sed suas, cui jam insinuavimus ejus- que cordi penitus infiximus quid dicamus. *Et alia manu.* Recognovi.

198. *Adeodatus episcopus dicit.* Quo ordine agere debeamus in nostra non est positum potestate, cum ipsum venire in nostra potestate non fuerit. *Et alia manu.* Adeodatus episcopus salva appellatione recognovi.

199. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dicit.* Ergo ad interrogata respondete. Receditis a criminibus traditionis? Respondeant ad breve inter- rogatum nostrum. Facilis jacturam criminum quæ soletis objicere Cæciliano et collegis ejus, an in ea- dem criminatione persistitis? *Et alia manu.* Reco- gnovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et nota- rius dicit.* Ad quesita respondete.

200. *Emeritus episcopus dicit.* Breve suam dicit esse postulatum, breve nostrum debet esse respon- sum. Omnis actio duas solet suscipere personas, pe- titoris et e diverso respondentis. Cum hæc causa suum ordinem tenet, conflictumque desideret, quod est quod ante principia negotii, quasi quedam mihi electio ex adversa parte proponatur, ut dicam, utrum criminibus intentatis Cæcilianî refrager, atque ab usdem quæ objeceram sisteam, an objecta in iudicio valeam confirmare? Memesto iudicium summe, sicut adsoles, qui sit ordo d. combi. Nemo enim adversum se adstanti dicit: Edige tibi utrum me accusas nec- ne. Nemo dicit: Intentaturus es crimen, an nihil mihi in iudicio oblaturus es, et intentionibus

tuis mutum quoddam silentium imponens, ioanis ac sine ratione de tam longinquis regionibus venisse dicaris, cum ad hoc ego adsistam, ut si me ipse dixerit illa dixisse quæ graviter ferre aut imperialibus auribus, aut in suo mandato subscripsit, tum demum eligam atque respondeam, utrum velim intentionibus ejusdem secundum prosecutionis suæ tenorem legum confirmatione robustus accedere, an me ab hac actione remove. Videt præstantia tua me respondere non posse, cum incertum dixerit, cum nihil tale proposuerit cui debeam revocare responsum. Dico enim cum utrum petitor an responditor stet. Ille mihi dicit: Si Cæciliani causam intermiseris, tunc petitor sum; si autem non prætermiseris, necesse est me respondere ad ea quæ videntur objecta. Si times Cæciliani causam, metuisque tibi aliquid objectum, tu proponere, tu instituere actionem in judicio debebis. Adtrahe me et in publicum colloca. Dic me aliquod tibi crimen quod ad aures imperatorias detulisti, per publicam conscientiam commendasse. Cum ego autem de te magis expectam quid audieris, quid me dixisse, quid me insinuasse judiciis intimes, cur metuis, cur vereris actionem istam in judicio firmare? Nimirum illud attendis, ne petitoris suscipiens personam, eaque in judicium mittis, aut accepta, aut dicta, aut ab aliquo promulgata docere in judicio compellaris. Attende, vir nobilis, in quo statu sit ista causa, cum ego, qui pulsor, petitionem illorum promi in judicium petam, eosque qua possum postulatione deprecor semper ne moratoriis ad negotii cardinem venire minime permittamur. Non ergo ex nostra parte est quod adhuc usque nihil de negotio gestum est, cum si personam suam judiciis adstruere voluissent, necesse nos erat objectis illico respondere. *Et alia manu.* Emeritus episcopus salva appellatione recognovi.

201. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* O breve responsum! Quam multum dicitur, ubi inveniri non potest quid dicatur! Breviter respondi ego postulationibus tuis. Voluisti ex me scire, utrum legalibus testimoniis divinis agam, an publicis gestis. Respondi: Si recedis a criminibus quæ non possunt nisi gestis publicis declarari, recedo a publicis gestis, et solis divinis testimoniis asseram causam Ecclesiæ quam defendo. Si autem tu ab illis criminationibus non vis recedere, nec ego recedam ab eis documentis quibus te ostendam falsa crimina vel nobis vel ipsi Ecclesiæ quam retinemus objicere. *Et alia manu.* Recognovi.

202. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ad hæc plene constat esse responsum. Quæ autem pars loco petitoris adsistat sciri omnino non poterit, nisi ex recitatione gestorum; quæ, ut statui, quoniam a parte vestra quæ oblata sunt, constat esse recitata, tandem aliquando perlegantur.

203. *Petilianus episcopus dixit.* Nemo duo eligit de duobus. Cum ergo proposuerim ut alterum elegisset, ille sibi ambo evidentius vindicavit. Non timeo;

non recuso, si hoc potest esse retinendum. Serva mihi primitus tempora legum, statuatur dies. Respondeat officium de die causæ cognoscatur lapsus fuisse. Hinc judica, hinc debes ferre sententiam. Siquidem contra me sententiam ferres, si forte defuissem. *Et alia manu.* Petilianus episcopus salva appellatione recognovi.

204. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Si die decimo quinto venerunt, ut ad quartumdecimum occurrerent, quare octavo kalendas constituerunt? *Et alia manu.* Recognovi.

205. *Petilianus episcopus dixit.* Non inquietasti, scivi **310** te lapsum, superflue ingressus sum judicium, qui intrare non debui post diem lapsi negotii. *Et alia manu.* Petilianus episcopus, appellatione incolumi recognovi.

206. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Quare ad kalendas se promisit adfuturum esse Primitianus? *Et alia manu.* Recognovi. *Alypius episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Hoc jube recitari. Quamvis ista transacta sint, quamvis ad illusionem populorum has nebulas injiciat pars diversa, tamen etiam hoc petimus, præcipias recitari, ut sic saltem cognoscant, quam impudenter hæc iterum repetant quæ jam ante transmissa sunt. *Et alia manu.* Recognovi.

207. *Petilianus episcopus dixit.* Dum non vis designare alterum de duobus, ambo tenens, facis me eadem repetere. *Et alia manu.* Petilianus episcopus appellatione incolumi recognovi.

208. *Fortunatius episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Sciunt se in causa Ecclesiæ nihil habere. Ideo moratoriis agunt. Quapropter quoniam illa jam transacta sunt, ut cognoscatur qui sit petitor, jube antiqua gesta recitari. *Et alia manu.* Recognovi.

209. *Petilianus episcopus dixit.* Si legibus publicis uti vis, præscribo ne legas. *Et alia manu.* Petilianus episcopus appellatione incolumi recognovi.

210. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Contra consensus proprios quod legibus inhibetur, venire desideras. Ex consensu enim partium constat primum dilatum fuisse judicium, ut alio die, vel tertio, vel certe post editionem gestorum, negotium tractaretur. Unde, ut quis loco petitoris adsistat diligentius declaretur, gesta recitentur.

211. *Petilianus episcopus dixit.* Servarem consensum, si et ipsi servarent. *Et alia manu.* Petilianus episcopus appellatione incolumi recognovi.

212. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Recitentur gesta. *Adeodatus episcopus dixit.* Contra hæc serva quæ competunt. *Et alia manu.* Adeodatus episcopus appellatione incolumi recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ea quæ rationi et æquitati competere poterint, salva erunt.

213. *Adeodatus episcopus dixit.* Si enim consensus servandus est, et retinendi sumus ad consensum nostrum, debent etiam nobis ipsi fidem sui consensus, qui se legibus divinis acturos esse promiserunt.

Et alia manu. Adcodatus episcopus appellatione in columi recognovi.

214. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Sed causam Ecclesie, non causam Cæciliani et collegarum ejus, quibus crimina intenditis. Lece pollicemur, et totiens pollicemur quotiens exactum fuerit a nobis, et cum non exigitur, offerimus, Ecclesie causam non nisi divinis testimoniis firmamus, docemus, ostendimus; Cæciliani autem et quorumlibet hominum non nisi his documentis quibus solent ista vel demonstrari, vel purgari. *Et alia manu.* Recognovi.

215. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ista frequentius dicta sunt. Unde quoniam constat primitus petitoris personam debere disquiri, gesta recitentur. *Martialis exceptor recitavit.* Incipit relatio Anolin proconsulis, ubi ostendit Donatistas Cæciliani causam ad imperatorem Constantinum detulisse. *Et cum recitaret,*

216. *Montanus episcopus dixit.* Ut quid iste titulus legitur? *Et alia manu.* Montanus episcopus salva appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Neuter titulus actis insereatur. *Martialis exceptor recitavit.* Augustis nostris Anolinus vir clarissimus proconsul Africae. Scripta caelestia Majestatis vestrae accepta atque adorata Cæciliano et his qui sub eodem agunt, quique clerici appellantur, devotio mea apud acta parvitas meae insinuare curavit. *Et cum recitaret,*

217. *Petilianus episcopus dixit.* Unde hoc profert, ex publico sermone, an de suo? *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

218. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Legat, et tunc de nobis exigit hujus lectionis firmitatem. *Et alia manu.* Recognovi.

219. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ante lectionem unde proferas evidenter ostende.

220. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Si inde dubitant, archiva proconsulis requirantur. *Et alia manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Quocumque in archivis publicis ea que recitantur inesse dixisti, sicut ceperat officium, omnia relegere debebit. *Martialis exceptor.* ex superioribus gestis recitavit. Eosdemque hortata est, ut unitate consensu omnium facta [cum omni omnino] munere [indulgentia] Majestatis vestre honorati esse videantur, Catholice custodita, sanctitati legis debita reverentia, ac divinis rebus inserviant. Verum post paucos dies exstiterunt quidam, adunata secum populi multitudine, qui Cæciliano contradicendum putarent, quique fasciculum in aluta signatum, et libellum sine signo obtulerunt dicationi meae, atque impendio postularunt ut ad sacrum ac venerabilem comitatum nummis vestri dirigerem, que manente Cæciliano in statu suo, subjectis eorundem actis, quo cuncta Majestas vestra possit dignoscere, parvitas mea dirigere curavit. Transmisi libellos duos, unum in aluta signatum ita: *Libellus Ecclesie catholice criminum Cæciliani traditus a parte Majorum.* Item

A alium sine sigillo coherentem eidem aluta. Datum die decimo septimo kalendarum Maiarum Carthagine, D. N. Constantino Augusto in consule. *Quo recitato,*

221. *Petilianus episcopus dixit.* Quis est iste qui agit? Cæciliani filius est, an non? *Et alia manu.* Petilianus episcopus salva appellatione recognovi.

222. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Ne vobis dicatis patrem in terra, simul audivimus, simul legimus, simul populis predicamus. Quid de me queris utrum sum filius Cæciliani? Cæcilianus, si innocens fuit, gaudeat de sua innocentia, me cogitante, non in ejus innocentia me spem meam ponente. Si autem nocens fuit, quod fortasse discussa causa vel sic, vel aliter declarabit, sustinuit eum Ecclesia quam teneo, ut a similitudinibus dominicis non recedam, sicut paleam in area, sicut in eisdem pascuis hædos, sicut in eisdem retibus pisces malos; non tamen propter malos nos aut aream dominicam deserere debemus, aut retia dominica nefaria animositate dissensionis abrumpere, et in mare ante tempus littoris prosilire. *Et alia manu.* Recognovi.

223. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Sic ut statutum est omnia relegantur. *Emeritus episcopus dixit.* Jube nos prosequi. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi. *Marcellinus V. C. tribunus et notarius dixit.* Agite. *Emeritus episcopus dixit.* Recitata scriptura quam pars adversa protulit. *Et cum diceret (Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi).

224. *Fortunatianus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Quis possit esse petitor, his gestis poterit inveniri. *Et alia manu.* Recognovi.

311 225. *Emeritus episcopus dixit.* Recitata scriptura quam pars adversa protulit, consors meus justa prosecutione signavit nomen sibi imponere debere eum qui causam defendit in judicio Cæciliani. Sed arctatus his nodis veniens e diverso, quasi quodam lubrico fugere atque elabi conatur; duas in judicis inferens personas et geminas actiones. Dicit enim. Si Cæciliani persona pro objectis criminibus poterit destitui, Ecclesie, inquit, nihil oberit, cum unius hominis persona destructa adstare videatur in fide. Quid ergo opus est, vir sublimis, Cæciliani causam in medium mittere, si nihil obest his, si nihil adversus eos facit; aut cur in judicio defenditur vel accusator? Cum enim dicat neque sibi obesse ejusdem reatum, neque posse aliquam nebulam vel maculam Ecclesie inuocare, vides ergo superflue Cæciliani nomen in iudicium missum, cum hac quasi peremptoria prescriptione excusatus esse videatur, ut si reus sit, ab Ecclesia videatur extraneus; si innocens, quasi objectis criminibus purgatus atque liberatus, bene in Ecclesia sua stetisse videatur. Judica, vir sublimis, unum eos tenere debere; si Cæciliani causam defendunt, superbire se et prosequi ea que in judicio adversus Cæcilianum de veritate proferuntur. Si autem dicunt obesse sibi omnino non posse quid fecerit Cæcilianus, quid opus est Cæciliani causam in medium mittere, cum eis obesse non possit si fuerit in iudicio reus manifestissimus deprehensus. *Et alia*

manu. Emeritus episcopus salva appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Doceatur a parte diversa quod quæritur.

226. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Cæciliani causam vel collegarum ejus solent ipsi Ecclesiæ catholicæ objicere, vel ut sine controversia loquar, ipsi Ecclesiæ quam tenemus. Proinde, ut video, magnum volunt adferre compendium. Si hanc causam non objiciunt Ecclesiæ quam tenemus, dicant quid ei objiciant. Si enim nihil, quare separamur? Si aliquid præter causam Cæciliani, id ipsum offerant, id ostendant. *Et alia manu.* Recognovi.

227. *Petilianus episcopus dixit.* Tu quis es? Filius es Cæciliani, an non? Tenet te crimen Cæciliani, an non, si fuerit? *Et cum diceret (Et alia manu.* Petilianus episcopus appellatione incolumi recognovi),

228. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Ego in Ecclesia sum in qua Cæcilianus fuit. *Et alia manu.* Recognovi.

229. *Petilianus episcopus dixit.* Unde cœpisti? Quem habes patrem? Alioquin si patrem tuum damnaveris, hæreticum te esse profiteris, qui nec originem vis habere, nec patrem. *Et alia manu.* Petilianus episcopus appellatione incolumi recognovi.

230. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* In Ecclesia sumus, in qua Cæcilianus episcopatum gessit et diem obiit. Ejus uomen ad altare recitamus, ejus memoriæ communicamus, tanquam memoriæ fratris, non tanquam patris aut matris. Quæris autem a me unde communio mea sumat exordium. Dominus ipse Christus asserit exordium communionis meæ dicens: *Oportebat Christum pati et resurgere a mortuis tertio die, et prædicari in nomine ejus pœnitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem.* Cœpit ista prædicatio ab Hierusalem, inde se ab illustrissimo exordio diffudit, diffundens Ecclesiam quam tenemus; primo per vicina, deinde per longinqua, etiam in Africam venit. In hanc oculos aperimus, hanc in divinis eloquiis et testimoniis sicut ipsum Dominum Christum et redemptorem nostrum comperimus. Ab illo Deo patre, ab hac Ecclesia matre, nullius me hominis crimina, nullius calumniæ separabunt. *Et alia manu.* Recognovi.

231. *Petilianus episcopus dixit.* Cæcilianus tibi pater aut mater est, ut dixisti? *Et alia manu.* Petilianus episcopus appellatione incolumi recognovi.

232. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Jam audisti quia frater erat. *Et alia manu.* Recognovi. *Petilianus episcopus dixit.* Frater non est qui generat filios. *Et alia manu.* Petilianus episcopus appellatione incolumi recognovi.

233. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Nec patrem nec matrem sibi esse Cæcilianum apertissima prosecutione signavit. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Cæcilianus non est pater meus. Si bonus est, frater meus est bonus; si malus est, frater est malus. Tamen propter sacramenta frater est, sive bonus, sive malus. *Et alia manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius*

dixit. Ut nec patrem suum nec matrem Cæcilianum fuisse diligentius demonstratur, ejusdem prosecutio superior relegatur.

234. *Petilianus episcopus dixit.* Satis illos defendis per Deum. *Et alia manu.* Petilianus episcopus appellatione incolumi recognovi.

235. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Ecce dico, quoties voluerint dico, Cæcilianus non est pater meus, quia audio Dominum meum dicentem: *Ne vobis patrem dicatis in terra: unus est pater vester Deus.* Dico Cæcilianum fratrem, bonum fratrem, si bonus; malum fratrem, si malus est, quoniam propter communia sacramenta frater meus est. Si autem iudicium de illo meum vis audire, etiam innocentem credo, appetitum falsis criminationibus

B existimo, sed tanquam homo de homine existimans, non tanquam certum aliquid credens. Tu si objicis Ecclesiæ crimina Cæciliani, adsisto, defendo tanquam fratris, ostendens non pertinere ad Ecclesiam, nec ad ejus causam, nec ei præjudicare: et sic demonstro nihil te objicere Ecclesiæ catholicæ, etiamsi vera fortasse, quod nullo modo poteris demonstrare, sint crimina Cæciliani. Si autem nec ipsa vera poteris demonstrare, etiam te iudice vides ubi remanseris, et quid rejecta tandem animositate erroris eligere debeas, ut nobiscum teneas veritatem; nobiscum amplectaris damnato errore charitatem. *Et alia manu.* Recognovi.

236. *Petilianus episcopus dixit.* Ipsa sunt illa ambigua quibus ab hodierni diei percurrat principio, nec tamen se alterum tenere aliquando professus est, cum utraque magno amplexu retineat, utrumque metuens dimittere vel tenere. Tandem aliquando expressius dicat, utrum patris loco habeant Cæcilianum, ex quo deducta est ista progenies. Non enim potest aliqua res sine generatore suo nasci, aut sine capite incipere, aut sine radice sua crescere. Videt igitur nobilitas tua se originem non habere sæpius protestatum. Si igitur originem non habet, ipse est magis hæreticus, qui non habet patrem, qui habitum patrem iudicio suo damnavit. Adstipuletur igitur, ut si criminosum patrem ejus constiterit, eum crimina teneant; si autem innocentem, necesse habeat esse filius innocentis; ita quoque e diverso necesse habeat ut sit filius criminosis, si constiterit criminosum. *Et alia manu.* Petilianus episcopus appellatione incolumi recognovi.

237. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Habeo caput, sed Christus est. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Diligentius demonstratur **312** utrum patrem vestrum Cæcilianum, aut matrem, sicut quæsitum est, esse dicatis. *Augustinus episcopus Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Habeo caput, sed Christus est, ejus Apostolum audio. *Et cum diceret (Et alia manu.* Recognovi),

238. *Petilianus episcopus dixit.* Quis te ordinavit ut episcopus esses? *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi salvo appellationis effectu.

239. *Montanus episcopus dixit.* Et quid est quod

aut apostolus Paulus : *Et si de eo millia persequor-
rum habueritis in Carthago, sed non multos patres. Per
Christum enim ego vos generavi per Evangelium.*

240. *Cumque streperent, Alypius episcopus Ecclesie
catholice dixit. De tumultu testatum sit. Et alia manu.
Recognovi.*

241. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius
dixit. Ad quesita responde.*

242. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dixit.
Habeo caput, sed Christus est, cujus Apostolum au-
dio dicentem : Omnia vestra, vos autem Christi. Chris-
tus vero Deus. Nam et ubi sic patrem dixit Apostolus,
ne ipsius paternitatis velut basis humanam infirmitatem
credere, addidit. Per Evangelium ego vos
genui. Semen ergo et vena seminis mei de Evangelio
dicitur. Honorificentie causa patres appellamus eos
qui nos vel tempore, vel meritis preceperunt. Aliud
est cum quaerimus ad fidem quem habeamus patrem,
ad salutem eternam quem habeamus patrem, ad
retinendam Ecclesiam, et percipiendam Dei promissa
quem habeamus patrem. Nam illud honoris est, ut
quotidie scribis dicamus, *Pater*. Quotidie etiam qui-
busdam non melius um in una Ecclesia, nec in eisdem
sacramentis constitutis, dicimus, *Frater*. Sacerdotis
etiam dixit Luthi, *Frater*, utique ad lenendam
eorum animositate, non ad cognoscendam fraternitatem,
et quasi unus haereditate consortium. Tollantur ergo
ista, distinguamus vocabula que hominibus propter
honorem debentur, et vocabulum quod propter salu-
tem reparamus. Pro salute eterna, pace Apostoli
dixerim, immo iubente Apostolo dixerim, non pater
meus Apostolus est ad salutem eternam, qui mihi
dicit : *Ego plantavi, Apello rigavit, sed Deus incre-
mentum dedit. Itaque voquo qui plantat est aliquid,
non qui rigat, sed qui incrementum dat Deus.* De hoc
Dominus dixit : *Nolite vobis dicere patrem in terra.*
Utique servat daturum apostolum. *Per Evangelium
ego vos genui.* Non enim Domino dicite : *Ne vobis
dicatis patrem in terra*, contrarius futurus erat Apo-
stolus dicens : *Etiam multos habetis patres, per Evan-
gelium ego vos genui.* Sed qua distinxit ad quam rem
patrem nobis construerat Dominus, et pro qua hono-
rificentia cum apostolum possemus patrem accipere,
ideo sic locutus est, ut ejus oratio non esset contraria
Domini veritati. Patres igitur quoscumque agnosco
in terra, honorificentie causa agnosco. Patrem salutis
meae non habeo nisi Deum, de quo nulla Dominus
dixit : *Ne vobis dicatis patrem in terra*, et que quotidie
dicimus : *Pater noster qui es in caelis.* *Et alia manu.
Recognovi.**

243. *Petilianus episcopus dixit. Quis dicitur qui
eum ordinavit? Dicat quis eum ordinavit. Et alia
manu. Petilianus episcopus appellatione incolumi
recognovi. Marcellinus vir clarissimus tribunus et no-
tarius dixit. Ordinatore ejus inquiritur. Unde quis eum
ordinaverit evidentius designetur. Paullinus episco-
pus Ecclesie catholice dixit. Quem?*

244. *Pertinacianus episcopus Ecclesie catholice
dixit. Quid ad causam pertinet veritatis uniuscujus-*

A que episcopi ordinator, non satis agnoscinus. Tes-
tationis divinae pater Deus est edoctus. *Et alia
manu. Recognovi. Petilianus episcopus dixit. Qui vo-
catur qui eum ordinavit dicit. Et alia manu. Peti-
lianus episcopus appellatione incolumi recognovi.
Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit. Ordinavit
quem? Multi adstant, multi assertionem cause se-
rumum tenerem mandati suscipimus, Cujus ordina-
torem querit, aut quem querit, exponat pars diversa,
ut videamus utrum dignum sit ad haec respondere. *Et
alia manu. Recognovi.**

245. *Adcodatus episcopus dixit. Augustinus haec
dixit. Dicat quis eum ordinavit. Et alia manu.
Adcodatus episcopus salva appellatione recognovi.
Paullinus episcopus Ecclesie catholice dixit. Non
modo Augustam causam suscepimus defendendam,
qualemcumque ipse habet. *Et cum diceret (Et alia
manu. Recognovi), Adcodatus episcopus dixit. Hoc est
iudicium cause desperatae, ut cum nos fugitemus
alia, alia respondeantur; ut quoniam objectis respon-
dere non possunt, querant alia quibus nebulas in-
nectant. Dicat igitur Augustinus quis eum ordinave-
rit. Et alia manu. Adcodatus episcopus salva appel-
latione recognovi. Augustinus episcopus Ecclesie
catholice dixit. Superflua queri video. Et cum dice-
ret. Et alia manu. Recognovi.**

246. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius
dixit. Ad interrogata respondere dignare.*

247. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dixit.
Superflua queri video a fratribus nostris e diverso
sistentibus; et ad ipsa superflua non denego re-
sponsonem, dum tamen Ecclesie causa, cui respon-
dendi nihil potest, in fundamento tutissimo collocetur.
Ego, cujus ordinatorem requiris homo sum Christia-
nus, fidelis, quod Deo teste loquor, Catholicus. Unde
adhuc ambigimus quis dignus hoc nomine vocetur.
Ego illam Ecclesiam defendo, hanc assero qualicum-
que voce, in qua quidquid fuero, illa Ecclesia est. Video
quo tendas, humanas calumnias consecratis; et que
soleatis jactare et dicere, non alienum est ab auribus
vel a cordibus nostris. Megalium me ordinavit primas
Ecclesie Numidia catholice, eo tempore quo ille me
potuit ordinare. Ecce respondi, Prosequere, profer
que preparas. Ibi etiam calumnia us appareas. Ecce
dixi ordinatorem meum. Profer jam calumnias tuas.
D *Et alia manu. Recognovi.**

248. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius
dixit. Accipisti prosecutionem. Unde quid competat
respondere dignare, licet haec que de personis agun-
tur, cognitionem differre non debeant.*

249. *Immitus episcopus dixit. Si nulla est actio
personarum, cur Caecilium in iudicio faciunt mentio-
nem? Aut eam juste timent, quod eam desiderant
excusare; aut si superflua actio adversus Caecilianum
mentis liberat mores, vitam purgat, hoc ipsum de-
bent legalibus testimoniis approbare. Factus est
enim multis legalibus documentis, sacerdotum vita,
ac probrosos mores, et clariorum conversationem, ma-
culam aut rugam Ecclesie semper inferre. Unde*

enim est quod Apostolus ait : *Non habentem maculam neque rugam.* Et iterum : *Oportet episcopum irreprehensibilem esse?* Multis etiam documentis lex divina diffunditur, quibus immaculata vita pastoris debeat cælestibus testimoniis approbari. Sed ne per longitudinem prosecutionis audientiae fastidium faciam, aut forte præteream quæ competunt causæ, quoniam habemus in manibus divinorum sacramentorum collectam undique uniformitatem, id ipsum potestas tua adversum eorum mandatum, quod legaliter se scripsisse dixerunt, jubeat recitari, ut post **313** adsertionem nostræ prosecutionis lectionemque libelli, sive litterarum quas in judicio petimus recensendas; universa quæ nostris partibus competunt, specialiter peragamus. *Et alia manu.* Emeritus episcopus salva appellatione recognovi.

250. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Constare quidem primitus volueram, ut quis loco petitoris adstaret, ex recitatione gestorum evidentissime monstraretur. Sed si vultis ab hac me parte discedere, evidenter ostendite ut ea quæ offeritis, debeant recitari.

251. *Montanus episcopus dixit.* Interim jube recitari, et respondebimus. *Et alia manu.* Montanus episcopus salva appellatione prosecutionem meam recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Recitentur. *Romulus exceptor recitavit.* Flavio Marcellino viro clarissimo spectabili tribuno et notario Januarianus et cæteri episcopi veritatis catholicæ, quæ persecutionem patitur, non quæ facit. Quia apud acta nobilitatis tuæ fratribus collegisque nostris defensionem mandavimus. *Et cum recitaret,*

252. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Quantum ex istius epistolæ quæ profertur principiis demonstratur, denuo aliud video processisse mandatum, cum post confirmationem personarum, ea omnia quæ partibus competunt vestro nomine debuerint judiciis intimari, quoniam ab illis post mandatum semel factum, constat transisse negotium.

253. *Emeritus episcopus dixit.* In mandato suo legalia quæque se posuisse dixerunt. Hæc eadem legalia nos scripturis legalibus convincimus. Nihil absque mandato est. Imo ut audientiam præstantia tua præbeat, hoc rogamus. *Et alia manu.* Emeritus episcopus salva appellatione recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Non hæc proferri prohibui; sed rectius erat ut vestro nomine qui adsistitis, proferrentur. *Emeritus episcopus dixit.* Cum actio nobis competat, scriptura mandati nihil interest, utrum ex nostra persona an ex eorum qui mandaverunt [proferatur] dummodo hoc ipsum jubeas recitari. *Et alia manu.* Emeritus episcopus salva appellatione recognovi.

254. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Recitentur. Ego enim, ne quod juris esset omitterem, id videor interfatus. *Romulus exceptor recitavit.* Magnum justi cognitoris indicium est,

quod uni parti concesserit. *Et cum recitaret,*

255. *Emeritus episcopus dixit.* Non legit, non distinguit sensus. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi.

256. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Ipsi legant. Concedamus eis quod ipsi nobis concedere noluerunt. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ecclesiastici notarii ea relegant, ut apertius designentur, quæ a venerabilibus viris constat oblata. *Possidius episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Scriptum sit ipsos petisse, ut a suis notariis gesta quæ proferunt recitentur. *Et alia manu.* Recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Nihil interest a quo relegantur. *Petilianus episcopus dixit.* Non de fide dubitatur officii, sed

B de pronuntiatione. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

257. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Superflua est ista causatio. Unde, ut diligentius omnia cognoscantur, ab ecclesiasticis notariis quod oblatum est recitetur. *Alypius episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Legatur concedentibus nobis, quod ipsi nobis concedere noluerunt. *Habetdeus episcopus dixit.* Ego lego. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Lege.

258. *Habetdeus episcopus dixit.* Flavio Marcellino viro clarissimo et spectabili tribuno et notario, Januarianus et cæteri episcopi veritatis catholicæ, quæ persecutionem patitur, non quæ facit. Quia apud acta nobilitatis tuæ fratribus collegisque nostris defensionem mandavimus, magnum justi cognitoris indicium est, quod uni parti concesserit, alteri non negare, ne uni parti favere, alteram premere videatur. Quod te pro tua prudentia et longe prospicere, et longius concedet præcavere, maxime cum populos edictis invites de audientiae tuæ libramine judicare. Adversarii igitur traditores persecutoresque nostri cum elucubratum volumen sui mandati, diuque conceptum et expositum actis ingererent, sine præjudicio equidem nostro libenter audisti. Quod ut huic epistolæ nostræ concedas, impendio postulamus. Non quo illorum prava perversaque doctrina nos terreat, sed ne labor sit defensoribus nostris, contra librum illorum prolixum, et contra prosecutiones eorum configere, cum nec dies totus causæ sufficiat, nec vox aut latera defensioni, ut liber cum libro, et defensio cum defensione concertet. Quare igitur hanc epistolam nostram petimus accipi atque inseri jubeas, tunc deinde causam audire digneris. Adversarii enim nostri decursis testimoniis quibus Ecclesia cum laude sui ubique diffunditur, id prius mandant suis defensoribus peragendum, ut contra nos, qui Ecclesiæ defendimus puritatem, isto modo agant, ut eandem Ecclesiam habituram in se permixtos simul bonos et malos usque in finem sæculi, dicant esse prædictam. Cujus rei causam nos magis ostendimus Ecclesiam Domini in scripturis divinis sanctam et immaculatam fore ubique nuntiatam. Per Esaiam : *Exsurge Sion, indue fortitudinem tuam Hieru-*

sal in civitas sancta, non adiciet transire per te in circumcisus et immundus (Isa. LII). Et iterum: *De filia Sion: Ecce tibi Salvator adventet, habens in eodem et opus ante factum suam, et vocabit eam populum sanctum redemptum a Domino. Tu autem vocaberis desiderata civitas, et non derelicta* (Isa. LXII). Et iterum: *Confortamini manus dissolutae, et genua debilia confortamini. Qui estis pusillanimes, nolite timere. Dominus noster iudicium retribuet, et ipse veniet, et salvos faciet nos. Tunc avertentur oculi caecorum, et aures surdorum audient, plura erit lingua mutorum, et claudus saltet sicut cervus, quoniam crepta est in deserto aqua, et fons in terra siccitate* (Isa. XXXV). Et adjevit: *Illic via munda et sancta vocabitur, et non transibit illic immundus, neque erit illic via immunda. Et non tunc erit leo, neque et bestia malis ascendet in illa, neque inveniuntur in illa, sed ambulabunt illic redempti et electi. De qua in Cantico Canticorum ex persona Domini scriptum est: Tota spectosa es, soror mea, et reprehensio non est in te* (Cant. IV). Quod Paulus apostolus apertissime demonstravit dicens: *Christus dilexit Ecclesiam, et semetipsum tradidit propter eam, ut eam sanctificaret, purgans eam lavare aqua in verbo, et adspargens sicut gloriosam Ecclesiam non habentem maculam neque rugam, aut aliquid ejusmodi, sed sanctam et immaculatam* (Ephes. V). Et iterum: *Desponsari enim vos non vultis viri cum sanctam assignare Christo* (II Cor. XI). His ergo tot et tantis documentis de Ecclesiae puritate, quae per scriptum promittebatur, spreto atque contempto, malos in illa inter bonos esse mansuros, per zizaniorum similitudinem incompetentem affirmat, cum ipsam similitudinem Dominus interpretatus sit Apostolis suis dicens: *Qui seminat bonum semen, pius est hominis. Ager autem est hic mundus, locum autem semen illi sunt filii regni, zizania autem filii sunt maligni, vinicus autem qui seminat ea* **314** *dubius est; messis autem consummatio saeculi, messores autem angeli sunt* (Matth. XIII). Et cetera. *Ager*, inquit, *est mundus*. Non ergo Ecclesia, sed mundus, in quo boni simul et mali usque [ad] messem, id est, usque ad divinum iudicium reservantur. Quia nec potest a Domino interpretata imo corrumpere. Quoniam si apostoli, ipsius Domini comites, in Ecclesia zizania, id est filios diaboli pullulantes, in sanctorum communiione dimittendos esse didicissent, nunquam Simonem, Erastum, Filetum, Alexandrum, Demian, Heraclonem, ceterosque consimiles, Ecclesiae liminibus eiecissent. Imo, si ita esset, vacaret totum praecorum scripturarum divinarum, quo jubentur polluti e medio sanctorum sacerdotum dignitate separari, dicente Domino per Moysen: *Legitimam, inquit, aeternam in progenes vestras, dividere inter sanctos et profanos, inter mundos et immundos* (Levit. XX). Quod alio neglectum in persona sacerdotum Spiritus increpat, dicens: *Sacerdotes eius reproberunt legem meam, profanabant sancta mea, inter mundum et immundum non dividebant, et inter sanctum et pollutum non separabant* (Ezech. XXXII). Ad haec para-

A bolam illud quoque adversarii subjungunt, paleas cum tramentis debere simul in Ecclesia permanere. Quod Hieremias repercutit, dicens: *Quid paleis ad frumentum? Et Paulus apostolus: Quae particula est fidei cum infidelibus, aut quae communicatio luci ad tenebras* (I Cor. VI)? Et Salomon: *Si communicabit lupus agno aliquando, sic peccator iusto* (Ecclesi. XIII). Pisces etiam liones et malos uno reticulo usque ad litus, id est, justos et injustos usque in finem saeculi simul contineri et protrahi confirmant, non intuentes hoc de rebus latentibus dictum, quoniam reticulum in mari positum quid habeat a piscatoribus, id est, a sacerdotibus, ignoratur, donec extractum ad litus ad purgationem boni seu mali prodantur. Ita et latentes et in Ecclesia constituti, et a sacerdotibus ignorati, in divino iudicio proditi, tanquam pisces mali, a sanctorum consortio separantur, sicut Dominus in Evangelio de latenti reo qui per obreptionem sacerdotes tefellerat, per figuram loquitur, dicens: *Intrans, inquit, rex videre recumbentes, vidit illic hominem non habentem vestimentum nuptiale, et ait illi: Amice, quomodo huc venisti? Ille autem obmutuit, et dixit rex ministris suis: Auferte illum pedibus et manibus, et mittite illum in tenebras exteriores: illic erit ploratio et stridor dentium* (Matth. XII). Secundum hanc igitur rationem, frustra dixerunt bonos propter malos sacrilega separatione non desereri, sed malos propter liones pia unitate tolerari, cum propter hanc profanam permixtionem commoveri et sejunctionem maximam provocare alio loco Dominus indignatus ostendat. *Pro eo, inquit, quod facta est mihi omnis domus Israel pernoxio, omnes aramentum argentum, ferrum, stannum et plumbum, in medio camini ardentis permixtum, propterea dicit. Haec dicit Dominus. Propter quod facti estis omnes in permixtione una, ideo recipio vos in medio Hierusalem. Sicut recipitur aramentum, argentum et ferrum, et stannum et plumbum in medio camini, ad insufflandum in igni, ut conflatur, ita recipiam vos in ira mea, et concremabo, et insufflabo in vos insufflationem ignis irae meae, et conflagrabit in medio vester, et scietis quia ego sum Dominus, qui effudi iram meam super vos* (Ezech. XXII). Contra haec et talia quibus Ecclesia Dei a contaminatione permixtorum immundorum defenditur, clarum est adversarii qua conscientia patrocinantibus erroribus malos nolint a bonorum communiione discerni. Sequuntur enim apertissime blasphemantes, ut dicant Ecclesiam malorum delictis, etiam manifestorum non posse maculari, adhibentes exempla prophetarum, qui licet increparent eos pro delictis, tamen se ab eis corporaliter non separarunt, cum ostendamus longe aliud fuisse illud tempus in quo frequentare baptismum tales quoties peccabant, mittebantur. Tamen etiam sic inveniuntur eidem prophetae a malorum communiione se abstulisse, quando Sophonias propheta, qui ad Hieroboam in schismate positum missus, nec panem nec aquam habebatur accipere, qui circumventus, violato precepto, a leone contactus est. Helias etiam

et Helisæus altaribus schismatis Samariæ nunquam communicaverint, neque consenserint, qui magis in solitudine morabantur. Osee quoque propheta ostenditur non interfuisse mysteriis eorum quorum sacrificia detestatur et damnat, dicens : *Sacrificia eorum tanquam panis luctus. Omnis qui tetigerit ex eis, inquinabitur (Osee ix).* Amos denique quando potuit Samariæ mysteriis misceri, de quo pseudopropheta ita regi invidiam facit; dicens : *Conglobationes facit adversum te Amos in medio domus Israel. Non potest terra supportare sermones ejus, et ob hoc insuper expellitur (Amos, vii).* Jam vero in ipsa Hierusalem quomodo poterant prophetæ sacrificiis peccantium hominum communicare, quæ ipsi divino spiritu pleni damnabant Esaiâ dicente : *Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? dicit Dominus. Plenus sum. Holocaustomata arietum, et adipem agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo, nec sic veniatis in conspectu meo. Quis enim exquisivit ista de manibus vestris? Calcare aulam meam non adjicietis : si attuleritis simulaginem, vanum. Incensum abominatio est mihi. Neomenias vestras, et sabbata et diem magnum non sustineo. Jejunium et ferias, et dies festos vestros odit anima mea. Facti enim estis mihi in abundantia multa. Jam non paream peccatis vestris. Cum extenderit manus, avertam oculos meos a vobis : et si multiplicaveritis preces, non exaudiam vos. Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt (Isa. i).* Et iterum : *Facinorosus autem qui sacrificat mihi vitulum, quasi qui canem occidat ; et qui simillam offert, quasi sanguinem porcinum ; et qui thus in memoriam, quasi blasphemus (Isa. lxxvi).* Aggæus etiam non modo sacrificia, sed ipsam gentem peccatricem penitus execratur, dicens : *Sic et populus iste, et sic gens ista : et si quis illuc accesserit, inquinabitur (Aggæ. ii).* Et Malachiël : *Vos o sacerdotes qui profanatis nomen meum, et dixistis : In quo profanavimus nomen tuum? et ponentes in altari meo panes pollutos, et dixistis : In quo polluimus illos? in eo ut diceretis : Mensa Domini benedicta est, et quæ superponebantur annullastis (Malach. i).* Et ita in omnibus Prophetis invenies, quoniam si communicassent eis quos tantis vocibus condemnabant, prævaricationis crimen incurrerent. Quod ergo inter eos erant commorationis fuit, non communionis. In defensionem deinde sceleris sui auctoritatem sibi exemplo Judæ traditoris assumunt, quo eum dicunt a Domino et præcognitum assumptum et cognitum toleratum, cum utique sine præjudicio præscientiæ suæ Dominus Christus Judam in apostolorum numerum assumpserit, cognitum autem sibi, non hominibus, hac ratione pertulerit, qua et hodie perferre videtur occultos. Scriptum est enim : *Quæ occulta sunt mihi, quæ manifesta vobis et filiis vestris (Deut. xxix).* In Psalmis : *Nonne Deus inquiret ista? Ipse enim scit latentia cordis (Psal. xliii).* In Regnorum : *Homo videt in facie, Deus autem videt in corde (I Reg. xvi).* Et in Apocalypsi : *Et scient omnes Ecclesiæ quoniam ego sum scrutator renum et cordis (Apoc. xvii).* Denique Domino cum discipulis recumbente et dicente :

A *Unus ex vobis me tradet (Matth. xxvi),* atque respondente eodem Juda : *Nunquid ego sum, Domine? et ab eodem Domino audiret, Tu dixisti (Marc. xiv),* detectum se protinus videns, conclusus abscessit, sed cum ipsa postmodum turba ad tradendum Dominum venit.

315 Vadant ergo cum suo Juda patrono inimici dominicæ veritatis, qui suo more defendere reos manifestissimos elaborant. Item ad defensionem pollute permixtionis suæ verba Apostoli objiciunt, quibus ait : *Sive per occasionem, sive per veritatem miserebor, quoniam filii fornicationis sunt, quia fornicata est mater ipsorum, dedecoravit eos quæ peperit eos (Phil. i).* Et in Isaia : *Quomodo vestimentum conspersum in sanguine non erit mundum, ita nec tu eris mundus, quia terram meam perdidisti, et plebem meam occidisti :*

B *non manebis in æternum tempus, semen nequam. Para filios tuos interfici peccatis patris sui, ut non exsurgant (Isa. 14).* Et in Regnorum libro tertio : *Et deposuit Salomon Abiathar de sacerdotio Domini, ut impleatur verbum Domini, quod locutus est de domo Heli in Selom (III Reg. ii).* Jam vero quod dicunt baptismum Christi ita defendi sicut ipsa Catholica defenditur ubique, et apud omnes esse, decretis Patrum nostrorum martyrum beatissimorum compendio brevitatis excluditur. Illud autem quam incaute, immemores sui, inimici veritatis oppugnant, apud fures et raptores quoslibet extraneos datum baptisma suscipi debere, adhibito incompetenti ad hanc rem testimonio Pauli apostoli quod scriptum est : *Qui veritatem Dei in injustitia detinent (Rom. i),* hoc

C in loco furtum furtivo voluerunt defendere testimonio. Apostolus enim de gentilibus agens, et incredulos increpans, ita locutus est dicens : *Revelabitur enim ira Dei de cælo super omnem impietatem et injustitiam hominum eorum qui veritatem Dei in injustitia detinent ; quoniam quod cognoscibile est Dei, manifestum est illis. Deus enim illis manifestavit. Etenim quæ invisibilia sunt ejus a constitutione mundi, per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur. Sempiterna quoque virtus ejus et divinitas, ita ut sint inexcusabiles : quia cum cognovissent Deum, non ut Deum honorificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, et intenebratum est insipiens cor illorum.*

D *Dicentes enim se esse sapientes, infatuati sunt, et immutaverunt claritatem incorrupti Dei in similitudine imaginis corruptibilis hominis et volucrum et quadrupedum et serpentum. Propter quod tradidit illos Deus in concupiscentia cordis illorum in immunditiam (Rom. i).* Unde secundum hunc sensum etiam gentilium inquinata mysteria se suscipere profitentur. Secuti autem sunt errorem suum evidentissimis accumulare blasphemis, quo dicant eos qui hæreticorum baptisma reprobant, posse Christum reprobare, quod eum dæmonia confessa sunt. Hoc loco non solum sanctorum martyrum decretis insultant, sed magis parati sunt dæmoniorum quia Christum confessi sunt, communioni misceri. Quod autem subtili brevitate ista dixerunt, eum, qui foris baptizatus fuerit suscipi debere, non ut quod deest adsit sed

ut quod inest prosit, in utroque se ipsos circumvenisse non ostentant. Omnia enim late, ut supra dictum est, sanctorum martyrum sententis evacuuntur. Unde enim fieri potest, si una est Ecclesia et indivisus est Christus, ut foris postius baptismum consequatur? Quod vero sibi a nobis obijci dicunt, *Manus cito nuntiis imposueris, neque committite veris peccatis alienis* (I Tim. v), et quasi respondentes occurrunt moribus potius debere homines quam corpore separari, ad hoc non modo moribus, sed etiam corpore a malis debere disjungi multis admodum testimoniis legalibus approbamus. In Numeris: *Discedite a tabernaculis hominum istorum durissimorum, et ne tetigeritis ab omnibus que sunt eis, ne simul pereatis et vos in omnibus peccatis eorum* (Num. xvi). Item Esaias: *Discedite, eate inde, et immundum nunc tangere: Discedite de medio eorum qui fertis vasa Domini* (Isa. lvi). Item Apostolus: *Vos enim estis templum Dei vivi. Dicit enim ipse: Quoniam habitabo in eis, et in eis ambulabo, et ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi populus meus. Propter quod discedite de medio eorum et separamini, et immundum ne tetigeritis, et ego recipiam vos, et ero vobis in patrem, et vos eritis mihi in filios et filias, dicit Dominus omnipotens* (II Cor. vi). Illud vero quod est, ut cum eos eis optinamus persecutiones et inhumanas crudelitates quibus ipsi et majores eorum nos patresque nostros per annos centum vel amplius sane cessatione afflixerunt atque vexaverint, illi isto non erubescant suffragio, quod dicant ab aliis partibus nostrorum Maximianis fuisse persecuciones illatas, cum utique longe aliud sit usurata Ecclesiastica et compauperum civiter repetere voluisse, nec ullum ad communionem nostram nolentem invitumque coegisse, et aliud sit aperto furore per universum populum Christianum omnia mala crudeliter exercere. Quis enim nesciat istos traditores persecutoresque nostros ab ipso exordio condemnate traditionis comunitatis precibus cunctis in nostram necem hujus seculi principibus supplicasse, atque ad eam communionem contra Dei precepta minus et prescriptionibus coartasse? Nam ut omitamus quantum sanguis Christianus effusus sit per Leontium, Ursanum, Macarium, Paulum, Taurinum, Romanum, ceterosque executores quos in sanctorum necem a principibus socii meruerunt, quando plurimi venerabiles sacerdotes occisi, alii in exilium relegati, Christianas late vexata, sacra stuprata virginitas, proscripti divites, spoliati pauperes, ablata libertas, atque acti in fugam probati sacerdotes, nostro nunc tempore quanta commiserint nullus ignorat. Episcopi ingesserunt exilia, Christianas fugientibus precipitia, oppreserunt populos, pradati sunt domos, invaserunt basilicas, intulerunt consentane volentibus plagas; postremo in uno tantum oppido Bagaiensi eorum a causa multorum Christianorum sanguis effusus est, et nec sic satiati in hodiernum cessare contenti sunt. Unde quia ad hoc tante inhumanitatis eorum acerbissimos titulos de scripturis divinis,

quibus etia flagitia prohibentur, superfluum sit documenta subnectere, cum talia nec mundanis legibus permittantur, satis sit eorum nos errori respondisse, et que superfluo responderunt, divinis testimoniis cluisse. *Et alia manu* Dominus te in celum conservet, quod optamus. *Recognovi.*

259. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ad quod lectum est gestis presentibus adheret. *Et adiecit.* Et quoniam in hac prohibitam patientiam constat, ea que dudum sunt oblata recitentur; et ad hanc omnia pars e diverso sistens respondere cogatur.

260. *Emeritus episcopus dixit.* Prius testimonii testimonia revincant. Tunc ad ea que sublimitas tua judicaverit veniendum est. *Et alia manu.* Emeritus episcopus salva appellatione recognovi.

261. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Permite nos, vir sublimis, pro causa Ecclesie non diutius superfluis inmorari. Atque utinam fratres nostri e diverso sistentes hanc epistolam ante illos omnes moratorios sermones suos protulissent, ut jam de Ecclesia, unde causa vertitur, aliquid ageremus. Annadverit ergo nobilitas tua in hac epistola duo quaedam genera vel objectionum vel rerum inserta quibus respondere debeamus, unum de divinis scripturis et sancte legis eloquiis, alterum de criminacionibus humanis, que obijcienda nescio qui invidiosius potius quam verius putaverunt. Ad hanc duo paucis si Dominus adjuverit, respondebimus, **316** ne prolixum sermonem tanta proficitati reddamus. Questio est de Ecclesia utrum permixtos malos usque in finem habitura predicta est, an omnino omnes malos, omnes sanctos atque immaculatos in hoc seculo, isto etiam tempore usque in finem ultimum seculi. Utrique testimonia divina sunt; et utique repugnantia esse non debent, nec omnino possunt, si intellectorem inveniant. *Aream esse Ecclesiam non ego dixi. Non quisquam nostrum, sed Evangelium loquitur, ubi scriptum est venturum qui ventilabrum ferat in manu sua et mundaturum aream suam, frumenta recondet in horreo. Et cum diceret* (*Et alia manu. Recognovi.*).

262. *Emeritus episcopus dixit.* Non legit aream. *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Joannes dixit: *Mundabit aream suam, frumenta recondet in horreo* (Matth. iii, 12; et Luc. iii, 17). *Et cum diceret* (*Et alia manu. Recognovi.*), *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Hoc quod postulat relegatur.

263. *Petilianus* (Aut potius *Emeritus*) *episcopus dixit.* De occultis rebus hoc dixit Evangelista, non de evidentibus, quod tu vis tecum esse permixtos. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

264. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dixit.* Prosecutio nostra pro ipsorum epistola habeatur. Legi cepit, nullus a nobis relatus est strepitus, nulla interurbatio, nulla interruptio. Permittat ut finem quod cepi eloqui, et sic respondeat. Quare

non nobis rependitur quod prærogavimus. Animadvertit nobilitas tua patientiam nostram cum tam longa recitaretur epistola. *Et cum diceret (Et alia manu. Recognovi), Emeritus episcopus dixit. Nos gravat cum se dicit esse patientem; et non debet de se ferre sententiam de quo alius judicat. Et alia manu. Emeritus episcopus recognovi.*

265. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dixit. O si esses et tu patiens donec finiam quod prosequor! Ergo, ut dicere cœperam, divina sunt testimonia de zizaniis et tritico ea quæ intelligere conati. Verumtamen de retibus aliquando confessi sunt quod malos et bonos habitura est Ecclesia; sed eos dixerunt esse sacerdotibus incognitos, et ideo non præjudicare bonis quoniam ignorarentur. Ego autem possem qualibuscumque facultatulæ meæ assertionibus ostendere illum esse veriorum intellectum, quod Ecclesia habeat et bonos et malos, zizania scilicet et triticum, mundumque ipsum appellatum esse pro Ecclesie nomine, quandoquidem Dominus ipse dicit: Non ut judicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum (Joan. III), cum sciamus Dominum non salvare nisi Ecclesiam. Et alia manu. Recognovi.*

266. *Emeritus episcopus dixit. Mundus te non cognovit. Ergo Deum Ecclesia non agnovit, si mundus Ecclesia est. Et iterum dixit: Ut reus fiat totus mundus Deo (I Joan. V). Et iterum dixit: Si de mundo essetis, mundus quod suum esset amasset; sed nunc quoniam de mundo non estis, propterea odit et persequitur vos mundus (Joan. XV). Et iterum: Ipsi de mundo sunt, et mundus obaudit eis (I Joan. IV). Et iterum: Si quis dilexerit mundum, non est charitas Patris in illo (Ibid. 2). Et alia manu. Emeritus episcopus salva appellatione recognovi.*

267. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dixit. Omnia ista possemus et nos dicere et velut contraria primo proposita solvere. Itaque sine causa interrumpunt isto strepitu, quia epistolæ ipsorum potuissemus talia facere, ne recitaretur. Patienter audiant. Admoneantur a sublimitate tua facere quod sponte facere debuerunt. Patienter audiant. Non est res levis quæ tractatur a nobis. Suscepimus hodie respondere, si Deus adjuverit, prolixæ epistolæ eorum. Nec rogamus ut edatur nobis et consideremus et postea respondeamus, sicut ipsi de mandato nostro fecerunt. Præbeant nobis aliquam patientiam per incolumitatem tuam. Et alia manu. Recognovi. Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Justa postulatur. Patientiam ejusdem prosecutioni certum est debere commodari.*

268. *Emeritus episcopus dixit. Ipse sibi obstrepit, dum longa prosequitur. Et alia manu. Emeritus episcopus recognovi.*

269. *Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit: Si respondere volunt, removeatur epistola, et singuli respondeamus. Sin autem, permittant responsionem.*

270. *Adeodatus episcopus dixit. Possumus præbere patientiam. Et cum diceret (Et alia manu. Adeoda-*

tus episcopus recognovi), Augustinus episcopus Ecclesie catholice dixit. Quando legebatur epistola, sic habebamus tanquam ipsi prosequerentur. Prosecutioni ipsorum præbuimus silentium. Nolo enim dicere patientiam, quia id calumniantur. Præbeant nobis et ipsi silentium. Et alia manu. Recognovi. Adeodatus episcopus dixit. Possumus præbere patientiam; quam quidem præbemus, si ea quæ pars diversa asserit, habeant firmissimam rationem. Nam cum aliter lex interpretetur quam est, quis ferat, quis patiatur silentio adferri præjudicium? Et alia manu. Adeodatus episcopus recognovi. Vincentius episcopus Ecclesie catholice dixit. Serva tibi quod reprehendas si aliquid contradicitur. Et alia manu. Recognovi.

271. *Marcellinus V. C. tribunus et notarius dixit. Promissa patientia præbeatur. Montanus episcopus dixit. Quando omnia in animo retinentur, si non ad singula respondeamus. Et alia manu. Montanus episcopus recognovi. Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Tenorem universæ epistolæ patienter constat auditum.} Consequens est ut responsiones ad singula patienter audire dignemini.*

272. *Augustinus episcopus Ecclesie catholice dixit. Ideo et illa conscripta sunt, et hæc excipiuntur. Si quid memoriam fallit, et ego possum petere ut mihi de epistola recitetur; et ipsi possunt, ut illis ex codicibus recitetur, præbere silentium. Agamus aliquid. Ut ergo dicere cœperam, ipsis admonentibus, invenimus in scripturis mundi nomen in malo, mundi nomen in bono. Nam mundi nomen in malo, sicut ipsi dixerunt: Et mundus eum non cognovit (Joan. I). Et: Si quis dilexerit mundum, non est charitas Patris in illo (I Joan. II), et cætera. Mundi autem nomen in bono. Ut credat mundus quoniam tu me misisti (Joan. XVII). Non enim credere malorum est. Mundi nomen in bono. Non venit ut judicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum (Ibid. 3). Non salvabitur nisi Ecclesia in mundo. Cum ergo et in bono mundus, et in malo mundus, unde ista scripturarum rixa? Si intellectore careat, adhibe lumen intelligentiæ. Vide mundum in malo omnes dilectores temporalium per universas gentes: vide mundum in bono omnes fideles et spem gerentes æternæ vitæ per universas gentes. Deus erat in Christo, inquit, mundum reconcilians sibi (II Cor. V). Si reconciliari potest Deo detestatus ille mundus de quo dictum est quia non est charitas Christi in eo qui dilexerit mundum, judicent qui loquuntur. Audiat ergo patienter nobilitas tua. Video scripturam sanctam [per] commixtos bonos et malos, sicut ipsi de retibus jam confessi sunt, præsignasse Ecclesiam. Et cum diceret cumque streperetur, Alypius episcopus Ecclesie catholice dixit. Scriptum sit, quia perstreperunt.*

317 273. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Ipsos perstreperere acta contineant. Alypius episcopus Ecclesie Catholice dixit. Ubi est promissa patientia, quæve vicissitudo rependatur? Nonne in-*

dicant quemadmodum dissidant? *Et alia manu.* Re-
cognovi.

274. *Petilianus episcopus dixit.* Quid sit mundus, quid sit Ecclesia, apertissime definitum est ab ipso auctore mundi atque factore, per quem omnia facta sunt, et sine quo nihil est factum. Ipse enim Dominus dixit: *Mundus hic ager.* (*Math. XIII.*) Potuisset dicere: *Mundus Ecclesia est.* Quis igitur hominum audet definire quid mundus sit, cum ipse Dominus hujus factor atque opifex jam dignatus fuerit definire? *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

275. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Quod mundus sit, qui salvandus dicitur, evidenter ostendite.

276. *Petilianus episcopus dixit.* Homo dictus est mundus, ubi dixit, *mundum reconcilians sibi,* non enim sibi Deus belluas, sed homines voluit reconcilari. *Et alia manu.* Petilianus episcopus recognovi.

277. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Ex his omnibus qui mundi nomine nuncupantur, dicis Ecclesiam posse constare, postea declaratam, an certe tenuis?

278. *Emeritus episcopus dixit.* Tollis nos a manifesta præscriptione. At Dominus Christus in Evangelio: *Ager mundus est.* *Et cum diceret.* *Et alia manu.* Emeritus episcopus recognovi. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Patimini ergo, ut ad omnia quæ epistolæ textus continet, respondeant, et tunc plenissime de omnibus judicabo.

279. *Hilarus exceptor dixit.* Quoniam a diluculo partes egerunt, et codices binos impleximus, si jubet præstantia tua, alii nobis exceptores subrogenur; ut ad conferendum exeamus, datis nobis custodibus. *Vitalis Notarius Ecclesiæ Catholicæ dixit.* Hoc et ego suggero quod et exceptor nobilitati tuæ adstans suggestit.

280. *Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit.* Sicut etiam superiore judicio factum est, hi qui se tabulas impleisse commemorant, cum custodibus exeant, in eorum loco alius subrogatis. *Cumque id fieret.*

281. *Augustinus episcopus Ecclesiæ catholicæ dixit.* Mundus ergo, non enim aliter et nobis videri potuit, in hominibus intelligitur: non utique ita stulti simus ut belluas etiam et quæcumque irrationabilia animalia ad salutem, quam Christus promisit, pertinere dicamus. Prorsus hoc dicimus: *Mundus in maligno positus est: homines sunt.* *Ut credat mundus quia tu me misisti: homines sunt.* *Mundum reconcilians sibi: homines sunt,* et cætera quæ in malo dicta sunt, homines illi, homines illi. Per totum enim mundum utriusque, mali mixti bonis. Sic et Ecclesia, quam confessi sunt reum nomine declaratam habere malos, sed dixerunt latere peccatores, constat jam quod habeat bonos et malos. De latendo et de non latendo questio est utrum pertinuerit ad pietatem bonorum etiam malos cognitos tolerare, ne desererent bonos, an propter malos totum deserere volue-

rint quibus mali quid in Ecclesia apparuerit. Ipsa questio est. Hoc probamus. Dicimus enim nos non negligendam quidem Ecclesiasticam disciplinam, et ubicumque fuerint proditi mali, coercendos eos esse ut corrigantur, non solum sermone correctionis, verum etiam excommunicationibus et degradationibus, ut humilem locum salutis in Ecclesia quaerant; ad medicinam ipsorum fieri, non odio, sed studio salutis fraternæ: sicut quodam loco etiam ipse Apostolus evidentissime declarat dicens: *Si quis non obaudit verbo nostro, per epistolam hunc notate, et nolite commisceri cum eo.*

N. B. *Cætera quæ sequebantur, quia exciderunt in collectione Gestorum, requirenda sunt, si libet, apud S. Augustinum in libro tertio Breviuli collationis Donatistarum. Vide tom. IX, cap. 9 hujus tertii libri, col. 652, num. 16, qui incipit his verbis: Flagitantibus itaque patientiam eorum catholicis, etc.*

SENTENTIA COGNITORIS.

Flavius Marcellinus vir clarissimus tribunus et notarius dixit. Vellem quidem, quod et omni de votorum intentione nunc cupio, ut quanta ex demonstratione veritatis et tandem proditi erroris orta lætitia est, tanta ex conversione superstitionis antiquæ et in melius mutata sententiæ gratulatio nasceretur. Magna enim gaudia esse quis dubitet cum inveteratæ agridudini provenit insperata curatio; causamque exultationis in talibus majorem facit sanitas restituta quam semper retenta. Sed quia obstinatio mentium perditarum, quas praviæ simul persuasionis vincula nexuerant, ad viam salutis ostense aut redire dissimulat aut, quod est deterius, impudentia reformidat, exerenda jam legum est et exercenda sententiæ, ut quos ad bonam valetudinem lemora post apertam cominus veritatem medicamina non revocant, acior restituat curationis intentio. Cui enim ratio proxima, sicut gestorum series subjecta demonstrat, sicut divinorum quoque voluminum indita exempla testantur, non liquido declaret alieni, etiamsi probari potuisset, sceleris noxa alium fieri reum omnino non posse, et universalis Ecclesiæ statum Cæciliani insimulatione, de quo nihil reprehensibile potuit approbari, non debere subverti, nec etiam eorum qui se a corpore Ecclesiæ separarunt lata adversus eum præjudicare valuisse sententiæ, sicut nec a Maximianistis recenti tempore in absentem Primianum prolata damnato eidem nocere prævaluit? Cui etiam illud ad correctionis causam non omni ex parte sufficiat tot judicis patefacta Donato auctore schismatis comprobatio, Cæciliani persolutio atque purgatio, ultimaque sententiæ triumphalis memoriæ Constantini, qua evidenter docetur expressa et Cæciliani innocentia et Donati sociorumque ejus calumniosa criminatio, Felix quoque Aptugensis ordinatoris ejus proconsularis sententiæ documentis ostensa purgatio? Unde si hæc tam perspecta atque manifesta inveterato moderi nequeunt morbo, putris est vulneris sanies reprimenda; ut libertate præclusa, sibi tantum no-

cere, quia hoc potius eligit, incipiat. Per hæc enim fiet ut velit aliquando sanari. Declaratæ igitur veritati detecta falsitas colla submittat. Unde universos ordinis viros, dominos etiam fundorum, actores, conductores tam domus divinæ quam etiam privatarum possessionum, senioresque omnium locorum, hujus edicti auctoritate commoneo quatenus memores legum, dignitatum, æstimationis salutisque propriæ, Donatistarum conventicula in omnibus civitatibus et locis prohibere contendant, ita ut ecclesias quas eis humanitate mea absque imperiali præcepto usque ad diem sententiæ constat indultas Catholicis tradere sine ulla dilatione festinent, ni malunt tot sanctionum laqueis irretiri: quas quidem, si unitati catholicæ consentire voluerint, eorum esse sat certum est. Majore autem causa atque solertia post detectam modis omnibus unitatem superstitionemque convictam a proprii debent facinoris intentione depelli. Hi autem qui post vetita legum eorum se cœtibus miscuerint, indubitanter intelligant pœnam se imperiali arbitrio præstitutam ulterius vitare non posse, quos principe loco post agnitæ catholicæ reverentiam legis ad profanos eorum cœtus communionemque rediisse sat clarum est. Quod ut ante non fieret, patientiæ tantum consideratione et spe correctionis aliqua parte ex parte distuleram. Hactenus igitur inimicos fidei Christianæ legibus insultasse sufficiat, maxime cum eorum notas certum sit esse personas. Quid necesse est tot sanctionum, quoniam nulla emendatio subsecuta est, nexibus subdi? Ipsam vero catholicorum episcoporum, etiam post victoriam veritatis, noverint Donatistæ manere sententiam, ut completis collationibus quas eis et ante oblatas publica conscientia retinetur, et nunc offerri sine dubitatione sat certum est, sese suscipi posse

A cognoscant. Superioris autem edicti fidem in omnibus certum est reservari. Unde unusquisque Donati communionis episcopus ad loca propria sine ulla debet inquietudine ac molestia remeare; quatenus in propriis constitutus, aut ad unam veramque Ecclesiam revertatur, aut satis legibus facere sine dissimulatione non differat. Hi autem qui in prædiis suis circumcellionum turbas se habere cognoscunt, sciunt, nisi eorum insolentiam omnimodis comprimere et refrænare gestierint, maxime ea loca a fisco mox occupanda. Siquidem tam catholicæ legi quam quieti publicæ, ut eorum conquiescat insania, in hac parte consulitur. Gestorum autem relectio qua profertur superius memoratum a Donatistis errorem schismatis existisse, atque Cæcilianum et cæteros, quos improbe crediderant accusandos, sui se purgatos, sanctitatem vestram plenissime poterit edocere. (Et alia manu). PROPONATUR. (Datum Carthagini) post consulatum Varanis v. c. vi, kal. Julii.

B *Explicit num. XXXIII Monumentorum ad Donatistarum historiam pertinentium.*

326 ANNO DOMINI CCCCH.

a XXXIV. LEX HONORII IMPERATORIS,
QUA MULCTÆ PECUNIARIÆ IMPONUNTUR DONATISTIS.

(Ex Cod. Theod., Tit. de Hæreticis, L. 52).

Imp. Honorius et Theodosius AA. Seleuco P. F. P.

Cassatis, quæ pragmatici, vel adnotatione manus nostræ, potuerint impetrari, et manentibus his, quæ etiam dudum super hoc definita sunt et veterum principum sanctione servata, nisi ex die prolatae legis omnes Donatistæ, tam sacerdotes quam clerici, laicique catholicæ se, a qua sacrilege descivere, reddiderint, tunc illustres singillatim pœnæ nomine fisco

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

XXXIV. Donatistis ad catholicam fidem revocandis, atque resecandis enixe incumbit Honorius imperator hac constitutione, quæ data statim post collationem Carthaginensem anno D. 412. Primo capite Donatistis pœnæ seu mulctæ imponuntur, nisi ad catholicam Ecclesiam redierint, non obstante quacumque tandem principis pragmatica vel adnotatione. Eo, inquam, pertinet hujus legis initium, quod ita restituo: *Nisi, etc. Catholicæ se a qua sacrilege descivere, reddiderint.* De eo quippe quod dixi agi ostendit manifeste vox DESCIVERE, quæ omnino pertinet ad personas, non ad res ablatas. Et totus deinceps legis contextus id evincit, agi de Donatistis a prava religione revocandis, quod et diserte eodem loco dicitur. De ecclesiis enim demum agitur in fine legis: idque ipsum argumento dictæ legis 54, *infr.* firmari potest. Pœnæ autem, quod secundum, per singula hominum genera proponuntur, sive in dignitate positorum, sive popularium, sive Circumcellionum (de quibus postea plenius). Tertio proponit pœnam occultantibus eos, etiam conductoribus, procuratoribus et hominibus domus principis, uxoribusque eorum. Quarto, post mulctam inflictam contumacibus bonorum proscriptionem minatur. Quinto, et dominis etiam catholicis eandem mulctam imponit, nisi servos et colonos a prava religione revocaverint. Sexto, Honorius clericos, ministros sacerdotales Donatistarum in exilium singulos per singulas regiones mitti sub fida prosecutione jubet. Postremo capite, Ecclesiæ, Conventi-

cula, prædiaque, hæreticorum largitate in eorum ecclesias collata, catholicis ecclesiis juxta priores constitutiones (id est juxta l. 45,) vindicare jubentur.

Et hæc quidem septem rationes sunt quibus Donatistas ad fidem catholicam traducere, eorumque pertinax institutum frangere, resecare hoc tempore studuit Honorius, quibus validiores fingi rationes non possint. 1° Metus damni pecuniarii. 2° Conductores et procuratores in eos excitati ad eos detegendos. 3° Imo et uxores. 4° Bonorum proscriptionis metus post contumaciam. 5° Domini in servos et colonos concitati. 6° Clerici in exilium missi. 7° Ecclesiæ et donaria catholicæ Ecclesiæ vindicari jussa. Quibus similia jam complura l. 54, *infr.* ubi et nonnulla addita.

Ut hæc hujusce legis in universum est sententia, ita Augustinus ejus vim sic breviter expressit *epist.* 50, ad Bonifacium. *Jam enim LEX fuerat promulgata, ut tantæ immanitatis hæresis Donatistarum, cui crudelius parci videbatur, quam ipsa sæviebat, non tantum violenta esse, sed OMNINO ESSE NON SINDERETUR impune (hæc primum est hujus leg. sententia). Non tamen supplicio capitali, propter servandam etiam circa indignos misericordiam, sed PECUNIARIIS DAMNIS propositis (secundum hoc caput hujus legis, ubi pariter vox damna, ut ex l. 54, occurrit). Et in EPISCOPOS, MINISTROS eorum exilio constituto. (Tertium hoc caput est.)* Quamquam et si ordinem verborum Augustini spectes,

nostro, auri pondo quinquaginta cogantur inferre : Spectabiles, auri pondo quadraginta : Senatores, auri pondo triginta : Clarissimi, auri pondo viginti : Sacerdotales, auri pondo triginta : Principales,

A auri pondo viginti : Decuriones, auri pondo quinque : Negotiatores, auri pondo quinque : Plebei, auri pondo quinque : Circumcelliones, argenti pondo decem. Qui nisi a conductoribus, sub quibus comma-

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

videatur de alia lege anteriore multo sentire, sed tamen in eadem sententiam. Idem Augustinus certe eadem epistola 30. ad Bonifatium postremum hujus legis caput memorat p. 224. *Quisquid esse nomen ecclesiarum patris Donati possidebat, Christiani imperatores legibus religiosis cum ipis ecclesiis ad catholicam transire possent, etc.*, ubi auctoritatem etiam eius rei prioribus subjicit. Idem Augustinus in *Janu. tractatu 6, in fin.* Legimus, inquit, *monachate leges, ubi praecipiant imperatores, ut qui pariter Ecclesiarum catholicae communionem universam sub nomine Christianum, non solent in pace colere pacis amorem, nihil minus Ecclesiarum auctoritate possidere : et in pace ventum ad Catholicam, et obedientiam habebunt non solum terram, sed etiam illam qui fecit eam et terram.* Et vi hujus legis, itaque *legis 54. infr. ne sacerdotum bapt. relicta testimonio Donatistis, Catholicis vindicta idem testatur, Donatistas loquentis in lucens : Mito deficientes ubique pariter sub praesentia, non invidentes quid amant? Velis nostris tulerunt, pendas nostros tulerunt, praesentia testamenta hauriam. Ecce ubi Causa de donati fuerit ecclesiae, cui praesentia Faustinus, Cui episcopus praesentia Faustinus? Ecclesiae? Quid est Ecclesia? Ecclesia dicitur cui praesentia Faustinus? Sed non Ecclesiae praesentia Faustinus, sed parti praesentia. Columba autem Ecclesia est. Et hinc quidem sententiae Augustini spectant postremum hujus legis caput. Sequitur sententia Augustini de interrogato exilio clericis, quod tertium caput hujus legis est quod et l. 54. repetitum exstat. *Mitum, inquit, in his constituit imperator propter mansuetudinem Catholicam, catholici tamen tamen inferre non metum, sed nos homines dicit**

327 *causationem et quid de donati morte, et quid minus se in supplicio, non de peccato illius, sed de vero auditu mortem*

Ceterum hujus legis ferenda causa repetenda est, ab exitu seu eventu Collationis Carthagenensis, quae superiore anno habita fuit, ante sententiam quod excurrat menses (quo alioquin spectant l. 55. *infr. hoc ut* ubi dicitur plene, et l. 54. *infr. de religione*.) Neque cum pendente ea Collatione Marcellinus tribunus et notarius in ea Collatione cogatur, Donatistis, quo ad eam sese palliare vulturos, ex humanitate sua aliquid impari illi praesentia ecclesias seu basilicas ad dicitur sententiam usque transfusisset : atque adeo eis ecclesias cum omni iure suo, quae a Catholicis juxta praecipuum imperatoris retinebantur, reddi seu reformari jussisset, quod ex ejus edicto liquet, in actis Collationis Carthagenensis pag. 19, 14, et ex sententia pag. 405, et ex Augustino in *Breviario Collationis de prior.* Tandem ultima collatione ab eo dicitur Donatistae, eas rursus Catholicis tradere sine ulla datione jussi fuere. Quintum et Circumcellionum lasarda et insolentia reperta jussa. Quae et deinde nobis, deinde fundorum, actoribus, conductoribus, non privatarum possessionum modo, sed et domus divinae, mandatum, ut conventuale Donatarum in omnibus civitatibus et locis prohiberent. Imo et sine sententia seu edicto abolitiones, collationes, largitates in ecclesias Donatarum factis episcopis catholicis tradi jussit. Quae omnia hanc legem appone conveniant. Et vero illam sententiam ante hanc legem imperatoris secuta est. Verum hanc sententiam non adeo ubique et hinc parte, ut hinc *l. et 54. testantur* partem. De cetero, quae Collationis istius Carthagenensis evectus fuerit, dicit Augustinus epist. 127, 158, 159, 160, 169, et alios locis. Quare ad hanc severiorem legem Honorius processit, ubi singularia multa sublegendi sunt. Primo notanda

sunt hic varia admodum decem numero personarum et quidem laetitia, *de quibusque genera graduque*, quibus provinciales constabant, quas eodem hic decurrit Honorius, distinctisque adeo multis et parvis gradibus persecuitur, quod omne ex hac lege mutatum Honorius suo edicto adversus catholicos inseruit, quod refertur ab Victore Uicensi lib. in de persecutione Vandal. 4. *Illustris, inquam, 2. Spectabiles, 3. Senatores, 4. Clarissimi, 5. Sacerdotales, 6. Principales, 7. Decuriones, 8. Negotiatores, 9. Plebei, 10. Circumcelliones* : illustribus imposita multa auri pondo 50, Spectabilibus, 40, Senatoribus, 30, Clarissimis, 20, Sacerdotalibus, 30, Principalibus, 20, Decurionibus, 5, Negotiatoribus, 5, Plebei, 5, Circumcellionibus, argenti pondo decem. Quibus adhaec qui subjunguntur conductores, et procuratores, servos et colonos : cui haec absumis personarum Notitia continetur l. 54. *infr. hoc ut*, quae alioquin et in aliis quamplurimis hinc similis est.

Secundo observandum, in illo personarum recensu de Senatoribus : eos non tantum ab illustribus et Spectabilibus separari et post eos nominari, verum etiam a Clarissimis distingui : Sic quoque d. l. 54. *infr.* quae hinc in quamplurimis par est, senatores post eos qui successu praesentia, aut vicariano vel comitiva primi ordinis honore; id est, post spectabiles, primi aut honoratos nominantur : et ita describuntur, *qui nulla munita extrinsecus privilegio dignitatis sunt* : et post eos sacerdotales statim ponuntur, nulla clarissimorum mentione, ubi vides multa eodem congruentia cum hac lege contineri. Quam igitur senatores isti a clarissimis diversi esse possunt? Certe Codice Justiniano quoque titulus exstat, *ubi senatores vel Clarissimi civitatis vel criminaliter conveniantur*. Patet Cajetanus hanc quoque lege senatores dicit expertes omnis dignitatis : Clarissimos vero qui in dignitate erant ; eoque etiam sensu distingui eos eo titulo codicis Justiniani. Verum ut illo quoque ipso titulo senatores idem cum clarissimis sunt, et vero *παρρηγορησι*, ibi conjunguntur : et l. 1. *ejus utuli clarissimi* non alii sunt quam senatores, ut manifestas adhuc discere est ex l. 1. *hac codicis de accusat.* Unde lex illa desumpta est, ita hanc legem. Senatores Clarissimis praemittuntur ; atque adeo velut majoris jam dignitatis, et majori quoque praesentia subiunguntur : uti vice versa, non illustres tantum, sed et spectabiles majori, quam senatores afficiuntur.

Tertio observandi sacerdotales, qui hac lege et d. l. 54, nominantur, post senatores, ante principales seu decemprarios curiales. Neque sacerdotales, hi erant primi inter decuriones, qui sacerdotales ludos procurabant, de quibus plene supra titulo de decurionibus : et tit. de *Papaeis*. Hinc illud interea discimus Christianos eos quoque fuisse saltem Donatistas.

Quarto, Circumcellionum nomen hic notandum, quorum frequens mentio in historia Donatarum apud Optatum Milevitanum, Augustinum in Collatione Carthagenensi d. 5. cap. 75. et in sententia Marcellini, in codice canonum Ecclesiae Africanae, Isidorum viii *Etymol.* 5. *Fossidomum in vita Augustini*. Hi vero erant inter Donatistas velut satellites qui per numeras, villas, vicusque et circum cellas (unde illi nomen) vagantes, armis instructi, intentatum nihil relinquebant, nihil non audiebant, omnia furore implentes : denique in Catholicos insaniebant, serviebant, grassabantur : quorum etiam hoc ipso tempore, et ante Collationem Carthagenensem me-

neut, vel procuratoribus, executori, exigendi, fuerint presentati, ipsi teneantur ad poenam: ita ut nec domus nostrae homines ab hujuscemodi censura habeantur immunes. Uxores quoque eorum, maritalis segregatim mulcta constringat. Eos enim, quos nequaquam illata damna correxerint, facultatum omnium publicatio subsequetur. Servos etiam, dominorum admonitio: vel colonos, verberum crebrior ictus a prava religione revocabit: ni malunt ipsi ad praedicta dispendia (etiamsi sunt catholici) retineri. Clerici vero ministrique eorum, ac perniciosissimi sacerdotales ablati de Africano solo, quod ritu sacrilego polluerunt, in exilium viritum ad singulas quasque regiones sub idonea prosecutione mittantur. Ecclesiis eorum, vel conventiculis, praediis-

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

minit Augustinus *epist.* 122, et post Collationem idem *epist.* 159, 169. Eisdem vero a Donato *Aqonisticos*, eorumque praefectos *Sanctorum duces* nominatos tradit Optatus *lib.* III.

Quinto, observandum latebram Donatistis, et Circumcellionibus praebuisse *conductores et procuratores*, etiam domus principis, quod et ipsum dicta sententia Marcellini tribuni et notarii et *l. 54 infr.* indicatur: ubi de triplici istorum conductorum genere dicitur. Certe et ex Augustino variis locis id quoque discere est. Ut et caeteroquin aliorum criminum reis latebram praebant; ut passim ex hujus codicis constitutionibus videre est.

Sexto fit *haec lege* mentio *executoris*, qui Donatistas et Circumcelliones inquirebat, exigebat, cuique illi praesentandi erant. Quod quidem si de certo quodam executore accipiendum est, tum fuerit hic omnino Dulcitus tribunus et notarius ut ferme tribuni et notarii ad hujusmodi executiones missi: de quo *l. in supr. de mandatis principum*, quem imperialium jussionum in Africa contra Donatistas datarum executorem ait Augustinus *lib. I Retractingum, cap. 59. Per idem tempus Dulcitus tribunus et notarius hic erat in Africa EXECUTOR Imperialium jussionum contra Donatistas datarum, etc.* Ad eundem exstat ejusdem *epist.* 61. pag. 308 qua inter alia ait: *Non enim tu in eos jus gladii ullis legibus accepisti, aut imperialibus constitutis, quorum tibi injuncta est EXECUTIO, hoc praecipuum est ut necentur.* Ibidem testatur, Dulciti-um istum (Honorii scilicet) *Imperialia potestate, sive terrendo, sive plectendo corrigendis praefectum erroribus*, duobus edictis Donatistas admonuisse. Quod si ita est, tum perperam Baronius haec de Dulciti-um executore ad annum 414 retulerit *n. 8, 9.*

Septimo, notetur quod de *uxoribus* additur *uxores quoque eorum maritalis segregatim mulcta constringat.* Quod de uxoribus conductorum et procuratorum, qui latebram Donatistis et Circumcellionibus praebent, accipi posse videatur: vel potius in genere, de omnibus uxoribus Donatarum et Circumcellionum: Nam et perdit hi utriusque sexus erant, teste August. *epist.* 158, ubi de Macrobio episcopo Donatarum agit pag. 718, *in fin.* Igitur neque uxoribus parci voluit Honorius *haec lege* ita ut peculiaris eas mulcta constringeret, a maritorum mulcta separata *maritali segregatim*: nam ita lego, id est, a maritali separatim.

Octavo notetur, *servos a dominis, admonitione; colonos* (de quorum conditione dixi plene paratito *tituli de Fugitivis colonis*) verberum crebriore ictu a Donatarum religione revocari juberi: alioquin ipsos dominos licet Catholicos mulcandos. Quod utique singulare et ipsum continetur *l. 54, infr.* Ubi interim observandum, primo *admonitionis* voce, castigationem significare, de quo in *Gloss. Theod.*

que, si qua in eorum ecclesias haereticorum largitas prava contulit, proprietati potestatique Catholicae (sicut jam dudum statuimus) vindicatis. Datum III, kalend. febr. Rav. Honor. IX, et Theod. V. AA. COSS.

328 ANNO DOMINI CCCCLIV.

XXXV. ALIA LEX EJUSDEM IMPERATORIS IN DONATISTAS.

(*Ex eodem Cod. ibid., l. 54.*)

Idem AA. Juliano Proc. Africae.

Donatistas atque haereticos, quos patientia clementiae nostrae nunc usque servavit, competenti constituimus auctoritate percelli. 1° quatenus evidenti praecipione se agnoscant, et *intestabiles*, et nullam

Secundo, et in colonos idem castigandi jus dominis tribui quod in servos (quod et ipsum tribuitur *l. ultim. Cod. de Agriculis l. in Cod. ad Sc. Claud. Nov. 22. cap. 17*) huic et pro poena ferro a dominis ligati *l. 1, de fugit. colon.* sic tamen ut illi admonitione, ut dixi, hi verberum ictu castigarentur: unde apparet, admonitionem in servos, et verberum ictum hic distare. Certe *coercitionis* verbo utrumque significatur *d. l. 54*, quae mox colonos speciatim verberibus coactos pariter ait.

Nono observetur, et *haec leg. et d. l. 54*, exilii genus in Donatarum clericos, ministros et sacerdotales: nempe, *ut in exilium viritum* ad singulas quasque regiones sub idonea prosecutione mittantur, ut *haec leg.* dicitur: vel ut *dict. l. 54*, ad singulas quasque insulas, atque provincias exulandi gratia dirigantur. Quod solitarii exilii genus et alias imperatum, divellendis illis, quod manu facta furorem suum exercerent, seditionibusque omnia complerent. Cujus etiam solitarii exempli in simili re eodem fine alibi exempla occurrunt.

XXXV. In Donatistas per Africam proconsularem, haec secunda jam est, Honorii imperatoris post Collationem Carthaginensem, quae habita fuit ante triennium ann. 411, constitutio: prima enim fuit *lex. 52*, data paulo post eam finitam, septem videlicet ferme post mensibus. Utraque vero Honorius post longam patientiam proposito vario poenarum genere, Donatistas ab errore suo ad catholicam Ecclesiam revocare enixe studuit, eorum intentionem resecaere, ut *haec leg.* dicitur, id est, pertinax propositum frangere. Ista primum *l. 52*, anno D. 412, iisdem ferme poenis propositis: At enim haec jam posteriore anno 414, distinctius et districtiore severitate, cum videlicet illa parum profectum fuisset: imo *cum patientia ejus eos usque servasset*, ut ipsemet *initio legis* testatur. Quare jam *competenti auctoritate* et austeritate percillendos eos credidit, et vero *haec leg. percilli constituit*, quae ipsius pariter expressa verba sunt: et ut rursum *vers. 6*, dicit, *auctoritate sacrae definitionis adstringi: et prolatae praecipionis auctoritate mulctari.* Quorum etiam haeresim atrocitate verborum confortat passim, ut cum *diram superstitionem* eorum vocat: *vers. 2*, errorem *vers. 5 et 8*, gregem Donatarum appellat *d. vers. 3*, haeresim et haereticos *initio l. et fine vers. 5*, sacrum mysterium (id est, baptisma) ab his inquinari ait *vers. 6*. Quibus etiam in posterum non amplius parcendum, ut antea factum fuerat, aperte indicat, cum praeter ea quae jam dixi, ait: *quatenus evidenti praecipione se agnoscant intestabiles, etc.* et *vers. 5, Damna quoque patrimonii penasque pecuniarias evidenter imponimus.* Id enim vox *evidentis* et *evidenter* in constitutionibus importat. Denique quos a Juliano proconsule Africae poenis

potestatem alienius ineundi habere, sed perpetua iniustos adhaerere a certibus honestis et a conventu publico segregandos. 2° Ea vero *loci*, in quibus dira superstilio nunc usque servata est, catholice vene-

rabili Ecclesiae socientur. 3° Ita ut *episcopi*, presbyteri, omnesque antistes eorum, et ministri spoliati omnibus facultatibus ad singulas quasque insulas atque provincias exulandi gratia dirigantur. 4° Quis-

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS

haec leg. statutis subijci passim iubet. Imo est et ubi de his ad se refertur. Et haec quidem ideo, quod Donatistarum vesania tantum adest post Collationem Carthaginiensem expressa fuerit, ut contra in incensum excreverit, de quolibet passim Augustinus. Nos parvas istas nunc summam apponamus: quae de eis omnino sunt, in qua etiam versus hanc constitutionem ordine divisimus: et quibus singularia postea quaedam educimus. Summa haec est. 1° Donatistas in commune inestabiles esse, commercioque interdicti, infamia eos vocari, de qua infamia pena haereticis imposita dixi semel *d. l. 7. 2*. Conventicula eorum catholice Ecclesiae sociari oportere. 2° *Sacerdotes* et ministros eorum bonis proscriptis deportandos. 3° Ut et occultatores eorum. 4° Mulctam Donatistas in commune vitis, numeratam, qui ad communionem Donatistarum accesserint, qui in grege Donatistarum inventi fuerint, qui in haeresi perenniter maluerint, et in proposito perdurare, irrogandam pro cuiusque condicione et dignitate: proconsularibus, vicariis, conciliis primit ordinis, ducenturum argenti librarum senatoribus, centum: decemprimis curialibus, quinquaginta: reliquis decurionibus, decem. 5° Eos qui locum pacherent in *329* in *Moenas* praedictis ad mysteria celebranda, conductores, stipulam, rei private, in et emphyteuticas, tantum loco publico nomine solvere oportere, quamvis pensionis seu conductores nomine solvere solent. 6° Ut et privatos domos praedictas, si conductores suos et rantes non correxerint, vel per exarantes non commiserint. 7° Officiales quoque nullum in haec errore detentum, triginta libris argenti mulctandos. 8° Colonos servosque verberibus exerceendos, et persequentes terra pecunia parte mulctandos. 9° Postremo omnia quae ex locis vel mulctis collecta fuerint, ad principis aerarium illico dirigenda. Haec, nequam, legis istius summa est: in qua praeter ea quae ad *l. 52*, huc similem notabamus, multa singularia notanda veniunt.

Primo quidem, quod *Testamenti* factione Donatista priventur, quod et ipsum statuitur *ne sanctum bapt. l. 4*, iure et commercio jure, tandem et infamia notentur: et sic Romano communi jure priventur, de quo jam ad *alios leges*: et sic inque notentur ad soluta relinquunt, ut de bonis suis testari possint, neque superstites alienius contractus scilicet: nam ad huc splendorem ineundi potestatem habent, et velut inanes in perpetuum ab honestorum capto et conventu publico submovendos. De haereticis inestabilibus jam alia legibus actum. Et Donatistae vero antea adales essent, id jam ab Honorio expectant Patres Africani ante decentimum anno 409, et *de eccl. can. 9*, *cod. Afric.* id quod ad eorum postulationem ab Honorio constitutum, initio anni proximo sequentis 405. *l. 4, ne sanctum bapt.* quae lex haec nostrae quam simillima est. Meminit Augustinus *lib. 1 contra epistolam Parmeniani* hujus omnes res, atque adeo hujus legis: *Sunt et aliae iustiones quoniam, quibus eis vel faciendi testamenta, vel per donationes alieni conferendi facultas auferretur, vel ex decationibus aut testamentis aliquid capiendi. Nam in quadam causa cum homo nobis imperatoribus supplicasset, quod soror eius qua de parte Donatista fuerat cum de faceret, nosse in quos communione sua vel maxime in quendam Augustinum episcopum eorum per nos constitisset, et illa quae illi legi praecipuum est, ut omnia protri restituerentur: ubi etiam Carthaginensium mentio facta est, si more suo violenter obstarent quo genere avaritiorum et admini-*

culis rapelleretur. Idem epist. 48, ad Vincentium ubi haec inter alia ironice: Ita sane huic provisioni contradicere debui, ne res quas dominus vestras perderetis, et secuti Christum proseribere is. Ut jure Romano testamenta cederetis, et jure divino Patribus conditum testamentum (tibi scriptum est, in semine tuo benedicentur omnes gentes) calumniis criminacionibus rumpere is. Ut in emptioibus et venditionibus liberos contractus haberetis, et vobis divideret, quod Christus emit videretis, auferetis. Ut quod quisquam vestrum cuiquam donasset, valeret, et quod donavit Deus decem a seorsu ortu usque ad occasionem locatis filius non valeret. Ut de terra corporis vestri in caelum non mitteremini, et de regno sarquonis sui, a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terra Christum eadem facere conaremini? Imo vero serviant reges terra Christo etiam Latius ferendo pro Christo. Idem de ovibus cap. 15, Vigilate haereticos, audite a pastore testamentum pacis, venite ad pacem, qua vobis Christianis imperatoribus, qua testamenta vestra valere noluissent in domibus vestris: videte quam digna sit pena, et quid est quod testamentum non valet in domo vestra? quid est? quanton est? Deler ille almonitio est, non dolum daret a.

Secundo nota dum *Occultatoribus* sacerdotum et ministrorum Donatistarum eandem penam honorum proscriptiois et deportationis imminere. Sane et alios execrandorum maxime haereticorum occultatoribus penae indictae, veluti Manichaeorum per Africanam *l. 55*, Donatistarum *haec leg.* et *l. 52 sup.*

Tertio notetur, dignitatem et honorum notitia, proque eorum diversitate multae quoque seu penae diversitas. *Proconsulares* scilicet, *Vicariano* honore succincti, *conetes primi ordinis*: de quibus *lib. vi sup.* Hos sequuntur *Honorati* alii, non illi qui eminentio honore per provincias pollebant, de quibus ad *l. 1 de Offic. Judic. civil.* verum sequentes *senatores* nudi, nullo muneri extrinsecus dignitatis privilegio, omnes a terius dignitatis expertes: de quibus dixi etiam ad *l. 52, sup.* *Sacerdotales*, qui scribet inter decuriones primo loco erant, de quibus *sup.* quoque *l. 52*, et *tit. de Decur. et impa tit. de Paganis*. Hos sequuntur *decemprimi* decuriones: de quibus itidem plene *tit. de Decurionib.* tandem reliqui *decuriones*. Praedictorum vero gradus hic: 200 argenti librarum multa primis imponitur: senatoribus nudis, 100 ut et sacerdotalibus (unde apparet de horum sacerdotalium dignitate aequa senatoribus, etsi proxima) decemprimis, 50, decurionibus ceteris, 10.

Quarto observetur, quod duobus hujus constitutionis locis aditum *vers. 5* et *8* de *quinta condemnatione*: nempe quancunque lapsos, multatos, coercitos, lapsos rursus non iam ordinaria pena seu mulcta, verum extraordinaria a plectendos: Quancunque equalem lapsus eadem mulcta coerceret, sextum vero et decemps vel ad principem referendum, si violeret de his qui in dignitatibus vel honoribus positi agatur, quo acerbius in eos vindicetur: vel utro a iudicibus gravius coercendos veluti officiales. Haec contumacia haec in re post quintam emendationem pena.

Quanto observetur enumeratio aliarum personarum, post hos qui in dignitatibus et honoribus constituti erant: et quidem per Africanam Donatistarum quoque haeresi implicitorum, hisque Dentium. Primo, Conductorum tria genera. *Conductores* domorum et praediorum rei private principis: *Emphyteuticarii*, id est, conductores praediorum ad respu-

quis autem hos fugientes propositam ultionem, *occultandi* causa suscepit, senat et patrimonium suum fisci nostri compendis aggregandum, et se poenam quæ his proposita est, subiturum. 5° Damna quoque patrimonii, poenasque pecuniarias evidenter imponimus *viris, mulieribus*, personis singulis, et dignitatibus pro qualitate sui, quæ debeant irrogari. Igitur proconsulari, aut vicariano, vel comitivæ primi ordinis quisque fuerit honore succinctus, nisi ad observantiam catholicam mentem propositumque converterit, ducentas argenti libras cogetur exsolvere fisci nostri utilitatibus aggregandas. Ac ne id solum putetur ad reseccandam intentionem posse sufficere, quotiescumque ad communionem talem accessisse fuerit confutatus, totiens mulctam exigatur: et si quinque eundem constiterit nec damnis ab errore revocari, tunc ad nostram clementiam referatur, ut de solida ejus substantia ac de statu acerbius judicemus. Hujusmodi autem conditionibus etiam Honoratos reliquos obligamus: scilicet, ut senator, qui nullo munitus extrinsecus privilegio dignitatis, inventus in grege Donatarum, centum libras solvat argenti: sacerdotales eandem summam cogantur exsolvere: decem primi curiales quinquaginta libras argenti addicantur, reliqui decuriones decem solvant libras argenti quicumque in hæresi maluerint permanere. 6° *Conductores* autem domus nostræ, si hæc in prædiis venerabilis substantiæ uti *permiserint*, tantam pensionem pœnæ nomine cogantur inferre, quantum in conductione pensitare consuerunt. Eadem quoque emphyteuticarios auctoritas sacræ definitionis adstringet. 7° *Conductores* vero privatorum, si permiserint in hisdem prædiis conventicula haberi,

Vel eorum patientia sacrum mysterium fuerit inquinatum, referetur per iudices ad scientiam dominorum, quorum intererit, si poenam volunt sacræ jurisdictionis evadere, aut certantes corrigere, aut perseverantes commutare: ac tales prædii suis præbere rectores, qui divina præcepta custodiant. Quod si procurare neglexerint, hi quoque in pensiones, quas accipere consuerunt, prolata præceptionis auctoritate mulctentur, ut quod ad compendia eorum pervenire poterat sacro jungatur arario. 8° *Officiales* autem diversorum iudicum si in hoc errore fuerint deprehensi, ad triginta librarum argenti illationem pœnæ nomine teneantur: ita ut si quinque condemnati abstinere noluerint, coerciti verberibus exilio mancipentur. 9° *Servos* vero et *colonos* coercitio ab hujusmodi ausibus severissima vindicabit. Ac si coloni verberibus coacti in proposito perduraverint, tunc tertia peculii sui parte mulctentur. 10° Atque omnia, quæ hujusmodi generibus hominum locisque colligi poterunt, ad largitiones sacras illico dirigantur. Dat. x, kal. Jul. Rav. Constantio et Constante. coss.

330 ANNO DOMINI CCCCXV.

XXXVI. ALIA LEX EJUSDEM IMPERATORIS,

QUA CONTRA DONATISTAS GESTA ANNO 411, SUB MARCELLINO COGNITORE EO QUAMLIBET MORTUO ET INVIDIOSE CÆSO PLENAM FIDEM ET FIRMITATEM OBTINERE DECLARANTUR.

(*Ibid.*, L. 55.)

Idem AA, Juliano Proc. Afric.

Notione et sollicitudine Marcellini, spectabilis

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

blicas et civitates pertinentium: de quibus actum *lib. x*, tandem Conductores privatorum, seu rectores prædiorum. Quæ etiam tria alias hominum genera reis latebras præbere solebant: de quo fidem faciunt innumeræ constitutiones: Exinde *Officiales* iudicum. Tandem *servi et coloni*.

Sexto, notetur mulctæ genus *vers. 6 et 7*, nempe tantum fisco inferendi quantum pensionis annuæ ex fundo quis præstare vel percipere solet; Et quidem ob præbitum fundum mysteriis hæreticorum celebrandis: vel ob conductores fundorum suorum id facientes, non emendatos vel commutatos.

Cætera, et in his quidem, de exilio, et quidem solitario, episcoporum et ministrorum Donatarum, vide ad *l. 52, supr.*

Cæterum hujusce legis *ρήσις*, an vero legis *52 supr.* an utriusque executorem post Marcellini mortem, de quo *l. prox.* Dulcitium tribunum et notarium Honorius in Africam miserit (quo alioquin pertinent quæ Augustinus scribit *lib. II Retract. cap. 59*) dubium videri possit: Baronius id de *hac leg.* accepit: Ego non minus accipiam de superiore *l. 52*, ubi et Dulcitius ipse indicari videtur his verbis: *Qui nisi executori exigendi, id est, fuerint præsentati*, etc. Augustinus sæpe meminit hujus *Edicti*, et per sacram Scripturam ostendit id justissimum esse: ac nominatim in tractatibus expressis super hoc, inculcat *epist. 59*, ad Comitum Bonifacium (cui titulus: *de corrigendis moderate Romanis: epist. 61*, ad Dulcitium: in libris contra Gaudentium: *epist. 48 ad Vincentium*, de corrigendis hæreticis *per vim*, ut jure Romano testamenta condentes et jure

divino... testamentum rumperent, vid. *lib. I contra Gaudentium c. 19, t. 7, p. 259*; *Mitiora in eos constituit Imp. exilium vobis voluit inferre, non mortem*, etc. Magnam vero hæc lex et *d. l. 12*, utilitatem attulere: vide Augustinum *d. epist. 50 et epist. 48*, et contra Gaudentium *lib. I, c. 29, p. 61*.

XXXVI. Contra Donatistas ante triennium gesta, sub notione Marcellini cognititoris, hoc tempore jam mortui, perpetuam nihilominus firmitatem habere jubet hac constitutione Honorius imp. anno D. 414, subjecta generali regula (quæ notanda est:) *Morte cognititoris perire non debere publicam fidem*. Nempe publica fide gesta, atque in publica monumenta seu acta semel relata perpetuam fidem faciunt, et ut hanc legem efferunt *lib. VI, tit. I, Basilica*, τὰ ἐν δικαστηρίῳ ἀνεχθέντα ἐν ὑπομνήμασιν ἰσχυρῶς διαμένουσι, καὶ τελευτῶντος τοῦ δικαστοῦ, et Chrysostomus *ἰστορ. ἀ. εἰς τὴν ἀγίαν Πεντηκοστήν*, tom. VIII, pag. 609, ἐν δικαστηρίῳ ἄπειρ ἂν ἐπὶ ὑπομνήματων ὁ διαζόμενος φέρεται πάντως ἐγγράμματα διαρκῶς, καὶ ἐξαλειφθῆναι οὐκ ἐν λοιπῶν. Tantum abest mors cognititoris eis quidquam derogare valeat. Non ut alia mors solvit, ita et mors cognititoris gesta quoque publica solvit.

Hæc quidem hujusce legis est sententia; verum de tribus videndum est quænam videlicet gesta illa sint, quis Marcellinus ille, de quibus *hac l.* agitur. Tandem quæ hujus legis promulgandæ occasio fuerit.

Quod primum attinet. Nempe hic indicatur ACTA seu GESTA COLLATIONIS CARTHAGINENSIS, inter Catholicos et Donatistas, cui Marcellinus tribunus et notarius ex Honorii præcepto cognititor præfuit mense Junio anni D. 411, post Cos. Varanis, seu ante

memoriae viri contra *Donatistas* gesta sunt ea, quae translata in publica monumenta, habere volumus perpetim firmitatem. Neque enim morte cogitoris perire debet publica fides. Dat. iii. kal. Sept. Rom. Rav. Constantio et Constante coss.

A 331 XXXVII. ALIA LEX EJUSDEM IMPERATORIS IN DONATISTAS.

(*Ibid.*, L. 56)

Idem AA. Heracliano Com. Afric.

Sciunt cuncti, qui ad ritus suos haeresis superstitionibus obrepserant sacrosanctae legis inimici, plec-

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

triennium, et quod excurrit, quam in rem videnda sunt Augustini *epist.* 158, 159, 160 et Possidius in *V. S. Augustini cap.* 2, ubi confutati a Catholicis Donatistae omnium documentorum manifestatione. Cujus collationis acta seu gesta, a Marcello *modulata brevitate*, ut ipse ait, distincta atque collecta, a Papyro Massonio primum in lucem edita: mox cum Ms. collata et emendata a P. Pithaeo exstant: magna tamen, quod dolendum, parte cogitationis tertia diei mutilata. Sed et Augustinus ipse, qui Collationem interfuerat, imo a quo potissimum ea procurata, teste Possidio, brevissimam ejus epitomen seu Breviculum conscripsit. Sed et Fr. Baldwinus, antequam acta ipsa ederentur, historiam ejus Collationis Cathaginensis sive disputationis edidit luculentam. Haec igitur illa gesta sunt: hic ille Marcellinus, de quo multa Augustinus, Orosius, Hieronymus: ad quem etiam existit *lex ultima infr. de religione*, quae lex, ut acta Collationis edocent, pars est mandatorum ipsorum, seu imperialis Honorii sanctionis, qua et cognitio anno D. 410, tributa fuerat: ut ad eam plenius ostendatur. Quamquam et gesta de sceleribus Donatistarum post Collationem Cathaginensem hic quoque intelligi possunt: de quibus sub finem Commentarii.

Quod secundum attinet, vel ex *haec leg.* liquet, ei ferenda occasionem praebuisse mortem ipsius Marcellini. Nempe Donatistae eo mortuo contendebant, gestorum quoque sub ejus nomine fidem perire debere: ac maxime, quod ipsum tanquam *Heraclianum* tyranni (de quo *l. 21. de Paris:* et *l. 15, de Infirm. his quae sub tyr.* et cui *l. 31, supr.* et *l. prox. sequ. 56, inser. pra. est.* ubi dicam) partium e medio sublato comenderent: atque adeo ut ipsius Heracliani tyranni gesta irrita fuerant *ea l. 15, anno superiore*, ita et Marcelliana illa pariter infirmanda viderentur. Nempe Hieronymus scribit *lib. iii. contra Pelagianos*, Marcellinum sub invidia tyrannidis Heraclianae ab haereticis innocenter casum fuisse. Scilicet, Donatistae, ut post Collationem statim calumniae tela in eum sparsere, quasi perperam, noctu, auroque a Catholicis corruptus sententiam in Donatistas dixisset: ita postea usdem agentibus, hi enim procul dubio haeretici sunt, (quos Hieronymus intellexit) calumniam possus, quasi Heracliani partium, casus fuit. Neque dubio, occasione *legis 21 de Paris:* qua exciti publice ab Honorio delatores satenitum et consciorum Heracliani. Tandem, quo sperabant maxime, gesta ab eo, mortuo eo, et quidem quasi perdurante, irrita esse factabant. Verum, ut auctor mortis ejus *Martinus Comes* qui Africam Romano imperio restituerat, et rempublicam ab Heracliano tyranno liberaverat: ab Honorio ex Africa revocatus, dimissus est, quod scribit Orosius *l. vii, cap. 42, in fin.* ita idem Honorius hac constitutione et famam Marcellini vindicatum ivit, quod ex eo apparet, quod *Spectabilis memoriae virum* vocat, et gesta simul sub ejus nomine contra Donatistas confirmavit. Qua non absimili ratione *legem prox.* promulgatam mox ostendam.

Hinc interim quoque discimus; quod et alias constat, in negotio religionis captivam aliquando occasionem mortis iudicis alienis ab haereticis ad irritanda ea quae sub iudice aliquo actitata fuerant, atque in publica acta translata. Verum ut *haec leg.* denuntur, eorum auctoritatem esse aeternam volvere

principes, voluit *haec leg.* Honorius. Quae quidem definitio seu constitutio locum obtinet, ubi omnia legitime gesta sunt, *constitutis cominus partibus*, ut in Collatione Cathaginensi inter Catholicos et Donatistas. Aliud enim si *possidius*, quaedam gesta *ἐπιτάσσονται*. De quo est Anastasia locus *Apod., ad Inj. Constantinum*, quae scripta anno D. 506, in initio: *ἡμεῖς δὲ πρὸς πάντας ἀπὸ βίβλου, ἐὶ καταξιωσάμεθα πάλιν, ὅτι παρῆσαν αὐτῶν καὶ οὐδὲ ἀποβίβουσι καὶ καταξιωσάμεθα κατὰ Μαρκελλίνου καὶ προσβλήσεων, ἀποτίναξαι τὸν κατὰ ΜΟΝΑΧΟΝ ἑρμηνεύσαντες ἑρμηνεύσαντες τὰ δὲ πάντα πρὸς τὴν αἰσθητικὴν ἰσχυρίαν, ἐπιτάσσονται, καὶ ἡ ἐπιτάσσονται ἰσχυρίαν ἔχει ἕνα καὶ ἀποβίβουσι: c. Apod., p. 578, ubi queritur adversus Marcellinum, *ἐν δὲ τῷ παραστάτῳ καὶ προσβλήσει ἐδοξε τὰ ἸΘΟΜΗΝΗΜΑΤΑ καὶ ἄλλα ἰσχυρίαν ἔχει, ὁδῶν δὲ ἄλλα πάλιν, ὅτι τὰ κατὰ ΜΟΝΟΜΕΤΡΙΑΝ ἰσχυρίαν ἔχει, αὐτῶν ἰσχυρίαν τὴν ἰσχυρίαν*. Quae omnia ad eam juris aequitatem pertinent, *absenter neminem damnandum accusatorem et reum simul in iudicio adesse oportere*: quam in rem sunt et alia Athanasii loca. Aliud vero in hoc casu, ubi omnia legitime gesta; quae procul dubio ideo Donatistae abeluta volebant, quod ex his eorum fraudes et sophismata notescerent, quae ad sui infamiam tendere videbant, et ideo e medio subacta cupiebant; ut etiam ea quae infamandi alterius causa in monumenta publica relata, e medio tolli jurerent, *l. 57, de Inj. Jur.* Sed firma haec esse videtur Honorius et exstare ad eorum infamiam, pariter ut idem rescriptum quod idem Donatistae a Juliano impetraverant, proposito programme celebrantur in locis anteferi velint, et gesta quibus erat ejusmodi allegatio inserta: subnectens, *quod clarius immolesceret et catholica confidentia stabilita constantia et Donatistarum desperatio fractaque audacia*. Haec, inquam, Honorii mens fuit: eodemque fine eadem gesta collationis Cathaginensis in Ecclesis Africanis Quadragesimae tempore recitari solita testatur, *lib. de Gestis cum Emerito*. Sed et Marcellinus acta de sceleribus Donatistarum post Collationem Cathaginensem proponi voluit in Theopreptia, quo frequens, ut videtur, multitudo confluebat, velut in locum Carthagine celeberrimum, eademque per ecclesias recitari desideravit *epist. 158, ad Marcellinum*. De quibus gestis haec quoque lex accipi possit, ut jam ante indicavi.*

XXXVII. Certus ritusque haereticorum hac constitutione Honorius imperator per Africanam sub poena proscriptiois et sanguinis, rursus prohibet. Quae constitutio et *Heracliano Com. Africae* inscribitur, et subscriptos habet consules, qui anno Romae 415, congruunt. Denique eodem pene verbis ex *l. 51, transcripta est*. Quod utique mirum: Sic ut de vitio suspecta videri possit: quandoquidem Heraclianus cui ea inscribitur, tyrannus jam factus et exinde profligatus jam casusque ante biennium anno 415, fuerat: quod docuit *lex 15, de Infirmandis his quae sub tyranno:* et *l. 24 supr. de Paris*. Quare Barocius hanc legem ad annum 412, referendam existimavit, id est, *ad Honorium ix et Theodosium v. AA. coss.* Atque adeo consulum praepositorum videri possit. Verum tamen, cum rem propriis indicor, nihil mutandum censeo. Nempe ita existimo simili occasione hanc legem in Africa propositam, imo repositam, qua superiore anno superiore *legem 45* promulgatam ostendi. Nempe Heracliano tyranno

tendos se pœna et proscriptionis et sanguinis, si ultra convenire per publicum exercendi sceleris sui temeritate tentaverint : ne qua vera divinaque reverentia contagione temeretur. Dat. viii kalend. Sept. Honorio x, et Theod. vi, AA. coss.

ANNO DOMINI CCCXXVIII.

XXXVIII. LEX IMP. THEODOSII JUNIORIS.

IN QUA INTER HÆRETICOS QUIBUS NUSQUAM IN ROMANO SOLO CONVENIENDI ORANDIQUE LOCUS RELINQUITUR ENUMERANTUR DONATISTÆ.

(Ibid., L. 65.)

1° Hæreticorum ita est reprimenda insania, ut ante omnia quas ab Orthodoxis abreptas tenent ubicumque *Ecclesias*, statim catholicæ Ecclesiæ traden-

das esse non ambigant : quia ferri non potest, ut qui nec proprias habere debuerant, ab Orthodoxis possessas, aut conditas, suaque temeritate invasas, ultra detineant. 2° Dem, ut si alios sibi adjungant *clericos*, vel ut ipsi aestiment, *sacerdotes*, decem librarum auri multa, per singulos, ab eo qui fecerit, et qui fieri passus sit : vel si paupertatem præterdant, de communi clericorum ejusdem superstitionis corpore, vel etiam donatis ipsis, extorta nostro inferatur aratio. 3° Post hæc, quoniam *non omnes eadem austeritate plectendi sunt*, Arianis quidem, Macedonianis et Apollinarianis, quorum hoc est facinus, quod nocenti meditatione decepti, credunt de veritatis fonte mendacia, intra nullam civitatem ecclesiam habere liceat. Novatianis autem et Sabbatianis omnium innovationis adimatur licentia, si quam forte

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

cæso, ejusque gestis infirmatis *d. l. 13*, memoria privatim publice aboleri jussa, Donatistæ et eam simul legem, quæ ad Heraclianum olim ante quinquennium anno 410, adversus se lata fuerat, id est, legem 51, pariter infirmendam et infirmatam jactasse videntur : haud aliter atque gesta sub Marcellino post ejus mortem irrita jactabant. Quare Honorius recentari hanc legem voluit et in Africa proponi, cum eadem inscriptione *ad Heraclianum Com. Africa*, ut ita Donatistis liqueret, quamlibet infirmatis aliis sub Heracliano gestis, ejusque memoria privatim publice abolita *dict. l. 13*, non ideo tamen eam *legem 51*, infirmatam : multumque interesse inter ea quæ ipse gessisset, vel etiam a privatis sub eo gesta, a publicis atque imperatoriis gestis, atque adeo constitutionibus ad eum directis : pariter ut superiore lege gesta notione et sollicitudine Marcellini cognitoris in Collatione Carthaginensi in publica monumenta translata perpetuam firmitatem habere voluit. Atque hac interpretatione ab emendatione hæc lex defendi potest. Ubi etiam observandum, nihil jam hac lege agi (quod tamen agitur in *dict. l. 51*) de oraculo infirmando, quo Donatistæ ad ritus suos obrepserant. Cujusmodi sane hac tempestate nullum emerserat. Atque hoc inter hanc et illam discrimen.

Atque hæcenus Honorii imp. constitutiones : sequuntur Theodosii Jun. et Valentiniani III.

XXXVIII. In hæreticos et hæreses, quarum *viginti tres* hic nominat, est hæc amplissima Theodosii Junioris constitutio : data fine mensis Maii anno D. 428, qua cum pleraque anterioribus constitutionibus cauta repetantur, ac nominatim confirmentur : nihil attingit ea sigillatim expendere : præsertim cum ejus capita et sententias jam in notis distinxerimus. Quare singularia tantum quædam in ea nunc sectabor. Primum eo notabilis est hæc lex, quod Theodosius Jun. *hæreticos non omnes eadem austeritate plectendos*, ait. Quod in argumento de hæreticis sedulo observandum, et vero ex hujus tituli constitutione passim id ipsum discimus. Theodosius certe *hac leg.* ideo quatuor ut hæreticorum classes, ita et pœnarum gradus constituit. Prima classis est eorum, quibus intra civitates tantum non in agris ecclesiarum jus adimit. Quo in censu ponit tres hos : Arianos, *Macedonianos* et *Apollinarianos* : suæ proinde quædam his ecclesiæ a Theodosio *hac leg.* relicte extra civitates. Quod etiam discimus de *Macedonianis*, ex iis quæ anno proximo 429, contingere : Eo scilicet Macedonianis ablata ecclesiæ extra muros urbium quarundam, et in his Constantinopolitanæ, ea occasione quam memorat Socrates *lib. vii, c. 51*, et Marcellinus Chronico : *Ἀφρηθήσαν, inquit Socrates, ἡ τε ἐν Κωνσταντινίου πόλει πρὸ τοῦ παλαιοῦ τείχους*

τῆς πόλεως. καὶ ἡ ἐν Κεζύριον καὶ ἄλλαι πόλεις ὅτι εἶχον ἐν ταῖς ἐν Ἐπιδαύροις ἀρχαῖς. Orthodoxi nostri, inquit Marcellinus, *Macedonianorum ecclesiam extra urbis muros positam abstulerunt*, quoniam, etc. Secunda classis hæreticorum est, eorum quos suis ecclesiis contentos esse jubet, neque alias de novo ædificare (puta *Novatianos*, *Sabbatianos*.) Tertia classis est eorum quibus nusquam in Romano solo conveniendi orandique, neque in agris facultatem habere jubet. Postrema in classe sunt Manichæi, quos etiam civitatibus expelli jubet. Unde liquet etiam, levissimam Novatianorum et Sabbatianorum conditionem ; gravissimam Manichæorum constitui. Nempe Novatiani et Sabbatiani meliore semper loco inter hæreticos habiti fuere : de quo dixi plene ad *l. ii*, et 59 etiam ex Socrate et Sozomeno. At enim Manichæi deterrimo, quos et ideo hic ad imam usque scelerum nequitiam pervenisse ait Theodosius Junior in Novella sua de Judæis 3 vers. superest *Deo semper offensos*, de quo dixi ad *l. 3*, et *l. 3, 4, de Apostatis*. Secundo observetur, Castrensi seu armata militia hæreticos et in his Eunomianos non interdici ; et Synesium tamen conqueri videmus *epist. 5*, de Eunomianorum militia. Sane horum temporum militia armata, ad miscellanea omnis generis hominum venit, barbarorum, hæreticorum. Tertio observetur, hæreticis donandi, testandi in certas personas jus concessum fuisse. Quænam vero personæ illæ sint, alibi non expressum. Quarto notetur, hæreticis Catholicos ut servos habere quocumque titulo permittitur, ita mysteriis suis imbuendi, vel prohibendi eos catholicam religionem sequi, pœnam exilii et 10 librarum auri imponi. At enim Judæo neque Christianum mancipium quoquo titulo habere licuit, et id superstitione sua imbuenti capitale fuit : ut docebit *titulo ne Christianum mancip. Jud.* Postremum notetur, judici pœnas legem neque dissimulare, neque mollire sine fraude licere : cui congruit et *lex. 8 sup. de appellationibus, l. ultim. supr. ad L. Jul. de Vi publ. seu l. viii Cod. eod. Symmachus libro extremo epist. extrema. Alia est conditio Magistratum, quorum corruptæ videntur esse sententiæ, si sint legibus mitiores : alia dominorum principum potestas, quos decet acrimoniam severi juris inflectere : vid. et Novellam Justin. 82, Quintil. declam 17, 345, l. xv, π. ad municipal. Quid est igitur quod Augustinus in *epist. ad Marcellinum 158*, scribit : *Soleo enim audire in potestate esse judicis mollire sententiam et mitius vindicare quam leges ? Nempe de illis legibus id accipio, quæ ad terrorem scriptæ, cujusmodi fuere ferme in hæreticos scriptæ. Quod tamen ipsum hac leg. exerte judiciis interdicit.**

Tandem certam puto Baronii conjecturam, *hanc*

tentaverint. Eunomiani vero, Valentiniani, Montanista, seu Priscillianista, Fryges, Marcianista, Borberiani, Messalini, Euclyta, sive Enthysiasta, Donatista, Audiani, Hydroparastata, Ascodrogita, Fotiniani, Pauliani, Marcelliani, et qui ad imam usque scelerum nequitiam pervenerunt, Manichaei nusquam in Romano solo convenendi, orandique habeant facultatem, Manichaeis etiam de civitatibus expellendis : quoniam nihil his omnibus relinquendi loci est, in quo ipsis etiam elementis fiat injuria. Nulla his penitus praeter cohortalnam in provinciis, et castrensem, indulgentia militia. Nullo donationis faciendae invicem, nullo testamenti aut voluntatis ultime penitus jure concessio. Conditisque legibus, quae contra hos, caeterosque, qui nostrae fidei refragantur, olim latae sunt, diversisque promulgatae temporibus, semper viridi observantia vulturis, sive de donationibus in haereticorum factis ecclesias, sive **332** ex ultima voluntate rebus qualitercumque relictis : sive de privatis aedificiis, in quae Domino permittente, vel cohibente convenerint, venerandae nobis catholica vindicandis Ecclesiae : sive de procuratore, qui hoc nesciente domino fecerit, decem librarum auri muletam, vel exitum, si sit ingenuus substituto : metellum vero post verbera, si servilis conditionis sit : ita ut nec in publico convenire loco, nec arduicare sibi ecclesias, nec ad circumscriptionem legum quicquam meditari valeant : omni civili et militari, Curiarum etiam, et defensorum, et iudicium, sub viginti librarum auri interminatione, prohibendi aucto. Ibis etiam in sua omnibus manentibus firmitate, quae de militia et donandi jure, ac testamenti factioe, vel negandi penitus, vel in certas vix concessa personas, poenisque variis de diversis sunt haereticis promulgatae : ita ut nec speciale quidem beneficium adversus leges valeat impetratum. Nulli haereticorum danda licentia, vel ingenuos, vel servos proprios, qui Orthodoxorum sunt initiati mysteria, ad suum rursus baptismum deducendi : nec vero illos quos emerint, vel qualitercumque haberint, necdum suae superstitioni conjunctos, prohibendi catholicae sequi religionem Ecclesiae. Quod qui fecerit, vel cum sit ingenuus, in se fieri passus sit, vel factum non detulerit, exilio ac decem librarum auri muleta damnabitur, testamenti et dona-

JACOBI GOTHOFREDI COMMENTARIUS.

leg. a Theodosio Jun. promulgatam, Nestorii (qui D
his coss., superiore mense, 4 idus Aprilis episcopus Constantinopolitanus creatus fuit, quod testatur Socrates lib. vii, c. 29) persuasione. Nam non Vincentius Lirinensis tantum (qui octenni post hanc leg. scribebat), testatur eum cunctarum haereseon blasphemias insectatum : verum et Socrates diaste d. cap. 24, scribat, eum simul ac episcopus creatus fuit, oratione ad imp. Theodosium Jun. habita, haec, quae postea in multorum ore fuerunt, inter caetera dixisse : *Mihi, o imperator, terram haereticis purgatum tribue, et ego tibi carum tribuam. Tu mihi in profligandis haereticis subveni, et ego tibi in profligandis Persis subveniam* : *Ἐγὼ σοι τὴν ἡαιρέτικὴν γῆν καθαίρων τὰς πόλεις αὐταρκαίας, εἴ ποτε σοι τὰς Περσίας ἀποδίδωμι : σὺ δὲ μοι τὸν Περσικὸν λαόν ἀποδίδωμι, εἴ ποτε ἀποδίδωμι σοι τὴν*

tionis faciendae utrique deneganda licentia. Quae omnia ita custodiri decernimus, ut nulli iudicium liceat delatum ad se crimen minori, aut nulli coercionem mandare, nisi ipse id pati velit, quod aliis dissimulando concesserit. Dat. in Kal. Jun. Constantinop. Felice et Tauro coss.

333 ANNO DOMINI CCCL.

XXXIX. LEO PAPA I.

AD EPISCOPOS MAURITANIAE CAESARIENSIS.

(Ex epistola prima).

Maximinum quoque ex laico reprehensibiliter ordinatum, tamen si Donatista jam non est, et a spiritu schismatice pravitate alienus, ab episcopali, quam quoquo modo adeptus est, non repellimus, dignitate : ita ut et ipse libello ad nos edito, Catholicum se esse manifestet.

XL. FASTIDIOSUS ARIANUS.

(Apud Fulgentium; Ep. ix.)

Donatistis etiam predicantibus communione maiorum bonos pollui. Et postea. Donatiana quippe vanitas non attendit ad hoc collatum hominibus baptismi beneficium, ut qui originaliter alienis gravantur erroribus, gratiae medentis auxilio relevati, propria demceps tantummodo bajularent, nec communicatio sacramenti, sed consensus damnaret unumquemque peccati.

XLI. SANCTUS PETRUS CHRYSOLOGUS.

ARCHIEPISCOPUS RAVENNATIS.

(Serm. 15.)

Consiliis suis se diabolus prodit. Mitte te deorsum. Lapsus quaerit, praecipitia imperat, et tali consilio per Africam martyres facit, sine clamore dicendo : Si vis martyr esse, mitte te deorsum, ut eos impellat de alto ad mortem, non de humili tollat et elevet ad coronam.

XLII. CASSIODORUS.

(In Psal. LX.)

Audiant Donatistae a quibus terrae Ecclesiam clamare, et ipsi eam localem dicere protinus conquiescant. Contra vocem mundi quis possit audiri? Impudentissimum est adversum trium testimonium loqui, et contra generalis sententiam non erubescunt

haereticas. Quae verba, ut etiam ab iis, quibus odio erant haeretici, accepta fuerint, subiicit etiam eodem cap. 29, quod in Arianos, Novatianos, Quartodecimanos molitus sit ad tumultum et incendium usque : impetum tamen ejus in Novatianos ab imperatore repressum (cujus Theodosii moderationis in Novatianos et haec lex fidem facit). Addit idem Socrates eodem lib. cap. 34, et Macedonianos affluisse, tandemque imperatori persuasisse ut ecclesiae illis admitterentur : et vero adeptam eis ecclesiam extra vetera urbis Constantinopol. mœnia suam, alteram Cyreni, et alios praeterea complures, quas in agris Hellesponti tenebant. Juxta hanc legem scilicet quae in civitatibus tantum ecclesiae eis interdicte. Ergo quae memorat Socrates, posteriora sunt hac lege.

impudenter armari. Cur novis inventionibus animas fatigant? Accipiant certe quod credant, non quod sua iniquitate pervertant. Orat fidelis populus a finibus terræ quia factus est Dominus spes ejus, posteaque se auditum hymnidica **334** exultatione gratulatur: quoniam in conspectu Domini jugiter apparebit: quid jam satisfaciat, si hoc non satiat? Videmus quotidie fieri quod promisit: videmus mundum ad fidei Christianæ regulas convenire: Et prohi dolor! Falsitas nititur abscondere quod decrevit veritas indicare.

ANNO DOMINI DLII.

XLIII. GREGORIUS MAGNUS.

(Lib. I, Epist., Indict. IX, Ep. LXXII.)

Gregorius Gennadio patricio et exarcho Africæ.

Sicut excellentiam vestram, hostilibus bellis, in hac vita Dominus victoriarum fecit luce fulgere; ita oportet etiam inimicis Ecclesiæ ejus omni vivacitate mentis et corporis obviare: quatenus ejus et utroque triumpho magis ac magis enitescat opinio: cum et forensibus bellis adversariis catholicæ Ecclesiæ vehementer obsistere et Ecclesiastica prælia sicut bellatores Domini fortiter dimicatis. Notum est enim hæreticæ religionis viros, si eis, quod absit, suppetit nocendi licentia, contra catholicam fidem vehementer insurgere, quatenus hæreseos suæ venena ad tabefacienda se valuerint Christiani corporis membra transfundant. Cognovimus enim eos contra Ecclesiam catholicam Domino eis adversante colla subrigere, et fidem velle Christiani nominis inclinare. Sed eminentia vestra conatus eorum comprimat, et superbas eorum cervices jugo rectitudinis premat.

XLIV. *Idem eodem in Lib. Ep. LXXV.*

Gregorius universis episcopis Numidiæ.

Petistis etenim per Hilarium chartularium nostrum a B. memoriæ prædecessore nostro ut omnes vobis retro temporum consuetudines servarentur, quas a beati Petri apostolorum principis ordinationum initiis hactenus vetustas longa servavit. Et nos quidem juxta seriem relationis vestræ consuetudinem, quæ tamen contra fidem Catholicam nihil usurpare dignoscitur immotam permanere concedimus, sive de primatibus constituendis cæterisque capitulis, exceptis his qui ex Donatistis ad episcopatum perveniunt, quos provehi ad primatus dignitatem, etiam cum ordo clericorum eos ad locum eundem deferat, modis omnibus prohibemus. Sufficiat autem illis commissæ sibi plebis tantummodo curam gerere, non autem etiam illos antistites quos catholica fides Ecclesiæ sinu et edocuit et genuit ad obtinendum culmen primatus anteire.

ANNO DOMINI DXCII.

XLV. *IDEM Lib. II, Ep. XXXIII.*

Gregorius Columbo episcopo Numidiæ.

Notum est, charissime in Christo Frater, quod antiquus hostis qui primum hominem de Paradisi

delictis in hanc arduosam vitam callida persuasione deposuit, et in eo jam tunc humano generi poenam mortalitatis inflixit; eadem nunc calliditate ovium domesticarum pastores, quo facilius gregem capiat, transfusus conetur venenis inficere, et jure jam potestati propria vindicare. Sed nos qui licet immeriti sedem apostolicam vice Petri apostolorum principis suscepimus gubernandam, ipso pontificatus officio cogimur generali hosti quibus valeamus nibus obviare. Porrecta igitur petitione insinuaverunt nobis præsentium latores Constantius et Mustellus, et asserunt Ecclesiæ Pudentianæ diacones in Numidia provincia constitutæ Maximianum ejusdem ecclesiæ antistitem, in loco quo degit, corruptum præmio Donatistarum episcopum nova licentia fieri permisisse; cum etsi hoc anterior usus permetteret, manere atque persistere fides catholica prohiberet. Ob hoc ergo fraternitatem tuam scriptis præsentibus necessario duximus adhortandam ut veniente ad te Hilario chartulario nostro, adunato episcoporum universali concilio, habito præ oculis terrore venturi judicis causa eadem subtili ac solerti debeat indagatione perquiri. Et si capitulum hoc a præsentium latoribus prædicto episcopo documentis idoneis fuerit approbatum, a dignitate officioque quo fungitur, omnibus modis degradetur: ut et ille ad poenitentiae lucra per agnitionem delicti redeat, et cæteri tentare talia non **335** præsumant. Æquum est enim ut qui Jesum Christum Dominum nostrum hæretico accepta pecunia venundedit, ut fertur, ab ejus videlicet sacrosancti corporis et sanguinis tractandis mysteriis submoveatur. Si qua autem inter eos extra crimen hoc damnorum quorundam vel privatorum negotiorum, sicuti petitio diaconorum ipsorum continet, versatur intentio, hanc tua fraternitas cum prædicto chartulario nostro privata cognitione perquirat, et inter utramque partem justitia procedente definiat. Porro autem præsentium latorum insinuatione didicimus Donatistarum hæresim pro peccatis nostris quotidie dilatari, et valde plures, data per venalitatem licentia, post catholicum baptisma a Donatistis denuo baptizari. Quod quam grave sit, Frater, oportet nos tota mentis intentione perpendere. Ecce lupo Dominicum gregem non jam in nocte latenter sed in aperta luce dilaniat, et nos eum grassari in ovium nece cernimus, et nulla ei sollicitudine, nullis verborum jaculis obviamus. Quos ergo fructus Domino multiplicati gregis ostendemus, si et ipsum quem pascendum suscepimus otiosa mente cernimus a bestia devorari.... Vigilemus ergo ne quid pereat, et si forte quid captum fuerit, vocibus divinatorum eloquiorum ad gregem Dominicum reducamus, ut ille qui pastor pastorum est vigilasse nos circa gregem suum suo misericors dignetur judicio comprobare. Hoc quoque vos necesse est solerter intendere, ut si qua contra latores præsentium ejusdem episcopi recta fuerit petitio subtili debeat indagatione perquiri: et si fortasse ipsi pro sua culpa jure feriendi sunt, nequaquam censemus esse parcendum.

ANNO DOMINI DCCIV.

XLVI. *IDEM* Lib. III, Ep. XXXII.

Gregorius Pantaleoni præfecto Africae.

Hereticorum nefandissimam pravitatem, qualiter lex persequatur instantius excellentiae vestrae non habetur incognitam. Hi igitur quos et fidei nostrae integritas et legum damnat districtio mundanarum, non leve peccatum est, si vestris inveniant temporibus licentiam reserpendi. In illis igitur partibus quantum didicimus, ita Donatistarum crevitaudacia, ut non solum de suis ecclesiis auctoritate pestifera egerant fidei catholicae sacerdotes: sed hos quos vera confessione aqua regenerationis abluerat, rebaptizare non metuant, valdeque miramur, si tamen ita est, ut vobis illic positus liceat huiusmodi hominibus pravis excedere. Primum siquidem quale de vobis iudicium hominibus relinquatis attendite: si hi qui aliorum temporibus iusta ratione compressi sunt vobis administrantibus viam sui excessus inveniant. Deinde perditorum animas Deum nostrum de manu vestra scitote requirere si tantum nefas in quantum possibilitas exigit emendare negligitis.

XLVII. *IDEM*, *Ibid.*, Ep. XXXV.

Gregorius Victori et Columbo episcopis Africae.

Comperimus Donatistarum stimulos sic in illis partibus gregem turbasse Dominicum, ac si nullius pastoris moderamine tegeretur, nuntiatumque nobis est quod dicere sine gravi dolore non possumus, quod plurimum eorum venenatis jam sunt dentibus laetati. Denique sacerdotes canonicos pravissima de suis ecclesiis temeritate repellere, et multos insuper quibus salutem regenerationis aqua praeberat rebaptizantes, pravitate nefandissima necavisse dicuntur. Quae res animos nostros valde maestificat quod vobis illis positus damnatae presumptioni tantum saeculus perpetrare liceret, qua de re fraternitatem vestram scriptis decurrentibus adhortamur, ut habito tractatu mitique consilio, ita nascenti huic adhuc morbo inhiante ac tota virtute debeatis obsistere, damnumque nec vires ex neglectu percipiat, nec in commisso vobis grege pestilentiae damna concutiat.

ANNO DOMINI DCCVI.

XLVIII. *IDEM*, Lib. V, Ep. XXVI.

Gregorius Columbo episcopo Numidae.

Præterea res ad nos omnino dura et recte fidei inimica pervenit, quia quod dici nefas est catholici homines et religiosi, quod est delectum, filios mancipaque sua vel alias quos in potestate habeat, in Donatistarum heresi baptizari consentiunt. Et ideo si verum est fraternitas vestra hoc summopere studeat

A emendare (quatenus sinceritas fidei vestrae sollicitudine intemerata consistat, et innocentes animae quae catholico baptismate salvari poterant, hereticorum infectione non pereant. Quisquis ergo de his personis quas superius memoravimus, quemquam suorum apud Donatistas passus est baptizari, ad catholicam eos fidem omni virtute omni que instantia studeat revocare. Si quis vero talium de cetero hoc fieri de suis qualibet excusatione pertulerit, a clero sit omnibus modis alienus.

336 XLIX. *IDEM*, *ibid.*, Ep. LXIII.

Gregorius Maurico Augusto.

Inter armorum curas et innumeras sollicitudines quas indefesso studio pro christiana reipublica regimine sustinetis, magna mihi cum universo mundo letitia causa est, quod pietas vestra custodiae fidei, qua dominorum fulget imperium, praecipua sollicitudine semper invigilat. Unde omnino confido, quia sicut vos Dei causam religiose mentis amore tuemini, ita Deus vestras majestatis suae gratia tuetur et adjuvat. Qualiter autem pietatis vestrae serenitas contra Donatistarum flagitiosissimam pravitatem consideratione justitiae et sincerissima religionis zelo commota sit directarum lucidissime tenor insinuat jussionum. Sed venientes viri reverendissimi ex Africana provincia episcopi asserunt ita esse incanta dissimulatione postpositas, ut nec Dei illic iudicium haberetur in metu, nec principales hactenus jussiores sortirentur effectum: hoc etiam subjungentes quod in praefata provincia Donatistarum praemiis praevalentibus fides catholica publice venundetur. At contra gloriosus vir Genadius de uno eorum mihi similia questus est qui talia querebatur, cui etiam duo alii certi in eadem re testimonium ferebant. Sed quia causa ipsa iudicis saecularis intererat, eosdem episcopos ad pietatis vestrae existimavi esse vestigia dirigendos, ut per semetipsos serenissimis auribus suggerant quae se fatentur pro fide catholica pertulisse. Ea propter obsecro ut dominorum Christianitas pro salute animae et vita praecipuae sobolis suae, eos quos tales esse cognoscit, districta ulcisci jussione praecipiat, et ruinam pereuntium ereptionis manu suspedat, atque insanis mentibus correptionis medicinam adhibeat, et errorum ab eis morbos expellat: quatenus dum pie provisionis vestrae remedio, pestifera pravitas fuerit caligo depulsa, et vera illic fides radios suae serenitatis asperserit, caelestis vos ante Redemptoris nostri oculos triumphus expectet: qui quos exterius ab hoste defenditis, etiam interioribus a diabolicae fraudis veneno, quod est gloriosius, liberatis.

337 APPENDIX AD MONUMENTA PRÆCEDENTIA.

HISTORIA

CARTHAGINENSIS COLLATIONIS

OLIM HABITÆ INTER CATHOLICOS ET DONATISTAS.

AUCTORE FRANC. BALDUINI. J. C.

R. D. JOANNI TILIO EPISCOPO MELDENSI

FRANC. BALDUINUS S. D.

Cum hisce diebus Optatum nostrum, quem ope tui codicis iterum emendatum rursus edere instituo, forte relegerem, diu multumque cogitavi, quid sibi vellet quod ait, rempublicam non esse in Ecclesia, sed Ecclesiam esse in republica. Ut autem gravissimæ hujus sententiæ rationem et causam videor mihi tandem assecutus, sic respiciens temporum nostrorum conditionem, vel potius confusionem, judicavi recte dici quoque posse, rempublicam magis esse in Ecclesia, quam sit Ecclesia in republica. Est enim reipublicæ tamquam corporis, ipsa Ecclesia veluti anima; ut si hæc sapiat, illi bene esse; si insaniat, male esse statuamus. Et vero sine Ecclesia bene constituta, neque ullus reipublicæ status stabilis esse potest, neque ut quisquam esse possit, valde optandum est, si modo quis esse debeat finis rerum humanarum, meminerimus. Fuisse autem semper majores Ecclesiæ quam reipublicæ bene constituendæ difficultates non negamus, neque in ista corrupti orbis terrarum colluvione miramur tam magnas semper fuisse, cum etiamnum acerrime disceptetur, quid et ubi Ecclesia sit, et quænam aut ea sit, aut ejus forma esse debeat. Hæc vero quæstio tanto major est, quo majoris ponderis et momenti rem esse constat: et Ecclesiæ salute, reipublicæ salutem contineri (ut et illius perturbationem hujus quoque perturbatio sequitur), necesse est ut agnoscamus: quo magis et utramque salvam esse velimus, et utriusque servandæ rationem teneamus, quicumque prospicimus, qualis alioqui utrique impendat calamitas. Neque vero, qualis quantaque nunc utriusque non solum perturbatio, sed etiam confusio sit, quæritur: scimus enim plusquam etiam vellemus, esse tristissimam et miserimam. Verum quæritur, ecquæ tantorum malorum depulsio, non solum optari, sed etiam sperari possit. Audio enim attonitos gubernatores, si qui sapiant, id sollicitè quærere, quos alioqui non solum terret, sed etiam desperatione quadam fractos et debilitatos percellit hæc tempestas ejusque intemperies. Sed cum meminerim non minores olim fuisse fluctus, ex quibus tamen emergerit et respublica et Ecclesia, consilio et virtute suorum defensorum liberata; non existimo deesse consilium, si sibi et suo muneri non desint ipsi rectores quibus mandatum est, operam ut dent, ne quid vel hæc vel illa de-

trimenti capiat. Exemplum enim et veluti formulam atque adeo legem officii, et conspirantis cum religione sapientiæ, quæ turbas omnes et olim composuerit, et nunc componere possit, ipsa veteris Ecclesiæ atque reipublicæ historia suppeditat. Ergo semper judicavi, imprimis consulendam **338** esse sapientem et religiosam antiquitatem: neque præterea tantum mihi arrogo, ut de re tanta sententiam dicere meam velim: neque si tantum mihi sumam, sim ferendus. Illud modo dicam: si quales olim Marcellinos Augustinosque habuit Africa, nunc haberet Gallia, magnam sperari posse levationem eorum malorum, quibus nunc respublica premitur. Quid autem magni illi viri et veluti Heroes fecerint, tumultuantibus in Africa Donatistis, et quam secuti sint rationem eorum revincendorum, ut magis intelligerem, tu ipse fecisti, qui mihi collationis Carthaginensis acta quædam nondum evulgata communicasti. Eorum vero lectio me impulit, ut eam historiam altius repeterem et diligentius persequerer, et familiarius exponerem, cum historiæ Ecclesiasticæ, cujus studiosum esse me non inficior, non ignobilem partem esse sentirem, et ejus memoriam hisce temporibus valde utilem esse posse existimarem. Ad quem autem eam referrem, diutius deliberandum non esse existimavi, cum tu occurreres, qui auctor et adjutor fuisti, ut aliquam huic commentario operam darem: et idoneus imprimis sis judex harum rerum et antiquitatum Ecclesiasticarum neque non ad Augustini quamdam imitationem te compares: denique venit in mentem, non solum rempublicam et Ecclesiam plurimum tibi debere, sed et privatim me tibi multis nominibus devinctum esse: neque tibi modo, sed et archigrammateo fratri tuo, et dominis a S. Andrea, fratribus, tuis affinibus, viris clarissimis atque doctissimis. Neque sane testificandæ meæ erga te et tuos observantiæ rationem meliorem esse judicavi, quam hujusce consilii relationem: neque si de privato nostro jure civili otiosam et humilem et tritam aliquam ex subtili pulvere vel fori vel auditorii alicujus disputationem repeterem, existimavi gratiorem tibi fore ejus muneris editionem: veritus sum potius, ne tunc audirem vetus illud,

Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit.

Vale, Lutetiæ Parisiorum kalend. April 1566.

339 LECTORI.

De *Aenea* spectante *Carthaginensem* picturam belli Trojani scripsit olim bonus Poeta :

Animum pictura pascit nani
Multa gemenis. . .

Ego vero ut *Aeneidem* illum aliquando relegens, quam mihi puero in ludo praefectam fuisse memini, et meorum casuum conditionem comparans varie afflictor, multum ipse et terris jactatus et alto : sic in ista Ecclesiae prope deplorata calamitate et commutabilis republicae in seris, quibus non minus quam privatis arumnis commoveor, nec tam animum utcumque pascio veterum historiarum recordatione, in quibus multa etiam occurrunt, quae me genitosque meos consolentur. Cum autem id agens forte incidissem in quaedam monumenta Ecclesiae *Carthaginensis*, in quibus, non ut ille in templo *Dionis*, potam belli Trojani historiam sed Ecclesiasticae ejusdem de Ecclesia cum *Donatistis* disputationis nobilissimam descriptionem legebam, sic ejus me lecto recreavi, ut simul cogitans de nostrorum temporum certaminibus saepe regemuerim. Memini, cum *Ratisbonae* in *Germania* *Carolus V* imp. comitia, in quibus de religione quaesitum atque disputatum est, hinc, fundatum fuisse vetus exemplum illius *Carthaginensis* (ut vocata est) collationis : et aliquot post annis, cum in *Galliam* reversus etiam incidissem in conventum illum *Posiacum*, in quo non dissimilis collatio rursus instituta esse dicebatur, non dissimulavi existare in *Africana* Ecclesiae historia veteri exemplam memorabile, in quod haec aetas intueri deberet. Sed quid ? Neque *Marcellini* praesides, neque *Augustini* antisites nunc rursus occurrunt, ut *Crescenti* grammatici et *Petilianus* caudicis. Tanto vero magis est necesse ut recurratur ad consilium praesidumque bonae antiquitatis, cujus ea est auctoritas, ut audacissimos etiam adversarios saepe terreat. Fecit itaque perhibenter, ut *Aeneas* *Carthaginensis* (cujus modo memini) collationis acta, quae nondum edita mihi communicavit *Joannes Tilus* *Melensis* episcopus doctissimus evolverem, et cum *Augustini* *Breviario* conferrem. Nam et in his aspersa sunt multa juris nostri veluti emblemata, et actionem disceptationemque continent de Ecclesia prope civilem : et ut cogitor atque iudex est *Marcellinus*, magnam jurisprudentiae decus, sic actores sunt non imperati iudiciorum forensium. Imo *Petilianus*, qui malorum partium patronus est in hac causa, versutior fuit caudicis, et forensium cautionum atque cavillationum peritior, quam causa postularet. Non enim cum ad gubernationem ecclesiae *Donatistarum* transisset, obvisci potuit veteris suae consuetudinis et artis. Solebat jectare potentiam quondam suam in advocacione forensi, ut *Augustinus* ait (*lib. iii. contra Petil., cap. 17*). Sed bene habet, talem rabulam non modo incidisse in *Marcellinum*, sed incurrisse in ipsum *Augustinum*, qui raportuorum lacratum caelis impuri et impudentis, iusta gravique responsione comprimeret :

A quique etiamnum eodem exemplo compescere posset alios ejus generis ordinisque togatos non leguleios, sed nebulones. Nam et tales etiamnum ardeliones simili intemperie incitantur, ut allatrent, quorum lingua, quae meritorie sunt, meretricias quoque nunc esse videmus. Non ausim cum *Petiliano* conferre bonum illum *Theodorum*, quem quidam vesanum vocant, alii narrant in *Posiaca* (ut ipse vocavit) velitatione, visum esse valde versutum, si non veteranum, at certe veteratorem. Illud modo dico : cum in *Carthaginensi* veluti arena multa essent, quae *Petilianum* debilitarent, multa vero in *Posiaca*, quae adjuvarent *Theodorum*, factum tamen esse, ut hic non minus quam ille in luto haeserit, cum ventum esset ad questionem de Ecclesia, in qua rursus occurrebat *Augustinus*, tamquam scopulus. Imo cum *Theodorus* ille ante primam veluti contionem, confessionem suae scilicet fidei, tam suo, quam multorum *Gallorum*, qui tamen eam numquam legerant, nomine offerret, principio professus est se damnare et detestari sectas omnes et haereses, quae olim in Ecclesia damnatae essent abs sanctis doctoribus, abs *Hilarii* et *Athanasii* temporibus usque ad *Ambrosium* et *Cyrillum*. Riserunt quidam in illo conventu, tam ineptam quae tamen tam diu et valde elaborata afferebatur, proferri orationem, quae conjungeret *Ambrosium* cum *Cyrillo*, et significaret magnum quoddam temporis intervallum fuisse inter *Athanasium*, *Hilarium* et *Ambrosium*, cum tamen ipse *Theodorus*, mirificus **340** chronologus, nuper ad *Polonos* scribens, scripserit *Hilarium* fuisse *Augustini*. Sed tales solaecismos, quos scholastica ferula castigaret, barbato magistro tam facile condonarunt boni auditores, quam mirati sunt, sic eum loqui et scribere, ut non modo non videretur damnare haereses, quae ante tempora *Hilarii* damnatae sunt, sed etiam significaret approbare se omnia veteris Ecclesiae iudicia a temporibus *Hilarii* usque ad *Cyrillum*. Sed qui sedato animo tam confusam et inconditam confessionem audiebant, judicaverunt quendam esse trepidationem hominum ad religiosae antiquitatis tribunal velut evocatorum : et optarunt, ut cum ad se redissent, tam sibi constarent, ut simpliciter agnoscerent, Ecclesiae jam inde ab apostolicis temporibus perpetuam consensionem, ubi occurrit, magnae esse auctoritatis : et vero cum ad eam revocatus esset bonus *Theodorus*, sine fraude poterat lis transigi, si bona ille fide egisset. Nam et ut minus dubitaret, proferebatur quod ab ejus magistro in institutione scriptum erat, *Augustinum* merito obesse *Donatistis* successionem Ecclesiae continuatae : non enim dubium esse, nihil interea, nequidem *Romae*, mutatum in doctrina ipsa fuisse. Sed cum prospiceret cantus *Theodorus*, quo recideret, si id confiteretur ; neque tamen tam adhuc audax esset, ut id aperte inficari auderet, elusit, obscure et confuse nescio qual submurmurans, in quo neque confessio neque inficatio intelligeretur. Sic enim et *Petilianus*, cum urgeretur ut cum Ecclesiam jampridem degenerando

defecisse causabatur, notaret tempus et definiret conditionem ejus apostasiae, neque quid tunc liquido diceret, haberet, causatus est sese jam longa disputatione raucum factum esse, et ea excusatione silentii usus aufugit. Theodorus magis gloriosus miles est, quam ut fugere dignaretur. Sed cum triumphantem sequerentur clientes, nonnulli qui minus erant vesani rogabant nihilne esset quod Petilianus respondere potuerit Augustino objicenti vaticinia prophetarum de Ecclesia toto orbo diffundenda et propaganda, eaque ad suum etiamnum tempus referenti. Theodorus ingeniosior vates nasuto cachinno excepit: *Parturient montes, nascetur ridiculus mus*. Familiares monuere nimis apertum esse hoc Lucianicum ludibrium. Ergo bonus Poeta, ut aliquid simularet, tamquam nova Sibylla subjecit: saltem Donatistas quibus Augustinus opponebat prophetias de futura Ecclesia, potuisse illum Augustino objicere Virgilianum versiculum: *Ostendent terris hanc tantum fata, nec ultra esse sinent*. Cum infinitum id rursus esse diceretur et ineptum, ubi quæritur quando et quomodo Ecclesia aspectabilis esse desierit: sensit acutus Theodorus rursus se premi. Ubi autem diu se torsisset, putavit callide se elabi posse, cum in postrema sua præfatione nuper scripsit, jampridem defecisse Ecclesiæ successionem tantopere olim laudatam: nam et jampridem improbos bonis successisse. Dicebam nullam esse hanc responsionem et alteram esse ineptiam, ubi perinde loquitur, ac si de personarum, et non potius de rerum successione quæreretur, cum tamen in Posiaca disputatione professus esset nihil se morari successionem personarum, sed doctrinæ et rerum successionem quærerere. Verum quale rursus ludibrium est, quod toties rogatus de tempore defectionis, nihil aliud ingeminat quam suum illud *jampridem*? Imo vero cum diutius reprimere non posset indignationem erumpentem, audio eum in eadem illa sua præfatione militari, quam ut me terreret, Evangelio præfixit, iratum exclamare, cum multa alia indigna, ut Ecclesiam illam, quam cum Augustino defendimus, jugularet, tum vero ista veteribus episcopis numquam in mentem venisse, neque judaizandum, neque (ut loquitur) gentilissandum esse: et Christianam propterea religionem cito et turpiter degenerasse in ceremonias vanas, in ludicras liturgias, in manifestam superstitionem, et denique in ἀθεϊότητα. Equidem obstupui, talia scribere ἑνθεον Theodorum, et quod de sua factione dicere potuit, contorquere adversus veterem Ecclesiam, ut quam jampridem defecisse dixit, diceret non minus cito quam turpiter degenerasse. Sed quid nunc non audet impietas Lucianica? Petilianus cum suis Donatistis clamitabat Ecclesiam, quam Augustinus prædicabat, esse apostolicam: et ab iis Catholicos non pro Christianis, sed pro Paganis habitos esse; testes sunt Optatus et Augustinus: atqui Petilianus antistitum modo mores accusabat, non etiam Ecclesiæ illius doctrinam et ritus. Theodorus indigne ferens hunc accusatorem, sive ineptum, sive nimis pudentem,

A vel etiam prævaricatorem esse suspicatus, putavit (ut est homo ingenuus) nihil esse di simulandum, et tandem agendum esse asperius: neque quia in Posiaca sua velitatione moderatior forte fuisset, semper esse indulgendum. Quidni vero? Sic ipse Gaudentius, alter Donatistarum patronus, qui in Carthaginensi collatione contenderat, suam factionem esse Ecclesiam catholicam: posteaquam sensit id se evincere non posse, quod Augustinus suæ Ecclesiæ assererat, ausus est palam dicere, humanum esse figmentum, quicquid de Catholica Ecclesia dicitur. En quo evadunt reciduntve homines vesani.

Equidem minime omnium vellem, cum Ecclesiæ corpus defenditur, defendi etiam **341** excusative navos et maculas et labes. Imo vero hæc hominum peccata gravissime accusanda sunt. Sed vellem, quem ipsi prophetæ in sua actione modum servarunt, ipsi observaremus, cum illos legimus divinos præcones Ecclesiæ, simul et censors et vitiorum acerrimos accusatores, sicuti etiam dicemus in expositione collationis Carthaginensis. Interea fateor, neque posse quemquam negare scio, qualis quantusque miseræ situque obsitæ Ecclesiæ nunc squalor sit, qualis deformitas contaminatæ, quanta pessummentis inclinatio: qualis denique quantaque desperatio veluti depositæ. Ergo fateor eo rem recidisse, nihil ut nobis supersit, quam ut illam Hieremix tristissimam eversæ desertæque Hierosolymæ vastitatem lugentis ingeminemus querimoniam: *Expandit Sion manus suas; sed nullus est qui consoletur eam*. Verum **C** in mediis ejus ruinis nondum oblivisci potuimus quod psalmus ait, servos Domini etiam diligere rudera et pulverem Sionis, cujus eos miseret. Tantum vero abest, ut iis blandiamur, quos tam domi quam foris illi insultare videmus, ut etiam sæpe in mentem veniat quod alter propheta Ezechiel paulo ante illam calamitatem scripsit sese a Deo jussum esse, perfosso potius pariete et veluti aperta fenestra spectare quid in templo agerent homines impii atque nefarii, ut eorum abominaciones excretur. Sed una simul me res consolatur. Eodem enim loco Deus cum horribilem vindictam sese sumpturum esse denuntiat, simul significat sese interea eorum misereri velle, qui cum propheta lugebant, aversi ab illa profana vel sacrilega colluvione. Jubet ergo, ut ultor **D** angelus frontem eorum, qui gemunt, insigniat, quo magis dignoscantur atque discernantur ii, quibus parcendum erit, cum terribilem aliorum stragem edet.

Redeo ad actionem Donatistarum. Nam et multa mihi nunc in mentem veniunt, cum apud Optatum lego, eos abs Constantino aliquando petiisse judices in Gallia, quibus nescio cur magis confiderent: cumque ex Augustino intelligo eam Arelatensis in Gallia synodi, cujus judicio mandavit Constantinus alteram ejus causæ et provocantium Donatistarum cognitionem, fuisse et fidem et integritatem, ut ii statim senserint frustra et stulte sese ibi sperasse aliquid sive favoris sive patrocini. Nam iterum damnati sententiam retulerunt qualem merebatur

eorum protervia : neque tunc in Gallia minus quam A centum post annis in Carthaginiensi foro offenderunt. Quid vero cum talia legimus , nunc cogitare possimus , aliis cogitandum relinquo. Nam et quid nunc agatur , et quo res reciderint , nimis notum est : et talibus malis , inquit Augustinus (ep. 22), magis debentur proxi genitus quam proxi libri. Sed cum olim legimus Donatistas vi et audacia armatos, fuisse etiam eruditos mendacis artifices , miramur eam eorum fuisse impudentiam , ut non modo semper jactarint sese vicisse , ubi victi erant ; sed etiam in collatione Carthaginiensi, Optati librum, qui narrabat eorum damnationem , protulerint tanquam testem sue victorie et absolutiois , cum eum sic mutilassent atque corripissent , ut omnia invertisse viderentur. Quid vero dicemus, majorem etiamnum esse impudentiam multorum fabulatorum vesanae fictionis , qui quidvis in rem suam et aliorum fraudem fiogunt , cum mendacia et fictiones suas venditant pro historiis et veris narrationibus ? Certe fieri non potest, quin qui prospiciunt, quantum hinc impostura et erroris et caliginis offundet miserae posteritati, doleant hoc agi, ut (utar verbis legis) veritas rerum, erroribus gestorum vitetur. Olim Augustinus dicebat mirari se Donatistas habere in corpore sanguinem, qui nunquam erubescerent toties in manifesto mendacio deprehensi. Quid dixisset de pallida impudentia hominum et falsariorum et sanguinariorum ? Cum Cresconium Donatistam grammaticum refelleret , dubitabat , num exclamare posset illud, frontem perisse de rebus. Sed qui de Pelagianis agens scripserat , haereticorum frontem non esse frontem, an dubitaret, si videret verecundiam vesanae haereseos ? An non etiam illud Ezechielis ingeminaret : *Frons meretricis facta est tibi : noluit erubescere ?* Quid porro , quid si videret patulas aures imperatae multitudinis impostores audientis ? Dixit olim sectatores ipsius Petilianus , qui mentienti magistro applaudebant , non habere aures in corde, sed cor in auribus ? Quid vero , quid cordis superesse iis putaret, qui non nisi putidis et contumeliosis fabulis pascuntur ? Ecce, nondum satiati famosis libellis famosissimae suae Bezae, etiam acta colloqui Posiaci contaminarunt, ut in iis multa fugerent, quae res ipsa clamat esse falsissima, neque etiam, qui vix interfui, immiscerent, et quod est ridiculum narrarent in eo prope fuisse meas partes, quales ab aliquo scilicet *pretio* esse possent, ne dicam quales ipsius Marcellini fuerunt in Carthaginiensi. Quid ? Aneas spectans picturam cujus ante memini : *Se quae principibus permixtum agnovit Achivis.* Sed quibus oculis legerem, ne principibus et gubernat-ribus disputationis Posiacae prope praefuisse ? Credo equidem facetos nugatores, ut rideant et ludant, talia fugere. Sed nimis otiosi sunt, quibus vacat tam valde ineptire et nugari in re seria. Imo quia audierant, Donatistas olim cavillosos esse, Marcellinum pretio corruptum in collatione fuisse, etiam fixerunt **342** nescio quo libertate et mendacitate Navarrica cumulatam me fuisse.

A Ille vero cur non serio dolerem eos ludere et mentiri?

Credo equidem, si optimus princeps diutius vivisset, spem non letellisset, quam dederat, fore ut majores melioresque meos labores remuneraretur. Nunc cur eo mortuo nobis insulteat adversarii, non nihil fortasse causa est, praesertim cum jam tandem perfecterint, quod jampridem multis insidias tentarunt, ut quam spem meae familliae esse putabam, summam calamitatem esse expererem, cumulatam nova hisce diebus et prope incredibili injuria, direptisque etiam meorum studiorum subsidis. Sed de tali remuneratione gratiae viperina alias querar. Illud modo dico, tali beneficio hanc commentationem, cui, cum id factum e- t, operam dabam, abruptam fuisse non minus quam alteram, cujus aliquo accessione hanc instituebam augere, cum quidem eodem etiam tempore forte rogatus, ut quae in Constitutionum codice primae occurrunt leges de religione et Ecclesia, eas leges publice interpretarer, pluribus diebus in juris auditorio Parisiensi id egissem, praesertim cum is esset auditorum concursus et frequentia (nam aliquot millia doctissimorum hominum convenere) eaque attentio et assiduitas, ut meipsum excitarit, ut sapientissimi et fortissimi, et (quod imprimis dicendum erat) religiosissimi principis, hoc est, Theodosii consilia Constantinopolitano quoque concilio confirmata, optimasque constitutiones de Ecclesia concilianda atque in integrum restituenda pluribus verbis exponerem. Ergo nunc optabam, si per Davos, qui interturbant omnia, licuisset, illud exemplum Theodosii patris et consilium, quod Orientis Ecclesiam servavit, conferre cum ea ratione, quam Honorius filius triginta post annis ad Africanam Ecclesiam liberandum invit. Ist enim utrumque imprimis memorabile exemplum, quod nunc quoque in simili republicae attonitae periculo sequantur, qui rempublicum cum Ecclesia salvam esse volunt. Scio talia nunc irrideri, atque etiam esse odiosa. Sed non quia multi nunc etiam virtutem irrident tanquam fabulam aut inane nomen, propterea virtutis omnem et effigiem proculcabitur et memoriam abjiciemus. Imo vero quia homines nequam virtutem nunquam ne pictam quidem viderunt, invitae etiam obtrudenda est, et tanto ea magis ingerenda, quam antiquitas olim eduxit : *Virtutem ut videant, in abessantque relictam.* Saltem mihi venia detur, si legibus et exemplis bonis ex Ecclesiastica quoque historia repetitis, et sanctioris juris prudentiae monumentis delectari me non dissimulo, praequibus prope jam mihi sordent alia subtiliora scilicet mysteria, quae juris civilis esse dicuntur, et eo titulo ambitiose jactantur. Per me sane licet ut juris periti, qui volent, se abjiciunt vel ad captandas in scholis gloriolas inanum *λεπτολογίας*, vel ad opes in foro colligendas, vel etiam ad magistratus non misere ambiendos, at certe damnose emendos, liceat modo mihi, bona eorum gratia, his in solidum relinquere atque concedere, quod tanti faciunt, ut, quod negligunt, potius amplectatur.

343 HISTORIA

CARTHAGINENSIS COLLATIONIS.

Dicturus de nobilissima Catholicorum cum Donatistis Collatione Carthaginiensi, paulo altius rem repetam ex veteri memoria Ecclesie Africanæ. Nam et in Carthaginensibus conciliis indicandis varie abs doctissimis etiam viris peccatur, hanc Ecclesiasticæ historiæ partem paulo negligentius exponentibus.

Balsamon Græcus interpres Nomocanonis, annotat, primum post apostolorum tempora concilium fuisse illud Carthaginense, cui Cyprianus præfuit, cum quæreretur de Baptismo hæreticorum. Sed id non minus inepte dicitur, quam quod consarcinatores Latinæ farraginis conciliorum, et Magdeburgenses exscriptores Centuriarum historiæ Ecclesiasticæ, aiunt primum concilium Carthaginense fuisse illam Donatistarum synodum, in qua Cæcilianus Carthaginensis absens damnatus est. Si quærat primum post apostolorum tempora concilium, dicerem potius fuisse illam Cæsariensem in Palæstina synodum, quæ de Pachatis die disputavit tempore Commodi imperatoris sicuti et paulo post Romæ, et in Gallia, et in Achaia, et in Arabia synodos propterea convenisse testis est Eusebius lib. v, cap. 23, et lib. vi, cap. 36 et 37. Deinde ante Cyprianum alia fuit synodus Carthaginensis de Baptismo hæreticorum. Cyprianus ad Jubaianum, *Multi (inquit) jam anni sunt et longa ætas, ex quo sub Agrippino bonæ memoriæ viro, convenientes in unum episcopi plurimi hoc statuerunt, etc.* Augustinus tamen lib. iv de Baptis., c. 6, non multis, sed paucis annis ante Cyprianum hoc accidisse ait: ut intelligamus non adeo multis ante annis id factum esse. Sed neque unum ea de re Cypriani tempore concilium Carthaginense fuit: imo vero tria fuisse, indicat Cyprianus ad Jubaianum. Quod autem ex iis celeberrimum est, quo et Donatistæ potissimum abutebantur, olim etiam quidam dixerunt falsum et fictum esse: neque ab eorum opinione omnino alienum sese esse Augustinus aliquando significavit lib. i contra Crescon. cap. 52. Sed tamen in epist. 48, ingenue agnoscit, et ex ipso stylo liquere fatetur, confictum non esse. Cæterum si in Cypriani temporibus prædicanda est aliqua synodus Africana sive Carthaginensis, illa potius laudanda esset, quam Cyprianus lib. iv, epist. 8, narrat convenisse adversus eos, qui circumcisionis exemplo abutentes, nolebant infantes baptizari ante octavum diem. Sed et illi Africani episcopi, qui cum Cypriano conjuncti scripsere ad Cornelium papam Romanum de pace lapsis pœnitentibus danda, laudabilis synodi Carthaginensis adversus Novatum eo tempore speciem edidit, sicuti et eodem tempore quamdam Romanam synodum, cui Afri quoque interfuerint, idem definiisse, testis est Eusebius libro

A sexto capite 43. Operæ pretium autem est, priusquam ad Donatistas descendamus, aliquid etiam dicere de Novatianis. Nam et his illi veluti succedere, et inter eos similia multa fuerunt, et multi etiam olim doctissimi homines hic multa confuderunt, quæ discernenda sunt. Adeo Africanæ historiæ Ecclesiasticæ, quæ meliori memoria dignissima est, perturbatio magna est. Sic Epiphanius et Theodoretus aiunt Donatistas fuisse Novatianæ hæreseos: imo quod de Donatistis proprie dicendum erat imperite ad Novatianos refert Epiphanius, cum hos ait Romæ appellatos esse Montenses. Certe licet in anabaptismo convenirent, tamen in cæremoniis baptismi non conveniebant. Utebantur etiam chrismate Donatistæ, non utebantur Novatiani: neque pœnitentiæ adversarii erant Donatistæ, ut Novatiani, neque secundas, ut hi, nuptias damnabant. Saltem ipse Cresconius Donatista cum negaret sese hæreticum esse, et hæreticos enumeraret, cum quibus nihil haberet commune, Novatianos etiam commemorat: neque Augustinus, cum ei respondit, aliquam Novatianæ hæreseos notam ei inurit, lib. ii contra Cresconium cap. 3. Habuit tamen Novatianum schisma similia multa cum schismate Donatistarum: sed Novatiani non ita crudeliter grassati sunt, et in Italia atque Oriente regnarunt potius quam in Africa.

Ut autem quidam olim temere confundebant Donatum Numidam cum Donato Carthaginensi, sic etiam multi Novatum cum Novatiano. Certe Theodoretus de Fab. hæretic. scribit de Novato, quæ de Novatiano potius scribenda erant, et Epiphanius ait Novatum fuisse Romæ tempore persecutionis, cum id potius dicendum videatur de Novatiano. Denique et Zonaras Novatum hæresiarcham dicit fuisse Romanæ Ecclesie presbyterum, eodem errore. Sed qui Cyprianum, vel etiam Hieronymum in Catal. vel Paciani epistolas nuper editas legerunt, faciliè animadvertunt quid Novato, quid Novatiano proprie adscribendum sit: et tanto propterea magis miror auctores Centuriarum historiæ ecclesiasticæ scripsisse Novatianum a Novato creatum fuisse diaconum Carthaginensem invito Cypriano. Felicissimum potius dicere debuerant. Sane Novatus Cypriani episcopi Carthaginensis presbyter fuit: qui cum in Italiam venisset, Novatianum Romanum presbyterum **344** veluti antipapam Romæ creari curavit; cum electionem Cornelii, quam impedire non potuerat, legitimam non esse cavillaretur: sicuti Donatus Numida, cum Cæciliani episcopi Carthaginensis ordinationem accusaret, Majorinum, cui Donatus alter successit ordinari curavit, ut testis est August. in lib. de Hæres. qui etiam propterea adjicit eum in urbe Carthagi-

nenti priorem crevisse altare contra altare, si uti A
Cyprianus simili formula usus antea dixerit Novatianos idem fecisse, sed Romæ. Atque hoc illud est schismatis summum malum, quod ut in Donatistis, sic et antea in Novatianis accusatum est, magis quam hæresis crimen. Certe Diacysus Alexandrinus scribens ad Novatianum, eoque sui cuncti admonens, ait, eum quivis facere debuisset, potius quam Ecclesiam schismate scindere: neque tam idololatricam, quam schisma fugere debuisset, quia cum hæc fugit, sibi tantum cavet: cum vero aliud, universæ Ecclesiæ consulit. Testis est Hieronymus in Catal. Et vero Novatiani, si schismatis rei non fuissent, suæ de lapsis deque hæreticorum baptismo opinionis novum et insolens exemplum non esse dicere fortasse potuissent. Quid enim? Ipse Cyprianus in epistola ad Antonianum scribit, apud suos (ut ait) antecessores in sua provincia quosdam episcopos non putavisse tantam pacem inchois, et in totam clausisse contra adultera locum penitentiae. Quid vero ut eos utcumque excuset, adjicit? *Sed tamen, inquit, a coepiscoporum suorum collegio non recesserunt, neque catholica Ecclesiæ unitatem vel duritia vel censura suæ obstinatione ruperunt.* Atque id quidem etiam Augustinus Cypriano subscribens diligenter observavit epist. 48. Quæto quid ipse Tertullianus jam olim videatur in lib. de Pudicit. acerrime defendisse, quod hic Cyprianus ait quosdam ante se episcopos putavisse. Sed Tertullianus Ecclesiæ unitatem rupit, vel duritia, vel censura sua obstinatione.

Porro quod Novatiani baptizatos in Ecclesia, quam ut peritiam accusabant, et a qua tanquam profana desciverant, non habebant pro baptizatis, proptereaque rebaptizabant: faciunt quod hæreticos antea ausos non esse, indicat Cyprianus in epist. ad Jub. et ad Pomp., et Aug. l. iii de Bapt., cap. 10. Sed tamen principio quodam nitentur, quod plerique in Africa Catholici sequuntur, et Africanis (ut dixi) quibusdam conciliis confirmatum esse videbatur. Ergo ut Novatus baptismum abs Cypriano administratum non habebat ratum: sic neque Cyprianus enim, cujus minister fuisset Novatus aut Novatianus. Caterum hoc interfuit, quod Cyprianus ab his, qui baptismum non esse iterandum credebant, sic dissensit, ut tamen propterea non refugerit eorum communionem, neque unitatis vinculum ruperit, neque abeujus schismatis auctor fuerit. Ergo Augustinus Cypriani quidem errorem de baptismo reprehendit, sed laudat illam unitatis charitatem, qua peccatum cooperiri ait, et rebaptizantes tempore Cypriani, nec tamen ab unitatis (ut loquuntur) compagine recedentes prohibetur eadem dilectione pacis ad ventam pertinere, qua Cyprianus ipse tolerabat admissos in Ecclesiam sine alio quam hæreticorum baptismo: ut quemadmodum propter unitatis custodiam (sic enim loquitur) Cyprianus ignoscendo his, quos alioqui in baptismo non iterando errare putabat: sic Cypriano revera erranti in baptismo ite-

ranulo, ignoscetur propter eandem unitatis, in qua catholicanos mansit, charitatem. Novatiani vero schismaticis, qui hoc errore labuti ab Ecclesia defecerant, non ignoscetur, et multo minus Donatistis. Nam et hæc quam illorum opinio, quamvis similis esset, minus excusationis habebat: quia Donatistæ non ignorabant in concilio occurrentem errorem illius Africani concilii, quod Novatiani obtendere potuissent, fuisse damnatum. Inter tempora Novatiani et Donati Sabellius Afer et veluti nostris major aliquid videtur, et Ecclesiæ caput ipsum, hoc est Christum ipsum petit, quem non nisi hominem esse clamitabat: atque ut Trinitatis mysterium tolleretur, non modo unicum divinitatis *ὁμοῦς*, sed etiam hypostasim unicam esse contendit: et hæc, *Pater, B Filius, Spiritus Sanctus*, non personas, sed voces et verba esse docuit. Denique repetit quod eodem tempore Paulus Samosatenus antistes Antiochenus inculcabat. Capitalis fuit hæc hæresis, sed Africanam Ecclesiam minus perturbavit quam factio Donati: et quia Paulus Samosatenus in Antiochena synodo statim damnatus fuit, Afri Catholici non putarunt esse necesse ut ad Sabellium damnandum cogerent novum concilium: et vero Sabellianismus late in Africa grassatus esse non videtur. Solum Sabellium non minus quam Praxeam aut Marcionem, non solum vitia, sed et nomina Africanis provinciis prope nota suo tempore fuisse Optatus lib. 1 scribit. Præterea quod Calvinus in sua Institut. scribit Sabellium post Arium fuisse. Constat enim Sabellium C mortuum esse priusquam natus esset Arius. Sed novum non est doctissimos etiam viros in Africana Ecclesiæ historia inerte peregrinari.

Sabellium Pentapolis emiserat: et ecce paulo post in vicinia Ægypto Arius, ex Numidia vero (altero Africa extremo) Donatus majores dant turbas, ille in Alexandria, hic in Carthag. Ecclesia. Et quidem ut Optat. l. iii de Donato agens ait, in Africa de scintilla conflatum esse incendium: sic et Euseb. l. ii de Vita Constant., quemadmodum ex modica scintilla ingens ignis accenditur, Arionum incendium pervasisse ipsam quoque Libyam. Sed de Donatiana tragedia nunc tantum querimus, que et prior fuit, et minus subtilis. Originem et veluti protasim diligenter exponit Optat. l. 1, ex quo etiam August. hanc historiam repetere nos jubet l. 1 contra Parm. c. 5, ut et quædam in Optati libris desiderantur, que ex Augustino repetenda sunt.

Ac quidem imprimis observo, quod Augustinus scribit lib. vii de Bapt. cap. 7, post Cypriani passionem annis quadraginta factam esse illam ecclesiam in Africa traditionem, cujus questio Donatiani schismatis prima veluti si non causa, at certe occasio fuisse dicitur. Idem August., lib. iii contra Crescen. cap. 27, indicat imp. Diocletianum viii et Maximianum vii Consules fuisse, cum edixerunt, ut Christianorum libri flammis abolerentur. Describit Eusebius lib. viii tragœdiam postremæ illius persecutionis. Sed de Africa tantum ait innumerabilem in ea fuisse

martyrum multitudinem. Thermas Maximiani in urbe Carthaginiensi illo tempore exstructas fuisse ait, ut et Diocletiano Romæ alie exstruebantur, quibus attollendis serviebant multa millia Christianorum, veluti ad metalla damnatorum. Sed nunc queritur de Christianis in Africa lapsis, et codicum sacrosanctorum traditionis reis, deque Ecclesiæ Carthaginensis statu et conditione. Ac quidem Optatus narrat quoddam tunc fuisse concilium Cirtense, quod reos illos utcumque absolvit, cum etiam idem essent prope iudices, qui et rei. Factum id est in Numidia, cujus erat Cirta urbs nobilissima et potentissima, quondam (ut ait Mela) domus regum Jubæ et Syphacis, et postea colonia Romanorum, quam **345** Plinius ait vocatam esse Siteranorum: olim etiam caput regni Masasulorum, ut scribit Livius **B** lib. xxx. Porro illius de quo nunc loquor concilii Cirtensis annum eundem fuisse indicat Augustinus, cum eosdem, quos dixi, consules nominat. Præerat Secundus Tigisitanus Numidiæ primas. Idem vero qui Cirtæ convenerant, postea cum aliquot aliis ejusdem generis in urbe Carthaginiensi conveniunt: et quam in Cirtensi conventu fuerant molles et indulgentes, tam in hoc Carthaginiensi severi videri voluerunt: Cæcilianumque Carthaginensem episcopum, quem vel traditionis reum faciebant, vel a traditore ordinatum esse clamitabant, inauditum et absentem damnant, atque abdicare jubent: creant vero quemdam Majorinum, quem illi opponant. Augustinus in Brevic. hoc concilium Carthaginense contra Cæcilianum fuisse episcoporum septuaginta **C** narrat; sed injustum et iniquum: cujus etiam contra Cæcilianum sententia postea rescissa fuit. Itaque dixi indignum fuisse, quod Magdeburgenses in suis Centuriis referrent inter concilia Ecclesiastica, et fingerent primum fuisse Carthaginense. Hoc autem illud fuit, quod (ut narrat Augustinus in Brevic.) postea Donatistæ in Collatione Carthaginiensi, de qua dicturi sumus, potissimum laudabant, sed sine die et consule, ut primum esse videretur, in quo de traditione judicassent: quia opponebatur Cirtense, in quo fuerant indulgentiores. Sed quod sive prius sive posterius sibi jus dixerant, idem profecto jus aliis in eadem causa dicere debebant: neque erant ferendi: qui quod in aliis crimen ne convictum quidem, tam acerbe vindicabant, in seipsis etiam confessis impune esse volebant. Cæterum Carthaginense illud fuisse Cirtensi posterius indicat Optatus lib. i, cum ait, Non post longum tempus Carthaginem venisse, qui Cirtæ antea convenerant, et simili phrasi utitur Augustinus contra Donat. post Collat. cap. 33. Cæterum eodem tempore oportet aliud fuisse multo majus Carthaginense concilium Donatistarum episcoporum, cum Augustinus, epist. 48, testetur ducentos et septuaginta (adeo statim crevit Donati factio) Carthaginem convenisse annis quadraginta ante Macariana tempora. Hæc autem tempora fuisse tempora Constantis imperat. colligo ex libro tertio Optati. Si ergo retro numeremus annos quadraginta, intelligi-

mus id factum esse antequam Constantinus rerum potiretur saltem in Italia aut Africa. Cum autem audio jam tum numerari ab Augustino Donatistas episcopos cclxx in illo eorum concilio Carthaginiensi, neque multo plures convenisse centum post annis ad Collationem contra Catholicos meminerim, ut postea dicam, suspicatus submendosum esse numerum in Augustino, præsertim cum vix credibile videatur tam multos tam cito fuisse antistites Donatistarum. Itaque suspicabar posse detrahi ducentos, ut septuaginta tantum relinquuntur, quot diximus eo tempore convenisse contra Cæcilianum: et fortasse crediderit aliquis idem fuisse concilium. Sed nihil hic temere audeo vel affirmare, vel mutare. Illud valde memorabile est, quod Augustinus adjicit in illo Carthaginiensi tot Donatistarum concilio, post longam deliberationem dierum 75 decretum fuisse, ut traditoribus etiam non rebaptizatis communicaretur. Quod quidem magis convenit cum iis, quæ in Cirtensi sua synodo decreverant, quam cum iis quæ in Carthaginiensi contra Cæcilianum. Porro quid consecutum sit, cum Cæciliani causam ad Constantinum imperat. septem post annis Donatistæ retulissent, et Constantinus modo iudices episcopos Romæ dedisset, modo deinde alios Arelati, et denique ipse, cum esset Mediolani, de ea judicasset, repetere oportet partim ex Optat., partim ex Aug. Nam in Optato desiderantur, quæ de iudicio Arelat. et Constant. sententia Mediolanensi, qua Cæcilianus postremo absolutus est, suggerit Augustinus in epist. 162 et lib. iii contra Crescon. cap. 71, ne quis ahoqui ex Optato temere colligat, sic Constantinum rejecisse appellationem Donatistarum de Melchiadis sententia conquerentium, ut nullos præterea dare iudices voluerit: aut simpliciter tunc pronuntiarit a re bene judicata temere appellari, sicuti quidam tradidit. Imo vero sciamus Constantinum dedisse iudices hujus appellationis, non quidem ipsum Arelatensem episcopum (quod temere putavit Calvinus, cum non observasset eum jam Romæ cum Melchiade iudicem fuisse), sed alios episcopos qui Arelati convenerant. Porro si quis roget de tempore, quo Donatistæ non contenti suo Carthaginiensi concilio appellarunt Constantinum: in Optati libro primo scriptum est, Constantino iii et Licinio iii coss. Romæ de hac causa iudicatum esse ab iis, quos **D** Constantinus primum iudices dedit. Augustinus vero habet, factum id esse Constantino tertium et Luciano iterum consulibus. Non dubium est, Luciano mendose scriptum esse pro Licino: sed in Optato rursus mendose scriptum esse existimo iii pro iii, et iii pro ii, sicuti in numeris facilis est lapsus libreriorum. Ut autem magis probeam, quod dixi, facit quod August. in lib. contra Donatistas post Collat. cap. 33, ait sequenti anno consules fuisse Volusianum et Anianum. Vivebat ergo etiamnum Diocletianus, sed jam pridem abdicatus, cum primum ab Donatistis appellatus est Constantinus. Nam Diocletianus mortuus est Volusiano et Aniano coss. decimo

anno post suam edictam de abscindendis Chrisitarum libris. Ut autem toto illo decennio Donatus sui schismatis fundamenta jecit, sic novem post annis hac causa Constantiam etiam fatigavit quem August. postremo narrat, cum ipse consul esset cum Crispo, litteras dedisse, quibus Donatistarum exilium solvebat, et eorum haerem Deo relinquebat. Ab eo Donatistarum factis coerceri reprimere non posse volebatur.

Porro tribus aut quatuor annis post datas illas nimium Donatistas indulgentes litteras, Constantinus adversus Arium, de quo reprimendo magis sollicitus erat, corripit Nicenum concilium, cui etiam interfuisse ipsum Caecilium acta indicant. Ac quidem cum ex Libya et Thebaide plures eo venissent, tamen ex Africa tota hunc solum adfuisse, affirmavit etiam in quinta synodo Benignus episcopus Heracliae, ut ejus synodi acta testantur. Ceterum Niceni Patres cum toti essent in Ariam rebelles, id est quomodo Donatistas missos tenere. Neque tamen non aliquid de eis actum esse Niceni suspicer. Cur autem id suspicer, cum eorum neque Niceni canones, qui circumferuntur, neque acta, quae vulgo habentur, meminerint, multi fortasse mirabuntur. Sed in August. libris observavi, quod vulgo non observatur. Ut de Ecclesia, sic de Baptismo magna adversus Donatistas questio fuit. Hi enim Carthaginiense concilium Cypriani opprobriabant, cum Baptisum adversariorum, quos judicabant alienos esse ab Ecclesia, ratum non habebant, et propterea in suo concilio cum iterabant: quod et Arianos fecisse testis est Ambrosius de Basil. traden. Quid Nicenum concilium? In eo reprobatum fuisse quod placuerat Carthaginiensi concilio Cypriani Augustinus saepe significat, cum Carthaginiensi **346** hunc concilio provinciali opponit concilium (ut vocat) penarium totius orbis et universae Ecclesiae et omnium Gentium: quod quidem post Cypriani passionem, antequam ipse Augustinus natus esset, convenisse scribit lib. ii de Baptis. cap. 9, sed de Niceno alias plura. Sed cum in Niceno concilio actum sit de Novatianis, et de lapsis, et illis faciens quam his penitentibus venia data sit, tacite de Donatistas et eorum dogmate, rursus actum satis esse videtur. Nunc Donati historiam et venti tragediam persequamur.

Primus, ut dixi, Donatistarum episcopus Carthaginiensis, qui Caeciliano sese opposuit, et ab eo contra altere erexit, fuit Majoranus. Haec successit Donatus alter, qui hoc schisma valde confirmavit. Nam et multa cum scripsisset ad suam haeresim pertinentia, testatur Hieronymus in Catal. Sed et eodem tempore Vigilium Alrum hujus factionis acerrimum defensorem fuisse, Genadius in suo Catalogo illustratum scriptoribus testis est. Interea vero Catholicam aliquam scriptorem Donatistas relinxisse non legi. Credo vestros (ut dixi) in Arianos rebelles totos fuisse. Ergo in Africa magis atque magis invalescebant Donatistas: et vero Donatus ille Cartha-

ginensis eo exiit, ut non modo tanquam aliquis haereticus imperatores Romanos superbe contemneret, sed et tanquam Deus aliquis a suis coleretur, et per ejus nomen, tanquam numen, juraretur: denique illi Deus de caelo respondisse crederetur. Testes sunt August. et Optatus. Sane tamen Hieronymus, in suo Chronico, hunc Donatum Carthagine tandem pulsatum esse significat: hoc mendosus videatur index temporis: ubi annis triginta floruisse significat: tyrannum fuisse Optatus notat. Itaque tibi doce incitati Donatista vel non audebant. Ac quidem Ariam alienum sui Imp. Constantii aut Valentis praesidio armati, audebant in Catholicos survive: Donatista vero non modo non a juvenibus, sed etiam reclamantibus principibus statim imitati sunt Artanorum saevitiam: cum tamen non nisi suorum Circumcellionum audacia et furore septi essent. Ipse imperator Constantius ad eos coercendos in Africam aliquando misit Macarium, suum praefectum qui severe animadverit in Donatistas. Sed talis animadversio non potuit tollere insaniam, quae animos multorum occupaverat: et Catholici malissent sine armis agi, et ratione atque disputatione discuti errorem, qui praecipites Donatistas agebat, ut Optatus satis significat. Ceterum Donatistarum audaciam tandem armavit Julianus Apostata, et us basilicas restituit, quas Constantius antea abstulerat. Testis est Augustinus l. ii contra Petilianum, cap. 92, qui et saepe testatur, illum Apostatam propterea laudatum esse a Donatistas. Memorabile autem est, quod Honorius imp. edixit rescriptum, quod abs Juliano impetrarunt proposito programmate publicandum esse, ut Donatistarum desperatio fucata perfida omnibus immolescat. lib. xxxvii C. Th. de haeret. Vellem exstaret etiamnum illud rescriptum. Sed qualecumque fuerit, Apostata fovebat quoscumque audebat esse aut apostatas aut Ecclesiae hostes.

Ergo magis atque magis Donatista insolere ceperunt. Donato autem Carthaginiensi successit Parmenianus, qui suam rursus sectam novis libris propagavit atque confirmavit. Tum vero in Numidia excitatus tandem aliquis nostrorum est, qui illi responderet. Is fuit Optatus Milevitanus episcopus, qui testatur se illi rescribere et respondere, ut sit inter absentes quidam veluti collatio. Ac multos quidem desiderasse, ut ad eruendam veritatem, partium conflictus haberetur. Sed Donatistas et accessum prohibuisse, et edictis interclusisse, et concessum vitasse, et colloquium denegasse. Itaque non nisi per litteras cum his agi potuisse. (Parmeniani tractatum vocat Optatus quem rebulla. Scripsit autem praeterea hic Parmenianus ad Tichonium epistolam, quam Augustinus tribus libris relutavit.)

Post Parmenianum Carthaginiensi Donatistarum anastes fuit Praxianus ille, qui abs suo Maximiano diacono, quem dominarat, accusatus effugit, ut Donatista inter sese veluti committerentur, et novo schismate suum schisma distraherent, alteraque

pars alteram veluti discerperet : ut et Arianos in plures sectas tandem dissectos fuisse accepimus. Ergo adversus Primitianum in urbe Carthagineensi quadraginta tres Donatistæ antistites convenerunt, qui suo cum præjudicio, ut ait Augustinus, prædamnarunt. Deinde alterum fuit Cubursussitanum plus quam centum ejus generis episcoporum concilium, qui Primitianum magis damnarunt. Testis est Augustinus lib. v contra Crescon. cap. 6. Integram autem et solennem ejus Concilii sententiam recitat in Psalm. xxxvi. Et quidem ipsum Maximianum in urbe Carthagineensi contra Primitianum ab eisdem erroris centum episcopis ordinatum esse August. ait in lib. de Hæres. Quo anno et consule factum id sit, minus liquet. Sed utcumque tamen conjicere licet, cum quidem paulo post secutum sit contrarium concilium Bagaitanum, idque convenisse uno anno ante mortem Theodosii, Aug. sig. ifeet lib. iii contra Crescon. c. 56. Fuit autem hoc Bagaitanum in Numidia concilium trecentorum et decem antistitum Donatarum, qui resciderunt sententiam contra Primitianum pro Maximiano latam, et illos centum qui non Donatistæ, sed jam Maximianistæ vocabantur, male judicasse pronunciarunt, et Primitianum in integrum restituerunt. Formulam sententiæ Bagaitensis recitat Augustinus lib. iii contra Crescon. cap. 55. Est autem valde necesse, rem illam totam diligenter cognoscere. Nam et illud demum est, quo probat Augustinus Donatistas suo veluti gladio jugulatos esse : et in Collatione Carthagineensi propterea id illis imprimis objecit, et postea congressus in Mauritania cum Emerito, recitansque gesta Collationis, auditores valde est obtestatus, ut attente cognoscerent illam de Maximianistis historiam, quam et eo loco diligenter rursus exponit. Sane cum in collatione Carthagineensi Donatarum veluti dux et signifer fuisse dicatur Primitianus Carthagineensis eorum antistes; credo, eum ipsum esse quem defendit synodus Bagaitana. Nam et inter hæc atque illam collationem non nisi anni sexdecim intersunt. Postremo observandum est Donatistas, ut sui Bagaitensis concilii sententiam exsequerentur, Theodosianam de hæreticis legem protulisse, cujus auctoritate, Maximianistas, tamquam hæreticos expellerent aut coercerent. Atqui ea lex adversus omnes Donatistas, ut et reliquos hæreticos lata erat. Verum cum ei non parerent Donatistæ, Maximianistas tamen obnoxios esse volebant, ut etiam occuparent eorum basilicas. Ea lex erat, ut qui Ecclesiæ catholice non communicarent, nihil Ecclesiæ nomine possiderent, sed potius unitati id restituerent, ut ait Augustinus tractatu sexto in Joannem, et libro ii contra Petilian. Mihi alias Theod. leges in hæreticos; quarum Aug. sæpe meminit, et inter quas duæ nobilissimæ fuerunt duobus aut tribus annis ante Bagaitanum illud concilium late. Prior, quæ severissima est, lata Titiano et Symmacho coss. existat in Cod. Justin. lib. iii, C. de Apost. Altera lata sequenti anno, hoc est, Arcadio ii et Rufino coss.

A de multa decem librarum auri, existat in eod. Theodos. Ceterum etsi vix ulli harum legum exsecutio esset, Donatistæ tamen invidiose odioseque clamabant, sese injuste vexari, et suam causam non jure agi, sed vi opprimi. Ac quidem cum paulo post mortem Theodosii Gildo comes Africae, dux perduellum omnia miseret in Africa, ut suam tyrannidem stabiliret, præcipuus ejus satellites Optatus quidam latrocinis infamis, sic sese dedit partibus Donatarum, ut Circumcellionum etiam furorem superare videretur, sicuti Augustinus hujus Optati Gildomani sæpe meminit. Sed ita agendo suam sectam magis atque magis infamabat, et (ut verbo Augustini utar) maculabat. Ergo Donatistæ eo tempore potius usi sunt Petiliano, qui ex causidico factus eorum antistes Cirtensis, et deinde Casariensis, acerrimus fuit suæ factionis patronus. Sed bene habet : incidit in Augustinum, qui, quo anno mortuus est Theodosius, factus episcopus Hipponensis, fortis et assiduus Ecclesiæ catholice vindex fuit, et resistentes adversarios tandem pertraxit ad Collationem; quæ optima esse visa est eorum convincendorum ratio.

[Sed priusquam de ea dicamus, aliquid rursus repetendum est de aliis Carthagineis conciliis. Nam et video multa de iis tradi et falso et præpostere et confuse. Ac imprimis quidem falsum et fictum plane esse videtur, quod scriptores Centuriarum historiæ Ecclesiasticæ narrant concilium quoddam Carthagineense, quod vocant secundum, convenisse Valentiniانو et Theodosio coss. Nam neque hi consules simul fuerunt, neque quisquam veterum meminit alicujus concilii Carthagineis temporibus Theodosii magni, nisi illius, quod dixi fuisse Donatarum. Quod vero adjiciunt, Casario et Attico coss. concilium Carthagineense aliquod fuisse, minus repudio, quia Balsamon id indicat, sed cur tertium illud vocent, viderint. Certe falluntur, cum illi concilio ascribunt canones, qui potius alteri multo celebriori concilio Carthagineis, quod aliquot post annis habitum est, ascribendū sunt, ut ex Photii Nomocanone intelligi potest. Repudiandum etiam est, quod fingunt de alio concilio Carthagineis, quod quartum vocant, et duobus annis post superius, quod vocant tertium, hoc est Honorio IV et Euty-chiano coss. convenisse narrant. Nam etsi Balsamon fateatur iis consulibus aliquid in Ecclesia Carthagineis decretum fuisse de mittendis legatis ad imperatorem, tamen nescio unde repetuntur tam multi canones, qui huic concilio ascribuntur. Ut autem moleste fero multa fingi de hujus generis conciliis Carthagineis, sic miror præteriri Carthagineis cum Donatistis Collationem, quæ in eorum historia imprimis commemoranda erat. Sed et paulo post coit nobilissimum contra Pelagianos concilium Carthagineis, quod Augustinus Africanum vocat. De eo postea viderimus. Nunc ordo postulat, ut agamus de Collatione.]

Jam annis prope centum Donatistæ sic omnia permiscuerant, ut in Africa discerni vix posset quænam

esset Ecclesia, cum quidem altare contra altare passim erecta esset, et utraque pars de Ecclesie tenore et possessione contenderet. Ergo jampridem multi optabant ut aliqua legitima disceptatione hæc questio definiatur, et populus id non minus quam res ipsa postulabat. Scimus (inquit Augustinus in lib. post. coll.) *quam multi vestrum et ferio times, aut pene omnes dicere solent: O si in locum unum convenirent! O si aliquando conferrent, et illis disputantibus veritas appareat!* Sed quam propterea Catholici optabant cum Donatistis congregari, tam congressum refugiabant Donatistæ. Augustinus, in epist. 166 ad Donatistas: *Vestri, inquit, epis optaverunt a nobis nunquam nobiscum pacifice conferre voluerunt, quasi fugientes cum peccatoribus loqui.* Sane cum aliquando decreta quodam episcopus Donatistæ divisisse, velle se bonis viris sed et illis conferre cum Aug., Augustinus talid non fecit, ut illi ultro occurreret, atque etiam currentem incitaret, epist. 47. Denique cum non impetraret, quod tantopere optabat, curat ut clerici sui Hipponenses Januarium Carthaginiensem in Donatistarum archiepiscopum sollicitet. Exstat eorum epistola, quæ inter Augustini epistolas est 68. Ea autem imperator urget, ut quotiam jam olim in hac causa appellatus est imperator, hujus auctoritate institueret publica Collatio: quæ et illi demum sit, qui cum legibus jam latis non teneatur, liber us poterit et collationem indicere, et de re tota statuere: cum præfectis, qui legibus jam latis servant, tantum non liceat. Et quia Donatistæ eo, quem divi, pretextu recusarunt cum nostris congregari: Hipponenses clerici eo se demittunt, ut etiam allegent Christum ipsum cum diabolo de lege locutum esse: et cum Paulo non solum Judæos, sed et Epicureos contulisse. Donatistæ rursus excipiebant, dialecticis disputationibus non convenire Christianæ religioni, et Augustinum nihil aliud esse quam contentiosum disputatorem, qui fugiendus potius et cavendus, quam refellendus revincendusque esset. Quod huic cavillationi responderet Augustinus, legi potest primo ejus libro contra Cresconium. Idem libro quarto, *Studium, inquit, pro veritate certandi, quæ carpe volumus cum vestris conferre, ut errore sublato, fraternæ charitatis vinculo neq̄teratur, contentiosus et amissionis vitio non nomen reprehendat.* Sed notat hoc Donatistæ obtinuisse, quia, ut ait, *mollent causam majorem committere evasatione, quam disputatione finire.* Et in eodem libro, *Puto, inquit, quod facillime intelligas, non devitandam contentionis causam, quæ nulla est, cum veritas quaeritur, vel non pro vana gloria litigatur, sed causæ naturæ diffinitio, res nobiscum nulli conferre.*

[Hæc vero opere pretium est obiter observare disputationes in causa religionis modo bonas et utiles, modo perniciosas esse. Certe judicium sit, de quo quaeratur vitandum est, et modus semper est tenendus. Tertullianus de Prescript. rogat cum hæreticis disputandum esse. Sed Nicæni patres nihilominus cum Arianiis semel disputare non recusarunt.

A Cum autem in Constantinepolitano quodam conventu rursus Ariatorum causa agenda esset, Theodosius laudavit eorum consilium, qui, ne toties actum ageretur, non tam disputationibus novis, quam veterum prædicationis et auctoritate urgendos adversarios esse dicebant. Postremo Augustinus, cum quibus et quibus, et quando et quomodo disputandum esset, recte vidit. Quæ de re quid statueret, intelligere licet, ex his quæ scribit lib. ii de Civitate Dei cap. 1, et lib. i de peccat. Mer. et Remis, c. ult., et in Enchirid. c. p. 69, et in epist. 111 et 121. Tandem ex sententia concilii Chalcedonensis sapientissima et religiosissima lege lata, vetuit Mortuanus imper. ne quis de fide Christiana publice turbis, ut ait, coadunatis et audientibus tractet, neque res iudicatas et recte dispositas disputando atque contendendo revolvat, ne ex hujusmodi certamine profanet veneranda mysteria, lib. iii C. de summa Trinit. Sed hoc edictum **348** fuit de mysteriis fidei, et post quatuor concilia œcumenica, et cum jam in tertio, hoc est, in Ephesino decretum esset, ut symbolo fidei nihil adjiceretur: denique cum infinitis ea de re disputationibus, carumque petulantia et precacitati frenum injciendum esset. Cæterum ut nihil hoc ad causam Donatistarum, sic neque ad aetatem aut personam Augustini. Et vero hic unus demum ostendit, quænam esset hæc ratio tuenda veritatis: et quomodo ea utendum esset, expertus quoque scire fuerat: sed nunquam magis quam in illa de qua tunc loqui instrui, cum Donatistis collatione.]

C Prima Augustini, necdum episcopi, sed tantum presbyteri publica hujus generis conflictatio fuit duobus diebus cum Fortunato Manichæo in urbe Hipponensi. Aderant notarii, qui singula exciperent atque consignarent. Populus auditor erat disputationis. Sed alioqui nullus iudex aderat. Etsi autem plaure conversus non fuerit infelix ille Fortunatus, at saltem percussus in eo certamine fuit.

D Altera in eadem urbe fuit tribus diebus Augustini disceptatio non dissimilis cum Felice Manichæo: sed exitu felicior. Acrior fuit et celebrior eodem in loco cum Maximino episcopo Ariano, sed minime eodem successu. Exstat harum Collationum acta in libris Augustini. Fuit et alia cum Pascentio comite Ariano in urbe Carthaginiensi: sed prima ejus collatio molestior fuit, quia adversarius notarios consignatores adesse principio volebat, pactisque conventis minime stabat. Tandem tamen legem Collationis accepit, neque solum notarios adhiberi passus est, sed et Laurentium quondam iudicem tulit, et ab eo sententiam ferri non recusavit. Testis est Augustinus epist. 174 et 178. Sed nulla vel utilior vel nobilior tamen fuerat de questione minus subtili et magis populari, quam cum Donatistis collatio fuit. Ac jam antea privatim et obiter Augustinus cum Fortunato quendam Donatistæ episcopi congressus fuerat in populari quadam turba. Cuiusque hæc suo strepitu ipsos quoque notarios exceptores intur-

laret, et disputatio propterea abrupta fuisse, rogatur August., epist. 165, ut in aliquo recessu tuto et tranquillo hæc perageretur. Sed multo magis quod optabat, impetravit, cum instituta fuit Collatio Carthaginensis. Possidius, qui interfuit, scribit eam potissimum ab Augustino procuratam fuisse magno cum Ecclesie bono, adjuvante, ut ait, gloriosissimo et religiosissimo imperatore Honorio, qui ad id perficiendum etiam a suo latere tribunum et notarium Marcellinum, in Africam judicem misit. Nempe ex consilio Augustini miserant catholici Afri legatos in Italiam ad Honorium, qui hoc postularent. Videbant enim sine principis auctoritate, atque præsidio, neque conventum talem indici, neque adversarios ad eum cogi, neque ut disputationem non eluderent, contineri posse. Sane ut Constantinus civilibus conciliis civitatum et provincialium Africæ, liberam tribuerat potestatem, ut sua desideria ad principem deinde referrent., l. 1 C. Th. de Legat. et decr. legat. sic Theodosius et Honorius descripserunt formam talium conciliorum provincialium et extraordinariorum, l. xii et xiii C. Th. eod. tit. Sed jam agebatur de desiderio Ecclesie Africanæ, et de auctoritate conventus aut concilii Ecclesiastici.

Ne quis autem miretur causam hanc ecclesiasticam ad principes relatum, et ab his ejus cognitionem magistratui civili demandatam esse, meminerit extraordinarium quoddam et singulare exemplum fuisse propter necessitatem, quæ legem non habere dicitur: proptereaque ad consequentiam trahi non debere. Id ipse Augustinus indicat lib. iii contra Julianum. Pelagiani post episcoporum concilia provincialia, provocabant ad nescio quam (ut vocant) œcumenicam synodum, et ab imperatore litteras eo nomine impetrarant. Catholici id recusant, cum intelligerent id peti non minus insidiose quam ambitiose. Pelagiani objiciebant exemplum, de quo agimus. Augustinus iis respondens: *Nec vero, inquit, vos et alios decipiat, velut talem vocem habentes adversus nos, qualem nos adversus Donatistas, quos ad Collationem nobiscum venire per imperialia jussa compulimus. Illorum enim furor occupaverat Africam totam, nec prædicari a Catholicis veritatem contra suum patiebantur errorem violentis aggressionibus, latrocinis, rapinis, ignibus, cædibus, multa vastantes, cuncta terrentes. Cum quibus apud episcopos, quos communes non habebamus, nihil agere poteramus. Quod vero ante centum ferme annos majores nostri cum iis egerant, jam populorum memoriam non tenebat. Hæc igitur necessitas compulit, ut saltem gestis nostra collatione confectis, eorum contunderemus inverecundiam, et reprimeremus audaciam.* Hæc ille. Etsi autem hoc genus Collationis quodam modo extraordinarium fuerit, et in Africa magis quam alibi, fuerit usitatum, tamen memini Epiphanium scripsisse non dissimilem disputandi presentibus notariis, qui gesta exciperent, potestatem concessam ab imperatore Constantino fuisse Photino hæretico jam alioqui in Sardicensi synodo damnato: et quidem inter auditores ejus disputationis et arbi-

trios ad Constantinum datæ, Epiphanius numerat quendam Marcellinum. Fuit autem illa inter Photinum et Basilium Ancyranum Collatio de questione multo subtiliori quam quæ cum Donatistis habita est. Nam caput, hoc est, Christum ipsum oppugnabat Photinus; Donatistæ vero non nisi corpus, hoc est, Ecclesiam. Adde, contra Donatistas fuisse quandam velut innoxiam causam, cui etiam merat quædam civilis questio facti de Ceciliano et ejus ordinatore Felice: quam et ipsi Donatistæ olim priores retulerant ad Constantinum, quamque hic imperator partim suis in Africa præfectis, partim ecclesiasticis in Gallia et Italia antistitibus mandarat. Postea crevit Donatistarum intemperies, qui pro offensone jactabant victoriam, neque tamen in jus sive ad Collationem trahi poterant nisi imperio magistratus: quique in Collatione, ut ad rem venirent, cogi non poterant, nisi ejusdem potestatis præsidio et auctoritate. Denique quorum furor militaris et Circumcellionum gladiis armatus coerceri non poterat, nisi terrore principali. Erant mirabiles pragmatici, magisque versipelles et versuti calumniatores, quam ulli umquam fuerint in suo foro causidici. Erant etiam gladiatores magis sanguinarii, quam ulli in castris educati milites, qui non ex jure manu consortum, sed magis ferro, ut ait Ennius, rem repetunt. Et vero ni Marcellinus aliquis cum sua apparitione adfuisset, periculum erat ne Collationem efficerent, qualis paulo post mortem Augustini fuit Ephesina illa furiosa synodus, quæ *ληστρικὴ* appellata fuit. Certe non dubitassent Augustinum tractare, ut in ea synodo Flavianum tractarunt Nestoriani. Quid enim? Possidius, bonus imprimis auctor, narrat Donatistas, cum ad moderatam disputationem provocarentur, furiose exclamasse Augustinum tamquam illum esse opprimendum, et eos, qui eum trucidassent, abs Deo veniam facile impetraturos esse. Credo, propter has causas Honorium voluisse suum Marcellinum cum armata apparitione adesse huic Collationi. Alioqui sane veluisset Augustinus **349** tale præsidium abesse. Nam et in epist. 205, cum Donatistas provocat, *Cessabit, inquit, a nostris partibus timor temporalium potestatum; cesset etiam a vestris partibus terror congregatorum Circumcellionum.* Et in epist. 175 provocans Crispinum Donatistam ad Collationem, *Mappalienses, inquit, ambos nos audiant, ita ut scribantur quæ dicemus, et a nobis scripta eis Punice interpretentur, et remoto timore dominationis eligant quod voluerint.*

Denique prospiciebat quod Catholici merito improbarunt improbo illi Ephesino et armato concilio, quod reprobabant. Nam fuit hæc eorum, qui Flaviani causam postea egerunt in Chalcedonensi synodo, exceptio, *Ubi gladii et fustes, qualis synodus est?* Interea patres qui ad Chalcedonensem synodum convenere, cum metuerent Eutychianorum tumultus et arma, rogarunt per legatos Leonis papæ imperatorem Martianum, ut adesset ad vim inhibendam; alioqui sine tali præsidio nolle se convenire dixerunt

et protestati sunt, ut testis est Liberatus Carthaginiensis, cap. decimo tertio.

Postremo et illud observandum est, ut Donatistæ actum agebant, sic Marcellinum juris minime aut novi aut dubii arbitrum fuisse: et facti potius quam juris fuisse quasitorem, et quidem cognitionem illi potius quam jurisdictionem mandari: deoque judicem cum formula dari: ut eorum rerum privatarum iudices privati a prætore dabantur. Sed neque hic sedere voluit Marcellinus, nisi si adederent collocutores: cum tamen in iudicio civili solus sedeat iudex, stare autem jubeantur litigatores. Denique protestatur, quod Constantinus in Nicæno concilio protestatus erat sedens in uno subsellio. Et tamen ut Collatio diversa fuit abs Iovensi anquo iudicio, sic et ab Ecclesiastico concilio, in quo potius iudices sunt antistites. Quam autem demisse, temperanter, modeste, hic se gesserit Marcellinus, acta ipsa melius ostendent. Nullam autem hic fieri mentionem episcopi Romani, non mirabitur, qui, que jam dixi, expendet. Eum certe reverebantur et observabant Africani, tametsi in concilio Milevitano et Carthaginensi, cum suam in utroque sententiam de Pelagianis ad eum retulisset, dicantur transmarinis aboqui appellationes inhibuisse. Sed neque prætereundum est quod observant, quo tempore hæc Collatio postulata est, eo tempore Innocentium episcopum Rom., Urbe abs Gothis capta, longe aliud domi habuisse quod ageret. Et quid si dicam eum Honoriano rescripto mandate Collationis veluti subscripsisse? Certe Orosius narrat eum Ravennate fuisse, quo tempore Romam invaserunt Gothi. Si tunc Ravennate fuit, fuit cum Imp. Honorio. Adiciam quod magis mirari aliquis possit, Felicem quemdam, qui se urbis Romæ episcopum esse petebat, in hac Collatione cum Donatistis fuisse, acta significat, ubi et Romana nescio que nobilitas simul adesse dicitur. Sed suspicor aliquem Donatistam pseudæpiscopum, qui Romæ suis Donatistis Montensibus (ut ibi appellabantur) præfuerat, urbe capta, Gothos fugentem cum suis in Africam trajecisse, et sese Collationi Carthaginensi, in quam forte incidit, cupide et ambitiose immiscuisse. Nam et Donatistis tempestive submissum videbatur tale auxilium.

Porro cum audimus Marcellinum tribunum et notarium præfuisse huic Collationi, intelligimus virum sapientem et religiosum, et potestate magna præditum, magistratum dico spectabilem et clarissimum (nam his e titulis ornabatur tribunus notarius, et Augustinus ipse in epist. 159 et 160, his ornat huic Marcellinum) operam dedisse huic cognitioni. Tribunus etiam et notarius fuisse dicitur Dufreitius ille, cui postea in Africa demandatum quæque fuisse curam legum et iussionum imperialium contra Donatistas scribit August. Et Ambros., in epist. 72, ait missum ad se esse ab Imper. Valentiniano Dabratium tribunum et notarium, qui ad consistendum evocaret Ambrosium in causa religionis. Omitto Claudianum poetam ejus temporis, tribuni et notarii ti-

trubulo ornari in epistaphio, quod Romæ in foro Trajano præstabit. Exstat lib. xii cod. titulus vii de Primicerio et notariis, ubi et de tribunis notariis agitur. In Theodosii lege scriptum est: *Præcipua est vestra prelati intentio circa notariorum nomen.* Deinde in lege Leonis Imp. *Præclarum nobilemque multum spectabilem tribunorum notariorum, diversis beneficiorum titulis mutandam credimus et augendam.* Videntur hi notarii fuisse qui nunc dicuntur secretarii regum in Gallia. Theodosius, in l. xii C. de excus. man: *Notarii, inquit, nostri a sordidis muneribus excusentur.*

Qualis autem quantusque vir fuerit hic Marcellinus, quam æquus arbiter, quam moderatus iudex, ipsa hujus Collationis acta melius indicant. Dicerem quod Orosius dicit, virum imprimis prudentem fuisse et industrium, omniumque bonorum studiorum appetentissimum. Sed unius Augustini testimonio contentus sum, ut intelligam virum magnum, et jurisconsultum minime profanum fuisse. Scripsit Augustinus ad eum non solum libros de peccatorum Meritis et Remissione contra Pelagianos, et de Spiritu et Littera: sed et eruditissimos illos de Civitate Dei, inchoatos paulo post urbem captam, hoc est, circa tempus Collationis Carthaginensis: sed et epistolas duas 5 et 7, ex quibus apparet, in media reip. gubernatione Marcellinum de religione imprimis sollicitum fuisse, et subtilissimas etiam in eo genere questiones intellexisse: imo quemdam veluti *ἐπιτομή* fuisse, qui Augustinum incitaret. Adde eundem Augustinum ad eum epistolas duas, 148 et 159, ubi quoque scriptum est, causas Ecclesiasticas ejus excellentiæ potissimum injunctas fuisse. Non erat, ut ille apud Ciceronem ridiculus L. Gellius, qui cum in Asiam iturus, Athenas venisset, putavit sese statim omnes omnium Philosophorum, quos ad se vocavit, controversias obiter definire posse, cum tamen ne eas quidem intelligeret. Noster Marcellinus non divini minus quam humani juris peritus erat. Et vero tales jurisconsulti, tales, inquam, politici viri, tam digni sunt, quibus hæc cura mandetur, quam hujus temporis profanos nescio quos Ulpianos, religionis irrisores et proculcatores, potius quam procuratores, Ecclesia Christi merito execratur. Augustinus, epist. 50 ad Bonifacium comitem: *Laudo, inquit, et gravator, et admiror, fili dilectissime Bonifaci, quod in ar. curas bellorum et armorum vehementer desideras ea nosse, quæ Dei sunt.* Sed quanto magis id dicere potuit de Marcellino togato? Exstat et Hieronymi epistola ad huic Marcellinum, quæ testis est huic viro subtilissimas Ecclesiæ questiones, veluti de origine anime sollicite proposuisse, et ad discendum magis paratum fuisse quam erat Hieronymus ipse ad respondendum: ac ne hoc quidem studium remisisse in media reip. perturbatone, cum Hieronymus ei rescribens, fateatur sese urbis Romæ vastatione confusum non posse litteris operam dare.

Nolo hoc loco præterire, quod ipse Augustinus in lib. post Collat. cap. 24, ait, Donatistas a primatû

suo per tractoriam fuisse evocatos. Tractoria verbum **A**
350 est juris nostri, sicut et in eadem prope signifi-
 catione, *Evectio*, quo etiam verbo utitur Augustinus
 lib. v Confess. Significat autem libellum vel diploma
 ut missis aut evocatis detur viaticum de publico, et
 ut uti possint cursu publico. Exstat lib. xii Cod.
 titul. de Tract. ubi interpretes praeterea refert quod-
 dam fragmentum ejusdem edicti Constantini facien-
 tes mentionem tractoriarum et evectiois publica-
 dande Donatistas propter causam Caecilium. Super-
 est ut quaeramus, quo anno habita sit Collatio Car-
 thaginensis. Quod quidem quo magis recessu sit im-
 primis rescire, tanto magis miror nunquam ab Au-
 gustino expressum aut notatum esse. Nee spes ulla
 erat, aliunde id posse intelligere. Sed tanto magis
 mihi gratulatus sum, cum in Actis manuscriptis, at-
 que adeo statim in prima pagina legi habitam esse
P. C. Varanis kal. Jun. Sic tandem intellexi habitam
 esse kalendis Junii post consulatum Varanis, hoc est,
 anno Christi quadringentesimo undecimo, post cap-
 tam urbem Romam proximo. Sane anno Christi qua-
 dringentesimo decimo, kalendis Januarii, nudi fuisse
 d euntur creati consules ordinarii, et propterea in
 quibusdam Fastis reperio eum annum hoc modo no-
 tari P. C. imp. Theodosii Junioris A. iii, et Imp.
 Honorii A. viii. Sed tamen constat eo anno, kalendis
 Februarii in Oriente creatum esse Varanem consu-
 lem, Romæ vero circa kal. Julias Tertullum. Et
 propterea in Chronico Prosperi et Cassiodori scrip-
 tum est, Varane et Tertullo cons. captam a Gothis
 urbem Romam fuisse. Sed Tertulli rarior et obscu-
 rior fuit memoria. Itaque in Chron. Marcellini scrip-
 tum est, Varane solo cos. captam illam fuisse. Scio
 hujus nominis variam esse scripturam. Nam modo
 hunc Varonem, modo Vararim, modo Varanum no-
 minari audio. Puto tamen rectius Varanem.

Sequenti anno fateor Theodosium Aug. iv cos.
 indicari in Chronico Prosperi, Cassiodori, et Mar-
 cellini. Sed Prosper addit Varanem non solum urbe
 a Gothis capta solum fuisse Orientalium partium
 consulem, sed et in sequenti anno observatum id
 esse. Ergo in Actis quæ dixi, scriptum est P. C. Va-
 ranis, hoc est post consulatum Varanis, ad indi-
 candum eum annum qui secutus est illius consula-
 tum.

Captam a Gothis fuisse urbem Romam ix kal. **D**
 Septemb. verius est. Eodem autem anno paulo post
 ab imp. Honorio indictam et imperatam fuisse Col-
 lationem Carthaginensem observavi, quia ejus hac
 de re rescriptum exstat in illis, quæ dixi actis, quod
 datum dicitur Ravennæ pridie idus Octobres. Consul
 non adscribitur, negligentia librarii. Sed adscribi po-
 test debetque *Varanes*. Sic quod in hac Historia im-
 primis querebatur, et aliunde cognosci non poterat,
 liquet de tempore Collationis: quod quidem tanto
 diligentius investigavi, quia et maximum operæ
 pretium sit imprimis observare tempus, quo Hono-
 rius ab Africis Catholicis tam valde interpellatus est
 contra Donatistarum intemperiem. Desidebat Raven-

ne in summa rerum gravium non solum perturba-
 tione, sed etiam desperatione, praesertim jam mortuo
 Stilicone. Gothi Romam ceperant, totamque Italiam
 evastabant, omnibusque imperii Romani provinciis
 minuebant. Neque tamen propterea infelix attenti-
 usque Honorius non aut ille Colosse Africane preces.
 Multas et ipsi patrio exemplo jam leges tulerat ad-
 versus Donatistas. Sed tam una quam paternas leges
 veluti suspendi patitur, cum audit inter eam Dona-
 tistas nunc agendum esse. Aliquot autem annis edixe-
 rat quod ad eorum executionem pertinebat, ne eas
 Donatistæ putarent relaxasse aut saltem tepuisse, ut
 loquitur in l. xlvj C. Th. de Hæret. Sed et eo quoque
 tempore jusserat, ut publice proponeretur quod in
 Africam miserat edictum de unitate l. ii C. Th. de
B Relg. Verum Donatistarum schisma solis edictis tolli
 non posse audebat: et Africane Ecclesie tamen
 unitatem omnibus modis restitui optabat.

Denique Ecclesie illius curam majorem gessi se
 videtur, quam suæ Romæ atque Italiae. Qua in re fa-
 cile admirabilem Dei providentiam agnoscat, qui
 quanta hujus principis alioqui sive socordia sive
 ignavia, sive (ut Ciceronis verbo utar) non curantia,
 quantaque eorum temporum confusio fuerit, recor-
 dabitur. Nempe fecit Deus, ut Honorius hic audierit
 viros bonos, et ab his sibi dictari passus sit rescripta,
 quæ consignaret. Ergo in mandato hujus Collationis
 dices Theodosium potius quam Honorium loqui.
 Ambrosius ait, Theodosium magis de Ecclesie,
 quam animæ suæ salute sollicitum fuisse. Non dicam
 Honorium filium fuisse omnino ejusdem animi. Sed
 in hac saltem Donatistarum causa fecit, quod pater
 fecisset, et edicta emisit plena paternæ pietatis.
 Vivo Stilicone solebant multi calumniari leges, quæ
 in Africam mittebantur, tametsi Honorii nomen præ-
 se ferrent, tamen magis abs Stilicone, quam abs Theo-
 dosii filio mitti, ut Augustinus narrat epist. 129.
 Nunc mortuo Stilicone dici tale aliquid non potuit.
 Idem Augustinus, ep. 166, scribit Donatistas con-
 questos esse de legibus filiarum Theodosii. Sed ipse
 respondet nihil eas aliud quam repetere atque con-
 firmare judicium Constantini, Valentiniani, Gratiani,
 Theodosii: simulque detestatur Julianum Apostatam,
 qui (ut ait) permiserit libertatem perditioni partis
 Donati, cum eo modo putaret Christianum nomen
 posse perire de terris si sacrilegas dissensiones libe-
 ras esse permitteret. Donatistæ contra hoc nomine
 prædicabant Julianum illum, et apud eum solum so-
 lam justitiam locum habere propterea jactabant. Au-
 gustinus nihil injustius, nihil indignius, nihil perni-
 ciosius esse ait. *Et quæ, inquit, pejor mors animæ,
 quam libertas erroris?* Interea tamen ne Donatistæ
 queri possent, aut sibi injuriam fieri, aut sese inaudi-
 tos damnari: placuit, rursus in Collatione tandiu
 audiri quamdiu vellent: et interea liberos esse. Sed
 alioqui semper in Africa permittere altare contra al-
 tare, majorem Ecclesie deformitatem esse judicavit
 imp. Honorius, quam eo tempore Romæ erat in ur-
 bis eversione atque vastitate.

Nunc veniendum est ad Acta, sive (ut appellabuntur) gesta Collationis : quae quidem olim studiose excerpta, conscripta, collataque fuerant, sed temporis injuria, posteriorisque negligentia intere dunt. Ergo cum rarer majorem melioremque eorum partem, benedico Jo. Ten dactus essem, existimaui magnam nobis quendam thesaurum oblatum esse. Nam etsi ex Augustino summa capita facile repertore liceat : tamen multa, quae ille praeterit, desiderabam, et memoriam quam valde olim Ecclesia veluisset integra haec Acta legi, eorumque memoriam conservari. Nam et ipse Augustinus in lib. de Gestis cum Emerito caritat, apud omnes (ut ait) diligentes Ecclesias Africanas quotannis ea a capite ad finem usque ordine recitata fuisse, quo tempore populo maxime integrum erat audire. Fateor non modoleptologica, sed et prope battologica posse videri : quae recitentur omnes Donatistarum cavillationes, ac ne verbum quiblibet ullum praetermittatur. Sed Ecclesiae et repub. interdu, sacra **351** eo modo conscribi atque exponi. Et tamen ne eorum forte locutulo lectores detereret, Augustinus epitomen etiam conscripsit, quam vocavit Breviarium : et rursus eadem de re scripsit in lib. Post Collat., et denique ex synodo Cirtensi eandem narrationem repetit, epist. 152, quam quidem epistolam indicat, cum ad Marcellinum scribens, de hisce suis laboribus in epist. 158 : *Mihi, inquit, fuit brevitate gestorum Collationis nostrae satis operosa, cum viderem nonnullam velle tanto aequari litterarum lependo se committere : sicut mihi fuit etiam epistula ad ipsum Leontium Donatistam de hac eadem Collatione nostrae.* Scribit autem ad Marcellinum, ut publicentur gesta in causa quorundam crudelium Donatistarum in iudicio convictorum. Nam et talia recitari per omnes Ecclesias optat non minus quam gesta ipsius Collationis. Adeo historia Donatistarum visa est digna, quae inculcetur. Obiter autem admonet, Ioh. Erasmus, qui in argumento ejus ad Marcellinum epistolae annotat, Augustinum ad Marcellinum petere, ut quae adversus Donatistas in concilio episcoporum decreta sunt, publicentur. Carie in concilio episcoporum non deserviebatur quod pro tribunali Marcellini. Porro ut gaudebat Augustinus Marcellinum Collationis cogitorem fuisse, sic et Bonifacium Comittem optabat ejus historiam cognoscere. Itaque ad eum scribens epist. 59 : *Quorundam, inquit, valde prodita sunt gesta, et tibi aliis rebus Romanarum partium cessantibus occupatio, multum est ut loquatur, breviarium eorum tibi legi petere.* Quid multis? Existimavit in his sitam esse Ecclesiae victoriam. Itaque in epist. 204 ad quemdam Donatistam : *Præstitit, inquit, misericordia Dei, ut et nos et episcopi vestri tam frequentium numeroque contentu Carthaginem ventremus, atque inter nos de ipsa dissensione ordinatissime conferremus. Gesta conscripta sunt, nostrae etiam subscriptiones tenentur. Lige vel patere ut tibi legantur : et tuae etque quod volueris.*

Sane cum super ino dissem in Acta concilii Constantiopolitani secundi, quod Justiniani postea tem-

Apare fuit, et quantum commercium esse dicitur, et us forte occurrisset quoddam caput tamquam fragmentum Gestorum Collationis Carthaginiensis, quod tum in illo Orientali concilio prohibitum fuit annis plusquam centum et quadraginta posteaquam fuerat scriptum in Africa : existimavi me natum esse aliquid, quod minime in hoc commentario negligendum esset. Est autem ejusmodi : *Haec Gestis, quae apud Marcellinum V. C. tribunum et notarium acta sunt, cap. 188, Augustinus episcopus Ecclesiae catholicae dixit : Non in hominibus spes ponenda est Ecclesiae, si boni sunt, neque, si mali sunt, judicanda est Dei Ecclesiae perire. Sed tamen ipsorum causam tamquam fratrum nostrorum suscipimus ; et, si nobis ostendi poterint criminosi, hodie illos anathematizamus : non tamen propter illos Ecclesiam a Deo promissam et exhibitam deserimus et relinquimus.*

Hoc fragmentum et cap. 187 Gestorum Collationis deest etiam in Tiliano exemplari, quod multis aliis modis mancum et mutum est. Sed interea dum exspectabamus, ut aliquando integra illa Gesta reperiantur et edantur, praecipuam partem hujusce Collationis exponamus.

Ac imprimis quidem observo magnum et celebrum fuisse conventum cum catholici episcopi ducenti et octoginta sex, Donatistae vero ducenti septuaginta novem convenissent. Et tamen paulo ante multo plures Donatistae convenerant in Bigaiensi concilio adversus suos Maximianistas, alteram Donatistarum sectam. Adeo in Africa non valuerat Donatistae : neque non de sua multitudine sibi gloriabantur non minus quam alias de sua paucitate. Augustinus vanitatis eos redarguere vult, qui jactarent sese esse plusquam quadringentos in Africa antisites. Sed si suos Maximianistas sibi adjungi patebantur, revera erant plusquam quadringenti. Maximianistas autem, qui non minus optabant hunc Collationis interesse, quam reliqui Donatistae eam refugiebant, non modo Donatistae rejecerunt, sed et Catholici excluserunt. Cor id hoc unum sit, indicat Augustinus in libro tertio contra Julianum : *Cupientes, inquit, exiguitatem suam nonnisi saltem certamine consolari, et adeo videri aliquid apud eos quibus contemptibiles erant, quia inire nobiscum sperarent eam, interpellantes eos et libellum dantes provocantesque contempsimus. Magis enim de certamine nonnulli desiderabant, quam formidabant in certamine superari : nec sperabant victoriae gloriam, sed famam requirebant Collationis, quia multitudinis non habebant.*

Haec ille, qui inde probat non esse consequens, ut qui conferte in aliquo judicio volunt nec sciuntur, putari debeant de veritate confidere : idque objicit Pelagianis, qui cum jam damnati in concilio episcoporum fuissent, jactabant quosdam litteras imperatorias, ex quibus ad novam Collationem catholicos provocabant, eoque Catholicis recusantibus, victores se esse stolide gloriabantur.

Porro quam vitro sese offerbant Maximianiste, qui repulsi sunt, tam reliqui Donatistae, qui restite-

bant, invitabantur : et ut in his evocandis cogendis- que multum negotii fuit : sic etiam, cum jam venissent, in pertrahendis ad Collationem, ejus licet acquisissimæ conditiones proponerentur. Lepidum autem est, quod cum Marcellinus in suo secretario sive auditorio, honoris causa, rogaret Donatistas, ut sederent, sicuti Catholici sedebant, illi recusando responderunt scriptum in psalmo xxxvi esse, *Cum impiis non sedebo* : apposite vero nostri replicarunt, jam eos tamen fecisse, quod in eodem psalmo David subjicit : *et cum iniquis non ingrediar*. Sed addendum erat, quod in eodem psalmo David adjicit, sese ita odisse impiorum societatem, ut tamen propter eos non sit deserturus templum aut altare Domini. Et certe mirum est Donatistas nimis inepte morosos stare quam sedere maluisse, cum illud reorum, hoc judicium sit. Imo cum reus sedere jubebatur, absolutus esse intelligebatur, neque alia absolutionis formula usi erant eorum majores in primo illo suo Cirtensi concilio, cujus antea mentionem feci. Fuit pro- fecto incredibilis quidam fastus horum hypocritarum. Sed factum est justo Dei judicio, ut honorem nimis liberaliter iis oblatum, quo indigni erant, recusa- rent. Optatus, lib. 1, narrat indigne etiam tulisse, quod fratres a Catholicis appellarentur : et multis post annis, atque adeo in ipsa Collatione hanc nostrorum humanitatem superbe respuerunt. Augustinus, lib. III contra Gaudent. : *An, inquit, irasceris, quia te fratrem voco? Hoc enim nomen a nobis etiam in nostra Collatione respuistis, etc.*

Cum multa sint in gestis hujus Collationis singu- lariter observanda, tum vero illud memorabile est, quod Catholici, ut Donatistis uterentur æquioribus, non recusant iniquam ultro subire conditionem, ad- versariis vero deferre utilem. Offerunt enim, si in hac Collatione vincantur, sese abdicaturos, ut verbo Romano utar : sin vincant, nihilominus ut victis adversariis integrum sit non abdicare : sed victores iis resipiscentibus communicent honorem et dignita- tem muneris episcopalis, ut in eadem Ecclesia duo to- lerentur episcopi, tamquam collegæ, **352** et ut olim Romæ consules : sed ita, ut sit inter eos quædam (ut Græcorum jurisconsultorum verbo utar) ἀλληλοσκη- πονομία et quoddam veluti jus accrescendi : ut qui prior decedet, socium relinquat Episcopum tam- quam hæredem in solidum. Sane Canon Nicæni con- cillii prohibebat duos in una urbe esse episcopos. Nam prospiciebat incommoda talis societatis, et ut Romæ non nisi unus erat princeps Senatus, quamvis essent consules duo : sic visum fuit, collegio pres- byterorum non nisi unum esse præficiendum. Sed, ut id placuit, pacis fovendæ causa : sic etiam ubi conciliationis ratio visa est postulare, ut duo tolera- rentur, cum alter expelli vix posset, Canonis finem et sententiam potius quam verba intueri oportuit. Sane tamen cum Augustinus passus esset sese Va- lerii episcopi Hipponensis collegam creari, ut esset veluti coepiscopus ; ignotum sibi Canonem Nicænum fuisse dixit. Et propterea Possidius narrat, eum,

A cum episcopus esset, publice recitari sæpius Canones Nicænos voluisse. Sed hæc ex Ecclesiæ usu atque utilitate a stimanda atque metienda esse nemo nega- verit, ut ubi justa causa postularet, ille Canon cedat. Qualis causa esse visa est, ut Donatistis antistitibus, quos ambitio retinebat, objiceretur spes aliqua hono- ris, si re ipsicerent : detrabereturque timor infamie et ignominiosæ abdications, si ad Ecclesiam catho- licam redirent. Nam et ipsi quoque Nicæni Patres cum agerent de Novatianis, id tribui posse confessi sunt. Sed et Arianis, qui jam aliquot annis Ecclesiæ gubernationem in Oriente occupaverant, et de ea possessione si sanari nollent, decedere abs Theodosio jubebantur, non dissimilis conditio fuit oblata : quo etiam tempore Meletius episcopus Antiochenus, **B** pacis retinendæ causa, Paulino, qui separatos alioqui habebat suos cœtus, non dissimili prætextu quo Do- natistæ, obtulit, ut conciliatio fieret, societatem sui episcopatus, ea lege, ut altero mortuo, alter, qui superstes esset, in solidum episcopus maneret. Quid moror? Augustinus, in epist. 163, narrat, cum Mel- chiades Romanus episcopus ex sententia suorum collegarum damnaret Donatum, Donatistis, qui re- sipiscere vellent, ita pepercisse, ut sanitatis recupe- randæ, inquit Augustinus, optionem liberam iis fe- cerit, paratus communicatorias litteras mittere etiam iis, quos a Majorino ordinatos esse constaret : ita ut quibuscumque locis duo essent episcopi, quos dissen- sio geminasset, eum confirmari vellet, qui fuisset ordinatus prior : alteri autem eorum plebs alia re- genda provideretur. De hæc Melchiadis sententia lo- quens Augustinus exclamat : *Quam innocens ! quam integra ! quam provida atque pacifica ? O virum opti- mum ! o filium Christianæ pacis, et patrem Christianæ plebis !* Idem Augustinus, epist. 50, eandem histo- riam recitat, et simul significat Catholicos hoc deinde exemplum secutos esse in recipiendis Arianis, qui, cum resipiscerent, clerici et episcopi, ut antea fue- rant, in eodem ordine manerent. Narrat etiam id tam displicuisse Lucifero, ut propterea desciverit ab Ec- clesia : quod et narrat Hieronymus contra Lucife- rianos. Sed injusta schismatis causa hæc esse nostris visa est. Illud nunc inculcare volo, Melchiadis illius judicium secutos paulo post esse Nicænos quoque Patres, cum de Novatianis agerent. Nam licet eos, quos lapsos vocabant, ad se Ecclesiæ quidem com- munionem post exomologesim admittendos, non etiam ad ullum ordinem cleri vel ministerii eccle- siastici, decrevissent : Novatianis tamen resipiscen- tibus non modo remiserunt duriolem longioris exo- mologeseos conditionem ; sed et ministerii eccle- siastici functiones permis-erunt. Cur erga Donatistas Afrî antistites duriores essent, nulla causa erat : magna vero, ut etiam essent indulgentiores, si forte hac conditione redimere unitatis et Ecclesiæ pacem possent. Omitto quod jam olim de sua erga lapsos humanitate Cyprianus ad Cornelium Papam scripsit, antistes alioqui et ipse Afer et severus et rigidus. Illud dico in resipiscentium hæreticorum causa qui

errore peccasset, magis quam in lapsorum, qui metu, auditum fuisse veterem illam legem vii Tab. *Sanctus idem vis cito quod fertibus.* Porro non modo obtulerunt Catholici Donatistis conditionem, quam jam dedit; sed etiam liberaliter addiderunt alteram, quam dedit ex Augustini libro de Gestis cum Emerito, ubi et narrat aliquod memorabile accidisse, cum de ea proponenda Catholici inter se delibarent. Recitabatur in quodam conventu Mauritanie Casariensis notaria abs Catholicis in Collatione Carthaginiensi proposita. Cum ventum est ad hanc legem: *Si forte populi Christiani singulis delictis etia episcopis, et licet unum consuetum inusitata ratione facere tolerare non possunt, utique de malis discamus, et Ecclesiam singulis demeritis subornatis causa, in unitate pacifica constituta, ab his singulis in Ecclesia singulis annuentibus, unitati facte, per loca necessaria singulis constituantur episcopi;* Augustinus episcopus dicit: *o Deam charitati vestre et commemorationem dulcissimam et suavissimam, quam Domino adiuvante sumis experti.* Cum ante ipsam Collationem inter nos aliqui fratres, de hoc re colloqueremur: quia pro pace Christi episcopi debent esse aut debent non esse: quod vobis latendum est, circumspectantes omnes fratres et episcopos nostros, non facile vobis occurrerant, qui hoc vellent suscipere, et de hoc humiliter Domino sacrificare: dicebantur ut fieri solet: *ille potest, ille non potest: ille consentit huic, ille non tolerat:* loquentes magis pro suspitionibus nostris, qui corda illorum minime videre poteramus. Quando autem ventum est, ut hoc palam fieret in concilio universorum tam frequenti pene trecentorum episcoporum, sic placuit omnibus, sic exarserunt omnes, ut parati essent episcopatum pro Christi unitate deponere: et non perdere, sed Deo tentis commendare. Dico ibi vix inventi sunt, qui hoc audiret. Unus annosus senex, qui hoc etiam dicere liberos ausus est: alter voluntatem suam tacito vultu significavit. Sed posteaquam illum liberius hoc dicentem obruit clamorem frateroa correptio, illo motante sententiam, vultum etiam ille mutavit. *Ille Augustinus.* Quae quidem tanto magis recitata, quod in actis Collationis sunt permessa, et tamen memorabile exemplum sit, et imprimis sit utile: quod de pontificatu certatur, et ambitio contententium perturbanda Ecclesiae causa est.

Redeo ad gesta Collationis. Ut citius ad rem ventiretur, et de gravioris causae statu ageretur, Catholici voluerunt disjungere atque separare causam Caeilianam, et eam quaestionem massam facere, quae facti magis erat quam juris. Nam et privata et personalis erat ea causa, quae cum altera (ut ita dicam) reali et generali, nempe de Ecclesia, nihil habebat commune. Itaque non totus habuit aliter hoc largiri, quod tamen falso pretebantur Donatistae, Caeilianum fuisse traditorem. Nam re tum quidem de Ecclesia Catholica, quae et communis est, Donatistas desistere debuisse, nostri aiebant. Nihil certe erat facilius quam probare Caeilianum talem non fuisse, et recte fuisse

absolutum: et Donatistarum propterea calumnias retigere, impudentiisque prope incredibilem. Sed **353** tamen Donatistae in ea cavillatione persistant, potius quam ad iuris quaestionem de Ecclesia pertrahi se poterentur. Sic enim multa confuse nascentio tenebras effundere, ut elaberentur, volebant. Cumque alias in ore habere solerent forensis illam praescriptionem: *Nec causa cadat, nec perit nisi persona praedjudicat.* Tamen indigne ferebant eam exceptionem sibi obijci, ubi Caeilianam causam cum Ecclesiae causa ita conjungebant, ut hae ex illa pendere vellet. Certe Augustinus, epist. 204, act, nihil in actis Collationis fuisse quod Donatistae magis deleri voluissent. Fuit sane vetus illud haereticorum artificium, ut, frustrationis ergo, cum suum dogma tueri non possent, suos mores quos laudabant obarguerent: aut cum adversariorum doctrinam refulgere non possent, mores eorum accusarent. Sed haec diverticula sunt eorum, qui eludere volunt. Sane ante Collationem Petilianus Augustinum, cum quo certabat, multis conviciis propterea impetebat, ut jam de Augustini persona potius quam de Ecclesia, de qua instituta erat disputatio, quereretur: *Me, inquit Augustinus, facit causam, cum defecisset in causa.* Item: *Relicto negotio publico, privata quadam similitudine, hominis unius vitam maledicis opprobriis insectatus est, quasi homo ille esset causa, quae inquiritur.* Sed ut Augustinus indicat quorsum ad faceret astutus adversarius, sic obstat, ne ille tali astu eludat: et injuriam privatam pati mavult, quam alio excurrendo, deserere causam publicam. Ergo et Cresconio Donatistae respondens, *Desine, inquit, talibus. Unus homo sum: Ecclesia inter nos agitur causa, non mea.* Sicque etiam constrinxit Pelagianos, qui in disputatione captabant, quid Donatistae: *Quod* (inquit lib. iii contra Julianum) *ad mores nostros perinet, quemadmodum vivamus, in promptu est eis, cum quibus vivimus. Nunc de Catholico agitur dogmate.* Manichaei, quamvis minus essent Rhetorici illis artibus eruditi, tamen non dissimilia rursus diverticula quae seruat: neque solum mores alienos accusarunt, sed etiam cum essent impurissimi, suos praedicarunt. Sic Fortunatus Manichaeus de fide rogatus, de sua suorumque vita respondet. Quid Augustinus? in lib. contra Fortun.: *Via, inquit, est qua suo de fide, alia de moribus.* Ac quidem alias Donatistarum Manichaeorumque mores accusavit, et suorum constantissime defendit. Sed non potestur causam religionis cum tali actione permisceri. Sic et Hieronymus contra Rufinum imprimis hoc agit et urget, ut non conjungantur captiose, quae disjungenda sunt. *Non est, inquit, necesse, ut in Ecclesiasticis tractatibus rem tribunalem ventilemus.* Item: *quis nostrorum, amissa causa, in superflua criminum obprobriatione versatus est? Quae non chartae Ecclesiasticae, sed libelli iudicium debent continere? Aut quid refert si causa cadat, et crimine superis? Ita machinae haereticorum sunt, et consulti de perfidis, ad maledicta se conferant.* Hec ille. Est autem operam pretium talia diligenter observare, quia hoc quoque

tempore videmus eos qui de religione contendunt, A intempestive, ut omnia misceant, transilire ad criminationem personarum. Sane quo magis gesta Collationis Carthaginensis considero, tanto magis sentio, tam ad rem principalem Catholicis venire statim voluisse, quam Donatistas id refugisse: qui (quemadmodum sæpe Augustinus dixit) hoc unum agebant, ut nihil ageretur. Nam et Carthaginem tantum venisse videntur ut redirent. Dixit etiam aliquando Augustinus in libris contra Julianum Pelagianum, frontem hæreticorum non esse frontem. Id vero de incredibili Donatistarum impudentia multo magis dici potuit debuitque. Sane cum refelleret Cresconium Donatistam grammaticum, significat prope esse ut exclamet illud Persii, *frontem periisse de rebus*. Et alio loco dixit se mirari Donatistas, habere in corpore sanguinem, et tamen numquam erubescere. Dicerem, quam crudeles fuerunt sicarii tam vafros fuisse pragmaticos. Sed acta, de quibus loquor, testabuntur, strophas eorum non tam erudito aliquo artificio tectas, quam meretricia quadam protervia communitas fuisse. Sunt in libris juris explicata hæc verba legis, *si calvitur*. Sed vix umquam magis quid illud sit, apparuit, quam in Donatistarum tergiversatione atque frustratione. Ergo Marcellinus interlocutiones prope sexcentas, ut eorum ludificationi occurreret, interponere coactus fuit, prius quam ad rem eos resistentes revocare, et ad causam principalem judicandam venire potuerit. Et vero oportuit non minus civilis, quam divini juris peritum fuisse, ut hic præstaret quod erat necesse. Nam Donatistæ cum simularent sese causam agere velle tantum ex sacris litteris, sicuti theologos decebat: tamen præscriptiones infinitas ex forensi technologia repetebant, quæ sine juris civilis cognitione refelli non poterant. Miraretur aliquis, eos, cum undique conquirent omnes (ut vocant) declinatorias exceptiones, tamen non excepisse, quod Ambrosius antea exceperat ad Valentiniani junioris consistorium, aulica fraude Justinæ evocatus, ut in eo cum Arianis disputaret. Sed dissimilitudinem observare facile licet: et Donatistæ sibi gratulari debebant, sese ad aulam Honorii vel transmarinum aliquod tribunal, sicuti antea evocari curarant Cæcilianum, nunc non evocari. In Actis scriptum est hanc Collationem habitam esse in Secretario Thermarum Gargilianarum, quod in urbe Carthaginensi videtur fuisse auditorium aliquod nobile. Cyprianus reus dicitur ad pateram Proconsulem Carthaginensem adductus fuisse in quoddam Secretarium. Et in codice Constitutionum sæpe vocatur Secretarium iudicum, ut Consistorium Principis. Secretarium Prætorii vocat Augustinus libro III contra Crescon. cap. 56. In Hipponensi Balneo Sosni. sub præsentia populi sese contulisse cum Fortunato Manichæo scribit in libro contra Fortun. In Trullo palatii convenisse synodum Constantinop. non est ignotum. Quod dico, ne quis hic offendatur Thermis Gagilianis. Nunc ad rem,

Cum primum sese steterunt Donatistæ, cavillati nescio quid fuerunt, de tempore, quod præstitutum fuerat jam elapso. Sed interlocutus est Marcellinus de prorogatione: et tenebat illud Ulpiani: *Qui pro tribunali cognovit, nonnumquam tempus iudicari prorogat, etc.*, l. II de Re judic. Credo equidem, lubenter etiam Donatistæ submurmurassent illud e medio iure civili, moram purgari non posse, ubi lapsu temporis commissa est. Sed hiis cavillis non erat nunc locus. Cæterum cum ordo Collationis in primis postularet, ut utrinque certi deligerentur actores, idque Marcellinus ediceret, et Catholicæ probarent, Donatistæ rursus reclamabant, qui cum prope trecenti convenissent, volebant omnes disputare: quod profecto sine tumultu et confusione fieri non poterat. Ergo Marcellinus interlocuitur, observandum hic esse, quod in publicis actionibus et corporibus custoditur, ut per certas, sicuti ait, et ordinatas et firmatas personas omnia peragantur, sicuti noster Ulpianus scribit. Quibus permissum est corpus habere collegii sive societatis nomine, eorum proprium esse, ad exemplum Reipublicæ habere actorem sive syndicum, per quem, quod communiter agi fierique oporteat, agatur et fiat, l. 1, Quod cuiusque univers. nom. Ergo tandem placuit **354** et convenit, ut septem ex numero Catholicorum, et totidem ex parte Donati deligerentur, qui suæ universitatis nomine et mandato causam agerent, et disputationem prætexerent in hac Collatione. Eorum autem septem princeps veluti fuit hinc Augustinus, illic Petilianus: ut et antea hi scriptis adversariis conflictati inter sese fuerant, et erat in suo quisque ordine præstantissimus. Et Petilianus qui aliquando causidicus fuerat, jactare solebat suam quondam potentiam in advocacy forensi, ut ait Aug. lib. III contra Petil. cap. 17. Sed res ipsa ostendit nihil aliud quam ineptum rabulam fuisse, qui, quam in Collatione causam de Ecclesia impotenter ageret, ne intelligeret quidem: ut impudentes et garruli causidici in foro educati temere et imperite et confuse balbutire solent de religione.

Porro quia Catholicæ ab imperatore petierant Collationem, Donatistæ volebant initio sibi edi et nomina legatorum et preces. Quærebant enim, quod in eo quoque genere arroderent. Marcellinus nihil hoc ad rem pertinere pronuntiat: et respondet rescripto pragmatico preces inseri non solere. Petitam ab imperatore esse Collationem non omnino audebant Donatistæ reprehendere: quia et ipsi priores aliquando id petissent, et causam Cæcilianæ olim ad Constantinum retulissent. Sed clam tamen nescio quid submurmurabant: *Nobis* (inquit Augustinus in libro post Collat.) *invidiam concitant, quod apud imperatorem causam agamus Ecclesiæ. Hinc illa Primani Donatistæ vox: Illi portant multorum imperatorum sacras: nos sola portamus Evangelia.* Dixi ea de re quidpiam in annotat. ad Optatum, ubi et alteram ex Augustino recitavi exprobrationem Petilianæ: *Quid nobis cum regibus sæculi, quos numquam*

Christianitas nisi invidios sensit? Si et doctior et acutior fuisset Petilianus, fortasse potuisset ad ita urgere, ut Augustino difficilior fuisset responsio. Et quid si ex Tertulliani Alri Apologet. objecisset illud, Casares credidissent Christo, si et Christiani potuissent esse Casares? Sed Donatistae obtusiores fuisse videntur, quam ut potuerint valde pungere premereque adversarium. Saliem fuissent natus aulici, ut adversarios, si qui nimis aulici erant, justiori exprobratione castigasset. Fateri enim cogamur, optandum esse ut aulicis strophis religio non innoxiatum ae polluatur, quales natus ipsi Donatistis familiares fuere. Quid dicam Africanam Ecclesiam, quae antea domi suae nullos aut imperatores aut reges viderat, paulo post sensitisse quid sit tales habere in suo sinu, quales habuit Vandalos? Tunc igitur, tunc ad eorum tribunal citata, in quo Ariani antistites regnabant, subscripsisset Donatistae exclamantibus apud Optatum, *Quid episcopus cum Palatio?* Nunc redirem ad Donatistarum Collationem fugitantium circutiones atque tergiversationes. Sed quis omnes enumeret? Interea sedati iudicis fuit, quidquid tandem illi dicerent, tametsi saepius otiose et frustra inexcitent, patienter ad audire: quod quidem Marcellinum fecisse Acta testantur. Sane mira fuit illa eorum cavillatio: quod ubi pre ferebatur ecclesiastica concilia cum suo die et consule: propter adjectam hanc temporis notationem, censabantur fictum esse concilium. Rursus, cum aliquod Constantini rescriptum is objecebatur, cui forte adjectos non erat cons. index ipsius anni: propterea cavillabantur falsum et fictum quoque esse. Quid Marcellinus? de conciliis nihil dicit. Nihil enim novum certumque erat, diem et consulem is adscribi, ut ficta non esse intelligantur. Sed pronuntiat, non nocere tamen veritati legum et rescriptorum, si omissa sit hanc temporis notatio: *Cognitor*, inquit Augustinus, *interlocutus est, evidentissimis legibus definitum esse imperialem consolatam, etiam si consules non legerentur, in diuinum non vocari.* Sed Constantium rescripsisse, auctoritate carere personalia beneficia, quae sine die et consule proferuntur, l. iv. C. de divers. Rescript. Sed tamen beneficiorum alia ratio est: et ipse Justinianus, licet hoc rescriptum in suum Codicem retulerit, tamen praefatus est id dici non posse de Constitutionibus. Nam nullam dubitationem inde emergere vult, quod quaedam sine die et consule compositae legantur. Sane cum quereretur de quadam epistola sive cautione, respondit noster Cervidus Scavola, non ideo nullius esse momenti quod sine die et consule sit, l. 54. de Pignor. Et quod in Pandectis non existat, invenitur quoddam fragmentum ex libris regularum nostri Modestini, nihil nocere testamento, si dies et consul adjecti non sint. Adjecti tamen saepius solebant. licet ubi testamentum aperiebatur, diem et consulem, inquit noster Ulpianus, non patiebatur Praetor describi vel inscribi, ne quid falsi fiat, lib. ii. Quemadmodum testamentum aper. Sed quis mirabitur Donatistas in Collatione

omnia frustrationis diverticula captasse, quae ne forensis quaedam causidicus in mali causa invenisset? Etiam post rem judicatam exceptiones obtendebant, et quidem ex jure civili repetitas esse fugebant: de quibus aliquid postea dicam. Denique in us quae ad rem principalem alioqui non pertinebant, plus et temporis et verborum consumptum frustra hic fuit, quam in ea questione de qua sola collatores agere debebant.

Age, nunc de causa principali iterum cognoscatur, et quis ejus status fuerit, videamus. Ut duobus verbis dicam, questio fuit de Ecclesia: an haec esset penes Catholicos, an vero Donatistas. Sed tanto difficilior dijudicatio fuit, quod utroque prope eadem alioqui sonaret doctrina, et forma similes conspiceretur: imo et eadem formulæ audirentur, sicut et Optatus, lib. i, significat. Neque temere est, quod Augustinus in lib. de vera Relig. cap. 5, non modo in schismaticis id observat, sed etiam in quibusdam haereticis, ut Arianis et Photinianis. Manichaeos vero et nonnullos alios aut etiam ritu sacramentorum dispares esse voluisse, ut minus mirandum sit, quod hos, minus quam illos, Ecclesia catholica ferre potuerit. Cum ergo Donatistae pares esse viderentur doctrina et ritibus, difficilior cum his fuit de Ecclesiae agnitione questio: et aliis iudicis fuit opus quam doctrinae et sacramentorum. Et vero si Donatistae cum Ecclesia catholica communicarent tam in doctrina fidei, quam in ritibus et caeremoniis, tametsi cum personis non communicarent, quos tanquam pollutas fugiebant, non nisi cujusdam morositatis schisma fuisse videtur. Sed in sua actione sic variarunt, ut sibi ipsis non consentirent, et in Collatione miscerent inconstanter quaedam repugnantia. Alioqui dicerem eo recidisse certamen, ut quod in symbolo omnes profitebantur, Ecclesiam unam esse sanctam et catholicam, in Collatione Carthaginensi varie agitata sit: cum nostri urgerent vaticinia prophetiarum, quae catholicam promittunt: Donatistae vero opponerent vaticinia, quae sanctam describunt Ecclesiam. Fateor causam hanc adversus Petilianum, et nervosus et planius egisse Augustinum lib. de Unit. quam in ipsa Collatione: quia scriptionem non interrumpere adversarius, ut orationem; sed eadem semper causa fuit. Observemus autem, Catholicos aliam non admiscuisse, quae institutam disputationem perturbasset.

Poterant fortasse Donatistis odiose objicere aliquid **355** Arianism. Sed nolunt alio excurrere, et malunt antea confiteri, sibi cum his rem esse, non de capite, id est, Christo, sed de corpore, id est, Ecclesia. Quinimo questionem de anabaptismo, cujus erant rei Donatistae, hic etiam omittunt: et cum his agunt perinde atque cum Luciferianis, qui eodem tempore in ipsa etiam Africa separatos ab Ecclesia catholica suos cœtus habebant, neque tamen haeretici, sed potius schismatici erant: multo tamen quam Donatistae modestiores. Quondam enim his collationem quodam Carthaginensis cum Donatistis colla-

tanis exemplo, Hieronymus describit. Augustinus utrosque conjunctum damnat. Nam in lib. de Agone christiano cap. 50, posteaquam de Donatistis egit: *Nec eos, inquit, audiamus, qui quamvis neminem rebaptizent, præcidere se tamen ab unitate, et Luciferiani dici quam Catholici maluerunt. Quod non rebaptizant, non reprobamus: sed quod etiam ipsi præcidi a radice voluerunt, quis non detestandum esse cognoscat? Hi sunt, de quibus Apostolus dicit: Habentes speciem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes. Hanc illi non habent, quia præcisi ab unitate sunt, etc.* Sed et Prosper, Augustini discipulus, lib. II de Promiss. et Prædict. cum Donatistis Luciferianos comparat, et utrosque ait, Christi corpus, id est, Ecclesiam, humanis calumniis insectatos esse: ut alii hæretici, Ecclesie caput, id est, Christum ipsum, insectabantur. Denique Hieronymus disputans contra Luciferianos, simul damnat Donatistas, quos vocat Montenses, sicuti eo tempore Romæ vocabantur, et pronuntiat apud eos non Ecclesiam Christi, sed Antichristi esse synagogam. Donatistæ clamitabant, Ecclesiam catholicam (ut loquebantur) apostatasse, et cum asylo Romuli eam compararunt, ut ait Augustinus lib. II contra Cresc. cap. 13. Luciferiani dicebant de Ecclesia factum esse lupanar, ut Hieron. contra Lucif. narrat. Utrorumque similis erat ratio: quia lapsi, vel hæretici, qui respiscerent, recipiebantur. Sed schismatis justam excusationem hanc non esse Catholici responderunt. Lucifer Calaritanus in Sardinia episcopus, acerrimus erat Nicæne fidei defensor, et ab Athanasio, Hilario, Hieronymo, propterea laudatus est (Et nunc legimus, ejusdem Luciferi ad Constantium imp. libros editos, qui testantur, quam acer hæreticorum hostis esset Lucifer). Sed injusti tamen schismatis non minus quam Donatus, reus fuit, cum dolens Arianis facile ignosci, et existimans eorum communione Ecclesiam pollui, secessit, et catholicam communionem deseruit, inque sua demum Sardinia, ut Donatus in Africa, hoc est, in suo cœtu, Ecclesiam superesse dixit. Sic Luciferiani ad Donatistas accessere, et ut propius accederent, in Africam trajecerunt. Sed mihi venit in mentem quod Ambrosius narrat in oratione de obitu fratris sui Satyri. Laudat fratrem illum suum, qui cum in Africam forte trajecisset, ubi erat Ecclesia Luciferiana, noluit cum ea communicare, quæ cum catholica non communicabat: *Quamvis enim, inquit Ambrosius, Lucifer pro fide exsulasset, et fidei suæ reliquisset hæredes, tamen non est fides in schismate: et licet fidem erga Deum teneret, tamen erga Dei Ecclesiam non tenebat, cujus patiebatur velut artus dividi, et membra lacerari. Etenim cum propter Ecclesiam Christus passus sit, et Christi corpus Ecclesia sit, non videtur ab his exhiberi Christo fides a quibus evacuatur ejus passio, corpusque distrahitur.* Hæc Ambrosius.

Feci non invitus, ut obiter de Luciferianis aliquid intersererem, quod et Donatarum conditionem illustret. Nam et ubi illos damnari audimus, multo magis hos damnandos esse intelligimus. Sane Au-

Augustinus, epist. 43, graviter reprehendit eorum errorem, qui existimabant nihil interesse, in qua quisque parte Christianus sit, sed ubi fidem teneat. Objicit autem, hoc uni Deo congruere, ut in unitate colatur. Narrat etiam, lib. I contra Parmen., Tichonnum illum, qui inter Donatistas moderatissimus simul et doctissimus erat, iugiter quidem agnovisse, Ecclesiam catholicam toto orbe diffusam esse: sed negasse (quod tamen erat consequens) Donatistas peccare, qui illi non communicabant. Recte quidem solet laudari illud Christi tamquam proverbium: *Ubi cumque fuerit corpus sive cadaver, illic congregabuntur et aquilæ*: ut intelligamus, cum de religione queritur, in Christum nos intueri, ad eumque accedere debere, sicuti corvi aut vultures ad cadaver convolant.

[Audio Calvinum eo loco annotasse quicumque Christo coherent esse extra schismatis periculum. Sed ut capiti coherent, corpori in-itos nos esse oportet. Neque sane caput sine corpore est, ut neque corpus sine capite est.] Et vero Christus eodem loco, corporis quoque sui, hoc est, Ecclesie catholice, cujus veluti ductu ad eum accurramus, gloriam et lucem, quam spectemus, nobis commendat, cum de suo novo regno, et ejus repentina admirabilique propagatione loquens ait, *Sicut fulgur exit ab Oriente et apparet ad Occidentem*, etc. Ergo et Augustinus lib. I Evangel. quæst. cap. 58: *Orientis, inquit, et Occidentis nomine totum orbem voluit significare, per quem futura erat Ecclesia.* Tunc addit: *Constituta ergo auctoritate Ecclesie per orbem terrarum clara atque manifesta consequenter discipulos Christus admonet atque omnes fideles, ne schismaticis credant, qui occulte congregant tamquam in penetralibus et paucos in deserto*, etc.

Ut redeam ad gesta Collationis: nihil jam est quod magis observare imprimis oporteat, quam quod Augustinus in lib. de Unit. contra Petilianum scribit: *Quia, inquit, cum Donatistis quæstio nobis est, non de capite, sed de corpore: id est, non de ipso Salvatore Jesu Christo, sed de ejus Ecclesia: ipsum caput, de quo consentimus, ostendit nobis corpus suum, de quo dissentimus.* Recte. Sed si illi, ut nos, caput illud ostendent: ubi potius corpus esse existimabitur? Augustinus monet, capitis verbis, hoc est sacris litteris id satis indicari. Quibus? Quæ Ecclesiam ostendant esse catholicam. Ubi cum iis hæreticis, cum quibus de capite, id est, de Christo, ejusve sive essentia et natura, sive officio aut beneficio, imprimis quæstio erat, et deinde de corpore, id est, de Ecclesia, ut cum Arianis: Catholici simpliciter contendebant, ad dignoscendum corpus, inspiciendum esse caput, et de capite potissimum agebant. At ubi cum Donatistis res erat, qui de illo capite consentiebant: alio, ut necesse fuit, argumento corpus, de quo solo controversia erat, penes se esse contendebant. Difficilis in tanta alioqui similitudine fuit hæc adjudicatio. Sed sufficere visa est illa, quam dixi, indicatio. Ergo etsi Donatistæ cum capite fortasse

ostentarent alienus corporis, hoc est, suae societatis et conspirationis speciositatem sive faciem sive colorum, hoc est, ritus et mores minus vitiosos: tamen prava ut altera Catholicorum probatio, qua penes se, Christi corpus, id est, Ecclesiam, esse evicerunt: et simul apud Donatistas non esse ostendunt. Nam et esse uocam constat. Frustra autem de capite gloriantur, qui de corpore non sunt. Nam ubi alterum non est, neutrum est, cum et totus Christus caput et corpus sit, ut ait Augustinus. **356** Hinc protritum illud ejusdem contra Donatistas: *Extra Ecclesiam non est salus*. Sane Paulus Ecclesiam appellat Christum. Cumque Jehova sit proprium nomen Dei, tamen etiam attribuitur non modo altari Hierosolymitano, sed et novae Hierusalem, id est, Ecclesiae. Haec autem obiter dico, ut magis intelligamus, quanta de re queratur, cum de Ecclesia queritur et cum Donatistas agi de re magna omniumque adeo maxima, meminerimus.

Posteaquam autem jam intelligimus *τὸ περιπατεῖν*, quae ramus *τὸ περιπατεῖν* tametsi et hoc jam judicaverimus, illud nolo praeterire quod Chrysostomus in homil. 49 in xxiv cap. Matth., fatetur suo tempore fuisse doctrinam cognoscere et discere et discernere Ecclesiam in tanta confusione similitudinis, cum haeretici ostentarent quae Catholici ostendebant. Unicuique vero reliquum fuisse indicium ex Scripturis. Sed quomodo? Augustinus id explicat.

Donatistae in Collatione rogabant, quibus testimoniis, divinis an humanis ageatur, et quo iudicio lis definiretur? Nostri sacram scripturam, et testem et iudicem soli fore respondent. Sed quomodo ea utantur, et quid inde repetant, ut evincant quod volunt, observandum etiam est. Cum Augustinus de Baptismo ab haereticis, id est, extra Ecclesiam administrato, adversus Donatistas disputat, non tantum allegat scripturam, sed apostolicam traditionem et Ecclesiae usum, consuetudinem, testimonium, auctoritatem, ut l. ii de Baptismo cap. 7, et l. iv c. 6, et l. v cap. 25, et l. i contra Crescon. cap. 51, 52, 53. Sciebat Optatum questionem de unico Baptismo contra Donatistas voluisse definire ex nudis sacris litteris. Sed infeliciter id eum tentasse agnoscebat: neque ingenium esse iudicavit, locos scripturae detorquere. Ergo quod Optatus de Baptismo dicturus contra Donatistas provocaverat sacras litteras, et quod ex testamenti tabulis de voluntate testatoris iudicandum esse jurisconsulti aiant, huc retulerunt: id Augustinus, in psalm. xxi, ita mutatus est, ut tamen in questione de Ecclesia potius hoc diceret. Nam in *graviori* hac causa sentiebat scripturam liquidius probare quod aiebat. Atque ita etiam in libro de Unitate Eccles. contra Peulianum: *Non audiamus, inquit, Haec dico, haec dicis; sed audiamus, haec dicat Dominus. Sunt certe libri Donatistae, quorum auctoritati utrique consentimus, utrique credimus, utrique servimus. Ibi quaeramus Ecclesiam, ibi discutamus causam nostram.*

Non recusarunt hanc legem Donatistae: sed in hy-

A pathesi dissensio erat; et cum utrique suas veluti theses ex sacris litteris repeterent, minime conveniebant in fine, usu, interpretatione. Catholici enim cum suam Ecclesiam esse catholicam, hoc est, toto orbe diffusam, liquere non dubitarent, satis superque esse stant, si probent sacris litteris catholicam commendari. Ordantur autem a Veteris Testamenti libris. Non enim hos repudabant Donatistae, ut Manichaei. Et ut a principio res repetatur, promissio facta Abrahae imprimis proponitur (nam et ex illo fudere dependet quicquid deinde in universa Ecclesia admiramur). Deinde vaticinia Prophetarum de vocatione gentium, quae Christo exhibito futura est, accumulavit. Nam et ea conveniunt cum promissione facta Abrahae.

B Est autem diligenter observandum, quod Augustinus graviter observavit et religiose monet concione secunda in psalm. xxx; nempe, prophetas apertius de Ecclesia quam de Christo locutos esse: idque propterea, quod viderent in spiritu (ut ait) homines contra Ecclesiam facturos esse particulas, et de Christo non tantum litem habituros, sed de Ecclesia magnas contentiones excitaturos. Ergo illud, de quo majores lites futurae erant, planius et apertius predictum esse. Proponit hujus rei exemplum ex Genesios cap. xxi, ubi post Isaacum e morte ereptum promittitur Abrahae semen infinitum, atque eo modo Ecclesia aperte predicatur, cum Christus non nisi figurate. Tandem concludit, pene ubique Christum in aliquo involuto sacramento predicatum esse a Prophetis: Ecclesiam vero aperte, ut eam viderent et qui futuri erant contra illam.

C Quid Donatistae? Augustinus, in lib. de Unit. c. 9, ait eos non ausos quidem esse plane dicere falsa esse, quae ex prophetis recitabantur vaticinia de futura amplitudine Ecclesiae christianae toto orbe diffusae, hoc est, catholicae: sed excepisse tamen, non esse ea impleta, quia homines noluerint. Hic vero multo magis insurgit et clamat Augustinus, nihil hoc aliud esse, quam dicere, prophetiam esse falsam, et prophetas fuisse pseudopphetas. Fateor perversitate ingratorum hominum factum esse, ut multae Dei promissiones, non dico irritae fuerint, sed fuerint quodammodo impeditae, quatenus erant conditionales *appendices foederis*. Sed quod attinet ad principalem, quae pura fuit, promissionem, veluti de Messia exhibendo, et ejus regno instaurando atque propagando, Apostolus profitetur eam non potuisse impedi hominum indignitate. Fateor etiam multa de Ecclesiae excellentia et majestate prophetas praedixisse, quae in caelis impleantur. Sed in terris saltem inchoari nemo negaverit. Apud Isaiam Deus loquens de Ecclesiae amplificatione, cum iurejurando ait: *Mihi flectetur omne genu.* Id autem Paulus refert ad finem mundi, et postremum (ut vocatur) iudicium. Sed interea, non negat quin suo etiam quodam modo id fiat in Ecclesia christiana.

Cum Donatistae negare non possent aliquam catholicam Ecclesiam existere, suae Ecclesiae hunc titulum

arrogant : et cum adversarios negabant esse, quod dicebantur, Catholicos : tum vero in Collatione sese nuncuparunt episcopos et defensores catholicae Ecclesie et veritatis. Hic vero cepit esse questio facti, potius quam juris : et tanto rursus difficilior, quod Donatistæ doctrinam fidei catholicam retinere etiam videbantur, neque apostasia in eo genere accusabuntur. Adversus alios hæreticos veluti contra Manichæos et Arianos facilius fuit hujus questionis judicatio. Sane Lactantius, lib. iv, cap. 30, scribit, singulos cætus hæreticorum existimasse suam esse Ecclesiam catholicam. Saltem id jactarunt, cum viderent primam hanc esse Ecclesie christiæ conditionem. Sed cum ad probationem ventum erat, erant ridiculi. Imo etiam eveniebat, ut nostris tandem concederent, quod temere imprudenter, iis eripere voluerant. Aug. contra ep. Manich. cap. 4 : *In catholica, inquit, Ecclesie gremio me tenet ipsum nomen catholica : quod non sine causa inter tam multas hæreses sic ista Ecclesia sola obtinuit, ut cum omnes hæretici se catholicos dici velint, quærenti tamen peregrino alicui, ubi ad catholicam conveniatur, nullus hæreticorum, vel basilicam suam, vel domum audeat ostendere.* Idem Augustinus, in lib. de vera Relig. cap. 7 : *Tenenda est, inquit, ejus Ecclesie communicatio quæ catholica est, et catholica nominatur, non solum a suis, verum etiam ab omnibus inimicis. Velint enim, nolint, ipsi quoque hæretici et schismatum alumni, quando non cum suis, sed cum extraneis loquuntur, catholicam nihil aliud quam catholicam vocant. Non enim possunt intelligi, nisi hoc eam nomine discernant, quod ab universo* **357** *orbe nuncupatur.* Sed et rursus in lib. de Util. creden. cap. 7, scribit quidem omnes hæreticos velle videri et dici catholicos : sed unam tamen esse (ut omnes concedunt) catholicam Ecclesiam, multitudine refertior, si totum orbem consideres, et veritate sincerior, cæteris omnibus. Ex quo (ut ait) liqueat judicantibus arbitris, quos nulla impedit gratia, cui sit catholicum nomen tribuendum, quod omnes ambiunt. Sed et postea audiemus ex Victore Uricensi Arianos in quadam Carthaginensi Collatione imprimis de hoc titulo litem movisse.

Sane Novatianus aliquando id irrisisse, quia (ut aiebant) sub Apostolis nemo catholicus vocabatur, observavi in quadam epistola Paciani Barcinonensis ad Sympronianum Novatianum. Quid autem ut hoc nomen tueretur, responderit Pacianus, magnus olim in Ecclesia antistes, eadem epistola suggerit : quam et Donatistæ legisse potuerunt. Præterea quid paulo ante Augustinum ipse imp. Theodosius lege lata edixerit ea de re lib. 1, cap. de summa Trinit. Nunc videamus quid Donatistæ obtenderent, ut hunc titulum sibi arrogarent, nostris autem detraherent. Cresconius Donatista clamitabat, Ecclesiam, cui Augustinus communicabat, non esse catholicam, quia totus ei orbis non communicaret, cum quidem multæ adhuc gentes barbaræ, quæ in Christum nondum crediderant, et multæ hæreses sub nomine Christi, aliene a societate communionis Augustini essent. Augustinus libro

A tertio contra Crescon., cap. 63, arripit, quod ipse Cresconius confessus erat, totum quotidie mundum verti in nomen Christianum : et respondet, Ecclesiam ad residua occupanda quotidie diffundi.

Fortunius Donatista audiens illam demum Ecclesiam esse catholicam, quæ toto se terrarum orbe diffunderet, ausus est dicere, suam ubique terrarum esse communionem. Augustinus, epist. 163, ut ei respondeat, rogat, num possit epistolas Formatas, quo velit, dare. Sic enim facillime terminari posse hanc questionem. Erant hæc epistolæ communicatorie, certa formula concepte, quas ultro citroque mittebant episcopi, ut testes et veluti tesseras sue confessionis. Sic Optatus, lib. ii contra Donatistas, ait suos cum Dimaso communicare, cum quo totus orbis commercio Formatarum concordat. Donatistæ jactabant saltem magnam esse multitudinem suæ sectæ, et ut tam ostentarent, tam multi certatim confertimque concurrerant Carthaginem ad Collationem : conquestique etiam sunt, injuriam sibi fieri ab iis, qui eos non esse multos dixerant. Sed tamen cum præ catholicis pauci esse viderentur, paucitatem nihilominus suam voluerunt esse indicium Ecclesie, quia (ut eorum patronus Cresconius dicebat) in paucis frequenter sit veritas : errare autem multorum sit. Augustinus, lib. iii contra Crescon. cap. 66, respondet bonos verosque Christianos, qui per seipsum multi sunt, in comparatione malorum falsorumque itidem paucos esse. Idem, lib. ii contra Advers. leg. cap. 12, cum audisset quendam Manichæum commendare suorum paucitatem, quia (ut dicebat) paucorum sit sapientia : respondet hoc omnibus hæreticis adversariis Ecclesie catholice, quæ per omnes terras copiosa fertilitate diffunditur, in sua cuiusque propria vanitate commune esse. Omnes de sua paucitate gloriari, et seducere multitudinem si possint, velle. Sane Socrates, Hist. Eccles. lib. v, cap. 10, narrat, Arianos primum gloriatos esse de sua multitudine. Ubi vero abs Theodosio repressi et civitatibus ejecti essent, jactasse in desertis suis synagogis illud, *Multi vocati, pauci electi.*

Cum sentirent Donatistæ sese numero et multitudine non posse evincere nomen Catholicorum, confingunt ad aliam cavillationem. Nam acta Collationis narrant, Gaudentium dixisse, hoc esse catholicum quod sacramentis plenum est, quod perfectum, quod immaculatum. Sic et Augustinus, in Brevic., scribit, Donatistas respondisse, Catholicum nomen non ex universitate Gentium, sed ex plenitudine sacramentorum esse institutum. Verum inepta et inanis erat hæc argutiola : *Acutum aliquid sibi dicere videbantur, inquit August. epist. 49, cum Catholice nomen non ex totius orbis communionem interpretantur, sed ex observatione præceptorum omnium et sacramentorum.* Augustinus respondet, aliam esse hujus vocis significationem, et tamen se non in ea hæresere, sed divinis oraculis inniti promittentibus Ecclesiam toto orbe diffusam. Et vero ille idem Gaudentius tandem eo recidit, ut cum urgeri se sentiret, indignabundus ex-

clamarit, catholicam Ecclesiam humanum esse ligamentum. Testis est Augustinus lib. ii contra Gaudent. Majori calore dixissent, Catholicum nomen esse profanum et civile, quo leges utuntur, cum significant procuratorem Caesaris l. pen. C. de Bon. proser. Sane ante Augustinum, Optatus lib. ii contra Donatistas disputans non solum urget Ecclesiam esse catholicam, et ita appellari, quæ sit toto orbe terrarum diffusa: sed et alias (ut vocat) Ecclesie dotes, quibus illa et ornatur et dignoscitur, indicat: tametsi id faciat frigide et obscure. Præterea, quæ paulo post Augustinum Vincentius Lirinensis ea de re acutius scripsit. Sed illud dico, cum apostolica Ecclesia defenditur, non defendi apostolicam collusionem quorundam nebulonum qui ~~esse~~ potius dicendi sunt. Ergo Donatistæ postremo Catholicis apostasiam objecerunt, cupis tamen ipsi potius rei erant. Augustinus in lib. de agone Christ. cap. 29: Cum, inquit, Donatistas objeas locos Scripturæ de Ecclesia toto orbe diffundenda, dicunt, jam ista omnia fuisse completa, antequam esset pars Donati: sed postea totam Ecclesiam pertinere, et in sola Donati parte reliquias ejus mansisse contendunt. Quid ad hæc Augustinus? O linguam, inquit, superbam et nefariam! Idem in libro de Unit. contra Petilianum narrat, Donatistas quidem confessos tandem esse, quæ Prophetæ prædixerunt de Ecclesie amplitudine: sed excepisse, postea orbem terrarum, ut loquebantur, apostatasse, defecisseque ex omnibus Gentibus Christianam religionem, excepta parte Donati: sicut in Enoch, in Noë, in Abrahamo, Isaac, et Jacob, et in duabus tribubus Juda olim remansit Ecclesia. Speciosa erat hæc Donatistarum replicatio, qui et apostasiam quasi Catholicam dici posse objiciebant, si longe et late diffusa occupet orbem terrarum. Sed in apostasia probanda imperite hærebant, qui eam non ex doctrina fidei, sed ex hominum moribus et degeneri nequitia æstomari volebant, homines profecto præposterii et morosi et importuni, potius quam acres aut acuti.

Non potuit hæc controversia melius dijudicari, quam ex successione. Ergo Catholici responderunt legitimam jam inde ab apostolis successionem sibi suffragari: Donatistis vero nullam esse. Dico successionem non modo personarum, sed etiam rerum: neque tantum doctrine, sed et ordinationis: neque solum ordinationis, sed etiam religionis. Certe ubi tanta successio est, defectio non est, imo vero est continuatio: ut neque ii, quibus ita succeditur, decessisse omnino videntur. Uti antea erant hæc defensione Irenæus et Origenes adversus sui temporis **358** hæreticos, et ipse quoque Tertullianus Afri de Præscrip. hæretic. Optatus eandem opponit Donatistis lib. ii, et ejus exemplo Augustinus, qui et Manichæis eundem veluti arietem objicit quinque, aut sexties in libris contra Faustinum, et in lib. contra epist. Manich., et in lib. de Util. cred., et in lib. i contra advers. leg. cap. 20. Sed cum adversus Donatistas agitur, difficilior hæc ratio est: quia et Donatis-

ta se cum veteri optima Ecclesia Romana consentire contendebant, et non nisi a degeneri defecisse. Sic jam causa quadam translatio erat, ut non tam de Africana quam de Romana Ecclesia deinceps quaeretur, et rursus multiplex questio facti oborietur. Non negabant Donatistæ Africanas Ecclesias tamquam colonias respicere debere, Romanam tamquam metropolim, ut et Tertullianus Afri de Præscrip.: Videamus, inquit, quid Ecclesia Romana didicerit, quid docuerit, cum Africanis quoque Ecclesiis contesserit. Ergo Donatistæ astute curarant, ut aliquam Romæ Ecclesiam haberent. Sed non potuerunt efficere, ut jam inde ab apostolorum temporibus viderentur ibi habuisse episcopum suæ sectæ. Ergo revocati ad originem evanescebant. Originem autem, cum de successione ageretur, inspiciendam esse, ipse quoque Tertullianus præmonuerat in lib. de Præscrip. Sane acta Collationis testantur, Petilianum anticipatione quadam usum, etiam Augustino et ejus collegis ultro litem movisse de origine et successione. Rogasse enim, quis eos ordinasset? quem patrem et auctorem haberent? unde capissent? Augustinum autem respondisse, ab ipso Christo indicari exordium suæ communionis et originem suæ Ecclesie, quæ ab Hierusalem diffusa est per omnes gentes continuo quodam progressu. Sic se Christum habere caput, Deum, Patrem: matrem, Ecclesiam talem. Rogant Donatistæ quis Augustinum ordinasset. Augustinus fatetur fuisse Megalium Primateum Numidæ. Donatistæ aliquid vitii in ea ordinatione notare et reprehendere volebant. Sed futillis eorum cavillatio fuit, quæ non extorquebat Afri Catholicis defensionem suæ cum Ecclesia Rom. communionis, in qua hi exultabant.

Optatus lib. ii, disputans contra Parmenianum Donatistam, enumerat jam inde a Petro continuam successionem episcoporum Rom. cum quibus Afri Catholici communicabant. Tum vero insultans Donatistis, Vos, inquit, vestræ cathedræ originem edite. Respondebant, ut erant insulsi, Donatistæ, se quoque in urbe Roma habere antistitem. Optatus replicat primum, quem ibi habuerunt, vel potius quem eo miserunt, fuisse quemdam Victorem, eumque Afrum, qui ante Donatum non fuerit. Ergo et Augustinus in quodam psalm. contra Donatistas, Numerate, inquit, sacerdotes ab ipsa Petri sede: et in ordine eorum patrum, quis cui successit, videte. Sed et in lib. Quest. Veteris et Novi Testam. cap. 110 (qui liber Augustino ascribitur), Ordinem, inquit, ab apostolo Petro captum, et usque ad hoc tempus per traducem succedentium episcoporum servatum perturbant, ordinem sibi sine origine vindicantes, corpus sine capite.

Donatistæ, ut Romanorum episcoporum illam successionem, quam Afri Catholici cum his communicantes jactabant, interruptam et vitiosam esse ostenderent, neque tamen confuse ea de re declamitare viderentur, aliquando dixere, primos aliquos illos quidem inculpate (sic enim loquebantur) Rom.

arrogarunt : et cum adversarios negabant esse, quod **A** dicebantur, Catholicos : tum vero in Collatione sese nuncuparunt episcopos et defensores catholicae Ecclesiae et veritatis. Hic vero coepit esse quaestio facti, potius quam juris : et tanto rursus difficilior, quod Donatistae doctrinam fidei catholicam retinere etiam videbantur, neque apostasiae in eo genere accusabantur. Adversus alios haereticos veluti contra Manichaeos et Arianos facilius fuit hujus quaestionis dijudicatio. Sane Lactantius, lib. iv, cap. 30, scribit, singulos coetus haereticorum existimasse suam esse Ecclesiam catholicam. Saltem id jactarunt, cum viderent primam hanc esse Ecclesiae christianae conditionem. Sed cum ad probationem ventum erat, erant ridiculi. Imo etiam eveniebat, ut nostris tandem concederent, quod temere imprudenter, iis eripere **B** voluerant. Aug. contra ep. Manich. cap. 4 : *In catholica, inquit, Ecclesiae gremio me tenet ipsum nomen catholicae : quod non sine causa inter tam multas haereses sic ista Ecclesia sola obtinuit, ut cum omnes haeretici se catholicos dici velint, quaerenti tamen peregrino alicui, ubi ad catholicam conveniatur, nullus haereticorum, vel basilicam suam, vel domum audeat ostendere.* Idem Augustinus, in lib. de vera Relig. cap. 7 : *Tenenda est, inquit, ejus Ecclesiae communicatio quae catholica est, et catholica nominatur, non solum a suis, verum etiam ab omnibus inimicis. Velint enim, nolint, ipsi quoque haeretici et schismatum alumni, quando non cum suis, sed cum extraneis loquuntur, catholicam nihil aliud quam catholicam vocant. Non enim possunt intel-*

357 *lige, nisi hoc eam nomine discernant, quod ab universo orbe nuncupatur.* Sed et rursus in lib. de Util. creden. cap. 7, scribit quidem omnes haereticos velle videri et dici catholicos : sed unam tamen esse (ut omnes concedunt) catholicam Ecclesiam, multitudine refertiores, si totum orbem consideres, et veritate sinceriores caeteris omnibus. Ex quo (ut ait) liqueat judicantibus arbitris, quos nulla impedit gratia, cui sit catholicum nomen tribuendum, quod omnes ambiunt. Sed et postea audiemus ex Victore Uticensi Arianos in quadam Carthaginensi Collatione imprimis de hoc titulo litem movisse.

Sane Novatianos aliquando id irrisisse, quia (ut aiebant) sub Apostolis nemo catholicus vocabatur, observavi in quadam epistola Paciani Barcinonensis ad Sympronianum Novatianum. Quid autem ut hoc nomen tueretur, responderit Pacianus, magnus olim in Ecclesia antistes, eadem epistola suggerit : quam et Donatistae legisse potuerunt. Praeterea quid paulo ante Augustinum ipse imp. Theodosius lege lata edixerit ea de re lib. 1, cap. de summa Trinit. Nunc videamus quid Donatistae obtenderent, ut hunc titulum sibi arrogarent, nostris autem detraherent. Cresconius Donatista clamitabat, Ecclesiam, cui Augustinus communicabat, non esse catholicam, quia totus ei orbis non communicaret, cum quidem multae adhuc gentes barbarae, quae in Christum nondum crediderant, et multae haereses sub nomine Christi, alienae a societate communionis Augustini essent. Augustinus libro

tertio contra Cresconium, cap. 65, scribit, quod ipse Cresconius confertur, ut totum quotidie mundum verti in nomen Christianum : et respondet, Ecclesiam ad residua occupanda quotidie diffundi.

Fortunius Donatista audiens illam demum Ecclesiam esse catholicam, quae toto se terrarum orbe diffunderet, ausus est dicere, suam ubique terrarum esse communem. Augustinus, epist. 165, ut ei respondeat, rogatum possit, epistolas Formatas, quo velit, dare. Sed enim facillime terminari posse hanc quaestionem, aut hoc epistole communicato-riam, certa forma conceptam, quas ultro citroque mittebant episcopi, ut testatur veluti tesseras suae confessionis, et testatur libro ii contra Donatistas, ait suos cum his communicare, cum quo totus orbis communem tractatam concordat. Donatistae jactabant suam esse communem multitudinem suae sectae, et ut communem tractatam, tum multi certatim confertimque concurrerunt Carthaginem ad Collationem : conquiscentes, ut sibi injuriam fieri ab iis, qui se communicare solent, dixerant. Sed tamen cum praecatholice esse viderentur, paucitatem nihilominus communicatam esse indicium Ecclesiae, quia (ut est cum paucis Gregorius dicebat) in paucis frequenter solent esse veritate autem multorum sit. Augustinus, libro contra Crescon. cap. 66, respondit huiusmodi Carthianos, qui per seipsum multos autem congregatos malorum falsorumque itemque peccatorum, libro ii contra Advers. leg. cap. 14, communicatam quendam Manichaeum commendatam esse in collatione, quia (ut dicebat) paucorum ad populum comparat hoc omnibus haereticis adversariis Ecclesiae catholicae, quae per omnes terras copiositate diffunditur, in sua cuiusque propria veritate commune esse. Omnes de sua paucitate, et de solius multitudinem si possint, velle. Sic Socrates, Hist. Eccles. lib. v, cap. 10, narrat, Arianos primum gloriosos esse de sua multitudine, hi vero abs Theodosio repressi et civitatibus ejecti essent, jactasse in desertis suis synagogis illud, *Multocati, pauci electi.*

Cum sentiant huiusmodi non numero et multitudine non posse esse communem catholicorum, confugiunt ad aliam rationem. Nam acta Collationis narrant, Gaudentius dixisse, hoc esse catholicum quod sacramentum, quod perfectum, quod immaculatum. Sic Augustinus, in Brevi., scribit, Donatistas repugnantes Catholicum nomen non ex universitate Gentium, sed ex plenitudine sacramentorum esse institutum. Verum inepta et inanis erat haec argutiola : *Ac non aliquid sibi dicere videbantur,* inquit August. epist. 165, *cum Catholicae nomen non ex totius orbis commuone interpretantur, sed ex observatione praceptorum omnium et sacramentorum.* Augustinus respondet, etiam esse huius vocis significationem, et tamen non in ea haerere, sed divinis oraculis inniti pronuntios, Ecclesiam toto orbe diffusam. Et vero in illo Gaudentius tandem eo recidit, ut cum urge se videt, indignabundus ex-

clamarit, catholice doctrinam humanum esse figmentum. Testis est Augustinus lib. II contra Gaudent. Majori calore dixissent, catholicum nomen esse profanum et civile, quo ges utuntur, cum significant procuratorem Caesar I. pen. C. de Bon. proser. Sane ante Augustinum Optatus lib. II contra Donatistas disputans non solum urget Ecclesiam esse catholicam, et hoc apparet, quæ sit toto orbe terrarum diffusa: sed ex hoc (ut vocat) Ecclesiæ dotes, quibus illa et ornata agnoscitur, indicat: tametsi id faciat frigide et obscure. Prætereo, quæ paulo post Augustinum Optatus Lirinensis ea de re acutius scripsit. Sed illud quoque, cum apostolica Ecclesia defenditur, non detur apostolicam collusionem quorundam velorum, qui κακοδοχοί potius dicendi sunt. Ergo Optatus postremo Catholicis apostasiam objecerunt, cum tamen ipsi potius rei erant. Augustinus in libro de Unit. cap. 29: *Cum, inquit, Donatistis ostenditur, quod locos Scripturæ de Ecclesia toto orbe diffundere non possunt, jam ista omnia fuisse completa, antequam esset schisma Donati: sed postea totam Ecclesiam perierit, et sola Donati parte reliquias ejus mansisse videtur.* Quid ad hæc Augustinus? *O linguam, inquit, apertam et nefariam!* Idem in libro de Unit. contra Parmenianum narrat, Donatistas quidem confessos tanta esse, quæ Prophetæ prædixerunt de Ecclesiæ amplitudine: sed excepisse, postea orbem terrarum, ut loquebantur, apostatasse, defecisseque et omnibus Gentibus Christianam religionem, excepta parte Donati: sicut in Enoch, in Noë, in Moysæ, in Isaac, et Jacob, et in duabus tribubus Juda olim mansit Ecclesia. Speciosa erat hæc Donatarum replicatio, qui et apostasiam quasi Catholicam de posse objiciebant, si longe et late diffusa occupet orbem terrarum. Sed in apostasia probanda imperitiosiores, qui eam non ex doctrina fidei, sed ex hominum moribus et degeneri nequitia æstimari volebat, homines profecto præposteris et morosi et impotenti, potiusquam acres aut acuti.

Non potuit hæc doctrina melius dijudicari, quam ex successione. Ergo Catholici responderunt legitimam jam inde ab apostolorum successione sibi suffragari: Donatistis vero nullam esse. Dico successionem non modo personarum, sed etiam rerum: neque tantum doctrinæ, sed etiam ordinationis: neque solum ordinationis, sed etiam institutionis. Certe ubi talis successio est, defectio non est, imo vero est continuatio: ut neque illi, quibus hæc succeditur, decessisse omnino videantur. Usque ea erant hac defensione Irenæus et Origenes adversus sui temporis hæreticos, et ipse quoque Tertullianus Afer in Præscript. hæretic. Optatus eandem opponit Donatistis lib. II, et ejus exemplo Augustinus, qui in Irenæo et Origenis eundem veluti artem adhibuit quinquies sexies in libris contra Faustum, et in libro de Unit. epist. Manich., et in libro de Util. carn. et in libro contra advers. leg. cap. 20. Sed non universa veritas agitur, difficilior hæc materia est, quia

tæ se cum veteri optima Ecclesia Romana consentire contendebant, et non nisi a degeneri defecisse. Sic jam causæ quædam translatio erat, ut non tam de Africana quam de Romana Ecclesia deinceps quæretur, et rursus multiplex quæstio facti oboriebatur. Non negabant Donatistæ Africanas Ecclesias tamquam colonias respicere debere, Romanam tamquam metropolim, ut et Tertullianus Afer de Præscript.: *Videamus, inquit, quid Ecclesia Romana didicerit, quid docuerit, cum Africanis quoque Ecclesiis conteserit.* Ergo Donatistæ astute curarant, ut aliquam Romæ Ecclesiam haberent. Sed non potuerunt efficere, ut jam inde ab apostolorum temporibus viderentur ibi habuisse episcopum suæ sectæ. Ergo revocati ad originem evanescebant. Originem autem, cum de successione ageretur, inspiciendam esse, ipse quoque Tertullianus præmonuerat in libro de Præscript. Sane acta Collationis testantur, Petilianum anticipatione quadam usum, etiam Augustino et ejus collegis ultro litem novisse de origine et successione. Rogasse enim, quis eos ordinasset? quem patrem et auctorem haberent? unde cœpissent? Augustinum autem respondisse, ab ipso Christo indicari exordium suæ communionis et originem suæ Ecclesiæ, quæ ab Hierusalem diffusa est per omnes gentes continuo quodam progressu. Sic se Christum habere caput, Deum, Patrem: matrem, Ecclesiam talem. Rogant Donatistæ quis Augustinum ordinasset. Augustinus fatetur fuisse Megalium Primatem Numidiæ. Donatistæ aliquid vitii in ea ordinatione notare et reprehendere volebant. Sed inutilis eorum cavillatio fuit, quæ non extorquebat Afris Catholicis defensionem suæ cum Ecclesia Rom. communionis, in qua hi exultabant.

Optatus lib. II, disputans contra Parmenianum Donatistam, enumerat jam inde a Petro continuam successionem episcoporum Rom. cum quibus Africi Catholici communicabant. Tum vero insultans Donatistis, *Vos, inquit, vestræ cathedræ originem edite.* Respondebant, ut erant insulsi, Donatistæ, se quoque in urbe Roma habere antistitem. Optatus replicat primum, quem ibi habuerunt, vel potius quem eo miserunt, fuisse quemdam Victorem, eumque Afrum, qui ante Donatum non fuerit. Ergo et Augustinus in quodam psalm. contra Donatistas, *Numerate, inquit, dotes ab ipsa Petri sede: et in ordine, in quo successit, videte.* Sed et in veteris et Novi Testamenti scripturis non reperitur, quod ascribitur)

ceptum, et
cedentium e
em sibi sine
matistæ
essic

episcopatum gessisse : sed alios deinde dissimiles fuisse : quos et incredibilibus calumniis insectati sunt, ut ait Augustinus in libro de unico Baptismo. Denique clamiterunt Marcellinum, Miltiadem, Silvestrum, non minus traditores fuisse quam Cæcilianum. Mirum vero, potius non objecisse Liberii quandam desertionem, et Damasi qui ei successit, seditiosam ordinationem, quam et Pelagiani propterea exeguarunt. Nam id Augustinus significat, cum libro sexto contra Julian. inquit : *De constituendo episcopo dissensionem populi Rom. insultandus objectas.* Notum autem est ex Ammiano, qualis et quam cruenta fuerit ea dissensio, cum Damasus crearetur episcopus. Sed et Julianus Pelagianus, cum sedis Romane auctoritate premeretur, etiam ipsum (ut ait eodem loco Augustinus) beatæ memoriæ Zozimum, apostolicæ sedis episcopum, prævaricationis accusavit. Verum ubi talia objiciebantur, Catholici respondebant esse calumnias : et licet vera crimina essent, tamen privata vitia personarum religioni et Ecclesiæ, quæ et talia peccata damnat non obesse. Plus habuisset coloris, si Donatistæ objecissent, quod ipse olim Tertullianus Afer in libro contra Praxeam notaverat, ejus temporis antistitem Romanum prope Montanistam fuisse, et reliqua cumulasset, quæ ipse Tertullianus suo schismati obtendit in libro de Pudic. et contra Psych. Sed usi sunt patrono Petiliano, qui tam fuit ineptus, quam fuerat olim acer et vehemens Tertullianus. Si Tertullianum alterum habuissent suarum partium in Collatione, magis sudasset Augustinus. Nunc languidos et molles vincere facile fuit. Nam et si quid objeiant, quid aliud quam, ut ait Poeta, telum imbelles sine ictu contorquent, vel (quod dicitur) plumbeum et obtusum pugionem intentant? Ecce ne vagari in aere viderentur, et agere, sine ullo testimonio, aliquando (inquit Augustinus epist. 48) veluti insidiantes testimoniis divinis, tamquam jam periisset Ecclesia de orbe terrarum, objiciebant Hilarii quandam querimoniam de provinciis Asiaticis, quæ Arium sequebantur. Poterant, si doctiores acrioresque fuissent, talem apostasiæ exprobrationem exaggerare. Nam ipse Hieronymus contra error. Joan. Hieros : *Totum (inquit) Orientem, excepto Athanasio et Paulino, Arianorum hæresis possidebat.* Imo vero et Occidentem pervaserat, et ipsum episcopum Romanum infregerat. Quid multis? Basilius epist. 60, fatetur sese cogitasse principia esse illius apostasiæ ejus meminit Paulus ad Thess. Neque non in Collatione Donatistæ objicere poterant, urbem Romanam a Barbaris captam esse, et imperium Romanum jam pessumire : sicuti eo tempore Hieronymus ipse alludens ad illum Pauli locum ad Thessalon. et ruinam Romani imperii, quæ apostasiæ regnum præcessura credebatur, deplorans in epistola ad Gerontiam de Monog. inquit : *Qui tenebat, de medio fit : et non intelligimus Antichristum appropinquare?* Sed Donatistæ agunt paulo remissius. Neque sane sui schismatis excusationem probabilem inde poterant repetere, cum quidem jam tempore Constantini, quo et impe-

A rium Rom. et Ecclesia Christiana maxime florebat, ipsi defecissent ab Ecclesia. Neque Augustinus nunc laborat, ut illum Pauli ad Thessalonicenses de Antichristo locum exponat : quod postea fecit ad Marcellinum nos rum libro xx, capi e 19, de Civitate Dei. Tantum nunc diluit, quod ex Hilario Donatistæ objecerant. Hilarii verba in lib. de Synod. hæc sunt : *Audivi et vidi vitia presentium non laicorum, sed episcoporum. Nam absque episcopo Elensio et paucis cum eo, ex majori parte Asiaticæ decem provincie Deum nequeunt. Atque utinam eum neactrent. Cum procliviori enim venia ignorarent quam obtreclarent.* Si Donatistæ hinc probare volebant Ecclesiam jam tum in orbe perisse, inepte Asiam pro toto orbe accipiebant. Quinimo in eodem libro Hilarius confitetur saltem Gallie et Britannie Ecclesias in fide sincera persistisse. Neque vero minus Africanæ Ecclesiæ Arianismum rejecerant. Sed Augustinus alia defensione utitur. Quanam? Ait Hilarium decem provinciarum Asianarum zizania arguisse, non ipsum triticum : aut etiam ipsum triticum, quod defecto quodam periclitatur, quanto vehementius, tanto utilius arguendum esse putasse. Ait Donatistas calumniari docto viro, qui graviter increpabat, quo iterum parturiebat : et eodem modo potuisse dicere, nec tot Ecclesias Galatiæ tunc fuisse, quando dicebat Apostolus, *O stulti Galatæ,* etc. Ait Ecclesiam aliquando obscurari, et tamquam obnubilari multitudine scandalorum : sed etiam tunc in suis firmissimis eminere : et aliquando multitudinem tranquillitate temporis quietam et libera apparere : aliquando tentationum et tribulationum fluctibus operiri atque perturbari. Tale autem tempus fuisse, de quo scripsit Hilarius. Addo, paulo post, tempore Theodosii, Ecclesiam illam utcumque liberatam fuisse, ut rursus esset, qualis fuerat tempore Constantini. Addo, non dissimilem vicissitudinem olim visam esse et in regno Davidis. Sed interruptio, quæ videtur continuitatem abrumperet, non tollit perpetuitatem. Cæterum, ut ad Donatistas redeam, si ex Hilario aliquid proferre volebant, quod Augustino objicerent in hac causa, cur non potius protulerunt quod Hilarius scripsit contra Auxentium de Ecclesia? Cur non urgent quod scripsit Rufinus, Ecclesiæ faciem jam eo tempore sædam admodum fuisse? Imo vero cur non objeiant gravio-rem querimoniam Basili et horribilem, quam edit picturam Ecclesiæ (ut ita dicam confuse) confusæ? Cur non clamant Hieronymum confiteri, Ecclesiæ sæcem pro Ecclesia superfuisse tempore hujus Collationis? Cur non ipsius Augustini ad ipsum Marcellinum verba ex epistola 5 repetunt, *In ista (inquit) colluvie morum pessimorum et veteris disciplinae deperditæ,* etc. Verum simplicem historiam actionis Donatianæ persequamur.

Cum Donatistæ clamarent Ecclesiam catholicam apostatasse (ut loquebantur) atque periisse, et hoc clamore eludere vellent prophetarum vaticinia de Ecclesiæ gloria, amplitudine, perpetuitate : rogaverunt Catholici in Collatione, ubinam scriptum esset

tam cito esse perituram; ut et Augustinus in lib. de Unit. querit a Petiliano, quando, quis, quomodo deleverit Ecclesias apostolico labore fundatas? sicuti et in epist. 164, ad Honoratum, rogat, quomodo Christus perdidit hereditatem Gentium sibi promissam? Hoc enim interrogatio fuit, quae Donatistis minime ut oportebat ad hoc certamen instructis, veluti os obstruxit. Miror non objeisse, quod in Ezechuele vel in Daniele, vel in Apocalypsi scriptum esse dicitur de Antichristo, vel etiam in epist. ad Thessalonic. An suo tempore nondum venisse tempus illius Antichristi sentiebant? Supererat alius locus Pauli ad Timotheum de apostatis, qui novissimis temporibus emergent. Sed ipse Augustinus in lib. de Unitate contra Petilianum, veluti praecipit, et id pertinere ait ad purgamenta Ecclesiae, et ad eos qui ab Ecclesia defecerunt: sicuti et in Manichaeis locum illum retorquet l. v. contra Faustum capite 10, et lib. xxx., et lib. i. contra Felicem Monachum, cap. 7, et in libro contra Secundinum, cap. 2.

Veni ad id quod Donatistae in Collatione potissimum urgebant: ut cum catholica Ecclesia praediceretur, ipsi sanctam quoque esse debere vicissim contenderent, quidem adversariorum, hoc est Catholicorum Ecclesiam, non esse claudicantem. Catholici agnoscebant quid sebo dasset, et qualis illa esse deberet. Sed in hac via perfectam non fore iudicabant: futuram vero in oculis, et hoc quotidie agi, ut maculae deleantur, et rugosa esse desinat. Sed istam reformationem in hac hominum collatione non exstare. Ergo Augustinus in Fulgentio Donatistae sic respondit, gloriose garrula de sua Ecclesiae perfectione, sic in epist. 59 ad Bonifacium: *Absit, inquit, ut quisquam nostrum ita se justum dicat, ut sine peccato se esse iactare audeat in hac vita, sicuti Donatistae in nostra Collatione dixerunt, in ea se esse Ecclesiam quae non habet maculam aut rugam, aut tale ejusmodi.* Fuit tamen non dissimilis iactatio Pelagianorum, ut in lib. Augustinus lib. iv. ad Bonifacium cap. 7, et lib. ii. de Bono pers. c. 5, et l. ii. contra Julianum. Sed quam ventosa sit vanitas hereticorum, non est igitur.

Porro cum Catholici in Collatione distinxissent Ecclesiam quae est in oculis ab ea quae est in terris: Donatistae calumniati sunt, eos fingere duas esse Ecclesias, nec mensurasse unam modo esse. Catholici talem calumniam facile refutaverunt, cum reprobarent et ostenderunt, eandem ipsam unam et sanctam Ecclesiam, nunc esse aliter, tunc autem aliter esse fatentem, ut ait Augustinus Collat. 5, cap. 4. Ego non dubitarem tres gradatim agnoscerem formas et species Ecclesiae: primam Masarionem sive Judithon, secundam catholicam, tertiam coelestem, et tertiam secundam praei merito excellentiorem, et tertiam secundam rursus merito meliorem promitti a Prophetis: et tamen talis profectus non interrumpit continuationem unius Ecclesiae: neque obstat, quin et peccata illa Ecclesia, quae et secundum

A praemonstratio quaedam erat, valde laudata sit. Unde et psalmus lxxxvii. de Sione et Hierosolymis: *Gloriosa, inquit, de te dicuntur, o uebs divina.*

Redeo ad Donatistas, qui repetito ab illius memoria exemplo, speciose iactabant, sese esse tamquam duas illas tribus, quae non delecerunt, cum aliae decem tribus Israelis ab Iudae regno delecerant, secute Jeroboamum. Sed Catholici merito iuxtaiebant haec comparatio: et quamvis faterentur multas esse maculas et labeis suae Ecclesiae, tamen quomodo illa Christum habebat caput, schisma Donatistarum esse impium contendebant. Sed et August. in lib. contra Fulgent. cum auderet Catholicos a Donatistis vocari Samaritanos, probat ipsos potius Donatistas esse tamquam Samaritanos. Hinc autem

B pendeat iudicium de exemplo communionis ex veteri Iudaeorum Ecclesia repetito, de quo in collatione maxime certatum est: tametsi non dissimulem utramque partem in ea contentione parum cavisse videri, cum neutra in exemplo prophetarum, quod allegat, satis observat discrimen, quod prophetae tamen omnes inculcant. Adeo fervor contentiois interdum confuse miscet, quae discernenda erant. Itaque tanto magis excutiendum nunc est hoc caput Collationis, ut cum ventum sit ad praecipuum causae statum, utriusque partis rationes propius expendamus. Acta Collationis testantur Catholicos suam (ut vocant) Notariam, et Donatistas suam propositam atque oppositam, cum scriptis potius quam verbis agerent et contenderent. Notariam eo saeculo sive etiam Notariam vocabant scripturam, quae aliquid notum facebat vel indicabat: neque alioqui sic appellatur a nobis vel notariis. Ut autem hoc verbo Augustinus quoque in historia hujus Collationis **360** utitur eo modo, quem dixi, sic et alibi magis civiliter in historia Donatistarum, Notariam sive Notariam vocat scriptum ab Irenaeo elogium de reis Donatistis, ut in epist. 459 et 160. Atque ita etiam usurpatur in Jure civili, ut in l. Divus. De Custod. reor. l. ab accusatione, § Accusatores ad Senat. Turpil. l. Ea quidem, C. De accusat. l. 54, C. Th. de Episc. et cleric. Apud Vopiscum duobus locis Notaria generaliter dicitur epistola. Sed redeo ad Notariam vel Notariam Catholicorum in hac Collatione propositam, in qua Acta testantur scriptam et propositam in iuris fuisse hanc thesion

Prophetae populum peccatorem et Dominum multis excruciantibus abominationibus effluentem, tam severis verbis arpebant, et flagellum correctionis duros atque indomitos animos, usque ad inimicitias adversum se horribiles excitabant: nec tamen se ab eo populo, in quo utique etiam boni inter malos erant, corporali discrimine dividebant; melius iudicantes per patientiam frangere malos, quam per calumniam relinquere bonos.

Donatistarum responsio in his Actis longior est: sed conclusio est haec de prophetis, quorum mentio facta erat: *Quod inter eos quos damnabant, fuerunt, comminationis fuit, nec comminationis.*

Quid deinde replicarint Catholici, breviter exponit Augustinus in Breviculo Collationis tertiæ diei, his verbis. *De prophetis, quia dixerant Donatistæ in litteris suis, non eos communicare illis in quos mala tanta dixerunt, responderunt Catholici, quod unum templum fuerit, quo universi utebantur: nec quemquam prophetarum, qui tanta dixerunt in malos constituisse sibi aliud templum, sacrificia, sacerdotes.* Idem Augustinus in lib. contra Donatist. post Collat. cap. 20: *Adhuc, inquit, audent commemorare prophetica et apostolica testimonia, quibus nos universaliter in illa Collatione respondimus, ostendentes ipsos prophetas sanctos cum iniquis in uno templo, sub iisdem sacerdotibus inter eadem sacramenta versatos, nec tamen a malis fuisse pollutos, quia noverant, inter sanctum et immundum, non sicuti isti sentiunt corporaliter populum dividendo, sed bene judicando et bene vivendo, discernere.* Idem paulo post propius accedens ad Donatistarum objectionem, ait: *quod jussus est quidem propheta nec panem manducare, nec vinum bibere in Samaria, quo missus fuerat, ut corripere eos qui vacas constituerant adorandas more idolorum Ægyptiorum, hoc omnino facere debuit quod præceperat Dominus, cui tunc eo modo illos corripere placuit ut nihil ibi tangeret propheta quem miserat. Numquid enim in Ecclesia non fit quotidie, quando eos, quos acrius corripimus, etiamsi in eorum possessione sumus, nihil ibi apud eos contingimus, ut sentiant quantum eorum peccata doleamus? Numquid tamen ideo plebis discessio facienda est, ut sicut mollis herba, indiscrete eradicentur infirmi, qui de pectoribus hominum, et ignotis factis, etiamsi nobis sint cognita, judicare non possunt? Nam in ipsa Samaria et Helias et Helisæus erant, et si ipsi in solitudine, non tamen devitandorum sacramentorum causa, sed quia persecutionem ab impiis regibus patiebantur. Nam illic erant non utique in solitudine, separata, quæ ipse ignorabat Helias, septem millia virorum, qui non curvarunt genu ante Baal. Hæc ille. Hic vero necesse est, ut ingenue dicam, quod sentio. Cum diligentius considero quæ jam recitata sunt, videntur mihi tam Catholici quam Donatistæ inconsiderate confundere discrimen quod olim fuit inter Judam et Israel, interque Hierusalem et Samariam. Nam ut Donatistæ confuse contendunt prophetas propter hominum vitia non communicasse sacrificiis sive Hierosolymitanis sive Samaritanis: sic Catholici non minus confuse contra contendere videntur, tam his quam illis sacrificiis illos communicasse, et tametsi moribus sese separarent, tamen altaribus fuisse conjunctos. Atqui, ut ipse Augustinus lib. xvii de Civit. Dei, cap. 22, recte dixerat, in Israele omnes reges fuisse reprobos, non etiam in Juda: sic dicere debuit de sacrificiis: et quidem sacrificiis Hierosolymitanis communicasse prophetas et communicare debuisse, quamdiu illorum legitima erat forma: tametsi sacerdotum et populi magna esset alioqui corruptio, et damnanda hypocrisis. Sed sacrificiis Israelis sive Samariæ, neque prophetas communicasse, neque*

A communicare debuisse: cum quidem non esset legitimum altare extra templum: tametsi sacerdotum et populi vita fuisset minime vitiosa. Et vero prophete aliter reprehendunt sacrificia Judæ, aliter Israelis. In illis enim reprehendunt hypocrisim et impietatem personarum: in his vero formam quoque et substantiam ipsorum sacrificiorum. Augustinus in libro post Collat. ait: Questionem hanc in Collatione fuisse evidenter solutam. Ego vero (ut nihil dissimulem) cogor dicere fuisse evidentem utriusque partis quemdam errorem, et quidem juris et facti errorem quamdiu non adhibetur distinctio, quam dixi. Itaque miror cum in collatione Carthaginensi adessent tam multi præclari antistites, neminem observasse discrimen illud, quod toties et tam evidenter prophete inculcant.

B Recte Donatistæ aiunt Eliam et Elisæum numquam communicasse altaribus Samariæ, et propterea in solitudine moratos esse. Itaque miror Augustinum respondere, Eliam et Elisæum non fuisse in solitudine devitandorum Samariæ sacramentorum causa. Habitarunt etiam in Bethel. Sed numquam aut ibi sacrificarunt, aut ejus loci sacrificiis communicarunt. Denique et singulare et extraordinarium fuit, quod in monte Carmelo Elias semel sacrificaverit. Saltem cum Augustinus ait Eliam aut Elisæum non devitasse sacramenta Samariæ, distinguendum esset inter sacramenta circumcisionis et sacramenta sacrificiorum. Sacrificia certe in Samaria omnino vitanda et fugienda erant: quia non nisi in templo Hierosolymitano fas erat sacrificare. Sed circumcisio similiter templo alligata non erat.

C Recte rursus Donatistæ de prophetis Osea et Amos dixere, quod de Elia et Elisæo, quia similiter illi prophete agebant cum Israelitis, et tamen clamabant, *Ne eatis in Gilgal, ne ascendatis in Bethavem*: hoc est, ne communicetis sacrificiis Israelis sive Samariæ. At non similiter dixissent, *Ne ascendatis in Hierusalem*. Ergo male Donatistæ subjiciunt: *Jam vero in urbe Hierosolyma quomodo poterant prophete sacrificiis peccantium hominum communicare, quæ divino spiritu pleni damnabant.* Atque in his Prophete damnabant non tam sacrificii formam, quam sacrificantis hypocrisim personam.

D Sed et ubi Donatistæ concludebant, *Commorationis fuisse, non communionis, quod Prophete fuerint inter eos, quos damnabant*: Rursus distinguendum fuit inter Judam et Israel. Prophete quidem etiam oriundi ex Juda, migrarunt in Israel, ut ibi comorantes, non quidem altaribus Samariæ communicarent; sed ut ea damnarent: sicuti fecere Amos et Oseas. Levitæ autem, qui in Israelis tribubus habitabant, inde omnes fugerunt in urbem Hierosolymam, ubi tantum sacrificare fas erat.

Donatistæ, ut refellerent quod Catholici in Collatione dixerant, moribus, non corporibus bonos a malis separari debere, allegarunt illud Isaïæ: *Discedite, discedite, exite de medio eorum. Mundamini, etc.*, **361** quia et Paulus id repetit in epist. ad Co-

rinth. Sed quod ad Isaiam attinet, constat prima illa ejus verba tantum hoc velle et agere, ut Judæi sint parati ad discedendum ex Babylone statim atque dies liberationis venerit. Interea autem etiam monet ut sint mundi: ne scilicet communicent idolis Chaldæorum: quod Apostolus ad suos Corinthios repetit, ne et in communicent idolothytis, etc. Sed absque qui non jubet, ut patriam suam reloquant, et ex idololatrarum urbibus fugiant. Alioqui ex mundo exire eos oporteret, ut alibi ait. Quod autem Judæi ex Babylone discedere jubebantur, peculiarem rationem habet, quæ ad alios trahenda non est. Augustinus in lib. de Unitate capite 12, narrat Petilianum clamitasse, decem tribus divisas esse et traditas servo Salomonis, nempe Jeroboamo: duas vero remansisse filio Salomonis, deinde comparationem fingendo dicitasse: *Sic et nunc totus mundus apostatavit: nos autem tanquam duæ illæ tribus permansimus in templo Dei, id est, in Ecclesia.* Quid ad hæc Augustinus? *Ostendant, inquit, scriptum esse, se esse tales, sicut scriptum est, illas duas tribus tales fuisse: et tunc nihil resistimus.* Sed successio, de qua dixi, ostendebat potius Catholicos esse tales. Schisma vero indicabat Donatistas potius esse similes decem tribubus. Olim quidem decem illæ tribus Israelis penes se esse Ecclesiam, potius quam in Hierusalem, contendebant. Sed numquam id evicerunt, neque ullus unquam propheta id iis concessit. Cum abductæ in servitorem earum essent et iis successissent Samaritæ duravit eadem contentio: adeo ut templum in monte Garisim edificatum sit, quale Hierosolymis fuerat a Judæis reductibus non multo ante instauratum. Ac quidem questio tunc quoque agitata est, utrum esset templum legitimum: tandemque est relata ad iudicium Ptolomæi Ægypti regis: et quidem terribili conditione, ut qui advocatus causa caderet, morte muldaretur. Sed audita Mosis lege, et probata pontificum Judæorum continua successione, recte iudicatum est pro templo Hierosolymitano. Testis est Josephus lib. xiii, c. 6. Estque profecto historia illa memorabilis, et idoneum exemplum, quod hic laudetur. Sed simul miremur, Samaritanos tamen sibi nihilominus arrogasse quod solebant: quod etiam fecere cum eorum templum Garisitanum fuisset derutum: adeo ut Christi tempore eam hanc etiam perdurasse audiamus. Nihil dicam de altero templo apostatico, quod in Ægypto ad exemplum Hierosolymitano conditum ab ipsis Judæis est, convivente rege Ptolomæo. Nunc enim me contra in exemplo veteris discessionis inter Samariam et Hierusalem. Neque potest in hoc argumento exemplum illustrius et historia veteris Ecclesie repeti. in quod quidem cum intuemur, tam horribilis etiam schismatis, quod tandem duravit, memoria nos percellat, necesse est. Neque dubium est, quin Augustinus multa prospiciens inde colligeret, quod in schismate Donatistarum gemens deploraret, ut tristissimam Ecclesie calamitatem defferet. [Legerat

A quod Nazianzenus de suis temporibus et Arianorum intemperie loquens et suspirans conquerebatur, non modo Ecclesiam distractam esse, ut olim Juda et Israel, sed per domos singulas populum Christianum esse dissectum. Legerat quod ille ad Deum conversus precari solebat, *O Domine, ut aliquis finis hujus belli ecclesiastici. Ne sit amplius Juda et Israel: Hierusalem et Samaria: Roboam et Jeroboam.* Non cubito, quin Augustini similes preces fuerint et similia vota suspiriaque. Ut autem Oseas et Hieremias prædixerant fore, et Juda et Israel rursus aliquando coalescerent sub uno capite (quod quidem ubi Ecclesia Christiana primum coaluit, factum esse dubium non est), vix audebat sperare rursus facile id futurum esse, cum novum in Ecclesia schisma invaluisse videbat. Certe idem Nazianzenus, qui vidit quam Theodosius Ecclesiarum *ἑνωσις* procurabat, gaudio exultans aliquando exclamavit, *Non amplius invicem ἑτάροισι καὶ ἄλλοις, Judæi et Israel unum sibi ponunt principatum: omnes facti sumus Christiani:* Sed Augustinus tam felix non fuit, ut id omnino viderit: tametsi Collatio Carthaginensis ad eam unitatem restituendam multum momenti attulerit.]

Redeo ad eum locum, in quo Augustinus negat Donatistas esse, quod dici volunt, hoc est, tanquam tribum Judæ. Adicit enim per concessionem, etsi id essent, tamen legere debere prophetas, qui dicunt Israellem aversatricem justificatam esse peccatis Judæ prævaricatricis. Hoc certe Jeremias, cap. iii, et Ezechiel, cap. xix, dixere, ut et suos Judæos castigarent, Ecclesie titulo nimis indigne abutentes: neque dubito quin et ipse August. peccatis suorum minime indulgens, sapius suo populo id exprobravit. Illud miror quod in eodem suo lib. de Unit. contra Petilianum, cum hanc questionem tractat, adicit partem illam veteris populi, hoc est, Israellem, deputandam non esse, tanquam hæresis fuisset. Deum enim decem illas tribus jussisse separari, non ut religio, sed ut regnum divideretur. Cum hæc lego, fateor (ne quid iterum dissimulem) me hæere et subsistere. Deus quidem juste meritoque decreverat, Jeroboam fore regem, ut puniret peccatum Salomonis. Sed nihilominus Israel peccavit, cum perfidiose talem sibi regem ascivit, ut a regno Davidis et a templo deficeret. Sed et ipse Augustinus libro i contra Cresconium cap. 51, ait Samaritanos fuisse veluti hæreticos Judæorum. Audio, quod contra Petilianum ait, Deum jussisse, ut regnum Juda divideretur, non etiam religio. Non enim jussisse fieri schisma: *Sicuti, inquit, sæpe in orbe terrarum regna dividuntur, et tamen Christiana unitas non dividitur, quia in utraque parte invenitur Ecclesia catholica.* Verum (si mihi fas est ingenue dicere quod sentio, ut quod verum esse puto, verecunde quidem, sed tamen libere exponam, nullo Augustini præjudicio impeditus) existimo observandum esse aliam fuisse rationem regni Judæi sine Davidis, aliam esse aliorum regnorum. Nam in regno Davidis sic inclusa fuit

Ecclesia, sicque cum eo conjuncta, ut non potuerit A dividi, quin religio divideretur, hoc est, quin qui ab eo descisceret, schismatis reus esset. Nam qui ab eo deficiebat, ab Ecclesia quoque ipsa deficiebat. Certe orabatur pro hoc regno, ut pro Ecclesia, psalm. LXXVII et CVIII : et David propterea dicebatur primogenitus inter reges, psalm. LXXXIX. At, inquires, Deus tamen dicitur divisisse regnum Davidis. Fateor, sed longe alio fine, quam ipse Jeroboam schismaticus aut quæ eum secuta sunt decem tribus, quarum longe aliud fuit, quam Dei consilium. Hæc obiter dicta sunt. Conclusio Augustini contra Petilianum est, fuisse etiam in Israele prophetas. Audio. Sed tunc fateor Donatistas recte dixisse, commemorationis illud fuisse, non communionis. In Juda vero non modo commemoratos esse, sed etiam communicasse, dicendum etiam B est, ut ante admonui.

Hic ego veniam audaciæ peterem, si paulo liberius videor notare in Augustino et ejus collegis, non satis ab iis observatum esse discrimen Judæ et Israelis. Sed pudoris potius quam petulantia ullius vestigium in meo facto agnoscat æquus et veritatis 362 studiosus iudex. Certe ut mihi integrum non fuit dissimulare quod sentiebam, sic agnosco factum esse quodam impetu disputationis, ad Donatarum morosissimam importunitatem reprimendam, ut Catholici in Collatione minus distinxerint Judam ab Israele, cum prophetas quantumvis severos vitiorum reprehensores minime omnium fuisse schismaticos ostendere vellent, et Donatistas valde reprehenderent, qui sui schismatis exemplum repetebant a prophetis, quos fugisse suæ gentis sacrificia confuse clamitabant, contrario quodam modo Judæ et Israelis discrimen confundentes. Cæterum minime alioqui Augustinum ignorasse quod dixi, imo vero tale discrimen diligenter alias indicasse, testis est ejus liber XVII de Civit. Dei.

Ut autem novis hodie Momis, qui totam Collationem Carthaginensem propter *μνημονικὸν ἀμαρτήμα* irridere, et bonis Patribus insultare vellent, frænum aliquod injiciam, venit in mentem quod ipse Calvinus novorum censorum princeps, cum sexcentis alioqui in locis annotasset, illud a prophetis toties indicatum discrimen, tamen nescio quomodo ejus oblivisci videtur, ubi in disputatione incaluit. Certe cum primum iratus in me scriberet, etiam illud in D vertisse videtur. Ait : *Quin Hierosolymis vera fuerit Ecclesia, quo tempore sacerdotes a legitimo Dei cultu deflexerunt, minime ambigitur. An vero ejus Ecclesiæ auctoritas vigere et valere debuerit apud pios, ex prophetis patet, qui ubique clamant longissime ab impia eorum factione recedendum.* Idem paulo post ait, negari non posse, apud Israelitas, qui Jeroboamum secuti sunt, fuisse aliquam Ecclesiam. Addo locum alterum, qui nunc mihi in mentem venit. Nota est querimonia Eliæ prophetæ conquerentis sese relictum esse solum. Eam proprie pertinuisse ad statum Israelis potius quam Judæ Augustinus recte observavit et admonuit lib. XVII de Civitate Dei cap. 22. Calvinus tamen in præfatione suæ Institutionis, ex illa

querimonia in liquore generaliter contendit, antiam temporibus Eliæ fuisse Ecclesiam aspectabilem. Atque ipsa historia sacra testatur Eliam tantum loqui de regno Israelis ubi habitabat : in regno autem Judæ eo tempore fuisse illustrem Ecclesiam regnante Josaphat, quem et tanquam alterum Davidem fuisse significat. Imo vero idem Calvinus in ipsa sua Institutione videtur confuse dicere, quod Donatistæ in Collatione dicebant hæc in parte. Allegat, Prophetas de Judæis et Israelitis sui sæculi passim clamasse, profana esse conventicula, quibus non magis consentire liceat, quam Deum abnegare : vel si illæ Ecclesiæ fuerunt, ab Ecclesia Dei alienos fuisse, in Israele quidem, Eliam, Michæam et similes : in Juda autem Isaiam, Jeremiam, Oseam. Concludit autem B necesse fuisse, ab eorum cœtuum consensione desciscere, quæ nihil aliud erat quam impia adversus Deum conspiratio. Quis non videt hæc confuse dici, ubi distinguendum erat inter Judam et Israellem ? Et vero in eadem paulo ante pagina sibi veluti contradicens, dixit quod et volumus, et ad Donatistas refellendos dicimus. « Fateor, inquit, prophetas omnes, qui Hierosolymis fuerunt, cum res illæ essent admodum corruptæ, nec seorsum sacrificasse, nec separatos ab aliis cœtus habuisse ad orandum. Habebant enim Dei mandatum, quo in templum Salomonis convenire jubebantur. Sacerdotes Leviticos, quos, quia sacrorum antistites ordinati erant a Domino, necdum abdicati, utcumque indigni eo honore essent, locum illum adhuc tenere noverant. Sed neque ad ullum superstitiosum cultum adigebantur. » Idem rursus in eadem paulo ante sua Instit. : « Horrendæ, inquit, sunt illæ descriptiones, quibus, Isaias, Jeremias, Joel, Habacuc et alii Ecclesiæ Hierosolymitanæ morbos deplorant. In plebe, in magistratu, in sacerdotibus, omnia usque adeo corrupta erant, ut clamet Isaias, a vertice capitis usque ad calcem pedis, nihil esse illic sanum. Religio partim contempta, partim contaminata. In moribus passim referuntur furta, rapinæ, perfidiæ, cædes, et similia scelera. Neque tamen propterea aut novas sibi Ecclesias erigebant, aut nova altaria extruebant prophetæ, in quibus separata sacrificia haberent : sed qualescumque essent homines, quia tamen reputabant Dominum apud eos verbum suum deposuisse et caeremonias instituisse, quibus illic colebatur, in medio impiorum cœtu puras manus ad illum extendebant. Certe si putassent aliquid inde contagionis se contrahere, centies potius mortui fuissent, quam passi fuissent illuc se pertrahi. Nihil ergo eos retinebat, quominus discessionem facerent, quam servandæ unitatis studium. Quod si religio sanctis prophetis fuit, ob plurima et maxima scelera non unius aut alterius hominis, sed propemodum totius populi, se ab Ecclesia alienare : nimium nobis arrogamus, si protinus audemus ab Ecclesiæ communionē dæcere, ubi non omnium mores vel nostro iudicio vel Christianæ etiam professioni satisfaciunt.

« Jam Christi et apostolorum sæculum quale fuit ? Neque tamen impedire potuit desperata illa Phari-

scorum impietas, et quæ tunc passim regnabat, dissoluta vivendi licentia, quin usdem sacris cum populo uterentur, et in unum cum reliquis templum ad publica religionis exercitia convenirent. Unde id? nisi quia secechant malorum societate infame polloi qui, pura conscientia, usdem sacris communicarent? Si quem parum movent prophete et apostoli, ille saltem Christi auctoritati acquiescat. Bene ergo Cyprianus. Etsi videntur, inquit, in Ecclesia zizania, aut vasa impura, non est tamen cur ipsi de Ecclesia recedamus: nobis danda opera, et quantum licet institutum, ut vas aureum et argenteum simus. Carterum fictilia vasa confregere solus Dominus est, cui et vasa terrea data est: nec quicquam sibi quod propriam est soli Filio, vendet, ut ad arcem ventilandam et purgandam paleam sufficiat, zizaniaque omnia humano iudicio segreganda. Superba est ista obstinatio, et sacrilega presumptio, quam sibi furor pravus assumit, etc. Fixum igitur utrumque istorum maneat, nihil excusationis eum habere, qui externam Ecclesie communionem sponte deserit, ubi Dei verbum prædicatur, et sacramenta ministrantur: deinde nihil ob stare vel paucorum vel multorum vitia quominus illic rite ceremonias a Deo institutas, fidem nostram profiteamur: quia nec alterius sive pastoris, sive privati, indignitate laeditur pia conscientia, nec venus pura sunt et salutaria Domini mysteria homini sancto et recto, quia simul ab impiis attrahuntur. » Hæc ille, quæ nunc non invitus describo, ut adversari quoque confessione, causam, quam ago, peragam: et talia subscriptione confirmationem conclusionem Carthaginiensis Collationis contra Donatistas. Itaque non gravior ex eadem Institutione repetere ea quæ paulo ante sunt subscripta. Nam ex Augustino repetita videntur, et Donatistas veluti jugulant. **363** Fuerunt, inquit, semper, qui falsa absolute sanctimonie persuasione imbuti, tamquam ærei quidam demones jam facti essent, omnium hominum consortium aspernarentur, in quibus humanum adhuc aliquod subesse cernerent. Tales olim erant Catharici qui ad eorum vesaniam accedebant, Donatistæ. Tales hodie sunt ex Anabaptistas nonnulli qui supra alios volunt videri profecisse. Alii sunt qui inconsiderato magis justitiæ zelo, quam mensura ille superiora peccant. Dum enim apud eos, quibus Evangelium annuntiat, ejus doctrine non respondere fructum valent, nullam illic esse Ecclesiam, statim judicant. Justissima quidem est offensio, et cui plus satis esse solum hoc miserissimo sæculo præbemus. Nec excusare licet malitiam nostram ignaviam, quam Dominus impunitam esse non sinet: ut jam gravibus flagellis castigare incipat. Væ ergo vobis qui tam dissoluta flagitiorum licentia committimur, ut propter nos vulnerentur rubeolles conscientie. Sed in hoc vitiosum peccant illi quos diximus, quod offensam suam modum statim noscunt. Nam ubi Dominus clementiam exigit, omnia illi, totos se immoderate severitati tradunt. Quæ enim non potest esse Ecclesia, ubi non est solida vite

A puritas et integritas, scelerum odio a legitima Ecclesia discedunt, dum a factione improborum declinare se putant. Allegant Ecclesiam Christi sanctam esse. Verum ut simul intelligant esse ex bonis et malis permixtam, etiam ex ore Christi parabolam audiant, in qua reti comparatur, quo pisces omne genus colliguntur, neque seliguntur, donec in littore sint expositi. Audiant agri esse similes, qui bona fruge consitus, zizaniis inimici fraude inficitur quibus non expurgatur donec in arcem advecta fuerit messis. Audiant denique arcem esse, in qua sic collectum est triticum, ut sub palea deutescat, donec vannò et cribro repurgatum in horreum tandem reconditur. Quod si hoc malo ad diem usque judicii laboraturam Ecclesiam pronuntiavit Dominus, ut improborum permixtione oneretur, frustra nullo nœvo inspersionem querunt. » Hæc ille. Quæ si nondum sufficiunt ad contundendam nostrorum censorum sive contumaciam sive inrositatem, adjiciam quod idem eorum magister scripsit adversus Anabaptistas.

B Vidimus, inquit, quæ vita in Ecclesia Judaica Prophete reprehendunt, aut potius contra quas abominaciones vociferentur; neque vero reprehensiones illæ competunt in unum genus hominum: sed palam denuntiant, a primoribus ad plebem usque, a summis ad infimos omnia sic corrupta et depravata fuisse, ut vix unicum membrum sanum reperiri possit. Hæc enim sunt ipsorum verba. An vero propterea deserunt cum populo iniquo et perverso convivere, ut adorarent Deum, ut offerrent sacrificia, ut audirent doctrinam legis? An seorsum, templum aut altare extruxerunt, ut pura Ecclesia potirentur? Si polluntur fidelis, quod in precibus cum iniquis communit in audienda doctrina, in sacramentis recipiendis: Prophete omnes polluti fuerunt, ac veluti duces qui ceteros exemplo suo in exitium ducerent. Nunc ad Christum Dominum nostrum et ipsius apostolos ventamus. Primum scimus qualis eo tempore fuerit Ecclesie Hierosolymitanæ status. Tamen cum ceteris Dominus Jesus circumcidi voluit. Deinde purificationis die ad templum allerri, ut ex solito more Deo offerretur. Si allegent, sancti viri manibus susceptum fuisse: respondeo, id totius Ecclesie nomine factum: quæ tamen spurcitia multa et abominandis vitis scatebat. Si rursus objiciant, infantem fuisse nec ab eo proprie facta: respondeo ita infantem fuisse in humana natura, quam a nobis acceperat, ut interim providenti sua divina regeretur, quæ nunquam scivisset se ulla actione contaminari, quæ filiorum Dei puritati repugnaret. Quinetiam vir factus, ac quod amplius est, cum prædicaret verbum Dei, ac officio suo fungeretur, eam viam persecutus est usque ad extremum diem vite. Si offenditur Deus ab eo, qui precandi et testificandi fidei sue gratia in curam aliquem ingreditur, a quo scelerati non arcentur: quid tibi voluit Dominus noster, quale exemplum præbuit, cum templum Hierosolymitanum ingrederetur, ut una cum Scribis et Pharisæis, et populo tunc perditissimo sacra faceret? Protinus, sal

scio, excipient, Christum in templum non ascendisse, nisi ut vitia et scelera reprehenderet, quæ tum admitterebantur : non ut cum eorum sacrificiis et cæteris testificationibus fidei participaret. Verum falsam esse hanc solutionem facile est demonstrare. Non abs re dicit Paulus eum subditum legi factum (de Christo semper intelligo) ut ab ejus servitute omnes qui ei subiciebantur, redimeret. De cæremoniali lege nominatim verba facit. Cum igitur ad templum, ac præcipue diebus festis et solemnibus accedebat, quamvis eo veniret, ut meliorem promovendi Evangelii, et corrigendis impiorum vitiis, occasionem nancisci posset : tamen non desinebat sese legis observatorem ostendere, quæ lege jubentur, faciens, veniens in templum adorandi et sacrificandi causa. Quod ipse ore suo confirmavit, cum Samaritanam conveniret. Loquens enim ex omnium Judæorum persona, ait : *Scimus id quod adoramus : at vos, quod adoratis nescitis* : quia salus ex Judæis est. Haud certe ab illis se segregat, cum loquitur de adoratione, qua etiam sacrificia continentur : verum sese redigit in communem ordinem cæterorum. Id quod ratio ab eo adjuncta, magis etiam confirmat : nempe, quia salus ex Judæis est. His enim verbis nihil aliud intelligit, quam cultum qui Hierosolymis exhibebatur Deo, ipsi gratum fuisse, tantum ob fœdus quod cum populo illo inierat. Ex quibus perspicimus eum qui sacramentis a Deo institutis cum iniquis communicat, ipsorum congressu non pollui, modo ipse crimine vacet, puraque conscientia sit præditus. Idem Apostoli magistri exemplum secuti fecerunt. Verum ne

prolixiores simus, quam par sit, Paulo uno contenti simus. Omitto quod quemcumque in locum veniret, sine ulla difficultate in synagogam Judæorum ingressus est, ut oraret Deum et de scriptura tractaret. Omitto etiam, quod ei religio non fuit sese in templo exhibere, ut ibi Deum adoraret, et cæremoniis legitimis una cum reliquis uteretur : quamvis summa esset sacerdotum et scribarum, qui tum illic erant, improbitas et nequitia. Non quod illa ad rem non faciant : sed quia clariore probationum genere, quæ calumniis minus eludi possunt, non caremus. Nempe quod conqueritur eos qui ipsum adjuvare debuerant, Christi honore et Ecclesiæ prerogatione posthabitis, privatis commodis suis studuisse. Neque tamen legimus ipsum, ne pollueretur, se ab eorum cœtu segregasse.

Item, cum vitia illa horrenda, quibus Corinthii et Galatæ laborabant, reprehendit : non vetat eos qui puri sunt et immunes, ullam cum cæteris communionem habere quoad bene purgata fuerint **364** omnia : sed tantum adhortatur ut vitia quæ suo quæque loco reprehendit, corrigant, nulla mentione facta de ejusmodi segregatione, qualem isti fanatici introducere volunt.

Quid vero necesse est adeo disputare? Cum Apostolus ipse alio in loco tractans, quo quisque modo præparari debeat ad recipiendam, ut decet, cœnam Domini, non jubet unumquemque proximi sui vitia examinare : sed ita loquitur, Probet seipsum homo, ac sic de pane illo edat, et de calice bi-

bat. Nam qui edit et bibit indigne, judicium sibi ipsi edit et bibit. In quibus verbis duo sunt observanda. Primum, indigne panem Domini edere, non esse cum iis qui indigni sunt communicare : sed non rite præparare seipsum, nec expendere fidem propriam et pœnitentiam. Alterum, cum cœna recipienda est, ne initium faciamus ab aliis, quo examinemus ipsos, sed nosmetipsos probemus, et certe si accurate considerentur omnia, qui ita otio abundant ut inquirant in alios, sæpius in re sua sunt negligentes et obliviosi. Hactenus ille.

Visum fuit superiores aliquot paginas ex ejus viri commentariis describere, cujus ore et confessione Donatistas quoque damnari, et similes hypocritas atque ardeliones accusari, lubenter audio, ut tanto magis os obstruatur male feriatibus quibusdam ejus discipulis, quorum severam scilicet censuram, hoc est, vesanam intemperiem, notari atque coerceri necesse est. Nunc ut ad Collationem revertar : ejus acta significant, Donatistas etiam objecisse quidpiam ex Aggæi prophetæ cap. ii, de fugienda contagione malorum, tametsi Augustinus scribat non nisi post Collationem id eos allegasse. Quæstio autem fuit de hisce verbis, *Quicumque accesserit ad illum, inquinabitur*, etc., quæ leguntur in interpretatione LXX. Sed si Catholici observassent, ab interpretibus illis adjecta videri : saltem non exstare in contextu Hebraico, magna molestia respondendi facile se liberassent.

Donatistæ non tam fuerunt vel ingeniosi, vel acres, vel facundi, vel vehementes, quam alii quidam in accusanda Ecclesia, a qua defecerant. Imo multa, quæ suo schismati speciose obtendere poterant, nescio quomodo præterisse videntur. Saltem hodie novi censors et illorum alioqui prope patroni, Ecclesiæque accusatores aiunt eos prævaricatos posse videri, et bonam causam male egisse, jusque suum ignorasse : ignorasse conditionem Ecclesiæ, a qua defecerant, ignorasse ejus maculas et vitia. Aiunt Aerium, Jovinianum, Vigilantium, Faustum Manichæum, et similes diligentius notasse quæ reprehenderent : et quia hos reprehensores Ecclesia damnarit, iterum ream esse debere. Sed nunc nihil attinet suggerere Donatistis novam criminationem : tametsi facile quoque sit eam refellere. Possem etiam exaggerare populi Carthaginensis extremam corruptionem et horrenda infinitaque scelera, quæ Salvianus episcopus Massiliensis descripsit lib. viii de Provident. Sed ne ea quidem sufficiebant ad excusandum schisma Donatistarum, Sane cum multa vulgo male fieri fatebatur et deplorabat Augustinus, in iis fugiendis consentientem habuere Donatistæ. Sed quæ Ecclesia recte probabat, graviter defendit diluens adversariorum calumnias : et ut multa illi exprobrarentur, tamen Ecclesiam Christi esse constantissime contendit, præsertim cum auctores illa bonos haberet, et promissa laudataque esset a prophetis, qualis post Christum exhibita est, totoque orbe diffusa : neque aliam ostendere Donatistæ possent, ad quam vaticinia illa Prophetarum referri possent. Itaque deficere ab ea Ecclesia catholica non debuisse Donatistas, conclu-

dit : et (quod mirum est) eadem est nunc eorum conclusio, qui alioqui illius quoque temporis Ecclesiam acerrime accusant, et sibi licere propterea volunt, quod tamen Donatistas negant. Quae porro Donatistae dicebant, ut suam factionem probarent esse veram Ecclesiam Christi, putidiora sunt quam ut pluribus refelli debeant : audiamus tamen.

Jactabant in Collatione, sese antistites et defensores esse sinceræ Ecclesiae, quae (ut aiebant) persecutionem patitur, et non facit. Crucem enim et patientiam esse quaedam insignia Ecclesiae profitebantur. Sed Augustinus contendit eos facere potius quam pati : vel si quid interdum patiuntur, juste eos pati quod injuste faciunt. Immo in sua epistola 1., probat non esse consequens, ut Ecclesia vera sit, quae persecutionem patitur, non quae facit : et refutat Donatistas, qui non querunt causas, quare quisque faciat persecutionem, vel quare patiatur : sed hac putant esse signum veri Christiani, si persecutionem patiantur, non autem faciat.

Sane quia aliquando ab imperatore missus erat Macarius praefectus ad coercendam Donatarum insolentiam, Parmenianus Donatista Catholicis exprobrans (ut vocabat) Macartianam vim invidiose elamitaverat : *Non potest dici Ecclesia, quae eruentis morsibus pascitur, et sanctorum sanguine opimatur.* Sed Optatus lib. II., justa recriminatione id in adversarium retorserat : *Et ostendam, inquit, partem vestram eruentis morsibus pastam, et sanguine Christianorum opimatam, etc.* Postea tamen Petilianus Donatista multo et odiosius et verbosius repetitam Parmenianam sui sive querimoniam sive exprobrationem ingeminavit. Sed Augustinus fatiles calumnias et mania maledicta esse ostendit : imo vero probat Donatistas impudenter alios objicere, quod ipsi committebant.

Jactabant Donatistae suos martyres : et Parmenianus invidiose nostris eos antea objecerat. Sed Augustinus graviter talem jactationem refutaverat lib. I. contra Parmenianum cap. 7. Nihilominus tamen Petilianus eandem cantilenam cantit. Ergo Augustinus eandem responsionem repetit, ostenditque, non pœnam, sed causam efficere martyres. Et tamen Donatistas occidi negat. Imo vero ipsos sese furiose praecipitare, sibique mortem ultro consciscere probat. Legatur ejus epistola quinquagesima ad Bonifacium : et adjungatur Cyprianus Christi martyr, qui multo ante tempora Donatarum, etiam dixit, extra Ecclesiam non posse esse martyrem, neque in morte coronari posse, sicuti et multis post Augustinum saeculis ipse Bernardus ostendit etiam diabolum habere suos martyres : et eleganter ait, mirum non esse, si qui potest homines impellere, ut sibi ipsis mortem inferant, possit eis persuadere, ut patiuntur sese ab aliis occidi. Sane et Eusebius, lib. V., cap. 6, scribit jam olim Montanistas jactasse suos quoque martyres, et ad hanc gloriam, tanquam ad sacram anchoram, confugisse, ut suam sectam commendarent atque celebrarent. Sed res ipsa loquitur fuisse fatuam *καταδοξία*.

A Porro quia Donatistae audiebant Ecclesiam catholicam, non modo sanctis martyribus, sed et illustribus miraculis fuisse ornatam, jactarunt etiam suae partis nescio quae miracula, quasi certa indicia testimonique Ecclesiae. Sed acute Augustinus ea retorquet, ut potius pro signis Antichristi vel pseudopphetarum habeantur.

365 Quid non ausi sunt Donatistae, quid non tentarunt ut Ecclesiam penes se esse probarent? Jactarunt etiam angelum caelestem apparuisse, qui eorum causam confirmaret. Sed Augustinus in epist. CLXV., altius assurgit, et illi etiam, si quis fuisset, audeat denotare anathema, fretus vaticiniis prophetarum catholicam Ecclesiam promittentium. *Et has, inquit, promissiones tenenti, si tibi angelus de caelo diceret, dimitte Christianitatem orbis et tene partes Donati, anathema esse deberet.* Donatistae tandem eo evaserunt, ut etiam dicerent Deum ipsum de caelo respondisse Donato : prope ut de suo auctore dicerent, auditam esse Dei vocem illam, *Ipsam audite.* Verum quod, ubi miracula jactarunt responsum audierunt, idem nunc eis Augustinus objicit. *Aut falluntur, inquit, aut fallunt. Et contra istos, ut ita loquar, mirabilarios : cautum me fecit Deus meus, dicens : In novissimis temporibus exurgent pseudopphetæ, facientes signa et portenta, ut in errorem inducant, si fieri potest, etiam electos. Ecce praedixi vobis. Ergo cautus nos fecit sponsus, quia et miraculis decipi non debemus.*

C Redeo ad acta Collationis, ut audiam ecquid tandem de Donatistis pronuntiavit Marcellinus. Nihil enim alioqui actum esset. Augustinus in Breviculo ait eum pronuntiasset confutatos esse a Catholicis Donatistas, omnium documentorum manifestatione. Integram sententiam, quae longior est, et edicti formam habet, continent acta de quibus loquor. Est autem in ea imprimis memorabile, quod jubet fidem publicam evocatis Donatistis datam (vulgo salvum-conductum vocant) servari, ut iis liberum et integrum sit tuto domum redire. Sed interea non posse se diutius differre legum contra eos latorum executionem, proptereaque jubet ut eorum certus dissolvantur, et Basilicae quas occupant, Catholicis restituantur.

D Possidius, qui etiam interfuit, ait Donatistas sententia cognitoris notatos esse, et post eorum appellationem, pessimi regis responso justè inter haereticos esse condemnatos. Nempe sententiam Marcellini consecuta est lex imperatoria. Nam et quae in Codice Theodosiano lib. XLV., de Haeret. exstat Honorii constitutio contra Donatistas, data Ravennae Constantio et Constante coss. nonnisi duobus post Collationem Carthaginensem annis edita est. Atque ita quidem olim solebant Christiani imperatores sancire decreta conciliorum. Praefatur autem Honorius Imp. sese hactenus pepernisse Donatistas, quos nequit, patientia clemente nostrae servavit. Id vero non satis intelligeretur, nisi meminerimus quam patienter et benigne paulo ante auditi in Collatione fuissent.

Neque tamen plane novum est, quod Honorius jubet eos esse intestabiles, nullamque potestatem ullus, ut loquitur, incendi, habere ait. Certe Theodosiana quoque lex fuit, qua iis vel faciendi testamenta, vel per donationes alicui quid conferendi facultas admittitur, vel ex donationibus testamentisve aliquid capiendi, ut ipse Augustinus recitat ad finem lib. 1 contra Parmenian. Sed et ad jus civile pertinet, proptereaque minus præterire possum quod eodem loco narrat Augustinus, cum homo quidam nobilis imperatoribus supplicasset, quia soror ejus quæ de parte Donati fuerat, cum defungeretur, in aliquos communionis suæ plurima contulisset, præceptum esse, ut omnia fratri restituerentur. Hic ergo locum non habuit lex Papia de caducis, ex qua fiscus capiebat, quod relictum erat ei qui capere non poterat. Sed etsi frater ille fuisset præteritus vel exhæredatus, jure communi potuisset rescindere sororis testamentum, in quo turpes et infames personæ (quales erant Donatistæ) fuissent institutæ. Sed quia nunc de jure civili disputandi locus non est, prætereo quod pluribus verbis ea de re dici posset. Moneo tamen lectorem, ut conferat quam hujus legis depravationem postea in Africa edidit Humericus Vandalus, ut Victor Uticensis lib. III narrat. Illud præterea ex lib. XVI Cod. Theodos. tit. V, c. 5, didicimus, quod huc omnino referendum est, non multo post Collationem mortuum fuisse Marcellinum, proptereaque quæsitum fuisse, an ejus morte acta Collationis labefactarentur. Imperatorem vero Honorium duobus circiter mensibus post superiorem legem suo eâ edicto iterum confirmasse. Sic enim Juliano proconsuli Africæ rescribit: *Notione et sollicitudine Marcellini spectabilis memoriæ viri contra Donatistas gesta sunt ea quæ translata in publica monimenta habere volumus perpetuam firmitatem. Nequæ enim morte cognitoris perire debet publica fides. Dat. III kalend. Septemb., Rom., Constantio et Constante coss.* Sed ad hujus legis sive rescripti sententiam intelligendam, necessaria fuit Collationis historia quam exposui. Et ut fragmenta colligam quæ dispersa dissectaque non intelliguntur: nunc adjiciam quod Honorius scribit, et ad hunc locum pertinet, inquit lib. VII, cap. 42: *His diebus præcipiente Honorio, pax et unitas per universam Africam Ecclesiæ catholicæ reddita est, et corpus Christi (quod nos sumus) redintegrata discissione sanatum est, imposita executione sancti præcepti Marcellino tribuno viro imprimis prudenti et industrio omniumque studiorum bonorum appetentissimo, quem Marinus comes apud Carthaginem incertum, zelo stimulatus, an auro corruptus, occidit: qui continuo revocatus ex Africa, factusque privatus, vel ad pœnam, vel ad pœnitentiam, conscientia suæ dimissus est.* Hæc Orosius. Quæ quidem indicant quis fuerit sive fructus, sive exitus Collationis cum Donatistis, et quid eam consecutum sit, ut et iis satisfiat qui quærunt equid illa profuerit? Ac quidem primum respondeo de Donatistis, quod Hieronymus de Luciferianis eorum prope sociis,

nempe vinci posse, persuaderi non posse. Et tamen multos qui sanabiles erant, resipuisse ipse Augustinus testatur in lib. de Gestis cum Emerito ubi de hac Collatione loquens: *Donatistas, inquit, in nomine Christi in gremium catholicum magna ex parte suscepimus, ita ut pene omnes communioni catholica sociatos esse gaudeamus.* Idem Augustinus in epist. I, ad Bonifacium, ait, *Maxime post Collationem quæ inter nos et episcopos eorum apud Carthaginem fuit ex magna parte correcti sunt.* Ergo effecta hæc Collatio quod vix unquam efficere potuerunt maxima et optima alioqui concilia. Sed vellem etiam quod Augustinus optabat, effecisset ut Catholici mali, quorum depravatio irritabat Donatistas, horum tumultibus correcti et emendati fuissent. At quam potius facti sint deteriores, bonus est testis Salvianus Massiliensis in lib. de Provid. et Judic., ubi Carthaginensium incredibilem insatiam et projectam nequitiam describit. Ergo non multo post Collationem accidit ut hostes Donatistis longe immiores in Africam inundarint, qui terribile divinæ ultionis adversus deploratam improbitatem exemplum ediderunt, excisis plusquam quadraginta Ecclesiis, et ipsa denique Carthagine eversa; moriensque Augustinus talem calamitatem ita deflevit, ut tamen in ea gemens justum Dei judicium agnosceret, sicuti Possidius narrat. Interea gratulandum est Donatistis, si qui sanabiles erant, nullum scandalum obstitisse quominus ad eam redirent, quam in Collatione Ecclesiam agnoverant. Sane Possidius, qui Collationi, ut dixi, interfuit, testatur, **366** potissimum per hanc Collationem factum esse, ut Augustino palmam Deus dederit, et in dies ageretur pacis unitas et Ecclesiæ confraternitas, et multi Donatistarum episcopi ad pacem catholicam redierint, et quidvis eo nomine ab Donatistis passi sint. Interea tamen idem Possidius adjicit non defuisse qui calumniose dicerent non fuisse permissos Donatistas apud potestatem quæ causam audivit, dicere omnia pro suis partibus, quoniam catholicæ communionis cognitor suæ favebat Ecclesiæ. Sed inanem fuisse hanc cavillationem Possidius ostendit. Alii fingebant pretio corruptum Marcellinum fuisse. Sed hoc eadem impudentia dicebant qua olim cum appellasset Constantinum, et is Cæcilianum absolvisset damnassetque Donatum, cavillati sunt corruptum fuisse imperatorem. Atque ut intelligamus nihil non eos captasse, quod calumniarentur, etiam conquesti sunt noctu Marcellinum judicasse. Ipsi cavillando in Collatione jam diem consumpserant, ut in tenebris effugerent. Judex volens sua patientia iis præcidere omnem in posterum occasionem justæ querimoniæ, adjiciebat clepsydram, et patiebatur eos quidvis dicere, potius quam actionem interromperet. Sed tamen tandem, sententiam tulit, cum illi dixissent, et dixisse se confessi essent: neque, quia serius judicaverat, propterea rem judicatam eludi passus est. Gellius libro decimo quarto scribit senatusconsultum nec ante exortum, nec post occasum solem factum,

ratum fuisse. Imo et cum de iudicis ageretur, in **X** Tab. scriptum fuit, *Sol occasus ultima tempestas esto*. Sed non eadem fuit omnium decretorum ratio: neque tempor ea lex servata est. Nam et saepe Romani imitati sunt Areopagitas, qui non nisi noctu iudicabant, et ipse noster Justinianus in Novella 82 jubet pedaneos suos iudices sedere pro tribunali a summo diuiculo usque ad vespertinum crepusculum, sive ut loquitur, *us de nocte iudicet*, neque quequam obstat, quin si causa postulet, iudex possit diutius etiam sedere. Denique et testamenta et contractus noctu posse fieri, dubitandum non esse lex ait. Libro **xxii**, § penultim., de Testament., l. Non minorem, C. de Transact. Noster quidem certe Augustinus respondens Donatistis exclamatur: *Quis potest victos homines conqueri quod nocte contra eos est prolata sententia; quasi non saepe iudices audiendi necessitas teneat, ut usque ad multam partem noctis sedere cogantur? An id non est verum quod dicitur, quia per noctem dicitur?* etc.

Interfuerat C. Latroni Emeritus Donatista: Sed ingenue non fatebatur sese in ea victum esse, et nescio quos calumniarum fumos spargebat in sua Casariensi Mauritania. Eo itaque cum profectus esset Augustinus, non recusavit veluti actum agere, et gesta Collationis rursus exponere atque tueri. Ait id se fecisse Honorio **xii** et Theodosio **viii** *ross.* Itaque apparuit septem annis post Collationem id accidisse, atque adeo eo ipso anno, quo in Carthaginiensi concilio causa Pelagianorum agebatur, et ut in Milevano iudicata fuerat anno prior. Augustinus **C** lib. ii *Retract.* simpliciter ait aliquanto post Collationem, cum quidam orta esset necessitas pergendi in Mauritiam Casariensem sese egisse cum illo Emerito: neque alioqui causam illius suae profectiois exprimit. Sic et in epist. **ccvii**: *Eo*, inquit, *nos iuncta nobis a Zosimo apostolicae sedis episcopo ecclesiastica necessitas deduxerat*. Et Possidius qui interfuit Casariensi illi actioni, non minus quam Collationi Carthaginiensi, tantum ait, sedis apostolicae litteras compulsisse Augustinum cum aliis episcopis venire in Mauritiam ob terminandas alias Ecclesiae necessitates: eumque incidisset in Emeritum ejus loci Donatistarum episcopum, eum eo iterum congressum esse, ut is libere diceret pro sua parte, quaecumque vellet, quia quidam dicitabant eum in Collatione prohibentem esse omnia dicere. Quod ibi gestum sit, ipse Augustinus conscripsit, ut gesta Casariensis illius colloquutionis cum Actis Carthaginiensis Collationis conjungantur. Radiculum est quod exscriptores Centuriarum historiae Ecclesiasticae nuper auctorant, lib. Casariensi repetitioni interfuisse imperatores Honorium et Theodosium, qua hanc us consuetudinem habitam Augustinus dicit.

Supraest, ut observemus eodem tempore convenisse adversus Pelagianos nobilissimum illud concilium Carthagenense: cui tamen pauciores episcopi catholici interfuerunt, quam interfuerant Collationi. Nam in hac **ccxxxvi**, in illo vero **ccvii** numerantur,

A Prosper in suo Chronico ait Pelagium anno Christi 415 publicasse suum dogma, hoc est, statim post Donatistas in Collatione repressos. Anno autem 420, habito apud Carthaginem concilio 217 episcoporum, missa esse ad pontificem Zosimum synodalia decreta, quibus probatis per totum mundum haeresis Pelagiana damnata sit. Sed rem totam satis non exprimat Prosper. Ex Augustini vero scriptis repetere licet, quod imprimis hic observandum est.

Propter Pelagium, tempore Innocenti pontif. cui Zosimus successit, eodem tempore convenisse videntur duo magna concilia, Carthagenense et Milevitanum: illud Carthagensis et Africae, hoc Numidiae passim vocat Augustinus epist. **xlvii**, **xvii**, **xciv**, **cvi**, **cx** et **cxvii**. Fateor, cum Pelagiani causam suam **B** iudicari vellent in universali concilio Orientis et Occidentis, Augustinum id iis negasse, respondisseque rarissimas fuisse haereses, propter quas damandas fuerit necessaria congregatio synodi. Sed tamen cum id scribebat Augustinus lib. **iv** contra duas Epist. Pelagi., cap. ult., jam viderat duas saltem provinciales synodos congregatas ad dammandam haeresim Pelagianam. Nam id scribit ad Bonifacium pont. Rom. et multo post illas synodos scripsisse se non dissimulat: et vero earum praesidio fiebat, ut tanto magis Pelagianis negaretur quod praeterea calumniose postulabant. Credo equidem eos cavillos esse quod Palladium quemdam Arianum in Aquileiensi synodo eludendi causa causatum esse legimus, cum eam synodum refugere se diceret, quia **C** universalis non esset. Sed quod Ambrosius, qui ei concilio praesert, respondit Palladio, Augustinus Pelagianis respondere potuit: tametsi Ambrosius hoc plus haberet, quod in Nicano concilio damnata esset haeresis Ariana. Porro memorabile est quod Augustinus praeterea significat, Pelagianos Collationem postulasse, qualis cum Donatistis fuerat. Sed merito Catholicos eam refugisse, ne actum agerent.

Ceterum etsi Augustinum concilio Milevano potius quam Carthaginiensi interfuisse dicamus, tamen cum Milevitanum citius finitum fuerit, et Carthagenense diutius duravit, non negamus, et huic interesse tandem illum potuisse. Ineptum tamen est, quod scriptores Centuriarum annotant, Augustinum ei praefuisse, ex eoque ad Innocentium scripsisse, Aurelium potius dicere oportuit: sicut et is primo loco nominatur in epistola ejus concilii ad Innocentium, in qua Augustinus non nominatur: tametsi epistola relata sit inter Augustini epistolas num. 90, sicut et responsum Innocentii subjectum est, **367** numero 91. Ceterum tam ex Milevitano concilio, quam deinde ex urbe Carthaginiensi Augustinus cum suis collegis rescripsit eadem de re ad eundem Innocentium epist. **xcii** et **xcv**, et exstat ad utramque responsum Innocentii epist. **xciii** et **xcvi**. Augustinus lib. **i** contra Julianum cap. 2, simpliciter ait, Innocentium Africanis respondisse conciliis, quod antiquitas apostolica sedes et Romana Ecclesia cum ceteris tenet.

Porro cum Patres concilii Carthaginensis in sua ad Innocentium epistola narrent, ferme ante quinquennium fuisse in Ecclesia Carthaginensi agitatum causam Cœlestii, apparet non modo Pelagianam hæresim publicatam fuisse citius quam Prosper annotet, sed et damnatam ibi esse, quo tempore Donatistarum causa eodem in loco agitabatur, tametsi Augustinus in Donatistis refellendis tunc occupatus, Pelagianos nondum aggressus esset. Sane lib. II *Retract.*, cap. 33, significans Cœlestium Pelagii discipulum fuisse ibi damnatum ante suum magistrum; *Cœlestius*, inquit, *discipulus ejus jam propter tales dissensiones apud Carthaginem in episcopali judicio, ubi ego non interfui, excommunicationem meruerat.*

Patres Milevitani concilii (inter quos Sylvanus primo loco, Augustinus octavo numeratur) in sua ad Innocentium epistola aiunt sese ad eum de concilio Numidiæ scribere de Actis contra Pelagium, imitantes Carthaginensis Ecclesiæ provinciæque coepiscopos. Ergo jam editum erat decretum concilii illius Carthaginensis contra Pelagianam hæresim. Responsum autem Innocentii pontif. ad Patres Milevitanos datum esse dicitur vi kalend. Februar., Honorio et Constantio *coess.* Ego puto legendum, *Constante et Constantio coess.*, sicuti et in codice hi consules junguntur. Fuit quidem hic Constantius II *coess.* cum Honorio Imp. Sed tunc Innocentius erat mortuus, ut ex Chronico Prosperi apparet. Cæterum Constantem et Constantium *coess.* fuisse anno 416 indicat idem Prosper: ut si eo anno responderit Innocentius Milevitanis Patribus, necesse sit concilium Carthaginense contra Pelagianos inchoatum esse statim post Collationem contra Donatistas. Porro Augustinus in epist. XLVII, loquens de damnatione hæreseos Pelagianæ, ait non modo de concilio Carthaginis provinciæ et Numidiæ scriptum ad Innocentium papam fuisse, sed et aliquanto diligentius a quinque episcopis. Hi fuerunt Aurelius, Alypius, Augustinus, Evodius, et Possidius, qui etiam (excepto Evodio), ut cum Donatistis in Collatione committerentur, selecti fuerant. Est autem memorabile, quod Augustinus in epist. CX narrat, duobus conciliis Numidiæ et Carthaginis, curam scripturarum sibi ab episcopis impositam esse. Unde conjicere licet, quanti tum fieret hic antistes: et tamen superavit expectationem. Verum illud modo dico, Aurelium Carthaginensis concilii, cui præfuerat, Augustinum Milevitani, cui interfuerat, sententiam contulisse, et tribus aliis adjunctis eandem rursus causam egisse, ex urbeque Carthaginensi ad Innocentium diligentius scripsisse. Est epist. XCV, ejus principium est: *De conciliis duobus provinciæ Carthaginensis et Numidiæ ad tuam Sanctitatem a non parvo episcoporum numero subscriptas litteras misimus.* Nempe eas miserat Aurelius ex Carthaginensi, Augustinus vero ex Milevitana synodo.

Postea mortuo jam Innocentio videntur plures, suam antea, Carthaginem rursus convenisse epi-

scopi, qui eandem causam discuterent. Augustinus, ut prius concilium Carthaginense vocat concilium provinciæ Carthaginis, sic istud alterum, quod ad Zosimum Innocentii successorem scripsisse narrat, vocat concilium Africanum, in epistola XLVII. Sed ejusdem concilii quendam fuisse, ut vocat, continuationem, pluribus ex Africa concurrentibus, et iis, qui antea Milevitano interfuerant, cum iis qui Carthaginensi, convenientibus, merito aliquis dixerit. Sicuti et rursus quoddam posterius plenarium concilium totius Africae eandem ob causam convenisse Augustinus significat in epistola XLVII. Neque dissimilis quædam fuit Constantinopolitani concilii, quod fuisse secundum universale aiunt, conditio, cum Patres modo dimitterentur, modo revocarentur. Cæterum cum historici ista confuse narrent, neque quicquam distinguunt, multa imperite miscent quæ discernenda sunt, et credulum lectorem sæpe fallunt.

Prosper annotat concilium Carthaginense ad Zosimum scripsisse Honorio XII et Theodosio VIII *coess.* anno Christi 420. Acta indicant, iis *coess.* in eo concilio pronuntiatum fuisse contra Pelagianam hæresim, et Augustinum interfuisse significant. Cæterum ipse Augustinus narrat sese iisdem *coess.* XII kalend. Octobris Cæsareæ in Mauritania congressum esse cum Emerito Donatista, et Carthaginensis cum Donatistis Collationis iudicium defendisse. Adeo nihil non et faciebat et præstabat optimus antistes, de Ecclesiæ salute sollicitus.

Porro ad Zosimum ex Africano concilio scriptum, et a Zosimo rescriptum ad universos totius orbis episcopos fuisse ait August. epistola XLVII. Sed ejus scripti rescriptive nihil extat. Addit Augustinus: *Et quod posteriori concilio plenario totius Africae contra errorem Pelagii breviter constituimus.* Sed nihil præterea de eo plenario concilio, cui se magis interfuisse significat, quod dicam habeo, nisi quod ea quæ circumferuntur Acta concilii Carthaginensis, ut Pelagii non meminerunt, sic indicant postremo agitatum fuisse aliam, cujus apud Augustinum nulla est mentio, causam Apiarii presbyteri, et in ea quæstionem de jure provocationis adversus legatos Zosimi, scriptumque ea de re fuisse ad Bonifacium Zosimi successorem, et denique ad Cœlestium Bonifacii successorem: ut si ita sit, necesse sit hoc concilium multis annis durasse. Sed vereor ne multa et confuse et falso jactentur ea de re. Non inficior quæstionem ejus generis aliquam agitatum esse: sed fideliter et simpliciter recitanda esset, non autem contumeliosis additionibus contaminanda. Bonus Beza jubet nos de ea judicare ex Græco, potius quam ex Latino textu. Sed an existimat Acta Africana Græce potius quam Latine scripta primum fuisse? Recte sane Africani Patres de Nicænis canonibus judicandum esse putarunt ex archetypis et authenticis libris Græce scriptis. Sed eadem ratione dicam de Africanis canonibus judicandum esse ex archetypis Latine scriptis. Non minus ineptum est,

quod idem Beza in eadem sua confessione, hoc concilium Carthaginense, in quo illam questionem falsi iudicatum esse stomachose narrat, vocat tertium: et paulo post sui immemor vocat sextum, et postquam Bonifacium pro Zosimo impotenter accusavit, exclamat decretum in hoc concilio Carthaginensi fuisse, ut qui Romam provocaret, abdicaret, sive (ut ait) deponeretur. Sed unde hausit hoc decretum? Nam ne ea quidem, que laudat, Acta ejus meminero: Nempe abs suo magistro, qui eadem in hoc genere temeritate fingit Zosimum, et ejus successores voluisse, ut quod in Milevitano concilio decretum fuisse ait, abrogaretur in Carthaginensi. Atqui Veteres non narrant in Milevitano aliquid **368** decretum esse contra voluntatem Romani antistitis. Imo Innocentius, ejus concilii Acta contra Pelagianos, que ad eum missa sunt, vehementer laudat. Et paulo post Augustinus, epist. xcv, cum ad eum scriberet ex sententia suorum collegarum de Pelagiana heresi jam damnata in conciliis duobus, Carthaginensi et Milevitano, petit nihilominus, ut in urbem Romam Pelagius citatus trahatur. *A tua, inquit, veneratione acciendus est Romam, et diligenter interrogandus.*

Sed quid dubitaverit Beza affirmare, cum etiam in eodem suo libello docuerit concilium Milevitatum, ante mille ducentos annos habitum esse, hoc est, ante tempora Augustini? et ex sui præceptoris dictatis repetat concilium Aquileense, cui præfuit Ambrosius, fuisse universale? Quid dici posset impudentius? Illud postremo dicam de concilio Carthaginensi sive Africano: in ejus canonibus aliquid inveniri quod ad Donatistas pertineat. Quicquid tamen illud sit, maneam, et mutilum et confusum esse, dependere ex præjudicio Collationis Carthaginensis.

Jam vero velim, ut cum Carthaginensi Collatione Catholicorum quæ habita est cum Donatistis, conferratur altera, que fuit Arianorum cum Catholicis, omnis circiter LXX post superiorem, indicta ab Hunerico Vandalo, non minus crudeli tyranno, quam furioso Ariano, ut eam describit Victor Utcensis, lib. II et III. Sic enim etiam intelligetur discrimen, quod hic observari utile est. Ac principio quidem, edictum illius Hunerici evocantes Catholicos, quos vocat Homosianos speciose compositum est non minus quam fuerat ipsius Honorii imp. vel Marcellini Donatistas evocantis. Eugenius episcopus Carthaginensis audiens mandata Hunerici, respondet tam

A suo quam suorum in Africa Catholicorum nomine, sese minime recusare refugereve Collationem, quam imperabat Hunericus: sed petere, ut etiam vocentur transmarini Catholici: quia sine his non possit agere communem causam, præsertim talem tantamque. Id autem obtendebat, ut cum transmarini adessent, in quos sævire non auderet Hunericus, ne imperatorem eorum offenderet, tanto liberior esset disputatio. Alioqui nefas non fuisse provinciales eorum conventus ad disputandum, Victor ipse fatetur. Et vero Eugenius cum suis ad diem venit, ut cum Arianis conferret, sicuti Hunericus mandarat. Cæterum cum tyrannus in suo edicto pollicitus Catholicis esset omnia tuta, fidem statim infregit, et iis, qui venerant, manum injicit: sævit in doctissimos, eosque etiam necat. En quale fuerit principium illius Collationis. Qui tamen superstites erant, non diffugiunt, imo ut disputatio sine tumultu transigaretur, eligunt ex suo ordine quosdam, qui pro omnibus loquantur: sicuti in altera Carthaginensi Collatione factum fuerat. Cæterum cum Ariani a quo jure se ad disputationem comparare deberent, volunt, ut eorum nescio quis patriarcha Cyrillus, sit iudex: et eum magno satellitio armatum collocant in alto suggestu. Catholici conqueruntur de tali forma iniquissimi iudicii: sed frustra. Imo accusantur, quid se vocent Catholicos, et magnis adversariorum clamoribus prope obruuntur. Tum vero nostri, iis ultro largiuntur, ut Catholicorum nomen veluti suspendatur, donec quæstio definita sit: et ut ad rem veniant, edunt scriptam suæ fidei confessionem, quam tueri instituunt. Quid Ariani? Cum vicissim suam edere deberent, tantum clamant nostros esse seditiosos, et inflammant suum Hunericum. Hic statim contra nostros edicit, quod christiani imperatores in Donatistas edixerant. En qualis catastrophe illius Collationis fuerit. Sed legatur historia tota apud Victorem Utcensem, et ex eo cognoscatur, qualis tunc esset status Ecclesiæ Carthaginensis. Nulla tunc mentio Donatistarum. Nam hi in Africa Arianis cecidisse videntur. Neque tamen alioqui desierant. Nam et Gregorii pont. temporibus multos passim fuisse, ex ejus epistolis apparet. Libera tandem fuit Ecclesia Africana, et pulsis Vandalis restituta suæ libertati imperioque Rom., et licet tempora valde barbara atque tenebrosa essent, tamen non desit cogere pias synodos, religionis tuendæ causa, ut apparet ex Carthaginensibus conciliis contra Monothelitas.

NOMINA EPISCOPORUM QUÆ RECITATA SUNT IN COLLATIONE.

N. B. In hoc Catalogo ad numeros crassioribus characteribus in nostra editione expressos lector remittitur.

EPISCOPI CATHOLICI.

Adesclatus Bazaritanus.	267	Amas Turbuncensis.	280	Apronianus Mazacensis.	288
Adesclatus Belatoniensis.	265	Myronus Tagastensis.	228, 229, 274	Aptus Tigienis.	261
Adesclatus Bepontinensis.	265	Ambrosius Pistentis.	269	Argyrius Sitipensis.	289
Adesclatus Sathensis.	266 et 267	Aurelius Vagastis.	289	Asimius Tiguatensis.	265
Adesclatus Simodensis.	274	Aurelianus Albitanus.	Ibid.	Aspidius Thararatensis.	262
Africanus Aggiritanus.	264	Antonius Carptanus.	265	Asselbus Fusuritanus.	261, 288
Ambrosius Bonifacius.	270	Antonius Mutagenensis.	269	Asorius Vicensis.	276, 289

Aulidius Tignicensis.	269	Gudulus Anuseensis.	265	Restitutus Sululitanus.	275
Augendus Vilemagnensis.	<i>Ibid.</i>	Helpehus Aquensis.	275	Restitutus Concaritensis.	271
Augustinus Hipponensium-regiorum.	228, 229, 274	Hilarianus Hiltensis.	272	Restitutus Mazacensis.	269
Aurelius Carthaginensis.	228, 229, 260	Hilarus Bobetanus.	261	Restitutus Novasimoneensis.	261
Aurelius Magonaziensis.	<i>Ibid.</i>	Honoratus Matharensis.	261	Restitutus Siliangitensis.	271
Aurelius Numulitanus.	264	Honoratus Abiddensis.	265	Restitutus Lageromas.	228, 276
Auxilius Narconensis.	274	Honorius Cellensis.	265	Rozmarus Tizimnensis.	269
Avitus Lamasensis.	267	Innocentius Germanicensis.	261	Rogatus Gaguritanus.	267
Barbarianus Creperulensis.	270	Innocentius Lamiggigensis.	268	Romanus Lepidulnensis.	262
Barbarus Hierpinianensis.	<i>Ibid.</i>	Isaac Utimensis.	268	Romanus Meglapolitanus.	271
Basilus Alburitanus.	266	Januarus Aptucensis.	266	Rufinianus Bonustensis.	268
Beneatus Hospitensis.	270	Januarus a Casis Medianensibus.	274	Rufinianus Mazacensis.	265
Beneatus Sumitensis.	265	Januarus Cenulianensis.	265	Rufinus Drosillanensis.	262
Bonifacius Cataquensis.	228, 275	Januarus Gaspensium-majorum.	272	Rustrianus Tabracensis.	263
Bonifacius Cenensis.	267	Januarus Tubulbacensis.	274	Sabinus Tuccensis.	267
Bonifacius Vallitanus.	268	Januarus Tunusodensis.	261	Sabratius Turretamallumensis.	265
Candorius Mullitanus.	268	Joannes Gummitanus.	289	Salargius Lampunus.	272
Cassianus Bamaccorensis.	266, 280	Jocundus Sufetulensis.	264	Serbacius Scribanus.	228, 275
Catulinus Citensis.	272	Juhanus Taffahensis.	266, 267	Secundianus Hermanensis.	270
Cericius Uculensis.	266	Lampadius Tisehtanus.	274	Secundus Magarmelitanus.	265
Crescentianus Arenensis.	<i>Ibid.</i>	Laodicius Clypiensis.	268	Secundus Ruspatensis.	261
Cresconius Centenariensis.	271	Latonius Tenitanus.	261	Serenianus Muditensis.	228, 275
Cresconius Cuiculitanus.	261	Leo Moptensis.	228, 276, 289	Serolius Turuzitanus.	269
Cresconius Rusucensis.	269	Leontius Musertitanus.	270	Servus Dei Tibursicuburensis.	262
Cresconius Temonianensis.	264	Licentius Zattarensis.	266	Severianus Ceramunensis.	272
Cresconius Titulitanus.	<i>Ibid.</i>	Limenianus Taprurensis.	274	Severus Utimari.	265
Crescomus Tubinensis.	261	Litorius Suavensis.	270	Severus Milevitanus.	289
Cresconius Zarantensis.	266	Lucianus Guirensis.	261	Sextilius Assabensis.	267
Crispulus Volitensis.	267	Lucianus Tunojensis.	265	Silvanus Caranensis.	264
Cultasius Mataritanus.	272	Lucidus Marcellianensis et Bazitensis.	269	Silvanus Maerianensis.	270
Cyprianus Tuburbitanorum-majorum.	274	Lucius Olivensis.	289	Silvanus Perdicensis.	262
Datianus Legensis.	262	Lucius Tagaratensis.	267	Silvanus Summensis sive Zummensis.	266
D. Iphianus	289	Lucrus Nigrensium majorum.	269	Solemnus Tigisitanus.	274
Deuterius Casariensis.	228, 275	Majorinus Zemtensis.	269	Sopater Tambatensis.	266
Dialogus Zanensis.	262	Maius Amudarsensis.	264	Speratus Ammederensis.	264
Dominicus Bullensium-regiorum.	275	Maleus Masculitanus.	266	Squillacius, <i>vide</i> Scillacius.	
Donatianus Montenus.	262	Murcianus Idicrensis.	267	Stephanus Simuaritanus.	269
Donatianus Teleptensis.	261	Marianus Rufinianensis.	266	Terentius Seleucianensis.	262, 285
Donatianus Zellensis.	274	Marianus Utzipparensis.	267	Tertiolus Cillitanus.	266
Donatus Amburensis.	261	Marianus Taborensis.	260	Tertullianus Hirenensis.	289
Donatus Buritanus.	268	Maurentius Tuburziensis.	228, 275	Theasius Membrositanus.	272
Donatus Saïensis.	265	Maximianus Aquensium-regiorum.	263	Thomas Cubdensis.	269
Donatus Tisilitanus.	262	Maximianus Turensis.	262	Timianus Utimensis.	265
Dulcitius Tacapitanus.	272	Maximianus Zugabbaritanus.	275	Trifolius Aborensis.	269
Evangelus Assuritanus.	261	Maximinus Enerensis.	271	Tutus Melzitanus.	261
Eunomius Marazanensis.	270	Maximinus Sufferitanus.	288	Urbanus Theodalensis.	265
Faustinianus Rusiccadensis.	289	Mensurius Medefessitanus.	274	Urbicosus Eguilguilitanus.	262
Faustinianus Tamogadensis.	267	Milicus Tagamutensis.	264	Urbicus Tevestinus.	<i>Ibid.</i>
Faustinus Sillitanus.	265	Montanus Auguritanus.	<i>Ibid.</i>	Valentinus Valanensis.	260, 279
Felicianus Cefrutensis.	267	Nados Sabratensis.	271	Valerius Uticensis.	265
Felicianus Feraditan. minor.	271	Navigius Thusdritanus.	262	Venustus Turudensis.	<i>Ibid.</i>
Felix Abbirit. major.	268	Niventius Tunugabensis.	267	Victor Abitinensis.	289
Felix Aptugnitanus.	265	Novatus Siliensis.	228, 275	Victor Azurensis.	280, 288
Felix Camopitanorum.	270	Numidius Maxulitanus.	260	Victor Bahanensis.	264
Felix Ficensis.	288, 289	Octavianus Ressianensis.	265	Victor Bartanensis.	<i>Ibid.</i>
Felix Izirianensis.	271	Octavianus Uci majoris.	272	Victor Bartimisiensis.	275
Felix Macrianensis.	289	Octavius Utimnensis.	271	Victor Cullitanus.	264
Felix Novensis.	<i>Ibid.</i>	Optatus Vesceritanus.	261	Victor Jufitensis.	265
Felix Segermitensis.	265	Palatinus Bosetensis.	264	Victor Libertinensis.	261
Felix Serteitanus.	289	Pannonius Puppitanus.	265	Victor Malianensis.	275
Felix Tubiensis.	268	Pascasius Anguitensis.	<i>Ibid.</i>	Victor Mamillensis.	<i>Ibid.</i>
Felix Villaregensis.	266	Pascasius Tijucensis.	265	Victor Migirpensis.	265
Felix Visicensis.	265	Paulius Zurensis.	269	Victor Tabaicariensis.	275
Ferox Macrianensis major.	<i>Ibid.</i>	Paulus Uzittarensis.	266	Victor Tibaritanus.	271
Fidentius Cefalensis.	269	Philolocius Adrumetinus.	265	Victor Triniciensis.	275
Florentius Hipponensium Diarrhytorum.	228, 275	Placentius Madaurensis.	<i>Ibid.</i>	Victor Trisipensis.	265
Fortunatianus Neapolitanus.	265	Pompeianus Sucardensis.	275	Victor Tuburbitanorum minorum.	268
Fortunatianus Siccensis.	228, 229, 275	Possidius Calamensis.	228, 229, 275	Victor Uticensis.	266
Fortunatus Abensensis.	269	Postumianus Tagorensis.	270	Victor Uticensis.	<i>Ibid.</i>
Fortunatus Capsensis.	264	Potentinus Bladiensis.	262	Victor Uvazensis.	264
Fortunatus Casensis Calanensis.	272	Primulus Tamagrastensis.	266	Victorianus Mustitanus.	262
Fortunatus Constantiniensis.	228, 229, 274, 275	Primulus Vagensis.	278, 289	Victorinus Tabudensis.	271
Fortunatus Rusucuritanus.	275	Priseus Quidiensis.	228, 275	Victorius Larensis.	267
Fortunatus Undesitanus.	265	Privatianus Vegesilitanus.	270	Villaticus Sinnipensis.	272
Fructuosus Abziritanus.	266	Privatus Usilensis.	264	Vincentius Colusitanus.	228, 229, 274
Fuscinullus Eliensis.	265	Probantius Trofinianensis.	272	Vincentianus Feraditens. major.	265
Gallus Ticensis.	262	Proculus Giutsitanus.	274	Omnes sunt 265.	
Gennadius Membressitanus.	271	Proculus Serrens.	275		
Germanus Gypsariensis.	267	Publianus Bazarididacensis.	266		
Geta Jubaltianensis.	265	Publicius Gratianopolitanus.	<i>Ibid.</i>		
Gorgonius Liberaliensis.	272	Quadratus Gegittensis.	267		
Gratianus Metensis.	264	Quodvultdeus Centuriensis.	264		
Gregorius Tamallensis.	267	Quodvultdeus Girbitanus.	<i>Ibid.</i>		
		Reginus Tigilabensis.	271, 289		
		Reginus Vegesilitanus.	273		
		Reparatus Sufasaritanus.	275, 280		

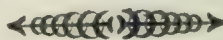
Verum ex Collatione diei 1, cap. 214 et 215, et ex Augustino in Breviculo intelliguntur adfuisse episcopi Catholici 286. Exciderunt ergo nomina episcoporum 21. Ex iis tres deprehendisse sibi visus est Baluzius, Maximianum Bagaensem, Maximianum Siointensem et Evodium Uzalensem.

Quodvultdeus Nebbitanus.	281, 282	Saturus Bizaciensis.	287	Victor Liberaliensis. <i>Non interfuit.</i>	272
Quodvultdeus Voltanus.	287	Saturus Izirionensis.	271	Victor Opusensis.	281
Recargentus Lamigigensis.	280	Secundus Juandianensis.	279	Victor Rotariensis.	280
Reparatus Aquensis.	273, 281	Secundus Lyazensis.	264, 282	Victor Taborensis.	260, 263, 284
Reparatus Vindensis.	287	Secundus Arensis.	287	Victor Titulitanus.	264, 283
Restitutus Drusilianensis.	262, 280	Securus Tentensis.	261, 283	Victor Villaregensis.	266, 287
Restitutus Flumenpiscensis. <i>Fortē idem qui pag. 269, not. 173.</i>	283	Serenianus Mammillensis.	275, 287	Victor Vogetanus.	285
Restitutus Laritensis. <i>Fortē idem qui, p. 269, not. 175.</i>	283	Servandus a Cassis-Favensibus.	285	Victorinus Abassensis.	277
Restitutus Membressitanus.	271, 283	Servatus Amburensis.	261, 282	Victorinus Puppitanus.	267, 280
Restitutus Segermitensis.	267, 283	Severinus Castellanus.	274, 278	Victorinus Libaritanus.	271, 279
Restitutus Vallitanus. <i>Non interfuit.</i>	274	Simplicius Tibulitanus.	282	Victorinus Tignonicus.	269, 281
Rogatianus Idassensis.	279	Speratus Catacensis.	273, 283	Victorinus Tuosulensis.	261, 284
Rogatianus Vico-Ateriensis.	282	Splendonius Mutugennensis. 269, 270,	287	Victorinus Uer-majoris. <i>Non interfuit.</i>	272
Rogatianus Villemagnensis.	279	Tertullus Calbiensis.	283	Victorinus Aquensis.	288
Rogatus Perdicensis.	262, 279	Titanus Safetulensis.	264, 287	Victorinus Adrumetinus.	267, 285
Rogatus Zaraitensis.	266, 283	Turradius Frissanensis.	285	Victorinus Leptimanensis.	262, 279
Romanus Lesvitensis.	283	Urbanus Satalensis.	267, 279	Victorinus Selendetensis. <i>Non interfuit.</i>	287
Rufinus Labdensis.	282	Urbanus Talensis.	285	Vindemius Cenensis.	267, 281
Rufinus Tuburbitanorum majorum.	274, 284	Urbanus Vicensis.	276, 283	Vitalis Masculitanus.	266, 284
Rusticianus Mataritanus. <i>Diembierat.</i>	272	Valentinianus Juncensis.	280	Vitalis Verensis.	287
Salvianus Leptitanus.	287	Veratianus Capitanus. 228, 263, 289	282	Omnes sunt.	316
Salustius Magomaziensis.	260, 261	Verianus Turrealbensis.	282	<i>At ex cap. 213 Collat. divi 1, et ex Augustino in Breviculo constat adfuisse tantum 279. Itaque qui super numerum sunt non interfuere Collationi, sed data occasione nominat: sunt, et ex iis quidem nonnulli jam mortem oberant.</i>	
Salustius Zertensis.	288	Verissimus Tacaratensis.	262, 282		
Sarmentius Ternamusensis.	278	Victor Curubitanus.	283		
Saturninus Gazabianensis.	284	Victor Dionysianensis. <i>Non interfuit.</i>	282		
Saturninus Tamagrastensis.	266, 282	Victor Equizetensis.	284		
Saturninus Victorianensis.	284	Victor Gatianensis.	283		
Saturnus Sitenis.	282	Victor Gibbensis.	284		
		Victor Hiltensis.	272, 283		
		Victor Hippon. Diarrhytorum. 228, 275,	278		

INDEX ANALYTICUS

OPERUM SANCTI ZENONIS.

Numerus arabicus designat paginas sermonum crassioribus characteribus in nostra editione expressas, Romanus Prolegomenorum: litteræ vero adn. cum subjecto numero arabico numerum adnotationum indicat.

A

Abel ideo martyr, quia justus; ideo, justus, quia patiens, a quo pati martyres didicerunt, 67.

Abraham placuit Deo credulitate sine lege, 5. Deum Deo credendo promeruit, 11, 104. Justitiam non didicit, sed genuit, 185 *et adn.* 1, 2. Justus quia fidelis, 20. Nullo jure legis tenebatur, et omne jus divinum præcipue custodivit, 177. Laudatur, 67. Gemini populi typum in semetipso portavit, ut circumcisionis nota exprimeret Judæum, credulitatis justitia Christianum, 102. In senectute suscepit filium Isaac munus fidei et credulitatis, 174, 178. Ejus constantia in filii immolatione describitur, et commendatur, 175 *et seqq.*, 181, 185.

Abortus avaritiæ causa procuratus, 79.

Acrobustia, 102 *et adn.* 14.

Adam peccando mortis hæreditatem posteris dereliquit, 65, 102. Per Adæ peccatum hæreditaria conditione confectum uniformiter interibat omne genus humanum, 95. Nonnullorum sententia de Adæ peccato, cujus generis fuerit, civ, 102.

Adæque, 12, *adn.* 15, 119, 208.

Administratio mundana, 128 *et adn.* 14.

Adserit pro vindicat rationibus, 18, *adn.* 59.

Adulter pro adulterino, 15, *adn.* 42, 259.

Adulteria capitalibus poenis afficiebantur per leges Romanas, 47, *adn.* 53.

Ægyptiaci dies qui fuerint, 122, *adn.* 19. Cur sic dicti, *ibid.* Infausti habebantur, iisque diebus nulla opera incipienda Gentiles putabant, *ibid.*

Æquævus, 262.

Aeris corporea inanitas, 206, *adn.* 5. Aeris spiritus, 206. Qui ab auctore dicantur, *ibid.*, *adn.* 7.

Æstivalia pro æstiva mulierum veste, 193 *et adn.* 8. *Æstiva vestis* erat munda et intacta, 196.

Agapes, id est epulæ in martyrum festis olim peractæ, 121, *adn.* 18. In libidinem et ebrietatem conversæ repre-

henduntur ac eliminantur, *ibid.* In hoc more tollendo S. Zeno excellit, *ibid.*, cxxvii.

Aggressura, 129 *et adn.* 19, 189, 199.

Agna trutinæ pars, 267, *adn.* 9.

Agnus legalis typus Christi, 282, 283, 291. Agnum biferiæ naturæ Judæis sumendum esse, cur a nonnullis creditum sit, 289, *adn.* 4, 291.

Allegatæ, priusquam fundantur, acceptantur preces, 52 *et adn.* 54.

Amor, vid. *Charitas*.

Amoris impuri, seu cupidinis descriptio effectus, et quam varius, 27.

Angeli ascendentes et descendentes in scala Jacob quid significent, 190.

Anima, Dei simulacrum sensibile et intelligens, 95. Quomodo accipiendum, 93, *adn.* 12. E proprio fonte spiritus Dei, 93 *et adn.* 15. Lineamentis corporis circumseptæ, 94. Principaliter in loco aliquo non continetur, sed tantum ex consortio corporis invenitur in loco, 372. Subjectum sibi corpus servilibus officiis suæ compellit implere desideria potestatis, 103. Pecunia est, si carnis curam gerit, 103. Animæ vita per baptismum comparata, 95. Animæ immortalitas demonstratur, 127 *et seqq.* Eam negare nemo audeat, 127. Plato de ea præclare scripsit, 126 *et adn.* 4 *et* 5. Philosophi de anima varie dixerunt, sed tamen hanc esse immortalem fere confessi sunt, 127 *et adn.* 11. Epicurus, Dichaearchus, et Democritus contra animæ immortalitatem disseruere, *ibid. et adn.* 12. Assertum a poetis bivium animæ immortalitatem confirmat, *ibid.*, *adnot.* 13. Gentes libationibus ad mortuorum sepulcra animarum immortalitatem significabant, 127 *et adn.* 9. Justorum animas quotidie ante extremi judicii diem in cælum receptas auctor sensit cxix.

Annorum computatio a Christi nativitate quinquaginta fere annis olim excessisse multis exemplis probatur xlv, xlv.

Anonymus auctor Vitæ S. Zenonis ejusque Translationis quo sæculo scripserit clvii, de ea vita judicium, cxxvi,

clvii. *Historia Translatiois ex miss. supplicata editur clvii.*

Amantius Paganus de Verona Ludibans, lxxv. Capitulo multo melius S. Zenonis gesta paucis descripta, cxxviii, ex miss. supplicata, cxxviii, testibus ac melius supplicatus ex mis. Lotichius cxxviii.

Antipoda, sive *Antichristus*, 203, *adu. 6.*
Apophoreta in conviviis distributa, 272.
Apostolus carli vocati, 223.
Artiller pro pedice, speculatore, 40 *et adu. 6.*
Arca In arca lignea olim Luchastosa servabatur, 115, *adu. 18.*

Arum discordia violata ab Ariano, 14, *adu. 44.*
S. Arcadius passus Casarea Maritima, 211 *et adu. 1.*
Non Gallieno imperante, *ibid.* Eusebia Aita ex S. Zenonis tractatu condemnata, *ibid.* Sacerdotum persecutione delictos, 214. Max ultra Julia se obtulit, 215. Abscessum supplicio torquentur, 216. Laudatur, *ibid.* *et 216.*
Arcadius, 202, *adu. 42.*

Arcanorum errores xviii *et seqq.* De Filio. Deum verum esse non crediderunt, 117 *et adu. 2.* Probatum quodam Deo Filium Deum, sed non ex Patris substantia perpetuitate procreatum, *ibid.* Quaeque veritas quantum non fit, 135, *adu. 5.* *Blasphemantur*, *Filius non fuisse antequam pater crearetur*, 149, *adu. 8.* Veritas disputat ore legis fundamenta fundamentis, ad commissa humanitas nemina, quae possunt argumentis adigi, Patris et Filii testabatur, 141 *et adu. 4.* Caritas motus homines dicit, 141, confirmatur, xviii *et seqq.*, 142, 143 *et seqq.* Filii formulas debebant veritas et multitudine, xviii *et seqq.* Catholici eos detestantur, *ibid.*, 8, 9 *et seqq.* Veritas propositio eorum fidei formam cur, 9, *adu. 52.* Novelle his favore ac labore multo, 9. Super veritas, 9, *adu. 55.* Arcum philosophia abutentur, 70, *adu. 2 et 3.* 704. Eorum disputationes veritas, 504, *adu. 4.* Ratio malitiam de fide disputantes reprehensio tractatu integro, 1. Puros autem et profanos corrumpit, 9. Arcanorum fides deservit dicit potestatem regum, 12, *adu. 58.* Judicium et divitum, *ibid.*, *adu. 59.* aliquotiens cum locutum, 11, *adu. 49.* Turis et hebraea, 15, *adu. 41.* Paucitibus pollebat, 15. Adultera, *ibid.*, *adu. 42.* Patreana, 14, *adu. 44.*

Arcum pollebat, 22, *adu. 42.*
Astutus pro dextro, 6.
Athenagora Euseus de aeterna Filii Dei generatione a Patre coeterni vincens, Non.

Avaritia est iniqua iustitia, 70. Qui elaborat, ut plus habeat quam habet, avaritia partes agit, 57. Inest omnibus, et ab omnibus, quasi non sit, arguitur, 57; quia omnibus, crasso esse desit, 79. Avaritia naturae est avaritiam facere, 85. Eius vitiositas et peccata inde profecta, 57, 79 *et seqq.*, 85 *et seqq.*, 90.

Avarus est, qui quare quod non habet, et qui putat se non habere quod habet, 82. Avarus est, qui totum omnium ex illi annam, 85. Dedit sterilitate et fertilitate, *ibid.* Avarus non est a tyranno dissociatus, qui solus habet, quod potest prodesse communi plurimorum, 58. Antiquarum distribuiti compas, 85. Negat se habere, quod distribuit, ut pugnat, *ibid.* Avaritiam dicitur in pauperes perstrata, 56, 57. Reges hauriuntur avari, 78 *et seqq.* Avari aurum aut argentum cunctum terrae mandabant, 86.

Auctor hominum generis, 65.
Angura quemodo peragebantur, 122, 210. A Christiano quam aliena, 122.

B

Bala, 95. Quod hoc nomine vocari soleret, *ibid.*, *adu. 25.*
Balucator praecipuus, quod unctum, quod tersum opus erit, pro habet, 247.

Baptismus Spiritus sancti non signaculum, in olim circumcisio, sed signum, 197 *et adu. 57.* eius effectus, 245 *et seqq.*, 292. Utam amice comparat, 95. Deserat inno vitia et originale peccatum, 197 *et 198 et adu. 58.* Omnia omnino peccata delat, 275, 275, 277, 292, membrans ad vitam suam perducit, 112, 292, baptisate remittit desinit esse quod fuerat, inquit esse quod non erat, 197; in Ecclesia fuit, 195. Baptismus suscipit inest, et usque ad aqua crasso mox efficit vivos, 255. A carnis ipsis infante ad supremos exitus augustis armis salutare minus imperit, 118. Iterari non potest, 249, *adu. 5.* Baptismus typus Lythraei transis fuit 281, *adu. 5.* In baptismo peccatorum dicit, 254 *et adu. 16.* In baptismo collata ore sicutus hincius concluditur, 245. Aqua in eodem attributa, passibili in amore cullebat, 246 *adu. 5.* Fluctat semper nova in fontem, *ibid.* Per immersionem usurpationem baptisano, 245, 248. Inter conversionis baptismi Zenonis tempore denarius traditur, 114 *et adu. 21.* 247 *et adu. 5.* duplex ritus in legistis, 247 *adu. 4.* In hoc potest esse vel post baptismum, *ibid.* V. *Consequantur*, *Novitissimi.*

Baptismata multa apud Iudaeos, 205, *adu. 5.*

Baptisandum locus fore ab ecclesiis separatus, 241 *adu. 1.*

Baptizati pueri, adolecentes, juvenes, senes utriusque sexus, 262. Baptizati in quom homines genere, 2040, sexu, conditione diversi, 244, 259. Et natione, 259. Charismate diverso sunt diversi, 280 *adu. 4.* baptizati aut omnes dicitur infantes, 270, *adu. 5.*

Barthylas Garpar actustatoribus illustrat S. Zenonis tractatum de Resurrectione 123, *adu. 1.* Et alium de S. Arcadio, 211, *adu. 4.* ejus castigationes in tres S. Zenonis tractatus de caritate (missi) a Damiano edita, 165, *adu. 1.*

Beatitudo ecclesiae deservit, 84.
Belegones usque ecclesiae S. Zenoni dicata, et *Ricardus* notata, 282.

Bissanus, 278.
Bayum poetarum apud inferos animae immortalitatem in dicit, 127 *et adu. 15.*

Bona spiritus in arduo constituta, ut ad ea, nisi summa diligentia, non possit ab aliquo perveniri, 96.

Brevitatem, 28 *et adu. 35.*
Brixiana diocesis et urbs ecclesiae S. Zenoni dicata, cxxix.

Bromosis pascuis, 119 *et adu. 10.* *Bromosum* convivium, 290, *adu. 6.*
Bruti cordis, 204, *adu. 2.*

Bulli interpretatio de aliquot S. Zenonis testimonis proponitur et expenditur, lxxx.

Busta fumantia membra, 61 *et adu. 51.*, 212.

C

Cacabaicus panis qui, 266, *adu. 6.*
Candelatus latex, 287.

Casena S. Zenoni antiquae ecclesiae dicata, cxxvi.
Cadmi descriptio, 187, ex canis habent, 191 *et adu. 25.*
Calumnia scholaris, 71. *calumnia* curiositatis, 29.

Calumniosa questio, 92.
Camearius, 272.
Cameum glutinosum, culicem liquat, 79.

Cameis altare septimum Zenonis tempore, 241 *et adu. 4.*
Candidati octi Neophyti ob candidas, quas inducunt, vestes, 242, 248.

Cant Septuaginta, 16, *adu. 49.*
Capitula pro aliorum templis, 109 *et adu. 5.*
Captivi redempti, edictis feralibus liberati, conditionibus dums exsili liberalitate Veronensium, 89. Quando, *ibid.* *et lxx.*

Capulus gladii unus, 186.
Carmen sacrum pro S. Scriptura, 144 *et adu. 3.* *Carmen propheticum*, 75 *et adu. 15.*, 228 *et adu. 2.*, 250. *Carmen* pro testis formula, 95 *et adu. 26.*
Carnaliter, 282.

Carnatus, 159 *et adu. 10.*
Caro animo imperare non potest, 105. Est quoddam speculum inuentis plenitudine gravatum, 159. Id est manum autem retet, *ibid.*, *adu. 69.* Carnale solum, 140.

Blandum animae venenum, *ibid.* Passim sua munera impartit, maxime indignis, 97. Carnis delicta deservit, 95. Quibus omnes invitatur, *ibid.*, cur ab his homines superentur, 96.

Caro lapsus, pro homine veteri et peccatore, salutari necata baptisate, 158. Nova resurgit sacro fontis ex gurgite, *ibid.*

Carpsi mis Ecclesiae Veronensis testimonia laudata, cxxvii, cxxviii, cxxi, cxxii, cxxv. 281, *adu. 1.*, 275, *adu. 1.* Stephanus presbyter et cantor id opus quo saeculo exaravit, cxxvii.

Catechizantur in templo praedestinatae virginis, pro sibi habitaculum paravit in virginis utero Dei Filius, 16 *et adu. 7.*
Cata hominum, 161 *et adu. 18.* *cata* Lucam, 195.

Catechismus, 67.
Catechismi modo dicit, 277, *adu. 6.* Examinebantur in secretis, 255, *adu. 5.* Quo tempore et quoties symbolum catechumenis ante baptismum traditur, 240, *adu. 1.* Catechismi ante baptismum peccata confitebantur, 257, *adu. 4.* 258, *adu. 6.* 258. Penitentia hinc imposita, 264, *adu. 5.* V. *Baptismus.*

Causa pro principum, 205, *adu. 5.*
Cave significatio varia, 78, *adu. 18.*
Census charitatis est totum in misericordiam habere, 29.

Census oblationis, 90.
Chos in principio fuisse, id est informem indigestamque latentis naturae congeriem, quodam transierunt, 144 *et adu. 1.* in imaginantur, 145.

Cherubis laudes, 22 *et seqq.*, 28 *et seqq.*
Cherubis olera, 14, 25. Cherubis visum omnium divinarum mansuetam naturae hinc *nostra*, 24. Utraque vocat, glossam consistat, cui vel maxima et hinc, 28. Cherubis nomen quam late ob auctore antiquum, 22, *adu. 21.* cum. Eius laudes, 28, 29.

Christi natiuitates duas, spiritibus prima sine matre, alia patre secunda carnalis, 164, 169. Christus carnem timens factus est quod non erit, nec tamen desit esse, ante quod fuerat, 168. De probata interna maiestate in praedicatione Virginis templo abimet extra metator, quibus latenter infunditur in hominem gigniturus, 169. Car latenter Virginis uterum in pressu dicitur, 161, *adn.* 8, 175, *adn.* 3, 257, *adn.* 2. Nasitur sine patre filius, non totus mater, sibi debens, quod concipitur est, donans mater, quod natus, 175 *et adn.* 6. Ideo carnem dignatus est induere, ut nemo se possit per carnem excusare, 172. Mortem gustat, ut mortem debeat, 158. Inferos penetrat, ut mortuos vivos inde reducat, 149. Purus de caelo descendit, carnatus ascendit in caelum, 159. Mystera uersa coadhibens et concludens, iter ad eorum omnibus se reperitibus patet, 192. Car circumcisionem accepit, 106. Christi resurrectio spem vincendae mortis attulit, et bonam ad praemia immortalitatis admissit, 94. Christus agnoscitur per coamnam uiam Iulianus demonstrantem, 281. Christi regnum temporale quid sit, 160. Aliud a regno aeterno, 161. Christum ab utero Virginis sumpsisse principium, Deumque ex parte ob iustitiam factum esse, non natum, qui heretici asseruerunt, L. 165, *adn.* 5, 158, *adn.* 5. V. *Filius Dei*.

Christianorum numerus S. Zenonis tempore, cxxv, 5, pene orbis totus erat christianus, xlv, 55. Christiani minime consecrati qui, 60 *et adn.* 28. Christiani dicti familia Domini, 212, 213. In ecclesiis manus tendebant, cervices curuabant, se prosternebant, exomologesin faciebant, 87, *adn.* 15 *et* 17. Christianorum cum Gentibus nuptiae improbantur, 58 *et seqq.* Christiani culminus fundamenta consistunt in spe, in fide et in charitate, 19. Si quid ex his Christiano defuerit, perfectionem sui operis non habebit, *ibid.* Christianis est necessaria uoluntatis Dei observatio, 108. Christianus saluus esse non poterit, quamuis sit iustus nisi exomologesin faciens et praesentia sua peccata extinguat, et futura repellat, 197. In baptismo renuntians saeculo, sponsione facta, spiritualiter sacris interrogationibus obligatur, 254 *et adn.*, 16. Christiani *ambigui* inter pios et impios medi qui sunt, 222. De his erit iudicium, 225. Quomodo intelligendum cxv *et seqq.*

Circulata cicatrix, 99 *et adn.* 5.

Circumcisionis definitio, 99. Signaculum, non signum dicta circumcisio, 107 *et adn.* 57. Abrahæ non fuit necessaria, sed in designationem Iudaici populi, qui carnalis futurus fuerat, procurata, 101 *et adn.* 15. Car apud Josue circumcisio secunda dicitur praecipiturque, 103 *et adn.* 30. Circumcisio prima carnalis euacuata probatur, 104 *et seqq.* Circumcisio cordis requiritur, 105. Haec circumcisio spiritualis Christianorum est, 105. Quæ sit, 107 *et seqq.*

Clauium Ecclesiae vis in baptismo. 256.

Coeternitas 146, 162.

Cælum pro globo caelesti, 205, *adn.* 4. Coeli apostoli uocati, 225.

Columna matronatus. 50.

Combinata, 191 *et adn.* 24.

Communia omnibus timentibus Deum quatenus dictum, 57, *adn.* 25.

Communio sancta fidelium, 197.

Comœdiae reprehensæ, 125, *adn.* 4.

Compendio pudoris, 51 *et adn.* 47.

Competentes qui, 277, *adn.* 6. Legitimo examinis numero examinabantur in scrutiniis ante baptismum. 255, *adn.* 14. V. *Catechumeni*.

Computandi modus in digitos, 85 *et adn.* 19.

Conata succedant, 45, *adn.* 18.

Conciliabulum est parietum contextio, 110, *adn.* 6.

Conclamatum cadaver quid, 155, *adn.* 36.

Concubinas habere licitum Gentibus putabatur, 47, *adn.* 55 *et* 54.

Conditionibus duris, 89 *et adn.* 25, 162, *adn.* 25, 284.

Confessio peccatorum baptismati praemissa, 253, *adn.* 4, 256 *et adn.* 6, 258.

Confirmationis sacramentum secunda feria Paschæ in Veronensi Ecclesia medio aëo administratum, 261, *adn.* 1. Conscientiæ timor de reatu deterior est aliis timoribus, quia non deletur, 75.

Consecrati pro baptizati, 60 *et adn.* 28.

Constitutionis nostræ libri, pro, *tractatus nostri de fide*, 11.

Continere imperata, 65.

Contumelia pro damno, 64 *et adn.* 12.

Conuentus fratrum qui, 257, *adn.* 1.

Coronatus notarius quo saeculo scripserit vitam S. Zenonis, lxx, clv. Vita ab eo conscripta, clxii. Quo ex fonte deducta fuerit, cxxi, cxxviii, clv. Ad examen reuocatur, lxxix, cxxviii, cxxxix *et adn.* a pag. clxiii ad pag. clxviii; fabulosum est quod tradit Gallieni imperatoris filiam a S.

Zenone amatum, lxx, unde hinc errorem duxerit Caro natus, lxx.

Corpus V. Caro

Carriq pro dicitur, 76 *et adn.* 12.

Credulitas pro fide, 5, *adn.* 6, pag. 6, 11, 102, 104, 115, 175, 196 *et adn.* 4.

Credulus, 203 *et adn.* 13.

Cremule oleum, 23 *adn.* 4.

Criminatio diabolus, 95.

Criticorum diligentias de S. Zenonis sermonibus recensentur xxxiii, diliguntur, xxxviii *et seqq.*

Cura et modum Tau litterae promittens lignum, quod ab hostili rapto detentum, 115, *eda.* 17. Sine crucis domo sine signo uivere immortalitatem per apprehendere in toto non potest Christianus, 255. Per scutum Jacob crucis significata, 191.

Cultus antiquitas et propagatio ad sanctorum merita ac celibritatem cognoscendum quantum contorant, cxviii.

Capitulum descriptio, 26.

Cura mortis pro memoria peccati, 102 *et adn.* 19.

Curiositas in rebus hinc reprehensa, xlix, 6, 15, 71, 155, 157 *et adn.* 17, 164, 205 *et adn.* 2, 217 *et adn.* 2. Curiositas reum elicit, non peritum, 155 *et adn.* 10.

Cybellæ cur amatrix dicta, 190, *adn.* 6. Hupus deæ sacerdotes, Galli dicti, in honorem deæ suæ uulua sibi amputabant. 99 *et adn.* 4.

D

Damno eritium, 135.

Daniel. Apud Danielem descriptus trium puerorum hymnus laudatur, 509, 591. Tres in eum pueri figura Trinitatis, 297, 299. Fuere martyres, 255 *et adn.* 2.

David humilitas praehocatur, 72.

Damnus (Christianus) tres S. Zenonis sermones de natiuitate Christi cum Barthi castigatombus inter homilias Patrum inserunt, 163, *adn.* 1.

Debitus, 215.

Decem mensium partus legitimi, 169 *et adn.* 10.

Defero pro reuereor, 501.

Denarius Zenonis tempore in baptismo collatus uideatur, 114 *et adn.* 21, 217, *adn.* 5. Denarii uocis varia significato, 187, *adn.* 10. *Denarii duo una moneta signati*. 191 *et adn.* 26.

Denique pro paucis, 163, 201 *et adn.* 10, 279 *et adn.* 5, 289. Pro dem, 55.

Denotare, 250, 296.

Deplacare, 175.

Deriuauit pro *conuertit*, 158 *et adn.* 62.

Desiderata, 245. Quid significet hæc uox apud Patres, *ibid.*, *adn.* 3.

Deus hoc est quod est; quod uero homo deficiendum putauerit, non est, 164 *et adn.* 12. Deus solus est principium rerum omnium, 145. Eius attributa, *ibid.* *et* 146. Deus perfectus non esset, si esset aliquid, quod esse uoleas, esse non posset, 168. Dei proprium est scire transacta et nosse futura, 226.

Diabolus omnium corrupte uiventium pater, 196, *adn.* 32.

Diaconorum erat ad episcopum ingredi, quotiens illi e cubiculo ad sacra officia procedendum erat, 147, *adn.* 1.

Didrachma aureum pendebatur templo a Judæis, 187 *adn.* 10.

Dies in duodecim horas diuisi tum æstate, tum hyeme, 64, *adn.* 11. Dies Ægyptiaci qui fuerint, infausti habebantur, et cur sic dicit, 122, *adn.* 19. Dierum uana observatio Deo displicet, *ibid.*

Diffamare omne genus peccati per legem, 6.

Dijessit se Deus in Deum, 146 *et adn.* 7.

Digitus computando adhibere soliti, 85 *et adn.* 19.

Dignus euadere, 67.

Dii gentium impudici et ex impudicitia geniti, 44 *et seqq.*

Discoloratur, 128.

Dispositus tus 168 *et adn.* 3.

Disruptio mortis lege pro mortuo, 150 *et adn.* 25.

Disputatio si uersuta sit, eradicat fidem, 7.

Distingis legem lege, 16. *Distingit* jus iure sapientia sæculari, pro evertit, 34 *et adn.* 11.

Diuites sancti pauci sunt, 116.

Docti interueniebant concionibus S. Zenonis, 50. Qui fuerint, *ibid.*, *adn.* 1.

Domorum penetralia quomodo ornarentur, 81.

Dulcia substantiue pro rebus dulcibus, 252 *et adn.* 17.

E

Ecclesia paradisi dicta, 292 *et adn.* 5. Per Ninivem figurata, 209.

Ecclesie Christianorum olim templa non dicebantur, 59, *adn.* 26. S. Ambrosius primus templi nomine pro ecclesia

paucitatem nec fructuosam nec vera, 40 *et adn.* 7. Gentiles philosophi et sophistae iustitiam Dei manere et eloquentiarum virtutibus exis imabant, 51 *et adn.* 5; duos positus advertebant, unum civilem, alterum naturalem, *ibid.* *et adn.* 5; de futuro nihil o, mentes iustitiam melius et minus perdidissent, 52; voluntatis et coribatus statuere potius, 59, *adn.* 5; mulieribus solutis uti licere. Gentibus persusum erat, 48 *et adn.* 55, 55 *et* 54, pag. 48. Gentium sacra in redarguntur, 118; eorum cultus superstitiosus recensetur, 209, 212.

Gladius utraque parte acutus in Apocalypsi duo testamenta significat, 186.

Gradula arboris, 65 *et adn.* 14.

Græcie viri sapientis videri volunt, 70.

Grandinatus torribus lapideis, 207 *et adn.* 11.

Granditer, 227 *et adn.* 7.

Gravidatur, 159; *gravidatum*, 159.

H

Hæredes illiciti qui, 45 *et adn.* 16.

Hæreditates captabantur, 88 *et adn.* 19. Quæ arte conjuges a conjugibus hæreditates aucupio quærebant. *Ibid.*

Hallæ in diocesi Salisourgensti monasterium antiquum sub invocatione S. Zenonis cluit.

Hartmannus monachus Sangallensi nomen S. Zenonis litamus inseruit, cluit.

Hæstia dura distrahi, 68 *et adn.* 28.

Hemithei, 194 *et adn.* 19.

Her filius primitivus Jule figura primitivi populi, 194.

Herculem impudicitia in Omphali amore devicit, 46 *adn.* 28.

Hierocles Diocletianæ persecutionis auctor sacram Scripturam inopugnavit, 91, *adn.* 1.

S. Hilarius S. Zeno est imitatus, xxxix, lvi, 70, *adn.* 1; 71, *adn.* 6; 72, *adn.* 10 *et* 12; 74, *adn.* 1 *et* seqq.; 75, *adn.* 8; 205, *adn.* 1, 3, 4 *et* 5; 220, *adn.* 1, 2 *et* 4; 222, *adn.* 7 *et* 11.

Homo cur factus a Deo ad imaginem et similitudinem suam, 25. Quæ sit in homine Dei imago, 218, 219. Homo mobile totumque se nesciens simulacrum, 157 *et adn.* 14. Ab humo nomen habuit, 95 *et adn.* 14. Intra hominem clandestinum fremit bellum, cum spiritus nitatur carnem subjugare, caro spiritum, 95. Homo cur a carne potissimum superetur, 96. Cæcitas ejusmodi demonstratur, et reprehenditur, 97.

Hominem assumere, 140. *Homini a Deo assumpto*, 159.

Hominem, quem sumpsit, 158. *Hominem gerere, in hominem includit Deum*, 72 *et adn.* 8. *Hominem induiturus*, 142.

Hominem induerat, 197. *Hominem mistum*, 158 *et adn.* 4; hæ formulæ ante hæreses a Patribus passim usurpatæ vindicantur, *et et seqq.*

Humilitas laudatur et suadet, 70 *et seqq.*

Hymnus trium puerorum, V. *Daniel.*

I

Imago Dei in hominibus quæ sit, 217, *adn.* 3; 218, *adn.* 6; 219.

Imagines principum quanto honore habitæ, 26, *adn.* 40, poenæ in earum violatores, *ibid.*

Imaginem falso colit, qui ejus non diligit veritatem, 297.

Imagini reddere veritatem, 285, *adn.* 2; 285.

Imaginem pro cogitatione, 42, *adn.* 15; profugurate, 155.

Immortalitas ordinem temporis non recipit, 92. V.

Anima.

Imperiti dicti Christiani ab Ethnicis, *adn.* 1. Imperitos cur se dicerent Christiani, 17, *adn.* 34. Imperitum videri tutius, quam esse sacrilegum, 17.

Impiata pro polluta, 66 *et adn.* 18.

Impii seu infideles non judicabuntur, 225. Cur, 221, 225, cxvii.

Impatiencia describitur ac reprehenditur, 64 *et seqq.*

Impossibilia quatenus Deo possibilia dicantur, 154, *adn.* 41.

Impotentia pro immoderata potentia, 85 *et adn.* 4.

Impudicitia in idolis dea, in Gentibus ministra, 44 *et adn.* 22 *et* 23. Deos Gentium genuit, 43. Ad idololatriam pertinet, 46. Cur, *ibid.*, *adn.* 50. Impudicus prædo qui, 41 *adn.* 7.

Impudicitia cum concubinis impunita ac permissa apud Gentes, 47 *et adn.* 55 *et* 54. Impudicitiae effectus, 42 *et seqq.* Impudicorum est filios necare, aut expuere, 45 *adn.* 17.

In præpositio nunc cum accusativo constructa, quum ablativum, nunc cum ablativo, quum accusativum ex grammaticorum regulis generalibus postularet. *In confusam molem sepelit*, 197 *et adn.* 5. *In inferno descendet*, 84 *et adn.* 23. *In puero Daniele Spiritus S. ingressus*, 204, *adn.* 7.

Inaffectatus, 50.

Inanitas corporea aeris, 206, *adn.* 5.

Incarcerati, 55.

Incarnatio Deum sacramentum seu mysterium appellata, 28, *adn.* 54, 92, *adn.* 9, 137.

Incarnatus, 265.

Incestator, 299.

In eate pro magna, 112 *et adn.* 11.

Incomprehensibilis, 146, 148.

Incedebat sine metu præponitur temporalia sempiterna, 97.

Incedenter, 148 *et adn.* 5, 154.

Indemutatus, 189.

Indemutabilis, 146.

Ineffabilis, 92, 148.

Inextinguibilis, 61.

Inferni metiris, 104 *et adn.* 28.

Inferre se civitati, 209.

Inferatombas, 24 *et adn.* 21.

Infulias tempus pro ingetis, 165 *et adn.* 14.

Injustitia sub nomine justitiæ palliata. V. *Injustitia*, legibus agit, ut aliena usurpet, sub propriæ defensionis prætextu, 57.

Innascibilis Dei substantia, 150.

Insuperatio Veronensis, cxxxvii.

Insuperatio legis pro fidei dulascalia, 4, *adn.* 5.

Insuperabilis argumentis, 70.

Insuperabilis, 207.

Insuperabilis arcu, 148 *et adn.* 1. *Insuperabilis secreti*, 168 *et adn.* 1.

Insuperanea, 232.

Insuperandum concinnare, 152 *et adn.* 54. *Insuperandis vocibus*, *ibid.* *Insuperandum facere*, *ibid.* *et* 299, *adn.* 7.

Isac, id est risu nomen inpositum ab angelo, 174, *adn.* 7; 180. Desperatus parentibus sed Deo parentem susceptus, 178. Lactatur ad vocem patris de sua immolatione, 176. Ejus in immolatione constantia, 187. Fuit figura Christi. *Ibid.*

Isaïæ carbo, quo ejus labia mundata sunt, quid designet, 186. Isaïæ martyrium a Potamio descriptum, 317.

J

Jacob patientia laudatur, 68. Fuit imago Christi, 186. Lapis et scala a Jacob visa quid significet, *ibid.* Angeli ascendentes et descendentes quid designent, 190.

Jacobus presbyter Veronensis carminibus narracula S. Zenonis descripsit quo tempore, clx.

Jejunii tempore a conjugii usu abstinerebatur, 52, *adn.* 55.

Hinc expiationis sacræ jejunia casta, appellata, 250, *adn.* 2.

Jeremiæ nomine laudatus Baruch liber, 166. Cur, *ibid.*, *adn.* 18.

S. Joannes ab Amelio Platónico barbarus dictus et cur, 56, *adn.* 19.

Joannes Veronensis auctor ms. Historiæ imperialis fuit presbyter mansionarius Ecclesiæ Veronensis, lxx. Ex eo profecerunt Pastrengus et Petrus de Natalibus, *ibid.*, 3, *adn.* 1, cxcix. Laudatus, lxxv, cxxi, cxxxv, cxli, clv, cxcviii, 262, *adn.* 1.

Job patientia, 68. Ejus virtutes, et mira patientia describuntur, 199. Figura Christi, 201.

Jonæ naufragium describitur, 208; ejus significatio quæ, *ibid.*

Josephi Hebræi pudicitia laudata, 49. Patientia, 67.

Judas ex parte prophetarum, ex parte patriarcharum patrumque typus fuit, 149. Ejus filii quid significaverint, *Ibid.* *et seqq.*

Judæi significati per vineam veterem et sterilem, 251 *et adn.* 1; 256. Judæis beneficia collata quæ, 226, 281, 284. Quid spiritualiter significant, 282, 292. Judaici populi fuga ex Ægypto quid significet, 280. Judæi reprobantur, quod audire contempserunt, 225. Post regiam dignitatem majori dedecore imperio Romano servierunt, 295, 296.

Judæorum rejectio est aliarum electio personarum, 224.

Eorum punitio est admonitio Christianis facta, ne illos imitentur, 256. Judæi sublato templo legitimum pascha celebrare non possunt, 288, *adn.* 2, 295 *et seqq.* Judæorum cæcitas accusatur, 226, 228 *et seqq.*, 285 *et seqq.* Judæorum baptismata multa, 295, *adn.* 5. Judæi circumcissione gloriantur, 100. Perstringuntur, *ibid.* *et seqq.* Judæis synagogas ædificare permissum ante Theodosium juniorem, lvi, 109 *et adn.* 2.

Judex pro rectore, 42, *adn.* 59.

Judicium pro causæ dubiæ examine, cxviii, 221. *Judicium* erit de iis, qui inter pios impiosque sunt medii, 225.

Quo sensu de aliis non erit, cxvii, 221 *et seqq.* *Judicium* aquæ, et *Judicium* ignis, 281.

Juga captivorum pro instrumentis, quibus captivi ligantur, 55 *et adn.* 16. *Juga* divinum quid significant apud S. Zenonem, 177 *et adn.* 18. *Jus templorum* quid, 120, *adn.* 14. *In jure* pro in statu, 157 *et adn.* 59.

Jus pro rectoris, 42, *adn.* 59.

Jus pro causæ dubiæ examine, cxviii, 221. *Judicium* erit de iis, qui inter pios impiosque sunt medii, 225.

Quo sensu de aliis non erit, cxvii, 221 *et seqq.* *Judicium* aquæ, et *Judicium* ignis, 281.

Juga captivorum pro instrumentis, quibus captivi ligantur, 55 *et adn.* 16. *Juga* divinum quid significant apud S. Zenonem, 177 *et adn.* 18. *Jus templorum* quid, 120, *adn.* 14. *In jure* pro in statu, 157 *et adn.* 59.

quantum exose fuerat, *ibid.* Nuptiae cum add. libus augumentur et cur. 57 *et adn.* 24, *cxiii, cxv.*

O

Observatio voluntatis Dei est fideliter viventibus necessaria, 103. Observatio deorum reprobata 121.
Oboletatus sordibus, 201 *et adn.* 11.
 Obstetrix. De obstetrice, quae virginem invenit Mariam, fabula, 171, *adn.* 17. Unde originem habuerit, et qui eam tradiderit, quique eam uti apocrypham exposuerit, *ibid.*
Obumb. at terrore, 75.
 Occidit imperio abdis, 206, *adn.* 6.
 Oculi vineæ, 255 *et adn.* 11.
 Oculorum lenocinio mundus infelix est, 75. Oculi pulchritudinis procuratores et gubernatores, 97.
Omnifariae. 41
 Onan, ex lxx Anan dictus 192, *adn.* 2. Figura populi Hebraei, 194.
Opificium Domini pro creatione mundi, 207.
 Orbis pro imperio Romano, 55 *et adn.* 11.
Ordinabiliter. 265.
 Ordinationes sacrae in privilegio paschatis habitæ S. Zenonis quoque ætate, 276, *adn.* 4.
 Originale peccatum, 65, 95, 105 *et in.* 22. Ejus effectus, 94. *Vid.* Peccatum orig.
 Ottius Jo. Henricus notatur, 124, *adn.* 23; 193, *adn.* 52.

P

Pacificus Irenæus Mansionarius Ecclesie Veronensis alius a Pacifico antiquo Archidiacono *clix.*
 Panis conficiendi ratio apud antiquos, 263, *adn.* 4; 266, *adn.* 6; certo pondere vendebatur, 268, *adn.* 10.
 Palmis vineæ, 252, *adn.* 6. Dimittebatur in scrobem, 252.
Palpantibus verbis. 53.
 Paradisus pro Ecclesia, 292, *cur, ibid., adn.* 5.
 Parentalia, V. *Prandia.*
Parricida pro fratris interfecitore, 66 *et adn.* 17. Pro interfecitore filii, 67. *Parricidium* eodem sensu, *ibid.* *Parricidales filii*, qui se occidunt, 75. *Parricidali gladio* jugulare, de intentata occisione Susannæ, 27.
Partibus pro *per partes*, 7.
 Pascha anni Ecclesiastici initium, 269, *adn.* 2. Anni patens amique progenies, 272, 273, 275. Paschali tempore seu in paschatis pervigilio sacrorum ministrorum ordinationes Zenonis quoque tempore habitæ, 276, *adn.* 4; ritus quidam præcious Veronensis Ecclesie die Paschatis, 269, *adn.* 1. Pascha legitimum Judæi celebrare non possunt sublato templo, 288 *et adn.* 2; 289, 290, 291, 294, 295.
Passibilitate. 75.
 Pater manente suo integro statu totum se reciprocavit in Filium, 146 *et adn.* 9, alium se genuit ex se, ex inaccessibili scilicet sua substantia, 150. Filium ante omnia sæcula in profundo suæ sacræ mentis, arcano insuspiciabili, amplexus est, 148. In filio exultat cum Spiritus sancti plenitudine, una originali coaternitate retinens, 146 *et adn.* 10, quodcumque dictum est a Patre, et dici potest, quia Verbum Filius est, sine Filio non est, 143.
 Patientiæ laudes et effectus, 63 *et seqq.* 66 *et seqq.*
Pausa. Sine Pausa. 79.
 Peccatum originale, 65, 95, 105, 107, *adn.* 38. Ejus effectus, 94. Per baptismum diluitur, 107 *et adn.* 38.
Pecunia caro. 137, *adn.* 58.
 Pecus pro fetu, 79. *Pecus peccoris* quatenus distinctum a *pecus pecudis*, 294, *adn.* 4.
Pedatura. 116 *et adn.* 25.
Peraquatatio. 69.
Peregrina luxuria, 47. V. *Profana.*
Perfidia pro hæretica fidei formula, 114, *adn.* 45.
Peritus agere, 53.
 Persecutiones quæ a Zenone indicentur, 234, *adn.* 20. Earum quæ iv sæculo evenere descriptio, *lx.*
 Persona. *Ex persona hominis, quem assumpserat.* 140 *et adn.* 71.
 Petavii censura in S. Zenonis aliquot formulas de æterna Filii Dei generatione, *lxxvii*, refellitur, *lxxx et seqq.*
 Petri nomen Christus imposuit Simoni, super quem ædificavit Ecclesiam, 103. Inde felix, 188.
 Ph. pro P. 309, 516, *adn.* 50.
 Pharaon typus diaboli, 281.
 Philastrii Sancti locus restituitur atque illustratur, *xlv* *et xlv.*
 Philosophi cor suum, ultra quam licitum est, argumentis insolentibus extulerunt, 70, apud SS. Patres cur male audire, *ibid., adn.* 2; 205, *adn.* 2. de anima varia sense-

unt, 127 *et adn.* 11. Autem immortale dicitur, *ibid.*

Philosophia detestantur Arriani, 70, *adn.* 2 *et* 3; 141, *adn.* 1; 504. Philosophiam carnationem in rebus fidelium S. Zenonem reprehendit, *c.*

Phosax resurrexerat symbolum, 155. De ea plura vide *ibid., adn.* 49.

Photinum, qui assererat Christum ab utero Virginis sumptisse partum, impugnantur, *l.* 158, *adn.* 3; 165, *adn.* 7.

Pietatis semina eleemoyna, 75, *adn.* 18, *pia semina.* 88.

Præmia Ecclesie S. Zenonis *cxvi.*

Piscatorum Ecclesie S. Zenonis Patrum habet, ejusque nomina cathedralis Deo dicata, *cxv.*

Plato sapientissimus, 126 *et adn.* 1. Jus sententia de anime immortalitate laudata, *ibid.*

Plentudo mundi, 175.

Plenus. Ad *Plenum* nullam partem tenentes, 222.

Plumbatum. 215.

Poenitentia ante baptismum imposita, 234, *adn.* 5.

Poenitentes quo die reconciliabantur, 277, *adn.* 5.

Populoso fructu. 156. *Populus ulceibus.* 190 *et adn.* 18.

Posituri pro posteris, 286, *adn.* 4.

Potamus episcopus catholicus duorum sermonum auctor, 310.

Potentia Dei quæ sit et quanta, 154 *et seqq.* *et adn.* 41.

Præconat. 100, *adn.* 8.

Prædestinatæ Virginis. 169.

Prædita pro prælata, 22 *et adn.* 18.

Prærogata. 234, *adn.* 19.

Præporto. 67.

Præsentaria mors. 284.

Præstator. 255.

Præstiteras mater, pro, *meliori in statu eras.* 184 *et adn.* 6.

Præsumo pro *anticipate sumo.* 10, *adn.* 34. Pro certo scio, 20, *adn.* 7.

Præsumpta fides. 14. *Præsumptor.* 67 *et adn.* 23.

Prandia mortuorum cadaveribus sacrificata, 46, 121, *adn.* 17.

Preces surdis allegare. 118.

Principaliter. 175, 249, 263.

Principium rerum omnium est solus Deus, 145.

Processiones, 300, *adn.* 1.

Proculus Sanctus, *iv.* Episcopus veronensis sub Maximiano floruit, *lxvi.* Eius solemnitas cur Venetiis et in multis Calendariis ac Martyrologiis alio die ab emortuali peragatur, *cxxy.*

Prodigiosus concubitus. 44. Qui sit, *ibid., adn.* 20.

Prodigiosa libido. 66.

Proditrix. 62.

Prodronus. 167 *et adn.* 29.

Profana libido pro peregrina, seu extra legitimum torum quæsitæ, 48, *adn.* 54.

Profani pro Ethnici, 14, 62.

Projectus potius quam mortuus, 151, *adn.* 27.

Prolitare. 213, *adn.* 12.

Promeruit Deum, 11.

Promovere aliquid pro opponere, 37.

Propositum pro voto virginitatis, 51, *adn.* 52.

Protoplastus. 158 *et adn.* 62.

Proscriptio industria ab avaris vocata, 37.

Provectus temporis, 260.

Providentia Dei in incarnatione, 92, 94.

Provisio pia dicta Verbi incarnatio, 159, *adn.* 12.

Psalmi non tantum canebantur, sed etiam aliquandoangebantur, 117, *adn.* 3; 251 *et adn.* 5.

Publicana fides, 14. *Publicanæ* mulieres, 125 *et adn.* 22.

Pudicitia honorabilis etiam hostibus, id est Gentilibus, 39 *et adn.* 3. Pudicitia laudes et effectus, 39, 40 *et seqq.*, 49, 50. Pudicitia apud Gentes nec fructuosa, nec vera, 40. *Cur, ibid., adn.* 7.

Purgationes mulierum parientium sunt tarditate periculosæ, 171.

Q

Quadragesima sacræ expiationis castum jejunium appellata, 250. *Cur, adn.* 2.

Quadratura. 111, *adn.* 10; 116.

Quadruplicata apophoreta, 252.

Quemadmodum interrogative usurpatum, 137, 205.

R

Ravenna ecclesie antiquitas S. Zenoni nuncupavit, *cxlv.*

Reciprocavit Pater se totum in Filium, 146 *et adn.* 9.

Rectum non est unicuique, nisi quod amaverit, 53.

Reddere veritatem imaginæ, 283, *adn.* 2, 285.

Hilarius, 59, *adn.* 26. Christianorum ecclesie dicte arces 109. Loca orationis, *ibid.* et *adn.* 3. Conventicula seu sacrae, conciliabula, 110 *adn.* 6. Ideo antiqui PP. eum negabant Christianis esse templa, non negabant esse certa orationis loca, 110, *adn.* 6. V. *Ecclesiar.*

Templum Dei est populus fidelis, in *et adn.* 7. Hoc templum describitur, in *et seqq.*

Templa sive Luna Gentiles adhibent S. Zenonis tempore, *lun.* 33, 39, 120. V. *Fama.* Templorum jura, id est redditus, sublata per imperatores christianos, 120, *adn.* 15. Templa quaedam in praediis constituta, erant in jure privatorum, *ibid.* Id juris ne quis sibi eriperet, quotidie litigabant, 121. In templa Gentiles sepulera converterunt, 46 et *adn.* 31.

Terra num aqua portetur, an a qua terra gremio continetur, magna erat questio, 206, *adn.* 6.

Tertulliani loca de generatione aeterna Verbi explicata, *xciv.*

Tessera regalis primae tubae, 157 et *adn.* 34.

Thamaris historia, 195. Fuit figura Ecclesiae, 195. Accipit monile, anulum, virgam a Juda, 195. Quid illa tria designent, 197.

Thecla Sancta. Mira ex antiquis ejusdem actis describuntur, 76 et 77. De iisdem actis iudicium, 76, *adn.* 15.

Theophili Antiocheni locus de generatione Verbi explicatus, *xciv.*

Thesaurus naturae quid, 151 et *adn.* 29.

Timiditas. 68.

Timores duo, Dei alter, naturae alter, 74. Timor Dei discitur et docetur, *ibid.* In Dei amore consistit, 75. Ejus effectus, *ibid.* Timoris Dei exempla, 76 et 77. Beatos efficit, 78. Cujus proprietatis sit, *ibid.* Ubi non devotionis, sed necessitatis est, quod timetur, nullus heic beatitudinis locus est, 75.

Torcular antiquorum quid erat, 253, *adn.* 12 et 13.

Tota pro omnia, 151 et *adn.* 50; *totis* armis, 199.

Totum pro omnia, 23, 45 et *adn.* 25, 66, 69, 75, 78, 94, 175 et *adn.* 10.

Tractabilis. 97.

Tractatus dicti episcoporum sermones, 5.

Tractatus fidei apud auctorem qui, 8, *adn.* 28. Formulae fidei dictae *tractatus*, 8. Tractatus fidem, quam adstruit, destruit, *ibid.* Aliud est fides, aliud est tractatus, 15. Tractatus multi Arianorum notati, *xcviii*, 8.

Transducitur fides pro *recipitur*, 14.

Transversum. Ex *Transverso.* 189.

Tridentinae diocesis cultus erga S. Zenonem, *cxlii*.

Trinitatis figura in tribus pueris apud Danielelem, 297, 299.

Trinus. 146.

Tripodes. 268, *adn.* 10.

Tristitudo. 217, 253, 269.

Triviali stipi subjecti. 80 et *adn.* 7.

Triumphali sermone, 109.

Turbulentare. 63.

U

Unigeniti pro una geniti, 250.

Usualis lex. 215.

Usura. V. *Fenus.*

Utilitate pro usu vel voluptate, 45, *adn.* 24; 125, *adn.* 21.

Uxorum plurium ductor Romanis legibus notabatur infamia ac puniebatur, 47, *adn.* 53. Uxoribus quod non licet, non licet nec maritis in rebus voluptuosis, 48, 52.

V

Vacuasti. 28.

Vanitas feminarum descripta, 44, 45, 56, 86, 87.

Vel pro et, 69 et *adn.* 35.

Ventorum figurae, 206.

Verbum Divinum ex ore Patris prodivit; et e corde ejusdem eructatum cur dictum sit, *lxxxiv*. Non est verbum prolativum, sed substantivum, *ibid.* Unum est Verbum quo et divinae res et creatae dictae fuerunt, *lxxxvii*.

Verecunda nativitas pro veneranda, 181 et *adn.* 17.

Veritas pura, non sermo fucatus quaeritur in Ecclesia Dei, 31.

Veritate pro re ipsa, 42 et *adn.* 15, 91, 99, 156.

Verisimile non potest tantam vim habere, quam veritas, 159. Pro exemplo a simili. *Ibid.*

Verona per S. Zenonem erroribus purgata ac ad veram religionem perducta, *cxv*. In ea erant tum virginis, quae in domibus pudice versabantur, tum virginis, quae in monasterio degebant, *cxvii*.

Veronensium liberalitas in captivorum redemptione eximii laudibus effertur, 88, 89.

Veronensium priorum antistitum antiqua series exponitur atque defenditur, *cxvi*.

Veronensi in Ecclesia olim publice legabantur S. Zenonis sermones, *vi*, *xiii*, 99, *adn.* 1, 147, *adn.* 1, 192, *adn.* 1, 199, *adn.* 1, 240, *adn.* 1, 246, *adn.* 1, 248, *adn.* 1, 250, *adn.* 1, 257, *adn.* 1, 261, *adn.* 1, 269, *adn.* 1, 275, *adn.* 1, 275, *adn.* 1, 278, *adn.* 1, 282, *adn.* 1, 298, *adn.* 1, 500, *adn.* 1. Apud Veronensem Ecclesiam quoque olim habitus in S. Zenone, *cxlii*.

Veronenses ecclesie, in quibus stationes paschali hebdomada habebantur, 275, *adn.* 1.

Vestales quanto in honore fuerint apud Gentes, 59, *adn.* 5. Ad virginitatis professionem vi adigebantur, 40, *adn.* 7. Quando desierint, *lxvii*.

Vicus *ty.* 75 et *adn.* 6, 87.

Vicarii filii, qui in mortuorum locum suscipiuntur, 207 et *adn.* 12. *Vicaria* laudis mercede remunerari, 55.

Victimae sortis ornatae trahabantur apud Gentes, 212.

Vicentinae diocesis ecclesiae S. Zenonis nomini dicatae, *cl*.

Victorini Marii vindictae a censura Petavii, ejusque sententia de divini Verbi generatione, *xcvi*.

Viduator. 216.

Viduas persuadetur, 54 et *seqq.*

Vinea cultura accurate descripta, 521 et *seqq.* Ejus significatio, 251, 253, et *seqq.* 255.

Vini conficiendi apud veteres ratio, 252. Melius veterascendo redditur, 255.

Virgilius poeta sapientissimus, 158. Ejusdem versus recitantur, 128, 158.

Virgines christianae Gentibus summae admirationi fuere, 59 et *adn.* 5. Virgines suas, etsi non fideas, habebant Gentes, 57 et *adn.* 25. Virginitas vera et fructuosa dantur apud Christianos, 40 et *adn.* 77.

Virginitas persuadetur atque commendatur, 52 et *seqq.* Obloquebantur nonnulli adversus eos, qui eam persuadebant, 53 et *adn.* 2.

Virginitas perpetua B. Mariae praedicatur, 34, et 169, *adn.* 5.

Vivacitas et *vivacior.* 55.

Vocabulum. 163, *adn.* 13.

Volens. 168.

Voluntati nostrae commissa est electio, 98. Cui se jungit parti, praebet victoriam. *Ibid.*

Voluntate pro libertate, *cv*.

Vultus pro imagine, 26 et *adn.* 59.

Z

S. Zeno unde ortum habuisse videatur, *cxvii*. E Syria venit in Italiam, *ibid.* Quo anno ac die ordinatus fuerit episcopus Veronensis, *lxxii*, *cxviii*. Saeculo iv floruisse demonstratur, *xv* et *seqq.*, *lxv* et *seqq.* Arianis se opposuit, *xlvi*. Paganis se objecit, *cxv*. Gentes eum concionantem audiebant, *ibid.*, 50 et *adn.* 1. Quamplures simul in paschate baptizabat, *cxv*. Veronam ab erroribus purgavit, ac ad veram religionem perduxit, *cxiii*. In dedicatione novi templi sermonem habuit, 109, *adn.* 1. Agapes in libidinem et ebrietatem conversas reprehendit, atque eliminavit, 121, *adn.* 18. Ejus iudicio probata, et sanctificata benedictione virgo Indicia, *lxvi*, *cxvii*. Pauper erat, 277, *cxvii*. Auditores, in quibus fides ac pietas manebat, commendat, 84. Veronensium liberalitatem in captivorum redemptione praestitam eximii laudibus effert, 88. Miraculis celebris, *cxviii*. Quo anno circiter ac die obierit, *cxviii*. Cur alio die ab emortuali variis in locis ejus natalis celebraretur, *cxviii*. Ejus aetas certis finibus statuitur, *lxxi*. S. Zenonem floruisse Gallieno imperante fabulam esse demonstratur, *lxx*. V. *Coronatus.* Martyr obierit, *cxviii*. An Confessor tantum, *cxviii*. Ecclesia antiqua, ubi primum ejus corpus quiescebat, quae fuerit, *cxl*, *cxli*. Miraculum Athesis ad ejus ecclesiam a S. Gregorio descriptum, *cxl*, *cxvii*. Quo anno contigerit, *cxl*. Quo die, *cxviii*. Translatio S. Zenonis quando peracta, *cxl*. Ejus translationis historia, *ibid.*, et *cxvii* et *seqq.* Ejus corpus per aliquod tempus irruptionis Hungarorum causa in Cathedrali depositum fuit, *cxlii*. Quo anno, *ibid.* In suam ecclesiam restituitur, et adhuc religiose servatur, *ibid.* Reliquiae S. Zenonis variis in locis custoditae, *ibid.* Cultus S. Zenonis quam antiquus ac late pervagatus sit, *cxlii* et *seqq.* Nullum alium Zenonem episcopum praeter sanctum magnum Patronum agnovit unquam Veronensis Ecclesia, *lxiv*.

S. Zenonis sermones antiquis codicibus, multisque testibus, et Veronensis Ecclesiae antiqua traditione vindicantur, *lxi* et *seqq.* Ejusdem tractatus quidam olim in Ecclesia Veronensi publicis in officiis legebantur, *vii*. V. *Veronensi in Ecclesia.* Tractatum ejus collectio inter omnes latinorum PP. antiquissima, *lxxv*. Quantum utilis antiquae disciplinae cognoscendae, praecipueque dogmatibus statuen-

sunt. 85. Qui post institutum Christi Baptismo baptizabantur Baptismo Joannis, rebaptizati Baptismo Christi, *ibid.* Utrum baptizati a Joanne Christi Baptismo iterum tincti fuerint, 7.

BASILICÆ. In basilicis sepultura non conceditur passim, 60, 61. Hæreticorum basilicæ non necessarie, 51. *Ibid.* not. 6. A persecutoribus dicebatur basilicæ dirui, 51. Basilicæ catholicorum in Africa a Donatistis occupate, 41. Nondum restituta statim post remissionem in Africa persecutionem, 14. Multæ Romæ primis temporibus, *præf.* 4. Quadraginta Romæ et amplius basilicæ initio schismatis Donatistarum, 54. *Ibid.* not. 70.

BIZA (Th. odorus). Hujus lapsus, *Hist. Coll.* 559. Comparatur cum Petiliano, 540. Ejus in colloquio Posidonio errores, *ibid.*

BONIFACIUS Ballitanus, pseudo-episcopus Romæ de parte Donati, 55. Romam missus interventor a Donatistis, *Hist.* 12.

BONIFACIUS Carthaginensis. Tempus quo sedit, *Geogr.* 51.

BOTRUS. Episcopatum Carthaginensis ambit, 17. Spe frustratur, *ibid.* Idem, *Hist.* 4. De Botro et Celestio Balduino, 126.

BYZACENA. Provincia Africa, *Geogr.* 25. Hujus descriptio et limites, *ibid.* 26.

C

CÆCILIANUS Archidiaconus Mensurii in Carthaginensi Ecclesia, *Hist.* p. 2. Inconsultam turbam accedentium ad visitandos Abitinenses Martyres arect, *Hist.* 2. Inde calumniam Donatistarum in illum quod eos qui ad alendos Martyres veniebant cædi jusserit, *ibid.* 2. Suffragio populi eligitur episcopus Carthaginensis et ordinatur, manus impo-nente Felice Aptungitano, 17. Eadem, *Hist.* 3 et 4. Tempus quo sedem Carthaginensis obtinuit, *Geogr.* 50, 51. Hujus ordinatio vitii accusatur, 18. Secundus Tugisitanus alique episcopi traditores conveniunt Carthagine in eum, *ibid.* Quo sensu se ordinandum iterum offert, *annot.* p. 126, 127, et not. 50, 51, p. 19. A septuaginta episcopis Numidis deponitur absens, *ibidem*, *Hist.* 4. Majorinus adversus eum ab ipsis ordinatur, 18 et 19. Retinet Cæcilianus cathedram suam, *ibid.* Accusatur criminum per litteras Numidarum, 19. Eadem, *Hist.* 3 et 4. Non exivit a Majorino, sed Majorinus a Cæciliano, *annot.* 1. p. 10. In damnatum a Numidis litteræ missæ, *Hist.* 4. Permanet in sede, 4. A Constantino iudices dati in concilio Romano Cæcilianum absol-vunt, 24; *Hist.* 5, 6, et *annot.* p. 128, 129, 177. Sententia Miltiadis in ejus gratiam, 24. Retinetur Brixie pro bono pacis, 25. Carthagine redit, *ibid.* Absolvitur iterum in concilio Arlatensi, *ibid.* 156, 157; *annot.* p. 128, 129, et not. 15, 14, 13, p. 24. Rursus accusatur apud imperatorem a Donatistis, *ibid.* 19, 20. Romam advocatus ad diem non comparet, *ibid.* 21. Imperator ipsum innocentem pronuntiat, *ibid.* 21, 22. In eum rursus libellum offerunt Donatistæ, nebulonem eum appellantes, *ibid.* 25. Cæciliani mors, *ibid.* 29. De hujus historia et iudicis in eum vel pro eo gestis, quæ scripsit Balduinus habes, *annot.* 127 et seq. De eo Alaspineus, *annot.* 154 et 155.

CÆCILIANUS decurio Aptungitanæ Colonix. Quid egerit tempore persecutionis ad extorquendos libros ab episcopo et clericis hujus loci, *Hist.* 2. Testis in causa Felicis, 17; *Hist.* 6.

CALAMA. Oppidum Numidiæ, de quo vide p. 14, *ibid.* not. 51.

CALCES. Christi sanguinis portatores, 92. Eos vendere sacrilegium, *ibid.*

CALDIUS GRATIANUS. Testis in causa Felicis, 26, *Hist.* 6.

CALVINUS. Lucianus dictus a Balduino, *annot.* 151. Hujus σφάλματα notata a Balduino, *ibid.* 114, 115, 120. Alii ejus errores de doctrina, *ibid.* 115, 116, 118, 119. Circa disciplinam, *ibid.* 117. Ejus testimonia de Synagoga et Ecclesia, *Hist. Collat.* 562, 563.

CALVINISTÆ. Forum cum Donatistis egregia comparatio, *annot.* 121, 127.

CAMPITÆ. Ita dicti Donatistæ, *Hist.* 12.

CANIS. Vile animal Hebræis ad sacrificia ineptum, 76, not. 50.

CAPITO. Episcopus partis Majorini, 22. Accusator Cæciliani, *Hist.* 9.

CAPREOLUS CARTHAGINENSIS ordinatus circa annum 425; *Geogr.* 51.

CARPI. Urbs Africae, 42, *ibid.* not. 46.

CARPOPHORUS. An recensendus inter episcopos Carthaginenses, *Geogr.* 50.

CARTHAGO urbs. Carthaginensis urbis historia et varia fortuna, *Geogr.* 28, 29. Ejus situs ex antiquis, *ibid.* 29, 50.

CARTHAGINENSIS Episcopus. Totius Africae primas, *Geogr.* 26. Hujus sedis privilegia, *ibid.* et p. 26. Series Carthagi-

nensium antistitum, *ibid.* 50 et seq. Series Carthaginensium quorundam ejus operum secundum Alaspineum, *annot.* 157.

CASCARIUS (Mercurius). De editione operum Optati ab eo facta, *Præf.* 4 et 5.

CASCARIUS. Figura Baptismi, 80.

CATHACUS. Hæretici, 8.

CATHEDRA. Quid sit, 10, 11, 51 et not. 51. Cathedra una per Petrum, *annot.* 20, 21 et seq., p. 51. *Annot.* 79, p. 36; not. 85, p. 58, not. 11, not. 27, p. 101. Petrus Ecclesiam dat, 58, 51, 56 et *annot.* 94, p. 40. Per Petrum constituta, 56. Per eum habet et ceteras dotas, 57. Quis pariter hanc sedit, 51. Cathedra Petri et Cyprina, 10 et *ibid.* not. 5, 4. Recedere a cathedra, et non in in eam, et ceteris atque quantum, 10, 11. Cathedra Petri, in eam constituta, 51. Qui eam tenent in parochiis, 51, 52. In ea maxime sedebant episcopi, et Donatistæ Romanorum, 51.

CATHOLICUM. Quæ sit hujus vocis etymologia et significatio, 21, *ibid.* not. 6.

CAUSÆ. Deo quædam servantur, 15.

CELESTIUS. Episcopatum Carthaginensis ambit, 17. Spe frustratur, *ibid.* Idem, *Hist.* 5. De Celestio et Botro Balduino, *annot.* p. 18 et 126.

CHARITAS. Necessitas charitatis ad martirium, 65.

CHRISMA. Sanctum Chrisma ex oleo, 62. Antequam fiat oleum, natura simplex fit suave, cum de nomine Christi conditur, 102. Vementes a Donatistis non iterato chrismantur a Catholicis, 105. Effectus Chriasmatis, *ibid.* Ejus usus antiquus probatur, *annot.* p. 126. Huius tamquam rei sanctæ nomen Optatus, *Præf.* 5. Ampulla Chriasmatis projecta illæsa inter saxa cecidit, 42.

CHRISTUS. Filius Dei, 1. Deus, *ibid.* Judex sæculi venturus, 2. Secundum hominem prius natus, passus, mortuus et sepultus, 2. Qui resurrexit, *ibid.*; et antequam in celos ascenderet, pacem suis reliquit, *ibid.* Solus Christus Dei filius perfectus, 44. Rex et sponsus Ecclesie, 54. Sponsus et vestis nuptialis, 89. Piscis, et quo sensu, 52. A peccato immunis, *annot.* 70, p. 7. Caro Christi peccatrix dei non debuit, 7; nec in remissionem peccatorum tanta, *ibid.* Hæretici carnem Christo subducentes, 11. Per carnem Christi reconciliatus est mundus, *ibid.* De eo dictum a Propheta: *Oleum peccatoris non impinguet caput meum*, et quo sensu, 76. De hujus unctione et baptismo, *ibid.*

CHRISTIANUS. Paganus appellari non potest, 68.

CIRCUMCELLIONES. Quo tempore orti sunt, 24. Qui fuerint, et unde dicti, *ibid.* et 39, not. 79. A Donato Baguensi impulsus, 59. Eorum furor, 24, 60. Plurimi eorum occisi, 62, 65. Muletatis militibus, occasionem iis dedere sæviendi in se, 65.

CIRCUMCISIO. Figura baptismi, 80.

CIRTA. Civitas Africae, 14. Hujus urbis descriptio, *Hist. Collat.* 544, 545.

CLARENTIUS episcopus Donatista. Cum eo concertatio Augustini, *Hist.* 18.

CLAUDIANS, pseudo-episcopus Romæ ex parte Donati, *Præf.* 1; *Hist.* 12. Quid de eo Itali ad Valentianum, et Valentianus ad Italos episcopos, *ibid.* 12 et 15.

CLAUDIANISTÆ. Donatistarum secta, *Hist.* 15.

CLAUDIUS SATURNINUS curator rei publicæ. Testis in causa Felicis Aptungitani, 26, *ibid.* not. 45; *Hist.* 6.

CLAVES Ecclesie Petro datæ, 55. Petrus has accepit communicandas ceteris, 101, 102. Hæretici claves non habent quas solus Petrus accepit, 9, 12. Adversus eas porte inferi non prævalerunt, 55.

CLERICORUM immunitas a Constantino Afris indulta, *Hist.* 5. Eadem alia lege confirmata, *ibid.* p. 25, 26.

COCHLEUS, primus editor Operum Optati, *Præf.* 4.

CODICES SACRI. Edictum Diocletiani de iis comburendis quo obtentu datum, *annot.* p. 125.

COLLATIONES in causa religionis. Earum utilitas, *Hist. Coll.* 547, 548. An a Principibus peti possunt, *ibid.* 548.

COLLATIO Carthaginensis anni 411 cum Donatistis. Collatio petitur a Catholicis, *Hist.* 19 et *Hist. Collat.* 548. Conveniunt Donatistæ ut Collationem accipiant, *Hist.* 19. Legatio ad imperatorem missa, *ibid.* Petitur a Donatistis, *ibid.* 20 et *Hist. Collat.* 548. Collationis Carthaginensis indicio, *Hist.* 20. Hujus utilitas, *Hist. Coll.* 548 et 549. Marcellinus iudex, *ibid.* De tempore Collationis, *ibid.* 227 et 549, 550. Actorum nomina, *ibid.* 228. Eorum nomina, *ibid.* 229. Capitula Collationis, *ibid.* 251 et seq. Edictum imperatoris et Marcellini circa collationem, *ibid.* 146 et seq. Actores ex utraque parte, *ibid.* 228, 229. Gestiones, *ibid.* a pag. 246 ad pag. 517. Breve lumen gestorum quæ desiderantur ex Augustino, *ibid.* a pag. 517 ad pag. 525. Sententia Cognitoris, 525 et 265. Leges consecuta, 565. Catholici offerunt Donatistis ut etiam si hi victi fuerint, tamen episcopatus retineant, *Hist. Coll.* 551. Fortuna codicis ms. quo continentur, *ibid.* 226. Quomodo emendata a Baluzio, *ibid.* 226, 227. Hujus actorum historia a Balduino composita, 550 et

De judiciis in eos latus, *Hist. Coll.* 545. Leges in eos, *ibid.* 46, 547, 550. Leges Honorii in Donatistas, *Hist.* 17, 20, 51. Theodosii Junioris, *ibid.* 22. Eorum status sub Vandilis, *ibid.* Eorum reliquæ usque ad Gregorium Magnum, *ibid.* Collationem repugnant, *Hist.* 49. Sæviunt in Catholicos, *ibid.* Ad unitatem coacti lege Honorii, *ibid.* 20. A Marcellino damnati, *Hist. Coll.* 565. Leges in eos post collationem, *ibid.* 565 et 566. Quæ cavillati sint in sententiam, *ibid.* 566. Eorum pertinacia post collationem, *Hist.* 21, 22. De eorum schismate, erroribus et criminibus Iuse Albaspinæus, *annot.* 134 et seq. In quibus conveniant aut dissentiant a Novatianis, *annot.* 136; *Hist. Coll.* 543 et 544. An et quomodo hæretici, *annot.* p. 120, not. 68, p. 15. Quid de Ecclesia sentiant, *Mon.* 515 et seq. Patentur reos occultos in Ecclesia esse, *ibid.* An de Trinitate male senserint, *Hist.* 10. Eorum doctrina, *ibid.* 11. Non rebaptizant post socios in peccato detectos, *annot.* p. 151. Eorum dogmata et facinora, *ibid.* et p. 152. An Donatistæ reordinarint, *annot.* p. 140, 141. Male imponunt manus, malehæcunt Deo et rebaptizant, 3 et 7. Repudabant fratrum nomen, 4; *ibid.* not. 28. Consessum et colloquium Catholicorum vitant, 5; *Hist. Coll.* 547. Fugiunt pacem, 72. Nomen Donatistarum repudiant, *Mon.* 296. Eorum furor, 40. Et artes, *annot.* 152. Proselytos querunt in variis regionibus, *Hist.* 12. At eorum secta hæsit in Africa, *ibid.* Et in paucis Romæ Montensibus ac in patrimonio Hispaniæ mulieris, *ibid.* Eorum actus, 2 et 5. Altaria Catholicorum vadunt, frangunt, aut remouent, 90, 91. Eorum in hac parte sacrilegium, *ibid.* Calicesitem vendunt, 92. Per suos jurant, 45. Radunt capita sacerdotum in contemptum unctionis sacerdotalis, *ibid.* Nōlli parcunt, sed omnium animas evertunt, 46. Exorcizant fideles, lavant parietes; episcopos, presbyteros et diaconos honoribus spoliant, 44, 46 et 47. Imponunt pœnitentiam innocentibus, 48. Virgines Deo consecratas a Catholicis, ad pristinum statum remittebant, 94, 95. Coactæ ab iis ut alteram mitellam acciperent, 96. Eripiunt Catholicis instrumenta divina, *ibid.* Item velamina, pallas, aliaque instrumenta dominica, *ibid.* Lavant pallis et parietes Ecclesiarum salsa aqua, 97. Donatistarum insipientia et superstitio in lavandis parietibus et pallis Catholicorum rideatur, *ibid.* Sæviunt in mortuos Catholicos non permittentes eorum corpora sepeliri, 97, 98. Comparantur aucupibus, 98. Superbi se falso sanctos jactitant, 44. Maledicunt Catholicis in concionibus, 75 et 74. Donatistarum sermo ut cancer serpit, 75. Fures Christianorum, *ibid.* Donatistæ schismatici falsi vates, 2, 66, 67. Ædificant ruinosum parietem juxta prophetiam Ezechielis, 67. Qui sint eorum sermones ad neophytos suos, 67, 68, 75. Seductores ostenduntur, 67, 68. Peccatores quorum timendum est oleum et repudiandum sacrificium, 72. Muscæ morituræ quæ corrumpunt suavitatem unguenti, 103. Eorum pseudo-martyres, 61, 65.

DONATUS Catholicus episcopus. Annorum septuaginta dejectus et ad pœnitentiam detrusus a Felice Idicensis, 45 et 48.

DONATUS, Filius Nini, Diaconus occisus a Donatistis in Castello Lemellensi. 41.

DONATUS Bagaiensis Donatista. Dux et Antesignanus insanae multitudinis, 51. Circumcelliones excitat, 59. Conducit turbam in Macarium, 61.

DONATUS Calamensis. Traditionem confitetur, 14, 15.

DONATUS Carthaginis, diversus a Casensi, *Hist.* 9; *ibid.* not. 9; *annot.* 112. Utrum diversus a Casensi de eo sententia Albaspinæi, *annot.* 136 et seq. Qualis fuerit, *Hist.* 9 et *ibid.* not. 9. Circa annum 316 successit Majorino, *Geogr.* 51. Prædecessor immediatus Parmeniani, *ibid.* Auctor schismatis, 25. Ab eo dicti Donatistæ, 58; *annot.* 136. Hujus sectatores dicebantur pars Donati, *ibid.* Comparatur principi Tyri, 57. Hujus superbia et typhus, 57 et 58. In sæculo mortuus Donatus et in amore mundanarum litterarum, 58, 59. Insurgit adversus potestates, 56. Eleemosynas repudiat, 56 et 59. Causa Donati iudicata in concilio Romano, 25. Sententia ibi in eum prolata, 25 et 24; *Hist.* 5 et 6. Appellat a sententia concilii Romani, 24. Cujus generis fuerit ista appellatio, *ibid.* not. 26. Petit ut sibi liceat reverti in Africam, idque obtinet ea conditione ut Carthaginem non accedat, 25. Carthaginem deinde redit, *ibid.* Provocavit ut unitas fieret, 51, 55. Erat adhuc superstes anno 347; *Hist.* 13. Ad eum scribit pseudo-Sardicensis synodus, *ibid.* In exilium relegatur, *ibid.* 13. Mors ejus, *ibid.* 14. Superest in vivis usque ad annum circiter 355. *Geogr.* 51. Hujus convitia in Gregorium, *ibid.* 12, 13. Hujus scripta, *ibid.* Errores circa Trinitatem, *ibid.* 10. Hujus epistolam refellit S. Augustinus, *ibid.* 13. Pseudo-martyr Donatistarum, 63, *ibid.* not. 99. De eo Balduinus, *annot.* 152.

DONATUS a Casis-Nigris. Ecclesiam Carthaginensem Cæciliano etiamnum diacono turbat, *Hist.* 4. Cur damnatus in concilio Romano, *annot.* 11, etc., p. 128 et p. 25. Petit ut

sibi liceat reverti, *ibid.* not. 29, 50, p. 24. De eo Balduinus, *annot.* 150.

DONATUS Masculitanus. Adest Concilio Carthaginiensi, et veniam criminis tradidit, *Hist.* 5. De eo, 14; *annot.* 47, 48, p. 14.

DONATUS Sacerdotum. Adest concilio Cæsariensi, *Mon.* 205, 206. Damnatur in Bagaitano, *ibid.* 207.

DONATUS omnes. Executor legum Honorii in Donatistas, *Hist.* 21 et 22.

E

EIOS. De eo observatio Balduini, *annot.* 151.

EIOCTES Liberianus. Adest concilio Arelatensi 1, *Hist.* 7.

ECCLESIA Catholica. Cur sic dicta, not. 5, p. 29, not. 12, p. 50. Quid significet nomen Ecclesie Catholice, not. p. 150. Constituitur ex episcopis, presbyteris, diaconis et fidelium turba, 59, 46; *Prof.* 5. Monstratur ex Lago, Prohetis Evangelis et Psalms, *Mon.* 255. Præter unam Catholicam altera non est, 7, 9, 28. Catholicam facit fides et unitas annorum, 11, not. 16, p. 41. Ecclesia catholica prior hæresibus, 104. Esse non potest apud hæreticos et schismaticos, 28. Argumenta ad eam probandam, *Hist. Collat.* 555, 556. Eam esse ubique dispersam, *ibid.* 557; ex accessione probata, *ibid.* 558. An potius possit, *ibid.* 559. An duplex Ecclesia, *ibid.* 559. Ubique diffusa, 28, 29; *Prof.* 5; *Mon.* 254, 255, 502. Per totum orbem, 29, 50, 59, 54. Permixtos habet bonos et malos in terra, *Mon.* 255, 256, 516, 517; *Hist. Coll.* 539, 560, 561. Non potest malorum communiōne, *Mon.* 255, 256. De unctio Romano per totum orbem caput tulit, *annot.* 27, p. 34. Est in Republica, non Republica in Ecclesia, 56; *ibid.* not. 40, 41. Quo sensu sit in Republica, *annot.* p. 151, not. 40, 41, p. 56; *Hist. Coll.* 557, 558. Successio episcoporum Ecclesie catholice argumentum, *annot.* p. 118, 119, 120. Ejus dotes, 9, 31, *ibid.* not. 14. Ecclesie dotes ita sibi connexæ ut separari non possint, 56. In Ecclesia spiritus, qui ubi vult spirat, *ibid.* Communio et unio Ecclesiarum, 93. Pacem retinet et unitatem, 53, 56. Cupus sanctitas de Sacramentis colligitur, 28. Qui sunt de parte alienius non possunt esse de Ecclesia catholice, 58. Ecclesiam non esse apud recentiores hæreticos, iisdem argumentis probari ac contra Donatistas, *annot.* p. 118. Ecclesia artificium est, 57. Comparata ædificio, schisma ruinoso parieti, *annot.* 15, p. 2. Ecclesia mons Sion, 54. Utrum per mundum intelligatur Ecclesia, *Mon.* 256. Ecclesia Paradisus merito dicitur, et quare, 59. Hortus conclusus, fons signatus, *ibid.* Sponsa, *ibid.* Non solum commemoranda sunt ejus dotes, sed et de sanctis ejus membris agendum, quæ sita sunt in sacramentis et nominibus Trinitatis, 58; *ibid.* not. 15; et fides credendum ac professio, 58. Quomodo defendi debeat, *Hist. Coll.* 544. Donatistæ hanc periisse, et in sua parte tantum remansisse jactabant, *Hist.* 11. Petilianus Ecclesiam vitis privatorum periisse affirmat, *Mon.* 299. Catholica vindicatur a calumnia Donatistarum quod crudeliter egisset in Donatistas, 59. Oblatio pro Ecclesia orbe diffusa, *ibid.*

ECCLESIE hæreticorum. Has ut non necessarias rejicit Christus, *annot.* 86, 87, p. 9.

ECCLESIA Templum. Qui sedendi in Ecclesia potestatem habeant, 75, *ibid.* not. 18.

ECCLESIE ornamenta et vasa pretiosa. De iis fuse Balduinus, *annot.* 125, 126.

ELAMITE. Dicuntur Chori-Castrorum, 55; *ibid.* not. 52; *annot.* 52, p. 55.

ELECTIO. Suffragium populi in electione episcopi, 17.

ELEEMOSYNA. Eleemosynæ imperatorum haud repudandæ, 56.

EMERITUS episcopus Cæsariensis Donatista, auctor sententiæ in Maximianum, *Hist.* 16. Gesta Augustini cum ipso, *Hist. Collat.* 366. Post collationem iterum victus ab Augustino, *Hist.* 21.

ENCOLPIUS, pseudo-episcopus Romam missus a Donatistis, 52; *Hist.* 12.

EPICETUS Centumcellensis. Adest Concilio Arelatensi 1, *Hist.* 7.

EPISCOPUS. Episcopi nomen, honor, officium, *annot.* 59, p. 45. Suffragio totius populi eligitur, 17. Ordinatur ab episcopis vicinis, *ibid.* An necessario primas a primate, *ibid.* not. 1; *annot.* 7, etc., p. 18. Episcopi in primo sacerdotio constituti, eorumque supra presbyteros *saepius*, *Prof.* 3. Episcopalem ordinationem manuum impositione perfici, *Prof.* 4. Episcopi apices et principes omnium, 14. *Vid.* not. 46. Episcopi sunt iudices in Ecclesia, 105, 106, *annot.* 52, p. 106. Deo debent famulari, 57. Prædicatio verbi Dei, munus episcoporum proprium, 105, 106; *Prof.* 4. Eorum erat tantum concionari, baptizare, etc. *Hist.* 14; *annot.* 50, p. 105. Aetus episcopalis manuum impositio, 106. Episcopum civem urbis, non peregrinum esse convenit, 54

IGNATIUS Antiochenus. De hujus epistolis, *annot.*, p. 151.

IMAGO. De imagine Imperatoris, *annot.* 43, 44, p. 63. Imaginem Imperatoris in altari ponere sacrilegium, 69, *ibid.* not. 45. De imagine Imperatoris, quam calumniabatur Donatista ponendam in altari a Macario, *annot.*, p. 152, 155.

IMPERATOR. Imperatori quantus honor debitus, 56. Super Imperatorem nullus nisi Deus, *ibid.*

IMPOSITIO manuum. Duplex olim, *annot.* 128. Episcopalis et in penitentiam, 19. In Baptismo Christi, quæ, 76, 77. Manus impositio confirmatoria, *annot.* 56, 76. Manuum impositio in episcopis, clericis imponi non debet, 25. V. *ibid.* not. 10. Qui perpetam manus imponunt, eversis velamen obtulerunt, 5; *ibid.* not. 22. Manus impositio eversis velamentum in hæreticis, et quo sensu, *annot.* 18, p. 3. De qua manus impositione intelligendam sit decretum concilii Romani, secundum Balduinum, *annot.* p. 127, 128. Et secundum Albaspinæum, *ibid.* 157, 158, 159.

INGENTUS SCRIBA, decurio Ziquensium. Tesis in causa Felicis Aptungitani, 26, *ibid.* not. 49; *Hist.* 6. Ejus dolus ut Felicem traditionis crimine infamaret, *Hist.* 2. Epistolam Cæciliani a littera, *ibid.* 2 et 5. Eam adulterasse convincitur et latetur, *ibid.* 6. Propterea in carcerem conjectus, *Hist.* 6. Ad comitatum missus, *Hist.* 6, 9.

INNOCENTIUS, Romanus pontifex. De ejus litteris ad Africanos, *Mon.* 219.

INVOCATIO Nominis Dei. Sanctificat et emundat, 95. Tractatus ecclesiastici ab ea incipiunt, et per eam finiunt, 105, 106.

ISRAEL. An in regno Israel vera fuerint sacrificia, *Hist. Coll.* 559, 560, 561, Schismaticos fuisse Israelitas, *ibid.* 261, 562.

J

JANUARIUS Flumen-Piscensis Donatista. Sævit in catholicos, 41.

JEROSOLYMA. De hujus excidio, *annot.* 151.

JUDA. Sacrificiorum Judæ et Israel ac Samaritanorum discrimen, *Hist. Coll.* 560, 561, 562.

JUDEI. De iis dicitur ab Ezech. : *Dereliquerunt fontem aquæ, et foderunt sibi lacus detritos*, 77. Quomodo id intelligendum, *ibid.*

JUDICIA Transmarina. Quod episcopi ad judicia transmarina pergere facile non debeant, *Mon.* 219.

JULIANUS Apostata, imperator. Apostatam se edictis suis fieri testatus est, 40. Favit Donatistis et idololatriæ, 40, 41; *annot.* p. 151. Donatistis libertatem concedit, *Hist.* 14. Hujus rescriptum in gratiam Donatarum, *Mon.* 201. Mors ejus, 41.

JURAMENTUM. In nomine solius Dei jurandum, 45.

L

LAIICI. Qui nulla sunt in Ecclesia dignitate suffulti, 15.

LAMPADIUS Utinensis. Adest concilio Arelat. 1, *Hist.* 7.

LECTORES, habebant olim penes se codices sacros, *Hist.* 2.

LEMELLENSE Castellum. Oppidum Sitifensis Mauritanix, 41 et *ibid.* not. 42.

LEONTIUS comes. Unitatis assertor in Africa, 51, 67; *Hist.* 15.

LIBELLUS supplex a Donatistis oblatus Constantino, 22; *ibid.* not. 73 et 79, *Hist.* 5.

LIBERIUS Emeritensis. Adest concilio Arelat. 1, *Hist.* 7.

LIBERTAS. Hominis est bonum velle, et in eo quod bene voluerit currere, 45, 44.

LIMATENSIS civitas. V. not. 55, p. 14.

LOTIO pedum. Figura Baptismi, 82.

LUCIANUS, episcopus Carthaginensis, 10. Prædecessor Mensurii, *Geogr.* 50.

LUCIANUS, episcopus partis Majorini, 22. Accusator Cæciliani, *Hist.* 9.

LUCIANUS, pseudo-episcopus Romanus ex parte Donati, *Præf.* 1; *Hist.* 12.

LUCIFERIANI. De Luciferianis, *Hist. Coll.* 555.

LUCILLA. Fœmina factiosa, 16. Correpta ab archidiacono Cæciliano quod os martyris nondum vindicati libaret ante spiritalem cibum, *ibid.* A communione se sejungit, 17, 18. Suffragatur ordinationi Majorini qui domesticus ejus fuerat, 19. Eadem, *Hist.* 5 et 4. De ea Balduinus, *annot.* 126. Et Albaspinæus, *ibid.* 154.

M

MACARIUS. Missus in Africam ad eleemosynas elargiendas unitatem procurat, 51; *ibid.* not. 4, 55, 59; *Hist.* 15. Falso accusatus quod imaginem afferret quam in altari poneret, 69. Imputari ei non debent quæ aspere gesta sunt pro uni-

tate, 42, 50, 51. Vindicatur ejus factum multis exemplis a Donatistis cum calumnia, 65 et 64. Persecutio dei non potest id quod fecit, 64. Populum absolutus est et communicavit non ut episcopus, sed ut laicus, 105; *Hist.* 44. Non debuit a communione laicorum removeri, quia minister erat Dei, 106, 107. Eramus reus fuisse, a consuetudine scilicet, non potuit excommunicari, *ibid.* De ejus causa Balduinus, *annot.* p. 151. De eo et Pado, *ibid.* not. 67, p. 7.

MACRINUS, pseudo-episcopus Romanus ex parte Donati et scriba, 27; *Hist.* 12. Quando sedet, *Præf.* 4.

MAGNUS, Carthaginensis episcopus partis Donati, 10, 11. Avus Patrum, hoc est, pater comes Patrum intermedium Donato, 10 et not. 93; *annot.* 98, p. 10. Exiit a Cæciliano et recessit a cathedra Petri et Cypriani, *ibid.* et not. 5. Schismaticus reus, *annot.* 96, p. 10. Leo et cum Cæciliano esset diaconus, 19. Domesticus Lucilla, *ibid.* Adversus Cæcilianum ordinatus a Traditoribus pseudo-episcopus Carthaginensis, 16, 19. *Hist.* 5, 4. *Geogr.* 51. De tempore ordinationis hujus, *Hist.* 4. De hujus ordinatione Abbas, *ibid.* *annot.* 154.

MALDICTIO. Maldicere Deo quid, 5.

MAMMIUS, presbyter Donatista. Accusator Cæciliani, *Hist.* 9.

MAMERTINUS, Elosatum episcopus. Adest conc. Arelat. 1, *Hist.* 7.

MARCELLINUS comes. Quis et qualis, *Hist. Coll.* 548, 549. Præses et iudex in Collatione Carthaginensi, *Hist.* 20, 21. Ejus sententia, *ibid.* 21; *Hist. Coll.* 565. In eum Donatistarum calumnie, *Hist.* 21. Mors ejus, *ibid.* 21.

MARCELLUS Memorialis. Auctor brevium actorum Collationis Cath., *Mon.* 250. Ejus Prælati, *ibid.*

MARCIANUS unus ex episcopis qui concilio Carthaginensi contra Cæcilianum interfuerunt. Ejus sententia, *Mon.* 176.

MARCION, hæreticus. Ex episcopo apostata factus inducibat duos Deos et duos Christos, 11 et 74, et not. 56. Hujus hæresis et nomen in Africa nota non erant Optati tempore, 8. De eo observatio Balduini, *annot.* 152, 155.

MARCELLUS, Donatista. Pseudomartyr Donatarum, 65; *ibid.* not. 99.

MARINUS, episcopus aquarum Tibiltanarum, 14. Negat se tradidisse in concilio Cartensi, *Hist.* 15. Traditionem confitetur, 15.

MARINUS, Arelatensis episcopus. Sedet iudex in causa Cæciliani Romæ, 25; *Hist.* 5. Concilio Arelatensi adit, *Hist.* 7. Concilii præses, *ibid.* 7. De eo Balduinus, *annot.* 127.

MARTIALIS, Pertusensis. Adest concilio Cabarsussitano, *Mon.* 206. Damnatus in Bagaitano, *ibid.* 207.

MARTIANUS Sullectinus. Adest concilio Cabarsussitano, *Mon.* 205, 206. Damnatus in Bagaitano, *ibid.* 207.

MARTYRES. Vindicatus martyr quid, *annot.* 87, 88, p. 17. Os martyris libere, not. 85, 84, p. 16. Qui non comprehensi sese offerunt, pro martyribus haberi non debent, *Hist.* 2. Pseudomartyres qui se ipsos occidebant aut præcipitabant, 61. Pseudomartyres qui non sunt in bello occisi, 64. Sine confessione nominis Christi, sed in vindictam præceptorum Dei, 65. Qui non amant pacem, *ibid.* De pseudomartyribus Donatarum, *Hist. Coll.* 365. Canon adversus pseudomartyres, *Mon.* 202.

MASCUA, Numidix urbs. V. not. 48, p. 14.

MATERNUS Agrippinensis episcopus. Romæ sedet iudex in causa Cæciliani, 25; *Hist.* 5.

MATERNUS, Coloniensis. Adest conc. Arelat. 1, *Hist.* 7.

MAURICIUS, imperator. Ejus rescripta contra Donatistas, *Hist.* 22.

MAURITANIE Tingitana et Cæsariensis, *Geogr.* 26. Sitifensis quando provinciam peculiarem constituit, *ibid.* 54. Harum descriptio et limites, *ibid.* 26 et 27.

MAURUS, Uticensis. Ob episcopatum emptum excommunicatus, *Hist.* 2.

MAXENTIUS. Indulgentiam mittit Christianis, 17, *ibid.* not. 98. Ab eo libertas Christianis in Africa restituta, et quando, *Hist.* 4. De eo et ejus indulgentia in Africam missa Balduinus, *annot.* 126. In eum famosus libellus, 16 et 17.

MAXIMIANISTÆ. Maximianistarum origo, *Hist.* 15. Concilia Carthaginense et Cabarsussitanum in eorum gratiam, *ibid.* 15 et 16; *Mon.* 205. Damnati in Bagaitano, *ibid.* 16. Multi ad Primianistas redeunt, *ibid.* Acta Primianistarum in Maximianistas inquirunt Catholici, *Hist.* 15; *Mon.* 215. Maximianistarum causa in Donatistas allegata, *Mon.* 212, 256. De Maximianistis errorem ejusdam reprehendit Balduinus, *annot.* 150, 151. De eis, *Hist. Coll.* 546.

MAXIMIANUS, diaconus excommunicatus a Primiano, *Hist.* 15; *Mon.* 205. Ordinatus post concilium Cabarsussitanum episcopus Carthaginensis, *Hist.* 16. Damnatus in Bagaitano concilio, *ibid.*; *Mon.* 207. Et de sede expulsus, *Hist.* 16.

MAXIMIANUS, Bagaitensis episcopus. Ex Donatarum schismate ad Ecclesiam conversus episcopatu cedit, *Mon.* 212, ubi vide notam.

MAXIMIANUS, episcopus Paphlagonicus. De utilissima episcopi
potestate tractatus in *Man.* 774, 775.

MAXIMINUS, Donatista, contra Donatianos contra ex latro et pro
Innocentio episcopo a Leone Juliano dignitate privatus, *Man.*
77.

MAXIMINUS, Sacerdos in insulis Danubii. Ab Augustino
condemnat. *Hist.* 18. *Pract.* de concilio, *ibid.* 20. Ambrosius
de spiritu contra Donat. Episc. *ibid.* 18.

MAXIMUS, episcopus Orlanensis. Sedit in concilio Romano
sub Miliano, 25.

MEMORIA SACRAMENTI. Quod, 75. et *ibid.* not. 31. Memoria
apostolicam Romam, *ibid.* De consecratione cum circum-
stantiis apostolicam, *ibid.* 17, et p. 75, not. 28, p. 40, not.
95, p. 61. Liber Pauli de Memoria Sacramenti latinitate,
ibid. 170.

MENSALES. Festus exiit in Africa, *Hist.* 9. Hieronimus
concordia indolentia fugit ut ageretur, 14. De eo, *annot.*
24, p. 44.

MENSALES. Carthaginiensis insulas. Tempus quo Carthagi-
niensis sedit in concilio, *Group.* 50. Eius synodus de con-
ditione non tractatis et de his qui se offerunt ad
martyrium, *Hist.* 1 et 2. Liber sacros non tractati, sed
prohiberi non solum, *ibid.* 2. Huius circa visitatione in
concilio menasales mensis, *ibid.* 2. Concilio ad peccatum,
17. Res facta in concilio de mensis, 18. Iussu revera
morum in patris, 17. Eodem, *Hist.* 5. Huius mensis
prohiberi a Catholicis, *Man.* 510, 510.

MENSALES. Mediolanensis concilio. Sedit in concilio
Romano sub Miliano, 25. Adest conc. Arelat. 1, *Hist.* 7. De
eo Balthus, *annot.* 128.

MENSALES. Quod, 61, *ibid.* not. 87, *annot.* p. 152 et p. 61,
not. 86.

MENSALES. Mediolanensis. Felices in concilio in Afri-
ca sedit una cum, *Group.* 25. Eiusque Carthaginiensis, *ibid.*
2.

MENSA. Episcopus in concilio. Adest concilio Calcedonensi,
Man. 201, 201. Concilio in Romano, *ibid.* 207.

MENSA. Liber Miliano, in Concilio. 1, not. 1. A Melita
dignitate, *annot.* 125. De mensis Mediolanensis, *ibid.*

MILITARIUM, episcopus Romano. Sedit in concilio
Carthaginiensis, 75, *Hist.* 5. Adest concilio Constantino in
177. Huius synodus in concilio Carthaginiensis quod prohi-
bitum concilio est, 24. In concilio de synodo in Africa
sedit in concilio non peccati, *Hist.* 7. Mensis concilio, *ibid.* Ad
concilio in concilio, *ibid.* Concilio in concilio in
concilio, *ibid.* De Concilio in concilio, *ibid.* 127.

MILITARIUM. Liber in concilio. Liber in concilio, 78.
Mensis in concilio, 17, 14.

MILITARIUM. Liber in concilio. Liber in concilio, 78.
Mensis in concilio, 17, 14. Liber in concilio, 78.
Mensis in concilio, 17, 14. Liber in concilio, 78.
Mensis in concilio, 17, 14.

MILITARIUM. Liber in concilio. Liber in concilio, 78.
Mensis in concilio, 17, 14. Liber in concilio, 78.
Mensis in concilio, 17, 14.

MILITARIUM. Liber in concilio. Liber in concilio, 78.
Mensis in concilio, 17, 14. Liber in concilio, 78.
Mensis in concilio, 17, 14.

MILITARIUM. Liber in concilio. Liber in concilio, 78.
Mensis in concilio, 17, 14. Liber in concilio, 78.
Mensis in concilio, 17, 14.

N

NACMAN. Noman Syria pro peccati figura, 88. Eius latro
et in concilio in concilio, *ibid.*

NACMAN. Noman Syria pro peccati figura, 88. Eius latro
et in concilio in concilio, *ibid.*

NACMAN. Noman Syria pro peccati figura, 88. Eius latro
et in concilio in concilio, *ibid.*

NACMAN. Noman Syria pro peccati figura, 88. Eius latro
et in concilio in concilio, *ibid.*

NACMAN. Noman Syria pro peccati figura, 88. Eius latro
et in concilio in concilio, *ibid.*

NACMAN. Noman Syria pro peccati figura, 88. Eius latro
et in concilio in concilio, *ibid.*

NACMAN. Noman Syria pro peccati figura, 88. Eius latro
et in concilio in concilio, *ibid.*

NACMAN. Noman Syria pro peccati figura, 88. Eius latro
et in concilio in concilio, *ibid.*

NACMAN. Noman Syria pro peccati figura, 88. Eius latro
et in concilio in concilio, *ibid.*

O

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

ORATIONES. Liber in concilio, *annot.* 2 p. 90, et not. 10, 11,
10, p. 90. Quod in concilio in concilio, *ibid.*

P

PALLE. Quod Veteribus, 96 et *ibid.* not. 87.

PALLE. Quod Veteribus, 96 et *ibid.* not. 87.

PALLE. Quod Veteribus, 96 et *ibid.* not. 87.

PALLE. Quod Veteribus, 96 et *ibid.* not. 87.

PALLE. Quod Veteribus, 96 et *ibid.* not. 87.

PALLE. Quod Veteribus, 96 et *ibid.* not. 87.

PALLE. Quod Veteribus, 96 et *ibid.* not. 87.

PALLE. Quod Veteribus, 96 et *ibid.* not. 87.

PALLE. Quod Veteribus, 96 et *ibid.* not. 87.

PALLE. Quod Veteribus, 96 et *ibid.* not. 87.

PALLE. Quod Veteribus, 96 et *ibid.* not. 87.

PECCATOR Peccatores in Ecclesia tolerari debent, 101, 102. Peccator cupis oleum tumendum et sacri non repudiandum, 72, 73.

PECCATUM. Nullus sine peccato nisi solus Deus, 44, 76, 100. Bono unitatis sepelienda peccata, 101.

PELAGIUS. Quo tempore hæresim promulgarit, *Hist. col.* 566 et 567. Concilia in eum habita, *ibid.* 567, 568.

PERSECUTIO. Descriptio persecutionis Ethnicorum in Christianos, 64, 65. Ad quæ in persecutione compulsi fuerint fideles a gentilibus, 51. Nulla persecutio a catholicis in Donatistas excitata, *ibid.* Non sunt vexati Donatistæ nisi ob furorem Circumcellionum, 59, 60 et 61. Priores injuriis suis milites provocarunt, 62. Quod a comitibus operariis factum Ecclesie imputari non debet, *ibid.* Excusantur exemplo Mosis, Phinees, Elæ, qui vi unitatem procurarunt, 62, 63, 64. Alia tamen sunt tempora ante Evangelium, alia post, 64.

PERSECUTIO Diocletiani. Ejus descriptio, *annot.* 125. Quando coepit, 15; *ibid. not.* 56; *præf.* 1. Quid in ea contigerit, 12, 15, 14. De hujus edicto in Christianos, *præf.* 5. Quam seve in Christianos persecutio Diocletiani, *Hist.* 1. Præsertim in Africa, *ibid.* 1. Hujus proprium malum quod codices sacros et instrumenta sacra Christiani tradere cogereutur ut igni comburerentur, *ibid.* Quando hæc persecutio deferuerit, 14 et *ibid. not.* 58. Quando sedata et finita, 17, *ibid. not.* 97.

PETILIANUS Constantiniensis episcopus ex parte Donati. De ejus epistolis quas refellit Augustinus, *Hist.* 19. Ejus liber de unico baptismo, *ibid.* 19.

PETRUS. Caput apostolorum, 51; *præf.* 5; *annot.* 22, p. 51. Unde Cephas appellatus, 51; *ibid. not.* 23; *annot.* 121 et 130. Hujus cathedra, 51; *annot.* 29, p. 12 et *not.* 20, p. 51. Et successores, 51, 52. An claves solus acceperit, *annot.* 88, p. 9. Præferri Apostolis meruit et claves regni cælorum communicandas cæteris solus accepit, 101, 102. Peccatum Petri docet pro bono unitatis tolerandos malos, 102. Quam grande peccatum Petri, *ibid.* An Romam ierit, *annot.* 120, 121. Petri et Pauli memoriæ Romæ, 35; *ibid.*, *not.* 51, 52; *annot.* 51, p. 55.

PHOTINUS hæreticus temporis Optati. Filium Dei tantummodo hominem dixit non Deum, 75. Quando mortuus, *præf.* 1.

PŒNITENTIA. In pœnitentia imponitur manus et pœnitentibus genua figere imperatur, 48. Non debet imponi pœnitentibus pro æqualibus criminibus æquale pœnitentiæ tempus imponendum, 49. Non debet imponi episcopis et clericis, 45. Hoc facere est homicidii genus, *ibid.* Tempore persecutionis episcopis lapsis non est imposita pœnitentia, 48. Episcopos et clericos non sine injuria ad pœnitentiam adigi olim potuisse, *Præf.* 4; *annot.* p. 157 et *seqq.*, *not.* 21, p. 18. De pœnitentia quid senserit Optatus, *Præf.* 4.

POLLUTUS. Quo sensu intelligendum quæ tetigerit pollutus polluta sunt, 92, 93. Quomodo polluantur homines, *ibid.*

POSSIACUM colloquium. De eo Balduinus, *Hist. Collat.* 340.

PRÆTEXTATUS Assuritanus. Ordinator Maximiani, *Hist.* 16. Damnatus a Primianistis et a proconsole, *ibid.* Ecclesiam retinuit, *ibid.* Receptus a Primianistis, *ibid.* 17. Adest concilio Cabarsussitano, *Mon.* 205, 206. Damnatus in concilio Bagaitano, *Mon.* 207. Libellus in eum, *ibid.* 207.

PRÆTEXAS. Hæreticus, 8. Argumentabatur Patrem passum, 74, 80 et 81. Hujus baptisma vanum, 81. De eo observatio Balduini, *annot.* 152, 153.

PRESBYTERI. In secundo sacerdotio constituti, *Præf.* 5.

PRIMATES. Primates in Africa iidem qui metropolitani, *Geogr.* 25. Senior cujusque provinciæ episcopus hujus primas erat, *ibid.* 25. Utrum melius antiquitati quam sedi primatus annexus, *ibid.* 26.

PRIMATUS. Donatistis ad Ecclesiam redeuntibus denegatus, *Hist.* 22.

PRIMIANUS Carthaginensis. Antistes ex parte Donati, *Hist.* 15. Succedit Parmeniano, *Geogr.* 51. Damnatus a concilio Carthaginensi, *Hist.* 15. Deinde in Cabarsussitano, *ibid.* et *Mon.* 205 et 206. Absolutus in Bagaitano, *Hist.* 206, 207. In eo defecit series Carthaginensium præsulum ex parte Donati, *Geogr.* 51. De eo, *Hist. Coll.* 559.

PRIMIANISTÆ. Acta Primianistarum in Donatistas inquiruntur a Catholicis, *Hist.* 15, 17; *Mon.* 215.

PRIMOSUS Carthaginensis episcopus Catholicus. Reparati successor, *Geogr.* 51. Questus de occisis Catholicis, 41.

PRIMUS Filius Januarii. Diaconus occisus a Donatistis in Castello Lemellensi, 41.

PRINCIPES. An principes ad judicandas causas ecclesiasticas jus habeant, *annot.* 113, 114, 115.

PRIORUS (Philippus). De ejus editione operum Optati, *Præf.* 4. Hujus notæ in Optatum cujus pretii, *ibid.* 4.

PROCELIANUS episcopus Donatista Hipponensis. Ejus cum

Augustino concertatio, *Hist.* 17. Ab eo suscepti indigni, *ibid.* 18.

PROPHECIÆ. Non omnia dixerunt ad nostra tempora pertinentia, 77, 78.

PROTHAS episcopus Capuz. Sedet in concilio Romano sub Militate, 25.

PERPURTUS. Lunatensis episcopus. Homicida, 14. Cedere minatur, *ibid.* Quomodo Securum represserit, *Hist.* 2. Homo da accusatus in concilio Carcasti, *ibid.* 5. Accusat Securum traditionis, 15; *Hist.* 5. Limbatur exitium, 15, *Hist.* 5. Hujus consilium nequitur plebam adversus Carthaginiensium, 18, 19. Idem, *Hist.* 4. Hujus litteræ ad Sylvanum et Cartenses in gentem Nondum, *Hist.* 10. Cupas et acetum e templo Serapis aufert, *Hist.* 19. De eo, *annot.* 52, p. 14.

Q

QUINTASIUS Calatitanus. Adest concilio Arelat. 1, *Hist.* 78.

QUISTIANUM. Urbs Bhetie, 25, *not.* 96.

QUODVULFIDUS Carthaginensis. Ejus ordinatio et mors, *Geogr.* 51.

R

REBAPTIZATIO. Fidelium rebaptizatio illicita, 5, 75. Propter rebaptizationem Donatus damnatus in synodo Romana, 25. Leges in rebaptizantes, *Hist.* 19, 20; *Mon.* 215, 216, 217.

REGES. Honor regibus debitus, 76.

RELIQUIÆ. Quid de Reliquiarum cultu sit traditum ab Optato, *Præf.* 5.

REORDINATIO. An Donatistæ reordinarint, *annot.* 110, 111.

REPARATUS Carthaginensis. Tempus ordinationis ejus, *Geogr.* 51. Concilium ab eo habitum, *ibid.* Depositus ob detensionem capitulorum, *ibid.* In exilium missus ibi moritur, *ibid.*

RESPUBLICA. Respublica est in Ecclesia, 56, *ibid. not.* 40.

RESTITUTUS Carthaginensis. Grato succedit in sede Carthaginensi, *Hist.* 14. Adest concilio Ariminese, anni 559, *Geogr.* 51.

RESTITUTUS episcopus. Ordinatus a Primianistis adversus Salvum Membresitanum, *Hist.* 16.

RESTITUTUS Londinensis. Adest Conc. Arelat. 1, *Hist.* 7.

RETICIUS Augustodinensis episcopus. Sedet iudex Romæ in causa Cæcilianæ, 25; *Hist.* 5. Adest conc. Arelatensi 1, *Hist.* 7. De eo Balduinus, *annot.* 127, 128.

RIGALTIVS. Hujus laus et de edendo Optato consilium, *Præf.* 4.

ROGATISTÆ. Donatarum secta a Rogato Mauro, *Hist.* 15. Eorum dogmata, *ibid.*

ROMANA Ecclesia. Cæterarum mater, *Præf.* 5. Multas habuit basilicas primis temporibus, *ibid.* 4.

ROMANUS pontifex. Hujus prærogativæ, *annot.* 115, 114, 127. Romanorum pontificum successio a Petro ad Simeonem, 51, 52. Horum successio argumentum veræ Ecclesiæ, *annot.* 118, 119 et p. 51, *not.* 24, 25; *Hist. Col.* 557, 558, 559. Errores Calvinii circa hoc caput, *ibid.* 119, 127, 150.

ROMANI episcopi. Pseudo-episcopi Donatarum Romæ, *Hist.* 12.

ROMANUM imperium. Ecclesia est in imperio Romano, 56. In imperio Romano sacerdotia sancta et pudicitia et virginitas quæ in barbaris non sunt, 56, *ibid. not.* 45.

RUINART (Theodericus). Hujus notæ in Notitiam ecclesiasticam Africae quanti faciendæ, *Præf.* 6.

RUSSICADE. Urbs ubi sita, *not.* 49, p. 14.

S

SABELLIUS. Hæreticus, 8. Vult Filium in persona Patris cognosci, 41. De eo, *Hist. Coll.* 215.

SABINUS episcopus Terracinæ. Sedet in concilio Romano sub Militate, 25.

SACERDOTIUM. Triplex sacerdotii gradus exponitur, *annot.* 42, 45, p. 15, 14. Diaconi in tertio, presbyteri in secundo sacerdotio constituti, 13, 14. Episcopi apicem sacerdotii tenentes, 14. In Ecclesia catholica est, 58.

SACRAMENTA Ecclesiæ. Cum hæreticis minime communia, 8, 9. Ab hæreticis administrari non possunt, 11, 12. A Catholicis administrata irrita esse censebant Donatistæ, *Hist.* 11. An sint apud hæreticos, *annot.* 80, p. 8.

SACRAMENTORUM minister. Operari est non Dominus, non per eum, sed per se sacramenta sancta sunt, 85, 84. Non ipsi sed Trinitati et fidei assignandus effectus baptismi, 80. Quicumque fuerit minister, ratum est baptismus, 82, 85. Licet pollutus et peccator non polluit, 92. Deus est qui baptizat, 85. Non minister, *ibid.* et *seqq.*

SACRIFICIUM. Cel. brevis sacrificii. Missæ ex Opato, *Prof.* 5. De sacrificio ex vino collectis, 62. Sacrificium militum periti et sacrificii, 60. De sacrificio, *annot.* 65, p. 7. Sacrificii regni Judee legalia, una item regni Israel, et Sacrificii, *Hist. Coll.* 560.

SACRILEGIUM. Pro homicidio, *annot.* 4, p. 2. SACRILEGIUM. Adest concilio Cabarsussitano, *Mon.* 205 et 206. Damatur in Bagratano, *ibid.* 207.

SACRILEGIUM. Officium Maximilian, *Hist.* 15. Accusatio pharisæorum presbiterorum a Primitivis, *ibid.* et 19. Damatur in concilio Bagratano, *Mon.* 207. Ab Ecclesia expulsus et in fidei hancus, *ibid.* *Hist.* 16.

SAMARITANI. Hominibus de religione et amodo cum Judæis, *Hist. Coll.* 500 et 561. Concursus pharisæorum Primitivis, *ibid.* 561.

SANCTITAS. Nulla est in hominibus perfecta sanctitas, 45, 44.

SCHISMA. Quid sit, *annot.* 61, p. 6. Separatio a recta fidei Ecclesia, 11, 12. Hujus origo, *ibid.* Schismatis mala, 5 et 4. Schismatis multosque, 2, *not.* 9. Quomodo grave malum schismatis et divisio, 20, 55. *Annot.* 78, 61, p. 20. De schismatis origine, p. 113, 116. Quomodo revocatum, *ibid.* 116, 117. Hæreticorum et schismaticorum discrimen, *not.* 45 et *seq.*, p. 5, 6. Puniam in schismaticis exempla, 20 et 21. Egregia schismatis Africani descriptio, 65, 66.

SCHISMATICI. Schismatici qui, 10, 11. Recedentes ab episcopo et unam puritatem catholicam schismatici scilicet, *ibid.* In quo differat ab hæreticis, 11, 12, 81; *annot.* 31 et *seq.*, p. 6. Insuperbia Dno. Larynx faciant, 2. Falsi viros in schismaticis puritatem, *ibid.* 66, 67. Antiqui Schismatici qui, 2, *ibid.* *not.* 9, 10, 11, 12. Mala schismaticis inchoata, 5, 4. Fratres dei possunt esse schismatici, 4. Concursus rami et palantibus abscissis, 57. Concursus rami in arbore divisi et parvo discissis, *ibid.* 116. Eadem habent sacramenta, eandem fidem, eandem orationem Dominam et non Catholicis, 12 et 66. Patet amorem et non est pax, *ibid.* Cui ad quendam quæritur a Catholicis, 99, 101. De responsis schismaticis in hominibus suis, *Hist. Coll.* 752.

SCHISMATIS. Hæreticis, 74, 75. Quid per hanc intelligat Opatus, 74, *ibid.* *not.* 79.

SCHISMATIS. De his quæ, Ignoratio Balthazari, *annot.* 152, 155.

SCHISMATIS. Quomodo habuit, *annot.* 111 et 112.

SCHISMATIS. Hujus inchoata in debentibus contraversis, *annot.* 155.

SCHISMATIS. Episcopus Prætorianus. Sedet in concilio Romano sub Miliano, 25.

SECUNDUS. Inquisitionis Nivardus præsens. Quomodo vultus, *Hist.* 2. Eius episcopi ad Memoriam, *ibid.* Quomodo factum eius notat in Porphyrio Lincariensis, *Hist.* 2. Quomodo sibi vultus collegas suos tradidit rivos ab omni parte circumiens esse missis sit, *ibid.* Præsent concilio Carthagini, 15, *Hist.* 5. Interrogat collegas, *ibid.* Accusatio inchoata a Porphyrio, *ibid.* Causam traditorum Dei unum, *ibid.* Versutur inchoat Carthagini, *Hist.* 4. Carthagini non Nivardus vult ad offensionem rivos, *ibid.* 4. Damatur Carthagini, *ibid.* Oculum Magarum, *ibid.*

SECRE. Quomodo solendi habent in Ecclesia potestatem, 16, *ibid.* *not.* 75. Jure ex parte quæritur in omnibus. Quomodo non potest, 16. *Fide* *ibid.* *not.* 75. Absolutio inchoata, *annot.* 64, 65, p. 15.

SENIORIS. Quibus commemorata fuerant Ecclesie ornamenta, 18, *annot.* 93, p. 17.

SERMONES. Prætorianus Africa. Eius decretum adversus Donatistas, *Mon.* 214. Alterum hujus decretum de actis concilio, *Mon.* 507.

SEPTUAGINTA. In domo Dei septuaginta passim concilio non debet, 61. Septuaginta in Ecclesia negata, *annot.* 80, 81, p. 61.

SERVANS. Cirtensis. Luceum et caput argentam otium dicitur adro tradit, *Hist.* 2. Quomodo oblitus episcopus reclamare clero et populo Cirtensi, 5 et 10. Puniam ad Septuaginta presbyterum remittit, *Hist.* 5, 10, Eius cum Septuaginta dicitur rivo, *Hist.* 5, 10. Quomodo quibus cum Septuaginta trossi constat, *ibid.* Capas auctore tenentur, *ibid.* In exilium pellunt, *ibid.*

SERVANS. Quibus. Rogatus ut non a Donato prohiberet, 61.

SERVANS. Mediolanensis. Consultitur ab Africanis, *Mon.* 208.

SERVANS. In Ecclesia, 54.

SERVANS. Quibus. Quomodo ad sedem Romanam evocatus, *Prof.* 1. Consultitur ab Africanis, *Mon.* 208.

SERVANS. Quibus. Pius in causa Felici, Atingit, 28, *ibid.* *not.* 52, *Hist.* 9.

SERVANS. Quibus. Quomodo ad sedem Romanam evocatus, 50, *ibid.* *not.* 30.

SERVANS. Quibus. Quomodo ad sedem Romanam evocatus, 50, *ibid.* *not.* 30.

SEVERUS. Episcopus ab Arnimio. Sedet in concilio Romano sub Miliano, 25.

SUCCESSO. Episcoporum. Qui successione ista carent, sunt schismatici, 10, 11. Successio episcoporum, argumentum veritatis Ecclesie, *Hist. Coll.* 537, 538.

SUCCESSO. Quomodo est se sumum existimare, 44.

SUCCESSO. Stationarius. Festus in causa Felici, 26; *ibid.* *not.* 47, *Hist.* 5.

SUCCESSO. Episcopus Prætorianus. Licio Vici Billens. Adest concilio Arelatensi, 4, *Hist.* 7.

SYMBOLUM. Christianorum omnia idem symbolum, *Prof.* 5. Catholicum hæretici non habent, 37.

SYMBOLUM. Trinitatis. Quid, *annot.* 113, 114.

T

TALIS. Quibus. Hæretici Cirtensia, 23, *not.* 97.

TALIS. Quibus. Quomodo ad sedem Romanam evocatus, 51. Jussit nitentem aratum inchoat inchoat ad componendum eorum locum, 60.

TALIS. Quibus. Prætorianus. Adest concilio Arelatensi, 4, *Hist.* 7.

TALIS. Quibus. Hujus dicitur de sanguine Martyrum, *Hist.* 4. De Tertulliano, *annot.* 78, p. 8.

TALIS. Quibus. Evangelium est Testamentum Christi, quod in domo vult debet, *annot.* 155.

TALIS. Quibus. Legatus catholicorum ad Imperatorem, *Mon.* 505.

TALIS. Quibus. Aquilensis. Concilio Arelatensi 1 adest, *Hist.* 7.

TALIS. Quibus. Usulensis. Adest concilio Cabarsussitano, *Mon.* 205, 206. Damatur in Bagratano, *ibid.* 207.

TALIS. Quibus. Jure. Eius Lex in Donatistas, *Hist.* 22.

TALIS. Quibus. Prætorianus. Sedet in concilio Romano sub Miliano, 25.

TALIS. Quibus. Urbis de qua vide *not.* 50, p. 14.

TALIS. Quibus. Hujus de concilio Donatistarum contra iteratum Baptismi testimonium, *Hist.* 11.

TALIS. Quibus. Urbis Nivardus, vide *not.* 65.

TALIS. Quibus. Quibus. *Hist.* 557, 558, 559.

TALIS. Quibus. Urbis Mauritane Casariensis, 42, *not.* 47.

TALIS. Quibus. Quid, *annot.* 25, p. 74 et *not.* 1, p. 79. In Ecclesia habuit ab episcopo, 106. Incipiunt a nomine Dei et ejusdem nomine recitantur, *ibid.*

TALIS. Quibus. Quid, *Hist. Coll.* 218.

TALIS. Quibus. De autoritate Traditionum, *annot.* 116, 117.

TALIS. Quibus. Traditio sacerdotum. Traditio sacerdotum crimen, 12, 15. A quo et quando commissum, *ibid.* Proprium personarum Doctrinæ inchoat, *Hist.* 1. In Africa potissimum grassatur, *ibid.*

TALIS. Quibus. Traditio crimen elevatur a Pseudo-Opato, 107, 108 et *seq.* Qui fuerint traditores, *Hist.* 2. Concilio Arelatensis Canon adversus traditores, *Hist.* 7. In eo continet quæ traditio acusetur nisi ex actis publicis, *ibid.* 13. In ordinatio ab his sacra irrita habeatur, *ibid.* Traditores ab Ecclesia pellendi, 107, 108. Non item filii Traditorum, 109 et 101. Traditio rei et convicti ad Deum dimittantur, 15.

TALIS. Quibus. Trinitatis nomina, quid, *annot.* 14, p. 58. Baptisma in Trinitate conficitur, 80 et 81. Trinitas omnia operatur et confert, 81. Præstat effectus baptismi, 81. Trinitas quædam est in oratione, *ibid.* Tres personæ initio Genesio designantur, *ibid.*

TALIS. Quibus. Provincia Africa, *Geogr.* 25. A ceteris distincta, *ibid.* 25. Quomodo Hispanie attributa, *ibid.* 25. Hujus descriptio et limites, *ibid.* 26.

TALIS. Quibus. De ea, *annot.* 75, p. 89.

TALIS. Quibus. Cathago dicitur apud Isaiam, 56, *ibid.* *not.* 46.

U

UNITATIS. Dos dicitur Ecclesie a Parmeniano et altera 57. Rogatur ab Opato, *ibid.* Symbolum Trinitatis in Ecclesia catholica, 58.

UNITATIS. Species communionis, *annot.* 93, p. 76. Unitatis sacerdotis unitas, 35, 46. Autori non potest, 46. De Unitate Christi, 75, 76.

UNITATIS. Ecclesie, 65. Quantum bonum Unitatis, et qua ope recuperandum, 55, 56. Unitatem habere præstat omni consortio malorum, quam propter eas hanc abempere, 101, 102.

UNITATIS. Donatistarum lætio, *Hist.* 15.

UNITATIS. Quibus. In hujus domo hujus Concilium Cirtensia, 14.

UNITATIS. Quibus. Episcopus Donatista. Sedet in Concilio Romano, 42. De ea, *annot.* 75, p. 89.

URSACIUS COMES. Sub Constantino in Africa Donatistas repressit, 67; *Hist.* 10, 11, 12, 15.

V

VALENTINIANUS SEORIO IMPERATOR. Quando electus, *Præf.* 4. Quando et ubi mortuus, *Præf.* 1. Hujus lex in Donatistas, *Hist.* 15; *Mon.* 202.

VALENTINUS, HÆRETICUS, 8. Carnem subducens Filio Dei, 11, 74 et 77. De eo observatio Balduni, *annot.* 135.

VALERIUS MELZITANUS. Damnatus in concilio Bagaitano, *Mon.* 207.

VASA SACRA, *annot.* 94, 95, p. 17.

VELAMEN. Quid secundum Optatum, 5, 4. Eversionis velamen apud Ezechielem, *ibid.* Velamina altarium, 96.

VENERIUS MEDIOLANENSIS. Consultur ab Africanis episcopis, *Mon.* 210.

VICTOR Carthaginensis antistes. Tempore Martini, *Geogr.* 31.

VICTOR Garbensis episcopus. Adest concilio Carthaginensi, 15. Romam missus interventor ex parte Donati, 55, 54; *Hist.* 12. Primus illuc missus a Donatistis, 54.

VICTOR Legensis. Adest concilio Arelatensi 1, *Hist.* 7.

VICTOR Russicadensis episcopus, 14. Tradidisse se confitetur, 15; *Hist.* 5; *Mon.* 175.

VICTOR Uticensis. Adest concilio Arelatensi 1, *Hist.* 7; *Mon.* 183.

VICTORINUS Carcabianensis. Adest concilio Cabarsussitano, *Mon.* 205 et 206. Damnatur in Bagaitano, *Mon.* 207.

VICTORINUS Petabonensis episcopus, 8. *Vide not. variantes lectiones*, 1. Contra hæreticos scripsit, 8. De eo, *annot.* 75, p. 8.

VINCENTIUS ROGATITA, episcopus Carthagenus. Rogatus est in sede et schinone, *Hist.* 15.

VIRO STIAS. Quid de virginitate senserit Optatus, *Præf.* 4. Prohibeo virginitatis spirituale nubendi genus est, 94, 95. Virginitas voluntatis non est, non necessitatis, 94 et 95. Virginitatem prohibere, *not.* 54, p. 94; *annot.* 55, 54, p. 45, et *not.* 50, 52, p. 95, 94. Maculas gestant, *ibid.* Quæ semel virginitatem professæ sunt non debent iterum cogitanti protrahantur de novo, 95, 94, 95. Nec virgines ad potentiam detruant, *ibid.* De virginibus sanctimonialibus, Baldunus, *annot.* p. 155.

VITALIS Vercensis. Adest concilio Arelatensi 1, *Hist.* 7.

VITELLIUS Aler Donatista. De ejus libro, *Hist.* 14.

VITELIANUS, Quid, *annot.* 60, 61, p. 77. Unde ista vox, *Sep.* IV, vers 3, 77, *not.* 60, 61.

Z

ZABE, Urbs Mamuriana Sufensis, 41, *ibid.* *not.* 59.

ZENOBILUS proconsularis. Acta coram eo de Sylvani traditione, *Hist.* 10.

ZEPHIRUS, Urbicus episcopus, 8. In hæreticos scripsit, *ibid.* De eo, *annot.* 76, p. 8.

ZEUGITANA. Africa proprie dicta, *Hist.* 25.

ZOTICUS episcopus a Quintiano. Sedet in concilio Romano sub Miltiade, 25.

INDEX RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

OPERA S. ZENONIS.

PROLEGOMENA.	9-255
Epistola dedicatoria.	9
Balleriniorum præfatio.	11
DISSERTATIO de genuinis Zenonis tractatibus et de ejusdem ætate.	25
Proœmium. — Variis Criticorum censuris ac difficultatibus recensitis, ac separatis subinde certo codicum indicio suppositiis tractatibus, qui potiorum difficultatum origo fuerunt, quicquid de cæteris genuinis hac in dissertatione statuendum est, proponitur.	<i>Ibid.</i>
Caput primum. — Unum esse auctorem tractatum xeni quos ab undecim additiis separavimus, statuatur,	35
§ I. — Proponuntur argumenta ex codicibus petita. <i>Ibid.</i>	
§ II. — Argumentum ex stylo. Proferuntur exempla ex iis præsertim tractatibus quos Constantius adjudicat Hilario. Hunc Auctor alicubi imitatus ostenditur.	54
§ III. — Aliæ objectiones explosæ.	58
Caput II. — Demonstratur Auctorem scripsisse quarto sæculo, eidemque omnia congruere quæ in omnibus tractatibus continentur.	40
§ I. — Expenditur insignis locus ubi quadringenti ferme anni ab Auctore recensentur. Arbitraria editorum Veronensium emendatio notatur. Cardinalis Baronii objectio aliis exemplis diluitur; ac S. Philastrii testimonium arbitræ item emendatum in editione Fabricii, ex fide codicum restituendum ostenditur. Alia quædam ejusdem loci verba considerantur.	<i>Ibid.</i>
§ II. — Auctor contra Arianos disserens, sæculoque quarto proinde adjudicandus, pluribus testimoniis convincitur. Editorum Veronensium responsio contrita.	44
§ III. — Aliæ quarti sæculi hæreses ab Auctore impugnatæ ætatem ejus confirmant.	50
§ IV. — Novum argumentum ex publica urbana Ecclesia petitur. Editorum Veronensium ac Baronii objectiones diluuntur. Alia conjiciuntur ex publicis Episcopi concionibus, quibus Gentes quoque aderant, et ex magna catechumenorum frequentia qui quotannis baptizabantur in paschate.	51
§ V. — Interdicta Gentibus templorum ædificatio, et publicis nihilominus idololatriæ cultus, de quibus Auctor meminit, ætatem ejus post medium quartum sæculum certioribus limitibus definiunt. Baronii objectio explosa. Quid circa ethnicum cultum a Juliano obitu decretum ad annum usque 391.	54
§ VI. — Auctor non tam Lactantium, sed et Hilarium	

imitatus, post medium quartum sæculum vixisse demonstratur.

§ VII. — Insignis Auctoris locus de captivorum redemptione cum aliis duobus S. Ambrosii mirifice congruens, spectare ostenditur captos a barbaris post Hadrianopolitanam pugnam an. 378. Auctoris ætatem prorogari non posse ultra quartum sæculum statuatur.

§ VIII. — Objectio de persecutionibus et martyribus disjicitur. Brevis historia persecutionum quarti sæculi.

Caput III. — Probatur auctorem Tractatum esse Zenonem, episcopum Veronensem.

§ I. — Memoratos tractatus huic Zenoni semper attributos, et codicibus et antiquis testibus et Veronensis Ecclesiæ traditione ostenditur.

§ II. — Vulgare præjudicium de S. Zenonis ævo sub Gallieno, quod unum hactenus constitutis opponitur, ad examen revocatur; Baronii Ughellique sententia de duplici Zenone, quorum alter sub Gallieno floruerit, alter quarto sæculo tractatum auctor sit, omnino nova. Unus tantum Zeno episcopus Veronensi Ecclesiæ ex omnibus documentis agnitus, unde Baronius sententiam retractavit. Præjudicii memorati origo et fundamentum.

§ III. — Zenonem vixisse quarto sæculo convincitur ex S. Ambrosii epistola ad Syagrium. Id ipsum statuit antiquus Ordo episcoporum Veronensium quem ex diptychis manasse palam est.

§ IV. — Coronati Notarii narratio qua Gallieni imperatoris ætas Zenoni attribuitur, expensa, fabulis scatere ostenditur.

§ V. — S. Zenonis ætas certis finibus clausa, quæ omnia convenire monstrantur.

DISSERTATIO ALTERA, Zenonianæ doctrinæ vindicias complectens.

Proœmium. — De Zenonianorum tractatum præstantia pauca quædam præmonentur.

Caput primum. — Quædam de æterna Verbi Dei generatione S. Zenonis formulæ a Petavii censura vindicantur, earumdemque sententia exponitur.

§ I. — Proponitur Petavii censura.

§ II. — S. Zenonis testimonia quibus Nicænum dogma adversus Arianam hæresim diserte asseritur, indicantur.

§ III. — Objecti a Petavio textus expenduntur. Interpretatio Bulli proposita et expensa.

§ IV. — Vera Zenonianæ locutionis interpretatio exponitur.

§ V. — Eadem Zenonianæ locutionis interpretatio alia

ratione explicatur apertius, atque statuitur. 97

§ VI. — Explicatur quomodo dicitur Zenonis fuisse, ut ait Cassiodorus, interpretatus habere profunditas. 101

§ VII. — Anonymus in Palatio a Petrii expositis de-ces abbas. 105

§ VIII. — Marcus Valentinus Petrii, cuiusque studiu-um. 111

Capit. II. — Quomodo dicitur S. Zenonis de actibus Filii Dei generaliter locum secundum dixerit, quomodo dicitur im-pletus, et quomodo dicitur perperam esse. 114

Capit. III. — Vetus Zenonis in Iustitiam Christi En-teritio videretur. 118

Capit. IV. — De proterum parentum proteris quod Am-eritio. 121

Capit. V. — Quomodo dicitur de dicitur quod S. Zenonis se-rit. 125

Capit. VI. — Num S. Zenonis de fide vel charitate, loquens ex-cessit. 130

Capit. VII. — De sanctis scriptis et de Christianitate cum ad-ferat hunc modum. 139

Capit. VIII. — Singulariter S. Zenonis testimonium de qu-ibusdam christi-ianis expressum. 148

Capit. IX. — Quomodo dicitur de dicitur de dicitur. 140

Capit. X. — Singulariter S. Zenonis de post tunc tunc in-steritio. 142

DISSERTATIO TERTIA, DE ACTIS S. ZENONIS ET DE EPISCOPALIS CULTU.

Primum. 144

Capit. primum. — De Actis S. Zenonis ad partem episc-ope. 144

§ I. — Conjectura de Zenonis proter. 144

§ II. — Episcopatus S. Zenonis facta, ordinaris proter quod vi-ctus Decembris proter dicitur: Episcopum in octiduo-tes Genibus dicitur. In Actis re-lectis quantum dicitur-averit. Verum ad ille dicitur. 148

§ III. — Nova Episcopia Verona, addita de Zenonis Choro, Duplex Veronensis Episcopi Veronae. Monasterium Ver-ronae primum in tunc dicitur a Zenonis iustitiam. Gra-fula et dicitur in martyrio testis dicitur. 152

§ IV. — S. Zenonis de dicitur celebrat. De quomodo em-teritio. 155

Capit. II. — Controversia de martyrio S. Zenonis utri-que expressa. 167

§ I. — Proponitur argumenta pro Zenonis S. Zenonis martyrio, et contraria re-lectur. 167

§ II. — Adferuntur argumenta contraria sententia. 161

Capit. III. — De his que post S. Zenonis obitum in-steritio feruntur. 169

Capit. IV. — De antiquissimis ac late parvitate S. Zenonis cultu.

§ I. — Antiquitas et propagatio cultus ad extrema sancto-rum merita cognoscenda quantum dicitur. Cultus S. Ze-ronis quod Veronensis in Ecclesia primum exponitur. 169

§ II. — Cultus S. Zenonis in aliis locis civitatibus quan-tem propagatus sit. 176

MEMORANDA DE S. ZENONE

Admonitio. 189

Scripto Canonati Notarii de Vita S. Zenonis. 190

Rhythmus de S. Zenone. 204

Historia translatio S. Zenonis. 207

Missa S. Zenonis. 215

Scholium ex officio S. Zenonis loco. 218

Testimonia scholii de S. Zenone. 225

Isidorus operibus S. Zenonis locum probantes. 251

Index primus Tractatum S. Zenonis secundum ordinem primum editum. 255

Index II, exhibitus ordinem Tractatum antea vulgatum ordinem primum. 255

Index III. Tractatum S. Zenonis secundum miss. omnium ordinem. 255

Index IV. Codicum et editionum quibusque tractatus S. Zenonis collati sunt. 258

FRAGMENTA NOSTRATA AUGUSTINI VALERII CARDINIS ad Sextum V. pontificem maximum, promissa editum Veronensi anni 1589. 259

PRÆFATIO Bogate et Baptistæ Peretti in eandem editio-rem Veronensem anni 1589. 259

NOTITIA LITTERARIA in Zenonem, auctore Scho-nemate. 265

TRACTATUS S. ZENONIS

LIBER PRIMUS. Tractatus primus. — De fide. 265

Tract. II. — De spe, fide et charitate. 269

Tract. III. — De Iustitia. 280

Tract. IV. — De poenitentia. 288

Tract. V. — De continentia. 301

Tract. VI. — De patientia. 311

Tract. VII. — De humilitate. 318

Tract. VIII. — De timore. 322

Tract. IX. — De avaritia I. 325

Tract. X. — De avaritia II. 332

Tract. XI. — De avaritia III. 337

Tract. XII. — De castitate et corpore. 338

Tract. XIII. — De continentia. 345

Tract. XIV. — De spirituali rebus que domus Dei. 344

Tract. XV. — De spirituali rebus que domus Dei. 344

Tract. XVI. — De spiritualibus. 350

Lib. II. Tractatus secundus. — De Genesi.

Tract. I. — De Genesi. 389

Tract. II. — De Genesi. 389

Tract. III. — De Genesi non de aeterna Filii Dei gene-ratione. 392

Tract. IV. — De Genesi non de aeterna Filii Dei gene-ratione. 396

Tract. V. — De fide seu de aeterna Filii Dei gene-ratione. 398

Tract. VI. — De eo quod scriptum est: *Cum tradiderit regnum Dei patri.* 402

Tract. VII. — De nativitate Domini I. 407

Tract. VIII. — De nativitate Domini II. 412

Tract. IX. — De nativitate Domini et majestate. 417

Tract. X. — De Abraham I. 418

Tract. XI. — De Abraham II. 420

Tract. XII. — De Abraham III. 425

Tract. XIII. — De Isaac Jacob. 428

Tract. XIV. De Iuda. 434

Tract. XV. — De Iob. 439

Tract. XVI. — De Sazim. 445

Tract. XVII. — De Iona propheta. 444

Tract. XVIII. — De nativitate Arcis. 450

Tract. XIX. — In illud Genesios: *Facimus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* 455

Tract. XX. — In similitudinem locum Genesios. 457

Tract. XXI. — De psalmo centesimo. 458

Tract. XXII. — In Isaacum I. 462

Tract. XXIII. — In Isaacum II. 464

Tract. XXIV. — In Isaacum III. 466

Tract. XXV. — In Isaacum IV. 466

Tract. XXVI. — In Isaacum V. 466

Tract. XXVII. — In Isaacum VI. 467

Tract. XXVIII. — In Isaacum VII. 471

Tract. XXIX. — In Isaacum VIII, seu de adventu Christi in mundum. 472

Admonitio in Tractatus sequentes. 473

Tractatus XXX. — Invitatio ad Fontem I. 476

Tract. XXXI. — Invitatio ad Fontem II. 477

Tract. XXXII. — Invitatio ad Fontem III. 477

Tract. XXXIII. — Invitatio ad Fontem IV. 479

Tract. XXXIV. — Invitatio ad Fontem V. 480

Tract. XXXV. — Invitatio ad Fontem VI. 481

Tract. XXXVI. — Invitatio ad Fontem VII. 481

Tract. XXXVII. — Invitatio ad Fontem VIII. 482

Tract. XXXVIII. — Ad neophytos post baptismum I. 485

Tract. XXXIX. — Ad neophytos post baptismum II. 486

Tract. XL. — Ad neophytos post baptismum III. 487

Tract. XLI. — Ad neophytos post baptismum IV. 489

Tract. XLII. — Ad neophytos post baptismum V. 491

Tract. XLIII. — Ad neophytos post baptismum VI. De duo-decim signis. 492

Tract. XLIV. — Ad neophytos post baptismum VII. 496

Tract. XLV. — De die Dominico Paschatis I. 500

Tract. XLVI. — De Pascha II. 502

Tract. XLVII. — De Pascha III. 505

Tract. XLVIII. — De Pascha IV. 504

Tract. XLIX. — De Pascha V. 504

Tract. L. — De Pascha VI. 506

Tract. LI. — De Pascha VII. 507

Tract. LII. — De Pascha VIII. 508

Tract. LIII. — De Pascha IX. 508

Tract. LIV. — De Exodo I. 509

Tract. LV. — De Exodo II. 510

Tract. LVI. — De Exodo III. 511

Tract. LVII. — De Exodo IV. 512

Tract. LVIII. — De Exodo V. 515

Tract. LIX. — De Exodo VI. 514

Tract. LX. — De Exodo VII. 515

Tract. LXI. — De Exodo VIII. 516

Tract. LXII. — De Exodo IX. 517

Tract. LXIII. — De Exodo X. 518

Tract. LXIV. — De Exodo XI. 519

Tract. LXV. — De Exodo XII. 520

Tract. LXVI. — De Exodo XIII. 521

Tract. LXVII. — De Exodo XIV. 521

Tract. LXVIII. — De Exodo XV. 521

Tract. LXIX. — De Daniele in Pascha I. 522

Tract. LXX. — De Daniele II. 523

Tract. LXXI. — De Daniele III. 524

Tract. LXXII. — De Daniele IV. 524

Tract. LXXIII. — De Daniele V. 524

- Tract. LXXIV. — De Daniele VI. 525
 Tract. LXXV. — De Daniele VII. 526
 Tract. LXXVI. — De Daniele VIII. *Ibid.*
 Tract. LXXVII. — De Daniele IX. 527
 APPENDIX PRIMA, complectens: 1. Potamii tractatus duos et epistolam unam; 2. S. Hilarii interpretationem quinque psalmsorum; 3. S. Basilii Cesarensis tractatus quatuor 527
 Monitum editoris. *Ibid.*
 Ballerionum observationes primæ Zenonis operum Appendic præmissæ. 529
 ANNOTATIONES Francisci Sparavermi in Opera Zenonis. 555
 APPENDIX SECUNDA, complectens duos de sermonibus et narratio S. Zenonis libros, cum duobus dissertatione ipsis subiecta, auctore Franciscio Bonicchi. 599
 LIBER PRIMUS. — DE SERMONIBUS S. ZENONIS. *Ibid.*
 Caput primum. — Rationes dabitur an S. Zeno sermonum qui i. suis nominibus inscribuntur sit auctor. *Ibid.*
 Caput II. — Sermones S. Zenonis antiquitus noti. 600
 Cap. III. — Sixti Senensis de sermonibus S. Zenonis iudicium consideratur. 601
 Caput IV. — De annis quadringentis aut amplius in sermone de Continentia illapsis 603
 Caput V. — Tillemontii errores in redarguendo Baronio. 604
 Caput VI. — De styli diversitate a Sixto Senensi et aliis recentioribus in sermonibus D. Zenonis notata. 607
 Caput VII. — Sermones S. Zenonis, ubi contra Arii errores agit, temporibus ejusdem S. Zenonis conveniunt. 608
 Caput VIII. — De eminentissimi Bellarmini iudicio circa sermones S. Zenonis. 610
 Caput IX. — Philippi Labbe de S. Zenone dissertatio exponitur. 611
 Caput X. — De Dupinio et Cambesio. 613
 Caput XI. — Unus est S. Zeno Veronæ episcopus. *Ibid.*
 Caput XII. — Nulli alii sermones de quibus agitur quam sancto Zenoni sunt adscribendi. 617
 LIBER II. — DE MARTYRIO S. ZENONIS. *Ibid.*
 Caput primum. — Probat S. Zenonis martyrium ex veteribus Veroneasis Ecclesiæ monumentis. *Ibid.*
 Caput II. — Monumenta Ecclesiæ Pistoriensis S. Zenonem martyrem demonstrant. 619
 Caput III. — Externis auctoritatibus probatur martyrium S. Zenonis. 621
 Caput IV. — Romani Martyrologii auctoritas martyris nomen S. Zenoni decernit. 622
 Caput V. — Quam fidem mereatur Vita S. Zenonis a Coronato quodam notario conscripta, in qua S. Zeno confessor dicitur. 623
 Caput VI. — Explicatur Panvinus, qui libro quarto Antiq. Veron. dicit, Ecclesiam Veronensem antiquitus S. Zenonem non coluisse uti martyrem; et Aloysium Lippomanum primum fuisse qui officium S. Zenonis tanquam pontificis Martyris ordinaverit. 624
 Caput VII. — De martyrologio Usuardi a Molano correcto, et de martyrologio Romano antiquo, et de aliis martyrologiis. 625
 Caput VIII. — Ea expenduntur quæ contra S. Gregorii auctoritatem aliqui auctores, Dupinius præsertim et Tillemontius, objiciunt. 627
 Caput IX. — Quam leviter Dupinius et Tillemontius S. Zenonem non martyrem, sed confessorum jactent. 629
 Caput X. — Examinantur reliqua quæ Papebrochius refert pridie Idus Aprilis, quibus S. Zeno confessor asseritur. 630
 Caput XI. — Quæ de S. Zenonis martyrio superius digesta sunt brevi colliguntur epilogo. 632
 DISSECTATIO de S. Zenonis epocha. 631
 Cap. I. primum. *Ibid.*
 § I. — iterum scribendi occasio et finis. *Ibid.*
 § II. — Prima ratio Epochæ S. Zenonis Arianis temporibus ostenditur. 635
 § III. — Arii errores præcipui. *Ibid.*
 § IV. — Recensitos errores unde Arius hauserit. 634
 § V. — Ebrius errores circa filii divinitatem. *Ibid.*
 § VI. — De Artema seu Artemone. 635
 § VII. — De Paulo Samosateno. *Ibid.*
 § VIII. — Arii errores a S. Alexandro Patriarcha enumeratos Elicionis, Artemæ ac Pauli Samosateni erroribus conformes. 637
 § IX. — Arius circa suos errores inconstans et varius 639
 § X. — Propriæ Arii Arianorumque verborum formulæ suis in explicandis erroribus. 640
 § XI. — Errorum hactenus recensitorum ætas ad Gallienum usque. 642
 § XII. — D. Zenonis textus adducuntur qui contra Arii errores facere videntur. 643
 § XIII. — Mysteriorum SS. Trinitatis notitiam ab ipso Ec-
 clesiæ initio, præcipue vero tertio Ecclesiæ sæculo floruisse. 643
 § XIV. — De Zenonis sententiis, quibus Arianis contrariæ et S. Patres et hæretici, considerantur. 647
 § XV. — Tractatus de prima hęc sermo, in quo S. Zeno præcipue in hæreticos agit, specialis consideratione perpenditur. 650
 § XVI. — Hæresum, quas S. Zeno commemorat notari circa Gallieni tempora conveniunt. 653
 § XVII. — An S. Zeno ab eo Arianis Uribus formidus impugnetur. 657
 § XVIII. — De formulis Arianorum propriis nusquam meminit S. Zeno. 662
 § XIX. — SS. Patres Ario posteriores, Arii et Arianorum proprias formulæ suas et certam examinant. 664
 § XX. — Nullum argumentum ex eo quod in quibus SS. Patrum vel nominatur vel reprobatur recitatores hæreses, erui potest ad ipsorum SS. Patrum epocham constituentem. 665
 § XXI. — Tractatus fidei quos S. Zeno commemorat libro primo, sermone primo de fide, de Arianorum formulis intelligendi non sunt. 668
 Caput II. — Plura ex sermonibus S. Zenonis argumenta petunt doctissimi Ballerini, ut epistolam epocham quarto sæculo adstruant; potioribus circa Arianorum errores capite primo consideratis, alia sequentibus paragraphis expenduntur. 685
 § I. — De aliis hæresibus quarto sæculo exortis non agit S. Zeno. *Ibid.*
 § II. — Tractatus xiv, lib. i, occasione novæ Ecclesiæ Veronæ constructæ a D. Zenone habitus quantum sæculum non indicat. 689
 § III. — Quæ S. Zeno tractatu decimo libri primi de Veronensium largitionibus proert, qui us multos redemptos fuisse ait, non indicat captos a barbaris post Hadrianopolitanam pugnam. 695
 § IV. — Recte conjicit Baronius ex sermone decimo libri primi in editione ultima Veronensi, S. Zenonem longe ante imperatorum Christianorum tempora claruisse, eo quod ibi S. Zeno deat in numeris ex ubi se I. re signum idololatricæ, eademque idola quæ colerentur in templo. 698
 § V. — S. Zeno tract. XLV libri secundum quantum sæculum non indicat. *Ibid.*
 § VI. — Quæ dringentorum annorum numerus in tractatu quinto S. Zenonis libri primi, de Continentiæ anachronismus est tabellariorum vitio in ms. illapsus, accurate satis a Baronio, Peretto et Bagatta emendatus. 699
 Caput III. 709
 § I. — Ex S. Ambrosii epistola ad Svagrion Veronensem episcopum, S. Zenonem quarto sæculo vixisse probari non potest. *Ibid.*
 § II. — Antiquus ordo episcoporum Veronensium minime probat S. Zenonem quarto sæculo vixisse; quantum ipsam tertio sæculo vixisse confirmat. 715
 § III. — De narratione Coronati Notarii, seu Vita S. Zenonis a Coronato notario descripta, quid sentiendum sit. 722
 Caput IV. — His quæ contra S. Zenonis epocham tertio sæculo manutenendam facere videbantur sublatis, eadem nunc tertio sæculo confirmanda variis rationibus suscipiunt. 735
 § I. — S. Zenonis, episcopi Veronensis et martyris, epocha ex his quæ circa ipsius sermones sunt observata atque etiam observanda sunt, tertio sæculo statuenda ostenditur. *Ibid.*
 § II. — Traditio constans atque continuata S. Zenonem in tempore Gallieni floruisse demonstrat. 735
 DISSECTATIO ALTERA, in qua perpenduntur rationes quas Ballerini pro et contra S. Zenonis martyrium afferunt. 739
 § I. — Num S. Ambrosius in testem vocari possit contra S. Zenonis martyrium. *Ibid.*
 § II. — Discutiuntur ea quæ ad elevandam S. Gregorii magni auctoritatem opponuntur, qui S. Zenonem martyrem appellat. 740
 § III. — De aliis post sanctum Gregorium scriptoribus qui S. Zenonem martyrem affirmant. 743
 § IV. — De traditione et mss. antiquis Ecclesiæ Veronensis et Pistoriensis, festa S. Zenonis celebrantium. 746
 § V. — Quo ritu aliæ Ecclesiæ festa S. Zenonis celebrant. 751
 § VI. — De aliis monumentis et veteribus mss. 752
 § VII. — Auctores, mss. et monumenta quæ S. Zenonis martyrium asserunt. 756
 JUDICUM. 760
 OPERA S. OPTATI. 759
 PROLEGOMENA. *Ibid.*
 PRÆFATIO DUPINI. *Ibid.*

Lex Honorii de edicto unitatis per Africam proponendo.	1214	Alia lex ejusdem in eisdem.	1424
Decretum concilii iterum Carthagine habiti in basilica regionis secundae.	<i>Ibid.</i>	Alia lex ejusdem imperatoris, qua contra Donatistas gesta anno 411 sub Marcelino cogitore, eo quolibet mortuo et involuise caso, plenam fidem et firmitatem obtinere declaratur.	1428
Lex Honorii mulctam statuens in Donatistas.	1212	Alia lex ejusdem imperatoris.	1459
Decretum alterius concilii Carthaginensis de plebibus vel diocesisibus ex Donatistis conversis.	1215	Lex Theodosii Junioris, in qua inter hereticos quibus nusquam in Romano solo conveniendi orandique locus relinquitur enumerantur Donatistae.	1471
Occasio legum subsequentium.	1213	FRAGMENTA DE DONATISTIS.	
Leges Honorii quibus poenas adversus Donatistas abscque haereticos latus renovat.	1216	Fragmentum Leonis papae I.	1454
GESTA COLLATIONIS Carthagini habitae Honorii jussu inter catholicos et Donatistas.	1225	Fragmentum Pastoris Ariani.	<i>Ibid.</i>
Prefatio Massoni.	<i>Ibid.</i>	Fragmentum S. Petri Chrysologi, archiepiscopi Ravennatis.	<i>Ibid.</i>
Prefatio Baluzii.	1224	Fragmentum Cassiodori.	<i>Ibid.</i>
Liber oblatu ad altare S. Stephani voto Fulcherii canonici.	1225	Fragmenta Gregorii Magi.	1455
Nomina et sedes episcoporum utriusque partis electorum ad collationem habendam.	1227	HISTORIA CARTHAGINENSIS COLLATIONIS, AUCTORE FRANC. BALDUINO.	
Notitia episcoporum memoratorum qui Collationem Carthaginensem susceperunt.	1229	<i>Epistola Balduini Joanni Tilio episcopo Meldensi.</i>	<i>Ibid.</i>
Prefatio Marcelli Memorialis ad Severianum et Julianum.	1251	<i>Monitum lectori.</i>	1441
Capitula Gestorum.	<i>Ibid.</i>	Incipit Historia collationis.	1447
Gesta primae Cognitionis.	1337	NOMINA EPISCOPORUM quae recitata sunt in collatione.	1496
Gesta secundae Cognitionis.	1335	INDEX ANALYTICUS Operum S. Zenonis.	1511
Gesta tertiae Cognitionis.	1363	INDEX ANALYTICUS Operum S. Optati.	1529
Sententia cognitoris.	1418		
LEGES IN DONATISTAS.			
Lex Honorii mulctam pecuniariam Donatistis imponentis.	1420		

FINIS INDICIS RERUM.

vol. 11
2011

THE INSTITUTE OF MEDIAEVAL STUDIES
10 ELMSLEY PLACE
TORONTO 5, CANADA.

2011.

